

☞ The Śāntiparvan is issued in four volumes · XIII, XIV, XV and XVI.

The present volume XV, the Mokṣadharmā Sub-section [Part A],
was published as under

Pages 949-1264, preceded by Editorial Note [No 3], as
Fascicule 22, on 6th September, 1951,

Pages 1265-1624, as Fascicule 23, on 25th August, 1952, and
Pages 1625-1792, included in Fascicule 24, on 13th September, 1953.

*Printed at cost of subvention donated by
The Union Government of the
Republic of India*

All rights reserved

Printed and Published by
The Bhandarkar Institute Press, Poona-4

CONTENTS OF VOLUME FIFTEEN

[Mokṣadharmā, A]

	PAGES
EDITORIAL NOTE [No 3]	I-VIII
ABBREVIATIONS AND DIACRITICAL SIGNS	X.
TEXT AND CRITICAL APPARATUS OF ŚĀNTIPARVAN ADHY 168 to 317 ,	949-1792

ILLUSTRATIONS

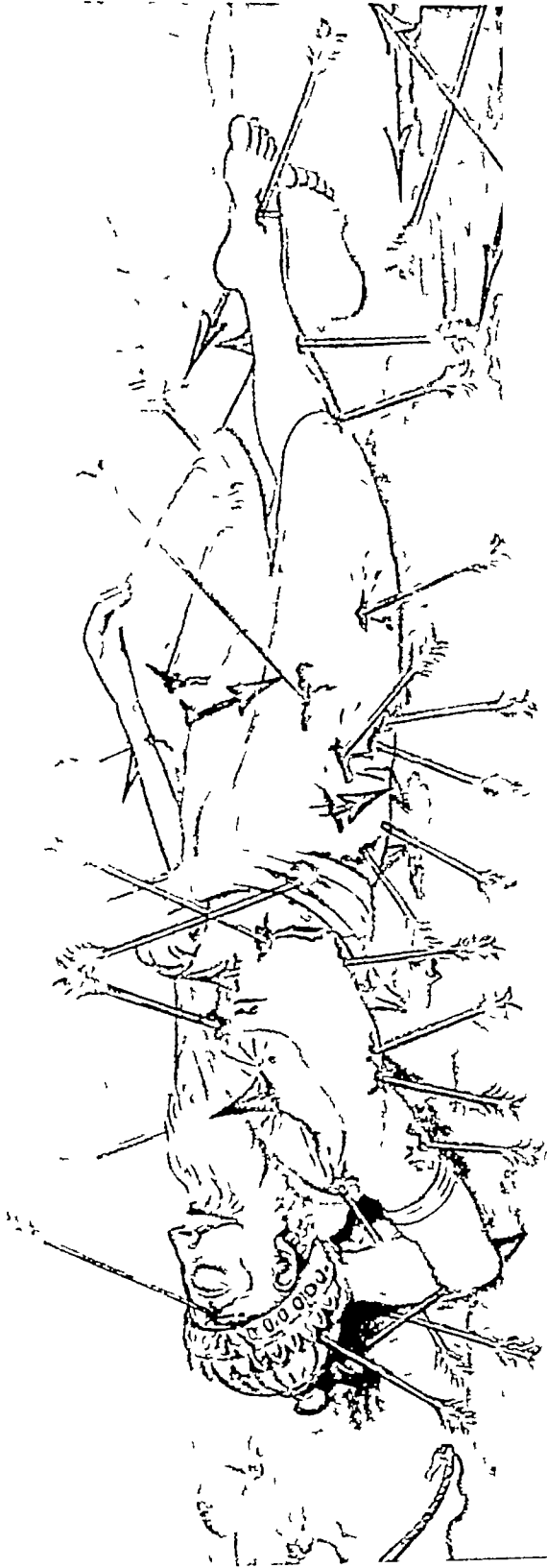
BHĪṢMA-ŚARASĀYYĀ (Based on a Twelfth-century Stone-carving)	FRONTISPIECE
---	--------------

ABBREVIATIONS AND DIACRITICAL SIGNS

add. = adding.
 addl = additional.
 adhy = adhyāya(s)
 App = Appendix
 Arj = Arjunamīra
 B = Bombay edition of the Mbh
 (Śaka 1799)
 BG = Bhagavadgītā
 C. = Calcutta ed. of the Mbh.
 chap = chapter(s)
 comm = commentary(ies)
 cont = continue(s)
 corr = corrected, correction
 Crit App = Critical Apparatus
 Dev = Devabodha
 ed. = edition
 fig = figure(s)
 fol = folio(s)
 foll = following
 fragm = fragment(al)y
 hapl = haplographic(ally)
 illeg. = illegible
inf ln. = *infra lineam* (below the line).
 ins = insert(s)
int ln = *inter lineas* (between the lines).
 interp = interpolate(s)
 introd = introduction, introductory
 K = Kumbhakonam ed. of the Mbh
 L = Line
 M = Madras edition of the Mbh. (by
 P. P S Sastri, 1931-1936)
 m or marg = marginal(ly).
 Mañj = Bhāratamañjarī (Kāvya-mālā 64).
 Manu. = Manusmṛti (ed. N S. P.)
 Mbh = Mahābhārata
 Nil = Nilakaṇṭha.
 O-J = Old-Javanese
 om = omit(s), omitting
 orig = original(ly)
 post = posterior.

pr m. = *propria manu* (by own hand),
 prob = probably.
 r = repeat(s), repeated
 Rām = Rāmāyaṇa (ed N S P).
 ref = refer(ence)
 resp = respective(ly)
sec m = *secunda manu* (by another hand).
 st. = stanza(s)
 supp. = supplementary
sup ln = *supra lineam* (above the line).
 transp = transpose(s), transposition
 v = verse.
 (var.) = with variation(s).
 v. l. = varia(e) lectio(nes)

☉☉ (in the critical footnotes) enclose
 citations from commentators
 [] besides their normal uses, enclose
additions to MS readings.
 () besides their normal uses, enclose
 superfluous letters, which should
 be *omitted* from MS readings
 * (superior star) in the text indicates
 an *emendation*
 * * (in the MS readings) indicate
 syllables lost through injury to MS
 — printed below (or along the side-
 margin of) any part of the con-
 stituted text indicates that the
 reading of it is less than certain
 C denotes a "Commentary", prefixed
 to the abbreviation of the name of
 a commentator ; thus, Cd = Comm.
 of Devabodha, Ca n p s.v = Comm.
 of Arjunamīra, Nilakaṇṭha, Para-
 mānanda, Vidyāsāgara and Vādi-
 rāja A "p" is added on to denote
 a "pāṭha" or variant, thus, Cnp =
 a pāṭha mentioned in the Comm.
 of Nilakaṇṭha.



सिंहपुरी अथवा सिंधुपुरी ३४५५५ १२५५ १२५५

[Modelled after the carving on a ruined temple of the 15th or 16th century, Kuvadu, Kochipur, Rajputana. *Winds-Temple, Plate LXXXI*]

Editorial Note

[No 3]

(Śāntiparvan Mōksadharmā)

EDITORIAL NOTE

[No 3]

The text of the Mokṣadharmā section of the Śāntiparvan is based upon the following MSS —

THE CRITICAL APPARATUS

I N(ORTHERN) RECENSION (26 MSS)

(a) *North-western Group* (v)

Śāradā Version [Ś]

Ś₁ = Paris, Bibliothèque Nationale, No 379 Undated Used from a photo-copy procured from the Bibliothèque It is a unique paper MS in Śāradā characters for the entire Śāntiparvan, having been purchased in Kashmir in 1898 It gives Arjunamiśra's comm in the margins, although the text is often independent of, and corrected (*sec m*) to agree with, the commentary Several missing folios of the original have been replaced by smaller folios in Śāradā characters (*sec m*) Last few folios missing.

Kasmīrī Version [K], being Devanāgarī transcripts from [Ś]

K₁ = Poona, Bombay Govt Collection (deposited at the BORI), No 198 of 1891-95 Undated complete for the Śāntiparvan

K₂ = Poona, Muzak Collection of the Bhārat Itihās Sanshodhaka Mandal Undated complete for the Śāntiparvan

[K₃ — absent]

K₄ = Poona, BORI MSS Collection, No 246 Complete for the Śāntiparvan (ca A D. 1771).

[K₅ — absent]

K₆ = Lahore, D A V College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Panjab), No 4556 Contains the Mokṣadharmā section only (A D 1776)

K₇ = Lahore, D A V College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Panjab), No 4712 Undated Contains the Mokṣadharmā section only.

Maithilī (Videha) Version [V]

V₁ = Kathmandu, Nepal Duiba Library, No 738 (Bendall [wrongly] 867)
This was utilized from enlargements of micro-film photographs of the original palm leaf MS taken *in situ* with the special permission of the Government of Nepal Contains, with a few lacunae, the entire Śāntiparvan (A D 1516)

(b) Central Group (Y)

Bengalī Version [B]

B₀ = Paris, Bibliothèque Nationale, No 20, Q This was used from a photocopy procured from the Bibliothèque Complete for the Śāntiparvan Written on palm-leaves in two bundles "O" and "Q", the latter containing the Āpaddharma and the Mokṣadharmā sections (A D 1687)

[B₁ — absent]

[B₂ — absent]

[B₃ — absent]

[B₄ — absent]

[B₅ — absent]

B₆ = Santiniketan, Viśvabhāratī Library, No 7 On palm-leaves Collated at Santiniketan Contains the Mokṣadharmā section only (A D 1709)

B₇ = Dacca, University Library, No 503 Collated at Santiniketan Contains the Mokṣadharmā section only (A D 1737)

B₈ = Dacca, University Library, No 587 Collated at Santiniketan Contains the Mokṣadharmā section only. (A D 1747)

B₉ = Calcutta, University Library, No 1386 Collated at Santiniketan Contains the Mokṣadharmā section only (A D 1780)

Devanāgarī Version [D], sub-divided into

(1) Devanāgarī Version of Arjunamīra [Da]

[Da₁ — absent]

[Da₂ — absent]

Da₃ = Poona, Bombay Govt Collection (deposited at the BORI), No 476 of Viśiāmbāg I Undated contains the Mokṣadharmā section only

Da₄ = Poona, Bombay Govt Collection (deposited at the BORI), No 38 of A 1879-80 Undated contains the Mokṣadharmā section only

(11) Devanāgarī Version of Nilakantha [Dn], the " Vulgate "

Dn₁ = Bhor, State Library, No 82 Undated Complete for the Śāntiparvan, together with Nos 80 and 81

[Dn₂ — absent]

[Dn₃ — not used]

Dn₄ = Poona, Bombay Govt Collection (deposited at the BORI), No 29c of A 1879-80 Contains the Mokṣadharmā section only (A D 1758).

(111) Devanāgarī Version of Vidyāsāgara [Ds]

Ds₁ = Poona, Bombay Govt Collection (deposited at the BORI), No 39 of A 1879-80 Undated Contains the Mokṣadharmā section only

Ds₂ = Tanjore, Sarasvathī Mahal Library, No 1141 Undated Collated at Tanjore Contains the Mokṣadharmā section only

(1V) Devanāgarī Composite Version

[D₁ — absent]

D₂ = Madras, Adyar Library, No X B 11 Undated Complete for the entire Śāntiparvan

D₃ = Tanjore, Sarasvathī Mahal Library, No 1117 Collated at Tanjore complete, with Nos 1116 and 1115, for the Śāntiparvan (A D 1747)

D₄ = Poona, Bombay Govt Collection (deposited at the BORI), No 221 of 1887-91 Undated complete, with Nos 219 and 220, for the entire Śāntiparvan

D₅ = Tanjore, Sarasvathī Mahal Library, No 1168 Undated Collated at Tanjore complete, with Nos 1167 and 1166, for the entire Śāntiparvan

D₆ = Baroda, Oriental Institute, No 11917 Undated Contains the Rājadharmā and the Mokṣadharmā sections only

D₇ = Tanjore, Sarasvathī Mahal Library, No 1192 Undated Collated at Tanjore complete, with No 1191, for the entire Śāntiparvan

D₈ = Poona, Vishalgad Collection, BORI, No 240 Undated Complete for the entire Śāntiparvan

D₉ = Poona, Bombay Govt Collection (deposited at the BORI), No 65 of 1882-83 Contains the Āpaddharmā and the Mokṣadharmā sections only (A D 1560)

II S(OUTHERN) RECENSION (10 MSS)

Telugu Version [T]

- T₁ = Tanjore, Sarasvathi Mahal Library, No 11811 Undated Collated at Tanjore complete for the entire Śāntiparvan
- T₂ = Lahore, D A V College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Panjab), No 3947 Undated complete for the entire Śāntiparvan

Grautha Version [G]

- G₁ = Melkote, Yadugiri Yatnāḥ Mutt Library Not numbered Undated complete for the entire Śāntiparvan
- G₂ = Lahore, D A V College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Panjab), No 4082 Undated complete for the entire Śāntiparvan
- G₃ = Tanjore, Sarasvathi Mahal Library, No 11819 Undated collated at Tanjore contains the Rājadharmā and the Mokṣadharmā sections only
- [G₄ — absent]
- [G₅ — absent]
- G₆ = Tanjore, Sarasvathi Mahal Library, No 11833. Undated Collated at Tanjore: contains the Mokṣadharmā section only

Malayālam Version [M]

- M₁ = Pīlakkattigiri, S Malabar Poomulli Mana Library, No 309. Complete for the entire Śāntiparvan (Kollam 921 = ca A D 1746)
- [M₂ — absent]
- [M₃ — absent]
- [M₄ — absent]
- M₅ = Cochin, State Library, No 39 Undated contains the Mokṣadharmā section only
- M₆ = Vadakancheri, Cochin Avanapparamba Mana Library, No 64 Undated contains the Mokṣadharmā section only
- M₇ = Calicut, MS (without number) belonging to the Padiññāle Kovilakam Collection Undated contains the Mokṣadharmā section only.

TESTIMONIA

(1) Commentaries

- Ca = Arjunamīra's *Bhāratārthadīpikā* or *°pradīpikā*, as in Das and Das, and in Ś. Copies procured from Tanjore and Mysore show considerable divergencies additions and omissions Available for the entire Śāntiparvan.

- C_n = Nilakantha's *Bhāratabhāvadīpa* or *°dīplā*, as in D_{n1} and D_{n4}, and as printed in the "Vulgate" editions Available for the entire Śāntiparvan
- C_p = Paramānanda Bhattācārya's *Moksadharmatīlā*, as in MS No 12899 of the Oriental Institute, Baroda (A. D 1672)
- C_s = Vidyasāgara's *Vyākhyānaratnāvak*, as in D_{s1} and D_{s2} Available for the Moksadharmā section only
- C_v = Vādirāja's *Laksālamkāra*, on the evidence of a transcript procured from Madras Available for the entire Śāntiparvan

(11) *Eptomes*

- Mañj = Kṣhemendia's *Bhāratamañjarī* (Kāvya-mālā, No 64) Other eptomes not used

(111) *Translations*

- Āndhīa = *Āndhra Mahābhāratamu* by Tikkana Other translations not used

* * * * *

Like the Ādī and the Āīanyaka parvans, the Moksadharmā parvan contains several prose passages which are divided into paragraphs of varying lengths. But no device to demarcate the subdivisions (sentences) within the paragraph has been so far used, resulting in much inconvenience. In the present parvan for the first time, the sentences within the paragraph are consecutively numbered see adhy 183-185

More than any other portion of the Epic, the Moksadharmā contains a very large number of philosophical passages, particularly "Sāmkhya" passages, the exact interpretation of which presents several difficulties. "Sāmkhya" metaphysics, for instance, occurs, even in the chapters so far published, more than half a dozen times with crucial differences in nomenclature and details. Orthodox commentators like Nilakantha gloss over these differences and interpret them all in consonance with Advaita Vedānta. The critical question to settle is whether these differences belong to the inchoate or formative stage of the "Sāmkhya", or are the result of a late inconsequential admixture of "Sāmkhya" ideas. Scholars have advocated both these positions¹. The question will have to be dealt with in the General Introduction, but in the meanwhile and as an aid to the understanding of the different interpretations

¹ For a brief summary, cf Belvalkar-Ranade History of Indian Philosophy, Vol 2, *The Creative Period*, pp 412-427

in the field, extracts from the available commentaries are cited in the Critical Apparatus — more frequently than had been found necessary so far — to elucidate the technical terms which occur in the Śāntiparvan even outside the “Sāṃkhya” chapters. The commentators by no means agree in their interpretations. The “Critical Notes” at the end of the Moksaparvan will also be found to have, as a consequence, occupied more space than was found necessary so far.

The printing of the Śāntiparvan was actually commenced on the 15th of August, 1948, and in the course of the last three years more than 1250 pages have been printed off. Looking to the very technical and intricate nature of the work and the somewhat inadequate financial assistance that has been available, this progress can be regarded as not quite unsatisfactory and, for its achievement, I have to record once again my obligations to the ready assistance and loyal co-operation of the same factors that have been mentioned at the end of my Editorial Note, No 2. It is, however, sad to have to record that the person who was mainly responsible for inducing the Bhandarkar Oriental Research Institute to shoulder the present project of the Critical Edition and who offered the project a princely donation of one lakh of rupees and undertook, besides, all responsibility for supplying the beautiful illustrations which adorn the published volumes of the edition — Shrimant Balasaheb Pant Pratinidhi, B A, the Rajasaheb of Aundh — is no longer amongst us to see the Critical Edition completed. The Rajasaheb passed away, after a brief illness, on 13th April, 1951, at the age of 83.

Of the promised donation of Rs 1,00,000, the Rajasaheb had paid, up to his death, the sum of Rs 68,645-4-0. The Government of Bombay, in consequence of the merger of the Aundh State, have, by their resolution dated 26-3-1951, very kindly undertaken to pay up the balance of the promised donation in annual instalments, the first instalment of Rs 5,500 being accordingly already received on the 31st March, 1951. While thanking the Government of Bombay for this gracious act, I cannot help expressing the hope that some other States and Governments who have made similar promises of help will see their way to liquidate their promises at an early date. If adequate help is forthcoming, it can now be confidently said that what remains of the Critical Edition can be completed in less than another ten years. I therefore take this opportunity to appeal to the old and prospective donors to come early, and without waiting for a call, to the assistance of this project of international importance.

Rsipañcamī Sept 6th, 1951 }
B O R Institute, POONA }

S K. BELVALKAR
General Editor

॥ शान्तिपर्वणि मोक्षधर्माः ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

धर्माः पितामहेनोक्ता राजधर्माश्रिताः शुभाः ।
धर्ममाश्रमिणां श्रेष्ठं वक्तुमर्हसि पार्थिव ॥ १

भीष्म उवाच ।

सर्वत्र विहितो धर्मः स्वर्ग्यः सत्यफलं तपः ।
बहुद्वारस्य धर्मस्य नेहास्ति विफला क्रिया ॥ २

Out of the MSS used for the Rājadharmā and the Āpaddharma sections of the Śāntiparvan, the following MSS from the N recension Ks s B1-s Da1. a2 (all used for the Rājadharmā as well as the Āpaddharma), Dn2 (used for the Rājadharmā only) ns (used for the Āpaddharma only), and D1 (used for both the Rājadharmā and the Āpaddharma), and the following MSS from the S recension G4 (used for the Rājadharmā only), s (used for the Āpaddharma only), M2-4 (all used for the Rājadharmā as well as the Āpaddharma) are absent from the critical apparatus of the Moksadharmā, while the following MSS from the N recension Ks 7 Bs-9 Da3 a1 Dn4 Ds1. s2 (all not available for the Rājadharmā as well as the Āpaddharma) Ds (not available for the Āpaddharma only), and the following MSS from the S recension Gs (not available for the Āpaddharma only) s (not available for both the Rājadharmā and the Āpaddharma), M5-7 (all not available for the Rājadharmā as well as the Āpaddharma) are newly added to the critical apparatus of the Moksadharmā.

The introductory mantra

455* नारायण नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् ।
देवीं सरस्वतीं चैव ततो जयमुदीरयेत् ।

is found only in Ś1 K1.2.4 V1 B0 7 s Da1. a1 Dn1. n1 Ds Ds 5 7 s Ś1 K1.2.4 Ds read व्याप्तं (for चैव) in the second line

Before the introductory mantra, Ś1 ins स्वस्ति ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय । नमो गुरुभ्यो नमः । K1 ॥ ॐ ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय । ॐ नमः सरस्वत्यै । ॐ नमो भगवते वासुदेवाय । श्रीकृष्णाय नमः । गुरुभ्यो नमः । श्रीगणाधिपतये नमः । श्रेयसे । K2 ॐ नमो महात्रिपुरसुन्दर्यै । श्रीगुरुनाथपादकमलेभ्यो नमः । ॐ नमो व्यासाय वेदविदे नमः । K4 ॐ स्वस्त्यस्तु

प्रजाम्य । ॐ नमो गणेशाय नमः । V1 B1 s ॐ नमो भगवते वासुदेवाय । Da8 ॐ नमः श्रीगोपालगौरीगणपतिभ्यः । ॐ नमो भगवते वासुदेवाय । Da1 ॐ नमः श्रीगुरुगोपालगणपतिभ्यः । Dn4 Ds2 D2 s 5 7 s श्रीगणेशाय नमः । Ds1 श्रीकृष्णाय नमः ।

Of the MSS which om. the introductory mantra, K6 begins with श्रीगणेशाय नमः । K7 ॐ नमः परमात्मने । B0 ॐ नमो भगवते वासुदेवाय । B9 ॐ नमो गणेशाय । D4 s ॐ नमः श्रीपरमात्मने पुरुषोत्तमाय । T2

456* शुक्लाम्बरधर विष्णु शशिवर्णं चतुर्भुजम् ।
प्रसन्नवदनं ध्यायेत्सर्वविघ्नोपशान्तये ।

हरि ॐ । शुभमस्तु । अविघ्नमस्तु शान्तिपूर्वं मोक्षधर्मलु । G2 (marg) शुभमस्तु । गुरवे नमः । गणपतये नमः । सरस्वत्यै नमः । ९७२ वर्षं पुरट्टाशिमास (भाद्रपद or कन्या) २९ तैति शान्तिपूर्वं आरंभ । श्रीगुरुनाथन् लिखित । G6 शुभमस्तु । मोक्षधर्मः । सेनजिद्गीत । श्रीवेदव्यासाय नमः । M2 s हरिः । श्रीगणपतये नमः । अविघ्नमस्तु । M5 हरिः । स्वस्ति । श्रीवेदव्यासाय नमः । अविघ्नमस्तु । M7 हरिः । श्रीगणपतये नमः । अविघ्नमस्तु । व्यासाय नमः ।

1 = (var) B 12 352 1 Owing to missing first folios, the portion of the text from the beginning of the adhy up to 47^d is lost in B0 Gs om. the ref —^a) K6 धर्मा पितामहोक्ता —^b) K4 धर्माश्रिता, Ds1 धर्माश्रिता, G1 हिता (for श्रिता) K1 प्रमो (for शुभा) —^c) K6 D6 चैव (for श्रेष्ठ) —^d) K1 पांडव, K6 7 Ds. 6 9 सत्त्वतः; B8 (marg) T2 भारत, G2 M1 5 7 सेनय (for पार्थिव)

2 = (var) B 12 352 2 B0 missing (cf. v 1 1) —^a) K6 विहित, M6 सद्भिस्तु (for सर्वत्र) K6 7 Ds 9 परमो (for विहितो) —^b) B1 partly damaged K4 B1 स्वर्गं (for स्वर्ग्यं) K6 Ds Ds 7 T G1 s. 6 M1 s-7 Cup Cs स्वर्ग्यं (M1 'र्गं) सत्य (G1 'य')-फलोदय, K7 D6 स्वर्गं (D6 'र्ग्यं) सत्य फल तत, V1

यस्मिन्वासिस्तु विनये यो यो याति विनिश्चयम् ।

स तमेवामिजानाति नान्यं भरतसत्तम ॥ ३

यथा यथा च पर्येति लोकतन्त्रमसारवत् ।

तथा तथा विरागोऽत्र जायते नात्र संशयः ॥ ४

एवं व्यवसिते लोके बहुदोषे युधिष्ठिर ।

आत्ममोक्षनिमित्तं वै यतेत मतिमान्नरः ॥ ५

युधिष्ठिर उवाच ।

नष्टे धने वा दारे वा पुत्रे पितरि वा मृते ।

यया बुद्ध्या तुदेच्छोकं तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ ६

भीष्म उवाच ।

नष्टे धने वा दारे वा पुत्रे पितरि वा मृते ।

अहो दुःखमिति ध्यायञ्शोकस्यापचितिं चरेत् ॥ ७

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।

यथा सेनजितं विप्रः कश्चिदित्यत्रवीद्वचः ॥ ८

पुत्रशोकामिसंतप्तं राजानं शोकविह्वलम् ।

विपण्णवदनं दृष्ट्वा विप्रो वचनमत्रवीत् ॥ ९

Bo s Dn4 D2 s s Cap np स्वयं (V1 Cap 'नं) प्रेत्य तपः (V1 यत्) फलः; Bo Dn1 Cn सत्यप्रेत्य तपःफल, Das n4 स्वयं सत्यं परं तपः; Ca as in text Cn सति सद्गस्तुनि विषये तप आलोचनं श्रवणमनननिदिध्यासनात्मक तस्य फल साक्षात्कार । स' अत्रेत्य मरणात्प्रागेव भवति । ज्ञानं दृष्टफलमित्यर्थः ॥ Ca प्रेत्य तपःफलमिति पाठः । स चायुक्त एव । श्रेष्ठधर्मप्रश्ने मोक्षधर्मरूपस्वैवोचितत्वात् । प्राचीन टीकाकारैरपि तथा व्याख्यातत्वात् ॥ Cp तप शब्दो ज्ञान वाची । C — °) K4 बहुदानस्य (for 'द्वारस्य) — °) Ds1 partly damaged T2 श्रिया; M6 क्रिया K3 G8 M1 १ नेहास्ति विफला क्रियाः

3 = (var) B 12 352 3 B6 missing (cf v 1 1) — °) D8 G1 2 च, D4 तु (for तु) K4 १ १ V1 Bo १-२ Das n4 Dn1 n4 D8 D2-२ T G1-3 ० M1 5-7 विषये (for विनये). — °) K4 विनिश्चय. — °) K4 सत्यम्, M1 १ त तम् (for स तम्) — °) K1 2 4 G6 नान्यो, V1 नून (for नान्य). G1 पुरुषः; Cn p भरतः (as in text) Das D4 सत्तमं — T2 reads after 5, and G2 after 3, from B 12 352 4 up to B 12 365 9, omitting the portion in its proper place

4 B6 missing (cf v 1 1) D1 T1 G1-3 ० M5 read 4 after 7 — °) V1 B1 तु, Das तु; M6 वि (for च). K6 पश्येत; Ca n p पर्येति (as in text) — °) S1 (sup lin as in text) K1 2 4 असारतां, Ca n p रवत् (as in text) D1 लोकतन्त्र समाचरेत् — °) K4 विरागी (for 'गो) K6 १ D4 ० M7 [S]स्य; M1 १ (sup lin) [S]य (for सत्र) Dn4 तथातन्त्राविरा गोत्र — °) K4 नीयते (for जा') T2 जायते मनुजाधिप

5 For the sequence in T2, cf v 1. 3 B6 missing (cf v 1 1). G2 om 5 — °) K6 V1 B1 8 G2 ० M6 Cp np व्यवस्थिते; D4 स्तितो, Ca. n s स्तिते

(as in text) — °) K6 बहुदुःखे, K1 D1 ० 'दोषैर्, Bo 'लोके, Cn p s 'दोषे (as in text) — °) K6 १ D1 ० च, T2 यद्, Cp वै (as in text) — °) K7 मतिवान्

6 B6 missing (cf v 1 1) 6^{ab} = 12. 26 17^{ab} — °) K4 च (for the first वा) — °) Ds1 गृहे (for मृते) — D2 om. (hapl) 6^c-7^b — °) K6 कथा, Bo कथा (for यया) T2 M1 ० १ सजेचू; Cn p तुदेच्छ (as in text) K6 दुःख (for शोकं) — °) S1 K1 2 B1 8 (marg) D4 ० ० Ca तां (for तन्). S1 K1 2 वद (for ब्रूहि)

7 = (var) 12 26 17. B6 missing (cf v 1 1). D2 om. 7^{ab} (cf. v 1 6) — °) K4 च (for the first वा) — °) D2 G1 ध्यायेचू; G2 ख्यायन् (for ध्यायन्) — °) K7 दोषस्य (for शोकस्य) V1 [अ]पहित, G2 [उ]पचितिं, Cp [अ]वचितिं, Ca n s [अ]प' (as in text) — After 7, D1 T1 G1-3 ० M6 read 4

8 B6 missing (cf. v 1 1) — °) B1 damaged, G1 पुरातर (for 'तनम्). — °) B1 damaged K6 Dn1 D8 ज्येनजितं, Das सेनसित (for 'जित) — °) K4 V1 Bo १-२ Das n4 Dn1 n4 D8 D2 ३ ३ ० कश्चि- देस्य; K6 १ D4 ० 'देव (for 'दिति) K6 १ V1 Bo १-२ Das n4 Dn1 n4 D8 D2-२ T G1-3 ० M1 5-7 सुहृत् (for वच). —

9 B6 missing (cf v 1. 1) — °) B1 स तः; B8 Das n4 सुत (for पुत्र) — °) K6 विपण्ण (for 'ण्ण) V1 Bo १-२ Das n4 Dn1 n4 D8 D2 ३ ३ ० मनसं (for वदन)

10 Before 10, M6 ins विप्र B6 missing (cf v 1 1) — °) K4 Das D8 G2 Cp तु (for तु) K6 १ Dn4 D8 D2-२ T G1-3 ० M1 5-7 मुखासि (for

किं नु खल्वसि मूढस्त्वं शोच्यः किमनुशोचसि ।
 यदा त्वामपि शोचन्तः शोच्या यास्यन्ति तां गतिम् १०
 त्वं चैवाहं च ये चान्ये त्वां राजन्पर्युपासते ।
 सर्वे तत्र गमिष्यामो यत् एवागता वयम् ॥ ११
 सेनजिदुवाच ।
 का बुद्धिः किं तपो विप्र कः समाधिस्तपोधन ।

किं ज्ञानं किं श्रुतं वा ते यत्प्राप्य न विपीदसि ॥ १२
 ब्राह्मण उवाच ।
 पश्य भूतानि दुःखेन व्यतिपक्तानि सर्वशः ।
 आत्मापि चायं न मम सर्वा वा पृथिवी मम ॥ १३
 यथा मम तथान्येषामिति बुद्ध्या न मे व्यथा ।
 एतां बुद्धिमहं प्राप्य न प्रहृष्ये न च व्यथे ॥ १४

C 12 6471
B 12 174 14
K 12 173 15

खल्वसि) K1 सूदस् (for मूढस्) V1 D1 T G1-3 ०
 M1 १-१ सत्र (for त्व) —^b) M० शोच्य —^a) M१
 (sup l1n as in text) अनु (for अपि) D३ शोच्यंत
 —^d) B० D३३ शोच्यां (for 'च्या)

11 B३ missing (cf v 1 1) —^a) K1 चैवास
 च, D1 T G1.३ ० M1 १-१ चाह चैव (T३ G1 चापि),
 D३ damaged (for चैवाह च) K1 D३ ये वान्ये
 —^a) D३३ reads 11^b twice —^b) K१ D३ ० ० transp
 त्वां and राजन् K० १ V1 B१ ३ D३३ (second time) as
 D३ ० ० M1 ० C३ समुपासते, G1 पर्युपासद्दे (for 'सते)
 B० ३ D३३ (first time) Dn1. n4 D३ ३ ३ ३ स्वामु
 पास (D३ 'स) ति पार्थिव (Dn३ 'व); C३ पालयानमु
 पासते — 11^a is damaged in B१ —^d) Dn1 n4 एव
 गता, D३ ० T G1-३ ० M1 १-१ चैवागता, D१ य चैवा
 धिगता वय

12 B० missing (cf v 1 1) D३३ as सेनजिदु,
 Dn1. n4 D३ इयेन' (for सेन') —^b) D३३ as का
 (for क) Dn३ तपोधन, M1.१ 'धन'. K० १ D३
 ० ० को धर्मं किं परायण —^a) K० विज्ञान, K१ D३ ०
 किं शास्त्र (for किं ज्ञानं) K३ V1 B० १-० D३३ as
 Dn1 n4 D३ D३ ३ ३ ३ चैव, K० ते वा (by transp),
 K१ D३ ० ० M1 १-१ चापि —^d) K1 निपीदसि, K१
 B१ ३ (marg) Dn1 D३ ३ (marg as in text) ० G०
 M१ (inf l1n as in text) विपीदति, D३ damaged
 (for 'दसि) — After 12, D३३ M1 १-१ ins 457*.

13 = (var.) 12 26 18^a-19^b B० missing (of
 v 1 1) D१ T1 G३ ३ ० M१-१ विप्र; T३ G1 द्विज
 (for ब्राह्मण). — K० D१ T G1-३.० ins after the
 ref D३३ M1 १-१ after 12

457* हृष्यन्त्वमवसीदन्त सुखदुःखविपर्यये ।
 आत्मानमनुशोचामि यो ममैव हृदि स्थित ।

{(L 1) G1 एपतिमवसीदति (for the prior half)
 —(L 2) T1 G३ ३ ० अनुशोचामो (for 'शोचामि) D३३

D१ य एषोते स्थितो हृदि, T1 G३ ३ ० ममैव हृदि स्थित
 (for the post half)]

—^a) K1 ३ V1 B० १ ३ D३३ Dn३ D३ ३ पश्यन्, D३ D१ T
 G1-३ M1 १-१ सर्व (for पश्य) D३३ भूतानां K० D३ ०
 सर्वाणि (for दुःखेन) G० सर्वत्र तानि दुःखेन —^b)
 Ś1 K१ ३ C३ व्यतिक्रान्तानि; K३ V1 B३ D३३ Dn३ D३३
 D३ ३ ३ १ G३ ३ M1 Cn 'पिक्तानि; D३३ 'सक्तानि (for
 'पक्तानि) D३ D१ T G1-३ ० M1 १-१ C३ पश्यत (G1
 'त, G३ ० 'तां, M१ 'ता); C३ सर्वश' (as in text).
 — After 13^a, K० V1 B० ३ ० D३३ as Dn1 n4 D३
 D३ ३ ३ ३ ins

458* उच्यते माधममध्यानि तेषु तेष्विह कर्मसु ।

[D३३ नोत्तमाधम- (for उत्तमा'). V1 तिष्ठते स्थिरकर्मसु
 (for the post half).]

while G३ ins after 13^a

459* अहमेको न मे कश्चिन्नाहमन्यस्य कस्यचित् ।

न त पश्यामि यस्याह त न पश्यामि यो मम ।

13^{cd} = (var) B 14 32 11^{cd} —^a) Ś1 K1 ३ ३
 B३ D३ वाय (for चाय) Cp oltas अयमात्मा न मम
 —^d) T1 G३ सा (for वा)

14 B० missing (cf v 1 1) 14^{ab} = (var) 12
 26 19^{cd} B 14 32 12^{ab} 14^{ab} is damaged in B१
 —^a) D३ येषाम् (for [अ]न्येषाम्) —^b) V1 B०
 ३ ० D३३ as Dn1 n4 D३ D३ ३ ३ ३ चित्त; D१ T G३
 ३ ० M1 १-१ मत्वा (for बुद्ध्या) M३ नु (for न) D१
 T1 G३ ३ ० च व्यथा, T३ हि व्यथा; M३ विव्यये (for
 मे व्यथा). K० १ D३ ० ० इति सचित्त न व्ययेत्; G1
 इति मत्वाभिव्यथा — D३३ om. (hapl.) 14^{cd} —^a)
 G1 पुरस्कृत्य (for अह प्राप्य) —^d) K१ D३ ० ०
 M० १ हृष्यामि (for प्रहृष्ये) Ś1 K1 ३ ३ मे व्यथा (K३
 'धे); M० विव्यये (for च व्यये) K० न प्रहृष्यामि
 न व्यये

15 = (var) 12, 28 36, Rām, 2 105 26,

यथा काष्ठं च काष्ठं च समेयातां महोदधौ ।
समेत्य च व्यपेयातां तद्बद्धतसमागमः ॥ १५
एवं पुत्राश्च पौत्राश्च ज्ञातयो बान्धवास्तथा ।
तेषु स्नेहो न कर्तव्यो विप्रयोगो हि तैर्ध्रुवम् ॥ १६
अदर्शनादापतितः पुनश्चादर्शनं गतः ।

न त्वासी वेद न त्वं तं कः सन्कमनुशोचसि ॥ १७
तृष्णातिप्रभवं दुःखं दुःखातिप्रभवं सुखम् ।
सुखात्संजायते दुःखमेवमेतत्पुनः पुनः ।
सुखस्यानन्तरं दुःखं दुःखस्यानन्तरं सुखम् ॥ १८
सुखात्त्वं दुःखमापन्नः पुनरापत्स्यसे सुखम् ।

Hitopadeśa IV 73 Bc missing (of v. 1 1) —^a)
Kc समेयात्तु (for 'यातां) Kc उदधिरप्रोदकाधार
नदी । Kc —^a) Kc यथा यातां; Ca p व्यपेयातां (as
in text) —^d) Śi Kc ३ ४ तथा (for तद्बद्ध) Tc
समागम

16 Bc missing (cf. v. 1 1) —^a) Dc T Gc
३ ३ M1 ३-१ दाराश्च (for पौत्राश्च) Dc एव पुत्राश्च
पौत्राश्च —^b) Śi Kc ३ ४ सुहृदस्त्वाया, Dc T Gc ३ ३
M1 ३-१ चाथ (Gc ३ ३ M1 'पि) चाथया —^c) Vc
Bo १-२ Das Dn1 n1 Ds Dc ३ ३ ३ ३ तेषां, Gc न च
(for तेषु) —^d) 16^d-17^d is damaged in Bc —^e)
Kc Vc Dc ३ ३ ध्रुवं हि तै (by transp), Kc ध्रुवश्च
तै, Bo ३ ३ Das n1 Dn1 n1 Ds Dc ३ ३ ३ M1 ३ ध्रुवो
हि तै; Dc Tc Gc ३ च (Gc ३ तु) तैर्ध्रुवं; Tc Gc ३
M1 १ हि (Gc च) तैर्ध्रुवं

17 Bc missing (cf. v. 1 1). Das n1 om 17^{ab}.
17 is damaged in Bc. —^a) Kc आपतितः; Ca ३
'त' (as in text). Gc अदर्शनादापतित —^b) Kc
गता —^c) Kc Dc Dc ३ ३ ३ Tc न त्वसौ; Dc
नन्वासौ (for न त्वासौ). Ca cites त्वा Dc त्वं त,
Dc Tc Gc ३ ३ न त्वं च (Gc तत्) (for न त्व तं).
—^d) Kc Dc ३ ३ ३ T Gc ३ ३ M1 ३-१ त (Gc क) स्मात्
(for क सन्) Kc ३ ३ ३ Vc Das Dn1 n1 Ds Dc ३ ३ T
Gc ३ ३ M1 ३-१ किम् (for कम्) Dc अथ (for अनु)

18 Bc missing (cf. v. 1 1) 18^{ab} = 12 26
23^{ab}. —^a) Kc Dc Dc T Gc ३ ३ M1 ३-१ सुखांत;
Kc ३ तृष्णाति (for 'ति) —^b) Tc om (hapl) 18^{ab}
—^c) Kc Dc Dc Tc Gc ३ ३ M1 ३-१ दुःखांत (for
दुःखाति). —^d) After 18^{ab}, Kc Gc read 19^{ab} Dc
om (hapl) 18^{ab} —^e) Vc Dn1 n1 Ds एवमेव,
Bo १-२ Das n1 Ds1 Dc ३ ३ ३ दुःखमेव (for एवमेतत्)
T Gc ३ ३ M1 ३-१ दुःखारसंजायते सुख —^f) 18^{ab} = 3
247 45^{ab} 12 26, 23^{ab} Of Jātaka 433, Gāthā 2^{ab}
Gc om (hapl) 18^{ab}. Dc om (hapl) 18^{ab}-19^{ab}
—^g) After 18, Kc Dn1 n1 Ds Dc ३ ३ ३ ins

460* सुखदुःखे मनुष्याणां चक्रवर्परिवर्तत ।

[Kc मनु दुःख Kc परिचये]

19 Bc missing (cf. v. 1 1) Dc om 19^{ab} (cf.
v. 1. 18). Kc Gc read 19^{ab} after 18^{ab} —^a) Kc Dc
सुखार्यं; Dc Dc T Gc ३ ३ M1 ३-१ सुखाति (Mc ३ 'त');
Dc सुखात् (for 'त्वं) Dc Tc Gc ३ आप्तोति; Dc
आपंत; Tc M1 १ आपत्तं (for 'त्वं) —^b) Kc Tc Gc
M1 आपत्स्यते; Dc Tc Gc ३ ३ Mc ३ 'द्यते; M1 संपत्स्यते
(for आपत्स्यसे). —^c) Dc T Gc ३ ३ om (hapl) 19^{ab}.
—^d) Kc लभ्यते —^e) Kc लभ्यते —^f) After 19,
Kc १ Das (line 17 only) Dn1 n1 Dc (line 17
only) ३ ३ Dc ३ ३ ins

461* शरीरमेवायतनं सुखस्य

दुःखस्य चाप्पायतनं शरीरम् ।

यद्यच्छरीरेण करोति कर्म

तेनैव देही समुपाश्रुते तत् ।

जीवितं च शरीरं च जात्यैव सह जायते । [5]

उभे सह वियर्षते उभे सह विनश्यत ।

स्नेहपाशैर्बहुविधैराविष्टवियया जना ।

अकृणार्थाश्च मीदन्ते जलैः सैकलसेतव ।

स्नेहेन तिलवरसर्पं सर्गोचक्रे निपीडयते ।

तिलपीडैरिवाक्रम्य क्लेशैरज्ञानसंभयै । [10]

सच्चिनोत्पशुमं कर्म कलत्रापेक्षया नर ।

एकं क्लेशानपामोति परब्रेह च माय ।

पुत्रदारकुटुम्बेषु प्रसक्ता सर्वमानया ।

शोकपद्भ्याणंभे ममा जीर्णा पनगजा इव ।

पुत्रनाशे वित्तनाशे ज्ञातिसंबन्धिनामपि । [15]

प्राप्यते सुमहदुःख दावाप्रतिप्रतिमं विभो ।

देवायत्तमिवं सर्वं सुखदुःखे भवामभयो ।

असुहृत्ससुहृत्वापि सवाशुर्मित्रवानपि ।

सप्रज्ञं प्रज्ञया हीनो देवेन लभते सुखम् ।

[Dn1 reads line 1 twice — (L. 1) Kc सुखस्य
च (for सुखस्य). Dn1 (first time) शरीरमेवायतनं दुःखस्य
च सुखस्य च. — (L. 5) Dc जीवितं (for 'त च). Dn1

न नित्यं लभते दुःखं न नित्यं लभते सुखम् ॥ १९
 नालं सुखाय सुहृदो नालं दुःखाय शत्रवः ।
 न च प्रज्ञालमर्थानां न सुखानामलं धनम् ॥ २०
 न बुद्धिर्धनलाभाय न जाल्प्यमसमृद्धये ।
 लोकपर्यायवृत्तान्तं प्राज्ञो जानाति नेतरः ॥ २१
 बुद्धिमन्तं च मूढं च शूरं भीरुं जडं कविम् ।
 दुर्बलं बलवन्तं च भागिनं भजते सुखम् ॥ २२

शरीरेण (for 'र च) Dn1 तेनैव (for जाल्पेव) — (L. 6) Dn1 n4 विवर्ते (for 'धेते) — (L 7) Kc Dn1 Ds2 Ds आधिष्ठः, K1 Ds ० ० असक्त (for आधिष्ठः). — (L 8) K7 विपीडति, Ds2 च सीदति, Ds ० ० ० [अ]वसीदति (Ds 'ते) (for च मीदन्ते) Kc Dn1 Ds2 Ds ० जले, Ds जल (for जले). Kc, 1 Ds2 Ds 4 ० ० सेतुवद् (for 'सेतव') — (L. 9) Kc Ds2 Ds ० स्तेहे तु, K1 Ds ० ० स्नेहत्वाद् (for स्नेहेन). Kc 1 Ds ० ० सर्वे (for सर्व) Ds सर्ववक्त्रे, Ds सर्ववक्त्रे — Lines 10-11 = (var) B 12 321 89 — (L 10) Kc विरुषिदैरिवकाय (sic) (for the prior half). — (L. 11) Ds ० कुडुंवापेक्षया (for कडुत्रा) — (L 12) Ds2 Ds केशम् (for केशान्). — With lines 13-14, of. Mark. P, 86 37 — (L 13) Ds प्रशक्ता — (L 16) K1 Ds दवाप्ति (for दा) — (L 17) Dn1 Ds ० भवा म्ने — (L. 18) Ds ० च (for म) K1 Ds ० ० वापि (for चापि) ❧ Cn: सुहृद्, प्रत्युपकारमनपेक्ष्य उपकारकर्ता । निव, प्रत्युपकारमपेक्ष्य उपकारकर्तुं । ❧ — (L 19) Kc सप्राध, Ds सुप्रध (for मं).]

20 = (var) 12 27 31. Bc missing (of v 1 1). Br om 20^{ab} —^a) K1 Ds ० न चै, Cs ० नालं (as in text) —^b) Ds2 नालं (for नाल) K1 दोषाय (for दुःखाय) K1 Ds ० ० ० T1 G1-2.० Cv सुहृद् (for शत्रव) —^c) Ś1 om च Gs प्रज्ञानम् (for 'लम्) Ds2 as न च प्र (Ds2 प्रा) जालमत्वायां (sic)

21 = 5 38 30 Bc missing (of v 1.1) —^a) K1 बुद्धिर् (for बुद्धिर्) —^b) D1 T G1-3 ० M1 ०-1 मौक्ष्यम् (for जाल्प्यम्) — M1 om 21^{cd} —^c) K1 वृत्तान्तं (for वृत्तान्त) ❧ Cn लोको भोग्यप्रपञ्चस्तस्य पर्यायो निर्माणं तत्र विषये वृत्तान्तम् । ❧ —^d) Dn1 प्राज्ञो.

22 Bc missing (of v 1 1) —^{ab}) Ks ० V1 Bo 1-3 Ds2 as Dn1 n4 Ds Ds ० ० ० G1 transp मूढ

धेनुर्वत्सस्य गोपस्य स्वामिनस्तस्करस्य च ।
 पयः पिबति यस्तस्या धेनुस्तस्येति निश्चयः ॥ २३
 ये च मूढतमा लोके ये च बुद्धेः परं गताः ।
 ते नराः सुखमेधन्ते क्लिश्यत्यन्तरितो जनः ॥ २४
 अन्त्येषु रेमिरे धीरा न ते मध्येषु रेमिरे ।
 अन्त्यप्राप्तिं सुखामाहर्दुःखमन्तरमन्तयोः ॥ २५
 ये तु बुद्धिसुखं प्राप्ता द्वंद्वातीता विमत्सराः ।

and शूर K1 Ds ० भीरु (for मूढ). K1 Ds ० धी रम्, V1 वीर, Ds2 भीरु (for भीरु) K1 Br-9 Ds ० ० अविह्वल, D1 T1 G1-2 ० M1 ०-1 कर्वि जड; T2 Gs कर्वि जड (by transp) —^d) Ś1 K1 2 4 1 V1 Ds मान्ययो (K1 Ds 'न्यायो; Ks 'न्यते) भजते नर (V1 सुखं), Ds भाविन व्यथते नर

23 Bc missing (of v 1 1) —^a) Ds विप्रस्य (for गोपस्य) —^b) Ds2 स्वामित्स — 23^{cd} is damaged in Br —^c) Ds2 Gs तस्य (for तस्या). —^d) M6 तस्य (for धेनुस्य) Ds [पूव (for [ह]ति).

24 = (var) 12 26 28. Bc missing (of v 1. 1) —^a) Ds2 मूढतमो. G1 येतिमूर्खतरा लोके —^b) Ks बुद्धि. K1 T1 G1 (before corr) ० परं (for पर) —^c) Ms 1 त पूव (for ते नरा) Ds2 पृथेते —^d) K1 Ds ० T G1-3 ० Ms ० क्लिश्यते, V1 Br-9 Ds2 Ds ० ० क्लिश्यति, D1 क्लिश्यते (for क्लिश्यति) D1 ० Gs ० ० [अ]तरित्वा (for 'रितो) K1 Bs Ds 1 ० Gs ० ० जना; T1 जय (for जन)

25 Bc missing (of v 1 1) —^a) K1 ० 4 V1 Bo ० (marg as in text) ० Ds1 Ds ० ० ० T G1-3 Ms ० Cv अन्त्येषु (for अन्त्येषु) Ds1 [5] मूढा, G1 धीरा (for धीरा) ❧ Cn अन्त्येषु धर्मादीना मर्षं मोक्षेषु, विपरीतगणनया च धर्मेषु रेमिरे । न मध्येषु अर्थेषु कामेषु च । यद्वा, अन्त्येषु धर्ममोक्षसाधनेषु । मध्येषु अर्थकामसाध नयो । यद्वा, जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तितुरीयेषु मध्ये जाग्रत्कर्मसु तुरीयकर्मसु च रेमिरे । यद्वा अन्त्येषु ससारात्म्यमसमये ब्रह्मै क्यत्वरूपेषु प्रथमेषु, चरमेषु च प्रहालयावस्थेषु मोक्षसुखेषु । अन्तयो पुनरन्तर ससारावस्था । तस्यां न रमन्ते ॥ Cv बहुविधत्वाद्बहुवचनम् । ❧ —^c) K1 1 Ds ० G1 अत; V1 Bo 1-9 Ds Ds ० ० 1 T1 Gs ० ० M1 ०-1 अंत (for अन्त्य-) Ds2 प्राप्ति; T2 प्राप्त. K1 Bo Dn1 Ds1 Ds 4 ० ० ० T G1-3 ० M1 ०-1 सुखं (Ds ० 'क्षां) प्राहुर (for सुखामाहुर) —^d) Ś1 K1 ० 4 अतरमन्तयोः ।

तानैवार्था न चानर्था व्यथयन्ति कदाचन ॥ २६
 अथ ये बुद्धिमप्राप्ता व्यतिक्रान्ताश्च मूढताम् ।
 तेऽतिवेलं प्रहृष्यन्ति संतापमुपयान्ति च ॥ २७
 नित्यप्रसुदिता मूढा दिवि देवगणा इव ।
 अवलोपेन महता परिदग्धा विचेतसः ॥ २८
 सुखं दुःखान्तमालसं दुःखं दाक्ष्यं सुखोदयम् ।
 भूतिश्चैव श्रिया सार्धं दक्षे वसति नालसे ॥ २९

सुखं वा यदि वा दुःखं द्वेष्यं वा यदि वा प्रियम् ।
 प्राप्तं प्राप्तमुपासीत हृदयेनापराजितः ॥ ३०
 शोकस्थानसहस्राणि हर्षस्थानशतानि च ।
 दिवसे दिवसे मूढमाविशन्ति न पण्डितम् ॥ ३१
 बुद्धिमन्तं कृतप्रहं शुश्रूषमनघ्नयकम् ।
 दान्तं जितेन्द्रियं चापि शोको न स्पृशते नरम् ॥ ३२
 एतां बुद्धिं समास्थाय गुप्तचित्तश्चरेद्दुघः ।

Ke १ D₁ ० 'मेतयो ; D₂ a₁ D₂ n₁ n₂ D₃ s 'मंतयो ;
 (for 'मन्तयो) — After 25, D₁ T G₁₋₂ ० M₁ s-1
 118

462* सुख स्वपिति दुर्मैधा स्वानि कर्माण्यचिन्तयन् ।
 अविज्ञानेन महता कर्मलेनेव सवृष ।

[(L 1) G₂ सुखी स्वपिति — (L 2) D₁ T₁ G₁ M₁
 अविज्ञानेन (for 'ज्ञानेन) D₁ कर्मलेनेव, T₁ G₂ कर्मलेनेव,
 T₂ G₁₋₂ M₁ s ० कर्मलेनेव (for कर्मलेनेव)]

26 B₂ missing (of v. 1 1) —^a) Ke १ V₁ Bo
 १-० D₂ a₁ D₂ n₁ n₂ D₃ D₄ s s s च; D₁ बु (for सु)
 K₂ ४ बुद्धिसुख; D₂ 'तम; D₁ ० बुद्धे पर; D₁ T
 G₁₋₂ ० M₁ s १ बुद्धि परां; C_n p बुद्धिसुख (as in text)
 — K₁ om (hapl) 26^b-27^a —^c) K₂ D₂ तसैवार्था;
 D₂ तसैवार्थमा (for 'वार्था) K₂ वानर्था (for 'चा')
 —^d) D₂ (before corr as in text) व्यथयत; C_n p
 'यन्ति (as in text) K₁ V₁ D₁ ० ० कथचन, B₁
 damaged (for कटा)

27 B₂ missing (of v. 1 1) K₁ om, 27^a (of
 v. 1 26) 27^a is damaged in B₁ —^a) V₁ सुखम्,
 Ca बुद्धिम् (as in text) —^c) D₂ तेविल च,
 D₁ ० अतिवेल (for 'तेऽति') K₁ प्रहृष्टति, D₂ प्रहृ
 ष्यति (for 'प्रहृ')

28 B₂ missing (of v. 1 1) —^a) Ke V₁ Bo
 १-० D₂ a₁ D₂ n₁ n₂ D₃ D₄ s s s T₂ G₁₋₂ ० नित्य
 (for नित्य) D₁ प्रमितता (for प्रसुदिता) Ś₁ K₁
 २ ४ ते वै (for मूढा) —^b) D₁ T₁ G₂ s ० सारमेय
 (D₁ 'या) (for दिवि देव) —^c) Ke अपलोपेन;
 M₁ अवलोपेन (for 'लोपेन) —^d) K₁ २ ४ परिदग्धा;
 Ke १ D₂ D₂ n₁ D₃ D₄ ० 'दग्धा; V₁ Bo १-० D₂
 'दृत्ता; D₂ 'वर्था; D₂ D₃ s s s C_n 'भूत्या; T₁
 G₂ s ० 'ग्रस्ता; T₂ G₁ M₁ 'रुता; M₁ ० १ 'रुता (for
 'दग्धा as in Ś₁ Ca only) M₁ विचेतसा (for 'स)

29 B₂ missing (of v. 1 1). —^a) K₁ D₂ T₁

G₁ s ० M₁ १ सुख; G₂ दुःखं (for सुख) K₂ दुःखा
 र्थम्; Ca n. p 'न्तम् (as in text) Ś₁ (sup lin
 as in text) K₂ ४ T₂ आलस्य; D₂ D₂ C_n आलस्य;
 D₂ 'हं; Ca p s 'हं (as in text) Ś₁ Ca आलस्यं
 कर्मत्याग । तदापाठत सुखमपि अनायासाद्गुणान्तरम् । Ś₁
 —^b) D₁ चापि; D₂ ३ दाक्षं; T₂ दक्ष्यं, G₂ दाक्ष्यं;
 Ca p s दाक्ष्यं (as in text). Ś₁ Ca दाक्ष्यं पुनरा
 पाठयो नित्यनैमित्तिककर्मपरत्वेन दुःखमपि सुखमेव मूढा
 श्रमिणो नियतेनापपगंदेत्तुयात् । Ś₁ —^c) T₁ G₁ s
 एतिम्; Ca p s भूतिम् (as in text). K₁ शैवं; Ke १
 V₁ Bo १-० D₂ a₁ D₂ n₁ n₂ D₃ D₄ s s s खेप (for
 चैव) K₁ सार्धं. Ś₁ Ca भूतिरणिमादि ॥ C_n श्रिया—
 फ्तच सामानि यजुपि सा हि धीरमूढा सताम्—इति भुक्नु
 ष्या पिचया ॥ Cp भूतिलेहमी । धीस्तरसहचारिणी
 देवी । Ś₁ —^d) D₂ दाक्ष्ये (for दक्षे).

30 = (var.) 12. 26 26 B₂ missing (cf. v. 1.
 1) —^b) Ke V₁ Bo १-० D₂ a₁ D₂ n₁ n₂ D₃ D₄
 s s s T G₁₋₂ ० M₁ s प्रिय या यदि वाप्रिय. —^c) B₁
 damaged D₁ corrupt. G₁ प्राप्तं मुक्तमिपासीत

31 = (var) 3 2 16 11 2 13 = 12. 26
 20, (var) B 12 330 2 B 18 5. 61, Hitopa-
 deśa 1 2 B₂ missing (cf v. 1 1). —^b) Ke १
 Bo १-० D₂ n₁ n₂ D₃ D₄ s s-० T G₁ s ० M₁ s १ नय,
 D₁ नय; G₂ सुख (for हर्ष) — After 31, the
 sequence in D₁ is 463*, 33^a, 32, 33^a

32 For the sequence in D₁, cf v. 1 31 B₂
 missing (of v. 1 1). —^a) D₂ बुद्धिमन्तं, C_n p s
 बुद्धिमन्त (as in text) K₁ कृतप्रहं; D₁ ० 'प्राप्त;
 G₁ इतप्रहं; C_n s कृत (as in text). —^b) D₁ T
 G₂ s M₁ ० अनहं कृतं (for अनस्यकम्) —^c) D₂ D₁
 T G₁₋₂ s M₁ शोक (for दान्त) Ke १ D₂ D₂ ०
 चापि (for चापि) —^d) K₁ D₁ ० ० न शोक (by
 transp), B₁ शोके न G₁ शोको न प्रभिपूर्वते (१०)

उदयास्तमयज्ञं हि न शोकः स्पष्टमर्हति ॥ ३३
 यन्मिचितं भवेच्छोकस्त्रासो वा दुःखमेव वा ।
 आयासो वा यतोमूलस्तदेकाङ्गमपि त्यजेत् ॥ ३४
 यद्यत्पजति कामानां तत्सुखस्याभिपूर्यते ।
 कामानुसारी पुरुषः कामाननु विनश्यति ॥ ३५
 यच्च कामसुखं लोके यच्च दिव्यं महत्सुखम् ।
 तृष्णाक्षयसुखस्यैते नार्हतः षोडशीं कलाम् ॥ ३६

पूर्वदेहकृतं कर्म शुभं वा यदि वाशुभम् ।
 प्राज्ञं मूढं तथा शूरं भजते यादृशं कृतम् ॥ ३७
 एवमेव किलैतानि प्रियाण्येवाप्रियाणि च ।
 जीवेषु परिवर्तन्ते दुःखानि च सुखानि च ॥ ३८
 तदेवं बुद्धिमास्थाय सुखं जीवेद्दुणान्वितः ।
 सर्वान्कामाञ्जुगुप्सेत् सङ्गान्कुर्वीत पृष्ठतः ।
 वृत्त एष हृदि प्रौढो मृत्युरेय मनोमयः ॥ ३९

C. 11 6507
 B 12 174 30
 K 12 173. 51

33 For the sequence in D₁, cf v 1 31 B₅ missing (cf v. 1. 1) G₁ om 33^a-35^b. —^b) Ś₁ K₁ २ वत् ; K₅ B₅ ४ (marg as in text) ० Das (marg as in text) २ D₅ ३ Cnp युक्त, T₁ G₁ ३ ० शुद्ध ; Cn p युक्त (as in text) D₁ वित्तश्च, M₅ बुद्धिश्च (for चित्तश्च) Ś₁ K₁ ३ तरेद् (for चरेद्) — D₁ ins after 31 T after 33^a

36 = 12 171 51, B 12 276 6 Vāyu P II 31 100 Quoted in Śamkara's Bhāṣya on Br Up 4 3 33, in Yogasūtrabhāṣya on 2 42 B₅ missing (of v 1 1) D₄ reads 36^a twice —^a) K₁ ४ यश्च —^b) K₁ ३ यश्च —^c) T₁ तृणा (for क्षय-) K₁ D₁ ० ० M₁ १ एवत्, Cp एते (as in text) —^d) T₂ नार्हते K₁ ३ ४ D₂ ३ शोडशी T₂ कला K₁ V₁ D₁ ० ० M₁ १ कलां नार्हं (D₅ M₁ 'र्हं)ति षोडशीं

463* शुद्धहृष्णगतिश्च तं देवासुराविनिर्गमम् ।
 —^c) K₅ D₅ ३ ३ ३ उदयास्तमनज्ञ ; K₁ D₁ ० ० 'स्तम यज्ञो (for 'ज्ञ) —^d) K₁ D₁ ० ० शोक (for शोक) D₁ नार्हसि G₅ as in text

37 B₅ missing (cf. v. 1 1) —^a) D₄ सर्वं (for पूर्व) D₅ -देहे (for -देह) D₄ -कृते (for -कृतं). D₁ T₁ G₁ ३ ० कर्तारमार्जितं कर्म —^c) G₅ प्राज्ञ T₂ G₅ ० शूर (for मूढ) D₁ T₁ G₁ ३ M₁ १-१ च शूर च, T₂ G₅ ० च मूढ च (for तथा शूर). —^d) D₄ २ २ तच्च वे; D₁ १ भजेते The portion from यादृशं up to विन्देत (in 12 169 11^d) is lost in K₁ on missing fol B₅ (marg. as in text) D₁ T G₁-३ ० M₁ १-१ भजते तादृशं नर (B₅ M₅ १ [sup l. १] कृत)

34 B₅ missing (cf. v 1 1) G₁ om 34 (cf. v 1 33) —^a) D₅ D₁ T G₁ ३ ० M₁ १ १ निमित्तो; Ca. n. १ 'त् (as in text) K₅ लोकस्, B₁ damaged (for शोकस्) —^b) K₁ ० B₅ ४ (marg) D₄ D₁ १ १ D₅ D₂ ३ ३ ३ Cn तापो (for त्रासो) V₁ B₁ ० D₄ D₁ T G₁ ३ ० M₁ १-१ वा क्रोध, D₁ चादुःखम् (for वा दुःखम्) K₅ ० D₄ D₁ १ १ च (for वा) —^c) D₁ जायामो (for 'सो) K₅ V₁ B₅ १-० D₁ १ १ D₅ D₂ ३ ३ ३ T G₁ २ ० यतोमूलम् (for 'मूलम्) —^d) K₅ एवाङ्गम् (for एकाङ्गम्) K₅ V₁ B₅ १-० D₄ २ २ D₅ D₂ ३ ३ ३ एकाङ्गं (D₄ 'त्)मपि वत् (V₁ B₅ D₅ D₂ तं) त्यजेत् — After 34, D₁ D₅ D₂ ३ M₁ १ १ Cal ed read 41, the same (except D₅ D₂ M₁) also repeating it after 41

38 K₁ B₅ missing (cf v 1 37, 1) —^a) D₁ ० [इ]ह कालेन (for किलैतानि) D₁ T₁ G₁ ३ ० स्वकर्मणां बलेनैव —^b) Ś₁ K₁ ३ ४ अप्रियाणि (for प्रियाण्येव) D₅ D₁ वा (for च) —^c) Ś₁ (by oorr) C₅ जीवसु (for जीवेषु)

39 K₁ B₅ missing (of v 1 37, 1) —^a) V₁ D₁ ० ० M₁ १-१ तदेता (for 'वं) K₅ B₅ १-० D₄ २ २ D₁ १ १ D₅ D₂ ३ ३ ३ ३ T G₁-३ ० एतां बुद्धिं समा (G₁ 'द्विमव)स्थाय —^b) K₅ B₅ १-० D₄ २ २ D₁ १ १ D₅ १-३ T G₁-३ ० M₁ १-१ नाव (K₅ D₅ 'नु)सीवेद्, D₁ D₂ सुखमास्ते (for सुख जीवेद्) —^c) K₅ नु सेवेत् (for जुगुप्सेत्) —^d) K₅ V₁ B₅ १-० D₄ २ २ D₁ १ १ D₅ ३ ३ ३ ३ T₂ G₁ M₁ १-१ कोपं; D₁ कामान्; D₁ १ ० C₅ सग; T₁ G₁ ३ ० क्रोधं (for सङ्गान्) D₁ T₁ G₁ ३ ० कृत्वा तु (for कुर्वीत) — K₁ om 39^a-40^b —^c) K₁ वृत्तमैव, B₅ वृत्त एव; D₁ ० ० शक्य एव,

यदा संहरते कामान्कूर्मोऽङ्गानीच सर्वशः ।
 तदात्मज्योतिरात्मा च आत्मन्येव प्रसीदति ॥ ४०
 किञ्चिदेव ममत्वेन यदा भवति कल्पितम् ।
 तदेव परितापार्थं सर्वं संपद्यते तदा ॥ ४१
 न विभेति यदा चार्यं यदा चास्मान्न विभ्यति ।
 यदा नेच्छति न ड्रेष्टि ब्रह्म संपद्यते तदा ॥ ४२
 उभे सत्यानृते त्यक्त्वा शोकानन्दौ भयाभये ।

M₁ ० १ वृत्त एव (for वृत्त एव). G₁ प्रौढे, G_v प्रौढ.
 —') Ś₁ K₂ 4 D₁ T G₂ ० M₂ एव (for एव). G_v
 मनोभव (for 'मय') — After 39, K₀ V₁ B₀ १
 (damaged) ० ० D₂ 24 D₁ 14 D₂ D₂-० T G₁-2 ०
 M₁ १-१ 128

464* क्रोधो नाम शरीरस्यो देहिना प्रोच्यते सुचै ।

[K₀ D₂-1 ० ० कामो, G₁ कोषो (for क्रोधो)]

40 = (var) 12, 21, 3. 40^{ab} = (var) 6, 24 58^{ab}.
 K₁ B₀ missing (of v. 1 37, 1) —^a) D₂ 24
 [अ]ह सुवते (for सहरते) D₂ ० कर्म (for कामान्)
 —^b) D₂ 4 च (for [ह]व). —^c) M₀ १ आत्म
 (for तदात्म) K₄ ० V₁ B₀ १-० D₂ 24 D₁ 14 D₂
 D₂-० ० ० आरमायम्, D₁ T G₁ १ ० आत्मश्रीर्, G₂
 आत्मानम्, M₁ १ १ आत्मरतिर् (for आत्मा च). Cap
 आत्मज्योतिरात्मारतिर् —^d) D₂ D₂ प्रपद्यति, M₂
 (inf lin) प्रनद्यति (for प्रसीदति)

41 = (var) B 12 276 8 K₁ B₀ missing (of
 v. 1. 37, 1) D₁ D₂ D₂ M₁ १ Cal ed read 41
 (for the first time) after 34 D₂ 1 D₂ M₂ read
 41 after 34 —^a) K₁ (before corr) १ शमत्वेन,
 K₁ (by corr) सुखं (for ममत्वेन) —^b) Ś₁ K₁
 T₂ तथा, G₁ वेदा (for यदा) —^c) B₀ D₂ 24
 D₂ ० १ ० T G₁-१ ० M₁ १-१ परितापाय, D₁ 4 'तापा च
 (for 'तापार्थं) —^d) D₁ 4 पार्थ; D₁ T G₁-१ ०
 M₁ १ ० नाशे (for सर्वं) B₁ D₁ D₂ 1 तथा; M₁ १-१
 पुन (for तदा)

42 = (var) Śānti, App I (No 4), lines 27-28,
 B 12 326 33, Harivamśa I 30 41 K₁ B₀ miss-
 ing (of v. 1 37, 1) Ś₁ reads 42-44 on marg
 —^a) D₁ T G₁-१ ० M₁ १-१ यदा चाय न विभ्ये (T G₂ ०
 M₂ १ 'भे)ति —^b) D₁ D₁ D₂ 4 वा (for च) K₁
 विभ्रति; K₄ विद्यते (for विभ्यति) —^c) Ś₁ K₁ D₂
 तदा; V₁ नैव (for यदा) K₁ B₁ नेच्छति; V₁ द्वेष्यति

प्रियाप्रिये परित्यज्य प्रशान्तात्मा भविष्यमि ॥ ४३
 यदा न कुरुते धीरः सर्वभूतेषु पापकम् ।
 कर्मणा मनसा वाचा ब्रह्म संपद्यते तदा ॥ ४४
 या दुस्त्यजा दुर्मतिभिर्या न जीर्यति जीर्यतः ।
 योऽसौ प्राणान्तिको रोगस्तां तृष्णां त्यजतः सुखम् ४५
 अत्र पिङ्गलया गीता गाथाः श्रूयन्ति पार्थिव ।
 यथा सा कृच्छ्रकालेऽपि लेभे धर्मं सनातनम् ॥ ४६

43 = (var) B 12 276 11 K₁ B₀ missing
 (of v. 1 37, 1) G₁ om (hapl) 43-44 Ś₁ reads
 43 on marg 43^a is damaged in B₁ —^a) G₂ ०
 शुभे (for उभे) ☞ C₂ सत्यस्यापि त्याज्यता व्यवहार-
 हेतुत्वात् ॥ C₁ सत्यस्य त्याग तत्फलानभिसंधानात् ॥ C_v
 वस्यन्प्रति सत्य त्यक्त्वा, साधून्प्रत्यनृत त्यक्त्वा । ☞ —^b)
 D₂ T₂ शोकानन्दे, D₂ 'नदो D₁ भयाशयौ. —^c)
 D₂ 4 प्रियाप्रिय —^d) M₁ १ प्रस (M₁ 'प)आत्मा
 (for प्रशान्तात्मा) K₁ B₁ D₂ 24 D₁ 14 D₂ १ ० T
 G₂ ० ० भविष्यति (for 'प्यति).

44 = (var) Śānti, App I (No 4), lines 29-30,
 B 12 326 34, Harivamśa I. 30 40 K₁ B₀
 missing (of v. 1. 37, 1) G₁ om 44 (of v. 1. 43)
 Ś₁ reads 44 on marg —^a) K₀ B₀ (marg) D₁
 D₂ D₂-1 ० ० भाव (for धीर) —^b) K₀ पापकम्;
 G₂ M₁ पापक (sic) (for पापकम्) —^c) G₂ कर्मणो

45 = Adi, 840*, lines 5-6 3 2 35 B 12 276
 12 B 13 7 21, Harivamśa I. 30 42, = (var)
 Bhāg P. 9 19 16, Vāyu P II 31 91. K₁ B₀
 missing (of v. 1 37, 1) —^a) D₂ दुर्गतिभिर (for
 दुर्म) —^b) D₂ जायति (for जीर्यति) M₁ जीर्यति
 D₂ जीर्यतो या न जीर्यति (D₂ 'ते) —^c) D₂ 24
 यासौ G₂ दंढस् (for रोगस्). —^d) K₀ तं (for तां)

46 K₁ B₀ missing (of v. 1 37, 1) 46^{ab} is
 damaged in B₁ —^a) T G₂ ० पिङ्गलया G₂ गीता
 —^b) K₁ 2 D₂ D₁ गाथा Ś₁ K₁ 2 श्रूयत (for
 श्रूयन्ति) D₂ 4 पार्थिव D₂ ० ० गाथा श्रूयत (D₂
 शुश्रुम) उत्तमा, D₁ T G₁-१ ० M₁ १-१ गाथा (G₂
 'थां) शृणु नराधिप ☞ C₂ श्रूयन्ते[न्ति] इत्यार्षे । ☞
 —^c) K₂ यथा सा, D₂ ० ० यथासौ, G₂ यथा वा (for
 यथा सा) M₀ सकिल्य (for सा कृच्छ्र) —^d) D₁ T₁
 G₂ ० ० प्राप्ता ब्रह्म; M₁ १ शर्म लेभे (for लेभे धर्म)

47 K₁ B₀ missing (of v. 1 37 1). —^a) K₁

संकेते पिङ्गला वेद्या कान्तेनासीद्विनाकृता ।

अथ कृच्छ्रगता शान्तां बुद्धिमास्थापयत्तदा ॥ ४७

पिङ्गलोवाच ।

उन्मत्ताहमनुमत्तं कान्तमन्ववसं चिरम् ।

अन्तिके रमणं सन्तं नैनमध्यगमं पुरा ॥ ४८

एकस्थूणं नवद्वारमपिधास्याम्यगारकम् ।

का हि कान्तमिहायान्तमयं कान्तेति मंस्यते ॥ ४९

अकामाः कामरूपेण धूर्ता नरकरूपिणः ।

न पुनर्वञ्चयिष्यन्ति प्रतिबुद्धास्मि जागृमि ॥ ५०

अनर्थोऽपि भवत्यर्थो दैवात्पूर्वकृतेन वा ।

संबुद्धाहं निराकारा नाहमद्याजितेन्द्रिया ॥ ५१

सुखं निराशः स्वपिति नैराश्यं परमं सुखम् ।

आशामनाशां कृत्वा हि सुखं स्वपिति पिङ्गला ॥ ५२

भीष्म उवाच ।

एतैश्चान्यैश्च विप्रस्य हेतुमद्भिः प्रभापितैः ।

पर्यवस्थापितो राजा सेनजिन्मुमुदे सुखम् ॥ ५३

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि अष्टपष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६८ ॥

C 12 6521
B 12 174 63
K 12 173 65

सङ्ख्ये; Ds भ्रूयते, Ds T1 G2 2.6 कदाचित् (for सकेते)
T G2 2.6 विंगला —^a) Ś1 K1 कृच्छ्रगता, M1 कृच्छ्रा
गता Da4 Dn4 D- 3 T G2 2.6 Ms-7 शाता, Ds
शात्या, G1 दाता (for शान्तां) —^d) Da4 आस्या
यपत् (sic), T1 G1-2.6 Ms 'य तां (G2 'य का) (for
आस्थापयत्) M1 6.7 बुद्धि पर्यवगम्य च

48 K- missing (cf v l 37) —^a) M7 अनु
न्मत —^b) Ś1 K1 2.4 नर, G2 चर (for चिरम्)
— 48^{ed} is damaged in B0 —^c) Da4 अतिको K1
Bo 2 (marg) 9 Da3 (also as in text) Ds T1 Cap
Cnp मरण (for रमण). Ds नैनम्, T2 यांत (for
सन्त) ॐ Cp मरणमिवाज्ञातत्वेन ससारहेतुत्वात् । ॐ
—^d) Ds (marg) अहम् (for नैनम्) Da4 G1 अद्य
गत (for 'गम)

49 K1 missing (cf. v l 37) 49^{ab} is damaged
in B7 —^a) G1 स्थित (for स्थूण) ॐ Cn एका
अविद्यैव स्थूणेव विधारका यस्य ॥ C7 एक पृष्ठाधिस्थूण
सन्मो यस्य तत् ॥ ॐ Cp चक्षुषी श्रवसी चक्र तथा
नामापुटद्वयम् । अपानोपस्थमित्याहुर्नेव द्वाराणि सुरय ॥ ॐ
—^b) Ś1 अविधास्यामि, K1 अधिवा, T Gs 6 M7
अपि या' (for अपिधा) G1 अगाकर (for 'रकम्)
— B0 om 49^a-52^d —^c) Da4 काहं; G2 काम्य
(for का हि) T G1 2.6 M1 6-7 [अ]कातम् (for
कान्तम्) Ks इव (for इह) —^d) Ś1 K1 2.4 V1
कांतोयम् (by transp), Ds T1 Gs 6 काम इति; T2
G1 2 M1 6-7 कांत इति Ds T G1-2.6 M1 6-7 [अ]भि
(for इति) V1 G1 मन्यते (for मस्यते)

50 K1 missing (of v l 37) B0 om 50 (of
v l 49) —^a) K1 Ds अकामा, Ks Dn1 n4 Ms

'मा, M1 6.7 'स्या' (for 'मा) M6 7 काम्य- (for
काम) —^b) Ds धूर्ता, G1 धूर्त Ds T G1-3 Ms 6
च नर (for नरक) Gs 6 रूपिण (Gs 'णा) M1 7
धूर्ता निरयपातिन —^c) Gs न दुर्वचं चरिष्यति —^d)
Gs 6 प्रतिबुद्धा (Gs 'द्धा) च (for 'बुद्धास्मि) K1 जागृहि,
D1 सप्रति, Ds जागृति

51 K1 missing (of v l 37) B0 om. 51 (of. v l
49) —^a) M1 अनर्थे V1 Bo 6-3 Da3 a4 Dn1 n4
Ds Ds 2.6 3 हि (for सपि) V1 Bo 6-3 Da3 a4 Dn1
n4 Ds Ds-6 3 9 भवेदर्थो (for भवत्यर्थो) —^b) Ds
च (for वा) —^c) Da4 सबुद्धो, Ds G1 'द्धा (for
'द्धा) Ś1 K1 2.4 Ds 6 [अ]स्मि (for [अ]हं) T G1 8
निराकार (for 'कारा) —^d) Ds अति; T मत्या; G1
M1 (sup l in) अन्या, Gs 6 इति (for अद्य) G1
[अ]जितेन्द्रियां

52 With 52, cf. Śānti 475*, lines 1-2, Jātaka
320, Gāthā 20 K1 missing (of v l 37) B0
om 52 (of v l 49) 52^{ab} is damaged in B7
—^a) T1 G2 M1 7 निराशा K1 स्वपति, G2 स्वपिमि,
M1 स्वपिय (for 'ति) —^c) M6 अनाश B0 Ds तु,
T2 G1 [अ]द्य, Gs [अ]भि (for हि) —^d) K1
पिंगला, T2 G1 2 पिंगला

53 K1 missing (of v l 37) B0 partly dam
aged —^a) M6 7 (sup l in) स (for च) K4
विप्रश्न —^b) K1 2 V1 Bo 7-9 Da3 a4 Ds Ds 6 9
M1 सु (for प्र) —^c) Dn1 पर्यायं; Gs पर्यव
(as in text) —^d) Ks Dn1 Ds इयेनजिन् Ds 8
मुदित (for मुमुदे) Ks V1 Bo 7-9 Da3 a4 Dn1 n4
Ds Ds 6 6 8 सुखी (for सुखम्)

१६९

युधिष्ठिर उवाच ।

अतिक्रामति कालेऽस्मिन्सर्वभूतक्षयावहे ।

किं श्रेयः प्रतिपद्येत तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १

भीष्म उवाच ।

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।

पितुः पुत्रेण संवादं तन्निबोध युधिष्ठिर ॥ २

द्विजातेः कस्यचित्पार्थ स्वाध्यायनिरतस्य वै ।

Colophon K₁ missing, K₂ s B₁-s D₁ a₁ D₂ n₂ D₁ G₁ s M₂-s absent — *Sub parvan* Ś₁ K₁ 2 4 6 B₀ 6-9 D₂ a₁ D₁ n₁ D₂ D₂-9 T G₁-2 6 M₁ 5-7 मोक्षधर्म — *Adhy name* Ś₁ K₁ 2 4 B₀ D₁ 6 7 9 T₁ G₁ 2 M₁ 6 7 सेनजिद्वीता; K₂ V₁ B₀ 6-8 D₂ a₁ D₂ a. s 8 विंगलागीता; G₂ 6 सेनजिद्वीतं; M₂ विप्रसेनजिसंवाद — *Adhy no* (figures, words or both) B₁ D₁ n₁ D₂ D₁ s T₁ G₁ a. 6 M₁ 5-7 1; T₂ G₂ 15 — *Śloka no* D₁ 66, D₂ 65, D₃ 64

169

☞ D₂ om this adhy K₂ V₁ B₀ 6-9 D₂ a₁ D₂ D₂ s 7 G₂ M₁ 5-7 repeat this adhy (with var) after B. 12 276 The v 1 from the eighteen MSS which repeat this adhy as B 12 277 are included in the Crit App of this adhy Cp s 1 give the adhy here, but do not repeat it later

1 K₁ is missing up to चिन्देत (in 11^d) (of v 1 12 168 37) B₁ (first time) damaged for 1^{ab} —^a) D₂ a₁ (both second time) लोके (for काले) —^b) Ś₁ K₁ 2 4 6 V₁ B₀ 6-8 D₂ a₁ D₂ D₂ s 7 G₂ M₁ (all [except Ś₁ K₁ 2 4] second time) भ (D₁ द)यावहे (for 'क्षया' —^c) K₁ पश्येत; D₁ (second time) पद्यते (for पद्येत) G₂ M₁ 5-7 (all second time) किं श्रेयः पुरुषस्येह —^d) D₂ lacuna, D₃ त्वं (for तन्)

2 K₁ missing (of v 1 1) B₀ (first time) damaged for 2^{ab} —^a) G₂ (second time) अत्रैव (for अत्रापि) —^d) V₁ B₀ 6-9 D₂ (all both times)

बभूव पुत्रो मेधावी मेधावी नाम नामतः ॥ ३

सोऽत्रवीत्पितरं पुत्रः स्वाध्यायकरणे रतम् ।

मोक्षधर्मार्थं कुशलो लोकतत्त्वविचक्षणः ॥ ४

धीरः किं स्वित्तात कुर्यात्प्रजान-

न्क्षिप्रं ह्यायुर्भ्रश्यते मानवानाम् ।

पितस्तदाचक्ष्व यथार्थयोगं

ममानुपूर्व्या येन धर्मं चरेयम् ॥ ५

D₁ D₂ (both times) D₂ s s (last two both times) 6 7 (both times) T₁ G₂ 6 तं (for तन्).

3 K₁ missing (of v 1 1). —^a) V₁ G₂ M₁ 5-7 (all second time) तात (for पार्थ) —^b) D₂ a₁ (both second time) स्वाध्याये (for 'य'). M₁ (second time) च (for वै) —^c) K₂ V₁ B₀ 6 7 9 D₂ a₁ D₂ D₂ s 7 M₁ s 6 (all second time) पुत्रो बभूव (B₀ भवति) मेधावी —^d) K₁ om मेधावी. D₂ (marg as in text) श्रीमान्सर्वगुणैर्युत

4 K₁ missing (of v 1 1) —^a) K₂ (second time) -धर्मेण; B₀ 6-9 D₂ a₁ D₂ D₂ s 7 M₁ s 6 (all second time) धर्मेण (for धर्मार्थं) V₁ (second time) मोक्षधर्मैव कुशलं. —^d) D₂ T₂ G₁ M₁ 5-7 (last four first time) लोकतत्र; D₁ (first time) T₁ G₂ (first time), 6 धर्मं; G₂ (second time) योग तत्त्व; G₂ लोकधर्मं (for 'तत्त्व')

5 Before 5, MSS ins पुत्र उवाच K₁ missing (of v 1 1) —^a) M₂ (second time) धर्मं (for धीर). D₂ a₁ (both first time) D₂ किञ्चित् (for किं स्वित्) T₁ तत (for तात) K₁ प्रजानात्, V₁ M₁ (both second time) 'नां; D₁ (first time) T G₁ s (both times) s M₁ (second time) s (both times) 6 (second time) शुभार्थी, M₂ 7 (both first time) प्रजासु (for प्रजानन्) —^b) K₁ अद्यते; V₁ B₀ (both first time) D₂ (second time) D₁ (first time) नश्यते, V₁ B₀ (both second time) अद्यते, B₁ (second time) अद्यति; D₂ 7 (both second time) प्रसति; G₂ (first time) इद्यते, G₂ (second time) गच्छते (for अद्यते) —^c) K₂ पितुस्; G₁ प्रीतस्, M₂ (first time) दत्त (for पितस्). K₂ V₁ B₀-9 D₂

पितोवाच ।

वेदानधीत्य ब्रह्मचर्येण पुत्र

पुत्रानिच्छेत्पावनार्थं पितृणाम् ।

अग्नीनाघाय विधिवचेष्टयज्ञो

वनं प्रविश्याथ मुनिर्बुभूषेत् ॥ ६

पुत्र उवाच ।

एवमभ्याहते लोके समन्तात्परिवारिते ।

अमोघासु पतन्तीषु किं धीर इव भापसे ॥ ७

पितोवाच ।

कथमभ्याहतो लोकः केन वा परिवारितः ।

अमोघाः काः पतन्तीह किं नु मीपयसीव माम् ॥ ८

पुत्र उवाच ।

मृत्युनाभ्याहतो लोको जरया परिवारितः ।

अहोरात्राः पतन्त्येते ननु कस्मान्न बुध्यसे ॥ ९

C 12 6530
B 12 175 9
K 12 174 9

as Ds; D; s; (all second time) तथा(B; 'दा'भ्यादि
(D; 'दि), V; (first time) तथाच्च (for 'तदा')
B; s (both second time) s (both times) Das. as (both
second time) Cp यथायुः, B; (marg, second time)
यथोप; B; (second time) यथात्म (for 'थं') छ G; Ca
यथार्थयोग सत्योपायन् । छ —^a) K; (first time) Dn;
D; (first time) T G; (both times) 2. ० -पूर्वाद्; D; s
(second time) पूर्वा, D; s (both second time) पूर्या
(for -पूर्वा)

6 With 6, cf. Uttarādhyayanāsūtra 14 9,
Jātaka 509, gāthā 4 K; missing (cf v 1 1) D; s
om. from the ref up to the ref in 7 G; s om the
ref. —^a) K; (before corr) Me (first time) देवान्त्री
(Ms 'त्री') (sio), K; V; Bo c-2 Das as Ds; D;
s; G; (all second time) M; (both times) s s (both
second time) s (both times) अधीत्य वेदान् (by
transp) D; s (second time) ब्रह्मचर्येण (for 'चर्येण')
T; पुत्रा —^b) G; (second time) इच्छन् (for इच्छेत्)
M; (first time) भावनार्थं (for पा) — B; (first
time) partly damaged for 6^{ad} —^a) M; (first time)
विधिघातन् (for विधियन्) K; s (first time) चेष्टयज्ञे
(K; 'ज्ञे') —^a) M; (first time) [जा]यु (for [ज]य)
K; (second time) मुमुषेत्; Bo (second time) s
(first time) D; s (both times) D; s; G; वभूषेत्, D;
(first time) बुभूषुः; D; (second time) बभूवे; M;
(first time) बुभूषे

7 With 7-9, cf. Uttarādhyayanāsūtra 14. 21-23
K; missing (cf v 1 1) D; s om the ref (cf v 1
6) —^a) Ś; K; अभ्या (K; 'त्या') हिते; B; (first
time) अभ्याहते; D; अभ्याहते; D; (first time)
T; G; M; (first time) s (second time, sup lin)
'गते; D; 'हत, G; (second time) अभ्यागते (for
अभ्याहते) D; लोके छ Cn अभ्याहते मृत्युनामि
वत्वारिते । छ —^a) K; V; Bo c-2 Das as D; s

M; s-1 (all second time) सर्वत, G; (second time)
जरया (for समन्तात्) V; (first time) D; परि
वारित; Cap परिवारिते (for 'वारिते) —^a) D; s
(second time) D; अमोघास्तु; T; 'घा' स; G;
(first time) 'घा' का (for 'घासु) D; s; M; (both
first time) तपन्तीषु; D; T; पतन्तीह (for पतन्तीषु)
छ Cn अमोघासु जायुर्हरणेन सफलासु रात्रिषु । छ — V;
(first time) reads 7^{ad}-8^{ad} on marg —^a) G;
(second time) इह (for इव) D; मीपसे (for भा)

8 K; missing (cf v 1 1) V; reads 7 on
marg K; (first time) पुत्र (for पिता) —^a) K;
(first time) एवम् (for कथम्) B; Das (both second
time) as M; (both first time) अभ्याहते, B;
D; (both first time) T; G; अभ्याग (Bo 'व्याह') लो;
D; s; अभ्याहते (for 'हते) D; s (second time)
लोकै —^b) K; जरया; K; (first time) समन्तात्;
D; s (first time) T G; s (both times) s s M; s-1
(last four first time) कथ च; D; (second time)
कथ या (for केन वा) D; (second time) परिवारि
त (for 'वारित) — G; (first time) om (hapl)
8^{ad}-9^{ad} —^a) D; s; अमोघ —^a) D; तु (for तु)
K; मीपयसे च, K; (first time) 'सीव, B; (first
time, marg as in text) s D; M; (all second time)
'सीह (for 'सीव) G; (second time) किं नु मीप
यसीमहा (sio)

9 With 9, of B 12 321 18 K; missing (of
v 1 1) G; (first time) om 9^{ab} (of v 1 8) B;
(first time) partly damaged for 9^{ab} —^a) K; D; s
(second time) अभ्याहते; D; (first time) T; G; s
'गते (for 'हते) K; लोके —^b) D; s; as (both
first time) जरया (for 'या) D; s (both second
time) परिवारित (for 'वारित). — After 9^{ab}, D; s; as
(both first time) ins 465* Bo c-2 (all first time)
D; s; D; s om 9^{ad} —^a) T; G; M; s (last two first

यदाहमेतज्जानामि न मृत्युस्तिष्ठतीति ह ।

सोऽहं कथं प्रतीक्षिष्ये जालेनापिहितश्चरन् ॥ १०

रात्र्यां रात्र्यां व्यतीतायामाधुरल्पतरं यदा ।

time) अहोरात्र्य (G₆ M₁ 'त्र्या' (for 'रात्रा') G₂ (second time) पतति. K₆ V₁ Bo 6-9 Das a₁ Ds₂ Ds s 7 (all second time) [ह]मे; D₁ (first time) T₁ G₆ 6 Ms (first time) [ए]ता, T₂ G₁ [ह]ह, G₂ (second time) [अ]तात् (for [ए]ते). —^d K₆ V₁ (both second time) तात्, Bo 6 (marg as in text) 7 9 Das a₁ Ds (all second time) तत्र, Ds 7 G₂ (all second time) पित (for ननु) D₁ G₂ (both first time) बुध्यते (for 'से) — K₆ (first time) Dn₁ n₄ Ds₁ s₂ (first time) Ds s s (last two first time) 6 Cn s ins after 9 Bo 6-9 Das a₁ (all first time) after 9^{ab}

466* असोद्या रात्रयश्चापि नित्यमायान्ति यान्ति च ।

[Cnp अहो वा रात्रयश्चापि (for the prior half) Da₁ (first time) कथम् (for नित्यम्)]

10 K₇ missing (cf. v 1 1) —^a B₃ (first time) तदा, D₁ (first time) T₁ G₁ s (first time) s 6 Ms (first time) यथा (for यदा). V₁ Ds 7 M₁ 5-7 (all second time) एव; Bo 7-9 Ds₂ G₂ (all second time) एव; Bo Da₁ (both second time) अत्र, Das (second time) ह्य; Ds (first time) मृत्यु; Ds (second time) अभि; M₁ 7 (both first time) एत (for एतज्) —^b V₁ (second time) अवति (for तिष्ठति) M₁ 5-7 (all second time) ना (M₁ न) मृत्युरवतिष्ठते —^d K₄ Bo (first time) 6 (second time) 7 (both times) s (marg, first time) Das (first time) Dn₁ n₄ Ds₁ s₂ (both times) Ds s s (last two both times) Ca n ज्ञानेन; M₁ s 6 (all first time) 7 (both times) जरया, Cp जालेन (as in text) D₁ (first time) G₁ s (second time) s 6 [ए]वावृत्तश् (G₂ 'त्), T G₂ (first time) [ह]वावृत्तश्; M₁ 5-7 (all first time) विवृत्तश्; Cp [अ]पिहितश् (as in text) D₁ (first time) चरेत्, G₂ (second time) चिरात् (for चरन्). ☞ Cn ज्ञानेन अपिहित । अपिधान्दस्य भागुरिम तेन अकारलोप कृत्वा नःसमास । जालेनापिहित इति पाठे तु न अकारलोपादि ॥ C₂ ज्ञानेनापिहित ज्ञानेन [आ] सर्वतो वृत् । सर्वत्राहमस्मीत्यर्थ । ☞ —After 10, G₂ (second time) Ms (first time) ins line 3 of 466*

11 K₇ is missing up to विन्देत (cf v 1 1) K₇ Ms (first time) transp 11^{ab} and 11^{cd}. B₃ (first

गाधोदके मत्स्य इव सुखं विन्देत कस्तदा ।

तदेव वन्ध्यं दिवसमिति विद्याद्विचक्षणः ॥ ११

अनवाप्तेषु कामेषु मृत्युरभ्येति मानवम् ।

time) damaged for 11^{ab}. —^a Ś₁ K₁ s 4 रात्रौ रात्रौ, K₆ (second time) अहोरात्र्या, K₇ यस्यां रात्र्यां, Das (second time) रात्र्या रात्र्या G₂ (first time) अतीतायाम् (for च्य') —^b B₇ (first time) Ds₁ अन्यतरं (for अल्प') B₃ (second time) सदा; Ds (first time) तदा, G₂ (second time) यथा (for यदा) — K₆ V₁ Bo 7-9 Das a₁ Dn₁ n₄ Ds Ds s s (all [except Dn₁ n₄ Ds₁ D₂] first time) transp 11^{cd} and 11^{ef} —^c V₁ (second time) गाधोदके, D₁ (first time) गाधो, G₁ अगाधो (hypermetric) G₂ (second time) गाधोदकेन मत्स्यस्य —^d B₇ (first time) lacuna, D₁ (first time) T G₂ (both times) s 6 Ms (first time) धृति (for सुख) D₁ (first time) T G₁ s (first time) s 6 M₁ 5-7 (last four first time) नर; G₂ (second time) पर (for तदा) —After 11^{cd}, D₁ (first time) T G₁ s (both times) s 6 M₁ 5-7 (last four first time) Cs ins

466* यामेव रात्रिं प्रथमा गर्भो भजति मातरम् ।

तामेव रात्रिं प्रस्थाति मरणाय निवर्तक ।

यस्या रात्र्यां न्यतीताया न किञ्चिच्छुभमाचरेत् ।

[Cs om line 1 —(L 1) M₁ 7 प्रथम G₂ (second time) M₁ 5-7 (all first time) विशति (for भजति) —(L 2) D₁ प्रस्थाति, G₂ (second time) पुत्रानि (sic), Cs प्रस्थाति (as above) D₁ निवर्तक, G₁ 'तंक, M₁ 5-7 [अ]निवर्तक, Cs निव' (as above) —G₂ (second time) Ms ins line 3 after st 10 —(L 3) T₂ G₁ s (second time) M₁ 5-7 कुरुते शुभ (for शुभमाचरेत्)]

—K₆ V₁ Bo, 6-9 Das a₁ Ds₂ Ds s 7 G₂ M₁ 5-7 (all second time) om 11^{ef} B₃ (first time) damaged for 11^{ef}. —^c Ś₁ K₁ 4 V₁ Bo 7-9 Das a₁ Dn₁ n₄ Ds Ds s s Ms तदेव, G₂ M₁ s 7 (sup l_{7n} as in text) तमेव (for तदेव) K₇ D₁ s तपो वा विध्य दिवसम्, D₆ तदेव वन्ध्यो दिवसो —^f Das D₂ 6 6 विद्याद् (for वि'). D₆ (marg) वन्ध्या रात्रैस्त्वयैव च

12 With 12, of Dhammapada II 47, 48 D₁ (first time) T G₁ s (first time) s 6 M₁ 5-7 (last four first time) om 12^{ab} K₆ V₁ Bo 6-9 Das a₁ Ds₂ Da. s 7 G₂ M₁ 5-7 (all second time) transp 12^{ab} and 12^{cd} —^b K₁ Da₁ (first time) अभ्येति (for अभ्येति) B₃ (second time) मानुष (for मान-

शष्पाणीव विचिन्वन्तमन्यत्रगतमानसम् ।

वृकीवोरणमासाद्य मृत्युरादाय गच्छति ॥ १२

अद्यैव कुरु यच्छ्रेयो मा त्वा कालोऽत्यगादयम् ।

अकृतेष्वेव कार्येषु मृत्युर्वै संप्रकर्यति ॥ १३

श्वःकार्यमद्य कुर्वति पूर्वाह्ने चापराह्निकम् ।

न हि प्रतीक्षते मृत्युः कृतं वास्य न वा कृतम् ।

को हि जानाति कस्याद्य मृत्युसेना निवेक्ष्यते ॥ १४

युवैव धर्मशीलः स्यादनिमित्तं हि जीवितम् ।

C 12 6*38
B 12 175 16
K 12 174 16

बम्) — *) K1 शष्पाणीव, K6 V1 Bo 6-9 (all both times) Das a1 (both first time) Dn1 n1 Ds2 (both times) D2 s s (last two both times) 6 7 (both times) M1 s (both second time) पुष्पाणीव, Da1 (second time) M1 (first time) पुष्पाणि च, Ds1 पुष्पाणां च (for शष्पाणीव) V1 (second time) T1 G1.2 (first time) 3 6 प्रचिन्वन्त (G2 'ती')म्, Dn4 विचिन्वतीम् (for 'न्वन्तम्') Das (second time) पुष्पाणि विचिन्वति (submetric), T2 शष्पाणि विप्रचिन्वन्तम् — K6 V1 Bo 6-9 Das a1 Ds2 D3 s 7 G2 M1 5-7 (all second time) om 12⁶ B5 (first time) is damaged in 12⁶-13² — *) T1 G6 व्याघ्रीव, G1 मृगीव (for वृकीव) S1 K1 2 आदाय (for आसाद्य) G3 वृकवारणमासाद्य (sic).

13 K1 om 13 B5 (first time) is damaged in 13 K6 V1 Bo 6-9 Das a1 Ds2 D3 s 7 G2 (all second time) transp 13 and 14^{6,6} — *) Ds2 (first time) सां (for मा) K4 6 V1 Bo 6-8 (last six both times, but B5 second time) 6 (first time) Das a1 (both both times) Dn1. n1 Ds2 (both times) D2 s (both times) s s (both times) 6 7 (both times) स्वां (for त्वा) D7 (second time) कामो (for कालो) B5 (second time) [s]न्यगान्, D7 (second time) ह्यगान् (for सत्यगाद्) K6 V1 Bo 6-9 Das a1 Ds2 D3 s 7 M1 5-7 (all second time) महान् (for अयम्) Ds1 मा स्वां कालोयमागत ॐ Ca अत्यगादतिक्रामत् । छान्दसोऽडागमो लोटपि कार्यं । ॐ — M1 5-7 (all second time) om 13⁶ — *) K1 D9 कामेषु; B5 Das a1 (all second time) कार्ये मे (for कार्येषु) K6 (second time) अकृत्ये चैव कार्ये सुख (hypermetric), Ds2 (second time) अकृत्येषु च कार्येषु — *) Das a1 (both second time) मृत्युर्वै संप्रयच्छति

14 14^{6,6} = B 12 321 73, 329 37, V7ddhahatātapa Smṛti 65 K6 V1 Bo 6-9 Das a1 Ds2 D3 s 7 G2 (all second time) transp 13 and 14^{6,6} Das a1 (both second time) transp 14⁶ and 14⁶ — *) K6 Das (both first time) Da स्वाकार्यम् D5 (second time) कार्यमद्यैव कुर्वति — *) K4 6 (both times) 7 Das (first time) a1 (both times) Dn4 D4 s G2

(second time) M1 (first time) पूर्वाह्ने, B5 (second time, marg as in text) Ds1 s2 (first time) मध्याह्ने K6 (second time) Das (first time) a1 (both times) D2 s 6 चापराह्निक, M6 (first time) वापराह्निक — *) G2 (first time) च (for हि) K7 V1 (second time) G1 M5 (first time) प्रतीक्ष्यते Das (first time) मृत्यु; Da1 (second time) जतु — *) K6 (first time) V1 Das a1 (all second time) वास्य, K7 वापि; V1 Bo 6-9 Das a1 (all first time) Dn4 D2 s (first time) 6 7 (first time) T G1 2 (both times) s 6 M1 6, 7 (last three first time) अस्य (for वास्य) B5 (second time) G1 s 6 M7 (first time) चाकृत (for वा कृतम्) M7 (second time) कृत वा तस्य चाकृत — M1 5-7 (all second time) read 13⁶ after 14⁶. After 14⁶, K5 D3 s ins

467* नियतो देहिनां मृत्युरनिमित्तं हि जीवितम् ।

— K7 om. 14⁶-15⁶. — *) K6 (second time) यो*; D7 (first time) G2 (second time) कोभिः; M5 (first time) को वि (for को हि) — *) B5 (first time) is damaged from सेना up to घत् (in 16⁶) K1 विवेक्ष्यते, K2 निवी* (for निवे*) K6 V1 Bo 6-9 Das a1 (all both times, B5 [first time] damaged) Dn1 n4 Ds1 s2 (both times) D2 s s (last two both times) 6 7 (both times) T G1 2 (both times) s M1 5-7 (last four both times) मृत्युकालो (D5 7 [both second time] 'लोके' मविष्यति, D2 9 मृत्युसेना पतिष्यति (D9 'से) — After 14, D7 (first time) T G1 2 (first time) s. 6 M1 5-7 (last four first time) ins

468* न मृत्युरामध्रयते हर्षकामो जगत्सु ।

अबुद्ध एवाक्रमते मीनान्मीनप्रदो यथा ।

[(L 1) D7 ना (for न) D7 G2 जगत्पति* (for 'त्प्रमु') — (L 2) D7 G1 मीना (for मीनान्)]

15 K7 om 15⁶ (of v 1 14) B5 (first time) is damaged in 15 — *) B5 (second time) यद्यैव, G2 (second time) अद्यैहि* (for युवैव) V1 (second time) कर्म (for धर्म) — *) K6 V1 Bo s (marg) Das (all first time) Ds1 s2 (first time) D2 s s (last two first time) G2 (second time) Cn अनित्य

कृते धर्मे भवेत्कीर्तिरिह प्रेत्य च वै सुखम् ॥ १५
मोहेन हि समाविष्टः पुत्रदारार्थमुद्यतः ।
कृत्वा कार्यमकार्यं वा पुष्टिमेषां प्रयच्छति ॥ १६
तं पुत्रपशुसंमत्तं व्यासक्तमनसं नरम् ।

खलु जीवितं, B₈ (second time) दानमित्र हि जी'
ॐ C_n अनिमित्तमिति पाठे आयुरियत्तावधारणकारणही
नम् । Ca जीवित चिरजीवनम् । ॐ — °) Das (second
time) T₁ [s]भवत् (for भवेत्) K₆ V₁ Bo 6 (marg
as in text) 7-9 Das a₁ Ds₂ Ds 5 7 (all second time,
but Ds both times) प्रीतिर् (for कीर्तिर्) — °) K₆
V₁ Bo 6-9 Das a₁ Ds₂ Ds 5 7 M₇ (all second time)
च शाश्वती; K₇ D₂ 6 9 भवेत्सुख; M₁ 6 7 (all first
time) च यत्सुख, M₁ 8 6 (all second time) महत्सुख
(for च वै सुखम्)

16 B₈ (first time) is damaged in 16^{ab} — °) Ś₁
K₁ 8 [प]व, K₄ B₈ (second time) च, D₇ G₂ M₁
6 7 (all first time) [अ]भि (for हि) K₆ (second
time) मोहहिंसासमाविष्ट, M₁ 8 6 (all second time)
मोहेन नित्यमाविष्ट, M₇ (second time) मोहे नित्य समा
विष्ट — °) K₂ अकार्ये — °) K₆ V₁ Bo 6-9 Das
a₁ Ds₂ Ds 5 (all second time) 7 (both times) T G₁
2 (both times) 8 M₁ 5-7 (last four first time)
पुष्टिम्, Dn₁ पुष्टिर्, Ca पुष्टिम् (as in text) D₇
(first time) T G₁ 2 (first time) 8, 6 M₁ 5-7 (last
four first time) पुन्य (for पूर्ण). G₂ (second
time) असाप्रतं (for प्रयच्छति) K₆ (first time)
पुष्टि मेषां प्रयच्छति

17 With 17-18, of Dhammapada IV 47-48
D₇ (second time) om 17-19 — °) K₄ 6 (first
time) V₁ (second time) Bo. 6 (both both times) 7
(second time). 8 (first time, m as in text) 9 Das
a₁ (last three both times) Dn₁ n₁ Ds₁ s₂ (both
times) D₂ 8 (both times) 8 5 (both times) 9
सपत्नं, K₆ (second time) ससक्त, D₇ सपत्न, T
G₁ 8 6 M₁ 5 7 (last three first time) सन्मित्र (M₁ 7
'त्रं); G₂ (first time) सौमित्र; G₂ (second time)
संमित्र (for संमत्त) B₇ (first time) damaged from
समत्त up to महौ (in 17^a). — °) K₇ पर (for नरम्)
V₁ Bo 6 (marg) 8 (all second time) व्यासक्तमन (B₈
'ल)संमित्रं, D₄ (first time) मलस नर. — Das
(second time) reads 17^a-18^a twice — °) B₈ (first
time) damaged from व्याघ्रं up to कार्ये (in 19^a) K₆

सुप्तं व्याघ्रं महौघो वा मृत्युरादाय गच्छति ॥ १७
संचिन्वानकमेवैकं कामानामवितृप्तकम् ।
व्याघ्रः पशुमिवादाय मृत्युरादाय गच्छति ॥ १८
इदं कृतमिदं कार्यमिदमन्यत्कृताकृतम् ।

(second time) मोहासो वा, V₁ (second time) M₆
(first time) महौघेव, B₆ (first time) महाघोरा; B₇
(first time) *घोरा; B₈ (first time) महौघोरा,
D₈ (second time) महाघोर; T₁ G₁ M₁ 7 (last two
both times) इवामोघो, M₅ (first time) इवारण्ये,
Ca np महौघो वा (as in text) K₄ 6 V₁ B₈ D₄
a₁ (all [except K₄] first time) Dn₁ n₁ Ds₁ s₂
(first time) D₂ 8 5 (last two first time) Cn सुप्त
व्याघ्रो मृगसि (K₄ 'त्युरि)व, B₈ (second time) सुप्त
व्याघ्रसमो घोरो; Ds₂ (second time) 'घ्रमहाघोर, D₆
(second time) 'घ्रो महाघोरो; D₇ T₂ G₂ (first time)
8 6 'घ्र इवामोघो, G₂ (second time) 'घ्र पशुमिव

18 = (var) B 12 321. 20, 330 24 D₇
(second time) om 18 (cf v l. 17). Ds₁ G₂
(second time) om. (hapl.) 18-20 B₈ (first time)
is damaged in 18 — °) Ś₁ K₁ T₁ G₁ संचिन्वा (K₁
'स्वा)न कम् (G₁ तम्); K₂ संचिन्वानकम्, K₄ 6 Ds₂
D₂ 8 (last three first time) संचित्वा (K₄ 'त्वा)नर्थम्;
D₂ 8 (first time) 'न्वानर्थम्; D₇ 'न्वानतम्; M₇
(second time) 'न्वानं किम् (for 'न्वानकम्) K₆ (first
time) एवैवत्; K₆ (second time) V₁ (first time)
Bo (both times) 6 (second time) 7-9 Das a₁ (last
five both times) Dn₁ Ds₂ (second time) D₂ 8 5
(last two second time) 7 (first time) T G₁ 8 6
M₁ 5-7 (last four both times) एवैनं; V₁ (second
time) एनैव (for एवैकं). K₇ संचिन्वान कामयैनं, D₂
'न्वान काम वैन; D₈ 'न्वान काममेन. ॐ Ca संचिन्वान
धनादिसचयं कुर्वाणम् । ॐ — °) B₈ (second time,
marg as in text) कामानामविष्टिकं — °) K₆ (first
time) व्याघ्र; G₂ (first time) व्याघ्रं; M₇ (first
time) व्याघ्रा. K₇ V₁ Bo 7-9 Das a₁ (all [except
K₇] first time) D₄ 6 9 आसाद्य, D₇ (first time)
T G₁ 2 (first time). 8 6 M₁ 5-7 (last four first
time) अरण्ये; M₅ (inf l₁₁, first time) अमोघो
(for आदाय). K₆ V₁ Bo 6-9 Das a₁ Ds₂ Ds 5
M₁ 5-7 (all second time) वृकी (M₇ वृती)वीरणमासाद्य
(= 12^a) — °) M₅ (inf l₁₁, first time) खादति
(for गच्छति) — After 18, M₁ 8, 6 (all second
time) ins 469*

एवमीहासुखासक्तं कृतान्तः कुरुते वशे ॥ १९
 कृतानां फलमप्राप्तं कर्मणां फलसङ्गिनम् ।
 क्षेत्रापणगृहासक्तं मृत्युरादाय गच्छति ॥ २०
 मृत्युर्जरा च व्याधिश्च दुःखं चानेककारणम् ।

19 D₂₁ D₇ G₂ (last two second time) om 19 (of v. 1 17, 18) B₂ damaged up to कार्यं. K₆ (first time) reads 19^{ab} after 20 — * K₆ (first time) M₁ (both times) s (both second time) 7 (both times) एवमीहासमासक्त, D₇ (first time) T G₁ 2 (first time) 2 s M₂ (first time) 'समायुक्तं; M₆ (first time) 'समासक्त, Ca as in text — * G₂ कृतान्तं. K₄ वशी, B₂ (marg as in text) D₂₁ (both first time) वश (for वशे) K₆ V₁ Bo 6-9 D₂₁ 21 D₂₁ D₂ s M₁ 5-7 (all second time) मृत्युरादाय गच्छति

20 D₂₁ G₂ om 20 (cf. v 1 18) — * K₁ फल मप्राप्तं, D₂ (second time) 'निवृत्ति (for 'मप्राप्त) — * M₇ (second time) कर्मिणां K₁ 2 4 T₂ G₁ 2 (first time) M₁ (second time) 5-7 (all both times) फलसगिनां, K₆ B₂ 7 D₂₁ (all first time) D₂₁ 21 D₂₁ (first time) D₂ s s (last two first time) कर्म सङ्गि (K₆ 'शंसि)व, K₁ D₂₁ (first time) D₂ s s कर्मसगिनां, V₁ Bo 2 s (all first time) कर्मसगिन, G₂ सह, Ca फलमङ्गिनम् (as in text) K₆ V₁ Bo 6-9 D₂₁ 21 D₂₁ D₂ s 7 (all second time) कार्यं (V₁ कर्मि; B₂ कर्म)णां कर्मसगिना (K₆ Bo D₂ 'न) — B₁ (first time) damaged for 20^{cd} — * V₁ (second time) क्षेत्रापण, D₂₁ (second time) 'पण (for 'पण) — * K₁ कृतान्तो नीत्वापगच्छति (hypermetric), D₇ (first time) T G₁ 2 (first time) s s कृतान्तं कुरुते वशे — After 20, K₆ (first time) reads 19^{ab} K₆ 7 V₁ Bo 6-9 (all [except K₇] both times) s (second time) D₂₁ 21 (both both times) D₂₁ 21 D₂₁ (both times) D₂ s (second time) 4 s (both times) s 7 (first time) s T G₁ 2 s M₁ s s (last three first time) 7 (both times) ins after 20 M₁ s s (all second time) after 18

469* दुर्बल बलवन्तं च शूर भीरुं जड कविम् ।

अप्राप्तसर्वकामार्थं मृत्युरादाय गच्छति ।

[K₆ (first time) om. line 1 — (L 1) K₆ V₁ Bo. 6-9 D₂₁. 21 D₂₁ D₂ s M₇ (all second time) शूर शूर; D₂₁ (first time) शूर भीरुं, M₁. 7 (both first

अनुपक्तं यदा देहे किं स्वस्थ इव तिष्ठसि ॥ २१
 जातमेवान्तकोऽन्ताय जरा चान्वेति देहिनम् ।
 अनुपक्ता द्वयेनैते भावाः स्यावरजङ्गमाः ॥ २२
 मृत्योर्वा गृहमेवैतद्या ग्रामे वसतो रतिः ।

C 12 6547
 B 12 175 25
 K 12 174 25

time) भीरु शूर (by transp), M₁ s (both second time) शूर भीरु D₇ (first time) कविं जड (by transp), T₁ G₂ s M₁ 5-7 (last four first time) कविं जडं, T₂ रविं जड, G₁ कविं जड; M₁ s s (all second time) कविं जड, M₇ (second time) जड मद् — (L 2) K₆ Bo 7 D₂₁ (all first time) D₂ s अप्राप्त (for 'प्त) K₆ V₁ Bo 7 s D₂₁ (all first time) D₂₁ 21 D₂₁ (first time) D₂ s (first time) कामार्थान् (for 'र्थ)]
 D₇ (first time) T G₁ s s M₁ 5-7 (last four first time) cont

470* इदं मे स्यादिव मे स्यादित्येवमनसो नरान् ।

अनवासेषु कामेषु कृतान्तं कुरुते वशे ।

[(L 1) D₇ T₂ एव (for एव) — (L 2) G₁ अनुप्राप्तेषु कालेषु (for the prior half)]

21 D₂₁ (second time) reads 21 twice — * K₂ D₂₁ जराशू — * D₇ (first time) T₁ दुःखश्च (for दुःखे) D₂₁ चानेक; G₁ च तेन (for चानेक) — * D₂₁ s₂ (first time) अनुसक्त; G₂ (second time) अनिरुक्त; Ca अनुपक्त (as in text) T₂ G₁ M₆ (first time) यया (for यदा) K₆ V₁ Bo 6-9 D₂₁ 21 D₂₁ D₂ s 7 M₁ 5-7 (all second time) असं त्याप्यं य (D₇ 'ज्यैर्ये)दा मर्त्ये — * K₆ (second time) Bo (first time) D₆ G₂ सुस्थ, G₁ स्वस्थ (for स्वस्थ). T₁ इह (for इव) K₆ (second time) भापसे; D₂₁ (first time) D₇ (second time) G₁ तिष्ठसि (for 'सि)

22 * D₂ s जातम्; G₂ (second time) जात (for जातम्) K₁ D₂₁. 21 (both second time) [अं]तर्को ताय, D₇ (first time) T G₁ 2 (both times) s M₁. 5-7 (last four first time) 'कोन्वेति (for 'कोऽन्ताय) D₂₁ जातमेकांतकोताय, D₂ 7 (both second time) 'मेकांततो (D₇ 'को) जाया — * G₂ (second time) जरया; M₇ (second time) जरा वा (for जरा च) K₆ V₁ Bo 6-9 D₂₁ D₂ s (all second time) 7 (both times) T G₁ 2 (both times) s s M₂ (first time) अन्वेति, D₂₁. 21 (both second time) अन्वेति (for अन्वेति) S₁ K₂. 4 V₁ (both times) देहिनां. — B₁ (first time) damaged in 22^{cd} — * Bo. 7 (both

देवानामेष वै गोष्ठो यदरण्यमिति श्रुतिः ॥ २३
निबन्धनी रञ्जुरेपा या ग्रामे वसतो रतिः ।
छिच्चैनां सुकृतो यान्ति नैनां छिन्दन्ति दुष्कृतः ॥ २४
न हिंसयति यः प्राणान्मनोवाकायहेतुभिः ।

second time) Ds1 अनुसक्ता (Ds1 °क), Ds १ (both second time) °न्यक्ता (for °पक्ता) T2 G1 च येन (for द्वयेन) V1 (both times) Ds1 [ए]व (for [ए]ते) — After 22, Ks Bo. ० ० ० Das a1 Ds2 Ds १ (all second time) read 26

23 M1 ६-७ (all second time) om 23-24
M1 (first time) repeats 23^{ab} after 24^{ab} — °)
K7 D4 ० १ (first time) ० T G1 २ (first time) ०
M1 ६-७ वै (for वा) K7 Das (first time) Dn4 D2
१ १ (first time) ० ० सुखम् (for गृहम्) Ks V1 Bo
० १ (all both times) ० (first time) ० (both times)
Das a1 (both first time) Dn1 n1 Ds1 s2 (first time)
D2 १ १ (last two both times) एतद्दे, K7 D4 ० १ (first
time) ० T G1 २ (first time) ० ० M1 ६-७ एतद्धि (for
एतैवद्). Ds2 (second time) न मृत्योर्गृहमेतद्दे, G2
(second time) मृत्युना गृह्यते तद्दे — °) D4 वा, G2
(second time) यद् (for वा) K7 चरते (for वसतो)
K1 D7 (first time) T2 G1 २ (first time) ० गतिः;
Ds (second time) रतिं (for रति) ॥ Ca ग्रामे
गृहाश्रमे ॥ Cn द्यादिसंधे । ॥ — K2 १ om. (hapl)
23^c-24^b Ś1 reads 23^c-24^d on marg Bo (first
time) partly damaged in 23^{cd} — °) D7 (second
time) एव, Cp एव (as in text) Bs (second time)
वै पंथा; Ds2 (first time) गोष्ठो वै (by transp), Ds १
(both second time) गोष्ठे (D7 °ष्ठे) वा G2 (second
time) देवानामेव वेगो हि — °) K1 T1 G1 २ (first
time) यदारण्यम्, G2 (second time) यदशक्यम् (for
°रण्यम्). B7 (first time) स्मृति (for श्रुति) ॥ Cn
देवानामिन्द्रियाणां गवां गोष्ठमिव बन्धनस्थानम् । ॥

24 = (var.) B 12 321. 71, 320 37. K2 १
om 24^{ab} M1 ६-७ om 24 (of १ 1 23) Ś1 reads 24 on
marg — °) Ś1 V1 Da1 (both first time) Ds1 G1 २
(first time) Ca निव (Ca °यं)धिनी, K1 निन्व *नी
T2 तेषां (for एषा) — °) D4 (also as in text)
रत; G1 गति (for रति) — M1 (first time)
repeats 23^{ab} after 24^{ab}. — °) K2 ० (first time)
V1 Bo ०-० Das (all first time) a1 (both times)
Dn1 n1 D2 १ (first time) १ १ (first time) ० ० G2

जीवितार्थापनयनैः कर्मभिर्न स बध्यते ॥ २५
न मृत्युसेनामायान्तीं जातु कश्चित्प्रचाधते ।
ऋते सत्यमसंत्याज्यं सत्ये ह्यमृतमाश्रितम् ॥ २६
तस्मात्सत्यव्रताचारः सत्ययोगपरायणः ।

(first time) [ए]ता (for [ए]ना) Bs (first time)
सुकृत; Ds १ (both second time) सुहृदो (for सुकृतो)
G1 याति — °) Ks D7 (both first time) नैन, Das
(first time) यैना, Da1 (second time) नैत (for
नैनां) K1 छिद्यातु; K7 वदति, Da1 (first time)
छिंदति; Ds विदति (for छिन्दन्ति) Das a1 (both
second time) D4 १ (second time) दुष्कृताः

25 °) Ks (first time) १ Bs Das (both first
time) Dn4 D2 १ (first time) १ ० ० जंतुन् (for
प्राणान्) Ks V1 Bo ०-० Das Ds १ १ M1 ६-७ (all
second time) यो न हिंसति स (M7 त)त्वानि, Ds1 s2
D7 (last two first time) T G1 २ (both times) ० M1
६-७ (last four first time) यो हि (Ms योभि) संयच्छति
प्राणान् — °) Ks (first time) V1 Bo (both both
times) ० (second time) १-० (all both times) Ds2
Ds १ १ M7 (all second time) Cnp कर्म- (for
कार्य) K7 Bs (first time) D2 ० १ (first time) ०
-कर्मभि (for -हेतुभि) — B7 (first time) damaged
in 25^{cd} — °) Ks (both times) Bs (marg). ०
(both first time) Ds2 (second time) Ds १ (both
first time) ० जीवितार्थापनयनैः; V1 (second time)
°र्थापगमनैः, Das (first time) a1 (second time) °र्थाप
नयनैः, Ds2 (first time) °नार्यावनयनैः, Ds १ (both
second time) °तार्थानयजनैः; D7 (first time) G1 २
(both times) १ ० Ms (first time) °तार्थापनयने — °)
Ś1 K1 २ १ ० V1 Bo ०-० (last six second time) Das
(both times) a1 (first time) Dn1 n1 Ds2 Ds १ १
(last four second time) ० प्राणिभिर् (for कर्मभिर्).
K7 Das (first time) Dn1 D2 ० ० हिंस्यते; Bs (first
time) लिप्यते, Dn1 विध्यते; G2 (second time)
विभ्यति, Gs M1 (second time) जुष्यते, Ms (second
time) विभ्यते (for बध्यते)

26 Ks Bo ० ० ० Das a1 Ds2 Ds १ १ (all second
time) read 26 after 22 — °) K7 D4 ० G2 (first
time) आयाती, D7 (second time) आयाती, G1
आयाति (for आयान्तीं) — °) Bs (first time) dam-
aged Bs (marg as in text) Das a1 (all first time)
प्रधावति; Das (second time) प्रबोधते, Ds (second
time) प्रबाधति, G1 प्रबोधने (for प्रबाधते). — °) K1 न

सत्यारामः समो दान्तः सत्येनैवान्तकं जयेत् ॥ २७

अमृतं चैव मृत्युश्च द्वयं देहे प्रतिष्ठितम् ।

मृत्युमापद्यते मोहात्सत्येनापद्यतेऽमृतम् ॥ २८

सोऽहं ह्यर्हिस्रः सत्यार्थी कामक्रोधवह्निष्कृतः ।

ते (for ऋते) B₈ (marg, first time) सुसन्नाय्य, D_{n1} असत्याद्य, D_{s1} s₂ D_s १ (last three first time) G₁ २ (first time) २.० M₅ (first time) असत्याद्यं, T₁ ऋते सत्य, C_p असत्याज्य (as in text) K₀ (second time) १ V₁ B₀ ६-९ D_{as} a₁ D_{s1} D_s (all second time) ४ ५ ७ (last two second time) ९ M₁ ६-१ (last four second time) बलात्स(D₁ बाल' स)त्यम्(K₀ 'त्यान्ते)त्वे (K₁ D₃ ० षे)क, G₂ (second time) मृते मृत्यमसत्यार्थं —^d) S₁ (sup lin as in text) K₂ ह्यमृतम् (for ह्यमृतम्) K₀ (second time) B₇ (first time) ० (both times) D_{as} D₁ (both second time) आस्थितं, K₁ D₁ १ (first time) ० T G₁ २ (first time) ३ ० M₁ ५ (last two both times) १ (first time) आहित (for धाधितम्) M₀ (first time) सत्ये ह्यमृषता हिं

27 G₂ (first time) om (hapl) 27^a-28^b —^a) D_{s1} सत्य (for सत्य) G₁ न्नता वाच; G₂ (second time) व्रताचारै (for 'चार') —^b) G₂ सत्य (for सत्य) K₀ V₁ B₀ ६-९ D_{as} a₁ D_{s1} D_s ५ १ (all second time) M₁ (first time) -न्नत, G₂ (second time) योगे, M₅-१ (all second time) -धर्म- (for योग) —^c) K₄ १ D_{n1} n₄ D_{s1} s₂ (first time) D₂ ३ (first time) ० सत्यागम, K₀ V₁ B₀ ६-९ D_{as} a₁ D_{s1} D_s ५ १ (all second time) सत्यकाम (for सत्याराम) K₀ V₁ B₀ ६-९ D_{as} a₁ (all first time) D_{n1} n₄ D_{s1} s₂ (first time) D₂ ३ ३ (last two first time) सदा (for समो) S₁ K₁ ३ दाता, M₁ (second time) दात (for दान्त) —^d) K₀ (second time) [ए]कांतक, D₁ (first time) T₂ G₁ M₀ (first time) [ए]वा(D₁ 'ना)मृत, T₁ G₂ (second time) [ए]वान्तक, G₀ ० [ए]व मृतिं (for [ए]वान्तक) K₂ यजेत्; D_{as} (first time) व्रजेत्, D_{s1} (first time) T₁ त्यजेत् (for जयेत्).

28 G₂ (first time) om 28^a (of v 1 27) —^a) K₁ अनृतं, D₄ असृत, G₁ नमृतं (for असृत) —^b) G₁ सदा; G₂ (second time) यस्मिन् (for द्वय) K₄ देहि (for देहे) T₂ यदेहे प्रतिष्ठितं ☉ C_n देहे चित्ते । ☉ — B₈ (second time) om 28^a —^c) K₄ ० १ V₁ B₀ ६-९ D_{as} a₁ (all [except K₄ १] both times) D_{n1} n₄ D_{s1} s₂ (both times) D₂ ३ ३ (last two both times) ० १ (second time) M₁ (both times) ३ ० (both second time) १ (both times)

समदुःखसुखः क्षेमी मृत्युं हास्याम्यमर्त्यवत् ॥ २९

शान्तियज्ञरतो दान्तो ब्रह्मयज्ञे स्थितो मुनिः ।

वाङ्मनःकर्मयज्ञश्च भविष्याम्युदगायने ॥ ३०

पशुयज्ञैः कथं हिंस्रैर्मादृशो यष्टुमर्हति ।

मृत्युर (for मृत्युम्) V₁ (second time) तस्मात् (for मोहात्) —^d) B₀ १ (both first time) partly damaged K₁ D₃ ० ० सत्येनामृतमर्त्यं (K₁ 'मृच्छ' ति)

29 ^a) K₁ हि हिंस्र (for ह्यर्हिस्र) K₀ B₀ (both first time) सत्यार्थं (for 'र्थ) K₀ V₁ B₀ ६-९ D_{as} a₁ D_{s1} D_s ५ १ M₁ ६-१ (all second time) सोढ स(M₁ ६-१ नि)त्यमर्हिसार्थी (D_{as} a₁ 'र्थ, D_s १ 'र्थ) —^b) V₁ (second time) D₁ १ (first time) T G₁ २ (both times) ३ ० M₁ ६-१ (last four first time) विवर्जित; D_{as} (first time) M₁ (second time) वह्निष्कृते (M₁ 'त) —^c) K₄ D_{s1} सम, D_{as} (first time) G₁ सुख, G₂ (first time) सुख (for सुख) K₀ B₀ ६-९ D_{as} a₁ D_{s1} D_s ५ १ M₁ ६-१ (all second time) समाश्रित्य सुख (B₈ स्वय) क्षेम (B₈ D_{s1} M₁ ६-१ 'मी, D_s 'म्य) —^d) G₀ हास्यति (for हास्यामि) D_{as} (first time) अपूर्ववत्; D_s १ (both both times) अनर्थ, M₀ (first time) अमर्ष (for अमर्ष)

30 ^a) K₁ यज्ञरथो, K₂ १ B₀ D_s (last two second time) ४ ० 'रथे, B₈ (second time, marg as in text) 'सुख, D_{s1} s₂ (first time) G₁ २ (second time) M₁ ५ (both first time) C₀ 'परो, C_a 'रतो (as in text) K₁ २ ० B₀ ६ (last three second time) १ ३ (marg as in text) ० (all both times) D_s (second time) ४ १ M₁ ६ ० (last four second time) जातो, K₁ यत्ते; D_s (D_{s1} first time) [S]दीनो, D₀ यक्षो (for दान्तो) ☉ C_s शान्तिर्विषयनिवृत्तिस्त प्रति ह्यन्द्रियाणि हवींषि । सकल्पदोम शान्तियज्ञ । ☉ —^b) S₁ (marg as in text) K₁ २ ४ यज्ञो भवन्, K₀ (first time) V₁ B₀ (both second time) D_{n1} D₂ ३ (second time) ५ (first time) C_a यज्ञस्थितो, D₁ (first time) T₁ G₁ २ (second time) ० M₁ (first time) यज्ञपरो, T₂ M₁ (first time) यज्ञे रतो, G₂ (first time) यज्ञो परो, G₃ यज्ञपरे, M₀ ० (both first time) यज्ञरतो (for यज्ञे स्थितो) M₁ ६-१ (all second time) प्रतिष्ठित (for स्थितो मुनि) —^c) D_s १ (both second time) ब्राह्मण; G₂ (first time) वाङ्मन (for 'न) G₂ (first time) यज्ञेश्च (for यज्ञश्च) —^d) K₁ भविष्यासि; D_s १ (both first time) G₁ 'द्यति; D_{as}

C. 12 6555
B 12. 175 33
K 12 174 34

अन्तवद्भिरुत् प्राज्ञः क्षत्रयज्ञैः पिशाचवत् ॥ ३१
यस्य वाङ्मनसी स्यातां सम्यक्प्रणिहिते सदा ।
तपस्त्यागश्च योगश्च स वै सर्वमवाप्नुयात् ॥ ३२
नास्ति विद्यासमं चक्षुर्नास्ति विद्यासमं बलम् ।

(second time) 'ज्याति (for 'ज्यामि) K₁ उदयायने; V₁ (second time) उपगायने, Da₄ (second time) D₄ ० Cp उदगा (D₂ 'मा)यते, Ds₂ (second time) 'यने', G₂ (second time) अमृताशन. ❀ Ca उदगायने यत्सर्वोत्कृष्ट वस्तु तदुदङ्, तत्र अयन मार्गं । तस्मिन्मोक्षप्रापके मार्गे भविष्यामि गमिष्यामीत्यर्थं ॥ Cn उदगायने इति देव यानपथनिमित्तम् ॥ Cp उदगायने । आर्ष दीर्घत्वम् । ज्योति मार्गे मोक्षप्रापके । सर्वोत्तरपदे ब्रह्मणि वा ॥ Cs उदगायने देव यानमार्गे मोक्षप्रापके । ❀

31 ^a) D₇ (second time) वसुयज्ञैः; Ca पञ्च (as in text) — ^b) G₂ (second time) मद्भिषो (for मादृशो) Da₄ (first time) दृष्टम्, Da₄ (second time) द्रष्टुम् (for य'), — ^c) K₆ १ Bo ६-९ Das a₄ (all [except K₇] first time) Dn₁ n₄ Ds₁ s₂ (first time) D₂ s s (last two first time) ह्व; V₁ (first time) D₄ ६ १ (first time). ० T G₁ २ (both times) s ० M₁ ५-७ (last four first time) ह्व, Das a₄ (both second time) अत् (for उत्). K₇ D₄ ० प्राज्ञ, Dn₁ G₁ [अ]प्राज्ञ; G₂ (first time) प्राज्ञ; G₃ प्राप्त (for प्राज्ञ) K₆ (second time) विनाशिरतरङ्गिर् (sio) — ^d) Ś₁ K₁. २ ४ ० (both times) १ V₁ Bo ६ १ ० (last five first time) Dn₁ n₄ Ds₁ (first time) D₂ s (first time) क्षेत्र; D₇ (first time) T G₁ २ (both times) s ० M₅ (first time) क्षुद्र (for क्षत्र). D₆ G₂ (first time) M₇ (first time) यज्ञ (as in text) यज्ञ, D₆ यज्ञै (for यज्ञै)

32 M₁ ५-७ (all second time) om 32-33. K₆ Bo ६-९ Das a₄ Ds₁ D₂ s १ (all second time) read 32 after 34 V₁ G₂ (both second time) transp 32 and 33 — ^a) V₁ (second time) B₃ (first time marg) T₁ G₈ ० वाङ्मनसे, D₇ (first time) 'सो, T₂ 'सैर् (for 'सी) D₆. १ (both second time) ख्याते, D₇ (first time) T₁ G₁ २ (first time) s ० M₅ (first time) गुप्ते; T₂ गुप्तै; G₂ (second time) शुद्धे; M₁ ५ १ (all first time) नित्य (for स्यातां) ❀ Ca वाङ्मनसी समासान्तविध्यनित्यत्वात्साधुत्वम् । वाङ्मनसे इति वा पाठः । ❀ — ^b) K₁ प्रतिहिते, Da₄ (second time) D₆ G₁ प्राणि हिते (Da₄ 'तै'); T₂ प्रणिहितै, Cp 'हिते (as in text) T₂ शुभे, G₁ उभे, M₁ १ यदि (for सदा)

नास्ति रागसमं दुःखं नास्ति त्यागसमं सुखम् ॥ ३३
आत्मन्येवात्मना जात आत्मनिष्ठोऽप्रजोऽपि वा ।
आत्मन्येव भविष्यामि न मां तारयति प्रजा ॥ ३४
नैतादृशं ब्राह्मणस्यास्ति वित्तं

D₇ (first time) T₁ G₂ (both times) s ० सर्वप्राणिहिते शुभे (G₂ [second time] सदा) — ^a) K₆ (second time) तप- (for तपस्). M₁ ५ १ त्याग (for त्यागश्). B₃ (first time) धर्मश्; Das (first time) Dn₁ D₂ s (sup. l₁n first time) s (first time) ० सत्य, D₆ (second time) यागश्; G₂ (first time) laouna (for योगश्). — ^d) Ś₁ K₁ Da₄ (first time) Ds₁ G₁ M₁ सर्वे, Bo ६-९ Das a₄ Ds₁ D₂ s १ (all second time) स वै (for स वै). D₅ (first time) ० परम् (for सर्वम्) B₃ (first time) योगश्च समवाप्नुयात्

33 = B 12 329 6 M₁ ५-७ (all second time) om 33 (of. v 1 32). V₁ G₂ (both second time) transp 32 and 33. — ^a) K₆ (second time) मयं चक्षुर्; V₁ (first time) Ds₁ s₂ (first time) समो चक्षुर् (for सम चक्षुर्) — ^b) Ś₁-K₁ २ ४ चक्षु, V₁ (second time) ज्ञान (for विद्या). K₇ D₆ सुखं; V₁ (first time) तप (for बलम्) K₆ Bo ६ १ (all first time) s (both times) s (first time) Das a₄ (both first time) Dn₁ n₄ D₂ s s (last two first time) ० नास्ति सत्यसमं तप; Ds₁ s₂ (first time) नास्ति ज्ञानसम तप — K₇ D₆ om (hapl.) 33^{ad}, Ś₁ reads 33^{ad} on marg — ^c) D₅ १ (both second time) रोग, G₁ त्याग (for राग). — B₃ (first time) is damaged in 33^d

34 M₁ ६ १ (all first time) om 34. — ^a) D₇ (first time) M₅ (second time) जात, G₁ जातम् (for जात) — ^b) K₆ Bo ६ १ ० Ds₁ D₂ s १ (all second time) [s]प्रज पित (D₅ १ 'ता), V₁ (second time) प्रजापति; Das a₄ (both second time) प्रजा (Da₄ महा) पितु; D₇ G₂ (both first time) s [s]प्रियोपि वा (for अप्रजोऽपि वा) G₂ (second time) आत्मनिष्ठाप्रमोहिता; M₁ ५-७ (all second time) 'निष्ठोरमजा (M₇ 'जं) पित (M₇ 'ता). — ^c) K₆ V₁ Bo ६-९ Ds₁ D₂ s १ M₁ ५-७ (all second time) आत्मय (V₁ 'प्र)जो; Das (second time) 'यज्ञा, Da₄ (second time) 'ज्ञया (for 'न्येच) Da₄ (second time) भविष्यथ (for 'व्यामि) — ^d) Das a₄ (both first time) तारयते, M₇ (second time) धारयति (for ता) Das (first time) D₄ ० M₁ s (last two second time) प्रजा Ś₁ K₁. २ ४ V₁ Bo. १ ०

यथैकता समता सत्यता च ।
शीले स्थितिर्दण्डनिधानमार्जवं
ततस्ततश्चोपरमः क्रियाभ्यः ॥ ३५
किं ते धनैर्बान्धवैर्वापि किं ते
किं ते दारैर्ब्राह्मण यो मरिष्यसि ।

आत्मानमन्विच्छ गुहां प्रविष्टं
पितामहस्ते क्व गतः पिता च ॥ ३६
भीष्म उवाच ।
पुत्रस्यैतद्वचः श्रुत्वा तथाकार्पात्पिता नृप ।
तथा त्वमपि वर्तस्व सत्यधर्मपरायणः ॥ ३७

C 12 6561
B 12 175 39
K 12 174 39

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि एकोनसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६९ ॥

Das a1 Ds (last seven second time) न माता न पिता प्रजा, Dr (second time) न माता च पति प्रजा

35 M1 5-7 (all second time) om 35-36 —^a) V1 (second time) अति (for अस्ति) K1 B2 (second time) D1 s (second time) ० वृत्त, B2 (second time) lacuna, D1 (second time) चित्र (for वित्त) —^b) K2 (second time) तथैकता; G2 ० यदै M1 समयता (for समता) B2 (second time) T2 सत्यवाक् (for सत्यता) ॐ Ca एकता निसङ्गत्वम् । ॐ —^c) K4 V1 B2 ० (marg as in text) १ s (marg as in text) ० Das (all [except K4] first time) Dn1 n1 Ds1 s1 (first time) D1 s (first time) ० १ (first time) T1 G2 (both times) s. ० M1. 5-7 (last four first time) Cs शीलं; T2 G1 शील (for शीले) B2 (marg as in text) १ s (marg as in text) ० Da1 (all first time) विधिर् (for स्थितिर्) B1 (first time) कुट, B2 (first time) lacuna (for दण्ड) K1 2 ० (second time) B2 ० (both first time) Das a1 Ds2 (all second time) T1 Ms विधानम्, B1 (second time) निधायम् (for निधानम्) ॐ Ca दण्डनिधानं दण्डस्य फलपर्यन्तस्य क्रोधस्य निधानं धारणं स्यात् इत्यर्थः ॥ Cs वाक्प्रायमानसहिंसात्यागः । ॐ —^d) V1 (second time) om ततस् B2 (first time, marg as in text) तपस्विताश्च, D1 (first time) तम सतश्च; D1 (second time) तपस्ततश्च, G1 ततस्तपश्च (for सतश्च) V1 (second time) प्रजाम्य, D1 (second time) क्रियाभ्यां (for 'भ्य')

36 With 36, of B 12 321 72 M1. 5-7 (all second time) om 36 (of v L 35) —^a) Ds2 (first time) किं तैर्, Ds (second time) किं स्विद्; Dr (second time) किंचिद् (for किं ते) Ś1 (sup l'n as in text) K1. 2 बहुभिर्; D1 (first time) T G1. 2 (both times) s ० M1 5-7 बहुभिर् (for बान्धवैर्) Ś1 K1. 2 ० (first time) G2 (second time)

चापि किं ते; Das (second time) कर्म वापि, Ds1 s2 (first time) वापि किं तै (for वापि किं ते) —^b) Ds1. s2 (first time) किं तैर् (for किं ते) B2 (first time) G2 (second time) दारैर् (for दारैर्) Dr (first time) G2 (second time) ब्राह्मण K1 D1 G2 (both first time) मरिष्यन् (K1 'ति). —^c) D1 (second time) आत्मासम् (for 'नम्) K1 D4 अन्विष्ट (for 'च्छ) Cs गुहाप्रविष्ट K1. 2 प्रवेष्टु (for प्रविष्ट). —^d) K2 V1 B2 ०-० Das a1 (all both times) Dn1 n1 Ds2 (second time) D2 s. 5 (last two both times) १ (second time) M1. १ पितामहास्ते क्व गताः (D1 [first time] 'त' पिता च (V1 [first time] 'साथ, B1 ० [both first time] 'ता वा).

37 G2 (both times) M1. 5-7 (all second time) om the ref —^b) K2 (both times) १ V1 B2 ० (last three both times) १ (first time) s (both times) s (second time) Das a1 (both first time) Dn1 n1 Ds1. s2 (first time) D2 s (both times) s (first time) s १ (first time) यथा, D1 M1 (second time) पिता (for तथा) D1 १ (first time) M1 (second time) तथा; D1 G2 (both first time) यथा, T1 सदा (for पिता) B2 (first time) मम, Das (second time) M1 (first time) नृप D1 १ (both second time) सहाकार्षीं पि (Dr तथाकार्षीं) वामह —^c) Das a1 (both second time) वर्तस्व (for वर्तस्व) Ms (first time) तथा स्व च विवर्तस्व —^d) G2 (first time) ह्वापर, Cp परामण (as in text) Ś1 K1. 2 s सत्यमेतत्परायण

Colophon — Sub-parvan Ś1 K1 2 s ० (both times) १ V1 B2 ०-० Das. a1 (last seven both times) Dn1 n1 Ds2 (both times) D2 s (both times) s s (both times) ० १ (both times) ० T G1 2 (both

१७०

युधिष्ठिर उवाच ।

धनिनो वाधना ये च वर्तयन्ति स्वतन्त्रिणः ।

सुखदुःखागमस्तेषां कः कथं वा पितामहं ॥ १

श्रीष्म उवाच ।

अत्राप्युदाहरन्तीमितिहासं पुरातनम् ।

शम्याकेन विमुक्तेन गीतं शान्तिगतेन ह ॥ २

अत्रवीन्मां पुरा कश्चिद्वाङ्मणस्त्यागमास्थितः ।

क्लिश्यमानः कुदारेण कुचैलेन शुभ्रयया ॥ ३

उत्पन्नमिह लोके वै जन्मप्रभृति मानवम् ।

विविधान्युपवर्तन्ते दुःखानि च सुखानि च ॥ ४

तयोरेकतरे मार्गं यद्येनमभिसंनयेत् ।

न सुखं प्राप्य संहृष्येन्न दुःखं प्राप्य संज्वरेत् ॥ ५

times) ० M₁ १-७ (last four both times) मोक्षधर्म
— *Adhy name* Ś₁ K₁ २ ४ ० (first time) १ V₁ B₀
(both both times) ० १ (both first time) ३ ० (both
both times) D_{as} n₁ (both first time) D_{n1} D₂ ३
(first time) ४ ३ (both times) ० १ (first time) ० G₂
(both times) M₁ (first time) ३ ० (both both
times) १ (first time) पितापुत्रसवादः, K₀ B₀ १ D_{as}
n₁ D₈ (all second time) पितापुत्रसवादो द्वितीय
— *Adhy no* (figures, words or both) K₀ (second
time) D_{n1} n₁ D_{s1} s₂ (first time) D₂ १ (first time)
T₁ G₁ ३ ० M₁ १-७ (last four first time) २, B₁ M₁
(both second time) 102, D_{s2} (second time) 103,
T₂ G₂ (first time) 16, M₁ ० १ (all second time)
200, M₃ (second time) 400 — *Sloka no* D_{n4}
(first time) D_{n1} 40, D_{n1} (second time) 41, D_{n4}
69, D_{s1} 35.

170

1 °) K₁ सधनो (for धनिनो) K₀ १ D_{as} D₁ ३
[s]प्या (K₀ "प्य)धना, V₁ B₀ ०-० D_{as} D_{n1} D_s D₂
३ ३ ० [s]या; D_{n4} T₂ (*sup ltn*) चा; D₁ T₁ ३
(orig) G₁-३ ० वेधना (for वाधना) M₀ येन (for
ये च) — °) K₁ V₁ B₀ १-० D_{as} n₁ D_{n1} D₂ ३ ३ ३
वर्तयते; B₀ प्रवर्तते; D_{n1} वर्तते ये, C_n "यन्ति (as in
text) D_{n1} M₅ स्वय (M₅ "म)त्रिण (for स्वतन्त्रिण)
— °) K₁ दुःखागमस्, T₁ दुःखागमा (for "गमस्) D₁ T
G₁-३ ० केषा (for तेषां) — °) Ś₁ K₁ २ ४ कथं तत्र,
G₂ कथं वापि (for क कथं वा) K₁ च (for वा).

2 °) K₁ शम्याकेन, K₄ ० १ B₁-० D_{as} n₁ D_{n1} n₁
D_s D₂-० ० श (B_s श्रां)पा, V₁ B₀ ० सपा, D₁ T₁
G₁ ३ ० श (G₁ श्रा)म्य (for शम्या). K₄ १ B₀ ३
D_{as} D_{n1} D₂ ३ [ह]ह सुक्तेन; K₀ V₁ B₀ १ ० D_{as}

D_{s1} [ह]ह युक्तेन, D_{n1} तु युक्तेन (for विमु) — °)
G₂ गीति (for गीत) K₄ क्षायगतेन (sic), K₁ D₁ ०
G₂ शान्ति गतेन, D_{as} n₁ शान्ति (D_{as} "श)तेन (for
"गतेन) Ś₁ K₁ २ ४ B₀ D_{as} n₁ M₁ हि, K₀ B₀ D_{n1}
n₁ D_s D₂ ३ ३ ३ च, D₁ T G₁-३ वै (for ह) B₀
(marg as in text) गीत शान्तिमता यया; G₀ यदुक्
मण्णवादिना

3 °) K₂ स; D₁ G₁ ३ M₁ ० १ मा (for मा)
M₁ ० १ मुनि (for पुरा) K₄ राजन् (for कश्चिद्)
— °) Ś₁ K₁ २ ४ १ B₁ ० D_s आश्रित, D₁ आस्थिता
(for "त) — °) K₄ कुचैलेन; K₀ कुचे, V₁ B₀ ०-०
D_{s1} D₂ १ T G₁-३ ० M₁ १-१ कुचे; C_n न कुच (as
in text) — After 3, M₅ reads 6

4 = (var) 12 28 5 — °) K₄ जनाप्रभृति (for
जन्म) — °) D_{as} n₁ विविधान्यप (D_{as} "नि प्र)वर्तते
— K₁ om 4^a-5^a

5 K₁ om 5^{ab} (of v 1 4). — °) K₁ D_s D₁-३
T G₁-३ ० M₁ १-१ C_n तरे (D_s ३ C_n "रे) मार्गो; C_n
-तरे मार्गो (as in text). ❀ C_n मार्ग इति प्रथमान्त
पाठे तु सनयेत् संप्राप्नुयात् । ❀ — °) K₄ ० V₁ B₀ ० १
D_{as} D_{n1} n₁ D_s D₂ ३ यदेनम्, K₁ D₁ ० ० यद्येकम्,
B₀ D_{as} सदैवम्, B₀ यदैवम् (for यद्येनम्) K₂ ४
अभिमन्त्रयेत्; D_s G₁ उपसनयेत्, D_s ३ अनुस, T
G₂ ३ ० M₁ १-१ उप (G₂ "त)संनयेत् (for अभिसंनयेत्)
— °) K₄ ० V₁ B₀-३ D_{as} n₁ D_{n1} n₁ D_s D₂ ३ १ ना
सुखं (for न दुःख) D_s सहरेत् (for सज्य). M₀ १
दुःख प्राप्य न सज्वरेत्

6 K₄ om 6-7 D_{s1} transp 6 and 7 M₂
reads 6 after 3 — °) K₀ न चैवाचरसि, D₁ T₁
G₂ ३ ० नैवाचरसि, C_n न वै च (as in text) — °)
K₀ B₀ ० ३ (marg) D_s D₂ ३ ३ ३ यदिच्छसि, K₁

न वै चरसि यच्छ्रेय आत्मनो वा यदीहसे ।
 अकामात्मापि हि सदा धुरमुद्यम्य चैव हि ॥ ६
 अकिंचनः परिपतन्सुखमास्वादयिष्यसि ।
 अकिंचनः सुखं शेते समुत्तिष्ठति चैव हि ॥ ७
 आकिंचन्यं सुखं लोके पथ्यं शिवमनामयम् ।
 अनमित्रमयो हेतुर्दुर्लभं सुलभं सताम् ॥ ८
 अकिंचनस्य शुद्धस्य उपपन्नस्य सर्वशः ।
 अवेक्षमाणस्त्रील्लोकान्न तुल्यमुपलक्षये ॥ ९

आकिंचन्यं च राज्यं च तुलया समतोलयम् ।
 अत्यरिच्यत दारिद्र्यं राज्यादपि गुणाधिकम् ॥ १०
 आकिंचन्ये च राज्ये च विशेषः सुमहानयम् ।
 नित्योद्विग्नो हि धनवान्मृत्योरास्यगतो यथा ॥ ११
 नैवास्याग्निर्न चादित्यो न मृत्युर्न च दुस्त्वः ।
 प्रभवन्ति धनज्यानिनिर्मुक्तस्य निराशिषः ॥ १२
 तं वै सदा कामचरमनुपस्तीर्णशायिनम् ।
 बाहूपधानं शाम्यन्तं प्रशंसन्ति दिवोकसः ॥ १३

C 12. 6574
 B 12 175 13
 K. 12. 176 13

Das at Ds ० ० य ईहसे, Dn1 T2 G1 Ms ० Cn न
 (Dn1 य) ईशिपे, Dn1 यदीशिपे, Dr T1 G2 ० ० न
 रस्यसे, M1 १ न ईहसे (for यदीहसे) — K1 om
 6^a-8^b — ०) T2 अजाद्यात्मा (for अकामात्मा) — ०)
 Ks V1 Bo ०-० Das Dn1 n4 Ds D2 ० ० G1 M1 ०-१
 चै (B०-० चै) च ह, Da1 वै सह (for चैव हि) T1 G2
 ० सुतमुत्पाद्य चैव हि (G० ह).

7 K1 1 om 7 (cf. v 1 6) K2 T G1-० ० om
 (hapl) 7. Ds1 transp 6 and 7. Dr reads 7
 after 8^b. — ०) K० १ D० M० परितपन्न; Cn पतन्न
 (as in text) — ०) Ś1 B० १ (marg) Das at Ds1
 D1 ० ० M1 ०-१ Ca सुखमासा (Ś1 Ds1 स्वा) दयिष्यसि
 (Ś1 Ds1 M1 ०-१ ति) — 7^{ed} is partly damaged in
 Br. — ०) Ds० सुख तिष्ठति (for समुत्ति) K० Bo ०-०
 Das at Dn1. n4 Ds D2-० ० M1 ०-१ ह (for हि)

8 K1 om 8^b (cf. v 1 6) — ०) Dr T1 Gs ०
 शिव (for सुख) — ०) Ś1 K2 १ V1 D1 ० चैतद्,
 T1 G2 ० सुखम् (for शिवम्) — After 8^b, Dr
 reads 7 — ०) K4 ० V1 Bo ०-० Das at Dn1. n4
 Ds D2 ० ० T G1 ० ० M1 ०-१ अन (V1 नि) मित्र (V1
 च) पयो (for मयो) K० V1 Bo ०-० Das at Dn1
 n4 Ds D2 ० ० T G1 ० ० M1 ०-१ ह्येप; D० ह्येक, G2
 M1 ह्येपा (for ह्येतद्). — ०) K1 D1 ० मत (for
 सताम्) K० V1 Bo ०-० Das at Dn1 n4 Ds D2 ०
 ०-१ T G1 ० ० M1 ०-१ दुर्लभं सुलभो मत (Dr T G1-० ०
 M1 ०-१ भं सता)

9 ०) K1 नकिंचनस्य. Ś1 K1 २ सर्वस्य (for शुद्धस्य)
 — ०) K० Bo ०-० Das at Dn1 n4 Ds D2 ० ० ०
 सर्वत (for शः) Cn. उपपन्नस्य वैराग्यसपन्नस्य । C
 — ०) K1 अवेक्षमाणस्य; B० Da1 Ds1 D1 ० ० अवे
 क्षमाणस्य. D० ताल्ल (for श्रील्ल). — ०) K० Bo

०-० Das at Dn1 n4 Ds D2 ० इह; V1 इति (for
 उप)

10 ०) K1 सम्य (for राज्य) — ०) Ś1 K1 2
 Da1 T2 समतीलयन्; K4 १ Ds1 D1 १ ० M1 ०-१ तोल
 यत् (for तोलयम्) — ०) Ś1 K1 2 D1 अति (D1
 त्या) रिच्यत — ०) G2 अभि (for अपि) T G1-० ०
 M1 ०-१ गुणाधिकत् (M1 ० १ न) (for धिकम्)

11 ०) K4 आकिंचन्य, G1 आकिंचिन्ये (for चन्ये).
 M1 न वा राज्ये, M1 च राज्ये वा — ०) Dr T2 G1
 ० ० [s]ति (for हि) D1 om (hapl) from चान्
 up to घन (in 12^a)

12 D1 om up to घन (cf. v 1 11). — ०)
 Da1 D2 चादित्यो, Dn1 n4 Cal ed Cn चारिष्टो, Dr
 T1 G2 ० चामित्रो (for चादित्यो) Cn न चारिष्ट
 ह्यत्र न चादित्य ह्यपपाठ । अरिष्टञ्चोराद्युपप्लव. । C — ०)
 Dr T G1-० ० M1 ०-१ शत्रव (for दुस्त्व) — ०)
 K० १ V1 Bo ० १ Das Dn1 n4 Ds D2-० ० ० घन (D1
 om घन) त्यागाद्; B० ० ज्यान्या; Da1 स्वान्या, Dr
 T G1-० ० M1 ०-१ घन हर्तुम् (for घनज्यानि) — ०)
 K० Bo ० १ Das Dn1 n4 Ds D2 ० ० ० विमुक्तस्य (for
 निर्मु) Dr T G1-० ० M1 ०-१ इतरे स्यु (M1 १ रस्य,
 M० रस्य) कुत पुन

13 ०) K4 D० ते (for त) Ś1 K1 2 Dr T काम
 चारम् (for चरम्) — ०) Da1 अनूपस्तीर्ण, G2 अनु
 पस्तिध, M1 अनुविस्तीर्ण (for अनुप). — ०) K4
 बाहुप्रधानं; G2 हूपदान Ds1 साम्यतं, G० शाम्यत.
 — ०) Dr T G1-० ० M० स्पृहयति (G1 त) (for
 प्रशसन्ति)

14 ०) G1 घनवान्कोभमोहाभ्याम् — ०) K4 आ
 विष्टे. — ०) K० Ds1 तिर्यगक्ष; K1 Ds2 D2-० ० ०

धनवान्क्रोधलोभाभ्यामाविष्टो नष्टचेतनः ।
 तिर्यग्दीक्षः शुष्कमुखः पापको भ्रुकुटीमुखः ॥ १४
 निर्देशश्चाधरोष्ठं च क्रुद्धो दारुणभाषिता ।
 कस्तमिच्छेत्परिद्रष्टुं दातुमिच्छति चेन्महीम् ॥ १५
 थ्रिया ह्यभीक्षणं संवासो मोहयत्यविचक्षणम् ।
 सा तस्य चित्तं हरति शारदाभ्रमिवानिलः ॥ १६
 अथैनं रूपमानश्च धनमानश्च विन्दति ।
 अभिजातोऽसि सिद्धोऽसि नासि केवलमानुषः ।
 इत्येभिः कारणैस्तस्य त्रिभिश्चित्तं प्रसिच्यते ॥ १७

स प्रसिक्तमना भोगान्विसृज्य पितृसंचितान् ।
 परिक्षीणः परखानामादानं साधु मन्यते ॥ १८
 तमतिक्रान्तमर्यादमाददानं ततस्ततः ।
 प्रतिपेधन्ति राजानो लुब्धा मृगमिवेषुभिः ॥ १९
 एवमेतानि दुःखानि तानि तानीह मानवम् ।
 विविधान्युपवर्तन्ते गात्रसंस्पर्शजानि च ॥ २०
 तेषां परमदुःखानां बुद्ध्या भैषज्यमाचरेत् ।
 लोकधर्मं समाज्ञाय ध्रुवाणामध्रुवैः सह ॥ २१
 नात्यक्त्वा सुखमाप्नोति नात्यक्त्वा विन्दते परम् ॥

*क्रेष्ठी; D₁ T G₁₋₃ ० M₁ ५-७ 'रुष्टि (for 'नीक्ष')
 D₀ क्रुद्धमुख' (for शुष्क) —^d) D₈₁ G₁ M₇ पावको;
 T₂ कोपको; G₂ प्रापको (for पापको). K₄ भ्रुकुटी
 मुख', K₇ D₁ ० G₁ भ्रुकुटी'; D₈₄ D₈₁ भ्रुकुटी', G₂
 भ्रुकुटीमुखं

15 ^a) T₁ G₂ ० निर्देश्य; G₁ निर्देश्य (for 'दर्शय')
 K₁ ३ चाधरोष्ठ, K₀ ७ V₁ B₀ ६-९ D₈₈ 81 D₈₁ 84 D₈
 D₂-९ अधरो (B₀ D₈₁ D₈ 'री')ष्ठ; G₁ चाधरोष्ठ्य (for
 'रोष्ठ'). Ś₁ K₁ ३ ३ दु, T G₂ ० स (for च). G₂
 निर्देश्य चाधरोष्ठ्य; M₁ ५-७ निर्देशश्चाधरोष्ठ —^b)
 K₂ ० B₀ M₁ भाषित' (for 'भाषिता) —^c) D₈₁
 कस्तम् (for कस्तम्) D₄ ० ७ इच्छति वै (for इच्छे
 एपरि) T₁ पृष्ट, T₂ G₂ ० ० प्रष्टु (for 'द्रष्टुं) —^d)
 D₈₁ चेन्महं; M₇ 'हीन् K₄ दातुमिच्छेन्महीमिमां

16 ^a) K₂ ४, ७ B₀ D₂-४ ० T G₁₋₃ ० M₅ ६ ह्यभी
 क्षण; D₈₁ न्यभीक्षण, M₁ [अभ्यभीक्षण (for ह्यभी
 क्षण) Ś₁ K₁ ३ G₂ संवासं; M₁ संवादो (for संवासो)
 —^b) Ś₁ K₁ ३ ३ अविचक्षण (K₄ 'क्षण) (for 'चक्ष
 णम्) —^c) D₇ T G₁₋₃ ० M₁ ५-७ सोस्य चि (G₂
 वि)त्त विकि (M₁ ५, ७ 'ह')रति —^d) K₄ इवानिल,
 G₂ 'निल

17 ^a) D₇ T₁ अथेदं (for अथैन) D₈ T₁ रूप
 मानं, G₂ ० 'मानैश्च (for 'मानश्च) —^b) D₈ T₁
 धनमान (for 'मानश्च) G₂ (also as in text) सुचति
 (for विन्दति) —^c) K₄ अभिजातो (for अभि')
 D₈ ३ शुद्धो (for सिद्धो) —^d) M₅ इत्येतै (for 'भि')
 —^e) Ś₁ (by corr) प्रसिच्यते, K₄ 'इत्ये; K₀ B₀
 ६ ७ ३ (marg as in text) D₈₁ 84 D₈ D₂ ३, ५ ३
 प्रमाद्यति; D₈₈ 81 T₁ Ca प्रसज्यते, D₈ G₂ प्रसि (G₂
 'सा')ध्यते (for 'च्यते). ☞ Ca प्रसज्यते इति पाठः,

संप्रसक्तमना इत्यग्रे पाठव् । ☞

18 = 12 28 8 —^a) Ś₁ K₆ B₀ ६-९ D₈₈ 81
 D₈₁ 84 D₈ D₂ ३ ३ ३ संप्रसक्तमना, K₁ ३ ४ ७ D₄ ०
 स प्रसक्त', V₁ M₁ ५-७ संप्रसिक्त'; T₂ न प्रसक्त'; G₂ ३
 अप्रसिक्त' (for स प्र') D₄ G₁ भागान् (for मो')
 —^b) G₂ असृज्य (for वि') K₇ D₁ ० चिर (for
 पितृ) —^d) K₂ स्वादु; D₇ T G₁₋₃ ० M₁ ५-७ बहु
 (for साधु)

19 = (var) 12 28 9 —^a) B₂ अभिक्रान्त (for
 अति") K₇ मर्यादाम् (for 'दम्) —^b) D₇ T G₁₋₃ ०
 M₅ असांप्रत (for ततस्तत') B₀ (marg) आददानामत
 स्तत' —^c) K₄ प्रतिपिधति, B₀ 'पेधयंति; B₂
 (marg) निपेधयंति —^d) = 3 198 26^d

20 = (var) 12 28 13 —^a) B₂ (marg)
 एवमादीनि (for 'मेतानि) —^b) Ś₁ K₁ ३ ३ तानीव (for
 'ह) —^c) K₆ V₁ B₀ ६-९ D₈₈ 81 D₈₁ 84 D₈ D₂
 ३ ३ ३ M₆ उपपद्यते (for 'वर्तन्ते) —^d) K₇ 'संस्प
 र्शनानि (for 'जानि) K₀ B₀ ७ D₈₈ D₈₁ 84 D₈ D₂
 ३ ३ ३ [अ]पि (for च)

21 ^a) Ś₁ K₁ ३ ३ Ca भेषज (K₂ 'ज्य)म् —^c)
 K₇ एव सर्व; D₁₋₅ ३, ९ एवधर्म; D₇ G₂ ३ ० लोके
 धर्म (for लोकधर्म) Ś₁ K₂ ४ समास्थाय; K₀ V₁
 B₀ ६-९ D₈₈ 81 D₈₁ 84 D₈ D₂ ३ अद (V₁ D₈ 'दि)
 ज्ञाय, K₇ B₂ (marg) D₁₋₅ ३ ० समाधाय (for
 'ज्ञाय) —^d) B₂ लोकानाम् (for ध्रुवाणाम्)

22 ^b) G₂ M₁ ७ महत् (for परम्) —^c) B₂
 D₇ T G₁₋₃ ० M₅ निर्भय, D₂ दाभय; D₈ चालय
 (for दाभय) —^d) D₇ T G₁₋₃ ० M₅ transp त्यक्त्वा
 and सर्व K₀ ७ D₈₁ D₈ D₄ ० ७ ० T G₂ ३ ० M₁ ५-७

नात्यक्त्वा चाभयः शेते त्यक्त्वा सर्वं सुखी भव ॥ २२
इत्येतद्वास्तिनपुरे ब्राह्मणेनोपवर्णितम् ।

शम्याकेन पुरा मह्यं तस्मान्च्यागः परो मतः ॥ २३

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७० ॥

१७१

युधिष्ठिर उवाच ।

ईहमानः समारम्भान्यदि नासादयेद्धनम् ।
धनतृष्णाभिभूतश्च किं कुर्वन्सुखमाप्नुयात् ॥ १
भीष्म उवाच ।

सर्वसाम्यमनायासः सत्यवाक्यं च भारत ।
निर्वेदश्चाविवित्सा च यस्य स्यात्स सुखी नरः ॥ २
एतान्येव पदान्याहुः पञ्च वृद्धाः प्रशान्तये ।

एष स्वर्गश्च धर्मश्च सुखं चानुत्तमं सताम् ॥ ३
अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
निर्वेदान्मङ्किना गीतं तन्निवोध युधिष्ठिर ॥ ४
ईहमानो धनं मङ्किर्भग्रेहश्च पुनः पुनः ।
केनचिद्धनशेषेण क्रीतवान्दम्यगोयुगम् ॥ ५
सुसंबद्धौ तु तौ दम्यौ दमनायाभिनिःसृतौ ।
आसीनमुष्ट्रं मध्येन सहसैवाभ्यधावताम् ॥ ६

C. 12. 6381
B. 12. 177. 6
K. 12. 176. 6

भवेत् (for भव).

23 *) T₂ G₁ M₅ इस्तिनपुरे — °) Ś₁ K₁ ३ ४
ब्राह्मणैर् (for 'णेन) Ś₁ K₁ ३ ४ ७ D₁ ६ ७ अनु (for
उप) M₁ वर्तिषु (for वर्णितम्) — °) K₁ ४ ६ ७
V₁ Bo ६-७ D₃ ४ D₁ n₄ D₅ D₂-६ ७ ७ श (V₁ B₆
मं)पाकेन, D₇ T₁ G₂ ६ ७ शम्याकेन (for शम्या) Ś₁
K₁ ३ ४ विसुकेन, D₃ पुरा गीतं (for पुरा मह्य) — °)
K₁ D₁ ६ ७ मम (for मत)

Colophon — *Sub-parvan* Ś₁ K₁ ३ ४ ६ ७ V₁ Bo
६-७ D₃ ४ D₁ n₄ D₅ D₂-७ T₂ G₁ ३ ६ M₁ ६-७ मो-
क्षधर्म — *Adhy name* Ś₁ K₂ G₂ M₁ ६-७ शम्याक
गीता; K₁ D₃ शस्पाकगीता, K₄ ६ ७ Bo ६-७ D₃
४ D₁ D₅ D₂-६ ७ शपाकगीता, V₁ सपाकगीता, D₁
G₂ ६ शम्यकगीता — *Adhy no* (figures, words or
both) D₁ n₄ D₅ D₂ ७ T₁ G₁ ३ ६ M₁ ६-७ ३, D₃
२, T₂ G₂ १७. — *Śloka no* D₁ २३

171

1 G₂ om the ref — °) K₁ D₃ D₁ इहमान
D₁ ६ ७ T₂ समारम्भाद्, G₂ सदारम्भान् (for समा)
— °) K₁ नापादयेद् (for नासा) D₃ परं (for धनम्)
— °) T₁ कुर्यात् (for कुर्वन्). M₅ धनम् (for सुखम्)
2 *) D₁ अनायासं, C₅ अनायास (as in text)

४ C₅ अनायास सर्वकाम्यकर्मत्याग । ४ — °) Ś₁ (orig,
sec m as in text) K₁ ६ ७ B₇ ७ D₁ ६ ७ G₂ ६
M₁ विवित्सा, V₁ Bo ६ D₃ D₁ n₄ D₅ ६ C₅ [अ]वि
धित्सा, B₆ (marg) ६ D₃ C₁ sp विधित्सा; T₁
[अ]विवित्सा (for [अ]विवित्सा) V₁ तु (for च) ४ C₁
विधिस्तेति पाठे श्रवणादीच्छा ॥ C₅ अविधित्सा धनप्राप्ति
वैतृष्ण्यम् । ४ — K₁ om २^d-३^e

३ K₁ om ३^{abc} (cf v 1 2) — °) D₃ वृद्वा
(for वृद्धा) D₃ ४ मनीषिण (for प्रशान्तये)
— °) M₁ एषु (for एष). D₃ om धर्मश्च D₁-३
६ ७ M₆ एष धर्मश्च स्व (D₃ ७ स) गंश्च — °) D₁ चानु
त्तमा K₆ V₁ Bo ६-७ D₃ ४ D₁ n₄ D₅ D₂ ६ ७ ७
मत (for सताम्)

४ °) D₃ निर्वेद (for 'दान्)

५ °) K₁ D₃ इहमानो; T₂ ईहमानो D₃ T₂ (G₁
मकी (for मङ्किर) Ś₁ K₁ ३ ४ सुपमिच्छसदा मकिर
(K₁ ४ शकिं) — °) G₁ मग्नेच्छश्च; C₁ 'हश्च (as in
text) — °) D₃ D₁ T₁ G₂ ६ केनापि, M₁ (*sup lin*
as in text) येनचिद् (for केनचिद्) D₁ T₁ G₁-३ ६
'लेशेन (for 'शेषेण) — °) K₆ क्रीतवान्, G₁ कृत'
(for क्रीत') D₃ D₁ दपगोयुगं, D₃ ६ दम्ययोयुगं
(for 'गोयुगम्)

६ D₁ reads ६^{ab} twice — °) K₁ ससंबद्धौ; K₁
V₁ B₆ ६ (marg as in text) ६ D₃ ४ D₅ ममुद्दौ;

तयोः संप्राप्तयोरुष्टः स्कन्धदेशममर्पणः ।
 उत्थायोत्क्षिप्य तौ दम्यौ प्रससार महाजवः ॥ ७
 हियमाणौ तु तौ दम्यौ तेनोष्ट्रेण प्रमाथिना ।
 म्रियमाणौ च संप्रेक्ष्य मङ्गिस्तत्रात्रवीदिदम् ॥ ८
 न चैवाविहितं शक्यं दक्षेणापीहितुं धनम् ।
 युक्तेन श्रद्धया सम्यगीहां समनुतिष्ठता ॥ ९

K₁ असवार्धा, D₈ सुमनुद्धौ, Cnp असवद्धौ (for सुसवद्धौ) V₁ च तौ, D₁ तु तौ, T₂ G₁ M₅ कृतौ (for तु तौ) — Ś₁ (orig) K₂ 4 om (hapl) 6^b-7^c, Ś₁ (sec m) supplying the om on marg — ^b) T₂ गमनाय (for दम) D₁ (second time) [अ]भिनि सृता; D₇ T₁ G₂ [अ]भिनिर्वृत्तौ, G₈ ० °निष्ठितौ (for °नि सृत्तौ) G₁ दमनादांतिक स्मृतौ — ^a) Ś₁ दम्येन, K₁ भास्येन (for मध्येन).

7 Ś₁ (orig) K₂ 4 om 7^{abc} (of v. l. 6). Ś₁ reads 7^{abc} on marg — ^a) D₄ स प्रासयोर Ś₁ दांत. (for उष्ट्र) — ^b) K₇ अकर्षण, M₅ अमर्षण — ^c) G₂ [उ]त्थाय (for [उ]त्क्षिप्य) D₇ T G₁₋₃ ० दम्यौ तौ (by transp), D₈ तौ दस्यौ ☞ Cn उत्क्षिप्य तुलाभाजन द्वयवदुपरि भूमेर्नात्वा । ☞ — Ś₁ reads 7^d twice — ^d) Ś₁ (second time) शाखादत्तहितौ हि तौ

8 ^a) K₆ D₂ D₂ 8 8 T₁ G₈ ० हीयमाणौ; K₇ हियमाणौ; G₂ हीयमाणौ (for हिय) B₇ damaged from म्यौ up to म्रियमा (in 8^a) — ^b) D_{n1} तवो (for तेन) K₁ प्रधाविना (for प्रमाथिना) — ^c) K₇ म्रियमाणौ; D₇ G₂ हियमाणौ, T₁ G₈ हीय (for म्रिय) B₈ D₄ D₅ D₆ 7 8 T G₁₋₃ ० M₅ ० तु (for च). — ^d) K₆ तदा (for तत्र) G₂ transp अद्यवीत् and इद.

9 ^a) D₇ T G₁₋₃ ० M₁ ६-7 जातु (for चैव) K₁ [अ]विहितु — ^b) D₈ दक्षेण D₇ T G₁₋₃ ० M₁ ६ ० दक्षेणासु धन क्वचित्; Cnp दक्षेणापीहित धन — ^d) D₈ G₁ इहा (G₁ 'पां) समनुतिष्ठतां

10 ^a) K₆ वृत्तस्य; D₂ क्षतस्य (for कृतस्य) K₆ D_{n1} n₄ D_{n1} Cnp नानार्थैर्; V₁ B₈ ० ० D₂ D₆ नानार्थैर् (for चा) K₇ D₄ ६ ० पूर्वमर्थैर्विमुक्तस्य; D₇ T G₁₋₃ ० M₁ ६-7 पूर्वमर्थैः (D₇ T₁ G₂ ० 'पुण्यै; M₇ 'मत्तै) विहीनस्य — ^b) T₁ युक्तस्य ननु (for 'स्याप्यनु) — ^c) Ś₁ K₁ २ 7 B₇ 8 D₄ ० इद (for इम). G₂ पश्यतु D_{n1} सगत्य; D₇ T₁ G₂ ० सगत्य (for 'सा) — ^d)

कृतस्य पूर्वं चानर्थैर्मुक्तस्याप्यनुतिष्ठतः ।

इमं पश्यत संगत्या मम दैवमुपप्लवम् ॥ १०

उद्यम्योद्यम्य मे दम्यौ विपमेणेव गच्छति ।

उत्क्षिप्य काकतालीयमुन्माथेनेव जम्बुकः ॥ ११

मणी वोष्ट्रस्य लम्बेते प्रियौ वत्सतरौ मम ।

शुद्धं हि दैवमेवेदमतो नैवास्ति पौरुषम् ॥ १२

D₇ T G₁₋₃ ० M₁ ६-7 देवाद् (for दैवम्) Ś₁ K₁ २ 4 उपप्लुत (K₄ 'त), K₇ D₅ ० 'स्थित (for 'प्लवम्)

11 ^a) B₇ damaged from उद्यम्य up to ताली (in 11^a) Ś₁ K₁ २ D₁ उद्यम्य, K₄ D₄ 4 तद्यम्य; D₈ उद्यम (for उद्यम्य) K₂ [उ]द्यम्य, K₆ B₈ ० ० ० D₄ 4 D₂ ० ० ० [उ]त्क्षिप्य; K₇ D₅ ० करमौ; B₈ (marg) [उ]त्क्रम्य (for [उ]द्यम्य) D₇ T₁ G₂ ० ० तौ (for मे) K₁ २ दस्यौ, D₄ M₁ दम्यो — ^b) Ś₁ K₂ 4 विशेषे णैव, Ś₁ (sup lin.) K₆ D₂ ० विप (Ś₁ 'ज्ञ)मेनैव; K₁ विशसेनैव (for विपमेणेव) Ś₁ K₁ २ 4 V₁ B₈ D_{n1} n₄ D₈ गच्छत (for 'सि) — ^c) B₈ lacuna, T₂ G₁ तालीयम् (for तालीयम्) — ^d) Ś₁ उन्माथेनेव; K₁ corrupt, K₂ 4 7 D₄ 4 D_{n1} D₈ M₅ उन्माथेनैव, K₆ V₁ B₇ ० D_{n1} D₈ D₈ ० T G₁₋₃ ० M₁ ६ 7 Cpp. C₅ उत्पथेनै (Cp 'ने)व; M₅ उन्माथमिव; C₄ उन्मथ्येनेव (for उन्माथेनेव) K₆ 7 (marg) B₈ 7 D_{n1} D₈ D₈ धावत; K₇ (orig) B₈ D_{n1} D₂ 4-8 8 ० Cpp जवु कौ; V₁ B₈ ० D₄ 4 Cnp 'क (for 'क) K₂ 4 शाखादेनार्दि (K₂ 'दि)तौ हि तौ ☞ C₄ उन्मथ्येन कूट यन्नेण यथा कश्चिजम्बुको हत । also यथा उन्माथमथप तितो जम्बुकस्तमादायैव गच्छति ॥ Cn सेपयोर्युध्यतो पर स्परशिर'सवष्ट उन्माथस्तेन दैवान्मध्ये प्रविष्टो जम्बुकोऽति पीडनान्ममार ॥ Cp उन्माथेन स्फुटयन्नेण जम्बुकमिवोत्क्षिप्य ॥ C₈ ताकवृन्तासन्नपतता काकेन यदृच्छया पातित तत्फलं काकतालीयम् । तद्याध'स्थितजम्बुकोपरि पतितम् । ततो यथा जम्बुको यन्मामेत्यर्थे । उन्माथेनेव जम्बुक इति क्वचित्पाठः । उन्माथ' कूटयन्न स्यात्पाशयन्न क्वचिन्नवेत् । दुष्टमृगधावार्थक लिपतयन्ने जम्बुको मृतो यथेत्यर्थ । C₇ उन्माथेन, उन्नम्य मथ्नातीति उन्माथो यन्नकृतजालविशेषः । जम्बुकमिव, जम्बुक यथा प्राप ॥ ☞ — After 11, D_{n1} D₂ ० ० 12

471* उत्पथेनैव धावन्तमुत्पथेनैव धावत ।

12 ^a) K₇ D₄ वोष्ट्रस्य (for वो) K₆ D₂ लम्बेते; D_{n1} लम्बेति; T₁ 'त (for 'ते) — ^b) D₄ क्षिप्रौ; D₈ शुभौ, M₅ दम्यौ (for प्रियौ) G₁ प्रियावदितरौ मम. — ^c) G₈ ० इत्थं (for शुद्ध). D₄ हि देवम्;

यदि वाप्युपपद्येत पौरुषं नाम कर्हिचित् ।
अन्विष्यमाणं तदपि दैवमेवावतिष्ठते ॥ १३
तस्मान्निर्वेद एवेह गन्तव्यः सुखमीप्सता ।
सुखं स्वपिति निर्विण्णो निराशश्चार्थसाधने ॥ १४
अहो सम्यक्शुकेनोक्तं सर्वतः परिमुच्यता ।
प्रतिष्ठता महारण्यं जनकस्य निवेशनात् ॥ १५
यः कामान्प्राप्तुयात्सर्वान्यथैवान्केवलांस्त्यजेत् ।

प्रापणात्सर्वकामानां परित्यागो विशिष्यते ॥ १६
नान्तं सर्ववित्तसानां गतपूर्वोऽस्ति कश्चन ।
शरीरे जीविते चैव तृष्णा मन्दस्य वर्धते ॥ १७
निवर्तस्व विवित्साभ्यः शाम्य निर्विद्य मामक ।
असकृच्चासि निकृतो न च निर्विद्यसे तनो ॥ १८
यदि नाहं विनाश्यस्ते यद्येवं रमसे मया ।
मा मां योजय लोभेन वृथा त्वं वित्तकामुक ॥ १९

C 12 8604
B 12 177 19
K 12 176 19

G1 तदैवम् (for द्वि दैवम्) B3 (marg as in text) 9
Da1 एवेह (for एवेदम्) —^a) K6 V1 Bo 6
(marg) 7-9 Da3 Dn1 n1 D5 D6 6 8 Cn p हृडेनैवास्ति
(Da1 'स्ति), K7 D1 9 M6 हडो वा नास्ति, B6 हस्ते
नैवास्ति, M1 7 एतेनैवास्ति (for अतो नैवास्ति) Ds1
पौरुषं ॥ Cn हृडेनैव मूढनिर्वन्देनैव पौरुषमस्ति न तु
तद्विद्वद्गृथ्या । नैवेति पदविभागो वा । ॥

13 ^a) K7 D4 च (for वा) D7 T G1-2 6 M1 6
[म]नि (for [म]वि) —^{T2} om. 13^b —^b) D2 6
नैव (for नाम) —^c) K1 अन्विष्टमाण, M1 अन्वीष्य
—^d) K6 [म]वतिष्ठति, B3 (marg) 'शिष्यते, D5
M1 6-7 [म]नुविष्टति

14 ^a) V1 Bo 6 7 8 (marg as in text) 9 Da3
a1 Dn1 D8 D6 7 9 T G1-2 6 M1 Cnp निर्वेदम्
॥ Cn निर्वेदमिति पाठे क्लीबत्वमार्पणम् । ॥ —^b) K6
V1 Bo 6 8 (marg as in text) 9 Da3 D5 D6 7 T
G1-2 6 M1 6-7 गतव्यं, D4 'व्या (for 'व्य), B7
damaged from व्य up to निराशश्चा (in 14^d) K4 6
V1 Bo 6 8 9 Da3 a1 Dn1 n1 D5 D2 8 6 8 M1 इ
च्छता (for इप्सता) —^d) G1 [म]थ (for [म]थं)
K6 दशने, B3 साधन

15 ^b) Ś1 K1 2 4 परिमुच्य, Dn1 'मुच्यत, D4
'मुच्यता (for 'मुच्यता) —^{B9} om. 15^c —^c) K1
प्रतिष्ठता, K4 मत्तारण्यं (for महा') D7 T G1-2 6
M1 6-7 प्रतिष्ठमानेनारण्य —^d) D7 G8 6 नियोजनात्
(for निवेश')

16 With 16, of. Manu 2 95 M5 om 16
—^a) D7 T G1 यत् (for य) K6 Bo 7 Dn1 n1
D5 D2 2 5 मामुयात्, D8 चामु' (for प्रामु') D3
om from यात्स up to विवि (in 17^a) —^b) T1
यत् (for यश्) K4 6 7 Bo 6-8 Da3 a1 Dn1 n1 D5
D2 2 5-9 T G2 8 6 चैतान् (for चैतान्) K6 केवल;
Da1 'लास

17 D4 om up to विवि (of v 1 16) —^a) K7
नांत (for नान्त) G1 पूर्व (for सर्व) K6 7 V1 Bo
6-9 Da3 a1 Dn1 n1 D5 D2-8 8 Cn p 8 विधिरसाना,
D7 T G1-2 6 M1 6-7 विवित्साया; Ca विवित्साभ्य
(for 'रसानां) ॥ Ca विधिरसाभ्यं घाञ्छाभ्यं ॥ Cn
विधिरसाना घनाद्यर्थं प्रवृत्तीनाम् ॥ Cp विविता विचारणेच्छा ।
अविधिरलेति पाठे प्रतिकारानिच्छा । ॥ —^b) B2 Ds1 गत
(for गत) —^c) D4 चैव (for चैव) —^d) T2 M1
6-7 मत्तस्य, G1 मध्यस्य (for मन्दस्य) B6 T2 (also
as in text) G1 2 6 M6 वर्तते (for वर्धते)

18 ^a) K1 निवर्तस्व, K2 निवर्तस्य, K7 D4 9 निवृ
त्तस्य; B6 7 9 निर्विण्णस्य (for निवर्तस्व) K4 6 V1
Bo 6 7 8 (marg as in text) 9 Dn1 n1 D5 D6 6 8
T1 विधि(T1 'व'त्साम्य (for विवि) —^b) K7 D4 9
शाम्येत्, D7 T1 G2 8 6 जातु (for शाम्य) D6 नि
र्विण्ण (for 'द्य) K4 6 Bo 7 8 (marg as in text) 9
Da4 Dn1 n1 D5 D2 5 5 8 Cn p कामुक (B9 'क,
D8 'क), K7 D4 6 9 G1 मानस, T G2 8 6 M1 7
मामक (M1 'क), Cnp हे मन, (also) मानस (for
मामक) Csp न च निर्विद्यसे मन ॥ Ca निर्विद्य विरजो
भव ॥ Cn निर्विद्य वैराग्य प्राप्य । ॥ —^c) Ś1 (also
as in text) K3 चास्य, V1 Bo 8 (marg as in text)
Da1 D7 T G3 6 चापि, D8 वापि, D9 यासि (for
चासि) B6 निकृतो —^d) K4 7 Dn1 तत्, K6
नर; Dn1 Ds2 D7 T G1-2 6 M1 6-7 मन, Ds1
वन; D2 8 5 8 नर (for तनो) V1 Bo 6-9 Da3 a1
D4 9 न च निर्विद्यसीत्

19 ^a) B5 (marg) Da3 a1 Ca निर(Ca 'रा)स्यस,
Dn1 विनाश्य, Ds1 विनाश्यस, D3 विनाशस (for
'इयस) —^b) K7 D4-6 9 यदि वा, Dn1 यदेव, Ds2
यद्येव (for 'व) G1 मन्त्यसे (for रमसे) Dn1 त्वया
(for मया) —^c) K1 2 4 Dn1 मा मा (for मा मां)
—^d) G1 2 यथा (for वृथा) K7 त्वचित्त, Da5
त्वचित्त, D4 त्व चित्त, G2 त्व वृत्त (for त्वं वित्त)

संचितं संचितं द्रव्यं नष्टं तव पुनः पुनः ।
 कदा विमोक्ष्यसे मूढ धनेहां धनकामुक ॥ २०
 अहो नु मम बालिश्यं योऽहं क्रीडनकस्तव ।
 किं नैव जातु पुरुषः परेषां प्रेष्यतामियात् ॥ २१
 न पूर्वे नापरे जातु कामानामन्तमाप्नुवन् ।
 त्यक्त्वा सर्वसमारम्भान्प्रतिबुद्धोऽस्मि जागृमि ॥ २२
 नूनं ते हृदयं काम वज्रसारमयं दृढम् ।
 यदनर्थशताविष्टं शतधा न विदीर्यते ॥ २३

K₂ G₁ कार्मुक (G₁ 'क); K₇ D₁ ० मामक (D₁ 'क'),
 Da₁ Dn₁ M₁ ० 'कामुक' (for 'क')

20 *) K₇ D₁ ० सर्वतो; Da₃ lacuna (for the
 second संचित) D₇ T G₁₋₃ ० M₁ १-१ विप्त (for
 द्रव्य) — *) Ś₁ K₁ ३ transp नष्ट and तव K₂
 om the second पुन — *) K₁ यदा (for कदा)
 K₄ ० V₁ Bo ० ० ० Da₇ n₁ Dn₁ n₁ D₈ D₃ ३ ० ० ० G₁
 कदाचि (G₁ 'दा ता') न्मोक्ष (K₁ ० Bo ० Da₃ Dn₁ D₃ 'ह्य')
 से मूढ, M₁ १-१ न च निर्विघ्ने मूढ. — *) B₈ धनेहां;
 G₁ धनेह K₄ 'कार्मुक'; Da₁ कार्मुकं; M₁ ० १ 'का
 मुक' — After 20, M₂ ins 473*, followed by

472* परिपन्थिक सर्वस्य श्रेयस पापसंश्रय ।

21 *) D₇ T G₁₋₃ ० M₁ १-१ हि (for नु) — *)
 G₁ क्रीडनवत् (for 'नकस्त') — D₇ T G₁₋₃ ० ins
 after 21^{ab}. M₂ after 20

473* क्लेशैर्नानाविधैर्नित्यं सयोजयसि निर्वृण ।

— *) K₄ ० Da₃ Dn₁ n₁ किं नैवं; K₇ B₇ D₈ किं
 त्वेव; B₈ Da₄ D₈ D₃ ३ किं त्वेव; B₀ C₃ किं न्वेव,
 D₄ ० किं न्वेव; D₇ T₁ G₂ ३ को न्वेव; T₃ G₀ M₁
 १-१ को न्वेव, G₁ को वै स (for किं नैव) Bo जाति,
 M₁ जात (for जातु) — *) K₇ प्रेष्यताम्

22 *) Ś₁ K₁ ३ ४ D₃ ३ न पूर्वे न (Ś₁ K₁ पूर्वेण) परे
 जातु, G₁ न पूर्वे न परे जातु — *) K₂ Da₁ D₃
 G₁ आमुयात् (for 'वन्' — *) K₂ पूर्वं (for सर्व)
 — *) K₄ १ प्रविबुद्धास्मि

23 *) D₇ T G₁₋₃ ० M₁ १ १ मे (for ते). V₁
 D₇ T G₁ काम (for काम) — *) D₂ damaged from
 दृढम् up to दीर्य (in 23^d) G₀ ० वज्रसाधारणधुव्यं (G₀
 'जं दृढ) — *) T₁ G₂ ३ यदनर्थ (for 'र्थ') B₀
 गताविष्टं; T₁ G₂ ० शताक्रिष्टं; G₂ सदाक्रिष्टं (for

त्यजामि काम त्वां चैव यच्च किंचित्प्रियं तव ।
 तवाहं सुखमन्विच्छन्नात्मन्युपलभे सुखम् ॥ २४
 काम जानामि ते मूलं संकल्पात्किल जायसे ।
 न त्वां संकल्पयिष्यामि समूलो न भविष्यसि ॥ २५
 ईहा धनस्य न सुखा लब्ध्वा चिन्ता च भूयसी ।
 लब्धनाशो यथा मृत्युर्लब्धं भवति वा न वा ॥ २६
 परेत्य यो न लभते ततो दुःखतरं नु किम् ।
 न च तुष्यति लब्धेन भूय एव च मार्गति ॥ २७

शताविष्टं) D₇ यर्थं शतधा दृष्ट; D₀ ३ यदनर्थेना
 विष्ट — *) G₁ दातधार (for 'धा न). D₇ T₁ G₁ ३
 हि दाी (T₁ जी) र्यते, T₃ विती' (for विदी')

24 *) K₄ त्यकास्मि, K₀ V₁ Bo ०-० Da₃ n₁
 Dn₁ n₁ D₃ D₃ (marg. as in text) जानामि (for
 त्यजामि). D₇ T काम (for काम) Da₁ त्वा D₀ लुञ्च
 जानामि काम त्वां — *) K₀ V₁ Bo ०-० Da₃ n₁ Dn₁
 n₁ D₃ D₃ ३ ० M₁ १ मियम्, M₂ प्रीतिम् (for सुखम्)
 — *) D₀ लभते (for उपलभे)

25 With 26, of Vrddhasūktāpā Smṛti 64.
 — *) K₂ T₃ G₁ M₁ कामं (for काम) — *)
 K₇ D₁ ० ० त्वं हि; Da₁ केन (for किल) K₀ B₃
 (marg as in text) Da₁ Dn₁ जायते (for 'से) — *)
 G₁ M₁ १ त्वा (for त्वां) — *) D₇ T₁ G₁₋₃ ० ततो
 मे (for समूलो) K₇ D₃ (marg) ० ३ ० विनशित्यसि,
 Da₁ Dn₁ न भविष्यति.

26 *) D₇ T₁ G₂ ० सुखस्य (for धनस्य). Ś₁
 K₁ ३ ४ सुखात्; B₀ स्वका, D₇ T₁ G₂ ० सुखं (for
 सुखा) G₂ ईपा सहस्य न सुख (sic) — *) K₀
 Dn₁ D₃ ० M₂ लब्धे, V₁ Bo Da₃ n₁ D₃ लब्ध; Bo
 ०-३ Dn₁ D₃-३ १ ३ T₁ G₂ ३ ० लब्ध्वा (for लब्ध्वा)
 K₂ चिन्ता, V₁ B₃ (marg) ० Da₃ n₁ विस्ता (for
 चिन्ता). K₂ भूयसी — *) K₄ B₃ (marg.) ० Da₃
 Dn₁ n₁ D₃ लब्धनाशो (for लब्धनाशो) B₇ damaged
 from यथा up to लभते (in 27^a) — *) Ś₁ K₁ ३
 लब्ध्वा; K₇ D₁-० ३ ० लाभो; B₃ (marg.) लब्धो
 (for लब्धं).

27 B₇ damaged up to लभते — *) K₂ ३ ० १
 V₁ Bo ० ३ Da₃ n₁ D₃ ३ ३ ३ Cnp परेभ्यो यो, B₀
 (marg) ३ (marg) परीतं यो; Dn₁ n₁ D₃ D₇ T
 G₁₋₃ ० M₁ १-१ परित्यागे (M₁ ० १ 'गं'), D₂ परेभ्यो यो
 (for 'त्य यो as in Ś₁ K₁ B₀ D₀ only) K₀ लभ्येत (for

अनुत्पुल एवार्थः स्वाद् गाङ्गमिवोदकम् ।
 मद्विलापनमेतत् प्रतिबुद्धोऽसि संत्यज ॥ २८
 य इमं मामकं देहं भूतग्रामः समाश्रितः ।
 स यात्वितो यथाकामं वसतां वा यथासुखम् ॥ २९
 न युष्मास्विह मे प्रीतिः कामलोभानुसारिषु ।
 तस्माद्नुसृज्य सर्वान्वः सत्यमेवाश्रयाम्यहम् ॥ ३०
 सर्वभूतान्यहं देहे पश्यन्मनसि चात्मनः ।

योगे बुद्धि श्रुते सत्त्वं मनो ब्रह्मणि धारयन् ॥ ३१ *
 विहरिष्याम्यनासक्तः सुखी लोकान्निरामयः ।
 यथा मा त्वं पुनर्नेवं दुःखेषु प्राणिधास्यसि ॥ ३२
 त्वया हि मे प्रणुन्नस्य गतिरन्या न विद्यते ।
 तृष्णाशोकश्रमाणां हि त्वं काम प्रभवः सदा ॥ ३३
 धननाशोऽधिकं दुःखं मन्ये सर्वमहत्तरम् ।
 ज्ञातयो एवमन्यन्ते मित्राणि च धनच्युतम् ॥ ३४

C 12 6619
 B 12 177 34
 K 12 176 34

रुग्ते) ॐ C१ परेत्य चिन्तयित्वा ॥ C० परेभ्यो यो न
 रुग्ते इति पाठे, परेभ्यः मेव्यमानेभ्यः । ६. — *) K१ D१
 ० ० एतेन (for एतेन) B० ० तु (for च) K० १ V१
 B० १-२ D१ १ D१ D१-२ T G१-२ ० M१ १-२ मार्गते
 (for 'ति)

28 *) K० B : C० अनुत्पुलम्; K१ ननुत्पुलम्;
 B अनुत्पुलम्; D१ १ अनुत्पुलम् (D१ 'ण), D१ २
 ननुत्पुलम्, D१ अनुत्पुलम्; D१ ननुत्पुलम्, T१
 G१-२ ० अनुत्पुलम्, T१ अनुत्पुलम्, C० अनुत्पुलम् (as
 in text) K० १ V१ D१ ० १ T G१-२ ० M१ १ ० एवार्थः,
 B० २ D१ १ M१ एवार्थः; D१ (sup lin) ० ० एवार्थ
 (for 'र्थ) C० अनुत्पुलमेवार्थं ॐ C० अनुत्पुल
 ननुत्पुलम् ॥ C० अनुत्पुल ननुत्पुलम् ॥ C०
 (reading अत्र तपुल ननुत्पुलम् [?]) हे माव चित्त, अर्थे
 प्रत्यनुभवेनागतम् । ॐ — *) Ś१ K१ मा, B० शुद्ध
 (for स्वाद्) B१ ननुत्पुल, G१ गगाम् (for गाङ्गम्)
 B० (marg) पातु काम इत्येकं — *) K० प्रविलाप
 नम्, B१ मद्विलापनम् (for मद्वि) K१ एत तु; h-
 D१ ० ० एत तु, B१ (marg) एतते, M१ एतद्वि (for
 'तु) — *) G१ प्रविवोषो (for 'बुद्धो) K१ [s]मि
 Ś१ K१ ० संत्यजे, K१ सप्रति, D१ सत्यज्य (for ज)

29 *) T१ M१ इमां (for इमं) Ś१ (sup lin)
 K१ ० न्व, D१ देहे (for देहं) — G१ om (†hapl)
 29-31* — *) D१ न्व (for न्व) D१ १ T१ G१ ०
 ग्राम (for ग्राम) — *) K१ ० मयाश्रितो; T१ M१
 म याशि (M१ 'र्यु)नो; C१ मयार्थितो (for स यार्यितो)
 K१ ० मया काम (for यथाकामं) — *) K० च (for
 वा)

30 G१ om 30 (cf v 1 29) — *) K१ D१ ० ०
 वि युष्मासु; B१ (marg) M१ ० १ युष्मासु हि, D१ T
 G१ ० ० M१ च युष्मासु (for युष्मान्विह) D१ १ १ प्रीति,
 G१ प्रीति (for प्रीति) — 30* 1s damaged in Bॠ
 — *) K१ मयं, K० १ Bॠ ०-२ D१ १ १ D१ १ १ D१

D१ ० ० कामान्वं, B० कामार्थं, D१ ० ० सर्वान्वं,
 D१ सर्वस्व; M० सर्वार्थ (for सर्वान्व) — *) K१
 शान्त्यम्; V१ B० ०-२ D१ १ १ D१ १ १ D१ १ १ १
 T१ M१ १-२ C० सत्वम्, C० चनम् (for सत्वम्)

31 G१ om 31* (cf v 1 29) — *) K१ भूता
 न्यते, D१ न्यते (for 'न्यहं) — *) D१ D१ १ १
 (for च) K० पञ्चास्मानमिवामना — *) K१ सत्यं
 (for सत्य) ॐ C० धृते श्रवणादौ सत्वमेकाप्रवृत्तम् । ॐ
 — *) K१ १ G१ चारयेत् (for 'चत्).

32 *) K१ D१ १ ० T१ G१-२ ० M१ विचरिष्यामि;
 T१ धारयि (for विहरि) M१ (sup lin) अनावर्त
 (for 'सक्त) — *) D१ T१ सुख (for सुखी) M०
 लोके (for लोकान्) G१ अनामयान्; M१ निरामय
 — *) K१ ० ० V१ B० ०-२ D१ १ १ D१ १ १ D१ १ १
 ० ० मां (for मा). Ś१ K१ १ [प]य; V१ [ह]म (for
 [प]य) D१ T G१-२ ० M१ १-२ यथा पुनर्न मासेव (G१
 'च) — *) K१ D१ प्राणिधास्यति

33 *) D१ इमे (for हि मे) D१ १ प्रपन्नस्य; C०
 प्रणुन्नस्य (as in text) — *) D१ गतिरन्या (for
 'रन्या) M१ हृद्यते (for विद्यते) — *) D१ १ १
 शोक (for तृष्णा) — *) D१ १ १ D१ १ १ D१ १ १
 प्रभया, K० प्रसव

34 *) K० Bॠ १ D१ १ १ D१ १ १ T G१-२ ० M१
 धननाशे (for 'नाशो) K१ [s]धिके — *) K० G१
 मन्ये सर्वं; D१ T G१ ० मन्यसे बुद्ध (T१ त्वं; T१ बु)
 (for मन्ये सर्वं) — *) T१ [ह]व (for च) K० १
 D१ १ १ D१ १ १ D१ १ १ १ १ T G१-२ ० M१ १ १ धना
 प्युतं, V१ एतो मजेत् (for धनच्युतम्)

35 *) D१ १ १ अज्ञात, M१ अविज्ञान; C० १ १ अ
 (as in text) D१ १ १ सहजेतु, T१ 'सैश्वर्य; G१ ० 'सैश्वर्य;
 C० १ 'सैश्वर्य (as in text) — *) K१ दोष (for
 दोषा) K१ कष्टवरा; C० १ 'वरा (as in text) D१

अवज्ञानसहस्रैस्तु दोषाः कष्टतराधने ।
 धने सुखकला या च सापि दुःखैर्विधीयते ॥ ३५
 धनमस्येति पुरुषं पुरा निग्नन्ति दस्यवः ।
 क्लिश्यन्ति विविधैर्दण्डैर्नित्यमुद्वेजयन्ति च ॥ ३६
 मन्दलोलुपता दुःखमिति बुद्धं चिरान्मया ।
 यद्यदालम्बसे काम तत्तदेवानुरुष्यसे ॥ ३७
 अतच्चज्ञोऽसि बालश्च दुस्तोपोऽपूरणोऽनलः ।
 नैव त्वं वेत्थ सुलभं नैव त्वं वेत्थ दुर्लभम् ॥ ३८

T G₁₋₃ ० दोषः कष्टतराधने ॥ G₁ अधने इति छेद ।
 सन्धिरार्पः । ॥ — °) B₂ धनेऽप्यथ, C₃ धने सुख
 (as in text) K₁ यां च, K₂ ० V₁ B₀ ०-० D₁ ० ०
 D₁ ० ० D₂ ० ० ० या तु; M₀ कापि; C₃ -लेष
 (for या च) — °) K₁ D₁₋₃ ० ० सा च; D₁ T
 G₁₋₃ ० M₁ सा हि; C₂ सापि (as in text) K₀ V₁
 B₀ ०-० D₁ ० ० दुःखे (for दुःखैर्) K₂ सा दुःखैरपि
 धीयते ॥ C₂ विधीयते विशेषतो धीयते । ॥

36 °) V₁ अस्तीति, D₁ T G₂ अस्मेति (for
 अस्तेति) D₁ reads from पुरुष up to मिति (in 37°)
 twice — °) K₂ ० B₀ ०-० D₁ ० ० D₂ ० ०
 ० ० T G₁₋₃ ० M₁ ० ० Cp पुरो (for पुरा). T₂
 निर्वृति (for निग्नन्ति). B₂ (marg) D₁ T₂ G₁ ० ०
 M₁ ०-० द्राघवः; D₁ T₁ G₂ लुब्धका (for दस्यव)
 ॥ Cp पुरो भनाधिगमादनन्तरमेव । ॥ — °) B₂
 (marg) D₁ (both time) ० ० क्लिश्यन्ति, D₁ T₁ G₂ ० ०
 राजानो (for क्लिश्यन्ति) — °) K₂ नित्यमुद्वेजयन्ति

37 °) K₀ ० B₂ (marg as in text) D₁ ० ० D₂ ० ०
 अर्थ, B₂ मदिः; D₂ अर्थे, D₁ T₁ G₂ ० ० धन; G₁
 मद्, C₂ मन्द (as in text) T₂ M₁ ० लोलुपतां.
 — °) D₁ G₂ इति दुःख; T₂ G₁ इति बुद्धि; M₁ ०-०
 प्रतिबुद्धं (for इति बुद्ध). B₂ (marg as in text) मम
 (for मया) — °) S₁ K₁ ० D₁ ० बालयते; B₁ बाल
 क्षसे. S₁ K₁ ० D₁ ० कामस; K₁ D₁ ० D₂ ० ०
 G₁ ० ० M₁ ० ० काम; D₁ T₁ G₂ ० ० मद् (for काम) — °)
 G₁ ० ० (for तत्) K₂ G₁ तथैव (for तदेव) S₁ K₁ ० ०
 V₁ D₁ ० ० [अ]नुरुष्येते; B₂ [अ]वरुष्यसे (for [अ]नु°)

38 °) K₁ अतस्त्वयोसि; D₁ M₁ अतत्र (M₁ 'र्थ)
 ज्ञोपि; D₁ T₁ G₂ ० अतस्त्वज्ज्ञोति (for अतस्त्वज्ञोऽसि).
 D₁ ० बालस्य; D₁ ० बालस्य (D₀ 'इय), G₁ मालश्च;
 M₁ ० ० बाल स्व (for 'लश्च). G₂ अतस्त्वज्ञोतिवालश्च

पातालमिव दुष्पूरो मां दुःखैर्योक्नुमिच्छसि ।
 नाहमद्य समावेष्टुं शक्यः काम पुनस्त्वया ॥ ३९
 निर्वेदमहमासाद्य द्रव्यनाशाद्यदृच्छया ।
 निर्वृतिं परमां प्राप्य नाद्य कामान्विचिन्तये ॥ ४०
 अतिक्लेशान्त्सहामीह नाहं बुध्याम्यशुद्धिमान् ।
 निकृतो धननाशेन शये सर्वाङ्गविच्चरः ॥ ४१
 परित्यजामि काम त्वां हित्वा सर्वमनोगतीः ।
 न त्वं मया पुनः काम नस्योतेनेव रंस्यसे ॥ ४२

— °) K₁ D₁ ० [S]पूरणा (for 'रणो) B₁ [S]दस;
 B₂ (marg) [S]मल (for अनल) G₁ दुर्दोषो पूरणे न
 च ॥ C₂ अनलोऽग्निरिवेत्यर्थ ॥ Cp [न] अत्यते चार्यते ।
 न विपते अस्मत्स्येति या । ॥ — B₂ reads 38° on marg
 ० ० m

39 °) K₂ ० D₁ ० ० D₁ ० ० D₂ ० ० ० G₁ M₁
 ० ० पाताल; T G₂ ० ० M₁ पाताल (for 'लम्). — °)
 D₁ ० T₁ मा (for मां) — °) K₁ सत्य (for अद्य)
 — °) K₂ शक्यः; K₁ D₁ ० शक्य; D₁ शक्या (for
 शक्य) M₁ काम D₁ G₁ पुरस (for पुनस)

40 °) T₂ G₁ दस्यनाशाद्; G₂ द्रव्यदानाद् (for
 द्रव्यनाशाद्) — °) K₁ ० ० V₁ B₀ ० ० (marg) D₁
 D₁ ० ० D₂ ० ० ० T₁ G₁ निर्वृति; K₂ ० D₁ T₂
 निर्वृति (for 'ति) D₁ ० ० प्राप्य (for प्राप्य) — °)
 K₂ ० विचिन्तयेत्, T₂ विचारये.

41 °) D₁ D₁ T G₁₋₃ ० M₁ ०-० अतिक्लेशं (for
 'क्लेशान्) V₁ सहामीह (for सहामीह). — °) S₁ K₁ ०
 नाहं बुध्यामि (S₁ 'द्वा)पि, K₁ D₁ ० ० न बुध्नेहम् (for
 नाहं बुध्यामि) — °) D₁ T₁ G₁₋₃ ० Csp निकृतो, T₂
 निकृतो; C₂ निकृतो (as in text) D₁ ० धननाशेव
 — °) S₁ (orig) सोय; S₁ (sup in) K₂ सोह,
 B₀ स वै (for शये)

42 °) D₁ T G₁₋₃ ० M₁ ०-० प्रतिनु (T₂ 'ह, G₂
 'रु)त्यामि, D₂ परित्यजामि (for परि°) D₁ ० ० कामं
 (for काम) D₁ ० G₁ M₀ त्वा — °) V₁ त्यक्त्वा
 (for हित्वा) V₁ D₁ T G₁₋₃ ० सर्वं (for सर्वं)
 V₁ D₁ ० D₁ D₁ T G₁₋₃ ० M₁ ० ० 'मनोगत (D₁ 'ति;
 D₁ ० 'ता); C₂ 'गती (as in text). — °) M₀ त्वा
 (for त्वं) D₁ T G₁₋₃ ० M₀ ० transp मया and
 पुन. M₀ त्वात (for काम) — °) K₁ तस्योतेनेव;
 K₂ *तेनेव, K₂ ० B₀ ०-० D₁ ० ० D₂ ० ० ०

क्षमिष्येऽक्षममाणानां न हिंसिष्ये च हिंसितः ।
 द्वेष्यमुक्तः प्रियं वक्ष्याम्यनादृत्य तदप्रियम् ॥ ४३
 वृत्तः स्वस्थेन्द्रियो नित्यं यथालब्धेन वर्तयन् ।
 न सकामं करिष्यामि त्वामहं शत्रुमात्मनः ॥ ४४
 निर्वेदं निर्वृतिं वृत्तिं शान्तिं सत्यं दमं क्षमाम् ।
 सर्वभूतदयां चैव विद्धि मां शरणागतम् ॥ ४५
 तस्मात्कामश्च लोभश्च वृष्णा कार्पण्यमेव च ।
 त्यजन्तु मां प्रतिघृन्तं सत्त्वस्यो ह्यसि सांप्रतम् ॥ ४६

प्रहाय कामं लोभं च क्रोधं पारुष्यमेव च ।
 नाद्य लोभवशं प्राप्तो दुःखं प्राप्स्याम्यनात्मवान् ॥ ४७
 यद्यच्यजति कामानां तत्सुखस्याभिपूर्यते ।
 कामस्य वशगो नित्यं दुःखमेव प्रपद्यते ॥ ४८
 कामान्बुद्धस्य धुनुते यत्किञ्चित्पुरुषो रजः ।
 कामक्रोधोद्भवं दुःखमहीररतिरेव च ॥ ४९
 एष ब्रह्मप्रविष्टोऽहं ग्रीष्मे शीतमिव हृदम् ।
 शाम्यामि परिनिर्वामि सुखमासे च केवलम् ॥ ५०

C 12 6655
B 12 177 50
K 12 176 50

४.३ वरस्यसे न च; K₁ D₁ ८-९ कस्यचिदपि; V₁ मत्स्यते
 नैव, T₁ G₁ ३ M₁ नस्योतेनैव, G₂ नस्योत ह्व, Cap
 प्रक्रीडनेनेव (for नस्योतेनेव) B₀ D₁ D₁ रस्यसे, T₂
 रस्यते, G₁ रयये (for रस्यते).

43 43^a is damaged in Br. —^a) K₂ क्षमिष्ये
 (for 'त्ये) B₀ ० D₁ १ D₁ १ D₁ १ D₂ २, ३ [S]क्षिप
 (D₁ 'प्य, D₂ 'प्य)माणानां (for 'क्षम') —^b)
 D₁ अहिंसिष्ये K₁ १ B₀ १ D₁ १ D₁ १ D₂ ३ ३
 १ १ T₁ G₁ ३ ३ M₁ १-१ विहिंसित (K₁ 'तां, D₁ 'तु),
 D₁ च हिंसितु, D₁ ० ० च हिंसतां (D₀ 'त) (for
 च हिंसित) —^c) K₁ G₂ ० द्वेष्यमुक्तः; K₁ ० B₀ D₁
 D₁ ३ ३ ३ ३ द्वेष्य (K₀ 'प)मुक्तः; D₁ १ १ द्वेष्यस्यक्तः,
 T₁ द्वेष्ये मुक्त (for द्वेष्यमुक्त) B₀ D₁ १ D₁
 वभ्रामि; D₁ १ वक्ष्यामि (for व'), —^d) D₂ om
 from स up to वर्तयन् (in 44^b) G₂ अनादृत्य (for
 'इत्य) V₁ M₁ १-१ तव प्रिय (M₁ 'य'); B₁ तदा
 प्रिय

44 D₁ om. 44^a (cf १.1 43). —^a) D₁ १ १
 T₁ G₁ M₁ वृत्त (for वृत्त) —^b) K₁ वर्तन (for
 'यन्) —^d) Ś₁ K₁ १ काम त्वां (for त्वामहं)

45 ^a) D₁ १ सर्वेदं (for नि') K₁ D₁ निर्वृति;
 K₀ निर्वृति, D₁ D₁ निर्वृति (for 'ति) K₁ प्राप्ति
 (for वृत्ति) —^b) K₁ क्षाति, M₀ १ (m/ lin as
 in text) क्षाति (for क्षाति) D₁ १ M₁ १ क्षमा दम
 (by transp), D₂ दम क्षमां; D₁ दमक्षमां, D₂
 M₁ ३ दमं क्षम —^c) D₂ मत्य (for सर्वं) K₁
 D₁ १ सिद्धि (for चैव) —^d) K₀ B₀ ६-९ D₁ १ १
 D₁ १ D₂ ३ ३ समुपागत, K₁ V₁ D₁ १ १ T₁ G₁
 शरर्म गत (D₁ 'ते) (for 'जागतम्)

46 46^a is damaged in Br. —^a) K₂ ३ स
 (for the first च) —^c) Ś₁ K₂ D₁ १ मा (for मां)

K₀ B₁-९ D₁ M₁ ० १ प्रतिघृन्तु (M₁ १ 'तां; M₀ 'तुं)
 (for 'घृन्त). D₁ G₂ ३ त्यजत प्रतिघृन्तं; T₁ त्यजन्तु
 प्रतिघृन्तु —^d) D₁ १ सत्त्व स्यो G₁ [S]कीद (for
 ह्यसि). D₂ संप्रति (for सांप्रतम्)

47 B₀ ० om 47^a D₁ M₀ read 47^a twice
 —^a) G₂ प्रसाय (for प्रहाय) V₁ लोभ काम (by
 transp), D₂ काम लोभं; G₁ ३ ० काम क्रोधं; M₁
 कामलोभ M₀ (second time) प्रजहन्कामलोभौ च
 —^b) G₁ ३ ० लोभ (for क्रोध) K₁ १ V₁ B₀ १ १
 D₁ १ D₁ १ D₂-९ ३ ३ M₀ (second time) सुखं
 (M₀ सर्वं) प्राप्सोसि सांप्रत (K₁ D₁-९ ३ ३ M₀ केवल).
 —^c) D₁ T₁ G₂ नाह (for नाद्य). K₀ पय; G₂ -चनं
 (for -चदां)

48 ^a) D₁ १ D₁ १ यत् (for the second यत्).
 —^b) K₂ तत्तत्स्वस्य (for तत्सुप्तस्य). D₁ १ D₁ [अ]ति;
 D₁ [अ]पि (for [अ]भि) M₀ पूर्वते (for पूर्यते)
 —^c) D₁ १ कामश्च —^d) K₁ १ कामम् (for दुःखम्).
 Br damaged from प्रप up to किञ्चित्पु (in 49^b).
 V₁ प्रवर्तते (for प्रपद्यते)

49 With 49, of 5 42 10, Br damaged up to
 किञ्चित्पु —^a) K₀ १ V₁ B₀ ३ ३ ३ D₁ १ D₁ १
 D₂ D₂-९ ३ ३ कामानुबध; D₁ T₁ G₁-३.३ M₁-१ कामा
 नपोद्य (for 'न्बुद्धस्य) K₁ ३ ३ V₁ धुनुते; K₀ B₀ ०
 D₁ १ D₁ १ D₂ D₂ ३ ३ ३ बुद्धते; D₁ १ धनुते (for
 धुनुते) —^c) K₁ D₂ ० १ १ T₁ G₂ ३ ३ M₀ -क्रोधभवं
 (G₂ ० 'यं) (for क्रोधोद्भवं) —^d) B₀ (marg as in
 text) D₁ १ १ अह्नीपरतिरि; D₁ १ क्रोधो ह्यरतिरि; T₁ G₂
 लोभो ह्यरतिरि; G₂ ० लोभहीरतिरि (for अहीरतिरि).

50 ^a) D₁ १ पूर्व (for एष) Ś₁ K₁ ३ ३ D₁
 D₁ १ D₂ ३ ३ प्रतिघ्णो (for -प्रविष्टो). —^b) B₀
 (marg as in text) दुःखं; M₁ मद् (for हृदम्).

यच्च कामसुखं लोके यच्च दिव्यं महत्सुखम् ।
 वृष्णाक्षयसुखस्वैते नार्हतः षोडशीं कलाम् ॥ ५१
 आत्मना सप्तमं कामं हत्वा शत्रुमिषोत्तमम् ।
 प्राप्यावध्वं ब्रह्मपुरं राजेव स्यामहं सुखी ॥ ५२
 एता बुद्धि समास्थाय मद्भिर्निवेदमागतः ।

—^a) G₂ ० शय्यामि ॐ C₁ परिनिर्वामि, परि सर्वतो
 विपयेभ्यो निष्कम्य चामि यामि । वाधातोर्गत्यर्थरमात् । ॐ
 —^d) K₆ B₀ ० D₂, at D₃ D₃ सुख मामेति; K₇
 सुखमामेव; V₁ D₆ ० सुख मासे च; B₇₋₉ सुखमासि
 च; D₂ सुख मासेति; D₂ सुखं मासेन, D₃ सुख
 मामेव, D₇ सुख मामेय; G₂ ० सुखमास्ते च (for
 'मासे च)

51 = 12 168 36, B 12 276 6 V_h n P II
 31 100 Quoted in Sankara's Bhāṣya on Br Up.
 4 3 33, in Yogasūtrabhāṣya on 2 42 —^a)
 K₁ ३ यश्च K₁ D₀ काम (for काम). D₂ लोक
 (for लोके). —^b) K₁ यश्च D₂ दिव्य (for
 दिव्य) —^c) K₁ V₁ B₀ D₁ ० ० M₁ सुखस्वैतत्; D₇
 T₁ G₂ ० ० M₁ 'स्वैते (for 'स्वैते) —^d) B₇ damaged
 from त up to प्राप्याव (in 52^c) K₄ नार्हत, K₆
 नार्हति D₂ शोडशी T₂ कलां. K₇ V₁ B₀ (marg.
 as in text) D₁ ० ० M₁ कलां नार्ह (D₁ 'हं) ति षोडशीं

52 B₇ damaged up to प्राप्याव —^a) Ś₁ (by
 corr.) K₁ ३ मानस; K₆ सहज (for सप्तम) —^b)
 Ś₁ K₁ ३ ३ D₂ at D₁ ० C₂ हित्वा; G₁ गत्वा (for
 इत्वा) D₂ [उ]त्तम ॐ C₂ आत्मना सप्तम इति कामा
 विपद्बुधहितमात्मानं त्यक्त्वा केवलमात्मानमवस्थाप्य, आत्मनः
 सप्तमममात्मादिप्रकृतिपद्बुधहितं हित्वेवैत्युपपन्नार्थं पाठः ॥
 C₂ आत्मना स्थूलदेहेन सह गणनायां सप्तम काम । तथाहि ।
 अन्नमदप्राणमयमनोमयविज्ञानमयाश्चत्वार कोशा प्रवृत्तिमत्त्वा
 द्वज प्रधाना । आनन्दमय आवरणरूपत्वात्तम प्रधानं पञ्चम ।
 एतत् शुद्धसत्त्वप्राधान्यात्सत्रीजसमाधिरानन्दाख्य पष्ठ । तस्यापि
 मूलमस्तीति प्रत्ययमात्रशरीरो महत्त्वाख्य सर्वानर्थबीजभूत
 श्वरम काम सप्तम । ॐ —^c) Ś₁ K₁ B₀ ० D₂
 D₁₋₆ ० प्राप्याव (D₂ 'धं) ध्य, K₁ प्राप्य वर्ध; D₇ G₂
 प्राप्यावश्य; D₀ 'वेधं (for 'घर्षं) G₁ ब्रह्मपुरं (for
 ब्रह्मपुरं) —^d) B₀ ब्रह्मैव (for राजेव), B₀ (marg) ०
 D₂ at राज्ये (D₂, at 'जे) वत्स्याम (D₂, at 'स्य) ह
 सुखी K₄ सुखं (for सुखी) Ś₁ K₁ ३ राजेवासा
 (K₂ 'स्वा) म्यह सुखं; K₆ राजवश्यामहं सुखी, K₇
 D₁ ० ० ० T G₁₋₂ ० ० M₁ १-१ राजे (D₇ ततै) व च (G₁
 हि) यमाग्मह

सर्वान्कामान्परित्यज्य प्राप्य ब्रह्म महत्सुराम् ॥ ५३
 दम्यनाशकृते मद्भिर्मरत्वं किलागमत् ।
 अच्छिन्नकाममूलं स तेन प्राप महत्सुराम् ॥ ५४
 अत्राप्युदाहरन्तीमभितिहासं पुरातनम् ।
 गीतं विदेहराजेन जनकेन प्रशाम्यता ॥ ५५

53^a) K₆ आत्मन (for आगत) D₇ मदिर्निवे
 र्ता गत् —^d) K₆ १ V₁ B₀ ० D₂ D₁ ० G₁ M₁
 १-१ प्राप; D₂ D₆ प्राप; T₂ प्राप्त (for प्राप्य)

54 K₆ om (hapl) 54. —^a) K₂ दम्ये (for
 दम्य) K₁ D₆ G₁ नाशे कृते; K₂ नाशकृते (for
 नाशकृते) T₂ मकीर्. —^b) K₁ १ V₁ B₀ ० ० D₂
 at D₂ at D₂ D₂₋₉ अमृतत्व, T G₁ ३ ० अमलत्वं;
 Cap अमृतरत्वं, C₂ अमरत्व (as in text). K₂ ३ किला
 सवान् (for 'गमत्) —^c) K₁ १ D₁ ० ० अनिच्छत्;
 K₂ क्षतिहत् (for अच्छिन्नत्) D₇ T₁ G₂ ३ ० निवृत्ति
 परमा (G₂ 'मं) प्राप्य —^d) D₇ T₁ G₂ ० मङ्कि (for
 तेन) K₂ D₂ D₂ T₂ प्राप्य (for प्राप) V₁ B₀
 ० १ ० (marg as in text) ० D₂ (also as in text)
 at D₆ ० T G₁₋₂ ० ० M₁ १-१ परा गति (for महत्सु
 राम्) — After 54, K₆ B₀ D₂ at D₂ ins an
 addl colophon [Subparan K₆ B₀ D₂ at D₂
 मोक्षधर्म — Adhy name K₆ B₀ D₂ at D₂ नङ्कि
 गीता — Adhy no (figures words or both) · D₂ 3
 — Śloka no D₂ 54, D₂ 53, D₂ 55] — After
 54, the sequence in G₂ is 55^{ab}, 57^{ab}, 55^{cd}, 56,
 55^{ab} (r), 57^{ab} (r)

55 For the sequence in G₂, cf v 1 54 Before
 55, Ś₁ K₁ ३ ३ ३ V₁ B₀ ० ० D₂ at D₂ at D₂
 D₂₋₉ ins मीप्स उवाच. T₁ G₂ ० repeat 55^{ab} after
 56. 55^{ab} is partly damaged in B₇ —^b) M₁
 इतिहास D₁ ० ० M₁ श्लोक मोक्षोपसंहित — For 55^{ab},
 T₂ subst

474^a जस्मिन्नर्थे पुरा गीतं शृणु राजन्महात्मना ।

— D₇ om 55^a-56^d —^c) T₂ श्लोक (for गीतं)
 G₁ जनक (for विदेह) —^d) B (marg) जनकेनेह
 (for 'केन प्र) D₁ प्रशाम्यत

56 = 12. 17 18, B 12 219 50, (var) B 12.
 276 4. Of Jātaka 339, gāthā 125, Dhamma-
 pada 200, Uttarādhyayana S 9 14 For the
 sequence in G₂, cf v 1 54 D₇ om 56 (cf. v 1

अनन्तं बत मे वित्तं यस्य मे नास्ति किञ्चन ।
 मिथिलायां प्रदीप्तायां न मे ददाति किञ्चन ॥ ५६
 अत्रैवोदाहरन्तीमं बोध्यस्य पदसंचयम् ।
 निर्वेदं प्रति विन्यस्तं प्रतिबोध युधिष्ठिर ॥ ५७
 बोध्यं दान्तमृषिं राजा नहुपः पर्यपृच्छत ।
 निर्वेदाच्छान्तिमापन्नं शान्तं प्रजानतर्पितम् ॥ ५८
 उपदेशं महाप्राज्ञ शमस्योपदिशस्व मे ।

कां बुद्धिं समनुध्याय शान्तश्चरसि निर्वृतः ॥ ५९
 बोध्य उवाच ।
 उपदेशेन वर्तामि नानुशास्मीह कञ्चन ।
 लक्षणं तस्य वक्ष्येऽहं तत्स्वयं प्रविमृश्यताम् ॥ ६०
 पिङ्गला कुरुरः सर्पः सारङ्गान्वेषणं वने ।
 इपुकारः कुमारी च पडेते गुरवो मम ॥ ६१

C 12 6846
 B 12. 178 7
 K 12. 176 61

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि एकसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७१ ॥

55) —^a) Das a; Dn; इव (for यत्) K1 चित्त
 (for वित्त) —^c) Ds प्रदग्धायां (for प्रदीप्ताया)
 —^d) G1 ददाति, G. ददात — After 56, T1 G2 c
 repeat 55^a

57 For the sequence in G2, cf v l 54 —^a)
 D; c ० अत्रापि (for अत्रैव) D; T1 G2 (both
 times) नहुपस्यापि राजर्षेः —^b) K1 २ ३ D; G2
 (first time) बोधस्व; G1 चौदस्व; G2 (second
 time) बोदस्व (for बोध्यस्व) K० इतिहास पुरातन
 —^c) D; विद्यस्व; D; T1 G1 २ मन्यस्व (for वि)
 —^d) S; K1 ० सं निबोध (for प्रतिबोध)

58 B; partly damaged —^a) G; बोध्य K; ०
 B; (marg) Dn; n; Ds D; २ ३ ४ ५ T G1-० ० शातम्
 (for दान्तम्) B; ऋषे —^b) D; D; २ नहुप,
 D; नहुप G1 परिपृच्छत —^c) K; ० १ V; Bo ०-०
 Das a; Dn; n; Ds D; २ ३ ४ ५ T; G1 शास्त्र; D;
 G; ० शान्ति, D; शास (for शान्त) D; विज्ञान
 (for प्रज्ञान) M; ० -कटिपत्तं (for -तर्पितम्)

59 ^a) T; महाप्राज्ञ —^b) K; शमश्च; V; समस्य;
 G; शमो हि (for शमस्य) K; M; ० [उ]पदिशस्य (K;
 श्र), D; G; [उ]पादिशस्व (for [उ]प) —^c) D; T
 G1-२ ० M; ०-१ विद्यां (for बुद्धिं) S; K; २ समनुध्या
 यन्, K; D; ० ० मनुप (K; 'पा'स्थाय, V; समनुज्ञाय;
 D; समनुप्राप; D; T G1-० ० M; ०-१ स (D; स्व)मनु
 प्राप्य (for 'ध्याय) —^d) K; शान्तिश्च; T G1-२ ० M;
 छस्य (for शान्तश्च) K; D; ० चरति (for 'सि)
 D; छिन्नश्चासि निवृत्तय

60 ^b) D; T G1-२ ० M; नानुशासि (for 'शासि)
 K; D; D; M; ० किञ्चन; D; T G1-२ ० M; कश्चन

(for कञ्चन) —^c) V; Dn; वक्ष्येयं, Da; चक्ष्येह;
 1; वक्षेहं ☞ G; लक्षण तस्य वक्ष्येऽहम् इत्यत्र लक्षण
 जापक वस्तु, उपदेशकर्तृगुरुनिति यावत् । ☞ —^d) S;
 K; २ ३ ४ ५ प्रविमृष्यतां, K; V; Bo १-० Das a; Dn;
 n; D; परिमृष्य (B; Dn; D; 'स्य)तां; B; D; D; २-३
 M; परिमृष्यता (for प्रवि')

61 ^a) T; G; २ पिङ्गला D; कुरुर —^b) K; १ G;
 सारगा (K; 'गो'न्वेषणे (K; 'गं; G; 'गो); K; B; ०-०
 Das a; सारगान्वेषण K; मम, D; च मे (for वने)
 ☞ G; अस्य इदं तात्पर्यम् । पिङ्गलाया उपजीव्यम् । कुर
 रादामिपत्यागे सुखम् । सर्पादृहाघनवष्टम्भ । सारङ्गो हरिण
 स्रद्धेयं मृत्योर्निर्वेदसुखम्, सारङ्गानामिव भूताद्गोहेन जीवनं वा ।
 इपुकारादेकचित्ता । कुमारीशब्देन तद्द्रवणशङ्खाना बहूनां नाशे
 एकस्य शङ्खस्य कोलाहलनाशादेकाकिन उपजीवनमिति ॥ G;
 पिङ्गला नाम नैरादयेन गुरुः । कुरुर आमिपत्यागेन गुरुः । अनि
 केतनत्वेन सर्पः । सार प्रति गच्छन्तीति सारङ्गा अमरा । वेपां
 प्रतिपुष्प मकरन्दान्वेषणे सर्वशास्त्रेभ्यः सारमहे गुरुः । इपुकार
 श्रिचैकाग्रये । कुमारी स्वशङ्खरीवलयप्रकोटान्बाह्वघाते क्रियमाणे
 शङ्खानामितरेतरसवर्षरवेण वराविषयिणीं धार्या श्रोतुमनुत्साह
 माना वलयमेकेकमभिनत् । सा मम एकाकिताया गुरुः । तदाह
 वररुचि । आशा हि सुखमेधते = (var 475*, lines
 1-6) अल्पेभ्यश्च महद्भयश्च शास्त्रेभ्यो मविमाश्चर । सर्वत.
 सारमादद्यात्पुष्पेभ्य इव पद्पद ॥ इपुकारो यथा = (var.
 475*, lines 9-12) ॥ G; काचित्कुमारी पित्रादिपरवशा
 गृहागतानतिथीन्प्रच्छन्न भोजयित्नुमिच्छन्ती व्रीहीनवहन्तु प्रच
 क्रमे । तस्या प्रकोटस्था शङ्खाश्चकुशु । सा परेषां सूचना मा
 भूदिति शङ्खान्भङ्गत्वा एकैकमवशेषितवती । ☞ — After
 61, K; Bo ०-३ Das a; D; D; २-३ ० in. an addl.
 colophon [Sub parvan K; Bo ०-३ Das D; २-३ ०
 मौखधर्म — Adhy name K; Bo ०-३ Das D; २-३ ०

१७२

युधिष्ठिर उवाच ।

केन वृत्तेन वृत्तज्ञ वीतशोकश्चरेन्महीम् ।

किं च कुर्वन्नरो लोके प्राप्नोति परमां गतिम् ॥ १

भीष्म उवाच ।

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।

मकिगीता] On the other hand, K₄ ० १ V₁ Bo. ०-०
Das a₁ Dn₁ n₄ D₂ s १-३ ins. after 61 :

भीष्म उवाच ।

475* आशा बलवती कष्टा नैराश्यं परमं सुखम् ।

आशा निराशां कृत्वा तु सुखं स्वपिति पिङ्गला ।

सामिपं कुरर इष्ट्वा घष्यमानं निरामिपै ।

आमिपस्य परित्यागात्कुरर सुखमेधते ।

गृहारम्भो हि दुःखाय न सुखाय कदाचन । [5]

सर्पं परकृतं घेष्म प्रविश्य सुखमेधते ।

सुखं जीवन्ति मुनयो भैक्ष्यवृत्तिं समाश्रिता ।

अद्रोहेणैव भूतानां सारजा इव पक्षिण ।

इपुकारो नरः कश्चिदिपावाहितमानसः ।

समीपेनापि गच्छन्तं राजानं नावलुब्धवान् । [10]

यद्गानं कलहो नित्यं द्वयो संघर्षण ध्रुवम् ।

एकाकी विचरिष्यामि कुमारीशङ्खको यथा ।

[K₄ १ V₁ Dn₁ D₁ s om. the ref Bo ०-० Das a₁
D₂ s १, ० बोध्य (for भीष्म) With lines 1-2, of 12
168 52, Bhāgavata 11 8 43, Jātaka 330, gāthā
2 — (L 1) K₄ Dn₁ राजन्, D₂ s १ ० ० कष्टं (for
कष्टा) Cs आशा हि परम दुःख (for the prior half)
Da₁ दौराज्य (for नैराश्य) — Lines 2-3 = (var)
Sāmkhyapravacanabhāṣya IV 5 — (L 2) K₄
निराश, K₆ Da₁ निराशा, B₆ अनाशा. Cs हि (for तु)
— (L 3) Cs वाध्यमान (for वध्यमान) B₆ (marg as
in text) निरामिप — (L 4) Da₁ परित्यागन्, Cs
तदामिप परित्यज्य (for the prior half) — With lines
5-6, of Bhāgavata 11. 9 15. — (L 7) K₆ Bo
१ ० Das भैक्ष- (for भैक्ष्य) K₁ समाश्रिता (for 'श्रिता)
— (L 8) Dn₁ अद्रोहेणैव K₄ Das Dn₁ D₂ सारज, V₁
शारजा — (L 9) K₄ Das Dn₁ n₄ D₂ s १ ० आसक्त
(for आहित) D₁ इवारोपितमानसः; Cs इपौ हि गतमानस
(for the post half) — (L 10) Cs समीपमपि (for
समीपेनापि) D₁ नापि (for नाय) — (L 11) K₄

प्रहादस्य च संवादं मुनेराजगरस्य च ॥ २

चरन्तं ब्राह्मणं कंचित्कल्पचित्तमनामयम् ।

पप्रच्छ राजन्प्रहादो बुद्धिमान्प्राज्ञसंमतः ॥ ३

स्वस्थः शक्तो मृदुर्दान्तो निर्विवित्सोऽनस्यकः ।

सुवाग्बहुमतो लोके प्राज्ञश्चरसि बालवत् ॥ ४

कलह B₆ D₁ द्वाभ्यां; Cs [S]वश्य (for नित्य) Cs द्वाभ्यां
(for द्वयो). Da₁ सकर्षण; Dn₁ D₂ ३ सकषन; Dn₁
सघर्षण Cs तथा (for ध्रुवम्). — (L 12) K₁ D₁ विहरि
ष्यामि (for विच) Cs एक एव चरेत्तस्मात्कुमार्यो इव कङ्कण]

Colophon om in K₁ ० D₂ s १, K₂ ० B₁-३ Da₁
a₂ Dn₁ n₄ D₁ G₁ १ M₂-३ absent — Sub-parvan
Śī K₁ २ १ V₁ Bo ०-० Dn₁ n₄ D₅ D₄ ०-० T G₁-१ ०
M₁ ६-१ मोक्षधर्म. — Adhy name Śī K₁ २ १ V₁
D₅ D₄ ० १ ० T₂ G₁ २ ० M₁ ६-१ मकिगीता (K₁ 'व);
Bo ०-० Das a₁ Dn₁ D₅ बोध्यगीता — Adhy no
(figures, words or both) Dn₁ n₄ 5; D₅ D₁ ० T₁
G₁ १ ० M₁ ६-१ 4, T₂ G₂ 18

172

1 *) K₁ D₆ ० वृत्तज्ञो, D₁ 'ज्ञा; G₆ 'ज्ञे (for
'ज्ञ) — 1^b is damaged in K₁ — 1^b) Śī K₂ १
केन (Śī [before oorr] कथं) वा सुखमश्नुते. — *) M₁
किंचित् (for किं च) D₁ नरा (for नरो). K₁ किं
कुर्वन्नरलोकेसिन् — 2^a) K₆ V₁ Bo ०-० Dn₁ n₄ D₅ D₂
१ १ ३ प्राप्नोति गतिमुत्तमां (Da₁ D₂ 'मं)

2 *) Śī K₁ २ Da₁ Dn₁ D₁ ३ T G₁-१ ० M₁ ६-१
प्रहादस्य (for प्रहा) K₆ तु (for च). — 2^a) V₁
D₂ १ १ ० T G₁ १ ० M₁ ६-१ अजगरस्य (for आज)
K₆ तु (for च).

3 *) V₁ G₂ M₁ किंचित् (for कचित्) — *)
K₁ २ १ Bo १ Das a₁ Dn₁ n₄ D₅ D₂ १ १ ० ३ M₂ Cn
कल्पचित्तम्, K₆ D₁ Cs कल्पवि (D₁ 'वृ) चम्, K₁ D₆
स्वस्थ (D₂ 'च्छ) चित्तम्, B₆ (marg as in text) स्थिर',
D₁ कल्प चित्तम् (for कल्पचित्तम्) Dn₁ D₂ अनामनं
(D₂ 'गमं); D₅ अलामय (for अना) ❀ Cn कल्पचित्तं
इदचित्तम् ॥ C_v कल्प समर्थं चित्तं यस्य स । ❀ — *)
K₄ ० V₁ Bo ०-० Das a₁ Dn₁ n₄ D₅ D₂ १ १ १ ३
G₁ राजा (for राजन्) Śī K₁ २ Da₁ Dn₁ D₂ ० १ T
G₁-१ ० M₁ ६-१ प्रहादो, K₆ राजेन्द्र — 2^a) K₆ प्रहादो

नैव प्रार्थयसे लाभं नालामेष्वनुशोचसि ।
 नित्यवृत्त इव ब्रह्मन्न किञ्चिद्वदमन्यसे ॥ ५
 स्रोतसा हियमाणामु प्रजास्वविमना इव ।
 धर्मकामार्थकार्येषु कूटस्थ इव लक्ष्यसे ॥ ६
 नानुतिष्ठसि धर्मार्थौ न कामे चापि वर्तसे ।
 इन्द्रियार्थाननादृत्य मृक्तथरसि साक्षिवत् ॥ ७
 का नु प्रज्ञा श्रुतं वा किं वृत्तिर्वा का नु ते मुने ।

(for बुद्धिमान्) Ś1 K2 प्राज्ञसमित, K1 ० 1 V1
 Bo ०-2 Das a1 Dn1 n4 Ds D2-3 ० ० बुद्धिसमत; B3
 (marg) D2 बुद्धिसमित (D2 'त'), D1 T G1-3 ०
 प्राज्ञसत्तम (for 'समत)

4 Before 4, MSS ins प्रहाद उवाच, some MSS
 प्रहाद उ' —^a) Bc 1 सुख्य, B3 स्वच्छ, T2 न्वस्य
 (for स्वस्य) K1 D4 ० श्लक्ष्णो; Bo D5 8 सक्तो,
 Dn1 Cn शुद्धो; Ds G1 M1 C2 शुद्धो; T2 -चित्तो (for
 चाको) T2 G2 ० शातो (for दान्तो) —^b) K1, ०
 B 1 8 (marg as in text) Das a1 Dn1 n4 Ds D2 8
 1 ० 8 Cn 8 निर्विचिरसो, D1 T1 G1 8 'वसो (for 'वि
 स्रो) D2 [5]नस्यक, D3 [5]नुस्यक ॥ Cn
 निर्विचिरसो निरारम्भ ॥ ॥ —^c) K2 स्ववाग्, K1 D4 ०
 सवां, Das असद् (for सुवाग्) K2 बहुशतो (for
 'मते) Das चीर (for लोके) K1 ० V1 Bo ०-2
 Das Dn1 n4 Ds D2 2. 8 8 Cn सु (K1 ० स्व) वाक्प्रगल्भो
 मेधावी; B3 (marg) सुवागसद्बहुमत —^d) D31
 चाति; C2 'मि (as in text) B3 Das a1 काकचत्,
 C3 बाल' (as in text)

5 ^a) K2 लाभे, D1 लाभान्, T2 G2 लोभ; M1
 लोमान् (for काम) —^b) D2 अय (for अनु) Ś1
 K1.2 नालामे (K2 'भावे) चैव शोचसि, K1 D31 'मेप्य
 (D31 'मे त्व)नुशोचसि (D31 'ति) —^d) B3 कचिद्;
 D2 किं च (for किञ्चिद्) B1 damaged from दव up
 to माणामु (in 6^a) K2 ० 1 V1 Dn4 D2 8 इव;
 Dn1 इह, D1 T G1-3 ० M1 ०-1 अभि; Cnp अव-
 (as in text) ॥ Cn अवमन्यसे इति पाठे वीचदपौऽ
 सोत्यर्थे । ॥

8 Ds om (hapl) 6^a-7^b B1 damaged up to
 माणामु —^a) Kc 1 D4 ० श्रोतया D4 हियमाणाम्नु,
 D2 T G1.2 हियमाणामु —^b) K1.2 4 V1 Bo ० 1
 Dn1 n4 D31 D2 G1 विमना; C2 [अ]वि' (as in text)
 ॥ Ca अविमना इव कूटस्थ इव ॥ Cn अविमना इति

क्षिप्रमाचक्ष्व मे ब्रह्मज्जश्रेयो यदिह मन्यसे ॥ ८
 अनुयुक्तः स मेधावी लोकधर्मविधानवित् ।
 उवाच श्लक्ष्णया वाचा प्रहादमनपार्थया ॥ ९
 पश्यन्प्रहाद भूतानामुत्पत्तिमनिमित्ततः ।
 हासं वृद्धिं विनाशं च न प्रहृष्ये न च व्यथे ॥ १०
 स्वभावादेव संदृश्य वर्तमानाः प्रवृत्तयः ।
 स्वभावनिरताः सर्वाः परितप्ये न केनचित् ॥ ११

पाठे तु अव्याकुलचित्त ॥ C2 विमना इव चात्यर्थेण वर्त
 मान । ॥ —^d) D4 8 ० लक्षसे

7 Ds G1 om 7^a (for Ds, cf v 1 6). —^a)
 Kc नानुशिक्षसि, K1 'शोचसि (for 'तिष्ठसि) T2
 धर्मार्थे, M1 यौ (for 'यौ) —^b) Kc Bc-2 Ds D2
 कामे वापि, K1 D4 ० M6 काममनु (for कामे चापि)
 T2 वर्तते, M6 तिष्ठसि (for वर्तसे) —^c) D4 अना
 वृत्य (for 'इत्य) —^d) K2 सकश्, B3 (marg) ०
 युक्श्, G2 उत्तमश् (for मुक्श्)

8 ^a) D1 धित (for श्रुत) K2 1 चाक्यं; D2 T
 G1 M1 8 1 किं वा (by transp), D1 G2 8 ० वापि
 —^b) K2 का न, G1 किं नु (for का नु) —^d) M1
 (sup lin as in text) ज्ञेयो (for श्रेयो) M1 यदि
 हि (for यदिह) B1 damaged from ह up to धर्मवि
 (in 9^b)

9 Before 9, Ś1 K1.2 4 V1 (marg) Dn1 n4 D1
 T G1-3 M6 ins भीष्म उवाच B1 damaged up to
 धर्मवि —^b) D4 लोककर्म, T1 लोके धर्म (for
 लोकधर्म) ॥ Cn लोकस्य धर्मो जन्मजरादिस्य विधानं
 कारणं तदभिज्ञ । ॥ —^d) Ś1 K1.2 4 D4 Dn1 D1
 T G1 8 ० M1 ०-1 प्रहादम् K2 अनु**या; D1 T1
 G2 ० M1 अनवार्थया (for अनपां) D2 प्रहादयम
 पार्थिव.

10 Before 10, Das a1 ins सुनिस्वाच; D1 T
 G2 8 ० M1 ०-1 प्राक्षण उ' —^a) Ś1 (sup lin as
 in text) K1 2 4 ० Das Ds D2. 1 8 पश्य (for पश्यन्)
 Some MSS प्रहाद —^b) ॥ Ca अनिमित्तत पुरुष
 कारासाधनेन ॥ Cn करणहीनादेकाद्वितीयात् । ॥ —^c)
 D4 G1 वृद्धि, D1 वृद्ध (for वृद्धि) K2 M1 च नाशं
 (for विनाश) —^d) D4 प्रष्यये (for च व्यथे)

11 ^a) Ś1 K1 2 4 सपश्य; K1 V1 स इश्य; B1
 Das a1 Dn1 n4 Ds D2 1 T G1-3 ० M1 ०-1 Cn 8
 सदृश्या (for 'इय) —^b) D31 वर्तमान (for 'माना)

पश्यन्प्रह्लाद संयोगान्विप्रयोगपरायणान् ।
 संचयांश्च विनाशान्तात्न क्वचिद्विदधे मनः ॥ १२
 अन्तवन्ति च भूतानि गुणयुक्तानि पश्यतः ।
 उत्पत्तिनिधनज्ञस्य किं कार्यमवशिष्यते ॥ १३
 जलजानामपि ह्यन्तं पर्यायेणोपलक्ष्ये ।
 महतामपि कायानां सूक्ष्माणां च महोदधौ ॥ १४
 जङ्गमस्थाचराणां च भूतानामसुराधिप ।
 पार्थिवानामपि व्यक्तं मृत्युं पश्यामि सर्वशः ॥ १५
 अन्तरिक्षचराणां च दानवोत्तम पक्षिणाम् ।

उत्तिष्ठति यथाकालं मृत्युर्बलवतामपि ॥ १६
 दिवि संचरमाणानि ह्रस्वानि च महान्ति च ।
 ज्योतींषि च यथाकालं पतमानानि लक्ष्ये ॥ १७
 इति भूतानि संपश्यन्ननुपत्तानि मृत्युना ।
 सर्वसामान्यतो विद्वान्कृतकृत्यः सुखं स्वपे ॥ १८
 सुमहान्तमपि ग्रासं ग्रसे लब्धं यदृच्छया ।
 शये पुनरभुञ्जानो दिवसानि बहून्यपि ॥ १९
 आस्रवत्यपि मामन्नं पुनर्बहुगुणं बहु ।
 पुनरल्पगुणं स्तोत्रं पुनर्नैवोपपद्यते ॥ २०

G₁ प्रवर्तय —^a) Ś₁ K₁ स्वभावनिरत सर्वे. —^d)
 B₁ is damaged from तप्ये up to योग (in 12^b). K₂
 परित्वाप्ये, K₀ V₁ B₀ ० ० ० Das a₁ D₁ D₂ ० ० 'तुष्टा,
 D₁ C_n 'तुष्टेन्; D₁ 'तुष्टे, D₂ D₁ T G₁₋₂ ० M₁
 ०-१ प्रतिपाद्या, D₀ परितुष्ट्या, D₃ 'तुष्ट्य (for 'तप्ये)
 D₀ केनविद्.

12 With 12, of 11 2. 3 12 27 29, B 12
 330 20 B 14 14 19, Rām 2 105 16, 7 52 11;
 Gobhilasamrti 3 43, Kathāsarisāgāra 51 26^c-27^b,
 Divyāvādāna (Cowell, p 27) B₁ is damaged up
 to योग —^a) K₂ ० ० D₁ n₄ D₂ ० पश्य (for
 पश्यन्) Ś₁ K₁ २ ४ Das. a₁ D₁ D₂ D₃ ० T
 G₁₋₂ ० M₁ ०-१ प्रह्लाद —^a) K₁ सचय. Ś₁ K₁ २ ४
 विनाशांश्च (for 'शान्तात्) —^d) K₀ सत (for
 मन)

13 ^a) D₁ अतिवन्ति. G₁ हि (for च) ☞ C_n अन्त
 वत्त्व साध्य गुणयुक्तर हेतु । ☞ —^b) D₁ पश्यत

14 Das, a₁ om 14^{ab} —^b) K₁ पर्यायेन K₁
 [उ]पलक्ष्ये —^a) K₁ D₁ ० T G₁ २ M₁ ०-१ अति (for
 अपि) Ś₁ K₁ २ ४ कायाणां (K₂ 'नां) (for कायानां)
 —^d) B₁ is damaged from णो च up to सुराधिप
 (in 15^b)

15 B₁ is damaged up to सुराधिप —^a) K₁ D₁
 ० ० तु (for च) —^b) D₁ T G₁₋₂ ० भूतानामसुरो-
 चम.

16 ^a) K₁ B₀ ० D₁ D₂ अतरीक्ष; Das a₁ 'रिक्षे
 (for 'रिक्ष) —^a) K₀ B₀ १-२ Das. a₁ D₁ n₄ D₂
 D₃ ० ० ० G₀ उत्तिष्ठते (for 'ति) K₀ यथाकाल
 (for 'काल) —^d) G₁ मृत्युं. D₄ बलवतान्

17 ^a) V₁ B₁ Das D₁ G₁ २ दिव; B₀ (marg
 as in text) ० Das दिवं, D₁ दिवा (for दिवि) K₁
 मानानि (for -माणानि). K₁ दिवि सेधरमाणानि —^b)
 Ś₁ ह्रस्वानि; Das a₁ ह्रस्वानि —^a) D₁ ज्योतिषि
 K₀ ० V₁ B₀ ०-२ Das a₁ D₁ n₄ D₁ D₂-० ० ० M₁
 ०-१ [क्ष]पि (for च) D₀ यथाकाले —^d) G₁ मत्
 मानानि (for पत्^a)

18 ^b) B₁ damaged from पत्तानि up to विद्वान्
 (in 18^a) K₁ अनुपत्तानि, D₁ न तु पत्तानि, D₁
 अनुसक्तानि —^a) D₁ D₁ T G₁₋₂ ० M₁ सर्वे, C₁
 सर्वे (as in text) K₄ ० ० V₁ B₀ ० ० Das a₁ D₁ n₄
 D₂-० ० ० C_n सामान्यगो, C₁ 'तो (as in text) D₁
 विद्वान् ☞ C_n सर्वस्य सत्सदिति सदभेदेन प्रतीयमानस्य
 उपादान सत्तासामान्यं ..तच्च शुद्धं ब्रह्म । तद्वत् सर्वसामान्य
 ग । सर्व सामान्यतो विद्वानित्युपपाठः । ☞ —^d) Ś₁ K₁
 २ ४ शये, K₁ D₁ ० शयेत्; G₀ ० वसे, M₁ स्वपेत्
 (for स्वपे)

19 ^a) K₀ ग्रास; B₀ ग्राह्य (for ग्रास) —^b)
 Ś₁ K₂ ग्रामे, K₁ (before corr) ग्राम, K₀ ० G₂
 M₀ ग्रसेत्, D₀ मम (for ग्रसे) —^a) T₂ शये कदा
 चिद्भुजानो —^d) B₀ ० (marg) दिवसान्सु (for
 'सानि)

20 ^a) K₄ G₁ अस्त्वति; K₀ V₁ B₀ ०-२ Das a₁
 D₁ D₂ ० ० ० आश्रय (D₀ ० 'यं)ति; K₁ D₁ ० आश्र
 वति; D₁ n₄ C_n आशयति, D₁ T₁ G₂ ० ० शा (D₁
 T₁ अ)मीदति; M₁ ० आसय (M₀ 'व)ति (for आस
 वति) K₁ D₁ ० ० [व] (for [क्ष]पि) ☞ C_n आ
 स (श्र)यति उपतिष्ठते ॥ C_n आशयन्ति भोजयन्ति । ☞
 —^b) D₀ बहु —^a) K₄ ० V₁ B₀ ०-२ Das a₁ D₁
 n₄ D₁ D₂ ० ० पुनरल्प (D₂ 'न्यत्) पुनस्तोत्रं —^d)

कणान्कदाचित्खादामि पिण्याकमपि च ग्रसे ।
 भक्षये शालिमांसानि भक्षांश्चोच्चावचान्पुनः ॥ २१
 शये कदाचित्पर्यङ्के भूमावपि पुनः शये ।
 प्रासादेऽपि च मे शय्या कदाचिदुपपद्यते ॥ २२
 धारयामि च चीराणि शार्णीं क्षौमाजिनानि च ।
 महार्हाणि च वासांसि धारयाम्यहमेकदा ॥ २३
 न संनिपतितं धर्म्यमुपमोगं यदृच्छ्या ।
 प्रत्याचक्षे न चाप्येनमनुरुध्ये सुदुर्लभम् ॥ २४
 अचलमनिघनं शिवं विशोकं

शुचिमतुलं विदुषां मते निविष्टम् ।
 अनभिमतमसेवितं च मूढै-
 व्रतमिदमाजगरं शुचिश्चरामि ॥ २५
 अचलितमतिरच्युतः स्वधर्मा-
 त्परिमितसंसरणः परावरज्ञः ।
 विगतभयकपायलोभमोहो
 व्रतमिदमाजगरं शुचिश्चरामि ॥ २६
 अनियतफलभक्ष्यभोज्यपेयं
 विधिपरिणामविभक्तदेशकालम् ।

C. 12. 8679
 B. 12. 179 27
 K 12 177 27

Ś1 K1 १ १ [उ]पलभ्यते (for 'पद्यते) D4 corrupt
 21 D4 repeats 21^{ab} after 22 —^a) Bom ed
 कण (for कणान्) K7 स्वदामि, D6 विदामि, G1
 खाद्याद्यु (for खादामि) —^b) K6 पिण्याकम् (for पि*)
 K4 चाग्रसे; D7 T G1-२ ० वा ग्रसे (for च ग्रसे)
 ☞ Ca पिण्याक तिलकल्कम् ॥ Cn पिण्याक तिलक
 लिम् । ☞ — B7 is damaged in 21^{ad} —^c) D7
 T1 G2 १ मूढ (for शालि) —^d) K6 मैक्षांश;
 D4; Dn1 Ds1 D4 ० T G2 २ ० मह्यांश; D8 लक्षांश
 (for भक्षांश) Dn1 वचान्युत (for 'न्पुन) Ś1
 K1 १ मह्याण्युच्चावचान्यपि, K4 corrupt
 22 ^b) K7 शयेत् —^c) K2 १ प्रासादे (for प्रा*)
 K4 ० B6 ० ० Dn1 n4 Ds D2 २ २ २ चापि (by
 transp.), V1 D7 T G1-३ ० चापि Ś1 K2 शय्या मे
 (by transp.), K1 शय्यायां —^d) D4 उपपद्यत
 —After 22, D4 repeats 21^{ab}
 23 ^b) K4 B6 D4s a4 Dn1 n4 Ds D2 ० 7 T
 G1-३ ० Cv शान, K6 7 V1 B6 ३ ० Ds ३ ३ Mc
 शार्णी, B7 शणी, D4 ० शार्णी; M1 ३ 7 शण (for
 शार्णी) D4s n4 क्षौमाधिकानि (for क्षौमाजिनानि)
 Ds1 [अ]पि (for च) ☞ Cn क्षौमाणि धुमा अतसी
 वसुधमयानि ॥ Cv शणपदेन गोणीयोग्यगुलमस्वमुच्यते । ☞
 —^c) K7 V1 B6 D4 ० 7 ० T G1-३ ० M1 ३-7 [अ]पि
 (for च) Ś1 K1 १ घक्षाणि (for चासांसि) —^d)
 G2 धारयामि (for धार*)
 24 ^a) D7 T1 G2 ० न वा (for न सं) M1 निपा
 तित V1 D3 G1 धर्मम् (for धर्म्यम्) ☞ Ca: धर्म्यम्,
 दीक्षित्वादिना ध्रुव्या वत्तमन्नादि । ☞ —^b) K7 उपमोग्य
 —^c) Ds1 D4 M7 चाप्येनम् (for चा*) —^d) K1
 Ds2 अनुरुधे, K7 D6 'रुधे; Dn1 'रुधे, T1 नाह

रुधे, G2 अनुरुधे, M7 'राधे (for 'रुधे) G8 ० न
 (for सु)
 25 ^a) D6 अमलम्, G1 अजन्मम् (for अचलम्)
 K2 नव, B7-9 Cp सुख, D7 T G1-३ ० M1 ३-7 तथा
 (for शिव) —^b) K7 D3 ० ० शुचि विमल (K7 'ले)
 (for शुचिमतुल) K1 lacuna, K7 D6 ० च सत,
 B7-9 D4s M1 ३-7 सुकृतां; D4 वसतां (for विदुषां)
 M6 मत (for मते) K6 B7 Dn1 n4 Ds D2 ३ ३ ३
 प्रविष्ट (for नि*) —^c) D7 अनभिहितम् (for
 'मतम्) K6 7 B7 Dn1 n4 Ds D2-३ ३ ३ G8 ० विष्णु
 वैर; V1 B6 ० ३ ३ D4s a4 प्र* (for च मूढैर) —^d)
 D4s व्रजम् (for व्रतम्) K2 व्याजगरे ☞ Cp व्याज
 गरम्, अजगरे प्रवीतम् । तदुक्तम् — प्रासं तु मृष्ट विरले
 महान्तं स्तोकमेव वा । यदृच्छयैवापतितं ग्रसेदजगरोऽक्रिय ॥
 शयीताहारभूरिणि [? 'भूमीपु] निराहारोऽनुपक्रम । यद्वि-
 तोपद्यते प्रासो महादिरिव दृष्टभुक् ॥ ☞ — After 25,
 G2 reads 32 for the first time, repeating it in its
 proper place
 26 K3 ० om (hapl.) 26 D7 om. (hapl.) 26-28
 Dn4 transp 26 and 27 —^a) T G1 ३ ० अचल (G1
 अचलित) मतिरविच्यु (G1 'रच्यु) त स्वधर्मात् —^b) K1
 B6 T1 परमित (for परि*) Ś1 K1 १ सचरण, Ds1
 T G1-३ ० M7 (sup lin) C9 सचरण (for संसरण)
 B6 (marg) ३ ० परापरज्ञ* (for 'वरज्ञ) ☞ Cp परि-
 मितसचरण, अल्पगति, परिशीलितससारो वा ॥ C9 परि-
 मितसचरण, यदृच्छया प्राप्तस्य सम्यग्चरण भक्षण यस्य । ☞
 —^c) T विहत (for विगत) D4s a4 व्रय (for मय)
 K1 कशाय; K2 कथाय (for कपाय) Ś1 K2 V1
 मोहलोभो (for लोभमोहो)
 27 D7 om 27 (of v 1 26) D3 G1 om (hapl.)
 27 Dn4 transp 26 and 27 D3 transp 27 and

हृदयसुखमसेवितं कदर्यै-

व्रतमिदमाजगरं शुचिश्चरामि ॥ २७

इदमिदमिति वृष्णयाभिभूतं

जनमनवाप्तधनं विपीदमानम् ।

निपुणमनुनिशाम्य तत्त्वबुद्ध्या

व्रतमिदमाजगरं शुचिश्चरामि ॥ २८

बहुविधमनुद्दश्य चार्थहेतोः

रूपणमिहार्यमनार्यमाश्रयन्तम् ।

उपशमरुचिरात्मवान्प्रशान्तो

व्रतमिदमाजगरं शुचिश्चरामि ॥ २९

सुखमसुरमनर्थमर्थलामं

रतिमरतिं मरणं च जीवितं च ।

विधिनिमतमवेक्ष्य तत्त्वतोऽहं

व्रतमिदमाजगरं शुचिश्चरामि ॥ ३०

अपगतभयरागमोहदर्यो

धृतिमतिबुद्धिसमन्वितः प्रशान्तः ।

उपगतफलभोगिनो निशाम्य

व्रतमिदमाजगरं शुचिश्चरामि ॥ ३१

अनियतशयनासनः प्रकृत्या

दमनियमव्रतसत्यशौचयुक्तः ।

अपगतफलसंचयः प्रहृष्टो

व्रतमिदमाजगरं शुचिश्चरामि ॥ ३२

28 —^a) Bo मूलभोज्य, Bs Dn₁ भोज्यभक्ष्य (Dn₁ क्ष), Dn₁ n₁ भक्षभोज्य, D₃ लक्ष्यभोज्य (for भक्ष्यभोज्य) —^b) Dn₁ विधिपरिणामी, G₃ ० यदि परिणाम (for विधि) Bo (marg) s (marg as in text) ० Cp -विविक्त, D₃ विलक्ष, T₁ G₃ ० -यिमुक्त (for विभक्त) V₁ कालदेश (for देशकालम्) ॥ Cp विधेर्देवस्य परिणामेन परिपाकेन विविक्तौ देशकालौ यत्र, न तु पुरुरूपप्रयत्नेन । ॥ —^c) K₂ सुखसेवित (for -सुखमसे वित) ॥ Cp कदर्यैर्विषयलुब्धे । ॥ — After 27, M₇ ins 476*, while G₂ reads 31 for the first time, repeating it in its proper place

28 D₁ T₁ (hapl) om 28 (for D₁, cf v 1 26) D₃ transp 27 and 28 Ś₁ reads 28 on marg —^a) T₂ क्षति; G₂ lacuna (for हृति) K₁ Dn₁ वृष्णयाभिभूत (Dn₁ 'ति); K₇ 'या*भूत, D₃ (by corr) 'यानभिज्ञ, G₂ तीक्ष्णयाभिभूत (for वृष्णया) —^b) K₆ सुजनमवाप्तधन, K₇ जनमनवाप्तरूप, D₃ 'वाप्तधन, G₁ 'वाप्तधर (for 'वाप्तधन) K₆ Dn₁ यिसीदमान —^c) K₂ ० ० ० ० V₁ Bo ०-० Dn₃ n₁ Dn₁ n₁ D₃ D₂-१ ० ० ० G₂ ० Cn s -निशाम्य (for निशाम्य)

29 ^a) T₂ बहुभयम् (for 'विधम्) K₂ अनुद्दश्य (for 'दृश्य) D₄ या (for च) —^b) Ś₁ K₁ ० T₁ अहार्यम्, M₁ अनार्यम् (for 'हृदा') Dn₁ शाश्रयत; D₂ यंति, G₂ 'यत्, G₃ ० यामि (for 'यन्तम्). —^c) D₃ रुचिरार्थवत्, G₁ रुचिरमनात्मवान् (for रुचिरात्म वान्) K₆ उपशमरुचिरामवाप्य शांतो — After 29, T₁ reads 32^{ab} for the first time, repeating it in its

proper place

30 D₂ M₁ om (hapl) 30, V₁ reads 30 on marg —^a) K₄ ० ० ० V₁ Bo ०-० Dn₁ n₁ D₃ D₂-१ ० ० ० शलामम् (for अनार्यम्) K₁ शर्थलाभो —^b) D₃ अरतिस्मरण; G₁ 'तिमर (for 'ति मरण) K₄ ० Bo om the first च —^c) D₄ नियमन् (for 'तम्) D₁ T G₁-३ ० M₇ ० तत्त्वबुद्ध्या (for तत्त्वतोऽहं) M₈ विनियतमनवेक्ष्य तत्त्वबुद्ध्या

31 K₆ om (hapl) 31-32 G₂ reads 31 for the first time after 27 —^a) G₂ (second time) क्षपरीत (for 'गत) T₂ भय (for -भय) D₁ मोहदर्यो; G₃ ० मोहदुष्टो (for 'दर्यो) —^b) K₁ समन्वित, G₂ (both times) समन्वित G₂ (first time) प्रदात —^c) Dn₁ जपगत; D₅ उपरत (for 'गत) D₁ T G₁ २ (second time) ३ ० M₁ ० ० सुख्य (for फल) K₇ D₃ ० भोगिनो (for भोगिनो) K₁ निशास्य, K₂ V₁ Bo ०-० Dn₃ n₁ Dn₁ n₁ D₃ D₂ ३ ० ० ० G₂ (both times) Cn निशाम्य (for निशाम्य) ॥ Cn उपगत समीपगत फल प्रियं येया तान् । भोगिन सर्पान् अजगरान् निशाम्य इप्सा । फलभोगिन इति शारूपार्थ्यादिव न्माध्यमपदलोप ॥ G₃ उपगतफलभोगिन सुरादुरसफल भोक्त्स्वन्, अस्वतन्त्रान्सर्वानित्यर्थं । ॥

32 K₆ om 32 (cf v 1 31) G₂ reads 32, for the first time after 25 T₁ reads 32^{ab} for the first time after 29 —^a) D₃ (marg) Dn₃ n₁ Dn₁ n₁ D₃ M₁ शयनाशन —^b) Ś₁ K₁ ० D₁ ० ० G₂ २ (first time) दम (for दम). Bo सत्य, Dn₁ नत

अभिगतमसुखार्थमीहनाथै-

रूपगतबुद्धिरवेक्ष्य चात्मसंस्थः ।

तृपितमनियतं मनो नियन्तुं

व्रतमिदमाजगरं शुचिश्चरामि ॥ ३३

न हृदयमनुरुष्यते मनो वा

प्रियसुखदुर्लभतामनित्यतां च ।

तदुभयमुपलक्षयन्निवाहं

व्रतमिदमाजगरं शुचिश्चरामि ॥ ३४

बहु कथितमिदं हि बुद्धिमद्भिः

कविभिरभिप्रथयद्भिरात्मकीर्तिम् ।

इदमिदमिति तत्र तत्र तत्त-

त्स्वपरमतैर्गहनं प्रतर्कयद्भिः ॥ ३५

तदहमनुनिशाम्य विप्रयातं

पृथगभिपन्नमिहाबुधैर्मनुष्यैः ।

अनवसितमनन्तदोषपारं

नृषु विहरामि विनीतरोपतृष्णाः ॥ ३६

C 12. 6698
B 12. 179 36
K 12. 177. 36

(for व्रत) V1 B8(marg as in text) १ -सत्त्वशौच, Bo -व्रतशौच, Da3 a1 सिद्धशौच, D7 १ T1 (both times) 2 G1 2 (second time) ३ ० M1 ६-7 शौचसत्य, G2 (first time) शौचसिद्धि (for सत्त्वशौच) — ०) D1 T1 G3 ० -चन, G2 (second time) भय (for फल) G3 प्रकृष्टो (for प्रकृष्टो)

33 D3 1 om (hapl) 33, S1 reads 33 on marg — ०) K6 Bo 8 (marg) D5 D2 8 8 8 अनमि(Da1 'निधि)गतसुखार्थम्, V1 Bo 7 8 (orig) १ Da3 a1 Dn1 n4 D6 अप(Bo 'नु)गतसुखार्थम् (for अभिगत) K7 ईहितार्थैर्; B8 (marg) ईहमानार्थैर्, D5: C5 ईहमानैर् (for 'नार्थैर्) ॥ Cnp अभिहतमसुखैरिहाथैर्नाशैर् (described as आद्य पाठ) ॥ Cv ईहनाथैरिच्छानुकूलप्रयत्नै असुखार्थं दुःखमभिगत पुरुषमवेक्ष्य । ॥ — ०) K6 B8 D5 D8 8 8 उपशम (for 'गत) B8 (marg as in text) D5: T2 G1 M1 ६ ० Cv बुद्धिम् (for बुद्धिर्) Da3 om from क्षय up to सुखदु (in 34^b) K1 G2 आत्मसंस्था; K6 V1 Bo ६-१ Da1 Dn1 n4 D2 8 8 8 T1 G6 M1 7 'संस्थ, G1 'निष्ठ (for 'संस्थ) ॥ Cn आत्मसंस्थम्, आत्मनि संस्था समाप्तिर्यस्य तत् । ॥ — ०) G1 मृप*म्; G8 ० नृपयद्, M6 मुपितम् (for मृ). K1 नियत; G3 निहव

34 Da3 om up to सुखदु (of v 1 33) — ०) D1 T G1-8 ० M1 ६-7 Cv मे (for वा) K4 ० V1 Bo ६-१ Da1 Dn1 D5 D2 8 8 ० Cn न हृदयमनु (K6 Bo D8 D2 8 8 8 'मव)रुध्य वाह्य (V1 चात्म)नो वा, Dn1 हृदयमनुरुध्य वाह्यनो वा ॥ Cn हृदयं तात्स्थ्या-हृदिमनश्च । ताभ्या तद्धर्मा कर्तृत्वभोक्तृत्वकामसकत्पादयो लक्ष्यन्ते । ताननुरुध्य, उपेक्ष्य ॥ Cv मे मन हृदय हृदय नात्परमात्मानमनु न रुध्यते, न विषयभोगादिना प्रतिरुध्यते । ॥ — ०) T2 प्रियमसुख लभताम्; G1 प्रियसुखदुर्वहताम् D1 7 T G1-8 M1 ६-7 वा (for च) — ०) S1 K2

इहार्थं, K1 निरीहं; Da4 इवाह (for इवाह) K6 तदुभयमुपलक्षयति वाह — D1 T G1-8 ० ins. after 34 M7 after 27

476* असुखमसुखलभ्य चार्थलाभं
धृतिमतिबुद्धिपराक्रमैरुपेतम् ।

बुधमनुजनिषेवित समर्थै-

व्रतमिदमाजगरं शुचिश्चरामि ।

[(L 3) G6 निसेवित (for निषे)]

35 ०) G1 प्र (for हि) — ०) K4 Da3 D5 1 T1 G2 8 ० M5 अपि; V1 इह, Da4 D6 T2 G1 M1, ० 1 अति; Dn4 lacuna (for अभि) D8 प्रयतद्भिर्, D1 अभिप्रयद्भिर्, G1 -प्रिययद्भिर् (for प्रथयद्भिर्) K1 आत्मकीर्तिम्; Da4 D1 १ 'कीर्ति, Dn1 'वद्भि (for 'कीर्तिम्) — ०) D1 इतरत्र (for इति तत्र) Da8 Dn4 D4 हत्, Da1 lacuna (for तत्त) — ०) S1 K1 2 4 स्व (K1 सु)परमतप्रहणं; D4 स्वपरमते गहन (for स्वपरमतैर्ग) D4 (also as in text) प्रतर्कयामि, D1 T G1-8 ० M1 ६-7 वितर्कय (G1 'व)द्भि (for प्रत).

36 ०) Da1 समहम्; Dn1 Ds1 D6 तदिदम्; G1 तदिहम् (for तद्) S1 K1 2 4 ० 1 V1 Bo ६-१ Da3 a1 Dn1 n4 D5 D2-६ ० १ G2 निशाम्य (for निशाम्य) K6 B7 8 (orig) १ Da3 a1 Dn1 n4 D6 Cn विप्रपात; K7 'गीत; Cv 'यात् (for 'यात्) ॥ Cn विप्रपातं विशिष्टं प्रपातो मृगुस्तद्विज्ञानकर्म ॥ Cp विप्रयात मित्यो विरुद्धतां यातम् । ॥ — ०) G1 अरिपन्नम् (for अभि) K1 इहावधैर्; G2 'गतैर् (for 'बुधैर्) B8 (marg) विदुषां (for मनुष्यै) — ०) D1 अनवहितम् (for 'सितम्) B8 (marg) -दोषपाश (for 'पार) — ०) K6 V1 Bo ६-१ Da1 D8 D6 8 विचरामि (for विह) K4 ० V1 Bo ६-१ Da3 a1 Dn1 n4 D5 D2 8 8 T2 G1 दोषतृष्णाः; B9 दोषदृष्ट; D1 T1 G2 8 ० M1 ६-7 तृष्णा

भीष्म उवाच ।

अजगरचरितं व्रतं महात्मा

य इह नरोऽनुचरेद्विनीतरागः ।

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि द्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्याय ॥ १७२ ॥

१७३

युधिष्ठिर उवाच ।

वान्धवाः कर्म वित्तं वा प्रज्ञा वेह पितामह ।

नरस्य का प्रतिष्ठा स्यादेतत्पृष्टो वदस्व मे ॥ १

भीष्म उवाच ।

प्रज्ञा प्रतिष्ठा भूतानां प्रज्ञा लाभः परो मतः ।

प्रज्ञा नैःश्रेयसी लोके प्रज्ञा स्वर्गो मतः सताम् ॥ २

दोष , Ds दोषवृत्त (for रोपवृत्ण)

37 Ś1 K1.2 4 om. the ref. —^a) B3 9 Da1 Ds1 चरित (for चरितं) M1 महात्त (for महात्मा) —^b) K2 lacuna, D7 विचरेद् (for सु^०) K1 विनीतराग. (sio), Mc विनीतरागदोष (for विनीतराग) —^c) K2 मनुमोहलोभ; K4 6 Bo 7 Da3 Dn1 n1 Ds1 D2 8. 5. 8 लोभमोहमनु, Ds2 मोहलोभमनु, G1 मोह * लोभ (for मनुलोभमोह) —^d) D7 T1 G2 परम (for स खलु) D6 7 T G1-3 6 M1 5-7 सुख (for सुखी) K4 6 7 V1 Bo 6-9 Da3 n1 Ds D2 8 8 विचरेद् (for विह^०) Ś1 K1 2 4 इद (for इम) M1 विहार ॐ Cn विहारम्, अजगरव्रतरूपा श्रीदाम् ॐ

Colophon — Sub-parvan Ś1 K1 2 4 6 7 V1 Bo 6-9 Da3 n1 Dn1 n4 Ds D2-9 T G1-3 6 M1 5 7 मोक्षधर्म — Adhy. name Ś1 K1 2 4 Da3 Da3 Ds 7 G2 6 M1 5 7 प्रह्लादाजगरसवाद; K6 7 V1 Bo 6 8 9 Da4 Dn1 Ds1 D2-1 6 8 9 प्रह्लादा^०; B7 damaged — Adhy no (figures, words or both) Dn1 n4 6, Ds D7 8 T1 G1 8 6 M1 5-7 5, T2 G2 19 — Śloka no Dn1 n4 Ds 37

173

1 ^a) V1 कर्म वृत्तं, Dn4 धर्मवित्तं; Ds सर्व^० (for कर्म वित्तं) —^b) K6 Bo D1 T1 G2 चेद; Da4 वेद

अपगतभयमन्युलोभमोहः

य खलु सुखी विहरेदिमं विहारम् ॥ ३७

प्रज्ञया प्रापितार्थो हि चलिरैश्वर्यसंक्षये ।

प्रह्लादो नमुचिर्मद्विस्तस्याः किं विद्यते परम् ॥ ३

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।

इन्द्रकाश्यपसंवादं तन्निबोध युधिष्ठिर ॥ ४

वैश्यः कथिदपि तात काश्यपं संशितव्रतम् ।

रथेन पातयामास श्रीमान्दम्तपम्बिनम् ॥ ५

(for वेह) T2 प्रज्ञाने वा पितामह —^a) K1 D1 6 9 मदीहि (for वदस्व).

2 ^a) Da1 प्राज्ञा — After 2^b, K- reads 3^b K2 4 om. 2^c Ś1 reads 2^c-3^a on marg —^d) K6.7 V1 Bo 6 7 8 (marg as in text) 9 Dn1 n4 Ds D2-6 8 9 M1 6 7 निश्रेयसी; T2 नै श्रेयस (for नै श्रेयसी) —^e) D1 6 9 transp मत and सताम् B7 Da3 n1 मता (for मत) D7 T G1-3 6 M1 5-7 प्रज्ञा स्वर्गं (D7 T2 G1 6 6 *र्यं) मनुष्यम्

3 B7 damaged Ś1 reads 3^a on marg K1 reads 3^b after 2^b —^a) G1 प्रापितोर्थं, M1 प्रापितोर्थो (for 'तार्थो) Ś1 K1 प्रज्ञया प्रापित तिदि; K2 6 प्रज्ञया प्रापये सर्वं; K1 D1 6 9 प्रज्ञयाप्यायि (D2 'या प्रायि'तार्थो) (D4 'र्था)भूद् ॐ C6 प्रापितार्थं । महिर्मलि रिति पाठे वृत्रासुरोऽहि । ॐ —^b) Ś1 K1 महद्; K2 4 अपि (for चलिर) K2 4 श्रेयसं, G1 श्रेयस (for श्रेयसं). Ds सक्षयै G2 बलिनैश्वर्यसक्षयै —^c) Ś1 K1 2 4 6 Da1 Ds2 D7 T G1-3 6 M1 5-7 प्रह्लादो (for प्रह्लादो) Ś1 K1.2 कंकिस्, Da3 n1 मांकिस्; Dn4 मांकिं, D5 मांकिं; T1 G1 मकी (for मकिस्). —^d) K2 तस्य; K6 अस्या (for तस्या)

4 ^a) Ś1 K1 2 4 7 V1 Ds 9 काश्यप- (for का')

5 ^a) Da3 n1 वैश्यः; D6 वैश्य (for वैश्य) K6 Bo 6 8 Dn1 n4 Ds D2 2 3 3 ऋषिसुत (for ऋषि

आर्तः स पतितः क्रुद्धस्त्यक्त्वात्मानमथाव्रवीत् ।
 मरिष्याम्यधनस्येह जीवितार्थो न विद्यते ॥ ६
 तथा मुमुर्षुमासीनमकूजन्तमचेतसम् ।
 इन्द्रः सृगालरूपेण बभाषे क्रुद्धमानसम् ॥ ७
 मनुष्ययोनिमिच्छन्ति सर्वभूतानि सर्वशः ।
 मनुष्यत्वे च विप्रत्वं सर्व एवाभिनन्दति ॥ ८
 मनुष्यो ब्राह्मणश्चासि श्रोत्रियश्चासि काश्यप ।

गत) —^b) Ś1 K1 2 7 D1 कश्यप (for काश्यप)
 Ś1 K1 सश्रितव्रतं, K6 7 Das 41 Dn1 n4 Ds2 D2 8
 8 8 8 8 श(Dn1 स)सित* (for सशित*) —^d) K1
 D1 6 9 transp श्रीमान् and इत्सु B2 (marg, orig
 as in text) Das 41 Ca श्रिया (for श्रीमान्) Ś1 K1
 तरस्विना, K2 4 तरस्विन, B2 तपोवने (for तपस्विनम्)

6 B1 partly damaged —^a) K1 क्रुद्धं, D1
 क्रुद्धा (for क्रुद्धम्) —^b) ॐ Cn आत्मान धैर्यं
 त्यक्त्वा । ॐ —^c) K1 धनस्येह (for [अ]धन*) —^d)
 K1 D1 9 जीवितैर्यो (D1 र्यै), T1 G2 8 6 जीव (G2
 'वि)तैर्यो (for जीवितार्थो)

7 ^a) K6 तं वा; T1 अथ (for तथा). —^b) K1 2
 C4 भाकृतम्, Das Cnp Csp प्रोत्कृतम्. —^c) K6 7
 V1 B2-9 Das 41 D1 9 सृगाल (for सृगाल) —^d)
 K6 V1 B6 6 7 8 (marg, orig as in text) 9 Das
 41 Dn1 n4 Ds D2 8 8 सुन्धमानसं, K1 D1 9 क्रुद्ध
 मानस; D6 क्रुद्धमात्मनि; D1 T G1-3 6 M1 5-7 द्विज
 सत्तमं (for क्रुद्धमानसम्)

8 Before 8, D1 T G1-3 6 M6 इन्द्र उवाच —^b)
 Ś1 K1 2 7 V1 D1 6 9 सर्वदा (for 'दा') —^c) Ś1
 K1 2 [s]पि (for च)

9 ^a) Ś1 K1 2 3 चापि (for चासि) —^b) K1 2
 Das चापि (for चासि) Ś1 K1 2 4 7 V1 D1 6 9 कश्यप
 (for का*) —^c) 9^a is damaged in B1. —^d) K1 6 V1
 B6 6 7 8 (marg as in text) 9 Das 41 Dn1 n4 Ds
 D2 8 8 8 M1 नद्योपात्, T2 M6 अतोपात् (for अतो
 पात्) B6 8 (marg) Das त्यक्तुम्, Das वक्तुम्; Ds1
 सर्वम् (for सर्वम्) V1 B6-9 Dn1 n4 Ds D2 8 8
 र्हासि; M6 हृच्छति (for हृच्छति) D1 T1 G2 8 6
 अतो सर्वं स्वमिच्छति

10 ^a) B1 Cp लोका, D6 G2 लोभा (for लाभा)
 G1 6 दीयमाना (for साभि*) —^b) K4 V1 Dn1 सत्य

सुदुर्लभमवाप्यैतददोषान्मर्तुमिच्छसि ॥ ९
 सर्वे लाभाः साभिमाना इति सत्या वत श्रुतिः ।
 संतोषणीयरूपोऽसि लोभाद्यदभिमन्यसे ॥ १०
 अहो सिद्ध्यर्थता तेषां तेषा सन्तीह पाणयः ।
 पाणिमद्भ्यः स्पृहास्माकं यथा तव धनस्य वै ॥ ११
 न पाणिलाभादधिको लाभः कश्चन विद्यते ।
 अपाणित्वाद्द्वयं ब्रह्मन्कण्टकाचोद्धरामहे ॥ १२

C 12. 7002
 B 12. 180 13
 K 12 178 13

वती, B6 सत्या वच, Ds2 T1 G1 2 M1 5-7 C9
 सत्या परा (Ds2 M6 C9 सत्या पुरा), D2 5 8 सत्या च
 ते, D3 सत्या जने, D1 तस्यापरा, T2 सत्यपरा; G8 6
 सत्य परा (for सत्या वत) —^c) G2 सतोषिणीय- (for
 सतोष) D1 M1 रूपोपि, M6 रूपेण (for रूपोऽसि)
 —^d) Dn1 Cpp लोभा, M1 लाभाद् (for लोभाद्)
 Ś1 K2 4 7 D2 6 9 G1 अवमन्यसे (for अभि*) K1
 लोभाद्यसर्वमन्यसे (s10), G2 शीलौभ्युद्य हि म* (s10)
 ॐ Cn अभिमन्यसे, अवमन्यसे । मरिष्यामीति निर्बन्धेन
 नाशयसे इति वा । अभिपूर्वस्य मन्यतेर्हि सार्थत्वदर्शनात् । ॐ

11 V1 B6 7 Das 41 Dn1 n4 Ds D2 8 8 8 8 9
 ML 5-7 read 11^{ab} twice —^a) B6 (first time,
 (marg as in text) सिद्धात्मता, G1 [s]स्मि सार्थता
 (for सिद्ध्यर्थता) G8 6 चैर्पा (for तेषा) V1 B6
 Das 41 Dn1 n4 D2 8 8 8 8 9 (all second time)
 अतीव स्पृहये (Dn1 'ते) तेषा, Ds M1 5-7 (all second
 time) अतीव स्पृहयाम्येषा —^b) D2 (second time)
 om तेषां T2 पृषा (for तेषां) —^d) Ś1 K1 2 4
 धनस्पृहा (for 'स्य वै) D1 6 7 9 T G1-3 6 M1 5-7
 धनवन्द्यो यथा तव

12 T1 G1 3 6 om 12^{ab} D1 repeats 12^{ab} after
 12 —^c) D1 6 9 विप्र (for ब्रह्मन्) —^d) K4 B1
 Dn1 n4 Ds D2 8 8 M6 कंटक (for 'कान्). — After
 12, K6 7 V1 B6 6-9 Das 41 Dn1 n4 Ds D2-9 T
 G1 8 6 M1 5-7 ins

477* जन्तुञ्चावसानङ्गे दशतो न कषाम च ।

[D1 9 अगाद्, G2 अग, M1 6 7 दशान् (for अङ्गे)
 K1 जन्तुञ्चावसादगान् (for the prior half) G2 दशतो
 (for दशतो) K6 Dn1 n4 Ds1 Ds 8 8 कषाम वा,
 V1 B6 (marg, orig as in text) Das 41 Ds T1
 कषामहे (for कषाम च). B6 (marg, orig as in text)
 ह (for च) K1 D1 9 दशतो नोत्कषामहे (for the post
 half]

अथ येषां पुनः पाणी देवदत्तौ दशाङ्गुली ।
 उद्धरन्ति कृमीनङ्गाद्दशमानान्कपन्ति च ॥ १३
 हिमवर्षातपानां च परित्राणानि कुर्वते ।
 चेलमन्न सुखं शय्यां निवातं चोपभुञ्जते ॥ १४
 अधिष्ठाय च गां लोके भुञ्जते वाहयन्ति च ।
 उपायैर्बहुभिश्चैव वश्यानात्मनि कुर्वते ॥ १५
 ये खल्वजिह्वाः कृपणा अल्पप्राणा अपाणयः ।
 सहन्ते तानि दुःखानि दिष्ट्या त्वं न तथा मुने ॥ १६

13 °) G₂ एषां (for येषां) G₂ पाणिर् (for पाणी)
 — °) K₂ १ M₆ देवदत्तो, G₁ *दत्त (for 'दत्तौ') D₂
 D₂ T₂ दशाङ्गुली (D₂ 'ली') (for 'ङ्गुली'). — °) M₇
 उद्धरन्ती (for 'रन्ति') K₁ २ ४ B₈ ० D₄१ किमीन् (for
 कृमीन्) K₁ ४ अगान्, D₂ अगी; M₆ अगे (for
 अङ्गाद्) — °) D₇ T G₁ २ ० M₁ ५-१ दश्यमानान्
 (M₁ ५-१ 'मानाः') (for दशमानान्) K₄ कर्षति; D₇
 कृपति (for कपन्ति) K₆ V₁ B₀ ०-० D₄३ ५ D₁
 ५ D₂ २ २ २ द (D₂ द) शतो निकपति च, K₇ D₄
 ० ० दशतश्चोत्कृ (D₆ *क) पति च

14 °) K₆ B₀ ०-० D₄३ ५ D₁ ५ D₂ २ २ २
 वर्षाहिमातपानां च, K₇ D₄ ० ० M₁ ५-१ वर्षातपहिमाना
 हि (M₁ ० १ 'मेभ्यश्च, M₅ 'मानां च), D₇ T G₁-२ ०
 हिम (D₇ T₁ G₈ भीम) वर्षातपेभ्यश्च — °) Ś₁ K₁ २
 परित्राणाय (for 'णानि) — °) Ś₁ K₁ २ ४ om (hapl)
 14^a-15^d — °) K₇ B₇ D₁ ५ D₂ ४-० ० ० चैलम्
 (for चेलम्) M₁ ५-१ सुखा (for सुख) G₂ शय्या
 G₁ सुखाशय्यान् (for सुख शय्यां). — °) K₇ निवात,
 B₈ (marg, orig as in text) वितने; D₄ निवाते;
 D₆ निवात; D₇ निवास, D₈ विलास, G₂ नीरा*,
 G₈ ० निवाप (for निवात) D₄३ ५ चाप, D₇ T₁ G₂
 २ २ चैव (for चोप).

15 Ś₁ K₁ २ ४ om 15 (of. v l 14) — °) T₁ om
 (hapl.) from अधिष्ठाय up to भुञ्जते (in 15^b) T₂
 G₁-२ ० M₁ ५.१ गा (for गां) ❀ C_n गां पृथिवीं बली
 चर्दादि वा । ❀ — °) B₈ (marg as in text) D₄१
 युजते; D₄३ lacuna (for भुञ्जते) G₁ ब्रविधति,
 G₈ ० वा भर्जति (for वाहयन्ति) — °) D₆ reads 15^a-16^b
 on marg — °) B₀ बहुषद् (for बहुभिश्च). V₁ D₇
 T G₁-२ ० M₁ ५-१ चापि (for चैव)

16 D₆ reads 16^{ab} on marg — °) K₂ D₈ क्ष
 जिह्वा (for 'जिह्वा). — °) Ś₁ K₁ २ स्वल्पप्राणा; T₂

दिष्ट्या त्वं न सृगालो वै न कृमिर्न च मूपकः ।
 न सर्पो न च मण्डूको न चान्यः पापयोनिजः १७
 एतावतापि लाभेन तोष्टुमर्हसि काश्यप ।
 किं पुनर्योऽसि सत्त्वानां सर्वेषां ब्राह्मणोत्तमः ॥ १८
 इमे मां कृमयोऽदन्ति तेषामुद्धरणाय मे ।
 नास्ति शक्तिरपाणित्वात्पश्यावस्थामिमां मम ॥ १९
 अकार्यमिति चैवेमं नात्मानं संत्यजाम्यहम् ।
 नेतः पापीयसीं योनिं पतेयमपरामिति ॥ २०

अल्पप्राणि; M₁ अल्पप्राणानि (for अल्पप्राणा) D₈
 अपानय, M₅ १ ह्यपानय (for अपां) — °) K₂ ४
 सहते, T₂ चहते (for सहन्ते) D₆ चाति (for तानि)
 D₂ ० सहस्येतानि दुःखानि — °) K₄ om from दिष्ट्या
 up to कृमि (in 17^b) M₆ नु (for न)

17 K₄ om up to कृमि (of v l 16) — °)
 B₀ न त्वं (by transp), B₇ त्व नो K₆ १ V₁ B₀
 ०-० D₄३ ५ D₁ ५ D₂-० शृगालो (for सृ) D₆ १
 T G₁-२ ० M₁ ० १ वा, M₆ [s]सि (for वै) — °)
 K₁ २ B₀ D₄१ T₂ किमिर्, G₂ कृमि (for कृमिर्)
 K₄ त्व न च (hypermetric) (for न च) Some
 MSS. मूपक; K₇ मूपक (for मूपक) — °) M₇
 चान्या (for 'न्य) D₇ T₁ G₂ २ ० पापयोनिपु, D₈
 'योनिन., M₇ 'योनिजा' (for 'योनिज')

18 °) D₄१ [स]ति-; D₇ T₂ G₂ २ ० M₅ हि (for
 [स]पि) — °) G₁ M₇ तोपम् (for तोष्टुम्) K₇
 अर्हति (for 'सि) K₁ २ १ V₁ D₄ ० कश्यप, K₄
 काश्यप; G₁ कश्यपि (for काश्यप) — °) D₇ T
 G₁ २ ० M₁ १ चासि; G₂ M₆ चापि (for योऽसि)
 — °) K₇ D₄ ० ० भूतानां (for सर्वेषां) D₄१ ब्रह्मणो
 उत्तम, T₂ M₆-१ ब्राह्मणोत्तम.

19 °) Ś₁ K₁ २ D₄३ ५ D₁ ५ T₂ G₁ किमयो, K₄
 G₂ किमियो (for कृमयो) — °) K₆ V₁ B₀ ०-० D₄३
 ५ D₁ ५ D₂ २ २ २ २ येषाम् (for तेषाम्) K₄
 ० १ V₁ B₀ ०-० D₄३ ५ D₁ ५ D₂-० ० ० M₁ ५ १
 वै (for मे) — °) G₁ पर्यवस्थाम् (for पश्यावस्थाम्)

20 °) K₇ D₆ अपि (for इति) D₆ १ T₁ G₂ २ ०
 चैवेह, G₁ चैवेन (for चैवेम) — °) Ś₁ K₁ २ ४ १ D₆
 आत्मानं (for नां). — °) K₄ ० १ D₁ ५ D₂ २-०
 T G₂ २ ० M₁ ५-१ नात्; G₂ नात् D₄३ पापीयसी;
 T₁ 'यसां (for 'यसीं) — °) D₄१ इतराम्; D₄ अपराम्

मध्ये वै पापयोनीनां सागर्गाली यामहं गतः ।
 पापीयसो बहुतरा इतोऽन्याः पापयोनयः ॥ २१
 जात्यैवैके सुखतराः सन्त्यन्ये भृशदुःखिताः ।
 नैकान्तसुखमेवेह क्वचित्पश्यामि कस्यचित् ॥ २२
 मनुष्या ह्याढ्यतां प्राप्य राज्यमिच्छन्त्यनन्तरम् ।
 राज्याद्देवत्वमिच्छन्ति देवत्वादिन्द्रतामपि ॥ २३
 भवेस्त्वं यद्यपि त्वाढ्यो न राजा न च दैवतम् ।
 देवत्वं प्राप्य चेन्द्रत्वं नैव तुष्येस्तथा सति ॥ २४

न वृत्तिः प्रियलाभेऽस्ति तृष्णा नाद्भिः प्रशाम्यति ।
 संग्रज्जलति सा भूयः समिद्धिरिव पावकः ॥ २५
 अस्त्येव त्वयि शोको वै हर्यश्वास्ति तथा त्वयि ।
 सुखदुःखे तथा चोभे तत्र का परिदेवना ॥ २६
 परिच्छिद्यैव कामानां सर्वेषां चैव कर्मणाम् ।
 मूलं रुन्धीन्द्रियग्रामं शकुन्तानिव पञ्जरे ॥ २७
 न खल्वप्यरसज्ञस्य कामः कचन जायते ।
 संस्पर्शाद्दर्शनाद्वापि श्रवणाद्वापि जायते ॥ २८

C 12 6719
 B. 12. 180 30
 K 12. 178 30

(for अपराञ्) D₅ G₁ अपि, G₃ ० इमां (for इति)

21 ^a) K₃ पश्ये वै, B₀ M₁ मध्ये, D₁ T G₁ ३.०
 M₅.० मन्ये वै, G₂ मन्ये मे, M₇ मध्येषु (for मध्ये वै)
 D₂ मर्त्त (for पाप-) D₇ T₁ योनीया, T₂ G₁-३ ०
 M₅ योनि ता (for -योनीना) — ^b) K₂ ३ M₇ स (M₇
 स)ली, K₀ ७ B₃ ० D₀ शार्गो (K₀ ७ 'नं)ली, V₁
 B₀.० ७ D₁ D₂-३ ० शार्गाली, D₃ शार्गाली, D₄
 शार्गाली, D₁ T₂ G₃ ० M₅ सागर्गाली, D₅ G₂ शृ
 (G₂ च)गर्गाली, D₅ सृगाली (for सागर्गाली) G₂ गत
 (for गत) — ^c) D₄ पापीयस्या, G₂ 'यस्ये (for
 'यस्यो) — ^d) Ś₁ K₁ २ ३ ७ D₄ ० ० सत्यन्या, G₁
 इत्यन्या (for इतोऽन्या)

22 ^a) Ś₁ K₁ ३ ० V₁ B₀ D₄ D₁ n₄ D₅ D₃ ३ ३
 जात्यैवैके, K₇ D₄ ० ० सत्ये (D₀ 'त्यै)वैके, D₇ T G₂
 ३ ३ M₁ -७ जात्या चैके, G₁ आत्याद्देके, C₂ जात्यैवैके
 (as in text) K₀ V₁ B₀ ० ० D₃ ३ ३ D₁ D₃ D₃ ३
 सुखितरा (for सुखं) — ^c) K₁ V₁ D₃ ३ ३ D₁
 n₄ D₅ D₃ ० ० नैकांतं, T₁ नैकांते (for नैकान्त)

23 ^a) B₃ D₇ T₁ G₂ ३.० आढ्यतां, D₄ T₂ ह्याद्यतां,
 D₂ corrupt, G₁ व्याहृता (for ह्याढ्यतां) — ^b) D₇
 T G₁-३ ० अत पर (for अनन्तरम्)

24 ^a) D₁ ० ७ G₃ भवे त्व (for भवेस्त्व) G₃
 यद्यपि (for यद्यपि) D₅ D₄ ३ ० स्वाद्यो (for 'द्यो)
 C₁ परिच्छिद्यैव कामान्त्वं (of 27^a) — ^b) D₃ न च
 राजा न दैवत — ^c) G₂ दैवत्वं (for दे') B₀ ३ T₁
 G₁-३ M₁-७ नैन्द्रत्व, D₀ देवैन्द्र (for चेन्द्रत्व) — ^d)
 D₁ G₃ तुष्येन् (for तुष्येत्)

25 With 25, of Mann 2 94, Ad₁ 693*, lines
 6-7, 840*, lines 1-2 — ^a) K₇ D₄ ० ० न वृत्तिर्ध
 न्यामन् — ^b) K₀ नात, B₀ नास्ति, D₄ नाभि,
 D₂ ३ ३ नांत, D₄ ० नापि (for नाद्भि) D₇ T
 G₁-३ ० M₁ ०-७ तृष्णा लाभेनं शाम्यति

26 ^a) D₀ त्व; G₃ अति (for त्वयि) D₄ शोके,
 G₂ लोको (for शोको) K₀ B₀ ० ७ D₁ n₄ D₅ D₂
 ३ ३ ३ [३]पि, D₃ D₅ २ हि (for वै) — ^b) K₃
 चास्ते, K₀ ७ B₀ ७ D₃ D₁ n₄ D₃ D₂ ३ ३ ३ चापि,
 D₅ lacuna (for चास्ति) — ^c) K₇ D₄ ० ७ ० G₁-३ ०
 M₅ तयैवोभे, D₄ तयो*मे, D₅ १ तथा चेमे, M₀
 तथा लाभे (for तथा चोभे) — ^d) D₇ परिवेदना

27 ^a) D₇ T₁ G₁ ३ M₅ परिभिद्यैव, G₃ 'स्त्रियैव,
 G₀ 'स्त्रियैव, M₁ ० ७ 'निर्विद्य (for 'च्छिद्यैव) C₂
 परिच्छिद्य विचार्य । C₂ — G₁ om (hapl) 27^c-29^b
 B₇ damaged for 27^{cd} — ^c) K₇ D₂ ० रुन्धीन्द्रिय;
 B₃ D₁ n₄ D₅ D₃ रुन्धीन्द्रिय, D₇ रुन्धीन्द्रिय (for
 (for रुन्धीन्द्रिय) D₅ ग्रामे (for ग्राम) — After
 27, K₇ D₁ n₄ D₃ D₂ ३ ० ० C₁ ins

478* न द्वितीयस्य शिरसश्छेदन विद्यते क्वचित् ।

न च पाणेस्तृतीयस्य यन्नास्ति न ततो भयम् ।

[(L 1) K₇ D₀ छेदन नाम (D₀ जातु) जायते, D₅
 D₄ ० छेदन जातु विद्यते (for the post half) — (L
 2) D₅ ३ वाणैश्च (for पाणैश्च)]

28 G₁ om 28 (of v 1 27) — ^a) G₃ ० न हि
 खलु (for न खल्वपि). K₁ **लस्य रसज्ञस्य, B₇ न
 खलु परसज्ञस्य — ^c) V₁ B₃ D₃ ३ ३ स्पर्शानाद् (for
 सस्पर्शाद्) D₇ T G₂ ३ ० M₁ ३ ७ सस्पर्शानाद्दर्शनाद्वा

29 G₁ om 29^{ab} (of v 1 27) K₁ om 29
 — ^a) K₇ D₀ भारुडाल्, D₇ तारुण्याल्, T₁ वारुण्याल्;
 G₃ ० M₀ वारुण्या (for वारुण्या) — ^b) K₂ ३ न का
 काना, K₀ लङ्काना; K₁ D₄ ० लङ्काना; V₁ B₀
 ० ७ ३ (marg as in text) ० D₃ लङ्काना; D₄
 लङ्काना, D₅ लङ्का, D₀ लङ्का; D₃ लङ्का, T₂
 G₃ ० M₁ ० ० C₇ ख (M₁ क)द्वंगाना, M₇ कदागाना

न त्वं स्मरसि वारुण्या लद्वाकानां च पक्षिणाम् ।
 ताभ्यां चाभ्यधिको भक्ष्यो न कश्चिद्विद्यते क्वचित् २९
 यानि चान्यानि दूरेषु भक्ष्यभोज्यानि काश्यप ।
 येषामभ्युक्तपूर्वं ते तेषामस्मृतिरेव च ॥ ३०
 अप्राशनमसंस्पर्शमसंदर्शनमेव च ।
 पुरुषस्यैष नियमो मन्ये श्रेयो न संशयः ॥ ३१
 पाणिमन्तो धनैर्युक्ता बलवन्तो न संशयः ।
 मनुष्या मानुषैरेव दासत्वमुपपादिताः ॥ ३२

(for लद्वाकाना) T1 G2 खगा(T1 'ज्ञा'ना च न पक्षिणा
 ☞ Ca लद्वाक' पक्षिविशेषो द्विजैरभक्ष्य ॥ C7 खद्वाका
 पक्षिविशेषाल्लेषाम् । 'होरसिनहकी'त्यपन्नशभापा । ☞ —^a)
 D7 T G1-8 ० M1 5-7 तेभ्यश् (for ताभ्यां) K7 D9
 अभ्यधिको, B7 चाप्य', D4 अप्य' (for चाभ्य') V1
 D7 T G2 ० M1 5-7 भक्षो, G1 भक्षे, G8 पक्षा (for
 भक्ष्यो) —^a) D31 कश्चिद् (for कश्चिद्). G1 यतते
 (for विद्यते)

30 B7 partly damaged —^a) K6 V1 Bo ० 7 3
 (marg, orig as in text) ० Dn1, n4 Ds D2 ० 3
 G2 भूतेषु (for दूरेषु) —^b) V1 D8 पक्ष(D8 लक्ष)
 जातानि, Bo ०-9 Das a4 Dn1 n4 D8 D2 3 3 भक्ष्य
 (Bo 'क्ष'जातानि (for भक्ष्यभोज्यानि) K1 2 V1 D4
 काश्यप; K4 Dn1 n4 कश्चित् (for काश्यप) —^c)
 Da1 तेषाम्; T2 एषाम् (for तेषाम्) D4 ० अभ्युक्त्वा
 पूर्व (for अभ्युक्त') K6 त्व, K7 D4 ० ० वै (for ते)
 Dn4 तेषामभ्युक्तपूर्वाणि —^d) Ś1 K1 2, 4 7 V1 Bo
 Dn4 D4 ० M7 ते; M5 हि (for च). G1 न तेषां
 स्मृतिरेव च

31 Da4 om (hapl) 31^{ab}. —^a) D7 T G1-3 ०
 M1 5-7 असस्पर्शो (for 'स्पर्शम्) —^b) D5 om
 असदर्शन D7 T1 G1 3 M1 5-7 ह्यसदर्शनम्, G6 ह्यस
 स्मरणम् (for असदर्शनम्) —^c) K2 [ए]व, D6 7 T1
 G2 M1 7 [ह]ह (for [ए]प)

32 K7 D7 ० om (hapl) 32^{ab} —^a) Ś1 K1 2 4
 Da4 D2 2 G1 पाणिवतो; G2 प्राणिमतो (for पाणि
 मन्तो) K6 V1 Bo ०-9 Das a4 Dn1 n4 D5 D2 4 ० 3
 G1 बलवतो, T1 G2 3 ० हि धनिनो; T2 M1 5-7 धन
 वतो (for धनैर्युक्ता) —^b) K6 Bo ०-9 Das a4 Dn1
 n4 D31 D2-3 8 G1 धनवतो; V1 'मतो, D32 पादवतो
 (for बलवन्तो) —^c) K7 D4 ० ० M5 मानुषा; G2

वध्वन्धपरिक्लेशैः क्लिश्यन्ते च पुनः पुनः ।
 ते खल्वपि रमन्ते च मोदन्ते च हसन्ति च ॥ ३३
 अपरे ब्राह्मवलिनः कृतविद्या मनस्विनः ।
 जुगुप्सितां सुकृपणां पापां वृत्तिमुपासते ॥ ३४
 उत्सहन्ते च ते वृत्तिमन्यामप्युपसेवितुम् ।
 स्वकर्मणा तु नियतं भवितव्यं तु तत्तथा ॥ ३५
 न पुलकसो न चण्डाल आत्मानं त्यक्तुमिच्छति ।
 असंतुष्टः स्वया योन्या मायां पश्यस्व यादृशीम् ३६

मनुष्य (for मनुष्या). K2 मनुषैर् (for मा'). —^a)
 Ś1 K1. 2, 4 उपनामिता G8 'पादित' (for 'पादिता:)

33 ^b) K1 2 क्लेश्यते, D4 क्लिप्यति, D6 क्लिश्यन्ति
 (for क्लिश्यन्ते) M1 [स]पि (for च) —^c) Ś1 K1. 2 4
 om (hapl) 33^a-34^b —^c) D4 ० न (for ते) K7
 D4 ० हसन्ते, Da4 तरन्ते (for रमन्ते). —^d) K7 D51
 D9 G1 मोदति; D4 रोदति, G2 मोदते (for मोदन्ते)
 G2 स (for the first च). K7 D9 रमति; G8 ० वदति
 (for हसन्ति)

34 Ś1 K1 2 4 om 34^{ab} (of v 1. 33). —^a) D7
 कृतकृत्या (for 'विद्या) —^c) K6 च (for सु) D6
 जुगुप्सितानां कृपणां —^d) M5 पापं K4 ० B2-9 Das
 a4 Dn1 n4 D8 D2 3 5, ० 8 G2 पापवृत्तिम्, Bo पापां
 बुद्धिम्.

35 ^a) Da4 om च ते. D5 तां; G1 ये (for ते)
 —^b) K1 चापि (for अपि) K2 उपसेवित्तां, K4
 'वित्त; G1 'विरे (for 'वित्तुम्) —^c) K1 स्वकर्मणां;
 K2 सुकर्मणा (for स्वकर्मणा) K7 D4 ० तु (for तु).
 —^d) K7 D6 7 T G1-3 ० M1 5-7 हि (for तु) G1
 तं (for तत्)

36 ^a) K1 पुलकसो, K6 7 Das a4 Dn4 D4 ० 3 ०
 पुल्कसो; V1 Bo ०-9 पुलकशो; G1 पुलकलो; Cp पुलकशो
 (for पुलकसो) K4 ० 7 V1 Bo ०-9 Das a4 Dn1 n4
 D8 D2 4 ० 8 चण्डाल; G1 ० ० चण्डाल (for चण्डाल)
 ☞ Ca पुलकसो म्लेच्छविशेष, कापालिक इत्यन्ये ॥ C9
 क्षत्रियायां शूद्रानुत्पन्न पुलकस' तथा च स्मृति' । शूद्रा
 जात' क्षत्रियायां पुलकस परिकीर्तित' । तस्मादेव तु ब्राह्मण्यां
 चाण्डाल परिकीर्तित' ॥ ☞ —^b) Da4 चात्मान (for
 आ') D4 ० G1 इच्छसि (for 'ति) —^c) V1 reads
 36^{ad} on marg —^c) Ś1 K1 2 4 om (hapl) from
 तुष्ट up to असं (in 37^a) K6 Bo ०-9 Das a4 Dn1 n4

दृष्ट्वा कुणीन्पक्षहतान्मुष्यानामयाविनः ।
सुसंपूर्णः स्वया योन्या लब्धलाभोऽसि काश्यप ॥३७
यदि ब्राह्मण देहस्ते निरातङ्को निरामयः ।
अङ्गानि च समग्राणि न च लोकेषु धिक्कृतः ॥ ३८
न केनचित्प्रवादेन सत्येनैवापहारिणा ।
धर्मायोत्तिष्ठ विप्रपे न्नात्मानं त्यक्तुमर्हसि ॥ ३९
यदि ब्रह्मज्जृणोष्येतच्छ्रद्धासि च मे वचः ।

वेदोक्तस्य च धर्मस्य फलं मुख्यमवाप्स्यसि ॥ ४०
खाध्यायमग्निसंस्कारमप्रमत्तोऽनुपालय ।
सत्यं दमं च दानं च स्पर्धिष्ठा मा च केनचित् ॥ ४१
ये केचन स्वध्ययनाः प्राप्ता यजनयाजनम् ।
कथं ते जातु शोचेषुर्ध्यायेषुर्वाप्यशोभनम् ॥ ४२
इच्छन्तस्ते विहाराय सुखं महदवाप्सुयुः ।
उत जाताः सुनक्षत्रे सुतीर्याः सुसुहूर्तजाः ॥ ४३

C. 12 6754
B. 12 180 48
K. 12 178 45

D₂ D₂ s s s तथा तुष्ट (for अस्त) D₇ T G₁₋₃ e
M₁ 1-7 वृत्त्या (for योन्या) —^d K₆ 7 D₄ e पश्य
त्वम्, B₈ (marg as in text) पश्येद्, D₈ पश्य स्वम्,
D₇ T G₂ s. s. M₁ 1-7 प्रेक्षस्व (for पश्यस्व) K₆ 7
D₁ e e ईदृशी, B₈ D₅ यादृशी, T₁ G₁ s मादृशी,
G₆ तादृशी (for यादृशीम्)

37 Ś₁ K₁ s s om up to सुस (of v 1 36) V₁
om 37^a —^a K₆ कृमीन्, B₈ s (marg, orig
as in text) कुटान्, G₂ Cv कुणान् (for कुणीन्)
K₆ B₈ (marg as in text) D₈ पक्षहतान्, K₇ पक्ष
हता, T₂ पयुकांश्च, G₁ lacuna, G₂ पक्षिगता, G₃ e
पक्षिकांश्च (G₆ काश्च) (for पक्षहतान्) ❀ C_n कुणी
नृसविकलान् ॥ G₅ कुणीभिरङ्कुलान् ॥ Cv कुणान्त्रणादि
पृथक्त्वात् कृमीन् । ❀ —^b D₈ आमयाविना, D₇ या
विन (for याविन) G₁ मनुष्याः मायाविन, M₁ 1-7
नरानामयिनस्तथा —^c D₇ T G₂ s M₆-7 सुसतुष्ट, G₁
असतुष्ट, G₆ M₁ स्वसतुष्ट (for सुसपूर्ण) K₇ D₄ e e
सतोपणीयरूपश्च —^d K₂ 7 कामोपि, B₈ (marg,
orig as in text) लाभो हि; D₈ भावोसि (for
लाभोऽसि) Ś₁ K₁ s 7 V₁ D₁ e कश्यप (for का)

38 ^a) T₂ देहेस्ति, G₁ देहं ते (for देहस्ते) —^b)
M₁ करान्वित (for निरामय) —^d) D_{n1} निष्कृत (for
धिक्कृत)

39 ^a) K₂ 4 प्रसादेन (for प्रवा) D₇ T G₁₋₃ e
M₅ केनचित्प्रवादेन —^b) K₂ सत्ये चैव, K₆ दासेनैव,
T₁ G₂ e M₁ 7 स (G₃ e [अ]स) स्येनात्मा (for सत्येनैव)
D₈ [अ]पहारिणा (for [अ]प) ❀ C_n अपहारिणा जाति
भ्रसकरणे । ❀ —^c) B₈ (marg as in text) धर्मेण
(for धर्माय)

40 ^a) K₇ जृणोष्येतच्, T₂ न्येतच् (for न्येतच्)
—^b) G₁ श्रद्धाति (for ति) —^c) K₄ s V₁ B₀ e
(marg) 7-9 D₈ s at D_{n1} n₄ D₈ D₂ 2. s s [ए]व (for
ए) K₆ V₁ D₈ कर्माण, B₀ s (orig) s D₈ D₈

(marg. sec m) e कर्मण, B₈ (marg, also as in text)
कार्यस्य, D₈ धर्मेण (for धर्मस्य) K₇ D₄ e 1 e T G₁₋₃ e
M₁ 1-7 मुख्य फलमवाप्सोपि (K₇ मोति, D₇ G₂ सोसि,
T₁ M₅ सासि), B₈ (marg as in text) वेदोक्तकर्मण
स्त्वेव —^d) K₁ B₈ s (marg, orig as in text) सुखम्
(for मुख्यम्) D₇ T G₁₋₃ e M₁ 1-7 वेदोक्तस्यैव (M₁
1-7 स्य च) कर्मण

41 ^a) K₇ D₁ e T G₁₋₃ e M₁ 1-7 सत्कारम्, D₇
सत्कारो (for सत्कारम्) —^b) K₄ अप्रमत्ता (for
मत्तो) Ś₁ K₁ s 4 निशामये (K₂ 4 ये), K₆ [s]नुपा
लयन् (for अनुपालय) —^c) D₇ दमश्च (for दमं) D₇
दानश्च (for दान) K₂ सत्ये दमे च दाने च —^d) K₂
D₆ न, T₂ G₁ स (for च)

42 ^a) D₈ स्वध्ययन, T G₂ s e M₁ 1-7 द्वाध्य
यनं, G₁ द्वाच्यं धन (for स्वध्ययना) D₄ e 7 ये के
चा (D₇ ये चाप्य) ध्ययन प्राप्ता —^b) G₁ याजन (for
य) D₈ याजना (for नम्) —^c) K₆ B₇ D₈
D_{n1} n₄ D₂ s e चानु, D₇ T₂ G₁₋₃ e M₆ e तात (for
जातु) —^d) Ś₁ K₁ s नयेयुर् (for ध्या) D₈ नापि
(for वापि) T₁ शोभन (for [अ]शो)

43 ^a) K₇ D₁ e [s]न्न (for ते) Ś₁ K₁ s D₇
विरागाय (K₂ या) (for विहाराय) ❀ C_n विहाराय
यथोचितेन यज्ञादिना विहर्तुम् ॥ Cp स्वक्रियाप्रवर्तनाय ॥
C₅ यज्ञादिकर्मानुष्ठानाय । ❀ —^b) D₇ G₂ आमुष्यात्
(for अवाप्सुयु) K₂ सुख सुमहदाप्सुयु, K₇ D₁ e e
T₂ G₁ s e M₆ सुसुख महदा —^c) K₇ D₈ केचिज्,
D₇ यासु, T G₁₋₃ e M₁ 1-7 ये तु, Kumbh and Mad
ed येऽनु (for उत) K₆ उत्पत्ता ये सुनक्षत्रे —^d)
K₄ e B₈ (marg, orig as in text) s (marg as in
text) D₈ s at D_{n1} n₄ D₈ D₂ s T₂ G₁ s M₁ 1-7
सुतीर्या, Cp सुतीर्या (as in text) G₁ सुसुहूर्तके
(for जा) — After 43, K₆ D_{n1} n₄ D₈ D₂ e s

नक्षत्रेष्वामसुरेष्वन्ये दुस्तीर्था दुर्मूर्हतजाः ।
 संपतन्त्यासुरीं योनिं यज्ञप्रसववर्जिताम् ॥ ४४
 अहमासं पण्डितको हैतुको वेदनिन्दकः ।
 आन्वीक्षिकीं तर्कविद्यामनुरक्तो निरर्थिकाम् ॥ ४५
 हेतुवादान्प्रवदिता वक्ता संसत्सु हेतुमत् ।
 आक्रोष्टा चाभिवक्ता च ब्रह्मयज्ञेषु वै द्विजान् ॥ ४६
 नास्तिकः सर्वशङ्की च मूर्खः पण्डितमानिकः ।

तस्येयं फलनिवृत्तिः सृगालत्वं मम द्विज ॥ ४७
 अपि जातु तथा तत्स्यादहोरात्रशतैरपि ।
 यदहं मानुषीं योनिं सृगालः प्राप्नुयां पुनः ॥ ४८
 संतुष्टश्चाप्रमत्तश्च यज्ञदानतपोरतिः ।
 ज्ञेयज्ञाता भवेयं वै वर्ज्यवर्जयिता तथा ॥ ४९
 ततः स मुनिरुत्थाय काश्यपस्तमुवाच ह ।
 अहो वतासि कुशलो बुद्धिमानिति विस्मितः ॥ ५०

470* यज्ञदानप्रजेहाया यतन्ते शक्तिपूर्वकम् ।

[Ds1 यतन्ते (for 'न्ते)]

44 K1 7 D0 om (hapl.) 44^a —^a) Ś1 K1 2
 [ह]तरेषु, V1 Bo 0 1 0 [आ]तरेषु, B8 Da1 [आ]तरेषु;
 D0 [ह]तरेषु (for [आ]तरेषु) ☞ Cs आसुरेष्वशोभनेषु ।
 आनन्तरेत्रिति पाठे प्राप्तदशकेषु ज्योतिःशास्त्रे जन्मविरुद्धफल
 दाशेषु । ☞ —^b) K0 V1 B1-9 Dn1 n4 D8 D2 5-8
 T1 G8 0 M1 5 0 दुस्त्रियाँ, Bo T2 G1 दुःस्थिता, G2
 दुःस्थिता, M1 दुस्त्रिया, Cp दुस्तीर्था (as in text)
 ☞ Cp दुस्तीर्था दुष्टोपदिष्टा इत्यर्थः । ☞ —^c) D1
 [अ]शुभी, D0 [अ]शुभा (for [आ]सुरीं) —^d) K0
 Bo 0 Dn1 n4 D8 D2 3 5 0 8 M1 5-7 वर्जिता (for
 'ताम्) D1 T G1-3 0 यज्ञप्रवतविवर्जिता (D1 'त')

45 With 45^a-47^b, of B 13 37 12^a-14^b. —^a)
 G2 आहमास (for अहं) G1 पण्डितत्वे (for 'को)
 —^b) Ś1 K1 1 Da1 G1 हैतुको (for है) K2 4 वाद
 निन्दक, G1 देव (for वेद) — After 45^a, K1
 reads 47^a-48^b for the first time, repeating it in
 its proper place —^c) K1 आन्वीक्षिकीं, K1 Bo
 Da1 Ds1 आन्वीक्षिकीं (K1 'की); Ds2 D1 T1 G8 0
 आन्वीक्षिकीं, G2 'क्ष्यकि (for 'क्षिकीं) —^d) K1
 अनुरयो, D1 अनिरयो (for अनुरक्तो) K1 2 4 7 D4
 0 1 0 T G2 3 0 M1 1 निरर्थका (G2 'का) (for 'र्थि
 काम्)

46 ^a) Da4 प्र*विता, Ds2 प्रवदिता (for प्रवदिता)
 —^b) ☞ Cn हेतुमदेव वक्ता न श्रुतिमत् । ☞ —^c)
 K1 आक्रोष्टा; K2 आर्योष्टा, Da4 आक्रोष्टा (for
 आक्रोष्टा) K1 7 V1 Bo 1-9 Da3 n4 D1 T G1 2 M1
 5-7 चाति (K1 'वि)वक्ता च; D4 च द्विजातीनां; D0
 चातिवक्ताना (for चाभिवक्ता च) G8 अतिक्रोष्टातिवक्ता
 च —^d) K1 D1 0 ब्रह्मण्या ये तु; Dn1 n4 D8 D2
 M1 Cn 'वाक्येषु, D1 T1 G2 3 0 M0 1 'वाक्येषु, T2

M0 'वद्येषु, G1 'विद्येषु (for 'यज्ञेषु). Dn1 D2 9
 (for वै) K1 Ds1 G1 M1 0 द्विज; D1 0 द्विजा,
 D1 T G2 3 0 M0 1 द्विज (for द्विजान्) ☞ Ca
 (reading ब्रह्मज्ञेषु) ब्रह्म ज्ञेय वेपा तेषु । ☞

47 For the sequence in K1, of v 1 45 —^a)
 M1 नास्तिक (for 'क). G1 परिशकी (for सर्वं)
 —^b) D1 मूर्ख; D1 T G2 0 मूढ, G2 मूढ (for
 मूर्ख) G8 0 M2 मानित (for 'क) —^c) Bo 5-9
 Da1 Ds1 M1 तस्येयं, T2 तस्यैव, G1 न श्येव; G2 0
 तस्यैवं (for तस्येयं). K1 4 0 फलनिवृत्ति —^d) K0 1
 V1 Bo 1-9 Da3 n4 Dn1 Ds1 D1 0 शृगालत्वं (for सृ
 गा) Ś1 K1 2 4 हि मे द्विज (K1 'ज), K1 D1 0 0
 यतो मम; Da3 n4 मम द्विज

48 For the sequence in K1, of v 1 45.
 —^a) K4 0 1 Da3 Dn1 n4 D8 D2 3 5 0 8 तस्याद्, D1
 T1 G2 3 न स्याद् (for तस्याद्). K2 अपि तस्मात्तप
 स्तप्तम्, M1 0 1 अपि जातु स कालं स्याद् —^b) Da1
 अहोरात्रेण तैरपि —^c) K1 D1 0 यद्यह (for यदह).
 Da1 G1 मानुषं (for 'पी) —^d) K4 0 V1 Bo 3 0
 Da8 n4 Ds1 D0 3 0 शृगाल; G2 सृगालं (for
 सृगाल) G1 प्राप्नुयाद् (for 'यां) Ds1 नरः (for
 पुनः)

49 ^a) K0 M0 प्रमत्तश् (for [अ]प्र) —^b) Ś1
 K1 2 दानयज्ञ (for यज्ञदान) Ś1 K1 2 4 तपोरुचिः;
 K1 D8 D1 T1 G1 3 0 M1 5-7 -तपोरत् (for 'रति)
 —^c) Ds1 D1 T G1-3 0 ज्ञेयं ज्ञाता (Ds1 'तां) (for
 ज्ञेयज्ञाता) —^d) Ds1 D2 1 0 T G1 3 0 M1 वर्ज्यं,
 D8 lacuna, G2 वर्ज; M1 वर्ज (for वर्ज्यं)

50 Before 50, Ś1 K1 2 4 Bo D0 T2 G1 2 M1
 5-7 ins भीष्म उवाच —^a) V1 पुनर् (for मुनिर्)
 —^b) Ś1 K1 2 1 V1 D0 कश्यपस् (for का). K1
 D0 समुवाच ह. D4 कश्यप शसितवत्. — Da3 n4 om,

समवेक्षत तं विप्रो ज्ञानदीर्घेण चक्षुषा ।
ददर्श चैनं देवानामिन्द्रं देवं शचीपतिम् ॥ ५१

ततः संपूजयामास काश्यपो हरिवाहनम् ।
अनुज्ञातश्च तेनाथ प्रविवेश स्वमाश्रमम् ॥ ५२

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि त्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७३ ॥

१७४

युधिष्ठिर उवाच ।

यद्यस्ति दत्तमिष्टं वा तपस्तप्तं तथैव च ।
गुरूणां चापि शुश्रूषा तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १

भीष्म उवाच ।

आत्मनानर्थयुक्तेन पापे निविशते मनः ।
स कर्म कल्पं कृत्वा क्लेशे महति धीयते ॥ २

C. 12. 6746
B. 12. 181 2
K. 12. 178 3

50^a — ') G₈ 6 [S]वभासि (for वभासि) — ^a)
K₇ बुद्धिवात् (for 'मान्'). K₆ V₁ B₀ 6-9 D₁₁ n₄
D₅ D₂ 3 3 3 चेति, D₀ 1 न च (for इति) D₀
सुमित्त (for वि')

51 ") K₇ D₁ 7 0 T₁ G₂ 3 6 समवेक्ष्य ततो (K₇
D₁ 3 च तं) विप्रो. — ^b) K₆ ज्ञानदीर्घेण; D₇ T₁
G₁-3 6 'दीर्घेण; T₂ 'दिध्येण, C₆ ध्यानदीर्घेण (for
ज्ञान') — ^c) K₂ D₅ चैतं, K₇ चैवं; D₂ चैवं,
D₇ चैवं, D₈ चैवं; T₁ G₈ 6 देव, G₂ देव (for
चैन) — ^d) K₆ V₁ B₀ 6-3 D₄ D₁₁ n₄ D₅ D₂ 3
3 देवमिन्द्र (by transp), B₀ देवसप्त; D₇ G₁ इन्द्र
देवं K₇ D₄ 0 1 0 T₁ G₂ 3 6 शतक्रतु (for शची
पतिम्)

52 ") K₇ G₂ M₁ 7 ततः स पूजयामास. — ^b) Ś₁
K₁ 3 4 1 V₁ D₅ 9 काश्यपो (for का') — ^c) Ś₁
K₁ 3 V₁ स, K₄ 6 B₀ 0 1 9 D₄ D₁₁ n₄ D₅ D₂ 3
3 3 तु (for च) — ^d) K₁ 6 V₁ B₀ 0 1 3 (marg
as in text) D₄ 3 4 D₁₁ n₄ D₅ D₂ 3 3 7 3 T
G₁-3 6 M₁ 3-1 आश्रमं (for आश्रमम्)

Colophon. — Sub-parvan Ś₁ K₁ 2 4 0 1 V₁ B₀.
6-3 D₄ 3 4 D₁₁ n₄ D₅ D₂-9 T G₁-3 6 M₁ 3-1 मोक्षधर्म
— Adhy name Ś₁ K₁ 4 काश्यपसुगालसंवाद' K₂ इन्द्र-
काश्यपसुगालसंवाद, K₆ 7 V₁ B₀-3 D₄ 3 4 D₅ D₂-6
3 3 M₁ 3-1 सु (D₂ 3 M₁ 3-1 सु) गालका (K₇ V₁ D₄
D₁ 3 'क' काश्यपसंवाद', B₀ 9 D₁₁ D₇ G₁ 2 6 इन्द्रका
(B₀ 'क' काश्यपसंवाद'. — Adhy no (figures, words or
both) D₁₁ n₄ 7, D₂ 1 3 T₁ G₁ 3 6 M₁ 3-1 6,
T₁ G₂ 20 — Śloka no D₁₁ n₄ D₅ 54

174

All N MSS (except D₀, K₈ 5 B₁-5 D₄
a: D₁₂ n₄ D₁ absent) and G₂ alone (G₁ 5 M₂-4
absent) of the S MSS used for the constitution
of the text of this parvan, repeat this adhy
(with var.) after B 12 321 The 1 from the
repeating MSS are included in the present adhy

1 G₁ (also as in text) भीष्म (for युधिष्ठिर)
— ^a) K₇ G₂ (both second time) यद्यस्ति; D₅
(before corr, first time) यद्यपि (for 'स्ति) — ^b)
D₇ (first time) T G₁ 3 (first time) 3 6 कृत तथा
(for तथैव च) — ^c) B₀ (first time) देवानां (for
गुरूणां) Ś₁ K₁ 3 (all second time) 4 (both times)
B₀ 0 1 3 (all second time, B₂ marg as in text)
D₄ 3 (both times) 3 4 (second time) D₁₁ n₄ D₅
3 3 1 3 (all both times) T G₂ (both times) 3 6
M₁ 3-1 चापि, K₇ B₀ (both first time) चैव, G₂
वाय (for चापि). — After 2, Kumbh. ed ins

480* यथास्मिंश्च तथा तत्र जानीया रुपसत्तम ।

दुष्कर्तारो यथा लोके यत्कुर्वन्ति तथा शृणु ।

2 ") D₇ (second time) [अ]निष्ट, G₈ 6 [अ]
स्यं (for [अ]नर्थं). ☞ C₁ आत्मना बुद्ध्या । ☞ — ^b)
D₄ 3 (second time) पाप (for पापे) K₁ D₄ (both
second time) निविशिते; B₀ 0 (both second time)
न विशते; D₁₁ (second time) [S]तिष्ठिते, D₅ 1
(both second time) निवसते, G₂ (second time)
निवसते (for निवि'). K₆ B₀ 9 D₄ 3 (all second
time) नर; K₇ (first time) जन; D₅ 1 (both second

दुर्भिक्षादेव दुर्भिक्षं क्लेशात्क्लेशं भयाद्भयम् ।
 मृतेभ्यः प्रमृतं यान्ति दरिद्राः पापकारिणः ॥ ३
 उत्सवाद्दुत्सवं यान्ति स्वर्गात्स्वर्गं सुरात्सुखम् ।
 श्रद्धानाश्च दान्ताश्च घनाढ्याः शुभकारिणः ॥ ४

time) मति (for मन) —^a) Ś1 K1 2 (all second time) ० V1 Bo ०-० Das ११ D१ D२ ३ ० ० ३ (all [except D०] first time) ० G२ (both second time) स्व, G२ (first time) सु (for स) M१ धर्म (for कर्म) —^d) K१ D१ १ ० (all first time) लोके; K१ D१ ० (all second time) पापे; Das ११ (both second time) देशे; T G१ ३ ० M१ ३ ० (17f. 17n.) १ दुःखे (for क्लेशे) D१ (second time) महती D१ (first time) हीयते; G२ (second time) लीयते (for जी) Ś1 K1 2 4 (all first time) लोके महति हीयते; K० Bo ०-० Das ११ D१ ११ D२ ३ ० ० ३ (all [except D०] first time) कृच्छ्रे लोके विधीयते; V१ (first time) हीनयोर्नौ प्रजायते, G२ (first time) M० (orig) लोके कृच्छ्र (M० 'च्छ्रे) विधीयते

3 = (var.) Mārkaṇḍeya P 14 18^c-19^b —^a) D१ १ (both second time) चैव (for एव) D१ (second time) दुर्भिक्षे —^b) D१ (second time) भये (for भयम्) —^c) Ś1 (first time) D१ (second time) M१ प्रमृतं, Ś1 (second time) K१ 2 (both both times) ३ (second time) १ V१ (last two both times) Bo (first time) ०-० Das ११ (all both times) D१ (second time) ११ (both times) D२ (second time) D२-० (all [except D०] both times) T२ G१ 2 (second time) M० Ca प्रमृता; K० (first time) प्रमृता, K० (second time) प्रमिता; Bo (second time) प्रमृता; B२ (marg, first time) प्रवीर्या; G२ ० M१ प्रमृति (for 'त) ☞ Ca प्रकरणेण तस्यज्ञानाभाव हेतुकेन भाषेनाक्रान्ता ये मृतास्ते प्रमृता ॥ C१ (reading प्रमृत) मृतेभ्यः मरणेभ्यः प्रमृत मरणान्तरम् । अतिलम्बेन पुनः पुनर्जियन्त इत्यर्थः ॥ C२ मृतेभ्यः शरीरेभ्यः प्रमृत मर्तुमुपक्रान्त शरीरं यान्ति । मृत्वा सद्यो जायन्ते, जनिरवा सद्यो म्रियन्त इत्यर्थः । ☞ —^d) D१ (first time) दरिद्रा, G२ (first time) दरिद्र K२ ३ ० V१ Bo ०-० Das ११ D१ ११ D२ ३ (all second time) ३ ० (both first time) १ ३ (both second time) पापकर्मि (K२ V१ D२ ३ 'र्म)ण. (for 'कारिण) — After 3, D१ (first time) reads 5 for the first time, repeating it in its proper place.

4 = (var.) Mārkaṇḍeya P 14 20 K१ D०

व्यालकुञ्जरदुर्गेषु सर्पचोरभयेषु च ।

हस्तावापेन गच्छन्ति नास्तिकाः किमतः परम् ॥ ५

प्रियदेवातिथेयाश्च वदान्याः प्रियसाधवः ।

क्षेम्यमात्मवतां मार्गमाश्रिता हस्तदक्षिणम् ॥ ६

(both first time) read 4 after 6 —^a) G१ उत्सवं दुर्भक्षं यान्ति —^c) K१ (first time) V१ (second time) G१ शाताम् (for दान्ताम्) —^d) K० १ V१ Bo १ ३ Das ११ D१ ११ D२ ३ १-० G२ (all second time) M१-१ घनस्या, B० (second time) घनस्या; B२ (marg ११ in text, second time) घनस्या, D१ (first time) T G१ ३ ० मत्स्यस्या (for घनाढ्या)

5 With 5, cf Mārkaṇḍeya P 14 21 D१ (first time) reads 5 for the first time after 3 —^a) Ś1 (both times) K१ (second time), 2 (first time) ३ (both times) व्याह; T G१ 2 (both times) ३ ० M१ १-१ व्याह (for व्याह) K१ (second time) -मार्गेषु (for दु^०) K१ (first time) व्यालकुञ्जरदुर्गेषु (sio), K२ (second time) व्यालकुञ्जरमार्गेषु (sic), D१ (second time) व्याकुल जरदु^० (sic) —^b) K० (second time) सर्पे (for सर्प) Ś1 K१ 2 (all both times) ३ (second time) ० (both times) १ V१ (both second time) Bo ०-० (all both times) Das (second time) ११ D१ (both both times) ११ (second time) D२ ३ (by corr ११ in text, second time) D२ ३ (before corr) ३ (all both times) ० ३ (second time) ० (first time) चौर (for चोर) —^c) K१ D१ (both second time) हस्तावापेन, K२ ३ (both second time) हस्तावापेन, K१ D१ (both first time) हस्तावापेन; Bo (marg, second time) हस्तरामेन, B२ (marg) ० (both second time) हस्ता (B२ 'स्त)वामेन, D१ (first time) वापाने; M० हस्तावापेन (for हस्तावापेन) K१ (second time) गच्छन्ति ☞ Ca हस्तावापेन हस्तादक्षिकया । हस्तावामेनेति वा पाठः । हस्ता हामपथेनेत्यर्थः ॥ C१ हस्तौ भवापथेते प्रवेश्येते यस्मिन्निति हस्तावापो हस्तनिगड । निगडितहस्तावापलादीन्वारचितुम शक्ता । हस्ताहामेनेति वा पाठः । हस्ताहामपथेनेत्यर्थः ॥ C२ हस्तावापेन हस्तन्यापारेण हस्तपक्षेण वा । हस्तावापं तु पापे यमारमरक्षा च कीर्तिता ॥ C३ हस्तावामेन गच्छन्तीत्यत्र । वामो हस्तो हस्तावाम । तेन गच्छन्ति । ☞ —^d) K१ (second time) नास्तिका, K० (first time) नास्ति स्व. (for नास्तिका) G१ किमत (for किमत)

6 ^a) Ś1 K१ 2 4 (all second time) पितृ (for प्रिय) K१ (first time) देवातिथेयाश्च —^b) Ś1

पुलाका इव धान्येषु पुत्तिका इव पक्षिषु ।
तद्विधास्ते मनुष्येषु येषां धर्मो न कारणम् ॥ ७
सुशीघ्रमपि धावन्तं विधानमनुधावति ।
शेते सह शयानेन येन येन यथा कृतम् ॥ ८

(first time) K₁ २ (both both times) वदन्त्या K₇
D₁ ० (all first time) वादिन (for साधव) —^a)
Dn₁ (first time) क्षेमम् (for क्षेम्यम्) D₀ चात्मवता
(for आत्म) —^a) K₁ (first time) हस्ति, K₀ D₂
(both first time) ३ ३ (both both times) दत्त, B₈
(marg as in text, first time) मार्ग, G₂ (second
time) सह (for हस्त) K₇ (first time) Dn₁ (second
time) n₄ (both times) D₈ (both second time) D₂ ३
(both both times) ३ (first time) ० ३ (both times)
G₂ (second time) दक्षिणा, G₃ दक्षिणां, Cn 'णम्
(as in text) ❀ Cn हस्तदक्षिण हस्तोपलक्षितेन तत्कर्त
येन दानादिना कर्मणा दक्षिणमनुकूलम् ॥ C₈ हस्तेन दक्षिणा-
यस्मिन्मार्गे तं भोगयुक्तमित्यर्थ । यद्वा हस्तदक्षिण हस्तप्राप्त
मिव ब्रह्मलोकमित्यर्थ । यद्वा हस्तदक्षिण, दक्षिणहस्तेन दत्त
दक्षिणम् ॥ ❀ — After 6, K₁ D₈ (both first time)
read 4

7 With 7, cf Pañcatantra III 98 —^a)
B₇ ३ Da₁ (all second time) Dn₁ (both times) n₄
D₈ D₂ ३ ३ (all second time) ० १ (second time)
T₂ G₂ (second time) पुलका, G₁ पुलका, M₈ पुका
ला (for पुलका) ❀ Cn पुलका गर्वोष्मणा भक्त
सिखयवस्त्रबीजभावा । पृतिधान्यमिति यावत् ॥ C₈ पुल
का पलाला, तुच्छधान्यानि निर्वाजानीति यावत् ॥ ❀ —^b)
K₀ (both times) पुत्रिका, V₁ Dn₄ D₈ (all first
time) पुत्तिका, B₀ ३ (both second time) पृत्यदा,
B₈ (marg, first time) १ (both times) ३ (marg as
in text) ० (both first time) Da₈ a₁ Dn₁ n₄ D₈
D₂ ३ ३ (all second time) T₂ G₁ २ (both times) ३ ०
M₁ ३ ३ पृत्यदा; Da₁ (first time) हृत्यदा, D₇ (first
time) T₁ पृत्यदा; D₈ (first time) पुत्तिका (for
पुत्तिका) K₇ (second time) पक्षसु ❀ C₈ पुत्तिका
भ्रमेद्यपिण्डकारिण । यद्वा मशकादन्यतिसूक्ष्मकीटा । ❀
—^c) K₇ D₁ ३ १ ० (all second time) तादशास् (for
तद्विधास्) K₀ (first time) V₁ B₀ (both both
times) १ (first time) ३ (both times) ० (first time)
Da₁ a₁ (both both times) Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ३ ३ ३
M₈ (all [except D₈ M₈] second time) मनुष्याणां
(for 'न्येषु). —^d) T₂ एषां (for येषां)

8 With 8, of Ait. Br 7 15 —^a) D₈ (first

उपतिष्ठति तिष्ठन्तं गच्छन्तमनुगच्छति ।
करोति कुर्वतः कर्म छायेवानुविधीयते ॥ ९
येन येन यथा यद्यत्पुरा कर्म समाचितम् ।
तत्तदेव नरो भुङ्क्ते नित्यं विहितमात्मना ॥ १०

time) सुशीघ्रम्, G₁ सशीघ्रम् K₀ Da₈ (both second
time) क्षमि, Da₁ (both times) M₀ इव, D₈
(second time) ० G₁ अनु- (for अपि) Da₁ (second
time) धावते — K₁ (first time) om (hapl) 8^b-9^a
—^b) D₇ (first time) विधानम् (for विधानम्)
❀ C₈ विधान प्राग्भवीय कर्म ॥ C₈ फलसपादक कर्म । ❀
—^c) Ś₁ K₁ २ ४ (all second time) आसी (K₄ 'स-
नेन (for शेते सह) K₀ (first time) शेते सहस्रधा
तेन — After 8^a, M₈ reads 9^{ab} for the first time,
repeating it in its proper place —^d) Dn₄
(second time) तेन (for the first येन) K₄ (first
time) केन, M₈ कर्म (for the second येन)

9 K₁ (first time) om, 9^a (of v 1 8) M₈
reads 9^{ab} for the first time after 8^a —^a) Ś₁
K₁ (both first time) अनुतिष्ठति, Ś₁ K₁ २ ४ ० १ V₁
B₀ ० ० Da₃ a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₂-४ ३ ० G₂ (all second
time) पाप ति, D₈ १ (both second time) योवति
(for उपति) M₈ तिष्ठतमुपतिष्ठति —^b) M₁ अनु
धावति (for 'गच्छति) M₈ अनुगच्छति गच्छत —^d)
D₈ १ (both second time) [आ]शु (for [अ]नु)

10 ^a) Ś₁ K₁ २ ४ (all second time) पुरा, K₇
D₄ ० (all second time) यदा, G₁ यथा (for यथा)
K₁ (second time) पश्यत् (for यद्यत्) —^b) Ś₁ K₁
२ ४ (all second time) पाप (for पुरा) Ś₁ K₁ २ ४
V₁ B₀-० Dn₁ n₄ D₈ D₂-३ १-० (all second time)
सु (K₁ स्व)निश्चितं, K₀ B₈ D₈ D₂ ३ ३ ३ (all first
time) समीहित; K₀ १ Da₃ a₁ (all second time)
स्व (K₇ सु)निष्ठित, B₀ १ ० Da₃ a₁ (all first time)
समाहित, B₀ G₂ (both second time) सुनिश्चय, D₇
(first time) T G₁ २ (first time) ३ ० M₈ समाहित;
M₀ 'स्थित (for 'चितम्) —^c) Ś₁ K₁ २ (all second
time) तदेवेतरो; K₄ ० Dn₄ D₂ ३ (before corr as in
text) (all first time) तदेकतरो, K₀ V₁ B₀ ०-० Da₃
a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ३ ३ (all second time) वोत्तर,
D₈ १ (both second time) 'वापर (for 'व नरो) K₁
(first time) सुक्ते; K₁ (second time) ० Da₁ D₁
(last three first time) G₁ सुक्ते (for सुक्ते) —^d)
K₇ D₁ ० (all first time) यथा (for नित्यं) K₀
(second time) निहितम् Da₃ a₁ (both first time)

C 12 6754
B 12 121 10
K 12 179 11

स्वकर्मफलविक्षिप्तं विधानपरिरक्षितम् ।
 भूतग्राममिमं कालः समन्तात्परिकर्षति ॥ ११
 अचोद्यमानानि यथा पुष्पाणि च फलानि च ।
 स्वकालं नातिवर्तन्ते तथा कर्म पुराकृतम् ॥ १२
 समानश्चावमानश्च लाभालाभौ क्षयोदयौ ।

G₁ आरमन् G₂ (second time) नित्य विहित्वात्मना
 (submetrio)

11 °) K₀ Bo ० १ ३ (marg as in text) Dn₁ n₄
 Ds D₂₋₃ (all first time) T G₁ २ (first time) M₁ ६-७
 G₁ ३ -निक्षेप; K₁ (first time) नि क्षेपं, B₀ (first
 time) निक्षिप्त, G₂ ० -विक्षेपं, Csp -विक्षिप्त (for विक्षिप्त)
 Ś₁ K₁ २ ४ B₈ Dn₁ n₄ Ds D₂ ३ ३ (all second time)
 समान (K₂ ४ 'न' कर्मविक्षेप (Ś₁ K₁ २ ४ 'प'), K₀ १
 V₁ Bo ० १ ३ Das a₁ D₁ ५ १ ० G₂ (all second time)
 समानकर्मनिक्षेपं (K₀ Bo ० G₂ 'प') — °) K₂ ४ B₁
 (all second time) विधान, K₀ (first time) M₅
 निधान (for वि) K₀ १ V₁ Bo ०-३ Das a₁ Dn₁
 n₄ Ds D₂ ३ ३ G₂ (all second time) -परिरक्षणं; D₃
 (first time) 'रक्षितुं (for 'रक्षितम्) — °) K₀ (first
 time) हृदं; M₆ इमां. Dn₄ (first time) कालं. — °) Ś₁ K₁ २ ४ ० १ V₁ Bo ०-३ Das a₁ Dn₁ n₄ Ds D₂₋₃
 G₂ (all [except D₀] second time) अप (K₁ 'पि')
 कर्षति; G₁ परिरक्षति (for 'कर्षति)

12 = (var) B 13 7 23 — °) K₀ (second
 time) अचोद्यमानानि (for अचोद्य) K₀ D₁ (both
 second time) तथा (for यथा) — °) Ś₁ K₁ २ ० V₁
 Bo ०-३ Das (all first time) a₁ (second time) Ds₂
 D₂₋₃ (all first time) ३ (second time) ३ (first time)
 स्वं (for स्व) K₂ (first time) परि-, K₁ (first time)
 नाभि (for नाति-) — G₂ (first time) om (hapl)
 12^a-13^a. D₀ (first time) reads 12^a-13^a on marg
 — °) Bo (second time) यथा (for तथा) Ds₁ Ds₁
 (both second time) कर्म Ś₁ K₁ २ ४ (all first time)
 B₁ (second time) Dn₄ (first time) पुरातनं (for
 'कृतम्)

13 G₂ (first time) om 13^{ab} (cf. v. 1 12)
 D₀ reads 13^{ab} on marg — °) K₁ D₁ (both
 both times) ३ ३ (both times) सन्मानश्च; Das a₁
 Dn₄ Ds D₂ ३ (all second time) समा (for समा)
 — °) Ś₁ K₁ २ ४ ० १ B₈ ३ Das a₁ D₁ ५ १ ० G₂ (all
 second time) अनलाभः; V₁ Bo १ ३ Dn₁ n₄ Ds D₂
 ३ (all second time) लाभालाभः (for लाभालाभौ).

प्रवृत्ता विनिवर्तन्ते विधानान्ते पुनः पुनः ॥ १३
 आत्मना विहितं दुःखमात्मना विहितं सुखम् ।
 गर्भशय्यामुपादाय भुज्यते पौर्वदेहिकम् ॥ १४
 बालो युवा च वृद्धश्च यत्करोति शुभाशुभम् ।
 तस्यां तस्यामवस्थायां भुङ्क्ते जन्मनि जन्मनि ॥ १५

Ś₁ K₁ २ ४ (all second time) क्षयोदय, K₀ V₁
 Bo ०-३ Das a₁ Dn₁ n₄ Ds D₂ ३ ३ ७ ३ (all second
 time) क्षयाव्ययौ, K₀ (first time) जयाजयौ; K₁ D₁ ३
 (all second time) क्षयाप्ययौ; Das₁ (first time) Ds₂
 (by corr, second time) M₁ ५ क्षयाक्षयौ; G₂ (second
 time) क्षयव्यया (for क्षयोदयौ) — °) Ś₁ K₁ २ ४ V₁
 Bo ०-३ Das a₁ Dn₁ n₄ Ds (all second time) D₂ ३
 (both both times) ३ ७ ३ G₂ (all second time) प्रवृत्ता
 न; K₀ (both times). १ V₁ B₈₋₃ Dn₁ n₄ Ds ३ (all
 first time) T₂ M₁ १ 'त्तानि (for 'त्ता वि) K₄ Bo
 (both first time) प्रवृत्तानि विवर्तते — °) Ś₁ K₁ २
 (all second time) विधानांता, K₄ १ V₁ Bo ०-३ Das
 a₁ Dn₁ n₄ Ds D₂₋₃ १-३ G₂ (all second time) निच
 नात्ता; K₀ (second time) निधानांता; B₈ (marg as
 in text) Das a₁ (all first time) विधानानि, D₁
 (first time) T₁ G₂ ० 'नात्ते (for 'नान्ते). Ś₁ K₁ ३
 ४ ० १ V₁ Bo ०-३ Das a₁ Dn₁ n₄ Ds D₂₋₃ १-३ G₂
 (all second time) पदे पदे (for पुन पुन)

14 G₂ (first time) om. 14^{ab}. — °) D₁ (second
 time) विहित (for 'त) — °) G₂ (first time)
 गम्यशय्याम् (for गर्भ) — °) B₀ (first time) dam-
 aged Ś₁ K₁ २ ४ (all first time) भुज्यते; B₈ (second
 time) T₂ G₂ (first time) भुज्यते; B₀ Dn₁ n₄ Ds
 D₂ ३ ३ (all second time) भजते (for भुज्यते) Ś₁
 K₁ २ (all both times) ० D₁ ३ (last three first time)
 पौर्वदेहिक, K₄ ० १ V₁ Bo ३ Das a₁ Dn₁ n₄ Ds
 D₂₋₃ ३ (all second time) पूर्वदेहिक, B₈ १ D₁ ३ (all
 second time) T₂ पूर्वदेहिक (for पौर्वदेहिकम्)

15 With 15, of B 13 7 4. — °) Dn₄ (first
 time) युवाश्च K₄ Bo ०-३ Das Dn₁ n₄ Ds D₂ ३ १ ३
 (all second time) चा (for च) K₂ (second time)
 वृद्धाश्च K₁ (first time) बालो यो वा च वृद्धश्च, T₁
 G₂ ० यस्यां यस्यामवस्थायां — °) K₁ (second time)
 B₈ Das₁ (both first time) D₁ (both times) ३ (second
 time) ० १ (second time) ३ (both times) च (for
 यत्) — °) K₁ (first time) भुङ्क्ते K₀ V₁ Bo ०-३
 Das a₁ Dn₁ n₄ Ds D₂ ३ ३ ३ (all first time) तत्फलं
 प्रतिपद्यते; K₀ (second time) भुङ्क्ते कर्मणि कर्मणि;

यथा घेनुसहस्रेषु वत्सो विन्दति मातरम् ।
 तथा पूर्वकृतं कर्म कर्तारमनुगच्छति ॥ १६
 समुन्नमग्रतो वत्सं पश्चाच्छुष्यति कर्मणा ।
 उपवासैः प्रतप्तानां दीर्घं सुखमनन्तकम् ॥ १७

G₁ मुज्यते जन्मजन्मनि

16 = (var) B 13 7 22 —^a) K₂ 4 (both second time) -महस्राणि (for 'स्रेषु) —^b) D₁ (second time) मातरः —^c) Ś₁ K₁ 2 (all second time) एव (for तथा) K₇ D₂ 9 (all second time) पुराकृत, D₂ (first time) पूर्व कृत (for पूर्वकृत) —^d) K₇ D₁ 6 (all first time) धावति (for गच्छति)

17 ^a) K₁ B₂ D₂ (all first time) समक्षमग्रतो, V₁ B₇ (both first time) संपन्नं, B₂ (marg first time) सङ्घिन्नं, D₂ (first time) समल खग्रतो, D₁ (first time) T G₁ 2 (first time) 2 c M₁ 1-7 सस्विन्नं, D₂ (first time) मन्मथमग्रतो (sic) (for समुन्नमग्रतो) D₂ (first time) वास (for वत्स) Ś₁ K₁ 2 4 c 7 V₁ B₂ 6-9 D₂ 11 D₁ 11 D₂ 11, 1-9 G₂ (all second time) मलिनं हि (K₇ च) यथा वत्स Cn cites समुन्न, giving समुन्न and संस्विन्न as variants ☞ Cn यथा वत्स क्षारजलादिना प्रथमं समुन्नं हिन्नं तेन कर्मणा मुज्यति ॥ ☞ —^b) K₇ (second time) D₁ (first time) बुध्यति (for बु) K₆ (first time) B₇ D₂ (both second time) 11 (both times) D₂ (marg, orig as in text) D₇ (both first time) T G₁ 2 (both times) 2 c M₁ 1-7 वारिणा (for कर्मणा) —After 17^a, D₇ (first time) T G₁ 2 (first time) 2 c M₁ ins

481* हुष्कर्मापि तथा पश्चात्प्यते पुण्यकर्मणा ।
 तपसा तप्यते देहस्रपसा विन्दते महत् ।

[(L. 2) D₇ T₁ तप्यते, G₂ 6 विन्दते (for तप्यते) C₂ cites महत् and glosses it by राज्यम् । महद्राज्य-विशाख्योरिति निषण्ड ।]

—^c) Ś₁ K₁ 2 (all second time) तपसैव, T₂ G₁ 2 c M₁ उपवास (for 'वासैः) K₆ B₂ D₂ 11 (all second time) प्रदीप्तानां, B₂ (marg as in text, second time) G₁ सु (G₁ वि) तप्तानां (for प्रत) —^d) K₂ (first time) c (second time) D₂ (first time) दीर्घं (for दीर्घं) K₁ D₁ 9 (all second time) सुखम् (for सुखम्) Ś₁ (first time) K₁ (both times) 2 4 V₁ B₇ 2 (marg) 9 D₂ (all first time) 1 (both times) T G₁ 2 (first time) 2 c M₁ अनन्तं; K₇ D₂ (both second time)

दीर्घकालेन तपसा सेवितेन तपोवने ।
 धर्मनिर्धूतपापानां संसिध्यन्ते मनोरथाः ॥ १८
 शकुनीनामिवाकाशे मत्स्थानामिव चोदके ।
 पदं यथा न दृश्येत तथा ज्ञानविदां गतिः ॥ १९

C 12. 6753
 B 12 181 19
 K 12 179 21

अनुत्तम, D₄ (second time) अनुत्तरं, Cn 2 अनन्तकम् (as in text).

18 K₂ 4 (both first time) om 18^a-19^b —^c) G₂ (second time) -कालं हि (for -कालेन) —^b) V₁ (second time) सचितेन, D₇ (first time) सेविता च (for 'तेन) Ś₁ K₁ 2 4 7 B₂ 7 9 D₂ (all second time) D₂ 2 (both first time) 2, 2 (both second time) 2, 7 9 (last two second time) महावने, K₆ (first time) G₁ तपोवनै, K₆ V₁ B₂ 6 (marg) 8 D₂ 11 D₁ 11 D₂ 11 2, 2 (all second time) महामते, D₂ 11 (both first time) तपोवन (for 'वने) —^c) M₁ 1 कर्म (for धर्म) G₁ पाप्मानां — D₂ 11 (both second time) om. 18^a-19^b —^d) Ś₁ K₁ 2 (all second time) c V₁ B₂ 6-9 D₂ 11 D₁ 11 D₂ 11 2 c 2 (all [except D₂] first time) सपर्यते, V₁ B₂ 8 9 (all second time) M₁ 1 7 ससिध्यति, G₂ (second time) समृध्यते (for ससि) M₁ मनोरथ

19 K₂ 4 (both first time) om 19^a, D₂ 11 (both second time) om 19^a (of v l 18), —^c) K₆ (both times) 7 (second time) V₁ B₂ 6 7 (all both times) 2 (first time) 9 (both times) D₂ 11 (both first time) D₁ (both times) 11 D₂ (both second time) 11 D₂ 2 2 (all both times) 7 (second time) 2 (both times) G₂ (second time) शकुनानाम्, B₂ (second time) D₂ (first time) शकुनानाम् (for शकुनीनाम्) —^b) D₂ (second time) चोदके, D₂ (second time) चोदके K₇ (first time) मत्स्थानामि चोदके (submetric) —^c) G₁ पाद (for पद) D₂ (second time) यदा (for यथा) K₁ (first time) G₁ दृश्यते, D₇ (first time) मृश्येत, T₁ मृश्येत (for दृश्येत) —^d) B₂ (first time) यदा; T₂ यदा (for तथा) Ś₁ K₁ 2 4 c 7 V₁ B₂ 6-9 D₂ 11 D₁ 11 D₂ 11 2-9 G₂ (all second time) पुण्यकृतौ, D₇ (first time) T G₁ 2 (first time) 2 c M₁ 5 6 धर्मविदा (for ज्ञान), K₇ D₂ 9 (all second time) G₂ (first time) गति (for गति)

20 ^a) K₂ (second time) अल्पम्; K₄ (second time) अल्पम् (for अल्पम्) K₄ (second time) c

अलमन्यैरुपालम्भैः कीर्तितैश्च व्यतिक्रमैः ।

पेशलं चानुरूपं च कर्तव्यं हितमात्मनः ॥ २०

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि चतुःसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७४ ॥

१७५

युधिष्ठिर उवाच ।

सभूमिः साभिपवनो लोकोऽयं केन निर्मितः ॥ २

कृतः सृष्टमिदं विश्वं जगत्स्थावरजङ्गमम् ।

कथं सृष्टानि भूतानि कथं वर्णविभक्तयः ।

प्रलये च कमभ्येति तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १

शौचाशौचं कथं तेषां धर्माधर्मावथो कथम् ॥ ३

ससागरः सगगनः सशैलः सबलाहकः ।

कीदृशो जीवतां जीवः क्व वा गच्छन्ति ये मृताः ।

V1 Bo ६-९ (all both times) Das (second time) a1 (both times) Dn1 n1 Ds D2 (all second time) s (both times) s (first time) s G2 (both second time) M1 7 उपालम्भै (for 'लम्भै' —^b) G2 (second time) कीर्तितश्च Ś1 K1 2 (all first time) [अ] व्यतिक्रमै, M1 7 (sup lin as in text) [अ] व्युत् (for व्युत्) —^c D7 (first time) पेशलश्च K7 D1 ० (all second time) चानुरूपं, Ds 7 (both first time) 'रूपश्च' Dn1 (first time) पर्याप्तं चानुरूपं च —^d) K7 (second time) कर्तव्यं हि महात्मन'

Colophon — Sub parvan Ś1 K1 2, 4 ६ 7 V1 Bo ६-९ Das a1 Dn1 n1 Ds D2-5 ६ 7-९ (all [except Ds] both times) T G1 2 (both times) s ० M1 ६-7 मोक्षधर्म — Adhy name Ś1 K1 2 4 (all first time) कर्मास्तिक्य, Ś1 K1 2 4 (all second time) मूलिक; Ks Bo Dn1 n1 Ds D2 s, s (all second time) कालमुनिक, K7 (second time) तुलिक; V1 (second time) कर्ममूलक, Br-९ Das a1 (all second time) कालमूलिक, Bs (second time) कर्ममूलिक, Ds ९ (both second time) कर्मतुलिक; D7 G2 (both first time) ० धर्म कथन, D7 (second time) स्वकर्ममूलिक, G2 (second time) मूलयोग, M1 स्वकर्मानुविधान, Ms धर्मोक्ति स्वकथनं, M० स्वधर्मानुविधानं, M7 अनुविधान — Adhy no (figures, words or both) Ks (second time) 48, Br (second time) 145, Bs (second time) 246, Dn1 n1 (both first time) 8; Dn1 (second time) 148, Dn1 (second time) 146, Ds Ds 7 s (all first time) T1 G1 s ० M1 ६-7 7, Ds1 Ds (both second time) 143, Ds2 (second time) 140, T2 G2 (first time) 21 — Śloka no Dn1 (both times) n1 (second time) Ds (both times) 20

175

12 175-187 are substantially the same as the Nārada Saṁhita Sāhivāda given in the Brhannāradya Purāna, adhy 42-43 The variants from the Purāna are listed in Appndix II (No 1)

1 D7 T G1-3 ० Ms repeat 1 after 6 D7 T G1-3 ० (all second time) भरद्वाज (for युधिष्ठिर) —^a) K7 सृष्टिम् G2 (second time) transp इदं and जगत्. D7 T G1-3 ० (all both times) M1 s (both times), 7 सर्वं (for विश्वं —^c) T1 (first time) 2 G1 2 (last three both times) s ० (both both times) M1, s (both times) 7 प्रलये Bs (marg, orig as in text) Ca कमप्येति, Dn1 T2 (second time) G1 (both times) 2 Ms (both second time) 7 किमभ्येति, D7 T1 (both both times) G2 (first time) ० (both times) Cn किमप्येति (for 'कमभ्येति'). —^d) D7 T G1-3 ० Ms (all second time) द्विजोत्तम (for पितामह)

2 = 7 —^a) Ś1 K1 2 4 सपवनं, Ds G1 सगहन (for सगगन) — K7 om 2^b —^b) K1 सशैला G1 सशैल सहकानन —^c) Ś1 K1 2 4 -रागनो (for पवनो) —^d) T2 कोय केन विनिर्मितं

3 = 8 G1 om, 3^a-4^b —^b) T2 वर्णा (for वर्ण) G2 विपत्तय (for विभक्तय) —^d) Ks V1 Bo ६-९ Das a1 Dn1 n1 Ds D2 s ६ 7 ८ धर्माधर्मविधिः (D7 'कथा' कथं

4 G1 om 4^a (of 7 1 3) —^a) K2 T2 M1 जीविता; D7 T1 G2 जीविता, Gs जीविता (for जीव

अस्माल्लोकादयं लोकं सर्वं शंसतु नो भवान् ॥ ४

भीष्म उवाच ।

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।

भृगुणामिहितं श्रेष्ठं भरद्वाजाय पृच्छते ॥ ५

कैलासशिखरे दृष्ट्वा दीप्यमानमिवौजसा ।

मृगुं महर्षिमासीनं भरद्वाजोऽन्वपृच्छत ॥ ६

ससागरः सगगनः सशैलः सचलाहकः ।

सभूमिः साग्निपवनो लोकोऽयं केन निर्मितः ॥ ७

कथं सृष्टानि भूतानि कथं वर्णविभक्तयः ।

शौचाशीचं कथं तेषां धर्माधर्मावथो कथम् ॥ ८

कीदृशो जीवतां जीवः क्व वा गच्छन्ति ये मृताः ।

परलोकमिमं चापि सर्वं शंसतु नो भवान् ॥ ९

एवं स भगवान्पृष्टो भरद्वाजेन संशयम् ।

महर्षिर्ब्रह्मसंकाशः सर्वं तस्मै ततोऽब्रवीत् ॥ १०

C. 12 677A
B 12 182. 10
K. 12. 160 10

at) Śi K₁ D₇ T₁ जीवा (for जीव) —^b) K₆ D_{at} D₃ च (for चा) D_{at} [जा]गच्छति (for ग^a) —^c) D₇ T G₁₋₂ ० M₃ ० अमुं लोकमिमं चापि —^d) K₆ 7 सदातु (for शंसतु) T₂ M₁ 7 मे (for नो)

5 ^a) G₁ सहित (for [अ]भिहित) K₆ V₁ B₀ ०-2 D_{at} n₁ D_{n1} n₁ D₃ D₂ २ २ २ शास्त्र, K₇ D₁ ० प्रश्न (for श्रेष्ठ) —^d) K₆ D₇ T₂ G₁ २ भारद्वाजाय (for भर^a) Śi K₁ 2 ० B₇ ० धीमते (for पृच्छते).

6 ^a) B₀ D₂ कैलाश (for कैलास) D₁ शिखरो (for 'रे) —^b) K₂ दीप्यमानम् (for दीप्य^a) K₂ २ 7 इवौजसा, K₆ V₁ B₀ ०-2 D_{at} n₁ D_{n1} n₁ D₃ D₂ २ २ २ महौजसा, D₁ इवौजसा; D₇ T₁ इहौजसा; G₁ ० दिवौकसा, M₁ 7 इव भ्रिया (for इवौजसा) —^c) D₂ २ ब्रह्मर्षिम् (for मह^a) —^d) K₆ T₂ G₁ भारद्वाजो (for भर^a) K₂ [स]नुपृच्छत (for 'न्व^a) —After 6, D₇ T G₁₋₂ ० M₃ repeat 1

7 = 2 Before 7, B₅ D_{at} n₁ M₁ ० 7 ins भरद्वाज —^a) Śi K₁ 2 7 D₁ ० सपवन (for सगगन) —^b) K₁ स्वचलाहकः; G₂ M₇ सचला (for सचला) —^c) Śi K₁ 2 २ 7 D₁ ० गगनो (for 'पवनो)

8 = 3 G₂ om 8^a-9^b —^b) K₂ विभूतयः, G₆ विभक्तयः (for विभक्तय^a) —^c) K₂ धर्माधर्ममथो कथं, K₆ V₁ B₀ ०-2 D_{at} n₁ D_{n1} n₁ D₃ D₂ २ २ २ धर्माधर्मविधि (D₇ 'कथा) कथ, M₆ धर्माधर्मावथोदक

9 = (var) 4 G₂ om 9^a (cf v 1 8) —^a) D_{at} गच्छतां; D₇ T G₁ ० जीविता (for जीवतां) —^b) D₇ T G₁₋₂ ० अमु (for पर) D_{at} चापि (for चापि) —^c) M₁ ० ० शमितु (for शंसतु) M₁ 7 मे (for नो) K₁ २ २ ० 7 V₁ B₀ ०-2 D_{at} n₁ D_{n1} n₁ D₃ D₂ २ २ २ सर्वं शंसितुमर्हसि (K₆ 'ति)

10 Before 10, D₆ T G₁ २ M₆ ins नीष्म.

—^a) G₁ जीवो (for पृष्टो) K₇ D₁ ० ० एव पृष्टस्तु भगवान् —^b) Most MSS भारद्वाजेन (for भर^a) G₂ सदाय (for 'यम्) —^c) K₆ ० V₁ B₀ ० D_{at} n₁ D_{n1} n₁ D₃ D₂ २ २ २ 7 T G₁₋₂ ० M₁ ०-7 ब्रह्मर्षिर् (for मह^a) G₂ ० सकारं (for 'दा) —^d) D₇ T G₁₋₂ ० M₁-7 transp सर्वं and तस्मै. —After 10, D₃ D₃ ins

482*

मृगुरुवाच ।

नारायणाभिधानस्य कृदस्यस्याक्षरात्मनः ।

अव्यक्तस्याप्रमेयस्य प्रकृतोपरतस्य च ।

एवभूत स वै देव पुरुषं चासृजद्विधा ।

[(L 1) D₃ (orig as in text, sup l₁n) कृदस्य (for 'स्य) D₃ (sup l₁n as above) [अ]क्षरात्मक, D₂ [अ]दरात्मन (for [अ]क्षरा^a) —(L 2) D₃ (orig as above, sup l₁n) अव्यक्तस्याप्रमेयस्य (for the prior half) D₂ प्रकृतोपरतस्य च (for the post half) —(L 3) D₂ वासृजद् (for 'चासृ^a)]

On the other hand, D₇ T G₁₋₂ ० M₁ ०-7 ins. after 10

483*

मृगुरुवाच ।

नारायणो जगन्मूर्तिरन्तरात्मा सनातनः ।

कृदस्योऽक्षर अव्यक्तो निर्लेपो व्यापकः प्रभुः ।

प्रकृतेः परतो नित्यमिन्द्रियैरप्यगोचरः ।

स सिसृक्षुः सहस्रांशादसृजत्पुरुष प्रभुः ।

[M₁ 7 om the ref —(L 1) D₇ G₁ २ ० अनन्तरात्मा (for अन्तरात्मा) —(L 2) T₁ निर्लेको, M₇ निर्लेपो (for निर्लेपो) —(L 3) T₂ G₂ M₇ नित्य (for नित्यम्) G₁ मदीयैर् (for इन्द्रियैर्) —(L 4) G₁ हि सृष्टुः (for सिसृ^a) D₇ T G₁₋₂ ० M₇ दिवा (for प्रभुः) M₂ २ ० असृजत्परमोजसा (for the post. half).]

11 Before 11, Śi K₁ 2. 2 ० 7 V₁ B₀ ०-2 D_{at} n₁

मानसो नाम विख्यातः श्रुतपूर्वो महर्षिभिः ।
 अनादिनिधनो देवस्तथाभेद्योऽजरामरः ॥ ११
 अव्यक्त इति विख्यातः शाश्वतोऽथाक्षरोऽव्ययः ।
 यतः सृष्टानि भूतानि जायन्ते च म्रियन्ति च ॥ १२
 सोऽसृजत्प्रथमं देवो महान्तं नाम नामतः ।
 आकाशमिति विख्यातं सर्वभूतधरः प्रभुः ॥ १३
 आकाशादभवद्वारि सलिलादग्निमारुतौ ।
 अग्निमारुतसंयोगात्ततः समभवन्मही ॥ १४
 ततस्तेजोमयं दिव्यं पद्मं सृष्टं स्वयंभुवा ।

तस्मात्पद्मात्समभवद्ब्रह्मा वेदमयो निधिः ॥ १५
 अहंकार इति ख्यातः सर्वभूतात्मभूतकृत् ।
 ब्रह्मा वै सुमहातेजा य एते पञ्च धातवः ॥ १६
 शैलास्तस्यास्थिसंज्ञास्तु मेदो मांसं च मेदिनी ।
 समुद्रास्तस्य रुधिरमाकाशमुदरं तथा ॥ १७
 पवनश्चैव निःश्वासस्तेजोऽग्निर्निम्नगाः सिराः ।
 अग्नीपोमौ तु चन्द्राकौ नयने तस्य विश्रुते ॥ १८
 नभश्चोर्ध्वं शिरस्तस्य क्षितिः पादौ दिशो भुजौ ।
 दुर्विज्ञेयो ह्यनन्तत्वात्सिद्धैरपि न संशयः ॥ १९

Dn1 n4 Ds-0 8 0 ins भृगुरुवाच —^a) K4 मानसी
 (for 'सो') K6 V1 Bo 6-9 Das a4 Dn1 n4 Ds Ds
 8. 8 8 य पूर्वो (for विख्यात) ☞ Ca मानसो मनसा
 योगानुगृहीतेन ब्राह्म परमात्मा ॥ Cn अज्ञानान्मन उत्पन्न
 तद्विधितिविभ्रविशिष्ट मानसो नाम ॥ Cp भगवत्सकल्पत्वा
 न्मानस । ☞ —^b) K2 4 श्रुतपूर्व, K6 V1 Bo 6-9 Das
 a4 Dn1 n4 Ds D2 8 8 8 विश्रुतो वै (for श्रुतपूर्वो) G2
 मनीषिभिः (for महर्षिभिः) — G2 om (hapl) 11^{ed}
 —^d) K2 तथाभेदो; M1 स्वप्नेभ्यो; M6 7 त्वप्नेभ्यो
 (for तथाभेद्यो).

12 ^a) B8 (marg as in text) ह्य (for इति)
 B9 व्याख्यात (for वि) —^b) D2 शाश्वता (for
 'सो') K4 6 V1 Bo 6-9 Das a4 Dn1 n4 Ds D2-9 T
 G1 M1 [s]याक्षयो, G2 [s]याक्षरा; G8 M1 7 [s]या
 व्ययो, G6 [s]थाप्ययो; M6 वाप्ययो (for याक्षरो)
 G2 M6 7 [s]क्षय (for सव्यय) —^c) K7 D9 तत
 (for यत) —^d) D7 T G1-8 0 M1 8-7 तिष्ठति (for
 जायन्ते) S1 K1 2 4 D4 वियति, K7 D9 विशति (for
 म्रियन्ति)

13 ^b) ☞ Cn महान्त समष्टिजीव-हैरण्यगर्भं बुद्धि
 वा । ☞ — After 13^{ab}, K6 7 Das Dn1 n4 Ds (Ds1
 marg) D2-a 8 0 ins

484* महान्तसर्जाहकार स चापि भगवानथ ।

[D4 अहकारान् (for 'र')]

— B9 om (hapl) 13^{ed} —^c) Dn1 D7 T G1-8 0
 M1 6 आकाश (for 'शम्') G2 ह्य (for इति) Ds1
 T G1. 8 0 M6. 6 विषयात् (for 'त') —^d) K4 भूत
 धरा, K7 D4 9 भूतवर (for 'धर') — After 13,
 M1. 7 read 16^{ab} for the first time, repeating it in
 its proper place

14 M7 reads 14-15 twice —^b) K7 शलिलाद्
 (for स') M7 (second time) -मारुत —^c) G2
 -सयोगस् (for 'गात्') —^d) D7 G2 8 सद्दत् (for
 तत)

15 For the repetition of 15 in M7, of v 1 14
 —^a) K7 D4 9 तेन तदा (for तेजोमयं) —^c) K7
 तत (for तस्मात्) —^d) T1 विधि, M7 (first time)
 मुनि (for निधि)

16 M1 7 read 16^{ab} for the first time after 13
 —^a) K1 ख्याते (for 'त') —^b) K1 2 4-सर्वभूतात्
 (for 'भूतात्म-') —^c) K6. 7 Bo 6-9 Das a4 Dn1
 n4 Ds D2-0 8 0 सु (for सु). —^d) B8 (marg,
 orig as in text) यत्रैते (for य पृते)

17 ^a) K7 D4 9 स्युर, G8 0 तत् (for तु)
 —^b) D7 मासश्च, G1 मांसादि (for मांसं च) K6
 मेदसभवमेदिनी

18 ^a) K7 पवनाश्च (for 'नश्च') Bo 6-9 Das
 Dn4 Ds1 D2 8 8 T2 G1. 8 M7 निश्वासस् (for निश्वा)
 —^b) K2 4 0 7 V1 Bo 6-9 Das a4 Dn1 n4 Ds1 D2
 8 8-8 M1 शिरा, D4 9 शिरा (for सिरा) —^c)
 K7 V1 Das a4 D4 0 0 च (for तु) D7 T G1-8. 0
 M1 5 7 दिवाकरश्च सोमश्च — G2 om 18^d-19^c

19 G2 om 19^{ab} (of v 1 18) —^a) Das नभ
 स्पेर्ध्वं (for 'श्वेर्ध्वं') G2 नभश्चोर्ध्वगतिसत्य —^b)
 K6 7 V1 Bo 6-9 Das a4 Dn1 n4 Ds D2 4-0 8 0 M1
 0 7 भुजा दिश, D8 M5 भुजौ दिश (by transp)
 —^c) K7 D4 9 दुर्विज्ञानो; G1 वृत्तिज्ञेयो (for दुर्वि
 ज्ञेयो) K4 V1 Bo 6 7 8 (marg as in text) 0 Das a4
 Dn1 n4 Ds D2 8 8 8 ह्यधित्वात्मा, K6 [s]व्यधित्वात्मा;

स एव भगवान्निष्णुरनन्त इति विश्रुतः ।
 सर्वभूतात्मभूतस्यो दुर्विज्ञेयोऽकृतात्मभिः ॥ २०
 अहंकारस्य यः स्रष्टा सर्वभूतभवाय वै ।
 यतः समभवद्विश्वं पृष्टोऽहं यदिह त्वया ॥ २१
 भरद्वाज उवाच ।
 गगनस्य दिक्षां चैव भूतलस्थानिलस्य च ।
 कान्यत्र परिमाणानि संशयं छिन्धि मेऽर्थतः ॥ २२
 भृगुरुवाच ।
 अनन्तमेतदाकाशं सिद्धचारणसेवितम् ।
 रम्यं नानाश्रयाकीर्णं यस्यान्तो नाधिगम्यते ॥ २३

ऊर्ध्वं गतेरधस्तात्तु चन्द्रादित्यौ न दृश्यतः ।
 तत्र देवाः स्वयं दीप्ता भास्वराश्चाग्निवर्चसः ॥ २४
 ते चाप्यन्तं न पश्यन्ति नभसः प्रथितौजसः ।
 दुर्गमत्वादनन्तत्वादिति मे विद्धि मानद ॥ २५
 उपरिष्टोपरिष्टात्तु प्रज्वलद्भिः स्वयंप्रभैः ।
 निरुद्धमेतदाकाशमप्रमेयं सुरैरपि ॥ २६
 पृथिव्यन्ते समुद्रास्तु समुद्रान्ते तमः स्मृतम् ।
 तमसोऽन्ते जलं प्राहुर्जलस्थान्तेऽग्निरेव च ॥ २७
 रसातलान्ते सलिलं जलान्ते पन्नगाधिपः ।
 तदन्ते पुनराकाशमाकाशान्ते पुनर्जलम् ॥ २८

C 12. 6788
 B 12 162. 23
 K. 12. 160 20

Dr T Gl e ह्यनताग्मा; G: ह्यारमा (for ह्यनन्तत्वात्)

20 Śi K1 om. (hapl) 20^{ab} —^a) B: य (for स) Ke 1 V1 Bo e-2 Das Dn1 nt Ds: Ds-e s o M1 e 1 एय (for एव) —^a) Dr G: s o सर्वभूतादि (for 'ताम)

21 *) K: स्रष्टा (for स्रष्टा) Ks महकारमय' स्रष्टा —^b) Śi K1 s s च (for वै) Bo Ds: Ds 1 T G1-1 o M1: 1 सर्वभूतोद्भवाय (Bo Ds: Ds 'तभवाय) वै —^a) Dr T G1-1 o M1-1 तत (for यत) —^d) T: पृष्टो, G: स्रष्टो (for पृष्टो) K1 D: e o यदिद (for यदिह)

22 Ke Ds T: G1 भारद्वाज (for भर') —^a) Das at T G1-1 o M1 दिक्षाय, G2 (17/ ltn) दिक्षा (for दिक्षा) Dr सव (for चैव) —^b) Dr T G1-2 o M1 मूत्रलम्ब्य (for मूत्रलम्ब्य) Śi lacuna, Ke Bo 1-2 Das at Dn1 nt Ds: वा (for च) —^a) Ms कान्यस्य (for कान्यत्र) — 22^d is damaged in Br —^d) K: Bo e Dn1 nt Ds: Ds: s s तरयत, Das at मषत, G: मे स्थित, Gs मे घट (for मेऽर्थत)

23 *) K4 e 1 V1 Bo e-2 Das at Dn1 nt Ds: Ds: s o मिद्देवत- (for 'चारण-) —^a) B: s (both marg, orig as in text) o Das नानाश्रयाकीर्णं —^d) Dn1 [अ]धिगच्छति (for 'गम्यते)

24 *) Ke B: (marg, orig as in text) o Ds: s T G1-1 M1 ऊर्ध्वं गतेर; Dr और्ध्वं गतेर, Cpp ऊर्ध्वगतेर —^b) Dr T G1-1 o M1 s 1 दृश्ये (G1 'श्य) ते त्रेतु (G1 चद्र)भास्वरौ. —^d) K4 V1 Das Dn1 Ds

Ds: s Ms भास्वराभा[]; Ke 1 Dn1 Ds: s s o भास्वराभा[], Dn1 भासुराश्च, Dr T G2: s o M1 1 सूर्यभाभो, Ms भास्वरा (submetric) (for भास्वराश्च) G1 सूर्यभा स्वग्निवर्चस'

25 *) Ds वाप्यत (for चाप्यन्त) T: गच्छति (for पश्यन्ति) —^b) Ke प्रथितायश; K1 Ds: o [s]प्रथितौजस, G1 प्रथितौजस'; M1 1 प्रहि(M1 sup ltn 'धि)तौजसा (for प्रथितौजस) —^d) K1 Ds: e 1 o T G1-1 o M1 s-1 वै; V1 B: (marg, as in text) [ह]दं (for मे) Bo om. विद्धि

26 *) K: उपरिष्टोपरिष्टात्तु; B: (marg, orig as in text) उपरिष्टैरुपरिष्टात्तु; Dr T G1-1 o M1 s-1 उपर्युपरि तैर्देवैः ☞ Cn उपरिष्टोपरिष्टाद् —भाष्ये वर्णलोप ॥ Cp नैरुक्तो वर्णनाश । ☞ —^d) D4 1 M1 o (also as in text) अमवेश्य (for 'मेय)

27 V1 reads 27-29 on marg —^a) Br o च (for तु) —^b) Ds: G1 तत; Ds नभ (for तम) Ds: तम (स्मृतम्) —^a) K1 तमसोस्ते; Ds नभसोस्ते (for तमसोऽन्ते) —^d) B: जलस्थान्तो (for 'स्यान्ते) K1 om (hapl) from भिरेव up to आकाशान्ते (in 28^d) Dr T G1-1 o M1 s-1 [s]भिरेव (for 'रेव)

28 K1 om up to आकाशान्ते (cf v l. 27) Gs om (hapl) 28^a-29^b V1 reads 28 on marg —^b) K4 e V1 Bo e-2 Das at Dn1 nt Ds1 Ds-2 s o T: G1 M1 s-1 पन्नगाधिपा —^d) Ds आकाशांत (for 'न्ते).

एवमन्तं भगवतः प्रमाणं सलिलस्य च ।
 अग्निमारुततोयेभ्यो दुर्ज्ञेयं देवतैरपि ॥ २९
 अग्निमारुततोयानां वर्णाः क्षितितलस्य च ।
 आकाशसदृशा क्षेते मिथन्ते तत्त्वदर्शनात् ॥ ३०
 पठन्ति चैव मुनयः शास्त्रेषु विविधेषु च ।
 त्रैलोक्ये सागरे चैव प्रमाणं विहितं यथा ।
 अदृश्याय त्वगम्याय कः प्रमाणमुदाहरेत् ॥ ३१
 सिद्धानां देवतानां च यदा परिमिता गतिः ।
 तदा गौणमनन्तस्य नामानन्तेति विश्रुतम् ।
 नामधेयानुरूपस्य मानसस्य महात्मनः ॥ ३२

यदा तु दिव्यं तद्रूपं हसते वर्धते पुनः ।
 कोऽन्यस्तद्वेदितुं शक्तो योऽपि स्याच्चद्विधोऽपरः ॥ ३३
 ततः पुष्करतः सृष्टः सर्वज्ञो मूर्तिमान्प्रभुः ।
 ब्रह्मा धर्ममयः पूर्वं प्रजापतिरनुत्तमः ॥ ३४
 भरद्वाज उवाच ।
 पुष्कराद्यदि संभूतो ज्येष्ठो भवति पुष्करम् ।
 ब्रह्माणं पूर्वजं चाह भवान्संदेह एव मे ॥ ३५
 भृगुरुवाच ।
 मानसस्येह या मूर्तिर्ब्रह्मत्वं समुपागता ।
 तस्यासनविधानार्थं पृथिवी पद्ममुच्यते ॥ ३६

29 G₂ om 29^{ab} (of v l 28) V₁ reads 29 on marg —^a) Ś₁ K₁ २ १ D₁ १ एवमतो (K₄ 'तौ'); B₃ (marg, orig. as in text) एवमाद्दुर, D₃ एतमत (for एवमन्त) G₁ M₁ १-१ हि नमसः; T G₂ १ हि न भुवः (for भगवत) — K₆ om. (hapl) 29^c-30^b. D₆ om (hapl) 29^{cd} —^c) M₆ तोयानां (for तोयेभ्यो) D₇ T G₁₋₃ १ M₁ १ १ अग्निमारुतयोश्चैव ❧ C_n 'तोयेभ्य इति पठ्यर्थे चतुर्थी । ❧ —^d) Ś₁ K₁ २ १ D₁ १ दुर्ज्ञेयो (for 'य) D₇ देवतैर् (for 'देव')

30 K₆ om. 30^{ab} (of v l 29) B₆ partly damaged —^d) D₇ T₁ G₆ दृश्यते (for मिथन्ते). K₁ 'दर्शनम् (for दर्शनात्)

31 ^a) B₆ तत्र (for चैव) —^b) K₇ D₄ १ [अ]पि; T₂ वै (for च) —^c) K₄ १ V₁ B₀ १-३ D₃ 34 D_{n1} 34 D₃ D₂ १-३ T₂ G₁ M₇ त्रैलोक्य; C_p 'क्ये (as in text) —^d) B₇ १ D₃ 34 पुनः (for यथा) —^e) T₁ अगम्याय (for त्व') K₇ अदृश्यायत्वगम्योय (sic), G₁ अदृश्यायत्वादगम्यत्वात् ❧ C_n p अदृश्यायेति पठ्यर्थे चतुर्थी । ❧ —^f) G₂ क (for कः) D₇ उदाहरत् (for 'हरेत्)

32 ^a) G₂ देवतानां (for देव') G₃ १ सिद्धानां देवभूतानां —^b) D₅ च तदा (hypermetric), D₇ T G₁₋₃ १ M₁ १-१ अतो (for तदा) K₁ २ ४ गौरम् (for गौणम्) —^d) B₆ वै कृत, D_{n1} विश्रुते (for विश्रुतम्) K₇ D₆ नमनं चेति विश्रुत —^f) D₄ माधवस्य (for मानसस्य)

33 ^a) K₁ तदा (for यदा) D₃ 34 [अ]त्र; D₃ च (for तु) K₄ १ V₁ B₀ १ १ D_{n1} 34 D₃ D₂ १ १

बद्रूप (for तद्रूप) D₇ T G₁₋₃ १ M₁ १-१ यस्य दिव्य हि तद्रूप —^b) D₇ हीयते; T G₁₋₃ १ M₆ हीयते; M₆ प्रसते (for हसते). D₇ [s]पि च, T G₂ २ १ M₁ १-१ न च, G₁ यथा (for पुन) —^c) B₇ १ D₃ 34 D₇ T G₂ १ १ M₇ तं; G₁ तु (for तद्) K₆ D₃ D_{n1} D₃ D₅ १ शक्यो (for शक्तो) —^d) D₆ यो य', D₇ १ T G₁₋₃ १ M₁ १ यो न (for योऽपि)

34 ^a) D_{n1} तत्तत् (hypermetric) (for तत्) D₄ सृष्टा; D₆ सृष्टा (for सृष्ट) ❧ C_p तत् इति सार्वविभक्तिकं तस्मि । पुष्करत इति सप्तम्यर्थे । ❧ —^b) D₃ 34 सर्वतो (for 'ज्ञो) —^c) Ś₁ K₁ ४ G₁ ब्रह्म (for ब्रह्मा) D₄ reads from पूर्व up to त्म twice K₇ V₁ D₄ १ १ १ T G₁₋₃ १ M₁ १-१ पूर्व; D₃ 34 पूर्ण (for पूर्व)

35 D₄ om. 35 with the ref G₁ २ भारद्वाज (for भर') —^a) G₂ नरवद् (for पुष्कराद्) B₆ समूर्त (for 'तो) —^b) D₇ T₁ G₂ १ ज्येष्ठो भवति पुष्कर —^c) B₆ ब्रह्माह (for 'ण) D₃ 34 M₆ प्राह (for चाह) —^d) Ś₁ K₁ २ ४ एव (for एव) B₆ हि (for मे) G₁ भगवान्मनसाय एव मे (hypermetric).

36 ^b) D₇ T₁ M₆ समुपागत (for 'गता) — D_{n1} reads 36^c-37^d after 12 176 8^{ab} —^c) G₂ तस्यानन (for 'सन) —^d) D₄ उच्यत (for उच्यते)

37 For the sequence in D_{n1}, of. v l. 36 —^a) K₄ D₃ 34 D_{n1} D₂ ४ १-३ T₁ G₂ १ कर्णिकांतस्य; T₂ 'कारस्य (for 'का तस्य) —^b) G₂ उच्छ्रितं; G₃ उच्यते, G₆ उच्छ्रिते (for उच्छ्रित) —^c) B₆ (marg, orig. as in text) तत्र (for तस्य). D₆

कर्णिका तस्य पद्मस्य मेरुर्भागनमुच्छ्रितः ।

| तस्य मध्ये स्थितो लोकान्सृजते जगतः प्रभुः ॥ ३७

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि पञ्चसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७५ ॥

१७६

भरद्वाज उवाच ।

प्रजाविसर्गं विविधं कथं स सृजते प्रभुः ।

मेरुमध्ये स्थितो ब्रह्मा तद्ब्रूहि द्विजमत्तम ॥ १

भृगुरुवाच ।

प्रजाविसर्गं विविधं मानसो मनसासृजत् ।

संघुक्षणार्थं भूतानां सृष्टं प्रथमतो जलम् ॥ २

यत्प्राणाः सर्वभूतानां वर्धन्ते येन च प्रजाः ।

परित्यक्ताश्च नश्यन्ति तेनेदं सर्वमावृतम् ॥ ३

पृथिवी पर्वता मेघा मूर्तिमन्तश्च ये परे ।

सर्वं तद्वारुणं ज्ञेयमापस्तस्तम्भिरे पुनः ॥ ४

भरद्वाज उवाच ।

कथं सलिलमुत्पन्नं कथं चैवाग्निमारुतौ ।

C 12 १२०८
B 12 1२३ ६
K 12 1०1 ३

मध्य (for मध्ये) —^a) Ś1 K1 २ ससृजे (for सृजते)
T1 जगतां (for 'त')

Colophon. — Sub-parvan Ś1 K1 २ ४ ६ ७ V1
Bo ६-२ Das २४ Dn1 n1 Ds D2-२ T G1-२.६ M1 २-७
मोक्षधर्म — Adhy name Ś1 K1 २ ४ ६ ७ V1 Bo ६-२
Das २४ Dn1 Ds D2-६ २ ० M1 ७ भृगु (Ds1 om. भृगु)
भरद्वाजमवादे, D1 G2 २ ६ Me भृगुभारद्वाज (G2 om
भृगुभारद्वाज)सवादे जगदुत्पत्ति, Ms भृगुभरद्वाजमवादे
जगत्सृष्टिकथन — Adhy no (figures, words or
both) Dn1 n1 9, Ds D7 २ T1 G1 २.६ M1 २-७ 8,
T2 G2 22 — Śloka no Dn1 Ds 39, Dn1 38

176

1 Ś1 V1 read 1 with the ref. on marg The
sequence in D1 is 1^a, 1^b, 1^c, 1^d —^a) K4 'विसर्गे
(for विसर्गं) —^b) K1 D1 २ कथं स, B0 स कथ
(by transp) K6 १ D1 -ससृजे (for सृजते) Ś1 K1
बिसु (for प्रभु) —^d) D1 त (for तद्) — D1
ins after 1 T G1-२ ६ M1 २-७ subst for 1

485* मेरुमध्ये स्थितो ब्रह्मा कथं स ससृजे प्रजा ।
एतन्मे सर्वमाचक्ष्व यायात्तथ्येन पृच्छत ।

[D1 om line 1 — (L 1) T1 ब्रह्मणः; G2 ६
सृजते (for ससृजे) G1 M1 कथं सृजति वै प्रजा (for the

post half) — (L 2) T2 G1 M1 ययात्तथ्येन, Ms
यायात्तथ्येन (for 'तथ्येन) Me १ पृच्छते]

2 ^a) K7 (inf lin) D1 ६ ० M1 २-७ पूर्व स (M1
जु), D1 T1 G1-२ ६ पू (G1 स)र्वं हि (for विविध)
—^b) D1 [म]सृजत् B0 स कथं सृजते प्रभु —^c)
K4 ६ V1 Bo ६ १ २ (marg as in text) ० Das Dn1 n1
Ds D2 २ ६-२ T G1-२ ६ Ms Cn p सरक्षणार्थं; Cpp
संघुक्षणार्थं (as in text) — V1 om (hapl.) 2^d-3^d,
and reads the same on marg sec m —^d) K6
प्राप्रमत्तो (for प्रय) G1 सृष्टं प्रथमतोऽस्य

3 V1 reads 3^a on marg —^a) D1 T G2 ६ य;
M1 य (for यत्) K4 ६ १ V1 D1 Dn1 n1 D2 २ G2
M1 २.६ प्राण (for प्राणा) G1 ब्राह्मणा सर्वभूतानि
—^b) K2 १ Me वर्धते, B0 वर्धते (for वर्धन्ते) — 3^d
is damaged in B0 —^c) K1 परित्यक्ताश्च Ms स (for
च) T2 नश्यते —^d) K6 येन (for तेन) D1 ६
सर्वतो हतं, M1 'दावृत, Me 'दाहृतं (for 'मावृतम्)

4 ^a) G1 पृथिवी पर्वतायेव (sic) —^b) Ds अग्नि
मत्तश्च (for मूर्ति) —^c) B0 Dn1 Ds यत्, D1 T
G2 २.६ M1 २-७ हि ता (for पुन) G1 अपास्तमहिरे हि
ता (sic)

5 K6 Dn1 D1 G1-२ ६ भारद्वाज —^a) D1 om
from कथं up to the ref. in 6 —^b) Ds1 वैव, G1
वा च (for चैव) —^c) K4 ६ १ V1 Bo ६ २ Das
Dn1 n1 Ds D2-२ वा (for च) —^d) V1 B0-२ तत्र

कथं च मेदिनी सृष्टेत्यत्र मे संशयो महान् ॥ ५
भृगुरुवाच ।

ब्रह्मकल्पे पुरा ब्रह्मन्ब्रह्मर्षीणां समागमे ।
लोकसंभवसंदेहः समुत्पन्नो महात्मनाम् ॥ ६
तेऽतिष्ठन्ध्यानमालम्ब्य मौनमास्थाय निश्चलाः ।
त्यक्ताहाराः पवनपा दिव्यं वर्षशतं द्विजाः ॥ ७
तेषां धर्ममयी वाणी सर्वेषां श्रोत्रमागमत् ।
दिव्या सरस्वती तत्र संबभूव नभस्तलात् ॥ ८
पुरा स्तिमितनिःशब्दमाकाशमचलोपमम् ।
नष्टचन्द्रार्कपवनं प्रसुप्तमिव संबभौ ॥ ९
ततः सलिलमुत्पन्नं तमसीवापरं तमः ।

तस्माच्च सलिलोत्पीडाद्दुदतिष्ठत भारुतः ॥ १०
यथा भाजनमच्छिद्रं निःशब्दमिव लक्ष्यते ।
तच्चाम्भसा पूर्यमाणं सशब्दं कुरुतेऽनिलः ॥ ११
तथा सलिलसंरुद्धे नभसोऽन्ते निरन्तरे ।
भित्त्वाणवतलं वायुः समुत्पतति घोषवान् ॥ १२
स एष चरते वायुरणवोत्पीडसंभवः ।
आकाशस्थानमासाद्य प्रशान्तिं नाधिगच्छति ॥ १३
तस्मिन्वाय्वम्बुसंधर्षे दीप्ततेजा महाबलः ।
प्रादुर्भवत्यूर्ध्वशिखः कृत्वा वितिमिरं नभः ॥ १४
अग्निः पवनसंयुक्तः खात्समुत्पतते जलम् ।
सोऽग्निर्मारुतसंयोगाद्भनत्वमुपपद्यते ॥ १५

(for [हृ]त्यत्र) D: T: G: s o वै (for मे)

6 Da: om the ref (cf v l 5) — °) K: D: s
राजन्, D: laouna (for ब्रह्मन्) ☞ Ca ब्रह्मकल्पे
ब्रह्मप्रथमदिने । ☞ — °) B: महर्षीणां (for ब्रह्म) V:
समागमः

7 °) K: मानम्, D: ध्यानम् (for मौनम्) M:
अस्थाय Ś: K: s तस्थिरे, B: निश्चल — °) K: D:
त्यक्ताहारः K: V: B: s—s Da: s: D: s D: s (also
as in text) s स्वर्धमाना; D: वायुपाना (for पवनपा)

8 °) Ś: (sup l: n) K: s B: s (marg) Da: D:
n: D: s—s s ब्रह्ममयी, Cp धर्ममयी (as in text)
☞ Ca s ब्रह्ममयी अशरीरा ॥ Cp धर्ममयी वेदमयी, कारणे
कार्योपचारात् । ☞ — °) K: आगत; B: 'ता (for
'मत्) — After 8^{ab}, D: reads 12 176. 36°-37^d
— °) Ś: K: s T: G: s नभस्थलात्

9 °) K: s B: s (marg) D: n: D: s—s s
पुरा स्तिमितमाकाशम् — °) K: B: s (marg) D:
D: s s s s अनन्तम्, K: D: s s निःशब्दम्; D:
laouna (for आकाशम्) — °) V: B: s—s Da: नष्टार्क-
चंद्रपवन — °) Ś: K: s s निर्बभौ; B: s (both marg.
as in text) s Da: स बभौ, G: चाबभौ (for सबभौ).

10 °) Ś: K: s परं (for [अ]पर) — °) K: s
सलिलापीताद्; K: D: s s 'लापीडाद् (for 'लोत्पी
डाद्) — °) D: T: G: s—s M: s—s समजायत भारुत

11 °) D: T: G: s हृह (for हृव). B: D: स लक्षते

— °) B: s s Da: s D: s [अ]भिपूर्वतं (for पूर्य
माण) — After 11, T: reads 14° for the first time,
repeating it in its proper place

12 °) B: damaged K: s B: D: यथा (for
तथा). G: सरुद्धो; M: संरुद्धे (for सरुद्धे) — °)
K: नभसोन्वो, D: s तमसोते (for नभसोऽन्ते) D:
D: निरन्तर (D: 'रा) — °) M: s s हित्वा (for
भित्त्वा) D: [अ]णवतले — °) D: T: G: वेगवान्;
M: घोषवत् (for 'वान्). D: उरपपात स घोषवान्

13 °) Ś: K: s s T: s M: एव (for एष).
D: (before corr) D: G: s चर(G: 'रि)तो (for
चरते) — °) K: D: s अणवापी(D: 'त्पी)डसंभव-
— °) K: V: B: s Da: D: s T: G: M: s—s आकाश
(for 'श-) Ś: K: s s आश्रित्य, K: आस्थाय (for
आसाद्य) — °) K: s s D: प्रशान्तिर्, K: प्रशान्तं
(for 'शान्ति).

14 °) K: नार्धं तु; Da: वाद्यम् (for वाद्यम्बु)
K: संघोषे (for 'संघर्षे) — °) K: दीप्ततेजा; D:
दिप्ततेजा T: G: महाज्वल; G: 'बला; M: s (sup
l: n as in text) विभावसु — T: reads 14° for the
first time after 11 — °) K: s B: s D: n: D:
D: s s s प्रादुरभूद्; B: 'भूव; T: (both times)
'भवंति (for 'भवति). K: तूर्ध्वशिख; D: ऊर्ध्वशीर्षे
— °) M: s कुर्वन् (for कृत्वा). K: B: s D: n: D:
D: s s s निक्षिमिर (for विति) V: जगत् (for नभ).

15 °) K: आग्नि. — °) K: V: B: s—s Da: s s

तस्याकाशे निपतियः स्नेहस्तिष्ठति योऽपरः ।
स संघातत्वमापन्नो भूमित्वमुपगच्छति ॥ १६

रसानां सर्वगन्धानां स्नेहानां प्राणिनां तथा ।
भूमियोनिरिह ज्ञेया यस्यां सर्वं प्रसूयते ॥ १७

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि पदसप्तत्यधिकशततमोऽध्याय ॥ १७६ ॥

१७७

भरद्वाज उवाच ।

एते ते घातवः पञ्च ब्रह्मा यानसृजत्पुरा ।
आवृता यैरिमे लोका महाभूतामिसंज्ञितैः ॥ १
यदासृजत्सहस्राणि भूतानां स महामतिः ।
पञ्चानामेव भूतत्वं कथं समुपपद्यते ॥ २

भृगुरुवाच ।

अमितानां महाशब्दो यान्ति भूतानि संभवम् ।
ततस्तेषां महाभूतशब्दोऽयमुपपद्यते ॥ ३
चेष्टा वायुः खमाकाशमूष्माग्निः सलिलं द्रवः ।
पृथिवी चात्र संघातः शरीरं पाञ्चभौतिकम् ॥ ४

C. 12. 682A
B. 12. 184. 4
K. 12. 182. 4

Dn1 n4 Ds D2 2 5 8 ख समाक्षिपते जलं, K7 D1 6 9
T G1-2. 6 M1. 5-7 स्वात्स(Ds Ms खं स)मुक्ति' —^a)
K1 मोक्षि, K2 4 B3 (marg) Ds2 D2 Ms सोमि,
V1 अग्निर्, D7 T G1-3 6 M1 5 7 अग्नि (for सोऽग्निर्)
—^d) M1 केनत्वम् (for घन') Ś1 K1. 2 4 प्रतिपद्यते,
K1 Ds उपगच्छति (for 'पद्यते)

16 ^a) K6 6 V1 Bo 8 Ds3 n4 Ds D2 2 5 6 8 G1
जाकाश, K7 B5 7 9 D1 7 9 T G2 3 6 M1 5-7 'ज्ञान
(for 'ज्ञे) K6 V1 Bo 9 Dn4 Ds1 D2 5 निपतत'
—^b) G1 [5]रं —^c) K7 असघातत्वम् —^d)
K6 Bo 6 Ds1 Dn4 D2 2. 5 अनु, Dn1 अधि (for
उप) D6 -पद्यते (for गच्छति) K1 2 भूमिं समुप-
गच्छति

17 ^a) Ś1 K1 2 स्नेह (for सर्व) —^c) Ś1
K1. 2. 4 अहो ज्ञेया, D7 अविज्ञेया, G2 8 हि विज्ञेया
(for ह्ये ज्ञेया) —^d) D1 6 9 यस्या (for यस्यां)
V1 B7-9 Ds1 G2 प्रतिष्ठित (for प्रसूयते)

Colophon — Sub-parvan Ś1 K1 2 4 6 7 Bo 6-9
Ds1 n4 Dn1 n4 Ds D2-5 7 8 T G1-3 6 M1. 5-7 मोक्ष
धर्म — Adhy name Ś1 K1 2 4 6 7 V1 Bo 6-9
Ds1 n4 Ds D2-8 8 9 G1 भृगुम(K6 'भा)रद्वाजसवाद,
D1 G6 भृगुभरद्वाजमवादे संग्रहम्; M1 7 भृगुभरद्वाज
संवादे प्रजासर्ग, Ms 'संवादे भूतसृष्टि', Ms प्रजासंग्रहम्
— Adhy no (figures, words or both) Dn1 n4
10; Ds D1 8 T G1 2 6 M1. 5-7 9, D2 8; T2 G2
23 — Śloka no Dn1 Ds 17, Dn4 19

177

1 K6 Ds2 D7 G1 6 भारद्वाज (for भर') —^a)
K6 7 V1 Bo 6 7 9 Ds3 n4 Dn1 n4 Ds D2 4-6 9 G1-3 6
M1 5-7 य एते, B3 Ds 8 त एते (for एते ते) —^b)
G2 ब्रह्म Dn4 ब्रह्माद्यासृजत्पुरा —^d) K6. 7 Ds
महाभूतानि (for 'भूताभि) Bo 6-9 Ds2. n4 Dn1 Ds
सञ्ज्ञिता, Ds1 सहितै, D7 T1 G2 'सञ्ज्ञिकै, G8 6
'सञ्ज्ञकै' (for सञ्ज्ञितै)

2 ^b) D6 सु- (for स) K6 महान्प्रसू, K7 महा
श्रुति, M1 7 प्रजापति (for महामति) —^c) Ds1
(sup lsn as in text) अदि (for एव) Ś1 K1. 2
भूतानां (for भूतत्व) —^d) B3 (marg as in text)
समुपलभ्यते (for 'पद्यते) — After 2, D4 reads
4^a, 5^a and 3

3 For the sequence in Ds, of v 1 2 K7
reads 3 twice —^a) Ś1 K1 2 अमितानि; K4 अलि-
तानि, K6 असिताना (for अमि') Ś1 K1 2 4 महा-
शब्दे (Ś1 'ब्दं), Ds 7 'शब्दा (for 'शब्दो) —^b)
K2 D4 यानि (for यान्ति) T G1-3 6 M1. 5 7 भूतानां
याति समव (M7 'घ') —^c) K7 Ds D2 7 अतस्
(for ततस्) G1 समाभूत; G2 महाभूत (for महा-
भूत)

4 For the sequence in Ds, of v 1 2 —^a) M7
वायु —^b) G1 ऊष्माग्नि (for 'ग्नि') K7 शकिल (for
सकिल) Ś1 K2 4 B6 Ds M7 द्रव, K1 D6 द्रवन्;

इत्येतैः पञ्चभिर्भूतैर्युक्तं स्थावरजङ्गमम् ।
श्रोत्रं घ्राणं रसः स्पर्शो दृष्टिश्चेन्द्रियसंज्ञिताः ॥ ५

भरद्वाज उवाच ।

पञ्चभिर्यदि भूतैस्तु युक्ताः स्थावरजङ्गमाः ।
स्थावराणां न दृश्यन्ते शरीरे पञ्च धातवः ॥ ६
अनुष्मणामचेष्टानां घनानां चैव तत्त्वतः ।
वृक्षाणां नोपलभ्यन्ते शरीरे पञ्च धातवः ॥ ७
न शृण्वन्ति न पश्यन्ति न गन्धरसवेदिनः ।

न च स्पर्शं विजानन्ति ते कथं पाञ्चभौतिकाः ॥ ८
अद्रवत्वादनघ्नित्वाद्भौमत्वाद्वायुतः ।

आकाशस्याप्रमेयत्वाद्दृक्षाणां नास्ति भौतिकम् ॥ ९
भृगुरुवाच ।

घनानामपि वृक्षाणामाकाशोऽस्ति न संशयः ।
तेषां पुष्पफले व्यक्तिर्नित्यं समुपलभ्यते ॥ १०
ऊष्मतो ग्लानपर्णानां त्वक्फलं पुष्पमेव च ।
म्लायते चैव शीतेन स्पर्शस्तेनात्र विद्यते ॥ ११

K₁ वृष (for व्रव) —^a) V₁ B₀ (marg as in text) D₄ घातु (for चात्र) Ś₁ K₁ संघाता; K₂ संघाश्च; K₄ सघश्च, G₂ सघाति (for सघात) —^d) Ś₁ K₂ पचभौतिक; D₀ पांचभूतिक (for पाञ्चभौ)

5 For the sequence in D₄, of v l. 2 T₁ om 5^a-6^b —^a) G₂ इत्येतत् (for 'तै') —^b) K₁ युक्ति (for युक्त) D₄ स्थावर (for 'र') —^c) G₂ श्रोत्रा घ्राण K₀ प्राणो, D₂ D₂ ३ प्राणो (for घ्राण). D₄ रम (for रस) K₁ स्पर्शा (for स्पर्शो) —^d) Ś₁ K₁ ३ ४ सञ्जित; K₁ D₄ D₄ ० १ M₁ सञ्जिता; D₄ सञ्जित; D₁ सञ्जक, G₂ सञ्जिका; M₁ ० सञ्जत (for 'सञ्जिता').

6 T₁ om 6^a (of v l 5) V₁ reads from the ref. up to 9^a on marg K₀ T₂ G₁ भारद्वाज (for भर) —^a) G₁ उत (for यदि) K₁ D₄ ० ० च (for तु) —^b) K₁ जगत्; D₄ प्रजा, D₄ ० युक्ता (for युक्ता) —^d) K₂ शरीर (for 'रे')

7 K₀ G₁ om (hapl) 7 D₄ om. 7^a-8^b V₁ reads 7 on marg D₀ transp 7 and 8. —^a) V₁ अनुष्माणाम्; D₀ ३ अनुष्माणाम्; G₂ अनुष्माणाम् (for अनुष्म) —^b) G₂ गघानां, G₂ घटाना, G₀ जडानां (for घनानां) Ś₁ K₁ V₁ सर्वत, K₂ D₁ T G₂ ३ ० सर्वश, K₄ सर्वदा; D₂ ३ सत्त्वत (for सत्त्वत) —^c) K₂ नोपलभ्यंत; B₀ ० नोपलभ्यते; D₂ ३ नैव लभ्यते; M₁ नोपलभ्यते (for नोपलभ्यन्ते) —^d) K₂ शरीर (for 'रे')

8 D₄ ३ ४ om. 8^a (for D₄, of v. l 7) V₁ reads 8 on marg —^a) D₄ पश्यति (for 'न्ति) —^b) D₄ वेदिन; G₁ वेदनं (for वेदिन). —^c) D₁ स्वर्ग; M₀ शब्द (for स्पर्श). K₄ न जानति (for

विजा) —^d) K₁ ३ पचभौतिक (K₂ 'का'); D₀ पांचभूतिका (for पाञ्चभौतिका)

9 V₁ reads 9^a on marg —^a) K₁ (marg as in text) अनस्थित्वाद् (for अनस्ति) —^b) K₄ ० १ B₁ D₄ D₁ न₁ D₅ D₂ ३ ३ ० १ G₂ अभूमित्वाद्; D₄ G₁ अभौति (for अभौम) —^c) G₁ आकाशत्वं; G₂ आकाशस्याद् (sic) (for 'स्य) D₄ ३ प्रमेयत्वाद्, M₁ १ [अ]प्रसंगत्वाद् (for [अ]प्रमेयत्वाद्)

10 After the ref, the sequence in D₁ T G₁-३ ० १५ 17, 11-16 (G₁ om. 13-14), 18, 10, 19 —^a) ❀ G₁ घनानामपि ति, अदृश्यमानश्चिद्राणामपि वृक्षाणा तद्वातुप्रभवफलपुष्पदर्शनादन्त सवारोऽस्ति वायो । तस्य चावकाश विना न समव इत्यनुमितानुमानमाकाशप्रकाश कम् । ❀ —^b) K₄ ० V₁ B₀ ३ D₄ D₁ न₁ D₅ D₂ ३ ३ पुष्पफल; K₁ D₄-१ ० T G₁-३ ० M₁ १-१ पुष्पफल (K₁ 'प) लैर् (for 'फले) K₂ वृत्तिर्; G₁ वृत्ति (for व्य-क्तिर्) —^d) K₀ V₁ B₀ ० १ ३ (marg, orig as in text) ० D₄ ३ ४ D₁ न₁ D₅ D₂ ३ ३ समुपपद्यते, K₁ D₄ ० T₂ 'लक्ष्यते (for 'लभ्यते)

11 For the sequence in D₁ T G₁-३ ०, of v l. 10 —^a) K₁ ऊष्मतो, K₁ उष्मतो, M₁ ० १ ऊष्मतो (for ऊष्मतो) K₀ V₁ B₀ ०-१ D₄ D₁ D₅ D₂ ३ ऊ (D₄ उ) उष्मतो म्लायते पर्ण (D₂ 'र्ण'); D₄ उष्मतो ज्ञायते पर्ण, D₁ T G₂ ३ ० ऊष्मतो म्लायते वर्ण (D₁ T₂ G₀ 'र्ण'); D₂ corrupt, D₂-३ कु (D₁ औ) उष्मतो म्ला (D₁ 'ग्ला) यते वर्ण —^b) K₁ खव (for खक्) D₄ ३ पुष्प फलम् (by transp) D₁ ३ पत्र (for फल) D₁ T₁ G₂ ० वा (for च) —^c) K₁ D₄ ० म्लायते; D₁ वर्धते; T₁ G₂ ० जायते; M₁ ०-१ ह्यादते (for म्लायते) G₁ नैव (for चैव) M₁ शीते च (for शीतेन) K₄ ० B₀ १ D₁ न₁ D₅ D₂ ३ ३ C₁ म्लायते शीर्यते

वाय्वभ्यन्ननिनिष्पेषैः फलपुष्पं विशीर्यते ।
 श्रोत्रेण गृह्यते शब्दस्तस्माच्छृण्वन्ति पादपाः ॥ १२
 वृद्धी वेष्टयते वृक्षं सर्वतश्चैव गच्छति ।
 न हृष्टयेश्च मार्गोऽस्ति तस्मात्पश्यन्ति पादपाः ॥ १३
 पुण्यापुण्यैस्तथा गन्धैर्धूपैश्च विविधैरपि ।
 अरोगाः पुष्पिताः सन्ति तस्माज्जिघ्रन्ति पादपाः ॥ १४
 पादैः सलिलपानं च व्याधीनामपि दर्शनम् ।

व्याधिप्रतिक्रियत्वाच्च विद्यते रसनं द्रुमे ॥ १५
 वक्त्रेणोत्पलनालेन यथोर्ध्वं जलमाददेत् ।
 तथा पवनसंयुक्तः पादैः पिबति पादपः ॥ १६
 ग्रहणात्सुखदुःखस्य छिन्नस्य च विरोहणात् ।
 जीवं पश्यामि वृक्षाणामचैतन्यं न विद्यते ॥ १७
 तेन तज्जलमादत्तं जरयत्यग्निमारुतौ ।
 आहारपरिणामाच्च स्नेहो वृद्धिश्च जायते ॥ १८

C. 12. 6839
 B. 12. 164 18
 K. 12. 182 18

चापि (K₆ D₂ चापि) — ^a) D₇ स्वर्गस्त्वेन (for स्वर्ग
 स्त्वेन) D₈ सदाय (for विद्यते)

12 For the sequence in T G₁₋₃ 6, cf. v l 10
 — ^a) K₆ B₆₋₈ D₁₁ n₄ D₉ D₂ 8 8 M₁ 5-7 -निष्पेषै
 (B₁ 'नै'), D₅ नि शेषै, G₆ निक्षेपै (for -निष्पेषै)
 D₁₁ a₁ वायु सलिलनि (D₁₁ lacuna for 'लनि')प्येषै, D₈
 वाय्वभिसलिलस्पर्शैः ☞ Ca निष्पेषै कठोरं शब्दैः । ☞
 — ^b) K₁ फले, K₁ 7 V₁ B₀ 6-9 D₁₁ a₁ D₁₁ n₄
 D₅ D₂₋₆ 8 8 T G₁₋₃ 6 M₁ फल (for फल) D₇ T₁
 पुष्पैर (for पुष्प) — After 12, T₁ reads 15

13 For the sequence in T G₁₋₃ 6, cf. v l 10
 Ś₁ K₁ 2 4 7 om (hapl.) 13, G₁ om. (hapl.)
 13-14 — ^a) V₁ B₇₋₉ वन; B₈ (marg) वल्लिर,
 D₁₁ a₁ वल्लीर, D₁₁ विष्ट, D₁ 9 वल; D₆ फल (for
 वृद्धी) V₁ B₀ 2 (marg as in text) 9 D₆ चेष्टयते,
 D₁₁ विष्ट (for वेष्ट) V₁ B₀ 7 8 (marg as in
 text) 9 D₁₁ D₁ 9 वृक्ष (for वृक्ष) — ^b) D₂ न स;
 D₁ 6 9 नास्ति, D₇ T G₂ 8 6 M₁ 5-7 नापि (for न
 हि) D₂ हृष्टय, D₇ [अ]हृष्टय (for [अ]हृष्टय) D₈
 D₁ 9 तु (for च) D₁ 9 वै, D₆ [s]त्र; G₂ [s]स्ति
 (for सस्ति) B₀ नष्टयैश्च मार्गोऽस्ति, D₈ नात्रास्त्यदृष्टेश्च
 मार्गोऽत्र

14 For the sequence in T G₁₋₃ 6, cf. v l 10
 G₁ om 14 (cf. v l 13) — ^b) K₂ धूमैश्च; K₄
 धूपैश्च (for धूपैश्च) ☞ Cs पुण्यगन्धा कर्पूरचन्दनादि-
 रसगन्धा । अपुण्या मत्स्यादिगन्धा । बीज सुगन्धरसेनाभ्य
 ज्यान्वित सुगन्धमङ्कुर जनयति । विविधैर्धूपैरोगिणो भवन्ति ।
 अत्र वृक्षायुर्वेदविदा वचनम् — प्रापयेत्कदलीपत्रैः सर्पपेण धृत्वेन
 च । सर्वैर्धूप्यफलदा भवन्त्येते चिकित्सिते । इति । ☞
 — ^c) Ś₁ K₁ 2 सत (for सन्ति) K₇ D₁₋₇ 9 T G₂
 2 6 M₁ 5-7 भवत्पयोगः पुष्पाभ्यास

15 For the sequence in T G₁₋₃ 6, cf. v l 10
 T₁ reads 15 after 12 — ^a) K₂ 4 V₁ B₈ (marg ,

orig as in text) D₁₁ n₄ D₁₁ D₂ 8 8 7 T₁ G₁₋₃ 6
 M₁ 5-7 पानाच्च, D₁₁ पाद, T₂ पानाश्च (for पानं)
 — ^b) T₂ पृथिव्या (for व्याधीनाम्) K₆ 7 V₁ B₀ 7-9
 D₁₁ a₁ D₁₁ D₈ D₂ 8 7 8 T G₁₋₃ 6 M₁ 5-7 चापि;
 B₀ D₁₁ D₁₋₅ 9 चैव (for अपि) K₂ 6 V₁ B₀ 6-9
 D₁₁ a₁ D₁₁ n₄ D₈ D₂ 8 5-8 T G₁₋₃ 6 M₁ 5-7 दर्श-
 नात् (for 'नम्) ☞ Cs व्याधीना नरमूत्रेण मूलदत्तेन
 जनितानां दर्शनात् । । अत्रापि वृक्षायुर्वेदविदो

वदन्ति । अम्ल मधु मास च सविश्यासिञ्चेद्गुग्गुलुकमित्ति । ☞
 — ^c) Ś₁ K₂ क्रियातश्च; K₁ 4 क्रियतश्च, M₁ 6 क्रिया
 स्वाच्च (for क्रियत्वाच्च) ☞ Cv अविपानाद्वाधीनाम् ।
 व्याधीना प्रतिक्रिया मूले लवणरसादिदानेन । ☞ — ^d) Ś₁
 K₁ 2 वर्तते (for विद्यते) K₂ lacuna, T₂ M₇
 रसना, M₁ रसनाच्च (for 'न)

16 For the sequence in T G₁₋₃ 6, cf. v l 10
 — ^a) K₁ 2 4 D₂ T₂ वक्त्रेण (for वक्त्रेण) D₇ G₂
 वर्णेन, T G₁ 8 6 M₁ 5-7 नालेन (for नालेन) — ^b)
 G₂ यतोर्ध्वं (for यथोर्ध्वं) K₇ V₁ D₄₋₆ 9 आपिचेत्,
 T₁ G₂ 8 6 M₆ आददे (for आददेत्) — ^c) K₇ यथा
 (for तथा) — ^d) G₁ पादपा (for 'प')

17 For the sequence in T G₁₋₃ 6, cf. v l 10
 — ^a) K₆ V₁ B₀ 6-9 D₁₁ a₁ D₁₁ n₄ D₈ D₂ 8 8 8
 T G₁₋₃ 6 M₁ 5-7 सुखदुःखयोश्च ग्रहणाच्च (hypermetric),
 K₇ D₁ 9 ग्रहणाद्दुःखसुखयोश्च — ^b) Ś₁ K₁ विरोहनात्,
 T₂ M₁ 6 7 विरोहणात् (for विरोहणात्) — ^c) Ś₁
 K₁ D₇ T₁ G₂ 8 6 आचैतन्य; D₁₁ न चै' (for अचै')

18 For the sequence in T G₁₋₃ 6, cf. v l 10
 — ^a) Ś₁ K₁ 2 येन (for तेन) Ś₁ K₂ आदत्ते, K₇
 D₁₋₆ 9 आपीत्; T₂ G₁ आत्त हि, M₆ आत्त च (for
 आदत्त) — ^b) Ś₁ K₁ 2 B₈ (marg , orig as in
 text) D₁₁ Cpp जनयति; D₆ त जरति; D₇ T G₁
 8 6 M₁ 5-7 जरयते (M₇ 'यैने), G₂ जरयेद् (for
 जरयति) K₇ D₁ 9 अग्निरतरा, D₆ 'मारुत (for मा-

जङ्गमानां च सर्वेषां शरीरे पञ्च घातवः ।
 प्रत्येकशः प्रमिद्यन्ते यैः शरीरं विचेष्टते ॥ १९
 त्वक्च मांसं तथास्थीनि मज्जा स्नायु च पञ्चमम् ।
 इत्येतदिह संख्यातं शरीरे पृथिवीमयम् ॥ २०
 तेजोऽग्निश्च तथा क्रोधश्चक्षुरूपमा तथैव च ।
 अग्निर्जरयते चापि पञ्चाग्नेयाः शरीरिणः ॥ २१
 श्रोत्रं घ्राणमथास्यं च हृदयं कोष्ठमेव च ।

आकाशात्प्राणिनामेते शरीरे पञ्च घातवः ॥ २२
 श्लेष्मा पित्तमथ स्वेदो वसा शोणितमेव च ।
 इत्यापः पञ्चधा देहे भवन्ति प्राणिनां सदा ॥ २३
 प्राणात्प्रणीयते प्राणी व्यानाद्घ्रायच्छते तथा ।
 गच्छत्यपानोऽवाक्चैव समानो हृद्यवस्थितः ॥ २४
 उदानादुच्छ्वसिति च प्रतिभेदाच्च भापते ।
 इत्येते वायवः पञ्च चेष्टयन्तीह देहिनम् ॥ २५

रुतौ) — °) K1 ३ -परिणामाश्च; G2 'माणाश्च (for 'णामाश्च) — °) T2 स्नेहे (for स्नेहो) K3 बुद्धिश्च (for 'वृ')

19 For the sequence in T G1-3 ६, cf v 1 1G — °) T1 इत्येकश' (for प्र') K7 D1 ० G0 प्रपद्यते (for प्रमिद्यन्ते) D5 प्रत्यक्षेण प्रभेद्यते — °) G1 शरीरं (for 'र) K7 विचेष्टिते (for 'ष्टे)

20 °) V1 B8 Da4 D8 2 D4 त्वस्त्रास च, D5 त्वचा मांसं (for त्वक्च मांस) K7 D6 om च — °) Ś1 K1 ३ 4.7 V1 B8 Dn1 D8 (marg, orig as in text) D2 4.६ ० G1 स्नायुश्च (for स्नायु) Ś1 K1 ३ 7 D4 ० ० पचम' (for 'मम्) — °) G8 ० मन्ये तद् (for इत्येतद्) K4 ० V1 Bo ० १ ३ (marg as in text) ० Da8 a1 Dn1 n4 D8 D2 ३ ६-3 G2 ३ ० Cpp सघात (D7 'त); G1 सपात (for सध्यात) — °) K2 शरीर (for 'रे)

21 °) K2 7 D1 ० T2 M1 5-7 तेजोमिदस्, K4 ० V1 Dn1 n4 D8 D2 ३ ६-3 T1 G2 ३ ० तेजो अग्निस् (for तेजोऽग्निश्च) D5 तेजोऽग्निश्चमता क्रोधश्च ☞ Ca क्रोधमानसो विकारोऽपि तेजोवहुलेष्वेव देहेषु भवति नान्यत्रेति तस्यापि तैजसस्व मुनिनोक्तम् । ☞ — °) K1 चक्षु (for चक्षुर्) K6 ऊष्माश्च; Da4 उष्मा (for ऊष्मा) — °) Dn1 (sup lin, orig as in text) जनयते (for जर') K6 7 Bo ०-० Da8 a1 Dn1 n4 D8 D2 ३ ६ ३ यश्च; D4 ० चैव; D5 यश्च (for चापि) — °) K2 पचाग्नेय' (for 'या) K7 B8 (marg, orig as in text) D4 ० M1 ३ (sup lin) शरीरिणां; D7 T G1-3.० M5 'रत (for 'रिण)

22 °) K6 V1 Bo ०-० Da8 a1 Dn1 n4 Dn1 D2 ३ ३ ३ तथास्य (for 'श्) D7 T G1-3 ० अथवा घ्राणमास्य च — °) K7 D4 ० transp हृदय and कोष्ठम् K1 कोष्ठम्, K2 4 कंठम्, M1 कोष्ठम् (for कोष्ठम्) D6 हृद कोष्ठमेव च (sic) — D6 om (hapl.) 22°-23° V1 reads 22°-23° on marg. — °) K2

शरीर (for 'रे)

23 D6 om 23^{ab} (cf v 1 22) V1 reads 23^{ab} on marg — °) D7 श्लेष्म (for 'ष्मा) K2 M1 अथो (for अथ) B0 D5 स्नेहो (for स्वेदो) — °) D5 D7 T1 घसति (for भवन्ति)

24 °) Ś1 K1 ३ M7 प्राणीयते, K6 D8 D2 ३ प्रीणयते; K7 D2 ० प्राण', V1 Bo ० ३ ० D7 T G1 ३ ० प्राण'; B7 Dn4 G2 M5 7 (sup lin) प्रण'; Da8 प्रमाणयते, Da8 (also) a1 प्रमीयते (for प्रणी') G1 प्राणि, M1 7 देही (for प्राणी) — °) D7 T1 G2 ३ व्यानयते (for घ्रायच्छते) D5 तदा, D6 यदा; D7 T G1-3 ० सदा (for तथा) — 24^{cd} is damaged in B7 — °) K1 गच्छति (for गच्छति) K6 V1 Bo ० ३ (marg as in text) ० Dn1 D8 D2 ३ ३ ३ [S]चक्ष्वैव; Dn1 [S]धमश्चैव (hypermetric); D6 [S]वाक्चैव (for स्वाक्चैव) T G1-3 ० गच्छत्यपानेनावक्च — °) B0 हृद्यवस्थित', D5 हृदय' (for हृदय') D7 T G1-3 ० M5 समानेन समा(T2 M5 सम, G2 स हि)स्थित' ☞ Cp अवस्थित, अनियतक्रिय' । ☞

25 °) Da2 a1 D7 T G1-3 ३ M5 ० उच्छ्वसिति — °) K1 4 D4 प्रतिभेदाश्च, D7 T G2 ३ ० M5 वृत्तिभेदाच्च, G1 वृत्त' (for प्रति') B0 भारते (for भापते) — °) B0 M1 7 घातव' (for वायव) — °) G1 चेष्टायति (for 'ष्टे') Ś1 K1 ३ 4 हि; D7 T G1-3 ० च (for [ह]ह) B0 ३ (marg, orig as in text) G1 ३ ० Cpp देहिनां; D7 T1 G2 M5 'न (for 'नम्).

26 °) D5-7 T G1-3 ० M2 5-7 गुण (for -गुणान्) G8 om from वेत्ति up to विस्तर' (in 28^d) — °) G1 रसश्च (for रसं) K4 G1 चक्षु (sio), Da3 G2 चान्य'; Dn4 D8 चाय (for चान्य') — K6 V1 Dn1 n4 D8 D2 ३ ० M7 repeat, and Bo ०-० Da7 a1 M1 ० read, 26^{cd} after 28 V1 (first time) reads 26^{cd} on marg — °) T2 G1 M7 (first time) ज्योते' (for

भूमेर्गन्धगुणान्वेत्ति रसं चाद्भ्यः शरीरवान् ।
 ज्योतिः पश्यति चक्षुर्भ्यां स्पर्शं वेत्ति च वायुना ॥ २६
 तस्य गन्धस्य वक्ष्यामि विस्तराभिहितान्गुणान् ।
 इष्टश्चानिष्टगन्धश्च मधुरः कटुरेव च ॥ २७
 निर्हारी संहतः स्निग्धो रूक्षो विशद एव च ।
 एवं नवविधो ज्ञेयः पार्थिवो गन्धविस्तरः ॥ २८
 शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसश्चापां गुणाः स्मृताः ।
 रसत्रानं तु वक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु ॥ २९

रसो बहुविधः प्रोक्तः सूरिभिः प्रथितात्मभिः ।
 मधुरो लवणास्तिक्तः कषायोऽम्लः कटुस्तथा ।
 एषु पट्टिधविस्तारो रसो वारिमयः स्मृतः ॥ ३०
 शब्दः स्पर्शश्च रूपं च त्रिगुणं ज्योतिरुच्यते ।
 ज्योतिः पश्यति रूपाणि रूपं च बहुधा स्मृतम् ॥ ३१
 ह्रस्वो दीर्घस्तथा स्थूलश्चतुरस्रोऽणु वृत्तवान् ।
 शुक्लः कृष्णस्तथा रक्तो नीलः पीतोऽरुणस्तथा ।
 एवं द्वादशविस्तारो ज्योतीरूपगुणः स्मृतः ॥ ३२

C 12. 6855
B 12. 164 35
K 12. 182. 33

ज्योतिः) G₁ पश्यति D₁ T G₁ २ ६ M₁ (first time)
 रूपाणि (for चक्षुर्भ्यां) K₀ (first time) १ D_{n1} n₁
 D₃ (last four first time) D₂ (both times) ३ (first
 time) ४ ५ ६ (first time) ८ ज्योतिषा चक्षुषा रूप —^d)
 V₁ (first time) वाहिना, D_{n1} (first time) वा पुन,
 D₃ १ T G₁ २ ६ M₅ १ (first time) वायुत (for वायुना)
 — After 26, K₀ १ D_{n1} n₁ D₃ D₂-० ९ १ ns.

496* गन्ध स्पर्शो रसो रूपं शब्दश्चात्र गुणाः स्मृताः ।

[D₂ ० गन्धस्पर्शं D₁ श्रोत्रो (for रसो) K₁ D₁ ० ०
 चापि (for चात्र) K₀ गुणं स्मृतं (for गुणा स्मृताः)]
 On the other hand, D₁ T G₁ २ ६ M₅ १ ns. after 26

487* शब्द ज्योतिश्च तथा आकाशानु शरीरवान् ।

शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसो गन्धश्च भूगुणः ।

[(L 1) T₁ M₁ तथैव (for च तथा) D₁ आकाशस्य,
 G₂ आकाशं तु (for 'शाशु) — M₁ om line 2
 — (L 2) T₁ G₂ शब्दस्पर्शं (for शब्द स्पर्शश्च) G₂
 न्युश्च (for गन्धं) T G₁ ० M₅ भूगुणा (for 'ण)]

27 G₂ om 27 (cf. v 1 26) G₁ om 27^{ab}
 —^a) Ś₁ K₁ २ ४ V₁ D₁ T G₂ ० तत्र (for तस्य)
 —^b) Ś₁ D₁ M₁ विस्तराभिहितान्, K₁ D₃ विस्तरा
 (D₁ 'रान्)विहितान् (for विस्तराभि) —^c) G₁ तुष्टाश्
 (for इष्टश्च) —^d) D₁ T G₂ २ ६ मधुर कटुकस्तथा

28 G₂ om. 28 (cf. v 1 26) —^a) K₁ D₃ ०
 निर्हारी, D₁ निर्हारी, G₁ M₁ ० नीहारी (for निर्हारी)
 K₀ महित, D₁ १ महति, D₃ महत (for सहत)
 —^b) Ś₁ K₁ २ ४ विपद्, D₀ विरपद् (for विशद)
 D₂ वा (for च) —^d) G₂ पार्थिवे (for 'वो) D₃
 विस्तरान् (for 'र) — After 28, K₀ V₁ D_{n1} n₁
 D₃ D₂ ० M₁ repeat, while Bo ०-१ D₁ १ M₁ ०
 read, 26^{cd}.

29 K₁ D₂ ० ० ० om 29^{ab}. —^a) D₁ D₃ G₂
 M₁ स्पर्शं (for स्पर्शं) G₂ om च —^b) D₁
 रस (for रसश्च) K₄ ० Bo ०-१ D₁ १ D_{n1} n₁
 D₃ Cp चापि (for चापां) K₀ गुणं स्मृतं —^c)
 K₁ D₁ १ १ T₁ G₂ २ ६ च (for तु) D₀ सतान च
 प्रवक्ष्यामि —^d) K₄ निगदित (for 'दत्त)

30 ^b) K₄ ० Bo ०-१ D₁ १ D_{n1} n₁ D₃ D₂ २ ३
 ऋषिभिः (for सूरिभिः) K₁ प्रथितात्मभिः, M₁ प्रस्थि
 तां (for प्रथितां) —^c) D_{n1} स्निग्धं (for तिक्तः)
 —^d) B₃ (marg as in text) तदा (for तथा)
 —^e) K₁ B₀ (marg, orig as in text) D₁ ० १ १
 T G₁-३ ० M₁ १-१ एव (for एषु).

31 K₁ om 31^{ab} —^a) D₃ स्पर्शं (for स्पर्शश्च)
 D₁ T₂ रूपश्च (for रूपं) —^b) D₃ om ज्योति
 K₂ एव च (for उच्यते) —^c) T₂ G₁ ज्योति
 (for ज्योतिः) D₁ पश्यति (for पश्यति) —^d)
 B₁ ० श्रुतं (for स्मृतम्) Ś₁ K₁ २ ४ रूपं बहुविधं
 स्मृतः; T₂ रूपं बहुविधात्मक

32 ^a) K₁ तथा स्थूल, D₁ T G₁-२ ० M₅ कृश
 (G₁ 'श) स्थूलश्च (for तथा स्थूलश्च) —^b) V₁ B₀ ३
 (marg as in text) ० [S]य, D₁ T G₁-३ ० M₅ च;
 M₂ सु (for णु) Ś₁ K₁ २ ४ [S]नुवर्तुल, D₁
 [S]नुवृत्तवान् (for णु वृत्तं) B₀ अतुल (for वृत्तवान्)
 — For the sequence of st. 32^{cd}-38^{ab} in K₀ B₀-१
 D₁ १ D₃ D₂ २ ३ ० १ M₁ ० १, of the tabular state-
 ment on p 1012 —^c) D₃ पीतो (for रक्तो)
 —^d) D₃ रक्तो नील (for नील पीतो) K₁ स्मृत
 (for तथा) D₃ नीलपीतारुणस्तथा — After 32^{cd},
 V₁ Bo D_{n1} n₁ D₃ ० read 34^{ab} K₁ om 32^{cd} D₁
 om 32^{cd}-34^d V₁ reads 32^{cd}-33^d on marg —^e)
 K₀ Bo ०-१ D₁ १ D_{n1} n₁ D₃ D₂-० ९ १ पोटश (for

शब्दस्पर्शौ तु विज्ञेयौ द्विगुणो वायुरुच्यते ।
वायव्यस्तु गुणः स्पर्शः स्पर्शश्च बहुधा स्मृतः ॥ ३३

कठिनश्चिकणः श्लक्ष्णः पिच्छलो मृदुदारुणः ।
उष्णः शीतः सुखो दुःखः स्निग्धो विशद एव च ।

द्वादश) — G₁ om (hapl) 32^r-34^e — 7) Da₄
D₅ c s ज्योती (Da₄ 'ति) रूपो, T G₂ s c M₁ s-7

ज्योतिषोपि (G₂ 'वापि) (for ज्योतीरूप) K₁ s गणः,
D₅ गुणा (for गुण)

Tabular Statement

showing sequence of st. 32rd-38th in K₆ B₆₋₉ Da₃ a₄ D₅ D₂ s. c. s M₁ c r

K ₆	32 rd	34 ^{ab}	32 ^{er}	35	—	36	37	490*	33 rd	34 ^{ed}	—	33 ^{ab}	—	34 ^{er}	38 th
								lines 1, 4							
B ₆₋₉	32 rd	34 ^{ab}	32 ^{er}	35	—	36	37	490*	33 rd	34 ^{ed}	488*	33 ^{ab}	—	34 ^{er}	38 th
Da ₃	32 rd	34 ^{ab}	32 ^{er}	35	—	36	37	490*	33 rd	34 ^{ed}	—	33 ^{ab}	—	34 ^{er}	38 th
								lines 1, 4							
Da ₄	32 rd	34 ^{ab}	32 ^{er}	35	—	36	37	490*	33 rd	34 ^{ed}	488*	33 ^{ab}	—	34 ^{er}	38 th
D ₅	32 rd	34 ^{ab}	32 ^{er}	35	—	36	37	490*	33 rd	34 ^{ed}	488*	33 ^{ab}	—	34 ^{er}	38 th
D ₂	32 rd	34 ^{ab}	32 ^{er}	35	—	36	37	490*	33 rd	34 ^{ed}	—	33 ^{ab}	—	34 ^{er}	38 th
								lines 1, 4							
D ₅	32 rd	34 ^{ab}	32 ^{er}	35	—	36	37	490*	33 rd	34 ^{ed}	488*	33 ^{ab}	—	34 ^{er}	38 th
D ₅ s	32 rd	34 ^{ab}	32 ^{er}	35	—	36	37	490*	33 rd	34 ^{ed}	488*	33 ^{ab}	—	34 ^{er}	38 th
								lines 1, 4							
M ₁	32 rd	—	32 ^{er}	35	489*	36	—	—	33 rd	34 ^{ed}	—	—	34 ^{ab}	34 ^{er}	38 th
M ₆	32 rd	—	32 ^{er}	35	489*	36	—	—	33 rd	34 ^{ed}	—	—	34 ^{ab}	34 ^{er}	38 th
M ₇	32 rd	—	32 ^{er}	35	—	36	—	—	33 rd	34 ^{ed}	—	—	34 ^{ab}	34 ^{er}	38 th

33 For the sequence in K₆ B₆₋₉ Da₃ a₄ D₅ D₂ s c s M₁ c r, of the tabular statement above D₇ G₁ om 33 (of v l 32) T₂ M₁ s-7 om. 33^{ab} V₁ reads 33 on marg. Bo Dn₄ read 33^{ab} after 488* —^a) B₆ शब्द (for शब्द) K₄ V₁ Dn₁ n₄ D₂ s c s च (for तु) K₆ वायव्यस्तु गुणः स्पर्शः; K₇ D₂ शब्द (D₂ 'न्द) स्पर्शोत्र विज्ञेयो, T₁ G₂ s c शब्दः स्पर्शश्च वायव्यो — T₁ G₂ s c om 33^{bd} —^b) Dn₄ द्विगुणौ K₆ V₁ Bo c s Da₃ a₄ Dn₁ n₄ D₅ D₂ s c s इत्युत् (for उच्यते) — Bo om 33rd —^c) Ś₁ K₁ s गण स्पर्श, K₇ M₆ गुणस्पर्श (M₆ 'र्श) (for गुण स्पर्श) T₂ शब्दस्पर्शश्च वायव्यौ, M₂ शब्दस्पर्शो तु वायव्यौ —^d) K₁ स्पर्शाश्च, M₆ स्पर्श (for स्पर्शाश्च) K₇ D₅ D₂ s तु (for च) D₅ बहुविस्तर (for बहुधा स्मृत) K₁ G₂ स्मृता; M₆ स्मृत (for स्मृत)

D₂ s c s M₁ c r, of the tabular statement above K₁ r om 34^{ab}, D₇ om. 34^{abd}, G₁ om 34^{abd} (of. v l 32) V₁ Bo Dn₁ n₄ D₂ s read 34^{ab} after 32rd T G₂ s c transp 34^{ab} and 34^{ed} —^a) K₁ श्लक्ष्णा, V₁ स्निग्ध, Bo चक्षु (for श्लक्ष्णा) —^b) Ś₁ K₁ पिच्छलो, K₆ V₁ Bo c-s Da₃ Dn₁ n₄ D₅ D₂ s c s T G₂ s M₁ s c पिच्छिलो, Da₄ पिच्छिलो; G₂ पिच्छिलो (for पिच्छलो) K₁ lacuna, K₄ r D₇ T₁ G₁-s c मृदुदारुणौ; D₅ c s दारुणो मृदुः; T₂ मृदुदारुणौ (for मृदुदारुण) — Bo om. 34^{ed} —^c) G₂ उष्ण (for उष्ण) Da₃ a₄ पीत; D₅ शीत; D₂ सीत (for शीत) D₅ T₁ सुख दुःख, T₂ सुखस्निग्धो, G₂ सुखो दुःख (for सुखो दुःख) —^d) T₂ दुःखो (for स्निग्धो) Ś₁ K₂ s D₅ D₂ s विषद (for विशद) — After 34^{ed}, K₆ r Bo c-s Da₃ a₄ Dn₁ n₄ D₅ D₂ s c s ins.

एवं द्वादशविस्तारो वायव्यो गुण उच्यते ॥ ३४
तत्रैकगुणमाकाशं शब्द इत्येव तत्स्मृतम् ।
तस्य शब्दस्य वक्ष्यामि विस्तरं विविधात्मकम् ॥ ३५
षड्ज ऋपमगान्धारौ मध्यमः पञ्चमस्तथा ।

धैवतश्चापि विज्ञेयस्तथा चापि निपादकः ॥ ३६
एष सप्तविधः प्रोक्तो गुण आकाशलक्षणः ।
त्रैस्वर्येण तु सर्वत्र स्थितोऽपि पटहादिषु ॥ ३७
आकाशजं शब्दमाहुरेभिर्वायुगुणैः सह ।

C. 12 6863
B 12. 164 42
K 12. 162 40

488* तथा खरो मृदु श्लक्ष्णो लघुर्गुरुत्वरोऽपि च ।

[Ds यथा (for तथा) Ds तथाप्यवरो (hypermetrio) (for तथा खरो) Bo 6-9 Ds मृदुलक्ष्णो (for मृदु श्लक्ष्णो) Ds श्लक्ष्णो Ds गुण आकाशमन्त्र (for the post half)]
—After the above, Bo Dn1 read 33^{ab} K4 om 34^a —^a) Ś1 K1.6 V1 B6-9 Das a4 Dn4 Ds D2 3 3 Cnp एत्रमेकादशविधो (Ś1 K1 V1 B6-9 Das a4 'गुणो), K7 D1.6 9 एव दशैकविस्तारो, Bo Dn1 एव द्वादशधा स्पर्शो —^b) K6 एव च (for उच्यते)

35 For the sequence in K6 B6-9 Das a4 Ds D2 3 3 M1.6 7, of the tabular statement on p 1012 Bo om 35-37 —^a) Ś1 K1.3 4 7 D2 9 तत्रैक (for तत्रैक) G1 तत्रैकगुण आकाश —^b) Ś1 K2 तु स्मृत, K7 D2 7 T2 G1-3 6 M1 सस्मृत, Das a4 तस्मृति, D2 9 Ms 6 स स्मृत, D6 तच्छ्रुत, T1 सस्मृत (for तस्मृतम्) —^a) Ś1 K1 2 D6 T2 M1 6 विस्तार, D6 स्वरूप (for विस्तर) Das a4 M1 बहु धात्मक (for विविधा) T1 G2 8 6 विस्तरं विविधं स्मृत ॐ Cp विविधात्मक प्रतिभेदमनेकावान्तरप्रतिभे दम् । ॐ —After 35, K7 Das D2 9 M1.6 ins

489* शान्तो वोरश्च मृदश्च तानसवर्षजस्तथा ।

[K7 D2 9 अमहर्षजस् (for असव)]

36 For the sequence in K6 B6-9 Das a4 Ds D2 3 3 M1.6 7, of the tabular statement on p 1012 Bo om 36 (of v 1 35) —^a) Ds स्वज्ञो, T2 षड्ज (for षड्ज) K6 7 V1 B8 Dn1 D2 5 T2 गान्धारो (K6 D1 'रा; T2 'र) (for 'रौ) Ś1 K1.3 षड्जोपर्यमगान्धारौ, D7 T1 G1-3 6 षड्जस्वरूपमगां, M1.6-7 षड्जपर्यमौ सगा —^b) T1 मध्यम (for 'म) K6 V1 B6-9 Das a4 Dn1 n4 Ds D2 3 3 6 8 G1 धै (G1 धै)वतस् (for पञ्चमस्) —^a) Ś1 K1 2 4 दैव तश्च, K6 V1 B6-9 Das a4 Dn1. n4 Ds B2 3 3 6 8 G1 पञ्चमश्च, T1 धैवत, T2 दैवतैश्च, G2 सैवतश्च; M5 दैवतस् (for धैवतश्च) Ms तु (for च) D7 T G1-2 6 M1 6-7 निपादश्च (for [अ]पि विज्ञेयस्) K7 D2 9 अत पर तु विज्ञेयो —^a) K6 निपादवत्, V1 B6-9 Dn1. n4 Ds D2 3 3 6 8 'दवान् (for 'दक) K7

D2 9 निपादो धैवतस्तथा, D7 T G1-3 6 ससैते शब्दजा गुणा, M1 6-7 द्वादशैते गुणा स्मृता ॐ Cp हृत्कण्ठ रसनातालुदन्तनासाम्य उच्चरन् । षड्म्यो जायत इत्येव स्वर पङ्क्तौ विधीयते ॥ नाभिदेशास्समुत्थाय कण्ठशीर्षमाहृत । नदनृपभवद्यस्मादपमोऽयमत स्मृत ॥ धमन्योत्थाय गान्धार्या कण्ठशीर्षाहत स्वर । व्यक्तिमेति तत्सखेन गान्धार इति कथ्यते ॥ नाभिदेशास्समुत्तिष्ठुरकण्ठममाहृत । यस्मान्नदति मध्यस्थस्त स्मान्मध्यम उच्यते ॥ नाभिदेशादाभाळमयं तारतयोरित्यत । उद्विभास्त्युच्चरन्धीवानतो धैवत उच्यते ॥ नामेरुदरहृत्कण्ठान तीत्येप समुच्चरन् । मूर्धान पञ्चम स्थान प्राप्त पञ्चम उच्यते ॥ स्वरसंधिश्च शेषेषु यस्मादेव निपीदति । निपीदन्ति स्वराश्चा स्मिन्नियुक्तोऽसौ निपादवान् ॥ मयूरो गोरज क्रोञ्च कोकिलो वाजिकुञ्जरो । खन्त्यमी क्रमादेवानसस पङ्क्तादिकान्स्वरान् ॥ ॐ

37 For the sequence in K6 B6-9 Das a4 Ds D2 3 3 M1.6 7, of the tabular statement on p 1012 K7 Bo D2 9 M1 6 7 om 37 (for Bo, of v 1 35) —^a) D6 एव (for एष) G2 एष ते धर्मराजोक्त —^b) D7 T G1-3.6 शब्द (for गुण) K6 V1 B6-9 Das a4 Dn1 n4 Ds D2 3 3 6 8 'सभव', D7 T1 G6 लक्षण (for लक्षण) —^a) K2 त्रैस्वर्येण; K4 6 V1 B6-9 Das Dn1. n4 Ds D2 3 3 6 8 Ms Cn ऐश्वर्येण, G1 त्रैस्वर्येण (for त्रैस्वर्येण) ॐ Ca त्रैस्वर्येणिति । उच्चार मेदानु मन्द्रमध्यतारास्तु त्रय स्वरा एव त्रैस्वर्यम् ॥ Cn ऐश्वर्येण व्यापकत्वेन । ॐ —^a) D7 G1 8 Ms स्थितोऽपि; T स्थितोय; G6 स्थितोस्थि (for स्थितोऽपि) —After 37, Ś1 K1 2 4 6 7 V1 B6-9 Das a4 Dn1. n4 Ds D2-9 ins

490* मृदङ्गमेरीशङ्खानां स्तनयित्तो रयस्य च ।
य कश्चिच्छ्रूयते शब्द प्राणिनोऽप्राणिनोऽपि वा ।
एतेषामेव सर्वेषां विषये सप्रकीर्तित ।
एवं बहुविधाकार शब्द आकाशसभव ।

[K7 D2 9 om. line 1 — (L 1) K2 Ds1 -शुभ्रानां, Ds 7 -सजात (for -शङ्खानां) — Ś1 K1 2 4 6 V1 B6-9 Das a4 Ds D2 3 3 6 8 om lines 2-3 — (L 2) K7 D4 5 7 9 प्राणिजोप्राणिजोपि वा (for the post half) — (L 3) Dn1 विषयै D7 स प्रकीर्तित (for सप्र) — (L 4) K7 D2 5 7 9 एव बहुविधो ज्ञेय (for the prior half) K7 D2 9 आकाश (for आ) Ś1 K1 2 4 'सस्थित' (for 'सभव.).]

अव्याहृतैश्चेतयते न वेत्ति विषमागतैः ॥ ३८
आप्यायन्ते च ते नित्यं घातवस्तैस्तु धातुभिः ।

आपोऽग्निर्मारुतश्चैव नित्यं जाग्रति देहिषु ॥ ३९

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि सप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७७ ॥

१७८

भरद्वाज उवाच ।

पार्थिवं धातुमाश्रित्य शारीरोऽग्निः कथं भवेत् ।
अवकाशविशेषेण कथं वर्तयतेऽन्निलः ॥ १

भृगुरुवाच ।

वायोर्गतिमहं ब्रह्मन्कीर्तयिष्यामि तेऽनघ ।

प्राणिनामनिलो देहान्यथा चेष्टयते बली ॥ २
श्रितो मूर्धानमग्निस्तु शरीरं परिपालयन् ।
प्राणो मूर्धनि चाग्नौ च वर्तमानो विचेष्टते ॥ ३
स जन्तुः सर्वभूतात्मा पुरुषः स सनातनः ।
मनो बुद्धिरहंकारो भूतानि विषयाश्च सः ॥ ४

38 For the sequence in Ks Bc-9 Das a4 Ds D2 s c, s M1 c 7, cf. the tabular statement on p 1012 T G1-3, c Ms om 38^{ab} —^a) Bc 7 s (marg as in text) o Das a4 Cpp आकाश शब्दमाहुस्तु ☞ Cp आकाश शब्दमाहुरिति पाठे गुणगुणिनोस्त्रादात्म्यात् । ☞ —^b) K2 s Bc (marg as in text) Ds 7 शब्द (for वायु) —^c) K1 अव्याहृतैश्; T2 अव्याहृतैश्, C s p अव्याहृतैश् (as in text). Ms अव्यहृतं च दयते ☞ Ca अव्याहृतै समतया स्थितै ॥ Cs भूतमाप्त्योपेतै । ☞ —^d) Kc नवैति; Dc नवभिर् (for न वेत्ति) Kc Bo Ds s विषमा गती; K1 Dn1 n4 Ds c c Cn 'मस्यितै; Das a4 विषमागत; D2 विषमागत; Ds 'ये क्षित, D1 T G1-3 c 'माहृतै (G1 'ते); Cnp 'मागतै (as in text) ☞ Cn विषमा गतीरिति गौडपाठस्तु प्रामादिक । ☞

39 ^a) K1 आपायः; K4 7 V1 Bo c-9 Das a4 Dn4 D2-4, o Ms 7 आप्यायते (Das 'यते), M1 आख्यायते (for आप्यायन्ते) K1 Dn1 n4 Ds c c तैर्, Bo वै (for ते) Ds इत्येतै कार्पैर्नित्य —^b) K1 D4 c o ते तु, Bc (marg as in text) तस्य (for तैस्तु) Ds 'हेतुभिः; D1 T G1-3 c M1 c-7 पचभि (for धातुभि) —^c) K1 आपोभिः; K2 T2 आपोभि (for आपोऽभिर्) Dn1 चापि (for चैव) —^d) G1 जगति (for जाग्रति) — After 39, K4 c V1 Bo. c-9 Das a4 Dn1 n4 Ds D2 s s-3 Cn ins

491* मूलमेते शरीरस्य व्याप्य प्राणानिह स्थिता ।

[Das Dn4 Dc s प्राणा (for प्रणान्) Dn4 इहास्थिता (for इह स्थिता) D1 स्थिता]

Colophon — Sub-parvan Ś1 K1. 2 4 c 7 Bo c-8 Das a4 Dn1 n4 Ds D2-9 T G1-3 c M1 s-7 मोक्षधर्म — Adhy name Ś1 K2 s Bc-9 Das D2 s भृगुमारद्वाजसवाद; K1 c, 7 V1 Bo Dn4 Dn1 Ds2 Ds. 4 भृगु भरद्वाजसवाद, Ds1 Dc s o अ(Dc भा)रद्वाजसवाद; M1 7 भृगुभरद्वाजसवादे वृक्षचैतन्यस्य संवाद, Ms भृगुभरद्वाजसवादे वृक्षचैतन्यप्रतिपादनं, Ms 'सवादे वृक्षचैतन्यपाद — Adhy no (figures, words or both) Dn1 11, Dn4 Ds2 D1 T1 G1 s. c M1 c-7 10, T2 G2 24. — Śloka no Ś1 Ds 43, Dn1 n4 44

178

1 K1 Dn4 Ds1 Ds G1 भारद्वाज उवाच (for भर'). —^a) Kc 7 V1 Bo c-9 Das a4 Dn1 n4 Ds D2 s s c s o M1 c 7 आसाद्य (for 'श्रित्य) —^b) Ś1 Kc. 7 शरीरो, T2 G1 शरीरे (for शारीरो) Kc Bo c 7 s (marg as in text) Das (also as in text) a4 Dn1 n4 D2 s s s प्रभो, K1 D4 c o विभो (for भवेत्) —^c) G2 अवकाशा; G3 'काश (for 'काश)

2 ^a) G1 गतिमहद् (for 'मह) Ś1 K1 s विद्वन् (for ब्रह्मन्) D1 वायवोतिमहद्ब्रह्मन् —^b) K4 c Bc-9 Dn1 n4 Ds D2 s s s कथयिष्यामि (for कीर्त') —^c) K1 V1 Bo s (marg as in text) o Ds o Gs देहाद् (for देहान्) —^d) Ś1 K1 2 4 वर्तयिते (slo) (for चेष्टयते)

3 ^a) K1 Dc आत्मा (for अग्निस्) Ds अग्नि स्थितो हि मूर्धानं —^b) Ms शारीरं ☞ Cp. शारीरः इत्यभ्य-

एवं त्विह स सर्वत्र प्राणेन परिपाल्यते ।
 पृष्ठतश्च समानेन स्वां स्वा गतिमुपाश्रितः ॥ ५
 वस्तिमूलं गुदं चैव पावकं च समाश्रितः ।
 वहन्मूत्रं पुरीषं चाप्यपानः परिवर्तते ॥ ६
 प्रयत्ने कर्मणि नले य एकस्त्रिषु वर्तते ।
 उदान इति तं प्राहुरध्यात्मविदुषो जनाः ॥ ७
 संधिष्वपि च सर्वेषु संनिविष्टस्तथानिलः ।

शरीरेषु मनुष्याणां व्यान इत्युपदिश्यते ॥ ८
 धातुष्वश्रितु विततः समानेन समीरितः ।
 रसान्धातुंश्च दोषांश्च वर्तयन्नवतिष्ठति ॥ ९
 अपानप्राणयोर्मध्ये प्राणापानसमाहितः ।
 समन्वितः स्वधिष्ठानः सम्यक्पचति पावकः ॥ १०
 आस्यं हि पायुसंयुक्तमन्ते स्याद्गुदसंज्ञितम् ।
 स्रोतस्तस्मात्प्रजायन्ते सर्वस्रोतांसि देहिनाम् ॥ ११

C 12. 6876
 B 12. 165 11
 K 12. 183 11

निलयोर्विशेषणम् । ॐ — °) G₁ प्राणे (for प्राणो) D₅ वायौ (for चाप्रौ) D₁ प्राणे मूर्द्धा पिशाचौ च — °) T₁ वर्धमानो (for वर्तं)

4 °) M₁ भूतानां (for 'स्मा) — °) D₁ च (for स) G₂ *नात्मन (for सनातन) ॐ C_v जन्त्वादीना वाय्वधीनत्वाद् स जन्तुरित्याद्युक्तम् । सनातनपुरपत्य तु वाय्वधीनत्व वद्वक्त्रिवाशाज्जेयम् । ॐ — °) D₁ *भूतानां (for 'नि) K₄ ० B₇ D₁ D₁ ६ G₁ विषयश्च, D₂ 'याश्च (for 'याश्च)

5 °) K₇ D₁ ० ० सर्वं तु (for त्विह स) K₀ च (for स) B₉ (marg as in text) समस्त च (for स सर्वत्र) — °) D₁ प्राणिन (for प्राणेन) K₄ D₁ न₁ परिपाल्यते (for 'पाल्यते) — °) D₅ D₇ T₂ G₁₋₃ कोष्ठतश्च (for पृष्ठं) K₄ ० V₁ B₀ ०-० D₁ १ D₁ न₁ D_{2-०} ० ० तु (for च) K₂ D₁ समानेन, K₇ D₁ १ ० 'नस्तु; D₀ समान * (for 'नेन) ॐ C_p समानेन सर्वदेशमधारिणा । ॐ — °) K₀ V₁ B_{0-०} D₁ १ D_{2-०} १ ० अपाश्रित (for उपां), D₇ T₁ G₂ स्वा गतिं समुपाश्रित, G₁ स्वांग स्वांगमपाश्रित; G₂ ० स्वां स्वां च गतिमाश्रित

6 °) K₄ ० १ V₁ B₀ ०-० D₁ १ D₁ न₁ D₂ D₂ १ १-१ T₁ G₂ ० M₅ वस्ति; G₂ वस्तिर (for वस्ति) D₁ गत (for गुदं) — °) B₀ ० (marg as in text) D₁ १ M₀ पावक (for 'क) K₀ V₁ B₀ ०-० D₁ १ D₁ न₁ D₂ D₂ १ १ १ समुपाश्रित (for च समां) — °) K₁ १ D₁ १ ० M₁ वहन्मूत्र; D₇ T₁ G₂ सविषमूत्र (for वहन्मूत्र) K₀ D₅ C_{np} शरीर (for पुरीष) — °) G₂ अपान V₁ प्रवर्तते (sub-metric); B₀ सप्रवर्तते (for परिवर्तते).

7 °) D₅ पृष (for एकस्त्र) — °) K₇ D_{1-०} ० उदानम् (for 'न) D₁ D₇ सप्राहुर (for सं प्रां) — °) D₇ T₁ G₁₋₃ ० M₁ ६-१ कुशला (for विदुषो).

M₁ ६-१ नरा (for जना) D₅ corrupt ॐ C_n अध्यात्मविदुषः, सकाशाच्छ्रुत्वेति शेष ॥ C_p अध्यात्मविदुष इति प्रथमार्थे द्वितीया । ॐ

8 D₅ om 8 — °) Ś₁ K₁ १ ४ तथानले (for 'निल) — °) Ś₁ K₁ १ शरीरे यो (for 'रेषु) — °) D₁ उपदिश्यति (for 'श्यते)

9 °) D₁ च (for तु) D₇ T₁ G₂ स धातुष्वश्रित वितत — °) D₅ om (hapl.) from समा up to प्राणापान (in 10^b) D₇ T₁ G₁₋₃ ० M₀ १ (sup in, orig as in text) समानोऽपि (G₁ १ M₀ 'पि) (for 'नेन) — °) T₁ रस धातुश्च; G₁ रसगंधांश्च (for रसान्धातुश्च) T₁ G₂ स (for च) M₁ दोषाणां (for दोषांश्च) — °) D₅ अवतिष्ठते; D₇ T₁ G₂ एव तिष्ठति (for अवति)

10 D₅ om up to प्राणापान (cf v 1 9) — °) Ś₁ K₁ १ व्यानोदान; G₈ प्राणापान, M₅ प्राणापान (for 'पान) D₅ समाहिता; G₂ 'श्रित (for 'हित) — °) B₈ (marg, orig as in text) समिधित (for समन्वित) K₄ ० V₁ B₀ ० १ १ (marg as in text) १ D₁ १ D₁ न₁ D₂ D₂ १ १ १ १ स्वधिष्ठान, K₇ D₁ १ स्वधिष्ठाने, D₇ T₁ G₁₋₃ ० M₁ ६-१ समानेन (for स्वधिष्ठान) — °) Ś₁ K₁ १ ४ चानल (for पावक.) ॐ C_n अधिष्ठान नाभिसपन्दल समन्वित समाश्रित पचति । अष्टादिकमिति शेष । यद्वा । समन्वित एकीभावेन युक्त समानत्व गत इत्यर्थः । अधितिष्ठति व्यापारवान्भवत्यनेनेति जीवनमन्नमधिष्ठानम् । ॐ

11 D₅ om 11 — °) K₇ D₁ १ T₂ G₁ १ C_{np} आस्यादि; D₅ आस्यादि (for आस्य हि) K₂ १ D₁ १ G₁ १ वायुसंयुक्तम्; K₄ ० V₁ B₀ ०-० D₁ १ D₁ न₁ D₂ D₂ १ १ १ पायुप (K₀ 'पा) र्यतम् (for पायुसंयुक्तम्). — °) V₁ B₀ १ १ D₅ (marg as in text) श्रोतस् (for श्रोतस्) K₁ १ D₀ M₁ १ १ श्रो (D₀ श्रो) वसो-

प्राणानां संनिपाताच्च संनिपातः प्रजायते ।
 ऊष्मा चाग्निरिति ज्ञेयो योऽन्नं पचति देहिनाम् ॥ १२
 अग्निवेगवहः प्राणो गुदान्ते प्रतिहन्यते ।
 स ऊर्ध्वमागम्य पुनः समुत्क्षिपति पावकम् ॥ १३
 पक्षाशयस्त्वधो नामेरुर्ध्वमामाशयः स्थितः ।
 नाभिमध्ये शरीरस्य सर्वे प्राणाः समाहिताः ॥ १४

प्रसृता हृदयात्सर्वे तिर्यगूर्ध्वमधस्तथा ।
 वहन्यन्नरसान्नाढ्यो दश प्राणप्रचोदिताः ॥ १५
 एष मार्गोऽथ योगानां येन गच्छन्ति तत्पदम् ।
 जितकृमासना धीरा मूर्धन्यात्मानमादधुः ॥ १६
 एवं सर्वेषु विहितः प्राणापानेषु देहिनाम् ।
 तस्मिन्स्थितो नित्यमग्निः स्थाल्यामिव समाहितः ॥ १७

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि अष्टसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७८ ॥

स्मात् (for स्रोतस्स्मात्) D₃ प्रजायते (for 'यन्ते')
 D₂ श्रोतोस्त्रेज्जायते (s₁₀) —^d) D₄ ० ० श्रोतांसि
 (for 'स्रो') D₁ देहिन (for 'नाम्')

12 K₁ om (hapl) 12 —^a) Ś₁ K₁ ३ ४ G₂
 संनिपातश्च (Ś₁ 'ताश्च'); T₂ G₁ ३ ० M₁ 'ताद्य (for
 'ताद्य) —^b) Ś₁ K₁ ३ ४ निपाता (K₂ ४ 'त)श्च (for
 संनिपातः) B₂ D₂ ३ ३ संनिपातश्च जायते ☞ C₂ ३
 स्वस्वस्थानपरित्यागेन धातुवैपस्यादेकत्र भेलन संनिपात । ☞
 —^c) D₂ D₂ ३ ३ उष्मा, D₁ औष्मा (for ऊष्मा)
 K₀ स्वप्तिर, D₁ T G₁-३ ० M₂ सोप्तिर (for चाग्निर)
 —^d) Ś₁ K₁ ३ D₁-० M₁ १ सोन्न (for योऽन्नं) D₂
 देहिन, D₄ 'नो (for 'नाम्)

13 ^a) T₂ -सह, G₂ M₁ वहं (for वह) G₀
 प्रवहणो (for वह प्राणो) K₀ D₂ अग्निरेव चहि (D₂
 'रेव हरत्)प्राणो ☞ C₂ अग्निवेगवह । अग्निना सहितो
 वेगोऽग्निवेग, त वहतीत्यग्निवेगवह । ☞ —^b) D₂
 गुणांते, D₂ गुदांत (for गुदान्ते) —^c) D₁ और्ध्वम्
 (for ऊर्ध्वम्) K₁ ऊर्ध्वमागम्य च पुन —^d) K₁
 समुत्क्षिप्यति (for 'पति) D₂ पावनं; D₁ T₂ पावक
 (for पावकम्) ☞ C₂ समुत्क्षिपति सदीपयति । ☞

14 ^a) D₁ T₁ G₂ ततो, G₁ तयो (for स्वधो)
 K₁ ३ नामे (s₁₀), K₄ ० V₁ B₀ ० (marg as in text)
 १ ० D₂ ३ ३ D₁ ३ ३ D₂ ३ ३ G₁ M₁ नाम्याम्, B₂
 नाढ्या; B₂ (marg) D₁ T G₂ ३ ० M₂ १ नाम्या (for
 नामेरु) —^b) D₂ ऊर्ध्वम्, D₁ और्ध्वम् (for ऊर्ध्वम्)
 K₁ D₄ आमाशय (D₄ 'या); C₂ पक्षाशय (for आमा
 शय) D₁ T G₁ ३ ० M₁ ३ ० स्मृत (for स्थित)
 —^c) K₁ ३ नाभिमध्ये, T₂ नाभिमध्ये (for नाभिमध्ये)
 —^d) G₂ M₁ सर्वे (for सर्वे) K₀ V₁ B₀ ०-३ D₂
 ३ ३ D₁ ३ ३ D₂ ३ ३ ३ च सस्थिता, K₁ D₄ ० ०
 प्रतिष्ठिता; D₁ G₂ तदाश्रिता; T₁ G₁ ३ ० M₁ ० १

समाश्रिता, T₂ तदाश्रया, M₂ समाश्रिता (for समा
 हिता)

15 K₁ om. (hapl) 15 B₁ partly damaged
 —^a) K₀ १ B₀ ३ D₂ ३ ३ D₁ ३ ३ D₂ ३ ३ ३
 प्रस्थिता; V₁ B₀ १ ३ (marg) ० आस्थिता, M₁
 प्रसृतो (for प्रसृता) K₁ B₀ D₀ १ T₁ G₁ सर्वाद; D₂
 T₂ G₂ सर्वा (for सर्वे) —^b) D₁ और्ध्वम् (for
 ऊर्ध्वम्) —^c) G₂ वहति (for 'न्ति) D₂ G₂ अन्न
 रसो (for 'सान्) T₂ नाढ्यो, G₂ नाढ्य (for नाढ्यो)
 —^d) D₁ प्राणाप्राणा (for दश प्राण-) D₂ रस,
 G₂ प्राणात् (for दश) K₁ D₂ ० प्रणोदिता, D₄
 प्रचोदित (for प्रचोदिता) ☞ C₂ 'गान्धारीहस्तिजिह्वा
 च पूषा स्वाय पयस्विनी । यशस्विनी तथा विश्वोदरी विश्वमुखी
 कुहू । अलम्बुषा शतहृदा च दश नाढ्यो रसावहा ॥ C₂
 नाढ्यो दशेति । सुपुम्नेडापिप्लवागान्धारीहस्तिजिह्वाधमनामाल
 विकायशस्विनीशङ्खिनीकुहुसज्ञा ॥ C₂ दशप्राणै प्राणा
 पानन्यानोदानसमानसमानन्तकृकलदेवदत्तधनजयास्यै दश
 प्राणै । ☞

16 ^a) Ś₁ K₁ ३ ४ एव (for एव) B₀ देवानां,
 G₂ ० युक्तानां (for योगानां) ☞ C₂ योगाना योगवृ
 त्तानाम् । ☞ —^b) K₀ D₂ G₂ ० गच्छति (for 'न्ति)
 K₄ तत्पर (for तत्पदम्) —^c) D₀ जितकृमाशना, G₁
 'सन (for 'सना) K₀ V₁ B₀ ० १ ३ (marg as in
 text) D₂ ३ ३ D₁ ३ ३ D₂ ३ ३ जितकृमा (D₂ 'कृ
 शा) समा धीरा (B₂ om धीरा), D₁ T₁ G₂ जित
 पक्षासना धीरा —^d) K₀ V₁ B₂ (marg) D₂ D₁
 ३ ३ D₂ ३ १ T₁ G₁ ३ ० M₁ आदधन्, B₀ १ ३ D₂
 T₂ M₂-१ आदधत् (for आदधु) ☞ C₂ आदधत्
 आदधन्त । स्थलयादेकवचनम् । ☞

17 ^a) K₁ विदित; G₂ विहितं; M₁ विततौ;
 M₁ विहितौ (for विहित) —^b) M₁ १ (sup in
 as in text) प्राणापानौ (M₁ 'नो) हि (for 'पानेषु). M₂

१७९

भरद्वाज उवाच ।

यदि प्राणायते वायुर्वायुरेव विचेष्टते ।

श्चसित्याभापते चैव तस्माज्जीवो निरर्थकः ॥ १

यद्यूपमभाव आग्नेयो वह्निना पच्यते यदि ।

अग्निर्जरयते चैव तस्माज्जीवो निरर्थकः ॥ २

जन्तोः प्रमीयमाणस्य जीवो नैवोपलभ्यते ।

वायुरेव जहात्येनमूपमभावश्च नश्यति ॥ ३

यदि वातोपमो जीवः संश्लेषो यदि वायुना ।

वायुमण्डलवद्दृश्यो गच्छेत्सह मरुद्गणैः ॥ ४

श्लेषो यदि च वातेन यदि तस्मात्प्रणश्यति ।

महार्णवविमुक्तत्वादन्यत्सलिलभाजनम् ॥ ५

कूपे वा सलिलं दद्यात्प्रदीपं वा हुताशने ।

C 12 6888
B 12 186 6
K 12 124 6

om देहिना —^a) K₆ V₁ Bo 7 9 Dn₁ n₄ Ds D₂ 8 8
तस्मिन्त्वमिच्छते नित्य, K₇ Bo 8 Das a₁ D₄-0 9 तस्मिन्यो
मध्यगो (Bo 8 Das a₁ 'तो) नित्य, D₇ T G₁ 2 M₅
त (T₁ G₂ य)स्मिन्योव (G₁ 'न्धाव)स्थितो नित्य, G₈ 0
'न्यो (G₆ 'धो)व्यज्यते नित्य, M₁ 8 7 न्यो वु (M₆ व)
च्यते नित्य —^d) K₆ 7 V₁ Bo 6-9 Das a₁ Dn₁ n₄
Ds D₂-9 T G₁-3 6 M₁ 6-7 अग्नि (K₇ Das G₂ अग्नि)
स्यात्वाग्निवाहित (G₁ 'गत')

Colophon — Sub parvan Śi K₁ 2 4 6 7 Bo 6-9
Das a₁ Dn₁ n₄ Ds D₂-3 7 8 T G₁-3 6 M₁ 6-7 मोक्ष
धर्म — Adhy name Śi K₁ 2 4 6 7 V₁ Bo 6-9
Das a₁ Dn₁ n₄ Ds D₂-9 M₁ 7 भृगुभर (K₆ Dn₁ Ds
'भर)द्वाजसवाद, M₅ 6 भृगुभरद्वाजसंवादे प्राणादिवायु-
कथन (M₆ 'वायुमतिकीर्तन) — Adhy no (figures,
words or both) Dn₁ 12, Ds₂ D₇ 8 T₁ G₁ M₁ 6-7
11, D₂ 10, T₂ G₂ 2 6 25 — Śloka no Dn₁ n₄
D₃ 17

179

1 Dn₁ D₅ G₁ 6 भारद्वाज (for भर) —^a) Śi
(sup lin as in text) प्रामीयते, K₁ 6 Bo 6-9 Das
a₁ Dn₁ n₄ Ds D₂ 8 6-8 T₂ G₁ M₅ 7 Cs प्राणयते,
M₁ प्रण, M₆ प्रयतते, Cp प्राणायते (as in text)
ॐ Cs प्राणयते प्राणत्रयापार कुरुते । ॐ —^b) D₃ (also
as in text) यदि वायुर् (for वायुरेव) K₇ विचेष्टिते
—^c) K₆ स्वामिति, V₁ B₈ 8 9 Das a₁ D₅ M₁ 6-7
सपते, D₆ स्वसते, D₇ T G₂ 8 6 स्वनते, G₁ ससते
(for शसिति) K₂ B₆ आभासते, B₇ D₃ 'पिते (for
'पते) —^d) Śi K₁ 2 4 तदा (for तस्माज्). G₂
निरर्थक

2 Śi K₁ 2 4 om. (hapl.) 2, M₅ reads it after

128

6 —^a) K₆ V₁ Bo 7 Dn₁ Ds D₂ 8 8 8 T₁ M₆
यदूपमभाव (B₇ 'लाभ), Bo 8 (marg) यद्यूपमा, G₁
यद्यूपममग, G₂ यम्यूपमभाव (for यद्यूपम) G₁ आग्नेये
—^b) K₇ D₄ 9 ह्यग्निना, G₁ मन्युना (for वह्निना)
M₅ is damaged from दि up to स्माजी (in 2') D₄
6 9 यदा (for यदि) —^c) G₁ जरायते Dn₁ n₄
चैतत् (for चैव) —^d) G₂ तस्माज्जन्मश्लेषानिरर्थक'
(sio)

3 T₁ om 3^{ab} D₄ reads 3^a-4^a twice —^a)
Śi K₁ 2 4 V₁ प्रमी (K₂ V₁ 'णी)यमानस्य, T₁ G₈ 6
प्रत्रियमाणस्य, G₁ प्रकीर्य (for प्रमीय) —^c) V₁
एवम् (for एनम्) Śi K₁ 2 वायुश्च प्रजहात्येनम् —^d)
K₇ D₄ 9 उष्णभावश्च, Dn₁ उष्मभावस्य, G₁ उष्मभा
वस्य (for उष्मभावश्च) B₈ (marg as in text) निर
र्थक, Da₄ (also as in text) न जायते (for च नश्यति)

4 For the repetition in D₄, of v 1 3 —^a)
K₄ वातोपमा, K₆ Bo 6 7 Da₄ Dn₁ n₄ Ds D₂ 8 8
G₁ वायुमयो; V₁ B₈ (marg as in text) 9 Das D₅
वायुपमो (for वातो) —^b) D₅ (marg as in text)
वा पुन (for वायुना) —^c) D₂ वायुर् (for वायु)
V₁ Bo 6-9 Da₄ Ds D₃ 3 7 T G₁-3 6 M₁ 6-7 दृश्येद्
(for दृश्यो) —^d) T G₁-3 6 M₁ 6-7 गच्छेत् (for
गच्छेत्)

5 —^a) B₆ T₁ G₂ 6 श्लेषमा, D₇ G₈ औष्मो (for
श्लेषो) K₇ D₄ 6 9 च यदि (by transp), G₆ यदि
नि K₆ Bo 6 (marg) 7-9 Das a₁ Dn₁ n₄ D₂ 8 8 8
सश्लेषो (Da₁ 'श्लिष्टो) यदि वातेन, T₂ श्लेषमण्डे च वा
—^b) K₇ D₄ 6 9 स हि (for यदि) Śi K₁ प्रनश्यति,
D₆ प्रणश्यति —^c) K₇ D₄-8 9 ययार्णव (for महा) K₇
विमुक्तास; B₈ D₇ T G₁-3 6 M₁ 6 7 विमुक्तत्वाद् (for
'विमुक्त'). ॐ Cs: यथा सलिलोक्षिप्तं जलभाजन सलिलाप

[1017]

प्रक्षिप्तं नश्यति क्षिप्तं यथा नश्यत्यसौ तथा ॥ ६
 पञ्चसाधारणे ह्यस्मिन्शरीरे जीवितं कुतः ।
 येषामन्यतरत्यागाच्चतुर्णां नास्ति संग्रहः ॥ ७
 नश्यन्त्यापो ह्यनाहाराद्वायुरुच्छ्वासनिग्रहात् ।
 नश्यते कोष्ठभेदात्स्वमग्निर्नश्यत्यभोजनात् ॥ ८
 व्याधिव्रणपरिक्लेशैर्मैदिनी चैव शीर्यते ।
 पीडितेऽन्यतरे ह्येषां संघातो याति पञ्चधा ॥ ९
 तस्मिन्पञ्चत्वमापन्ने जीवः किमनुधावति ।

किं वेदयति वा जीवः किं शृणोति ब्रवीति वा ॥ १०
 एषा गौः परलोकस्थं तारयिष्यति मामिति ।
 यो दत्त्वा म्रियते जन्तुः सा गौः कं तारयिष्यति ११
 गौश्च प्रतिग्रहीता च दाता चैव समं यदा ।
 इहैव विलयं यान्ति कुतस्तेषां समागमः ॥ १२
 विहगैरुपयुक्तस्य शैलाग्रात्पतितस्य वा ।
 अग्निना चोपयुक्तस्य कुतः संजीवनं पुनः ॥ १३
 छिन्नस्य यदि वृक्षस्य न मूलं प्रतिरोहति ।

गमे दृश्यते तद्द्वयायुमश्लिष्टो जीवो वायोरपरामे दृश्येतेत्यर्थः । ॐ

6 ^a) K₇ D₄₋₆ ० यद्वात् (for दद्यात्) D₇ T G₁₋₃ ०
 M₁ ६-७ Csp यस्मिन् (G₈ ० M₁ ० य क्षि) पेटसल्लिल कूपे
 — ^b) K₄ प्रदीप्त, K₇ D₂ ० प्रतीप, D₈ प्रदीपो; D₇
 'वे (for 'प) D₁₄ हुताशन — ^c) Ś₁ प्रनष्ट, K₂
 प्रणष्ट (for प्रक्षिप्तं) K₆ V₁ Bo ६-७ Da₃ a₄ D₁₁ n₄
 D₃ D₂ ० क्षिप्र प्रविश्य नश्यते, K₇ D₂ ० ० क्षिप्र प्रविष्टो
 नश्येद्दि — For 6^a, D₇ T G₁₋₃ ० M₁ ६-७ Cv
 subst.

492* तन्नश्यत्युभयं तद्वज्जीवो वातानलात्मक ।

[G₈ वातानि*]

— After 6, M₆ reads 2

7 ^a) M₆ पर (for पञ्च) K₆ ७ V₁ Bo ६ ७ ८
 (marg as in text) D₁₁ n₄ D₃ D₂₋₄ ० ० धारणके,
 Da₃ साधारणके (hypermetric), Cv साधारणे (as in
 text) G₁ om ह्यस्मिन् ॐ Cv पञ्चसाधारणे पञ्चाना
 भूतानां साधारणे पञ्चभूतमये इत्यर्थः । ॐ — ^b) Da₄
 G₁ जीवित — ^c) K₆ V₁ D₁₁ n₄ D₃ D₂ ६-७ T
 G₁₋₃ ० M₁ ६-७ तेषाम् (for ये*) K₆ V₁ Bo ६-७
 Da₃ a₄ D₁₁ n₄ D₃ D₂ ० ० अन्यतरा (Bo 'मा)भावाच्च,
 M₆ Csp 'तम (Csp 'मा)त्यागे (for 'तरत्यागाच्च) — ^d)
 Ś₁ K₁ २ चतुर्थो, Da₃ a₄ वर्ततां (for चतुर्णां) D₁₁ n₄
 D₃ D₂ ० ० ० Cnp संशय, Cv सम्रह (as in text)
 ॐ Cn सम्रह इति पाठः स्वच्छ । ॐ

8 ^a) Ś₁ K₁ Da₃ नश्यति D₈ D₇ T G₁₋₃ ० M₅ ७
 Cs ह्यनाधाराद् (for 'हाराद्) ॐ Cs अनाधारात्,
 स्वच्छासाधाधारात्नात् । ॐ — ^b) B₈ Da₃ a₄ निश्वास (for
 उच्छ्वास) — ^c) D₂ नश्यते, G₂ नश्यते K₁ २ नश्यत्ये
 कोष्ठभेदात्स्वम् ॐ Cn कोष्ठभेदाद्वाद्यादिना कोष्ठनिरो
 धात् । ॐ — ^d) K₂ ४ अभाजनात्

9 ^a) Da₄ D₇ T₁ G₈ ० व्याधि (for व्याधि)

D₁₁ n₄ D₂ -वर्ण, D₇ T G₁₋₃ ० -प्राण (for -घ्रण)
 — ^b) D₇ T G₁₋₃ ० M₁ ६-७ च वि (for चैव) Da₄
 दीर्यते (for शी*) ॐ Cn वर्णो विस्वार उच्छ्रुता । ॐ
 — ^c) D₈ पीडयते, G₁ पडिते, G₂ पीडिता, M₆ वर्धते
 (for पीडिते) Ś₁ हीतरे; K₂ ४ ह्येतरे, K₇ D₄₋₆ ०
 T₂ G₁ २ ० M₁ ६-७ [s]न्यतमे; B₇ D₇ G₈ 'तमो, D₂
 मन्यते, T₁ घन्यतमे (hypermetric) (for सन्यतरे)
 K₇ D₄₋₆ ० M₁ ६ ७ तेषां (for ह्येषा) — ^d) V₁ सहातो
 (for सघातो) B₈ (marg) D₇ T G₁₋₃ ० M₆ पचता
 (for पञ्चधा)

10 ^a) T₁ यस्मिन्, G₁ तस्मात्, G₈ ० अस्मिन् (for
 त*) — ^b) K₇ कमनु, D₄ ० M₆ ७ कमनु (for
 किमनु) — K₄ om 10^c — ^c) D₈ वेदयति (for
 वेद*) G₈ किं वा (for जीव) D₇ T G₁ २ ० M₁
 ६-७ किं वा वेदयते जीव — ^d) K₆ Bo ६-७ D₁₁ n₄
 D₃ D₂ ० ० च (for वा)

11 ^a) K₁ G₂ गौ (sic), K₂ [अ]सौ (for गौ)
 Ś₁ K₂ परलोकस्था, Da₁ 'लोकस्य (for 'लोकस्थ) K₄
 एषास्ते पारलौकिकी — ^b) Da₄ तारयिष्यति (for
 'प्यति) — ^c) K₁ या, Da₄ यां (for यो) — ^d)
 K₂ [अ]सौ (for गौ) Ś₁ K₁ २ ४ V₁ M₁ ६ ७ किं,
 G₂ कान् (for क)

12 ^a) Ś₁ K₁ २ Da₄ D₆ ० ० T₂ G₂ M₁ ७ गृहीता
 (for -ग्रहीता) Da₄ वा (for च) — ^b) Bo चैवं
 (for चैव) G₁ मय (for सम) G₆ सदा (for
 यदा) — ^c) G₆ [ए]व (for [ए]व) K₇ M₆ याति.
 — ^d) D₁₄ समागमा

13 ^a) D₁₁ D₃ विहगैर् K₄ ० ७ D₁₁ D₂ ४-६ ०
 उपयुक्तस्य (for 'युक्तस्य) — K₂ ४ om (hapl) 13^b;
 Ś₁ reads it on marg — ^b) K₆ ७ D₁₁ D₃ D₂ ४-६ ०
 च (for वा). — ^c) B₈ ० (marg) ० Da₄ D₇ T₁ G₁

बीजान्यस्य प्रवर्तन्ते मृतः क्व पुनरेष्यति ॥ १४
बीजमात्रं पुरा सृष्टं यदेतत्परिवर्तते ।

मृता मृताः प्रणश्यन्ति बीजाद्वीजं प्रवर्तते ॥ १५

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि एकोनाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७९ ॥

१८०

भृगुरुवाच ।

न प्रणाशोऽस्ति जीवानां दत्तस्य च कृतस्य च ।
याति देहान्तरं प्राणी शरीरं तु विशीर्यते ॥ १
न शरीराश्रितो जीवस्तस्मिन्नप्ये प्रणश्यति ।
यथा समित्सु दग्धासु न प्रणश्यति पावकः ॥ २

भरद्वाज उवाच ।

अग्रेर्यथा तथा तस्य यदि नाशो न विद्यते ।
इन्धनस्योपयोगान्ते स चाग्निर्नोपलभ्यते ॥ ३
नश्यतीत्येव जानामि शान्तमग्निमिन्धनम् ।
गतिर्यस्य प्रमाणं वा संस्थानं वा न दृश्यते ॥ ४

C 12. 6901
B 12. 167 4
K 12. 185 4

२.० M१ वोपयुक्तस्य, D२ D४ ० ० चोपयुक्तस्य (for युक्तस्य)

14 °) B१ ३ (marg as in text) ० D३ (also as in text) जीवान्यस्य, T२ बीजानस्य (for 'न्यस्य) K१ D४ ०-० T G१-३ ० प्ररोहति, V१ D२ D२ ३ M१ ६-७ प्ररोहते, D४ प्रवर्तते (for 'वर्तन्ते) —^d) D३ अ४ मृत क, D० मृत क, D१ T१ G२ ३ ० न मृत, G१ मृत क (for मृत क)

15 °) B० ३ (marg as in text) जीव (for बीज) M१ मार्ग (for मात्र) —^b) K० D३ अ४ यदि त्व (for यदेतत्) —^c) D४ lacuna, D१ T१ G० तदा, G१ मृतात्, G३ मृताद् (for मृता) D० मृतात्, G२ ० मृता (for मृता) Ś१ K१ प्रनश्यति —^d) D२ ३ जीवाजीव (for बीजाद्वीज)

Colophon — Sub-parvan Ś१ K१ २ ४ ० ७ B० ०-० D३ अ४ Dn१ n४ D३ D२-० T G१-३ ० M१ ६-७ मौक्ष धर्म — Adhy name Ś१ K१ २ ४ ० ७ V१ B० ०-० D३ अ४ Dn१ D३ D२-० ३ ० भृगुभरद्वाजसवाद, D१ T G१ २ ० M१ ६-७ जीवाक्षेप — Adhy no (figures, words or both) B१ Dn४ D३ D१ ३ T१ G१ ३ ० M१ ६-७ 12, Dn१ 13, D२ 11, T२ G२ 26 — Śloka no D३ Dn१ n४ D३ 15

180

1 °) K० B० (marg as in text) D३ Dn१ n४ D३ D२ ३ ३ M१ ६ जीवस्य (for जीवानां) —^b) D३

सु (for the first च) —^c) K१ D४-० ० M१ देही, T२ प्राणे, G३ प्राण (for प्राणी) —^d) B० (marg as in text) मुवि (for तु वि) .

2 °) K१ शरीराश्रितो; B० (marg) १ ३ (marg as in text) ० D० 'र विना (for 'राश्रितो) —^b) Ś१ K१ २ १ D२ ३ ० विनश्यति, M१ प्रन, M१ न न (for प्रण) —^c) G२ दग्धासु (for दग्धासु) K० V१ B० ०-० D३ अ४ Dn१ n४ D३ D२ ३ ३ समिधामिव दग्धाना —^d) K० V१ B० ०-० D३ अ४ Dn१ n४ D३ D२ ३ ३ यथाग्निर्दृश्यते तथा; K१ प्रणश्यति च पावक ॐ C१ समिद्धादि वायुना उन्नीतोऽग्नि सूक्ष्मरूपेणाकाशं प्रति गच्छति, न नश्यति, तद्वत् । ॐ

3 D० भारद्वाज —^a) K१ D४-० ० यथा ह्यग्नेः, D१ T१ अग्नेर्यदा (for 'यथा) D१ T१ G२ ३ ० समिद्धस्य (for तथा तस्य) —^c) G१ [उ]पयोगान्ते, G२ [अ]पयोगान्ते (for [उ]पयोगान्ते) B० (marg) D४-० यथे (D४ यदि, D० यदे, D० तथे) धनोपयोगेन

4 °) B० (marg) १ ३ जानाति (for 'मि) —^b) K१ D० शान्तिम्, D३ गतम् (for शान्तम्) —^c) D० गतिम् Ś१ K१ २ D० अस्य; K१ B० (marg) D४ ० १ ० T G१-३ ० M१ ६-७ ह्यस्य (for यस्य) D० च (for वा) —^d) K१ संस्थाने, D४ संस्थान K० १ V१ B० ०-० D३ अ४ Dn१ n४ D३ D२-० ३ ३ विद्यते (for दृश्यते) — After 4, D३ reads 5^a-6^b

5 After the ref, G२ ins

493* जीवस्य चेन्धनाग्नेश्च सदा नाशो न विद्यते ।

भृगुरुवाच ।

समिधामुपयोगान्ते सन्नेवाग्निर्न दृश्यते ।

आकाशानुगतत्वाद्धि दुर्ग्रहः स निराश्रयः ॥ ५

तथा शरीरसंत्यागे जीवो ह्याकाशवत्स्थितः ।

न गृह्यते सुसूक्ष्मत्वाद्यथा ज्योतिर्न संशयः ॥ ६

प्राणान्धारयते ह्यग्निः स जीव उपधार्यताम् ।

वायुसंधारणो ह्यग्निर्नश्यत्युच्छ्वासनिग्रहात् ॥ ७

तस्मिन्नष्टे शरीराग्नौ शरीरं तदचेतनम् ।

पतितं याति भूमित्वमयनं तस्य हि क्षितिः ॥ ८

जङ्गमानां हि सर्वेषां स्यावराणां तथैव च ।

आकाशं पवनोऽभ्येति ज्योतिस्तमनुगच्छति ।

तत्र त्रयाणामेकत्वं द्वयं भूमौ प्रतिष्ठितम् ॥ ९

यत्र खं तत्र पवनस्तत्राग्निर्यत्र मारुतः ।

अमूर्तयस्ते विज्ञेया आपो मूर्तास्तथा क्षितिः ॥ १०

भरद्वाज उवाच ।

यद्यग्निमारुतौ भूमिः समापश्च शरीरिषु ।

जीवः किलक्षणस्तत्रेत्येतदाचक्ष्व मेऽनघ ॥ ११

पञ्चात्मके पञ्चरतौ पञ्चविज्ञानसंयुते ।

—^a) V1 B3 Das a4 D4-5 उपयोगेन, G1 'योगान्ते (for 'योगान्ते) —^b) K6 V1 Bo e 1 8 (marg as in text) 9 Das a4 Dn1 n4 Ds D2 8 8 8 G2 यथा (D41 तथा, G2 स चा)ग्निर्नोपलभ्यते; D1 यथासिदप लभ्यते, Cv स्वलिर्नोपलभ्यते. — D41 reads 5^a-6^b after 4 —^c) K6 गत तद्धि (for गतत्वाद्धि) —^d) K6 V1 Bo e-9 Das a4 Dn1 n4 Ds D2 8 8 दुर्ग्रहो हि, D6 6 दुर्ग्रह' स, D7 दुर्ग्रह' सन्; T2 दुर्ग्रह न; G8 8 दुर्ग्रह' सन् (for दुर्ग्रह' स)

6 For the sequence in D41, of 7 1 4 —^b) D5 7 T1 G1 8 8 M6 [s]पि, G2 वि (for हि) D7 सस्थित (for -वत्स्थित) M1 6 7 जीवो ह्याकाशमाध्रित —^c) Bc (marg) गृह्यते, G2 गृह्यते, M1 5 दृश्यते (for गृह्यते) B6 Ds T1 G2 स, D41 Dn1 n4 तु (for सु) K7 D4 9 सूक्ष्मत्वाद् (for सूक्ष्म'). B6 (orig) नोपलभ्यात्सूक्ष्मत्वाद् (submetric); D5 नोपल क्ष्यते साक्षित्वाद् —^d) D7 T G1-8 8 M1 8-7 अग्निधन (for न सदाय)

7 ^a) D7 T G1-8 8 M6 योग्नि' (for ह्यग्नि) —^b) D41 D7 T G1-8 8 M1 8-7 उपधार्यते (for 'धार्यताम्) —^c) Ś1 K1 2 वायु' (for वायु) K7 D4 9 संधारणा (D4 'जे) (for 'रणो) Ś1 K1 2 4 ह्यग्नेर्

8 ^a) Das n4 नाशो (for नष्टे) —^b) K6 V1 Bo e-9 Das a4 Dn1 n4 Ds D2 8 8 ततो देहमचेतन (Bc 'नतर), K7 D4-9 9 ततो देहो विचेतन —^c) K7 D4-9 9 पतितो; Das पतिते, Das 'त्वे (for 'त) —^d) K1 अयन; K2 शयान, D7 अधन; T1 नयन; G1 न घन, G2 निघन (for अयन) Ś1 K1 2 च (for हि)

9 K7 om (hapl) 9-10. —^a) Ś1 K1 2 4 स्याव

राणां (for जङ्गमाना) Ś1 K1 2 4 Dn1 D1-7 8 T G1-3 8 च (for हि) —^b) Ś1 K1 2 4 जगमाना (for स्याव राणां) K7 Cv स्यावराणामिति सयन्धपट्टी । स्यावजङ्गम सयन्धी पवन इत्ययं । K7 —^c) K2 Das आकाशो K6 V1 Bo e-9 Das a4 Dn1 n4 Ds D2 8 8 M1 7 [s]न्नेति (for ऽभ्येति) —^d) B6 तद् (for तन्) —^e) K4 6 V1 Bo e-9 Das a4 Dn1 n4 Ds D2-6 8 8 M1 6 7 तेषां (for तत्र) Ś1 K1 2 एकस्यं; K4 6 V1 Bo e-9 Das n4 Dn1 n4 Ds D2 8 8 8 'त्वाद् (for 'त्वं)

10 K7 om 10 (cf v 1 9). —^a) V1 न्व यत्र (by transp), D7 तत्र न्व Das पवन —^b) D5 6 G1 transp तत्र and यत्र —^c) K1 अग्र मूर्तयस् (hypermetric) (for अमूर्तयस्) D5 अमूर्ते इव विज्ञेये K7 Cs अमूर्तय', निविडावयवत्वेन धीना । K7 —^d) V1 आपो मूर्तिस् (for आपो मूर्तास्) Ś1 K1 2 4 M1 8-7 तनु (for क्षिति) K6 Bo 7 8 (marg as in text) 9 Das a4 Dn1 n4 Ds D2 8 8 8 मूर्तिमंत' शरीरिणां; D4 5 मूर्तिराप' शरीरिणां

11 Das Ds G2 भारद्वाज —^a) Ś1 K2 यद्यग्नि मारुतौ; K2 5 'ग्निमारुतौ; K6 7 T1 'ग्निमारुतौ, G2 यद्यग्निमारुतौ; M1 6 7 यद्यग्निमारुतौ (for यद्यग्निमा रुतौ) K7 D4 9 प्राणा (for भूमि') —^b) K1 M1 5 समाप च; K7 D4 9 तथापश्च K7 D4-8 8 शरी रिणां (for 'रिषु) —^c) K6 स्वेतद्, B6 [ह]त्येवम्; Das Ds होतद्; D6-7 T2 G2 8 8 एतद् (with hiatus) (for [ह]त्येतद्).

12 ^a) G2 8 पञ्चरते (for 'रतौ) —^b) K4 G2 'संयुते; K6 V1 Bo e-9 Das a4 Dn1 n4 Ds D2 8 8 8 चेतने; D4 'सयुते; Cv 'ते (as in text). — D5 om.

शरीरे प्राणिनां जीवं ज्ञातुमिच्छामि यादृशम् ॥ १२
मांसशोणितसंघाते मेदःस्त्राव्यस्थिसंचये ।
भिद्यमाने शरीरे तु जीवो नैवोपलभ्यते ॥ १३
यद्यजीवं शरीरं तु पञ्चभूतसमन्वितम् ।
शरीरे मानसे दुःखे कस्तां वेदयते रुजम् ॥ १४
शृणोति कथितं जीवः कर्णाभ्या न शृणोति तत् ।
महर्षे मनसि व्यग्रे तस्माज्जीवो निरर्थकः ॥ १५
सर्वं पश्यति यद्दृश्यं मनोयुक्तेन चक्षुषा ।
मनसि व्याकुले तद्धि पश्यन्नपि न पश्यति ॥ १६
न पश्यति न च ब्रूते न शृणोति न जिघ्रति ।

न च स्पर्शरसौ वेत्ति निद्रावशगतः पुनः ॥ १७
हृष्यति क्रुध्यति च कः शोचत्युद्विजते च कः ।
इच्छति ध्यायति द्वेषि वाचमीरयते च कः ॥ १८
भृगुरुवाच ।
न पञ्चसाधारणमत्र किञ्चि-
च्छरीरमेको वहतेऽन्तरात्मा ।
स वेत्ति गन्धांश्च रसाञ्छ्रुतिं च
स्पर्शं च रूपं च गुणांश्च येऽन्ये ॥ १९
पञ्चात्मके पञ्चगुणप्रदर्शी
स सर्वगात्रानुगतोऽन्तरात्मा ।

C 12. 6918
B 12. 187 20
K 12. 1e5 20

12^a-13^b — ^a) Kc 7 V1 Bo 6-9 Das Dn1. n4 Ds
D2-3 c 2 9 वेत्तुम्; Dn3 Ms श्रोतुम् (for ज्ञातुम्) D7
T G2. 6 याददा

13 Ds om. 13^{ab} (cf v l 12) — ^a) G1 सघाथे
(for सघाते) — ^b) Bo 6-9 Ds D2 T G1-2. 6
M1 6-7 मेदः; D4 मेद (for मेद) Ds सचरे (for
सचये) — ^c) D6 भिद्यमान, G6 विद्यमाने (for
भिद्य) K7 Ds 6 9 च; D7 T2 G1-2. 6 M1 6-7
[5] प्र (for तु) — ^d) D4 D7 G1 जीवे, G6 जीव्यो
(for जीवो) K7 वैव (for नैव)

14 Before 14, D7 T G1. 6 M1 6 7 ins भृगुरुवाच
— ^a) K4 यदि जीव, Ds1 यदा जीव, Ds G2 यद्य
जीव, G1 यद्यजीव — ^b) D4 M1 6 7 शरीर,
Ds1 T1 शरीर (for शरीरे) Ds दुःखे (for दुःखे)
Ś1 K1 7 Ds 6 9 G2 6 शरीरमानसैर्दुःखे, K1 2 शरीरे
(K2 'र) मानसैर्दुःखे, T2 शरीरमानसैर्दुःखे — ^d)
D4 Ds कस्तं; Ds कस्वा; G1 यस्ता (for कस्ता)
Kc कस्ता विदपतेद्वज (sic) — After 14, D7 T
G1-3 6 Ms read 18 for the first time, repeating
it in its proper place

15 Before 15, D7 T G1-2. 6 M1 6 7 ins म(T2
मा)रुद्राज उवाच K1 repeats 15^{ab} after 15 — ^b)
Ś1 K1. 2 स (for न) K1 V1 D7 T G1-3 6 सं; K7
D4 6 M1 6-7 च (for तत्) — ^c) B9 मानसे — ^d)
D7 T1 तस्मिन् (for तस्माज्).

16 ^a) K7 Ds-6 9 चक्षुम्यां (for यद्दृश्य) — Kc
om. 16^a — ^b) Ds1 (sup lin as in text) s2 चेतसा
(for चक्षुषा) — ^c) K4 7 Bo 6-9 Das 4 Dn1. n4

Ds D2-6 8 9 चक्षुः, V1 D7 T G1-3. 6 M1 6-7 तस्मिन्
(for तद्धि)

17 ^a) K3 नापश्यति Kc 7 V1 Bo 6-9 Das 4
Dn1. n4 Ds D2-6 8 9 न चाप्राति; G2 च न ब्रूते (for न
च ब्रूते) — ^b) Kc 7 V1 Bo 6-9 Das. 4 Dn1 n4 Ds
D2-6 8 9 आपते (for जिघ्रति) — ^c) Kc या (for च)
K7 स्पर्शरसौ, D7 T1 G2 8. 6 मसौ, T2 corrupt
(for स्पर्शरसौ) D4-6 न च स्पर्शं विजानाति — ^d) Ś1
K2 4 रति पुन, K7 D4 6 8 9 नत मन; D7 गतेषु
न, T G1-3 6 नते पुन, Cv गत पुन (as in text)
D2 याति निद्रावश मन

18 D7 T G1-3 6 Ms read 18 for the first time
after 14 — ^a) V1 B6 (margin) 7-9 Das 4 Ds
D2 6 हृष्यते, B6 क्रुध्यते (for हृष्यति). Kc V1 Bo
6 7 Das 4 Dn1 n4 Ds D2 8 8 8 क्रुध्यते (for 'ति)
Kc V1 Bo 6 7 Das Dn1 n4 Ds D2 8 8 8 कोत्र,
B6 9 D4 को नु, M1 7 च क (for च क) G1 को
हृष्यति क्रुध्यति च — ^b) Kc शेषति, V1 त्रसति,
B6 Ds त्रसति, D6 तस्माद् (for शोचति) G1 शोक
त्युद्विजते च क — ^c) V1 B6 D4-6 शोचते ध्यायते कश्च
— ^d) Ds हि व (for च क)

19 ^a) G2 पश्य (for पञ्च). Ds1 साधारणमात्र (for
'मत्र) Dn1 कचिच् — ^b) G1 शरीर एको वसवैत-
रात्मा. — ^c) K4 6 V1 Bo 7-9 Das 4 Dn1. n4 Ds
D2 8. 6 8 M1 श्रुतीश्च; D7 श्रुतिश्च (for श्रुतिं च) K7
D4. 6 9 स वेत्ति गद्य च रस श्रुत च; G8 स वेत्ति गद्यांश्च
रसात्मक च. — ^d) B7 8 Das 4 Dn1 n4 Ds2 Ds 6 8
गुणांश्च; T1 गणाश्च (for गुणांश्च).

स वेत्ति दुःखानि सुखानि चात्र

तद्विप्रयोगात्तु न वेत्ति देहः ॥ २०

यदा न रूपं न स्पर्शो नोष्मभावश्च पावके ।

तदा शान्ते शरीराग्रौ देहं त्यक्त्वा स नश्यति ॥ २१

अम्मयं सर्वमैवेदमापो मूर्तिः शरीरिणाम् ।

तत्रात्मा मानसो ब्रह्मा सर्वभूतेषु लोककृत् ॥ २२

आत्मानं तं विजानीहि सर्वलोकहितात्मकम् ।

तस्मिन्त्यः संश्रितो देहे ह्यब्धिन्दुरिव पुष्करे ॥ २३

क्षेत्रज्ञं तं विजानीहि नित्यं लोकहितात्मकम् ।

तमो रजश्च सत्त्वं च विद्धि जीवगुणानिमान् ॥ २४

सचेतनं जीवगुणं वदन्ति

स चेष्टतं चेष्टयते च सर्वम् ।

ततः परं क्षेत्रविदं वदन्ति

प्रावर्तयद्यो भुवनानि सप्त ॥ २५

न जीवनाशोऽस्ति हि देहमेदे

मिथ्यैतदाहुर्मृत इत्यबुद्धाः ।

20 °) K₁ पचात्मकी; D₁ पचात्मक- K₇ T₁ G₁₋₃ ० पचगुणे (for 'गुण') —^b) G₁ ३ सर्वत्र (for स सर्वं) D₂ मात्रानु, G₂ गात्रानु- K₇ ४ मितो (for -गतो) —^c) D₁ om सुखानि —^d) D₂ -योगेव; D₂ योगे च, D₇ देहानु, T₂ G₁ -योगे तु; M₅ योगेन (for योगानु) M₅ तु (for न) D₈ D₇ T G₁ ३ ० M₅ देही (for देह)

21 °) Ś₁ K₁ ३ यथा (for यदा) K₁ D₁ G₂ ३ M₁ ३ तु; G₈ (also) तु (for न) M₁ १ रूपो (for रूप) —^b) K₇ नोष्मभावश्च (for नोष्म) D₇ T G₁₋₃ ० M₁ ३-१ पचके (for पावके) D₁ corrupt —^c) Ś₁ K₁ तथा (for तदा) K₁ शरीरैग्रौ —^d) T G₁₋₃ ० न (for स) K₄ ० १ V₁ Bo ० १ ३ (marg as in text) ० D₂ ३ ३ D₁ ३ ३ D₈ D₂₋₃ ३ ३ ० Cn ins नश्यति

22 °) K₁ ४ अम्मय, T₁ ममय (for अम्मय) K₆ १ Bo ०-० D₂ ३ ३ D₁ ३ ३ D₈ D₂₋₃ ३ ३ आपोमयमिदं सर्वम् —^c) M₁ यत्रात्मा मनसो ब्रह्मा —^d) K₇ भूतकृत् (for लोक) D₁₋₃ ० ० सर्वलोकेषु भूतकृत् —After 22, K₆ १ Br D₁ ३ ३ D₈ D₂₋₃ ३ ३ ० Cn ins

494* आत्मा क्षेत्रज्ञ इत्युक्तं सयुक्तं प्राकृतैर्गुणै ।

तैरेव तु विनिर्मुक्तः परमात्मैषुदाहृत ।

[(L 1) K₁ D₁ ३ ३ सज्ञोष (for इत्युक्त) D₁ ३ इत्युक्त (for सयुक्त)]

23 With 23-24, of 3 203 30-31 —^a) Ś₁ K₁ ३ ४ च, K₇ D₁ ३ ३ स, D₇ T₁ G₂ तु, T₂ G₁ M₁ १ हि (for स) Ś₁ K₂ ३ १ D₁ ३ ३ विजानाति; K₁ विजानति (for 'नीहि') — V₁ reads 23^b-24^a on marg —^b) Ś₁ K₁ ३ ३ १ V₁ D₁ ३ ३ स लोकस्य; Bo D₂ ३ ३ ३ सर्वभूत, D₆ नित्य योग, D₆ य स लोक; D₇ T G₁₋₃ ३ ३ त लोकस्य; M₁ ३-१ नित्य कर्म (for सर्व

लोक) K₇ V₁ D₁ ३ ३ विधायक, D₅ D₇ T G₁₋₃ ३ Cv विधायक, D₅ M₁ ३-१ जितारमक (for हिता) ॥ ॥ C₅ लोकस्य विधायकमीश्वरमात्मान जीव जानाति ॥ Cv विधायक नियामकम् । ॥ — Ś₁ K₁ ३ ४ om (hapl) 23^c-24^b —^c) K₇ Bo ३ ३ D₁ ३ ३ T₁ G₁₋₃ ३ M₅ स (for य) V₁ मप्रश्रितो, B₇ ३ समा, T₂ स सु (for य स) K₇ V₁ B₇ ३ ३ D₁ ३ ३ T G₁₋₃ ३ देवो; D₁ देहो (for देहे)

24 Ś₁ K₁ ३ ४ om 24^b (cf v l. 23) V₁ reads 24^a on marg —^a) T₂ तु (for तं) —^b) D₅ सर्वं (for नित्य) B₇ ३ (marg) D₅ M₁ ३ १ नित्य योग (M₁ ३ १ त्याग) जितारमकं —^c) D₂ G₁ ततो (for तमो) —^d) D₁ D₅ जीव (for जीव) D₅ ३ -गुणात्मक (for 'निमान्') — After 24, T₂ ins

495* जीवमात्मगुण विन्धादात्मान परमात्मन ।

25 = (var) 3 203 33 —^a) V₁ Bo ०-० D₂ ३ ३ D₁ M₁ ३ १ जचेतन (for स) ॥ Cv सचेतन भावप्रधानो निर्देश । सचेतनत्वमिति यावत् । ॥ —^b) K₁ (before corr as in text) स चेष्टति, B₇ सचेष्ट* K₆ Bo D₁ D₁ D₅ (marg) चेतयते; D₁ lacuna (for चेष्ट) —^c) K₆ Bo ०-० D₂ ३ ३ D₁ ३ ३ D₈ D₂ ३ ३ ३ अत (for तत) D₇ T₁ क्षेमविदो, T₂ G₁ क्षेममिद, Cv क्षेत्रविदो (for 'चिद') —^d) G₁ प्रवर्तयद्यो; M₁ ३ १ प्राकल्पयद्यो (for प्रावर्त*)

26 = (var) 3 200 26 —^a) Ś₁ K₁ ३ हि जीवनाशे, K₇ V₁ D₁ ३ ३ M₁ ३ १ हि देहनाशे; D₁ हि जीवमेदे, D₇ T G₁₋₃ ३ ३ M₅ शरीर (for हि देह) —^b) Ś₁ K₁ ३ ४ G₁ ३ ३ मृत इत्यबुद्धा (G₁ ३ 'ख्या); K₇ Bo D₁ ३ ३ M₁ ३ १ त्रियती (M₁ 'ते)ति मूढा B₇ (marg as in text) अबुद्धा (for अबुद्धा) —^c) Ś₁ K₁ ३ D₆ देहांतरग; T₁ 'तरतः (for 'हान्तरितः),

जीवस्तु देहान्तरितः प्रयाति
 दशार्धतैवास्य शरीरभेदः ॥ २६
 एवं सर्वेषु भूतेषु गूढश्चरति संवृतः ।
 दृश्यते त्वग्रयया बुद्ध्या सूक्ष्मया तत्त्वदर्शिभिः ॥ २७
 तं पूर्वापररात्रेषु युञ्जानः सततं बुधः ।

लघ्वाहारो विशुद्धात्मा पश्यत्यात्मानमात्मनि ॥ २८
 चित्तस्य हि प्रसादेन हित्वा कर्म शुभाशुभम् ।
 प्रसन्नात्मात्मनि स्थित्वा सुखमक्षयमश्नुते ॥ २९
 मानसोऽग्निः शरीरेषु जीव इत्यभिधीयते ।
 सृष्टिः प्रजापतेरेषा भूताध्यात्मविनिश्चये ॥ ३०

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि अग्नीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८० ॥

१८१

भृगुरुवाच ।
 असृजद्ब्राह्मणानेव पूर्वं ब्रह्मा प्रजापतिः ।
 आत्मतेजोभिनिर्वृत्तान्भास्कराग्निसमप्रभान् ॥ १

ततः सत्यं च धर्मं च तपो ब्रह्म च शाश्वतम् ।
 आचारं चैव शौचं च स्वर्गाय विदधे प्रभुः ॥ २
 देवदानवगन्धर्वदैत्यासुरमहोरगाः ।

C 12. 6932
B 12. 180 3
K. 12. 185 3

—^d) K₁ दशार्धतैवाणि, K₆ D₃ s M₅ (sup lin as in text) s 'धैरस्यस्य, K₇ V₁ Bo Dn₁ D₅ D₄-s s 'धैवा तस्य (for 'धैतैवास्य) Ś₁ K₁ s [अ]स्ति (for [अ]स्य) ☞ Cn v दशार्धता पञ्चत्वम् । ☞

27 With 27, cf 3 203 34, Kaṭha Upaniṣad I 3 12 —^b) D₅₁ सूदृश (for गू) D₁ s s साक्षि वत् (for संवृत) —^c) B₂ D₅₁ D₆ त्वग्रया, T₂ त्वग्रिया; G₁ तत्त्वया (for त्वग्रयया) —^d) D₄ सूक्ष्मया Ś₁ (sup lin as in text) K₂ सूक्ष्म (for तत्त्व) Ś₁ K₁ s बुद्धिभिः, D₆ वेदिभिः (for दर्शिभिः)

28 = (var) 3 203 37 —^a) K₁ ते, Dn₁ स (for त) K₁ पूरापर, Da₁ पूर्वपर; D₅₁ पूर्वा पार (for 'पर) K₇ Bo (marg) D₄ s s पूर्वरात्रे परार्धे च — D₆ om 28^c-29^b —^c) D₁ G₁ लघ्वाहारो, D₁ ह्रया, G₂ अघ्वाहारो (for लघ्वा) — K₁ om 28^d-29^c —^d) B₆ आत्मना

29 = (var) 3 203 35 K₁ om 29^{ab}, D₆ om 29^{ab} (cf v 1.28) —^a) K₆ lacuna, M₅ तु (for हि) —^b) K₇ D₄ s हति (for हित्वा) Bo सर्व (for कर्म) —^c) K₇ D₄ s s प्रसांतात्मात्मनि स्थित्वा, D₁ T₁ G₁ s प्रसन्नमात्मनि स्थित्वा —^d) K₄ s Bo s-s Da₃ s₁ Dn₁ n₁ D₅ D₂ s s s आनलयम्, K₇ D₄ s s चाप्ययम्, V₁ D₁ T G₁ s s M₁ s₁ अप्ययम्, G₁ अप्ययम् (for अक्षयम्)

30 —^a) ☞ C₅ मानसोऽग्निः, अग्ने नयनात्परमात्मा । ☞

—^d) K₁ भूताख्यात्म; K₂ D₇ G₂ M₁ भूताद्या (M₁ 'प्या)त्म (for 'द्यात्म) B₆ (marg) D₄ s₁ T G₁ s M₁ s₁ विनिश्चया, G₁ s 'श्रय', M₁ s 'श्रयात्, M₇ (inf lin) 'श्रिता (for 'श्रये)

Colophon — Sub-parvan Ś₁ K₁ s₁ s₁ s₁ Bo s₁ s₁ Das s₁ Dn₁ n₁ D₅ D₂-s₁ s₁ T G₁ s₁ M₁ s₁ मोक्षधर्म — Adhy name Ś₁ K₁ s₁ s₁ s₁ V₁ Bo s₁ s₁ Das s₁ Dn₁ n₁ D₅ D₂-s₁ s₁ s₁ भृगुभरद्वाजसवाद्, D₇ T₁ G₁ s₁ जीवलक्षण (G₁ 'ण), M₁ s₁ भृगुभरद्वाजसवादे जीवलक्षण — Adhy no (figures, words or both) B₇ Dn₁ D₅ D₂ s₁ s₁ T₁ G₁ s₁ M₁ s₁ 13, Dn₁ 14, T₂ G₂ 27 — Śloka no Dn₁ n₁ 31, D₅ 35

181

1 —^a) D₅ असृजन् —^b) K₄ पूर्व योसौ, G₆ ब्रह्मा पूर्व (by transp) Dn₁ n₁ D₅ T G₆ M₅ प्रजापतीन् (for 'पति) —^c) D₄ तेजोति (for तेजोभि) K₆ Da₄ D₇ -निर्वृत्तान् (for निर्वृत्)

2 —^a) D₇ T तप (for तत) D₂ s धर्मश्च; D₇ शौच (for धर्म) —^b) Da₄ M₁ तपो (for तपो) M₇ शाश्वत —^c) Da₄ आचाराश्च; D₄ s आहार; D₇ आचारान् (for 'रं) D₆ s पंच, T₁ चाय (for चैव) —^d) D₅ सर्गाय, D₇ T G₁-s₁ s₁ M₁ s₁ सर्गादौ (for स्वर्गाय) Da₃ s₁ पुन (for प्रभु).

यक्षराक्षसनागाश्च पिशाचा मनुजास्तथा ॥ ३
 ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्च द्विजसत्तम ।
 ये चान्ये भूतसंघानां संघास्तांश्चापि निर्ममे ॥ ४
 ब्राह्मणाना सितो वर्णः क्षत्रियाणां तु लोहितः ।
 वैश्यानां पीतको वर्णः शूद्राणामसितस्तथा ॥ ५

भरद्वाज उवाच ।

चातुर्वर्ण्यस्य वर्णेन यदि वर्णो विभज्यते ।
 सर्वेषां खलु वर्णानां दृश्यते वर्णसंकरः ॥ ६
 कामः क्रोधो भयं लोभः शोकश्चिन्ता क्षुधा श्रमः ।
 सर्वेषां नः प्रभवति कस्माद्दर्णो विभज्यते ॥ ७

स्वेदमूत्रपुरीषाणि श्लेष्मा पित्तं सशोणितम् ।
 तनुः क्षरति सर्वेषां कस्माद्दर्णो विभज्यते ॥ ८
 जङ्गमानामसंख्येयाः स्यावराणां च जातयः ।
 तेषां विविधवर्णानां कुतो वर्णविनिश्चयः ॥ ९
 भृगुरुवाच ।

न विशेषोऽस्ति वर्णानां सर्वं ब्राह्ममिदं जगत् ।
 ब्राह्मणा पूर्वसृष्टं हि कर्मभिर्वर्णता गतम् ॥ १०
 कामभोगप्रियास्तीक्ष्णाः क्रोधनाः प्रियसाहसाः ।
 त्यक्तस्वधर्मा रक्ताङ्गास्ते द्विजाः क्षत्रतां गताः ॥ ११
 गोषु वृत्तिं समाधाय पीताः कृष्युपजीविनः ।

3 ^a) K4 ० 7 V1 Bo ६-० Da3 n1 Dn1 n4 Ds
 D2-० ० ० T2 G1 M1 ० गधर्वा (for गन्धर्व) —^a)
 G2 नगरश्च —^a) D6 पिशाच (for 'चा) D7 T
 G1-० ० M5 मानुषास् (for मनुजास्)

4 ^a) G2 ब्राह्मण —^b) D2 om (hapl) from
 श्र up to शूद्रा (in 5^d) K1 D2 द्विजसत्तमः; Bo
 D7 'सत्तमा' —^a) D81 चापि (for चान्ये) Da3
 n4 बहु (for भूत) K7 सघास्ता, B6 ० ० Da3 n1
 सघाता (for 'नां) —^a) K4 ० Bo ३-० Da3 n1
 Dn1 n4 Ds Ds ० वर्णास्, D6 सर्वास् (for सघास्)
 D7 T G2 ० ० M1 ०-7 सघातास्ता (D7 'स्ता)श्च निर्ममे;
 G1 सघास्तांश्च विनिर्ममे

5 D2 om up to शूद्रा (of v l 4) —^a) K1
 वर्णा —^b) K7 D2 ० ० G1 च (for तु) —^a)
 K1 7 आसितस् (for अ^a)

6 G1 om 6-20 Da3 Ds भारद्वाज —^a)
 K1 D6-8 T1 G2 ० M1 ० चातुर्वर्णस्य —^b) D7 वर्णा
 K6 7 B7 Dn1 D2-4 ० ० विभज्यते (for विभज्यते)
 — V1 reads 6^e-7^d on marg —^a) M1 7 अपि (for
 खलु) —^a) K4 ० B8 Ds वर्णसंकर

7 G1 om 7 (of v l 6) V1 reads 7 on marg
 —^a) K6 7 Dn1 D7 T1 G2 ० ० कामक्रोधौ Dn1
 लोभः, D6 सत्र (for लोभ) —^b) K4 शोकाश्, M1
 लोकश् (for शोकश्) Ś1 K1 2 4 [अ]क्षमा (for
 क्षुधा) D6 श्रय (for श्रम) —^a) B6 ० Da3 D2
 M6 न प्रः, D7 T1 चैव, D8 तु प्र (for न प्रः)
 —^a) K7 D4 ० घर्मो (for वर्णो) K6 7 D4 ० ०
 विभज्यते (for विभज्यते) .

8 T2 G1 om 8 (for G1, cf v l 6), D7 reads
 8 on marg —^b) Ś1 K1 2 च (for स) M1 7
 लोहित (for शोणितम्) D7 T1 G2 ० ० श्लेष्मणा पित्त
 शोणिते —^a) K1 B3 (marg) तत्र; K7 D1 ०
 ननु, B6 (marg as in text) Dn1 n4 Ds समः;
 D7 T1 G2 ० ० तनो (for तनु) V1 Da3 n1 स्पदति,
 B6 D6 स्यनति, D4 रक्षति (for क्षरति) —^a) K6
 विभज्यते, D4 ० विभज्यते (for विभज्यते)

9 G1 om 9 (of v l 6) —^a) K2 जगमानाम्
 K6 D4 ० ० च सर्वेषा, D6 च सख्येया (for असख्ये
 या) —^b) Dn1 जायत; T2 जायते (for जातय)
 —^a) Ds1 (before corr) ० ० वर्णे (for वर्ण) D2 4
 -विभक्तय (for -विनिश्चय)

10 G1 om. 10 (of v l 6) K1 2 4 transp
 10^{ab} and 10^{ed} Ś1 reads 10^{ab} on marg —^a)
 K2 4 तेषा विविधवर्णाना (=9^a), D7 T G2 ० ० M1 ०-7
 विशेषो नास्ति व^a —^b) Da4 Ds सर्व (for सर्व) K6
 V1 Bo ०-० Ds ३-8 T1 G2 ० ० ब्राह्मणय, K7 T2 ब्रह्म
 मिद (for ब्राह्म^a) —^a) Da4 Ds 7 T1 G2 ० ०
 ब्राह्मणा (for ब्राह्मणा) K7 D4 ० ससृष्ट; B6 ३ (marg)
 Da4 D7 T G2 ० ० -सृष्टा हि; D6 संसृष्टा (for -सृष्ट
 हि) —^a) K1 B6 गतां; B6 ३ (marg) Da4 Ds 7
 T G2 ३.० गता (for गतम्)

11 G1 om 11 (of v l 6) —^a) Ś1 K1 2 4 ०
 Ds लोभः; M7 भोगा (for भोग) K1 तीक्ष्ण
 —^a) D7 T1 G6 स्वधर्म (for 'र्मा) Ś1 K1 2 रक्तास्ते
 (for रक्ताङ्गास्), —^a) Ś1 K1.2 द्विजाश्च (for ते
 द्विजाः) .

स्वधर्मं नानुतिष्ठन्ति ते द्विजा वैश्यतां गताः ॥ १२
 हिंसानृतप्रिया लुब्धाः सर्वकर्मोपजीविनः ।
 कृष्णाः शौचपरिभ्रष्टास्ते द्विजाः शूद्रतां गताः ॥ १३
 इत्येतैः कर्मभिर्व्यस्ता द्विजा वर्णान्तर गताः ।
 धर्मो यज्ञक्रिया चैषा नित्यं न प्रतिपिच्यते ॥ १४
 वर्णाश्रित्वार एते हि येषा ब्राह्मी सरस्वती ।
 विहिता ब्रह्मणा पूर्वं लोभाच्चज्ञानता गताः ॥ १५

ब्राह्मणा धर्मतत्रस्थास्तपस्तेषां न नश्यति ।
 ब्रह्म धारयतां नित्यं व्रतानि नियमांस्तथा ॥ १६
 ब्रह्म चैतत्पुरा सृष्टं ये न जानन्त्यतद्विदः ।
 तेषां बहुविधास्त्वन्यास्तत्र तत्र हि जातयः ॥ १७
 पिशाचा राक्षसाः प्रेता बहुधा स्लेच्छजातयः ।
 प्रनष्टज्ञानविज्ञानाः स्वच्छन्दाचारचेष्टिताः ॥ १८
 प्रजा ब्राह्मणसंस्काराः स्वधर्मकृतनिश्चयाः ।

C 12 6948
 B 12. 188 19
 K. 12. 185 19

12 G₁ om 12 (cf. v 1 6) —^a) K₇ V₁ B₀
 e-9 D_{as} a₁ D_{n1} n₁ D_s D₂-8 8 9 गोम्यो, G₂ ० वैश्य
 (for गोपु) K₆ V₁ B₀ e-9 D_{as} a₁ D_{n1} n₁ D_s D₂
 8 8 8 समाभ्याय, G₂ ० दाय (for धाय) —^b)
 K₇ D₁ ० कृच्छ्रोप, D₀ कृश्युप (for कृप्युप) G₂
 जीवना (for जीविन) —^c) K₁ स्वधर्मेषु (hyper
 metric), K₆ V₁ B₀ 7-9 D_{as} a₁ D_{n1} n₁ D_s D₂ 8
 G₂ स्वधर्मान्, D₂ lacuna, D₁ स्वधर्मं (for 'मं')
 Ś₁ K₁ 2 4 7 D₁ ० नानुतिष्ठत्स्, B₀ नाधितिष्ठति, M₀
 नानुवर्तते (for 'तिष्ठन्ति) M₁ 7 स्वधर्मं न करिष्यति

13 G₁ om. 13 (cf. v 1 6) Ś₁ reads 13 on
 marg —^a) D₁-० हिंसारति, G₂ हिंसानृत (for
 हिंसा) —^b) K₁ सेवा (for सर्व) B₀ (marg as
 in text) वर्णोप-, D₀ G₂ M₁ कामोप (for 'कर्मोप')

14 G₁ om 14 (cf. v 1 6) —^a) G₂ व्यक्ता
 (for व्यस्त) — D_{as} a₁ om 14^{cd} —^c) G₂ धर्मं
 (for धर्मो) Ś₁ K₁ 2 4 यज्ञ क्रिया K₁ ० B₀ 7-9
 D_{n1} n₁ D_s D₂ 2 8 तेषां, K₇ D₁ G₂ चैषां (for चैषा)
 —^d) D_{n1} प्रतिविच्यते, D₇ T₁ G₂ 8 ० पद्यते (for
 'पिच्यते)

15 G₁ om. 15 (cf. v 1 6) —^a) K₇ D₁-० ०
 इत्येते (for एते हि) K₆ V₁ B₀ e-9 D_{as} a₁ D_{n1} n₁
 D_s D₂ 2 8 इत्येते चतुरो वर्णा —^b) D_{s1} (sup lin
 as in text) 82 तेषां, T₁ G₂ येषां (for येषा) —^c)
 M₁ विहित K₁ B₀ D_{as} D₇ T₁ G₂ 8 ० ब्राह्मणा (for
 ब्रह्मणा) K₇ D₁ ० ० ब्रह्मणा विहिता पूर्वं —^d) K₇
 D₁-7 ब्रह्मणानां (for स्वज्ञां) ❀ C_v ब्राह्मी परब्रह्म
 सपत्निनी सरस्वती वेदपुराणादिरूपा विद्या । ❀

16 G₁ om. 16 (cf. v 1 6) —^a) B₀ D_s ब्रह्मणा
 (for ब्रा) Ś₁ (sup lin) K₁ 7 V₁ B₀ 7 8 (marg)
 D_{n1} D_{n1} (sup lin as in text) 82 D₂ 7 ० T₁ G₂ 8 ०
 M₁ ब्रह्म, D₁ यज्ञ; D_s ० ये स्व- (for धर्म). Ś₁

(sup lin as in text) तस्यस्तासु, K₁ -तत्रस्तासु, K₂
 तत्रस्तासु, K₄ -तत्रस्तासु, D_{as} a₁ तत्रस्तासु, D₁-०
 कर्मस्थासु (for तत्रस्तासु) —^b) Ś₁ K₁ V₁ B₀ e 8 ०
 D_{as} D₁ ० T₂ तत्सु (for तपसु) K₂ तु (for न)
 — B₀ om (hapl) 16^{cd} —^c) D_s धारयते (for
 'यतां) —^d) D_s G₂ 8 नियमासु, D₇ तासु (for
 'मांस)

17 G₁ om 17 (cf. v 1 6) —^a) D_{as} a₁ ब्राह्मी
 (for ब्रह्म) K₆ B₀ e-9 D_{as} a₁ D_{n1} n₁ D_s D₂ 8 8
 T₂ चैव (for चैतत्) K₆ 7 B₀ e-9 D_{n1} n₁ D_s D₂-०
 8 ० पर, D_{as} a₁ परां (for पुरा) D_{as} a₁ सृष्टि;
 D_s श्रेष्टं (for सृष्ट) —^b) D₇ T₁ G₂ 8 ० ये तु;
 M₁ ६-७ ये च (for ये न) K₆ V₁ B₀ e-9 D₂-8 8
 सद्दिद, D_{as} D_{n1} n₁ D_s D₇ T₁ G₂ 8 ० M₁ ६-७ ते-
 (G₂ न)द्विजा, D_{as} तद्विदा (for [अ]तद्विद) —^d)
 K₆ B₀ e ० D_{as} a₁ D_s 7 8 T₁ G₂ 8 ० M₁ ० द्विजातय,
 K₇ D_s D₂-4 ० ० M₁ 7 विजां, D_{n1} विजायत (for
 हि जातय)

18 G₁ om 18 (cf. v 1 6) K₇ D₁ ० om
 (hapl) 18^{ab} —^a) K₆ राक्षस (for 'सा) D₇ T₁
 G₂ 8 ० M₁ 7 पिशाच (G₂ M₁ 'चा)राक्षसप्राया —^c)
 Ś₁ K₁ 2 G₂ प्रणष्टज्ञान, D₁ ० प्रणष्टां (for प्रनष्ट)
 —^d) D₇ T₁ G₂ 8 ० स्वच्छन्दाहार (for 'चार) B₀
 चेटिका (for 'ता)

19 G₁ om 19 (cf. v 1 6) —^a) B₀ 8 (marg)
 D_{as} तु ब्रह्म (for ब्राह्मण) —^b) K₁ 4 ० V₁ B₀
 e-9 D_{as} a₁ D_{n1} n₁ D_s D₂ 8 8 7 8 T₁ G₂ 8 ० M₀
 स्वधर्मं (for स्वधर्म) Ś₁ K₁ 2 निरता सदा, K₇
 D₁ ० M₀ (inf lin) -कृ (M₀ न)तनिश्रमा (for 'नि-
 श्रया) —^d) T₂ सृज्यते K₆ चापरे; K₇ D₁ ० 7 ०
 T₁ G₂ चापरा, T₂ M₁ ० ० च परा; G₂ स परा, M₁
 च परे (for चापरे) D₇ T₁ G₀ M₁ ० ० वरे; T₂ वरे
 (for परै)

क्रपिमिः स्वेन तपसा सृज्यन्ते चापरे परैः ॥ १९
आदिदेवसमुद्भूता ब्रह्ममूलाक्षयान्वया ।

सा सृष्टिर्मानसी नाम धर्मतत्त्वपरायणा ॥ २०

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि एकाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८१ ॥

१८२

भरद्वाज उवाच ।

ब्राह्मणः केन भवति क्षत्रियो वा द्विजोत्तम ।
वैश्यः शूद्रश्च विप्रपे तद्ब्रूहि वदतां वर ॥ १

भृगुरुवाच ।

जातकर्मादिभिर्यस्तु संस्कारैः संस्कृतः शुचिः ।
वेदाध्ययनसंपन्नः पदसु कर्मखवस्थितः ॥ २

शौचाचारस्थितः सम्यग्बिषसाशी गुरुप्रियः ।
नित्यव्रती सत्यपरः स वै ब्राह्मण उच्यते ॥ ३
सत्यं दानं दमोऽद्रोह आनृशंसं क्षमा घृणा ।
तपश्च दृश्यते यत्र स ब्राह्मण इति स्मृतः ॥ ४
क्षत्रजं सेवते कर्म वेदाध्ययनसंमतः ।
दानादानरतिर्यश्च स वै क्षत्रिय उच्यते ॥ ५

20 G₁ om 20 (of v l 6) —^a) D₈ D₇ T
G₂ 2. 6 M₁ 1-7 आदावेव (for आदिदेव) G₂ समुद्भूत
(for 'ता) —^b) K₆ B₀ 7 D₈ D₈ 2. 7 M₆ 7 ब्रह्म
मूलाक्षयान्वया, G₂ मूला क्षयान्वया —^c) D₄ मनसा
(for मा सृष्टिर्) —^d) Ś₁ K₁ 2 4 लोक (for धर्म-)
K₇ M₆ परायणा D₈ भक्त धर्म परायण

Colophon — Sub-parvan Ś₁ K₁ 2 4 6 7 B₀
6-9 D₈ 11 D₁ 11 D₈ D₂-9 T G₁ 2 6 M₁ 5-7 मोक्ष
धर्म — Adhy name Ś₁ K₁ 2 4 6 7 V₁ B₀ 6-9
D₁ 11 D₁ D₈ D₂-6 6 9 भृगुम (K₁ 'भा) रद्वाजसवादे;
D₇ T G₆ वर्णविभाग, M₁ 5 भृगुभरद्वाजसवादे वर्णवि
भाग, M₆ 7 'मवादे वर्णविभागवचन (M₇ 'कथन)
— Adhy no (figures, words or both) B₇ D₁
D₈ D₇ 8 T₁ G₁ 2 6 M₁ 5-7 14, D₁ 15, D₂ 13,
T₂ G₂ 28 — Śloka no D₁ 11 D₈ 20

182

1 D₁ D₁ भरद्वाज —^a) D₈ ब्राह्मण T₁ G₂ 6
केन भरति ब्राह्मण —^b) D₇ T₁ G₂ 6 द्विजवत्तम (for
या द्विजा) —^c) D₈ वैश्व K₁ शूद्राश्च; K₆
D₁ शूद्रस्य —^d) G₂ 6 तन्मे ब्रूहि विदां वर

2 D₇ om the ref —^b) K₁ G₂ सङ्घत; K₁

सङ्घतैः —^a) D₁ 11 अवस्थिता

3 —^a) D₁ 11 शौचाचारैः (for 'चार) D₇ T G₁-9 6
M₅ रत (for -स्थित) —^b) M₁ 6 7 विदिसा (M₇
'ता)शी (for विष) ❀ C₁ विषस ब्राह्मणादिभुक्तशे
पम् ॥ C₇ यज्ञशेषमतिष्यादिभिर्भुक्तशेष वा । ❀ —^c)
K₇ D₈ नित्य (for नित्य) D₈ 11 ब्रह्मप्रिय, D₈ सत्य
पक्ष; G₂ 'परा (for 'पर) —^d) Ś₁ K₁ 2 4 -सप्तम
(for उच्यते)

4 = 3 177 16 G₈ om (hapl) 4-5 —^a)
K₂ M₁ 5-7 तपोद्रोह, K₆ B₀ 9 D₈ अयोद्रोह, K₇
D₂-6 9 तपोक्रोध; B₆-8 D₈ 11 D₁ 11 D₈ D₂ 8
अयाद्रोह, D₇ G₆ दमोद्रोहम् (for दमोऽद्रोह) —^b)
K₆ B₀ 6 (marg) 7-9 D₈ 11 D₈ 8 कृपा घृणा, K₇
D₂ 6 9 घृणा क्षमा (by transp), D₈ 11 D₁ 11 D₂ त्रपा
घृणा, M₁ 5-7 कृतज्ञता —^c) K₇ D₂-6 9 M₁ 5-7 दमश्
(for तपश्) K₁ (sup l in as in text) तत्र; B₈ 9
यस्य (for यत्र) —^d) V₁ transp स and ब्राह्मण
D₈ स्थित (for स्मृत)

5 G₂ om 5 (cf v l 4) —^a) K₂ 7 D₁ 9 T₁
G₂ 6 M₁ 5 7 क्षत्रजं; D₇ क्षमज (for क्षत्रज) G₁
सेवके (for 'ते) D₇ T₁ G₂ 6 यस्तु (for कर्म) —^b)
K₄ 6 B₀ D₁ 11 D₈ D₂ 2. 8 6 सगत, K₇ कर्मसु;
B₆ G₁ 'संमित (for 'संमत). —^c) D₇ T₁ G₂ 6 रतश्च

कृपिगोरक्ष्यवाणिज्यं यो विशत्यनिशं शुचिः ।
वेदाध्ययनसंपन्नः स वैश्य इति संज्ञितः ॥ ६
सर्वभक्षरतिर्नित्यं सर्वकर्मकरोऽशुचिः ।
त्यक्तवेदस्त्वनाचारः स वै शूद्र इति स्मृतः ॥ ७
शूद्रे चैतद्भवेच्छुच्यं द्विजे चैतन्न विद्यते ।
न वै शूद्रो भवेच्छूद्रो ब्राह्मणो न च ब्राह्मणः ॥ ८
सर्वोपायस्तु लोभस्य क्रोधस्य च विनिग्रहः ।

एतत्पवित्रं ज्ञातव्यं तथा चैवात्मसंयमः ॥ ९
नित्यं क्रोधात्तपो रक्षेच्छुच्यं रक्षेत मत्सरात् ।
विद्यां मानावमानाभ्यामात्मानं तु प्रमादतः ॥ १०
यस्य सर्वे समारम्भा निराशीर्वन्धनास्त्विह ।
त्यागे यस्य हुतं सर्वं स त्यागी स च बुद्धिमान् ॥ ११
अहिंसः सर्वभूतानां मैत्रायणगतश्चरेत् ।
अविस्त्रम्भे न गन्तव्यं विस्त्रम्भे धारयेन्मनः ॥ १२

C. 12. 695
B. 12. 189 18
K. 12. 187 18

(for रतिर्) K० V१ Bo ६-१ D१७ n१ Dn१ n१ Ds
D१ १ १ यस्तु, D१ T G१ १ १ चैव (for यश्च) ☞ Ca१
भादान करमागादिग्रहणम् । ☞

6 °) K१ V१ D१ १ १ T G१-१ १ Ms गोरक्ष (for
गोरक्ष्य) K० Bo ० १ १ (marg as in text) १ Da१
a१ Dn१ D१ १ १ विशत्याशु पशुभ्यः (B० 'शून्य'श्च, Dn१
D१ वाणिज्या पशुरक्षा च, Ds वित्तार्जनपरश्चैव —^b)
K० Bo ० १ १ (marg as in text) १ Da१ Dn१ n१ Ds
D१ १ १ १ कृप्यादानरति (D१ 'रुचिः') शुचि (Da१
कचिद्), Da१ कृप्यामस्कारै मस्कृतशुचि (sic)

7 °) Ś१ K१ १ १ भक्षकरो, K१ D१-१ १ भक्ष (D१ १
'क्ष्य)रतो, Bo -मक्ष्यरतिर्, Da१ n१ D१ भक्ष्या (D१
'क्षा)रतिर् (for भक्ष) D१ T१ सर्वं भक्षति नित्य य,
G१ सर्वभक्षयति नित्य (sic) —^c) K१ D१-१ १ त्यक्त
वेदममाचार —^d) B१-१ Da१ श्रुति (for स्मृत)

8 = 3 177 20 —^a) Bo १ (marg as in text) १
Da१ चैव (for चैतद्) Ś१ K१ B१ (marg) Da१ D१ १
लक्ष्म, V१ B१ (orig) D१ लक्ष्म, Da१ लक्ष्य, Dn१
लक्षे (for लक्ष्यं) —^b) K० V१ Bo ६-१ Da१ a१ Dn१
n१ Ds D१ १ १ तच्च न, D१ G१ चैतन्न (for चै)
Ś१ K१ १ १ दृश्यते, K१ लक्ष्यते (for विद्यते) —^d) Ds
नैव (for न च) Ś१ K१ १ १ V१ B१-१ Da१ n१ Ms
ब्राह्मणो ब्राह्मणो न च

9 = (var) 3 203 39 —^a) K१ सर्वोपायस्य
(for 'पायैस्तु) G१ transp लोभस्य and क्रोधस्य K१
om च —^c) K० १ Bo ६-१ Dn१ n१ Ds D१-१ १ १
ज्ञानानां, Da१ a१ ज्ञाताना, M१ त्रातव्य (for ज्ञा)
—^d) D० [आ]त्मसभव (for 'सयम) — After 9,
K० V१ Bo ६-१ Da१ a१ Dn१ n१ Ds D१ १ १ १ ins

496* कार्यो सर्वात्मना तौ हि श्रेयोवातार्यमुषियवौ ।
[K० त्याज्यौ, B१ (marg as in text) १ १ (marg
as in text) १ Da१ कार्यो (for वार्यौ) Ds च (for

हि) B१ Da१ Dn१ उच्छिन्नौ (for उल्लितौ)]

10 = (var) 3 203 40 —^a) T१ नित्य (for
नित्य) G१ यमाच् (for क्रोधात्) K० V१ Bo ६-१
Da१ a१ Ds D१ १ १ १ T G१-१ १ M१ ६-१ त्रिय (G१
'या) (for तपो) K१ D१ १ १ रक्ष्य, Ds१ रक्ष्यच्
—^b) K० V१ Bo ६-१ Da१ a१ Dn१ n१ Ds D१ १ १ १ T
G१-१ १ M१ ६-१ तपो, K१ D१ १ १ श्रियो, B० lacuna,
D० श्रेयो (for त्रिय) K० B०-१ Da१ a१ Dn१ n१ Ds
D१ १ १ रक्षेच्च B० lacuna (for रक्षेत) Ś१ K१ १ १
त्रिय रक्षेऽमत्सरात् —^c) T१ विद्या K१ ० Bo ६-१
Da१ a१ Dn१ n१ Ds D१ १ १ १ M१ मानापमानाभ्याम्
(for मानावमानाभ्याम्) —^d) After आत्मान, Da१
a१ read 12^b for the first time, repeating it in its
proper place K१ D१ १ च (for तु) K१ प्रसादत्
(for प्रमा)

11 = 3 203 43 of 6 26 19 —^a) Da१
lacuna for यस्य सर्वे Da१ परिग्रहा (for समारम्भा)
—^b) D१ T१ G१ निराशा; T१ G१ निराशी (for 'शीर्)
K० द्विजा, K१ V१ Bo ६-१ Dn१ n१ Ds D१-१ १ १ Ms
(sup lin as in text) १ १ द्विज, M१ द्विज (for
द्विह) Da१ a१ निराशीर्वन्धनादिषु ☞ Ca१ निराशी
र्वन्धना आशासारूपवन्धनहीना, अफलेच्छयारब्धा । ☞
—^c) D० कृत, D१ हृत (for हुत) —^d) B१ १ Ds१
D१ १ G१ transp स and च D० स च त्यागी च
बुद्धिमान्

12 With 12^{ab}, of. 3 203 45^{ab} 12 154 27^{cd},
B 12 278 5^{ab}, 329 18^{ab} —^a) G१ अक्रोध (for
अहिंस) — Da१ a१ read 12^b for the first time after
आत्मान (in 10^d) —^b) K० मैत्रायन Ś१ K१ १ १ १
D१ १ १ १ T१ G१ १ गति, D० गति (for गतश्)
Ś१ K१ १ १ भवेत् (for चरेत्) — K० V१ Bo ६-१ Da१
a१ Dn१ n१ Ds D१ १ १ १ T G१ १ १ read 12^{cd} after
15. —^c) K० १ V१ D१ १ अविधमेण; Bo ६ १ Ds Ds

परिग्रहान्परित्यज्य भवेद्बुद्ध्या जितेन्द्रियः ।
 अशोकं स्थानमातिष्ठेदिह चामुत्र चाभयम् ॥ १३
 तपोनित्येन दान्तेन मुनिना संयतात्मना ।
 अजितं जेतुकामेन भाव्यं सङ्गेष्वसङ्गिना ॥ १४
 इन्द्रियैर्गृह्यते यद्यत्तत्तद्व्यक्तमिति स्थितिः ।
 अव्यक्तमिति विज्ञेयं लिङ्गग्राह्यमतीन्द्रियम् ॥ १५

मनः प्राणो निगृहीयात्प्राणं ब्रह्मणि धारयेत् ।
 निर्वाणादेव निर्वाणो न च किञ्चिद्विचिन्तयेत् ।
 सुखं वै ब्राह्मणो ब्रह्म स वै तेनाधिगच्छति ॥ १६
 शौचेन सततं युक्तस्तथाचारसमन्वितः ।
 सानुक्रोशश्च भूतेषु तद्विजातिषु लक्षणम् ॥ १७

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि द्वाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८२ ॥

(by corr) 1 T G1-3 0 M1 5-1 Cnp 'स्रमेण; B1 'स्रस्ते
 न; D3 3 4 D3 D3 'स्रमे न (for 'स्रस्ते न) —^d)
 K0 7 Bo D3 3 4 D3 D3 3 0 विभ्रमे (for वि
 स्रमे) ॐ Cn विभ्रमे गुरुवेदवाक्येषु याथार्थ्यनिश्चये । ॐ

13 = (var) 3 203 47 —^a) D3 3 4 D1 M1 5 6
 परिग्रहात्, D3 'ग्रहं (for 'ग्रहान्) —^b) D3 3 4 वष्य,
 D3 शुद्ध्या (for बुद्ध्या) —^c) Ś1 K1 2 4 D1 0 अ-
 दाक्य, K1 असद्वयं; D1 T G2 3 0 M1 5-7 अचल (T1
 M0 'ल) (for अशोक) D3 आचष्टेद् (for आविष्टेद्)
 —^d) K0 इष्ट्या (for इष्ट) D1 T G1-3 0 M3 चोभयो
 (for चाभयम्)

14 = 3 203 48 —^a) D3 3 4 D3 D3 तपो
 निष्ठेन (for 'नित्येन) K0 D3 दानेन, D3 3 4 दांत्येन
 (for दान्तेन) —^d) D3 3 4 सगैश्च (for सङ्गेषु) K0
 [अ]सगिनां, Bo D3 3 4 सगिना

15 = (var) 3 202 11 B 12 329 49 —^a)
 K0 तद् (for यद्) —^b) Ś1 K2 M0 स्थित', K1
 स्थिता; K1 D3 0 श्रुति; M1 स्मृति, M3 स्मृत;
 M1 स्थित (for स्थिति) D3 तद्गकं स्यामिति स्थिति
 —^c) K1 D3 0 तज्जेयं, D3 तत्प्राहुर (for विज्ञेयं)
 —^d) D3 3 4 द्विग (for लिङ्ग) — After 15, K0 V1
 Bo 0-3 D3 3 4 D3 3 4 D3 3 4 3 4 T G1 3 0
 read 12^d

16 *) K0 V1 Bo 0-3 D3 3 4 D3 3 4 D3 3 4
 T3 G3 3 0 M1 5 न (M0 वि) गृहीयाद् (for निगृ').
 —^b) K0 प्रागान् ॐ C3 3. प्रज्ञाणि प्रहरन्ध्रसमीपे

शून्ये तेजोमये एव धारयेत् यावन्निर्वाणं परमात्मबोधन
 लोकोत्तर सुखम् । ॐ —^a) K1 V1 Bo 0-3 D3 3 4
 D3 3 4 D3 3 4 3 4 M0 (anf lan) निर्वेदाद्; D0
 निर्वादाद्, M1 निर्याणाद् (for निर्वा') K0 7 V1
 Bo 0-3 D3 3 4 D3 3 4 D3 3 4 3 4 निर्वाण, D1 0
 M1 5-7 निर्वा (M1 'या) येन्, D1 T G1-3 0 'यान् (for
 'णो) K2 4 निर्वदिर्निगृहीयान् —^d) Bo विचारयेत्
 (for विचिन्त') D1 T G1-3 0 न किञ्चिदपि चिन्तयेत्
 —^e) D1 G2 3 सुखे; T2 दुःख (for सुख) Ś1 K3
 D0 T1 G2 ब्रह्मणो (for ब्रा') K0 ब्रह्मन् —^f) K1
 सर्वे तेन, K4 0 V1 Bo 0-3 D3 3 4 D3 3 4 3 4
 निर्वेदेन (K0 'ण), D1 स चेतो न, T G1 2 M1 5 7
 स चैतेन (for स वै तेन) K7 D1 0 [अ]धिदिष्टति; V1
 T2 G2 [अ]भिगच्छति (for [अ]धि')

17 *) G1 युक्तं —^b) K4 0 V1 Bo 0-3 D3 3 4
 D3 3 4 D3 3 4 3 4 T2 सदाचार (for तथा') G1
 समन्वित —^c) D3 3 4 सानुक्रोशस्य; M1 'क्रोश च.
 —^d) G1 तद्विजा इति लक्षण

Colophon — Sub-parvan Ś1 K1 2 4 0 7 V1 Bo
 0-3 D3 3 4 D3 3 4 D3 3 4 D3 3 4 T G1 3 0 M1 5-7
 मोक्षधर्म — Adhy name Ś1 K1 2 4 0 7 V1 Bo 0-3
 D3 3 4 D3 3 4 D3 3 4 3 4 M0 0 भृगुम (D3 5 'मा)
 रद्वाजसवाद्, D1 T1 G0 M1 7 ब्राह्मणादिलक्षणं, G1
 वर्णलक्षणं; G2 ब्राह्मणलक्षण — Adhy no (figures,
 words or both) B1 D3 3 4 D3 3 4 D3 3 4 T1 G1 3 0 M1 5-7
 15; D3 3 4 16, D3 3 4 14; T2 G2 29, — Śloka
 no · D3 3 4 17; D3 3 4 19; D3 3 4 18,

१८३

भृशुरुवाच ।

सत्यं ब्रह्म तपः सत्यं सत्यं सृजति च प्रजाः ।
 सत्येन धार्यते लोकः स्वर्गं सत्येन गच्छति ॥ १
 अनृतं तमसो रूपं तमसा नीयते ह्यधः ।
 तमोग्रस्ता न पश्यन्ति प्रकाशं तमसावृतम् ॥ २
 स्वर्गः प्रकाश इत्याहुर्नरकं तम एव च ।
 सत्यानृतात्तदुभयं प्राप्यते जगतीचरैः ॥ ३
 तत्र त्वेवंविधा वृत्तिलोके सत्यानृता भवेत् ।
 धर्माधर्मौ प्रकाशश्च तमो दुःखं सुखं तथा ॥ ४

तत्र यत्सत्यं स धर्मो यो धर्मः स प्रकाशो यः प्र-
 काशस्तत्सुखमिति । १ । तत्र यदनृतं सोऽधर्मो योऽध-
 र्मस्तत्तमो यत्तमस्तद्दुःखमिति । २ ॥ ५

अत्रोच्यते ।

शारीरैर्मानसैर्दुःखैः सुखैश्चाप्यसुखोदयैः ।
 लोकसृष्टिं प्रपश्यन्तो न मुह्यन्ति विचक्षणाः ॥ ६
 तत्र दुःखविमोक्षार्थं प्रयतेत विचक्षणः ।
 सुखं ह्यनित्यं भूतानामिहलोके परत्र च ॥ ७
 राहुप्रतस्य सोमस्य यथा ज्योत्स्ना न भासते ।

C. 12. 6975
B 12. 190 6
K 12. 183. 8

183

1 ^a) M1 ६-१ transp सत्यं and ब्रह्म — ^b) K4
 विसृजति, K5 Bo १ ३ Das Dn1 n4 Ds D2 ३ ३ विसृ-
 जते, K7 D1-६ ० च सृजति (by transp), V1 Bo. ०
 Da1 च सृजते; D7 T1 G2 ३ ० धर्मं (T1 ब्रह्म) इति, T2
 G1 M1 ६-१ सृजति वै — ^d) D5 सत्ये स्वर्गेन गच्छति

2 ^a) K1 २ तपसो (for तमसो) Ś1 K1 २ मूल
 (for रूप) — ^b) K6 [S]त्यध, M1 १ [S]त्यध
 (for ह्यध) B8 (marg as in text) ० Da1 तमस्तु
 प्रसते ह्यध, D2 ० तमसा प्रस्यते दुध — ^d) K7 V1
 Bo ६-० Da2. n4 Dn1 n4 Ds D2 ३ ३ ० ३ प्रकाशं तम
 सावृ (D5 'सा जि)ता

3 ^a) K7 V1 B6 D4 १ ० T G2 ३ ० M1 ६-१ स्वर्गं
 (for स्वर्ग) V1 B6 प्रकाशम् — ^b) B8 (marg as
 in text) नरकम् (for 'क) — ^c) K4 ६ १ V1 Bo ०
 १ ३ (marg as in text) ० Das. n4 Dn1 n4 Ds D2-०
 सत्यानृत; Cpp 'नृतात् (as in text) G2 सत्यानृताभ्या
 मुभय

4 ^a) T1 यत्र (for तत्र) K6 V1 Bo ६-० Das
 n4 Dn1 n4 Ds D2 ३ ३ [अ]प्येवंविधा (Das n4 'धे);
 D5 ह्येवंविधा (for त्वेवं) Ś1 K1 २ ४ ६ १ V1 Bo. ६-०
 Das. n4 Dn1 n4 Ds D2-० ३ ० transp वृत्ति and
 लोके K4 सत्यानृता, K6 V1 Bo ६-० Das n4 Dn1
 n4 Ds2 D2 ३ ३ ० ३ 'नृते; Ds1 D7 T G1-३ ० M1 ६-१
 'नृताद् (for 'नृता) — ^c) D5 G1 धर्माधर्मो (G1
 'मे) K1 प्रकतश्च (sic), K7 D4 ० प्रकाशाय; D5

'ज्ञं च (for 'ज्ञश्च) — ^d) G1 M6 दुःख (for दुःख)
 K7 D1-६ ० तथा सुख (by transp); B6 M7 (anf
 in as in text) सुख तदा; Da1 सुखस्तथा

5 Da1 G1 om 5 — ¹) Dn1 M1 lacuna; M6
 यद्यत् (for यत्) G2 om स D3 om यो धर्म
 G8 ० om य प्रकाशस्तत् G2 यद्यद्यत् (for य प्रका)
 — After प्रकाश, M6 ins स स्वर्गं य स्वर्गम् — ²)
 T2 यत्र (for तत्र) M6 यद्यनृत (for यद्) K1
 सोधर्मा; K7 D4 ६ ० उदधर्मो (for सोऽध) K1
 तुत्तमो (sic) — After यत्तमस्तद्, M6 ins. नरकं
 यन्नरकं

6 Ś1 K1 अत्र चोच्यते; Da1 G1 lacuna; T1 G2
 ३ ० उच्यते (for अत्रोच्यते) — ^a) K1 १ B6 शरीर;
 K2 V1 B7 ३ Das n4 D4 ० ० M1 ६ १ शारीर, D7
 शरीरैर् (for शा) G2 मनसैर् — ^b) K1 V1 B6 ०
 D6 १ T G2 ३ ० M1 ६-१ सुखोदयै (for [अ]सुखो)
 — ^c) K1 लोक (for लोक) D7 कष्ट, T1 G1 सृष्ट
 (for 'सृष्टि) Ś1 K1 २ B6 D5 १ G1 प्रपश्यति (D7
 'तां) (for 'श्यन्तो)

7 K7 reads 7^{ab} twice — ^a) G1 अत्र (for तत्र)
 Da4 विमोक्षाय (for 'क्षाय) — ^b) T1 G1 प्रयते तद्,
 T2 'ते च (for 'तेत) — ^c) K6 D5 त्वनित्य, D7 T
 G1-३ ० हि नित्य (for ह्यनित्य)

8 ^a) K1 राहु (for राहु) — ^b) G1 हार्यते (for
 भासते) — ^c) G1 तमो हि (for तमोमि) — ^d) B6
 नराणां; Da1 lacuna (for भूतानां) K1 अशते, K4 ०
 V1 Bo. ६-० Das. n4 Dn1. n4 Ds D2. ३ ३ ३ नहयते; K7

तथा तमोभिभूतानां भूतानां भ्रश्यते सुखम् ॥ ८

तत्खलु द्विविधं सुखमुच्यते शारीरं मानसं च । १ ।
इह खल्वसुग्मिश्च लोके सर्वारम्भप्रवृत्तयः सुखार्था अ-
भिधीयन्ते । २ । न ह्यतस्त्रिवर्गफलं विशिष्टतरमस्ति । ३ ।
स एष काम्यो गुणविशेषो धर्मार्थयोरारम्भस्तद्वेतु-
रस्योत्पत्तिः सुखप्रयोजना । ४ ॥ ९

भरद्वाज उवाच ।

यदेतद्भवताभिहितं सुखानां परमाः स्त्रिय इति

भ्रश्यते; D₁ T₁ दृश्यते, D₂ भ्रस्यते, G₃ ० मृश्यते (for भ्रश्यते)

9 1) After खलु, G₁ ins तद्विधा लोके G₁ सौख्यम्; G₂ दुःखम् (for सुखम्) B₀ तत्खलु सुख मुच्यते द्विविध After उच्यते, G₂ ins सुखमेव च After शारीर, V₁ ins उच्यते Ś₁ K₁ ३ चेति (for च) K₇ D₃ ० ० शारीर मानस चै(D₄ चै)व तत्खलु द्विविध सुख (K₇ D₃ स्मृत) — 2) K₇ transp इह and खलु Dn₁ D₇ T G₁₋₃ असुग्मिन् (for 'दिग्मश्च') K₄ ० B₀ 7 Das Dn₁ n₄ D₃ D₂ ३ ० ० वस्तुप्रवृत्तय; Dn₁ G₁ सर्वा रंभवृत्तय, G₂ 'वृत्ता (for 'प्रवृत्तय) K₄ ० V₁ B₀ ० १ ३ (marg as in text) ० Das n₁ Dn₁ n₄ D₃ D₂-० ३ G₁ M₁ ० १ सुखार्थम् (for 'र्था) K₁ १ D₃ ० ह्यभिधीय (K₁ 'य)ते, T₁ G₂ ३ अभिधीयते — 3) After ह्यत, K₄ ० V₁ B₀ ०-० Das n₁ Dn₁ n₄ D₃ D₂-० ३ ० M₁ ५-१ ins पर — Ś₁ K₁ ३ द्विवर्गं, D₇ T₁ G₁ ३ ० त्रिवर्गं (for 'र्गं) K₆ D₃ -फलाद्, B₃ (marg) फलेषु (for -फल) D₇ T G₁₋₃ ० M₁ ० १ अस्ति विशिष्टतर (by transp) — 4) K₁ एषु, K₄ Das Dn₁ n₄ D₃ D₂ ३ ० ३ एव (for एष) G₁ ३ ० कामो (for काम्यो) Ś₁ K₁ T₂ धर्मार्थयोगारम्भस्, K₄ ० B₀ ०-० Das n₁ Dn₁ n₄ D₃ D₂ ३ ० ३ 'र्थगुणारम्भस् (for 'योरारम्भस्) K₄ ० B₀ ०-० Das n₁ Dn₁ D₃ D₂-० ३ M₀ सुखप्रयोजनार्था, K₇ V₁ Dn₁ D₇ ० T G₁₋₃ ० M₁ ५ १ 'जनार्थ (for 'जना) — After 'प्रयोजना, K₄ ० B₀ ०-० Das n₁ Dn₁ n₄ D₃ D₂ ३ ० ३ ३ ins आ(D₃ चा)रंभ, M₃ इति

10 T₂ भारद्वाज — 1) K₇ D₃ ० ० भगवता, M₀ त्वया, M₁ भवतो (for भवता) B₀ सुख; B₀ (marg as in text) Dn₁ सुख तत्, D₃ सुखास्त (for 'न्त) K₆ B₀ ३ Das n₁ Dn₁ n₄ D₃ D₂ ३ ० ३ Cp ३ परमा स्थितिर्; D₃ 'मस्त्रिय, D₇ T G₁₋₃ ० परमार्थ

तत्र गृहीमः । १ । न ह्येषामृषीणां महति स्थितानाम-
प्राप्य एष गुणविशेषो न चैनमभिलपन्ति । २ ।
श्रूयते च भगवांस्त्रिलोककृद्ब्रह्मा प्रभुरेकाकी ति-
ष्ठति । ३ । ब्रह्मचारी न कामसुखेष्व्वात्मानमवद-
धाति । ४ । अपि च भगवान्विश्वेश्वर उमापतिः काम-
मभिवर्तमानमनङ्गत्वेन शमनयत् । ५ । तस्माद्भूमो
न महात्मभिरयं प्रतिगृहीतो न त्वेष तावद्विशिष्टो
गुण इति नैतद्भगवतः प्रत्येभि । ६ । भगवता तूक्तं

स्थितिर्, Cp 'मा रिप (as in text) Cp सुवाच परमस्तीति D₃ तदिति (for इति) Ś₁ K₁ ३ तत्र गृहीयान्, K₆ V₁ B₀ ० ० Das Dn₁ n₄ D₃ D₂ ३ ३ न तदुपगृहीमो; B₇ ३ Dn₁ तत्र तदुपगृहीमो; D₃ ० तत्र निगृहीमो (for तत्र गृहीम) — 2) Dn₁ त्रैषाम् D₇ G₂ ० M₁ ० १ (also as in text) तपसि, T₁ G₀ (before corr) तमयि (for महति) T₂ G₁ ३ M₃ तप- स्थिताना D₃ आप्राप्य Dn₁ एक, Dn₁ एव, T₂ G₂ ० lacuna (for एष) * — After एष, K₆ १ V₁ B₀ ०-० Dn₁ n₄ Dn₁ n₄ D₃ D₂ ३ ३ ३ ins काम्यो while D₃ ins कामे Before -विशेषो, D₃ ins गण Dn₁ चैतम्, D₃ ३ ३ (before corr) चैतम् (for चैनम्) V₁ B₀-० Dn₁ M₁ ० १ अभिलपते, B₀ 'लयति, D₃ ० 'लपत, D₇ T₁ 'लक्षयति; T₂ G₂ 'लपति, G₁ 'लपयति (for 'लपन्ति) — After 'लपन्ति; V₁ B₀ ०-० Das n₁ Dn₁ n₄ D₃ D₂ ३ ३ ins च while D₃ ० ३ ins इति — 3) Before श्रूयते, Ś₁ K₁ ३ ३ ० १ V₁ B₀ ०-० Das n₁ Dn₁ n₄ D₃ D₂-० ३ ३ ins तपसि, while D₃ ins तमसि Ś₁ K₁ ३ ३ ० B₀ ०-० Das n₁ Dn₁ n₄ D₃ D₂ ३ ३ ३ om च K₄ ० B₀ ०-० Das n₁ Dn₁ n₄ D₃ D₂ ३ ३ ३ M₀ om भगवात् M₃ ब्रह्मचर्यमनु (for प्रभुरेकाकी) — 4) K₆ T G₁₋₃ ० M₃ न च, V₁ lacuna, D₇ च, M₁ ० १ न तु (for न) — Ś₁ K₁ ३ ३ B₀ om काम D₇ T₁ G₁₋₃ ० विदधाति; M₃ आद् (for अवद्) — 5) K₇ विश्वेश्वरम्; M₁ १ शकर D₇ T G₁₋₃ ० M₁ ५-१ om उमापति B₀ D₇ T G₁ ३ ० M₁ ५-१ अति, G₂ इति (for अभि) Ś₁ K₁ ३ ३ क्रोधेन (for अनङ्गत्वेन) K₇ V₁ D₃ ० १ ० T G₁₋₃ ० नाशम्; B₀ ०-० D₃ D₂ ३ ३ शमनम् (for शमम्) M₁ १ आत्मानमनगत्वमनयत्त्विति; M₃ अनगत्वम नयत्, M₀ 'त्वमवगमत् — 6) K₇ D₃ ० भूमो; D₃ भूयो (for भूमो) — After भूमो, K₇ D₃ ० ३ ins न रत्नानां परमा स्त्रिय Ś₁ K₁ ३ ३ ३ om from the first

सुखानां परमाः स्त्रिय इति । ७ । लोकप्रवादोऽपि च
भवति द्विविधः फलोदयः सुकृतात्सुखमवाप्यते
दुष्कृताहुःखमिति । ८ । अत्रोच्यताम् । ९ ॥ १०

भृगुरुवाच ।

अनृतात्खलु तमः प्रादुर्भूतं तमोग्रस्ता अधर्ममेवा-

नुवर्तन्ते न धर्मम् । १ । क्रोधलोभमोहमानानृतादिभि-
रवच्छन्ना न खल्वस्मिल्लोके न चामुत्र सुखमाप्नु-
वन्ति । २ । विविधव्याधिगणोपतापैरवकीर्यन्ते । ३ ।
वधवन्धरोगपरिक्लेशादिभिश्च क्षुत्पिपासाश्रमकृतैरुप-
तापैरुपतप्यन्ते । ४ । चण्डवातात्युष्णातिशीतकृतैश्च

C 12 6978
B 12. 190 11
K 12. 188. 11

न up to तूक्त (in 10⁷) K₆ V₁ B₀ ० १ Das Dn₁.
n₄ D₈ D₂ २ १ T G₁₋₃ ० M₅ ० न तु, K₇ D₃ ३ ३ ३
M₁ १ ननु, B₈ ० D₄ D₆ न च (for न) K₇ D₃ ०
अपगृहीतो, V₁ M₁ ० १ अप्रतिगृ, D₆ अग्रगृ; D₆
अग्र गृ, D₇ G₁ ३ ० M₅ प्रतिगृहीतोयम् (by transp),
T G₂ परिगृहीतोयम् — Before न, D₇ T G₁₋₃ ० M₅
ins अर्थो V₁ न चा, B₇ ३ (marg) ० न नु (for न
नु) K₆ एषा, K₇ D₄ ० ० अय, B₀ Das Dn₁ एषा,
B₈ ० T M₅ एव, M₁ एषु (for एष) D₆ om तावद्
— After गुण, K₆ V₁ B₀ ०-२ Das २ ३ Dn₁ n₄ D₈
D₂ ३ ३ ३ ३ ३ विशेष, D₇ T₁ G₁ ३ ० गण K₇ नैता
वद्, D₇ T G₁₋₃ ० M₁ ३-१ न चैतद् (for नैतद्) K₇
D₄ १ ० T G₁₋₃ ० भगवान्, V₁ M₁ ० भवत, D₆
भगवत, M₁ (also) ० भवान्, M₁ भवता (for भगवत)
K₇ D₃ १ ० T G₁₋₃ ० M₁ ३-१ प्रत्येति (for 'मि) — १)
V₁ B₈ M₁ ३-१ भवता त् (B₈ ह्युक्त; B₀ भवद्क्त, B₈
भवतस्तूक्त, D₆ भगवताप्युक्त, D₇ T G₀ भवतोक्त,
D₆ भगवतात्तूक्त (sic), G₁₋₃ भगवतोक्त (for भग
वता तूक्त) S₁ K₁ २ ३ न रत्नाना, K₇ Das Dn₁ n₄
D₂ ३ (marg as in text) ३ ३ सुगान्न (for 'नां)
K₇ Das Dn₁ n₄ D₂ ३ (marg as in text) ३ ० पर
मास्ति, D₆ ० परमस्त्री (D₆ स्त्रिय, D₇ T₁ G₁₋₃ ० M₅
(sup in as in text) १ परमार्था (G₈ M₁ 'र्थ) स्थितिर
(M₁ 'स्त्रिय), T₂ परमा स्थितिर (for मा स्त्रिय) — D₇
T₂ G₁ ३ read, and T₁ G₈ ० repeat 10⁸ after 11
— २) K₆ B₇ ३ Das Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ३ G₈ (second
time) हि, V₁ B₀ Das [S]पि हि, B₈ ० T₁ G₈ ०
(last three first time) [S]पि, D₇ T₁ (second
time) G₁ ३ lacuna; G₆ (second time) [S]मि (for
पि च) K₆ V₁ B₀ ०-२ Das २ ३ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ३
T₁ G₈ ० (last three first time) M₁ ३-१ om भवति
— After सुकृतात्, T₁ G₈ ० (all first time) ins
फल M₅ सुकृतम् (for सुकृतम्) K₆ अवाप्यते T₂
G₃ दुष्कृतम् (for दुखम्) V₁ एवेत्यपि; B₈ एवेति
(for इति) — ३) K₄ ० V₁ B₀ ०-२ Das २ ३ Dn₁ n₄
D₈ D₂ ३ ३-३ T G₁₋₃ ० M₁ ३-१ read अत्रोच्यते (for
'प्यताम्) after the ref in 11 K₇ D₄ ० om.
अत्रोच्यताम्

11 १) D₇ T₁ G₈ ० अनृतं, G₁ अनृत, G₂ अनृता
(for अनृतात्) — Before तमोग्रस्ता, K₆ V₁ B₀ ०-२
Das २ ३ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ३ ३ M₁ ३ ३ ३ ३ ३ तत्, T₁
खलु, M₇ अत K₁ ३ अधर्म (for 'र्मम्) Das T₂
om. एव K₁ ३ अनुवर्तते. M₁ ३-१ om न धर्मम् T₂
न धर्मे — २) K₆ V₁ B₀ ०-२ Das २ ३ D₈ D₂ (marg) ३
क्रोधलोभमोहहंसानृतादिभिर्, K₇ D₄ ० 'मदानृतादिभिर्,
Das Dn₁ n₄ D₂ ३ M₁ ० १ लोभहंसानृतादि; D₇ 1 G₁ ३
M₅ 'लोभमोहमदानृतादिभिर्, G₈ ० 'लोभमोहादिभिर् (for
लोभमोहमानानृतादिभिर्) — D₈ om (hapl) from
अव up to क्लेशादिभि (in 11⁴) K₆ D₃ ३ T₂ G₆ अव
च्छिन्ना, T₁ G₁₋₃ अविच्छिन्ना (for अवच्छिन्ना) S₁ K₁ ३
अमुष्मिल्लं (for अस्मिल्लं) Das २ ३ चामुत्र लोके (for लोके
न चामुत्र) K₂ ० १ V₁ B₀ ०-२ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ३
T₂ M₁ ० १ नामुत्र; D₇ T₁ G₁₋₃ ० M₅ नामुत्र च (for
न चामुत्र) K₇ D₃ १ ० T G₂ M₁ ३-१ अवाप्नुवति (for
आप्नुवन्ति) — ३) K₆ B₇ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ रुजोपता
पैर, K₇ D₄ ० ० गणरुजोप; V₁ B₀ ० ३ ३ Das २ ३
D₆ -गहनरुजो (Das २ ३ 'जा)प, D₇ G₁₋₃ ०-० व्रणजोप;
T M₁ ३-१ व्रणरुजोप (for गणोपतापैर) K₇ D₉
om (hapl) from अव up to तापै (in 11⁴) D₆
अवकीर्यतो — G₂ om 11⁴ K₇ D₉ om. up to तापै
— ४) K₆ V₁ B₀ ०-२ Das २ ३ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ वधन-
परिक्लेशादिभिश्च; D₈ नपरिक्लेशैश्च, D₃ १ T G₁ M₁
३-१ वधन (T₂ M₅ नि)रोधपरिक्लेशादिभिश्च, G₈ ० वध-
नरोधनपरि (for -वन्धरोगपरि) M₇ क्षुत्पिपासाश्रम
(sic) (for क्षुत्पिपासा) K₁ उपतापैर, D₄ 'तापैर,
D₆ M₁ १ lacuna (for 'तापैर) K₇ D₄ १ ० T₂ M₁
० १ उपताप्यते; T₁ G₈ ० 'प (T₁ 'पा)द्यते, G₁ अप-
पात्यते (for उपतप्यन्ते) — ५) K₆ B₀ ० १ ० Das २ ३
Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ३ वर्षवातात्युष्णाति; K₇ D₄ ० ०
चदपवना, B₈ चदवातात्युष्णाति (for 'तात्युष्णाति).
D₆ पवनातिधर्मचदवातात्युष्णाति; G₂ ० चदवातात्यु-
ष्णातिचकृतैश्च; M₁ ३-१ चदवातोष्णाति D₇ om प्रति
Das २ ३ transp च and प्रतिभये — After प्रतिभये,
B₇ ins च S₁ K₁ ३ प्रहैर (for दुहैर) — After
दुहैर, M₅ ins अपि and M₇ न K₇ D₄ ० १ ० T
G₁ M₁ ० १ उपताप्यते, Das परितप्यते (for उप').

प्रतिमयैः शारीरैर्दुःखैरुपतप्यन्ते । ५ । बन्धुधनवि-
नाशविप्रयोगकृतैश्च मानसैः शोकैरभिभूयन्ते जरा-
मृत्युकृतैश्चान्यैरिति । ६ ॥ ११

यस्त्वेतैः शारीरैर्मानसैर्दुःखैर्न स्पृश्यते स सुखं
वेद । १ । न चैते दोषाः स्वर्गं प्रादुर्भवन्ति । २ । तत्र
भवति खलु । ३ ॥ १२

सुसुखः पवनः स्वर्गं गन्धश्च सुरभिस्तथा ।

शुत्पिपासाश्रमो नास्ति न जरा न च पापकम् ॥ १३
नित्यमेव सुखं स्वर्गं सुखं दुःखमिहोभयम् ।
नरके दुःखमेवाहुः समं तु परमं पदम् ॥ १४
पृथिवी सर्वभूतानां जनित्री तद्विधाः स्त्रियः ।
पुमान्प्रजापतिस्तत्र शुक्रं तेजोमयं विदुः ॥ १५
इत्येतल्लोकनिर्माणं ब्रह्मणा विहितं पुरा ।
प्रजा विपरिवर्तन्ते स्वैः स्वैः कर्मभिरावृताः ॥ १६

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि त्र्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८३ ॥

— ०) Ś1 K2 बन्धुधन (for 'धन') Ś1 K1 2 7 D1 9
G2 0 विप्रयोगैश्च, D5 विप्रयोगयुक्तैश्च (for विप्रयो-
गकृतैश्च) K1 अभिभूयते, D4 'भूयत' Da4 om
इति T2 अति (for इति) — After 11, D1 T2
G1 2 read while T1 G2 0 repent 10⁸

12 1) D1 T G1-2.0 M1 0 7 यदेतैः, M5 यत्पुनरेतै
(for यस्त्वेतैः) K4 7 V1 Bo 0-0 Das a4 Dn1 n4 Ds2
Ds-0 0 G1 M6 शारीरमानसैर्, M1 7 मानसैः शारीरैर्
(by transp) — After मानसैर्, M6 ins च K1
स्पृश्यते, K4 0 V1 Bo 0-0 Das a4 Dn1 n4 Ds D2 0
0 8 G1 सस्पृश्य (K6 'श्य'ते); D5 सस्पृशते, M6 स्पृ
शते (for स्पृश्यते) Bo Ds D0 न, D1 T G1-3 0
M1 5-7 तत् (for स) — After सुख, G2 ins स
V1 Ds1 Ds वेदयति, D1 T G2 0 M1 5 7 वेद्य, G1
वैद्य (for वेद) After वेद, M6 ins इति — 2) B8
D4 न वै ते, G1 न च ते (for न चैते) Das दोष-
K1 प्रादुर्भवति — Das reads 12⁸ twice — 3)
D5 7 lacuna; M1 तत् (for तत्र) Ś1 भवति खलु;
K6 7 V1 Bo 0-0 Ds D2 2.0 0 T G1.3 0 M1 5 खलु
भवति (by transp); Das (both times) a4 Dn1
n4 D4.8 G2 M6 7 खलु भवति; D5 7 lacuna

13 a) Das om सु Ś1 K1 2 B1 0 D5 T2 ससुखं
(for सु) Da4 सुखदुःखं पवन स्वर्गं, D1 T1 G1-3 0
सुखदुःखे च न (T1 G2 0 न च, G1 च न) स्वर्गं — 6)
D1 G1 नघाश्रु T1 G2 0 [अ]सुरभिस् (for सुर)
— 4) G2 0 जरा च (for न जरा) K2 T1 (sup in)

पापक, K7 V1 D5 M6 पापक, M1 पापक (for 'कम्')

14 a) G2 0 एव (for एव) B9 om सुख B9
स्वर्गं — 6) K7 D6 7 T G2 M1 5-7 सुख (for
सुख) — 7) K6 नरक (for 'के) — 4) K6 Bo 7
Das Dn1 n4 Ds D2 0 0 सुख तत्; V1 दाम तु, B6
0 0 Da4 D5 7 T G1-3 0 M1 5-7 सुख तु; D6 M6
(also) सुख च (for सम तु)

15 6) D1 T1 G1 2 जननी (for जनित्री) G1 त्रय
(for स्त्रिय) — 4) D1 शुक्र, D1 T G1-3 0 M5 0
शुक्र (for शुक्र)

16 a) D1 G1 एते, T2 एत (for एतत्) — 6)
M6 [अ]भिहित, M7 विहित (for 'तं) — 7) K6
V1 Bo 0-0 Das Dn1 n4 Ds D2 0 0 समनु, Da4 स
मभि; D5 स्वमभि, D6 सिसृक्षुर, G2 0 द्वि परि-
(for विपरि) — 4) D9 तै (for the first स्वै).
Da4 G1 आवृत, T2 M1 5 7 अन्विता.

Colophon — Sub-parvan Ś1 K1.2 4 0 7 Bo 0-0
Das a4 Dn1 n4 Ds D2-0 T G1-2.0 M1 5-7 मोक्ष
धर्म — Adhy name Ś1 K1 2 0 7 V1 Bo 0-0
Das a4 Dn1 Ds2 D2-0 0 0 भृगुभरद्वाजसवाद; Ds1
भृगुभरद्वाजोपाख्यान, D1 T1 G1.2 0 M1 0 7 सत्यस्तुति;
M6 सत्यप्रशसा — Adhy no (figures, words or
both) B8 Dn4 Ds D1 8 T1 G2 0 0 M1 5-7 16,
Dn1 17, T2 G2 30 — Śloka no Dn1.n4 16,
Ds1 18, Ds 13.

१८४

भरद्वाज उवाच ।

दानस्य किं फलं प्राहुर्धर्मस्य चरितस्य च ।

तपसश्च सुतप्तस्य स्वाध्यायस्य हुतस्य च ॥ १

भृगुरुवाच ।

हुतेन शाम्यते पापं स्वाध्याये शान्तिरुत्तमा ।

दानेन भोग इत्याहुस्तपसा सर्वमाप्नुयात् ॥ २

दानं तु द्विविधं प्राहुः परत्रार्थमिहैव च ।

सञ्चो यदीयते किञ्चित्परत्रोपतिष्ठति ॥ ३

असत्सु दीयते यत्तु तदानमिह भुज्यते ।

यादृशं दीयते दानं तादृशं फलमाप्यते ॥ ४

भरद्वाज उवाच ।

किं कस्य धर्मचरणं किं वा धर्मस्य लक्षणम् ।

धर्मः कतिविधो वापि तद्भवान्वक्तुमर्हति ॥ ५

भृगुरुवाच ।

स्वधर्मचरणे युक्ता ये भवन्ति मनीषिणः ।

तेषां धर्मफलावाप्तिर्योऽन्यथा स विमुह्यति ॥ ६

भरद्वाज उवाच ।

यदेतच्चातुराश्रम्यं ब्रह्मर्षिविहितं पुरा ।

C 12 6890
B 12 191 7
K 12 169 7

184

1 Ds भारद्वाज —^a) D₁ T G₁₋₃ ६ M₁ ६-७
श्लोक (for प्राहुर्) —^b) D₈ om. च — K₇ D₉
om (hapl) 1^{cd} —^c) K₁ स्वतप्तस्य, G₁ सुतप्तस्य
(for सुतप्तस्य) —^d) B₀ १ ० D₁ १ D₂ १ १ वा; D₈
lacuna (for च)

2 ^a) B₀ हुतेषु (for हुतेन) —^b) K₆ B₆ १ D₁
n₁ D₂ १ D₃ १ १ १ T₁ G₁₋₃ ६ M₁ स्वाध्यायै, K₇ 'य
(for 'ये) Ś₁ (by corr as in text) K₃ शक्तिर्
(for शान्तिर्). —^c) D₁ दाने च (for दानेन) K₁
B₁₋₃ D₁ D₂ ६ भोगा; K₄ ६ १ D₈ D₁ n₁ D₈
D₂ १ १ १ भोगान्; G₈ ६ भोगम् (for भोग) —^d)
K₆ १ V₁ B₀ ६-७ D₈ १ D₁ n₁ D₈ D₂ १ १ १ १
स्वर्गम् (for सर्वम्) K₇ D₁ १ आमुते (for 'यात्)

3 ^a) Ś₁ K₁ १ १ D₁ च; D₁₋₆ १ हि (for तु)
D₁ D₂ विविध (for द्वि) —^b) G₁ परमार्थम्
(for 'त्रार्थम्) —^d) K₂ ६ V₁ B₀ १-७ D₈ १ १
D₁ n₁ D₈ D₂ १ १ १ -तिष्ठते (for -तिष्ठति)

4 ^a) K₆ V₁ B₀ ६-७ D₈ १ १ D₁ n₁ D₈ D₂ १
१ १ T G₁₋₃ ६ M₁ ६-७ असद्भयो (for 'स्तु) G₁ यद्दी
यते (for दीयते) K₁ D₁ १ १ M₁ यत्तद्, V₁ किञ्चित्
(for यत्तु) —^d) K₆ V₁ B₀ ६ १ १ D₈ १ १ D₁ n₁
D₈ D₂ १ १ १ १ अश्नुते, D₇ T G₁₋₃ ६ M₁ ६-७ उच्यते
(for आप्यते)

5 D₇ T G₂ १ १ M₆ transp 5 and 6 D₈ १ reads

130

[1033]

5 on marg D₆ T₂ भारद्वाज —^a) K₂ १ १ B₀ D₁
D₈ T₂ धर्माचरण, M₁ कर्मचरण (for धर्म) —^b)
D₁ च (for वा) —^d) K₇ D₂ १ T₁ G₂ १ १ १ अर्हसि
(for 'ति)

6 G₁ om (hapl) 6 D₇ T G₂ १ १ M₆ transp.
5 and 6 and om the ref —^a) D₈ om (hapl)
from युक्ता up to य आचारा (in 7^a) K₆ १ B₀ १ १
D₁ n₁ D₈ D₂ १ १ १ १ T₂ स्वधर्माचरणे (D₆ 'ण) युक्ता
D₁ T₁ 'मंचरणाद्यु (T₁ 'णैर्यु) को —^b) K₂ १ भजति
(for भवन्ति) —^c) K₆ १ V₁ B₀ ६-७ D₁ D₁ n₁
D₈ D₂ १ १ १ १ M₁ ६-७ स्वर्गं (for धर्म) G₂ फला
वाप्ति —^d) K₇ D₁ ६ १ १ T₁ G₂ १ १ M₆ स तु, T₂
न तु; M₁ ६ १ वै स (for स वि) K₆ B₆-७ D₁
D₈ D₂ १ १ १ T₂ M₁-७ -मुह्यते, D₈ १ १ युज्यते (for
मुह्यति)

7 T₂ G₁ १ M₆ om the ref —^a) T₁ G₁₋₃ ६ तद्
(for यद्) —^b) Ś₁ K₁ १ ब्रह्मणा, D₁ ६ १ महर्षि
(for ब्रह्मर्षि) —^c) B₆ ये स्वे, B₇ के स; B₈
(marg as in text) १ के स्वे; D₈ केषु, D₁ केन
(for स्वे स्वे) K₆ B₀ ६-७ D₈ १ १ D₁ n₁ D₈ १ १
समाचारात्, K₇ V₁ B₈ (marg) यथाचारात्; D₈
सदाचारात् (for य आचारात्) D₇ T₁ G₁ १ १ तस्य च
स्व (T₁ स्व) स्वमाचार, T₂ G₂ M₁ ६-७ तस्य स्व (G₂
च) स्व समाचार —^d) B₀ तन्मे, D₇ T₁ G₈ ६ यथा
वद् (hypermetric), G₂ यथा (for तन्मे) K₇
D₁ १ तास्मान्मे वक्तुमर्हसि (D₁ 'ति), B₈ D₈ १ १ तन्मे
वृद्धि तपोधन, T₂ G₁ M₁ ६-७ यथावद्ब्रह्मर्हसि (M₁ 'ति)

तेषां स्वे स्वे य आचारास्तान्मे वक्तुमिहार्हसि ॥ ७

भृगुरुवाच ।

पूर्वमेव भगवता लोकहितमनुतिष्ठता धर्मसंरक्ष-
णार्थमाश्रमाश्रवारोऽभिनिर्दिष्टाः । १ । तत्र गुरुकुल-
वासमेव तावत्प्रथममाश्रममुदाहरन्ति । २ । सम्यग्त्र
शौचसंस्कारविनयनियमप्रणीतो विनीतात्मा उभे सं-
ध्ये भास्कराग्निद्वैवतान्युपस्थाय विहाय तन्द्रालस्ये गु-
रोरभिवादनवेदाभ्यासश्रवणपवित्रीकृतान्तरात्मा त्रि-
पवणमुपस्पृश्य ब्रह्मचर्याग्निपरिचरणगुरुशुश्रूषानि-

त्यो भैक्षादिसर्वनिवेदितान्तरात्मा गुरुयचननिर्दे-
शानुष्ठानाप्रतिकूलो गुरुप्रसादलब्धस्वाध्यायतत्परः
स्यात् । ३ ॥ ८

भवति चात्र श्लोकः ।

गुरुं यस्तु समाराध्य द्विजो वेदमवाप्नुयात् ।

तस्य स्वर्गफलावाप्तिः सिध्यते चास्य मानसम् ॥ ९

गार्हस्थ्यं खलु द्वितीयमाश्रमं वदन्ति । १ । तस्य
समुदाचारलक्षणं सर्वमनुव्याख्यास्यामः । २ । समा-
वृत्तानां सदाराणां सहधर्मचर्याफलार्थिनां गृहाश्रमो

8 ¹) D₂₂ D₅ M₆ एव, T₂ lacuna (for एव)
After भगवता, K₁ 6 V₁ B₀ 6-9 D₂₈ a₁ D_{n1} n₄
D₈ D₂-0 T G₁-3 0 M₁ 6-7 ins द्रष्टव्या K₄ लोके
(for लोक) D₁ T G₁ 2 हितार्थम् (for हितम्)
D₂₁ G₂ अनुतिष्ठता (G₂ 'त') S₁ K₁ 2 चाश्रमात्,
K₇ आश्रमम् (for 'माश्र' V₁ B₀ 8 0 D₇ T G₁-3 0
M₁ 6 om स्मि — ²) D₂₁ अत्र (for अत्र) K₆ 7
V₁ B₀ 7-9 D₂₈ a₁ D_{n1} n₄ D₈ D₂ 8 8 om तावत्
— ³) Bom ed and Madras ed. सम्यग्त्र (for 'गत्र')
D₂₈ a₁ [आ]शौच (for शौच) K₂ 4 नमस्कार (for
संस्कार) K₄ om विनय. K₇ D₀ प्रतीतो; D₂
-व्रतात् (for प्रणीतो) K₆ V₁ B₀ 6 D₂₈ D_{n1} n₄ D₈
D₂ 8 8 नियमव्रतप्रिनियतात्मा; B₁ D₆ 7 T₂ G₁-3 0
M₁ 6-7 विनयनियमव्रत(D₁ G₁-3 0 'वृत्ति')विनी(M₁
'हि')तात्मा, B₀ 9 D₅ नियमव्रतविनीतात्मा, D₂₁
विनयनियमव्रतयतात्मा, T₁ -नियमवृत्तिविनीतात्मा; G₂
-विनयनियमवृत्तिविनीतात्मना (for 'नियमप्रणीतो विनी
तात्मा). D₅ संस्काराग्नि (for भास्क') B₀ D₄ देव
तानि, D₇ देवता, T₁ G₁ 2 दे(G₁ 'दै')वतादि, G₂
दैवतादीन् (for 'दैवतानि) K₇ B₀ 8 0 D₂₈ D₄ 6 0
M₁ 6-7 वोपस्थाय; D₅ वोप' (for उप') S₁ K₁ 2 4
तद्वा(K₂ 4 तद्वा)लस्ये विहाय (by transp) B₀ 6-9
D₂₈ a₁ D_{n1} n₄ D₂₁ D₂ 8 6 Cn तन्द्रालस्ये, D₁ T
G₁-3 0 M₁ 6-7 निद्रा' (for तन्द्रा') K₇ D₄ 5 9
गुरुभिवादन, D₀ गुरुभिवादानाय (for गुरोरभिवा
दन) Before वेदाभ्यास, M₁ 7 ins वेदाध्ययन
K₂ वेदाभ्यासन, D₀ ऋग्वेदाभ्यास (for वेदाभ्यास)
D₂₈ a₁ -श्रवण (for श्रवण) D₅ पवित्रीकृतात्मा;
D₇ G₁ पवित्रि(G₁ 'त्र')वातरितात्मा; T₁ G₂ 8 0 -पवि
त्रि(G₂ 'त्र')वातरात्मा (for 'त्रीकृतान्तरात्मा) K₆ त्रिप
वण, B₀ त्रिमचनम् D₇ G₁ 8 0 M₁ 6 ब्रह्मचर्याग्नि-

(for 'चर्याग्नि) S₁ K₁ 3 1 D₁ 5 0 om परि D₁ T₁
G₁-3 8 चरण (for 'ण') K₂ om गुरु D₂₁ -गुभू-
पादि (for शुश्रूषा). K₆ B₀ 6 7 9 D₂₈ a₁ D_{n1} n₄
D₈ D₂ 8 8 8 8 G₂ 6 नित्य (for नित्यो) After
-नित्यो, K₆ B₀ 7 D₂₈ a₁ D_{n1} n₄ D₈ D₂ 8 8 8 ins
भिक्षा K₆ 7 D_{n1} D₂₁ D₄ 6 8 0 G₆ भैक्ष्यादि; B₀ 9
D₂₈ a₁ भिक्षादि (for भै'). K₆ om सर्व. D₂₈ a₁
सकल, D₁ T G₁-3 0 M₁ 6 7 -सर्व (for -सर्व)
After सर्व, D₁ T G₁-3 0 M₁ 6 7 ins -गुरवे निवेद्य-
K₄ D₁-6 9 -निवेदितात्मा, D₁ T G₁-2, 6 विदितार्तरात्मा
(for निवेदि'). D₅ गुरुचरण (for 'वचन) K₁ 7 D₈ 9
निर्देशानुष्ठाने, D₁ निर्देशानुष्ठान्, D₁ -निर्देशानुष्ठानो,
G₂ 'नुष्ठानात्, G₂ 6 'नुष्ठानाद् (for 'नुष्ठान). S₁ K₁ 2
[अ]प्रतिलोम, K₇ G₂ 'कृत्ते (for 'कृत्ते) D_{n1}
-लब्ध (for लब्ध) G₂ स्वाध्यायफल (for 'तत्पर')
D₇ T₁ G₁ 8 0 गुरुप्रसादालब्धतत्पर'फल' (G₂ 'लं') स्यात्.

9 M₁ 7 श्लोको भवति चात्र हि — ^a) G₁ गुरुश्च स तु
समाराध्य — ^b) D₂₁ M₅ वेदान् (for वेदम्) — ^c)
G₁ स्वर्ग (for स्वर्ग) K₁ फलवाप्तिर (for फलां)
— ^d) D₅ चापि (for चास्य). S₁ K₁ 2 4 V₁ Ca मानसं
चास्य (V₁ 'पि) सिध्यति, D₁ T₁ G₁-3 0 शुच्यते तस्य
मानसं ❀ Ca मानस मनो नियतं भवति, मानसं प्रक्षेप
चास्य सिध्यति । ❀

10 ¹) D₂₁ D₄ गार्हस्थ्यं K₇ D₄ 9 प्रवदंति, D₁
T G₁ 8 0 M₁ 6-7 उदाहरंति (for वदन्ति) — ²) K₁
D₁ T₁ G₁-3 0 सदाचार, K₇ समुदाचारे, T₂ सम्यगा
चार (for समुदा') T₂ om सर्वम् D₄-7 9 T₁ G₂ om
अनु D_{n1} n₄ व्याख्यायाम (for व्याख्यास्याम) — ³)
K₄ D₂₈ a₁ D_{n1} n₄ D₂₁ D₂ समावृत्तानां (for 'वृत्तानां)
S₁ K₁ 2 दाराणां; K₄ 6 V₁ B₀ 6 D₂₈ a₁ D_{n1} n₄
D₈ D₂ 7 8 7 8 T₁ G₁ 8 0 M₆ सदाचाराणां (for सदा

विधीयते । ३ । धर्मार्थकामावाप्तिर्ह्यत्र त्रिवर्गसाधनम-
वेक्ष्यागर्हितेन कर्मणा धनान्यादाय स्वाध्यायप्रकर्षो-
पलब्धेन ब्रह्मर्षिनिर्मितेन वा अद्रिसारगतेन वा ह्यव्य-
नियमाभ्यासदैवतप्रसादोपलब्धेन वा धनेन गृहस्थो
गार्हस्थ्यं प्रवर्तयेत् । ४ । तद्वि सर्वाश्रमाणा मूलमुदा-
हरन्ति । ५ । गुरुकुलवासिनः परिव्राजका ये चान्ये

संकल्पितव्रतनियमधर्मानुष्ठायिनस्तेषामप्यत एव भि-
क्षावलिं संविभागाः प्रवर्तन्ते । ६ ॥ १०

वानप्रस्थाना द्रव्योपस्कार इति प्रायशः खल्वेते
साधवः साधुपथ्यदर्शनाः स्वाध्यायप्रसङ्गिनस्तीर्था-
भिगमनदेशदर्शनार्थं पृथिवीं पर्यटन्ति । १ । तेषां
प्रत्युत्थानाभिवादनानसूयावाक्प्रदानसौमुख्यशक्या-

C 12 6994
B 12 191 11
K 12 189 11

राणा) K३ om सह K८ Da३ Dn१ n१ Ds D२ ३ ३
-धर्मचर्य, Ds२ (before corr) 'चर्यं (for 'चर्या) Da१
महाश्रमो (for गृहा) —⁴) B८ धर्मार्थं; D१ धर्मार्थं
(for धर्मार्थं) K१ D१ ० कामावाह्यं तत्र, B० वासं
ह्यत्र, Dn१ Ds 'वासिर्ह्येव, Ds १ T G१-२ ० M१ ६-१
-कामावाह्य (M१ १ 'ह्य)यं, Dc corrupt (for कामा
वाशिर्ह्यत्र) Before साधनम्, G२ ins फल Ś१ K१
- १ समवेक्ष्य, K० अपेक्षो, V१ B० Da१ अपेक्ष, D१ ३
Da३ Dn१ n१ D२ १ ० अपेक्ष्य, D२ ३ अपेक्ष, G१ योक्ष्यो
(for अपेक्ष्य) K२ [अ]गर्वितेन, D१ १ T३ G१ ३ ०
M१ १ [अ]वि (D१ G१ 'व)गर्हितेन, G२ [अ]भिहितेन (for
[अ]गर्हितेन) M१ ० कर्मणा च (for कर्मणा) D१ T
G१ ३ ० om धनान्यादाय K४ स्वाध्यायप्रकर्षोप्रकर्षेण वा,
K० 'योपलब्धे कर्षेण वा, V१ B० ६-२ Da३ n१ Dn१ n१
D२ ३ ३ 'योपलब्धप्रकर्षे (V१ 'कारे)ण वा (for 'यप्रकर्षो
पलब्धेन) After 'लब्धेन, K१ १ Ds D१ १ १ ० T
G१-३ ० ins वा, M१ ins वा धनेन K१ D१ ० om
from ब्रह्मर्षि up to लब्धेन वा D. ० ब्रह्मर्षिविहितेन;
G१ ब्रह्मर्षिनिर्मितेन (for ब्रह्मर्षिनि) K१ वा अद्रिसान्वग
तेन; K२ V१ B० Da१ D२ ३ (marg) ० ३ T३ G० M१
वा (Dc च) अद्रिसारगतेन (D१ 'दा)तेन, B० D३ (before
corr) वा अद्रिसारागतेन, D१ वा अश्रियाजनेन; D१ T१
G१ ३ विविधासारगृह (T१ 'भू)तेन, G१ वा विविधाद्रिसार
भूतेन (for वा अद्रिसारागतेन) ❧ C० (reading अन्व
सारगतेन) त्रिगत धन प्रतिग्रहयाजनाध्यापनलब्धमिति
मृत्विप्रामिदम् । असारगतेन युक्त्या परमारणादिना ॥ C०
अद्रिसारा, मणिदिव्यौपधिस्यर्णाद्याकारा, तेभ्यो गतेन
प्राप्तेन ॥ Cp (reading अद्रिसारागतेन) रत्यादिभ्यो
लब्धेन कनकादिना सागरागतेन सुक्ताप्रारागादिना ॥ C१
अद्रिसारो लोह तद्वृत्तेन, रसवाद्रनिमित्तधनेन ॥ Cv अत्रे
सारं हेमाद्रिस्यले गतेन प्राप्तेन । ❧ Before ह्य, B०
ins अहन्त्यहनि After ह्य, Da३ Dn१ n१ Ds D२
३ ० ३ ins -कव्य M१ ० नियमदैवताभ्यास (for -नियमा
भ्यास). Ś१ K१ ३ ३ देव, G१ -देवता (for -दैवत)
After दैवत, D१ T G१-३ ० M१ ६-१ ins पूजा
समाधि D१ प्रसादलब्धेन; D१ T G१-३ ० M१ ६-१

प्रसादसिद्धयु (T३ M१ ६-१ 'विध्यु)पलब्धेन (for प्रसादोप
लब्धेन) D१ T G१ ३ ० धनेन वा (by transp), G२
च धनेन G२ गृहस्थो Da१ गार्हस्थ्य K१ ० V१
B० ६-० Dn१ n१ Ds D२ ३ ३ M१ वर्तयेत्, K१ D१
० ० आविशेत्, Da३ n१ वर्जयेत्, D१ आवर्तयेत् (for
प्रव) —^५) After तद्वि, G२ ins स G२ मूल्यम्
(for मूलम्) —^६) Ś१ K१ कुलगुरु, K२ Da३ कुरु
कुल (for गुरु) K० १ V१ B० ६-० Da३ n१ Dn१ n१
D२ D२ ३ (marg) ३ ३ निवासिन (for वासिन)
After वासिन, Ś१ K१ ३ ३ ins कुल D१ वान्ये (for
चान्ये) D१ T१ G१ ३ व्रतनियमसकल्प (for सकल्पित
व्रतनियम) K१ D१ १ ० T१ नियमानुष्ठायिनस् (for
-नियमधर्मानु) D१ सकल्पितनियमव्रतनियमधर्मानुष्ठायि
नस् D१ भिक्षां (for भिक्षा) Dn१ M१ ६-१ सवि
भाग (for 'भागा) Da१ M१ ६-१ प्रवर्तते (for 'वर्तन्ते)
❧ C० सविभाग पुत्रादिभ्यो विभजनम् । ❧

11 ¹) Before वानप्रस्थानां, B० D१ T G१ ३ ०
ins न B१ वनस्थाना (for वानप्रस्थानां) After
'प्रस्थाना, Ś१ (sup lin) K० V१ B० ३ Dn१ n१ D२ ३
० ३ ins च K१ B० ३ ० D१ ३ ० T३ G१ ३ M१ १ Cnp
द्रव्योपस्कर, V१ 'पसस्कार, Ds३ G१ 'पकार; M१ ०
'पस्करण (for 'पस्कार) T२ M१ इत (for इति)
❧ Ca द्रव्योपस्का (V१ 'स्कर) लोहपात्रादिरूप ॥ C०
द्रव्योपस्कार धनवर्जनम् ॥ Cp द्रव्योपस्कर हृत्ति पाठे
द्रव्याणा फलमूलनीवारादीनां उपस्कर सपादनम् ॥ C१
द्रव्योपस्कारो द्रव्योपकरण जीवनार्थद्रव्यसपादनम् । ❧
Before खलु, G१ ins तत्र K१ ते, T३ ये ते (for
पृते) After साधव, D१ T१ G१-३ ० ins सुवृत्ति
K१ साधुपथ्यदर्शना (sic); K० B० १ ३ Da३ Dn१ Ds
D२ ३ साधुपथ्योदना; K१ Da३ D१ ० M१ ६-१ 'पथ्यादना
(M१ ६-१ 'शिन), V१ B० Dn१ Ds 'पथ्योदना, B०
'पथाकुला; Ds१ 'पथ्योदना, D१ 'पदक्रीदर्शना, D१
T१ G१-३ ० विनयसपत्त्यर्थिन (D१ 'धीन, G१ 'र्थ न);
T३ साधुनां पथ्यार्थिन (for साधुपथ्यदर्शना) G१ समि
नस् (for प्रसङ्गिनस्) K० lacuna, K१ D१ ० ० देव;
B० -वेद (for देश), K१ Da१ पृथिवी; M१ ०

सनशयनाभ्यवहारसत्क्रियाश्चेति । २ ॥ ११

भवति चात्र श्लोकः ।

अतिथिर्यस्य भग्नशो गृहात्प्रतिनिवर्तते ।

स दत्त्वा दुष्कृतं तस्मै पुण्यमादाय गच्छति ॥ १२

अपि चात्र यज्ञक्रियाभिर्देवताः प्रीयन्ते निवापेन
पितरो वेदाभ्यासश्रवणधारणेन क्रपयः । १ । अपत्यो-
त्पादनेन प्रजापतिरिति । २ ॥ १३

lacuna. K₁ पर्यटती, G₁ १ 'टन् After पर्यटन्ति,
V₁ ins हति —²) K₁ प्रत्युत्थानवादानासूयावाकप्रसादन,
K₂ 'नाभिवादानानसूयावाक्यसदानो (sic), K₃ 'भिममना
भिवादानसूयै वासादन, K₄ D₆ 'भिममनाभिवादानानसूया
वाकप्रदान; K₇ D₁ १ १ 'भिवादानानसूयासौम्यवाकप्रदान,
V₁ Bo १ D₈₁ 'भिममनमन(D₈₁ 'तु)सूयावाकप्र', B₈
'भिममनाभिवादानमनसूयावस्तु'; B₈ 'भिममनागमनमन
सूयावाकप्र', B₉ 'भिवादानमनसूयवाकप्र', D₈₃ a₁ 'नाभि
गमनमनसूयाराष्ट्रदान; D₈₁ 'भिममनमसूयावाकप्र'; D₈₄
D₈₂ D₂ १ १ 'भिममनाभिवादानानसूयवाकप्र', D₇ T₁
G₂ १ १ 'भिममनानुनयवाकप्र', T₂ 'भिदमनानुसूयावाकप्र',
G₁ 'भिममनानयनवाकप्र', M₁ १-१ 'भिममनानसूयावाकप्र'
K₆ Bo D₈₁ n₁ D₈ D₂ १ १ C₂ सुख, V₁ सौख्य,
B₆ १ १ (marg) १ D₈₁ D₈ सौख्य, B₈ सौख्य;
D₈₃ सौमुख (for 'ख्य) V₁ शक्त्याशन; D₈ १
T G₁-१ १ M₁ १-१ शक्त्यासन; D₈ lacuna, D₆
भक्त्यासन (for 'शक्त्या) After शक्त्यासन, K₄
१ १ B₈ D₈₃ D₈₁ n₁ D₂ १ १ ins सुख D₇ T G₁-१ १
M₁ १-१ शरणाभ्यवहार (for 'शयना') K₆ V₁ Bo
१-१ D₈₃ a₁ D₈₁ n₁ D₈ D₂ १ १ १ M₁ सत्क्रिया (for
सत्क्रियाश्) D₇ T G₁ १ १ चेत हति (for 'चेति)
॥ C₂ सुखशक्त्या सुखवत्सा शक्त्या, न तु देहपीडया । ॥

12 = (var) Brahma P. 114 36 G₂ भवति;
M₁ भवति हि. K₁ G₂ श्लोका —^a) K₄ यास्य (for
यस्य) —^b) M₁ गृह (for गृहात्) K₁ निवर्तते
—^c) K₁ सा दत्त्वा, K₇ D₁ १ १ दत्त्वा स (D₆ सु)
(by transp), D₇ T G₁-१ १ M₆ स तस्य (T₂ 'स्यै)
B₈ (marg as in text) तस्य; D₇ T G₁-१ १ M₆ दत्त्वा;
M₁ तस्यै (for तस्यै). —^d) G₂ आदाति (for आदाय)

13 ¹) B₈ अथापि; D₇ T₁ G₁ १ अपि च (for
अपि चात्र). K₇ D₆ यज्ञक्रियादिभिर् (for 'क्रियाभिर्').
D₈₃ D₈₁ प्रीयते; D₈ १ G₁ १ प्रियते S₁ K₁ १ १
निवापापेन (for निवापेन) After पितरो, D₇ T
G₁-१ १ M₆ १ ins. वेद. K₆ १ V₁ Bo १-१ D₈₃ a₁

श्लोकौ चात्र भवतः ।

वत्सलाः सर्वभूतानां वाच्याः श्रोत्रसुखा गिरः ।

परिवादोपघातौ च पारुष्यं चात्र गर्हितम् ॥ १४

अवज्ञानमहंकारो दम्भश्चैव विगर्हितः ।

अहिंसा सत्यमक्रोधः सर्वाश्रमगतं तपः ॥ १५

अपि चात्र माल्याभरणवस्त्राभ्यङ्गान्वोपभोग-
नृत्तगीतवादित्रश्रुतिमुखनयनाभिरामसंदर्शनानां प्रा-

D₈₁ n₁ D₈ D₂-१ T G₁-१ १ M₁ १-१ विद्याभ्यास (for
वेदा') G₂ १ -श्रवणावधारणेन (for -श्रवणधारणेन)
—²) D₈₃ a₁ स्वपत्योत्पादनेन

14 V₁ B₆-१ D₈₃ a₁ भवतश्चात्र श्लोकौ —^a) K₆
D₈₁ D₈₂ D₈ वत्सल्या; K₇ D₁-१ १ वत्सल्य, B₆
(marg) १-१ D₈₃ a₁ D₈ १ वत्सल्यात्, D₈₁ D₈₁
वात्मत्या; D₇ T₁ G₁ १ १ वत्सल (for 'ला) K₆
V₁ Bo १-१ D₈₃ a₁ D₈₁ n₁ D₈ D₂ १ १ १ M₁ १-१
सर्वभूतेभ्यो, K₇ D₁ १ 'भूतेषु (for 'भूतानां). —^b)
K₇ D₁ १ १ हृष्टा; D₈₁ वाच्य (for वाच्या) —^c)
K₄ १ Bo D₈₁ n₁ D₂ १ १ परितापोपघातश्च (K₄ 'तौ
च; Bo 'त च); V₁ परिवादो विघातश्च, B₈ परिता
पोपघातौ च, B₆ (marg) १-१ D₈₃ a₁ 'वादोपघातं च
(B₇ १ 'तश्च); D₈ D₈ M₇ १-१ C₉ परिवादोपघातौ च
(D₈ M₆ C₉ 'वादश्च); D₇ T G₁-१ १ 'वादोपघादी च;
C₉ as in text ॥ C₉ परिवादो विद्यमानानां दोषाणां
कीर्तनम् । अपवादोऽविद्यमानानां दोषाणां कीर्तनम् । ॥ —^d)
D₈₃ a₁ चापि (for चात्र) V₁ गर्हित'

15 ^b) T G₁-१ १ M₁ १-१ दम्भश्च V₁ चापि (for
चैव) K₇ D₁ १ १ T G₁-१ १ M₁ १-१ [श]त्र (for वि-)
K₁ D₈₄ M₇ विगर्हित (K₁ 'ता'). D₇ संभवश्चात्र
गर्हित'.

16 B₈ १ D₈₃ a₁ माल्याभरण (for माल्याभरण).
K₆ १ V₁ Bo १ १ D₈₁ n₁ D₂-१ १ १ M₁ १-१ वस्त्राभ्यग
नित्योपभोग, B₈ १ वस्त्राभरणघो'; D₈₃ a₁ ****गो-
धोपभोग; D₈ वस्त्राभ्यगनित्यभोग, D₇ T G₁ १ १
वस्त्राभ्यगोपभोग; G₂ वस्त्राभ्यगोप' (for वस्त्राभ्यग-
न्धोप'). K₄ १ १ V₁ Bo १-१ D₈₃ a₁ D₈₁ n₁ D₈
D₂-१ १ १ M₇ नृत्य (for नृत्त) D₇ G₁ १ १ गीत
D₈₁ नयनाभिरामं; D₆ 'नोभिराम (for 'नाभिराम).
K₄ १ V₁ Bo १-१ D₈₃ a₁ D₈₁ n₁ D₈ D₂ १ १ १ T
G₁-१ १ दर्शनानां (for 'सदर्शनानां) B₆ lacuna, B₆
भक्ष- (for भक्ष्य) B₆ भोज्याव (for -भोज्य)

क्षिर्भक्ष्यभोज्यपेयलेह्यचोष्याणामभ्यवहार्याणां विवि-
धानामुपभोगः स्वदारविहारसंतोषः कामसुखावाप्ति-
रिति ॥ १६

त्रिवर्गगुणनिर्वृत्तिर्यस्य नित्यं गृहाश्रमे ।

स सुखान्यनुभूयेह शिष्टानां गतिमाप्नुयात् ॥ १७
उच्छृत्तिर्गृहस्थो यः स्वधर्मचरणे रतः ।

त्यक्तकामसुखारम्भस्तस्य स्वर्गो न दुर्लभः ॥ १८

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि चतुरशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८४ ॥

१८५

भृगुरुवाच ।

वानप्रस्थाः खलु ऋषिधर्ममनुसरन्तः पुण्यानि
तीर्थानि नदीप्रसवणानि सुविविक्तेष्वरण्येषु मृगमहि-

पवराहसुमरगजाकीर्णेषु तपस्यन्तोऽनुसंचरन्ति । १ ।

त्यक्तग्राम्यवस्त्राहारोपभोगा वन्यौषधिमूलफलपर्णप-
रिमितविचित्रनियताहाराः स्थानासनिनो भूमिपापाण-

C 12. 7003
B. 12. 192 1
K. 12. 190 1

K₁ भोज्यपेय, K_c १ Bo ६-९ Da₃ a₁ Dn₁ n₁ D₅ D₂
३ ३ ३ लेह्यपेय (for 'पेयलेह्य'). K₁ चोष्याणाम्,
G₁ ३ चोष्याणाम् (for 'चो') K₁ अवहार्याणां, Bo
अभ्यवहार्याणां; D₅ 1 अव्यवहार्याणां; T G₁-३ ० Mc १
अभ्यवहार्याणां; M₁ अप्युपहाराणां (for 'अभ्यवहार्याणां')
Ś₁ K₁ स्वयवहारसतोष, K₁ स्वभ्यवहार, K₁ ० १
B₁ ३ Da₃ a₁ Dn₁ n₁ D₅ D₂-३ ० ० स्व(K₁ D₅ स)वि
हारस, V₁ D₁ T G₁-३ ० स्वदारम, Bo ० ० D₂
सुविहारम (for 'स्वदारविहारम') Ś₁ K₁ कामावाप्तिर
(for 'कामसुखावाप्तिर') — After 16, D₅ D₁ T
G₁-३ ० M₁ ins स्त्रीकां चात्र भवत

17 *) K₁ निवृत्ति (for 'निवृत्तिर') ॐ Cn रि
वर्गो धर्मायकामार्थं सद्दिवा गुणानां मत्परजन्मसर्गं निवृत्ति
कृत्वायंता, मत्परपुरापान्यदायदातेजंनानाप्रथाधिकारधेत्यर्थ । ॐ
—¹) T₂ नित्य (for 'नित्य') —²) K₁ सु (for 'स')
—³) G₂ शिष्टां गतिमाप्नुयात्

18 *) T₂ वृष्ट (for 'उच्छृत्') —¹) V₁ स्वकर्म
चरणे रतः; Dn₁ D₅ D₅ T₂ स्वधर्माचरणे रतः; G₂
(marg as in text) 'धर्मनिरत सदा —²) K₁ त्यक्त
कामा; B₅ (marg) D₅ त्यक्तकर्म, T₁ 'काम (for
'काम') K₁ B₁-० Da₃ D₅-० ० गुणारम्भ (for 'सुखा')
—³) K_c १ V₁ Bo ६-९ Da₃ a₁ Dn₁ n₁ D₅ D₂-३ ० ०
स्वर्गप्रसन्न (by transp)

Colophon om in D₅ (K₂ ६ B₁-३ Da₁ a₁ Dn₂ n₂
D₁ G₁ ३ M₂-३ absent) — Sub-parvan Ś₁ K₁ ३
० ० १ Bo ६-९ Da₃ a₁ Dn₁ n₁ D₅ D₂-१.० १ ० T

G₁-३ ० M₁ ६-१ मोक्षधर्म — Adhy name Ś₁ K₁ ३
० ० १ V₁ Bo ६-९ Da₃ a₁ Dn₁ D₅ D₂-१ ० ० M₅ भृगु
भ(D₅ 'भा')रद्वाजसवादे, M₁ चातुराश्रमधर्म, M₅
भृगुभरद्वाजसवादे ब्रह्मचर्यगार्हस्थ्यधर्म; M₅ ब्रह्मचर्यगार्ह
स्थ्यधर्म, M₁ भृगुभरद्वाजसवादे चातुराश्रमधर्म — Adhy
no (figures, words or both) B₁ D₅ D₅ D₁ ३ T₁
G₁ ३ ० M₁ ६-१ 17, Dn₁ 18, D₂ 16, T₂ G₂ 31
— Śloka no Dn₁ n₁ 18, D₅ 14, D₅ 13

185

1¹) Ś₁ K₁ ३ ३ वानप्रस्थ (for 'प्रस्था') K_c Bo
०-९ Da₃ Dn₁ n₁ D₅ D₂ ३ ० ३ अपि; V₁ T₁ ऋप
योर्; G₁ ऋषिर् (for 'ऋषि') D₂ स्वधर्मम्, D₅
lacuna (for 'धर्मम्') K₁ अनुसर इत्, B₅ 'सरते;
D₅ 'स्सरत, D₁ T G₁-३ ० M₁ ६-१ 'वर्तते (for 'स
रन्त') K₁ D₁-० ० पुण्य (for 'पुण्यानि') Da₃ प्रसृ
वनानि, D₅ प्रश्रवणादीनि, D₁ ० प्रश्रवणानि (for
'प्रसृ') After प्रस्रवणानि, Da₃ D₁-० ० ins च;
D₁ T₁ G₁ ins अनुचरति, T₂ M₁ ० १ अनुविचरति,
G₂ अनुवर्तति, G₅ ० अनुसरति, M₅ अपि चरति B₅
om सु B₅ (marg) ० D₅ T₁ G₂ M₁ ६-१ सुविभ
क्तेषु (for 'सुविवि') Before सूमर, G₂ ins -चमर
K₁ मृम (sic), K_c १ V₁ Bo ६-९ Da₃ a₁ Dn₁ n₁
D₅ D₂-० ० ० M₁ ६-१ -चन (for 'सूमर') D₅ गजाव
कीर्ण, M₁ ० गजकीर्णेषु Before तपस्यन्तो, D₁ T₁
G₁-३ ० ins च D₅ [s]नुपश्यतो (for 'तपस्यन्तो').
Ś₁ K₁ ३ ३ B₁-९ Da₃ a₁ D₅ [s]नुसचरमाणा; B₅

सिकताशर्करावालुकाभस्मशायिनः काशकुशचर्मवल्क-
लसंवृताङ्गाः केशश्मश्रुनखरोमधारिणो नियतकालो-
पस्पर्शना अस्कन्नहोमबलिकालानुष्ठायिनः समित्कुश-
कुसुमोपहारहोमार्जनलब्धविश्रामाः शीतोष्णपवननि-
ष्टप्रविभिन्नसर्वत्वचो विविधनियमयोगचर्याविहित-

[5]नुसरति; D₁ 7 'व (D₁ 'च)रति (for सुनुसरन्ति)
—²) Before लक्ष्मण्य, Ś₁ K₁ 2.4 B₇₋₉ D₃ a₁
D₆ ins ऋषयो भवन्ति V₁ M₁ 6 ग्राम (for -ग्राम्य)
K₄ 6 V₁ B₀ 6-9 D₃ a₁ D₂ 1. n₄ D₃ D₂ 3 3 वस्त्राभ्य
(B₀ 'व्य)वहारोपभोगा, K₇ D₁ M₁ 6 7 'हारोपभोग
(M₁ 7 'योग; M₀ 'योगा), D₆ वस्त्राद्याहारोपभोग
भोगान् (for 'वस्त्राद्याहारोपभोगा) D₅ 7 9 T₁ G₁ 3
वन्योपधि (D₆ 'ध), D₆ G₂ वन्योपधि (G₂ 'धी)
(for 'पधि). K₆ V₁ B₀ 6-9 D₃ a₁ D₂ 1 n₄ D₅
D₂-4 8.9 फलमूलपर्ण; K₇ D₆ 7 G₁ 2 मूलपर्ण (for
मूलफलपर्ण) G₈ परमित (for परिमित-) B₈ om
'विचित्र. B₈ (marg as in text) D₃ a₁ विचित्रनिय
ताहार, D₆ 'विहितताहारा, M₁ विचित्राहारा (for
विचित्रनियताहारा). D₃ a₁ स्थानासनितो, D₆ 6 M₁ 6
स्थानासन (for स्थानासनितो) D₆ शर्करासिकता; D₁
T G₁ M₁ 6 7 सिकता (M₁ 6 7 'त)शर्कर, G₂ शित
शर्करा (for सिकता) G₃ वालुक (for 'वालुका)
Before काश, M₁ 6-7 ins च V₁ reads from
काश up to 'होमबलि on marg After काशकुश, K₇
D₁ 9 ins चीर- K₇ B₀ D₃ D₁ 9 सवीतागा; D₆
'सवीतामान (for 'सवृताङ्गा'). D₆ कक्षसमश्रु (for
केशश्मश्रु) D₃ a₁ नखलोम; D₁ T G₁-3 6 रोम
नख (for नखरोम) K₆ D₆ शुष्कबलिहोमकालानुष्ठा
यिन; K₇ D₁ 5 6 M₁ 6 अस्कन्न (D₆ 'स्कन्दित)बलिहोम
काला; V₁ B₀ 6-9 स्कन्दबलिहोमकाला, D₃ D₁ T
G₁-3 6 M₅ 7 अ (D₃ आ)स्कन्नकाल (D₃ 'कन्द)बलिहो
सानुष्ठायिन, D₃ a₁ अस्कन्नकन्दबलिहोमकालानुष्ठायिन, D₂ 1
n₄ D₅ अस्कन्दितकालबलिहोमानुष्ठायिन; D₂ 8 बलिहोम
कालानुष्ठायिन, D₆ शुष्कान्नबलिहोमकाला K₄ कुसु
मौपहार; B₀ D₂ 1 n₄ D₃ D₂ 8 7 T₁ G₁ कुसुमापहार
(for 'मौपहार) K₆ B₀ 6-9 D₂ 1 n₄ D₃ D₂ 8.8 T₂
M₅ समार्जन, K₇ B₈ (marg) D₄ 9 'होमसमार्जन,
D₃ a₁ होमार्जन, D₆ होमसमार्जन; D₆ 'होमाचन, D₁
T₁ G₁-3 'भार्गणहोमांत; G₆ समार्गणहोमांत (for
होमार्जन) After 'होमार्जन, T₂ ins होमांचि;
M₅ 'होमांत Ś₁ K₁ 2 4 'लब्धविश्रामा (K₁ 4 'स),
D₁ T₁ G₁ 'विश्रामा; T₂ G₂ 8 M₅ 'विश्रामा (for 'वि
श्रामा). M₁ 6 कुसुमोपहारार्जनहोमांतरलब्धविश्रामा (M₀

धर्मानुष्ठानहतमांसशोणितस्त्वगस्थिभूता धृतिपराः
सत्त्वयोगाच्छरीराण्युद्धन्ति । १ ॥ १
यस्त्वेतां नियतचर्या ब्रह्मपि विहितां चरेत् ।
स दहेदग्निवदोपाजयेल्लोकांश्च दुर्जयान् ॥ २
परिव्राजकानां पुनराचारस्तद्यथा । १ । विमुच्या-

'श्र)मा; M₁ 'पहारमूलसमार्जनहोमांतरलब्धविश्रामा.
After शीतोष्ण, K₆ 6 7 B₇ 8 D₃ D₂ 1 n₄ D₅
D₂-3 8 9 ins वर्ष K₁ D₃ a₁ 'पवननिष्ट; K₂ 'नि
ष्टाप्त; K₆ B₀ 8 (marg as in text) D₂ 1 n₄ D₅
D₂ 3 8 Cn 'विष्टभ; B₆ 'पवनाविष्ट; D₇ 'पवनवि
भिन्न, T₂ 'विनिष्ट; G₁ 2 'विनिष्ट- (for 'निष्ट)
D₅ lacuna for निष्ट. Cn विष्टभ हेहनया सह
नम् । Cn S₁ K₂ 4 D₃ a₁ 'भिन्न; K₁ D₃ a₁ 'प्रभिन्न;
D₇ 'विविध, G₂ 'विहिन्न; M₁ 'विभिन्न (for 'न्न)
Ś₁ K₁ 2 4 M₁ 6 7 'नियमयोगाचार्यविहि (M₁ 6 'ह)त्,
K₇ B₇ 7 9 D₃ a₁ D₅ 9 'नियमयोगचर्यानुष्ठानविहित
(K₇ D₁ 9 'निर्हृत-); D₆ 'नियमयोगचर्यानुष्ठानविहित (for
'योगचर्याविहित) V₁ 'धर्मानुष्ठायिन (for 'नुष्ठान)
V₁ B₈ 'परिशुष्क (for हृत-). K₇ D₁ 6 9 lacuna
for 'धर्मानुष्ठानहत- K₆ B₀ D₂ 1 n₄ D₅ D₂ 3 8 8
'नियमयोगचर्यानुष्ठानविहितपरिशुष्क. K₆ 7 V₁ B₀ 6-9
D₃ a₁ D₂ 1 n₄ D₅ D₂ 3 8 8 M₁ 6-7 'मांसशोणित
(for 'शोणितस्त्व) K₁ धृतिपरा; K₆ D₆ श्रुतिपरा K₁
सत्त्वयोग; D₇ स्वत्वयोगान्, K₆ V₁ B₀ 6 D₂ 1 n₄ D₅
D₂ 3 8 8 उद्धृते, K₇ D₁ 6 9 'उद्धरति (K₇ 'रति)
(for उद्धन्ति) — After 1, D₃ a₁ D₅ D₁ T G₁-3 6
M₁ 6-7 ins भवति चा (D₃ a₁ विहितश्चा)त्र श्लोक; while
D₅ ins श्लोकश्चात्र भवति.

2 " D₁ T G₁-3 6 M₁ 6-7 चैता (for त्वेतां) Ś₁
(before corr as in text) K₁ नियतां, K₇ D₁ 6 9
विधिना, D₃ a₁ D₆ नियमश् (for 'तश्) —¹) D₃ a₁
'विहितश्, D₆ 'विहितश् —²) Ś₁ K₁ 2 स दहति
(for स दहेद्) Ś₁ K₁ 2 B₀ 7 क्रोधाञ् (B₀ 7 'न्)
(for दोषाञ्) B₈ सदा इग्निवदोपाञ्. —³) V₁
दुर्जयान्; B₀ (marg as in text) शाश्वतान् (for
दुर्जयान्).

3 D₃ a₁ reads 3 on marg —¹) K₁ आचारस्य;
D₁ T₁ G₁-3 6 आचारं (for 'रस). D₁ T₁ G₁-3 6 प्रव
दाम; T₂ lacuna (for तद्यथा) —²) K₄ विमु
खाभि; D₄ 9 विप्र (D₆ प्रवि)मुच्याभि; D₁ T₁ G₁-3 6
lacuna, T₂ विप्रमोच्य; M₁ 7 विमुच्याञ् (for 'भि)
T G₁-3 6 M₁ 6 7 'कलत्र (for कलत्र). K₆ D₂ 1 n₄

मिथनकलत्रपरिबर्हसङ्गानात्मनः स्नेहपाशानवधूय
परित्रजन्ति समलोष्टाश्मकाश्चनास्त्रिवर्गप्रवृत्तेष्वार-
म्भेष्वसक्तबुद्धयोऽरिभिन्नोदासीनेषु तुल्यवृत्तयः
स्थावरजरायुजाण्डजस्वेदजोद्धिज्ञानां भूतानां वाङ्म-
नःकर्मभिरनभिद्रोहिणोऽनिकेताः पर्वतपुलिनवृक्षमूल-
देवतायतनान्यनुचरन्तो वासार्थमुपेयुर्नगरं ग्रामं वा
नगरे पञ्चरात्रिका ग्रामैकरात्रिकाः । २ । प्रविश्य च
प्राणधारणमात्रार्थं द्विजातीनां भवनान्यसंकीर्णकर्म-

णामुपतिष्ठेयुः पात्रपतितायाचितभैक्षाः कामक्रोधद-
र्पमोहलोभकार्पण्यदम्भपरिवादाभिमानहिंसानिवृत्ता
इति । ३ ॥ ३

भवति चात्र श्लोकः ।

अभयं सर्वभूतेभ्यो दत्त्वा चरति यो मुनिः ।

न तस्य सर्वभूतेभ्यो भयमुत्पद्यते क्वचित् ॥ ४

कृत्वाग्निहोत्रं स्वशरीरसंस्थं

शारीरमग्निं स्वमुखे जुहोति ।

C. 12 7007
B 12 182 5
K 12 180 5

D₂ s Mc Cu परिवर्हण (K₆ 'णे) सगेषु, K₇ D₁₋₂ c
'बर्हणगेषु, V₁ Bo c-2 D₂₁ D₇ T G₁₋₂ c M₁ s 1
'बर्हणगेषु, D₂₂ 'बर्हण सगेषु, D₂ 'हर्षण सगेषु (for
'बर्हणगात्र) छ Ca परिवर्हण परिच्छद् दृश्यदि । छ
K₇ V₁ Bo c s 2 D₂₃ n₄ D₂₁ D₂ s c s 2 T₂ M₁ s 1
आत्मान, D₂₁ आत्मान (for आत्मन) B₂ 7 D₇ परि
व्रजते, D₂ 'व्रजते (for 'व्रजन्ति) Ś₁ K₁ s 4 सम
लोष्ट (for समलोष्टाश्म) K₆ त्रिवर्ण (for त्रिवर्ग)
K₆ Bo c D₂₁ (last two on marg) D₂₁ n₄ D₂ D₂
s s om. आरम्भेषु Ś₁ K₁ s s [S]मित्रामित्रोदासीनेषु,
K₆ 1 V₁ Bo c-2 D₂₃ n₄ D₂₁ n₄ D₂ D₂-c s 2 [S]रि
मित्रोदासीनेषु (for 'दासीनेषु) K₆ 7 V₁ Bo c-2
D₂₃ n₄ D₂₁ n₄ D₂ D₂-2 T G₁₋₂ c M₁ c-1 तुल्य-
दर्शना (M. 'दिन) (for 'वृत्तय) After स्थावर,
D₇ T G₁₋₂ c M₁ c-1 ins जगमाना Ś₁ K₁ s
B₂ 7 c D₂₁ स्वेदजानां, V₁ Bo s D₂ सस्वेदजानां,
M₁ स्वेदजोद्धेदजानां; M₆ 'द्विदाना, M₆ 'द्वेदाना
(for 'द्विज्ञाना) K₆ अट्टजरायुजस्वेदजोद्धिज्ञानां D₂ 7
T G₁₋₂ c M₁ c om भूतानां K₇ D₂ 2 अनद्रोहिणो
(D₁ 'ण), D₂ अनभिद्रोहिणो Ś₁ K₁ s V₁ T₂
[S]निकेतना, D₇ T₁ G₁ s 'केतिन (for 'केता) T₂
G₂ M₁ c-1 पर्वतपुलिन (for 'पुलिन) D₂₄ मूले,
D₇ T G₁₋₂ c lacuna (for मूल) Ś₁ K₁ s V₁ B₇ s
D₂₁ T₂ G₂ c M₁ 'देवायतनानि (for देवतायतनानि)
Ś₁ K₁ s 4 अनुचरति, K₇ D₂₂ D₁₋₇ 2 T G₁₋₂ M₁ c 1
अनुस (M₁ c 'वि) चरतो, V₁ अनुचरतो, D₂₃ अन
चरतो, D₂₁ अनुचरतो (for 'चरन्तो) K₆ वारमर्थम्,
V₁ वासाथे, D₇ T G₁₋₂ M₁ निवासार्थम् (for 'वासा')
V₁ lacuna, D₂ अनुचरेयुर; D₂ उपेत्य (for उपेयुर)
K₇ D₁₋₂ 2 G₂ M₁ c transp नगर and ग्राम After
वा, B₂ ins अहोरात्र वसेयुर्ग्रामे. K₇ D₂ 2 नगर, B₂
नगरे च (for नगरे). Ś₁ K₁ s पांचरात्रिका K₆ V₁
B₂ 1, s D₂₃ n₄ D₂₁ n₄ D₂ D₂ s c c s G₁ M₁ s ग्रामे

चे (M₁ स्वे)करात्रिका, B₂ lacuna (for ग्रामैकरात्रिका)
—²) K₇ D₁₋₂ 2 om च K₁ भरणमात्रार्थ; K₆ V₁
Bo 7 2 D₂₃ n₄ D₂₁ n₄ D₂ D₂ s s G₁ -धारणार्थ; K₇
B₂ D₁₋₂ 2 T₁ धारणमात्र (for -धारणमात्रार्थ) K₂
D₂ असकीर्णा, B₂ s अनुसकीर्ण (for असकीर्ण) D₇
T₁ G₁₋₂ 2 स्थानानि (for -कर्मणाम्) D₂ अनु (for
उप) K₆ -तिष्ठेक M₆ असकीर्णकर्मणां भवनान्युपति-
ष्ठेयु छ Ca असकीर्णकर्मणां वृत्तिसकररहितानाम् । छ
K₇ D₂ 2 पात्रे (for पात्र) V₁ Bo c-2 D₂₃ n₄ D₂₁ D₂
D₂ -भैक्ष्या, D₇ T G₁₋₂ 2 M₆ -भैक्षका (for -भैक्षा)
K₆ 7 V₁ Bo 7-2 D₂₃ n₄ D₂₁ n₄ D₂₁ D₂ s s T
G₁ s 2 M₁ c दर्पलोभमोह-, D₂₂ M₂ लोभवर्पमोह;
D₂ M₇ लोभमोहवर्प (for दर्पमोहलोभ) After
लोभ, G₂ ins -मदमास्ये Ś₁ K₁ s lacuna, D₇
T₁ G₁₋₂ 2 M₁ c 7 -दम्भ-; M₂ सरभ- (for दम्भ)
D₂₃ n₄ -परिवादोभिमान, D₂ 'वादापमान, T₂ परी
वादाभिमान (for -परि')

4 K₁ c 1 V₁ Bo c-2 D₂₃ n₄ D₂₁ n₄ D₂ D₂-2 T
G₁₋₂ 2 M₆ भ (D₂₂ सभ)वति चात्र श्लोका With 4,
cf. 12 154 26 and B 12 220 15 —^a) K₂
अभय (for 'य) — V₁ reads 4²⁰ on marg —^b)
K₆ Bo c-2 D₂₃ n₄ D₂₁ n₄ D₂ D₂ s s यश्चरते, D₂
चरतीति (for 'ति यो) —^a) D₂ om. from मुस्य up
to चर्योप (in 5^c)

5 D₂ om up to चर्योप (of v 1 4) —^a) M₇
कृत्वाग्निहोत्र D₂₄ स्वशरीरस्य, D₂ G₂ 'रमग्नि (for
'रसस्य) —^b) D₂ G₁ शरीरम्, D₂ G₂ lacuna (for
शा) Ś₁ K₂ सुमुखे; K₁ सुमुखे, K₇ स्वमुखो, B₂
(marg as in text) स्वमुखे; G₁ सुमुखैर (for स्व
मुखे) —^c) K₆ 7 Bo. c D₂₁ n₄ D₂ D₂ s s c s s
M₁ c 7 विप्रस्तु भैक्ष्यो (K₆ 7 D₂₁ D₂₁ M₁ c 7 'क्षो)
प, V₁ B₇ s D₂₁ यो भैक्ष्यचर्योप (for यो भैक्ष').

यो भैक्षचर्योपगतैर्हविर्भि-

श्रिताग्निनां स व्यतियाति लोकान् ॥ ५

मोक्षाश्रमं यः कुरुते यथोक्तं

शुचिः सुसंकल्पितबुद्धियुक्तः ।

अनिन्धनं ज्योतिरिव प्रशान्तं

स ब्रह्मलोकं श्रयते द्विजातिः ॥ ६

भरद्वाज उवाच ।

अस्माल्लोकात्परो लोकः श्रूयते नोपलभ्यते ।

तमहं ज्ञातुमिच्छामि तद्भवान्वक्तुमर्हति ॥ ७

K₆ नतैर् (for गतैर्) —^a) Ś1 (before corr) K₂ 1 D₁ ० चिताग्निना स, V₁ Bo 1 8 (marg as in text) ० D₅₁ D₅ M₁ ० 7 'ग्निना स (D₅₁ प्र-), D₇ T₁ G₁ 2 'भिकानां (for 'ग्निनां स) D₅₂ प्र (for स) K₆ Bo ० Das D₂₁ n₄ D₅ D₂ 8 8 8 व्रजते हि, V₁ D₇ T₁ G₁ 2 ह्यतियाति; B₇₋₉ D₄₁ व्रजति स, M₁ ६-7 व्रजतेति (for व्यतियाति) D₅ लोकं (for लोकान्) ❀ Ca चिताग्निनां दीर्घाभाव आर्षं । ❀

6 *) Ś1 K₁ 2 मोक्षाश्रमं, D₂₄ D₀ भै (D₀ मि)क्षाश्रम (for मोक्षा) K₄ ० 7 V₁ Bo ०-9 Das n₄ D₂₁ n₄ D₅ D₂₋₃ 8 ० M₅ ० चरते (for कुरुते) —^b) K₇ सुकल्पित; D₇ T₁ G₁₋₃ स्वसकल्पित- (for सु). D₄₁ om. from युक्त up to द्वि (in 6^d) K₁ बुद्धियुक्ता, K₅ D₂₁ n₄ D₅ D₂ 8 8 सुकबुद्धि; V₁ Bo ० युक्तबुद्धि (for बुद्धियुक्तः) —^c) D₅₁ अनिन्धनं; T₁ अग्निधन K₇ B₈ ० D₁ ० M₁ ० 7 प्रशांत (for 'तं) —^d) Ś1 K₁ 2 B₅ Das D₀ श्रयति; B₁ ० जयति, D₅ M₅ व्रजते (for श्रयते) Bom ed. मनुष्य (for द्विजाति) — After 6, B₅₋₈ Das n₄ ins an addl colophon [Sub-parvan Bo 7 Das n₄ मोक्षधर्म — Adhy name B₅ Das n₄ भृगुभरद्वाजसवाद]

7 *) K₄ परलोक, D₄₁ परालोक, T₁ [अ]परो लोक —^b) D₄ corrupt —^c) D₇ तदह K₇ D₄ 8 8 T₂ श्रोतुम्; V₁ B₅₋₉ Das n₄ M₁ ६-7 वेतुम् (for ज्ञातुम्) —^d) Ś1 K₁ 2 भगवान् (for तद्भवान्). K₆ 1 Das n₄ D₂₁ D₅ D₂ 8 (before corr) ० 8 अर्हसि (for 'ति)

8 G₅ om the ref —^b) M₅ सर्वपुण्य- (for पुण्ये सर्व-) M₁ ० गुणान्वित (for 'न्विते) —^c) G₅ कामश् (for- काम्यश्). D₇ G₁ पुण्यं क्षेम्य च काम्यं च

भृगुरुवाच ।

उत्तरे हिमवत्पार्श्वे पुण्ये सर्वगुणान्विते ।

पुण्यः क्षेम्यश्च काम्यश्च स वरो लोक उच्यते ॥ ८

तत्र ह्यपापकर्माणः शुचयोऽत्यन्तनिर्मलाः ।

लोभमोहपरित्यक्ता मानवा निरुपद्रवाः ॥ ९

स स्वर्गसदृशो देशस्तत्र ह्युक्ताः शुभा गुणाः ।

काले मृत्युः प्रभवति स्पृशन्ति व्याधयो न च ॥ १०

न लोभः परदारेषु खदारनिरतो जनः ।

न चान्योन्यवधस्तत्र द्रव्येषु न च विस्मयः ।

—^a) K₁ पुरो (for वरो)

9 *) Das n₄ अत्र (for तत्र) D₄ (also as in text) ह्यपार्श्व- G₁ ह्यपाप (for ह्य). —^b) K₁ [s]भ्यत; K₇ D₄ ० याति, D₄₄ स्वत- (for सत्यन्त)

10 *) B₅ D₇ T₁ G₁₋₃ ० M₅ लोकम् (for देशम्) —^b) Ś1 K₁ 2 तत्र ह्युक्ता, K₇ D₄ 8 ० तत्राप्युक्ता, B₅ तत्र युक्ता, D₇ G₁₋₃ ० तस्मिन्नुक्ता (for तत्र ह्युक्ता). —^c) D₇ T G₁₋₃ ० M₆ नात्र (for काले) —^d) D₄₁ स्पृशन्ति D₅₂ (before corr) [s]पि (for न) K₆ वा, B₀ हि (for च)

11 *) M₇ लोभं (for लोभ) —^b) G₅ ० -निरता (for 'ज्ञो) D₄₁ G₅ ० जना —^c) D₇ चान्यो न, T₁ चान्येन (for चान्योन्य-) K₄ न चान्योन्यं वध्यते तत्र (hypermetric), K₆ Bo ०-9 Das n₄ D₂₁ n₄ D₅ D₂₋₃ 8 M₁ ६-7 नान्योन्य वध्यते (D₅₁ D₀ 8 वध्यते; D₄ स्पर्धतस्, D₅ स्पर्धते; M₁ ६-7 बाधते) तत्र —^d) K₁ च्येषु, M₇ दिव्येषु (for द्रव्येषु) K₄ 1 V₁ Bo 1-9 Das n₄ D₂₁ n₄ D₅ D₂₋₃ 8 ० T₂ M₁ ६-7 च न (by transp) Das n₄ विद्यते (for विस्मय) —^e) K₅ D₂₁ n₄ D₂ 8 8 परो ह्यधर्मो (for परोक्षधर्मो) M₅ नैवात्र (for 'स्ति) —^f) K₁ सदोहो (for सदेहो) K₇ D₄ 1 ० T G₁₋₃ ० नैव, D₂₁ laouna, M₇ नाभि (for नापि) D₂₁ om. जायते ❀ Ca परोक्षधर्मो नैवास्ति । सर्वे प्रत्यक्षत एव धर्मफलदर्शिनस्त्वत्र जना । ❀

12 *) D₄ तु (for तु) K₇ B₅₋₉ Das n₄ D₄ 5 7 ० T G₁₋₃ ० M₁ ६-7 व्यक्त (for तत्र) —^b) D₄ उपलभ्यत —^c) K₄ शय्यायानाशनोपेता, K₆ Bo ०-9 Das n₄ D₂₁ n₄ D₅₁ D₂ 8 ० 8 पानास (Bo 8 'श)नाशनोपेता, K₇ D₄ 8 ० यानशय्यासनो; V₁ D₅₁ D₂ T G₁₋₃ ० M₁

परोक्षधर्मो नैवास्ति संदेहो नापि जायते ॥ ११

कृतस्य तु फलं तत्र प्रत्यक्षमुपलभ्यते ।

शय्यायानासनोपेताः प्रासादभवनाश्रयाः ।

सर्वकामैर्वृताः केचिद्धेमाभरणभूषिताः ॥ १२

प्राणधारणमात्रं तु केषांचिदुपपद्यते ।

श्रमेण महता केचित्कुर्वन्ति प्राणधारणम् ॥ १३

इह धर्मपराः केचित्केचिन्नैकृतिका नराः ।

सुखिता दुःखिताः केचिन्निर्धना धनिनोऽपरे ॥ १४

इह श्रमो भयं मोहः क्षुधा तीव्रा च जायते ।

लोभश्चार्थकृतो नृणां येन मुह्यन्ति पण्डिताः ॥ १५

इह चिन्ता बहुविधा धर्माधर्मस्य कर्मणः ।

यस्तद्वेदोभयं प्राज्ञः पाप्मना न स लिप्यते ॥ १६

सोपधं निकृतिः स्तेयं परिवादोऽभ्यस्यता ।

परोपघातो हिंसा च पैशुन्यमनृतं तथा ॥ १७

एतानासेवते यस्तु तपस्तस्य प्रहीयते ।

यस्त्वेतान्नाचरेद्विद्वांस्तपस्तस्याभिवर्धते ॥ १८

कर्मभूमिरियं लोक इह कृत्वा शुभाशुभम् ।

शुभैः शुभमवाप्नोति कृत्वाशुभमतोऽन्यथा ॥ १९

C 12. 7029
E. 12. 192 19
K. 12. 180 20

१-१ यानासनात् (G^o 'स') —^d) K₇ प्रसाद (for प्रासाद) D₁ T₁ G₁₋₃ ० प्रासादोपवनाश्रिता —^e) D₅ सर्वे (for सर्वे) D₄ वृता, G₁ वृता — K₇ D₉ om. (hapl) 12^f-14^a —^f) B₆ क्षौमाभरण; D₄ सर्वा (for हेमा) M₆ ० -भूषणा (for -भूषिता)

13 K₇ D₉ om. 13 (cf v l 12). —^a) D₄ तु, D₅ च (for तु) —^b) B₇ D₄ D₆ T₂ M₁ ० १ उपलभ्यते (for 'पद्यते) —^d) D₄ कुर्वते (for कुर्वन्ति) D₅ प्राणधारणां

14 K₇ D₉ om. 14^a (of v l 12) —^b) K₄ १ D₄ ० G₃ जना (for नरा) —^d) K₇ निर्धनो D₄ धनिना — After 14, B₆ reads 22^{cd} for the first time, repeating it in its proper place

15 ^a) D₅ D₆ हृद्वाश्रमो, D₅ इह श्रमं —^b) D₅ D₄ [ञ]व (for च) —^c) D₇ लोभं (for लोभश्च) D₁ चारमकृतो, D₅ चार्थि; D₆ चार्थकृतौ, T₁ 'कृते (for 'कृतो) —^d) D₄ मुह्यति K₆ V₁ B₆ ०-० D₄ D₅ १ ३ T₁ G₁ ३ ० M₁ ०-१ [ञ]पण्डिता (for पण्डिता)

16 K₆ B₇ D₁ n₄ D₅ २ ३ ३ ३ repeat 16^{ab} after 18 —^a) B₆ D₅ (before corr) D₅ (last two second time) हृति (for हृद्) K₆ D₁ n₄ D₅ २ ३ ३ (all [except D₅ D₆] first time) चार्ता (for चिन्ता) —^b) Ś₁ M₁ १ धर्माधर्म (M₇ 'र्भ्य')स्य, K₁ धर्मधर्मस्य, K₃ ४ वंघावंघस्य (for धर्माधर्मस्य) K₆ (both times) D₁ n₄ D₅ २ ३ (all first time) कारिण (for कर्मण) —^c) D₅ ० प्राज्ञ —^d) V₁ B₆ D₅ D₅ transp न and स T₂ विलिप्यते (for स लिप्यते)

17 ^a) Ś₁ K₁ २ ४ सोपधे (K₁ 'डे); K₇ D₅ ०

उपधा, D₅ D₅ ० सोपधि, D₅ २ सोपधिर, D₇ सोपाधि (for सोपध) K₆ D₁ D₅ D₅ ० निकृति, D₇ निकृति (for निकृति) K₄ स्तेये; K₇ D₄ स्तेन्य, D₆ दैत्य, D₇ ० T G₁₋₃ ० M₁ ०-१ स्तेन्य (for स्तेयं) ☞ G₁ सोपध सदभम् । ☞ —^b) K₇ परवादो (for परि) K₁ V₁ B₆ ०-० D₅ D₉ [S]भ्यंसूयि (K₁ 'यु)ता, K₆ D₅ a₁ D₁ n₄ D₅ ३ ३ ह्यसूयिता, D₄ [S]त्यसूयिता, D₅ नसूयिता, D₆ G₂ M₁ ३ ० ह्यसूयिता (for 'स्य') —^c) D₄ परोपघातो, D₅ परापघातो, T₁ परोपघातो, T₂ M₇ 'घातो (for 'घातो) —^d) K₆ १ D₅ ० M₆ पैशुन्यम् B₆-० D₄ ह्यनृत, D₄ अमृत (for अनृतं)

18 ^a) M₁ ० १ पृतद् (for पृतान्) D₄ [S]य तु (for यस्तु) Ś₁ K₁ २ ४ ह्येतान्सेवते यस्तु, K₇ D₅ ३ ० पृतदाचरते यस्तु, D₇ T₁ G₁₋₃ ० पृतानि सेवते यस्तु —^b) K₁ प्रलीयते; D₆ प्रजा, D₇ T G₁₋₃ ० M₅ मिता (for प्रही) —^c) K₇ D₅ ० M₅ १ यश्चेतान्, D₄ १ M₁ यश्चेतान्, T₁ G₁ यस्त्वैतान्; M₆ यश्चैव (for यस्त्वैतान्) —^d) K₆ B₆ D₄ D₁ D₅ २ ३ ३ विवर्धते, D₅ D₄ D₅ २ ३ ३ प्रव, D₅ [ञ]प्रहीयते, M₇ [ञ]पि वर्धते (for [ञ]भिवर्धते) — After 18, K₆ B₇ D₁ n₄ D₅ २ ३ ३ ३ repeat 16^{ab}

19 ^a) D₇ T₁ G₆ अय (for ह्यं) K₁ ० V₁ B₆ १ ३ (marg as in text) D₅ a₁ D₁ n₄ D₅ D₅ ३ ३ ३ T₂ M₁ ० १ लोके (for लोक) —^d) D₅ D₆ तथा; D₇ T G₁₋₃ ० M₅ कर्ता (for कृत्वा) M₁ १ अथोन्यया (for अतोऽन्यया) K₆ B₆ ० D₁ n₄ D₅ D₂ ३ ३ ३ तथाशुभमया (D₅ D₅ 'थो)न्यया

20 ^a) D₅ सर्वे, G₁ ३ पूर्वं (for पूर्वं) —^c) K₇ D₄ इद्देह, V₁ B₆ ० D₅ a₁ इद्देह, B₅ इह तु,

इह प्रजापतिः पूर्वं देवाः सर्षिगणास्तथा ।
 इष्टेष्टतपसः पूता ब्रह्मलोकमुपाश्रिताः ॥ २०
 उत्तरः पृथिवीभागः सर्वपुण्यतमः शुभः ।
 इहत्यास्तत्र जायन्ते ये वै पुण्यकृतो जनाः ॥ २१
 असत्कर्माणि कुर्वन्तस्तिर्यग्योनिषु चापरे ।
 क्षीणायुपस्तथैवान्ये नश्यन्ति पृथिवीतले ॥ २२
 अन्योन्यभक्षणे सक्ता लोभमोहसमन्विताः ।
 इहैव परिवर्तन्ते न ते यान्त्युत्तरां दिशम् ॥ २३
 ये गुरूनुपसेवन्ते नियता ब्रह्मचारिणः ।

पन्थानं सर्वलोकानां ते जानन्ति मनीषिणः ॥ २४
 इत्युक्तोऽयं मया धर्मः संक्षेपाद्ब्रह्मनिर्मितः ।
 धर्माधर्मौ हि लोकस्य यो वै वेत्ति स बुद्धिमान् ॥ २५
 भीष्म उवाच ।
 इत्युक्तो भृगुणा राजन्भरद्वाजः प्रतापवान् ।
 भृगुं परमधर्मात्मा विस्मितः प्रत्यपूजयत् ॥ २६
 एष ते प्रभवो राजञ्जगतः संप्रकीर्तितः ।
 निखिलेन महाप्राज्ञ किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ २७

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि पञ्चाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८५ ॥

Dn1 इष्टेष्ट- Ds1 Ds इष्टेष्ट, Ds इष्टेष्टं, D7 T2 G2
 M1 ६ १ इष्टेष्ट; Ds इष्टेष्ट, Gs ० इष्टेष्ट (for इष्टेष्ट)
 K2 १ D4 १ ० T G1-३ ० M1 ६-१ तपसा (for तपस)
 K1 पूर्व; Da1 पूजा (for पूता) —^d) B7 ब्रह्म-
 लोक (for 'लोकम्') K7 D4 ० समागता; V1 Bc-०
 Da1 Ds समाश्रिता (for उपा').

21 *) Ks -सार्ग (for -भाग). —^b) Ks १ T1
 सर्व. (for सर्व) D4 १ -पुण्यतर, G1 'कृता (for
 'तम') B7 स्मृत., Ds1 Gs शुभा, T2 श्रुति', G1
 laouna (for शुभ) —^c) K4 ० १ V1 Bo ०-० Das
 a4 Dn1 n4 Ds D2-० ० ० M1 ६-१ इहस्थास् (for 'स्थास्')
 D4 जायत —^d) Da4 D7 यो (for ये) Ś1 K1 ३ ४
 नरा (for जना)

22 Ks reads 22^{ab} twice —^a) K4 -कर्माण
 (for 'णि) Ks (first time) Bc (marg) Das a4
 Ds कुर्वति, D7 T G1-३ ० M1 ६-१ कुर्वाणास् (for कुर्व-
 न्त्स्) Ks (second time) Bo ० Dn1 n4 Ds D2 ०
 ० ० यदि सत्कारम(Ks Dn4 Ds Ds 'मृ, Ds 'मि)च्छति
 —^b) Dn1 वापरे, G2 भारत (for चापरे) —^c) Bo
 reads 22^{cd} for the first time after 14. —^d) K4 ०
 Bo १-० Das a4 Dn1 n4 Ds D2 ० ० ० तथा चा(Da4
 वा)भ्ये; Bc तथान्ये च (for तथैवान्ये) —^d) T2
 पृथिवीपते (for 'तले)

23 *) Ks Bo Das Dn1 n4 Ds D2 ० ० ० G2 -भ-
 (Ds क)क्षणासक्ता; V1 भक्षणे सक्ता, D7 T1 G1 -भय
 संसक्ता, G2 ० -भक्षणासक्ता (hypermetric) (for 'जे
 सक्ता) —^b) V1 वशं गता (for समन्विता)

24 *) K7 Ds ० गुरुं (for गुरून्) K4 ० १ V1
 Bo ०-० Das a4 Dn1 n4 Ds D2-० ० ० पर्युपासते; G2 ०
 उपतिष्ठते (for 'सेवन्ते). —^c) K1 पंथानो. —^d)
 K4 ० V1, Bo Das a4 Dn1 Ds D2 ० ० ० विजानति;
 Dn4 जायति च (for ते जानन्ति)

25 *) K7 सर्व; Bc D4 ० Mc सर्व, Bc (marg)
 सप्त, M1 सर्ग (for धर्म) —^b) K4 ० Bo १-०
 Das a4 Dn1 n4 Ds D2 ० ० ० संक्षिप्तो, K7 Bc D4 ० ०
 M1 ० संक्षेपो (for 'पाद्). Ks ब्रह्मनिर्मिता —^c) After
 25^{ab}, K7 reads 27^c for the first time, repeating
 it in its proper place —^d) K7 Ds धर्माधर्मो (Ds
 'र्म्यो) हि, Bc ० ० Da4 Ds 'धर्मं हि; D4 'चर्मस्य,
 M7 सम्यग्धर्मं हि —^d) Ś1 K1 ३ वेद (for वेत्ति)
 Bc यो वेत्ति स च बुद्धिमान्

26 *) Bc ० Da4 इत्युक्ते (for 'क्तो) Ś1 K1 भृ-
 गुना; Ks ब्रह्मणा, Ds1 भृगुणः —^c) Da4 om. (hapl)
 26^b-27^a —^b) Das भारद्वाज —^d) Ds प्रतिपूज-
 यत्. Ś1 K1 ३ ४ भरद्वाजोऽयमपूजयत्.

27 Da4 om 27^a (cf. v. 1 26) —^a) Ks Bo ०
 (marg as in text). १-० Das Dn1 n4 Ds D2 ० ० ०
 T2 प्रसवो; G2 जगतो (for प्रभवो). —^b) G2 प्र-
 भव (for जगत) Ds परि (for संप्र-). —^c) K7
 reads 27^c for the first time after 25^{ab} —^d) Ds
 निखिलो न; D7 T1 G1-३ ० निखिलेन K1 Bc Ds
 महाप्राज्ञ, Da4 'प्राज्ञ —^d) Ds2 (marg as in text)
 इच्छति

१८६

युधिष्ठिर उवाच ।

आचारस्य विधिं तात प्रोच्यमानं त्वयानघ ।
श्रोतुमिच्छामि धर्मज्ञ सर्वज्ञो ह्यसि मे मतः ॥ १

भीष्म उवाच ।

दुराचारा दुर्विचेष्टा दुष्प्रज्ञाः प्रियसाहसाः ।
असन्तो ह्यभिविख्याताः सन्तश्चाचारलक्षणाः ॥ २
पुरीषं यदि वा मूत्रं ये न कुर्वन्ति मानवाः ।
राजमार्गे गवां मध्ये घान्यमध्ये च ते शुभाः ॥ ३

शौचमावश्यकं कृत्वा देवतानां च तर्पणम् ।
धर्ममाहुर्मनुष्याणामुपस्पृश्य नदीं तरेत् ॥ ४
सूर्यं सदोपतिष्ठेत न स्वप्याद्भास्करोदये ।
सायं प्रातर्जपन्संख्यां तिष्ठेत्पूर्वा तथापराम् ॥ ५
पञ्चाद्रौ भोजनं कुर्यात्प्राञ्चुखो मौनमास्थितः ।
न निन्देदन्नभक्ष्यांश्च स्वाद्वस्वादु च भक्षयेत् ॥ ६
नार्द्रपाणिः सम्युत्तिष्ठेन्नार्द्रपादः स्वपेन्निशि ।
देवर्षिनारदप्रोक्तमेतदाचारलक्षणम् ॥ ७

C 12 7296
B 12 183 7
K 12 181 7

Colophon — Sub-parvan Ś1 K1 १ १ ० १ V1 Bo १-२ Das at Dn1 n1 Ds D2-३ T G1-३ ० M1 १-१ मोक्ष धर्म. — Adhy. name Ś1 K1 १ १ ० १ Bo ०-१ Das at Dn1 n1 Ds D2-० १ ० T2 ऋगुभरद्वाजसवादे, M1. ० १ ऋगुभरद्वाजसवादे वानप्रस्थधर्मः, M2 ऋगुभरद्वाजसवादे पर-लोकधर्मरूपकथन — Adhy no (figures, words or both) Dn1 19, Ds2 Ds-३ T1 G1 १ ० M1. १-१ 18, D2 17, T2 G2 32 — Śloka no Dn1 n1 27, Ds1 28, Ds 34

186

With this adhy., cf B 13 162 33-63

1 Ds1 om 1 —^a) G1 आचार्यस्य (for 'रस्य')
D1 T1 G1-३ ० M1 १-१ तावत् (for तात) —^b)
M1.e प्रोच्यमानस्य (for 'मानं') —^d) G2 मति (for
मत)

2 D2 om 2^a-3^b —^a) Ś1 K1 १ १ ० १ दुर्विचेष्टा दुरा-
चारा (by transp). —^c) K4 ० V1 B1 १ १ Das at
Dn1 n1 Ds2 Ds १ १ इति, K7 Bo ० ० D4 १ ०
T G1-३.० M1 १-१ त्वमि, Ds1 Ds इति (for ह्यभि)
T1 विज्ञाया —^d) K7 Bo ० Dn1 Ds D2 १ १ ० T
G1-३ ० M1 १-१ स्वाचार (for चाचार)

3 With 3, of B 13. 162 35 Ds om 3^{ab} (cf
v. l. 2) —^a) D1 पुरीष वाय वा मूत्र, T1 G1-३ ०
'पं वाय मूत्रं वा' —^b) D1 T1 G1-३ ० तु (for न)
—^c) Ds laoua for गवां, —^d) Dn1 M2 च ये
शुभाः, Ds Ds ० शिवालये; G2 च ये मुजा (for च
ते शुभा). — After 3, Ds Dc ins :

497* अद्यागारे तथा शीरे ये न कुर्वन्ति ते शुभाः ।

4 ^a) K7 Dc अभिवद्य, Ds नोपस्पृश्य (for उप)
ॐ Ca १ उपस्पृश्य, स्वात्वाचम्य वा पित्रादींस्तर्पयित्वा च ॥
Cn ' शौचं कृत्वा उपस्पृश्य आचम्य नदीं तरेदवगाहेत्तत्तर्प-
णमिति सवन्धः । ॐ

5 ^b) D1 T G1-३ ० M1 १-१ स्वपेत् (for स्वप्याद्).
Kc Bo Das Dn1 n1 Ds D2 १ १ ० १ न च सूर्योदये
स्वपेत्; K7 V1 Bc-१ Da1 Ds १ न सूर्यस्योदये स्वपेत्
—^c) B2 सम (for साय) Kc १ V1 Bo ०-१ Das at
Dn1 n1 Ds D2-० १ ० Gs M1 १-१ जपेत् (for जपन्)
—^d) Kc Bo १-० Das at Dn1 n1 Ds D2 १ १ ० १
तिष्ठत् (for तिष्ठेत्). Kc सर्वा; Das पूर्व K4 ० V1
Bo ०-१ Das at Dn1 n1 Ds D2 १ १ ० १ तथेतरां; D1
T1 G1-३ ० परत्प (for तथापराम्).

6 ^a) Das पांचाद्रौ K1 भोजने Kc Bo १ १
(marg as in text) Das at Dn1 n1 Ds2 Ds १
मुञ्जात्, Bc युञ्जात्, Ds1 Ds १ ० १ मुञ्जात् (for
कुर्यात्) ॐ Ca पञ्चाद्रौ इक्षुद्वयचरणद्वयसुखानि पञ्च
प्रक्षालनावाचमनाद्वादीनि यस्य । ॐ —^b) K2 १ (also
as in text) मानम् (for मौनम्) —^c) K4 १ V1
Bo ०-१ Das Dn1 n1 Ds D2-३ M1 ० १ निधाद् (M2
'न्' (for निन्देद्) Bo ० १ (marg as in text) ०
अन्न (for अन्न) K2 मह्याश्च; K7 Bc १ Ds M1
१ ० -मह्यांश्च (for मह्यांश्च) —^d) K1 १ १ ० V1
Bo ०-१ Das Dn1 n1 Ds D2 १ १ ० १ Gs M1 स्वाद्
स्वादु; K7 G1 स्वाद्वास्वादु (sic) (for स्वाद्वास्वादु)

7 ^a) K4 १ Das at D1 नार्द्रपाणिः; V1 Bo १-१
D2 १ M2 Cv नार्द्रपाद (for 'पाणि'). ॐ Ca भोज

शुचिकाममनद्वाहं देवगोष्ठं चतुष्पथम् ।
 ब्राह्मणं धार्मिकं चैव नित्यं कुर्यात्प्रदक्षिणम् ॥ ८
 अतिथीनां च सर्वेषां प्रेष्याणां स्वजनस्य च ।
 सामान्यं भोजनं भृत्यैः पुरुषस्य प्रशस्यते ॥ ९
 सायं प्रातर्मनुष्याणामशनं देवनिर्मितम् ।
 नान्तरा भोजनं दृष्टमुपवासी तथा भवेत् ॥ १०

भान्वाचमनादाद्रौ पाणी यावद्भवतस्तावदुपविष्टं शयनस्यो वा
 विष्टेत् । कार्यास्तथे वक्षेणापकृत्याद्रां गच्छेत् ॥ Cn आद्रं
 पाणिं कृतोत्तरापौशन । नाद्रंपाणिरित्यपपाठ ॥ Cv (read
 ing नाद्रंपाद्) केनचित्सुसस्य पादयो उदके दत्ते सति
 नीत्तिष्टेदित्यर्थे । ❀ — With 7^b, of B, 13 162 36^b
 — ^b) Ś1 K1 2 1 D4 5 1 T G1-3 0 M1 नाद्रंपाणि (for
 'पाद्') — ^c) K4 5 7 V1 Bo 0-0 Das 4 Dn1 n4
 Ds D2-0 T G1 3 0 M1 5-7 देवर्षिर्नारदं प्राह

8 With 8, of B 13 162 37, Brahma P 113
 40^a-41^b, Vāmana P 14 52^a, Gautama Dharma
 S, 9 66, Manu. 4 39, Yājñavalkya I 133
 — ^a) K5 V1 Bo 6 7 8 (marg as in text) 0 Das
 n4 Dn1 n4 Ds 3.5 Cap Cp शुचिं (B1 Da4 Dn1
 Cp 'चि' देशम्, K7 D0 शुचिं कामम्, Ds D0 7 T
 G1-3 0 M1 5-7 C9 श्रोचिष्केशम्; D4 शान्ति कामम्;
 D8 शुचिष्केशम् (for शुचिकामम्) ❀ Ca शुचिकामं
 शुचित्वे सर्वदा निरूढम् ॥ Cp (reading शुचिदेश)
 सर्वदा शुद्धत्वेन निरूपित चैतन्यं (? चैत्य) ग्रामदेवतावृक्षम् । ❀
 — ^b) K4 देवगोष्ठं, Bo 0 0 Da4 Dn4 Ds 5 देव गोष्ठं,
 B8 गर्वा गोष्ठं; D8 देवगोष्ठे (for 'गोष्ठ') Dn4 D8
 चतुष्पद् — ^c) K5 Bo. 0 0 Das 4 Dn1 n4 Ds 3 8
 चैत्य (for चैव) G3. 0 ब्राह्मणान्धार्मिकाश्चैव

9 ^b) D8 शिष्याणा (for भ्रे') — ^c) D7 T1 G1-3 0
 पूर्व (for भृत्यै)

10 = (var.) B, 13 162 40 — ^b) Dn1 n4 G2
 M1 वेद (for देव), — ^c) Da4 नातरं T2 दृष्टम्,
 G1 2 दृष्टम् (for दृष्टम्). — ^d) Ś1 K1 3 4 तदा (for
 तथा) Da4 D4 [अ]भवत् (for भवेत्)

11 With 11, of B 13 162 41^a-42^b — ^a)
 M8 साय (for होम) K1 तदा; K7 Da1 D4-0 0
 T2 यथा (for तथा) K7 B8 0 Das 4 G1 2 M7
 जुह्वेत्; D4-0 होमम् (for जुह्वन्) — ^b) K7 यथा
 (for तथा) D8 G2 3 0 M1 व्रजेत्; G1 भवेत् (for
 तज्जत्). — ^c) K7 D8 0. 0 अनन्यं; Bo Ds2 T2 'न्य'

होमकाले तथा जुह्वन्तृत्काले तथा व्रजन् ।
 अनन्यस्त्रीजनः प्राज्ञो ब्रह्मचारी तथा भवेत् ॥ ११
 अमृतं ब्राह्मणोच्छिष्टं जनन्या हृदयं कृतम् ।
 उपासीत जनः सत्यं सत्यं सन्त उपासते ॥ १२
 यजुषा संस्कृतं मांसं निवृत्तो मांसभक्षणात् ।
 न भक्षयेद्द्वयामांसं पृष्ठमांसं च वर्जयेत् ॥ १३

(for 'न्य) K7 D4-0. 0 G8 0 स्त्रीजन, G2 स्त्रीजन
 (for 'न) — ^d) M8 सदा (for तथा)

12 ^a) Ś1 (sup in) B8 (marg) Das 4 Ca
 द्वा (B8 Da4 Ca व) क्षणोत्सृष्टं, K7 D4 0 0 ब्रह्मणा सृष्ट
 (for ब्राह्मणोच्छिष्ट) — ^b) D8 हृदये K7 D8 तथा,
 D7 G1-3 0 गत; T1 -गम (for कृतम्) ❀ Ca
 यद्ब्रह्मणा वेदेनोत्सृष्ट परार्थं प्रकाशितममृतं मोक्ष । तद्यथा
 जनन्या मात्रा हृदय निःशुद्ध कृतं तद्ब्रह्मणाणिकमेव ॥ Ca
 ब्राह्मणभुक्तावशिष्टं मातृहृदयमिव हितकरम् ॥ Cs जनन्या
 मातृ हृदय कृतम् अभिप्रायकृतम् अमृतं देवत्वप्राप्तिकम् । ❀
 — Dn1 reads 12^a on marg. — ^c) K5 7 V1 Bo
 0-0 Das 4 Dn1 n4 Ds D2-0 T G1-3 0 M1 5-7 तज्ज
 (K5 सज्ज, D7 T G1-3 0 M1 5-7 त ज्ज) ना पयुं (Da4
 ससु) पासते — ^d) G2 सत्त्व, G3 0 नित्य, M8 सद्य
 (for सत्यं) K5 V1 Bo 8 (marg) Das 4 Dn1 n4
 Ds D2 3 0-3 T G1-3 0 M1 5-7 समाप्त (G2 'द' ते; K7
 उपास्यते, Bo (marg as in text) 1 3 (orig) 0 समा
 सत्, D6 समागता (for उपासते) — After 12, K5
 Dn1 n4 Ds2 D2 3 0 8 Cn ins (of Manu 4. 71).

498* लोष्टमर्दी नृणच्छेदी नखखादी तु यो नर ।

नित्योच्छिष्टं शङ्कुशुको नेहायुर्विन्दते महत् ।

[(L 2) Ds2 D8 शङ्कुशुको, D8 'रुको, Cnp सङ्कुशुको
 and सङ्कुशुको (for शङ्कुशुको) ❀ Cn शङ्कुशुको कीलनद्वय
 कवत्परानीनो वृथापण्डितो वा । दन्त्यादिपाठे सक्षेपक कामलोमादि
 वशग । दन्त्यद्वयवानेव मुख्य पाठ । सङ्कु(क)शुको विकुशुक इति
 मध्वर्णात् (of 12, 105 35, Av, 12 2 14^a) । अस्मिन्
 पापो वा । ❀]

13 With 13', of B, 13 162. 43 — ^a) T2
 यजुषां — ^b) K1 निवृत्तो. — Ds reads 13^a twice.
 — ^c) K1 2 V1 T G1-3 0 भक्षयेत् (by transp). G1
 वृथा (bio) (for वृथा) — ^d) K7 सृष्ट, G6 पिष्टं (for
 पृष्ट) K1 3 4 न भक्षयेत् (for च वर्जयेत्). D8
 (second time) निवृत्तो मांसभक्षणात् (= 13^b) ❀ Cn
 पृष्ठमांसं चरममांसं श्राद्धशेषमित्यर्थं ॥ Cp पृष्ठमांसं पश्चादे
 शमांसम् । ❀

स्वदेशे परदेशे वा अतिथिं नोपवासयेत् ।
 काम्यं कर्मफलं लब्ध्वा गुरुणाग्रुपपादयेत् ॥ १४
 गुरुभ्य आसनं देयं कर्तव्यं चाभिवादनम् ।
 गुरुनभ्यर्च्य युज्यन्ते आयुषा यशसा श्रिया ॥ १५
 नेक्षेतादित्यमुद्यन्तं न च नम्रां परस्त्रियम् ।
 मैथुनं समये धर्म्यं गुह्यं चैव समाचरेत् ॥ १६
 तीर्थानां हृदयं तीर्थं शुचीनां हृदयं शुचिः ।

सर्वमार्यकृतं शौचं बालसंस्पर्शनानि च ॥ १७
 दर्शने दर्शने नित्यं सुखप्रभ्रमुदाहरेत् ।
 सायं प्रातश्च विप्राणां प्रदिष्टमभिवादनम् ॥ १८
 देवगोष्ठे गवा मध्ये ब्राह्मणानां क्रियापथे ।
 स्वाध्याये भोजने चैव दक्षिणं पाणिमुद्धरेत् ॥ १९
 पण्यानां शोभनं पण्यं कृपीणा वाद्यते कृपिः ।
 बहुकारं च सस्यानां वाद्ये वाह्यं तथा गवाम् ॥ २०

C 12 7053
B 12 183 21
K 12 181 21

14 = (var) B 13 162 44 —^b) Ś1 K1 2 4 V1 D5
 D5 ० M1 ० [अ]प्यतिथिं (M5 'धीन्), T1 G5 M1 अति
 थीन्, M5 ह्यतिथिं (for अं) —^c) K4 Dn1 n4
 D5 ५ ५ १ G5 काम्य (for काम्य), M1 काम (for
 कर्म) D5-1 कृत्वा (for लब्ध्वा) —^d) D1 T G1-3 ०
 M5 १ उपवेदयेत्, Kumbh ed प्रतिपादयेत् (for उप)

15 = (var) B 13 162 45 —^a) K7 D1-7 ०
 T G1-3 ० M1 ५-7 गुरुणाम् (for गुरुभ्य) —^b) K7
 D1-० ० तथैवापि (for कर्तव्यं च) D5 [अ]भिवादयेत्
 (for 'वादनम्) —^c) Dn4 पूज्यते, D1 T G1-3
 युज्येत, G5 मुंजीत; M5 वर्धते (for युज्यन्ते), —^d)
 Ś1 K1 ३ ह्यायुषा (for जां)

16 With 16, cf B 13 162 47 —^a) = (var.)
 Manu 4 37^a Ś1 K1 नैक्षेतादित्यम्, K7 V1 D5 ५ ० G1
 ने (D5 नै)क्षेता —^b) K5 न वा नम्रा, K7 D4-० ० तथा
 नम्रां; T1 G1-3 ० न नम्रां च (for न च नम्रां) T1
 [अ]परा (for पर) —^c) T2 मैथुने K4 ० B1 ३
 (marg as in text) ० Das ५ Dn1 n4 D5 D2 ३ ३
 G2 सतत (for समये) K7 V1 D5 धर्मं, D1 T
 G1-3 ० गुह्यं (for धर्म्यं) —^d) K4 Bo ६-० Das ५
 Dn1 n4 D5 D2 ३ ३ ३ गुह्ये; D1 T G1-3 ० तपश्च (for
 गुह्यं)

17 With 17^a, cf B. 13 162 48^a —^a)
 ॥ Cn तीर्थम्, गुरु । ॥ —^b) Ś1 K1 2 4 V1 D5
 D5 ५ १ ० T1 G1 शुचि ॥ Cn शुचि आग्नि । ॥
 —^c) B5 (marg as in text) आर्यकृत; D5 T2 कार्यं
 (T2 'ये' कृत, G2 आयुःकृत (for आर्यकृत) K4
 B5 १ Das ५ Dn1 D5 D5 ३ G5 Cn ५ चौक्ष्य; K5
 Bo ३ ० Dn4 चोक्षं, K7 D4 ० ० Cp चोक्ष्यं, D5
 शस्त, D1 G1 M5 १ धर्म्यं; T G2 ० M1 ५ धर्मं (for
 शौचं) —^d) K1 D5 ० T2 G1 2 M1 बाल; K2
 बलं; D4 पाणि (for बाल) K4 सस्पर्शनाशुचि;
 D5 'नात्रिच, D5 सदृशनादिव; M1 ५-१ सस्पर्शनादिव

(for 'नानि च) ॥ Cn बाल गोपुच्छम् ॥ C5 बाला
 नामारमन स्पर्शनाच्छिन्नसुम्भनादिकम् । ॥

18 ^a) B7 damaged from दर्शने up to प्रभ्रमु (in
 18^b). —^b) D5 सुखं (for सुख) B5 (marg as
 in text) स्पर्शम् (for प्रभ्रम्) —^d) K4 प्रविष्टम्;
 K1 D4-० ० विशि'; D4 प्रतिष्टम् (for प्रदि')

19 With 19, cf Manu 4 58 —^a) K1 देवगुष्टे,
 K5 V1 Bo ६-० Dn1 n4 D5 ३ ३ ३ देवगारे; Das ५
 Ca देवकोष्ठे (for 'गोष्ठे) —^b) D4 क्रियापरे (for
 'पथे) —19^d = B 13 162 50^a —^c) K7 D51
 स्वाध्याय (for 'ये) —^d) Dn4 दक्षिणां; G2 दक्षणे T
 G1-3 ० वाहुम् (for पाणिम्) ॥ Cn दक्षिण पाणिमुद्ध
 रेत्, यज्ञोपवीती भवेत् ॥ C7 दक्षिणेन पाणिना भूमिं स्पृष्ट्वा
 तत्रत्यपुण्यरेण मूर्धा धर्तुं दक्षिण पाणिं शिरःपर्यन्तमुद्धरेत् ॥ ॥
 — After 19, K5 V1 Bo ६-० Das ५ Dn1 n4 D5 D5
 ३ ३ ३ 128

499* सायप्रातश्च विप्राणां पूजनं च यथाविधि ।

[K5 यथाविधि]

20 ^a) K1 B5 (-marg as in text); D4 Dn4
 D5 १ T G1 M1 ५ ० पुण्यानां; G2 ० पशूनां (for
 पण्यानां) K4 ० १ Bo १ ३ (marg) Das Dn1 n4 D51
 D2 ३ ३ ३ शोभते (for 'नं) K1 Das ५ D5 पुण्यं,
 D1 T G1-3 ० कुर्यात्, M1 ५-१ ब्रूयात् (for पण्य)
 —^b) D1 कृपीनाम्; M1 ० कृप्याणाम् Ś1 K1 ३ 4
 D5 D5 Ca ३ कृप्यतां; K5 Bo ६-० D51 D5 Cp
 वाद्यते, K7 B5 (marg) D5 १ ० T1 G1-3 ० M1 ५-१
 ऋच्यतां; V1 Das ५ ऋच्यते, D5 उत्तमा, D5
 कृप्यते, T2 उद्यतां; C7 ऋच्यतु (for वाद्यते as in
 Dn1 n4 D2 Cn only) D1 T1 G1 ३ ० कृपि
 ॥ C5 कृप्यतामिति बहुप्रकार वर्धताम् ॥ Cn वाद्यते
 स्थिरीक्रियते । बद्धस्यैवे इति धातु । सधकार पाठः प्रामा
 दिक ॥ Cp बद्धतां कृप्यताम् । ॥ —^c) K1 D5 बहु
 प्रकार, B5 (marg) 'कारे च, T2 'काल च (for

संपन्नं भोजने नित्यं पानीये तर्पणं तथा ।
 सुशृतं पायसे ब्रूयाद्यवाग्वां कृसरे तथा ॥ २१
 श्मश्रुकर्मणि संप्राप्ते क्षुते स्नानेऽथ भोजने ।
 व्याधितानां च सर्वेषामायुष्यमभिनन्दनम् ॥ २२
 प्रत्यादित्यं न मेहेतु न पश्येदात्मनः शकृत् ।
 सुतस्त्रिया च शयनं सहभोज्यं च वर्जयेत् ॥ २३
 त्वंकारं नामधेयं च ज्येष्ठानां परिवर्जयेत् ।

'कार च). V1 शस्यानां —^d) K6 Bo ० १ ३ (marg. as in text) Dn1 n4 D8 D3 ३ ३ चाद्ये चाद्ये; D8 as D8 चाद्ये चाद्य, D8 चाद्ये चाद्यस्, D8 चाद्ये चाद्ये, D8 चाद्य चाद्यं (for चाद्ये चाद्यं) K6 V1 Bo. ०-१ D8 n4 Dn1 n4 D3 ३ ३ transp तथा and गवाम् D1 T G1-2. ० M1 ०-१ सुवाद्य वहतां (G2 'कां) गवां

21 *) K6 भोजन; D81 'येन् (for 'ने). —^b) M1 पानीयं D82 T3 तर्पणे —^c) K7 D1 ० ० T1 G1 सुश्रितं, B0 सुश्रयत; D84 सुश्रुभ, D81 D1 G2 ० सुश्रुत, T3 सुश्रुतं; C7 सुश्रुतं (for सुश्रुतं) T3 चच नाद् (for पायसे). —^d) K3 4 यवागूं (K4 'गं); D84 यवाग्यां; M7 (inf' lya as in text) ब्रूये वा (for यवाग्यां) Ś1 K6 १ D84 as Dn1 D1-० ३.० कृसरे; K4 G8 कृसरं; V1 Bo ० १.० D81 कृपरे (for कृसरे). ☞ Cn भोजने दीयमाने संपन्नमिति ब्रूयाद्वाता सुसंपन्नमिति प्रतिग्रहीता पृथमुत्तरत्र । यवाग्यां हुतौदने । कृसरे द्विदलेन सह पाचिते ओदने । ☞

22 With 22, of B. 13 162 52 —^a) K7 D4 ० सश्रु (for श्मश्रु-) —^b) B0 क्षुचे (for क्षुते) V1 Bo D81 D4 ० १ ० M6 स्नाते (for स्नाने) K6 Bo D1. ३ T G1-३ M7 च (for स्य) D8 भोजिते; G2 शोभने. — K1 om. 22^a-23^a —^d) D1 T1 G1. ० M6 अभिषंदन; T2 'नंदति; G2. ३ 'वादनं (for 'नन्दनम्)

23 K1 om 23^{ab} (of. v 1 22) —^a) K3 सेहेत, K4 मेहेति; D81 मेहेत; D1 T G1. ३ ० M1 १-१ मेहेत; G2 मेहेत (for मेहेत) —^b) K6 Bo D8 सहृत् (for श्) —^c) K6. १ Bo ०-१ D84 as Dn1. n4 D8 D2 ३ ३ ० ३ सह; V1 D1 T G1-३ ० सुतै (for सुत). Ś1 T3 -स्त्रियाश्च; K3 4 स्त्रियश्च, D1. ० -स्त्रियो (for स्त्रिया). K6 Bo-३ D84 Dn1. n4 D2-३ ३ ० [अ]थ (for च). —^d) Ś1 K1 ३ 4 D3 वि (for च)

24 With 24, of B 13 162 53^a-54^b, Manu 11. 204 —^a) D6 त्वकारं नामधेयानां —^b) D1 T

अवराणां समानानामुभयेषां न दुष्यति ॥ २४
 हृदयं पापवृत्तानां पापमाख्याति वैकृतम् ।
 ज्ञानपूर्वं विनश्यन्ति गूहमाना महाजने ॥ २५
 ज्ञानपूर्वं कृतं पापं छादयन्त्यवहुश्रुताः ।
 नैनं मनुष्याः पश्यन्ति पश्यन्ति त्रिदिवांससः ॥ २६
 पापेन हि कृतं पापं पापमेवानुवर्तते ।
 धार्मिकेण कृतो धर्मः कर्तारमनुवर्तते ॥ २७

(G1-2. ० M1 १-१ गुरूणां (for ज्येष्ठानां) —^a) Ś1 K1 ३ अ (K1 आ)धराणां, D1-० अपरेषां (for अवराणां) —^d) K6 उभयेषु न; D1 T G1-३ ० 'यं नैव (for 'येषां न) D8 दुष्यते; G1 मृष्यति

25 With 25^a, of B 13. 162 54^a —^a) V1 पापवृत्तीनां —^b) D81 T1 वैकृतिं ☞ Cn वैकृतं नेत्रादिविकारं पापं हृदयमाख्याति । ☞ —25^a = B 13 162 55^a, Bo om (hapl) 25^a —^c) B3 (marg) T1 G1 न पश्यति (for विनश्यन्ति) —^d) G1 ० गूह मानं (G6 'नां); G2 M1 ३ गूहमान (G2 'नां) (for 'माना) B3 (marg) D3 १ T1 G6 महाजना (for 'जने).

26 With 26^a, of B 13 162. 55^{ab} —^a) K1 ३ ० १ Bo १ ३ D84 Dn1 n4 D2-१ ०-१ T1 G8 पूर्व (for पूर्व) G2 कर्म (for पाप) —^b) D82 Dn1 G2 छादयति (for 'यन्ति) K7 D8 अवहुश्रुता, D84 Dn1 'श्रुत, D1 T G1-३ बहुश्रुत (G1-३ 'ता) (for अवहुश्रुता) —^c) T1 G1-३ नैव (for नैनं) —^d) K4 ० B7 D84 Dn1 n4 D2 ३ ३ [ए]व; K7 Bo ० ३ ३ D84 D8 D4 ० ० [ए]न; D8 [ए]त, M1. १-१ तु (for त्रि)

27 *) K6 Bo ०-१ D84 as Dn1 n4 D8 D2 ३. ३ ३ [अ]पिहित, D8 [अ]भिहित (for हि कृत) D1 T1 G1-३. ० पापेन रमतां बुद्धि — After 27^{ab}, K6 V1 Bo ०-१ D84 as Dn1 n4 D8 D2 ३ ३ ३ ins

500* धर्मेणापिहितो धर्मो धर्ममेवानुवर्तते ।

[D84 as धर्मेन V1 [अ]पि कृतो (for [अ]पिहितो) B8-१ D84 as D8 ० धर्मेणापिहित धर्म (for the prior half)] — D84 as Dn1 om (hapl) 27^a —^c) Ś1 K1 ३ ० ० १ D81 M1 ० धार्मिकेन —^d) Dn1 D82 G8 धर्म मेव; D6 कस्यह्यहम् (for कर्तारम्) — After 27, D4 ३ ० ins (= [var] 28^{ab}).

501* पापं कृतं न ह्यकुरते यथाचै-

विपाच्यमाने पुनरेति कर्तुं । .

पापं कृतं न स्मरतीह मूढो
विवर्तमानस्य तदेति कर्तुः ।
राहुर्यथा चन्द्रम्रुपैति चापि
तथाबुधं पापम्रुपैति कर्म ॥ २८
आश्रया संचितं द्रव्यं यत्काले नेह भुज्यते ।
तद्दुघा न प्रशंसन्ति मरणं न प्रतीक्षते ॥ २९

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि पञ्चशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८६ ॥

१८७

युधिष्ठिर उवाच ।

अध्यात्मं नाम यदिदं पुरुषस्येह चिन्त्यते ।
यदध्यात्मं यतश्चैतन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १

[(L 1) D₁ यथार्येर्, D₂ यथान्यो (for 'येर्) — (L 2) D₂ विपद्यमान (for विपाच्यमान)]

28 *) V₁ कृत्वा (for कृत) D₂ स्मरति D₄ तमःकृता न स्म तथैव मूढो, D₂ कृतेन तेन स्म तथैव मूढो —¹) T₂ निवर्तमानस्य K₂ उदेति; V₁ तथेति, D₂ च हेतु; M₁ तमेति (for तदेति) B₂ विपद्यमान पुन रिति कर्तु —²) K₂ D₄ चापि, B₂ १९ (marg) २ D₂ काले, D₁ G₁₋₂ पापी (for चापि) —³) D₂ तथा बुधं; D₂ M₁ तथाबुध, G₁₋₂ ० 'विधं' (for 'बुधं') B₁ तथाबुधं कर्म उपैति पाप

29 With 29^a, cf B 13 162 60^{ab} — *) Ś₁ K₁ ११ कर्म; K₁ D₂ धर्म (for द्रव्य). —¹) K₂ १ B₂₋₃ D₂ २१ D₂ २१ D₂ २१ २१ २१ २१ २१ दुःस्तेन बोध, V₁ D₁ T₁ G₁₋₂ ० यत्काल नोप; D₂ येन नैवोप (for यत्काले नेह) —²) D₂ तदन्ये, D₂ तमन्ये, T₁ तद्विधा (for तद्दुघा) —³) D₂ मरणे K₁ D₂ प्रतीक्षते M₁ ० १ म (M₁ [sup lin] स्म)रणे न प्रदीयते

30 With 30, of B 13 162 61 — *) B₂ ० संमानं (for मानस) —¹) D₂ प्राहुर (for आहुर) —²) D₂ तस्मात्सर्वाणि मूढानि. —³) D₁ T G₁₋₂ ० M₁ १-१ शीलम् (for शिवम्) D₂ धर्ममेव समाचरेत्

31 With 31^a, cf B 13 162. 62^{ab} — *) K₂ धर्म —¹) D₂ D₁ T₁ G₁ धर्म- (for धर्म) —²) D₂ धर्मम् (for विधिम्) Ś₁ K₁ ११ आश्रयाय (for आशाद्य) —³) M₁ सहाय

मानसं सर्वभूतानां धर्ममाहुर्मनीषिणः ।
तस्मात्सर्वेषु भूतेषु मनसा शिवमाचरेत् ॥ ३०
एक एव चरेद्धर्मं नास्ति धर्मं सहायता ।
केवलं विधिमासाद्य सहायः किं करिष्यति ॥ ३१
देवा योनिर्मनुष्याणां देवानाममृतं दिवि ।
प्रेत्यभावे सुखं धर्माच्छश्वत्तैरुपभुज्यते ॥ ३२

भीष्म उवाच ।

अध्यात्ममिति मां पार्थ यदेतदनुपृच्छसि ।
तद्व्याख्यास्यामि ते तात श्रेयस्करतरं सुखम् ॥ २

32 *) K₂ V₁ B₂ ० D₂ D₂ २१ २१ २१ २१ धर्मो; K₁ B₂₋₃ D₂ २१ २१ २१ २१ २१ २१ देव, D₁ T₁ G₁₋₂ ० देवं (for देवा) Ś₁ K₁ २ मनुष्येषु (for 'च्याणा) —¹) K₁ B₂ (marg as in text) सुखो धर्म, D₁₋₂ सुखोदकं, D₁ T G₁₋₂ ० M₁ १-१ सुख धर्म (for सुखं धर्माच्च) —²) K₁ B₂ D₂ शा श्रतो; V₁ B₂ (marg) D₁ T G₁₋₂ ० M₁ १-१ शाश्व तैर् (for शाश्वत्तैर्) K₁ B₂ D₂ ह्युपभुज्यते, G₂ उप भुज्यते, G₂ उपपद्यते (for 'भुज्यते) D₁₋₂ उपभुंक्ते हि शाश्वत (D₁ 'त)

Colophon — Sub-parvan Ś₁ K₁ ११ ० १ V₁ B₂ ०-० D₂ २१ २१ २१ २१ २१ २१ T G₁₋₂ ० M₁ १-१ मोक्षधर्म — Adhy name Ś₁ K₁ ११ ० १ V₁ B₂ ०-० D₂ २१ २१ २१ २१ २१ २१ G₁ २ ० M₁ १ ० आ (K₂ D₂ स्वा)चारविधि — Adhy no (figures, words or both) B₁ 16, D₂ 20, D₂ 20, D₂ 20, D₂ 20 T₁ G₁ ११ 19, D₂ 28, T₂ G₂ 23 — Śloka no D₂ 33, D₂ 34

187

With 187, of B 12 285, the variants from which are included in Appendix II (no 1), Brhan Nār P, 44 21-82

1 M₁ om the ref — *) Ś₁ K₁ ११ ० १ अध्यात्म (for 'त्म) ☞ C₂ आत्मानं चित्तमधिकृत्य प्रवृत्तो योग धर्मोऽध्यात्मम् । ☞ —¹) K₁ G₂ चित्तते —²) D₂

यज्ज्ञात्वा पुरुषो लोके प्रीतिं सौख्यं च विन्दति ।
 फललाभश्च सद्यः स्यात्सर्वभूतहितं च तत् ॥ ३
 पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमम् ।
 महाभूतानि भूतानां सर्वेषां प्रभवाप्ययौ ॥ ४
 ततः सृष्टानि तत्रैव तानि यान्ति पुनः पुनः ।
 महाभूतानि भूतेषु सागरस्योर्मयो यथा ॥ ५

वद् (for यद्) Ks V1 Bo ६ १ ० Das at Dn1 n1 Ds
 Ds ३ ३ यथा (Ks यथा; Das तथा) चैवत्, K1 D1
 १ ० T G1-३ ० M1 ० १ यतश्चैव; B1 यथा चैव; Ms
 हितं चैव (for यतश्चैवत्) — After 1, Ks १ V1 Bo
 ६-० Das at Dn1 n1 Ds Ds-० T G1 ३ M1 १-१ Cn p ३
 ins [= (var.) 12 175 1]

502* कुत सृष्टमिदं विश्वं जगत्स्यात्वरजङ्गमम् ।
 प्रलये च कमभ्येति तन्मे वक्तुमिहाहंसि ।

[(L 1) D1 T G1 ३ M1 १-१ सर्वे (for विश्व) Ks
 B1 Dn1 Ds Ds ३ ३ जङ्गम्, Dn1 सर्व (for जगद्).
 — (L 2) K1 Ds च समभ्येति, Ds ३ कथम्, Ds
 वयम्, D1 T G1 ३ Ms च किमप्ये (Ms 'प्ये)ति. V1
 T1 तन्मे त्व वक्तुमिहाहंसि, Ds M1 १ एतन्मे वक्तुमिहाहंसि, D1
 T1 G1 ३ तन्मे वृष्टिं पितामह (for the post half)]

2 *) K1 मा. — *) Ś1 K1 B1 पार्थ (for तात)
 — *) Ks १ V1 Bo ६-० Das at Dn1 n1 Ds Ds-३ ३
 Ms तमं (for तत्र) D1 T G1-३ ० Ms-१ शुभं (for
 सुखम्) — After 3, Ks Bo ६-० Das at Dn1 n1
 Ds Ds ३ ३ ३ Ca n ins

503* सृष्टिप्रलयसयुक्तमाचार्यैः परिदर्शितम् ।

3 *) Dn1 प्रीति. Bs विन्दते — *) Ś1 K1 ३ ३
 सच्च; Ks Bo ६-० Dn1 n1 Ds Ds ३ ३ T1 तस्य; B1
 (marg) सत्य (for सद्य) — *) K1 Ds ० १ T
 G1-३ ० च यद्, Bs चरेत् (for च सत्) — After
 3, Kumbh ed and Cv ins

504* आत्मोनममल राजन्नावृष्यैव व्यवस्थितम् ।

तस्मिन्प्रकाशते निरयं तम सोमो यथैव तत् ।
 तद्विद्वाद्वाप्यप्यैव ब्रह्मभूयाय कल्पते ।
 अण्डावरणभूतानां पर्यन्तं हि यथा तम ।

[❀ Cv अमलमात्मान परमात्मानम् । आष्टय मर्षादीकृत्य ।
 अत्र तमपदेन दुरारूपं नीलवर्णं प्रलयसमुद्रजलं गृह्यते । ❀]

4 *) Dn1 Ms आकाश (for 'शम्) — *) G1
 पंचम — K1 V1 om (hapl) 4^e-5^b. — *) Das
 om भूतानि Ds transp भूतानां and सर्वेषां K1 T1

प्रसार्य च यथाज्ञानि कर्मः संहरते पुनः ।

तद्वद्भूतानि भूतात्मा सृष्ट्वा संहरते पुनः ॥ ६

महाभूतानि पञ्चैव सर्वभूतेषु भूतकृत् ।

अकरोत्तेषु वैपम्यं तत्तु जीवोऽनु पश्यति ॥ ७

शब्दः श्रोत्रं तथा खानि त्रयमाकाशयोनिजम् ।

वायोस्त्वक्स्पर्शचेष्टाश्च वागिन्येतच्चतुष्टयम् ॥ ८

G1 ३ पञ्चैव (for भूतानां) h1 B1 (marg) M1
 Cpp sp प्रभवाप्ययौ; D1 ० 'प्ययौ (for 'प्ययौ)

5 K1 V1 om 5^a (cf v. 1 4) — *) Ks Bo
 ६-० Das at Dn1 n1 Ds Ds ३ १ ३ T1 Gs यत् (for
 तत्) — *) Dn1 यातु, Ds1 याति (for यान्ति)
 Ds ३ तत्, Ms [अ]प्ययं (for the first पुन) — D
 reads 5^e-6^d twice — *) M1 भूतेषु (for भूतानि)
 K1 ० V1 Bo १ ३ (marg as in text) Das at Dn1 n1
 Ds Ds ३ ३ Ms ३ ० Cp v भूतेभ्य (for 'षु) T
 G1-३ ० महाभूते (Gs 'ल्ये)षु भूतानि ❀ Cp v भूतेभ्य
 प्रकृत्यामकतत्त्वसूक्ष्मरूपपञ्चभूतेभ्य । ❀ — *) T1 G1-३ ३
 Ms सागरेषु (for 'रस्य).

6 For the repetition of Ds, cf v 1 5 — *)
 Das कूर्मं; Ds1 कूर्मं; Gs कूर्मा — V1 om 6^e-8^b,
 Das G1 om (hapl) 6^d — *) T1 Gs ३ महाभूतानि,
 M1 ० तद्वद्भूतेषु (for 'तानि) ❀ Ca भूतात्मा भूतानां
 सृष्ट्वा ईश्वर ॥ Gs पञ्चमहाभूतात्मा, अनुप्रविष्ट परमात्मा । ❀
 — *) K1 ० B1 Dn1 n1 Ds ३ ३ सृष्टानि (for सृष्ट्वा
 स) Ds सृष्टानि प्रसते पुन — After 6, Kumbh
 ed ins

505* स तेषां गुणसंघात शरीरे भरतर्षभ ।

सततं प्रविलीयन्ते गुणास्ते प्रभवन्ति च ।

यद्दिना नैव शृणुते न पश्यति न दीप्यते ।

यदधीन यत्सत्सादध्यात्ममिति कथ्यते ।

ज्ञान तदेकरूपाख्यं नानाप्रज्ञान्वित तदा । [6]

न ते चाचानुरूप स्याद्यथा[था] रा[र]सविबर्जितम् ।

आकाशात्खलु वाज्येषु भवन्ति सुमहागुणा ।

इति तन्मयमेवैतत्सर्वं स्थावरजङ्गमम् ।

प्रलये च तमभ्येति तस्मादुत्सृज्यते पुन ।

महाभूतेषु भूतात्मा सृष्ट्वा संहरते पुन । [10]

7 V1 om 7 (of v 1 6) Gs transp 7 and 8
 — *) T1 पंचैव — *) K1 वैशस्यं, Ks वैशस्यं; B1-०
 Ms वै सम्यक्; Cp वैशस्यं (for वैपस्यं) — *) Bo
 Das Ds ० ३ ३ Ms ० तत्र, B1 Gs तं तु (for तत्तु)

रूपं चक्षुस्तथा पंक्तिस्त्रिविधं तेज उच्यते ।
 रसः क्लेशश्च जिह्वा च त्रयो जलगुणाः स्मृताः ॥ ९
 घ्रेयं घ्राणं शरीर च ते तु भूमिगुणास्त्रयः ।
 महाभूतानि पञ्चैव पष्ठं तु मन उच्यते ॥ १०
 इन्द्रियाणि मनश्चैव विज्ञानान्यस्य भारत ।

सप्तमी बुद्धिरित्याहुः क्षेत्रज्ञः पुनरष्टमः ॥ ११
 चक्षुरालोकनायैव संशयं कुरुते मनः ।
 बुद्धिरध्यवसायाय क्षेत्रज्ञः साक्षिवत्स्थितः ॥ १२
 ऊर्ध्वं पादतलाभ्यां यदर्वागूर्ध्वं च पश्यति ।
 एतेन सर्वमेवेदं विद्ध्यभिष्याप्तमन्तरम् ॥ १३

C 12. 7020
 B 12. 184 14
 K 12. 192 23

Ks. 7 Bo 7 8 (marg) 9 Das a4 Dn1 n4 Ds D2-9 T
 G1-2.6 M1 1-7 Cap Cpp Cs न (for सु) K7 D4 9
 नश्यति (for प')

8 V1 om. 8^{ab} (cf v 1 6) G2 transp 7 and
 8 —^a) Ks 7 Da4 Dn4 M1 6 शब्द, Ds G1-8
 शब्द (for शब्द) G2 कानि (for खानि) —^b)
 Da4 यत्र (for त्रयम्) D7 T G1-8 6 M1 5-7 सभव
 (for योनिजम्) —^c) K4 6 7 V1 Bo 6-8 Das a4
 Dn1. n4 Ds D2-6 8 9 M1 6 7 वायो स्पर्शस्तथा चेष्टा,
 D7 T1 G1-8 6 वायोस्त्वक्स्पर्शनं चेष्टा —^d) Ks 7 V1
 Bo 6-9 Das a4 Dn1 n4 Ds D2-6 8 9 M1 6 7 त्वक्चैव
 (K7 D4 9 त्वक्चेति; Da4 वाक्चैव, Ds त्वक्चैव)
 त्रितय स्मृतं, D7 T1 G1-8 6 तदेतद्व्रितय स्मृतं ☞ Ca
 वाक्, वागिन्द्रिय वर्णोच्चारकत्वाद्वायोरेत्युक्तम् । त्वगिति पाठे
 स्पष्ट एवार्थः । ☞ —After 8, G2 reads 17, followed
 by 15 for the first time, repeating the latter in
 its proper place

9 G2 om. 9^a-10^b —^a) K1 4 Bs (marg) T2
 Ms पंक्तिस्, Ks 7 V1 Bo 6-9 Das a4 Dn1. n4 Ds
 D2-6 8 9 Cp 8 पाकस्, D7 T1 G1 8 6 M1 6 7 व्यक्ति
 स्; Ca पंक्तिस् (as in text) —^b) Da4 त्रिविधस्
 —Ks om. (hapl) 9^a-10^d —^c) D7 G2 M1 7 रस
 (for रस) K2 T2 क्लेशश्, Dn4 क्षेदश्, D7 क्लेद
 (for क्लेदश्) K1 2 जिह्वाश् —^d) Ś1 K1 रसगुणा
 (for जल')

10 Ks om 10 (cf v. 1 9) D7 G1 2 om 10^{ab}
 (for G2, cf. v 1 9) —^a) K7 D4-6 9 तु (for
 च) —^b) K1 ते तद्, V1 Bo 6-9 Das a4 Dn1 n4
 Ds D2 8. 8 T2 एते, T1 Gs 6 त्रयो (for ते तु)
 Ś1 K1 2 4 T1 Gs स्मृता (for त्रय) —After 10^{ab},
 T reads 17 followed by 15, while the sequence
 in Ms after 10^{ab} is 17, 15, 10^{cd}, 11^{cd}, 11^{ab}, 12,
 13, 14^{ab}, 16, 19^{cd}, 18, 19^{ab}, 20, 21^{ab}, 14^{cd}, 21^{cd}, 22
 —^d) V1 Bo 6-9 Das a4 Dn1 n4 Ds D2 8 8 8 च
 (for तु) —After 10, Das reads 18^a-19^d

11 For the sequence in Ms, cf v 1 10 G1 om

11-12 D7 Gs 6 om 11^{ab} T G2 transp 11^{ab} and
 11^{cd}. —^a) K7 चेति, T Ms 7 बुद्धिर (for चैव)
 —^b) K2 Ds T1 विज्ञानाद्य (T1 'ह्य)स्य भारत ☞ Cs
 विज्ञानानि विविधज्ञानसाधनानि ॥ Cv विज्ञायन्ते एभि-
 रिति विज्ञानानि ज्ञानकरणानि । ☞ —^c) Ds1 सप्तमं
 —^d) T2 अष्टमं —After 11, Da4 reads 18^a-19^d
 for the first time, repeating it in its proper place.

12 For the sequence in Ms, of v L 10 D7
 G1 om 12 (for G1, of. v l 11) —^a) K4
 Dn4 D2. 4 T2 M1 5-7 आलोचनाय; Ca 8 आलोक' (as
 in text) ☞ Cs आलोचनाय निर्विकल्पकज्ञानाय । ☞
 —^c) K4. 6 7 V1 Bo 6 7 8 (marg as in text) 9
 Das a4 Dn1. n4 Ds D2-6 8 9 T Gs 6 M1 5-7 अद्य
 वसानाय (for 'सायाय). —^d) Ds क्षेत्रज्ञ साक्षिर
 च्यते, T G2 8 6 M1 1-7 साक्षी क्षेत्रज्ञ उच्यते —After
 12, Kumbh ed and Cv ins

506* चिच्छक्त्याधिष्ठिता बुद्धिश्चेतनेत्यभिषिधुता ।
 चेतनानन्तरो जीवस्तदावेचि च लक्ष्यते ।
 नोत्सृजन्विस्सृजश्चैव शरीर इश्यते यदा ।
 तस्मिंश्चेतोपलब्धिं स्यात्तमो वाच्छादयत्युत ।

[(L 2) ☞ Cv चेतनाया अनन्तर चेतनाया सप्तमे
 विद्यमान इति यावत् । आवेचि स्वसाक्षिणा पश्यति स्वय च तेन
 लक्ष्यते । ☞ —(L 3) Kumbh ed तम' (for यदा)
 —(L 4) Kumbh. ed वा मारयन्त्युत (for वाच्छादय-
 त्युत)]

13 For the sequence in Ms, of v 1 10 —^a)
 D7 और्ध्वं K7 D4-6 9 T2 G1 M1 6 7 यद् (T2 M1 6 7
 य ऊर्ध्वं पादतलयोर् —^b) Ś1 K1 2 Bs (marg as
 in text) Das a4 Ms अर्वाग्, T2 G1 2 6 M1 6 7
 अर्वाग् (for अर्वाग्) K3 6 V1 Bo. 6-9 Das a4 Dn1
 n4 Ds D2 8 8 8 चोर्ध्वं, K7 ऊर्ध्वश्, D4 6 7 9 T
 G1-8. 6 M1 6-7 मूर्ध्वश् (for ऊर्ध्वं) —^d) Ds अस्ति
 व्याप्तम्, D7 G1 3 अतर्ज्यासिम् (for अभिव्या') Ds
 व्यापित विविधातर, G2 सर्वं हि व्याप्तमंतर

14 For the sequence in Ms, cf v 1 10 —^a)

गुरुपे चेन्द्रियाणीह वेदितव्यानि कृत्स्नशः ।
 तमो रजश्च सत्त्वं च विद्धि भावांस्तदाश्रयान् ॥ १४
 एतां बुद्ध्या नरो बुद्ध्या भूतानामागतिं गतिम् ।
 समवेक्ष्य शनैश्चैव लभते शममुत्तमम् ॥ १५
 गुणान्नेनीयते बुद्धिर्बुद्धिरेवेन्द्रियाण्यपि ।
 मनःपष्ठानि सर्वाणि बुद्ध्यभावे कुतो गुणाः ॥ १६

इति तन्मयमेवैतत्सर्वं स्थावरजङ्गमम् ।
 प्रलीयते चोद्भवति तस्मान्निर्दिश्यते तथा ॥ १७
 येन पश्यति तच्चक्षुः शृणोति श्रोत्रमुच्यते ।
 जिघ्रति घ्राणमित्याह रसं जानाति जिह्वया ॥ १८
 त्वचा स्पृशति च स्पर्शान्बुद्धिर्विक्रियतेऽसकृत् ।
 येन संकल्पयत्यर्थं किञ्चिद्भवति तन्मनः ॥ १९

Kc V1 Bo ० Das Dn1 n4 Ds D2, 2, 5 ० ० Gs Kumbh
 ed गुरुपैर, Bc-2 Da4 Dr T G1 2 ० M1 ६-७ 'येण
 (for 'ये च) Kc इव (for इह). —^b) Dr T2 G1-2, ०
 M1 ६-७ Kumbh ed विज्ञेतव्यानि (for वेदि') Ds
 कृत्स्नश (for कृत्स्नश) Dc चेतव्यानि ह कृत्स्नश —Dr
 T G1 २ ० read and G2 repeats 14^{ad}, after 21^{ab}
 —^d) K1 ० ७ Bo ७-९ Dn1 n4 Ds D2-० २, ० G2 (first
 time) M1 ० ७ Kumbh ed ते (G2 ये)पि भावास्
 (for विद्धि भावास्) Kc Bo, ७-९ Dn1 n4 Ds D2 २ ०
 Kumbh ed तदाश्रिता, K1 D1-० ० G2 (first time)
 M1 ० ७ 'श्रमा; Bc तथाश्रितान्; B2 (marg) तदा
 श्रयात्, Ca 'श्रयान् (as in text) G2 (second
 time) विद्धि भावेऽवधिष्ठितं

तीत्यर्थं । गुणान्नेनीयत इति पाठे शब्दादीन् श्रवणादीनि पुन
 पुनर्नयति भोगार्थमीश्वरायोपहरति । गुणान्त इति पाठे शब्दा
 दीनां सनिधौ ॥ Gs नेनीयते पुन पुनः प्रवर्तयति, अत्यर्थ
 सकल्पयति ॥ Cv (reading गुणान्ते नीयते) रूपरसा
 दिगुणसमीपे रागवशाज्जीवेन नीयते । ☞ —^b) Ś1 K1 Br ०
 M1 बुद्धेर (for बुद्धिर्). Bc चैव (for एव) B2
 (marg) T2 च (for अपि). ☞ Cv बुद्धिरेव बुद्ध्या
 धीनान्येव । ☞ —^c) Kc Bc (marg as in text) ०
 Dn1 n4 Ds D2 ० ०, ० भूतानि (for सर्वाणि) —^d)
 Ds1 T2 G2 बुद्ध्याभावे, Ds2 D2 ७ तद् (for बुद्ध्या)
 Kc M1 ० गुण ☞ Cv बुद्ध्यभावे बुद्धिजये सतीति
 यावत् । ☞ — After 16, G1 reads 19^{ad}, while Dr
 T1 ans

507* येन सकल्पयत्यर्थं किञ्चिद्भवति तन्मनः ।

15 For the sequence in Ms, of. v l 10 Dr
 G1 2 ० om. 15 T G2 (first time) read 15 after
 17. —^a) D1-० ० T2 एवं (for एतां) K1 Da4 D2
 T2 Ms ७ Kumbh ed. बुद्ध्या (for बुद्ध्या) Ś1 K1 2 4
 Ms परा, M1.० गुरोर (for नरो) D2 om (hapl.)
 from द्या up to बु (in 16^d) T2 Ms ७ Kumbh ed
 बुद्ध्या (for बुद्ध्या) G2 (second time) एवं बुद्ध्या वरां
 बुद्ध्या —^b) Kc अगतिं. —^c) G2 (first time)
 धनैश्; G2 (second time) [अ]धनैश् (for शनैश्)
 T2 Ms सम्पग, G2 (first time) चैव (for चैव)

17 For the sequence in Ms, of v l. 10 Dr
 G1 om 17 T reads 17 after 10^{ab}, while G2
 reads it after 8 —^a) T1 अतस् (for इति) Ś1
 K2 3 एवेदं (for एवैतत्) —^b) T G2 भूतं (for
 मव) —^c) Kc V1 Bo ०-९ Das 44 D1 ० [5]थ
 (for च) —^d) D1 [5]सकृत् (for तथा) — After
 17, T2 reads 19^{ad}

16 For the sequence in Ms, of v l 10 Ds
 om up to बु (cf v l 15) —^a) K1 2 4 ७ Bc
 (marg) Das D1 ० १ ० G1 Ms Ca ७ गुणांते नीयते,
 Kc V1 Bo ० ७ २ (also) ० Dn1 n4 Ds D2 २ ०, ०
 Kumbh. ed. गुणैर्ने (Bo ७ ० 'वि'नी', T1 गुणान्वि', Gs
 गुणा दि नी', Gc गुणार्थं नीयते; Cs 'नेनीयते (as in
 text) Bc Das 44 स्वार्य; D1 lacuna, G2 चैव
 (for बुद्धिर्) ☞ Ca गुणानां शब्दादीनामन्ते सनिधाने
 प्रकाशकत्वाद्बुद्धिर्नीयते रूपाद्युपरक्षिता भावीत्यर्थं ॥ Cn तम
 आदिमिर्गुणैर्बुद्धिर्नेनीयते, पुन पुनरतिशयेन विपयात्मतां
 नीयते ॥ Cp (reading विक्रीयते) गुणै शब्दादिभिः ।
 विक्रीयते शब्दाद्युपरक्षिता नश्यति । आत्मग्रहणासमर्था भव

18 For the sequence in Ms, of. v l. 10 Ds
 om. 18^a-20^b —^a) K1 पश्यति —^b) K1 D1 ० ०
 शृणुते (for शृणोति) — Das reads 18^c-19^d after
 10 Da4 reads 18^c-19^d for the first time after 11.
 —^c) Bc जिघ्रते; M1.० जिघ्रति. M1 आह (for
 आहू)

19 For the sequence in Das 44 Ms, of v l 10,
 11 Ds om. 19 (cf v l 18) —^a) Kc V1 Bo
 ०-९ Das 44 Dn1 n4 Ds D2 २ ० ० Gc स्पृशयते, M1.० ७
 च स्पृशति (by transp) K1 ० ७ V1 Bo ०-९ Das
 44 Dn1 n4 Ds D2-4 ० ०, ० Gc M1.० ७ स्पर्शं (for
 स्पर्शान्) Dr T G1-2 Ms त्वचा स्पर्शं विजानाति
 —^b) G1 विक्रीयते. K1 D1.० बुद्धिर्विक्रमते कश्चित्
 ☞ Cn सकृदिति भौगपद्यमुच्यते कर्मादिभावस्य । श्वात्

अधिष्ठानानि बुद्धिर्है प्रथमयानि पञ्चधा ।
 पञ्चेन्द्रियाणि यान्याहुस्तान्यदृश्योऽधितिष्ठति ॥ २० ॥
 पुरुषाधिष्ठिता बुद्धिस्त्रिषु भावेषु वर्तते ।
 कदाचिद्विभवे प्रीति कदाचिदनुशोचति ॥ २१ ॥
 न सुखेन न दुःखेन कदाचिदपि वर्तते ।
 एवं नराणां मनसि त्रिषु भावेष्ववस्थिता ॥ २२ ॥
 सेयं भावात्मिका भावांस्त्रीनेतान्नातिवर्तते ।

सरिता सागरो भर्ता महाबलामिधोर्मिमान् ॥ २३ ॥
 अतिभावगता बुद्धिर्भावे मनसि वर्तते ।
 प्रवर्तमानं हि रजस्तद्भावनमुवर्तते ॥ २४ ॥
 इन्द्रियाणि हि सर्वाणि प्रदर्शयति सा सदा ।
 प्रीतिः सत्त्वं रजः शोकस्तमो मोहश्च ते त्रयः ॥ २५ ॥
 ये ये च भावा लोकेऽस्मिन्सर्वेष्वेतेषु ते त्रिषु ।
 इति बुद्धिगतिः सर्वा व्याख्याता तव भारत ॥ २६ ॥

C 12 709A
 B 12 194 25
 K 12 192 37

मानवता महाबलमित्यर्थः । — Dr 11 c om 19^a. Texts it after 17 and G after 16 —^a) K Dr 11 c om (for येन) V1 मन्वसि (sic) (for मन्वसि) Ke Bo 11 c om Das at Dni ns Dr 11 c om येन (Dr सदा) धार्यते विविधा —^a) K1 Bo 11 c om Das at Dni ns Dr 11 c om सरिता, T1 कश्चिद्, M1 रजिः (for रजः)

20 For the subject of in M1, cf v 1 10 Dr 11 c om 21 (cf v 1 15) —^a) Dr om 20^a-24^a —^a) K1 बुद्धि —^a) K1 यान्याम्, Dr T1 G1-3 c मायायाम् (for या) Ke Bo 11 c om Das at Dni ns Dr 11 c इन्द्रियाणि या (Bo 11 c Das at Dni ns) न्यायम् —^a) K1 Dr 11 c M1 1-1 तेऽदृश्योः Dr G1 माण्डव्यो, T1 G1 माण्डव्यो (for मान्दव्यो) G M1 1 c [2]तु (for त्रिषु)

21 For the sequence in M1, cf v 1 10 Dr om 21 (cf v 1 19) —^a) Ke Bo 11 c 1 c (margin as in text) s Das Dni ns Dr 11 c पुरुषे महती बुद्धिः, Dr 11 c विद्वान् पुरुषे बुद्धिः —^a) Br 11 c भावे मनसि वर्तते G C1 त्रिषु मन्वसिर्भावेषु भावेषु ॥ Cp त्रिषु भावेषु मन्वसिर्भावेषु । — After 21^a, Dr T G1-3 read and G repeats 14^a K1 om (hapl) 21^a-22^a G1 om 21^a-22^a —^a) G1 मन्वते K1 c बुद्धिः, Ke रजिः (for प्रीति)

22 Dr G1 om 22 (cf v 1 20, 21) K1 om 22^a (cf v 1 21) —^a) Dni च (for the second च) —^a) Das M1 सतु (for सति) —^a) T1 om (hapl) 22^a-24^a —^a) M1 1-1 या वै (for या) Dr मन्वसि —^a) Das Dni [स]मन्वसिः Das G1 स्थिता ; M1 वर्तते

23 Dr T1 om 23 (cf v 1 20, 22). —^a) Dr येन (for येन) G1 भावात्मिका, Ke भावात् G1 C1 भावात्मिका भावत्रयस्या बुद्धे स्वीयायाम् । G1 Bo 11 c (margin as in text) Dni ns Dr 11 c T1

(G1 सतिवर्तते (for नाति) —^a) Dr om (hapl) 23^a-24^a —^a) T1 G1 3 महात् (for महा) K1 Dr 11 c महाबलो महोर्मिमान्

24 Dr om 24^a (cf v 1 20), Dr T1 om 24^a (cf v 1 23, 22) —^a) K1 1 अतिभावगता, Bo अतिभावगता, Das T1 G1 3 c M1-1 Cr अति (M1 1 'वि)भाव (T1 M1 1 Cr 'न)गता, M1 अतिमानं (for अतिभारं) G1 Cp अतिभावगता भावात्तद्विषय मित्वा ॥ Cr पञ्चेन्द्रियद्वारा विभागे पञ्चधा न गता अतिभावगता । G1 —^a) Ke Dr भावो, Dr जीवे (for भावे) —^a) Ke 1 V1 Bo 11 c Das at Dni ns Dr 11 c 1 c 1 c तु, Dr lacuna, Dr तु (for ति) —^a) G1 तद्भावात्, G1 c तान्भावात् (for तदा यम्) — After 24, Dr T G1-3 c read 36

25 The sequence in Dr T G1-3 c is 26^a, 508^a, 25^a, 27^a, 26^a, 27^a, 25^a Dr om 25^a —^a) Das T1 G1 3 च ; Dr तु, Dr 11 c T1 M1 1-1 (हो) (for हि) —^a) Ke 1 V1 Bo 11 c Das at Dni ns Dr 11 c 1 c T1 प्रवर्तयति (for प्रदर्श) Ke Dni ns M1 सा सदा ; Ke Dr 11 c T1 G1-3 c सर्वदा ; V1 Br Das Das या सदा (for सा सदा) — After 25^a, Dr ins 508^a The sequence in M1 after 25^a is 36, 27^a, 26^a, 27^a, 36, 26^a, 508^a. —^a) G1 प्रीति Das मन्वा G1 यम् (for रज) —^a) Ke 1 c 1 V1 Bo 11 c Das at Dni ns Dr 11 c 1 c 1 c M1 1 c तु ; Dr lacuna (for च) — After 25, M1 1 c ins. 508^a

26 For the sequence in Dr T G1-3 c M1, of v 1 25 —^a) S1 K1 3 c Dr 11 c भावा हि, V1 भावात् (by transp) S1 K1 3 c लोकेषु (for लोकेऽस्मिन्) —^a) Ke Dr 11 c सर्वेष्वेतेषु च ; Dr T G1-3 c M1 1-1 सर्वे तेष्वेतेषु (for सर्वेष्वेतेषु) Ke V1 Bo 11 c Das at Dni ns Dr 11 c 1 c ते (for ते) —^a) Dr ins after 25^a Dr T G1-3 c M1 after 26^a ;

इन्द्रियाणि च सर्वाणि विजेतव्यानि धीमता ।
 सत्त्वं रजस्तमश्चैव प्राणिनां संश्रिताः सदा ॥ २७
 त्रिविधा वेदना चैव सर्वसत्त्वेषु दृश्यते ।
 सात्त्विकी राजसी चैव तामसी चेति भारत ॥ २८
 सुखस्पर्शः सत्त्वगुणो दुःखस्पर्शो रजोगुणः ।
 तमोगुणेन संयुक्तौ भवतोऽव्यावहारिकौ ॥ २९
 तत्र यत्प्रीतिसंयुक्तं काये मनसि वा भवेत् ।
 वर्तते सात्त्विको भाव इत्यवेक्षेत तत्तदा ॥ ३०
 अथ यद्दुःखसंयुक्तमतुष्टिकरमात्मनः ।

प्रवृत्तं रज इत्येव तन्नसंरभ्य चिन्तयेत् ॥ ३१
 अथ यन्मोहसंयुक्तमव्यक्तमिध यद्भवेत् ।
 अप्रतर्क्यमविज्ञेयं तमस्तदुपधारयेत् ॥ ३२
 प्रहर्षः प्रीतिरानन्दः सुखं संशान्तचित्तता ।
 कथंचिदभिवर्तन्त इत्येते सात्त्विका गुणाः ॥ ३३
 अतुष्टिः परितापश्च शोको लोभस्तथाक्षमा ।
 लिङ्गानि रजसस्तानि दृश्यन्ते हेत्वहेतुभिः ॥ ३४
 अभिमानस्तथा मोहः प्रमादः स्वप्नतन्द्रिता ।
 कथंचिदभिवर्तन्ते विविधास्तामसा गुणाः ॥ ३५

Mi. ० १ after 25

508* सत्त्वं बुद्धिस्तमोभाव प्रीतियोगाद्यवर्तते ।

[D₁ T G₁₋₂ ० सत्त्वं (for सत्त्वं) D₁ T G₁₋₂ ० ततो
 (for तमो).]

—^a) Ś₁ K₁ ३ १. १ D₁ ० गती ; G₁ गत (for गति)

—^d) Ś₁ K₁ ३ १. १ D₁ ० व्याख्यातस्

27 For the sequence in D₁ T G₁₋₂ ० M₅, of v 1.
 25 —^a) K₀ om च. —^b) M₇ विचेतव्यानि
 (for विजे^a) D₄ धीमत^a —^d) M₅ प्राणिन M₇
 साश्रिता (for स^a) D₁ तथा, D₂ तदा (for सदा).
 D₁ T G₁₋₂ ० प्राणिन साश्रि (G₂ 'श्रु, G₃ ० 'शि)तं सदा

28 For the sequence in M₅, of v. 1 25 M₁.
 १. ० om 28^{ab} —^a) V₁ चेति (for चैव). —^d)
 T₁ G₂ ३ M₁ १-१ चैव (for चेति)

29 For the sequence in M₅, of v 1 25 —^b)
 M₇ रजोगुणा. —^c) D₄ तमोगुणो न; T₁ ततो गुणेन
 T₂ M₇ संयुक्तो —^d) B₀ भवेतां (for भवतो) V₁
 व्यावहारिक; B₃ (marg as in text) [s]भ्यवहारिकौ
 (for सव्याव^a) ☞ C₇ अन्यावहारिकौ स्वस्वफलभूतव्य
 वहारासाधकौ भवत^a । निद्रया सधीकृत्य किमपि द्रष्टु न
 सुञ्जतीत्यर्थं । ☞

30 With 30-32, of Manu. 12 27-29. For
 the sequence in M₅, of v 1 25 —^a) K₀ तत्
 (for यत्). —^d) K₁ अवेक्षेम; K₀ D₁ D₂ D₃
 ३ ३ आचक्षेत, K₇ अवैक्षत, B₀ (marg.) आचक्षीत; D₁
 T G₁₋₂ ० M₁ १-१ C₅ उपेक्षेत (for अवे^a). B₇ ३ Das
 १ १ D₁ T₁ G₁₋₂ ० M₀ १ त (for सत्). K₄ ० V₁ B₀
 १-३ Das १ १ D₁ न₄ D₂ D₃ ३ ३ ३ तथा (for तदा)
 ☞ C₅ उपेक्षेत, अयमात्मन इति न मन्येत । ☞

31 For the sequence in M₅, of v 1 25 —^a)

M₀ अत्र (for अथ) D₄ lacuna for यद् D₄ अथ
 वा प्रीतिसंयुक्तम् —^b) K₀ V₁ B₀ ०-१ Das १ १ D₁
 n₄ D₂ D₃ ३ ३ ३ ३ अप्रीति (for अतुष्टि) G₂ -तरम्
 (for -करम्) — D₁ reads 31^a-32^a twice —^d)
 K₀ D₁ D₂ तत्र सरभ्य, D₁ तत्तरसं^a (for तन्नसरभ्य)
 ☞ C₁ सरभ्य भीत्या । दुःखानुसधानाद्दुःखमेव वर्धिष्यत
 इति भीत्या दुःखं न चिन्तयेन्न गणयेदित्यर्थं ॥ C₅ सरभ्य
 यत्न कृत्वा । ☞

32 For the sequence in M₅, of v 1 25 For
 the repetition in D₁, of v 1 31 V₁ reads 32^{ab}
 on marg —^a) G₂ अथ धर्मो ह संयुक्तम् —^b)
 K₀ १ V₁ B₀ ०-१ Das. १ १ D₁ n₄ D₂ D₃ ३ ३ ३ T
 G₁₋₂ ० M₁ १-१ अद्यक्तविषय भवेत्, D₁ काये मनसि
 वा भवेत् —^c) G₃ ० अप्रत्यक्षम् (for 'तर्क्यम्)

33 For the sequence in M₅, of v 1 25. —^b)
 K₄ सशान्ति, K₀ सुशात (for सशान्त-) K₀ D₁
 G₂ चित्तता (D₁ 'ना), D₄ चित्तना, D₅ चित्तत
 (for 'ता) ☞ C₅ सशान्तचित्तता मनस ऊर्मिपद्भूनि
 रास । ☞ —^c) D₁ D₂ कथंचिद् B₀ इह, B₇ Das
 १ १ अति; G₁₋₂ ० अपि (for अभि) — After 33,
 K₁ reads 36^a for the first time, repeating it in
 its proper place

34 For the sequence in M₅, of v 1 25 Ś₁
 K₂ ३ D₇ om. (hapl) 34-35 —^a) K₀ D₀ ३ पर
 तापश्च (for परि^a) —^b) V₁ मोहस (for लोभस)
 G₀ तथाक्षम^a —^c) D₃ om from स्थानि up to यत्
 (in 36^a). —^d) K₁ V₁ हेत्वहेतुभिः; K₇ D₂ हितवै^a;
 D₁ M₁ ० १ हेत्वहेतुत (M₁ 'का') (for 'हेतुभिः).

35 For the sequence in M₅, of v 1 25 Ś₁
 K₂ ३ D₇ ३ om 35 (of v 1 34) —^a) K₁ ० V₁

दूरगं बहुधागामि प्रार्थनासंशयात्मकम् ।
 मनः सुनियतं यस्य स सुखी प्रेत्य चेह च ॥ ३६
 सच्चक्षेत्रज्ञयोरेतदन्तरं पश्य सूक्ष्मयोः ।
 सृजते तु गुणानेक एको न सृजते गुणान् ॥ ३७
 मशकोदुम्बरौ चापि संप्रयुक्तौ यथा सदा ।
 अन्योन्यमन्यौ च यथा संप्रयोगस्तथा तयोः ॥ ३८
 पृथग्भूतौ प्रकृत्या तौ संप्रयुक्तौ च सर्वदा ।
 यथा मत्स्यो जलं चैव संप्रयुक्तौ तथैव तौ ॥ ३९

Bo ६ १ ३ (marg as in text) ० Da: Dn1 n4 Ds D2
 ३ ३ Mi ६ Cs अवमानस, Csp अमि (as in text)
 — १) K1 Ds प्रसाद, G1: M1 प्रसाद (for 'द')
 K1 Ds ० तंद्रवा (for तन्द्रिवा) ॥ Cs स्वप्नतन्द्रिता
 स्वप्नवत्ता तन्द्रावत्ता वेत्यर्थः । ॥ — Ds1 om 35st — १)
 B: T1 G1 ३ ६ अपि, Da: कति- (for अमि)

36 For the sequence in Ms, cf v l 25 Ds
 om up to यत् (cf v l 34) D1 T G1-3 ६ read 36
 after 24 K1 reads 36st for the first time after
 33 — १) Ś1 K1 चापि, K1 चापि, D1 T1 G1 ३ ०
 M1 ६ गामी (for गामि) — १) K1 प्रार्थना (for
 प्रार्थना) — १) Da: सुनियता, D1 T1 G1-3 ६ सयमितं
 Ś1 (sup lin as in text) तस्य (for यस्य)

37 १) Ks तस्य (for पश्य) — १) Ś1 K1 २ च,
 K1 D1-2 ० T2 G2 [5]त्र, D1 T1 G1 M1 ६-१ त्रि
 (for तु) T2 एकम्

38 १) K1 मशकोदुम्बरौ, K4 मशकयोदुम्बरौ, K1
 D1-१ ० T G1-3 ० 'कोदुम्बरे, Da: 'कोदुम्बरौ K1 D1-० ०
 चैव; Bo १ Da: Dn1 n4 Ds D2 ३ १ ३ T1 G1 ३ ० चापि
 (for चापि) ॥ Cs मशक उदुम्बरफलान्वर्जन्तु । ॥
 — १) K1 D1-१ ० T G1-3 ० संप्रयुक्ते (for 'युक्तौ')
 — V1 om (hapl) 38st-39st — १) Ś1 K1 अन्ये, D1
 T G1-3 ० अन्ये (for अन्यौ) Bo ३ ० Da: as Ds
 स्यातां च, B: च तथा (for च यथा) Ks B: Dn1 n4
 Ds D2 ३ अन्योन्यमेतौ स्यातां च, M1 ६-१ अन्योन्यत्वाच्च
 तावन्तौ — १) T G1-3 ० Ms [पु]तयो (for तयो)

39 V1 om 39st (of v l 38) — १) G1 घृधा
 (for पृथग्) B: ० Da: Ds M1 ६ १ कृतौ, Ds च
 तौ (for -भूतौ) Ś1 K1 ३ B: प्रकृत्यैव, K4 'तौ च
 (for 'स्या तौ) — १) T1 संप्रयुक्ते K2 संयुक्ते चैव
 सर्वदा — १) Ds मत्स्यौ K1 Ds ६ ० यथा मत्स्योऽङ्गि-
 रण्य सन्. — १) D1 ६ ० संप्रयुक्तस्य (for 'युक्तौ) Ś1

न गुणा विदुरात्मानं स गुणान्वेत्ति सर्वशः ।
 परिद्रष्टा गुणानां च संस्रष्टा मन्यते सदा ॥ ४०
 इन्द्रियैस्तु प्रदीपार्थं कुरुते बुद्धिसप्तमैः ।
 निर्विचेष्टैरजानद्भिः परमात्मा प्रदीपवत् ॥ ४१
 सृजते हि गुणान्सत्त्वं क्षेत्रज्ञः परिपश्यति ।
 संप्रयोगस्तयोरेष सच्चक्षेत्रज्ञयोर्ध्रुवः ॥ ४२
 आश्रयो नास्ति सत्त्वस्य क्षेत्रज्ञस्य च कश्चन ।
 सत्त्वं मनः संसृजति न गुणान्वै कदाचन ॥ ४३

K1: ३ च तौ तथा (for तथैव तौ)

40 १) Da: गुणान् — १) B: Ds न (for स)
 K1 Ds ० ० गुणान्वेत्ति स सर्वशः — १) K1 परिद्रष्टा,
 D1 'द्रष्टा, T1 'स्रष्टा (for 'द्रष्टा) K4 ६ १ V1 Bo
 ६ १ ० Dn1 n4 Ds D2 ३ ० ३ ० Gs तु, Ds यु; Ds य,
 D1 T2 G1 ३ Ms सन्, T1 Gs M1 ६ १ स (for च)
 ॥ Cs परिस्रष्टेति पाठे स्वसनिधिमात्रेण परितः सकलभाव
 कर्ता । ॥ — १) K2 B: १ Ms स स्रष्टा, K4 Da: M1 ६
 Cn संस्रष्टा, Ks V1 Bo ० Da: Dn1 n4 D2 ३ १ ३ T1
 संस्रष्टान्, K1 स्रष्टा, B: (marg as in text) Ds
 स द्रष्टा, Ds संस्रष्टान्, Ds ० स्रष्टा, Cnp स्रष्टा
 (as in text) Ks १ Dn1 n4 Ds D2-4 ० ३ ० Gs Ms १
 तथा, V1 Bo ०-३ Da: as D1 T G1-3 M1 ६ सदा (for
 सदा) ॥ Cn स्रष्टेति पाठे समित्येकीभावे हृति यास्क
 वचनात् (Nir I l 3) आत्मन्येकीभावेन तादात्म्येन गुणानां
 स्रष्टा कल्पक स्रष्टा । ॥

41 १) K1 कुर्वते Ś1 (before corr) K1 ३ ३ ० V1
 Bo ० १ Ds1 D2 ३-३ T G1 ३ M1 ६-१ बुद्धिसप्तमैः, K1
 Ds ० 'रतरा (for 'सप्तमै) — १) ॥ C7 अजानद्भिः रूपा-
 दिविषयानजानद्भिरिन्द्रियैः । अन्वर्णतो गिन् । अज्ञापयद्भिरि-
 न्द्रियैः । ॥ — १) Ds पदमात्मा (for पर')

42 १) D1 सृजते (for सृ') Ms त्रि (for हि)
 — १) K1 परिपश्यते — १) K1 स प्रयोगस्य K1 Da:
 Ds ० M1 पुत्र, G2 एपु (for एप) — १) G2 सत्य
 (for मत्त्व) Ks V1 Bo ०-३ Da: as Dn4 Ds D2 ३ ३
 M1 १ ध्रुव; Ds ध्रुव (for ध्रुव)

43 १) Ds1 आश्रया, Ds आश्रयो ॥ Ca आश्रय
 उपादानकारणत्वम् । ॥ — १) Ds ० च कश्चन, D1 T1
 G1-३ ० कदाचन (for च कश्चन) B: (marg) Ds T2
 Ca गुणा (T2 'ण) सत्त्वस्य चेतना (Ca 'न); Ms १
 क्षेत्रज्ञस्य (M1 'स्व) स्य चेतना — D1 G1 om (hapl)
 43st — १) Gs रज (for मन), Ks V1 Bo ० १

C 12 711.
 B 12. 184 44
 K 12 182 53

रश्मीस्तेषां स मनसा यदा सम्यङ्गियच्छति ।
 तदा प्रकाशतेऽस्यात्मा घटे दीपो ज्वलन्निव ॥ ४४
 त्यक्त्वा यः प्राकृतं कर्म नित्यमात्मरतिर्मुनिः ।
 सर्वभूतात्मभूतः स्यात्स गच्छेत्परमां गतिम् ॥ ४५
 यथा वारिचरः पक्षी लिप्यमानो न लिप्यते ।
 एवमेव कृतप्रज्ञो भूतेषु परिवर्तते ॥ ४६
 एवंस्वभावमेवैतत्स्वबुद्ध्या विहरेन्नरः ।

Dn1 n1 Ds Ds ० ० G1 Cn ससृजते, T1 ससृति च (for ससृजति) ॐ Cn. संसृजते निर्दिशति प्रकाशयतीत्यर्थः । ॐ —^a) Ś1 K1 २ ४ गुणान्वै तु कदा च न, Ca as in text

44 ^a) Da1 G2 रश्मिस्, T2 रश्मिस् T2 G1 २ तेषां, M1 २-१ एषा (for तेषां) B० समादाय; Ds १ T1 सुमनसां (Ds 'सा'); T2 G1.० Ms-१ स मनसा (for 'नसा) ॐ Ca रश्मीन् इन्द्रियवृत्ती ॥ Cs रश्मीन् विषयप्रकाशनप्रकारान् । रश्मिनैपामिति पाठे बुद्ध्यादिगुणा नामेषां रश्मिना तेजसा । ॐ —^b) G० यथा (for यदा) —^c) K१ Ds स्वात्मा, D१ T G1-२ ० M1 २-१ ज्ञात्मा (for S स्वात्मा) Dn1 उदप्रकाशे तस्यात्मा —^d) K१ Da. ०. ० दीप. कुंभे ज्वलन्निव.

45 45^{ab} is damaged in B१ —^a) K० D१ या, G१ [म]घ (for च) Ds om. from कृतं up to the second लिप्य (in 46^b) Ś1 K1 २ प्रकृतं (for प्रा^a) Ds M1. ० १ त्यक्त्वा पूर्वकृतं कर्म. ॐ C० प्राकृतमिति । प्रकृत्या फलरागस्वभावेन प्रयुक्तं प्राकृत काम्य कर्म । ॐ —^b) D० आत्मरतो (for 'रतिर्) D१ T G1-२ ० M1 २-१ यदा नित्य (T1 G1-२ 'त्य'रतो मुनि —^c) K० Dn1 n1 Ds Ds २ भूत्स्वात्, K१ भूतं स्वात्, D१ T1 भूत्स्वात् (for 'भूत्' स्वात्) —^d) B० प्र (for स). K० V1 Bo. ०-२ Das as Dn1. n1 Ds Ds २. २-१ T G1-२ ० M1 २-१ उत्तमां (for परमां)

46 Ds om. up to लिप्य (of v. 1 45). —^a) G२ वारिचरं, G० [मा]काशचर (for वारि^a) Da१ पक्षि —^b) K० V1 Bo ०-२ Das, as Dn1. n1 Ds Ds २ २-१ सलिलेन, K१ Ds ० T G1 २ ० M1 २-१ न लिप्य (K१ 'प्य'ति; G२ न लपत (sic) (for लिप्यमानो) Ds १ [म]वल्लिप्यते, T1 G1 न लिप्यति (for 'प्यते) —^c) D१ T1 G1 २ एष (for एव)

47 B० om. 47^{ab}. —^a) K० एव (for एव). —^b) K१ Ds ० ० नाबुद्ध्या; D१ T G1-२.० संबुध्य (for स्व बुद्ध्या). D१ T2 G० Ms-१ विहरन् (for 'रेन्) Ms

अशोचन्नप्रहृष्यंश्च चरेद्विगतमन्सरः ॥ ४७
 स्वभावसिद्ध्या संसिद्धान्त नित्यं सृजते गुणान् ।
 ऊर्णनाभिर्यथा स्रष्टा विद्वेयास्तन्तुवद्गुणाः ॥ ४८
 प्रध्वस्ता न निवर्तन्ते निवृत्तिर्नोपलभ्यते ।
 प्रत्यक्षेण परोक्षं तदनुमानेन सिध्यति ॥ ४९
 एवमेके व्यवसन्ति निवृत्तिरिति चापरे ।
 उभयं संप्रधार्यैतदध्यवस्येद्यथामति ॥ ५०

मुनि (for नर) —^a) Ś1 K1 २ चाप्रहृष्यश्च (for अप्र^a). M१ अप्रहृष्यश्चदोचंश्च —^b) K० Bo. ०-२ Das as Dn1 n1 Ds Ds २ ० नमो (for चरेद्) K१ D1-२ ० गद्वेत् गतमन्सर

48 ^a) K1. ० १ V1 Bo ० १ २ (marg as in text) ० Das Dn1 n1 Ds Ds २ २ २ युक्त्या; Ds ० युक्ता; T2 दाकत्या (for भिख्या) K1. ० १ V1 Bo ०-२ Das Dn1 n1 Ds Ds-२ २ ० G१ Ms ० युक्तस्तु (D१ 'श्च'), D१ T G1 २ ० M१ युक्तं तु (for मसिद्धान्) M1 स्यात्प्रभावयुक्तस्तु —^b) Ś1 K1 २ स्रष्टा हि, K१ Ds ० ० स्रष्टा हि, Da१ स नित्यान्, D१ T G1 २ ० M1 २-१ नित्य स (for स नित्यं) D१ सजते. —^c) K१ तूर्णं, D१ शौर्णं (for ऊर्णं). K० ० १ V1 Bo १-२ Das as Dn1 n1 Ds Ds-२ २ ० सूत्र, D१ T G1-२ ० Ms सत्त्व, M1 ० १ स्रष्टा (for स्रष्टा) —^d) B० जतुवद् (for तन्तु^a)

49 ^a) B० (marg.) वै, M१ वि (for न) B१ विवर्तते (for भिष^a) ॐ C० प्रध्वस्ता इति । विवेकज्ञान प्रणष्टा गुणाः । ॐ —^b) V1 प्रवृत्तिर् (for नि^a) Kॠ नोपलक्षयेत्; B० (marg as in text) Das as 'पद्यते (for 'लभ्यते) ॐ Ca यथा ऊर्णनाभिं मर्कुट इव तन्तुवद्गुणा । न ये प्रध्वस्ताश्चे निवर्तन्ते । न खलु विनष्टा घट व्यक्तिरीश्वरेण उन्मज्जयितुं शक्यते । एवं सिद्धे, उत्तरकालं तज्जातीयोत्पत्तिमाह — निवृत्तिर्नोपलभ्यते । ॐ —^c) K१ प्रत्यक्षे च (for 'क्षेण) —^d) D० सिध्यते ॐ Cp अनुमीयते क्षुत्तिरनेनेत्यनुमानं स्पृति । तथा तसिध्यति । ॐ

50 ^a) K१ एकमेके; T२ इति केचिद् K१ व्यसति, Kॠ ० B१ Das Dn1 Ds Ds २ १ २ [S] व्यवस्यति (for व्यव^a) —^b) Ds T G1 २ निवृत्तिम्, D१ निवृत्तिम्, G० निवृत्तम् (for 'सिद्) V1 अपि, D१ इव (for इति) —^c) Kॠ संप्रधार्यैतद्, Ds T2 G1 'धार्यैतद् (for 'धार्यैतद्) —^d) Ś1 K1 २ अद्यवसेद्, Kॠ ० १ V1 Bo ० १ २ (marg as in text) ० Das Dn1 n1 Ds Ds २ २ अद्यवसे (V1 'से)त (for अद्यवसेद्) Kॠ Ds ० ० यथाविधि; B० Ds1 M० यथा मति (for यथामति).

इतीमं हृदयग्रन्थि बुद्धिभेदमयं दृढम् ।
विमुच्य सुखमासीत न शोचेच्छिन्नसंशयः ॥ ५१
मलिनाः प्राप्नुयुः शुद्धिं यथा पूर्णां नदीं नराः ।
अवगाह्य सुविद्वांसो विद्धि ज्ञानमिदं तथा ॥ ५२
महानदीं हि पारञ्जस्तप्यते न तरन्वथा ।
एवं ये विदुरध्यात्मं कैवल्यं ज्ञानमुत्तमम् ॥ ५३
एतां बुद्ध्या नरः सर्वा भूतानामागतिं गतिम् ।

अवेक्ष्य च शनैर्बुद्ध्या लभते शं परं ततः ॥ ५४
त्रिवर्गो यस्य विदितः प्राग्ज्योतिः स विमुच्यते ।
अन्विष्य मनसा युक्तस्तत्त्वदर्शी निरुत्सुकः ॥ ५५
न चात्मा शक्यते द्रष्टुमिन्द्रियेषु विभागशः ।
तत्र तत्र विसृष्टेषु दुर्जयेष्वकृतात्मभिः ॥ ५६
एतद्बुद्ध्या भवेद्बुद्धः किमन्यद्बुद्धलक्षणम् ।
विज्ञाय तद्धि मन्यन्ते कृतकृत्या मनीषिणः ॥ ५७

C 12 7124
B 12 184 59
K 12 182 71

51 *) D₁ हृदय (for 'य') —^b) K₆ चित्तमय,
Bo ७ १ ३ (marg as in text) १ D₂ ३ -चित्तां, D₂
सर्वं, G₂ भेष' (for भेद') ❀ Cp हृदयग्रन्थिम्,
अहकार, अज्ञान वा जाड्य वा ॥ G₂ हृदयग्रन्थिम्, अतएव
मिथ्याज्ञानरूप बुद्धिभेदमयम् । ❀ —^c) G₂ विमुंच
K₇ V₁ B₂ D₁ १ आसीनो (for आसीत)

52 *) K₂ 4 मलिन, M₂ (before corr) ७ १
(sup lin) प्रसूता K₁ १ D₂ 4-7 १ M₂-7 सिद्धि (for
शुद्धि) —^b) Ś₁ K₁ तथा (for यथा) D₄ M₂
पूर्णा K₁ नदी, D₄ नदी G₂ ७ नर ❀ G₂
पूर्णा सततप्रवाहिनीम् । ❀ —^c) Ś₁ K₁ 2 D₇ G₂
अविगाह्य, D₆ अवगाह्य (for 'गाह्य') D₆ च (for
सु) —^d) D₂ १ ३ विधि (for विद्धि) D₆ लोकम्
(for ज्ञानम्) D₆ ७ इम (for इदं) — After 52,
K₇ B₂ D₁ १ ins 509*

53 K₇ om 53 B₂ D₁ १ om (hapl.) 53^{ab},
V₁ reads it on marg —^a) K₁ महानदी, K₄ ७
Bo ३ (marg) D₂ 4 1 D₁ 1 4 D₂ D₂ ७ ३ 'नद्या,
B₂-३ D₁ नद्यां (for नदीं) B₂ तत्तज्जस, D₂ 4 1
तत्तज्जस, D₇ T G₁-३ ७ M₁ ५-१ पारञ्जास (for 'जस')
—^b) V₁ तीर्यते, D₇ T G₁-३ ७ M₁ ५-१ तरंते (for
तप्यते) K₄ ७ V₁ Bo D₁ 1 4 D₂ D₂ ७ ७ T
G₁-३ ७ M₁ ५-१ तद (M₂ 'दा')न्यथा (for तरन्वथा)
— K₆ V₁ Bo ७-३ D₂ 4 1 D₁ 1 4 D₂ D₂ ७ ७ ७
ins after 53^{ab} K₇ B₂ D₁ १ after 52

509* न तु तप्यति तत्त्वज्ञ फले ज्ञावे तरत्युत ।
[V₁ न हि, D₂ 4 न तु (for न तु) K₇ D₁-७ ३
तप्यते न तु तत्त्वज्ञ (for the prior half) V₁ D₁ 4 D₂ ७
फल (for फले) K₇ D₂ 4 1 D₁ १ ज्ञाने, D₁ 4 -ज्ञाने
(for ज्ञाने)]
—^c) V₁ Bo १ १ D₂ 4 1 D₂ ५ १ T₁ G₁ ३ ७ आद्या
त्म, B₂ (marg as in text) M₁ ७ १ आत्मान (for
अभ्यात्म) —^d) Ś₁ K₁ D₂ 4 कैवल्य, K₂ 4 वैकल्य,

K₆ केवल्यं, B₂-१ D₁ 1 D₂ 4-7 १ T G₁-३ ७ M₁ ५-१
केवलं (M₂ १ 'ल') (for कैवल्य).

54 *) K₆ D₂ 4 D₂ M₁ ५-१ एव, B₂ एतद् (for
एतां) K₇ D₂ १ १ G₂ बुद्ध्या (for बुद्ध्या) B₂ १ १
नर सर्वं, D₂ 4 1 नर सर्वं, D₇ T G₁-३ ७ M₁ ५-१
नरा सर्वे (D₇ 'वा') (for नर सर्वा) —^b) D₄ om
गतिम् T₂ भूतानामगतिं सति —^c) D₇ T G₁-३ ७ M₁
सन्वयम् (for बुद्ध्या) —^d) D₂ 4 लभ्यते (for लभते)
K₄ ७ १ V₁ Bo ७-१ D₂ 4 1 D₂ D₂ ७ ७ ७ Cp शम
मतत, D₂ 4 1 D₁ 1 D₂ ७ ७ शमनं तत (for शं परं
तत) D₇ T G₁-३ ७ M₁ ५-१ लभते (G₂ M₁ लभते;
M₁ ७ चहते) शममुत्तमं ❀ G₂ वा सुखम्, अनन्तत
अनन्तम् । शममन्तत इति पाठः स्वार्थः । ❀

55 *) K₆ त्रिविधो; D₂ त्रिवर्णो (for 'र्णो') K₇
D₄ १ शास्त्रेण; G₁ 2 विहित (for विदित) —^b)
V₁ D₇ T₂ G₁ ३ M₁ ५-१ प्रेक्ष्य सं, T₁ प्रेप्यतां; G₂ ७
प्रेप्य (G₂ 'क्ष्य')त (for प्राग्ज्योति) K₆ १ Bo ७-१ D₂
4 1 D₁ 1 4 D₂ D₂-७ ७ ७ प्रेक्ष्य यश्च विमुच (D₂ 'मोक्ष्य')
ति —^c) D₂ 4 D₇ T G₁-३ ७ M₁ ५-१ अन्वीक्ष्य (D₂ 4
'प्य') (for अन्विष्य) K₂ 4 अन्विष्यमाणमायुश्च —^d)
K₇ D₂ १ १ सौतर्दर्शी, T₂ तद्दर्शी (for तत्त्व) K₂
निरुत्सुक, D₂ 4 'सुक्', G₂ 'सुख' ❀ Cp निर
सुकोऽवरलचित्त । ❀

56 *) M₁ १ ज्ञातम् (for द्रष्टुम्) —^b) K₆ १
D₁ 1 4 D₂ 4 1 ३ इन्द्रियैश्च (D₂ 'चै' सु); D₇ T₁
G₁ इन्द्रियेण (for 'येषु) — D₂ 4 1 om 56^{ab} —^c)
V₁ नियुक्तेषु, D₁ 1 4 D₂ ३ विसृष्टैश्च; D₇ T G₁-३ ७
M₁ विसृष्टेषु (for विसृष्ट) —^d) Ś₁ K₁ 2 4 दुर्धर्येषु,
K₆ D₁ 1 4 D₂ ३ ३ दुर्धर्यैश्च, K₇ V₁ Bo ७-१ D₂ G₂
दुर्धर्येषु, D₄ १ दुर्धर्येषु, D₂ ७ दुर्धर्यैर् (for दुर्जयेषु)
D₇ T G₁ ३ ७ अजितात्मभिः (for अकृता)

57 *) D₄ M₁ ७ १ एवं (for एतद्) K₁ D₂ 4 बुद्ध्या
(for बुद्ध्या) D₁ 1 बुद्धि (for बुद्ध) —^b) D₂ G₁ ३

न भवति विदुषां ततो भयं
 यदविदुषां सुमहद्भयं भवेत् ।
 न हि गतिरधिकास्ति कस्यचि-
 त्सति हि गुणे प्रवदन्त्यतुल्यताम् ॥ ५८
 यत्करोत्यनभिसंधिपूर्वकं
 तच्च निर्णुदति यत्पुरा कृतम् ।

नाप्रियं तदुभयं कृतः प्रियं
 तस्य तज्जनयतीह कुर्वतः ॥ ५९
 लोक आतुरजनान्विराविण-
 स्तत्तदेव बहु पश्य शोचतः ।
 तत्र पश्य कुशलानशोचतो
 ये विदुस्तदुभयं पदं सदा ॥ ६०

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि सप्तशतित्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८७ ॥

M1 ० १ बुद्धि (for बुद्ध). — After 57^{ab}, Kumbh. ed.
 Cv ins

510* प्रतिगृह्य च निहोति ह्यन्यथा च प्रदृश्यते ।
 न सर्पति च य प्राहुः सर्वत्र प्रतिहन्यते ।
 धूमेन चाप्रसन्नोऽग्निर्यथाकं न प्रवर्तयेत् ।
 धिष्ण्याधिपे प्रसन्ने तु स्थितिमेतां निरीक्षते ।
 भतिद्राक्ष सूक्ष्मस्वात्प्रस्थान न प्रकाशते । [5]
 प्रपद्य तच्छ्रुताह्वानि चिन्मयं स्वीकृत विना ।

[(L 1) ❧ Cv अन्यथा तूष्णीमेव निराकरणं प्रदृश्यते । ❧
 — (L 3) ❧ Cv अप्रसन्न आच्छादित । ❧ — (L 4)
 ❧ Cv धिष्ण्याधिपे वैकुण्ठलोकयात्राधिपे । ❧ — (L 5)
 ❧ Cv प्रस्थान मुक्तिमार्गं । ❧ — (L 6) ❧ Cv प्रपद्य
 शत्वा । एतत्पर्यन्तं कालं वृषेवायुर्गतमिति वैराग्यं प्राप्येत्यर्थः । ❧]
 — ^a) Ds १ T G1 ३ ० [ए]तद् (for तद्) K1 मन्येत
 (for मन्यन्ते) — ^a) K2 कृत्यकृत्या; G1 ३ कृत(G2
 'त)कृत्यं (for 'कृत्या)

58 ^a) Ds G2 भवति, Dns भवती Ds विदुष्यां,
 T2 विमर्षां (for विदुषां). Ś1 K1 ३ V1 महद्भयं; K1
 Ds ० तथा भय; Bs यतो भयं (for ततो भयं) — ^b)
 K1 G2 तद्गद् (for यद्) — ^a) Ds गुणै (for गुणे)
 Ks प्रवदति, Gs प्रभवति Bs ० Ds T2 G1 ३ ० M1
 ३-१ तुल्यता, Ds [अ]तिदुस्यता; Ds अनल्पता (for
 अतुस्यताम्)

59 ^a) Ks V1 Bs-२ Ds as Dn1 n4 Ds Ds ३ ०-३
 T G1-२ ० M1 ३ ० Cv य (for यत्). Ds अनधि
 (for अनभि-) — ^b) K1 [अ]नुणुदति; Ks १ Bs ० ३
 Ds as Dns Ds Ds-२ T G1 ३ निर्णुदति; V1 विनिदति
 (for निर्णुं) — ^c) Ds प्रियं (for [अ]प्रियं). Ds
 lacuna for दुभयं कृतं प्रि — ^a) D1 G1 ३ ० M1 लं
 (for तद्). K1 ३ ३ Gs सर्वत (for कु). — After

59, Ks B1-२ Ds Dn1 n4 Ds Ds ३ ३ Cp ins

511* लोकमातुरमसूयते जन

स्तस्य तज्जनयतीह सर्वत ।

[(L 2) B1-२ Ds कुर्वत (for स^a)]

60 B1 ० Ds1 om 60^{ab} — ^a) K1 पश्य, Ds
 यश्च (for लोक) Ks जनाद् (for -जान्) K1 Bs
 विराविशास् (Bs 'शस्), V1 Bs Ds विराविशा (V1
 'श)स्, Ds Ds ३ निराविशान् (for विराविशास्) Ks ३
 लोक आतुरजनान्विराविशास्, Bs Ds १ T G1-२ ० M1 ३-१
 Gs लोकमात (Ds T2 G2 Ms ० Cs 'तु)रमसूयते जनस;
 Ds (also as in text) * आतुरजनान्विराविशास् पद. ❧ Cs
 विराविण इति । बुद्धिद्वयापेक्षसंदेहादुभयशब्दधारिण, अस्ति
 मोक्षो नास्ति मोक्ष इति दोषाद्यमानसंदेहव्यञ्जकशब्दान् ॥ Cn
 (reading निराविशान् ?) लोके निराविशान् सम्यग्भिति
 वेश कुर्वन् ॥ Cv विराविण विशेषेण रोदनध्वनियुक्तानातुर
 जान् । ❧ — ^b) K4 Ds ० तत्र देव (for तत्तदेव).
 K2 योगत; K4 शोचत, Bs D1 T G1-२ ० शोचति
 (for 'त) Ds तस्य वै जनयतीह पश्यत — ^c) Ds
 तत्र वीक्ष्य कुशलो न शोचते, T2 M1 तत्र पश्य कुशल
 (M1 'लो) न शोचतो Csp as in text — ^a) K1
 Ds ० तद्भयं (for तद्) Ś1 K1 ३ ३ सदैव ह; Dn1
 सतां पद, Ds D1 ३ T G1-२ M1 ३-१ पदं सतां, Gs
 प्रियाप्रिय (for पद सदा) Ds as ये विदुर्भयविरागिण
 सदा; Ds शोचतोभयविभागिनः सदा

Colophon — Sub-parvan Ś1 K1 ३ ३ ० १ V1
 Bs ०-२ Ds as Dn1 n4 Ds Ds ३-२ T G1-२ ० M1 ३-१
 मोक्षधर्म — Adhy name K1 ३ ३ V1 Bs ० ३ ३
 Ds as अध्यात्मं, B1 अध्यात्मकथन, Ds अध्यात्मनिरू
 पण, T2 गुणाचार, M1 ३-१ अध्यात्मोपदेश — Adhy.
 no (figures, words or both) Bs Dns Ds D1 ३ T1
 G1 ३ ० M1 ३-१ 20, Dn1 21, Ds 19, T2 G2 34.
 — Śloka no K4 62, Ds Dn1 n4 63, Dn1 61.

१८८

भीष्म उवाच ।

हन्त वक्ष्यामि ते पार्थ ध्यानयोगं चतुर्विधम् ।
 यं ज्ञात्वा शाश्वतीं सिद्धिं गच्छन्ति परमर्षयः ॥ १
 यथा खनुष्टितं ध्यानं तथा कुर्वन्ति योगिनः ।
 महर्षयो ज्ञानवृत्ता निर्वाणगतमानमाः ॥ २
 नावर्तन्ते पुनः पार्थ मुक्ताः संसारदोषतः ।
 जन्मदोषपरिक्षीणाः स्वभावे पर्यवस्थिताः ॥ ३
 निर्द्वेधा नित्यमचस्था विमुक्ता नित्यमाश्रिताः ।
 असङ्गीन्यविवादीनि मनःशान्तिकराणि च ॥ ४

तत्र स्वाध्यायसंश्लिष्टमेकाग्रं धारयेन्मनः ।
 पिण्डीकृत्येन्द्रियग्राममासीनः काष्ठवन्मुनिः ॥ ५
 शब्दं न विन्देच्छ्रोत्रेण स्पर्शं त्वचा न वेदयेत् ।
 रूपं न चक्षुषा विद्याज्जिह्वया न रसास्तथा ॥ ६
 घ्रेयाण्यपि च सर्वाणि जह्याद्धानेन योगवित् ।
 पञ्चवर्गप्रमाथीनि नेच्छेच्चैतानि वीर्यवान् ॥ ७
 ततो मनसि संसज्य पञ्चवर्गं विचक्षणः ।
 समादध्यान्मनो भ्रान्तमिन्द्रियैः सह पञ्चभिः ॥ ८
 विसंचारि निरालम्बं पञ्चद्वार चलाचलम् ।

C. 12. 7137
 B. 12. 193 9
 K. 12. 193 10

188

With 188, of. Brhan Nār P 44 83-105,
 the variants from which are included in Appendix
 II (no 1)

1 ^a) Da₂ n₁ तात (for पार्थ) — ^b) Dr ध्यान
 योगश्च, G₀ ध्यान योग — ^c) K₇ तज्, Da₃ ये,
 D₁ 1 9 T M₁ 5-7 यज् (for च) — ^d) B₀-9 Dn₁
 n₁ D₃ D₂ 8 8 [ह]ह महर्षय (for परम) ☞ Ca
 चतुर्विधम् । महाभूतलयं पूर्वमहकारात्मकस्तथा । यौद्ध आध्या
 रिमकमेति ध्यानयोगश्चतुर्विधं ॥ Cs (adds) यद्वा ध्यानस्य
 चतुर्विधत्व विषयेभ्य इन्द्रियनिवर्तनं, ततो मनमीन्द्रियलयः,
 ततो मनसो बुद्धौ लयः, बुद्धेरारामनीति । ☞

2 ^a) K₇ D₃ 9 सुनियत, B₃ (marg as in text)
 Da₂ सुनिष्ठित, D₃ M₁ स्वनि (for स्वनु) Ś₁ K₁ 2
 कार्य (for ध्यानं) — ^b) Da₃ यथा (for तथा)

3 ^a) Dr T₁ G₁ 8 8 वर्तते च (for नावर्तन्ते) — ^c)
 D₁ 9 सर्व (for जन्म) K₁ 4 परिक्षीण (for क्षीणा)
 — ^d) Ś₁ K₂ 4 पर्यवस्थित, Dr T₁ G₁ 8 8 पर्युपस्थिता

4 D₃ om (hapl) 4^{ab} — ^a) Ś₁ K₁ 2 4 7 D₁ 9
 निर्द्वेदो (K₄ 'द्वा' नित्यम (K₇ D₃ 9 'त' रवस्थो — ^b) Ś₁
 K₁ 2 4 7 D₁ 9 9 विमुक्तो, B₀-9 Da₃ a₁ निर्मुक्ता;
 D₃ T₂ M₁ 5-7 विमुक्ति, Dr T₁ G₁ 8 विमुक्तिर् (for
 'का) Ś₁ K₂ 4 D₁ 7 नित्यमाश्रित, K₀ V₁ Bo 6-9
 Da₂ a₁ Dn₁ D₂ 8 8 Cnp निष्परिग्रहा Dn₁ नियम-
 स्थिता; D₀ नित्यमास्थिता (for 'माश्रिता) — ^c)
 K₁ 9 Bo 6 7 Da₂ Dn₁ n₁ D₂ 8 8 8 G₃ असगानि (for

असङ्गीनि) V₁ D₃ D₃ 7 T G₁ 6 M₁ 6 7 अविवादीनि;
 G₂ अपकारीणि (for अविवादीनि)

5 ^a) V₁ D₄ 5 9 G₂ M₀ 7 Cnp [अ]ध्यानसंश्लिष्टम्,
 B₀ 6-9 Da₃ a₁ Dn₁ n₁ D₃ D₂ 8 8 T₂ ध्यानेन स^c;
 Dr T₁ G₁ 2 ध्यायेत्सुस^c; M₁ 5 ध्यायन्नस^c (for स्वाध्या-
 यम्) ☞ Cn [ध्याना]ध्यानमश्लिष्टमिति प्राचीनपठे
 प्रणवेन घण्टानादवदतिदीर्घोच्चारितेन एकीभूतम् । ☞ — ^b)
 Dr T G₁-8 6 M₁ 5-7 एकाग्रो — ^c) ☞ Cn इन्द्रियाणां
 मनोमात्रावस्थिति पिण्डीकार । ☞ — ^d) Ś₁ K₂ 4 आसीन
 (for 'न') D₀ (before corr) मुक्ति. (for सुनि)

6 ^b) Ś₁ K₁ 2 स्पर्शं चापि K₇ Da₃ a₁ Dn₁ D₃
 D₁-9 9 T G₁-8 6 M₁ 5-7 त्वचा स्पर्श (by transp)
 V₁ Bo 6-9 नापि च (for त्वचा न) D₄ वेदयेत्, D₃
 विदयेत् — ^c) K₇ चक्षुषां K₇ Da₃ Dn₁ D₃ D₁
 6 9 विद्याज् (for विद्याज्) — ^d) D₄ (before corr
 as in text) G₂ जिह्वाया D₃ 7 T G₁-8 6 M₁ 5-7 च
 (for न) K₀ Dr T G₁ 8 6 M₁ रस (for रसांस)

7 ^a) B₀ Da₃ a₁ प्रियाणि, D₃ प्रेयाणि, G₂
 घ्रेयानि — ^b) D₃ ज्ञानेन Dr T G₁ 8 6 M₀ च
 ध्यान (for ध्यानेन) — ^c) K₀ पचधर्म, B₀ 6 8
 'धर्म (for 'वर्ग) — ^d) Ś₁ K₇ B₀ D₃ G₀ नेच्छेच्च,
 G₁ 8 T₁ नेच्छत (for नेच्छेच्च) K₇ D₀ (before corr)
 धैर्यवान् (for वीर्य) K₁ 2 नै (K₂ ने)च्छेच्च तानि
 वीर्यवान्

8 ^a) K₁ समज्य; K₀ V₁ Bo 7-9 Da₃ a₁ Dn₁
 n₁ D₃ D₂ 8 8 सगृह्य; D₁ 8 9 ममृष्ट (for ससज्य)
 — ^b) T₂ पचवर्ग K₄ विलक्षण, K₇ विचक्षणै;

पूर्वे ध्यानपथे धीरः समादध्यान्मनोऽन्तरम् ॥ ९
 इन्द्रियाणि मनश्चैव यदा पिण्डीकरोत्ययम् ।
 एष ध्यानपथः पूर्वो मया समनुवर्णितः ॥ १०
 तस्य तत्पूर्वसंरुद्धं मनःपष्ठमनन्तरम् ।
 स्फुरिष्यति समुद्भ्रान्तं विद्युदम्बुधरे यथा ॥ ११
 जलविन्दुर्यथा लोलः पर्णस्थः सर्वतश्चलः ।
 एवमेवास्य तच्चित्तं भवति ध्यानवर्त्मनि ॥ १२
 समाहितं क्षणं किञ्चिद्भ्रानवर्त्मनि तिष्ठति ।

पुनर्वायुपथं भ्रान्तं मनो भवति वायुवत् ॥ १३
 अनिर्वेदो गतक्लेशो गततन्द्रीरमत्सरः ।
 समादध्यात्पुनश्चेतो ध्यानेन ध्यानयोगवित् ॥ १४
 विचारश्च वितर्कश्च विवेकश्चोपजायते ।
 मुनेः समादधानस्य प्रथमं ध्यानमादितः ॥ १५
 मनसा क्लिश्यमानस्तु समाधानं च कारयेत् ।
 न निर्वेदं मुनिर्गच्छेत्कुर्यादेवात्मनो हितम् ॥ १६
 पांसुभस्मरूपीणां यथा वै राशयश्चिताः ।

Ds1 विवक्षण — °) T2 समा दद्यान्, G2 समादध्यान्
 K1 समादध्यात्मनो भ्राताम्

9 °) Ś1 K1 2 4 निःसंशय, K7 D1 9 विमंवादि;
 D5 0 निःसंचारि; D7 T1 G1 विसचार, G3 M7 'चारी
 K7 निरालेप (for 'लम्प) ❀ C3 विसचारे वहि सचार
 रहितम् । निरालम्ब विषयस्वरणरहितम् । ❀ — °) G1
 पचचार (for 'द्वार) — °) K4 V1 Bo 0-8 Das n4
 Dn1 n4 Ds D2 8 5-8 T2 G3 0 M1 5-7 पूरं, Bo D4
 T1 G1 2 पूर्वं (for पूर्वे) Ds2 ध्याने यतेद्, D7 ध्यान
 पद; T G1 8 'पदे (for 'पथे) K7 धीरा, Bo T1
 वीर (for धीर) — °) B3 समदध्यान्, Dn4 सदा
 दध्यान्, T1 समादद्यान् V1 Bo 0-9 Das Dn1 n4 Ds
 D8 5 7 8 Ms 7 (sup lin) मनोतरा (Das 'र'); T
 G1 8 0 M1 5 7 मनो नर (for मनोऽन्तरम्)

10 °) Dn4 विंदि, T2 विंदि Ś1 K1 2 4 [अ]सौ
 (for [अ]यम् — °) T1 एव (for एष) Das n4
 स्थानपथ (for ध्यान) Dn4 पूर्वं, D5 नित्य; T2
 पूर्वं — °) K0 यथा (for सया) K1 समनुवर्णिता

11 °) G2 तद्य (for तस्य) K0 सशुद्धम् (for
 मरुद्) ❀ G2 पूर्वसंरुद्धमिति प्रथमरोधोपक्रमे ध्याने
 स्थितमपि । ❀ — °) K0 Bo 7 8 (marg.) Dn1 n4
 Ds D2 8 8 आत्मनः पष्ठमा (K0 D2 'म)तर, K7 Das
 n4 D4 आत्मपष्ठमनंतर, V1 Bo 8 Ds-7 M1 आत्मपष्ठं
 मनोतर, T G1-3 0 Ms-7 आत्मपष्ठ (G0 'ष्ठ) मनोतरा
 — °) K1 B3 (marg as in text) समुद्भ्रान्तः, V1 Bo 8
 (marg) 'द्भ्राते, Bo (marg) 'द्भ्रता, Das n4 Dn4
 Ds D2 5 7 8 G3 0 M7 'द्भ्रता; D1 'द्भ्रात (for 'द्भ्रान्तं)
 — °) D7 अनुचरो (for 'रे) ❀ C3 यथाभोधरादन्यत्र
 सती अपि विद्युदम्बोधरमध्य एव स्थाने स्थाने विचलन्ती
 लक्ष्यते, एव समाधौ नाभ्यादिमूर्धान्तरधारणास्थाने क्रमेण
 स्थाप्यमानं मनस्त्र चलत्वं न जहातीत्यर्थः । ❀

12 °) D8 लोम; M1 लोल — °) G2 पत्रस्य
 (for पर्णस्थ) D5 च म, M7 चर (for चल)
 — °) Bo 7-9 Das n4 Dn1 Ds D2 2 8 G0 चित्त
 (Dn4 'त्र) च, Bo चित्त धे (for तच्चित्त) — °) D8
 D7 T G1 2 0 M1 0 7 भ्रमति (for भवति). D7
 T1 G1 Ms ज्ञानवर्त्मनि, T2 ध्यानवर्त्मनि (sic)

13 °) D0 समाहत, M7 'हित. B3 (marg as
 in text) Dn4 मन (for क्षण) Ś1 K1 2 0 कचिद्
 T1 G1 8 0 ममाधिलक्षण किञ्चिन् — °) T G1 2 0
 ज्ञान (for ध्यान) — °) D7 T1 G1 8 पूरं (for
 पुनर्) K1 0 Bo वायुपथ; Dn4 Ds1 M1 0 'पथे
 K7 D1 5 0 Ms 7 प्राप्य, D7 T G1 8 0 M1 0 प्राप्त
 (T2 'सा) (for भ्रान्त) — °) M1 0 7 भ्रमति (for
 भवति)

14 °) Bo ततस्तद्वीर, Ds 7 G1 2 M7 गततद्वीर
 K4 0 7 Bo 0-9 Das n4 Dn1 n4 Ds2 Ds-8 G2 M1 2-7
 भ्रमत्सरी D0 गततद्रोप्यमत्सरी — °) B3 ध्यान
 योगत

15 °) K7 D3 0 0 वितर्कश्च विचारश्च (by transp),
 G3 हताशश्च वितर्कश्च (for °) K0 Dn1 n4 Ds 3 8
 transp वितर्कश्च and विवेकश्च G3 [अ]विषहश्च (for
 विवेकश्च) — K0 om 15°-16° — °) D7 प्रथम
 D5 आहित (for आदित) Dn4 प्रमध्यानसमादित
 (sio) ❀ C3 आलोचनमात्ररूपा विषयेन्द्रियवृत्तिर्विचार ।
 सदेहरूपा मनोवृत्तिर्वितर्क । निर्णयरूपा बुद्धिवृत्तिर्विवेक । ❀

16 K0 om 16° (of v 1 15) — °) K4 D4 0
 सहमा (for मनसा) Ś1 K1 2 4 क्लेशमानस्य, K7 D1
 5 0 Ms क्लिश्यमानश्च, Bo 'मान तु; D4 'मानोपि, G1
 'मानस्य — °) D5 तु (for च) Ś1 K1 2 4 7 D1 0 0
 G2 तत्समाधानकांक्ष (K7 D1 0 0 G2 'काम)या — °)
 D5 T2 G1 M1 अनिर्वेद Ds2 D5 पुनर् (for मुनिर्द)
 D4 7 T G1 Ms 7 गच्छन् (for गच्छेत्).

सहसा चारिणा सिक्ता न यान्ति परिभावनाम् ॥ १७
 किञ्चित्क्लिग्धं यथा च स्याच्छुष्कचूर्णमभाषितम् ।
 क्रमशस्तु शनैर्गच्छेत्सर्वं तत्परिभावनम् ॥ १८
 एवमेवेन्द्रियग्रामं शनैः संपरिभावयेत् ।
 संहरेत्क्रमशश्चैव स सम्यक्प्रशमिष्यति ॥ १९
 स्वयमेव मनश्चैव पञ्चवर्गश्च भारत ।

पूर्वं ध्यानपथं प्राप्य नित्ययोगेन शाम्यति ॥ २०
 न तत्पुरुषकारेण न च दैवेन केनचित् ।
 सुखमेष्यति तत्तस्य यदेवं संयतात्मनः ॥ २१
 सुखेन तेन संयुक्तो रंस्थते ध्यानकर्मणि ।
 गच्छन्ति योगिनो ह्येवं निर्वाणं तन्निरामयम् ॥ २२

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि अष्टाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८८ ॥

१८९

युधिष्ठिर उवाच ।

चातुराश्रम्यमुक्तं ते राजधर्मास्तथैव च ।

नानाश्रयाश्च बहव इतिहासाः पृथग्विधाः ॥ १

श्रुतास्त्वत्तः कथाश्चैव धर्मयुक्ता महामते ।

C 12 752
 B 12 196 2
 K 12 194 2

17 ^a) K₆ 7 V₁ B₀ 6-9 D_{as} a₁ D₉₁ D₂ 4-6 8 9
 पांसु (for पांसु) D₂ (before corr) -कारीयाणा
 ॐ Cn 7 करीष शुष्कगोमयचूर्णम् । ॐ - ^b) D_{as} M₆
 (marg l_{1n}) राजशय त्रिता, D₅ 1 M₁ 6 'य स्थिता' - ^d)
 B₁₋₂ D_{as} D₅ प्रयाति (for न यान्ति) Ś₁ K₁ 2 4 परि
 (K₁ 'र')भावनात्, K₆ B₀ 6-9 D_{as} a₁ D_{n1} n₁ D₂
 3 5 8 'भावन ॐ Cn परिभावन मूर्त्तधाकारेण कल्प
 नम् ॥ C₅ परिभावनाम् अन्योन्यसंश्लेषम् । ॐ

18 ^a) B₁ damaged K₆ D₇ T G₂ M₁ 5-7 सिक्तं,
 K₇ D₉ स्निग्धे Ś₁ K₁ यथा दद्यात् (for यथा च स्यात्)
 K₆ यत् (for च) - ^b) K₇ D₁ 1 9 G₁ 8 शुष्क (G₅
 'ष्क)पूर्वम् (for शुष्कचूर्णम्) K₄ D₁ 9 तथा पर,
 M₁ 8 अभाषित (for 'वितम्) D_{as} शुष्कचूर्णमभाषित
 ॐ C₅ अभाषित स्यात्, अन्योन्यसंश्लिष्ट न स्यादित्यर्थः । ॐ
 - ^c) D₇ T G₁ 8 M₁ 7 च (for तु). - ^d) K₇ D_{n1}
 D₁ 1 9 T G₁₋₃ 6 M₁ 5 7 परिभावना, D₅ 3 'भावना,
 M₆ 'भावनात्

19 ^a) T₁ एकम् (for एवम्) K₇ D₁₋₆ 9 एव
 मिन्द्रियसंज्ञान (D₅ 6 'वात) - ^b) D_{as} स (for स)
 B₀ शनैः संपरिवर्तयेत् - ^c) K₇ D₁ 6 9 T₁ G₁₋₂ 6
 M₁ 5 7 [ए]नं (for [ए]व) Ś₁ K₁ 2 4 क्रमशः सहरेचैव
 (K₁ 4 'व'), B₀₋₃ D_{as} a₁ D₅ तत्र प्रसाद्य क्रमशः, B₅
 (marg) सहार क्रमशश्चैव - ^d) Ś₁ K₁ 2 स (K₁ स)
 पश्यत्, G₁ सम्यक्च (for स सम्यक्) D_{n4} प्रशमिष्यते
 B₅ स सम्यक्त्वं गमिष्यति, D₅ सम्यक्तं च प्रपश्यति

20 ^a) K₆ D_{n1} D₅ D₈ एव (for एव) B₀ 3 D_{as}
 D_{n1} n₁ D₂ 3 5 8 चैव; G₂ चैनां (for चैव) - ^b)
 K₆ V₁ B₀ 6-9 D_{as} D_{n1} n₁ D₅ D₂ 3 6, 6 8 M₁ 5 7

(sup l_{1n} as in text) पचवर्गं - ^a) K₆ B₇ D₁ G₁
 पूर्व, D_{as} पुनर्, D_{n1} पूर्वं (for पूर्व) K₆ B₀ 6-9
 D_{n1} n₁ D₂ 3 8 ध्यानपथे, D_{as} a₁ ज्ञानपथ, T₂
 ध्यानपद (for 'पथ) K₆ B₀ 6-9 D_{as} D_{n1} n₁
 D₂ 3 8 स्थाप्य (for प्राप्य) - ^d) T₂ M₁ 7 नित्य (for
 नित्य) D₅ 6 ध्यानयोगेन गच्छति

21 ^b) K₇ D₉ तद्, D₅ [ए]तद् (for च) D₂
 देवेन M₁ 6 न द्वै (M₁ द्वै)वेन न केनचित् - ^a) K₂
 अन्येति (for एष्यति) D₅ 6 तत्रास्य, D₇ T G₁ 3 6
 M₁ 5-7 यत्रास्य, G₂ यत्तस्य - ^d) K₇ D₁ 9 भाव्येन
 च विपत्तय, D₅ 1 T G₁ 3 M₁ 5-7 भवति न विपत्तय

22 ^a) G₂ सयुक्ता - ^b) G₂ रस्यते - ^c) K₇
 D₃ 9 T G₁ 2 ह्येव, D_{as} a₁ नित्यं, D₅ M₁ 5-7 युक्ता,
 G₆ [5]प्येव (for ह्येव) - ^d) ॐ Cn निर्वाण
 कैवल्यम् । निरामय निर्द्वैतम् । ॐ

Colophon — Sub-parvan Ś₁ K₁ 2 4 V₁ B₀ 1 8
 D_{as} a₁ D_{n1} n₁ D₅ D₂ 3 6-9 T G₁₋₂ 6 M₁ 5-7 मोक्ष
 धर्म — Adhy name D₆ 9 अच्युत्सयोग, D₇ T₂
 G₁ 6 ध्यानयोग, M₁ 5-7 ध्यानयोगविधि — Adhy
 no (figures, words or both) D_{n1} 22, D_{n5} D₅
 D₇ 8 T₁ G₁ 8 M₁ 5-7 21, D₂ 20, T₂ G₂ 6 35
 — Śloka no D_{as} D_{n1} n₁ D₅ 22

189

1 ^a) K₆ चतुराश्रमम् Ś₁ K₁ D₅ 'श्रम्ययुक्तात् (for
 'श्रम्यमुक्त) ॐ Cn चतुर्णांमाश्रमाणा द्विव चातुरा
 श्रम्यम् । ॐ - ^b) K₁ V₁ D_{n1} राजधर्मस K₇ lacuna,
 D₅ ते (for च). - ^c) B₀ D₉ नानाश्रमाश्च D₇ T₁ G₁ 8

संदेहोऽस्ति तु कश्चिन्मे तद्भवान्वक्तुमर्हति ॥ २

जापकानां फलावाप्तिं श्रोतुमिच्छामि भारत ।

किं फलं जपतामुक्तं क्व वा तिष्ठन्ति जापकाः ॥ ३

जपस्य च विधिं कृत्स्नं वक्तुमर्हसि मेऽनघ ।

जापका इति किं चैतत्सांख्ययोगक्रियाविधिः ॥ ४

किं यज्ञविधिरेवैप किमेतज्जपमुच्यते ।

एतन्मे सर्वमाचक्ष्व सर्वज्ञो ह्यसि मे मतः ॥ ५

भगवन् (for यहव) — ^a) G₁ पुरातना (for पृथ-
ग्विधा)

2 ^a) K₁ Da₄ श्रुत्वा (for श्रुत्वास्) — ^b) D₇ T₁
G₁ ब्रह्मयुक्ता (for धर्म) . G₂ ० महामखा (for 'मते'
— ^c) D₅ हि, D₇ G₁ ० ० [इ] ति (for तु) D₇
T G₁ ० ० M₁ ०-१ मे कश्चित् (by transp) — ^d)
Ś₁ K₁ २ G₂ ० M₁ त (for तद्) K₀ १ Da₃ a₄
D₄ ० G₂ अर्हसि (for अर्हति) .

3 ^a) D₂ फलावाप्ति; D₇ T G₁-२.० फलप्राप्ति (T₂
'सि') — ^c) V₁ B₇ जपता युक्त. — ^d) D₇ T G₁-२ ०
M₁ ०-१ गच्छति (for तिष्ठन्ति) .

4 Da₃ a₄ om (? hapl) 4^{ab} — ^a) K₀ १ V₁
Bo ० ० Dn₁ n₄ D₅ D₂-० १-० G₂ ० ० M₁ १ ज (K₇
D₄ ० जा) प्यस्य (for जपस्य) M₇ तु (for च) D₅
कृत्य (for कृत्स्न) — ^b) G₂ अर्हति K₂.om मेऽनघ
— ^c) K₂ क (for किं) — ^d) Ś₁ K₂ D₂ साख्यं
योग, D₅ साख्ययोग K₀ -क्रियादिभि (for 'विधि')
G₂ साख्ययोग क्रियाविधि ॐ Cn साख्ययोगक्रियाविधि
रिति । किं साख्यक्रियाया विधिर्जाप्यमुत योगक्रियाया ॥
Cn किं जापकशब्देन विचारकृत्, योगकृत्, कर्मठो वा
उच्यत इत्यर्थं । ॐ

5 ^b) B₀ अन्यज्, G₂ एत (for एतज्) K₀
जपम्, K₇ D₅ ० जाप्यम् (for जप्यम्)

6 ^a) K₇ D₄ ० ० अत्रैव (for अत्रापि) — ^c) T₂
G₂ ० च (for यत्) D₇ G₁ यमस्य पुनरावृत्त — ^d)
B₅ (marg) Da₄ मूल्योर् (submetric) (for कालस्य)
K₁ ब्रह्मणस्य — K₀ V₁ Bo ०-० Da₃ a₄ Dn₁ n₄ D₂
० ० ० ० Cn ins after 6 (K₀ B₀-० Da₃ a₄ Dn₁ n₄
D₂ ० ० ० Cn Cal ed repeating the same [with
var] after 7^{ad}) K₇ D₅ ins after 7^{ad}

511* सांख्ययोगौ तु पादुक्तौ मुनिभिर्मोक्षदर्शिभिः ।

भीष्म उवाच ।

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।

यमस्य यत्पुरा वृत्तं कालस्य ब्राह्मणस्य च ॥ ६

संन्यास एव वेदान्ते वर्तते जपनं प्रति ।

वेदवादाभिनिर्वृत्ता शान्तिर्ब्रह्मण्यवस्थितौ ।

मार्गौ तावप्युभावेतौ संश्रितौ न च संश्रितौ ॥ ७

यथा संश्रूयते राजन्कारणं चात्र वक्ष्यते ।

[B₅ (marg) १ २ Da₃ D₀ (all first time) सांख्य
योगस्य या मक्तिर्, D₅ सांख्ययोगस्य या युक्तौ (for the prior
half) K₀ (second time) B₀ १ ० (all both times)
Dn₁ n₄ D₂ ० Cal ed (all second time) शुभदर्शिभिः ;
K₇ Da₃ D₂ (last two second time) सम^a; V₁ वेद
वेदिभि, B₅ Da₄ (both second time) तत्त्वदर्शिभिः ;
D₅ धर्म^a (for मोक्ष^a)] -

On the other hand, D₇ T G₁ ० ० M₅ Kumbh ed
ins after 6

512* इक्ष्वाकोश्चैव मृत्योश्च विवादो धर्मकारणात् ।

7 Bo om. 7^{ab} — ^a) Ś₁ K₁ २ D₄ ० एष; D₀
इव; T₁ एव (for एव) — ^b) K₇ जपते (for जपनं)
— ^c) K₀ Da₃ a₄ Dn₁ n₄ D₅ D₂ २ ० Cn वेदवादाश्च;
D₅ वेदाग-, D₇ T G₁ ० ० M₅-१ वेदादेवाभि (for
वेदवादाभि) Ś₁ K₁ निर्वृत्त; K₂ निर्वृत्ति, K₄ ०.१
V₁ B₀-० Da₃ a₄ Dn₁ n₄ D₅ D₂ २.२.० ० ० M₁ Cn
-निर्वृत्ता, D₄ -निर्वृत्ती (for -निर्वृत्ता) . — ^d) K₄ ०
V₁ B₀-० Da₃ Dn₁ n₄ D₅ D₂ २ २ ० ० ० Cn शाता ब्र
(D₂ प्रा) षण्यवस्थिता, ~K₇ शांते ब्राह्मण्यवस्थिता; B₅
(marg) D₇ ० T G₂ M₇ शांतिर्ब्रह्मण्यवस्थिता; G₁ ० ०
M₅ ० शांतिर्ब्र (M₀ ति ब्र) षण्यवस्थिता; M₁ १ (177/
17) श्रुतिर्ब्रह्मण्यवस्थिता — After 7^{ad}, K₀ १ B₀-०
Da₃ a₄ Dn₁ n₄ D₅ D₂ २ ० ० ० (all [except K₇ D₂]
second time) ins (with var) 511* — ^c) D₇ T₁
G₁ ० ० हि तावुभाव् (for तावप्यु) Ś₁ K₁ २ ४ एव;
B₅ (marg) उक्तौ (for एतौ) . — ^d) D₅ सम्युतौ (for
the first सश्रितौ) B₇ D₀ सश्रिता, Dn₁ D₂ D₂
० ० सम्युतौ (for the second सश्रितौ) K₇ D₄ सश्रिता
(D₄ 'तौ) न च संश्रित; V₁ Bo ० ० ० Da₃ D₅ C₇
सश्रिता न च सश्रिता; Da₃ संमृता न च संमृता; D₅
सम्युतौ न च सम्युतौ ॐ Cn सश्रितौ जपमिति शेष ॥
C₇ वैदिकसांख्ययोगौ सश्रिता । अवैदिकौ न च सश्रिता
इति विभागः । ॐ

मनःसमाधिरत्रापि तथेन्द्रियजयः स्मृतः ॥ ८
 सत्यमग्निपरीचारो विविक्ताना च सेवनम् ।
 ध्यानं तपो दमः क्षान्तिरनसूया मिताशनम् ॥ ९
 विषयप्रतिसंहारो मितजल्पस्तथा शमः ।
 एष प्रवृत्तको धर्मो निवृत्तकमथो ऋणु ॥ १०
 यथा निवर्तते कर्म जपतो ब्रह्मचारिणः ।

एतत्सर्वमशेषेण यथोक्तं परिवर्जयेत् ।
 त्रिविधं मार्गमासाद्य व्यक्ताव्यक्तमनाश्रयम् ॥ ११
 कुशोच्चयनिषण्णः सन्कुशहस्तः कुशैः शिखी ।
 चीरैः परिवृतस्तस्मिन्मध्ये छन्नः कुशैस्तथा ॥ १२
 विषयेभ्यो नमस्कुर्वाद्विषयान्न च भावयेत् ।
 साम्यमुत्पाद्य मनसो मनस्येव मनो दधत् ॥ १३

C 12 715
B 12 196 15
K 12. 184 18

8 Dn1 om 8 — °) K7 D4 9 T2 M1 सश्रयते (T2 M1 'तो), B9 तु श्रूयते, B7 Das च सञ्चि (Das 'ञ्चु)तो; D4 च सञ्चुतो, G1 तत्र श्रुतो (for सश्रूयते) D7 T1 G8 यथा तत्र श्रितो (T1 'तौ)राजन्, M6 तौ यथा सञ्चितौ रा' — °) K6 यत्र (for चात्र) S1 K1 विचते, K2 वर्तते (for वक्ष्यते) — After 8^{ab}, Kumbh. ed ins

513* क्रमेण चैव विहितो जपयज्ञविधिर्नृप ।

सालम्बनमिति ज्ञेय जपयज्ञात्मक शुभम् ।

— °) K7 D9 T G1. a. 6 M1 5-7 एवात्र (for अत्रापि)

— °) Das T1 स्मृता, G2 स्मृत D81 तथेन्द्रियो जप स्मृत

9 °) S1 K6 7 D4 सत्यमग्निपरीचारो, K4 'सिमधी चारो Cp cites परिचार' — °) K2 4 विवक्ताना, D81 विम' ❧ Cn विविक्ताना शुद्धानामाहारादीनामेकान्तदे शाना वा ॥ C8 विविक्ताना कालदेशाना वा । ❧ — °) S1 K1 B8 (marg) Cp (also cites as in text) दान (for ध्यान) G1 M1 5-7 शान्तिर (for क्षान्तिर)

10 °) Das a4 विषय, Dn1 T2 M6 विषय ❧ Cn प्रतिसंहारो जय । ❧ — °) T1 G2 मितजल्प S1 K1 2 4 Ca मिताशन, B9 6-9 तथासन (B9 'न), G1 8 तथाशन, G2 तथागम, G8 तथा यम (for तथा शम) — °) D1 9 एव (for एष) K2 4 6 V1 B9 6 7 8 (marg) 9 Das a4 Dn1 n4 D8 D2-3 6-8 T G8 6 M1 5 7 (sup lin) प्रवर्तको K4 6 V1 B9 7-9 Das a4 Dn1 n4 D8 D2 8 6-8 G2 6 M1 6 यज्ञो (for धर्मो) — °) K6 B9 7 8 (marg) 9 Das a4 Dn1 n4 D8 D2 8 1 7 8 T G1 8 6 M1 6 7 निवर्तकम्, Cp निवृत्त' (as in text)

11 °) D7 यदा (for यथा) D8 निवर्तते T1 G1 8 6 यदा (G6 'था) निवर्तको धर्मो — °) K6 जायते (for जपतो) — After 11^{ab}, Kumbh. ed ins

514* न जपो न च वै ध्यान नेच्छान द्वेषहर्षणौ ।

पुण्यते नृपशार्दूल सुसवेध हि तत्किक ।

अपमावर्तयन्नित्तं जपन्वै ब्रह्मचारिकम् ।

. तदर्थबुद्ध्या सयाति मनसा जापक परम् ।

यथा सश्रूयते जापो येन वै जापको भवेत् । [5]

सहिताप्रणवेनैव सावित्री च परा मता ।

यदन्यदुचित शुद्ध वेदस्मृत्युपादितम् ।

— Dn1 reads 11^{cd} twice — °) Dn1 (second time) कोपयज्ञो निवर्तकम् — °) Dn1 (second time) अथोक्त K6 Das a4 Dn1 n4 (both times) D8 D2 8 5 7 8 परिवर्तयेत् — °) K4 त्रिविधे, K6 B9 6 7 8 (marg as in text) Das a4 G6 Cnp विरत, K7 Dn1 n4 D2-3 9 T1 Cn निवृत्त; B9 D81 D7 8 T2 G1 8 M6 Cpp द्विविध, M1 त्रिविध; M6 7 निवृत्ति (for त्रिविध) S1 K1 2 आस्थाय (for आसाद्य) — °) K6 अनाश्रम; D8 T G1-3 6 M1 5-7 अनाम (G2 'स्म)य (for 'श्रयम्) ❧ Cp यद्वा व्यक्त सूर्याधिधानम् । अथ्यक्त विषयानालम्बनम् । ❧

12 °) S1 K1 2 4 कुशेषु यो, T1 G1 8 6 कुशद्वय (for कुशोच्चय) T G1 8 6 स्यात् (for सन्) K6 कुशे चवपनिषण्ण सन् (sic) — °) K1 कुश (for कुश) D6 6 कुशोदाय, D7 T G1-3 6 M1 5-7 कुश (D7 शै) स्थली (for कुशै शिखी) K7 D4 कुशहस्तकुशै स्तव' — °) B9 चीरै, Das Dn1 n4 D2 8 6 6 कुशै, Das मीरै, D4 वीरै, D7 चिरै K1 परिवृतास, D6 वृते M6 स्वस्मिन् (for तस्मिन्) — °) T2 G1 छिन्न, G8 छिन्न ❧ Ca मध्ये छन्न, मध्यभागे कटिप्रदेशे कृतकौ पीनादि । ❧

13 °) S1 K1 2 B8 (marg as in text) मनः कुर्याद् (sic), G2 सम कु (for नमस्कु') D6 6 विषयानां नम स्कृत्वा ❧ Ca नमस्कुर्वादिति पाठे तु स्पजेद्दृष्ट इति लोकोक्ति । ❧ — °) S1 (by corr) K2 4 नैव, Ca न नु (for न च) — °) D7 स्वाम्यम्, G2 धाव्यम् (for साम्यम्) K4 om (hapl) from घ मनसो up to ध्यानमुपा (in 15^a) K6 V1 B9 6-9 Das a4 Dn1 n4 D8 D2 8 6-8 T2 G8 6 मनसा ❧ Cn साम्य जीव ब्रह्मणोरैक्यम् । ❧ — °) D6 दधे, T1 G1 8 6 M1 5-7 दधेत्

तद्विया ध्यायति ब्रह्म जपन्वै संहितां हिताम् ।
 संन्यस्यत्यथ वा ता वै समाधौ पर्यवस्थितः ॥ १४
 ध्यानमुत्पादयत्यत्र संहिताबलसंश्रयात् ।
 शुद्धात्मा तपसा दान्तो निवृत्तद्वेषकामवान् ॥ १५
 अरागमोहो निर्द्वन्द्वो न शोचति न सज्जते ।
 न कर्ताकरणीयानां न कार्याणामिति स्थितिः ॥ १६
 न चाहंकारयोगेन मनः प्रस्थापयेत्कचित् ।

न चात्मग्रहणे युक्तो नावमानी न चाक्रियः ॥ १७
 ध्यानक्रियापरो युक्तो ध्यानवान्ध्याननिश्चयः ।
 ध्याने समाधिमुत्पाद्य तदपि त्यजति क्रमात् ॥ १८
 स वै तस्यामवस्थाया सर्वत्यागकृतः सुखी ।
 निरीहस्त्यजति प्राणान्ब्राह्मीं संश्रयते तनुम् ॥ १९
 अथ वा नेच्छते तत्र ब्रह्मकायनिषेवणम् ।
 उत्क्रामति च मार्गस्थो नैव क्वचन जायते ॥ २०

14 K₁ om 14 (cf v l 13) —^a) Ś₁ K₁ ; तद्वियो, K₇ D₂ ० तद्वै यो, B₀ 7 8 (marg as in text) ० D_{as} द्वितीये (D_{as} य) (for तद्विया) D₆ ० M₁ ६-7 तद्वह (D₀ 'तेजो) ध्यायते यो हि, D₇ 1 G₁-३ ० ब्रह्म स (T₁ च) ध्यायते यो हि —^b) V₁ D₇ T G₁ ३ ० M₁ ६ जपन्वै वेदसंहिता, G₂ न्वै संहिता हिता ॥ C_n संहितां यथायोग्य प्रणवगायत्र्यादिरूपाम् । ॥ —^c) D₇ यो हि, T₁ तर्हि (for ता वै) K₇ D₂ संन्यस्या-यत्र वा तान्वै, D₆ G₂ अथ वा सत्य (G₂ संन्य)संहिता, D₆ अयापि संन्यस्य हि ता, T₂ G₁ ३ ० M₁ ६ १ संन्यस्वेदथ वा यो हि (G₈ ० योगी), M₆ अथ वा सनिपतिता

15 K₄ om up to ध्यानमुत्पा (cf v l 13) —^a) G₂ ध्यानम् (for ध्यानम्) D₇ T G₁ ३ ० M₁ ६-7 ध्यानमुत्पादयत्यत्र (G₈ 'स्त तु, G₆ 'स्त तु) — After 15, Kumbh ed ins

515* अथाभिमतमद्येण प्रणवाद्य जपेष्कृती ।

यस्मिन्नेवामिपतित मनस्त्रय निवेशयेत् ।

समाधौ स हि मन्त्रे तु संहिता वा यथाविधि ।

—^a) D₇ तपसो G₁ शुद्धातो मनसा दातो —^b) Ś₁ K₁ 2 4 कामक (for 'कामवान्) K₇ D₂ ६ निवृत्तो द्वेषकामत, D₈ D₆ 7 T G₁-३ ० 'ताशेषकामवान्

16 —^a) D₇ T₁ G₁ ३ ० अमानमोहो; M₆ अरोप (for अराम) —^b) B₇ D₈ D₈ युज्यते, T₁ M₁ 7 सज्जति (for सज्जते) B₀ 8 (marg as in text) ० D_{as} as D₈ D₆ ० न सज्जति न रज्य (B₀ शोच)ति —^c) K₇ D₆ स (for न) K₆ V₁ B₀ ० 7 8 (marg as in text) D_{n1} n₄ D₈ D₂ ३ ३ न कर्ता कारणाना च —^d) Ś₁ G₁ M₆ नाकार्याणाम्, G₆ स का ॥ C_n नकर्ता भकर्ता भकर्णीयानां निपिद्धाना कार्याणा, न च कार्याणां काम्यादी नाम् ॥ C_n कारणानां कर्मणाम्, कार्याणां फलभोगानाम् ॥ C_p अकरणीयानामिति पाठे निपिद्धानाम् । ॥

17 —^a) M₁ ६ १ दोषेण (for योगेन) —^b) D₇ मन्त्र (for मन) K₇ D₂-० ० मन समधिगच्छति —^c)

K₄ B₆ 7 Das D_{n1} n₄ D₈ D₂ ३ 7 ३ चार्थ, D₂ वा त्म-, T G₁-३ ० M₁ ६-7 चानु (for चात्म-) K₁ युक्तो, D_{as} मुक्तो, D₆ ० शक्ते (for युक्तो) —^a) B₇ damaged D₂ वाक्रिय

18 —^a) B₇ क्रियाध्यानपरो युक्तो —^b) V₁ D₆ ध्यान विद् (for 'वान्) ॥ C_p ध्यानवान् । नित्ययोगे मतुप् (Mahābhāṣya II p 393, line 15) । ध्याननिश्चयो ध्यानेकतान । ॥ —^c) G₂ ध्यान —^d) D₈ त्यजते.

19 —^a) T G₁ ० M₆ चैत् (for वै) G₂ चैतस्याम् (for वै त) —^b) M₁ सर्वत्यागी (for 'त्याग) K₆ B₀ D_{n1} n₄ D₂ ३ C_n सुख ॥ C_n सर्वत्यागकृत निर्भजसमाधिस्तस्य सुख प्रत्यगानन्दम् । ॥ —^c) Ś₁ निरा शस्; K₁ 2 ६ ० V₁ B₀ ०-० Das as D_{n1} n₄ D₈ D₂ ३ ३ ३ G₂ C_n निरिच्छ (B₆ D₈ 'च्छ)स्, D₄ ० निरि हस् G₁ निश्च्य रयजत प्राणान् (810) —^d) K₁ D_{n4} D₄ T₁ ब्राह्मी, G₁ ब्राह्म K₆ 7 V₁ B₀ ०-० Das as D_{n1} n₄ D₂-० ३ ० C_n सविशते (for सश्रयते) ॥ C_p ब्राह्मी तनु चातुर्मुखीम् । कार्यब्रह्मलोक प्राप्नोतीत्यर्थ । यद्वा ह्यैरण्यगर्भो तनु भवान्तरे प्राप्नोति । न तु सद्योमुक्तो भवतीत्यर्थ । ॥ — After 19, Kumbh ed ins

516* निरालम्बो भवेत्सृष्ट्वा मरणाय समाधिमात् ।
 सर्वाल्लोकान्समाक्रम्य क्रमाध्याप्नोति वै परम् ।

20 —^a) K₇ D₆ नैपते; D₂ नेपते, D₇ तिष्ठते (for नेच्छते) —^b) K₇ (before corr) D₈ D₄ ब्रह्मकार्य-, D₇ T₁ G₁ ब्रह्माकार-, G₆ ब्रह्मकाय (for 'काय) D₈ निलेवन, D₈ -निषेवणं, D₆ -निषेणय. ॥ C_n ब्रह्मकायो ब्रह्मस्वरूपसुखम् । ॥ —^c) G₂ उत्क्रामती, M₁ ० समुत्क्रामति (hypermetric) D₆ मार्ग स (for मार्गस्थो) —^d) B₇ damaged D₆ ० न क्षीयति न जायते

21 —^a) B₇ partly damaged K₆ 7 B₀ ० ३ (marg. as in text) ० Das D_{n1} n₄ D₈ D₂ ३ ३ C_n आत्मजुञ्जा

आत्मबुद्धिं समास्थाय शान्तीभूतो निरामयः ।

[अमृतं विरजःशुद्धमात्मानं प्रतिपद्यते ॥ २१

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वेणि एकोननवत्यधिकशततमोऽध्याय ॥ १८९ ॥

१९०

युधिष्ठिर उवाच ।

गतीनामुत्तमा प्राप्तिः कथिता जापकेष्विह ।

एकैवैषा गतिस्तेषामुत यान्त्यपरामपि ॥ १

भीष्म उवाच ।

शृणुष्वहिनो गजजापकानां गतिं विभो ।

यथा गच्छन्ति निरयमनेकं पुरुषर्षभ ॥ २

यथोक्तमेतत्पूर्वं यो नानुतिष्ठति जापकः ।

एकदेशक्रियथात्र निरयं स निगच्छति ॥ ३

अवज्ञानेन कुरुते न तुष्यति न शोचति ।

ईदृशो जापको याति निरयं नात्र संशयः ॥ ४

C 12 7177
B 12 197 4
K 12 195 4

(for 'गुर्दि') D. c आत्मनि ध्यानसाध्याय ॥ Cn
आत्मनुत्तरा तत्रमाशाः कारेण । ॥ १६ — १) ५) K1 ३ ३ V1
प्रज्ञमूर्तो, Ke Dn1 प्राप्तिः, K- प्राप्ते भूतो, Bo c
३ ३ D1 c T G1-३ c M1 ३-३ शीर्षी (T1 'तो' G1 'त')
भूतो D1 निरात्रय, D- 'मय' ४ Cp निरामयोऽत्र
तासांकोर । २ — १) K1 D1 ३ c T G1 ३ c M1 विरजा,
Ca विरज (३५ in text) D1 युधिष्ठि, G1 शुद्धाम्
॥ Cn विरज, रत्नगुणयुक्तं कार्यंमत्प्रभावन्त्वमाधेष्टिकम
मृतम् वदन्त्यन, आत्यन्तिकममृतत्वम् ॥ Cp विरज
त्रिविधविरजस्तेऽमृतत्वम् । यदा विरज इति क्लीबत्विङ्निर्देशोऽ
द्विरजयोऽपिनात्मानम् । ४ — १) G1 (sup lin as in
text) प्रतिपद्यते

Colophon — Sub parcan Ś1 K1 ३ ३ ३ V1
B1 ३-३ D1 ३ ३ D1 ३ ३ D1 ३-३ T G1-३ M1 ३-३
नोक्षधर्म — Adhy name Ś1 K1 ३ ३ c Bo c-३ D1 ३
३ D1 ३ D-३ ३ ३ जापकोपाख्यानः, K1 जापका
ख्यान, V1 आख्यायक, T1 ध्यानविधि, M1 ३ ३ जाप
कस्यापत्ति, M1 जापकोपाख्याने व्यवहृतयन — Adhy
no (figures, words or both) B1 D1 ३ ३ T1 G1
M1 ३-३ 22, D1 ३ ३ D1 ३ ३, D1 ३ ३, T1 G1 ३ ३
— Sloka no D1 ३ ३ D1 ३ ३ D1 ३ ३, D1 ३ ३

190

1 १) K1 D1 ३ यतीनाम् (for गती) Ke V1 B1
D1 ३ ३ ३ उत्तमप्राप्तिः, D1 'मा प्राप्ति', D1 T1
G1 ३ ३ M1 ३ 'माप्राप्ति' — १) Bo जापकेषु; G1 जाप
केषु — १) M1 एकैवैषा K1 रत्नेषाम् (for तेषाम्)

— १) Bo D1 उपयाति (for उत यान्ति) B1 ३ इति
(for अपि)

2 १) B1 (marg as in text) जापकस्य Ś1 K1 ३ ३
विधिं तथा, K1 परा गतिं V1 D1 T G1 ३ ३ M1 ३
गतिं प्रभो — १) D1 पर (before corr या) (for
यथा) Ke ३ V1 Bo c-३ D1 ३ ३ D1 ३ ३ D1 ३ ३
३ ३ निरयाननेकान् K1 नरके, G1 एकैक (for अनेक)
D1 ३ पुरुषर्षभा ॥ Cn निरयम्, अयेन शुभेन हीनम्,
दुःखदशकल्प्यादिन्द्रादिपदमपि ॥ Cs निरय भोगगतिं न मोक्ष
मित्यभिप्राय । ॥

3 १) Ke Bo ३ D1 ३ ३ D1 ३ ३ ३ यथोक्तपूर्वं (for
'कृतेतन्') D1 मृतं (for पूरं) D1 ३ ३ हि (for यो)
— १) K1 D1 ३ ३ नानुतिष्ठति जापका — १) D1 क्रिय
क्षेत्र, D1 क्रियास्तत्र ॥ Cn एकदेशक्रिय इन्द्रियसयम
मात्रम् । ॥ — १) Ke V1 Bo c-३ D1 ३ ३ D1 ३ ३ D1 ३ ३
D1 ३ ३ ३ च गच्छति (for निगं) D1 ३ G1 निरय
सो (D1 यो) धिमच्छति, M1 निरयानि स गच्छति

4 १) K1 ३ Bo c-३ D1 ३ ३ D1 ३ ३ D1 ३ ३ ३ G1
M1 ३ ३ Cp ३ अत्रमानेन, G1 अत्र ज्ञानेन (for अवज्ञां)
— १) D1 प्रीयति, Cp कुष्यति (for तुष्यति) G1
M1 ३ ३ ३ तुष्यति (for शोचति) Ke Bo c ३ ३ (marg
as in text) ३ D1 ३ ३ D1 ३ ३ D1 ३ ३ ३ न प्रीयति
न तुष्यति, K1 D1 ३ न तु तुष्यति शोचति ॥ Cp
न तुष्यतीति पाठे जपादल्पमेवेन्द्रादिपदमासादिवमिति न
तुष्यति । ॥ — १) K1 D1 ३ ३ नरक (for निरय)

5 १) T G1 ३ M1 ३-३ चापि (for चैव) — १)

अहंकारकृतश्चैव सर्वे निरयगामिनः ।
 परावमानी पुरुषो भविता निरयोपगः ॥ ५
 अमिष्यापूर्वकं जप्यं कुरुते यश्च मोहितः ।
 यत्राभिध्यां स कुरुते तं वै निरयमृच्छति ॥ ६
 अथैश्वर्यप्रवृत्तः सञ्जापकस्तत्र रज्यते ।
 स एव निरयस्तस्य नासौ तस्मात्प्रमुच्यते ॥ ७
 रागेण जापको जप्यं कुरुते तत्र मोहितः ।

यत्रास्य रागः पतति तत्र तत्रोपजायते ॥ ८
 दुर्बुद्धिरकृतप्रज्ञश्चले मनसि तिष्ठति ।
 चलामेव गतिं याति निरयं वाधिगच्छति ॥ ९
 अकृतप्रज्ञको बालो मोहं गच्छति जापकः ।
 स मोहाच्चिरयं याति तत्र गत्वानुशोचति ॥ १०
 दृढग्राही करोमीति जप्यं जपति जापकः ।
 न संपूर्णो न वा युक्तो निरयं सोऽधिगच्छति ॥ ११

Ds om (hapl) from निरयगामिन up to भविता (in 5^d) —^{ed}) Gs transp पुरुषो and भविता

6 ^a) Ks (marg) १ Bs Ds1 अमिष्यापूर्वकं; Ds अविद्या; T1 (mf ln) अबुद्ध्या; Gs अपिष्यं (sio) (for अभिध्या) K7 Ds1 Ds ० ० जाप्यं ☞ Ca अभिध्या फलानुष्ठानम् ॥ Cs अभिध्या फलसकल ॥ Cv अभिध्या, अभितो विषयध्यानम् । ☞ —^b) Ś1 K1 २ तत्र, Bs D7 T G1 ३ Ms यस्तु, Da: यस्य (for यश्च) —^c) K1 यत्राभिध्या (sio), M1 ० यत्राभिध्यां Ks Bo १ ३ (marg) Das a4 Dn1 n4 Ds Ds ३ ३ यत्रास्य रागः पतति, Ds १ योत्र (D7 यत्रा) मिथ्या च कुरुते, T1 G1 ३ ० यत्राभिध्याय कुं —^d) Bs अहंति, Bs अच्छति; Gs हृच्छति (for ऋच्छति) Ks V1 Bo १ ३ (marg) Das a4 Dn1 n4 Ds Ds ३ ३ तत्र तत्रोपपद्यते (V1 न गच्छति) K7 Ds ० ० निरयं त नि (Ds स) गच्छति, Ds १ T1 G1 ३ ० स वै निरयमिच्छ (Ds 'महं')ति

7 Ds om (hapl) 7-8 D7 T G1 ३ ० read 7-8 after 11 —^a) K7 अथैश्वर्यं Ks V1 Bo ० १ ३ (marg as in text) Das a4 Dn1 n4 Ds Ds ३ ३ १ प्रवृत्तेषु, T2 G1 M7 प्रसक्तं सन् (for प्रवृत्तं सन्) Ks om सन् —^b) T G1 ३ ० Ms यत्र (for तत्र). K7 Ds ० रज्यते; V1 Bo १ ० रज्यति Ś1 K1 ३ ४ जीवस्तस्य तु रज्यति —^c) Ds2 om 7^c-8^d —^e) M7 तत्र (for तस्य) —^d) K7 प्रवर्तते, D4 प्रमुच्यते (for 'च्यते)

8 Ds2 Ds om 8 (of v 1 7) For the sequence in D7 T G1 ३ ०, of v 1 7 —^a) Ś1 K1 ३ ४ रागेण Ds जापका Dn1 Ds G2 जाप्यं —^b) V1 T G1 ३ ० M1 ६-१ यश्च; Bs यदि; Gs यस्तु (for यत्र) —^c) Gs तत्र (for यत्र) T2 पतितं (for पतति) —^d) Ks V1 Bo ०-० Das a4 Dn1 n4 Ds1 Ds ३ १ Gs [उ]पपद्यते (for 'जायते)

9 ^b) M1 ० १ स्यूते (for चले) —^c) Das om 9^{ed}

—^a) D7 G1 ३ ० फलस्यापचितिं याति ☞ Ca चलां निकटपाताम् । ☞ —^d) K1 T1 G1 ३ ० चाधिगच्छति, Ks Bo ०-० Das Dn1 n4 Ds Ds G2 M7 वा नियं; K7 Ds चाभिगं; V1 चापि यं, Ds T2 वाधियं; Ds चाभियं, Ds चाधियं; Ds चाभिगं, M1 ० वा निगं (for वाधिगं) D7 निरयश्चानियच्छति

10 ^b) Ś1 K1 ३ ४ Bs बालक, Ds जापका (for जापक) —^c) K7 Ds ० om (hapl) 10^c-11^b —^e) Ks ० समोहान्; Bs (marg) Ds स मोहं —^d) T2 G1 M1 १ यत्र (for तत्र) Ś1 K1 ३ G1 न (for [अ] तु)

11 For the sequence in D7 T G1 ३ ०, of v 1 7 K7 Ds ० om 11^{ab} (of v 1. 10) —^b) Ks ० B7 Das Dn1 n4 Ds2 Ds ३ १ ३ T G1 ३ जाप्यं, Gs जप्यं Ds1 मानव (for जापक) —^c) T G1-३ ० M1 ६-१ स पूर्णो (for संपूर्णो) Ks Bo १ ३ Das a4 Dn1 n4 Ds ३ ३ सयुक्तो; K7 V1 Bs (marg) Ds ० ० M1 ६ ० चायुक्तो (for वा युं) —^d) Ds2 सा (for सो) Ks Bo ०-० Das a4 Dn1 n4 Ds Ds ३ ३ [S]नु (for सधि)

12 D7 T G1 ३ ० om the ref —^a) Ks ० Bo ० १ ३ (marg) Das Dn1 n4 Ds ३ ३ Cn अनिवृत्त (for 'मित्त) Bo ० यच्च, Das यत्र (for यत्तद्) ☞ Cn अनिवृत्तम् स्वाभाविकम् । अनागन्तुकत्वात् । अनिमित्तमिति पाठे स एवार्थः । ☞ —^b) T2 स्थितं, M7 हित (for स्थितम्) ☞ Ca अव्यक्तम्, असदाद्यनालोचितत्वाद् व्यक्तम् ॥ Cp ब्रह्मणि उपनिषदि स्थितं निर्णीतम् ॥ ☞ —^c) Ks V1 Bo ०-० Dn1 n4 Ds Ds ३ ३ १ ३ T G1 ३ ० M1 ६-१ Cp तद्भूतो, K7 Ds ० ० Gs संभूतो; Das a4 उद्भूतो (for सद्भूतो) Gs जापक K7 Ds ० तस्मात्; Ds T2 Gs (also as in text) ० M7 तत्र (for कस्मात्) ☞ Cp सद्भूतं सर्वरूपापन्न । ☞ —^d) Ks ० १ V1

युधिष्ठिर उवाच ।

अनिमित्तं परं यत्तदव्यक्तं ब्रह्मणि स्थितम् ।

सद्भूतो जापकः कस्मात्स शरीरमथाविशेत् ॥ १२

भीष्म उवाच ।

दुष्प्रज्ञानेन निरया बहवः समुदाहृताः ।

प्रशस्तं जापकत्वं च दोषाश्चैते तदात्मकाः ॥ १३

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९० ॥

१९१

युधिष्ठिर उवाच ।

कीदृशो जापको याति निरयं वर्णयस्व मे ।

कौतूहलं हि मे जातं तद्भवान्वक्तुमर्हति ॥ १

भीष्म उवाच ।

धर्मस्याशः प्रवृत्तोऽसि धर्मिष्ठोऽसि स्वभावतः ।

धर्ममूलाश्रयं वाक्यं शृणुष्ववाहितोऽनघ ॥ २

अमूनि यानि स्थानानि देवानां परमात्मनाम् ।

नानासंस्थानवर्णानि नानारूपफलानि च ॥ ३

दिव्यानि कामचारीणि विमानानि सभास्तथा ।

आक्रीडा विविधा राजन्पद्मिन्यश्चामलोदकाः ॥ ४

चतुर्णां लोकपालानां शुक्रस्याथ बृहस्पतेः ।

मरुतां विश्वदेवानां साध्यानामश्विनोरपि ॥ ५

C. 12. 7191
E. 12. 198 5
K. 12. 196 5

Bo 7-9 Dn1 a1 Dn1 n1 Ds D2-9 T1 G1 2 M1 5 6
इह (for अथ) B5 T2 G2 6 M1 शरीरमित्त्व (B5 'मपि,
M1 'मिह) चाविशेत्

13 D1 T G1 2 6 om the ref —^a) Ś1 K1 2 4
B2 D2 C2 निष्प्रज्ञा (K1 जा)नेन, K7 D5 D1 9 G2
M1 5 7 (marg as in text) दुष्प्रस्थानेन —^b) K1
समुदाहृता, D5 (sup lin as in text) हृता, T2
इत —^c) B1 प्रदास्त G1 प्रदास्तजापक चैव —^d)
M1 [ए]त् (for [ए]त्ते) D2 a1 D21 तदात्मक, T2
तयारमका, M1 (sup lin) तदाश्रया

Colophon — Sub-parvan Ś1 K1 2 4 6 7 Bo
6-9 D2 a1 Dn1 n1 Ds D2-9 T G1-2 6 M1 5-7 मोक्ष
धर्म — Adhy name Ś1 K1 2 4 6 7 V1 Bo 6-9 Dn1
Ds D2-9 5 6 जापकोपाख्यान, T2 जापकदोषकथन, M1 6
जापकोपाख्याने जापकदोषोपदेश; M5 जापकानां निरय
कथन, M7 जापकदोषोपदेश — Adhy no (figures,
words or both) B1 Dn1 D2 D7 8 T1 G2 6 M1 5 6
23, Dn1 24, D21 13, D2 22, G2 37 — Śloka
no D2 a1 Dn1 n1 13, D2 11

191

1 T1 om. the ref —^a) K5 V1 Bo 6 7 8 (marg) 9
Dn1 n1 Ds D2 2 5 6 8 T2 G2 2 6 M1 5-7 कीदृशं

(for 'ज्ञो) K5 V1 Bo 6-8 D2 a1 Dn1 n1 Ds
D2 2 5 6 8 M5 निरय, B5 D5 नरक (for जापको)
D21 याति —^b) K5 V1 Bo 6-9 D2 a1 Dn1 n1
Ds D2 2 5 6 M5 जापको, D1 6 G2 M1 6 7 नरक (for
निरय) —^c) D1 T1 G1 2 6 कुतूहल (for कौतू)
K5 V1 Bo 7-9 D2 a1 Dn1 n1 Ds D2 2 5 8 राजन्मे;
K7 मे ब्रह्मस्, B5 D4-6 मे राजस् (for मे जात)
—^d) K5 D2 D5 T1 अर्हति (for 'त्ति)

2 ^a) K5 V1 Bo 6-9 D2 a1 Dn1 n1 Ds D2 2 5
7 8 G2 6 धर्मस्याश; D5 'स्याशात्, G1 'स्याश (for
'स्यांश) D5 प्रवृत्तश्च (for प्रवृत्तोऽसि) —^b) D1 T
G2 6 धर्मज्ञो (for धर्मिष्ठो) K7 D4 6 9 च (for
5 सि) —^d) G2 6 शृणु च (for शृणुष्व) Ś1 K1
2 4 B5 (marg) D5 6 मम (for 5नघ)

3 ^a) K4 अमूनि स्थानि यानानि (sic) —^b) D1 T
G1 2 6 देवानाममरा (T2 'ला)त्मनां —^c) D5 स्थानानि
(for सस्थान)

4 ^a) B5 D5 कामरूपाणि; Dn1 'कारीणि, G1 2
चारीणि (for चारीणि) —^d) K5 7 Bo 6 7 8 (marg
as in text) 9 D2 a1 Dn1 n1 Ds D2 2 5 6 8 9 पक्षि-
न्यश्चैव कांचना

5 ^a) ॐ Cp चतुर्णामिन्द्रयमवरुणकुबेराणाम् । ॐ
—^b) K1 शक्रस्य (for शु) —^c) Dn1 D21 D5

रुद्रादित्यवसनां च तथान्येषां दिवौकसाम् ।
एते वै निरयास्तात स्थानस्य परमात्मनः ॥ ६
अभयं चानिमित्तं च न च क्लेशभयावृतम् ।
द्वाभ्यां मुक्तं त्रिभिर्मुक्तमष्टाभिस्त्रिभिरेव च ॥ ७
चतुर्लक्षणवर्जं तु चतुष्कारणवर्जितम् ।
अप्रहर्षमनानन्दमशोकं विगतक्लमम् ॥ ८

कालः संपच्यते तत्र न कालस्तत्र वै प्रभूः ।
स कालस्य प्रभू राजन्स्वर्गस्यापि तथेश्वरः ॥ ९
आत्मकेवलतां प्राप्तस्तत्र गत्वा न शोचति ।
ईदृशं परमं स्थानं निरयास्ते च तादृशाः ॥ १०
एते ते निरयाः प्रोक्ताः सर्वे एव यथातथम् ।
तस्य स्थानवरस्येह सर्वे निरयसंज्ञिताः ॥ ११

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि एकनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९१ ॥

विश्वेदेवानां (for विश्वदे). —^a) D₁ T G₁ ३.० तथा
(for अपि)

6 ^a) D₃ ५५ चद्रादित्य (for रुद्रा) T₂ रुद्रा
दित्यावसानां च —^a) D₀ निरयात्मन (for परमा)

7 ^a) D₈ T₁ G₂ ० M₆ C₈ अभय; G₁ अवय, M₀
नभय (for अभय). D₇ वा (for the first च)
ॐ C₈ यत्र प्रविष्टानां भव ससारो न विद्यते तदभवम् ।
तत्र हेतुमाह । अनिमित्तं ससारकारणरहितम् । ॐ —^b)
K₃ ० B₇ D₃ D₁ ५५ D₂ ० ० ३ न तत्, D₃
laouna, D₁ तव (for न च) K₃ ० B₀ ०-० D₃ ५५
D₁ ५५ D₈ D₂ ० ० ३ Cpp समावृत्त, M₅ -जरावृत्त
(for मया) ॐ Cp क्लेशा अविद्यादिपञ्चकरूपा । ॐ
—^a) K₇ (before corr as in text) B₀ ० D₃ D₁
D₀ M₁ ० ७ युक्त, T₂ M₅ मुक्तस्, G₁-३ ० उक्त (for
मुक्त) K₇ B₀ ० ० ३ D₃ D₁ D₄ ० ० G₂ ० M₁ ० ७
युक्तम्, C₁ युक्तम् (as in text) —^a) K₇ D₁ ०
वा (for च) D₃ युक्तमष्टाभिरेव च

8 ^a) D₁ चतुर्लक्षण (for 'ण) Ś₁ K₁ २ D₇ T₁
G₁ M₁ ० ७ वर्ज्यं (for -वर्जं) Ś₁ K₁ २ ७ D₄ ० G₂
M₁ ० तच्; D₃ D₇ १ G₁ ३ ० M₅ ७ च (for तु)
—^a) D₃ अमानदम्, M₇ (sup lin as in text) अना
द्यत (for 'नन्दम्) D₇ T G₁ ३ ० M₅ अप्रतर्क्यं (T₂ M₅
'कर्ष'मनाद्यतम् (M₅ 'नद्) ॐ Ca p ३ हर्षो यादृश्वि
पयसमुत्थ, आन्तर आनन्द । ॐ —^a) M₅ ७ विशोक
(for अ) V₁ B₀-० विगतञ्चर (for 'क्लमम्) ॐ C₁
शोक आन्तर दुःखम्, क्लमो यादृश्वि दुःखम् ॥ C₀ विशोके
मानसपीडारहितम् । विगतक्लम कायक्लेशरहितम् । ॐ

9 ^a) V₁ B₀ ० D₃ ५५ D₁ ० ० G₂ M₀ काल (for
काल) Ś₁ K₁ २ ५ सन्मृष्यते; K₀ D₁ ५५ D₈
D₂ ३ ३ सपच्यते; B₇ स पच्यते, B₈ D₃ ५५ D₄ ० ०

M₀ स पच्यते, D₇ T₂ G₈ ० M₁ ५ स पच्यते, M₇
सपच्यते, C_v सवहते (for सपच्यते) —^b) D₇ T₁
G₈ ० तस्य (for तत्र) K₀ D₃ D₁ ५५ D₈ D₂ ३ ३
० ३ कालस्तत्र न वै प्रभू —^a) Ś₁ K₁ २ सकलस्य
(for स कालस्य) B₈ (marg as in text) प्रभू (for
प्रभू) —^a) K₁ स्वर्गस्यापि; K₇ D₇ T G₁ ३ M₁
५-७ सर्वस्यापि, D₁ ० सर्ग, G₈ ० सर्वव्यापी (for स्वर्ग
स्यापि) — After 9, Kumbh ed C_v ins

517* एतद्वै ब्रह्मण स्थान जापकस्य महात्मन ।
तत्रस्थ परमात्मान ध्यायन्वै सुसमाहित ।
हिरण्यगर्भेसायुज्य प्राप्नुयाद्वा नृपोत्तम ।

[(L. 3) Kumbh. ed. हिरण्यगर्भे]

10 ^a) K₀ D₃ D₁ D₈ D₂ ३ ३ ० ३ T G₁ ३ ०
M₁ ५ ७ आत्मा (for आत्म) ॐ C₈ आत्मकेवलतां
प्रकृतिसपर्करादित्यम् । ॐ —^a) K₁ ईदृशो G₁ ३ ० परम
(for परम) —^a) K₇ तस्य, D₄-० ० तत्र (for
ते च) K₇ तादृश, B₀ यादृश

11 ^a) K₇ V₁ B₀-० D₃ ५५ D₁ ० ७ T G₁ ३ ०
M₁ ५ ७ (sup lin as in text) वै (for ते) —^b)
V₁ B₀-० यथाक्रम, D₃ यथा तथा (for यथातथम्).
—^a) (G₁ स्थानपरस्य, G₂ स्थान पुरस्य. —^a) K₁ D₀
सञ्ज्ञता (D₀ 'वा), D₃ D₁ -सञ्ज्ञित

Colophon — Sub-parvan Ś₁ K₁ २.५ ० ७ B₀ ०-०
D₃ ५५ D₁ ५५ D₈ D₂-० ७ T G₁-३ ० M₁ ५-७ मोक्षधर्म
— Adhy name Ś₁ K₁ २.५ ० ७ V₁ B₀ ०-० D₃ ५५
D₁ ५५ D₈ D₂-० ३ ३ जापकोपाख्यान, T₂ जापकनिरय-
गमने; M₁ ५ ७ जापकोपाख्याने ईश्वरप्रदोसा — Adhy.
no (figures, words or both) B₇ D₃ D₂ D₇ T₁
G₁ ३ ० M₁ ५-७ २५, D₁ २५, D₂ ३ २३, T₂ G₂
३८. — Śloka no D₃ D₁ ५५ D₈ ११.

१९२

युधिष्ठिर उवाच ।

कालमृत्युयमानां च ब्राह्मणस्य च सत्तम ।

विवादो व्याहृतः पूर्वं तद्भवान्वक्तुमर्हति ॥ १

भीष्म उवाच ।

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।

इक्ष्वाकोः सूर्यपुत्रस्य यद्दृत्तं ब्राह्मणस्य च ॥ २

कालस्य मृत्योश्च तथा यद्दृत्तं तन्निबोध मे ।

यथा स तेषां संवादो यस्मिन्स्थानेऽपि चाभवत् ॥ ३

ब्राह्मणो जापकः कश्चिद्धर्मवृत्तो महायशाः ।

पडङ्गविन्महाप्राज्ञः पैप्पलादिः स कौशिकः ॥ ४

तस्यापरोक्षं विज्ञानं पडङ्गेषु तथैव च ।

वेदेषु चैव निष्णातो हिमयत्पादसंश्रयः ॥ ५

सोऽन्त्यं ब्राह्मं तपस्तेपे संहितां संयतो जपन् ।

तस्य वर्षसहस्रं तु नियमेन तथा गतम् ॥ ६

स देव्या दर्शितः साक्षात्प्रीतास्मीति तदा किल ।

जप्यमावर्तयंस्तूष्णीं न च तां किञ्चिदब्रवीत् ॥ ७

तस्यानुकम्पया देवी प्रीता समभवत्तदा ।

वेदमाता ततस्तस्य तज्जप्यं समपूजयत् ॥ ८

C. 12 7205
B 12. 192 8
K 12. 197 8

192

1 *) Ke 7 V1 Bo 6-9 D33 as Dn1 n1 Ds D2-9
T G1-3 6 M1 5-7 ते (for च) —^b) Ke 7 V1 Bo
6-9 D33 as Dn1 n1 Ds D2 3 8 इक्ष्वाकोर्मातृगम्य च
—^c) D1 T1 G1 3 6 मयादो (for वि) D2 damaged
from व्याहृत up to न्वक्तु T2 G1 व्याहृत (for 'त')
—^d) M1 तं (for तद्) K1 D1 6 G1 इहंमि (for
'ति)

2 *) D1 सूर्यवंश्यस्य (for 'पुत्रस्य) —^d) K1 ब्रह्म
पत्न्य

3 *) B2 यथा (for तथा) D2 विवादो व्याहृतश्च
यथा (hypermetric), M6 तथा कालस्य मृत्योश्च —^b)
K1 निबोधमे (for 'ध मे) —^c) K1 D1-6 6 च
(for म) —^d) D1 वा (for सपि) Ś1 K2 D31
वा (for च) V1 च भारत, D1 [अ]पि भवेत् (for
चाभवत्) K1 G2 यस्मिन्स्थाने पिताभवत् (sic)
— After 3, Kumbh ed 109

518* येनैव कारणेनात्र धर्मवादममन्वित ।

4 *) D. ब्रह्मणोः G1 ब्राह्मणे (for 'णो) —^b)
D1 धर्मवृत्तो (for 'वृत्तो) K1 महायश, D1 T G1
3 6 'तथा —^c) B2 9 महामज्ज (for 'प्राज्ञ) —^d)
Ś1 K1 3 4 पैप(Ke पिप्प)लादिक, D1 9 वे(D2 पै)
पलादि म, D2 पैपलादि म; D1 T2 G1 3 6 पैप
(G1 'पि)लाद म (for 'लादि म) G2 काशिक (for
को) ॥ C5 शास्त्रया पैपलादि, गोत्रत कौशिक ॥
Cp 8 पिप्पलादस्यापार्थ पैपलादि, कौशिको गोत्रेण (C5

कौशिक विश्वामित्रगोत्र) । ॥

5 *) D33 [अ]परोक्ष (for 'रोक्ष) —^b) K7 D1
7 9 T G1-3 6 M1 7 पदस्वगेषु (for पडङ्गेषु) Ke V1
Bo 6-9 D33 as Dn1 n1 Ds D2 3 8 चभूव ह (for
तंत्र च) —^c) D33 देवेषु (for वेदेषु) —^d) D5
सञ्चित, D6 ससूत (for सश्रय)

6 *) Ś1 K1 3 4 सत्य, K6 सोम, K7 सात्य,
Dn1 n1 D2 3 Cn सोय, D33 D5 3 सोम्य, D1
सोध्य, D1 T G1-3 6 M1 5-7 सोय, Cp सोऽन्त्य (as
in text) Ś1 ब्राह्म, K1 ब्रह्मस; K2 व्रतम्,
K7 7 D1 6 6 G2 ब्रह्म, D. ब्राह्म (for ब्राह्म) ॥ Cn
मोय, वाशोऽर्थज्ञान, तेन मह सोमम् । ॥ —^b) Ś1 K1
3 4 मञ्चितो, V1 D5 T2 सहितो, M7 सहितो (for
मयतो) G6 [s]जपत् (for जपन्) — K7 om 6^a-8^d

7 K7 om 7 (of v 1 6) —^a) ॥ Cn दर्शित
द्वंनेन अनुगृहीत । ॥ —^b) K6 प्रीत्या (for प्रीता)
B2 7 9 D33 तथा (for तदा) —^c) D5 जाप्यम् (for
जप्यम्) D1 T2 G1 3 6 जावर्तयत् (for 'तयस्)
—^d) K1 6 V1 Bo 6-9 D33 as Dn1 n1 Ds D2 3 5
7 8 T G1-3 6 M1 5-7 स (for च) G1 तं (for त)

8 K7 om 8 (of v 1 6) —^a) K1 वस्य (for
तस्य) —^c) D5 देव (for वेद). C5 सावित्री वेद
माताम्य —^d) D1-9 9 तज्जाप्य D1 T G1 3 6 जप्य
समभिपूजयत् — After 8, Kumbh ed Cv 108

519* चतुर्भिरक्षरैर्युक्ता सोमपानेऽक्षराष्टका ।

जगद्धीजसमायुक्ता चतुर्विंशाक्षराष्टिका ।

समाप्तजप्यस्तूत्याय शिरसा पादयोस्तथा ।
पपात देव्या धर्मात्मा वचनं चेदमब्रवीत् ॥ ९
दिष्ट्या देवि प्रसन्ना त्वं दर्शनं चागता मम ।
यदि वापि प्रसन्नासि जप्ये मे रमतां मनः ॥ १०

सावित्र्युवाच ।

किं प्रार्थयसि विप्रर्षे किं चेष्टं करवाणि ते ।
प्रब्रूहि जपतां श्रेष्ठ सर्वं तत्ते भविष्यति ॥ ११

भीष्म उवाच ।

इत्युक्तः स तदा देव्या विप्रः प्रोवाच धर्मवित् ।
जप्यं प्रति ममेच्छेयं वर्धत्विति पुनः पुनः ॥ १२

मनसश्च समाधिर्मे वर्धेताहरहः शुभे ।
तत्तथेति ततो देवी मधुरं प्रत्यभापत ॥ १३
इदं चैवापरं प्राह देवी तत्प्रियकाम्यया ।
निरयं नैव यातासि यत्र याता द्विजर्षमाः ॥ १४
यास्यसि ब्रह्मणः स्थानमनिमित्तमनिन्दितम् ।
साधये भविता चैतद्यच्चयाहमिहार्थिता ॥ १५
नियतो जप चैकाग्रो धर्मस्त्वां समुपैष्यति ।
कालो मृत्युर्यमश्चैव समायास्यन्ति तेऽन्तिकम् ।
भविता च विवादोऽत्र तव तेषां च धर्मतः ॥ १६
एवमुक्त्वा भगवती जगाम भवनं स्वकम् ।

9 ^a) K₂ समाप्त, D_{n1} D₆ 7 T G₁₋₃ 6 M₁ 6 7 समाप्त्य (for 'स') K₁ 2 D₇ T G₁₋₃ 6 M₁ 6 7 जप्य, D₆ -जाप्य (for जप्यस्) K₁ 2 उत्थाय, D₆ स्तुत्वा च (for तूत्याय). — ^b) K₆ 1 Bo 8 Da₃ a1 D_{n1} n₄ D_{n1} D₂₋₄ 6 8 9 T₂ M₁ 5-7 तदा (for तथा). — ^d) K₂ वदन (for वचनं)

10 ^a) G₂ इष्टा (for दिष्ट्या) Da₄ च (for स्व) — ^b) G₂ च गता (for चागता). D₇ T G₁₋₃ 6 M₁ 5-7 [अ]सि मे (for मम) — ^c) K₆ V₁ Bo Da₃ D_{n1} D₈ D₂ 8 8 8 M₁ 5 6 चापि; D₆ त्व मे (for वापि) — ^d) K₇ जाप्ये (for जप्ये) Da₄ ते (for मे) K₁ मम, G₂ मति (for मन) T₂ जप्यमेव सतां मन

11 K₄ reads 11-48 after 65 — ^a) K₇ D₄₋₆ 9 प्रयच्छामि (for प्रार्थयसि) D₇ T G₁ 8 6 विप्र स्व (for विर्षे) — ^b) B₈ 9 Da₁ किं चेष्ट, D₉ (by corr as in text) क चेष्ट — ^d) D₄ तत्ते (for तत्ते)

12 For the sequence in K₄, of v. 1 11 Most MSS om. the ref. — ^a) B₈ तथा, M₁ 6 7 ततो (for तदा) — ^b) K₁ (before corr) विप्र — ^c) D_{n1} जपं (for जप्यं) — ^d) Ś₁ K₁ 2 वर्धत्विति; D₇ T₁ G₁ 8 6 'ते हि; T₂ G₂ M₁ 5-7 'तेति (for 'त्विति)

13 For the sequence in K₄, of v. 1 11 — ^a) B₈₋₉ Da₃ Cp मानसश्च (for म^a) D₇ T₁ G₁ 8 6 तु (for च) — ^b) K₁ वर्धेत; D₆ M₇ वर्धेत (for वर्धेत) D_{n1} मुने (for शुभे) — ^c) K₇ Bo 6-9 D₄ 8 9 T₂ G₁ 2 M₁ त (for तत्) M₆ त तथैवेति सा देवी

14 For the sequence in K₄, of v. 1 11 — ^a) Da₁ G₂ चैव पर, D_{n1} वै चापरं (for चैवापर) — ^c) Da₁ D₈ निरयान्, D₇ G₁ 2 6 M₇ निरये (for 'यं) K₆ V₁ Bo 6-9 Da₃ a1 D_{n1} n₄ D₈ D₂₋₆ 8 G₂ याता स्व, D₄ (als₂) T₂ यातोसि, G₁ यातासि (for यातासि). — ^d) D₆ याति (for याता)

15 For the sequence in K₄, of v. 1 11 — ^a) D₇ T₁ व्रजसि, G₁ यजेद्, G₂ 6 गतासि (for यास्यसि) K₇ B₉ Da₄ D₄ G₂ 6 ब्राह्मण (for ब्र^a) — ^b) K₂ 4 D₄ 6 सन्निमित्तम्, D₆ सन्निमित्तम् (for अनि^a) Ś₁ K₂ Da₁ अनिन्दित (Da₁ 'तां); K₁ अनिर्दिता, D₆ अनामय, D₇ T₁ G₁ अतद्वित, T₂ G₂ 8 6 अनिन्दित (for 'दितम्) — ^c) D₇ T G₁ 8 6 M₆ साधु ते (for साधये) Bo D₆ चैत्र (for चैतद्) — ^d) V₁ Br 8 (marg) 9 Cp [अ]र्चिता; D₇ T₁ G₂ 6 [मा]स्थिता; Cpp [अ]र्चिता (as in text)

16 For the sequence in K₄, of v. 1 11 — ^a) D_{n1} D₄ G₁ चैकाग्रो (for चै^a) — ^b) D_{n1} D₇ G₁ 2 M₁ 6 स्वा (for स्वा) K₇ D₄ 6 9 T₁ G₁₋₃ M₁ 6 6 समुपैष्यति, D₆ वैस्व्यति, D₇ वैद्यति (for 'वैव्यति) — ^c) M₁ 6 7 चैते (for चैत्र) ☞ Cn आयुपरिच्छेदिका देवता काल । प्राणवियोजिका मृत्यु । पुण्यापुण्यफल दायिका यम । ☞ — ^d) Da₁ न (for ते)

17 For the sequence in K₄, of v. 1 11 Before 17, K₆ V₁ Bo 6-9 Da₃ a1 D_{n1} D₈ D₂ 8 8 8 ins भीष्म उवाच — ^a) K₁ भागवती; D₇ (by corr as in text) भगवति — ^d) K₁ 4 Da₃ D_{n1} n₄ D₈ दिव्य (for दिव्य) K₄ 6 7 Bo 8 (marg as in text) Da₃ a1 D_{n1} n₄ D₈ 8 G₂ M₁ तथा (for तदा)

ब्राह्मणोऽपि जपन्नास्ते दिव्यं वर्षशतं तदा ॥ १७
 समाप्ते नियमे तस्मिन्त्रय विप्रस्य धीमतः ।
 साक्षात्प्रीतस्तदा धर्मो दर्शयामास तं द्विजम् ॥ १८
 धर्म उवाच ।
 द्विजाते पश्य मां धर्ममहं त्वा द्रष्टुमागतः ।
 जप्यस्य च फलं यत्ते संप्राप्तं तच्च मे शृणु ॥ १९
 जिता लोकास्त्वया सर्वे ये दिव्या ये च मानुषाः ।
 देवाना निरयान्साधो सर्वानुत्क्रम्य यास्यसि ॥ २०
 प्राणत्यागं कुरु मुने गच्छ लोकान्यथेषितान् ।

त्यक्त्वात्मनः शरीरं च ततो लोकानवाप्स्यसि ॥ २१
 ब्राह्मण उवाच ।
 कृतं लोकैर्हि मे धर्मं गच्छ च त्वं यथासुखम् ।
 बहुदुःखसुखं देहं नोत्सृजेयमहं विभो ॥ २२
 धर्म उवाच ।
 अवश्यं भोः शरीरं ते त्यक्तव्यं मुनिपुंगव ।
 स्वर्गं आरोह्यतां विप्र किं वा ते रोचतेऽनघ ॥ २३
 ब्राह्मण उवाच ।
 न रोचये स्वर्गवासं विना देहादहं विभो ।

C. 12. 7223
 P. 12. 199 25
 K. 12. 107 28

— After 17, K₄ & V₁ Bo ६-९ Das a₁ Dn₁ n₄ Ds
 D₂ s s Kumbh ed ins

520* सदा दान्तो जितक्रोधं सत्यसधोऽनसूयकं ।

18 For the sequence in K₄, of v 1 11 —^a)
 D₃ समाप्ते (for हे) M₇ नियते (for 'मे) —^b)
 G₂ तथा (for अथ) G₁ विप्र म (for विप्रस्य) —^c)
 T₁ प्रियम् (for प्रीतस्) K₇ D₁₋₂ & M₁ ६-१ ततो;
 D₁ D₇ T₁ G₁ s ६ तथा (for तदा) —^d) K₁ मर्ष-
 यामाम (for दर्श)

19 For the sequence in K₄, of v 1 11 T₂
 G₂ om the ref , V₁ reads it on the marg —^a)
 D₁ तां (for मा) —^b) B₉ त्वामह (by transp),
 D₇ T₁ G₁ s सह त्वा —^c) K₆ G₁ M₅ ६ जपस्य, D₂
 जपेन (for जप्यस्य) K₄ & V₁ Bo ६-९ Das a₁ Dn₁
 n₄ Ds D₂ s १ s T G₁₋₃ ६ M₁ ६-१ [अ]स्य (for च)
 K₄ & Bo ६-९ Das Dn₁ n₄ Ds₁ D₂ s s यत्तत्, B₉
 यत्तु, D₁ यत् (for यत्ते) —^d) D₃ सप्राप्य
 D₃ D₆ तव, T₁ तम (for सद्य)

20 For the sequence in K₄, of v 1 11 —^a)
 K₁ जिता, G₁ lacuna (for जिता) D₇ T₁ G₁ s ६
 जिता (for त्वया) G₁ स्वर्गे (for सर्वे) —^b) Ś₁
 (sup lin as in text) K₁ D₂ त्रिनयात् (D₂ 'न्),
 K₁ & V₁ Bo ६-९ Das a₁ Dn₁ n₄ Ds D₂ ६-९ T₁
 G₁₋₃ ६ M₁ ६-१ निलयान् (D₁ 'वात्) (for निर') D₆
 सद्य (for साधो) —^d) Ś₁ K₁ s M₁ उत्क्राम्य

21 For the sequence in K₄, of v 1 11 —^a)
 K₇ D₁ ६ ६ त्यज्य (for त्यक्त्वा) D₁ M₇ [आ]त्मान

22 For the sequence in K₄, of v. 1 11 —^a)
 K₄ & V₁ Bo ६-९ Das D₂ D₂ s ६ ६ किं नु; D₁ Dn₁

किं तु, Dn₁ किं च (for कृत) D₇ T₁ G₁ s ६ लोकेन;
 M₁ लोके हि (for लोकैर्हि) —^b) K₆ & V₁ Bo ६-९
 Das a₁ Dn₁ n₄ Ds D₂ s s ६ ६ त्व च (by transp),
 D₁ ६ तत्त्व —^c) B₉ दुःख (for दुःख) D₇ T
 G₁₋₃ ६ सह (for सुखं) Bo देहान् (for देह) —^d)
 K₂ प्रभो (for विभो) — After 22, M₁ reads 24^{cd}
 for the first time, repeating it in its proper place,
 while Kumbh ed ins after 22

521* अचल ते मन कृत्वा त्यज देह महामते ।

अनेन किं ते सयोगं कथं मोहं गमिष्यसि ।

23 For the sequence in K₄, of v 1 11 G₁
 om the ref G₂ यम (for धर्म) —^a) B₉ om ते
 —^b) D₁ पुगव —^c) K₄ & V₁ Bo ६-९ Das a₁
 Dn₁ n₄ Ds D₂₋₉ T₂ G₂ स्वर्गम् K₄ B₉ आरोहतां,
 K₆ B₉ १-९ Das a₁ Dn₁ n₄ Ds D₂ s s आरोह भो;
 K₇ V₁ D₁₋₇ & T G₁₋₃ ६ M₁ ६-१ आरुह्यतां (for आरोह)
 D₁ विप्र, D₇ देव —^d) Das Dn₁ n₄ वै (for
 ते) G₁ किं वा देहेन तेनघ

24 For the sequence in K₄, of v 1 11 —^a)
 G₁ om न D₄ रोचत (for रोचये) —^b) K₆ & V₁
 Bo ६-९ Das a₁ Dn₁ n₄ Ds D₂₋₆ s G₁ s M₁ १ देहम्
 (for देहाद्) D₆ अथ (for अह) M₅ प्रभो (for
 विभो) — M₁ reads 24^{cd} for the first time after 22
 —^d) ☞ Ca विनात्मनेत्यात्मशब्दो देहवचन ॥ C₅
 आत्मना शरीरेण । ☞

25 For the sequence in K₄, of v 1 11 —^a)
 K₁ अहं (for अल) D₆ अल हि धर्मं कृत्वा वै, G₂
 असदेहमना कृत्वा —^d) K₁ शोचति, B₉ 'ते (for
 'सि)

गच्छ धर्मं न मे श्रद्धा स्वर्गं गन्तुं विनात्मना ॥ २४
धर्म उवाच ।

अलं देहे मनः कृत्वा त्यक्त्वा देहं सुखी भव ।

गच्छ लोकांनरजसो यत्र गत्वा न शोचसि ॥ २५

ब्राह्मण उवाच ।

रमे जपन्महाभाग कृतं लोकैः सनातनैः ।

सशरीरेण गन्तव्यो मया स्वर्गो न वा विभो ॥ २६

धर्म उवाच ।

यदि त्वं नेच्छसि त्यक्तुं शरीरं पश्य वै द्विज ।

एव कालत्तया मृत्युर्यमत्र त्वाष्टुपागताः ॥ २७

भीष्म उवाच ।

अथ वैवस्वतः कालो मृत्युश्च त्रितयं विभो ।

ब्राह्मणं तं महाभागमृपागम्प्रेदमनु ॥ २८

तपसोऽस्य सुतप्तस्य तथा सुचरितस्य च ।

फलप्राप्तिस्तत्र श्रेष्ठा यमोऽहं त्वाष्टुपशुवे ॥ २९

यथावदस्य जप्यस्य फलं प्राप्तस्त्यमुत्तमम् ।

कालस्ते स्वर्गमारोढुं कालोऽहं त्वाष्टुपागतः ॥ ३०

मृत्युं मा विद्धि धर्मज्ञ रूपिणं स्वयमागतम् ।

26 For the sequence in K₄, of v 1 11 —^a)
Ś1 K₁ 2 4 V₁ Dn₁ D₁ T₁ G₁ न मे; D₂ रमे (for
रमे) Ś1 जयो; K₁ 2 Dn₁ G₂ जप; D₂ तपन् (for
जपन्) —^b) K₅ Bo 6-9 D₂ D₂ D₂ 8 8 किं तु,
D₂ Dn₁ n₁ किं तु (for कृत). —^c) K₇ D₁ 9 स्व-
(for स) K₅ 7 V₁ Bo 6 7 8 (marg as in text)
D₂ n₁ Dn₁ n₁ D₂ D₂-9 T G₁-3 6 M₁ 6 7 गतस्य (for
'व्यो) —^d) K₅ V₁ Bo 6 7 8 (marg as in text)
D₂ n₁ Dn₁ n₁ D₂ D₂ 8 8 G₁ 8 6 M₁ 6 7 स्वर्गं न,
K₇ स्वर्गे; D₂ स्वर्गे न (for स्वर्गे न) K₄ हि, D₁
T G₁ 8 6 M₅ चेद् (for वा). D₁ विभो, T₂ प्रभो
G₂ मया स्वर्गं तदा विभो — After 26, Kumbh ed
1n8

522* एव ते कार्यसमीतिर्वर्तते मुनिसत्तम ।

27 For the sequence in K₄, of v 1 11 —^a)
D₁ G₁ यदिच्छन् (for यदि त्व) K₅ V₁ Bo 6-9 D₂
n₁ Dn₁ n₁ D₂ D₂ 8 8 नेच्छसे (for 'सि) Ś1 K₁
2 4 यदि स्वमिच्छसि किं तु —^c) D₁ T₁ G₁ 8 6 च वै
(for तथा) —^d) G₂ चायम् (for च त्वाम्) K₂ 4
D₂ D₁ T₁ G₁ 8 6 उपागत (for 'गता)

28 For the sequence in K₄, of v 1 11 —^b)
T₁ G₁ यमश् (for मृत्युश्) —^c) G₂ तु (for त)
—^d) K₄ V₁ Bo 6-9 D₂ n₁ Dn₁ n₁ D₂ D₂ 8 7 8
T G₁-3 6 M₁ 6 7 उपागम्य, K₇ D₁-6 9 क्षमि* (for
उपा*) V₁ B₂ (marg) D₂ 7 T G₁ 8 6 M₁ 6-7 क्षम
चीत् (for मनुवन्)

29 For the sequence in K₄, of v 1 11 Before
29, MSS ins यम उवाच V₁ reads 29-31 on
marg —^a) K₁ G₁ तपसो; D₂ तपसो. K₇ om
(hapl.) सुतप्तस्य. —^c) D₁ T G₁ 8 6 स्वर्गे (for

फल्) K₄ 6 D₂ 7 T₁ G₁-3 6 त्व श्रेष्ठ; K₇ त्वाष्टु
(for त्व श्रेष्ठा) —^d) K₁ यामोह, D₂ n₁ यामह
(for यमोऽह) K₁ om (hapl) from त्वा up to
कालोऽह (in 30^d) D₂ उपशुव, D₂ उपागता;
M₁ उपशुवेत् (for 'शुवे). ❧ C₅ उपशुवे उपवद्य
शुवे । ❧

30 For the sequence in K₄, of v 1 11 Before
30, MSS ins काल उवाच K₁ om up to कालोऽह (cf
v 1 29) V₁ reads 30 on marg 30^b is damaged
in K₇ —^a) K₂ यथा वदस्य, D₂ D₂ यथा वेदस्य, G₂
यथावदिह (for 'वदस्य). B₂ (marg as in text) 6 D₂
जापस्य (for जप्यस्य) —^b) D₁ प्राप्तम्, G₁ M₁ प्राप्त
(for प्राप्तम्) K₄ 6 Bo 6-9 D₂ n₁ Dn₁ n₁ D₂ D₂
8 8 T₂ फल प्राप्तमनुत्तम; G₂ फलावाप्तिरनुत्तमा —^d)
K₄ कामो (for कालो) D₁ T G₁ 8 6 M₁ 8-7 त्वाहम्
(for सः त्वाम्) M₁ 8 6 इहागत (for उपा*) D₂
कालोह समुपागत

31 For the sequence in K₄, of v 1 11 Before
31, MSS ins मृत्युरुवाच V₁ reads 31 on marg
—^a) K₇ D₂ D₂ मृत्युर् D₂ विप्रदं (for धर्मज्ञ)
—^c) Ś1 K₁ 2 4 6 V₁ D₂ Dn₁ n₁ D₂ D₂ 8 8 G₁
चोदितो, D₂ नोदितो (for चोदित) —^d) K₁
त्वामितो नेत्त सद्यै (sio)

32 For the sequence in K₄, of v. 1 11 D₂
om 32 V₁ reads the ref on marg —^b) D₁
यमात्मने (for महात्मने) —^c) M₁ 6 वाध; M₁ [s]वि
च (for चाय) —^d) K₁ om कार्य

33 For the sequence in K₄, of v 1 11 D₁ 7
om the ref. —^a) Ś1 K₁ 2 4 स (for च) Ś1 K₁

कालेन चोदितं विप्र त्वामितो नेतुमद्य वै ॥ ३१

ब्राह्मण उवाच ।

स्वागतं सूर्यपुत्राय कालाय च महात्मने ।

मृत्यवे चाथ घर्माय किं कार्यं करवाणि वः ॥ ३२

भीष्म उवाच ।

अर्घ्यं पाद्यं च दत्त्वा स तेभ्यस्तत्र समागमे ।

अन्नवीत्परमप्रीतः स्वशक्त्या किं करोमि वः ॥ ३३

तस्मिन्नेवाथ काले तु तीर्थयात्रामुपागतः ।

इक्ष्वाकुरगमत्तत्र समेता यत्र ते विभो ॥ ३४

सर्वांनेव तु राजपिः संपूज्याभिप्रणम्य च ।

कुशलप्रश्नमकरोत्सर्वेषां राजसत्तमः ॥ ३५

तस्मै सोऽथासनं दत्त्वा पाद्यमर्घ्यं तथैव च ।

अन्नवीद्ब्राह्मणो वाक्यं कृत्वा कुशलसंविदम् ॥ ३६

स्वागतं ते महाराज ब्रूहि यद्यदिहेच्छसि ।

स्वशक्त्या किं करोमीह तद्भवान्प्रब्रवीतु मे ॥ ३७

राजोवाच ।

राजाहं ब्राह्मणश्च त्वं यदि पट्टमसंस्थितः ।

ददामि वसु किञ्चित्ते प्रार्थितं तद्ददस्व मे ॥ ३८

ब्राह्मण उवाच ।

द्विविधा ब्राह्मणा राजन्धर्मश्च द्विविधः स्मृतः ।

प्रवृत्तश्च निवृत्तश्च निवृत्तोऽसि प्रतिग्रहात् ॥ ३९

तेभ्यः प्रयच्छ दानानि ये प्रवृत्ता नराधिप ।

C 12. 7259
B 12. 189 41
K 12 197 46

१ ५ B₂ G₂ ० च, D₅₁ (also as in text) यत्, D₇ T₁
G₁ [अ]य (for स) — °) Ś₁ M₁ परमः; K₁ परमा
(for परम) K₁ प्रीता — After 33, D₇ T₁ G₁
१ ० Kumbh. ed. ins

523* स्वकार्यनिर्भरा यूय परोपद्रवहेतव ।

भवन्तो लोकसामान्या किमर्थं मृत सत्तमा ।

धर्म उवाच ।

वयमप्येवमध्यग्रैर्घातुराज्ञापुरसैः ।

चोदिता धावमाना वै कर्मभागमुद्रता ।

भीष्म उवाच ।

[(L 1) T₂ निर्भया (for निर्भरा) — (L 2) G₁
लोकसामान्य (for 'सामान्या) G₁ om. the ref G₂ ०
Kumbh. ed यम (for धर्म) — (L 3) Kumbh. ed
अनुया (for अव्यग्रैः) Kumbh. ed पुर मरा (for
'सैः) — (L 4) T₂ बोधिता (for चोदिता) T₂
चममावन् (for 'भागम्)]

34 For the sequence in K₄, cf v 1 11 — °)
G₂ उपागता ।

35 For the sequence in K₄, cf v 1 11 — °)
B₀ [अ]ह, G₂ स (for तु) — °) K₀ V₁ B₀ ०
१ ० D₃ २ १ D₁ १ १ D₅ D₂ १ १ [अ]य (for [अ]भि)
— °) K₇ V₁ D₁-० १ T₁ G₁ M₇ राजसत्तम

36 For the sequence in K₄, cf v 1 11 — °)
K₀ १ D₂ D₄ ० ० सोऽप्यासन, D₃ २ १ स आसन (for
सोऽथासन). — °) T₂ ब्रह्मविद् (for अन्नवीद्), D₃

ब्रह्मणो (for ब्रा') M₅ प्रीत (for वाक्य) — °)
D₇ T₁ G₁ ० ० समित (for सविदम्)

37 For the sequence in K₄, cf v 1 11 Before
37, D₅ ins ब्राह्मण उवाच D₅₁ reads 37-38 twice
— °) D₁ स्वशक्त्या B₀ G₂ [ह]ति (for [ह]ह) — °)
D₂ १ यद् (for तद्) K₀ V₁ B₀ ०-१ D₁ १ १ D₅
D₂ १ १ मां (for मे)

38 For the sequence in K₄ and repetition in
D₅, cf v 1 11, 37 M₅ इक्ष्वाकु (for राजा) — °)
K₀ V₁ B₀ ०-१ D₃ १ १ D₁ १ १ D₂ D₂ १ १ यदा,
B₀ D₅₁ सदा (for यदि) D₄ संस्थिता, T₂ संज्ञित
ॐ G₂ पट्टमसंस्थित अध्ययनाध्यापनयजनयाजनदानप्रतिग्रहा
धिकार । ॐ — °) Ś₁ K₁ १ १ ० B₀ ०-१ D₃ १ १
D₁ १ १ D₂ १ १ ० १ T₁ G₁-१ ० ददानि, T₂
तद्दास्ये (for ददामि) D₇ T₁ G₁ १ ० M₁ १-१ किं तेद्य
(for किञ्चित्ते) — °) K₀ B₇ D₁ १ १ D₂ १ १ प्रथित;
D₅₁ पार्थिव, G₁ प्रार्थ्य त (for प्रार्थित) D₇ T₁ G₁
१ ० M₁ ० ब्रवीतु, G₂ M₅ १ ब्रवीहि (for वदस्व)

39 For the sequence in K₄, cf v 1 11 — °)
D₇ T₁ G₁ १ ० द्विविधो ब्राह्मणो राजन् — °) D₅ १ त्रि
विध, G₁ विविध (for द्वि') D₅ मत (for स्मृत)
D₅₁ कर्म च त्रिविध स्मृत — °) D₃ १ प्रवृत्तस्य (for
'श्च) G₁ निवृत्तिश्च (for 'त्तश्च) Ś₁ K₁ १ १ B₀ ०
D₃ D₁ १ १ D₅ D₂-१ १ १ T₂ प्रवृत्ता (B₀ T₂ 'न्ति)श्च
निवृत्ता (B₀ T₂ 'त्ति)श्च — °) D₅ निवृत्तो (for नि-
वृत्तो) K₀ V₁ B₀ ०-१ D₃ १ १ D₁ १ १ D₂ १ १

अहं न प्रतिगृह्णामि किमिष्टं किं ददानि ते ।
बृहि त्वं नृपतिश्रेष्ठ तपसा साधयामि किम् ॥ ४०
राजोवाच ।

क्षत्रियोऽहं न जानामि देहीति वचनं क्वचित् ।
प्रयच्छ युद्धमित्येवं वादिनः स्मो द्विजोत्तम ॥ ४१
ब्राह्मण उवाच ।

तुष्यसि त्वं स्वधर्मेण तथा तुष्टा वयं नृप ।
अन्योन्यस्योत्तरं नास्ति यदिष्टं तत्समाचर ॥ ४२
राजोवाच ।

स्वशक्त्याहं ददानीति त्वया पूर्वं प्रभाषितम् ।
याचे त्वां दीयतां मह्यं जप्यस्यास्य फलं द्विज ॥ ४३

ब्राह्मण उवाच ।

युद्धं मम सदा वाणी याचतीति विकल्पसे ।
न च युद्धं मया सार्धं किमर्थं याचसे पुनः ॥ ४४

राजोवाच ।

वाग्वज्रा ब्राह्मणाः प्रोक्ताः क्षत्रिया बाहुजीविनः ।
वाग्गुद्धं तदिदं तीव्रं मम विप्र त्वया सह ॥ ४५

ब्राह्मण उवाच ।

सैवाद्यापि प्रतिज्ञा मे स्वशक्त्या किं प्रदीयताम् ।
बृहि दास्यामि राजेन्द्र विभवे सति माचिरम् ॥ ४६

राजोवाच ।

यत्तद्वर्षशतं पूर्णं जप्यं वै जपता त्वया ।

[s]हं, K₁ lacuna (for सस्मि)

40 For the sequence in K₄, of v 1 11. —^a) B₆ 7 8 (marg as in text) ० तेषां (for तेष्य) K₃ दारानि (for दानानि) —^b) K₇ चै (for ये) D₈ ह्यनुत्सा (for प्रवृत्ता) —^c) T₃ अक्षं (for अह) —^d) K₄ ० V₁ B₀ D₂ 3 a₁ D₂ 1 n₄ D₈ D₃ 3. 5-8 T₁ G₁ 2 ० M₁ 5 7 किं ददामि, K₇ D₃ ० करवाणि (for किं ददानि) — T₃ om 40'' —^e) Ś₁ K₁ 2 तत् (for त्व) D₄ नृपतिश्रेष्ठ —^f) D₄ ० धारयामि (for साधं)

41 For the sequence in K₄, of v 1 11 T₁ om 41 —^b) D₂ देहामि (for देहीति) —^c) B₆ बुद्धम्; D₆ G₂ बुद्धिम् (for युद्धम्) D₈ ह्येव (for 'व) —^d) Ś₁ K₁ 2 4 G₂ वादिनो मे (G₂ 'नोस्मि); V₁ D₆ 'न स्म, D₇ T₂ G₁ 3 ० M₁ 5-7 वादी चास्मि (for वादिन स्मो) D₃ M₁ द्विजोत्तम

42 For the sequence in K₄, of v 1 11 D₇ T G₁ 3 ० read 42-43 after 45 —^a) T₂ तुष्यसि; G₁ अनुष्टम् (for तुष्यसि) —^b) G₈ यथा (for तथा). T₂ पुन (for नृप) —^c) K₄ ० 7 V₁ B₀ D₂ 3 a₁ D₂ 1 n₄ D₈ D₃ 1 ० [अं]तर (for [उ]त्तर)

43 For the sequence in K₄, D₇ T G₁ 3 ०, of v 1 11, 42 —^a) D₂ अशक्तोह (for स्वशक्त्याह) T₁ स (for [अ]हं) K₇ D₂ 1 D₈ 5 7 ० ददामि (for 'नि) —^b) K₆ V₁ B₀ 5-9 D₂ 3 a₁ D₂ 1 n₄ D₈ D₃ 3 ० उदाहृत, M₁ प्रतिश्रुत (for प्रभाषितम्)

—^c) K₁ 2 G₈ M₁ ० त्वा K₃ नीयता (for दीयतां)
—^d) D₈ [अ]र्थ (for [अ]स्य)

44 For the sequence in K₄, of v 1 11 T₁ om 44 —^a) K₇ D₄ यदा, D₈ सदा (for मम) Ś₁ K₁ 2 4 ददानीति; K₇ D₄ ० कामयसे (for सदा वाणी) —^b) Ś₁ (orig) K₂ वाचसे त्व, Ś₁ (sup lin) K₁ याचसे त्व; K₄ वाचसेस्व (sic), K₆ यावती*, K₇ D₃ ० याचसेन्यद्; M₆ 7 याचे (M₇ 'च) तैति (for याच तीति) D₈ विकल्पसि, G₈ ० पुन पुन (for विकल्पसे) —^c) Ś₁ K₁ 2 D₆ न च युद्ध (D₆ युद्धं), G₂ तच्च युद्ध; G₈ ० विकल्पसे (for न च युद्ध) T₂ सार्धं (for सार्धं) —^d) K₆ याचते (for 'से)

45 For the sequence in K₄, of v 1 11 M₆ om 45 D₂ om the ref —^a) G₂ पार्श्वज्ञा (for वाग्वज्रा) K₇ D₆ ज्ञेया (for प्रोक्ता) —^b) K₁ D₂ 1 वहु (for बाहु) —^c) D₈ नन्विद (for तदिद) — After 45, D₇ T G₁ 3 ० read 42-43.

46 For the sequence in K₄, of v 1 11 M₆ om the ref. —^a) D₇ T₁ G₁ 3 ० सेयमद्य (for सैवाद्यापि) G₂ प्रतीका (for प्रतिज्ञा) —^b) D₇ T₁ G₁ स (for किं)

47 For the sequence in K₄, of v 1 11 —^a) D₇ G₁ यद्यद् (for यत्तद्). G₈ ० पुण्य; M₇ पूर्ण (for पूर्ण) —^b) K₂ 4 D₈ जपित (for जप्य वै). D₂ स्वया (for त्वया) G₁ जप्याजप्यं जिता त्वया —^c) Ś₁ K₁ 2 4 अपि (for यदि)

फलं प्राप्तं तत्प्रयच्छ मम दित्सुर्भवान्यदि ॥ ४७

ब्राह्मण उवाच ।

परमं गृह्यता तस्य फलं यज्जपितं मया ।

अर्घं त्वमविचारेण फलं तस्य समाप्नुहि ॥ ४८

अथ वा सर्वमेवेह जप्यकं मामकं फलम् ।

राजन्प्राप्नुहि कामं त्वं यदि सर्वमिहेच्छसि ॥ ४९

राजोवाच ।

कृतं सर्वेण भद्रं ते जप्यं यथाचितं मया ।

स्वस्ति तेऽस्तु गमिष्यामि किं च तस्य फलं वद ॥ ५०

48 For the sequence in K₄, cf v 1 11 —^a) K₁ D₁ Das गुह्यता (for गु') K₁ D₁-e-o तात (for तस्य). —^b) K₁ D₁ e-o यज्जप्य; D₁ यफल (by transp) D₁ जपता (for जपित) —^c) D₁ तम्, T₁ G₁ M₁ तद् (for त्वम्) Ś₁ K₁ अपि चारेण, K₁ अपि चार्धेण (for अविचारेण) —^d) K₁ D₁ as D₁ नः फलं तस्य ह्यवामुहि, K₁ e-o 'त्वमवामुहि, D₁ G₁ क्व तस्यामवामुहि

49 —^a) K₁ D₁ T G₁ s-o M₁ s-1 एवेद् (for 'ह) —^b) K₁ e-o V₁ Bo e-o D₁ as D₁ n₁ n₁ D₁ D₁ s-1 s T G₁-s e M₁ e-o मामक, K₁ D₁ e-o जपज, D₁ जा प्यक, D₁ जप्यस्य, M₁ जापक (for जप्यक) K₁ e-o V₁ Bo e-o D₁ as D₁ n₁ n₁ D₁ D₁ s-1 s T G₁-s e M₁ s-o जाप (B₁ D₁ 'प्य)क (for मामक) —^c) K₁ काम त्वा, K₁ D₁ D₁ काम त्व (for काम त्व) —^d) K₁ D₁ o यथामिप्रतमिच्छामि

50 —^a) D₁ कृत्य (for कृत) D₁ सर्वं हि (for सर्वेण) K₁ D₁ वै (for ते) —^b) K₁ D₁ o लब्ध, B₁ o D₁ जाप्यं, T G₁ s-o M₁ s-1 दत्त (for जप्य) Ś₁ K₁ s-o जप्य यज्जपितं त्व (K₁ म)या —^c) D₁ नमि ष्यामि (for नामि) —^d) B₁ (marg as in text) किं चैतस्य, D₁ किं खेतस्य, D₁ T G₁ s-o M₁ s-1 किं तस्य च, G₁ किंचिदस्य (for किं च तस्य)

51 —^a) G₁ om (hapl) from फल up to the ref in 53 K₁ 7 फल प्राप्ति (for फलप्राप्ति) —^b) D₁ T G₁ o बहत् (by transp), M₁ यदेतज् D₁ चापि तन् (for जपित)

52 G₁ om. 52 (cf. v 1 51) D₁ om 52-53. —^b) K₁ 7 V₁ Bo e-o D₁ as D₁ n₁ n₁ D₁ D₁ s-1 s-1

ब्राह्मण उवाच ।

फलप्राप्तिं न जानामि दत्तं यज्जपितं मया ।

अयं धर्मश्च कालश्च यमो मृत्युश्च साक्षिणः ॥ ५१

राजोवाच ।

अज्ञातमस्य धर्मस्य फलं मे किं करिष्यति ।

प्राप्तोतु तत्फलं विप्रो नाहमिच्छे ससंशयम् ॥ ५२

ब्राह्मण उवाच ।

नाददेऽपरवक्तव्यं दत्तं वाचा फलं मया ।

वाक्यं प्रमाणं राजर्षे ममापि तव चैव हि ॥ ५३

T G₁ s-o M₁ s-o किं मे (by transp) — After 52^a, Ś₁ K₁ s-o V₁ (marg) Bo e-o D₁ as D₁ n₁ n₁ D₁ D₁ s-1 s T G₁ s-o Kumbh. ed ins

524* फल प्रवीषि धर्मस्य न चेज्जप्यकृतस्य माम् ।

[D₁ G₁ भवेज् (for न चेज्). D₁ T₁ G₁ कृत न (for कृतस्य)]

—^a) Ś₁ (sup lin) K₁ G₁ प्राप्तोमि (G₁ 'ति) त्व, K₁ D₁ e-o प्राप्तु त्वत्त (for प्राप्तोतु तद्) Ś₁ K₁ कथ विप्र, K₁ D₁ e-o T फलं विप्र (for फलं विप्रो). —^b) G₁ e-o इच्छामि (for इच्छे स) T₁ ह्यसंशय, M₁ सस शय (for 'यम्)

53 D₁ om 53 (cf v 1 52) G₁ om the ref (cf v 1 51) V₁ reads 53^a-56^b on marg —^a) K₁ [s]परम्; D₁ [s]ह पर; G₁ न च (for स्वर) K₁ अत्यक्त, D₁ T G₁ s-o M₁ s-1 वित्तं वै; G₁ Kumbh ed -दत्त वै (for वक्तव्यं). —^b) K₁ वृत्त; K₁ दत्त (for दत्त). Ś₁ K₁ s-o वास्य, V₁ Bo e-o D₁ as D₁ n₁ n₁ D₁ D₁ s-1 चास्य; D₁ तस्य (for वाचा) K₁ B₁ (marg) D₁-e-o कृ (D₁ क्ष)र्त (for फलं) D₁ यथा; G₁ मम (for मया) — G₁ om (hapl) 53^c-55^b. —^c) Ś₁ K₁ s-1 वाक्च, D₁ वाक्य (for वाक्यं) —^d) K₁ 7 V₁ Bo e-o D₁ as D₁ n₁ n₁ D₁ D₁ s-1 s-1 समाद्य (for ममापि). D₁ T G₁ s-o M₁ s-1 तवाद्य (M₁ 'पि) मम चैव ह (D₁ हि); M₁ e-o मम तुभ्यं च भाषित — After 53, Kumbh ed ins

525* सकृदशो निपतति सकृत्कन्या प्रदीयते ।

सकृदेव ददानीति श्रीष्येतानि सकृत्सकृत् ।

[= var 3. 278, 25, Manu, 9. 47]

C. 12 7254
B 12. 192 54
K 12. 197 59

नाभिसंधिर्मया जप्ये कृतपूर्वः कथंचन ।
 जप्यस्य राजशार्दूल कथं ज्ञास्याम्यहं फलम् ॥ ५४
 ददस्वेति त्वया चोक्तं ददामीति तथा मया ।
 न वाचं दूषयिष्यामि सत्यं रक्ष स्थिरो भव ॥ ५५
 अथैवं वदतो मेऽद्य वचनं न करिष्यसि ।
 महानधर्मो भविता तव राजन्मृषाकृतः ॥ ५६
 न युक्तं तु मृषा वाणी त्वया वक्तुमरिंदम ।
 तथा मयाप्यभ्यधिकं मृषा वक्तुं नं शक्यते ॥ ५७
 संश्रुतं च मया पूर्वं ददानीत्यविचारितम् ।

54 G₂ om 54 (of v. 1 53) V₁ reads 54 on marg —^b) K₁ T₂ कृतपूर्वा (for 'पूर्व') K₆ 7 V₁ Bo 6-9 Da₃ a₁ Dn₁ (marg) n₄ D₅ D₂-8 8 0 M₁ 5-7 कदाचन (for कथं) —^c) D₆ 1 T₁ G₁ 8 6 जप्यस्य, M₁ 6 7 जपता (for जप्यस्य) —^d) K₄ 6 7 V₁ Bo 6-9 Da₃ a₁ Dn₁ n₄ D₅ D₂-8 8 0 वेस्यामि (for ज्ञास्यामि).

55 G₂ om 55^{ab} (of v 1 53) V₁ reads 55 on marg —^a) Ś₁ K₁ 2 प्रोक्त (for चोक्त) —^b) K₆ V₁ Bo 6-9 Da₃ a₁ Dn₁ n₄ D₅ D₂ 8 8 8 T₂ G₁ M₁ 5-7 ददानि (for 'मि') K₆ Bo 6-9 Da₃ a₁ Dn₁ n₄ D₅ 8 8 M₆ transp तथा and मया —^c) D₆ वाचा (for वाच) Da₁ द्रवयिष्यामि; D₆ पूजं (for दूषं) —^d) G₃ 6 स्थितो (for स्थिरो). G₂ [S]भवत् (for भव)

56 V₁ reads 56^{ab} on marg —^a) K₆ 1 अथैव; Dn₁ तथैवं (for अं) K₁ D₂ D₂ 0 ददतो, Da₁ वदतो (for वदतो) —^b) G₂ किं (for न) K₄ Dn₁ करिष्यसि (for 'प्यसि) —^c) D₆ स हीनधर्मो (for महानं)

57 ^a) V₁ Bo 6-9 Da₃ a₁ D₅ D₂ 8 8 G₂ मृषा वाणी, D₁ T₁ G₁ 8 6 M₁ 5-7 'वाक्य (for मृषा वाणी) —^b) G₃ अरिंदम —^c) D₁ त्वया (for तथा) T₂ च, G₃ वा (for [अ]पि) K₆ V₁ Bo 6-9 Da₃ a₁ Dn₁ n₄ D₅ 8 8 8 अभिहित; D₁ T₁ G₁ 2 अधिकं (for अभ्यधिकं) —^d) K₆ V₁ Bo 6-9 Da₃ a₁ Dn₁ n₄ D₅ D₂ 8 8 8 T₁ G₁-8 6 M₁ 5-7 मिथ्या (for मृषा) V₁ Da₃ Dn₁ n₄ कर्तुं (for वक्तुं).

58 ^a) K₄ D₁ सश्रुत (for सं). K₁ lacuna, M₂ तु (for च) —^b) K₁ Da₁ D₁ 7 0 T₁ G₁-8 6

तद्गृहीष्वाविचारेण यदि सत्ये स्थितो भवान् ॥ ५८
 इहागम्य हि मां राजज्ञाप्यं फलमयाचिथाः ।
 तन्मन्त्रिसृष्टं गृहीष्वा भव सत्ये स्थिरोऽपि च ॥ ५९
 नायं लोकोऽस्ति न परो न च पूर्वान्त तारयेत् ।
 कुत एवावरात्राजन्मृषावादपरायणः ॥ ६०
 न यज्ञाप्ययने दानं नियमास्तारयन्ति हि ।
 तथा सत्यं परे लोके यथा वै पुरुषर्षभ ॥ ६१
 तपांसि यानि चीर्णानि चरिष्यसि च यत्तपः ।
 समाः शतैः सहस्रैश्च तत्सत्यान्न विशिष्यते ॥ ६२

ददामि (for 'नि) D₅1 अविवारित. —^d) D₆ सद्ये (for सत्ये) K₂ 4 M₁ स्थिरो (for स्थितो)

59 ^a) B₆ (marg as in text) इत्यागम्य, T₂ इहा गत्य; G₁ यथागम्य (for इहागम्य) Ś₁ K₁ 2 हि मा राजन्; D₁ T₁ G₁-8 6 M₁ 7 महाराज. —^b) Ś₁ K₁ 2 जप्ये, V₁ Bo D₆ T₂ जप्यं (for जाप्यं) Ś₁ K₁ 2 अयाचि वा, K₁ D₅1 D₁ T₁ G₁ 8 6 M₁ 5-7 अयाचया (K₁ 'चिता, D₅1 'विथा') (for 'विथा.) —^c) K₄ 6 7 V₁ Bo 6 8 9 Da₃ a₁ Dn₁ n₄ D₅ D₂-8 8 8 G₂ 6 तन्मे, B₁ तस्मै, T₂ तस्मिन् (for तन्मन्) —^d) D₄ स्थिरा; D₁ T₁ G₁ 8 6 स्थितो (for स्थिरो) D₆ वै (for च). B₁ 9 भव सत्य स्थिरो भव

60 ^a) Ś₁ K₁ 2 [S]स्य (for ऽस्ति). —^c) V₁ D₁ T₁ G₁-8 6 M₁ 5-7 [अ]परान् (for [अ]व') K₆ 7 Bo 6-9 Da₃ Dn₁ n₄ D₅ D₂-8 8 8 कुत एव जनिष्यांस्तु.

61 ^a) D₁ यज्ञाप्ययनं (for 'प्ययने) Da₃ om. from दानं up to तथा (in 61^a) K₆ V₁ Bo 6 7 8 (marg) 9 Da₄ Dn₁ n₄ D₅ D₂ 8 8 8 M₁ 5-7 न यज्ञफल (M₆ 'जप)दानानि —^b) K₁ D₆ न धर्मास (for नियमास) K₁ Bo D₁-8 9 M₁ 5-7 तं (for हि). —^c) K₄ 6 V₁ Bo 6-9 Da₄ Dn₁ n₄ D₅ D₂ 8 8 8 G₂ M₁ 5-7 यथा (for तथा) Ś₁ K₁ 2 परं, K₄ D₄ पर; D₂ 8 परो (for परे) —^d) K₆ V₁ Bo 6-9 Da₃ a₁ Dn₁ n₄ D₅ D₂ 8 8 8 M₁ 6 तथेह, K₁ D₄ 9 यथेह; G₂ M₁ 7 तथा वै (for यं) Ś₁ (sup lin as in text) भरतर्षभ (for पुरुष')

62 ^a) V₁ Cp अचारीश्च (for चीर्णानि). —^b) K₄ 6 Bo 6-9 Da₃ a₁ Dn₁ n₄ D₅ D₂ 8 8 8 चरिष्यसि (Bo 'चे); Cp करिष्यसि (for चरिष्यसि). K₂ om. च —^c) Da₃ repeats 62^{ad} after 67^a —^c) K₆ Bo 6 7

सत्यमेकाक्षरं ब्रह्म सत्यमेकाक्षरं तपः ।
 सत्यमेकाक्षरो यज्ञः सत्यमेकाक्षरं श्रुतम् ॥ ६३
 सत्यं वेदेषु जागर्ति फलं सत्ये परं स्मृतम् ।
 सत्याद्धर्मो दमश्चैव सर्वं सत्ये प्रतिष्ठितम् ॥ ६४
 सत्यं वेदास्तथाज्ञानि सत्यं यज्ञस्तथा विधिः ।
 व्रतचर्यास्तथा सत्यमोकारः सत्यमेव च ॥ ६५
 प्राणिनां जननं सत्यं सत्यं संततिरेव च ।

सत्येन वायुरभ्येति सत्येन तपते रविः ॥ ६६
 सत्येन चाभिर्दहति स्वर्गः सत्ये प्रतिष्ठितः ।
 सत्यं यज्ञस्तपो वेदाः स्तोभा मन्त्राः सरस्वती ॥ ६७
 तुलामारोपितो धर्मः सत्यं चैवेति नः श्रुतम् ।
 समां कक्षां धारयतो यतः सत्यं ततोऽधिकम् ॥ ६८
 यतो धर्मस्ततः सत्यं सर्वं सत्येन वर्धते ।
 किमर्थमनृतं कर्म कर्तुं राजंस्त्वमिच्छसि ॥ ६९

C 12 7270
 B 12 199 70
 K 12 197 76

s (marg as in text) ° Das (first time) as Dn1 n4
 Ds2 D2 s s. s शतै (Das 'रे' शत , Ds1 Ds समा
 शत , M1 समशतै (for समा शतै) Bs (marg as
 in text) Das (second time) as नु (for च) — Ś1
 K1 om 62^a-64^c —^a) K4 ° Bo ° 1 s (marg as
 in text) ° Das (first time) as Dn1 n4 Ds D2 s s
 तै (for तत्) Bs (marg as in text) सत्य (for
 सत्यान्)

63 Ś1 K1 om 63 (cf v l 62) K2 s om
 (hapl) 63^{ab} —^a) D1 T G1-3 ° M1 5-7 Kumbh
 ed एक पर (for एकाक्षर) —^b) D1 T G1-3 ° M1
 5-7 Kumbh ed एकं परं (for एकाक्षर) —^c) K2 s
 Das D1 T G1-3 ° M1 5-7 Kumbh. ed एकं परो (for
 एकाक्षरो) —^d) K2 Das D1 T G1-3 ° M1 5-7
 Kumbh ed एक परं (for एकाक्षरं)

64 Ś1 K1 om. 64^{ab} (cf v l. 62) —^a) V1
 B (marg) 1 s D1 T1 G1-3 ° M1 5-7 देवेषु (for
 वेदेषु) —^b) Ks सत्य (for सत्ये) Gs श्रुत (for
 स्मृतम्). —^c) K2 s. 1 V1 D1 1 ° T G1-3 ° M1 5-7
 तपो धर्मो (for सत्याद्धर्मो). Ds तपो धर्मात्प्रमाश्चैव
 —^d) Ds सत्ये सर्वं (by transp), Ds M1 सत्य सत्ये.
 Ds च तिष्ठति

65 K1 Ds ° transp 65^{ab} and 65^{cd}. —^a) Das
 सत्ये, G1 सत्य (for सत्यं) —^b) K2 s D1 T G1-3 °
 यज्ञासु; Ks V1 Bo °-2 Das as Dn1 n4 Ds s. s s
 M1 s ° विद्यासु (for यज्ञसु) V1 Ds तथाविधि,
 D1 T1 G1 तथाविधा —^c) K4 ° 1 V1 Bo °-2
 Das as Dn1 n4 Ds D2-s s ° M1 ° 1 व्रतचर्या (for
 'चर्यासु) Ds सत्यम् (for सत्यम्) —^d) Ś1 K1 s s
 एव हि; Ds उच्यते (for एव च) K1 Ds ° °
 ओकारश्च तथाविध', Ds 'रस्य तथा विधि' — After
 65, K4 reads 11-48

66 ^b) D1 om सत्य Bs (marg as in text)

Gs सनतिर (for सततिर)

67 ^a) Ś1 K1 s s सत्येनाभिर्दहति च, K1 D1 ° °
 'नाभिर्दहति — After 67^a, Das repeats 62^{ab}
 —^b) D1 T G1-3 ° M1 5-7 सत्ये स्वर्गं (G1 M1 'र्गं')
 (by transp) Das M1 ° प्रतिष्ठित —^c) D1 T
 G1-3 ° M1 5-7 दान (for सत्य) K4 1 V1 Bs (marg)
 D2-s ° 1 ° T G1 s. s M1 ° यज्ञासु (for यज्ञसु) Ś1
 K1 s s V1 तपो योग (V1 देवा), Ks Bo °-2 Das
 Ds तथा चैव; Ds-s T G1-3 ° M1 5-7 तथा वेदा
 (for तपो वेदा) —^d) K1 s 1 Dn4 Csp (glossed
 as सामवेद' स्तोत्रा, Das Ds स्तोत्रा, Ds स्तोत्र; Ds
 Gs ° स्तोत्रा, D1 T G1 s स्तोत्रा, Cv स्तोत्र (for
 स्तोत्रा) ☞ Ca स्तोत्रा श्रुतौ निरर्थका गीतिपूर्णायां
 शब्दाद् हाहाहूह इत्येवमादयः । ☞ ☞ Cs. सरस्वतीशब्देन
 वेदातिरिक्तविद्यास्थानानि लक्ष्यन्ते । ☞

68 ^a) Ms तुल्यम् (for तुलाम्) Dn1 धर्म (for
 धर्म) —^b) K1 D1 T Gs ° Ms-7 समा क (K1 का)
 ह्यां, K4 समकाक्ष; Ks Das as Op समकक्ष; K1
 Bo °-2 Dn1 n4 Ds D2 s s ° s Cpp समकक्षा; Ds °
 समं कक्षा; G1 सम कक्ष्या, G2 समं कक्ष्यं (for समा
 कक्षा) Ks Bo °-2 Das as Dn1 n4 Ds D2 s s ° s
 तु (Ds तो) लयतो; T2 G1 s ° M1 s धारयतो (for
 'यतो) ☞ Cp समकक्षामिति पाठे तुलामित्यस्य विशेषे
 पणम् । ☞

69 ^a) Gs ततो (for यतो) —^b) M1 वर्धते
 (for वर्धते) —^c) K1 reads the portion from कर्म
 up to नृत (in 70^a) twice. —^d) V1 अर्हसि (for
 इच्छसि).

70 For repetition in K1, cf. v l. 69 —^a) B1
 स्थिर; G1 स्वय (for स्थिर) Ds भावे (for भाव) Ds
 सत्ये भव स्थिरीभावे —^b) D1 T G1-3 ° Ms अनृते (for
 'त). K1 Ds s ° वद (Ds 'द'); Ds वदी (for
 कृष्या). —^c) Ś1 K1 (both times). s D1 T1 G1-3. s

सत्ये कुरु स्थिरं भावं मा राजचनृतं कृथाः ।
 कस्माच्चमनृतं वाक्यं देहीति कुरुषेऽशुभम् ॥ ७०
 यदि जप्यफलं दत्तं मया नेपिष्यसे नृप ।
 स्वधर्मेभ्यः परिभ्रष्टो लोकाननुचरिष्यसि ॥ ७१
 संश्रुत्य यो न दिस्सेत याचित्वा यश्च नेच्छति ।
 उभावा^{नृ}तिकावेतौ न मृषा कर्तुमर्हसि ॥ ७२
 राजोवाच ।

योद्धव्यं रक्षितव्यं च क्षत्रधर्मः किल द्विज ।
 दातारः क्षत्रियाः प्रोक्ता गृहीयां भवतः कथम् ॥ ७३
 ब्राह्मण उवाच ।

न छन्दयामि ते राजन्नापि ते गृहमाव्रजम् ।
 इहागम्य तु याचित्वा न गृहीषे पुनः कथम् ॥ ७४

तस्मात्त्वम्; K₇ D₄ ० अस्मात्त्वम्, D₅ ० त(D_० अ)धैतद्
 (for कस्मात्त्वम्) K_० B_० ०, ०, ० D_०, ०, ० D_० D_० ०
 भाव (for वाक्यं) —^d) D_० कुरुते (for 'वे').
 K_० [s]श्रुत; D_० [s]भृशं; D_० [s]श्रुते (for शुभम्)

71 ^a) D_० G_० जप्यं फलं, D₇ T G₁ जाप्यफलं
 (for जप्यं). G_० व्यर्थं (for दत्तं) —^b) D_० D_०
 यदा; D_० सदा (for मया). K_० नेपिष्यसे; K₇
 D₁₋₇ ० T G₁ ० M₁ ०-7 नेच्छसि चेत् (K₇ D_० ० नो,
 D_० मे, T_० M₁ ०-7 नै), V₁ B_० ०-० D_० ०, ० D_०
 नेषि (D_० ० च्छि)ष्यसे, D_० D_० नेषिष्यसे (for नेषि').
 —^c) K_० B_० ०-० D_०, ०, ० D_०, ०, ० D_० D_० ० ० धर्मेभ्यः
 सं (for स्वधर्मेभ्यः)

72 ^a) K₇ D_० सश्रुत; G₁ संश्रित्य, G_० संश्रुत्य
 (for सश्रुत्य) K_० [अ]दिरसेत्, D₇ T₁ G_{1-०} ० दिरसेत्
 (for 'त') —^b) D_० D₇ नेच्छसि (for 'ति'). —^c)
 ङी G₁ अनृतकाद्, K_० ० D_० ० ० T₁ G_० ० ० M₁ ०
 अनृति', D_० आनृतकाद् (for आनृतिकाद्) —^d)
 V₁ D_० ०, ०, ० M₁ ० ० वक्तुम् (for कर्तुम्)

73 ^d) M₇ गृहीयाद् (for 'यां')

74 ^a) ॐ G_० न छन्दयामि प्रतिगृहीष्वेति न प्रार्थि
 तवानसि । ॐ —^b) K₁ ० G_० [अ]पि (for नापि)
 ङी K₁ ० ० आत्रजन्; V₁ आगमं; B_० D_० (marg.)
 आगतं (for आत्रजम्). —^c) D_० ० उप (D_० 'पा' गम्य,
 D₇ T G_{1-०} ० इहागम्य (for 'गम्य'). D_० तु (for तु).
 —^d) D₇ G₁ गृहीते (for 'वे').

धर्म उवाच ।

अविवादोऽस्तु युवयोर्वित्तं मां धर्ममागतम् ।
 द्विजो दानफलैर्युक्तो राजा सत्यफलेन च ॥ ७५

स्वर्ग उवाच ।

स्वर्गं मा विद्धि राजेन्द्र रूपिणं स्वयमागतम् ।
 अविवादोऽस्तु युवयोरुभौ तुल्यफलो युवाम् ॥ ७६
 राजोवाच ।

कृतं स्वर्गेण मे कार्यं गच्छ स्वर्गे यथासुखम् ।
 विप्रो यदीच्छते दातुं प्रतीच्छतु च मे धनम् ॥ ७७
 ब्राह्मण उवाच ।

बाल्ये यदि स्यादज्ञानान्मया हस्तः प्रसारितः ।
 निवृत्तिलक्षणं धर्ममुपासे संहितां जपन् ॥ ७८

75 ^a) D_० ० अविवादस्तु; G_० 'देवस्तु (for 'दोऽस्तु)
 ॐ G_० अविवाद इति । राहृपरागादौ प्रतिग्रहमनिच्छति
 ब्राह्मणे यत्प्रकारान्तरेण दानं तदाह ' फलावह प्रविग्रहीतुश्च न
 दोषकरमिति भावः । तथा च स्मृति — मनसा पात्रमुद्दिश्य
 जलमध्ये जलं क्षिपेत् । दाता तत्फलमाप्नोति प्रतिग्राही न
 दोषभाक् । इति । ॐ —^b) K₁ ० D_० ० वित्तं, V₁
 B_० विद्धि (for वित्तं). K₇ D_० ० T G_{1-०} ० M₁ ०-1
 धर्मं मां (K₇ मा) वित्तमा (D_० 'द्धि मा) गत —^c)
 V₁ reads from द्विजो up to वादोऽस्तु (in 76^a) on
 marg —^d) K₇ D_० ० दत्तफलेन (for सत्य')

76 V₁ reads up to वादोऽस्तु on marg D₇ T
 G_{1-०} ० om the ref —^c) T₁ om स्तु —^d) ङी
 K₁ ० सत्यफलो (for तुल्य').

77 ^a) B_० स्वर्गं गच्छ (by transp), D₇ T₁ G₁
 ० ० गच्छ स्वर्गं. K_० B_० ०-० D_०, ०, ० D_० D_०
 ० ० ० G_० यथागतं (for 'सुखम्) —^c) K₇ V₁ D₇
 T_० G₁ ० यदीच्छते (K₇ 'ति), D_० ० ० यदीच्छति (for
 'च्छते) K_० B_० ० ० ० (marg. as in text) ० D_० ०, ०
 D_० ०, ० D_० D_० ० ० ० Cp गतु, K₇ D_० ० ० प्राप्नु;
 Cpp दातुं (as in text) —^d) V₁ प्रतीच्छतु (for
 'च्छतु) K₁ स (for च) G_० धनं; M_० फलं (for
 धनम्) K_० ० B_० ०-० D_०, ०, ० D_०, ०, ० D_० D_० ० ० चीणं
 गृह्णातु मे फलं .

78 ^a) T₁ बाले; T_० बाल्ये (for बाल्ये). V₁
 बाल्यां वा यदि वाज्ञानान्. —^b) D₇ G₁ हस्तं (for

निवृत्तं मां चिरं राजन्विप्रं लोभयसे कथम् ।
स्वेन कार्यं करिष्यामि त्वत्तो नेच्छे फलं नृप ।
तपःस्वाध्यायशीलोऽहं निवृत्तश्च प्रतिग्रहात् ॥ ७९
राजोवाच ।

यदि विप्र निस्पृष्टं ते जप्यस्य फलमुत्तमम् ।
आवयोर्यत्फलं किञ्चित्सहितं नौ तदस्त्वह ॥ ८०
द्विजाः प्रतिग्रहे युक्ता दातारो राजवंशजाः ।
यदि धर्मः श्रुतो विप्र सहैव फलमस्तु नौ ॥ ८१
मा वा भूत्सहभोज्यं नौ मदीयं फलमाप्नुहि ।

प्रतीच्छ मत्कृतं धर्मं यदि ते मय्यनुग्रहः ॥ ८२
भीष्म उवाच ।

ततो विकृतचेष्टौ द्वौ पुरुषौ समुपस्थितौ ।
गृहीत्वान्योन्यमावेष्ट्य कुचेलावृचतुर्वचः ॥ ८३
न मे धारयसीत्येको धारयामीति चापरः ।
इहास्ति नौ विवादोऽयमयं राजानुशासकः ॥ ८४
सत्यं ब्रवीम्यहमिदं न मे धारयते भवान् ।
अनृतं वदसीह त्वमृणं ते धारयाम्यहम् ॥ ८५
तावुभौ भृशसंतप्तौ राजानमिदमूचतुः ।

C 12 7288
B 11 199 87
K 12 197 83

हस्त) — °) K1 निवृत्ति, K6 1 V1 Bo 6 1 9 Das
a1 Dn1 n1 Ds D2-3 3 9 निवृत्त (for 'त्ति) — °)
Ś1 K1 2 4 उपाख्ये, K6 Ds1 'स्ते (for 'से)

79 °) K1 निवृत्त, K7 निवृत्त (for 'त्त) Da4
M1 मा (for मा) K6 1 V1 Bo 6-9 Das a1 Dn1 n1
Ds D2-3 3 9 चिराद् (for चिर) — °) K7 V1 Bo
6-9 Das a1 Dn1 n1 Ds D2 3 6-8 T G1-3 6 M1 3-7
Cp विप्र (for विप्र) ☞ Cp विप्रेत्युपसर्गौ । ☞ — °)
M1 1 (sup lin as in text) येन (for स्वेन) K7
Ds हरिष्यामि (for करि) — °) Ś1 K1 2 4 ततो
(for त्वत्तो) Ś1 K1 2 4 V1 Bo 3 9 Da4 धन (for
फल) K4 Da4 नृप (for नृप) — °) Ds1 तत
(for तप) Ds corrupt; D7 T1 G1-3 6 तपस्वाध्या
यकुशलो — °) K1 निवृत्तश्च; K7 D1 6 9 T G1-3 6
M1 3-7 विरतश्च, D7 विनीतश्च (for निवृत्तश्च) Da4
परिग्रहाद् (for प्रति)

80 V1 reads the ref on marg — °) K6 1
Bo 6-9 Das a1 Dn1 n1 Ds D2 3 6 8 M1 विस्पृष्ट;
Ms [न]तिस्पृष्ट (for निस्पृष्ट) K7 D1 5 9 मे (for
ते) — °) K7 D1 5 9 जप्येह (Ds 'स्य च) फल स्वया
— °) K1 सहिता, G1 2 संहित (for स). K1 2 4
तदस्त्विति, D7 तदास्त्विह (for तद)

81 °) Bo D7 द्विज — °) Da4 G1 धर्मश्रु (G1
'श्रि)तो, D1 9 धर्मं स्पृष्टो (for धर्मं श्रुतो) D7 T2
G1-3 6 नापि; T1 चापि (for विप्र) — °) K1 Ds
M1 सहैव, G1 तयैव, M1 6 सहैव (for 'व)

82 V1 reads 82 on marg. — °) V1 च (for
वा). Bo तुह्यं, Da4 -भोज्ये (for -भोज्यं). K7
D1 6 मया सहै (D1 'वे)व भवतु; D6 मा वा सदाय

भवतु — °) K1 4 6 Ds प्रतीक्ष (for 'च्छ) D7 T
G1-3 6 कर्म (for धर्म) — °) D7 T G1-3 6 चेनु
(for ते) K7 D1 9 Ms अपहव (Ms 'व); Dn1
अनुग्रह.

83 °) Ś1 K1 2 4 निकृत (for विकृत) K6 Bo,
6-9 D6 3 चेष्टौ, V1 Das a1 Dn1 n1 Ds D2 3 T
G1-3 6 M1 3-7 वेष्टौ (for चेष्टौ) — °) K7 D4 9
आवेशं (for 'ष्ट्य) — °) K1 2 4 6 Das Dn1 n1 Ds1
D2 3 कुचेलावृ, Da4 D4 कुचे' (for कुचे).

84 °) ☞ Cn प्रार्थना हि राजोऽनुरूपेति तस्य कामो
विकृतसंज्ञः । शान्तिस्वभावस्यापि जापकस्य याचित्वापि क्षीय
मान न गृह्णातीति राजान प्रति य' क्रोध' स विरूपसंज्ञः । ☞
— °) D4 वा (for च) — °) K7 V1 Bo-9 Da1
D2 4 5 7 9 T G1-3 6 M1 3-7 इहास्तु (for 'स्ति)
— °) K1 यो (for अय) T2 राजानुशासन' (for
'शासक)

85 °) D4 सत्य (for सत्य) B8 Da4 T G2 3 6
M1 3-7 ब्रवीम्यहमृण (B8 Da4 'मिति); G1 'मि ह्यनृण
(for 'म्यहमिद) — °) G2 त्वाम् (for त्वम्)

86 °) K6 V1 Bo 6 1 8 (marg as in text) 9
Das Dn1 n1 D2 3 5 6 8 सुभृश तप्तौ (for भृशसंतप्तौ).
— °) K4 6 Bo 1 Das Dn1 Ds1 D2 3 5 परीक्ष्य स्व;
K7 D1 9 'क्ष्यस्व; V1 Bo 3 9 Da1 Dn1 Ds2 D6 8
'क्ष स्व; D7 T1 G2 3 6 M1 3-7 'क्ष्यौ दु; T2 'क्ष्य दु
(for 'क्ष्यतां) K4 V1 Bo 6-9 Das a1 Dn1 n1 Ds
D2-4 6 8 9 G8 6 स्यावो; D5 स्याता, D4 स्याताम्;
T1 स्यातां (for स्याव) G1 परीक्ष्यौ यथा स्यात् (sub-
metric) — °) V1 नावाविह; D1 आवाविह; T1 न
वा' (for नावा')

परीक्ष्यतां यथा खाव नावामिह विगर्हितौ ॥ ८६

विरूप उवाच ।

धारयामि नरव्याघ्र विकृतस्येह गोः फलम् ।

ददत्तश्च न गृह्णाति विकृतो मे महीपते ॥ ८७

विकृत उवाच ।

न मे धारयते किञ्चिद्विरूपोऽयं नराधिप ।

मिथ्या ब्रवीत्ययं हि त्वा मिथ्याभासं नराधिप ॥ ८८

राजोवाच ।

विरूप किं धारयते भवानस्य वदस्व मे ।

श्रुत्वा तथा करिष्यामीत्येवं मे धीयते मतिः ॥ ८९

विरूप उवाच ।

शृणुष्व्वावहितो राजन्यथैतद्धारयाम्यहम् ।

87 B₂ om (hapl) 87-89 —^b) K₄ ६ १ V₁
Bo ३ Da₄ Dn₄ D₂ ३ ३ T₁ G₁-३ ६ M₁ गोफल, Da₃
D₂ गौफल; D₄ गाफल, D₅ नोफल (for गो फलम्)

88 B₂ om 88 (of. v l 87). Ś₁ (sup lin as
in text) विरूप (for विकृत) —^b) M₅ विकृतो (for
विरूपो); Ś₁ K₁ ३ ३ महीपते (for नराधिप) —^a)
M₅ ब्रवीतु (for 'ति) K₅ १ V₁ Bo ६-३ Dn₁ n₄ Dn₁
D₂-१ ६ ३ M₅ त्वा (for स्वा) —^d) K₁ D₄ सत्या
भास, G₂ सत्त्वात्त्वासं (for मिथ्याभास) K₁ B₅-३
Da₃ a₄ D₂ ३ नराधम, D₁ T G₁-३ ६ M₁ ६-१ जना
धिप (for नरा)

89 B₂ om. 89 (of v. l. 87). —^a) K₁ विरूपं;
M₅ 'प. T₂ धारयसे, G₂ 'यत् (for 'यते) —^b)
D₁ T G₁-३ ६ अद्य (for अस्य). K₅ V₁ Bo १ ३
(marg) 'Dn₁ n₄ D₂ ३ ६ ३ ब्रवीतु; B₅ ३ Da₃ a₄
ब्रवीहि (for वदस्व) —^c) D₅ तस्य (for तथा)
K₅ १ V₁ Bo ६-३ Da₃ a₄ Dn₁ n₄ D₂ ३ ३ ३ करि
ष्येहम् (for 'ष्यामि) —^d) M₁ ६-१ मन (for मति)
K₅ १ V₁ Bo ६-३ Da₃ a₄ Dn₁ n₄ D₂ ३ ३ ३ इति
मे धीयते मन .

90 Da₃ विरूप; T₁ (also as in text) विकृत
(for विरूप) —^b) D₅ यदेतद् (for ययै) —^c)
D₅ [ह]ह (for [अ]स्य) Dn₁ D₁ राजर्षेः (for 'र्षे)
— K₁ om (hapl.) 90^d-91^e. —^d) K₁ नरधम; K₅
V₁ Bo ६-३ Da₃ a₄ Dn₁ n₄ D₂ ३ ३ ३ M₅ नराधिप.

विकृतस्यास्य राजर्षे निखिलेन नरर्षभ ॥ ९०

अनेन धर्मप्राप्त्यर्थं शुभा दत्ता पुरानघ ।

धेनुर्विप्राय राजर्षे तपःखाध्यायशीलिने ॥ ९१

तस्याश्चायं मया राजन्फलमभ्येत्य याचितः ।

विकृतेन च मे दत्तं विशुद्धेनान्तरात्मना ॥ ९२

ततो मे सुकृतं कर्म कृतमात्मविशुद्धये ।

गावौ हि कपिले क्रीत्वा वत्सले बहुदोहने ॥ ९३

ते चोञ्छवृत्तये राजन्मया समपवर्जिते ।

यथाविधि यथाश्रद्धं तदस्याहं पुनः प्रमो ॥ ९४

इहाद्य वै गृहीत्वा तत्प्रयच्छे द्विगुणं फलम् ।

एकस्याः पुरुषव्याघ्र कः शुद्धः कोऽत्र दोषवान् ॥ ९५

एवं विवदमानौ स्वस्त्वामिहाभ्यागतौ नृप ।

91 K₁ om 91^{ab} (of. v l. 90) —^b) D₁ T₁
G₁ ३ पुरा दत्ता शुभानघ. —^d) B₁-३ D₁ T₁ G₁ ३ ३
शालिने (for 'शीलिने).

92 ^a) T₂ महाराजन् (for मया राजन्). —^b) Ś₁
K₁ ३ अभ्येति, D₅ अभ्येति (for अभ्येत्य) V₁ याचित

93 ^a) B₅ Da₃ a₄ D₂ M₅ तेन (for ततो) —^c)
G₂ damaged from गावौ up to व (in 93^d) T₂ G₁
M₁ गावो (for गावौ). K₅ १ V₁ Bo ६-३ Da₃ a₄
Dn₁ n₄ D₂ D₂-३ ३ ३ C₇ च (for हि). Ś₁ K₁ १
कपिलौ (K₁ 'लौ) (for कपिले) K₂ ६ D₂ ३ कृत्वा
(for क्रीत्वा) —^d) M₁ सहदोहने (for बहुदोहने).
ॐ C₅ वत्सले वत्सवत्यौ । ॐ

94 ^a) Da₃ ते नोञ्छ; Dn₁ वृत्तौ; G₁ ते वोञ्छ
(for ते चोञ्छ). Dn₁ वृत्तया; D₁ वृत्तयो (for 'ये)
—^b) Ś₁ K₁ ३ ६ १ Dn₁ समयवर्जिते (K₁ 'तौ); K₄
Bo सपरि; D₅ M₁ समुप; M₁ ६ समवि (M₅ 'व')
(for समप) —^c) Da₃ G₅ यथाश्रद्धं, D₁ ३ T₁
G₁ ३ 'शुद्धं (for 'श्रद्धं) —^d) K₁ तदद्याह, K₂ ३
तद्यथाह, T₁ तदास्याह; G₁ तदस्याह; M₁ ६ 'स्याह'
(for 'स्याह)

95 ^a) K₄ ६ V₁ Bo ६-३ Da₃ a₄ Dn₁ n₄ D₂ D₂
३ ६-३ T G₁-३ ६ [पु]व (for 'वै). D₁ T G₁-३ ६ M₁
६-१ प्रयच्छामि (for गृहीत्वा तत्) K₄ ६ १ V₁ Bo ६-३
Da₃ a₄ Dn₁ n₄ D₂ D₂-३ ३ ३ हु (for तत्). —^b)

कुरु धर्ममधर्मं वा विनये नौ समाधय ॥ ९६
यदि नेच्छति मे दानं यथा दत्तमनेन वै ।
भवानत्र स्थिरो भूत्वा मार्गे स्थापयतु प्रभुः ॥ ९७

राजोवाच ।

दीयमानं न गृह्णासि ऋणं कस्माच्चमद्य वै ।
यथैव तेऽभ्यनुज्ञातं तथा गृह्णीष्व माचिरम् ॥ ९८
विकृत उवाच ।

दीयतामित्यनेनोक्तं ददानीति तथा मया ।
नायं मे धारयत्यत्र गम्यतां यत्र वाञ्छति ॥ ९९

De प्रयच्छे, D1 T G1-3 e M1 1-1 गृह्णीत्वा (for प्र यच्छे) —^a) K1 e V1 Bo 6-9 Da3 a1 Dn1 n1 Ds D1 1-1 T G1-2 e M1 1 एव स्यात्, M1 e एतस्य (for एकस्या) —^a) K1 क धृद्, Ds2 विशुद्ध (for क शुद्ध)

96 ^a) K1 D1 T1 विवदमानो (T1 'ना), Ds2 विद दमानौ (for विवद) K6 च, Da1 lacuna, D1 T1 G1-3 e तु (for स्वस्) —^b) K1 त्वम्; M1 ताम् (for स्वाम्) —^c) K1 धर्मसधर्मं (for 'मधर्मं) K1 D1 च (for वा) —^d) K1 Ds समये, Ds [च]वि नये (for विनये) K5 Be-9 Dn1 n1 Ds D2-6 s 9 समादय, K7 'द्वौ, V1 D1 T G1-3 e M1 1-1 'दधा' (V1 'च), Bo Da2 a1 'दधे (for 'धय)

97 ^a) S1 K1 1 नेच्छते, K4 Be 9 Ds1 Ds (before corr.) s s s नेच्छति (for 'ति) D1 T G1-3 e M1 1-1 वादातुं (for मे दानं). —^b) Ds1 वृत्तम् (for दत्तम्) —^c) Ds तत्र (for अत्र) Ds2 Ds T1 G1 2 स्थितो (for स्थिरो) —^d) D1 स्थापयितु, G1 'यति; M1 'यिता (for 'यतु) M1 प्रभु (for प्रभु) K6 1 V1 Bo 6-9 Da3 a1 Dn1 n1 Ds D2 s s 9 मार्गे (Dn1 'गं) स्थापयिताय नौ (D1 नौ).

98 ^a) Dn1 दीपदानं (for दीयमान) K1 1 गृ ह्णासि, K6 'ति (for 'मि) —^b) K1 धण; K4 रण (for ऋण) —^c) G1 तथैव (for य') T2 Gs 6 षतु (for ऽभ्यतु) Da1 ज्ञान (for ज्ञातं)

99 M1 विकृतं (for 'त) —^a) K6 Bo 6-9 Da3 a1 Dn1 n1 Ds D2 s s 9 M1 6 7 धारयामीति (for दीपयामीति). —^b) K1 Ds2 Ds 9 ददामि (for ददा नि) Be (orig) 1-9 Da3 a1 तथैव च, Be (marg)

राजोवाच ।

ददतोऽस्य न गृह्णासि विषमं प्रतिभाति मे ।
दण्ड्यो हि त्वं मम मतो नास्त्यत्र खलु संशयः ॥ १००

विकृत उवाच ।

मयास्य दत्तं राजर्षे गृह्णीयां तत्कथं पुनः ।
काममत्रापराधो मे दण्डमाज्ञापय प्रभो ॥ १०१

विरूप उवाच ।

दीयमानं यदि मया नेपिष्यसि कथंचन ।
नियंस्यति त्वा नृपतिरयं धर्मानुशासकः ॥ १०२

C 12 7304
B 12 198 108
K 12 197 105

तदा मया (for तथा मया) —^a) G2 नाम (for नायं) S1 K1 1 M1 7 वै (for मे) S1 K1 2 धारयामि (for 'यति) K4 6 Bo 6-9 Da3 a1 Dn1 n1 Ds D2 s s 9 अद्य (for अत्र) —^d) K4 6 7 Bo 6-9 Da3 a1 Dn1 n1 Ds D2-6 s 9 गच्छतां (for गम्यतां) S1 K1 2 वाञ्छसि (for 'ति)

100 ^a) G2 (also as in text) M1 6 गृह्णाति (for 'सि) —^b) Ds विषयं (for 'म) D6 T2 प्रतिभासि (T2 'मि) (for 'भाति) T2 ते; M1 1-1 मा (for मे) —^c) Dn1 दमो, D1 T G2 s 6 दण्ड्यो, G1 ददो (for दण्ड्यो) G2 स्वा (for स्व)

101 T1 om (hapl) 101-102 —^b) D1 G1 M1 1 6 गृह्णीयात् (for 'यां) Be (marg as in text) ते (for तत्). —^c) K2 7 Ds1 D4 7 9 T2 G1-3 e M1 को (K2 का) ममात्र K1 Ds 9 वै (for मे)

102 T1 om 102 (cf v 1 101) —^a) Dn4 दीपमान, T2 दीय' (for दीय') —^b) K1 Ds 9 T2 Gs 6 M1 1-1 न गृह्णासि, Be Da3 Ds नैपिष्यसि, Dn1 Ds2 नेपिष्यसि, Ds1 नेच्छिष्यसि, Ds स्व नेच्छसि; D1 G1 1 गृह्णासि स्व (for नेपिष्यसि) —^c) K1 7 नियस्य (K1 'स्य)ति; Ds1 नियस्यति, D1 T2 G1-3 e नियच्छति (for नियस्यति) K4 6 7 V1 Bo 6-9 Da3 a1 Dn1 n1 Ds D2-9 G1-3 e M1 स्वां (for स्वा).

103 ^a) T2 G1 स्व, G2 स्वय (hypermetric) (for स्व) K1 Ds 9 T1 Gs 6 स्वय मया याचितेन; Ds यन्मया याचितेनैवद्, D1 स्वधर्मया याचितेन —^b) Cv अयाचितेनेति पदच्छेद । —^c) G1 2 इव (for हृद्) K4 त (for तत्) —^d) G1 M1 गृह्णीयात् (for 'यां) —^e) K4 6 7 V1 B1 8 Da4 Ds D2-7.9 T G1-3 e

विकृत उवाच ।

स्वं मया याचितेनेह दत्तं कथमिहाद्य तत् ।
गृह्णीयां गच्छतु भवानभ्यनुज्ञां ददानि ते ॥ १०३

ब्राह्मण उवाच ।

श्रुतमेतन्वया राजन्नयोः कथितं द्वयोः ।
प्रतिज्ञातं मया यत्ते तद्गृहाणाविचारितम् ॥ १०४

राजोवाच ।

प्रस्तुतं सुमहत्कार्यमावयोर्गह्वरं यथा ।
जापकस्य दृढीकारः कथमेतद्भविष्यति ॥ १०५
यदि तावन्न गृह्णामि ब्राह्मणेनापवर्जितम् ।
कथं न लिप्येयमहं दोषेण महताद्य वै ॥ १०६

Ms ददामि (for 'नि)

104 *) K₁ श्रुत्वा (for श्रुतम्). T₁ श्रुत्वैव तत्
(for श्रुतमेतत्) V₁ मया (for त्वया) —^b) B₂
पृतयो (for अनयो) G₂ ० त्वया (for द्वयोः). —^c)
K₁ प्रतिज्ञा द्, D₂ 'ज्ञान (for 'ज्ञातं). K₂ यत्तं,
K₁ तत्ते; D₁ T G₁-२.० दत्त (for यत्ते). —^d) M₀
त (for तद्) K₁ अविचारितं

105 *) K₁ D₂ ० न प्रस्तुतं, D₂ G₀ प्रस्तुतस्तु (G₀
'त' सु), G₂ प्रस्थितं सु- (for प्रस्तुतं सु). —^b) K₀
V₁ Bo ०-० Das २४ Dn₁ n₄ D₂ D₂ २ २-२ T G₁-३ ०
M₁ २-१ अनयोर (for आव'). Das दुष्करं; T₂ गहर
(for गह्वर). D₂ तथा (for यथा) —^c) D₂ D₂ ०
व्रदीकार'; G₂ ० M₁ दृढीकारं (for 'कार')

106 *) B₀ नु (for न) K₂ D₂ गृह्णामि (for
'मि) —^b) D₁ T G₁-२.० M₁ २-१ जापकेन (for
ब्राह्मणेन) B₀ [अ]पि (for [अ]प) Ś₁ K₁ २ ४ ब्राह्म
णस्य तपोर्जितं; K₁ ब्राह्मणे जपवर्जित —^c) G₂ ० कथ
न लिप्येते योहं; M₀ कथ कथं न लिप्येत. —^d) Das
२४ Dn₁ n₄ D₂ २ पापेन (for दोषेण)

107 *) G₁ तव (for तौ च). B₀ च (for स)
K₁ २ राजर्षि- (for 'र्षि) —^b) K₁ कृतकार्यैः; K₂ ४
व्रतकार्यौ, Das D₂ कृतकार्यौ (for 'कार्यौ) Ś₁ K₁
२ ४ भविष्यथः; Das D₂ M₁ ० १ गमिष्यथ (for 'व्यथ)
— Before 107^d, Ms ins राजा —^d) Das laouna
for राजधर्मो

108 *) K₄ परिपालाद्य (for 'पाल्यद्य). K₀ V₁

भीष्म उवाच ।

तौ चोवाच स राजर्षिः कृतकार्यौ गमिष्यथः ।
नेदानीं मामिहासाद्य राजधर्मो भवेन्मृषा ॥ १०७
स्वधर्मः परिपाल्यश्च राज्ञामेव विनिश्चयः ।
विप्रधर्मश्च सुगुरुर्मानात्मानमाविशत् ॥ १०८

ब्राह्मण उवाच ।

गृहाण धारयेऽहं ते याचितं ते श्रुतं मया ।
न चेद्गृहीष्यसे राजश्चापिष्ये त्वां न संशयः ॥ १०९

राजोवाच ।

धिप्राजधर्मं यस्यायं कार्यस्येह विनिश्चयः ।
इत्यर्थं मे ग्रहीतव्यं कथं तुल्यं भवेदिति ॥ ११०

Bo ० १ ० Dn₁ n₄ D₂ D₂ २ २ २ नु (for च). —^b)
K₀ रक्षामि (for राज्ञाम्) K₀ V₁ Bo ०-० Das २४
Dn₁ n₄ D₂ D₂ २ २-२ T G₁-३ ० M₁ २-१ हृति (for एव)
—^c) D₁ T₁ G₁ २ विप्रबंधुश्च (for 'धर्मश्च) K₀ Bo
०-० Das २४ Dn₁ n₄ D₂ D₂ २ २ गहनो, D₂ स गुरुर,
D₁ G₁ २ M₀ स गुरुर (for सुगुरुर) —^d) Ś₁ K₁ २ ४
न समात्मानम् (for मामना) Ś₁ K₁ २ १ D₁ २ २ T₂
M₁ २ ० आविशेत् (for 'शत्)

109 *) D₁ T₁ G₁-३ ० M₀ यत्, T₂ यं (for सः)
K₀ Bo ० (margin as in text) १-० Das २४ Dn₁ n₄ D₂
D₂ २ ० २ च (for ते) —^b) T₂ याचित (for 'तं)
K₁ तं श्रुत, K₀ V₁ Bo. ०-० Das २४ Dn₁ n₄ D₂ D₂-०
T₂ G₂ ० M₁ २-१ संश्रुतं; K₁ T₁ स श्रुत, G₁ २ सश्रित
(for ते श्रुत). —^c) Ś₁ K₁ २ ४ V₁ Bo ०-० D₂ ० T₂
M₁ गृहीष्यसे, Das D₂ D₂ प्र (Das D₂ गृ) हिष्यसे,
G₁ ग्रहीष्यते (for 'व्यसे). —^d) K₁ D₂ २ ० शप्स्यामि,
Das २४ शपेय, D₀ शपेयं; D₂ शपिष्ये (for 'ष')
K₀ स्वं, T₂ G₂ ० स्वा (for त्वां). V₁ D₂ असशय
(D₂ 'यं) (for न सशय).

110 K₁ om the ref —^a) D₂ यस्याह, D₀
पश्यायं (for यस्यायं). —^b) D₁ T G₁-३ ० M₀ [अ]स्य,
M₁ ० [ए]ष (for [ह]ह). G₂ विनिश्चयं —^c) K₁ V₁
Bo ० १ ० Das Dn₁ D₂ D₂-२ १ T G₂ २ ० M₁ गृहीतव्य
(for ग्रही') —^d) D₁ T G₂ २ ० तव्यं; G₁ तस्य;
M₀ तसं (for तुस्य).

111 *) Ś₁ K₂ न पूर्व; K₁ अपूर्वतो; K₄ ० V₁ Bo.
१-० Das २४ Dn₁ n₄ D₂ D₂ २ ० २ अपूर्वं मे; D₁ T G₂

एष पाणिरपूर्वं भो निक्षेपार्थं प्रसारितः ।

यन्मे धारयसे विप्र तदिदानीं प्रदीयताम् ॥ १११

ब्राह्मण उवाच ।

संहितां जपता यावान्मया कश्चिद्गुणः कृतः ।

तत्सर्वं प्रतिगृह्णीष्व यदि किञ्चिदिहास्ति मे ॥ ११२

राजोवाच ।

जलमेतन्निपतितं मम पाणौ द्विजोत्तम ।

सममस्तु सहैवास्तु प्रतिगृह्णातु वै भवान् ॥ ११३

विरूप उवाच ।

कामक्रोधौ विद्धि नौ त्वमावाभ्यां कारितो भवान् ।

समेति च यदुक्तं ते समा लोकास्तवास्व च ॥ ११४

नायं धारयते किञ्चिज्जिज्ञासा त्वत्कृते कृता ।

कालो धर्मस्तथा मृत्युः कामक्रोधौ तथा युवाम् ॥ ११५

सर्वमन्योन्यनिकषे निघृष्टं पश्यतस्त्व ।

गच्छ लोकाञ्जितान्स्वेन कर्मणा यत्र वाञ्छसि ॥ ११६

भीष्म उवाच ।

जापकानां फलावाप्तिर्मया ते संप्रकीर्तिता ।

गतिः स्थानं च लोकाश्च जापकेन यथा जिताः ॥ ११७

प्रयाति संहिताध्यायी ब्रह्माणं परमेष्ठिनम् ।

अथ वारिं समायाति सूर्यमाविशतेऽपि वा ॥ ११८

C 12. 7320
B. 12 199 118
K. 1. 197 129

१० अपूर्वां भो, G₂ 'वां गो; Cp 'वं भो (as in text)
ॐ Cp अपूर्वमिति नञर्थेऽकार । ॐ —^b) G₂ प्रसारित
ॐ Cn निक्षेपार्थं प्रतिगृह्य प्रदानार्थम् ॥ C₅ निक्षेपार्थं
फलभोगं विना स्थापनार्थम् । ॐ —^c) K₁ य (for यन्)
—^d) M₁ तम् (for तद्)

112 ^a) K₁ महितां (for संहिता) K₁ १ ४ ० १ D₅
G₂ ० जपतां, T₂ जपतो, G₃ जापता (for ज') K₁
D₄ १ ० M₁ यावत् (for यावान्) —^b) K₆ V₁ Bo
०-१ D₅ २ ४ D₁ १ ४ D₅ D₂ १ ० १ T G₁-२ ० M₆ १
गुण कश्चिद्कृतो मया, K₁ D₄ ० पुण्य किञ्चिन्मया कृत,
D₅ १ M₁ ० गुण कश्चिन्मया कृत —^c) D₁ G₁ -गृह्णी
याद्, T₁ G₂ २ ० 'या (for 'त्व) —^d) G₁ इति (for
यदि) G₁ M₅ कश्चिद् (for किञ्चिद्)

113 K₁ om. (hapl) from 113^a up to the ref
in 114 —^a) K₂ ४ जपम्; K₆ वलम् (for जलम्)
K₁ निपतति (for 'तित) —^b) K₁ सम- (for मम)
—^c) K₁ २ समयस्तु (for सममस्तु) B₅ ० सहैवावां
(for 'वास्तु) —^d) D₁ १ १ ० T G₁-३ ० M₁ १-१ मे
(for वै)

114 K₁ om. the ref (cf. v 1 113) —^b) K₁
om. आवाभ्यां K₁ [आ]कारितो, D₅ ४ कारितौ — After
114^a, C₇ Kumbh ed. ins

526* जिज्ञासमानौ युवयोर्मनोरथं तु द्विजोत्तम ।

[C₇ मनोच्छ (for 'त्य)]

—^a) K₆ १ १ V₁ Bo ०-१ D₅ २ ४ D₁ १ ४ D₅ D₂ १ ० १
T G₁-३ ० M₁ १-१ सहैति (for समेति) —^d) Ś₁ K₂
D₄ समालोकस्व, D₁ T G₁-३ M₁ १-१ समो लोकस्व; G₆
सतो क्रोक्स्व (for ममा लोकात्) Ś₁ K₁ २ ४ तवापि

(for तवास्व)

115 ^a) K₂ मया; K₆ कृता; D₅ कृत (for कृता)
—^d) D₅ कालक्रोधा, D₁ T₁ G₁ २ कामक्रोधस्व (for
'क्रोधौ)

116 ^a) K₁ ० Bo ०-१ D₅ २ ४ D₁ १ ४ D₅ D₂ १ ० १
T₂ G₂ ० Cp निष्कर्षे, K₁ निकषे; V₁ T₁ निष्कर्षे;
D₅ ४ -विप्रर्षे; T₂ (sup lin.) निष्कर्षे, Cpp -निकषे
(as in text) —^b) D₅ निघृष्टं, D₅ निघृष्टं, T₂
निघृष्टं, G₁ २ M₁ १-१ Kumbh ed निघृष्टं, Cn p
निघृष्ट (as in text) ॐ Cn निघृष्ट परीक्षितम् । ॐ
— After 116^a, Kumbh ed ins

527* सर्वेषामुपरि स्थानं ब्रह्मणोऽय्यक्तजन्मनः ।
युवयोः स्थानमतुलं निर्दंष्टममलात्मकम् ।
सर्वे गच्छाम यत्र स्वान्स्वार्त्तलोकांश्च तथा वयम् ।
—^d) G₁ वाञ्छति — After 116, Kumbh ed ins

528* ततो धर्मयमाद्यास्ते वाक्यमूचुर्नृपद्विजौ ।
अस्माकं यं स्मृतो मूर्धा ब्रह्मलोकमिति स्मृतम् ।
तत्रस्थौ हि भवन्तौ हि युवाभ्यां निर्जिता वयम् ।
युवयोः काम आपन्नस्तत्काम्यमाविशक्या ।

117 ^b) D₅ ४ मीयते (for मया ते) K₆ V₁ Bo ०-१
D₅ २ ४ D₁ १ ४ D₅ D₂ १ ० १ T G₁-३ ० M₆ १ संप्र
क्षिता (for 'कीर्तिता) —^c) K₁ G₁ गति (for गति)
D₅ ४ D₅ लोकस्मिन् (for लोकाश्च) —^d) K₁ २ ४
T₂ M₆ यथाजिता; D₅ यथा जिता

118 ^a) K₁ संहिताध्यायी; G₁ 'वां ध्यायन् (for
'वाध्यायी) —^b) D₅ ब्रह्मण; D₆ T₁ (before corr)

स तैजसेन भावेन यदि तत्राश्रुते रतिम् ।
 गुणांस्तेषां समादत्ते रागेण प्रतिमोहितः ॥ ११९
 एवं सोमे तथा वायौ भूम्याकाशशरीरगः ।
 सरागस्तत्र वसति गुणांस्तेषां समाचरन् ॥ १२०
 अथ तत्र विरागी स गच्छति त्वथ संशयम् ।
 परमव्ययमिच्छन्स तमेवाविशते पुनः ॥ १२१
 अमृताच्चामृतं प्राप्तः शीतीभूतो निरात्मवान् ।

ब्रह्मभूतः स निर्द्वन्द्वः सुखी शान्तो निरामयः ॥ १२२
 ब्रह्मस्थानमनावर्तमेरुमक्षरसंज्ञकम् ।
 अदुःखमजरं शान्तं स्थानं तत्प्रतिपद्यते ॥ १२३
 चतुर्भिलक्षणैर्हीनं तथा पद्भिः सपोडशैः ।
 पुरुषं समतिक्रम्य आकाशं प्रतिपद्यते ॥ १२४
 अथ वेच्छति रागात्मा सर्वं तदधितिष्ठति ।
 यच्च प्रार्थयते तच्च मनसा प्रतिपद्यते ॥ १२५

ब्राह्मण (for ब्रह्माणं) —^a) M₁ चाग्नि (for चाग्नि)
 D₁ G₁ २ समाधाय (for समायाति). —^d) M₁ पूर्वम्
 (for सूर्यम्) Ś₁ K₂ ४ [s]पि च, K₁ lacuna, T₂
 [s]य वा; M₁ ० [s]ति वा (for सपि वा). K₁ D₁
 २ ० सूर्यमभ्येति वा नृप.

119 ^a) B₂ D₁ तेजसेन (for तै) —^b) Ś₁ K₁ २ ४
 रविः; G₈ ० रति (for रतिम्) K₆ V₁ B₀ ० १ ३
 (marg as in text) ० Das a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ५ ० ३
 यदि तत्र रम (V₁ भव)स्युत् —^c) K₁ Dn₁ D₄ गुणास
 (for गुणांस) K₆ B₀ ० (marg, orig as in text) १ ०
 Das a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ५ ० ३ ० G₁ समाधत्ते (for
 'दत्ते) —^d) K₂ १ प्रतिमोहिवा

120 ^b) K₁ भूताकाश- (for भूम्या) K₂ ४ -शरी
 रगा —^c) G₁ सगरस् (for सरागस्) —^d) K₁
 B₀-० D₈ समाचरेत्, K₁ D₁ १ ० T G₁-३ ० M₁ ०-१
 समादद (T 'घ)त् (for 'चरन्).

121 ^a) D₈ विराग (for 'गी) D₈ २ सन्, D₇
 T G₁-३ ० च; D₈ lacuna (for स) —^b) M₁ ५ ०
 सशम (for सशयम्) K₆ गच्छति स्वयसशय, D₈ ३
 परं गच्छत्य (D₈ ति)सशय, M₁ गच्छत्तत्त्वमम् —^c)
 K₆ D₄ यदमन्ययम्; B₀ ३ D₈ 1 D₈ ० ३ पदम् (for
 परम्) Ś₁ K₁ २ ४ इच्छेत्स; B₈ ० इच्छत्यस् (for
 इच्छन्स)

122 ^a) K₁ T₂ अमृताश्, K₂ १ 'तश् (for 'ताच्)
 D₈ त्वमृतं; M₁ च मृत (for चामृत) —^b) K₂ ०
 B₈ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ५ ० शान्तीभूतो; K₁ D₈ शान्तिः;
 D₄ G₂ शीतिः; D₇ शान्तः; G₁ शीत (for शीती)
 ❀ C₈ निरात्मवान् शरीरहीन । ❀ —^c) K₆ प्रत्य
 भूतः; D₄ ब्रह्मभूता —^d) ❀ Cn निरामय इत
 दर्शन हीन । ❀

123 ^a) K₆ १ V₁ B₀ ०-० D₄ ३ D₈ ४ १-० T
 G₂ ३ ० M₂-१ ब्राह्मं, D₈ ब्रह्म (for ब्रह्म-). K₁ D₄ ०
 अनावर्तम्, G₁ 'वृत्तम् (for 'वर्तम्). —^b) T₂ G₁

सञ्जिक्; M₈ -सञ्जितं (for -सञ्जकम्) B₈ (marg as
 in text) एकाक्षरसञ्जित —^c) T₁ G₂ अजर (for
 अजर) —^d) K₁ स्थाने तत्; K₁ D₄ ० ध्यानेन; T₁
 G₁-३ ० M₁ ५ शीत तत्; T₂ गीत तत्, M₆ १ शिव
 तत् (for स्थान तत्) B₇ प्रतिपाद्यते (for 'पद्यते)

124 K₁ D₈ om (hapl) 124, D₈ om (hapl)
 124-125, V₁ reads 124 on marg —^a) Ś₁ K₂
 हीनस्, M₁ ० भिन्न (for हीनं) ❀ Cn चतुर्भिः प्रत्य
 क्षागमानुमानचेतोभिर्हीनं रुरगुणसबन्धजडत्वादिभिर्विरहितम् ।
 C₈ चतुर्भिलक्षणैरिति । उत्पत्तिक्षयवृद्धिविनाशैः । जरायुजा
 ण्डजस्वेदजोद्भिर्जैरित्यपरे । यद्वा सकल्पालोचनप्रयत्नचेष्टारू
 पैर्वा ॥ C₇ चतुर्भिरण्डजस्वेदजोद्भिर्जरायुजाख्यैः । ❀
 —^b) D₇ G₁ २ सञ्जि (for पद्भिः) V₁ D₈ च (for
 स) K₂ शोडशै (for षोडशै) ❀ Cn पद्भिरू
 मिभि । अशनापिपासाभ्यां प्राणधर्माभ्यां शोकमोहाभ्यां क्षिप्त
 धर्माभ्यां जरासृष्ट्यां देहधर्माभ्यां च हीनम् । अत एव
 प्राणाद्यात्मकषोडशकण्ठेनैव तेऽशनादय सहिता ॥ C₅
 सपोडशै । एकादशेन्द्रियाणि पञ्च विषया इति षोडश विका
 रास्तस्मोहेत । स्थूलसूक्ष्मव्यवहितविषकृष्टातीतानागतवर्तमा
 नाभावालोचनसकल्पाभेमानाध्यवसायसृष्ट्यनुग्रहप्रलयविषयस्य
 सहितैरित्यन्ये ॥ C₇ षोडशै, एकादशेन्द्रियपञ्चभूतात्मक
 षोडशकलासहितै । पद्भिः कामक्रोधादिभिः । ❀ —^c)
 K₁ D₄ ३ Dn₁ n₄ D₈ 1 D₈ ३ ५ तमति (D₈ 'धि)क्रम्य
 (for सम) —^d) Ś₁ K₂ चाकाशं; T₂ M₆ ह्याकाश
 (for आ) ❀ C₈ आकाश परिच्छिन्नानामवकाशदानात्
 आकाश परमात्मानम् ॥ C₇ आ समन्वात् काशनादाकाश
 पद्वाच्य परमात्मानम् । ❀

125 D₈ om 125 (cf. v 1 124) —^a) K₁ २
 ४ ० V₁ B₀ ०-० D₄ ३ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ५ ० M₁
 नेच्छति, K₁ G₂ ० वेच्छति, D₈ ० M₈ वेच्छति; D₇
 T₁ G₁ २ वेच्छमि; M₇ नेच्छसि (for वेच्छति) —^c)
 K₁ यश्च; D₈ यत्त् (for यश्च)

126 ^a) K₄ ० B₀ ० D₄ ३ Dn₁ D₂ ३ ५ ० ३ वेक्षते;

अथ वा व्रीजते लोकान्सर्गाधिरयसंस्थितान् ।
निःस्पृहः सर्वतो मुक्तस्तत्रैव रमते सुखी ॥ १२६

एवमेवा महाराज जापकस्य गतिर्यथा ।
एतत्ते सर्वमाख्यातं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ १२७

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि छिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९२ ॥

१९३

युधिष्ठिर उवाच ।

किमुत्तर तदा तौ न चक्रतुस्तेन भाषिते ।
ब्राह्मणो वाय वा राजा तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १
अथ वा तौ गतौ तत्र यदंतत्कीर्तितं त्वया ।
संवादो वा तयोः कोऽभूत्किं वा तौ तत्र चक्रतुः ॥ २

भीष्म उवाच ।

तथेत्येव प्रतिश्रुत्य धर्मं संपूज्य चाभिभो ।
यमं कालं च मृत्युं च स्वर्गं संपूज्य चार्हतः ॥ ३
पूर्वं वे चापरे तत्र समेता ब्राह्मणर्षभाः ।
सर्गान्संपूज्य शिरसा राजानं सोऽन्नवीद्वचुः ॥ ४

G. 12 7233
D. 12. 200 4
K. 12. 193 4

Ka Da ३ [अ]नेष्टते; V1 B1-1 Da1 Da [अ]नेष्टते;
Da1 एष्टते, Di T G1-1 e M1 1-1 [इ]वेष्ट(Di T1
'द्व'ते (for दीष्टते) Ś1 Ka ३ transp लोकात् and
सवान् Ś1 Ka ३ नियम (for निरय) Ka e V1
Bo e-1, Da1 at Dn1 na Da Di 2 e-1 T G1-1 e M1 e
सहितान्; Da M1 ३ सगरात् (for सस्थितान्)
—^a) Po Da1 सुखम् (for सुखम्) —^a) Ka e V1
Po 1-1 Da1 at Dn1 1-1 Da Di ३ e ३ यै (for [य]त्र)
Ka Lo Dn1 1-1 Da Di ३ 1-1 T1 नृत् (for सुखी).

127 Before 126, M1 ins मोक्ष —^a) V1 B1
(marg) ३ e Da1 उप; P1 (or) एवम्; Dn1 at
एव; G1 एव (for एव) Di T1 G1 ३ महाभाग
(for 'राज) —^a) T1 जाययति (for 'वस्य) B1
1 ३ (marg at in text) e Da1 (marg) at जायको
पदं य; Da1 at त, य, Da यया भयति जायकः —^a)
Ka V1 Bo e-1 Da1 Da Di ३ T1 G1 M1 1-1 तपो सर्वं
समाजयति; Di तपोर्वे ते समा; Di T1 G1 ३ e तप
तपो समा —^a) Ka Da1 at Dn1 Da1 Di ३ e ३
कर्मि (Ka 'ति) (for इष्टाति)

Colophon — Sub parra Ś1 Ka ३ ३ ३ ३ V1 Bo
e-1 Da1 at Dn1 na Da Di-1 T G1-1 e M1 1-1 मोक्ष
धर्म — Adhy name Ś1 Ka ३ e ३ Bo e-1 Da1 at
Dn1 Da Di-1 e ३ जायकोपाययान; V1 जायकमाहात्म्यं;
M1 e जायकोपाययाने इत्याहुमाहात्म्ययाद्; M1 जायकोपा
ययाने कान्तायुयमादिर्षयाद्; M1 इत्याहुमाहात्म्ययाद्
— Adhy no (figures, words or both) B1 Dn1
Da Di T1 G1 ३ e M1 1-1 26, Dn1 26, Da ३ 26;

T1 G1 39 — Śloka no Da1 130, Dn1 29,
Dn1 129, Da 127

193

1 *) Da मदा; M1 ततस् (for तदा) G1 e तस्मिन्
(for तो ज्ञ) —^a) Ka Bo e ३ ३ (marg) e Da1 at
Dn1 na Da Di ३ ३ ३ ३ तस्य (for तेन) Ś1 Ka ३ ३ ३
Da ३ जायित; Di T G1 ३ ३ M1 1-1 भाषितौ —^a)
Ka Bo e-1 Da1 at Da Di-1 T1 G1 ३ ३ M1 ३ transp
the second वा and राजा

2 *) M1 धैतौ (for वा तौ) G1 e यत्र (for
उत्र) —^a) Ga तद् (for यद्)

3 *) Da1 अथ (for तथा) Ś1 Ka ३ ३ M1 [इ]त्येव;
Di T1 G1-1 e [इ]ति च, T1 [इ]त्येवत् (for [इ]त्येव)
—^a) K1 संपूज्यतामिमौ Ka च विभो; Ka धै प्रभो;
Ka Di ३ जायक, V1 Bo e-1 Da1 at Dn1 na Da Di
३ ३ ३ ३ च प्रभो, Di T G1-1 e M1 1-1 चाकुमौ (for
चाभिभो). —^a) K1 [अ]र्हता; Ka Di ३ [अ]प्रव;
Di T G1-1 e M1 [आ]हत् (for [अ]र्हत्) ☞ Ca. १
अर्हत् पूज्यात् । ☞

4 Before 4, G1 e ins ब्राह्मण —^a) Ś1 Ka ३
सर्वे; Ka सर्व (for पूर्व) Ka चापरे; Ka च परे;
M1 चामरे (for चापरे) —^a) Ka Da १ ब्राह्मणर्षभाः
(Ka 'भ). —^a) G1 पूर्वान् (for सर्वान्) B1 समता
(for निरमा). —^a) Ka V1 Bo e-1 Da1 at Dn1
na Da Di ३ ३ ३ ३ M1 e द्विज (for वच.).

फलेनानेन संयुक्तो राजर्षे गच्छ पुण्यताम् ।
भवता चाम्यनुज्ञातो जपेयं भूय एव हि ॥ ५
वरश्च मम पूर्वं हि देव्या दत्तो महाबल ।
श्रद्धा ते जपतो नित्यं भवितेति विशां पते ॥ ६
राजोवाच ।

यद्येवमफला सिद्धिः श्रद्धा च जपितुं तव ।
गच्छ विप्र मया सार्धं जापकं फलमाप्नुहि ॥ ७
ब्राह्मण उवाच ।

कृतः प्रयत्नः सुमहान्सर्वेषा संनिधाविह ।
सह तुल्यफलौ चावां गच्छावो यत्र नौ गतिः ॥ ८

5 Before 5, T ins ब्राह्मण — ^b) M₅ राजन्ने (for राजर्षे) K₆ V₁ Bo 6-9 Da₈ a₄ Dn₁ n₄ D₈ D₂ 8 5-8 T G₁₋₃ 6 M₁ 5-7 सुख्यता, K₇ पुण्यवान् (for ताम्) — ^c) D₂ lacuna, D₅ वा; D₆ तु (for च) S₁ K₁ 2 4 [अ]भ्यनुज्ञातो — ^d) K₆ B₇ 8 Dn₁ n₄ D₅ D₂ 8 6 8 ह; D₇ T G₁₋₃ 6 M₁ 6 7 च (for for हि).

6 ^a) K₁ समपूर्वं (for मम पूर्वं). — ^b) K₆ Bo 6-9 Da₈ a₄ Dn₁ n₄ D₈ D₂ 8 5-8 T G₁₋₃ 6 M₁ 5-7 transp देव्या and दत्तो K₆ M₁ महाबल, K₇ D₂ 7 9 T₁ G₁₋₃ 6 M₆ 7 'फल', T₂ 'फल (for 'बल) — ^c) K₇ जायते (for जपते) — ^d) K₂ 4 भवता, K₆ V₁ Bo 6-9 Da₈ a₄ Dn₁ n₄ D₈ D₂ 8 8 6 8 भवतु, K₇ D₂ 7 9 T G₁₋₃ 6 M₁ 6 7 भवित्री, M₆ भवति (for भविता as in S₁ K₁ only)

7 ^a) K₁ 4 Da₈ यद्येव; D₄ यदेवम् K₇ 4 Da₈ D₇ T₁ G₁₋₃ 6 M₁ 5-7 सफला (for अफला) ☞ Ca अफला अनाकाङ्क्षितफला। ☞ — ^b) M₁ 6 7 वा (for च) B₇ जपित, T₂ जपितुस् K₇ स च (for तव) — ^d) D₇ T G₁₋₃ 6 M₆ 7 मामक (for जापक)

8 S₁ K₁ 2 om the ref — ^a) K₆ D₇ T₁ G₂ कृत; T₂ कृतं S₁ K₁ 2 सुमते, D₇ T₁ स महात् (for सुम) — ^b) G₂ lacuna for सर्वेषां D₇ T G₂ 8 6 अपि (for हृह) — ^c) K₇ सत्य; V₁ सम (for सह) K₆ 7 V₁ Da₈ Dn₁ n₄ D₈ D₂ 8 M₆ आवां (for आवां) — ^d) K₇ गच्छ भो (for गच्छावो)

9 S₁ K₁ 2 4.6 V₁ Bo 6-9 Da₈ a₄ Dn₁ n₄ D₈ D₂ 8 6 om. the ref. — ^a) G₈ न योस् (for तयोस्)

भीष्म उवाच ।

व्यवसायं तयोस्तत्र विदित्वा त्रिदशेश्वरः ।
सह देवैरुपययौ लोकपालैस्तथैव च ॥ ९
साध्या विश्वेऽथ मरुतो ज्योतींषि सुमहान्ति च ।
नद्यः शैलाः समुद्राश्च तीर्थानि विविधानि च ॥ १०
तपासि संयोगविधिर्वेदाः स्तोभाः सरस्वती ।
नारदः पर्वतश्चैव विश्वावसुर्हहा दुहुः ॥ ११
गन्धर्वश्चित्रसेनश्च परिवारगणैर्युतः ।
नागाः सिद्धाश्च मुनयो देवदेवः प्रजापतिः ।
विष्णुः सहस्रशीर्षश्च देवोऽचिन्त्यः समागमत् ॥ १२

— ^b) S₁ K₁ त्रिदशेश्वर, K₄ D₈ त्रिदशेश्वर — ^d) Da₄ D₈ लोकपालौ, G₁ 2 सह देवैस्

10 ^a) T₁ साध्ये K₆ V₁ Bo 6-9 Da₈ a₄ Dn₁ n₄ D₈ D₂ 8 6 8 च विश्वे (for विश्वेऽथ) D₅ स; D₇ G₈ 6 M₁ 5-7 च (for सथ) S₁ K₁ 2 4 साध्यविशेष मरुतो — ^b) K₆ V₁ Bo 6-9 Da₈ a₄ Dn₁ n₄ D₂ 8 6 8 वाद्यानि K₇ B₈ (marg) D₂ 5 9 वाक्यानि (for ज्योतींषि) D₇ T G₁₋₃ 6 M₁ 5-7 वाक्यानि विविधानि च. — ^c) Da₁ नद्या K₇ D₂ 5 9 नद्य समुद्रा शैलाश्च

11 ^a) ☞ Cs संयोगविधियोगशास्त्रम् । ☞ — ^b) Da₄ देवा (for वेदा) S₁ K₁ 2 4 सोता; D₆ सोमा — ^d) S₁ K₁ 2 हहा हृह, K₇ हाहा हुह, Bo हीहा हुह; Da₈ D₈ 8 0 M₇ हहाहुह; Da₈ हहाहुह, D₆ हाहाहुह D₇ T₁ G₁₋₃ 6 विश्वावसुपरावस्, T₂ M₁ 5 6 'वसुहहा-हु (T₂ 'हृ हृ — After 11, D₇ T₁ G₁₋₃ 6 ins

529* तुम्बुरुमुखाश्चैव हाहा हृहस्तथैव च ।

12 ^b) K₇ D₄ 9 परिवार (for 'वार) S₁ K₁ 3 D₈ M₁ 7 -गुणैर् (for -गणैर्) K₁ M₇ युता; K₇ D₄ 7 9 T₁ G₁₋₃ 6 सह (for युत) — ^c) T₁ नागा (for नागा) — ^d) Da₄ देवदेव — After 12nd, Kumbh. ed ins

530* आजगाम च देवेशो ब्रह्मा वेदमयोऽभ्यय ।

— ^c) K₇ D₄ 9 T G₁₋₃ 6 M₁ 5 सहस्रशीर्षा च — ^d) K₇ दिवो; G₂ देवा Da₄ T₂ समागमत्

13 ^a) Dn₁ अवाद्यत; M₁ अवद्यत B₆ 8 8 M₁ [अं]तरीक्षे च; D₅ 'रिक्षेवु V₁ तु (for च) — ^b) S₁ K₁ 2 भेरीस् (for भेर्यस्). G₁ सर्वाणि (for सर्वा

अत्राद्यन्तान्तरिक्षे च मेर्यस्तूर्याणि चाभिभो ।
 पुष्पवर्षाणि दिव्यानि तत्र तेपा महात्मनाम् ।
 ननृतश्चाप्सरःसंघास्तत्र तत्र समन्ततः ॥ १३
 अथ स्वर्गस्तथा रूपी ब्राह्मणं वाक्यमत्रवीत् ।
 संसिद्धस्त्वं महाभाग त्वं च सिद्धस्तथा नृप ॥ १४
 अथ तौ सहितौ राजन्नन्योन्येन विधानतः ।
 विषयप्रतिसंहारमुभावेव प्रचक्रतुः ॥ १५
 प्राणापानौ तयोदानं समानं व्यानमेव च ।

एवं तान्मनसि स्थाप्य दधतुः प्राणयोर्मनः ॥ १६
 उपस्थितकृतौ तत्र नासिकाग्रमधो भ्रुवौ ।
 कुङ्कुण्या चैव मनसा शनैर्धारयतः स्म तौ ॥ १७
 निश्चेष्टाभ्यां शरीराभ्या स्थिरदृष्टी समाहितौ ।
 जितासनौ तथाघाय मूर्धन्यात्मानमेव च ॥ १८
 तालुदेशमथोद्दाल्य ब्राह्मणस्य महात्मनः ।
 ज्योतिर्ज्वाला सुमहती जगाम त्रिदिवं तदा ॥ १९
 हाहाकारस्ततो दिक्षु सर्वासु सुमहानभूत् ।

C. 12 7350
 B 12 200 21
 K 12. 193-21

जि) K६ De चाभिभो; K६ १ V१ Bo ६-९ Das ५१
 Dn१ n६ D६ D२-१ ३ चा भिभो, D१ T G१-१ ६ M१ ६-१
 च प्रभो (for चाभिभो) — ६) Ś१ K१ २ ६ पेतुस्
 (for तत्र) D६ पेतुर् (for तेपा) K१ D६ ९ तत्र
 पेतुर्महात्मनो — ७) Ś१ K१ २ ६ १ D६ ९ विदां पते (for
 समन्ततः)

14 ६) Das. ५१ सुस्त्र (for अथ) — ७) Das
 ब्राह्मण — ८) T१ (before corr) समिद्धिस् K६ ९
 V१ B६ १ Das. ५१ Dn१ n६ D६ D२ ३ ६ ३ G१ ३ M६ १
 महाभागस्

15 Before 15, D१ T१ G२ ६ M६ Kumbh ed ins
 भीष्म उवाच — ६) B६ lacuna, M१ सहितौ — ७)
 D१ T१ G१-१ ६ Kumbh ed अन्योन्यस्य (for न्येन)
 K६ ९ V१ Bo ६-९ Das. ५१ Dn१ n६ D२ ३ ६ ३ अन्यो
 न्य (B६ न्ये; Das ५१ D६ न्य) विधिना त (D६ ग) त
 — ८) K१ विषय; M६ विषय ॥ Cn विषयप्रति
 संहारम्, विषयादीनां प्रतीप संहार, विषयकारणीभूतन्द्रिय
 संहारकं संहारम् ॥ C६ विषयप्रतिसंहारम्, इन्द्रियाणां
 परिसर्जनम् । ॥ — ९) Dn६ इव (for एव)

16 V१ reads 16^a-22^b on marg — ६) Das प्राणा
 पानौ Dn१ अथ (for तथा) K१ प्राणोपानौ तयो
 व्यान — ७) K१ समानौ; D६ समानौ K६ ९ M१
 व्यान; K१ दानम् (for व्यानम्) — ८) K६ ९ V१
 Das. ५१ Dn१ n६ D६ D२ ३ ६ ३ M६ एव तौ, Bo ६-९
 M१ ६ १ एकस्यान्, D१ T G१-१ ६ एतांस्तौ (for एव
 तान्) Ś१ K१ ३ न्यस्य (for स्थाप्य) K१ D६ ९
 एतांमनसवस्थाप्य — ९) K१ दधतुः K१ D६ ९ प्राणयो
 र्मनोर्मनः

17 V१ reads 17 on marg — ६) K१ D६ ९ उप
 स्थानकृतौ; V१ स्थित कृतं; Bo स्थितौ कृतौ; D१ T
 G२ ३ स्थितकृती B६ Das Dn१ D२ तौ च; B६ च तौ
 (for तत्र). K६ Dn६ D६ ९ ९ Cn उपस्थाप्योदरे तौ

(glossed, प्राणापानौ) च, B१ ३ (marg) ९ Das (marg)
 स्थाप्योदरे तौ च ॥ Cn उपस्थितकृतौ । उपस्थितमय
 र्नासद कृत कर्तुमिष्ट यथोक्तौ ॥ Cn उपस्थित उपस्थ कुरु
 त्तौ उपस्थितकृतौ, यद्दृष्टान्नासनावस्थ ॥ Cn उपस्थित-
 कृतौ उपस्थानकारणौ । ॥ — ७) K१ D६ ९ अथ, B६ ३
 Das ५१ Dn१ T१ G२ M१ ६ १ Cp अथो (for अधो)
 Dn१ n६ D२ ३ ९ भ्रुवो V१ D६ नासिकाग्रे तथा भ्रुवो
 ॥ Cn भ्रुवोर्मध्ये आज्ञाचक्रे धारयत । ॥ — D६ om.
 17^a-18^b G१ om 17^a-18^b — ८) K१ कुङ्कुण्य; K६
 V१ Bo ६-९ Das ५१ Dn१ D६ D२ ३ ३ भ्रुकुट्या, K६
 भ्रुकुट्या, K१ D६ ९ कुङ्कुण्योश्, B६ (marg) Dn१ D२ १
 भ्रुकुट्या, T१ G२ कारुण्ये, T२ भ्रुकुट्याश्; G२ कारुण्यौ;
 G६ नेत्रे (sic), M१ ६ ९ कुङ्कुण्या, M१ भ्रून्ये (for
 कुङ्कुण्या) K१ D६ ६ १ ९ हि मनस (for मनसा)
 ॥ Cn कुङ्कुणी ब्रह्मणादी यामाहु सुपुम्नेति । ॥ — ९)
 K१ स्मृतौ, K६ Bo १-९ Das ५१ Dn१ n६ D६ D२ ३ ३
 T G२ ३ M१ ६-१ तदा, V१ च तौ; B६ G६ तथा (for
 स्म तौ) K१ D६ ६ १ ९ तदा धार (D६ र्यं) यतां शनै

18 D६ om 18^a, G१ om. 18 (of v 1 17)
 V१ reads 18 on marg — ६) K१ स्थिरदृष्टि; T१
 स्थिरं दृष्टि; G६ ९ M१ स्थिर (M१ र) दृष्टि — ७)
 K१ ९ Bo १ ३ (marg as in text) Das. ५१ Dn१ n६ D६
 T२ विहासमानौ, G२ सितौ (for सनौ) B६ ९ D१
 तथा धीरौ; B६ (marg) Das D६ M१ तथा धीरौ;
 D६ ९ T G२ ३ ९ M६ समाधाय — ८) K६ ६ १ D६ ९
 एव तु; B६ १ ३ (marg) Das ५१ आदधु (for एव च).
 D६ १ मूर्धन्या (D१ न्य) दधतुर्मनः

19 V१ reads 19 on marg — ६) D१ [उ]दास्य;
 G१ ३ [उ]दास्य G२ ९ तौ स्थिताय चोत्थाय ॥ Cn
 तालुदेश महरन्ध्रम् । ॥ — ८) M१ ६ १ त्रिदिवेश्वर (for
 तं तदा). B६ D६ तथा; B६ दिवा (for तदा).

तज्ज्योतिः स्तूयमानं स्म ब्रह्माणं प्राविशत्तदा ॥ २०
 ततः स्वागतमित्याह तत्तेजः स पितामहः ।
 प्रादेशमात्रं पुरुषं प्रत्युद्गम्य विशां पते ॥ २१
 भूयश्चैवापरं प्राह वचनं मधुरं स्म सः ।
 जापकैस्तुल्यफलता योगानां नात्र संशयः ॥ २२
 योगस्य तावदेतेभ्यः फलं प्रत्यक्षदर्शनम् ।
 जापकानां विशिष्टं तु प्रत्युत्थानं समाधिकम् ॥ २३
 उच्यतां मयि चेत्युक्त्वाचेतयत्स ततः पुनः ।

20 V₁ reads 20 on marg —^a) K₆ V₁ B₀
 7 s Das a4 Dn1 n4 Ds2 D2 s s-s G2 तथा; B₀ 9
 Ds1 T1 G2 (sup in) तदा (for ततो) —^b) K₆
 B₁ Das a4 Dn1 n4 Ds D2 s s s सर्वेषां (for सर्वा
 सु) —^c) Ś1 K1 2 स्म (K2 स्मा)यमानं स्म; K₇
 स्तूयमानस्य D₇ T G1-2.6 Ms तु (for स्म) Ś1 K1
 T1 M₀ ब्राह्मणं K₇ D₄ प्राविशत्; D₄ सवि V₁
 स्तूयमानं स्म ब्राह्मणं तज्ज्योतिं प्राविशत्तदा

21 V₁ reads 21 on marg —^b) K₆ Das Dn1
 n4 Ds2 D2 s s s प्रपितामहः, K₇ M₇ स पितामह
 —^c) ॐ C₈ प्रादेशमात्रं साङ्गुष्ठा प्रसारिता तर्जनी प्रादेशः ।
 प्रादेशतालुगोर्णविषयस्य स्युर्यथाक्रमम् । तर्जन्यादिकनिष्ठा-
 न्त्वा साङ्गुष्ठा स्युः प्रसारिता ॥ इति वैजयन्ती । ॐ
 —^d) T₂ प्रत्युद्गम्य

22 V₁ reads 22^{ab} on marg —^b) T₂ G₂ M₆
 transp वचन and मधुर K₂ 6 7 B₀ 7-9 Das a4
 Dn1 n4 Ds D2-9 s s सदा; V₁ सम B₀ तथा; D₇
 T₂ G₁ s 6 ह्यज (for स्म स) —^c) Ś1 K1 lacuna,
 K₂ मद्भिर्भूत् (for जापकैस्) —^d) K1 योजनां; K₇
 D₄ योगिनां

23 ^b) G₂ दर्शिन (for दर्शनम्) K₆ V₁ B₀ 6-9
 Das a4 Dn1 n4 Ds D2 s 6 6 प्रत्यक्ष फलदर्शन — K₆
 V₁ B₀ 6 s s Das a4 Dn1 n4 Ds2 D2 s 6 6 repeat
 23^a after 26^a. D₂ reads 23^a-26^a twice —^c)
 D₇ T G1-2 6 वरिष्ठ (for विशिष्टं). —^d) T₁ प्रत्यस्या
 नम् K₆ (both times) V₁ (second time) B₀ 6-9
 Das a4 Dn1 n4 Ds2 D2 s s 6 6 (all [except B₇]
 both times) समाहित; K₇ V₁ (first time) D₂ 9
 समाधिक; D₇ T G1-2 6 M₁ 5-7 इहाधिकं (M₇ 'क')
 (for समाधिकम्)

24 For the repetition in D₂, cf v 1 23. —^a)

अथास्य प्रविवेशास्यं ब्राह्मणो विगतज्वरः ॥ २४
 राजाप्येतेन विधिना भगवन्तं पितामहम् ।
 यथैव द्विजशार्दूलस्तथैव प्राविशत्तदा ॥ २५
 स्वयंभुवमथो देवा अभिवाद्य ततोऽभुवन् ।
 जापकार्थमयं यत्तस्तदर्थं वयमागताः ॥ २६
 कृतपूजाविमौ तुल्यं त्वया तुल्यफलाविमौ ।
 योगजापकयोर्दृष्टं फलं सुमहदद्य वै ।
 सर्वाल्लोकानतीत्यैतौ गच्छेतां यत्र वाञ्छितम् ॥ २७

K₇ B₀ उच्यतां, G₂ इष्यतां Das a4 Dn4 अपि (for
 मयि) D₂ (both times) उच्यतामिति चैवोक्त —^b)
 Ś1 K1 2 B₀ 8 9 चेतयन्, K₇ चितयन्, D₄ 9 [अ]
 चितयत् (for [अ]धे) K₆ V₁ B₀ Das Dn1 n4 Ds
 D2 s 6 6 सत्त, K₇ D₂ s (both times) 9 स पुन
 (for स तत) K₂ पुमान् (for पुन) D₇ T G1-2.6
 M₁ 5-7 व्याददे (G₀ 'धे)स ततो मुख —^c) K₄ V₁
 [अ]स्य (for [अ]स्य) K₁ 6 B₀ 6-9 Das a4 Dn1 n4
 Ds D2 s 6 (both times) 6 6 अथास्य प्रविवेशास्य. —^d)
 D₂ ब्राह्मणे; D₂ ब्रह्मणो.

25 For the repetition in D₇, of v 1 23 —^a)
 Ś1 K1 तेन; T₂ G₁ 2 अनेन (for एतेन) —^c) K₂
 अथैव —^d) K₆ प्राविशत्

26 For the repetition in D₂, cf v 1 23 —^a)
 D₂ (both times) स्वयंभुवम् —^b) B₀ तम्, D₇
 M₁ 5-7 [इ]दम्, T₁ G₁-2 6 वचो (for ततो) —After
 26^a, K₆ V₁ B₀ 6 s s Das a4 Dn1 n4 Ds2 D2 s 6 6
 repeat 23^a —^c) V₁ जापकानाम् (for 'थम्) G₁ 2
 अह (for अय). —^d) K₆ V₁ B₀ 6 7 9 Das a4
 Dn1 n4 Ds D2 s s 6 6 यदर्थं (D₂ 'र्थे'); B₀ तदर्थे;
 G₁ 2 तत्तस्य (for तदर्थं) K₆ D₂ 6 6 स्वयम् (for
 वयम्)

27 ^a) D₂ 7 कृतपूजाविमौ; T₂ 'पूजाविमौ; G₂
 'पूर्वाविमौ K₂ 6 V₁ B₀ 6-9 Das a4 Dn1 n4 Ds D2
 s 6-8 G₂ 6 तुल्यौ —^b) V₁ D₂ M₁ 5-7 तथा (for
 स्वया) D₇ T₁ G₁-2 6 तुल्यफलान्वितौ Ś1 K1 2 4
 बलात् (for फलात्) K₇ D₂ 5 9 इति; Dn1 विमौ
 (for इमौ) —^c) K₆ 7 D₀ योगि K₁ सृष्टं; K₇
 D₂ 7 9 T G₁-2 6 तुल्य (for इष्ट) —^d) K₁ अस्य
 (for अद्य) —^e) K₆ सर्वत्र (hypermetric), K₇
 D₂ 9 सर्व (for सर्वाल्ल) K₄ 6 7 B₀ 7-9 Das a4 Dn1

ब्रह्मोवाच ।

महास्मृतिं पठेद्यस्तु तथैवानुस्मृतिं शुभाम् ।
तावप्येतेन विधिना गच्छेतां मत्सलोकनाम् ॥ २८
यश्च योगे भवेद्धक्तः सोऽपि नास्त्यत्र संशयः ।
विधिनानेन देहान्ते मम लोकानवाप्नुयात् ।
गम्यता साधयिष्यामि यथास्थानानि सिद्धये ॥ २९
भीष्म उवाच ।

इत्युक्त्वा स तदा देवस्तत्रैवान्तरधीयत ।
आमन्त्र्य तं ततो देवा ययुः स्व स्वं निवेशनम् ॥ ३०
ते च सर्वे महात्मानो धर्मं सत्कृत्य तत्र वै ।
पृष्ठतोऽनुययू राजन्सर्वे सुप्रीतमानमाः ॥ ३१
एतत्फल जापकानां गतिश्चैव प्रकीर्तिता ।
यथाश्रुतं महाराज किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ ३२

C. 12 7264
B 1* 201 31
K. 12. 193 34

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि त्रिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९३ ॥

n4 Ds D2-6 8 9 अतिक्रम्य, V1 B6 T2 M1 6 अतिलेखी
(for अतीत्यैतौ) —^f) Ds Ms वाञ्छित

23 Ds1 s2 (before corr) ब्राह्मण (for ब्रह्मा)
—^a) B3 (marg) 9 Cap महाश्रुतिं (for 'स्मृतिं) K7
D4 9 जपेद् (for पठेद्) —^b) Ś1 (before corr) K2
D2 [अ]त्, K7 T2 G8 6 M1 6 1 [अ]त्, D7 T1 G1 2
[ए]नां (for [अ]नु) ॐ Ca महास्मृतिर्गीतादि, अनु-
स्मृतिर्विष्णुस्तोत्रादि । यद्वा महास्मृतिरन्यश्रवणयोग्यो जप,
अनुस्मृतिरुपाशुर्मानसो वा जप । महाश्रुतिमनुश्रुतिमिति पाठे
महाश्रुतिशब्देन गायत्र्युच्यते, अनुश्रुतिशब्देन चात्र अकार
पूर्विकास्त्रिंशो व्याहृतयः । Cs महास्मृतिमेकमेक वेदम् ।
अनुस्मृतिरुपनिषदावर्तनम् । इदं तु अर्थमत्रघास्यमानस्य फलम् ॥
C7 महास्मृतिर्जापकब्राह्मणचरित्रस्मृतिर्महास्मृति । अनु-
स्मृति अनुकूलतया स्थितराजचरितस्य स्तुति । ॐ —^e)
D4 [अ]ष (for [अ]पि) D7 T G1-3 6 मार्गेण (for
विधिना) —^d) Ś1 K1 2 4 तत् (for मत्) D2
गच्छेतां यत्र वाच्यत (s1c)

29 ^a) K6 यद्योगे (for यश्च योगे) Da4 G6 लोके,
M1 5-7 योगाद् (for योगे) D7 T1 G1-3 6 युक्त (for
मक्त) —^d) D7 T G1-3 6 लोकम् (for लोकान्)
—^e) Ś1 K1 साधयिष्याम K6 7 V1 Bo 6-9 Da3 a4
Dn1. n4 Ds D2-6 8 9 साधये (D5 शिवाय) गम्यतां
चैव —^f) K2 स्वर्गं (for यथा) Ś1 K1 lacuna
for यथास्था

30 Gs 6 om the ref —^a) Da4 इत्युक्त्वा. Ś1

K1 2 4 M7 ततो (for तदा) T1 reads from तदा
up to ततो (in 30^a) twice K4 D4 9 Gs 6 देवांसु
—^b) D4 धीयत, D6 धीयते —^c) K4 6 7 V1
Bo 6-9 Da3. a4 Dn1 n4 Ds D2 8 6-8 T1 (both ti-
mes) 2 G1-3 6 M1 च (for त) D5 तदा, G8 6
तथा (for ततो) G1 देव —^d) K7 निकेतन (for
निवेशनम्)

31 ^a) D8 तं (for ते) D9 महात्मानौ —^b)
T1 सर्वं (for धर्मं) K6 सत्कृत्य, D7 T1 G2 6 स-
स्तुत्य, G1 सस्मृत्य —^c) D5 पृष्ठतोऽनु तदा; G1 2
'तोनुययौ, G8 6 'तोन्वययू —^d) Ś1 K1 2 4 सुप्रीत
मानसा; K6 Bo 7-9 Da3 a4 Dn1 n4 D2 8 6 8 सु-
प्रीत (K6 'ति'चेतस (for 'मानसा)

32 ^b) K6 7 Bo 6-9 Da3 a4 Dn1 n4 Ds D2-4
6 8 9 [ए]षा; D5 [ए]षां (for [ए]ष) K6 Da4
प्रकीर्तिता (Da4 'ता), K7 D4 5 9 प्रदाशिता (K7 D5
'ता)

Colophon. — Sub-parvan Ś1 K1 2 4 6 7 V1 Bo
6-9 Da3 a4 Dn1 n4 Ds D2-9 T G1-3 6 M1 5-7 मोक्ष
धर्म — Adhy name Ś1 K1 2 4 6 7 V1 Bo 6-9
Da3 a4 Dn1 D2-9 T1 G1 8 6 M1 5-7 जापकोपाख्यान;
M1 5-7 (also) देवाभिगमन — Adhy no (figures,
words or both) B7 Dn4 D7 T1 G1 2. 6 M1 5-7 26;
Dn1 27, D2 8 25; T2 G2 40 — Śloka no
Da4 Dn1. n4 Ds 35.

१९४

युधिष्ठिर उवाच ।

किं फलं ज्ञानयोगस्य वेदानां नियमस्य च ।
भूतात्मा वा कथं ज्ञेयस्तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १

भीष्म उवाच ।

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।

मनोः प्रजापतेर्वादं महर्षेश्च बृहस्पतेः ॥ २

प्रजापतिं श्रेष्ठतमं पृथिव्यां

देवर्षिसंघप्रवरो महर्षिः ।

बृहस्पतिः प्रश्नमिमं पुराणं

पप्रच्छ शिष्योऽथ गुरुं प्रणम्य ॥ ३

यत्कारणं मन्त्रविधिः प्रवृत्तो

ज्ञाने फलं यत्प्रवदन्ति विप्राः ।

यन्मन्त्रशन्दैरकृतप्रकाशं

तदुच्यतां मे भगवन्वथावत् ॥ ४

यदर्थशास्त्रागममन्त्रविद्धि-

र्यज्ञैरनेकैर्वैरगोप्रदानैः ।

फलं महद्भिर्यदुपास्यते च

तत्किं कथं वा भविता क्व वा तत् ॥ ५

मही महीजाः पवनोऽन्तरिक्षं

जलौकसश्चैव जलं दिवं च ।

194

1 K1 om 1 —^a) Ca ज्ञानयोगस्य (glossed by
नष्टाभ्यासस्य) ☞ Cn ज्ञान विचारस्तमहितो योगो ज्ञान
योगः । ☞ —^b) M1 देवानां (for वेदानां) K6 वा
(for च) —^c) M1 श्रुतात्मा; M1 श्रुतात्मा (for
भूतात्मा) K6 V1 Bo 6-9 Da3 a1 Dn1 n1 D8 D2 8
8 8 च; M1 स (for वा)

2 ^a) D1 T G3 6 अथैव (for अत्रापि) —^c) D6
मनो प्रजापतिर्वेद

3 ^a) Ś1 K1 2 4 प्रजापते; D1 T G1-2 6 M1 5-7
'पति' (T2 G1 M1 6 7 'ति) (for 'पति). T G3 6
M1 5-7 श्रेष्ठतम (for 'तम) K6 7 V1 Bo 7 8
(marg) 9 Dn1 n1 D8 D2 8 8-8 T G1-3 6 M1 5-7
प्रजानां (for पृथिव्यां) —^b) T2 G1 8 M1 5-7 प्रवर,
G2 प्रवपं (for प्रवरो) D5 7 T G1-3 6 M1 5-7
महर्षि (for 'र्षि) —^c) B6 D1 T1 G1 8 6 M1 5-7
बृहस्पतिं (for 'स्वति) B1 8 (marg as in text)
Da3 a1 Dn1 प्रश्नमिद; G1 अग्निमिम, M1 प्राज्ञतम
(for प्रश्नमिम) —^d) Da1 यत्प्रच्छ (for पप्रच्छ).
B6 (marg as in text) मनु; D5 मुनिं (for गुरु)

4 ^a) M1 य (for यत्). K4 6 V1 Bo 6-9 Da3 a1
Dn1 n1 D8 D2 8 8 8 यत्र विधि (D2 8 'धि); K1
D5 7 T G1-3 6 M1 5-7 मन्त्रविधि (for 'विधि). D2 1
D1 T G1-3 6 M1 5-7 प्रयुक्तं (for प्रवृत्तो). —^b) D2 1

D5 ज्ञानं; G2 जाने (for ज्ञाने) D1 T1 G1 3 यत्
(for यत्प्र). D1 विदति (for -वदन्ति). —^c) Bo
तत् (for यत्) D1 -प्रकारं; T1 G1 3 -प्रशात (for
प्रकाश) —^d) V1 Bo Dn1 भगवान् (for भगवन्)

5 K1 om. (hapl) 5 —^a) K4 6 Bo. 7-9 Dn1
n1 D5 D2 8 8 8 यत्पर्य; D5 यत्पर्य; D1 T G1-3 6
M1 5-7 यत्स्तोत्र (for यत्पर्य) V1 -शास्त्रागत; D1
(before corr) -शास्त्रगत; T G1 3 6 M1 7 -शास्त्रमह;
G2 -शास्त्रमह, M1 6 -शास्त्रमह (for -शास्त्रागत) G1
M1 मन्त्रविद्धि; G2 6 'वाग्भिर्' (for 'विद्धिर्) ☞ Ca.
n 8 अर्थशास्त्र विवर्गशास्त्रम् । ☞ —^b) K6 B6-9 Da3
a1 Dn1 n1 D8 D2 8 8 8 अथ; V1 Bo D1 3 7 9 T
G1-3 6 M1 5-7 घन (for वर) —^c) Ś1 K1 2 4
महर्षिर् (for महद्भिर्) D1 T G1-3 6 यदवाप्यते (for
यदुपास्यते) D1 9 तत् (for च) —^d) K6 V1 Bo
6-9 Da3 a1 Dn1 n1 D8 D2 2 5 8 किं तत् (by transp);
D1 9 किं वा, G2 त किं B6 फलं (for कथं) Ś1
K1 2 4 6 भवति (for भविता) D2 यथावत्; D2 क
तावत् (for क्व वा तत्)

6 ^a) D2 om मही. D2 (marg) महीध्रा (for
'जा). K1 V1 Bo 6-9 D1 M1 7 पवनोऽन्तरिक्षं. —^b)
K1 जलौकशब्द; D2 नमौकसश्च (for जलौ) K2 transp
जलं and दिवं D1 T G1-3 6 M1 5-7 जलौकसोऽग्निश्च
जल तथा द्यौः. —^c) K4 6 7 V1 Bo 6-9 Da3 a1 Dn1
n1 D8 D2-3 8 9 M1 5-7 चापि (for चैव) B6
(marg) प्रवृत्तात्; Dn1 प्रभूतात् (for प्रवृत्) —^d)

दिवौकसश्चैव यतः प्रसूता-

स्तदुच्यतां मे भगवन्पुराणम् ॥ ६

ज्ञानं यतः प्रार्थयते नरो वै

ततस्तदर्था भवति प्रवृत्तिः ।

न चाप्यहं वेद परं पुराणं

मिथ्याप्रवृत्तिं च कथं नु कुर्याम् ॥ ७

ऋक्सामसंघांश्च यजूंषि चाहं

छन्दांसि नक्षत्रगतिं निरुक्तम् ।

अधीत्य च व्याकरणं सकल्पं

शिक्षां च भूतप्रकृतिं न वेत्ति ॥ ८

स मे भवान्शंसतु सर्वमेत-

ज्ज्ञाने फलं कर्मणि वा यदस्ति ।

यथा च देहाह्वयते शरीरी

पुनः शरीरं च यथाभ्युपैति ॥ ९

मनुरुवाच ।

यद्यत्प्रियं यस्य सुखं तदाहु-

स्तदेव दुःखं प्रवदन्त्यनिष्टम् ।

इष्टं च मे स्यादितरच्च न स्या-

देतत्कृते कर्मविधिः प्रवृत्तः ।

इष्टं त्वनिष्टं च न मां भजेते-

C. 12 7376
B 12 201 11
K 12 199 11

Ks om. मे. K1 V1 Ms भगवान्

7 *) T2 ज्ञातु (for ज्ञानं) K6 च यत्; V1 B6 (marg as in text) s (marg) ततः; B6 (also marg) Das as Ds Ca तु यत्, D1 T G1-2.6 M1.5-7 महद् (for यत्) Ds नराणां (for नरो वै) K4 ज्ञानायते प्रार्थयते नरैव (sic). —^b) D1 तदा समर्था भवति K1.2 यतस् (for ततस्) G1.2 तदा सा; G2.6 M1 तदार्या (for तदर्या) K2 भवति, K4 'ती —^c) D1 T G1-2.6 M1 5-7 चेदह (for चाप्यहं) D1 T G1-2.6 वेत्ति (for वेद) —^d) V1 reads from मिथ्या up to व्याकरणं (in 8^a) on marg G1 प्रवृत्तिश्च Ds न; D1 तु (for च) Ś1 K1 3 4 वि (K4 हि) कुर्यात्; K1 B1 3 (marg) Das as Ds 7 9 T G1-2.6 M1 न कुर्या; B6 प्रकुर्या; Dn4 D6 न (D6 च) कुर्यात्; M1.6 नु कुर्यात् (for नु कुर्याम्)

8 V1 reads up to व्याकरणं on marg. —^a) K6 ऋक्साम (for ऋक्साम) Ś1 K1 2 संघांश्च; K1 Ds T2 G1.2 संघाश्च (for संघांश्च) K4 B6 5-9 Das as Dn1. n4 Ds D1 2. 3 6 3 चापि; Ds चाहं (for चाह) —^b) V1 न क्षेत्र (for नक्षत्र-) K6 Ds 6 3 T2 G6 गतिश्च, T1 गतीश्च (for गतिं) ☞ Ca छन्दांसि छन्दोविधितम् । ☞ —^c) K2 lacuna, Das (before corr) स, M1 5 8 चेद् (for च) —^d) K1 Ds 9 सिष्याश्च; D1 G2 M1 त्रीक्षां च (for शिक्षां च) Ś1 (sup in) K1 B6 (marg) वेद् (for भूत) K4 वेत्ति (for वेत्ति)

9 *) K1 भावं; K2 भावाम् K4 Das as तावद् (for सर्वम्) — K6 B6 5-9 Das Dn1. n4 Ds D1 3 3

6 8 Cn ins after 9^a K1 Ds 9 after 9

531* सामान्यशब्दैश्च विशेषणैश्च ।

स मे भवान्शंसतु तावदेतत्

[(L 1) Das विशेषणश्च — Das om. line 2 — (L 2) B6 Dn1 सर्वम्, Dn4 यावद् (for ता) K1 Ds 9 सर्वं च मे क (K1 त्वमेतत्क)थय त्व यथावत्]

—^a) D4 ज्ञान, M1 स्वज्ञाने (for ज्ञाने) D1 T1 G1-2 6 फले (for फल) B6 यावदस्ति, D1 G1.2 वा यदेति, T1 G6 6 वा वदति; T2 वारयति (for वा यदस्ति) —^b) Dn1 तथा च; G6 6 यथा हि (for यथा च) Ds om च Ś1 देहाह, K1 देहाह (for देहाह) Ś1 K1 3 4 त्यज (K1 'ज्य)ते (for ज्ययते) —^c) Ś1 K1 2 पुनः (for पुन) Das तु (for च) Das G6 6 तथा (for यथा) B6 G2.6 [अ]प्युपैति; Ds ह्युपैति (for [अ]प्यु) — After 9, B6 Ds read 11^a for the first time, repeating it in its proper place

10 M1 om the ref D1 T G1-2 6 बृहस्पति (for मनु) —^a) M1 प्रियो (for प्रिय) K1 तस्य; B6 यच्च (for यस्य) Das Ds1 यदाहुस्, Dn4 lacuna (for त) —^b) B6 (marg) द्वेष्य तदेव (for तदेव कुल) —^c) Ś1 (orig) K2 4 Das Ds 9 हृद् (for इष्ट) G1 om च. K1 2 T इतरश्च; V1 B6.6 3 (marg as in text) 9 Das Ds 7 G6 6 'रं च (for 'रश्च) —^d) K1 कृत, G6 च मे (for कृते) K1 G6 विधि (for विधि) G6 प्रवृत्ति — After 10^a, B6-9 D1 T G1-2 6 M1 6 7 ins 532*, while Das as ins lines 1-4 of 532* The sequence of Ms after

त्येतत्कृते ज्ञानविधिः प्रवृत्तः ॥ १०

कामात्मकाश्छन्दसि कर्मयोगा
एमिर्विमुक्तः परमशुचीत ।

10^{ad} is 11^{ed}, lines 5-6 of 532*, 11^{ed}, lines 1-4 of 532*, 11^{ab}, 11^{ed} (r), 11^{ed} (r), 532* (r) B_o 7 9 M₁ 5-7 om 10^{ed}, D₁ T G₁₋₃ 6 om 10^{ed}-11^{ed} B_o reads 10^{ed}-11^{ed} after line 4 of 532* —^a) K₁ तु निष्ट Ś₁ K₁ मा, K₂ सा (for मां) —^c) K_o खेतत्, D_o प्तत्

11 For the sequence in M₁, of v 1 10 D₁ T G₁₋₃ 6 om, 11^{abed} (of v 1 10) B_o 9 read 11^{ab} and B₁ 8 M₁ 7 read 11^{abed} after line 4 of 532* D₁ D₁ n₁ D₂ repeat 11^{ab} after line 4 of 532* M₁ 5 6 read 11^{abed} (repeating 11^{ed}) after line 4 of 532* —^a, B_o 9 D_o M₁ 5 6 कामात्मक; B₁ 7 8 क, D₁ 8 (both times) र्मकश्च; M₁ 7 र्मतश्च (for र्मकाश्च) B_o 7 9 D₁ D₁ n₁ D₂ (last three second time) M₁ Cap छदति (for 'सि) Ś₁ K₁ 2 7 V₁ कामयोगाद्, B_o 7 9 D₁ n₁ D₂ (last three second time) कर्मयोग; D₁ 8 (both times) lacuna, D_o मृत्युयोगा; D₁ 9 काम; M₁ 5-7 कर्मयोगाद् (for 'योग) —^b) Ś₁ K₁ 2 D₁ वियुक्ता; M₁ 5-7 वियुक्त (for विमुक्त) Ś₁ K₁ 2 4 अश्रुवति, K₁ 5 वत; B_o 7 9 D₁ 8 (both times) n₁ D₁ n₁ D₂ (last three second time) 5 आददीत, D₁ 9 अस्व (D_o रस्व)वेद; M₁ आविशेत (for अश्रु चीत) — After 11^{ab}, D₁ 8 n₁ D_o ins lines 5-6 of 532* B_o om 11^{ed} B_o D_o read 11^{ed} for the first time after 9 B₁ 8 read 11^{ed} for the first time after line 4 of 532* —^c) B₁ (first time) damaged K₁ B_o (first time) 7 8 (last two second time) D₁ 8 n₁ D₂ 5 (first time) 9 नानाविधै; M₁ 5-7 (all both times) नानापथे (for विधे), Ś₁ K₁ 2 B_o (first time) कर्मफले, K₁ फली, K₁ B_o (first time) 7 8 (last two second time) D_o (first time) 'फले (for 'पथे) M₁ (both times) सुख हि (for सुखार्थी) —^d) K_o B_o 7 8 (last two first time) निरय (for न परं) B₁ 8 (both second time) प्रपश्येत् (for प्रयाति) — K_o 7 V₁ B_o D₁ n₁ D₂ D₃ 5 6-9 Cn. 8 ins after 11^{ed} B_o 9 T G₁₋₃ 6 ins after 10^{ed}; D₁ 8 n₁ ins lines 1-4 after 10^{ed}, D₁ 8 n₁ D_o ins lines 5-6 after 11^{ab} M₁ 6 7 ins lines 1-4 after 10^{ed} and repeat the same with lines 5-6 after 11^{ab} M₁ 5 ins lines 5-6 after 11^{ed} and lines 1-4 after 11^{ed} and repeats after the repetition of 11^{ed}.

नानाविधे कर्मपथे सुखार्थी

नरः प्रवृत्तो न परं प्रयाति ।

परं हि तत्कर्मपथादपेतं

532*

वृहस्पतिव्याच ।

इष्ट एतनिष्ट च सुगामुत्थे च

साशीस्त्ववच्छन्दति कर्मभिश्च ।

मनुव्याच ।

एमिर्वियुक्त परमाविधेन

एतच्छ्रुते कर्मविधि प्रवृत्त ।

आत्मादिभि कर्मभिरिच्छमानो

[5]

धर्मे प्रवृत्तो पुतिमान्सुगामार्थी ।

[K_o 7 B_o 7 D₁ 8 n₁ D₂ 5 7 9 T G₁₋₃ 6 M₁ (both times) om the ref V₁ D_o om lines 1-4 — (L 1) K₁ D₁ 9 प्रया, D₁ 8 इ (for इष्ट) D_o त्वनिष्ट, D₁ G₁ 8 नानिष्ट, T₁ G₂ 7 न निष्ट, M₁ 5-7 (all second time) च निष्ट (for त्वनिष्ट). D₁ T G₁₋₃ 6 M₁ 5-7 (last four both times) सुगामुत्थ (for सुगामुत्थे) — After line 1, K₁ D₁ 9 read for the first time 11^{ed}, repeating it in its proper place — (L 2) K₁ D₁ 9 त्वकर्मभिश्च, B_o 6 8 D_o त्वत् (B_o 'य)दृष्टदनि; B_o D₁ 8 9 तत्तदृष्टदति, D_o तत्तदृष्टदति, D₁ T G₁ 8 9 तत्तदृष्टदति, D_o तत्तदृष्टदति, G₂ M₁ 7 (last two both times) तत्तदृष्टदति, M₁ 8 (both both times) तत्तदृष्टदति (for त्वत्) K₁ तत्तदृष्टदति, D₁ 9 दृष्टदति, D₁ T₁ G₂ 6 कर्मवच्च, T₁ कर्मवच्च (for 'भिश्च) — Some MSS om the ref. — (L 3) B_o D₁ T₁ G₁₋₃ 6 पत्तै (for पत्ति). B_o 8 D₁ 8 n₁ D₂ D₃ 5 6-8 T₁ G₂ विमुक्त, M₁ (first time) विमुक्त (for वियुक्त) K₁ D₁ 9 आविशेत्तत्, D₁ 8 आद दीत, D₁ T G₁₋₃ 6 M₁ 5 6 (last three both times) 7 (first time) आविशेत, M₁ (second time) आविशेते (for आविशेत्) — (L 4) D₁ 8 9 यत्तत्, D₁ T G₁₋₃ 6 M₁ (first time) नैतत्, M₁ 5 6 (all both times) इत्तत्, M₁ (second time) चैतत् (for एतत्) B_o नान (for कर्म) T₁ G₂ 6 विधिप्रवृत्त, M₁ (first time) विधि प्रवृत्त (for विधि प्रवृत्त) — B_o 9 M₁ 5-7 read 11^{ab} (B₁ M₁ 11^{abed}, B_o 10^{ed}-11^{ed}) after line 4, while D₁ D₁ n₁ D₂ repeat 11^{ab} after line 4 — (L 5) B_o (marg) 7-9 D₁ 8 n₁ नानाविधे (for आत्मादिभि) V₁ वृहस्पतिव्याच, B_o अश्रु, D₁ T₁ G₂ 6 कश्च इच्छ, T₁ इच्छ, G₁ 2 इच्छमाना, M₁ 5 (both times) 6 वृहस्पतिव्याच, M₁ उच्च, C₁ अर्थ (for इच्छ) — (L 6) B_o धर्मे प्रवृत्तो, D₁ T₁ G₁ M₁ (both times) 7 धर्मेण वृत्तो, T₁ G₂ 6 धर्मेण वृत्तो, G₂ धर्मेण वृत्तो (for धर्मे प्रवृत्तो). K₁

निराशिपं ब्रह्मपरं ह्यवश्यम् ॥ ११
 प्रजाः सृष्टा मनसा कर्मणा च
 द्वावप्येतौ सत्पथौ लोकजुष्टौ ।
 दृष्ट्वा कर्म शाश्वतं चान्तवच्च
 मनस्त्यागः कारणं नान्यदस्ति ॥ १२
 स्वेनात्मना चक्षुरिव प्रणेता
 निशात्यये तमसा संवृतात्मा ।
 ज्ञानं तु विज्ञानगुणेन युक्तं
 कर्माशुभं पश्यति वर्जनीयम् ॥ १३
 सर्पान्कुशाग्राणि तयोदपानं
 ज्ञात्वा मनुष्याः परिवर्जयन्ति ।
 अज्ञानतस्तत्र पतन्ति मूढा

ज्ञाने फलं पश्य यथा विशिष्टम् ॥ १४
 कृत्स्नस्तु मत्रो विधिवत्प्रयुक्तो
 यज्ञा यथोक्तास्त्वथ दक्षिणाश्च ।
 अन्नप्रदानं मनसः समाधिः
 पञ्चात्मकं कर्मफलं वदन्ति ॥ १५
 गुणात्मकं कर्म वदन्ति वेदा-
 त्तस्मान्मत्रा मन्त्रमूलं हि कर्म ।
 विधिर्विधेयं मनसोपपत्तिः
 फलस्य मोक्ता तु यथा शरीरी ॥ १६
 शब्दाश्च रूपाणि रसाश्च पुण्याः
 स्पर्शाश्च गन्धाश्च शुभास्तथैव ।
 नरो नसंस्थानगतः प्रभुः स्या-

C. 12. 7385
 B. 12. 201 20
 K. 12. 189 21

D₁ १ १ सुतर्पे, D₂ सुतर्पे]

— K₁ D₁ ० read for the first time 11" after line 1 of 532* —^c) G₁ परा, G₂ ० पर (for पर) D₁ D₂ यत् (for तत्) K₁ D₁ ० (all first time) M₁ (second time) कर्मकटाद्, B₀ 'पदाद्; B₁ 'सुग्दाद्, D₂ 'पयान् (for 'पयाद्) K₁ D₁ १ ० (all [except D₁] second time) G₁ क्षपेतो (G₁ 'ता), D₁ १ १ क्षपे कान्, T₂ क्षपेति (for 'त) —^c) M₁ ब्रह्मपरा K₄ ह्यपश्य; K₅ सुत्रेच, K₁ (second time) B₁-१ D₁ १ १ D₁ (second time) १ ० (second time) M₁ (first time) युपैति, K₁ (first time) V₁ B₀ ० (marg) D₁ १ १ D₂ १ १ (first time) ० १ ० (first time) ह्येच (for ह्यवश्यम्) D₁ T G₁-३ ० M₁ १ ० १ (second time) निराशिपो (T₂ 'शिरो, G₂ 'शिय) यत्पदमाश्रुति

12 *) K₂ D₁ सृष्टा (for सृष्टा) Ś₁ K₁ १ वा (for च) ॐ C₂ मनसा मनोव्यापारप्रधानतया सृष्टा मनस्कृ मारादय पयानादौ रता । यास्तु कर्मव्यापारप्राधान्येन सृष्टाः कर्मणि यानादौ रता । ॐ —^b) K₅ B₀ D₁ ० द्वावेतौ; K₁ B₀ १ १ D₁ १ १ D₂ १ १ १ १ M₁ १-१ द्वावेतौ (for द्वावप्येतौ) K₁ (sup in as in text) लोकजुष्टौ, K₅ 'रुष्टौ (for 'जुष्टौ) —^c) K₅ V₁ B₀ ० (marg as in text) १ १ (marg as in text) ० D₁ १ १ D₂ १ १ १ १ रुष्ट; D₁ T G₁ ३ रुष्ट (for रुष्टा) D₁ T G₁-१ ० [ल]शाश्वत (for शा) Ś₁ K₁ १ १ चांतरु च, D₁ चांतरुच —^d) D₁ T G₁-३ ० M₁ १-१ मनस्त्यागे (for 'स्त्याग) T₂ G₂ ० मात्र वेधि (for

नान्यदन्ति) ॐ C₂ मनस्त्यागो मनसा कर्मणस्त्यागो न तु मनस एव त्याग । ॐ

13 *) T₁ स्वेनात्मा (for 'मना) Ś₁ K₁ प्रणीता, K₁ D₁ ० [ल]प्रणेता (for प्र) —^c) D₂ तु (for तु) D₁ T₁ G₁-३ ० -गुणोपपत्ति (G₁ 'त्); M₁ गुणोपयुक्त (for गुणेन युक्त)

14 *) Ś₁ K₂ १ सर्पा, D₁ T G₁ ३ ० सर्वान् (for सर्पान्) K₁ तदोदपात, B₀ तयोदपान (for तयोद पान) ॐ C₂ कुशाग्राणि कुशाप्रप्रभृतौनि क्षीक्षणाग्राणि । ॐ —^c) D₀ अविज्ञातस् (for अज्ञानतस्) K₄ ० V₁ B₀ ०-१ D₁ १ १ D₂ १ १ १ १ १ केचिज् (for मूढा) —^d) D₁ ज्ञान (for ज्ञाने) D₂ तथा (for यथा) G₁ [ल]विशिष्ट, G₂ विशिष्ट

15 *) G₂ ० कृत्स्नश्च, M₁ कृत्स्न तु M₁ मत्रे D₁ T₁ G₁ २ कृत्स्नाश्च मत्रा विधिवत्प्रयुक्ता —^b) D₁ १ यज्ञो, D₁ G₁ २ यथा (for यज्ञा) K₄ ० १ V₁ B₀ ०-१ D₁ १ १ D₂ १ १ १ १ १ स्विह, D₁ T G₁-३ ० मह (for स्वय) —^c) K₁ M₁ मनसा, T₁ च मन- D₁ समाधे ॐ C₂ पञ्चात्मकम् मन्त्रविधिद्रव्यस्वियज्ज मानेति पञ्चकारणसमुत्थम् । ॐ

16 *) D₂ D₁ T G₁-३ ० M₁ १-१ गुणगुण (for 'त्मक) B₀ १ १ D₁ १ १ १ १ १ फल वदति, D₂ विदति वेदास् (for वदन्ति वे) —^b) D₁ T₁ G₁-३ तेभ्यो (for तस्मान्) K₄ ० १ V₁ B₀ D₁ १ १ १ १ १ D₂ १-१ १ १ १ G₂ M₁ १-१ मत्रो, B₁ ऽसुन्, G₁ वेदा (for मन्त्रा).

देतत्फलं सिध्यति कर्मलोके ॥ १७

यद्यच्छरीरेण करोति कर्म

शरीरयुक्तः समुपाश्रुते तत् ।

शरीरमेवायतनं सुखस्य

दुःखस्य चाप्यायतनं शरीरम् ॥ १८

वाचा तु यत्कर्म करोति किञ्चि-

द्वाचैव सर्वं समुपाश्रुते तत् ।

मनस्तु यत्कर्म करोति किञ्चि-

न्मनःस्य एवायमुपाश्रुते तत् ॥ १९

यथागुणं कर्मगणं फलार्थी

करोत्ययं कर्मफले निविष्टः ।

तथा तथायं गुणसंप्रयुक्तः

शुभाशुभं कर्मफलं भुनक्ति ॥ २०

मत्स्यो यथा स्रोत इवाम्बिपाती

तथा कृतं पूर्वमुपैति कर्म ।

शुभे त्वसौ तुष्यति दुष्कृते तु

न तुष्यते वै परमः शरीरी ॥ २१

यतो जगत्सर्वमिदं प्रसृतं

ज्ञात्वात्मवन्तो व्यतियान्ति यत्तत् ।

यन्मन्त्रशब्देरकृतप्रकाशं

तदुच्यमानं शृणु मे परं यत् ॥ २२

रसैर्वियुक्तं विविधैश्च गन्धै-

K₆ r V₁ B_r D_{n1} n₄ D₈ D₂₋₆ s o T₂ M₁ s-1 मन्त्रपूर्वं (for 'मूलं') B₆ s o D_{as} a₄ वेदास्तस्मान्मन्त्रपूर्वं हि कर्म —^a) Ś₁ K₁ s विधेयो (for 'य') K_r [उ]त्पत्ति (sic), T [उ]त्पत्ति (for 'पत्ति'). —^d) G₁ s फलोपभोक्ता (for फलस्य भोक्ता) D₄ G₈ नु; D_r T G₁ 2 च (for तु) K₄ o V₁ B_o r-2 D_{as} a₄ D_{n1} n₄ D₈ D₂ s s-3 T G₁-3 o M₁ r तथा (for यथा)

17 ^a) D_{n1} शब्दश्च —^b) G₈ स्वर्गाश्च (for स्प र्गाश्च) —^c) Ś₁ K₁ s रसो (for नरो) Ś₁ K₁ s 4 r B_o D_{as} a₄ D₄ o [s]रस', V₁ [s]रसं; D₈ T₂ M₈ r रह', D₈ laouna, D_r G₁ s गत', T₁ रथे, G₈ o रथ' (for नथ) Ś₁ (sup l_{in}) वत', D₈ मत (for गत) ☞ Ca रसस्थानगत रागाधिष्ठित ॥ C_n नलस्थानगत ह्यल्लोक पदम् । मरणमप्राप्तो जीवश्चेव स्यात् । ☞ —^d) Ś₁ K₁ s 4 r V₁ D₄ o कर्मणि स्यात्; B₃ (marg) D_r T G₁-3 o M₁ s-1 'णोस्य; D₈ 'णा ध्रुव (for कर्म-लोके)

18 ^b) D₈ युक्त (for युक्त) D₈ समुपाश्रुते (for 'श्रुते) —^{18^{ad}}=12 461*, lines 1-2 M₈ om (hapl) 18^c-19^b —^d) K₁ दाप्यायतनं, D₄ वाप्या', M₁ चासा'

19 M₈ om 19^{ab} (of v l 18) —^a) D_{n4} D₄ नु; D₈ r T₁ G₁-3 o च (for तु) M₈ तत् (for यत्) —^b) K₂ om (hapl) 19^{bc} —^c) Ś₁ K₁ s 4 r D₄ s o वागेव; D₈ तदेव (for वाचैव) —^d) D₈ तत् (for यत्) K_r om (hapl) from करोति up to कर्म (in 20^a) —^d) D_r T₁ G₁-3 o M₁ मनस्यम्;

T₁ 'स्तद् (for मनस्य). D_r T G₁-3 o एवेदम् (for एवायम्)

20 K_r om up to कर्म (cf. v l 19) —^a) K₆ V₁ B_o o r s (marg as in text) D_{as} a₄ D_{n1} n₄ D₈ D₂ s s o s यथा यथा (for यथागुणं) K₄ r V₁ B_o o-2 D_{as} a₄ D_{n1} n₄ D₈ D₂-2 T G₁-3 o M₁ s-1 C_n s गुण; K₆ गुणान् (for गणं) B₉ फलार्थं, D₄ फलार्थि —^b) K₄ यत् (for जयं) K_r D₄ o कर्म गुणे; T G₁-3 o M_r 'पथे (for 'फले) Ś₁ K₁ s विविष्ट (for निविष्ट) —^c) D₈ T₂ तथा यद् (for तथाय) D₈ गुणसंप्रयुक्त; D_r T G₁-3 o M₁ s-1 'वत्प्रयुक्त (M_r 'क्त) —^d) D_r T G₁-3 o M₁ s-1 स युक्ते (for भुनक्ति)

21 ^a) K₆ r D_{n1} D₄ o o श्रोत (for स्रोत) K₁ M₈ o [ज]तिपाती; K_r D₄ o o T G₁-3 o [ज]भियाति, D_{as} ** पाती (for [ज]भिपाती) —^b) G₈ o पुष्यम् (for पूर्वम्) ☞ Ca कृत कर्तारम् । ☞ —^c) G₁ [s]ति (for तु) Ś₁ K₁ s D₄ o तिष्ठति (for तुष्य ति) K₆ दुष्कृतेषु; K_r D₄ o 'ते च (for 'ते तु) —^d) M₁ s o दुष्यते (for तु') K_r D₄ o [s]ती (for वै) K₄ शरीरे ☞ Ca परम शरीरी क्षेत्रज्ञ ईश्वर । ☞

22 ^a) Ś₁ K₁ s 4 ततो; M_r यतो (for यतो) K₁ पूर्वम् (for सर्वम्) —^b) K₂ ज्ञानात्मवतो; K_r D₄ o ज्ञानात्मना (D₈ 'जा)तो (for ज्ञात्वात्मवन्तो) Ś₁ K₁ s इधियाति, K₄ व्यधि'; B₃ (marg) D_{as} a₄ D_{n1} इ (D_{n1} व्य)धियाति; D_{n1} व्यधियाति, D₈

रशब्दमस्पर्शमरूपवच्च ।

अग्राह्यमन्यक्तमवर्णमेकं

पञ्चप्रकारं ससृजे प्रजानाम् ॥ २३

न स्त्री पुमान्वापि नपुंसकं च

न सन्न चासत्सदसच्च तन्न ।

पश्यन्ति यद्ब्रह्मविदो मनुष्या-

स्तदक्षरं न क्षरतीति विद्धि ॥ २४

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि चतुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९४ ॥

१९५

मनुरुवाच ।

अक्षरात्खं ततो वायुर्वायोर्योतिस्ततो जलम् ।

जलात्प्रसृता जगती जगत्या जायते जगत् ॥ १

इमे शरीरैर्जलमेव गत्वा

जलाच्च तेजः पवनोऽन्तरिक्षम् ।

खाद्वै निवर्तन्ति नभाविनस्ते

ये भाविनस्ते परमाप्नुवन्ति ॥ २

नोष्णं न शीतं मृदु नापि तीक्ष्णं

C. 12 7396
B 12 202.3
K 12. 200 3

[S]प्यचियति, D₄ ० [S]न्यधि(D₀ 'भि)याति; D₅
[S]प्ययति, D₅ व्यतियति, D₇ T G₁₋₃ ० M₁ ५-७
[S]प्यु(M₁ ५-७ 'म्यु)पयाति (for व्यति) Ś₁ K₁ २
D₄ ० यांत, K₇ यांति, D₅ यत्नात्, D₇ T G₁₋₃ ०
M₁ ५-७ यांति (for यत्तत्) —^a) D₇ T₁ G₁ २
प्रकार (for प्रकाश)

23 ^a) K₅ B₀ ६-३ D₃ ३४ D₁ १४ D₅ D₂ ३ ५ ० ३
विमुक्तं, D₇ T₁ G₁ विविकर, G₂ विमुक्तैर (for विमु
क्तं) —^b) Ś₁ K₁ २ अरूपदं च (for 'वच्च) —^c)
G₃ अग्राह्यम् (for अग्रा) D₄ अनंतम् (for अवरणम्)
—^d) K₅ V₁ B₀ ६ १ ० D₁ १४ D₂ ३ ५ ० ३ -प्रकाराद्,
D₅ -प्रकाश (for 'र) K₇ V₁ B₀ ३ (marg as in
text) D₅ ० M₁ १ सृजते; D₇ T G₁₋₃ ० सृजति (for
सृजे) ❀ C₃ पञ्चप्रकार पञ्चभूतात्मकम् । ❀

24 ^a) Ś₁ K₁ २ ४ १ B₀ ३ ० D₄ D₃ ० T₂ G₃ M₁
५-७ वा न, K₅ V₁ B₀ १ D₃ D₄ D₅ D₂ ३ ० ३ ना
पि; D₁ नाति (for वापि) V₁ D₅ D₄ १ T G₁₋₃ ०
M₁ ५-७ वा (for च) —^b) K₀ V₁ D₅ M₁ ३ ०
वासद्; G₁ ३ चामन् (for चासद्) K₁ ३ ० D₄
D₁ D₅ D₄ तत्र, D₅ तत्तद्, G₂ तं च (for तन्न)
—^c) K₄ D₃ ३१ D₅ D₂ ० ३ क्षरति

Colophon. —Sub-parvan Ś₁ K₁ २ ४ ० १ V₁ B₀
६-० D₃ ३१ D₁ १४ D₅ D₂-० T G₁₋₃ ० M₁ ५-७ मोक्ष
धर्म —Adhy name Ś₁ K₁ २ ४ ० १ V₁ B₀ ६-०
D₃ ३१ D₁ D₅ D₂-४ ० ३ ० मनुब्रह्मस्पतिसवाद्; D₅
D₂ ब्रह्मस्पतिसवाद्, M₁ ५-७ मनुब्रह्मस्पतिसवादे शरीर-

फल(M₁ om फल)भोक्त्वस्वविधि —Adhy no
(figures, words or both) D₁ 28, D₄ D₅ D₇ T₁
G₁ ३ ० M₁ ५-७ 27, D₂ ३ 26, T₂ G₂ 41 —Śloka
no D₄ D₁ D₅ 27, D₁ 29

195

1 D₇ ३ T G₁₋₃ ० M₁ ५-७ बृहस्पतिर् (for मनुर्)
—^a) K₁ om ततो —^b) K₁ वायुर्, D₁ १४
D₂ ततो (for वायुर्) D₇ T₁ G₁₋₃ ० तथा (for
ततो) —^c) D₄ (before oorr) D₂ ० G₁ जगत्या

2 ^a) K₀ १ B₀ ० १ ३ (marg as in text) D₃ ३४
D₁ १४ D₂ ३ ० ३ एतै, D₅ इद् (for इमे) K₃
शरीरा, D₄ 'रे, D₅ 'र (for 'रैर्) Ś₁ K₁ २ ४
गथा (sio), D₅ मरवा (for गत्वा) ❀ C₇ शरीरै
भस्मीभूतशरीरै । ❀ —^b) K₁ ४ जलाश्च D₄ तेजा
K₇ V₁ B₀ ६ १ ० पवनोत्तरीक्ष; D₅ १ 'न य (D₇ 'नाद्य)-
था ख, T G₁₋₃ ० 'नातरिक्ष (T₂ G₂ ० 'क्षे) —^c)
D₅ स्याद् (for स्वाद्) D₀ न च, M₁ १ C₇ च (for
न) K₁ भाविनास्, D₀ भावितस् (for नस्)
❀ C₁ भाविन, भावोक्षर तद्येषामात्मवेनास्ति ते । ❀
—^d) K₀ B₀ १ ३ (marg as in text) ० D₁ १४ D₅
D₂ ३ ० ३ मोक्ष च ते वै, D₇ यथाविनस्ते (sio), C₁
ये भाविनस्ते (as in text) D₀ आश्रुवति (for आश्रु)
G₀ तद्वै पदां सुखमवाप्नुवति ❀ C₇ पर मोक्षमनावृत्ति
लक्षणम् ॥ C₃ परमस्वभाव परमात्मप्रकृतिम् ॥ C₇ (read-
ing [S]भाविन) अभाविन मुक्ता । ❀

नाम्लं कषायं मधुरं न तिक्तम् ।
 न शब्दवच्चापि च गन्धवत्त-
 न रूपवत्तत्परमस्वभावम् ॥ ३
 स्पर्शं तनुर्वेद रसं तु जिह्वा
 घ्राणं च गन्धाञ्श्रवणे च शब्दान् ।
 रूपाणि चक्षुर्न च तत्परं य-
 द्ब्रह्मन्त्यनघ्यात्मविदो मनुष्याः ॥ ४
 निवर्तयित्वा रसनं रसेभ्यो
 घ्राणं च गन्धाच्छ्रवणे च शब्दात् ।

स्पर्शात्तनुं रूपगुणान्तु चक्षु-
 स्ततः परं पश्यति स्वं स्वभावम् ॥ ५
 यतो गृहीत्वा हि करोति यच्च
 यस्मिंश्च तामारभते प्रवृत्तिम् ।
 यस्मिंश्च यद्येन च यश्च कर्ता
 तत्कारणं तं समुपायमाहुः ॥ ६
 यच्चाभिभूः साधकं व्यापकं च
 यन्मन्त्रवच्छंस्थते चैव लोके ।
 यः सर्वहेतुः परमार्थकारी

3 °) Dn1 तीक्ष्ण, Ds1 ज्ञात (for क्षीत) M1 5-7 नोत (for नापि) —^b) T1 G1-3 0 न सं (for नाम्ल) Da1 तिक्ष्ण (for तिक्तम्) —^c) K1 शब्दवान् K0 D4 5 0 T2 चापि न; B0 नापि हि; D0 G8 M1 नापि न (for नापि च) Ś1 K2 4 B0 (marg. as in text) गधवत्त (for 'वत्तन्') K0 D4 5 1 0 T G1-3 0 M1 5-7 च (for तन्) —^d) Ś1 K1 2 न रूपं तत् K4 न स्पर्शयत्तन् (for न रूपवत्तत्) Ś1 K1 2 V1 D0 G8 परम (for 'म-')

4 °) Da1 स्पर्शंस्, M0 1 स्पर्शंस् (for स्पर्शं) M1 5 1 रसांस् (for रस). K0 1 V1 B0 0 1 Da8 Dn1 n4 D8 D2 8 0 8 T G1-3 0 M1 5 च; D1 न (for तु) —^b) K0 D1 घ्राण, V1 घ्राणौ (for घ्राण) K7 D5 0 तु; D4 नु (for च) D1 T G1-3 0 गध (for गन्धात्) K0 V1 B0 0-0 Da3 a1 Dn1 n4 Ds1 D2 8 श्रवणौ; K7 D8 2 D4 5 1 0 T G1-3 0 M1 5-7 श्रवण (for 'णे') K7 D5 0 तु, D3 नु (for च) D1 T1 G1-3 0 शब्द (for शब्दान्) —^c) V1 यत्पर; D0 तरकल (for तरपर) Ś1 K1 2 तत् (for यत्) —^d) T2 गृह्णाति B0 अनाध्यात्म; G2 अनघ्यात्म (for 'ध्यात्म') D4 1 मनुष्य.

5 °) K0 B0 0-0 Da8 a1 Dn1 n4 D8 D2 8 0 8 T1 M1 5-7 रमनां (for 'न') —^b) K7 घ्राणे (for घ्राण) D4 गधात्, D1 गध (for गन्धात्) K0 V1 B0 0-0 Da8 a1 Dn1 n4 D8 D2 8 0 8 श्रवणौ, K7 D5 1 0 T G1-3 0 M1 5-7 श्रवण (for 'णे') Da1 शब्दान् —^c) K0 V1 B0 0-0 Da3 a1 Dn1 n4 D8 D2 8 0 8 M1 5-7 स्वच (for तनु) D0 रूपगुणांस् K7 B0 D4 5 1 T G1-3 0 M1 5-7 च (for तु) —^d) K1 4 1 D4 0 स्; D1 T G1-3 0 M1 5-7 तं (for स्व).

ॐ Cv (reading तस्वभाव) तेषां दिव्यगन्धरसादीनां स्वभावो यस्य । ॐ

6 °) Ś1 K1 2 V1 B0 0-0 Da8 a1 D0 M0 ततो (for यतो) G1 गृहीत्वा Ś1 K1 2 4 यश्च; D1 T1 G1 2 M1 5-7 यद्यद्, T2 G8 0 सर्व (for यश्च) —^b) V1 तस्मिंश्च, D1 T1 अ (for य) D1 T G1-3 0 M1 5-7 याम् (for ताम्) G1 8 प्रवृत्ति —^c) Da1 D1 T1 G2 8 0 यस्मै च; D4 येस्मिंश्च, G1 यस्मै* (for यस्मिंश्च) K4 येभ्यो न; B0 (marg) यत्नेन; D5 यद्येन, D0 यद्येव; D1 T1 G1 8 0 तद्येन (for य). G8 8 यच्च तद्य (for यश्च कर्ता) —^d) K4 0 Da8 a1 Dn1 n4 D8 D2 8 0 8 G2 यत् (for तत्) K0 कारणस् (for 'ण') K2 Dn1 lacuna, K0 B0 Dn1 D8 D2 8 8 ते, V1 B0 8 (marg) 0 D5-7 T1 G1-3 0 तत् (for त) K4 0 B0 Dn1 n4 D8 D2 8 0 8 समुदायम्; V1 B0-0 Da8 a1 D5 समवायम्, D1 T G1-3 0 समुपेयम्, M1 5-7 स्वमुपायम् (for समु) D4 0 तत्कारणात् तस्वमुपायमाहु ॐ Cs (reading स्वमुपेयम्). स्वं उपेयं लयम्यान स्वभावमाहु । अयमर्थः । लोके यान्युपादानत्वेनाधिकरणत्वेन कारणत्वेन कर्तृत्वेन च कारणानि इष्टानि तेषामसाधारणमुत्पत्तिस्थान परमात्मानमाहुरिति । ॐ

7 °) Ś1 (orig) यश्चाविभु, Ś1 (sup lin) यश्चाभिभु, K1 यश्च विभि; K2 4 यश्च विभु, K0 Dn1 n4 यद्वाप्यभूद्, K7 D2 0 यच्च ब्रह्म; V1 D2 8 5 यच्चाभिभूद्, B0 0-0 D0 8 यद्वाप्यभूद्; B0 (marg) यच्चाभिभूर (for 'भिभू) K0 1 V1 B0 0-0 Da8 a1 Dn1 n4 D8 D2-5 8 0 T2 G8 0 M1 7 Cs व्यापकं (D4 'न; D0 M1 'क) साधक (by transp) M1 7 यत् (for च) D1 T1 G1 2 यच्चापि पूर्वापरसाधक, च; M0 0 यच्चाभिभूः व्यापकसाधकं यत् —^b) T2 G8 0 M1 मन्त्रविष्

तत्कारणं कार्यमतो यदन्यत् ॥ ७

यथा च कथित्सुकृतैर्मनुष्यः

शुभाशुभं प्रामुतेऽथाविरोधात् ।

एवं शरीरेषु शुभाशुभेषु

स्वकर्मजैर्जानमिदं निबद्धम् ॥ ८

यथा प्रदीपः पुरतः प्रदीप्तः

प्रकाशमन्यस्य करोति दीप्यन् ।

तथेह पञ्चेन्द्रियदीपवृक्षा

ज्ञानप्रदीप्ताः परवन्त एव ॥ ९

यथा हि राज्ञो बहवो ह्यमात्याः

पृथक्प्रमाणं प्रवदन्ति युक्ताः ।

तद्वच्छरीरेषु भवन्ति पञ्च

ज्ञानैकदेशः परमः स तेभ्यः ॥ १०

यथार्चिषोऽग्नेः पवनस्य वेगा

मरीचयोऽर्कस्य नदीषु चापः ।

गच्छन्ति चायान्ति च तन्यमाना-

स्तद्वच्छरीराणि शरीरिणा तु ॥ ११

यथा च कश्चित्परशुं गृहीत्वा

धूमं न पश्येऽवलनं च काष्ठे ।

तद्वच्छरीरोदरपाणिपादं

C. 17 7405
B 12 202. 12
K 12 200 12

(for 'वच्') K₁ छेत्स्यति; h₅ Bo e-s Da₁ a₁ Dn₁ n₁ Ds D₂ 2. s e s न्यास्यति; K₁ D₁ 9 द्रस्यते; V₁ B₁ स्याप्यते, T₂ G₂ 6 M₁ 1 6 सि (G₂ श) 'यति; M₁ द्रस्यति (for द्रस्यते) K₁ V₁ Bo e Da₁ Dn₁ n₁ Ds D₂ 2. 1 e s T₂ M₁ 1-1 चापि, K₁ वैव, B₁ (marg) 1-9 Da₁ जीव, G₂ 6 सर्वं (for चैव) M₁ लोक (for लोके) D₁ T₁ G₁ 2 यन्मन्मार्चिष्यति सर्लोकं ☞ Cv मन्मन्वत् सकल्पेदप्रतिपाद्यन् । ☞ —^a) D₁ D₁ T G₁-2 6 यत् (for य) Ś₁ K₁ 2 4 6 7 V₁ Bo 7-9 Da₂ Dn₁ D₂ 4 e 6 परमात्मकारी (for 'र्थकारी) —^a) B₁ यदा च्त्

8 ^a) K₁ 7 V₁ Bo e 2 9 Da₁ a₁ Dn₁ n₁ Ds D₂-6 2 9 हि (for च) B₁ 3 D₁ 7 9 T G₁-2 6 M₁ 1-1 स्वहृत्तरु; Dn₁ सुकृतो (for 'तरु) —^b) T₂ चामुते (for प्रा) D₁ तथा, T G₁-2 6 M₁ 1-1 च (for स्य) —^c) D₁ शरीरेण (for 'रेषु) —^d) D₁ 7 9 T G₁-2 6 M₁ 1-1 स्वकर्ममिर् (G₂ क) (for 'जैर्) G₁ 6 निषधन (for निषद्यम्)

9 ^a) D₁ यदा (for यथा) K₁ 6 V₁ Bo e-9 Da₁ a₁ Dn₁ n₁ Ds D₂ 2 6 8 प्रदीप्त (for प) D₁ D₁ T₁ परत (for पु) K₁ प्रकाश; V₁ Bo e-s Da₁ a₁ Dn₁ n₁ Ds D₂ 2 6 8 प्रदीप, G₂ 'स (for 'स') ☞ C₁ अत्र प्रदीपशब्देन प्रदीपाधारो वर्तिकादर्विवक्षितः । ☞ —^b) Dn₁ प्रकाशमानस्य, D₁ T₁ G₁-2 6 'मर्थस्य (for 'मन्स्य) Ś₁ K₁ दीप्य; K₂ दीप्य, K₁ D₁ 9 दीप्त; D₁ T G₁-2 6 M₁ 1-1 विद् (T₁ G₁ 2 'द्वा) न् (for दीप्यन्) —^c) K₁ यथेह; Da₁ a₁ तथेति, D₁ 7 T G₁-2 6 M₁ 1-1 तथैव (for तथेह) Ś₁ h₁ 2 दीपवृक्षा; C₁ 'वृक्षा (as in text) ☞ Cv पञ्चेन्द्रियाख्यदीपे स

हिता वृक्षा, देहाख्यवृक्षा । ☞ —^d) G₁ ज्ञान Ś₁ h₁ 2 B₁ 9 प्रदीपा, G₁ 2 प्रदीप्त (for सा) K₁ परम त एव, D₁ परम तदेव (for 'वन्त एव)

10 ^a) B₁ Dn₁ D₂-1 राज्ञा (for राज्ञो) G₂ बहु भृत्यमाया (for बहवो ह्यमात्या) —^b) B₁ सम्यक्, D₁ प्रत्यक्, G₁ प्रयक् (for पृ) Ś₁ h₁ 2 7 D₁ 9 प्रवादं, C₁ प्रमाण (as in text) K₁ om प्रवद ☞ C₂ प्रमाण प्रमितमर्थम् । ☞ —^c) B₁ यद्वत् (for तद्वत्) B₁ विश्व, T₁ युक्ता (for पञ्च) V₁ तद्वच्छरीरे प्रभवति पच —^d) K₁ 7 V₁ Bo e-9 Da₁ a₁ Dn₁ n₁ Ds₁ D₂-1 6-9 G₁-2 6 ज्ञानैकदेशा; M₁ देश (for 'देश) K₁ D₁ शतेभ्य, G₁ स एभ्य (for स तेभ्य)

11 ^a) D₁ यथार्चिषो, G₂ यथार्चिषा K₁ Da₁ [5] शि K₁ 6 7 Bo 9 Da₁ n₁ Dn₁ n₁ Ds D₂ 2 6 8 वेगो, G₂ वेगान् (for वेगा) —^b) K₁ मारीचयो र्कस्य (sio) B₁ वेगा; G₁ वाप (for चाप) —^c) K₁ 2 चायति; D₁ चायति Ś₁ (sup lin) उक्षमानास्, K₁ 6 V₁ Dn₁ n₁ Ds D₂ 2 6 8 सत्तरत्यस्, K₁ D₁ 6 9 सततानि; Bo सत्तरत्यस्; B₁ सच रति, B₁ Cpp समरत्यस्, B₁ सति यात्य; Da₁ a₁ सत्तनस्यस्, D₁ T G₁-2 6 M₁ 1-1 सततस्तु (for तन्यमानास्) ☞ Cp सततस्य, सतन्वत, सत्तरत्य प्रसर्तस्य ह्यपि पाठो भवति । ☞ —^d) D₁ 9 तु (for तु)

12 ^a) Da₁ a₁ lacuna, Ds₁ M₁ 1-1 हि; G₁ 2 स (for च) M₁ परम (for 'शु) —^b) K₁ G₁ 2 च (for न) G₂ 6 न (for च) K₁ Ds₁ योगान् (for काष्ठे) — Ś₁ K₁ 2 4 7 Ds₁ om (hapl.) 12'-13' —^c) B₁ partly damaged Dn₁ पाणिपादे (for

छित्त्वा न पश्यन्ति ततो यदन्यत् ॥ १२
 तान्येव काष्ठानि यथा विमथ्य
 धूमं च पश्येज्वलनं च योगात् ।
 तद्वत्सुबुद्धिः सममिन्द्रियत्वा-
 द्बुधः परं पश्यति स्वं स्वभावम् ॥ १३
 यथात्मनोऽङ्गं पतितं पृथिव्यां
 स्वमान्तरे पश्यति चात्मनोऽन्यत् ।
 श्रोत्रादियुक्तः सुमनाः सुबुद्धि-
 लिङ्गात्तथा गच्छति लिङ्गमन्यत् ॥ १४
 उत्पत्तिवृद्धिक्षयसंनिपातै-

र्न घुज्यतेऽसौ परमः शरीरी ।
 अनेन लिङ्गेन तु लिङ्गमन्य-
 द्बुच्छत्यदृष्टः प्रतिसंधियोगात् ॥ १५
 न चक्षुषा पश्यति रूपमात्मनो
 न चापि संस्पर्शमुपैति किञ्चित् ।
 न चापि तैः साधयतेऽथ कार्यं
 ते तं न पश्यन्ति स पश्यते तान् ॥ १६
 यथा प्रदीपे ज्वलतोऽनलस्य
 संतापजं रूपमुपैति किञ्चित् ।
 न चान्तरं रूपगुणं विभर्ति

'पाद) M₁ तद्वच्छरीरादपराणि पाद —^d) D₂ a₁
 ततो यदन्य, D₄ १ १ यत्स्वतोऽन्यत्

13 Ś₁ K₁ २ ४ १ D₁ om 13^{ab} (of v l 12) G₁
 om. (hapl) 13^a-14^b —^a) G₂ तथा (for यथा)
 —^b) D₁ T G₂ १ ० काष्ठे; M₁ १-१ तत्र (for योगात्)
 —^c) K₁ १ ० V₁ B₁ १ D₂ D₃ D₄ १ १ T₂ M₁ १-१
 सुबुद्धि, D₂ D₁ G₁ सुबुद्धि; D₅ T₁ G₂ १ सुबुद्धि
 (for सुबुद्धि). K₄ ० B₀ १ D₁ n₄ D₂ D₃ १ १
 सममिन्द्रियात्मा, K₁ D₀ सुसमोन्द्रियत्वाद्, B₀ D₂ D₃ १
 T G₂ १ ० M₁ १-१ सममिन्द्रियार्थे (B₀ 'र्थवद्, D₅ 'र्थ,
 D₁ 'र्थ); D₄ स समोन्द्रियत्वाद् (for सममिन्द्रियत्वाद्)
 —^d) K₄ D₁ बुद्धि, D₄ ० बुद्ध (for बुध) K₄ ०
 V₁ B₀ ०-१ D₁ n₄ D₂ D₃ १ १-१ T G₂ १ ० त, K₁
 स्व (for स्व)

14 G₁ om 14^{ab} (of v l 13) —^b) K₀ चा
 न्यतो; D₄ चात्मनो —^c) K₁ B₁ श्रोत्रादियुक्ता (B₁
 'क); M₀ 'भियुक्त' K₀ D₁ n₄ D₂ D₃ १ ० सुम
 हान्; K₁ सुमन, B₀ (m as in text) १ १ (m as in
 text) १ तु महान्, D₁ T₁ G₁-१ ० M₁ १-१ समना (for
 सु) K₀ B₀ १ (marg as in text) D₁ n₄ D₂ D₃
 ० १ T G₂ १ ० M₁ १-१ सुबुद्धि; D₂ १ स्वबुद्धि; D₅
 सुबुद्धि (for 'द्धि) —^d) D₂ partly damaged
 B₁ स्वर्गात् (for लिङ्गात्) G₂ तयो (for तथा)

15 ^a) Ś₁ K₁ २ वृद्धि; D₂ a₁ बुद्धि, G₂ -मिति
 (sic) (for -वृद्धि) K₄ ० १ V₁ B₀ १ १ १ (marg
 as in text) १ D₁ n₄ D₂ D₃-१ १ -ज्यय (for क्षय)
 D₂ गच्छत्यदृष्टे फलसंनिधौर् ॥ C₂ क्षयो हि क्षीणता
 मात्रम्, संनिपातो मरणम् । ॥ —^b) G₂ नि (for न)
 D₅ मुच्यते (for युज्यते) D₂ शरीरे. —^c) D₂ om

लिङ्गेन D₄ १ तु (for तु) —^d) K₀ B₁ १ (marg
 as in text) Cpp अदृष्टै, K₁ 'ष्टि, V₁ B₀ १ १ 'ष्टे;
 D₅ अदृष्ट; D₁ अदृष्ट, M₁ १ ० अदृष्ट (for 'ष्ट)
 K₀ B₀ १ १ १ (marg as in text) १ D₁ n₄ D₂ D₃ १
 १ १ Cp फलसंनिधौगात्, V₁ B₀ (marg) D₂ प्रति
 सनि, Cpp अभिसंधियोगात् (for प्रतिसंधि) ॥ C₂
 प्रतिसंधियोगात् प्रतिसंधानरूपेण ज्ञानेन योगात् ॥ Cp
 अदृष्ट असंस्पृशदर्शन । फलसंनिधौगात् सुखदुःखाभिमानात् । ॥

16 ^a) B₀ रूपमात्मने; D₁ T G₁-१ ० M₁ १-१ चक्षु
 रात्मा (M₁ १-१ स्मनो) — K₀ reads 16^a-17^b on
 marg —^b) K₀ V₁ G₂ ० कश्चित्, B₀ १ D₂ कचन,
 B₀ किंचन, D₂ किंचित् (for किं) — D₅ G₁ om.
 (hapl) 16^c-17^b —^c) D₁ T G₂ १ ० तथापि (for
 न चापि) K₀ V₁ B₀ १-१ D₂ a₁ D₁ n₄ D₂ D₃
 १ १ १ तु; K₁ D₄ १ १ T G₂ १ ० M₁ १-१ च, D₂ १ तु,
 G₂ [s]पि (for स्य) —^d) G₂ तत् (for तान्)

17 D₅ G₁ om 17^{ab} (of v l 16), K₀ reads
 17^{ab} on marg —^a) K₀ V₁ B₀ १-१ D₂ a₁ D₁
 D₂ D₃ १ १-१ T G₂ १ ० M₁ १-१ C₂ समीपे; D₂ शरीरे
 (for प्रदीपे) D₂ ज्वलतो; D₁ G₂ ० चलतो (for
 ज्व) —^b) K₀ तापम् (for रूपम्) K₀ V₁ B₀
 १-१ D₂ a₁ D₁ n₄ D₂ १ १ (before corr) D₂ १ १
 M₁ १-१ C₁ कश्चित् (for किंचित्) ॥ C₁ (reading
 कश्चित्) कश्चित् अभिस्तम्भनशाकिमान्पुरुष ॥ C₂ किंचित्
 तृणादिक वस्तु । ॥ —^c) D₅ तं (for न) K₀ B₀
 १-१ D₁ n₄ D₂ D₃ १ १ १ चापरे; D₁ T G₁-१ ०
 M₁ १-१ C₂ चांतरा (for 'र) ॥ C₂ अन्तरा तयोर्ज्व-
 लनतृणादिकार्ययोर्मध्ये । ॥ —^d) K₁ ता (for तद्).
 K₁ V₁ B₀-१ D₂ a₁ D₁ n₄ D₂ D₃-१ १ १ इत्यति

तथैव तद्दृश्यते रूपमस्य ॥ १७

यथा मनुष्यः परिमुच्य काय-
मदृश्यमन्यद्विशते शरीरम् ।

विसृज्य भूतेषु महत्सु देहं
तदाश्रयं चैव विभर्ति रूपम् ॥ १८

सं वायुमग्निं सलिलं तथोर्वीं
समन्ततोऽभ्याविशते शरीरी ।

नानाश्रयाः कर्मसु वर्तमानाः
श्रोत्रादयः पञ्च गुणाऽश्रयन्ते ॥ १९

श्रोत्रं स्वतो घ्राणमथो पृथिव्या-

स्तेजोमयं रूपमथो विपाकः ।

जलाश्रयः स्वेद उक्तो रसश्च
वाय्वात्मकः स्पर्शकृतो गुणश्च ॥ २०

महत्सु भूतेषु वसन्ति पञ्च
पञ्चेन्द्रियार्थाश्च तथेन्द्रियेषु ।

सर्वाणि चैतानि मनोनुगानि
बुद्धिं मनोऽन्वेति मनः स्वभावम् ॥ २१

शुभाशुभं कर्म कृतं यदस्य
तदेव प्रत्याददते स्वदेहे ।

मनोऽनुवर्तन्ति परावराणि

C. 12. 741B
P 12. 102 22
K. 12 200 22

(for 'हे).

18 °) K₆ V₁ B₀ 6-2 D₃ 3 at D_{n1} n₁ D_s D_s 3
3 3 3 तथा, D₁ T₁ G₁₋₃ M₁ 6 यदा (for यथा)
D₁ मनुष्या D₁ T G₁₋₃ 6 प्रवि (G₁ 'ति)मुच्य (for
परि) G₁ कार्यम् (for कायम्) ॥ C₆ C₈ मनुष्य
परकायप्रवेशनशक्ती मनुष्य । ॥ — °) D₁ पृत्द् (for
बन्द्) K₆ विगते (for विदते) — °) K₆ विस्पष्ट
(for विसृज्य). K₆ D_{n1} D_s 3 महत्स्वदेह, G₂ (before
corr) 'स्वरूप (for 'सु देह) ॥ C₆ C₈ महत्सु भूतेषु
समवायवृत्त्या, इन्द्रियेषु तु प्रकाशयतया सन्ति रूपादयः ।
पृथानि भूतेन्द्रियार्थेन्द्रियाणि मनस्यधिष्ठेयतया पसन्तीति
भावः । मनस्तु बुद्धिनियत, बुद्धिस्तु स्वभावमात्मानमन्वेति । ॥
— °) Ś₁ K₁ 2 यथाश्रय (for तदा) °).

19 °) G₁ वायुर् K₁ शलिल K₁ 6 7 D₃ 4 D₄
6 9 तथोर्वी, D_s महो च; D_s तयाचि (for तथोर्वी)
— °) T₂ G₁ 2 M₁ 6 7 हि (for शभि). Ś₁ K₁ 2 4
शरीरे; B₃ (marg) Cpp 'र ॥ C₆ Cp शरीरी शरीर
संबन्धी महाभूतगण । ॥ — °) K₁ नानाश्रया, D₁
नानाश्रया; M₁ नारा (for नाना) ॥ C₇ (read-
ing नान्याश्रया) नान्याश्रया देहादन्याश्रयरहिता । ॥
— °) D₃₁ श्चद् (for पञ्च). Ś₁ K₁ 2 3 6 7 V₁ B₈
(marg) D₁ 6 7 9 T G₁₋₃ M₁ Cpp C₈ गुणा (for
गुणान्) Ś₁ K₁ 2 D₁ 6 श्रयति, K₁ श्रयेति, K₁
श्रवति (for श्रयन्ते) ॥ C₆ Cp पञ्च गुणा इति पाठे
श्रयन्ते शरीरमिति शेषः । ॥

20 °) C₅ नमो (glossed by नमोमय) (for स्वतो)
V₁ B₀ 6 D₃ 3 at D₁ 6 पृथिव्यां (for 'न्यास). D₁ T
G₁₋₃ 6 M₁ 2-7 श्रोत्रं नमो घ्राणमुक्त पृथिव्यास — °)

Ś₁ K₁ रूपमयो; B₀ 'मतो; D₁ G₁₋₃ 6 M₁ 5-7
चक्षुरयो (for रूपमयो). — °) K₆ V₁ B₀ 6-9
D₃ 3 at D_{n1} n₁ D_s D_s 3 5-3 T G₁₋₃ 6 M₁ 5-7 जला
श्रय (for 'श्रय) K₆ V₁ B₀ 6-9 D₃ 3 at D_{n1} n₁
D_s 3 5-3 तेज उक्त; T G₁₋₃ 6 M₁ 5-7 ज्ञानमुक्त (for
स्वेद उक्तो) Ś₁ K₁ नमस्तो, K₂ नवस्तो, D_{n1} D_{n1}
D_s 6 M₁ 5 6 रसं च; D_s रजश्च; T₂ G₁ 3 रसाश्च
(for रसश्च) — °) D₃₁ वाय्वात्मका D_s गुणाश्च
D₁ T G₁₋₃ 6 M₁ 5-7 वाय्वात्मक स्पर्शनमा (D₁ T₁ G₁ 3
'मया)मनति

21 °) V₁ च सति; D₃₁ D₁ T G₁₋₃ 6 M₁ 5-7
C₅ वदति (for वसन्ति). — °) Ś₁ K₁ 2 7 D₁ 6 सर्वे
(K₇ D₁ 6 'दं)द्वियार्थाश्च; B₀ D₁ T₁ G₁ 3 पचेन्द्रिया
येषु (B₀ 'यश्च) (for 'यार्थाश्च) K₇ यचेन्द्रियेषु; D₁ T₁
G₁₋₃ तथेन्द्रियाणि (for 'येषु) — °) D₁ चैतानि B₁
भूतानि गुत्मानि मनोनुगानि — °) K₁ रद्वि (sic), K₆
B₀ 6 8 D₃ 3 at D_{n1} D_s D_s 6 7 T₁ G₁ 3 M₁ 6 बुद्धिर्;
B₁ बुद्धेर् (for बुद्धि) K₆ B₃ (marg) 9 D₁ G₂
मति स्वभाव, T₂ G₁ M₁ मतिस्व, G₂ मनस्य भावं
(for मन स्वभावम्)

22 °) K₆ V₁ B₀ 7 D_{n1} n₁ D_s D_s 3 6 8 T₂ यद-
न्यत् (for यदस्य) — °) Ś₁ K₁ तदेह, G₁ तदैव Ś₁
(before corr) K₁ प्रीत्याददति; Ś₁ (by corr) K₂ 4 V₁
प्रत्याददति, K₇ D₁ 6 9 चैवाददते; D₃₁ D₁ T G₁₋₃ 6
M₁ 2-7 प्रत्या (for प्रत्या) K₇ D₁ 6 7-9 T G₁₋₃ 6 M₁
[s]न्यदेहे; B₀ (marg as in text) 7 8 (marg as in
text) 9 Cp स्वभाव; M₁ 6 6 [s]स्य देहे (for स्वदेहे).
॥ C₆ Cp स्वभावमात्मान प्रसि आददते गुरुभित्ति प्रापयन्ती-
त्यर्थः ॥ C₅ प्रत्यन्यदेहे आददते । ॥ — °) K₁ मम (for

जलौकसः स्रोत इवानुकूलम् ॥ २२
चलं यथा दृष्टिपथं परैति
सूक्ष्मं महद्रूपमिवाभिपाति ।

स्वरूपमालोचयते च रूपं
परं तथा बुद्धिपथं परैति ॥ २३

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि पञ्चनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९५ ॥

१९६

मनुरुवाच ।

यदिन्द्रियैस्तूपकृतान्पुरस्ता-
त्प्राप्तान्गुणान्तंस्मरते चिराय ।
तेष्विन्द्रियेषूपहतेषु पश्चा-
त्स बुद्धिरूपः परमः स्वभावः ॥ १

यथेन्द्रियार्थान्युगपत्समस्ता-

न्नावेक्षते कृत्स्नमतुल्यकालम् ।
यथाचलं संचरते स विद्वां-
स्तस्मात्स एकः परमः शरीरी ॥ २
रजस्तमः सत्त्वमथो तृतीयं

मनो) — ^d) K₁ जलौकसः. K₆ श्रोत्र, K₇ V₁ Bo
D₁ ० ० श्रोत्र (for स्रोत)

23 ^a) K₆ D₈ जल, D₈ चल (for चल) B₆
दृष्टिपथं, K₇ परैति, D₁ T G₁₋₃ ० M₁ ५-१ प्रयाति (for
परैति) ☞ Ca चलम्, अलातचक्रमिव ॥ Cv चल
धरम् । सूक्ष्मजीवस्य रूपम् । ☞— V₁ reads 23^b ^{ad} on
marg — ^b) K₇ D₁ ० सूक्ष्मं D₈ महारूपम्; G₁ ३
M₁-१ महद्रूपम् (for 'द्रूपम्' K₆ १ B₇ D₁ D₈ D₂-४
० T₂ G₈ ० M₁ ५ ० [अ]भिभाति, V₁ Bo ० ० ० Das, n₁
'याति, B₈ (marg) D₆ १ T₁ G₁ ३ [अ]वभाति, D₆
[आ]ददाति (for [अ]भिपाति) — ^c) B₆ ० Das स्वं (for
स्व) D₇ T G₁₋₃ ० M₁ ५-१ आलोकय (M₆ 'यि)र्ता
(for 'चयते) Cv धीर (for रूप) — ^d) K₇ D₁ ०
बुद्धिपथा; B₆ D₁ T₁ G₁ ३ 'पर, M₇ (sup lin)
'पथो (for 'पथ) D₁ T₁ G₁ परैति; M₇ (sup lin)
च्यवैति (for परैति)

Colophon — Sub-parvan Ś₁ K₁ ४.० १ Bo ६.१ ०
Das n₁ D₁ n₁ D₈ D₂-३ T G₁₋₃ ० M₁ ५-१ मोक्षधर्म
— Adhy name Ś₁ K₁ २.४ ० V₁ B₆-० Das n₁ D₁
D₈ D₂ ३ ० ० M₁ मनुवृहस्पतिसवाद, K₇ D₁ ० वृह
स्पतिमनुसवाद, B₆ मनुभरद्वाजसवाद, T₂ भूतव्यापारं;
M₁ ० १ इंद्रियोपति — Adhy no (figures, words
or both). B₇ D₁ D₈ D₇ T₁ G₁ २.० M₁ ५-१ 28,
D₁ 29, D₈ 27, T₂ G₁ 42. — Śloka no
D₈ D₁ n₁ D₈ D₈ 23,

196

1 D₇ T G₁₋₃ ० M₁ ५-१ वृहस्पति (for मनु)
— ^a) T₂ G₁ यदीन्द्रियैस् K₂ तूपहतान्; K₄ D₁-० ०
'इत; K₆ V₁ Bo, ०-० Das, n₁ D₁ n₁ D₈ D₈ 'हित;
K₇ B₈ (marg) 'हृतं, D₇ T G₁₋₃ ० M₁ ५-१ 'गतै
(for 'कृतान्) — ^b) Ś₁ K₂ प्राणान्; K₁ १ प्राणो,
D₁ ० प्राणाद् (for प्राणान्) Cpp संहरते (for संस
रते) — ^c) D₁ तथा (for तेषु) K₁ [उ]पहितेषु,
G₁ 'गतेषु (for 'हतेषु) — ^d) Ś₁ सु, G₂ स्व (for
स) K₇ D₁ D₁ D₁ ० G₁ ३ M₁ ५-१ परम (for 'म')
Cpp सस्वभाव (for स्वभाव) ☞ Ca परम उत्कृष्टः
स्वभावश्चेतनाख्य इत्यर्थं ॥ Cp: परम स्वतन्त्र स्वभाव
स्वमहिमप्रतिष्ठ आत्मा । ☞

2 ^a) B₆ G₈ ० यदिन्द्रियार्थान् (G₈ 'द्), D₇ T G₁
यदी' K₆ B₇-० Das n₁ D₁ n₁ D₈ D₂ ३.० ० M₁ ०
समंतान् (for समस्तान्) — ^b) K₆ चोपेक्षते; K₇ B₈
D₁ ५ ० M₁ Ca नापे (K₇ 'पै)क्षते; V₁ Bo ० १.० Das
D₁ n₁ D₈ D₂ ३ ० T₂ नोपेक्षते, Das D₆ नोपेक्षते; G₁
अवेक्षते (for नावे') D₆ अनंत (for अतुल्य). K₁ ३ ०
'काले (for कालम्) B₇ damaged. D₇ T G₁₋₃ ०
M₁ ५-१ कृत्स्नशस्तुल्यकालं ☞ Ca अतुल्यकालं क्रमेणानु
भूयमानम् । ☞ — ^c) K₄ V₁ Bo ३ (marg) Das n₁
D₁ n₁ D₈ D₂ ३ ० तथाचलं, K₆ B₆ ० D₈ ३ तथा
चल; D₇ T G₁₋₃ ० M₁ ५-१ यथाक्रमं, Ca 'चलं (as
in text) D₈ सचकते; M₇ स्म चरते (for सच'),

गच्छत्यसौ ज्ञानगुणान्विरूपान् ।
 तथेन्द्रियाण्याविशते शरीरी
 हुताशनं वायुरिवेन्धनस्थम् ॥ ३
 न चक्षुषा पश्यति रूपमात्मनो
 न पश्यति स्पर्शनमिन्द्रियेन्द्रियम् ।
 न श्रोत्रलिङ्गं श्रवणे निदर्शनं
 तथागतं पश्यति तद्विनश्यति ॥ ४
 श्रोत्रादीनि न पश्यन्ति स्वं स्वमात्मानमात्मना ।
 सर्वज्ञः सर्वदर्शी च क्षेत्रज्ञस्तानि पश्यति ॥ ५

यथा हिमवतः पार्श्वं पृष्ठं चन्द्रमसो यथा ।
 न दृष्टपूर्वं मनुजैर्न च तन्नास्ति तावता ॥ ६
 तद्वद्भूतेषु भूतात्मा सूक्ष्मो ज्ञानात्मवानसौ ।
 अदृष्टपूर्वश्चक्षुर्भ्यां न चासौ नास्ति तावता ॥ ७
 पश्यन्नपि यथा लक्ष्म जगत्सोमे न विन्दति ।
 एवमस्ति न वेत्येतन्न च तन्न परायणम् ॥ ८
 रूपवन्तमरूपत्वादुदयास्तमये बुधाः ।
 धिया समनुपश्यन्ति तद्गताः सवितुर्गतिम् ॥ ९
 तथा बुद्धिप्रदीपेन दूरस्थं सुविपश्चितः ।

C 12. 7426
B 12 203 10
K 12 201 10

Ds: Ds च (for स) B₀ s s विशास, D₀ बुध्याम् (for विद्वांस). —^d) D₀ अस्मात्, D₀ तथा (for तस्मात्), S₁ K₁ 2. 4 वैक, D₂ 3 विद्वान् (for एक)

3 *) D₂ om रजस्तम K₁ सत्त्वतमोस् (for 'मयो') G₁ त्रितीयं —^b) S₁ K₁ 2. 4 जयो (for जमौ) K₀ B₀ e 1 s (marg. as in text) s Das a₁ Dn₁ n₁ Ds₂ D₂ 2 s-8 स्थान (for ज्ञान) K₁ गुणान्वरूपान् (sic), G₁ गुणान्वरूपान् (for 'निरूपान्') G₀ रजसा सदेह तमसा विपर्यय सत्त्वेन निश्चय । G₀ — After 3rd, Kumbh cd 1ns

533^a न तैर्विद्वद् म तु यथाति विश्व
 न आनुयातीह गुणान्परात्मा ।

—^a) S₁ K₁ 2. 4 यथा (for तथा) S₁ K₁ D₁ T G₁₋₂ e M₁ s e आविदति (for 'ते') D₁ T G₁₋₂ e M₁ s e [इ] देही (for शरीरी)

4 *) D₁ G₁ 3 आत्मा (for आत्मनो) —^b) V₁ पश्यते K₀ B₀ Dn₁ Ds D₂ 3 s e s Cnp इन्द्रियाणां, V₁ 'येण (for 'येन्द्रियम्') G₀ इन्द्रियाणामिति पाठे निर्धारणे पृष्टी । इन्द्रियाणा मध्ये स्पर्शनं यत्तदपि न पश्यतीति योज्यम् । G₀ —^a) B₁ damaged, Ds G₀ श्रोत्रलिङ्गे; D₁ T G₁₋₃ 'लिङ्ग (for 'लिङ्ग) K₁ e V₁ B₀ Dn₁ n₁ Ds D₂ s-2 T G₁₋₂ e M₁ s-7 श्रवणेन (for श्रवणे नि) G₀ Cn श्रवणेन वेदान्तवाक्यविचारेणात्मनो दर्शनम् । G₀ —^d) K₁ e V₁ B₀ e-9 Dn₁ n₁ Ds D₂ s e 3 त (B₀ य)या कृते; D₁ T G₁₋₃ e M₁ s-7 तथा न त् (for तथागत) K₁ तद्विनश्येत्; B₀ (marg as in text) तद्वि नश्यति; D₁ T G₁₋₂ e M₁ s-7 तद्वि पश्यति (for तद्विन)

5 K₁ repeats 5^a after 9^a —^a) K₁ (both times)

D₁ s s न श्रोत्रादीनि पश्यति —^b) T₁ स्व (for स्व) D₀ यम् (for स्वम्) K₀ आत्मन, G₁ lacuna —^c) Dn₁ सर्वज्ञं Dn₁ सर्वदर्शी; D₁ T₁ G₁₋₃ e 'देही —^d) K₀ B₀ 1 Dn₁ n₁ Ds D₂ s e सर्वज्ञ (Dn₁ 'त)स् (for क्षेत्र)

6 *) K₁ हि सर्वत, Dn₁ हिमवत D₁ पार्श्व —^b) Dn₁ a₁ पृष्ठश्च D₀ चन्द्रमस —^c) K₁ दृष्ट पूर्व, Dn₁ D₁ दृष्टपूर्वं (for दृष्ट) B₁₋₉ विप्रेत्र, D₀ अतुलैर् (for मनुजैर्) —^d) K₁ Dn₁ Dn₁ च तत्र, M₁ s e चैतन्न (for च तन्न) Dn₁ भावना (for तावता)

7 *) K₁ [अ]भूसात्मा —^a) S₁ K₁ 2 रूपश्च; Dn₁ T G₁ 2 M₁ पूर्व (for पूर्वश्च) —^d) D₁ वा (for च) K₂ 4 चास्ति (for नास्ति)

8 *) K₂ 4 पश्य भूमिर् (for पश्यन्नपि) D₀ तथा (for यथा) K₂ 4 लक्ष्या, B₀ s (marg as in text) s सूक्ष्म; B₀ (marg) लक्ष्यं, B₁ पूर्व (for लक्ष्म) —^b) Ds₂ (before corr. as in text) D₁ s 7 s T G₁ s e M₁ s-7 जन (for जगत्) K₁ 2 4 सोमो (for सोमे) —^c) D₁ एव मेस्ति (for एवमस्ति) Dn₁ D₁ च (for न) S₁ K₂ वेत्येद; K₁ वेतिर्व; K₁ e V₁ B₀ e-9 Dn₁ a₁ Dn₁ n₁ Ds₁ D₂ s e चोत्पन्नं, K₁ D₁ e वेत्यन्यन्, Ds₂ D₀ चैतन्य, D₁ T G₁₋₃ e M₁ s-7 चैतन्न; D₀ चैतल्य (sic) (for 'वेत्येतन्न) —^d) K₁ Dn₁ तत्र (for तन्न) G₀ न च तन्न परायणमिति । स एव योगिनां परमा गति ॥ Cv (reading अस्ति न वेत्यन्य) अन्यो मध्यमजीव । अन्ति न वेति वेति । परायण युक्ताधार नारायणम् । मिथ्याज्ञानी न वेति । G₀

9 *) K₁ रूपमत्तम् (for रूपवन्तम्) G₀ अरूपवन्तम् (for अरूपत्वाद्) —^b) K₀ 1 B₀ e-9 Das a₁ Dn₁ n₁ D₂-e s e T₂ G₂ s उदयास्तमने (D₀ 'ते; T₂ 'धौ; G₀ 'य)

प्रत्यासन्नं निनीपन्ति ज्ञेयं ज्ञानाभिसंहितम् ॥ १०
 न हि खल्वनुपायेन कश्चिदर्थोऽभिसिष्यति ।
 स्रज्जालैर्यथा मत्स्यान्वधन्ति जलजीविनः ॥ ११
 मृगैर्मृगाणां ग्रहणं पक्षिणां पक्षिभिर्यथा ।
 गजानां च गजैरेवं ज्ञेयं ज्ञानेन गृह्यते ॥ १२
 अहिरेव हृष्टेः पादान्पश्यतीति निदर्शनम् ।
 तद्वन्मूर्तिषु मूर्तिस्थं ज्ञेयं ज्ञानेन पश्यति ॥ १३
 नोत्सहन्ते यथा वेत्तुमिन्द्रियैरिन्द्रियाण्यपि ।

(for 'सप्तमे). — After 9^a, K₇ repeats 5^a. — ^a)
 D₀ तद्गवा, G₀ M₇ तां गता (for तद्गवा)

10 ^a) M₀ बुद्धि (for बुद्धि) — ^b) M₁ ०-7
 वृस्था (for 'स्य) K₇ G₁ स; D₂ जु (for सु)
 K₁ विपश्चित्; V₁ विनिश्चितः (for विप) — ^c)
 K₀ D₂ G₀ प्रत्यासन्ना; K₇ 'पत्यं; D₁ ० 'पत्ति; D₇
 T₁ G₁ २ 'पत्ता (for 'सप्तं) Ś₁ K₁ निरीक्ष्यते; K₂
 V₁ B₀ ३ (both marg) ० निरीक्षते; B₀ D₁ निनीपन्ते;
 B₀ ३ Das a₁ D₂ D₀ १ T G₁-३.० निपीदन्ति, B₇ न
 सीदति; D₂ विपीदति; D₅ जिगीपति (for निनीपन्ति).
 — ^d) G₁ २ ते यं (for ज्ञेयं) D₄ ज्ञानानि; G₂
 जानाभि (for ज्ञानाभि) B₀ G₀ ३ 'सिधितं; B₀
 (marg as in text) M₇ 'संशित; D₂ सहिता; D₅ १
 संगतं (for 'सहितम्).

11 ^a) G₁ अनपायेन (for अनु). — ^b) Ś₁ K₁ ३
 किंचिद् (for कश्चिद्) Ś₁ K₁ २ अर्थेन, D₇ अर्थे हि
 (for अर्थोऽभि) K₇ D₀ ० प्रसिष्यति; B₀-३ [s]भि
 शि; D₅ [s]जुसि, T₂ न सि; G₀ ० [s]पि सि;
 M₁ ०-१ [s]त्र सि (for 'सभिसि')

12 ^a) Ś₁ K₁ ३ D₅ तथा (for यथा) — ^a) G₂ ०
 नागानां (for गजानां) K₁ ३ ० D₂ ३ ० ३ G₁ ३ पूर्व
 (for एवं) — ^a) K₇ ज्ञेय; B₀ ० (marg as
 in text) १-२ Das a₁ G₁ ज्ञान (for ज्ञेय). K₇
 कालेन (for ज्ञानेन) K₂ लभ्यते (for गृह्यते).

13 D₅ om (?hapl.) 13 — ^a) K₄ D₄ दृष्ट (for
 दृष्टे). M₁ ० पाद (for पादान्) — ^b) D₁ G₁
 पश्यति K₀ B₀ ०-२ Das a₁ D₁ n₄ D₀ D₂ ३.० ३ हि
 (D₂ ३ [ह]ह) न श्रुतं (for निदर्शनम्) — ^c) K₇
 B₀ (marg as in text) Das a₁ D₄ ० M₁ ० [अ]मूर्ति
 स्थ (for मूर्तिस्थं) — ^d) B₀ (marg as in text) १ ३
 (marg as in text) ० Das a₁ ज्ञानं; D₅ ० ज्ञाने;

तथैवेह परा बुद्धिः परं बुद्ध्या न पश्यति ॥ १४
 यथा चन्द्रो ह्यमावास्यामलिङ्गत्वान्न दृश्यते ।
 न च नाशोऽस्य भवति तथा विद्धि शरीरिणम् ॥ १५
 क्षीणकोशो ह्यमावास्यां चन्द्रमा न प्रकाशते ।
 तद्वन्मूर्तिविद्युक्तः सञ्जरीरी नोपलभ्यते ॥ १६
 यथा कोशान्तरं प्राप्य चन्द्रमा आजते पुनः ।
 तद्वच्छिद्धान्तरं प्राप्य शरीरी आजते पुनः ॥ १७
 जन्मबुद्धिक्षयश्चास्य प्रत्यक्षेणोपलभ्यते ।

D₅ सेय (for ज्ञेय). D₂ ज्ञेयेन; D₅ नैव तु (for
 ज्ञानेन) D₇ T G₁-३ ० M₅ ० गृह्यते (for पश्यति).

14 ^a) K₄ नोत्सहेते; G₂ ० न सहते K₂ वेत्तु
 — ^b) D₀ om (hapl.) इन्द्रियै — ^c) K₀ तथैव ह
 D₂ पराम्; D₅ [अ]परा (for परा). — ^d) B₇ ३
 (marg) परां, G₁ पर (for परं) K₁ बुद्धा; K₅
 B₀ ० ३ ० Das a₁ D₁ D₂ ३ ३ ३ बोध्य; B₇
 याध्य; B₅ (marg) बुद्धि, D₁ D₂ D₀ बोध (for
 बुद्ध्या).

15 ^a) Ś₁ K₁ ह्यमावास्यां — ^b) Ś₁ K₁ ३ रवि
 गत्वा; K₇ D₄ ० मलिनत्वान् (for अलिङ्गत्वान्) Ś₁ (also
 as in text) K₂ ३ दृश्यति; D₅ गृह्यते (for दृश्यते).
 — K₁ om (hapl.) 15^a-16^a. — ^c) Ś₁ K₂ नष्ट स,
 M₁ नाशोद्य (for नाशोऽस्य). — ^d) M₇ यथा (for
 तथा). D₇ बुद्धि (for विद्धि) K₇ Das a₁ D₂
 D₂ ३ ० M₅ शरीरिणां, D₁ M₇ 'रिण, D₄ 'रिणे.

16 K₁ om. 16^{ab} (of v. 1 15) — ^a) K₀ B₀ ०-२
 Das a₁ क्षीणकोपो; D₁ 'कोपो (for 'कोशो) Ś₁ ह्यमा
 वस्यां, M₇ ह्यमावस्यं — ^b) Das प्रकाशयते, D₄ 'ज्ञाने
 — ^c) K₀ B₀ ०-३ Das a₁ D₁ n₄ D₅ D₂ ३.० ३
 विद्युक्तोसौ (B₀ ३ Das a₁ 'क्त सञ्ज) (for विद्युक्त सञ्ज)
 — ^d) D₇ T₂ G₁-३ शरीरे (for 'री).

17 D₄ om (hapl.) 17^a-18^b. — ^a) K₀ १ B₇ ० D₁
 n₄ D₂ ३.० ० Cn [आ]काशांतरं; B₀ ० ३ (marg) Das
 a₁ कोपोंतरं (Das 'रे) (for कोशान्तर) D₁ प्राप्त (for
 प्राप्य). ☞ C₄ 'कोशान्तरं तेजोन्तरम् । कोशो मण्डल
 इत्यपव्याख्यानम् । मण्डलस्य सदास्थितत्वात् । ☞ — ^b)
 G₁ ३ राजते (for आजते) — Ś₁ K₁ ३ D₅ om (hapl.)
 17^{ab}. — ^c) K₇ लिगं परं (for लिङ्गान्तरं).

18 D₄ om 18^{ab} (of v. 1 17) — ^a) B₇ K₁ ०

सा तु चन्द्रमसो व्यक्तिर्न तु तस्य शरीरिणः ॥ १८
 उत्पत्तिवृद्धिव्ययतो यथा स इति गृह्यते ।
 चन्द्र एव त्वमावास्यां तथा भवति मूर्तिमान् ॥ १९
 नामिसर्पद्विमुखद्वया शशिनं दृश्यते तमः ।
 विसृजंश्रोपसर्पश्च तद्वत्पश्य शरीरिणम् ॥ २०
 यथा चन्द्रार्कसंयुक्तं तमस्तदुपलभ्यते ।

तद्वच्छरीरसंयुक्तः शरीरीत्युपलभ्यते ॥ २१
 यथा चन्द्रार्कनिर्मुक्तः स राहुर्नोपलभ्यते ।
 तद्वच्छरीरनिर्मुक्तः शरीरी नोपलभ्यते ॥ २२
 यथा चन्द्रो ह्यमावास्यां नक्षत्रैर्युज्यते गतः ।
 तद्वच्छरीरनिर्मुक्तः फलैर्युज्यति कर्मणः ॥ २३

C 12 7439
 B 12 203 23
 K. 12. 201 23

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि पणवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९६ ॥

V1 Bo ६-२ Da2 a1 Dn1 n1 Ds2 D2 ३ ६-३ T2 G2 ६
 M1 जन्मवृद्धिः; K2 'वृद्धिः, K4 'वृद्धि (for 'वृद्धि-)
 Da4 क्षयस्यास्य; Dn1 D1 G1 २ क्षय चास्य, M5 क्षया
 आस्य (for क्षय') —^b) Ś1 K1 प्रत्यक्षे नोप', K2 ४
 प्रत्यक्ष नोप'; V1 Bo-२ Da2 a1 'क्षमुप (for 'क्षेपोप)
 — After 18^{ab}, D2 reads 22^{cd} for the first time,
 repeating it in its proper place Bo repeats 18^c
 after 21^{ab} —^c) D1 T G1-३ ६ M1 ६ च; M1 laouna
 (for तु) K6 V1 Bo ६-२ Da2 a1 Dn1 n1 Ds D2 ३
 ६-३ T1 G2 ६ चांद्रमसी (V1 D1 T1 G2 ६ 'सो) (for
 चन्द्रमसो) K1 M1 व्यर्क्तिः; Bo १ ३ (marg as in
 text) ६ Da2 a1 Dn1 n1 D2 ३ ६ ६ ६ वृत्तिर; G1 व्यक्तं
 (for व्यक्तिर) —^d) T2 त (for तु)

19 ^a) K2 ४ ६ V1 Bo ६ १ २ Dn1 n1 Ds D2 ३ ३ ३
 वषसा, K1 D1 २ चयसो, M1 ६-१ क्षयतो (for व्य
 यतो) D2 उपस्यमिवृद्धिं च (sic) —^b) K1 गृह्यते,
 D1 T1 G1 ३ दृश्यते —^c) Dn1 G1 एव (for एव)
 Ś1 K1 ६ स्वमावस्यां. —^d) K1 D2 यथा (for तथा)

20 ^a) K6 Bo Dn1 n1 D2 ३ ६ ३ नोपसर्पद्; B2 ३
 (both on marg) D2 G2 अभि (for नाभि) D1 T
 G1-३ नामिसर्पनिवृत्तन्वा —^b) K1 ३ शशिनो (for 'न)
 G2 तत (for तम) —^c) D1 T1 G1-३ ६ विद्यजेषो
 (D1 'षा)पसर्पेण, M1 ६-१ 'जश्रोपसर्पेण —^d) Da1
 तस्य (for पश्य) Da2 a1 D2 G2 शरीरिणां (Da2 'णा;
 G2 'ण)

21 K1 D1 २ om (hapl.) 21. —^a) D1 T1 G1-३ ६
 संयुक्तो (for 'क्त) —^b) K1 तपस्तद्, D1 T G1-३ ६
 राहुं सद्, M2 तमस्तम् (for 'स्तद्) — After 21^{ab},
 Bo repeats 18^c —^{b1}) K1 ३ ४ om (hapl.) 21^{cd} D2

om (hapl.) 21^c-22^b —^c) D1 T1 G2 ६ शरीरी (D1
 'रि) (for शरीर) D1 T G1-३ ६ M1 ६-१ संयुक्तम्
 (for 'क्त) —^d) V1 Bo ६ ३ २ Da2 a1 हि (for
 [ह]ति) D1 T G1-३ ६ M1 अज्ञानमुपलभ्यते, M5-१
 ज्ञानं तदुप'

22 D2 om 22^{ab} (cf. v 1 21) —^a) D1 तथा
 (for यथा) D1 T G1-३ ६ निर्मुक्त (for 'क्त) —^b)
 Ś1 K1 २ ४ सम्राहुर, D1 T G2 ६ तमस्त; G1 ३ अज्ञानं
 (for स राहुर) — G1 ३ om (hapl.) 22^{cd} D2
 reads 22^{cd} for the first time after 18^{ab} —^c) D2
 M1 शरीरी, D1 'रि (for 'र) D1 T G2 ६ M1
 निर्मुक्त D2 (first time) तद्वच्छरीरिणोयुक्त (sic)
 —^d) D1 T1 G2 अज्ञानं, G6 तज्ज्ञानं (for शरीरी)
 D2 (first time) शरीरे नोपलभ्यते

23 ^a) Ś1 K1 ह्यमावस्यां M1 ६ [३]पि (for हि).
 —^b) V1 पुन, D2 तम; M1 मृत (for गत) —^c)
 D1 T1 G2 ६ शरीरी (D1 'रि) (for शरीर) —^d) B2
 फल (for फलैर्) Ś1 K1 ३ ४ युज्येत (for युज्यति)
 D2 १ T G1-३ ६ M1 ६-१ कर्मणां (D2 'णा) (for 'ण)
 K1 D1 ६ २ युज्यते कर्मण फलै

Colophon om. in Da4 (K2 ३ B1-5 Da1 a1 Dn2
 n2 D1 G1 ३ M1-4 absent) — Sub parvan Ś1 K1 ३
 ४ ६ १ Bo ६-२ Da2 Dn1 n1 Ds D2-३ ६-२ T G1-३ ६
 M1 ६-१ मोक्षधर्म — Adhy name Ś1 K1 ३ ४ ६ १ V1
 Bo ६-२ Da2 Dn1 n1 Ds D2-३ ६ २ मनुबृहस्पतिसवाव;
 M1 ६-१ मनुबृहस्पतिसवादे आत्मव (M2 १ 'स)त्तायुक्ति
 — Adhy no (figures, words or both) B1 26, Dn1
 30, Dn2 Ds D1 T1 G1 ३ ६ M1 ६-१ 29, D2 28,
 T2 G2 43 — Śloka no Da1 Dn1 n1 Ds 23

१९७

मनुरुवाच ।

यथा व्यक्तमिदं शेते स्वप्ने चरति चेतनम् ।
 ज्ञानमिन्द्रियसंयुक्तं तद्वत्प्रेत्य भव(भवो) ॥ १
 यथाभसि प्रसन्ने तु रूपं पश्यति चक्षुषा ।
 तद्वत्प्रसन्नेन्द्रियवाञ्छेयं ज्ञानेन पश्यति ॥ २
 स एव लुलिते तस्मिन्यथा रूपं न पश्यति ।
 तथेन्द्रियाकुलीभावे ह्येयं ज्ञाने न पश्यति ॥ ३

197

1 D₁ om the ref D₁ T G₁₋₂ ० M₁ १-१ गृह
 स्पति (for मनु). —^a) G₀ ह्य (for इद). K₀
 चेत्ये; G₁ ३ तर्षं (for शेते). —^b) D₁ भवति (for
 चरति) Ś₁ K₁ ३ ० चेतनां; K₁ चेतनात्; V₁
 चेतत्; B₁ (marg) D₁ D₁ T G₁₋₂ ० M₁ १-१ चेतत्;
 D₁ न्; D₁ चेतरे (for चेतनम्) ॥ C₁ न्यक्त
 स्थूलशरीरम्, चेतन लिङ्गशरीरम् । ॥ —^c) D₁ युक्त च
 (for सयुक्तं) —^d) B₀ प्राप्य (for भवेत्)

2 ^c) K₀ B₀ १ ३ (marg as in text) ३ D₁ न
 D₁ न D₁ ३ ० ० प्रसन्नैन्द्रियावाञ् (for 'वाम्'). —^a)
 Ś₁ K₁ ३ ३ B₁ (marg) D₁ न C₁ श्रेयो (for श्रेयं)
 ॥ C₁ श्रेयो मोक्षमाधनम् । ॥ M₁ ज्ञाने तु (for ज्ञाने
 न) ॥ C₁ Cp (reading ज्ञानं ज्ञेयेन) ज्ञानमध्यात्मज्ञानम् ।
 ज्ञेयेन तत्त्वेन । ज्ञानेनेति पाठे तत्त्वज्ञानेन । ॥

3 ^a) T₁ G₁ M₁ १-१ लुलिते; G₁ लुलिते (for
 लुलिते) —^b) B₁ नु (for न) —^c) D₁ यथा
 (for तथा). D₁ भावा (for भावे) Ś₁ K₁ ३
 तर्षं (K₁ 'र्षं) द्वियाकुले भावे; B₀ ३ (marg as in text)
 तर्षं द्वियाकुलीवाम् (submetric), B₀ (marg) 'लीते
 ज्ञेये (sic) —^d) Ś₁ K₁ ३ D₁ ज्ञान, V₁ B₀-० D₁
 न D₁ ज्ञात्वा (for ज्ञाने). ॥ C₁ ज्ञाने युञ्जी । ॥

4 ^a) G₁ अज्ञानकृता (for 'कृता). —^b) D₁ दुष्यते
 (for अयुक्ता). K₀ D₁ D₁ न D₁ ३ ० ३ [जा]
 कृष्यते; T₁ G₁ ० M₁ १-१ वृष्यते (for दु') D₀ जन
 (for मन) —^d) D₁ स प्रदुष्यति; M₁ ० सप्र
 दूष्यति. D₁ T₁ G₁₋₂ ० मानवा (for मानसा) ॥ C₁
 मानसाः मन'प्रधाना' । ॥

5 V₁ reads 5^a-5^b on marg —^a) V₁ विज्ञान;

अनुद्विरज्ञानकृता अनुकृता दुष्यते मनः ।
 दुष्टस्य मनसः पत्र संप्रदुष्यन्ति मानसाः ॥ ४
 अज्ञानवृत्तौ विषयेष्वग्गतौ न दृश्यते ।
 अदृष्टैव तु पृतात्मा विषयेभ्यो निवर्तते ॥ ५
 तर्षच्छेदो न भवति पुरुषस्येह कल्मषात् ।
 निवर्तते तथा तर्षः पापमन्तं गतं यथा ॥ ६
 विषयेषु च संसर्गाच्छाश्वतस्य न संश्रयात् ।

D₁ अज्ञान (for अज्ञान) Ś₁ K₁ ३ इतो; K₁ D₁
 वृत्तौ, B₀ ०-३ M₁ -रतो. D₁ वृत्ता, D₁ वृत्तौ (for
 वृत्तौ) —^a) Ś₁ K₁ ३ ० द्वि (for न) K₁ B₁
 (marg as in text) D₁ D₁ न D₁ D₁ ३ ३ ३ ३
 नृष्यते. K₁ D₁ D₁ १ ३ T G₁₋₂ ३ M₁ १ C₁ पश्यति,
 B₁ नृष्यति; B₁ दृष्यते (for दृश्यते) ॥ C₁ न
 दृश्यते कैवल्येन ॥ C₁ न पश्यति, आमानमिति शब्द । ॥
 —^c) K₁ ३ V₁ B₀ ३ १ D₁ न D₁ D₁ ३ ३ C₁ अदृ
 ष्यत्; B₁ D₁ न 'दृ ष्य, D₁ १ T G₁₋₂ ३ M₁ स
 दृष्टैव तु (D₁ च); D₁ अदृष्यत्; M₁ ३ ३ तदृ (M₁ तं
 द) द्वैव तु (for अदृ') K₁ ० V₁ B₀ ०-३ D₁ न D₁
 न D₁ D₁-० ३ भूतात्मा; D₁ वृतात्मा; T₁ G₁
 पूर्वात्मा (for पूर्वात्मा)

6 V₁ reads 6^a on marg —^a) K₀ तमश्चेदो,
 D₁ तद्विच्छेदो; D₁ १ तेषां छेदो. M₀ कर्षच्छेदो (for
 तर्षं) —^b) Ś₁ K₁ ३ ३ च, K₁ D₁ ३ स (for [इ]
 ह) D₁ T G₁₋₂ ० किद्विषयात्, M₁ कल्मषा —^c)
 D₁ निवर्तते; D₁ 'तेते. K₀ ० B₀-० D₁ न D₁ D₁
 ३ ३ ३ T G₁ ३ ३ M₁ १-१ तदा; K₁ यथा, D₁ न
 तस्य; D₁ तत् (for तथा) K₁ D₁ १ नृणां; D₁
 तर्षं (for तर्षं) G₁ तदा निवर्तते तर्षं; C₁ निवर्तते
 (glossed by पुन पुनरावर्तते) तथा तर्षा —^d) K₁
 ० १ V₁ B₀ ० १ D₁ D₁ D₁-१ ० T₁ M₁ ० १ Kumbh
 ed अतर्गतं; B₀ (orig) अस्त गत; B₀ (marg) D₁
 D₁ D₁ ३ T₁ अतर्गतं (for अन्तर्गत) K₁ ० B₀-१
 D₁ न D₁ न D₁ D₁ ३ ३-३ T G₁₋₂ ० M₁ १-१ यथा
 (for यथा) — After 6, Kumbh. ed ins

534^a अन्तर्गतेन पापेन दृष्टमानेन चेतसा ।

शुभाशुभविकारेण न स भूयोऽभिजायते ।

7 ^a) D₁ विषयेषु (for 'येषु). K₁ ० V₁ B₀ ०
 ३ ० D₁ D₁ न D₁ D₁ ३ ३ तु, D₁ D₁ [अ]त्

मनसा चान्यदाकाङ्क्षन्परं न प्रतिपद्यते ॥ ७

ज्ञानमुत्पद्यते पुंसां क्षयात्पापस्य कर्मणः ।

अथादर्शतलप्रत्ये पश्यत्यात्मानमात्मनि ॥ ८

प्रसूतैरिन्द्रियैर्दुःखी तैरेव नियतैः सुखी ।

तस्मादिन्द्रियरूपेभ्यो यच्छेदात्मानमात्मना ॥ ९

इन्द्रियेभ्यो मनः पूर्वं बुद्धिः परतरा ततः ।

बुद्धेः परतरं ज्ञानं ज्ञानात्परतरं परम् ॥ १०

(for च) —^a) Ks V1 Bo c-2 Das at Dn1 nt
Ds Ds 2. c. 3 तु सध्र (Ds Ds c 3 'दा' यात्, K1 Ds 0
च वज्रनात्, Bs (marg) स्वसधयात्, Ds 7 T G1-3 0
M1 1-1 च तदा' (Ds सध्र') (for न सध्र') —^a) Da
वा (for च) K1 0 Bo Dn1 nt Ds Ds 3 0 3 चा
(Dn1 Ds वा) न्यया काक्षन्, V1 चान्यमा' (for चा
न्यदा') B1-6 Das at मनसार्यान्मुदा (B1 'न्यथा',
Das at 'न्यदा') काक्षन् —^d) Cv न म भूयो हि जायते

8^a) G1 0 उत्पाद्यते D1 T G1-3 0 M1 1-1 पुंसां
(for पुसां) —^c) Ks V1 Bo c-2 Das at Dn1 nt
Ds Ds 2. c. 3 Cs यथाददां, D1 T G1-3 0 M1 1-1
त(G2 य)दा' (for अथा') Ks Das at Dn1 nt Ds 3
M1 Cn तले प्रत्ये (Ks 'त्य') (for तलप्रत्ये) —^d)
K1 1 पश्यति ॥ Cn प्रत्ये स्वच्छे । आरमणि बुद्धौ । ॥

9^a) B1 om from प्रसूतं up to मन (in 10^a)
Bo प्रभितैर — K1 om (hapl) 9^b —^b) B1 0
D1 नियत (for 'तै') —^a) Ds1 इन्द्रिय (for 'य')
D1 T G1-3 0 M1 1-1 चोरेभ्यो (for 'रेभ्यो') —^d)
K1 1 गच्छेद्, Bs (marg) पश्येद्, D1 T G1-3 0
M1 1-1 रक्षेद् (for यच्छेद्)

10 B1 om up to मन (cf v 1 9) —^b) K1
परतस, Das 'तरां, D2 1 पूर्वतरा (for पर') Dn1
बुद्धि पूर्वं पर मन —^a) Ds परतन, Cs 'तरं (as
in text) Das ज्ञानाद्, Dn1 परं (for ज्ञान)
॥ Cn ज्ञान जीवात्मा । ॥ —^d) Bs (marg as
in text) 7 8 Das Ds 7 T G1-3 0 M1 1-1 सूक्ष्मतर
(for परतरं) Ks Bo c-2 Das at Dn1 nt Ds Ds 3
0 3 Cn महत् (glossed by परमात्मा), K1 Ds 0 तु
न् (for परम्)

11 D1 T G1-3 0 M1 1-1 repeat 11^a after 18
—^a) G1 M1 c (all second time) अव्यक्त, M1 (first
time) अव्यक्त (for 'कात्) D1 प्रसूत, Ds प्रसूत;
G2 (second time) प्रसूत (for प्रसूत) ॥ Cn अव्य

अव्यक्तात्प्रसूतं ज्ञानं ततो बुद्धिस्ततो मनः ।

मनः श्रोत्रादिभिर्द्युक्तं शब्दादीन्साधु पश्यति ॥ ११

यस्तांस्त्यजति शब्दादीन्सर्वाश्च व्यक्तयस्तथा ।

विमुञ्चत्याकृतिग्रामांस्तान्मुक्त्वामृतमश्नुते ॥ १२

उद्यन्हि सविता यद्वत्सृजते रश्मिमण्डलम् ।

स एवास्तमुपागच्छंस्तदेवात्मनि यच्छति ॥ १३

अन्तरात्मा तथा देहमाविश्येन्द्रियरश्मिभिः ।

C 12. 7453
B 12. 204 14
K 12. 202 17

क्तात् शुद्धचिन्मात्रात् । ॥ —^b) Gs (first time) नम
(for मन) —^a) Gs नम (for मन) T1 युक्त
(for युक्त) Ds श्रोत्रादिभिर्मनो युक्त

12^a) K1 Ds तासु K1 सृजति (for त्य') Ks 1
शब्दादीर —^b) Ks सर्वांश्च K1 [अ]व्यक्तयस् (for
त्य') Bo Gs तदा (for तथा) S1 K1 2 4 व्यक्ती-
सर्वास्तयैव च. ॥ Ca व्यक्तीरित्यर्थे व्यक्तय इति वचन
[?विभक्ति]व्यत्यय । व्यक्ति शरीरादि ॥ Cn व्यक्तय
व्यक्ती शब्दाद्याश्रयभूतानि वियदादीनि कारणशरीराणि । ॥
— After 12^a, Kumbh ed ins

535^a प्रसूतानीन्द्रियाण्येव प्रतिसहरति कूर्मवत् ।
—^c) K1 आकृति (for 'ति) Ks D1 T G1-3 0
M1 ग्राम (for ग्रामास्) Ks B1 Dn1 nt Ds1 Ds
3 0 3 विमुचेष्वाकृतान्ग्रामांस्, Bo 0 Ds1 'चन्प्राकृतिग्रा
(Dn1 'तान्ग्रा)मास्, Ds 'चन्प्राकृतिग्रामांस् —^d) Da1
तान्मुक्त्वा, D1 T1 G1-3 0 तन्मुक्तो, T3 Ms त मुक्त्वा
(for तान्मुक्त्वा) Dn1 [अ]मुक्तम् (for [अ]मृतम्) K1
D1 3 0 आमुयात् (for अश्रुते)

13^a) K1 7 उद्यन्धि, Ks उद्यन् तु (for उद्यन्धि)
—^b) D1 8 सविता (for सृजते) D1 रवि (for रश्मि)
Ds1 मदन (for 'लम्) — After 13^a, Kumbh
ed Cv ins

536^a दृश्यते मण्डल तस्य न च दृश्यते मण्डली ।
तद्देहेस्तु सदस्य आरमादृश्य पर सदा ।
प्रसूतं बुद्धिरते नित्ययुत्रीय वेत्ति नित्यश ।
वात्ये रथाभ्यां योगेन तत्त्वज्ञानं तु संमतम् ।

[(L 4) ॥ Cv रथाभ्यां रथस्थानीयाभ्यां स्थूलदेहलिङ्गदे
हाभ्याम् । य अपेत विकोशवान् प्राकृतदेहरहित । ॥

—^a) M1 [अ]तम् (for [अ]स्तम्) Ks उपागच्छेत्; -Das
Dn1 अपागच्छस् (for उपा') —^d) D1 T1 G1-3 0
तमेव (for तदेव) — After 13, Kumbh ed ins

537^a आदत्ते सर्वभूतानां रसभूत विकासवान् ।

प्राप्येन्द्रियगुणान्पञ्च सोऽस्तमावृत्य गच्छति ॥ १४
 प्रणीतं कर्मणा मार्गं नीयमानः पुनः पुनः ।
 प्रामोत्ययं कर्मफलं प्रवृद्धं धर्ममात्मवान् ॥ १५
 विषया विनिवर्तन्ते निगाहारस्य देहिनः ।
 रसवर्जं रसोऽप्यस्य परं दृष्ट्वा निवर्तते ॥ १६
 बुद्धिः कर्मगुणैर्हीना यदा मनसि वर्तते ।
 तदा संपद्यते ब्रह्म तत्रैव प्रलयं गतम् ॥ १७

अस्पर्शनमशृण्वानमनास्वादमदर्शनम् ।
 अघ्राणमवितर्के च सत्त्वं प्रविशते परम् ॥ १८
 मनस्याकृतयो मग्ना मनस्त्वतिगतं मतिम् ।
 मतिस्त्वतिगता ज्ञानं ज्ञानं त्वभिगतं परम् ॥ १९
 इन्द्रियैर्मनसः सिद्धिर्न बुद्धिं बुध्यते मनः ।
 न बुद्धिर्बुध्यतेऽप्यक्तं सूक्ष्मस्त्वेतानि पश्यति ॥ २०

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि सप्तनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९७ ॥

14 *) Ds यथा (for तथा) — ^b) K1 २ 4 Ca
 आश्रित्य; V1 B8 (marg) Cap आवृत्य, T2 आविध्य,
 G2 आविच्छ (for आविश्य) — ^c) B8-9 चेह (for
 [इन्द्रिय] — ^d) K1 सोभ्यम् (sic), Ds शांतिम्
 (for सोऽस्तम्). — After 14, Kumbh ed ins

538* रश्मिमण्डलहीनस्तु न चासौ नास्ति तावता ।

15 *) Ds प्रणीत (for 'तं') K1 Ds ० कर्मणां
 (for 'णा') — ^b) Ś1 K1 4. ० V1 Bo ० ० ० Das Dn4
 Ds1 Ds G1 नीयमानं (Ds1 'ने') (for 'मानः') — ^d)
 K6 Bo ०-० Das a4 Dn1 n4 Ds D2-8 T G1-3 ० M1
 ० १ G8 प्रवृत्त (for प्रवृद्धं). Ds देहम् (for धर्मम्)
 K4 Dn1 Ds D1 T G1-3 ० आप्तवान्; K6 Bo
 १-० Das Dn4 D2 ० ० ० Cnp आत्मवित्; V1 'न.
 (for 'वान्').

16 =6 24 59 — ^a) K1 Ds विनिवर्तत (Ds
 'वर्ते'), D1 [अ]पि निवर्तते — ^d) Ds निवर्तत

17 *) K1 बुद्धिं D1 भिन्ना (for हीना). — ^d)
 K1 प्रलये; T2 G1 २ M1 ० ० प्रलयं B8 (marg) Das
 Dn4 गता, Da4 गता; D1 T G2 ० ० M1. ० १ गत
 (for गतम्) Cv प्रलय प्रकर्षेण लय संबन्धो यस्य तम् ।
 लीन् श्लेषणे इति धातु । ❀

18 *) M1 अस्पर्शनम् D1 G2 अश्रु (G2 'श्रु')
 'प्वानम् (for अश्रु) — ^b) K1 B8 D1 ० T G1-3 ०
 M1 ०-१ अवसादम् (for अनास्वादम्) Ds G2 M1
 अदर्शिनं (Ds 'तं') — ^c) G1 अवितर्प — ^d) K1
 Ds ० सत्य (for सत्त्व) — After 18, D1 T G1-3 ०
 M1. ०-१ repeat 11^a*, while Kumbh. ed Cv ins
 after 18.

539* अक्षयकाप्रसृत ज्ञानं ततो बुद्धिस्ततो मनः ।
 आत्मन प्रसृता बुद्धिरक्षयकं ज्ञानमुच्यते ।
 तस्माद्बुद्धिं स्मृत्वा तज्जैर्मनस्तस्मात्तत स्मृतम् ।
 तस्मादाकृतय पञ्च मन परममुच्यते ।
 तस्मात्परतरा बुद्धिर्ज्ञान तस्मात्परं स्मृतम् । [5]
 तत सूक्ष्मस्ततो ह्यात्मा तस्मात्परतर न च ।
 इन्द्रियाणि निरीक्षन्ते मनसैतानि सर्वशः ।

[(L 2) ❀ Cv आत्मन परमात्मन प्रसृतौ प्राप्तौ । ❀
 — (L 4) ❀ Cv आकृतय व्यञ्जकतासाधाकारवन्ति पञ्चेन्द्रि
 याणि । ❀]

19 *) G1 मनसा Das om मग्ना. — ^b) Ś1 K1. १
 M6 त्विति गतं, K6 V1 Bo ०-० Das a4 Dn1. n4 Ds
 D2 ० ० ० स्वभिगतं (K6 D2 'ति'); D1 T1 G1-3. ०
 स्वविगतं; T2 M5 अपि गत, M1 १ स्वतिगति (for 'गतं')
 K2 मतं; B9 महत्, T2 मति (for मतिम्). — B9
 om 19^d — ^c) D1 T1 G3 ० मनस (for मतिम्)
 K6 V1 Bo ०-० Dn1 n4 Ds D2 ० ० ० स्वभिगता,
 Das a4 स्वभिगता, D1 T1 G1-3 स्वविगता (T1 G3 'तं');
 T2 G6 M5 स्वपि गता (for स्वतिगता) — ^d) K1 4
 Ds ० M1. ० १ स्वति (K4 'त') गत, K2 अति; Dn1-
 चाभि; D1 T1 G1-3 ० च विगत; T2 M5 स्वपिगत
 (for स्वभिगत) D1 T G1-3 ० M1. ०-१ G8 महत्;
 Csp परम् (as in text).

20 *) D1 T G1-3 ० M1 ० १ नै (G3 सै) द्वियैर (for
 इन्द्रियैर) B6 (marg as in text) मनसा K1 बुद्धिं;
 K4 १ D1. ० G1 सिद्धि — ^b) Ś1 K1 २ 4 V1 Bo ०-०
 Das a4 Dn1 n4 Ds बुद्धिर् K1 Ds ० मनो बुद्धिं न
 बुध्यते — ^c) B8 (marg) बुद्ध्या (for बुद्धिर्) G1

१९८

मनुरुवाच ।

ज्ञानं ज्ञेयाभिनिर्वृत्तं विद्धि ज्ञानगुणं मनः ।

प्रज्ञाकरणसंयुक्तं ततो बुद्धिः प्रवर्तते ॥ १

यदा कर्मगुणोपेता बुद्धिर्मनसि वर्तते ।

तदा प्रज्ञायते ब्रह्म ध्यानयोगसमाधिना ॥ २

सेयं गुणवती बुद्धिर्गुणेष्वेवाभिवर्तते ।

C 12 7470
B 12 205 11
K 12 203 11

बध्यते (for बु^०) ☉ Cn नकार काकाक्षिवदुभयत्र सब
ध्यते । ☉ —^a) Ś1 (before corr) K2 4 सर्वज्ञस्तानि,
Ś1 (by corr) K1 सूक्ष्मास्तुस्तानि (s10), K6 B7 Dn1 n4
D2 s. c. 8 G6 M7 सूक्ष्मं त्वेतानि, K7 Da4 D4 ० श्रू (Da4
सू) क्ष्मत्वे तानि, D1 T1 G1-3 सूक्ष्माप्येतानि (for
सूक्ष्मस्त्वे)

Colophon om in M1. c 7 (Ks 5 B1-5 Da1. a2
Dn2 n3 D1 G1. 5 M1-4 absent) — Sub-parvan
Ś1 K1. 2 4 ० 7 Bo. ०-9 Da2 a4 Dn1 n4 Ds D1-9 T
G1-2 ० M6 मोक्षधर्म — Adhy name. Ś1 K1 2 4
० 7 V1 Bo. ०-9 Da2 a4 Dn1 Ds D1-9 ० मनुबृहस्पति
सवाद, T2 बुद्धिलक्षणं, M6 मनुबृहस्पतिसवादे आत्म
दर्शानोपायकथन — Adhy no (figures, words or both)
B7 Dn2 Ds D7 T1 G1 3 ० M5 30, Dn1 31, Ds 29,
T2 G2 44 — Śloka no Da4 42, Dn1 n4 Ds1 20

198

I M1 ० 7 om the ref D7 T G1-3. ० M6 बृह-
स्पति (for मनु) K6 V1 Bo ०-9 Da2 a4 Dn1. n4
Ds D2 3 ० ० ० Cn. p s v ins after the ref D7
after 4

540* दुःखोपवाते शारीरे मानसे चाप्युपस्थिते ।
यस्मिन्न शक्यते कर्तुं यत्नस्त नानुचिन्तयेत् ।
भैषज्यमेतद्दुःखस्य यदेतन्नानुचिन्तयेत् ।
चिन्त्वमान हि चाभ्येति भूयश्चापि प्रवर्तते ।
प्रज्ञया मानसं दुःखं हन्याच्छारीरमौषधैः । [5]
पृथग्ज्ञानसामर्थ्यं न बालैः समवामियात् ।
अनित्य यौवनं रूप जीवितं द्रव्यसचयः ।
आरोग्य प्रियसवासो गृभ्येत्तत्र न पण्डितः ।
न जानपदिकं दुःखमेकं शोचितुमर्हति ।
अशोचन्प्रातिकुर्वीत यदि पश्येदुपक्रमम् । [10]
सुपाद्बहुवर दुःखं जीविते नास्ति संशयः ।
स्निग्धस्य चेन्द्रियार्थेषु मोहान्मरणमप्रियम् ।
परित्यजति यो दुःखं सुखं वाप्युभयं नरः ।
अभ्येति प्रक्ष सोऽभ्यन्त न ते शोचन्ति पण्डिताः ।
दुःखमर्था हि युज्यन्ते पालने न च ते सुखम् । [15]

दु खेन चाधिगम्यन्ते नाशमेपां न चिन्तयेत् ।

[= (var) B 12 330 11-18 — (L 1) Ds 7
दुःखोपवाते (for 'वाते). Ds1 मानसो Dn1 Ds1 वाप्यु
पस्थिते, Ds 7 वा क्षुप^a (for चाप्युप^a) — (L 2) D7
तरिमन् (for य^a) V1 तद्, Da4 Ds D7 तत्र (for त
न) — Ds1 om (hapl) line 3 D2 reads line 3
twice — Lines 3-4 = (var) 11 2 17^{cd} — (L
3) D7 एव (for एतद्) Ds om from त्तयेत् up to अ
(in the prior half of line 7) — (L 4) Bo
चिन्त्वमानेन (for 'मान हि) V1 नाभ्येति, B6 ० नापेति ;
Da2 a4 न न्येति, D6 चाप्येति (for चाभ्येति) B6 7
न (B7 अ) चिन्त्वमान ना (B7 वा) पेति (for the prior half).
B6 ० Da2 a4 प्रवर्तते (for 'वर्तते) — Lines 5-6 = (var)
11 2 21 — (L 5) Da4 प्रज्ञया, Da2 प्रज्ञया
— Lines 7-8 = (var) 3 2 45 — (L 7) Ds *नित्य
यौवनं नृप (s10) (for the prior half) — (L 8) Ds एषु
(for तत्र) — Lines 9-10 = (var) 11 2 16^{cd},
17^{cd} — (L 9) Dn1 जानन्यदिक (for 'पदिक) V1
Dn4 अर्हति — (L 11) D6 सुखस्थानतर दुःख (for the
prior half) B6 (marg) Da2 Ds 7 जीवतो, B6
जीवतां, Da4 जीवितो (for 'ते) K6 नापि, V1 Bo
०-9 Da4 Ds1 Ds 7 नात्र (for नास्ति) — (L 12)
Ds 7 पचत्वम् (for मरणम्) — Lines 13-14 = (var)
3 203 50 — (L 13) B6 Ds-1 च (for वा) Da4
कर (for नर) — (L 14) K6 B6 Ds2 Ds ० ० ० त
(for ते) — (L 15) V1 Bo ०-3 लज्यते (for यु^a)
D7 दुःखं मत्वा हि लजति (for the prior half) V1 Bo
०-9 Da2 a4 D7 सुखा — (L 16) Ds 7 तु (for न)]
—^a) B7 ज्ञेयं, G1 3 ज्ञान, C6 ज्ञेये (for ज्ञान)
K1 Dn2 Ds2 निवृत्तः; Ds2 (before corr) निवृत्ति
(for 'निर्वृत्तं) —^b) K7 ज्ञानं; B6 3 (both marg
as in text) ज्ञान (for ज्ञान) K4 मनु (for मन)
—^c) K6 Da4 Ds 3 कारण (for करण) D7 T
G1-3 ० M1 ० संयुक्ता (for 'क्त)

2 *) G6 ० M7 बुद्धि (for यदा) K6 Ds ० ० यदा
नु (K6 तु) कर्मणोपेता, M1 ० यदा कर्मगुणैर्हानता —^b)
G6. ० M7 यदा (for बुद्धिर्) — Ś1 reads 2^a-7^d on
marg —^c) Dn4 प्रज्ञाप्यते (for 'यते) G1 3 ब्रह्मन् (for

अवताराभिनिःस्रोतं गिरेः शृङ्गादिवोदकम् ॥ ३
 यदा निर्गुणमाप्नोति ध्यानं मनसि पूर्वजम् ।
 तदा प्रजायते ब्रह्म निकष्यं निकषे यथा ॥ ४
 मनस्त्वपहृतं बुद्धिभिन्द्रियार्थनिदर्शनम् ।
 न समक्षं गुणावेक्षि निर्गुणस्य निदर्शनम् ॥ ५
 सर्वाण्येतानि संवार्य द्वाराणि मनसि स्थितः ।
 मनस्येकाग्रतां कृत्वा तत्परं प्रतिपद्यते ॥ ६
 यथा महान्ति भूतानि निवर्तन्ते गुणक्षये ।

ब्रह्म) —^a) D₅ M₁ ३ १ जानयोग-; G₃ ३ जानोपाय
 (for ध्यानयोग) .

3 Śī reads 3 on marg —^a) Da₁ D₂ (before
 corr) सोय (for सेय) —^b) D₅ गुणिवेव; D₅
 गुणेच्छेव (for 'ण्वेव) K₇ [अ]भिधीयते (for 'वर्तते)
 —^c) K₁ अवधाराभिनि स्रोतं, K₆ Bo ० १ ३ (marg) ०
 D₁ n₄ D₅ D₂ ३ ३ ० ३ अपरादभिनि सूत्य, K₇ D₁ ०
 आपगानामभिश्चोतो, V₁ B₆ (marg) ३ अवधाराभिनि
 सूत्य (Bo 'निश्चोतो), D₇ T G₁₋₃ ० M₁ ३-१ Cp ३
 अपरादपि नि(D₇ 'पिनि, T₁ G₃ ० Cp ३ 'भिनि,
 G₁ 'भिनि, M₁ ३ ० 'विनि)स्रौति, Ca अवधाराभिनि-
 च्रोत, C₇ अपरा स्वभिनि स्रौति ☞ Cs परो न विद्यते
 सोऽपर' परमात्मा तस्माच्चित्तरति, अपसरतीत्यर्थः । ☞
 —^d) Da₁ गिरे (for गिरे) K₂ शृगम् (for शृङ्गाद्)
 K₁ गिरे' शृगादिवोदकसा .

4 Śī reads 4 on marg —^a) Śī K₁ ३ यदि (for
 यदा). —^b) G₃ ० ज्ञान (for ध्यान) —^c) T₂ तथा
 (for तदा) Śī K₁ ३ बुद्धिर् (for ब्रह्म) —^d) K₄ ० १
 Bo D₁ D₅ D₂ ३ ३ ३ T₂ M₁ ३-१ Cn p ३.१ निकष्य;
 B₇₋₉ Da₂ n₄ निष्कष्य, D₁ D₇ T₁ G₁₋₃ ० निक(G₃
 'ष्क)र्षं, D₄ ० निकष्य-, D₆ निषण (for निकष्य) K₁
 निकष्ये (for 'वे) — After 4, D₇ ins 540 *

5 Śī reads 5 on marg —^a) K₁ स्वपहृतो, B₆
 (marg) Da₂ n₄ T₂ G₃ M₁ ३-१ त्वसहृतं, D₄ १ T₁
 स्व(D₄ स्वा)पहृत, D₅ ० स्वपहृत, G₁ ३ ० स्व(G₆ त-
 मंहृतं (for त्वपहृतं). K₆ V₁ Bo ०-१ Da₂ n₄ D₁ n₄
 D₅ D₂ ३ ३ ० ३ पूर्वम्, K₇ D₁ ० बुद्धेर, D₇ T G₁₋₃ ०
 M₁ ३-१ बुद्ध्या (for बुद्धिम्) —^b) D₇ T G₁₋₃ ०
 M₁ ३-१ ह्रीन्द्रियार्थ- (for हृन्दित्र') K₆ Bo ० (marg)
 १-१ Da₂ n₄ D₁ n₄ D₅ D₂ ३ ०-३ T G₁₋₃ ० निदर्शक
 (for 'र्शनम्) — Da₂ n₄ om (hapl) 5^{od} —^c)
 K₁ ० Bo १ १ D₁ n₄ D₅ D₂ ३ ३ ० ३ G₂ समक्ष, K₇

तथेन्द्रियाण्युपादाय बुद्धिर्मनसि वर्तते ॥ ७
 यदा मनसि सा बुद्धिर्वर्ततेऽन्तरचारिणी ।
 व्यवसायगुणोपेता तदा संपद्यते मनः ॥ ८
 गुणवद्भिर्गुणोपेतं यदा ध्यानगुणं मनः ।
 तदा सर्वगुणान्दित्वा निर्गुणं प्रतिपद्यते ॥ ९
 अव्यक्तस्येह विज्ञाने नास्ति तुल्यं निदर्शनम् ।
 यत्र नास्ति पदन्यासः कस्तं विषयमाप्नुयात् ॥ १०
 तपसा चानुमानेन गुणैर्जात्या श्रुतेन च ।

B₅ D₁ १ १ T₁ G₁ ३ ० M₁ ३-१ समर्थं (for 'क्षं) K₆
 V₁ Bo ०-१ D₁ n₄ D₅ D₂ ३ ३ गुणापेक्षि, D₇ T
 G₁₋₃ ० M₁ ३-१ 'वेक्ष (for 'वेक्षि) —^d) K₇ B₅ D₁
 १ १ T G₁₋₃ ० M₁ ३-१ निदर्शने, D₁ n₄ D₅ D₂ ३ ३ 'र्शनं
 (for 'र्शनम्) .

6 Śī reads 6 on marg —^a) K₁ पर्वाणि (for
 स') —^b) G₂ मनस (for 'सि) D₃ स्थिता, D₅
 स्थितिः, M₇ स्थिर' (for स्थित) —^c) D₅ मन
 स्वेकाम्रगं कृत्वा

7 K₇ D₁ ० om (hapl) 7 Śī reads 7 on marg
 —^a) V₁ B₆ D₅ D₇ T₁ G₁₋₃ ० यदा (for यथा) —^b)
 V₁ निवर्तति K₁ गुणाक्षये, Da₁ गुणक्षते (for 'क्षये)
 M₇ वर्तते गुणसक्षये —^c) V₁ D₅ D₇ T₁ G₁ ३ ०
 तदा, B₇ अथ (for तथा) Da₁ अपादाय (for उपा')

8 ^a) G₆ M₇ यथा (for यदा) G₂ वा (for
 सा) —^b) K₄ D₅ D₂ ३ ३ वर्ततेतर; Da₄ वर्ततेतर;
 T₁ वर्ततेन्द्रिय- (for 'तेऽन्तर) —^d) G₆ तथा (for
 तदा)

9 ^a) D₅ गुणापेत (for गुणो') —^b) K₇ D₁
 ३ १ १ T G₁ ३ ० ध्यानगत (for 'गुण) —^c) K₄ ० १
 V₁ Bo ०-१ Da₂ n₄ D₁ n₄ D₅ D₂-१ T G₁ ३ ० M₁ ३ ०
 सर्वान् (for सर्वं) ☞ Cn गुणान्दित्वा गुणानुपादा
 येत्यर्थः । द्विषेति दधाते रूपं, न तु जहाते । ☞ —^d) M₁ ३
 निर्गुण (for 'ण) .

10 ^a) V₁ हि (for [ह]ह). —^b) D₇ T G₁₋₃ ०
 M₁ ३ तुल्य (for तुल्य) D₅ G₃ (before corr)
 निदर्शने. —^c) Śī K₁ ३ V₁ Cp यस्य, G₂ यदा (for
 यत्र) ☞ Cn ३ पदन्यासो वागध्यापार' (C₅ शब्दनि
 क्षेप) । ☞ —^d) K₂ कथं, D₆ कस्त्व (for कस्तं)
 K₈ विषयाम्

11 ^a) Śī K₁ ३ उपमा (for तपसा) Śī K₁ ३

निनीपेत्तपरं ब्रह्म विशुद्धेनान्तरात्मना ॥ ११

गुणहीनो हि तं मार्गं बहिः समनुवर्तते ।

गुणामावात्प्रकृत्या च निस्तर्क्यं ज्ञेयसंमितम् ॥ १२

नैर्गुण्याद्ब्रह्म चाप्नोति सगुणत्वान्निवर्तते ।

गुणप्रसारिणी बुद्धिर्हृताशन इवेन्धने ॥ १३

यथा पञ्च विमुक्तानि इन्द्रियाणि स्वकर्मभिः ।

तथा तत्परमं ब्रह्म विमुक्तं प्रकृतेः परम् ॥ १४

एवं प्रकृतितः सर्वे प्रभवन्ति शरीरिणः ।

निवर्तन्ते निवृत्तौ च सर्गं नैवोपयान्ति च ॥ १५

पुरुषः प्रकृतिर्बुद्धिर्विशेषाश्चेन्द्रियाणि च ।

अहंकारोऽभिमानश्च संभूतो भूतसंज्ञकः ॥ १६

एकस्याद्या प्रवृत्तिस्तु प्रधानात्संप्रवर्तते ।

C 12 7464
B 12. 208 25
K 12 203 25

नानुमानेन (K1 'नेव'), K7 वातु'; Ds यातु', D1
T G1-3 6 Ms 1 Cs सातु'; Ca चोप' (for वातु')
ॐ Cs तपसा रजस्मोरहितेन कर्मणा । यद्वा नित्यनैमित्तिक
कालुष्यानेन । ॐ —^c) Ks Bo 6-9 Das a1 Dn1 n1
Ds D2 8 6 8 T1 परम (for तत्पर) K4 1 D1 0
निनीपे (K7 'प') त पर ब्रह्म —^d) G2 om (hapl) from
विशुद्धे up to ब्रह्म (in 13^a)

12 G2 om. 12 (cf v 1 11) —^a) Ds D1 T
G1 8 6 Ms [s]पि (for हि) Ds तत् (for त)
ॐ Ca गुणैः सत्त्वादिभिः रूपादिभिर्वा ध्यानप्रकर्षाद्धीनो
मुक्तः । एतेन गुणहीनो मूर्खादिरित्यपग्याख्यान केषां
चिदपाकृतम् । ॐ —^c) Ds1 T2 गुणभावात् (for
गुणा') S1 K1 2 M1 [ए]व, K4 V1 Bo 1 Dn1 n1
Ds D2 2 6 8 वा (for च). —^d) K1 B8 (marg)
निस्तर्क्य; D1 corrupt, Gs निस्तर्तुं (for 'कर्म'). B8
(marg) संज्ञितं, Ds D1 T G1 8 6 समत (T1 'तिं')
(for 'समितम्')

13 G2 om up to ब्रह्म (cf v 1 11) —^a) D1
G1 नैर्गुण्य, M1 निर्गुणाद् Das वा (for च) —^b)
M1 न वर्तते (for निव') —^c) Gs Ms गुणे (for
गुण) Ks Bo 6 8 9 Das Dn1 n1 D2 8 6 8 Cp प्रचा
रिणी; Cs v प्रसा' (as in text) —^d) B6 1 9 Cpp
हुवाशनम् K1 इवेधने; K2 4 निबधने, K7 D1 0
इवेधते (for 'न्धने')

14^a) D1 T G1-3 6 M1 5-7 यदा (for यथा) K1
D1 1 9 T G1-3 6 M1 5-7 वियुक्तानि (for वियु') —^b)
K1 2 4 चन्द्रियाणि (K1 'नि') (for इन्द्रि') B8 (marg)
स्वकर्मण, D1 T1 Gs 6 सकर्मभि (for स्व') —^c)
K1 B7 यथा, T2 M1 1 तदा (for तथा) Ks Bo 1-9
Das a1 Dn1 n1 Ds D2 8 6 8 हि; B6 (marg as in
text) [अ]पि (for तत्) D1 T1 G1-3 6 तदा तु तत्परं
ब्रह्म —^d) S1 K1 2 7 D1 5 0 वियुक्त, K4 वियुक्त;
D1 T1 G1-3 6 M1 संयुक्त; T2 सुयुक्त; M5 6 विविक्त
(for वियुक्त) K1 4 प्रकृते पर; K2 'तै पर (for 'ते

परम्)

15^a) Ds1 सर्व (for सर्वे) —^b) Ks 1 Dn1.
n1 Ds D2 4 5 8 9 प्रवर्तते, V1 Bo 6-9 Das a1 Ds 6
प्रवर्तति, D1 T G1-3 6 सभवत् (T G1 2 'त', Gs 6
'ति'); M1 प्रभवत्, Cs सभवन्ति (for प्र) —^c)
B6-9 Ds1 निवर्तति, G1 निवृत्तते V1 निवृत्तौ च निव
र्तति —^d) S1 K2 Bo Ms Ca स्वर्गं नैव, K1 6 1
V1 B6-9 Das a1 Dn1 n1 Ds2 D2 8 6 8 9 Cp स्वर्गं
चैव, Ds1 सर्गं चैव; D1 स्वर्गं चैव, D1 T1 G1 2 सर्वं
नैव (for सर्गं नैव) ॐ Ca निवृत्तौ प्रकृते क्रियात्यागे
स्वर्गमपि न यान्ति । मोक्षाप्राप्तौ स्वर्गं नैवोपयान्तीति पाठो
निवृत्त्यनुकूलः । ॐ

16^a) Ds यत्र (for बुद्धिर्) —^b) K2 4 M1 6
विशेषाच्च (M1 6 'पश्); Ks V1 Bo 6 7 8 (marg
(as in text) 9 Das a1 Dn1 n1 Ds D2 8 6 8 विय
याश् (for विशेषाश्) K1 [अ]पि (for च) ॐ Cs
विशेषा महाभूतानि । ॐ —^c) Dn1 [s]तिमानश् (for
ऽभि') —^d) K1 सञ्ज्ञतो, Ks V1 Bo 6-9 Das a1
Dn1 n1 Ds D2 8 6 8 समूहो (for संभूतो) K1
D1 9 [s]ज्ञान (for भूत) K1 T2 सञ्ज्ञक (for
सञ्ज्ञक')

17^a) Ks V1 Bo 6 7 8 (marg as in text) Dn1
n1 Ds D2 6-8 T G1-3 6 M1 5-7 Cn p एतस्य; Ca
एकस्य (as in text) T2 [अ]न्या; M1 [अ]द्य, Cpp
हि (for [अ]द्या) Ds प्रकृतिस; T2 प्रवृत्ति Ds
एतस्याद्या प्रवृत्तिस्तु ॐ Ca एकस्य महदाख्यस्य ॥ Cn
एतस्य भूतसद्यस्य ॥ Cp एतस्य मिलितस्य गुणसर्गस्य ॥ Cv.
एकस्य सकलजीवप्रधानस्य चतुर्मुखग्रहण । ॐ —^b) Dn1
संप्रवर्तते; Ds स प्रवर्तते —^c) Bo 2 (marg) 9 D1
M1 द्वितीया; B8 Ds1 द्वितीयान् S1 K1 2 B8 (orig)
Ds1 मिथुनव्यक्ति; K1 D1 9 'नाव्यक्ति', Ds 'नै न्यक्तं
(for 'नव्यक्तिम्) —^d) S1 K1 2 4 स (K4 अ) विशेषा
धिगच्छति; K1 D1 9 T2 M1 5 6 अ (K1 D1 9 स)
विशेषाधिग', Ds अविशेषाणि यच्छति

द्वितीया मिथुनव्यक्तिमविशेषानियच्छति ॥ १७
धर्मादुत्कृष्यते श्रेयस्तथाश्रेयोऽप्यधर्मतः ।

रागवान्प्रकृतिं हेति विरक्तो ज्ञानवान्भवेत् ॥ १८

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि अष्टनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९८ ॥

१९९

मनुरुवाच ।

यदा ते पञ्चभिः पञ्च विमुक्ता मनसा सह ।
अथ तद्द्रक्ष्यसे ब्रह्म मणौ स्रत्रमिवापितम् ॥ १
तदेव च यथा स्रत्रं सुवर्णे वर्तते पुनः ।
मुक्तास्वथ प्रवालेषु मृन्मये राजते तथा ॥ २
तद्वद्गोषु मनुष्येषु तद्वद्वस्तिमृगादिषु ।

तद्वत्कीटपतंगेषु प्रसक्तात्मा स्वकर्मभिः ॥ ३
येन येन शरीरेण यद्यत्कर्म करोत्ययम् ।
तेन तेन शरीरेण तत्तत्फलमुपाश्रुते ॥ ४
यथा ह्येकरसा भूमिरोपध्यात्मानुसारिणी ।
तथा कर्मानुगा बुद्धिरन्तरात्मानुदर्शिनी ॥ ५
ज्ञानपूर्वोद्भवा लिप्सा लिप्सापूर्वाभिसंधिता ।

18 ^a) M₁ १ ज्ञेयस् (for श्रेयस्) — ^b) D₁ T G₁₋₃ ६ M₁ ६-१ [अ]धर्मो (for [अ]श्रेयो). — ^c) K₄ भगवान् (for राग*) B₈ (marg) D₃₈ n₁ प्राकृत (for प्रकृति) — ^d) B₆ (marg n₈ in text) १ ३ (marg n₈ in text) ० ध्यानवान् (for ज्ञान*)

Colophon — Sub-parvan Ś₁ K₁ १ १ ० १ B₀ ६-० D₃₈ n₁ D₃₁ n₁ D₈ D₂₋₁ ६-० T G₁₋₃ ६ M₁ ६-१ मोक्ष धर्म — Adhy name Ś₁ K₁ १ १ ० १ V₁ B₀ ६-० D₃₈ n₁ D₃₁ D₈ D_{2-०} १ ० मनुवृहस्पतिसंवाद्, M₁ ६ मनुवृहस्पतिसंवादे महदादिपरिणामक्रम, M₅ 'संवादे योग कथन; M₁ 'संवादे महदादिभिक्रम — Adhy no (figures, words or both) B₁ D₃₁ 32, D₃₈ D₃₂ D₁ T₁ G₁ ३ ० M₅ 31, D₈ M₁ ० १ 30, T₁ G₁ 45. — Śloka no D₃₁ D₃₁ n₁ D₈ 26.

199

1 D₁ T G₁₋₃ ६ M₁ ६-१ वृहस्पति (for मनु)
— After the ref, Kumbh ed and Cr ins a passage given in App I (No 14) — ^a) K₆ V₁ B₀ ६-० D₃₈ D₃₁ n₁ D₃₂ D₂ ३ ६-३ तै (for ते). D₃₈ यदा ते पच मुक्तानि — ^b) K₆ V₁ B₀ ६-३ D₃₈ D₃₁ n₁ D₈ D₂ ३ ६ ० ३ T G₁₋₃ ६ M₅ १ युक्तानि, K₁ D₄ ० यतानि, B₀ M₀ मुक्तानि; D₃₁ lacuna, M₁ तूक्तानि (for विमुक्ता) ☉ C₁ युक्तानि निगृहीतानि। ☉ — ^c) K₄ अथैतद्, K₁ अथ ते (for अथ तद्) K₁ द्रक्षसे; K₆ B₀ ६-० D₃₈ D₃₁ n₁ D₃₂

(before corr n₈ in text) D₁ १ १ T₁ G₁₋₃ ६ द्रक्ष्यते; K₁ द्रक्षसि, D₃₁ D₃₁ D₈ ३ रक्ष्यते, D₁ १ रक्षसि (for द्रक्ष्यते) — ^d) K₂ सूत्रम् (for सूत्रम्) D₁ T G₁₋₃ ६ M₅ [अ]हित (for [अ]पितम्)

2 ^b) K₂ सुवर्णो; D₁ T G₁ १ ० सौवर्णे — ^c) V₁ B₀ च (for [अ]ध) T₁ G₁ १ M₁ ६-१ प्रवालेषु — T₁ om (hapl) 2^d-3^e — ^d) K₁ D₃₁ T₁ G₁ १ मृणमये K₂ 4 G₁ रजते (for राजते)

3 T₁ om 3^e (cf. v 1 2) — ^a) K₆ V₁ B₀ ६-३ D₃₁ n₁ D₈ D₂ ३ ६ ० ३ गोश्र; B₂ गो* (for गोषु) — ^b) M₁ १ घाति (for तद्द्). — ^c) D₃₁ कीटि (for कीट) — ^d) Ś₁ K₁ १ 4 मुक्त मात्मा; K₁ D₁ ० प्रसक्तात्मा, D₃₁ corrupt (for 'क्तात्मा) Ś₁ K₁ १ 4 D₁ ० स्वकर्मसु (for 'भि)

4 — (var) 11 11^a, lines 1-2 B. 15 34. 18, Mann 12. 81 — ^a) D₃ om the first येन — V₁ reads 4^b on marg B₀ om 4^d — ^d) D₃₈ D₃₁ om the second तत् K₂ कालम् (for फलम्)

5 ^a) D₁ T₁ G₁ १ यदा (for यथा) K₂ 4 भूतिर् (for भूमिर्) ☉ Cr एकरसा भिन्नभिन्नरसा, एकीभूत नानारसा वा । एके मुख्यान्यकेवला इत्यमर । ☉ — ^b) K₆ D₃₈ n₁ D₃₁ n₁ D₃₂ D₂ ३ ६ ० ३ जो (D₃₁ जो) पच्य र्थानु, D₃₁ औपध्यात्मानु- (for औप*) — Ś₁ K₁ १ 4 १ om. (1 hapl) 5^d — ^c) D₁ G₁ १ धर्मानुगा; M₀ कर्मांतरा (for कर्मानुगा) — ^d) B₀ अतरात्माथ (for

अभिसंधिपूर्वकं कर्म कर्ममूलं ततः फलम् ॥ ६
 फलं कर्मात्मकं विद्यात्मकं ज्ञेयात्मकं तथा ।
 ज्ञेयं ज्ञानात्मकं विद्याज्ज्ञानं सदसदात्मकम् ॥ ७
 ज्ञानानां च फलानां च ज्ञेयानां कर्मणां तथा ।
 क्षयान्ते तत्फलं दिव्यं ज्ञानं ज्ञेयप्रतिष्ठितम् ॥ ८
 महद्भि परमं भूतं युक्ताः पश्यन्ति योगिनः ।
 अबुधास्तं न पश्यन्ति ह्यात्मस्था गुणबुद्धयः ॥ ९
 पृथिवीरूपतो रूपमपामिह महत्तरम् ।
 अद्भ्यो महत्तरं तेजस्तेजसः पवनो महान् ॥ १०

पवनाच्च महद्भ्योम तस्मात्परतरं मनः ।
 मनसो महती बुद्धिर्बुद्धेः कालो महान्स्मृतः ॥ ११
 कालात्स भगवान्विष्णुर्यस्य सर्वमिदं जगत् ।
 नादिर्न मध्यं नैवान्तस्तस्य देवस्य विद्यते ॥ १२
 अनादित्वादमध्यत्वादनन्तत्वाच्च सोऽव्ययः ।
 अत्येति सर्वदुःखानि दुःखं ह्यन्तवदुच्यते ॥ १३
 तद्ब्रह्म परमं प्रोक्तं तद्ब्राम परमं स्मृतम् ।
 तद्गत्वा कालविषयाद्विमुक्ता मोक्षमाश्रिताः ॥ १४
 गुणैस्त्वेतैः प्रकाशन्ते निर्गुणत्वात्ततः परम् ।

C 12 7500
 B 12 206 15
 K 12 204 27

*स्मानु) Ds1 दर्शिनो, Ds ० सारिणि, Ds दर्शनी
 (for दर्शनी)

6 *) T1 G2 ० ० घ्यान (for ज्ञान) Ks Br Dn1
 n4 Ds D2 ० ० ० पूर्वा भवेत्, Ds पूर्वाद्भवेत् (for
 पूर्वाद्भवा) Ds लिप्सा —^b) Das a1 पूर्वभि, Dn4
 पूर्वानि (for पूर्वाभि). G1 २ वर्धिता (for सधिता)
 ☞ Ca अभिसंधिता, हृद कथं साधयामीतिरूपं प्रयत्न एवा
 भिसंधि । ☞ —^c) hypermetric —^d) Ds om
 कर्म Kr Ds १ ० T G1-० ० M1 ०-१ पूर्व (for मूल)
 Kr Ds ० अत (for तत) Ks पर (for फलम्)

7 *) Ds om. फल Kr Ds ० विद्धि, Ds ० ० वि-
 धात् (for वि) —^b) T2 धर्म (for कर्म) —^c)
 Ds1 जेय (for ज्ञेयं). —^d) Bs G1 २ ज्ञेय; Ds दानं
 (for ज्ञान) Ds om सद Ks ज्ञान ज्ञेयं सदात्मकं
 — After 7, Kumbh. ed C7 ins

541* तदेवमिष्यते ब्रह्म सख्यानाद्विनिमिष्यते ।

8 V1 om 8^{ab} —^c) Ś1 K1.२ ४ क्षय ते, Dn4
 Ds ज्ञेयांते, Ds देहांते (for क्षयान्ते) Ks १ Bo ०-०
 Das a1 Dn1 n4 Ds Ds ०-० T G1-० ० M1 ०-१ यत्;
 Ds सत्- (for तत्) Dn1 विद्या (for दिव्य) ☞ Ca
 द्विवि भव दिव्यम्, अननुभूतम् ॥ Cn दिव्य ज्ञानमिति पाठे
 द्विवि हार्दाकाशाख्ये कारणे ब्रह्मणि भव दिव्यम् । ☞ —^d)
 Ks ४ ज्ञायज्ञेय- (sic), Kr Ds ० ज्ञाने ज्ञेय (Ds 'य'),
 V1 Bo ० ० ० Das a1 Ds Ds ०-१ ज्ञान ज्ञेये (Ds 'य');
 Gs ० ज्ञेये ज्ञान (for ज्ञान ज्ञेय)

9 *) Ds महद्भि ☞ Cn मूल नित्यसिद्धम् । ☞
 —^b) Ks Bo Dn1 n4 Ds Ds ० ० ० यत्प्र-, Kr Ds
 मुक्ता (for युक्ता) Ds पश्यति —^c) K1 आबुधास्य;
 Das T2 G1-० ० M1 अबुधास्य, Dn4 Ds (before corr)

*ज्ञास्य (for धास्य) Da1 तत्र (for त न) —^d) Ks
 V1 Bo ०-० Dn1 n4 Ds Ds ० ०-० T G1-० ० M1 ०-१
 Cap ह्या (Bs आ) रमस्य, Das आत्मस्था (for ह्या*)

10 K1 om 10 —^a) G1 पृथिवी Ś1 K2 ४ Bs
 (marg) पृथिव्यास्तु महद्भ्रमम् —^b) Ds ० T1 G1 इव
 (for इह) Da1 अपाहि**मिहिर

11 *) K1 पृथिव्यास्तु महद्भ्योम —^d) Gs स्मृति
 (for स्मृत)

12 *) K1 Ds कालात्म (Ds 'स्मा') (for कालात्स).
 Da1 विष्णु (for विष्णुर्) —^b) T2 सत्यम् (for
 सर्वम्) —^c) K1 ४ नादि Kr Ds ० नैवांत Ds
 नादिमध्य न चैवांत —^d) Ms यस्य (for तस्य) Ds
 वेदस्य (for देवस्य)

13 *) V1 अवध्यत्वाद् (for अमध्य*) —^b) T2
 अनदत्वाच्च — Ds reads 13^c-19^b on marg —^c) Ś1
 K1 २ ४ V1 Bo ० अय्येति; G1 अन्वेति (for अय्येति)
 G1 सुख (for सर्व) Ś1 K2 २ Ds ० भूतानि (for
 दुःखानि) —^d) Kr Ds ० इष्यते (for उच्यते).
 Ds १ दुःखस्यांत स उच्यते

14 Ds reads 14 on marg —^a) T1 परम (for
 'म) Bs Das a1 न्यक्त (for प्रोक्त) —^b) Ks V1
 Bo ० Das Dn1 n4 Ds Ds ० ० T G1-० ० M1 ० पद;
 Ds Ms १ मत (for स्मृतम्) K1 तद्वा परमसस्मृत (sic)
 —^c) V1 Gs ० विषया (for 'याद्) —^d) Ds १ विमुक्तो
 (for 'क्ता) Da1 lacuna, T G1 ० ० मुक्तिम् (for
 मोक्षम्) K1 Ds १ साश्रित

15 Ds reads 15 on marg —^a) Ś1 (sup lin)
 K1 ० V1 Bo ०-० Das a1 Dn1 n4 Ds Ds ० ० गुणेत्वेते;
 Kr Ds ० गुणैस्त्वैते, Ds १ Ms ० गुणास्त्वैते; Ds गुणे

निवृत्तिलक्षणो धर्मस्तथानन्त्याय कल्पते ॥ १५
 ऋचो यजूषि सामानि शरीराणि व्यपाश्रिताः ।
 जिह्वग्रेषु प्रवर्तन्ते यत्नसाध्या विनाशिनः ॥ १६
 न चैवमिष्यते ब्रह्म शरीराश्रयसंभवम् ।
 न यत्नसाध्यं तद्ब्रह्म नादिमध्यं न चान्तवत् ॥ १७
 ऋचामादिस्तथा साम्नां यजुषामादिरुच्यते ।
 अन्तश्चादिमतां दृष्टो न चादिर्ब्रह्मणः स्मृतः ॥ १८
 अनादित्वादनन्तत्वात्तदनन्तमथाव्ययम् ।

अव्ययत्वाच्च निर्द्वंद्वं द्वंद्वाभावात्ततः परम् ॥ १९
 अदृष्टतोऽनुपायाच्चाप्यभिसंधेश्च कर्मणः ।
 न तेन मर्त्याः पश्यन्ति येन गच्छन्ति तत्परम् ॥ २०
 विषयेषु च संसर्गाच्छाश्वतस्य च दर्शनात् ।
 मनसा चान्यदाकाङ्क्षन्परं न प्रतिपद्यते ॥ २१
 गुणान्यदिह पश्यन्ति तदिच्छन्त्यपरे जनाः ।
 परं नैवाभिकाङ्क्षन्ति निर्गुणत्वाद्गुणार्थिनः ॥ २२
 गुणैर्यस्त्वधरैर्युक्तः कथं विद्याद्गुणानिमान् ।

तेषु (sio), T1 G1-3 ० गुणैस्तस्यै; M1 गुणास्वेता, M7
 गुणास्वेतै (for गुणै) S1 K1 प्रकाश्यते. —^c K1
 धर्मास —^d D81 नांसाय, G1 ० [अ]नताय

16 D1 reads 16 on marg —^b D5 १ व्यवस्थिता
 (for व्यपाश्रिता) S1 K1 २ ४ शरीर चाप्यपा(K1 'मा)
 श्रिता —^c D81 जिह्वग्रेषु —^d K1 ४ D81 यत्न,
 K1 D1 ० C7 यत्न; D81 D6 १ यत्न (for यत्न-)
 D81 साध्य; T1 साध्याद् (for साध्या) ☞ Cp
 यत्नसाध्याः कण्ठतालवादिसषट्पदनप्रयत्नजन्मान् ॥ C7 यत्नेन
 परमात्मना साध्य अविनाशी मोक्षो यस्य तस्य जिह्वग्रे इति
 संबन्धः । ☞

17 D1 reads 17 on marg —^a D4 न स्थे च (for
 न चैवम्) B6 (marg as in text) ऋच्यते (for हृच्यते).
 —^c K1 ४ यत्न; K1 D1 १ यत्न (for यत्न) D5 १
 यद्; T1 तु (for तद्) —^d D81 नादीमध्य D4
 वांसवत्; D6 चातवान्

18 D1 reads 18 on marg —^a K1 सत्रां (for
 साम्नां) —^c D1 चादिमती; G8 'मता (for 'मतां)
 M1 दृष्टा (for दृष्टो) —^d K1 ० V1 B6 ०-१ D81. 81
 D81 न4 D8 D1 ० १-१ तु (for च) G1 सत (for
 स्मृत).

19 D81 om 19^{ab}, D1 reads it on marg —^a
 T G1-3 ० M1 ० अमध्यत्वाद् (for अनन्त) —^b D81
 अनामयं (for अथाव्ययम्) T G1-3 ० M1 १-१ अनन्त-
 (M5. १ 'मध्य)त्वाच्च सोव्यय —^c K6 V1 B6 ०-१
 D81. 81 D81 न4 D8 D1 ० १-१ M1 १-१ निर्दुःख (M7
 'खो); D1 T G1-3 ० निर्द्वंद्वो (for 'द्व) —^d K6
 B6 ०-१ D81. 81 D81. 81 D8 D1 ० १-१ M1 ० ० द्वंद्वा
 (M1 'द्व)भाव (D6 'वा)स; G1 द्वंद्वभावात् (for द्वंद्वा)
 T1 जत पर

20 ^a S1 K1 ४ B6 (marg) अनिष्टतो; D1 T G1

M1 अदृष्टतो, Cpp अज्ञानाद् (for अदृष्टतो) S1 K1. 2
 [s]नपेयाश्च (K1 'श्च), K1 D1 ० [s]स्यु (K1 'नु)
 पायस्य (for अनुपायाश्च) —^b K1 [अ]प्यति; K1 ० V1
 B6 ०-१ D81 81 D81 न4 D8 D1. 8 ० ० ० Cp प्रति, M1 ०
 व्यभि (for [अ]प्यभि-). D81 सविश; D1 ० सत्तेश्च
 (for संवेश्च). B6 (marg as in text) १ ० (marg)
 Cpp अकर्मणः; B6 न क; D6 च कर्मणा (for 'मंण)
 ☞ Cp प्रतिसंधे फलाभिसंधिना कर्माचरणत्वात् । ☞ —^c
 K1 कृतेन (for न तेन) S1 K1 २ ४ पश्यते B6 ० D1
 T G1-3 ० M1 १-१ न तन्मर्त्या (B6 ० ते मर्त्या; D1 तं
 मर्त्या; G1 २ तन्मर्त्या) प्रपश्यति —^d D5 reads 20^d-22^a
 twice. —^e S1 K1 २ ४ १ D81 D81 D4. ० पदं (for
 परम्)

21 For the repetition in D5, of v 1 20 —^a
 B6-१ D81 81 सपर्काच्च (for ससर्गाच्च). —^b K1 न;
 K1 D4 [अ]पि; B6 D81 तु, D9 [अ]य (for च) K1
 D4 [अ]दर्शनात्; V1 B6 (marg). १-१ संश्रयात्, D8
 D1 T G1-3 ० M1 १-१ संश्रयात् (for दर्शनात्). —^c
 D4 वा (for च) B6 D1 मनसा चेंद्रियग्रामम् —^d
 K1 परेण, B6 D1 अक्षरं; D5 (both times) परं तत्;
 D5 lacuna, G1 पर न (for पर न) K1 प्रतिपत्स्यते.

22 For the repetition in D5, of v 1. 20 —^a
 S1 V1 यदि हि, D81 हि यदि, D5 (both times) इह न;
 M1 ० १ यदीह (for यदिह) —^b D5 १ G8 ० यदि
 (D5 'दी)च्छति (for तदि) K1 जन —^c D81 पर
 (for परं) D5 om from नैवाभि up to सह (in 23^d)
 S1 K1 २ ४ १ D4 ० चैव, B6 (marg) एव (for नैव)
 K1 D1 ० गच्छति (for काङ्क्षन्ति) —^d D6 निर्गु
 णाच्च (for 'णत्वाद्). ☞ Cp गुणैर्यस्त्वधरैर्ब्रह्मावयवभूतैरिव
 सहितम् । यत ऐश्वर्ययोगादीश्वरत्वम् । ☞

23 D5 om 23 (of v 1 22) —^a K1 D1 ०
 M1 त्वपरैर (for त्ववरैर). D4 T2 युक्तं. —^b

अनुमानाद्धि गन्तव्यं गुणैरवयवैः सह ॥ २३
 सूक्ष्मेण मनसा विप्रो वाचा वक्तुं न शक्नुमः ।
 मनो हि मनसा ग्राह्यं दर्शनेन च दर्शनम् ॥ २४
 ज्ञानेन निर्मलीकृत्य बुद्धिं बुद्ध्या तथा मनः ।
 मनसा चेन्द्रियग्राममनन्तं प्रतिपद्यते ॥ २५
 बुद्धिप्रदीणो मनसासमृद्ध-
 स्तथा निराशीर्गुणतामुपैति ।
 परं त्यजन्तीह विलोभ्यमाना

हुतागनं वायुरिवेन्धनस्थम् ॥ २६
 गुणादाने विप्रयोगे च तेषां
 मनः सदा बुद्धिपरावराभ्याम् ।
 अनेनैव विधिना संप्रवृत्तो
 गुणादाने ब्रह्मशरीरमेति ॥ २७
 अव्यक्तात्मा पुरुषोऽव्यक्तकर्मा
 सोऽव्यक्तत्वं गच्छति ह्यन्तकाले ।
 तैरेवायं चेन्द्रियैर्वर्धमानै-

G. 12. 7518
 B. 12. 206 28
 K. 12. 204 40

Ds विधात् Śi K1 2 3 इमान्गुणान् (by transp),
 Kc V1 Bo ८-२ Das at Dn1 n1 Ds D2 2 3 परान्गु-
 णान्, Dc परापरं — With 23rd, of B 14 48
 6th — *) K7 D1 7 ० T1 G1-3 c Cv मतस्य (for
 गन्तव्यं) — ^a) K4 ० Bo ८ (marg as in text)
 1-२ Das at Dn1 n1 Ds D2 2 ८-3 T G1-3 c M1 ८-7
 पर (for सह)

24 *) Kc Dn1 सूक्ष्मेण, D1 ० सूक्ष्मेण Das
 विप्रो, D1 विप्रो, G2 ८ विद्दे (for विप्रो) — ^b)
 T2 वाचं (for वाचा) K7 D4 ० गतु (for वक्तु)
 K7 Dc शक्नुमः, M7 (sup lin) सदाय — Das
 om 24th 24th is partly damaged in B1 — *)
 K1 मानो (for मनो) — ^a) K7 D1 २ ० तु (for च)

25 25th is damaged in B1 — ^a) D1 निर्मल
 (for 'ली) D1 २ कृत्वा (for कृत्य) — ^b) V1 D2
 M1 c transp बुद्धिं and बुद्ध्या Kc V1 Bo ० ० ०
 Das at Dn1 n1 Ds D2 2 १ ० ० Ms मनस्तथा (B
 'दा) (by transp); G2 M1 7 तथात्मन, G2 ८ तदा
 मन — ^a) Kc V1 Bo ८-२ Das at Dn1 n1 Ds D2
 1 ८-3 T G2 2 ० M1 ८-7 अक्षर, G1 अक्षरं (for अनन्त)

26 *) T2 G2 ८ बुद्ध्या (for बुद्धि) . Śi K1 2
 1 7 Dn1 प्रदीणो, V1 प्रदीणो; Bo ० Das at प्रदीणा,
 B2 D1 प्रदीणा (for प्रदीणो) Bo 8 (marg) ० Das
 D2 [अ]मृद्धा (D2 'द्वा' स, G1 'मृत्वस' (for 'समृद्धस')
 ० Cn बुद्ध्या चरमृत्त्या प्यानपरिपाकोत्यया प्रदीण निवृ-
 चिक । मनसा विचारात्मकेन समृद्ध पूर्वमिति शेष । ०
 — ^b) Kc 7 V1 Bo ८ (marg) Dn1 n1 Ds D2 2 ० ०
 निराशिय (K7 'पा) निर्गुणसम्युपैति; Bo (orig) 1-०
 Das at निराशिय निर्गुणमाजयति, Dc तथा निराशीप
 वास्युपैति (sic) — ^a) B2 T2 परि (for पर) Das
 सजति इ; D7 T1 G1-3 ० M6 7 त्यज (M7 'ज) लेव (for
 'न्तीह) K4 ८ V1 Bo ० ० 7 ० Das at Dn1 n1 Ds D2

3 १ ० ० Gc विलोभ्यमाना, D7 T1 G1 2 M7 विलोभ्य-
 मानो; T2 विमोह्यमाना (for विलोभ्य') — ^a) D7 T
 G1 2 M7 हुताशनो वायुमिव (D7 T1 'रिवे) धनस्थ (M7
 'स्य)

27 *) Kc 7 Dc गुणादानं (for 'दाने) — ^b) Bo
 ० 7 8 (marg) ० D7 T G1-3 ० M7 विद्धि, Dc सिद्धि
 (for बुद्धि) Dn1 Ds परापराभ्या (for 'घराभ्याम्)
 ० Ca गुणादाने इति, बुद्धिपरावराभ्यामिति तादर्थ्यं चतुर्थी ।
 तेन बुद्धे परोऽयमात्मा तच्छ्रुते ये ज्ञानादयो गुणास्तेषामादाने
 ये च बुद्धेरवरा विषयास्तेषां विप्रयोगे मनः सदा कार्यम् ॥
 Cp (after giving the तादर्थ्यं चतुर्थी explanation)
 यद्वा पृथग्ये पञ्चमी । परावरयोर्विषयेन्द्रिययोगुणादाने गुणो
 च्छित्तौ मनो विद्धि शुद्धमित्यर्थः ॥ Cs गुणादाने शरीरपरि-
 ग्रहे जनने, तेषां विप्रयोगे मरणे च, परावराभ्याम् परा बुद्धि'
 धवर ह्यन्द्रियवर्गं वाभ्यां सहित मनः सवासीति विद्धि । ०
 — ^a) Śi K1 2 D7 T1 G1 2 ० [पु]व, D4 [अ]य (for
 [पु]व) Das श संप्रवृत्तो, Das Dc संप्रवृत्तौ; D7 T1
 G1 2 M1 ० 7 संप्रयुक्तो (for 'वृत्तो) — ^a) Dn1
 D2 2 ० गुणापाये (for 'दाने) Cnp ब्रह्म शारीरम् (for
 प्रहृश') ० Cv ब्रह्मशरीरं वैकुण्ठादिलोकस्थितपरब्रह्मण
 शरीरम् । एति प्राप्नोति । निर्गुणनिराकारप्रह्लावासिमोक्षो
 नेति सूचयितुं प्रह्लाशरीरमित्युक्तम् । ०

28 *) D7 T1 G1-3 ० विश्वकर्मा (for अयक्त')
 — ^b) V1 Dc om. सो D4 [S]वाक्त्वं (for स्यक्तत्वं)
 D7 G1 2 इत्यते (for गच्छति) G1 ह्यत्यकाले — ^a)
 D4 G1 वैद्वियैर्, T2 G2 वैद्वियैर् K7 Bo Ds ४ १ ०
 G1 M2 7 वच्यमानैर्, V1 B7 8 (marg as in text) ०
 Dn1 Cp वच्यमानो, Bo Das (also as in text) वचं-
 मानो; Das 'मानौ (for 'मानैर्) Dc तैरेव पचोद्विय-
 वर्धमानो — ^a) Bc-० Das at ग्लायक्षिव, Dc द्वीय
 द्विनै; D7 T G1 M6 गापद्विर्वा (for ग्लाय') . K7
 D4 ० वचंते, Bc-० Das at Dc Cp 8 [आ]वर्तते (for

ग्लायद्भिर्वा वर्तते कर्मरूपः ॥ २८
 सवैरयं चेन्द्रियैः संप्रयुक्तो
 देहः प्राप्तः पञ्चभूताश्रयः स्यात् ।
 नासामर्ध्याद्द्रच्छति कर्मणेह
 हीनस्तेन परमेणाव्ययेन ॥ २९
 पृथ्व्या नरः पश्यति नान्तमस्या
 ह्यन्तश्चास्या भविता चेति विद्धि ।
 परं नयन्तीह विलोभ्यमानं
 यथा पुत्रं वायुरिवार्णवस्थम् ॥ ३०

दिवाकरो गुणमुपलभ्य निर्गुणो
 यथा भवेद्वद्यपगतरश्मिमण्डलः ।
 तथा ह्यसौ मुनिरिह निर्विशेषवा-
 न्स निर्गुणं प्रविशति ब्रह्म चाव्ययम् ॥ ३१
 अनागतिं सुकृतिमतां परां गतिं
 स्वयंभुवं प्रभवनिधानमव्ययम् ।
 सनातनं यदमृतमव्ययं पदं
 विचार्य तं शमममृतत्वमश्नुते ॥ ३२

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि एकोनद्विंशततमोऽध्यायः ॥ १९९ ॥

वर्तते) Ś1 K1 ३ ४ T2 M1 १ कर्मरूप (M1 'पा); K6
 B6 (marg) Dn1 Ds D2 ३ ४ ५ ६ [s]कामरूप (for
 कर्म). ☞ Ca ग्लायद्भिर् अनपेक्षितविषयसङ्गात् । वधं
 मानैश्चाभिमतविषयसङ्गात् ॥ Cn ग्लायद्भिर्वा । वाशब्द
 उपमानार्थे । ग्लायत्तिवावर्तते लोकद्वये सचरति घटाकाशवत् ।
 भाषो विभक्तिव्यत्यय ॥ Cp [आ]वर्तते नानायोनिषु धंभ-
 मीति । ☞

29 ^a) Da4 ह्य, G8 ० एव (for अय) Ś1 K1
 ३ ४ कर्मयुक्तो (for सप्र) — ^b) K6 देहे, K7 Bo ०
 ३ ० Da3 a4 D1 ३ ० M1 ० देह, B7 Dn1 n4 Ds D2
 ३ ४ ५ T G2 ० M7 देहं (for देह) K7 M7 प्राप्त,
 M1 ० प्राप्ति (for प्राप्तः) — ^c) V1 B6 ० D7 T G1-3
 M1 5-7 न सामर्ध्याद् (for नासा) K1 ४ कर्म नेह, K7
 D4 ० M1 ० १ 'णो हि, Dn4 'णो ह; G6 'णीह (for
 'णेह) ☞ Ca कर्मणेहेति । कर्मण इति प्राप्ते विसर्गलोपे
 पुन सधि पादपूरणाय । ☞ — ^d) G8 विहीनचेतन,
 G6 विहीनस्तेन (for हीनस्तेन) Ś1 K1 परमेन, K4
 [अ]परमेण

30 ^a) K1 ३ पृथ्व्या; D7 G1 ३ पृथिव्या (G1 'व्या);
 M1 पृथ्व्या, M7 (sup in as in text) पृथ्या (for
 पृथ्व्या) D4 [अ]नर (for नर) K3 पात्यति (for
 पश्यति) — ^b) T2 अतश् (for ह्यन्तश्) Da3 a4
 चात्मा (for चास्या) Ś1 K1 ३ B8 वेह; B6 १ Da3 a4
 वेह (for चेति) K7 Ds ० बुद्धि; D4 बुद्ध (for
 विद्धि) — ^c) D6 पार (for पर) Ds न जानाति,
 D7 T G1-3 ० M5 १ न यातीह (D7 'व) (for नय
 न्तीह). K1 ० V1 Bo ० १ ० Da3 a4 Dn1 n4 D2-०
 ३ ० विलोह्य (K1 'ह्य, D4 ० 'च्य)मानं, Ds D7 T

G1-3 ० M5 १ विलोभ्य (Ds 'ह्य)मानो; M1 ० विलोभ्य
 माना (for 'भ्यमान) ☞ Ca पर ब्रह्म नयन्ति प्राप्नुवन्ति,
 अर्थात्कर्माणि । ☞ — ^d) K1 ३ G1 वायुम् (for वायुर)

31 ^a) D6 रश्मिम् (for गुणम्) Ś1 K1 ३ कर्मणो;
 D6 निर्मलो (for निर्गुणो). ☞ Ca गुण तीव्रकरत्वम् । ☞
 — ^b) K4 ० Bo ०-१ Da3 a4 Dn1 n4 Ds D2 ३ ४ ५ ६
 G2 अपगत- (for न्यप) — ^c) D7 G1 ३ ततो (for
 तथा) D7 T G1-3 ० अपि (for इह) G1 निर्विशेषात्
 (for 'शेषवान्) ☞ Ca निर्विशेषवान् विषयासङ्ग
 हीन । ☞ — ^d) M1 निर्गुण K7 D1 ३ ० स निर्गुण
 पश्यति यत्तदव्यय

32 D7 G1 om (hapl) 32^{ab} Ś1 K1 ३ transp
 32^{ab} and 32^{cd} — ^a) K1 ० १ V1 Bo ०-१ Da3 a4
 Dn1 n4 Ds D2-० ३ ० M1 ० अनागतं, T1 G3 ० 'गता,
 T2 M6 १ 'गसा (for 'गतिं) K3 V1 सुकृतमतां, K4
 ० १ Bo ०-१ Da3 a4 Dn1 n4 Ds D2-० ३ ० M5 'त्वता,
 B8 (marg) 'तिवता (for 'तिमतां) — ^b) T G3 ०
 M6 स्वयंभुव (for 'भुव) T1 G3 ० प्रकृति- (for
 प्रभव) Ds विधानम् (for 'निधानम्). — ^c) K6
 Bo Dn4 Ds D2 ३ ० अनादिमध्यामृतम्; B7-१ Da3 a4
 सनातनाद्यदमृतम् (for 'नं यदमृत) K7 D6 अक्षय;
 D7 T G1-3 ० Gs अक्षरं (for अव्यय) K6 १ Bo ०-१
 Da3 a4 Dn1 n4 Ds D2-4 ०-१ T G1-3 ० M6 १ ध्रुव
 (for पद) Ds सनातन पदममृत ध्रुव व्यय — ^d) K4
 Dn1 Ds D8 T2 M5 १ निचार्य; D7 T1 G1-3 ० निश
 र्य (for विचार्य) K4 ० १ V1 Bo ०-१ Da3 a4 Dn1
 n4 D2 ३ ४ ५ तत्परम्, Ds तच्छमम्, D4 ० G3 ० त

२००

युधिष्ठिर उवाच ।

पितामह महाप्राज्ञ पुण्डरीकाक्षमच्युतम् ।
कर्तारमकृतं विष्णुं भूतानां प्रभवाप्ययम् ॥ १
नारायणं हृषीकेशं गोविन्दमपराजितम् ।
तत्त्वेन भरतश्रेष्ठ श्रोतुमिच्छामि केशवम् ॥ २
भीष्म उवाच ।
श्रुतोऽप्यमर्थो रामस्य जामदग्न्यस्य जल्पतः ।
नारदस्य च देवर्षेः कृष्णद्वैपायनस्य च ॥ ३

असितो देवलस्तात वाल्मीकिश्च महातपाः ।
मार्कण्डेयश्च गोविन्दे कथयत्यद्भुतं महत् ॥ ४
केशवो भरतश्रेष्ठ भगवानीश्वरः प्रभुः ।
पुरुषः सर्वमित्येव श्रूयते बहुधा विभुः ॥ ५
किं तु यानि विदुर्लोकैः ब्राह्मणाः शार्ङ्गधन्वनः ।
माहात्म्यानि महाबाहो शृणु तानि युधिष्ठिर ॥ ६
यानि चाहुर्मनुष्येन्द्र ये पुराणविदो जनाः ।
अशेषेण हि गोविन्दे कीर्तयिष्यामि तान्यहम् ॥ ७

C. 12 752A
B. 12. 207. 7
K. 12. 206 6

समम्, Ds ते हतम्, D1 त शर्मम्, G1 त शरम्
(for त शमम्) K1 Ds1 अमृतमश्नुते, Bc-9 Das a4
अमृतं समश्नुते (for अमृतत्वम्)

Colophon om in Da1 (Ks s B1-s Da1 a2 Dn2
n3 D1 G4 s M2-4 absent) — Sub-parvan Ś1 K1
4 6 7 V1 Bo 6-9 Da2 Dn1 n4 Ds D2-9 T G1-3 6
M1 5-7 मोक्षधर्म — Adhy name Ś1 K1 s 4. 6 7
V1 Bo 6-9 Da2 Dn1 Ds D2-9 T G1-3 6 M1 5-7 मनु
बृहस्पतिसवाद् समाप्त (Bs 6 Das Dn1 Ds om समाप्त);
M1 5 7 (also) ब्रह्मप्राप्त्युपायः; M5 (also) मनुबृहस्पति
सवादे भगवत्प्राप्त्युपायकथन Cn adds at the end
मनोबृहस्पतौ शिष्ये सवाद् परमाद्भुत । मया गुरुरूपदेशेन
विबुधो बुधतोपकृत ॥ — Adhy no (figures, words
or both) B1 Dn1 D1 T1 G1 s 6 32, T2 G2 46,
M1 6 7 31 — Śloka no Da1 30, Dn1 n4 32
— After 12 199, Kumbh ed Cv ins a passage
given in App I (No 15)

200

Ds Ms Cp s transp adhy 200 and 201

1 Da1 om the ref —^a) K1 महाप्राज्ञ —^b)
K1 अद्भुतं (for अच्युतम्) —^c) K1 Ds अक्षय, V1
अक्षरं, D4 अज्यय, D1 T1 G1-s 6 Cp अमृत (for
अकृत) —^d) K6 7 V1 Bo 6 Das a4 Dn1 Ds प्रस-
(Da1 'मा')वाच्यय (for 'प्ययम्)

2 ^b) ☞ Cn अपराजितं देहादिधर्मैर्जरादिभिरिति
शेष । ☞ —^c) K4 भरतश्रेष्ठ, D1 T1 G1-s 6 परमश्रेष्ठ.

3 ^b) G1 जामदग्न्यस्य

4 ^a) K1 B9 D4 s 6 चैव (for तात) —^b) T2
भार्मिकश्, G1 s वाल्मीकिश् (for 'किश्) Ds1 महा
तप —^c) K1 s मार्कण्डेयश् K6 D1 T1 G1-s 6
गोविन्द (for 'दे) —^d) K4 6 7 V1 Bo 6 7 Das
Dn1 n4 Ds D2-9 T G1-3. 6 M1 5-7 कथयति (for
'यति) — After 4, Kumbh ed ins

542* केशवस्य मया राज्ञश्च शक्या वर्णितु गुणा ।
ईदृशोऽसौ हृषीकेशो वासुदेव परात्पर ।

5 ^b) D4 M1 ईश्वरा (M1 'र) M1 प्रभु —^c)
Ś1 K1 s 4 एव, Ds Ms 7 एवं (for एव) —^d)
Bs (marg as in text) Cp अवा (for विमु)

6 ^a) D4 G6 तु (for तु) —^b) Ś1 K1 Da1 Ds
ब्राह्मण, Cp 'णा (as in text) K6 7 Bo 6-9 Dn4
Ds D2-9 T G1-3 6 M1 5-7 'धन्वनि, V1 धन्विन',
Da3 a4 'धन्विने, Dn1 धन्विनि (for धन्वन) —^c)
K1 माहात्म्यानि, K4 6 7 V1 Bo 6-9 Das a4 Dn1 n4
Ds D2-9 T G1-3 6 M1 5-7 माहात्मनि (Ds 'मति)
(for माहात्म्यानि) Bs (marg as in text) D1 T1
G1-3 6 महाबाहौ (for 'बाहौ)

7 ^a) Ds वा (for च) K1 B9 मनुष्येन्द्रे (B9
'द्रा) —^b) M1 6 7 मा (for ये) Ds om from
पुराण up to शयान (in 10^b) K2 ह्यपराणि विदो
जना —^c) K4 गोविन्दो K6 V1 Bo 6-9 Das a4
Dn1 n4 Ds Ds 6 8 कर्माणि त्विह गोविन्दे, K1 D4 5
7 9 T G1-3 6 M1 5-7 श्रुत्वा स (K1 D4 5 9 शृणु स,
M1 5-7 अवासर)वाणि गो —^d) K1 D4 5 9 तान्यपि
(for 'हम्)

महाभूतानि भूतात्मा महात्मा पुरुषोत्तमः ।
 वायुज्योतिस्तथा चापः खं गां चैवान्वकल्पयत् ॥ ८
 स दृष्ट्वा पृथिवीं चैव सर्वभूतेश्वरः प्रभुः ।
 अप्स्रवेव शयनं चक्रे महात्मा पुरुषोत्तमः ॥ ९
 सर्वतेजोमयस्तस्मिञ्शयानः शयने शुभे ।
 सोऽग्रजं सर्वभूतानां संकर्षणमचिन्तयत् ॥ १०
 आश्रयं सर्वभूतानां मनसेति विशुश्रुम् ।
 स धारयति भूतात्मा उभे भूतभविष्यती ॥ ११

8 Ds om. 8 (of v l 7) —^a) B₆ (marg as in text) गोविंदे (for भूतात्मा) —^b) D₆ परात्मा (for महात्मा) Cp पुरुषोच्यय — T₁ G₁ om (hapl) 8^c-9^d, V₁ reads the same on marg —^e) K₁ B₈ (marg) D₉ ज्योतिं —^d) K₆ 7 Bo 6-9 Das as Dn₁ n₄ D₈ D₈₋₉ T₂ G₂ s 6 M₁ 5-7 च गां च (Da₄ गा च, D₉ गां चा, M₁ गाश्च) (for गां चैव) K₄ [अ]न्वकल्पयेत्, Bo Dn₁ G₈ 6 [अ]नुकल्पयत्, M₈ [अ]न्व (for [अ]न्व)

9 D₂ T₁ G₁ om 9 (of v l 7, 8) V₂ reads 9 on marg —^a) K₄ 6 Bo 6-9 Das as Dn₁ n₄ D₈ D₈ 8 सृष्ट्वा (for दृष्ट्वा) K₇ D₄ 5 9 स इ (D₉ इ) द्वा पचनादीनि, V₁ असृजद्विविधं चैव, D₇ T₂ G₂ s 6 M₁ 5-7 सृष्ट्वा महाति भूतानि —^e) K₄ अश्वेष, K₇ अप्स्रवेव, Bo अप्स्रवत् D₈ भवन (for शयनं) —^d) B₆ s (marg as in text) पुरुषोच्यय (for 'षोत्तम')

10 D₂ om up to शयान (of v l 7) Da₄ om. 10^{ab} 10^a is damaged in Br. —^a) G₈ 6 यस्मिन् (for त्) —^b) K₆ V₁ Bo 6-9 Das Dn₁ n₄ D₈ D₂ s 6 8 पुरुषोत्तम (for शयने शुभे) —^e) D₆ T₂ M₁ 6 सोग्रज — K₇ om (hapl.) 10^d-11^a —^d) K₄ 6 V₁ Bo Dn₁ n₄ D₈ D₂ s 6 8 अकल्पयत् (for अचिन्त) ❀ Cn संकर्षणमहकारम् । ❀

11 K₇ om 11^a (of v. l 10) —^a) K₆ D₈ G₈ 6 आश्रय (for 'यं) —^b) K₂ 4 मनसी (for 'सा) K₄ 7 D₄ s 9 विशुश्रुम्; K₆ V₁ Bo 6-9 Das as Dn₁ n₄ D₈ D₂ s 6-8 T G₁₋₃ 6 M₁ 5-7 [इ]ह शुश्रुम् (K₆ D₈ D₇ T₂ G₁₋₃ M₁ 6 7 'मः) (for विशु) —^e) K₆ Da₄ धारयती (for 'यति) K₆ Bo 6 (marg). 7-9 Das as Dn₁ n₄ D₈ D₂ s 6 8 भूतानि (for 'स्मा) —^d) K₄ 7 Da₄ Dn₁ D₂ s T₂ G₁ 3 M₁ -भविष्यति (for 'व्यती) — After 11, D₇

ततस्तस्मिन्महाबाहो प्रादुर्भूते महात्मनि ।
 भास्करप्रतिमं दिव्यं नाभ्यां पद्ममजायत ॥ १२
 स तत्र भगवान्देवः पुष्करे भासयन्दिशः ।
 ब्रह्मा समभवत्तात सर्वभूतपितामहः ॥ १३
 तस्मिन्नापि महाबाहो प्रादुर्भूते महात्मनि ।
 तमसः पूर्वजो जज्ञे मधुर्नाम महासुरः ॥ १४
 तमुग्रमुग्रकर्माणुग्रां बुद्धिं समास्थितम् ।
 ब्रह्मणोपचितिं कुर्वन्नघान पुरुषोत्तमः ॥ १५

T G₁₋₃ 6 Ms Kumbh ed ins

543* प्रभुमसृजत्तस्मात्सर्वतेजःप्रकाशकम् ।
 अनिरुद्धस्ततो जज्ञे सर्वशक्तिर्महाद्युति ।
 अप्सु व्योमगम श्रीमान्योगनिद्रामुपेयिवान् ।
 तस्मात्सजशिरे देवा ब्रह्मविष्णुमहेश्वरा ।
 कयस्थित्यन्तकर्माणुख्यस्ये सुमहौजस । [5]

[(L 1) G₂ -प्रकाशन (for 'शकम्) — (L 3) G₁ 2 Kumbh. ed व्योमगत (for 'गम) — D₇ T G₁₋₃ 6 Ms om lines 4-5]

12 ^a) D₆ तस्मिन्नापि (for ततस्तस्मिन्) B₆ 8 Das as T₁ G₂ 6 M₈ 6 महाबाहौ, T₂ 'भागे (for 'बाहो) —^b) G₁ 2 प्रादुर्भूते (for 'भूते). — D₆ 7 T₁ G₁₋₃ 6 om. (hapl) 12^a-14^b —^c) T₂ पद्म (for दिव्यं) —^d) T₂ दिव्यं नाभ्यामजायत

13 D₆ 7 T₁ G₁₋₃ 6 om 13 (of v l 12) 13^{ab} is partly damaged in Br —^a) D₈ 1 D₈ तत् स (for स तत्र) —^b) K₄ 6 V₁ Bo. 6-9 Das as Dn₁ n₄ D₈ s 8 आजयन्, K₇ D₉ भासयद् (for 'यन्). —^e) Ś₁ K₁ 2 तत्र (for तात) —^d) Ś₁ K₁ 2 सर्वं लोक (for 'भूत- Da₄ -पितामह, D₈ D₈ -हिते रत्

14 D₆ 7 T₁ G₁₋₃ 6 om. 14^{ab} (of v l 12) —^a) K₇ अस्मिन् (for त्). K₇ Das M₈ महाबाहौ (for 'बाहो) —^e) K₆ Dn₁ n₄ D₂ s 8 तमसा (Dn₄ 'सा), G₂ 'स (for 'स) B₉ पूर्वजे (for 'जो) K₁ यज्ञे (for जज्ञे) ❀ Ca तमस तमोरूपस्य कैट भस्य । ❀

15 ^a) V₁ मधु तद्, B₉ 9 Das as ततस्तद् (for तमुग्रम्) —^b) K₆ Bo 6 (marg as in text) 7-9 Das as Dn₁ n₄ D₈ D₂ s 6 8 उग्रं कर्म (for उग्रां बुद्धिं). B₆ 7 9 Da₄ D₆ M₁ समास्थित (for 'स्थितम्).

तस्य तात वधात्सर्वे देवदानवमानवाः ।
 मधुसूदनमित्याहुर्वृषभं सर्वासात्वताम् ॥ १६
 ब्रह्मा तु ससृजे पुत्रान्मानसान्दक्षसप्तमान् ।
 मरीचिमच्यङ्गिरसौ पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् ॥ १७
 मरीचिः कश्यपं तात पुत्रं चासृजदग्रजम् ।
 मानसं जनयामास तैजसं ब्रह्मसत्तमम् ॥ १८
 अङ्गुष्ठादसृजद्रह्मा मरीचेरपि पूर्वजम् ।
 सोऽभवद्भरतश्रेष्ठ दक्षो नाम प्रजापतिः ॥ १९
 तस्य पूर्वमजायन्त दश तिस्रश्च भारत ।
 प्रजापतेर्दुहितरस्तासां ज्येष्ठाभवदितिः ॥ २०

सर्वधर्मविशेषज्ञः पुण्यकीर्तिर्महायशाः ।
 मारीचः कश्यपस्तात सर्वासामभवत्पतिः ॥ २१
 उत्पाद्य तु महाभागस्तासामवरजा दश ।
 ददौ धर्माय धर्मज्ञो दक्ष एव प्रजापतिः ॥ २२
 धर्मस्य वसवः पुत्रा रुद्राश्चामिततेजसः ।
 विश्वेदेवाश्च साध्याश्च मरुत्वन्तश्च भारत ॥ २३
 अपरास्तु यवीयस्यस्ताभ्योऽन्याः सप्तविंशतिः ।
 सोमस्तासां महाभागः सर्वासामभवत्पतिः ॥ २४
 इतरास्तु व्यजायन्त गन्धर्वास्तुरगान्द्विजान् ।
 गाश्च किंपुरुषान्मत्स्यानौद्भिदांश्च वनस्पतीन् ॥ २५

C 12 7542
 B 12 207 25
 K 12 206 25

—^a) K₁ G₁ २ ब्राह्मणोपचिन्ति (K₁ 'त्ते), K₂ D₆ ब्रह्म
 णोपचित, Cp 'चिन्ति (as in text) Cn अपचि
 तिसुब्रतिम् । C —^a) K₄ V₁ D₈₁ D₈ पुरुषोत्तम
 Cn पुरुषोत्तम चिदारमा । C

16 ^a) Ś₁ K₁ २ ४ M₂ एव (for सर्वे) D₁ T₁
 G₁₋₂ ० तदाप्रभृति त सर्वे —^b) B₁ partly damaged
 —^c) D₁ T G₁₋₂ ० M₁ २-१ मधुसूदन (for 'सूदनम्')
 —^d) K₄ २ १ V₁ B₀ ०-१ D₈₃ २१ D₈₁ ११ D₈ D₂₋₃
 T G₁₋₂ ० M₁ २-१ ऋषभ (for 'वृ') B₀ २ ० D₁ सत्व
 (D₁ 'दृ')तां (for 'मा')

17 K₄ om 17^a-18^b —^a) K₆ १ D₈₁ D₁ १-१ T₁
 G₁₋₂ ० [अ]नु, D₁ [अ]पि (for तु) V₁ D₁ T
 G₁₋₂ ० सृजते; M₁ ० स सृजेत् (for ससृजे) —^b) G₂
 मानवान् (for 'सान्') V₁ G₂ मानसा (G₂ मनुष्या) नृपि
 सप्तमान् —^c) K₂ मरीचन्; V₁ D₈₁ 'चिर् (for
 'चिम्) K₁ B₀ ०-१ D₈₃ २१ D₈₁ ११ D₈ २ ० अच्यगि
 रम (K₁ D₁ 'स') (for 'रसौ')

18 K₄ om. 18^a (cf v l 17) —^a) D₁ T₂ G₁ २
 M₁ मरीचि (for 'चि') K₂ कश्यप; B₁ कश्यप, D₁
 T G₁₋₂ ० M₁ २-१ काश्यप —^b) D₁ om (hapl.) 18^b-21^a
 —^b) K₆ १ V₁ B₀ ०-१ D₈₃ २१ D₈₁ ११ D₈ D₂₋₃ ०-१ T
 G₁₋₂ ० M₁ २-१ पुत्रमग्रजमग्रज (D₁ 'ज; G₁ २ 'ज)
 —^d) D₁ तेजस K₆ V₁ B₀ ०-१ D₈₃ २१ D₈₁ ११ D₈
 D₂ २ ० २ वित्तम; M₁ वत्तम (for सत्तमम्).

19 D₁ om 19 (cf v l. 18) —^a) K₆ V₁ B₀
 ०-१ D₈₁ ११ D₈ D₂ २ ० २ ससृजे; D₈₃ २१ ससृजद्,
 G₁ अग्रजद् (for असृ'). G₁ ब्रह्म. —^b) K₄ मरी
 चैर; V₁ D₈ मरीचेर G₁ पूर्वक.

20 D₁ om 20 (cf v l 18) —^a) K₁ प्राजाप
 तेर —^a) G₁ Cp तेषा (for तासा) D₈ D₆ श्रेष्ठा
 (for ज्येष्ठा) D₁ भवेद् (for [अ]भवद्)

21 D₁ om 21^a (cf. v l 18) —^a) D₈₃ सर्वे
 (for सर्व) B₁ विशेषज्ञा —^a) Ś₁ K₁ २ ४ मारीचि
 (K₄ 'चै'), D₈₁ मरीच; G₆ मरीचि (for मारीच)
 D₈₁ D₁ २ T G₁₋₂ ० M₁ २-१ काश्यपस् (for क')

22 ^a) K₁ D₈₃ D₁ ० च, D₈ तु (for तु) T₁
 G₁₋₂ ० महाभाग —^b) D₁ T₁ G₁₋₂ ० ततस्त्वरजसो
 दश (G₈ 'शी) —^c) D₁ T G₁₋₂ ० M₁ १ धर्मज्ञ
 (for 'ज्ञो)

23 ^a) Ś₁ K₁ २ ४ दक्षस्य (for धर्मस्य) —^b) D₈
 तेजसा. —^d) K₂ मरुद्वत्तश्च, K₄ १ 'स्वतस्य; D₁ T
 G₁₋₂ ० M₁ २-१ 'तश्चैव (for 'स्वन्तश्च) D₆ भारत

24 ^a) K₆ १ V₁ B₀ ०-१ D₈₃ २१ D₈₁ ११ D₈ D₁
 २ ० २ च (for तु) T₂ यवीयस्यास्; G₁ दवीयस्यस्
 (for यवी) —^b) K₆ ता, K₁ [स]न्या —^c) D₈₃
 om 24^a —^c) K₁ B₀ D₈ G₈ ० M₆ महाभाग,
 D₈₁ D₈ 'भागा (for 'भाग) —^d) Ś₁ K₁ २ प्रभु
 (for पति)

25 ^a) G₂ इतरास् B₁ D₈₃ २१ च (for तु) D₆
 व्यजायन्ते —^b) D₈₃ G₁ गधर्वास् K₁ G₂ तुरगाद्;
 D₈₁ D₁ ० तुरगान् —^c) B₁ १ D₈₃ २१ D₁ T G₁₋₂ ०
 M₁ २ ० गाव (for गाश्र) K₁ D₈ अश्वान् (for म
 स्यान्) —^d) K₄ B₀ D₈₃ D₈₁ ११ D₈ २ उन्निजांश्च;
 K₆ B₀ १ २ D₈₃ D₈ D₈ ० M₁ ० उन्निजा (D₈₁ 'जा)श्च;
 K₁ D₁ ० T G₂ २ ० द्विरदांश्च, V₁ B₀ M₆ १ उन्निजांश्च
 (for औन्नि')

आदित्यानदितिर्जज्ञे देवश्रेष्ठान्महाबलान् ।
 तेषां विष्णुर्वामिनोऽभूद्रोविन्दश्चाभवत्प्रभुः ॥ २६
 तस्य विक्रमणादेव देवानां श्रीर्व्यवर्धत ।
 दानवाश्च पराभूता दैतेयी चासुरी प्रजा ॥ २७
 विप्रचित्तिप्रधानांश्च दानवानसृजद्गुः ।
 दितिस्तु सर्वानसुरान्महासत्त्वान्व्यजायत ॥ २८
 अहोरात्रं च कालं च यथर्तु मधुसूदनः ।
 पूर्वाह्नं चापराह्नं च सर्वमेवान्वकल्पयत् ॥ २९

26 Ms om 26-28. —^a) D₄ आदितिर् — D₅ om 26^c-27^d —^d) D₁ पत्ति (for प्रभु). M₁ ६.१ अजघन्योऽजघन्यज

27 D₅ Ms om 27 (cf. v 1 26) —^a) K₄ ० Bo D₄ D₁ n₄ D₅ D₂ ० ० ० ० चापि; K₇ V₁ B₀-१ D₄ D₅ M₁ ० चैव (for एव) —^b) K₇ व्यवर्धत; D₄ a₁ 'स्यत. —^c) G₁ पुरा भूता (for पराभूता) —^d) Ś₁ K₁ दैतेयी; V₁ D₁ T G₁-३ ० दैतेयाश्च (for 'यी) K₇ D₄ ० चासुरी, G₂ चासुरी. V₁ B₀ D₄ १ ० T G₁-३ ० M₁ ० प्रजा

28 Ms om. 28 (cf. v 1 26). —^a) B₀ विप्रति पत्ति (hypermetric), D₄ विप्रविति (for 'चित्ति'). K₄ D₂ प्रधानाश्च Ś₁ K₁ २ ४ D₂ ० तु (for च) —^b) M₁ ० १ प्रभु (for दुः). —^c) V₁ B₁ ० D₄ D₅ च (for तु). D₇ दितिः सर्वान्महासत्त्वान् —^d) B₀ D₅ महासत्त्वाद् K₄ ० V₁ B₀ ०-१ D₄ a₁ D₁ n₄ D₅ D₂ ० ० ० अजीजनत्, K₇ D₄ ५.१ G₁ M₁ अजायत (for व्यजा^०). D₇ असुरान्सा व्यजायत — After 28, Kumbh ed ins

544* ततः ससर्ज भगवान्मृत्युं लोकभयंकरम् ।
 हर्षारं सर्वभूतानां ससर्ज च जनार्दन ।

29 ^a) D₇ अहोरात्रश्च कालश्च —^b) K₁ ययत्, K₃ यथा तु; K₆ १ पक्षर्तुं, D₄ ययार्तुं; D₁ तयातुं; D₅ अयर्तुं; D₄ यदनु; D₅ यथावन्, D₇ G₅ ० तय हर्षरं; D₅ corrupt, T₁ G₁ २ तयर्तुं, T₂ अघर्मान् (for ययर्तुं). —^c) M₁ ० १ तु (for the second च). D₄ D₅ 1 D₂ ० १ १ पूर्वाह्नं चा (D₇ 'ह्रस्वा'पराह्नं च (D₇ 'ह्रस्व') —^d) V₁ पूर्वम् (for सर्वम्) K₄ ० V₁ B₀ ०-३ D₄ a₁ D₁ n₄ D₅ D₂ ० ५.० ० [अ]नुकल्पयत् (D₅ 'न्') (for [अ]न्व^०)

बुद्ध्यापः सोऽसृजन्मेघांस्तथा स्थावरजङ्गमान् ।
 पृथिवीं सोऽसृजद्विश्वां सहितां भूरितेजसा ॥ ३०
 ततः कृष्णो महाबाहुः पुनरेव युधिष्ठिर ।
 ब्राह्मणानां शतं श्रेष्ठं मुखादसृजत प्रभुः ॥ ३१
 बाहुभ्यां क्षत्रियशतं वैश्यानामूसृतः शतम् ।
 पश्यां शूद्रशतं चैव केशवो भरतर्षभ ॥ ३२
 स एवं चतुरो वर्णान्समुत्पाद्य महायज्ञाः ।
 अध्वक्षं सर्वभूतानां धातारमकरोत्प्रभुः ॥ ३३

30 ^a) K₆ V₁ B₀ १ ३ (marg as in text) ० D₁ n₄ D₅ D₂ ० ५.० ० G₁ प्रध्याय (V₁ D₅ 'य'); D₄ a₁ बुद्ध्या य, D₅ प्रधास्य, D₇ T₁ G₁ २ लब्ध्वाप; T₂ G₁ ० M₁ ५ यद्वाप; M₇ बुद्ध्या च (for बुद्ध्याप). B₀-१ संघास (for मेघास) —^c) K₇ D₄ पृथिवी K₆ विश्वा, K₇ V₁ B₀ ० D₄ a₁ D₇ १ विश्वान्; D₄ ० विद्वा (D₅ 'द्वा'न् (for विश्वां) —^d) K₇ सहिता; V₁ B₀ १ D₄ a₁ D₅ १ T₁ सहितान्, G₁ २ सहितां (for स^०). V₁ D₅ तेजस (for तेजसा)

31 ^a) D₅ 1 कालो; D₇ T₁ G₁ २ हरिर् (for कृष्णो) K₄ B₀ ०-१ D₄ a₁ D₁ n₄ D₅ महाभाग; K₆ V₁ D₅ D₂ ० ० भाग, D₅ 1 भागं (for बाहु). —^c) K₆ D₅ श्रेष्ठ; D₇ T₁ G₁-३ ० ज्येष्ठं (for श्रेष्ठ) —^d) K₄ ० B₀ ०-१ D₄ a₁ D₁ n₄ D₅ D₂ ० ० ० ० एवा सृजत्, D₇ T₁ G₁-३ ० अभ्यसृजत् (for असृजत).

32 ^b) K₇ वैश्यान्याम् (for 'नाम्) K₆ शतान्; G₅ शूद्र (for शतम्) —^c) K₁ शतां (for शतं). D₄ चैव (for चैव). —^d) K₄ भरतर्षभ.

33 ^a) K₇ B₀ D₅ ०.१.१ G₂ एव (for एवं) —^b) K₁ १ समुत्पास्य (K₇ 'स्य') (for 'त्पाद्य). K₆ १ V₁ B₀ ०-१ D₄ a₁ D₁ n₄ D₅ D₂-१ T G₁-३.० M₅ महात्पा (for 'यत्पा'). —^c) K₆ अद्यक्षः. — D₇ om. 33^d. —^d) K₆ १ V₁ B₀ ०-१ D₄ a₁ D₁ n₄ D₅ D₂-३.० M₅-१ स्वयं (for प्रभु). — K₆ B₀ D₁ n₄ D₅ D₂ ० ५.० ० T₂ G₁-३.० M₅ Kumbh. ed. ins. after 33; D₇ after 33^{ab}

545* वेदविद्याविधातारं ब्रह्माणममित्युतिम् ।
 भूतमातृगणाध्यक्षं विरूपाक्ष च सोऽसृजत् ।
 शासितारं च पापानां पिप्पलां समवर्तिनम् ।
 असृजत्सर्वभूतात्मा निधिप च भनेश्वरम् ।

यावद्यावद्भूच्छ्रद्धा देहं धारयितुं नृणाम् ।
तावचावद्दीर्घंस्ते नासीद्यमकृतं भयम् ॥ ३४
न चैषां मैथुनो धर्मो बभूव भरतर्षभ ।
संकल्पादेव चैतेषामपत्यमुदपद्यत ॥ ३५
तत्र त्रेतायुगे काले संकल्पाज्जायते प्रजा ।
न ह्यभूमैथुनो धर्मस्तेषामपि जनाधिप ॥ ३६
द्वापरं मैथुनो धर्मः प्रजानामभवच्छुप ।

तथा कलियुगे राजन्द्रंद्रमापेदिरे जनाः ॥ ३७
एष भूतपतिस्तात स्वध्यक्षश्च प्रकीर्तितः ।
निरध्यक्षांस्तु कौन्तेय कीर्तयिष्यामि तानपि ॥ ३८
दक्षिणापथजन्मानः सर्वे तलवरान्ध्रकाः ।
उत्साः पुलिन्दाः शवराश्चुपा मण्डपैः सह ॥ ३९
उत्तरापथजन्मानः कीर्तयिष्यामि तानपि ।
यौनकाम्ब्रोजगान्धाराः किराता वर्धरैः सह ॥ ४०

C 12. 7580
B. 12. 207 43
K. 12. 205 47

यादसामसृजताथ चरण च जलेधरम् । [5]
वामच सर्वदेवानामध्यक्षमकरोषमु ।

[B: om lines 1-2 — (L 1) D: om from वेद up to पापा (in line 3) — (L 3) T: G₁₋₂ ३ अध्वक्ष (T: 'क्ष') पुत्र्यपापानां; M: पापानाम्भ सर्वेषां (for the prior half) D: G₁ मनवर्तिना — (L 4) D: भूतानि (for 'त्ना) D: T: G₁₋₂ ३ M: निधीय (D: 'श') (for निधिप). — B: om lines 5-6]

34 K₁ om 34 34^{ab} is partly damaged in B: —^a) K: वृद्धा; D₁: शुद्धो, D: प्रज्ञा, D: शुद्धा (for अद्धा) —^b) G: देवान् (for देह) —^c) D: अजीयत, D: शिवं तस्य (for अजीयते) —^d) G: उपमैवाकुतोभया.

35 ^a) D: चैषां; D: T₁ G₁ 2 तेषां (for चैषां) D₁ मिथुनो, D: T₁ G₁ 2 मैथुनं — D₂ om (hapl) 35^a-36^a. —^c) D: चैव (for एव) G: ३ वै (G: चै) चैषां, M: ३ चै तेषाम् (for चैतेषाम्) —^d) K: ३ १ V₁ Bo ६-९ D₃ ३३ D₁ ३३ D₂ ३ ३ M₁ ६ १ अपत्यमुपपद्य (B: 'जाय, D: 'लभ्य)ते, D: T G₁₋₂ ३ गर्भं समुपपद्यते

36 D₂ om 36^{ab} (cf v l 35) —^a) K₁ ६ V₁ Bo ६-९ D₃ ३३ D₁ ३३ D₂ ३ ३ T₂ M₁ ६-१ तस्य (for तत्र) D₃ ३३ त्रेतासुखे (for 'युगे) G: ३ नामे (for काले) —^b) Ś: K₁ उद्यते, K₂ ३ उच्यते; K: अग्निरे; D: जजिरे, D₂ जजिरे (for जायते). V₁ स्वशांतिरुच्यते प्रजा. —^c) T: ह्यस्यान् (for ह्यभून्) —^d) D₃ जनाधिप, D: T₁ G₁ 2 नराधिप, T₂ नरर्षभ

37 K₁ om. 37-38 T₂ om (hapl.) 37^{ab} —^a) K: D₃ धर्म. —^c) D: T₁ G₁ तत (for तथा) K: काले (for कलि) Ś: K₂ ३ प्राप्ते, D: T₁ G₁ 2 तद्दद्, G: ३ चैव (for राजन्) —^d) K: प्रजा (for जना)

38 K₁ om 38 (of v l 37) —^a) G₂ ३ भूतप-
तेषु —^b) B: D₃ D: T G₂ ३ M: स्वा (T₁ सो)
ध्यक्षश्च; D: अव्यक्तश्च (for स्वध्यक्षश्च) K: V₁ Bo
६-९ D₃ ३३ D₁ ३३ D₂ ३ ३ ३ तयो (D: 'तो)-
च्यते (for प्रकीर्तित) G₁ साभ्याश्च परिकीर्तित —^c)
Ś: K₂ तिर्यग्यक्षांसु; K₃ ३ Bo D₁ ३३ D₂ ३ ३
निरपेक्षांश्च, B: D₃ ३३ 'च्यक्षसु (for 'ध्यक्षासु) K: १
V₁ Bo ६-९ D₃ ३३ D₁ ३३ D₂ ३ ३ T G₁₋₂ ३ M₁
६-१ च (for तु) M: कौन्तेयान् —^d) K: V₁ Bo ६-९
D₃ ३३ D₁ ३३ D₂ ३ ३ ३ तच्छृणु; D₁ तान्शृणु (for
तानपि)

39 ^a) D: दक्षिणापथ, G₁ 'पल (for 'पथ)
D₁ om from जन्मान up to कीर्तयि (in 40^b) K₁
-जन्माना; K: Bo D₃ D₂ ३ ३ गामिन्य (for 'जन्मान)
—^b) Ś: K₁ ते शवरांध्रका; K₂ बलवरःका; K₃ ते
नुवदायुका, K: १ V₁ Bo ६-९ D₃ ३३ D₁ ३३ D₂ ३ ३
नरवराध्र (D: 'ध्र)का, D₃ ३ तलचरां; D: नर-
चरां; T₁ G₁ ३ ३ करभृतस्तव; T₂ M: कलकरध्रका;
G: जनकरध्रका; M: तलकरध्रका (for 'वरान्ध्रका)
—^c) K: D₁ D₂ ३ ३ गुहा; K: अद्रा, V₁ Bo
ओद्रा; B: ३ ओद्रा; B: ओद्रा, D₃ उद्रा; D₃
उद्रा, D₂ ३ उद्रा; D: १ M: १ औद्रा; D: गुद्रा;
T G₁₋₂ ३ औद्रा; M: औद्रा; M: औद्रा (for उद्रा).
T G₂ ३ ३ पुलिन्दा K₂ ३ शवराश्च, D₃ शफराश्च (for
दायराश्च) —^d) K: शुवुका, K: चुचुपा, V₁ Bo
६-९ D₃ ३३ D₁ ३३ D₂ ३ ३ चूचुका; D₁ चुचुका; D₃
शुचका; D: १ तनुजा; D: चचुका; D: चचुपा; M:
चूचुवा (for चूचुपा) K: १ V₁ Bo ६-९ D₃ ३३ D₁
D₂ ३ ३ ३ T G₁₋₂ ३ M₁ ६-१ मद्रकै; D: मद्रकै;
D: १ डमकै, D: मद्रकै (for मण्डपै)

40 D₁ om. up to कीर्तयि (of v l 39) —^a)
K₁ 'जन्माना (for 'जन्मान) —^c) K₁ शय; K:
D: ३ शका; V₁ B: ३ D₃ ३३ पौर, D: पौर, D:

एते पापकृतस्तात चरन्ति पृथिवीमिमाम् ।
 श्रकाकवल्लगृध्राणां सधर्माणो नराधिप ॥ ४१
 नैते कृतयुगे तात चरन्ति पृथिवीमिमाम् ।
 त्रेताप्रभृति वर्तन्ते ते जना भरतर्षभ ॥ ४२
 ततस्तस्मिन्महाघोरे संख्याकाले युगान्तिके ।
 राजानः समसज्जन्त समासाद्येतरैरम् ॥ ४३

एवमेव कुरुश्रेष्ठ प्रादुर्भावो महात्मनः ।
 देवदेवर्षिराचष्ट नारदः सर्वलोकदृक् ॥ ४४
 नारदोऽप्यथ कृष्णस्य परं मेने नराधिप ।
 शाश्वतत्वं महाबाहो यथावद्भरतर्षभ ॥ ४५
 एवमेव महाबाहुः केशवः सत्यविक्रमः ।
 अचिन्त्यः पुण्डरीकाक्षो नैव केवलमानुषः ॥ ४६

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि द्विशततमोऽध्यायः ॥ २०० ॥

नरः ; D₁ T G₁₋₃ ० ये तु, M₁ ये न; M₅ हूण; M₆
 ये च; M₇ हूणा (for यौन). T₂ कामोज.

41 ^a) K₇ गतस्; D₂ a₁ D₅ D₂ M₁ ० कृतास्;
 D₄ कृतैस्, D₇ T₁ G₁₋₃ ० रतास् (for कृतस्). — ^b)
 K₇ D₆ चरंत (D₆ 'त') (for चरन्ति). — K₂ 4, 7 D₂,
 a₁ D₅ ० om (hapl) 41^a-42^b, D₂ reads it on
 marg — ^c) K₆ Bo. ०-१ D₁ n₁ D₅ D₂ ० ० ० श्व (Br
 स्व)पाकवल्ल; D₄ T₂ M₁ ०-१ श्रकाकवल्ल (D₄ 'वक');
 D₇ T₁ G₁₋₃ ० वकश्च काक (for श्रकाकवल्ल).

42 K₂ 4, 7 D₂ a₁ D₅ ० om 42^a (of v 1 41)
 V₁ om 42-45 D₂ reads 42^a on marg — ^c)
 G₁ त्रेता (for त्रेता). K₄ ० १ Bo. ०-१ D₂ a₁ D₁.
 n₁ D₅ D₂-१ T G₁₋₃, ० M₅ वर्धं (D₆ 'धं')ते (for वर्तन्ते)
 — ^d) D₂ ये (for ते). K₄ भरतर्षभ Bo जना
 भरतसत्तम.

43 V₁ om 43 (of v 1 42). — ^b) K₆ १ Bo
 ०-१ D₂ a₁ D₁ n₁ D₅ D₂-१ ० ० उपस्थिते (for युगा
 न्तिके). — ^c) Bo D₆ समसज्जते (D₆ 'तां'); T₂ G₈ ०
 'सज्यत — After 43, Kumbh ed ins a passage
 given in App I (No 16)

44 V₁ om 44 (of v 1 42) — ^a) Bo T₂
 G₁₋₃ ० M₁, ० एव (for एव). — ^b) K₆ Bo. ०-१
 D₂, a₁ D₁ n₁ D₅ D₂, ० ० ० प्रादुर्भूतो (for 'र्भावो')
 K₆ Bo. ०-१ D₂, a₁ D₁ n₁ D₅ D₂, ० ० ० महात्मवान्; K₇

D₂ ० 'द्युते', D₁ D₂ 'त्मना (for 'त्मन) — ^c) Ś₁
 K₄ ० Bo. ०-१ D₂ a₁ D₁ n₁ D₅ D₂ ० ०-१ देव; K₇
 D₂ ० ० T G₁₋₃ ० M₁ ०-१ एवं (for देव). D₆ आचष्टे
 (for 'ष्ट). — ^d) Bo लोकदृक्, D₄ 'कृत् (for 'दृक्)

45 V₁ om. 45 (of v 1 42) — ^a) M₅ ह्यय;
 M₇ ह्येय (for स्यथ) D₁ कृष्णश्च, T₁ G₁ २ कृष्णं च
 (for कृष्णस्य) — ^b) D₂ परे (for परं) Ś₁ K₁, 2
 जनाधिप (for नरा) — ^c) Bo १ ० (marg as in
 text) १ D₂ शाश्वतस्य; D₅ 'तं त (for 'तत्त्वं). T₂
 G₁ २ महाभाग (for 'बाहो)

46 ^a) D₇ T₁ G₁₋₃ ० एव (for एव). Ś₁ K₁
 महाबाहो (for 'बाहु) — ^d) D₄, ० नैव (for नैव).
 — After 46, Kumbh ed ins

546* एवविधोऽसौ पुरुष को वै न वेत्ति सर्वदा ।
 एतत्ते कथितं राजन्भूय श्रोतुं किमिच्छसि ।

Colophon — Sub-parvan Ś₁ K₁ 2, 4 ० १ V₁ Bo
 ०-१ D₂ a₁ D₁ n₁ D₅ D₂-१, 7-१ T G₁₋₃ ० M₁, ०-१
 मोक्षधर्म, D₆ आपद्धर्म — Adhy. name Ś₁ K₂ 4
 D₂ D₁ भूतोत्पत्ति; K₁ ० १ V₁ Bo. ०-१ D₂ D₁
 D₂-१ ० ० सर्वभूतोत्पत्ति; M₁ ० १ सर्वभूतसमुत्पत्ति;
 M₅ भगवन्माहात्म्य — Adhy no (figures, words
 or both) B₇ D₇ T₁ G₁ ३ ० 33, D₁ D₅ M₅ 34,
 D₅ M₁ ०, १ 32, T₂ G₂ 47. — Śloka no. D₁ 40,
 D₄ 48, D₅ 50.

२०१

युधिष्ठिर उवाच ।

के पूर्वमासन्पतयः प्रजानां भरतर्षभ ।

के चर्षयो महाभागा दिक्षु प्रत्येकशः स्मृताः ॥ १

भीष्म उवाच ।

श्रूयतां भरतश्रेष्ठ यन्मा त्वं परिपृच्छसि ।

प्रजाना पतयो ये स्म दिक्षु प्रत्येकशः स्मृताः ॥ २

एकः स्वयंभूर्भगवानाद्यो ब्रह्मा सनातनः ।

ब्रह्मणः सप्त पुत्रा वै महात्मानः स्वयंभुवः ॥ ३

मरीचिरच्यद्भिरसौ पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ।

वसिष्ठश्च महाभागः सदृशा वै स्वयंभुवा ॥ ४

सप्त ब्रह्माण इत्येषु पुराणे निश्चयो गतः ।

अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि सर्वानेव प्रजापतीन् ॥ ५

अत्रिवंशसमुत्पन्नो ब्रह्मयोनिः सनातनः ।

प्राचीनवर्हिर्भगवांस्तस्मात्प्राचेतसो दश ॥ ६

दशानां तनयस्त्वेको दक्षो नाम प्रजापतिः ।

तस्य द्वे नामनी लोके दक्षः क इति चोच्यते ॥ ७

मरीचिः कश्यपः पुत्रस्तस्य द्वे नामनी श्रुते ।

अरिष्टनेभिरित्येकं कश्यपेत्यपरं विदुः ॥ ८

C 12 7574
B. 12 108 8
K 12 107 8

201

Ds Ms Cp s transp adhy 200 and 201

1 K₁ om the ref. — After 1^{ab}, T₁ (wrongly) writes एवमेव महाबाहु —^a) K₁ D₁ १ ० T₁ G₁₋₃ ० महाभाग (for 'भाग') —^d) K₁ D₅ D₁ ६ १ ० T G₁₋₃ ० M₁ ६-१ स्थिता (G₁ 'त') (for स्मृता).

2 D₁ om the ref —^b) K₂ ४ ० १ V₁ B₀ ०-० D₁ १ D₁ १ D₁ १ T G₁₋₃ ० मां (for मा) —^c) K₁ ० १ B₀ १ ३ D₁ १ D₁ १ D₁ १ ३ ० [s]स्मिन्, B₀ D₁ T G₁₋₃ ० M₁ च, M₁ ते (for स्म) —^d) K₀ B₀ ०-० D₁ १ D₁ १ D₁ १ २ ६ ० ३ ये चर्षय (for प्रत्येकश) K₁ V₁ D₁ ० T₂ G₂ ० M₁ स्थिता (for स्मृता) D₁ T₁ G₁ ३ दिक्षु प्रत्येकमास्थिता

3 K₁ D₀ repeat 3^{ab} and D₁ repeats 3^{ab} after 6^{ab} —^a) T₂ G₁ M₁ एक (for एक) —^b) K₁ D₁ ३ (all second time) वाच्यो (for वाद्यो) M₁ ० देव (for ब्रह्मा) —^c) K₀ V₁ B₀ ०-० D₁ १ D₁ १ D₁ १ ३ ० ३ transp पुत्रा and वै —^d) D₁ D₁ D₁ ३ ३ G₁ महात्मान. K₁ om (hapl) from सुव up to स्वय (in 4^d)

4 K₁ om. up to स्वय in 4^d (cf v 1. 3) —^a) K₁ D₁ D₁ अत्र्यगिरस —^b) G₂ पुलस्त्यपुलहो —^c) K₁ १ V₁ B₀ ० D₁ १ D₁ १ D₁ १ ० ३ T₂ वशिष्ठश्च (D₁ 'स्य) (for वसि) K₀ १ V₁ B₀ D₁ १ ० G₁₋₃ ० महाभाग, B₀ T₂ 'भाग (for 'भाग) —^d) K₁ ०

B₁ D₁ D₁ D₁ १ D₁ D₁ ३ ० ३ G₁ ० सदृशो (for 'शा) K₁ B₀ ३ D₁ १ D₁ १ D₁ १ (by corr) ३ ० M₁ ६-१ स्वयंभुव (K₁ B₀ 'वा) (for 'सुवा)

5 ^a) K₂ D₁ ब्रह्मण; K₁ ब्रह्मेण; K₁ G₁ ३ ० ब्रह्मण (for ब्रह्माण) K₀ १ V₁ B₀ ०-० D₁ १ D₁ १ D₁ १ ३ ० T G₁₋₃ ० M₁ ६-१ एते, D₁ एके (for एष) —^b) K₀ १ V₁ B₀ ०-० D₁ १ D₁ १ D₁ १ ३ ० T G₁₋₃ ० M₁ ६-१ पुराणे निश्चयं (M₀ 'यो) गता (T₁ 'त)

6 ^a) D₁ ० अत्रिवंशे, D₀ अत्रिवंश —^b) D₁ ० ब्रह्मयोनि (sic) (for 'योनि) — After 6^{ab}, K₁ D₀ repeat 3^{ab} and D₁ repeats 3^{ab} —^d) S₁ K₁ २ ३ प्राचेतसा, B₀ ० प्राचेतसो (for प्राचे)

7 ^a) D₁ ० दक्षानां तपसा त्वेको —^b) K₁ ० सम (for दक्षो) —^c) V₁ यस्य, D₁ G₁₋₃ ० तस्मिन् (for तस्य) —^d) K₁ (sup in sec m as in text) दक्ष (for दक्ष)

8 ^a) D₁ T G₁₋₃ ० M₁ ६-१ कश्यप (for क) —^b) K₁ नामने; D₁ 'नि (for 'नी) K₀ V₁ B₀ ०-० D₁ १ D₁ १ D₁ १ ३ ० ३ T G₁₋₃ ० M₁ स्मृते, M₁ ० १ भ्रमो (for श्रुते) —^c) K₁ ० B₀ ०-० D₁ १ D₁ १ D₁ १ ३ ० ३ T G₁₋₃ ० M₁ ६-१ एके; K₁ D₁ ० एव (for एक) —^d) K₁ ३ कश्यपान्ये; D₁ T G₁₋₃ ० M₁ ६-१ कश्यपेति K₀ B₀ ०-० D₁ १ D₁ १ D₁ १ ३ ० ३ T G₁₋₃ ० M₁ ६-१ अपरे (for 'र)

9 ^a) K₁ D₁ १ D₁ १ D₁ १ ३ ० अत्रेश, G₁ ३ अर्ग,

अङ्गश्चैवौरसः श्रीमान्राजा भौमश्च वीर्यवान् ।
 सहस्रं यश्च दिव्यानां युगानां पर्युपासिता ॥ ९
 अर्यमा चैव भगवान्ये चान्ये तनया विभो ।
 एते प्रदेशाः कथिता भुवनानां प्रभावनाः ॥ १०
 शशविन्दोश्च भार्याणां सहस्राणि दशाच्युत ।
 एकैकस्यां सहस्रं तु तनयानामभूत्तदा ॥ ११
 एवं शतसहस्राणां शतं तस्य महात्मनः ।
 पुत्राणां न च ते कंचिदिच्छन्त्यन्यं प्रजापतिम् ॥ १२

Ms अंशश् (for अङ्गश्). Ś1 K1 2 D4 [ए]वौरसः; D1
 T G1-3 6 M1 पौरव (for [ए]वौरस). —^b) V1 Bo
 6-9 Da4 Ds2 D6 राजन् (for राजा). K6 7 Dn1. n4
 Ds D2-5 8 सोमश्, D9 M1 भौमश्; M1 भोजश्, Cp
 भौमश् (as in text) —^c) K2 यश्च (for यश्च).
 G1 2 वीर्याणां (for दिव्याना). —^d) G1 पर्युपासत

10 ^a) Ś1 K1 2 चापि, D4 चैव (for चैव) —^b)
 K6 7 V1 Bo 6-9 Das n4 Dn1 n4 Ds D2-5 8 9 चास्य
 (for चान्ये). V1 B1 8 Da4 D6 विभो (for विभो)
 —^c) K1 D4 9 प्रदेशान् (D9 'त्'), V1 Bo 8 (marg
 as in text) 9 Ds D5 1 T G1-3 6 M1 प्रजेशा, M1. 6 6
 प्रजेशा (for प्रदेशा) K6 om. कथिता ☞ Cn
 प्रदेशा प्रदिशन्ति आज्ञापयन्तीति प्रदेशा, ईशानशीला
 हृत्पर्यं । ☞ —^d) K1 D9 विभावना, V1 प्रजेश्वरा,
 Ds1 प्रभावता (for 'वना) ☞ Cn प्रभावना प्रकर्षेण
 स्रष्टार ॥ C8 प्रभावना रक्षितार । ☞

11 ^a) K2 दशविंदोश्च; D6 शशविंदुस्, T2 शशि-
 विंदोस् (for शश) K1 Bo 6 8 Das. n4 Ds1 D4 5
 1. 9 T G1-2. 6 M1. 5-7 तु (for च). D6 भार्यायां
 —^b) B8 (marg) T2 दशभवन्, Ds1 वशान्युत; D6
 G1 दशाच्युत; G1 (also) चतुर्दश (for दशाच्युत)
 — 11^{ad} is partly damaged in B1 —^c) Da1 G2
 एकैकस्या Da1 om (hapl) from सहस्र up to शत
 (in 12^a) D4 सहस्राणि (for 'स्रं तु). —^d) M5
 तत (for तदा)

12 Da1 om up to शत (of v L 11) —^a) K6
 Bo 6-9 Das n4 Dn1 n4 Ds D2 3 6 8 M1 6 7 सह-
 स्राणि (for 'स्राणां). —^b) K6 Bo 6-9 Das. n4 Dn1.
 n4 Ds2 D2 3 6 8 M1 6 7 दश (for शत) —^c) K4 6
 Das n4 Dn1 n4 Ds1 D2 3. 6 8 transp न and च
 K2 6 7 B8 Das D6 (before corr.) 4 7 9 T G1-2. 6
 M1. 6 7 किंचिद् (for क) —^d) D6 इच्छति Dn4

प्रजामाचक्षते विप्राः पौराणीं शाशविन्दवीम् ।
 स वृष्णिवंशप्रभवो महान्वंशः प्रजापतेः ॥ १३
 एते प्रजानां पतयः समुद्दिष्टा यशस्विनः ।
 अतः परं प्रवक्ष्यामि देवास्त्रिभुवनेश्वरान् ॥ १४
 भर्गोऽशश्चार्यमा चैव मित्रोऽथ वरुणस्तथा ।
 सविता चैव धाता च विवस्वांश्च महाबलः ॥ १५
 पूषा त्वष्टा तथैवेन्द्रो द्वादशो विष्णुरुच्यते ।
 त एते द्वादशादित्याः कश्यपस्यात्मसंभवाः ॥ १६

D1 G1 (by corr, inf l.in.) 2 3 6 अशं, D5 एष (for
 अन्य). D6 G8 6 प्रजापति (for 'पतिम्) ☞ C8 ते
 पुत्रा स्वपितुरन्यं कचित्प्रजापतिं नेच्छन्ति । ☞

13 ^a) D4 आचक्षते (for आचक्षते) —^b) K6 V1
 Bo 6-9 Das n4 Dn1. n4 Ds D2 3. 6. 8 T2 पुराणा; K1
 G1 M1. 6 7 पौराणां, D1 T1 G2 2. 6 पौराणा (for 'णी)
 K4 Ds2 (before corr) T1 G8 M1 6 7 शश (for
 शाश) B1 D1 T1 -विंदव; Da1 -विंदवी; Dn4 T2
 चैदवी; G1 3 विंदवा (for 'वीम्). —^c) B9 सृष्टि-
 यश्च; M6 सर्ववर्ण (for वृष्णिवश-). M1 प्रतिभो (for
 प्रभवो). —^d) K4 6 7 V1 Bo. 6-9 Das n4 Dn1 n4
 Ds D2-9 T G1-3 6 M1 6 महावंश (Da1 G2 'श', D4
 'शा) (for महान्वंश) D6 प्रजापति.

14 After 14^{ab}, D1 T G1-3 6 M1. 5-7 Kumbh.
 ed ins .

547* शशविन्दुस्तु राजर्षिर्महायोगी महामना ।
 अद्यात्मवित्सहस्राणां भार्याणां दशमध्यगा ।
 स योगी योगमापन्नस्तत् सायुज्यतां गत ।

[(L 1) T2 शशविंदुस्, G2 शशविंदस्. — (L 3)
 T2 युगम् (for योगम्) M5 तत् सायुज्यमाप्तवान् (for
 the post half)]

—^d) K6 देवास्. K1 6 त्रिभुवनेश्वरी (K6 'रा)

15 B9 reads 15^{ab} twice —^a) B1 damaged
 K1 भर्गोऽशश्च; B9 (second time) lacuna (for भर्गोऽ
 शश्च) B9 (second time) सविता (for चार्यमा) D4
 वा (for च)

16 ^a) K4 6 7 V1 Bo 6-9 Das. n4 Dn1. n4 Ds D2-9
 T G1-3 6 M1. 5-7 transp पूषा and त्वष्टा D1 T
 G1-3 6 M1 5-7 तथा च (for तथैव) —^c) K6 V1
 Bo 6-9 Das n4 Dn1 n4 Ds D2 3. 6 8 इत्येते; D5 त

नासत्यथैव दस्रश्च स्मृतौ द्वावश्विनावपि ।
 मार्ताण्डस्यात्मजावेतावष्टमस्य प्रजापतेः ॥ १७
 त्वष्टुथैवात्मजः श्रीमान्विश्वरूपो महायशाः ।
 अजैकपादद्विबुधयो विरूपाक्षोऽथ रैवतः ॥ १८
 हरथ बहुरुपश्च त्र्यम्बकश्च सुरेश्वरः ।
 सावित्रश्च जयन्तश्च पिनाकी चापराजितः ।
 पूर्वमेव महाभागा वसवोऽष्टौ प्रकीर्तिताः ॥ १९

एत एवंविधा देवा मनोरेव प्रजापतेः ।
 ते च पूर्वे सुराश्चेति द्विविधाः पितरः स्मृताः ॥ २०
 शीलरूपरतास्त्वन्ये तथान्ये सिद्धसाध्ययोः ।
 ऋभवो मरुतश्चैव देवानां चोदिता गणाः ॥ २१
 एवमेते समाम्नाता विश्वेदेवास्तथाश्विनौ ।
 आदित्याः क्षत्रियास्तेषां विशस्तु मरुतस्तथा ॥ २२
 अश्विनौ तु मतौ शूद्रौ तपस्युग्रे समाहितौ ।

C. 12. 7580
 B 12. 208 24
 K 12. 207 26

इमे (for त एते) —^d) D₁ T G₁₋₃ ६ M₁ ६-७ काश्य
 पस्य K₁ समव; Das -शमव

17 ^a) K₁ D₁ नासत्याश् —^b) Das D₁ D₂
 स्मृतौ (for स्मृतौ) D₁ ० उभौ, D₂ इति (for अपि)
 —^c) K₂ ४. ६ ७ V₁ Bo ६-७ Das २४ D₁ n₁ D₁ २४
 (before corr) D₂ ६ ७ ७ मार्तं (K₂ 'कां') इत्य (for
 मार्ताण्डस्य) D₁ om from जादे up to विरूपा (in 18^d)
 M₅ मार्ताण्डवंशजावेताव् —^d) K₅ V₁ Bo ६-७ Das २४
 D₁ n₁ D₂ २ ६ ७ M₁ ६-७ महात्मन (for प्रजापते)
 — After 17, K₅ Bo ६-७ Das २४ D₁ n₁ D₂ २
 ६ ७ read 20^d for the first time, repeating it in
 its proper place

18 D₁ om up to विरूपा (cf. v l. 17) —^a)
 K₁ स्वाष्टुश्च (for स्व) D₂ [आ]स्मन, G₁ २ [आ]स्मज
 (for 'ज') —^b) Ś₁ K₁ २ ४ महाबल (for 'यशा')
 —^c) D₂ अनैकपाद्, T G₁ २ ६ M₁ ६-७ अज एकपाद्
 (hypermetric) (for अजैक) K₁ V₁ B₅ (marg) ०
 अद्विभ्रंशो, Bo D₂ 'बुधो, B₃ 'बुधो, B₃ (marg)
 D₁ 'बुधो; D₁ G₂ 'बुधो, D₁ T G₁ २ ६ M₁ ६-७
 'बुधिर (for 'बुधन्यो) —^d) G₂ विश्वरूपो (for विरू
 पाक्षो) D₁ D₂ रैवत

19 ^b) D₁ lacuna, D₁ T G₁₋₃ ६ महेश्वर (for
 सुरे) —^c) D₂ (before corr) सावित्राश्च; M₁
 'भ्यश्च D₁ जयतश्च जयतश्च —^d) G₂ ६ तु (for
 च) — After 19^d, D₁ T G₁₋₃ ६ M₅ Kumbh
 ed ins

548* एकादशैते कथिता रुद्रास्त्रिभुवनेश्वरा ।,
 while, M₁ ६ ७ ins after 19^d

549* धरो ध्रुवश्च सोमश्च आपश्चैवानिलोऽनल ।
 प्रत्युपश्च महाभाग सावित्रश्चाष्टम स्मृत ।
 —^c) D₂ २४ महाभागो, D₂ 'वाहो; G₂ ६ M₁ ६ ०
 'भाग (for 'भाग) —^d) D₂ च (for प्र)

20 ^a) D₁ अत (for एत) —^b) D₁ T G₁₋₃ ६
 M₁ ६ धर्मस्यैव (for मनोरेव) V₁ प्रजापति — K₅
 Bo ६-७ Das २४ D₁ n₁ D₂ २ ६ ७ read 20^d for
 the first time after 17 —^c) K₅ (both times) ७
 V₁ Bo ७ ८ (last three both times) ० (second time)
 Das २४ D₁ n₁ (all both times) D₂ (both first
 time) D₂ २ (both second time) ६ ७ ७ (last two
 both times) पूर्व, B₅ (both times) ० (first time)
 पूर्व (for पूर्वे) M₅ चैव (for चेति) —^d) K₅ (first
 time) D₁ (both times) n₁ (first time) D₂ D₂
 (all first time) ७ T₁ G₁₋₃ ६ विविधा (for द्वि)
 D₁ (also as in text) तथा (for स्मृता)

21 ^a) K₂ ४ शूलयूपरता (K₄ 'त)स्, K₅ V₁ Bo
 ६-७ Das २४ D₁ n₁ D₂ २ ६ ७ शीलयौवनसस, K₇
 D₂ २ ७ 'रूपवतास्, D₁ T G₁₋₃ ६ 'यौवनिनस, C_v
 'यौवनयोस् (for 'रूपरतास्) Ś₁ K₁ २ ४ ६ V₁ Bo ७ ८
 Das २४ D₁ n₁ D₂ २ ६ ७ त्वन्यस; K₇ D₂ २ ७ अन्ये,
 B₅ (orig) तुल्यास्, B₅ (marg) ० त्वन्या, M₅ ७
 चान्ये (for त्वन्ये) C_v शीलयौवनयोस्त्वन्ये इत्यत्र
 शीलनामक यौवननामकश्चेति द्वौ देवानां गणौ । C_v —^b) Ś₁
 K₁ २ ४ ६ V₁ Bo ८ Das २४ D₁ n₁ D₂ २ ६ ७ तयान्य,
 K₇ तथा*, B₅ ७ तथान्या (for 'न्ये) Ś₁ K₁ २ ४
 साधक, Das साधयो (for साध्यो) —^c) D₁
 D₁ G₂ ६ ऋषभो, D₁ ऋतयो (for ऋभवो) G₁
 चैव (for चैव) —^d) K₄ D₁ D₂ २ ६ ७ M₇ चोदितो,
 K₅ Bo ६-७ Das D₁ D₂ चादितो, K₇ D₂ तूदिता,
 V₁ आदितो; D₁ चापितो; D₁ नादिता, D₂ नोदिता
 (for चो) K₂ B₅ D₂ गुणा, K₄ ६ Das २४ गण,
 M₇ रण (for गणा)

22 ^a) Ś₁ K₁ २ ४ एत एव (for एवमेते) K₇ D₁
 ६ ७ M₁ ६ ७ समाख्याता; D₁ T₁ G₁₋₃ ६ 'दिष्टा (for
 'भ्नाता) —^c) D₁ चैव (for तेषां) K₁ आदित्य
 क्षत्रियस्तेषां —^d) D₂ वैश्याश्च (for विशास्). K₅ B₇
 D₁ n₁ D₂ २ ६ ७ ७ च (for तु) Ś₁ K₁ २ D₂

स्मृतास्त्वङ्गिरसो देवा ब्राह्मणा इति निश्चयः ।
 इत्येतत्सर्वदेवानां चातुर्वर्ण्यं प्रकीर्तितम् ॥ २३
 एतान्वै प्रातरुत्थाय देवान्यस्तु प्रकीर्तयेत् ।
 स्वजादन्यकृताच्चैव सर्वपापात्प्रमुच्यते ॥ २४
 यवक्रीतोऽथ रैभ्यश्च अर्वावसुपरावसू ।
 औशिजश्चैव कक्षीवान्नलश्चाङ्गिरसः सुताः ॥ २५
 ऋपेर्मेधातिथेः पुत्रः कण्वो बर्हिषदस्तथा ।
 त्रैलोक्यभावनस्तात प्राच्यां सप्तर्षयस्तथा ॥ २६

स्मृता (for तथा)

23 ^a) K₁ ६ V₁ Bo ६-९ Da₈ a₁ Dn₁ n₄ Ds₁ D₂ ६ ६ ६ तु स्मृतौ, K₁ मरुतौ, Ds₂ च स्मृतौ; D₃ नु मत्, G₁ २ तु मते; Ms तु श्रुतौ (for तु मतौ) D₁ G₁ २ श्चदे —^b) K₄ तपस्ये K₆ V₁ Bo ६-९ Da₈ a₁ Dn₁ n₄ Ds₂ ३ ६ ६ Ms समास्थि(D₆ 'श्रि)तौ, K₁ D₂ ६ ९ रताबुभौ, D₁ T₁ G₁ २ समाहिते (for 'हितौ) —^c) Ś₁ K₂ श्रुतास, K₁ श्रुत्वा (for स्मृतास) K₁ D₂ ६ ९ चांगिरसो (D₂ 'सा) (for त्वङ्गि) G₁ वेदा (for देवा). —^d) K₁ Ds₁ ब्राह्मण, K₆ G₈ ब्रह्माण (for ब्राह्मणा) —^e) K₁ पुरेतत्, Ms ७ इत्येवं (for 'तत्) Ms वर्णाना (for देवानां)

24 ^a) Da₈ a₁ एतद्धि (for एतान्वै). —^b) M₁ ६-७ स (for तु) —^c) B₂ स्वकाद् (for स्वजाद्) Ś₁ K₂ D₂ T₂ अन्यकृताश्च, D₂ 'कृताच् (for अन्यकृ) —^d) K₂ Da₁ सर्वपापान्

25 ^a) D₁ रेभ्यश्च —^c) Ś₁ K₁ २ ४ Dn₁ औपजश्च, K₆ औष्नीजश्च, K₁ Bo ६ ३ Dn₄ D₆ ३ औषि, B₂ पेषि, Da₈ a₁ अशि; D₂ (by corr) अजितश्च, D₂ ७ ९ अशिजश्च, G₈ ६ देवरश्च (for औशिजश्च). K₁ V₁ Bo काक्षीवान्, B₆-३ Da₈ a₁ Dn₁ n₄ Ds₂ ४ ६ ९ काक्षी, D₂ काक्षीश्च (for कक्षीवान्) —^d) K₂ ४ ६ B₂ ७ Da₈ a₁ Dn₁ n₄ Ds₂ २ ३ नलश्च, K₁ D₄-७ ९ T₂ G₂ २ ६ नीलश्च; G₁ lacuna, M₁ ६ ७ नलश्च (for नलश्च) K₆ ७ B₁ Da₈ Dn₁ n₄ Ds₂ ३ ३ M₁ ६ ६ स्मृत, V₁ Bo ६ ३ ९ Da₄ D₂ ५ ७ T₁ G₁-३ ६ सुत, D₆ स्मृता (for सुता)

26 ^a) K₆ V₁ Bo ६-९ Da₈ a₁ Dn₁ n₄ Ds₂ ३ ६ ६ ऋषिद् (for ऋषेद्) Da₄ मेधातिथि- (for 'तिथे) D₂ ३ पुत्रा —^b) Ds₁ G₈ ६ तदा (for तथा) —^c) Da₁ om, 26'-27^b —^e) D₆ ७ भाविनस; G₁ २ गायनाश्च

उन्मुचो विमुचश्चैव स्वस्त्यात्रेयश्च वीर्यवान् ।
 प्रमुचश्चेधमवाहश्च भगवांश्च दृढव्रतः ॥ २७
 मित्रावरुणयोः पुत्रस्तथागस्त्यः प्रतापवान् ।
 एते ब्रह्मर्षयो नित्यमाश्रिता दक्षिणां दिशम् ॥ २८
 रूपद्गुः कवपो धौम्यः परिव्याधश्च वीर्यवान् ।
 एकतश्च द्वितश्चैव त्रितश्चैव महर्षयः ॥ २९
 अत्रेः पुत्रश्च भगवांस्तथा सारस्वतः प्रभुः ।
 एते नव महात्मानः पश्चिमामाश्रिता दिशम् ॥ ३०

(for भावनास) T G₁-३ ६ चाय (for तात). —^a) K₂ १ D₂ ६ ९ G₁ २ प्राच्या (for प्राच्या) K₁ V₁ D₂ १ ९ T G₁-३ ६ M₁ ६ स्मृता, D₂ ३ Ms स्विता; D₂ स्मृतः (for तथा)

27 Da₁ om 27^b (of v l 26) —^a) K₁ D₂ ६ ९ उन्मु(K₁ 'स्तु)चुर; B₂ उन्मुच्यो, Ds₁ उन्मुचो; T₂ मरीचा. Ś₁ K₁ २ मुमुच(K₁ 'श्)श्च; K₁ D₂ ६ ९ विमुचुश्च (for 'चश्च) — V₁ reads 27'-28^b on marg —^c) K₁ D₂ ६ ९ प्रमुचुश्च, D₁ T G₁-३ ६ M₁ 'स्वश्च (for 'चश्च) V₁ B₂ D₂ चेदवाह (D₂ 'हु)श्च; Ds₁ चेधावाहश्च (for चेधम) Ds₁ उन्मुचो विमुचश्चैव —^d) D₁ T₁ G₁ स, T₂ G₂ ६ M₁ ६-७ सु, G₂ सा (for च) G₁ स्मृत; G₂ चर्त (for मत)

28 V₁ reads 28^b on marg —^a) G₂ मित्रावरुणयो —^c) D₂ om from नित्य up to श्रैव (in 29^d) D₁ T G₁-३ ६ इत्येते ऋषयो नित्यम्. —^d) K₂ ६ V₁ Bo ६-९ Da₈ a₁ Dn₁ n₄ Ds₂ ६ ३ आस्थिता (for आश्रिता). K₁ दिशि

29 D₂ om up to श्रैव (of v l 28). G₁ M₁ om (hapl) 29-30 —^a) K₄ रूपद्गु, K₆ उपद्गु, K₁ D₂ ९ Ca रु(K₁ ऋ)पंगु; B₁ Dn₁ n₄ Ds₂ ३ ३ Cp उपगु, Da₈ a₁ उपद्गु, D₁ T G₂ ३ ६ इषद्गु; D₂ उपद्गु, Ms पृषद्गु; M₁ नृशायु (for रूपद्गु). K₁ V₁ Bo ६ (marg). ३ कवयो; K₂ कर्दमो; K₁ कनको; B₂ ३ Da₈ a₁ कमठो; D₂ ९ कणयो; G₂ कौषो (for कवपो) K₂ ७ B₂ Da₈ a₁ D₂ ९ T₂ G₂ ६ Ms ७ रैभ्य; K₄ B₂ ९ रेभ्य (for धौम्य) —^c) K₁ २ ४ Da₁ om. 29^d

30 G₁ M₁ om 30 (of v l. 29) —^a) K₁ D₂ ९ अत्रि (for अत्रे) K₁ २ Ca धर्मात्मा, D₁ T G₂ ३ ६ Ms-७ दुर्वासास (for भगवांस). —^c) K₄

आत्रेयश्च वसिष्ठश्च कश्यपश्च महानृपिः ।
 गौतमः सभरद्वाजो विश्वामित्रोऽथ कौशिकः ॥ ३१
 तथैव पुत्रो भगवानृचीकस्य महात्मनः ।
 जमदग्निश्च सप्तैते उदीचीं दिशमाश्रिताः ॥ ३२
 एते प्रतिदिशं सर्वे कीर्तितास्तिग्मतेजसः ।

साक्षिभूता महात्मानो भुवनानां प्रभावनाः ॥ ३३
 एवमेते महात्मानः स्थिताः प्रत्येकशो दिशः ।
 एतेषां कीर्तनं कृत्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ३४
 यस्यां यस्यां दिशि ह्येते तां दिशं शरणं गतः ।
 मुच्यते सर्वपापेभ्यः स्वस्तिमांश्च गृहान्त्रजेत् ॥ ३५

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि एकाधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २०१ ॥

२०२

युधिष्ठिर उवाच ।

पितामह महाप्राज्ञ युधि सत्यपराक्रम ।
 श्रोतुमिच्छामि कात्स्न्येन कृष्णमव्ययमीश्वरम् ॥ १

यच्चास्य तेजः सुमहद्यच्च कर्म पुरातनम् ।
 तन्मे सर्वं यथातत्त्वं प्रब्रूहि भरतर्षभ ॥ २
 तिर्यग्योनिगतं रूपं कथं धारितवान्हरिः ।

एते न च, Ks V1 Bo ६-२ Das a1 Dn1 n1 Ds D2 ३
 ६-३ T G2 ३.६ Ms-1 एते चैव, Ds एवमेते (for एते नव)
 —^d) Das परश्च (for पश्चिमाम्) Bs (marg) १
 आस्थिता (for आश्रिता)

31 D1 om 31-32 —^a) K1 D1 ० T G1-२ ०
 अत्रिश्रैव (for आत्रेयश्च). K1 V1 Bo १ Das a1 D2 ३
 T2 G2 ३ वसिष्ठश्च. K1 G2 अत्रिरेवात्रेय । K1 —^b)
 K1 ३ ० V1 Bo ६-२ Das a1 Dn1 Ds D2-३ ३ T G1-२ ०
 M1 ३-1 काश्यपश्च —^c) K1 D1 गौतमा स (D2 'म'
 स); Ks ० 1 V1 Bo ६-२ Das a1 Dn1 n1 Ds D2 ३
 ६ ० ३ गौतमोय, M1 ० 1 'मश्च (for 'म स)

32 D1 om 32 (cf v 1 31) —^c) M1 ० तु
 (for च) Das a1 सप्तैव —^d) K1 ३ उदीची.
 Ks 1 V1 Bo ६-२ Das a1 Dn1 n1 Ds D2-३ ३ ० T
 G1-३ ० M1 ३ ० उदीची(D2 'स्या)माश्रिता दिशः.

33 ^b) Ś1 K1 ३ कथिता(K1 'त)स (for कीर्तितास)
 —^c) K1 साक्षीभूता

34 ^b) M1 श्रिता (for स्थिता) K1.० Ms प्रत्ये
 कशो(K1 'को), D1 T1 G1 ३ ० प्रकथिता (for प्रत्ये-
 कशो) K1 ० Bo. ६-२ Das a1 Dn1 n1 Ds D2 ३ ३.०
 Ms दिश (for दिश). —^c) Ds एतासां (for एतेषां)
 —^d) Ks 1 Bo 1-२ Das a1 Dn1 n1 Ds D2 ३.०.३
 सर्वपापात् (for 'पापै')

35 ^a) K1 Ds १ त्वेते (for ह्येते) —^b) K1

दिशा D1 गता —^d) V1 तु (for च) D1 T
 G1-३ ० Ms गृह (for गृहान्) M1 ० 1 स्वस्तिमाना
 (M1 'माश्च)नजेद्गृह

Colophon — Sub-parvan Ś1 K1 ३ ० 1 V1 Bo.
 ०-२ Das a1 Dn1 n1 Ds D2-२ T G1 ३ ० M1 ३-1 मोक्ष
 धर्म — Adhy name Ś1 K1 ३ ० 4 Bs Ds दिक्स्वस्तिकः
 Ks 1 V1 Bo 1 Dn1 Ds2 D3 ० दिशा स्वस्तिक, Bs ३
 Das a1 D2 ३ ० दिशास्वस्तिक, M1 ० 1 ऋषिरवककीर्तन,
 Ms जगत्परिपालककीर्तन — Adhy no (figures,
 words or both) B1 Dn1 D1 T1 G1 ३ ० 34, Dn1
 35, Ds2 Ds M1 ३-1 33, T2 G2 48 — Śloka
 no Das 35, Dn1 n1 Ds1 37

202

1 ^b) D1 पराक्रम (for 'क्रम)

2 ^a) Ś1 K1 Das a1 यश्चास्य (for यश्चास्य). Ds1
 कर्म (for तेज) M1 (inf lin as in text) यश्चास्य
 सुमहत्तेजो. —^b) Ks Bo ६-२ Das a1 Dn1 n1 Ds
 D2 ३ ० ३ पुरा कृत (for पुरातनम्) —^c) Ds T2
 यथातत्त्वं (for 'तत्त्वं) —^d) Ks Bo ६-२ Das a1
 Dn1 n1 Ds D2 ३ ० ३ Gs ब्रूहि त्व (for प्रब्रूहि) Ks
 Dn1 n1 Ds2 D2 ३ ० ३ पुरुषर्षभ (for भरत').

3 ^a) K1 ३ ० 1 V1 Bo ६-२ Das a1 Dn1 n1 D2-३
 ०.३ २ गतो; D1 T1 G1-३ ० शत (for गत). Das

केन कार्यविसर्गेण तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ ३

भीष्म उवाच ।

पुराहं मृगयां यातो मार्कण्डेयाश्रमे स्थितः ।

तत्रापश्यं मुनिगणान्समासीनान्सहस्रशः ॥ ४

ततस्ते मधुपर्केण पूजां चक्रुरथो मयि ।

प्रतिगृह्य च तां पूजां प्रत्यनन्दमृपीनहम् ॥ ५

कथेषा कथिता तत्र कश्यपेन महर्षिणा ।

मनःप्रह्लादिनीं दिव्यां तामिहैकमनाः शृणु ॥ ६

पुरा दानवमुख्या हि क्रोधलोभसमन्विताः ।

बलेन मत्ताः शतशो नरकाद्या महासुराः ॥ ७

तथैव चान्ये बहवो दानवा युद्धदुर्मदाः ।

न सहन्ते स्म देवानां समृद्धिं तामनुत्तमाम् ॥ ८

दानवैरर्घ्यमानास्तु देवा देवर्षयस्तथा ।

न शर्म लेभिरे राजन्विशमानास्ततस्ततः ॥ ९

पृथिवीं चार्तरूपां ते समपश्यन्दिवाँकसः ।

दानवैरभिसंकीर्णां घोररूपैर्महानलैः ।

भारतामपकृष्टां च दुःखितां संनिमज्जतीम् ॥ १०

अथादितेयाः संत्रस्ता ब्रह्माणमिदमब्रुवन् ।

D₁ (also as in text) नित्य (for रूप) —^b) K₆ V₁ Bo 6 (marg as in text) १-० Da₃ a₄ Dn₁ n₄ D₂ D₃ ३ ३ ० ३ प्रभु (for हरि) —^c) B₈ (marg) काय ; D₁ कार्य (for कार्य) K₄ ० १ Bo ० १ ३ (marg as in text) ० Dn₁ n₄ D₅ D₂-०.३ ० निसर्गेण ; M₁ ० १ विशेषेण (for विसर्गेण) —^d) K₆ १ V₁ Bo ०-० Da₃ a₄ Dn₁ n₄ D₅ D₂-०.३ ० M₅ तमा (K₇ D₁ ३ ० 'दा') ख्यादि महाबल (K₇ Da₄ D₁ ० 'बल' ; D₅ 'व्रत')

4^a) M₅ यात्वा (for यातो) D₁ ० पुरा मृगव्य यातोह —^b) D₁ ० ० मार्कण्डेयाश्रमं प्रति, T₂ 'श्रम स्थित .

5^a) G₂ तथा (for ततस्) Da₁ मधुपर्केण (for 'पर्केण) —^c) D₃ १ T₁ G₁ ३ तु (for च) Da₁ पूजां च (for तां पूजां) .

6^a) K₇ V₁ D₁ ० कथेषा, B₇ तथैषा (for कथेषा) B₈ ० Da₁ कथितैषा कथा तत्र —^b) Some MSS काश्यपेन —^c) D₀ G₈ ० -प्रह्लादिनीं (for 'दिनीं) K₆ १ V₁ Bo ०-० Da₃ a₄ Dn₁ n₄ D₅ D₂-० T₂ M₁ ०-१ मनःप्रह्लादि (V₁ Bo 'हादि', B₀ १ D₁ 'ह्लादि') नी दिव्या (B₈ [marg as in text] Da₃ a₄ चित्रा) — After 6, M₁ ० १ ins

550* धर्मो हि भगवान्विष्णुर्वराहो यज्ञरूपधृक् ।

तन्मय च जगत्सर्वमात्मा सर्वस्य चात्मवान् ।

7^b) Da₁ मोह (for 'लोभ) . D₅ भदान्विता (for समन्विता)

8^a) Ś₁ K₁ २.४ तत्रैव (for तथैव) —^g^{ad} 18 damaged in B₇ —^c) K₇ V₁ D₁ ० सहसि (for सहन्ते) . — After 8, Kumbh ed ins

551* नरकाद्या महाघोरा हिरण्याक्षमुपाश्रिता ।

उद्योगं परम चक्रुर्देवानां निग्रहे तदा ।

नियुत वत्सराणां तु वायुमक्षोऽभवत्तदा ।

हिरण्याक्षो महारौद्रो लेभे देवात्पितामहात् ।

घरानचिन्त्यानतुलाश्शतशोऽथ सहस्रशः । [६]

9^a) K₁ धर्म्यमानास्, K₄ D₃ अर्थ (for अर्थ) . —^b) K₁ देव (for देवा) T₁ तदा (for तथा) —^c) Da₁ शर्म . —^d) K₄ D₁ ३ ० प्रविशतस्, B₀ ३ ० Da₃ a₄ D₇ T G₁-३.० M₁ ०-१ क्लिश्यमानास् (for विश) D₅ समततः ; D₇ T₁ G₁ २ ० सहस्रशः (for ततस्तत)

10^a) K₁ २ ४ चात, K₆ V₁ Bo ०-० Da₃ a₄ Dn₁ n₄ D₅ D₂ ३ ० ३ चार्ते- (for चार्ते) —^c) K₆ V₁ Bo ० (marg) १-० Da₃ a₄ Dn₁ n₄ D₂ ३ ० ३ -सक्षीणां (for सक्षीणां) . —^d) K₆ V₁ Bo १-० Dn₁ n₄ D₅ D₂-० ३ अप्र (D₁ 'प') हृष्टां ; B₀ Da₃ a₄ अपकृष्टां (for अप) —^e) D₇ T₁ G₁-३ ० दुःखिता शक्तिमिच्छती (G₁ 'ति) — After 10, Kumbh ed Cv ins

552* गृहीत्वा पृथिवी देवी पाताले न्यवसत्तदा ।

ततस्त्रैलोक्यमखिल निरोपधिगणान्वितम् ।

निःस्वाध्यायवपद्कारमभूत्सर्वं समन्तत ।

11^b) K₁ Da₁ अ (Da₁ आ) ह्यणम् (for अह्या) —^c) Ś₁ K₂ १ Dn₁ D₅ 1. ३ (before corr as in text) D₅ (marg as in text) . ४ १. ० T G₁-३ ० M₁ ०-१ Cp दा (G₂ धी) क्षयामहे (for क्षयया) Ś₁ K₁ ३ विद्वन् (for ब्रह्मन्) . —^d) K₆ V₁ Bo ०-० Da₃ a₄ Dn₁ n₄ D₅ D₂ ३ ० ३ अभि ; D₅ अव (for उप) — After 11, Kumbh. ed Cv ins

553* हिरण्याक्षेण भगवन्गृहीतेयं वसुधरा ।

अ शक्यामो वयं तत्र प्रवेष्टुं जलदुर्गमम् ।

तानाह भगवान्ब्रह्मा मुनिरेव प्रसाधताम् ।

कथं शक्यामहे ब्रह्मन्दानवैरुपमर्दनम् ॥ ११
 स्वयंभूस्तानुवाचेदं निसृष्टोऽत्र विधिर्यया ।
 ते वरेणाभिसंमत्ता बलेन च मदेन च ॥ १२
 नावभोत्स्यन्ति समूढा विष्णुमव्यक्तदर्शनम् ।
 वराहरूपिणं देवमघृष्यममरैरपि ॥ १३
 एष वेगेन गत्वा हि यत्र ते दानवाधमाः ।
 अन्तर्भूमिगता घोरा निवसन्ति सहस्रशः ।
 शमयिष्यति श्रुत्वा ते जह्वयुः सुरसत्तमाः ॥ १४

ततो विष्णुर्महातेजा वाराहं रूपमाश्रितः ।
 अन्तर्भूमिं संप्रविश्य जगाम दितिजान्प्रति ॥ १५
 दृष्ट्वा च सहिताः सर्वे दैत्याः सत्त्वममानुपम् ।
 प्रसह्य सहसा सर्वे संतस्थुः कालमोहिताः ॥ १६
 सर्वे च समभिद्रुत्य वराहं जगृहुः समम् ।
 संक्रुद्धाश्च वराहं तं व्यकर्षन्त समन्ततः ॥ १७
 दानवेन्द्रा महाकाया महावीर्या बलीच्छ्रिताः ।
 नाशक्नुवंश्च किञ्चित्ते तस्य कर्तुं तदा विभो ॥ १८

C 12. 7622
 B 12. 209 19
 K. 12. 208. 25

अगस्त्योऽसौ महातेजा पातु तज्जलमञ्जसा ।
 तथेति चोक्त्वा ते देवा मुनिमूर्खुर्मुदान्विता । [5]
 त्रायस्व लोकान्विप्रर्षे जलमेतत्क्षय नय ।
 तथेति चोक्त्वा भगवान्कालानलसमद्युति ।
 ध्यायज्जलादानिवह स क्षणेन पर्या जलम् ।
 शोषिते तु समुद्रे च देवा सर्षिपुरोगमा ।
 ब्रह्माणं प्रणिपत्योचुर्मुनिना शोषित जलम् । [10]
 इति भूय समाचक्ष्व किं करिष्यामहे विभो ।

[(L. 8) C^v जलादानिवहानि (for 'निवह म) ॐ C^v
 जलमदन्तीति जलादा मेवा । ॐ]

12 ^b) V₁ विसृष्टो (for नि') D₅ [s]त्रि (for
 अत्र) —^a) D₅ बलेनापि, D₁ T G₁₋₃ ० M₁ ५ ०
 वरेणापि (for 'णाभि-) K₅ १ V₁ Bo ६-९ Das a₁
 Dn₁ n₄ D₅ D₂₋₅ ० ० संपन्ना (for 'सत्ता) Ś₁ K₁ २ ५
 दानवा वरसंमत्ता —^d) G₁ दमेन (for मदेन)

13 ^a) K₇ D₁ ० नैव; D₅ नैवं, D₁ T G₁₋₃ ०
 M₁ ५ ० न च, M₇ न वि- (for नात्र) K₅ Bo ६-९
 Das a₁ Dn₁ n₄ D₅ D₂ ० ० ० शुच्यति, K₇ D₁ ५ ०
 T G₁₋₃ ० M₁ ५ ० वेत्स्यति, V₁ -भेत्स्यति; M₇ -जानंति
 (for 'भोत्स्यन्ति) K₁ सपूर्णा (for 'मूढा) —^a)
 D₅ वाराह (for वराह-) —^d) Ś₁ (sup l_{1n}) K₇
 अदृश्यम्; K₁ Dn₁ अमृश्यम् (for अघृष्यम्) K₁ अपरैर
 (for अमरैर)

14 ^a) M₁ ० १ (sup l_{1n} as in text) येन (for
 एष) D₁ T G₁₋₃ ० M₁ ५-१ वै (for हि). —^b) T
 G₁₋₃ ० M₅ [ए]ते (for ते) —^c) D₅ om from
 अन्तर्भूमि up to निवस (in 14^d) G₂ गतो (for
 गता) K₇ D₁ ५ ० दैत्या (for घोरा) —^a) Ś₁ K₁
 शमयिष्यति, T₁ G₂ ० ० M₁ ५-१ 'यिष्यतीति (hyper
 metric) (for 'यिष्यति) K₁ ० १ D₅ Dn₁ n₄ D₅

D₂₋₅ तच्छ्रुत्वा (for श्रुत्वा ते) —^a) D₅ G₅ ० जह्वयु
 (for जह्वयु)

15 ^a) D₁ T₁ G₁ २ तदा (for ततो) —^b) K₇
 D₁ ० वराह K₂ ० V₁ Bo ६-९ Das a₁ Dn₁ n₄ D₅
 D₂ ० ०-३ T G₁₋₃ ० M₁ ५-१ आश्रित (for आश्रित)
 —^c) K₇ D₁ ५ ० समाविश्य, G₅ ० स प्र (for सप्र)

16 ^a) D₅ दृष्ट्वा च सर्वदैतेया —^b) K₇ D₁ ० दैते
 यास्तम्; D₅ अघृष्यं तम् (for दैत्या सरवम्) —^c) B₉
 M₁ ५ ० प्रहस्य (for 'सह्य) K₅ १ V₁ Bo ६-९ Das a₁
 Dn₁ n₄ D₅ D₂₋₅ ० ० M₁ ५ ० तरसा, D₁ T G₁₋₃ ०
 सहिता (for सहसा) —^d) Ś₁ K₁ २ ५ उत्तस्थु
 D₅ काम (for काल) D₁ T G₁₋₃ ० चोदित (for
 'मोहित)

17 ^a) K₅ V₁ Bo ६-९ Das a₁ Dn₁ n₄ D₅ D₂ ०
 ० ० ततस्ते (for सर्वे च) K₇ समभिद्रुत्य, M₁ तम
 भिद्रुत्य (for समभि") —^b) B₉ D₅ ५ २ (by corr.
 as in text) D₅ १ वाराह; Dn₁ वराहे (for वराह)
 Ś₁ K₁ २ स त (for समम्) —^c) D₅ T₂ तु (for
 च) Ś₁ K₁ २ वराहात् (for वराहं) K₇ Bo ०
 (marg as in text) ० ० Das a₁ D₅ ५ ० T₂ G₁ २ M₅
 ते; D₅ च (for त) —^d) K₅ व्यकर्षन् (sub
 metric), D₅ विकर्षतस्; D₁ T₁ G₁₋₃ ० कर्षयंतस् (for
 व्यकर्षन्त) K₇ D₁ ५ ० T G₁₋₃ ० M₇ ततस्तत् (for
 समन्तत) Ś₁ K₁ २ अषाकर्षन्तस्तत्

18 ^a) D₁ T G₁₋₃ ० M₅ महावीर्या महाकाया (by
 transp) K₅ Bo ० ० ० Dn₁ n₄ D₅ D₂ ० ० M₇
 महावीर्य (for 'वीर्या) K₇ यलाश्रिता; B₉ (marg
 as in text) बलीरियता; D₅ T₁ G₁₋₃ ० इत्ता; D₁
 महोद्धता; M₁ ० १ 'क्षया (for बलीच्छ्रिता) —^c)
 K₇ D₁ ५ ० ते किञ्चित् (by transp) —^d) K₇
 D₁ ० तथा (for तदा) B₉ १ ३ Das Dn₁ n₄ D₅
 D₅ ०-३ T₂ G₁ ० ० विभो

ततोऽगमन्विस्मयं ते दानवेन्द्रा भयात्तदा ।
 संशयं गतमात्मानं मेनिरे च सहस्रशः ॥ १९
 ततो देवादिदेवः स योगात्मा योगसारथिः ।
 योगमास्थाय भगवांस्तदा भरतसत्तम ॥ २०
 विननाद महानादं क्षोभयन्दैत्यदानवान् ।
 संनादिता येन लोकाः सर्वाश्चैव दिशो दश ॥ २१
 तेन संनादशब्देन लोकाः संक्षोभमागमन् ।
 संभ्रान्ताश्च दिशः सर्वा देवाः शक्रपुरोगमाः ॥ २२

19 ^a) M₁ तदा (for ततो) V₁ Bo ६-९ Das a₁ Dn₁ n₁ Ds D₂ s s ६ ८ [s]गच्छन् (for अगमन्). Ś₁ K₁ s s विस्मयं वै, G₁ s विस्मयते (for 'यं ते) K₆ ततो गच्छन्ति समयं — ^b) K₆ Bo ६-९ Dn₁ n₁ Ds D₂ s s भय तथा; Das a₁ Ds भय तदा, D₆ महा बला, D₁ T₁ G₁ s ६ भयादिता (for भयात्तदा)

20 ^a) K₆ १ V₁ Bo ६-९ Das a₁ D₂-4 ९ देवाति देव, Dn₁ n₁ Ds D₅ ६ ८ देवाधि (for देवादि) D₁ T G₁-३ ६ M₁ ६ १ तु (for स).

21 ^b) K₁ दैत्यदानव (for 'वान्).

22 ^a) G₂ तदाद् (for संनाद). — ^b) M₂ क्षोभम् (submetric) (for संक्षोभम्). K₂ ६ Bo ६ १ ३ (marg as in text) ९ Das a₁ Dn₁ n₁ Ds D₂ s s ६ लोकाना क्षोभ आ (Bo 'भमा)गमत्; K₇ D₄ ६ ९ लोका क्षोभमुपा गमन्; D₁ T₁ G₁ s लेभिरे क्षोभमात्मनः; G₈ ६ लोक संक्षोभमागमत् — ^c) K₆ V₁ Bo ६-९ Das a₁ Dn₁ n₁ Ds D₂ s s ६ ८ सत्रस्ताश् (for संभ्रान्ताश्) K₆ १ V₁ Bo ६-९ Das a₁ Dn₁ n₁ Ds D₂-4 ६ ९ T₂ M₁ ६-१ मृश; D₁ T₁ G₁ s [अ]भवन्, G₃ ६ तदा (for दिश) K₆ Bo १ Dn₁ n₁ Ds D₂ s ६ ८ लोके; K₇ V₁ Bo ६ ९ Das a₁ D₄ १ ९ T G₁-३ ६ M₁ ६-१ सर्वे (for सर्वा).

23 V₁ reads 23^a-24^b on marg — ^a) M₁ निर्वि शेषं (for 'चेष्ट) V₁ सर्वं, M₁ ६ चासीद् (for चापि) — ^b) Ds₁ D₆ असुरातिभृशं तदा — ^c) D₁ T G₁-३ ६ चापि (for चैव) — ^d) D₅ शब्देन (for नादेन)

24 V₁ reads 24^a on marg — ^b) K₄ ६ V₁ Bo ६-९ Das a₁ Dn₁ n₁ D₂-4 ६-३ T G₁-३ ६ M₁ ६-१ नादेन (for शब्देन) D₅ G₁ s मोहिता (for भीषिता). — ^c) V₁ B₁ T G₁-३ ६ M₁ ६-१ पतिता (hypermetric) (for पेतुर्) B₆ ६ ९ D₆ १ पतिता श्यसवश्चैव — ^d)

निर्विचेष्टं जगच्चापि बभूवातिभृशं तदा ।
 स्थावरं जङ्गमं चैव तेन नादेन मोहितम् ॥ २३
 ततस्ते दानवाः सर्वे तेन शब्देन भीषिताः ।
 पेतुर्गतासवश्चैव विष्णुतेजोविमोहिताः ॥ २४
 रसातलगतांश्चैव वराहस्त्रिदशद्विपः ।
 सुरैः संदारयामास मांसमेदोस्थिसंचयम् ॥ २५
 नादेन तेन महता सनातन इति स्मृतः ।
 पद्मनाभो महायोगी भूताचार्यः स भूतराट् ॥ २६

D₂ ३ नाद (for 'तेजो-) K₆ Bo ६-९ Das a₁ Dn₁ n₁ Ds D₂ s s ६ ८ प्रमोहिता (for विमो'). M₁ ६-१ विष्णुतेजोभिपीदि (M₅ 'मोहि)ता. — After 24, Kumbh ed. ins..

554* ब्रह्मा ब्रह्म देवानालोक्य ब्रह्मा प्राह पितामह ।
 योगेश्वरोऽय भगवान् वाराहं रूपमास्थितः ।
 नर्दमानोऽत्र संयाति सा मैष्ट सुरसत्तमा ।
 एवमुक्त्वा ततो ब्रह्मा नमस्क्रेके पितामह ।
 देवता मुनयश्चैव विष्णुं वै मुक्तिहेतवे । [5]
 ततो हरिर्महातेजा ब्रह्माणमभिनन्द्य च ।

25 G₁ s om. 25^a — ^a) K₄ ६ १ Bo ६-९ Das a₁ Dn₁ n₁ Ds D₂-९ गतश्चापि; V₁ गताना च; M₁ गतश्चैव (for गतां) — ^b) Ś₁ K₁ s वराहांस, Dn₁ s (by corr. as in text) वाराहस् (for वरा). K₇ V₁ Bo ६-९ Das a₁ D₂ s ६ १ ९ द्विपां (for 'द्विष'). — ^c) K₄ ६ V₁ Bo ६-९ Das a₁ Dn₁ n₁ Ds D₂ s s ६ ८ M₅ सुरैर्विदा (V₁ B₈ Das 'निर्दा)रयामास, D₅ संदारयामास सुरैर् — ^d) K₆ V₁ Bo ६-९ Das a₁ Dn₁ n₁ Ds D₂ s ६ ८ T G₁-३ ६ M₁ ६-१ सचयान् (for 'चयम्)

26 ^a) D₆ नादित (for नादेन) D₅ G₁ s तेन नादेन महता — ^b) G₁ इव (for हृति) ❧ Cn सनात् सतत् अनिति भक्तानुग्रहार्थं चेष्टत इति सनातन । सनादन इत्यपेक्षिते दकारस्थाने तकारो नैरुक्तः ॥ C_v नादनेन नादेन सहित सनादन इति निरुक्तत्वाद्दकारस्य तकार । ❧ — ^d) K₇ V₁ B₈ ९ Das Ds₁ D₄ ६ ९ ९ M₅ C_v योगाचार्य (for भूता) M₁ ६ १ भूतात्मा भूतभावन (of 29^d).

27 ^a) D₁ भूत (for देव) — ^b) K₆ V₁ Bo ६-९ Das a₁ Dn₁ n₁ Ds D₂ s ६-३ T G₁-३ ६ M₁ ६-१ उपा (G₁ 'प)द्वान्, K₇ D₄ ९ अयाद्वान् (for उपा) ।

ततो देवगणाः सर्वे पितामहमुपाब्रुवन् ।
 नादोऽयं कीदृशो देव नैनं विद्म वयं विभो ।
 कोऽसौ हि कस्य वा नादो येन विह्वलितं जगत् ॥ २७
 एतस्मिन्नन्तरे विष्णुर्वाराहं रूपमास्थितः ।
 उदतिष्ठन्महादेवः स्तूयमानो महर्षिभिः ॥ २८
 पितामह उवाच ।
 निहत्य दानवपतीन्महावर्मा महाबलः ।
 एष देवो महायोगी भूतात्मा भूतभावनः ॥ २९
 सर्वभूतेश्वरो योगी योनिरात्मा तथात्मनः ।

स्थिरीभवत् कृष्णोऽयं सर्वपापप्रणाशनः ॥ ३०
 कृत्वा कर्मातिसाध्वेतदशक्यममितप्रभः ।
 समायातः स्वमात्मानं महाभागो महाद्युतिः ।
 पद्मनाभो महायोगी भूतात्मा भूतभावनः ॥ ३१
 न संतापो न भीः कार्या शोको वा सुरसत्तमाः ।
 विधिरेप प्रभावश्च कालः संक्षयकारकः ।
 लोकान्धारयतानेन नादो मुक्तो महात्मना ॥ ३२
 स एव हि महाभागः सर्वलोकनमस्कृतः ।
 अच्युतः पुण्डरीकाक्षः सर्वभूतसमुद्भवः ॥ ३३

C 12. 7640
B 12 209 36
K. 12 208 77

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि द्वाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०२ ॥

— After 27^{ab}, Ks V1 Bo ६-९ Das ५५ Dn1 ५५ Ds
D2 ५ ६-९ T G1-३ ६ M1 ६-९ Kumbh ed ins

555* तत्र गत्वा महात्मानमूचुश्चैव जगरपतिम् ।

[D1 T G1-३ ६ M1 ६-९ समागम्य (for तत्र गत्वा)
Ks V1 Bo Dn1 ५५ Ds D2 ५ ६-९ T G1-३ ६
M1 ६ ९ चैन (for चैव)]

—^a) Bom ed नैत (for नैन) G2 M2 विष्णो (for
विष्ण) Ks Br ९ Dn1 ५५ Ds D2 ५ ६-९ T G1-३ ६
M1 ६-९ प्रभो (G2 'भो) (for विभो) Ds नैन विभो
चय विभो —^c) Ds कोऽसौ कस्य वा निन्दो —^d)
D1 T1 G1 ३ सवलित (for विद्ध) — After 27, Ś1
K1 ३ ६ ९ V1 Bo ६-९ Das ५५ Dn1 ५५ Ds D2 ५ ६-९
T G1-३ ६ ins

556* देवाश्च दानवाश्चैव मोहितास्तस्य तेजसा ।

28^b) K1 M1 वराह Ds आश्रित (for 'स्थित)
—^c) K1 ६ Bo ६-९ Das ५५ Dn1 ५५ Ds D2 ५ ६ ९ ९
महाबाहो, D1 T G1-३ ६ M1 ६-९ तदा देव (for महा
देव) — After 28, Kumbh ed ins

557* पितामह उवाच ।

दिश्य ***** युद्धमासीन्महारमनो ।
 हिरण्याक्षस्य विष्णोश्च सर्वसक्षोभकारणम् ।
 जघान च हिरण्याक्षमन्तर्भूमिगतं हरि ।
 तदाकर्ण्य महातेजा ब्रह्मा मधुरमयवीत् ।

29 Ms ब्रह्मा (for पितामह) —^a) T1 G1-३ पतिं
(for पतीन्) Dn1 कुतश्चाह कुत पतिन् (sic) —^b)

ॐ Cn महावर्मा महाकाय । ॐ —^c) M1 ६ ९ महा
कायो (for 'योगी). —^d) M1 ६ ९ योगाचार्य स भूतराट्
(cf 26^{cd})

30 K2 ५ Dn1 om 30^{ab}, K7 D1 ९ om (hapl)
30-31 —^a) Ds नित्यो (for योगी) — M1 om
(hapl) 30^b-31^c —^b) Dn1 ५५ मुनिर् (for योनिर्)
—^c) K1 (by corr. as in text) Ds1 स्थिरा (for
स्थिरी) Ds De G1 ३ मवत्तु (for भवत्त) —^d) Ks
V1 Bo ६-९ Das ५५ Dn1 ५५ Ds D2 ५ ६ ९ सर्वविद्म
विनाशन

31 K7 D1 ९ om 31, M1 om 31^{abde} (for both,
of v l 30) —^a) K1 कर्माभि, Ds १ T1 Gs
कर्माणि, M1 कर्मेति (for कर्माति) Gs [ए]व (for
[ए]वद्) —^b) Ks क्रम (for प्रभ) D1 T1 G1 ३ ६
निन्दत्यमित (Gs 'ति) प्रभ —^c) G1 ३ समाधाय; M6
'याता (for 'यात्) K1 समायाता स महारमा नो
(hypermetric) —^d) Ś1 K1 ३ महात्मा वै; Ds1 महा
भागो, Ds2 'योगो (for 'भागो) —^e) K4 ६ Bo ६-९
Das ५५ Dn1 ५५ Ds D2 ५ ६ ९ ९ महारमा (for भूतरमा)
D1 T G1-३ ६ सर्वात्मा (G1 'सां) सर्वलोककृत्

32^a) Ds सत्राता (sic) (for सत्रापो) —^b) Ks
सत्तम, T G1-३ ६ सत्तमै —^c) K4 ६ ९ Bo D4 ९ ९
T1 G1-३ ६ काल (for काल) Ds च (for स)
—^d) V1 तारयता (for धार) K1 ६ ९ Bo Das Dn1
५५ Ds D2 ५ ६ ९ ९ तेन, Gs येन (for [अ]नेन)

33^a) Ks V1 Bo ६ ९ ९ (marg as in text) Das
५५ Dn1 ५५ Ds ५ ६-९ T G1-३ ६ एष (for एव) Ks ९

२०३

युधिष्ठिर उवाच ।

योगं मे परमं तात मोक्षस्य वद भारत ।
तमहं तन्वतो ज्ञातुमिच्छामि वदतां वर ॥ १

भीष्म उवाच ।

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
संवादं मोक्षसंयुक्तं शिष्यस्य गुरुणा सह ॥ २
कश्चिद्ब्राह्मणमासीनमाचार्यमृषिसत्तमम् ।
शिष्यः परममेधावी श्रेयोर्थी सुसमाहितः ।

V1 Bo 6-9 Das a4 Dn1 n4 D2-5 8 9 महावाहु (for 'भाग) — ^b D9 लोके (for लोक). — ^c D8 क्षत (for क्ष्युत) — ^d K7 D4 5 9 कृष्ण सर्व- (for सर्वभूत) D7 T1 G1 2 -हिते रत (for समुन्नत) K6 V1 Bo 6-9 Das a4 Dn1 n4 D2 3 6 8 सर्वभूतादि रीधर .

Colophon — *Sub-parvan* Ś1 K1 2 4 6 7 V1 Bo 6-9 Das a4 Dn1 n4 D8 D2-9 T G1 2 M1 5-7 मोक्ष धर्म — *Adhy name* Ś1 K1 2 4 7 D4 9 अतर्भूमि-क्रीडनं, K6 V1 Bo 8 9 Das Dn1 D3 D2 3 6 8 'विक्रीडित, B8 7 D31 'विक्रीडन, D6 चाराहान्तर्भूमिवि-क्रीडन, M1 6 7 व (M6 वा) राहांतर्भूमिप्रवेश — *Adhy. no* (figures, words or both) B7 Dn4 D8 D7 T1 G1 2 6 M5 35, Dn1 36, D8 M1 6 7 34, T2 G2 49 — *Śloka no* Da4 37, Dn1 n4 D8 36, Ds1 35 — After 12 202, Kumbh ed. ins a passage given in Appendix I (no 17)

203

1 ^a Ś1 K1 2 4 योगेश (for योग मे) Cnp हेतु (for तात) G2 योगधर्म पर तात ॐ Cp 8 योगम् उपायम् । ॐ — ^c V1 Bo 6-9 Ds1 D4 6 7 T1 M1 6 7 तदह (for तमह) — ^d Ś1 K1 2 D5 भरतर्षभ, Dn4 वदतां वर — After 1, Kumbh ed ins

558* भूयोऽपि ज्ञानसद्भावे स्थित्यर्थं त्वां ब्रवीम्यहम् ।

अचिन्त्यं वासुदेवाख्य तस्मात्प्रब्रूहि सत्तम ।

2 ^c K1 संवादे (for 'दं) ॐ G3 मोक्षसंयुक्त मोक्षोपायसाहित्यः, मोक्षयतेऽनेनेति कृत्वा । ॐ

चरणानुपसंगृह्य स्थितः प्राञ्जलिरब्रवीत् ॥ ३
उपासनात्प्रसन्नोऽसि यदि वै भगवन्मम ।
संशयो मे महान्कश्चित्तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ ४
कुतश्चाहं कुतश्च त्वं तत्सम्यग्ब्रूहि यत्परम् ।
कथं च सर्वभूतेषु समेषु द्विजसत्तम ।
सम्यग्वृत्ता निवर्तन्ते विपरीताः क्षयोदयाः ॥ ५
वेदेषु चापि यद्वाक्यं लौकिकं व्यापकं च यत् ।
एतद्विद्वन्मयातत्त्वं सर्वं व्याख्यातुमर्हसि ॥ ६

3 ^a D7 T1 G1 2 6 किंचिद्; T2 G2 कंचिद् (for कश्चिद्) — ^b K7 D4 5 9 -पुगवं (for 'सत्तमम्). — After 3^{ab}, Ś1 K1 6 V1 Bo 6-9 Das a4 Dn1 n4 D8 D2 3 6 8 Kumbh ed ins

559* तेजोराशिं महात्मान सत्यसंधं जितेन्द्रियम् ।

— G1 reads 3^a-5^b on marg — ^c K7 D9 पप्रच्छ, D4 प्रोवाच (for परम) — ^d Dn4 श्रेयोर्थास, M1 श्रेयोर्थे (for 'र्थी). Dn4 तु (for सु). V1 महामति (for समाहित) D5 स श्रेयोर्थी समाहित — ^e D6 चरणानुप (for 'नुप).

4 G1 reads 4 on marg — ^a K1 उपसङ्गात् (for उपासनात्) — ^b V1 D6 त्वं (for वै) D7 T1 G1-3 भगवान् — ^d Ś1 K1 2 G2 त (for तन्). B9 अर्हति .

5 G1 reads 5^{ab} on marg — ^a G1 कुतश्चित् (for 'श्च) — ^b B8 (marg) सर्व (for सम्यग्). K6 Dn4 D8 6 8 T1 G1-2 6 M5 तत्परं, M1 6 7 तत्त्वत (for यत्परम्) T2 सम्यक्प्रब्रूहि तत्पर — After 5^{ab}, D7 T G1-3 6 (D7 T1 G8 6 for the first time, repeating it in its proper place) read 6^{ab} — ^d B8 (marg) द्विजेषु (for समेषु) — ^e ॐ Cn निवर्तन्ते नितरा वर्तन्ते ॥ G8 (reading सम्यग्वृत्तानि वर्तन्ते) 'वृत्तान्त्यपि सम्यक् सामान्येन शयनभोजनादीनि, तत्कथं क्षयो दयो न समाविति प्रश्न । ॐ — ^f M1 6 7 विपरीत (for 'रीता) K2 4 क्षयोदय, T2 'दयो (for 'दया)

6 6^{ab} is damaged in B7 D7 T G1-3 6 (D7 T1 G8 6 for the first time) read 6^{ab} after 5^{ab} — ^a Das a4 T2 देवेषु, D7 T1 G8 6 (all first time) देवेषु (for वेदेषु) K7 D8-5 7 T1 (last two both times). 2

गुरुवाच ।

शृणु शिष्य महाप्राज्ञ ब्रह्मगुह्यमिदं परम् ।
अध्यात्मं सर्वभूतानामागमानां च यद्वसु ॥ ७
वासुदेवः सर्वमिदं विश्वस्य ब्रह्मणो मुखम् ।
सत्यं दानमथो यज्ञस्तितिक्षा दम आर्जवम् ॥ ८
पुरुषं सनातनं विष्णुं यच्चद्वेदविदो विदुः ।
सर्गप्रलयकर्तारमन्यक्तं ब्रह्म शाश्वतम् ।

G₁ १ १ ० (last two both times) M₁ १-१ चैव (for चापि) V₁ D₁ T₁ (last two second time) १ G₁ १ १ ० (last two second time) वाच्य (for वाक्य) —^b) D₃ वैदिक (for लौकिक) —^c) D₁ T₁ G₁ १ विद्वान् (for विद्वन्) D₃ यथातथ्य (for 'तत्त्व) —^d) K₁ सर्वं (for सर्वं) D₃ M₆ १ भाष्यातुम् (for व्या^a).

7 D₆ शृगुर (for गुरु) —^a) D₄ गुरु (for शृणु) —^b) Ś₁ (before corr) K₂ जगत् (for परम्) ॐ C_n ब्रह्मगुह्य वेदगोप्यम् । ॐ —^c) G₂ अध्यात्म (for 'त्म) D₄ सर्वं (for सर्वं) K₆ १ V₁ B₀ ६-९ D₄ ४ D₁ ४ D₂-१ १ १ विद्यानाम् (for भूतानाम्) —^d) D₄ भागताना (for 'माना) ॐ C_a वसु सार मूल भनमिव । ॐ

8 *) K₆ V₁ B₀ ६-९ D₄ ४ D₁ ४ D₂ १ १ १ परम् (for सर्वम्) — After 8^{ab}, K₁ D₁ १ ins.

560* श्रीदत्ते भगवान्देवो बालक्रीडनकैरिव ।

—^a) K₄ ० १ D₁ D₂ १ ज्ञानम् (for दानम्) D₃ (sup ltn) १ T₂ G₃ ० M₁ अतो, T₁ G₁ १ तपो (for भयो) —^d) V₁ दमम्

9 *) Hypermetric Ś₁ K₁ १ ४ D₁ T₁ G₁-१ ० पर (for पुर्यं) K₇ विष्णुर् D₄ १ १ पुरुष शाश्वत् विष्णुर् (D₅ 'प्यु) —^b) K₄ ० V₁ B₀ ६-९ D₄ ४ D₁ ४ D₂ १ १ १ १ T₂ G₁-१ ० M₁ १-१ य च, K₇ D₆ यस्त, D₄ १ सत् (for यत्तद्) —^c) D₄ (before corr) D₅ G₂ सर्व-; G₁ सर्ग, B₀ m ed स्वर्ग (for सर्ग) T₂ G₂ १ ० M₁ प्रलय- (for प्रलय) —^d) 18 damaged in D₄ —^e) B₀ १ D₄ D₁ यदिद, D₄ अत्यक्त, M₁ तमिदं (for तदिदं) G₁ १ चार्ण्यं ॐ C_n चार्ण्यं वृष्णिपु कृतावतारम् । ॐ

10 *) Ś₁ K₁ १ ब्राह्मणैर्ब्राह्मण (by transp) G₁ भावो (for श्राव्यो) —^b) K₆ राजान (for राजन्य) K₁ क्षत्रियैश्च; D₄ D₄ क्षत्रियश्च (for 'वैश्). Ś₁

तदिदं ब्रह्म चार्ण्यमितिहासं शृणुष्व मे ॥ ९
ब्राह्मणो ब्राह्मणैः श्राव्यो राजन्यः क्षत्रियैस्तथा ।
माहात्म्यं देवदेवस्य विष्णोरमिततेजसः ।
अर्हस्त्वमसि कल्याण चार्ण्यं शृणु यत्परम् ॥ १०
कालचक्रमनाद्यन्तं भावाभावस्त्रलक्षणम् ।
त्रैलोक्यं सर्वभूतेषु चक्रवत्परिवर्तते ॥ ११
यत्तदक्षरमन्यक्तममृतं ब्रह्म शाश्वतम् ।

K₁ १ D₃ अपि (for तथा) — After 10^{ab}, K₆ १ D₁ ४ D₃ D₂-१ ० १ १ Kumbh ed ins

561* वैश्यो वैश्यैस्तथा श्राव्यं शूद्रं शूद्रैर्महामना ।

[K₆ वैश्यैर्वैश्यश्च (by transp) K₇ शूद्रा K₆ महात्मनः, K₁ D₄ १ तथात्मना]

—^a) M₆ वासुदेवस्य (for देव^a) —^d) K₁ अमित (for अमित) —^e) K₄ ० V₁ B₀ ६-९ D₄ ४ D₁ ४ D₂ १ १ १ १ T₂ M₁ कल्याण (for 'ण) —^f) K₆ १ D₆ १ तत्पर, D₄ त पर (for यत्परम्) D₁ T₂ G₁-१ ० M₁ १-१ चार्ण्योऽध्यात्ममुत्तमं — After 10, Kumbh. ed ins

562* यमच्युत पर नित्य लिङ्गदीन च निर्मलम् ।

निर्वाणममृत श्रीमत्तद्विष्णो परम पदम् ।
भवे च भेदवद्विन्न प्रदान गुणकारकम् ।
तस्मिन्न सज्जते नित्य स पृथ पुरुषोऽपर ।
पुरुषाधिष्ठित नित्य प्रधान ब्रह्म कारणम् । [5]
कालस्वरूप रूपेण विष्णुना प्रभविष्णुना ।
क्षोभ्यमाण सज्जत्वे नानाभूतानि भागश ।
तद्गृह्णा पुरुषोऽतएव साक्षी भूत्वा प्रवर्तते ।
तत्प्रविश्य यथायोगमभिज्ञो भिन्नलक्षण ।

11 V₁ reads 11^a-12^b on marg D₁ T₂ G₁-१ ० M₆ transp 11 and 12 —^a) B₀ ह्वाचतं, G₁ अनावृत्त (for 'द्यन्त) —^b) B₀ १ १ (marg ४१ in text) १ D₄ D₄ १ ० G₁ M₁ १ भावाभावस्य (D₄ 'सु) (for 'भावस्त्र) D₆ भावस्त्रलयक्षण —^c) D₁ T₂ G₁-१ ० M₁ १-१ त्रैलोक्ये (for 'क्य) K₆ B₀ ६-९ D₄ ४ D₁ ४ D₂ १ १ १ १ C_n भूतेशे (D₄ D₆ 'श) (for भूतेषु)

12 V₁ reads 12^{ab} on marg D₁ T₂ G₁-१ ० M₆ transp 11 and 12 —^b) K₆ B₀ अनृत; G₃ अचलं (for अमृतं). —^c) K₆ १ V₁ B₀ १-९ D₄ ४ D₁ ४

C 12. 7655
B 12 210 14
K. 12. 212 10

वदन्ति पुरुषव्याघ्रं केशवं पुरुषर्षभम् ॥ १२
 पितृन्देवानृषींश्चैव तथा वै यक्षदानवान् ।
 नागासुरमनुष्यांश्च सृजते परमोऽव्ययः ॥ १३
 तथैव वेदशास्त्राणि लोकधर्माश्च शाश्वतान् ।
 प्रलये प्रकृतिं प्राप्य युगादौ सृजते प्रभुः ॥ १४
 यथर्तुष्वृतुलिङ्गानि नानारूपाणि पर्यये ।
 दृश्यन्ते तानि तान्येव तथा ब्रह्माहरात्रिषु ॥ १५

अथ यद्यद्यदा भावि कालयोगाद्युगादिषु ।
 तत्तदुत्पद्यते ज्ञानं लोकयात्राविधानजम् ॥ १६
 युगान्तेऽन्तर्हितान्वेदान्सेतिहासान्महर्षयः ।
 लेभिरे तपसा पूर्वमनुज्ञाताः स्वयंभुवा ॥ १७
 वेदविद्वेद भगवान्वेदाङ्गानि बृहस्पतिः ।
 भार्गवो नीतिशास्त्रं च जगाद जगतो हितम् ॥ १८
 गान्धर्व नारदो वेदं भरद्वाजो धनुर्ग्रहम् ।

na Ds D2-4 ० ३.० व्याघ्र; D1 T1 G1 ३ -व्याघ्रा (for व्याघ्रं) —^d) K० पुरुषर्षभ, D० भरतर्षभ; D1 T G1-३ ० Ms १ पुरुषोत्तमं. — After 12, Kumbh ed Cv 1ns

563* तदक्षरमचिन्त्य वै भिन्नरूपेण दृश्यते ।
 पश्य कालाख्यमनिश न चोष्ण नातिशीतलम् ।
 न सन्त्येते गुणास्तस्मिन्स्था तस्मात्प्रवर्तते ।
 शीतलोऽप्यमनुप्राप्त कालो म्रीप्मस्तथैव च ।
 वक्ष्यन्ति सर्वभूतानि ह्येते सूर्योदय प्रति । [5]
 क्षागच्छन्ति निवर्तन्ति स कालो गुणराशय ।
 न चैव प्रकृतिस्थेन कालयुक्तेन नित्यश ।
 गुणैः समोगमरतिस्तत्त्वविज्ञानकोविदम् ।
 पुरुषाधिष्ठिता नित्यं प्रकृतिं सृजते परा ।

13 ^b) K० १ V1 Bo. ०-१ Da३ a4 Dn1 n4 Ds D2-० T G1-३ ० Ms १ -राक्षसान् (for दानवान्). —^c) K1 Da4 G1 मनुष्याश्च K1 D4 ० ० नागानसुरसर्वांश्च —^d) K1 D4 ० मनसाव्यय; B० Da1 परमा (Da4 'म) व्यय, D० 'मह्यय, G2 'मोव्यय

14 ^a) K1 T2 तदैव (for तथैव) T2 Ms वेदाश्च (for वेद) D1 T1 G1-३ ० तथैव वेदा (G1 देव) सृज्यते —^b) T2 लोके (for लोक) K1 धर्मैश्च (for धर्मांश्च) K1 D1 T1 G1-३ ० लोके (K1 'क) धर्मांश्च शाश्वता (K1 'त) — Ds repeats 14^{ad} after 16^{ab} —^c) K० V1 Bo. ०-१ Da३, a4 Dn1 n4 D2 ० ० ० (both times) Cn प्रलयं; Ds lacuna, T G1-३ ० M1 ६-१ प्रलये (for प्रलये) S1 K2 प्राप्ताश्च; K1 ६ प्राप्ता (for प्राप्य) ☞ Cn प्रलीयतेऽस्मिन्महदादिकार्यं स प्रलयस्तम् । प्रकरोतीति प्रकृति । तां लयोत्पत्तिस्थान मायाशबलमपि सृजे । ☞ —^d) S1 युगाते (for युगादौ) K1 सृजति S1 K1 ३ ४ विभु; K० १ Bo ०-१ Da३ a4 Dn1 n4 Ds D2-० ३ (both times) ० Ms पुन (for प्रसु)

15 With 15, of Manu 1 30 —^a) K1 ४ यथा

तु वृत्त; K० १ V1 Bo ०-१ Da३ a4 Dn1 n4 Ds D2 ० ० ० Cp यथ (K० १ Ds३ D० 'था)र्तवृत्त, D1 T1 G1 ३ ० यथर्तुषु तु; D० यथर्तुवृत्त, T2 यथर्तुष्वृतु; G2 यथर्तुषु तु, M1 यथा**तु (for यथर्तुष्वृतु) — G० reads 15^d twice. —^d) K० D1 T G1-३.० (both times) M1 ६-१ तथा ब्रह्माह (K० 'हह, D1 G० ० [both times] 'ह्याप, G1 ३ 'ह्याप, M1 'ह्याव)रादिषु; K1 V1 Bo ०-१ Da३ a4 Dn1 n4 Ds D2 ३ ३ ३ तथा भावा युगादिषु

16 K1 G1 om (hapl.) 16^{ab} —^a) V1 D1 T G1 ३ ० M1 ६-१ यथा (for यदा) K4 V1 Bo ०-१ Da३ a4 Dn1 n4 Ds D2-० ३ ० T2 भाति, D1 M1 भावी (for भावि). — 16^b is damaged in B1 After 16^{ab}, Ds repeats 14^{ad} —^c) Da4 तद्द् (for तत्तद्). —^d) K1 लोके यात्रा, G1 'कथात्रा (for 'कयात्रा) D० -विधानकं (for 'जम्) — After 16, Kumbh. ed 1ns

564* श्रुतिरेषा समाख्याता तदर्थं कारणात्मना ।
 अनाम्नायविधानाद्द्वै वेदा ह्यन्तर्हिता यथा ।
 युगान्ते ह्यस्तभूतानि शास्त्राणि विविधानि च ।
 सर्वसर्वविना[शा]द्द्वै जीवात्मनिलया स्मृता ।
 अन्यस्मिन्नण्डसजावे वर्तमानानि नित्यश । [5]

17 ^a) K1 D4 ० B० (marg) युगात्ता (for युगान्ते) Da4 Dn4 om वेदा —^b) K1 सेतिहास B० (marg as in text) Ds३ सहर्षय —^d) Da4 T2 G1 ३ M1 अनुज्ञाता ☞ Cn अनुज्ञाता उपदिष्टा । ☞ — After 17, Kumbh ed 1ns

565* नियोगाद्भरणो विप्रा लोकतद्भववर्तका ।

18 ^a) K4 वेदवद् (for 'विद्) D1 T G1-३ ० M1 ६-१ वेदविद्भगवान्ब्रह्मा —^c) K4 V1 Bo ०-१ Da३ a4 Dn1 n4 Ds D2 ३ ०-३ T G1-३ ० Ms १ -शास्त्र तु; K० -शास्त्रश्च, M1 ० शास्त्राणि (for -शास्त्र च) —^d) K1

देवर्षिचरितं गार्ग्यः कृष्णात्रेयश्चिकित्सितम् ॥ १९
 न्यायतश्चाप्यनेकानि तैस्तैरुक्तानि वादिभिः ।
 हेत्वागमसदाचारैर्यदुक्तं तदुपास्यते ॥ २०
 अनाद्यं यत्परं ब्रह्म न देवा नर्षयो विदुः ।
 एकस्तद्वेद भगवान्धाता नारायणः प्रभुः ॥ २१
 नारायणादपिगणास्तथा मुख्याः सुरासुराः ।
 राजर्षयः पुराणाश्च परमं दुःखमेपजम् ॥ २२
 पुरुषाधिष्ठितं भावं प्रकृतिः स्रयते सदा ।

हेतुयुक्तमतः सर्वं जगत्संपरिवर्तते ॥ २३
 दीपादन्ये यथा दीपाः प्रवर्तन्ते सहस्रशः ।
 प्रकृतिः सृजते तद्वदानन्त्यान्नापचीयते ॥ २४
 अव्यक्तकर्मजा बुद्धिरहंकारं प्रस्रयते ।
 आकाशं चाप्यहंकाराद्वायुराकाशसंभवः ॥ २५
 वायोस्तेजस्ततश्चापस्त्वद्भ्यो हि वसुधोद्भवा ।
 मूलप्रकृतयोऽष्टौ ता जगदेतास्वस्थितम् ॥ २६
 ज्ञानेन्द्रियाण्यतः पञ्च पञ्च कर्मेन्द्रियाण्यपि ।

C 12. 7470
 B 12. 210 28
 K 12. 212 42

D₁ G₂ जगाम (for 'द') K₆ जगतोर, D₁ T G₁₋₃ 6
 M₅ 6 7 (before corr as in text) 'तां' (for 'तो')

19 °) K₄ गधर्व; D₄ गधर्व (for 'वं') K₁
 वेदो, K₄ 6 7 V₁ Bo 6-9 D₄ 44 D₁ 44 D₂ D₃-9
 T G₁₋₂ 6 M₁ 5-7 वेद (for वेद) —^b) K₆ 7 D₄ 5 9
 T₂ G₂ भारद्वाजो K₁ T₂ गृह, D₁ ग्रहे ॐ G₅
 धनुर्गृहतेऽनेनेति धनुर्ग्रहो धनुर्वेद । ॐ —^c) D₄ वरित
 (for चरितं) K₁ गान्ध; D₄ गान्धा, D₄ 6 गर्गी,
 D₅ 7 T G₁₋₂ 6 M₅ 7 गर्गा (for गार्ग्य) —^d) B₁
 D₂ कृष्णात्रेयाश्च, D₁ T G₁₋₃ 6 दत्तात्रेयाश्च (for
 कृष्णा) K₁ चिकित्सितां — After 19, Kumbh.
 ed ins

566* न्यायतत्र हि कात्कर्षेण गौतमो वेद तत्त्वत ।
 वेदान्तकर्मयोग च वेदविद्वद्भ्योऽपि ।
 द्वैपायनो निजग्राह शिल्पशास्त्र भृशु पुन ।

20 °) K₆ D₂ D₆ न्यायतत्रानि —^b) K₁ D₄ ते
 (for तैस्) D₄ वेदिभिः (for वां) —^c) K₁
 D₁ D₄ 9 T₂ हि (D₁ हे)त्वागमसमाचारैर् —^d)
 B₅ (marg) यद्युक्त; D₆ युक्तं तत् (for यद्युक्त) K₆
 Bo D₁ 44 D₂ 8 8 उपास्यतां (for 'स्यते')

21 °) K₄ 6 V₁ Bo 6-9 D₄ 44 D₁ 44 D₂ D₃-9 8
 तत्पर (for यत्पर) D₆ T G₁₋₃ 6 M₁ 5-7 अनाद्यं पर
 ब्रह्म —^b) Ś₁ K₁ M₁ वेदा (for देवा) K₆ ब्रह्म
 नर्षयो (hypermetric) (for नर्षयो) —^c) D₁ M₁ एतद्
 (for एकम्). —^d) Ś₁ K₁ दाता, G₆ नरो (for
 धाता)

22 °) G₅ 6 हृद्रगणास् (for ऋषि) —^b) K₆
 D₄ मुख्या —^c) K₁ पुराणश्च — After 22,
 Kumbh ed. ins

567* वक्ष्येऽहं तव यथाऽसृष्टेर्द्वैपायनान्मया ।

23 °) K₁ D₁ 44 D₂ D₃ 7 9 T G₁₋₃ M₅ पुरुषा
 धिष्ठितान् (K₁ D₄ 9 T₂ G₂ 'तां' (for 'ष्ठित) D₁
 44 D₂ D₃ D₄ T₁ G₁ 2 M₅ भावान् (for भाव) —^b)
 B₁ सृजते, D₁ स्रयते (for सू) K₆ D₁ 44 D₂
 D₃ 8 8 यदा, K₁ V₁ Bo 6-9 D₄ 44 D₅ 9 तदा;
 D₁ T₁ G₁ 2 परान्, T₂ G₂ 6 M₁ 5-7 परा (M₅ 'रा'
 (for सदा) —^c) D₄ मुक्तम् (for युक्तम्) D₅
 हृद्; T₂ तत् (for अत्) K₄ 6 V₁ Bo 7 D₁ 44
 D₂ D₃ 8 8 पूर्वं (for सर्वं)

24 °) G₁ दीप्य (for दीपा) —^b) D₄ प्रवर्तत
 D₂ [S]य सर्वश (for सहस्रश) —^c) V₁ Bo 6-9
 D₄ 44 D₁ 44 D₂ D₃ 8 8 T₂ G₁₋₃ 6 M₁ स्रयते
 (for सृजते) —^d) D₁ T₁ G₂ 8 6 M₅ 6 अनतान्
 (for आनन्त्यान्) Ś₁ K₁ 2 D₄ आनन्त्यायोपचीयते; D₆
 दान पात्राय दीयते; T₂ G₁ M₁ 7 अनन्तानपचीयते.

25 °) K₁ अन्य कु, K₆ B₅ 7 8 (marg as in
 text) D₁ 44 D₂ 8 8 Cu. p अन्यक्तात्, K₁ D₂
 (before corr) 6 9 'क्ता (for 'क्त). ॐ G₅ अव्यक्त
 कर्मजा प्रकृतिक्षोभजा । ॐ —^c) M₁ 6 7 आकाशश्च (for
 'श) K₆ D₄ वापि, G₂ याति (for चापि). V₁ D₁
 T G₁₋₃ अहकारो (for 'काराद्)

26 °) Ś₁ K₁ 2 4 6 V₁ D₆ तया (for ततश्च) K₆ 7
 D₂ 5 7 9 T G₁₋₃ 6 M₁ 7 स्वापस् (for चां) —^b)
 K₁ D₄ 9 तान्यो, V₁ Bo 6-9 D₄ 44 D₁ 44 D₂
 8 8 8 T G₂ 6 M₁ 6 अज्ञो (for त्वज्ञो) K₆ Bo
 D₁ 44 D₂ 8 8 [S]य (for हि) D₄ G₂ वसु-
 धोद्भवा —^c) K₆ B₅ (marg) होता, Bo D₂ 8 सृष्टौ,
 D₅ चैता; D₁ T₁ G₁₋₃ 6 [S]ष्टौ तु (for सृष्टौ ता)

27 Ś₁ K₁ 2 4 om 27^{ab} —^c) T₂ विकारा (for
 विषया) Ś₁ K₂ 7 चैकत्व, D₄ वैकत्व; D₆ पचैक,
 D₆ चैक त्व (for चैक च) K₁ विषया पचकत्व च; D₁

विषयाः पञ्च चैकं च विकारे षोडशं मनः ॥ २७
 श्रोत्रं त्वक्चक्षुषी जिह्वा घ्राणं पञ्चेन्द्रियाण्यपि ।
 पादौ पायुरुपस्थश्च हस्तौ वाकर्मणामपि ॥ २८
 शब्दः स्पर्शोऽथ रूपं च रसो गन्धस्तथैव च ।
 विज्ञेयं व्यापकं चित्तं तेषु सर्वगतं मनः ॥ २९
 रसज्ञाने तु जिह्वेयं व्याहृते वाक्तथैव च ।
 इन्द्रियैर्विविधैर्युक्तं सर्वं व्यस्तं मनस्तथा ॥ ३०
 विद्यात्तु षोडशैतानि दैवतानि विभागशः ।

देहेषु ज्ञानकर्तारमुपासीनमुपासते ॥ ३१
 तद्वत्सोमगुणा जिह्वा गन्धस्तु पृथिवीगुणः ।
 श्रोत्रं शब्दगुणं चैव चक्षुरग्नेर्गुणस्तथा ।
 स्पर्शं वायुगुणं विद्यात्सर्वभूतेषु सर्वदा ॥ ३२
 मनः सत्त्वगुणं प्राहुः सत्त्वमव्यक्तजं तथा ।
 सर्वभूतात्मभूतस्यं तस्माद्बुध्येत बुद्धिमान् ॥ ३३
 एते भावा जगत्सर्वं वहन्ति सचराचरम् ।
 श्रिता विरजसं देवं यमाहुः परमं पदम् ॥ ३४

T₁ G₁₋₃ ० शब्दादिविषया पञ्च. —^d) K₆ विकार,
 K₇ D₄ १ ० T G₁₋₃ ० M₁ ५-७ विकारा, D₂ 21 'र'
 (for 'रे').

28 With 28, of Manu 2 90 —^a) D₂ D₁
 श्रोत्र (for श्रोत्र) G₁ तक् (for त्वक्). —^b) K₆
 घ्राणं (for घ्राण). V₁ Bo ०-१ D₂ 21 D₁ 21 D₂
 D₂ ३ ५-३ T G₁₋₃ ० M₆ ज्ञानेन्द्रियाणि (for पञ्चे').
 K₆ १ Bo ० १ D₂ D₁ 21 D₂ D₂-० ३ ० T G₂ ३ ०
 M₁ ५-७ अथ (for अपि) —^c) Ś₁ K₁ पायूर. D₇
 T G₁₋₃ ० M₁ ० १ उपस्थं —^d) K₆ lacuna, V₁
 Bo १ D₂ 21 D₁ 21 D₂ D₂ ३ ० ३ ० -कर्मणी (for
 'णाम्').

29 ^a) D₂ शब्द. K₇ D₆ स्पर्शं K₄ ० १ V₁ Bo
 ०-१ D₂ 21 D₁ 21 D₂ D₂-० ३ ० M₁ ५-७ च (for स्य).
 — K₁ om. (hapl) 29^c-30^b. K₇ repeats 29^d
 after 30^b. —^c) K₇ जिज्ञेयः; D₇ विज्ञेय, T₂
 हृदिय (for विज्ञेयं). — After 29, Kumbh. ed
 ins

568* बुद्धीन्द्रियार्या ह्ययुक्ता दश संसर्गयोनिः ।
 सदसद्भावयोगे च मन इत्यभिधीयते ।
 व्यवसायगुणा बुद्धिरहंकारोऽभिमानकः ।
 न बीज देहयोगे च कर्मबीजप्रवर्तनात् ।

30 K₁ om. 30^b (of. v. 1 29) —^a) K₆ रस
 ज्ञान D₄ तु (for तु) —^b) K₆ व्याहृत (for 'ते')
 V₁ Bo ०-१ D₁ 21 D₂ D₂ ३ ० ३ [उच्यते (for [द्व]
 च) D₂ 21 व्याहृते व्यक्तयोच्यते. — After 30^b, K₇
 repeats 29^d —^c) D₇ T₁ G₂ ० M₆ ० द्विविधैर (for
 वि'). D₇ T₁ G₁ ३ उक्तं (for युक्तं). —^d) D₆ ०
 सर्वः; D₇ T₁ G₂ ३ M₇ सर्वैर, G₂ ० व्यस्तं (for सर्वं)
 K₄ १ V₁ Bo ०-१ D₂ 21 D₁ 21 D₂ D₂-० ३ ० M₁
 ५-७ व्यक्तं (for व्यस्तं) G₂ (sup lin) तदा (for

तथा).

31 ^a) K₁ १ D₂ D₆ G₁ विद्या; M₁ ० विद्यां (for
 विद्यात्) D₄ तु (for तु). ☞ C₇ एतानि मनसा सह
 द्रोनेन्द्रियाणि पञ्च तन्मात्राश्चेति षोडश । ☞ —^b) Ś₁ K₁
 चैव तानि, K₂ सैव तानि (for दैवतानि). —^c) K₆
 Bo ० १ ३ (margin as in text) ० D₂ D₆ ० देह (for
 ज्ञान) ☞ C_n 'ज्ञानकर्तार विज्ञानात्मानम् । ☞ —^d)
 Ś₁ K₁ ३ C_p उदासीनम्; C_n C_{pp} उपा' ☞ C_n
 उपासीनम्, अर्थात्परमात्मानम् ॥ C_p सनिधिसात्रेण ज्ञान
 कर्तारम् । ☞

32 D₇ T G₁₋₃ ० M₆ १ transp. 32^b and 32^d
 —^a) K₁ सौमगुणा; K₂ साप'; K₆ रस'; D₇ T₁
 G₁₋₃ ० वारिगुणा (G₁ २ 'णं'); T₂ सौम्ये (for सोम')
 ☞ C_n सोमगुणा जलमयी । ☞ —^b) D₇ T G₁₋₃ ० M₆
 घ्राण (for गन्धस्) K₁ १ पृथिवीगुणा. — M₇ repeats
 32^d after 32^c. —^c) K₇ D₁ ० M₁ ० १ (second
 time) श्रोत्रे, G₁ श्रोत्र (for श्रोत्र) K₆ V₁ Bo ०-१
 D₂ 21 D₁ 21 D₂ D₂ ३ ० ३ ० नभोगुणं; K₇ D₆ ०
 G₂ ० M₇ (first time) शब्दगुणे (G₂ ० 'णाश्; M₇ 'णो');
 M₁ ० १ (second time) वायुगुणे (for शब्दगुणं) M₇
 (first time) विद्याच् (for चैव) —^d) T₂ गुण (for
 गुणस्) — M₁ ० om 32^c.

33 ^b) K₇ D₂ १ T G₁₋₃ ० अत्यक्तकं (for 'जं').
 —^c) K₆ भूतस्ये; T₂ भूतस्यस् (for 'स्य). —^d) B₇
 बुध्यत, B₆ D₁ D₂ D₂ ० ३ बुध्यति (for बुध्येत).

34 ^a) V₁ एतद्भावं. —^b) K₇ V₁ D₂ १ वदंति
 (for वहन्ति) —^c) D₇ T₁ G₁ ३ श्रिया (for श्रिता)
 D₇ दैव, M₆ देहे (for देवं). ☞ C_n विरजसं
 सर्वप्रवृत्तिशून्यं कूटस्थम् । ☞ —^d) M₇ तम् (for
 यम्) Bo ०-१ D₂ 21 D₁ 21 D₂ D₂ ३ ० ३ यमाहुः
 प्रकृते परं.

नवद्वारं पुरं पुण्यमेतैर्भावैः समन्वितम् ।
 व्याप्य शेते महानात्मा तस्मात्पुरुष उच्यते ॥ ३५
 अजरः सोऽमरश्चैव व्यक्ताव्यक्तोपदेशवान् ।
 व्यापकः सगुणः सूक्ष्मः सर्वभूतगुणाश्रयः ॥ ३६
 यथा दीपः प्रकाशात्मा ह्रस्वो वा यदि वा महान् ।
 ज्ञानात्मानं तथा विद्यात्पुरुषं सर्वजन्तुषु ॥ ३७
 सोऽत्र वेदयते वेद्यं स शृणोति स पश्यति ।
 कारणं तस्य देहोऽयं स कर्ता सर्वकर्मणाम् ॥ ३८

अग्निर्दारुगतो यद्बद्धिचे दारौ न दृश्यते ।
 तथैवात्मा शरीरस्थो योगेनैवात्र दृश्यते ॥ ३९
 नदीष्वापो यथा युक्ता यथा स्र्ये मरीचयः ।
 संतन्वाना यथा यान्ति तथा देहाः शरीरिणाम् ॥ ४०
 स्वप्नयोगे यथैवात्मा पञ्चेन्द्रियसमागतः ।
 देहमुत्सृज्य वै याति तथैवात्रोपलभ्यते ॥ ४१
 कर्मणा व्याप्यते पूर्वं कर्मणा चोपपद्यते ।
 कर्मणा नीयतेऽन्यत्र स्वकृतेन वलीयसा ॥ ४२

C. 12. 7687
 8 12. 210 43
 ९ 12 212 60

35 Ś1 K1 2 4 om. 35^{ab} —^a) D₆ T₂ नवद्वार
 (for 'द्वारं') ❀ C₃ विपयै पूर्यते दुःखायास्तत इति पुर
 शरीरम् । देवाधिष्ठितत्वारपुण्यम् । ❀ —^b) D₁ T₂ सम
 न्वितं (T₂ 'त') —^c) Ś1 K1 2 पुमानात्मा, D₇ महा
 त्मासौ; G₃ 6 महात्मात् (for महानात्मा)

36 ^a) K₇ V₁ B₇ 9 D₁ 7 9 T G₁₋₃ 6 M₁ 5-7 चाम
 रम् (for सोऽम) —^b) K₆ 7 D₆ G₂ व्यक्ताव्यक्ताप
 (for 'व्यक्तोप') ❀ C_p व्यक्ताव्यक्तयो कार्यकारणयो,
 उपदेश उपधरणम्, तद्वान् । ❀ —^c) K₁ सगुणे; K₂
 4 7 V₁ B₀ D_{n1} n₁ D_s D₂₋₃ 6-9 T G₁₋₃ 6 M₁ 5-7 स
 गुणी, B₈ 7 8 (marg as in text) 'जे (for सगुण)
 Ś1 K₁ 6 B₀ 3 (both marg) D_{as} a₁ D₅ [s]सूक्ष्म
 (for सूक्ष्म) —^d) B₅₋₉ D_{as} a₁ D_{n1} D₈ 6 द्रव्य
 भूत (B₅ 9 D_{a1} 'भूतो, D_{a3} 'सूतो) (for सर्वभूत)

37 ^a) G₂ दीपं —^b) D_{a1} ह्रस्वौ (for ह्रस्वो)
 —^c) D_{as} a₁ ज्ञात्वात्मानं (for ज्ञानां)

38 ^a) K₄ श्रोत्र, K₅ V₁ B₀ 6-9 D_{as} a₁ D_{n1} n₁
 D_s D₂ 3 5 6 8 श्रोत्रं; K₇ D₄ 9 स तु (for सोऽत्र)
 D₁ वेदयते (for वेद') —^c) T₁ G₃ 6 M₅ 6 करण
 (for कां). K₆ यस्य —^d) K₇ सर्वकर्तृषु कर्मणां.

39 ^a) G₂ 6 दारुगतो (for दारु') —^b) K₆ 7 D₁
 3 9 दारुमेदे, G₂ भिक्षो दारौ (for भिक्षे दारौ) — D₅
 om. (hapl) 39^{ed} —^d) V₁ B₈ (marg) D₁ 9 M₇
 ऋते योगान्, B₀ 6 (marg) 8 9 D_{as} a₁ D_{n1} D_{s1} s₂
 (by corr) D₂ 3 6 8 भिक्षे देहे न, T G₁₋₃ 6 M₅ 6 दे
 वेवात्र (for योगेनै') K₆ तु, K₇ B₀ D_{n1} D_{s2}
 (before corr) D₅ [ख]नु (for [ख]त्र) — After 39,
 K₆ 7 V₁ B₀ 6-9 D_{as} a₁ D_{n1} n₁ D_s D₂ 3 6 8 9 T
 G₁₋₃ 6 M₁ 5-7 Kumbh ed ins.

569* अभिर्यया धुपायेन मथित्वा दारु दृश्यते ।

तथैवात्मा शरीरस्थो योगेनैवात्र दृश्यते ।

[K₇ D_{a1} G₁ om (hapl) line 1 — (L 1) K₆ B₈
 G₂ [अ]भि, T₁ G₃ 6 [अ]पि (for हि) T₁ G₂ 3 6 [अ]त्रैव
 (for दारु) — M₁ om. (hapl.) line 2 — (L 2)
 K₇ शतयोगान्न दृश्यते (for the post half)]

40 D₁ om 40^a —^c) K₁ संतत्त्वात्स, K₄ 6 B₀
 7 8 (marg) 9 D_{as} a₁ D_{n1} n₁ D_s D₂ 3 5 6 8 संत
 तत्त्वाद्; K₇ स तन्वाना (for संतन्वाना) D₇ T G₁₋₃ 6
 M₇ सदा, M₁ 5 6 पया (for यया) D_{s2} याति;
 G₂ 6 यातास् (for यान्ति) —^d) B₀ D_{a1} शरीरिण
 (D_{a1} 'णी)

41 ^a) Ś1 (also as in text) D_{a1} D₁ स्वप्नयोगे, T₁
 स्वप्ने योगे (for स्वप्नयोगे) B₀ G₁ तथैव —^b) K₆
 V₁ B₀ 6 7 8 (marg) 9 D_{as} a₁ D_{n1} n₁ D_s 3 6 समा
 युत्, B₈ 'हृत्; D_s 'समन्वित', D₇ T₁ G₁ 2 समा
 गम् (for 'गत') D₈ शरीरस्थ समायुत् —^c) K₇
 जाति (for याति) —^d) Ś1 K₁ [अ]त्रैव (by transp),
 K₄ 6 7 D₂ 4 5 8 9 [ए]वात्मा. D₆ M₇ [उ]पलक्ष्यते
 (for 'लभ्यते)

42 K₇ om (hapl.) 42^{ab} —^a) K₆ D_{n1} D₂ 5
 वा (K₆ च) च्यते, V₁ B₀ 6 7 8 (marg as in text) 9
 D_{n1} D_s D₂ 6 8 चोद्यते; D_{as} M₁ C_{pp} च्याच्यते, D_{a1}
 च्याच्यते, D₇ T₁ G₁ 2 वाच्यते, T₂ G₃ 6 वाच्यते (for
 व्या'). K₆ B₇ D_{n1} n₁ D₂ 3 5 रूप, G₁ lacuna (for
 पूर्व) ❀ C_p च्याच्यते इति पाठे त्याज्यते । ❀ —^b)
 D₇ T G₁₋₃ 6 M₁ 5-7 [ए]व (for च) K₄ 6 B₀ 9 D_{n1}
 n₁ D_s D₂₋₃ 6 8 [उ]पलभ्यते, C_{pp} [उ]पपाद्यते (gloss
 देहान्तर प्राप्यते) (for 'पद्यते). ❀ C_a व्याप्यते पूर्व-
 देह त्याज्यते । उपपद्यते देहान्तर नीयते । ❀ — 42^{ed} is
 damaged in B₇ —^c) D_{as} a₁ M₇ तत्र; D_{s2} यत्र
 (for सन्यत्र) —^d) D_{a1} D_{s1} सुकृतेन (for स्व').

स तु देहाद्यथा देहं त्यक्त्वान्यं प्रतिपद्यते ।

तथा तं संप्रवक्ष्यामि भूतग्रामं स्वकर्मजम् ॥ ४३

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि त्र्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २०३ ॥

२०४

गुरुस्वाच ।

चतुर्विधानि भूतानि स्थावराणि चराणि च ।

अव्यक्तप्रभवान्याहुरव्यक्तनिधनानि च ।

अव्यक्तनिधनं विद्यादव्यक्तात्मात्मकं मनः ॥ १

यथाश्वत्थकणीकायामन्तर्भूतो महाद्रुमः ।

निष्पन्नो दृश्यते व्यक्तमव्यक्तात्संभवस्तथा ॥ २

अभिद्रवत्ययस्कान्तमयो निश्चेतनाजुभौ ।

स्वभावहेतुजा भावा यद्ददन्यदपीदृशम् ॥ ३

तद्ददव्यक्तजा भावाः कर्तुः कारणलक्षणाः ।

अचेतनाश्चेतयितुः कारणादभिसंहिताः ॥ ४

न भूः खं द्यौर्न भूतानि नर्षयो न सुरासुराः ।

नान्यदासीदृते जीवमासेदुर्न तु संहितम् ॥ ५

43 ^a) Da₁ D₁ तु (for तु) D₂ देवो, D₁ T G₁₋₂ ० Ms देही (for देहाद्) — ^b) M₁ ० १ सुक्त्वा (for त्यक्त्वा) K₀ [अ]न्यत् (for [अ]न्य) D₂ त्यक्त्वा सप्रतिपद्यते — ^c) K₀ Dn₁ n₄ D₂ D₂ ३ ० ३ [अ]न्य, D₂ ते (for तं) — ^d) G₂ ग्राम (for -ग्राम) K₁ ० D₂ स्वकर्मणि (K₁ 'ण)

Colophon — Sub parvan Ś₁ K₁ २ ० १ V₁ Bo ०-० Da₂ n₄ Dn₁ n₄ D₂ D₂₋₂ T G₁₋₂ ० M₁ १-१ मोक्ष धर्म — Adhy name Ś₁ K₁ २ ० १ V₁ Bo ०-० Da₂ n₄ Dn₁ D₂ D₂₋₂ ० ० G₂ M₁ वाण्येयाध्यात्म; K₄ वाण्येयाध्यात्मानं; M₁ ० वाण्येयाध्यात्मे इन्द्रियोत्पत्ति, Ms 'याध्यात्मे शरीरात्माविवेक' — Adhy no (figures, words or both) Dn₁ D₁ T₁ G₁ ० ० Ms 37, Dn₄ Da₂ D₂ 36, D₂ M₁ ० १ 35, T₂ G₂ 51 — Śloka no Da₄ D₂ 48, Dn₁ 47, Dn₄ 46.

204

1 K₀ १ V₁ Bo ०-० Da₂ n₄ Dn₁ n₄ D₂ D₂₋₂ ० ० G₂ M₁ ० १ भीष्म (for गुरु) — ^a) D₀ चतुर्भू तानि (for 'विधानि) K₁ om भूतानि. — ^c) K₀ V₁ Bo ०-० Da₂ n₄ Dn₁ n₄ D₂ D₂₋₂ ० ० T G₁₋₂ ० M₁ १-१ Cv लक्षण, D₀ मक्षय (for निधन) — ^c) Br om. कं मन' T₁ G₁ २ अव्यक्तात्मकृत मनः; G₂ ० 'रमात्मकर्मणां (sic). ❀ Cn अव्यक्तात्मात्मकं, अव्यक्तो य आत्मा तदात्मक, द्वितीयेन्दुवत्तत्रैव कल्पितम् । ❀

2 ^a) Br om श्वत्थकणीकायां K₀ स्वल्प; T₂

M₁ ० [अ]श्वत्थ (for [अ]श्वत्थ) T₂ कर्णिकायाम् (for 'कणी') — ^b) D₁ (by corr as in text) महामन (for 'द्रुम) — ^d) Ś₁ K₁ अध्यात्मात् (for अव्यक्ताद्). — After 2, Kumbh ed ins

570* आत्मानमनुसंयाति बुद्धिरव्यक्तजा तथा ।

तामन्वेति मनो यद्ब्रह्मोहवर्मणि सनिधौ ।

3 ^b) K₀ Bo. ०-० Da₂ n₄ Dn₁ n₄ D₂ D₂₋₂ ० ० अयो निश्चेतन यथा — ^c) K₁ D₂ हेतुजाद्भावाद् — ^d) Ś₁ K₁ २ तद्दद्; B₀ ० Da₂ n₄ D₂ T₁ M₁ यद्द (for यद्द) D₂ अन्यम् (for अन्यद्)

4 ^a) Dn₁ यद्द (for तद्दद्) — ^b) K₂ V₁ Bo ० ० ० Da₂ n₄ D₂ १ T₂ कर्तुः; D₂ कथं (for कर्तुः). Ś₁ K₂ D₁ (marg) T G₁₋₂ ० करणलक्षणा (for कारण') — Ś₁ reads 4^a-6^d on marg — ^c) K₁ corrupt, D₂ D₂ ० ० चेतयितुं (for चेतयितु) — ^d) K₀ अमि संमता, V₁ Bo-० Dn₁ D₂ १ G₁₋₂ ० M₁ १-१ 'सगता'; Bo Da₂ n₄ Dn₁ D₂ D₂₋₂ ० ० T अमि (D₂ 'ति)सहता (T₂ 'हता') (for 'सहिता')

5 Ś₁ reads 5 on marg — ^a) Bo ०-० Da₂ n₄ Dn₁ n₄ D₂ D₂₋₂ ० ० T₁ transp खं द्यौर and न — ^b) V₁ ऋषयो (for नर्षयो) T₁ नासुरासुरा. — ^c) M₀ अन्यद् (for नान्यद्) Da₂ n₄ जीवाद् (for जीवम्) ❀ Cv जीव, जीवयतीति जीवो नारायण । ❀ — ^d) K₀ D₄ तु; V₁ D₂ M₀ च, G₂ हि (for तु) M₀ संहति (for . Ś₁ हेतुमयंतसहितं ❀ Cn

सर्वनीत्या सर्वगतं मनोहेतु सलक्षणम् ।
अज्ञानकर्म निर्दिष्टमेतत्कारणलक्षणम् ॥ ६
तत्कारणैर्हि संयुक्तं कार्यसंग्रहकारकम् ।
येनैतद्वर्तते चक्रमनादिनिधनं महत् ॥ ७
अव्यक्तनाभं व्यक्तारं विकारपरिमण्डलम् ।
क्षेत्रजाधिष्ठितं चक्रं स्निग्धाक्षं वर्तते ध्रुवम् ॥ ८

स्निग्धत्वात्तिलवत्सर्वं चक्रेऽस्मिन्पीड्यते जगत् ।
तिलपीडैरिवाक्रम्य भोगैरज्ञानसंभवैः ॥ ९
कर्म तत्कुरुते तर्पादहंकारपरिग्रहम् ।
कार्यकारणसंयोगे स हेतुरुपपादितः ॥ १०
नात्येति कारणं कार्यं न कार्यं कारणं तथा ।
कार्याणां तूपकरणे कालो भवति हेतुमान् ॥ ११

C 12 7709
B 12.211 11
K 12.213 16

सहव भज्ञानोपाधिं जीवम् । एते राजानं भृत्या इव नाप्या-
सेदुः, पश्चादपि नासादितवन्त । ॐ

6 Ś1 reads 6 on marg —^a) K1 सर्वनीत्य, K2 पूर्वनीत्य; V1 Bo ६-२ (B2 ३ marg as in text) Dn1 n1 D2 2 D3 2 5-3 Cv पूर्वं नि (D2 पूर्वान्नि)त्य, Das a1 सर्वनीत्या; T G1-3 ६ Ms ६ Cs सर्वं नित्य (for सर्व नीत्या) ॐ Cs सर्वं नित्यमिति । सर्वेण प्रमाणेन सर्वैर्जा तम् ॥ Cv पूर्वं नित्यमित्यत्र नित्यं प्रवाहवती नित्यम् । ॐ —^b) K2 4.६ Bo ६ Dn1 n1 D2 2 5 मनोहेतुमलक्षण, G1-3 ६ 'हेतु स्वलक्षणं; M1 'हेतु' सलक्षण — D2 om (hapl) 6^{cd}

7 ^a) D21 D2 2 त (for तत्) D1 T G2 2 M1 न कारणेना (M1 'न)सयुक्तं, G1 नारायणेन सयुक्तं, M1 2 ६ न कारणैरसयुक्तं (Ms 'रसंसृष्ट) —^b) Das D1 T1 G1 2 Ms 7 कार्यं (for कार्यं) B1 Das कारण, Das सारण (for चकारकम्) —^c) Dn1 D1 T G1-3 ६ M1 तद् (for [ए]तद्). ॐ Cn येन संग्रहेण तत् वादात्म्यं वर्तते, अनुवर्तते । वासनावशात्कर्म कर्मवशाच्च वासना इति चक्रं चक्रवदनवरतप्रवाहम् । ॐ —^d) V1 reads from अनादि up to अस्मिन् (in 9^b) on marg — After 7, Kumbh ed Cv ins

571* येन स्वभावसद्भाव हेतुभूता सकारणा ।
एव प्राकृतविस्तारो ह्याश्रित्य पुरुष परम् ।

[(L 2) ॐ Cv प्राकृतविस्तार । पर पुरुषमाश्रित्य हि कर्म नच जीवन्वभावधीनम् । स च स्वभाव परमपुरुषधीनम् । अत स एव सर्वस्यापि मूलकारणमिति भाव । ॐ]

8 V1 reads 8 on marg —^a) K1 D2 2 Ms अव्यक्तनाभि, G1 2 अव्यक्तताहं (for अव्यक्तनाभं) —^b) Ś1 K1 2 M1 ६ विकारं (for विकार)

9 V1 reads up to अस्मिन् on marg —^a) T1 G1 2 कीलवत् (for तिलवत्) —^b) K4 T2 तिल पिडैर्; G1 2 कीलपिडैर् (for तिलपीडैर्) —^c) K6

मौमैर् (for भोगैर्) — After 9, Kumbh ed Cv ins

572* प्राणेनाय हि शान्ते तु विरोधात्प्रतिपालनम् ।
देहस्येपून्य आस्ते यं शुद्धोऽचिन्त्य सनासन ।
आमयक्षेपतो (510) याति कालचक्रसमन्वित ।
भूतानि मोहयश्चित्य चक्रस्य च रयं गत ।
स्नेहद्रव्यममायोगे क्षेत्रपाच न वस्तुषु । [5]
तिलवत्पीडिते चक्रे ह्याधियन्त्रनिपीडिते ।
बहिःश्राधिष्ठिते यद्वज्रानिनां कर्मसमवम् ।

[(L 1) ॐ Cv प्राणो पूर्वोक्त कालचक्रस्य प्रकृतचेष्टारूप जननमरणादिहेतुर्न्यापार । ॐ — (L 2) ॐ Cv देहस्य प्राकृतदेहस्य, शु शुच्छा, तथा ऊन न्यून शून्यमिति यावत्, यज्ञान तत्सवन्धि । देहस्येपून्य यं आस्ते । ॐ — (L 7) Cv बहिःश्राधिष्ठिते मामे शानिनामिष्टमाधनम् ।]

10 ^a) V1 D2 तत्कर्म (by transp), T1 कतरत्. D1 T G1-3 ६ Ms तेषाम् (for तर्पाद्) —^b) K6 7 B2 9 D2 5 ० परिग्रहात्, Bo ६ 7 Das a1 Dn1 n1 D2 2 ६ 3 परिग्रह (for 'हम्) —^c) Ś1 K1 2 कार्यकारणसयोग —^d) M1 ६ 7 उपपादक — After 10, Kumbh ed Cv ins

573* यथाकर्ण्यं च तच्छिद्यत्स्वज्ञानमनुत्तमम् ।
[Cv यथा चाकर्ण्यं]

11 ^a) K2 4 ६ Bo ६-२ Dn1 n1 D2 2 ६ 2 नाभ्येति; K1 नान्येति, D2 1 T1 G1 2 नान्येति; Cs नाल्येति (as in text) Dn1 कार्ये (for कार्यं) ॐ Cs नाल्येति । कारण जीव कार्यशरीर नाल्येति, शरीरप्रवाहो न विच्छिद्यते । ॐ —^b) Das ज्ञानसंभवै (for कारण तथा) —^c) Cnp as in text Ś1 K1 2 4 कार्याण्यनेन (K1 2 4 'नून' करणात्; K1 D2 9 कार्याणां मूलकरणे; V1 Dn1 कार्येण्येकेन करणे; D2 1 Dn1 D2 2 5 ६ ६ कार्याणा रूपकरणे, T1 कर्मा ण्यननुकरणे; T2 कार्ये अनूनकरणे, G1-3 ६ M1 ६ 7 कर्मण्य (G2 ६ M1 ६ 7 कार्ये ह्य) नूनकरणे, Ms कार्ये ह्यनून करणे —^d) D1 T G1-3 ६ कारणं (for हेतुमान्).

हेतुयुक्ताः प्रकृतयो विकाराश्च परस्परम् ।
 अन्योन्यमभिवर्तन्ते पुरुषाधिष्ठिताः सदा ॥ १२
 सरजस्तामसैर्भावैश्च्युतो हेतुबलान्वितः ।
 क्षेत्रज्ञमेवानुयाति पांसुर्वातेरितो यथा ।
 न च तैः स्पृश्यते भावो न ते तेन महात्मना ॥ १३
 सरजस्कोऽरजस्कश्च स वै वायुर्यथा भवेत् ।

तथैतदन्तरं विद्यात्क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर्बुधः ।
 अभ्यासात्स तथा युक्तो न गच्छेत्प्रकृतिं पुनः ॥ १४
 संदेहमेतमुत्पन्नमच्छिनद्भगवानृषिः ।
 तथा वार्तां समीक्षेत कृतलक्षणसंमिताम् ॥ १५
 वीजान्यभ्युपदग्धानि न रोहन्ति यथा पुनः ।
 ज्ञानदग्धैस्तथा क्लेशैर्नात्मा संबध्यते पुनः ॥ १६

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि चतुरधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २०४ ॥

12 *) K₄ om (hapl) from हेतुयुक्ता up to हेतु (in 13^b). — °) K₇ D₁ ० विकारांश्च; T₁ विकारश्च; G₂ प्रकाराश्च (for विकाराश्च) — °) M₁ ० १ अभिवर्तन्ते (for 'र्तन्ते) — °) Ś₁ K₁ ३ पुरुषाधिष्ठित. M₁ तदा (for सदा) B₉ पुरुषाधिनतिष्ठता (sio)

13 K₄ om up to हेतु (of. v 1 12) — °) K₆ १ V₁ D₁ n₄ D₂ ४ ५ ६ ० राजसक्तामसैर्भावैश्च, D₇ T₁ G₁ सत्त्वं रजस्तमोभावैश्च; T₂ C_v सत्त्वरजस्तामसैर्भावैश्च (hypermetric), G₈ ० सत्त्वं रजस्तामसैश्च. — °) Ś₁ युतो; D₇ T₂ G₁ ३ ० युक्तो; G₂ यातो (for च्युतो) K₆ D₈ D₈ १ T₁ G₁ M₁ ५ हेतुर् (for हेतु) D₅ बलान्विता; G₂ M₁ ० १ बलान्वितैः G₈ ० भावैर्युक्तो बलान्वितः ॥ C_n च्युत पूर्वदेहाद्भिन्नतो जीव । ॥ — °) D₈ (before corr) एवानुयाति; G₂ एवानुयाती; M₆ एवानुयाति. — °) K₆ १ V₁ B₉ १ D₈ a₄ D₁ D₁ D₁ ३ पाशुर (for पांसुर). — °) D₇ T₁ G₁ ३ ० M₁ ५-१ स (for च). K₁ ० सूत्र्य (K₆ इत्य)ते, V₁ G₈ स्पृशते; D₈ स्पृश्यतो; D₄ स्पृश्यतो (for स्पृश्यते) K₆ १ D₄ ५ ० देहो; D₁ n₄ D₂ १ T₁ G₁ ३ ० M₁ ५-१ भावैर् (for भावो). — °) K₇ D₁ ० न च तेन, D₈ न तेन (submetric), D₈ न स्वत्वेन

14 *) K₇ रजस्कोऽरजस्कश्च; D₁ सरजस्कारजस्कश्च; D₁ ० रजस्को अ(D₉ 'स्कोय)रजस्कश्च; D₉ सरजस्को रजस्को — °) V₁ B₉ ० ३ ० D₈ a₄ D₈ D₂ ३ ० ३ M₆ सैव; B₇ [अ]सत्त्वं, D₁ n₄ M₁ नैव; D₇ T₁ G₁ ३ ० M₆ स च (for स वै) V₁ B₉ ०-३. D₈ a₄ भवेद्यथा (by transp), D₁ n₄ D₂ ३ ० ३ भवेत्तथा. Ś₁ K₁ ३ ४ वायुरेको यथा भवेत् — °) B₉ ० [ए]वम् (for [ए]तद्) K₇ कुर्यात् (for विद्यात्) — °) K₄ ० V₁ B₉ ०-३ D₈ a₄

D₁ n₄ D₈ D₂ ३ ० T₁ G₁ ३ ० M₆ ० C_v सत्त्वं (G₁ 'र्व) (for क्षेत्र) ॥ C_v सत्त्वस्य जीवराशे । ॥ — °) D₈ अभ्यासात्स तथा, D₇ T₁ G₁ ३ ० अभ्यासात्स (D₇ G₁ 'त्स)तत्त्वं — °) B₉ ३ D₈ a₄ त (B₇ ग)त (for पुन).

15 V₁ reads 15^a-16^b on marg — °) K₆ १ V₁ B₉ ० ३ D₈ D₂ १ T₁ G₁ ३ ० M₇ एतद् (for एतम्) — °) K₆ D₈ a₄ M₇ यथा वार्ता, K₇ D₁ ५ १ ० T₁ G₁ ३ ० M₆ यथा (D₄ 'या)वत्ता (D₅ 'त्ता) (for तथा वार्ता) Ś₁ K₁ ३ परीक्षेत, D₈ समीक्षे तु (for समीक्षेत) D₈ lacuna for क्षेत्र B₇ ३ तथा वार्तान्विते क्षेत्रे — °) D₈ lacuna for कृतल Ś₁ K₁ D₂ -संमितां, K₇ B₉ (marg) ३ (marg as in text) D₄ ० ३ ० समित; D₈ समिता; D₈ D₇ T₁ G₁ ३ ० M₁ ५-१ सविदं; D₈ संमितान् (for समिताम्).

16 V₁ reads 16^a on marg — °) D₈ D₈ -रुद्धानि (for दग्धानि) — °) D₇ ज्ञानदग्धैस्. — °) K₆ D₈ a₄ D₁ n₄ D₈ D₂ ३ ५ ० ३ ० सपद्यते; K₇ D₁ ० संयुज्यते; G₁ सबुध्यते (for संबध्यते)

Colophon — Sub-parvan Ś₁ K₁ ३ ० १ B₉ १ D₈ D₁ n₄ D₈ D₂ ३ ० ३ T₁ G₁ ३ ० M₁ ५-१ मोक्षधर्म — Adhy name Ś₁ K₁ ४ B₉ १ D₈ D₂ ३ ० ३ वाष्पेयाध्यात्मं; M₁ ० १ क्षेत्रज्ञाधिष्ठानोपदेश; M₆ देहाना कर्महेतुकरवप्रतिपादन. — Adhy no (figures, words or both) D₁ D₇ T₁ G₁ ३ ० M₆ 38, D₁ D₈ 37, D₈ 36, T₂ G₂ 52 — Śloka no. D₁ 17, D₁ D₈ 18

२०५

गुरुवाच ।

प्रवृत्तिलक्षणो धर्मो यथायमुपपद्यते ।
तेषां विज्ञाननिष्ठानामन्यत्तत्त्वं न रोचते ॥ १
दुर्लभा वेदविद्वांसो वेदोक्तेषु व्यवस्थिताः ।
प्रयोजनमतस्त्वत्र मार्गमिच्छन्ति संस्तुतम् ॥ २
सद्भिराचरितत्वात् वृत्तमेतदगर्हितम् ।
इयं सा बुद्धिरन्येयं यया याति परां गतिम् ॥ ३

शरीरवानुपादत्ते मोहात्सर्वपरिग्रहान् ।
कामक्रोधादिभिर्भावैर्व्युक्तो राजसतामसैः ॥ ४
नाशुद्धमाचरेत्तस्मादभीप्सन्देहयापनम् ।
कर्मणो विवरं कुर्वन्न लोकानामुयाच्छुभान् ॥ ५
लोहयुक्तं यथा हेम विपक्वं न विराजते ।
तथापक्कपायाख्यं विज्ञानं न प्रकाशते ॥ ६
यश्चाधर्मं चरेन्मोहात्कामलोभावनु पुवन् ।

C. 12 7713
B 17 215. 7
K 12 214 10

205

1 B₁ om. the ref S₁ K₁ ३ ४ ५ ७ V₁ B₀ ६. ७ ९
D_{as} ४ ४ D_{n1} ४ ४ D_s D_{२-६} ९ ९ M₁ ६ ७ भीष्म (for
गुरु) —^a) T_२ G_२ M₁ ७ निवृत्ति (for प्रवृत्ति)
D_{as} प्रवृत्तिलक्षणे धर्म —^b) K_६ B_० D_{as} ४ ४ D_{n1} D_s
D_२ ६ ६ T_२ M_६ यथा समुप; D_७ T₁ G_{1-३} ६ M₁ ६ ७
येषां समुप- (for यथायमुप-) B_० ६ (marg as in text)
७ ९ D_{as} ४ ४ D_{n1} ४ ४ D_{s1} D_२ ९ ९ ९ ९ लभ्यते (for
पद्यते) —^c) D_{as} ४ ४ G_६ अज्ञान (for विज्ञान) C_a
तथाविज्ञाननिष्ठानाम् (gloss अनघ्यात्मविदां) —^d)
K₁ ७ अन्य (for अन्यत्) T_२ तत्त्वान् (for तत्त्व)

2 ^a) K_२ देव; B_० lacuna (for वेद). —^b) D_७
T G_{1-३} ६ M₁ ६-७ वेदातेषु (for वेदोक्तेषु) G₁ व्यव
स्थित. —^c) K₁ प्रयोजनसत्तास्त्र; K_६ V₁ B_० ६-९
D_{as} ४ ४ D_{n1} ४ ४ D_s D_२ ९ ९ ९ ९ *जन (D_{as} D_{n1} ४ ४ D_० ९
*न) महत्त्वानु; K_७ D_२ ९ ७ ७ T G_{1-३} ६ M₁ ६-७ *मत
(D_० ७ G₁ *ह) त्व तु; B_० (marg) *परं ते तु —^d)
M₁ ६ ६ नेच्छति (for हृच्छन्ति) K₁ संस्तुतां, D_० संश्रुत,
D_७ T G_{1-३} ६ M_७ संस्कृतं, M_६ संस्कृत (for संस्तुतम्)
— After 2, Kumbh. ed ins

574* वेदस्य न विदुर्भाव ज्ञानमार्गप्रतिष्ठितम् ।

3 ^a) G_२ सद्भिराचरितत्वं तु, G_६ असत्त्वाचरितत्वात्
(sic) —^b) K_७ D_० महत्, D_२ घृतम् (for घृत्तम्)
D_{as} नगर्हितं (for अग*) —^c) M₁ स्व (for सा)
K_६ B_० D_{n1} D_s D_२ ९ ९ ९ ९ अन्येत्य; K_७ D_२ ६ ९ हृत्वेवं,
V₁ B_{०-९} अप्येव; D_{n4} अत्यत्ति, D_७ T G_{1-३} ६ M₁ ६-७
अन्यैव (for अन्येय) —^d) K₁ ६ B_० D_० यथा, D_०
यां यां (for यथा) S₁ K₁ २ ७ V₁ D_{s1} D_२ ९ ९ ९ ९ याति,
D_० T_२ यायात् (for याति) T_२ परमां (for परां)
D_{n4} G₁ २ ययातिपरमां गतिं; M₁ ६-७ यथेयात्परमां गतिं

143

4 ^a) D_० शरीर चानुपादत्ते —^b) V₁ B_० ६-९ D_{as}
D_{n1} ४ ४ D_s D_२ ९ ९ ९ सर्वान् (for सर्व) T G₁ ९ ६
M₁ ६-७ परिग्रह (for 'ग्रहान्) —^c) K_६ ६ ७ V₁ B_०
६-९ D_{as} ४ ४ D_{n1} ४ ४ D_s D_{२-६} ९ ९ क्रोधलोभादिभिर्भावैर्
(D_२ 'व) —^d) D_० युक्तो (for युक्तो)

5 ^b) K_६ ७ D_२ ९ यापनां; B_० पावनं, D_{s1} पापन,
D_० ७ पातन (for 'यापनम्) —^c) K₁ कर्माणां; K_६
V₁ D_{n1} ४ ४ D_२ ९ ९ C_n कर्मणा (for 'णो) K_२ विव
रान्; T_२ G_२ ६ विचर्यं (for विवर) —^d) K_७ D_२ ९ ९
प्राप्त्यात्; D_{as} नामु* (for 'भामु*) B_७ शुभ (for
शुभान्)

6 ^a) B_० लोभयुक्त (for लोह*) S₁ (sup in as
in text) K₁ तथा (for यथा) K₁ corrupt, M₁
हेम —^b) K_७ D_२ ९ अपक्क (for वि*) C_n विप-
क्कम् पाकहीनम्, भावे निष्ठा । C_n —^c) G_२ यथा (for
तथा) — After 6, Kumbh ed C_v ins

575* केचिदात्मगुणं प्राप्तस्ते मुक्ताश्चक्रवन्धनात् ।

इतरे दुःखसद्वद्वाक्या दुःखपरायणा ।

शुकाकर्मानुरूपं ते जायमाना पुन पुन ।

क्रोधलोभमदाविष्टा मूढान्तकरणे सदा ।

यथा सञ्जाया नास्ति नित्यतया पुरा । [5]

गुणानेव तथा चिन्त्या सन्त्येति च विदुर्बुधा ।

[(L 1) C_v आत्मगुण परमात्मानम् । C_n — (L
3) शुका (?)]

7 G₁ om. 7^{ab} —^a) S₁ K₁ ४ G_२ यथाधर्म; D_०
धर्मं यथा (for यथाधर्म) K_६ ६ ७ B_० ६-९ D_{as} ४ ४
D_{n1} ४ ४ D_s D_{२-६} ९ ९ लोभात् (for मोहात्) —^b)
K_६ ७ V₁ B_० ७-९ D_{as} D_{n1} ४ ४ D_s D_{२-६} ९ ९ काम
क्रोधात् (B_० 'द्), B_० D_{as} कामात्क्रोधात् (D_{as} 'व्)

[1137]

धर्म्यं पन्थानमाक्रम्य सानुचन्धो विनश्यति ॥ ७
 शब्दादीन्विपयांस्तस्मादसंरागादनुप्लवेत् ।
 क्रोधहर्षौ विपादश्च जायन्ते हि परस्परम् ॥ ८
 पञ्चभूतात्मके देहे सत्त्वरजसतामसे ।
 कमभिष्टुवते चायं कं वा क्रोशति किं वदेत् ॥ ९
 स्पर्शरूपरसाद्येषु सङ्गं गच्छन्ति बालिशाः ।
 नावगच्छन्त्यविज्ञानादात्मजं पार्थिवं गुणम् ॥ १०

(for कामलोभात्). Ś1 K2 अनामुवन्; B8 उपप्लवन्
 (for अह्णु प्ल). K4 T1 कामलोभानवामुवन्; G2 'लोभा
 दुपप्लवम् —^o) K6 7 V1 धर्म; D1 G1 2 धर्म (for
 धर्म्य) K6 7 D1 9 T2 G2 6 M1 5-7 Cnp उरक्रम्य,
 T1 G1 2 उरकृत्य, Cn आक्रम्य (as in text) —^d)
 C3 सानुवध; Cap सानुचन्धो (as in text). — After
 7, Kumbh ed ins .

576* अचल ज्ञानमप्राप्य चलचित्तश्चलानियात् ।

8 Dn4 om 8. —^a) M6 शब्दादि (for 'दीन्')
 —^b) Ś1 K1 असंरागान्; K2 असराग्राम्; B0 0. 8 9
 Dn1 D8 D2 8 0 8 नसंरागाद्; B7 damaged (for
 असं) K4 6 B0 6 8 0 Das a1 D4 5 0 अनुव्रजेत्;
 K7 Dn1 D8 D2 8 0 8 अयं व्रजेत्, V1 D7 T G1 8 6
 उपप्लवेत् (for अनु) G2 मोहलोभादुपप्लवेत्. —^c)
 K4 6 V1 B0 6 7 Das a1 Dn1 D8 D2 8 6 6 M6
 क्रोधो हर्षो (for क्रोधहर्षौ) B8 (marg as in text) 9
 विपादश्च, D1 G1 2 द्विपादश्च; M1 6 विपाद —^d)
 K6 जीयते, K7 जायते K1 V1 B0 7-9 Das a1 Dn1
 D8 D2 8 7 8 8 8 ह, K6 B6 G2 च; K7 D81
 lacuna (for हि) K4 6 V1 B0 7 8 (marg) Dn1
 D8 D2 8 6-8 T1 G1-8 6 M6 परस्परत् (for 'रम्')
 — After 8, Kumbh ed ins

577* गुणा कार्या क्रोधहर्षौ सुखदुःखे प्रियाप्रिये ।
 द्वयान्यथैवमादीनि विजयेच्चैव सर्ववित् ।

9 ^b) K4 B0 6-9 Das Dn1 n4 D82 D2 8 6 8 सत्त्वे
 (for सत्त्व) K6 7 D4 5 0 रजसत्त्वतमोमये —^c)
 B8 (marg) Dn1 D82 M1 किम्; M7 तम् (for कम्)
 K1. 2 7 वायं (for चायं). D8 कर्मभिष्टुवते चायं; D1
 T1 G1-8 6 कर्मभिर्वध्यते चायं. —^d) B0 7. 9 D8 4 6-9
 T1 G1-8 6 किं वा, Dn1 D8 किं च; M6 को मा;
 M7 कस्मात् (for कं वा) Dn1 D8 [आ]क्रोशति (for
 क्रो) Ś1 K1 2 कं वदेत्; K7 V1 B0-9 Das a1 Dn1
 n4 D8 D2 4 6 8 9 T2 M1 5-7 किं वदन् (for किं वदेत्)

मृन्मयं शरणं यद्वन्मृदैव परिलिप्यते ।
 पार्थिवोऽयं तथा देहो मृद्विकारैर्विलिप्यते ॥ ११
 मधु तैलं पयः सर्पिर्मांसानि लवणं गुडः ।
 धान्यानि फलमूलानि मृद्विकाराः सहाम्भसा ॥ १२
 यद्वत्कान्तारमातिष्ठन्नौत्सुक्यं समनुव्रजेत् ।
 श्रमादाहारमादद्यादस्वादपि हि यापनम् ॥ १३
 तद्वत्संसारकान्तारमातिष्ठन्नश्रमतत्परः ।

10 ^a) Ś1 K1. 2 4 Das a1 शब्द; D2 स्पर्श; T2
 स्तृषान् (for स्पर्श-) —^b) D5 7 गच्छति K1 वा
 लिशा, M1 6 6 [अ]बालिशा —^c) Das D5 6 नाव
 गच्छति K1 (before corr as in text) 4 B7 Dn1 n4
 D8 D2 8 8 C1 Cn विज्ञानाद् K6 [अ]व' (for [अ]वि')
 ॥ Cn विज्ञानाद्विपययवुदे । ॥ —^d) K4 V1 B0 7
 Dn1 n4 D8 D2 8 6 8 आत्मान (for आत्मजं) B0
 आत्मानं ज्ञानमुत्तम

11 ^a) D81 T2 G1 2 मृन्मयं. K7 D1 9 विद्वन् (for
 यद्वन्) —^b) K7 B0 D2 मृदैव Dn4 परिलिप्यते;
 G1 कल्प्यते (for 'लिप्यते) —^c) K2 4 7 om (hapl.)
 11^{ad}, Ś1 reads it on marg 11^a is damaged in
 B7 —^d) T2 तथा; M1 यथा (for तथा). —^e)
 K6 V1 B0 6-9 Das. a1 Dn1 n4 D8 D2 8 6 6 8
 M1 5 7 मृद्विकारान् (D8 'रो) (for 'कारैर) K6 न
 लिप्यते; B0 M1 6 न पश्यति, B7 8 Das a1 Dn1 n4
 D8 D5 7. 8 T G1-8 6 M7 न (Dn4 च) नश्यति, M6
 न दृश्यते (for विलिप्यते)

12 ^a) D7 T1 G1 2 तैल (for तैलं) K6 Da1 D81
 सर्पि, G1 सर्पि —^b) K1 D9 गुरु, K2 M1 गुणं,
 D7 T G1-8 6 गुड, M1-7 गुळं (for गुड').

13 ^a) K7 D1 9 आतिष्ठेन् (for 'द्वन्) ॥ C8
 कान्तारम् अस्त्राद्यभावस्थलम् । ॥ —^b) K1 6 7 D9 G2
 नौत्सुक्य; M7 (sup lsn) नौत्सुक्यात् (for 'क्यं) M7
 व्रजन् (for व्रजेत्). ॥ C8 नौत्सुक्य स्वादाहारामिला
 पम् । ॥ —^c) K6 V1 B0 8 (marg) Dn1 n4 D8
 D2 8 6 8 आन्यम्; K7 Das a1 D2 9 आमाद्, T2
 क्रमाद् (for अ) Da1 आसाद्य (for आदद्याद्) —^d)
 K2 असाद्वपि (sic), Das अद्याद्वपि; Da1 दद्याद्वपि,
 G1 नस्वाद्वपि (for अस्त्रा) K6 D8 पावनं, D7 यापयेत्;
 G1 धापयन् (for यापनम्) D8 अस्त्राद्यमपि यापनं; G2
 अस्त्राद्वपशदे पुन (sic) ॥ Cn' यापनम् देहनिर्वाप
 कम् । ॥

यात्रार्थमद्यादाहारं व्याधितो भैषजं यथा ॥ १४
 सत्यशौचार्जवत्यागैर्यशसा विक्रमेण च ।
 क्षान्त्या धृत्या च बुद्ध्या च मनसा तपसैव च ॥ १५
 भावान्सर्वान्यथावृत्तान्संवेत यथाक्रमम् ।
 शान्तिमिच्छन्नदीनात्मा संयच्छेदिन्द्रियाणि च ॥ १६
 सत्त्वेन रजसा चैव तमसा चैव मोहिताः ।
 चक्रवत्परिवर्तन्ते ह्यज्ञानाज्जन्तवो भृशम् ॥ १७
 तस्मात्सम्यक्परीक्षेत दोषानज्ञानसंभवान् ।

14 ") Ca एव (for तद्वत्) —^b) D₂ १ आतिष्ठेच्च
 (for 'ष्ट्व) G₁ श्रितमत्पर, M₁ ० श्रमत पर, M₂
 श्रमतपर K₁ च स, K₂ B₁ D₁ T₁ G₂ Cp शम, B₀
 सम (for श्रम) —^c) K₁ यत्रार्थम् (for या) —^d)
 K₁ व्याधितो (for व्याधितो) D₂ १ भैषज K₀ B₀ D₂
 तथा (for यथा) — After 14, Kumbh ed ins

578* भक्षणे श्रापदैर्मागादिति चार करोति चेत् ।
 एव ससारमाणेण यात्रार्थं विषयाणि च ।
 न गच्छेन्नोगविज्ञानादुन्मार्गे पद्यते तदा ।
 तस्माद्दुःखतो मार्गमास्थितस्तमनुसरेत् ।
 नानापणफला वृक्षा बहव सन्ति तत्र हि । [5]
 भोकारो मुनयश्चैव तस्मात्परतर वनम् ।
 अनुमानैस्तथा शास्त्रैर्यशसा विक्रमेण च ।

15 D₁ repeats 15^a after 16^{ab} —^a) G₂ सत्य
 (for सत्य) M₁ ० १ शौचार्जव (for शौचा) Ś₁
 K₁ ३ ४ शौचसत्यार्जवत्यागैर्, D₁ (second time) सत्या
 शौचार्जवत्यागो — G₁ om 15^a-17^a —^b) K₁ ० B₀
 (marg as in text) D₂ D₁ n₁ D₃ Cn वचसा; B₁ ०
 वयसा, D₁ D₂ D₃ १ T G₂ ० ० M₁ १-१ C₃ वचसा
 (for यशसा) ✽ C₃ वचसा प्रियवचनेन । ✽ — K₀
 om 15^a-16^a —^c) D₁ T₁ G₂ ० ० मत्या (for बुद्ध्या)
 V₁ [न]य (for च) Ś₁ K₁ ३ ४ १ D₂ ० ० T₂ क्षाल्या
 (Ś₁ K₁ ३ ४ सर्व) बुद्ध्या च धृत्या च —^d) M₁ ० १ ह
 (for च)

16 K₀ G₁ om. 16 (cf v l. 15) —^a) D₂ सर्वा
 न्भावात् (by transp), D₃ भावान्भावात् V₁ Bo ०-०
 D₂ १ D₁ n₁ D₃ D₂ ० ० ० उपात्तु (V₁ D₀ 'द)त्तान्
 (for यथा) —^b) K₁ संवशेत, K₂ B₂ (marg)
 D₂ ० स (B₂ स)सेवेत; D₁ T G₂ ० ० M₁ १-१ सहरे (T₂
 M₁ १-१ 'सहे)त (for संवशेत) V₁ Bo ०-० D₂ १
 D₁ n₁ D₃ D₂ ० ० ० समीक्ष्य (D₂ १ D₁ 'क्ष)

अज्ञानप्रभवं नित्यमहंकारं परित्यजेत् ॥ १८
 महाभूतानीन्द्रियाणि गुणाः सत्त्वं रजस्तमः ।
 त्रैलोक्यं सेश्वरं सर्वमहंकारे प्रतिष्ठितम् ॥ १९
 यथेह नियतं कालो दर्शयत्यार्तकान्गुणान् ।
 तद्बद्धतेष्वहंकारं विद्याद्भूतप्रवर्तकम् ॥ २०
 संभेहकं तमो विद्यात्कृष्णमज्ञानसंभवम् ।
 प्रीतिदुःखनिवृद्धांश्च समस्तांस्त्रीनथो गुणान् ।
 सत्त्वस्य रजसश्चैव तमसश्च निबोध तान् ॥ २१

C 12 772b
 B 12 242 2c
 K. 12. 214 31

विषयात्मकान् — After 16^{ab}, D₂ repeats 15^a —^c)
 Ś₁ K₁ ३ हृच्छेद् (for हृच्छन्) —^d) K₁ सद्विच्छेद् (for
 सय) M₁ ० १ अपि (for च)

17 G₁ om 17^{ab} (of v l. 15) —^a) B₁ तत्त्वेन
 (for सत्त्वेन) —^b) G₂ च वि (for चैव) K₁ D₁
 T₁ मोहित —^d) T₂ विज्ञानात् (for ह्यज्ञा)

18 ") D₁ D₂ परीक्ष्ये (D₂ 'क्षे)त्तु —^c) B₀ १
 D₂ n₁ D₃ D₂ ० ० ० दुःखम् (for नित्यम्)

19 After 19^{ab}, Kumbh ed ins

579* देहमूल विज्ञानीहि नैतानि भगवान्त ।

उपायत प्रवक्ष्यामि तं च मृत्यु दुरासदम् ।

—^c) B₀ D₁ n₁ D₃ D₃ कर्म (for सर्वम्) —^d) D₁ ०
 अहकार (for 'कारे) D₂ प्रतिष्ठिते

20 ") D₁ T₁ G₁ ३ M₀ यथैव; G₂ ० यथा हि (for
 यथेह) V₁ Bo ०-० D₂ १ D₁ n₁ D₃ D₂ ० ० ०
 T G₁ ० ० M₁ १-१ नियत, B₂ (marg) ० (marg) ०
 D₂ निरत, D₂ निहत (for नियत) —^b) K₁ G₂
 दर्शयति —^d) T₂ विद्यात् (for वि) Bo ०-० D₂
 (also as in text) १ D₁ n₁ D₃ D₂ ० ० ० कर्म
 (for भूत) K₁ प्रवर्तनं (for 'वर्तकम्)

21 ") K₂ D₂ स मोहकं, T₁ समोहन D₂
 विद्यात् —^b) D₂ १ कृष्णमज्ञानमुत्तम — After 21^{ab},
 Kumbh ed ins

580* प्रकृतेर्गुणसजातो महानहक्रिया सत् ।

अहकारात्पुन पश्चाद्भूतग्राममुदाहृतम् ।

अव्यक्तस्य गुणेभ्यस्तु तद्गुणांश्च निबोध तान् ।

—^c) Ś₁ K₁ ३ D₁ G₂ निबंधांश्च; D₂ Cap निव
 क्तांश्च (for निबद्धांश्च) —^d) T₂ समर्तांश्च (for सम
 स्तांश्च) K₁ तथा; D₁ अथो (for अथो) —^e)
 K₁ राजसत्त्वं (for र). D₂ १ सत्त्व रजस्तमश्चैव.

प्रमोहो हर्षजः प्रीतिरसंदेहो धृतिः स्मृतिः ।
एतान्सत्त्वगुणान्विद्यादिमात्राजसतामसान् ॥ २२
कामक्रोधौ प्रमादश्च लोभमोहौ भयं क्रमः ।
विपादशोकावरतिर्मानदपविनार्यता ॥ २३
दोषाणामेवमादीनां परीक्ष्य गुरुलाघवम् ।

विमृशेदात्मसंस्थानामेकैकमनुसंततम् ॥ २४

शिष्य उवाच ।

के दोषा मनसा त्यक्ताः के बुद्ध्या शिथिलीकृताः ।
के पुनः पुनरायान्ति के मोहादफला इव ॥ २५
केषां बलावलं बुद्ध्या हेतुभिर्विमृशेद्बुधः ।

22 °) K₁ प्रमोदे; K₆ V₁ Bo 6-9 Das at Dn₁ n₄ D₈ D₂, 3 5-8 T G₁₋₃ 6 M₁, 5-7 प्रसादो; K₇ D₁, 9 प्रमोहो (for 'हो') L₆ D₇ Dn₁ n₄ D₈ D₂, 3 8 M₁ हर्षजा; T₂ 'ज; G₂ 'ज (for 'ज'). —^b) M₁, 5-7 क्षमा (for स्मृति). D₇ T G₁₋₃ 6 असमोह स्मृतिर्मे (T₂ 'धृ')तिः. —^c) K₇ D₁ 9 इमान् (for एतान्) —^d) Ś₁ K₁ 2 अन्यान्; D₅ एतान्, T₂ धीमान्; G₂ सात्व (for इमान्) — After 22, Kumbh ed ins .

581* असतोपोक्षमा धैर्यमनुतिर्धिपयादियु ।
राजसाश्च गुणा धेते तत्पर तामसाश्शु ।
मोहस्कन्दी तथा दुःख निद्रालस्य प्रमादता ।
विपादी दीर्घसूत्रश्च तत्तामसमुदाहृतम् ।

23 °) K₆ काम क्रोध-; K₇ D₈ D₇ G₁ कामक्रोध ; V₁ Bo 8 9 Das D₂, 3 9 T₁ G₂, 3 6 M₁ 5-7 काम. क्रोध , T₂ काम क्रोध (for कामक्रोधौ). D₈ G₁ 2 प्रसादश्च (for प्रमा). —^b) K₁ 2, 3 6 D₁ 6 लोभो मोहो; K₇ लोभो मोह, G₁ लोभमोह- (for 'मोहौ') K₄ भय (for भय). —^c) D₂ विशाद- (for विपाद) Ś₁ K₁ 2 4 विमान (Ś₁ 'शाद् ; K₁ 'वाद)शोकविरतिर् (K₁ 'ति'); D₅ M₆ विपादशोकोपरतिर् —^d) M₅, 7 मद (for मान). Ś₁ K₁ 2 अमान्यता, T₂ अकार्यता; M₆ अनास्मत्वा (for 'र्यता) V₁ मानं वर्पावमानिता; D₈ मानदर्पं***ता; D₉ (before corr as in text) मान दर्पविनार्यता.

24 °) D₇ दोषाणासेव दीनानां. —^b) K₇ D₁ 9 विचार्य (for परीक्ष्य). K₂ D₈ गुण- (for गुरु) —^c) Ś₁ K₁ 2 V₁ Bo 6-9 Dn₄ D₅ 6 विमृषेद्, K₄ 'ष्येद्, D₈ D₂ 'श्येद् (for 'शेद्). Ś₁ K₁ 2 संस्थानाद्; K₆ V₁ Bo 6-9 Das at Dn₁, n₄ D₅ D₂, 3 6 8 T₂ M₇ संस्थानम् (for 'नाम्). —^d) T₂ M₅ एकैकाम् (for 'कम्). Ś₁ (before corr) K₁, 2, 4 Bo (marg) अनुसंभवं, D₇ T₁ G₁₋₃ 6 'संचितं; T₂ M₁ 5 'सतति (for 'तम्) D₅ एकैकशमनुत्तमं. — After 24, Kumbh. ed ins

582* यस्मिन्प्रतिष्ठितं चेदं यस्मिन्सञ्ज्ञाननिर्गति ।

सर्वभूताधिकं गित्यमहकारं विलोकयेत् ।
विलोकमान म तदा न्ययुज्या सुदमया पुन ।
तदेव भाति तद्वपमारमना यत्सुनिर्मलम् ।

25 Ś₁ K₁ 2 4, 6 7 V₁ Bo 6-9 Das at Dn₁, n₄ D₂, D₃ 8, 9 M₁ 6 7 युधिष्ठिर (for शिष्य). —^a) G₁ को (for के). G₂ 6 मानसात् (for मनसा) K₇ स्वयया; D₂ G₁, 2 युक्ता. D₇ T₁ सक्ता (for स्वक्ता) —^b) Bo 8 (both marg as in text) 9 D₈ D₂ दोषा (for बुद्ध्या) K₁ om (hapl) from शिथिली up to बुद्ध्या (in 26^a). —^c) D₇ T G₁₋₃ 6 repeat 25^a after 27^a —^d) D₇ T G₂, 3 6 (all second time) ते (for के) —^e) D₈ reads 25^d twice —^f) D₇ (second time) T₁ (both times) 2 G₂, 3 6 (last four second time) ते (for के) D₈ (second time) at दोषाद् (for मोहाद्). K₆ V₁ D₈ D₇ T G₁₋₃ 6 (last seven both times) M₇ (sup lin) अचला, Bo 6 7 8 (marg as in text) D₅ D₂ 6 अवज्ञा, D₅ प्राकृता (for तफला). D₇ T₁ G₁₋₃ 6 (all first time, G₁ both times) इति (for ह्व) D₈ (first time) के महापर्वता इव

26 K₁ om 26^a (cf. v 1 25) —^a) D₈ at तेषां, D₅ कथ (for केषां). K₂ बलवता (for बलावल). K₂ D₈ G₁ 2 युक्ता; D₇ T₁ G₂ 6 बुद्ध्या (for बुद्ध्या). —^b) D₈ om. from मृशे up to प्रमो (in 26^d) K₁ 2 4 V₁ Bo. 6-9 D₂, 3 8 विमृषेद् (for 'शेद्). D₇ T₁ G₁₋₃ 6 पुन (for बुध) —^c) K₆ 7 D₁ 9 मम विमो (for समाक्षय) V₁ D₇ T G₁₋₃, 6 M₁ 5-7 एतन्मे सशय तात (T₂ तावन्); Bo 6-8 Das at Dn₁ n₄ D₂, D₃, 2, 3 5 6 8 एव मे सशयस्ता (D₈ 'यं ता)त. —^d) K₆ 7 D₁ 9 सन्ध्याख्यातुमर्हसि; V₁ Bo 6-8 D₈, n₄ Dn₁ n₄ D₂, D₃, 2 3 5 6 8 तन्मे मूहि पितामह, D₇ T G₁₋₃ 6 M₁ 5-7 हेतुमर्हस्यशेषत (M₁ 5-7 'संशय) — After 26, Kumbh ed Cv ins

583* सत्तं शुश्रूषवे विद्वन्वक्ष्येतदुद्धिनिश्चितम् ।
पान्तस्वादपरान्ताश्च आरम्भादपि चैकत ।
प्रोक्तो ह्यत्र यथा हेतुरेवमाहुर्मनीषिण ।

एतत्सर्वं समाचक्ष्व यथा विद्यामहं प्रभो ॥ २६
गुरुस्वाच ।

दोषैर्मूलादवच्छिन्नैर्विशुद्धात्मा विमुच्यते ।

विनाशयति संभूतमयस्मयमयो यथा ।

तथाकृतात्मा सहजैर्दोषैर्नश्यति राजसैः ॥ २७

राजसं तामसं चैव शुद्धात्माकर्मसंभवम् ।

तत्सर्वं देहिनां बीजं सर्वमात्मवतः समम् ॥ २८

[(L 1) ❧ Cv वक्षि वृद्धि । वच परिभाषणे प्रति धानोर्द्धि मध्यमपुरवचनम् । ❧ — (L 2) ❧ Cv अपरान्नाद अपरेणा शानिनामन्नाद् समीभाद् । तेषां ममीषे वासात्लिष्ये । अत्र हेतु प्रोक्त — आरन्माद् पुण्यकर्मणागारम्माद्य । ❧]

27 Śi K1.2 ६ १ V1 Bo ६-९ Das n1 Dn1 n1 Ds D2-३ ० M1.० १ मीधम (for गुरु) — After the ref, M1 ६-१ ins

584* गौरवं तु गुणानां स्यात्तद्वेत्तूनां धलाबलात् ।
— B1 om 27^{ab} —^a) Bo ६ ९ ० Dn1 D2 ० उपच्छिन्नैर्, G1.2 M1 ६ १ क्षवि* (for क्षव*) — After 27^{ab}, D1 T G1-2.० repeat 25^{cd} —^c) T2 विनाशयति, G2 'दा हृति (for 'दायति) C1 सद्भूतम् (for समूतम्) —^d) Śi K1.2 ६ क्षयोमयम्, Dn1 क्षयास्मयम्; M1 क्षय* (for क्षय*) — After 27^{cd}, D1 T G1-3 ० M1 Kumbh ed. ins

585* सहजैरिशुद्धात्मा दोषैर्नश्यति राजसैः ।
— G2 om. (hapl) 27^{cd} —^c) M1.० [क्ष]कृतात्म (for 'तात्मा) —^d) Ds नश्यति K4 सत्तमै, K० Dn1 n1 Ds १ T G1 ३ ० M० तामसै (for राजसै)

23^a) Śi K1.2 ६ तामस राजसं चैव —^b) Ds D1 T G1-2.० M1 ६-१ शुद्धात्माकाल (for 'कर्म) M1 'सभव' K० १ B० Dn1 n1 D2 ३ ० शुद्धात्मकमकलमप, Ds विद्धि तत्कर्मसभव — After 28^{ab}, D1 T G1-3 ० M1 ६-१ Kumbh ed ins

586* शमयेत्सत्त्वमास्याय स्वतुङ्गा केवल द्विज ।
[G2 म (for स्व) . T2 Ms १ Kumbh ed शुद्ध्या केवलयाग्नित (T2 Kumbh ed 'या द्विज); M1 ० शुद्ध्या केवल्यमक्त्या (for the post half)]

M१ Kumbh ed cont
587* त्यजेन्न मनसा चैतौ शुद्धात्मा बुद्धिमास्थित ।
[Kumbh ed. चेत (for चैतौ)]

तस्मादात्मवता वर्ज्यं रजश्च तम एव च ।
रजस्तमोभ्यां निर्मुक्तं सत्त्वं निर्मलतामियात् ॥ २९

अथ वा मन्त्रवद्भूर्युर्मासानां यजुष्कृतम् ।

हेतुः स एवानादाने शुद्धधर्मानुपालने ॥ ३०

रजसा धर्मयुक्तानि कार्याण्यपि समाप्नुयात् ।

अर्थयुक्तानि चात्यर्थं कामान्सर्वाश्च सेवते ॥ ३१

तमसा लोभयुक्तानि क्रोधजानि च सेवते ।

—^d) Bo ६ १ ९ (marg as in text) ० Das Dn1 n1 Ds1 D2 ३ ० ० ० सत्त्वम् (for सर्वम्) M० क्षम (for समम्) Ds2 D1 T G1-3 ० M1 ६ १ सर्वं (Ds2 'स्व) मात्मवता क्षर (Ds2 T2 M1 ६ १ 'म)

29^a) K1 D० आत्मवतां D1 वर्जं —^b) Ds राजस तामस तथा —^c) G2 नियुक्ता —^d) K1 D1 ० सर्वं (for सत्त्व) K1 ह्यत् (for ह्यात्) — After 29, D1 T G1-3 ० M1 ६-१ Kumbh ed ins

588* आहारान्वर्जयेन्नित्यं राजसास्त्रामसानपि ।
[M1 आहाराद्]
Kumbh ed cont

589* ते ब्रह्म पुनरायान्ति न मोहादचला इव ।

30 K1 om (hapl) 30^a-31^b —^a) D1 T1 G1 ३ तत्र यद् (for मन्त्रवद्) —^b) K1 B० (marg) Ds D2-3 १ ० T1 G1 ३ ० M1 C० मासादानं (for 'दाना) K० Bo ६-० Das n1 Dn1 n1 Ds (marg) ३ ० ० Cn p आत्मादाना (Ds 'सदाता) य दुष्कृत ❧ Cn आत्म-दानाय बुद्धिवशीकाराय ॥ Cp आत्मादानाय आत्मन सर्वत शोधनाय । Cv यजुष्कृतमित्यत्र यजु'पदेन यज्ञ कथ्यते । ❧ —^c) K० १ V1 Das Dn1 n1 Ds2 D2-3 T1 G1-3 ० M० १ Cn स वै हेतुर; Bo ६-९ Das Ds1 T2 M1 ० Cnp सैव हेतुर (for हेतु स एव) K1 D1 ० अनादेय (for 'दाने) . ❧ Ca p स एव वेद एव अनादाने पशुमारणपूर्वकस्य मांसस्य त्यागहेतुः । Ca (cont) अपवर्गादिकारिणा प्रति वेदान्तवाक्यैरेव हिंसादित्यागस्य विशुद्धधर्मरूपस्य विहितत्वात् । ❧ —^d) K1 D1 १ ० T1 G1-3 ० कर्मानु; D० धर्मानु (for धर्मानु)

31 K1 om. 31^{ab} (of v 1 30) —^b) Bo Dn1 n1 Ds D2 ३ ० ० समाप्नु (Ds1 D० 'स)ते; D1 T1 G1 ३ M1 समश्नुयात् (for समाप्नु) —^c) T2 अर्थ, G1 अर्थ (for अर्थ) . Bo वा (for च) —^d) D1 T1 G1-3 ० transp कामान् and सर्वाश्च Bo स (for च) .

C 12. 7739
S 12 212 32
K 12 214 49

हिंसाविहारामिरतस्तन्त्रीनिद्रासमन्वितः ॥ ३२
सत्त्वस्थः सात्त्विकान्भावाञ्छुद्धान्पश्यति संश्रितः ।

स देही विमलः श्रीमाञ्छुद्धो विद्यासमन्वितः ॥ ३३

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि पञ्चाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०५ ॥

२०६

गुरुवाच ।

रजसा साध्यते मोहस्तमसा च नरर्षभ ।
क्रोधलोभौ भयं दर्प एतेषां साधनाच्छुचिः ॥ १
परमं परमात्मानं देवमक्षयमव्ययम् ।

विष्णुमव्यक्तसंस्थानं विशन्ते देवसत्तमम् ॥ २
तस्य मायाविद्गधाङ्गा ज्ञानभ्रष्टा निराशिपः ।
मानवा ज्ञानसंमोहात्ततः कामं प्रयान्ति वै ॥ ३
कामात्क्रोधमवाप्याथ लोभमोहौ च मानवाः ।

32 V1 reads 32^{ab} on marg G2 reads 32^{ab} twice.
—^b) D4 5 क्रोधजानिव सेवते —^c) K0 -विहारानि;
D82 विदारामि (for -विहारामि). B8 -रत —^d)
K0 तद्वा (for तन्त्री). M1 6 7 तन्त्रीनिद्रावशो (M1
'सितो) भवेत्

33 ^a) Ś1 K1 2 D1 G1 सत्त्वस्था, D0 'स्य (for
'स्य) —^b) Da1 पश्यति K4 D51 सश्रिता, K1
B8 D1 9 सशित, V1 B1 9 Da8 a1 D5 सशित, D1
T G1 8 6 M1 5-7 [अ]मोहित, G2 सश्रुत (for सश्रित)
Ś1 K1 2 शुद्धा पश्यति सश्रिता —^c) D5 दैव (for
देही) G1 2 M1 विमलः (for 'ल') —^d) K0 V1
Bo 6 (marg as in text) 7-9 Da8. a1 Dn1. n4 D8 D2
8 5 6 8 M1 6 श्रद्धाविद्या, D1 T G1-3. 6 M5 7 योग
(T2 M5 7 'गी) बुद्धि- (for शुद्धो विद्या) G2 समन्वित

Colophon — Sub-parvan Ś1 K1 2 4 6 7 Bo 6-9
Da8 a1 Dn1 n4 D8 D2-4 6-9 T G1. 2 6 M1 5-7 मोक्ष
धर्म — Adhy name Ś1 K1 2 4 6 7 V1 Bo 6-9
Da8 a1 Dn1 D8 D2-3 8. 9 M5 चार्णोयाध्यात्म; M1 6
चार्णोयाध्यात्मै रज शमनोपदेश; M1 'ध्यात्मै रज शमो
पदेश — Adhy no (figures, words or both) B1
Dn4 D8 38, Dn1 D1 T1 G1. 8 6 M5 39, D8 M1
6 7 37, T2 G2 53 — Śloka no Da4 35, Dn1
n4 33, D81 D8 34

206

1 G2 om the ref. Ś1 K1 2 4 6 7 V1 Bo 6-9
Da8 a1 Dn1 n4 D8 D2-6 8. 9 M1 6 7 भीष्म (for गुरु).

—^b) B1 damaged Ś1 K1 2 4 Bo 8 D81 D8 5-7 T1
G1-3 6 M1 6 7 तमश्च, Bo (marg as in text) Da8
तर्षसा, B9 तर्षश्च, Da4 हर्षश्च (for तमसा) Ś1 K1
2 4 V1 Bo 6 8 9 Da8 a1 Dn1 n4 D8 D2 8 5-3 T1
G1-3 6 M1 6. 7 भरतर्षभ (for च नर') T2 M5 तम
श्रैव द्विजर्षभ. —^c) D5 लोभक्रोधौ; G2 क्रोधमोहौ;
M5 क्रोधो लोभो (for क्रोधलोभौ) Bo चौर्यम् (for
दर्प) —^d) K0 D5 7 त्यागवान्, Bo 7 8 (marg) D82
C8 शमनाच्; Dn1 n4 D81 D8 6 8 सादनाच्, C8 7
साध' (as in text) Da8 शोधनापशमनाच्छुचि

2 ^a) D1 T1 G1 2 परमः (for परम) Ś1 K1. 2 4
पदमात्मानं (for पर') Cnp परमात्मानमात्मान. —^b)
M1 एवम् (for देवम्) M1 6 अक्षरम् (for अक्षयम्).
B8 M5 देवमव्ययमक्षयं; D1 T G1-3 6 दिव्यमक्षरमव्ययं.
—^c) Ś1 K1. 2 7 D2 9 विष्णुमव्यक्तसंस्थानं; M1 'कमा
त्मानं —^d) K0 Dn1 D8 विदुस्तं; K1 V1 Bo. 6-9
Da8 a1 Dn1 D8 D2-4. 6 9 विभु तं; D5 विदुर्दं (for
विशन्ते) D1 T G1-3 6 M1 5-7 विदुर्द देव (D1 T1
G1 2 'ह) मापुयात्

3 ^a) Ś1 (before corr as in text) V1 Bo. 6 8
Da8 a1 Dn1 n4 D8 D2 8 6-3 T G1-3 6 M1 5-7
Ca p मायापिनद्गाणा; B1 'विबद्गाणा, B9 'धनद्गाणा
(for 'विद्गधाङ्गा) —^b) K0 D5 नष्टज्ञान; B9 ज्ञान
दृष्टा (for 'अष्टा) K0 Bo 7 Dn1 n4 D8 D2 8 (by
corr) 8 विचेतस; D8 (before corr) नितेशिप' (for
निरा) —^c) C7 (reading माननाज्ञानसंमोहात्):
मानन मान अहंकार । C7 —^d) D1 T1 G1 2 तत्तत्
(for तत) K0 V1 Bo 6-9 Da8. a1 Dn1. n4 D8

मानदर्पादहंकारमहंकारात्ततः क्रियाः ॥ ४
क्रियाभिः स्नेहसंबन्धः स्नेहाच्छोकमनन्तरम् ।
सुखदुःखसमारम्भाज्जन्माजन्मकृतक्षणाः ॥ ५
जन्मतो गर्भवासं तु शुक्रशोणितसंभवम् ।
पुरीषमूत्रविह्वेदशोणितप्रभवाविलम् ॥ ६

D₂ २ ३ ४ ५ M₁ ६ ७ क्रोध (for काम) D₈ च, M₁
८ ९ ह (for वै)

4 ^a) K₆ V₁ B₀ ६-९ D_{as} १ D_{n1} १ D₈ D₂ ३ ४
६ ७ M₁ ६ ७ क्रोधात्कामम् (for कामात्क्रोधम्) — ^b) T₁
G₁₋₃ ६ मोह (for लोभ) K₆ ७ B₀ D₈ ९ T G₁₋₃ ६
M₁ ६-७ मानौ (for मोहौ) D₈ ९ शोकमानौ समाद्यु
— ^c) K₆ V₁ B₀ ६ D_{as} १ D_{n1} १ D₈ D₂ ३ ४ ५ मान
दर्पात्; K₇ D₈ ९ मानादर्पात्; B₇ damaged, B₀ D₇
T G₁₋₃ ६ M₁ ६-७ मानादर्पम्, D₈ नानादर्पम् (for मान
दर्पात्) D₈ G₁ अहकारात्; G₂ lacuna — ^d) D_{n1}
D₈ कारस्व (for कारात्) D_{n4} D₇ G₁ २ तम (for
तत्) K₇ प्रिया (for क्रिया) .

5 ^a) B₇ ८ (marg as in text) क्रियादि, D_{as} T₂
G₁ २ M₈ ७ क्रियाभिः; M₁ ६ क्रिया द्वि (for क्रियाभिः)
V₁ क्रोध (for स्नेह) K₆ V₁ B₀ ६ (marg) ७ ८
D_{n1} १ D₈ D₂ ३ ४ ५ सयधात्, K₇ D₈ ७ T₁ G₁₋₃ ६
M₈ संबध, B₀ सयधा; D₈ शयल, T₂ M₁ ६ सयध
(for 'सबन्ध') — ^b) K₆ T₁ G₁₋₃ ६ M₁ ६ ७ अनतक
(for 'न्तरम्) Ś₁ K₁ २ ४ शोक(Ś₁ 'क', K₁ 'का)
झेहादनतर — ^c) D₇ T₁ G₁₋₃ ६ M₁ ६-७ अथ (for
सुख) K₆ समारभा, V₁ B₀ ६-९ D_{n1} १ D₈ १ २
(before corr) D₂ ३ ४ -क्रियारभाज्, D_{as} १ D₈
(by corr) D₈ क्रियारभा; D₈ -क्रियावर्तो; G₁₋₃ ६
समारभाज् (for 'रम्भाज्) — ^d) K₇ V₁ B₀ ६ ७ D₈
D₂ (before corr as in text) जन्माजन्म, B₈ (marg)
जन्माजन्म, D₇ T₂ G₂ M₁ ६-७ जराजन्म, G₈ ६
जराजन्म (for जन्माजन्म) Ś₁ K₁ २ ७ D₈ ६ M₇ कृत
(K₁ 'ता, K₇ 'तं)क्षण, B₈ ८ (marg) 'क्षणान्, D₆
'लक्षणा (hypermetric), D₇ G₈ ६ M₈ 'श्रमा; T₂
कृताश्रमा; G₂ कृतश्रम (for 'क्षणा) T₁ जराजन्मा
कृतश्रमा; G₁ जराजन्माकृतश्रम ❀ C_n जन्माजन्म
कृतक्षणा जन्ममरणयो कृतस्त्रीकारा । ❀

6 ^a) Ś₁ K₁ २ जगतो; D_{as} १ D₈ १ D₇ T G₁₋₃ ६
६ जन्मतो (for जन्मतो) G₂ भग (for गर्भ) D₈
वासस्व (for वाम) ❀ C₈ जन्मन इति पद्यमी । ❀
— ^b) D₇ T G₈ ६ M₁ ६ ७ शुक्र (for शुक्र) D₈
समव — ^c) D_{as} D_{n4} D₈ G₂ पुरीष K₁ मूल;

तृष्णाभिभूतस्त्वैर्बद्धस्तानेवाभिपरिप्लवन् ।
संसारतत्रवाहिन्यस्तत्र बुध्येत योपितः ॥ ७
प्रकृत्या क्षेत्रभूतास्ता नराः क्षेत्रज्ञलक्षणाः ।
तस्मादेता विशेषेण नरोऽस्तीयुर्विपश्चितः ॥ ८
कृत्या ह्येता धोररूपा मोहयन्त्यविचक्षणान् ।

C 12. 7750
B. 12. 213 9
K. 12. 215 12

T₂ मात्र (for मूत्र) K₆ विह्वेश, K₆ ७ V₁ B₀
६-९ D_{as} १ D_{n1} १ D₂-३ ४ ५ वि (K₆ स) ह्वेदं (for
विह्वेद) — ^d) D₈ शोणित Ś₁ K₂ प्रभवाविल; K₇
प्रभवाविल; D_{as} प्रत्या, D₈ प्रतरा, T₂ प्रभवा
निलं (for 'विलम्)

7 ^a) Ś₁ K₁ B₀ तृष्णाभिभूतस्व, B₀ दृष्टाभिभूतस्व
(for तृष्णाभि) B₀ om. तैर् K₁ D₇ बुद्धस्व, V₁
विद्धस्व (for वद्धस्व). — ^b) B₈ ८ D_{as} D_{n1} तान्येव
(for तानेव) T G₈ ६ M₁ ६-७ [अ]नु (for [अ]भि)
D₈ ६ पर (for परि) Ś₁ K₁ २ बुवन्, B₆₋₉ D_{as} १
D₈ ७ पुत्र, M₈ ७ (sup lin as in text) प्लवं (for
प्लवन्) G₁ २ तानेव परिप्लवन् — After 7^{ab},
Kumbh ed C_v ins

590* तथा नरकगतस्थस्तृष्णारज्जुभिराचित ।
पुण्यपापप्रणुष्णाङ्गो जायते स यथा कृमि ।
मशकैर्मैकुण्डैर्दृष्टस्तथा चित्रवधार्दित ।
नानान्याधिभिराकीर्णं कथंचिद्यौवनं गत ।
कृमौत्सृजति भूयश्च रज्जु स्वस्वमुखेप्सया । [5]
योपितं नरकं गृह्य जन्मकर्मवशानुग ।
पुरक्षेत्रनिमित्तं यद्दुस्व वक्तुं न शक्यते ।
कस्तत्र निन्दकश्चैव नरके पच्यते भृशम् ।
वार्धक्यमनुलङ्घेत तत्र कर्मारभेषुन ।
भगवान्सस्तुत पश्चात्किं प्रवक्ष्यामि ते भृशम् । [10]

[(L 10) ❀ C_v भगवान्सस्तुत पश्चादित्यत्र सस्तुत सकल
श्रुतिस्मृतिभिः सम्यक्स्तुतो भगवान्भारायण येन पश्चात्पृष्ठत एव कृत ।
त ते किं प्रवक्ष्यामि । मम वक्तुमपि लज्जेति भाव । *]

— ^a) D₇ T₁ G₁ २ संसारे V₁ B₀ ६-९ (B₈ ८ marg
as in text) D_{as} १ D_{n1} १ D₈ D₂ ३ ४ ५ यत्र; D₇
T₁ G₁ २ तत्र; M₁ 'तनु; C_a -तत्र (as in text)
❀ C_n संसारतत्रवाहिन्य' संसारपटस्य तत्रमिव तत्र तन्नु-
वितान तन्नुवायवद्बहन्ति । ❀

8 ^a) V₁ B₀ D_{as} D_{n1} १ D₂ ३ ४ ५ प्रकृत्या,
G₁ प्रकृता (for प्रकृत्या) — ^b) K₃ नर (for नरा)
G₂ क्षेत्रज्ञ (for 'ज्ञ) — ^c) B₇₋₉ D_{as} सहस्रेण
(for विशेषेण) B₀ ६ (marg as in text) D_{as} D₈ ९

रजस्यन्तर्हिता मूर्तिरिन्द्रियाणां सनातनी ॥ ९
 तस्मात्कर्पात्मकाद्रागाद्बीजाज्जायन्ति जन्तवः ।
 स्वदेहजानस्वसंज्ञान्यद्ददङ्गात्कूर्मीस्त्यजेत् ।
 स्वसंज्ञानस्वजांस्तद्वत्सुतसंज्ञान्कूर्मीस्त्यजेत् ॥ १०
 शुक्रतो रसतश्चैव स्नेहाज्जायन्ति जन्तवः ।
 स्वभावात्कर्मयोगाद्वा तानुपेक्षेत बुद्धिमान् ॥ ११
 रजस्तमसि पर्यस्तं सत्त्वं तमसि संस्थितम् ।
 ज्ञानाधिष्ठानमज्ञानं बुद्ध्यहंकारलक्षणम् ॥ १२

तस्मादेवाविशेषेण — ^a) Ś1 K1 २ 4 B8 न नातीयुर, K6 न चाभीयाद्, K7 B7 Das a4 D6 9 न चातीयुर, V1 Bo 6 9 Dn4 Ds2 Ds 6 8 Gn न चाभी'; Dn1 अती याच्च, Ds1 न चाभीयुर, D2 नरोत्तीयाद्, D4 न चाती-युर; D7 T G1-3 6 M1 5-7 नरा नेयुर (for नरोत्ती युर) K6 D2 विशेषतः (for विपश्चित्)

9 ^a) Da4 Ds1 कृता (for कृत्या). — ^b) K7 D4 9 रमयति (for मोह') Ds Ds.7 T G1-3.6 Ms 6 अविचक्षण — ^c) Ś1 K1 २ 4 रजसां (K1 'स)तर्हिता मूर्तिर्; K7 रजोप्य'; V1 Bo. 6-9 Das a4 Dn4 Ds1 D2 8 6 रजो ह्य'; D7 T1 G1.2 रजसा निहि (G2 'ह)ता मूर्तिर् — ^d) Dn1 M1 सनातना.

10 ^a) B8 (marg) तस्यां (for तस्माद्) K6 Dn1 तदात्मकाद् (for तर्पा) — ^b) D4 om (hapl) 10^a-11^b V1 reads 10^ad on marg — ^c) D6 स्वसज्ञाय (810), D7 T1 G1 2 अस्वसज्ञाद् (for 'सज्ञान्) ❀ C7 अस्वा हृति सज्ञा येषां ते अस्वसज्ञा । ❀ — ^d) K6 अन्यान्; K7 Dn1 अगान्; D7 T G1-3 6 Ms 6 दुःखात् (T2 'न्) (for अज्ञात्) K1 B8 क्रिमींस, K7 कर्मींस (for कूर्मींस) — ^e) B6 om (hapl) 10^a — ^f) K6 7 Dn1 n4 D2 6 8 9 T1 G1-3 6 अस्वकांस (for 'जांस) Ś1 K1 २ 4 तावद् (for तद्वद्) V1 Bo 7 Ds स्वसज्ञानस्वसंज्ञांस्तद्; D7 स्वयज्ञान स्वकांस्तद्वद् — ^g) K6 7 D9 पुत्र (for सुत) K1 B8 क्रिमींस, K7 कर्मींस (for कूर्मींस)

11 D4 om 11^{ab} (of v 1 10) — ^a) Ds2 D7 T G2 8 6 M1 5-7 शुक्रतो (for शुक्रते). Ś1 K1 २ T2 रक्ततश्, K7 B6 रजसश्; Ds1 D9 G1 रजसश्, G2 रेतसश् (for रसतश्) — ^b) V1 Bo 6-9 Das a4 Dn1. n4 Ds D2 8 5. 6 8 M1 5 देहाद्; M6 7 बीजाज् (for स्नेहाज्) — ^c) Ś1 K1 २ Ds संयोगाद् (for 'योगाद्वा). ❀ C8 वा शब्द समुच्चये । ❀ — ^d) Ś1

तद्बीजं देहिनामाहुस्तद्बीजं जीवसंज्ञितम् ।
 कर्मणा कालयुक्तेन संसारपरिवर्तकम् ॥ १३
 रमत्ययं यथा स्वप्ने मनसा देहवानिव ।
 कर्मगर्भैर्गुणैर्देही गर्भे तदुपपद्यते ॥ १४
 कर्मणा बीजभूतेन चोद्यते यद्यदिन्द्रियम् ।
 जायते तदहंकाराद्रागयुक्तेन चेतसा ॥ १५
 शब्दरागाच्छ्रोत्रमस्य जायते भावितात्मनः ।
 रूपरागात्तथा चक्षुर्घ्राणं गन्धचिकीर्षया ॥ १६

K1 २ वा तान्मोक्षेत, D6 साानुपेक्षेत (for तानु')

12 ^a) M7 तदपि (for तमसि) D7 T1 G1 2 Ms 6 रजस्तमोविपर्यस्तं — ^b) K6 V1 Ds रजसि (for तमसि). Bo 6-9 Das a4 Dn1 n4 Ds D2 8 6 8 सस्व च रज (B6 Ds तम)सि स्थितं — ^c) K1.4 7 ज्ञानधिष्ठानम्; K6 Bo 6 (marg as in text) 7 8 (marg as in text) 9 Das a4 Dn1 n4 Ds1 D2 6 7 T G1-3 6 M1 5-7 ज्ञानाधि (G2 'दि)ष्ठितम् (for 'ष्ठानम्). V1 Bo 6-9 Das a4 Dn1. n4 Ds D2 8 6. 8 अन्यक्त (for अज्ञान) Ds ज्ञानाधिष्ठानसज्ञान — ^d) K4 बुद्धिहकार; B6 (marg) विद्ध्यह', M1 बुद्ध्यह' (for बुद्ध्यह') Das a4 दर्शनं (for लक्षणम्)

13 ^a) Das a4 प्राहुस् (for आहुस्) — ^b) K6 Ms 6 ज्ञान, D7 T1 G1 2 सस्य, T2 G8 6 जीव, M7 जात (for बीजं) K6 Cnp बीज, B7 बीजम्, Dn1. n4 देहि-, D6 6 G1 2 देह (for जीव). B7 अव्ययं, D7 T G1-3 6 वधन (for सञ्चितम्) — ^c) Ms कर्मण — ^d) V1 Bo 6 7 8 (marg as in text) 9 Dn1 n4 Ds D2 8 5 6 8 परिवर्तनं (for 'वर्तकम्)

14 Ds1 om 14 — ^a) K1 असत्यय; K7 D4 9 रम (K7 'म)ते हि, D7 T G1-3 6 Ms 6 रमत्ययं (for 'त्ययं). — ^b) K2 B8 गृहवान् (for देह') B7 8 D6 M7 हृह (for हृव) — ^c) D6 कर्मजैस्तु (for 'गर्भैर्) K6 7 D2 9 गर्भे (for देही) — ^d) K6 7 D2 9 तथा स (D2 सम्) (for गर्भे तद्) K6 7 V1 Bo 6-9 Das a4 Dn1 n4 Ds D2-6 8 9 उपलभ्यते (for 'पद्यते)

15 ^a) Bo जीव, Ds (marg as in text) देह (for बीज) — ^b) D6 नोद्यते (for चोद्य') — ^c) K1 जयते (for जायते) G1 यद् (for तद्).

16 Ms 6 transp 16^b and 16^c — ^b) Ds1 नायते (for जायते) — Ś1 K1 ins after 16^{ab}. K2 after

स्पर्शनेभ्यस्तथा वायुः प्राणापानव्यपाश्रयः ।
 व्यानोदानौ समानश्च पञ्चधा देहयापना ॥ १७
 संजातैर्जायते गात्रैः कर्मजैर्ब्रह्मणा वृतः ।
 दुःखाद्यन्तैर्दुःखमध्यैर्नरः शारीरमानसैः ॥ १८
 दुःखं विद्यादुपादानादभिमानाच्च वर्धते ।

त्यागात्तेभ्यो निरोधः सान्निरोधज्ञो विमुच्यते ॥ १९
 इन्द्रियाणां रजस्येव प्रभवप्रलयावुभौ ।
 परीक्ष्य संचरोद्विद्वान्यथावच्छास्त्रचक्षुषा ॥ २०
 ज्ञानेन्द्रियाणीन्द्रियार्थान्नोपसर्पन्त्यतर्षुलम् ।
 ज्ञातैश्च कारणैर्देही न देहं पुनरर्हति ॥ २१

C 12 7763
 B 12.215 21
 K. 12.215 25

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि पञ्चदशतमोऽध्यायः ॥ २०६ ॥

592* Ms c after 16^a

591* स्पर्शरागात्त्वगेवास्य जायते भावितात्मन ।

[Ms c त्वगिन्द्रिय (for त्वगेवास्य) K1 जायती (for जायते) Ms c om. the post half]

—^c) K1 -रागस्, G2 -रागात् (for रागात्). K1 D1 ० तदा (for तथा) Ś1 K1 2 रूपरागाद्यधुरस्य —^d) K1 गच्छि; T2 गद्य (for गन्ध) M1 1 जिघृक्षया (for चिकीर्षया) — K1 ins after 16 K2 after 16^{ab}. M1 c after 16^{ab}

592* रसरगात्तथा जिह्वा जायते भावितात्मन ।

[Ms c om the post half]

17 ^a) V1 Bo c-3 Das at Dn1 n4 Ds D2 3 5 6 8 स्पर्शने स्वह; B0 स्पर्शने स्वह, D1 T G1-3 6 M1 5-7 सस्पर्शनेभ्यस् (for स्पर्शनेभ्यस्) —^c) Das G2 6 व्यानो दान; D1 1 0 T1 G2 'दान (for 'दानौ) D2 om from नश्च up to अभिमा (in 19^b) D4 1 9 T1 G1 3 समानाश्च (for समानश्च) —^d) K0 सायन (sic), K1 D1 1 T2 G1 2 Ms यापन; V1 Bo c-9 Das at Dn1 n4 Ds 6 8 T1 G2 6 Cn p -यापन, D2 9 Ms 1 यापना; Ca यापना (as in text)

18 D2 om 18 (of v 1 17) —^a) K1 4 सजाते; K1 T2 M1 5 6 7 (sup lin as in text) स जातैर्, D1 T1 G2 3 6 सदा तैर्, D3 सदातैर्, G1 सदा ते (for सजातैर्) —^b) K4 T1 G1 ब्राह्मणा, K0 कर्मणा, Bo Das at Dn1 n4 Ds Ds 3 8 वर्ष्मणा (for ब्रह्मणा) Cnp जायते ब्रह्मणा सह —^c) D1 T1 G1 2 सुखाद्यतैर् (for दुःखा) —^d) M1 नरं (for नर)

19 D2 om up to अभिमा (cf v 1 17) —^a) G2 विद्याम् (for विद्याद्) —^b) Ś1 K1 2 अभिमानश्च

(for 'मानाश्च). D1 च्यवर्धते, G1 2 विव' (for च व') —^c) K0 त्याग (for त्यागात्) D5 विरोध (for नि') —^d) D5 निरोधाद्विप्रमुच्यते

20 ^a) B8 (marg) एव (for एव) —^b) M1 प्रभाव (for प्रभव) T G1 2 M1 5 6 प्रलयाव् (for 'लयाव्) K1 V1 Bo c 1 8 (marg as in text) 4 Das at Dn1 n4 Ds D2 3 5 6 8 G2 6 प्रलय (Das at 'लय) प्रभवत्तुभौ

21 Das at om 21^{ab} —^a) D1 T G1 2 6 M1 ज्ञात्वेन्द्रियाणि (for ज्ञानेन्द्रि') K0 Ds 6 [ह]न्द्रियात्मा, K1 D1 9 'यार्था (for 'र्यान्) D5 हृद्विद्यार्थोन्द्रियार्थे च —^b) B8 (marg) 1 सन्नति (for सर्पन्ति) K0 अत पर, K1 अतुपुल, D2 G2 अतर्प (Das 'तु)ण, G1 अत*ल, G2 6 उतम्मल (sic) (for अतर्षुलम्) T1 नोपसर्पत तेष्वल ॥ Ca अतर्षुलम्, रजस्तमोरहित पुरुषम् ॥ Cn अतर्षुल तृष्णाहीनम् ॥ Cs अतर्षुलो विषयपरतारहित । ॥ —^c) K4 6 V1 Bo c-9 Das at Dn1 n4 Ds D2 3 5 6 8 Ms 6 (both before corr as in text) Cv हीनैश्च, K1 D1 9 गतै स्व- (for ज्ञातैश्च) K4 V1 Bo c-9 Das at Dn1 n4 Ds D2 3 5-8 T G1-3 6 Ms-1 Cv करणैर् (for कार')

Colophon om. in G1 (K3 5 B1-5 Da1 at Dn2 n8 D1 G1 5 M2-3 absent) — Sub parvan Ś1 K1 2 4 6 7 Bo c-9 Das at Dn1 n4 Ds D2-4 6-9 T G2 3 6 M1 5-7 मोक्षधर्म — Adhy name Ś1 K1 2 4 6 7 V1 Bo c 3 9 Das at Dn1 Ds D2-6 8 0 Ms वाच्यो याध्यात्म, M1 6 1 'ध्यात्मे निरोधोपदेश — Adhy no (figures, words or both) B1 Dn4 Das 39, Dn1 D1 T1 G2 6 Ms 40, D2 21, D3 M1 6 7 38, T2 G2 54 — Śloka no Das Dn1 n4 D2 8 21,

२०७

गुरुरुवाच ।

अत्रोपायं प्रवक्ष्यामि यथावच्छास्त्रचक्षुषा ।

तद्विज्ञानाच्चरन्प्राज्ञः प्राप्नुयात्परमां गतिम् ॥ १

सर्वेषामेव भूतानां पुरुषः श्रेष्ठ उच्यते ।

पुरुषेभ्यो द्विजानाहुर्द्विजेभ्यो मन्त्रवादिनः ॥ २

सर्वभूतविशिष्टास्ते सर्वज्ञाः सर्वदर्शिनः ।

ब्राह्मणा वेदतत्त्वज्ञास्तत्त्वार्थगतितिश्रयाः ॥ ३

नेत्रहीनो यथा ह्येकः कृच्छ्राणि लभतेऽध्वनि ।

ज्ञानहीनस्तथा लोके तस्माज्ज्ञानविदोऽधिकाः ॥ ४

तांस्तानुपासते धर्मान्धर्मकामा यथागमम् ।

न त्वेषामर्थसामान्यमन्तरेण गुणानिमान् ॥ ५

वाग्देहमनसां शौचं क्षमा सत्यं धृतिः स्मृतिः ।

सर्वधर्मेषु धर्मज्ञा ज्ञापयन्ति गुणानिमान् ॥ ६

यदिदं ब्रह्मणो रूपं ब्रह्मचर्यमिति स्मृतम् ।

परं तत्सर्वभूतेभ्यस्तेन यान्ति परां गतिम् ॥ ७

लिङ्गसंयोगहीनं यच्छरीरस्पर्शवर्जितम् ।

207

1 Ś1 K1 2. 4 6 7 V1 Bo 6-9 Das at Dn1 n1 Ds D2-6 8 9 G2 M1 7 भीष्म (for गुरुर) —^a) K6 पुत्रोपायं (for अत्रो) —^b) D5 ज्ञान (for शास्त्र) K6 7 D5 9 यथा विज्ञानचक्षुषा —^c) K1 4 V1 Bo 8 Dn1 Ds2 तद्वि ज्ञानाच्च, K6 D2 तत्त्वज्ञानाच्च; B6 9 Das at D5 तद्विद्वानाच्च, D1 T1 G1-3 6 तद्विज्ञान (for 'नाच्च) K7 D1 9 नरो; Das G2 चरद्; D5 चरेद् (for चरन्) K4 राज्ञ, K6 7 V1 Bo. 6-9 Das. at Dn1 n1 Ds D2-9 T G1-3 6 M1 5-7 राजन् (for प्राज्ञ) —^d) D1 T G2-3 6 M1 5-7 प्राप्नोति (for प्राप्नुयात्).

2 ^b) G1 2 M7 पुरुष, M1 'पं (for 'प'). M1 श्रेष्ठम् —^d) D4 द्विजन्त्यो (for द्विजेभ्यो) K1 वाचिन, K6 7 Bo 6-9 Das at Dn1 n1 Ds D2-9 T G1-3 6 M1 5-7 दर्शिनः, V1 वेदिन (for वादिन)

3 ^a) V1 Bo 6-9 Das at Dn1. n1 Ds D2 8 6 8 सर्वभूतात्मभूतास्ते —^{3^{ad}} is partly damaged in Br —^b) K4 सर्वज्ञ G1 2 M7 सम् (for सर्व) G8 6 दर्शना —^c) V1 Bo 6 8 9 Das at Dn1 n1 Ds Ds 6 8 शास्त्रज्ञास् (for तत्त्वज्ञास्) —^d) K6 M1 तत्त्वार्थे (M1 'र्थी), Das at शुद्धात्म (for तत्त्वार्थं) Ś1 K2 4 6 Dn1 Ds D2 8 6 8 M1. 5-7 गतः; K7 D6 कृत, Dn4 गम (for गति-) Ds1 निश्रय

4 ^a) D1 T1 G1-3 6 ह्येतत् (for ह्येकं) —^b) Bo [S]ध्वना (for अध्वनि —^c) K2 ज्ञानहीनाच्च, G1 'मिन्नस् (for 'हीनस्) K6 B8 D4 लोकस् (for लोके) —^d) D4 [S]धिकः

5 ^a) K1 ते तान्; K7 तथा (for तांस्तान्) —^b) Ś1 K1 2 V1 धर्मकामौ (V1 'मो); K7 कर्मकामा; Das D5 धर्मकामाद् (D5 'न्), D6 'काय (for 'कामा) K6 यथा मम, B6 (marg as in text) 1 8 (marg as in text) 9 Das at D1 G8 6 यथागत; D5 'गतान् (for 'गमम्). —^c) Ś1 K1. 2 7 D1 9 पार्थ; Das at अथ; D1 T1 G1 2 तत्र (for अर्थे) ❀ Ca सामान्यं समानधर्माश्रयणम् । समानरवं धर्मस्य सर्वाचरणीयत्वम् ॥ Cn सामान्यं फलसाम्यं मोक्षाख्यं निरतिशयम् । ❀

6 ^a) K1. 2 4 B6 8 (marg as in text) मानस, D5 मानसा, G1 M1 मनसा (for मनसा) —^b) Ś1 K1 स्मृतिर्, Das D1 T2 G1 2 M7 धृति (for धृतिः). Ś1 K1 धृति (for स्मृतिः) ❀ Cs स्मृतिः देवतासुध्या नम् । ❀ —^{6^{ad}} is partly damaged in Br —^c) Ś1 K1 2 धर्मज्ञ —^d) D5 शुभान् (for गुणान्) K4 6 V1 Bo 6-9 Das at Dn1 n1 Ds D2 8 6 8 शुभान्; D5 गुणान् (for इमान्)

7 ^a) G1 ब्राह्मणो (for ब्रं) —^b) B6 इदं (for इति) Das स्मृति (for स्मृतम्) —^c) Ś1 K1 2 पर यत्; G8 पुरत (for पर तत्) K4 V1 Bo 6-9 Das. at Dn1 n1 Ds Ds 6 8 M1 7 धर्मैभ्यस् (for भूते) —^d) Da1 स्तेन (for तेन) G1 याति

8 ^a) G2 लिङ्गं (for लिङ्ग) M7 तत् (for यत्) —^b) K4 6 D5 7 T G1 8 Ms-7 शरीर (for 'र) V1 Bo 6-9 Das at Dn1 n1 Ds D2 8 6 8 शब्दस्पर्शविवर्जितं —^c) K7 D4 9 om (hapl) 8^c-9^b —^d) D1 T G1-3 6 Ms [अ]श्रवण (for श्रवणं) Bo 1 8 (marg as in text) 9 Das at Dn1 n1 Ds Ds 5 G6 चैतच् (for

श्रोत्रेण श्रवणं चैव चक्षुषा चैव दर्शनम् ॥ ८
जिह्वया रसनं यच्च तदेव परिवर्जितम् ।
बुद्ध्या च व्यवसायेन ब्रह्मचर्यमकल्पमपम् ॥ ९
सम्यग्वृत्तिर्ब्रह्मलोकं प्राप्नुयान्मध्यमः सुरान् ।
द्विजाभ्यो जायते विद्वान्कन्यसीं वृत्तिमास्थितः ॥ १०
सुदुष्करं ब्रह्मचर्यमुपायं तत्र मे शृणु ।
संप्रवृत्तमुदीर्णं च निगृहीयाद्विजो मनः ॥ ११

योपितां न कथाः श्राव्या न निरीक्ष्या निरम्बराः ।
कदाचिदर्शनादासां दुर्बलानाविशेद्रजः ॥ १२
रागोत्पत्तौ चरेत्कृच्छ्रमहस्त्रिः प्रविशेदपः ।
मग्नः स्वप्ने च मनसा त्रिजपेदधमर्षणम् ॥ १३
पाप्मानं निर्देहेदेवमन्तर्भूतं रजोमयम् ।
ज्ञानयुक्तेन मनसा संततेन विचक्षणः ॥ १४
कुणपामेध्यसंयुक्तं यद्ददच्छिद्रबन्धनम् ।

C 12 207A
B 12. 214 15
K 12 216 15

चैव). —^a) M1 चापि, M1 [अ]पि न (for चैव).
D1 T G1-3 ० M6 ० चक्षुषा चाप्यदर्शनं — After 8,
S1 K1 2 4 ins

593* स्वचा च स्पर्शनं यच्च नासया घ्राणमेव च ।

[K2 त्वया (for त्वचा) K1 यश्च (for यच्च)]

9 K1 D1 ० om. 9^{ab} (cf v 1 8). —^a) K1
जिह्वया K1 4 यश्च (for यच्च) V1 Bo ०-० Das. a4
Dn1 n1 Ds D2 ० १-३ T G1-3 ० M1 ०-1 वाक्सभापाप
वृत्त यत् (D1 T G1-3 ० 'प्रवृत्ता च, M1 'निमित्त च).
—^b) K6 V1 Bo ०-० Das a1 Dn1 n1 Ds D2 ० ० ० ०
M1 १-1 तन्मनः; D1 G1 2 सर्वतः; T G2 ० यन्मन
(for तदेव) V1 परिकीर्तितं; G2 M1 'वर्जित' (M1
'जित' — 9^{cd} is partly damaged in B1 —^c)
K6 Dn1 D2 ० ० बुद्ध्या चाध्यवसायीयत् (K6 'येत, Ds
'यी च), K1 बुद्ध्या वा व्यवसायी च; V1 Bo ० १ ०
(marg) ० Das a4 Dn4 D1 ० ० ० बुद्ध्या चाध्यवसायी
च (B3 [orig] 'यं च), Ds D1 T G1-3 ० M1 ०-1
बुद्ध्या चाध्य (Ds M1 १-1 'ज्ञानध्य'वसायश्च —^d) S1
K1.2 ० अकल्पयत् (for 'कल्पम्)

10^a) K1 D1 G1 वृत्तिः; Das a4 वृत्तिद् (for
वृत्तिर्) —^b) K5 जीयते, D1 जायते (for जायते).
—^c) S1 कनिषी; K1 2 4 कनिषी (K1 'षी); K1
D1 ० न निषी; D1 T1 G1-3 ० राजसी; T2 M1
कन्यासी (T2 'सि), M6 सन्यासी (for कन्यसी). S1
K1.2 B1 Ds T1 G2 आश्रित (G2 'ता' (for आस्थि
त्) ☞ Cv. (reading सन्यसी) सम्यक्सर्वं न्यस्य
वोति सन्यसी । तां वृत्तिमास्थित इति योजना । ☞

11^a) Ds1 अत्र; Ds तं च (for तत्र) V1 तदु
पाय च मे शृणु —^b) K1 संप्रवर्षम्, B3 7 8 (marg) ०
Ds1 'दीप्तम् (for 'वृत्तम्) K1 संप्रवृत्ति सुदीर्णां च (B10),
D1 संप्रवृत्तसुदीर्णैव —^c) Bo ०-० Das. a1 Dn1 n1 Ds
D2 ० द्विजो रजः; Ds M1 1 (inf ltn) द्विजोत्तम;
D1 धियो रज (for द्विजो मन). S1 K1.2 4 गृहीया

द्विचल मनः; K1 Ds ० ० गृहीयाद्विजसत्तम

12^a) Bo ०-० Das a1 Dn1 n1 Ds Ds ० ० योपितो
(for 'तां) K6 7 V1 Bo ० १ ० Das a1 Dn1 n1 Ds
D2-० T1 G1-3 ० M1 ०-1 कथा (for कथा) K1 Ds ०
गाया (for श्राव्या) —^b) K1 निरीक्षा Ds1 निरवरा;
G2 दिगंवरा. —^c) K1 V1 Bo ०-० Das a1 Dn1 n1
Ds D2 ० ०-० T G1-3 ० M1 ० १ कथचिद् (for कदा)
M6 कथचिद्दर्शने तासां —^d) S1 K1.2 4 ० १ V1 Bo
Das. a1 Dn1 D2 ० ० T2 दुर्बला (Das 'कंसा) नां विशे
द्रज (S1 K1 2 4 'स)

13^a) V1 Bo ०-० Das a4 Dn1 n1 Ds D2 ० ० ०
रागोत्पन्नश्च (for 'स्पत्तौ) D1 वरेत् (for च') —^b)
Bo Dn4 अहस्त्रि; Bc 1 8 (marg as in text) Das a4
D1 अह्ना त्रि, Dn1 D2 महार्ति, G1 M1 अहस्त्री; Cnp
'स्त्रि (as in text) ☞ Cn महार्ति शुक्रवृद्धात्यन्वं
रीढित । ☞ —^c) K1 मग्ना, V1 नम्र (for मग्न)
Dc स्वपेन्न; D1 T1 G2 ० स्वमेव, T2 G1 2 M5 (inf
ltn as in text) ० १ स्वप्नेव (for स्वप्ने च) Bo
(marg as in text) 7 8 (marg as in text) ० मनसा
(for मनसा). —^d) K4 निर्वपेद्, K6 त्रिज' (for
त्रिजं) ☞ Cs अधमर्षणम् । अधमर्षणारूपेण ऋषिणा इष्ट,
अतं च सत्यं च (Rv 10 190) इत्यादिकम् । ☞

14^b) Bo 7 ० Das Dn1 n1 Ds ० M1 अतर्भूत (for
'भूत) — K1 om 14^a-16^b —^c) S1 K1 1 D2 ०
राग (for ज्ञान) ☞ Cn रागयुक्तेनेत्यपपाठ । ☞
—^d) B1 D1 विचक्षण

15 K1 om 15^{ab} (cf v 1 14). —^b) Bc D1 T1
G1 2 यद्यद् (for यद्दद्) Ds1 Ds अच्छिन्न (for 'द)
Dc om यन्धनम् S1 K1 यद्दच्छिद्रमवधनं, Das
'दच्छिन्नमवध —^c) S1 K1 2 4 एव गत; D1 T G1
० ० देहार्ति, G2 'विधि (for 'गत) —^d) K4 om
(hapl) from त्मान up to विद्या (in 17^a) K6 D2
आत्मानो (for आत्मानं) T2 वर्धनं (for यन्धनम्).

तद्वदेहगतं विद्यादात्मानं देहबन्धनम् ॥ १५
 वातपित्तकफात्रक्तं त्वच्चांसं स्नायुमस्थि च ।
 मज्जां चैव सिराजालैस्तर्पयन्ति रसा नृणाम् ॥ १६
 दश विद्याद्वमन्योऽत्र पञ्चेन्द्रियगुणावहाः ।
 याभिः सूक्ष्माः प्रतायन्ते धमन्योऽन्याः सहस्रशः ॥ १७
 एवमेताः सिरानद्यो रसोदा देहसागरम् ।
 तर्पयन्ति यथाकालमापगा इव सागरम् ॥ १८

— After 15, Kumbh ed ins.

594* अमेध्यपूर्णं यद्भाण्डं श्लेष्मान्तकलिकावृतम् ।
 नेच्छते वीक्षितुं भाण्डं कृतं स्पष्टं प्रवर्तते ।
 देहभाण्डं मलैः पूर्णं वहिः स्वेदजलावृतम् ।
 यीमस्य नरनारीणां ज्ञानिनां नरकं मतम् ।
 छिद्रकुम्भो यथा स्नाव सृजते तद्वत् इदम् । [5]
 अन्तस्थं संसते तद्वज्रल देहेषु देहिनाम् ।
 श्लेष्माशुभ्रकलिलं पुरीषं शुक्लमेव च ।
 कफजालविनिर्यासः सरसश्चित्तं मुञ्चय ।

16 K₄ om 16 (of v. 1 15). —^a) V₁ वातं
 पित्त. K₁ -कफात्रयं, K₇ V₁ -कफं रक्तं; Dn₁ Ds Ds
 कफाद्रक्त, Ds -कफेद्रक्त, D₇ कफासक्त, T G₁-3. 6
 M₁ 5-7 कफा रक्तं (for -कफात्रयं) —^b) M₁ स्वच्चांस
 K₆ 7 B₁-9 Das D₂-5 7-9 T G₂ 8 6 M₁ 5-7 स्नायु च
 (D₂ 8 वा)स्थि, V₁ B₆ Ds₂ Ds स्नायुरस्थि, Das
 'धारि (for 'मस्थि). —^c) K₇ B₈ D₁ 9 मज्जा च;
 V₁ D₇ T G₁-3 6 M₁ 5-7 मज्जा चैव, B₆ Ds 6 मज्जा
 देह; B₆ s (marg) 9 मज्जादेह; B₇ Ds Ds मज्जा
 देह (Das 'हं), Das at Dn₁ n₄ D₂ 8 मज्जा देह (Dn₁
 'हे) (for मज्जां चैव). K₆ 7 V₁ B₆ 5-9 Das at Dn₁
 n₄ Ds D₂-5 8 9 शिराजालैस् (for सिरा'). —^d) D₇
 T G₁-3. 6 M₅-7 रस (for रसा)

17 K₄ om up to विद्या (of v. 1 15). —^a)
 D₇ T₂ G₆ विद्यार्थं (T₂ 'धं)मन्यो. K₇ विद्याद् (for
 वि) —^b) K₁ गुणावहः; Dn₄ 'बला (for 'वहा').
 —^c) K₇ D₆ साम्य, B₆ 7 8 (marg as in text) 9
 Das यत्र; D₄ सान्या; D₅ साम्य (for याभिः) K₁
 सूक्ष्मः, K₇ D₆ सूक्ष्मा. K₆ 7 B₆ D₂ D₄-7 G₁ प्रजा
 यते; Dn₁ प्रती (for प्रता'). —^d) T₂ G₁ यमन्यो
 (for धं) K₁ [s]न्य.

18 ^a) K₄ 6 7 V₁ B₆ 5-9 Das at Dn₁ n₄ Ds
 D₂-5. 8 शिरा, D₆ शरा (for सिरा) K₇ G₁ नाड्यो

मध्ये च हृदयस्यैका सिरा त्वत्र मनोवहा ।
 शुक्रं संकल्पजं नृणां सर्वगात्रैर्विमुञ्चति ॥ १९
 सर्वगात्रप्रतापिन्यस्तस्या ह्यनुगताः सिराः ।
 नेत्रयोः प्रतिपद्यन्ते वहन्त्यस्तैजसं गुणम् ॥ २०
 पयस्यन्तर्हितं सर्पिर्यद्वन्निर्मथ्यते खजैः ।
 शुक्रं निर्मथ्यते तद्वदेहसंकल्पजैः खजैः ॥ २१
 स्वप्नेऽप्येवं यथाभ्येति मनःसंकल्पजं रजः ।

(for -नद्यो) —^b) K₇ Das D₁ 9 रसादा (for रसोदा)
 G₁ देश (for देह). — B₆ om (hapl.) 18^{cd}

19 ^a) K₂ D₄ G₁ 2 हृदयस्यैका, M₅ 6 'स्यैक (M₅
 'क) —^b) K₆ 7 V₁ B₆ 5-9 Das at Dn₁ n₄ Ds
 D₂-5. 8 शिरा (D₅ 'रस्); D₆ शरा (for सिरा) K₆
 V₁ B₆ 6 7 Dn₁ n₄ Ds D₂ 8 5-8 T G₁-3 6 तत्र (for
 त्वत्र) Ś₁ K₁ 2 मनोगता, B₆ 'वहा (for 'वहा)
 —^c) K₇ Ds₂ D₄ 7 T G₁-3. 6 M₁ 5-7 शुक्र (for
 शुक्र) Ds om. (hapl.) from नृणां up to स्पर्शजं
 (in 22^c) Some MSS नृणां. —^d) D₇ T₁ G₁-3 6
 सर्वगात्रै (for 'गात्रैर्) Das at विमुञ्चते, G₁ विशचति
 (sic).

20 Ds om 20 (of v. 1 19). —^a) K₆ Das
 Ds D₂ 6 प्रतापिन्यस्; G₁ प्रदायि (for -प्रतायि').
 —^b) Ś₁ K₁ 2 तस्य, M₅ 6 तस्यां (for तस्या) G₈ 6
 भिन्नगता (for ह्यनु'). K₄ 6 7 V₁ B₆ 7-9 Das at
 Dn₁ n₄ Ds D₂ 8 6 शिरा, D₄ 9 शरा (for सिरा')
 —^d) K₂ 6 चह (K₆ 'ह)तस् (for वहन्त्यस्) D₄ तेजस

21 Ds om 21 (of v. 1 19). —^a) B₆ (marg.
 as in text) 7 9 अतर्गत (for 'र्हितं) —^b) G₁ यद्यन्
 (for यद्वन्) K₁ गुणै (for खजै) ☞ Ca n s खजैः
 मन्यनदण्डै । ☞ — K₇ Das om (hapl.) 21^{cd} Das
 reads 21^{cd} on marg see m —^c) D₇ T G₁-3. 6
 M₁ 5-7 शुक्र (for शुक्रं). —^d) Ś₁ K₂ T₂ M₇ देहे;
 B₆ देह (for देह) K₄ संकल्पजै; M₁ सस्पर्शजै (for
 सकल्पजै) Das om खजै

22 Ds om up to स्पर्शज (cf v. 1 19) 22^{ab} is
 partly damaged in B₇ —^a) K₇ [s]प्येव; B₆ 6
 8 9 Dn₁ Ds₂ D₂ 8. 6 ह्येव; Dn₁ [s]प्येव; Dn₁
 [s]प्येव; D₆ ह्यधो (for स्प्येव) Ś₁ K₁ 2. 4 V₁
 D₄ 9 M₁ 7 तथा; M₅ 6 तदा (for यथा). G₈ 6
 ह्येति, M₇ (sup. l. 11) [अ]प्येति (for [अ]प्येति).
 —^b) Ś₁ K₂ 4 मन सकल्परंजक; K₁ 'स्प*जक', D₇

शुक्रमस्पर्शजं देहात्सृजन्त्यस्य मनोवहा ॥ २२
 महर्षिर्भगवानत्रिवेदं तच्छुक्रसंभवम् ।
 त्रिवीजमिन्द्रदैवत्यं तस्मादिन्द्रियमुच्यते ॥ २३
 ये वै शुक्रगतिं विद्युर्भूतसंकरकारिकाम् ।
 विरागा दग्धदोपास्ते नामुयुर्देहसंभवम् ॥ २४
 गुणानां साम्यमागम्य मनसैव मनोवहम् ।

देहकर्म नुदन्प्राणानन्तकाले विमुच्यते ॥ २५
 भविता मनसो ज्ञानं मन एव प्रतायते ।
 ज्योतिष्मद्विरजो दिव्यमत्र सिद्धं महात्मनाम् ॥ २६
 तस्मात्तदविघाताय कर्म कुर्यादकल्मषम् ।
 रजस्तमश्च हित्वेह न तिर्यग्गतिमाप्नुयात् ॥ २७
 तरुणाधिगतं ज्ञानं जरादुर्वलतां गतम् ।

C. 12. 7791
 B. 12. 214. 28
 K. 12. 216. 33

T G₁₋₃ ० 'ल्पजैर्द्वि(T₂ 'वद्वि)ज' — °) D₂ D₇ T
 G₁₋₃ ० M₁ ६-७ शुक्रम् (for शुक्रम्) K₁ ० ७ V₁ B₀
 ० ७ ३ (marg as in text) ० D₂ ३ ३ D₁ १ १ D₂ D₂
 ३ ० सकल्पजं, D₂ ३ सस्पर्शजं (for अस्प) — °) Ś₁
 K₂ सृजति; K₁ सृजति, K₄ B₁ D₂ ३ D₁ D₂ ० ७
 T₂ G₁₋₂ ० M₁ ६-७ सृजति (for सृजन्ती) Ś₁ K₁ ३
 मनोजवा; K₀ V₁ B₀ ० ३ ० D₂ ३ ३ D₂ D₂ ३ ३ T₁
 G₂ 'वहा, D₇ 'वहात् (for 'वहा), K₇ D₁ ० सृज
 त्यश्च मनोवहा

23 °) T₁ अत्र (for अत्रिर्) — °) T₁ वेद (for
 वेद) D₇ T G₂ ३ ० M₁ ६-७ शुक्र (for शुक्र) K₂
 D₁ D₂ 'सभव. — D₀ om. (hapl) 23^a-24^a — °)
 K₀ ७ D₁ ७ ० T G₁₋₃ ० M₁ ६-७ तृतीयम् (for त्रि')
 D₂ ३ दैवत्यै, G₁ ३ M₁ देवत्यं

24 D₀ om 24 (cf v l 23) — °) D₇ T
 G₁₋₃ ० M₁ ६-७ शुक्र (for शुक्र) K₁ -गत (for
 गतिं) K₂ विद्वन् (for विद्युर्) — °) K₁ रूप (for
 भूत) K₁ -सकार, K₂ सग्रह; K₀ सस्कार, B₀ ०
 (marg as in text) ७ ३ (marg as in text) D₂
 सहार, D₇ T G₁₋₂ ० M₁ ६-७ -संघात (for -सकर)
 D₂ ३ -कारिकं (for -कारिकाम्) — °) Ś₁ K₁ ३ D₁
 विराग, K₇ D₁ ० G₂ ० विरागाद् (for 'गा) Ś₁
 K₁ ३ देहात्; G₂ दोषत् (for -दोपात्)

25 25^{ab} is partly damaged in B₇ — °) V₁
 B₀ ०-३ D₂ ३ ३ D₁ D₂ ३ ३ आगत्य, D₇ T G₂ ०
 M₁ ० आवा(T₁ 'सा)त्, G₁ ३ आपद्य; M₁ ७ उत्पाद्य
 (for आगत्य) — °) D₂ D₇ T G₁₋₃ ० M₁ ६-७ मन
 खेव (for 'सैव) K₀ मनोवहा; K₇ B₂ (marg)
 D₂ ३ ० मनो वहन्, D₇ T G₁₋₃ ० M₁ ६-७ मनो
 दघत् (for मनोवहम्) — °) K₇ D₂ ० दहन् (for
 देह) K₁ ३ ४ V₁ B₀ ०-३ D₂ ३ ३ D₁ १ १ D₂ D₂
 ३ ३ कर्मा (for कर्म) D₀ नुदत् (for नुदत्) — °)
 B₀ विमुचति

26 °) B₀ (marg as in text) ७ ३ (marg as in

text) ० सविता (for स) D₂ मनसि (for 'सो)
 — °) K₇ D₁ ० तत, M₁ ६-७ अत (for मन) Ś₁
 K₁ ३ ४ D₁ ० एतत् (for एव) K₂ प्रतार्यते; K₀ ७
 V₁ B₀ ० ७ ३ (marg as in text) ० D₂ ३ ३ D₁ १ १
 D₂ D₂ ३ ३-० T₁ G₁₋₃ ० प्रजायते, D₂ D₂ प्रती'
 (for प्रता'). — °) K₇ D₁ ० ज्योतिमद् (for 'ज्मद्)
 Ś₁ K₁ देव्यम्; K₂ दे*म्; K₃ देव्य; K₀ ७ V₁
 B₀ ०-३ D₂ ३ ३ D₁ १ १ D₂ ३ ३ ३ नित्य; D₇ T₁ G₂ ०
 M₁ दिव्य (for दिव्यम्) — °) Ś₁ K₁ ३ B₂ (marg
 as in text) G₁ ३ M₁ ६ ० अत्र सिद्धिर्, K₄ ० ७ V₁
 B₀ ०-३ D₂ D₁ १ १ D₂ D₂ ३ ३-० मत्रसिद्ध (K₀ D₇
 'द्धि), B₀ D₂ D₂ (marg) D₂ मनसिद्ध (B₀ 'द्धि),
 T G₂ ० M₁ मत्रसिद्धिर् (for अत्र सिद्ध) K₁ महा
 र्मन

27 °) B₇ तु (for तद्-) K₀ V₁ D₂ D₁ १ १
 D₂ D₂ ३ ३ ३ अभिघाताय, B₀ उप', B₇ परि' (for
 अवि') D₂ तस्मादत्र विघाताय — °) Ś₁ K₁ ३ ४
 अकल्पन, B₀ D₂ ३ ० T₂ अकल्मष (T₂ 'षा) — °)
 Ś₁ K₁ ३ ४ D₇ T₁ G₁ ३ हित्वैव; V₁ हित्वेव; G₀
 भित्वेह, M₁ हत्वेह (for हित्वेह) — °) K₀ ७ D₁
 D₂ ३ ० यथेष्टं (for न तिर्यग्) Ś₁ K₁ ३ ४ प्राप्तीं गति
 मवाम् (K₁ ४ 'माम्)यात्; V₁ G₂ तिर्यग्गतिमवाम्यात्

28 °) Ś₁ K₀ ७ D₁ ० तारुण्ये(Ś₁ 'णा)धिगतं (K₀
 'त), K₁ तरुण्याधिगतं; D₂ तारुण्ये विगत K₀
 D₂ -ज्ञानो (for ज्ञान) — °) M₁ रजो (for जरा).
 K₀ B₇ D₂ गत (for गतम्) — °) Hypermetric
 K₁ ० ७ B₀ ०-३ D₂ ३ ३ D₁ १ १ D₂ D₂ ३ ३ ० M₁ ०
 विपक्व; D₇ G₂ परिपक्वो (G₂ 'क्व)(for परिपक्व) K₇
 D₂ D₇ G₂ बुद्धि, M₁ ० -बुद्धे (for बुद्धि) G₁
 परिपक्वाद्धि कालेन — After 28, Kumbh ed ins

595* एव पुत्रकलत्रेषु ज्ञातिसवान्धिवन्धुषु ।
 आदत्ते हृदये काम व्याघात्प्रादिभिरभिभुत ।
 यतस्तत परिपतन्नविन्दन्सुखमप्यपि ।
 बहुकु खसमापन्न पश्चाज्जिर्वेदमास्थित ।

परिपक्वबुद्धिः कालेन आदत्ते मानसं बलम् ॥ २८
सुदुर्गमिव पन्थानमतीत्य गुणबन्धनम् ।

यदा पश्येत्तदा दोषानतीत्यामृतमश्नुते ॥ २९

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि सप्ताधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०७ ॥

२०८

गुरुखाच ।

दुरन्तेष्विन्द्रियार्थेषु सक्ताः सीदन्ति जन्तवः ।
ये त्वसक्ता महात्मानस्ते यान्ति परमां गतिम् ॥ १
जन्ममृत्युजरादुःखैर्व्याधिभिर्मनसः क्लमैः ।
दृष्ट्वेमं संततं लोकं घटेन्मोक्षाय बुद्धिमान् ॥ २

वाङ्मनोभ्यां शरीरेण शुचिः स्यादनहंकृतः ।
प्रशान्तो ज्ञानवान्भिक्षुर्निरपेक्षश्चरेत्सुखम् ॥ ३
अथ वा मनसः सङ्गं पश्येद्भूतानुकम्पया ।
अत्राप्युपेक्षां कुर्वीत ज्ञात्वा कर्मफलं जगत् ॥ ४
यत्कृतं प्राक्शुभं कर्म पापं वा तदुपाश्रुते ।

ज्ञानवृक्ष समाश्रित्य पश्चान्निर्वृतिमश्नुते । [5]

29 *) K₇ सुदुर्गतिम् (hypermetric), B₉ सुदुर्गम् (for सु) D₇ T G₁₋₃ ० M₆ इह (for इव) —^b) D₇ T G₁₋₃ ० आश्रित्य (for अतीत्य) B₀ ० (margin as in text) D₃ a₄ D₇ T G₁₋₃ ० वर्धनं (for बन्धनम्). —^c) K₇ B₉ तथा (for तदा) D₄ लोकान् (for दोषान्). K₆ V₁ B₀ ० १, ३ (margin as in text) D₃ a₄ D₁ n₄ D₈ D₂ ३ ०-३ T G₁₋₃ ० M₁ ६-१ यथा पश्येत्तथा दोषान् —^d) M₆ अनीत्य (for अतीत्य) V₁ अश्नुयात् (for अश्नुते)

Colophon om in K₇ D₄ ३ (K₈ ३ B₁₋₅ D₁ a₂ D₂ n₈ D₁ G₁ ३ M₁₋₄ absent) — Sub parvan. Ś₁ K₁ ३ ४ ० B₀ ०-० D₃ a₄ D₁ n₄ D₈ D₂ ३ ०-३ T G₁ ३ ० M₁ ६-१ मोक्षधर्म — Adhy name Ś₁ K₁ ३ ४ ० V₁ B₀ ० ३ ३ D₃ a₄ D₁ D₈ D₂ ३ ० ३ ३ G₂ वाङ्मनोभ्यामसं, M₁ १ 'ध्यायते शुक्लसम्बोधदेशः; M₅ ० 'ध्यायते ज्ञानाद्युपाय' — Adhy no (figures, words or both) B₇ D₂ D₈ G₁ 40, D₁ D₈ D₇ T₁ G₂ ० M₅ ० 41, D₈ M₁ १ 39, T₂ G₂ 55 — Śloka no D₁ D₁ n₄ D₈ 29, D₈ 26.

208

1 Ś₁ K₁ ३ ४ ०, १ V₁ B₀ ०-० D₃ a₄ D₁ n₄ D₈ D₂-३ ३ ० G₂ M₁ १ भीष्म (for गुरु) —^b) D₁ सक्ता; D₇ सता; G₂ सक्त (for सक्ता) D₃ a₄ ते जना (for जन्तव)

2 *) G₂ om. मृत्युजरा —^a) K₄ ० V₁ B₀ ०-० D₃ a₄ D₁ n₄ D₈ D₂ ३ ० ० ३ मानस, D₇ T₁ G₁ ३ ० मनस (for 'स) D₁ D₈ C₈ क्रमै (for क्लमै). —^c) K₄ V₁ B₀ १-० D₃ a₄ D₁ n₄ D₈ D₂ ३ ०-३ T₁ इष्टैव (V₁ B₇ ३ D₁ D₇ T₁ 'व), G₁ इष्टैत, G₂ इष्टै*; G₈ ० इष्टैम (for इष्टैम) Ś₁ K₁ ३ ० सतत (for स'). G₁ लोके (for लोकं) —^d) D₇ वदन्, T₁ G₁ घटन् (for घटेन्)

3 ^b) D₁ G₁ 2 M₇ शुचि (for शुचि'), B₉ जन हकृता. —^c) K₇ D₉ प्रशान्ते, D₁ पश्यतो (for प्रशान्तो). V₁ मानवान्, M₁ ध्यान' (for ज्ञान'). D₇ T₁ G₁ चक्षुर (for भिक्षुर) —^d) B₈ (margin as in text) D₃ a₄ महीं (for सुखम्) ☞ C₈ ३ निरपेक्षः समतारहितः । ☞ — After 3, Kumbh. ed. C₇ ins

596* षष्ठा मोक्षधर्ता पाशास्तासां रूपं प्रदर्शकम् ।
दुर्महं पश्यमानोऽपि मन्यते मोहितस्तदा ।
एव पश्यन्तमात्मानमनुध्यातं हि बन्धुषु ।
अग्रयात्वेन जानामि भेदरूपेण संस्थितम् ।
[(L 3) C₇ पश्यन्तम् (for पश्यन्तम्)]

4 *) ☞ C₇ मनस. सङ्गं, भूतादिकम् । ☞ —^b) K₆ B₀ ० ३ ३ D₃ a₄ D₁ D₈ D₂ ० ३ पश्यन् (for पश्येद्). —^c) K₄ ० B₀ ०-० D₃ a₄ D₁ n₄ D₈ D₂-३ ३ तत्र (for अत्र) D₁ उपेक्षा. D₆ कुर्वति, M₇ कुरुते (for कुर्वति) ☞ C₈ यावाच्छिव्यावबोधमेव कृपां कृत्वा तत्र उपेक्षया वर्तितव्यम् । परमात्मचिन्तनप्रती

तस्माच्छुभानि कर्माणि कुर्याद्वाग्बुद्धिकर्मभिः ॥ ५
अहिंसा सत्यवचनं सर्वभूतेषु चार्जवम् ।
क्षमा चैवाप्रमादश्च यस्यैते स सुखी भवेत् ॥ ६
यश्चैनं परमं धर्मं सर्वभूतसुखावहम् ।
दुःखान्निःसरणं वेद स तत्त्वज्ञः सुखी भवेत् ॥ ७

तस्मात्समाहितं बुद्ध्या मनो भूतेषु धारयेत् ।
नापध्यायेन्न स्पृहयेन्नावद्वं चिन्तयेदसत् ॥ ८
अवाग्योगप्रयोगेण मनोज्ञं संप्रवर्तते ।
विवक्षता वा सद्वाक्यं धर्मं सूक्ष्ममवेक्षता ।
सत्यां वाचमहिंसां च वदेदनपवादिनीम् ॥ ९

C 12. 7603
B 11 215 10
K 12 217 14

पत्वात्कृपायाः । ॐ —^a) K₁ D₂ १ ० ० ज्ञान (for ज्ञात्वा) D₁ T G₁₋₃ ० वश, M₅ ० -पर (for फलं)
5 ^a) K₄ ० ७ V₁ Bo ०-१ Das. a₄ Dn₁ n₄ D₅ D₂₋₃ ० ० स्यात् (for प्राक्) —^b) Bo ०-१ Das a₄ Dn₁ n₄ D₅ D₂ ० ० ० पाप वा यदि वाश्रुते (Bo १ ० Da₄ चामृते, D₅ वा कृत), B₃ (marg) पाप वा तदवा मुते —^d) K₁ V₁ Bo ०-१ D₂ D₅ १-१ ० G₁₋₃, ० M₁ १ वा (for वाग्-)

6 With 6^{ab}, of 3 198 69^{ab}, B 13 141 25^{ab}
—^b) K₅ आर्जव (for चा) —^c) K₁ क्षमां, K₄ क्षमश् (for क्षमा) D₁ T₁ G₁₋₃ ० दया (for चैव) D₅ [अ]प्रसादश् (for [अ]प्रमा) — After 6, Kumbh ed C_v 128

597* अनश्रसाध्य तद्गल्ल निर्मल जगत परम् ।
स्वात्मप्रकाशमप्राप्तमहेतुकमचञ्चलम् ।
विवेकज्ञानवाचिस्थो ह्याशु रूपेण सस्थितः ।
चैकारिकाध्यदश्येते नैरिके मधुधारवत् ।

[(L 3) ॐ C_v विवेकज्ञानवान्मिश्र (for the prior half) C_v मिश्र सर्वजगद्रथात् । आशु, आ समन्तात् शु सुखशील रूप तेन । ॐ]

— After 6, V₁ Bo ०-१ Das a₄ Dn₁ n₄ D₅ D₂ ० ० ० read 8^{ab} (V₁ Bo ०-१ Dn₁ n₄ D₅ D₂ ० ० for the first time, repeating it in its proper place)

7 K₂ १ ० D₅ om (hapl) 7, Ś₁ reads it on marg —^a) Ś₁ K₁ B₃ (marg) Das यश्चैतं; M₁ यश्चैत (for 'न) K₇ (marg) वेद (for धर्म) —^c) K₁ V₁ B₇₋₉ Das a₄ Dn₄ D₅ D₅ १ ० दुःख (for दुःखान्) D₁ T₁ G₁ २ निवारण, G₃ ० निःसारण (for निःस) —^d) V₁ Bo ०-१ Das a₄ Dn₁ n₄ D₂ ० ० ० सर्वज्ञ स, D₅ स सर्वज्ञ, D₁ T₁ G₁ २ तत्त्वज्ञ स (by transp), G₂ ० तत्त्ववित्स

8 Das a₄ D₅ read, 8^{ab} after 6, while V₁ Bo ०-१ Dn₁ n₄ D₅ D₂ ० ० read it for the first time after 6 —^a) D₁ T₁ G₁₋₃ ० तस्मात्समाहितो भूत्वा —^b) B₅₋₉ (all second time) धारयन् (for 'येत्)

—^c) D₁ T₁ G₁₋₃ ० नापध्यायेत् (for नाप') ॐ C₈ नापध्यायेत् दुष्टेन मनसा भूतानि न पश्येत् । ॐ —^d) K₅ V₁ Bo ० १ ० (marg as in text) ० D₅ D₂ ० ० ० न (D₅ ० ना) बुद्ध्या, D₄ नाबल (for नाबद्ध) D₁ T₁ G₁ २ नाबल (T₁ 'द्ध) क्षितयेत् वै (D₁ G₁ 'थे तव) ॐ Ca अवद्ध असंबद्ध निरर्थकम् ॥ Cn स्वस्यायोग्यम् ॥ ॐ

9 K₅ Dn₁ read 9^{ab} twice —^a) K₁ २ ४ सर्वा रयोग, K₅ Dn₁ (both first time) D₁ T₂ G₁₋₃ ० M₁ १-१ अथामोघ- (T₂ G₂, ० M₅ 'धे, M₁ 'धं); K₅ (second time) १ Bo Dn₁ (second time) n₄ D₅ D₂ ० ० ० Cnp वाचामोघ; B₁ सुरागाधा, Das a₄ अवागोघ, D₄ ० अवाखोघ-, D₅ सद्वा योग; T₁ तथा मोघे; Cnp (also) अवागोघ (for अवागयोग) Ś₁ K₄ ४ Bo १ D₄ १ ० ० -प्रयोगेन; K₁ प्रणेयेन, K₅ (both times) Dn₁ (second time) D₁ T G₁₋₃, ० M₁ १-१ प्रयत्नेन, Dn₄ Cnp प्रयासेन (for -प्रयोगेण). V₁ B₅ १ ० अरागो मोघयोगेन ॐ Ca वाग्योगो बहुजल्प नम् । तद्विपरीतेन मितवाक्प्रयोगेन ॥ मनोज्ञ निर्वाणम् ॥ Cn अवागोघप्रयोगेणेति पाठे, वागिति वागादीन्निद्रयन्या पारो लक्ष्यते । ओघ इति 'स्वयमेव ज्ञानाख्याचित्तपरिणामो भविष्यति, किमुत्तस्तथा' इत्युपदेशे या श्रेयोबुद्धि सा कालाख्या तुष्टिरोघशब्दार्थः । तदुभय यत्र नास्ति तादृशो यम नियमादीना योगाङ्गाना प्रयोगस्तेन । ॐ —^b) K₅ (second time) V₁ Bo ०-१ Das a₄ Dn₁ (second time) n₄ D₅ D₂ ० ० ० तत्; K₇ स (for स) K₅ Dn₁ (both first time) D₁ T G₁₋₃ ० M₁ १-१ मनो ज्ञाने (M₁ १ 'न) प्रवर्तं (K₅ Dn₁ M₅ ० निवेश, T₂ प्रवर्धयेत् — D₁ T₂ G₁ २ M₅ ० read, T₁ G₂ ० repeat, 9^{ab} after 10^{ab} —^c) K₅ D₅ विवक्षित; B₃ (marg) 'क्षितो; G₁ 'क्षिता (for 'क्षता) K₄ ० V₁ Bo ० १ ० (marg as in text) ० Das. a₄ Dn₁ n₄ D₅ D₂ ० ० ० च; D₁ T₁ (second time) G₁₋₃ ० (last two second time) हि (for चा) Ś₁ K₁ ३ B₉ D₁ T₁ (second time) २ G₁ ३ ० ० (last two second time) सद्वाक्यं; K₅ V₁ Bo ० १ ० Das a₄ D₅ D₂ ० ० ० यद्वाक्य (for स') T₁ G₂ ० (all first time) विवेचयित्वा सद्वाक्य —^d) K₅ १ B₉ Dn₁ T₁ G₂ ०

C 12. 7603
D 12. 219 II
K. 12. 217 15

कल्कापेतामपरुषामनृशंसामपैशुनाम् ।
ईदृगल्पं च वक्तव्यमविक्षिप्तेन चेतसा ॥ १०
वाक्प्रबुद्धो हि संरागाद्विरागाद्वाहरेद्यदि ।
बुद्ध्या ह्यनिगृहीतेन मनसा कर्म तामसम् ।
रजोभूतैर्हि करणैः कर्मणा प्रतिपद्यते ॥ ११

(last three both times) M₁ धर्मसूक्ष्मम्, B₈ धर्म्य
सूक्ष्मम्, G_{1.2} पर धर्मम् (for धर्म सूक्ष्मम्) K₂
अवेक्षता; K₆ B₆ १ T₂ अवेक्ष (K₆ 'क्ष्य' ता; D₄ 'क्षत;
D₅ T₁ G₈ ० (last three first time) 'क्ष्य च; G₁
'क्ष्यत (for 'क्षता) D₇ धर्म पुनरवेक्ष्यता. —^a) B₆ ०
सत्यं (for सत्यां). D₄ वाक्यम् (for वाच्यम्). Ś₁
K₁ २ ४ D₁ ० अहिंसा (K₂ D₆ 'सा) (for अहिंसां).
—^r) B₆ १. ४ (marg as in text) अनुपपादि (B₃ 'यि-
नीं; D₇ T G₁₋₂. ० M₁ 5-7 अनपकारिणीं (for 'वादि
नीम्).

10 D₄ om. 10^{ab} —^a) B₆ (marg as in text)
T₁ कल्वा (T₁ 'ल्पा)पेताम्, D₇ कल्पो', M₇ अकल्क
काम् K₁ D₇ अपुरुषाम् (for अप') M₁ अकल्का
मप्यपरुषाम् ☞ C_n कल्कापेता शाब्धेन हीनाम् । ☞
—^b) D₇ G₁ २ अनृशस्याम् K₁ १ अपैशुन —After
10^{ab}, D₇ T₂ G_{1.2} M₅ ० read and T₁ G₈ ० repeat
9^{ed} —^d) B₈ (marg) अविक्षिप्तेन, D₄ आविक्षिप्तेन
(for अवि')

11 ^a) B₈ (marg) M₁ C_a प्राक् (for वाक्)
K₄ प्रबुद्धो हि, K₆ प्रबोधनु-; K₇ D₁ १ प्रबोधस्य; B₇
D₂ D₁ n₄ D₂ D₃ प्रबुद्धो हि, B₈ (marg) प्रबुद्धो
हि, D₅ १ प्रबोधेन; T₁ G_{1.2} प्रबोधान्धि; T₂ प्रसंग हि;
G₈ ० M₇ प्रबोधं हि; M₁ 5 ० प्रबोधे (M₁ प्रबुद्धे) हि; C_p
प्रबुद्धो हि (as in text). Ś₁ K₁ 2. 4 यो रागाद्, K₆ V₁
Bo. ०. 7 ४ (marg as in text). ० D₂ 2 a₁ D₁ n₄ D₂ D₃
० ० ३ ससा (D₄ 'स्का)रो; K₇ संगोद्धि; D₇ संरागान्,
T₁ G₁ 2 ० संरोपाद् (for संरागाद्) ☞ C_a प्राक् प्रबुद्ध
प्रथम प्रबुद्ध विरागो भूत्वा । वाक्प्रबुद्ध इति केचित्पठन्ति ।
व्याचक्षते च — प्रबुद्ध प्रबोधं तत्र वागेव लिङ्गमिति । तदशा
वदमसंगतम् । ☞ —^b) D₇ विरागान्; T₁ G₁ 2 ०
विरुद्धान् (for विरागाद्) D₅ आहरेद् (for व्या')
Ś₁ K₂ इदि; D₄ 5 १ अपि (for यदि) —^c) V₁
Bo १ ह्यनु, B₆₋₈ D₂ 2 a₁ D₁ n₄ D₂ D₃ ० ० ३ C_p
[अ]प्यनु- (for ह्यनि). —^d) B₆ तामस्य; B₈ (marg
as in text) मानस (for तामसम्). —^e) K₂ ४ रजो-
भूतैर् (for 'भूतैर्) K₆ D₅ तु (for हि). D₂ 2 a₁
करण; D₆ करणैः —^f) K₆ १ D₄ 5. १ राजसं; D₁

स दुःखं प्राप्य लोकेऽस्मिन्नकायोपपद्यते ।
तस्मान्मनोवाक्शरीरैराचरेद्वैर्यमात्मनः ॥ १२
प्रकीर्णमेषभारो हि यद्वद्धार्येत दस्युभिः ।
प्रतिलोमां दिशं बुद्ध्या संसारमबुधास्तथा ॥ १३
तानेव च यथा दस्युन्क्षिप्त्वा गच्छेच्छिवां दिशम् ।

n₄ T₂ G₈ ० M₇ (sup lin.) कर्मणि; D₇ T₁ G₁ २
तरक्षणं, M₅. ० कर्माणि (for कर्मणा) D₂ 1 प्रतिपाद्यते;
G₆ प्रत्यपद्यते.

12 B₆ om (hapl) 12^{ab}; V₁ reads it on marg
—^a) D₄ अदु खं (for स दुःख). D₇ T₁ G₁₋₂. ०
दुःखं प्राप्य च लोकेस्मिन्. —^b) T₁ नरकं वा (for
'काय) Ś₁ K₁ २ प्रपद्यते (for [उ]प') —^c) D₇ T₁
G₁ ३ ० शारीरैर् (for 'श') —^d) D₂ (marg as
in text) १ T₁ G₁₋₂. ० धर्मम् (for धैर्यम्).

13 ^a) K₆ प्रकीर्णमिव; V₁ D₂ 2 D₃ १ प्रकीर्णं एव;
C_a प्रकीर्णमोप (for प्रकीर्णमेष) K₆ १ V₁ Bo १ D₂
D₁ n₄ D₂ D₃ १ १ T₂ C_n -भार, G₂ हारो (for
-भारो) B₆ ३ (both marg as in text) D₄ T₁
(marg) C_p प्रकीर्णमिपभार (D₄ 'च) हि, T₁ G₁
३ ० प्रकीर्णमापमा (G₁ 'हा)रो हि ☞ C_a (reading
प्रकीर्णमोप') प्रकीर्णोऽतिबहुलो मोपस्य लोप्त्रस्य चोरितस्य
भार ॥ C_n प्रकीर्णमेष आमिपमित्यर्थं । भारम्, डीबल्व
माप्यम् ॥ C_p (reading प्रकीर्णमिप') प्रकीर्णं इतस्तत
क्षिप्त आमिपस्य लोभ्यस्य वस्तुनो भारो मानविशेषो यत्र ॥ ☞
—D₂ 2 om (hapl) 13^{ed}. —^b) D₂ 3 प्रतिलोमी (for
'लोमां) D₄ दिशां K₂ गत्वा; D₅ बद्धा (for बुद्धा) ☞
C_a ३ प्रतिलोमां चोरसहितामेव दिशम् । ☞ —^d)
K₇ V₁ D₇ T G₁₋₂ ० अबुधस्य (for 'धास्य) Ś₁ K₁ २
D₂ 2 a₁ संसारोप्य (D₂ 2 2 'रो ह्य)बुधैस्तथा; K₄ समा
रोप्य बुधैस्तथा —After 13, Kumbh ed ins

598* ससारमार्गमापन्नं प्रतिलोमं विवर्जयेत् ।

14 ^a) Ś₁ (before oorr as in text) तेनैव; K₂ ०
D₁ n₄ D₂ ० त (D₂ ता)मेव (for तानेव) D₂ om
च Ś₁ (before oorr as in text) K₁ २ पथा; B₈
तथा (for यथा) K₁ ४ दस्यु; K₆ V₁ Bo १ ३ D₁
n₄ D₂ D₃ ३ ३ ० ३ दस्यु (for दस्यून्) —^b) K₇
क्षिप्ता D₄ *मां; D₇ T₁ G₁₋₂. ० शुभां (for शिवा)
Bo दिशां —^c) Ś₁ K₁ २ -कार्याणि; D₄ -कर्मां,
D₇ G₈ कर्मा (G₈ 'मं) हि; G₁ कर्मणि (for -कर्माणि).
K₆ १ D₂ D₃ ३ ० शुभ; D₁ शिवं, D₂ D₃ ३ स्वय
(for सुखम्)

तथा रजस्तमःकर्माण्युत्सृज्य प्राप्नुयात्सुखम् ॥ १४
निःसंदिग्धमनीहो वै मुक्तः सर्वपरिग्रहैः ।
विविक्तचारी लज्वाशी तपस्वी नियतेन्द्रियः ॥ १५
ज्ञानदग्धपरिक्लेशः प्रयोगरतिरात्मवान् ।
निष्प्रचारेण मनसा परं तदधिगच्छति ॥ १६
धृतिमानात्मवान्बुद्धिं निगृहीयादसंशयम् ।
मनो बुद्ध्या निगृहीयाद्विषयान्मनसात्मनः ॥ १७

15 *) Ś1 K1 ३ निःसंदेहम् (for निःसदिग्धम्). B₆₋₉ अमोहो (for अनीहो) Ś1 K1 ३ ४ वा (for वै) D1 T1 G1-३ ० निःसदिग्धमनोभावैर. —^b) Ś1 K1 ३ ४ मुक्त सर्वपरिग्रह (K4 'है.) —^c) B8 विमुक्त (for विविक्त) Ś1 K1 ३ 'सेवी, D₄ 'चारि, D1 corrupt (for 'चारी) D₅ लज्वाशा (for लज्वाशी) —^d) K4 चापसैर (for तपस्वी)

16 *) K7 D₁ ज्ञानदग्धे (D₅ 'ग्ध) (for 'दग्ध) M7 'परिक्लेश (for 'क्लेश) —^b) K7 'मतिर; B3 (marg as in text) D1 ० Cp (also as in text) गतिर (for 'रतिर). D₉ चारमवान् (for आत्म') Ś1 K1 ३ प्रयाति गतिमात्मवान् ☞ Ca. प्रयोगरति प्रकृष्टयोगो अत्यर्थमासक्त । ☞ —^d) G1 ३ ० अग्नि (for अग्नि)

17 *) D1 T G1-३ ० M1 ० आत्मविद् (for 'वान्) Ś1 K1 ३ ४ V1 B₆₋₉ ० D₅ D₃ ० M1 बुद्धो, B₆ 7 D₄ ४ बुद्धौ (for बुद्धि) —^b) Ś1 K1 न (for नि) D1 T1 G1-३ ० M₆ असंशय (for 'यम्) —^c) Ś1 reads 17'-18^d on marg —^d) M₅ विषय (for 'यान्) T G₆ मन आत्मना, M7 मानसात्मन (for मन'). D1 G1 ३ विषयात्मानमात्मन. — After 17, Kumbh. ed C₇ ins .

509* योजयित्वा मनसत्र निश्चलं परमात्मनि ।
योगाभिसन्धियुक्तस्य ब्रह्म तस्यप्रकाशते ।
येकान्त्य तदिदं विद्धि सर्ववस्त्वन्तरस्थिति ।
विशेषहीनं गृह्णन्ति विशेषां कारणात्मिकाम् ।
अथ वा न प्रमुञ्चत्र परमात्मनि वर्तितुम् । [5]
आगामितत्त्वं योगात्मा योगतन्त्रमुपक्रमेत् ।

18 Ś1 reads 18 on marg. —^b) Ś1 K1 वक्षं (for वक्षे) —^c) K₆ D₁ तत्; V1 B₆₋₉ ० D₄, ४ D₁ D₁, ३ ० सं; D₅ तु (for ता). D₈ D1 T G1-३ ० M1 १-१ प्रसीदति (for प्रकाशन्ते). ☞ Ca p देवता

निगृहीतेन्द्रियस्यास्य कुर्वाणस्य मनो वशे ।
देवतास्ताः प्रकाशन्ते हृष्टा यान्ति तमीश्वरम् ॥ १८
ताभिः संसक्तमनसो ब्रह्मवत्संप्रकाशते ।
एतैश्चापगतैः सर्वैर्ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ १९
अथ वा न प्रवर्तेत योगतत्रैरुपक्रमेत् ।
येन तत्रमयं तत्रं वृत्तिः स्यात्तदाचरेत् ॥ २०
कणापिण्याककुल्मापशाकयावकसक्तवः ।

C 12. 7815
B. 12 215 22
K 12 217 28

इन्द्रियाणि । सप्रकाशन्ते प्रकाशयान्ति (C₇ प्रकाशं यान्ति) ॥ C₃ देवताश्च वा महदहकारभूतमात्राद्यभिमानिन्य शरीरस्थिता वेदितव्या । ☞ —^d) K1 ३ तुष्टा, D1 हृष्टा (for हृष्टा) T1 G1 ३ ईश्वरा

19 *) K1 ससुक्त, K₆ B1 D₁ D₅ 7 T G1-३ ० M1 १-१ ससुक्त; B₉ प्रसक्त (for संसक्त) —^b) K1 B₆ ३ (marg.) D₄ D₁, ४ D₂ 7 T G1-३ ० M1 १-१ ब्रह्म तत् (for ब्रह्मवत्) —^c) K₆ D₄ D₅ 7 T G1-३ ० M7 ज्ञानैश्; B₆₋₉ D₄ M1 ३ ० स तैश् (for एतैश्) K₆ D₄ D₅ चापगते (K₆ 'त्), K7 D1 7 ० T G1-३ ० M1 १-१ चोपगते (K7 D1 ० 'तै), B1 ० चार्थगतै (for चाप') K₆ B₆ ३ (marg) ० D₄ ४ D₁ D₅ 7 T G1-३ ० M1 १-१ सत्त्वे (for सर्वैर) —^d) D₁ ब्रह्म भूताय (for 'भूयाय)

20 *) K4 D₅ प्रवर्तत; V1 B₆₋₉ ० D₄ ४ D₁ D₅ D₆ ० ३ प्रकाशते; G₃ ० C₇ प्रकल्पेत (for प्रवर्तेत) —^b) K1 युग (for योग) Ś1 K1 ३ ४ D₅ उपक्रमै; D₄ ४ अपक्रमेत्, D₁ ४ उपा' (for उप') ☞ C₇ तत्रैरुपायै । ☞ —^c) D₅ D1 T G1-३ ० M1 १-१ Ca योग (for येन) K₆ D₁, ४ तत्रयत्त्, K7 D1 ० मत्रमय (for तत्र'). V1 B₆ ० D₄, ० ३ तत्रैर, D₄ ४ तत्र, D₂ ४ तत्र- (for तत्र) ☞ Ca योगतत्रै. अध्यात्मशास्त्रोदितैर्यमनियमादिभि । ☞ —^d) D₄ ४ बुद्धि, D1 T1 G1-३ ० वृत्त (for वृत्ति) M1 यद्वृत्तं तत्तदाचरेत्; M₅-१ प्रवृत्त स्यात्तदाचरेत् ☞ C₇ वृत्ति जीवनोपाय । ☞

21 *) D1 T1 G₆ ० कुल्माप (for कुल्माप). K₆ 7 V1 B₆₋₉ ० D₄, ४ D₁ D₅ D₁-० ० ० M1 १-१ क (D₄ च) णकुल्मापपिण्याक (D₉ 'के) —^b) 21^{bcd} is partly damaged in B1 —^c) K4 'यावक, D₄ ४ 'यावक्त (for 'यावक) K7 B₆ ० D₁ D₅ ० 'शक्तव (for 'स'). D₄ (also) 'शिथिलौदन' सक्तवः ☞ C₅. सक्तव इति द्वितीयार्थे प्रथमा ॥ C₇ क्षेत्रे अहहननादौ पतिता व्रीह्यादय कणा । कुल्मापो वनमाप । ☞ —^d) V1

तथा मूलफलं मैक्षं पर्यायेणोपयोजयेत् ॥ २१
 आहारं नियतं चैव देशे काले च सात्त्विकम् ।
 तत्परीक्ष्यानुवर्तेत यत्प्रवृत्त्यनुवर्तकम् ॥ २२
 प्रवृत्तं नोपरुन्धेत शनैरग्निमिवेन्धयेत् ।
 ज्ञानेन्धितं ततो ज्ञानमर्कवत्संप्रकाशते ॥ २३
 ज्ञानाधिष्ठानमज्ञानं त्रील्लोकानधितिष्ठति ।

विज्ञानानुगतं ज्ञानमज्ञानादपकृष्यते ॥ २४
 पृथक्त्वात्संप्रयोगाच्च नास्यधुर्वेदं शाश्वतम् ।
 स तयोरपवर्गज्ञो वीतरागो विमुच्यते ॥ २५
 वयोतीतो जरामृत्यू जित्वा ब्रह्म सनातनम् ।
 अमृतं तदवामोति यत्तदक्षरमव्ययम् ॥ २६

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि अष्टाधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २०८ ॥

Bo ० Da३ मूल (for मूल) Da३ Da३ फलैर् (for फल)
 Ke १ V१ Bo Da३ Dn१ n३ Da३ Da३-०.० ० G३ मैक्ष्य (for
 मैक्ष) —^a) Ś१ K१ कल्पते, V१ -जायते (for योज
 येत्). ☞ Ca पर्यायेण यथालाभमेपामेकतमेन । ☞

22 ^a) V१ Bo ० ० Da३ n३ Dn१ n३ Da३ D३ ० १ ० T
 G१-३ ० M१ ०-१ आहार (for 'र') Ke V१ Bo ०-०
 Da३ n३ Dn१ n३ Da३ D३ ० ० ० M१ ०-१ नियमं; D१ T
 G१-३ ० M१ (also) नियम (G१-३ ० 'मै')श् (for नियत)
 —^b) V१ Bo Da३ n३ Dn१ T३ G० देशकाले, D० काल
 देशे; M० ० देशकालौ (for देशे काले) D१ T G१ ० ०
 M१ ० ० सात्त्विक (M० 'कौ') —^c) K१ Dn३ Da३ परी
 क्षानु (for 'क्ष्यानु) Da३ तत्परीक्षा न कुर्वीत. —^d)
 Bo १ ० Dn१ n३ Da३ D३ ० ०.० तत् (for यत्) B३
 (marg) Da३ Da३ प्रवृत्त्यानु; Cpp Ca प्रवृत्त्यानु (for
 'त्यनु) K३ V१ Bo ० १ ० (marg as in text) ० Da३
 Dn१ n३ Da३ D३ ० ० ० पूर्वकं, T१ वर्तन (for वर्तकम्)

23 ^a) Ś१ K१ ३ ४ प्रवृत्ति (for 'त्त) Ke Da३ n३
 Da३ D३ १ T G१-३.० M०-१ नोपरु (Ke 'स')धीत; K१
 Da३ ० 'रुन्धेत (for 'रुन्धेत) ☞ Ca प्रवृत्तस्य ज्ञानस्य
 अनुवर्तकम्, नोपरुन्ध्यात् प्रत्युत वर्धयेत् । ☞ —^b) Da३
 शरम् (for शनैर्). V१ G१ M१ अग्निर् (for अग्निम्)
 Ś१ K१ ३ इवेन्धयेत् —^c) Ś१ K३ ० १ Bo D३ ० M१
 ज्ञानेधितं; K१ 'धिते (३१०), B१ ज्ञान धित, D३
 D३ ३ T३ G३ ० ज्ञानान्वितं, D०.१ ज्ञानाधीनं; T१ G१ ३
 M०-१ ज्ञानेधि (G१ 'धी')त् (for ज्ञानेन्धित). V१ Bo. ०-०
 Da३ n३ Dn१ n३ Da३ D३ ० ० ० M१ ० ० तथा (for ततो)
 —^d) D३ कर्म यत् (for अर्कवत्) M१ स्व (for स).

24 ^a) D१ T G१-३.० M१ ज्ञाना (G१ 'न')धिष्ठितम्;
 Cp 'धिष्ठानम् (as in text). D३ आज्ञान —^b) Da३
 श्री; D१ T१ G१-३ ० त्रि- (for त्रीर्ल) B१ अग्नि;
 D३ अमु (for अग्नि). —^c)^d is damaged in B१

—^c) B० गता; G३ हतं (for गतं) ☞ Cp विज्ञा
 नानुगतं शास्त्रानुभासम् । अयं वा विज्ञानेन दूरदर्शनादिना
 योगलब्धेनानुगतं सहितम् । ☞ —^d) K१ न ज्ञानाद्;
 Ke V१ Bo ० ० ० Da३ n३ Dn१ n३ Da३ D३ ० ० ०
 अज्ञानेन (for 'नाद्). K१ D३ ० अकृष्यते; B० M० ०
 अनु' (for अप'). B३ (marg) प्रभूतमपकर्षति, Cp
 अज्ञानमपकर्षति.

25 ^a) Ś१ K१.३ ४ पृथक्च (for 'क्त्वाद्) K१.३
 संप्रयोगाच्च ☞ Ca पृथक्त्वाद् भेददर्शनाद् । संप्रयोगाच्च
 संप्रयोग्ये योगे प्रकर्षति । ☞ —^b) K१ D३ ० न चासौ;
 Dn३ T३ G३ ० नामयुर्; D३ नाशयुर्, D१ नाशयुर्;
 Cv नामयुर् (as in text). D३ शास्त्रं, M१ शाश्वत.
 —^c) Da३ n३ अपवर्गार्थी; Cnp रूपवृत्तज्ञो (for अप
 वर्गज्ञो).

26 ^a) Ś१ K१.३ ४ रजोतीतो; Ke D३ Cnp ततो
 वीत, K१ D३ ० ततोतीव (for वयोतीतो) Ke
 जरामृत्युर; K१ D३ ० जन्ममृत्युर (K१ 'त्यु); D३ रजो
 मृत्यु (for जरामृत्यू) ☞ Cn वयोतीत जितकाल । ☞
 —^b) Ke १ D३ ० ज्ञात्वा, D१ T१ G१-३ ० त्यक्त्वा,
 M० ० हिस्वा (for जित्वा) —^d) B३ (marg as in
 text) शाश्वतम् (for अक्षरम्)

Colophon V१ reads the colophon on marg.
 —Sub parvan Ś१ K१.३ ४ ०.१ V१ Bo ०-० Da३ n३
 Dn१ n३ Da३ D३-३ ०-० T G१-३ ० M१ ०-१ मोक्षधर्म
 —Adhy name Ś१ K१.३ ४ ०.१ V१ Bo ०-० Da३. n३
 Dn१ D३ D३-० ० ० वाष्णेयाध्यात्म; M१ १ 'ध्यात्मे आहार
 नियमविधि; M० ० 'ध्यात्मे योगोपदेश —Adhy. no
 (figures, words or both): B१ Dn१ D१ T१ G१ ३ ०
 M० 42, Dn३ Da३ 41, Dn३ 43, T३ G३ 56,
 M१ ० १ 40 —Śloka no. Da३ Dn३ 27, Dn३
 20; D३ 28.

२०९

गुरुवाच ।

निष्कल्मषं ब्रह्मचर्यमिच्छता चरितुं सदा ।
निद्रा सर्वात्मना त्याज्या स्वप्नदोषानवेक्षता ॥ १
स्वप्ने हि रजसा देही तमसा चामिभूयते ।
देहान्तरमिवापन्नधरत्यपगतस्मृतिः ॥ २
ज्ञानाभ्यासाज्जागरतो जिज्ञासार्थमनन्तरम् ।
विज्ञानामिनिवेशात् जागरत्यनिशं सदा ॥ ३

209

1 D₁ ० om the ref. Ś₁ K₁ ३ ४ ० १ V₁ B₀ ०-०
D₁ ३ ३ D₁ ३ ३ D₁ ३ ३ ० ३ M₁ १ भीष्म (for
गुरु) —^a) K₁ D₁ निष्कल्मष (D₁ 'ष) (for
'कल्मष) ॐ C₁ निष्कल्मष, अन्तरायानुपहतम् ॥ C₁
निष्कामम् ॥ C₁ रागानुपहतम् । ॐ —^b) K₀ इच्छती,
D₁ इच्छामि (for इच्छता) K₁ M₀ चरित, D₁
चरितुं; D₁ T₁ G₁ ३ च पर (for चरितुं). — G₁ om
1st —^d) K₁ D₁ ० G₁ स्वप्ने (for स्वप्न) B₀ D₁
D₁ D₁ ३-१ T G₁ ३ ० M₁-१ दोषम् (for दोषान्).
K₀ अवेक्षता (for अवे')

2 ^a) Ś₁ (before corr, sup *lan* as in text) K₁ ०
[5]पि (for हि) —^b) K₁ M₁ च (for च) —^c)
V₁ B₀ ० (marg as in text) १ ३ (marg. as in text) ०
D₁ ३ ३ D₁ ३ M₁ १ दे (D₁ ३ ३)शांतरम् (for देहा)
—^d) K₁ चरति, G₁ ० पतति (for चरति). B₀ [उ]प-
गत (for [अ]प') Ś₁ (before corr) K₁ ३ ४ V₁ B₀
० १ ३ (marg as in text) ० D₁ ३ ३ D₁ ३ ३ D₁
३ ० स्पृष्ट (B₀ 'हृ) (for स्मृति)

3 ^a) B₀ अनभ्यासाज् (for ज्ञाना') K₀ १ D₁ ३ ३
D₁ (by corr) ३ ३ ३ ० जागरण, V₁ B₀ D₁ ३ ३ D₁
D₁ ३ (before corr) ० 'रितो, B₀ १ M₁ 'रता, D₁
T G₁-३ ० M₁-१ 'रिता (G₁ ० 'ताज्) (for 'रतो).
ॐ C₁ ज्ञानाभ्यासादिति स्वल्पे पञ्चमी । तेन ज्ञानाभ्या-
समुद्दिश्य जागरत । ॐ —^b) D₁ ३ विज्ञानार्थम् (for जि-
ज्ञासार्थम्) D₁ T₁ G₁-३ ० निरतर (for अनन्तरम्) —^c)
D₀ विज्ञानाधि (for विज्ञानामि) K₁ निवेशात् (for
निवेशात्). B₁ ० च (for तु) —^d) K₀ १ B₁
D₁-३ ० C₁ स जागति (for जागरति) K₁ D₁ ३ ३
सदा (for सदा) D₁ T G₁-३ ० M₁-१ जागत्यन्व (T

अत्राह को न्वयं भावः स्वप्ने विषयवानिव ।
प्रलीनैरिन्द्रियैर्देही वर्तते देहवानिव ॥ ४
अत्रोच्यते यथा हेतद्वेद योगेश्वरो हरिः ।
तथैतदुपपन्नार्थं वर्णयन्ति महर्षयः ॥ ५
इन्द्रियाणां श्रमात्स्वप्नमाहुः सर्वगतं बुधाः ।
मनसस्तु प्रलीनत्वात्तच्चदाहुर्निदर्शनम् ॥ ६
कार्यव्यासक्तमनसः संकल्पो जाग्रतो ह्यपि ।

C. 12. 7824
B. 12. 210 7
K. 12. 210 10

G₁ 'स्यंष्ट; T₁ 'त्यंष्ट; G₀ M₁-१ 'रिं ह्य)निश सदा;
M₁ जागत्यंनिशं सदा ॐ C₁ अनिश निशाभावो यथा
भवति तथा सदा जागति । ॐ

4 ^a) K₁ अत्राह K₁ D₀ कोप्यय, M₁ को न्वह
(for 'य). K₁ ३ ४ तावत्, D₁ ३ भाव (for भाव').
—^b) G₁ स्वप्ने (for स्वप्ने). G₁ ३ इति (for इव)

5 ^a) B₀ तथा (for यथा). D₁ lacuna for हेत.
—^b) Ś₁ K₁ ३ ४ १ D₁ ० T₁ M₁ १ योगेश्वरो (for
योगे'). —^c) D₁ ३ तथैव तदुपपन्नार्थं (sic)

6 ^a) K₁ D₁ ० अत्रात् (for अत्र') —^b) K₁ बुधा,
D₁ T G₁-३ ० M₁ ३-१ मन' (for बुधा) — After
G², Kumbh ed. C₁ ins

600* तन्मयानीन्द्रियाण्याहुस्त्वावद्गच्छन्ति तानि वै ।

अत्राहुस्त्रितय नित्यमतथ्यमिति चेच्च न ।

प्रथमे वर्तमानोऽसौ त्रितय वेत्ति सर्वदा ।

नेतरायुपसगम्य विजानाति कथंचन ।

स्वप्नावस्थागतो षोडश स्वप्न इत्येव वेत्ति च । [5]

तदप्यसदृश युक्त्या त्रितय मोहलक्षणम् ।

यदात्मत्रितयान्मुक्तस्वदा जानात्यसकृत् ।

[(L 2) ॐ C₁ त्रितयम् अर्थज्ञानप्रयत्नाख्यम् । मुखदुःख
तद्भोगाख्य वा । ॐ — (L 3) Kumbh ed चेत्ति (for
वेत्ति)]

—^a) Ś₁ K₁ ३ तत्, K₁ D₁ ३ स, D₁ ३ च (for तु)
V₁ B₀ ०-० D₁ ३ ३ D₁ ३ ३ T G₁-३ ० M₁ ३-१ अप्रलीन-
त्वात् (for प्रली') —^d) K₁ D₁ ३ ० एतद् (for तत्तद्).

7 ^a) K₁ ० V₁ B₀ ०-० D₁ ३ ३ D₁ ३ ३ ३-३ T
G₁-३ ० M₁ ३-१ कार्ये (for कार्य). D₁ T G₁-३ ० M₁
३-१ चा (G₁ M₁ च)सक्त (for च्यासक्त) K₁ D₁ ३ ३

यद्वन्मनोरथैश्वर्यं स्वप्ने तद्वन्मनोगतम् ॥ ७
 संसाराणामसंख्यानां कामात्मा तदवाप्नुयात् ।
 मनस्यन्तर्हितं सर्वं वेद सोत्तमपूरुषः ॥ ८
 गुणानामपि यद्यत्तत्कर्म जानात्युपस्थितम् ।
 तत्तच्छंसन्ति भूतानि मनो यद्भाषितं यथा ॥ ९
 ततस्तमुपवर्तन्ते गुणा राजसतामसाः ।
 सात्त्विको वा यथायोगमानन्तर्यफलोदयः ॥ १०

कार्येष्वसक्तमनस' — ^b) K₀ सकल्प; T M₁ ६-७ 'ल्पे;
 G₂ 'ल्पाञ् (for 'ल्पो)

8 ^a) K₀ D₈ ३ संस्काराणाम् (for संसारा*) Ś₁
 K₁ ३ ३ असंख्याने, K₀ अशेषाणां; D₈ अनेकानां (for
 असंख्यानां) — ^b) D₇ T G₁₋₃ ० M₁ ६-७ उपाप्नुते (for
 अवाप्नुयात्) — ^c) B₀ (marg as in text) १ ० मनसा;
 D₈ नमसि (for मनसि) — ^d) Ś₁ K₁ ३ त् (K₁ भू)
 त्तम, T₂ M₁ ६-७ सौत्तर (for सोत्तम) K₄ ० १ D₂
 ३ ० स वेदोत्तमपूरुष'

9 ^a) Ś₁ K₁ ३ ३ एष (for अपि) K₁ यश्ये त्
 (sio), K₁ D₄ ० यद् (D₀ 'द्य)स्थात्, V₁ B₀ ६-७
 D₈ as D₁ n₄ D₈ D₂ ३ ३ ० ३ यद्येत्त्, D₇ यद्गतत्,
 G₁ यद्गत, G₂ यद्यत्ते (for यद्यत्त्) — ^b) K₀ D₁
 n₄ कर्मणा वा (D₈ वा)प्युपस्थितं; K₇ D₄ ० कर्मजाना
 सुप'; B₇-० 'जानां ह्युप', D₂ ० कर्मजानास्यु (D₀ 'दु)प';
 D₈ मनो जानास्युप' — M₅ ० om (hapl) 9^{ed} — ^c)
 B₀ ३ ० D₈ D₈ ० यद्गत्, D₅ एतत्, D₇ T₁ G₁ ३ न
 त् (for तत्त्) D₈ ससति, T₂ M₁ शसति T₂
 M₁ भूत यन् (M₇ च) (for भूतानि) C₈ तदाशसति
 भूतानि — ^d) K₀ laouna for the first य T₂
 G₁₋₃ ० M₇ भावि त्त् (for भावित). K₀ तदा; B₀
 (marg) D₈ D₄ १ ० T G₁₋₃ ० M₁ १ तथा, D₈ चेदा
 (for यथा)

10 ^a) K₇ D₄ ० त्तमुप; D₇ T G₁₋₃ ० M₇ त्मुप
 (for त्तमुप) K₀ D₈ सर्पति, V₁ B₀ (marg as in
 text) १-२ D₄ वर्तसि (for वर्तन्ते) — ^b) B₇ तामस'
 D₈ गुणास्तामसराजसा' — ^c) K₄ ० V₁ B₀ ६-७ D₁
 n₄ D₈ D₂ ६-७ T G₁₋₃ ० M₁ ६-७ सात्त्विका (for 'को)
 — ^d) B₀ ३ ० D₈ as आनत्याय (for आनन्तर्य) K₀
 V₁ D₁ फलोदयं, B₀ D₀ १ T G₁₋₃ ० M₁ ६ १ 'दया
 (for 'दयः) ❀ C₁ आनन्तर्यफलोदयम्, अनन्तरमेव
 सुखाद्युदयो यथा स्यात्तथा ॥ C₈ आनन्तर्यफलोदयं विल-
 न्बिसफलोदय ॥ ❀

ततः पश्यत्यसंबद्धान्वातपित्तकफोत्तरान् ।
 रजस्तमो भवैर्भविस्तदप्याहुर्दुरन्वयम् ॥ ११
 प्रसन्नैरिन्द्रियैर्यद्यत्संकल्पयति मानसम् ।
 तत्तत्स्वप्नेऽप्युपरते मनोदृष्टिर्निरीक्षते ॥ १२
 व्यापकं सर्वभूतेषु वर्ततेऽप्रतिघं मनः ।
 मनस्यन्तर्हितं द्वारं देहमास्थाय मानसम् ॥ १३
 यत्तत्सदसदव्यक्तं स्वपित्यासिन्निदर्शनम् ।

11 D₈ om (hapl) 11^a-12^b D₈ as reads 11-16
 after 12 211 18 — ^a) K₁ १ V₁ B₀ ६-७ D₈ as
 D₁ n₄ D₈ D₂-१ ० T₁ G₂ ० पश्यति, K₀ पश्यतु (for
 पश्यति) K₄ १ V₁ B₀ ६ D₁ n₄ D₈ ३ ० असंबुद्धा (K₇
 D₄ ० 'द्धा); K₀ B₇ D₈ M₁ १ 'बंधाद्; D₂ संबद्धा;
 D₈ असंबद्धा; D₀ 'बाधा; Kumbh ed 'बंधान् (for
 'बद्धान्) — ^b) K₀ D₈ कफोत्तरात्; B₀ D₈ as
 'द्वान् (for 'त्तरान्) — ^c) G₁ तेजस् (for रजस्) V₁
 T₂ G₂ ० M₁ तमोद्भवैर्, B₀ ६-७ D₈ as D₁ n₄ D₈
 D₈ ३ ० 'गवैर् (for 'भवैर्) M₇ तयो रजोद्भवैर्मावैस्.
 — ^d) Ś₁ K₁ ३ तम् (for तद्) K₀ अस्य (for अपि)
 K₁ G₁ ३ द्वि (K₁ द्व)रन्वय, K₀ D₈ D₁ n₄ दुर
 लय; D₈ 'न्वयै (for 'न्वयम्) ❀ C₈ 'दुरन्वय विप
 रीतफलम् ॥ C₁ दुरत्ययम्, प्राग्वासानाप्रबल्याद्योगं विना
 अपरिहार्यम् ॥ C₈ प्रबुद्धेन कथयितुमशक्यम् ॥ ❀

12 For the sequence in D₈, cf v. l. 11 D₈
 om. 12^{ab} (of v. l. 11) — ^a) Ś₁ K₁ ३ यत्त्, D₈ D₈
 यद्गत् (for यद्यत्). — ^b) K₁ (sup l₁n as in text)
 D₄ ० यत्त्, D₈ यत्, G₂ ० तद्गत् (for तत्त्)
 K₄ ० १ D₁ n₄ D₂ ३ ३ ० M₇ त् (D₈ अ)पगते; D₈
 उपादत्ते, C₈ उपरते (as in text) — ^d) K₇ D₄ ०
 दृष्ट; D₈ हृष्यन्; D₈ बुद्ध; D₈ १ T₁ G₁₋₃ ० M₁
 ६-७ बुद्धिर् (T₁ G₁₋₃ M₁ 'द्धि) (for दृष्टिर्) K₀ B₇
 D₈ D₈ D₂ M₁ निरीक्षते (for 'क्षते)

13 For the sequence in D₈, of v l 11 — ^b)
 K₇ D₈ यत्कृते, D₄ ये कृता (for वर्तते) D₄ om
 from सप्रतिघ up to भूता (in 14^a) K₀ [s]प्रातिघ,
 K₇ V₁ D₈ ० ० [s]प्रतिघं (V₁ D₈ 'मं; D₈ 'स्त्रं) (for
 'घ). Ś₁ K₁ ३ ३ D₂ वर्ततेप्रतिघः स (Ś₁ K₁ 'घस्)र',
 D₇ G₁ ३ Kumbh ed 'ते दीपवन्मन' ❀ C₈ व्यापक
 तथा मूर्तस्वेऽप्यप्रतिघलक्षणया अन्याद्विगतत्वात् ॥ C₁
 व्यापक उपादानत्वात् । अप्रतिघ प्रतिघातश्चन्यम् । ❀
 — After 13^{ab}, V₁ B₀ ६-७ D₈ as D₁ n₄ D₈ D₂ ३
 ३ ० G₂ read 15^{ed} (V₁ B₀ ३ [marg] D₈ as D₁

सर्वभूतात्मभूतस्यं तदध्यात्मगुणं विदुः ॥ १४

लिप्सेत मनसा यश्च संकल्पादैश्वरं गुणम् ।

आत्मप्रभावाच्चं विद्यात्सर्वा ह्यात्मनि देवताः ॥ १५

एवं हि तपसा युक्तमर्कवत्तमसः परम् ।

त्रैलोक्यप्रकृतिर्देही तपसा तं महेश्वरम् ॥ १६

तपो ह्यधिष्ठितं देवैस्तपोन्नमसुरैस्तमः ।

एतदेवासुरैर्गुप्तं तदाहुर्ज्ञानलक्षणम् ॥ १७

सत्त्वं रजस्तमश्चेति देवासुरगुणान्विदुः ।

सत्त्वं देवगुणं विद्यादितरावासुरौ गुणौ ॥ १८

ब्रह्म तत्परमं वेद्यममृतं ज्योतिरक्षरम् ।

C. 12 7639
B. 12 216 19
K. 12 210 27

na Ds D2 s s s, all for the first time, repeating it in its proper place) G2 om 13^c-15^b Bc s repeat while B1 reads 13^{cd} after 15^{ab} —^a) D1 अंवाहितं, G1 'हिते (for 'हितं) —^a) K1 Bo s (both times) Das a1 Dn1 n1 Ds D2 s s s मानुष (for मानसम्)

14 For the sequence in Das, cf. v 1 11. D1 om. up to भूता, G2 om 14 (for both, cf. v 1 13) D1 om. 14^a-15^b. —^a) K1 V1 Bo s Das Dn1 n1 Ds D2 s s s यद्यत्; M1 तत्तत् (for यत्तत्). K1 यत्तत्सदमन्यक्तव्य (sic) —^b) Bc s s स्वपितु (for 'ति) B2 s s सन्; M1 एव, M1 एतन् (for अस्मिन्) — After 14^{ab}, Kumbh ed C1 ins

601* व्यक्तभेदमतीतोऽसौ चिन्मात्र परिदश्यते ।

[C1 C2 व्यक्तभेद जीवात्सपदीभूतभेद चिन्मात्रम् । C1]

—^a) K1 Bo c-2 Das a1 Ds D1 s T2 Ms -भूतत्व (for भूतस्य) S1 (by corr) K1 s सर्वभूतात्मक तत्त्वं —^a) K1 V1 Bo c-2 Das a1 Dn1 n1 Ds D2 s s s T2 M1 s s तम् (for तद्). G2 s तस्मादध्यात्मक विदुः

15 For the sequence in Das, cf. v 1 11 D2 G1 om 15^{ab} (cf. v 1 14, 13) —^a) Kc 1 D1 1 s T G1 c M1 1 यच्च, V1 B-2 Das a1 Ds Ds Ms यद्यत्; Bo Ds Ms यद्यत्; Ms (sup lin) यच्च (for यश्च) —^b) B1 ईश्वर (for दे) S1 K1 s 1 D1 s मन (for गुणम्) — After 15^{ab}, Bc s repeat and B1 reads 13^{cd}. V1 Bo c-2 Das a1 Dn1 n1 Ds D2 s s s G2 (V1 Bo s [marg] Das a1 Dn1 n1 Ds D2 s s s, all for the first time) read 15^{cd} after 13^{ab} —^a) K1 c Bo (second time) s (marg, both times) Das a1 Dn1 Ds D2 (all second time) s (second time) Ms c आत्मप्रसादात्, Dn1 D2 s (all second time) 'प्रसाद (for 'प्रभावात्). K2 s Ds तद् (for त). D1 T G1 s c Ms c विदेत् (for विद्यात्) —^a) M1 सर्वमात्मनि. V1 (first time) D1 T1 G2 वेदिता (for देवता) C1 Cp देवता इन्द्रियाणि । C1

16 *) S1 K1 s Ds 1 G1 s M1 तमसा; Bc (marg)

मनसा (for तपसा) B2 (marg) युक्तरा; D1 T G1-s c M1 युज्याद् (for युक्तम्) —^b) K1 अर्कं तत् (for अर्कवत्) —^a) B1 partly damaged. K1 Bc (marg) Das a1 Ds D1 1 s T G1-s c M1 C1 प्रकृति (for प्रकृतिर्) C1 C2 त्रैलोक्यप्रकृतिं त्रैलोक्य कारणम् । C1 —^a) Kc 1 V1 Bo c s s Das a1 Dn1 n1 Ds D1-s T G1-s c M1 s-1 तम (Kc ताम, Bo G2 तप)सोति (for तपसा त) Kc Dn1 Ds महेश्वर, Cs 'श्वरम् (as in text)

17 *) K1 D1 s G1 तमो (for तपो) Bc (marg) ह्यनुष्ठित, G1 ह्यति (for ह्यधि). —^b) Bc (marg as in text) Ds D1 T G1-s c तमोन्नम (for तपो) S1 K1 s s तप, Ds Ds 1 T1 G1 s तत् (for तम) K1 Ds s तमो ह्यसुरोत्तमान् —^a) Ds G2 एत (for एतद्) —^a) D1 T G1-s c M1 s-1 C1p ज्ञाना ज्ञानस्व (T2 M1 s-1 'नस्य)लक्षणं

18 *) S1 K1 s Ms c चैव (for चेति). —^b) K1 s s D1 1 T1 G2 -गणान् (for गुणान्) —^a) K1 असुरो Ds अपि (for गुणौ) — After 18, Kumbh ed. C1 ins

602* सत्त्वं मनस्त्रया बुद्धिर्देवा इत्यभिशाब्दिवा ।
तैरेव हि वृत्तस्रसाज्जात्यैव परम ** ।
निद्राविकल्पेन सत्ता ** विशति लोकवत् ।
स्वस्थो भवति गूढात्मा कलुषैः परिवर्जित ।
निशादिका ये कथिता लोकाना कलुषा मता । [5]
तैर्हीन यरपुर शुद्धं बाह्याभ्यन्तरवर्तिनम् ।
सदानन्दमयं नित्यं भूत्वा तत्परमन्विषात् ।
एवमाख्यातमत्यर्थं ब्रह्मचर्यमकल्मषम् ।
सर्वसयोगहीनं तद्विष्णवाख्य परम पदम् ।
अचिन्त्यमद्भुत लोके ज्ञानेन परिवर्तते । [10]
[(L 9) C1 सर्वस्य योगहीन (for सर्वसयोग*)]

19 *) S1 K2 s विद्याद्, K1 विद्याम्, Kc Bo c-2 Das a1 Dn1 n1 Ds D2 s s c s ज्ञानम् (for वेद्यम्) —^b) D1 T G1-s c उत्तम (for अक्षरम्) —^a) D1 T1 G1 s ये विदुः सात्त्विकात्मानश्च. C1 Cp

C 12. 7640
B 12. 218 19
K 12 218 27

ये विदुर्भावितात्मानस्ते यान्ति परमां गतिम् ॥ १९
हेतुमच्छक्यमाख्यातुमेतावज्ज्ञानचक्षुषा ।

प्रत्याहारेण वा शक्यमव्यक्तं ब्रह्म वेदितुम् ॥ २०

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि नवाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०९ ॥

२१०

गुरुवाच ।

न स वेद परं धर्मं यो न वेद चतुष्टयम् ।
व्यक्ताव्यक्ते च यत्तत्त्वं संप्राप्तं परमर्षिणा ॥ १
व्यक्तं मृत्युमुखं विद्यादव्यक्तममृतं पदम् ।

प्रवृत्तिलक्षणं धर्ममृषिर्नारायणोऽब्रवीत् ॥ २

अत्रैवावस्थितं सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरम् ।

निवृत्तिलक्षणं धर्ममव्यक्तं ब्रह्म शाश्वतम् ॥ ३

प्रवृत्तिलक्षणं धर्मं प्रजापतिरथाब्रवीत् ।

भावितात्मानो ध्यानसंस्कृतात्मान ॥ Cs (also) तपसा
शुद्धशुद्धय । ☞ —^d) B₃ D₃₃ तेषि यां (D₃₃ या)
ति (for ते यान्ति) B₃ परां (for परमां) B₃ D₃₄
तेषि यां (D₃₄ या) ति परां गतिं; D₁ T₁ तेषां यांति परां
गतिं

20 ^a) K₁ D₁ ० हेतुमच्छक्तिमख्यातम्, D₃ हेतु
मक्षयमाख्यातम्; D₁ T₁ G₁₋₃ ० हेतुमच्छुद्धमाख्यातम्
—^b) K₃ लक्षणं (for चक्षुषा). —^c) K₃ च; T₂
वै (for वा) K₃ [अ]शक्यम् (for श्) ☞ Cp प्रत्या
हारेण, बाह्यविषयादुपरतेष्विन्द्रियेषु ॥ Cs प्रत्याहारेण योगेन ॥
C₇ प्रत्याहारेण विषयेभ्यो निवृत्त्या । ☞ —^d) B₃ १
D₁ n₄ D₃ D₃ ३ ० ३ अक्षर, B₃ (marg) अशक्य
(for अक्षयक्त) D₃ D₃ सेवितुं (for वेदितुम्). D₁ T₁
G₁₋₃ ० व्य (G₃ यु) क ब्रह्म च वेदितुं

Colophon. — Sub-parvan Ś₁ K₁ २ ४ ० १ Bo.
०-३ D₃₃ n₄ D₁ n₄ D₃₃ D₃₋₄ ०-३ T G₁₋₃ ० M₁ ५-१
मोक्षधर्म — Adhy. name. Ś₁ K₁ २ ४ ० १ V₁ Bo ०-३
D₃₃ n₄ D₁ D₃ D₂₋₃ ३ ३ G₂ चाण्येयाध्यात्मं, M₁ १
'ध्यात्मे निद्रास्यागविधि', M₃ ० 'ध्यात्मे स्वरूपोपदेश'
— Adhy. no (figures, words or both) B₁ D₃₄
D₃₂ 42, D₁ D₁ T₁ G₁ २ ० M₃ 43, D₃₁ D₃ 44,
T₂ G₂ 57, M₁ ० १ 41 — Śloka no D₃₄ 15,
D₁ n₄ 20, D₃ 19.

210

1 Ś₁ K₁ २ ४ ० १ V₁ Bo ०-३ D₃₃ n₄ D₁
D₂₋₃ ३ ३ M₁ भीष्म (for गुरु) —^a) Ś₁ (by corr
as in text) K₁ (also as in text) V₁ Bo ०-३ D₃₃ n₄

D₁ n₄ D₃ D₃ ३ ५-३ T₁ G₁ ३ ब्रह्म (for धर्म) —^b)
☞ C₂ चतुष्टयम् सत्त्वरजस्तमासि आत्मा चेति ॥ C₂
चतुष्टय पूर्वोक्त इष्टान्तभूतं स्वप्नसुषुप्त्याख्य द्वय, दार्ष्टान्तिकं
च सगुणनिर्गुणब्रह्मभावाख्य द्वयमिति चतुष्टयम् ॥ C₇
चतुष्टय गुणपुरुषदेहप्रकृतिरूपम् ॥ C₇ चतुष्टय वेदचतुष्ट
यम् । ☞ —^c) K₄ ० V₁ Bo ० १ ३ (marg as in
text) ३ D₁ n₄ D₃ 'D₃ ३ ५ ० ३ व्यक्ताव्यक्तं (for
'व्यक्ते). M₁ ५-१ प्रवृत्त च (for च यत्तत्त्वं) G₁ ३ तत्
(for यत्) K₃ सत्त्वं (for तत्त्वं) —^d) K₃ V₁ Bo
D₃₃ D₁ n₄ D₃ D₃ ३ ५-३ T G₁₋₂ ० C₇ संप्रोक्तं; B₃
(marg) तत्प्राप्तं (for संप्राप्तं) Bo १-३ D₃₄ संप्रयुक्त
महर्षिणा; M₁ ५-१ निवृत्तं (M₁ 'ति) धर्ममुत्तम. ☞ C₂
n p परमर्षिणा नारायणेन (C₂. p add कपिकरूपेण) । ☞

2 ^a) D₃ D₃ १ T G₁₋₂ ० M₁ ५-१ पदं (for मुख).
D₃ अव्यक्तममृतोपमं ☞ C₃ व्यक्तमिन्द्रियग्रामं मृत्युपदम्,
अव्यक्तमारमतत्त्वम् । ☞ —^b) V₁ Bo ० ३ (marg as in
text) D₃₃ n₄ D₃ D₃ (marg) १ T G₁₋₃ ० M₁ ५-१
निवृत्तिः; B₁ damaged, C₂ प्रवृत्ति (as in text)
D₃ om (hapl) from धर्मं up to लक्षणं (in 4^a).
☞ C₃ प्रवृत्तिलक्षण, कार्यलक्षणात्मक ससारजातम् । ☞

3 D₃ om 3 (of. v 1 2) K₃ om. (hapl) 3^a-4^b
B₃-३ D₁ T G₁₋₃ ० read 3^a after 4^b —^c) K₁ V₁
Bo ० ३ (last two marg as in text) D₃₄ D₁ n₄ D₃
D₂₋₄ ३ ३ ३ तत्र (for अत्र) B₃ ३ (both marg as in
text) ३ D₃₄ [त]पस्थित (for [अ]वस्थितं) —^d) M₁ १
प्रवृत्ति (for निवृत्ति). D₃₃ सर्वम्; M₁ १ व्यक्तम् (for
धर्मम्). —^e) D₃ धर्मं (for ब्रह्म) M₁ १ ब्रह्म तद्वेद
शाश्वत.

प्रवृत्तिः पुनरावृत्तिर्निवृत्तिः परमा गतिः ॥ ४
 तां गतिं परमामेति निवृत्तिपरमो मुनिः ।
 ज्ञानतत्त्वपरो नित्यं शुभाशुभनिदर्शकः ॥ ५
 तदेवमेतौ विज्ञेयावव्यक्तपुरुषावुभौ ।
 अव्यक्तपुरुषाभ्यां तु यत्स्यादन्यन्महत्तरम् ॥ ६
 तं विशेषमवेक्षेत विशेषेण विचक्षणः ।
 अनाद्यन्तावुभावेतावलिङ्गौ चाप्युभावपि ॥ ७
 उभौ नित्यौ सूक्ष्मतरौ महद्भ्यश्च महत्तरौ ।

सामान्यमेतदुभयोरेवं ह्यन्यद्विशेषणम् ॥ ८
 प्रकृत्या सर्वाधर्मिण्या तथा त्रिविधसत्त्वया ।
 विपरीतमतो विद्याक्षेत्रज्ञस्य च लक्षणम् ॥ ९
 प्रकृतेश्च विकाराणां द्रष्टारमगुणान्वितम् ।
 अग्राह्यौ पुरुषावेतावलिङ्गत्वादसंहितौ ॥ १०
 संयोगलक्षणोत्पत्तिः कर्मजा गृह्यते यया ।
 करणैः कर्मनिर्वृत्तैः कर्ता यद्यद्विचेष्टते ।
 कीर्त्यते शब्दसंज्ञाभिः कोऽहमेपोऽप्यसाविति ॥ ११

C. 12-753
B. 12.217 11
K. 12.210 13

4 Ke om 4^{ab}, Ds om up to लक्षणं (cf v l 3, 2) Dn1 om 4^a-11^d —^a) K7 M1 7 निवृत्ति (for प्रवृत्ति) —^b) K7 Ds1 प्रजापतिम् (for 'पतिर') Ds ऋषिर्नारायणोऽघ्नवीत् (= 2^d) — After 4^{ab}, B3-5 D7 T G1-3 6 read 3^{ab} —^c) Ds om पुनरावृत्ति —^d) D4 मति (for गति)

5 Dn1 om 5 (cf v. l. 4) —^a) G1 परमामेति (for 'मामेति) —^b) K7 निवृत्ति (for निवृत्ति) —^d) Ds 'प्रदर्शक', D7 T1 G1-3 6 निदर्शन, T2 M1 7 'दानं (for 'दौक')

6 Dn1 om. 6 (cf v. l. 4) D7 T G1-3 6 Ms 6 read 6^{ab} after 7^{ab} —^a) Ś1 K1 3 हृति (for पत्नी) Dn1 तसो देवमतौ विज्ञेयाव् —^c) Kc 7 Ds2 Ds 6 6 च (for तु) —^d) Ś1 K1 3 अन्यस्यान् (by transp)

7 Dn1 om 7 (cf. v l 4) —^a) K7 निदेशम् (for विशेषम्) Kc Ds1 अवेक्ष्येत; Ds आचक्षेत (for 'क्षेत्रे') —^b) B3 (marg) Ds1 D7 G2 विशेषण (for 'पेण) D7 G2 विचक्षण — After 7^{ab}, D7 T G1-3 6 Ms 6 read 6^{ab} —^d) Kc 7 वा (for च) ☞ Ca n अलिङ्गो मानान्तराविपर्ययो ॥ Cs अक्षरीरौ । ☞

8 Dn1 om 8 (cf. v l 4) —^a) Kc अतिचलौ, K7 V1 Bo 6 (marg) 1-3 Dn1 Ds D2-2 8 8 अतिचलौ, B3 8 (marg) अनुतरौ, Das at अणुतरौ; D7 T G1-3 6 Ms 6 अनुचरौ; M1 7 वनचरौ (for सूक्ष्मतरौ) —^c) T2 समानम्, M1 समासम् (for सामान्यम्) —^d) T2 अन्य (for अन्यद्).

9 Dn1 om 9 (cf v l 4) —^a) K1 मार्गं, K7 V1 Ds 6 सर्वं; G1 स्वर्गं (for सर्गं) Ś1 धर्मिण्या —^b) Kc 7 V1 Bo 6 7 2 (marg) 6 Das at Dn1 Ds D2-2

T G1-3 6 M1 7-1 Cs त्रिगुण, B3 त्रिगुण (for त्रिविध) Kc Dn1 Ds2 D2 8 6 8 -धर्मया, Ds1 D7 T1 G1-3 6 सत्त्वया; T2 शक्त्या, M1 7-1 सक्त्या (for सत्त्वया) — Ds om 9^c-10^d —^c) Das D7 T G1 2 6 अयो (for अतो) K7 Ds विद्यात् (for विद्यात्). —^d) G2 क्षेत्रज्ञस्य (for 'ज्ञस्य) Kc [हृ]द; K7 V1 Bo 6 6-3 Das at Dn1 Ds Ds-9 T G1-3 6 M1 7-1 स्य, B3 सु- (for च)

10 Dn1 Ds om 10 (cf v l 4, 9) —^a) Ds प्रकृतिश्च (for 'क्षेत्र) —^b) Kc अगुणात्मक (for 'न्वितम्) — After 10^{ab}, D7 T G1-3 6 Ms 6 Kumbh ed ins .

603* क्षेत्रज्ञमाहुर्जीव तु कर्तार गुणसवृतम् ।
Kumbh ed cont

604* अग्राह्य येन जानन्ति तज्ज्ञान दक्षितश्च तत् ।
तेनैव दक्षितो नित्य न गुण परिभूयते ।

—^d) Kc B7 6 Dn1 Ds Cn असह्यौ; B3 (marg) Das at च सहितौ; D7 T G1-3 6 Ms 6 असगिनौ (for 'हितौ) ☞ Ca अलिङ्गत्वाद्, परस्परं विशेषकपरमं दितत्वाद् । असाहितौ प्रयग्भूत्वा पश्चान्मिलितौ ॥ Cn असंह्यौ अत्यन्तविविकौ । ☞

11 Dn1 om 11^{ab} (cf v l 4) —^a) T2 G3 6 सप्राह्य (for सयोग). —^b) Ś1 K1 3 4 6 7 V1 (sup ln) B3 (marg) 6 Dn1 Ds 4 5 1-3 कर्मणा (for कर्मजा) K7 Ds 6 दृश्यते (for गृह्यते) Ś1 K1 3 4 Bo 6 (marg) 7 Das Cpp मया; Kc Ds1 तथा, K7 तयो, V1 B3 Das Ds2 Dn1 Ds 4 6 8 T2 G1 यया, Ds 6 [S]नयो; G2 ययौ (sic) (for यया) —^d) Ś1 K1 3 7 V1 B3 7 6 Das at Ds कारणं (for 'करणं) Ds M1 कर्मभिर (for कर्मनिर्) Kc B7 Dn1 Ds 6 8 निर्मुक्त (for निर्मुक्तै) —^e) K7 7

C 12 7853
B 12 217 12
K 12 219 14

उष्णीपवान्यथा वस्त्रैस्त्रिभिर्भवति संवृतः ।
संवृतोऽयं तथा देही सच्चराजसतामसैः ॥ १२
तस्माच्चतुष्टयं वेद्यमेतैर्हेतुभिराचितम् ।
यथासंज्ञो ह्ययं सम्यगन्तकाले न मुह्यति ॥ १३
श्रियं दिव्यामभिप्रेप्सुर्ब्रह्म वाङ्मनसा शुचिः ।
शारीरैर्नियमैरुग्रैश्चरेन्निष्कल्मषं तपः ॥ १४
त्रैलोक्यं तपसा व्याप्तमन्तर्भूतेन भास्वता ।

D₁ १ यद्द्, D₁ T G₁ २ यत्द्, G₂ ० यद्धि (for यद्द्). Ś₁ K₁ २ विशे (K₁ 'शि')प्यते, G₂ चिवेष्टे (for 'चेष्टे) —') B₂ D₁ T₁ G₁₋₃ ० M₁ ६-१ एप हि, D₅ एकोपि; T₂ एषाम् (for एपोऽपि) B₂ (marg) कोयं सोयमसाविति. — After 11, Kumbh ed ins

605* ममापि कायमिति च तदज्ञो नित्यसंवृत ।

12 °) G₁ तथा (for यथा) —^b) K₄ सहस्र, G₂ सुवृत (for संवृत) ❀ C₂ त्रिभिः परिधानाच्छादनो ण्णीषै ॥ C₂ त्रिभिः स्थूलसूक्ष्मकारणदेहैः ॥ C₂ परिधे योत्तरीयोष्णीषै । ❀ —^c) D₂ [s]ह; G₂ यत् (for स्य). D₅ जायते (for स्यं तथा) —^d) K₁ D₁ १ सात्त्व (for सत्त्व) — After 12, Kumbh ed. C₂ ins.

606* भेदवस्तु स्वभेदेन जानाति स यदा पुमान् ।
तदा पर परात्मासौ भवत्येव निरञ्जन ।
क्रियायोगे च भेदाख्ये बहु सक्षिप्यते क्वचित् ।
वसुरुद्रगणाद्येषु स्वानुभोगेन भोगत ।
एवमेष पर सत्त्वो नानारूपेण सस्थित । [5]
सक्षिसो इत्यते पश्चादेकरूपेण विष्टितः ।

[(L. 5) C₂ परस्तत्त्वो (for पर सत्त्वो).]

13 °) ❀ C₂ चतुष्टय द्वे पुप्रधानयो साधर्म्यवैधर्म्ये द्वे जीवेश्वरयोश्च साधर्म्यवैधर्म्ये इति । ❀ —^b) K₂ १ V₁ B₂ ०-२ D₂ २ २ D₁ १ १ D₂ २ २ २ M₂ ० आहृतं (for आचितम्) —^c) Ś₁ K₁ २ ४ V₁ (sup lin.) B₂ ०-२ D₂ २ २ २ २ २ यदा, T G₂ २ ० M₂-१ तथा- (for यथा) B₂ (marg as in text) C₂ सज्ञी (for सज्ञो) —^d) B₂ न मुच्यति; M₁ (sup lin.) विसुच्यते (for न मुह्यति) — After 13, Kumbh ed ins

607* वायुर्विधो यथा भानुर्विप्रकाशं गमिष्यति ।

14 °) B₁ देव्याम्, D₂ देवीम्; M₁ २ १ दीप्तम्

सूर्यश्च चन्द्रमाश्चैव भासतस्तपसा दिवि ॥ १५
प्रतापस्तपसो ज्ञानं लोके संशब्दितं तपः ।
रजस्तमोघं यत्कर्म तपसस्तत्स्वलक्षणम् ॥ १६
ब्रह्मचर्यमहिंसा च शारीरं तप उच्यते ।
वाङ्मनोनियमः साम्यं मानसं तप उच्यते ॥ १७
विधिज्ञेभ्यो द्विजातिभ्यो ब्राह्ममन्नं विशिष्यते ।
आहारनियमेनास्य पाप्मा नश्यति राजसः ॥ १८

(for दिव्याम्) D₁ T₁ G₁ ० श्रिय दिव्याश्रयां दिव्याम् ❀ C₂ दिव्या लक्ष्मीम्, ब्रह्मैकत्वम् ॥ C₂ दिव्यां दिवि हार्दाकाशे ब्रह्मणि भवाम् । ❀ —^b) Ś₁ (inf lin.) K₂ ४ ब्रह्मवान्, B₂ D₂ २ २ D₁ १ १ M₂ ० C₂ (gloss देहवान्) वप्सुर्वान्, D₅ D₅ ० ० वप्सुर्वान्, M₁ कर्मवाद् (for ब्रह्म वाद्) M₁ १ मनसां (for मनसा) D₁ T₁ G₁₋₃ ० अभिप्रेप्सुमना (G₂ ० 'प्सु' सदा) शुचि- —^c) B₂ D₂ २ शरीरैर् (for शा'). B₂-२ D₂ २ D₂ २ ० इन्द्रियैर् (for नियमैर्)

15 °) K₁ चद्रमसाश् (for च चन्द्रमाश्) D₅ चैव (for चैव) K₁ V₁ D₁ १ १ T₁ G₁₋₃ ० सूर्या (G₁ 'र्य') चद्रमसौ चैव —^d) Ś₁ K₁ २ भासते, V₁ D₁ T₁ M₂ १ भास्वतस्; D₂ २ भासत (for भासतस्). — After 15, Kumbh ed. ins

608* अन्यच्च धर्मसाम्य यत्तपस्तत्कीर्त्ये तु पुन ।

16 °) K₂ D₁ १ १ D₂ २ २ प्रकाशस्, K₁ D₂ प्रमा- वस्, D₂ प्रलासस् (sio), T₂ प्रसादस्, C₂ प्रतापस् (as in text) —^b) K₄ लोकं, V₁ D₂ २ २ लोक (for लोके). D₅ लोके दासंति तत्त्वत —^d) K₂ D₂ १ T₁ G₁₋₃ ० च, B₂ D₂ २ २ सु (for स्व). — After 16, Kumbh. ed ins

609* त्रितयं ह्येतदाख्यात यद्यस्मान्नासितुं पुन ।

स्वभासा भासयश्चापि चन्द्रमा ह्यत्र वर्तते ।
सूर्ययोगे तु य संधिस्तप सर्वं प्रदीप्यते ।

17 17^{ab} = 6 39 14^{cd}. D₅ om (hapl) 17^{ab}. V₁ reads 17^{cd} on marg. —^c) D₂ २ २ नियमै (for नियम.) K₄ V₁ B₂ ०-२ D₂ २ २ D₁ १ १ D₂ २ २ २ M₁ २-१ सन्यस्, D₁ T G₁₋₃ ० सौम्य (T₂ G₂ 'म्य') (for साम्य) —^d) Ś₁ K₁ २ वाङ्मय (for मानसं)

18 °) Ś₁ K₁ २ ४ द्विजाद्ये (Ś₁ K₁ 'त्रे')भ्यो (for 'तिभ्यो). —^b) M₁ अन्य (for अन्न). Ś₁ K₁ २ विशे प्य (K₁ 'ष')ते; D₂ २ न विद्यते; D₁ T G₁₋₃ ० M₁ २-१

वैमनस्यं च विषये यान्त्यस्य करणानि च ।
तस्मात्तन्मात्रमादद्याद्यावदत्र प्रयोजनम् ॥ १९
अन्तकाले वयोत्कर्षाच्छनैः कुर्यादनातुरः ।
एवं युक्तेन मनसा ज्ञानं तदुपपद्यते ॥ २०
रजसा चाप्ययं देही देहवाञ्छन्दवच्चरेत् ।
कार्यैरव्याहृतमतिवैराग्यात्प्रकृतौ स्थितः ।

आ देहादप्रमादाच्च देहान्ताद्धिप्रमुच्यते ॥ २१
हेतुयुक्तः सदोत्सर्गो भूतानां प्रलयस्तथा ।
परप्रत्ययसर्गे तु नियतं नातिवर्तते ॥ २२
भवान्तप्रभवप्रज्ञा आसते ये विपर्ययम् ।
धृत्या देहान्धारयन्तो बुद्धिसंक्षिप्तमानसाः ।
स्थानेभ्यो ध्वंसमानाश्च सूक्ष्मत्वाच्चातुपासते ॥ २३

C 12. 7856
B. 12. 217 24
K. 12. 219 31

तपस्विभि (for विशिष्यते) —^d) Kc १ Bo ६-९ Das
as Dn1 n4 Ds ६ ९ ९ शान्त्यति (for नश्यति)

19 ^b) Bc ० Ds1 D2 T2 M1 यान्त्यस्य; Ds (marg)
जात्यस्य, T1 G1-२ ६ यात्यस्य (for यान्त्यस्य) B1 कार
णानि Ś1 K1 २ ४ [अ]पि (for च) —^c) T2 मत्रम्
(for मात्रम्) —^d) Kc १ Ds अद्य; D1 T1 Gs
दद्यात्; T2 अस्य, G2 अद्यात् (for अत्र) Cc
यावदत्र प्रयोजन, यावता शरीरधारणम् । Cc

20 ^a) Kc Ds अत काल (for अन्तकाले) Ś1
(marg as in text) K1 २ ६ ६ V1 Bc-९ Das n4 Dn1
n4 Ds D2 २ २ २ २ T2 G2 M1 ६-१ Cpp (gloss
बलाभावात्) बलोत्कर्षात् (Ds2 'पं'), D1 T1 G1 ६ ६
च नोपेक्षा (for वयोत्कर्षात्) Cc Ca कार्यं सलोप ।
नित्यत्वाच्च सधि । Cc —^b) K1 ४ अनात्तर, G1 'दर'
(for 'तर') —^d) Kc V1 Bo ६-९ Das n4 Dn1 n4
Ds D2 २ २ २ २ T2 M1 ६-१ यदुप, D1 T1 G1-२ ६ समुप
(for तदुप) Ś1 K1 २ ४ Bo छम्यते (for पद्यते)

21 ^a) Kc Bo ६ १ ९ (marg as in text) ९ Das
Dn1 n4 Ds D2 २ २ २ २ T2 Ms ६ १ (sup lin) Cn
(gloss बाहोर्निद्रियप्रवृत्तिशून्य) रजोवज्र्यो (Bo Ds Ds
'जो'), D1 T1 G1-२ ६ रसवज्र्यो (G1 २ 'जो'), M1 १ रसो
वज्र्यो (for रजसा च) Kc D1 T G1-२ ६ M1 ६-१ इय
(for [अ]प्यय) —^b) Ds2 T2 देहवत् (for 'वाक्'). Bs
(marg) शब्दमच्, Ds D1 T G1-२ ६ शब्दवाद् (for
'वच्') Cc Ca रजसेति, चकारात्तमसा चेति बोद्धव्यम् ।
यदि रजस उद्रेकात्तत्त्वज्ञान नोदेतु लभते । शब्दवद्वेदवद्यथा
विधिर्भवति तथा त्वरेत् । Cc —^c) Kc कार्येषु; D1
G1-२ ६ कार्यैर्; T1 कामैर् (for कार्यैर्) Kc ६ १ V1
Bo ६-९ Das n4 Dn1 n4 Ds D2 ३ ६-८ T G1-२ ६ M1
६-१ अम्याहृत, Cs अन्या' (as in text) —^d) V1
Bo ६ १ ९ (marg as in text) Ds1 Ds ६ वैराग्य (for
वैराग्यात्) Bo ६ १ ९ (marg as in text) Das n4
Dn1 n4 Ds1 Ds ६ ९ प्रकृति, Ds2 Ds प्रकृति; M1 १
आमनि (for प्रकृतौ) Bo Dn4 Ds २ ९ ९ स्थिर' (for
स्थित) —^e) V1 Ds अद्रोहाद्, Dc १ T1 G1 २ अदे',

Gs अदा' (for आ दे') K1 २ अप्रमादाश्च; Ds अप्र
मादाच्च (for अप्रमा') —^f) D1 T G1-२ ६ Ms ६ देहाते
(for देहान्ताद्) Dc देहांतावद्विसुच्यते (B10)

22 Ms ६ om 22 —^a) Kc Dn1 D2 २ ६ ६ सदा
सर्गो, V1 Bc १ ९ (marg as in text) Ds1 Ds Cp सदो-
त्सर्गो, G1 सहोत्सर्गो (for सदो') Cc Cn हेतुर्मूलाज्ञानं
तदनाशात् । Cp सदोत्सर्गो दैनदिनप्रलये । Cc —^b) Bc ९
(marg as in text) प्रलयात्, B1 damaged, Ds2 T2
G1 २ M1 १ प्रलयस्, D1 ९ प्रलयं (for प्रलयस्) Das
n4 तदा (for तथा) —^c) Bc ९ Das n4 प्रलय (for
प्रत्यय) Gc ससर्गं (for -सर्गो तु) Cc Cn परप्रत्यय
सर्गे शुद्धग्रहसाक्षात्कारोदये ॥ Cv परमात्मज्ञानोदये । Cc
—^d) K1 V1 Bo ६ Das Dn1 n4 Ds Ds ९ M1 १ निय
तिर्, B1-९ Das Ds नियतिं, D1 T1 G1 २ नियमश्, T2
G2 ६ 'तश् (for 'त) K1 (sup lin as in text)
Ds1 n4 (by corr as in text) नाभिवर्तते; Kc नातु',
Ds वातु', T2 M1 चाति', G1-२ ६ च वि' (for
नाति')

23 ^a) K1 भवतु; K4 ६ १ V1 Bo ६-९ Das n4 Dn1
Ds1 Ds-६ ९ ९ Ca n p s भावात्, Dn4 Ds2 भावात्;
Ds स्वभावात् (hypermetrio), Ds (by corr) स्वभा
वात् (for भवान्त) Kc १ Dn4 Ds ६ ९ प्रभवा, V1
Bo १ ९ (marg as in text) ९ Ds Ds प्रभवा', Bo Das
प्रभव; G1 (by corr) प्रभवान् (for प्रभव) V1 Bo
६-९ Das n4 Ds प्राज्ञा (for प्रज्ञा) D1 T G1-२ ६
M1 ६-१ एव तत्प्र (M1 देहांतप्र) भवां प्रज्ञाम् Cc Ca ९
भावान्तेति । भावानां सुखदुःखादीनामन्ते विनाशे ॥ Cn
भावानां महदादीनां अन्तप्रभवयोर्नाशोदययोरेव प्रज्ञा बुद्धियै
पाम् । Cc —^b) K1 २ आसेते Kc यो; K1 laonna
(for ये) Kc Ms ६ विपर्यये, Ds 'र्यय', Ca ९
[s]विपर्ययं (gloss मिथ्याज्ञानविरोधिन तत्त्वज्ञानम्) (for
विपर्ययम्) —^c) G2 धृत्वा; G3 ६ धृत्यान् (for धृत्या)
Kc D1 T G1-२ ६ Ms ६ देह (for देहान्) Cc Cn धृत्या
आसनाद्यप्रच्युत्या । Cc —^d) D1 T1 G1-२ ६ सकल्प
(for सक्षिप्त) Bo ६-९ Das Dn1 n4 Ds D2 २ ६-८ T

यथागमं च तत्सर्वं बुद्ध्या तन्नैव बुध्यते ।
 देहान्तं कश्चिदन्वास्ते भावितात्मा निराश्रयः ।
 युक्तो धारणया कश्चित्सत्तां केचिदुपासते ॥ २४
 अभ्यस्यन्ति परं देवं विद्युत्संशब्दिताक्षरम् ।
 अन्तकाले ह्युपासन्नास्तपसा दग्धकिल्बिषाः ॥ २५
 सर्व एते महात्मानो गच्छन्ति परमां गतिम् ।

G1-3 ० M1 ६-१ चेतसः (for मानसा) —^a) Bo ०-०
 Da4 Dn4 Ds D2 ० ६.० Cs हसमानाश्च (for ध्वस^a)
 ☞ Cn ध्वसमाना च्युता त्यक्ताश्चमयकोशा ॥ Cs इस
 माना निष्कामन्त^a । ☞ —^a) K2 ० नाउपासते, Ds2
 तमु^a; Dr T G1-3 ० M1 ६-१ तदु^a (for तादु^a)

24^a) Bo यथाकामं, Dr गतश्च; G1.2 गत (for
 'गमं) K० गतश्च, Bo १ ० (marg) Das a1 Ds2
 D2 ० ० मत्वा वै, B० ० Dn1 n4 Ds1 Ds ० Cpp गत्वा वै
 (for तत्सर्वं). —^b) D० बुध्य, M१ बुद्धा (for बुद्ध्या)
 K4 Das Dn1 n4 Ds D2 ० तन्नैव; K० ते नैव, D०
 त नैव, Dr T1 G1-3 ० तन्नाव (for तन्नैव) M१
 बुध्यति —^a) D2 ० देहान्ते —^a) K१ Dn4 भावितात्म
 (for 'तात्मा) K4 ० Bo. 8 (marg) Dn1 n4 Ds1 D2
 ० ० ० Cp निराश्रय; Dr ह्यथाश्रय; T1 G1-3 ० ह्यथाश्रय
 (for निराश्रय). ☞ Cp निराश्रय इति पाठे कामार्था
 घनाश्रय । ☞ —Dr T G1-3 ० om 24^a —^a) K०
 युक्त्या, V1 Dn1 n4 Ds D2 ० युक्त; D० युक्त (for
 युक्तो) K० Dn1 n4 D2 ० ० ० सम्यक् (for कश्चित्)
 —^a) K1 सुतां, K4 Bo Das a4 M1 सतां, K० सत,
 V1 Bo १ ० (marg as in text) ० Dn1 n4 Ds D2 ० Cp
 सत; D० तत्, D० अत; T2 सत्तां (for सत्तां)
 V1 Bo ०-० Da4 Ds Ds कश्चिद् (for केचिद्) ☞ Cp
 सत इति पाठे सज्जातत्वात्सदभिज्ञतया सर्वे पदार्थाः सन्त
 एवेति परिणाममतमवलम्ब्योपासत इत्यर्थं । ☞

25^a) B०-० अभ्यस्यते, Dn4 क्रोधस्यन्ति (sic), D०
 अप्यमेरु (sic); T2 अभ्यसति; G० स्यंत, G० अभि
 सत्य; M1 १ अभ्यसते (for 'स्यन्ति) V1 Bo १ ० Ds ०
 G2 परे, B० परो, D4 पद, Dr T G1 M० ० [अ]परे
 (for पर) B० ० (marg as in text) ० देह, B१
 चैव; Dr T1 G1 ० चैवं, M० ० वेद् (for देव). —^b)
 K१ Ds Dr T G1 ० M1 ६-१ विद्या, D० विद्यात् (for
 विद्युत्) G० ० विद्यया शब्दिताक्षय —^a) D० अन्न
 (for अन्त). K० V1 Bo ०-० Das a1 Dn1 n4 Ds
 D2 ० ० ० ह्युपासते, K१ D4 M० 'संत, Dr T G1-3 ०
 M1 १ [s]द्युपासतस् (Dr G1 'तं, G2 'ते, G० 'त),
 M० ह्युपासतस् (for 'सत्तास) —^a) K० १ D० ०

सूक्ष्मं विशेषणं तेषामवेक्षेच्छास्त्रचक्षुषा ॥ २६
 देहं तु परमं विद्याद्विमुक्तमपरिग्रहम् ।
 अन्तरिक्षादन्यतरं धारणासक्तमानसम् ॥ २७
 मर्त्यलोकाद्विमुच्यन्ते विद्यासंयुक्तमानसाः ।
 ब्रह्मभूता विरजसस्ततो यान्ति परां गतिम् ॥ २८
 कपायवर्जितं ज्ञानं येषामुत्पद्यतेऽचलम् ।

कल्पया' (for 'किल्बिषा) .

26^a) Br एव (for एते). — V1 reads 26^a-28^a
 on marg —^a) K१ D4 ० सूक्ष्मं (for सूक्ष्मं). —^a)
 K० corrupt, K१ अवेक्षे, Das अवेक्षेत्, D० अवेक्ष्य
 (for 'क्षेत्)

27 V1 reads 27 on marg. 7^a is damaged in Br.
 —^a) Ś1 K1 १ ० वेद्यं तु; Dn1 n4 Cn देहात्, M० १
 देहे तु (for देहं तु). Dr T G1-3 ० Cp चरमं (for
 प^a) T2 विद्याद् (for विद्याद्). ☞ Cn देहान्त
 अथकलयाधिष्ठानम् । देह तु इति पाठे अन्यक्तमेव ॥ Cp
 देह विमुक्त जीवन्मुक्तम् । ☞ ☞ Cp चरम चरमकाल-
 भवम् । । परममिति पाठे साधकतमम् । ☞ —^b)
 Ds1 विरक्तम् (for विमुक्तम्). B० (marg as in text) ०
 Das a4 D० विपरिग्रहात् —^a) K१ Bo ०-० Ds1
 अंतरीक्षाद् (for 'रिक्षाद्). Ś1 K1 १.० अन्यतरं (for
 'तर) ☞ G० अन्तरिक्षादन्यतरम्, आकाशवदवस्थितम् ॥
 Cn अन्तरिक्ष हार्दिकाशा । तमारभ्यान्यतरं ईवा सूत्रात्मान
 वा । ☞ —^a) V1 मानस; Dr T G1-3 ० M1 ६-१
 चेतस (M० 'सा, M१ 'स) (for मानसम्).

28 V1 reads 28 on marg —^b) K० १ V1 Bo
 ०-० Dn1 n4 Ds D2-० T1 G1-3 ० M०.१ संसक्त; Da1
 संसक्त; T2 संसक्त (for संयुक्त) V1 Bo ०-० Das
 a4 Dn1 n4 D2.० ० ० G1 चेतस (Dn1 'सं, G1 'सा)
 (for मानसा) —^a) Ds Dr T G1-3 ० ते यान्ति
 परमां गतिं — After 28, V1 Bo ०-० Das a4 Dn1
 n4 Ds D2 ० ० ० T G० ० M1. ६-१ Ca n p ३ 128

610* एवमेकायनं धर्ममाहुर्वेदविदो जना ।

यथाज्ञानमुपासन्त्वं सर्वे यान्ति परां गतिम् ।

[(L. 1) G० ० एकायनं (for एकायन) D० T1 एकमे
 कायन धर्मम् (for the prior half) T G० ० M1. ६-१
 धर्मविदो (for वेद) ☞ Cp एकायनम्, अपुनरावर्तकम् । ☞
 — (L. 2) B० (marg) उपासन्त्वं, Da4 'सते (for
 'सन्त)]

ते यान्ति परमाल्लोकान्विशुध्यन्तो यथावल् ॥ २९
 भगवन्तमजं दिव्यं विष्णुमव्यक्तसंज्ञितम् ।
 भावेन यान्ति शुद्धा ये ज्ञानवत्सा निराशिपः ॥ ३०
 ज्ञात्वात्मस्यं हरिं चैव निवर्तन्ते न तेऽव्ययाः ।
 प्राप्य तत्परमं स्थानं मोदन्तेऽक्षरमव्ययम् ॥ ३१
 एतावदेतद्विज्ञानमेतदस्ति च नास्ति च ।
 तृष्णाबद्धं जगत्सर्वं चक्रवत्परिवर्तते ॥ ३२
 विसतन्तुर्यथैवायमन्तस्यः सर्वतो विसे ।

तृष्णातन्तुरनाद्यन्तस्तथा देहगतः सदा ॥ ३३
 सूच्या सूत्रं यथा वस्त्रे संसारयति वायकः ।
 तद्वत्संसारसूत्रं हि तृष्णासूच्या निवध्यते ॥ ३४
 विकारं प्रकृतिं चैव पुरुषं च सनातनम् ।
 यो यथावद्विजानाति स विवृष्णो विमुच्यते ॥ ३५
 प्रकाशं भगवानेतद्विपरिणारायणोऽमृतम् ।
 भूतानामनुकम्पार्थं जगाद् जगतो हितम् ॥ ३६

G 12 7880
 B 12. 217 38
 K 12 219 46

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि दशाधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २१० ॥

29 ^a) G₁ ० कपायवर्गान्मान — ^b) I₁ उपाम् (for
 वेपाम्) K₁ १ V₁ B₁ (marg) ३ Da₁ at D₁ १ ० T
 G₁-३ ० M₁ १-१ [5] मल् (for उचल्म्) — ^c) K₁ १ Bo
 D₁ याति तेषि (hypermetric), D₁ ० नाति ते (by
 transp) K₁ V₁ B₁-३ Da₁ at D₁ १ D₁ D₁-१ ०-३ T
 G₁-२ ० M₁ १-१ याति तेषि (B₁ Da₁ at तेषि याति)
 पराल्लोकान् — ^d) K₁ V₁ विशुध्यते, K₁ D₁ १ D₁
 D₁ ३ ३ ३ विमुच्यते (K₁ 'षो) (for विशुध्यन्तो) Bo
 ०-३ (B₁ ३ marg as in text) Cpp फल् (for वल्म्)

30 ^a) D₁ T₁ G₁-३ ० हम् (for दज्) K₁ १ D₁
 ३ ३ transp दिव्य and विष्णुम् M₁ १ सद्य (for
 अद्यक्) Ś₁ K₁ २ ३ D₁ सन्नक (for सन्नितम्)
 — ^b) Ś₁ K₁ ३ मृता ये; K₁ D₁ विद्धा ये, K₁ D₁ ०
 तृष्णाते; D₁ ० शुद्धा (for शुद्धा ये)

31 ^a) D₁ [जा] त्मान (for [जा] मस्य) D₁ T G₁-३ ०
 M₁ १-१ पर (for हरिं) K₁ D₁ ० देव (for चैव)
 — ^b) K₁ १ V₁ Bo ०-३ Da₁ at D₁ १ D₁ D₁-३ T
 G₁-३ ० C₁ न निवर्तति ते (D₁ ३ ये) व्यया (K₁ D₁ ३ ०
 'यात्) — ^c) Ś₁ K₁ ३ ते (for तत्) — ^d) Bo
 प्रहम् (sic) (for अक्षरम्)

32 ^a) K₁ D₁ M₁ एव (for एतद्) — ^b) V₁ D₁
 ३ ३ transp च and न छे Ca अस्ति ससया निरु
 प्यते । एतदेव च नास्ति अन्यस्यायुत्तिसुत्वेन अस्थूलमन
 श्वित्यादिना वेदान्तेषुच्यते ॥ Ca अस्ति च नास्ति चेत्यनि
 र्वचनीयमित्युक्तम् ॥ C₁ (also Ca) इंधरानुगृहीतानामस्ति
 ततोऽन्वेया नास्ति । छे — ^c) K₁ D₁ ० यश, D₁ T₁
 M₁ चंच (for चन्द्र)

33 ^a) K₁ १ Da₁ ३ ३ D₁ D₁ ० विदा; B₁ विप
 (for विव्य) — ^b) K₁ D₁ ० अतत् (for अन्तस्य) . D₁

T G₁-३ ० M₁ १-१ सततो (D₁ G₁ ३ 'ते) (for सर्वतो)
 K₁ V₁ Da₁ D₁ ३ ० वि (Da₁ वि) शेत्; B₁ Da₁ विसे
 (for विसे) — ^c) K₁ अनाद्योय (for अनाद्यन्तस्) .
 — ^d) T₁ तदा (for तथा)

34 ^a) K₁ D₁ ० सूच्या, G₁ ० सूर्यां (for सूच्या)
 G₁ सूच्य (for सूत्र) D₁ १ वस्त्र — ^b) K₁ सचार
 यति Bo वापक; B₁ सायक, T₁ यावक, G₁
 वाचक (for वायक) — ^c) K₁ १ D₁ ३ ० च (for हि)
 K₁ तत्सर्वं सारसूत्र हि — ^d) K₁ शोच्या; D₁ ०
 सूच्या (for सूच्या) K₁ निवोध्यते, M₁ (sup lin)
 [अ] नया नयेत् (for निवोध्यते) . — After 34, Kumbh
 ed ins

611* इतस्तत् समाहृत्य रूपं निर्वर्तयिष्यति ।

35 ^a) D₁ ३ प्रकृतिर (for 'कृति') — ^b) D₁ ३ विजा
 नीयात् (for 'नाति') — ^c) Ś₁ K₁ ३ ० १ D₁ ० विवृष्णो
 (for 'वृष्णो) D₁ om from विमुच्यते up to जगतो
 (in 36^d)

36 D₁ om up to जगतो (of v l 35) — ^a) D₁ ३
 प्रकाशो (for 'श') K₁ एतम् (for एतद्) B₁ १ ३
 (marg as in text) ० Da₁ प्रकाशक तु भूतानां — ^b)
 B₁ १ ३ (marg as in text) ० Da₁ विष्णुर् (for ऋषिर्)
 — ^c) D₁ D₁ T G₁-३ ० M₁-१ अनुकपायै (for 'कम्पार्थ') .
 D₁ भूतानुकपायै तच्च — ^d) D₁ ३ परमो (for जगतो)
 Bo Da₁ ३ ३ D₁ ३ ३ ३ गति (for हितम्)

Colophon. — Sub parvan Ś₁ K₁ २ ३ ० १ V₁ Bo
 ०-३ Da₁ at D₁ ३ ३ D₁ D₁-३ ०-३ G₁ ३ ० M₁ १-१
 मोक्षधर्म — Adhy nama Ś₁ K₁ २ ३ ० १ V₁ Bo ०-३
 Da₁ at D₁ ३ ३ D₁ ३ ३ ३ नाष्णोऽध्याय समाप्तः B₁

युधिष्ठिर उवाच ।

केन वृत्तेन वृत्तज्ञो जनको मिथिलाधिपः ।

जगाम मोक्षं धर्मज्ञो भोगानुत्सृज्य मानुषान् ॥ १

भीष्म उवाच ।

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।

येन वृत्तेन वृत्तज्ञः स जगाम महत्सुखम् ॥ २

जनको जनदेवस्तु मिथिलायां जनाधिपः ।

वाष्णेयाध्यास्मे, D₁ T₁ G₁ २ सुमुख (G₂ 'क्षो')पदेश (D₁ G₁ adding वाष्णेयाध्यास्म समास [G₁ 'स']), D₂ वाष्णेयाध्यास्मोध्याय संपूर्णमस्तु, T₂ सुकस्युपदेश; G₂ वाष्णेयाध्याय समास । वाष्णेयाध्यास्म समास; G₂ अन्यापदेशः । वाष्णेयाध्याय समास; M₁ १ वितृष्णा (M₁ 'ण्')सुकस्युपदेशः । वाष्णेयाध्यास्म समास, M₂ ० वाष्णेयाध्यास्मे तस्वचतुष्टयवेदन । समासं च वाष्णेयाध्यास्म — Adhy no (figures, words or both) B₁ Dn₂ 43, Dn₁ D₁ T₁ G₁. २ ० M₂ 44, D₂ ३ 45; G₂ 58; M₁. ० 42. — *Śloka no.* D₂ Dn₂ D₂ 39, Dn₁ 40; D₂ 45

211

12 211-212 are substantially the same as the Nārada Saṁhāna dialogue given in the Brhannāradya Purāṇa, adhy 45, st 5-87 The variants from the Purāṇa are listed in Appendix II (No 2).

1 D₂ om. the ref. — ^a) V₁ B₂. ०-३ D₂. 24 Dn₁ n₂ D₂ D₂-4. ० ३ ३ M₁ ५-१ वृत्तज्ञ (for 'ज्ञो') — K₁ om (hapl.) 1^b — ^b) K₁ मिथिलाधिप; D₂ D₂ G₁ 'लापति., G₂ 'लापक (for 'लाधिप) — G₁ om (hapl) 1^c-3^b — ^c) M₂ मोक्ष- (for मोक्षं) K₂ ० V₁ B₂ ०-३ D₂ 24 Dn₁ n₂ D₂ D₂ ३ ० ३ M₁ मोक्षज्ञो (for धर्मज्ञो) — ^d) K₁ मानुषं; D₁ T₁ G₂ ३ ० M₂-१ बुद्धिमान् (for मानुषान्)

2 G₁ om 2 (of. v. l. 1) — ^a) K₂ B₂ D₂ धर्मज्ञः (for वृत्तज्ञ) — ^d) V₁ B₂ ०-३ D₂ 24 Dn₁ n₂ D₂ D₂ ३ ० ३ G₂ जगाम सु (for स जगाम) K₂ भोगा नुत्सृज्य मानुषान् (= 1^d) ☞ Cp सुख मोक्ष, मोक्षस्य भक्षसुखात्मकत्वात् । यो वै भूमा तसुखमिति श्रुते । ☞

3 G₁ om 3^{ab} (of v. l. 1) — ^a) G₂ om

और्ध्वदेहिकधर्माणामासीद्युक्तो विचिन्तने ॥ ३

तस्य स्र शतमाचार्या वसन्ति सततं गृहे ।

दर्शयन्तः पृथग्धर्मान्नानापापण्डवादिनः ॥ ४

स तेषां प्रेत्यभावे च प्रेत्यजातौ विनिश्चये ।

आगमस्यः स भूयिष्ठमात्मतत्त्वे न तुष्यति ॥ ५

तत्र पञ्चशिखो नाम कापिलेयो महाशुनिः ।

परिधावन्महीं कृत्स्नां जगाम मिथिलामपि ॥ ६

(hapl) जनको. ☞ Cn. जनकवश्यं नाम्ना जनदेव ॥ C₂ जनदेवनामा । ☞ — ^b) K₂ G₂ ० जनाधिप. — ^c) K₁ D₂ D₂ ३ १ ० ऊर्ध्व- (for और्ध्व). Ś₁ K₁ २ ० D₂ -दैहिक (for -देहिक) Ś₁ K₁. २ ४ १ D₁ -कर्माणाम् (for धर्मा). — ^d) D₂ विचेतने; D₂ विचिन्तने (for विचिन्तने)

4 ^a) D₂ शत K₂ आचार्ये — ^d) K₁ २ -पापाद् (for पापण्ड). Ś₁ K₁ -वासना; K₂. ४ १ B₂ ३ (both marg) D₂ 24 D₂ ० M₁ C₂ np Cp sp -वासिन', D₂ D₂ वासिन; Cpp वादिनः (as in text). K₂ Dn₁ n₂ D₂ ३ ३ नानाश्रमनिवासिन ☞ C₂ ३ पापण्डवासिन पापण्डवानां वासना आच्छादका स्तम्भकारा । वस आच्छादने वसु स्तम्भने धात्वो । (C₂ यद्वा निश्चयसं प्रति विमुखत्वेन पापण्डवासनावन्त । तथा च पञ्चशिखचार्याकधीद्वानराजासौ पूर्वपक्षकारिणो मन्यते) ॥ Cn पापण्डवासिन इति पाठे पापण्डवान्वासयन्ति आच्छादयन्ति तिरस्कुर्वन्ति ते तथा । ☞

5 ^a) D₂ D₁ T₁ G₁-३ ० M₂ Cnp C₂ न तेषां, D₂ एतेषां; Cpp स तेषां (as in text) K₁ प्रेति; T₂ पूर्व- (for प्रेत्य-) Ś₁ K₁. २. 4 [s]पि; V₁ D₂ M₂ ० न (for च) — ^b) D₂ प्रेत (for प्रेत्य) K₂ -जासौ; B₂ भावौ; D₂ जातौ (for -जातौ). K₂ ० १ B₂-३ D₂ ३. ० T₂ M₁. ० १ च निश्चये; V₁ विनिश्चय; D₁ T₁ G₁-३ ० च निश्चय (for विनिश्चये). — ^c) K₂ D₂ M₁ आगमज्ञः (D₂ 'मिष्य'; M₁ 'मस्य'), K₁ D₂ ० ज्ञासनस्य (for आगमस्य) B₂ (marg) ० स, M₁ नु (for स) D₂ G₁ २ भूयिष्ठा (D₂ 'ष्ट) — ^d) G₁ ३ नास्म तत्त्वेन, Cnp C₂ आत्मतत्त्वेन (for 'त्वे न). M₁ १ Csp आत्मतत्त्वं न वक्ष्यति. ☞ C₂ आत्मतत्त्वं स्वरहस्य । ☞

6 ^a) D₂ 24 T₁ G₁-३. ० अत्र, M₂ तत (for तत्र) K₁ पंचशिपो; D₂ 1 'दितरो, D₁ G₁ 'दित्वा (for 'दित्तो). D₂ om. from नाम up to तस्वज्ञा (in 7^b) — ^b)

सर्वसंन्यासधर्माणां तच्चज्ञानविनिश्चये ।
 सुपर्यवसितार्थश्च निर्द्वन्द्वो नष्टसंशयः ॥ ७
 ऋषीणामाहुरेकं यं कामादवसितं नृपु ।
 शाश्वतं सुखमत्यन्तमन्विच्छन्सुदुर्लभम् ॥ ८
 यमाहुः कपिलं सांख्याः परमार्थं प्रजापतिम् ।
 स मन्ये तेन रूपेण विस्मापयति हि स्वयम् ॥ ९

आसुरेः प्रथमं शिष्यं यमाहुश्चिरजीविनम् ।
 पञ्चस्रोतसि यः सत्रमास्ते वर्षसहस्रिकम् ॥ १०
 तं समासीनमागम्य मण्डलं कापिलं महत् ।
 पुरुषावस्थमव्यक्तं परमार्थं निबोधयत् ॥ ११
 हृष्टिसत्रेण संसिद्धो भूयश्च तपसा मुनिः ।
 क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर्व्यक्तिं बुबुधे देवदर्शनः ॥ १२

C 12. 7893
 E 12. 216 13
 K 17 220 15

ka Ds कपिल (Ds 'लो')यो, T1 कापिलेय —^a) Dn1
 समधावन्; D1 G1 2 परिधाय (for 'धावन्' V1 सर्वा
 (for कृत्वा) छ Cn परिधावन् एकत्र वापमकुर्वन् । छ
 —^a) Bo Das Dn1 n1 Ds Ds 2 2 2 अथ (for अपि)
 Ke 1 V1 B2-2 Das Ds 2 जगाम मियिलाधिपं (B1 'प')

7 Ds om up to तत्तज्जा (cf v l 6) —^a) Cs
 स च (for सर्व) छ Ca सर्वसंन्यासा — वेदसंन्यास,
 काम्यनिषिद्धसंन्यास, भौध्वैदिकव्यतिरिक्तकर्ममात्रसंन्यासा
 श्रेति प्रकारा । छ —^b) K1 तत्त्वे (for तत्त्व) —^c)
 Ks 1 1 B2 (marg as in text) Ds Ds 2 G1 2 स (Bo
 Ds स, G1 2 स)पर्यवसितार्थश्च, D1 सुपर्यवसितार्थ च

8 ^a) T1 M1 1-1 transp आहुर and एक D1
 एक *, D1 T1 G1-2 2 आचार्यं (for एक य) छ Cs
 एक प्रधानम् । छ —^b) Ds त्रिपु (for नृपु) Ds
 नितकामवृत्त नृपु, Bom ed. यं कामानावृत्त नृपु छ Ca
 कामादवसित त्यक्तकाममित्यर्थे ॥ Cn कामादवसितमिति
 पाठे यदृच्छया स्थितम् ॥ Cs कामादवेच्छया नृपुवसित
 मनुष्येपुषितम् । छ —^c) Gs इच्छतम् (for अत्यन्तम्)
 —^d) K1 2 Das Dn1 n1 Ds Ds 1 2 T G1 2 2 Mc-1
 अन्वि (Ks 'नि')च्छतं, B0 अनिच्छन्स, Gs अन्वियतं,
 M1 'च्छत' (for 'च्छन्स')

9 ^a) Das यमाहु (for यमाहु) Dn1 कपिला,
 Ds M1 कापिल —^b) Das Ds1 Ds 2 परमार्थं, G1
 'मेष्टि (for 'मर्थि) —^c) B0 स एव, D1 T G1-2 2
 M1 समेत्य; M1 2 स एव (for स मन्ये) K1 Ds 2
 [स]नेन (for तेन) Ds सम त्वेन शरीरेण —^d) K1
 Ds 2 न; M1 2 वा (for हि) D1 T G1-2 2 Ms
 (sup lin as in text) विस्मापयति (D1 'य')तवान्स्वय

10 ^a) B0 G1 आसुरे, T1 'रा (for 'रे). —^b)
 Ds 2 आहुश्च (for आहुश्च) S1 K1 2 जीवित (for
 जीविनम्) —^c) Ke 1 Bo. 1 Ds 2 पञ्चस्रोतसि
 छ Ca. 2 पञ्चस्रोतसि पञ्चनदीसङ्गे सगमे ॥ Cn पञ्चस्रो
 तांसि त्रिपयकेदारप्रणालिका यस्य तस्मिन्मनसि । Cp 2 यद्वा
 ज्ञाने प्राण, प्राण मनसि, मनो बुद्धी, बुद्धिश्च प्रकृतौ, प्रकृ
 तिश्च पुरुषे ॥ Cp सत्राणलक्षणत्वात् सत्रम् । छ —^d)

Ke 1 Dn1 D1 T G1-2 2 Ms 2 सहस्रक (for 'स्रिकम्)
 11 ^a) Ke Ds Ms 2 तमासीन समागम्य (Ms 2
 'मन्येत्य), K1 Ds 2 समासीन समागम्य; Bo 2-2 Das
 2 Dn1 n1 Ds Ds 2 2 2 यत्र चा (Das Ds 2 चा)सीन
 मागम्य —^b) Ke Bo 2-2 Das 2 Dn1 n1 Ds Ds 2
 2-1 transp मण्डल and का (Das 2 Ds1 Ds क)पिलं
 Ds कपिलशिष्यमण्डल —Ke Dn1 n1 Ds Cal Kumbh.
 ed ins after 11^{ab} B0 Ds after 15 Das after
 18 Das (cf. v l 18) after 12 209 15 Da Ca
 after 19

612* पञ्चस्रोतसि निष्पात पञ्चरात्रविशारद ।
 पञ्चश पञ्चकृत्पञ्चगुण पञ्चशिशु स्मृत ।
 [(L 1) Dn1 स्रोतसि, Ds1 Ds स्रोतसि B1 पञ्चशश्रे
 विनिष्पात (for the prior half), Ds2 Dn1 -विशारद
 —(L 2) Ca पञ्चकृत्य पञ्चगुण (for the prior half).
 Ds स्मृता; Ds कृत]

—After 612*, Das 2 read 13^{ab} (Das for the first
 time, repeating it in its proper place)

—^c) छ Cn पुरुषा अन्नमयादय पञ्च अवसन्नतया बाधि
 ततया तिष्ठन्त्यस्मिन्निति पुरुषावस्थम् ॥ Cp पुरुषावस्थ पुरुषे
 अवस्था अवस्थितिर्यस्य मण्डलस्य । पुरुषात् पर किंचित्सा
 काष्ठा (Kaths Up I 3 11) इति श्रुते । छ —^d)
 K1 Das. 2 पुरुषार्थं; Ds परमात्म (for 'मार्थं) S1
 K1 2. 2 Ds 2 निबोध त (Ds तत्); Ke Ds 1 T G1-2 2
 M1 1-1 अबोधयत्, V1 Bo 2-2 Das Dn1 n1 Ds Ds
 2 2 2 Cap न्यवेदयत्, B1 (marg) Das Cpp बुबोध
 तत् (for निबोधयत्) छ Ca कापिलं कपिलप्रणीत ज्ञान
 मण्डलं तेजोमण्डलधारितया पुरुषाकृत्या बोधयामास । छ

12 ^a) K1 हृष्टि, Ke 1 Dn1 n1 Ds 2 2 M1 1 Cn
 हृष्ट, D1 T G1-2 2 Ms 2 Kumbh ed. हृष्टा (for
 हृष्टि) Ke पुत्रेण (for 'सत्रेण) Ke Dn1 संपृष्टो;
 Bo 2 1 2 (marg as in text) 2 Das 2 Dn1 Ds Ds
 2 2 2 सयुक्तो (for ससिद्धो) छ Cn हृष्टसत्रेण आत्म
 यज्ञेन । हेतौ तृतीया अभ्ययनेन वसतीतिवत् । संपृष्ट' सम्य
 कपृष्ट प्रभो यस्य संपृष्ट', आरमज्ञानार्थं कृतप्रभ इत्यर्थे । छ

C 12 769A
P 12 216 14
K 12. 220 14

यत्तदेकाक्षरं ब्रह्म नानारूपं प्रदृश्यते ।
आसुरिर्मण्डले तस्मिन्प्रतिपेदे तदन्ययम् ॥ १३
तस्य पञ्चशिखः शिष्यो मानुष्या पयसा भृतः ।
ब्राह्मणी कपिला नाम काचिदासीत्कुडुम्बिनी ॥ १४
तस्याः पुत्रत्वभागम्य स्त्रियाः स पिवति स्तनौ ।
ततः स कापिलेयत्वं लेभे बुद्धिं च नैष्ठिकीम् ॥ १५

— ^b) Ms भूयांश्च Ks V1 Bo 6-9 Das 21 Dn1 n4
Das D2 8 5-7 T G1-3 6 M1 5 6 [आ]सुरिः, D8 [आ]
सुरी, M1 [आ]सुरी (for सुनि) — ^c) K2 D1
व्यक्तः; K1 व्यक्तिर (for व्यक्ति) ☞ Cs व्यक्ति विवे
कदर्शनमिति यावत् । ☞ — ^d) Bo 6-9 Das 21 Ds Ds 6
Cpp देह (for देव). Dn4 दर्शनं; D5 7 T G1-3 6
Ms 6 दर्शनात् (for दर्शन) B8 (marg) बुधुधे तेन
बोधितः. ☞ Cp (reading अदेहदर्शनं) अदेहदर्शनं
असह्यतामज्ञानवान् । अथ वा आदौ देहदर्शनं तपसा भूयो
बुधुधे । ☞

13 B1 reads 13^{ab} after 18 Das 21 read 13^{ab}
(Das for the first time) after 612* — ^a) D1
तत् (for यत्) ☞ Cs एकमवृत्तिविषयम्, अद्वयमवि
कारम् । ☞ — ^b) B8 (marg as in text) नानाकार
(for 'रूप). — B1 ins after 13^{ab} (which follows
18) Das ins after 13^{ab} Das Ca after the
second occurrence of 13^{ab} following 612*

613* तन्मे मूढि द्विजश्रेष्ठ स्व हि वेत्तास्य तत्त्वतः ।

एवं पृष्टं पञ्चशिखं संप्रहृष्टतनूरुह ।

[B1 om. line 2],

while Kumbh ed ins after 13^{ab}

614* बोधायनपरान्विप्रावृत्तिभावमुपागत ।

— V1 reads 13^a-14^b on marg. — ^a) K1 आसुरिः,
K2 7 Dn4 आसुरि (K1 'री); B8 Das 21 Ca 7
आसुरेद (Bo 'रेद) (for 'रिद) ☞ Cp मण्डले
शास्त्रे । ☞ — ^d) K1 2, 4 D2 8 तम् (for तत्)

14 V1 reads 14^{ab} on marg 14^{ab} is partly
damaged in B1 — ^a) K4 Dn4 Ds1 पंचशिख — ^b)
Ś1 K1 मानुष्यः; K1, 4 V1 Bo 6, 8 9 Das 21 D2 8 8
'व्या; K1 Dn4 D4 9 'वी, D1 T1 G1 मनुष्यो, G2
मानुषो; G8 6 Ms 6 मनुष्य (for मानुष्या) D1 T
G1 2 M1 5-7 पयसा (for पयसा) K1 D4 7 T G1-3 6
M1, 5-7 पृत; D8 वृत (for भृत). — ^c) V1 Bo
Ds1 कापिली; Ds1 Ds 8 कापिला (for क'). — ^d)

एतन्मे भगवानाह कापिलेयाय संभवम् ।
तस्य तत्कापिलेयत्वं सर्ववित्त्वमनुत्तमम् ॥ १६
सामान्यं कपिलो ज्ञात्वा धर्मज्ञानामनुत्तमम् ।
उपेत्य शतमाचार्यान्मोहयामास हेतुभिः ॥ १७
जनकस्त्वभिसंरक्तः कापिलेयानुदर्शनात् ।
उत्सृज्य शतमाचार्यान्पृष्टतोऽनुजगाम तम् ॥ १८

M1, 5 6 कुडुम्बिनी.

15 ^b) K4 स्त्रियः; D1 G1-3 6 विष्णु (for स्त्रिया)
K2 4 V1 Bo 8, 9 Das 21 स (for स) — ^c) Ś1
K1 2 4 यत् (for तत्) Ds1 om स — ^d) K8 बुद्धि
(for बुद्धि) — After 15, B8 Ds ins 612*

16 ^a) K1 G2 एत मे, T2 तमेव (for एतन्मे)
☞ Ca n p 8 भगवान् मार्कण्डेय सनत्कुमारो वा । ☞
— ^b) K8 7 V1 Bo 6 (marg as in text) 7-9 Das
Dn1 n4 Ds D2-6 8 9 M1 5-7 Cap Cpp Cs कापिले
यस्य, D1 T G2 6 'य स्व, G1 2 'यस्व (for 'याय)
☞ Ca p कापिलेयायेति पृष्टर्थे चतुर्थी । ☞ — ^d) D8
सर्वस्वम् (for 'विस्वम्) D1 T G1-3 6 च भारत;
M1 अनुस्वरन् (for 'त्तम्)

17 ^a) K1 स मान्यं, B8 (orig) सामान्य, B8
(marg) सुमहत् (for सामान्यं) K8 7 V1 Bo 6-9
Das 21 Dn1 n4 Ds D2-9 T G1-3 6 M1 5-7 Cp जनक
(K1 V1 B8 [marg] D4 9 Cp 'को) (for कपिलो).
Ś1 K1 2 4 भूत्वा (for ज्ञात्वा) ☞ Cn सामान्यं
सर्वेष्वाचार्येषु समबुद्धिम् । ☞ — ^b) T2 G2 धर्मज्ञानम्
(for 'ज्ञानम्) Ś1 K1 2, 4 6 7 V1 Bo 6-9 Das 21
Dn1 n4 Ds D2-6 8 9 धर्म (Ś1 K1 2 7 Ds1 D4 9 सर्वः)
ज्ञो ज्ञानमुत्तमं, M1 7 धर्म जि (M1 'मैजि) ज्ञासुर (M1
'सु) त्तम. — ^c) B1 Das उत्पत्य (for उपेत्य) D8
स त्तम् (for शतम्) Cpp उत्पत्तस्वरया गत्वा — After
17, Kumbh ed ins

615* निराकरिष्णुस्तान्सर्वालोषा हेतुगुणान्बहून् ।

श्रावयामास सतिमान्मुनि पञ्चशिखो नृप ।

18 ^a) K1 जगतत् (for जनकत्) Das स्वनु
(for स्वभिः) K1 D2 9 -स्यद्; D8 संयुक्तं (for
संरक्तः). — ^b) T2 कापिलेयस्य (for 'लेयानु). K8
दर्शने, K1 D4 शासनात् (for 'दर्शनात्). — ^c)
D8 उत्सर्ज्य (for उत्सृज्य) — ^d) T2 तु (for तम्)
— B1 reads, after 18, 13^{ab} followed by 613*
Das ins after 18, 612*, followed by 13^{ab}, and

तस्यै परमकल्याय प्रणताय च धर्मतः ।
अत्रवीत्परमं मोक्षं यत्तत्सांख्यं विधीयते ॥ १९
जातिनिर्वेदमुक्त्वा हि कर्मनिर्वेदमब्रवीत् ।
कर्मनिर्वेदमुक्त्वा च सर्वनिर्वेदमब्रवीत् ॥ २०
यदर्थं कर्मसंसर्गः कर्मणां च फलोदयः ।
तदनाश्वासिकं मोक्षं विनाशि चलमधुवम् ॥ २१
दृश्यमाने विनाशे च प्रत्यक्षे लोकसाक्षिके ।
आगमात्परमस्तीति ब्रुवन्नपि पराजितः ॥ २२

अनात्मा ह्यात्मनो मृत्युः क्लेशो मृत्युर्जरामयः ।
आत्मानं मन्यते मोहात्तदसम्यक्परं मतम् ॥ २३
अथ चेदेवमप्यस्ति यल्लोके नोपपद्यते ।
अजरोऽयममृत्युश्च राजासौ मन्यते तथा ॥ २४
अस्ति नास्तीति चाप्येतत्स्मिन्नसति लक्षणे ।
किमधिष्ठाय तद्भ्रूयाल्लोकयात्राविनिश्चयम् ॥ २५
प्रत्यक्षं हेतयोर्भूलं कृतान्तैतिह्योरपि ।
प्रत्यक्षो ह्यागमोऽभिन्नः कृतान्तो वा न किञ्चन ॥ २६

C 12. 7907
B 11 218 27
K 12 120 28

thereafter ins 613*, Das reads after 18, 12 209
11-15 followed by 612*, the second occurrence of
13^a and then 613*

19 *) Kc Bo s (marg as in text) 1-2 Dn Ds
Ds c कल्याण (for कल्याय). ☞ Ca परमकल्याय
दहाय ॥ Cn समर्थाय । ☞ —^b) K1 D1 s प्रवणाय,
B1 Das a1 प्रयताय (for प्रण) —^c) Ds परमो (for
'म) —^d) D1 T G1-2 s M1 1-1 यत् (for यत्त्)।
K1 s V1 Bo c-2 Das a1 Dn1 n1 Ds D1 s s s Cn
सांख्ये (for सांख्यं) K1 Bc Dn1 n1 D1 s s [s]भि-
(for वि) ☞ Cn (reading सांख्ये) उपनिषत्काण्डे ।
विधीयते अपूर्वतया ज्ञाप्यते, न तु युक्तया उच्यते । ☞
— After 19, Ds Ca ins 612*.

20 *) D1 ज्ञाति, Ds याति (for जाति) Kc
तु, V1 Bo c-2 Das a1 Dn1 n1 Ds D1 s s स (for
हि) Ds वैराग्यजननक्त्वा स (sic). —^b) V1 उक्तवान्
(for अभवीत्) — Bo Ds Gs s om (hapl) 20^{cd}
—^c) K1 V1 D1 1 s T1 G1 s M1 हि; Das Ds स,
M1 [अ]य (for च)

21 *) K1 1 D1 s G1 s M1 s (sup l17 as in text)
s सवं, K1 V1 Bo-2 Dn1 n1 Ds D1 s s s धर्म (for
कर्म) K1 ससर्गा; G1 M1 ससर्गं —^b) Das
कर्मणा —^c) K1 s 1 V1 Bo c-2 Das a1 Dn1 n1 Ds
D1 s s s M1 तम् (for तद्) Kc अनाश्वासिक, Das
D1 'शामित, D1 T G1-2 M1 1-1 'श्रासकं (for 'श्रासिक)
K1 s Bo c-2 Das a1 Dn1 n1 Ds D1 s s s s M1 1-1
Ca मोह; K1 V1 D1 s देह; D1 T G1-2 s मोहो
(for मोह). ☞ Cn तं मोहममवीदिति पूर्वणान्वय । ☞
—^d) D1 G1 विनाशी. Das अब्रुवन् (for अभुवन्)
T1 विनाशी च मलधुव

22 *) M1 1 हि (for च). —^d) Das Cs न हि;

M1 अति (for अपि). M1 Cv ब्रुवन्यदपराजित' ☞ Ca
न हि पराजित' साधु पश्यतीत्यर्थं । ☞

23 *) M1 ह्यात्मना (for 'नो) Kc अधु, D1 T1
M1 1 क्लेश, T1 क्लेशो, G1 s क्लेश; Gs s क्लेशयो;
Ms s मृत्यु (for मृत्यु) —^b) Kc Dn1 Ds मृत्यु
(for मृत्युर्) Bo s s (marg as in text) Das a1 Ds
Cp (Cp as in text) अना(Das 'या)मय' (for जरा)
D1 T G1-2 s M1 1 जन्ममृत्युजरामयं (T1 Gs s 'य);
Ms s क्लेशजन्मजरामयं ☞ Cp (reading अनामयो)
अनामयो महाव्याधि' । पञ्चम्यर्थे बहुव्रीहि । पाठान्तरे, जरा
बयोहानि, आमयो रोग । ☞ —^d) Cpp असम्यक्परम्

24 *) K1 Ds अन्यम्, D1 T1 देवम्, G1 देवम्
(for एवम्) —^b) Kc लोको (for लोके) —^d)
Das राजसौ, D1 T G1 s s M1 रा(Gs र)जसो; M1
राजसे (for राजासौ) V1 Bo c-2 Das a1 Dn1 n1 Ds
D1 s s s यथा (for तथा) ☞ Cn यथा राजोऽजर
त्वामरवाद्याशीरुपचार एव दृष्टमुले एव स्वर्गोपचार । ☞

25 *) B1 Ds s M1 1 च (for च) M1 1 एवं;
Ms एव (for एतत्). —^b) Ds वसति (for असति)
V1 लक्षणं, Bo 1 s (marg as in text) Das Cp लक्ष्यते
(for लक्षणे) ☞ Cp अस्ति नास्तीति लक्ष्यते । काका
नेत्यर्थं । ☞ —^c) T1 G1 कम् (for किम्) D1 T
G1 s M1 1 1 तु, Gs s Ms त (for तद्) Das श्रूयो;
D1 s श्रूयात् (for श्रू) —^d) Bo s Das a1 Cp लोक-
त्रय; Cpp 'यात्रा (as in text)

26 *) S1 K1 s एतयोर्; D1 T1 G1 s हि तयोर्
(for ह्येतयोर्) ☞ Ca एतयो' अस्तिनास्तिपद्यो । ☞
—^b) K1 s कृततैतिह्योरपि, Kc कृतो नैति ह्यो'; K1
D1 s कृतान्तो हि ह्यो', V1 Bo c 1 s (marg as in
text) s Das 'तो ह्येतयोर्पि; D1 T1 G1-2 s 'तत्र तयो';
M1 s दृष्टतैतिह्ययो' —^c) K1 s B1 Das Dn1 n1

C. 12 7808
B. 12. 211 28
K. 12. 210 29

यत्र तत्रानुमानेऽस्ति कृतं भावयतेऽपि वा ।

अन्यो जीवः शरीरस्य नास्तिकानां मते स्मृतः ॥ २७

रेतो वटकणीकायां घृतपाकाधिवासनम् ।

जातिस्मृतिरयस्कान्तः सूर्यकान्तोऽम्बुभक्षणम् ॥ २८

Ds Ds s s s Ms (inf lin) ० प्रत्यक्षेण; Dr T G1-3 ० 'क्षस्य; M1 'क्ष हि; Ms (orig) १ 'क्षे हि (for 'क्षो हि) Bo १ [s]ध्यागमो (for झा'). —^d) Dr T G1-3 ० M1 5-7 कश्चन (for किंचन)

27 *) Ś1 K1 s 4 Bo-9 Das 24 Dn1 n4 Ds Ds G1 M1 यत्र (for तत्र) Dr T G1-3 ० अनुमान (for 'माने). K4 ० १ V1 Bo ०-9 Das 24 Dn1 n4 Ds Ds-3 ० M1 5-7 [s]स्मिन्, Dr T G1-3 ० वा (for सस्ति) —^b) Dn4 कृतौ; Dr T G1-3 ० Ms ० कय (for कृतं) K4 Bs Das Dn1 n4 Ds Ds Cn भावयतो (for 'यते) Kr Ds [s]ध (for सधि) Ks Bo ०-9 Das Dn1 n4 Ds Ds s s s च; Das lacuna (for वा) M1 १ कृत भावयतामपि ॥ Cn भावयत कृतं, अलम् । भाव-नयालमित्यर्थः ॥ Cp कृतमनित्यमचेतन शरीर भावयते साधयति, हेतुरिति शेषः । शरीरस्यैव वक्ष्यमाणन्यायेन चलनादि सिध्यति । तस्माच्छरीरादनयो जीव इत्यास्तिकानामात्मास्तिव-वादिनां मते यः स्मृतः स न भवति । ॥ —^c) K4 Bo Das Dn1 n4 Ds s s s Gs ० M1 s ० Cn नान्यो (for अन्यो) V1 Bo s (marg as in text) Das Ds १ T1 G1 s M1 5-7 शरीराद्धि (Ds 'त्तु) (for 'रस्य) —^d) Bs (orig) स्मृता; Bs (marg) ० Das Dn1 n4 Ds Ds s s s स्थितः; Dr T G1-3 ० Ms ० मतः; M1 मता (for स्मृतः). Bo Ca प्रत्यक्षं ज्ञेयदुष्यते, M1 नास्तिकानामतो मता

28 *) Ms (sup lin as in text) ० घातुर (for रेतो) Ds ० वटः, Ca Cpp [s]वट (gloss योनौ) (for वट-) Dn4 कर्णिकायां, T2 Ms ० 'कर्णिका च (for कर्णिकाया) Dr T1 G1-3 ० रेतो घ (G2 वि)टस्य कर्णिका ॥ Cv रेतोघातुर्वटकणिका । ॥ —^b) Ś1 K1 घृतं, Ds घृत, Dr T1 G1 s कृत (for घृत) Kr Ds पाकेधि; Dr T1 G2 s Ms (inf lin) ० Cv 'धूमाधि; T2 धूमादि; G1 धूमातिः, M1 'पाकोधि (for 'पाकाधि) Ś1 K1 s ० १ Ds 'वासितं (Kr Ds 'नां) (for 'वासनम्) D4 क्षतपाकधिवासनो —^c) K4 ० १ Das Dn1 n4 Ds s s s Gs ० M1 s ० जातिः; Ds1 जातिः; T2 जात; Cpp याति (gloss देह प्राप्नोति) (for जाति) ॥ Cn स्मृतिरिति । यथा तर्कमते जड योरप्यात्मनसोर्योगादजड स्मृत्यादिरूपं ज्ञान जायते तद् दत्रापि भविष्यति । ॥ —^d) Bo Gs ० 'भक्षणः; Ds s

प्रेत्य भूतात्ययश्चैव देवताभ्युपयाचनम् ।

मृते कर्मनिवृत्तिश्च प्रमाणमिति निश्चयः ॥ २९

न त्वेते हेतवः सन्ति ये केचिन्मूर्तिसंस्थिताः ।

अमर्त्यस्य हि मर्त्येन सामान्यं नोपपद्यते ॥ ३०

लक्षण Dr T1 G1 s सूर्यकातामिभ (G1 s 'मो)क्षण ॥ Cs अम्बुभक्षण वद्धि विशेषेण वहवाग्नेरिव, तसवालुका दयो वा जल संहरन्ति । ॥

29 *) K1 प्रेत; Ds प्रेत्ये (for प्रेत्य) Bo s (marg as in text) १ s (marg as in text) ० Das Ds Cp भूताप्रियश्च; Ds1 Dr T1 Gs ० M1 s ० Cv भूता (Dr T1 Gs ० 'त्वा)च्ययश्च; T2 भूताव्ययं, G2 भूत्वावयश्च, G3 भूत्वोव्ययश्च (for भूतात्ययश्च) Dn1 Cn प्रेतीभूतेत्ययश्चैव; M1 प्रेत्य भूताभ्युपयाचनम् ॥ Cn (reading प्रेतीभूते). प्रेतीभूते देहे चैतन्यात्ययो देहाति रिक्तात्मास्तिव प्रमाणमित्यध्याहृत्य योज्यम् । प्रेत्य भूतात्यय इति पाठे, मृत्वा भूतनाशः, यस्मिन्सति देहो न नश्यति असति च नश्यति स देहादन्य इत्यर्थः ॥ Cp (reading भूताप्रियः) भूतानामप्रियो मरणक्षण ॥ Cs भूतात्यय भूतस्य शरीरस्य प्रलयो भवति । ॥ —^b) K4 Dn1 n4 Ds1 Ds s s M1 Cn देवताभ्युपयाचनं; Ks 'भ्युपयाचन, Kr Ds ० 'भ्युपयाचनं, V1 Ds Cv 'ता भ्युपयाचन, Bo ० १ s (marg as in text) Das 24 Ds Cp (gloss आराधनं) 'भ्युप (Bo १ 'भ्युप)पादनं; Ds 'ता भ्युपयाचन —^c) Das Cpp ऋते (for मृते). K1 s १ T Gs ० M1 5-7 Cpp कर्मणि (for कर्मनि) G1 निवृत्तश्च (for 'त्तिश्च) ॥ Cs पाठान्तरे ऋते सत्ये भूतदयादौ कर्मणि वृत्तिः प्रवृत्तिश्च । ॥ —^d) Dr T Gs s ० प्रमाणत्वे कय भवेत्

30 *) Ś1 K2 4 न त्वेतद्; K1 नन्वेतद्; Ks V1 Bo १ s Das Dn1 Ds Ds s नन्वेते; M1 न चैते (for न त्वेते) —^b) Ds1 Ds यस्मिन्निवृत्ति (for ये के) G2 मृति (for मूर्ति) Dr T G1-3 ० M1 s (inf lin as in text) १ सहिता (for संस्थिता) —^c) Das मर्त्येन; Ds मर्त्येण, Ks Ds Ds T G1-3 ० M1 5-7 Cv अमूर्तं (G2 'मृत)स्य हि मूर्ते (T1 G2 तत्ते)न, Br lacuna, Dr अमूर्तस्याहितत्वेन. —^d) V1 lacuna, Bo Dn1 n4 Ds Ds ० नोपलभ्यते; Ds 'लभ्यते (for 'पद्यते) ॥ Cs अतो अमूर्तस्यात्मन मूर्ते न सामान्य मित्यर्थः ॥ Cv अमूर्तस्य देहव्यतिरिक्तादृष्टादे मूर्तेन देहेन सामान्य नोपपद्यते । ॥

31 *) Dr T1 G1 s ० Ms ० Cs भविष्यां (for 'धा) Ś1 (sup lin) K2 4 'कर्मणश्चेष्टा, K1 १ V1 Bo १-9

अविद्याकर्मचेष्टानां केचिदाहुः पुनर्भवम् ।
कारणं लोभमोहौ तु दोषाणां च निषेवणम् ॥ ३१
अविद्यां क्षेत्रमाहुर्हि कर्म बीजं तथा कृतम् ।
तृष्णासंजननं स्नेह एष तेषां पुनर्भवः ॥ ३२
तस्मिन्व्यूढे च दग्धे च चित्ते मरणधर्मिणि ।
अन्योऽन्याज्जायते देहस्तमाहुः सत्त्वसंक्षयम् ॥ ३३

Das Ds2 Ds १ ० Mr 'चेष्टा (V1 Ds १ 'ष्टां) च, Bs
'चिंता च, Bs (marg) Ds1 D7 T1 G1-३ ० M1 १ ०
'तृष्णा (Bs Ds1 M1 'ष्णा) च; Dn1 n1 Ds २ ० १
'तृष्णानां (for 'चेष्टानां) —^b) Das n1 किंचिद् (for
के) Das Dn1 n1 Ds1 Ds १ T1 G1-३ ० M1-१ पुनर्भवे,
Ds1 Csp 'भवेत् (for 'भवम्) —^c) Ks ते; Ks १
Ds १ १ ० T G1-३ ० M1.१-१ च (for तु) —^d)
Bom. ed तु (for च) Ks निषेचन, Ks Ds1 Ds
'चन

32 *) K1 Br Dn1 Ds १ ० T2 अविद्या (for 'द्या)
Ds वै (for हि) —^b) M1 यथा (for तथा).
—^c) K1 ससजन, D7 T1 G2 १ ० सजनित (for
'नन). Bs १ १ (marg.) शोकम्, Bs (orig) D7 T
G1-३ ० स्नेहम् (for स्नेह)

33 *) Bs (marg as in text) अस्मिन् (for
त). Ks ० Br Dn1 Ds १ ० गृहे; V1 Bo ० (marg.
as in text) १ (marg as in text) ० Dn1 Ds1
D7 T1 G1 मूढे; T1 G2 ० ऊढे, G2 ऊढे (for
र्यूढे) Ś1 K1 Ds द्विगधे (for दग्धे) —^b) Ks Br
Dn1 n1 Ds १ १ भिन्ने, Ds1 Ds वित्ते, D7 T G1-३ ०
M1.१-१ देहे (for चित्ते) Das -धर्मिणी —^c) K1
अन्योन्या; V1 Bo ० (marg) १ ० Das n1 Dn1 Ds2
Ds १ १ अन्योऽन्याज्; Bs (orig) Ds ० अन्यस्याज्;
Br damaged, D7 T G1-३ ० M1 १-१ अन्योऽसौ (for
अन्योऽन्याज्) K1 ज्ञायते; T1 G2 १ ० त्रियते (for
जा) D7 T1 G1-३ ० M1-१ प्रेतस्य, T2 प्रेत्य, M1
स्नेहस (for देहस). —^d) G1 तदाहुः (for तमाहुः)
Bs D7 T1 G1.१ ० M1.१ ० त (Bs M1 स) त्वमक्षय, Ds
सर्वसक्षय, Ds सत्त्वलक्षणं; T2 G2 सत्त्वसङ्गं (for 'संक्ष
यम्) Ś Cn सत्त्वसक्षय मोक्षम् । सत्त्वस्य धीघातो
सक्षय सत्यगैश्वर्यं निर्विषयप्रवाहित्व कैवल्यमित्याहुः । Ś

34 *) Ś1 K1.१ १ ० Cv यत्; Das n1 सदा, T2
यथा (for यत्र) Ks V1 Das Dn1 Ds १ ० १ Gs ०
M1.१ ० Cv स्र (for स) Mr रूपकम् (for 'तश्)
Dn1 स्वान्यो, D7 T1 G2 चान्ये (for चान्यो) Ś Cv

यदा स रूपतश्चान्यो जातितः श्रुतितोऽर्थतः ।
कथमस्मिन्स इत्येव संवन्धः स्यादसंहितः ॥ ३४
एवं सति च का प्रीतिर्दानविद्यातपोवलैः ।
यदन्याचरितं कर्म सर्वमन्यः प्रपद्यते ॥ ३५
यदा ह्ययमिहैवान्यैः प्राकृतैर्दुःखितो भवेत् ।
सुखितैर्दुःखितैर्वापि दृश्योऽप्यस्य विनिर्णयः ॥ ३६

C. 12. 7917
B. 12. 216. 37
K. 12. 220 28

रूपत अणुरूपत्वतः, स्थूलरूपत्वतः । Ś —^b) Das
जातित (for 'त.) Ks १.१ V1 Bo ० १ १ (marg
as in text) Dn1 Ds-१ १ ० श्रुततो; Dn1 शुभतो
(for श्रुतितो) Ś1 [S]ध्वर, K1 [S]धन; Ks. १
[S]धर, Bo ० १ Das Mr (inf lin) [S]ध्वन,
Das [S]ध्वज (for सर्थत) Ś Cn जातित आलय
विज्ञान बाह्यविज्ञानमिति तेषामन्यत्वम् । । अर्थत वन्ध
मोक्षत विज्ञानानां पृथक्त्वम् ॥ Cv जातित' चेतनत्वजडत्व
जातित । । अर्थत सुखमोक्त्वत्वतदभावाख्यप्रयोज
नाच्च । Ś —^c) Ś1 K1 १ ० अस्मि (for अस्मिन्)
Ks V1 Bo ०-१ Das n1 Ds हु (Das. n1 हे) ह्येव; K1
Ds एत्येव (for हु). —^d) D7 T G1-३ ० M1 १ ०
संयोध, Bom ed सर्वं वा (for सवन्ध) Dn1 n1
Cn (gloss अनभिसहित) असहितं Ś Cs असहित'
असतिकृष्ट । Ś

35 *) Bs (marg) Das transp सति and च
—^b) Ś1 (inf lin as in text) K1 Bs. १ Das ज्ञान
(for दान) K1 तपोवलः; M1 १ तपोर्जने (for
'वलै) —^c) Ks ० V1 Bo ०-१ Das n1 Dn1 Ds
Ds १ १ १ यदन्याचरितं; D7 T G1-३ ० M1.१-१ यद्य
दा' (for यदन्या') —^d) Ks १ V1 Bo ०-१ Das.
n1 Dn1 n1 Ds Ds १-१ १ T2 G1 M1 १-१ अन्यत्;
D7 तत्र, T1 G2 १ ० अत्र (for अन्य) Ks Dn1
Ds १ T1 G2 १ ० Ms (inf lin as in text) प्रवर्तते
(for प्रपद्यते)

36 *) Br damaged Ks ० १ Bo ० १ १ Dn1 n1
Ds Ds १ १ १ १ Cn अपि, V1 Bs (marg) Das n1
D4. १ १ T G1-३ ० M1.१-१ यदि (for यदा) Ś1 K1
द्वहम् (for ह्ययम्) Ks चान्यै, Ds [ए]वांचै, D7
T1 G2 १ ० [ए]वान्यो (for 'न्यै) —^b) Dn1 प्राक्त
नैर्; D7 T G1-३ ० M1-१ दुःखितैर् (D7 'तो) (for
प्राकृतैर्) V1 दुःकृतो (for दुःखितो) —^c) om
(hapl) 36'-37°. —^d) T G1.१ ० M1 १-१ Cn सु
खितो (for दुःखितैर्) Ks ० V1 Bo ०-१ Das n1 Dn1
n1 Ds Ds १ १ १ सुखितो हु (D7 सु) खितो वापि —^e)
Ks १ Bs (marg) Ds १ १ दृश्यो ह्यस्य, V1 Bo ०-१

C 12. 791a
B 12. 218 38
K. 12. 220 39

तथा हि मुसलैर्हन्युः शरीरं तत्पुनर्भवेत् ।
पृथग्ज्ञानं यदन्यच्च येनैतन्नोपलभ्यते ॥ ३७
ऋतुः संवत्सरस्तिथयः शीतोष्णे च प्रियाप्रिये ।
यथातीतानि पश्यन्ति तादृशः सत्त्वसंक्षयः ॥ ३८
जरया हि परीतस्य मृत्युना वा विनाशिना ।
दुर्बलं दुर्बलं पूर्वं गृहस्येव विनश्यति ॥ ३९

Das a1 Dn1 n4 Ds D2 s s s इत्यादृश्य, Dr T G1
s s M1 5-7 दृष्टो ह्यस्य (for इत्योऽप्यस्य). ❀ Cn दृश्य
स्पष्ट । ❀

37 G2 om. 37^{ab} (of v. 1 36). —^a) K7 V1
Bo 7-9 Das Ds D4 s s M7 Cs v यथा (for तथा)
K1.4 मुसुलैर्; K6 7 V1 Bo 6 9 Das D4-s 9 मुस
(V1 Bo 6 9 Das 'प')लैर्, Dat मुदालैर् (for मुस)
Dr T Gs 6 M1 s 6 यदा हि (T2 'दा ह, M1 s 6
'दाह) मूलतो हन्यात्, G1 यदा हि मुसलैर्हन्यात् —^b)
Ds1 त, Ds 7 T G1 s 6 M1 5-7 न (for तत्). —^c)
S1 K1 2 जाति (for ज्ञानं) S1 K1 यदन्यश्च, Bs
(marg) यथान्यच्च ❀ Cv (reading यदन्यस्य)
अन्यस्य देहादन्यस्य प्रेतयोर्नि प्राप्तस्य ज्ञानमामय हिंसितवा
निति ज्ञानपृथगस्ति तेन कारणेन । ❀ —^d) Dr तेन
तत्; T G1-3. 6 Ms 6 तेनैतन् (for येनै) K6 Bs
(marg) Dat D4 s 7 T G1-3 6 Ms-7 पद्यते (for
लभ्यते)

38 ^a) K7 D9 T2 M1 5-7 Cv सवत्सरात् (for 'स
रत्) K1 G2 तिष्य, G1 तीर्थं (for तिथ्य). K4 6
ऋतुसवत्सर (K6 'रा'स्तिथ्य; V1 Bo 6-9 Das a1 Dn1
n4 Ds D2 s s s Cn s ऋतुसवत्सरौ तिष्य (Bo Ds 6
तिथ्य, Bo s 9 तिष्ये, Das a1 तिथ्ये) ❀ Cn (read
ing तिष्य) तिष्य कस्मिरेति युगानामुपलक्षणम् । ❀
—^b) Bo 7-9 Das a1 Dn1 n4 Ds D2 s s s [s]य;
Bs Ds वा (for च). — After 38^{ab}, G2 reads 42^a-43^a
for the first time, repeating the same in its proper
place —^c) Das a1 तथा (for यथा) Ds G2
Cv नश्यति (for प') K7 D4 9 यथानीतानि नश्यति,
T G1 s 6 Ms 6 यथा हीमानि न ❀ Cv ऋतुरवाद्य
वस्था गच्छति, कालस्तु न नश्यति, तथा जीव इति भावः । ❀
—^d) Bs (marg) Dat तादृशं Dr T G1-3. 6 Ms
सर्वं (for सत्त्व) ❀ Cv सत्त्वसंक्षय जीवसंक्षय । ❀

39 ^a) K1 जरायां; B7 damaged (for जरया) K7
D4 9 चा, V1 Bo 6 3 9 Das a1 Dn1 n4 Ds D2 s
6-8 T G1-3 6 Ms-7 [अ]भि (for हि) Dat परितस्य;

इन्द्रियाणि मनो वायुः शोणितं मांसमस्थि च ।
आनुपूर्व्यां विनश्यन्ति स्वं धातुमुपयान्ति च ॥ ४०
लोकयात्राविधानं च दानधर्मफलागमः ।
यदर्थं वेदशब्दाश्च व्यवहाराश्च लौकिकाः ॥ ४१
इति सम्यङ्मनस्येते बहवः सन्ति हेतवः ।
एतदस्तीदमस्तीति न किञ्चित्प्रतिपद्यते ॥ ४२

Dr परितश्च —^b) K6 Bo 6-9 Das a1 Dn1 n4 Ds D2
s s s च; Ds हि (for वा) K6 7 V1 B6-8 Ds2 D4
s 7 9 T G1-3 6 Ms विनाशिन (V1 Dr T1 G2 'त्'
(for 'शिना) —^c) K7 D4 9 शरीरं; V1 दुर्बलं (for
the first दुर्बल) Ds om the second दुर्बल. —^d)
Ds गृहस्ये च, Dr T1 G2 गृह एव, G1 गृहस्यैव (for
'स्येव)

40 ^a) Ds1 ऋतुपूर्व्यां; T G1-3 6 आनुपूर्व्याद् (for
'पूर्व्यां) —^d) S1 K2 6 7 Ds1 D4 9 Gs 6 स्वं, K1
सु (for स्वं) ❀ Cs स्व धातुमुपयान्ति स्वस्वकारणे
लीयन्त इत्यर्थः । ❀

41 ^a) S1 K1 2 4 विघातस्य, K6 विधानस्य; K7
D4 9 विघात' स्याद्; V1 Bo 6-9 Das a1 Dn1 n4 Ds
s s s विघात (Dat 'ता'श्च (for विधानं च) —^b)
Das दानधर्म, Ds2 'कर्म (for 'धर्म). S1 K1 2 4. 6 7
V1 Bo 6-9 Das a1 Dn1 n4 D2-6 8 9 फलागमे (for
'गम') —^c) K6 V1 Bo 6-8 Dn1 n4 Ds D2 s 5-8 T
G1-3 6 M1 5-7 तदर्थं (for य') S1 K1 2 4 'शास्त्रं च;
K7 Ds D4 9 शब्दार्थ; Ds 'शब्दश्च (for शब्दाश्च)
—^d) T2 तार्किका (for लौकिका) S1 K1 2 4 च्यव
हारश्च लौकिक'

42 ^a) S1 K2 च नश्यते, K1 च एते हि; Dr G2
मतस्यैते, T1 Gs मनस्यैते, T2 'स्येति; M7 मतस्येते
(for मन') Ds इति वाङ्मनसस्येते —^b) ❀ Cs हेतव'
कर्मानुष्ठानकारणानि श्रुतिस्मृतिसदाचाररूपानि । ❀ — G2
reads 42^a-43^a for the first time after 38^{ab} —^c)
G2 (first time) हृदम् (for एतद्) Ds एतदस्तीतिम
स्तीद् (sic), G1 एतदासीन्ममास्तीति —^d) Ds न च
(for न) T2 G1. 3 (first time) s 6 Ms 6 कश्चित्
(for किञ्चित्) Bo Dn1 n4 Ds2 D2 s s s प्रति (D2 s
'त्य)इत्येते (for 'पद्यते)

43 For the first occurrence of 43^a in G2, of
v 1 38 —^a) S1 K1. 3 विमृष्यताम्; K4 V1 Bo
6-9 D2. 8 6 विमृष्यताम् (D6 'द्), G1 निर्विशताम्;

तेषां विमृशतामेवं तत्तत्समाभिधावताम् ।
 क्वचिन्निविशते बुद्धिस्तत्र जीर्यति वृक्षवत् ॥ ४३
 एवमर्थैरनर्थैश्च दुःखिताः सर्वजन्तवः ।
 आगमैरपकृष्यन्ते हस्तिपैर्हस्तिनो यथा ॥ ४४
 अर्यास्तथात्यन्तसुखावहांश्च
 लिप्सन्त एते बहवो विशुल्काः ।
 महत्तरं दुःखमभिप्रपन्ना
 हित्वामिषं मृत्युवशं प्रयान्ति ॥ ४५
 विनाशिनो ह्यधुवजीवितस्य
 किं बन्धुभिर्मित्रपरिग्रहैश्च ।

विहाय यो गच्छति सर्वमेव
 क्षणेन गत्वा न निवर्तते च ॥ ४६
 भूच्योमतोयानलवायवो हि
 सदा शरीरं परिपालयन्ति ।
 इतीदमालक्ष्य कुतो रतिर्भवे-
 द्विनाशिनो ह्यस्य न शर्म विद्यते ॥ ४७
 इदमनुपधि वाक्यमच्छलं
 परमनिरामयमात्मसाक्षिकम् ।
 नरपतिरभिवीक्ष्य विस्मितः
 पुनरनुयोक्तुमिदं प्रचक्रमे ॥ ४८

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि एकादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २११ ॥

C. 12 7929
B. 12 216 49
K 12 220 51

G₂ (second time) विमृशताम् (for विमृश*) K₁ २ ४
 Bo १ २ (orig) Das a₁ Dn₁ n₄ Ds D₂ २ ६ २ T₂ G₁ २
 M₁ एव (for एव) —^b) Ś₁ K₁ २ १ D₁ ० तत्सर्वमभि ;
 D₂ T₂ यत्तत्समभि- (for तत्तत्स*) K₁ corrupt,
 M₁ १ भापतां (for घावताम्) —^c) V₁ B₀ D₁ T₁
 G₂ ६ Csp न विद्यते, D₂ निवसते, D₀ G₁ निर्विद्यते
 (for निविद्यते) ❀ C₂ निविद्यते स्थिरा भवति । न
 विद्यते इति वा पाठः । ❀ —^d) B₂ (marg. as in text)
 तत्र (for तत्र) K₁ १ V₁ B₀ ६ १ २ (marg. as in
 text) ० Das Dn₁ Ds D₂-२ ० जीर्यति (for जीर्यति).
 D₁ om from वत् up to अर्यास्त (in 45^a) D₂ वृद्ध
 वत्; M₁ काष्ठ* (for वृक्ष*) ❀ C₂ वृक्षवत् चावान्दो
 लितवृक्षवत् । ❀

44 D₁ om 44 (cf v 1 43) —^a) K₁ D₂ एव
 मर्थेषु सर्वेषु —^b) B₂ उप (for अप) B₂ (marg)
 पद्यते (for कृष्यन्ते) ❀ C₂ आगमै काम्यकर्मविधि-
 नि । ❀ —^d) K₀ B₁-२ Das a₁ Ds₁ D₂ १ T G₁-२ ०
 M₁ ६-१ हस्तिनो हस्तिपैर् (by transp) — After 44,
 Kumbh. ed. ins.

616* न जातु काम' कामानामुपभोगेन शाम्यति ।
 हविषा कृष्णवर्मैव भूय एवाभिवर्धते ।

[Cf Manu 2 94, 1. 693*, lines 6-7, 840*,
 lines 1-2, Visnu P 4 10 9-10]

45 D₁ om अर्यास्त (cf v 1 43) —^a) K₁
 अर्यास्त (for अर्यास्त) K₁ [अ]म्यत, B₀-३ ये तु (for
 [अ]म्यन्त) B₂ दुःखावहांश्च (for सुखा*). —^b) V₁

लिप्सति, Ds₁ लप्सत, G₁ ईप्सत K₀ एके; V₁
 चैते; G₂ एव ते (for एते) K₁ ० Bo ६-२ Das Dn₁
 n₄ Ds D₂ २ ६-२ T G₂ २ ६ Cs (gloss दुःखकृदा) वि
 शुल्का; K₁ D₁ ० विसुग्धा, V₁ विशुद्धा, G₁ M₁
 [s]पि शुल्का (for विशुल्का) —^c) Das Dn₁ n₄
 D₂ २ ६ अनु, D₀ सति (for अभि) —^d) D₂ D₂ ०
 M₁ ६-१ [अ]मृतं, D₁ T G₁-३ ० सुख (for [आ]मिप)
 M₁ मृत्युमुख (for 'वश) K₁ Das प्रयाति

46 ^a) K₀ [s]लधुव; T₁ ह्यधुव (for ह्यधुव).
 —^b) Ś₁ K₁ २ मृत्यु; K₁ Dn₁ n₄ D₂ २ भिक्ष (for
 मित्र) —^d) K₁ D₂ विहाय (for क्षणेन) B₀ G₂
 वि (for न) K₀ वा (for च)

47 ^a) K₀ १ D₂ ६ २ ख भूमि; B₀ T G₁-३ ० Ms
 भूच्योम, Das पूच्योम (for भूच्योम) K₁ V₁ तो
 यानिल (for तोयानल) Bo ६-२ Das a₁ Dn₁ n₄ Ds
 D₂ २ ६ [s]पि, D₁ T₁ G₂ वा (for हि) —^b)
 Ś₁ K₁ २ १ Das a₁ D₂ ० यदा; G₁ तदा (for सदा)
 V₁ Bo ६-२ Das, n₄ Dn₁ n₄ Ds D₂ २ ६ २ प्रति (for
 परि) —^c) K₁ V₁ Bo ६-२ Das a₁ Dn₁ n₄ Ds
 D₂ २ ६-२ T G₁-३ ० M₁ ६-१ transp कुतो and रति
 D₂ रतिर्भवेन्न वा —^d) K₁ ० Bo १ Dn₁ n₄ Ds D₂
 २ ६ ० [s]प्यस्य (for ह्यस्य) G₁ om न V₁ D₁ T
 G₁-३ ० M₁ ६-१ Cs (Cs pas in text) कर्म (for शर्म)

48 ^a) D₁ इति (for इदम्) Das अनुपधिप,
 D₁ G₁ २ अनुविधि (for अनुपधि) D₂ (marg) अक्षर
 (for अच्छलं) ❀ D₂. अनुपधि, भ्रमविप्रलम्भादिरहित

२१२

भीष्म उवाच ।

जनको जनदेवस्तु ज्ञापितः परमर्षिणा ।
 पुनरेवानुप्रच्छ सांपराये भवाभवौ ॥ १-
 भगवन् यदिदं प्रेत्य संज्ञा भवति कस्यचित् ।
 एवं सति किमज्ञानं ज्ञानं वा किं करिष्यति ॥ २
 सर्वमुच्छेदनिष्ठं स्यात्पश्य चैतद्विजोत्तम ।
 अग्रमत्तः प्रमत्तो वा किं विशेषं करिष्यति ॥ ३

असंसर्गो हि भूतेषु संसर्गो वा विनाशिषु ।
 कस्मै क्रियेत कल्पेन निश्चयः कोऽत्र तत्त्वतः ॥ ४
 तमसा हि प्रतिच्छन्नं विभ्रान्तमिव चातुरम् ।
 पुनः प्रशमयन्वाक्यैः कविः पञ्चशिखोऽब्रवीत् ॥ ५
 उच्छेदनिष्ठा नेहास्ति भावनिष्ठा न विद्यते ।
 अयं ह्यपि समाहारः शरीरेन्द्रियचेतसाम् ।
 वर्तते पृथगन्योन्यमप्यपाश्रित्य कर्मसु ॥ ६

वेदमूलकवात् । अच्छल वैदिककर्मकाण्डवत् मायामूलकम् ॥
 Cs अनुपधि । उपाधिरूपालम्भ, तद्रहितम् । ॐ —^b)
 Da4 आत्मसाधिक (for 'साक्षिकम्' —^a) Ks Ds M1
 अनुवीक्ष्य (for 'अभि') K1 विस्मिता; Bs (marg)
 सत्वर. —^d) G1 उपयोजुम् (for 'अनु') K1 Ds अमुं
 (for 'हृदं') K1 प्रचक्षमे (for 'क्रमे').

Colophon — Sub-parvan Ś1 K1 2 4 6 7 V1 Bo
 6-9 Da3, a1 Dn1 n4 Ds D2-1 6-9 T G1-3 0 M1, 5-7
 मोक्षधर्म. — Adhy name Ś1 K1 2 4 6 7 V1 Bo 6-9
 Da3 n4 Ds D2-1 6 8 9 पंचशिख (K1 Da3 n4 'प')वाक्य,
 M1 जात्यादिनिर्वेद; M5 0 जनकपचशिखसंवादे जातिनि
 र्वेद, M7 निर्वेदकथन. — Adhy no. (figures, words
 or both) B1 48, Dn1 D1 T1 G1 8 0 M5 45,
 Dn1 Ds1 44, Ds1 46, T2 G2 59, M1 6 7 43
 — Śloka no Dn1 49, Dn4 48, Ds 47 — After
 12 211, Kumbh ed Cv ins a passage given in
 App I (No 18)

212

1 ^a) Ks 7 D1 9 नरदेवस् (for 'जन') —^b) Dn1 n4
 ज्ञ (Dn4 जा)पिता (for 'ज्ञापित') —^c) B0 [अ]य (for
 [अ]नु-) — After 1^{ab}, G2 reads 5^{bc} for the first
 time, repeating it in its proper place —^d) Ś1
 K1 2 सा (Ś1 स)पराय (for 'राये') V1 [स]ब्रवीत्तु वै;
 D4 कथ भवेत् (for 'भवाभवौ') ॐ Ca 8 सांपराये
 तत्त्वज्ञानप्रतिबन्धिनि सशये ॥ Cv सांपराये मौक्षविषये ।
 मोक्षसाधनाय मोक्षधाधनाय चेत्यर्थः । ॐ

2 Before 2, MSS ins जनक उवाच —^a) Ks 7
 V1 Bo 6-9 Da3, a1 Dn1, n4 Ds D2 8 6 8 8 Cn p 8
 यदि न (Da4 न), D4 9 यदिय, Ca 'द' (as in text)
 D1 T G1-3 0 M1 5-7 प्रोक्तं (for 'प्रेत्य') —^d) Da4
 om ज्ञानं ॐ Ca एतद्यदि कस्यचिदपि भवति तदा

क्षेपाणा ज्ञानमज्ञान वा किं करिष्यति । ॐ

3 Dr om (hapl) 3. 3^{ab} is partly damaged
 in B1 —^a) K2 सर्वमुच्छेदनिष्ठस्य —^b) Ks पश्यन्
 (for पश्य) Da4 द्विजोत्तमः —^d) V1 B1 8 T2
 G1 2 M1, 5-7 क (for 'किं').

4 ^a) G1 वि (for 'हि') —^b) K1 स संगो (for
 संसर्गो) —^c) K4 Bo 7 8 Dn1 n4 Ds D2 8 8 कल्पेत;
 Ks V1 B0 (marg) Cp कल्पेत; B0 (orig) Ds 7 T
 G1-3 0 तत्त्वेन; B0 कल्पेन, D2 9 M1 5 6 कल्पेन,
 Ds कल्पेन (for कल्पेन) ॐ Cpp पटुना कल्पेन
 शास्त्रेण । ॐ —^d) Ds1 निश्चया

5 Before 5, MSS ins भीष्म उवाच —^a) Ds1
 तपसा (for तमसा) Ks T2 M1-7 [अ]भि, D1 T1
 G1 2 [अ]पि (for 'हि') Ds प्रतिच्छिन्नं (for 'च्छन्न')
 — G2 reads 5^{bc} for the first time after 1^{abc}.
 —^b) Da3 n4 G1 विश्रांतम्, G2 (first time) विभूतम्
 (for विभ्रान्तम्) K1 2 चाचरं, D4 वातुर (for 'वा')
 ॐ Cp आतुरम् उक्तिप्रत्युक्तिद्वयम् ॥ Cs कर्तव्यता
 मूढम् । ॐ — V1 om 5^c-12^d 5^{cd} is damaged
 in B1 —^c) Da4 प्रशमयैर्; G2 (first time) प्रथम
 चन् (for प्रशमयन्)

6 V1 om 6 (of. v 1. 5). —^a) K1 उच्छेदनिष्ठं;
 Ds1 'निष्ठो (for 'निष्ठा). G1 देहेस्ति, Gs देहस्य (for
 नेहास्ति) —^c) Ds त्वपि (for ह्यपि) K2 Bo 6 8
 (marg as in text) T1 (marg) समाचार, Cpp 'हार'
 (as in text) ॐ Cp सभ्यगाचरणम् समाचार । ॐ
 —^d) D1 T1 G2 8 0 जनि (D1 जानी)र्देन्द्रिय; M1 शरीरं.
 —^e) D1 T G1-3 0 M1 5 (before corr) ह्येवम् (for
 अन्योन्यम्). —^f) Ś1 अन्धुपाश्रित्य; K1 2 7 D4 9 G1 2
 M1 Cpp अन्धुपा (K1 'पो')श्रित्य (K1 'त'), D1 अन्धुपा
 (for अन्धुपा). G1 क सुधी (for कर्मसु) B0-9

घातवः पञ्चशाखोऽयं खं वायुर्ज्योतिरम्बु भूः ।
ते स्वभावेन तिष्ठन्ति विद्युज्यन्ते स्वभावतः ॥ ७
आकाशं वायुरूपा च स्नेहो यच्चापि पार्थिवम् ।
एष पञ्चसमाहारः शरीरमिति नैकधा ।
ज्ञानमूष्मा च वायुश्च त्रिविधः कर्मसंग्रहः ॥ ८

इन्द्रियाणीन्द्रियार्थाश्च स्वभावश्चेतना मनः ।
प्राणापानौ विकारश्च घातवश्चात्र निःसृताः ॥ ९
श्रवणं स्पर्शनं जिह्वा दृष्टिर्नासा तथैव च ।
इन्द्रियाणीति पञ्चैते चित्तपूर्वगमा गुणाः ॥ १०
तत्र विज्ञानसंयुक्ता त्रिविधा वेदना ध्रुवा ।

C 12 7861
B 12 219 11
K 12 222, 14

Das a1 व्यपाश्रित्य च कर्मसु ॥ Cn अन्यतरनाशोऽपि
सवातनाश इत्यन्योन्यमपाश्रित्येत्यस्यार्थः ॥ Cs कर्मसु निमि
त्तसप्तमी । ॥

7 V1 om. 7 (cf v 1 5) —^a) D7 T2 G2
यावत् (for घातवः) K5 7 Ds2 D1 9 -भूतेषु, Bo 6
7 2 (marg as in text) 9 Dn1 n4 Ds1 D2 3 5 6 8 Cnp
घा तोय, D1 T G1-3 6 M1 5-7 तेषां तु (for -शाखोऽ
य) ॥ Cn धीयते निलीयते कायमेष्टिति घातव उपा
दानानि ॥ Cp घातवः सर्वेषां कार्याणां विधारका । ॥
—^b) Ds2 स (for स) Ś1 K1 2 7 D1 9 अच्युव',
Da1 अच्यवरा; Ds2 Cs अच्यवरा, D1 अच्युमि (for अच्यु
व) K5 Bo 6-9 Das Dn1 n4 Ds1 D2 3 5 6 8 ए
वायुर्ज्योतिपो (Bo 'पी, D. 'पा) घरा. —^c) K2 तेन
स्वभावेन (hypermetric), B1 9 तेष्वभावेन (for ते
स्व) B8 (marg) Das a1 Cp (Cp as in text)
युज्यते (for तिष्ठन्ति) ॥ Cn स्वभावेन इति साख्य
मताभिप्रायेण, तेषामीश्वरकालयोरभावात् जीवानां चोदासी
नत्वात् अदृष्ट्य च कार्यत्वेन कारणप्रवर्तकत्वात् स्वभावत एव
गुणानां प्रवृत्तिरिति मतम् ॥ Cp स्वस्मादात्मनो भाव उद्भवो
येषां ते स्वभावाः कर्माणि । कर्मभ्यः । स्वभावतः अविद्यायां,
न स्वकर्मवदेन ॥ Cs स्वभावेन स्वकर्मणा । ॥

8 V1 om 8 (cf v 1. 5) —^a) K5 Dn1 D7 8
T G1-2 6 Ms 6 आकाशो (for 'श) —^b) 8^{ad} is
damaged in B7 —^c) Ś1 K1 4 Bo 6 8 9 Das a1
Dn1 n4 Ds D2 3 5 6 8 T2 यश्चापि (for यच्चापि)
K4 Bo 6 8 9 Das a1 Dn1 n4 Ds2 D2 3 5 6 8 G8 Cp
पार्थिव; K5 Ds1 D1 7 T1 G2 'व (for 'वम्) —^d)
M1 शरीरम् K5 7 Bo 6 8 9 Das a1 Dn1 n4 Ds
D2 3 5 6 8 M1 5-7 अपि (for इति) Da1 नैकधा,
D6 पचधा; D7 T1 G1 8 6 नैकधा (for 'धा)
— After 8^{ad}, Kumbh ed Cv ins

617* अहवाच्य द्विजानां यद्विशिष्ट बुद्धिरूपवत् ।
वाचामगोचरं नित्यं ज्ञेयमेव भविष्यति ।
ज्ञानं ज्ञेयं तथाज्ञानं त्रिविधं ज्ञानमुच्यते ।

[(L 1) ॥ Cv अहवाच्यम् अहमिति शब्देन वाच्यम् ।
विशिष्टं विशिष्टं त्रैवम् । ॥ —(L 3) ॥ Cv ज्ञानं सामान्यं

ज्ञानं परोक्षज्ञानं च । ज्ञेयं ज्ञानविषयं ब्रह्म । असम्यग्ज्ञानं विशिष्टं
ज्ञानमपरोक्षज्ञानं च । ॥

—^a) K7 Da1 Ds1 T2 उष्मा, D6 अग्निश् ॥ Ca
उष्मा तेजः, भुक्तान्नपाकादिनां शरीरपालकः । ॥ —^b)
G1 त्रिविधा Bo 6 7 8 (marg as in text) 9 Dn1
n4 Ds2 D2 3 5 6 8 M7 (sup lin) कार्यं (for कर्म)
G1 समूहा ॥ Ca तस्य कर्मणा गमनागमनादीनां समूहा
कत्वात्कर्मसमूहाख्या । ॥

9 V1 om 9 (of v 1 5) —^a) D5 [ह]द्वियार्थेषु
(for 'र्थाश्च) —^b) K5 मम (for मन) D5 स्व
स्वभावश्च नामतः ॥ Ca स्वभावश्च स्वस्वाद्भावो न त्वन्य
स्मादिति स्वभावो नित्य आत्मा । ॥ ॥ Cs चेतना निश्च
यात्मिका बुद्धिः । ॥ —^c) K1 7 D4 9 M1 5-7 विका
राश्च, G1 विधानश्च (for विकाराश्च) —^d) G8 6
यावत्तश्च (for घातवश्च) K1 4 निःसृता, K7 D5 9
विस्तृता; T2 निस्तृता, G2 निर्मृता, M1 7 (inf lin)
समृता, M5 6 निर्मृता (for निस्तृता) ॥ Cp धा
तवः शरीरधारका इत्यर्थः । यद्वा 'मातासृक्पूयधिष्णुत्रस्तायु
धिष्णुत्रसृजका' सप्त । ॥ — After 9, Kumbh ed
Cv ins

618* प्राणादयस्तथा स्पर्शा न संवाधगतास्तथा ।

पुत्राधीनं भविष्येत चिन्मात्रं स परं पुमान् ।

10 V1 om 10 (cf v 1 5) —^a) Ds2 श्रवण-
(for 'ण) —^b) Ś1 K1 2 पूर्वं वै (for पञ्चैते)
—^c) Ds1 D4 चित्तं (for चित्तं) K5 Dn1 D2 8 Cn
पूर्वगता, K7 D4 9 'गमाद्, D6 G1 8 6 Ms 6 पूर्व-
गमा, D7 T G2 पूर्वगता (T2 'स)मा (for पूर्वगमा)
Ds2 D5 चित्तपूर्वं गुणागमा ॥ Ca चित्तं पूर्वं गमयति
प्रेरयति एतान् इति । गुणभूता आत्माथत्वादेवे गुणा ॥ Cn
(reading चित्तपूर्वगता) चित्तं पूर्वकारणं यत्कार्यगणस्य तं
चित्तपूर्वं चित्तमात्रोपादानकं गतां प्राप्ता गुणा गुणकार्यभूता ॥
Cp चित्तं पूर्वं गमयन्ते, चित्तपूर्वं गच्छन्ति वा । मनोनुगा
इत्यर्थः । आत्माधीनत्वाद्गुणा । ॥

11 V1 om 11 (of v 1 5) —^a) K4 [अ]वि
ज्ञानं (for विज्ञानं) T1 G8 6 M7 सयुक्ताश्च —^b)
Ś1 K1 2 4 6 Bo 7 9 Dn1 n4 Ds2 D2 3 5 6 8 Kumbh

C 12 7941
D 12 219 11
K 12. 222 14

सुखदुःखेति यामाहुरदुःखेत्यसुखेति च ॥ ११
शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसो गन्धश्च मूर्त्यथ ।
एते ह्यामरणात्पञ्च पञ्चुणा ज्ञानसिद्धये ॥ १२
तेषु कर्मनिसर्गश्च सर्वतत्त्वार्थनिश्चयः ।
तमाहुः परमं शुक्रं बुद्धिरित्यव्ययं महत् ॥ १३
इमं गुणसमाहारमात्मभावेन पश्यतः ।

ed Cv चेतना; G1 देवना (for वेदना). Is ध्रुव,
G1 s e Mr ध्रुवा (for ध्रुवा) — °) K1 दुःखे हि
(for दुःखेति). — °) Kc Bo o r s (marg as in
text) s Dn1 n4 Ds Ds s s. s अद्दुःखाम् (for 'खेति').
K4 Ds सुखेति (for असुखेति) D1 वै (for च).
Das n1 अद्दुःखा सुखमेव च, M1 तथा दुःखसुखेति च,
M1 अद्दुःखा चासुहेति च.

12 V1 om 12 (of v 1 5). — °) Dn4 Dn4 Ds
T3 G1. s Mr शब्द (for शब्द) Kc r Das Ds1 Ds
M1 स्पर्श (for स्पर्शश्च) D1 Gs रूपश्च (for रूपं)
— °) K4 e r Bo o s Das. n4 Dn1 n4 Ds3 Ds-3 e
s s मूर्त्यथ; B1 मूर्त्यथ, Bs (orig as in text) s
मूर्तिमान्; Ds r मूर्ति, T1 पचम; Gs मर्त्यय,
Gs e मर्त्यय (for मूर्त्यथ) Cn मूर्त्यय रूपाश्रयद्रव्या
णि, वाय्वाकाशयोरमूर्तत्वश्रुतेर्बाह्येन्द्रियाप्राप्तत्वात् । पञ्च
शब्दाद्या मूर्तिभिः सह पञ्चुणा विषया । C — °) S1
(before corr) ह्यामरणात् (for ह्यामरणात्) D1 T
G1-s e M1 s-1 युक्ता (for पञ्च) — °) K1 D1 e
कर्मसिद्धये (for ज्ञान) C — °) Cv (reading पञ्चुणज्ञान
सिद्धये). मनसा सह पण्णां ज्ञानेन्द्रियाणां गुणभूतं यज्ज्ञान
तस्य सिद्धये । C

13 °) Kc -निसर्गश्च; Das n4 Dn1 Dn1 Ds s s
T3 Ca n -विसर्गश्च (for नि) S1 K1 2. s तेषु कर्म (K1
'र्मा)णि सर्वे (K1 'र्मा)श्च, Bo o r s (marg as in text) s
Dn4 Ds e तेषु कर्मणि सिद्ध (Bs Dn4 'द्धि)श्च C — °) Ca
(reading -विसर्गश्च) विसर्गो विशिष्टा पुण्यार्था सृष्टि ॥
Cn कर्म स्वर्गसाधनम्, विसर्गं सन्यासो सर्वतत्त्वार्थ
निश्चयो मोक्षहेतु । C — °) Ks तत्त्वाथ (for तत्त्वार्थ).
Dr T1 Gs दर्शन, Gs. e (before corr. as in text)
दर्शन (for -निश्चयः). — °) Kc यथाहुः, Das n4
Ds यथाहुः; Dr T1 Gs तत्राहुः, M1 तदाहुः (for
तमाहुः) Bc M1 r (inf. ltn) शुद्ध; Bs s Das Ds
Ca s शुद्ध, Ds युक्त; Dr धर्म, T1 Gs कर्म (for
शुक्र) C — °) Cn शुक्र मोक्षबीजम् । C — After 13^{ab},
Kumbh ed Cv ins '

असम्यग्दर्शनैर्दुःखमनन्तं नोपशाम्यति ॥ १४
अनात्मेति च यद्दृष्टं तेनाहं न ममेत्यपि ।
वर्तते किमधिष्ठाना प्रसक्ता दुःखसंततिः ॥ १५
तत्र सम्यग्ज्ञानो नाम त्यागशास्त्रमनुत्तमम् ।
शृणु यत्तत्र मोक्षाय भाग्यमाणं भविष्यति ॥ १६
त्याग एव हि सर्वेषामुक्तानामपि कर्मणाम् ।

619*

पार च रजस प्रभुम् ।

विरागाद्द्वर्तते वस्मिन्मनो रजसि नित्यम् ।
तस्मिन्प्रसङ्गे सपश्येद्.

— °) Cc Ca अत्ययत्वं अत्ययत्यात्मनो बोधहेतुत्वात् ।
महत् महदाख्या । C

14 °) K1 Ds इदं; Ds एवं (for इम) C — °) Cv
गुणसमाहार ज्ञानादिगुणसमाहारवन्त परमारमानम् । C — °)
M1 आत्माभावेन Ds1 पश्यता, Ds 'त; Gs e 'ति
(for 'त) — °) Kc 'दर्शन; K1 D1 r s T G1-s e
M1 -दर्शिनो (G1 'ना); V1 Bo e s Ds M1 s e -दर्शने
(for 'नैर्) — °) K1 ज्ञान्यते. — After 14,
Kumbh ed Cv ins

620* तस्मादेतेषु मेधावी न प्रसज्येत बुद्धिमान् ।

15 °) T3 अनात्मेति च, Ca अनात्मे हीति (for
'त्मेति च) Kc om च Ds अदृष्ट च; Dr T G1-s e
M1 t-1 यदा (T3 'था) दृष्ट, Cnp ह्यनिष्टं च (for च
यद्दृष्टं) C — °) Cn यद्दृष्ट तदनात्मेति संबन्धः तेन कारणेन
अहमिति ममेति च न वर्तते ॥ Cv आत्मा जीव स्वयं न
भवतीत्यनात्मा । यद्दृष्ट द्वा सुपर्णेत्यादिश्रुतिषु दृष्टम् । तत्रह्य
स्वरूपमह न । C — °) Kc Dr T G1-s e M1 s-1
Cnp नाह न च, Bc चेतनाहं; Ds नाह तेन; Cv तत्राहं
न (for तेनाहं न). S1 Ks च; K1 D1 s [अ]यं (for
[अ]पि). — °) K4 e V1 Bo e-s Das n4 Dn1 n4
Ds Ds s s-3 M1. s r किमधिष्ठानात्, T3 'ष्ठानं (for
'ष्ठाना) — °) M1 प्रतिष्ठा (for प्रसक्ता). C — °) Ca
प्रसक्ता अविच्छेद्या ॥ Cn प्रतीयमाना । C

16 °) Kc Dn1. n4 Ds s s अत्र, Dr T Gs Ms e
तनु; G1 त हु; M1 तत् (for तत्र) Das -सुखो;
Dn1 Ds Cn वधो; Dr T G1-s e Ms e मत; M1
(sup ltn) मतो (for मनो) Ds1 नामन् (for नाम).
K1 Ds एवं सति समारूपात् C — °) Cn हन्तिर्गुणनार्थे ज्यो
ति शास्त्रे प्रसिद्ध । सम्यग्बधो गुणन पुन पुनरभ्यस्यन्ते तत्त्वा
न्यस्मिन्निति सम्यग्बधो नाम साक्यशास्त्रम् । सम्यग्ज्ञान इति
पाठे सम्यक् सदेहनिर्मुक्त मनो चेनेति । C — °) V1 त्याग;

नित्यं मिथ्याविनीतानां क्लेशो दुःखावहो मतः ॥ १७
 द्रव्यत्यागे तु कर्माणि भोगत्यागे व्रतान्यपि ।
 सुखत्यागे तपोयोगः सर्वत्यागे समापना ॥ १८
 तस्य मार्गोऽयमद्वैधः सर्वत्यागस्य दर्शितः ।
 विप्रहाणाय दुःखस्य दुर्गतिर्ह्यन्यथा भवेत् ॥ १९
 पञ्च ज्ञानेन्द्रियाण्युक्त्वा मनःपष्ठानि चेतसि ।

मनःपष्ठानि वक्ष्यामि पञ्च कर्मेन्द्रियाणि तु ॥ २०
 हस्तौ कर्मेन्द्रियं ज्ञेयमथ पादौ गतीन्द्रियम् ।
 प्रजनानन्दयोः शोफो विसर्गे पायुरिन्द्रियम् ॥ २१
 वाक्तु शब्दविशेषार्थं गतिं पञ्चान्वितां विदुः ।
 एवमेकादशैतानि बुद्ध्या त्ववसृजेन्मनः ॥ २२
 कर्णौ शब्दश्च चित्तं च त्रयः श्रवणसंग्रहे ।

C 12 2082
 B 12. 219 23
 K. 12 222-23

D₁ T₁ G₂ त्याग (for त्याग) M₆ C₇ मात्रम् (for शास्त्रम्) —^a) B₆ तत् (for यत्) T₂ तदमोक्षाय (for तव मोक्षाय) —^a) K₇ भाष्यमान

17^a) Ś₁ K₁ 2 4 एवे (K₄ 'ते) ह (for एव हि) —^b) K₆ B₆ 7 8 (marg as in text) D₂ 2 4 D₁ 2 4 D₂ 2 4 M₇ C₁ युक्तानाम्; D₂ 1 D₂ G₂ युक्ता (for उक्ता) ☞ C₁ युक्ताना मुक्त्यर्थं निलोच्युक्तानां पुसाम् । ☞ —^a) D₁ T₁ G₁₋₂ 6 M₁ 5 6 C₂ नित्य (T₂ M₁ C₂ नित्यं) दुःख (for नित्यं मिथ्या) D₂ 1 -धृतीयायां —^a) D₂ 2 4 क्लेशा; T₂ M₁ 6 क्लेश (for क्लेशो). K₄ 6 7 V₁ B₆ 8-9 D₁ 2 4 D₂ 2 2 2 2 दुःखावहो, D₂ 1 दुःखावहे (for 'वहो). D₁ T₁ G₂ 3 6 M₅ 7 क्लेशदुःखावहो मतः; G₁ क्लेशदुःखोपमो हत, Kumbh ed. श्लेषो दुःखावहो हत

18^a) D₆ कार्याणि (for कर्माणि) —^a) K₄ 6 7 V₁ B₆ 7 D₂ 2 4 D₁ 2 4 D₂ 2 2 2 2 तपोयोग, C₂ P₁ 'योग (as in text) ☞ C₂ P₁ (reading मनोयोग) मनोयोगो विषयान्तरनिरपेक्षेण मनसा आत्मन सवन्ध । ☞ —^a) Ś₁ K₂ 4 T₂ समापनः; K₁ सम परा; D₂ 4 समापनी; D₆ शमायना (for समापना). ☞ C₂ समापना शरीरापगमात्ससारसमाप्ति ॥ C₁ त्यागस्य समापना समाप्ति ॥ C₅ समापना ससारनिवृत्ति ॥ C₇ समापना सम्यगापना भगवत्प्राप्तिर्भवति । ☞

19^a) K₂ त्यागो; D₁ योगो (for मार्गो) K₁ वदेग, K₇ D₂ 6 6 अद्वैत; T₁ G₁ 3 6 अद्वैत (for 'ध) —^b) G₆ 6 -त्यागश्च (for -त्यागस्य) B₆ (marg as in text) दर्शनं, B₇₋₉ दर्शनं, D₂ 2 दर्शन (for 'त) —^a) K₂ D₆ विमह (D₆ 'ही) णाय (for 'हाणाय) T₁ G₁₋₂ 6 दुःखाना (for दुःखस्य) —^a) B₆ 8 (marg) 6 C₂ (C₁ as in text) दुर्गतेर (for 'तिर) Ś₁ K₁ 2 4 V₁ B₆ 6 8 9 D₂ 2 4 D₆ हि त (Ś₁ K₂ 4 य) या, K₇ B₇ D₁ 2 4 D₂ 2 6 9 त्वन्यथा (for 'ह) — After 19, Kumbh. ed. 118

621* श्लेषे जराप्तसुभयैर्विमुक्तः

क्षीणे पुण्ये विगते च पापे ।

तपोनिमित्ते विगते च निष्ठे

फले यथाकाशमल्लिङ्ग एव ।

20^a) K₆ यानीन्द्रियाणि, K₁ चक्षुः (for ज्ञाने) K₆ आहुः, G₂ उक्त (for उक्त्वा) K₁ T₂ पञ्च ज्ञानेन्द्रिया युक्त्वा (T₂ 'या हुक्त्वा) —^b) T₂ चेतसा (for 'ति) —^a) K₆ 7 V₁ B₆ 8-9 D₂ 2 4 D₁ 2 4 D₂ 2 2 2 2 M₁₋₇ C₂ प 8 चक्षुः (for मन) ☞ C₂ चलपष्ठानीति चलमूलत्वात्कर्मण पष्ठ कर्मेन्द्रियैरवश्यं चलमपेक्षणीयम्, मन इव बुद्धीन्द्रियै । ☞ —^a) K₇ V₁ D₂ 6 7 च; B₆ D₂ 2 4 D₂ 7 T₁ G₁₋₂ 6 M₁ 6-7 [अ]पि (for तु)

21^b) K₆ मय पादो, K₇ पादौ चाथ Ś₁ D₂ गते (D₂ 'ति)न्द्रिय (for गतीन्द्रियम्) —^a) D₂ repeats from शोफो up to इन्द्रियम्, after शब्दवि (in 22^a). Ś₁ शोफो, K₁ चासौ, D₁ 2 4 M₁ 6-7 शोफो; D₂ 1 शोफो; D₂ शोफा (for शोफो) —^a) K₅ 7 D₂ G₆ विसर्ग; B₆ विपर्गे; B₆ D₂ 4 D₂ 2 8 विसर्गे; D₂ 2 4 विमर्गे (for विसर्गे) G₁ वायुर (for पायुर)

22 For the repetition in D₂, of v 1 21. —^a) K₆ V₁ B₆ 8-9 D₂ 2 4 D₁ 2 4 D₂ 2 2 2 2 च (for तु) D₁ T₁ G₁₋₂ 6 M₅ 6 विवेकार्या (T₂ 'र्थ); M₁ 7 विशेषार्या (for 'र्थ) —^b) K₁ गति, K₇ D₂ 6 गति; D₁ T₁ G₁₋₂ 6 कृति (for गति) D₁ T₁ G₁₋₂ 6 M₁ 6-7 पञ्चारिम् (T₁ 'स्म) कां (for 'नित्यां) K₆ V₁ B₆ 8-9 D₂ 2 4 D₁ 2 4 D₂ 2 2 2 2 इति पञ्चान्वित विदुः —^a) D₂ 1 lacuna, D₂ 1 D₂ 7 T₁ G₆ 6 बुद्धा (for बुद्ध्या) K₁ तव सृजेन्, K₂ D₁ 2 4 D₂ 2 8 [आ]सृ विसृजेन्; K₆ सुवि सृ, K₇ D₂ 6 चैवाश्रितं, V₁ B₆ 8 D₆ तु (D₆ सु) विसृजेन्, B₆ 7 9 D₂ 2 4 बुद्धा सृज (B₆ 'जे)न्; D₂ [आ]सृ विसृजेन्; D₂ 2 4 त्ववसृत्, D₇ त्वपहृत्; T₁ G₂ 6 6 M₅ 6 [अ]सृ (T₁ सृ, G₆ 'नृ)पहृत्, G₁ *ग्रहत्, M₁ 7 (inf lsn) [अ]सृपहृत्, M₇ (orig) रूपहृत् (for त्ववसृजेन्)

23^a) D₂ 1 कर्णे, D₂ 4 कर्णे; D₁ T₁ G₂ 6 6 कर्णे (for कर्णौ) K₇ शब्दस्य, D₂ 1 D₁ G₁ शब्द च (for

C. 12. 7855
B. 12. 219 23
K. 12. 222. 25

तथा स्पर्शे तथा रूपे तथैव रसगन्धयोः ॥ २३
एवं पञ्चत्रिका ह्येते गुणास्तदुपलब्धये ।
येन यस्त्रिविधो भावः पर्यायात्समुपस्थितः ॥ २४
सात्त्विको राजसश्चैव तामसश्चैव ते त्रयः ।
त्रिविधा वेदना येषु प्रसूता सर्वसाधना ॥ २५
प्रहर्षः प्रीतिरानन्दः सुखं संशान्तचित्तता ।

शब्दश्च). Da॑ चित्तस्य, Dr T॑ G॑. ३ ० तृसिञ्च (for चित्तं च) —^b) Dr T G॑. ३. ० Me॑ त्रयं; G॑ त्रिधं (for त्रयं) Da॑ त्रयण Da॑ D॑ विप्रहे (for 'सं') —^c) K॑ १ D॑ ० तथा रूपे तथा स्पर्शे —^d) Dr T॑ G॑ तथा च (for तथैव). Da॑ D॑ गंधय (Da॑ 'या'). — For 23^d, Ś॑ K॑ 2. 4 subst

622* चक्षु रूपं तथा चित्त त्रयो दर्शनसंग्रहे ।
नासा गन्धस्त्रया चित्तं त्रयो घ्राणस्य संग्रहे ।
स्वच स्पर्शं तथा चित्त त्रय स्पर्शनसंग्रहे ।
जिह्वा रसस्त्रया चित्तं त्रयो रसनसंग्रहे ।

[The sequence in K₁ is line 3, line 1, line 3 (r), line 4, line 2. — (L 2) K₁ 4 गणस्य (for गन्धस्य) — (L 3) K₁ (both times) त्वद् (for त्वच) — (L 4) K₄ तयो (for तथा)]

24^a) D॑ पंच (for एवं) K₄ पञ्चत्रिको; G₁ पञ्चत्रिकाश्च (for पञ्चत्रिका) D॑ स्वेते; Dr T॑ G₁ चैते (for ह्येते) T₂ एवं पञ्चत्रिकाप्येते ॥ Ca यद्यपि मन एकमेव सर्वत्र तथापि उपाधिभेदान्निजमिति भावः । ॥ —^b) Da॑ M॑ गुणस्य — D॑ om 24^a-25^b —^c) V॑ Bo ०-२ Da॑ a॑ Dn॑ n॑ Ds D॑ ३ ३ येनाय; Dr T G॑-३ ० तेन यस् (for ये) Dn॑ Ds D॑ ३ त्रिविधो पाय (for 'घो भाव') ॥ Cs त्रिविधो भाव अहंकार । ॥ —^d) Dn॑ Cs प्रत्ययात् (for पर्या) K॑ D॑ समवस्थित, B॑ (marg as in text) समुदाहृत, G₁ समुपस्थित Da॑ पर्यया च समुस्थित (sio) ॥ Cs प्रत्ययात् विषयग्रहणनिमित्तम् । ॥

25 D॑ om 25^b (cf v 1 24) —^a) Ś॑ Da॑ राजसाश्च K₄ V॑ Bo ०-२ Da॑ a॑ Dn॑ n॑ Ds D॑ ३ ३ चापि (for चैव) —^b) Ś॑ K₂ T₂ चैति, K₄ V॑ Bo ०-२ Da॑ a॑ Dn॑ n॑ Ds D॑ ३ ३ चापि (for चैव) —^c) Ś॑ K₁ २ चेतना (for वेदना) Ś॑ K₂ ह्येषु (for येषु) ॥ Ca वेदना वेद्यमान प्रीत्यादि । ॥ —^d) K₁ प्रसूता, K₄ ० १ Dn॑ D॑ ३ ० ० ० प्रसूता, B॑ T॑ G॑-३ ० M॑ ० प्रसूता; Da॑ प्रसूर्ता, T₂ प्रसूता (for

अकृतश्चित्तकुतश्चिद्धा चित्ततः सात्त्विको गुणः ॥ २६
अतुष्टिः परितापश्च शोको लोभस्तथाक्षमा ।
लिङ्गानि रजसस्तानि दृश्यन्ते हेत्वहेतुतः ॥ २७
अविवेकस्तथा मोहः प्रमादः स्वमतन्द्रिता ।
कथंचिदपि वर्तन्ते विविधास्तामसा गुणाः ॥ २८
तत्र यत्प्रीतिसंयुक्तं काये मनसि वा भवेत् ।

प्रसूता) Ś॑ K₁ २ धर्म (for सर्व). K₄ Da॑ Dn॑ D॑ ३ ३ साधना; K॑ V॑ Bo ३ (marg) Ds D॑ १ M॑ ३-१ साधनी (K॑ 'नी'); Dn॑ साधन, D॑ साधनी; Dr T G॑-३ ० सादिनी (for साधना)

26^a) M॑ ० प्रसाद (for प्रहर्ष). K₇ G₂ आनन्द, ॥ Ca प्रहर्षं रोमाञ्चादि । आनन्द अन्यविषयव्यावर्तकं सुखम् । ॥ —^b) Da॑ ज्ञातय (for सद्धान्त) K₁ D॑ चित्तता (for चित्तता) —^c) K₄ ० Dn॑ n॑ D॑ ३ ३ Cn (Cnp as in text) चित्तित (K॑ 'त'), Dn॑ D॑ चित्तत (for चित्तत). K₁ १ V॑ Da॑ D॑ १ T G॑-३ ० M॑ ३-१ सात्त्विका (K₁ Da॑ D॑ 'को) गुणा

27^a) Da॑ अतुष्टि. K॑ D॑ पर (for परि) Dn॑ अतुष्टिस्तापकोधश्च (sio) —^b) T₂ transp शोको and लोभस्य. B॑ (marg as in text) ३ ० Da॑ क्रोधो (for शोको). K₇ लोमात्; Da॑ लाभस्य (for लोभस्य). G₁ उदा (for तथा) Da॑ [अ]न्नम. —^c) K॑ रजमज्ञानि (for 'स्तानि) —^d) K₂ हेतव, K₇ Dn॑ D॑ ३ ० हेतुभि (for 'त)

28^a) B॑ (marg as in text) ० अविचिक्रता (hypermetric), B॑ अविचिक्रत, T₂ M॑ ३-१ विक्र (for 'वेकस्य) K₇ M₇ तथा मोह (M₇ 'ह'), V॑ च मोहश्च —^b) K₁ M₇ प्रमाद; K॑ प्रसाद K₁ D॑ तद्रता, Da॑ Dn॑ तद्रिता —^c) K॑ १ V॑ B॑-२ Da॑ n॑ Ds ३ १ ० T G॑-३ ० M॑-१ अग्नि (for अपि) The portion from वर्तन्ते up to ताम (in 35^b) is lost in Ds on missing fol Ds वर्तत —^d) D॑ त्रिविधास्य (for वि) K₂ ३ त (K₄ ता)मसो (for तामसा).

29 = (var.) 12 187 30 With 29-31, cf. Manu 12 27-29 as also B 12, 248[47] 20-22 Ds missing (cf v 1 28) —^a) K₇ Bo ०-२ Da॑ a॑ Dn॑ n॑ Ds ३ ० ३ अत्र (for तत्र) G॑ प्रति (for प्रीति) — K₂ ३ Ds om (hapl) 29^b-30^a, Dr om (hapl) 29^b-31^a Ś॑ reads 29^b-30^a on marg —^b) K₁ काले (for काये) — V₁ reads

वर्तते सात्त्विको भाव इत्यपेक्षेत तत्तथा ॥ २९
यत्तु संतापसंयुक्तमप्रीतिकरमात्मनः ।
प्रवृत्तं रज इत्येव ततस्तदभिचिन्तयेत् ॥ ३०
अथ यन्मोहसंयुक्तं काये मनसि वा भवेत् ।
अप्रतर्क्यमविज्ञेयं तमस्तदुपधारयेत् ॥ ३१
तद्धि श्रोत्राश्रयं भूतं शब्दः श्रोत्रं समाश्रितः ।

नोभयं शब्दविज्ञाने विज्ञानस्येतरस्य वा ॥ ३२
एवं त्वक्चक्षुषी जिह्वा नासिका चैव पञ्चमी ।
स्पर्शं रूपे रसे गन्धे तानि चेतो मनश्च तत् ॥ ३३
स्वकर्मयुगपद्भावो दशस्वेतेषु तिष्ठति ।
चिचमेकादशं विद्धि बुद्धिर्द्वादशमी भवेत् ॥ ३४
तेषामयुगपद्भावे उच्छेदो नास्ति तामसः ।

C. 12 7950
B. 12. 2 9 25
K 12. 222. 40

29^a-31^b twice. —^a) K₁ V₁ B₈ D₃₈ a₁ T G₁₋₃ e M₁
e-1 उपेक्षेत (for अपे) K₆ B₇₋₉ D₃₈ a₁ T₂ G₁₋₃ e
तं तथा, B₈ वै तदा; M₆ e तत्तदा, M₇ त स्वय (for
तत्तथा) K₇ D₉ तद्गुणत्वेन तेज (D₉ चेत)सा

30 = (var) 12 187 31 For the repetition
in V₁, cf v l 29 D₈ missing (cf. v l 28)
K₂ 4 D₁ om 30^a, D₇ om 30 (for both, cf v l
29) Ś₁ reads 30^a on marg —^a) K₆ यत्र (for
यत्तु) V₁ B₀ e-9 D₃₈ a₁ D_{n1} n₃ D₈ D₂ s e s
यत्तुसंतापसंयुक्तम् —^a) M₁ प्रवृत्त (for 'त्त) K₄
e 1 B₀ e-9 D₃₈ a₁ D_{n1} n₃ D₈ D₂₋₄ e s e M₁ इत्येवं,
V₁ B₈ s (last two marg) इत्येतत् (for इत्येव —^a)
D₈ D₈ तमस (for तत्स) B₀ e-9 D₃₈ a₁ D_{n1} D₈
D₂ e s T G₁ 2 M₁ 5-7 अपि, D_{n1} अधि; D₈
उप; G₈ e अवि (for अमि) V₁ B₈ (marg) Ca
तत्र संरम्य चितयेत् ☞ Ca न संरम्य न यत्न कृत्वा । ☞

31 = (var) 12 187. 32 For the repetition
in V₁, cf v l 29 D₈ missing (cf. v l 28) D₇
om. 31^a (cf v l 29) —^a) M₁ तत्र (for अथ)
—^b) K₁ काले (for काये) T₁ चाभवेत् K₆ 7 D₁ e
अन्यक्तविपर्यायक —^c) Ca दृष्टप्रतर्क्यम् (for अप्र)
K₂ अविज्ञेयम् ☞ Cv अविज्ञेयं ज्ञातुमनर्हम् । ☞
—^d) M₁ तत्स (for तमस). B₈ D₃₈ a₁ लक्षयेत्
(for धार) K₆ 7 D₁ e तमस्तदभिचिन्तयेत्

32 D₈ missing (cf. v l 28) —^a) B₇ partly
damaged M₁ s e स च (for तद्धि) K₇ V₁ D₁ e
M₆ e श्रोत्राश्रितं (D₁ 'तो) (for 'श्रय) D₁ om
(hapl) from भूतं up to श्रित (in 32^b) Ś₁ K₁
2 4 7 D₀ भूमे (for भूत) K₆ D₇ T G₁₋₃ e M₇
स श्रोत्रमाश्रित भूत, B₀ e s e D₃₈ a₁ D₈ D₂ s e
बुद्धिश्रोत्राश्रि (D₃₈ 'सि) त भूत (B₀ भाव; D₃₈ रूप),
D_{n1} n₃ D₈ श्रोत्रं व्योमाश्रित भूत —^b) K₇ D₃₈ D₃₁
G₁ शब्द (for शब्द) Ś₁ K₁ 2 4 शब्द श्रोत्रसम
न्वित —^c) Ś₁ K₂ T₂ -विज्ञान (for -विज्ञाने)
☞ Ca नोभयं शब्द श्रोत्र च समर्थम् । G₈ नोभय

श्रोत्राकाशद्वयमपि । ☞ —^a) D₃₈ om विज्ञान K₇
D₁ e विज्ञातस्य (for 'नस्य) K₄ 7 B₈₋₉ D₃₈ a₁ D_{n1}
D₃₁ D₉ च (for वा) D₇ T₁ G₁ 2 विज्ञाने स्वेतरस्य
वा ☞ Cv सुषुप्तिदशायामज्ञानस्य जाग्रदवस्थार्या विज्ञा-
नस्येति भाव । ☞

33 D₈ missing (cf v l 28) —^a) K₇ D₉
श्रोत्र (for एव) K₁ 2 (sup l₁n) 4 e D₃₈ a₁ वाक्,
D₇ G₁ 2 e तत्, G₈ तु (for स्वक्) —^b) D₄
नासिका K₆ V₁ B₀ e-9 D₃₈ a₁ D_{n1} n₃ D₈ D₂ s
e s चेति (for चैव) —^c) M₁ शब्दे (for स्पर्शे)
K₁ तापे (for रूपे) B₀ D₃₈ तथा (for रसे).
—^d) Ś₁ K₁ 2 7 D₁ e वाचि (for तानि) K₆ चित्त
(for चेतो) D₃₁ चरन्, Cv च यत् (for च तत्).
☞ Cv यद्येतत्स्वदेव मन । ☞

34 D₈ missing (cf v l 28) —^a) K₂ 4 स्व
कर्मा (for स्वकर्म) —^b) B₈ (marg as in text)
दशस्वेतेषु, D₃₈ 'मेतेषु (for 'स्वेतेषु) —^c) B₀ om.
34^a —^c) K₁ D₃₈ चित्रम् (for चित्तम्) D₃₈
एकादशा —^d) K₁ G₁ बुद्धि- T₂ द्वादशमी (for
'शमी) T₁ बुद्धिर्द्वादशी भवेत् ☞ Cn द्वादशमी,
द्वादशी । आपो मद्प्रत्यय । ☞

35 D₈ missing up to ताम (cf. v l 28) —^a)
D₇ T₁ G₁₋₃ e भावाद्; T₂ भावम्, Cn भाव []
(gloss पञ्चम्यर्थे प्रथमा) (for भावे) —^c) K₆ om.
(hapl) 35^a ☞ Ca अयुगपद्भावेऽमेलके एषां शरी
राद्यभावे उच्छेदो मोक्ष । ☞ —^b) D₈ मोक्षो वा (for
उच्छेदो) Ś₁ K₁ नास्ति (for नास्ति) D₇ T₁ G₁₋₃ e
मानस; M₁ 7 (sup l₁n as in text) नामत्, Bom.
ed तामसे (for तामस) ☞ Ca तामसो नास्ति । उप
लक्षणतया राजसोऽपि नास्ति । सात्त्विक एव रागाद्यपगमात्
संभवतीति भाव । ☞ —^c) K₆ अस्थितो, G₈ e आ
स्थिते Ś₁ K₂ 4 e D₃₈ D_{n1} n₃ D₈ D₂ s e s भावो
(for भावे) —^d) D₃₈ व्यवहारे ☞ Cn तेषां
द्वादशानां शार्दूशेयज्ञानयौगपद्याभाव तामस निद्रा
रूपतमोमय सुषुप्तिकालीनस्वप्नित्यपि आत्मन उच्छेदो

C 12. 7859
B 12 219 35
K. 12. 222 40

आस्थितो युगपद्भावे व्यवहारः स लौकिकः ॥ ३५
इन्द्रियाण्यवसृज्यापि दृष्ट्वा पूर्वं श्रुतागमम् ।
चिन्तयन्नानुपर्येति त्रिभिरेवान्वितो गुणैः ॥ ३६
यत्तमोपहृतं चित्तमाशु संचारमधुवम् ।

नास्ति । । अयुगपद्भावे एवामनो वास्तव तत्त्व, युग
पद्भावेस्तु स्वप्नवदज्ञानकृत ॥ Cs आस्थित इति । अयुग
पद्भावे इति पदम् । तेषामयुगपद्भावे आस्थित प्रमूढ आरो
पित स उच्छेद लौकिक लोकप्रसिद्धो व्यवहार । ❀

36 °) Ś1 K1. 2 4 Cpp अवसृज्यानि; K6 Bo. 6
(marg) 7 9 Dn1. n4 D8 D2 3 5. 6 8 Cn 8 अपि
सूक्ष्माणि; K7 बहून्याय (sic), B6 (orig) 8 अपि
सृज्यानि, B8 (marg) एव सृज्यापि, D28 n4 Cn अव
सृज्यापि, D4 9 corrupt, D7 T G1-3 6 M1 5-7 उप
(M1 अपि) सृज्यापि (for अवसृज्यापि) — °) K4 6 V1
Bo 6-8 Das. n4 Dn1 n4 D8 D2 3 5 6 8 T G8 6 M1
5-7 Cpp Cs पूर्व-, B6 launa (for पूर्व) K4 6
Dn1. n4 D8 D2 3 5 8 M1 श्रुतागमान्; V1 Bo 6-9
D7 T G1-3 6 M1-7 श्रु(B6 धि) तागमन्, D4 4 मय,
D6 सुता सुमान्, Cpp श्रुतागम (for श्रुतागमम्).
K7 D1 8 विषयेभ्यो वा मन — °) K6 चित्तवन्;
D4 3 सतयन् (for चिन्त) V1 Bo 7-9 Das n4 D8
D8 6 T2 Cs अनु, Dn4 D7 T1 G1-3 6 न तु (for
नानु) D8 वितयत्तनुपर्येति. ❀ Cn चिन्तयन्नानुपर्येति ।
ना पुरुष स्वप्नदर्शी त्रिभिर्गुणे सत्त्वादिभिर्युक्तः अनुपर्येति
जाग्रदवस्थामनुसंहरति स्वप्ने । काये (Cn v 1 for काले
in 37°) इत्युत्तरादपकृत्यते, स्वे शरीरे ॥ Cs अनुपर्येति
स्वकर्मफलान्यनु सतत पर्यायेण गच्छति । ❀

37 °) K4 B6 तत्, K7 D4 9 यत् (for यत्).
V1 तमोभिहत, Das n4 पहितं (for पहत) D7 T
G1-3 6 M1 6 यस्तु मोहाग (T2 G8 6 M1 6 मोहाग ; G1
मोहाद्) तं चित्तम् — °) K1 2 4 6 Bo 6 8 Da4 D2 7 8
T1 G1. 2 संसारम्, V1 B7 Das Dn1 n4 D82 D8 5
M1 7 Cn सहारम् (for संचारम्) K7 D6 आशु संचार-
सम्भवं; T2 चरते श्रुवं — °) K7 D6 विव (D6 च) सं;
D8 D7 T G1-3 6 [उ] परत (for रम) K6 कार्य; K7
V1 Bo 6-9 Das Dn1 n4 D82 D2-9 T G1-3 6 M1 6
(both inf lin) Cn 8 काये, B6 8 (both marg) D81
कार्ये (for काले) ❀ Cv उपरम रतिम् । ❀ — °) V1
D7 T G1-3 6 M1 5-7 तमाहुस् (for तदा) V1
शुघ, Bo 6-9 Das. n4 Dn1 n4 D8 D2 3 5 6 8 बुधा ;
D7 T G1-3 6 M1 5-7 गुण (for सुखम्) ❀ Cn
तत्सुखं वामसमज्ञामप्रधान शरीर एव सुपुसावनुभूयते ॥ Cs

करोत्युपरमं काले तदाहुस्तामसं सुखम् ॥ ३७
यद्यदागमसंयुक्तं न कृत्स्नमुपशाम्यति ।
अथ तत्राप्युपादत्ते तमो व्यक्तमिवानृतम् ॥ ३८
एवमेव प्रसंख्यातः स्वकर्मप्रत्ययी गुणः ।

काये उपरत कायमेवांशत्वेन निर्णीतं करोति । तमोपहतत्वा
स्वरूपमारमनो न जानातीत्यर्थः । ❀

38 °) D81 यत्तद्; D7 G1. 2 यद्द् (for यद्यद्).
— °) K4. 6 Dn1 Cn कृच्छम्; V1 T2 G1 3 M1. 5-7
कृच्छद्, Bo 6-9 Das n4 Dn4 D8 D2 3 5 6 8 T1 G8 6
Cn p किंचिद् (for कृत्स्नम्) K6 Dn1 Cn अनु-
पश्यति, Das n4 उपशाम्यते, Dn4 Cn अनुशाम्यति
(for उप). ❀ Cn यस्मिन्कृच्छ्रं द्वैतसुखं नानुप-
श्यति । ❀ — °) B7 damaged. ❀ Cs अथ
कर्मकरणानन्तरम् । ❀ — °) K7 D6 मनो; B6 7 8
(marg), 9 Da4 D8 ततो (for तमो). M7 व्यक्तम्,
Cn v [5] व्यक्तम् (for व्यक्तम्). K6 इवाहत्; K7
D6 हवोद्धृतं, V1 Bo 6-9 Das D8 D2 3 5 6 8 इहान्
(B6 मृ) त; D4 3 इवानत, Dn4 इहागतं, D8 इया
मृत; M1 (inf lin) 6 Cv इवाहृत (for नृतम्)
❀ Cp व्यक्तं कार्यशरीरम् । ❀ ❀ Cv आनृतमन्यक्त
मिव अन्धकारमिव तम तमोगुणमुपादत्ते जीव । ❀

39 °) B6 (marg as in text), 7. 8 (marg as in
text) 9 तदेव (B6 प) स, D8 G1 3 6 एवमेव (for
एवमेव) K7 D7 T2 G1 3 6 प्रसंख्यात (for 'ख्यात')
— °) D7 स्वधर्म (for स्वकर्म). K4 6 7 Bo 6 7 8
(marg as in text) 9 Das n4 Dn1 n4 D82 D2-6 8 9
Cn p प्रत्ययो (for 'यी') K1 Da4 D7 गुणा, M1
गुण (for गुण) ❀ Ca एव तमोलक्षणो गुण स्वकर्म
प्रत्ययी, स्वकर्म व्यापारं प्रति अयी गमनशीलः ॥ Cn (read-
ing स्वकर्मप्रत्ययो) स्वकर्मप्रत्यय कर्महेतुकाविर्भावः ॥ Cp :
स्वकर्मप्रत्ययः । स्वकर्मणा प्रतिकूलागमनशीलः ॥ Cs स्वकर्म
प्रत्ययी स्वकर्मपराधीनः । ❀ — °) Ś1 K1 3 Dn1 केषां
चिद् (for कथंचिद्) ❀ Cp कथंचित् नामकर्मणा श्री-
रामचरणस्तरणसौभाग्येन वा । ❀ — °) Bo 9 Das n4
D81 D2 3 5 6 8 Cn निवर्तते (for न व) K6 Dn4
केषांचिद्द्वर्तते (Dn4 द्विच) ते न हि, V1 Dn1 D82 चिद्दि-
निवर्तते; Cpp केषांचिद्वा निवर्तते. ❀ Ca वा शब्द
पुनरर्थे । तेन केषांचित्पुनर्निवर्तते । ते सर्वं लज्जन्ति दृष्ट्वास्मान्मि-
त्यर्थः । ❀ — After 39, Kumbh ed. Cv ins .

623* अहमित्येव वै भावो नान्यत्र प्रतिविद्यते ।
यस्य भावो दृढो नित्य स वै विद्वांस्येतरः ।
देहधर्मस्तथा नित्य सर्वभूतेषु वै हृदः ।

कथंचिद्वर्तते सम्यक्केपांचिद्वा न वर्तते ॥ ३९
 एवमाहुः समाहारं क्षेत्रमध्यात्मचिन्तकाः ।
 स्थितो मनसि यो भावः स वै क्षेत्रज्ञ उच्यते ॥ ४०
 एवं सति क उच्छेदः शाश्वतो वा कथं भवेत् ।
 स्वभावाद्द्वर्तमानेषु सर्वभूतेषु हेतुतः ॥ ४१
 यथार्णवगता नद्यो व्यक्तीर्जहति नाम च ।
 न च स्वतां नियच्छन्ति तादृशः सत्त्वसंक्षयः ॥ ४२

एवं सति कुतः संज्ञा प्रेत्यभावे पुनर्भवेत् ।
 प्रतिसंमिश्रिते जीवे गृह्यमाणे च मध्यतः ॥ ४३
 इमां तु यो वेद विमोक्षबुद्धि-
 मात्सानमन्विच्छति चाप्रमत्तः ।
 न लिप्यते कर्मफलैरितिः
 पत्रं विसस्येव जलेन सिक्तम् ॥ ४४
 दृष्टेः पार्श्वैर्बहुभिर्विमुक्तः

C 12 7975
 B 12 219 45
 K 12. 222 55

एतेनैवानुमानेन त्याज्यो धर्मस्तथा ह्यसौ ।
 ज्ञानेन मुच्यते जन्तुर्धर्मस्मा ज्ञानवान्मवेत् । [5]
 धर्मेण धार्यते लोकं सर्वं धर्मे प्रतिष्ठितम् ।
 सर्वार्थजनकश्चैव धर्मं सर्वस्य कारणम् ।
 सर्वो हि दृश्यते लोके न सर्वार्थः कथञ्चन ।
 सर्वत्यागे कृते तस्मात्परमात्मा प्रसीदति ।
 व्यकादव्यक्तमनुल लोकेषु परिवर्तते । [10]

[(L 1)] C१ नान्यत्र स्वस्मादन्यत्र जीवान्दरे परमक्षणि
 च यस्याहमिति भावः न तिष्ठति । महाह, सर्वे जीवाश्चाह इति यस्य
 बुद्धिनेत्यर्थः । C१ — (L 2) C१ अक्षे (gloss परमात्मनि) (for
 यस्य) — (L 4) C१ एतेनानुमानेन सुखदुःखवैचित्र्या-
 र्थानुमानेन अगो धर्मं अमेदाख्यो धर्मं दहनतुहिनाभेदवत्याज्यो
 हि । C१]

40 ^a) K० V१ Bo ० १ ३ (marg as in text) ० Das
 ०१ Dn१ n१ Ds D२ ३ ३ ० ० Cn एतदाहुः, D१ T१ G१-३ ०
 वेपामाहुः; T२ ते तमाहुः, M१, १ तमाहुस्तु, M० ०
 एतमाहुः (for एव) G१ समाहारं C१ समाहारम्,
 भूवादिसमुदायम् । C१ — ^b) Ds१ क्षेत्रे (for क्षेत्रम्)
 — ^c) D१ T१ G१ २ स्थिते (for स्थितो) Ds (marg
 as in text) वै (for यो) — ^d) Dn१ सर्वं; D१
 सर्वं (for स वै) C१ यो भावः अभावव्यावृत्त
 आत्माह्य । एतेन चार्वाकमतमपास्तम् । नात्मनोऽभावः,
 मानसप्रत्यक्षस्योक्तत्वात् । नापि ज्ञाननिबृत्तिरूपो यथा बौद्धम
 त्म् ॥ C१ भावयति प्रवर्तयति ह्यन्दिण्याणि तेषु तेषु विषये
 भविति भावः स्वपरप्रकाश आत्मा ॥ C१ भावयति सर्वं देह
 व्यापारमिति भावः साक्षी । C१

41 ^a) K० कुरुच्छेद (sic), K१ Ds ० कथं छेदः ;
 Das कुतोच्छेदः; Ds१ तु नोच्छेदः (for क उ) C१ Cp
 अचिन्मिलने सत्त्वज्ञानमन्तरेण क उच्छेदः । C१ — ^b) T२
 शाश्वते C१ जीवः शाश्वतः क्षणिकप्रकारः नारायण
 कथं भवेत् । C१ — ^c) K१ स्वभावो (for वाद्) K१
 Ds१ वर्तमानेषु (for वर्तते) — ^d) K१ Ds ० कर्मतः ;
 Ms (1st/ 1st) १ हेतुषु (for 'त').

42 ^a) D१ T G१-३ ० ययार्णव (for 'र्णव') K१
 गतो, Ms शता (for गता) — ^b) Ds Ds १ T
 G१-३ ० Ms-१ Cs व्यक्ति (for व्यक्तीर) K१ नाम हि
 (for नाम च) — ^c) D१ T G१-३ ० तु (for च)
 Bo (marg) ० स्वता, Ms ० स्वका (for स्वता) K१
 विद्यच्छति K० Bo ० १ ३ (marg) ० Dn१ n१ Ds D१
 ३ ० ० Cn नदा (Ds 'व')श्च ता निय (Bo 'ग')च्छति, Ds
 न च सत्त्वानि गच्छति — ^d) M१ सत्त्व (for सत्त्व)
 C१ न पुनर्ग्रह्येवेति प्रतिपादयितुमाह—न च स्वता निय
 च्छन्ति ते हि मापराशिप्रविष्टमलीगुणिकावदापातवस्तद्रूप
 तया पृथगनवभासमाना न मापस्वमेवापचन्ते । एवमात्मानो
 अपि पृथगद्ग्रह्यभूता कथमैक्यमासादयेयुः व्यक्तीर्देहास्यजन्तो
 अपि । C१

43 ^b) K१ १ D१ ० प्रेत्यभाव (for 'भावे') Ds१
 D१ T G१-३ ० Ms ० पुनर्भव (for 'भवेत्') — ^c)
 Das Ca क्षति (for प्रति) G२ समश्रिते (for 'समि
 श्रिते') Ds G२ M१ वीजे (for जीवे) — ^d) K१
 D१ ० गृह्यमाणो तु (for 'माणे च) K० V१ Bo ० १ ३
 (marg as in text) ० Dn१ n१ Ds D१ ३ ३ ० ० Cp स
 वर्त (Dn१ 'श'); K१ D१ ० मध्यग (for 'त')
 C१ Cp: सर्वत सर्वेण कर्तृत्वभोक्तृत्वादिना । C१

44 ^a) K० १ V१ Bo ०-२ Das ०१ Dn१ n१ Ds
 D१ ३ ३ ३ G१ २ च (for तु) Ds विमुक्ति (for
 विमोक्ष) G१ बुद्धिर् (for बुद्धिम्) — ^b) D१ ० वा
 (for च) — ^c) D१ G१ २ पूर्व (for पत्र) K१ भिस
 स्वेव; Das Ds ० विश, Das विशिष्यैव; Ds१ विप-
 स्वेव, T१ विस (for विस) D१ जहाति, G१ जवेन
 (for जलेन) Dn१ सक्त, D१ मुक्त (for सिक्तम्)

45 ^a) B० गूढैर्, Ds G२ मूढैश्च (for दृष्टैश्च)
 V१ Bo ०-२ Das ०१ Dn१ n१ Ds१ D१ ३ ३ ३ ३ Cn हि
 (for च) K१ ३ B१-२ Das ०१ विपक्त (K१ 'का'),
 K१ D० विशक्त, Bo विवक्त, Bo विसक्त; D१
 G१ ३ विमुक्त (D१ 'का') (for 'क'). — ^b) B०

C 12 7975
B 12. 219 A5
K. 12. 222 58

प्रजानिमित्तरपि दैवतैश्च ।
यदा ह्यसौ सुखदुःखे जहाति
मुक्तस्तदाभ्यां गतिमेत्यलिङ्गः ।
श्रुतिप्रमाणागममङ्गलैश्च
शेते जरामृत्युभयादतीतः ॥ ४५
क्षीणे च पुण्ये विगते च पापे
ततोनिमित्ते च फले विनष्टे ।
अलेपमाकाशमलिङ्गमेव-
मास्थाय पश्यन्ति महद्भ्यसक्ताः ॥ ४६
यथोर्णनाभिः परिवर्तमान-

स्तन्तुक्षये तिष्ठति पात्यमानः ।
तथा विमुक्तः प्रजहाति दुःखं
विष्वंसते लोष्ट इवाद्रिमूर्च्छन् ॥ ४७
यथा रुरुः शृङ्गमथो पुराणं
हित्वा त्वचं वाप्युरगो यथावत् ।
विहाय गच्छत्यनवेक्षमाण-
स्तथा विमुक्तो विजहाति दुःखम् ॥ ४८
द्रुमं यथा वाप्युदके पतन्त-
मुत्सृज्य पक्षी प्रपतत्यसक्तः ।
तथा ह्यसौ सुखदुःखे विहाय

Da1 देवतैश्च ☞ Ca p प्रजानिमित्तै आधिभौतिकै । ☞
— °) T2 यथा (for यदा) Dn1 स्वसौ (for ह्यसौ) .
K0 1 B0 1 0 Da1 D4 0 T G1.2 M1 5-7 दुःखसुखे (M1
'ख') (for सुखदुःखे) . M1 प्रहाति (for ज') — °) B0
Da3 युक्तस् (for मुक्तस्) T2 तदाभ्यां ; M1 तदाभ्यां
D1 T2 G0 0 M1 5-7 अलिङ्गां , T1 G1 2 लिङ्गां (for
अलिङ्ग) . ☞ Ca अलिङ्ग' , पञ्चप्राणमनोबुद्धिदशेन्द्रिया-
धमकलिङ्गहीन ॥ Cp त्यकलिङ्गशरीराभिमान' ॥ Cs अ
लिङ्ग' निरुपाधिक । ☞ — °) G0 0 -प्रमाणागति (for
'गम) T2 G1 मगलैश्च ☞ Ca p मङ्गलै यज्ञेशाच्यु
तगोविन्दमाधवानन्तकेशवेशेत्यादिभगवन्नामकीर्तनै ॥ Ca
मङ्गल साधन रामादि ॥ Cs मङ्गलानि निगमविशेषाः । ☞
— °) D1 T G1-3 0 M1 5-7 युक्तो (for शेते) . K1
अदीन' ; K0 1 V1 B0 0 0 0 Da3 a1 Dn1 n1 Ds2
Ds-0 0 0 अतीत (for अतीतः)

46 °) V1 [s]य (for च) G0 0 च (for वि) .
T2 पापे (for पापे) . — °) B0 D0 D1 T1 G1-3 0
M1 5-7 तयोर्नि (D1 'योर्नि') मित्ते ; Ca स्वतोनिमित्ते (for
ततोनिमित्ते) K1 B0 G1 2 निविष्टे (for विनष्टे)
☞ Ca निमित्ते मोहोत्थे फले सुखदुःखमोहात्मके महति
बुद्धितत्त्वेऽस्मिन्नात्रे पश्यन्ति । तत्रैव हि सांख्यानां गुण
पुरुषान्तरज्ञानमस्माकं च प्रतीचो ब्रह्मभावागम प्रसिद्ध । ☞
— °) K1 D4 0 एकम् ; M1 (inf lin as in text)
एतम् (for एवम्) ☞ Cp अलिङ्गम् अहंकारममकारलिङ्ग
रहितमात्मान पश्यति ॥ Cv अलिङ्गम् , लिङ्गदेहरहितम् । ☞
— °) Ś1 (before corr as in text) K1 1 B1 0 D1 0
महाद्वि (K1 'य') युक्तः ; K2 4 'य' (K4 'य') सक्ता ,
K0 'स्यसक्ता ; B0 Dn1 n1 Ds D2 0 0 0 Cv 'त्यसक्ता' ,
B0 (marg) 0 0 (marg) Da3 a1 T2 G2 M1 Ca p
'ध्यासक्ता' ; D1 'द्वि सक्ता' (for 'यसक्ता) ☞ Ca

महद् आत्मस्वरूप पर ब्रह्म वा । महद्भ्यसक्ता इति पाठे मह
र्द्ध्यात्मविशेषणम् । आत्मानमेव सर्वैश्वर्यमाज सृष्टिप्रलयसमर्थं
पश्यन्तीत्यर्थं ॥ Cv (reading महत्त्वसक्ता) महति
ससारे । ☞

47 °) ☞ Cs शरीरान्तरे परिवृत्ति. शीलमस्येति परि-
वर्तमान. । ☞ — B0 om (hapl.) 47^b — °) K1
पश्यमानः (for पाल्य') — °) T2 विमुक्तं , M1 प्रमुक्त'
Ms 0 विजहाति (for प्र') — °) K1 विष्वंसते ; B0
(marg) विश्रु' , G1 विष्वंसिते (for 'सते) T2
लोष्टम् ; K0 अद्रिमूर्च्छन् ; B0 अत्रिमूर्च्छन् , Da1 अद्रि-
मूर्च्छयत् , Dn1 n1 Ds D2 0 0 M1 5-7 Ca अद्रिमूर्च्छ
न् (M1 'च्छेत्') , T2 अद्रिपृष्ठे (for 'मूर्च्छन्') D1 T1
G2 0 0 विष्वंसते लोष्टमिवाप्रती (D1 'ति') च्छन्

48 °) K1 B0 रुरु (for रुरु) Da1 शृङ्गमिथो
(for शृङ्गमथो) — °) Ś1 K1 2 च (for वा) V1
B0 0-0 Da3 Dn1 n1 Ds D2 0 0 0 यथा च ; Da4
रथा च ; D1 T G1-3 0 M1 5-7 यथैव (for यथावत्)
— °) Ś1 K1 2 1 B0 0-0 Da3 a1 Ds1 Ds 4 0 अनवेक्ष्य
माणस् , T2 M1 'वेक्षमाणं (M1 'णस्) (for 'वेक्ष
माणस्) — °) T2 विमुक्तं .

49 °) D1 T1 G1-3 0 हि (for [अ]पि) — °) K0
उत्सृज्य (for उत्सृज्य) Ś1 K1 2 V1 प्रजहाति , K4 1
Dn1 n1 Ds D2 0 0 0 निपतति (for प्रपतति) . K1
B1-0 Da3 a1 D4 0 G2 असक्त , V1 शक्त (for असक्त)
— °) K1 यथा ; T2 तदा (for तथा) K0 1 B0-0
Da1 D1 5 1 0 T1 G1.2 0 M1 5 0 दुःखसुखे (for सुख
दुःखे) — °) V1 D0 D1 T1 G1 3 0 युक्त (for मुक्त) .
K1 पराभ्यां , K2 पराभ्यां ; D1 'ध्यां' G2 एतु (for
एति) . K1 लिङ्ग. , D1 T1 G1 3 0 [अ]लिङ्गां , G2

मुक्तः परार्द्ध्या गतिमेत्यलिङ्गः ॥ ४९
 अपि च भवति मैथिलेन गीतं
 नगरमुपाहितमग्निनाभिवीक्ष्य ।
 न खलु मम तुपोऽपि दह्यतेऽत्र
 स्वयमिदमाह किल स भूमिपालः ॥ ५०
 इदममृतपदं विदेहराजः
 स्वयमिह पञ्चशिखेन भाष्यमाणः ।

निखिलमभिसमीक्ष्य निश्चितार्थं
 परमसुखी विजहार वीतशोकः ॥ ५१
 इमं हि यः पठति विमोक्षनिश्चयं
 न हीयते सततमवेक्षते तथा ।
 उपद्रवानानुभवत्यदुःखितः
 प्रमुच्यते कपिलमिवैत्य मैथिलः ॥ ५२

C 12. 7983
 B. 12. 219 52
 K 12. 222 63

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि द्वादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१२ ॥

लिगां (for अलिङ्ग) — After 49, Kumbh ed Cv
 ins

624* इमान्स्वलोकांननुपश्य सर्वा
 न्त्रजन्ययाकाशमिवासकाम ।
 इमां हि गायान् प्रलपन्त्ययास्ति
 समस्तसकल्पविशेषमुक्त्वा ।
 अहं हि सर्वं किल सर्वभावे [5]
 ह्यहं तदन्तर्ह्यहमेव भोक्ता ।

[(L 2) Cv व्रजति (for व्रजन्) ॐ Cv आकाशम्, आ
 समन्तात्काशनात् आकाशनामान परमात्मानम् । ॐ — (L 5)
 Cv अयं (for अहं) and सर्वभाव (for 'भावे') ॐ Cv
 अयं परमात्मा । सर्वं भावयति उत्पादयतीति सर्वभाव । ॐ]

50 With 50, of 12 17 18, 171 56, B 12
 276 4 Jātaka 339, Gāthā 125, Dhammapada
 200, Uttarādhyayana S 9 14 Dr T G1. 8 8 Ms 8
 transp 50 and 51 Before 50, T2 ins भीष्म
 उवाच — ^b) Ds उपहितम्, Dr T G1 उपा(G1
 'प)गतम्; Ds 'हिता; Mr उपासितम् (for 'हितम्)
 Ds निरीक्ष्य (for [अ]भिवीक्ष्य) — ^c) Kr रूपो (for
 तुपो) Dr T G1. 8 8 M1. 5-7 वि (for सपि) Ks न
 खलु मम कोपि दह्यति, V1 Bo 6-9 Das 44 Dn1 n4 Ds
 D2 8 8 8 न खलु मम हि (Bs 'मेह) दह्यतेत्र किञ्चित्
 — ^d) Ds किं से (for किल) K1 4 Da1 स, Ks
 अत्र, Dr T1 G1 8 8 [अ]स्य (for स)

51 Dr T G1. 8 8 Ms 8 transp 50 and 51 — ^a)
 Bs (marg) अमृत; Gs 8 अमल (for अमृत-) Bo
 6-9 Das 44 Ds D2 8 8 8 निशम्य राजा (for विदेह
 राज) ^e Ś1 K1 2 4 V1 इदममृत (K2 4 'ति) तपनं (V1

'द) विहाय राजा ॐ Cp अमृतपद मोक्षवाचकं तत्रासि
 हेतुक वा । ॐ — ^b) Ks पचशिखेण Kr भाष्यमान
 Ś1 K1 2. 4 स्वयमिह पचशिख सुभाषितेन, V1 'शिखस्य
 भाषितेन — ^c) Dr T1 G1 8 8 अपि (for आभि)
 K4 V1 Bo 6-9 Das 44 Dn1 n4 Ds D2 8 8-8 T
 G1-3 8 M1 5-7 निश्चितार्थं (Da1 'र्या) (for 'तार्थ)
 — ^d) Ds परसुखयुग्, T2 परमसुखं (for 'सुखी)

52 ^a) Ks G2 इमां (G2 'मा) हि; Kr एव हि,
 Ds इमं च; Dr T G1 8 8 इमं (T2 'दं) तु (for इम
 हि) K1. 4 Da4 Dn1 n4 D2 4 8 8 मोक्ष- (for वि
 मोक्ष) — ^b) Ks V1 Bo 6 7 8 (marg as in text) 8
 Das 44 Ds2 D2 8. 5 8 8 महीपते (Da4 'यते); Dn1
 Ds1 महीपते, Gs 8 न हीयसे (for 'यते) Kr Bo
 Da4 Ds1 Ds 7 Gs अवेक्ष्यते; G2 'क्षित (for 'क्षते)
 — ^c) Kr उपद्रवो, Dr T1 G1-8 8 'द्रव (for 'द्रवान्)
 — ^d) Ks 7 D1 8 विमुच्यते Cp कापिलम् (for क)
 Kr V1 Bo 6 8 Dn4 Ds D2 8 (by corr) 8 T G2 Cp
 ह्वेत्य, Br damaged (for ह्वेत्य) Da4 मैथिला

Colophon — Sub-parvan Ś1 K1 2 4 6 7 V1 Bo.
 6-9 Das 44 Dn1 n4 Ds D2-1 6-9 T G1-3 8 M1 5-7
 मोक्षधर्म — Adhy name Ś1 K1 2 4 6 7 V1 Bo
 6-9 Das 44 Dn1 Ds D2-6 8 8 M1 7 पचशिखवाक्य
 (Ks 7 'खावाक्य; V1 Bo 6-9 Das 44 Ds D2 8 8 8
 'खवाक्यानि); Ms 8 जनकपचशिखसवाद — Adhy.
 no (figures, words or both) Br Dn4 Ds2 45,
 Dn1 Dr T1 G1. 8 8 Ms 46, Ds 43, T2 G2 60,
 M1 6 7 44 — Śloka no Dn1 54, Dn4 Ds1 Ds
 53 — After 12. 212, Kumbh ed Cv ins a passage
 given in App I, (No 19)

२१३

युधिष्ठिर उवाच ।

किं कुर्वन्सुखमामोति किं कुर्वन्दुःखमाप्नुते ।

किं कुर्वन्निर्भयो लोके सिद्धश्चरति भारत ॥ १

भीष्म उवाच ।

दममेव प्रशंसन्ति वृद्धाः श्रुतिसमाधयः ।

सर्वेषामेव वर्णानां ब्राह्मणस्य विशेषतः ॥ २

नादान्तस्य क्रियासिद्धिर्यथावदुपलभ्यते ।

क्रिया तपश्च वेदाश्च दमे सर्वे प्रतिष्ठितम् ॥ ३

दमस्तेजो वर्धयति पवित्रं दम उच्यते ।

विपाप्मा निर्भयो दान्तः पुरुषो विन्दते महत् ॥ ४

सुखं दान्तः प्रस्रपिति सुखं च प्रतिबुध्यते ।

सुखं लोके विपर्येति मनश्चास्य प्रसीदति ॥ ५

तेजो दमेन ध्रियते न तत्तीक्ष्णोऽधिगच्छति ।

अभित्रांश्च बहून्नित्यं पृथगात्मनि पश्यति ॥ ६

ऋग्याञ्च इव भूतानामदान्तेभ्यः सदा भयम् ।

तेषां विप्रतिषेधार्थं राजा सृष्टः स्वयंभुवा ॥ ७

आश्रमेषु च सर्वेषु दम एव विशिष्यते ।

यच्च तेषु फलं घर्मे भूयो दान्ते तदुच्यते ॥ ८

213

☞ The subject-matter of this adhy is allied to that of 12 154.

1 ^a) Ś1 K1 2, 4 दुःखम् (for सुखम्) — ^b) Ś1 K1 2, 4 सुखम् (for दुःखम्). Ś1 K1 2, 4 T2 अश्रुते; K2 7 V1 Bo 6-9 Das Dn1 n4 Ds D2-3 8 9 आमुयात्, M5 6 आवसेत् (for आमुते) Da1 कुर्वन्दुःखमामुयात् — ^c) Ś1 K1 अभयो (for निर्भयो) — ^d) Da1 भारत

2 With 2, of 12 154 7 Da1 om the ref — ^a) K1 दम; Da1 Ds दमम्; Ds ददम् (for दमम्) — ²^{ed} is damaged in B1 — ^b) D1 T1 G1-3 6 विप्रा (for वृद्धा) Ś1 K1 2, 4 7 D2 श्रुत- (for श्रुति) K1 -समादय; K2 D4 5 'हिता, Da1 'धय (for 'धय). ☞ Cn श्रुतिसमाधय वेदद्रष्टार ॥ Cp श्रुतौ वेदान्ते समाधिश्चिन्तैकाग्र्य धेयम् । ☞ — ^a) B2 ब्राह्मणाना (for 'णस्य).

3 3^{ab} = 12, 154, 8^{ab} — ^a) B1 damaged, D2 नादावस्य; D2 नातावस्य (for नादान्तस्य) — ^b) K2 7 V1 Bo 6-9 Das n4 Dn1 n4 Ds D2-3 8 9 पद्यते (for -लभ्यते) — Ds reads 3^c-4^b after 5^{ab} — ^c) D1 T G1-3 6 M1 क्रियात् (for क्रिया) V1 Bo 6-9 Das n4 Dn1 n4 Ds D2 3 8 8 सत्य, D1 G1 2 वेदाश्च (for वेदाश्च). K1 क्रियते यश्च वेदाश्च — ^d) Da1 सर्वे (for सर्व)

4 = (var) 12 154 9, For the sequence in

Ds, of v. 1 3. — ^a) G1 विवर्धयति (hypermetric) (for वर्धयति). — ^b) Da1 Ds दम (for दम) Ds उच्यते (for उच्यते) Ds दमो वर्धयते यतः — ^c) K2 D1 9 विभयो (for निर्भयो).

5 = (var) 12 154 12. — ^a) Ś1 K1 2 प्रस्रपति (for 'पिति) K1 D1 9 सुखं च दात स्वपिति — ^b) Da1 -बुध्यते; D1 T1 G1 8, 6 -पद्यते; T2 -बोध्यते (for -बुध्यते). — After 5^{ab}, Ds reads 3^c-4^b. — ^c) K1 Ds सुख- (for सुखं). K2 7 B2 Da1 6 9 G2 लोक (for लोके) K1 [s]पि पर्येति; K2 [s]धिप' (for धिप'). ☞ Ca विपर्येति विशेषत सचरति । ☞

6 ^a) Da1 दमेन (for दमेन). B1 damaged, Da1 धीयते, Ds धियते; Ds ध्रियते; T2 ध्रियते (for ध्रि) — ^b) K1 G1 2 न तं; K2 Das n4 Dn1 Ds D2, 3 8 8 तत्र, V1 Bo 6 8 9 Dn1 Ds तश्च (by transp), B1 damaged. K1 D2 दाते (for तीक्ष्णो) K2 न गच्छति (for सधिग') — ^c) Ds 7 अभित्रांश्च; T2 'ताश्च; G1 'त्र (for 'त्राश्च). — ^d) Da1 om. from पृथगा up to राजा सृ (in 7^d) V1 इदयते (for पश्यति)

7 Da1 om. up to राजा सृ (of v 1 6) — ^b) D2 अदातेभ्य प्रसीदति — ^c) K1 -D2 तेषा विप्रतिषेधाय; B2-9 Das n4 तेषा विप्रतिषेधार्थं — ^d) Da1 सृष्ट, M1 सृष्टि (for सृष्ट)

8 With 8^{ab}, of 12, 154 14^{ab} — ^a) Ds1 धर्मेषु (for सर्वेषु) — ^b) Ds1 दम (for दम) — After 8^{ab}, Kumbh ed ins

तेषां लिङ्गानि वक्ष्यामि तेषां समुदयो दमः ।
 अकार्पण्यमसंरम्भः संतोषः श्रद्धधानता ॥ ९
 अक्रोध आर्जवं नित्यं नातिवादो न मानिता ।
 गुरुपूजानम्रया च दया भूतेष्वपैशुनम् ॥ १०
 जनवादमृपावादस्तुतिनिन्दाविवर्जनम् ।
 साधुकामश्चास्पृहयन्नायाति प्रत्ययं नृपु ॥ ११
 अवैरकृत्यूपचारः समो निन्दाप्रशसयोः ।

सुवृत्तः शीलसंपन्नः प्रसन्नात्मात्मवान्बुधः ।
 प्राप्य लोके च सत्कारं स्वर्गं वै प्रेत्य गच्छति ॥ १२
 सर्वभूतहिते युक्तो न स्मयाद्द्वेष्टि वै जनम् ।
 महाहृद इवाक्षोभ्य प्रज्ञावृत्तः प्रसीदति ॥ १३
 अभयं सर्वभूतेभ्यः सर्वेषामभयं यतः ।
 नमस्यः सर्वभूतानां दान्तो भवति ज्ञानवान् ॥ १४
 न हृष्यति महत्यर्थे व्यसने च न शोचति ।

C 12 7189
 B 12. 220 16
 K 12. 225 16

625* धर्मं सरक्ष्यते वैस्तु यतस्ते धर्मसेतव ।

—^a) K₁ यश्च V₁ धर्मं (for तेषु) K₆ r D₁ o
 धर्मं, Dn₁ M₁ धर्मं, D₆ T₁ G₂ o धर्मो, M₁ धर्मो
 (for धर्मं) —^d) K₁ D₁ उच्यते K₇ D₁ o भूयो
 दातेषु चोच्य (K₇ D₁ चोच्य)ते, V₁ भूयो दाते विशिष्यते,
 D₁ भूयो दातेषु लभ्यते

9 9^{ab} = (var) 12 154. 14^{cd} —^a) D₇ T₁
 G₁₋₃ o M₁ l-7 वक्ष्यामि लिङ्गानि (by transp) —^b)
 K₆ समुदयेद्, T₁ G₁ 'दये (for 'दयो) — 9^{cd}
 = (var) 12 154 16^{ab} —^c) K₆ Ca असरम्भोऽ-
 नभिनिवेश । K₆

10 ^a) D₆ r अक्रोधम् (for 'ध) T₁ आर्जवो V₁
 चेति, M₆ o सत्यं (for नित्यं) —^b) K₇ चातिवादो,
 B₃ अभिवादो, D₅₁ वाभि, T₂ नातिमानो (for 'वादो)
 V₁ Bo o o Dn₁ n₁ D₅ D₂ s o M₁ [s]मिमानिता,
 D₅ [s]धि, T G₁ s o M₁-7 विमा' (for न मा')
 — 10^{cd} = (var) 12 154 17^{ab} —^c) K₉ s सदा
 कार्या, K₆ D₅ [अ]नुसूया.

11 11^{ab} = (var) 12 154 17^{cd} T G₁₋₃ o om
 11^{ab} —^a) K₆ क्रुत्वादो, D₅₁ M₁ o जनवादो (M₆
 'दे), D₇ ऋतवाचो (for जनवाद) K₁ D₅ D₅ r
 'मृपावाद' (for 'वाट') K₆ Cn जनवादो राजादिवार्या । K₆
 —^b) K₂ विवर्जित, K₄ 'जिता; B₃ (before corr)
 'जित, D₂₂ a₁ निवर्तन (for -विवर्जनम्). —^c) S₁
 K₁ 2 s साध्वाचारश्च, K₇ D₁ o G₁ साधुकामाश्च; B₃
 (marg) D₂₂ a₁ Ca 'कार; Cap 'कामश्च (as in text)
 K₆ B₃ Dn₁ n₁ D₂ s s च स्पृहयेन्, K₇ V₁ Bo o-3
 D₅ D₁ o o G₁ च स्पृहयन्, D₅ r स्पृहा चैव (for चास्पृ
 हयन्) G₂ साधुकामापायास्पृहयन् (sio) —^d) K₄
 V₁ Bo Dn₁ n₁ D₂ s o s Cn नायति, K₆ नायत्यां,
 B₂₋₃ D₅ r नानृते, B₃ Cp आयति; D₂₂ D₅ T
 G₁₋₃ o M₁ l-7 Ca नायति; D₂₂ तापति (for नायाति)

K₆ V₁ Bo o-3 D₂₂ a₁ D₅ D₅-7 T G₁₋₃ o M₆ o
 प्रत्ययो नृपु, Dn₁ n₁ D₂ s s प्रत्ययेषु च (for 'य नृपु).
 K₆ Ca आयतौ उत्तरकाले प्रत्ययोऽस्येति आयतिप्रत्यय' ।
 आयतिमान्प्रत्ययोऽस्येति दीर्घदर्शी वा ॥ Cn नायति प्रत्ययो
 नृपु इति पाठे फलसवादेन विश्वस्तो नृपु आदर न कुर्यात्
 किन्तु प्रागेवाकृतकार्येषु साधुत्वविश्वासो न कर्तव्य इत्यर्थे ॥
 Cp आयत्यामुत्तरकाले प्रत्यय, तदात्वे दुःखसहिष्णुता ॥
 Cs आयतिप्रत्ययः दीर्घदर्शी । K₆

12 ^a) G₂ सोपचार' (for सुप') D₂₂ अवैकृत रूप
 चार — With 12^{cd}, cf. 12 154 23 —^c) K₆ r
 D₁ s r o सहृत्त (K₇ 'त्त); B₆ स्ववृत्त; D₂₂ T₂
 सुवृत्त; M₁ सुवृत्ति (for 'त्त) —^d) K₆ r Bo o-3
 D₂₂ a₁ Dn₁ n₁ D₅ D₂-9 प्रमु, V₁ T G₁₋₃ o M₁
 l-7 शुचि' (for शुष) —^e) K₇ D₅ o संस्कार; D₆
 सत्कार्यं (for 'र) M₁ प्राप्येह लोके सत्कार — After
 12, K₆ V₁ Bo o-3 D₂₂ a₁ Dn₁ n₁ D₅ D₂ s s-3 Cn
 Kumbh ed ins

626* हुगंम सर्वभूताना प्राप्य यन्मोदते सुखी ।

[V₁ D₂₂ Dn₁ n₁ D₂ s Cn Kumbh ed. प्रापयन्,
 (Cn supplying अन्नादि as object)]

13 ^a) D₂₂ a₁ युक्ता (for युक्तो) —^b) K₄ o r
 V₁ Bo o-3 D₂₂ a₁ Dn₁ n₁ D₅ D₂-9 T G₁₋₃ o M₁
 l-7 न (T₂ G₁ s ना) स यो (for न स्मयाद्) K₄ Bo
 o-3 D₂₂ a₁ Dn₁ n₁ D₅ D₂ s o s T G₁₋₃ o M₁ l-7
 द्विषते (D₅ 'तो) (for द्वेष्टि वै) K₆ Cn स इति
 प्रत्यक्पदम् । K₆ —^c) D₂₂ a₁ D₅ महाहृदम् (for 'हृद्)
 —^d) T₁ G₁₋₃ o प्राज्ञश्च (for प्रज्ञा) M₁ वृत्ति' (for
 वृत्त) D₂₂ प्रसीदति, D₅ T G₁₋₃ o M₁ l-7 प्रसि
 ध्यति (for प्रसीदति)

14 With 14^{ab}, cf. 12 154. 26^{ab}, 185 4^{ab}.
 V₁ reads 14^a-15^b on marg —^a) Dn₁ प्रमयं (for
 अ') K₆ r V₁ Bo r s (marg) D₂₂ Dn₁ n₁ D₅

C 12. 7089
B 12. 120 16
K 12. 225 16

स वै परिमितप्रज्ञः स दान्तो द्विज उच्यते ॥ १५
कर्मभिः श्रुतसंपन्नः सद्भिराचरितैः शुभैः ।
सदैव दमसंयुक्तस्तस्य बुद्धे महत्फलम् ॥ १६
अनसूया क्षमा शान्तिः संतोषः प्रियवादिता ।

सत्यं दानमनायासो नैप मार्गो दुरात्मनाम् ॥ १७
कामक्रोधौ वशे कृत्वा ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः ।
विक्रम्य घोरे तपसि ब्राह्मणः संशितव्रतः ।
कालाकाङ्क्षी चरेल्लोकान्निरपाय इवात्मवान् ॥ १८

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि त्रयोदशाधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २१३ ॥

D₁₋₃ १-२ M₁ १ यस्य (for सर्व-). —^b) K₀ १ D₁ २ ०
भूतानाम् (for सर्वेषाम्) B₀ पुन, M₇ (sup l₁₇ as
in text) कर (for यत) —^d) K₀ १ D₁ २ १ ०
धर्मवित्; B₀ D₁ १ १ D₂ २ ० ० बुद्धिमान्; T
G₁₋₃ ० M₁ २-१ मानव (for ज्ञानवान्).

15 V₁ reads 15^{ab} on marg —^a) K₀ हृष्येत;
T₁ G₁₋₃ ० प्रहृष्येन् (for हृष्यति). —^b) B₀ D₁
transp च and न K₀ शोचते —^c) K₀ D₁ ०
सदा, K₇ तदा; D₁ १ १ यो वै (for स वै) K₂
परिमिता (for 'मित-') K₁ प्राज्ञः (for प्रज्ञ). D₇
सदा परमिदं प्राज्ञ; T G₁₋₃ ० M₅₋₇ यश्चा (T₂ M₅₋₇ स
चा) परिमितप्रज्ञ —^d) D₁ १ प्रदातो (for स दान्तो).

16 ^a) K₇ V₁ B₀ D₁ ० T₂ G₁ २ M₇ (sup l₁₇)
श्रुतिः, G₈ ० श्रुतिः; M₁ १ (orig) श्रुत (for श्रुत)
—^b) D₁ १ १ D₁ १ १ D₂ १ १ १ आचरित (D₁ १ 'रते) (for
'रितै) B₀ D₁ १ १ D₂ २ ० ० ० श्रुति (for
श्रुतै) —^c) T₂ स दैवे (for सदैव) D₁ १ मद- (for
दम) —^d) Ś₁ (by corr) K₁ सोम्य (for तस्य)
K₄ बुद्धे, D₁ १ १ तूक (for बुद्धे) Ś₁ K₁ २ १ ० १
D₁ १ १ D₂ २-२ महाफल (for महत्फलम्).

17 ^a) K₇ अनुसूया —^c) Ś₁ K₁ २ T₁ G₁₋₃ ०
सत्त्वं, B₀ (marg as in text) T₂ M₁ २-१ सत्त्वं, Cp
(Cp as in text) श्रद्धा (for सत्त्व) —^d) Ś₁ (sup
l₁₇ as in text) K₂ १ दुरात्मवान्, G₈ ० 'त्मना (for
'त्मनाम्) — After 17, K₀ १ V₁ B₀ ०-२ D₁ १ १
D₁ १ १ D₂ २-२ T G₁₋₃ ० M₁ २-१ Kumbh ed
ins

627* कामक्रोधौ च लोभश्च परस्येष्व्या विकल्पना ।

[K₀ D₁ T G₁₋₃ ० काम क्रोधश्च (K₀ 'धौ च) लोभश्च

(for the prior half). K₀ D₁ १ १ D₁ १ १ D₂ २ २
M₇ परस्येषां, T₂ मोहास्तेषां, G₁ २ परस्येषा (for 'स्येषां)
K₀ विकल्पना; K₇ D₁ ० 'त्यन, D₁ १ १ 'त्यने (for
'त्यना)]

T₁ G₁₋₃ ० M₅ ० cont

628* दम्भो दर्पश्च मानश्च नैप मार्गो महात्मनाम् ।

[T₁ G₈ ० दम्भो (for दम्भो)]

For 628*, Kumbh. ed subst

629* अतुष्टिरनृतं मोह एव मार्गो दुरात्मनाम् ।

18 ^b) K₀ ब्रह्मवादी; D₁ १ 'चारि. —^c) D₁ १ D₂
घोर (for घोरे) K₂ ० D₁ १ १ D₂ २ २ (by
corr) ० ० तमसि (for तपसि) —^d) K₇ D₁ १ १ १
दासित (for सशित) —^e) Ś₁ T₂ G₂ २ ० M₁ ०
कालकाङ्क्षी; Cp काला (as in text). —^f) D₁
निरपारय (for निरपाय) T₁ G₁₋₃ ० M₅₋₇ इह (for
इव) Ś₁ K₁ २ १ V₁ B₀ (marg) आत्मनः; B₀
(marg as in text) १ २ (orig) D₁ १ १ आत्मनि (for
'वान्) D₀ निष्पाप इव चात्मन ॐ Cp निरपाय
मनोदोःस्थिरदित् । ॐ

Colophon. — Sub-parvan Ś₁ K₁ २ १ ० १ V₁
B₀ ०-२ D₁ १ १ D₂ २-२ २-२ T G₁₋₃ ० M₁
२-१ मोक्षधर्म — Adhy name Ś₁ K₁ २ १ ० १ V₁
B₀ १-२ D₁ १ १ D₂ २-२ २-२ दांताध्यायः; D₁
दानाध्यायः; M₁ १ दमस्तुतिः; M₅ ० दमप्रदासन
— Adhy no (figures, words or both) D₁ १ D₂
T₁ G₁₋₃ ० M₅ 47, D₁ १ D₂ २ 46, D₁ 48,
T₂ G₂ 61, M₁ ० १ 45. — Śloka no D₁ १ १
D₁ २ 20

२१४

युधिष्ठिर उवाच ।

द्विजातयो व्रतोपेता यदिदं भुञ्जते हविः ।

अन्नं ब्राह्मणकामाय कथमेतत्पितामह ॥ १

भीष्म उवाच ।

अवेदोक्तव्रतोपेता भुञ्जानाः कार्यकारिणः ।

वेदोक्तेषु च भुञ्जाना व्रतलुप्ता युधिष्ठिर ॥ २

युधिष्ठिर उवाच ।

यदिदं तप इत्याहुरपवासं पृथग्जनाः ।

एतत्तपो महाराज उवाहो किं तपो भवेत् ॥ ३

भीष्म उवाच ।

मासपक्षोपवासेन मन्यन्ते यत्तपो जनाः ।

आत्मतन्नोपघातः स न तपस्तत्सतां मतम् ।

त्यागश्च सन्नतिश्चैव शिष्यते तप उत्तमम् ॥ ४

सदोपवासी च भवेद्ब्रह्मचारी सदैव च ।

मुनिश्च स्यात्सदा विप्रो दैवतं च सदा भजेत् ॥ ५

कुटुम्बिको धर्मकामः सदास्वप्नश्च भारत ।

C 12. 6009
D. 12 221 6
K. 12 216 6

214

☞ This adhy = (var) B 13 93 1-17, the
v 1 from which are given in App II (No 3)

1 °) G₁ व्रतोपेता (for 'पेता) — °) B₂ (marg)
अन्न (for अन्न) K₁ ब्राह्मण्य (for 'ण) G₂ कामाश्च
(for कामाय) ☞ Ca ब्राह्मणकामाय ब्राह्मणेच्छानुरो
धात् ॥ C₂ अस्मिन् दैवे पैत्र्ये वा क्षण कर्तव्य इति ब्राह्म
णावेक्षया । ☞ — °) G₂ पितामह

2 °) K₂ D₂ ८-१ द्विजातयो, B₂ (marg as in
text) s (marg) अवेदोक्तैर (for 'दोक्त) K₂ व्रता
पेता, D₂ D₂ T₂ व्रतोपेते (D₂ 'ता); M₁ 'पेतो
(for 'पेता) — °) B₂ भुञ्जाना, D₁ भुञ्जान. V₁
काम्य; B₂ D₂ a₁ T G₁₋₂ ° M₁ ८-१ Ca Cpp C₂
काम, D₁ १ कर्म (for कार्य) D₂ G₁ रूपिण, T
G₂ a. e M₂ ° C₂ चारिण (for कारिण) ☞ Ca n
कार्यकारिण कामाचरयन्त ॥ Cp कार्यकारिण अभीष्टसपा
दका । ☞ — D. reads 2° twice — °) D₂ T₂
M₂₋₁ तु (for च) D₁ भुञ्जानो G₂ ° देवयुक्तेषु
भुञ्जाना — °) K₂ व्रतलुप्ते, K₂ १ B₂ (marg) १ ३
(marg) D₂ D₂ D₂₋₁ 'लुप्ता, Bo T G₁₋₂ ° M₁
८-१ 'युक्ता (for 'लुप्ता) ☞ Ca व्रतलुप्ता लुप्तवता
पुद्गैत्यर्थे । व्रतमुक्ता व्रतलुप्ता इति च पाठे पूर्वापरदाक्ययो
प्रभ्राजुगतत्वमाकुलमिव ॥ C₂ व्रतलुप्ता दीक्षोरुफलानुरा
गिण स्वर्गं प्राप्य पतिष्यन्तीत्यर्थे । ☞ — After 2, K₁
D₁ ° ins

630* उपेतव्रतशीचा ये भुञ्जन्ते ब्राह्मणा ऋषिन् ।

तद्ब्रह्ममृतं भूत्वा यजमान प्रपद्यते ।

3 D₁ om 3 T₁ G₁ 2 om the ref — °) D₂

149

तपम् — °) T₂ उपवास — °) K₁ महाप्राज्ञ, M₂₋₁
'भाग (for 'राज) — °) T₁ G₁ 2 नातोन्वत्, T₂
G₂ ° उवाहन्यत् (for 'हो किं)

4 D₂ १ T₁ G₁₋₂ ° om the ref — °) K₂ १ D₂
° १ ° पक्षमासोपवासेन, D₂ वासयज्ञो — °) D₂
मन्यते Bo ° D₂ M₂ ° ये तपो, D₂ १ ° यतयो
(for यत्तपो) — °) K₂ आत्मा (for आत्म) D₁
मत्रोप (for तन्नोप) K₂ ° Bo. २-२ D₂ a₁ D₂ n₂
D₂ D₂ ३ ३ ° ३ तु, D₁ T₁ G₂ ° सन् (for स)
☞ Ca आत्मतन्न आत्मप्रशासक शास्त्रं, तन्न प्रतिपादितं
प्राणायामादि नित्यनैमित्तिकादि च, तन्नमिव साधकत्वादात्म
ज्ञानस्य ॥ C₂ आत्मतन्न आत्मविद्या ॥ Cp तन्नयते ज्ञायते
येन तत् प्राणायामादि प्रणवजपादि वा ॥ C₂ आत्मतन्नो
पघात शरीराक्यधर्मपरिकरपीदनम् ॥ C₂ (reading आत्म
तन्नोपघातस्य) आत्मनस्त्वन्नोप उपायेन उपघातस्य परघात
कस्य । आत्मन परमात्मन, तन्न पूजा, तस्योपघातस्य उप
घातकस्य । उपवासव्याजेन देवब्राह्मणपूजादिनित्यनैमित्तिककर्म
त्यागिन । ☞ — °) K₁ सम, D₂ lacuna (for
सतां) D₂ मते (for मतम्) D₂ न त *स्रपसां मत,
D₂ १ न तप समत सता — °) T G₁ 2. ३ सतचित्त (for
सन्न) T G₁₋₂ ° M₁ ८-१ चापि (for चैव) ☞ Ca
त्याग मानसो विषयस्य रागात्याग । सन्नतिर्विनीतत्वं शास्त्रो
पदेशनिष्ठत्वम् ॥ C₂ भूतभयकारकर्मसन्त्यासस्याग । सन्नति
भूताराधनम् ॥ Cp त्याग रागादे । सन्नतिर्विनीतत्वम् ॥
C₂ त्याग कर्मफलत्याग । सन्नतिरनहकार । ☞

5 °) K₂ ° Bo D₂ D₂ n₂ D₂ D₂ ३ ३ ३ ३ स
(for च) — °) K₂ १ V₁ Bo २-२ D₂ a₁ D₂ n₂
D₂ D₂-२ T G₁₋₂ ° M₁ ८-१ सदा भवेत् (for सदैव च)
— Bo om (hapl) 5^{ad} — °) K₂ ° १ V₁ Bo २-२

[1185]

अमांसाशी सदा च स्यात्पवित्रं च सदा जपेत् ॥ ६
 अमृताशी सदा च स्यान्न च स्याद्विषभोजनः ।
 विषसाशी सदा च स्यात्सदा चैवातिथिप्रियः ॥ ७
 युधिष्ठिर उवाच ।
 कथं सदोपवासी स्याद्ब्रह्मचारी कथं भवेत् ।
 विषसाशी कथं च स्यात्सदा चैवातिथिप्रियः ॥ ८

Das. a1 Dn1 n1 Ds D2-9 T G1-3 e M1. 6-7 भवेत्
 (for भजेत्).

6 K1 D1 9 om (hapl) 6 6^{ab} is damaged in Br
 —^a) Ś1 K1 2 कौटुम्बिको; T1 G1. 2 e M1 6-7 कुडु;
 T2 कुडुवी वा, G2 कुडि*को (for कुटुम्बिको). T G1-3 e
 Ms e Cs धर्मपर, M1 (sup in) 'कर (for 'काम').
 Ks कौटुम्बिकधर्मकाम सन् ॥ Cs धर्मपरः तदागायत
 नादिनिर्माणयुक्त । ॥ —^b) K2 सदासुसश् (for 'स्वप्नश्')
 Das भारत. —^c) Ks Bo 8 Dn1 n1 D2 8. 6. 8 अमा
 सादी; Das a1 अप्रमादी (Das 'दि) (for अमांसादी).
 Ds चेत् (for च). — K2 4 om (hapl) 6^{d-7} G1
 om (hapl.) 6^{d-7} Ś1 reads 6^{d-7} on marg
 —^d) Dn1 n1 D2 6 7 8 M1 पवित्रश्; Ds T G2 8 e
 Ms-7 Cs 'त्री (for 'त्रं) Ks V1 Bo 7 8 (marg as
 in text) Dn1. n1 Ds D2 8 8-8 T G2 8. 6 M1 6-7 Cs
 भवेत् (for जपेत्) ॥ Cp पवित्रम्, ॐकारादि । ॥

7 K2 4 om 7^{ab}, G1 om 7^a (for both, cf
 v 1 6). Ś1 reads 7^{ab} on marg —^a) Ks
 स स्यात्; G2 वा स्यान्; G2 (also) चैव (for च
 स्यान्). — V1 reads 7^b on marg —^b) Bo स;
 T1 G1 2 M1 तु (for च) K1 D1 विषभाजन (for
 'भोजन). Ks सदा चैवातिथिव्रत, Bo Dn1 n1 Ds
 D2 8 8 8 देवतातिथिपूजक —^c) Das G1 विषासाशी,
 D1 विषसाशी (sio). K1 कथं (for सदा) —^d) V1
 Bo 6 7 9 Das a1 Dn1 n1 Ds D2. 8 6 8 व्रत (for
 प्रिय) Ks देवतातिथिपूजक. — After 7, Ks V1 Bo
 6-9 Das a1 Dn1. n1 Ds D2 8 8-8 Kumbh ed ins

631* श्रद्धधान सदा च स्याद्देवताद्विजपूजक ।

[Ks सदैव (for सदा च). Ks V1 Das Dn1 Ds
 D1 Kumbh. ed देवता (Das D1 'त), Das देवत
 (for 'त). D1 रक्षक (for पूजक)]

8^b) T1 om (hapl) from ब्रह्म up to कथं च (in
 8^a) K1 ब्रह्मचारि G2 Ms सदा (for कथं) —^c)
 D4 9 अमांसाशी (for विष') D1 G1 सदा (for कथं)

भीष्म उवाच ।

अन्तरा प्रातराशं च सायमाशं तथैव च ।
 सदोपवासी च भवेद्यो न भुङ्क्ते कथंचन ॥ ९
 भार्या गच्छन्ब्रह्मचारी ऋतौ भवति ब्राह्मणः ।
 ऋतवादी सदा च स्याज्ज्ञाननित्यश्च यो नरः ॥ १०
 अभक्षयन्वृथामांसममांसाशी भवत्युत ।

G1 वा (for च) —^d) K1 D1 e M1 5. 6 कथं (for
 सदा) Ks V1 Bo 6-9 Das a1 Dn1 n1 Ds D2. 8 6 8
 व्रत (for -प्रिय)

9^a) Ds प्रातराशी, D1 T1 'राशश्, T2 'राशिश्
 (for 'राशं). —^b) Ks Bo सायमामं; D1 7 'माशी,
 T2 'मादाश् (for 'मादा) Ś1 K1 2. 4 च भारत (for
 तथैव च) —^c) Ks 7 V1 Bo 6-8 Das Dn1 n1 Ds
 D1-1 6. 8 9 M1 स; Das Ms 6 न, D1 G1-3 e तु
 (for च) —^d) D1 T1 G1-3. 6 transp न and भुङ्क्ते
 Ks 7 B2-9 D1 7 9 T G1-3 e M1 6-7 कदाचन (for
 कथंचन) Bo 8 (marg) Das a1 Dn1 n1 Ds D2 8
 6. 8 न भुङ्क्तेरा पुन'

10^a) Das भार्या T2 गच्छेद् (for गच्छन्). —^b)
 Ś1 K1 2 4 7 V1 Bo D1 9 सदा (for ऋतौ) Ks 7
 V1 Bo 6-9 Das a1 Dn1. n1 Ds D1-9 8 8 Cs वै (Ks 7
 D1 9 च, Ds स; Cs वा) द्विज (for ब्राह्मण)
 —^c) K1 ऋतवाची (for 'वादी) Ks 7 B2. 8 9 Das
 D1 5 7 9 T1 G2 8 8 च (B2 8. 9 Ds. 7 T1 G2 8 8 स)
 भवति; Br Das Dn1 n1 Ds D2 8. 6 8 G1 भवेन्नित्य
 (G1 'मौनी), T2 M1 सदा भवति (hypermetric),
 M1 सदा भाति (for सदा च स्यात्). —^d) Dn1 दान
 नित्यश्; T1 G2 8 8 Ms (inf in as in text) 8 मौन';
 G1 नित्ययुक्तश् (for ज्ञाननित्यश्) ॥ Ca ऋतवादि
 स्वस्यामांसाशित्व अनृतवदने या परहिंसा तत्परिहाराय लाक्ष
 णिकम् । ॥

11^a) V1 Bo 7 Dn1 n1 Ds1 D2 8. 6 8 न भक्षयेद्,
 B2 8. 9 Das a1 D1 9 न भक्षयन्, Ds2 न भवेद्य (for
 अभक्षयन्). Ks तथा (for वृथा) ॥ Cn वृथा देव
 पितृशेष विना ॥ Cs वृथामांसमयज्ञशिष्टम् । ॥ —^b)
 Ks Das अमांसाशी (Das 'दि), T G1-3. 6 अमृताशी
 (for अमांसाशी) V1 Bo 6-9 Das a1 Dn1 n1 Ds
 D2 8 6 8 भवत्यपि, D1 T1 G1-3 6 भवेत्तदा (for
 भवत्युत). —^c) G2 दाननित्य (for 'नित्य) K1
 Das D1 7 9 T G1-3 6 M1 6-7 पवित्री; Bo Ds 'त्र
 (for 'त्रश्). D1 T G1-3. 6 M1. 6-7 स्याद् (for च),

दाननित्यः पवित्रश्च अस्वमश्च दिवास्वपन् ॥ ११
भृत्यातिथिषु यो भुङ्क्ते भुक्तवत्सु सदा सह ।
अमृतं सकलं भुङ्क्ते इति विद्धि युधिष्ठिर ॥ १२
अभुक्तवत्सु नाश्नानः सततं यस्तु वै द्विजः ।
अभोजनेन तेनास्य जितः स्वर्गो भवत्युत ॥ १३
देवताभ्यः पितृभ्यश्च भृत्येभ्योऽतिथिभिः सह ।

अवशिष्टं तु योऽश्नाति तमाहुर्विघसाशिनम् ॥ १४
तेषां लोका ह्यपर्यन्ताः सदने ब्रह्मणा सह ।
उपस्थिताश्चाप्सरोभिः परियान्ति दिवोकसः ॥ १५
देवतामिश्र ये सार्धं पितृमिश्रोपभुङ्क्ते ।
रमन्ते पुत्रपौत्रैश्च तेषां गतिरनुत्तमा ॥ १६

C 12. 8020
B 12. 221 17
K 12 228 17

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि चतुर्दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१४ ॥

Da1 corrupt —^a) Ś1 K1 2 4 तथास्वप्नो (for अस्व
मश्च) Kc Dc 7 T1 [अ]दिवा (for दिवा) G1 अस्वमो
दिवि वास्वपन्

12 ^a) D1 T G1 3 8 भृत्यादिषु च यो भुङ्क्ते — After
12^a, T1 ins 632*, om. 12^b-13^b —^b) Ś1 K1 2 4
Bo Dn1 n1 Ds D2 2 8 सदा सदा; Kc सदा मम,
K1 समाहित, V1 B2 D1 T2 G1-3 8 M1 1-7 सदा
नर, B2-3 Da3 a1 Dc सदादान (for सदा सह) —^c)
K1 7 V1 Bo 6-9 Da3 a1 Dn1 n1 Ds D2-9 T2 G1-3 8
केवल, Kc M1 1-7 स केवल (hypermetric) (for
सकल) —^d) K1 Da1 युधिष्ठिर

13 T1 om 13^{ab} (cf v l 12) —^a) Kc 7 Dn1
D1 8 9 नाश्रीयात्, D1 T2 G1-3 8 M1 1-7 मुजानो
(G1 'ने) (for नाश्नान) Dc भुक्तवत्सु च नाश्रीयात्
—^b) Kc समवेत्सस्य वै द्विज, D1 8 समवेत्सस्य वै द्विज;
D1 T2 G1-2 8 M1 1-7 विपमश्नाति वै द्विज — D1 T2
G1-2 8 M1 8 Kumbh ed ins after 13^{ab} T1 after
12^a

632* अदत्त्वा योऽतिथिभ्योऽन्नं न भुङ्क्ते सोऽतिथिप्रिय ।
अदत्त्वाच्च दैवतेभ्यो यो न भुङ्क्ते स दैवतम् ।

[(L. 1) T1 om the prior half — (L. 2) T2
M1 8 Kumbh ed अदत्त्वा दैवतेभ्यश्च (for the prior
half)]

14 ^a) Ś1 K1 2 4 [s]तिथिम्यश्च (for पितृ) Ds1
देवतामि पितृमिश्र —^b) K1 भृत्येभ्यो; Bc 8 (both
marg as in text) Da3 T2 G1 2 भृत्येभ्यो; Dn1

भृत्येभ्यो (for भृत्येभ्यो) T1 तथा (for सह) —^a)
Bc अवशिष्टम् V1 Mc च, G2 हि (for तु) —^d)
Da1 Dc विघसासि (Dc 'शासि)न, T2 'दिन, M1
'दान

15 Kc om 15-16 M1 8 transp 15 and 16
—^a) Ś1 K1 2 4 Ca नां (K2 4 अं)तवत् (for ह्यप
र्यन्ता) छँ Ca नान्तवन्त । अत्र मतुप्रत्ययोऽतिशयेन । छँ
—^b) D1 T1 G1-3 8 स्वदते (for सदने) Da1 ब्रह्मणा
K1 D1 9 सदने ब्रह्मण सदा —^c) D1 T1 उपस्थिताश्च
Ds transp च and अप्सरोभि —^d) Da1 परिपात
(sic), D1 T1 परियाति

16 Kc om 16 (cf. v l 15) M1 8 transp 15
and 16. —^a) D1 T1 G1-3 8 ते (for ये) —^b)
Bc पितृम्यश्च (for 'मिश्र) D1 चाप, T2 चापि;
G1 योप, M1 8 9 चैव (for चोप) —^d) K1 D1
अनुत्तम (D1 'मा)

Colophon — Sub-parvan Ś1 K1 2 4 0 7 V1
Bo 6-9 Da3 a1 Dn1 n1 Ds D2-4 6-9 T G1-3 8 M1
1-7 मौक्षधर्म — Adhy name Ś1 K1 2 4 अमृत
प्राशनिक; Kc 'प्रकाशिक', K1 D1 8 9 M1 'प्राशिक';
V1 Bo 6-9 Da3 a1 Dn1 Dn1 Ds 8 8 'प्राशिक', M1
'प्रकाशिक', M1 तपोलक्षण — Adhy. no (figures,
words or both) Br 47 Dn1 D1 T1 G1 8 8 M1
48, Ds 45, T2 G2 62, M1 6 7 46 — Śloka
no Dn1 n1 Ds1 Ds 17 — After 12 214,
Kumbh ed Cv ins a passage given in Appendix
I, (No 20).

२१५

युधिष्ठिर उवाच ।

यदिदं कर्म लोकेऽस्मिञ्शुभं वा यदि वाशुभम् ।

पुरुषं योजयत्येव फलयोगेन भारत ॥ १

कर्ता स्वित्तस्य पुरुष उताहो नेति संशयः ।

एतदिच्छामि तत्त्वेन त्वत्तः श्रोतुं पितामह ॥ २

भीष्म उवाच ।

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।

प्रहादस्य च संवादमिन्द्रस्य च युधिष्ठिर ॥ ३

असक्तं धृतपाप्मानं कुले जातं बहुश्रुतम् ।

अस्तम्भमनहकार सत्त्वस्थं समये रतम् ॥ ४

तुल्यनिन्दास्तुतिं दान्तं शून्यागारनिवेशनम् ।

चराचराणां भूतानां विदितप्रभवाप्ययम् ॥ ५

अकुप्यन्तमहृष्यन्तमप्रियेषु प्रियेषु च ।

काञ्चने वाथ लोष्टे वा उभयोः समदर्शनम् ॥ ६

आत्मनिःश्रेयसज्ञाने धीरं निश्चितनिश्चयम् ।

परावरज्ञं भूतानां सर्वज्ञं समदर्शनम् ॥ ७

शक्रः प्रहादमासीनमेकान्ते संयतेन्द्रियम् ।

बुभुत्समानस्तत्प्रज्ञामभिगम्येदमब्रवीत् ॥ ८

215

1 °) B₀ पुरुषो (for 'प') D₁ एव (for एव).
—^d) G₂ फल (for फल). D₈ भोगेन (for -योगेन).

2 °) K₄ [अ]स्ति; K₆ V₁ B₀ 6-9 D₁ n₄ D₅ D₂ 8
5-8 G₁ [अ]स्ति; K₇ D₁ 9 श्वित्; D₃ a₄ [अ]स्ति,
M₁ 7 किं (for स्विच्). K₄ तुल्य (for तस्य) —^b)
K₁ 4 तता (K₄ 'तो')हो (for उताहो) —^d) D₇ T
G₁-3 6 M₁ 5-7 transp स्वत्त and श्रोतु D₇ T G₁-3 6
M₁-7 चदस्व मे (for पितामह).

3 °) Ś₁ K₁ 2, 4 7 B₇ D₃ D₅-8 T G₂ 3 6 M₁.
5-7 प्रहादस्य —^d) D₁ युधिष्ठिर

4 °) K₇ D₇ असक्तं, D₅1 अनासक्त (hypermetrio)
Ś₁ K₁ 2 4 D₁ 9 धृतं, D₀ पूत- (for धृत) K₁
पाप्माना (for पाप्मान) —^b) D₁ कुले (for कुले)
D₁ मनस्विन (for बहुश्रुतम्). —^c) K₄ 7 V₁ B₀ 6-9
D₃ a₄ D₁ n₄ D₂-8, 8 9 M₁ अस्तम्भम् (for 'म्भम्').
—^d) T₂ G₁ 6 M₁ 5-7 संयमे रत, Cp समये नत
(gloss अकालाकाङ्क्षिण) (for समये रतम्)

5 Ś₁ K₂ repeat 5^{ab} after 6 —^b) K₁ T₁
शून्यागारं, D₇ 'कार; G₁ शूराकार; G₂ शून्याकार
(for 'गार) K₆ 7 D₁ 5 8 समाश्रयं; D₅ D₇ T
G₁-3 6 M₁ 5-7 Cpp C₈ समाकृतिं (for 'निवेशनम्').
Ś₁ K₂ (both second time) तथा क्षीतोष्णयो समं
ॐ Cp अहवाममताकर्तृत्वमोक्तृत्वादिशून्यमागार गृह शरीर
तत्र निवेशन प्रवेशो यस्य तम् । ॐ — G₁ 2 om 5^c-7^c
—^d) D₅ चराचरज्ञं (for 'चराणां) —^d) K₄ 6 7 B₀

6 7 9 D₃ a₄ D₁ n₄ D₅ D₂ 8 8 T₂ M₁ 5-7 प्रभवाप्ययं
(for 'प्ययम्) ॐ C_n विदितप्रभवाप्ययम् । विदित
प्रभवश्चासौ अप्ययश्चेत्यपरिणाम्युपादानभूत परमात्मा येन
तम् । ॐ

6 G₁ 2 om 6 (of v 1 5) —^a) K₄ D₁ अह
(D₁ 'नु'प्यतम् (for अह'). —^c) D₁ [अ]पि (for
[अ]थ) D₁ [अ]लोष्टे वा, D₇ T G₈ 6 वा लोष्टे (by
transp) —^d) Ś₁ K₁ 2 चोभयो; K₇ D₁ 9 [अ]प्यु'
(for उ'). D₃ a₄ D₇ T₁ G₈ 6 दर्शिन (for -दर्श
नम्) — After 6, Ś₁ K₂ repeat 5^{ab}

7 G₁ 2 om 7^{abc} (of v. 1 5). V₁ reads 7 on
marg —^a) B₀ D₃ a₄ D₅ नि श्रेयस (D₅ 'सि)
(for 'यस). K₁ 4 D₁ n₄ D₅ D₂ 8 5 6 T₁ G₈ 6
M₁ 7 C_n आत्मनि श्रेयस (D₁ n₄ D₅ D₂ 8 C_n 'सि)
ज्ञाने; K₆ 7 B₀ D₅ D₇ T₂ M₅ 6 'नि श्रेयसज्ञाने.
—^b) B₇ 8 (marg) 9 दर्शन (for निश्चयम्). —^d)
D₃ सर्वज्ञ (for सर्वज्ञं) K₆ B₀-9 D₃ a₄ D₅ T₁
G₈ 6 सर्व- (for सम) B₀ 7 9 D₃ a₄ D₁ 5 7 9 T
G₂ 3 6 M₁ 5-7 -दर्शिन (for दर्शनम्) — After 7,
Kumbh. ed ins

633* अथ्यक्कात्मनि गोविन्दे वासुदेवे महारमनि ।
हृदयेन समाविष्ट सर्वभावप्रियकरम् ।

Kumbh. ed cont. D₇ T G₁-3 6 M₁ 5-7 ins.
after 7

634* अक्त भागवत नित्य नारायणपरायणम् ।
ध्यायन्त परमात्मान हिरण्यकशिपो सुतम् ।

8 °) D₅ शुकः, G₁ शुकः (for शक्र). Some

यैः कैश्चित्संमतो लोके गुणैः स्यात्पुरुषो नृपु ।
 भवत्यनपगान्सर्वास्तान्गुणाल्लक्षयामहे ॥ ९
 अथ ते लक्ष्यते बुद्धिः समा बालजनैरिह ।
 आत्मानं मन्यमानः सञ्श्रेयः किमिह मन्यसे ॥ १०
 वद्धः पाशैश्च्युतः स्थानाद्विपतां वशमागतः ।
 श्रिया विहीनः प्रहाद शोचितव्ये न शोचसि ॥ ११
 प्रज्ञालाभात्तु दैतेय उताहो धृतिमत्तया ।
 प्रहाद स्वस्वरूपोऽसि पश्यन्व्यसनमात्मनः ॥ १२

इति संचोदितस्तेन धीरो निश्चितनिश्चयः ।
 उवाच श्लक्ष्णया वाचा स्वा प्रज्ञामनुवर्णयन् ॥ १३
 प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च भूतानां यो न बुध्यते ।
 तस्य स्तम्भो भवेद्बाल्यान्नास्ति स्तम्भोऽनुपश्यतः ॥ १४
 स्वभावात्संप्रवर्तन्ते निवर्तन्ते तथैव च ।
 सर्वे भावास्तथाभावाः पुरुषार्थो न विद्यते ॥ १५
 पुरुषार्थस्य चाभावे नास्ति कश्चित्स्वकारकः ।
 स्वयं तु कुर्वतस्तस्य जातु मानो भवेदिह ॥ १६

C 12. 8036
B 11 212 16
K 12 229 21

MSS प्रहादम् Ms ० प्रहादमिन्द्रस्वासीनम् —^a) T₁
 (inf lin as in text) अनुत्समानस् (for बुभु) M₁
 तं (for तत्) K₇ M₁ प्राज्ञम् (for प्रज्ञाम्)

9 Before 9, Das as T₁ ins इन्द्र, T₁ G₁ ३ ०
 शक्र, G₁ शुक्र —^a) K_० १ V₁ Bo ० १ ३ (marg
 as in text) ० Das as Dn₁ Ds₁ D₂-० ३ T G₁ M₁ ३ ०
 कश्चित् (for कै) K_२ D_१ ० G_२ स मतो; D_० सर्वतो,
 D_१ सगतो (for समतो) G_१ ३ लोको (for लोके)
 —^a) Ś₁ K₁ ३ सदैव (for भवति) V₁ अनयगान् (for
 अनप) Das as भग (Das om ग) वत्यनपान्सर्वास
 ॥ Cn p. भवति त्वयि अनपगान् स्थिरान् । ॥ —^a)
 D_१ G₁ om, तान् D_१ T₁ G_३ गुणाल्लक्षणयामहे

10 ^a) K₇ V₁ D_१ लक्षते —^b) Ś₁ बालजनैर्,
 K₁ ३ T_२ जदै, T₁ G_३ ० जलैर्; G_२ Ms ० जलैर्
 (for जनैर्) K_२ ३ B_३ (marg as in text) सह (for
 इह) M₁ १ समा बाला (M_१ ल) जने (M_१ ले) पिव
 —^a) D_१ आत्मानो; G_१ आत्मन (sic) Dn_१ प्रत्यमान
 (for मन्य) K_१ D_१ ० स (for सन्) Ca आत्मान
 मन्यमानस्य (gloss आत्मज्ञस्य) —^a) K_० D_३ D_१ T
 G_१-३ ० M₁ ५-१ श्रेयं; D_१ श्रेय (for श्रेय) D_१
 कम् (for किम्)

11 ^a) D_१ क्षत; T_१ व्युत्तै; M_१ व्युत (for
 व्युत) —^a) D_१ D_१ M_१ विहीन, D_१ विहीत,
 D_३ हीनोति; D_१ विहीना, G_२ नं (for न)
 Some MSS प्रहाद, K_१ ३ M_१ प्रहाद, B_३ प्रहाद
 —^a) K_२ D_१ G_१ शोचितव्यो (for तव्ये)

12 ^a) D_२ (marg) G_३ ० M_१ नु (for नु) K₁
 २.१ D_१ ० दैत्येय, D_३ दैत्येद्र (for दैतेय) —^b) D_१
 उत्तमा (for उताहो) D_१ धृतिमत्तया. —^a) Some
 MSS प्रहाद; K_१ प्रहाद; D_१ प्रहाद D_१ Dn_१
 n_१ D_२ ३ ० ३ सुख, T_१ G_२ स्वस्व; G_१ ससु (for

स्वस्व) T_१ हि (for जसि) —^a) Ś₁ K₁ ३ V₁ Bo
 G_१ ३ पश्य (for पश्यन्)

13 Before 13, Kumbh ed ins भीष्म उवाच
 —^a) D_१ संचोदितस् (for सचो) —^b) T_१ धीरो (for
 धीरो) V_१ मानस (for निश्चय) —^a) D_३ स्व (for
 स्वां). K_१ V_१ Bo ३ Das as D_१ ३ ० वर्तयन् (for
 वर्णयन्)

14 Before 14, some MSS ins प्रहाद (v 1
 प्रहाद) उवाच —^b) D_३ नु (for न) Ś₁ K₁ ३ बु
 ध्यति — 14^{ed} = 26^{ed} 14^{ed} is partly damaged in
 B_१ —^a) K₁ तत् (for तस्य) ॥ Ca स्तम्भ
 कर्तव्यतामोहः ॥ ॥ —^a) G_१ न (for नु) K_१ पश्यत,
 B_३ पश्यति — After 14, Kumbh ed. ins

635* गहन सर्वभूतानां ध्येयं नित्य सनातनम् ।
 अनिप्रहमनौपम्यं सर्वाकार परात्परम् ।
 सर्वाधरणसभूत वसादेतत्प्रवर्तते ।
 तन्मया अपि सपश्य नानालक्षणलक्षिता ।
 स वै पाति जगत्स्रष्टा विष्णुरित्यभिशाब्धितः । [5]
 पुनर्दर्शति संप्राप्ते सुरेश्वर (sic) ।

15 ^a) K₁ सप्रवर्तते — G_१ repeats 15^o after
 17^o. —^b) V_१ नराधिप (for तथैव च) —^a) D_१
 सर्वो (for सर्वे) D_३ तयालाभा (for भावा) —^a)
 B_१ ३ (marg) ० Cp दृश्यते (for विद्यते)

16 ^a) D_१ या भावे, D_१ वाभाषि; D_३ चाभावे;
 D_१ T_१ G_२ वामादे (for चा) —^b) D_१ T_१ G_१-३ ०
 काचित् (for कश्चित्) D_१ स कारक; Dn_१ n_१ D_२
 ३.३ च कारक, D_३ सुकर्मक; D_१ T G_१-३ ० स्वका
 रति (T_१ त) (for स्वकारक) —^a) K_० स्वीय (for
 स्वय) K_० Bo ०-३ Das as Dn_१ n_१ D_३ D_२ ३ ३-३ न
 (for नु) V_१ T_१ G_३ ० [अ] कुर्वतस् (for तत्) B_३

C 12. 8037
B 12. 222. 17
X 12. 229. 22

यस्तु कर्तारमात्मानं मन्यते साध्वसाधुनोः ।
तस्य दोषवती प्रज्ञा स्वमूर्त्यज्ञेति मे मतिः ॥ १७
यदि स्यात्पुरुषः कर्ता शक्रात्मश्रेयसे ध्रुवम् ।
आरम्भास्तस्य सिध्येरन्न च जातु पराभवेत् ॥ १८
अनिष्टस्य हि निर्वृत्तिरनिवृत्तिः प्रियस्य च ।
लक्ष्यते यतमानानां पुरुषार्थस्ततः कुतः ॥ १९
अनिष्टस्याभिनिर्वृत्तिमिष्टसंवृत्तिमेव च ।

१० Das. a1 कस्य (for तस्य) K1 स्वय भुक्तवत्सस्य
—^d) T1 इति (for इह)

17 ^a) Dn1 यस्य (for यस्तु) —^b) K6 V1 Bo १
Dn1 n1 Ds D2 8 6-8 T1 G1-3.6 साध्वसाधु वा; B6
8 9 Das a1 'साधुनि (B6 9 'नी) (for 'साधुनो)
— 17^d is damaged in B7 After 17^{abc}, G1
repeats 15^b —^d) K4 6 V1 Bo 6 8 9 Das a1 Dn1
n1 Ds D2 8 6 8 8 T2 M1 6-1 Cap Cp अ (B6 Das a1
Ds T2 Cp न) तत्त्वज्ञा; D7 T1 G1-3 6 न तु प्रज्ञा, Cpp
स्वमूर्त्यज्ञा (as in text) ☞ Ca स्वमूर्त्यज्ञेति स्वामेव
मूर्तिं शरीर स्वयंकृतमजानती मूढा । ☞

18 ^b) B6 (marg) शक्र स्व; Das शक्रारूप; Ds1
शक्रात्मा; Ds2 (before corr) शकस्यात्म-, G1 2
शक्रान्मे (G2 'न्मे) (for शक्रात्म-) K7 D4 5 9 T2
श्रेयसि; M1 5 6 श्रेयसो (for 'से) —^c) K6 १ V1
Bo 6-9 Das a1 Dn1 n1 Ds D2-6 8 9 सिध्ये (K6 १ Ds1
D6 'दे) युर, T1 विध्येरन्, M1 १ सिध्यते (for सिध्ये
रन्) —^d) K6 १ Bo 6-9 Das. a1 Dn1 n1 Ds D2-9
G8 6 तु (for च)

19 ^a) K6 Ds M6 6 अप्रियस्य; Bo D7 T1 G1 2
अनिष्टस्य, D6 अनिष्टस्य (sic) (for 'ष्टस्य) Ś1 K1 2 4
T2 च, K7 Ca [अ]पि, D2 9 M6 6 [अ]भि, D7 T1
G1 2 न (for हि) K6 Dn1 D2 निवृत्तिर् — Ds om
(hapl) 19^b-20^c, V1 reads it on marg ☞ Ca
निर्वृत्तिं असिद्धिं । ☞ —^b) Ś1 K1 2 अप्रवृत्तिं, V1
B6 Das Ds D7 9 T2 G1 M1 १ अनिर्वृत्ति K6 वा
(for च) K7 प्रियस्याप्राप्तिरेव च ☞ Ca अनिवृत्ति
सिद्धि । ☞ —^c) K1 B6 लक्ष्यते —^d) Das पुरु
पार्थ B6 8 (both marg as in text) 9 Das. a1 फलं
(for तत) D2 om कुत

20 Ds om. 20^a (of v 1. 19). V1 reads 20^a on
marg —^a) Das हि, Ds1 laouna (for [अ]भि).
K6 Dn1 निवृत्तिर् (Dn1 'म्), Ds निर्वृत्तिर्, D7 T

अप्रयत्नेन पश्यामः केषांचित्त्वस्वभावतः ॥ २०
प्रतिरूपधराः केचिद्दृश्यन्ते बुद्धिसत्तमाः ।
विरूपेभ्योऽल्पबुद्धिभ्यो लिप्समाना धनागमम् ॥ २१
स्वभावप्रेरिताः सर्वे निविशन्ते गुणा यदा ।
शुभाशुभास्तदा तत्र तस्य किं मानकारणम् ॥ २२
स्वभावादेव तत्सर्वमिति मे निश्चिता मतिः ।
आत्मप्रतिष्ठिता प्रज्ञा मम नास्ति ततोऽन्यथा ॥ २३

G1-3 6 M1 5 6 अनिष्टस्याप्यनिर्वृत्ति (G2 'वृत्ति, M1
'दिष्ट)म् —^b) K6 B6 Ds -सवृत्तिर्; D7 T G2.6
M5 6 निर्वृत्तिम्, G1.2 -निवृत्तिम् (for संवृत्तिम्) —^c)
Ś1 K1 2 अप्रवृत्तेन; B6 अथ यत्नेन, G2 अप्रयत्ने च
(for 'त्नेन) D7 T G1-3 6 M1 6-7 पश्यामि (for 'म)
—^d) Dn1 केषां चै (for केषांचित्) Ś1 K2 तु, Ds
वै, D7 T1 न (for तत्).

21 ^a) K6 अस्ति, B6-9 अभि (for प्रति) K1
रूपवत्, K6 V1 Bo १ Das a1 Dn1 n1 Ds D2 8 6-8
M1 6-1 Ca 8 रूपतरा; K7 B6 8.9 D4 6 6 'तमाः
(for 'धरा) —^b) K1 D6 १ T G1-3 6 M5 6 मत्तमाः;
K6 V1 Bo 6 Das Dn1 n1 Ds D2 8 6 8 मत्तरा; M7
'संमता (for 'सत्तमा) —^c) B6 निरूपेभ्यो (for
विरु').

22 ^a) Bo स्वभावात् (for स्वभाव) Ś1 K1 4
प्रवृत्त (for 'प्रेरिता) —^b) K7 D6 निविशते; V1
B6 Ds निवसंते, Dn1 न विशते, Cp विविशते (for
निवि') D6 यदा यदा, D7 T G2 8 9 यथा गुणान्
(T2 'णा), G1 यदा गुणा (by transp.). ☞ Ca
गुणा सुखदुःखादय । ☞ —^c) Ś1 K1.2 शुभाशुभसः;
D7 T1 G2 'शुभं, G8 9 'शुभांस (for 'शुभास्). B6
Das. a1 तात (for तत्र) —^d) K4 6 १ V1 Bo 6-9
Dn1 n1 Ds D2-6 8 9 कस्य किं, Das. a1 कस्यश्चिर् (for
तस्य किं). Ś1 K2 मम; K1 सम; V1 B6 (marg
as in text) Ds १ T1 G2 8 9 नाम; T2 G1 काम (for
मान)

23 ^a) D7 T G1-3.6 M6 6 ते सर्वे (for तत्सर्वम्).
—^b) D6 इति मे निश्चयामृति (sic) —^c) V1 Bo.
6-9 Das a1 Dn1 n1 Ds 8 6 8 आत्मप्रतिष्ठा प्रज्ञा वा;
D7 T1 G2 8 6 'प्रतिष्ठा वि (G2 'ष्टप्र-, G6 'ष्टा प्र) ज्ञानाद-
—^d) D7 T1 G2 8 6 पर (for मम)

24 ^a) Ś1 K1.2 4 १ Ds 9 त्वभि (for त्विह). K6
V1 Bo 6-9 Das a1 Dn1 n1 Ds D2.8 6 8 मन्यं

कर्मजं त्विह मन्येऽहं फलयोगं शुभाशुभम् ।
 कर्मणां विषयं कृत्स्नमहं वक्ष्यामि तच्छृणु ॥ २४
 यथा वेदयते कश्चिदोदनं वायसो वदन् ।
 एवं सर्वाणि कर्माणि स्वभावस्यैव लक्षणम् ॥ २५
 विकारानेव यो वेद न वेद प्रकृतिं पराम् ।
 तस्य स्तम्भो भवेद्बाल्यान्नास्ति स्तम्भोऽनुपश्यतः ॥ २६
 स्वभावभाविनो भावान्सर्वानेवेह निश्चये ।
 बुध्यमानस्य दर्पो वा मानो वा किं करिष्यति ॥ २७

(Da₁ 'न्य'ते (for मन्येऽहं) —^b) K₇ B₆₋₉ Da₃
 a₁ D₁ १ ० पृथग्विध, D₇ T₁ G₂ शुभावह (for 'शुभम्')
 —^c) D₅ कर्मणा Ś₁ K₁ २ सर्वम्, D₂ कृष्णम् (for
 कृत्स्नम्) —^d) Ś₁ K₁ २ ते (for तत्)

25 ^a) B₇ यदा, D₇ T₁ G₂ तथा (for यथा)
 T₁ किंचिद् (for कश्चिद्) G₁ ३ ० यत् प्रमोदते कश्चिद्
 ☞ Ca वेदयते, ओदनं भक्त लभ्यमशुनेति सूचयति, न तु
 स एवोदनदाने कर्ता ॥ C₅ वेदयते जिह्वादशादिना वेदनां
 प्राप्नोति । ☞ —^b) D₅ D₁ T G₁₋₃ ० M₇ पायस;
 M₅ वायस (for 'सो') Ś₁ K₁ २ ४ नव, K₅ V₁ D₁
 n₁ D₅ D₂ २. १ १ T G₁₋₃ ० M₇ G₅ १ ह्यदन्, K₇ D₁ ०
 ह्यदन्; M₅ ह्यसन् (for चदन्) —^c) D₅ कर्माणि
 सर्वाणि (by transp) K₅ D₅ भूतानि (for कर्माणि)
 —^d) K₇ D₁ ० एष (for एव) ☞ Ca लक्षणम्
 अनुमापकम् । ☞

26 K₁ om 26. —^a) K₄ विकारादेव, D₁ G₂
 ३ ० 'ज्ञैव, D₅ 'वेव, D₇ 'रांते च (for 'रानेव) —^b)
 Da₁ प्रकृति (for 'ति) D₁ ० परा (for पराम्)
 — 26^{c1} = 14^{c1} —^d) K₄ स्तम्भौ

27 ^a) D₇ T G₁₋₃ ० M₁ १-१ भावितान् (for भावि
 नो) —^b) D₇ G₂ एवाह (for एवेह) K₅ B₆, ६-९
 D₁ n₁ D₂ ० ३ निश्चयात्, K₇ D₁ ० 'य, Da₃ a₁
 D₅ १ T₁ 'य; D₅ D₅ 'यान् (for 'ये) —^c) K₇
 बुध्यमान स्व, Da₁ बुध्यमानस्य, D₅ बुध्यमानश्च (for
 'मानस्य) D₅ गर्वो वा; D₇ T G₁₋₃ ० M₁ १ वा दर्पो
 (by transp) —^d) K₄ मान्ये वा; K₇ D₁ ० हर्षो
 वा, Da₁ वा मानो (by transp), D₅ वा मानी

28 ^a) D₅ १ T₁ G₂ ३ ० कर्म (for धर्म) G₂
 कुर्वन् (for कृत्स्न) —^b) K₅ वा (for च) Da₁
 भूतानां चास्म नित्यशं (sic) —^d) Da₁ सर्वे (for सर्व)
 Ś₁ K₁ २ एव, B₅ (marg as in text) १-२ M₅ चैव

वेद धर्मविधिं कृत्स्नं भूतानां चाप्यनित्यताम् ।
 तस्माच्छक्र न शोचामि सर्वं ह्येवेदमन्तवत् ॥ २८
 निर्ममो निरहंकारो निरीहो मुक्तवन्धनः ।
 स्वस्थोऽन्यपेतः पश्यामि भूतानां प्रभवाप्ययौ ॥ २९
 कृतप्रज्ञस्य दान्तस्य वितृष्णस्य निराशिषः ।
 नायासो विद्यते शक्र पश्यतो लोकविद्यया ॥ ३०
 प्रकृतौ च विकारे च न मे प्रीतिर्न च द्विषे ।
 द्वेषारं न च पश्यामि यो ममाद्य ममायते ॥ ३१

(for ह्येव) D₅ सर्वं ह्येवेदमन्तवत् (sic)

29 Da₃ om 29^a —^a) D₁ निरहकारा —^b)
 K₅ १ V₁ B₆ ० १ ३ (marg as in text) ० Da₃ a₁ D₁
 n₁ D₅ D₂-३ ३ ० निराशीर्, T₁ निरीहा (for 'हो').
 —^c) B₅ स्वच्छो; Da₃ a₁ व्यस्थो, G₂ स्वस्त्रो (for
 स्वस्थो) K₅ B₆ D₅ D₅ १ T₁ [s]न्यपेत, G₁ [s]न्य
 वेद (for सन्यपेत) ☞ C_n स्वस्थ, अन्यपेत देहाद्यन
 भिमानेन स्वरूपादप्रच्युत । ☞ —^d) D₁ om from
 प्रभवा up to विद्यया (in 30^d) K₇ B₆ प्रभवाप्ययौ

30 D₁ om. 30 (cf. v 1 29) —^a) D₅ ह्यत् ;
 D₅ कृत्स्न (for कृत) Da₁ प्रज्ञस्य (for प्रज्ञस्य)
 B₅ (marg) शांतस्य (for दान्तस्य) —^b) K₅ B₅
 (marg as in text) D₁ D₅ D₅ १ T G₁₋₃ ० M₁
 १ ० वितृष्णस्य, D₅ D₅ 'प्यस्य (for 'न्यस्य) —^c)
 D₇ T₁ G₂ ३ ० तस्य (for शक्र) —^d) G₁ ३ योग
 (for लोक) G₁ वित्तया, M₁ (inf in as in text)
 निश्चय (for विद्यया) K₇ D₁ n₁ D₂ ० पश्यतो लोक
 मन्ययं ☞ Ca लोकविद्यया, लोकस्वभावाद्यवबोधकं ज्ञान
 लोकविद्या । [अ]लोकविद्यया प्रह्यज्ञानेन सार्धज्ञफलेनेत्यकारप्र
 श्लेषो वा । ☞

31 ^a) K₅ प्रकृते (for 'तौ) D₅ D₅ प्रकृते (D₅
 'तौ)व विकारेव (sic) ☞ C_n प्रकृतौ विश्वकर्मा ॥
 C₅ प्रकृतौ पुरातने, विकृते [कारे] हृदानीतने । ☞ —^b)
 B₅ D₅ बुद्धिर् (for प्रीतिर्) B₅ मे (for च) B₇
 द्विषो, G₁ द्विषि K₇ D₁ १ ० प्रीतिर्द्विषोपि वा न मे
 —^c) K₅ B₆ १ ० Da₃ a₁ D₁ n₁ D₅ D₂ ३ ० ३ transp
 न and च B₆ शोचामि (for पश्यामि) —^d) Ś₁
 K₂ ममापि, K₁ समाप्य; K₄ ० V₁ B₆ ० १ ३ (marg
 as in text) D₁ n₁ D₅ D₂ ३ ३ ० ३ मामद्य, K₇ D₁ ०
 मामपि, Da₃ a₁ ममेत्य (for ममाद्य) Ś₁ K₂ [अ]म
 (K₂ 'म)मायते, K₇ D₁ ० [अ]वसाद्येत्, B₅ न
 मन्यते, D₅ १ न जायते, D₅ समायते, T₁ G₅ ० विद्

C 12. 8051
 B 12. 222 31
 K 12 229 35

C. 12. 8052
12. 222. 32
K 12. 229 37

नोर्ध्वं नावाङ्ग तिर्यक्च न क्वचिच्छक्र कामये ।
न विज्ञाने न विज्ञेये नाज्ञाने शर्म विद्यते ॥ ३२

शक्र उवाच ।

येनैषा लभ्यते प्रज्ञा येन शान्तिरवाप्यते ।
प्रब्रूहि तमुपायं मे सम्यक्प्रहाद पृच्छते ॥ ३३

प्रहाद उवाच ।

आर्जवेनाप्रमादेन प्रसादेनात्मवत्तया ।
बृद्धशुश्रूपया शक्र पुरुषो लभते महत् ॥ ३४

स्वभावाल्लभते प्रज्ञां शान्तिमेति स्वभावतः ।
स्वभावादेव तत्सर्वं यत्किंचिदनुपश्यसि ॥ ३५

भीष्म उवाच ।

इत्युक्तो दैत्यपतिना शक्रो विस्मयमागमत् ।
प्रीतिमांश्च तदा राजंस्तद्वाक्यं प्रत्यपूजयत् ॥ ३६
स तदाभ्यर्च्य दैत्येन्द्रं त्रैलोक्यपतिरीश्वरः ।
असुरेन्द्रमुपामञ्च्य जगाम स्वं निवेशनम् ॥ ३७

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि पञ्चदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१५ ॥

ध्यति, G₁ महाष्टुते (for समायते). T₂ यो मे माधाम
मधते (sic) ☞ Ca n p s. समायते समेवा(C₂ समत्व
मिवा)चरति । ☞

32 °) K₁ नोव; D₄ सोर्द्ध; D₅ नोद्ध. K₂ 4 6
Bo. 6 7 9 Dn₁ D₅ D₂ 8 5 6 8 G₁ नावाङ्ग; K₁ D₄ 9
नाधो (for नावाङ्ग) K₁ D₄ 9 G₁ ति(K₁ ती)र्यवा,
D₁ तिर्यच, T₂ तिर्यश्च (for 'क्च) — °) Ś₁ K₁
2 4 क्वचिच्छक्र न कामये — °) K₆ 7 Bo. 6-8 D₂ 8 4
Dn₁ n₄ D₅ D₂-5 7-9 T G₂ 3 6 M₁ 5-7 हि ज्ञेये, D₆
हि ज्ञाने, G₁ हि ज्ञेन (for विज्ञाने). K₆ Bo 6-9 D₂
n₄ Dn₁ n₄ D₅ D₂-9 T G₁-3 6 M₁ 5-7 विज्ञाने (Bo
D₅ 'नं) (for विज्ञेये). — °) B₆ 8 D₄ Dn₁ D₅
D₂ 5 6 न ज्ञाने, D₂ lacuna (for नाज्ञाने) K₁ B₁
Dn₁ n₄ D₂-5 8 9 Cn (C₂ p as in text) कर्म (for शर्म).
D₁ T G₁-3 6 M₁ 5-7 नाज्ञा(G₂ ना ज्ञा; M₁ न ज्ञा)ने
विद्यतेतर ☞ C₂ नाज्ञाने, आज्ञाने प्रकृतिमहदहंकारभूत
तन्मात्रास्थे । ☞

33 °) B₆ D₄ लभते (for लभ्यते) G₁ प्राज्ञा
— °) G₁ येनैषा शान्तिरवाप्यते — °) Some MSS प्रहाद.
K₆ V₁ Bo 6-9 D₂ 8 4 Dn₁ n₄ D₅ D₂ 8 6 8 पृच्छते
(D₂ 'त्ता) (for 'ते)

34 Some MSS प्रहाद B₆ reads 34-36 twice
— °) D₄ [अ]प्रसादेन. — °) D₄ प्रसादेन (for प्रसा)
V₁ [आ]त्मवित्तया ☞ Cn प्रसादेन बुद्धेर्नैर्मल्येन । ☞
— °) D₁ T₁ G₆ 6 M₁ 5-7 गुरु (for बृद्ध-) K₁ D₄
शुश्रूपया — °) Ś₁ K₁ 2 4 विदते, B₆ (both times)

लभ्यते (for लभते) K₆ D₅ लभते पुरुषो महत्

35 For the repetition in B₆, of v l 34 — °)
K₂ लभ्यते G₁ प्रज्ञा — °) G₁ येन शान्ति (for
शान्तिमेति). — °) K₆ B₁ 8 (marg as in text) D₅
पश्यति (for 'सि). — After 35, Kumbh ed C₂
ins a passage given in App I, (No 21)

36 For the repetition in B₆, of v l 34 Ś₁
K₁ 2 4 6 7 V₁ Bo 6-9 D₂ 8 4 Dn₁ n₄ D₅ D₂-5 8 9
M₁ 5-7 om the ref — °) K₁ दैति (for दैत्य). — °)
K₁ आगतं; B₆ D₄ D₅ आगत (for 'मत्) — °)
Ś₁ K₂ स; K₁ स (for च) D₁ T G₁-3 6 M₁ 5-7
ततो (for तदा) — °) K₆ T₂ प्रतिपूजयत् (K₆ 'न्);
D₂ 8 4 सम (for प्रत्य)

37 D₄ reads 37^{ab} twice — °) D₄ G₁ दैत्येन्द्र,
D₁ देवेन्द्र T₁ G₂ 3 6 स तदा सर्वदेवेन्द्रसु — °) D₄
(first time) त्रैलोक्यं प्रत्यपूजयत् — °) Ś₁ K₁ 2 4 सुरे
द्रस्तमुपामञ्च्य — °) Ś₁ K₁ 4 स (for स्व)

Colophon — Sub-parvan Ś₁ K₁ 2 4 6 7 V₁
Bo 5-9 D₂ 8 4 Dn₁ n₄ D₅ D₂-4. 6-9 T G₁ 2 6 M₁
5-7 मोक्षधर्म — Adhy name Ś₁ K₁ 2 4 D₆ 8 शक्र
प्रहादसंवाद, K₆ V₁ Bo 6 8 9 D₂ 8 4 Dn₁ n₄ D₅
D₂ 8 G₁ 6 M₁ 5-7 'प्रहादसंवाद'; K₁ D₄ 5 9 प्रहाद
शक्रसंवाद; D₁ G₂ इन्द्रप्रहादसंवाद: — Adhy no
(figures, words or both) Dn₁ D₁ T₁ G₆ 6 M₆
49, Dn₄ D₂ 48, D₅ 45, T₂ G₂ 63, G₁ 62,
M₁ 6 7 47. — Śloka no Dn₁ n₄ D₅ D₂ 37.

२१६

युधिष्ठिर उवाच ।

यया बुद्ध्या महीपालो भ्रष्टश्रीर्विचरेन्महीम् ।
कालदण्डविनिष्पिष्टस्तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १

भीष्म उवाच ।

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
वासवस्य च संवादं बलेवैरोचनस्य च ॥ २
पितामहमुपागत्य प्रणिपत्य कृताञ्जलिः ।
सर्वानेवासुराञ्जित्वा बलिं प्रपच्छ वासवः ॥ ३
यस्य स्म ददतो वित्तं न कदाचन हीयते ।
तं बलिं नाधिगच्छामि ब्रह्मन्नाचक्ष्व मे बलिम् ॥ ४

स एव ह्यस्तमयते स स्म विद्योतते दिशः ।
स वर्षति स्म वर्षाणि यथाकालमतन्द्रितः ।
तं बलिं नाधिगच्छामि ब्रह्मन्नाचक्ष्व मे बलिम् ॥ ५
स वायुर्वरुणश्चैव स रविः स च चन्द्रमाः ।
सोऽग्निस्तपति भूतानि पृथिवी च भवत्युत ।
तं बलिं नाधिगच्छामि ब्रह्मन्नाचक्ष्व मे बलिम् ॥ ६

ब्रह्मोवाच ।

नैतत्ते साधु मघवन्यदेतदनुपृच्छसि ।
पृष्टस्तु नानृतं ब्रूयात्तस्माद्ब्रूयामि ते बलिम् ॥ ७
उत्प्रेषु यदि वा गोषु खरेष्वश्वेषु वा पुनः ।

C 12 20 6
B 12 223 9
K 12 230 9

216

1 The ref is damaged in Br —^a) K₄ D₄₄
D₈ T G₁ ३ यया (for यया) K₁ सर्वपालो (for
मही) —^b) M₇ विद्वे (for विचरेन्) —^c) T₂
कालदण्डे (for 'दण्ड') D₇ T₁ G₂ विनिष्पिष्ट (for 'न्पि
ष्टस्) ❀ C₄ कालो जन्मान्तरीयसुकृतदुष्कृतसहकारी,
तस्य दण्डो दुष्कृतफलदानम् । ❀

2 ^a) Ś₁ K₂ बलेर्, D₈₁ D₅ १ बलेर् (for बलेर्)
D₈₂ (before corr) बलेवैरोचनो बली

3 ^a) K₆ B₀ D₁₁ n₄ D₅ D₂ ३ ६-८ T G₁₋₃ ६ M₁
६-१ उपागम्य, V₁ B₈₋₉ 'भित्त्य (for 'गत्य) —^{3rd} 18
damaged in Br —^d) Ś₁ बडिं, G₈ बल (for
बलिं) G₁ राघव (for वासव)

4 ^a) B₇ damaged K₆ पश्य (for यस्य) —^b)
B₈ कदाचिद्धि, D₆ G₁ 'चिद्ध (for 'चन) D₄₃ a₁ न
हीये (D₄₁ 'जे)त कदाचन, T₂ न कदा च महीयते
—^c) Ś₁ बडिं, D₄₁ बल (for बलिं) K₇ D₅ ०
नाव (for नाधि) —^d) D₈ आचक्ष, G₁ आगच्छ
(for आचक्ष्व) Ś₁ बडिं, T₁ G₃ बल

5 K₄ om (hapl) 5 K₆ T₁ om (hapl) 5-6
D₁₁ n₄ D₂ ३ G₂ transp 5 and 6 —^a) Ś₁ K₁ ३
M₇ एवम्, D₇ G₂ ३ ६ एव (for एव) Ś₁ K₁ ३
अस्तमयते, K₇ D₄ ० ह्यस्तमभ्येति (for 'मयते) —^b)
B₈ न (for स) K₇ च, D₃ (marg as in text)

स (for स्म) Ś₁ K₁ ३ G₁ स विद्योतयते दिशः, D₇
T₂ G₂ ३ ६ स स्म द्योतयते रवि (T₂ दिशः) —^c) G₁
हि, G₂ त्रि (for स्म) M₁ सर्वाणि (for वर्षाणि)
D₇ G₂ ६ स च वर्षति वर्षाणि —^c) Ś₁ बडिं (for
बलिं) —^f) Ś₁ बडिं, D₈ बली

6 K₆ D₆ ३ T₁ M₁ om. (hapl) 6 (for K₆ T₁,
of. v 1 5) D₁₁ n₄ D₂ ३ G₂ transp 5 and 6
—^a) D₈₁ वरुणाश् —^b) M₅ स मय (for स रवि)
—^c) B₈ पचति (for तपति) —^d) K₄ V₁ B₀ ६-९
D₄₂ a₁ D₁₁ n₄ D₅ D₂ ३ १ T₂ G₁ ३ M₆₋₇ जल च स;
D₅ G₂ ६ स जल चं (D₅ स) (for पृथिवी च) K₇
D₄ ० स (for च) V₁ वहति (for भवति) —^e)
Ś₁ बडिं (for बलिं) K₄ om (hapl) from नाधि
up to बलिम् (in 6^f) —^f) Ś₁ बडिं

7 ^a) D₆ स्व (for ते) D₂ ६ G₂ भगवन् (for भव)
Ś₁ K₁ ३ ४ नैतत्ते म (K₂ ६ म) गवन्साधु —^b) K₆
एवम्; K₇ B₀ ६-९ D₄₃ a₁ D₁₁ n₄ D₅ D₂-३ ३ ९ T₂
M₁ ६-१ एवम्; V₁ D₇ T₁ G₁₋₃ ६ एवम् (for एवद्)
T₂ पृच्छति (for 'सि) —^c) B₀ D₄₁ च (for तु)
K₆ B₈ (marg as in text) D₂ ० ब्रूयां, D₀ (also)
ब्रह्मन् (for ब्रूयात्) —^d) K₇ D₃ ० त (for ते)
Ś₁ बडिं, D₈ बली, T₁ बल

8 ^a) G₂ हृष्टेषु (for उत्प्रेषु) —^b) D₅ ६ ० यदि;
D₇ T₁ G₈ ६ श्वसु (for श्वेषु) D₇ T G₁ ३ ६ M₁ ६-१
[अ]नघ (for पुन) —^c) D₅ प्रविष्टो (for वरिष्ठो)
—^d) D₇ T G₁₋₃ ६ M₁ ६-१ शून्यागारप्रतिश्रय

C. 12. 8086
B. 12. 223 9
K. 12. 230 9

वरिष्ठो भविता जन्तुः शून्यागारे शचीपते ॥ ८

शक्र उवाच ।

यदि स बलिना ब्रह्मञ्छून्यागारे समेयिवान् ।

हन्यामेनं न वा हन्यां तद्ब्रह्मन्ननुशाधि माम् ॥ ९

ब्रह्मोवाच ।

मा स शक्र बलिं हिंसीर्न बलिर्वधमर्हति ।

न्यायांस्तु शक्र प्रष्टव्यस्त्वया वासव काम्यया ॥ १०

भीष्म उवाच ।

एवमुक्तो भगवता महेन्द्रः पृथिवीं तदा ।

चचारैरावतस्कन्धमधिरुह्य श्रिया वृतः ॥ ११

9 D₂ om (hapl) 9-12. —^a) Ś₁ K_{1, 2} V₁ B₈ (marg as in text) यद्यह, K₇ यद्यस्मिन्; D₄ ० यद्यस्मि (for यदि स). Ś₁ बलिना, G₁ हि बलिर् (for बलिना) —^b) Ś₁ K_{1, 2} 4 D₈ समेयि (K₁ 'य')वान्; K₆ समायिवान्, V₁ शमीयी; D₄ समेयी; G₁ समाधिवान् (for समेयिवान्) —^c) G₂ M₁ हन्याद् K₇ D₄ ० चैनं, B₈ (marg) मित्रं; D₈ (by corr as in text) १ G₂ ० एव; D₆ एत (for एन) D₆ वै (for वा) G₂ हन्यात् —^d) M₆ ० विद्वन् (for ब्रह्मन्) G₈ om अनु K₇ अनुबोधि (for 'शाधि') D₄ G₂ मा (for माम्)

10 D₂ om 10 (of v 1 9) —^a) K₇ ना स्म; B₈ (marg as in text) मा स्व (for मा स). Ś₁ बलिं (for बलिं) B₈ (marg) हन्यान्; D₄ हिंसिर्; D₁ हसीर् (for हिंसीर्) —^b) Ś₁ बलिर् (for बलिर्) G₁ स्वयम् (for स्वम्) —^c) K₆ १ V₁ B₀ ६-९ D₁ न₄ D₈ D₈-९ T G₁₋₃ ० न्यायस् (for न्यायांस्) K₇ D₄ D₄ ० M₁ प्र (K₇ पृ)ष्टव्य; T₂ ऋष्टव्यस् (for प्र)

11 D₂ om, 11 (of v. 1 9) M₆ ० om the ref —^b) D₄ महेंद्रं. D₄ D₄ D₈ पृथिवी (for 'र्षी') B₇ ० तथा, T₁ तत् (for तदा) —^c) Ś₁ K_{1, 2} 4 ऐरावण (for 'वत'). K₂ स्कन्धम् B₈ (marg) जगाम स गजस्कन्धम् —^d) K₂ 4 प्रिया (for श्रिया) K₄ D₈ वृत्त, D₄ सह, D₉ [अ]न्वित, G₂ ० ज्वलन् (for वृत)

12 D₂ om, 12 (of v 1 9). —^a) M₆ ० च (for स) Ś₁ बलिं (for बलिं) —^b) Ś₁ K_{1, 2} 4 B₀ ६-९ D₆ ३ वेधेन; K₆ D₈ 1 वेधेन; B₀ वेधेन, D₄ वेधेन; G₂ वेपेण (for वेपेण) G₁ सयुतं (for संवृतम्)

ततो ददर्श स बलिं खरवेपेण संवृतम् ।

यथाख्यातं भगवता शून्यागारकृतालयम् ॥ १२

शक्र उवाच ।

खरयोनिमनुप्राप्तस्तुपभक्षोऽसि दानव ।

इयं ते योनिरधमा शोचस्याहो न शोचसि ॥ १३

अदृष्टं बत पश्यामि द्विपतां वशमागतम् ।

श्रिया विहीनं मित्रैश्च अष्टवीर्यपराक्रमम् ॥ १४

यत्तद्यानसहस्रेण ज्ञातिभिः परिवारितः ।

लोकान्प्रतापयन्सर्वान्यास्यसानवितर्कयन् ॥ १५

त्वन्मुखाश्चैव दैतेया व्यतिष्ठंस्त्व शासने ।

13 ^a) T₂ खरवेपम् (for 'योनिम्') T₁ अनुप्राप्य (for 'प्राप्तस्') —^b) D₄ 1 -भक्ष्योसि, D₈ -भक्ष्येण (for भक्षोऽसि) D₄ M₇ [s]सि दानव, G₂ ० सदानव —^c) G₂ इमं (for इयं) D₇ T₁ G₁₋₃ ० असमा (for अधमा) T₂ शोच्यतामात्मनश्चास्य —^d) Ś₁ K₁ ३ शोच्यो (K₁ 'च्य')स्याहो; D₄ 4 शोचस्याहो, D₇ T₁ G₂ ० 'नाहो' (for 'स्याहो') D₄ 4 शोचति.

14 ^a) V₁ B₈ G₂ च न (for बत) —^b) D₇ T₁ G₈ ० द्विपतं (for द्विपतां) D₄ 4 वश्यम् (for वशम्). K₇ आगतां D₆ द्विपतां च समागत —^c) D₄ 4 श्रिया विहीनमित्रैश्च —^d) K₇ B₀ D₈ (marg as in text). 4 5 १ १ T₁ G₁₋₃ ० M₇ अष्टैश्वर्यं (for अष्टवीर्यं). T₂ प्रअष्टैर्यं पराक्रम

15 = 12 217 2 D₇ T G₁₋₃ ० om. 15. —^a) Ś₁ K_{1, 2} 4 यतु (K₁ 'त्वं') दति, D₄ 1 यत्र ध्यान (for यत्तद्यान-) K₆ १ V₁ B₀ ६-९ D₄ 4 D₁ न₄ D₈ D₂-६ ० सहस्रैस्त्व (D₄ 1 'स्त्वा') (for 'स्रेण) —^c) B₈ (marg as in text) लोकांस्तु (for लोकान्प्र) D₂ प्रतारयन् (for 'पयन्) —^d) Ś₁ K₁ ३ न वितर्कयन् (for अवितर्कयन्).

16 ^a) D₄ 1 T₂ तन्- (for त्वन्-) K₂ D₈ मुखान् (for मुखाश्च) V₁ B₀ ६-९ चापि, D₈ एव (for चैव) D₄ 4 दैतेयान् —^b) D₁ 1 ज्ञातिष्टस्, G₁ ज्ञातिष्टस् D₄ 4 शासनै; G₂ शासनं —^c) D₆ प्रहृष्ट (for अहृष्ट). B₀ १ ० -सस्या; B₀ (marg as in text) शस्या, D₆ शस्या (for -पच्या) K₆ १ V₁ B₀ ६ (marg. as in text) १ ० D₄ 4 D₁ न₄ D₈ D₂-६ ० च मही; G₁ पदवी (for पृथिवी), ❀ Cn. अहृष्ट-

अकृष्टपत्न्या पृथिवी तवैश्वर्यं बभूव ह ।
इदं च तेऽद्य व्यसनं शोचस्याहो न शोचसि ॥ १६
यदातिष्ठः समुद्रस्य पूर्वकूले विलेलिहन् ।
ज्ञातिभ्यो विभजन्विचं तदासीचे मनः कथम् ॥ १७
यचे सहस्रसमिता ननृतुर्देवयोपितः ।
बहूनि वर्षपूगानि विहारे दीप्यतः श्रिया ॥ १८
सर्वाः पुष्करमालिन्यः सर्वाः काञ्चनसप्रभाः ।

कथमद्य तदा चैव मनस्ते दानवेश्वर ॥ १९
छत्रं तवासीत्सुमहत्सौवर्णं मणिभूपितम् ।
ननृतुर्यत्र गन्धर्वाः पट्सहस्राणि सप्तधा ॥ २०
यूपस्तवासीत्सुमहान्यजतः सर्वकाञ्चनः ।
यत्राददः सहस्राणामयुतानि गवां दश ॥ २१
यदा तु पृथिवीं सर्वां यजमानोऽनुपर्ययाः ।
शम्याक्षेपेण विधिना तदासीत्किं नु ते हृदि ॥ २२

C 12 8081
P 12 223 24
K. 12 230 24

पत्न्या कर्पणं विना धान्यप्रसू । ॐ —²) Da, तस्य (for तव) Gs ० [द्वे]श्वर्याद् (for 'यै') — Dr T G1-3 ० om. 16⁴ —⁶) Das as हूम (for इद) V1 वेति, B8 (marg) क्षेत्र (for तेऽद्य) K1 B8 Das वसनं, D8 व्यसनस्य (hypermetric) (for 'नं') —⁷) Ś1 K1 2 शोचोस्याहो (s10), K4 शोचस्याहो (for 'स्याहो)

17 ^a) Ś1 K1 2 यदातिष्ठ, K6 T2 G3 ० M1 7 यदा तिष्ठन्, K7 D1.9 यच्च तिष्ठन्, Dr T1 G2 यदा (T1 'या')तिष्ठद् (for 'तिष्ठ') —^b) Ś1 K1 2 4 D9 पूर्वं कूले (K1 4 कूपे), Das पूर्वकाले, Dn1 पूर्णकूले (for पूर्व) Ś1 K1 2, 4 विभूषित, K7 B8 (marg as in text) Das D1.9 [s]विलेलिहन्, V1 विलेखित; Dn1 [s]वले लिहन्; Dr T1 G1-3 ० Cs विलेलिखन् (for 'लिहन्') T2 पूर्वकूले षले रिहन् ॐ Cp विलेलिहन् दीप्यमान ॥ Cs विलेलिखन् शासनानि पुन पुनर्विलिखन् । विलेलिह भिति पाठे सालुप्रस जगत् कुर्वन्नित्यर्थ । ॐ —^c) K1 D1 ० विद्यजन्; D81 वितजन् (for विभ') Dn1 शान्तिविभजतो विच

18 ^a) T2 सहस्रसमिता; C2 सहस्रसमिता (for 'समिता) —^b) Ś1 K1 (before corr) 2 ननृतुर (for ननृतुर) —^c) K7 युगानि (for 'पूगानि) —^d) B8 विहारे (for विहारे) Das as Gs M1.5 दीप्यते; T2 दीप्यते; G1 2 M7 दी (G1 दि)द्यत (for दीप्यत)

19 ^a) B1 Ds काञ्चन; Das पुष्कल (for पुष्कर) —^b) Das सर्व- (for सर्वा). B1 D2 8 पुष्कर- (for काञ्चन) Ds सुप्रभा (for 'सप्रभा) —^c) K1 अस्य (for अद्य) Das D5 7 T G1-3 ० तथा (for तदा) —^d) G2 मनसे (for मनसे)

20 ^a) Dr T1 G1-3 ० चित्रं (for छत्र) B8 Dr T G1-3 ० M7 तदा (for तव) —^b) Das सौवर्णं (for 'र्णं). K4.० V1 Bo ०-9 Das as Dn1 n4 Ds D2 1.8 रत्न (for मणि) Dr T1 G8 ० सौवर्णमणि

भूषित (T1 'त) — Dr T G1-3 ० M6 ० transp 20^{ad} and 21^{ab} —^c) V1 Bo ० 7 8 (marg as in text) ० Das as Dn1 n4 D82 D2 3 5 ० 8 M1.7 सत्र (for यत्र); —^d) ॐ C2 सप्तधा नृत्त नाट्यमत्र । यदाह भरतमुनि (Nāṭyaśāstra 24 [Chaukh] 58), quoted also by Cp—प्रत्यक्षश्च परोक्षश्च तथा कालकृताद्यय । आत्म स्थश्च परस्थश्च प्रकारा सप्त नाट्यगा ॥ अन्ये तु षट् सप्तधा [द्वि]चत्वारिंशद्वैत्यर्थ इति व्याचक्षते तदतीव तुच्छ नृत्तवि शेषावचनात् ॥ C3 नृत्यस्य सप्तधा प्रयोगा गान्धर्ववेदिभि रुक्षा । शुद्ध नृत्य करणाङ्गविहारानुगतं सालानुगतं वाद्यानुगत ललनावर्तनात्मक चेति । ॐ

21 Dr T G1-3 ० M6 ० transp 20^{ad} and 21^{ab} —^a) B8 D2.० 7 T G1-3 ० M1.० ० तद्व (for तव) —^b) K6 व्यजन, D81 यजन (for 'त') K7 काञ्चनै —^c) K1 7 D1-7 9 T1 G1 3 ० M5-7 यत्रादद् (for यत्रादद्) K6 Bo 7 8 (marg as in text) Dn1. n4 D8 D2 3 ० ० सहस्राणि (for 'स्राणाद्) —^d) K4 ० Bo ० Dn1 n4 D8 D2 3 ०-3 T1 G8 ० अयुतानां (for 'नि). — After 21, M7 reads 22^{ab} for the first time, repeating it in its proper place Ś1 K1 2 4 ० V1 Bo ०-9 Das as Dn1. n4 D8 D2 3 ०-3 T G1-3 ० Kumbh. ed ins after 21 M7, after the first occurrence of 22^{ab}

636* अनन्तर सहस्रेण तदासीद्वैत्य का मति ।

[V1 Ds निरंतर (D8 'र) (for अनन्तर) K4 गति (for मति)]

22 M7 reads 22^{ab} for the first time after 21 —^a) K4 यया (for यदा) K6 7 V1 Bo ०-9 Das. as Dn1. n4 D8 D2-4 ० ० 8 M1.०-7 च (for तु). V1 कृत्वा (for सर्वा) —^b) Ś1 K2 जयमानो (for यज) D2.० [s]न्व (for स्तु) Ś1 K1.2 4 पर्यया; K6 V1 Bo ०-9 Das as Dn1 n4 D8 D2.० ० 8 M7 (both times) Cn -पर्यया; M6 ० -चर्यया (for -पर्यया).

C 12 0082
B 12 223 25
K 12 130 25

न ते पश्यामि भृङ्गारं न छत्रं व्यजनं न च ।
ब्रह्मदत्तां च ते मालां न पश्याम्यसुराधिप ॥ २३
बलिरुवाच ।
न त्वं पश्यसि भृङ्गारं न छत्रं व्यजनं न च ।
ब्रह्मदत्तां च मे मालां न त्वं द्रक्ष्यसि वासव ॥ २४
गुहायां निहितानि त्वं मम रत्नानि पृच्छसि ।
यदा मे भविता कालस्तदा त्वं तानि द्रक्ष्यसि ॥ २५

न त्वेतदगुरुत्वं ते यशसो वा कुलस्य वा ।
समृद्धानर्थोऽसमृद्धानर्थं यन्मां कथितुमिच्छसि ॥ २६
न हि दुःखेषु शोचन्ति न प्रहृष्यन्ति चर्द्धिषु ।
कृतप्रज्ञा ज्ञानवृत्ताः क्षान्ताः सन्तो मनीषिणः ॥ २७
त्वं तु प्राकृतया बुद्ध्या पुरंदर विकल्पसे ।
यदाहमिव भावी त्वं तदा नैवं वदिष्यसि ॥ २८

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि षोडशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१६ ॥

—^o) K₂ G₂ शम्भ्याक्षेपेन; Cal ed साम्याक्षेपेण ☞ Ca शम्भ्या युगकीलकनिभ यज्ञपात्र तस्याक्षेपो यावति देशे यत् स्थावति देशे निरन्तर यज्ञं कुर्वन्ति ॥ Cn s सूक्ष्माग्र स्थूलमूल पद्मत्रिंशदङ्गुली दण्ड शम्भ्या । सा बलवता (Cs प्रक्षाल्येन ऋत्विजा) क्षिप्ता यावदूरे पतेत्तावदेक देवयजनम् ॥ Cv शमी समिधा, तस्या यज्ञरक्षार्थं दशदिक्षु आक्षेपो यत्र तेन विधिना । ☞ —^a) D₁ कदा; T₂ चद (for चदा). Das n₄ न; Dn₁ D₀ तु (for तु).

23 ^a) Bo transp न and ते. V₁ D₁ s झुंगार (for भृङ्गार) —^b) K₄ B₁ Dn₁ n₄ D₂ s s G₁ M₁ s s व्यज (G₁ 'जि)ने (for 'नं) B₈ [ए]व च (for न च) —^c) D₈ ते च (by transp), D₈ G₁ च मे K₆ ब्रह्मदत्ता च ते माला. — After 23, D₁ T G₁-s s Kumbh. ed. ins

637* भीष्म उवाच ।

ततः प्रहस्य स बलिर्वासवेन समीरितम् ।
निशस्य मानगम्भीर सुरराजमथाप्रवीत् ।
अहो हि तव बालिश्यमिह देवगणाधिप ।
अयुक्त देवराजस्य तव कष्टमिदं वच ।

[(L 1) D₁ प्रसह्य (for प्रहस्य) — G₂ om lines 3-4, D₁ T G₈ s ins, the same after the ref in stanza 24]

24 Ś₁ reads 24 on marg Ś₁ K₁ s बद्धिर् (for बलिर्) After the ref, D₁ T G₈ s ins lines 3-4 of 637* —^a) K₄ पश्यामि; V₁ द्रक्ष्यसि (for पश्यसि) V₁ भृङ्गारं (for भृङ्गार) —^b) G₁ छत्रि (for छत्र) K₄ Dn₁ n₄ D₂ s s s G₁ व्यजने (for 'नं) G₃ तया (for न च). —^c) G₂ तु (for च) Das Dn₁ n₄ D₂ s G₁ ते (for मे) —^d) D₁ T G₂ s s M₁ s न तु; G₁ अनु (for न त्वं) Ś₁

K₁ s s r Bo s D₄ s s पश्यसि (for द्रक्ष्यसि) D₄ वासव

25 ^a) V₁ निहितानि K₂ D₄ T₂ G₁ गुहायां (D₄ 'या) निहिता नित्य. ☞ Cn. गुहाया मूलप्रकृतौ निहितानि अन्तर्हितानि ॥ Cp गुहा देवगुहा तस्यां अज्ञानकर्मजनितेश्वर प्रसक्तौ, अपूर्वसृष्टौ वा, परमप्रकृतौ वा । अप्रतीयमानस्यापि नासत्त्वं, सुवि मण्डूकदेहस्येव । ☞ —^a) K₁ (sup ln) यदासी (for यदा मे). —^a) D₈ मे (for त्व). M₁ r (sup ln as in text) तानि (for तानि) K₆ D₈ पश्यसि; D₁ T₁ G₁-s s M₁ द्रक्ष्यसे (for 'सि) — After 25, Kumbh ed. ins

638* न जानीषे भवान्सिद्धिं शुभाङ्गस्वरूपरूपिणीम् ।
कालेन भविता सर्वो नात्र गच्छति वासव ।

26 T₁ reads 26^a-28^b twice —^a) K₁ अनु रूपे D₈ च (for ते) —^b) Dn₁ यशसा (for 'सो). K₁ D₁ s बलस्य (for कु') D₄ s Dn₁ n₄ D₂ s G₂ (before corr) च (for वा). —^c) M₁ समृद्धानर्थं —^d) D₈ तन् (for यन्) K₁ M₁ मा (for मां) V₁ Bo Das n₄ D₅ r T G₁-s s M₁ कथितुम्; Dn₁ M₁ कथितुम् (for कथि') V₁ D₄ r. s T G₁-s s M₁ s-1 अर्हसि (for इच्छसि).

27 For the repetition in T₁, of v. 1 26 —^a) D₁ G₁ s दुःखेन (for 'पु) K₆ r Bo s-9 Dn₁ n₄ D₈ D₂-1 s s s शोचसे (for शोचन्ति). —^b) K₄ शोचति; K₆ D₈ M₁ s-1 चर्द्धिषु; D₁ चार्थिषु (for चर्द्धिषु) —^c) M₆ s ज्ञानवृत्तास्तु (for 'वृत्ता') —^d) K₆ दाता; K₁ D₄ s s समा; B₈ (marg) क्षान्ता (for क्षान्ता)

28 For the repetition in T₁, of v. 1 26 —^a) B₈ s Das n₄ अपि; B₈ (marg) D₁ T G₁-s s M₁ r एव (B₈ G₁ 'व) (for इव) D₄ T₂ G₁ s M₁ r

२१७

भीष्म उवाच ।

पुनरेव तु तं शक्रः प्रहसन्निदमब्रवीत् ।

निःश्वसन्तं यथा नागं प्रव्याहाराय भारत ॥ १

यत्तद्धानसहस्रेण ज्ञातिभिः परिवारितः ।

लोकान्प्रतापयन्सर्वान्यास्यस्नानवितर्कयन् ॥ २

दृष्ट्वा सुकृपणां चैमामवस्थामात्मनो बले ।

भावि; D₁ भासि (for भावी) K₆ Bo 7 Da₃ Dn₁ n₄ D₅ D₂ ३ ६ ८ स्यात् (for स्व) —^d) M₁ नैव (for नैव) Bo D₁ T G₁₋₃ ६ अविष्यसि, D₉ वदिष्यति — After 28, D₁ T G₁₋₃ ६ Kumbh ed ins

639* ऐश्वर्यमदमोहेन स त्व किं नानुबुध्यसे ।

कालेन बुध्यसे राजन्विनिपातेन योजित ।

[(L 1) T₂ Kumbh ed मत्तो मां (for मोहेन) D₁ किं नाव; T₂ किं च न, Kumbh ed किंचिन्न (for किं नानु) — (L 2) D₁ G₁ ३ विनीता त (D₁ त्व) तु नादित (D₁ 'त' (for the post. half) Kumbh ed राब्धादिनिपातानेन सोह न त्वपरजित (sic)]

Colophon — Sub-parvan Śi K₁ २ ४ ६ ७ V₁ Bo. १-९ Da₃ a₁ Dn₁ n₄ D₅ D₂₋₃ ६-९ T G₁₋₃ ६ M₁ ६ ७ मोक्षधर्म — Adhy name Śi K₁ २ ४ ६ ७ V₁ Bo ६-९ Da₃ a₁ Dn₁ n₄ D₅ D₂₋₉ G₁₋₃ ६ M₅ ६ बलि (Śi 'दि) वासवसवाद', M₁ ७ 'सवादे ऐश्वर्यान्वितता — Adhy no (figures, words or both) Br D₅ 46, Dn₁ D₁ T₁ G₁ ३ ६ M₅ 50, Dn₁ D₅ 49, T₂ G₂ 64, M₁ ६ ७ 48 — Śloka no Dn₁ n₄ 30, D₅ 28

217

1 D₉ om the ref —^a) K₆ शक्रः स (for तं शक्रः) —^a) Some MSS निश्वसत् —^d) K₁ २ ४ ७ Da₃ D₂₋₉ ९ Ca p v प्रत्याहाराय, D₅ 1 C₅ अस्या', D₁ T₁ G₁ ३ प्रव्याहरत् (T₁ G₁ 'य' (for 'हाराय) Da₃ भारत'. ☞ Ca p v प्रत्याहाराय कथायोगाय (Cp प्रकृष्टकथायोगाय; Cv पुन सस्मरणाय) ॥ Cn प्रत्याहाराय प्रकृष्टोक्तये ॥ C₅ अस्याहाराय अवचनप्रदानाय । ☞

2 = 12 216 15 Before 2, Śi K₁ २ ४ ६ ७ V₁ Bo. १-९ Da₃ a₁ Dn₁ n₄ D₅ D₂₋₉ ९ ९ T M₁ ६ ७ ins

ज्ञातिमित्रपरित्यक्तः शोचस्याहो न शोचसि ॥ ३

प्रीतिं प्राप्यातुला पूर्वं लोकांश्चात्मवशे स्थितान् ।

विनिपातमिमं चाद्य शोचस्याहो न शोचसि ॥ ४

बलिरुवाच ।

अनित्यमुपलक्ष्येदं कालपर्यायमात्मनः ।

तस्माच्छक्र न शोचामि सर्वं ह्येवदमन्तवत् ॥ ५

C 12 २०१२
B 12 २२४ ९
K 12 २३१ ७

शक्र उवाच 2^{ab} is damaged in B₁ —^a) K₆ D₅ यद्यद्; D₁ T₁ G₁₋₃ ६ उद्यद् (for यत्तद्) —^b) D₅ वाजिभिः (for ज्ञातिभिः) —^d) Da₃ अवितर्कयेत्, D₁ T₁ G₁₋₃ ६ अत्र (T₁ 'वि)शातयन् (for अवितर्कयन्)

3 Da₄ repeats 3 after 4^{ab} —^a) K₆ सु; K₁ च (for सु) Da₄ -कृपणा, Dn₁ -कृपणं (for 'णां) D₁ च माम् (for चैमाम्) —^b) Śi K₁ (before corr) बले, K₄ बलि (for बले) —^d) K₁ शोच स्यहो, K₂ शोच्योस्याहो; Da₃ शोच्य हाहो; G₂ शोच नार्हो (for 'स्याहो)

4 K₁ २ ६ ७ D₁ ९ G₁₋₃ ६ om (hapl) 4, Śi reads it on marg —^a) T₂ [अ]मला (for [अ]तुलां) D₉ प्राप्यातुलां श्रिय पूर्वं — After 4^{ab}, Da₃ repeats 3 Da₃ om (hapl) 4^{cd} —^a) B₉ हृदं (for ह्रमं) K₄ B₉ Da₃ Dn₁ n₄ D₅ ९ वाद्य, B₉ वाद्य, D₅ प्राप्य (for चाद्य)

5 Śi K₂ बडिर्; G₂ बल (for बलिर्) — After the ref, Kumbh ed ins

640* गर्वं हित्वा तथा मान देवराज शृणुष्व मे ।

मया च त्वानु सद्भाव पूर्वमाचरितं महत् ।

अवश्यकालपर्यायमात्मनः परिवर्तनम् ।

अविदल्लोकमाहात्म्य ***** ।

—^a) K₁ D₉ वत् (for उप) Śi (before corr as in text) K₆ Bo Da₃ Dn₁ n₄ D₅ D₂ ३ ६ ८ लक्ष्ये (Dn₁ 'भ्ये)ह; K₁ ४ लक्ष्येह, K₁ D₉ वीक्ष्येम, V₁ B₉ ९ T₁ G₂ ३ ६ M₅ ६ लक्ष्येम, D₁ लक्ष्येय; T₂ लक्षेद्, G₁ चक्षेम (for लक्ष्येद्) M₁ ७ अनित्यता च इद्वाह —^b) G₁ २ आत्मनि (for 'न') K₆ Bo ६ ९ ९ Da₃ a₁ Dn₁ n₄ D₅ D₂ ३ ६ ८ कालपर्यायधर्मत — 5^{cd} is damaged in B₁ —^a) D₅ om. (hapl) from न शोचामि up to शक्र (in 6^c) —^d) Śi K₂ ४]

C 12. 0093
B 12. 224 6
K 12 231 8

अन्तवन्त इमे देहा भूतानाममराधिप ।
तेन शक्र न शोचामि नापराधादिदं मम ॥ ६
जीवितं च शरीरं च प्रेत्य वै सह जायते ।
उभे सह विवर्धते उभे सह विनश्यतः ॥ ७
तदीदृशमिदं भावमवशः प्राप्य केवलम् ।
यद्येवमभिजानामि का व्यथा मे विजानतः ॥ ८
भूतानां निधनं निष्ठा स्रोतसाभिव सागरः ।
नैतत्सम्यग्विजानन्तो नरा मुह्यन्ति वज्रभृत् ॥ ९
ये त्वेवं नाभिजानन्ति रजोमोहपरायणाः ।

एव (for ह्येव) h₁ अतकृत्, h₂ अग्रवत् (for अन्तवत्).

6 Ds om up to शक्र (cf v 1 5). V₁ reads 6 on marg —^b) K₆ वसुधाधिप; V₁ Bo 7-9 Das a₁ Dn₁ n₄ Ds D₂ s s s च सुरा' (for अमरा') —^c) G₁ 2 नैव (for तेन)

7 = (var) 461*, lines 5-6. —^a) D₄ जीवति (for जीवितं). B₅ D₂ om च —^b) K₆ V₁ Bo 6-9 Das. a₁ Dn₁ n₄ Ds D₂ s s s G₁ जात्यैव; K₇ D₄ जातानां; D₅ जात्या च, D₇ T G₂ s s M₁ 5-1 जात्या वै (for प्रेत्य वै) —^d) V₁ सदैवोभे (for उभे सह). K₄ विनश्यति; D₄ विपश्यत, G₁ विना' (for विन'). — After 7, K₇ reads 9^{ab}

8 ^a) K₆ Das Dn₁ n₄ Ds D₂ s s s T G₁-s. 6 M₁ 5-1 न हीदृशम्; D₄ तदादृशम् (for तदीदृ') K₆ 7 V₁ Bo 6-9 Das a₁ Dn₁ n₄ Ds D₂-s s s M₇ अहं, D₇ T G₁-s s M₁ s s हस (for हृद) B₆ 7 Das a₁ Ds सावद् (for आवम्). —^b) Bo 6 7 9 Das a₁ D₄ 6 प्राप (for प्राप्य) D₄ केवले —^c) K₄ 6 Bo Dn₁ Ds D₂ s s s T₂ M₅-7 यदैवम्; K₇ B₆ s s Das. a₁ Dn₁ D₄ 6 G₂ M₁ यदैवम्; V₁ D₇ सदैवम्; B₇ damaged, T₁ G₁ s s सदैवम् (for यद्ये') K₆ अय (for अभि).

9 K₇ reads 9^{ab} after 7 —^a) D₂ s (before corr) हृदयं (for निधन) ☞ Cn निष्ठा परा गति । ☞ —^b) K₆ 7 Bo D₄ 9 श्रोतसाम् —^c) K₄ व्यजानत; D₄ a₁ G₁ विजानते —^d) Ś₁ K₁ 2 4 परा (for नरा) K₆ 7 V₁ Bo 6-9 Dn₁ n₄ Ds D₂-4 6-9 T₁ G₅ 6 वज्रधृक्; D₄ a₁ वज्रिवत्, D₅ वासव; T₂ वज्रधृत् (for 'भृत्)

ते कृच्छ्रं प्राप्य सीदन्ति बुद्धिर्येषां प्रणश्यति ॥ १०
बुद्धिलामे हि पुरुषः सर्वं नुदति किल्बिषम् ।
विपाप्मा लभते सत्त्वं सत्त्वस्थः संप्रसीदति ॥ ११
ततस्तु ये निवर्तन्ते जायन्ते वा पुनः पुनः ।
कृपणाः परितप्यन्ते तेऽनर्थैः परिचोदिताः ॥ १२
अर्थसिद्धिमनर्थं च जीवितं मरणं तथा ।
सुखदुःखफलं चैव न द्वेषि न च कामये ॥ १३
हतं हन्ति हतो ह्येव यो नरो हन्ति कंचन ।
उभौ तौ न विजानीतो यश्च हन्ति हतश्च यः ॥ १४

10 ^a) D₄ यत् (for ये) D₄ -जानाति; D₇ T₁ G₁-s s जानतो (for 'नन्ति) —^b) D₄ परायण'. —^d) K₇ D₄ s s सेपा; D₇ T G₁-s s M₅ s सेपा (for येपा) D₅ विनश्यति (for प्रण')

11 ^a) K₆ Dn₁ n₄ Ds D₂ s s s T G₁-s s M₁ 5-1 लामानु, V₁ Bo 6-9 Das a₁ Ds लामादि (for लामे हि) —^b) K₄ सर्वे (for सर्वं) K₆ 7 Bo (marg) D₄ Dn₁ D₂ s नुदति (for नु') —^d) K₂ D₄ स (for सं).

12 ^a) B₇ ते (for तु). K₇ D₄ 9 ते (for ये). K₇ D₄ M₁ विवर्तते —^b) D₇ T G₁-s s च (for वा) —^c) K₇ D₄ 9 परिवर्तते, D₅ 'पच्यते (for 'तप्यन्ते) —^d) K₁ B₆ (marg as in text) s D₄ M₁ 5-1 ते नाथैर्; K₆ 7 B₇ Das Dn₁ n₄ Ds D₂-s s s तैर् यैर्; B₅ ते चाथैर्, D₆ ते लुब्धैर् (for तेऽनर्थै) K₆ 7 V₁ Bo 6-9 Das a₁ Dn₁ n₄ Ds D₂-9 T G₁-s. 6 M₁ 5-1 अभि (for परि). K₄ चोदित; D₅ नोदिता.

13 ^a) K₂ अर्थसिद्धिर्, K₆ 'सिद्धम् —^c) D₅ T₂ सुखदुःख; D₅ 'दुःखे (for 'दुःख). V₁ Das Dn₁ फले; Dn₁ मूल, D₆ फला; G₁ मयं (for फल) —^d) K₂ 4 6 T₂ M₇ द्वेषि, K₇ D₄ 9 द्विषेन्; D₄ corrupt (for द्वेषि). K₇ D₄ s s कामयेत्

14 ^a) K₂ हते, D₅ हतं, M₇ न तं (for हतं). D₅ नरो (for हतो). Ś₁ K₁ 2 4 B₅ [s]प्येवं, K₇ D₄ 9 ह्येन, D₄ [s]प्येव; D₅ [s]न्येव; D₅ ह्येपा (for ह्येव) ☞ Cn हत निर्जाव देहम् । एतेन देहस्यात्मत्वं निरस्तम् । ☞ —^b) K₇ D₄ 9 नर (for नरो) K₄ B₆ T₁ G₂ कश्चन, M₁ किंचन —^c) K₁ 7 D₄ D₇ T₁ G₂ M₇ विजानीतो (for 'नीतो) —^d) D₄ om. हन्ति D₄ न हति च (for हतश्च य).

हत्वा जित्वा च मघवन्यः कश्चित्पुरुषायते ।
 अकर्ता खेव भवति कर्ता त्वेव करोति तत् ॥ १५
 को हि लोकस्य कुरुते विनाशप्रभवानुभौ ।
 कृतं हि तत्कृतेनैव कर्ता तस्यापि चापरः ॥ १६
 पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमम् ।
 एतद्योनीनि भूतानि तत्र का परिदेवना ॥ १७
 महाविद्योऽल्पविद्यश्च बलवान्दुर्बलश्च यः ।
 दर्शनीयो विरूपश्च सुभगो दुर्भगश्च यः ॥ १८
 सर्वं कालः समादत्ते गम्भीरः स्वेन तेजसा ।

तस्मिन्कालवशं प्राप्ते का व्यथा मे विजानतः ॥ १९
 दग्धमेवानुदहति हतमेवानुहन्ति च ।
 नश्यते नष्टमेवाग्रे लब्धव्यं लभते नरः ॥ २०
 नास्य द्वीपः कुतः पारं नावारः संप्रदृश्यते ।
 नान्तमस्य प्रपश्यामि विधेर्दिव्यस्य चिन्तयन् ॥ २१
 यदि मे पश्यतः कालो भूतानि न विनाशयेत् ।
 स्यान्मे हर्षश्च दर्पश्च क्रोधश्चैव शचीपते ॥ २२
 तुपभक्षं तु मां ज्ञात्वा प्रविविक्तजने गृहे ।
 विभ्रतं गार्दभं रूपमादिश्य परिगर्हसे ॥ २३

C 12 8110
 B 12. 224 23
 K. 12. 231 25

15 °) G1 : हित्वा (for हत्वा) V1 भगवान्, Da4
 Ds2 मघवन्यः; D3 मघवान् —^b) C_p पुरुषा
 यते परिपूर्णोऽहमित्याचरति । C_p —^c) B_o पुरुष (for
 भवति) —^d) K_o V1 B_o ० १ ० Da3 as Dn1 n1 Ds2
 D3 2. 1-3 ह्येव, K1 D1 ० स्वेव, B3 ह्येव; Dn1
 लोक (for स्वेव) K1 तः; K1 D1 ० यत् (for तत्)

16 °) Mc (sup lin as in text) ० १ कृतं हि योभि
 मन्येत C_p कृतेन प्राकृतेन कर्मणैव कृतम् । C_p —^d)
 T1 चापर (for 'र')

17 °) Dn1 n1 D3 ३ ३ ३ ज्योतिर् (for वायुर्)
 Dn1 आकाश —^b) Dn1 n1 D3 ३ ३ ३ वायुर् (for
 ज्योतिर्) M1 पंचम —^d) D1 ० T1 G1 ० वेदना
 (for देवना)

18 °) K1 विद्यस्य, M1 विद्यो वा (for विद्यश्च)
 —^b) K1 सुबलश्च (for दुर्भगश्च) K1 D1 ३ ० तथा (for
 च य) —^d) Da1 D1 om. (hapl) 18^{ca} V1 reads
 18^{ca} on marg —^d) G1 : दुर्बलश्च (for दुर्भगश्च)

19 °) Da1 सर्वकाल (sic), D1 T1 G1 ३ साह
 कार Ś1 K1 समाधत्ते (for 'दत्ते) —^b) D1
 गभीर K1 ३ सर्व (for स्वेन) K1 तेजसा —^c)
 M1. 5-7 तस्मात् (for तस्मिन्) K_o B_o. ० १ ० Ds
 D3 2. 5 ० ३ काले च स (Ds2 D3 ३ दा), V1 Dn1
 T1 G1 काले वदा, Da3 as कालेय स (for कालवदा)
 —^d) K1 का वृथा, Da1 काम्यका (for का न्यया)
 K1 अजानत (for विजा')

20 D1 reads 20^a twice —^a) D1 (second
 time) हतम् (for दग्धम्) D1 T1 G1-3 ० जड (T1
 G3 ० 'श्च)मेवानुभवति —^b) D1 T1 G1 ३ ० मतम्;
 T1 हत्, G1 मितम् (for हतम्) K_o १ V1 B_o ०-०

Da3 as Dn1 n1 Ds D3-3 ३ ० T2 M1. 5-7 हुन्यते; D1
 T1 G1-3 ० मन्यते (for हन्ति च) —^c) Dn1 om
 नश्यते K_o Ds [ख]च (for [ख]त्रे)

21 °) K1 Da1 तस्य, D1 T1 G1-3 ० नांघैर् (for
 नाम्य) B_o M1 द्वीपः; G1 दीप (for द्वीप) Dn1
 n1 D3 पारो (for पार) C_p द्वीपं भ्राता ॥ Cs
 मध्ये विश्रामस्थानम् । C_p —^b) Ś1 K1 ३ ३ नागाश्च; K_o
 Ds Ds नापार', K1 D1 ० T1 Gs ० नापार; V1 B_o
 ३ ० Cpp नावार, B1 Da3 Ds C_p नाघार', Da1 चा
 वार; D1 नो पर, T1 न पार, G1 ३ M1 नापरं; M1
 ३ ३ न पर (for नावार) K1 अश्यते; D_o दर्शितं
 (for दृश्यते) —^d) Ś1 K1 ३ ३ विधि, Da3 as
 विधिर् (for विधेर्) Ś1 K1. 2 ३ दिष्टस्य; T1 दैवस्य
 (for दिव्यस्य)

22 °) Da1 Ds ते (for मे) Dn1 काले (for
 कालो) —^b) D1 G1-3 ० च (for न) —^c) D1
 T1 G1-3 ० न (for स्यात्) Ds om दर्पश्च B_o स्यान्मे
 दर्पश्च हर्षश्च —^d) Da1 क्रोधस्यैव (for 'श्रैव) K1
 D1 ३ ० सुराधिप (for शचीपते)

23 °) Da1 D1 रुप ; Ds रुप (for तुप) K2 ३
 मक्षे, M1 ० मक्षं (for मक्ष) D1 T G1-3 ० हि (for
 तु) T2 ते (for मां) —^b) K1 D1 ० विविक्ते विजने
 गृहे, Da1 प्रतिविक्रजने गृहे (sic), Ds M1 प्रविष्ट (M1
 'प) विजने गृहे —^c) Ds1 D1 ० T1 M1 विभ्रत; G1
 यल्लि त; G_o M1 विभ्रत (for वि'). K1 गार्धभ (for
 गार्दभ) —^d) K_o V1 B_o ०-० Dn1. n1 Ds D3 ३ ३ ३
 G1 M1 १ C_p आगत्य, K1 Da3 as D1 ३ ० आदित्य;
 D1 T G3 ३ ३ Ms ० आगत्य (for आदिश्य) K1 V1
 B1 Da1 Ds D1 T G1-3 ० M1 गर्हसि, K_o गर्हसि
 (for गर्हसे)

C 12 8111
 12 224. 24
 K 12 231 26

इच्छन्नहं विकुर्यां हि रूपाणि बहुधात्मनः ।
 विभीषणानि यानीक्ष्य पलायेथास्त्वमेव मे ॥ २४
 कालः सर्वं समादत्ते कालः सर्वं प्रयच्छति ।
 कालेन विधृतं सर्वं मा कृथाः शक्र पौरुषम् ॥ २५
 पुरा सर्वं प्रव्यथते मयि क्रुद्धे पुरंदर ।
 अवैमि त्वस्य लोकस्य धर्मं शक्र सनातनम् ॥ २६
 त्वमप्येवमपेक्षस्व मात्मना विस्मयं गमः ।
 प्रभवश्च प्रभावश्च नात्मसंस्थः कदाचन ॥ २७

24 °) K₅ न हि (for अहं) — °) K₁ विविधा
 स्मनः; D₅ बहुधा पुन — °) G_{1, 2} विभीषणानि (for
 विभी). K₁ D₅ १ १ यानीक्ष्य, B₅ जानाहि; T₁ G₁ 2
 यान्येक्ष्य; M₁ येनेह (for यानीक्ष्य) — °) K₁ पलाये-
 यास्, K₂ 4 G₅ पालयेथा (K₄ 'पा)स्; D₅ पलाये-
 तास्. — After 24, M₅ 8 read 26^{ab}

25 °) K₁ सर्वे (for सर्वं). S₁ K₁ समादत्ते (for
 'दत्ते) — °) K₁ विधृतं, K₅ V₁ B₅-9 D₅ 21
 n₁ D₅ D₂ 8 8 8 विहितं, G₁ विकृत (for विधृतं)
 — °) D₅ शक्रं (for शक्र).

26 M₅ 6 read 26^{ab} after 24 — °) D₁ T G₁-3 6
 M₁ सर्वे (for सर्वं) K₄ च पृथते; K₅ V₁ B₅ 6-9
 D₅ D₁ n₁ D₅ D₂ 8. 8 8 प्रव्यथित; K₁ D₁ 5 9
 'थति, D₅ न्यवसित, D₁ G₁-2. 6 प्रद्ववते; T₁ प्रह
 इयंते; T₂ प्रतप्यंते, M₁ 5-7 प्रव्यथते (for 'यते)
 — °) D₅ अपि (for मयि) K₁ D₅ D₅ पुरंदर
 — After 26^{ab}, Kumbh ed ins

641* विद्वचन्ति स्वया सार्धं सर्वं एव दिवौकस ।

— °) K₅ D₁ अवेमि; K₁ अद्वैमि (for अवेमि) K₁
 D₁ 9 तस्य; D₅ तस्य (for त्वस्य) — °) G₁ शक्र
 (for शक्र)

27 °) K₄ 6 7 V₁ B₅ 6-9 D₅ 21 n₁ D₅
 D₂-6 8 9 T G₂ 3 6 M₁ 5 6 अवेक्ष (B₅ D₅ 'क्ष्य)स्व
 (for अपे) — °) D₂ om (hapl) from मात्मना
 up to वेक्षस्व (in 28°) K₅ D₅ 1 मात्मनो (for
 मात्मना) K₄ D₁-G₁ M₁ गत (for गम) — °)
 B₁ is partly damaged. M₅ 6 प्रभावश् (for प्रभ')
 K₂ प्रणाशश्, D₅ [अ]प्यव्ययश् (for प्रभावश्) V₁
 B₅ (marg) 9 D₅ 21 Cp प्रभवश्चान्य (B₅ [orig] Cp
 'आप्य; D₅ 'स्यान्)यज्ञैव; D₁ T G₁-3 6 M₁ 7

कौमारमेव ते चित्तं तथैवाद्य यथा पुरा ।
 समवेक्षस्व मधवन्बुद्धिं विन्दस्व नैष्ठिकीम् ॥ २८
 देवा मनुष्याः पितरो गन्धर्वोरगराक्षसाः ।
 आसन्सर्वे मम वशे तत्सर्वं वेत्थ वासव ॥ २९
 नमस्तस्यै दिशेऽप्यस्तु यस्यां वैरोचनो बलिः ।
 इति मामभ्यपद्यन्त बुद्धिमात्सर्यमोहिताः ॥ ३०
 नाहं तदनुशीचामि नात्मभ्रंशं शचीपते ।
 एवं मे निश्चिता बुद्धिः शास्तुस्तिष्ठाम्यहं वशे ॥ ३१

प्रभावश्चा (M₁ 7 'व चा) प्रभावश्च (M₁ 7 'व च). ☞ Cp
 प्रभव ऐश्वर्यं प्रभावस्तदाविष्करणम् । ☞ — °) K₁ नात्म
 संस्थान्, D₅ 21 M₁ 'सस्यं (for 'संस्थ).

28 D₂ om up to समवेक्षस्व (of v l. 27). — °)
 D₁ G₂ कौमारम् (for कौ) B₅ 8 इव (for एव)
 D₅ तच्, D₁ मे (for ते). D₅ 1 कौरमेव च ते चित्र.
 — °) V₁ B₅ यथैवाद्य तथा पुरा — °) K₁ समवेक्षश्च;
 V₁ 'क्ष्यस्व; B₅ (marg) समवेक्षस्व; G₂ समावे (for
 समवे) D₅ समवेक्षस्वमप्येवं — °) ☞ Cp. नैष्ठिकीं
 बुद्धिमात्मविद्याम् । ☞

29 °) B₅ 9 D₅ 21 D₅ जालीत्सर्वं; D₅ जालत्सर्वं
 (for 'न्सर्वे). B₅ यथापूर्वं (for मम वशे) — °)
 D₅ 21 वेत्सि (for वेत्थ) D₅ तत्सर्वं हि सुराधिप

30 °) D₁ मनस् (for नमस्). K₁ D₁ 9 M₁ हि
 (for सपि) D₁ T G₁-3 6 M₅-7 नमस्तस्यै दितायै तु
 — °) S₁ K₄ G₁ वैरोचनिर् (for 'चनो) S₁ बलि (for
 बलि) — °) K₁ D₁ 9 ये तु (for इति). K₂ 4 अभ्य
 (K₄ 'भि)पद्यते, K₁ D₁ 5 9 अवमन्यंते (D₅ 'त)
 B₅ 9 D₅ 21 अनु (B₅ 'न्व)मन्यंत, B₁ अभ्य***; D₁
 G₁ 2 अभ्य (G₂ 'भि)नर्दति, T M₅ 'नर्दत; G₂ 6
 'नर्दतो; M₁ 6 7 'मन्यंत (for 'पद्यन्त). — °) B₁
 damaged D₂ om from बुद्धि up to इत्यते (in 32°).
 B₅ पर्याय (for मात्सर्य-) K₁ बुद्धिमात्सवमोहिता;
 K₅ 'मात्सर्वमी'; D₅ 'मात्स विमो'.

31 D₁ om 31 (of. v l 30) — °) D₁ T₁ G₁ 2
 ताननु; M₁ तथानु (for तदनु) — °) D₁ T₁ G₁-3 6
 न स्मरामि; M₁ 7 चात्मभ्रंश (for नात्म) — °) B₅
 इति (for एव) M₅ 6 भाविता (for निश्चिता) — °)
 K₁ शस्वस्व; K₁ B₅ D₅ सास्तुस्व; V₁ सा तु; D₅
 21 शंभोस्, D₅ सम्यक्; D₁ T₁ G₁-3 6 विधेस् (for
 शास्तुस्व)

दृश्यते हि कुले जातो दर्शनीयः प्रतापवान् ।
दुःखं जीवन्सहामाल्यो भवितव्यं हि तत्तथा ॥ ३२
दौष्कुलेयस्तथा मूढो दुर्जातः शक्र दृश्यते ।
सुखं जीवन्सहामाल्यो भवितव्यं हि तत्तथा ॥ ३३
कल्याणी रूपसंपन्ना दुर्भगा शक्र दृश्यते ।
अलक्षणा विरूपा च सुभगा शक्र दृश्यते ॥ ३४
नैतदसत्कृतं शक्र नैतच्छक्र त्वया कृतम् ।
यत्त्वमेवंगतो वज्रिन्यद्वाप्येवंगता वयम् ॥ ३५
न कर्म तव नान्येषां कुतो मम शतक्रतो ।

ऋद्धिर्वाप्यथ वा नद्धिः पर्यायकृतमेव तत् ॥ ३६
पश्यामि त्वा विराजन्तं देवराजमवस्थितम् ।
श्रीमन्तं श्रुतिमन्तं च गर्जन्तं च ममोपरि ॥ ३७
एतच्चैवं न चेत्कालो मामाक्रम्य स्थितो भवेत् ।
पातयेयमहं त्वाद्य सवज्रमपि मुष्टिना ॥ ३८
न तु विक्रमकालोऽयं क्षमाकालोऽयमागतः ।
कालः स्थापयते सर्वं कालः पचति वै तथा ॥ ३९
मां चेदभ्यागतः कालो दानवेश्वरमूर्जितम् ।
गर्जन्तं प्रतपन्तं च कमन्यं नागमिष्यति ॥ ४०

C 15. 8127
B 12 224 40
K 12 231 42

32 D₁ om दृश्यते (cf v 1 30) —^a) G₁ दृश्यते
D₁ जातो (for जातो) —^b) B₃ दशमीव, D₄ दर्श
नीय (for 'नीय) —^c) D₆ जीवेत् (for जीवन्) D₄
D₁ महामाल्यो; D₁ T₁ G₁ ३ सहामाल्यैर् (for 'माल्यो)
—^d) K₁ V₁ B₆₋₉ D₃ n₄ D₄ ३ ० transp हि तत्
and तथा

33 D₁ T G₁₋₃ ० om (hapl) 33. V₁ reads 33
on marg —^a) Ś₁ K₁ ३ ४ D₁ दुष्कुलेयस्; D₄
दौष्कुल्येयस्, D₅ दोष्कुले —^b) K₁ दुष्कृत'; K₁
D₁ ३ M₁ ६-७ दुर्जन', B₃ दुर्जान', D₄ दुर्जात (for
दुर्जात) — K₁ om (hapl) 33'-34^b. Ś₁ reads
33'-34^a on marg —^c) D₁ दुःख (for सुख) D₆
जीवेत् (for जीवन्). D₄ D₁ महामाल्यो (for सहा')
—^d) K₁ महत्तया, B₃ ० D₄ ३ ४ तथा तु तत्, D₁
३ ० तथा हि तत् (by transp), D₃ हि त तथा

34 K₁ om 34^a (cf. v 1 33) Ś₁ reads 34 on
marg —^a) D₄ कल्याणरूपसपन्नो —^b) D₅ दुर्भगा
—^c) D₄ निरूपा (for वि') —^d) K₆ १ V₁ B₀
६-९ D₄ ३ ४ D₁ n₄ D₃ D₂₋₈ ३ ० सुभगा दृश्यते परा
(K₆ D₅ तथा, B₃ D₄ पुरा, D₆ पुन)

35 ^a) B₀ कृते (for कृतं) —^b) D₁ om
(hapl.) from क्र त्वया up to द्वात (in 36^b) B₃ नैद
(for नैतत्) G₁ अस्मत् (for शक्र) D₅ कृता. —^c)
G₂ न स्वम्, M₁ तत्त्वम् (for यत्त्वम्) K₁ एव गतो,
D₄ एव कृतो —^d) K₄ ० B₀ D₄ D₁ n₄ D₅ D₂
३ ० ३ G₁ च (for वा) D₄ एव कृता (for एवगता)

36 D₁ om up to द्वात (of v 1 35) —^a) D₆
तावन् (for तव) M₁ १ च (for न) K₆ B₀ D₁
n₄ D₃ D₂ ३ ० ३ न कर्म भव (D₃ 'वि) ताप्येतत् —^b)
K₆ B₀ D₁ n₄ D₃ D₂ ३ ० ३ कृत; D₁ कृतो (for

कुतो) —^c) T₂ G₂ बुद्धिर्, G₁ ऋद्धिम् (for 'द्धिर्)
D₁ T G₁₋₃ ० M₁ १ अप्यथ वा, M₅ ० अप्यन्यथा (for
वाप्यथ वा) K₁ B₀ (marg as in text) ० D₄ १ ० T₁
G₁₋₃ ० M₁ ६-७ [अ]नृद्धि'; T₂ [अ]बुद्धि' (for नद्धि')
D₆ ऋषेर्वाक्याद्यथा वज्रिन् —^d) D₁ T G₁₋₃ ० गतम्
(for कृतम्)

37 ^a) K₁ ४ ० १ V₁ B₀ ६-९ D₄ ३ ४ D₁ n₄ D₃
D₂₋₈ ३ ० T₂ G₁ M₅ ० स्वां (for स्वा) D₁ T₁ G₁ ३
चिराचात्, M₁ विराजते —^b) G₂ ह्व (for भव)
—^c) D₄ श्रीमत D₆ श्रुतिमत; G₁ द्विति' (for
श्रुति') —^d) K₆ B₀ ६-९ D₄ ३ ४ D₁ n₄ D₃ D₂ ३
० ३ गर्जमान (for 'न्त च)

38 D₆ om 38 —^a) K₆ १ V₁ B₀ ६-९ D₄ ३ ४
D₁ n₄ D₃ D₂₋₈ ६-९ T G₁₋₃ ० M₅-७ एवं (for एत-
च्) K₄ D₄ G₂ चैव, K₆ १ V₁ B₀ ६-९ D₄ D₉
T₂ M₁-७ चैतन्; D₁ n₄ D₃ D₂ ३ ३ नैव, D₅ D₄
वैतन्, D₆ एव (for चैवं) K₆ D₅ मे (for चेत्)
—^b) V₁ D₄ D₁ D₅ ३ ३ (before corr) D₆ T₂ G₂
३ ० ममाक्रम्य, M₁ मा मा शक्र (for मामाक्रम्य) D₆
स्थिता; T₁ G₁₋₃ ० [आ]स्थितो (for स्थितो) K₆ भवा
न्; D₄ [S]भवत् (for भवेत्) —^c) D₄ यावये
यम्, G₁ पातयेहम् —^d) K₆ सर्वज्ञम् (for सवज्रम्)
T₂ ह्व (for अपि)

39 ^a) K₁ D₁ न तु (for न तु) K₁ विक्राम (for
विक्रम) D₁ om स्य —^b) D₁ n₄ शान्ति, D₂
३ ३ क्षय (for क्षमा) —^c) D₆ तापयते (for स्थाप')
K₁ सर्वा —^d) T₂ G₂ काल (for काल) D₆
कर्षति, M₁ चलति (for पचति) K₆ प्रजां; D₄
D₆ यथा, T₁ M₁ (also as in text) तदा (for तथा)

40 ^b) K₄ ० D₁ n₄ D₃ D₂ ३ ० ३ दानवेश्वरमूर्जितं

C. 12 2118
B. 12 224 41
K. 12 231 43

द्वादशानां हि भवतामादित्यानां महात्मनाम् ।
तेजांस्येकेन सर्वेषां देवराज हृतानि मे ॥ ४१
अहमेवोद्ब्रह्म्यापो विसृजामि च वासव ।
तपामि चैव त्रैलोक्यं विद्योताम्यहमेव च ॥ ४२
संरक्षामि विलुम्पामि ददाम्यहमथाददे ।
संयच्छामि नियच्छामि लोकेषु प्रभुरीश्वरः ॥ ४३
तद्य विनिवृत्तं मे प्रभुत्वममराधिप ।

—^a) D₅₁ गर्वत, D₄ गर्जतं. K₇ B₈ D₈ 7 T प्रपतंत,
D₄ damaged (for प्रतपन्तं) —^d) T₂ किम् (for
कम्) Ś₁ K₁ 2 नाधिगच्छति (for नागमिष्यति).

41 ^a) K₆ B₀ D_{n1} n₄ D₈ D₂ 2. 6 8 M₈ तु भव
ताम्; K₇ D₄ 9 हि तपता (K₇ 'सा'म्, B₀ भगवताम्
(for हि भव) —^b) M₁ महामना (for 'स्मनाम्)
—^c) D₇ T G₁₋₂ 6 एतानि (for एकेन) K₇ B₈
D₄ 9 सर्वाणि (for सर्वेषां) —^d) K₇ D₄ 6 9 हृतानि,
V₁ B₀ 6-9 D₈ a₄ D_{n1}, n₄ D₈ D₂ 2. 6 8 T₂ M₁ 6
एतानि (for हृ').

42 ^a) T₂ M₁ एक (for एव) M₁ ब्रह्मि (for
[उ]द्). Ś₁ K₁ 2 4 उद्ब्रह्म्याम्यहमेवापो. —^b) Ś₁ K₁
2. 4 मानद; D₄ वासव. —^c) D₄ om. from चैव
up to नियच्छामि (in 43^c) —^d) D₈ विद्योताम्
(for 'तामि).

43 D₄ om 43^a (cf v l. 42). —^a) K₆ V₁
B₀ 6 7 9 D₄ D_{n1} D₈ 5 6 संरक्षामि (for 'क्षामि)
D₈ D₇ T G₁₋₂ 6 M₁ 5-7 विसृजामि (for विलुम्पामि)
— B₈ om (hapl.) 43^b —^b) K₇ तथाम्यहम्, T₂
अदामहम्; M₁ ददाम्यहम् (for ददा) D₆ [आ]ददं
(for 'दे). D₄ लोकेषु प्रभुरीश्वर. —^c) Ś₁ K₁ 2 4
विसृजामि, D₄ corrupt (for नियच्छामि).

44 ^a) D₆ अन्य; D₇ G₁ 2 अन्यद् (for अद्य).
D₄ इति वृत्त; D₈ विनिवृत्ति. —^b) Ś₁ K₁ 2. 4 अमरे
श्वर; D₄ अमराधिप —^c) G₂ काले (for काल).
K₇ D₄ 9 गूढस्य (for गाढस्य) —^d) K₁ सर्वे न
प्रतिभामि मे.

45 ^a) K₆ न हि, K₇ नाह (for नाहं). D₅₁ न
वा; D₆ च न (by transp.). —^b) K₇ नान्यत् (for
नान्य) —^c) T₁ [अ]पि; T₁ (also) [अ]भि (for
दि) D₄ युज्यंते; D₅₁ मुंज्यंते; D₈ G₂ मुंजते

46 ^a) K₁ मासानवास; D_{n1}, n₄ मासमासार्धं,

कालसैन्यावगाढस्य सर्वे न प्रतिभाति मे ॥ ४४
नाहं कर्ता न चैव त्वं नान्यः कर्ता शचीपते ।
पर्यायेण हि भुज्यन्ते लोकाः शक्र यदृच्छया ॥ ४५
मासार्धमासवेशमानमहोरात्राभिसंवृतम् ।
ऋतुद्वारं वर्षमुखमाहुर्वेदविदो जनाः ॥ ४६
आहुः सर्वमिदं चिन्त्यं जनाः केचिन्मनीषया ।
अस्याः पञ्चैव चिन्तायाः पर्येष्यामि च पञ्चधा ॥ ४७

D₂ 8 मासार्धं मास (for 'र्धमास) B₀, 6 (marg) 9
Cp ववर्माणम् (for वेश्मानम्) K₇ मासार्धमासमेवा
इमान् —^b) Ś₁ K₁ 2 4 महोरात्रादि, K₆ D₄ 'रात्रीभि
(for 'रात्राभि) T₂ संवृतः, G₁ 2 संवृतां. —^c) K₁
वृत्तद्वारं; B₀ ऋतुद्वारं; G₂ ऋतुद्वारां (for 'द्वारं). V₁
B₈ 7 D₄ D_{n1} D₈ D₄, 7 T G₁₋₂ 6 M₁ 5-7 C_n, p
वायु- (for वर्ष). K₆ सुखम्, T₁ सुख्यम्; G₂ सुखाम्
(for सुखम्). Cp वर्माणं वर्षमुखं ॐ G₂ वायुमुख
मित्यपपाठ कालोपाधित्वाभावात् ॥ C_n वायु सुत्रात्मा
'वायुर्वै गौतम तत्सूत्रम्' (Br. Up 3. 7 2) इति श्रुतिप्रसिद्ध ।
वर्षमुखमिति पाठे, वर्षतीति वर्षो धर्ममेवास्त्वं ध्यानं तदेव
मुख यस्य ॥ Cp 'वायु' सतस्कन्ध भावहप्रवहादिरूपो मुखमा
दिर्यस्य तमीश्वरमाहुः ॥ G₂ वायुमुखं वायुशब्दात्संवासर
उच्यते, वायुवत्सततगामित्वात् । सवत्सरो हि कालस्य
प्रधानोऽवयव, तेन तस्य मुखत्वेन निरूपणम् । ॐ —^d)
K₆ D_{n1} D₅₁ आयुर् (for आहुर्) D₇ G₁ वेद कदा
चन, G₂ वेद न कश्चन

47 ^a) K₆ प्राहुः (for आहुः). D₄ D₈ चिन्त्य (for
चिन्त्यं). —^b) K₇ D₈ यदृच्छया; D₇ T G₁₋₂ 6 M₁
5-7 मनीषिण (T₂ 'ण') (for 'पया). — After 47^a,
Kumbh. ed. C_v ins. .

642* अनित्यं पञ्चवर्षाणि पष्ठो हृद्यति देहिनाम् ।

[Kumbh. ed. अनित्य (for 'ल).]

—^a) G₂ अस्यां (for अस्या) G₂ चिन्तायां. B₈ आस्पद
चैव चिन्ताया. —^d) K₇ D₇ 9 T₂ G₁, 2 M₁-7 पर्येष्या
(G₈ 'क्ष्या)णि; D₄ T₁ 'पामि (T₁ 'णि) (for 'प्यामि).
ॐ C_n अस्याश्चिन्ताया पञ्चैव चिन्त्यान्विषयान् अक्षमप
प्राणमयमनोमयविज्ञानमयानन्दमयान् कोशान् पञ्चधा प्रत्येक
पञ्चप्रकारान् पञ्चद्वयदिरोमध्यदेशपुच्छाल्यपञ्चावयवविशिष्टान्
पर्येष्यामि श्रुताववगच्छामि । ॐ — After 47, T₂ reads
53^a, while Kumbh. ed C_v ins. after 47

643* तवस्तानि न पश्यामि काले तमपि वृत्रहन् ।

गम्भीरं गहनं ब्रह्म महत्तोयार्णवं यथा ।
 अनादिनिघनं चाहुरक्षरं परमेव च ॥ ४८
 सत्त्वेषु लिङ्गमावेश्य नलिङ्गमपि तत्स्वयम् ।
 मन्यन्ते ध्रुवमेवैनं ये नरास्तत्त्वदर्शिनः ॥ ४९
 भूतानां तु विपर्यासं मन्यते गत्वानिति ।
 न हेतावद्भवेद्भ्रम्यं न यस्मात्प्रकृतेः परः ॥ ५०
 गतिं हि सर्वभूतानामगत्वा क्व गमिष्यसि ।

यो धावता न हातव्यस्तिष्ठन्नपि न हीयते ।
 तमिन्द्रियाणि सर्वाणि नानुपश्यन्ति पञ्चधा ॥ ५१
 आहुश्चैनं केचिदग्निं केचिदाहुः प्रजापतिम् ।
 ऋतुमासार्धमासांश्च दिवसांस्तु क्षणांस्तथा ॥ ५२
 पूर्वाह्नमपराह्नं च मध्याह्नमपि चापरे ।
 मुहूर्तमपि चैवाहुरेकं सन्तमनेकधा ।
 तं कालमवजानीहि यस्य सर्वमिदं वशे ॥ ५३

C 12 6141
 B 12 224 54
 K 12 231 58

48 T₂ om. 48-49 —^a) B₃ गम्भीर, D₅ ग
 भीर Ś₁ K₁ 2 4 गंभीर गहनासद्य —^b) Da₄ तोयार्णवे
 छे C_n महत्तोयार्णवं पारावारशून्याणवतुल्यम्, सलिल एको
 द्रष्टा भवति (Br Up 4. 3 32) इति श्रुत्या ॥ C₃ मह
 द्रष्टेति मूलप्रकृतिरुक्ता । अक्षरशब्दः पुरुषवचन । पुरुष
 न्यष्टिभूतो जीवात्मा । प्रकृतिं व्यष्टिमूलं प्रपन्नं । छे —^c)
 Da₁ आहुर, D₁ T₁ G₁₋₃ ० M₅ ० प्राहुर (for चाहुर)
 —^d) Da₁ अक्षर; M₇ अक्षय (for 'र') K₆ 1 Bo
 ० 1 ० Da₂ a₁ D_{n1} n₁ D₅ D₂₋₉ T₁ G₁ 2 क्षरम् (for
 परम्)

49 T₂ om 49 (cf v l 48) —^a) V₁ त्रवेपु (for
 स^a) K₆ V₁ Bo ० ० Da₃ a₁ D_{n1} n₁ D₅ D₂ 3
 ० ० M₁ 5-7 आविश्य, D₁ T₁ G₁₋₃ ० आविद्य (G₂ ०
 'पन्नम्' (for आवेश्य) K₇ सत्त्वेपु लिङ्गमानेप —^b)
 K₁ ० 1 V₁ Bo ०-० Da₃ a₁ D_{n1} n₁ D₅ D₂₋₉ ० ० M₁
 5-7 निलिङ्गम्, D₁ T₁ G₁₋₃ ० अलिङ्गम् (for नलिङ्गम्)
 V₁ B₃ इह (for अपि) —^c) Da₁ D₅ मन्यते D₁
 T₁ G₁₋₃ ० M₁ 5-7 [ए]तद् (for [ए]न) छे C_v मन्यन्तेऽ
 ध्रुवमेवैनमित्यत्र, एन जीव अथुव मन्यन्ते । छे —^d) K₆
 Bo ०-० Da₂ a₁ D_{n1} n₁ D₅ D₂ 3 ० ० M₆ जनास्;
 Cp [s]जनास् (gloss भागवता) (for नरास्) G₃
 सत्त्व (for तत्त्व) —After 49, D₁ T₁ G₁ 2 M₅
 Kumbh ed. (for the first time, repeating it in its
 proper place) read 51⁴, while G₃ ० read 51⁴-53⁴

50 ^a) K₁ सू, K₇ D₁ ० च (for तु) K₇ D₁ ०
 विपर्यासे, B₇ 'र्याये' (for 'र्यास') D₅ भूतानां शुचि
 पर्याय —^b) K₁ 2 4 1 D₁ ० मन्यते (for मन्यते) K₆
 V₁ Bo ०-० Da₃ a₁ D_{n1} n₁ D₅ D₂ 3 ० ० ० कुरुते भगवा
 निति; D₁ T₁ G₁₋₃ ० M₁ 5-7 मन्यते गति (G₂ तत्त्व,
 M₁ 5 ० गत्) निश्चयात् (M₁ 5 ० 'या) —^c) D₁ T₁
 G₁ 2 ० M₁ 5-7 C_v प्राह्य; G₂ कार्य (for गन्ध)
 —^d) D₁ T₁ G₁₋₃ ० C_v (gloss प्रकृते) यस्या, T₂
 यस्या (for यस्मात्) K₇ D₁ ० प्रव्रजेत्, D_{n1} प्रभवेत्,
 T₂ प्रकृत (for 'ते). K₁ पुर; K₆ 1 V₁ Bo-०

D_{n1} n₁ D₅ D₂₋₉ ० 1 (marg as in text) ० १ T
 G₁₋₃ ० M₁ 5-7 पुन, B₆ (marg) D₅ पर (for पर)

51 ^a) K₁ 1 D₁ 5 गतिर, K₆ B₆ (marg as in
 text) 1 Da₃ a₁ D_{n1} D₂ ० ० गत् (for गतिं) —^b)
 Ś₁ K₁ 2 4 आगता; K₆ आगत्वा (for अ^a) Da₄
 [अ]पि, G₁ त्व (for छ) K₇ B₇ ० Da₃ a₁ D₁ ० १ T₂
 गमिष्यति (for 'प्यसि) D₁ T₁ अ (D₁ त्व) गत्वा स्वग
 मिष्यसि (s₁₀) —^c) G₆ यावता (for घा^a) D₆
 हातव्यं, G₁ हातव्यास् —^d) V₁ B₃ तिष्ठतापि (for
 'क्षपि) G₃ हन्यते, C_{pp} तिष्ठति (for हीयते) —T₂
 om 51⁴ D₁ T₁ G₁ 2 M₅ Kumbh ed (for the
 first time) read 51⁴ after 49, G₃ ० read 51⁴-53⁴
 after 49 —^e) B₆ 1 Da₃ a₁ तद्विन्द्रियाणि, B₃ न
 हीन्द्रि, D₁ T₁ G₁₋₃ ० M₅ ० Kumbh ed (first
 time) यमिन्द्रि (for तमिन्द्रि) —^f) D₅ पठिता (for
 पञ्चधा) छे C_n पञ्चधा पञ्चभिः प्रमाणविपर्ययविकल्पनिद्रा
 स्तुत्याद्यै प्रकारै । छे —After 51, D₁ T₁ G₁ 2 M₅
 Kumbh ed (for the first time, repeating it in its
 proper place) read 53⁴

52 For the sequence in G₃ ०, of v l 49 —^a)
 K₇ D₁ ० एन (for आहु) Da₁ प्रजापति —^b) K₆
 D_{n1} D₅ T₁ G₆ M₅ ऋतुर; Bo D₅ 5 1 ० G₁ 2 ऋतुं,
 D₂ ऋतु (for ऋतु) D₃ 5 मासाश् (for मासांश्)
 Ś₁ K₁ 2 4 तु (for च) —^d) K₁ ० V₁ Bo ०-० Da₃
 a₁ D_{n1} n₁ D₅ D₂ 3 ० ० ० दिवसांश्च; K₇ D₁ ० 'सास्तु;
 D₁ T₁ G₁₋₃ ० M₁ 5-7 'सानि (for 'सांस्तु) K₇ क्षपास्;
 Da₄ गणास्, D₅ क्षपा, D₁ ० क्षिपास् (for क्षणांस्)

53 For the sequence in G₃ ०, of v l 49. Da₃
 a₁ om 53^{4b} —^a) G₁ चापराह्ण K₆ 1 D₆ पूर्वाह्न
 मपराह्ण च —^b) K₆ Da₂ M₇ हृति (for अपि) —^c)
 K₇ V₁ Da₄ D₁ ० एव; D₅ एके (for अपि) —^d)
 K₆ एके (for एके) D₃ D₁ T₁ G₁ अनेकधा (for
 'कधा). —D₁ T₁ G₁ 2 M₅ Kumbh ed. (for the

C. 12. 2142
P. M. 224 55
K. 12. 231 58

बहूनीन्द्रसहस्राणि समतीतानि वासव ।
बलवीर्योपपन्नानि यथैव त्वं शचीपते ॥ ५४
त्वामप्यतिबलं शक्रं देवराजं बलोत्कटम् ।
प्राप्ते काले महावीर्यः कालः संशमयिष्यति ॥ ५५
य इदं सर्वमादत्ते तस्माच्छक्रं स्थिरो भव ।
मया त्वया च पूर्वैश्च न स शक्योऽतिवर्तितुम् ॥ ५६

यामेतां प्राप्य जानीपे राजश्रियमनुचमाम् ।
स्थिता मयीति तन्मिथ्या नैषा ह्येकत्र तिष्ठति ॥ ५७
स्थिता हीन्द्रसहस्रेषु तद्विशिष्टतमेष्वियम् ।
मां च लोला परित्यज्य त्वामगाद्विबुधाधिप ॥ ५८
मैवं शक्रं पुनः कार्षीः शान्तो भवितुमर्हसि ।
त्वामप्येवंगतं त्यक्त्वा क्षिप्रमन्यं गमिष्यति ॥ ५९

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि सप्तदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१७ ॥

first time) read 53⁴ after 51 T₂ reads 53⁴ after 47 —^a) K₆ V₁ B₀ 0 7 D₂₈ D₁₁.n₄ D₈ D₂ 8. 5 0 8 T₂ G₁ M₁. 0 7 Kumbh ed (both times) इति; K₇ एव, B₃ 0 D₇ T₁ G₂ 3 0 M₅ अमि (for अम-)

54 ^b) K₇ वासव. —^d) K₇ तथैव. Ś₁ K₁. 2 4 शतक्रतो (for शचीपते).

55 ^a) D₂₄ त्वम् (for त्वाम्). K₆. 7 V₁ B₀. 0 7. 0 D₂₈ n₄ D₁₁ n₄ D₈ D₂-4 0 8 0 T₂ G₈ 0 M₁. 5-7 शक्र (for शक्रं) —^b) D₂₈ n₄ D₂ 7 8 T G₁-3 0 M₁ 0 देवराज; D₀ 'राज्यं (for 'राजं). V₁ महाद्युति (for बलोत्कटम्). —^c) B₃ D₂₁ T₂ महावीर्य; D₇ T₁ G₁-3. 0 'वीर्यं, M₁ 7 'वीर्यं (for 'वीर्यं) —^d) G₂ काले (for कालं). K₆ D₂₁ D₈ संशमयिष्यति; K₇ संदमं, G₁ स्वकमं; M₁ 0 संशमयिष्यते (for 'यिष्यति).

56 ^a) V₁ D₂₄ यदिदं, D₈ स इमं, D₇ T₁ G₁ य इमं (for य इदं) —^b) D₂₁ स्थितो (for स्थिरो). D₂₄ भव —^d) M₁ 7 च (for स). D₂₁ शक्ये (for शक्यो). B₃ D₂₁ D₇ T₁ G₁-3. 0 नि (for सति) K₇ V₁ D₄-5 0 न शक्यो विनिवर्तितुं.

57 B₇ damaged —^a) T₂ यम् (for याम्). D₈ चेमां, T₁ एतान् (for एता) D₇ T₁ G₂ 8 0 अपि, G₁ अनु (for प्राप्य). —^b) B₃ (marg as in text) D₁₁ T₂ राज्यश्रियम् (for राजं) K₁ अनुत्तमं; B₃ इष्टीघर्ता. —^c) T₂ M₁ स्थिरा (for स्थिता) K₇ D₈ यन् (for सन्) —^d) M₁ नैका (for नैषा). K₁ (before corr. as in text) क्वापीह; D₈ नैकत्र; D₇ T₁ G₁-3 0 M₅ [अ]प्ये (for ह्ये)

58 ^a) D₇ T₁ G₁-3 0 तु (for हि) —^b) D₈ इह (for इयम्) —^c) K₁ मा (for मां) K₇ D₂ 0 मां लोला संपरित्यज्य —^d) G₁ माम् (for त्वाम्). Ś₁ K₂ 7 D₄. 0 T₁ G₁ 3 0 आगाद् (for अं) K₄ D₂₄ विबुधाधिपः.

59 ^a) Ś₁ K₁. 2 4 मन (for पुन) K₆ कार्य; D₂₁ कार्य (for कार्षी) —^b) D₂₁ भवतुम् K₆ M₁ (also as in text) अर्हति (for 'सि). —^c) G₂ त्वम्. V₁ B₀ D₂₈. n₄ D₁₁ n₄ D₂₁ D₂ 3 0 8 T₂ एवविषं, B₀ 7 D₈ 'गता (for 'गतं) K₆ B₀ D₂₈ D₁₁. n₄ D₈ D₂ 3 0 8 ज्ञात्वा; D₇ T₁ G₁-3 0 M₁ 5-7 हित्वा (for त्यक्त्वा). —^d) D₂₄ गमिष्यसि. — After 59, Kumbh. ed. ins

644* कालेन चोदिता शक्र मा ते गर्वं शतक्रतो ।
क्षमस्व कालयोगं समागतं विद्धि देव ।
निलंजश्चैव कस्मात्त्व देवराज विकरयसे ।
सर्वाधुराणामधिप सर्वदेवभयंकर ।
जितवान्द्रवणो लोक को विद्यादागतं गतिम् । [5]

Colophon. — Sub parvan Ś₁ K₁ 2. 4 0 7 V₁ B₀ 7-0 D₂₈. n₄ D₁₁ n₄ D₈ D₂-4 0-9 T G₁-3 0 M₁ 5-7 मोक्षधर्म — Adhy name Ś₁ K₁ 2 4 0 7 V₁ B₀ 7-0 D₂₈ n₄ D₁₁ D₂₁ D₂-0 8. 0 M₅ बलिवासवसवाद; M₁ 0. 7 बलिवासवसवादे लक्ष्मीचापलोकि. — Adhy. no. (figures, words or both) B₇ D₂₄ D₂₁ 50, D₁₁ D₇ T₁ G₁. 3 0 M₅ 51, D₂₁ 52, T₂ G₂ 65, M₁. 0 7 49. — Śloka no. D₁₁ D₂₁ 60, D₂₄ D₈ 59,

भीष्म उवाच ।

शतक्रतुरथापश्यद्वलेदीप्तां महात्मनः ।
स्वरूपिणीं शरीराद्वि तदा निष्क्रामती श्रियम् ॥ १
तां दीप्तां प्रभया दृष्ट्वा भगवान्पाकशासनः ।
विस्मयोत्फुल्लनयनो बलिं पप्रच्छ वासवः ॥ २
बले कैयमपक्रान्ता रोचमाना शिखण्डिनी ।
त्वचः स्थिता सकेयूरा दीप्यमाना स्वतेजसा ॥ ३
वलिरुवाच ।
न हीमामासुरीं वेद्मि न दैवीं न च मानुषीम् ।

त्वमेवैनां पृच्छ मा वा यथेष्टं कुरु वासव ॥ ४

शक्र उवाच ।

का त्वं बलेरपक्रान्ता रोचमाना शिखण्डिनी ।
अजानतो ममाचक्ष्व नामधेयं शुचिस्मिते ॥ ५
का त्वं तिष्ठसि मायेव दीप्यमाना स्वतेजसा ।
हित्वा दैत्येश्वरं सुभ्रु तन्ममाचक्ष्व तत्त्वतः ॥ ६
श्रीरुवाच ।

न मा विरोचनो वेद न मा वैरोचनो बलिः ।

आहुर्मा दुःसहेत्येवं विधित्सेति च मां विदुः ॥ ७

C. 12 8154
B 12 225. 7
K 12. 232. 7

218

1 ^a) T₂ तथा (for अथ) — ^b) D₁ बलदीप्तां,
G₁ बले दीप्ति — ^c) D_{as} स्वरूपिणां; M₁ सुरुपिणीं
— ^d) Ś₁ निष्क्रामतीं; K₄ निष्क्रामतीं (for 'मतीं')
D_{as} श्रियं (for श्रियम्) K₆ १ D_{n1}, n₄ D_s D₂₋₃ T
G₁₋₃ ० M₁ ५-१ निष्क्रामं (D_{s1} 'क्राम', D_s ० 'क्रमं')
तीं तदा (D₁ T G₁₋₃ ० M_s १ 'त') श्रियं.

2 ^a) Ś₁ K₁ ३ समयं (K₂ 'यां'); K₄ समया (for
प्र') K₄ दीप्तां (for दृष्ट्वा) K₆ १ V₁ B₀ ६-२ D_{as}
as D_{n1}, n₄ D_s D₂₋₃ ३ ० तां दृष्ट्वा प्रभया दीप्तां. — ^d)
Ś₁ K₁ (before corr) ४ बलिं (for बलिं)

3 Before 3, K₆ V₁ B₀ ६-२ D_{as} as D_{n1} n₄ D_s
D₂ ३ ५ १ ३ T G₁₋₃ ० M₁, ० १ 10_s शक्र उवाच; K₁
D₁, ० ० शतक्रतुरं — ^a) Ś₁ K₁ (before corr) ४
बले (for बले) M₆ १ अपाक्रान्ता (for अप') — D₁
G₂ om. (hapl) 3^c-5^b. G₁ reads 3^d on marg
M₁, ० १ repeat 3^d after 5^{ab} — ^c) T₁ G₂ ० त्वयि
(for त्वत्) Ś₁ K₁ सु (for स)

4 D₆, १ G₂ om 4 (for D₁ G₂, of v l 3) T₁ om
(hapl) 4^a-6^b G₁ om 4^a-5^b K₂ वडिर (for बलिर)
— ^a) D_s om from मासुरीं up to तथा (in 31^c)
D_s मानुषीं (for आसुरीं) — ^b) K₆ V₁ B₀ ६-२
D_{as} as D_{n1} D_s ४ देवीं (K₆ D_{as} 'वी') (for दैवीं)
K₆ १ D_{n1} T₂ G₂, ० M₁ च न (by transp.), V₁
नैव — ^c) D_{as} D_s [ए]तां (for [ए]नां) Ś₁ K₁ ३ ४
पृच्छमानो (for पृच्छ मा वा) K₆ १ D_{as} D_{n1}, n₄

D_s D₂₋₃ ० M₁ ० त्वमेनां पृच्छ वा मा वा

5 D₁ G₁ ३ om 5^{ab} (of v l 3, 4) D_s T₁ om.
5 (of v l 4) D_s reads 5^{ab} twice — ^a) Ś₁
बलेर् D_s (first time) उपाक्रान्ता; D_s (second time)
अपां (for अप') — ^b) V₁ B₀ (marg) ० राजमाना
(for रोच') D_s (first time) [अ]नु मानुषीं; D_s
(second time) शिखण्डिनि ☞ C_a शिखण्डिनी वतु
तरकेशवती ॥ C_p उन्नतकेशवन्धवती ॥ C_v रम्पचूडा
वती । ☞ — After 5^{ab}, M₁ ० १ repeat 3^d — ^d)
K₁ om from शु up to चक्ष्व (in 6^d)

6 K₁ om. up to चक्ष्व (of v l 5) D_s om 6,
T₁ om 6^{ab} (for both, of v l 4) — ^a) D₁ T₂
G₁ ३ नानु; G₂ ० M₁, ५-१ का नु (for का त्व) D_{n1}
D_s मामेव; D_{n4} D₂ ५ मामेव (for मायेव) — ^b)
G₁ स्वचेतसा (for स्वतेजसा) — ^c) Bom., Kumbh
ed दैत्यवरं (for दैत्येश्वर) T₁ तत्र; G₂ सुभ्रु (for
सुभ्रु) — ^d) D₁ T₁ G₁₋₃ ० त्व (for तन्) K₆ १
D_{n1}, n₄ D₂ १ T G₁₋₃ ० M₁, ५-१ पृच्छत (for तत्त्वत).

7 D_s om. 7 (cf. v l 4) K₄ श्रीरुद्र (for श्रीर्)
— ^a) K₆ १ V₁ B₀ ६-२ D_{as} as D_{n1}, n₄ D_s D₂₋₁ ०
T G₁₋₃ ० M₁, ५-१ मां (for मा) G₁ विरोचने — ^b)
K₄ ० १ V₁ B₀ ६-२ D_{as} as D_{n1}, n₄ D_s D₂₋₁ ० T
G₁₋₃ ० M₁, ५-१ नाय (for न मा) G₁ वैरोचने Ś₁
K₁ (before corr) वडि, D₁ G₂ ३ ० वली — After
7^{ab}, M_s reads 8^d — ^c) Ś₁ K₁ ३ D_{n1} मा (for मां).
T₁ G₁₋₃, ० M_s-१ हुपहा (G₂ 'ह') (for हुसहा). K₁
D₁, ० १ ० T₁ G₁, ३ ० M₁ ५ ० [ह]लेव; G₂ चेति (for

भूतिर्लक्ष्मीति मामाहुः श्रीरित्येवं च वासव ।
त्वं मां शक्र न जानीषे सर्वे देवा न मां विदुः ॥ ८

शक्र उवाच ।

किमिदं त्वं मम कृते उताहो बलिनः कृते ।
दुःसहे विजहास्येनं चिरसंवासिनी सती ॥ ९

श्रीरुवाच ।

न धाता न विधाता मां विदधाति कथंचन ।
कालस्तु शक्र पर्यायान्मनैः शक्रावमन्यथाः ॥ १०

शक्र उवाच ।

कथं त्वया बलिस्त्यक्तः किमर्थं वा शिखण्डिनि ।
कथं च मां न जहास्त्वं तन्मे ब्रूहि शुचिसिते ॥ ११

श्रीरुवाच ।

सत्ये स्थितासि दाने च व्रते तपसि चैव हि ।
पराक्रमे च धर्मे च पराचीनस्ततो बलिः ॥ १२
ब्रह्मण्योऽयं सदा भूत्वा सत्यवादी जितेन्द्रियः ।
अभ्यसूयद्ब्राह्मणान्वै उच्छिष्टश्चास्पृशद्दृतम् ॥ १३

[ह]ल्येव) ❀ Cp दुःसहा, यस्या योगात् शत्रूणां दुःसहो भवति, अथ वा सर्वैर्दुःखेन सहते । ❀ —^d) Ś1 K1. 2 4 7 D7 9 T G1 8 0 विविस्ते (K1 'रि'ति; D8 विधित्सति, M1 5-7 वि (M5 श्री)वस्तेति (for विधि'). D8 न (for च) V1 Bo पुन (for विदुः). D8 विधित्सतिवितमां विदुः. ❀ Cp विधित्सति च यस्या योगात् कर्तुमिच्छायां सत्यां दक्षः स्यात् ॥ C9 लब्धुमिष्यत् इति विधिरसा । ❀

8 D8 om. 8 (of v l. 4) —^a) M1 6 भूति (for भूतिर्) Ś1 K1 2 4 श्रीरिति (for लक्ष्मीति). —^b) Ś1 K1 2 4 विविस्तेति, D8 श्रीर्विद्येति (for श्री रित्येवं) K1 D8 4 4 0 7 9 T G1-8 0 M1 5-7 पुन (for पुनः). K4 D8 वासव, D7 T1 G1-3 0 M5 नामत्; T2 M1 0 7 मानद् (for वासव) — Ś1 K1. 2 4 om 8^{ad}, M5 reads it after 7^{ab} —^c) D8 2 transp स्व and मां.

9 D8 om 9 (of v. l 4) —^b) Ś1 K1 (before corr.). 2 4 वै यदे (for बलिन) — For 9^{ab}, K1 D4 0 9 subst.

645* यद्रुणेयु च लुब्धासि बलेरपनयस्तु क ।

—^a) T G1-8 0 M1. 5-7 दुःसहे (for दुःसहे) D8 यजहासि, G1 2 विजहासि (for 'हासि) —^d) K6 T2 चिर; G1 M7 चीर- (for चिर) K7 संवासिनी; D8 4 4 संवादिनी (for 'सिनी). G1 सति

10 D8 om 10 (of v l 4.) T2 om (hapl) 10-11 K4 श्रीरुद्र (for श्रीर्) —^a) D8 1 नो (for the first न) K1 D4 9 च; D7 T1 G1-8 0 M1 5-7 वा (for मां) —^b) D8 4 कथं च न —^c) D8 कामस् (for कालस्). K2 4 0 V1 Bo 1-3 D8 1 4 D8 D2 8 M1 5-7 पर्यागान्, K1 D4 9 'य (for 'यान्). D7 T1 G1-8 0 काले तु पर्यागामेवं —^d) D7 T1 G2 8 0 मैव (for मैत). K1 D4 0 9 मा मन्ये-

यास्त्वमन्यथा

11 D8 T2 om. 11 (of v l. 4, 10) G2 om the ref —^a) Ś1 K1 (before corr) बडित्यक्तः; D7 T1 G1-3 0 परित्यक्तः. —^b) K2 4 B8 7 9 D8 4 4 D8 4 G1 M7 शिखण्डिनी —^c) V1 D7 T1 G1-3 न (for च) K1 2 M1 0 7 मा (for मां) V1 च (for न).

12 D8 om 12 (of v l 4). T2 G2 om the ref K4 श्रीरुद्र (for श्रीर्) —^a) K1 D1 9 वचसि (for स्थितासि). D4 दाने (for दाने). —^b) D8 4 व्रजे (for व्रते). D8 4 D8 1 वा (for च) K6 7 V1 Bo 1 8 D8 4 D8 D2-6 9 G6 ह (for हि) —^d) V1 B8 परिहीनस्, Bo D8 पराधीनस्; D8 4 परालीवस् (sic) (for 'चीनस्). Ś1 K1 2 स्वत्तो (for सतो). Ś1 K1 (before corr.) बडि (for बलि).

13 D8 om 13 (of v. l. 4). D8 4 4 om 13^{ab} —^a) D8 1 [s]ह (for स्य). K6 V1 Bo 0 7 9 D8 1 4 D8 D2. 8. 5 M5 पुरा, K1 D4 9 यदा (for सदा). —^b) D4 यत्तेन्द्रिय (for जितेन्द्रिय). —^c) K6 D8 1 T2 M1. 5-7 अभ्यसूयन्, K1 D4 9 अभ्या (K1 'भ्य) सूया (D8 'य)द्; D7 T1 G1-3 0 अद्रियय. Ś1 K1. 2 ब्राह्मणेभ्य; K4 0 B8 7 9 D8 4 4 D8 1 4 D8 1 4 'गानाम् (for 'गान्मै) D7 वैर् (for वै) —^d) D8 उच्छिष्ट च; D7 T1 G1-8 0 उपासि (G1 'य)त्वा (for उच्छिष्टश्च) D8 1 [स]स्पृशन् K6 T1 G2. 0 व्रतं; G1 दिवं (for घृतम्)

14 D8 om 14 (of v. l 4). —^a) K1 गत (for यत्). K1 परो, K6 V1 Bo 7 9 D8 4 4 D8 1 4 D8 D2. 8. 5 सदा, D8 4 यदा (for पुरा) —^b) K6 B8 D8 G2 M1 5-7 स्वय; K1 D8 4 4 D8 4 4 (also as in text) G1 ह्यय, T1 G2. 0 [s]न्वह; T2 (स्वयं (for [ह]ल्ययम्) K1 मामेव जयतेभ्यय. —^c) K6 कोक;

यज्ञशीलः पुरा भूत्वा मामेव यजतेत्ययम् ।
 प्रोवाच लोकान्मूढात्मा कालेनोपनिपीडितः ॥ १४
 अपाकृता ततः शक्र त्वयि वत्स्यामि वासव ।
 अप्रमत्तेन धार्यासि तपसा विक्रमेण च ॥ १५

शक्र उवाच ।

अस्ति देवमनुष्येषु सर्वभूतेषु वा पुमान् ।
 यस्त्वामेको विपहितुं शक्नुयात्कमलालये ॥ १६
 श्रीरुवाच ।

नैव देवो न गन्धर्वो नासुरो न च राक्षसः ।
 यो मामेको विपहितुं शक्तः कश्चित्पुरंदर ॥ १७

शक्र उवाच ।

तिष्ठेथा मयि नित्यं त्वं यथा तद्ब्रूहि मे शुभे ।
 तत्करिष्यामि ते वाक्यमृतं त्वं वक्तुमर्हसि ॥ १८
 श्रीरुवाच ।

स्थास्यामि नित्यं देवेन्द्र यथा त्वयि निबोध तत् ।
 विधिना वेददृष्टेन चतुर्धा विमज्जस्व माम् ॥ १९

शक्र उवाच ।

अहं वै त्वा निधास्यामि यथाशक्ति यथाबलम् ।
 न तु मेऽतिक्रमः स्याद्वै सदा लक्ष्मि तवान्तिके ॥ २०
 भूमिरेव मनुष्येषु धारणी भूतभाविनी ।

C 12 8168
 B 12 225 21
 K 12 232 21

T1 लोमान् (for लोकान्) B9 मूढात्मा (for -मूढात्मा).
 M1 ८-१ तत प्रहाय मूढात्मा —^a) D5 काले च (for
 कालेन) K2 [उ]परि (for [उ]पनि) B9 -पीडिता

15 D8 om 15 (cf v 1 4) —^a) K4 अपाकृतां;
 Da1 अपराकृता (sic), D5 अपाहृता; D7 T G1-3 ०
 अपक्रांता (D7 'तत्' (for अपकृता) D4 ० शक्रस्
 —^a) K7 V1 'B6-8 Da1 D1-7 ० T G1-3 ० M1 ८-१
 अप्रमादेन (for 'मत्तेन)

16 D8 om 16 (cf v 1 4) —^a) Ś1 K1 २ ३ ०
 V1 B8 Dn1 n4 D8 D2 २ ० ० नास्ति; D7 T G1-3 ०
 M1 ८-१ कोस्ति (for अस्ति) —^b) D5 पूर्व (for सर्व)
 —^a) G6 कस् (for यस्) Da3 त्वम् (for त्वाम्)
 K6 B6-8 Dn1 n4 Ds1 D8 विसहितुं (for विपं) —^a)
 K7 कमलालया

17 D8 om 17 (cf v 1 4) K4 श्रीरुद्र (for
 श्रीर्) —^a) K7 D6 ० न स (for नैव) Ś1 K4 दैवो
 (for देवो) —^b) K7 D6 सुरो; Da4 [अ]सुरो. Da1
 transp न and च G8 राक्षसी B8 नासुरोरगराक्षसा
 —^a) K6 B6 7 Dn1 Ds1 D2 विसहितुं —^a) B6-9
 Da3 n4 D7 T G1-3 ० M1 ८-१ transp श (B8 यु)क्
 and कश्चिद् Da1 पुरंदर

18 D8 om 18 (cf. v 1 4) —^a) Ś1 (sup l in
 as in text) K2 ३ मम (for मयि) Da1 D4 G2 नि
 त्वं; Ds1 त्वं नित्य (by transp) —^b) K1 यथा
 वा; V1 B6 यथावद्, G8 ० यथा हि (for यथा तद्)
 —^a) K4 ० 7 V1 B6 ८-9 Da3 n4 Dn1 n4 D8 D2-० ०
 M1 कृतं तद् (M1 त), D7 T1 G1-3 ० नानृत (for
 कृत त्व) Ś1 K1 २ B6 (marg as in text) कर्तुम् (for

वक्तुम्)

19 D8 om 19 (of v 1 4) K4 श्रीरुद्र (for
 श्रीर्) —^a) D5 दैवेन्द्र (for देवेन्द्र) —^b) M1 निबो
 धत (for 'घ तत्' —^a) Ś1 K1 २ T2 M1 ० देव (for
 वेद्) —^a) Ś1 K1 २ मा; Da1 corrupt (for माम्)

20 D8 om 20 (cf. v 1 4) V1 reads the ref
 on marg —^a) K6 7 V1 B6 ८-9 Da3 n4 Dn1 n4
 D8 D2-7 ० T G1-3 ० M1 ८ ० त्वां (for त्वा) K7 V1
 B6 (marg) ३ Ds3 (before corr) Da ८ ० M1 ८ १ Ca
 विधास्या (D6 'त्या)मि, Da1 विधास्यति (for निधास्यामि)
 ॥ Ca विधास्यामि साधयिष्यामि ॥ —^b) Da1 विधा
 स्यति, D7 T1 G1-3 ० यथावत्त्व (for 'शक्ति) K1 यथा
 फलं, D5 बलाबल (for यथाबलम्) —^a) Da1 न तु
 (for न तु) —^a) D7 T G1-3 ० तथा (for सदा)
 D7 T1 G1-3 ० M1 ८ लक्ष्मीस् (for लक्ष्मि) K2 ३
 G1 २ तथा (for तव)

21 D8 om. 21 (of v 1 4) —^a) Da1 भूमेर्
 B6 (marg) एषा; T2 एषु; G1 ३ एष (for एव) —^b)
 K4 ० V1 B8 ० Da3 Dn1 n4 D8 D2 G1 ३ धारिणी;
 K7 D2 ६ ० M6 7 धरणी (for धा) D7 T G1-3 ०
 सर्व (for भूत) K1 -भाविणी; K7 D2 ० ० T G2 ३ ०
 M5-१ भावनी (for भाविनी) M1 द्रवत्यपरिधारिणी
 —^a) M1 तास् (for सा) K6 पादे, G1 पद् Da4
 त्वितीक्षेत्, M1 त्वितिक्षताम्, M7 त्वितिक्षेत् —^a) M1 om
 (hapl) 21^a-23^a —^a) Da3 हति (for हीति) T2
 सुति (for -मति)

22 D8 M1 om 22 (of v 1 4, 21). K4 श्रीरुद्र
 (for श्रीर्) —^a) K4 D6 G1 ३ निहत (G1 'ता);

C 12. 218
D 12 225 21
K 12 222.21

सा ते पादं तितिक्षेत समर्था हीति मे मतिः ॥ २१

श्रीरुवाच ।

एष मे निहितः पादो योऽयं भूमौ प्रतिष्ठितः ।

द्वितीयं शक्र पादं मे तस्मात्सुनिहितं कुरु ॥ २२

शक्र उवाच ।

आप एव मनुष्येषु द्रवन्त्यः परिचारिकाः ।

तास्ते पादं तितिक्षन्तामलमापस्तितिक्षितुम् ॥ २३

श्रीरुवाच ।

एष मे निहितः पादो योऽयमप्सु प्रतिष्ठितः ।

तृतीयं शक्र पादं मे तस्मात्सुनिहितं कुरु ॥ २४

शक्र उवाच ।

यस्मिन्देवाश्च यज्ञाश्च यस्मिन्वेदाः प्रतिष्ठिताः ।

तृतीयं पादमधिस्ते सुष्टृतं धारयिष्यति ॥ २५

श्रीरुवाच ।

एष मे निहितः पादो योऽयमग्नौ प्रतिष्ठितः ।

चतुर्थं शक्र पादं मे तस्मात्सुनिहितं कुरु ॥ २६

शक्र उवाच ।

ये वै सन्तो मनुष्येषु ब्रह्मण्याः सत्यवादिनः ।

ते ते पादं तितिक्षन्तामलं सन्तस्तितिक्षितुम् ॥ २७

श्रीरुवाच ।

एष मे निहितः पादो योऽयं सत्सु प्रतिष्ठितः ।

एवं विनिहितां शक्र भूतेषु परिघत्स्व माम् ॥ २८

शक्र उवाच ।

भूतानामिह वै यस्त्वा मया विनिहितां सतीम् ।

Ms विहित (for नि). —^b) Bo सत्सु (for भूमौ)
G₁ प्रतिष्ठितं —^c) Bo तृतीयं (for द्वि). V₁ transp
पादं and मे —^d) K₁ र स (for सु.)

23 D₈ om 23 (of v. l. 4) M₁ om 23^{ab} (of
v. l. 21) —^b) K₁ D₂ ० द्रवत्यः; D₁ T G₁₋₃ ०
द्रवति K₆ V₁ B₆ (marg as in text) ० D₂ D₁ n₄
D₂ D₂ ० ० Cp -चारिणी, Bo १ ० चारिणी; D₁ T
G₁₋₃ ० M₅ १ धारणे; M₆ धारिणी (for चारिका)
—^c) K₁ तितिक्षितुम्, D₆ तितिक्षिताम् —^d) D₁
तितिक्षितुं.

24 D₈ om. 24 (cf v l 4) D₂ om. the ref
—^a) D₄ om from हित up to यस्मिन् (in 25^a)
D₆ G₂ निहत (for निहित) K₁ पादौ (for पादो)
—^b) K₄ प्रतिष्ठिता. —^c) M₁ द्वितीय (for तृतीय)
K₄ चक्र (for शक्र). V₁ transp पाद and मे.

25 D₈ om. 25 (cf v l 4) D₄ om up to
यस्मिन् (cf v l 24) —^a) K₄ ० V₁ Bo ०-१ D₂
at D₁ n₄ D₂ D₂ ० ० T₂ M₅ वेदाश्; D₁ T₁ G₁₋₃ ०
यज्ञाश् (for देवाश्) K₁ D₂ ० १ ० T₁ G₁₋₃ ० वेदाश्
(for यज्ञाश्) —^b) K₆ Bo ०-१ D₂ at D₁ n₄ D₂
D₂ ० १ T G₂ ० ० M₅ देवा; K₁ D₄ ० ० G₁ यज्ञा
(for वेदा) —^c) K₁ तृतीय (for 'द'). Bo om
पाद Ś₁ K₁ २ च (for ते) —^d) B₆ स्वष्टं, D₁
T₁ G₁₋₃ ० सुष्टृतं; T₂ सुष्टृतं (for सुष्टृत)

26 D₈ om. 26 (cf v. l. 4). —^a) D₂ ते (for

मे) K₄ निहित, D₆ G₂ निहत —^c) G₂ चक्र
(for शक्र) K₆ यदि मे, V₁ मे पादं (by transp).
—^d) K₁ सं (for सु).

27 D₈ om 27 (of v l 4). —^b) Ś₁ K₁ ३ D₂
D₆ ब्राह्मणा (D₂ 'ण; D₆ 'ण्या) (for ब्रह्मण्या)
—^c) D₆ ते वै, D₁ ये ते, T₁ G₁₋₃ ० एते; M₆ ततो
(for ते ते) M₆ पादं (for पाद) K₆ तितिक्षिताम्
—^d) K₆ तितिक्षितुं

28 K₁ D₈ om 28 (for D₈, of v l. 4) —^a)
D₂ निर्मित, D₆ निहत, M₁ निहितं (for 'त')
—^b) G₁ प्रतिष्ठितं —^c) K₄ ० Bo D₂ D₁ n₄ D₂
D₂ ० M₁ १ हि; D₁ T G₁₋₃ ० सु (for वि) K₆
T₂ निहितं, D₁ T₁ G₂ M₁ ० -निहित (M₆ 'त'),
G₁ निहता (for -निहितां) —^d) Ś₁ K₂ विनिघत्स्व;
D₂ G₁ परिघश्च (G₁ 'स्व') (for 'घत्स्व')

29 D₈ om 29 (of v l 4). K₁ om the ref
— After the ref, Kumbh, ed Cv ins

646* भूमिभृदि तव कृत्वा ऋद्धि संतर्पयन्ति ये ।
भूतानि च यजन्यमग्नौ तेषां स्वमनपायिनी ।
ये क्रियाभिः सुरक्ताभिर्हेतुयुक्ता समाहिता ।
ज्ञानवन्तो विवस्वायां लब्धा माद्यन्ति योगिन ।

[(L 4) ❀ Cv माद्यन्ति सतोप कुर्वन्ति । ❀]

—^a) K₆ V₁ Bo ०-१ D₂ at D₁ n₄ D₂ D₂ ० transp
वै and यस्. K₁ ३ V₁ Bo ०-१ D₂ at D₁ n₄ D₂

उपह्न्यात्स मे द्विष्यात्तथा शृण्वन्तु मे वचः ॥ २९
भीष्म उवाच ।

ततस्त्यक्तः श्रिया राजा दैत्यानां बलिरब्रवीत् ।
यावत्पुरस्तात्प्रतपेत्तावद्वै दक्षिणां दिशम् ॥ ३०
पश्चिमां तावदेवापि तथोदीचीं दिवाकरः ।
तथा मध्यंदिने सूर्यो *अस्तमेति यदा तदा ।
पुनर्देवासुरं युद्धं भावि जेतास्मि वस्तदा ॥ ३१
सर्वल्लोकान्यदादित्य एकस्यस्तापयिष्यति ।

तदा देवासुरे युद्धे जेताहं त्वां शतक्रतो ॥ ३२
शक्र उवाच ।

ब्रह्मणास्मि समादिष्टो न हन्तव्यो भवानिति ।
तेन तेऽहं बले वज्रं न विमुञ्चामि मूर्धनि ॥ ३३
यथेष्टं गच्छ दैत्येन्द्र स्वस्ति तेऽस्तु महासुर ।
आदित्यो नावतपिता कदाचिन्मध्यतः स्थितः ॥ ३४
स्थापितो ह्यस्य समयः पूर्वमेव स्वयंभुवा ।
अजस्रं परियात्येप सत्येनावतपन्नजाः ॥ ३५

C 12 8183
B 12 225 33
K 12 212 40

D₂ २ १ T G₁₋₃ ० M₁ ६-१ त्वां (for त्वा) K₁ D_{1-०} ०
भूतेषु तु मया यस्त्वाम् —^०) K₁ D_{1-०} ० एव (for
मया) D_१ सु (for वि) K_१ १ निहतां (for सिद्धि-
तां) —^०) B_१ ते (for मे) K_१ ० B_० ० १ ० D_१
२ १ D_१ १ १ D_१ २ ३ घृष्यस्, K_१ D_१ ० १ ० T G₁₋₃ ०
M₁ ६-१ द्वेष्यस्, V_१ B_१ हिंस्यस्; B_० (marg) D_१
वध्यस् (for द्विष्यात्). —^१) K_१ D_{1-०} ० तस्मात् (for
तया)

30 D_१ om. 30 (cf v 1 4) K_० १ B_० ० १ ० D_१
१ १ D_१ D_{1-०} ० M_१ om the ref — After the ref,
Kumbh ed Cv ins

647* तथेति चोक्त्वा सा भ्रष्टा सर्वलोकनमस्कृता ।
वासवं पालयामास सा देवी कमलालया ।

[(L 1) Cv वत्सा (gloss कुमारी श्रीवत्सरूपा वा) (for
भ्रष्टा)]

—^०) K_१ D_१ ० ० राजन् (for राजा) —^१) K_१ D_१
० ० पतिर् (for बलिर्) — Before 30^{ed}, K_१ ० १ V_१
B_० ०-१ D_१ २ १ D_१ १ १ D_१ D_{1-०} ० T_१ M_१ ० १ ins
बलिरुवाच —^०) D_१ प्रतिपत् (for प्रतपेत्)

31 D_१ om up to तया (cf v 1 4) —^०) D_१
पश्चिमा —^१) D_१ तयो दिवि (for तथोदीचीं). —^०)
D_१ मध्य (for मध्य) D_१ १ -दिन (for दिने)
—^१) Ś_१ K_१ २ चास्मम्, K_१ B_० (orig) D_१ T G_१ १
M_१ ६-१ Cv [s]यास्मम्, K_० १ V_१ B_० ० (marg) १-१
D_१ D_१ १ १ D_१ D_{1-०} ० १ Ca p नास्मम्, D_१ G_० [s]
घास्मम्; G_१ यया (for *अस्मम्) T G_१ यया (for
यदा) D_१ om तदा ☞ Ca p मध्यदिने नास्मेति,
न शान्वाकिरणो भविष्यति, अत्यन्तवेजोमाली लोकदाहाय
भावी ॥ Cv सूर्योऽयास्मम्, उदयमारम्यास्त्वमयपर्यन्त चक्षु
र्दिक्षु तपन्सुर्बो यदा मध्यदिने अस्त, प्रभाया अल्पतामेति

तदा काले । स कालो विपरीतत्वादसुरजयकाल इति भावः । ☞
—^०) Ś_१ K_१ २ ४ पुरा (for पुनर्) K_१ देवासुरे B_१
om युद्धं —^१) M_१ (sup lin as in text) भवेज्
(for भावि) K_१ D_१ १ ० T G₁₋₃ ० M_१ ६-१ वै, B_१
ते (for वत्)

32 ^०) K_० १ B_० ०-१ D_१ २ १ D_१ १ १ D_१ D_{1-०} T
G₁₋₃ ० M_१ ६-१ सर्व- (for सर्वल्लो) D_१ T_१ M_१ ० यथा
(for यदा) —^१) K_१ एकत्, D_१ T G₁₋₃ ० M_१ ६-१
मध्यस्य (for एकस्यस्) K_१ ० १ D_१ T G_१ २ ० M_१
स्थापयिष्यति (for ताप^०) —^०) D_१ T_१ G₁₋₃ ० तस्मिन्
(for तदा) B_१ देवासुरे —^१) Ś_१ K_१ २ ४ V_१ वि
जेताह, B_१ १ M_१ ० जेताह वै (B_१ ते; M_१ ० त्वा), D_१
T G₁₋₃ ० नेता त्वाह (for जेताहं त्वा)

33 ^०) K_१ ब्रह्मणोस्मि (for ब्रह्मणास्मि) G_१ सदा
दिष्टो (for समादिष्टो) —^०) Ś_१ K_१ (before corr)
वदे (for बले) —^१) K_१ D_१ ० ० मुंचाम्यद्य, D_१ T_१
G₁₋₃ ० मुचामि वु (for विमुञ्चामि)

34 ^०) Ś_१ K_१ २ यथेच्छं; D_१ यथेष्टं (for यथेष्ट).
D_१ दैत्येन्द्र —^१) Ś_१ K_१ २ ४ तिष्ठ वा त्व (for स्वस्ति
तेऽस्तु) D_१ D_१ महासुर (D_१ 'रं). —^०) D_१ नैव;
D_१ T G₁₋₃ ० M_१ (sup lin) १ नाति; G_१ M_१ ०
(orig) ० नामि, Ca नाव (as in text) —^१)
Ś_१ K_१ २ मध्यगा; T_१ 'वत् (for 'त') K_१ D_१ १ ० T_१
G_१ ० कदाचिन्मध्यमास्थित

35 ^०) D_१ D_१ परिपाति (for परियाति) T G_१
M_१ १ अकंस, G_१ एकस् (for एष) Ś_१ K_१ २ ४ अ
जस्रं परियायाद्धि, D_१ G_१ 'न्नमपयादकंस, G_१ M_१ ०
'न्न पर्यट (G_१ 'या)त्यकंस —^१) B_१ [अ]वतपत्, B_१
वितपन्; D_१ ० [अ]त (D_१ 'ता)पयन् (for [अ]वतपन्) Ś_१
K_१ २ ४ ह्यसंवे नातपत्पजा; K_१ D_१ ० एति वा तापयन्
जा; D_१ T G₁₋₃ ० M_१ ६-१ तेजसा प्रतपन्नजाः

अयनं तस्य पण्मासा उत्तरं दक्षिणं तथा ।
येन संयाति लोकेषु शीतोष्णे विसृजन्नचिः ॥ ३६
भीष्म उवाच ।
एवमुक्तस्तु दैत्येन्द्रो बलिरिन्द्रेण भारत ।

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि अष्टादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१८ ॥

२१९

भीष्म उवाच ।

अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
शतक्रतोश्च संवादं नमुचेश्च युधिष्ठिर ॥ १
श्रिया विहीनमासीनमक्षोभ्यमिव सागरम् ।
भवाभवज्ञं भूतानामित्युवाच पुरंदरः ॥ २

जगाम दक्षिणामाशासुदीचीं तु पुरंदरः ॥ ३७
इत्येतद्बलिना गीतमनहंकारसंज्ञितम् ।
वाक्यं श्रुत्वा सहस्राक्षः खमेवारुरुहे तदा ॥ ३८

वद्वः पाशैश्च्युतः स्थानाद्विपतां वशमागतः ।
श्रिया विहीनो नमुचे शोचस्याहो न शोचसि ॥ ३
नमुचिरुवाच ।
अनवाप्यं च शोकेन शरीरं चोपतप्यते ।
अमित्राश्च ग्रह्यन्ति नास्ति शोके सहायता ॥ ४

36 °) K३ अनय; B० ० अयने (for 'नं') Ś1 K1 2 पाण्मास; K4 V1 B० ०.१ ० Da३ a4 Dn1 n4 Ds D2 २. ० ० पण्मासान्, K१ D4 ० ० T2 M१ पण्मासम्, G1 'साद् (for 'सा) — °) B० तदा (for तथा) — °) D१ T1 G1-३. ० M१ तेन (for येन). K१ संयाति — °) K१ 4 शीतोष्णो, Da३ शितोष्णे. K१ B० १ ० Da३ a4 D4 ० ० M1 ० ० विमजन् (for विसृ)

37 °) Da३ भारत — °) D० आसम् (for आशाम्). — °) K१ Da३ उद्विची (Da३ 'चि) D4 पुरंदर ॐ Cs दक्षिणामाशां पाताल उदीचीं स्वर्गम् । ॐ

38 °) K० Ds Ds एवं (for एतद्) Ś1 वदिना (for बलिना) — °) Ś1 K1 संयुत, K३ (sup lin.) सयंतं, B० ० Da३ a4 G1 सज्ञक (G1 'त); Ds1 -संज्ञिते; Ds संज्ञिकं (for 'तम्) — °) K१ तथा, Ds तत (for तदा) K० V1 B० Ds Ds स्वर्गमारुरुहे तदा

Colophon. — Sub-parvan Ś1 K1 2 4 ०.१ V1 B० ०-० Da३ a4 Dn1 n4 Ds D2-1 ०-० T G1 ३ ० M1 ०-१ मोक्षधर्म — Adhy name Ś1 K1. 2 4 V1 B० ० ० Dn1. n4 Ds D2 ३ ३ M१ श्रीसनिधानं, K१ शक्रबलि-सवात्, B३ Da३ a4 बलिवासवसवादे श्रीसनिधानं, D4 ० बलिवासवसवादे श्रीसनिवेश; Ds ० श्रीवासवसंवाद, D१ G३ ३. ० बलिवासवसंवाद समाप्त; M1 ० बलिवासवसंवादे श्रीनिधानं; M३ बलिवासवसवाद् — Adhy no (figures, words or both) B१ Dn1 D१ T1 G1 ३ ० M३ 52,

Dn4 Ds3 51, Ds1 53, T१ G2 66, M1 ० १ 50 — Śloka no Dn1 38, Dn3 37

219

Before 1, Kumbh ed 1ns

648* युधिष्ठिर उवाच ।

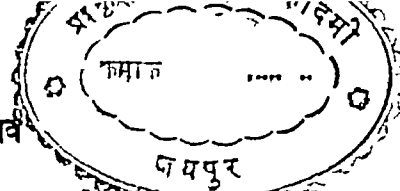
व्यमनेषु निमग्नस्य किं श्रेयस्तद्विधि मे ।
भूय एव महाबाहो स्थित्यर्थं तं ब्रवीहि मे ।

1 °) V1 B०-० Da३ [अ]पि (for [ए]व) — °) Da३ युधिष्ठिर .

2 K१ D३ ० om. (hapl) 2^a-3^b Da३ repeats 2^a after 3^a. — °) Da३ (second time) आश्रीनम् (for आसी) — °) ॐ Ca n भवाभवज्ञं उत्पत्तिप्रलय-ज्ञम् । ॐ — °) B१ पुरंदर.

3 K१ D4 ० om 3^a (of v. 1 2) Before 3, Ds ० T१ M1. ० १ 1ns शक्र उवाच. — °) T३ वद्वं, G३ वद्व (for वद्व) K० परैश्च (for पाशैश्च) K३ श्रुत; M1 च तत् (for च्युत) — After 3^a, Da३ repeats 3^a and om. 3^a — °) K० विहीन (for 'नो) — °) K३ D१ T1 G३ ० शोचोस्वाहो; G1 शोचोस्वहो (for शोचस्याहो)

4 Ds नमुचिद् (for नमु) — °) K१ अनिवार्य; Da३ D4 G० अनवाप्य; M1 ० १ (sup lin as in text)



तस्माच्छक्र न शोचामि सर्वं ह्येवेदमन्तवत् ।
 संतापाद्भ्रश्यते रूपं धर्मश्चैव सुरेश्वर ॥ ५
 विनीय खलु तदुःखमागतं वैमनस्वजम् ।
 ध्यातव्यं मनसा हृद्यं कल्याणं संविजानता ॥ ६
 यथा यथा हि पुरुषः कल्याणे कुरुते मनः ।
 तदैवास्व प्रसीदन्ति सर्वार्था नात्र संशयः ॥ ७
 एकः शास्ता न द्वितीयोऽस्ति शास्ता
 गर्भे शयानं पुरुषं शास्ति शास्ता ।

तेनानुशिष्टः प्रवणादिवोदकं
 यथा नियुक्तोऽसि तथा वहामि ॥ ८
 भावाभावावभिजानन्गरीयो
 जानामि श्रेयो न तु तत्करोमि ।
 आशासु धर्म्याः सुहृदां सुकुर्व-
 न्यथा नियुक्तोऽसि तथा वहामि ॥ ९
 यथा यथास्य प्राप्तव्यं प्राप्तोत्येव तथा तथा ।
 भवितव्यं यथा यच्च भवत्येव तथा तथा ॥ १०

C. 12. 6197
 B. 12. 126 10
 K. 12. 233 11

*वाप्यद् (for 'वाप्य) K₁ ० V₁ Bo ० १ ३ (marg) ०
 Dn₁ n₁ D₅ D₂ ३ ० ३ ३ अन्निर्माणे (Bo ० 'वाप्येन)
 शोकेन —^b) K₀ Br ३ (marg) पद्यते; K₁ D₁ ०
 ताप्यते; D₁ T G₁₋₃ ० M₁ ६-१ जुप्यति (for तप्यते)
 —^c) Ś₁ K₂ ३ प्रतुप्यति (for प्रहृ) —^d) K₀ V₁ Bo
 ०-२ Da₃ n₁ Dn₁ n₁ D₅ D₂ ३ ० ३ ३ transp नास्ति and
 शोके D₁ ० सहायिता (for 'यता) ॐ Cn सहायता
 शोकस्य दुःखापनोदो हेतुत्व नास्तीत्यर्थं ॥ C₅ नष्टस्यैवर्थादि
 प्राप्ते न शोक सहकारी । ॐ

5 *) B₀ (marg ns in text) १ ० Da₃ n₁ D₅
 तस्मिन् (for तस्मात् —^b) Ś₁ K₁ ३ एव (for ह्येव)
 —^c) K₁ भ्रश्यते — After 5^{***}, K₀ V₁ Bo ०-२
 Da₃ n₁ Dn₁ n₁ D₅ D₂ ३ ० ३ ३ ins

649* सतापाद्भ्रश्यते धियम् ।

सतापाद्भ्रश्यते चायुर्

[(L 1) Bo धिय]

—^d) G₂ धर्मं K₁ D₁ ३ ० सुरोत्तम (for सुरेश्वर)

6 *) Da₁ T₂ तं, Dn₁ तु (for तद्) D₅ विभो
 क्य तु ते दुःखम् ॐ Cn p ३ विनीय निरस्य (Cp
 स्रग्दयित्वा) । ॐ —^b) Ś₁ K₂ ३ वै मन स्वक, K₁ D₁
 T G₁₋₃ ० M₁ ६-१ वै मन सुखं; Da₃ n₁ वैमनस्वज (for
 'स्वजम्) —^c) T₂ यतव्य (for ध्या) V₁ Bo १ Da₃
 कृत्य, Da₁ नृत्य, Dn₁ दृत्य (for हृद्य) —^d) V₁
 B₀ सु, D₁ T₁ G₁₋₃ ० वै (for स) D₀ विधानता

7 *) K₀ Bo Da₃ Dn₁ n₁ D₅ D₂ ३ ३ यदा यदा
 (for यथा यथा) —^c) K₁ D₁ ० ० तदैवास्व; K₀
 Dn₁ n₁ D₅ D₂ ३ ३ तदा तस्य; D₁ T G₁₋₃ ० M₁ ६-१
 तथैवास्व (for तदै) K₀ Dn₁ n₁ D₅ D₂ ३ ३ T
 G₁₋₃ ० M₁ ६-१ प्रमिष्यति (for प्रसीदन्ति) V₁ B₀-२
 Da₃ n₁ D₅ तथा तथा हि (V₁ B₀ [marg] १-० 'यास्य)
 सिष्यति; B₀ तदा तदास्य सि —^d) Ś₁ (sup in

ns in text) K₂ ३ यथार्था, B₀ सर्वथा (for सर्वार्था)

8 = (var) 2 57 8 —^b) D₀ शयन (for श
 यान) Da₁ गर्भे शयानाच्छ्रेयो न तु तद्वै करोमि आशा
 (sic) —^c) D₁ om from शिष्ट up to न तु (in
 9^b) K₀ १ Bo ० १ ३ (marg ns in text) ० Da₃ n₁
 Dn₁ n₁ D₅ D₂ ३ ० ३ ३ युक्त (for 'शिष्ट') Ś₁
 K₁ ३ ३ प्रवहाद्, D₀ ब्रह्मणाद्, G₁ प्रणवाद् (for प्रव
 णाद्) ॐ Ca प्रवणात् निम्नात् निम्नमुद्दिश्येत्यर्थः ।
 ल्यल्लोपे पञ्चमी । ॐ —^d) Br damaged, D₀ [5]स्ति
 (for ऽसि) K₁ M₅ करोमि, D₁ T₁ G_{1, 3} ० M₁ ० १
 भवामि (for वहामि)

9 D₁ om up to न तु (of v 1 8) K₁ Da₁
 D₅ १ om (hapl) 9, V₁ reads it on marg
 —^a) K₁ D₀ भवामव, B₀ Da₃ D₅ D₂ Cn भवामवौ,
 D₀ भवामवैश्, Cnp भावाभावाद् (ns in text)
 K₁ ० V₁ Bo ०-३ Da₃ Dn₁ n₁ D₅ D₂ ३ ३ ३ त्व (D₀
 स्वा)भिजानन्; B₅ (marg) ० त्यजति जानन् (B₀ जनो);
 D₀ चाभिजा (for अभिजा) Ś₁ K₁ ३ भावा भवत्याभि-
 जन्य गरीयो —^b) D₀ ज्ञानाद्, M₁ ६ ० ज्ञानात् (for
 जानामि) K₁ धियो K₁ C₅ तद्वै (for तत्)
 K₀ Bo ०-२ Da₃ Dn₁ n₁ D₅ D₂ ३ ३ ज्ञानाच्छ्रेयो न तु
 तद्वै करोमि —^c) Ś₁ K₂ आशा सुशर्म्या, K₁ आशा-
 सुशय; K₁ B₀ (marg) ० आशासु शर्म्या, D₁ ० 'सु
 सर्वा, D₀ M₅ 'सु धर्मा; T₁ G₃ ० आशा सुधर्म्या;
 T₂ आशास्तु धर्म्या, G₂ ३ आशा सुधर्म्या (G₂ 'र्मा);
 M₀ आशासु हर्म्या (for 'सु धर्म्या) K₀ Bo ०-३ Da₃
 Dn₁ n₁ D₅ D₂-१ ० ३ ३ सुप (Br 'क)रा, B₀ T₂ M₁
 ६-१ सुहृदा (for 'दा). K₁ उक्त्व कुर्वन् (sic), B₀
 [जा]शु कु, T₁ G₃ ० स कु (for सुकु) —^d) D₁ ० ०
 M₅ करोमि, T₂ G₁ ३ M₁ ० १ भवामि (for वहामि).

10 V₁ om (hapl) 10^{ab} —^b) Da₁ एवं (for
 एव). D₀ यथा यथा. — K₀ १ Dn₁ om (hapl.) 10^{cd},

यत्र यत्रैव संयुक्ते धाता गर्भं पुनः पुनः ।
तत्र तत्रैव वसति न यत्र स्वयमिच्छति ॥ ११
भावो योऽयमनुप्राप्तो भवितव्यमिदं मम् ।
इति यस्य सदा भावो न स मुहूर्त्कदाचन ॥ १२
पर्यायैर्हन्यमानानामभियोक्ता न विद्यते ।
दुःखमेतत्तु यद्वेषा कर्ताहमिति मन्यते ॥ १३

ऋषींश्च देवांश्च महासुरांश्च

त्रैविद्यबृहदांश्च वने मुनींश्च ।

कान्नापदो नोपनमन्ति लोके

परावरज्ञास्तु न संभ्रमन्ति ॥ १४

V₁ D₂ s read 10th on marg. —^a) M₁ एव (for एव).

11 ^a) K₂ ४ सयुक्तं; K₀ V₁ B₀ १ ३ D₁ n₁ D₂ D₂ १ ३ T G₁₋₂ ० 'क्तो; B₀ D₁ त युक्ते (for संयुक्ते). —^b) K₀ V₁ B₀ १ ३ D₂ D₁ n₁ D₂ D₁₋₂ ४ धात्रा गर्भे; B₀ ० D₂ D₂ धाता गर्भे; D₁ T G₁₋₂ ० धात्रा गर्भे (D₁ T₁ 'र्भं) (for धाता गर्भं) K₁ om. from the first पुन up to भवितव्य (in 13^b) —^c) B₁ ० D₂ वसते (for वसति) —^d) B₁ partly damaged D₂ D₁ T₁ G₁₋₂ ० तत्र (for यत्र).

12 K₁ om up to भवितव्य (of v. 1 11) —^a) K₁ D₁ ० सोहमेवम् (for भावो योऽयम्). —^b) D₁ T G₁₋₂ ० M₁ १ मया; M₁ ० मयि (for मम). —^c) V₁ तस्य (for यस्य). —^d) K₁ transp न and स. K₁ V₁ B₀ १ ३ (marg as in text) ० D₂ n₁ D₁ ० १ ० T G₁₋₂ ० M₁ ० १ शोचेत् (for सुद्येत्). D₀ कदा मम (for कदाचन).

13 With 13, of. 12 220. 33 —^a) D₁ पर्यायौ (for पर्यायैर्). —^b) Ś₁ K₁ ३ ४ अभिदाक्ता; K₀ V₁ D₂ D₁ T G₂ ० ० M₁ १-१ C₀ 'पंगो; K₁ D₁ ० परित्राता; D₂ अभिप्रोक्ता, D₂ 'युक्ता (for 'योक्ता) K₂ नमन्ति वै (for न विद्यते) ☞ C₀ (reading अभिपक्ता) अभिपक्ता अपकर्ता ॥ C₀ १ अभिपङ्ग पराभव (C₁ अभिपङ्ग पङ्कस्थान एव सवन्ध)। ☞ —^c) M₁ ० १ सुखम् (for दुःखम्) B₀ (marg) D₂ D₂ एव (for एतत्) K₁ ३ D₂ यो; B₀ तद् (for यद्) B₀ D₀ द्वेषात् (for द्वेषा). —^d) T₂ मन्थसे.

14 ^b) G₂ त्रैविद्या (for त्रैविद्य) D₁ T G₁₋₂ ० महा (for वने). —^c) Ś₁ K₁ ३ ४ D₂ T₂ G₂ ० M₁

न पण्डितः क्रुध्यति नापि सज्जते
न चापि संसीदति न प्रहृष्यति ।
न चार्थकृच्छ्रव्यसनेषु शोचति
स्थितः प्रकृत्या हिमवानिवाचलः ॥ १५
यमर्थसिद्धिः परमा न हर्षये-
त्तथैव काले व्यसनं न मोहयेत् ।
सुखं च दुःखं च तथैव मध्यमं
निषेवते यः स धुरंधरो नरः ॥ १६
यां यामवस्थां पुरुषोऽधिगच्छे-
त्तस्यां रमेतापरितप्यमानः ।

कानापदो; D₁ T₁ G₁ ३ ताना (for काष्ठा) V₁ नोपपत्ति; B₀ नो (marg वो)पनयति; D₁ T₁ G₁₋₂ ० नाभिभवति (for नोपनमन्ति) K₁ D₁ ० ० काले (for लोके) —^a) V₁ च (for सु). K₁ न नम्रसंति; D₂ न दभ्रमति ☞ C₀ परावरज्ञा सदासदस्तुविद् ॥ C₀ सुरनरादिकमंपराधीनभूता। ☞

15 ^a) D₂ त (for न). D₁ क्रुध्यति; G₂ कुप्यति (for क्रुध्यति) Ś₁ K₁ ३ ४ नाभियुज्यते; K₀ V₁ नाभिसज्जते; K₁ D₁ १ ० T G₁₋₂ ० M₁ १-१ नाभिपज्यते; D₂ corrupt, D₁ D₂ नाभिपद्यते; D₂ नाभिमज्यते; D₂ नाभिपज्यते, D₁ ३ नोपसज्जते; D₂ नापि पद्यते (for नापि सज्जते). —^c) B₀ (orig) वापि; B₀ (marg.) चार्थं, D₂ चापि (for चार्थं). D₀ पृच्छ; T₂ कृच्छ्रे (for कृच्छ्र) D₂ -व्यसनेषु; T₂ व्यसनेन (for -व्यसनेषु) K₁ ० V₁ B₀ ० १ ० D₂ n₁ D₁ n₁ D₂ D₂ ३ ३ ३ M₁ ० १ शोचते; D₀ शोचिते (for शोचति) —^d) Ś₁ K₁ ३ V₁ B₀ T₂ G₁ ३ स्थिर; D₁ G₀ ० स्थिर (for स्थित) K₁ ३ द्वि सर्वान् (for हिमवान्). B₀ (marg as in text) स्थिर (for [अ]चल)

16 ^a) K₁ यमार्थं, B₀ (marg as in text) यदर्थं; D₂ यमर्थं (for 'र्थं). G₁ ३ परम (for 'मा). D₂ D₁ n₁ मोहयेत् (for हर्षं). —^b) D₂ ३ काल (for काले). D₂ व्यसने G₁ मे भवेत् (for मोहयेत्) —^c) K₁ D₁ ० मध्यमं (for 'मं) —^d) D₂ निषेव्यते K₁ सु (for स) B₀ transp. धुरंधरो and नर.

17 ^a) K₁ १ D₁ ० या; D₁ T G₁₋₂ ० यो (for यो). —^b) T₂ त्वमेता (for रमेत). V₁ 'वर्तमान (for -त्प्यमान). —^c) K₁ D₁-० ० T G₁ ३ प्रवृत्तं, G₂ ० M₁

एवं प्रवृद्धं प्रणुदेन्मनोजं

संतापमायासकरं शरीरात् ॥ १७

तत्सदः स परिपत्सभासदः

प्राप्य यो न कुरुते सभाभयम् ।

धर्मतत्त्वमवगाह्य बुद्धिमा-

न्योऽभ्युपैति स पुमान्धुरंधरः ॥ १८

प्राज्ञस्य कर्माणि दुरन्ववानि

न वै प्राज्ञो मुह्यति मोहकाले ।

स्थानाच्युतश्चेन्न मुमोह गौतम-

स्तावत्कृच्छ्रामापदं प्राप्य वृद्धः ॥ १९

न मन्त्रवलवीर्येण प्रज्ञया पौरुषेण वा ।

अलभ्यं लभते मर्त्यस्तत्र का परिदेवना ॥ २०

यदेवमनुजातस्य धातारो विदधुः पुरा ।

तदेवानुभविष्यामि किं मे मृत्युः करिष्यति ॥ २१

लब्धव्यान्येव लभते गन्तव्यान्येव गच्छति ।

प्राप्तव्यान्येव प्राप्नोति दुःखानि च सुखानि च ॥ २२

C 12. 2210
B 12. 226 22
K 12 233 23

प्रवृत्त (for प्रवृद्ध) Ś1 K1 प्रनुदेन्, K4 प्रणुदेर, K6 Das Dn1 n4 Ds D2 s s Mc 'दन् (for 'देन्) Ds D7 1 G1 Cs मनोजव, M1 s 'ज्ञ (for 'ज) C8 (reading मनोजवम्) अद्विवेकम् । C8 —^d) K2 s 6 7 B6 s (marg as in text) Das Dn1 n1 Ds1 D2 6 s T2 M1 6-1 सतापयामाम (for 'मायाम) K6 Ds D2 शरीर, Ds 'स्वान् (for 'रात्) D1 T1 G1 2 सतापनीयं सकल शरीरात् (D1 T1 'स्वान्)

18 °) K2 s 7 Das as Dn1 n1 Ds D2 s s G2 6 M1 s न तत्सदः; D6 सत्सदः; D1 सुत्सदः; T1 सत्सदः; T2 सवत्सदः, G1 स्वत्सदः; G2 सुत्सदः; M6 स तत्सदः; M7 सत्सदः (for तत्सद) K4 Das Dn1 n1 D2 6 s सत्परिपत्, K6 B6 Ds Ds सपरि', K7 Das D1 6 9 सुपरि', Bo परि'; D1 T G1-3 6 M5 प (M6 पा)रिपदः, M7 स परिपदः (for स परिपत्) K6 1 V1 Bo 6-9 Das Dn1 n1 Ds D2 s s 6 8 मभा च सा (K7 यां); Das स्वभावसा (for सभासद) —^b) K6 1 V1 Bo 6-9 Das as Ds D2 s s 6 8 प्राप्य यां न (D2 न); D1 T G1-3 6 सप्राप्य यो न (D1 T1 G1 2 नु) (for प्राप्य यो न) K1 सता भय, K6 V1 Bo 6-9 Das as Dn1 n1 Ds D2 s 6-8 T G1-3 6 M1 6-1 सदा भयं; K7 D1 9 महाभय (for सभाभयम्) —^c) D1 T G1-3 6 M1 6-1 सद् (D1 M1 6 स ध) मं (for धर्म) —^d) T2 यो हि, G1 नो, G8 6 योपि, M5 सद्यो; M6 सद्यो हि; M7 ज्ञेयो (for यो) K6 1 V1 Bo 6-9 Das as Dn1 n1 Ds D2-9 T G1-3 6 M1 6-1 धुरंधरो नर; Bom. ed धुरधर पुमान् (by transp)

19 °) D1 T1 G1-3 6 प्रज्ञाय; T2 प्राज्ञस्व. (for 'स्व) K1 दुरन्वयानि; Das दुरन्वयानि, Ds1 'न्वयाणि, Ds 1 T1 G1-3 6 'न्वयानि (for 'न्वयानि) —^b) M7 नैव (for न वै), Ś1 K1 2 4 मुचति (for मुह्यति). —^c) Bo स्थाने (for स्थानाच्). Das च्युतस्य (for

'श्रेन्) Br corrupt, B6 (marg as in text) तेन, D1 T1 G1-3 6 च न (for चेन्न) Das गौतमे, D6 चोत्त मत्, Ca np s गां (as in text) —^d) Ś1 K2 4 T2 तदा, K1 D1 9 तां तां, D1 T1 G1-3 6 M5 तथा (for तावत्) C8 Gn गौतम इति पाठे, अहल्याज्जरस्य इन्द्रस्य त्रपाजननार्यं मर्मोद्घाटनम् । गौतमस्य च दारापहारोऽपि धैर्यवर्णनम् । C8

20 °) D1 G1-3 6 न शौर्येण न वीर्येण —^b) V1 Bo 6 7 8 (orig) 9 Das as Dn1 n1 Ds D2 s s च (for वा) B6 (marg) पौरुषेणौपधेन च — After 20^{ab}, K6 V1 Bo 6-9 Das as Dn1 n1 Ds D2 s s 6 9 Kumbh ed. ins

650° न शीलेन न वृत्तेन तथा नैवार्यसपदा ।

—^c) K6 अवश्य (for अलभ्य) —^d) Ś1 (sup lin as in text) B1 s D1 1 9 परिदेवना (for 'देवना)

21 G1 om 21-22 —^a) K1 ये देवम् (for यदे वम्) K7 V1 Bo 6-9 Das as D1-1 9 T2 G2 s 6 M1 6-1 यदेव मम जा (K7 D6 'व मम जा, B7 'व मम या; D6 'वमय जा) तस्य; T1 यथैव मम जा —^b) M1 6 फल (for पुरा) Ś1 K1 2 4 धाता वै मे व्यधासुरा C8 धातार इति बहुवचन पूजायाम् । C8 —^c) Br partly damaged K6 V1 Bo 6 8 (marg as in text) 9 Das as Dn1 n1 Ds D2 s s चरिष्यामि (for भवि') —^d) D6 किं मे मृत्युः; D1 T1 G2 s 6 मृत्यु किं नु; T2 किं मे मृत्युः (for किं मे मृत्यु)

22 G1 om 22 (of v l 21) —^a) Das लब्ध वान्ने च (sic), T2 'व्यानेव —^b) Ś1 K1 गतव्यानीव; Das Ds1 'व्यानेव (for 'व्यान्येव) —^c) Ś1 K1 प्राप्त-व्यानीव; K6 Das 'व्यानेव (for 'व्यान्येव) K4 6 V1 Bo 6 9 Das as Dn1 n1 D2 s s 6 8 प्राप्नोति (for प्रा'). D1 T1 G2 s 6 प्राप्तव्य च (T1 'स चैव) प्रापयते; T2 M1 6 1 'व्यानि प्रापयते; M5 प्राप्यान्येव प्रापयते. —^d)

एतद्विदित्वा कात्स्न्येन यो न मुह्यति मानवः ।

कुशलः सुखदुःखेषु स वै सर्वधनेश्वरः ॥ २३

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि एकोनविंशत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २१९ ॥

२२०

युधिष्ठिर उवाच ।

मग्नस्य व्यसने कृच्छ्रे किं श्रेयः पुरुषस्य हि ।
बन्धुनाशे महीपाल राज्यनाशेऽपि वा पुनः ॥ १
त्वं हि नः परमो वक्ता लोकेऽस्मिन्भरतर्षभ ।
एतद्भवन्तं पृच्छामि तन्मे वक्तुमिहार्हसि ॥ २

भीष्म उवाच ।

पुत्रदारैः सुखैश्चैव विमुक्तस्य धनेन च ।
मग्नस्य व्यसने कृच्छ्रे धृतिः श्रेयस्करी नृप ॥ ३
धैर्येण युक्तस्य सतः शरीरं न विशीर्यते ।
आरोग्याच्च शरीरस्य स पुनर्विन्दते श्रियम् ॥ ४

Ś1 K1 2 सुखानि च दुःखानि च

23 °) K6 V1 Bo 8 Das Dn1 n4 D8 D2 8 8
कुशली (for 'ल') K6 7 Bo 7 9 Das n4 Dn1 n4 D8
D2 8 8-8 सर्व (for सुख) — °) K1 Ds1 सर्व (for
स वै) K1 सर्व, K2 D1 सर्व, K6 D8 D8 6 धर्म
(for सर्व) K4 6 Bo Dn1 n4 D8 D2 8 8 धनो
नर, K7 V1 Bo-9 Das. n4 D1 6.7 9 G1-8 6 M1 6.7
धनी नर, T1 धनीश्वर; T2 Ms सुखी नर (for
धनेश्वर).

Colophon — Sub-parvan Ś1 K1 2 4 6 7 V1 Bo
6-9 Das n4 Dn1 n4 D8 D2-9 T G1-8 6 M1 5-7 मोक्ष-
धर्म — Adhy name Ś1 K1 2 4 6 7 V1 Bo 6-9
Das n4 Dn1 D8 D2-8 9 G6 Ms शक्रनमुचिसवाद्;
M1 6 7 शक्रनमुचिसवादे मोहननिंदा — Adhy no
(figures, words or both) B7 Dn1 D7 T1 G1. 8 6
Ms 53, Dn4 52, Ds1 54, D8 48, T2 G2 67,
M1 6 7 51 — Śloka no Dn1 n4 23, D8 25.

220

1 The ref is damaged in B7 — °) V1 D7 T
G1-8 6 M1 6 7 इ (for हि) — B8 Das n4 repeat
1^{ed} after 3^{ab}. — °) K7 महायाहो; Bo 7 9 Das n4
(last two both times) महाभाग (for महीपाल) — °) Ds1
नाशो (for नाशे). Dn4 [5]य (for सपि).

2 °) K2 कुले (for लोके) Ś1 K2 3 4 D1 0 पुरुष
र्षभ (for भरत) Das लोकेषु भरतर्षभ — °) M1 6
एत (for एतद्). — °) K1 Ms 7 त्व (K1 सं) मे,
B7 त्वं तद् (for तन्मे). K6 Bo 8 (marg) Dn1 n4
D8 D2 8 8 7.8 T1 G1-8. 6 तन्मे त्व वक्तुमर्हसि; Bo 9

Das n4 तद्वक्तु त्वमिहा.

3 °) K2 पुत्रैर (for पुत्र) T2 सुखैश्च (for सुखैश्च)
— °) B8 (marg as in text) Das n4 विमुक्तस्य (Das
'श्च), M1 6 विमुक्तश्च (for 'क्तस्य) K7 V1 Bo 7
Dn1 n4 D8 D2. 8 8 वा (for च). — After 3^{ab}, B8
Das n4 repeat 1^{ed} — °) B7 damaged from मग्नस्य
up to शरीर (in 4^b) B8 (marg) घोरे (for कृच्छ्रे).
— °) D8 भवेत् (for नृप) ☞ Ca धृतिर्विवेकज्ञानम् । ☞

4 B7 is damaged up to शरीर. — °) Bo. 6 9
Das n4 सदा; D8 तत् (for सत्). K6 B8 Dn1. n4 D8
D2. 8 8 8 धैर्येण युक्त सतत् — °) K6 न विपर्यये; V1
नविशीर्यते; B8 नातु (for न वि) — K6 Bo 6 9
Das n4 Dn1. n4 D8 D2 8 8. 8 Kumbh ed ins after
4^{ab} B7 8 after 652*

651* विशोकता सुख धत्ते धत्ते चारोग्यमुत्तमम् ।

[Das laouna, Das मम (for the second धत्ते).]

— B7 8, on the other hand, ins after 4^{ab}

652* षड्या भवन्ति धैर्येण न वा राज्ञो न संशय ।

धैर्येवास्त्रियमामोति धैर्याद्धर्मो विवर्धते ।

— After the above, B7 8 ins 651* — °) K1 4 D4
आरोग्याश्च; K7 D8 ग्यश्च; D7 T G1-8 6 M1. 5-7
'ग्यात्तु (for 'ग्याश्च). K7 D8 शरीरेण (for 'रस्य).
— °) D7 T1 G1 विन्दते (for विन्दते) Ds2 (by
corr. as in text) पुनर्विदति मे श्रियं

5 °) K1 Bo 9 D8 नरस्य (for नरास्य) K4. 6 7
Das Dn1 n4 D8 D2-5 7-9 T G1-8 6 M1 7 यश्च प्राज्ञो
नरस्ताव — °) K1 Bo Ds2 सात्त्विकी; D2 सात्त्विकां;
D8 सात्त्विको (for सात्त्विकी) K6 7 Dn1 n4 D8 D2 8 8.
7-9 T G1-8. 6 M1. 7 आस्थित; V1 Bo-9 D4 6 आश्रिताः

यस्य राज्ञो नरास्तात साच्चिकीं वृत्तिमास्थिताः ।
 तस्य स्थैर्यं च धैर्यं च व्यवसायश्च कर्मसु ॥ ५
 अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 बलिवासवसंवादं पुनरेव युधिष्ठिर ॥ ६
 वृत्ते देवासुरे युद्धे दैत्यदानवसंक्षये ।
 विष्णुक्रान्तेषु लोकेषु देवराजे शतक्रतौ ॥ ७
 इज्यमानेषु देवेषु चातुर्वर्ण्यं व्यवस्थिते ।
 समृध्यमाने त्रैलोक्ये प्रीतियुक्ते स्वयंभुवि ॥ ८
 रुद्रैर्वसुभिरादित्यैरश्विन्यामपि चर्षिभिः ।
 गन्धर्वैर्मुजगेन्द्रैश्च सिद्धैश्चान्यैर्वृतः प्रभुः ॥ ९
 चतुर्दन्तं सुदान्तं च वारणेन्द्रं थिया वृतम् ।
 आरुह्यैरावतं शक्रस्रैलोक्यमनुसंययौ ॥ १०

स कदाचित्समुद्रान्ते कस्मिंश्चिद्विरिगह्वरे ।
 वलिं वैरोचनिं वज्री ददर्शोपससर्प च ॥ ११
 तमैरावतमूर्धस्थं प्रेक्ष्य देवगणैर्वृतम् ।
 सुरेन्द्रमिन्द्रं दैत्येन्द्रो न शुशोच न विव्यथे ॥ १२
 दृष्ट्वा तमविकारस्थं तिष्ठन्तं निर्भयं बलिम् ।
 अधिरूढो द्विपश्रेष्ठमित्युवाच शतक्रतुः ॥ १३
 दैत्य न व्यथसे शौर्यादथ वा वृद्धसेवया ।
 तपसा भावितत्वाद्वा सर्वथैतत्सुदुष्करम् ॥ १४
 शत्रुभिर्विशमानीतो हीनः स्थानादनुचमात् ।
 वैरोचने किमाश्रित्य शोचितव्ये न शोचसि ॥ १५
 श्रेष्ठ्यं प्राप्य स्वजातीनां भुक्त्वा भोगाननुचमान् ।
 हृतस्ववलराज्यस्त्वं ब्रूहि कस्मान्न शोचसि ॥ १६

C 12 8216
 B. 12. 227 16
 K 12 234 16

(for आस्थिता) — °) M1. ० तत्र (for तस्य) K० V1
 Bo ० (marg as in text) १-० Da३ a1 Dn1 n1 Ds D2
 ३ ३ ३ [वि]श्वर्यं (for स्थैर्यं) B1 damaged, B३ (marg)
 घर्म; Da1 दार्यं (sic) (for धैर्यं) — °) T1 G1
 व्यवसाय (for 'सायश्') ॐ G३ व्यवसायो निर्णयः । ॐ

6 °) G2 अत्रापि (for अत्रैव) — °) Ś1 K1 (by
 corr as in text) वदि (for वलि) T2 चले शक्यस्य
 सवाद

7 °) K1 वृत्ते (for वृत्ते) Ms देवासुरे — °)
 K1 देवराज (for 'राजे)

8 °) Da3 D1 ० इज्यमानेषु (for 'इज्य') — °)
 Da1 Ds1 M1 ० चातुर्वर्णं (for 'वर्ण्यं) — Dn1 om
 8^a-9² — °) Ś1 K2 ३ ० Bo ० Da1 G2 समृद्धमाने,
 Da3 Dn1 'द्वसात्रे, D० संवृद्धमाने (for समृध्य')
 — °) T2 स्वयमुवे, G1 'सुव' (for 'सुवि)

9 Dn1 om 9 (cf v 1.8). — °) K० V1 Bo १.३
 (marg as in text) Ds D2 ३ ३ च सुरर्षिभिः; G2 इव
 च' (for अपि च') — °) B३ (marg as in text)
 मुजगैश्चान्यैः; Dn1 मुजगेन्द्रेण; D1 T G1-३ ० M1. ६-१
 गी सिद्धैर् (for 'गेन्द्रैश्च) — °) D1 T G1-३ ० M1.
 ६-१ दिव्यैश् (for सिद्धैश्).

10 °) Ś1 K1. ३ ३ च दांत (for सुदान्त) — °)
 Some MSS [वि]रावणं

11 °) Ś1 वदि, Da1 बलि- (for वलि) Bo Dn1

T2 वैरोचनं. — °) D1 G1 ३ [अ]पससर्प (for [उ]पस')

12 °) Some MSS देरावण D1 T1 G1-३ ० M1
 ६-१ मूर्धस्थ (for 'मूर्धस्थ) — °) Dn1 प्रेत्य (for प्रेक्ष्य)
 — °) D1 T G1-३ ० अपि (for इन्द्र)

13 °) Da1 अविकारेस्थ (for 'रस्य) — °) Ś1 वदि
 — °) Bo ० Da3 a1 अभिरूढ, Dn1 अभिरूढो (for
 अधि') — °) V1 पुरदर' (for शतक्रतु')

14 °) K2 ३ विव्यथे, Da1 च्यवसे, G1 व्यथते (for
 'से) B३ (marg as in text) D० धैर्याद्; Dn1 सूर्याद्
 (for शौर्याद्) — °) Dn1 भावितत्वाय, G2 'वाद्वापि
 (for 'तत्वाद्वा) T1 च (for वा) — °) K1 D३ ०
 सर्वमेतत् (for सर्वथैतत्)

15 °) D० महा (for हीन) — °) K1 वैरोचन
 — °) Da1 शोचितत्वे, D० 'तव्य, D1 T2 G३ 'तव्यो
 (for 'तव्ये)

16 °) K1 ३ श्रेष्ठं; D३ श्रेष्ठ; D4 श्रेष्ठे (for
 श्रेष्ठ) — °) K० Bo ३ (marg) Dn1 n1 Ds D2 ३ ३
 महा; V1 भुक्त्वा (for भुक्त्वा). — °) K० Dn1 n1 Ds
 D2 ३ ३ ० रत्न (for बल) D4 राज्य (for राज्यस्)
 Ś1 K2 स; K1 सन्, B३ (marg) D2 च, D3 स्व
 (for स्व) B३ (marg as in text) १ ० Da3. a1 कू (Bo ०
 ह) त च स्व (Da1 स्व) बले राज्य, G1 ३ हृतस्ववल्-
 राज्यस्वं

17 B३ D० G1 M1 om (hapl) 17-18 K1 transp

C 12. 227B
B 12 227 17
K 12 234 17

ईश्वरो हि पुरा भूत्वा पितृपैतामहे पदे ।
तत्त्वमद्य हृतं दृष्ट्वा सपत्नैः किं न शोचसि ॥ १७
वद्वश्च वारुणैः पार्श्वैर्वज्रेण च समाहृतः ।
हृतदारो हृतधनो ब्रूहि कस्मान्न शोचसि ॥ १८
भ्रष्टश्रीर्विभवभ्रष्टो यन्न शोचसि दुष्करम् ।
त्रैलोक्यराज्यनाशे हि कोऽन्यो जीवितुमुत्सहेत् ॥ १९
एतच्चान्यच्च परुषं ब्रुवन्तं परिभूय तम् ।
श्रुत्वा सुखमसंभ्रान्तो बलिवैरोचनोऽब्रवीत् ॥ २०
निगृहीते मयि भृशं शक्र किं कल्पितेन ते ।
वज्रमुद्यम्य तिष्ठन्तं पश्यामि त्वां पुरंदर ॥ २१

अशक्तः पूर्वमासीस्त्वं कथंचिच्छक्ततां गतः ।
कस्त्वदन्य इमा वाचः सुकूरा वक्तुमर्हति ॥ २२
यस्तु शत्रोर्वशस्यस्य शक्तोऽपि कुरुते दयाम् ।
हस्तप्राप्तस्य वीरस्य तं चैव पुरुषं विदुः ॥ २३
अनिश्रयो हि युद्धेषु द्वयोर्विदमानयोः ।
एकः प्राप्नोति विजयमेकश्चैव पराभवम् ॥ २४
मा च ते भूत्स्वभावोऽयं मया दैवतपुंगव ।
ईश्वरः सर्वभूतानां विक्रमेण जितो बलात् ॥ २५
नैतदसत्कृतं शक्र नैतच्छक्र त्वया कृतम् ।
यत्त्वमेवंगतो वज्रिन्यद्वाप्येवंगता वयम् ॥ २६

17 and 18 — °) Ds तं, Gs न (for तत्). Ds अत्यद्भुत (for अद्य हृतं). — °) Bom ed. तु (for न).

18 B₀ D₀ G₁ M₁ om 18 (cf. v. l. 17). Ś₁ K₂ 4 om (hapl) 18 K₁ transp. 17 and 18. V₁ reads 18 on marg — °) K₀ B₀ (marg) D₀ वद्वश्च (for वद्वश्च). — °) G₀ समाहृत. ॐ Ca (reading रुद्धेण for वज्रेण) च शब्द इवार्थे । तेन निर्जीव हृवेत्यर्थे ॥ ॐ — °) D₀ हृतधनो (for हृत). D₀ D₀ हृतदारो हृतधनो

19 °) K₀ B₀ 6-9 D₀ as D₁ n₄ D₀ D₀ s s (marg) s नष्टश्रीर् (for भ्रष्ट). D₀ 4 -भ्रष्टो (for -भ्रष्टो). — °) D₀ 4 यत्र (for यन्न). D₀ 3 दुस्वरं (for दुष्करम्) — °) K₁ D₀ G₁ नाशो (for नाशे) D₀ [s]पि (for हि). — °) K₁ 2 B₀ D₁ M₁ उत्सहे, D₀ उत्सजेत् (for उत्सहेत्).

20 Before 20, Ś₁ K₁ 2 4 T₂ ins. भीष्म. — °) K₁ D₀ [अ]न्यं (for [अ]न्यच्) K₁ (by corr. as in text) B₀ D₀ D₀ D₀ D₀ s s (by corr. as in text) G₁ M₁ 6 पुरुषं (for परुषं). — °) K₁ परिभूरि तं, D₀ 4 भूयतां (for भूय तम्). — °) Ś₁ बद्धि. K₁ बलिवैरोचन भवेत् (sic).

21 Before 21, K₀ 1 B₀ 6-9 D₀ as D₁ n₄ D₀ D₀ s s 5-8 T G₀ 6 ins वलि. — °) G₁ अश (for अश). — °) Ś₁ K₂ 4 B₀ 9 D₀ D₀ M₁ 7 कथितेन; K₁ कथ तेन (sic), D₀ T G₂ कथनेन, D₁ G₁ s 6 कथनेन (for कथितेन) D₁ T₁ G₂ च (for ते) — °) T₁ G₀ 6 M₁ खा (for खां)

22 °) D₀ 9 M₀ शक्ततां; D₁ G₁ 3.6 शक्तितां (for

शक्ततां). — °) Ś₁ K₁ 2.4 स्वदन्या (for स्वदन्य). K₀ 6 1 B₀ 6 1 8 (marg) 0 D₀ as D₁ n₄ D₀ D₀ s s 1 8 T₁ G₁ 3 6 M₁ 5 6 इमां वाचं (for इमा वाचः). — °) K₀ 6 1 B₀ 6 1 8 (marg) 0 D₀ as D₁ n₄ D₀ D₀ s s 8 M₁ 5 6 सुकूरां; D₁ T₁ G₁ 3 6 सुस्त्रिरो, T₂ संकूरा (for सु). D₀ as D₁ T₂ अर्हति.

23 °) Ś₁ K₁ 2 4 यस्य शत्रोर (K₁ also 'क्र; K₀ 'बु) (for यस्तु शत्रोर). K₁ वधस्यस्य; B₀ (marg. as in text) वशस्यस्य, D₁ T₁ G₁ 3 6 वधं कर्तुं (for वशस्यस्य). — °) M₀ विकुरुते (for सपि कु) — °) D₀ हस्तं (for हस्त) K₀ D₀ D₀ प्राप्यस्य (for प्राप्तस्य) B₀ 9 D₀ as नीचस्य, M₀ वीरस्य (for वीरस्य). — °) D₀ 6 1 9 T G₁ 3.6 M₁ 1-1 तमेव (for तं चैव) B₀ (marg. as in text), 9 D₀ सुकरं; G₁ परुषं (for पुरुष)

24 °) D₀ as अनिश्रये M₁ [s]पि (for हि).

25 °) K₀ V₁ B₀ 9 D₀ as D₁ n₄ D₀ s s 8 हृति; B₀ अति- (for मया) Bom. ed. ते देव (for दैवत) K₁ D₀ 9 मया दानवपुंगवः; D₁ T G₁ 3.6 M₁ 5-1 मयि दानवपुंगवे (G₂ 'व). — °) D₁ T G₁ 3.6 ईश्वरे — °) D₁ T₁ G₁ 3 6 जिते बलात्; T₂ जितेच्छया (for जितो बलात्).

26 °) D₀ न तद् (for नैतद्). D₀ 1 असत्करं; M₁ 'स्कृत' (for 'स्कृतं) D₀ M₀ कर्म (for शक्र) — °) D₁ T₁ G₁ 3 6 कृच्छ्र (for शक्र) K₀ V₁ B₀ 6-9 D₀ as D₁ n₄ D₀ D₀ s s 8 कृतं स्वया (by transp). — °) K₀ 1 B₀ 6 (marg as in text) 1 8 (marg) 9 D₁ n₄ D₀ D₀ 9 T₂ M₁ यत् (for यत्). D₀ as कृतो (for

अहमासं यथाद्य त्वं भविता त्वं यथा वयम् ।
 मावमंस्था मया कर्म दुष्कृतं कृतमित्युत ॥ २७
 सुखदुःखे हि पुरुषः पर्यायेणाधिगच्छति ।
 पर्यायेणासि शक्रत्वं प्राप्तः शक्र न कर्मणा ॥ २८
 कालः काले नयति मां त्वां च कालो नयत्ययम् ।
 तेनाहं त्वं यथा नाद्य त्वं चापि न यथा वयम् ॥ २९
 न मातृपितृशुश्रूषा न च दैवतपूजनम् ।
 नान्यो गुणसमाचारः पुरुषस्य सुखावहः ॥ ३०
 न विद्या न तपो दानं न मित्राणि न बान्धवाः ।

शक्नुवन्ति परित्रातुं नरं कालेन पीडितम् ॥ ३१
 नागामिनमनर्थं हि प्रतिघातशतैरपि ।
 शक्नुवन्ति प्रतिव्योढुमृते बुद्धिबलान्नराः ॥ ३२
 पर्यायैर्हन्यमानानां परित्राता न विद्यते ।
 इदं तु दुःखं यच्छक्र कर्ताहमिति मन्यते ॥ ३३
 यदि कर्ता भवेत्कर्ता न क्रियेत कदाचन ।
 यस्मात्तु क्रियते कर्ता तस्मात्कर्ताप्यनीश्वरः ॥ ३४
 कालेन त्वाहमजर्यं कालेनाहं जितस्त्वया ।
 गन्ता गतिमतां कालः कालः कलयति प्रजाः ॥ ३५

C 12. 6247
B 12. 227 33
K 12 234 35

गतो) Da३ वज्री (for वज्रिन्) —^d) G३ एव हता
 (for एवंगता)

27 ^b) Bo तथा (for यथा) B० (marg as in text)
 इह (for वयम्) B० भविता एव च वासव —^o) D३
 om. from स्या मया up to पर्यायेणासि (in 28^a) D३
 G३ यथा (for मया) G३ मावमास्या यथाकाम —^d)
 K० १ V३ Bo ० ३ Ds३ Ds ३.० T३ G३.३ M३.६-१ दुष्करं,
 B३ damaged (for दुष्कृत).

28 D३ om up to पर्यायेणासि (cf v l 27) —^a)
 Ś३ K३.३.६ दुःखौ हि, T३ दुःखेषु (for दुःखे हि)
 —^o) D३ D३ ३ T३ G३ ३ शक्रस्त्व (for शक्रत्व) —K३
 om. 28^d-29^e.

29 K३ om 29^{ab} (cf v l 28) —^{ab}) M३
 कालान्; Ca काले (as in text glossed as विनाश-
 काले) D३ T G३-३.० M३.० १ कालो नयति मां त्वां (G३
 एव) च काल Ś३ K३ काले (for कालो) B३ (marg
 as in text) अपि, T३ अद्य, G३ अमु (for अयम्)
 —^o) D३ तेन हि (for तेनाह) B३ (marg as in text)
 तेनाद्य त्वं यथा नाह, D३ T G३-३ ० M३.६-१ तेनाह च
 (M३ न, M३ एव) यथाद्य त्वं —^d) K० एव चापि न,
 K३ भविता त्व; Da३ एव न चापि, D३ T३ G३-३ ० त्व
 च वीर; T३ तत्र चापि (for एव चापि न) D३ तथा
 (for यथा).

30 ^a) B३ मान्यो (for नान्यो) M३ ० समाहार
 (for 'चार')

31 ^b) M३ ३ ० मित्राणि न च बाधवा —^o) B३
 शक्नुवते, Da३ न शक्नुवति (for शक्नु) —G३ reads
 31^d-32^e twice —^d) K० Bo नर, D३ नरा (for नरं)
 B३ (marg as in text) कालप्रपीडितं, T३ कालोपपी

(for कालेन पी^o)

32 For the repetition in G३, of v l 31 —^a)
 K३ Bo न गामिनम्; D३ (by corr as in text) अगा^o;
 D३ न यामितम् (for नागामिनम्) —^o) B३ शक्नुवते
 (for 'वन्ति) Ś३ K३ ३ ३ प्रतिव्यूढम्, K३ Da३ प्रति
 वोढुम्; B३ G३ ० परिव्योढुम्, B३ (marg) परिव्यूढम्,
 B३ परिप्राप्तुम्, B३ (marg as in text) परित्यक्तुम्;
 T३ प्रतिच्छेत्तुम्, G३ (both times) परित्रातुम् (for प्रति-
 व्योढुम्) ❀ Ca प्रतिव्योढुमिति वोढुमिति वा छान्दसं
 प्रतिव्यूढितमित्यर्थः। ❀ —^d) K० बुद्धिवतां, K३ V३
 Bo ० ३ ० Da३ a३ Dn३ D३-३ ० M३ 'बल (for 'वलान्)
 K३ D३ ३ ० नर, T३ M३ नर (for नरा) D३ नरं
 कालेन पीडित (= 31^d)

33 ^a) K३ V३ B० १ ३ (marg as in text) ० Da३
 D३ ० ० M३ ० चध्यमानानां (for हन्य^o) —^b) Ś३ K३
 (by corr as in text) विद्यति —^o) K३ दुःख तु
 (by transp), D३ T३ G३-३ ० हि दुःख Ś३ K३ ३ ६
 शत्रु (for शक्र) —^d) K३ V३ Bo ०-३ Da३ a३ Dn३
 Ds३ D३-३ ३ ० M३ मन्यसे

34 ^a) K३ D३ ० न हि (for यदि) M३ (inf lra
 as in text) १ भर्ता (for the first कर्ता) D३ T G३-३ ०
 यदि स्यात्पुरुष कर्ता —^b) Da३ क्रियते, C३ क्रियेत (as
 in text gloss विक्रियेत) —^o) D३ G३ ३ तस्मात्
 (for कर्ता) ❀ Ca क्रियते, ईश्वरेण कर्मणि प्रेर्यते। ❀
 —^d) D३ सर्वे; G३ चर, G३ न च (for तस्मात्)
 Da३ a३ हानीश्वर, Dn३ [अ]प्यनिश्वर, D३ T G३-३ ०
 M३ १ न हीश्वर (for [अ]प्यनी^o)

35 ^a) Bom ed [अ]ह स्वाम् (for त्वाहम्) —^o)
 B३ D३ G३ गतिमतां (for गति^o). B३ (marg as in
 text) नित्य (for काल) ❀ Ca १ गन्ता गमयिता। ❀

C. 12. 224B
B. 12. 227. 35
K. 12. 234. 36

इन्द्र प्राकृतया बुद्ध्या प्रलपन्नावबुध्यसे ।
केचित्त्वां बहु मन्यन्ते श्रेष्ठं प्राप्तं स्वकर्मणा ॥ ३६
कथमसाद्विधो नाम जानल्लोकप्रवृत्तयः ।
कालेनाभ्याहतः शोचेन्मुद्गेद्वाप्यर्थसंभ्रमे ॥ ३७
नित्यं कालपरीतस्य मम वा सद्विधस्य वा ।
बुद्धिर्व्यसनमासाद्य भिन्ना नौरिव सीदति ॥ ३८
अहं च त्वं च ये चान्ये भविष्यन्ति सुराधिपाः ।
ते सर्वे शक्र यास्यन्ति मार्गमिन्द्रज्ञतैर्गतम् ॥ ३९
त्वामप्येवं सुदुर्धर्षं ज्वलन्तं परया श्रिया ।

—^d) Da₃ na₁ D₁ T G₁₋₃ ० M₁ ६-७ कालयति (for कल')

36 Da₁ om 36 —^b) K₅ V₁ Bo ० १ ४ (marg as in text) ० Da₃ na₁ Dn₁ Ds₂ D₂ ४ ४ ० ४ M₁ ० प्रलय, Dn₁ प्रलाप, G₁ प्रलापन् (for प्रल') Ś₁ K₁. २ ४ न च, K₇ D₄ ० ० नाबु (for नाव) —^c) Ś₁ K₁ २ ४ यदि, D₅ कश्चित् (for केचित्). Ś₁ K₁ २ M₁ त्वा (for त्वा) —^d) K₇ V₁ Bo. १ ४ (marg as in text) ० D₁-० ० यदच्छया (for स्वकर्मणा).

37 ^a) D₁ T₁ G₁₋₃ ० त्वसाद्विधो (for अस्) B₅ लोको (for नाम) —^b) K₁ जाने (for जानल्ल). D₅ प्रवर्तन, D₁ T₁ G₁₋₃ ० प्रवृत्तिजान् (for 'त्तय) Da₁ जान्तोमकवृत्तय (sic) ० Ca लोकप्रवृत्तय इति विभक्तिभ्यस्तयदशान्दस । ० —^c) B₅ (marg as in text) [अ]भ्यागत (for 'हत्) K₁ १ शोचे, Da₁ Dn₁ शोचन्; D₅ शौचेन् (for शोचेन्) —^d) Ś₁ K₂ ४ विभ्रमे (for 'संभ्रमे) K₅ V₁ Bo ०. १ ४ (marg as in text) ० Da₃ na₁ Dn₁ na₁ Ds₂ D₂ ४ ४ ४ सुद्गेद्वाप्यय विभ्रमेत्

38 ^a) K₇ कले; D₁ ० T G₁₋₃ ० M₅ १ कथं (for नित्य) Da₁ D₂ ४ परितस्य (for परी') —^b) G₃ एद्विधस्य (for सद्दि') Da₃ च (for वा) —^c) Ś₁ (sup lin as in text) K₂ विस्मयम् (for व्यसनम्) —^d) K₁ मिरमा; M₁ लिभा (for भिन्ना) D₃ अत्र (for इव)

39 ^b) B₅ (marg as in text) करिष्यन्ति (for भवि'). K₇ D₁ ० सुराधिप (for 'धिपा) —^c) M₅ सर्वे ते (by transp) M₁ ० १ शक्र सर्वे (by transp) B₅ (marg as in text) संयांति (for यास्यन्ति) —^d) K₄ गति; M₁ ० वृत् (for गतम्).

काले परिणते कालः कालयिष्यति मामिव ॥ ४०
बहूनीन्द्रसहस्राणि दैतेयानां युगे युगे ।
अभ्यतीतानि कालेन कालो हि दुरतिक्रमः ॥ ४१
इदं तु लब्ध्वा त्वं स्थानमात्मानं बहु मन्यसे ।
सर्वभूतभवं देवं ब्रह्माणामिव शाश्वतम् ॥ ४२
न चेदमचलं स्थानमनन्तं वापि कस्यचित् ।
त्वं तु वालिशया बुद्ध्या ममेदमिति मन्यसे ॥ ४३
अविश्वास्ये विश्वसिपि मन्यसे चाध्रुवं ध्रुवम् ।
ममेयमिति मोहाच्चं राजश्रियमभीप्ससि ॥ ४४

40 ^a) Ś₁ K₂ सुदुर्दशं (for 'धर्षं). —^c) D₁ ० काल (for काले) B₅ परिणत' D₅ ० (by corr as in text) काले (for काल) —^d) B₁ ० Da₁ Da₂ (before corr as in text) D₃ १ G₃ ० कलयिष्यति

41 ^a) Da₁ D₅ बहूनीन्द्र (for 'नीन्द्र). —^b) K₄ B₅ (marg) D₅ दैतेयानां, K₅ Bo ४ Dn₁ na₁ Ds₂ ४ ४ दैवतानां (for दैतेयानां) —^c) B₅ (marg) Da₃ अत्यतीतानि, Da₁ D₁ अन्य'; D₁ अभ्यतीता हि (for 'तीतानि).

42 ^a) T₂ इमं (for इदं) Ś₁ K₁. २ ४ स्थानं स्वम् (by transp); K₅ V₁ Bo ०-१ Da₃ na₁ Dn₁ na₁ Ds₂ ४ ४ ४ सस्थानम्, M₁ ० त्वस्थानम् —^b) Da₁ मन्यसे —^c) K₂ देवं (for देव). —^d) K₅ ब्रह्माणम मितौजलं

43 ^a) K₇ G₃ ० वेदम् (for चेदम्) K₁ Da₁ G₃. ० अचल (for अचल) —^b) Ś₁ K₁ २ अपि, V₁ चापि (for वापि)

44 ^a) Ś₁ K₁ २ G₁ अविश्वासे, K₄ 'द्वासे, K₅ V₁ Bo ०-१ Da₃ Dn₁ na₁ Ds₂ ४ ४ ४ 'अस्ते, Da₁ अनिश्चसे (sic), D₁ अविश्चसे (for 'श्वासे) Bo विश्वसिति, M₁ ० ० 'ससि (for 'सिपि) —^b) K₄ V₁ Bo ० ४ ० D₂-१ ० १ T G₁₋₃ ० चाध्रुवे, K₅ वाध्रुव, K₇ B₁ Da₃ na₁ Dn₁ na₁ Ds₂ ४ ४ वाध्रुवे (for चाध्रुव). — After 44^{ab}, Ś₁ K₁ २ ४ ० V₁ Bo ०-१ Da₃ na₁ Dn₁ na₁ Ds₂ ४ ४ ४ M₅ Kumbh. ed. ins

653* नित्य कालपरीतारमा भवत्येव सुरेश्वर ।

[B₁ Da₁ परितात्मा (for 'परी') M₅ भवत्येव (for 'त्येव).]

—^c) B₅ (marg as in text) ममेदम् (for 'मम्).

नेयं तव न चास्माक न चान्येषां स्थिरा मता ।
 अतिक्रम्य बहूनन्यांस्तथि तावदियं स्थिता ॥ ४५
 कंचित्कालमियं स्थित्वा त्वयि वासव चञ्चला ।
 गौर्निपानमिवोत्सृज्य पुनरन्यं गमिष्यति ॥ ४६
 राजलोका ह्यतिक्रान्ता यान्न संख्यातुमुत्सहे ।
 त्वचो बहुतराश्वान्ये भविष्यन्ति पुरदर ॥ ४७
 सबृक्षौषधिरत्नेयं ससरित्पर्वताकरा ।

तानिदानीं न पश्यामि यैर्भुक्तेयं पुरा मही ॥ ४८
 पृथुरैलो मयो भौमो नरकः शम्बरस्तथा ।
 अश्वग्रीवः पुलोमा च स्वर्मानुरमितध्वजः ॥ ४९
 प्रहादो नमुचिर्दक्षो विप्रचित्तिर्विरोचनः ।
 हीनिपेधः सुहोत्रश्च भूरिहा पुष्पवान्वृपः ॥ ५०
 सत्येपुर्कपभो राहुः कपिलाश्वो विरूपकः ।
 वाणः कार्तस्वरो वह्निर्विश्वदंष्ट्रोऽथ नैर्ऋतः ॥ ५१

C 12 224
 B 12 227 52
 K 12 234 52

Das ममेयमितिहासस्व (sic) —^a) Ks V1 Bs (marg as in text) D1 T G1 3 6 M1 5-7 राज्य (for राज) D1 अवाप्स्यसि (for अभीप्ससि)

45 ^a) Ms च नास्माक (for न चा) Bs (marg as in text) सा नेय तव नास्माक —^b) Bo 8 (marg as in text) Ms स्थिता (for स्थिरा) Ks Bo 8 Dn1 n1 Ds D2 8 8 सदा (for मता) —^a) D1 (hapl) om 45^c —^a) D1 T1 G1 3 6 इह (for ह्य) Ks Bo 8 (marg) Dn1 n1 Ds D2 8 8 गता (for स्थिता)

46 ^a) K1 V1 D1 Dn1 Ds किंचित् (for कंचित्) K1 Ds अय (for ह्य) —^a) Ks Bo 6 7 8 (marg) 9 Dn1 n1 Ds D2 2. 6 8 T2 M1 5-7 गौर्निवासम्, D1 T1 G1-3 6 जी (G1 की) णं वासम् (for गौर्निपानम्) —^a) D1 7 (by corr as in text) गमिष्यसि

47 K1 D1 9 om 47 —^a) Ds 9 राजानो ये (for सुब्रह्मलोका) D1 T G1-3 6 Ms 7 सुरेता ये स्वति (T2 ह्यति; M1 ह्य) क्रांता, M1 6 राजानो एभ्यति —^a) G2 repeats 47^b-54^d, followed by the repetition of 12 221 63^a-71^c, after 12 222 18 —^b) K4 यन्; D1-1 T G2 (first time) 8 6 Ms 7 तान्, M1 तन् (for यान्). —^c) G2 (second time) त त्वो बहुतराश्वान्ये (sic) —^d) S1 K1 4 पुरदरा; Bs Ms सुरेश्वरा (for पुरदर)

48 For the repetition in G2, of v 1 47 —^a) B2 सु (for स) K1 D1-6 9 -रत्नेषु; D1 T G1 2 (both times) 8 6 M1 5-7 गुत्मेय (for रत्नेय) —^b) D2 8 (before corr as in text) पर्वतातरा, Ds 8 ता घरा (for 'ताकरा) Dn1 n1 सहस्रत्त्व (Dn1 'स्व) वना करा; D1 T1 G1 2 (first time) 8 6 ससरिद्विरिकानना —^a) K1 T2 M1 5-7 तानीदानीं, D1 T1 G1 2 (first time) 8 6 नेदानीं तां, G2 (second time) तानि तानि (for तानिदानीं) —^d) S1 K2 T2 (also as in text) वसुधरा; S1 (sup lin) K1 G2 (second time) मही पुरा (by transp)

49 For the repetition in G2, of v 1 47 —^a) S1 K2 पृथुरिलो, K1 'रिलो, K1 D1 9 पुरेत्वलो, V1 पृथुरिल्वो, Ds 'वेण्यो, Ds 'रीत्वो, D1 T1 G1 3 6 'वेल्लो, T2 G2 (first time) Ms 7 'रिल्वलो (hyper metrio), M1 6 'त्वलो (for 'रैलो) B1 8 Dn1 गयो (for मयो) Ks Bo 8 (marg as in text) Das as Dn1 n1 Ds D2 8 8 भीमो, M1 भीमौ (for भीमो) G2 (second time) पृथुलिल्वरो लोमयोता (sic) ❀ Cs पृथुर्नाम कश्चिदसुरो, न वैन्य । ❀ —^b) V1 Bo 7 सवरम् —^c) Ds om 49^a-50^b —^a) G2 (second time) प्रलोमा, M1 सुलोमा (for पु) —^d) D1 T G1 2 (first time) 8 6 Ms 7 प्रभ (for ध्वज)

50 For the repetition in G2, of v 1 47 Ds om 50^b (of v 1 49) —^a) Some MSS प्रहादो S1 K1 2 4 वृत्रो (for दक्षो) —^a) K4 ही निपेद, V1 Bo 6 (marg as in text) 7-9 Das as Dn1 n1 Ds 8 8 8 M1 Cap 'पेव; G2 (second time) श्रीनिपेध (for ही) K1 D1 6 7 9 T G1 2 (both times) 8 6 M1 5-7 च होत्रश्च; Bs च हेतिश्च, Das सहोत्रश्च (for सुहो) —^d) Ds 7 भूरिद, T1 G2 6 'पा, G1 2 'पा (for 'हा) Ds 7 पुष्यवान्, Ms वृपा वान् (for पुष्प) Bs (marg as in text) नृप, T2 नृपु; G1 2 (second time) ऋपि (for नृप)

51 For the repetition in G2, of v 1 47 —^a) K1 6 D1 D1 T G1 8 8 सत्येषु, M1 शमेपुर (for सत्ये) S1 K1 2 Ds T G1 2 (first time) वृपभो (for ऋपभो) K3 6 V1 Bo 6-9 Das as Dn1 n1 D2 8 8 वाहु (for राहु) —^b) Ds 7 कपिलाश्वो; T1 G1 2 (first time) 8 6 Mr 'लोश्वो, G2 (second time) कपलाको (for कपिलाश्वो) G2 (second time) om विरूपक —^c) K1 कातस्वरो; T2 G2 (first time) का (T2 क) र्ता (for कार्ते) K1 D1 9 बर्हिर (for वह्निर) —^d) K1 2 4 नै (K1 नो) नृत्; Ks V1 Bo. 6 8 6 Das, as Dn1, n1 Ds D2, 8 8 नैर्ऋति;

C 12 6264
B 12 227 52
K 12 234 52

रित्याहुत्यौ वीरतात्रौ वराहाश्वो रुचिः प्रभुः ।
विश्वजित्प्रतिशौरिश्च वृषाण्डो विष्करो मधुः ॥ ५२
हिरण्यकशिपुश्चैव कैटभश्चैव दानवः ।
दैत्याश्च कालखञ्जाश्च सर्वे ते नैर्ऋतैः सह ॥ ५३
एते चान्ये च ब्रह्मवः पूर्वे पूर्वतराश्च ये ।
दैत्येन्द्रा दानवेन्द्राश्च यांश्चान्याननुशुश्रुम् ॥ ५४
ब्रह्मवः पूर्वदैत्येन्द्राः संत्यज्य पृथिवीं गताः ।
कालेनाभ्याहताः सर्वे कालो हि बलवत्तरः ॥ ५५

B₁ damaged, T₂ नैर्ऋत, G₂ (first time) नैर्ऋत,
G₂ (second time) नेत्रत (for नैर्ऋत).

52 For the repetition in G₂, of v 1 47 —^a)
K₂ रित्याहुत्यौ वीरतात्रौ; K₆ B₂ ० Das a₁ Dn₁ n₁
D₂ D₂ २ २ सकोचोय व(K₆ प)रीताक्षो (B₂ 'रुयो),
K₇ इत्याहुत्यो परीतात्मा, V₁ विष्टोस्थीतो वीरतात्रो,
B₀ ऋकेयागांशौ (sic) वीरतात्रौ; B₂ कृत्याकृत्यौ परीताक्षौ
(marg. 'क्षो'), B₇ ***** रीताख्यो, B₈ (marg)
ऋच्छोद्वायौ वीरतात्रौ, D₁ ० इत्याहुत्यो परीतात्मा; D₂
ऋक्षहुवशौ वीरतात्रौ, D₃ हुत्वाहुत्वौ वीरतात्रौ; D₇
T₁ G₁ २ (first time) २ ० भृत्योद्भुतो हरीवाहो (T₁
G₂ ० 'भावो'); T₂ हृद्योद्भुतो हरिद्राभो; G₂ (second
time) भृत्याभुरथौ परीतात्रौ, M₁ ० हृताहुको (M₆
'हृवौ) हरीताहो, M₅ हुत्याहुत्यौ परीताभो, M₇ भृत्या
हुको हरीताभो. —^b) K₄ वराहाक्षो, K₇ D₁ ० T₂
M₁ ० १ वराहोश्च; V₁ B₀ ० (marg) १ ० Das a₁ Dn₁
D₂ ० व(Das चा)राहोश्चो, D₇ T₁ G₁ २ (first time)
२ ० वाराहोश्च, M₅ मारवाश्वो (for वराहाश्वो) S₁
K₁ २ ४ रुचिस्तया; K₆ B₀ Dn₁ n₁ D₂ २ २ 'प्रभ',
B₇ D₂ D₂ रुचि प्रभ; Das a₁ रुचि शुचि, D₆ M₆
रुचिप्रभु (for रुचि प्रभु) G₂ (second time) तराहो
यारुच प्रभु. —^c) B₂ विश्वजित् (for विश्व) S₁ K₁
२ ४ प्रतिशौरिश्च; K₆ V₁ B₀ २ Dn₁ n₁ D₂ D₂ २ २
M₁ ० 'रूपश्च; K₇ D₁ ० 'सारश्च; D₅ 'सौरश्च (for
'शौरिश्च) —^d) K₂ ४ वृषाण्डो; K₇ D₁ २ ० विभाण्डो;
B₀ १ ० (orig) T₂ विपाण्डो; Das a₁ विपासो, D₆
वृषाण्डो; D₇ T₁ G₁ २ (first time) २ ० वृषाण्डो, G₂
(second time) M₁ २-१ पाण्डो (for वृषाण्डो) S₁ K₁
वृक्षरो; K₂ ४ वृक्षवो; K₆ B₀ २ (both marg) Dn₁
D₂ विष्करो, K₇ B₀ (orig.) २ (marg as in text) ०
(orig) Das a₁ D₁-० ० G₂ (second time) M₁ २-१
विक्षरो; Dn₁ विष्करो; D₇ T₁ G₂ ० वृष्करो; G₁ २
(first time) पुष्करो (for विष्करो) K₄ मधु (for मधु)

सर्वेः क्रतुशतैरिष्टं न त्वमेकः शतक्रतुः ।
सर्वे धर्मपराश्चासन्सर्वे सततसत्रिणः ॥ ५६
अन्तरिक्षचराः सर्वे सर्वेऽभिमुखयोधिनः ।
सर्वे संहननोपेताः सर्वे परिघवाहवः ॥ ५७
सर्वे मायाशतधराः सर्वे ते कामचारिणः ।
सर्वे समरमासाद्य न श्रूयन्ते पराजिताः ॥ ५८
सर्वे सत्यव्रतपराः सर्वे कामविहारिणः ।
सर्वे वेदव्रतपराः सर्वे चासन्नुद्भुताः ॥ ५९

53 For the repetition in G₂, of v 1 47 —^b)
S₁ K₁ २ टीटिभद्र, K₂ lacuna (for 'कैट') K₂
lacuna, K₇ D₂ चापि, D₂ नाम (for 'चैव') G₂
(second time) कैट***** —^c) S₁ K₁ काठ
राजश्च, V₁ B₂-२ Das a₁ 'कंजाश्च; D₁ 'पंजाश्च; D₇
T G₁ २ (both times) २ ० M₁ २-१ 'केया हि (T₂ G₂
[second time] M₁ २-१ 'याश्च) (for 'सजाश्च). K₆ १
B₀ २ (marg) Dn₁ n₁ D₂ D₂ २ २ दैतेया (B₀ 'त्याश्च)
दानयाश्चैव

54 For the repetition in G₂, of v 1 47 —^a)
T₂ ये ते (for एते) —^b) Das a₁ पूर्वे (for पूर्वे).
K₇ D₁ ० पूर्वतरे (for पूर्वतराद्) —^c) B₂ (marg
as in text) प्रति, Das a₁ नानु (for अनु). K₇ D₂
D₁ ० १ ० T G₁ २ (both times) २ ० M₁ २-१ 'शुश्रुम्
(for शुश्रुम्).

55 ^a) M₆ १ दैत्येन्द्रा (for दैत्येन्द्रा) B₇ ० Das a₁
ब्रह्मवो दैत्यपूर्वेन्द्रा, G₂ ऐश्वर्यं ब्रह्मव पूर्व —^d) B₂
कालोति (marg कालो हि)दुरतिक्रम

56 ^b) K₇ D₁ D₁ ० सत्त्वम् (for न त्वम्) G₁
एव; G₂ एव (for एक). D₇ T₁ G₁ २ ० शतक्रतो.
—^c) G₁ धर्मचराश् (for 'पराश्) —^d) M₁ २ ० सतत
(for सतत)

57 ^a) K₇ V₁ B₀ २-२ D₂ अतरीक्ष (for 'रिक्ष)
—^b) S₁ (by corr as in text) K₂ ४ [s]भिमत्; D₇
T G₁-२ ० सतत (for ऽभिमुख-) —^c) Das om. (hapl)
57^d-58^a

58 Das om. 58^a (cf. v 1 57) —^b) S₁ K₁ २ ४
वै (for ते) K₆ १ B₀ २-२ Das a₁ Dn₁ n₁ D₂ D₂-२
२ ० M₁ २-१ रूपिण; V₁ योधिन (for 'चारिण)

59 ^a) B₂ (marg. as in text), १ ० Das G₁ M₁ २-१
व्रतधरा; T₁ G₂ ० 'चरा, G₂ नवाचारा (for 'नव

सर्वे संहतमैश्वर्यमीश्वराः प्रतिपेदिरे ।
 न चैश्वर्यमदस्तेषां भूतपूर्वो महात्मनाम् ॥ ६०
 सर्वे यथार्थदातारः सर्वे विगतमत्सराः ।
 सर्वे सर्वेषु भूतेषु यथावत्प्रतिपेदिरे ॥ ६१
 सर्वे दाक्षायणीपुत्राः प्राजापत्या महाबलाः ।
 ज्वलन्तः प्रतपन्तश्च कालेन प्रतिसंहताः ॥ ६२
 त्वं चैवेमां यदा भुक्त्वा पृथिवीं त्यक्ष्यसे पुनः ।
 न शक्ष्यसि तदा शक्र नियन्तुं शोक्रमात्मनः ॥ ६३
 मुञ्चेच्छां कामभोगेषु मुञ्चेमं श्रीभवं मदम् ।
 एवं स्वराज्यनाशे त्वं शोकं संप्रसहिष्यसि ॥ ६४

शोककाले शुचो मा त्वं हर्षकाले च मा ह्यः ।
 अतीतानागते हित्वा प्रत्युत्पन्नेन वर्तय ॥ ६५
 मां चेदभ्यागतः कालः सदायुक्तमतन्द्रितम् ।
 क्षमस्व नचिरादिन्द्र त्वामप्युपगमिष्यति ॥ ६६
 त्रासयन्निव देवेन्द्र वाग्भिस्तक्षसि मामिह ।
 संयते मयि नूनं त्वमात्मानं बहु मन्यसे ॥ ६७
 कालः प्रथममायान्मां पश्चाच्चात्मनुधावति ।
 तेन गर्जसि देवेन्द्र पूर्वं कालहते मयि ॥ ६८
 को हि स्यातुमलं लोके क्रुद्धस्य मम संयुगे ।
 कालस्तु बलवान्प्राप्तस्तेन तिष्ठसि वासव ॥ ६९

C 12. 822
 B 12. 227 70
 K 12. 234 69

परा) Ds १ अतरिक्षचरा सर्वे (= 57^a) —^b) Ds ०
 परायणा (for विहारिण) Bs (marg as in text)
 सर्वे चासन्नहुश्रुता (= 59^d) —^c) Gs देव (for वेद)
 B: श्रुतपरा, B: Da: T: व्रतधरा, G: २ असा सर्वे;
 M: १-१ व्रतधरा (for 'परा) —^d) Ks Bo Dn:
 n: Ds D: २ ३ ४ चैव (for चासन्) Bs सर्वे च जनसमता;
 B: सर्वे शिष्टानुवर्तिन

60 Ds om (hapl) 60 —^a) Ks सवृत्तम्, K:
 V: Bo ०-२ Dn: १ २ Ds: D: २-३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० सम, G:
 सहस्रम्; M: १ सगतम् (for सह) —^b) D: T: G: ३ ०
 ईश्वरात् (for ईश्वरा) V: B: १ (marg as in text) ०
 Das १ सप्रपेदिरे (for प्रति) —^c) D: T: G: om
 (hapl) 60^a-61^d —^e) M: ० न चैश्वर्यमतस्तेषा —^d)
 M: १ ० भूतपूर्व (for 'पूर्व')

61 D: T: G: om 61 (cf v. 1 60) —^a) Ks
 V: Bo ०-२ Das १ २ Dn: १ २ Ds: D: २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १०
 M: १-१ यथाहं (for यथार्थ)

62 ^a) Bs (marg) च तपंतश्च; D: प्रतपतस्य (for
 'पन्तश्च) —^d) Da: 'संस्कृता' (for 'द्वता')

63 ^a) Bs शक्र, Bs (marg also as in text) चै च
 (for चैव) Dn: D: १ T: G: ३ ० यथा (for यदा) G: ३
 भुक्त्वा, M: १ शक्र (for मुक्त्वा) —^b) K: Da:
 पृथिवी त्यक्षसे पुन —^c) V: १ शक्ष्यते (for शक्ष्यसि)
 —^d) Ks Ds लोकम् (for शोकम्)

64 ^a) K: १ Bs मुचेमां (for मुञ्चेच्छां). —^b) Ds
 सुसुष्य (for मुञ्चेम) M: मुचेद श्रीमद भवं —^c)
 Bs १ (both marg as in text) स्व राज्य, Ds स्वराज्य
 (for स्व) —^d) Bo सप्रहयिष्यति; Da: 'हरिष्यति;

G: 'भविष्यसि (for 'सहिष्यसि)

65 ^b) K: D: १ ह्य (for ह्य) —^c) Ks Bo
 ० १ २ Das १ २ Dn: १ २ Ds: D: २ ३ ४ अतीतानागत, Ds
 व्यतीतानागते (for अती) —^d) G: reads from वर्तय
 up to बहु (in 67^d) twice S: K: १ वर्तये; K: २ ४
 वर्तये, Da: वृत्तय, D: वर्तया; Ds वर्तयन् (for वर्तय)

66 G: reads 66 twice (of v 1 65). —^a) T:
 मां चेदभ्यागत काले. —^b) Das १ सदायुक्ताम्; Dn:
 'मुक्तम् (for 'युक्तम्) Ks १ Bo Dn: Ds: D: २ ३ ४
 अतद्रिव —^c) Da: यमस्व (for क्षमस्व) —^d) M:
 अपगमिष्यति; Ms एव (for उप)

67 G: reads up to बहु twice (of v 1 65).
 —^a) D: T: G: ० त्रासयतीव, Ms 'यक्षिह (for 'य-
 क्षिव) Da: देवेन्द्रे —^b) G: om (hapl) 67^b-68^c
 —^c) Da: चासिस्व (for वाग्भिस्व) M: १ तक्ष्यसि D:
 T: G: ३ ० वाक्सवक्ष्य (D: 'तर्प; G: [both times]
 'त्यक्ष; G: ० 'तक्ष)ति मामिह —^d) K: D: १ संगते
 (K: 'त) (for सयते)

68 G: om 68^{ab} (of v 1 67) —^a) K: Ms १
 आयान्मा, T: आस्मान (for आयान्मां) —^c) M:
 गर्जति (for गर्जसि) Ds दैलेन्द्र —^d) K: (before
 corr. as in text) १ Dn: पूर्वं (for पूर्व)

69 ^b) Ks १ V: Bo ०-२ Das १ २ Dn: १ २ Ds:
 D: २ ३ ४ मम क्रुद्धस्य संयुगे —^c) K: च (for तु)
 Da: तेन (for प्राप्तस्व). —^d) M: १ तिष्ठति Da:
 तिष्ठ तिष्ठेति वा पुन

70 ^a) K: Dn: सहस्रान्ते (for 'सन्त) —^b) V:
 B: १ Ds: D: २ ३ ४ तूर्ण (for पूर्ण) Da: D: १ अर्हसि

C 12. 222
S 12. 227 70
K 12. 234 70

यत्तद्वर्षसहस्रान्तं पूर्णं भवितुमर्हति ।
यथा मे सर्वगात्राणि नस्वस्थानि हतौजसः ॥ ७०
अहमैन्द्राच्युतः स्थानात्त्वमिन्द्रः प्रकृतो दिवि ।
सुचित्रे जीवलोकेऽस्मिन्नुपास्यः कालपर्ययात् ॥ ७१
किं हि कृत्वा त्वमिन्द्रोऽद्य किं हि कृत्वा च्युता वयम् ।
कालः कर्ता विकर्ता च सर्वमन्यदकारणम् ॥ ७२
नाशं विनाशमैश्वर्यं सुखदुःखे भवाभवौ ।
विद्वान्प्राप्यैवमत्यर्थं न प्रहृष्येन्न च व्यथेत् ॥ ७३
त्वमेव हीन्द्र वेत्थास्मान्वेदाहं त्वां च वासव ।
विकृत्यसे मां किं बद्धं कालेन निरपत्रप ॥ ७४

—^o) Da₁ गायत्रि (for गात्राणि). —^d) V₁ Bo
Dn₁ n₄ Ds₂ D₂ s s सुस्थानि (for स्वस्थानि) K₆
V₁ Bo s (marg) १-२ Da₃ a₁ Dn₁ n₄ D₂ s s महौ
जस (for हतौ)

71 71^{ab} is damaged in B₇ —^b) Ś₁ K₁ 2 D_{B1}
T₂ इन्द्र (for इन्द्र) K₂ Bo s s Da₃ a₁ D₂ s प्राकृ
तो; K₄ प्रार्थितो; D₇ G₁₋₃ s प्रकृतौ (for प्रकृतो)
— After 71^{ab}, K₇ reads for the first time 72^{cd},
repeating it in its proper place —^o) K₆ सुचिते;
Bo सुचिते; D₇ T G₂ s s सुचित्रो; M₇ विचित्रे (for
सुचित्रे). B₉ G₁ देव (for जीव-) —^d) Ś₁ K₁ 2 4
भपाय; V₁ Bo s (marg as in text) s D₅ उपाय
(for उपास्य). K₇ B₆₋₉ Da₃ a₁ D₄₋₇ s T G₁₋₃ s
M₁ s-१ पर्यय (Da₁ 'या') (for पर्ययात्)

72 ^a) K₇ D₄ s नु (for हि) B₈ T₂ इद्र —^b)
K₆ १ V₁ Bo s-२ Da₃ a₁ Dn₁ n₄ Ds D₂₋₉ T₁ G₃ s
किं वा; T₂ G₂ M₁ s १ किं च, G₁ किंचित् (for किं
हि). K₆ १ V₁ Bo s-२ Da₃ a₁ Dn₁ n₄ Ds D₂₋₉ T
G₁₋₃ s M₁ s-१ वय च्युता (by transp) — K₇ reads
72^{cd} for the first time after 71^{ab}

73 ^a) ❀ Ca s नाशमदर्शनम्, विनाश निघनम्
(C₃ अत्यन्तोच्छेदो विनाश) । ❀ —^b) K₆ Bo १ s Dn₁
n₄ Ds D₂ s s G₁ 2 सुख दुःखं (for सुखदुःखे) —^o)
Ś₁ K₁ 2 M₇ प्राप्यैव, D₅ प्राप्येह, M₁ s प्राप्नोति
(for प्राप्यैवम्) Ś₁ K₁ 2 D₅ M₁ s १ मत्सर्वं, B₇
damaged, D₅ s अन्यत्वं; D₇ T G₁₋₃ s M₆ अत्यत
—^d) D₇ T G₁₋₃ s न च हृष्येन् (for न प्रहृ') Da₃
a₁ न प्रहृष्येत न व्यथेत्

74 ^a) Ś₁ K₁ 2 त्वमेवेंद्रेह; K₆ D_{B1} G₂ त्वमेव इद्र

त्वमेव हि पुरा वेत्थ यत्तदा पौरुषं मम ।
समरेषु च विक्रान्तं पर्याप्तं तन्निदर्शनम् ॥ ७५
आदित्याश्चैव रुद्राश्च साध्याश्च वसुभिः सह ।
मया विनिर्जिताः सर्वे मरुतश्च शचीपते ॥ ७६
त्वमेव शक्र जानासि देवासुरसमागमे ।
समेता विबुधा भग्नास्तरसा समरे मया ॥ ७७
पर्वताश्चासकृत्क्षिप्ताः सवनाः सवनौकसः ।
सटङ्कशिखरा घोराः समरे मूर्ध्नि ते मया ॥ ७८
किं नु शक्यं मया कर्तुं यत्कालो दुरतिक्रमः ।
न हि त्वां नोत्सहे हन्तुं सवज्रमपि मुष्टिना ॥ ७९

(G₂ 'ह इद्र') (for 'व हीन्द्र') D₇ T G₁₋₃ s M₆ १
(also as in text) मां वेत्थ (for वेत्थास्मान्) —^b)
Ś₁ K₁ (by corr as in text) 2 त्वं (for त्वा). Ś₁ K₁
2 4 वासव, B₇ भारत; Da₁ वासव (for वासव).
—^o) K₆ V₁ Bo १ Dn₁ n₄ Ds D₂ s s किं कथ्यसे
(for विक') K₆ V₁ Bo s s Dn₁ n₄ Ds D₂₋₄ s
मां किं च त्वं, G₁ मां किं बधं, M₇ किमाबद्ध (for
मां किं बद्धं). —^d) Da₄ T G₂ s s निरपत्रप

75 ^a) G₁ एव च (for एव हि) Ś₁ K₁ 2 तदा,
G₁ 2 यथा, M₇ पर (for पुरा) —^b) G₁ तथा, G₂
तावत् (for तदा) —^o) G₈ s विक्रान्तं (for विक्रा
न्तं). —^d) G₁ पर्यतं (for पर्याप्तं)

76 ^b) Ś₁ K₁ 2 ऋषिभिः (for वसुभिः) D₅ वसु
भिः सह गुह्यका —^o) G₂ [अ]पि (for वि). K₇
Bo s Dn₁ n₄ D₂₋₉ T G₁₋₃ s M₁ s-१ पूर्व (for सर्वे).
—^d) Da₄ सयुतस्य (for मरुतश्च) V₁ विशां पते (for
शचीपते)

77 ^a) D₄ जानामि —^{cd}) D₅ ध्वस्तास्य (for
भग्नास्य) D₇ T G₁₋₃ s समेता ईर्षं विबुधा भग्नास्ते हि
स्ते मया

78 K₇ om (hapl.) 78 —^a) Da₄ G₁ सकृत् (for
[अ]सकृत्) —^o) Ś₁ K₂ सफ्व, K₁ सपटु; Da₄
कंटकः; Dn₄ सकट, D₇ T G₁ s s सशृग; G₂ सटीक
(for सटङ्क). K₆ Bo s Dn₁ n₄ Ds D₂ s s भग्ना
(for घोरा) ❀ Ca सटङ्कशिखरा टङ्कच्छिन्नवदगम्भ-
शिखरवन्त । ❀

79 ^b) K₁ s V₁ Bo s-२ Da₃ a₁ Dn₁ n₄ Ds D₂

न तु विक्रमकालोऽयं क्षमाकालोऽयमागतः ।
तेन त्वा मर्याये शक्र दुर्मर्याणतरस्त्वया ॥ ८०
त्वं मा परिणते काले परीतं कालवह्निना ।
नियतं कालपाशेन बद्धं शक्र विकृत्यसे ॥ ८१
अयं स पुरुषः श्यामो लोकस्य दुरतिक्रमः ।
बद्धा तिष्ठति मां रौद्रः पशुं रश्नया यथा ॥ ८२
लाभालाभौ सुखं दुःखं कामक्रोधौ भवाभवौ ।
वधो बन्धः प्रमोक्षश्च सर्वं कालेन लभ्यते ॥ ८३
नाहं कर्ता न कर्ता त्वं कर्ता यस्तु सदा प्रभुः ।
सोऽयं पचति कालो मां वृक्षे फलमिवागतम् ॥ ८४

यान्येव पुरुषः कुर्वन्सुखैः कालेन युज्यते ।
पुनस्तान्येव कुर्वाणो दुःखैः कालेन युज्यते ॥ ८५
न च कालेन कालज्ञः स्पृष्टः शोचितुमर्हति ।
तेन शक्र न शोचामि नास्ति शोके सहायता ॥ ८६
यदा हि शोचतां शोको व्यसनं नापकर्षति ।
सामर्थ्यं शोचतो नास्ति नाद्य शोचाम्यहं ततः ॥ ८७
एवमुक्तः सहस्राक्षो भगवान्पाकशासनः ।
प्रतिसंहत्य संरम्भमित्युवाच शतक्रतुः ॥ ८८
सवज्रमुद्यतं बाहुं दृष्ट्वा पाशांश्च वारुणान् ।
कस्येह न व्यथेदुद्धिर्मृत्योरपि जिघांसतः ॥ ८९

C 12. 8302
B 12. 227 90
K. 12. 234 89

४ ४ कालो हि (for यस्कालो) —^a) K₂ D₁ ० T₂ M₁
० १ स्वा (for त्वा)

80 ^b) D_{n4} क्षमाकोपसमागत —^c) K₄ ० V₁
Bo ०-१ Da₃ a₁ D_{n1} n₄ D₂ १. ०-१ त्वां, G₂ ते (for
त्वा) Da₁ शर्मये (for मर्याये) —^d) Ś₁ K₁ २ दुर्मर्याण,
T₂ सुदुर्मर्या (for दुर्मर्याण) D₁ T₁ G₁ १ ० सुदुर्मर्याणतरो
मया

81 ^a) K₄ B₀ D_{n1} n₄ D₂ D₂ १ १ तं मा, K₀
D₂ तन्मां, K₁ D₁ ० T₂ G₂ M₁ १-१ त मा; V₁
Bo ०-१ Da₃ a₁ D₅ स्व मां; D₀ *मां; D₁ T₁ G₁ १ ०
एव (for स्व मा) D₄ १ परिणते; D₅ *कृते (for
'णते) —^b) Da₃ G₁ परित, M₀ चरित (for परीतं)
D₅ १ वज्रिणा (for -वह्निना) —^d) D₀ बद्ध; T₂
वध (for बद्धं)

82 ^a) K₁ अये (for अय) Ś₁ K₁ (before corr)
२ ४ मे, K₁ (by corr) मां; V₁ हि (for स)
॥ Ca कालस्य श्यामत्व बन्धनसामर्थ्यादुग्रत्वद्योतकम्, न
तु वर्णं श्यामस्तस्य । ॥ —^b) M₁ ० १ लोके सदरति प्रजा
(M₁ क्रम) —^c) G₁ तिष्ठसि T₂ G₁-१ ० मा (for
मा) K₀ Da₁ रौद्र —^d) Some MSS रसनया

83 ^a) Ś₁ K₁ २ लाभालाभ, B₁ १ Da₃ a₁ भावा
भावौ (for लाभालाभौ) —^c) K₂ ० Bo D_{n1} n₄ D₂
D₂ १ १ वधवध, Da₁ बद्धो वध, D₀ M₁ वधो वध;
D₁ वधो बद्ध (for वधो बन्ध). K₂ प्रमोक्षश्च, K₀
D_{n1} D₂ a₁ (by corr) *क्षाश्च; K₁ D₁ १ ० ० G₂ प्रमो
क्षश्च, Da₃ D_{n1} D₂ (before corr) M₁ प्रमोक्ष च
(for प्रमोक्षश्च) —^d) K₂ सर्वे; K₁ सर्वं (for सर्वं)
D₂ लभते

84 ^b) Ś₁ K₁ २ यस्तु कर्ता (by transp) V₁ विशु
(for प्रभु) —^c) Ś₁ K₁ २ मां कालो (by transp)
—^d) D₂ वक्ष्ये (for वृक्षे) K₁ D₁ ० १ ० T G₁-१ ०
M₁ १-१ आहित; B₀ (margin as in text) १ आनत (for
आगतम्)

85 ^a) D₂ यान्येव (for यान्येव) —^b) V₁ मुद्यते
(for युज्यते) —^c) K₄ om (hapl) 85^{ca} —^d) T₂
दुःख (for दुःखै). V₁ मुद्यते; B₁ युज्यति (for 'ते)

86 ^a) D₂ D₂ (by corr as in text) कालज्ञा (for
'ज्ञ) —^d) K₂ लोके (for शोके)

87 ^a) D₁ यदाहि (for यदा हि) K₀ V₁ Bo ०-१
Da₃ a₁ D_{n1} n₄ D₂ D₂ १ १ शोचत, D₁ T₁ G₁ १ ०
शोचता (for शोचता) K₀ D₀ कालो (for शोको)
K₁ यदा हि शोचतोशोच्य (810). —^b) B₁ M₁
व्यसनान् (for व्यसन) Da₃ a₁ नापकर्षते D₁ T₁
G₁-१ ० व्यसने नापकृष्यते —^c) Ś₁ K₂ शोचिते, K₁
शोचते, K₁ D₁ ० M₀ शोचतां, D₀ शोचता (for शो
चतो) —^d) T₂ M₁ १-१ नैव, G₁ [इ]त्यप (for
नाद्य) K₁ हत (for तत) K₀ १ V₁ Bo ०-१ Da₃ a₁
D_{n1} n₄ D₂ D₂-१ ० १ ० G₂ [इ]त्यसौह (B₀ D₄ ० G₂
तसौह, B₀ तेनाह) नाद्य (V₁ नास्ति, B₀ माद्य) शोचि
मि (K₁ D₄ ० 'ता, G₂ 'तु); D₀ तसौह नास्ति शोचिता,
D₁ T₁ G₂ ० देव शोचाम्यह न च

88 Before 88, B₀ D₅ T₂ M₀ ins मीप्स —^c)
D₁ T₁ G₁ १ ० प्रतिसगृह्य (for 'सहस्य) —^d) T₂
प्रत्युवाच (for इत्यु')

89 ^a) B₀ सवज्रक्षतत्त्वाहु (sic), D₁ T₁ G₁ १ ०
वज्रमुद्यम्य चायांत —^b) K₁ D₁ ० १ प्रचेतस, D₁ T

C 12 85C2
B 12. 227 90
K 12. 234 90

सा ते न व्यथते बुद्धिरचला तच्चदर्शिनी ।
भुवन्न व्यथसे स त्वं वाक्यं सत्यपराक्रम ॥ ९०
को हि विश्वासमर्थेषु शरीरे वा शरीरभृत् ।
कर्तुमुत्सहते लोके दृष्ट्वा संप्रस्थितं जगत् ॥ ९१
अहमप्येवमेवैनं लोकं जानाम्यशाश्वतम् ।
कालाग्रावाहितं घोरे गुह्ये सततमेऽक्षरे ॥ ९२
न चात्र परिहारोऽस्ति कालस्पृष्टस्य कस्यचित् ।
सूक्ष्माणां महतां चैव भूतानां परिपच्यताम् ॥ ९३
अनीशस्याप्रमत्तस्य भूतानि पचतः सदा ।
अनिवृत्तस्य कालस्य क्षयं प्राप्नो न मुच्यते ॥ ९४

G₁ सुदारुणान्, G₂ M₁ s o च दा^a; G₃ o दुरासदान्
(for च वारुणान्) —^a G₂ कस्याद्य (for कस्येह) B₁
बुद्धिः. —^a K₁ मन्योर (for मृत्योर). G₁ जिघासता.

90 ^a) D₂ जु (for न) —^a) K₅ 7 V₁ Bo 6-9
Das as Dn₁ n₂ D₂ D₂₋₉ T₁ G₂ o ध्रुव (for ध्रुवन्).
G₁ व्यथते K₅ Das Dn₁ n₂ D₂ D₂ s s [s]य र्वं;
B₂ र्वं वै; D₁ T₁ G₁₋₂ o M₂ सत्वाद्; T₂ M₂ सत्य
(for स र्वं) —^a) K₅ V₁ Bo 6-9 Das. as Dn₁ n₂
D₂ D₂ s. s s धैर्यात्, K₁ D₂ o o सत्यं (for वाक्य).
K₄ o 1 D₂ o o पराक्रम (for 'क्रम)

91 ^a) D₁ दृष्ट्वा (for लोके) —^a) D₁ (marg) तथा
(for दृष्ट्वा) ☞ Ca. संप्रस्थित विनश्वरम्! ☞

92 ^a) G₁ पुनम् (for एवम्) K₁ D₂ o o [ह]म;
V₁ [ह]ह; D₂ [प]वं, D₁ T₁ G₁₋₂ o [प]वत् (for
[प]न) —^b) K₂ G₁ शाश्वतं (for अशाश्वतम्) —^a)
D₂ कालाग्रवहिते घोरे; G₁ s 'मिवाहितं घोरे —^a)
Dn₁ मुह्ये सततमे क्षुरे (sic), D₂ गुह्ये वनुगगहरे

93 ^b) B₁ काल, D₂ काले (for काल) K₅ Das
s₂ (by corr as in text) D₂ M₂ स्पृष्टस्य; M₁ o दृष्टस्य
(for स्पृष्टस्य) K₁ (marg) D₁₋₂ o कर्हिचित् (for
कस्य) —^a) Das om 93^a —^a) K₁ D₂ o सूक्ष्माणा
—^a) K₁ s 4 परिप (K₁ 'व) श्यता, K₁ D₂₋₃ o 'पालनं
(D₂ 'ने), D₂ 'व्यस्यता (sic) (for 'पच्यताम्)

94 ^a) K₁ D₂ o ईश्वरस्य, B₁ damaged (for अनी
शस्य) G₂ M₁ o 1 अनिश द्य (G₂ स्या) प्रमत्तस्य —^b)
K₁ पदतः; B₁ damaged, D₂ (sup lin as in text)
सचतः; T₂ परत (for पचत). —^a) K₁ अनिवृत्तस्य;
T₂ अनिवृत्तस्य (for 'वृत्तस्य) D₂ कामस्य (for कालस्य)

अप्रमत्तः प्रमत्तेषु कालो जागर्ति देहिषु ।
प्रयत्नेनाप्यतिक्रान्तो दृष्टपूर्वो न केनचित् ॥ ९५
पुराणः शाश्वतो धर्मः सर्वप्राणभृतां समः ।
कालो न परिहार्यश्च न चास्यास्ति व्यतिक्रमः ॥ ९६
अहोरात्रांश्च मासांश्च क्षणान्काष्ठाः कला लवान् ।
संपिण्डयति नः कालो वृद्धिं वार्धुपिको यथा ॥ ९७
इदमद्य करिष्यामि श्वः कर्तासीति वादिनम् ।
कालो हरति संप्राप्तो नदीवेग इवोद्भुपम् ॥ ९८
इदानीं तावदेवासौ मया दृष्टः कथं मृतः ।
इति कालेन हियतां प्रलापः श्रूयते नृणाम् ॥ ९९

—^a) Ś₁ K₁ s 4 यतां; K₁ D₂ o o सु (K₁ सु)स (for
क्षयं) Das D₂ मुह्यते (Das 'ति) (for मुच्यते).

95 ^b) G₁ लोके (for कालो) —^a) K₅ V₁ Bo
Dn₁ n₂ D₂ D₂ s s अपक्रतो (for अति^a). B₂ 7 Das
as यत्नेनाप्यनुपक्रतो —^a) G₁ दृष्टपूर्वो (for 'पूर्वो न)

96 ^b) K₁ सर्वे (for सर्वं) D₂ धर्म (for प्राण).
B₁ s (marg as in text) o Das. as वर (for सप्त)
—^a) K₁ D₂ वा (for च) K₂ Das [म]पि (for
[म]स्य)

97 ^a) K₁ D₂ s. 7 o T G₂ o अहोरात्राणि (for 'रा
त्रांश्च) G₂ अहोरात्राण्क्षणान्काष्ठा —^b) K₄ o Dn₁ n₂
क्षण, T₂ क्षणं (for क्षणान्) G₁ s काष्ठान् (for
काष्ठा) K₅ Dn₁ n₂ लवा कला, K₁ Bo 6-9 Das
D₂₋₃ s o लवान्कला (by transp) V₁ कला काष्ठा
सया लवान्; D₁ T₁ G₂ क्षणान्काष्ठान्कलान्कलान्, G₁
कला सवत्सरानपि —^a) K₅ Das Dn₁ n₂ D₂ D₂ s
T₂ G₂ सपीडयति; K₁ Dn₁ D₂ स पिण्ड, D₁ T₁
G₁ s o स वर्धं (for सपिण्ड^a). K₅ B₂ (marg) Dn₁
n₂ D₂ D₂ s s य (for न) —^a) Das बुद्धिर् (for
वृद्धि). G₁ वार्धुपिको; M₁ वार्धु^a (for वार्धु^a).

98 ^a) M₁ इदमन्यत्करिष्याम —^b) G₁ य (for
श्व). K₅ 1 D₂₋₃ o वादिन; Dn₁ वादिनां (for वादि
नम्) —^a) B₂ हसति (for हरति) —^a) K₁ D₂ o
[व]लुपान्; Bo 6 1 s (marg as in text) o Das as
Dn₁ n₂ D₂ s s हुमं; D₂ o हुमान् (for [व]लुपम्)

99 ^a) D₁ इदं तु (for इदानीं) Ś₁ K₁ इदानीमेव
सजातो; K₂ s 'नीमपि यातोसौ —^a) K₂ s s हियते
(K₁ 'तो); V₁ D₂ हीयतां, B₂ 1 Das क्रियतां; D₁

नश्यन्त्यर्थास्तथा भोगाः स्थानमैश्वर्यमेव च ।
अनित्यमध्रुवं सर्वं व्यवसायो हि दुष्करः ।
उच्छ्रया विनिपातान्ता भावोऽभावस्य एव च ॥ १००
सा ते न व्यथते बुद्धिरचला तच्चदर्शिनी ।
अहमासं पुरा चेति मनसापि न बुध्यसे ॥ १०१
कालेनाक्रम्य लोकेऽस्मिन्पच्यमाने वलीयसा ।
अज्येष्टमकनिष्ठं च क्षिप्यमाणो न बुध्यसे ॥ १०२
ईर्ष्याभिमानलोभेषु कामक्रोधभयेषु च ।

स्पृहामोहाभिमानेषु लोकः सक्तो विमुह्यति ॥ १०३
भवांस्तु भावतत्त्वज्ञो विद्वाञ्छानतपोन्वितः ।
कालं पश्यति सुव्यक्तं पाणावामलकं यथा ॥ १०४
कालचारित्रतत्त्वज्ञः सर्वशास्त्रविशारदः ।
वैरोचने कृतात्मासि स्पृहणीयो विजानताम् ॥ १०५
सर्वलोको ह्ययं मन्ये बुद्ध्या परिगतस्त्वया ।
विहरन्सर्वतोमुक्तो न क्वचित्परिपज्जसे ॥ १०६
रजश्च हि तमश्च त्वा स्पृशतो न जितेन्द्रियम् ।

C 12. 6320
D 12 227 108
K 12 224 108

T G₁₋₃ ० M₁ ० त्रियतां (G₂ 'ता), M₁ हियता (for हियतां) K₁ D₁ ० ० कालेन हियमाणानां —^d) G₁ ० ० प्रताप, M₁ विलाप (for प्रलाप)

100^a) K₁ नृत्यति, B₀ ० न सति (for नश्यन्ति) D₁ तात, D₁ T₁ G₁ ० ० च ते (for तथा). G₁ भागा —^b) K₀ D₁ n₁ n₁ D₃ D₃ वा (for च) —K₀ V₁ B₀ ०-० D₃ ० ० D₁ n₁ D₃ D₂-० ० transp 100^{cd} and 100^e G₂ M₁ read 100^{cd} twice —^e) D₃ ० ० corrupt —After 100^{cd}, K₀ V₁ B₀ ०-० D₃ ० ० D₁ n₁ D₃ D₂ ० ० ० ० Kumbh ed ins

654* जीवित जीवलोकस्य कालेनागम्य नीयते ।

[D₃ ० ० लोकनाथस्य (for जीवलोकस्य)]

while K₁ D₃ ins

655* अह सुखीति नित्यं च मनसापि न चिन्तयेत् ।

[Cf. 101^{cd} K₁ च (for [अ]पि)]

—^a) K₀ D₁ D₃ D₃ ० ० T G₂ M₁ ० ० उच्छ्रया; K₁ उर्याया (for उच्छ्रया) —^c) K₀ B₀ ० ० ० (marg) ० D₃ ० ० D₁ n₁ D₃ D₂ ० ० ० G₂ [०]भाव' स (for 'भावस्य) D₀ भावाभाव स एव च; T₃ भावोभाव सयैव च

101^b) G₂ ० सत्त्व (for तत्त्व) —^c) G₁ अयम् (for अहम्) B₀ (marg as in text) ० D₃ वेति (for चेति) —^d) B₀ (marg) ० न तु (for [अ]पि न) K₀ बुध्यते; K₁ V₁ B₀ ० ० (marg as in text) ० D₃ ० ० ० D₃ ० ० ० T G₁₋₃ ० ० M₁ ०-० ० मन्यसे, D₀ मन्यते (for बुध्यसे)

102^a) D₃ [अ]गम्य (for [अ]क्रम्य) K₁ D₀ ० लोकोय (for लोकेऽस्मिन्) —^b) K₁ ० ० पच्यमाने, K₁ D₃ (by corr as in text) D₃ ० ० G₂ M₁ ० ० पच्यमानो (for 'माने) —^c) K₁ D₀ वा (for च) D₃ ज्येष्ठ वापि कनिष्ठ वा; T₁ G₁ ० ० अतो ज्येष्ठ कनिष्ठ च —^d)

K₁ D₁ D₃ ० ० ० T₁ G₁ ० ० क्षिप्यमानो; T₃ 'माणे (for 'माणो) K₁ D₁ D₃ D₂ ० ० T G₁ ० ० M₁ ० ० बुध्यते

103^a) G₂ M₁ ० ० ईर्ष्याभिमान; G₂ ० ईर्ष्या (G₀ 'प्ये)मानेषु (for 'भिमान). D₃ ० ० लोभेषु, D₁ ० ० लोकेषु (for 'लोभेषु) —^c) K₁ V₁ B₀ (marg as in text) D₃-० ० मोहातिवादेषु, B₀ लोभाभिमानेषु; D₁ T G₁ ० ० M₁ ० ० ० -मोहातिमानेषु (for 'मोहाभि') —^d) B₁-० शक्तो (for सक्तो) K₁ D₃ ० ० ० T G₁ ० ० M₁ ०-० न बुध्यते (M₀ 'से); B₀ G₂ विमुह्यते; D₃ न मुह्यति, D₀ न मुच्यते (for विमुह्यति)

104^a) K₂ B₀ भावा (B₀ 'वा)स्तु; B₀ भवांश्च; D₁ T G₁ ० ० M₁ ० ० स भवान् (for भवांस्तु) K₁ D₃ ० ० M₁ ० ० भव; T₃ M₁ भूत (for भाव) —^b) B₀ (marg as in text) विशुद्धात्मा (for विद्वाञ्छानं). D₁ ० ० तपोव्रत (for तपोन्वित) —^c) Ś₁ K₁ काल' (for काल) D₃ ० ० वत्स्यति; G₂ ० पश्यति (for पश्यति). K₁ स व्यक्त —^d) Ś₁ अमलकं (for आम')

105^a) K₀ D₃ ० चरित; K₁ D₃ ० -चेष्टित (for चारित्र) —^b) G₁ M₁ विदारद M₀ सर्वशास्त्रार्थ कोविद —^c) K₀ D₃ ० विरोचने, D₃ ० ० ० वैरोचन, D₁ n₁ विवेचने (for वैरो') D₃ D₁ T G₁ ० ० M₁ ०-० कृतार्थो (for कृतात्मा) —^d) D₁ D₃ ० ० T₁ वि जानता

106^a) D₃ ० ० ह्यह; D₃ ० ० ह्यदं (for ह्ययं) —^b) K₂ ० ० परिणतस् (for 'गतस्) —^c) B₀ सर्वदा (for सर्वतो) —^d) K₄ परिपज्जते, K₀ B₀ D₃ ० ० सज्जते; V₁ 'मुह्यसे; B₀ ० ० D₃ ० ० D₁ n₁ D₃ D₂ ० ० ० 'सज्जते; D₀ 'पच्यते, D₁ T₂ G₁ ० ० M₀ ० ० च (D₁ त्वं) विपीदति, M₁ ० ० परिपज्जसे (for 'पज्जसे)

107^a) Ś₁ K₁ ० ० चापि (for च हि). K₄ ० ० V₁

C. 12 6321
B. 12, 227 109
K. 12 224 108

निष्प्रीतिं नष्टसंतापं त्वमात्मानमुपाससे ॥ १०७
सुहृदं सर्वभूतानां निर्वैरं शान्तमानसम् ।
दृष्ट्वा त्वां मम संजाता त्वय्यनुक्रोशिनी मतिः ॥ १०८
नाहमेतादृशं बुद्धं हन्तुमिच्छामि बन्धने ।
आनृशंसं परो धर्मो अनुक्रोशस्तथा त्वयि ॥ १०९
मोक्षयन्ते वारुणाः पाशास्तवेमे कालपर्ययात् ।
प्रजानामपचारेण खस्ति तेऽस्तु महासुर ॥ ११०

Bo ०-२ Da३ a३ Dn३ n३ Ds D३ s s १.३ Gs ० Mr स्वां,
G३ [अ]पि (for त्वा) K१ D३ ० ० रजस्रमश्च दूरं स्वां
—^b) K१ स्पृदाते. K० M० जितेंद्रिय', K१ D३ ० यत्तें
द्वियं (for जिते'). —^c) K० न प्रीतिं, Da३ निष्प्रीष्टं
(sic), D० T३ M३ ६-१ निष्प्रीतिरि; D१ T३ G३ s ०
सुप्रीतो (for निष्प्रीतिं). K० D० म च (for नष्ट).
—^d) K० V३ Bo Dn३ n३ Ds D३ s ० आत्मान त्व (V३
स)म् (by transp). Ś३ K३ s ३ निपेवसे; Ds३ G३
M३ उपासते (for 'ससे).

108 *) D० हृदयं (for सुहृदं) —^b) B३ Dr T
G३-s ० M३ ६-१ चेतसं (for मानसम्). —^c) T३ G३ s
M३ ० १ त्वा (for स्वां). G३ अनु (for मम) T३
संजाता; G३ सजाता (sic) (for सजाता) —^d) K१
Da३ D३ क्रोशानो, M३ क्रोशने (for क्रोशिनी).

109 Ds om. 109-110. —^a) T३ सोहम् (for
नाहम्) Ś३ K३ s B३ (marg) वृद्ध; Da३ बुद्धिर;
Dn३ D० १ T३ G३ s ० बद्धं; Dn३ बुद्धि; G३ बंधुं;
M३ १ वधं (for बुद्धं) —^b) G३ अहम् (for हन्तुम्)
D३ T३ G३ s ० Mr बधने. ☞ Ca बुद्धम्, उत्पन्नतरव
ज्ञानम् । बन्धने, स्थितमिति शेष । ☞ —^c) K० १ Da३
आ (Da३ अ) नृदास्य (for 'शस्य). G३ धर्म (for धर्मो).
—^d) Ś३ K३ s ३ खनुक्रोशस्य; K० १ V३ Bo ०-२ Da३
a३ Dn३ n३ Ds D३-१ s ० Ms हनु' (for अनु') K०
Bo १ s Da३ Dn३ n३ Ds D३ s s च मे; K१ Dr T
G३ s ० Ms १ [5]स्ति मे; V३ Bo ० Da३ G३ M३ ० हि
मे; D३ ० ० [5]पि मे (for तथा)

110 Ds om. 110 (of v. l. 109). —^a) K३ १ V३
Bo १ Da३ मोक्षते (for मोक्षयन्ते) K१ वारुणे; Da३
वरुणा —^b) K० Ds३ कार्य (for काल) —^c) B३
(marg) अविचारेण; B३ (marg) अपचारेण, Bom. ed
उपचारेण (for अप) —^d) K१ Da३ G३ महासुर; Ds३
(by corr as in text) 'रमसु (for 'सुर)

111 *) K१ D० अश्नु, Ds३ Dr अश्नु (for अश्नु)

यदा श्वश्रूं स्तुपा वृद्धां परिचारेण योक्ष्यते ।
पुत्रश्च पितरं मोहात्प्रेपयिष्यति कर्मसु ॥ १११
ब्राह्मणैः कारयिष्यन्ति वृषलाः पादधावनम् ।
शूद्राश्च ब्राह्मणीं भार्यामुपयास्यन्ति निर्भयाः ॥ ११२
वियोनिपु च वीजानि मोक्षयन्ते पुरुषा यदा ।
संकरं कांस्यभाण्डैश्च बलिं चापि कुपात्रकैः ॥ ११३
चातुर्वर्ण्यं यदा कृत्स्नमुन्मर्यादं भविष्यति ।

Ś३ K३ (by corr as in text) s ० B३ Da३ Dn३ Ds३
s३ (by corr as in text) D३ s (by corr as in text). s.
० s T३ G३ M३ s ० स्तुपां (for स्तुपा). K१ D३ ० T३
वृद्धा —^b) M३ ० अविचारेण (for परि'). K१ D३ ०
मोक्ष्यते; B३ योक्ष्यति; B३ मोक्षते; D३ योक्षते, M३
० १ (sup lsn as in text) मोक्ष्यते (for योक्ष्यते). Ś३
K३ s ३ परिचारे नि (K३ न) योक्ष्यते —^d) G३ प्रेषयि
ष्यति

112 *) T३ वृषलान्, G३ वृषळः (for वृषला). G३
पद (for पाद). —^c) K३ बुद्धाश्च; B३ (marg)
शूद्रश्च (for शूद्राश्च) Bo Da३ D३ ब्राह्मणी, G३
ब्राह्मणं (for ब्राह्मणी) —^d) D३ निर्भयात् B३ (marg)
उपयास्यति निर्भय — After 112, T३ ins *

656* ब्राह्मणाश्चापि शूद्राश्च भोगार्थं कल्पयन्त्युत ।

113 *) K० B३ Da३ Dn३ n३ Ds D३ s ० s विमो
क्ष्यति (D० 'ते); K१ V३ Bo ० ० ० Da३ D३ ० G३ M३
६-१ च मोक्षयन्ति (K१ D३ ० 'क्ष्यते; B० 'क्षति) (for च
वीजानि) —^b) Ś३ K३ मोक्षते; K० १ V३ B३-२ Da३
a३ Dn३ n३ Ds D३-१ s ० ० G३ M३ ६-१ वीजानि; Bo
D३ वीर्याणि (for मोक्षयन्ते) Ś३ K३ s ३ पुरुषाचसा
(for 'पा यदा) —^c) Ds३ कांस्य (for कांस्य)
☞ Ca कांस्यं पानपात्रै । भाण्डै मृषात्रै ॥ Cv. कांस्य
भाण्डैर्भोजनपात्रादिकांस्यभाण्डै । संकरं नानावर्णानामवदाना-
दिकम् । ☞ —^d) K० १ V३ Bo s (marg) ० Da३
Dn३ n३ Ds D३-० ० ० चैव, (for चापि) K० १ D३ १ ०
T३ G३-३ ० कुपात्र (K० 'त्रि)कै, Dn३ Ds D३ s ३ 'त्रिकै
(for 'त्रिकै) ☞ Ca कुपात्रै भोजनपात्राद्यपवित्रपात्रै,
बलिं देवपूजाम् । ☞

114 *) B३ D३ कृच्छम् (for कृच्छम्) —^b) Dn३
n३ Dr T G३-s ० अमर्यादं (for उन्म) —^c) B३ एकै
कस्तु; T३ G३ कशस्य; M३ कास्ते (for कस्ते) Dr
महा (for सदा) T३ पादां, M३ पाशा (for पाशा)
—^d) K० Bo ० Dn३ n३ Ds D३ s ०-३ T G३-३ ० M३

एकैकस्ते तदा पाशः क्रमशः प्रतिमोक्ष्यते ॥ ११४
 अस्मत्तस्ते भयं नास्ति समयं प्रतिपालय ।
 सुखी भव निरावायः स्वस्थचेता निरामयः ॥ ११५
 तमेवमुक्त्वा भगवान्शतक्रतुः
 प्रतिप्रयातो गजराजवाहनः ।
 विजित्य सर्वानसुरान्सुराधिपो
 ननन्द हर्षेण बभूव चैकराट् ॥ ११६
 महर्षयस्तुष्टुवुरञ्जसा च तं

शृपाकपिं सर्वचराचरेश्वरम् ।
 हिमापहो हव्यमुदावहंस्त्वरं-
 स्तथामृतं चार्पितमीश्वराय ह ॥ ११७
 द्विजोत्तमैः सर्वगतैरभिष्टुतो
 विदीप्ततेजा गतमन्युरीश्वरः ।
 प्रशान्तचेता मुदितः स्वमालयं
 त्रिविष्टपं प्राप्य मुमोद वासवः ॥ ११८

C 12 8332
 B 12 227 119
 K 12. 224 119

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२० ॥

२.० परिमोक्ष्य (D₂ ३ G₁ 'क्ष)ते, B₁ Da₃ प्रतिमोक्ष्यति,
 B₈ (marg) प्रविमोक्ष्यते, Da₁ परिमोक्ष्यति, D₈₁ परि
 मोक्ष्यसे (for प्रतिमोक्ष्यते)

115 ") D₁ T₁ G₁ ३ ० अस्मात्तत्र, T₂ अस्मात्तोत्र (for
 'तस्ते) —^b) D₈ १ T G₁₋₂ ० M₁ परिपालय —^d)
 K₆ B₆ D₈₁ सुम्यचेता, K₇ D₈ ० ० स्वस्थो भव (for
 स्वस्थचेता) Ś₁ K₂ ४ निराग्रयः; K₁ 'सव' (sic), M₆
 'मय (for 'मय').

116 Before 116, D₈₁ D₈ M₈ 1ns भीष्म —^a)
 G₂ अमरान् (for असु^०) D₇ असुरान्वहृस्तदा, T₁ असु
 राधिपान्वहृन्, T₂ 'धिपान्वहृली, G₁ सुरास्वरान्वहृन् (sic),
 Ga.० असुराधिपान्वहृलान् (for असुरान्सुराधिपो) —^d)
 D₇ T₁ G₁ ३ ० ननाट्; M₇ ननर्द (for ननन्द). D₇
 T₁ G₁ २.० देवराट् (for 'चैक')

117 ") D₂ om (?hapl) from ष्टुवुरञ्जसा up to सर्व
 गतैरभिष्टु (in 118^a) —^b) D₆ शृपाकपि —^c) V₁
 B₈ (marg.) ३ (marg as in text) हुताशनो (for हिमा
 पहो) K₆ V₁ Bo ०-२ Da₃ a₁ D₈₁ n₄ D₈ D₈ ३ उक्तह
 (Bo 'च) चाध्वरे (K₆ 'र); K₇ D₄ ० G₂ M₇ उदावहद्र-
 (K₇ 'द्व)र; D₈ उदारहृत्पर; D₈ उवाह चाघस; D₇ T₁
 G₂ ० उपावहस्त्व; G₁ उपावहपुरस्, M₁ उदावह चर; M₆
 'हृद्वरस् (sic) (for 'हृस्वरस्) —^d) G₁ तथा वरं;
 G₂ ० त्व चामृत (for तथामृत) Ś₁ K₁ ३ B₈ D₈ १ G₂

M₇ चापि तम्, T G₁ ३ ० M₆ चामृतम्; M₁ ० चापि
 तद् (for चार्पितम्) K₆ V₁ Bo ० १ ० Da₃ a₁ D₈₁ n₄
 D₈ Da.३ ईश्वरोपि हि, B₈ (marg) 'राय च; B₈
 'रो नृप; D₈ १ 'र महत्, T₁ G₁ ३ ० 'रावह (for 'राय
 ह) G₂ हि; M₆ lacuna (for ह) K₇ D₈ ० ० तथा
 मृतं चा (K₇ वा)प्यमि (K₇ 'मृ)त्तं तदीश्वर'.

118 D₂ om up to अभिष्टु (of v 1 117) —^a)
 K₇ D₄-० ० तत्र गतैर्, V₁ T₂ G₂ M₁ ० सत्रगतैर्; B₈ ३
 M₆ १ सत्रगतैर्, D₇ T₁ G₁ ३ ० सत्रगतैर् (for सर्व
 गतैर्) —^b) Ś₁ K₁ ३ प्रदीप्त (for वि^०) D₇ T G₁
 ३ ० शत (for गत) —^c) G₂ चेजा (for चेता) B₈
 सुरालय (for स्वमा^०) —^d) K₄ निविष्टप; K₇ B₇
 त्रिपि^० (for त्रिवि^०)

Colophon — Sub-parvan Ś₁ K₁ २.४ ० १ V₁ Bo
 ०-२ Da₃ a₁ D₈₁ n₄ D₈ D₂-२ T G₁ ३ ० M₁ ५-१ मौक्ष
 चर्म — Adhy name Ś₁ K₁ ३ ४ बलि (Ś₁ K₁ 'दि)
 नमुचि (K₁ 'दि)सवाद; K₇ V₁ Bo १ ३ Da₃ a₁ D₈₁
 D₈-२ G₆ बलिवासवसवाद, B₈ ० M₆ पुनर्बलिवासव
 संवाद, T₂ हृद्बलिसवाद; M₆ १ द्वितीयबलिसवाद.
 — Adhy no (figures, words or both) B₇ D₈ D₈
 53, D₈₁ D₇ T₁ G₁ ३ ० M₆ 54, T₂ G₂ 64, M₁
 ० १ 52. — Śloka no D₈₁ 119, D₈ 118,
 D₈ 121.

युधिष्ठिर उवाच ।

पूर्वरूपाणि मे राजन्पुरुषस्य भविष्यतः ।
पराभविष्यतश्चैव त्वं मे ब्रूहि पितामह ॥ १

भीष्म उवाच ।

मन एव मनुष्यस्य पूर्वरूपाणि शंसति ।
भविष्यतश्च भद्रं ते तथैव नभविष्यतः ॥ २
अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।

श्रिया शक्रस्य संवादं तन्निबोध युधिष्ठिर ॥ ३
महतस्तपसो व्युष्ट्या पश्यन्लोकौ परावरौ ।
सामान्यमृपिभिर्गत्वा ब्रह्मलोकनिवासिभिः ॥ ४
ब्रह्मैवामितदीप्तौजाः शान्तपाप्मा महातपाः ।
विचचार यथाकामं त्रिषु लोकेषु नारदः ॥ ५
कदाचित्प्रातरुत्थाय पिस्पृक्षुः सलिलं शुचि ।
ध्रुवद्वारभवां गङ्गां जगामावततार च ॥ ६

221

The Bom (GK) ed wrongly omits No 228 in counting its adhyāyas, so that its adhy 229 is really 228. The mistake continues to the end of the Śāntiparvan. In the marginal C-B-K references, the correct adhy. number (given in the Obitrashala edition) is, from this adhy onwards, enclosed within square brackets

1 *) Kc Ds1 पूर्व; Dn4 पूर्वे (for पूर्व). G2 ब्रह्मन् (for राजन्) —^b) K7 D4 भविष्यता (D4 'ता') — B3 om (hapl) 1^a-2^d. V1 reads 1^a-2^d on marg —^c) ☞ Ca भविष्यतः कल्याणफलभाज । पराभविष्यतः दुःखभाज । ☞ —^d) K4 ० 7 V1 Bo ०-3 Das at Dn1. n4 Ds D3-3. 3 ० G2 M1. ०. 7 तन् (for त्व)

2 B3 om. 2 (of v 1 1) V1 reads 2 on marg D3 om the ref —^a) D7 T1 G1 ० ० तप (for मन). —^b) Ś1 (before corr) K2 भविष्यति च; K1 'त्यतश्च' Ś1 K3 मद्रांति (for मद्रं ते) —^d) Ś1 K1. 2 4 वि (K4 च) करिष्यतः; V1 विमवि' (for नभवि').

3 *) Das सबाधं; Das संवादसु —^d) K1 Dn1 D3 T2 G1. 2 M1 सं (for तन्)

4 *) K1 महतासु. Kc बुद्ध्या; Dn1 व्युष्ट्या; D3 व्युष्य (for व्युष्ट्या). Das महतासुपनो बुद्ध्या ☞ Ca व्युष्ट्या फलेन ॥ C3 व्युष्ट्या क्रियया, प्रकाशनेन । ☞ —^b) K1 पुरावरौ, B3 Das परावरौ (for 'वरौ') T G1 ० ० पश्यन्लोकान् सनातनान्; G2 M1. ०-7 'कान्य' (M3 'न्व') राव (M1 'न्प'; M3 'न्व') राव —^c) K1 मासान्यम्, D4 सोमा' (for सामा'). M7 मुनिभिर् (for ऋपिभिर्) Das at श्रुत्वा (for गत्वा) K7 D3 ० ० साधं ब्रह्मर्षि

भिर्गं (D3 'र्षा')त्वा. ☞ Ca सामान्यं समत्वम् ॥ C7. सम सहेत्यर्थ । ☞

5 *) Kc 7 V1 Bo ०-3 Das at Dn1 n4 Ds D3-3 ० ० T G1-3 ० M1 2-1 प्रक्षेव (for प्रक्षेव) K1 Das (before corr) D4 [भ]सित; G1 [भ]भूत (for [भ] मित) D4 दीप्त्यौजा; D3 दीप्तौजा. —^b) K1 ० महातपा (K3 'प'). —^c) D3 विचारयन् (for विचचार). D7 T G1. 3 ० यथाकालं (for 'कामं')

6 K1 om 6 —^b) Ś1 K3 7 D3 ० विस्पृक्षु', B3 [भ]पस्पृक्षु', Das विस्पृष्टः, Das विष्कृष्ट (sic), D3 T1 विस्पृक्षु; D1 G1 विस्पृक्षु; G2 विविषु; M3 पस्पृक्षु; M7 विस्पृक्षु (for विस्पृक्षु) K7 शलिल K4 7 Das at D3 ० 7 ० G1. 3 ० M1 ० ० शुचि (for शुचि) —^c) D3 (before corr, marg as in text) शुभ; M1 ० ० ध्रुव (for ध्रुव) Kc D3 C3 चहा; G3 ० 'पयां' (for भवां) D4 ध्रुवस्वारिचरो गणां (sic). ☞ Ca ध्रुवद्वारभवां [ध्रु]वस्थनारायणपद्मप्रभवाम् ॥ C7 धीविष्णु पदात् ध्रुवद्वारात् प्राप्ताम् ॥ C3 ध्रुवद्वारवर्हा ध्रुवनक्षत्र मार्गगामिनीमाकाशगङ्गाम् । ☞ —^d) Das at विततार, T2 च ततार (for [भ]वत') G2 जगाम यदतीं वर — After 6, Kumbh ed C7 ins

657* मेरुपादोद्भवां गङ्गा नारायणपदच्युताम् ।
स वीक्षमाणो हृष्टात्मा सं देशमभिजग्मिवान् ।
य * देवजवा[?]ना कीर्णं सूक्ष्मकाञ्चनवालुकम् ।
गङ्गाद्वीपं समासाद्य नानावृक्षैरलंकृतम् ।
सालतालाश्वकर्णानां चन्दनानां च राजिभिः । [5]
मण्डितं विविधैः पुष्पैर्हंसकारण्डवायुतम् ।
नदीपुलिनमासाद्य स्नात्वा सतर्प्य देवता ।
जजाप जप्य धर्मात्मा तन्मयत्वेन भास्वता ।

सहस्रनयनश्चापि वज्री शम्बरपाकहा ।
 तस्या देवर्षिजुष्टायास्तीरमभ्याजगाम ह ॥ ७
 तावाप्लुत्य यतात्मानौ कृतजप्यौ समासतुः ।
 नद्याः पुलिनमासाद्य सूक्ष्मकाञ्चनवालुकम् ॥ ८
 पुण्यकर्मभिराख्याता देवर्षिकथिताः कथाः ।
 चक्रतुस्तौ कथाशीलौ शुचिसंहृष्टमानसौ ।
 पूर्ववृत्तव्यपेतानि कथयन्तौ समाहितौ ॥ ९

अथ भास्करमुद्यन्तं रश्मिजालपुरस्कृतम् ।
 पूर्णमण्डलमालोक्य तावुत्थायोपतस्थतुः ॥ १०
 अभितस्तूद्यन्तं तमर्कमर्कमिवापरम् ।
 आकाशे ददृशे ज्योतिरुद्यताचिःसमप्रभम् ॥ ११
 तयोः समीपं संप्राप्तं प्रत्यदृश्यत भारत ।
 तत्सुपर्णाकचरितमास्थितं वैष्णवं पदम् ।
 भाभिरप्रतिमं भाति त्रैलोक्यमवभासयत् ॥ १२

C 12. 221. 12
 B 12. 221. 12
 K 12. 221. 12

[(L 8) ❀ C७ तन्मयत्वेन तत्प्रधानत्वेन भास्वता मनसा । ❀]

7 ^b) V३ Da३ सवर, Da शवर (for शम्बर)
 D१ T G१.३.० M१ ६-७ वृत्रहा (for पाकहा) —^c)
 Bo युष्टायास् (for जु^a) M१ ० तस्यां देवर्षिजुष्टायां

8 ^a) K१ D१ ० तावाप्लुतौ, Da३ Dn३ तावप्लुत्य (for
 तावा^a) K१ D० ययान्याय, D१ १ T१ G१.३.० महात्मानौ
 (for यता^a) —^b) B० D० कृतकृत्यौ, Da३ भूतकृतौ,
 Dn३ कृततप्यौ (for 'जप्यौ). Ś१ K१ ३ ४ ० V१ Bo ०
 Dn१ n३ D१ ३ ३ समासतुः; Ds१ 'वृत्, Ds३ 'वृत्तौ (for
 'सतु) —^c) T३ नद्यां D१ T G१.३.० पुलिनम् —^d)
 K१ D१ ० शुक्ष्म, D१ T१ G१ मुक्ता, M० सूक्ष्मं (for
 सूक्ष्म) G१ कचन (for 'काञ्चन)

9 ^a) M१ पुण्य (for पुण्य) K१ D१ ० कर्मिभिर
 (for 'कर्मिभिर) ❀ C३ पुण्यकर्मभि भरतभगीरयादिभि
 कथानायकैर्हेतुभिराख्याता प्रवर्तिता । ❀ —^b) V१ B० १ ३
 (marg as in text) ० चरिता; Da३ कथिता (for
 'ता) Da३ तथा, Da३ कथा —^c) Da३ चक्रतुस्तौ
 (sio) (for 'तुस्तौ) K० Bo ० १ ३ (marg) ० Da३.
 a३ Dn१ n३ D१ D१ ३ ३ ३ तथा (Da३ D१ 'दा)सीनौ,
 K१ ययाशीलौ, B० (orig) तथाशीलौ, D० कथासीनौ
 (for 'शीलौ) —^d) K० १ V१ Bo ०-१ Da३ a३ Dn१
 n३ D१ D१-१ T G१-३ ० M१ ६-७ महर्षि (K१ V१ B०
 [orig] D१ ३ ० G१ M१ ६ [marg] ० १ ग्रहर्षि) कथिता
 स्या (D० 'ता कथा', D१ T१ G१.३.० M१ ० १ 'तासदा)
 —^e) K१ ३ पूर्ववृत्तव्यपेतानि, Bo ० Da३ a३ 'तान्य
 (Da३ 'प्य)पेतानि; B० D१ T१ G१.३.० 'तान्यतीतानि,
 T३ M१ ६-७ 'तन्व्यतीतानि

10 ^b) Ś१ K१ ३ G१ ० परिरुद्धत, K१ D१ ० ० स्फा
 वृत (for पुरस्कृतम्). B१ रश्मिजालमुपस्कृत —^c)
 Da३ पूर्वं (for पूर्णं) K१ D१ ० आवृत्य (for आलोक्य)
 — After 10, Kumbh ed ins

658* विविके पुण्यदेशे तु रममाणौ मुदा युवौ ।
 ददृशातेऽन्तरिक्षे तौ सूर्यस्योदयन प्रति ।

ज्योतिर्जालसमाकीर्णं ज्योतिषा गणमण्डितम् ।

11 ^a) Da३ Dn३ Ds१ तुदयत K१ D१ ० तदर्काद्
 (for तमर्कम्) K१ अर्थम्, G१ अर्कं (for अर्कम्)
 G१ [अ]पर (for 'रम्) D१ T G१.३.० अर्कमर्कं इवापर
 —^c) K१ सदश, D० सदश, T१ G१ सदशो (for
 ददृशे) Bo ०-१ आकाशे तौ ददृशतुर्, Da३ 'शे तौ
 ददृशतुर्, Da३ 'शे तौ ददृशतुर् (sio) —^d) Ś१ K१ ३ ४
 उद्यदर्कं, K० Da३ Ds१ उद्यताचि, K१ D० M१ ० उद्य-
 दाचि; D१ ० 'दचि, D१ T१ G१ ३ ० 'तार्क (for
 'ताचि) Ś१ K१ ३ ४ महाप्रमं (for सम). — After
 11, K१ B०-१ Da३ D१ ० १ १ T G१-३ ० M१ ६-७ Kumbh
 ed ins

659* अर्कस्य तेजसा तुल्य तद्भास्करसमप्रभम् ।

[K१ D१ ० G१ M१ ० १ ज्वलद्भास्करसनिम (M१ ० १
 'सप्रम) (for the post half)]

12 ^a) D१ T G१.३.० M१ ६-७ संप्राप्य (for 'सं)
 —^b) D० दर्शत (for दृश्यत) K१ D१ भास्वर, B०
 Da३ भारत; D० मासुर —^c) K० D० सुवर्णाकं
 (for सुप^a) B० (marg) रचितम् (for 'चरि') —^d)
 D० आस्थितैर् (for त) ❀ Ca p v वैष्णव पदम्,
 आकाशम् । ❀ —^e) K१ अप्रतिमां (for 'म) T३
 ताभिस् (for भाति) K१ D१ ० ० M१ भाभिरप्रतिरूपा
 भिस्; B० १ ० Da३ Ds३ (before corr) भास्क (B०
 marg as in text) रप्रतिम भाति (Da३ 'भिस्); D१
 T१ G१.३.० भाभिरप्रतिमां ताभिस्, M१ ६ ० 'मा भाभिस्
 —^f) D० हव, T३ अय (for अय) K१ भासयेत्;
 K१ V१ D० M१ भासयन् (for 'यत्) K१ त्रैलोक्यम
 भवामयन् (sio) — After 12, Kumbh ed ins

660* त दृष्ट्वा तौ तु विक्रान्तौ प्राञ्जली ससुपस्थितौ ।
 क्रमात्सप्रेक्ष्यमाणौ तौ विमान दिव्यमद्भुतम् ।
 तस्मिन्सदा सर्वा कान्तां लोककान्तां परां शुभाम् ।
 धार्त्री लोकस्य रमणीं लोकमातरमच्युताम् ।

C 12 8546
D 12 229(e). 14
K 12 235 21

दिव्याभिरूपशोभाभिरप्सरोभिः पुरस्कृताम् ।

बृहतीमंशुमत्प्रख्यां बृहद्भानोरिवाचिपम् ॥ १३

नक्षत्रकल्पाभरणां ताराभक्तिसमस्रजम् ।

श्रियं ददृशतुः पद्मां साक्षात्पद्मवलस्थिताम् ॥ १४

सावरुह्य विमानाग्रादङ्गनानामनुत्तमा ।

अभ्यगच्छत्रिलोकेशं शक्रं चर्षिं च नारदम् ॥ १५

नारदानुगतः साक्षान्मघवांस्तामुपागमत् ।

कृताञ्जलिपुटो देवीं निवेद्यात्मानमात्मना ॥ १६

13 ^a) K₅ D₁ ० तत्राति ; K₇ V₁ B₀ ० ३ (last two marg as in text) D₁ D₁ n₁. D₁ D₂ ० ३ तत्राभि ; B₇ ० D₁ D₂ तत्रापि (for दिव्याभि). D₇ T G₁-१ ० दिव्याभिरभिरूपाभिरु — ^b) Ś₁ K₁ ३ तिरस्कृतं ; K₄ V₁ G₂ M₁ ० १ पुरस्कृतं ; K₇ D₁ ० ० अलकृतां (K₇ 'त्') (for पुरस्कृतम्) — ^c) K₁ D₁ बृहस्पती (D₁ 'ति)म् (hypermetric) (for बृहतीम्). K₁ G₁ प्रस्य ; D₆ प्रक्षां (for प्रख्यां) — ^d) D₁ [जा] पिक् ; D₆ [अ]चिपिं.

14 ^a) G₂ कल्पाभरणं (for 'भरणां) — ^b) Ś₁ K₁. ३. ४ D₁ ताराकल्प, K₇ V₁ D₇ T G₂ ३. ० M₁. ३-१ तारापक्ति- (for 'भक्ति). K₁ D₁ -समस्रजं ; T₂ समुस्रजं ; M₁ सहस्रज (for 'सम'). — ^c) K₁ ददृशत (for 'शतु) G₁ प्राप्तां (for पद्मां) D₇ T₁ G₂. ० श्रिय ददर्शतु प्राप्तां — ^d) V₁ B₀ ०-१ D₁ ३ ४ D₁ D₂ ३ ० ० ३ दलः ; D₇ G₁ M₂ दले ; T G₂ ३. ० -दले, M₁ ० -तले (for तल) K₁ सत्पद्मवलस्थितां ; K₆ साक्षात्पद्मवलस्थितां ; D₁ 'रुपादला स्थितां

15 ^a) D₆ सावरुह्य (for साव') B₆ D₁ M₂ विमानाग्राद् ; G₂ 'नाग्राद् (for 'नाग्राद्) — ^b) D₁ ३ ४ तदगानाम् (for अङ्गनानाम्) K₆ D₁ अनुत्तमं (D₁ 'म) — ^c) K₆ १ V₁ B₀ ०-१ D₁ ३ ४ D₁ D₂-३ ३ T₁ G₂ M₆ अभ्यागच्छत् (for अभ्य') D₁ ३ ४ त्रिलोकेद् (for 'केश). — ^d) K₇ D₁ ० देवर्षिं, D₇ G₁ ३ ० च ऋषि- (for चर्षिं च) K₆ V₁ B₀ ०-१ D₁ ३ ४ D₁ n₁ D₂ ३ ० ० ३ देवर्षिं चापि नारदं

16 D₁ ३ ४ reads 16 on marg — ^a) B₆ नारदानुमत्तं ; D₇ T G₁ ३ ० M₁ ३ ० 'गत (for 'गत) — ^b) K₆ D₁ ३ ४ मघवा ताम्, D₇ T G₁ ३ ० M₂ १ मघवंतम् (for 'वांताम्) D₇ तान् (for ताम्). D₁ ३ ४ उपागमत् — ^c) D₁ ३ ४ कृताञ्जलि (for कृताञ्जलि). Ś₁ K₁ D₇ T₂

चक्रे चानुपमां पूजां तस्याश्चापि स सर्ववित् ।

देवराजः श्रियं राजन्वाक्यं चेदमुवाच ह ॥ १७

का त्वं केन च कार्येण संग्रामा चारुहासिनि ।

कुतश्चागम्यते सुश्रु गन्तव्यं क्व च ते शुभे ॥ १८

श्रीरुवाच ।

पुण्येषु त्रिषु लोकेषु सर्वे स्यावरजङ्गमाः ।

ममात्मभावमिच्छन्तो यतन्ते परमात्मना ॥ १९

साहं वै पङ्कजे जाता सूर्यरश्मिविवोधिते ।

G₁ M₇ पुटा (for पुटो) Ś₁ K₂. ० D₇ T₂ G₁ M₇ देवी ; G₂ भूवा, G₂ ० देवो (for देवी). — G₁ om 16^a-18^a

17 G₁ om. 17 (cf. v 1 16). T₁ om. (hapl) 17-19 — ^a) Ś₁ K₁. ३ ४ चानुपमां, K₆ V₁ D₁ चानुपमां ; K₇ D₁ चानुपमां ; M₁ च परमां (for चानुपमां) D₁ ३ ४ पूजा — ^b) B₆ (marg as in text) भूवापि ; D₁ ३ ४ [अ]पि सर्वं ; G₂ सरकृत्य (for चापि स) D₇ G₂ ० सर्ववित् (for 'वित्). M₁ ३-१ देव्या सरकृत्य सर्ववित् — ^c) D₁ ३ ४ श्रिया (for श्रियं). D₇ G₂. ० देवी ; T₂ चेदं (for राजन्) — ^d) D₁ ३ ४ चेदम्, D₇ T₂ G₂. ० राजन् (for चेदम्).

18 G₁ om 18^a (cf v 1 16) T₁ om 18 (cf v 1 17) Before 18, MSS ins शक्र उवाच — ^a) Ś₁ K₁. ३. ४ कासि (for का त्वं). K₆ om. च — ^b) K₆ १ D₁ D₁ D₂ १ (before corr) T₂ G₂ M₁ १ चारुहासिनि — ^c) Ś₁ K₁ ३ D₁ ३ ४ चागमन् (D₁ 'ने) (for 'म्यते) D₇ कुतश्चागमता देवि. — ^d) D₇ G₁ कार्यं वा किं (for गन्तव्यं क्व) K₁ शुभे, D₆ शुभं.

19 T₁ om 19 (cf. v 1 17). — ^a) D₇ G₁ ३ ० पुण्येषु (for पुण्येषु) Ś₁ K₁ ३ ४ तत्र (for त्रिषु). — ^b) K₄ १ D₁ ३ ० ममात्म ; B₆ ममार्यं ; B₆ मयात्म ; D₆ ममानु (for ममारम-) D₁ ३ ४ -नावम्, D₇ G₁ ३ ० भवम् (for -भावम्) D₁ ३ ४ इच्छन्ति — ^c) K₆ यजते (for यतन्ते) D₇ G₂ ० चिरम् ; G₁ चितम् (for परम्) ❀ C₇ (reading परमात्मना as one word) परमात्मना परमप्रयत्नेन । ❀

20 ^b) D₁ ३ ४ सूर्ये (for सूर्यं) Ś₁ K₁ ३ ४ -निबोधिते ; B₆ (marg) विराजिते ; D₂ ० विबोधिता ; D₇ T G₁ ३ ० M₁ ३-१ -प्रयोधिते (M₁ 'ता) (for विबो). — ^c) K₆ D₁ D₁ पद्मा श्री ; K₇ D₁ ३ ० पद्माक्षी (K₇

भूत्यर्थं सर्वभूतानां पद्मा श्रीः पद्ममालिनी ॥ २०
 अहं लक्ष्मीरहं भूतिः श्रीश्चाहं बलसूदन ।
 अहं श्रद्धा च मेधा च सन्नतिर्विजितिः स्थितिः ॥ २१
 अहं घृतिरहं सिद्धिरहं त्विद्भूतिरेव च ।
 अहं स्वाहा स्वधा चैव संस्तुतिर्नियतिः कृतिः ॥ २२
 राज्ञां विजयमानानां सेनाग्रेषु ध्वजेषु च ।
 निवासे धर्मशीलानां विषयेषु पुरेषु च ॥ २३
 जितकाशिनि शूरे च संग्रामेष्वनिवर्तिनि ।
 निवसामि मनुष्येन्द्रे सदैव बलसूदन ॥ २४

धर्मनित्ये महाबुद्धौ ब्रह्मण्ये सत्यवादिनि ।
 प्रश्रिते दानशीले च सदैव निवसाम्यहम् ॥ २५
 असुरेष्ववसं पूर्वं सत्यधर्मनिबन्धना ।
 विपरीतांस्तु तान्बुद्ध्या त्वयि वासमरोचयम् ॥ २६
 शक्र उवाच ।
 कथं वृत्तेषु दैत्येषु त्वमवात्सीर्वरानने ।
 दृष्ट्वा च किमिहागास्त्वं हित्वा दैतेयदानवान् ॥ २७
 श्रीरुवाच ।
 स्वधर्ममनुतिष्ठत्सु धैर्यादचलितेषु च ।

C 12. 0361
 B 12. 222(6) 29
 K 17 235 36

'क्षीं) (for पद्मा श्रीः) K१ पद्ममालिनीं

21 " K१ D१ ० भूमि, D११ भूति — १) D६ अह
 श्रीर्, M१ श्रीरहं (for श्रीश्चाह) B० मधु, D१ बलि,
 T१ G२ २.० M१ ६-१ बल (for बल) K६ Da१ सूदन
 — ४) K२ १ D३ ० १ ० T१ G१ ३ M१ ० सत्त्वतिर्; Da१
 सत्त्वतिर्; T२ संस्मृतिर् (for सत्त्वतिर्) Da१ विजित
 D१ T१ G१ २ ० स्मृति, T२ घृति (for स्थिति) K१ ४
 विजितित्स्थिती

22 " K१ D१ घृतिर्; D१ T१ G१ ० रतिर्; G१
 कृतिर् (for घृतिर्) G१ बुद्धिर् (for सिद्धिर्) — १)
 K४ स्वह, K६ V१ Bo ० १ ० Da१ Dn१ n४ D१ D२
 ० ० स्वह, K१ D३ ० ० वाग्, B० भूर, Da१ स्व,
 D१ T१ G१ ० ० सं, M१ तीर् (sio) (for त्विद्) — १)
 G१ वसा (for स्वाहा) K२ G२ सुधा (for स्वधा)
 Ś१ K१ ३ चाहं (for चैव) — ४) K२ (sup lsn) G२
 सस्थितिर्, K६ Da१ Dn१ n४ D१ D२ ० ० ० T१ G१ सन
 तिर्, B१ T२ सस्मृ, Da१ सस्मृ, D१ G२ ० M१ ६-१
 सत् (for सस्तु) K१ २ ४ स्थिति, K६ V१ Bo ०-०
 Da१ a१ Dn१ n४ D१ D२ ० ० ० स्मृति (for कृति)

23 " K१ यद्वा, D१ ० येषां (for राज्ञां) — १) Ś१
 M१ ० समामेषु (for सेनाग्रेषु) — १) B० Ca (Cap as
 in text) निवासी, D१ १ T१ G१ ० ० M१ ० १ निवसे,
 G१ निवसेद् (for निवासे). ❀ Ca निवासी निवा
 सिनी । ❀ — ४) K२ ४ D१ G१ ० ० परेषु (for पुरेषु)

24 V१ reads 24^{ab} on marg — १) K१ D१ ०
 जितकाशिनि, Da१ काशीनि; Dn१ M१ काशिनी — १)
 K१ Da१ Dn१ [अ]नि (Dn१ नि)वर्तिनी; B० [अ]पला
 यिनि, D१ [अ]निवर्तिनि; M१ ० वर्तिषु (for वर्तिनि)
 — १) K१ ० Dn१ २ (before corr) D१ ० G२ मनुष्येद्,
 M० १ ष्येषु (for ष्येन्द्रे) — ४) D१ सदैव K१ T

G२ ० ० M१ ० १ बल-; K१ (sup lsn) सुलि; D१ बलि
 (for बल) K६ Da१ सूदन

25 " K६ Dn१ D१ धर्मनिष्ठे (for 'नित्ये) T२ युद्धे
 (for बुद्धौ) — १) Da१ ब्रह्मणे Da१ G१ M१ चा
 दिनी (for 'नि) — १) K१ D१-० ० प्रसूते, D१ T१ G१
 प्रणते (for प्रश्रिते) — After 25, K१ D१-० ० ins

661* अहितानिरते नित्यं सत्यवाक्ये यतेन्द्रिये ।

[D६ ० जितेन्द्रिये]

26 " B० च वस (for अवस) — १) G१ सत्यवच
 (for 'धर्म) K४ निबन्धन, Da१ धनी; D६ G२ M६
 धन; D१ T G१ ० ० M१ धनात् (for धना) — १)
 B० च (for तु) V१ B१ ज्ञात्वा, B० १ ० Da१ D१ १
 T G१ २.० M१ ० १ दृष्ट्वा, M६ (inf lsn as in text)
 रयक्त्वा (for बुद्ध्वा) — ४) B० वाचम् (for वासम्)
 K१ अरोचयत्; D२ जय (for चयम्) M१ स्वयि
 वासव रोचय

27 K१ D१ ० ० इंद्र (for शक्र) — १) Ś१ K२
 अवासीर्; K१ ४ अवासी; Da१ अवाशीर्; Dn१ M१ ०
 ए (Dn१ अ)वासीद्, Dn१ अवाप्सीर् (for 'सीर्) — १)
 Ś१ K१ ३ ४ श्रुत्वा (for दृष्ट्वा) D१ (before corr) T१
 इहागस् — ४) K२ दैत्येय B१ Da१ दानव (Da१
 'वा)

28 १) Ś१ [अ]धैर्याद् K१ D१ ० ० धैर्यवस्वाहिता-
 म्पिषु, D१ T G१-० ० M१ ० ० धैर्याद्धारि (T१ G१ 'दरि;
 G२ 'दर्य)वाप्ति (T१ G१ ० 'रि)षु — १) K१ D१ ० ०
 सत्य (for स्वर्ग) M६ कामेषु (for रामेषु) — ४) V१
 B१-० Da१ D१ M१ ० Cp सत्येषु; B० सत्ये हि, D१ T१
 M१ दैत्येषु (for सत्येषु) Ś१ K१ ३ ४ D१ T१ M१ १ [अ]
 भिरत्वा; V१ B० ० Da१ [अ]नुरत्वा; B० नितरा; M६

C. 12. 2361
B. 12. 228(a) 29
K. 12. 235 35

सुखमार्गाभिरामेषु सन्धेषु निरता ह्यहम् ॥ २८

दानाध्ययनयज्ञेज्या गुरुदैवतपूजनम् ।

विप्राणामतिथीनां च तेषां नित्यमवर्तत ॥ २९

सुसंमृष्टगृहाश्वासञ्जितस्त्रीका हुताग्रयः ।

गुरुशुश्रूपवो दान्ता ब्रह्मण्याः सत्यवादिनः ॥ ३०

श्रद्धाना जितक्रोधा दानशीलानस्रयकाः ।

भृतपुत्रा भृतामात्या भृतदारा ह्यनीर्षवः ॥ ३१

अमर्षणा न चान्योन्यं स्पृहयन्ति कदाचन ।

न च जातूपतप्यन्ते धीराः परसमृद्धिमिः ॥ ३२

दातारः संगृहीतार आर्याः करुणवेदिनः ।

महाप्रसादा ऋजवो दृढभक्ता जितेन्द्रियाः ॥ ३३

संतुष्टभृत्यसचिवाः कृतज्ञाः प्रियवादिनः ।

यथार्थमानार्थकरा हीनिषेधा यतव्रताः ॥ ३४

नित्यं पर्वसु सुखाताः खनुलिप्ताः खलंकृताः ।

उपवासतपःशीलाः प्रतीता ब्रह्मवादिनः ॥ ३५

नैानभ्युदियात्सूर्यो न चाप्यासन्नगेनिशाः ।

द्विरता (for निरता) Ks ह्य (for ह्यहम्). Kr D4
o o द्वैत्ये (D4 द्वैत्ये; Ds सत्वे) ष्वभिरमास्यह; T2 G1-2, o
M5 द्वैत्ये ष्वभिरतास्यह.

29 °) Ś1 K2 यज्ञेच्छा; B0 s यज्ञेषु; Dr T G1.
s o M5 यज्ञाख्या (T2 'द्या), M7 यज्ञेभ्यो (for 'ज्या)
—^b) Ks V1 B0 6-9 Das a4 Dn1 n4 Ds D2 s s s
पितृ; Ds पैतृ (for गुरु) Dr T G1. s o M1 5-7
पूजका (T2 'कां) (for 'नम्) —^c) Ks 7 V1 B0.
6-9 Das a4 Dn1 n4 Ds D2-3 s s G2 M1. 6 7 गुरुणाम्
(for विप्राणाम्) D4 तु (for च) —^d) Dn1 n4
D2 s सत्यम् (for नित्यम्). Da4 अवर्ततां Kr D4 o
तेषां नित्यप्रवर्तन; B0 (marg) s तेषां नित्यानुवर्तनं, Dr
T G1 s o M1 5-7 तेषां नित्यानुवर्तका (M7 'तां)

30 °) Ds1 स (for सु) G2 गताश् (for
गृहाश्). —^b) Ks जितहीका (for 'हीका). ☞ Cs
जितस्त्रीका अनुगुणकलत्रा । ☞ —^c) K1 शुश्रूपया;
K4 o B0 7 s Da4 Dn1 n4 Ds D2. s s 'पका, G1
'पवे (for 'पवो). —^d) K1 B0 Da4 D4 ब्राह्मण्याः
(for द्र')

31 °) Ks V1 B0 6-9 Das a4 Dn1 n4 Ds D2 s 7 s
T G1-3 o M1 5-7 शीलानस्रय (M7 'र्य'वः (for 'यका')
—^c) Ds मृता; G1 धृत (for मृत-) Da4 मता
मात्या; Dn1 मृतापत्या (for 'मात्या) Ś1 K1. 2 4
मृत्युपुत्रा मृत्यामात्या. —^d) Ś1 K1 2 4 मृत्युदारा (for
मृत') K1 ह्यनीर्षवः (sio), Das a4 D4 o T G1 M6 7
ह्यनी (Da4 'नि)र्षवः; Ds1 ह्यनीर्षवः, G2 ह्यदीप्सव

32 °) Ś1 K1 2 4 स्वमर्षणा; Dn1 Ds अमर्षेण।
Ds 'पान्सा; Dr G1 नामर्षवो; T1 Gs o नामर्षिणो,
T2 M5 नामर्षणा (for अम) Dn1 च न (by transp.),
D4 न वा —^b) Ks B0 6 7 o Das a4 Dn1 n4 Ds
D2. s s s स्पृह (B0 'दा)यते; G1 'यंती (for 'यन्ति)

—^c) K2 4 D4 s न वै (for न च). Ks Dn1 n4
Ds1 Ds -तप्यन्ति (for -तप्यन्ते) Da4 न च जाभूय
तप्यते (sio), Dr T1 G1 s o न जातु परितप्यते —^d)
Kr D4-5 o वीरा (for धीरा).

33 °) B0-8 समृहीतार; Da4 समृहीतार; Da4 स
गृहीतार, Ds1 संगृहीतार, M7 समृभीतार. —^b) Ks
Ds1 Dr T G1 s o M1 6 7 Cs कार्यकारणवेदिन ☞ Ca. p
करुणवेदिन सकरुणचित्त । ☞ — Ś1 K1 2 4 om
(hapl) 33^a-34^b —^c) Da4 ऋजवो (for ऋजवो)
—^d) Ds दृढ (for दृढ) Kr -भक्त्या (for भक्ता)
Kr Ds यत्तद्विद्यां; Dn4 जितेन्द्रियां.

34 Ś1 K1. 2 4 om. 34^{ab} (of v l 33). Ds om
(hapl) 34^c-35^d. —^c) Ks V1 B0 6-9 Das a4 Dn1.
n4 Ds D2-4 s s o Cs यथाहं (for यथार्थं). Ś1 K1.
2. 4 नामार्थकरा, Da4 G2 -माता (for 'माना') —^d)
Ks V1 B0 6-8 Das a4 Dn1. n4 D2 s o s Ca p हीनि
पेवा, Kr विनिषेधा; Cpp हीनि (as in text) Kr
D4 o o जितव्रता; Dr T1 G1 s o जितेन्द्रिया, M1. 6
यतव्रता. (for यत) ☞ Ca. p हीरकार्याभिवृत्ति सेव
निषेधो तेषां ते हीनिषेधा । ☞

35 Ds om 35 (of v l 34) —^c) Ks स्र;
G2 च (for सु) —^d) Dr T1 G1 s o व्रतिनो (for
प्रतीता) M1. 6 -चारिण (for वादिन)

36 V1 reads 36^a-37^b on marg, Dr T1 G1. s o
repeat 36^a after 37^b —^c) K4 नैनाम्; Ks Ds1
Dr T1 G1. s o (last five first time) M1 6 7 नैनाम्;
Dr T1 G1 s o (all second time) नैर्न च (for नैनाम्).
Ś1 K1 2. 4. 7 V1 B0 Da4 Ds1 (before corr) Ds 7
(both times) o T1 (both times) s G2 6 (both
both times) अम्यु (K1 'त्यु)दयाव; G1 (first time)
उन्नथुदियाव; M5 अत्यु (for अम्यु) —^c) Kr चामि;

रात्रौ दधि च सक्तुंश्च नित्यमेव व्यवर्जयन् ॥ ३६
 काल्यं घृतं चान्ववेक्षन्प्रयता ब्रह्मचारिणः ।
 मङ्गलानपि चापश्यन्ब्राह्मणांश्चाप्यपूजयन् ॥ ३७
 सदा हि ददता धर्मः सदा चाप्रतिगृह्णताम् ।
 अर्थं च रात्र्याः स्वपतां दिवा चास्वपतां तथा ॥ ३८
 कृपणानाथवृद्धानां दुर्बलातुरयोपिताम् ।

दायं च संविभागं च नित्यमेवानुमोदताम् ॥ ३९
 विपण्णं त्रस्तमुद्विग्नं भयार्तं व्याधिपीडितम् ।
 हृतस्वं व्यसनार्तं च नित्यमाश्वासयन्ति ते ॥ ४०
 धर्ममेवान्ववर्तन्त न हिंसन्ति परस्परम् ।
 अनुकूलाश्च कार्येषु गुरुवृद्धोपसेविनः ॥ ४१
 पितृदेवातिथींश्चैव यथावत्तेऽभ्यपूजयन् ।

C 12 2375
 B 12. 229(a) 43
 K 12 235 50

D₁ चापि, T₂ चाति (for चापि) K₆ B₁ Dn₁ n₁ D₈
 D₂ 2. 5. 7. 8 T₁ G₁ 8 6 C₈ प्रगेनाया, G₂ प्रगेनिना
 (for प्रगे) Das n₁ न चाप्यनिद्रणे निदा ॥ Ca p
 प्रगेनिना प्रातर्दिने निदा । ॥ —^a) G₂ M₁ 6 transp
 दधि and च K₇ Bo 8 0 दफुद्द; Das Dn₁ G₁ सक्तु
 (for सक्तु) G₂ M₁ 6 ते (for च) M₇ ते रात्रौ
 दधि सक्तुश्च —^d) Ś₁ K₁ 2 D₈ विवर्जयन् (D₈ 'येत्');
 K₇ Bo 8 0 D₁ 7 0 T₁ G₁ व्यस'; D₈ M₁ च (M₁ व्य)
 वर्जयेत्; G₂ [उ]पवर्जयन् (for व्यव')

च K₁ रात्र्य, Bo 0 (marg as in text) 7 0 T₂
 M₁ 6 रात्र्या, G₁ रात्रौ (for रात्र्या) K₇ D₁ 0 अर्थं
 रात्रे च स्वपतां ॥ Ca अर्थं च रात्र्या स्वपता, प्रथमपश्चिम
 यामयो जाग्रतां, स्वाध्यायावश्यकार्यम् । ॥ —^d) D₁ वा,
 G₂ तु (for च) D₇ T₁ G₁ 8 6 M₁ 6 7 सदा, M₆
 तदा (for तथा)

39 = (var) 12 78 18, 87 24 39^{ab} = 12 87.
 34^{ab} Cf Agni Purāna 225 25^{ab}, Matsya P 214.
 61^{ab} —^a) B₂ (marg) 7 श्रुत्यानां (for वृद्धानां) K₇
 कृपणानाप्यवृद्धानां, Das 24 'नां च श्रुत्यानां, G₁ 'नय
 वृद्धानां — After 39^{ab}, K₇ reads 40^{ad} for the first
 time, repeating it in its proper place —^a) K₆
 Bo 6-9 Das Dn₁ n₁ D₈ D₂ 8 8 8 T₂ G₂ M₇ दयां,
 Das दान (for दाय) D₇ T₁ G₁ 8 6 सता च सवि
 भज्यान् —^d) B₀ अनमोदता (sic), Dn₁ n₁ D₈
 D₂ 8 8 अन्वमोदतां (for अनु^u) B₈ कुर्वतामनुमोदतां
 — After 39, T₂ G₂ M₁ 6-7 Kumbh ed 128

662* कालो यात सुखे चैव धर्ममार्गे च वर्तताम् ।
 [G₂ M₇ Kumbh ed सुखेनैव (for सुखे चैव)]

40^a) B₀ om from विपण्ण up to हृतस्व (in 40^a)
 K₆ V₁ Bo 6-8 Das n₁ Dn₁ n₁ D₈ D₂ 8 8 8 त्रस्त
 (Das n₁ अष्ट) विपण्णम् (by transp), G₂ M₇ विपण्ण
 त्रस्तम् —^b) K₆ Bo 6 7 Das n₁ Dn₁ n₁ D₈ D₂ 8
 8 भयार्तं व्याधित कृश (D₈ 'त कृत) — K₇ reads
 40^{ad} for the first time after 39^{ab} —^c) K₇ (both
 times) D₁ 6 0 दुर्बल; Dn₁ हृतस्व (for ह^u) K₄
 व्यसनार्ते (for 'नार्ते) —^d) V₁ ये, B₈ (marg)
 [उ]त (for ते) K₇ (first time) D₁ 6 0 नित्यमाश्वास
 यश्च ते; D₇ T₁ G₁ 8 6 'मेवाभिरक्षतां (G₁ 'क्षितं, G₈ 6
 'क्षत)

41^a) K₂ 7 Bo 6 0 Das n₁ D₁-7 0 T₁ G₁ 8 6 M₁
 6-7 एवानु (for 'न्व) K₆ Bo D₈-7 T₁ G₁ 8 6 M₁
 6-7 वर्तते, K₇ D₁ 0 वर्तते (for वर्तन्त) —^b) Ś₁
 K₁ 2 नाहिसत्, K₇ D₁ 0 0 न हिंसत्, D₇ T₁ G₁ नासे

37 V₁ reads 37^{ab} on marg —^a) K₆ D₈
 D₂ 6 ऋद्ये, K₇ Bo 6 (marg) 7 8 Das n₁ Dn₁ n₁
 D₂ 8 कल्पं; D₁ काल्य (for काल्य) Das घृते (for
 घृत) Ś₁ K₂ 4 B₇-3 चान्ववेक्षन्; K₆ Das वा (Das
 चा)न्ववेक्षयन्, K₇ D₁ 8 7 0 T₁ G₁-2 6 M₈ 7 चान्ववेक्ष्य;
 D₈ T₁ M₁ 6 'वेक्षयन् (for 'वेक्षन्) —^b) Ś₁ K₁ 2 G₁
 प्रयाता (for प्रयता) K₆ 7 V₁ Bo 6-9 Das n₁ Dn₁
 n₁ D₈ D₂-9 T₁ G₁ 8 6 M₈ 6 वादिन (for चारिण)
 — After 37^{ab}, D₇ T₁ G₁ 8 6 repeat 36^a D₇ T₁
 G₁ 8 6 read 37^a twice —^c) Ś₁ K₁ 2 4 D₈ G₂
 मगलान्यपि, K₆ V₁ Bo 6-9 Das Dn₁ n₁ D₈ D₂-3
 8 0 G₁ (first time) M₁ 6 6 म (K₆ D₈ मां)गत्यान्यपि,
 K₇ T₁ M₇ 'ल्यानपि, D₈ 'लामपि, D₇ T₁ G₂ 6 (all
 first time) 'लान्यपि (for 'लानपि) D₇ T₁ G₁ 8 6
 (all first time) चापठन् (for चापश्यन्) D₇ T₁ G₁
 8 6 (all second time) देवानृषीन्पितृश्चैव —^d) M₁ 6 7
 चाभि (for चापि) K₇ D₁ 0 ब्राह्मणाश्चापि पूजिताम्

38^a) K₆ Bo 6-9 Das n₁ Dn₁ n₁ D₈ D₂ 8 8 8
 हि वदतां, K₇ D₁ 0 विदधतां, D₇ T₁ G₁ 8 6 हि ददते
 (T₂ 'तो) (for 'दता) K₄ 6 7 V₁ Bo 6 (marg) 7-9
 Das n₁ Dn₁ n₁ D₈ D₂-8 8 0 G₂ M₈ धर्म, B₀
 (orig) सत्य, D₇ T₁ G₁ 8 6 दान; T₂ धर्म्यं (for धर्म)
 —^b) Das चाप्रति; T₂ [अ]प्यप्रति, G₂ च प्रति
 (for चाप्रति) K₆ 7 D₈ गृह्णतां, D₈ corrupt (for
 'गृह्णताम्) D₇ T₁ G₁ 8 6 य (D₇ G₁ स)दा न प्रति (G₁
 'त्य)गृह्णत —^c) B₇ अर्थं (for अर्थं) B₇ D₈ om

C. 12 8375
B 12. 229[6] 43
K. 12. 235 50

अवशेषाणि चाश्नन्ति नित्यं सत्यतपोरताः ॥ ४२
नैकेऽश्नन्ति सुसंपन्नं न गच्छन्ति परस्त्रियम् ।
सर्वभूतेष्ववर्तन्त यथात्मनि दयां प्रति ॥ ४३
नैवाकाशे न पशुषु नायोनौ न च पर्वसु ।
इन्द्रियस्य विसर्गं तेऽरोचयन्त कदाचन ॥ ४४
नित्यं दानं तथा दाक्ष्यमार्जवं चैव नित्यदा ।
उत्साहश्चानहंकारः परमं सौहृदं क्षमा ॥ ४५

धृति (for न हिंसन्ति) —^a) Dn4 om from गुरु up
to अन्ति सु (in 43^a) Da1 -सेविना ; M1 -सेविनं

42 Dn4 om. 42 (of v 1 41) —^a) K6 Bo Dn1
D8 6 8 पितृन्, D7 T G1 8 6 गुरु (for पितृ) K1
Da8 देवातिथीश्च, T2 'तिथिं (for 'तिथीश्च) K7 V1
Bo 6-6 Da8 a4 D4-6 9 G2 M1 5-1 चापि (for चैव)
—^b) K1 तेन्य ; V1 चान्व-; B9 चानु- (for तेऽभ्य)
M1 6 ब्राह्मणानभिपूज्य च, M5.7 यथावत्तेभिपूज्य च —^c)
T2 G1 अवशेषाणि, M1 अवशेष्याणि (for 'शेषाणि)
Da1 D4 वा (for च) —^d) B9 G2 नित्य (for नित्य)
K1 G2 तपोव्रता, K6 Bo 6 8 Dn1 D8 D2 8 8 'वृता,
K7 D3 6 9 'युता ; V1 B9 D8 'वृता, B6 (marg) 7
Da8 a4 'भृता, D7 T1 G1 8 6 -पयोध (G1 'स्थि) ता,
T2 M1 5-1 'तपोन्विता' (for 'रता')

43 Dn4 om up to अन्ति सु (of v 1 41). —^a)
B9 om from नैके up to नैवाका (in 44^a) K1 नैके
च्छति, M1 5 6 नैकोऽश्नति (for नैकेऽश्नन्ति) Ś1 K1 3
च; B6 (marg) M1 5 7 स (for सु) D7 T G1 8 6
नैते ह्य (G1 'तैर्ह्य) अत्यस (T2 'ति स पञ्च —^b) K6 B6
Da8 Dn1 न गच्छन्त (Da8 'त), Da4 Dn4 D81 नाग
च्छन्त (Dn4 'ति) (for न गच्छन्ति) —^c) K1 Da4 T2
वर्तन्त (T2 'ते) (for [अ]वर्तन्त) —^d) K7 D9 तथा (for
प्रति)

44 B9 om up to नैवाका (of v 1 43) —^a) K1
G8 नैव काशे (for नैवाकाशे) V1 B8 (marg) तथा
नाम्सु; D7 T1 G1 8 6 न च पशौ (for न पशुषु) G2
नैवाकाशे पशुषु —^b) K4 7 B9 Da8 Dn1 n4 D2 4 6
8 9 वियोनौ; D7 T1 G1 8 6 न चायौ (for नायोनौ)
K6 Dn1 D8 G2 च न (by transp), K7 D4-8 9 नैव
B8 (marg) न वियोनौ न पर्वसु —^c) K6 B8 विस
र्गंते (for 'र्गं ते) Da4 इन्द्रियाण्यविसर्गं ते, G1-
हृति यस्य विसर्गंते —^d) K4 6 V1 Bo 6-8 Da8 a4
Dn1. n4 D8 D2 8, 5 7 8 T G1-3 6 M1 5-1 रोचयति

सत्यं दानं तपः शौचं कारुण्यं वागनिष्टुरा ।
मित्रेषु चानभिद्रोहः सर्वं तेष्वभवत्प्रभो ॥ ४६
निद्रा तन्द्रीरसंप्रीतिरस्रया चानवेक्षिता ।
अरतिश्च विपादश्च न स्पृहा चाविशन्त तान् ॥ ४७
साहमेवंगुणेष्वेव दानवेष्ववसं पुरा ।
प्रजासर्गमुपादाय नैकं युगविपर्ययम् ॥ ४८
ततः कालविपर्यासे तेषां गुणविपर्ययात् ।

(Da8 a4 'तु), K7 D9 'यच्च (for 'यन्त) Da8
कदा च न

45 ^a) D7 नित्य (for नित्यं) K7 दाक्ष्यम्; Da8
दाक्ष्यम्, Dn4 दीक्ष्यम्, D7 दाक्ष्यम् (for दाक्ष्यम्)
—^b) D81 आर्जन (for 'व) —^c) D8 reads 45^a-46^a
on marg —^d) K7 उरसाहे, G2 M1 6 'ह (for
'हश्च) K6 Bo 6 7 9 Da8 a4 Dn1 n4 D8 D2 8 8
[s]थ (for च) —^e) K6 क्षमा

46 D8 reads 46 on marg —^a) D7 T G1 8 6
M8 नित्यस्नान (for सत्य दान) K1 शौच, D4 शोच,
D8 चैव (for शौच) —^d) G1 अमवन् K7 D4-6 9
पुरा, M1 प्रभो (for प्रभो)

47 ^a) Da4 D2 तद्विर D4 9 असप्रीतिर (for
असं) K7 निद्रा तन्द्रीरसंप्रीतिर, D5 7 निद्रा तन्द्रारसं;
T G2 2 'द्री च स (G2 ह्यस) प्रीतिर —^b) 47^a is
damaged in B7 —^b) K6 V1 Bo 6 Da8 a4 Dn1 n4
D8 D2 8 8 असुयाय; K7 B8 D4-6 9 अभ्य (B8 D8 'न)
सूया (for असूया च) Da4 [अ]नवेक्षिता, G2 M1 5-1
[अ]नवेक्षता (for 'क्षिता) —^c) D8 G1 [अ]विपादश्च
(for विपा) —^d) V1 चाविशश्च; B8 चाविशश्च,
D7 T G1 M5 च विशति, G2 M1 6 7 चाविशति,
G8 6 ते विशन्ति (for चाविशन्त) K4 6 Bo 6 8
(marg) 9 Da8 a4 Dn1 n4 D8 D2 8, 5, 8 स्पृहा चाप्य
विशश्च तान् (K6 'शस्त्र तान्, D8 'पण्यता), K7 D4
6 9 न स्पृहा वा (D8 चा) भवत्तदा

48 ^a) V1 सोहम्, Dn4 G1 सहम् (for साहम्)
Dn4 एव (for एव) Ś1 K1 विधेषु; K7 गुणापि
(for गुणेषु) K1 एव, D7 T G1 8 6 एषु (for एव)
—^b) Da4 अवरं (for अवस) —^c) Da4 सर्वम् (for
'सर्गम्) ☞ Ca प्रजासर्गमुपादाय प्रजासृष्टिमारभ्याथ
यावत् । ☞ —^d) B8 (marg. as in text) नैवान्;
D81 D4 नैकं; M1 6 नैवं (for नैक) B8 (marg 8

अपश्यं विगतं धर्मं कामक्रोधवशात्मनाम् ॥ ४९
सभासदां ते वृद्धानां सत्याः कथयतां कथाः ।
प्राहसन्नभ्यसूर्यं सर्ववृद्धान्गुणावराः ॥ ५०
यूनः सहसमासीनान्वृद्धानभिगतान्सतः ।
नाभ्युत्थानाभिवादाभ्यां यथापूर्वमपूजयन् ॥ ५१

वर्तयन्त्येव पितरि पुत्राः प्रभवताऽऽत्मनः ।
अभिन्नभृत्यतां प्राप्य ख्यापयन्तोऽनपत्रपाः ॥ ५२
तथा धर्मादपेतेन कर्मणा गर्हितेन ये ।
महतः प्राप्नुवन्त्यर्थास्तेष्वेपामभवत्स्पृहा ॥ ५३
उच्चैश्चाप्यवदन्नात्रौ नीचैस्तत्रागिरज्वलत् ।

C 12 8367
B 12. 229(a) 55
K 12. 225 62

in text) विपर्यये, G₂ विपर्ययं D₇ T G₁ ३ ० M₅
एव गुणविपर्यये

49 °) M₇ तत्र (for तत्) Ś₁ K₁ काल (for
काल) K₇ D₃ ० ० विपर्याये (for 'वर्षि) B₀ तत्
सर्वविपर्ययम् —^b) B₈ (marg) G₂ M₁ ० १ गुणां (G₂
'णै, M₁ ० 'णा)स्तेषां (for तेषां गुण) K₇ D₃ ०
विपर्यये, V₁ 'र्यय, B₀ (marg as in text) 'र्ययान्,
B₀ 'र्ययन् (for 'र्ययात्) —^c) K₀ D₈₁ अपश्यन्
(for अपश्य) K₃ ० D₈₃ D₈₁ न₄ D₈ D₈ निर्गत (for
विगत) V₁ B₀ ०-० D₈₁ D₂ ३ अ (D₈₁ आ) पश्यन्नि-
र्गतान्सर्वान्

50 °) K₀ V₁ B₀ ०-० D₈₃ a₁ D₈₁ n₄ D₈ D₂ ३
३ ३ च, G₂ M₅ ० वै (for ते) K₇ D₄ ० ० सभास
दाना वृद्धाना, D₇ T G₁ ३ ० सदा (D₇ 'ता) सभां वै
वृ — 50^{bcd} is damaged in B₇ —^b) K₀ B₀ ० ३
(marg) ० D₈₃ D₈₁ n₄ D₈ D₂ ३ ३ ३ सतां, V₁
सत्यां, B₈ D₇ सभ्या, T G₁-३ ० M₅-१ सभ्या (for
सत्या) —^c) D₈₁ T₂ M₇ प्रहसन्; G₂ प्राहरन् (for
'सन्) D₈₁ प्रभ्यसूर्य, G₁ अभ्यसूर्याश् —^d) D₈₃
M₅ सर्वे (for सर्वे) B₈ (marg as in text) भूतान्
(for वृद्धान्) K₇ D₃ ० ० गुणाकरान् (D₀ 'रा');
B₀ G₂ 'वर D₇ T G₁ ३ ० M₁ ० १ सर्वान्वृद्धान्गुरूप
(M₀ 'न्व)रान्.

51 °) Ś₁ K₁ २ ४ यूना (for यून) K₄ G₂ M₁
समासीना (for 'सीनान्) K₀ १ B₀ ० (marg) ३ D₈₁
n₄ D₈ D₂-० ३ ० युवानश्च समा (B₀ 'हा)सीना (D₇
'नान्), B₀ १ ० D₈₃ यून्श्रैव सहासीनान्; D₈₁ कतश्चैव
सहा —^b) K₁ आभि; D₈₁ D₂ ३ अपि, D₈ अधि,
M₁ ० १ अनु (for आभि) B₈ (marg as in text)
गतास्तथा, B₀ गवान्सदा; D₈₃ a₁ गतानत्, G₂
गतान्सत् (for गतान्सत्) —^c) Ś₁ K₁ २ ४ प्रस्युत्या
नाभि; B₇ G₂ अभ्युत्थानाभि, D₈₁ नाभ्युत्थानाति
(for 'नाभि) M₁ वाद्याभ्या (for वादाभ्या) G₁
वामभ्युत्थानाभिवाद्यां —^d) G₂ यथापुरम् (for 'पूर्वम्)
K₂ अभ्यपूजयन्; M₁ ० अपूजयन्

52 °) K₃ १ V₁ B₀ ०-० D₈₁ n₄ D₈₃ D₂ ३ ३ १ ३

T G₁-३ ० M₁ ०-१ वर्तयति, K₀ 'यिति (for 'यन्ति)
K₄ एव, D₂ अपि (for एव) D₃ repeats from पितरि
up to रमन after 53^a —^b) Ś₁ K₁ ३ पुत्रा प्रभव
आत्मन, K₄ ० B₀ ० १ ० D₈₁ n₄ D₈ D₂ ३ ३ ३ पुत्र
प्रभवते तथा, K₇ D₄ (both times) ० ० पुत्रा] प्रभुव-
दात्मना, V₁ B₈ G₂ M₁ ०-१ पुत्र प्रभवतेरमनि (G₂ M₇
'न, M₁ ० ० 'ना), D₇ T G₁ ३ ० पुत्र प्रभवतात्मना;
text as in D₈₃ a₁ C_a ☞ C_a यथा आत्मन प्रभव
['वन्त] केचित्कांश्चिद्भृत्यादीन्प्रति आचरन्ति, एव पुत्रा शास्त्र
दशा अप्रभवो[वन्तो]ऽपि वर्तयन्ति । प्रभव[त] हति नलोप
श्चान्दस, एवमाकारेऽपि तत्त्वम् । ☞ —^c) K₄ ० B₀ ०-०
D₈₃ a₁ D₈₁ n₄ D₈ D₂ ३ ३ ३ ३ अमृत्या भृत्यता प्राप्य,
V₁ D₇ T₁ G₁ ३ ० M₁ ० १ अभिन्ना ह्यच (M₁ ० १ अत्रु)
ता प्राप्य, T₂ पुत्रा भृत्यतर प्राप्य, M₅ अभिन्ना भृत्यता
प्राप्य —^d) K₀ १ V₁ B₀ ०-० D₈₃ a₁ D₈₁ n₄ D₈
D₂-० ३ ० G₂ ख्यापयति, D₇ न्यापयते, T G₁ ३ ० M₅
ख्यापयते (for 'यन्तो) ☞ C_a ख्यापयन्तो, वयमेतस्ते
वया समृद्धा स्मेति । ☞

53 For the repetition in D₁, of v l 52 —^a)
D₈₁ G₃ ० यया, G₂ तेषा (for तथा) D₄ अपेतेव
K₁ तथा धर्मादपेतेन —^b) G₁ गर्हितेन D₀ हे (for ये)
—^c) G₂ प्राप्नुवति M₁ ० १ महत् प्राप्नुयुष्यार्थांस् —^d)
K₄ ० V₁ B₀ ३ D₈₃ D₈₁ n₄ D₈ D₂ ३ ३ ३ तेषां तत्र;
B₈ (marg as in text) १ ० D₈ तयैषाम्; D₈₁ सयैवम्
(for तेष्वेषाम्) M₁ ० तेष्वेषामभव स्पृहा

54 °) D₈₃ a₁ C_a चाति, D₈₁ n₄ D₂ ३ M₇ चाभि
(for चापि) D₈ असवन् (for अवदन्) B₈ (marg)
चरन्नार्थश्चाभ्यचरन्; G₁ उच्चैश्च न्यवदन्नात्रौ, G₂ 'त्राप्य
वदन्नात्रौ —^b) K₁ नीचस् (for नीचैस्) T₂ [अ]स्मिन्
D₈₁ D₈₁ अज्वलन्; D₈ T₂ G₂ उज्ज्वलन् (for अज्व-
लत्) D₇ T₁ G₁ ३ ० नीचैस्तत्रापि (T₁ 'हि) सलप
(G₁ 'पूव)न् — D₇ om (? hapl) 54^c-55^d —^c)
K₀ B₀ १ ३ (marg) ० D₈₃ D₈₁ n₄ D₈₃ D₂ ३ ३ ३
अत्यचरन्; B₈ T G₂ ३ ० M₁ ० १ अत्यवदन्; D₈₁ अत्य
चरन्; D₈ अभ्यचरन्, M₅ चाभ्यवदन् (for अभ्य').
D₈₁ पुत्रा पितृषु नृत्य चरन् (hypermetric); G₁ पुत्रा
आत्ता नत्यवदन् —^d) B₈ T G₂ ३ ० M₅-१ चात्यवदन्;

C. 12. 6367
P 12. 229(6) 55
K 12. 235 62

पुत्राः पितृनभ्यवदन्भार्याश्चाभ्यवदन्पतीन् ॥ ५४
मातरं पितरं वृद्धमाचार्यमतिथिं गुरुम् ।
गुरुवन्नाभ्यनन्दन्त कुमारान्नान्वपालयन् ॥ ५५
भिक्षां बलिमदत्त्वा च स्वयमन्नानि भुञ्जते ।
अनिष्टा संविभज्याथ पितृदेवातिथीन्गुरून् ॥ ५६
न शौचमनुरुष्यन्त तेषां हृदजनास्तथा ।
मनसा कर्मणा वाचा भक्तमासीदनावृतम् ॥ ५७

Bs (marg) चात्यचरन्, Ds चात्य चरन् (for चाभ्य
वदन्) Ke Ds1 नार्यश्च व्यचरन्पतीन्, V1 Bo M1 नार्य
श्चात्यवदन्प; Bs १.० Das n1 Dn1 n1 Ds; D2 १ ० ०
नार्यश्चात्य(Ds 'भ्य'चरन्प'.

55 D1 om 55 (cf v. 1 54). —^b) K1 Ds ०
अतिथीन् K1 Ds ० ० Gs गुरून् — D1 om (hapl)
55^c-56^d —^c) K1.० Bo ० १.० (marg) ० Das n1
Dn1 n1 Ds Ds ० ० ० गुरुवान् (for 'चन्). K1 Ds ०
वदन्त, V1 Bs (marg) वर्तन्त, T1 Gs ० वादन्त; G1
वाचन्त (for नन्दन्त) —^d) K1 वान्त्व; V1 Bo ०
Das Ds M1.० नानु; T2 नाम्य (for नान्व).

56 K1 D1 om 56 (for D1, cf v. 1 55) —^a)
S1 K1 १ Ds भिक्षा S1 K1.० अकृत्वा, G1 अतरवाच;
G2 कृत्वा (for अदत्त्वा) ☞ Cs यलिमदत्त्वा शशुकरच
ण्डालादीना बलिमदत्त्वा । ☞ —^b) D1 T1 G1 १.० अन्न च
(for अन्नानि) T2 M1 [स]भुजते (for भुञ्जते) —^c)
Bs अन्न, Ds1 [स]र्धं (for [स]य) —^d) S1 K1 ० १
D2 T2 पितृन् (for पितृ)

57 ^a) K1 D1 शौचम् (for शौचम्) S1 K1 १ अनु-
रुधते; K1 Bo (marg as in text) Das D1-१ ० T
G1-१ ० M1 १ १ अन्वरुध्य(Das M1 'रुध'त, Bo Mo
अनुरुधन्त (for 'रुधन्त) —^b) Ke Ds1 शूद्र, K1
D1 ० सुत, Ds शूद्र (for सूद्र-) M1 'जनास् K1
D1-० ० तदा (for तथा) —^d) Ke V1 Bo ०-० Das
n1 Dn1 n1 Ds १.० ० ० ० मक्ष्यम्, K1 Ds ० भोज्यम्;
G1 भुक्तम् (for भक्तम्) ☞ Ca मनसा वाचेति द्वयो-
पादनमनावरणे भक्तस्य प्रत्यवायदाहापि तेषां नास्तीति ज्ञाप
नार्यम् । ☞ — After 57, Kumbh ed Cv ins a
passage given in App I, (No 22)

58 ^a) G1 सं (for वि-) —^b) Some MSS मू
पिक — Dn1 om (hapl) 58^c-59^b —^c) Bo अपा
मृत; D1 'इतं, T2 अनावृतं (for अपा') S1 K1 १
Ds1 [s]तिष्ठन्; Ds १ तिष्ठेद्; G1 [s]भिष्ठाद् (for सतिष्ठद्)

विप्रकीर्णानि धान्यानि काकभूपकभोजनम् ।
अपावृतं पयोऽतिष्ठदुच्छिष्टाश्चास्पृशन्वृतम् ॥ ५८
कुदालपाटीपटकं प्रकीर्णं कांस्यभाजनम् ।
द्रव्योपकरणं सर्वं नान्ववैक्षत्कुडुभिनी ॥ ५९
प्राकारागारविध्वंसान्न स ते प्रतिकुर्वते ।
नाद्रियन्ते पशून्वृष्टा यवसेनोदकेन च ॥ ६०
वालानां प्रेक्षमाणानां स्वयं भक्षानभक्षयन् ।

Das अपरेषमयोतिष्ठ (sic); G1 अपावृतं पयोनिष्ठम् —^a)
T2 उच्छिष्टेद्, G2 'ष्टंश्च V1 Bo ० ० T2 M1 [स]ष्ट
शब्द; D1 ० स्पृशन् (for [स]ष्ट') T2 कृत (for वृतम्).

59 Dn1 om 59^a (cf v. 1 58) —^a) K1 ०
Bo १ ० Das n1 Dn1 Ds Ds-१ ० ० M1 कुदाल (for
'ल) Ke १ V1 Bo ०-० Das n1 Dn1 Ds Ds-०.० ० T2
G2 M1 ०-१ दात्र (K1 V1 Bs ० De T2 G2 M1-१ दात्र ;
Dn1 D2 १ दासु) पटक (Ds1 M1 ० 'ठकं; T2 'टकाद्;
M1 'ठरं; M1 'टरं), D1 G1 १ ० मात्रवि (G1 'पि
टकान्; T1 'मातृपिटकान् (for -पाटीपटकं) ☞ Cs (read
ing पिटकं) पटक भोजनपात्राधार मृन्मय पात्रम् । ☞
—^b) Ds प्राकीर्णं K1 काश्य- (for कांस्य). K1 ०
Das D2.१ T G2 ० M1 भोजनं; Ds ० 'दोहन (for मा
जनम्). —^c) Das M1 कारण (for करण) —^d)
K1 नानुवैक्षत्; Ke Ds1 G1 नान्ववेक्षेत्; K1 Ds १ नावे
क्षेत; Das नान्ववेक्ष्य, Ds नैवेक्षेत; Ds नावैक्षत; D1
T G2 १ ० M1 ० १ नान्ववेक्षत् (M1 'न्') (for 'वैक्षत्').
T1 Gs ० M1 १-१ कुडुभिनी

60 ^a) K1 Das प्रकारागार, K1 Ds १ प्रा(Ds प्र)
कार द्वार, T1 प्राकारकार (for प्राकारागार). G1
विध्वस्तान् (for विध्वस्तान्) ☞ Ca (reading विध्वंस)
विध्वंस वृष्ट्यादिना पतनम् । ☞ —^b) S1 K1 १ ० Ds च;
T2 ते (for सः). K1 D1.१ तद्; T2 स (for ते).
S1 K1 १ ० प्रत्यकुर्वते (K1 'त्) — After 60^a,
Kumbh ed Cv ins

663* शुद्धा सस्कारहीनाश्च नार्यो ह्युदरपोषणा ।
शौचाचारपरिभ्रष्टा निलैजा भोगवञ्चिता ।
उभाभ्यामेव पाणिभ्यां शिरःकण्ठयनान्विता ।
गृहजालाभिसंस्थाना ह्यासंस्तत्र क्रिय पुन ।
शशुषुषुधुरयोर्मध्ये भर्तार कृतक यथा । [5]
प्रेक्षयन्ति च निलैजा नार्य कुलजलक्षणा ।
—^a) S1 K1 १ Das नाद्रियन्त (Das 'दि'); K1 D1.१

तथा भृत्यजनं सर्वं पर्यश्रन्ति च दानवाः ॥ ६१

पायसं कृमरं मासमपूपानय शङ्कुलीः ।

अपाचयन्नात्मनोऽर्थं वृथामांसान्यभक्षयन् ॥ ६२

उत्सूर्यशायिनश्चासन्सर्वे चासन्नप्रगेनिशाः ।

अवर्तन्कलहाश्चात्र दिवारान् गृहे गृहे ॥ ६३

नादयत् (D₁ 'ते) (for नाद्रियन्ते) K₁ D₁ २ चद्वात्
(for बद्धा) —^d) B₀ यवमेनोक्त्राचन (sic)

61 *) K₀ १ D₀₁ D₀₁ D₀ प्रेक्ष्य (for प्रेक्ष) K₀ १ D₀₁ मानाना (for -माणाना) D₀₂ बालानां प्रेक्ष माणा च, G₁ बालकानां प्रेक्षमाणा ॐ Cp बालानामि धनादरे पद्ये । ॐ —^b) K₁ ० B₀ ३ (marg) D₀₁ D₀₁ न₀ D₀₁ D₀ ३ ३ भक्षयन्, B₀-३ D₀ G₂ भक्षयान्, D₀₂ D₀ भक्षम् (for भक्षान्) Ś₁ K₁ २ B₀ D₀₁ स्वय भक्ष्याप्य(D₀₁ 'नि)भक्षयन् — K₁ D₀ om (hapl) 61^a-62^d, Ś₁ reads the same on marg —^c) G₂ M₁ ० सदा (for तथा) D₀₁ नृत्य, D₀ हृद्य, T₁ G₁ ३ ० हृद्य (for नृत्य) —^d) K₁ ० V₁ B₀ ० १ ० D₀₁ ३ D₀₁ न₀ D₀ D₀ ३ ३ ३ असत्पयं; D₀ T₁ G₁ २ ० पर्यतीत्य; T₁ 'तति (for 'भन्ति) Ś₁ K₁ ३ T₁ M₁ ० स (for च) D₀₁ मानवा, D₀₁ दानव B₀ पर्यम्प्राभति दानवा; D₁ 'भक्षेव दा'; G₂ M₁ ० १ उप येसति (M₁ 'त) दा'.

62 K₁ D₀ om 62 (cf v 1 61). Ś₁ reads 62 on marg —^a) K₀ B₀ D₀₁ कृपर; V₁ B₀ ० D₀₁ ३ D₀ ३ कृशर (for कृमर) Ś₁ K₁ २ ३ मामानि (for मामम्) ॐ C₀ कृशर विलमिध्र मक्षम् ॥ C₀ कृपात्पर विलत्तदुलमिध्र शङ्कुपकाश्रम् । ॐ —^b) D₀ अपूपमपि; G₁ 'पान्य (for 'पानय) K₀ T₁ M₁ १ शङ्कु (T₁ शुष्क)लीन्, D₀₁ शङ्कुली, D₀₁ G₁ शङ्कुलि, D₀₁ शङ्कुली, G₂ शङ्कुलि (for 'ली) —^c) V₁ अपाचन्, G₂ अवापयन् (for अपाच') D₀ T₁ G₁ ३ ० M₁ ० अपच आगमनोर्थाय —^d) T₁ G₁ ० वृद्धा; G₂ तथा (for वृथा) D₀₁ अभक्षयत् V₁ B₀ वृथामासम (B₀ 'सानि) भक्षयन्

63 D₀ om 63^a G₂, after 12 222 18, repeats 63^a-71^c, which follows the repetition of 12 220 47^b-54^d —^a) K₁ ३ उत्सूर्यं, K₁ D₀ ० उत्सूर (for उत्सूर्यं) B₀ स्वामन्, D₀₁ स्वा' (for चा) —^b) D₀ भवेन् G₂ (both times) शौचा, M₁ चापि (for चासन्) D₀₁ D₀ T₁ G₁ ३ ० प्रगेदया; T₁ तथा निशा; G₂ (second time) M₁ प्रगेनिशा (for 'निशा)

अनार्याश्चार्यमासीनं पशुपासन्न तत्र ह ।

आश्रमस्थान्चिकर्मस्थाः प्रद्विपन्ति परस्परम् ।

संकराथाप्यवर्तन्त न च शौचमवर्तत ॥ ६४

ये च वेदविदो विप्रा विस्पष्टमनुचश्च ये ।

निरन्तरविशेषास्ते बहुमानावमानयोः ॥ ६५

ॐ C₀ प्रगेनिशा प्रातः काले निद्रिकृत्य कृतवन्त । ॐ —^a) K₁ ० D₀ M₁ ० आवर्तन्, D₀ T₁ G₁ ३ ० आ(T₁ अ) वृत्त, M₁ अनृत (for अवर्तन्) B₀ D₀ T₂ G₂ (second time) कलहन् K₁ D₀ ० कलहाश्चाप्यवर्तत; C₁ आवर्तयन्कलहान् —^d) G₁ दिवारान् (for 'रात्र)

64 For the repetition in G₂, cf. v 1 63 —^a) K₁ अनार्यम् D₀ om (hapl) from आर्य up to अ ये (in 65^b) B₀ D₀ T₁ G₁ ३ (first time) ३ ० M₁ ३ ० आर्यां (T₁ 'र्यं)आनार्यमासीनं, G₂ (second time) आर्य आर्यमा, M₁ अनार्यमार्याश्चा' —^b) B₀ ० (marg as in text) १ D₀₁ D₀ १ T₁ G₁ ३ (both times) ३ ० M₁ ३-१ पशुपासत (T₁ M₁ 'मत, M₁ सति) (for 'सन्न) B₀ (marg as in text) D₀₁ ३ वृद्धवत्, B₁ वृद्धवत् (sic), B₀ चधवत्, G₁ मग्नहा (for तत्र ह) —^c) K₀ D₀₁ आश्रमस्थ; D₀₁ D₀₁ D₀ 'स्या (for 'स्यान्) K₀ V₁ B₀ (marg) ३ D₀₁ D₀₁ न₀ D₀ D₀-३ ३ ३ विधर्मस्था; B₀ ० (orig) १ ० D₀₁ अघर्मज्ञा (for विकर्मस्था) —^d) K₁ ० १ V₁ B₀ ०-३ D₀₁ ३ D₀₁ न₀ D₀ D₀-३ ३ ० M₁ प्राद्रियत्, D₀ T₁ G₁ ३ (both times) ३ ० M₁ ० प्रद्वि पत्; M₁ प्राद्रियन्वे (for प्रद्विपन्ति) —^e) K₁ शक- राश्र K₀ B₀ १ ० D₀₁ ३ D₀₁ न₀ D₀ D₀ ३ G₂ (both times) M₁ ० चाभ्यवर्त (G₂ [second time] 'धं)त; B₀ सम' (for चाप्य') — D₀₁ om (hapl) 64' —^f) K₀ D₀₁ अकुर्वत (for अवर्तत) K₁ न चाशौच मवर्तत

65 For the repetition in G₂, cf. v 1 63 —^a) K₁ येन (for ये च) G₁ विप्र (for विप्रा) —^b) D₀₁ T₁ विस्पष्टम् (for विस्पष्टम्) B₀ D₀ T₁ G₁ ३ (second time) ० अनृता (B₀ G₂ 'त)श्र (for 'चश्र) G₂ (second time) om च Ś₁ K₁ ३ D₀ विस्प (K₁ 'स्पृ)ष्टमतयश्च ये; G₂ दोषस्पृष्टानृताश्च ये —^c) M₁ ० १ निरन्तरविशेषास्ते ॐ C₀ निरन्तरविशेषा वेदविदा मवेदविदा बहुमानावमाने च भेदरहितप्रकारा इत्यर्थे । ॐ

66 For the repetition in G₂, of v 1 63 —^a) K₁ V₁ B₀ ० १ ० D₀₁ D₀₁ न₀ D₀ ३ ३ हारम्; K₀ १ D₀ D₀ ३ १ ० T₁ G₁ ३ (both times) ३ ० M₁ ० १ भाषम्;

C 12. 221
P 12 221(3) 67
K 12 225 69

हावमाभरणं वेपं गतिं स्थितिमवेक्षितुम् ।
असेवन्त भुजिष्या वै दुर्जनाचरितं विधिम् ॥ ६६
स्त्रियः पुरुषवेपेण पुंसः स्त्रीवेपधारिणः ।
क्रीडारतिविहारेषु परां मुदमवाप्नुवन् ॥ ६७
प्रभवद्भिः पुरा दायानर्हेभ्यः प्रतिपादितान् ।
नाभ्यवर्तन्त नास्तिक्याद्धर्तन्तः संभवेष्वापि ॥ ६८

Bs एवम् (for हावम्) Ś1 K1 2 2 0 V1 Bo 6-9 Ds1
Ds वेदा; Ms वेष्ट (for वेपं) Da1 हारमावरणे वदा,
D6 हाराभरणवदा च —^b) K1 G2 (first time) अवे
क्षित, D2 'क्ष्य च, D7 T2 Ms 'क्ष्यते; G2 (second
time) अवेक्षितं, M1 0 'क्षण (for 'क्षितुम्) K6 7 V1
Bo 6-9 Da3 a1 Dn1 n1 Ds D2-1 0 8 9 गत (K7 'त)
स्थितमवेक्षित, T1 G1 8 0 गतिं मतिमवेक्ष्यते, M1 गोव-
चानवेक्षण (sic) —^c) Ś1 K1 2 4 आसेवते, K7 V1
D2 8 9 आसेवत (for असेवन्त). —^d) Ds1 दुर्जना-
चरिते विधिं.

67 For the repetition in G2, cf. v 1 63 —^a)
Ś1 K1 2 4 Bo 6-9 Dn1 वेद्येन, Da1 वेयेन (for वेपेण).
—^b) Ś1 K1 2 4 7 Bs Da-0 9 नरा (for पुस). Ś1
K1 2 0 V1 Bo 6-9 Ds1 Ds वेदा (for वेप). Da1
धारिणा; Ds वादिनि. —^c) G1 8 0 रत (for रति).
T1 G1 विहारे तु (for 'रेपु) —^d) V1 B7 Ds 7 T1
G1 8 0 अवाप्नुयु; Da1 G2 (second time) 'मुयात् (for
'मुवन्) T2 परमामुदमाप्नुवन्

68 For the repetition in G2, of v 1 63 —^a)
Bs (marg) 8 प्रवदद्भिः, T1 प्रभवद्भ्य (for प्रभवद्भिः).
G2 (second time) [आ]दाय (for दायान्) K7 Ds 9
प्राभवत् पुरा दाया, G1 8 0 भवद्भ्य परमा दायान् —^b)
T2 अहेभ्यः; G2 (second time) 8 0 न हेभ्य (for
अहेभ्यः). K7 V1 Ds 0 प्रतिपादिताः —^c) K7 Ds 9
अभ्यवर्तत; V1 D7 T1 G1 2 (first time) 8 0 M1 5-7
नान्व; T2 तान्, G2 (second time) नान्यवर्तन् (for
नाभ्यवर्तन्त) Ś1 K1 2 न चाभ्यत्यतनास्तिक्याद् ☞ Ca
(reading नात्यवर्तत) पूर्वजदत्तानाच्छिष्य जगृह्ण । ☞
—^d) K1 उत्तत; K6 7 Ds 9 वर्तत, G2 (both times)
M1 'त्ते (for 'न्त) D6 सभवेरपि (for 'वेष्वापि)
☞ Ca संभवेष्वापि सति विचादौ निर्वाहयोग्येऽपि ॥ Cp:
सभवेपु सभ्यगैश्चर्येपु वर्तन्तो वर्तमाना अपि । ☞

69 For the repetition in G2, of v 1 63 —^a)
Ś1 K1 2 मित्रेषु; G1 मत्रेण (for मित्रेण) D7 T G1 2

मित्रेणाम्यर्थितं मित्रमर्थे संशयिते क्वचित् ।
वालकोद्यग्रमात्रेण स्वार्थेनाप्तत तदसु ॥ ६९
परस्वादानरुचयो विपण्यव्यवहारिणः ।
अदृश्यन्तार्यवर्णेषु शूद्राश्चापि तपोधनाः ॥ ७०
अधीयन्तेऽव्रताः केचिद्ब्रथाव्रतमथापरे ।
अशुश्रूपुर्गुरोः शिष्यः कश्चिच्छिष्यसखो गुरुः ॥ ७१

(both times) 8 0 M1 5-7 द्रव्यम् (for मित्रम्) —^b)
K6 7 V1 Bo. 6 7 0 Da1 Dn1 n1 Ds2 D2 8 8 8 G2
(first time) अर्थ, Da1 अर्थ (for अर्थे) K1 7 D1
6 9 सशयते, K6 सशयिते (for सश) Ds1 अर्थ
सश्रयते क्वचित्, D7 T G1 2 (second time) 8 8 Ms-7
अर्थी (T2 G1 Ms 'र्थि) सन्न (G2 सुश्रु) यते क; M1
अर्थिसंशयित क —^c) Some MSS वाल, Bs 9
वाण (for वाल) T1 G1 8 0 मात्रेपि (for मात्रेण)
K6 वालकोद्योपमात्रेण, Da1 वालक्रीडाग्रं, Dn1 वाल
कोपाग्रं, D7 वालको व्यग्रमात्रेपि, T2 पालकोक्षिप्रमात्रेण
(sic) —^d) K1 Ds1 [अ]व्रत; K6 [आ]व्र च; D6
[अ]व्रतु (for [अ]व्रत) Bs ते (for तद्) K7 D1 9
नार्थे नोपचरेष त, D6 स्वार्थेन व्रतु तदसु, D7 T G1
8 0 Ms अ (T2 Ms स्वा) र्थेनापा (Ms 'वा) तयद्सु

70 For the repetition in G2, cf. v. 1 63 —^a)
G2 (second time) निधयो (for रुचयो) —^b) K1
V1 Bo 6-9 Da3 a1 Dn1 n1 D2 8 8 G1 विपण; D6
विपन्न (for विपण्य) K6 विपण्यव्यवहारिण ☞ C6
विपण्य प्रतिषिद्ध लवणपकाश्नादि विक्रयिण । ☞
damaged D7 अदृश्यतो (for 'दृश्यन्त) D6 [अ]य; T2
[आ]य (for [आ]र्थ) Ds Ds अदृश्यत्तार्यवर्णेषु. —^d)
T2 चाल्य; M1 6 7 चाति (for चापि)

71 For the repetition in G2, of v 1 63. —^a)
Ś1 K1 2 0 Bo अधीयते; Bs 8 9 Da3 a1 Ds 6 G2 (first
time) M1 6 7 'यन्ता, G2 (second time) आधीयता (for
अधीयन्ते) T2 Gs 6 om (h*pl) व्रता केचि Ś1
K1 2 [s]व्रतान्, Da1 क्वचित्; D7 T1 G1 [s]पि वा,
G2 (second time) प्रात (for सव्रत) —^b) K6 Ds1
अथाचरन्, D7 T G1 2 (both times) 8 0 M1 5-7 उपा
सते (for अयापरे) K1 Ds-0 9 वृथाव्रतपरास्तथा; V1
Bs-0 Da3 a1 'च (V1 'व) रा परे —^c) Ds1 शिष्या
— G2 reads 71^d-78^e twice —^d) V1 Ds 6 शिष्य
(for शिष्य) Ś1 K1 -मुखो; K2 मुख; K6 Ds 9
सखा; D4 तथा; G1 2 (second time) मुखो (for
-सखो)

पिता चैव जनित्री च श्रान्तौ वृत्तोत्सवाविव ।
 अप्रभृत्वे स्थितौ वृद्धावन्नं प्रार्थयतः सुतान् ॥ ७२
 तत्र वेदविदः प्राजा गाम्भीर्ये सागरोपमाः ।
 कृष्यादिष्वभवन्सक्ता मूर्खाः श्राद्धान्यभुञ्जत ॥ ७३
 प्रातः प्रातश्च सुप्रश्नं कल्पनं प्रेषणक्रियाः ।
 शिष्यानुप्रहितास्तस्मिन् कुर्वन्गुरवश्च ह ॥ ७४

72 For the repetition in G₂, cf v 1 71 —^a)
 G₂ (second time) चैव (for चैव) Da₁ पिताश्चैव
 जनित्रि च (sic) —^b) K₆ D₃₁ द्रावौ, D₁ ज्ञातौ (for
 श्रान्तौ) K₇ D₂ नृत्यो (D₂ 'त्तो) रसवाच्; G₂ (first
 time) युद्धौ (for वृत्तौ) —^c) K₁ अप्रभृत्त्वे; K₁
 B₂ D₁ ० ० अममुत्त (for 'मुत्ते) G₂ (second time)
 अममुत्ते न्यिता वृद्धाच् (sic) —^d) D₁ T₁ G₂ ० वन
 (for अन्न) D₂ प्रार्थयते, M₁ प्राक्षयत (for प्रार्थ)
 B₂ (marg) सुत, G₁ सुरान् (for सुतान्)

73 For the repetition in G₂, cf v 1 71 —^a)
 G₂ (first time) वेदे (for वेद) K₂ ३ प्रजा, D₂
 विप्रा (for प्राजा) —^b) K₂ G₂ (first time) ग (G₂
 ग) भीरे, G₁ गाम्भीर्ये K₂ सागरोपमा —^c) M₁ अम
 वत् B₂ शक्ता, D₂ शक्त्या (for सक्ता) G₂ (second
 time) कृष्यादिष्वभवन्सक्ता (sic) —^d) K₁ D₁ ० ०
 मूर्खा श्राद् च भुञ्जते; D₂ १ T₁ G₁ २ (both times)
 ३ ० 'दानि (G₁ द्वा वि) भुञ्जते (D₁ 'त)

74 For the repetition in G₂, cf v. 1 71
 —^a) D₁ T₁ G₁ ३ ० M₁ साय (for the first प्रात)
 T₂ M₁ सायं (for प्रातश्च) B₂ T₁ च सुप्रश्न, B₂
 (marg) च सुस्वप्न, D₂ D₂ च सुप्रश्न, D₁ सुप्र
 शस्त, D₂ G₂ (both times) सुप्रश्न, T₂ च सुप्रश्न
 (for 'प्रश्न) ❀ Ca सुप्रश्न, सुप्रश्ना शत्रिर्मवतामिति । ❀
 —^b) M₁ ३ ० कल्पनां (for 'नं) K₆ प्रेषता, K₁
 D₂ D₂ ० ० G₁ प्रेषणं, Da₁ प्रेषणां; T₁ प्रेषण (for
 प्रेषण) K₇ यया; Da₁ प्रिया, D₁ ० ० तया; G₂
 (both times) क्रिया, M₁ २-१ क्रियां (for क्रिया)
 ❀ Ca कल्पनम् केशप्रसाधनादि । ❀ —^c) K₆ Bo
 १ ० Da₁ D₁ D₂ D₂ तेषाम् (for तस्मिन्) Ś₁ K₁ D₂
 G₂ (both times) शिष्यानुप्रहिता (D₂ 'नप्रहित, G₂
 [first time] 'नुपहता; G₂ [second time] 'नुपहित)
 अस्मिन्, B₂ Da₁ D₁ D₂ ३ ३ शिष्यानप्रहितास्तेषाम्;
 B₂ (marg as in text) शिष्या प्रहिष्वतां तेषाम् —^d)
 K₆ Bo ० १ ० Da₁ a₁ D₁ n₁ D₂ D₂ ३ ३ स्वय;
 B₂ (marg) च ये (for च ह) B₂ (orig) नाकुर्वत

श्वश्रुश्चशुरयोरे वधूः प्रेष्यानशासत ।
 अन्वशासच्च भर्तारं समाहूयामिजल्पती ॥ ७५
 प्रयत्नेनापि चारक्षच्चित्तं पुत्रस्य वै पिता ।
 व्यभजंश्चापि संरम्भाहुःखवासं तथावसन् ॥ ७६
 अग्निदाहेन चोरैर्वा राजभिर्वा हृतं धनम् ।
 दृष्ट्वा द्वेषात्प्राहसन्त सुहृत्संभाविता ह्यपि ॥ ७७

उच' क्षमा'

75 For the repetition in G₂, cf v 1 71 —^a)
 D₂ श्वश्रु (for श्वश्रु) Ś₁ K₁ ३ ३ मध्ये (for अग्ने)
 Da₁ corrupt —^b) Da₁ D₂ वधू K₇ D₂ ०
 अशास्ति (D₁ 'स्त) वै (for 'सत) —^c) K₂ ३ अन्व
 शासश्च, K₆ D₁ T₁ G₁ ३ ० 'शासत, K₇ D₂ ० ० शा
 संव, G₂ (first time) 'शास्य च, G₂ (second time)
 'शास्य च (for 'शास्य) —^d) K₆ B₂ १ Da₂ D₁
 n₁ D₂ D₂ ३ ३ समाहूय (for 'हूय) K₇ V₁ Da₁
 D₁-१ ० T G₂ ० M₁ ३-१ [अ]ति, B₂ ० Da₁ [ह]ति,
 G₁ [अ]नु (for [अ]भि) K₇ जल्पते, D₂ जल्पता,
 D₂ D₂ ० १ ३ G₁ ३ (both times) M₁ १ जल्पति (for
 'ती)

76 For the repetition in G₂, cf v 1 71
 —^a) D₂ प्रयत्नाद् (for 'त्नेन) Ś₁ K₁ ३ ३ D₂
 [अ]भि, T₂ वि; M₁ हि (for [अ]पि) Ś₁ K₁ D₂
 G₂ (both times) चारक्षश्च, D₁ T₁ G₂ ० ना (T₁ नो) वि
 क्षेक्ष, T₂ M₁ २-१ नारक्षच्, G₁ नापेक्षे (for चारक्षच्)
 —^b) B₂ (marg) D₂ D₂ वित्त (for चित्त) —^c)
 K₂ ० V₁ Bo ० ३ Da₁ a₁ D₁ n₁ D₂ D₂ ३ १ ३ G₁
 ३ ० M₁ व्यभजश्च, K₇ विलजश्च; B₁ T₂ व्यभजश्च,
 D₁ ० विभजश्च, T₁ विजयश्च, G₂ (second time) सम-
 जश्च (for व्यभ) G₂ (second time) चैव (for चापि)
 B₂ (marg as in text) ० D₂ Cp ससार, D₂ सरभो
 (for सरम्भाद्) G₂ (first time) सहजुष्टापि सरभाद्
 ❀ Cp पाठान्तरे सरम्भात् क्रोधात् ॥ G₂ सरम्भात् पुत्र
 स्थापराधात् । ❀ —^d) K₂ दुःखवास; K₇ V₁ Da₁
 D₁ ० दुःखावास, D₂ दुःखावासीत्; D₂ दुःखावासात्,
 D₂ दुष्टवास; T₂ M₁ दुःखावामात्; G₂ (second time)
 दुःख वास, M₁ दुःखभाव (for दुःखावास) K₆ V₁ B₂
 Da₁ D₁ n₁ D₂ D₂-१ ० ३ ० G₂ (second time) M₁
 ३ ० तथावसत्; Da₁ G₂ (first time) तथाभवत् (for
 तथावसन्) D₁ T₁ G₁ ३ ० दुःख वा (T₁ 'खावा; G₁
 'खावा) सानयावसन्

77 For the repetition in G₂, cf v 1 71 —^a)

C 12 0411
B 12 229(a) 70
K 12 235 101

कृतघ्ना नास्तिकाः पापा गुरुदाराभिमर्शिनः ।
अभक्ष्यभक्षणरता निर्मर्यादा हतत्विवः ॥ ७८
तेष्वेवमादीनाचारानाचरत्सु विपर्यये ।
नाहं देवेन्द्र वत्स्यामि दानवेष्विति मे मतिः ॥ ७९
तां मां स्वयमनुप्राप्तामभिनन्द शचीपते ।
त्वयार्चितां मां देवेश पुरोधस्यन्ति देवताः ॥ ८०
यत्राहं तत्र मत्कान्ता मद्रिशिष्टा मदर्पणाः ।

Ś1 K1 2 Da1 D8 D4 0 0 चौरैर्वा, D8 चैरेण (for चौरैर्वा) —^b) K2 व्याहृतं, Dn8 वाहवद् (for वा हृतं) G2 (second time) राजभिर्वा सूहितं धनं (hypermetrio) —^c) Ś1 K2 द्वेष्यान्, K1 0 द्वेष्यान्, Dn1 दोषाद् (for द्वेष्यान्), B0 प्राहवत्, D0 व्याहसत्; D1 T1 प्राहसत् (T1 'सं'त्, G1 प्रहसत्, G2 (first time) प्राहसत्, G2 (second time) 'स्य त; G8 0 'रत्'; M1 0 प्रहासत् (for प्राह) T2 इष्टा इष्टा प्रहास्य च —^d) Ś1 K1 2.4 अपि (for ह्यपि)

78 For the repetition in G2, of v. 1 71 —^b) K4 गुरुदाराभिमर्शिनः, K0 'मर्षिणा, V1 Bo 0-9 Da8 a4 Dn1 n4 D81 D2 8 5 'मर्षिण; D1 T1 G1 8 0 'मर्षिणा', M1 'मर्षेण' —^c) K1 V1 Bo 1 8 Da4 D81 D0 0 अभक्ष, D2 अ** (for अभक्ष्य) T1 (inf l: as in text) 2 G8 0 M5 1 -परा; G1 तरा (for रता) —^d) K4 नमर्यादा (for निर्मर्यादा) V1 Bo 0 0 Da8 D1, 1 T G1 हतत्विव (for 'त्विव'). —After 78, Kumbh ed ins

664* शत्रुरानुगता सर्वे ह्युसृज्य पितरौ सुता ।
स्वकर्मणा च जातोऽहमित्येववादिनस्त्रया ।

79 *) K0 एवमाद्यन् (for 'मादीन्) Da4 G2 corrupt —^b) K1 विचार्यये (for विप) K0 अच रञ्चविपर्यये —^c) D1 T1 G1 8 0 न हि (for नाह). Da1 वत्स्यामि —^d) T1 मानवेषु (for दा) K0 मे (for मे)

80 *) K2 4 तासां, K0 Bo 0 7 0 Da8 a4 Dn1 n4 D8 D2 8 5 8 G2 तन्मां, V1 B8 M1 स्वं मां (for तां मां) —^b) B8 (marg) अभिवद (for 'नन्द) —^c) Da4 D4 त्वयार्चिता (D4 'त्), D1 त्वयार्चिता; G1 त्वयापि कां (sic), G2 त्वयार्चिता (for त्वयार्चिता) K4 G1 2 मा (for मां) —^d) G2 2 पुरा (for पुरो) K1 -धीप्यति, B0 -वात्यति, Da4 धास्यस्व; G2 यास्यति (for धा)

सप्त देव्यो मयाष्टम्यो वासं चेष्यन्ति मेऽष्टधा ॥ ८१
आशा श्रद्धा धृतिः कान्तिर्विजितिः सन्नतिः क्षमा ।
अष्टमी वृत्तिरेतासां पुरोगा पाकशासन ॥ ८२
ताश्चाहं चासुरांस्त्यक्त्वा युष्मद्विषयमागता ।
त्रिदशेषु निवत्स्यामो धर्मनिष्ठान्तरात्मसु ॥ ८३
भीष्म उवाच ।
इत्युक्तवचनां देवीमत्यर्थं तौ ननन्दतुः ।

81 *) D2 om. तत्र. Ś1 K1 2 4 स (K1 स) कर्ता, K1 D0 7 0 मे कांता (for मत्कान्ता) —^b) Da8 Dn1 मदर्पणा. —^c) D0 देव्यो (for देव्यो) Ś1 K1 2 4 0 V1 Bo 0 7 8 (marg. as in text) 0 Da8 a4 Dn1 n4 D8 D2 8 5 0 8 जयाष्टम्यो, D4 मया शून्यो, D1 T2 G1 8 0 मये (D1 G1 'मे) ष्टम्या; T1 मतिमष्टम्या; G2 M1 0-7 मयाष्टम्या (for 'ष्टम्यो). —^d) K0 1 V1 Bo 0-9 Da8 a4 Dn1 n4 D8 D2-9 T1 G1 8 0 M5 पृष्यति; M1 चैप्यति (for चेष्यन्ति). K0 Bo 0-9 Da8 a4 Dn1 n4 D8 D2 8 5 0 8 ते; D1 T G1 8 0 M1 0-7 च (for मे).

82 *) Da4 धृति (for धृति) K4 काहा; K0 1 Bo 0-9 Da8 a4 Dn1 n4 D8 D2-9 T G2 0 M5 1 क्षां तिर; B8 (marg) शांतिर् (for कान्तिर्) —^b) Ś1 K1 2 4 अजिति; B0 विचिति, Da4 G2 M1 विजित; T2 M5 विभूति (for विजिति). B0 Da4 सन्निति; Da2 G1 सन्नति (for 'ति) K0 Da4 D1 क्षमा; K1 D4 0 कृति; G2 क्षया (for क्षमा). —^c) Dn8 अष्टमा K1 D4-0 0 कीर्तिर् (for वृत्तिर्). D1 T G1-2 0 M1 0-7 अष्टमी (T2 M1 0 'मां, G2 'मी) विद्धि मां तासां (G2 'म्यां) —^d) K0 पुरोगात्; Da8 D8 'गा; D1 T G1 8 0 M1 0-7 'गां (for 'गा). Da8 a4 पाक शासने (Da1 'न).

83 *) Ś1 K1 2 D5 M1 तांश; T2 तच् (for ताश्). Ś1 K1 2 असुरांस; K0 चासुरांस; D1 T1 G1 2 0 'रैस; G2 च सुरा (for चासुरांस). —^b) K1 4 7 Bo 0-3 Da8 Dn1 Da2 D2-4 0-9 T1 G1 2 0 M1 5 0 जागता, B0 G2 'त् (for 'ता) Da4 युद्धद्विषयतागजा (corrupt). —^c) K2 त्रिदशेषु (for त्रिदशेषु) K1 V1 G2 नि (G2 नू) वत्स्यामि (for 'स्यामो) —^d) D1 G2 0 धर्म (for धर्म)

84 Ś1 K1 2 4 0 V1 Bo 0-9 Da8 a4 Dn1 n4 D8 D2 8 5 T1 G1-2 0 M1 0 7 om the ref. —^c) K0 G1 वचना, Da1 -वचनी, G2 -वचनं; M1 वचनान् (for

नारदश्च त्रिलोकर्षिर्वृत्रहन्ता च वासवः ॥ ८४
 ततोऽनलसखो वायुः प्रववौ देववेश्मसु ।
 इष्टगन्धः सुखस्पर्शः सर्वेन्द्रियसुरसावहः ॥ ८५
 शुचौ चाम्यर्षिते देशे त्रिदशाः प्रायशः स्थिताः ।
 लक्ष्म्या महितमासीनं मघवन्तं टिद्धक्षत्रः ॥ ८६
 ततो दिव प्राप्य सहस्रलाचनः
 श्रियोपपन्नः सुहृदा सुरर्षिणा ।
 रथेन हर्यश्वयुजा सुरर्षभः
 सदः सुराणामभिसत्कृतो ययौ ॥ ८७
 अयेङ्गितं वज्रधरस्य नारदः
 श्रियाञ्च देव्या मनसा विचारयन् ।

श्रियै शशंसामरदृष्टपौरुषः
 शिवेन तत्रागमनं महर्दिमत् ॥ ८८
 ततोऽमृतं द्यौः प्रववर्ष भास्वती
 पितामहस्यायतने स्वयंभुवः ।
 अनाहता दुन्दुभयश्च नेदिरे
 तथा प्रसन्नाश्च दिशश्चकाशिरे ॥ ८९
 यथर्तु सस्येषु ववर्ष वासवो
 न धर्ममार्गाद्विचचाल कश्चन ।
 अनेकरत्नाकरभूषणा च भूः
 सुघोषघोषा भुवनौकसां जये ॥ ९०
 क्रियाभिरामा मनुजा यशस्विनो

*ना) D₁ देवी —^b) K₁ & B₀ ८-२ D₃ a₁ D₁
 n₁ D₅ D₂ २ ३ प्रीत्यर्थं (for कृत्यर्थं) K₁ & B₀ D₃
 D₁ n₁ D₅ D₂ २ ३ च, V₁ B₂-२ D₁ D₁-१ १ T
 G₁-३ & M₁ १-१ वै (for तौ) B₂ ववदत्तु (for ननन्द*)
 —^c) G₂ नारदस्य (for 'श्च) K₀ V₁ B₀ ८-२ D₃ a₁
 D₁ n₁ D₅ D₂ २ ३ [अ]त्र (B₂ & D₁ 'य) देवर्षिर् (for
 त्रिलोकर्षिर्) —^d) B₂ [अ]थ (for च) D₁ T G₁
 १ ८ वृत्रहा चापि वासव

85 ^a) G₁ सुप्तो (for सप्तो) —^b) D₁ प्रवरो
 (for 'वर्) Bom ed वर्त्मसु (for वेश्मसु) —^c)
 D₁ D₁ इष्टगन्ध (for 'गन्ध) —^d) K₁ D₁ G₂
 सुसावहः; D₁ 'वहा, G₂ 'वह

86 ^a) Ś₁ K₁ २ ३ आर्द्रा; K₁ शुभौ (for शुचौ)
 K₀ D₃ a₁ D₁ n₁ D₅ D₂ २ ३ ३ G₁ M₁ १-१ चा
 (D₁ D₁ D₀ G₁ M₁ १-१ चा)भ्यर्षिते; T₁ चाम्यर्षितो;
 T₂ च हृत्चिते (sic) (for चाम्यर्षिते) K₄ देवो (for देशे)
 —^b) D₁ त्रिदश D₁ प्रायत, D₁ १ प्रायम —^c)
 K₀ B₀ ८-२ D₃ a₁ D₁ n₁ D₅ D₂ २ ३ ३ लक्ष्मी (for
 लक्ष्म्या) Ś₁ K₁ २ ३ लक्ष्म्या सह समासीन —^d) Ś₁
 K₁ २ ३ दिदक्षया, D₁ हि दक्षव (sic)

87 ^a) G₂ प्राप (for प्राप्य) —^b) Ś₁ K₁ २ ३
 श्रियोपपन्नः; D₃ D₁ D₀ G₁ स्थियो; D₁ श्रियोपपन्ना,
 T₂ श्रियोपपन्न (for श्रियो*) G₂ om सुहृदा K₁ १
 V₁ B₀ ८-२ D₃ a₁ D₁ n₁ D₅ D₂-१ १ १ १ G₂ १ मह
 र्षिणा; D₁ T₁ G₁ मह (for सुर*) D₅ श्रियोपपन्न
 सुहृदोप्यहर्षयार् —^c) D₁ हर्षश्च (for हर्षश्च) T₁
 युपा (for -युजा) Ś₁ K₁ २ M₁ १ रथर्षभ, K₀ सुर

र्षभा —^d) D₁ -सत्कयो (for सत्कृतो)

88 ^a) D₁ वज्रधरस्य (for 'धरस्य) —^b) Ś₁ K₁
 २ ३ ३ D₃ a₁ D₅ D₂ २ ३ श्रिया; V₁ B₁ D₁ D₀ G₂
 M₁ १ १ श्रियश्च; D₁ T₁ G₁ ३ ३ मनश्च (for श्रियाश्च)
 M₁ १ विचिंतयन् (for विचार*) —^c) K₀ B₂ श्रिये,
 K₁ D₁ १ १ श्रिय (for श्रियै) D₁ दासल D₅ [अ]मह
 (for [अ]मर) D₁ T₁ G₁-३ & M₁ १-१ राजपौरुष (for
 दृष्टपौरुष) —^d) K₀ B₀ १ १ D₃ a₁ D₅ D₂ २ ३
 महर्षि, V₁ D₁ n₁ महर्षिभि (for 'र्दिमत्)

89 ^a) K₁ D₁ १ भास्वत (for 'ती) —^b) K₁
 G₂ स्वयमुवा —^c) B₁ अनाहता, G₁ 'गता, G₂ हना
 हुवा (sic) (for अना*) K₀ D₃ D₁ n₁ D₅ D₂ २ ३
 [अ]थ (for च) —^d) D₅ प्रसन्नाय, D₅ G₂ 'ज्ञाय
 (for 'ज्ञाश्च) G₂ दिश B₂ (marg) प्रकाशिरे, D₃
 a₁ D₁ D₁ १ १ चकालि (D₁ 'रि)रे

90 ^a) K₄ अथर्तु; D₁ यथार्तु (for यथर्तु) V₁
 B₂ शस्येषु, B₂ सस्येषु, G₂ सस्येषु (for सस्येषु)
 —^b) D₁ नाधर्म (for न धर्म) Ś₁ K₁ न चचाल, D₁
 विचचार (for 'चाल) —^c) D₁ अनेन (for अनेक)
 M₁ १ om च K₀ सु, D₁ भू —^d) M₁ १ सघोष
 (for सुघोष) K₁ D₁ घोषा; T₂ 'घोषा; G₁
 lacuna (for घोषा) K₁ D₁ १ १ च दिवौकसां, D₁
 T₁ G₁-३ & M₁ १-१ त्रिदिवौ (for भुवनौ*) ❀ G₁
 सुघोषघोषा शोभनगिरादीना घोषो येषु गोकुलेषु सा सुघो
 षघोषा । ❀

91 ^a) D₁ क्रियाभिरामो; T₂ G₂ श्रियाभिरामा (for

C 12. 2485
 B 12. 229(9) 93
 K 12 239 115

बभ्रुः शुभे पुण्यकृतां पथि स्थिताः ।
 नरामराः किंनरयक्षराक्षसाः
 समृद्धिमन्तः सुखिनो यशस्विनः ॥ ९१
 न जात्वकाले कुसुमं कुतः फलं
 पपात वृक्षात्पवनेरितादपि ।
 रसप्रदाः कामदुघाश्च धेनवो
 न दारुणा वाग्विचचार कस्यचित् ॥ ९२
 इमां सपर्यां सह सर्वकामदैः

श्रियाश्च शक्रप्रमुखैश्च देवतैः ।
 पठन्ति ये विप्रसदः समागमे
 समृद्धकामाः श्रियमाप्नुवन्ति ते ॥ ९३
 त्वया कुरुणां वर यत्प्रचोदितं
 भवाभवस्येह परं निदर्शनम् ।
 तदद्य सर्वं परिकीर्तितं मया
 परीक्ष्य तत्त्वं परिगन्तुमर्हसि ॥ ९४

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि एकविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२१ ॥

क्रिया'), K₆ १ V₁ Bo ६ १ ४ (marg) ० Das ११
 Dn₁. ११ D₈ D₂-६. ४ ० मनस्विनो (for यश') —^b) Br
 partly damaged Da₁ बभ्रु, Dn₄ बभ्रु, G₂ बहु
 (for बभ्रु) M₁ बभ्रुविरे (for बभ्रु शुभे) B₈ (marg) ४
 शुभा; D₁ T G₁ ४ ६ M₁ ४ ६ शुभै (for शुभे) D₁
 T₁ G₁ ४ ६ पुण्यकृत (for 'कृतां) Ś₁ K₁. २ ४ बभ्रु
 शुभा पुण्यकृतो निरामया —^c) K₁ वरामरा, D₆
 lacuna (for नरामरा) —^d) M₆ सुखिना (for 'नो).
 V₁ B₈ (marg) G₂ M₁ ४ ६ मनस्विन, T₂ M₁ तप
 स्विन (for यश'). K₆ १ Bo ६ १ ४ (orig) ० Das ११
 Dn₁. ११ D₈ D₂-६ ४ ० समृद्धिमन्तं सुमनस्विनो भवन्, D₁
 T₁ G₁ ४ ६ मन्त सुखितास्तपस्विन

92 ^a) D₁ T G₁ ४ ६ M₆ transp कुत and फल
 —^b) D₈ वृक्षान् G₁ पवनेरिताद् (sic) (for पवने
 रिताद्) —^c) K₆ Da₁ M₁ रसप्रदा; D₈ घृतप्रदा (for
 रस'). K₆ Bo Da₁ Dn₁ D₈ D₆ कामदुघाश्च, B₈ 'दुह,
 T₂ M₆ ६ 'दुहाश्च (for 'दुघाश्च)

93 ^a) M₁ कामै (for 'कामदै) —^b) K₇ D₁ ६
 १ ० T G₂ २ ६ M₁ श्रिया; V₁ श्रियश्च (for श्रियाश्च).
 Ś₁ K₁ २ ४ V₁ शक्रस्य च सर्वं (for शक्रप्रमुखैश्च) V₁
 Bo १ D₈ D₂ १ T₁ G₂ M₁ देवतै —^c) Da₁ विप्र
 चद्, D₁ T G₁ ४ ६ M₁. ४-१ ऋषसद् (for विप्र')

K₆ V₁ Bo ६-० Das ११ Dn₁ ११ D₈ D₂ ४ ४ समा (D₈
 'भा) गता (for 'गमे) —^d) K₇ D₁ ६ ० समृद्धकामा;
 V₁ M₁ ४-१ समृद्धिकामा K₁ Da₁ lacuna, T₂ हि
 (for ते)

94 ^a) Ś₁ K₁. २ ४ गुरुणाम् (for कु') D₈ वद
 यत्, D₄ वरयन्; T₂ M₁ ६ १ ऋषभ, G₂ प्रवर (for
 वर यत्) —^b) D₁ T₁ G₁ [ए]व, G₂ ६ [इ]व (for
 [इ]व) Da₁ om निदर्शनम् —^c) D₁ T₁ G₁ ४ ६
 तदद्य, T₂ तदस्य (for तदद्य) —^d) Dn₄ परीक्ष, D₂
 परीक्ष्य; M₁ समीक्ष्य (for परीक्ष्य) Da₁ परिकृतव D₁
 G₁ बर्हति — After 94, Kumbh ed ins a passage
 given in App I, (No 23)

Colophon — Sub parvan Ś₁ K₁ २ ४ ० १ V₁ Bo
 ६-० Das. ११ Dn₁ ११ D₈ D₂-० T G₁-२. ६ M₁ ४-१ मोक्ष
 धर्म — Adhy name. Ś₁ K₁ २ ४ Bo D₈ श्रीवासव'
 सवाद' समात्, K₁ V₁ B₆-० Das ११ Dn₁ D₂-१ ० G₂ ६
 M₁ श्रीवासवसवाद', M₆ श्रीशक्रवासवसवाद', M₆ श्रिया
 वासवसवाद' — Adhy no (figures, words or
 both) Br Dn₄ D₈ ५४, Dn₁ D₁ T₁ G₁ ४ ६ M₆ ५५,
 D₈ ५०, T₂ ६९, G₂ ६७, M₁ ६. १ ५३. — Śloka
 १० Dn₁ D₈ ९६, Dn₁ ९५.

२२२

युधिष्ठिर उवाच ।

किंशीलः किंसमाचारः किंविद्यः किंपरायणः ।
 प्राप्नोति ब्रह्मणः स्थानं यत्परं प्रकृतेर्ध्रुवम् ॥ १
 भीष्म उवाच ।

मोक्षधर्मेण नियतो लज्जाहारो जितेन्द्रियः ।
 प्राप्नोति ब्रह्मणः स्थानं यत्परं प्रकृतेर्ध्रुवम् ॥ २
 अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 जैगीपव्यस्य संवादमसितस्य च भारत ॥ ३
 जैगीपव्यं महाप्राज्ञं धर्माणामागतागमम् ।

अकुप्यन्तमहृष्यन्तमसितो देवलोऽब्रवीत् ॥ ४
 न प्रीयसे वन्द्यमानो निन्द्यमानो न कुप्यसि ।
 का ते प्रज्ञा कुतश्चैपा किं चैतस्याः परायणम् ॥ ५
 इति तेनानुयुक्तः स तमुवाच महातपाः ।
 महद्वाक्यमसंदिग्धं पुष्कलार्थपदं शुचि ॥ ६
 या गतिर्या परा निष्ठा या शान्तिः पुण्यकर्मणाम् ।
 तां तेऽहं संप्रवक्ष्यामि यन्मां पृच्छसि वै द्विज ॥ ७
 निन्दत्सु च समो नित्यं प्रशंसत्सु च देव ।
 निहुवन्ति च ये तेषां समयं सुकृतं च ये ॥ ८

C 12. 845
 B 12. 230(29).8
 K 12. 236 9

222

1 °) K₁ किंशील (for 'ल') — °) D₁ n₄ D₃
 किंपराक्रम, G₂ 'रायण (for 'रायण') — °) K₁ D₄
 ब्राह्मण (for ब्राह्मण) — °) B₃ transp. यत् and पर

2 K₆ D₃ om (hapl.) 2 — °) M₁ 'धर्मे तु (for
 'धर्मेणु) V₁ B₃ (marg) 3 D₃ 7 9 T G₁₋₃ 6 M₁ 6-7
 निरव, D₃ निष्ठाहारो (for नियतो) — °) D₁ लज्जा
 हारो, D₁ T G₁ 3 6 सदाचारो (for लज्जाहारो) — G₂
 om 2⁴ — °) K₄ B₃ 6 (marg) D₁ n₄ D₃ D₂
 3 3 3 तत्पर (for य')

3 °) G₂ 3 om from प्युदा up to पु (in 3^d)
 — D₁ om (hapl.) 3rd — °) K₁ जैगीपव्य च; B₃
 'सव्यस्य, G₁ जैगीपव्यैव — °) K₁ D₃ 1 क्षति (D₃ 4
 'सी'तस्य (for क्षति) G₁ सितस्य च (for च भारत)
 — After 3, Kumbh ed Cv 128

665* महादेवान्तरे वृत्त देव्याश्चवान्तरे तथा ।

याथावच्छृणु राचेन्द्र ज्ञानदं पापनाशनम् ।

[ॐ Cv अन्तरे श्रवणादे उमान्यामप्यवकाश कृत्वा कश्चिद
 स्थिते मति । ॐ]

4 °) G₂ om from जैगीपव्य up to किं चै (in 5^d)
 K₁ जैगीपव्य, B₁ 'मव्य K₄ V₁ B₃ D₃ 4 D₁ n₄
 D₃ 1 D₂ 3 T₃ G₁ M₁ महाप्राज्ञ; K₁ B₃ (marg as in
 text) D₃ 6 9 'रमान (for 'प्राज्ञ) — °) D₃ 4 आगमा
 गम, D₃ T₃ 'तागत (for 'गमम्) ॐ Ca p आग
 तागमम्, आगतो ज्ञात आगमो ज्ञापक वेदादि [Ca 'चरि-
 तादि] येन । ॐ — °) D₃ 1 देवलो

5 G₂ om up to किं चै (of v 1 4) Before 5,
 Ś₁ K₁ 2 4 6 7 V₁ B₃ 6-9 D₃ 4 D₁ n₄ D₃ D₂-9
 T G₁ 3 6 M₃ 7 ins देवलो उवाच — °) K₁ D₃
 प्रायसे, D₃ G₁ M₃ प्रियसे Ś₁ K₂ नद्यमानो (for
 वन्द्यमानो) — °) K₆ V₁ B₃ 6 7 9 D₃ 4 D₁ n₄
 D₃ D₂ 3 3 6 8 कुप्यसे (D₃ 'ते) (for 'सि). — °)
 D₃ काले प्राज्ञा, D₁ G₁ का प्रतिज्ञा (for का ते प्रज्ञा).
 D₃ तपश्च (for कुतश्च) — °) K₁ D₃ M₁ 6 वै तस्या,
 K₆ B₃ 6-9 D₃ 4 D₁ n₄ D₃ D₂ 3 3 6 8 ते तस्या, V₁
 हि तस्या, D₁ T G₁ 3 6 च तस्या (for चैतस्या)

6 Before 6, MSS ins. भीष्म उवाच — °) D₃ 4
 D₃ [क्ष]नुयुक्ता, G₂ 'युक्त — °) D₁ T₁ G₁-3 6 एतद्
 (for महद्) K₆ अहदिर्यथ — °) K₂ पुष्कलार्थ-
 D₃ 'लार्थ- (for 'लार्थ) K₁ V₁ B₃ D₃ 9 शुचि',
 M₁ शुचि D₁ T₁ G₁ 3 6 पुष्कलार्थमिद वच

7 Before 7, MSS ins जैगीपव्य उवाच — °) D₃ 4
 D₁ n₄ D₃ काष्ठा (for निष्ठा) — °) V₁ B₃ (marg)
 D₃ 4 1 मति, B₃ गति (for शान्ति). B₃ (marg)
 'कर्मिणां — °) Ś₁ K₁ 2 4 ताश्च (for ता) K₆ अहं
 (for तेऽहं) D₃ 1 प्रसवक्ष्यामि (for सप्र) — °) D₁
 T₁ G₁ 6 यां (for यन्) K₆ B₃ 6 7 9 D₃ 4 D₁
 n₄ D₃ D₂ 3 3 6 महती (D₃ 'ता) मृपिसत्तम (D₃ 4
 'र), K₁ D₃ 6 9 महती (K₁ 'तां) मुनिसत्तम; G₁ यां
 प्रवच्छसि वै द्विज, G₂ M₁ 6 7 य (G₂ स) त्पर प्रति सत्तम

8 °) K₁ निन्दत्सु, B₃ निन्दस्व (for निन्दत्सु) K₆
 B₃ 6-9 D₃ 4 D₁ n₄ D₃ 2 D₂ 3 3 T G₁ 6 समा;
 D₃ 1 समा, D₃ स नो, D₆ सदा; D₁ G₁ सम (for

C 12 8457
M 12 230(89)
K 12 236 10

उक्ताश्च न विवक्षन्ति वक्तारमहिते रतम् ।
प्रतिहन्तुं न चेच्छन्ति हन्तारं वै मनीषिणः ॥ ९
नाप्राप्तमनुशोचन्ति प्राप्तकालानि कुर्वते ।
न चातीतानि शोचन्ति न चैनान्प्रतिजानते ॥ १०
संप्राप्तानां च पूज्यानां कामादर्थेषु देवल ।
यथोपपत्तिं कुर्वन्ति शक्तिमन्तः कृतव्रताः ॥ ११
पक्वविद्या महाप्राज्ञा जितक्रोधा जितेन्द्रियाः ।

समो) —^b) Da4 देवल; Ds1 देवत —^c) K6 विद्ववति, K7 B7 ० Dn1 n4 D2 8 8 8 T2 निह्ववन्ति, G2 निनात्वावति (sic) (for निह्ववन्ति) Ds स्वेषा, D7 T1 G1 दोष; T2 न्वेषा, G8 ० दोषान् (for तेषां). —^d) Da4 स च य, G2 M1 5-7 समोह (for समय). K6 दुःकृतं, B8 Da3 a4 स्वकृतं; G2 M1 5 ० सुकृतश्च (for 'त) S1 K1 2 4 B8 च मे, K6 B7 Dn1 n4 Ds D2 8 7 8 T G1 8 ० च यत्, D5 समे; G2 च ते (for च ये)

9 ^a) K6 V1 Bo ० 7.8 (marg) ० Das a4 Dn1 n4 Ds D2 8 8 8 वदिष्यति, B8 (orig) D9 M7 विवक्ष्यति, D7 T1 G1 8 ० च वक्ष्यति (for विवक्षन्ति) —^b) V1 B8 (marg) Dn1 अहित K6 हत, V1 B8 (marg) नरं; B7 Dn1 Ds D2 8 7.8 T1 G8 ० हित; Dn4 lacuna, D5 रज (for रतम्) —^c) D4 om (hapl) from न्नु up to च्छन्ति ह Da4 न चेप्सन्ति, G2 निवेच्छति (for न चेच्छन्ति). —^d) D7 T1 G1 8 ० Ms ते; T2 तैर (for वै)

10 ^a) B6 7 ० Ds2 D8 5.० T1 G1-8 ० न प्राप्त (G1 'सि)म्, D7 प्राप्तसम् (for नाप्राप्तम्) G2 अनि (for अनु) Ms नाप्राप्तान्यनुशोचति. —K2 4 om (hapl) 10^b, S1 reads it on marg —^b) D6 कालानु (for कालानि) D9 कुर्वति. —^c) D4 चानीतानि (for चाती) —^d) K1 चैतां; K6 V1 Bo ०-२ Das a4 Dn1 n4 Ds D2 8 8 8 चैव, K7 D4 ० प्राप्तान्, D6 चेप्सां; D7 T G1 8 ० Ms तानि, G2 M1 ० 7 चैतान् (for चैनान्)

11 ^a) D4 ते प्राप्तानां; D7 T1 G1 संप्रदानं; G8 ० संप्रार्थनं (for सप्राप्तानां) K7 D9 तु; D4 जु (for च) K6 V1 Bo ०-२ Das a4 Dn1 n4 Ds D2 8 8 सप्राप्तायां च पूजायां —^b) K7 D4 ० कामान् (for 'दु) B6 8 (marg as in text) ० Das a4 G8 ० कामार्थं (Da2 a4 'धि)षु च देवल (Da4 'क); D5 कामितार्थेषु दे' —^c)

मनसा कर्मणा वाचा नापराध्यन्ति कस्यचित् ॥ १२
अनीर्षवो न चान्योन्यं विहिंसन्ति कदाचन ।
न च जातूपतप्यन्ते धीराः परसमृद्धिमिः ॥ १३
निन्दाप्रशंसे चात्यर्थं न वदन्ति परस्य ये ।
न च निन्दाप्रशंसाभ्यां विक्रियन्ते कदाचन ॥ १४
सर्वतश्च प्रशान्ता ये सर्वभूतहिते रताः ।
न क्रुध्यन्ति न हृष्यन्ति नापराध्यन्ति कस्यचित् ।

Da4 G8 ० यथोपपत्ति; D5 'याति (for 'पत्ति) —^a) D4 reads 11^d (second time) after reading 12^{ab} twice —^d) Da4 कृतिमत (for शक्ति) D7 T G1 8 ० Ms 7 घृतव्रता (for कृत')

12 D4 reads 12^{ab} twice and reads 11^d (second time) after it. —^a) S1 K1 2 4 सर्व (for पक्व) K2 ० 7 V1 B6 8 Das a4 Dn1 n4 D4 (both times) 8 ० Ms महाप्राज्ञा, D7 'प्राज्ञ (for 'प्राज्ञा) —^b) K7 D4 ० यत्तैन्द्रिया'. —^d) G1 न पराध्यति. K6 Dn1 n4 Ds D2 8 8 8 कर्हिचित् (for कस्य')

13 Das a4 om (hapl) 13^a-15^d, D6 reads the same after कुर्वते (in 17^a) —^a) K2 D8 4.० T1 G2 8 ० M1 5 ० अनीर्षवो (G2 'यो) (for 'र्षवो) —^b) K1 Ds1 विहिंसन्ति, K2 ० विहं', D7 T1 G1 8 ० न हिं' (for विहिं') —^c) D5 तु (for च) G1 न जातु तप तप्यन्ते (sic)

14 For the sequence in D6, of v 1 13 Das a4 om 14 (of v 1 13) —^a) B9 वाप्यर्थं, Ds1 D4 वात्यर्थं, G2 चारमार्थं (for चात्यर्थं) —^b) Ds1 परस्परे, D7 T G1 8 ० परस्य च (for 'स्य ये). —^c) T2 पर (for न च) —^d) Dn4 विक्रीयते

15 For the sequence in D6, of v 1 13 K7 Das a4 D4 ० om 15^{abcd} (for Das a4, of v 1 13) —^a) K4 प्रदांतार्था; K6 प्रदाता ये (for प्रदान्ता ये). —^c) D5 न कुप्यन्ति, G2 न न कुप्य (for न कुप्यन्ति) —^d) Dn1 n4 कर्हिचित् (for कस्य') —^e) K7 D4 ० विमुक्त; D7 T G1 8 ० विमुज्य (for विमुच्य) K6 V1 Bo 8.० Da4 Dn1 n4 Ds D2 8 5-7 T G1 8 ० Ms 7 -प्रार्थि (for -प्रार्थीश्च) G2 corrupt —^f) K4 चक्र म्यते; K6 Ds D2 8 चक्रामति, K7 V1 Bo ०-२ Das a4 Dn1 n4 D4-० 8 ० चक्रमति; G2 Ms चक्रमते (for चक्रम्यन्ते) V1 यथाक्रमं (for 'सुखम्)

विमुच्य हृदयग्रन्थीश्चक्रम्यन्ते यथासुखम् ॥ १५
 न येवा बान्धवाः सन्ति ये चान्येषां न बान्धवाः ।
 अमित्राश्च न सन्त्येषां ये चामित्रा न कस्यचित् ॥ १६
 य एवं कुर्वते मर्त्याः सुखं जीवन्ति सर्वदा ।
 धर्ममेवानुवर्तन्ते धर्मज्ञा द्विजसत्तम ।
 ये ह्यतो विच्युता मार्गात्ते हृष्यन्त्युद्विजन्ति च ॥ १७
 आस्थितन्तमहं मार्गमध्वयिष्यामि कं कथम् ।

निन्दमानः प्रशस्तो वा हृष्येयं केन हेतुना ॥ १८
 यद्यदिच्छन्ति तन्मार्गमभिगच्छन्ति मानवाः ।
 न मे निन्दाप्रशंसाभ्यां हासवृद्धी भविष्यतः ॥ १९
 अमृतस्येव संतृप्येदवमानस्य तच्चवित् ।
 विपस्येवोद्विजेन्नित्यं संमानस्य विचक्षणः ॥ २०
 अवज्ञातः सुखं शेते इह चामुत्र चोभयोः ।
 विमुक्तः सर्वपापेभ्यो योऽवमन्ता स वध्यते ॥ २१

C 12. 6440
 B 12. 231/229.22
 K 12. 236. 23

16 D₁ om 16^a-17^b — °) D₂ तेषां, D₁ T
 G₁-3 e M₁ 1-1 चैषा (for येषा) D₂ om सन्ति
 —^b) D₁ T G₁ 1 e M₁ 1-1 ते (for ये) D₂ येषा
 चान्ते न बान्धवाः, G₂ तेषा नैवान्यथा — D₂ repeats
 16^a after 19^a — °) D₂ (second time) मित्राणि
 (for अमित्राद्) Ś₁ K₁ 1 e येषा न सत्यमित्राणि (K₁
 'श्च) — °) K₁ D₁ न, B₂ D₂ (first time) e e T
 G₁ 1 e M₁ 1-1 ते, G₂ lacuna (for ये) K₁ चामित्रे,
 B₂ मित्राणि (for चामित्रा) D₂ येषां मित्रा न कस्य
 चित्; D₂ (second time) ते न मित्राणि कस्यचित्

17 D₁ om 17^a (cf v. l 16). — °) D₁ स,
 T₁ G₁ त (for य) D₂ कुर्वते, D₂ कुर्वते; G₂
 वर्तना, M₁ e 1 वर्तते (for कुर्वते) After कुर्वते,
 D₂ reads 13^a-15^d. G₂ M₁ e 1 मर्त्या (for मर्त्या)
 Ś₁ K₁ 1 e यतंत एव ये मर्त्या —^b) B₂ स्वय (for
 सुख) V₁ ते सदा (for सर्वदा) M₁ e 1 स च जीवति
 सर्वदा — °) K₁ D₁ न₁ D₂ ये धर्म च; D₁ य
 ममेव (for धर्ममेव) K₁ V₁ Bo e-9 D₂ at D₁
 n₁ D₂ D₂-9 T G₁ 1 e M₁ 1-1 [अ]नुवृत्ते (G₁ 'कृ')
 (M₁ 'तो'); G₂ [अ]नु नित्य ते (for [अ]नुवर्तन्ते)
 —^d) D₂ D₂ e M₁ e 1 सत्तमा — D₁ e repeat
 17^a after 20 — °) K₁ D₁ (both times) ह्येते (for
 ह्यतो) G₁ [स]वि (for वि) T₂ मार्गात् (for मा
 र्गात्) — °) B₂ (marg) D₁ T₁ G₁ 1 e द्विष (G₂
 'च')ति (for [द]द्विषन्ति)

18 °) T G₁ 1 e M₁ आस्थितस्त (T₁ 'स्ते') महामा
 गम् —^b) Ś₁ K₁ 1 e तत्, D₂ M₁ त (for क) T₂
 असुयिष्यति क कथं — °) B₂ D₂ G₂ निन्दमान D₂
 [स]ह (for वा) —^d) K₁ B₂ D₂ D₁ n₁ D₂ D₂
 1 e T₁ G₁ 1 e M₁ ह (D₁ द्वे) व्येह (for 'य')
 — After 18, G₂ repeats 12 220 47^b-54^d, followed
 by the repetition of 12 221 63^a-71^e

19 The portion from 19^a up to the end of
 12 233 is lost in G₂ on missing fol — °) K₁ 1

D₁ e तं मार्गम्, K₁ V₁ Bo e-9 D₂ at D₁ n₁
 D₂ D₂ 1 e M₁ तत्तस्माद्, D₂ तत्पार्श्वम्, D₁ T
 G₁ 1 e M₁ ते तत्त (T₂ 'द्')द्, M₁ 1 तत्तन्माम् (for
 तन्मार्गम्) —^b) B₂ इति, D₂ D₂ D₂ अपि, T
 G₁ 1 e M₁ अधि (for अभि) K₁ 7 Bo e 1 e (marg
 as in text) e D₂ at D₁ n₁ D₂ D₂-5 e e T G₁ e
 M₁ 1 e गच्छतु (for गच्छन्ति) D₁ असुयिष्यामि त
 कथ (cf 18^b) — After 19^a, D₂ repeats 16^a
 —^d) D₂ हानि (for हास) D₂ G₁ वृद्धि (for
 वृद्धी) B₂ (marg as in text) कदाचन (for भवि
 ष्यत)

20 With 20, cf Manu 2 162 G₂ missing
 (cf v l 19) — °) K₁ सतृसाद्, K₁ 'सो; D₂
 सतृप्येद्, M₁ e 1 सतृप्येद् (for सतृप्येद्) —^b) D₂
 निन्दमानस्य, G₁ एव मानस्य (for अश्वमानस्य) — K₁
 om 20^a — °) V₁ om from विष up to संमा (in
 20^d) D₂ च (for [ए]व) K₁ B₂ 1 e (marg) e
 D₂ at D₁-1 e T G₁ 1 e M₁ 1-1 चैव (for नित्यं)
 —^d) K₁ 7 D₂ D₂ e सन्मानस्य (for समा) K₁
 D₁ e विचारक (for विचक्षण) — After 20, D₂
 e repeat 17^a

21 With 21, cf Manu 2 163 G₂ missing
 (cf v l 19) — °) D₂ प्रावज्ञात; G₂ अवि (for
 अश्व) — 21^b is damaged in B₁ —^b) K₁ V₁
 Bo e e e D₂ at D₁ n₁ D₂ D₂ e e e e चोभयं,
 M₁ चोभयो (for चो) — °) K₁ असुक्ता; D₂ e
 वियुक्त, D₁ T₁ G₁ 1 e असुक्त (for वि) K₁ e V₁
 Bo e e e D₂ at D₁ n₁ D₂ D₂ e e e e -दोषेभ्यो
 (for -पापेभ्यो) —^d) Ś₁ K₂ 1 e D₂ D₂ स वाच्यते;
 Bo D₁ n₁ D₂ D₂ e e e T₂ स वच्यते; G₁ स दु',
 M₁ [अ]न्वदु (for स ब') K₁ योवमतमवाच्यते

22 G₂ missing (cf v l 19) — °) D₂ परां गतं;
 D₁ T G₁ 1 e M₁ 1-1 गर्दि परां (by transp) D₁ T₁
 G₁ 1 e तु (for च) —^b) K₁ D₁ e e M₁ प्रार्थयं

C. 12. 2441
B 12. 230(23) 23
K 12. 236 24

परां गतिं च ये केचित्प्रार्थयन्ति मनीषिणः ।

एतद्भ्रतं समाश्रित्य सुखमेधन्ति ते जनाः ॥ २२

सर्वतश्च समाहृत्य क्रतून्सर्वाञ्जितेन्द्रियः ।

प्राप्नोति ब्रह्मणः स्थानं यत्परं प्रकृतेर्ध्रुवम् ॥ २३

मास्य देया न गन्धर्वा न पिशाचा न राक्षसाः ।

पदमन्ववरोहन्ति प्राप्तस्य परमां गतिम् ॥ २४

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि द्वाविंशत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २२२ ॥

२२३

युधिष्ठिर उवाच ।

प्रियः सर्वस्य लोकस्य सर्वसत्त्वाभिनन्दिता ।

गुणैः सर्वैरुपेतश्च को न्वस्ति भुवि मानवः ॥ १

भीष्म उवाच ।

अत्र ते वर्तयिष्यामि पृच्छतो भरतर्षभ ।

उग्रसेनस्य संवादं नारदे केशवस्य च ॥ २

उग्रसेन उवाच ।

पश्य संकल्पते लोको नारदस्य प्रकीर्तने ।

मन्ये स गुणसंपन्नो ब्रूहि तन्मम पृच्छतः ॥ ३

वासुदेव उवाच ।

कुङ्कुराधिप यान्मन्ये शृणु तान्मे विवक्षतः ।

नारदस्य गुणान्साधून्संक्षेपेण नराधिप ॥ ४

(Mr 'य'ते (for 'यन्ति) —^a) K₆ श्रुतः; T G₁ ३ ०
M₁ ६-१ वृत्तं (for व्रत) K₁ उपाश्रित्य, K₆ B₀ १ ३
(marg) १ D_{as} २१ D_{n1} १४ D_s D₂ ३ ३ समाहृत्य, B₀
(orig) 'सुखः; B₀ (marg) 'कृत्य, G₁ 'श्रुत्य (for
'श्रित्य) —^d) D₁ पृच्छति.

23 G₂ missing (of v 1 19) —^b) T₂ क्रमान्
(for क्रतून्) D₁ G₁ ब्रह्मः; T G₂ ० M₁ ६ १ ब्रह्मन्
(for सर्वाङ्) D₁ यतेन्द्रिय —^c) B₀ (marg as in
text) परम (for ब्रह्मण) —^d) B₀ (marg) तत्
(for यत्) K₆ प्रकृतिर् K₁ भुव (for ध्रुवम्)

24 G₂ missing (of v 1 19) —^a) M₁ नु (for
the second न) —^c) K₇ सन्वाव, B₀ सन्वधि (for
सन्वव) —^d) G₁ परम. — After 24, Kumbh ed
Cv ins a passage given in App I, (No 24)

Colophon G₂ missing, K₈ ३ B₁-६ D_{as} २१ D_{n1}
१४ D₁ G₁ ३ M₂-३ absent — Sub-parvan Ś₁ K₁ ३
३ ० १ V₁ B₀ ६-१ D_{as} २१ D_{n1} १४ D_s D₂ ३ ३ T G₁
३ ० M₁ ६-१ मोक्षधर्म — Adhy name Ś₁ K₁ ३ ० १
V₁ B₀ ६-१ D_{as} २१ D_{n1} १४ D_{s1} D₂-१ T₁ G₀ M₁ ६-१
जैमीपन्यासितसंवाद — Adhy no (figures, words
or both). B₁ D_{n1} D_s ५५, D_{n1} D₁ T₁ G₁ ३ ० M₂
५६, T₂ ७०, M₁ ६ १ ५४ — Śloka no. D_{n1} २४,
D_{n1} D_s २५

223

☞ This adhy is missing in G₂ (of. v 1 12
223. 19).

1 D_{as} om the ref —^a) D₀ १ T₁ G₁ ३ ० प्राय
(for प्रिय) —^b) B₀ 'लोकामि- (for 'सत्त्वाभि-) .
K₆ D_s D₁ ६ १ १ T G₁ ३ ० M₁ ६-१ 'नन्दिता; B₀ D_s
निन्दिता, D_{as} वदिता (for 'नन्दिता) .

2 ^a) Ś₁ K₁ ३ ४ वर्णयिष्यामि; K₇ D₁ १ कीर्तं
(for वर्तं) —^b) K₁ पृच्छति; K₇ D₁ ६ १ १ T G₁
३ ० M₁ ६-१ 'ते (for 'तो) D_{as} भरतर्षभ .

3 ^a) K₂ ० १ V₁ B₀ ६-१ D_{as} २१ D_{n1} १४ D_s D₂-३
३ १ C_s यस्य, D₁ T₁ G₁ ० M₁ C_s Mr चक्ष्य, T₂ M₁ ६ ०
पश्य, G₁ पृच्छे (for पश्य) K₁ ३ ४ १ D₀ सकपतो,
D_{as} D₁ T₁ G₁ ० M₁ C_s संकल्पतो; D₁ ३ सप्रियते,
T₂ G₁ संकल्पतो, Mr 'ल्पते (for 'ल्पते) D_{n1}
लोके; D₁ लोका (for लोको) —^b) D_{as} प्रकीर्तते,
D₁ 'संसे, G₁ 'स्यसे (for 'सने) —^c) D₀ मन्ये सर्व
गुणोपन्नो; D₁ T G₁ ३ ० मन्यसे गुणसंपन्नं —^d) K₁
V₁ B₀ (marg as in text) D₁ T G₁ त, K₄ तान्
(for तन्)

4 T₂ श्रीकृष्ण (for वासुदेव) —^a) Ś₁ K₁ D_{as} २१

न चारित्रनिमित्तोऽस्याहंकारो देहपातनः ।
अभिन्नश्रुतचारित्रस्तस्मात्सर्वत्र पूजितः ॥ ५
तपस्वी नारदो वाढं वाचि नास्य व्यतिक्रमः ।
कामादा यदि वा लोभात्तस्मात्सर्वत्र पूजितः ॥ ६
अध्यात्मविधितत्त्वज्ञः क्षान्तः शक्तो जितेन्द्रियः ।
ऋजुश्च सत्यवादी च तस्मात्सर्वत्र पूजितः ॥ ७

तेजसा यशसा बुद्ध्या नयेन विनयेन च ।
जन्मना तपसा वृद्धस्तस्मात्सर्वत्र पूजितः ॥ ८
सुखशीलः सुसंभोगः सुभोज्यः स्वादरः शुचिः ।
सुवाक्यश्चाप्यनीर्ष्यश्च तस्मात्सर्वत्र पूजितः ॥ ९
कल्याणं कुरुते वाढं पापमस्मिन्न विद्यते ।
न प्रीयते परानर्थैस्तस्मात्सर्वत्र पूजितः ॥ १०

c 12. 223. 10
B 12. 223. 10
K 12. 223. 11

(before corr) T₁ M₁ 7 कुक्कु(T₁ M₁ 'रु)राधिप, K₂ कुक्कुरान्विप, B₀ कुक्कुरेश्वर (for 'राधिप). K₀ 7 D₁-c 9 M₁ यन् (for यान्) —^a) K₀ 7 D₁ D₂-s 8 9 तन्मे, B₂ 9 D₁ तान्मै; M₁ 6 7 मे तान् (by transp) D₁ विचक्षत; D₁ विवक्षिता (for 'क्षत) G₁ श्रूयता मे विचक्षण — After 4^{ab}, B₀ ins

666* यच्छ्रुत्वा पारमेष्ठेन भवेद्याप्यमला मति ।

—^a) M₁ 7 साधो (for साधून्). —^a) K₁ D₁ नराधिप

5 —^a) D₁ G₂ 6 न च मित्रमित्रोस्य, G₁ न चामित्रममित्रे न्याद् —^b) G₁ [अ]हकारे K₀ V₁ B₀ e-9 D₁ n₁ D₂ 8 8 देहवापन; D₁ D₂ D₁ 'यावन, D₂ देव कश्चन; D₂ देहमानत, T₁ देवपातन, G₂ (gloss. भायुःशयकर) देहयापन (for देहपातन) — D₂ om. (hapl) 5^a-6^a. —^a) D₂ अगूढ; D₁ T₁ G₀ न हि न; T₂ M₂ अहीन, G₁ 8 न हीन (for अभिन्न) K₁ D₂ शुचि; B₂ D₂ श्रुति (for श्रुत) —^a) D₂ lacuna, D₁ T₁ G₁ सवति (for सर्वत्र) — After 5, D₁ T G₁ 8 8 M₂ read 8 K₀ ins after 6^a. K₁ V₁ B₀ e-9 D₁ n₁ D₂ n₁ D₂ 8 8 8 8 Kumbh ed after 5 D₁ T G₁ 8 8 M₂ after 8

667* अरतिं श्रोत्र्यापत्ये मय नैवानि नारदे ।

अदीर्घसूत्र शूरश्च तस्मात्सर्वत्र पूजित ।

[(L 1) D₂ D₂ क्रोप (for क्रोथ) K₁ D₀ नैवास्ति, D₁ ते नानि, D₂ नैवानि, D₂ चैवानि (for चै) B₀ नारद, D₁ n₁ नारद, T₂ नारदे (for नारदे) — (L 2) D₁ अदीर्घं सूत्रसूत्र (for the prior half)]

6 D₁ D₁ G₁ M₂ 7 om (hapl) 6 (for D₁, cf v. 1 5) M₁ om (hapl) 6-8 V₁ reads 6 on marg —^a) K₀ 7 V₁ B₀ e-9 D₁ n₁ D₂ D₂ 8 8-9 T G₂ 6 M₂ तपासो (K₁ 'स्ये) (for तपस्वी) —^b) V₁ यतो (for वाचि) — After 6^{ab}, K₀ ins 667* —^a) K₁ 6 D₁ n₁ D₂ D₂ 8 8 कामादा (for कामादा)

7 K₁ M₁ om (hapl) 7 (for M₁, cf v 1. 6) V₁ om 7^{ab} —^a) K₀ निधि (for विधि) —^b) D₁ क्षाता; D₁ ज्ञात, D₂ ज्ञात, T₂ कांत (for क्षान्त) K₁ 2 4 B₀ 8 (marg as in text) D₂ 7 T₁ G₁ 8 8 ज्ञातो, B₂ (marg also) 9 T₂ Cpp (gloss. विगतरागादिमल) शुक्लो, D₂ क्षातो, Cpp (also) सक्तो (for शक्तो) ॐ C₂ शक्तो मधुरवाक् । ॐ — V₁ reads 7^a-8^a on marg — After 7, D₁ T G₁ 8 8 read 15.

8 D₂ M₁ om (hapl) 8 (for M₁, cf v 1 6) D₁ T G₁ 8 8 M₂ read 8 after 5 V₁ reads 8 on marg —^a) B₂ (marg) वृद्धश्च (for वृद्ध्या) —^b) K₀ B₀ 6 7 8 (marg) 9 D₁ n₁ D₂ n₁ D₂ 8 8 ज्ञानेन (for नयेन) —^a) D₂ पूजिता — After 8, D₁ T G₁ 8 8 M₂ ins 667*

9 —^a) K₁ D₂ सुसवेप, D₁ सुखवेप (for सुसंभोग) K₀ V₁ B₀ e-9 D₁ n₁ D₂ D₂ 8 8 सुशील सुखसवेश (B₁ 'पञ्च; D₀ 'वेप), D₁ T G₁ 8 8 M₁ 7-1 सुसशील सुसवेप (M₂ 'क, M₂ 'श) —^b) K₁ स्वभोज्य; K₁ 6 7 V₁ B₀ e-9 D₁ n₁ D₂ n₁ D₂ 8 8 सुभोज (D₁ 'न), D₁ T G₂ 8 8 M₁ 7-1 सुवेजा; G₁ सुवेपा (for सुभोज्य) K₁ V₁ B₀ 9 D₁ n₁ D₂ 9 M₁ स्वाचर; D₂ स्वावर, D₁ स्वातर, G₁ स्वादन; M₁ 6 सुचर (for स्वादर) —^c) B₀ स्ववाक्यश्च (for सु) K₀ चापनीर्ष्यश्च; K₁ D₁ 6 7 8 च सुचक्षुश्च; V₁ D₁ चापनीर्ष्यश्च; B₀ 7 8 Cp (gloss परिभाषणानभिज्ञ) चाविव (B₀ 'वि)क्षुश्च; B₂ (marg as in text) च विवक्षुश्च, D₁ चाविवुक्षुश्च; D₁ च विविक्षुश्च, D₂ चासुचक्षुश्च (for चापनीर्ष्यश्च). M₁ 6 अमात्सयोप्यनीर्ष्यश्च, M₂ अमात्सयै तु व्यनीर्ष्यश्च. — After 9, T₁ reads 12

10 ॐ K₁ om (hapl) 10, D₁ om (hapl) 10-11, G₁ om. (hapl) 10-14 —^a) D₁ कुरुतो. M₁ 6 गूढ (for वाढ). —^b) D₂ यस्मान्, M₁ 6 7 अत्र (for अस्मिन्). —^c) D₁ 6 प्रीयते (for प्रीयते) M₁ च तानर्थैश्च (for परा) — After 10, D₂ reads 21

C. 12. 64^b
P 12. 231[0] 12
K 12 237 11

वेदश्रुतिभिराख्यानैरर्थानभिजिगीषते ।

तितिक्षुरनवज्ञश्च तस्मात्सर्वत्र पूजितः ॥ ११

समत्वाद्धि प्रियो नास्ति नाप्रियश्च कथंचन ।

मनोनुकूलवादी च तस्मात्सर्वत्र पूजितः ॥ १२

बहुश्रुतश्चित्रकथः पण्डितोऽनलसोऽशठः ।

अदीनोऽक्रोधनोऽलुब्धस्तस्मात्सर्वत्र पूजितः ॥ १३

नार्थे न धर्मे कामे वा भूतपूर्वोऽस्य विग्रहः ।

दोषाश्चास्य समुच्छिन्नास्तस्मात्सर्वत्र पूजितः ॥ १४

11 Dr G1 om. 11 (of v 1 10) —^a) G6 देव (for वेद) —^b) K6 7 V1 Bo 6-9 Das a4 Dn1 n4 Ds D2-4 6. 8 9 Cp -जिगीषति (for 'षते) D5 अन्यास्मात् जिगीषति ☞ Cp अभिजिगीषति तिरश्चि कीर्षति । ☞ —^c) B6. 8 9 D82 D8 6 T1 G8 6 तितिक्षुर (for तिति'). K6 V1 Bo 6 8 (marg as in text) 9 Das D81 D5 M1 6 7 अनव (D81 'सि) ज्ञाता, K7 B7 Das Dn1 n4 D82 D2-4 8. 9 Cp 'ज्ञातस् (for 'ज्ञश्च)

12 K1 G1 om (hapl.) 12 (for G1, cf. v 1 10) T1 reads 12 after 9 —^a) K4 समत्वाच्; D4 समत्वान् (for समत्वाद्) K4 6 Bo 7 Das Dn1 n4 Ds D2 8 8 च; K7 V1 Bo 8 9 Da4 D4-6 9 M1 6 7 न (for हि) K7 B6 8 9 Das a4 D2 6 9 M1 6 7 न्यस्य (for नास्ति). —^b) B8 नाप्रियस्य; D8 न प्रियश्च; D7 T1 नास्ति कश्चित् (for नाप्रियश्च) B6-9 Das a4 कदाचन (for कथं').

13 G1 om 13 (of v 1 10) —^a) K4 बहुश्रुतिश्च (for 'श्रुतश्च). —^b) K6 V1 Bo 6-8 Das Dn1. n4 Ds D2 8. 8 [S]लालसो; K7 B9 Da4 D4-6 9 [S]नालसो (K7 'शो; Da4 'को) (for sn') K4 [S]शव', K6 D81 [S]सठः (for सशठः) —^c) K7 D2 5 9 न दीनो; Da4 आदित्यो; D7 T1 G8 6 अधनो (for अदीनो)

14 Dr T G1 8 6 om (hapl) 14 (for G1, cf. v. 1. 10). —^a) Da4 धर्मे (for नार्थे) K4. 6 V1 Bo 7 9 Das a4 Dn1 n4 Ds D2-4. 6 8. 9 M7 धने वा (M7 धनेय); K7 न धने वा (hypermetric), B6 8 धर्मे (B6 [marg.] 'ने) वा; D6 धर्मे च, M1 ह धर्मे (for न धर्मे) M8 transp कामे and वा. ☞ Ca (reading धने च) अर्थपदं प्रयोजनपरं, धने चेति पृथगुपादानात् । ☞ —^b) Ś1 K1 निग्रह, V1 स' (for वि'). ☞ Ca विग्रहो विशिष्टो ग्रह । ☞ —^c) Ś1 K1 2 चित्र (for चास्य) K7 D2 9 सुविच्छिन्नास्, D6 समुच्छिन्नास्

बृहभक्तिरनिन्द्यात्मा श्रुतनामनुशंसवान् ।

वीतसंमोहदोषश्च तस्मात्सर्वत्र पूजितः ॥ १५

असक्तः सर्षसङ्गेषु सक्तात्मेव च लक्ष्यते ।

अदीर्घसंशयो वाग्मी तस्मात्सर्वत्र पूजितः ॥ १६

समाधिर्नास्य मानार्थे नात्मानं स्तौति कर्हिचित् ।

अनीर्ष्युर्दृढसंभाषस्तस्मात्सर्वत्र पूजितः ॥ १७

लोकस्य विविधं वृत्तं प्रकृतेश्चाप्यकुत्सयन् ।

संसर्गविद्याकुशलस्तस्मात्सर्वत्र पूजितः ॥ १८

(for 'च्छिन्नास्) — After 14, B7 reads 17

15 Dr T G1 8 6 read 15 after 7 —^a) B6 अर्षिदात्मा; D7 T1 G1 8. 6 अदीनात्मा; M1 6 7 अर्षिस्थत्मा (for अनिन्द्यात्मा) —^b) D6 छिन्नशंसवान्; D7 T G1 8 6 M5 आनृदास्य (G1 'स)वान्

16 K1 2 D6 om (hapl) 16. Dr T G1 6 read 16 after 18 T1 repeats 16^{ab} after 19 —^a) B7 9 D81 अशक्तः Dr T G1 8 6 मृतेषु (for 'सङ्गेषु) —^b) B6 सकार्येन, D81 'न्येव; D7 T G1 8 6 सर्वात्मेव; Ca शक्तात्मेव (for सक्ता') Dn4 D9 लक्ष्यते. V1 प्रसक्तात्मेव लक्ष्यते —^c) B6 संचयश्च; Da4 सशय B6 9 Das a4 चैव (for चाग्मी).

17 B6 om 17^{ab} D2 G1 om (hapl) 17-18 B7 reads 17 after 14 —^a) T G8 6 समाधिं Dr T1 8 6 चास्य (for नास्य) K4. 6 V1 Bo 6-8 Das a4 Dn1 n4 Ds D8 5 6 8 कामार्थे, D7 T1 G8 6 मानार्था (for 'र्थे) —^b) K4 कस्यचित्, K7 B8 (marg) D4. 6 9 केनचित् (for कर्हि') —^c) K1 4 7 Bo 6 7 9 Dn1 D8 D6 8 अनीर्ष्युर्, K6 अनीर्ष्यो (for अनीर्ष्युर्) K2 4 6 V1 Bo 6-9 Das a4 Dn1 n4 Ds D8 7. 8 T1 G8 6 मृदु, K7 B6 (marg) D2 5 9 M1 6-7 मित; B6 प्रिय, T2 मृत्यु (for दृढ) K6 Dn1 n4 Ds D2 8 सवादस् (for समाषस्).

18 D2 G1 om 18 (of v 1 17) K1 reads 18 on marg —^a) K6 7 Bo 6 7 8 (marg as in text). 9 Das. a4 Dn1 D8 D8 5 8 चित्तं; Dn4 चित्ते (for वृत्त). —^b) K6 7 Bo 6-9 Dn1 n4 D82 D8-5 7-9 T G8 6 M1 6-7 प्रेक्षते; V1 Das a4 D81 D6 प्रेक्ष्यते (for प्रकृतेश्च) K7 Das D4 9 वापि; D81 चाथ (for चापि) D81 कुत्सयन् —^c) K7 स सर्गं, B6 (marg) D6 गंधर्व; Dn1 n4 D81 स्वर्गं; D82 संपर्गं, D6 स सर्वं; T2 स स्वर्गं (for ससर्गं) B6 (marg as in text) मन्त्रविद्यासु

नाद्वयत्यागमं कंचित्स्वं तपो नोपजीवति ।
 अवन्ध्यकालो वदयात्मा तस्मात्सर्वत्र पूजितः ॥ १९
 कृतश्रमः कृतप्रज्ञो न च दसः समाधितः ।
 नियमस्थोऽप्रमत्तश्च तस्मात्सर्वत्र पूजितः ॥ २०
 सापन्नपश्च युक्तश्च सुनेयः श्रेयसे परैः ।

अमेत्ता परगुहानां तस्मात्सर्वत्र पूजितः ॥ २१
 न ह्यव्यत्यर्थलाभेषु नालामेषु व्यथत्यपि ।
 स्थिरबुद्धिरसक्तात्मा तस्मात्सर्वत्र पूजितः ॥ २२
 तं सर्वगुणसंपन्नं दक्षं शुचिमकातरम् ।
 कालज्ञं च नयज्ञं च कः प्रियं न करिष्यति ॥ २३

C. 12 2477
 B 12 231(01) 24
 K 12 237 27

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि त्रयोविंशत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २२३ ॥

कुशलम् ॐ Cs ससर्गविद्या गीतादिविद्या, तत्र हि सस्य
 ज्यन्ते प्रायो जना ॥ Cs प्राणविद्याकुशलः, सर्वेषामनुभवेश
 कुशलो वा । ॐ — After 18, D₁ T G₃ e read 16

19 D₁ om (hapl) 19-20 —^a) D₃ a₁ नास्य
 याति K₆ आश्रम, D₅ आत्मना (for आगम) K₇
 B₆ D₃ G₁ M₁ e किंचित्, D₅ काश्चित् (for कचित्)
 —^b) K₆ corrupt, K₇ B₆ 7 D₃ n₄ D₅ D₂ s s e s
 स्वनेन, V₁ B₆ s 9 D₃ a₁ D₉ स्त्र (B₆ सु) तपो न,
 D₁ स्वतापो न, M₁ स्वातपो न (for स्व तपो न) —^c)
 K₁ अवध्य, D₅ अवध्य (for अवन्ध्य) G₆ काले
 (for कालो) Ś₁ K₁ 2 व (K₁ व) व्यश्च, G₁ वद्यात्मा
 (for वदयात्मा) ॐ Cs अवन्ध्यकालः सदा कल्याणकारी । ॐ
 — After 19, Ś₁ K₁ 2 4 read 22 T₁ repeats 16^b
 after 19

20 D₁ om (hapl) 20 (for D₁, cf v l 19)
 K₇ D₁ s 9 transp 20 and 21. —^a) K₇ कृत (for
 the second कृत) D₃ कृतप्रज्ञो न च प्रप्यो —^b)
 B₅ (marg as in text) T₁ G₁ s 6 M₅ 7 ज्ञान (for न
 च) B₅ (marg) दस (for दस) B₅ (marg as in
 text) T₁ G₁ s 6 M₁ 6 7 समाधित् (for धित) —^c)
 K₄ 6 V₁ B₆ 6-9 D₃ a₁ D₃ n₄ D₅ D₂ s s 8 T₂
 M₆ नित्ययुक्तो, K₇ D₁ 9 G₁ नित्ययज्ञो, T₁ G₃ 6 M₁
 6 7 नित्ययज्ञो (for नियमस्थो) D₃ [s] प्रसन्नश्च, G₁
 [s] प्रयत्नश्च (for अप्रमत्तश्च)

21 T₁ om (hapl) 21 K₇ D₁ s 9 transp 20 and
 21 D₅ reads 21 after 10 —^a) K₆ 7 B₆ 6 7 8
 (marg as in text) 9 D₃ a₁ D₃ n₄ D₅ D₂ s s M₁
 6 6 नापन्नप (D₃ 'य'श्च (for साप') —^b) K₆ 7 V₁
 B₆ 6-9 D₃ a₁ D₃ n₄ D₅ D₂ s s 7 8 नियु (B₆ 'यु')

क्त, D₅ सुनेय, T₂ G₃ 6 M₁ 5-7 विनेय, G₁ विनय
 (for सुनेय) D₃ श्रेयस D₃ पर, D₃ परे,
 D₁ परे —^c) K₁ आवेत्ता (for अमेत्ता) Ś₁ K₁ सर्व
 (for पर)

22 Ś₁ K₁ 2 4 read 22 after 19 —^a) Ś₁ K₁
 अर्थे, T₁ अत्र (for अर्थ) V₁ लाभेपि; D₃ लाभे
 तु (for लाभेषु) —^b) K₆ B₇ D₃ D₅ D₂ s 6-8 T₁
 G₃ 6 नालामे तु, D₁ lacuna (for 'नेषु) D₇ T₁
 व्यथति (for व्यथति) —^c) B₅ D₅ अशक्तात्मा (for
 अस')

23 ^a) D₅ सयुक्त (for सपन्न) —^b) D₃ दक्षं.
 K₂ अकारक, K₄ अकर्तरं, K₆ V₁ B₆ 6-9 D₃ a₁
 D₃ n₄ D₅ D₂ s 7 8 अनामय, D₆ M₁ 7 अनातुर,
 T₁ G₁ s 6 अनाकुल, M₅ 6 अनादर (for अकातरम्)
 —^c) K₄ 6 B₆ D₃ n₄ D₅ D₂ s 5 8 प्रियज्ञ (for
 नयज्ञ) — After 23, Kumbh ed ins a passage
 given in App I, (No 25)

Colophon G₃ missing, K₆ 6 B₁-5 D₃ a₁ D₃ s
 D₁ G₁ 5 M₂-4 absent — Sub-parvan Ś₁ K₁ 2 4
 6 7 V₁ B₆ 6-9 D₃ a₁ D₃ n₄ D₅ D₂-9 T₁ G₁ s 6
 M₁ 5-7 मोक्षधर्म — Adhy name Ś₁ K₁ 2 4 वासु
 देवोऽग्रसेनसंवादः समाप्तः, K₆ B₇ D₃ n₄ D₅ D₂ s s
 M₁ 6 7 वासुदेवोऽग्रसेनसंवादः, K₇ V₁ B₆ 6 9 D₃ a₁
 D₁-6 9 केशवोऽग्रसेनसंवादः, B₅ नारदकेशवोऽग्रसेनसंवादः,
 D₇ G₆ उग्रसेनकृष्णसंवादः, M₅ उग्रसेनवासुदेवसंवादः
 — Adhy no (figures, words or both) K₇ B₇
 D₃ D₅ D₆ 9 56, D₃ D₇ T₁ G₁ s 6 M₅ 57, D₅
 52, T₂ 71, M₁ 6 7 55 — Sloka no. D₃ n₄
 D₅ 24

२२४

युधिष्ठिर उवाच ।

आद्यन्तं सर्वभूतानां श्रोतुमिच्छामि कौरव ।
 ध्यानं कर्म च कालं च तथैवायुर्थुगे युगे ॥ १
 लोकतत्त्वं च कात्स्न्येन भूतानामागतिं गतिम् ।
 सर्गश्च निधनं चैव कुत एतत्प्रवर्तते ॥ २
 यदि तेऽनुग्रहे बुद्धिरस्मास्विह सतां वर ।
 एतद्भवन्तं पृच्छामि तद्भवान्प्रव्रवीतु मे ॥ ३
 पूर्वं हि कथितं श्रुत्वा भृगुभाषितमुत्तमम् ।
 भरद्वाजस्य विप्रप्रेततो मे बुद्धिरुत्तमा ॥ ४

224

☞ This adhy is missing in G₂ (cf v 1 12 222 19)

1 °) K₁ आद्यत, B₂ (marg as in text) अद्यत्, D₂ s G₁ s अद्य त (for आद्यन्त). ☞ Cu p आदि ससारहेतु (Cp कर्तारं), अन्त ल्यस्थानं (Cp अन्तस्थान, यद्वा भूतानामादिरन्तश्च यस्मात्समुपादानकारणमित्यर्थ) । ☞ —^b) K₆ V₁ Bo e r s (marg) ° Das as Dn₁ n₂ D₂ D₂ s s e s Mr ज्ञातुम् (for श्रो°) Ś₁ K₁ s s V₁ भारत, D₂ D₂ केदाय (D₂ 'वं') (for कौरव). —^c) B₁ damaged Ś₁ K₁ B₂ (marg) D₁ T G₁ s. e च कर्म (by transp), D₁ ° धर्मं च —^d) K₁ D₁ s [जा]दौ (for [आ]युर्) D₁ युगायुगे

2 °) K₆ D₁ कात्स्न्येन —^b) K₂ अगतिं, Bo e s चागतिं (for आगतिं). —^c) K₁ D₂ सर्गस्य; Bo e (marg as in text) s ° D₁ T G₁ s M₁-r सर्गं च, D₁ सर्वं च; G₁ स्वर्गं च (for सर्गश्च) — After 2, Kumbh ed ins.

668* भेदक भेदत्सर्वं च तथान्येषां मतं तथा ।
 अवस्थान्निर्णयं चैव यादृशं च पितामह ।

3 °) D₁ तु गृहे (for ऽनुग्रहे) —^b) B₂ (marg as in text) वद (for इह) D₁ वर, D₁ वर. —^c) Ś₁ K₁ s s 4 एवं (for एतद्) — T₁ om. (hapl) 3^d-5^o —^d) Ś₁ K₁ s s 4 तद्यथावब्रवीतु मे

4 T₁ om 4 (of v 1 3) —^c) K₂ r D₁ s r. s G₁ ° भारद्वाजस्य D₁ देवप्रेत (for विप्र°) —^d)

जाता परमधर्मिष्ठा दिव्यसंस्थानसंस्थिता ।
 ततो भूयस्तु पृच्छामि तद्भवान्वक्तुमर्हति ॥ ५
 भीष्म उवाच ।

अत्र ते वर्तयिष्येऽहमित्तिहासं पुरातनम् ।
 जगौ यद्भगवान्ध्यामः पुत्राय परिपृच्छते ॥ ६
 अधीत्य वेदानखिलान्साद्गोपनिपटस्तथा ।
 अन्विच्छन्नैष्टिकं कर्म धर्मनैपुणदर्शनात् ॥ ७
 कृष्णद्वैपायनं व्यासं पुत्रो वैयासकिः शुक्रः ।
 पप्रच्छ संदेहमिमं छिन्नधर्मार्थसंशयम् ॥ ८

B₂ (marg) [s]मूद् (for मे)

5 T₁ om 5^o (cf v 1 3) —^a) Ś₁ K₁ s s संगृष्टा (for धर्मिष्ठा) —^b) Ś₁ K₁ s s 4 दिव्यं (K₂ s 'व्य) संस्थानमान्यता (K₂ 'व) ☞ Cu दिव्यमग्यान संस्थिता अलौकिकस्वरूपनिष्ठावती ॥ C₂ दिव्यरूपा । ☞ —^c) Ś₁ K₁ s 2 ततो (for ततो). Ś₁ K₁ s B₂ D₁-s 2 च (for तु). —^d) K₂ r D₁ D₁ n₁ D₁ s (before corr) D₂ G₁ अर्हति (for 'ति) D₂ तद्भवान्प्रव्रवीतु मे

6 °) G₂ om from से up to पुरात (in G^b). Ś₁ K₁ s वर्णयिष्ये (for वर्त°) D₁ T G₁ s M₁ जनाप्यु-दाहरंतीमम् —^c) G₁ भवतां (for भगवान्)

7 °) K₁ आधीत्य; D₁ अपित्य Ś₁ K₁ s D₂ निखिलान्; Bo D₁ M₁ s सरित्; G₁ अधिकात् (for अपिलान्). —^b) K₂ संगोप (for साद्गोप) K₆ V₁ Bo-s D₁ as D₂ D₂ s s T₂ M₁ e r निपदां (K₆ 'दा)स; K₁ निपद्यस् (for निपदस्) G₂ s तदा (for तथा) —^c) B₂ (marg as in text) अन्विच्छन्; D₁ अवि° (for अन्वि°) Ś₁ K₁ s s 4 V₁ B₂ D₁ s धर्मं (for कर्म) —^d) V₁ D₁ T G₁ s M₁ कर्म; G₁ lacuna (for धर्मं) D₁ as D₁ D₂ D₂ r G₁ नैपुण्य (for -नैपुण) K₁ D₁ s ° -दर्शनं; D₂ दर्शन (for दर्शनात्). B₂ (marg) नैपुण च निदर्शनात्

8 °) D₁ व्यास (for व्यास). —^b) K₂ M₁ s वैयासक, D₂ T₁ G₁ s. e 'सिकि; D₁ 'सिक; G₁ 'सकी (for 'सिकि). G₂ s शिशु; M₁ शुभ (for शुक्र) ☞ Ca व्यास एव व्यासक, संज्ञायाम् कन् । तस्य अपत्यं वैयासकि (of Vār to Pāṇini 4 1 97 and the

भूतग्रामस्य कर्तारं कालज्ञाने च निश्चयम् ।
ब्राह्मणस्य च यत्कृत्यं तद्भवान्वक्तुमर्हति ॥ ९
तस्मै प्रोवाच तत्सर्वं पिता पुत्राय पृच्छते ।
अतीतानागते विद्वान्सर्वज्ञः सर्वधर्मवित् ॥ १०
अनाद्यन्तमजं दिव्यमजरं ध्रुवमव्ययम् ।
अप्रतर्क्यमविज्ञेयं ब्रह्माग्रे समवर्तते ॥ ११

काष्ठा निमेषा दश पञ्च चैव
त्रिंशत्तु काष्ठा गणयेत्कलां ताम् ।
त्रिंशत्कलाश्चापि भवेन्मुहूर्तो

Mahabhāṣya on the same) ॥ Cp व्यासस्यापत्य वेदा
सक्ति । ॐ —^o) D₁ T G₁ २ ० सशयम्; M₁ सदेशम्
(for 'हम्) —^d) G₁ छत्र, M₂ भिन्न (for छिन्न-
K₁ D₁ ० ० सशय (D₁ या) (for -सशयम्)

9 Before 9, MSS ins शुक् उवाच —^b) T₂
कालाज्ञाने K₆ B₆ २ (last two marg) D_{n1} n₄ D₅
D₂ २ ऋनेन; G₁ ज्ञानवि- (for ज्ञाने च) K₆ D₆
निश्चित, K₇ D₁ ० M₁ ० नैष्ठिक; B₀ D_{n1} n₄ D₅
D₂ २ २ Cn २ निष्ठित (for निश्चयम्) —After 9^{ab},
Kumbh ed ins

660* ज्ञानं ब्रह्म च योग च गवात्मकमिदं जगत् ।
त्रितये त्वेनमायाति तथा छेपोऽपि वा पुन ।
केनैव च विभाग स्यात्तुरीयो लक्षणैर्विना ।
ज्ञानज्ञेयान्तरं कोऽसौ कोऽयं भावस्तु भेदवत् ।
यज्ज्ञानं लक्षणं चैव तेषां कर्तारमेव च । [5]

—^a) D₁ D₂ ब्रह्मणस्य (for मां) —^d) K₇ D₁ D₂
D₁ ० ० T₂ अर्हसि (for 'ति) B₀ भगवान्वक्तुमर्हति

10 Before 10, MSS ins भीष्म उवाच —^b) M₁ ०
पुत्राय परिपृच्छते —^a) D₁ a₁ अतीतानागतो —^d)
B₀ धर्मज्ञ (for सर्वज्ञ) D₅ तरववित् (for -धर्मं)
—After 10, Kumbh. ed Cv ins a passage given
in App I, (No 26)

11 Before 11, MSS ins व्यास उवाच —^b) V₁
B₂-२ D₁ a₁ D₅ M₁ ० १ अज्य (B₀ 'स) कर्मजर ध्रुव
—^a) D₁ अति- (for अवि) —^d) D₁ ब्रह्मज्ञे (for
ब्रह्माग्रे) K₃ समवर्तते; K₆ B₀ २ (marg) D_{n1} n₄ D₅
D₂ २ २ M₁ ०-१ सप्रवर्तते, K₇ V₁ B₂-२ D₁ a₁ D₁-० १
सप्रकाशते, D₁ T₁ G₂ ० अप्रवर्तते (for समं)

12 ^b) B₀ २ D₁ a₁ च (for तु) K₆ D₅ काष्ठा

भागः कलाया दशमश्च यः स्यात् ॥ १२

त्रिंशन्मुहूर्तश्च भवेदहश्च

रात्रिश्च संख्या मुनिभिः प्रणीता ।

मासः स्मृतो राज्यहनी च त्रिंश-

त्संवत्सरो द्वादशमास उक्तः ।

संवत्सरं द्वे अयने वदन्ति

संख्याविदो दक्षिणमुत्तरं च ॥ १३

अहोरात्रे विभजते सूर्यो मानुषलौकिके ।

रात्रिः स्वभाय भूतानां चैष्टायै कर्मणामहः ॥ १४

C 12 2492
D 12. 224(1) 15
K 12 238 48

(for काष्ठा) B₂-३ D₁ D₂ १ T₁ G₂ ० गणयेत्, M₁
गुण (for गण). D₁ काला, D₂ D₅ कला, T₂
कलां (for कला) Ś₁ K₁ २ ४ D_{n1} त, D₁ T₁ G₁ २ ०
M₂ ता (for ताम्) —^a) K₂ ४ ० १ B₀ D₁ n₄
D₂-० २ ० M₁ २ ० कलश्, T₂ कलाश् (for कलाश्)
D₁ मुहूर्ता (for 'र्तो) —^d) K₃ भागा D₁ कल्पा
(for कलाया) D₁ दशमस्य या, D_{n1} 'म च यः
D₁ दशपमो य, D₁ T G₁ २ ० दश पच च (for दश-
मश्च य) M₁ न (for य) ॐ Cn भाग, भग
सूर्यस्तरसवन्धी कलाया दशमोऽंश, तेन सहितं त्रिंशत्कलो
मुहूर्तं । स च सूर्यस्य उदयादुदयान्तरपर्यन्तं यावान्कालस्तस्य
पोदशोऽंश पादोननाडीचतुष्टयात्मकः । तस्यापि दशमांश
सार्धद्वाविंशतिपलात्मकः । ॐ

13 ^a) K₁ ० V₁ B₀ ० ० D_{n1} n₄ D₅ D₂ २ २ ० २ T₂
M₁ ०-१ त्रिंशन्मुहूर्तं, B₁ D₁ a₁ 'र्ताश् (for 'र्तश्)
K₄ ० B₀ २ D_{n1} n₄ D₅ D₂ २ ०-३ T G₁ २ ० M₁ ०-१ तु
(for the first च) —^b) K₇ B₀ D₁ D₂ ० ० रात्रेश्च;
G₁ रात्रेश्च (for रात्रिश्च) D₂ सख्य (for सख्या) K₁
० १ D₁ D₁ १ ० प्रणीता (for 'ता) —^a) K₇ D₁
० ० त्रिंशत् (for मास) K₂ स्मृतौ M₂ राज्यहानि
K₇ D₁ ० ह; D₁ T₁ G₁ २ ० तु; M₂ lacuna (for
च) K₇ D₁ ० ० मास (for त्रिंशत्) —^a) V₁ D_{n1}
D₁ D₁ ० T₁ सवत्सरे (T₁ 'रो) (for स्तरं) Ś₁ K₁
२ ४ V₁ B₀ ०-२ D₁ a₁ D_{n1} n₄ D₂ D₂ २ ०-३ T₁
G₂ ० M₁ ०-१ त्वयने (for अं) —^a) D₁ साख्यो-
विदो (sic), T₂ सख्याविधौ D₁ दक्षिण (for 'णम्)

14 = Manu. 1 65 —^a) K₁ आहोरात्रे T₂
विभजिते (for 'जते) —^b) D₁ सूर्ये (for सूर्यो).
D₁ मनुष्य; D₅ दैविक; G₁ मानस (for मानुष)
Ś₁ K₁ २ ४ १ B₀ D₁ ० ० दैविके; D_{n1} लौकिक; D₁

C 12. 2493
B 12. 224(1) 16
K 12. 228 49

पित्र्ये राज्यहनी मासः प्रविभागस्तयोः पुनः ।
कृष्णोऽहः कर्मचेष्टायां शुक्रः स्वमाय शर्वरी ॥ १५
दैवे राज्यहनी वर्षं प्रविभागस्तयोः पुनः ।
अहस्तत्रोदगयनं रात्रिः स्यादक्षिणायनम् ॥ १६
ये ते राज्यहनी पूर्वं कीर्तिते दैवलौकिके ।
तयोः संख्याय वर्षाग्रं ब्राह्मे वक्ष्याम्यहःक्षपे ॥ १७
तेषां संवत्सराग्राणि प्रवक्ष्याम्यनुपूर्वशः ।
कृते त्रेतायुगे चैव द्वापरे च कलौ तथा ॥ १८

मानुष (for लौकिके) ❀ Cp मानुषलौकिके मानुष
लोकव्यवहारे । अनुशतिकत्वाद्भयवृद्धि । दैविक इति प्रमाद ।
दैव इति (st 17) वक्ष्यमाणत्वात् । ❀ — °) Da4 रात्रौ
(for रात्रिः) D1 T G1 ३ ६ M1 ५-७ सयाति (for
भूतानां). — °) B9 चेष्टायै. K4 कर्मणा सह

15 = (var) Manu 1 66 — °) K4 सिद्धौ (for
पित्र्ये). Da4 राज्यहनि, Dn4 रात्रहनी. T2 मास (for
मास). — °) Da1 तत् (for तयो) — B9 D4 om
(hapl) 15^c-16^b — °) Ś1 K1 १ शुक्रोह, K2 ४ ६
Bo १ Dn1 n4 Ds D2 ३ ६ ९ शुक्रोह (for कृष्णोऽह)
K2 कृष्ण (for कर्म) Bo ६ ७ Da8 a. Ds चेष्टाया,
B8 (marg) D1 T G1 ३ ६ M1-७ -चेष्टायै; Ds चेष्टाया
(for 'यां) V1 B8 कर्मचेष्टा अह शुक्र (B8 कृष्ण),
M1 (also) कर्मत्याह कर्मचेष्टायै (sic) — °) Ś1 K1. २
४. ६ ७ V1 B1 Dn1 n4 Ds D2 ३ ६ ९ कृष्ण, D1 G1
कर्म (for शुक्र) Da4 कृष्णाय (for स्वप्नाय)

16 = Manu 1 67 Ś1 K1 २ ४ B9 D4 om 16^{ab}
(for B9 D4, cf v l. 15) — °) T1 देव- (for दैवे)
Dn4 राज्यहनि V1 वर्षं, D1 T G1 ३ ६ M1 ५-७ ह्यद
(for वर्षं) — °) Da1 प्रतिभागस्, G1 विप्रभागस्
(for प्रवि) Da4 तत् (for तयो) — °) Ś1 K1 २
तस्य (for तत्र)

17 °) Ś1 K1 २ ४ ६ Dn4 T2 G1 M5 एते (for ये ते)
Da1 राज्यहनि K1 D1 ३ ९ M5 पूर्वं, B9 १ Da8 a1 पार्थ;
B8 (marg) पुरे, T2 पूर्वं (for पूर्व) — °) Ś1 K1 ४
कथिते (for कीर्तिते) Ś1 K1. 4 देव; K6 १ Bo ६-९
Da8 a1 Dn1 n4 Ds D2 ३ ६ ९ M1 ६ जीव (for दैव)
D2 om from वलौ up to सयान्ति (in 20^e) K2
कथिते लौकिके च ते — °) D6 रात्रि (for तयो) K7
सख्याय, D1 सख्या च (for सख्याय) K6 वर्षाग्रं,
K1 B8 D1 ६ ९ वर्षाग्र्य — °) Bo Dn4 Da1 G2 ६
प्राह्ये, Da1 ब्रह्मे; D5 ब्राह्म्य (for ब्राह्मे) Dn4 वक्षा

चत्वार्याहुः सहस्राणि वर्षाणां तत्कृतं युगम् ।
तस्य तावच्छती संघ्या संघ्यांशश्च तथाविधः ॥ १९
इतरेषु ससंघ्येषु ससंघ्यांशेषु च त्रिषु ।
एकापायेन संयान्ति सहस्राणि शतानि च ॥ २०
एतानि शाश्वताल्लोकान्धारयन्ति सनातनान् ।
एतद्ब्रह्मविदां तात विदितं ब्रह्म शाश्वतम् ॥ २१
चतुष्पात्सकलो धर्मः सत्यं चैव कृते युगे ।
नाधर्मेणागमः कश्चित्परस्तस्य प्रवर्तते ॥ २२

मि Ś1 K1. 2 अह (K2 'ह)क्षये, K6 V1 Da4 Dn4 D6
अह क्षये, D4 ९ अह क्षिपे, D5 अशेषत (for अह क्षपे)
18 D2 om 18 (cf v l. 17) — °) K4 ६ V1
Bo ६-९ Da8 a1 Dn1 n4 Ds D2 ६ ९ पृथक् (for तेषा)
B8 D5 सवत्सराग्राणि — °) K7 D1 ६ ९ M1 ६. १ [5]य
(for च) D5 युगे (for तथा)

19 = Manu 1 69 D2 om 19 (cf v l. 17).
— °) Dn4 तावच्छता (for 'ती). Da3 सघ्यां — °)
M1 ६ १ (sup in as in text) तत् परं (for तथाविध)
❀ Cn संघ्यांश युगान्तरयोरन्तरम् ॥ Cs सघ्यांश युगा
वसानकाल । ❀

20 = (var) Manu 1 70 D2 om 20^{abc} (cf
v l. 17) K4 om 20^{ab} — °) K1 २ Dn4 G8 च
(for स) — °) Da1 सु (for स) Bo तत्स (for
च) K6 B1 ३ (marg) Dn1 n4 Ds Da8 ३ सघ्यांशेषु
ततश्चि (B8 'था त्रि)षु — 20^d is damaged in Br
— °) K4 D6 ९ संयाति, Ds2 हीयते, D4 वर्तते (for
संयान्ति) K6 V1 Bo ६ ९ ९ Da8 a1 Dn1 n4 Ds1 D2
६ ९ एकपादेन ही (Da1 हि)यंते ❀ Cs. एकापायेन एक
सहस्रलोपेन । ❀

21 °) Ds1 गतानि (for ए') K1 शाश्वतो (for
'ताल्ल) — °) D9 सनातनात् (for 'तनान्) — °) Ś1
K1 २ ४ तत्र (for तात). B1 एतद्ब्रह्म तात, D1
G1 इति तु ब्रह्म विद्यात्; T1 G2 ६ इति तत्त्वविदा स (T1
त्)स्व — °) G1 विदित्वा (for 'तं)

22 = (var) Manu. 1 81 — °) Da4 सकुलो
(for सकलो) — °) Da1 [जा]गत, D1 'मत् (for
'म) D1 T1 G8 ६ नाधर्मो नागम कश्चित् — °) V1
B9-९ Da8 a1 D5 मनुष्याणां, D1 T G1 ३ ६ M1 ५-७
युगे तस्मिन् (for परस्तस्य). Ś1 K1. २ ४ मनस्तस्यातिवर्तते

23 = (var) Manu 1 82 — °) D1 T1 G1 ३ ६

इतरेष्वामाद्धर्मः पादशस्त्ववरोप्यते ।

चौरिकानृतमायाभिरधर्मश्चोपचीयते ॥ २३

अरोगाः सर्वसिद्धार्थाश्चतुर्वर्षशतायुषः ।

कृते त्रेतादिष्वेतेषा पादशो हसते वयः ॥ २४

वेदवादाश्चानुयुगं हसन्तीति च नः श्रुतम् ।

आयुंषि चाशिपथैव वेदस्यैव च यत्फलम् ॥ २५

अन्ये कृतयुगे धर्मास्त्रेतायां द्वापररेऽपरे ।

अन्ये कलियुगे धर्मा यथाशक्तिकृता इव ॥ २६

तपः परं कृतयुगे त्रेताया ज्ञानमुत्तमम् ।

द्वापरे यज्ञमेवाहुर्दानमेव कलौ युगे ॥ २७

एता द्वादशसाहस्रीं युगाख्यां कनयो विदुः ।

सहस्रं परिवृत्तं तद्ब्राह्मं दिवसमुच्यते ॥ २८

रात्रिस्तावत्तिथी ब्राह्मी तदादौ विश्वमीश्वरः ।

प्रलयेऽध्यात्ममाविश्य सुप्ता सोऽन्ते विबुध्यते ॥ २९

C 12. 8507
B 12. 222(1) 29
K 17 228 63

क्रमाद् (for आगमाद्) —^b) Da₁ Dn₁ यादृशश्च, M₁ पादांशश्च (for पादशश्च) V₁ B₃ (marg as in text) ० रोपित, T₂ रोच्यते, M₁ ० रोहते (for रोप्यते) — After 23^{ab}, D₁ T G₁ ३ ० M₁ ६-७ Kumbh ed ins

670* सत्य शौचं तथायुश्च धर्मश्चापैति पादश ।

—^a) K₁ ० Dn₁ n₁ D₃ D₃ चौरिकानृत; D₃ चौरिका वृत, D₁ T G₁ ३ ० चौरिकानृत (for चौरिका) ॐ Cn (reading चौरिकानृत) चौरिकं च कानृत च कुसितमनृतम् ॥ C₃ चौरिकं भावश्चौरिकम् । ॐ —^d) G₁ अधर्मेऽश्च (for 'मंश्च) D₃ चाव- (for चोप)

24 = (var) Manu 1 83 —^a) K₂ अरोगा G₁ सिद्धाश्च (for सिद्धार्थाश्च) —^c) D₃ कृत (for कृते) K₁ ७ B₃ D₃ a₁ D₃ ३ ० स्वेषां; D₃ तथा (for प्रतिषा) K₃ V₁ B₃ १-२ Dn₁ n₁ D₃ D₂ ३ १ ३ T G₁ ३ ० M₁ ६-७ कृते (D₁ T₁ G₁ ३ ० 'त) त्रेतायुगे स्वेषां (K₃ 'नेत्वेवं; V₁ D₁ T G₁ ३ ० 'ने तेषां, D₃ 'ने स्वेषां; M₁ ० 'ने चेषां) —^d) K₁ D₁ ० ० पादशो, Dn₁ यादृशो (for पादशो) T₂ वयः (for वयः) M₃ वयो हसति पादश

25 25^{ab} = B 12 261[60] 7^{ed} With 25, of Manu 1 84 —^a) K₁ ३ वेदाश्च, B₃ (marg) विद्याश्च, B₃ वादाश्च (for वादाश्च) —^b) K₁ D₃ D₂ ३ ३ M₁ ६ [इ]द्, K₃ B₁ Dn₁ D₃ D₃ इ, K₁ V₁ B₃ ० ० D₃ a₁ Dn₁ D₁ ० ० M₃ हि; T₁ न (for च) T₁ च (for न) —^c) K₁ D₃ D₂ आयुः (K₁ 'यु)पि D₁ चाशिपाश्च —^d) D₃ om वेदस्यैव Ś₁ K₁ चैव (by transp), D₃ [अ]पि च

26 = B 12 261[60] 8 = (var) Manu 1 85, (var.) Parāsarasmhātā 1 22 —^a) D₃ धर्मश्च. —^c) D₃ कलियुग K₃ V₁ B₃ ०-२ D₃ a₁ Dn₁ n₁ D₃ D₂ ३ ३ M₃ नृणां (for धर्मा) —^d) K₃ V₁ B₃ ०-२ D₃ a₁ Dn₁ n₁ D₃ D₂ ३ ३ युग (K₃ om युग)हामानुरूपत्

27 = (var) Manu 1 86, (var) Parāśara 1 23, Vāyu P 8 64 —^a) D₁ तपपरे (for तप पर) —^b) B₃-२ D₃ a₁ उच्यते (for उच्यमम्) — V₁ reads 27^{ed} on marg —^c) M₁ ० दानम् (for यज्ञम्) T₂ इति (for एव) —^d) M₁ ० शौचम् (for दानम्) K₁ ० ७ V₁ B₃ ०-२ D₃ a₁ Dn₁ D₃ D₂-० ३ ० एक (for एव) D₃ कलि (for कलौ) D₃ युग; D₁ T G₁ ३ ० M₁ पर (for युगे).

28 With 28^{ab}, of Manu 1 71^{ed} —^a) Ś₁ K₁ ३ ३ B₃ (marg) ० D₁ ० ० एव; G₁ M₃ एवद् (for एतां) K₁ D₃ D₁ साहस्री; Dn₁ साहस्री, T₂ साहस्रं (for 'स्री) — With 28^{ed}, cf. Manu 1 73^{ab} —^c) K₁ ० ७ V₁ B₃ १-२ D₃ a₁ Dn₁ n₁ D₃ D₂ ३ ३ T₂ M₃ सहस्र (for 'स्र) K₃ B₃ D₃ a₁ Dn₁ n₁ D₃ D₂ ३ ३ परिवर्त (for 'वृत्त) K₃ D₃ त, K₁ B₃ (marg as in text) D₁-० ० तु (for तद्) M₁ ० ७ सहस्रपरिवर्तेषा —^d) K₁ B₃ D₁-१ ० T₁ G₁ ३ ० M₁ ० ७ ब्राह्मी दिवस उच्य (D₁ 'द्य)षे

29 —^a) V₁ B₃ (orig) D₁ T G₁ ३ ० M₁ ६-७ तु (V₁ B₃ M₃ च) तावती (for तावत्तिथी) K₃ B₃ ० ७ ३ (marg) ० D₃ a₁ Dn₁ n₁ D₃ D₂ ३ ३ ३ रात्रिमे (B₃ ३ 'रे)तावती (D₃ D₃ 'ती) चैव, K₁ D₁ ० ० रात्रिश्च तावती चैव —^b) D₁ तदादत्, T₁ तदा तद्, G₃ ० तदाद्यौ (for तदादी) K₁ D₁ ० देवम् (for विश्वम्) K₃ ईदृश (for ईश्वर) —^c) K₂ प्रलयी, T G₃ ० M₁ ७ प्रलये K₃ V₁ B₃ ०-२ D₃ a₁ Dn₁ n₁ D₃ D₂ ३ ३ ३ ध्यानम्, M₃ [s]ध्यात्मानम् (for स्यात्मानम्) B₁ T₂ M₁ ६-७ भावेऽय, D₁ T₁ G₁ ३ ० एवास्ते (for भाविश्य) —^d) D₃ सुप्ता K₂ सुप्ते, D₃ चोते (for सोऽन्ते) T₁ न बुध्यते (for विबु^०)

30 = 6 30 17 With 30, cf Manu 1 73 —^b) Ś₁ K₁ ३ B₃ ये, K₁ D₁ ० ० वै (for यद्) —^c) K₂ D₃ रात्रि; D₁ T₁ रात्रि (for रात्रि) Ś₁

C 12. 8508
P. 12. 22417 31
K. 12. 225 64

सहस्रयुगपर्यन्तमहर्ष्यद्वल्लणो विदुः ।

रात्रिं युगसहस्रान्तां तेऽहोरात्रविदो जनाः ॥ ३०

प्रतिबुद्धो विकुरुते ब्रह्माक्षय्यं क्षपाक्षये ।

सृजते च महद्भूतं तस्माद्व्यक्तात्मकं मनः ॥ ३१

ब्रह्म तेजोमयं शुक्रं यस्य सर्वमिदं जगत् ।

एकस्य भूतं भूतस्य द्वयं स्थावरजङ्गमम् ॥ ३२

अहर्मुखे विबुद्धः सन्सृजते विद्यया जगत् ।

Gs सहस्रांत; K1 D1 I1 'स्राता, Ds स्रति (for 'स्रान्ता). —^a) M1 अहोरात्र (for तेऽहोरात्र) Dn1 गेहे रात्रविदो जना, D1 T1 G1 ३० तेहोरात्र विदुर्जना

31 With 31, of Manu 1 74^{cd} —^a) D1 T1 Gs ० स प्रबुद्धो, M1 प्रतिबुद्धो (for 'बुद्धो). —^b) K1 ० ब्रह्माक्षय्य, K1 ब्रह्मा क्षय; Ds ब्रह्माक्षय्यौ, M1 ० १ ब्रह्मान्यक्त (for ब्रह्माक्षय्य) K1 क्षमाक्षये, Ks Ds क्षयाक्षये, D1 ० क्षिपा' (for क्षपा') —^c) K1 D1 ० ज्ञानं; Das तत्त्वं (for भूत) —^d) Ś1 K1 २ सर्वात्मक (for व्यक्ता') K1 D1 ० व्यक्ताव्यक्तात्मक मन — After 31, K4 ० १ Dn1 n4 Ds D2-० T G1 ३ ० M1 ६-१ ins an addl colophon [Sub-parvan K4 ० १ Dn1 n4 Ds D4-१ ० T G1 ३ ० M1 ६-१ मोक्षधर्म. — Adhy name K4 Dn1 n4 Ds Ms शुकानुप्रश्न, Ks Ds व्यासशुक सवाद; M1 ० १ शुकानुप्रश्ने कालविभाग: — Adhy no (figures, words or both) K1 Dn1 Ds: 57, Dn1 D1 T1 G1 ३ ० Ms 58, Ds 53, T2 72, M1 ० १ 56 — Śloka no Dn1, n4 Ds 32], while M1 ० १ Kumbh ed read 35-38 for the first time after 31, repeating the same in the proper place

32 Ś1 K1 २ V1 Bo १-० Das Kumbh ed om. the ref. —^a) Bs D1 T1 शुक्र (for शुक्रं) K1 Cn ब्रह्म महत्तत्त्वम् ॥ Cp ब्रह्म व्यापकम् ॥ Cs ब्रह्म चैतन्याधिष्ठितमज्ञानम् । K1 —^b) K1 Ds ० १ ० T1 G1 ३ ० M1 ६-१ रस; T2 रसं (for जगत्). — Ks om (hapl) 32^c-33^b —^c) Ś1 K1 २ एकत्व; Bs (marg as in text) १.३ Cp एतस्य (for एकस्य) Ds D1 T G1 ३ ० Cs ब्रह्म (for भूत) K1 Ca एकस्य भूतम्, एकसाज्ञा तम् । K1 K1 Cs ब्रह्मभूतस्य ब्रह्मचैतन्याधिष्ठितस्य । K1

33 Ks om 33^{ab} (of v l. 32) D1 om 33-34 —^a) K1 4 अहर्मुखे (for 'मुखे) Ś1 K1 २ Dn1 विबुध; K1 Ds ० ० T Gs ० M1 ० १ विबुध (Ds 'ध) (for 'द्ध') K1 Ds ० T Gs ० Ms १ तत्; Ds सत्,

अग्र एव महाभूतमाशु व्यक्तात्मकं मनः ॥ ३३

अभिभूयेह चार्चिष्मद्व्यसृजत्सप्त मानसान् ।

दूरगं बहुधागामि प्रार्थनासंशयात्मकम् ॥ ३४

मनः सृष्टिं विकुरुते चोद्यमानं सिसृक्षया ।

आकाशं जायते तस्मात्तस्य शब्दो गुणो मतः ॥ ३५

आकाशात्तु विकुर्वाणात्सर्वगन्धवहः शुचिः ।

बलवाज्जायते वायुस्तस्य स्पर्शो गुणो मतः ॥ ३६

M1 स (for सन्). —^a) Ca n p [s]विद्यया (for विद्यया) K1 Ca अविद्यया गुणत्रयमय्या प्रकृतीत्यादिवा चयया ॥ Cn अविद्ययेति महत्तत्त्वस्यापि कारणमुक्तम् । K1 —^b) K4 ० Bo ० १ ० Das as Dn1 n1 Ds D2 ३.३ ३ T G1 ३ ० Ms महद् (for मद्) K1 Ca महाभूत महतो जात मनस्तत्त्वरूप विराडाख्यम् ॥ Cn (reading महद्भूत) महत् महत्तत्त्वम्, भूत उद्भूतम् ॥ Cs महद्भूतम्, महदह कारात्मकाव्यक्तात्मक प्रपञ्चतन्मात्रात्मकम् । K1 —^c) Bs आत्म, Ds ० आसु, Ds महा, Gs आहुर, Cs (gloss शीघ्रगामि) आशु (as in text) Bo व्यक्तात्मनं, Dn1 व्यक्तात्मक (for व्यक्ता') K1 Cn व्यक्तात्मकं विद्यदादिरूपम् । आशु इति साख्याभिमत सृष्टिक्रमो निरस्त । युगपरसृष्टिरेव हि प्राक्ततरामिति दृष्टिसृष्टिवादिना घण्टाघोष । K1

34 D1 om 34 (cf v l 33) —^a) K1 ह (for [ह]ह) Ks Bo ० (marg as in text) १-० Das as Dn1 Ds D2 ३ ० T2 Ms Cnp Cpp (gloss ईश्वर) चार्चिष्मान् (Dn1 'द्); D1 ० चार्चिष्मन् (for 'ष्मद्) T1 अभिमूले भवार्चिष्मान्; Gs ० नय भूयोपि चार्चिष्मान् K1 Cp अभिभूय, अविद्यया सह आत्मवश विधाय ॥ Cs अभिभूय क्षोभयित्वा । K1 —^b) T G2 ० Ms असृजत् (for व्यसृ') Dn1 व्यसृजत् स मानसान् K1 Ca सप्त बुद्धहकारपञ्च महाभूताख्यान् ॥ Cs सप्त महदहकारपञ्चतन्मात्रमज्ञान् । K1 —^c) K2 दूरगं, D1 ० दूरग (for दू') Dn1 बहु धागामी —^d) Dn1 प्रार्थया (for प्रार्थना) K2 सय यात्मक (for संशया')

35 = (var) Manu 1 75 M1 ० १ Kumbh ed read 35-38 for the first time after 31 —^a) D1 T1 Gs ० सृष्ट; T2 सृष्ट; G1 सृष्टा (for सृष्टि) —^b) Ds नोद्यमान (for चोद्य) —^c) D1 T G1 ३ ० Ms आकाशो (for 'दा) —^d) K1 Ds ० ० transp गुणो and मत . Bs स्मृत (for मत) Ks V1 Bo ० १ ० Dn1 n1 Ds D2 ३ ३ तस्य शब्द (Ks 'ब्द) गुण विदु

36 = (var) Manu 1 76 For the repetition

वायोरपि विकुर्वाणाज्ज्योतिर्भूतं तमोनुदम् ।
रोचिष्णु जायते तत्र तद्रूपगुणमुच्यते ॥ ३७
ज्योतिषोऽपि विकुर्वाणाद्भवन्त्यापो रसात्मिकाः ।
अञ्चो गन्धगुणा भूमिः पूर्वैषा सृष्टिरुच्यते ॥ ३८
गुणाः पूर्वस्य पूर्वस्य प्राप्नुवन्त्युत्तरोत्तरम् ।
तेषां यावत्तियं यद्यत्तत्तावद्गुणं स्मृतम् ॥ ३९

उपलभ्याप्सु चेद्गन्धं केचिद्भूयुरनैपुणात् ।
पृथिव्यामेव तं विद्यादापो वायुं च संश्रितम् ॥ ४०
एते तु सप्त पुरुषा नानावीर्याः पृथक्पृथक् ।
नाशक्नुवन्प्रजाः स्रष्टुमसमागम्य सर्वतः ॥ ४१
ते समेत्य महात्मानमन्योन्यमभिसंश्रिताः ।
शरीराश्रयणं प्राप्तास्ततः पुरुष उच्यते ॥ ४२

C 12 8520
B 12 239(2) 11
K 12 236 79

in M1 c - Kumbh ed, cf v l 35 K2 om (hapl)
36 —^a) D1 T G1 7 c M1 (second time) . c (second
time) 7 (first time) तस्य स्पर्शं (M1 c 'शं' गुण विदु

37 = (var) Manu 1 77 For the repetition
in M1 c 7 Kumbh ed, cf v l 35 —^a) D1 विकु
र्वाणो, D2 'र्वाणान् (for 'र्वाणान्) —^b) K6 Bo c
7 s (marg) 9 Da 7 n1 Dn1 n1 Ds D2 7 7 7 M1 c
(both first time) 7 (second time) ज्योतिर्भवति भास्वर
(Da1 Ds1 भास्वर, D6 दाश्वर, M1 c भास्वर),
M1 c (both second time) 7 (first time) ज्योतिर्भूत
समोनुद —^c) Ś1 K1 2 ज्योति स, V1 B1 (marg
as in text) D6 प्रकाशो (B1 'श'); B1 Dn1 Ds1 T2
G1 c M6 (second time) 7 (first time) रोचिष्णु,
Da1 'प्यु, D1 ज्योतिष्णु (for रोचिष्णु) K4 c Bo
7 9 Da1 n1 Dn1 n1 Ds D2 7 7 7 M1 (second time)
शुक्र, V1 B1 (orig) D. तस्मात्, B6 s (marg) शुक्र
(for तत्र) K7 D1 c 9 M1 c (last two first time) 7
(second time) रोचन ज (D1 9 'जन ज, M1 c -
[second time, 7n/ 7n] 'चयञ्ज' नयच्छुक्र —^d) K7
Da1 D1 c 9 G1 7 c रूप (for रूप) G1 M1 c (last
two second time) गुण

38 = (var) Manu 1 78 For the repetition
in M1 c 7 Kumbh ed, cf v l 35 —^a) K7 ज्योति
पापि विकुर्वाणो —^b) M1 c (both second time) 7
(first time) समवति (for भवन्त्यापो) K2 7 रसात्मक,
D6 T2 M1 c 7 (last three both times) 'त्मका (for
'त्मिका) —^c) M7 (first time) om गन्ध K6 B1
Dn1 n1 Ds D2 7 7 गन्धस्तया; T2 M1 c (last two
second time) 'वहा (for 'गुणा) —^d) K4 c V1 Bo
c-9 Da1 n1 Dn1 Ds D2 7 T2 M1 (first time) 7 7
(last two first time) पूर्वैषा, K7 Dn1 D1-9 7 9
M1 c (last two second time) सर्वैषा (for पूर्वैषा) K2
सृष्टिम्, K6 सृष्टम्

39 Before 39, K7 ins न्यास उवाच With 39,
cf. Manu 1 20 —^a) B1 गुणान्, B1 (marg)

गुण (for गुणा) K7 D1-9 9 सर्वस्य (for the first 'पू').
—^b) K2 नाभुवति V1 B1 (marg as in text) उत्तरो
त्तरा (B1 'र'); Dn1 D6 'त्तम —^c) K7 D1 9 एषां
(for तेषां) K1 7 D1 9 यावति य, V2 यावद्गुण,
Bo c 9 Da1 Ds 'द्यथा, D1 T1 G1 3. 6 'द्विष (for
'त्तिष) K6 Dn1 n1 Ds D2 7 7 7 M1 5-7 ते (D6
ए') पां यावद्यथा य (Dn1 Ds1 D2 c 8 'थाव' च —^d)
D6 तावत्तत्तद् (for तत्तत्तावद्)

40 —^a) K6 D1 वै, B6 ते; D6 त (for चेद्).
—^b) K2 c 7 B1 Dn1 अनैपुणात् (B1 'णं'); D1 T
G1 7 c M7 'गुणा (for 'पुणात्) —^c) M1 c 9 पृथिव्या
Ś1 K1 2 हव (for एव) M7 तद् (for त) T2 विद्याद्
(for वि) —^d) K6 V1 Bo c (marg) 7 9 Da1
n1 Dn1 n1 Ds D2 7 7 7 M6 अपां वायोश्, D1 अपो
वायुं, D1 G1 7 c M1 7 आपो वायुश् (for 'यु). K6
सश्रित, V1 B1 (marg as in text) संश्रय; B6
(marg) सश्रय, B1 सस्रतं, M6 संश्रयात् (for संश्रि
यम्)

41 —^a) K7 D1 c 9 एते, B1 (marg) तत्र ते; D1
T G1 7 c M1 5-7 एते वै (for एते तु) K2 transp सप्त
and पुरुषा K6 V1 Bo c-9 Da1 n1 Dn1 n1 Ds D2 7
7 7 एते (Da1 तत्) सप्तविधारमानौ —^b) G3 9 बुद्धि
(for नाना). Da1 om the second पृथक् —^c)
B6 (marg as in text) 9 अशक्नुवन् (for नाश) K1
Da1 स्रष्टुम् (for स्रष्टुम्) —^d) Ś1 K1 2 समागम्य
(for असमा) K6 Bo 7 Dn1 n1 Ds D2 7 7 7 T
G1 7 c कृत्स्नश्, K7 V1 B6 7 s (marg) 9 Da1 n1
D1 c 9 M1 5-7 सर्वैषा (for 'त)

42 —^a) K4 c V1 Bo c-9 Da1 n1 Dn1 n1 Ds D2
7 7 7 महात्मानो (for 'त्मानम्) —^b) K4 c Bo c 7 9
Da1 n1 Dn1 n1 Ds D2 7 7 7 ह्यन्योन्यम्, V1 B1
स्वन्यो (for अन्यो) Ś1 K1 2 संवृता (for संश्रिता)
ॐ Cp (reading अभिसंश्रिता). संश्रयिणः शरीररूपमाश्रयं
सप्राप्ता । ॐ —^c) K2 प्राप्सत् (for प्राप्तात्) Bo c 8
(marg) शरीराश्रयसंप्राप्तात्; Da1 n1 Ca 'तां प्राप्तात्

C 12 2521
B 12. 233[2] 12
K 12 236. 61

श्रयणाच्छरीरं भवति मूर्तिमत्पोडशात्मकम् ।
तदाविशन्ति भूतानि महान्ति सह कर्मणा ॥ ४३
सर्वभूतानि चादाय तपसश्चरणाय च ।
आदिकर्ता महाभूतं तमेवाहुः प्रजापतिम् ॥ ४४
स वै सृजति भूतानि स एव पुरुषः परः ।
अजो जनयते ब्रह्मा देवर्षिपितृमानवान् ॥ ४५
लोकान्दीः समुद्रांश्च दिशः शैलान्वनस्पतीन् ।

—^d) D₄ उच्यते (for उच्यते) ❀ C₅ पुत्रत्वेन शरीरत्वेन शयितु शका इति पुरुषा । ❀

43 ^a) K₀ B₆ (marg as in text) ० D₂ s, a₁ D₂ 1 D₂ 2 शरीरा (K₀ B₆ 'र') श्रयणाद्; B₀ D₂ 4 D₂ 1 D₂ 3 ० ० शरीरं श्रयणाद् (by transp) D₅ १ अर्वाक्; M₁ श्रवणात् (for श्रयं). G₁ अभवत् (for भवति) —^b) D₀ मूर्तिमत्; M₁ ० मूर्तिमान् (for 'मत्') D₅ T G₁ २ ० मूर्तिमान्पोडशात्मकं ❀ C₂ पोडशा, पञ्च स्थूलभूतानि समनस्कान्येकादशेन्द्रियाणि । ❀ — 43^d = (var) Manu 1 18^{ab} —^e) K₄ ० V₁ B₀ ०-१ D₂ s a₁ D₂ 1 n₄ D₂ D₂ ३ ०-३ T G₁ ३ ० M₁ ०-१ तम् (for तद्). K₇ D₄ ० आविशति, T₂ आदिशति (for आविं) ❀ C₆ त पुरुषम् । तदिति पाठे लिङ्गशरीरम् । ❀ —^d) K₇ D₄ ० कर्मणि, D₂ 4 कर्मणा ❀ C₂ भूतानि सूक्ष्माणि, महान्ति महत्त्वानि सुक्तावशिष्टकर्मसहितानि । बहुत्व प्रतिपुरुषं महदादीनां भिन्नत्वप्रतिपादनार्थम् । ❀

44 ^a) Bom Kumbh ed [उ]पादाय (for चादाय) ❀ C₅ सर्वभूतानि चतुर्विंशतिवत्त्वानि । आदाय शरीरत्वेन स्वीकृत्य । ❀ —^b) Ś₁ K₁ २ शरणाय, D₀ तरं (for चरं) K₀ B₀ ०-१ D₂ s a₁ D₂ 1 n₄ D₂ D₂ ३ ० ३ ह, M₁ वै; Bom ed हि (for च). —^e) M₁ आदिकर्तुं K₄ १ B₀ ० १ ३ (marg) ० D₂ s a₁ D₂ 1 n₄ D₂ D₂ ३ ० ३ स भूतानां; M₁ ० १ महद्भव (for महाभूत) —^d) D₂ 4 प्रजापति

45 ^a) K₇ D₄ ० भूतात्मा (for 'नि') —^b) T₂ G₁ M₁ एष (for एव) D₄ पुरुषा K₁ M₁ पुरं, D₇ T₁ G₁ २ ० M₁ परं (for पर) K₀ B₀ ०-१ D₂ s a₁ D₂ 1 n₄ D₂ D₂ ३ ० ३ स्थावराणि च (D₂ 1 क) राणि च (K₀ वा); B₅ (marg) त्रसानि स्थावराणि च —^e) K₇ D₄ ० ० जनयति (for 'यते') K₀ B₀ ०-१ D₂ s a₁ D₂ 1 n₄ D₂ D₂ ३ ० ३ तत् स सृजति (B₅ D₂ s a₁ 'ते') ब्रह्मा; B₅ (marg) तत् सृजते ब्रह्मा —^d) K₄ मा नव; B₅ (marg) D₂ s a₁ D₇ T G₁ ३ ० M₁ ० ('म' 'न') १ दानवान् (for मानं)

नरकिंनररक्षांसि वयःपशुमृगोरगान् ।

अन्ययं च व्ययं चैव द्वयं स्थावरजङ्गमम् ॥ ४६
तेषां ये यानि कर्माणि प्राक्सृष्ट्यां प्रतिपेदिरे ।
तान्येव प्रतिपद्यन्ते सृज्यमानाः पुनः पुनः ॥ ४७
हिंसाहिंसे सृदुकूरे धर्माधर्मो ऋतानृते ।
अतो यन्मन्यते धाता तस्मात्तत्तस्य रोचते ॥ ४८
महाभूतेषु नानात्वमिन्द्रियार्थेषु मूर्तिषु ।

46 ^a) D₂ 4 नदा —^e) D₂ 4 नर (for नर). D₀ यक्षाश्च (for रक्षांसि) —^d) D₀ पक्षिपशु, T₂ पशुपक्षि (for वयपशु). M₁ गणोरगान् (for -मृगोरगान्) —^e) T₂ आय चैव (for अन्यय च) D₂ s om (hapl) च न्यय ❀ C₅ 'यावत्कल्पावस्थायि गगनादिकमन्ययम् । न्यय दशमशकादि । ❀ —^e) B₁ lacuna; D₅ जगत्, D₇ T G₁ ३ ० M₁ ०-१ सर्वं (for द्वयं)

47 With 47, of Manu 1 28 —^a) D₅ (marg) च, D₅ ते (for ये) —^b) K₀ प्राक्सृष्ट्या, D₄ ० ० 'सृष्टा', D₇ T₂ G₁ ३ ० 'सृष्टौ'; M₁ ०-१ 'सृष्टे' (for 'सृष्ट्यां') Ś₁ K₁ २ १ V₁ B₅ (marg as in text) प्राक्सृष्ट्यानि प्रपेदिरे ❀ C₂ प्राक्सृष्ट्यां प्रागुजन्मनि ॥ C₅ प्राक्सृष्ट्यां पूर्वकल्पे ॥ C₂ प्रतिकल्प सृष्टिवैरुष्ये कृतवाना कृताभ्यागमौ प्रसज्येताम् । ❀ —^e) M₁ ० तान्येते (for 'व') K₄ पद्यते; B₀ १ D₂ 1 n₄ D₂ ३ ० ३ पाद्यते (for -पद्यन्ते) D₇ T G₁ ३ ० तान्येव ते प्रपद्यते —^d) K₁ १ सृज्य (K₁ 'ज')मान, D₂ 4 सृजमाना D₂ 1 om the second पुन

48 48^{ab} = (var) Manu 1 29. —^a) D₄ हिंसा हिंस्र (for 'हिंसे') V₁ D₂ सृदु (for सृदु) D₂ 1 ररे (for -कूरे) —^b) K₀ धर्माधर्मान्, K₇ V₁ B₀ १ ३ D₂ s a₁ D₂ 1 n₄ D₂ D₂ ३ ० ३ ० T₂ M₅-१ 'धर्मा च, D₄ 'धर्मो' (for 'धर्मै') K₇ ऋतेनृते; D₀ G₁ ऋ (G₁ वृ)तावृते, D₇ ऋतावृते, T₁ रतावृते (for ऋता) — M₁ ० १ read 48^{ab} twice —^e) K₇ D₄ ० यतो, M₁ (both times) ० १ (both second time) ततो (for अतो) K₁ T₂ G₁ य, D₀ नु (for यन्) K₀ V₁ B₀ ०-१ D₂ s a₁ D₂ 1 n₄ D₂ D₂ ३ ० ३ M₅ ० १ (last two first time) तद्भावित्वा प्रपद्यते —^d) K₇ D₄-० ० यस्मात् (for तं) V₁ तस्य च (for तत्तस्य) D₂ 3 रोच्यते M₁ ० १ (all second time) यस्मिन्नतस्य जायते

49 ^a) K₇ भूतत्वम्, D₅ नान्यं (for नानां) ❀ C₆ महाभूतेषु महाभूतकार्येषु देहेषु । ❀ —^b) D₂ 4 सुक्तिषु (for मूर्तिषु) —^e) B₁ partly damaged D₂

विनियोगं च भूतानां धातैव विदधात्युत ॥ ४९

केचित्पुरुषकारं तु प्राहुः कर्मविदो जनाः ।

दैवमित्यपरे विप्राः स्वभावं भूतचिन्तकाः ॥ ५०

पौरुषं कर्म दैवं च फलवृत्तिस्वभावतः ।

त्रय एतेऽपृथग्भूता नविवेकं तु केचन ॥ ५१

एवमेतच्च नैवं च यद्भूतं सृजते जगत् ।

कर्मस्या विपमं ब्रूयुः सत्त्वस्थाः समदर्शिनः ॥ ५२

तपो निःश्रेयसं जन्तोस्तस्य मूलं दमः शमः ।

तेन सर्वानवामोति यान्कामान्मनसेच्छति ॥ ५३

तपसा तदवामोति यद्भूतं सृजते जगत् ।

स तद्भूतश्च सर्वेषां भूतानां भवति प्रभुः ॥ ५४

ऋषयस्तपसा वेदानध्यैपन्त दिवानिशम् ।

अनादिनिधना नित्या वागुत्सृष्टा स्वयंभुवा ॥ ५५

ऋषीणा नामधेयानि याश्च वेदेषु सृष्टयः ।

C 12 6535
B 12 251(2) 25
K 12 229 94

विधियोग, T₂ विनियोगश्च ॥ Cn विनियोग भोक्तृभोग्य भावेन संबन्धम् । ॥ —^a) D₅ M₁ १ चै, T₂ [ए]व (for [ए]व) Ś₁ K₁ २ ४ धातैव न्यव (K₂ 'ध)धात्वर्थं, K₅ D₅ 'व विदधात्युत

50 With 50, cf 12 230 4 —^a) V₁ च, B₅ (marg) तं (for तु), —^b) D₅ om. (hapl) from विदो up to कर्म (in 51^a). K₁ जन K₅ B₅ ० १ ० D₅ as Dn₁ n₁ D₅ D₂ २ २ २ २ M₁ ० १ प्राहुः कर्मसु मानवा —^c) K₂ विष्टा, V₁ B₅ (marg as in text) प्राहुः (for विप्रा), —^d) Ś₁ K₁ २ ४ स्व (K₂ सु)भावमिति चापरे ॥ C₅ न हि पुरुषकारदैवसहज्जेणापि शिलास्वङ्गप्रसव । तस्मात्स्वभावोऽपि कारणं पृथक् । ॥ ॥ C₅ भूतचिन्तका लोकायतिका । ॥

51 = (var) 12 230 5 D₅ om up to कर्म (cf. v l 50) B₇ damaged —^a) K₁ चैव; G₁ रूप (for दैव) K₇ D₄ ० ० M₁ ० १ तु (for च) —^b) Ś₁ K₁ २ ४ फलवृत्ति; K₅ D₅ १ T₁ G₁ 'वृत्ति; B₅ 'वच्च; Dn₁ 'वृत्ति, G₅ ० फल वृत्ति (for फल वृत्ति) —^c) G₁ यत्र (for त्रय) D₅ एता (for एते) D₅ त्रयमेते पृथग्भूतम् ॥ Cn अपृथग्भूता इति पदच्छेद । ॥ —^d) K₅ D₅ १ T₂ M₇ नविवेक (D₅ T₂ 'कच्, D₅ 'कात्), D₅ २ M₅ नविवेकस् (for 'वेक) K₂ om तु V₁ M₁ ० किंचन, D₅ क च न; Dn₄ के च न; D₅ T₂ [अ]किंचन (D₅ 'न), D₅ केन च, M₁ कश्चन (for केचन) K₇ D₄ ० न विशेषे पस्तु कश्चन, D₇ T₁ G₁ ० अपि लोकोक्ति किंचन

52 = (var) 12 230 6 —^a) K₄ D₅ २ D₅ १ T₁ G₅ ० C₅ एतमेतच्च; K₇ D₅ as D₄ ० ० एतमेव, B₅ १ ० D₅ एतदैवं, Dn₁ n₁ एतमेवं; D₂ २ एतमेव; C₅ एतमेव (for एतमेतच्च) K₇ D₅ ० तु (for च) K₇ D₄ ० ० नै (K₇ चै)व तु; D₅ चैन च; D₇ T₁ G₁ ० ० M₅ दैव च (for नै) —^b) K₅ B₅ ० ० D₅ as Dn₁ n₁ D₅ D₂ २ २ C₅ न चोमे नानुमे (D₅ as 'भूते) न च (B₅ तया). — K₂ ४ D₅ om. (hapl) 52^a-54^b,

Ś₁ reads the same on marg —^c) K₁ ० B₅ ० ० Dn₁ n₁ D₅ २ २ २ २ T₁ G₁ २ ० M₁ ० ० Cp (gloss विपयस्त्वावच्छिन्नं कर्म) (Cp as in text) विपय; K₇ D₅ 'यान् (for 'म) D₅ as प्राहुः, D₅ कुर्वुः (for ब्रूयुः) ॥ C₅ ये कर्मण्या ऐहिकपारलौकिककर्मप्रधानास्ते विषम नाना रूप जगत्कारण प्राहुः ॥ Cn. कर्मस्या इत्यार्हवानां यौगिक नाम । ते हि कर्माष्टकवशादेव जीवानां बन्ध, तस्मात्शिलारोहणादिना निर्जराख्येन च धर्मेण मोक्ष इति वदन्ति । ॥ —^d) D₅ as स्वस्याश्च (for सत्त्वस्था) V₁ दर्शना (for दर्शिन)

53 K₂ ४ D₅ om 53 (of v l 52) Ś₁ reads 53 on marg 53^{ab} is damaged in B₇ —^a) K₅ D₅ Dn₄ ततो (for तपो) Some MSS निःश्रेयस D₅ as जतो, G₁ तेजो —^b) K₅ V₁ B₅ ० ० D₅ as Dn₁ n₁ D₅ D₂ २ २ २ २ T₁ G₁ २ ० M₁ ० १ transp दम and शम — 53^{cd} = (var) 12 230 9^{cd} K₇ D₅ ० om (hapl) 53^d-54^a —^d) D₇ T₁ G₁ २ ० M₁ ० १ transp यान् and कामान्

54 = (var) 12 230 10, K₂ ४ D₅ om 54^{ab} (of v l 52) K₇ D₅ ० om 54^a (of v l 53) Ś₁ reads 54^{ab} on marg —^a) M₁ ० तपस (for 'सा) Ś₁ K₁ तपसा च तदामोति —^b) ॥ C₅ यद्भूत परमात्मा । ॥ —^c) D₅ समुद्भूतश्च, T₂ सर्वभूत (for स तद्भूतश्च) —^d) K₇ D₄ ० भविता (for भवति)

55^b) Ś₁ K₁ २ G₁ M₇ अक्षयैषत्; K₅ B₅ (marg) D₅ १ 'प्यत्; V₁ B₅ १ ० D₅ as D₅ T₂ अक्षयैषति; B₅ अक्षयते (for अक्षयैषन्त) ॥ Cn अक्षयैषन्त, प्राज्ञ न्यन्यधीवान्योगयलेनैव स्मृतवन्त । ॥ —^c) Ś₁ K₁ २ ४ निघनान् Ś₁ K₁ २ नित्यान्, K₅ B₅ १ D₅ Dn₁ n₁ D₅ D₂ २ २ २ विद्या; K₇ V₁ B₅ (marg) २ D₄ ० ० M₅ १ दिव्या (for नित्या) —^d) Ś₁ K₁ २ वागुत्सृष्टान् ॥ C₅ उत्सृष्टा स्मृतोच्चारिता । ॥ — After 55, M₁ ० १ ins .

671* आदौ वेदनयी दिव्या यत् सर्वा प्रवृत्तय ।

शर्वर्यन्तेषु जातानां तान्येवैभ्यो ददाति सः ॥ ५६
 नामभेदस्तपःकर्मयज्ञाख्या लोकसिद्धयः ।
 आत्मसिद्धिस्तु वेदेषु प्रोच्यते दशभिः क्रमैः ॥ ५७
 यदुक्तं वेदवादेषु गहनं वेददृष्टिभिः ।

[Ms नित्या (for दिव्या) — Cn refers to the above line as उत्तरार्धे of 55^{ad}, quoted as such by Śaṅkara in Brahmasūtrabhāṣya on 1 3 28]

56 56^{ad} is partly damaged in B: — ^b) B_o Cp (Cp as in text) देवेषु, D₁ T G₁ s o M₁ १-७ लोकेषु (for वेदेषु). Ś₁ (sup lin) K₁ २ B_o D_{as} n₁ Cp दृष्टय, K₁ D₁ o o वृत्तय (for सृष्टय) ☞ Cp देवेषु देवसर्गरूपा । ☞ — After 56^{ad}, K₂ ४ o १ V₁ B_o o-२ D_{as} n₁ D_{n1} n₁ D_s D₂-२ T G₁-२.० M₁ १-१ Cn. p s Kumbh ed ins .

672* नानारूप च भूतानां कर्मणां च प्रवर्तनम् ।
 वेदशब्देभ्य एवादी निर्मिमीते स ईश्वर ।
 नामधेयानि चर्षाणां याश्च वेदेषु सृष्टय ।

[(L. 1) V₁ B_s नानारूपाणि, B_s (marg) T₂ G₁ M₁ Kumbh. ed नाम रूप च (for नानारूप च) D_{n1} प्रवर्तित्वा, D_s 'तेने (for 'तनम्) — D_s om from the post half of line 1 up to the post half of line 3 — (L. 2) K₂ वेदशब्देभ्य एव स (for the prior half) K₂ ४ निर्भये तन्, D_{as} D_{n1} निर्मिमीते (D_{n1} 'मा)ते, D_{s1} निर्मिमीते (for निर्मि') K₂ ४ १ V₁ D₂ ४.० १ २ T G₁ s o M_s महेश्वर (for स ईश्वर) — (L. 3) K₂ ४ वेदानां, D_{n1} n₁ D_{s1} वर्षाणां, D₁ T G_s o M_s (inf lin) १ वर्षानि, G₁ सर्षाणि, M₁ s o चर्षाणि (for चर्षाणां). K₂ यच्च, K_o D_s C_s वर्षा (for याश्च) B_o o देवेषु, T G₁ s o लोकेषु (for वेदेषु) K₂ ४ D_{as} n₁ D_o Cp s वृष्टय, D_s वृत्तय (for सृष्टय) ☞ Cp पाठान्तरे वेदेषु दृष्टय; वेदप्रोक्तानि ज्ञानानि । ☞]

— D_s om 56^c. — ^c) D_{n1} n₁ D₂ s s T₁ G_o शर्व र्यंते सु; D₁ G₁ ज्ञा(D₁ स)र्वस्य तेषु (for शर्वर्यन्तेषु) K₁ D₁ जातानि; B_s भूतानां, T₂ सृष्टानां (for जातानां). V₁ शर्वर्यन्ते प्रसूतानाम् ☞ Cn शर्वर्यन्ते सर्गादी ॥ C_s शर्वर्यन्तेषु पूर्वकल्पेषु । ☞ — ^d) K₁ D₁ o तानि तेभ्यो (for तान्येवैभ्यो). M₁ o ददाति D₁ T G₁ s o M₁ [अ]ज (for स). K_o V₁ B_o o-२ D_{n1} n₁ D_s D₂ s s M_s अ(B_o s o D_s D_s M_s ता)न्येभ्यो विदधात्यज (B_s 'ति स; D_s 'स्पुन), D_{as} n₁ नान्य या विदधात्यज, D_o तान्येभ्यो ददाति स ह.

57 ^a) V₁ B_o s D_{as} n₁ D_o नामभेद, B_o १ D_{n1}

तदन्तेषु यथायुक्तं क्रमयोगेन लक्ष्यते ॥ ५८
 कर्मजोऽयं पृथग्भावो द्रष्टव्यो वियोगिनः ।
 आत्मसिद्धिस्तु विज्ञाता जहाति प्रायशो बलम् ॥ ५९
 द्र ब्रह्मणी वेदितव्ये शब्दब्रह्म परं च यत् ।

n₁ D_{s2} D₂ s s 'भेद, B_s (marg) o धेय, D_{s1} D₁ T G₁ s o 'भेदात् (for 'भेदस्) K₁ D₁ o तु य, T₁ तत् (for तप-) — ^b) K₁ D_o यज्ञारयो, M₁ यज्ञाया (for 'क्या) K₂ कर्म (for लोक) K_o १ D_s D₁ s १ २ T G₁ s o M₁ १-१ सिद्धये (for 'य) Cn यज्ञाख्यालोकसिद्धय. — ^c) K_o D_s D₁ T G₁ s o M_s C_s सिद्धैस्, B_o सिद्धस्; D_{as} सिद्धीस् (for सिद्धिस्) G₁ देवेषु; M₁ o १ लोकेषु (for वेदेषु) ☞ Cn आत्म सिद्धि आत्मनो मुक्ति ॥ Cp आत्मसिद्धि शरीरादिवैलक्षण्ये नावस्थानम् ॥ C_s (reading 'सिद्धै') आत्मसिद्धैः वेदेषु सिद्धस्वरूपै । ☞ — ^d) T₂ प्रोच्यते ☞ Cp दशभिः क्रमै मण्डलै । ☞

58 = (var) 12 230 11 — ^b) K_o V₁ B_o o-२ D_{as} n₁ D_{n1} n₁ D_s D₂ s s s दशभिः, G₁ M₁ सृ ष्टिभि (for दृष्टिभि) — ^c) M₁ तदन्ते च (for तदन्तेषु). K_o D_s यदुक्त च (D_s यत्), K₁ D_o यथा योग; B_s D₁ T G₁ s o M_s o (inf lin as in text) १ 'दृष्ट; B_o lacuna, D_s च यदुक्त (for यथायुक्त). ☞ Cn p अन्तेषु वेदान्तेषु, उपनिषत्सु । ☞ — ^d) G₁ कर्म (for क्रम). K₂ योगो न; D_s M₁ o योगेषु (for योगेन) D_{n1} लक्ष्यते, M₁ लभ्यते ☞ Cn क्रमयोगेन पूर्वोक्तेन नामादिदशकेन ॥ Cp अष्टाचत्वारिंशत्संस्कारा पादभेन ॥ C_s सप्रदायसंबन्धेन । ☞

59 = Maitrā Up 6 22 — ^a) ☞ Cn पृथग्भाव पृथक्त्व, द्वैतदर्शनमिति यावत् । ☞ — ^b) K₂ तन्म युक्तो (for 'द्रष्ट') K_o B_o o १ D_{n1} n₁ D_s D₂ s s Cn p (gloss देहाभिमानवत्) s [s]पि देहिनः; V₁ B_s D₁ T G₁ s o M₁ १-१ द्वि देहिनां (V₁ B_s 'न') (for त्रियोगिन) ☞ Cn वियोगिन योगाप्राप्तिमत । ☞ — ^c) K₂ o B_o o-२ D_{as} D_{n1} D_s D₂ s s T₂ M₁ १-१ विज्ञानाज् (for 'ता) D_{n1} तमात्मसिद्धिर्विज्ञानाज् — ^d) B_o (marg as in text) o D_{as} n₁ Cn बलात्; Cp [अ] बलात्, Cpp [अ]बलम् (for बलम्) K_o B_o १ s D_{n1} n₁ D_s D₂ s s जहाति पुरुषो बलात् ☞ Cn आत्म सिद्धि शरीरादिवैलक्षण्येनावस्थानम् । सा विज्ञाता सती बल कर्मबल शबलितात्मदर्शनफल जहाति त्यजति । प्रायोग्रहणात् जीवन्मुक्तावस्थार्या भोक्तव्य कर्मफलमनुजानीते । भाविकर्म फलं विलीयते, ऊपर इव वीजवपनमिति ॥ Cp अवलात्, शनिर्वाच्यादेरज्ञानात् । ☞

शब्दब्रह्मणि निष्णातः परं ब्रह्माधिगच्छति ॥ ६०
 आरम्भयज्ञाः क्षत्रस्य हविर्यज्ञा विशस्तथा ।
 परिचारयज्ञाः शूद्रास्तु तपोयज्ञा द्विजातयः ॥ ६१
 त्रेतायुगे विधिस्त्वेपां यज्ञानां न कृते युगे ।
 द्वापरे विपुत्रं यान्ति यज्ञाः कलियुगे तथा ॥ ६२
 अपृथग्धर्मिणो मर्त्या ऋक्सामानि यजूंषि च ।

काम्यां पुष्टिं पृथग्दृष्ट्वा तपोभिस्तप एव च ॥ ६३
 त्रेतायां तु समस्तास्ते प्रादुरासन्महाबलाः ।
 संयन्तारः स्थावराणां जङ्गमानां च सर्वशः ॥ ६४
 त्रेतायां संहता ह्येते यज्ञा वर्णास्तथैव च ।
 संरोधादायुपस्त्वेते व्यस्यन्ते द्वापरे युगे ॥ ६५
 दृश्यन्ते नापि दृश्यन्ते वेदाः कलियुगेऽखिलाः ।

C 12. 8548
 B 12 230[2] 36
 K. 12 230 105

60 *) D₁ द्वि (for द्वे) K₁ ब्रह्मणे, K₄ ब्राह्म*,
 G₁ ब्रह्मणि — °) K₂ निष्कात; K₁ D₁ ० M₁ ० १
 तत्त्वज्ञ (M₁ ० १ 'ज्ञा') (for निष्णात) — °) Ś₁ K₁ 4
 पर (for पर) M₁ ० १ परं ब्रह्माभियाति चे

61 = (var) 12 230 12 — °) K₀ Das Dn₁
 n₄ D₅ M₀ Cn (gloss पशुहिंसा) आलभ (for आरम्भ-)
 Ś₁ K₁ 4 यज्ञ (for यज्ञा) K₀ Bo १ ० Das a₄
 Dn₁ n₄ D₅ D₂ ३ ३ क्षत्राश्च, V₁ B₀ ३ क्षत्रा स्युर,
 Dr T G₁ ३ ० M₀ राजानो (for क्षत्रस्य) — °) Ś₁ K₁
 1 4 हविर्यज्ञो (for 'यज्ञा) K₄ विचास्, D₅ M₁ ० विशां
 (for विशस्) K₀ V₁ Bo ०-० Das Dn₁ n₄ D₅ D₂
 ३ १ ३ T G₁ ३ ० स्मृता, K₁ D₁ ० ० तदा, Dn₄ स्मृत
 (for तथा) ☞ Cp हविरिति पाकयज्ञोपलक्षणम् ॥ C₅
 हविर्यज्ञा कृपिगोक्षादिना हविरुत्पादका । ☞ — °)
 Hypermetric K₂ यज्ञ (for 'यज्ञा'). K₁ शूद्रास्तु,
 K₀ १ B₀ Das D₅₁ D₁ ० १ ० T G₁ ३ ० शूद्राश्च, D₅
 शूद्राणा (for 'स्तु) — °) K₂ तपोयज्ञ (for 'यज्ञा)

62 *) Ś₁ K₁ 4 त्रेतायुग (for 'युगे) K₀ V₁
 Bo ० (marg as in text) १-० Das a₄ Dn₁ n₄ D₅ D₂
 ३ ३ स्वेप, D₂-१ T G₁ ३ ० M₁ ० १ तेषा (for त्वेषां)
 ☞ C₅ त्रेतायुगे कामप्रवणे मनसि विधिरधिकारिलाभात् ।
 न तु कृते निष्कामत्वात् ॥ Cn विधिरप्रवृत्तप्रवर्तनम् । तद्य
 त्रेतायामेव न तु कृते । स्वत एव तत्र तत्सिद्धे ॥ C₅ (reading
 [अ]विधिस्) अनुष्ठानविलयम्, यथावदनुष्ठानाभाव । ☞
 — °) D₅₁ corrupt — 62^{ed} = 12 230 15^{ab} — °)
 V₁ B₀ (marg) सपुत्र, Dn₄ विस्त्रव (for विपुत्र)
 — °) D₀ कृत (for कलि)

63 = (var) 12. 224 8 — °) K₁ अपृथग्
 Dr T₁ G₁ ३ ० -कर्मिणो (for 'य') Ś₁ K₁ विप्रा, D₀
 यज्ञा (for मर्त्या) ☞ Cn अपृथग्धर्मिणोऽद्वैतनिष्ठा । ☞
 — °) K₀ १ D₅₁ D₁ ० काम्या पुष्टि (K₀ 'ष्टी, D₅₁
 'ष्टा), Dn₁ काम्यामिष्टि, D₅₂ Dr T G₁ ३ ० M₀
 काम्या इष्टि (D₅₂ T₂ 'ष्टी'); M₁ काम्या न्युष्टी, M₀ १
 काम्या न्युष्टि (for काम्या पुष्टि) K₂ D₅₁ T G₁ ० इष्टास्,
 K₁ D₁ ० इष्टा, G₀ वृष्टास् (for इष्टा) ☞ Cn युष-

गृष्ट्वा तत्फल अनात्मभूतस्वर्गादिरूप दृष्ट्वा । ☞ — °) D₁
 T G₁ ३ ० C₅ तपस्त्रिस् (for तपोभिस्) M₁ ०-१ तप
 इत्त उपासते

64 = (var) 12 230 14 — °) T₂ कृतायां (for
 त्रे*) K₀ lacuna, B₀ ० Das a₄ वै, D₄ तु (for
 तु) M₁ ० १ सुयज्ञास् (for समस्तास्) Bo ०-० Das a₄
 Dn₁ n₄ D₂ ३ ३ ३ चे, M₁ ० तु (for ते) ☞ C₅
 समस्ता सर्वे ते यज्ञादय । ☞ — °) M₁ ०-१ महाफला
 (for 'वला) ☞ C₅ महावलत्व यज्ञादीनां मूलस्य कामस्य
 दाढ्यात् । अत एव स्थावरजङ्गमाना सयन्तार । ☞ — °)
 K₀ D₅₁ स यतार, B₀ (marg) सयतार, D₀ निय
 तार (for सयन्तार) B₀ D₅ M₁ ० १ Cp (Cp as in
 text) सयुक्ता (M₁ 'यत्ता) स्थावराणां च ☞ Cn संय
 न्तारो धर्मशास्त्रार । ☞ — °) M₁ ० १ सृष्टय (for सर्वश)

65 = (var) 12 230 14 — °) K₁ D₄ M₁
 स हवा, V₁ सयता; Dn₄ सहिता, T₂ स हिता (for
 सहता) K₀ V₁ Bo १-० Dn₁ n₄ D₅ D₂ ३ ३ १ ३ T₁
 G₀ ० M₁ ०-१ वेदा; Das a₄ यज्ञा; D₀ श्रमा; T₂
 G₁ वर्णा (for ह्येते) — °) K₁ यज्ञो वर्णास्, Das a₄
 ह्येते यज्ञास्; D₅ वर्णयज्ञास्; Dr T₁ G₁ ३ ० वेदा य
 ज्ञास् (for यज्ञा वर्णास्) K₀ V₁ Bo ३ Dn₁ n₄ D₅ D₂
 ३ ३ ३ यज्ञा वर्णाश्रमा (D₀ om श्रमा)स्तथा — °) K₂
 सरोधात्, K₁ स रोधात् K₁ ते ते (for त्वेते) D₅₁
 आत्मवत्सु तपोवत्सु ☞ C₅ सरोधात् हासात् । ☞ — °)
 K₁ व्यसते, K₄ ० Br Dn₁ n₄ D₅ D₂ ३ ३ ३ अद्रयते;
 Das अस्ते (for व्यस्यन्ते) V₁ B₀ १ ३ (marg as in
 text) ० Das पुन, D₅₁ युत् (for युगे)

66 = (var) 12 230 15^{ab} — °) D₄ दृश्यत
 K₀ V₁ Bo ०-० Das a₄ Dn₁ n₄ D₅ D₂ ३ ३ ३ न च; M₁
 न वि (for नापि) — 66^{ab} is partly damaged in
 Br — °) K₁ D₄ ० ० किल, T₂ G₁ ३ ० M₀ तथा
 (for सखिला) — °) K₂ Dn₄ उत्सादते, B₀ ३ ० Das
 a₄ M₁ ० उत्सी (B₀ 'च्छी) दंति (for 'दन्ते) B₀ न (for
 स) — °) K₀ १ Bo ० १ ३ (marg) ० Dn₁ n₄ D₂-०
 ३ ० M₁ ० १ पीडिता (for 'सेतव') ☞ Cp (reading

उत्सीदन्ते सयज्ञाश्च केवला धर्मसेतवः ॥ ६६

कृते युगे यस्तु धर्मो ब्राह्मणेषु प्रदृश्यते ।

आत्मवत्सु तपोवत्सु श्रुतवत्सु प्रतिष्ठितः ॥ ६७

अधर्मव्रतसंयोगं यथाधर्मं युगे युगे ।

विक्रियन्ते स्वधर्मस्था वेदवादा यथायुगम् ॥ ६८

यथा विश्वानि भूतानि वृष्ट्या भूयांसि प्रावृषि ।

सृज्यन्ते जङ्गमस्थानि तथा धर्मा युगे युगे ॥ ६९

यथर्तुष्वृतुलिङ्गानि नानारूपाणि पर्यये ।

केवलाधर्मपीडिता । केवलेन सपूर्णनाधर्मेण पीडिता । ❀

67 ^a) Ś1 K1 2 4 transp य and तु Da4 धर्मो (for धर्मो) — Das repeats 67^b-68^a after 68^a —^d) D1 T G1 8 8 श्रुतिमत्सु, M1 5-1 धृतिमत्सु (for श्रुतवत्सु) Dn4 प्रतिष्ठिते; Ds1 'ष्ठिता

68 With 68, of 12 230 17. For the repetition in Das, of v l 67 —^a) Kc Ds G1 Ms Cs सधर्म, K1 Bo 6 (marg as in text) 7 8 (marg) 9 Dn1 n4 D2 8 8 7 8 T Gs 6 Mr Cp सधर्म (T2 'र्म), V1 M1 6 स्वधर्म- (for अ') K4 श्रुत-, Kc प्रति, V1 धर्म, Ds D1 T G1 8 8 Ms प्रैति (for प्रत). Ś1 संयोगो, K1 Bo (marg) Das (both times) a1 संयोगे, K2 4 7 D2 6 6 -संयोगो; M1.6 7 -सयोगाद् (for 'ग) ❀ Cp सधर्मव्रतसंयोग यथा स्वात्तया । ❀ —^b) Ds तथाधर्म; G1 यथाकर्म —^c) Kc V1 Dn1 n4 D2 8 7 T Gs 6 विक्रीयते, Bo 8 9 Ds विक्रि (Dc 'क्री)यते; Ds Cs विक्रिद्यते (for विक्रियन्ते) Ds स्वधर्मस्य, Ms स्वभावस्था (for स्वधर्मस्था) ❀ Cs विक्रियन्ते, बहुला भवन्ति । ❀ — Das om 68^d-69^c —^d) K1 D1 6 9 सर्वे वर्णा, Da4 वेदवाद; Ds 'धर्मा, M1 'पाठा (for 'वादा) K4 om यथा Kc Da4 Dn1 n4 Ds D2 8 8 8 यथागम (for 'युगम्)

69 With 69, of 12 230. 18 Das om 69^{ab} (of v l 68). B1 partly damaged. —^b) K2 दृष्टा, Kc Ds दृष्टा; Da4 देष्ट्या; D2-1 G1 दृष्ट्या, T2 सृष्ट्या (for वृष्ट्या). K2 भूतांसि (for भूयांसि) —^c) M1 6 जगति (for जङ्गम) ❀ Cs जङ्गमस्थानि मत्स्यमण्डक खयोत्तादीनि, तृणवीरुषौषधादीनि । ❀ —^d) Kc Ds धर्म, Bo 8 धर्मो (for धर्मा)

70 With 70, of Manu 1. 30 —^a) K1 corrupt, K2 यथा वृष्टयर्तु; K4 यथात्तवृत्त (sio), Kc Bo 8

दृश्यन्ते तानि तान्येव तथा ब्रह्माहरात्रिषु ॥ ७०

विहितं कालनानात्वमनादिनिधनं तथा ।

कीर्तितं यत्पुरस्तात्ते तत्सूते चात्ति च प्रजाः ॥ ७१

दधाति प्रभवे स्थानं भूतानां संयमो यमः ।

स्वभावेनैव वर्तन्ते द्वंद्वयुक्तानि भूरिशः ॥ ७२

सर्गः कालः क्रिया वेदाः कर्ता कार्यं क्रिया फलम् ।

प्रोक्तं ते पुत्र सर्वं वै यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥ ७३

प्रत्याहारं तु वक्ष्यामि शर्वर्यादौ गतेऽहनि ।

(marg) 9 Das a4 Ds यथ(Kc 'धा)र्तवृत्त, V1 Bo 1 यथर्ता(Bo 'र्तु)वृत्त; Ds ययर्तुषु च; Gc अयर्तुष्वृत्त- (for यय'). D1 T1 G1 लिनेषु (for लिङ्गानि) —^d) K1 D1-8 9 तथा भावा युगादिषु; V1 Bo 7 D2 7 G1 M1 5-1 Cv तथा ब्रह्माहरादिषु; Das a4 तथा ब्रह्म दिने (Da4 हि ते)षु च; Dn1 n4 Ds T Gs 6 तथा ब्रह्महरा दिषु ❀ Cv ब्रह्माहरादिषु ब्रह्मण ब्रह्मनि, दिनानि तेषा मादिषु । ❀

71 = (var) 12. 230 19 —^b) Ds निधने. M1.6 यथा (for तथा) —^c) K4 6 Das Dn1 n4 Ds D2 8 8 8 वृत्, G1 य (for यत्) —^d) Ds यत् (for तत्) K2 चात्ति; Kc चात्ति, Da4 चात्ति; D1 चात्ति, M1 चात्ति (for चात्ति)

72 = (var) 12 230 20 —^a) Ś1 K1 2 4 दधाति, Kc Ds D1 T G1 8 8 Ms 7 Cs पृवद्धि (for दधाति) Kc 1 B1 9 Das a4 Ds D2 6 7 9 T G1 8 8 Ms 7 Cs प्रभव, Bo Dn1 n4 D2 8 8 भवति, Bo 8 (marg) Ds प्रभव (for प्रभवे) B3 यदा प्रभवते स्थान ❀ Cs पृवद्धि पृवत्कालनानात्वम् । । कालपर्यायेण जायन्ते वर्धन्ते त्रियन्ते च । ❀ —^b) K1 D1 9 दम, Ds यम (for यम) Kc Bo Dn1 n4 D2 8 8 भूतानां समये (Dn1 D2 'यो) मतं — 72^{cd} is partly damaged in B1 —^c) Kc om व ❀ Cp स्वभावोऽविद्या । तेनैव भगवद्दीक्षितेन । ❀ —^d) D1 T1 G1 सर्वेश (for भूरिश)

73 = (var) 12. 230 21 —^a) K4 6 7 Bo Dn1 n4 Ds1 D2 8 8 8 M1 6 सर्ग (for सर्ग) Ś1 K1.3 4 6 Bo Da4 Dn1 n4 Ds1 D2 8 8 8 काल (for काल) —^b) Dn1 n4 Ds1 D2 8 8 कार्य (for कार्य) Ds कृतं (for फलम्) —^c) K1 D1-8 9 च; V1 ते (for वै) —^d) K2 M1 मा (for मां) Ś1 K1 2 7 D1-8 9 अनु (for परि)

यथेदं कुरुतेऽध्यात्मं सुसूक्ष्मं विश्वमीश्वरः ॥ ७४
दिवि सूर्यास्तथा सप्त दहन्ति शिखिनोऽर्चिषा ।

सर्वमेतत्तदार्चिभिः पूर्णं जाज्वल्यते जगत् ॥ ७५

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि चतुर्विंशत्यधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ २२४ ॥

२२५

व्यास उवाच ।

पृथिव्यां यानि भूतानि जङ्गमानि ध्रुवाणि च ।
तान्येवाग्रे प्रलीयन्ते भूमित्वमुपयान्ति च ॥ १
ततः प्रलीने सर्वसिन्ध्यावरे जङ्गमे तथा ।

अकाष्ठा निस्तृणा भूमिर्दृश्यते कूर्मपृष्ठवत् ॥ २
भूमेरपि गुणं गन्धमाप आददते यदा ।
आत्तगन्धा तदा भूमिः प्रलयत्वाय कल्पते ॥ ३
आपस्ततः प्रतिष्ठन्ति ऊर्मिमत्यो महाखनाः ।

C 12 8560
B 12 234(3) B
K 12 239 6

74 Kc V1 Bo 6-9 Da3 a1 Dn1 n4 Ds D2 s s s s
Kumbh. ed Ca n p s read 74-75 after the ref
in 12 225 1 V1 reads 74-75 on marg —^a)
G1 प्रत्याहारे (for 'हार) Ds प्र (for तु) Dn4 व
क्षामि —^b) K1 गतेम द्वि (for गतेऽहनि) —^c) Ś1
K1 2 4 यथेनं, Da3 a1 Gs 6 यथेष्टं (for 'द) —^d)
K1 D1 9 सुसूक्ष्म Dn4 आचर, T2 ईश्वर

75 For the sequence in Kc V1 Bo 6-9 Da3 a1
Dn1 n4 Ds D2 s s s s Kumbh. ed Ca n p s, of
v l. 74 V1 reads 75 on marg —^a) Ś1 K1 B1 s
Ds2 D2 s (before corr) s s सूर्यस्र (for सूर्यास्र)
—^b) K4 6 7 V1 Bo 7 8 (marg) Da3 a1 Dn1 n4 Ds
D2-6 s s [s]र्चिषा —^c) K7 D1 6 9 एव (for एतद्)
K2 D2 3 T2 G1 M1 तथार्चिभिः, V1 Bo 8 9 Da3 a1
Ds1 D2 M1 तद् (for तदा) Kc सर्वमेवेदमर्चिभिः
—^d) K1 D4 6 9 तूर्णं, Ds 7 T1 G1 s 6 पूर्व (for
पूर्ण) K4 7 D4 जाज्वलते V1 ह्म (for जगत्)

Colophon om in K1 D1 9, G3 missing, Ks 5
B1-5 Da1 a1 Dn2 n8 D1 G4.6 M2-4 absent —*Sub-*
parvan Ś1 K1.2 4 6 V1 Bo 6-9 Da3 a1 Dn1 n4
Ds D2 s 6-7 T1 G1.6 6 M1.6-7 मोक्षधर्म —*Adhy-*
name Ś1 K1.2 4 शुक्रप्रश्न, Kc V1 Bo 6-9 Da3 a1
Dn1 n4 Ds D2 s s 7 8 T1 G6 Ms शुक्रानुप्रश्न, Ms 7
शुक्रानुप्रश्ने सर्गकथन —*Adhy no* (figures, words
or both) B1 M1 6 7 57, Dn1 D7 T1 G1 s 6 Ms
59, Dn4 Ds 58, Ds 54, T2 73 —*Śloka no*
Dn1 43, Dn4 45

225

☞ This adhy is missing in G2 (cf v l 12
222 19)

1 K1 Ds1 D1 9 om. the ref After the ref,
Kc V1 Bo 6-9 Da3 a1 Dn1 n4 Ds D2 s. s s s
Kumbh. ed Ca n. p s read 12 224 74-75 —^b)
K1 Ds 6 9 [अ]चराणि; B1 M1 स्थिराणि, Da3 ध्रुवानि
M1 6 7 स्थावराणि चराणि च —^c) B1 अन्ये, D1 T
G1.6 6 Ms 7 आदौ (for अग्रे) K1 प्रलीयते —^d)
Dn4 ते (for च) ☞ Ca भूमित्वमुपयान्ति, प्रलयानल
दग्धानि भूम्येकशेषाणि भूमौ लीनानि भवन्ति । ☞

2 ^a) K2 प्रलीन (for 'ने) Da1 सर्वसिन्धु —^b)
V1 reads from मे तथा up to र्चिषा (in 6^b) on
marg — K1 om 2^c-3^b —^c) Kc Bo 6-9 Da3
Dn1 n4 Ds D2 s s s निर्वृत् (Kc 'वृ)क्षा, Da4 निर्वृत्ता
(for अकाष्ठा) —^d) K2 दृश्यते (for दृ) Kc
पृष्ठिवत् (for पृष्ठ)

3 K1 om. 3^{ab} (cf. v l 2) V1 reads 3 on marg
—^b) Ś1 K2 4 T2 यथा (for यदा) — D1 om
(hapl) 3^c-5^b —^c) Ś1 K1 T2 यदा; K2 यथा,
Ds2 तथा (for तदा) —^d) T Gs 6 M1 प्रलयत्वाय
K1 D4 6 9 प्रलयायोपकल्पते

4 D1 om 4 (of v. l 3) V1 reads 4 on marg
—^a) Ś1 K1.2 4 ततः; Kc Bo 6-9 Da3 a1 Dn1 n4
Ds D2 s. s s तत्र (for तत) Ś1 K1 2 4 Ms प्रति-

C. 12. 8560
B. 12. 234[3]
K. 12. 239 6

सर्वमेवेदमापूर्य तिष्ठन्ति च चरन्ति च ॥ ४
अपामपि गुणांस्तात-ज्योतिराददते यदा ।
आपस्तदा आत्तगुणा ज्योतिष्युपरमन्ति च ॥ ५
यदादित्यं स्थितं मध्ये गृह्णन्ति शिखिनोऽर्चिषः ।
सर्वमेवेदमार्चिभिः पूर्णं जाञ्जल्यते नमः ॥ ६
ज्योतिषोऽपि गुणं रूपं वायुराददते यदा ।

ष्टते, D₆ प्रसप्यति (for प्रतिष्ठन्ति) —^b) Ś₁ K₁ २ ४
V₁ ऊर्मिमतो (K₁ 'धी); Da₄ 'मले, Dn₁ 'मलो,
Dn₄ 'मलो (for 'मलो) Dn₁ Ds₁ महास्वन —^d)
K₇ V₁ D₁ ६ ० T₂ M₁ ६-७ वि (for the first च) .

5 D₇ om 5^{ab} (of v 1 3) V₁ reads 5 on marg
—^a) K₂ ४ B₉ M₁ ६ गुणात्, K₆ ७ Dn₁ n₄ D₈ D₂-०
० T₂ M₅ ७ गुण (for गुणात्) —^b) Da₄ तदा (for
यदा) —^d) D₁ T₁ om (hapl) 5^c-7^b —^e) M₆ ७
तथा (for तदा) Ś₁ K₁ [अ]यात्, K₄ ४ ० B₀ ६-०
Da₃ Dn₁ n₄ Ds₂ D₂ ० ० ० ० M₁ त्वात्, K₇ M₇
वात्, V₁ [उ]पात्, Ds₁ [आ]त्त (submetric), D₉
M₅ ६ चात् (for *आत्त) Da₄ corrupt, D₇ T₂
G₁ ० ० आपस्तथा (T₂ 'दा) चात्तरसा —^d) K₆ V₁
B₀ ० Da₄ Dn₁ n₄ Ds₂ D₈ (before corr) . ६ ज्योतिषु,
Da₈ ज्योतिषि, Ds₁ D₈ (by corr) ज्योतिषु; D₂ ०
ज्योतिस्तु (for ज्योतिषि) K₆ V₁ B₀ ० ० ० Da₈ n₄
Dn₁ n₄ Ds₂ D₈ ० ० ० T₂ M₁ ६-७ वै (for च) K₂
ज्योतिरप्सु रमति च; D₇ G₁ ० ० ज्योतिस्तु (G₈ ० 'र्चिषि)
प्रचरति वै

6 D₂ T₁ om 6 (of v 1 5). V₁ reads 6^{ab} on
marg —^a) Ś₁ K₁ २ ४ Da₈ n₄ M₅ यदा नित्यं (for
यदादित्य) K₂ मध्य (for मध्ये) D₇ T₂ G₁ ० ० M₅
यदा रसगुणास्ता (T₂ M₅ 'जं ता)सां —^b) K₂ गृह्णति,
K₇ गृह्णति, D₇ T₂ G₁ ० ० M₅ ग्रसति, M₁ ० ७ दृष्टति
(for गृह्णति). Ds₁ D₇ G₁ [s]र्चिषा —^c) G₃ सर्व
(for सर्वम्) V₁ तद् (for [हृ]दम्) K₁ Da₄ G₁
आर्चिभिः (for आर्चिभिः). —^d) Ś₁ K₁ २ सर्वं प्रज्वाल्यते
नमः (K₂ जगत्)

7 D₂ T₁ om 7^{ab} (of v 1 5) —^a) Ds₁ ज्यो
तिषा D₅ गुणो (for गुण) —^c) K₁ प्रशास्यति (for
'स्यति) K₆ ० V₁ B₀ ६-० Da₃ n₄ Dn₁ n₄ Ds₂ D₂-4
० ० ततो (for तदा)

8 ^a) Ś₁ K₁ ४ Da₈ D₆ T₂ M₁ ६-७ तुमूलम्, K₆
B₇ Dn₁ n₄ Ds₂ D₃ ० ० तु स्वनम्, K₇ D₉ ० तु गुणम्
(for तु मूलम्) D₇ T₁ G₁ ० ० ततसौ मू (G₁ मु)

प्रशाम्यति तदा ज्योतिर्वायुर्दोषयुते महान् ॥ ७
ततस्तु मूलमासाद्य वायुः संभवमात्मनः ।
अधश्चोर्ध्वं च तिर्यक्च दोधवीति दिशो दश ॥ ८
वायोरपि गुणं स्पर्शमाकाशं ग्रसते यदा ।
प्रशाम्यति तदा वायुः खं तु तिष्ठति नानदत् ॥ ९
आकाशस्य गुणं शब्दमभिव्यक्तात्मकं मनः ।

त्यमापाद्य —^b) Da₄ वायु- (for वायु) —^d) B₇ ०
Da₈ दोषू (B₇ 'द्यु)यति, T₂ दोधवीति (for 'दोष')
K₇ Da₄ दश; Da₈ दश (for दश) .

9 ^a) Ś₁ K₁ २ ४ M₁ ७ गुण (for गुणं) K₁ स्पर्शम्
D₇ स्पर्शं —^b) B₉ यथा (for यदा) —^c) K₁
प्रशास्यति (for 'स्यति) B₉ ततो (for तदा). —^d)
V₁ च (for तु) K₆ ७ V₁ B₀ ० (marg as in
text) ७ ० Da₄ n₄ Dn₁ n₄ Ds₂ D₂-4 ० ० ० Cn p ९
नादवत्, T₂ नाददत् (for नान') D₅ ख तिष्ठति निना
दवत् — After 9, K₆ ७ V₁ B₀ ६-० Da₈ n₄ Dn₁ n₄
Ds₂ D₂-० T G₁ ० ० M₁ ६-७ Cp ९ Kumbh ed ins :

673* अरूपमरसस्पर्शमगन्ध न च मूर्तिमत् ।

सर्वलोकप्रणदितं खं तु तिष्ठति नानदत् ।

[(L 1) G₁ अग्न च अमूर्तिमत् (for the post. half)
— (L 2) B₉ D₈ G₁ M₇ C₈ -प्रणुदित; D₅ प्रमु' (for
प्रण') D₄ ० तु, M₁ lacuna (for तु). K₆ ७ B₀ ०
(marg) ० ० Da₈ n₄ Dn₁ n₄ Ds₂ D₂-० ० ० T₂ G₁
M₇ नादवत्, V₁ B₇ नाददत् (for नान')]

10 ^a) Da₄ om (hapl) शस्य गुणं G₁ स्पर्शम् (for
शब्दम्) T₁ आकाशस्य गुण शब्द —^b) K₇ D₉ ० अति
(for अति) ❀ Cn अभिव्यक्तात्मकं शब्दादिस्थूलसर्व
दृश्यरूपम् ॥ C₈ अभिव्यक्तात्मक, अभिव्यक्त महत्त्वमात्मस्वरूप
यस्य तत् मनः, अहकारशब्द, असतीत्यनुपह । ❀ — After
10^{ab}, Kumbh ed C₇ ins

674* ग्रसते च यदा सोऽपि शाम्यति प्रतिसंचरे ।

—^a) D₅ ब्रह्मणो (for मनसो). ❀ Ca मनसो यद्दृश्य-
मपि रूप तदव्यक्त इन्द्रियाब्राह्मम् । ❀ —^d) Ś₁ K₁ २ ब्रह्मा,
K₆ ब्राह्म, D₇ T₁ G₁ ० ० ब्रह्म (for ब्राह्मः). Ś₁ K₂
४ ७ B₀ ० ० Da₈ Dn₁ Ds₁ s₂ (before corr) D₂-4
० ० T G₁ ० ० M₁ सप्रति (for स प्रति) ❀ Ca
(reading स प्रतिसंचर) स एव भूताना तद्गुणानां च
मननि लयरूप प्रतिसंचर प्रलय, ब्राह्म ब्रह्मनैमित्तिक ब्रह्म
शयनरुमयभावित्वात् ॥ Cp ब्राह्मो ब्रह्मदिनान्ते भवः ॥ C₈
ब्राह्म हैरण्यगर्भ । ❀

मनसो व्यक्तमव्यक्तं ब्राह्मः स प्रतिसंचरः ॥ १०
 तदात्मगुणमाविश्य मनो ग्रसति चन्द्रमाः ।
 मनस्युपरतेऽध्यात्मा चन्द्रमस्यवतिष्ठते ॥ ११
 त तु कालेन महता संकल्पः कुरुते वशे ।
 चित्तं ग्रसति संकल्पस्तच्च ज्ञानमनुत्तमम् ॥ १२
 कालो गिरति विज्ञानं कालो बलमिति श्रुतिः ।
 बलं कालो ग्रसति तु तं विद्वान्कुरुते वशे ॥ १३

आकाशस्य तदा घोषं तं विद्वान्कुरुतेऽऽत्मनि ।
 तदव्यक्तं परं ब्रह्म तच्छाश्वतमनुत्तमम् ।
 एवं सर्वाणि भूतानि ब्रह्मैव प्रतिसंचरः ॥ १४
 यथावत्कीर्तितं सम्यगेवमेतदसंशयम् ।
 बोध्यं विद्यामयं दृष्ट्वा योगिभिः परमात्मभिः ॥ १५
 एवं विस्तारसंक्षेपौ ब्रह्माव्यक्ते पुनः पुनः ।
 युगसाहस्रयोरदावहो रात्र्यास्तथैव च ॥ १६

C. 12. 8574
 B. 12. 234(3) 19
 K. 12. 239 19

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि पञ्चविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२५ ॥

11 ^a) K₇ D₅ ० T₂ M₁ ० १ यदात्म, D₃ ० यदा मे
 (for तदात्म) — ^b) Da₁ तनो (for मनो) D₅
 ग्रसति K₇ चंद्रमा ॥ C₅ मनो महत्तत्त्वम् — मनो महा
 न्मतिर्ब्रह्मा पृष्टुं द्वि' इयातिरीश्वर इति स्मृते — चन्द्रमा मूलप्रकृ
 ति, आत्मगुण स्वस्तिन्नाकारभूत महत्तत्त्व आविश्य ग्रसति । ॥
 — ^c) K₁ Bo Dn₁ n₄ D₂ ० ० चापि, K₆ D₅ D₅ १ T G₁
 ० ० Ms १ चात्मा, K₇ V₁ B₅-० Da₃ n₄ D₄ ० ० M₁ ०
 [ss]स्मापि (for स्यात्मा) — ^d) K₁ ० Bo ०-० Da₃ n₄
 Dn₁ n₄ D₅ D₂ ० ०-० M₁ ०-१ उप (for अत्र) B₇ ०
 Da₃ n₄ M₁ ०-१ तिष्ठति (for ते) Ś₁ K₁ २ चद्रम
 ष्वेवतिष्ठते ॥ C₅ मनसि महत्तत्त्वे उपरते मूलप्रकृतिप्रक्षे
 सति, आत्मा हिरण्यगर्भं क्षेत्रज्ञं चन्द्रमसि मूलप्रकृतावचति
 ष्टे । ॥

12 ^a) Ś₁ K₁ २ B₀ D₇ M₀ तनु; K₁ तत; D₅
 तत्र (for त तु) ॥ C₅ तं चन्द्रमसम् । प्रकृतिसहस्र
 परमात्मज्ञानादेवेति ध्वनयति महता कालेनेति । ॥ — ^b)
 K₁ Da₁ सकल्प, Bo १ ० Dn₁ n₄ D₅ D₂ ० ० १ ०
 G₁ 'ल्प (for 'ल्प) — ^c) B₅ (marg) ० D₇ T G₁
 ० ० M₁ ०-१ संकल्पं (for 'ल्पम्) ॥ C₅ चित्त
 प्रद्युम्न । ॥ — ^d) Ś₁ K₁ २ Da₃ n₄ D₀ तत्त्वज्ञानम्;
 Bo ० T₂ तद्वि', B₅ १ तं वि' (for तच्च ज्ञा')

13 ^a) K₀ ग्रसति, G₁ M₇ हरति (for नि') G₁
 विज्ञान — ^b) K₁ ० १ V₁ B₀ (orig) १ ० Da₃ n₄
 Dn₁ n₄ D₅ D₂ ० ०-० T G₁ ० M₁ ०-१ काल (for
 कालो) — ^c) D₇ T G₁ ० ० बल (for बलम्) Ś₁
 K₁ २ ४ स्मृत; B₀ (marg) श्रुत (for श्रुति) ॥ C₅
 बल सकर्षण । ॥ — ^d) D₇ T₁ G₁ ० ० काल बले; M₁
 ०-१ बले काल (for बल कालो) B₅ त; D₅ ० तु

(for तु) D₅ बल च ग्रसते कालम्, T₂ काल बल च
 ग्रसते ॥ Ca बले च धर्माधर्मयोर्जनकत्व काल एव
 ग्रसति । ॥ — ^d) G₀ ० तद् (for त) K₇ Bo ०-०
 Da₃ n₄ Dn₁ n₄ D₅ (also as in text) ० M₁ ० ० १
 (inf' h_n) Ca विद्या, V₁ D₅ विश्व (for विद्वान्). K₇
 D₄ ० वश (for वशे)

14 D₇ T G₁ ० ० Ms om. 14^{ab} — ^a) K₇ D₄ ० ०
 M₀ १ यदा; D₅ यथा (for तदा) B₀ बोर (for घोष),
 — ^b) B₅ ० D₄ M₁ १ विद्या, D₀ विषय (for विद्वान्)
 D₂ मन (for सःत्मनि) D₅ इति न्यक्तात्मक मन — ^c)
 D₀ तदाव्यक्त (for तद्) — ^d) D₀ ब्रह्मण, D₀ प्रा
 ह्मोर्ष (for ब्रह्मैव). D₇ T G₁ ० ० M₁ ०-१ सहरेव (for
 सचर)

15 ^a) D₅ यथावत्कथितं सद्य — ^b) D₅ सारम्, D₇
 G₁ M₀-१ एतद् (for एवम्) M₀-१ एवम् (for एतद्)
 K₀ D₅ D₇ (by corr) T₂ असंशय — ^c) Ś₁ तेजो,
 K₁ ४ तेभ्यो, K₇ बोध्य, B₇ बोध्या, Dn₄ बोध्य
 (for बोध्य) B₅ विद्वानय (for विद्यामय) Dn₄ इदय
 (for इष्ट्वा) ॥ C₅ विद्यामय परमात्मानम् । ॥ — ^d)
 Da₁ T₂ परमात्मनि (for 'त्मनि)

16 ^a) K₇ D₄ ० G₁ विस्तर (for विस्तार) K₂ D₄
 संक्षेपो — ^b) Ś₁ K₁ २ ब्रह्माव्यक्त; K₇ V₁ B₅ D₄ ०
 ध्यास्ते; B₅ १ ० 'द्यते; Da₃ n₄ 'द्यतो, D₅ 'द्यते,
 D₇ T₁ G₁ ० ० 'व्यक्त (for 'व्यक्ते) — ^c) K₂ B₇ T
 G₁ ० ० Ms अहोरात्र्यात्, K₀ Bo Da₃ n₄ D₅ D₃
 अहोरात्र्यात्, K₇ D₀ अहोरात्रे; B₅ अहो रात्रे, B₀ अहो
 रात्र्यात्; Dn₁ n₄ D₅ D₂ ० ० M₇ अहोरात्रस; D₅ अहो
 रात्र्यस; M₁ ० अहोरात्रो (M₀ 'त्रि)स (for अहो रात्र्यात्)

२२६

न्यास उवाच ।

भूतग्रामे नियुक्तं यत्तदेतत्कीर्तितं मया ।
 ब्राह्मणस्य तु यत्कृत्यं तत्ते वक्ष्यामि पृच्छते ॥ १
 जातकर्मप्रभृत्यस्य कर्मणां दक्षिणावताम् ।
 क्रिया स्यादा समावृत्तेराचार्ये वेदपारगे ॥ २
 अधीत्य वेदानखिलान्गुरुशुश्रूषणे रतः ।
 गुरुणामनृणो भूत्वा समावर्तेत यज्ञवित् ॥ ३
 आचार्येणाभ्यमुज्ञातश्चतुर्णामेकमाश्रमम् ।

Colophon. G₂ missing, K₈ s B₁₋₅ D₁. n₁ D₂ n₂ D₁ G₁ s M₁₋₄ absent — *Sub-parvan* Ś₁ K₁ s 4 6 7 V₁ B₀ 6-9 D₂ s₁ D₁. n₄ D₂ D₂₋₄. 6-9 T G₁. s 6 M₁ 5-7 मोक्षधर्म — *Adhy name* Ś₁ K₁ s 2 4 6 D₂ शुक्रप्रश्न, K₁ D₁ 6 शुकानुप्रश्ने संहारवर्तन; V₁ B₀ 6-9 D₂ s₁ D₁. n₄ D₂ s₁ s₁ s₁ s₁ शुकानुप्रश्न, M₆ शुकानुप्रश्ने संहारकथन; M₆ 7 शुकानुप्रश्ने प्रत्याहारकथन — *Adhy no.* (figures, words or both). K₇ D₂ D₂ 59, B₇ M₁ 6 7 58, D₁ D₂ D₇ T₁ G₁ s 6 M₅ 60; T₂ 74. — *Śloka no* D₁ 20, D₂ 19.

226

☞ This adhy is missing in G₂ (cf. v. l. 12 222 19).

1 ^a) M₁. 5-7 भूतग्रामे (for 'ग्रामे). D₇ T G₁ 6 [s]नियुक्त; G₁ न युक्त (for नियुक्तं) K₂ च, B₆ 9 D₂ s₁ D₅ वै (for यत्) ☞ C₂ भूतग्रामे नियुक्तं सबद्ध, भूतकर्तृकालनिश्चयरूपम् ॥ C₂ नियुक्तं पृष्टम् । ☞ — ^b) B₆. 9 D₂ s₁ D₅ यदेतत् (for तदे) — ^c) D₁ 9 नु; T₁ G₁ 6 च (for तु) — ^d) D₂ वक्ष्यामि K₆ V₁ B₀ 6-9 D₂ s₁ D₁. n₄ D₂ s₁ s₁ s₁ सच्छृणु; D₇ T G₁ s 6 M₁. 5-7 सांप्रत (for पृच्छते)

2 ^a) D₂ corrupt — ^b) K₂ 7 B₆ D₂ s₁ D₄ 7 9 कर्मणा (for 'णां) B₆ D₂ s₁ D₄ 9 दक्षिणावता — ^c) G₂ आसमावृत्तेर्; G₆ 'वृत्तेर् (for आ समावृत्तेर्) K₁ क्रिया स्याच्च समावृत्तेर् — ^d) Ś₁ K₁ s 2 4 ब्राह्मणे, K₁ D₂ आचार्यैर्; B₀ नाचार्ये (for आ') K₇ D₂ पारगे (for पारगे)

आ विमोक्षाच्छरीरस्य सोऽनुतिष्ठेद्यथाविधि ॥ ४
 प्रजासर्गेण दारैश्च ब्रह्मचर्येण वा पुनः ।
 वने गुरुसकाशे वा यतिधर्मेण वा पुनः ॥ ५
 गृहस्थस्त्वेव सर्वेषां चतुर्णां मूलमुच्यते ।
 तत्र पक्ककषायो हि दान्तः सर्वत्र सिध्यति ॥ ६
 प्रजावाञ्छ्रोत्रियो यज्वा मुक्तो दिव्यैस्त्रिभिर्ऋणैः ।
 अथान्यानाश्रमान्पश्चात्पूतो गच्छति कर्मभिः ॥ ७
 यत्पृथिव्यां पुण्यतमं विद्यास्थानं तदावसेत् ।

3 ^b) T₁ तत्. (for रत) — ^a) K₇ D₁ 9 समावर्तेन (for 'वर्तेत)

4 ^b) T₂ आश्रय (for 'मम्) — ^c) K₁ D₆ अविमोक्षात्; D₅ आ विमोक्षे — ^d) D₁ n₄ D₂ (marg) सोन्वसिष्ठेद्; D₂. s (by corr) सर्वमेतद् (for सोऽनुतिष्ठेद्) K₇ D₆ यथा विधि

5 ^a) M₁ 6 7 (*sup lsn.* as in text) दानैश् (for दारैश्). — ^c) D₂ (also as in text) प्रकाशे (for सकाशे)

6 ^a) Ś₁ K₁. s 4 B₀ 8 D₂ स्वेव, D₇ T G₁ s 6 चैव (for स्वेव) K₆ V₁ B₀ 6-9 D₂ s₁ D₁. n₄ D₂ s₁ s₁ s₁ धर्माणा, K₇ D₂ वर्णानां (for सर्वेषां). — ^b) K₆ D₂ पूर्वेषां; K₇ V₁ B₀ 6-9 D₂ s₁ D₁. n₄ D₂ s₁ s₁ s₁ सर्वेषां; D₁ वर्णानां (for चतुर्णां) D₅ सर्वेषां मूर्तिरिष्यते. — ^c) K₄ 7 V₁ B₀ 8 D₁ n₄ D₂ s₁ D₂₋₄ 6 8 9 M₁ 5 6 यत्र; D₆ तत (for तत्र) K₂ तत्र कषायो हि धातुर — ^d) K₂ दातु (for दान्त). D₇ T₁ G₁ s 6 तिष्ठति (for सिध्यति)

7 7^a = 12 291 2^a — ^b) K₇ V₁ D₁ 9 युक्तो (for मुक्तो) K₆ V₁ B₀ 6-9 D₂ s₁ D₁. n₄ D₂ s₁ s₁ एव, D₇ यज्ञैस् (for दिव्यैस्) K₆ 7 V₁ B₀ 6-9 D₂ s₁ D₁. n₄ D₂ s₁ s₁ T₂ M₁. 5-7 ऋणैस्त्रिभिः (by transp). — ^c) Ś₁ K₁ s D₂ यथा, V₁ तथा (for अथ) K₇ अथान्यानासमान्याश्चात् (sic), D₇ T G₁ s 6 अथान्यमाश्रम प (T₂ 'मास्प)श्चात् — ^d) D₆ पूजा (for पूतो) K₄ 6 V₁ B₀ 7 8 D₁ n₄ D₂ s₁ s₁ M₅ गच्छेत (for गच्छति). B₆. 9 D₂ s₁ पूतो गच्छेत्स्वकर्मभि

यतेत तस्मिन्प्रामाण्यं गन्तुं यशसि चोत्तमे ॥ ८
 तपसा वा सुमहता विद्यानां पारणेन वा ।
 इज्यया वा प्रदानैर्वा विप्राणां वर्धते यशः ॥ ९
 यावदस्य भवत्यसिल्लोके कीर्तिर्यशस्करी ।
 तावत्पुण्यकृताल्लोकाननन्तान्पुरोऽश्नुते ॥ १०
 अध्यापयेदधीयीत याजयेत यजेत च ।
 न वृथा प्रतिगृहीयान्न च दद्यात्कथंचन ॥ ११

याज्यतः शिष्यतो वापि कन्यया वा धनं महत् ।
 यद्यागच्छेद्यजेद्द्यान्नैकोऽश्रीयात्कथंचन ॥ १२
 गृहमावसतो ह्यस्य नान्यतीर्थं प्रतिग्रहात् ।
 देवर्षिपितृगुर्वर्थं वृद्धातुरबुभुक्षताम् ॥ १३
 अन्तर्हिताभितप्तानां यथाशक्ति बुभूषताम् ।
 द्रव्याणामतिशक्त्यापि देयमेपां कृतादपि ॥ १४
 अर्हतामनुरूपाणां नादेयं ह्यस्ति किंचन ।

C 12. 226
 B 12 226(A) 15
 K 12 240 18

8 ^a) K₁ १ १ V₁ B₀ १ (marg as in text) १ Das
 Dn₁ n₄ D₈ D₂₋₃ १ १ १ M₁ G_a (Cap as in text) वि
 द्यात् (for विद्या) B₀ G₁ तथावसेत्, D₈ तदभ्य' ;
 M₁ १ समाव' (for तदाव') —^c) K₈ B₀ १ (marg)
 Dn₁ Dn₁ गते तु, K₇ D₄ १ यजेत (for यतेत) Ś₁ K₁
 १ १ B₀ (marg as in text) १ Das a₁ D₈ प्रामाण्ये (for
 'ण्यं) D₇ T₁ G₁ १ १ यदे (G₁ 'ते) तदस्मिन्प्रामाण्यं
 —^d) K₁ lacuna for गन्तुं यशसि Ś₁ K₂ १ धर्मे चैव
 सदोत्तमे

9 ^a) Dn₁ om वा T₂ सुमहता —^b) B₀ D₆ १
 पारणेन (for 'णेन) Ś₁ K₁ १ च (for वा). Dn₁
 विद्यानां पारणेणम् (sic) —^c) K₈ इज्यया —^d) V₁
 B₀ (marg as in text) विद्यानां (for विप्राणां)

10 ^a) D₄ भवति; D₈ भवेद् (for भवति) —^b)
 K₈ १ V₁ B₀ १-१ Das a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₂₋₃ T G₁ १ १
 M₁ १-१ transp लोके and कीर्तिर् K₁ यशस्करी, D₈
 यशस्विनी (for 'स्करी) —^d) K₁ आनंतान्; Das
 अनत'; M₁ १ अनत्यान्, M₁ आनत्यान् (for अनन्तान्)
 V₁ D₈ पुरोत्तमे (for 'पोऽश्नुते)

11 ^a) Ś₁ K₁ १ अधीयेत —^b) K₂ याजयेय; K₇
 D₄ १ याजजीत, Dn₁ योजयेत (for याज') K₇ B₀
 १ १ Dn₁ n₄ D₈ D₂ १ १-१ T G₁ १ १ M₁ १-१ वा (for
 च) —^c) Das a₁ परि (for प्रति-) K₈ १ Dn₁
 गृहीयान् —^d) D₈ प्र (for च) Das यद्यत्, Das
 सद्यत् (for दद्यात्)

12 K₂ १ om (hapl) 12 Ś₁ reads 12 on marg
 —^a) Das व्याज्यत' (for याज्यत') D₇ चापि (for
 वापि). —^b) K₈ V₁ B₀ १-१ Das Dn₁ n₄ D₈ D₂ १
 १ १ T G₁ १ १ कन्याया (for कन्यया) K₇ Das a₁
 D₄ १ १ T G₁ १ १ M₁ १-१ सह; D₈ यथा (for महत्)
 ☞ C₃ याज्यत' यागाह्यजमानात् । (C_v adds यजद्
 क्षिणारूपेण, शिष्यत' गुरुदक्षिणारूपेण, कन्यया सह वर
 दक्षिणारूपेण) । ☞ —^c) K₁ यस्यागच्छेद्, K₈ V₁ B₀
 १-१ Das a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₂ १ १ १ यदा (V₁ D₈ 'या)

गच्छेद्; D₈ यद्यग' (for यद्याग') D₄ अजेद् (for
 य') —^d) D₄ नैका; M₁ नैते (for नैको)

13 ^a) D₈ १ गृहान् (for गृहम्) B₀ आवसते Das
 D₇ T₁ G₁ १ १ यस्य (for ह्यस्य) —^b) Dn₁ G₁ M₁ १
 नान्य (for नान्यत्) Ś₁ K₁ १ B₈ (marg) D₄ परि
 ग्रहे (D₄ 'हात्), K₇ Dn₁ प्रतिग्रहान्, D₈ 'ग्रहे; D₇
 T G₁ १ १ M₁ १-१ उदाहृतं (for प्रतिग्रहात्) —^c) K₂
 -पिष्य (for -पितृ) Ś₁ K₁ गुर्वर्थं (for 'र्थं) D₇ T₁
 G₁ १ १ देवर्षिगुरुपित्र (D₇ 'तृप्त्य; G₁ 'पिष्य, G₈
 'पित्रा) र्थं. —^d) K₇ D₄ १ बुभुक्षितान्, B₁ M₁ १
 बुभू (B₇ 'भु) पतां, Das बुभुक्षता

14 M₁ १ १ om (hapl) 14^{ab} —^a) Ś₁ K₁ १ १
 D₈ १ अतर्हिताभितप्तानां; K₂ १ Dn₁ D₈ D₂ १ १ 'रित
 (K₂ 'न्य; D₄ 'तृ) ताना; V₁ B₀ (marg) अतर्हितां
 विदुसाना, B₀ १ १ (marg) १ Das a₁ D₈ १ अनर्हिता
 विसृष्टा (B₀ D₈ विसृष्टा, B₁ विशिष्टा, D₈ च तृसा)
 नां, Dn₁ अतर्हिताभितप्ताना ☞ C_a अन्तर्हिता भूता
 द्वय ॥ C₈ अन्तर्हिताभितप्ताना वैरिभिरपहतद्रव्याणाम् । ☞
 —^b) K₇ D₄ १ १ T₁ बुभुक्षतां (for बुभूषताम्) —^c)
 D₈ १ (before corr as in text) देवानाम् (for द्रव्या
 णाम्) Ś₁ K₁ १ V₁ अग्नि, B₁ १ Das Dn₁ D₈ १
 अपि; D₈ अथ (for अति) K₂ [अ]ग्नि; K₇ D₄
 १ १ च, M₁ १ १ हि (for [अ]पि). —^d) K₇ Das
 पृषा V₁ कृतावपि, M₁ १-१ कृत (M₁ १ 'ते) सदा
 (for कृतादपि) ☞ C_n कृतावपिकात्तादपि । ☞

15 ^a) K₂ अर्थताम्, T₂ असताम् (for अर्ह') M₁
 १ १ अग्नि (M₁ 'नु) यज्ञानां (for अनुरूपाणां) —^b) B₀
 (marg) न देयं (for नादेय) —^c) Dn₁ प्रापनीयं
 Das सदा D₇ T G₁ १ १ M₁ १-१ काश्यपाय महात्मने
 — After 15, D₇ T G₁ १ १ M₁ १-१ Kumbh. ed ins

674* दस्वा जगाम ब्रह्मादौ लोकान्दैवैरभिष्टुवात् ।
 [Kumbh. ed प्रदादौ (for ब्रह्मादौ) M₁ १ अभिष्टु
 (for 'ष्टुवात्)]

उच्चैःश्रवसमप्यश्वं प्रापणीयं सतां विदुः ॥ १५
 अनुनीय तथा काव्यः सत्यसंधो महाव्रतः ।
 स्वैः प्राणैर्ब्राह्मणप्राणान्परित्राय दिवं गतः ॥ १६
 रन्तिदेवश्च सांकृत्यो वसिष्ठाय महात्मने ।
 अपः प्रदाय शीतोष्णा नाकपृष्ठे महीयते ॥ १७
 आत्रेयश्चन्द्रमयोरर्हतोर्विविधं धनम् ।
 दत्त्वा लोकान्ययौ धीमाननन्तान्स महीपतिः ॥ १८
 शिबिरौशीनरोऽङ्गानि सुतं च प्रियमौरसम् ।
 ब्राह्मणार्थमुपाकृत्य नाकपृष्ठमितो गतः ॥ १९

16 °) B₆ अर्थनीय; T₂ अनुनीय (for 'नीय) Ś1
 K₁ 2 4 यथा काव्य; K₆ यथा काव्यं; K₇ V₁ B₆ 6-9
 Da₄ Dn₁ n₄ D₂-0. 8 9 यथाकाम, Da₈ D₈ यथा काव्य;
 M₁ 6 महाकाव्यः, Ca s v तथा काव्य (as in text)
 ❀ Ca s काव्य शुक्रवशप्रभव (Ca शुक्र)। ❀ —^b)
 K₇ D₄ 6 9 धृतव्रतः, B₈ महाबलः, D₈ दृढव्रतः, M₆
 जितेन्द्रिय (for महाव्रत) —^c) V₁ B₆ G₁ M₁ 6
 ब्राह्मणः; Da₄ ब्राह्मणा (for ब्राह्मण) ❀ Cv ब्राह्मण
 प्राणान् स्वीदरगतकचारुयवृहस्पतिपुत्रप्राणान्। ❀ —^d) V₁
 B₆-9 Da₈ n₄ परित्राय; B₆ D₈ 8 'त्राय (for 'त्राय)
 D₆ पर (for दिवं)

17 With 17, of B 13 137 6 —^a) D₈ इति
 देवश्च; D₈ (marg as in text) रतिदेवस्य; G₁ रति
 वेदश्च V₁ B₆ सकृत्यो —^b) K₇ V₁ B₇-9 वसिष्ठाय
 —^c) K₂ आप, B₆ तप (for अप) —^d) K₂
 नाकपृष्ठी, B₆ 'पृष्ठो (for 'पृष्ठे).

18 With 18, of B 13 137. 3 —^a) T G₁ 8 6
 अत्रये; M₆ आत्रेये (for 'यश्च) K₁ चन्द्र*मयोर, K₂
 'दयमोर, K₆ B₆ 6-9 Da₈ n₄ Dn₁ n₄ D₈ D₂ 8 8 7 8
 T₂ M₆ चै (K₆ D₈ D₈ T₂ M₆ च) चन्द्रमन (D₆ 7 'ने),
 V₁ चंद्रमनो, T₁ G₁ 8 6 इन्द्रमनस् (for चन्द्रमयोर).
 K₇ D₄ 6 9 आत्रेयायेंद्रमनो ❀ Ca चन्द्रमनौ
 विप्रौ। ❀ —^b) K₆ 7 V₁ B₆ 6-9 Dn₁ n₄ D₈ D₂ 8
 8 7 8 अर्हते, Da₈ n₄ अर्हते, D₄ 6 9 M₁ 6 अर्हते;
 T G₁ 8 6 M₆ स्वर्हते (for अर्हते). Ś1 K₁ 2 विधि
 धनम्; Da₈ विधिवद्धन, Da₄ M₇ विधिवर्धन (for विविध
 धनम्) —^c) D₇ T G₁ 8 6 दत्त्वा धीमान्ययौ लोकान्

19 = (var) B 13 137 4 For the incident,
 of 3 131 —^a) Da₈ n₄ शिबिरौशीनरौंगानि, D₈
 शिबिरौशी —^b) Ś1 K₁ 2, 4 पुत्रं, Da₄ श्रुतं (for

प्रतर्दनः काशिपतिः प्रदाय नयने स्वके ।
 ब्राह्मणायातुलां कीर्तिमिह चासुत्र चाश्रुते ॥ २०
 दिव्यं मृष्टशलाकं तु सौवर्णं परमर्द्धिमत् ।
 छत्रं देवावृधो दत्त्वा सराष्ट्रोऽभ्यपतद्विवम् ॥ २१
 सांकृतिश्च तथात्रेयः शिष्येभ्यो ब्रह्म निर्गुणम् ।
 उपदिश्य महातेजा गतो लोकाननुत्तमान् ॥ २२
 अम्बरीषो गवां दत्त्वा ब्राह्मणेभ्यः प्रतापवान् ।
 अर्बुदानि दशैकं च सराष्ट्रोऽभ्यपतद्विवम् ॥ २३
 सावित्री कुण्डले दिव्ये शरीरं जनमेजयः ।

सुत) —^a) Da₄ ब्राह्मण्यर्थम् (for ब्राह्मणा) K₆
 B₆ 7-9 Da₈ n₄ Dn₁ n₄ D₈ D₂ 8 8 उपाहृत्य; B₈
 (marg) समुत्सृत्य; M₁ अपाकृत्य (for उपा) —^d)
 V₁ B₆ उपागत, D₆ ह्वागत. (for इतो गत)

20 = (var.) B 13 137 5 —^a) K₂ Da₄
 प्रातर्दन. K₁ 4 काशिपति, K₂ काश —^b) K₂
 प्रादाय Da₄ स्वक, T₂ उभे (for स्वके) — V₁
 om 20^a-22^a. D₈ reads 20^{cd} on marg —^d) K₆
 चासुत्र, Da₄ स्वासुत्र (for चा) K₇ इह चासुत्रमश्रुते
 (s10)

21 = (var) B 13 137. 7. V₁ om 21 (of
 v. 1 20) —^a) Ś1 K₁ 2 4 पृष्ट, K₆ 7 B₆ 6-9
 Dn₁ n₄ D₈ D₂-0 8 9 अष्ट, T₂ मृष्टं, G₁ मृष्टि (for
 मृष्ट) ❀ Ca मृष्टशलाक सुवर्णरसलिप्तशतशलाकम्। ❀
 —^b) Ś1 K₁ M₆ परमर्द्धिमत्; K₂ परिमर्द्धिमत्, T₂
 परमर्द्धिवत् (for 'मत्). —^c) D₇ G₁ चित्र (for छत्रं)
 Ś1 देववृधो; K₁ 2 देववधो (K₂ 'दो), D₂ 8 देवा
 वृधो, D₇ T₁ G₁ देवप्रियो, G₈ 6 देवावृधे, M₁ 5-7
 'वृधो (for 'वृधो) —^d) D₈ सराष्ट्रे. D₇ व्यगमद्;
 T₁ G₁ 8 6 M₁ 5-7 [s]भ्यगमद्, T₂ ह्यगमद् (for
 अभ्यपतद्)

22 = (var.) B 13. 137 3 V₁ om 22^a (cf.
 v. 1. 20). —^a) Ś1 K₁ 2 4 T G₁ 8 6 संकृतिश्च,
 Da₄ Dn₄ साकृतिश्च; D₇ सकृतिश्च (for सा) G₁
 तथात्रेय (for 'त्रेय) —^d) K₇ D₄ 6 9 गतो लोक
 मनुत्तमं, V₁ 'कादनुत्तमात्

23 With 23, of B 13 137 8 —^a) Ś1 K₁
 2 4 [s]पि गा (K₄ गां) (for गवां). —^c) K₁ अन्यु-
 दानि; K₂ 4 अर्बुधानि Da₈ n₄ तु (for च) —^d)
 D₇ T₁ G₁ 8 6 M₁ 5-7 [s]भ्यगमद्, T₂ ह्यगमद् (for

ब्राह्मणार्थे परित्यज्य जग्मतुर्लोकमुत्तमम् ॥ २४
 सर्वरत्नं वृषादभो युवनाश्वः प्रियाः स्त्रियः ।
 रम्यमावसयं चैव दत्त्वाभुं लोकमास्थितः ॥ २५
 निमी राष्ट्रं च वैदेहो जामदग्न्यो वसुंधराम् ।
 ब्राह्मणेभ्यो ददौ चापि गयश्रोवीं सपत्तनाम् ॥ २६
 अवर्षति च पर्जन्ये सर्वभूतानि चासकृत् ।
 वसिष्ठो जीवयामास प्रजापतिरिव प्रजाः ॥ २७
 करंधमस्य पुत्रस्तु मरुचो नृपतिस्तथा ।
 कन्यामङ्गिरसे दत्त्वा दिवमाशु जगाम ह ॥ २८

ब्रह्मदत्तश्च पाञ्चाल्यो राजा बुद्धिमतां वरः ।
 निधिं शङ्खं द्विजाद्येभ्यो दत्त्वा लोकानवाप्तवान् २९
 राजा मित्रसहश्चापि वसिष्ठाय महात्मने ।
 मदन्यन्तीं प्रियां दत्त्वा तथा सह दिवं गतः ॥ ३०
 सहस्रजिच्च राजर्षिः प्राणानिष्टान्महायशाः ।
 ब्राह्मणार्थे परित्यज्य गतो लोकाननुत्तमान् ॥ ३१
 सर्वकामैश्च संपूर्णं दत्त्वा वैश्वं हिरण्यमम् ।
 मुद्गलाय गतः स्वर्गं शतद्युम्नो महीपतिः ॥ ३२
 नाम्ना च द्युतिमान्नाम शाल्वराजः प्रतापवान् ।

C 12 8607
B 12 23. [4] 33
K. 12 240 33

5+45वदृ

24 With 24, cf B 13 137 9 —^a) Da1 सावित्रि,
 Da. ० ० 'त्र (for 'त्री) T2 मडले (for कृण्डले) —^c)
 Das a1 ब्राह्मणाय (for 'णार्थे) —^d) K7 D4-० ० गतो
 (Da. ० 'तो) लोकाननुत्तमान्, B० Da1 जग्मतुर्लोकमुत्तम

25 With 25, cf B 13 137 10 —^a) K7 D1 ० ०
 सर्वराष्ट्र (for 'रत्नं) K1 वृषादतो, K० V1 B० ०-०
 Da2. n1 Dn1 n1 Ds1 D2 ० ० ० M1 'दभिर्, Ds2 T2
 'दवीं; G1 'दवीं (for 'दभो) —^b) Ś1 K1 4 Ds1
 यवना (Ds1 'मा'श्व', D० यौव', G1 युवानश्वो, M1
 युवनाश्व (for 'नाश्व') D1 T1 G1 वर, T2 G2 ०
 वरा (for प्रिया) K2 स्त्रिया —^c) K1 तस्य (for
 रम्यम्) Da1 आवसयं, Dn1 'शय; D1 'सधं —^d)
 K4 B० Das a1 स्व, K० B० 7 ० Dn1 n1 Ds D2 ०
 ० ० स्वर्, B० (orig) [अ]यं, B० (marg) [अ]श्ये
 (for [अ]म्) D० दत्त्वा स्वर्लोकमास्थित

26 With 26^a, cf. B 13 137 11 —^a) K1 निमे
 D1 corrupt, M० वैदर्भो (for वैदेहो) — With 26^b,
 cf. B 13 137 12^{ab} —^b) Da1 आमदस्यो वसुधारां (sic)
 —^c) D1 गयश्र (for ददौ) K० चापि; K7 D4-० ०
 राजा; D० (marg) कन्या (for चापि) —^d) D1 ददौ
 (for गयश्र) D1 T2 M1 सपट्टणां (D1 M1 'नां).

27 = (var) B 13 137 13 —^b) K० B० ० ०
 (marg) Da2 a1 Dn1 n1 Ds D2 ० ० ० M1 ०-7 भूत
 कृत्, V1 B० (marg) 7 ० (orig) ० भूतभूत् (for चाम
 कृत्) K7 सर्वभूतनिवासकृत्, D० 'भूवाभिरामकृत्
 —^c) K7 V1 B० ० ० वसिष्ठो; D० वसिष्ठो ॐ Ca
 जीवयामास प्रजापतिरिव वृष्टया ॥ Cp मेवो भूत्वा वृष्टया । ॐ

28 = (var) B 13 137 16 —^a) Da1 Dn

करधर्मस्य, D2 करवमस्य, D1 कारडमस्य, T1 G० ०
 कारधम (G० 'मं)स्य (for कर') D० च (for तु) —^b)
 K० Dn1 D2 कृतात्मा, Dn1 Ds D० ० स्वात्मा (for
 मरुचो) Dn1. n1 मरुचस् (for नृपतिस्) —^c) K1
 अङ्गिरसे, D1 अङ्गिरसो

29 With 29, cf B 13 137 17 —^a) Das ब्राह्म
 दत्तश्च, D1 ब्रह्मदत्त Ś1 K2 4 पञ्चाल्यो —^c) K०
 धिधिं, K7 Da1 D० निधि (for निधि) D1 शरयो
 Ś1 K1 २ ० 7 Da4 Ds1 s2 (before corr) T2 M1 द्विजा
 येभ्यो, B० D1 ० 'सिभ्यो (for 'इयेभ्यो) —^d) D०
 अवाप्तवान् (for अवाप्तवान्) .

30 = (var) B 13 137 18 For the incident,
 cf. 1 173, 113 21-22 —^a) K2 चैव (for चापि)
 —^b) K० 7 V1 B० 7 ० वसिष्ठाय —^c) Ś1 K1 २ 4
 B० ० Da4 T2 G1 M1 ० Cal ed दमयन्तीं (for मदन्यन्तीं)
 V1 हिंसा, Da4 इष्ट्वा (for दत्त्वा) —^d) V1 वन
 (for दिव)

31 = (var) B 13 137 20 —^a) Ds1 lacuna,
 D० तु (for च) —^b) Da1 प्राणनिष्टान् (for प्राण
 निष्टान्) —^c) Da2 a1 ब्राह्मणाय, Dn1 D1 T G1 ० ०
 M1 ०-7 'णार्थे (for 'णार्थे) —^d) B० गतो (for गतो)
 K1 अनुत्तमा, K० Ds1 'क्रमान् (Ds1 'त्)

32 = (var) B 13 137 21 D1 G1 om (hapl)
 32-33 —^a) D० सपन्न (for संपूर्ण) —^c) Dn1 सुहृ-
 लाय (for सुहृ)

33 = (var) B 13 137 23 Dn1 D1 G1 om 33
 (for D1 G1, cf v. 1 32) —^a) D1 ताम्ना, D० राजा
 (for नाम्ना) Da1 नामा (for नाम) —^b) Ś1 K1
 २ 4 7 D० ० ० T2 M1 ०-7 शाल्वराज (for शाल्व) Da1

C 12. 8^c U7
B 12. 23^a [4] 33
K 12. 240 33

दत्त्वा राज्यमृचीकाय गतो लोकाननुत्तमान् ॥ ३३
मदिराश्वश्च राजर्षिर्दत्त्वा कन्यां सुमध्यमाम् ।
हिरण्यहस्ताय गतो लोकान्देवैरभिष्टुतान् ॥ ३४
लोमपादश्च राजर्षिः शान्तां दत्त्वा सुतां प्रभुः ।
ऋष्यशृङ्गाय विपुलैः सर्वकामैरयुज्यत ॥ ३५
दत्त्वा शतसहस्रं तु गवां राजा प्रसेनजित् ।

सत्तसानां महतेजा गतो लोकाननुत्तमान् ॥ ३६
एते चान्ये च बहवो दानेन तपसा च ह ।
महात्मानो गताः स्वर्गं शिष्टात्मानो जितेन्द्रियाः ॥ ३७
तेषां प्रतिष्ठिता कीर्तिर्यावत्स्थास्यति मेदिनी ।
दानयज्ञप्रजासर्गैरेते हि दिवमाप्नुवन् ॥ ३८

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि पञ्चिंशत्स्थधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२६ ॥

२२७

व्यास उवाच ।
त्रयीविद्यामवेक्षेत वेदेषूक्तामथाङ्गतः ।

ऋक्सामवर्णाक्षरतो यजुषोऽथर्वणस्तथा ॥ १
वेदवादिषु कुशला ह्यध्यात्मकुशलाश्च ये ।

प्रतापत. (for 'वान्' —^d) K₁ रति (for गतो) K₆
D₅₁ अनुक्रमात् (for 'त्तमान्')

34 = (var) B 13 137 24 K₇ om 34 Editions
transp 34 and 35 —^b) K₂ दत्त्वा कन्या स्वमध्यमान्
(sic). —^d) B₈ transp लोकान् and देवैर् B₀
अनुत्तमान्; D₁ ० ० अभिष्टुत (for 'ष्टुतान्')

35 = (var) B 13 137 25 Editions transp 34
and 35 —^a) K₇ मदिराश्वश्च, D₇ T G₁ ० ० M₆ रोम
पादस (for लोम') B₈ D₇ T G₁ ० ० M₇ तु (for च)
—^b) K₂ शता, K₇ D₃₈ शान्ता (for शान्ता) —^c)
Ś₁ K₁ २ ४ ० ७ V₁ B₀ ०-० D₃₈ D₁ n₄ D₅₂ D₂-5 ७-०
T₁ G₈ ० ऋष्यशृङ्गाय —^d) K₇ D₄₁ अयुज्यत

36 = (var) B 13 137. 27 —^a) T₂ वहा
(for दत्त्वा) D₇ T₁ G₁ ० ० सहस्रे (for सहस्र)
—^b) D₁ गवा —^c) K₂ सवर्माना, D₆ सवत्साक्षा,
G₀ उत्सवानां

37 = (var) B 13 137 28., —^a) K₁ चान्यं
(for चान्ये) —^b) K₄ सह, K₆ B₀ ० ७ ० D₃₈ n₄
D₁ n₄ D₈ D₂ ० ० [ए]व च, V₁ B₈ [ए]व ह (for
च ह) K₇ D₁-० ० राजानो भूरिदक्षिणा —^c) K₂
महात्मनो D₄₁ गत —^d) K₇ D₁ ० ० जितात्मनो;
G₈ ० निष्टा (for शिष्टा)

38 38^{ab} = B 13 137. 29^{ab} —^b) Ś₁ K₁ मीदिनी
(for मे') — 38^{cd} = (var) B 13 137 30^{cd} —^c)
K₇ D₁-० ० क्रियासर्गै (D₆ 'वै'र्; V₁ क्रियासर्गै (for

प्रजा' —^d) D₅₂ एतैर् (for एते) M₇ च (for हि)
D₄₁ D₅₂ आप्नुयात् (for 'वन्) G₁ एते दिवसमाप्नुवन्;
M₁ ० एते दिवसमाप्नुवन्.

Colophon G₂ missing, K₈ ० B₁-5 D₄₁ a₃ D₅₂
n₈ D₁ G₁ ० M₂-4 absent — Sub-parvan Ś₁ K₁
२ ४ ० ७ V₁ B₀ ०-० D₃₈ a₄ D₁ n₄ D₈ D₂ ० ७-० T
G₁ ० ० M₁ ०-७ मोक्षधर्म — Adhy name Ś₁ K₁ २ ४
शुकप्रश्न'; K₆ V₁ B₀ ०-० D₃₈ n₄ D₁ n₄ D₈ D₂ ०
० ० शुकानुप्रश्न', K₇ दानप्रशंसा, D₁ ० ० शुकानुप्रश्ने
दानप्रशंसा, M₆ ० शुकानुप्रश्ने ब्राह्मणसकृत्य (M₆ 'णकृत्य'),
M₇ शुकानुप्रश्ने ब्राह्मणकृत्यकथन — Adhy no (figures,
words or both) K₇ 70, B₁ 56, D₁ D₇ T₁
G₁ ० ० M₆ 61, D₁ D₅₂ 60, D₅₁ 62, T₂ 75,
M₁ ० ७ 59 — Śloka no D₁ 38, D₁ D₈ 37

227

☞ This adhy is missing in G₂ (of v l. 12
222 19)

1 ^a) K₆ ७ D₁ n₄ D₈ D₂ ४ ० ० ० T₂ M₁ ० ७
त्रयी (for त्रयी) K₇ D₅₁ अवेक्षेत् ☞ C₅ त्रयी
विद्या, अकारादिवर्णत्रयात्मिका प्रणवविद्याम् । ☞ —^b)
D₄₁ देवेषु (for वेदेषु) B₀ ययागत, D₃₈ अयागत';
D₆ सतां मता (for अथाङ्गत) K₆ D₈ D₇ T G₁ ० ०
M₇ C₅ वेदेषुत् (K₆ 'शत'; G₁ 'पूक्त')मतां गत', D₁
'पूक्तार्थतां गत', M₁ ० ० 'पूक्ता (M₆ 'क्त'; M₆ 'क्ता')
तथाप्रत'. —^c) ☞ C₅ वर्णात् स्वरत्, अक्षरात् व्यञ्ज-

सत्त्वन्तो महाभागाः पश्यन्ति प्रभवाप्यथौ ॥ २
 एवं धर्मेण वर्तेत क्रियाः शिष्टवदाचरेत् ।
 असंरोधेन भूतानां वृत्तिं लिप्सेत वै द्विजः ॥ ३
 सद्ग्रथ आगतविज्ञानः शिष्टः शास्त्रविचक्षणः ।
 स्वधर्मेण क्रिया लोके कुर्वाणः सत्यसंगरः ॥ ४
 तिष्ठत्येतेषु गृहवान्पदसु कर्मसु स द्विजः ।
 पञ्चभिः सततं यज्ञैः श्रद्धधानो यजेत च ॥ ५
 घृतिमानप्रमत्तश्च दान्तो धर्मविदात्मवान् ।

बीतहर्षभयक्रोधो ब्राह्मणो नावसीदति ॥ ६
 दानमव्ययनं यज्ञस्तपो हीरार्जवं दमः ।
 एतैर्वर्धयते तेजः पाप्मानं चापकर्षति ॥ ७
 धृतपाप्मा तु मेधावी लघ्वाहारो जितेन्द्रियः ।
 कामक्रोधौ वशे कृत्वा निमीपेद्ब्रह्मणः पदम् ॥ ८
 अर्थाश्च ब्राह्मणांश्चाचं देवताः प्रणमेत च ।
 वर्जयेद्भुपतीं वाचं हिंसां चाधर्मसंहिताम् ॥ ९
 एषा पूर्वतरा वृत्तिर्ब्राह्मणस्य विधीयते ।

C 12. 8522
 B 12. 236[5] 10
 K 12. 241 10

नात् । ॐ —^d) Dr T G1 s e Ms [s] वर्णत (Ms 'क) स
 (for स्ववर्णत्) — After 1, Ks V1 Bo e-o Das a1
 Dn1 n1 Ds D2 s. s e s ins

675* तिष्ठत्येतेषु मगवान्पदसु कर्मसु सस्थित ।

[B1 Das a1 Ds तिष्ठते तेषु, B2 'ति तेषु (for 'त्ये
 तेषु) D2 s [अ]वस्थित (for स')]

2 ^a) Dr T G1 s e Ms वेद्येषु (for वाद्येषु) —^b)
 Ds अध्यात्म-, Mr आध्यात्म (for द्य) Śi K1 4 ते,
 Ds वै (for ये) —^d) Bc (marg as in text) 1 0
 Das a1 Ds पश्यत (for 'इयन्ति) K1 Bo 9 Das Dn1
 प्रभवाप्यथौ; Dn1 'प्यथ (for 'प्यथौ).

3 ^a) K1 Ds वर्तेत (for वर्तेत) —^b) Ks V1
 Bo e 1 s (orig) 9 Das a1 Dn1 n1 Ds D2 s e s
 क्रियां (for क्रिया) Ds आचरन् (for 'रेत्) —^d)
 G1 वृत्तिं (for वृत्ति) K1 2 Ds लिप्सेत K2 द्विजा

4 Ds om (hapl) 4^a-5^b —^a) Dr T G1 s सभ्य
 (for सद्ग्रथ) —^b) Ks Ds1 T2 शिष्ट (for शिष्ट)
 V1 विचारण, Ds1 D4 -विवक्षणा (Ds1 'ण) (for
 विचक्षण) —^c) Ks Ds Ms क्रिया लोके; Mr क्रिया-
 वांश्च (for क्रिया लोके) —^d) K4 कुर्वाणः; Bc
 (marg) 8 कर्मस्य, Das a1 धर्मस्य, M1 e 1 कुर्वाणा
 (for 'ण) K1 सत्यसंगत; B2 T2 M1 e-1 सोप्य-
 (B2 सत्य) संकर, Dr T1 G1 s e सोप्युपायत (for सत्य-
 संगर) Ks 1 V1 Bo e 1 s (marg) 9 Dn1 n1 Ds
 D2 s 9 कर्मसत्त्वस्थसचर (K1 D1 9 'चर, Ds 'कर);
 Ds कर्मदुस्तरतत्पर

5 Ds om 5^ab (cf v 1 4) —^a) K4 V1 Bo
 e 1 9 Das a1 Dn1 n1 Ds D2 s e s तिष्ठते तेषु; Ks
 तिष्ठत्येतेषु, K1 D4 9 तिष्ठेदे, Dr T G1 s e M1 s-1
 निष्ठि (Mr तिष्ठ) वस्तेषु (for तिष्ठत्येतेषु) —^b) K2
 [अ]कर्मसु (for क') K1 Das D4 1 9 T G1 s e वै;

Bs D. च (for स) ॐ Cs पदसु कर्मसु, अव्ययना
 व्यापनानिषु । ॐ —^c) K1 समस्त (for सतत) —^d)
 B1 यजेति; Ds यजेति (for यजेत) K1 य (for च)

6 ^b) Das a1 दान्तो (for दान्तो) K2 धर्मविधातम
 वान्. —^c) Ks Bo e 1 s (marg) Das Dn1 n1 Ds
 D2 s 1 s T1 G1 s e M1 मद, B2 -दम, Das मद
 (for मय)

7 7^{cd} = (var) 12 232 11^{ab} Śi reads 7^{cd} on
 marg —^c) Das वर्धते, Ds 1 T G1 s e Ms 1
 विवर्धते (for वर्धयते) —^d) K1 पाप्माना K1 चाप
 कर्षति; D1 प्रापकर्षति, G1 च प्रकर्षति (for चाप')

8 = (var) 12 232 12 —^a) K2 Ds1 धृत,
 V1 Bs धृत- (for धृत) K4 e V1 Bo 1 s Das Dn1
 n1 Ds D2 s s च (for तु) —^b) Ks 1 G1 लघ्वा-
 हारो (for लघ्वा) K2 जितेन्द्रिया —^d) Das निषिद्धे,
 D1 निनिषेद् K2 ब्रह्मणा Ds2 पर (for पदम्).

9 = (var) 12 232 8 —^a) K2 अभीष्ट; Das
 D1 अर्शि Das ब्राह्मणश्च Das चर्चे; D4-e 9 चैव,
 G1 चान्ये (for चाचंद्) —^b) K1 Das Ds1 देवता
 D1 प्रणमेत (for 'मेत) —^c) Ks Bo s Dn1 n1 Ds1
 Ds s 1 T1 G1 s e उशर्त्वा (Ds1 'वा), K1 Ds2 D4
 1 9 T2 M1 s-1 रुश (K1 'शि) र्त्वा; V1 Bo 1 9 Das a1
 उपर्त्वा, Ds उप्यर्त्वा; Ds असर्त्वा (for रुषर्त्वा) ॐ Cs
 उषती, अकल्याणी । ॐ —^d) K1 1 7 Dn1 D4 9 हिंसा
 (for हिंसा) K1 सहित; Ks Ds1 सञ्जिता, K1 Bs
 (marg) D4-e 9 सयुता (for संहिताम्)

10 ^a) Ks V1 Bo e-o Das a1 Dn1 n1 Ds D2 s s
 पूर्वगता, K1 Ds हार्यतरा, D4-e पुरातनी; D1 T1
 G1 s e हि पूर्व (Gs e 'विं) का (for पूर्वतरा) ॐ Cs
 पूर्वतरा अविमुक्त्या । ॐ —^c) Das a1 ज्ञानागमन;
 Dn1 'शमेन; M1 'गमेण; M1 'गमे च (for 'गमेन)

C 12. 0123
B 12. 236(5)
K 12. 241 10

ज्ञानागमेन कर्माणि कुर्वन्कर्मसु सिध्यति ॥ १०
पञ्चेन्द्रियजलां घोरां लोभकूलां सुदुस्तराम् ।
मन्युपङ्कामनाधृष्यां नदीं तरति बुद्धिमान् ॥ ११
काममन्युद्धतं यत्स्थान्नित्यमत्यन्तमोहितम् ।
महता विधिदृष्टेन बलेनाप्रतिघातिना ।
स्वभावस्रोतसा वृत्तमुह्यते सततं जगत् ॥ १२
कालोदकेन महता वर्षावर्तेन संततम् ।
मासोर्मिणर्तुवेगेन पक्षोलपवृणोण च ॥ १३

Ds धर्माणि (for क^२) —^d) Ds कर्माणि (for कर्मसु)
Da4 विध्यति (for सि^२). Ds कुर्वन्स्तिद्धिमवाप्स्यति

11 ^b) T2 लोभकूला; M1 ० १ लोभावर्ता (for लोभकूलां) Ds दुरासदा (for सुदुस्तराम्) Ds लोभकूलो सुदुस्तरौ —^c) Ś1 K1 2 4 M1 ० मृत्यु (for मन्यु). K2 अनाष्टा, Ks °धृष्या (for °धृष्या)

12 ^a) Ks Bo १ Dn1, n4 Ds D2, 8 8 8 काल (Da1 'म)मन्युद्यत; K1 Ds कर्म चात्युद्धत; B9 कालमन्युद्धत, D1 T1 G1 8 ० M1 काममन्युद्धतां (for °द्धत) Ks V1 Bo ० १ ० Ds Ds 5, 8 M1 ६-१ पश्य; K1 B8 Ds ० ० यस्य, Das a4 यसां; Dn1, n4 D2 G1 पश्येन्, D1 T G8 ० पश्यन् (for यत्स्थान्) —^b) Ks १ Ds ० नित्यमत्यन्तमाहित; Dn1 n4 Ds1 'मोह (Ds1 'हि)न, D1 T1 G1 8 ० 'कोविद्. —^d) D1 T G1 8 ० M1 ६-१ बलिना (for बलेन) —^c) Da4 स्वभावे (for 'व) Ks १ Ds ० श्रोतसा D1 T G1 8 ० निर्यम्, M1 ६-१ सर्वम् (for वृत्तम्) ☞ Ca स्वभावस्रोतसा स्वीयप्राग्भवीयवासनया स्रोतसेव । ☞ —^c) K1 2 D1 T1 G8 ० ऊह्यते; Ks उह्यसे (for 'ते) Dn1 सकलं (for सतत)

13 Da1 reads 13^a-14^b after 15^{ab} —^b) K1 वर्षावर्तेन (for 'वर्तेन) Ds वर्षावर्तेन सहतं —^c) Ś1 K1 2 D1 T G1 8 ० मासोर्मिणा (Ś1 K2 D1 'ण, K1 'णां) तु वेगेन, Ds 'मिंक्रतुवेगेन —^d) Ś1 K1 2 ० १ Ds ० ० पक्षोडुप, B8 ० Ds १ Cp (Cp as in text) पक्षावर्ते, Da4 पक्ष्योलप, Dn1 Ds3 T2 M1 पक्षोपल, Dn4 यज्ञोत्थय, G1 पक्षोलव, M1 ० क्षपोडुप (for पक्षोलप) Ks वा (for च) B8 (marg as in text) कलाकाष्टासृतेन च ☞ Ca उल्प हरित, वृणं सामान्यम् । ☞

14 For the sequence in Da1, of v 1 13 Ds om 14^{ab} K1 Ds ० read 14^{ab} after 15^{ab} —^a)

निमेषोन्मेषेनेन अहोरात्रजवेन च ।

कामप्राहेण घोरेण वेदयज्ञपुवेन च ॥ १४

धर्मद्वीपेन भूतानां चार्थकामरवेण च ।

ऋतसोपानतीरेण विहिंसातरुवाहिना ॥ १५

युगहृदौघमध्येन ब्रह्मप्रायभवेन च ।

धात्रा सृष्टानि भूतानि कृष्यन्ते यमसादनम् ॥ १६

एतत्प्रज्ञामयैर्धीरा निस्तरन्ति मनीषिणः ।

पुवैरप्लववन्तो हि किं करिष्यन्त्यचेतसः ॥ १७

Bo १ ० Ds 12 निमेषोन्मेष (for निमेषो^०) K1 ० B9 Ds1 Ds -फेणेन, Da4 -केतेन (for -फेनेन) —^b) B1 अहोरात्र (for 'रात्र-) Ś1 K1 2 4 Bo Das a4 Dn1 n4 Ds D2 8 १ 8 T1 G1 8 ० जलेन, B1 द्रवेण (for -जवेन) — Ds reads 14^c after 15^{ab} —^c) Ds1 -प्राहेण K2 घोषेण (for घोरेण) —^d) K1 देव (for वेद)

15 For the sequence in Da1, of v 1 13. —^b) Ś1 K1 2 4 कामकर्म, Ks १ V1 B8-8 Das a4 Ds D4-० ० M1 ० १ अर्थकाम; D1 T G1 8 ० Ms घन^० (for चार्थ^०) Ś1 K1 2 4 V1 Das a4 -जवेन, Ks १ Bo ० १ ० Dn1 n4 Ds D2-० ० ० M1 ० १ Ca -जलेन (for -रवेण). Ks वा (for च). ☞ Ca^० जलेन, अविशी सत्वाहृस्तेरेण । ☞ — After 15^{ab}, K1 Ds ० read 14^{ab}, while Ds reads 14^c K1 om 15^c-16^b —^c) Dn1 सत (for ऋत) Ks १ V1 Bo. ०-० Dn1 n4 Ds D2-4 ० ० ० T G1 8 ० M1 ६-१ -वाह्योक्ष (for -सोपान) Das a4 ऋतवो मोक्षतीरेण; Ds १ ऋतुपङ्कोर्मिती. —^d) G8 ० विदित्सा (for विहिंसा) Ks Ds तनु (for तरु). D1 T1 G1 विवत्सातरुवाहिना

16 K1 om 16^{ab} (of. v 1 15) —^a) D1 T G1 8 ० M1 ६-१ स्रोतसा युगभूतेन —^b) K2 ब्रह्मपाय; B8 (marg as in text) १ 8 ब्रह्मोपाय, Das a4 ब्रह्मपा (Da4 'प्रा)य, Ds ब्रह्मप्राणि (for ब्रह्मप्राय) Ks वा (for च) ☞ Cn 8 ब्रह्मप्रायभवेन ब्रह्मकार्यभूतेन । ☞ —^c) K2 Da4 सृष्टानि (for सृ^०) —^d) Ks घृष्यंते, K1 Ds नीयते (for कृष्यन्ते) K2 Ds साधन; M1 सादने (for सादनम्)

17 ^a) Ś1 K1 2 4 एते, M1 ० १ एन (for एतत्) Ds1 प्राज्ञमयैर्, M1 ० प्रज्ञाप्लवैर् (for 'मयैर्) Ks धीमन्, Da4 धीरो (for धीरा) — Ds om (hapl) 17^b-18^a —^b) K1 निस्तरती —^c) K1 Ds ० अनुप्लवतो, Da4 अप्लववतो; D1 T G1 8 ० 'यतो (for

उपपन्नं हि यत्प्राज्ञो निस्तरेन्नेतरो जनः ।
 दूरतो गुणदोषौ हि प्राज्ञः सर्वत्र पश्यति ॥ १८
 संशयात्मा स कामात्मा चलचित्तोऽल्पचेतनः ।
 अप्राज्ञो न तरत्येव यो ह्यास्ते न स गच्छति ॥ १९
 अप्रुवो हि महादोषमुद्दामानोऽधिगच्छति ।
 कामग्राहगृहीतस्य ज्ञानमप्यस्य न पुत्रः ॥ २०
 तस्मादुन्मज्जनस्यार्थे प्रयतेत विचक्षणः ।

एतदुन्मज्जनं तस्य यदयं ब्राह्मणो भवेत् ॥ २१
 व्यचदाते कुले जातस्त्रिसंदेहस्त्रिकर्मकृत् ।
 तस्मादुन्मज्जनस्तिष्ठेन्नित्तरेत्प्रज्ञया यथा ॥ २२
 संस्कृतस्य हि दान्तस्य नियतस्य कृतात्मनः ।
 प्राज्ञस्थानन्तरा सिद्धिरिह लोके परत्र च ॥ २३
 वर्तते तेषु गृहवानकुच्यन्नस्यकः ।
 पञ्चभिः सततं यज्ञैर्विधसाशी यजेत च ॥ २४

C 12. 8637
 B 12. 23[5] 25
 K 12. 241 25

'वन्तो) K० वे (for हि) D० पुत्रैरपि पुत्रवो वै
 —^d) K१: अचेतसा (K० 'स), K२ अल्पचेतस
 (hypermetric).

18 D० om 18^a (cf v 1 17) —^a) D० उप
 पन्नो (for 'पन्न) D० तत् (for यत्) —^b) M१
 नैवरो (for ने) K१ जना K० निस्तरेत्तरो जन',
 D०: निरन्ते वे नरो जना (sic) —^c) D०: दोष, Dॠ
 M१ ० दोषो (for दोषा) B० च (for हि) —^d)
 T१ तत्रैव (for सर्वत्र).

19 ^a) K१: T G१ ० M१ १ सशयानु, K० Dn१
 n१ D० D१ ० संशय स (K० D० तु) (for 'यात्मा)
 V१ Bo ० १ ० D०: ०: ० Dn१ n१ D१ ० ० ० M१ ० तु,
 B० Dॠ १ च (for स) T१ कालात्मा, M१ कामो वा
 (for कामात्मा) —^b) D०: चल, Dn१ चलच् (for
 चल) Dॠ Dॠ चित्तो (for चित्तो) D०: चेतना,
 Dॠ Dॠ चे (Dॠ वे) तस, Dॠ ० वेतन (for चे)
 —^c) Ś१ K१ G० अप्रज्ञो K१ Dॠ तरति Kॠ ० V१
 Bo ०-० D०: Dn१ n१ Dॠ Dॠ ० ० ० M१ ० पुन, Kॠ
 Dॠ १ एव; Dॠ एत (for एव) —^d) Gॠ यो
 म्यासस्तेन गच्छति

20 V१ Dॠ read 20^{ab} on marg —^a) Dॠ १
 अप्रुवे Kॠ D० महानेप, Dॠ T१ Gॠ महान्दोषो (Dॠ
 'प); Dॠ १ T१ G० महादोषो, D० 'नद्या, Mॠ ०-१
 'दोषैर (for 'दोषम्) —^b) Ś१ K१ T१ Mॠ ० ऊदामानो;
 Kॠ Dn१ n१ Dॠ Dॠ-० सुख (for उख) Kॠ [S]धिग
 च्छति, Kॠ V१ Bo ०-० Dॠ: ०: ० Dn१ Dॠ ० ०-० T१ Gॠ
 नियं Bo Dॠ Gॠ 'ग) च्छति, K० Dnॠ Dॠ [S]पि य (Dॠ
 ग) च्छति; Kॠ Dॠ ० Mॠ ० हि ग (Kॠ हि य; Mॠ ० ०
 न ग) च्छति; Mॠ न यच्छति (for सधिग) T१ Gॠ ० ०
 मोहमात्मनि य (Gॠ ० ग) च्छति —^c) K० प्राही, Dॠ १
 ग्रह, Dॠ प्राह, Mॠ ०-१ क्रोध- (for प्राह) Dnॠ
 प्रहीतस्य (for गु'). —^d) T१ Gॠ ० मतिर (for
 ज्ञानम्)

21 ^a) Kॠ उर्मज्जनस्य (sic), Kॠ उन्मज्जतस्य; Dॠ १
 उत्सृज्य तस्य —^b) Dnॠ Gॠ प्रयते च (for 'वेत)
 —^c) Kॠ Dॠ ० १ ० ह्यस्य, Dॠ यस्य (for तस्य) —^d)
 Kॠ यदाय (for यदय) Gॠ ० ० [S]भवत् (for भवेत्).
 Dॠ-१ ब्राह्मणो यदय भवेत्

22 ^a) Kॠ १ १ ० १ V१ Bo ० ० Dnॠ ०: ० Dnॠ Dnॠ
 Dॠ-० Gॠ अवदाते, Gॠ व्यवजाते (for 'दाते) Dnॠ
 अवदातेषु सजाते ☞ Gॠ त्रीप्यवदातानि विद्याधोनिर्कर्म
 रूपाणि यत् ॥ Cp ब्राह्मणसौवर्गमौखैरमले । ☞ —^b) T
 Gॠ नि सदेहस्य Dॠ १ नि स्नेहस्त्रिकर्मकृत् ☞ Gॠ
 त्रिसदेह काह, कय दुःखी, केन वद्ध, इति सुमुखो सदेह-
 त्रयम् ॥ Cn त्रिषु अध्यापनयाजनप्रतिग्रहेषु सदेहवान्; तत्रा
 प्रवृत्त । त्रिकर्मकृत् स्वाध्याययजनदानकृत् ॥ Cp नित्यनैमि
 त्तिककाम्येषु सदेह । ☞ —^c) K० १ Dnॠ n१ Dॠ Dॠ-१
 ० ० उन्मज्जने, Bo Dॠ १ Mॠ ०-१ 'जितस्य, Tॠ Gॠ ० ०
 'जन, Tॠ 'जितस्य (for 'जनस्य) Dॠ तस्मादुन्मज्जन
 स्यार्थे —^d) Kॠ प्राज्ञया Kॠ Dॠ ० Mॠ ० स्वया; Tॠ
 Gॠ ० ० तथा, Tॠ Mॠ यथा (for यथा) Kॠ V१ Bo
 ०-० Dnॠ ०: ० Dnॠ n१ Dॠ Dॠ ० ० ० ० प्रज्ञया निस्त (Dnॠ
 नि स) रेचया (Dnॠ 'या), Dॠ प्रयतेत विचक्षण'

23 ^a) Kॠ संस्कृत*, Tॠ स तु तस्य, Gॠ संस्कृत*
 (for 'तस्य) Bॠ च (for हि) —^b) Kॠ निवतस्य,
 Vॠ निह, Dॠ नियमस्य (for 'तस्य) Kॠ Vॠ Bo ०-०
 Dnॠ Dnॠ n१ Dॠ Dॠ ० ० ० ० यतात्मन (for कृता').
 Dnॠ corrupt —^c) Kॠ प्रज्ञस्य, Dॠ १ प्रज्ञया

24 Dnॠ om 24 —^a) Dnॠ Tॠ Gॠ ० ० Mॠ ० ०
 वर्तेत; Mॠ वर्तेते (for वर्तते) Gॠ प्रहवान् Dॠ १
 एव वर्तेत गृहवान् —^b) Kॠ १ Dॠ Dॠ १ ० Tॠ Gॠ Mॠ
 ० ० न कुच्यन् (for अकु) Kॠ Dॠ Dॠ अनु, Dॠ १
 मातु, Tॠ नान (for अन) —^c) Mॠ om (hapl) 24^a-27^b
 —^d) Kॠ यजेत (for यजेत) Dnॠ-१ य (for च)

25 Mॠ om 25 (cf v 1 24) —^a) Dnॠ स्तुतां
 (for सतां) Kॠ १ Vॠ Bo ० १ Dnॠ ०: ० Dnॠ n१ Dॠ

C 12 8638
M 12 236(9). 25
K 12. 241 26

सतां वृत्तेन वर्तेत क्रियाः शिष्टवदाचरेत् ।
असंरोधेन धर्मस्य वृत्तिं लिप्सेदगर्हिताम् ॥ २५
श्रुतिविज्ञानतत्त्वज्ञः शिष्टाचारो विचक्षणः ।
स्वधर्मेण क्रियावांश्च कर्मण्य सोऽप्यसंकरः ॥ २६
क्रियावाञ्छद्धानश्च दाता प्राज्ञोऽनसूयकः ।
धर्माधर्मविशेषज्ञः सर्वं तरति दुस्तरम् ॥ २७
धृतिमानप्रमत्तश्च दान्तो धर्मविदात्मवान् ।
वीतहर्षभयक्रोधो ब्राह्मणो नावसीदति ॥ २८

एषा पूर्वतरा वृत्तिर्ब्राह्मणस्य विधीयते ।
ज्ञानविच्चेन कर्माणि कुर्वन्सर्वत्र सिध्यति ॥ २९
अधर्मं धर्मकामो हि करोतीहाविचक्षणः ।
धर्मं चाधर्मसंकाशं शोचन्निव करोति सः ॥ ३०
धर्मं करोमीति करोत्यधर्म-
मधर्मकामश्च करोति धर्मम् ।
उभे बालः कर्मणी न प्रजान-
न्स जायते म्रियते चापि देही ॥ ३१

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि सप्तविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२७ ॥

D₂ B. 5 7 8 धर्मेण (for वृत्तेन) T G₁ 8 6 M₅ 7 धर्मेण
(for वर्तेत) —^b) K₆ V₁ B₀ 6 7 9 D₈ 8 4 D₁₁
n₄ D₈ D₂ 8 5 7 8 क्रियां, K₇ D₈ D₆ क्रिया (for
क्रिया) —^c) K₇ D₉ असरोधेन; T₁ G₁ 8 6 अशु-
रोधेन (for अस) K₆ 7 B₀ 6-9 D₈ 8 4 D₁₁ n₄ D₈
D₂ 8 5 7 8 T G₁ 8 6 M₅-7 लोकस्य (for धर्मस्य).
—^d) K₇ D₄ 9 नगर्हितां, D₈ अगर्हितं K₁ D₈ D₈
वृत्तिं लिप्सेत् गर्हितां (D₈ 4 'त्).

26 M₁ om. 26 (of v 1 24) —^a) K₄ श्रुतिं,
K₆ B₀ 8 D₈ D₁₁ n₄ D₈ D₂ 8 8 T₁ G₁ 8 6 M₅ 6
श्रुत (for श्रुति) K₂ तत्त्वज्ञो, D₈ तत्त्वज्ञा, D₈
ज्ञ. —^b) K₇ D₄ 9 M₆ 7 शिष्टाचारः, T₁ G₁ 6 शिष्ट
शास्त्र, T₂ G₈ शिष्टशास्त्र (for शिष्टाचारो). — B₀
om (hapl) 26^c-30^b —^c) T G₁ 8 6 M₅ क्रियालोके
(for क्रियावांश्च) —^d) K₇ D₄ 5 7 9 M₇ कर्मणां, T
G₁ 8 6 M₅ कुर्वाण (for कर्मणा) K₂ सोपि सकर,
K₇ D₈ D₄-7 9 नास्य (D₈ 4 प्रोप्य) सकर.

27 M₁ om. 27^{ab} (of v 1 24) B₀ om. 27
(of v 1 26) —^a) K₆ V₁ B₀ 6 7 D₈ 8 4 D₁₁
n₄ D₈ D₂ 8 8 हि (for च) —^b) K₇ दात, D₁₁
n₄ D₂ 8-9 दातः; G₁ तदा (for दाता) —^c) D₈
विशेषज्ञा —^d) D₈ 8 4 दुष्कृतं (for दुस्तरम्)

28 B₀ om 28 (of v 1 26) —^a) M₇ प्रीति
मान् (for छति) —^b) D₈ 8 4 धर्मभृद् (for 'विद्')
—^c) K₆ 7 V₁ B₀ 6-8 D₈ 8 4 D₁₁ n₄ D₈ D₂ 8 7 8
M₁ 6 7 मद (for मय)

29 B₀ om 29 (of v. 1 26) —^a) K₆ V₁ B₀

6-8 D₁₁ n₄ D₈ D₂ 8 7 8 T₁ पुरातनी (for पूर्वतरा)
— K₁ वृत्ति —^c) K₂ 6 V₁ B₀ D₈ D₂ 8 6 8 ज्ञान
विस्वे (V₁ 'द्धे)व, K₇ D₄ 5 9 'विचैव, B₀-8 M₇
'वानेव, D₁₁ 'वस्वे च; D₇ T G₁ 8 6 M₁ 6 6 'वृक्षैव
(for 'विस्वेन) —^d) T₂ सिध्यते K₆ कुर्वन्सिद्धिमवा-
प्स्यति ☞ G₈. उत्पन्नतत्त्वज्ञानेन किं हेय कर्म । नेत्याह । ☞

30 B₀ om 30^{ab} (of v 1 26) —^a) D₈ 4 अधर्म
(for 'मं) —^b) D₁₁ D₇ T G₁ 8 6 M₅ हि, D₈
स (for [ह]ह) K₆ D₈ 4 विचक्षण (for [अ]वि')
—^c) K₄ 6 B₇ D₈ 4 D₁₁ n₄ D₈ D₂ 8 5 6 8 वाधर्म,
K₇ D₉ च धर्म (for चाधर्म) D₇ सकाश (for 'शं')
—^d) K₇ D₉ 9 स वेत्ति च, D₈ बुद्ध्यन्निव; G₁ मोच'
(for शोच')

31 ^a) D₇ T₁ करोति (for 'मि) —^b) D₈ न धर्म
(for अधर्म) D₇ कामे D₈ 4 lacuna, D₁₁ तु (for
च) K₂ D₇ [अ]धर्म (for धर्मम्) —^c) K₄ बाला,
K₆ D₈ 1 D₈ बाल, B₀ भाल, D₇ बल; M₁ बाल
(for बाल) K₇ D₈ कर्मणा; D₇ 'णि (for 'णी)
K₂ प्रकुर्वन् (for प्रजानन्) —^d) K₇ D₈ D₄ 6 9
M₁ 5-7 सं; D₈ 8 4 प्र- (for स) B₀ D₈ चापि देही;
D₇ T₁ G₁ 8 चापदेति (G₈ 'देही), G₆ जायते हि (for
चापि देही)

Colophon G₂ missing, K₆ 5 B₁-5 D₈ 1 8 D₈
n₈ D₁ G₄ 5 M₂-4 absent — Sub-parvan Ś₁ K₁
2 4 6 7 V₁ B₀ 6-9 D₈ 8 4 D₁₁ n₄ D₈ D₂ 8 7 8 T
●₁ 8 6 M₁ 5-7 मोक्षधर्म — Adhy name Ś₁ K₁ 2
4 6 D₈ 1 शुक्रमस; K₇ D₄ 6 9 शुकानुप्रभे प्रशालभृत्तयः

२२८

व्यास उवाच ।

अथ चैत्रोचयेदेतद्ब्रुहेत मनसा तथा ।

उन्मजंश्च निमजंश्च ज्ञानवान्प्लववान्भवेत् ॥ १

प्रज्ञया निर्मितैर्धारास्तारयन्त्यवुधान्प्लवैः ।

नावुधास्तारयन्त्यन्यानात्मानं वा कथंचन ॥ २

छिन्नदोषो मुनिर्योगान्धुक्तो युञ्जीत द्वादश ।

दश कर्मसुखानर्थानुपायापायनिर्मयः ॥ ३

चक्षुराचारधित्प्राज्ञो मनसा दर्शनेन च ।

यच्छेद्वाच्यनसी बुद्ध्या य इच्छेज्ज्ञानमुत्तमम् ।

ज्ञानेन यच्छेदात्मानं य इच्छेच्छान्तिमात्मनः ॥ ४

एतेषां चेदनुद्रष्टा पुरुषोऽपि सुदारुणः ।

यदि वा सर्ववेदज्ञो यदि वाप्यनृचोऽजपः ॥ ५

C 12 2550
B 12. 237[6] 5
K 12 242 6

V₁ Bo ० ३ ० Das Dn₁ n₁ Ds₂ D₂ ३ ६ ३ शुक्रानुप्रभ ,
B₁ शुक्रानुप्रभशासन , M₁ शुक्रानुप्रभे ज्ञानकर्मसमुच्ययो
हेत , M_० १ शुक्रानुप्रभे शिष्टाचारकथन — Adhy no
(figures, words or both) Dn₁ Ds₁ D₁ T₁ G₁ ३ ०
M_० 62, Dn_१ Ds_१ 61, D_१ M_० ६ १ 60, T_१ 76
— Sloka no Dn₁ n₁ 32

228

☞ This adhy. is missing in G₂ (cf v 1 12
222 19)

1 °) Ś₁ K₁ Ca द्रोहयेद्; K_० रोचये हि; Bo ०
(marg) ३ रोहयेद् (for रोचयेद्) —^b) K₁ द्रुहेत,
K_१ M_१ Cp उह्येत; K_१ D_१ ० द्रुह्येत, D_० १ G_० द्रुह्यते;
D_० मुह्येत, T_१ G_१ ऊह्येते; T_१ M_० ऊह्यते; G_१ मुह्यते,
M_१ ५ उह्यते (for द्रुह्येत) T_१ सह, G_१ तदा (for
तथा) K_० V_१ Bo ० (marg as in text) १ ३ Dn_१ n_१
D_१ D_१ ३ ३ उ (Bo ० द्रु-; Dn_१ D_१ D_१ ऊ) ह्येत स्रोतसा
यथा, Das n_१ द्रु (Das ऊ) ह्येत स्वयमेव वा — °) K_१
निर्मजंश्च (for उन्म^०) —^d) Das दान (for ज्ञान)
Ś_१ K_१ ३ १ १ Das n_१ D_१ ० ० Ca लामवान्, D_१ लोम^०
(for प्लव^०)

2 °) K_० V_१ Bo ०-१ Das n_१ Dn_१ n_१ Ds D_१ ३ ० ३
निश्चि (B_१ 'ष्टि) ता (for निर्मितैर्) — °) B_१ प्तान्
(for धन्यान्) —^d) Bo ० ० Das n_१ Dn_१ n_१ Ds_१
D_१ ६ १ T_१ G_१ नात्मान (for आ^०) B_१ (marg as in
text) Dn_१ M_१ कदाचन, Das कथं च न .

3 °) D_१ T G_१ ३ ० M_१ हीन , M_१ भिन्न (for
छिन्न) K_० Ds_१ रोषो, B_१ M_१ योगो (for दोषो)
D_० मुनेर् K_१ B_१ D_१ ० योग, B_१ दोषान्; D_१ T_१
G_१ ३ ० योगाद् (for 'न्). —^b) K_० Bo ० १ ० Das n_१
Dn_१ n_१ Ds D_१ ३ ३ ३ T_१ मुक्तो (for युक्तो) D_१ T_१

G_१ ३ ० वा दश (for द्वादश) B_१ युञ्जीत द्वादशीं कला
☞ Ca p द्वादश योगान् मनोनियमनप्रकारान् (Cp दशे-
न्द्रियमनोबुद्धिनियमलक्षणान्) ॥ Cn द्वादश देशादीन् ॥
C_१ शरीरस्य नवद्वारे आकाश, त्वक्पाणयो वायु, जठराभौ
चक्षुषि शक्ति, रुधिरादिद्रवे जल, वाह्यादादिषु (sio) भूमि,
मनसि चन्द्र, श्रोत्रे दिश, पादयो उपेन्द्र, वाचि शक्तिम्,
गुदे पितर, मेण्डे प्रजापतिं ध्यायेत्— एते द्वादश योगा ।
तथा च मनु (12 120-121, with v 1 बले हरिम्,
which C_१ omits in counting) ॥ Cv द्वादश—यजना
दिपदकर्मणि कामादिपद्गानिग्रहाख्यपदकर्मणि, स्नानशौच
तपसत्यदयातिशिक्षाख्यानि वा पदकर्मणि । ☞ — K_० om
3^d — °) K_१ B_०-१ Das D_१ D_१ M_१ देश- (for दश).
V_१ B_१ -स्वकान्, B_० स्वयान्; D_१ ५ गुणान्, G_१
सुतान् (for सुखान्) Dn_१ n_१ D_१ ३ ३ देशकर्मानुरागा
(D_१ ३ 'गान्) यान्, C_१ (also as in text) दश कर्मा
नुगानर्थान् —^d) B_१ Das n_१ अपायापाय K_१ निर्भर,
V_१ Bo ०-१ Das n_१ D_१ D_१ १ T_१ G_१ ३ ० M_१ ६-१ C_१
'नित्क्रिय', Dn_१ n_१ 'निश्चयै', D_१ ३ ३ ३ T_१ निश्चय
(for 'निर्मय'). ☞ C_१ उपायापायनित्क्रिय', आदानत्याग-
योरविशेष । ☞

4 °) Ś_१ K_१ ३ चक्षुराचर; K_१ Dn_१ n_१ Ds D_१-३ ३ ०
C_१ 'राहार (for 'राचार) K_० १ V_१ Bo ०-१ Das n_१
Dn_१ n_१ Ds D_१-३ ३ ३ सहारैर्; D_१ T G_१ ३ ० M_१
६-१ Cv सप्रार्हे (T_१ है, G_१ Cv 'हे) र (for विप्राज्ञो).
—^b) K_१ D_१ ० मनसो (for 'सा) — With 4th, of
Kātha Up 1 3 13 — °) Das वाच्यनसि; D_१ T_१ G_१
वाच मनो, T_१ G_१ ० वाच्यनसे (for 'सी) — Bo om.
(hapl) 4th —^d) M_१ ६-१ तां यच्छेज् (for य ह^०)
— °) K_१ इच्छेद् (for य^०) ☞ Cn ३ v आत्मान
बुद्धिम् । ☞ —^f) Ś_१ K_१ ३ G_१ (marg as in text)
ज्ञानम् (for शान्तिम्)

5 °) K_१ ये तेषां; D_१-१ ह्येषां (for एतेषां), Dn_१

यदि वा धार्मिको यज्वा यदि वा पापकृत्तमः ।
यदि वा पुरुषव्याघ्रो यदि वा क्लैव्यधारिता ॥ ६
तरत्येव महादुर्गं जरामरणसागरम् ।
एवं ह्येतेन योगेन युञ्जानोऽप्येकमन्ततः ।
अपि जिज्ञासमानो हि शब्दब्रह्मातिवर्तते ॥ ७
धर्मोपस्थो हीवरूथ उपायापायकृवरः ।

D₄ वेद् (for चेद्) K₁ अनुद्वेष्टा, Da₄ 'द्वेष्टा; D₅ 7
M₁ 5-7 'घाता (for 'द्वेष्टा). —^b) G₁ om from सुदा
रुण up to एव ह्ये (in 7°) M₁ [द्]ह (for सु).
—^d) K₄ अनृतौ (for 'चो) K₅ V₁ Bo 5-9 Das. a₄
Dn₁ n₄ D₅ D₂ 8 8 द्विज', K₇ D₄ 9 भवेद्, D₆
स्थित (for सज्प).

6 G₁ om 6 (of v 1 5) The portion from 6^a
up to 31' is lost in K₇ on missing fol —^a)
Da₄ जित्वा, D₄ 5 9 विद्वान्, D₆ वरस (for यज्वा)
—^c) D₅₁ पुरुषो (for 'प) —^d) K₂ क्लैव, Bo
6 (marg as in text) 7 9 Das. a₄ Dn₁ n₄ D₅₁ D₂ 8 8
क्लेश (for क्लैव्य) K₄ Bo 7.9 Dn₁ n₄ D₅ धारित;
K₅ धारकः, B₆ (marg as in text) D₂ 8 चारित,
Da₄ धारिता; D₅ D₁ T G₂ 5 M₁ 5-7 धार (D₅ D₁
'रि)ण; D₆ वादिना (for धारिता)

7 K₇ missing (of v 1 6) G₁ om up to एव
ह्ये (of v 1 5) —^a) K₄ 6 Bo 6 7 9 Das a₄ Dn₁
n₄ D₅ D₂ 8 8 एव (for एव) Ś₁ K₁ 2 महदुख; Dn₁
गुहादुर्गं; M₅ 7 महादु खं (for 'दुर्ग) —^b) D₆ साग
राद् (for सागरम्) —^d) K₅ V₁ Bo 6 8 9 Das a₄
Dn₁ n₄ D₅₂ D₂ (before corr.) 4 6 9 होकम्, B₇ D₅₁
D₂ 8 (by corr) 8 Cn ह्येवम्, D₁ T G₁ 8 6 M₁ 6 7
[s]प्येवम् (for 'कम्) ☞ C_v एकम्, मन ह्यौ युञ्जा
न । ☞ —^c) K₅ B₇ Dn₁ n₄ D₅ D₂ 8 5 7 8 T G₁
8 6 M₁ 5-7 [s]पि (for हि) —^d) K₅ D₄ ब्रह्मा नि;
Dn₄ M₁ -ब्रह्मापि; M₆ ब्रह्माभि (for 'ति)

8 K₇ missing (of v 1 6) —^a) D₅₁ धर्मोपस्थो
K₁ हीवरूथा, K₄ रूप, Da₄ जीवरूप्यम्; D₁ हीव-
रूथ, Ca हीनिपेध (gloss रथगुप्ति, Cap as in text)
(for हीवरूथ) ☞ Ca उपस्थो रथमध्यम् ॥ Cn उपस्थं
सारथेरुपवेशनस्थानम् । ☞ —^b) M₁ 5-7 दानव्यान
(submetric) (for उपायापाय) Ś₁ K₁ 2 D₅₁ D₄
कृवरः; Da₄ कुरव, D₁ कृहर (for कृवर) ☞ Cn
कृवरौ धूर्तपदौ । ☞ —^c) D₂ 8 पान (for प्राण)
☞ Ca अक्षत्रकारक काष्टम् । ☞ —^d) K₁ 5 G₂

अपानाक्षः प्राणयुगः प्रज्ञायुर्जीवबन्धनः ॥ ८
चेतनावन्धुरश्चारुराचारग्रहनेमिवान् ।
दर्शनस्पर्शनवहो प्राणश्रवणवाहनः ॥ ९
प्रज्ञानाभिः सर्वतत्रप्रतोदो ज्ञानसारथिः ।
क्षेत्रज्ञाधिष्ठितो धीरः श्रद्धादमपुरःसरः ॥ १०
त्यागवर्तमानुगः क्षेम्यः शौचगो ध्यानगोचरः ।

प्रजायु, V₁ B₉ Das a₄ D₇ T₁ G₆ M₇ प्रजायुग् (for
'युग्) D₆ प्रजारज्जुनिबन्धन ☞ Ca प्रजायुक् प्रजा
योक्त्र । ☞

9 K₇ missing (of v 1 6) —^a) Da₄ D₅ T₂
G₁ 8 M₅ वधनश् (for वन्धुरश्). K₅ D₅₁ चानुर (for
चारुर) ☞ Ca वन्धुर सारथिस्थानम् ॥ Cn वन्धुर
फलकद्वयसंश्लेषः । ☞ —^b) D₅ om आचा Ś₁ K₁ 2
चारुविग्रहः, Das Ca खविनिग्रह, Da₄ खमितिग्रह,
Dn₁ स्वाचारग्रह, D₂ 8 M₇ चाचारग्रह; D₁ T₁ G₁
आचारग्रह (for 'ग्रह) K₂ -नेमिमान्; K₅ B₆ 9
Das Dn₁ n₄ D₅₂ D₂ 8 8 T₂ G₁ M₁ 5 6 नेमिमान्;
M₇ मेदिवान् (for नेमिवान्) ☞ Ca (reading खवि
निग्रह) खनिग्रहा इन्द्रियसयमा एव नेमिश्रफ्रान्तो यस्य । ☞
—^c) D₄ om. स्पर्शन K₅ वाहो (for वहो).

10 K₇ missing (of v 1 6) —^a) D₁ T G₁
8 6 M₅ धर्म (for सर्व) Ś₁ K₁ 2 4 6 B₇ D₂ 8 5 6
T₁ G₁ M₁ 5 6 तत्र; Bo 6 (marg as in text) 9
तनु; D₅ (marg) तत्त्र (for तत्र) ☞ Ca नामि
मध्यभाग, रथिन उपवेशनस्थानम् । ☞ —^b) Ś₁ K₁ 2 4
प्रबोध, M₅ प्रतोद (for प्रतोदो) —^c) Ś₁ K₁ 2 V₁
वीर, D₁ T G₁ 8 6 M₅ 7 धैर्य (for धीर). —^d)
B₈ D₅ पुरस्कृत (for पुर सर)

11 K₇ missing (of v 1 6) —^a) Dn₁ गत्या,
Dn₄ त्याग (for त्याग) K₅ Bo 5-9 Das a₄ Dn₁
n₄ D₅ D₂ 8 8 सूक्ष्मानुग, V₁ D₁ T G₁ 8 6 M₅
-रक्ष्म्य; B₆ 8 (both marg) धर्मो, D₄ 6 9 श्रेष्ठा,
M₁ 6 7 'रोपा' (for -वर्मा) Da₄ M₇ क्षेम्य (for
क्षेम्य) D₅ योगधर्मानुगक्षेमः —^b) Dn₄ D₄ 9 शौच
गो M₅ ध्वानु (for ध्यान) D₄ 6 9 -तत्परः; M₇
गोचर (for गोचर) ☞ C_v (reading शौचगाध्वा
नगोचर) शौचगा शौचरता मुनय, तेषामध्वा गोचरो विषयो
यस्य । ☞ —^c) Da₄ दिव्ययुक्तो, D₅ जीवन्मुक्तो; D₁
T₁ G₁ 8 6 जययुक्तो, T₂ M₅ जव (for जीव) K₅
G₁ रथे (for रथो) —^d) K₁ D₁ G₁ ब्रह्मलोको; D₆
'युक्तो (for 'लुके) T₂ विराजिते.

जीवयुक्तो रथो दिव्यो ब्रह्मलोके विराजते ॥ ११
 अथ संत्वरमाणस्य रथमेतं युयुक्षतः ।
 अक्षरं गन्तुमनमो विधिं वक्ष्यामि शीघ्रगम् ॥ १२
 सप्त यो धारणाः कृत्स्ना वाग्यतः प्रतिपद्यते ।
 पृष्ठतः पार्श्वतश्चान्या यावत्त्यस्ताः प्रधारणाः ॥ १३
 क्रमशः पार्थिवं यच्च वायव्यं सं तथा पयः ।
 ज्योतिषो यत्तदैश्वर्यमहंकारस्य बुद्धितः ॥ १४
 ज्वल्यक्तस्य तथैश्वर्यं क्रमशः प्रतिपद्यते ।

12 K₇ missing (cf v l 6) —^a) Ś₁ K₁ २ ४
 [स]स्य, B^a (marg as in text) च, D₁ D₂ स (for
 सं) Ś₁ K₁ स्वरमानस्य D₁ सप्तसाध्यरपारस्तु (sic),
 D₁ T₁ G₁ सप्त सप्त समानाद्य —^b) K₆ D₁ D₂ D₃
 पयः; B₀ s D₁ D₂ s M₁ s पयः; D₁ T₁ G₁ s s M.
 पुन (for प्त) M₁ युयुक्षत —^d) D₂ बुद्धि (for
 विधि) D₁ शीघ्रगां, T₂ 'ग

13 K₇ missing (cf v l 6) —^a) Ś₁ K₁ २ ४
 D₂ ये; D₁ D₂ M₁-7 या; D₂ lacuna, M₁ सा
 (for यो) K₂ D₁ D₂ धारणा, D₁ 'णां, T₁ 'ने;
 M₁ 'ण (for 'णा) K₆ सूक्ष्मा; D₂ सूक्ष्मा, D₁ ०
 ज्ञात्वा; D₂ कृत्वा (for कृत्स्ना) —^b) Ś₁ K₁ २ या
 ग्यता; K₆ वाचतः; D₁ T₁ G₁ s s वाचत (for वाग्य
 त) Ś₁ K₁ २ ४ वेदिरे; T₁ पाद्यते (for पद्यते)
 —K₆ D₁ om (hapl) 13^a-15^b —^c) G₂ ० प्राण
 चांशु; M₁ ० 7 प्राप्ति (M₁ 'णि)चांशु (for पार्श्वतश्च)
 D₁ G₁ चान्द्ये ॥ C₂ पृष्ठत पार्श्वत इति । पृष्ठा सप्त
 प्रधानमूलाः शोषास्तु पृष्ठत इव पार्श्वत इव गौण्यो मणोनिय
 मनमात्रकथा । ॥ —^d) D₁ २ ४ 7 T₁ G₁ यावत्त्यस्त,
 D₁ २ ४ २ M₁ ० वायव्यस्य (for या) D₂ प्राण,
 D₂ ० वाच (for वा प्र) K₆ D₁ धारणा ॥ C₂
 मोक्षस्यादत्य साधिका सहेति भाव । अत एव शोषा
 प्रधारणा । ॥

14 K₇ missing (cf v l 6) K₆ D₁ om 14 (cf
 v l 13) —^a) Ś₁ K₁ २ ४ यश्च (for यद्य) —^b)
 ॥ C₂ पयः पयस जलस्य । पद्यर्थे प्रथमा । ॥ —^c)
 V₁ तथैश्वर्यम्

15 K₇ missing (cf v l 6) K₆ D₁ om 15^a
 (cf v l 13) —^a) D₁ २ ४ तव; D₁ G₁ s s M₁ s 7
 यथा (for तथा) —^c) K₆ D₂ D₁ T₁ G₁ s s C₂
 (gloss पूर्वोक्तस्य क्रमस्य विपरीतक्रमेण) व्युत्क्रामन् (for

विक्रमाथापि यस्यैते तथा युद्धे स योगतः ॥ १५
 अथास्य योगयुक्तस्य सिद्धिमात्मनि पश्यतः ।
 निर्मथ्यमानः सूक्ष्मत्वाद्गूपाणीमानि दर्शयेत् ॥ १६
 शैशिरस्तु यथा धूमः सूक्ष्मः संश्रयते नभः ।
 तथा देहाद्विमुक्तस्य पूर्वरूपं भवत्युत् ॥ १७
 अथ धूमस्य विरमे द्वितीयं रूपदर्शनम् ।
 जलरूपमिवाकाशे तत्रैवात्मनि पश्यति ॥ १८
 अपां व्यतिक्रमे चापि वह्निरूपं प्रकाशते ।

विक्रमाश्च) B₀ (marg) D₂ चापि (for चापि) B₀ 7 ०
 D₁ २ ४ २ M₁ s-7 विक्र (M₁ 7 व्युत्क्र)माद्वा यथा ह्येते (B₁
 'धा रोतन्, M₁ s-7 'धाम्येति) ॥ C₂ विक्रमा उच्य
 मविशेषा ॥ C₂ अनुभवक्रमा । ॥ —^d) K₆ D₁ २ ४
 D₂ D₃ यथा (for तथा) K₁ V₁ T₂ G₁ s s M₁ s
 युक्ते स, K₁ ० B₀ ० ० D₁ २ ४ २ D₂ D₃ s s
 M₁ ० 7 युक्तेषु, D₁ युक्ते स्व, T₁ युक्त स (for युद्धे स)
 B₁ तथा युक्ते युगो नत (sic)

16 K₇ missing (cf v l 6) —^a) V₁ D₁ T₁
 G₁ s ० तयास्य (for क्ष) K₆ B₀ ०-० D₁ २ ४ २ D₂
 D₃ २ २ २ त (B₀ क्ष)या योगस्य युक्तस्य —^b) B₀ ० 7 २
 (marg) ० D₁ २ ४ २ D₂-० ० ० M₁ s-7 C₂ निमुं (D₀
 'र)च्यमान (for निर्मथ्य) K₆ सूक्ष्म सन्, D₂ सूक्ष्म
 स, D₁ ० शुक्ष्मत्वाद्, T₁ G₂ ० सूक्ष्मात्मा (for सूक्ष्म
 स्वाद्) —^d) D₁ T₁ G₁ s ० [ए]तानि (for [ह]मानि)
 K₆ दर्शयेत्, K₆ B₀ ० 7 ० D₁ २ ४ २ D₂ s s पश्यत,
 D₁ ० ० निर्दिशेत्, D₂ दर्शयन् (for 'येत्).

17 K₇ missing (cf v l 6) —^a) K₆ शैशिरसः;
 D₁ २ ४ २ शैशिर —^b) D₁ २ ४ सूक्ष्म, D₁ ० सूक्ष्म D₁
 संश्रियते Ś₁ K₁ २ ४ सूक्ष्म (K₁ 'क्ष्म)संश्रयणे (K₂
 'ने)रत —^c) B₀ D₂ यथा; C₂ तस्य (for तथा)
 K₁ चेहाद् (for दे) M₁ ० विभक्तस्य, M₂ विद्यु (for
 विद्यु) —^d) K₁ २ पूर्व (for पूर्व) V₁ D₁ भवे
 स्पुन (for भवत्युत्)

18 K₇ missing (cf v l 6) —^a) T₂ देहस्य
 (for धूमस्य) M₁ ० अथ धूमव्युपरमे —^b) Ś₁ K₁ २
 V₁ B₀ D₂ धूम (for रूप). —^c) K₆ जालरूपम्; D₁
 T₁ G₁ s ० ज्वाला (for जल). —^d) K₆ ० V₁ B₀
 ०-० D₁ २ ४ २ D₂ २ ४ २ तथैव (for तत्रैव)

19 K₇ missing (cf v l 6) —^a) D₁ T₁ G₁
 s ० पर (for अपां). M₁ क्षतिक्रमे (for व्यति) K₆

C 12. 2684
 B 12 22761
 K 12 242 19

तस्मिन्नुपरते चास्य पीतवस्त्रवदिष्यते ।

ऊर्णारूपसवर्णं च तस्य रूपं प्रकाशते ॥ १९

अथ श्वेतां गतिं गत्वा वायव्यं सूक्ष्ममप्यजः ।

अशुक्लं चेतसः सौक्ष्म्यमव्यक्तं ब्रह्मणोऽस्य वै ॥ २०

एतेष्वपि हि जातेषु फलजातानि मे शृणु ।

V₁ Bo ६-९ Da₃ a₄ Dn₁ n₄ D₅ D₂ s s M₆ चास्य, D₄ वापि, D₅ चैव (for चापि) —^b) K₆ D₅२ पूर्व, D₅१ पूर्व (for वह्नि) ❀ C₅ वह्निरूप पिङ्गलो वर्णः । ❀ —^c) B₅ यस्मिन् (for तं) K₆ Dn₁ [s] जोस्य, Da₄ चापि; D₅१ वास्य (for चास्य) — After 19^{ab}, D₇ T G₁ s s M₆ ins

676* वायव्य सूक्ष्ममप्यजः ।

रूप प्रकाशते तत्र

—^d) D₇ T₁ G₁ s s वर्णवद् (for वस्त्रं) K₆ Bo ६-९ Da₃ D₅ D₅ M₆ अप्यज (B₆ ९ Da₃ 'ज), D₄ ९ अप्युत, D₅ अप्युत, D₇ T G₁ s s M₆ अप्यजे (for इष्यते) Da₄ त शस्त्रवद्व्यंजन, Dn₁ n₄ D₂ s Cn पीतशस्त्र (Dn₄ D₂ s 'वर्ण) प्रकाशते; M₁ ७ पीतवस्त्रप (M₁ 'व)द्व्यज (M₁ 'द) ❀ Cn पीतशस्त्रवत् — पीतानि मिलितानि शस्त्रवद्विच्छेदकत्वाद्ब्रह्माणारपूर्वतादीनि शस्त्राणि येन तद्वत् । ❀ — After 19^d, D₇ T G₁ s s M₆ ins

677* तस्मिन्नुपरते रूपमाकाशस्य प्रकाशते ।

— T₂ om (hapl) 19^f —^e) K₁ ४ त् (K₄ ऊ)र्णारूपम्, K₆ वर्णारूप, B₆ (marg. as in text) s s D₅ उल्का, M₁ ६ ऊर्णारूप (M₆ 'प) (for ऊर्णारूप) K₁ ४ अर्णं च; K₆ V₁ Bo ६-९ Da₃ Dn₁ n₄ D₅ D₂ ४ s s M₁ ७ सवर्णस्य, Da₄ D₆ M₆ सुवर्णस्य; D₅ सुवर्णं स; M₅ -सवर्णं तत् (for 'णं च) D₅ ऊर्णारूपवर्णस्य, D₇ T₁ G₁ s s ऊ (D₇ औ)र्णारूप (T₁ G₁ 'सु) वर्णारूप तत् D₄ om (hapl.) from च up to सवर्णं (in 23^d) —^f) V₁ रूपं तस्य (by transp), Dn₄ न स्वरूप, D₅ तथा रूप

20 K₇ missing (of v l 6) D₄ om 20 (of v l 19) —^a) K₄ Dn₄ अथ श्वेता (sic), D₇ T₁ G₁ s s ततश्चै (G₈ ० 'श्वे)तां, T₂ तत श्वेता (for अथ श्वेता) B₆ ज्ञात्वा (for गत्वा) ❀ C₆ श्वेतामुपाधिभूत्यां रूप मात्रप्रतिनिर्मासिति वा । ❀ —^b) Ś₁ K₁ २ ४ अप्यज, K₆ Dn₁ n₄ D₅ D₂ s s अप्युत (for अप्यज) D₇ T G₁ s s M₆ सोहकारे प्रकाशते — After 20^{ab}, D₇ T G₁ s s M₆ ins .

जातस्य पार्थिवैश्वर्ये सृष्टिरिष्टा विधीयते ॥ २१

प्रजापतिरिवाक्षोभ्यः शरीरात्सृजति प्रजाः ।

अद्भुत्यद्भुष्टमात्रेण हस्तपादेन वा तथा ॥ २२

पृथिवीं कम्पयत्येको गुणो वायोरिति स्मृतः ।

आकाशभूतश्चाकाशे सवर्णत्वात्प्रणश्यति ॥ २३

678* तस्मिन्नुपरते चास्य बुद्धिरूपं प्रकाशते ।

[G₁ बुध (for बुद्धि)]

— G₈ om 20^c-21^d —^e) Ś₁ K₁ २ B₆ Da₃ a₄ अशुक्ल, D₅ T G₆ M₁ ६-७ सुशुक्ल (M₁ ६ ७ 'कु), G₁ सुशुक्ल (for अशुक्ल) B₆ (marg) s (marg as in text) तेजस; D₅ चेतस (for चेतसं) Ś₁ K₁ २ M₁ ६ ७ सूक्ष्मम्; K₆ Bo ९ Da₃ a₄ D₅ D₅ Cnp (gloss प्रसादकर) सौख्यम्, D₅ ७ ९ T G₁ ६ सौख्यम् (for सौख्यम्) —^d) K₆ V₁ Bo Dn₁ n₄ D₅ D₂ s s अप्युक्त, T₁ G₁ ६ अव्यक्तो, T₂ 'क्ते (for 'क्त) K₄ ब्राह्मणोस्य; K₆ V₁ Bo ६-९ Da₃ Dn₁ n₄ D₅ D₂ s s G₁ ६ M₁ ६ ७ ब्राह्मणस्य, Da₄ D₇ T₁ ब्राह्मणस्य (for 'णोऽस्य) M₁ ६ हि (for वै) Cpp अव्यक्तं प्रतिपाद्यते

21 K₇ missing (of v l 6) D₄ G₈ om 21 (of v l 19, 20) —^a) M₇ तातेषु (for जा) —^e) V₁ Bo ६ ७ ९ Da₃ a₄ Dn₁ n₄ D₅ D₂ s s ६-९ T₁ G₁ ६ M₁ ६ Cp पार्थिवैश्वर्ये, B₆ पटमैश्वर्ये (for पार्थिवै). —^d) Ś₁ K₁ २ ४ यष्टिर (for सृष्टिर) B₆ पृषा, Da₃ Dn₁ अत्र (for इष्टा).

22 K₇ missing (of v l 6) D₄ om 22 (of v l 19) —^b) D₇ T₁ G₁ s s शरीरा (for शरीरात्) K₆ सृजते, V₁ Bo ६-९ Da₃ a₄ Dn₁ n₄ D₅ D₂ s s ९ M₁ ६ ७ सृजते (for 'ति). — After 22^{ab}, D₇ T G₁ s s M₆ read 24 —^e) D₇ T G₁ s s M₆ अगुल्यां (T₂ 'क्यं)गुष्टमात्रेण —^d) D₇ T₁ G₁ s s स हि (for हस्त) Ś₁ K₁ २ पुन, G₆ तथा (for तथा)

23 K₇ missing (of v l 6) D₄ om. up to सवर्णं (of v l 19) —^a) T₂ पृथिवीं क्षपयत्येते —^b) Ś₁ K₁ २ गुणा (for गुणो) Ś₁ K₁ २ ४ D₆ इव (for इति) Ś₁ K₁ २ ४ स्मृता, K₆ V₁ Bo s Dn₁ n₄ D₅ D₂ s s M₆ श्रुति, B₆ ७ ९ Da₃ a₄ श्रुत; D₆ स्थित, D₅ स्थिति (for स्मृत) —^e) K₁ भूताश्च; K₆ D₅ G₁ M₁ -भूत (for भूतश्) —^d) K₆ Bo ६ ७ ९ Da₃ a₄ Dn₁ n₄ D₅ D₂ s s ६ M₆ प्रकाशते; D₇ T G₁ s s M₁ ६ ७ न दृश्यते (for प्रणश्यति).

वर्णतो गृह्यते चापि कामात्पिबति चाशयान् ।
 न चास्य तेजसा रूपं दृश्यते शाम्यते तथा ॥ २४
 अहंकारस्य विजितेः पञ्चेते स्युर्वंशानुगाः ।
 पण्णामात्मनि युद्धौ च जितायां प्रभवत्यथ ॥ २५
 निर्दोषा प्रतिभा ह्येनं कृत्स्ना समभिवर्तते ।
 तथैव व्यक्तमात्मानमव्यक्तं प्रतिपद्यते ॥ २६
 यतो निःसरते लोको भवति व्यक्तसंज्ञकः ।
 तत्राव्यक्तमयीं व्याख्यां शृणु त्वं विस्तरेण मे ।

तथा व्यक्तमयीं चैव संख्यां पूर्वं निबोध मे ॥ २७
 पञ्चविंशतितत्त्वानि तुल्यान्युभयतः समम् ।
 योगे सांख्येऽपि च तथा विशेषांस्तत्र मे शृणु ॥ २८
 प्रोक्तं तद्व्यक्तमित्येव जायते वर्धते च यत् ।
 जीर्यते म्रियते चैव चतुर्भिर्लक्षणैर्युतम् ॥ २९
 विपरीतमतो यत्तु तदव्यक्तमुदाहृतम् ।
 द्वावात्मानौ च वेदेषु सिद्धान्तेष्वप्युदाहृतौ ॥ ३०
 चतुर्लक्षणं त्वन्यं चतुर्वर्गं प्रचक्षते ।

C. 12. 8577
 B. 12. 257(6). 22
 K 12 242. 33

24 K₁ missing (of v l 6) D₁ T G₁ s e M₂
 read 24 after 22^a —^a) K₆ D₅₁ वर्णता (for 'तो')
 B₀ e-s D₁₁ n₄ D₅₂ D₂ s s गृह्यते (for 'गृ') V₁
 B₀ e o D₂₃ a₁ नापि, B₂ D₆ चापि, D₆ सोपि,
 D₇ T G₁ s e M₁ चाप्सु, M₁ s e नाप्सु (for चापि)
 —^b) Ś₁ K₁ s B₃ (marg as in text) D₅ D₄ e o
 कामान्, D₇ T G₁ s e M₁ s-1 नाप (for कामान्)
 Ś₁ K₁ s D₇ T G₁ s e M₅ C₅ (gloss पिपासया) चा
 शया; V₁ B₀ 7 s (marg) o D₂₃ a₁ D₅ चापय;
 B₀ s चाश्रयात्, D₁₁ n₄ D₃₋₄ s o Ca (gloss समुदा
 दीन्) चाश्रयान्, D₉ M₁ e 7 वा (M₆ 7 चा)शयात् (for
 चाशयान्) —^c) D₄ o चास्य (for चास्य) D₂₃ a₁
 तेजसो, D₁₁ D₈ s 'सां (for 'सा) Ś₁ K₁ s 4 न
 चास्य तेजो रूप च. —^d) V₁ B₀ e-o D₂₃ a₁ D₁₋₇ o
 T G₁ s e M₁ s-1 दृश्यते (for दृश्यते) Ś₁ K₁ चाप्यते,
 K₂ शाम्यते (for शाम्यते) V₁ च वा, D₆ [S]पि
 वा, M₅ [S]प वा (for तथा)

25 K₁ missing (of v l 6) —^a) K₄ e B₀ s
 D₁₁ n₄ D₅ D₂ s s अहंकारेस्य; D₄ e o 'रे तु (for
 'रस्य) K₂ s e B₀ e-o D₂₃ a₁ D₁₁ n₄ D₅ D₂₋₆
 s o विजिते, V₁ D₇ T G₁ s e M₁ s-1 विजये (for
 विजिते) —^b) B₀ o D₂₃ a₁ [S]स्य (for स्युर)
 —^c) T₁ बुद्ध्या D₄₋₇ o T G₁ s e M₁ s-1 तु (for
 च) —^d) D₂₃ जिताया, D₄ o जितानां (for 'यां')
 B₂ प्रभवति K₂ अपि, D₂₄ अप; D₄ 7 o T G₁
 s e M₁ s-1 उत (for अथ)

26 K₁ missing (of v l 6) —^a) K₄ e B₀ s
 D₁₁ n₄ D₅ D₂ s s निर्दोष; D₆ 'पात्, M₁ e 'प
 (for 'पा) K₆ प्रतिभा, M₁ e प्रातिभा (for प्र')
 D₂ T₂ ह्येना, M₁ s-1 ह्येपा (for ह्येनं). —^b)
 C₅ कृत्स्ना सर्वव्यापिनी । C₅

27 K₁ missing (of v l 6) —^a) K₄ e D₂₄

D₅₂ D₅ निःसरतो; D₁₁ n₄ विस्सरते (D₁₁ 'तो);
 D₅ G₅ e निःसा (D₅ 'स)रितो (for निःसरते) D₇ T₁
 G₁ सतो निःसारितो लोके (G₁ 'को) —^b) M₁ व्यक्त
 (for व्यक्त) Ś₁ K₁ s 4 सञ्जित (K₂ 'ता), D₄ e o
 (before corr) T₂ सञ्जिक (for संज्ञक) — After
 27^a, M₁ s-1 read 32^a for the first time, repeat-
 ing it in its proper place —^c) D₅ अत्र (for
 चत्र) K₆ B₂ D₅₁ व्यक्तिमयीं; V₁ B₀ e 7 o D₂₃
 D₁₁ D₅₂ D₅ e G₅ e M₁ s-1 व्यक्तमयीं; D₂ s [क]
 व्यक्तिमयीं (for 'क्तमयीं). K₆ दिव्या; B₀ 7 s D₁₁
 n₄ D₅ D₂ s s विद्या; B₂ (marg) D₂₃ a₁ संख्यां
 (for व्याख्यां) —^d) G₁ तं (for त्वं) K₄ ते;
 V₁ B₀-o D₂₃ a₁ D₄ e 7 o T G₁ s e M₅ 7 वै (for
 मे) —^e) D₁₁ यया; D₅ e अथ (for तथा) K₄
 B₀ e o D₁₁ D₂ s s व्यक्तमय (for 'मयीं) —^f) K₆
 V₁ B₀ e-s D₅₁ D₅ 7 o T G₁ s e M₁ s-1 संख्या,
 D₁₁ n₄ D₅₂ D₂ s s सांख्ये (for संख्यां) D₅₁ ते;
 D₅ वै (for मे)

28 K₁ missing (of v. l 6) —^a) D₆ तत्त्वेन
 (for तत्त्वानि) —^b) G₅ योग (for योने) G₁
 तदा (for तथा) —^c) K₄ e B₀ o D₂₃ D₁₁ n₄ D₅
 D₂ s s M₁ e 7 विशेष (for 'पांस्) B₁ विशेष शृणु
 तत्र मे

29 K₁ missing (of v l 6) —^a) D₄-o o यद्
 (for तद्) Ś₁ K₁ हृदीव; D₂₄ D₁₁ हृद्येव (for
 'व) —^b) D₆ जायते (for जा') D₆ [S]पि (for
 च) D₄-e o तद् (for यद्) —^c) Ś₁ K₁ s 4 ही
 यते; K₆ D₅ D₂ (by corr) जायते, D₁₁ जीयते (for
 जीर्यते). K₁ म्रियते, D₁₁ दीयते (sic) (for म्रियते)
 D₂ ह्येव (for चैव) —^d) D₂₄ G₁ युगं (for युतम्)

30 K₁ missing (of v l 6) —^a) D₆ 7 G₁
 यस्तु, G₅ e यस्तु (for यत्तु) —^b) K₂ देवेषु (for

C 12. 8677
B. 12. 227(6) 32
K 12. 242 33

व्यक्तमव्यक्तं चैव तथा बुद्धमयेतरत् ।
सत्त्वं क्षेत्रज्ञ इत्येतद्व्ययमप्यनुदर्शितम् ॥ ३१
द्वावात्मानौ च वेदेषु विषयेषु च रज्यतः ।
विषयात्प्रतिसंहारः सांख्यानां सिद्धिलक्षणम् ॥ ३२
निर्ममश्चानहंकारो निर्द्वंद्वश्चिन्नसंशयः ।
नैव कुड्यति न द्वेष्टि नानृता भापते गिरः ॥ ३३
आकृष्टम्लाडितश्चैव मैत्रेण ध्याति नाशुभम् ।

वेदेषु) —^a) Dn1 उदाहृत B2 सिद्धाते चाप्युदाहृतौ.

31 K1 missing (cf. v. 1 6) —^a) Ś1 K1 १
स्वन्यश्च, K2 V1 Bo १ १ १ Das Dn1 n4 Ds D2 १ १ १
स्वाद्य; B2 त्वन्ये; Da1 ह्याद्य, D1 T G2 १ M1 १-१
स्वन्यच् (for त्वन्य) D2 चतुर्लक्षणमख्यायां —^b) Ś1
K1 १ १ चतुर्वेग, D1 'लक्ष (for 'वेग) Ds1 प्रचक्षते,
D2 प्रक्षस्यते (for प्रचक्षते) —^c) M1 १ च व्यक्तज,
M1 चाव्य' (for अव्य') Das n4 चान्ये (for चैव)
—^d) T2 तदा (for तथा) D1 T G1 १ M1 १-१
बुद्धिर (for बुद्धम्) K1 १ D2 १ १ अयेतर, K2 V1
Bo १-१ Das n4 Dn1 n4 Ds D2 १ १ १ अवेतन (for
अयेतरत्). —^e) D2 सत्त्व (for सत्त्व) B2 D2 एव
(for एतद्) —^f) Ś1 K1 १ B2 D4-१ १ अप्यत्र, V1
अन्यत्र (for अप्यनु) B2 'दर्शनं (for 'दर्शितम्)
D1 T G1 १ १ M1 १-१ द्वयमव्यक्तदर्शनं (M2 'शित).

32 ^a) D2 अप्यात्मानौ (hypermetric) (for आ
त्मानौ). T2 वेदेषु (for वेदेषु) —^b) K2 Das Dn1
n4 Ds D2 १ १ [अ]नु; B2 (marg as in text) १ १
तु (for च) D2 विषयेषु दुरस्यत. — M1 १-१ read
32^{ed} for the first time after 27^{ed} —^c) K2 विधयात्,
K1 विषय, Das n4 D4-१ १ M1 १ १ (last three
first time) १ (both times) विषय, D1 T G1 १ १
M2 (second time) विषयात् (for 'यात्) —^d) K4
संख्यानां, D2 पचाना, D2 संख्यानां (for साख्याना) Ś1
K1 १ १ V1 Bo १-१ Dn1 n4 Ds १ १ १ त्रिद्वि (for सिद्धि)
T2 लक्षण, M1 (first time) -कारण (for 'लक्षणम्)

33 ^b) D2 निर्द्वंद्व (for निर्द्वंद्वश्) —^a) K1 D4
१ १ नानृतां, M1 १-१ 'व (for 'वा) K1 गिरां, D2
१ १ गिर, M1 १-१ गिरा (for गिर)

34 ^a) K1 आकृष्ट, Ds1 T2 आह, D2 अकृष्य;
D1 G1 अकृष्ट (for आ') K1 म्लाडितश् (sic), V1
वानितश्; D1 M1 साधि (D1 'सि)तश् (for 'साधितश्).
D1 T G1 १ १ M1 १-१ चापि (for चैव) —^b) Das n4

वाग्दण्डकर्ममनसां त्रयाणां च निवर्तकः ॥ ३४
समः सर्वेषु भूतेषु ब्रह्माणमभिवर्तते ।
नैवेच्छति न चानिच्छो यात्रामात्रव्यवस्थितः ॥ ३५
अलोलुपोऽव्यथो दान्तो न कृती न निराकृतिः ।
नास्येन्द्रियमनेकाग्रं नातिक्षिप्तमनोरथः ।
अहिंसः सर्वभूतानामीदृक्संख्यो विमुच्यते ॥ ३६
अथ योगाद्विमुच्यन्ते कारणैर्यैर्निबोध मे ।

मित्रेण (for मै') D1 om from ध्याति up to ब्रह्माण (in
35^b). Ś1 K1 १ १ स्येति; K2 [आ]ध्याति (for ध्याति).
K1 नाधुव (for नाशुभम्) D2 १ T G1 १ १ M1 १-१
मैत्रो (D2 'त्रो, G2 'त्रं) ध्यायति नाशुभं —^c) K2
Ds1 वाग्दण्ड (for वाग्दण्ड). K2 मनसा (for 'सां)
D1 T G1 १ १ M2 वाद्यन-कायदंडानां —^d) M1 १ १
वि (for नि)

35 D1 om up to ब्रह्माण (cf. v 1 34). —^a)
K4 सम; Ds1 समा (for सम) —^b) K2 १ Ds1
ब्राह्मणम् (for ब्रह्मा') K2 १ Bo १-१ Das Ds D4 १ १ १
T G1 १ M2 १ अति, Da1 इति; G2 lacuna (for
अभि.) G2 lacuna for वर्तते. —^c) K1 इच्छति
K2 वाविष्टो; D2 वानिच्छो; D2 चानिच्छे; G2 १
'च्छा (for 'च्छो)

36 ^b) K1 न ह्यती (sic), K2 न कृतीर्; Da1
न कृतिर्; Ds Ds १ T G1 १ १ M1 १-१ नाकृतिर् (for
न कृती) B1 १ निराकृत (for 'कृति) —^c) Ds T2
अनेकाग्रं; D1 T1 G1 अनेकाग्र्य (for 'काग्रं) K1 D4-१ १
नास्येन्द्रियमनोव्यग्र —^d) K2 V1 Bo १-१ Das n4 Dn1
n4 Ds D2 १ १ M1 १ नाविक्षिप्त (M1 १ 'सो); D2 न
विक्षिप्त; D1 T G1 नातिक्षिप्तो, M1 नाविक्षिप्त (for
नाति') Das n4 मनोरथा G2 १ नाविष्टो नामनोरथ
— After 36^{ed}, K1 Ds2 D4-१ १ Kumbh ed ins

679* सर्वभूतहितो मैत्र समलोटाश्मकाज्जन ।

तुल्यप्रियाप्रियो धीरस्तुल्यनिन्दात्मसंस्तुति ।

अस्पृह सर्वकामेभ्यो ब्रह्मचर्ये दृढश्च य ।

[Lines 1-2 = (var) 6 36 24 —(L 1) Ds
-सनी, Kumbh ed स्पृह (for हितो) —(L 2)
K1 तुल्या (for तुल्य) —(L 3) K1 Ds2 Ds
Kumbh ed ब्रह्मचर्ये (for 'चर्ये) Ds Kumbh. ed
'दृढन (for दृढश्च य)]

—^c) K4 Das अहिंस; Da4 'सा, D1 'सु (for
'स). —^f) Ś1 K1 १ प्य (for इदृक्) Das n4 स
ख्या, Dn4 सख्यो, D2 सांख्ये D1 G1 सा (G1 स) इयाद्

योगैश्वर्यमतिक्रान्तो योऽतिक्रामति मुच्यते ॥ ३७
इत्येषा भावजा बुद्धिः कथिता ते न संशयः ।

एवं भवति निर्द्वंद्वो ब्रह्माणं चाधिगच्छति ॥ ३८

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि अष्टाविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२८ ॥

२२९

व्यास उवाच ।

अथ ज्ञानप्लवं धीरो गृहीत्वा शान्तिमास्थितः ।

उन्मज्जंश्च निमज्जंश्च ज्ञानमेवाभिसंश्रयेत् ॥ १

शुक उवाच ।

किं तज्ज्ञानमथो विद्या यया निस्तरति द्वयम् ।

प्रवृत्तिलक्षणो धर्मो निवृत्तिरिति चैव हि ॥ २

व्यास उवाच ।

यस्तु पश्येत्स्वभावेन विना भावमचेतनः ।

पुण्यते च पुनः सर्वान्प्रज्ञया मुक्तहेतुकः ॥ ३

येषां चैकान्तभावेन स्वभावः कारणं मतम् ।

C 12 0691
B 12 229(7) 4
K 12 243 4

(for साख्यो) K₁ यमुच्यते (for विमु^०)

37 T₁ om (hapl) 37 —^a) K₆ Bo 6-9 Da₈
a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ३ ३ ३ यया (for अय) D₈
योगैर् (for योगाद्). K₁ D₁ ० विमुच्येत (for 'च्यन्ते')
—^b) D₁ G₁ करणैर् (for का^०) K₁ Da₁ निवोधसे
(Da₁ 'नात्') (for 'च मे) K₆ Bo 6-9 Da₈ Dn₁ n₄
D₈ D₂ ३ ३ वत् (for मे) —^d) Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३
३ ३ निष्कामति (for अतिक्रा^०) Dn₁ n₄ स मुच्यते (for
मुच्यते)

38 —^a) K₁ D₈ D₄ १ १ T G₈ ० M₆ १ C₈ (gloss
सांख्ययोगजा) [उ]भयजा; Da₁ भावना, G₁ M₁ ३ भयजा
(for भावजा) Ś₁ K₁ २ ४ शुद्धि, K₁ D₈ ३ ३ सिद्धि
(for बुद्धि) D₈ इत्येषामारमजा सिद्धि —^b) M₁ ०
कथिता — D₈ reads 38^{ad} twice —^c) D₈ (second
time) कर्मणा मनसा युक्तो —^d) K₁ D₁ १ ब्राह्मण (for
ब्रह्माण) B₈ (marg) ३ (marg as in text) D₈
(second time) T₂ M₁ ० १ ब्रह्माणं चातिवर्तते; D₁ T₁
G₁ ३ ० ब्रह्म (G₁ ब्रह्मा, G₂ ० ब्रह्म) णश्चातिवर्तते

Colophon G₂ missing, K₈ ३ B₁₋₅ Da₁ a₁ Dn₂
n₂ D₁ G₁ ३ M₁₋₄ absent — Sub-parvan Ś₁ K₁
२ ३ ० १, Bo 6-9 Da₂ a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₂₋₄ ० १ T G₁
३ ० M₁ ३-१ मौक्षधर्म — Adhy name Ś₁ K₁ २ ४
शुकप्रश्न; K₆ V₁ Bo 6-9 Da₈ n₄ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३
३ ३ M₆ शुकानुप्रश्न, K₁ D₁ ० ० शुकानुप्रश्ने योगोपदेश,
M₁ ० १ मौक्षोपायविधि — Adhy no (figures, words

or both) K₁ 5, Dn₁ D₈ D₁ T₁ G₁ ३ ० M₆ 63,
Dn₄ D₈ 62, D₈ M₁ ० १ 61, D₈ 58 — Śloka
no Dn₁ 39, Dn₄ 40

229

~~37~~ This adhy is missing in G₂ (cf v l 12,
222 19)

1 D₈ om the ref —^a) G₁ धीमान् (for धीरो).
D₈ अथ ज्ञानलव कर्तुं —^b) K₆ Bo 6-9 Da₈ a₁ Dn₁
n₄ D₈ D₂ ३ ३ ३ आत्मन (for आस्थित^०) D₈ गृही
शांतिमवस्थित —^d) D₁ T G₁ ३ ० M₆ विद्याम् (for
ज्ञानम्)

2 Da₁ व्यास (for शुक) —^a) K₁ D₁ ० ० तु
(for तज्) M₆ अहो, Cap अथो (as in text) Ś₁
K₁ ३ V₁ Ca (Cap as in text) विद्याद्, Da₁ विप्र;
Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ३ C₈ विद्यां (for विद्या) ☞ Ca
ज्ञान ज्ञानकारण, ज्ञायतेऽनेनेति इत्युत्पत्त्या । ☞ —^b) Ś₁
K₁ ३ V₁ येन; K₄ तेन, Bo Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ G₁ ०
यया (for यया) K₂ ४ विस्तरति, K₆ Bo 6-9 Da₈
a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ३ ३ M₁ ० १ निस्तरते (for 'रति')
—^c) D₈ प्रकृति (for प्रवृत्ति). —^d) K₁ निवृत्तिर,
G₁ निवृत्तिम् (for 'त्तिर') G₃ हृद्, M₁ अथ (for
इति) K₆ V₁ Bo 6-9 Da₈ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ३
वा वद्, K₁ D₁ ० ० चोच्यते; Da₁ वाहव (sic), M₁
०-१ चैव ह (for चैव हि) — After 2, G₁ reads 10

3 After the ref., D₁ T G₂ ० read 10 —^a)

पूत्वा तृणवृषीकां वै ते लभन्ते न किञ्चन ॥ ४
 ये चैनं पक्षमाश्रित्य वर्तयन्त्यल्पचेतसः ।
 स्वभावं कारणं ज्ञात्वा न श्रेयः प्राप्नुवन्ति ते ॥ ५
 स्वभावो हि विनाशाय मोहकर्ममनोभवः ।
 निरुक्तमेतयोरेतत्स्वभावपरभावयोः ॥ ६
 कृष्यादीनि हि कर्माणि सस्यसंहरणानि च ।

Bo ३ (marg) Dn1 n4 Ds D2 ३ ३ पश्यन् (for पश्येत्)
 Ds च पश्येत्स्वस्वभावेन —^b) K7 Bo (marg as in
 text) D4-० ० T2 G3 अचेतन (for 'न') B8 (marg
 as in text) स विना भावचेतन, Da1 corrupt —^c)
 Ś1 K1 २ B8 पश्यते, K7 V1 D4 ० ० T2 G2 ० M1 ०-1
 पुष्पाति, Da1 उच्यते, D6 १ T1 G1 मुष्पाति (for
 पुष्यते) K7 न; D7 T G1 ३ ० M1 ३ ० स (for च)
 K7 D4-० ० M1 ० भाव (for सर्वान्) —^d) K1 प्रज्ञाया
 K6 Bo १ ३ Ds युक्त, K7 B8 (orig) D4 ० मुक्ति,
 B8 (marg) युक्ति; Ca ल्यक्त (for मुक्त) K6 Bo
 ० १ ३ (marg) ० Da3 Dn1 n4 D2 ३ ३ हेतुकान्, B8
 T2 M7 हे (M7 है) तुक्, Da4 हेतुमान् (for हेतुक)

4 ^a) D7 T G1 ३ ० M1 एषा (for येषा) D4 वा
 (for च) —^b) Bo १ ३ (marg) ० Dn1 n4 Ds D2
 ३ ३ स्वभावात्; M7 'व (for 'व') K6 मन, V1
 B8 ० Da3 n1 मत, D7 T G1 ३ ० महत् (for मतम्)
 —^c) K2 ३ पूत्वा (K4 'र्वा') तृणवृषीका वै, K6 १
 (marg) Bo ३ (marg) ० Dn4 Ds श्रु (Bo पू) त्वा
 तृ (B8 ० Dn4 D8 नृ) णामृषीणां वा, K7 दूर्वातृणां वृषी
 कान्चै; V1 B7 Da3 n1 Dn1 D2 ३ ३ Ca पूत्वा तृणमि
 षीकां वा (B7 'काया), B8 ३ बुद्धा (B8 [marg] पूत्वा)
 तृणमिषीका वा (B8 'काणा); D8 दूर्वातृणवृषीका वा,
 D6 श्रुत्वा तृणमृषीणां वै; D7 T G1 ३ ० Cv दूर्वातृणम
 (T2 'वृ) सीका वै; M1 ०-1 श्रुत्वा तृणवृषीका वै ॥ Cv
 (reading दूर्वातृणवृषीका ये) परवच्चनार्थं दूर्वातृणादिकृत
 वृषीकमासन येषां ते । ॥ —^d) K4 च किञ्चन, D7
 T1 G1 कथञ्चन

5 ^a) B8 (marg) ३ (marg as in text) चैव (for
 चैन) —^b) K4 B7 ३ (marg) Dn1 n4 Ds D2 ३ ३
 निर्वर्तति, B8 D7 T1 G1 ३ ० वर्तयते; Da1 corrupt,
 D5 वर्णयति (for वर्त) Dn1 n4 D2 ३ ३ G1 मेघस
 (for चेतस) —^c) K7 D4 ० स्वभावे (for 'व'
 —^d) T1 ति (for न) K7 D4 ० च (for हे)

6 ^b) D8 मोहकर्म (for 'कर्म') K7 D4 ० ० समु
 द्भव; D7 T G1 ३ ० मनोभवं (for 'भव') ॥ Ca

प्रज्ञावद्भिः प्रकृतानि यानासनगृहाणि च ॥ ७
 आक्रीडानां गृहाणां च गदानामगदस्य च ।
 प्रज्ञावन्तः प्रवक्तारो ज्ञानवद्भिर्नुष्ठिताः ॥ ८
 प्रज्ञा संयोजयत्यर्थैः प्रज्ञा श्रेयोऽधिगच्छति ।
 राजानो भुञ्जते राज्यं प्रज्ञया तुल्यलक्षणाः ॥ ९
 पारावर्यं तु भूतानां ज्ञानेनैवोपलभ्यते ।

मोहकर्ममनोभव, मोहेनाज्ञानेन, कर्मणा पुण्यपापलक्षणेन मन
 सा चाहकारादिमता जन्यते इति । ॥ —^c) Ś1 K1 २ Da3
 n1 G8 ० एव, D7 T G1 M5 एवं (for एतत्) —^d)
 Dn1 n4 Ds1 D2 ३ ३ M5 परि, M7 वर (for पर)

7 ^a) K2 कृष्यादीनि (for कृष्या) K6 Bo 6-8
 Da3 Dn1 n4 Ds D2 ३ ३ १ ३ T1 G1 ३ ० M1 ० [ह] ह,
 B8 Da4 ह (for हि) Dn2 कर्मा च (for कर्माणि)
 —^b) K6 यस्य, V1 शस्य (for सस्य) K2 संहारणा
 नि, D7 T1 G1 ३ ० M1 ० संग्रह (G1 'र') णानि; T2
 M7 संधार (for सहर) —^c) Ds1 प्राज्ञावद्भिः, G1
 प्रजा (for प्रज्ञा) K6 Dn4 D4 प्रकृतानि, B8 प्रकृ
 टानि, B8 (marg) प्रकृतानि; Da1 प्रकृताभिर (for
 प्रकृतानि). —^d) B8 पानापन (for यानासन) Ś1
 K1 4 D6 गृहानि, Da4 ग्रहाणि (for गृ')

8 ^a) K1 आक्रीडाना, K7 आक्रीडानां, Da4 आक्री
 डता (for 'डाना) Ś1 K1 २ D5 गृहानां, Da4 ग्रहाणा
 (for गृ') —^b) K6 पदानाम् (for ग') D7 T1
 G1 ३ ० गदानामागतस्य च —^c) Da1 प्रज्ञावत् (for
 'वन्त) K4 ० १ Bo 6-9 Da3 n1 Dn1 n4 Ds D2-6
 ३ ० प्रयोक्तारो (for प्रव') —^d) D2 ज्ञानवद्भिर् (for
 'वद्भिर्) G8 ० M7 अनुष्ठित (M7 'तां)

9 ^a) D6 प्राज्ञा, D6 प्रज्ञा Ś1 K1 २ ३ सचोद
 यति; Da3 संयोजयति; D5 संयोगयति, M7 सयाज
 (for सयोज') Dn1 D4 अर्थै; D6 अर्थै (for अर्थै)
 Da1 प्रज्ञान योजयत्यर्थै —^b) K7 प्रज्ञा, M7 प्राज्ञ
 (for प्रज्ञा) —^c) K2 भुञ्जते, M1 भुञ्जितो. —^d)
 Da2 लक्षण; D7 T1 G1 लक्षण

10 D7 T G3 ० read 10 after the ref of stanza
 3, G1 after st 2 —^a) K1 २ 4 १ V1 Bo 8 D2 ०
 परावर्य; B8 १ ० Da3 Dn1 n4 Ds D2 ३ ३ ३ प (Da3 पा)
 रावर; Ca १ पारावर्य (as in text) K2 च (for तु)
 —^b) K7 D4 ० ० मन्यते (for -लभ्यते). K2 प्रज्ञा
 नैव लभ्यते —^c) B8 (marg) चातु (for तात) K1
 मृष्टानां; B8 (marg as in text) मृष्टानि, D7 G1 ३ ०

विद्यया तात सृष्टानां विद्यैव परमा गतिः ॥ १०
 भूतानां जन्म सर्वेषां विविधानां चतुर्विधम् ।
 जराय्वण्डमथोद्भेदं स्वेदं चाप्युपलक्षयेत् ॥ ११
 स्यावरेभ्यो विशिष्टानि जङ्गमान्युपलक्षयेत् ।
 उपपन्नं हि यच्चेष्टा विशिष्येत *विशेष्ययोः ॥ १२
 आहुद्विचहुपादानि जङ्गमानि द्वयानि च ।
 बहुपाद्यो विशिष्टानि द्विपादानि बहून्यपि ॥ १३

द्विपदानि द्वयान्याहुः पार्थिवानीतराणि च ।
 पार्थिवानि विशिष्टानि तानि ह्यन्नानि भुञ्जते ॥ १४
 पार्थिवानि द्वयान्याहुर्मध्यमान्युत्तमानि च ।
 मध्यमानि विशिष्टानि जातिधर्मोपधारणात् ॥ १५
 मध्यमानि द्वयान्याहुर्धर्मज्ञानीतराणि च ।
 धर्मज्ञानि विशिष्टानि कार्याकार्योपधारणात् ॥ १६
 धर्मज्ञानि द्वयान्याहुर्वेदज्ञानीतराणि च ।

C 12 6704
 B 12
 K 12 243 17

दृष्टानां, T₁ घृ (for सू) —^a) D₁ T₁ G₁ हि (for [ए]व) K₁ ७ १ V₁ Bo ७-९ Das ३४ Dn₁ n₁ D₁ D₂-३ ३ ० विद्यैवेह (K₁ D₁ ७ ० 'व हि) परा (Da₁ 'रं) गतिः ।

11 ^a) Ś₁ K₁ २ ४ चैव (for जन्म) —^b) Da₁ चतुर्विधां —^c) K₆ १ V₁ Bo ७-९ Das ३४ Dn₁ n₁ D₁ D₂-३ ३ ० जरायुजांबजोद्भिज्ज (K₆ १ B₆ D₁-७ ० 'द्भेद्), D₁ T₁ G₁ ३ ० जरा चांडमथोद्भेद —^d) K₄ ७ V₁ Bo ७-९ Das ३४ Dn₁ n₁ D₁ D₂ ३ ३ स्वेदज (K₆ 'प) च, K₁ D₁ ५ ० स्वेदजेति, B₃ (marg) स्वेदजांश्र; D₆ स्वेदजानि; D₁ T₁ G₁ ३ ० M₁ ५-१ स्वेद इति (for स्वेद चापि)

12 K₂ om 12^a —^a) B₆ विस्पृष्टानि (for विशि*) —K₂ reads 12^b after द्व (in 13^b) and repeats there after from उपपन्न (in 12^a) up to द्व (in 13^b) —^b) K₆ १ V₁ B₆ Das ३४ Dn₁ n₁ D₁ D₂-३ ३ ० M₁ ७ १ धारयेत्; B₆ ७ (marg as in text) १ ० D₆ लक्षय (D₆ 'ये) (for लक्षयेत्) —^c) K₁ D₁ ७ ० तु (for हि) Ś₁ K₁ २ (first time) ४ M₁ यच्चेष्टा, D₁ T₁ G₁ ३ ० यच्चेष्टे, T₂ 'ष्ट (for 'ष्टा) —^d) K₂ (first time) विशिशेत् (sio), K₂ (second time) विशिष्येत; Dn₁ D₂ ३ विशिष्येत; T₂ विशिष्येत् (for 'प्येत्) Ś₁ K₁ २ (both times) ४ B₃ (marg) विशेष्यो; K₆ V₁ विशिष्ययो; B₆ ७ १ ० Das ३४ D₆ ७ M₆ विचेष्टया; B₆ (orig) विचिचया; Dn₁ n₁ D₁ D₂ ३ ३ M₁ विशेष्य या (M₁ 'प्यत्), D₁ T₁ G₁ ३ ० M₆ विचेष्टकः (M₆ 'त्), T₂ विशेषत् (for *विशेष्ययो) K₁ D₁ ९ M₁ विशेष्ये (M₁ 'शिव्यै) ताविचेष्टया (M₁ 'त्)

13 For the repetition in K₂, of v l. 12 —^a) B₆ १ ० Das D₆ चतुर (for आहुर) Ś₁ K₂ (both times) द्विविध; K₄ ७ १ Bo Dn₁ n₁ D₁ D₂ ३ ३ चै बहु; B₃ (marg) Das हि बहु; D₁ ९ T₁ G₁ ३ ० द्विबाहु (for द्विवहु) D₁ ९ पादीनि (for पादानि) M₁ आहुद्विचहुपादीनि —^b) K₆ Das ३४ तु यानि;

B₆ M₁ च यानि (for द्वयानि) K₆ १ Bo ७-९ Dn₁ n₁ D₁ D₂-९ T₁ G₁ ३ ० M₁ ५-१ तु (for च) —K₂ om (hapl) 13^a-14^b —^c) Ś₁ K₁ D₆ M₁ बहुपद्मयो, D₁ T₁ G₁ ३ ० द्विपा (G₁ ३ ० 'प) दानि (for बहुपाद्मयो) —^d) Ś₁ K₁ B₆ Da₁ D₆ द्विपदानि; Da₁ laouna, D₁ ९ M₁ ७ १ द्विपादीनि (for 'दानि) D₁ T₁ G₁ ३ ० M₆ जातिधर्माव (M₆ 'मोप) धारणात्

14 K₂ om 14^{ab} (of v l 13) —^a) K₁ D₁ ९ M₁ ७ १ द्विपादीनि; D₁ D₂ ७ १ T₁ G₆ ७ M₆ द्विपा दानि (for द्विपदानि) Ś₁ K₁ D₆ बहूनि; Da₁ द्व याणि; T₂ च यानि —^b) D₆ मध्यमान्युत्तराणि च —K₁ २ om (hapl) 14^d-15^e, Ś₁ reads the same on marg D₁ repeats 14^d-15^e after 16^{ab} —^d) D₆ यानि (for तानि) B₆ (marg as in text) कृ त्ज्ञानि; M₁ चान्नानि (for ह्य)

15 For the repetition in D₁, of v l 14 K₁ २ om 15^{abc} (of v l 14) Ś₁ reads 15^{abc} on marg —^a) D₆ पार्थिवानि —^b) K₁ D₁ ७ ९ अधमानि, D₆ उत्तराणि (for 'मानि) K₄ B₆ Dn₁ n₁ D₁ D₂ ३ ३ तु (for च) —^c) Ś₁ V₁ D₁ T₁ G₁ ३ ० उत्त मानि; D₆ मध्यस्थाने (for 'मानि) —^d) B₃ (marg) जातिधर्माव (for 'धर्मोप)

16 D₆ om (hapl) 16 —^a) D₁ T₁ G₁ ३ ० M₆ उत्तमानि (for मध्य*) V₁ B₁ D₆ १ T₁ G₆ ७ द्वयाना हुर (for 'न्याहुर) —D₁ repeats 16^a after the repetition of 14^d-15^e —^b) D₆ reads from तराणि up to ज्ञानि (in 16^e) on marg —Ś₁ K₁ २ ४ om (hapl) 16^e-17^b D₁ om (hapl) 16^d-17^e —^d) T₂ कार्याकार्याव (for 'कार्योप) G₁ ऋरणात् (for धारणात्)

17 Ś₁ K₁ २ ४ om 17^{ab}, D₁ om. 17^{abc} (for both, cf. v l 16) —^b) M₁ वेदज्ञान्यपराणि च —K₂ om. (hapl) 17^d-18^e, K₁ reads the same

C 12. 8704
M 12 238(7) 17
K 12 243 17

वेदज्ञानि विशिष्टानि वेदो ह्येषु प्रतिष्ठितः ॥ १७
वेदज्ञानि द्वयान्याहुः प्रवक्तृणीतराणि च ।
प्रवक्तृणि विशिष्टानि सर्वधर्मोपधारणात् ॥ १८
विज्ञायन्ते हि यैर्वेदाः सर्वधर्मक्रियाफलाः ।
सयज्ञाः सखिला वेदाः प्रवक्तृभ्यो विनिःसृताः ॥ १९
प्रवक्तृणि द्वयान्याहुरात्मज्ञानीतराणि च ।
आत्मज्ञानि विशिष्टानि जन्माजन्मोपधारणात् ॥ २०

twice —^a) K₁ (orig) देवो; K₁ (marg) वेदा,
T₂ G₁ वेदे (for वेदो) Ś₁ K₁ (both times) १ येषु,
Das at D₅ ह्येषु (for ह्येषु)

18 For the repetition in K₁ and om of 18^{ab} in
K₂, of v. 1 17 —^a) B₅ वेदज्ञान (for 'ज्ञानि')
T₂ [हृ]तराणि (for द्वयानि) —^b) K₁ D₅ प्रवक्षाणि,
B₅ 'हृणि; D₄ 'क्रणि (for 'क्तृणि) —^c) K₁ प्रव
क्षणीणि, B₅ 'हृणि; D₁₄ प्रवक्षणीर; D₅₁ D₅ प्रवक्तृनि;
D₄ प्रवक्रणि (for 'क्तृणि) —^d) K₂ ६ ज्ञा (K₅ जा) ति
धर्मोप, K₁ D₄ ६ ० वेदज्ञानोप; D₄₄ सर्वे धर्मोप,
M₁ ० १ धर्मोधर्मोप (for सर्वे) G₁ 'कारणात् (for 'धा').

19 ^a) K₂ ह, M₁ ० [s]पि (for हि) K₁ D₄
० ० वैर (for वैर). —^b) K₅ V₁ B₅ ६-० Das at
D₁₁ n₄ D₅ D₂ ३ ३ ३ सधर्मा स, K₁ D₄ ० ० स
यज्ञा स, M₁ ० सर्वधर्मा, M₅ सहधर्म (for सर्वे)
B₅ फलक्रिया (for 'क्रियाफला') D₁ T G₁ ३ ० सह
धर्मफलक्रिया —^c) K₂ D₅ १ सर्वज्ञा, Das lacuna,
D₁₁ n₄ D₅ D₂ ३ ३ ३ सधर्मा (for सयज्ञा) Ś₁ K₁ ४
चाखिला; K₂ च खिला; K₁ D₄-१ ० सफला; D₁₁
n₄ D₂ निखिला, D₅₁ स्व' (for स') T₂ प्रज्ञायते
हि यैर्वेदाः —^d) D₅₁ प्रवेक्तृभ्यो K₁ ४ विनिःसृता,
K₂ 'गता; D₅ विनिधिता (for विनिःसृता) K₁
D₄-१ ० T G₁ ३ ० M₁ ६-१ प्रवक्तृत्वविनिःसृता (D₁ G₁
'तात्).

20 ^a) K₁ D₁₄ प्रवक्षाणि (for 'क्तृणि). K₁ द्वया
नाहुर (for 'न्याहुर) —^b) K₁ आत्मज्ञानेतराणि च,
D₄₄ 'जातीतराणि च —^d) Ś₁ K₁ २ ४ धर्मोधर्मोप,
B₅ जन्मजन्मोप, D₅ जन्मकर्मोप-, D₁ T₁ G₁ ३ ० जन्म
मोक्षोप (for जन्माजन्मोप-) G₁ कारणात् (for 'धा')

21 ^b) B₅ M₁ ५ धर्मज्ञ; D₁ T₁ G₁ ३ ० सर्वज्ञ
(for स सर्वे) K₅ V₁ B₅ ६-३ Das at D₁₁ n₄ D₅
D₂ M₅ १ स धर्मज्ञ स सर्वे (B₅ १ M₅ १ धर्म) वित्; K₁
D₄-० ० T₂ स सर्वज्ञ स धर्मवित्; D₂ ३ स सर्वज्ञ स

धर्मद्वयं हि यो वेद स सर्वः सर्वधर्मविद् ।
स त्यागी सत्यसंकल्पः स तु क्षान्तः स ईश्वरः ॥ २१
धर्मज्ञानप्रतिष्ठं हि तं देवा ब्राह्मणं विदुः ।
शब्दब्रह्मणि निष्णातं परे च कृतनिश्चयम् ॥ २२
अन्तःस्थं च बहिष्ठं च येऽऽधियज्ञाधिदैवतम् ।
जानन्ति तान्नमस्यामस्ते देवास्तात ते द्विजाः ॥ २३
तेषु विश्वमिदं भूतं साग्रं च जगदाहितम् ।

सर्ववित् —^a) K₁ D₅ सत्यागी, D₁ T G₁ ३ ० M₁
६-१ सत्यागी (for स त्यागी) —^d) K₅ १ V₁ B₅ १ ३
(marg) ० Das at D₄-१ ० T G₁ ३ ० M₁ ६-१ सत्य
क्षांतिर (V₁ B₅ 'त्), B₅ ३ (orig) D₁₁ n₄ D₂ ३ ३
सत्य शुधिर (for स तु क्षान्त) K₅ B₅ ६-० Das at
D₁₁ n₄ D₅ D₂ ३ ३ [अ]य (for स)

22 ^a) K₅ B₅-० Das D₁₁ n₄ D₂ ३ ३ ब्रह्म, D₅
सर्व (for धर्म) D₁₄ विशिष्टं; D₁ T₁ G₁ ३ ०
'प्रतिष्ठा, T₂ प्रतिष्ठां (for 'ष्ट) —^b) D₄₄ ब्रह्मणं,
M₁ ब्राह्मणो (for 'ण). —^c) K₂ निष्कान्त, D₁₄
निस्तान्तं, M₁ ६ १ निष्णाता (for 'त्). —^d) M₁ ६ तु
(for च). G₁ M₁ ६ निश्चया (G₁ 'य)

23 ^a) G₁ अंतस्थम् (for अन्तःस्थं) Ś₁ K₁ ३ ०
B₅ Das D₁₁ D₅ T₁ चद्विष्य; G₁ चद्विष्टम् (for बहिष्ट).
—^b) K₅ १ B₅ ६ १ ३ (marg) ० Das at D₁₁ n₄ D₅
D₂-० साधि, B₅ पंच, T₁ ये च (for येऽऽधि)
M₁ यज्ञाति (for यज्ञाधि). —^c) Ś₁ K₁ ३ ४ न
पश्यामस्, V₁ नमस्यति (for नमस्यामस्) K₅ B₅ ६ १
३ (marg) ० Das at D₁₁ n₄ D₅ D₂ ३ ३ ज्ञानान्विता
हि पश्यति; B₅ (orig) जानति ते नमस्याश्च, D₅ ज्ञाना-
न्वितान्नमस्यामस् —^d) K₅ transp देवा and ते K₁
D₄ ० ते च वै; D₅ तात न (for तात ते)

24 ^a) D₅ येषु, M₁ ६ १ तेषा (for तेषु) —^b)
K₂ साग्रजं, K₅ V₁ B₅ ६-० Das at D₁₁ n₄ D₂ ३
३ ३ सर्व (for साग्रं) —^c) T G₁ ३ ० महात्म्य (T₂
G₅ 'त्म; G₁ 'त्मा) (for महात्म्य)

25 ^a) K₅ ० V₁ B₅ ६ १ ० Das at D₁₁ n₄ D₅ D₂
३ ० ३ आद्य ते; K₁ D₄ ० अर्हते, B₅ आद्यतौ, D₅
विज्ञेय, D₁ T₁ G₁ ३ ० आद्यत; T₂ आद्यं त (for
आद्यं ते). —^b) D₁ T₁ G₁ ३ ० धर्म (for कर्म).
D₄₄ चातिल, D₅₁ D₁ T₁ G₅ ० M₁ ६ चाधी (D₅₁
'धि) ल (for चातिल) K₁ D₄ ० ० सर्वत (for 'ज्ञा')
—^d) D₄₄ सर्वदेवा, D₁ M₁ ६ सर्वस्येदा, G₁ धर्म

तेषां माहात्म्यभावस्य सदृशं नास्ति किञ्चन ॥ २४
आदिं ते निघनं चैव कर्म चातीत्य सर्वशः ।

चतुर्विधस्य भूतस्य सर्वस्येशाः स्वयंभुवः ॥ २५

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि एकोनत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२९ ॥

२३०

व्यास उवाच ।

एषा पूर्वतरा वृत्तिर्ब्रह्मणस्य विधीयते ।

ज्ञानवानेव कर्माणि कुर्वन्सर्वत्र सिध्यति ॥ १

तत्र चेन्न भवेदेवं संशयः कर्मनिश्चये ।

किं नु कर्म स्वभावोऽयं ज्ञानं कर्मेति वा पुनः ॥ २

तत्र चेह विवित्सा स्याज्ज्ञानं चेतपुरूपं प्रति ।

उपपत्त्युपलब्धिभ्या वर्णयिष्यामि तच्छृणु ॥ ३

पौरुषं कारणं केचिदाहुः कर्मसु मानवाः ।

दैवमेके प्रशंसन्ति स्वभावं चापरे जनाः ॥ ४

पौरुषं कर्म दैवं च फलवृत्तिस्वभावतः ।

श्लेषा D₁ G₁ स्वयंप्रभु (for 'भुव') ❧ Cv स्वय
भुव', स्वय स्ववत्र परमात्मा, भू स्थानमेया ते तयोक्ता । ❧

Colophon G₂ missing, K₈ s B₁₋₅ D₁ a₂ D₂
n₁ D₁ G₁ s M₂₋₄ absent — Sub-parvan Ś₁ K₁
2 4. 6 7 V₁ B₀ 6-9 D₃ a₁ D₁ n₁ n₁ D₅ D₂₋₄ 6-9 T
G₁ 2 6 M₁ 6-7 मोक्षधर्म — Adhy name Ś₁ K₁ 2 4
शुक्रप्रश्न, K₆ V₁ B₀ 6-9 D₃ a₁ D₁ n₁ n₁ D₅ D₂ 3
5 8 M₁ 6 शुकानुप्रश्न, K₇ D₁ 6 9 शुकानुप्रश्ने ज्ञान
प्राधान्य, M₅ शुकानुप्रश्ने ज्ञानप्रशसा, M₇ शुकानुप्रश्ने आत्म
ज्ञानप्रशसन — Adhy no (figures, words or both)
K₆ D₅ M₁ 6 7 62, K₇ D₁ 6 9 6 (sic), D₁ n₁
D₇ T₁ G₁ 2. 6 M₅ 64, D₂ D₂ 63, D₃ 59, T₂
78 — Śloka no D₁ n₁ n₁ D₅ 25

230

☞ This adhy is missing in G₂ (cf v l 12
222 19)

1 D₁ om the ref. —^a) K₇ D₁ 9 पूर्वकृता (for
'तरा) —^b) ❧ Ca ब्राह्मणस्य ब्रह्मज्ञानोय प्रवृत्तस्य । ❧
—^c) B₅ (marg) ज्ञानवानिव, D₅ 'न्येव —^d) T₂
सिध्यते

2 ^a) K₆ B₀ न चेतत्र (for तत्र चेत) Ś₁ K₁ 2
दैव; B₅ एव; D₁ 1 9 T G₁ एव (for एवं) —^b)
B₅ (marg as in text) सर्व (for कर्म) K₇ D₁ n₁ n₁

D₂₋₅ 8 9 सिद्धये (for निश्चये) —^c) K₄ 7 B₅
(marg) D₃ D₁ n₁ n₁ D₂ 5-8 T₂ G₁ तु (for तु)
D₁ T G₁ 2 6 M₇ वा, M₅ वो (for ज्यं) —^d) Ś₁
K₁ 2 M₁ 6 ज्ञान, D₇ T G₁ 2 6 M₅ दैव (for ज्ञानं).

3 D₂ om 3^{ab} —^a) Ś₁ K₁ 2 4 देह (for चेह)
K₆ B₀ चेज् (for स्याज्) V₁ B₅ D₅ तत्र वे (V₁ चे)
दविधिरसा स्याज्, B₅ 1 9 त (B₁ अ) त्र चेदविहिंसा स्याज्;
D₁ n₁ n₁ D₂ D₂ 3 8 तत्र वेदविधि स स्याज्, D₇ T₁
G₁ 2 6 M₁ 6 7 तत्र वेदविवि (M₁ 6 दि) स्तार्य (M₁ 6 7
'व्य); T₂ किं तत्र वेदवित्साद्य —^b) D₃ a₁ कृत्वा
(for ज्ञान) Ś₁ K₁ 2 6 B₀ D₃ a₁ सत्, V₁
सत्, D₇ T G₁ 2 6 M₅ यत् (for चैत्) D₁ 6 9
पौरुषं

4 With 4, cf 12 224 50 D₅ repeats 4^{ab} after
4 —^a) K₇ D₁ 6 7 9 T₂ G₁ 2 6 M₁ 5-7 पुरुषं (for
पौ) —^b) T₂ G₅ केचित् (for आहु) K₆ 7 V₁
D₁ 5 9 कर्म च, T₂ G₅ 6 कर्मेति (for कर्मसु) —^c)
G₁ देवम् (for दैवम्) K₇ D₁ 9 एक, D₅ 7 T₁ G₁
एव (for एके) —^d) K₇ D₁ 9 स्वभाव K₄ B₀ 9
D₃ D₁ n₁ n₁ D₅ D₂ 2. 7 8 T₁ G₁ 6 अपरे, K₆ 7 V₁
B₅-8 D₃ D₁ 6 9 हृत्तरे (for चापरे) D₅ स्वभावं भूत
धितका

5 = (var) 12 224 51 —^a) D₃ पुरुषं, M₇
पौरुष Ś₁ K₁ 2 4 6 7 B₀ 6-9 D₃ a₁ D₅ D₂-3. 2. 8
M₁ 7 तु (for च) —^b) Ś₁ K₁ 2 D₁ फलवृत्तिः

C-12 0717
D 12 230(5) S
K 12 244 S

त्रयमेतत्पृथग्भूतमविवेकं तु केचन ॥ ५
एवमेतन्न चाप्येवमुभे चापि न चाप्युभे ।
कर्मस्था विषमं ब्रूयुः सत्त्वस्थाः समदर्शिनः ॥ ६
त्रेतायां द्वापरे चैव कलिजाश्च ससंशयाः ।
तपस्विनः प्रशान्ताश्च सत्त्वस्थाश्च कृते युगे ॥ ७
अपृथग्दर्शिनः सर्वे ऋक्सामसु यजुःपु च ।
कामद्वेषौ पृथग्दृष्ट्वा तपः कृत उपासते ॥ ८

K₁ D₁ ० ० फल वृत्ति-, B₁ ३ D₁ n₁ D₂ D₃ ३ ३
कालवृत्ति (D₁ ४ 'त्ति'); D₁ T₁ G₁ फलवृत्ति; T₃ G₀
फलवृत्ति (for 'वृत्ति' -^a) B₀ द्वयम्; D₃ वयम्
(for त्रयम्) D₁ पृथग्भूते -^d V₁ D₁ T G₁ ३ ०
M₀ च (for तु) K₀ केन च, G₁ M₀ किंचन (for
केचन) ॐ C₁ अविवेक समुच्चयम् ॥ C₃ अविवेक
विवेकरहितं मूढभाषितमित्यर्थं । ॐ

6 = (var) 12 224 52 -^a) K₁ D₁ ० एव;
D₁ १ T₁ G₁ ० एव, T₂ एतं (for एतन्). - K₁
om (hapl) 6^b-7^a -^b) K₁ D₁ ० चैव, T₂ M₀
एव (M₀ 'व') (for चापि) V₁ उभे चापि न चाप्युभौ;
D₀ उभे चैव न चाप्युभे; D₁ T₁ G₁ ३ ० M₁ ० १ उभावेध
(T₁ G₁ ३ ० 'व') न चाप्युभौ (M₁ 'भे'), K₀ B₀ ०-१ D₂
a₁ D₁ n₁ D₂ D₃ ३ ३ ३ एतदेव च नैव (D₂ च दैव,
D₃ न चैवं) च न चोभे नानुभे (D₃ चाप्युभे) तथा (B₀
न च) -^c) K₁ D₁ ० कर्मस्थ, D₃ एकस्या (for
कर्मस्था) K₀ ० १ B₀ ०-१ D₁ n₁ D₂ D₃-३ ३ ३ M₀
C₁ विषय (for 'म') D₂ a₁ प्राह (for ब्रूयु)
ॐ C₂ कर्मस्था आर्हता । ॐ -^d) K₁ D₂ सत्त्वस्था
Ś₁ K₂ ४ दर्शना (for दर्शिन)

7 K₁ om 7^a (of v 1 6) K₁ om 7 -^b)
K₀ कलिजाघ, B₀ 'जश्च Ś₁ K₁ २ ४ कलौ (K₁ उभे)
चापि न संशय, D₃ T₂ कलिजाश्च न संशय; D₁ G₁
'जाताश्च संशया (G₁ 'य) - For 7^a, K₀ (also)
B₀-१ D₂ a₁ subst

680* त्रेतायुगे विधिस्त्वेष धर्माणां न कृते युगे ।

- D₂ om (hapl) 7^a -^c) K₁ प्रशान्ताश्च (for
प्रशान्ताश्च) D₁-० हि (for च) ॐ C₁ प्रशान्ता
निःसंशया । ॐ -^d) K₂ कृते (for युगे)

8 = (var) 12 224 63 -^a) K₀ B₀ D₁ n₁
D₂ D₃ ३ ३ ३ दर्शना, D₂ दर्शनात् (for -दर्शिन)
- K₁ reads 8^b twice -^b) K₁ (first time) D₃
om सु K₀ V₁ B₀ १ ३ D₃ D₂ ३ ३ G₂ ० यजुःपु

तपोधर्मेण संयुक्तस्तपोनित्यः सुसंशितः ।
तेन सर्वानवामोति कामान्यान्मनसेच्छति ॥ ९
तपसा तदवामोति यद्भूत्वा सृजते जगत् ।
तद्भूतश्च ततः सर्वो भूतानां भवति प्रभुः ॥ १०
तदुक्तं वेदवादेषु गहनं वेददर्शिभिः ।
वेदान्तेषु पुनर्व्यक्तं क्रमयोगेन लक्ष्यते ॥ ११
आरम्भयज्ञाः क्षत्रस्य हविर्यज्ञा विशः स्मृताः ।

(for यजुःपु). D₁ T₁ G₁ अपि (for च). K₂ ऋक्साम
मस्वयजस्व च; K₁ (second time) ऋक्सामयजुषि च
-^c) B₃ कामक्रोधौ (for 'द्वेषौ) K₁ D₁ ० वशे (for
पृथग्). K₂ सृष्टा, K₁ D₁ n₁ D₂ ३ ३ ३ कृत्वा, D₂
दृष्टा; D₂ दृष्ट्या (for दृष्ट्वा) -^d) M₁ ० कृतम्

9 -^a) K₁ D₁ ० ० M₁ संयुक्ताश्च; G₂ ० 'क (for
'क्तम्). -^b) K₁ ततो नित्य; K₄ D₂ ३ तपोनित्य,
D₃ 'निष्ठ' (for 'नित्य) K₀ D₂ D₃ D₃ सुशसित;
V₁ सुसयत्, B₃ 'रुक्त, D₂ 'सति, D₁ T₁ G₁ ३ ०
'हित' (D₁ T₁ 'सं') (for सुसदित). K₁ D₁ ० तपो
यज्ञसुसंशिन, D₀ 'नित्या सुशसिता - 9^a-^d = (var)
12. 224 53^a -^c) Ś₁ K₁ ३ सर्वम् (for सर्वान्).
-^d) B₀ कामान्यान्, D₂ काम यान्, D₁ T₁ G₁
यान्कामान् (by transp)

10 = (var) 12 224 54. -^b) D₃ D₁ T G₁ ३ ०
M₁ ०-१ यद्भूत (for 'त्वा). K₁ D₁ ० ० भूत सृजति
यज्जगत् -^c) K₀ B₃ (marg) D₂ D₃ उद्भूतश्च
D₂ तप (for तत) K₄ D₂ D₁ सर्वे; D₁ सर्वं
(for सर्वो). D₁ T₁ G₁ ३ ० सत्य तपश्च भूतानां; T₂
M₁ ० १ स तद्भू (M₁ ० तु भू) तत्र भूतानां, M₀ स
तद्भूत च सर्वेषा -^d) D₁ T G₁ ३ ० M₁ ० १ सर्वेषां
(for भूताना)

11 = (var) 12 224 58 -^a) K₁ D₁ ० ० यदुक्त;
B₀ तमुक्त (for तदुक्तं) K₁ पादेषु (for -वादेषु)
-^b) K₁ D₁-० ० तत्त्व (for वेद-) D₃ -वादिभि'
(for दर्शिभि) ॐ C₁ गहनं, गहनमिव लेशत' दर्शि
तम् । ॐ -^c) Ś₁ K₁ २ ४ पदांतेषु, D₃ वेदान्तेषु (for
वेदान्तेषु) K₀ [अ]पुनर् Ś₁ K₁ ३ व्यक्तं (for व्यक्त).
-^d) K₀ B₀ ० १ ३ (marg as in text) ० D₂ a₁
D₁ n₁ D₂ D₃ ३ ३ ३ C₁ कर्म (for क्रम) D₂
योगं न, D₃ -योगे च (for योगेन) K₀ B₀ (marg
as in text) १ D₂ a₁ युज्यते; D₁ लक्ष्यते; D₃ ०
T₂ G₁ ३ ० M₁ ० १ लभ्यते (for लक्ष्यते).

परिचारयज्ञाः शूद्राश्च जपयज्ञा द्विजातयः ॥ १२
परिनिष्ठितकार्यो हि स्वाध्यायेन द्विजो भवेत् ।
कुर्यादन्यन्न वा कुर्यान्मैत्रो ब्राह्मण उच्यते ॥ १३
त्रेतादौ सकला वेदा यज्ञा वर्णाश्रमास्तथा ।
संरोधादायुपस्त्वेते व्यस्यन्ते द्वापरे युगे ॥ १४
द्वापरे विप्लवं यान्ति वेदाः कलियुगे तथा ।
दृश्यन्ते नापि दृश्यन्ते कलेरन्ते पुनः पुनः ॥ १५
उत्सीदन्ति स्वधर्माश्च तत्रार्धमेण पीडिताः ।

गवां भूमेश्च ये चापामोषधीनां च ये रसाः ॥ १६
अधर्मान्तर्हिता वेदा वेदधर्मास्तथाश्रमाः ।
विक्रियन्ते स्वधर्मस्थाः स्यावराणि चराणि च ॥ १७
यथा सर्वाणि भूतानि वृष्टिर्भौमानि वर्षति ।
सृजते सर्वतोऽङ्गानि तथा वेदा युगे युगे ॥ १८
विसृतं कालनानात्वमनादिनिधनं च यत् ।
कीर्तितं तत्पुरस्तान्मे यतः संयान्ति यान्ति च ॥ १९
घातेदं प्रभवस्थानं भूतानां संयमो यमः ।

C 12. 8732
B 12. 230(c). 20
K 12. 244 20

12 = (var) 12 224 61 —^a, D₁ D₅ D₈
खालंभ (for क्षारम्भ) Ś₁ K₁ २ यज्ञ (for यज्ञा) K₆ B₀ ० ० (marg) ० D₃ २ 1 D₁ २ 1 D₈ D₂ २ २ २
क्षत्राश्च, B₁ २ T₂ क्षत्रा स्युर, D₅ क्षत्रा हि, G₁ कंत्रस्य
(for क्षत्रस्य) K₄ क्षारमक्षत्रयज्ञश्च ॐ G₈ खालम्भ
पश्चालम्भ । यद्वा पाठान्तरे रक्षाहेतुषु युद्धादिषु क्षारम्भ
यज्ञा । ॐ —^b Ś₁ K₁ २ M₇ यज्ञो (for यज्ञा) M₁
० १ विशां (for विद्वा) Ś₁ K₁ २ ४ स्मृत (for स्मृता)
—^c) Hypermetric K₂ यज्ञ (for यज्ञा) K₇
D₁ ० १ ० T G₁ २ ० M₁ ० १ तु (for च) —^d) D₈
तपोयज्ञा (for जप^०).

13 ^a) B₁ D₃ २ 1 निश्चित (for निष्ठित) —^b)
D₁ २ स्वाध्यायो न, M₆ 'ये यो (for 'येन) B₀ (marg)
द्विजोत्तम (for द्विजो भवेत्) K₇ D₁-० ० स्वाध्यायेनैव
प्राह्मण — 13^c = Manu 2 87^d —^e) K₂ ० अन्त्य
न, D₄ D₁ अन्त्यत्र (for 'न्न)

14 = (var) 12 224 65 With 14^a, cf 1 209
5^a, 5 App I (No 3), line 28 —^a) D₀
त्रेतादे; D₇ T G₁ २ ० त्रेताया (for 'दौ) K₆ V₁
B₀ ०-० D₃ २ 1 D₁ २ 1 D₈ D₂ २ २ २ २ केवला, D₇
T₁ G₁ २ ० सहिता; M₅ सखिला (for सकला) —^b)
K₂ यज्ञ (for यज्ञा) D₈ 1 वर्णाश्रमास् K₇ D₂ ० ०
वेदधर्मास्तथाश्रमा, D₅ यज्ञा वर्णास्तथाश्रम —^c) K₁
सरोधाद् Ś₁ K₂ ४ स्वेद, K₁ स्वेद (for स्वेते) M₁
सरोधास्त्वायुपस्त्वेते —^d) K₇ D₂ ० ० तथा (for युगे)

15 15^a = (var) 12 224 62^b —^a) D₄
विप्लव; D₈ विफल (for विप्लव) —^b) D₇ देवा (for
वेदा) — 15^c = (var) 12 224 66^a —^c) M₇
दृश्यते. K₆ चापि (for नापि) D₈ 1 दृश्यते —^d)
D₄ कलेरत् (for कलेरन्ते) B₀ D₁ २ 1 D₈ D₂ २ २ २ २
किल (for the second पुन).

16 16^a = (var) 12 224 60^d —^a) G₁ स्वक
र्माश्च (for स्वघ^०) — D₈ om (hapl) 16^b-17^c —^b)
D₁ नात्र (for तत्र) D₇ G₁ धर्मेण (for [अ]धर्मेण)
—^c) D₄ 1 भूतेषु (for भूमेश्च) K₇ D₄ ० हीयंते, D₈
पयसाम्; D₇ ये पापा (for ये चापाम्) —^d) D₈
M₁ ० १ औषधीनां (for औ^०)

17 With 17, of 12 224 68 D₈ om 17^a
(of v l 16) 17^a is partly damaged in B₁
—^a) Ś₁ K₁ २ ४ अधर्मातरिता; D₄ 'तर्हितो, D₅ अ
धर्मातरितो —^b) D₄ वेदधर्मस्तथाश्रम —^c) B₀ D₁
२ 1 D₈ D₂ T₁ G₁ २ ० विक्रीयते K₇ D₄ ० स्वधर्माद्भि;
D₇ T G₁ २ ० M₁ ०-१ 'र्माश्च (M₆ 'क्ष) (for 'र्मस्था)
—^d) M₁ ० ० त्रसानि (for चराणि)

18 With 18, of 12 224 69 —^a) K₆ यथा
भूतानि सर्वाणि —^b) B₈ यच्छति (for वर्षति) D₇
T G₁ २ ० M₁ ०-१ वृष्ट्या नृप्यति प्रावृषि —^c) Ś₁ K₁ २
सृजति, D₇ T₁ G₁ २ ० M₅ सृज्यते, T₂ M₇ सृजते
(for सृजते) D₇ T G₁ २ ० वेदतो (for सर्वतो).
—^d) D₄ 1 यथा, D₀ यतो (for तथा) D₃ २ 1 मा-
वा; D₂ ० वेदाद् (for वेदा) M₇ कृते (for the first
युगे) D₄ D₈ om the second युगे

19 = (var) 12 224 71 —^a) K₁ ४ विसृत्व,
K₆ V₁ B₀ ०-० D₃ २ 1 D₁ २ 1 D₈ D₂ २ २ २ २ निश्चित,
K₇ D₂ ० ० विसृतं, D₇ T G₁ २ ० M₅ विहित (for
विसृत्) —^c) K₄ ० १ B₀ १ D₄ D₁ २ 1 D₈ D₂-4
० ० ० यत् (for तत्) B₈ (marg as in text) D₈ १
T G₁ २ ० M₁ ०-१ ते (for मे) —^d) M₇ यत्र (for
यत्) K₇ D₇ T₁ G₁ २ ० संयान्ति (for संयान्ति) K₇
D₄ ० १ ० T G₁ २ ० M₁ ०-१ च प्रजा (for यान्ति च)
K₆ V₁ B₀ ०-० D₃ २ 1 D₁ २ 1 D₈ D₂ २ २ २ २ सूते
यथासि (K₆ यथांसि; V₁ यथांसि) च प्रजा

C 12 8732
12. 230[6]. 20
K 12 244 20

स्वभावेन प्रवर्तन्ते द्वंद्वसृष्टानि भूरिशः ॥ २०
सर्गः कालो धृतिर्वेदाः कर्ता कार्यं क्रियाफलम् ।

एतत्ते कथितं तात यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥ २१

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि त्रिंशद्दधिकद्विंशत्तमोऽध्यायः ॥ २३० ॥

२३१

भीष्म उवाच ।

इत्युक्तोऽभिप्रशस्यैतत्परमर्षेस्तु शासनम् ।

मोक्षधर्मार्थसंयुक्तमिदं प्रष्टुं प्रचक्रमे ॥ १

शुक उवाच ।

प्रजावान्श्रोत्रियो यज्वा वृद्धः प्रज्ञोऽनस्यकः ।

अनागतमनैतिह्यं कथं ब्रह्माधिगच्छति ॥ २

तपसा ब्रह्मचर्येण सर्वत्यागेन मेधया ।

सांख्ये वा यदि वा योगे एतत्पृष्टोऽभिघत्स्व मे ॥ ३

मनसश्चेन्द्रियाणां चाप्यैकाग्र्यं समवाप्यते ।

येनोपायेन पुरुषैस्तच्च व्याख्यातुमर्हसि ॥ ४

20 = (var) 12 224 72 —^a) K₆ V₁ B₀ 6-9 Das a1 Dn1 n4 Ds D2 3 3 यक्षेद; D1 T1 G1 6 यातेद् (G1 'त्), Gs सा तेद (for धातेद्) Das a1 प्रभव, Dn1 'व (for 'व) —^a) B1. 8 (marg.) Dn1. n4 Ds D2 3 3 स्वभावेनैव वर्तते. —^d) K₆ B₀ 6 (marg as in text) 9 Das. a1 Ds ब्रह्म (for द्वद्). Ś1 K1 2 शस्त्रानि; K1 D1-6 9 युक्तानि (for सृष्टानि) B₈ (marg) सर्वश (for भूरिश)

21 = (var) 12 224 73 —^a) K1 सर्ग; B₈ (marg) Gs स्वर्ग, D₁ D₂ सर्गा (for सर्ग) B₈ (marg.) कामो (for कालो) D₈ भृतिर; D1 T G1. 8 6 M₅ क्रिया (for धृतिर) —^b) K₂ कर्ता (for कर्ता) K1 कार्य (for कार्य) —^a) B₆ (marg) 3 (marg as in text) सर्व (for तात). —^d) M1 6 7 मा (for मा) G₈ पृच्छति.

Colophon: G₂ missing, K₂ 5 B1-5 Dn1. a2 Dn2 n8 D1 G₄ 5 M₂-4 absent — Sub-parvan Ś1 K1 2 4 6 7 B₀ 6-9 Das. a1 Dn1. n4 Ds D2-4 6-9 T G1 8 6 M1 5-7 मोक्षधर्म — Adhy name Ś1 K1 2 4 शुक प्रश्न; K₆ V₁ B₀ 6-9 Das a1 Dn1 n4 Ds D2. 3 5. 8 M₅ शुकानुप्रश्न, K1 D₂ 6 9 शुकानुप्रश्ने धर्मानुख्यापनं, M1 6 क्रियाफलप्रतिपादन, M1 क्रियाफलविपाकः. — Adhy no. (figures, words or both) • K₆ M1 6 7 63, K1 7, Dn1 D1 T1 G1. 8 6 M₅ 65, Dn₂ D₂ 64, D₈ 60, T₂ 79. — Śloka no.: Dn1. n4 Ds 21.

231

~~☞~~ This adhy. is missing in G₂ (cf. v. l. 12 222. 19)

1 D₁ व्यास (for भीष्म) —^a) K1 D1 6. 9 [s]य; B₀ तु, D1 T1 G1 8 6 हि (for ऽभि) —^b) B₀ च (for तु). —^a) K₆ चार्थ (for धर्मार्थ). M1 सहितम् (for सयुक्तम्) —^d) B₆ इमं, B1 इति (for इदं). B₆ (marg as in text) 7 9 प्रश्न, B₈ (marg.) वक्तु (for प्रष्टु) D₈ इद वचनमवधीत्

2 ^a) K₄ 6 7 V₁ B₀ 6-9 Das a1 Dn1 n4 Ds D2-9 T1 G₈ प्रजावान् (for प्रजा) —^b) K₆ V₁ B₀ 6-9 Das a1 Dn1 n4 Ds D2 3 5 6 8 कृत, T₂ M₅ वृद्ध; M1 वृद्ध (for वृद्ध) K1 2 4 7 D₂ 7 9 T1 G1 8 6 M1 5-7 प्राज्ञो (for प्रज्ञो) —^a) D₈ अनागतमते तिष्ठन् ☞ Ca अनागत, प्रत्यक्षादिप्रमाणानवधत्तम् । अनैतिह्यं, इति हासादावधुत्तम् । ☞

3 ^b) Ś1 K1 2 4 संग (for सर्व) D1 मे यथा (for मेधया) —^a) K1 D₁ 6 9 सांख्यो; D1 T1 G1 8 6 सांख्य (for सांख्ये) D₁ 6 9 योगी; D1 T1 G1 8 6 योग (for योगे). —^d) K₆ 7 V₁ B₀ 6-9 Das a1 Dn1 n4 Ds D2-6 8 9 वदस्व; D1 T G1. 8 8 M1 5-7 प्रवीहि (for ऽभिघत्स्व)

4 ^a) K1 D₅ चा (for च) —^b) K₄ एकामं. K₆ V₁ B₀ 6-9 Das a1 Dn1. n4 Ds D2. 3 5. 8 ययैका

व्यास उवाच ।

नान्यत्र विद्यातपसोर्नान्यत्रेन्द्रियनिग्रहात् ।
नान्यत्र सर्वसंत्यागात्सिद्धिं विन्दति कश्चन ॥ ५
महाभूतानि सर्वाणि पूर्वसृष्टिः स्वयंभुवः ।
भूयिष्ठं प्राणभृद्भ्रामे निविष्टानि शरीरिणु ॥ ६
भूमेर्देहो जलात्सारो ज्योतिषश्चक्षुपी स्मृते ।
प्राणापानाश्रयो वायुः खेप्त्राकाशं शरीरिणाम् ॥ ७
क्रान्ते विष्णुर्वले शक्रः कोष्ठेऽग्निर्भुक्तमर्हति ।

कर्णयोः प्रदिशः श्रोत्रे जिह्वायां वाक्सरस्वती ॥ ८
कर्णौ त्वक्चक्षुपी जिह्वा नासिका चैव पञ्चमी ।
दर्शनानीन्द्रियोक्तानि द्वाराण्याहारसिद्धये ॥ ९
शब्दं स्पर्शं तथा रूपं रसं गन्धं च पञ्चमम् ।
इन्द्रियाणि पृथक्त्वर्थान्मनसो दर्शयन्त्युत ॥ १०
इन्द्रियाणि मनो युक्ते वश्यान्पन्तेव वाजिनः ।
मनश्चापि सदा युक्ते भूतात्मा हृदयाश्रितः ॥ ११
इन्द्रियाणां तथैवेपां सर्वेषामीश्वरं मनः ।

C 12 8745
B 12. 240(39).12
K 12 145 12

इयम(Da१ 'ग्रम, D१ 'त्र्याद)वाप्यते, K१ D१ ० १ ० T
G१ १ १ M१ १-१ वे(K१ D१ ० [अ]न्यै)का३य यदि वा(D१ ०
'दि चा', M१ १ ० 'दवा)प्यते, B१ (marg) यथैका३य
समष्टुते —^c) D१ केन (for येन) B१ (marg) पुरु
पद्, Da१ 'पौ (for 'पैस्) —^d) Ś१ K१ २ त च,
K१.० १ Bo ० १ १ (marg as in text) ० Da१ as Dn१.
n१ D१ D१-१ १ ० तत्त्व, V१ तन्मे (for तच्च) Da१
Dn१ अर्हति

5 ^a) ॐ Cs तप सात्त्विको निवृत्तिधर्म । ॐ —^b)
Ś१ K१ -विग्रहात् (for नि) —^c) D१ T G१ १ ० M१.
० १ लोभ- (for सर्व) Ś१ K१ सन्यासात्; K१ स
ध्यासात् (for सत्यागात्) —^d) D१ सर्वे (for सिद्धिं)
V१ B१ (marg) D१ मानव; Da१ कश्च न

6 ^a) B१ (marg as in text) महान्येतानि (for महा
भू) —^b) K१ B१ पूर्वा सृष्टि, K० पूर्वसृष्टि, K१
पूर्व सृष्टि, Bo पृथक्सृष्टि, B१ (orig., marg as
in text) भूतसृष्टि, B१ (also marg) Dn१ D१
D१ १ पृथक्सिद्धि, D१ सर्वसृष्टि; D१ T१ G१ १ ० पूर्व
सृष्टौ (for 'सृष्टि) —^c) D१ T G१ १ ० M१ काये (for
प्राणे) K१ भूयिष्ठं प्राणभृद्भ्रामे (sic), K१ D१ ० ०
'छ भूत(D१ प्राण)सघाते; D१ 'छ प्राणभिद्भ्रहैर् —^d)
K१ निविष्टानि, K१ विनि, Bo विवि (for निवि)

7 G१ om 7^a-8^b —^a) D१ D१ T G१ ० देहा
(for देहो) K१ १ D१ ० ० खेदो, K० V१ Bo ०-०
Da१ as Dn१ n१ D१ D१ १ १ स्नेहो; D१ १ T G१ ०
M१ १-१ स्रोतो (for सारो) —^b) D१ T१ G१ ० सूते (for
स्मृते) —^c) D१ वायु V१ Da१ D१ प्राणापानाश्रितो
(Da१ 'समो) वायु —^d) D१ रं च, D१.० ० खानि
(for खेपु) D१ T G१ ० M१ आकाश (for 'श)

8 G१ om 8^a (of v 1 7) —^a) D१ G१ काते
(for क्रान्ते) K१ Da१ विष्णुर्वले, Da१ Dn१ M१
विष्णुर्वले (Da१ 'ले) —^b) K१ कौष्टे; K१ १ V१ D१ १

काष्ठे (for कोष्ठे) K० Bo ०-० Da१ as Dn१ n१ D१
D१ १ १ १ भोक्तुम्; B१ (marg) भुजम्, D१ T१ G१ ०
भुक्तिम् (for भुक्तम्) K१ ० V१ Bo ०-० Da१ as Dn१
n१ D१ D१ १ १-१ T१ G१ ० M१ इच्छति (Dn१ 'सि),
B१ (marg) T१ M१-१ ऋच्छति (for अर्हति) —^c)
Dn१ M१ १ च (for प्र) Ś१ K१ १ १ Dn१ D१ D१ १ १
श्रोत्र (for श्रोत्रे) K१ D१ ० कर्णमूले दिशः श्रोत्रे
—^d) K१ D१ ० च (for वाक्) Dn१ शरीरिणी (for
सरस्वती)

9 ^a) D१ दर्शयानि, D१ T G१ १ ० M१ १ ० दश
यानि (for दर्शनानि) K० Bo ० (marg) १ १ (marg)
Da१ as Dn१ n१ D१ D१ १ १ १ दर्शनीयैन्द्रियोक्तानि. —^d)
K१ आवार, D१ T G१ १ ० आहार्य (for आहार)

10 ^a) K१ १ १ T१ शब्दस्पर्श, K० Bo.० १ १
(marg as in text) Da१ Dn१ n१ D१ D१ १ १ १ शब्द-
स्पर्शस्; B१ Da१ शब्दस्पर्शस्, M१ १-१ शब्द-स्पर्श (for
शब्द स्पर्श) —^b) K१ ० Bo ० १ १ (marg as in
text) ० Da१ as Dn१ n१ D१ D१ १ १ १ M१ रसो गंधश्च
पचम (K१ 'मं) —^c) V१ Bo ०-१ Dn१ n१ D१
D१ १ १ इन्द्रियार्थान् (V१ 'थै) (for 'याणि) K० V१
Bo ०-० Da१ as Dn१ n१ D१ D१ १ १ १ विद्यात्, K१
D१ ० ० चार्थान्; D१ T G१ १ ० M१ १-१ स्वार्थान् (for
स्वार्थान्) —^d) K० V१ B१ १ Da१ D१ T G१ १ ० M१
१-१ मनसा (for 'सो) Bo १ १ Dn१ n१ D१ D१ १ १ १
इन्द्रियेभ्यस्तु (B१ 'श) निलदा, Da१ मनसादर्शयत्पुन

11 ^a) K१ Da१ Dn१ युक्ते —^b) B१ १ वश्यान्
(for वश्यान्), Da१ as D१ यते च (for यन्तेव)
—^c) K१ ० Da१ Dn१ सदा युक्ते, B१ समार्थुक्ते —^d)
M१ भूतानां (for 'त्मा) Ś१ K१.१ हृदयस्थित, K१
'यस्थित (hypermetric), D१ T१ G१ १ ० 'ये स्थित
(for 'याश्रित)

12 ^a) K१ ० Bo Da१ Dn१ n१ D१ D१ १ १ तथैवेपां;

C. 12 5745
B 12 240(19) 12
K 12. 245 12

नियमे च विसर्गे च भूतात्मा मनसस्तथा ॥ १२
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थाश्च स्वभावश्चेतना मनः ।
प्राणापानौ च जीवश्च नित्यं देहेषु देहिनाम् ॥ १३
आश्रयो नास्ति सत्त्वस्य गुणशब्दो न चेतना ।
सत्त्वं हि तेजः सृजति न गुणान् कै कदाचन ॥ १४
एवं सप्तदशं देहे वृत्तं षोडशभिर्गुणैः ।
मनीषी मनसा विप्रः पश्यत्यात्मानमात्मनि ॥ १५
न ह्ययं चक्षुषा दृश्यो न च सर्वैरपीन्द्रियैः ।

K₇ V₁ D₄ ० ० M₅ च(V₁ अ)तैतेपां; D₁ T G₁ ० ०
यथा तेषां; M₁ ० तयैतेपा; M₇ तथा तेषां (for तयैवेपा)
—^b) B₈ (marg as in text) ईश्वरो — Ś₁ K₁ २ ४
om. (hapl.) 12^c-13^b. —^d) D₄ D₁ n₄ D₂ ० मा
नसस् (for म^०). D₅ तदा (for तथा). ॐ C₄ भूता
त्मा अहकार ॥ C₂ • बुद्ध्याधिर्जाव । ॐ

13 Ś₁ K₁ २ ४ om. 13^b (of v l. 12) D₄ reads
13 twice. —^c) D₅ om from जीव up to देहेषु (in
13^d) K₅ जीवस्तु, K₇ D₄ (both times) ० ० देही
च, D₄ a₁ जीवस्य (for 'श्च) —^d) M₇ नित्य (for
नित्यं) M₁ ० १ भूतानि (for देहेषु)

14 ^a) K₅ आश्रयो, T₂ G₁ (before corr) आश्रये
(for 'यो). D₄ M₁ ० ० नाति (for नास्ति) Ś₁ K₁
२ ४ शब्दस्य; T₁ देहस्य; G₁ तत्त्वस्य (for सत्त्वस्य).
ॐ C₄ आश्रय उपादानकारणम् । सत्त्वस्य आत्मनः ॥ C₂
सत्त्वस्य बुद्धेराश्रय प्रागुक्तो देह ॥ C₇ सत्त्वस्य प्राणिसम्
हस्य । ॐ —^b) K₄ D₄ गुणशब्दे, B₇₋₉ D₁ n₄ D₅
D₂ ० C₅ गुणा शब्दो (D₅ 'ब्दे), D₅ गुण शब्दो (for
गुणशब्दो) K₅ B₀ D₄ a₁ चेतन (for 'ना). D₁ T
G₁ ० ० M₁ ०-१ गुण सत्त्वस्य चेतना ॐ C₄ गुणत्वेन कार्य-
त्वादिना शब्दयत् इति गुणशब्दो बुद्ध्यादिविपर्यान्त । ॐ —^c)
D₁ n₄ सत्त्वे (for सत्त्व) M₇ चेत (for तेज) ॐ C₄
सत्त्वमात्मा तेजो बुद्धिं सृजति ॥ C₂ तेज घासना सत्त्व सृजति,
न तु गुणान् ॥ C₅ तेज दर्शनस्पर्शनादिसामर्थ्यम् । ॐ —^d)
K₄ [अ]गुणान्; C₄ गुणा (for गुणान्) K₇ V₁ B₀
० ० D₁ n₄ D₂₋₆ ० ० कथंचन (for कदा^०)

15 ^a) D₁ n₄ सप्तदशे V₁ B₀ १ ० (marg as in
text) ० D₄ D₁ T G₁ ० ० देह, D₄ स्नेह (for देहे).
—^b) K₅ वृत्तं; K₇ D₄ D₁ ० वृत्त (for वृत्तं)
ॐ C₄ सप्तदशमात्मानं षोडशभिर्गुणैर्भूतैरेकादशेन्द्रियैः ॥
C₂ सप्तदश चिदात्मान, षोडशभिः पञ्चेन्द्रियाणि पञ्चेन्द्रि-
यार्था स्वभावादयश्च पद है ॥ C₅. षोडशभिः एकादशेन्द्रि-

मनसा संप्रदीप्तेन महानात्मा प्रकाशते ॥ १६
अशब्दस्पर्शरूपं तदरसागन्धमव्ययम् ।
अशरीरं शरीरे स्वे निरीक्षेत निरिन्द्रियम् ॥ १७
अव्यक्तं व्यक्तदेहेषु मर्त्येष्वमरमाश्रितम् ।
योऽनुपश्यति स प्रेत्य कल्पते ब्रह्मभूयसे ॥ १८
विद्याभिजनसंपन्ने ब्राह्मणे गवि हस्तिनि ।
शुनि चैव श्वपाके च पण्डिताः समदर्शिनः ॥ १९
स हि सर्वेषु भूतेषु जङ्गमेषु ध्रुवेषु च ।

यपञ्चमहाभूतै । ॐ —^c) D₅ मनीषा (for पी^०) K₇
विप्र, D₅ च्यप्र —^d) Ś₁ K₁ २ B₀ D₅ C₄ (gloss
स्वरूपेण) आत्मना (for 'नि)

16 ^a) D₄ a₁ चक्षुषो, T₂ 'पां K₁ दृश्येन्, M₅
प्राप्तो (for दृश्यो) —^b) D₅ हि (for च) —^c)
K₅ १ V₁ B₀ ०-१ D₄ a₁ D₁ n₄ D₅ D₂₋₉ ० ० मनसा
तु प्रदीपेन; D₁ T G₁ ० ० M₁ ०-१ 'सा दीपभूतेन. —^d)
D₄ महात्मा न (for 'नात्मा).

17 With 17, of Katha Up 1 3 15, 2 22
—^a) Ś₁ K₁ २ रूपस्पर्शं (for स्पर्शरूप) D₁ च, T
G₁ ० ० M₁ ० १ तम् (for तद्) —^b) D₁ मनसा गंध-
मव्ययं. —^c) B₈ (marg) अशरीरी (for 'रीर) K₂
४ ० V₁ B₀ १ ० (marg as in text) D₁ n₄ D₅ D₂ १
१ ० T G₁ ० ० M₅ शरीरेषु; K₇ D₄₋₆ ० 'रस्य, B₅ ०
'रे स्व (for 'रे स्वे) —^d) K₅ १ D₁ D₅ T₁ M₁
निरीन्द्रियं (M₁ 'य'), M₅ १ निरीन्द्रिय

18 ^a) K₅ १ B₀ ० १ ० (marg) ० D₄ a₁ D₁ n₄
D₅ D₂₋₉ T G₁ ० ० M₁ ०-१ सर्वं (for व्यक्त) T₁
G₅ ० देवेषु, M₅ भूतेषु (for देहेषु). —^b) B₈ (marg)
सत्त्वेषु (for मर्त्येषु) K₁ ४ ० १ B₀ ० १ ० (marg) ०
D₄ a₁ D₁ n₄ D₅ D₂₋₉ ० ० परम्, K₅ अपरम्, D₁
T G₁ ० ० M₇ अमृतम् (for अमरम्) D₁ T G₁ ० ०
आहितं (for आश्रितम्) V₁ मर्त्येषु शरणाश्रित —^c)
D₄ यो न D₄ D₅ M₅ सं- (for स). —^d) Ś₁ K₁ २
D₅ भूतये, D₄ भूयते (for भूयसे)

19 = (var) 6 27 18. —^a) K₇ D₄ ० १ ० T
G₁ ० ० M₅ (inf in as in text) विद्याविनयसंपन्ने,
D₅ D₅ ० 'विजनसपन्ने —^d) ॐ C₇ समदर्शिनं सम
नारायणं पश्यतीति समदर्शिन । ॐ — After 19, K₇
reads 22^a followed by 20^d-21^d for the first time,
repeating the same in the proper place.

20 For the repetition in K₇, cf v. l. 19. K₇

वसत्येको महानात्मा येन सर्वमिदं ततम् ॥ २०
 सर्वभूतेषु चात्मानं सर्वभूतानि चात्मानि ।
 यदा पश्यति भूतात्मा ब्रह्म संपद्यते तदा ॥ २१
 यावानात्मानि वेदात्मा तावानात्मा परात्मानि ।
 य एवं सततं वेद सोऽमृतत्वाय कल्पते ॥ २२
 सर्वभूतात्मभूतस्य सर्वभूतहितस्य च ।
 देवापि मार्गें गृह्णन्ति अपदस्य पदैपिणः ॥ २३
 शङ्कुनीनामिवाकाशे जले वारिचरस्य वा ।
 यथा गतिर्न दृश्येत तथैव सुमहात्मनः ॥ २४

कालः पचति भूतानि सर्वाण्येवात्मनात्मनि ।
 यस्मिंस्तु पच्यते कालस्तं न वेदेह कश्चन ॥ २५
 न तदूर्ध्वं न तिर्यक्च नाधो न च तिरः पुनः ।
 न मध्ये प्रतिगृह्णीते नैव कश्चित्कुतश्चन ॥ २६
 सर्वेऽन्तःस्था इमे लोका बाह्यमेपां न किंचन ।
 यः सहस्रं समागच्छेद्यथा वाणो गुणच्युतः ॥ २७
 नैवान्तं कारणस्येयाद्यद्यपि स्यान्मनोजवः ।
 तस्मात्स्रक्ष्मात्स्रक्ष्मतरं नास्ति स्थूलतरं ततः ॥ २८
 सर्वतःपाणिपादान्तं सर्वतोक्षिशिरोमुखम् ।

C 12. 8762
 B 12. 24(19). 28
 K 12. 245 28

reads 20 on marg —^a) D₁ T₁ G₁. 2. 6 च (for हि) D₂ om भूतेषु —^a) D₁ T₁ G₁. 2. 6 महात्मा तु (for 'नामा) —^a) G₁ तत् (for ततम्)

21 With 21, cf. 6 28 29 For the repetition in K₁, cf. v l. 19 —^a) D₁ नः भूते हि (for भूतेषु). —^Ś K₁ s s om (hapl.) 21^a-22^b.

22 Ś₁ K₁ s s om. 22^{ab} (cf. v l. 21) —^a) D₁ T G₁. 2. 6 M₁ c. 1 ने ह्यात्मा (for वेदात्मा) ॐ C_s वेदात्मा वेदपुरूप । आत्मा जीवात्मा । परमात्मनीति विवेकस्यादिति योग्यपदान्याहार । यावदावद्वेदाभ्यासो भवति तावत्तावदात्मविवेकबुद्धिसंभवतीति भावः । ॐ —^a) K_s D_s एव (for एव) —^a) K_s यो (for सो)

23 With 23, cf. B 12 262 32, 269 22 B 13 113 7 Quoted in Br Sūtra Bhāṣya under iv 2 14. —^a) D₂ भूतारमा, D₁ lacuna. —^b) Bom ed. विमोह (for सर्व-) D₁ वा (for च) —^a) Ś₁ K₁ s M₁ c. 1 (sup lin as in text) च, G₁ वि (for [अ]पि) T₁ मुह्यते V₁ देवा अपि विमुह्यति —^a) Ś₁ K₁ s चापदस्य; K_s शापा, M₁ s c ह्यप (for अप). ॐ C_s अपदस्य पदन्वासरहितस्य, पदन्वासलक्षणरहिते ब्रह्मणि वर्तमानस्य, मार्गागम्ये परमात्मनि पदैपिणः पदन्वासं कर्तुमिच्छन्तः ॥ C_v अपदस्य, पद्यते ज्ञायते अनेनेति पद प्राहृत्वेह तद्रहितस्य । ॐ

24 With 24, cf. 12 174 19, B 12 323[2] 19 —^a) K_s V₁ Bo c-2 Das as Dn₁ n₁ Ds D₂ s s दा (Dn₁ स) कुंतानाम्, K₁ D₁-6 T G₁ s c च (for वा) K_s V₁ Bo c-2 Das as Dn₁ n₁ Ds D₂ s s मत्स्यानामिव चोदके —^a) K₁ तथा (for यथा) V₁ दृश्यते (for दृश्येत) —^a) D_s [अ]स्य (for सु) K_s V₁

Bo c-2 Das as Dn₁ n₁ Ds D₂ s s तथा ज्ञानविदां गतिः

25 ^a) ॐ C_n काल उक्तरूपो जीव । ॐ —^a) K₁ s s पच्यते (for पच्यते) —^a) Dn₁ ते (for तं) K_s Bo c. 1 s Das as Dn₁ n₁ Ds D₂ s s s transp न and वेदेह Das कश्च न

26 D_s om. (hapl.) 26^a-27^b —^a) D₁ T G₁. 2. 6 M_s नात, M₁ c. 1 न चैव (for न तद्) —^b) K_s Bo c. 1 s (marg) s Das as Dn₁ n₁ Ds D₂ s s पुनः; B_s (marg) पुर (for तिर). K₁ D₁ s तु न (for पुन). D_s नावस्ताद्यपि पार्श्वत, D₁ T G₁ s c M_s s नाधश्चरति वा पु (M₁ ययु) न; M₁ c नाधस्ताद्य कुतश्चन — After 26^{ab}, M₁ c. 1 ins

681* इन्द्रियैरपि शुद्धा वा गृह्यते न कदाचन ।

—^a) D₁ c s परि- (for प्रति) K₁ गृह्येत; K₁ Das D₁ c s -गृह्णीत (K₁ ता); D₁ T G₁ s c M₁ s-1 -गृह्णाति (for गृह्णीते) —^a) K_s B_s Das as नैव; D₁ T₁ G₁ s c न तु (for नैव) K_s Bo c-2 Das Dn₁ n₁ Ds D₂ s s किंचित्, Das किं स्त्वि (for कश्चित्) Das कुतश्च न

27 D_s om. 27^{ab} (of. v l. 26) —^a) D₁ सर्व-तर्षा Das ह्रीमे (for हूमे) —^a) K_s s V₁ Bo c s (marg) s Dn₁ n₁ Ds s s s यद्यजन्त्रं (for य सहस्र) —^a) Dn₁ वाणोर् K₁ Das T G₁ s c गुणाच्युत, Das गुणोच्युत (for गुण)

28 ^a) D_s [ए]प (for [ह]याद्) —^b) B_s s (marg as in text) यद्यदि; D₁ T₁ G₁ s c यदि च (for यद्यपि) Dn₁ मनोजवा. —^a) K_s c. 1 D₁ c. 1 s T G₁. 2. 6 M₁ s-1 तस्मात्स्रक्ष्मतरं नास्ति —^a) K₁ सू-क्ष्मात् (for नास्ति) D₁ T₁ G₁ s c स्थूलतरं (for तरं). K_s यथा, B_s s Das तथा; G₁ तम (for तत्).

C 12 8762
B 12 240(39) 29
K 12 245 29

सर्वतःश्रुतिमल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठति ॥ २९
तदेवाणोरणुतरं तन्महद्भ्यो महत्तरम् ।
तदन्तः सर्वभूतानां ध्रुवं तिष्ठन्न दृश्यते ॥ ३०
अक्षरं च क्षरं चैव द्वैधीभावोऽयमात्मनः ।
क्षरः सर्वेषु भूतेषु दिव्यं ह्यमृतमक्षरम् ॥ ३१
नवद्वारं पुरं गत्वा हंसो हि नियतो वशी ।

ईशः सर्वस्य भूतस्य स्थावरस्य चरस्य च ॥ ३२
हानिभङ्गविकल्पानां नवानां संश्रयेण च ।
शरीराणामजस्याद्दृष्टत्वं पारदर्शिनः ॥ ३३
हंसोक्तं चाक्षरं चैव कूटस्थं यत्तदक्षरम् ।
तद्विद्वानक्षरं प्राप्य जहाति प्राणजन्मनी ॥ ३४

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि एकत्रिंशद्दधिकश्चिंशत्तमोऽध्यायः ॥ २३१ ॥

29 = (Var.) 6. 35 13 —^a) Da₁ Dn₁ पादं सं; Dr T G₁ ३ ० M₁ ६-१ पादं तत् (for पादान्तं) ☞ Cs सर्वत इति सार्वविभक्तिकक्षसि सर्वेषां पाणय पादाश्च यस्य । ☞ —^a) D_१ लोके (for लोके) .

30 ^a) K_० अणुतरं, K_१ (also as in text) D_१ अनुतरं —^b) Dr T G₁ ३ ० महद्भ्यश्च महत्तर —^c) Da₁ तदांत. —^d) T_१ ध्रुवस् (for ध्रुव) Ś₁ K₁ २ ४ सर्वं (for तिष्ठन्) G₁ दृश्य च (for दृश्यते) .

अ ^a) D_१ चाक्षर (for च क्षरं) Dr T G₁ ३ ० अक्षरश्च क्षरश्चैव —^b) Da₁ द्वैधि (for द्वैधी) —^c) Ś₁ K₁ २ M_१ क्षरं (for क्षर) —^d) Dr T G₁ ३ ० M_१ दिवि (for दिव्य) K_० V₁ Bo ६-९ Da_१ a₁ Dn₁ D_१ D_१ ६ ९ स्वमृतम्; K_१ Dn_१ D_२ ४ ९ तमृतम् (for ह्यमृतं) Ś₁ K₁ २ ४ अच्ययं; K_१ D_१ ० ९ अक्षयं (for रम्) D_१ दिव्य स्वक्षरमच्ययं .

32 ^a) D_१ om. (hapl.) र पु. — V₁ reads 32^b-34^a on marg —^b) K_१ D_१ D_१-९ ९ T M_१ ० Cs वि, Dr G₁ ३ ० M_१ १ [s]पि (for हि) D_१ नियता, M_१ नयते (for नियतो) ☞ Cs विनियतो चन्द्र । ☞ —^c) Da_१ om. सर्वं K_१ D_१-९ ९ य ईश सर्वभूतस्य; V_१ Bo ९ (marg) Dn_१ Dr T_१ G_१ ३ ० M_१ ईशर (B_१ ईशस) सर्वभूतस्य

33 V_१ reads 33 on marg —^a) K_१ D_० ही (D_० हा) नानांग; Bo ९ (marg as in text) D_१ ० हानेनांग; B_१ हानिर्भंग, T_१ एतेनांग (for हानिभङ्गः) . Dr T_१

G₁ ३ ० M₁ ६-१ भावे (M₁ ६-१ हाने) न ग (M_१ ह) त कालानां; C_१ पातेनाज विकल्पानां —^b) Da_१ नराणां (for नवानां) . K_१ ० B_१-९ Dn_१ n_१ D_१ D_१ ६ १ ९ T G₁ ३ ० M_१ ६-१ सचयेन; V_१ Bo सचयेन (for 'येण) —^d) Ś₁ K₁ M_१ पर; Dn_१ पाद (for पार)

34 V_१ reads 34^ac on marg —^a) K_१ Da_१ हसोक्ते (for 'क्तं) Bo १-९ Da_१ Dn_१ D_१ M_१ च क्षर; Da_१ स्वक्षरं; Dr T G₁ ३ ० M_१ ६ ० Cs यक्षरं (for चा क्षरं) . —^b) D_० कूटक (for 'स्य) B_१ (marg) कूट स्थत्वात्तदक्षरं —^c) K_१ प्रातो; B_१ (marg) वृद्ध (for प्राप्य) . —^d) Ś₁ K₁ २ ४ मृत (for प्राण) K_० क मंणी; B_१ जन्मनां; Da_१ Dn_१ D_१ जन्मनि (for 'नी) . Dr T G₁ ३ ० M_१ ६-१ जगन्मरणजन्मनी (Dr T_१ G_१ 'नि) — After 34, Dr T G₁ ३ ० M_१ ६-१ read 12. 232. 2st for the first time, repeating the same in the proper place

Colophon G_१ missing, K_१ ६ B_१-९ Da_१ a_१ Dn_१ n_१ D_१ G_१ ६ M_१-४ absent — Sub parvan Ś₁ K₁ २ ४ ० १ V_१ Bo ६ ९ ९ Da_१ a_१ Dn_१ n_१ D_१ D_१-९ T G_१ ३ ० M_१ ६-१ मोक्षधर्म — Adhy name Ś₁ K₁ २ ४ शुक्र प्रश्न; K_० १ V_१ Bo ९ ० Da_१ a_१ Dn_१ n_१ D_१ D_१-९ ९ ९ M_१ शुक्रानुप्रश्न; M_१ ६ व्रह्माभिगमनाभ्युपायन (M_१ 'पार्य); M_१ व्रह्माधिगमाभ्युपायकथन. — Adhy. no (figures, words or both) K_० D_१ M_१ ६ १ 64, K_१ 8, Dn_१ Dr T_१ G_१ ३ ० M_१ 66, Dn_१ D_१ 65, D_१ 61; T_१ 80 — Śloka no Dn_१ 34, Dn_१ D_१ 33.

२३२

न्यास उवाच ।

पृच्छतस्तव सत्पुत्र यथावदिह तत्त्वतः ।
सांख्यन्यायेन संयुक्तं यदेतत्कीर्तितं मया ॥ १
योगकृत्यं तु ते कृत्स्नं वर्तयिष्यामि तच्छृणु ।
एकत्वं बुद्धिमनसोरिन्द्रियाणां च सर्वशः ।
आत्मनो ध्यायिनस्तात ज्ञानमेतदनुत्तमम् ॥ २
तदेतद्दुपशान्तेन दान्तेनाध्यात्मशीलिना ।
आत्मारामेण बुद्धेन बोद्धव्यं शुचिकर्मणा ॥ ३
योगदोषान्समुच्छिद्य पञ्च यान्क्वयो विदुः ।

कामं क्रोधं च लोभं च भयं स्वप्नं च पञ्चमम् ॥ ४
क्रोधं शमेन जयति कामं संकल्पवर्जनात् ।
सत्त्वसंसेवनाद्धीरो निद्रामुच्छेत्तुमर्हति ॥ ५
धृत्या शिशोदरं रक्षेत्पाणिपादं च चक्षुषम् ।
चक्षुः श्रोत्रे च मनसा मनो वाचं च कर्मणा ॥ ६
अप्रमादाद्भयं जह्याल्लोभं प्राज्ञोपसेवनात् ।
एवमेतान्योगदोषाञ्जयेन्नित्यमतन्द्रितः ॥ ७
अग्नींश्च ब्राह्मणांश्चाषेदेवताः प्रणमेत च ।
वर्जयेद्दुपितां वाचं हिंसायुक्तां मनोनुगाम् ॥ ८

C. 12. 8776
D. 12. 241[40] 9
K. 12. 246 9

232

☞ This adhy is missing in G₂ (of v l. 12 222 19) — With this adhy., of Brahmapurāṇa (Ānandāshram) 235 36-68

1 ^a) K₁ २ ४ सत्पुत्र (for सत्पुत्र) — ^b) D₂ D₃ २ १ सत्त्वतः; T₂ सत्पर (for सत्त्वतः) — ^c) K₄ G₁ सांख्य (for सांख्य-) K₅ Bo ६-९ Da₃ a₄ Dn₁. n₄ D₅ D₂ २ २ ज्ञानेन (for न्यायेन). Ś₁ K₁ २ M₅ युक्त यत्, K₇ D₄ २ २ युक्त च (for संयुक्तं) — ^d) Ś₁ K₁ २ V₁ B₂ D₅ M₅ तदेतद् (for यदे^१)

2 ^a) Da₁ कृत (for कृत्यं) K₅ च; D₄ तु (for तु) D₇ G₁ २ ६ यत्, T₁ यत् (for ते) — ^b) K₁ २ ४ ६ D₅ वर्णयिष्यामि; M₅ कीर्तं (for वर्तं) — D₇ T₁ G₁ २ ६ M₁ ६-१ read 2^{२२} for the first time after 12 231 34 — ^c) K₅ एकस्त्वं (for 'त्व) K₁ मानसोर् (for मं) ☞ Cn एकस्त्वं बुद्धिमात्रेणावस्थानम्, बुद्धिवृत्तिनिरोध इति यावत् । ☞ — ^d) K₂ ध्याय नस्; K₅ V₁ Bo ६-९ Da₃ a₄ Dn₁. n₄ D₅ D₂ २ २ २ न्यायिनस्; D₇ T₁ G₁ २ (all second time) व्यधि^१, D₇ T₁ (both first time) २ (both times) G₁ २ (both first time) २ (both times) M₁ (second time) ६-१ (all both times) [s]व्यधि^१; M₁ (first time) [s]व्ययिनस् (for ध्यायि^१) — ^e) T₂ ज्ञानमेव तदुत्तम

3 ^b) Dn₄ शालिना (for शी^१) T₂ दातेनाध्यायमनि स्थित ☞ C₅ अचारमशीलिना देहात्मविवेकतत्परेण । ☞ — ^c) D₅ D₇ T₁ G₁ २ ६ M₁ ६-१ बुद्धेन (for

बु^१) ☞ Cn बुद्धेन अविचलता सत्त्वज्ञानात् । ☞ — ^d) K₇ श्रुति; D₇ T₁ G₁ २ ६ शुद्ध- (for शुचि)

4 ^a) K₂ समुच्छिद्य; K₇ D₄ २ २ 'त्व्य, D₇ T₁ G₁ २ ६ M₇ समुच्छिद्यात् (for 'च्छिद्य) — ^b) 4^b is damaged in Br — ^c) D₇ T₁ G₁ पचघा (for पञ्च यात्) — ^d) Bo Da₃ काम (for कामं) — ^e) D₅ om (hapl) from पञ्चमम् up to पाद च (in 6^b).

5 D₅ om 5 (of v l 4) — ^a) K₇ D₄ २ दमेन (for शमेन) — ^c) K₅ सत्य; Da₄ G₃ सत्त्व (for सत्त्व) ☞ Cn सत्त्वसंसेवनात् सत्त्वेन बुद्ध्या ससेवन परीशीलनमर्थानां तेन । ☞ — After 5, D₇ T₁ G₁ २ ६ M₅ read 7

6 D₅ om up to पादं च (cf. v l 4) — ^a) V₁ रक्षेत् — ^b) Da₄ पादस्य; T₂ पादौ च; M₁ ६ -पा दश्च (for पाद च) — ^c) D₇ T₁ G₁ २ ६ श्रोत्रं (for श्रोत्रे) — ^d) M₁ ६ वाचश्च (for वाच) D₅ बुद्धिमान्, D₇ T₁ G₁ २ ६ M₁ ६-१ विद्याया (for कर्मणा). D₄ ६ २ २ मनोबुद्धिसम्पत्तिना ☞ Cn कर्मणा यज्ञादिना । ☞

7 D₇ T₁ G₁ २ ६ M₅ read 7 after 5 — ^a) K₁ अप्रसादात् (for अप्रमा^१) — ^b) Ś₁ K₁ २ ४ ६ V₁ Bo ६-९ Da₃ a₄ Dn₁. n₄ D₅ D₂ २ २ २ दमं; D₅ दम (for लोभ) D₇ T₁ G₁ २ ६ M₁ प्रज्ञोप- (for प्राज्ञोप)

8 = (var) 12 227 9 — ^a) Ś₁ K₁ २ Da₄ D₅ अग्निं च (for अग्नींश्च) D₅ १ T₁ G₁ २ ६ अर्चेद् (for चा^१) — ^b) Da₄ M₁ ६ प्रणमेन (for 'मेत). G₅ ६

C 12. 8776
B 12. 241(40)
K 12. 246 9

ब्रह्म तेजोमयं शुक्रं यस्य सर्वमिदं रसः ।
एकस्य भूतं भूतस्य द्वयं स्थावरजङ्गमम् ॥ ९
ध्यानमध्ययनं दानं सत्यं हीराज्वं क्षमा ।
शौचमाहारसंशुद्धिरिन्द्रियाणां च निग्रहः ॥ १०
एतैर्विबर्धते तेजः पाप्मानं चापकर्षति ।
सिद्ध्यन्ति चास्य सर्वार्था विज्ञानं च प्रवर्तते ॥ ११
समः सर्वेषु भूतेषु लब्धालब्धेन वर्तयन् ।

वा (for च) —^a) K₂ रूपिता; K₆ V₁ Bo ६ ९
(*marg as in text*) ९ Das २१ D₂ D₃ Cp (gloss
दाहिकां, परोपत्तापिनीं) उपर्ती; K₇ D₂; D₃ १ १ ९ T
G₁ ९ ९ M₁ ८-१ रुशती, B₁ D₂ उशतां, D₂ D₃ ९
Ca (Cap कृपतीं) Cn (gloss कामप्रधानां, विटगोष्ठी-
रित्यर्थं) उशतीं; D₆ असतीं (for रूपितां) —^a) D₂
D₃ हिंसायुक्तं; D₂ 'युक्तो; D₃ ९ 'युक्ता (for 'युक्तां)
K₆ मनोनुग; K₇ D₃ ६ ९ मनस्तुदां; Bo ९ D₂ २१
D₂ D₃ ९ ९ Cn (gloss मनोमङ्गकारिणीं) मनोनुदां; D₃
मनस्तया; G₁ मनोयुगम्, M₁ ६ १ जनर्थिका (for मनो
युगाम्)

9 ^a) D₁ T₁ G₁ ९ ९ M₁ ६ १ शुक्रं (for शुक्र) —^b)
D₁ T₁ G₁ ९ ९ यसिन् (for यस्य) D₃ T₂ (*sup lin*)
M₁ १ रस; D₁ T₂ (orig) G₃ ९ तत्, G₁ तत् (for
रस) —^c) V₁ Bo ९ (marg) Das D₂ २१ D₃ २
९ ९ ९ एतस्य (for एकस्य) K₆ १ D₁ ९ नून, T₁ सर्वं,
M₁ ९ ९ भूत (for भूतं) D₂ D₃ भव्यस्य (for भूतस्य)
॥ Ca भूत सत्यं न तु विवर्तवादिनामिवासत्यम् । भूतस्य
सिद्धस्याकल्पितस्य । ॥ —^d) K₄ ६ Bo-९ Das २१ D₂
२१ D₃ ९ ९ ९ हृष्ट (for द्वय)

10 ^a) Ś₁ K₁ २ दानम् (for ध्यानम्) Ś₁ K₁ ध्यान;
D₃ lacuna (for दान) —^b) D₂ सन्नक्तिर (for
सत्यं हीरं). —^c) K₆ Bo ६ १ ९ (marg) ९ Das २१
D₂ २१ D₃ ९ ९ आचार (for आहार) Ś₁ K₁ २ १
D₃ (marg as in text) ९ 'संसिद्धिर (for 'संशुद्धिर).
—^d) K₆ संग्रहं, D₂ वि' (for नि')

11 11^{ab} = (var) 12 227 7^{cd}. —^a) K₇ D₃ ९
विबर्धयस् (for 'बर्धते) D₃ om from तेज up to वर्त
यन् (in 12^b) —^b) D₁ पापानां (for पाप्मानं) D₃
चाति (for चाप) —^c) K₇ M₁ ६ १ om 11^{ab} —^d)
Bo सर्वात्मा (for 'यां) —^e) G₁ प्रज्ञान (for वि').
Bo (marg) प्रवर्धते; D₁ T₁ G₁ ९ ९ प्रकाशते (for
प्रवर्तते) ॥ Ca. विज्ञान साक्षात्कारलक्षणम् । ॥

12 D₄ om 12^{ab} (of १ 11) —^a) D₃ स्थित

धृतपाप्मा तु तेजसी लब्धाहारो जितेन्द्रियः ।
कामक्रोधौ वशे कृत्वा निनीपेद्रक्षणः पदम् ॥ १२
मनसश्चेन्द्रियाणां च कृत्वैकाम्यं समाहितः ।
प्राग्रात्रापररात्रेषु धारयेन्मन आत्मना ॥ १३
जन्तोः पञ्चेन्द्रियस्यास्य यदेकं छिद्रमिन्द्रियम् ।
ततोऽस्य स्रवति प्रज्ञा हृतेः पादादिवोदकम् ॥ १४
मनस्तु पूर्वमादद्यात्कुमीनानिव मत्सहा ।

(for सम) —^b) K₆ १ D₆ ९ ययालब्धेन (for ल
ब्धाल' K₂ M₁ १ वधयं (M₁ 'वे)त्, K₆ Bo D₂
D₃ D₁ T₁ G₁ ९ ९ M₁ ९ ९ वर्धयेत् (for 'यन्). —^c)
V₁ Bo ६-९ Das २१ D₂ २१ D₃ ९ ९ ९ ९ T₁ G₁ ९ ९
M₁ ९-१ धृतपाप्मा; D₁ एत' (for एत') D₂ lacuna,
D₃ T₂ च (for तु) —^d) G₁ M₁ लब्धाहारो (for
लब्धा') D₃ यतेन्द्रिय (for जितेन्द्रिय). —^e) D₁ G₁
om 12^a-13^a, G₃ om (! hapt) 12^a-14^b D₂ reads
12^a-13^b on marg —^f) K₁ २ D₂ D₃ कामक्रोधो
(K₁ 'घा') (for 'क्रोधौ) —^g) ॥ Ca निनीपेत्,
निद्रिध्यात्ननेच्छेत् ॥ Cn निनीपेत् वशीकर्तुमिच्छेत् । G₃
निनीपेत् आत्मानमिति दोष' । ॥

13 13^{ab} = (var) B 12 251[50] 4^{ab} D₁ G₁ ९ om
13 (of. v l 12) D₂ reads 13^{ab} on marg —^b)
K₂ D₂ D₃ T₂ कृत्वैकाम्यं (for 'अयं) K₁ समाहित
—^c) K₆ १ V₁ Bo ६-९ D₂ २१ D₃ ९ ९ ९ Cp पूर्व-
रात्रापरार्धे (K₇ D₁ ९ 'त्रे) च; Das २१ प्राग्रात्रेपररात्रे च;
T पूर्वरान्नेपरान्ने च; G₆ M₁ ९ १ पूर्वरान्नेपररात्रे च, M₆
पूर्वरान्नेपररात्रे, Cpp प्राग्रात्रापररात्रे च. Ca cites
प्राग्रात्रे —^d) Ś₁ K₁ २ १ Bo धारयन् (for 'येत्)
Ś₁ K₁ २ १ आत्मवान्; K₆ १ V₁ Bo ९ D₂ २१ D₃
D₂-९. ९ ९ G₆ आत्मनि (G₆ 'न') (for 'ना).

14 = (var) 5 33 65, (var) Manu 2 99
G₃ om. 14^{ab} (cf v l 12) T₁ reads 14^{ab} twice
—^a) D₁ T₁ (second time) G₁ ९ तत् (for जन्तो').
—^b) Bo यदोक्त (for यदेक) K₄ इन्द्रियं ॥ Ca
छिद्रं विषयासद्भि । ॥ —^c) K₄ [s]सि (for सस्य)
K₆ १ D₆ स्रवति (K₆ 'ते); V₁ Bo ६-९ Das २१ D₂
२१ D₃ ९ ९ ९ M₁ ६ १ स्रवते (for 'ति). —^d) D₃
मिरे; D₁ T₁ G₃ ९ हृते; G₁ मृते (for हृते) K₂ ९
पादाद् (for पादाद्) K₆ ह्वोचक (sic) ॥ Cn हृते
चर्मकोशस्य । ॥

15 ^a) Ś₁ K₁ २ १ विषयान् (for मनस्तु) K₇
D₁-९ ९ तत् (for तु) D₃ सर्वम् (for पूर्वम्). —^b)

ततः श्रोत्रं ततश्चक्षुर्जिह्वां घ्राणं च योगवित् ॥ १५
 तत एतानि संयम्य मनसि स्थापयेद्यतिः ।
 तथैवापोह्य संकल्पान्मनो ह्यात्मनि धारयेत् ॥ १६
 पञ्च ज्ञानेन संघाय मनसि स्थापयेद्यतिः ।
 यदैतान्यवतिष्ठन्ते मनःपष्ठानि चात्मनि ।
 प्रसीदन्ति च संस्थाय तदा ब्रह्म प्रकाशते ॥ १७
 विधूम इव दीप्ताचिरादित्य इव दीप्तिमान् ।

Ke के मीनम्, V1 Dn1 n4 Ds D2 s s s T2 M1 5-1
 Ca s कुमीनम्, Bo 5 1 s (marg) 5 कूर्माणाम्, D1
 T1 G1 s 5 कुलीरम्, D0 के मीनान् (for कुमीनान्)
 ॐ Ca कुमीनान् क्षुद्रमस्थान् ॥ Ca कुमीनम् जालदश
 क्षमम् ॥ Cp (reading कुमीलान्) कुमीन् लान्ति गृह्णन्तीति
 कुमीला मस्या । तान्यथा उपायैकचित्तया यद्भाति । ॐ
 —^a) T2 अत्र, M1 तत्र (for तत) D1 T G1 s 5
 च चक्षुश्च; M1 5-1 त्वच चक्षुर् (for ततश्चक्षुर्). —^d)
 Da4 M1 जिह्वा (for जिह्वां) K1 घ्राण (for घ्राण)

16 ^b) K1 नमसि (for मनसि) Ke ध्यापयेद् (for
 स्थाप) Br 5 Das a4 यदि, D1 T1 G1 s 5 व्रतो
 (for यति) ॐ Ca मनसि स्थापयेद् विपयविमुक्तानि
 कुर्यादित्यर्थः । ॐ — After 16^{ab}, K1 reads 17^{ad} for
 the first time, repeating it in its proper place K1
 Gs om. (hapl.) 16^a-17^b —^c) B2 (marg as in
 text) [आ]पोह्य (for [अ]पोह्य) T2 सकल्पं —^d)
 Ke [s]ध्यात्मनि; Das a4 आत्मनि; Ds [s]ध्यात्मनि
 (for ध्यात्मनि) K1 धारये, Ms (sup in as in
 text) सारयेत् (for धार)

17 K1 Gs Ms om. 17^{ab} (for K1 Gs, of v 1
 16) —^a) D1 T1 G1 s त च; T2 तत्र (for पञ्च)
 M1 5 1 स्थानानि (for ज्ञानेन) K1 5 V1 Bo 5-9 Das
 a4 Dn1 n4 Ds D2 s s s पञ्चद्विधाणि सघाय (Bom s
 [marg as in text] 'यं) ॐ Ca (reading पञ्चज्ञानेन)
 पञ्चविपयनिष्ठेन ज्ञानेन । ॐ —^b) Ś1 K2 D1 T G1 s मन
 स (for मनसि) B2 Das a4 Cpp यदि, D1 T1
 G1 s व्रतो (for यति) — K1 reads 17^{ad} for the
 first time after 16^{ab} —^c) K1 (both times) D1 1 9
 T G1 s 5 M1 यदैतानि, V1 M1 तदै; Das a4 यदि
 तानि (for यदैतानि) D1 5 एव (for अत्र) K1
 Dn1 n4 Ds D2 s s s M1 5-1 विष्ठति (for विष्ठन्ते)
 —^d) D1 वा (for च) Ke Bo 5-9 Das a4 Dn1 n4
 Ds D2 s s मनःपष्ठान्यथात्मनि —^e) Ds प्रसीदति
 Ke Bs Ds Ds संस्थाप्य, B2 (marg as in text) 1 s

वैद्युतोऽभिरिवाकाशे पश्यत्यात्मानमात्मना ।
 सर्वं च तत्र सर्वत्र व्यापकत्वाच्च दृश्यते ॥ १८
 तं पश्यन्ति महात्मानो ब्राह्मणा ये मनीषिणः ।
 धृतिमन्तो महाप्राज्ञाः सर्वभूतहिते रताः ॥ १९
 एवं परिमितं कालमाचरन्संशितव्रतः ।
 आसीनो हि रहस्येको गच्छेदक्षरसात्म्यताम् ॥ २०
 प्रमोहो भ्रम आवर्तो घ्राणश्रवणदर्शने ।

(marg) 5 'यां (for 'य) ॐ Ca संस्थाय सम्यग्रूपेणा
 समप्रवणतया स्थिरत्वा ॥ Ca संस्थाय नाशं प्राप्य । प्रसीदन्ति
 सकल्पज कालुष्य त्यजन्ति । ॐ —^f) T1 G1 s 5 तथा
 (for तदा)

18 ^a) B2 दीप्ताचिर, Das a4 D1 T G1 s 5 सप्त
 चिर —^b) K4 दीप्तमान्; Ds 1 T1 G1 s 5 मूर्ति (for
 दीप्ति) —^c) Ś1 K3 1 V1 Bo वैद्युतामिर (for 'तो
 ऽभिर) —^d) D1 G1 s 5 पश्यति (for पश्यति)
 K1 V1 D1-1 9 T G1 s 5 M1 5 1 आत्मनि (for 'ना)
 Ke Bo 5-9 Das a4 Dn1 n4 Ds D2 s s दृश्यतेऽस्मा
 तथात्मनि, Ms दृश्येतास्मा तदात्मनि —^e) Dn1 D2
 s s सर्वम् (for सर्व) Ke 1 V1 Bo 5-9 Das a4
 Dn1 Ds D2-4 5-9 T G1 s 5 M1 5-1 तत्र स, Ds तत्र
 च (by transp) Dn4 सप्रह्वत्रसमव्रतं (sic) —^f)
 T2 ध्यापकत्वं (for ध्यापकत्वाच्). Ds M1 5 1 न
 (for च)

19 19^{ab} = B 12 251[50] 7^{ad} —^a) Ds ते
 (for त) G1 पश्यती —^b) Dn4 Ds ब्राह्मणाय (for
 'णा ये) —^c) K2 महापज्ञा, Ke Br 5 Dn1 Ds 1
 'पज्ञा; Gs 'प्राज्ञ (for 'प्राज्ञा). —^d) M1 सर्वभूते
 (for 'भूत)

20 ^b) Da4 यच्चरन् (for आचरन्) B2 संशित;
 B1 Dn4 Ds D2-5 9 शसित, M1 5 संशित (for 'त).
 M1 5 सदा (for व्रत) —^c) Ca रहस्य (for रहसि)
 —^d) Dn4 रक्षेद्, Ca गच्छेद् (for गच्छेद्) K4 5
 V1 Bo 5 1 9 Das a4 Dn1 n4 Ds D2 s s s M1
 Cn p (Cpp as in text) साम्यता, B2 (marg) 5 D1 T
 G1 s 5 Ms साम्यता (for साम्यताम्) ॐ Cn (read-
 ing साम्यता) समतां लक्षणमेवाभाव, स्वार्थे व्यञ् । ॐ

21 ^a) B1 5 आमोहो, Das D1 Gs 5 प्रमोदो; T1
 G1 प्रमोदो (for प्रमोहो) K2 धूम (sic), Das
 प्रह्व; Ds अंश (for भ्रम) Ds आवर्ते (for 'तो).
 ॐ Ca आवर्तो घ्राणविकार । उदरमलादीनामावर्तनं शरीर-

C 12 8790
 S 12. 241[40].23
 N 12 246 23

C 12 8780
B 12. 241[40].23
K 12. 246. 23

अद्भुतानि रसस्पर्शे शीतोष्णे मारुताकृतिः ॥ २१

प्रतिभामुपसर्गांश्चाप्युपसंगृह्य योगतः ।

तांस्तत्त्वविदनादृत्य स्वात्मनैव निवर्तयेत् ॥ २२

कुर्यात्परिचयं योगे त्रैकाल्यं नियतो ग्मुनिः ।

गिरिशृङ्गे तथा चैत्ये वृक्षाग्रेषु च योजयेत् ॥ २३

संनियम्येन्द्रियग्रामं गोष्ठे भाण्डमना इव ।

एकाग्रश्चिन्तयेन्नित्यं योगान्नोद्वेजयेन्मनः ॥ २४

येनोपायेन शक्येत संनियन्तुं चलं मनः ।

सैव भ्रमणमिव वा ॥ Cp आवर्तौ विषयान्तररसास्वाद' । ॐ —^b) Ś1 K1 2.4 V1 Bo Ds1 M1 प्राण; K7 प्राण, Da1 प्राण (for प्राण). Ds दर्शनै —^c) Ś1 K1 2 V1 Bo 8 रसस्पर्शौ; D7 T1 G1 रसे स्पर्श; T2 Ms रसे स्पर्श (for रसस्पर्श) —^d) Da8 a4 शीतोष्ण, D7 T1 G1 'ष्णो (D7 'ष्णौ) (for 'ष्णे) K2 मरुता कृति'

22 ^a) Ś1 K1.1 D4 6 9 प्र (K1 D4 6 9 प्रा)तिमान्, K2 4 प्रतिमान् (for 'भाम्) Ś1 K1 2 4 उपसंसर्गाद् (for 'सर्गांश्च). D7 T1 G1 8 6 प्रतिहारापस (G1 'व) गांश्च ॐ Ca प्रतिभा कवित्वोत्कर्षं ॥ Cn सकलशास्त्रार्थ भानम् । ॐ —^b) Ś1 K1 2 4 उप (for [अ]प्युप). D7 T G1 2.6 M1 5-7 प्रतिसद्व्य योगत' —^c) K6 Dn4 सास (for तांश्च). K2 अनामृत्य (sic), Ds1 D4 7 9 T1 G1 8 6 'दृत्य (for 'दृत्य) —^d) K4 Da8 a4 Ds D2 8 8 आत्मन्येव; K6 आत्मने च, V1 Bo 6-9 D4 स्वात्मनेव; D7 T G1.8 6 Ms मनसैव; M1.6 7 सोऽस्म नैव (for स्वा'). D4 [अ]भि (for नि-) D6 वर्धयेत् (for 'वर्त').

23 ^a) D7 आर्षात् (for कु') K1.2 परिचर; Da4 'चयो (for 'चयं) Ś1 K1.2 योगी (for योगे) —^b) K4 6 7 Bo 6-9 Dn1 n4 Ds D2-4 8 9 Ms 6 Cn त्रैकाल्ये; Da8 a4 'स्य; Ds 'लो, D6 'ले; M1 'स्यो (for 'स्य) ॐ Cn त्रैकाल्ये, प्रात पूर्वरात्रे अपर रात्रे च ॥ Cp त्रैकाल्ये, त्रिकालनिर्वाहो । ॐ —^d) M1 वृक्षाग्रेषु

24 ^b) K6 कोष्ठ; K7 B6 (marg as in text) 7 8 (marg) 9 Dn1 n4 Ds D2 8 8 Cn (gloss हृदय पुण्डरीके) Cp (gloss गृहस्थान्तरे; Cpp as in text) Cs कोष्ठे (for गोष्ठे) D7 T G1 8 6 Ms भाण्ड मनाग (for भाण्डमना) K2 गोष्ठे गोपोजुनीमिव; M1 6 7 कोष्ठे भाण्ड (M1 कांठे) यथापि च. ॐ Ca गोष्ठे गो

तं तं युक्तो निषेवेत न चैव विचलेत्ततः ॥ २५

शून्या गिरिशृङ्गाश्चैव देवतायतनानि च ।

शून्यागाराणि चैकाग्रो निवासार्थमुपक्रमेत् ॥ २६

नाभिष्वजेत्परं वाचा कर्मणा मनसापि वा ।

उपेक्षको यताहारो लब्धालब्धे समो भवेत् ॥ २७

यश्चैनमभिनन्देत यश्चैनमपवादयेत् ।

समस्तयोश्चाप्युभयोर्नाभिष्यायेच्छुभाशुभम् ॥ २८

न प्रहृष्येत लाभेषु नालाभेषु च चिन्तयेत् ।

समूहस्य मध्ये यथा दुग्धादिपूर्णभाण्डे अनेकेभ्यो गोभ्य एक मना रक्षितु चिन्तयत्येवमनेकोपसर्गापराहतमात्मतत्त्वमेकाग्रश्चिन्तयेत् । ॐ —^c) K2 4 6 Bo 8 Da4 Dn1 n4 Ds D2 8 8 T1 G1 6 M1 6 एकाग्र (for 'ग्रम्) K6 विनयेन्; G1 च जयेन् (for चिन्तयेन्). —^d) K2 उद्वेजयेन्; V1 B8 D4 9 नोद्वेज' (for नोद्वेज').

25 Ś1 K1 2 4 om (hapl) 25^a, V1 reads the same on marg —^b) K6 संनियत. D6 चलेत् (for चलं). B8 नियतु चचल मन. —^c) K4 6 V1 Bo 6 7 9 Da8. a4 Dn1 Ds D2 8 8 त च, B8 तत्त्व; Dn4 तव, D7 T G1 8 6 M1 5-7 तत्तद् (for तं त). K4 B7 Dn1 Ds D2 8 8 युक्तो (for युक्तो). —^d) K6 निश्चलेत्; T2 विचरेत्; M7 विमलेत् (for विच').

26 ^a) M1 6 शून्यागार (for शून्या गिरि) Ds गुहा (for गुहाश्च). —^b) Dn1 देवतायतनानि च —^c) Ds om (hapl) 26^a —^d) Da4 चैकाग्रे; Ds1 Da4 चैकाग्रो M1 6 क्षेत्रारण्यानि चैकाग्रो —^d) G6 निवा साग्रम् (for 'सायंम्) K7 D4 9 उपाक्रमेत् (for उप').

27 ^a) K6 नाभिष्वजेत्, Dn1 Ds Cp (gloss आ स्मीयत्वेन न गृह्णीयात्) 'स्वजेत्, Dn2 'सज्येत्, D4 9 'व्यजेत्, Ms 'षज्येत् (for 'व्यजेत्) Ś1 K1 4 परां (K4 'र) वाच (for परं वाचा) ॐ Ca नाभिष्वजेत्, न पीडयेत् । ॐ —^b) K7 D4 6 9 T2 M1 5-7 तथा, V1 गिरा; Ds1 Ds [अ]पि च (for [अ]पि वा) D7 T1 G1 8 6 मनसा कर्मणा तथा —^c) K7 D4 6 9 जिता हारो (for यता') —^d) K1 लुब्धालुब्धे; D7 T G1.8 6 M1 5-7 लुब्धालुब्ध (for 'लुब्धे)

28 ^a) Ś1 K1 4 न (for यश्च) Ś1 K1.2 D7 T1 G1 8 6 अभिनिन्देत (for 'नन्देत) —^b) B7 अति; Da4 अपि; D7 T1 G1 8 6 अभि, Ca अव (for अप). K7 D6 वाहयेत् (for वादयेत्). ॐ Cn अपवादयेत्

समः सर्वेषु भूतेषु सधर्मा मातरिश्वनः ॥ २९
 एवं सर्वात्मनः साधोः सर्वत्र समदर्शिनः ।
 पण्मासान्नित्ययुक्तस्य शब्दब्रह्मातिवर्तते ॥ ३०
 वेदनार्ताः प्रजा दृष्ट्वा समलोष्टाश्मकाञ्चनः ।
 एतस्मिन्निरतो मार्गे विरमेन्न विमोहितः ॥ ३१
 अपि वर्णावकृष्टस्तु नारी वा धर्मकाङ्क्षिणी ।
 तावप्येतेन मार्गेण गच्छेतां परमां गतिम् ॥ ३२
 अजं पुराणमजरं सनातनं

यदिन्द्रियैरुपलभते नरोऽचलः ।
 अणोरणीयो महतो महत्तरं
 तदात्मना पश्यति युक्त आत्मवान् ॥ ३३
 इदं महर्षेर्वचनं महात्मनो
 यथावदुक्तं मनसानुद्दश्य च ।
 अवेक्ष्य चेयात्परमेष्ठिसात्म्यतां
 प्रयान्ति यां भूतगतिं मनीषिणः ॥ ३४

C 12 8803
B 12 241(40) 36
K. 12. 246 36

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि द्वात्रिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २३२ ॥

निन्देत्, स्वार्थे णिच् । ॐ — °) B₃ (marg) मनस्तयोश्
 (for सम) D₁ चाशु; D₆ चापि (for चापि)

29 °) M₁ ० १ प्रहृष्येत्तु (for °ष्येत — °) K₁
 lacuna for नालामेयु K₁ D₁ ० ० M₁ १-१ वि-; D₁ T₁
 G₁ १ ० [अ]य, T₁ [अ]व (for च) Ś₁ K₁ १ १ V₁
 B₃ (marg as in text) D₆ सज्वरेत्; B₃ (marg) विर
 त्पेत् (for चिन्तयेत्) — °) K₂ मातरिश्वना, D₆ 'रि
 प्वन' ॐ C₂ मातरिश्वनो चायो सधर्मा सदश । सर्व
 स्पृशन्नपि शुचिं गमनशीलो वा । ॐ

30 °) Ś₁ K₁ १ D₆ सर्वात्मना, K₆ B₀ ० सुस्था
 र्मनः; V₁ B₀-३ D₂ १ १ D₁ १ १ D₂ १ १ स्वस्था*,
 M₁ धर्मा* (for सर्वा) B₀ D₂ १ १ D₁ १ १ साधो — °)
 K₂ दर्शित (for 'न.' — °) D₂ १ १ D₁ १ १ पण्मासा
 (for 'सान्' — °) Ś₁ K₁ १ V₁ ब्रह्माभि, K₁ ब्रह्मादि
 (for 'ति-)

31 °) K₁ वेदनार्ता, D₆ 'नार्तं, D₁ T₁ G₁ १ ०
 अनताश्च (for वेदनार्ता) V₁ परान् (for प्रजा) D₂
 दृष्टा; D₆ दृष्ट्वा (for दृष्ट्वा) — °) Ś₁ K₁ १ ० V₁ B₀
 १ ० D₂ M₁ एकस्मिन् (for एतं) V₁ B₀ १-० D₂
 D₁ १ १ D₂ १ १ विरतो, D₂ १ १ विस्तरे, D₆ अतरे;
 G₁ अंतरतो (hypermetric) (for निरतो) D₂ १ १ D₂
 मार्गो (for मार्गो) — °) B₀ D₁ १ १ D₂ १ १ च
 (for the second वि) K₁ D₁ १ ० विहरेत् (D₆ 'व'
 विमोहित, D₆ विहारादवमो

32 °) Ś₁ K₁ १ D₆ (marg as in text) धर्माप,
 K₆ V₁ D₁ १ T₁ G₁ १ ० M₁ वर्णाप (for वर्णाव) Ś₁
 कृष्टस्य, C₂ कृष्टा तु (for कृष्टस्तु) ॐ C₂ वर्णाव
 कृष्टा शूद्रा संकीर्णजातयो वा । ॐ — °) D₆ नारी (B₀
 (for नारी) — °) D₂ १ १ गच्छेते, D₂ १ १ 'त्य (for तां)

D₁ (also as in text) पद् (for गतिम्), D₁ T₁ G₁
 १ ० M₁ १-१ गच्छेता परम पद्

33 °) D₂ १ १ अंतं (for अजं), K₁ B₃ (marg as in
 text) D₁ १ १ १ T₁ G₁ १ ० परमं (for अजरं) — °)
 K₆ D₆ यदीन्द्रियैर्, D₁ T₁ G₁ १ ० यत्तद्वि* (for यदि-
 न्द्रि°) K₁ B₃ D₁ १ १ D₂ १ १ १ उपलभेत; K₆
 V₁ 'लभ्यते; B₀ १ १ D₂ १ १ लभ्यति वा; D₁ T₁ G₁ १ ०
 M₁ १-१ उपलभ्येत (for 'लभते) K₆ V₁ B₀ च निश्चलै;
 B₃ D₁ १ १ D₂ १ १ १ T₁ G₁ १ ० M₁ १-१ निश्चलै; D₂
 [आ]त्मनोऽपकल, D₆ नरोवलं; D₁ T₁ G₁ निश्चये (for
 नरोऽचल) K₁ D₁ १ ० यदीन्द्रियैरुपलभ्यमीश्वरै. — °)
 Ś₁ K₁ १ १ १ M₁ १ ० अणोरणीयान् (for 'णीयो) K₁ मरुतो
 (for महतो) Ś₁ K₁ १ १ १ महत्तरस् — °) K₆ B₁ १ १ D₂
 D₆ ० Cp (Cpp as in text) त्मात्मना, M₁ त्मात्मान
 (for तदात्मना) K₆ B₀ D₂ १ १ D₁ १ १ D₂ १ १ १
 युक्तम्, B₃ D₁ T₁ G₁ १ ० युक्तम् (for युक्त) .

34 °) Ś₁ K₁ १ १ १ D₂ १ १ १ इदं (for इदं) D₂
 १ १ महर्षिर् — °) M₁ १ १ यथा यदुक्त (for यथावदुक्त)
 Ś₁ K₁ १ १ १ विमृश्य (K₁ १ १ 'प्य) ; D₁ १ १ १ [अ]नुमृश्य,
 G₆ १ १ M₁ [अ]नुपश्य (for 'दृश्य) B₀ १ १ (marg as in
 text) ते (for च) D₂ १ १ यथावदुक्तमनुद्दश्यते च ॐ C₂
 अनुद्दश्य गुरुवचनमनु शब्दतोऽर्थतश्च ज्ञात्वा । ॐ — °)
 K₂ १ १ V₁ B₀ १ १ १ १ D₂ १ १ १ D₁ १ १ १ D₂ १ १ १ १
 चेमां, B₃ चैनां, B₃ (marg) ते मां; D₁ T₁ G₁ १ ०
 चैतत् (for चेयात्) K₂ १ १ B₀ १ १ १ १ D₂ १ १ १ D₁ १ १
 D₂ १ १ १ १ T₁ G₁ M₁ १ १ १ सात्म्यतां; K₆ सात्वतां,
 V₁ B₃ D₂ T₁ G₆ १ १ सात्मतां (for सात्म्यतां) — °)
 K₂ १ १ B₀ १-१ D₂ १ १ १ D₁ १ १ १ D₂ १ १ १ १ चाभूत्; D₆
 नं भूत्, D₁ १ १ यां तत्त्वं (for यां भूत्) D₁ गतिर्,

२३३

शुक उवाच ।

यदिदं वेदवचनं कुरु कर्म त्यजेति च ।
कां दिशं विद्यया यान्ति कां च गच्छन्ति कर्मणा ॥ १
एतद्वै श्रोतुमिच्छामि तद्भवान्प्रब्रवीतु मे ।
एतत्त्वन्त्योन्यवैरूप्ये वर्तते प्रतिकूलतः ॥ २

भीष्म उवाच ।

इत्युक्तः प्रत्युवाचेदं पराशरसुतः सुतम् ।
कर्मविद्यामयावेतौ व्याख्यास्यामि क्षराक्षरौ ॥ ३

यां दिशं विद्यया यान्ति यां च गच्छन्ति कर्मणा ।
शृणुष्वेकमनाः पुत्र गह्वरं ह्येतदन्तरम् ॥ ४
अस्ति धर्म इति प्रोक्तं नास्तीत्यत्रैव यो वदेत् ।
तस्य पक्षस्य सदृशमिदं मम भवेदथ ॥ ५
द्वाचिमावथ पन्थानौ यत्र वेदाः प्रतिष्ठिताः ।
प्रवृत्तिलक्षणो धर्मो निवृत्तौ च सुभाषितः ॥ ६
कर्मणा वध्यते जन्तुर्विद्यया तु प्रमुच्यते ।
तस्मात्कर्म न कुर्वन्ति यतयः पारदर्शिनः ॥ ७

Dr मतिर; T1 मति; G1 पति; M1 मतीर (for गति) Das मनीषिणा ॐ Ca (reading चाभूतगति) अभूतगति तत्त्वगतिम् । ॐ

Colophon G2 missing, K3 5 B1-3 Da1. a2 Dn2 n8 D1 G2 5 M2-4 absent — Sub parvan Ś1 K1 2 4 0 7 V1 Bo 6-9 Das n4 Dn1 n4 Ds D2-9 T G1 8 0 M1. 5-7 मोक्षधर्म — Adhy name Ś1 K1 2 4 शुक प्रश्न; K6 7 V1 Bo 6-9 Das n4 Dn1 n4 Ds D2-6 8 9 Ms शुकानुप्रश्न, M1 6 शुकानुप्रश्ने ब्रह्मप्रतिपादन, M1 ब्रह्मप्रतिपादन — Adhy no (figures, words or both) K6 Ds M1 6 7 65, Dn1 Ds Dr T1 G1 8 0 Ms 67, T2 81 — Śloka no Dn1 n4 35, Ds 36.

233

This adhy is missing in G2 (of v 1 12. 222 19) — With this adhy, of Brahmapurāna (Ānandāshram) 236 1-20.

1 ^a) T1 इतीद, G1 य हृदं (for यदिद) Da1 देव (for वेद) — After 1^{ab}, Dr T G1 8 0 Ms read 2^{ed}. — ^c) D4 9 गति (for दिश) Dr T G1 8 0 याति (for यान्ति) — ^d) Da1 का वा; Dr T1 G1 8 0 यां च (for कां च) T2 गच्छति

2 Dr reads 2-4 on marg — ^a) Das वेदितुम् (for वै श्रोतुम्) — ^b) K1 D4 6 9 भगवा (D6 'व) न् (for तद्भवान्) — Dr T G1 8 0 Ms read 2^{ed} after 1^{ab} — ^c) K4 6 Bo 7 8 Dn1 n4 Ds Ds 5 7 8 चान्योन्य; K1 V1 D4 6 9 T2 G1 8 0 M1 अन्योन्य; B6 T2 Ms-7 चान्योन्य; B9 चान्योन्य (for स्वान्योन्य). Ds 7 T G1 8 0 वैरूप्य (for 'प्ये) — ^d) K4 Bo 6-8 Dn1 n4

Ds2 D2 8 8 वर्तेते (for वर्तते).

3 B9 om 3-5 Dr reads 3 on marg Ś1 K1 2 T1 G1 om. the ref. — ^a) G1 इत्युक्तं. — ^c) Dr चैतौ (for एतौ).

4 B9 om. 4 (of v 1 3) Dr reads 4 on marg — ^a) T G1 8 0 याति (for यान्ति) — ^b) K1 Da4 D4 6 9 गच्छति च (by transp), T2 G1 च गच्छति. — Before 4^{ed}, Dr T1 G1 8 0 ins. व्यास — ^c) Dr T G1 8 0 शृणु च (for शृणुष्व). K6 विप्र, B6 8 (marg) Dn1. n4 Ds D2 8 6 8 वरस; B8 (orig) भूत्वा (for पुत्र) K1 D4 5 9 शृणु स्वमेकाग्रमना (D4 'ता) — ^d) Ś1 K1 2 4 गुह्यमेतदनंतर, K1 T1 G1. 8 6 गह्वर ते तदंतर; Dr गह्वरं तदनंतर.

5 B9 om 5 (of v 1 3). — ^a) B8 (marg) स्व स्ति (for अस्ति). B8 कर्म (for धर्म) K6 B6-8 Da4 a4 D6 6 शुकं, K1 D2 7 9 T G1 8 0 M1 6-7 शुकवा (for प्रोक्त) — ^b) V1 B8 (marg as in text) तत्रैव; Dr T2 G8 6 [ह]त्यत्र च (for 'त्रैव) Da1 नास्ति त्रैव यो वदेत्, T1 नास्तीत्यत्र वचो वदेत् — ^d) D6 हम् (for हृद) K4 T1 यथा, T2 अपि (for अथ).

6 ^a) K1 D4 6 9 तात; Ds अत्र; Ms अपि (for अथ) — ^d) B8 (marg) सु; B9 स्व (for च) K6 7 B6-9 Da. 5 9 Cp (gloss विस्पष्टतया भाषित) विभाषित, D6 सुभावत्, Dr T G1 8 0 M1 5-7 व्यव स्थित (for सुभाषित) ॐ Ca (reading स्वभाषित) स्वभाषित, स्वय मयोक्त इत्येके पाठमर्थं च मन्वते, तच्चिन्यम् । ॐ

7 Dr G1 8 0 om 7^a-8^b — ^a) Da1 वाध्यते (for व^a) — ^b) K6 V1 B7. 9 Das D4 6 तु वि; K1 B9

कर्मणा जायते प्रेत्य मूर्तिमान्योऽज्ञात्मकः ।
विद्यया जायते नित्यमव्ययो ह्यव्ययात्मकः ॥ ८
कर्म त्वेके प्रशंसन्ति स्वल्पबुद्धितरा नराः ।
तेन ते देहजालानि रमयन्त उपासते ॥ ९
ये तु बुद्धिं परां प्राप्ता धर्मनैपुण्यदर्शिनः ।
न ते कर्म प्रशंसन्ति कूपं नद्यां पिवन्निव ॥ १०
कर्मणः फलमाप्नोति सुखदुःखे भवामभवौ ।
विद्यया तदवाप्नोति यत्र गत्वा न शोचति ॥ ११

यत्र गत्वा न म्रियते यत्र गत्वा न जायते ।
न जीर्यते यत्र गत्वा यत्र गत्वा न वर्धते ॥ १२
यत्र तद्ब्रह्म परममव्यक्तमजरं ध्रुवम् ।
अव्याहतमनायासममृतं चावियोगि च ॥ १३
द्वंद्वैर्यत्र न बाध्यन्ते मानसेन च कर्मणा ।
समाः सर्वत्र मैत्राश्च सर्वभूतहिते रताः ॥ १४
विद्यामयोऽन्यः पुरुषस्तात कर्ममयोऽपरः ।
विद्धि चन्द्रमसं दर्शे सूक्ष्मया कलया स्थितम् ॥ १५

C. 12. 2316
B 12 242(1) 15
K. 12 247 15

Ds ० T Ms च वि ; Da१ सुवि, Ds M1.० १ च प्र
(for तु प्र) —^a) Dn१ Ds पर (for पार) K१ ४
दर्शन, K१ D० हृदयन (for दर्शिन)

8 D१ G१ ३ ० om. 8^{ab} (cf v 1 7) —^a) Da१
विद्याया (for विद्यया) Ds व्यक्तम् (for नित्यम्)
—^a) K० Bo ०-१ Da१ a१ Dn१ n१ Ds D१ ३ ३ ३ अच्य
कं (for अच्ययो) K० Bo १ ३ (marg) ० Da१ a१ Ds
ह्यक्षरात्मक (Bo 'जं), K१ V१ D१.० १ ० T G१.३ ० M१
०-१ ह्य (M१ [s]प्य)क्षरात्मक, Bo ३ (orig) Dn१ n१
Ds D१ ३.३ ह्यव्ययात्मकं (for 'त्मक')

9 ^a) K१ स्वेक, D१ T१ G१.३ ० स्वेते (for स्वेके)
—^b) Ś१ K१ ३ चाल्प, Da१ a१ अल्प (for स्वल्प)
K० Bo ० १ ३ (marg) ० Da१ a१ Dn१ n१ Ds D१ ३ ३
० ३ बुद्धिरता, B३ (orig) बुद्धितमा; D१ T G१.३ ०
M१ 'तया (for 'तरा)

10 ^a) K१ ० Bo Dn१ n१ Ds D१ ३ ३ ० स्म (for
तु) Da१ D१ बुद्धि (for बुद्धि) —^b) K१ D१ ० ०
धर्म, Da१ कर्म (for धर्म) K१ D१ ० ० निपुण,
V१ Bo ० (marg as in text) १ ० Dn१ Ds G१ M१
नैपुण (for 'प्य) V१ दर्शना (for दर्शिन)
ॐ Cs धर्मनैपुण्यदर्शिन, धर्मयो' प्रवृत्तिनिवृत्तिरूपयोर्नै
पुण्य ससारप्रदानमोक्षप्रदानशक्तिर्व, तत् पश्यन्त । ॐ —^a)
V१ M१ transp न and ते D१ T G१.३ ० Ms-१ ते
कर्म न प्रशंसति —^a) Ś१ K१ ३ ४ नद्यां कृ (K१ रू)प
(by transp), K० कृपे नद्यां, D१ ० T१ G१.३ ० रूप
नद्यां; T१ M१ ०-१ कृपं नद्यां Bo पिवन्नपि; D१ ३
पिवति च, Ds १ 'ति ये (for पिवाश्वि)

11 Ds om. 11^a-12^b —^a) Da१ Ds१ D१ T१
कर्मणा (T१ 'णां) (for 'ण) —^b) D१ सुखदुःख (for
'दुःखे) —^c) T१ विद्यायात् —^d) Da१ om (hapl.)
from न up to गत्वा (in 12^b)

12 Da१ om up to गत्वा, Ds om 12^{ab} (for
both, cf v 1 11) —^a) Ś१ K१ ३ ४ म्रियेत (for
म्रियते) —^b) Da१ वर्धते (for जायते) —^c) K१
जीर्यते K० Bo ० १ ० Da१ a१ Dn१ n१ Ds D१ ३ ३ न
पुनर्जाय (K० Bo ० 'जीर्यं)ते यत्र —^d) M१ तत्र (for
यत्र) K० Da१ Dn१ n१ Ds D१ ३ वर्तते, Bo वर्तयेत्
(for वर्धते)

13 ^a) Ds तत्र (for यत्र) M१.३ ० तद्याति (M०
'द्याति) (for यत्र तद्) D१ T G१.३ ० M१ तद्याति
(G१ 'द्यामि, M१ 'द्याति) परम ब्रह्म —^b) D१ T
G१.३ ० पुराणम् (for अच्यक्तम्) K० १ Bo ०-१ Da१
a१ Dn१ n१ Ds D१-० ३ ३ अचल (for अजर) —^c)
Ś१ K१.३ ४ अनाहतम्; K० V१ Bo ०-१ Da१ a१ Dn१
n१ Ds D१ ३ ३ ३ अच्यक्तम्, K१ D० 'हृतम् (for
'हृतम्) —^d) Da१ a१ अनृतं, Dn१ Ds D१ ३ ३ Cn
(Cnp as in text) अच्यक्त (for अमृत) Bo च
त्रियोगि; Da१ M१.३ ० चापि योगि; Ds D० अवि-
योगि, D१ चावि' (for चावि') D१ T१ G१.३ ० अमृ
तत्त्व च विदति

14 ^a) D१ G१.३ ० द्वंद्वे (for द्वंद्वैर्) K१ ० १ V१
Bo ०-१ Da१ a१ Dn१ n१ Ds-० ३ ३ न यत्र (by
transp), B० (marg) न नित्य; D१ G१ यत्र नि B१
वच्यते, D१ १ T१ G१.३ ० Ms वच्यते (for चा')

15 ^a) K१ च (for अन्य) —^b) Ds [s]क्षर
(for स्पर) —^c) K१ चद्रसम (for 'मसं) K१ D१ ०
स्पर्श, Da१ दशे (for दर्शे) —^d) Ś१ K१.३ ४ वृत्
(for स्थितम्) — After 15, D१ T G१.३ ० Kumbh
ed ms

682* विद्यामय तं पुरुष नित्य ज्ञानगुणात्मकम् ।

16 ^a) K० V१ Bo ३ यदेतद्, Da१ तदेव, M१
तदेतद् (for तदे') ॐ Cs ऋषिणा वेदेन ॥ Cn वृह

C 12. 233
B 12. 242(1). 16
K 12. 247 16

तदेतदपिणा प्रोक्तं विस्तरेणानुमीयते ।

नवजं शशिनं दृष्ट्वा वक्रं तन्तुमिवाम्बरे ॥ १६

एकादशविकारात्मा कलासंभारसंभृतः ।

मूर्तिमानिति तं विद्धि तात कर्मगुणात्मकम् ॥ १७

देवो यः संश्रितस्तस्मिन्नन्विन्दुरिव पुष्करे ।

क्षेत्रज्ञं तं विजानीयान्नित्यं त्यागजितात्मकम् ॥ १८

तमो रजश्च सत्त्वं च विद्धि जीवगुणानिमान् ।

जीवमात्मगुणं विद्यादात्मानं परमात्मनः ॥ १९

सचेतनं जीवगुणं वदन्ति

स चेष्टते चेष्टयते च सर्वम् ।

ततः परं क्षेत्रविदो वदन्ति

प्रावर्तयद्यो भुवनानि सप्त ॥ २०

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि त्रयस्त्रिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २३३ ॥

दारप्यक(1. 5 14)दर्शिता याज्ञवल्क्येन । ॐ —^b) D₁ T₁ G₁ नीयते (for मीयते) —^c) K₆ न च तं; B₇ 8 D₇ T G₁ 8 6 M₆ न च (B₇ 8 तु); D₄ नरज (for नरज). K₂ नवजशशिनं दृष्ट्वा (sic) —^d) K₆ V₁ B₀ 6-9 D₄ 8 a₁ D₁ 1 n₄ D₈ D₂ 8 8 T₂ M₁ 5-7 वक्रतनुम्, D₇ T₁ G₁ 8 6 शतक्रतुम् (for वक्र तन्तुम्).

17 ^a) ॐ Ca भूतानि पञ्च पट्टिन्द्रियाणि इत्येकादश विकारा । ॐ —^b) D₄ कया, D₇ G₁ 8 6 M₇ काळ (for कला) K₇ सभाव (for सभार) K₁ सभृत्ता, K₂ समत, K₇ D₆ सवृत्त, D₄ सस्पृत्त, D₈ सष्टत (for सभृत्त) —^c) K₆ V₁ हव (for हति). —After 17, D₇ T G₁ 8 6 M₁ 5-7 Kumbh ed Cv ins

683* तस्मिन्य सस्थितो ह्यस्मिन्नित्यं स्थाव्यामिवाहित ।
आत्मानं तं विजानीहि नित्यं त्यागजितात्मकम् ।

[(L. 1) D₇ T₁ G₁ 8 6 तन्त्यां हि; G₁ तस्यां हि (for तस्मिन्य) G₁ 8 6 ह्यस्मि G₈ 6 [अ]हित, M₁ 6 [अ]पित —(L. 2) T₂ तु (for त) T₂ ज्ञान (for त्याग)]

18 ^a) K₂ च (for य) Ś₁ K₁ 4 सशितत्, V₁ B₈ (marg as in text) D₁ 8 6 M₇ सस्थितत्; D₆ सष्टतत् (for सशितत्) D₇ T₁ G₁ 8 6 ह्यस्मिन् (for त) Cp देवोपमं ध्रितो ह्यस्मिन्. —^b) K₆ विंदुम् (for विन्दुर) —^c) B₈ (marg) क्षेत्रज्ञत्, D₄ क्षेत्रे ज्ञ D₁ 8 स (for तं) K₇ D₂ 5 7 9 T G₁ 8 6 विजानीहि (for 'यान्) —^d) G₁ M₁ 6 नित्य- (for नित्य) K₂ 6 V₁ B₀ 6-9 D₄ 8 a₁ D₁ 1 n₄ D₂ 8 8 8 योम; T₂ G₂ M₁ 5-7 ज्ञान (for त्याग) K₇ D₆

-गुणात्मक (for जिता) D₆ नित्य त्यागायतात्मक

19 K₇ om (? hapl) 19^{ab} D₄ transp 19^{ab} and 19^{cd} —^b) D₇ T₁ G₁ चैव (for जीव) K₆ V₁ B₀ 6-9 D₄ 8 a₁ D₁ 1 n₄ D₈ D₂-9 T G₁ 8 6 M₆ -गुणात्मक (G₁ 'क') (for गुणानिमान्) —^c) D₄ आत्मगुणे (for 'गुणं) K₇ D₆ विद्या (for वि')

20 ^a) D₇ T G₁ 8 6 M₁ 5-7 अचेतन (for स') B₈ 8 (both marg) Ca (Cap as in text) गण (for गुण). ॐ C₁ जीवगुण जीवगुणेन चैतन्येन युक्तम् ॥ Cv जीवगुणमचेतनम् स्वनिष्ठचैतन्यस्यापि परमाधीनत्वाद्चेतनमिव जीवगुण वदन्ति । ॐ —B₀ om (hapl) 20^{ab} —^b) Ś₁ K₁ 2 4 यद्, T₂ न (for स) K₆ B₀ 8 (marg) D₄ 8 a₁ D₁ 1 n₄ D₈ D₂ 8 8 जीवयते (for चेष्ट) —^c) D₇ T G₁ 8 6 अत (for तत्) Ś₁ K₁ 2 4 क्षेत्रविद, D₄ 'विदा (for 'विदो) —^d) K₆ प्रावर्तयन्, V₁ B₀ 6 (marg) 7 8 (marg.) 9 D₁ 1 n₄ D₂ 8 7 8 T G₁ 8 6 M₁ 7 प्राकरूपयद् (for प्रावर्तयद्)

Colophon G₂ missing, K₈ 5 B₁-5 D₄ 1 a₁ D₁ 2 n₈ D₁ G₁ 5 M₂-1 absent —Sub-parvan Ś₁ K₁ 2 4 6 7 V₁ B₀ 6-9 D₄ 8 a₁ D₁ 1 n₄ D₈ D₂-6 7-9 T G₁ 8 6 M₁ 5-7 मोक्षधर्म —Adhy name Ś₁ K₁ 2 4 शुक्रप्रश्न, K₆ 7 V₁ B₀ 6-9 D₄ 8 a₁ D₁ 1 n₄ D₈ D₂-6 8 9 शुक्रानुप्रश्न; M₁ 6 7 शुक्रानुप्रश्ने विद्याकर्मफलभेद; M₂ शुक्रानुप्रश्ने क्षराक्षरविवेक —Adhy no (figures, words or both) K₆ D₈ M₂ 6 7 66, D₁ 1 D₇ T₁ G₁ 8 6 M₂ 68, D₁ 4 D₈ 67, D₈ 6 (sic), T₂ 82 —Śloka no. D₁ 1 n₄ D₈ 20,

२३४

शुक्र उवाच ।

क्षरात्प्रभृति यः सर्गः सगुणानीन्द्रियाणि च ।
बुद्धैश्वर्याभिसर्गार्थं यद्भ्यानं चात्मनः शुभम् ॥ १
भूय एव तु लोकेऽस्मिन्सद्बृत्तिं वृत्तिर्हेतुकीम् ।
यथा सन्तः प्रवर्तन्ते तदिच्छाम्यनुवर्णितम् ॥ २
वेदे वचनमुक्तं तु कुरु कर्म त्यजेति च ।
कथमेतद्विजानीयां तच्च व्याख्यातुमर्हसि ॥ ३

लोकवृत्तान्ततत्त्वज्ञः पूतोऽहं गुरुशासनात् ।
कृत्वा बुद्धिं विद्युक्तात्मा त्यक्ष्याम्यात्मानमव्यथः ॥ ४
व्यास उवाच ।
यैषा वै विहिता वृत्तिः पुरस्ताद्ब्रह्मणा स्वयम् ।
एषा पूर्वतरैः सद्भिराचीर्णा परमर्षिभिः ॥ ५
ब्रह्मचर्येण वै लोकाञ्जयन्ति परमर्षयः ।
आत्मनश्च हृदि श्रेयस्त्वन्विच्छ मनसात्मनि ॥ ६

234

1 ^a) G₂ पुरा (for क्षरात्) V₁ प्रभृतय (for 'ति य). Ś₁ K₁ ३ यत्सर्वं (for य सर्गं) ❀ C_n क्षरात् प्रधानात् । ❀ -^b) K₁ D_{n1} सगुणान् (for 'णानि) -^c) K₂ B₀ ० १ D_{n1} D₇ ३ G₂ M₁ ० १ बुद्धैश्वर्याति (D₇ G₂ M₅ १ 'दि) (for 'र्याभि) K₀ B₀ ०-३ D_{n1} n₄ D₈ D₂ ३ ३ ३ ३ सर्गार्थं, V₁ B₀ सर्गार्थं, D₇ T G_{1-३} ० M₁ ०-१ संसर्गं (for सर्गार्थं) D_{n1} a₄ बुद्धैश्वर्याति (D_{n1} 'नि)सर्गार्थं ❀ C_a बुद्धैश्वर्यमणिमादि । ❀ -^d) K₀ V₁ B₀ ०-१ D_{n1} n₄ D₈ D_{2-३} १ ३ T G_{1-३} ० M₁ ०-१ प्रधानश्च (D₄ T G₁ ३ ० M₀ १ 'न) (for यद्भ्यानं) D₇ T₁ G_{1-३} ० चात्मना (for 'न) K₀ V₁ B₀ ०-१ D_{n1} n₄ D₈ D_{2-३} T G_{1-३} ० M₁ ०-१ श्रुतं (for शुभम्)

2 ^a) K₇ मृत (for भूय). -^b) D_{n1} सद्बृत्त (for 'त्ति) K₀ V₁ B₀ ०-१ D_{n1} a₄ D_{n1} n₄ D₈ D₂ ३ ३ ३ C_p काल, D₀ मोक्ष- (for वृत्ति) Ś₁ K₁ ३ ४ १ D₀ M₅ हेतुकीं (M₅ 'की); B₇ D_{n1} हेतुक (D_{n1} 'का) (for हेतुकीम्) D₇ T G_{1-३} ० सद्बृत्ति हे (D₇ G₁ 'त्ति हे; G₂ 'त्तिहे)तुकीं (G₂ 'की) क्रियां (G₂ 'या) ❀ C_n कालहेतुकीं युगानुसारिणीम् । ❀ -^c) K₂ सर्वोत् (hypermetric) (for सन्त) -^d) K₂ तद्यच्छामि; D₇ T G₁ ३ ० M₅ १ तामि (for तदि) K₄ १ B₀ ३ (marg) D_{n1} n₄ D₈ D_{2-३} ३ १ G₁ चर्चितु, K₀ B₇ ३ (orig) १ D_{n1} a₄ D₇ T G₂ ० M₁ ० १ चर्णितु, V₁ B₀ चर्चित (for चर्णितम्) G₂ तामिहाधानुवर्णय

3 ^a) K₂ वेदैर् (for वेदे) D_{n1} a₄ तत् (for तु) -^b) K₀ धर्म (for कर्म). -^c) D₇ विजानीयात् (for 'या) -^d) D₈ तत्त्व; D_{4-३} ० तन्मे (for तच्च) K₀

अर्हसि D₇ T G_{1-३} ० M₁ ०-१ तद्भवान्वक्तुमर्हति (G₂ 'सि)

4 ^a) K₄ कर्ताश्च (for वृत्तान्त) K₀ B₇ ३ D_{n1} a₄ तत्त्वज्ञ, D_{n1} तत्त्वज्ञात्, D₇ T G_{1-३} ० M₁ ०-१ वृत्तज्ञ (for तत्त्वज्ञ) -^b) Ś₁ K₁ ३ ४ तव (for गुरु) -^c) K₄ ० V₁ B_{0-१} D_{n1} n₄ D₈ D₂ ३ ३ ३ T₂ G₂ M₁ ०-१ विमुक्तात्मा; K₇ D₄ ० १ १ T₁ G₁ ३ ० विद्यु (D₀ 'डु)दात्मा, B₀ स युक्तात्मा (for विद्यु) -^d) V₁ B₀ ०-१ D_{n1} a₄ D_{n1} n₄ D₈ (before corr as in text) D₂ ३ ३ ३ ब्रह्म्यामि, D₂ स्वक्ष्यामि (for स्वक्ष्यामि) K₇ D₂ १ अत्यय; V₁ B₈ (orig) D₇ T G_{1-३} ० M₁ ० १ आत्मना, B₀ ० १ ३ (marg) १ D_{n1} a₄ D_{n1} n₄ D₈ D₂ ३ ३ ३ अव्ययं, B₀ (marg) आत्मनि; D₀ अव्यय (for 'य) K₀ विमुक्तात्मानमव्यय

5 ^a) K₄ ० B₀ ० १ १ D_{n1} n₄ D₈ D_{2-३} ३ ३ यथा; V₁ M₁ येषां, D_{n1} D₇ T G₁ ३ ० M₇ एषा, G₂ एषा, C_a यैषा (as in text) Ś₁ K₁ ३ बुद्धि (for वृत्ति). -^b) Ś₁ K₂ परस्ताद्, G₂ प्रय (for पुर) Ś₁ K₁ ३ D₇ G₁ ३ ब्रह्मण (K₂ 'णा), K₄ ब्राह्मण (for ब्रह्मणा) -^c) M₁ ० ० सैषा (for एषा) M₁ ० पूर्वतरा, M₇ परै (for तरै) K₀ G₂ सिद्धि (for सद्भिर्)

6 ^a) D_{n1} ब्रह्मचर्ये च (for 'चर्येण) -^c) K₀ १ V₁ B₀ ० (marg) १-१ D_{n1} n₄ D₈ D_{2-३} ३ ३ तत्; B₀ D_{n1} a₄ तथा (for हृदि) K₀ B₀ ०-१ D_{n1} n₄ D₈ ३ ३ श्रेयासि, D_{n1} श्रेयाणि; D₅ श्रेयान् (for श्रेयस्) -^d) K₄ त्वन्विच्छन्; K₀ V₁ B₀ ०-१ D_{n1} a₄ D_{n1} n₄ D₈ ३ ३ ३ ३ T G₁ ३ ० M₀ १ अन्विच्छन् (B₀ प्यन्; K₇ D₂ १ १ ह्यन्विच्छन्; D₈ चान्विच्छन्, M₁ ० तन्विच्छन् (for त्वन्विच्छ) G₂ आस्मिञ्जन्मनि स्वत्मन

C 12 88
B 12 24:
K 12 24:

वने मूलफलाशी च तप्यन्सुविपुलं तपः ।

पुण्यायतनचारी च भूतानामविर्हिसकः ॥ ७

विधूमे सन्नमुसले वानप्रस्थप्रतिश्रये ।

काले प्राप्ते चरन्भैक्षं कल्पते ब्रह्मभूयसे ॥ ८

निःस्तुतिर्निर्ममस्कारः परित्यज्य शुभाशुभे ।

अरण्ये विचरैकाकी येन केनचिदाशितः ॥ ९

शुक उवाच ।

यदिदं वेदवचनं लोकवादे विरुध्यते ।

प्रमाणे चाप्रमाणे च विरुद्धे शास्त्रता कुतः ॥ १०

इत्येतच्छ्रोतुमिच्छामि भगवान्प्रव्रवीतु मे ।

कर्मणामविरोधेन कथमेतत्प्रवर्तते ॥ ११

भीष्म उवाच ।

इत्युक्तः प्रत्युवाचेदं गन्धवत्याः सुतः सुतम् ।

ऋपिस्तत्पूजयन्वाक्यं पुत्रस्यामिततेजसः ॥ १२

गृहस्थो ब्रह्मचारी च वानप्रस्थोऽथ भिक्षुकः ।

यथोक्तकारिणः सर्वे गच्छन्ति परमां गतिम् ॥ १३

एको य आश्रमानेताननुतिष्ठेद्यथाविधि ।

अकामद्वेषसंयुक्तः स परत्र महीयते ॥ १४

7 °) G₂ तेन (for वने) —^b) Ś₁ K₁ तप्यस्व;
K₂ तस्य सु; K₄ तप्ये स्व, K₇ D₁₋₈ ० तद्वा सु,
B₈ D₇ T G₁₋₃ ० M₇ तप्यस्व (for तप्यन्सु-) B₇ M₇
विमल, D₇ T G₁₋₃ ० परम (for विपुल) —^d)
D₈ अवर्हिसक (for अवि')

8 With 8, of. 12 9 22, Manu 6 56 —^a)
Ś₁ सन्नमुसले; K₁ 2 4 सन्नमुसुले; K₆ V₁ B₆₋₉ Das
'मुसले; K₇ 'मुसले; D₁₋₈ ० 'मुसले, D₁₋₈ ० 'मुसले
(D₆ 'ल) (for 'मुसले) —^b) D₈₁ G₁ वानप्रस्थ;
G₂ 'प्रस्थै. (for 'प्रस्थ) D₈₁ प्रतिश्रयेत् —^c) K₇
D₂ 5 7 ० T G₁₋₈ ० M₁ ० चरेद् (for चरन्) K₄ 7 V₁
B₆₋₈ D₁ D₈ D₂₋₈ 8 ० G₂ भैक्ष्य (for भैक्ष) —^d)
Ś₁ K₄ G₈ M₇ (inf lin) कल्पसे; K₁ 2 कल्प मे,
D₁ लक्ष्यसे, M₇ (orig) कल्पने (for 'ते) Ś₁ K₁
2 4 -भूतये (for भूयसे)

9 With 9, of Māndūkya-Kārikā 2. 37 —^a)
K₂ 4 निःस्तुति (for निःस्तुतिर्) G₂ निस्वय निर्ममस्कार
—^b) K₂ 4 परित्यक्त, M₁ 'त्यज (for 'त्यज्य) Ś₁
शुभाशुभ' K₁ परित्यक्तशुभाशुभ'. —^c) K₇ D₄ ० अ
(K₇ आ) रण्यचरणे (D₄ ० 'र ए) काकी —^d) K₆
अशित, D₈ आश्रित, D₈ आशित (for आशित')

10 °) D₁ देव (for वेद) —^b) T₂ लोके वादे;
G₂ लोकवाचा (for 'वादे). K₁ निरुध्यते —^c) K₄
B₈ Das a₁ D₁ D₈₁ D₂ 8 ० वा (for the first च)
B₈ Das a₁ वा (for the second च) D₁ प्रमाणे
वा विरुध्यते, D₈ अप्रमाणे प्रमाणे वा —^d) K₄ विरुते;
D₁ lacuna (for विरुद्धे) K₂ विरुद्धे शास्त्रतोर्यत',
B₆₋₈ 'दे शास्त्रतां गत (B₈ 'ते); D₇ T G₂ 8 ० 'दे
शास्त्रत कृतं (T₂ कथ)

11 °) B₇ Das पतते (Das 'तु) (for इत्येतत्).

—^b) D₇ T G₁₋₃ ० M₆ भगवान्, M₇ तद्भवान् (for
भगवान्) K₆ V₁ B₆₋₉ Das a₁ D₁ n₁ D₈ D₂ 8
० ० प्रमाण तु (K₆ V₁ B₆₋₉ ० Das a₁ 'जमु; D₆ 'जे
तु) भयं कथ (Das a₁ कुत) —^d) K₆ V₁ B₆₋₉
Das a₁ D₁ n₁ D₈ D₂ 8 ० ० मोक्ष (for एतत्) D₇
G₁ प्रवर्धते (for 'र्तते)

12 G₈ om the ref —^b) D₁ D₈ गधवत्या
—^c) D₁ ऋदि (for ऋपिस्) K₇ D₁ s₁ (marg as
in text) पूजयद्; M₁ ० 7 पूज्य सद् (for पूजयन्)
—^d) D₁ पुत्राय (for पुत्रस्य) D₈ तेजसा-

13 Before 13, Ś₁ K₁ 2 4 ० 7 V₁ B₆₋₉ Das
D₁ n₁ D₈ D₂₋₉ T G₈ ० M₁ 5-1 ins व्यास उवाच
—^a) K₆ 7 V₁ B₆₋₉ Das a₁ D₁ n₁ D₈ D₂₋₈ 8 ०
M₆ ब्रह्मचारी गृहस्थश्च (D₁ 'स्य) —^c) K₆ V₁ B₆₋₉
D₁ 9 Das a₁ D₁ n₁ D₈ D₂ 8 8 8 चारिण (for
कारिण) D₁ सर्वं (for सर्वे) —^d) ☞ Ca परमां,
तत्त्वसाक्षात्कारलभ्याम् । एतेन कर्मणो ज्ञानेनाविरोधो दर्शितः ।
या तु कर्मनिन्दैव सा उक्तविधया काम्यनिषिद्धपरतया
द्रष्टव्या । ☞

14 °) D₄ ० [s]यम्, D₈ तथा (for च). K₄ ०
B₆ ० 7 8 (marg as in text) ० Das a₁ D₁ n₁ D₈
D₂ 8 8 चाप्याश्रमान् (for य आश्र') G₁ एकान् (for
एतान्) —^b) K₄ ० B₆ ०-9 Das a₁ D₁ n₁ D₂ 8 8
योनुतिष्ठेद्, K₇ D₄ ० अनुतिष्ठन्, D₈ उपतिष्ठेद्; D₇
T G₁₋₃ ० अधि' (for अनु') D₈ यथा विधि: —^d)
K₆ B₆ D₁ n₁ D₈ D₂ 8 8 विधीयते; D₇ T₁ G₁₋₃ ०
न हीयते (for मही')

15 15^{ab} = (var) 12 20 4^{ab} D₈ om (hapl.)
15 —^a) K₇ D₁ D₈ चतुष्पदा, D₈₁ D₂ ० M₁
5-1 'ष्पादी; D₇ T₁ G₁ 'ष्पदे (for 'ष्पदी) M₁ 7 ह

चतुष्पदी हि निःश्रेणी ब्रह्मण्येया प्रतिष्ठिता ।
एतामाश्रित्य निःश्रेणीं ब्रह्मलोके महीयते ॥ १५
आयुषस्तु चतुर्भागं ब्रह्मचार्यनस्यकः ।
गुरौ वा गुरुपुत्रे वा वसेद्धर्मार्थकोविदः ॥ १६
कर्मातिरेकेण गुरोरध्येतव्यं बुभूषता ।
दक्षिणो नापवादी स्यादाहुतो गुरुमाश्रयेत् ॥ १७
जघन्यशायी पूर्वं स्यादुत्थायी गुरुवेश्मनि ।

यच्च शिष्येण कर्तव्यं कार्यं दासेन वा पुनः ॥ १८
कृतमित्येव तत्सर्वं कृत्वा तिष्ठेत् पार्श्वतः ।
किंकरः सर्वकारी च सर्वकर्मसु कोविदः ॥ १९
शुचिर्दक्षो गुणोपेतो ब्रूयादिपुरिवात्वरः ।
चक्षुषा गुरुमव्यग्रो निरीक्षेत् जितेन्द्रियः ॥ २०
नाभुक्तवति चाश्रीयादपीतवति नो पिवेत् ।
न तिष्ठति तथासीत् नासुप्ते प्रखपेत् च ॥ २१

C 12 2244
B 12 243(2) 21
K. 12. 246 21

(for हि) Ś1 Da3 D1 ० T2 G2 M1 निश्रेणी, D1
निश्रेणिर Dn1 चतुष्पदादिनिश्रेणी —^b) Da1 D2
प्रतिष्ठिता —^c) K1 ० 1 V1 Bo ०-० Da2 n1 Dn1 n1
D2 D2-1 ० ० ० M1 १ १ धारुह्य (for आश्रित्य) K1
Da1 निश्रेणी, D1 ० T2 G2 निश्रेणी, D1 निश्रेणि

16 ^a) Da2 n1 आयुष (for 'पुष). K2 D2 च (for
दु) —^b) K2 Dn1 s1 (before corr) D2 ० अनुस्यक
(for अन) Ś1 K1 Da1 T1 G1 १ M1 ० ब्रह्मचर्यं (Da1
T1 M2 'र्था'नस्यक —^d) B2 (marg) चरेद् (for
वसेद्)

17 K2 1 V1 Bo ०-० Da2 n1 Dn1 n1 D2 D2-० T
G1-१ ० M1 १-1 read 17 after 19 —^a) Ś1 K1 १ १
कर्मातिरेकेण (K2 'केन, K4 'के च) गुरोर, K2 V1
Bo ०-० Da2 n1 Dn1 n1 D2 D2 १ १ १ कर्मातिशेषेण (B2
'देशेन) गुराद् (V1 Bo 'रोद्); D2 कर्मातिरोधेन गुरोर;
D1 T G1-१ ० M1 १-1 कर्मशेषेण तु गुरोर —^c) Dn1
D2 T2 G1 M1 १-1 दक्षिणे (for 'णो) K1 V1 Bo
1-१ Da2 n1 Dn1 n1 D2 १ १ १ [s]नप (B2 D2 'य)
वादी, Dn1 [s]नपवादी, Dn2 T G1 नोपवादी (T
'दि); D1 M1 १-1 नोपवासी, G2 ० नोपवादी (for
नाप) G2 दक्षिणेनोपवादिवाद् —^d) Da2 n1 आहुतो,
M2 आसूतो. T G1-१ ० M1 १-1 आवजेत् (for आश्र
येत्) — After 17, M2 reads 22^a-23^b.

18 ^a) Da1 G1 जघन्यशायि —^b) K4 ० V1 Bo
०-० Da2 n1 Dn1 n1 D2 D2 १ १ १ T2 G2 M1 १ ०
रथाय (for 'यी) Da1 वेदमनी D2 आहुतो गुरुमा
श्रयेत् (= 17^d) —^c) K1 यश्च; D2 पूर्व (for यश्च)
—^d) Da1 दानेन (for दासेन)

19 ^a) Ś1 K1 १ कृतम् (for कृतम्) T1 तं (for
तत्) D2 पूर्व (for सर्व) D2 कृतकृत्य च तत्सर्व
—^b) K1 D2 १ तिष्ठेत् (for 'त) —^c) Da1 Dn1
सर्वकारी K1 ० V1 Bo ०-० Da2 n1 Dn1 n1 D2 D2
१ १ स्याद्; D2 lacuna (for च). — After 19, K2 1

V1 Bo ०-० Da2 n1 Dn1 n1 D2 D2-० T G1-१ ० M1
१-1 read 17.

^a 20 G2 om 20^a-21^b Da1 reads 20^a-21^b twice.
—^a) K1 D1 दीक्षा (for दक्षो) —^b) Ś1 K1 १
भूयाद् (for ब्रू) K2 1 V1 Bo ०-० Dn1 n1 D2 D2
१ १ १ G2 M1 १ ० Cp हृष्टम्, Da2 n1 D1 १ ० T G1 ०
M1 हृष्टम् (for हृष्टम्) K2 1 V1 Bo ० १ ० Da2 n1
Dn1 n1 D2 D2 १ १-१ T G1 १ १ M1 ० १ Cp हृवातरा
(V1 Da1 D2 'रा), B2 हृवांतर, D2 ० हृवातर; M2
हृवातर (for हृवातर) ❀ Ca हृपुरिवात्तर इति यथा
ईश्वरोऽन्तर्गतं पृथमन्वर्मति भूत्वा ब्रूयाद्, न तु बाह्यवचनं
वक्ष्यमित्यर्थ ॥ Cp (reading हृष्टमिवांतरा, Cpp as in
text) अन्तरा निकटे हृष्ट प्रिय शनैर्ब्रूयात् ! ❀ — Bo
om 20^a-21^b

21 For the repetition of 21^{ab} in Da1, of v l 20
Bo G2 om 21^{ab} (of v l 20) —^a) D1-१ ०
अभुक्तवति (for नाभु) B2 Da2 D2 १ ० नाश्रीयाद्
(for चाश्री) K1 नाभुक्तवति चाश्रीयाद्; Da1 नाभुक्त
वती यवाश्रीयाद् (sic) —^b) D2 अपीतमपि, D1 T
G1-१ ० M1 ० न (G1 १ M1 ० ना) पीतवति (for अपीत).
D1 चापिवेत्, G2 वा पि' (for नो पि) —^c) Ś1
K1 १ अतिष्ठति, K2 ० 1 V1 Bo ०-० Da2 n1 Dn1
n1 D2 D2-१ १ १ M1 Cv नातिष्ठति (for न तिष्ठति).
Ś1 K1 १ १ च नासीत्; K1 D1 १ १ तथा तिष्ठेत्, B1
D2 तथासीत्; Da1 यथासीत्; M1 ० यथासीतो (M2
'वे) (for 'सीत्) ❀ Cv अतिष्ठति, निद्रात् उत्थानमकु-
र्वति सति, तथा, यथा निद्राभङ्गो न भवति तथा, आसीत् ! ❀
—^d) Dn2 नास्वपे (for नासुप्ते) K1 D2 १ M1 ०
प्रस्वपेत् च, D2 ० 'पीति च; T2 'पेदपि; G2 'पेदुरौ
(for 'पेत च)

22 With 22, of Manu 2 72. For the sequence
in M2, of v l 17 —^a) D2 मृदुः (for मृदु) T2
मृदुशान् (for मृदुशेत्) —^c) D1 दक्षिणां (for 'ण). Da1
दक्षिण दक्षिणे चैव —^d) K2 वामं (for सव्य) K1

C 12 2345
B 12. 245(1) 22
K 12. 240 22

उत्तानाभ्यां च पाणिभ्यां पादावस्य मृदु स्पृशेत् ।
दक्षिणं दक्षिणेनैव सव्यं सव्येन पीडयेत् ॥ २२
अभिवाद्य गुरुं त्रयादधीष्व भगवन्निति ।
इदं करिष्ये भगवन्नदं चापि कृतं मया ॥ २३
इति सर्वमनुज्ञाप्य निवेद्य गुरवे धनम् ।
कुर्यात्कृत्वा च तत्सर्वमाख्येयं गुरवे पुनः ॥ २४
यांस्तु गन्धान्नसान्वापि ब्रह्मचारी न सेवते ।
सेवेत तान्समावृत्त इति धर्मेषु निश्चयः ॥ २५

ये केचिद्विस्तरेणोक्ता नियमा ब्रह्मचारिणः ।
तान्सर्वाननुगृहीयाद्भवेच्चानपगो गुरोः ॥ २६
स एवं गुरवे प्रीतिमुपहृत्य यथाबलम् ।
आश्रमेष्वाश्रमेष्वेवं शिष्यो वर्तेत कर्मणा ॥ २७
वेदव्रतोपवासेन चतुर्थे चायुषो गते ।
गुरवे दक्षिणां दत्त्वा समावर्तेद्यथाविधि ॥ २८
धर्मलब्धैर्युतो दारैरग्नीनुत्पाद्य धर्मतः ।
द्वितीयमायुषो भागं गृहमेधिव्रती भवेत् ॥ २९

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि चतुर्विंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २३४ ॥

सव्येप (for 'न) M1. 6-7 पाणिना (for पीडयेत्)

23 For the sequence in M6, of v 1 17 D6 om. 23^b-24^a —^b) K7 V1 Bo. 1 8 D1 9 अधीये; D4 अधिष्व, D8 अधीष्व, D6 M1 'त्य (for 'त्वा) D4 G2 भगवान् K6 अपि (for इति). —^a) K7 D1 वा (for च) D5 transp कृत and मया — After 23, K4 6 V1 Bo 6-9 D4 8 D1 14 D5 D2 8 5, 8 Kumbh ed ins.

684* प्रहंसदपि कर्तासि यज्ञवान्ब्रह्मयते पुन ।

[B8 (marg.) यदपि (for तं) K6 वक्षते, D5 वांछते. K4 यज्ञवान्कुंमर्हसि (for the post half).]

24 D6 om. 24^a (of v 1 23) K7 D1 9 transp 24^{ab} and 24^{cd} —^a) D6 repeats from सर्व up to ख्येय (in 24^d), after इति (in 25^d) D6 इदं कर्मम् (for इति सर्वम्) K7 D1 9 अनुप्राप्य (for 'ज्ञाप्य) —^b) V1 Bo 8 (marg) D1, 14 D5 D2-4 8 (both times) निवेद्य च यथाविधि —^c) V1 तत् (for च तत्). —^d) D6 M6 1 तत् (for पुन)

25 For the repetition in D6, of v 1 24 —^a) K7 D1 9 यस्तु (for यांस्तु). D5 द्विय गंधान्नस चापि —^c) K6 D4 D7 G8 सेवते (for सेवेत) V1 समावृत्य (for 'वृत्त) —^d) D6 om from धर्मेषु up to चारिणः (in 26^a) S1 K1 3 सर्वेषु; D7 T1 G1 8 6 धर्मेषु (for धर्मेषु). T2 निश्चय

26 D6 om 26^{ab} (of v 1. 25). —^c) K6 V1 Bo 6-9 D4 8 D1 14 D5 D2 8 8 तान्सर्वानाचरोक्षित्य. —^d) K1 3 4 भवेद् (for भवेच्च) K1 चानापगो; D4 च नियमो; D6 9 चानपगो; G1 चानु (for चान')

D6 1 11 G8 6 भवेद्भानुपगो गुरो (D6 'रौ, G8 6 'रु); G2 निवेद्य चातिके गुरु, M1 6-7 भवेद्भानुपगो (M6 'से) गुरौ (M6 1 'रो). ❀ Ca अनपग समीपस्थ ॥ Cp नित्यानुवर्ती । ❀

27 ^a) D6 एव च (for स एवं) —^b) K6 1 B6 D1-6 उप (K6 'पा)कृत्य, Bo 7-9 D4 8 D1 14 D5 D2 8 7 8 T G1-8 6 M7 उपाह (D7 'वृ)त्य (for उप) —^c) K6 V1 B6-9 D4 8 D1 14 D5 D2 8 6, 8 आश्रमाद्; K7 D1 5 9 अगत्वा च; Bo अग्राम्येषु; D7 T G1-8 6 M1 6-7 अग्राम्येण (for the first आश्रमेषु). K6 1 V1 Bo 6 7 9 D1, 14 D5 D2-4 6 8 9 एव (for एव).

28 ^a) K2 T1 वेद (for वेद). S1 K1 2 4, 1 D1 9 योगे (S1 'जे)न; D5 वासी च (for -वासेन) —^b) M1 चतुर्थ्यश्च (for 'र्थे) D4 D8 D7 चायुषे; D2 त्वायुषो (for चा') —^c) T1 G1 8 6 दद्यात् (for दत्त्वा) —^d) Bo D4 1 समवर्तेद् (for समा').

29 = (var) 12 235 1 D6 1 om 29 —^a) B9 कर्म (for धर्म) S1 K1 लुब्धो (for -लुब्धैर्). K1 दाने (for दारैर्) — K4 om. (hapl) from 29^b up to 12 235 1^c —^b) T1 G8 6 अग्निम् (for अग्नीन्) D8 D6 साहस्य (for उत्पाद्य) K6 Bo 6-9 D4 8 D1 14 D5 D2 8 8 T G1-8 6 M1 6-7 यत्नत; D8 सुव्रत (for धर्मत) — V1 reads from 29^c up to 12 235 1^d on marg —^c) B8 चायुषो (for चा') K2 D4 1 द्वितीय मानुषो भाग —^d) K2 मेधिव्रतो, V1 B6 1 9 T G1-8 6 M1 6-7 मेधी व्रती (G1 M1 'तो), B8 मेधे व्रती, D4 1 मेधी व्रती (for -मेधिव्रती) K7 Bo D1 14 D5 D2-4 8 9 गृहमेधी भवेद्भती (K7 D1 9 'दिति); D6 'मेधी गृहे यस्येत्

२३५

व्यास उवाच ।

द्वितीयमायुषो भागं गृहमेधी गृहे वसेत् ।

धर्मलब्धैर्युतो दारैरग्नीनुत्पाद्य सुव्रतः ॥ १

गृहस्थवृत्तयथैव चतस्रः कविभिः स्मृताः ।

कुम्भलघान्यः प्रथमः कुम्भीधान्यस्त्वनन्तरम् ॥ २

अश्वस्तनोऽथ कापोतीमाश्रितो वृत्तिमाहरेत् ।

तेषां परः परो ज्यायान्धर्मतो लोकजित्तमः ॥ ३

पद्कर्मं वर्तयत्येकत्रिभिरन्यः प्रवर्तते ।

द्वाभ्यामेकश्चतुर्थस्तु ब्रह्मसत्रे व्यवस्थितः ।

गृहमेधिव्रतान्यत्र महान्तीह प्रचक्षते ॥ ४

C 12 8858
D 12 244(5) 5
K 12 249 5

Colophon om in K₁, K₈ & B₁₋₅ D₁₋₂ a₂ D₂₋₃ n₂
D₁ G₁ & M₁₋₅ absent V₁ reads the colophon on
marg — Sub-partan Ś₁ K₁ 2 6 1 V₁ Bo 6-9 D₁₋₂
a₂ D₁₋₂ n₂ D₂ D₂₋₃ T G₁₋₂ 6 M₁ 5-1 मोक्षधर्म-
— Adhy name Ś₁ K₁ 2 शुक्रप्रश्न, K₈ 1 V₁ Bo
6-2 D₁₋₂ a₂ D₁₋₂ n₂ D₂ D₂₋₃ 8 9 शुक्रानुप्रश्न, M₁ 6 1
ब्रह्मचारिवृत्त, M₅ शुक्रानुप्रश्ने ब्रह्मचर्याश्रमधर्मोपदेश-
— Adhy no (figures, words or both) K₈ D₁₋₂ D₂₋₃
G₂ 68, D₁₋₂ D₁₋₂ D₁ T₁ G₁ 3 6 M₆ 69, D₂ M₁
6 1 67, T₂ 83 — Śloka no D₁₋₂ D₂ 30,
D₁₋₂ 29

235

1 = (var) 12 234. 29 With 1st, of Manu
4 1st K₁ om 1st (cf. v l 12 234 29). K₁
D₁ 9 om 1 V₁ reads 1 on marg G₂ वेदव्यास
(for व्यास) D₁ G₁ transp 1st and 1st —
D₂ om भाग K₁ 2 द्वितीयमायु (K₁ 'तु'पो भो (K₂
भा)य, M₆ 1 'ये त्वा (M₁ 'येष्वा)युषे भाग (M₁ 'ने)
—^b) D₂ गृही (for गृहे) D₂ भवेत्; T₁ G₁₋₂ 6
वसन् (for वसेत्) Ś₁ K₁ 2 गृहमेधिव्रतं चरेत्; D₁
'मेधिव्रती भवेत् — K₁ reads 1st twice —^c) Ś₁
K₁ (both times) G₂ लुब्धैर्यं (G₂ 'युं)तो (for लुब्धै
युंते) —^d) D₂ 1 क्षमिन् K₈ Bo 6 1 2 (marg as
in text) 9 D₁₋₂ a₂ D₁₋₂ n₂ D₂ D₂₋₃ 8 8 आहृत्य (for
उत्पाद्य) Ś₁ K₁ (both times) 2 4 चार्चयेत्; D₁₋₂
सुहृत्; D₁ T G₁₋₂ 6 M₁ 5-1 यत्नत (for सुव्रत)

2 ^a) K₁ D₂ 2 9 त्वेताश्च, T₂ चैताश्च, M₅ इत्था
(for चैव) —^b) Ś₁ K₁ स्मृत (for स्मृता) G₂
प्रदानाश्च विधित्सवां — With 2nd, of Manu 4 7th
—^c) K₁ V₁ Bo 6 1 9 D₁₋₂ a₂ D₁₋₂ n₂ D₁₋₂ a₂ (by
corr as in text) D₁₋₂ 2 9 Cp कुशूल (for कुसूल)
Ś₁ K₁ 2 4 'धान्या; G₂ धान्य (for 'धान्य') Ś₁
K₁ 2 4 D₂ प्रथमा, G₁₋₂ 6 M₁ प्रथम (for 'म)
॥ Cp कुशूल कुशूलेति प्रसिद्ध । ॥ —^d) K₁ कुमीर;

K₈ V₁ B₁ D₁₋₂ n₂ D₂ 2 2 कुम्भ, D₂ कुम्भा (for
कुम्भी) D₂ त्वत् पर, D₂ T₂ M₁ त्वनतर (for
'रम्) Ś₁ K₁ 2 कुम्भीधान्यास्त्वनतरा, G₂ 'न्यमनतर
॥ Cp कुम्भी कुम्भ कलदा । ॥

3 With 3rd, of Manu 4 7th —^a) D₂ अथ
तनो, G₂ 'स्यनो (for 'स्तनो) ॥ Cn कापोतीम्
उच्छृत्तिम् । ॥ —^b) D₁ T G₁ 3 6 M₁ 5-1 आश्रितो
(for आश्रितो) K₈ V₁ Bo 7 9 D₁₋₂ D₂ D₁ T G₁₋₂ 6
Cp आहरन्, K₇ D₁₋₂ 6 M₁ आचरेत् (for आह)
॥ Cp. वृत्तिमाहरन्, कालमतिवाहयन् । ॥ — With
3rd, of Manu 4 8th —^c) D₁ T G₁₋₂ 6 एषा
(for तेषां) K₈ परापरो, M₆ पर परो (for पर परो)
—^d) D₁ धर्मको, T₁ G₁ धार्मिको (for धर्मतो)
D₁₋₂ n₂ D₂ 2 2 धर्म (for लोक) K₈ D₁₋₂ D₂ 2
वित्तम (for जित्तम)

4 With 4th, of Manu 4 9 —^a) K₁ V₁
पद्कर्म ॥ Cn पद्, यजनयाजनाध्ययनाध्यापनदानप्रति
प्रदा ॥ Cp (also) पद्कर्मणि शिला [लोच्छ] याचित
कृषिवाणिज्जुषीदरूपाणि । ॥ —^b) D₁ क्षान्या; T₂
क्षान्य (for क्षन्य) D₂ प्रवर्तयेत् (for 'वर्ते) ॥ Cp
त्रिभि उरथानयाचितायाचितैर्वा । ॥ — K₇ reads 4th
on marg G₁ reads 4th twice —^c) K₁ एकाश्च G₁
(first time) त्रिभिरन्यो (for चतुर्यस्तु) D₁₋₂ D₁ T₁
G₁ (second time) 2 8 6 च (for तु) ॥ Ca n
द्वाभ्या यागा (Cn दाना)ध्ययनाभ्याम् । ॥ ॥ Ca चतुर्थ-
कापोती वृत्तिमाश्रितो गृहस्थ । ॥ —^d) K₈ 7 D₂ 5 9
Cp ब्रह्मसत्रे (K₈ 'त्वे) (for 'सत्रे) D₂ व्यवस्थिता
Ś₁ K₁ 2 4 गुत् (K₂ 4 ब्रह्म)शुश्रूषणे रत्, V₁ B₈ (marg)
ब्रह्मसत्रे (B₈ 'त्वे)व्रते स्थित ॥ Ca. ब्रह्मसत्रं वेदजप,
आरामचिन्तनमित्यन्ये ॥ Cp पाठान्तरे ब्रह्म तत्त्वज्ञान सदेव
सत्य तत्र स्थित ॥ C₈ ब्रह्मसत्रे अध्यापने ॥ C₇ ब्रह्मसत्रे
ब्राह्मणं क्रियमाणसत्रयागे । ॥ —^e) K₈ T₁ G₁ 6 गृह-
मेधी; B₈ 'मेध; B₈ (marg as in text) 'मेधे (for
'मेधि) —^f) Ś₁ K₁ 2 4 सुमहति (for महान्तीह)
Bo D₂ प्रचक्षते; G₂ प्रवर्तयेत्

C 12 865B
B 12 244(A) B
K 12. 249 B

नात्मार्यं पाचयेदन्नं न वृथा घातयेत्पशून् ।
प्राणी वा यदि वाप्राणी संस्कारं यजुषार्हति ॥ ५
न दिवा प्रस्वपेजातु न पूर्वापररात्रयोः ।
न भृङ्गीतान्तराकाले नानृतावाहयेत्स्त्रियम् ॥ ६
नास्यानश्नन्वसेद्विप्रो गृहे कश्चिदपूजितः ।
तथास्यातिथयः पूज्या हव्यकव्यवहाः सदा ॥ ७
वेदविद्याव्रतस्नाताः श्रोत्रिया वेदपारगाः ।
स्वधर्मजीविनो दान्ताः क्रियावन्तस्तपस्विनः ।

5 °) K₂ 4 नात्मान; K₆ Bo. 6 7 9 Das a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₂ 8 8 7 8 T G₁-8 6 M₆ 1 ना(G₂ आ)त्मार्ये (for 'र्थ'), —^b) D₈₁ घातयेन् K₁ फल (for पशून्). —^c) ❧ Ca प्राणी विहितहविर्मध्ये पशु', अप्राणी पुरोडाशादि ॥ Cn प्राणी छागादि', अप्राणी अश्वस्थादि ॥ Cv: प्राणी पैतृकाद्यर्थमानीत प्राणी, अप्राणी नित्यभोजनार्थमानीत व्रीह्यादिकम् । ❧ —^d) B₇ partly damaged B₈ (marg) सघातिर (for संस्कार) D₇ T₁ G₁ विदुषा, M₁ 6 यजुषो (for 'पा'). D₈ संस्कारं यजुषार्हति (sic)

6 °) Ś₁ K₂ प्रसुपेज् (for प्रस्वपेज्) —^b) K₆ V₁ Bo 6-9 Das a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₂ 8, 8 रात्रिषु (for रात्रयो) —^c) K₇ D₄ 6 9 मुज्याद् (for मुञ्जीत). ❧ Ca अन्तरा सायप्रातर्भोजनद्वयमध्ये । ❧ —^d) T₁ नानृताम्.

7 With 7^{ab}, of Manu 3 105^{ed}, 4 29 —^a) K₆ V₁ Bo 6-9 Das a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₂ 8 8 गृहे (for वसेद्) G₂ नानानस्वपन्विप्रो (sic) —^b) K₆ V₁ Bo 6-9 Das a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₂ 8, 8 वसेत् (for गृहे) —^c) D₈₂ अथ (for तथा) Ś₁ K₁ 2 4 उपास्यास्त्रियय पूज्या, K₇ D₄-6 9 पूज्या ह्य (D₈ 'ज्यास्त्व') विथयस्त (D₂ 9 'स्व') स्व —^d) M₇ कव्यं (for -कव्य)

8 With 8^{ab}, of Manu. 4 31 —^a) K₇ वृत् स्नाता, Dn₄ व्रत्स्नात (for 'स्नाता') —^b) K₇ V₁ D₁-7 9 T G₁-8 6 M₁ 8-1 स्वकर्म, B₆ D₄ स्वधर्म (for स्व'), —^c) Ś₁ K₁ कव्य (for हव्य) K₁ हव्यं (for कव्य) K₆ V₁ B₈ वा (for च) —^d) K₂ [अ]प्यहं नार्थ; T₂ [अ]भ्यर्हणार्थ; G₂ प्रहर्षार्थ (for [अ]प्यर्हणार्थ)

9 °) K₁ नावरैः, G₂ ते नरैः (for न खरैः) D₇ T₁ G₁ सप्रधा (T₁ 'खा') वस्य (for 'यावस्य) ❧ Cn नखरैः नखैः, दम्भार्थं नखलोमघरस्य । ❧ —^b) K₁ स्वधर्माज्ञातकस्य, K₄ V₁ Bo 6 (marg) Das, a₁ Dn₁ n₄

तेषां हव्यं च कव्यं चाप्यर्हणार्थं विधीयते ॥ ८
न खरैः संप्रयातस्य स्वधर्माज्ञानकस्य च ।
अपविद्वाग्निहोत्रस्य गुरोर्वालीककारिणः ॥ ९
संविभागोऽत्र भूतानां सर्वेषामेव शिष्यते ।
तथैवापचमानेभ्यः प्रदेयं गृहमेधिना ॥ १०
विघसाशी भवेन्नित्यं नित्यं चाशृतभोजनः ।
अमृतं यज्ञशेषं स्याद्भोजनं हविषा समम् ।
भृत्यशेषं तु योऽश्नाति तमाहुर्विघसाशिनम् ॥ ११

D₈ D₂ 8 8 Ca Cpp स्वधर्म (K₄ 'धर्मा'; V₁ 'कर्म') ज्ञाप कस्य; K₆ (orig) 7 D₈ 8 9 स्वक (K₆ [sup] in) 7 D₈ 'ध'मोञ्जितकस्य, K₆ (before corr) B₆ (orig) 6 Cp स्व (Cp अ) कर्मजनितस्य; B₈ D₇ T G₁ 8 6 M₁ 8-7 स्वक (B₈ [marg] T₂ 'ध') मर्यादा (G₁ 'स्या') पकस्य, D₈ स्वकर्माञ्जितस्य, G₂ स्वकर्मस्थापितस्य (for स्वधर्माज्ञान कस्य) K₆ Bo. 6 7 9 Das a₁ D₈ D₂ T G₁-8 6 M₁ 8-7 वा (for च) ❧ Ca स्वधर्मज्ञापकस्य, समेता वान्धर्मं कृत इति कथकस्य ॥ Cp अकर्मजनितस्य, अकर्म लब्धवृत्ते । ❧ —^d) K₆ वाफल; T₂ G₂ M₇ वालीक (for वालीक) D₆ 7 -धारिण (for 'कारिण')

10 With 10, of Manu 4 32 —^b) T₁ G₁ अथ (for एव) K₇ D₄ 8 9 शस्यते, D₄ सिष्यते (for शि') —^c) K₂ M₁ 6 7 अथ वा (for तथैव) D₄ G₂ पाच (G₂ पच) मानेभ्यः, D₆ 7 [अ]पच्यमा' ❧ Cn p 8 अपचमानेभ्य ब्रह्मचारिसंन्यासिभ्य (Cp 'मिषुभ्यः'; C₈ 'परिघाजकेभ्य') । ❧ —^d) K₄ मेधिना, Dn₄ मेधिनां

11 With 11, of 3 2 58 B 13 93 8 D₈ om 11 11^{ab} = (var) Manu 3 285^{ab} —^a) K₆ विघसासो, D₄ 'साशि (for 'साशी) —^b) K₆ 7 D₄ 6 वाम्बुत्त (for चा') Dn₄ G₁ 8 6 -भोजनं (for 'न) —^c) D₄ अनृतं (for अमृत) Ś₁ M₇ शेषं स्याद्; T₁ G₁ 8 6 -शेषस्य (for -शेषं स्याद्) —^d) T G₁ 8 6 भोजनं हविषा स्मृत —^e) G₂ मुक्त- (for शृत्य). D₁ 9 तु (for तु) M₅ [s] श्रीयात् (for श्वाति) —^f) K₇ विघसासिनं — After 11, K₆ V₁ Bo 6-9 Das a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₂ 8 8 7 8 Editions ins

685* विघस शृत्यशेषं तु यज्ञशेषमथाशृतम् ।

[= (var) Manu 3 285^{ed} D₈ विघसा (for 'सं') Das om (hapl) प तु यज्ञशेषे B₆ Das a₁ तथा (for अथ)]

स्वदारनिरतो दान्तो ह्यनस्युर्जितेन्द्रियः ।
 ऋत्विक्पुरोहिताचार्यैर्मातुलातिथिसंश्रितैः ॥ १२
 वृद्धबालातुरैर्वैद्यैर्ज्ञातिसंवन्धिवान्धवैः ।
 मातापितृभ्यां जामीभिर्भ्रात्रा पुत्रेण भार्यया ॥ १३
 दुहित्रा दासवर्गेण विवादं न समाचरेत् ।
 एतान्विमुच्य संवादान्सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १४
 एतैर्जितैस्तु जयति सर्वाल्लोकान्न संशयः ।
 आचार्यो ब्रह्मलोकेशः प्राजापत्ये पिता प्रभुः ॥ १५

अतिथिस्त्विन्द्रलोकेशो देवलोकस्य चत्विजः ।
 जामयोऽप्सरसां लोके वैश्वदेवे तु ज्ञातयः ॥ १६
 संवन्धिवान्धवा दिक्षु पृथिन्यां मातृमातुलौ ।
 वृद्धबालातुरकृशास्त्वाकाशे प्रभविष्णवः ॥ १७
 भ्राता ज्येष्ठः समः पित्रा भार्या पुत्रः स्वका तनुः ।
 छाया स्वा दासवर्गस्तु दुहिता कृपणं परम् ॥ १८
 तस्मादेतैरधिकक्षिप्तः सहेनित्यमसंज्वरः ।
 गृहधर्मरतो विद्वान्धर्मनित्यो जितकृमः ॥ १९

C 12. 874
 D 12. 240(3) 21
 K 12. 248 21

12 ^a) M₁ नित्यम् (for दान्तो) — ^b) K₁ : D₁ : ह्यनस्यु, D₁ ह्यनस्युर, M₁ ह्यनस्युर (for ह्यन) K₁ : D₁ : यतैन्द्रिय, G₁ जितेन्द्रिय (for जितेन्द्रिय) — 12^{ed} = Manu 4 179^{ab} — ^c) K₁ -पुरोहिताचार्यैः; G₁ पुरोहिताचार्य (for 'चार्यैः') — ^d) D₁ समन्वितैः, D₁ -ससृष्टै (for सधितैः) D₁ : मातुलाति समन्वितैः

13 = Manu 4 179^c-180^b — ^a) K₁ -बालादुरा K₁ वाचैर् (for वैचैर्) T G₁-3 c M₁ ६-१ बालबुद्धा तुरैर्वैचैर् — ^b) D₁ : G₁ M₁ सवच (for 'सवन्धि') — ^c) D₁ : जामात्रा; D₁ जानीमिर्; T₁ ज्ञातीमिर्, G₁ जामि; G₂ जानामिर्, M₁ (sup lin as in text) ज्ञाती (for जामी) ☞ Ca (reading यामीमि) यामी कुलस्त्री ॥ Ca जामीभिः सगोत्रस्त्रीभिः । ☞ — ^d) K₁ D₁ : G₂ भ्राता (for भ्रात्रा)

14 = (var) Manu 4 180^c-181^b — ^a) K₁ : दुहित्र्या, G₂ 'ता (for 'त्रा) T₁ वास, G₂ सास (for दाम) — ^b) D₁ : न विवा (D₁ 'पा)ट तु योज येत्, T G₁-2. c M₁ ६-१ विवाद ना (T₁ 'दाना)युयोज येत्. ☞ Ca (reading विवादान्) संरम्मपूर्वकवादान् । ☞ — ^c) D₁ T G₁-3 c एतैर् (for एतान्) K₁ सवा युन् (for 'दान्) ☞ Ca संवादान् शदाचार्य कलहान् । ☞ — ^d) K₁ Bo ६ : १ : Das D₁ n₁ n₁ D₁ : ६ : ६ : Mr विमुच्यते (for प्रमु)

15 = (var) Manu 4 181^c-182^b — ^a) K₁ : V₁ B₁ (marg) : D₁ D₁ D₁ : ६ : ६ : T₁ G₁ : ६ : जितम्, G₂ जित (for जितैष) — ^d) K₁ D₁ प्रजापत्ये, B₁ प्राजापत्य (for 'पत्ये) D₁ : तथा (for पिवा)

16 = (var) Manu 4 182^c-183^b — ^a) K₁ त्विन्द्रि- (for त्विन्द्र) K₁ Bo ६-१ : Das n₁ n₁ D₁ n₁ D₁

D₁ : ६ : ६ : -लोकस्य (for लोकेशो) — ^b) K₁ चत्विजा — In S₁, the portion from 16^c up to 12 236 19^a is written *sec m* — ^c) D₁ यामयो, G₁ : ६ : ज्ञातयो (for जामयो) — ^d) B₁ (marg) लोक (for वैश्व) K₁ देव तु, D₁ दैवे तु, T₁ G₁-3 c -देवेषु; M₁ ६ : १ देवस्य (for -देवे तु) D₁ : G₁ ६ (sup lin) जातयः; G₂ जामय (for ज्ञातय.)

17 17^{ab} = (var) Manu 4 183^{ed} — ^a) S₁ समधि, D₁ सवंध- (for सवन्धि) — ^b) D₁ : मातुलै (for मातुलौ) G₂ पृथिन्यां मातुला मता — ^d) S₁ K₁ : G₂ आकाशे, D₁ : स्वाकाशे; M₁ स्वाकाश (for 'शे)

18 = (var) Manu 4 184^c-185^b — ^a) S₁ भ्रात्रा S₁ ज्येष्ठा; G₂ ज्येष्ठ (for ज्येष्ठ) B₁ पिता; D₁ पुत्रा; G₂ पुत्रो (for पित्रा) — ^b) G₂ भार्य- (for भार्या) K₁ T₂ G₁ : M₁ पुत्र (for पुत्र) M₁ तथा (for स्वका) — With 18^{ed}, of Śāṅkhāyana Ś Sūtra 15 17 12 — ^c) K₁ छाया (for छाया) K₁ वा, Das n₁ D₁ : ३ (before corr) : १ : T₂ G₂ : ६ : स्व; G₂ स्व, Ca (gloss आरमीय; Cap as in text) स्व (for स्वा) K₁ वर्यस्तु; K₁ V₁ Bo १-१ : Das D₁ n₁ n₁ D₁ : ३ : ३ : M₁ -वर्ग (D₁ 'र्ग)श्च, D₁ : -वर्गस्य; D₁ : -वर्गोक्ति (for वर्गस्तु). T₁ छायासमा दासवर्गा; G₁ स्वदासवर्गस्तु सदा — ^d) K₁ कृपणा; D₁ : M₁ कृपणां; T₁ रोपण (for कृपण) Das पुरां (for परम्). ☞ Ca कृपण कृपापात्रम् । ☞

19 19^{ab} = (var) Manu 4. 185^{ed}. — ^a) G₂ तस्मात्तैरधि (sup lin 'मि)त क्षिप्ता — ^b) T₁ G₁ : ६ : अपज्वर; M₁ अस (for अस) — ^c) K₁ D₁ : कर्म (for धर्म) K₁ V₁ Bo. ६-१ : Das n₁ n₁ D₁ n₁ D₁ : ३ : ३ : परो, D₁ : रयो (for -रतो) D₁ : धीमान् (for विद्वान्) — ^d) K₁ D₁ धर्मे (for धर्मे)

C 12. 8578
B. 12. 244(C). 22
K. 12. 249 22

न चार्थवद्धः कर्माणि धर्म वा कंचिदाचरेत् ।
गृहस्थवृत्तयस्तिस्त्रस्तासां निःश्रेयसं परम् ॥ २०
परस्परं तथैवाहुश्चातुराश्रम्यमेव तत् ।
ये चोक्ता नियमास्तेषां सर्वं कार्यं बुभूषता ॥ २१
कुम्भीधान्यैरुच्छ्रितैः कापोतीं चास्थितैस्तथा ।
यसिञ्चैते वसन्त्यर्हास्तद्राष्ट्रमभिवर्धते ॥ २२

K₆ V₁ B₀ ६-९ D₂₈, a₄ D_{n1} n₄ D₈ D₂, ९, ९-९ शीको,
K₇ निले (for निल्यो)

20 ^a) K₁ तदार्थं, K₆ न चातु, B₆ (marg as in text) न चात्म- (for न चार्थं) D₂₄ D_{n4} -वद्ध-, D₈ वद्ध-, T₁ G₁₋₈ ० वध, T₂ M₁ ० बंध, M₅ बंध (for वद्ध) D₅ १ आत्मवद्धर्मकर्माणि —^b) K₆ १ B₇ ९ D_{n1} n₄ D₈ D₂₋₅ १-९ धर्मवान् (for धर्म वा) K₄ १ V₁ D₂₈ a₄ D₂₋₄ ० T₁ G₁ ९ ० M₁ ६, १ किंचिद्, D_{n1} n₄ D₈ D₈ (also) ९ कश्चिद् (for कचिद्) —^c) D₈₁ गृहस्थस्य (hypermetric) (for गृहस्थ) G₂ गृह-वृत्तिरनिवृत्तिसु —^d) D₂₄ D₄ निश्रेयस; G₂ स्वस्य यनं Ś₁ K₁ २ ४ मत्, K₇ D₂ ० ० फल (for परम्)

21 ^a) D₂₈ a₄ D_{n1} D₈ परं परं (for परस्पर). G₂ [जा]स्त्रै (for [आ]हुश्) ☞ C_n परस्परमित्यपपाठ । पर पर श्रेय ॥ C₉ परस्पर तथैवाहुः प्रत्येक नि श्रेयसमाहुः । चातुराश्रम्यमेव तद्वृत्तिचतुष्टयम् । ☞ —^b) D₈ चातुराश्रमम्, G₂ हेतुराश्रम्यम् K₇ D₄ ० ० तु; G₂ ता (for तत्) G₁ चतुराश्रम्य वै तत् (sic) —^c) Ś₁ अथोक्ता; K₁, २ ४ D_{n1}, n₄ D₈ D₈ यथोक्ता, G₂ यच्चोक्ता (for ये चोक्ता) K₁ नियमम् —^d) K₁ ४ D_{n4} सर्वकार्यं; K₇ D₂ ० T₂ सर्वं कार्या, B₀ ० १ ० D₂₄ D₈ १ T₁ G₁ ९ ० सर्वं कार्यं (for सर्वं कार्यं) K₆ बुभूषतां; B₇ १ ० D_{n1} D₈ D₈ बुभूषतां (for पता)

22 ^a) K₁ D₂₄ D_{n1} D₈₁ D₂₋₃ ९ ० कुंम (for कुम्भी) Ś₁ K₂ ४ धान्या (for धान्यैर्) D_{n4} D₈ उच्छ्रितै (for उच्छ्रित) Ś₁ K₂ ४ शिला, K₁ G₂ M₁ ९-१ सिलै, V₁ B₅₋₉ D₂₄ D_{n4} D₈ D₂ ९ शीलै, G₁ सिसै (for शिलै) ☞ C₈ उच्छ्रितै[शि]लै उच्छ्रितै धान्यश आदानम्, शी[शि]ल शिलापृष्ठपठितस्यादानम् । ☞ —^b) B₇ D₂₈ D₈ कापोती (for तीं) K₆ १ B₉ D₂₈ a₄ D₅ १ वास्थितैस्, B₈ D₂₈ आस्थि, D_{n1} D₂ चास्थितास् (D₂ तिस्र, D₄ ० ते (for तैस्) D₈ M₁ तदा (for तथा) Ś₁ K₁, २ ४ कापोतीवृ (Ś₁ पोती वृ)त्तिमाधिता (K₁ स्थितै) —^c) G₁ चैव (for चैते) D₅ १ G₂ मंत्रंति (for वसन्ति) K₂ D₂ ९ G₂, ० अर्थास्; D₂₄

दश पूर्वान्दश परान्पुनाति च पितामहान् ।
गृहस्थवृत्तयस्त्वेता वर्तयेद्यो गतव्यथः ॥ २३
स चक्रचरलोकानां सदृशीं प्राप्नुयाद्गतिम् ।
यतेन्द्रियाणामथ वा गतिरेषा विधीयते ॥ २४
स्वर्गलोको गृहस्थानामुदारमनसां हितः ।
स्वर्गो विमानसंयुक्तो वेददृष्टः सुपुष्पितः ॥ २५

षाहास, G₂ आहु. —^a) G₂ अनु (for अभि) G₁ M₆ -वर्तते (for वर्धते).

23 ^a) Ś₁ K₂ T₁ दश पूर्वा; K₄ ० B₇ D₂₈ a₄ D₂ ९ ९ पू (K₆ स)र्वान्दश (by transp), B₀ ० ० D_{n1} n₄ D₈ M₁ ० पूर्वापरान् K₇ परा (for परान्). C_v पूर्वा परान्दश परान् (gloss: परान् अन्युनात्) —^b) T₁ G₂ ९ ० पुनन्ति, G₁ पुनती (for पुनाति) G₂ स्व- (for च) —^c) Ś₁ K₂ ४ -वृत्तीर्यस्तु, K₁ वृत्तीभिस्तु; K₆ B₀ ० १ ० D₂₈ a₄ D_{n1} n₄ D₈ D₂ ९ ९ ९ वृत्तीश्चापि (for -वृत्त-यस्तु) M₁ एतान् (for एता). B₈ गृहस्थवृत्तीस्त्वे-ताश्च; T₁ G₁₋₈ ० वृत्तिं चा (G₁ द्विं चा; G₂ त्ति यो)प्येतां, M₅ वृत्तिश्चाप्येता; M₇ वृत्तिमेता वै —^d) Ś₁ K₁, २ ४ वर्तयेत्, G₂ याति यो वै (for वर्तयेद्यो)

24 ^a) T₂ चक्र- (for चक्र-). K₁ १ V₁ B₀ ६-९ D₂₈ a₄ D_{n1}, n₄ D₈ D₂ ९ ९-९ -चर-; T₁ G₁₋₈ ० -चार- (for -चर-) ☞ C₂ चक्रधरा सदा शकटेन चक्रवता तीर्थयात्राशीला ये चरन्ति ते । गन्धर्वादयो वा ॥ C_n चक्र-धराश्चक्रवर्तिनो मान्धान्नादयः ॥ C_p चक्रधरो विष्णु । चक्र-धराः सूर्यादयो गणदेवाः ॥ C₉ चक्रधरलोकानां प्रहृनक्षत्रतार-कादिलोकानाम् । ☞ —^b) K₄ १ V₁ B₀ ९ D₂₈ D_{n1}, n₄ D₂₋₄, ० ९ ० T₂ M₁, ९-१ आमुयाद् (for प्रा) —^c) V₁ B₀ ० (marg) ९ D_{n1} n₄ D₈ D₂ ९ ९-९ T₁ G₂ ९ ९ नितेन्द्रियाणाम् (for यतेन्द्रि) —^d) D_{n1} M₁ ० एषां; D₈₁ एव (for एषा).

25 D₇ om (hapl) 25. D₂ reads 25 twice —^a) D₈ स्वर्गो (for स्वर्ग-) K₁ T₂ G₂ ९ ० M₁ ९ ० -लोके; K₆ G₁ -लोक- (for -लोको) — G₂ om. (hapl) 25^b-26^a D₈ reads 25^b-26^b on marg —^b) B₀ (marg) -मनसो, M₇ -मनसा (for -मनसां) K₁ हितां; K₂ हितां, K₇ D₄₋₉ ० स्मृत'; B₈ (marg) गतिं, T₁ G₁ ० M₅ हृद्; G₈ हृद् (for हित) —^c) K₁ ९ स्वर्गो (for स्वर्गो) —^d) T₂ देव- (for वेद-). Ś₁ दृष्टिपु; K₁ -दृष्टि-सु; K₂ -दृष्टि-स- (for -दृष्ट-सु-) K₇ D₂ ९ स्वयंभुवा (K₇ व), B₈ (marg as in text) D₂₄ सुपुष्पित, M₁, ९ (inf lin) ० १ स (M₅ १ सु)कल्पितः

स्वर्गलोके गृहस्थानां प्रतिष्ठा नियतात्मनाम् ।
ब्रह्मणा विहिता श्रेणिरेया यस्मात्प्रमुच्यते ।
द्वितीयं क्रमशः प्राप्य स्वर्गलोके महीयते ॥ २६
अतः परं परममुदारमाश्रमं

तृतीयमाहुस्त्यजतां कलेवरम् ।

वनौकसां गृहपतिनामनुत्तमं

शृणुष्वैतच्छिष्टशरीरकारिणाम् ॥ २७

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि पञ्चविंशदधिकद्विंशत्तमोऽध्यायः ॥ २३५ ॥

२३६

भीष्म उवाच ।

प्रोक्ता गृहस्थवृत्तित्ते विहिता या मनीषिणाम् ।
तदनन्तरमुक्तं यत्तन्निबोध युधिष्ठिर ॥ १

क्रमशस्त्ववधूयैनां तृतीयां वृत्तिमुत्तमाम् ।
संयोगव्रतखिन्नानां वानप्रस्थाश्रमौकसाम् ॥ २
श्रूयतां पार्थ भद्रं ते सर्वलोकाश्रयात्मनाम् ।

C 12. 8885
B 12 24541 3
K 12. 230 3

(for सुपुष्पित) Ds वेदस्य स्वयमुवा

26 Gs om 26^a (cf v 1 25) Ds reads 26^a
on marg —^a) Bc स्वर्गे (for स्वर्ग-) Kc Bc
Dn1 n4 Ds D2 8 7 8 M1 5-1 लोको, G1 -लोक-
(for लोके) —^b) Ds1 नियतात्मना —^c) K2 Ds1
ब्राह्मणा (for ब्र) K3 निहिता (for वि) Kc Bc
(marg) Dn1 n4 Ds D2 8 8 योनिर्; K1 B1 Ds4
T1 G1 8 M6 7 श्रेणीर् (for श्रेणिर्) Ds ब्रह्मणा विहिता
रेखा —^d) M1 ह्येया (for एया) T G1-3 8 यस्मिन्
(for यस्मात्) Kc Bo 8 (marg as in text) Dn1
n4 Ds D2 8 विधीयते, K1 D1 8 7 9 प्रवर्षे, V1
M1 8 8 विमुच्यते; Bc 9 प्रमुच्यते (for प्रमुच्यते) Ds
corrupt — Ś1 K2 4 om. 26^a —^e) Ds 7 द्वितीयो
(for 'य) —^f) G2 स्वर्गे (for स्वर्ग-)

27 ^b) G1 त्रितीयम् M1 8 सज्जत (for 'तां) T2
G2 M1 कलेवर —^c) Ds -मतिनाम् (for -पति) K1
D1 7 9 अनतर, Ds निरंतर, T1 अनुत्तमा (for 'सम)
ॐ Cn गृहपतिनाम्, हस्त्ववधूयैनां! ॐ —^d) T G1-3 8
M1 5-1 शृणु स्वम् (for शृणुष्व) Kc 8 Bo 7 9 Ds3
तच्छिष्ट, K1 B1 (marg) Ds 9 तच्छिष्ट, V1 तच्छिष्ट;
Bo 8 Dn1 n4 Ds D2 8 8 तच्छिष्ट, Ds1 *च्छिष्ट,
Ds 7 तच्छिष्ट, Ds यच्छिष्ट, T Gs 8 M1 8 8 अच्छिष्ट,
G1 M1 अच्छिष्ट; G2 अक्षिष्ट- (for [पु]तच्छिष्ट) K2
Ds2 Ds. 7 T2 G2 -कारणं, G1 -कारिणं, M1 -कारिण-
(for -कारिणाम्)

Colophon — Sub parvan Ś1 K1 2 4 6 7 Bo 6 7
DAs n4 Dn1 n4 Ds D2-3 T G1-3 8 M1 5-7 मौखधर्म
— Adhy name Ś1 K2 1 शुक्रप्रश्न; K1 6. 7 V1 Bo.

6-9 DAs n4 Dn1 n4 Ds D2-3 शुकानुप्रश्न; M1 5-7
शुकानुप्रश्ने गृहस्थवृत्त (Ms 'धर्म', M1 'वृत्ति) — Adhy
no (figures, words or both) Kc Dn4 Ds2 G2 69,
Dn1 Ds1 D1 T1 G1 8 8 M5 70, Ds M1 6 7 68,
T2 84 — Śloka no Dn1 30, Dn4 31, Ds 29.

236

Ś1 is written sec m up to 12 236 19^a

1 Ds1 व्यास (for भीष्म) —^a) Ds1 प्रोक्तां G2
या (for ते) —^b) Ds1 विहितां, M1 गदिता, M6
(inf ltn) गदिता (for विहिता) Kc 7 V1 Bo 6-9
DAs n4 Dn1 n4 Ds D2 8 8 T G1-3 8 M6-7 मनीषिसि;
M1 8 8 (last two inf ltn) 'षिणा (for 'षिणाम्)
—^c) T1 हि (for यत्) Kc तदनन्तरमुक्तं यत् — After
1, T2 Kumbh ed ins

286* न्यासेन कथितं पूर्वं पुत्राय सुमहात्मने ।

[T2 सुताय (for पुत्राय)]

2 ^a) Ś1 K1 2 4 7 Ds 9 अवधूयते; Kc अवधूयैनां;
Bo 8 (orig, marg as in text) Ds D2 8 'धूयैतां;
Ds 7 T G1-3 8 M1 5-7 विधीयेत (for अवधूयैनां) —^b)
K2 Ds उत्तम, Ds उत्तमा (for 'साम्). Ds1 तृतीयां
वृत्तिसत्तम; D1 T G1-3 8 M2 5-7 तृतीया वृत्तिर् (D1
'मु)त्तमा —^c) Dn4 सयोगे (for 'ग-) Ś1 Kc 7 Ds4
-यत्, T1 G1-3 8 -वृत्ति-; M1 -प्रति- (for ब्रत-) ॐ Ca
सयोगाय सन्यसयोगाय यानि व्रतानि तै विद्वानाम् ॥ Cn
सयोगा सहधर्मचारिणीसयोगस्तत्र यद्गत तेन विद्वानाम् । ॐ
—^d) K1 D4 वानप्रस्थाश्रमौकसां; Ds1 'प्रस्थवनौकसां.

3 ^a) G2 om from श्रूयतां up to लोकाश्र (in 3^b).

C 12. 236
B 12. 247A. 3
K 12. 230 3

प्रेक्षापूर्वं प्रवृत्तानां पुण्यदेशनिवासिनाम् ॥ ३

व्यास उवाच ।

गृहस्थस्तु यदा पश्येद्वलीपलितमात्मनः ।
अपत्यस्यैव चापत्यं वनमेव तदाश्रयेत् ॥ ४
तृतीयमायुषो भागं वानप्रस्थाश्रमे वसेत् ।
तानेवाग्नीन्परिचरेद्यजमानो दिवौकसः ॥ ५
नियतो नियताहारः षष्ठभक्तोऽप्रमादवान् ।
तदग्निहोत्रं ता गावो यज्ञाङ्गानि च सर्वशः ॥ ६

Bo ३ Dn1. n4 Ds D2. ३ ३ पुत्र, T2 तत्र (for पार्थ).
—^b) Ś1 K1 ३ ४ सर्वलोकाश्रमौकसां, Ks V1 Bo ३
(marg) १-३ Das a4 Dn1 n4 D2 ३ ३ Ms (sup lin as
in text) १ Cpp 'लोकाश्रमात्मनां (Ms Cpp 'श्रमात्मक,
M1 'श्रयात्मकं), Cs as in text —^c) K1 Da4
प्रेक्ष्यापूर्वं, Ks प्रेक्षापूर्वं, M1 'पूर्वा (for 'पूर्वं) K1
प्रवृत्तीनां; Ds १ T G1-३ ३ Ms निवृत्तानां, M1 परां
वृत्तां (for प्रवृत्तानां). —^d) Ds पुण्यं (for पुण्य-)
G2 -देह-, M1. ३ १ -लोक- (for देश)

4 = (var) Manu. 6 2 T2 om the ref G2
देवा (for व्यास). —^a) Ś1 K1 ३ च (for तु) Ks
सदा, Da4 तदा (for यदा) —^b) Da4 om वली
—^c) Ś1 T1 om च K1 D2 [ह]व; T2 G1 ३ ३
[अ]पि; G2 च (for [ए]व) G2 वा (for च) —^d)
K1 नवम् (for वनम्) Ś1 K2 समाश्रयेत् (for तदा')

5 ^a) K1 तृतीयम्; G1 त्रितीयम् Ds भागे (for
भागं) —^b) Ś1 K1 ३ ४ वनवासाश्रमे, Da4 G1 Ms
वानप्रस्थाश्रमो (for 'श्रमे) K1 (sup lin as in text)
Da4 भवेत् (for वसेत्) —^c) K1 स्थाने वाग्नीन् (for
तानेवा') ❀ Cs तानेव, न पुनराधान कार्यमित्यर्थः । ❀

6 ^a) K1 नियतो निहताहारः —^b) T2 M1 -भुक्तो
(for -भक्तो) Ks Bo ३-३ Das. a4 Dn1 n4 Ds D2 ३
३ ३ Cs [S]प्रमत्तवान्; V1 [अ]तरांतरा; D1 [S]प्रताप-
वान् (for ३प्रमाद्) G2 शदभक्ते देवमानवान् (sic)
—^c) Da2 a4 तदाग्नि- (for तदग्नि). G2 नाभावो (for
ता गावो) —^d) K2 om च

7 ^a) Ks १ V1 Bs १ ३ Das a4 Dn1 n4 Ds D2-३
३ ३ Cs अफालकू (Ds ३ 'क)ष्ट; Bo अपच्यकूट, Bs
(marg) अकालकूट, D1 अफालकूट (for अकूट वै)
K1 व्रीहियज्वं (for 'यव) —^b) Da4 निवारं M1 ३ १
च यिसानि (for विघसानि) Dn4 नीवारं वियसानि

अकूटं वै व्रीहियवं नीवारं विघसानि च ।
हवींषि संप्रयच्छेत मखेष्वात्रापि पञ्चसु ॥ ७
वानप्रस्थाश्रमेऽप्येताश्चतस्रो वृत्तयः स्मृताः ।
सद्यःप्रक्षालकाः केचित्केचिन्मासिकसंचयाः ॥ ८
वार्षिकं संचयं केचित्केचिद्वादशवार्षिकम् ।
कुर्वन्त्यतिथिपूजार्थं यज्ञतत्रार्थसिद्धये ॥ ९
अभ्रावकाशा वर्षासु हेमन्ते जलसंश्रयाः ।
ग्रीष्मे च पञ्चतपसः शश्वच्च मितभोजनाः ॥ १०

—^d) G2 मघेषु (for मखेषु) Bs D1 घृतेषु (for
अत्रापि) Ds मशेषत्रीणिपचक (sic)

8 ^a) Ś1 वानप्रस्थाश्रमम्, K1 ३ lacuna (for
'श्रमे) Ś1 Bs (marg) [S]लैताश्; K4 १ D2 ३ ३ T2
M1 ३ १ ह्येताश्; Bs (marg as in text) ३ पृताश्;
G2 [S]प्येकाश् (for स्प्येताश्) —^b) K1 स्मृत G2
चतस्रो वृत्तसकृत् — With 8^{cd}, cf Manu 6 18^a
—^c) T2 G2 साद्य- (for सद्य) Ms प्रक्षालिक; M1
'लका (for 'लका) —^d) Ś1 om (hapl) केचि
Ds कचिन् (for केचिन्). Ms सचय

9 ^a) K1 D4-१ ३ षण्माससचया केचित्, M1 १ वार्षि
कसचया के' —^b) K2 om from केचिद् up to मित
(in 10^d) K1 lacuna, K1 Bs (marg as in text)
Ds2 D2 ३ ३ T2 G2 Ms ३ नातिकं; Ds १ T1 G1 ३ ३
M1 १ मासिका (for -वार्षिकम्) —^c) G2 पूर्व चातिथि
पूजार्थं —^d) K1 तत्रार्थं (for तत्रार्थं) Ks १ V1
Bo ३-३ Das a4 Dn1 n4 Ds D2-३ T G1-३ ३ M1 ३-१
यज्ञ (Dn4 यक्ष, G2 प्रजा) तत्रार्थमेव वा (Bs Ds Ds १
T G1-३ ३ Ms च)

10 With 10, of Manu 6 23 K2 om up to
मित (of v 1 9) —^a) Ś1 K1 ४ अत्या (Ś1 'भ्या)
वकाशा; Bs (marg as in text) १ ३ Das a4 D2 G1 ३
M1 ३ १ अत्रा (Br 'त्रा, M1 १ 'भ्या) वकाश (D2 G2
'शे, G1 'श-) (for 'काशा) Da4 सर्वास्तु (for
'वर्षास्तु, ❀ Cs अत्रावकाशा अगृहवर्तिनः । ❀ —^b)
Da4 मेहते (metathesis for हेमन्ते) Da4 -संचया (for
-संचया) —^c) Ds1 ग्रीष्मे च; G2 ग्रीष्मे तु, Ms
ग्रीष्मेषु (for ग्रीष्मे च) Ś1 तपसा, G2 तपसा (for
'स). K1 ग्रीष्मे च पर्वतमस' —^d) K1 lacuna,
Ks १ Br ३ Das D2-१ ३ चामृत, Bs G2 चामित (for
च मित) Dn4 -भोजना; Gs भोजन

भूमौ विपरिवर्तन्ते तिष्ठेद्वा प्रपदैरपि ।

स्थानासनैर्वर्तयन्ति सवनेष्वभिपिञ्चते ॥ ११

दन्तोल्खलिनः केचिदश्मकृद्वास्तथापरे ।

शुक्लपक्षे पिवन्त्येके यवागूं कथितां सकृत् ॥ १२

कृष्णपक्षे पिवन्त्येके भुञ्जते च यथाक्रमम् ।

मूलैरेके फलैरेके पुष्पैरेके दृढव्रताः ॥ १३

वर्तयन्ति यथान्यायं वैखानसमतं श्रिताः ।

एताश्चान्याश्च विविधा दीक्षास्तेषां मनीषिणाम् ॥ १४

चतुर्थश्रौपनिषदो धर्मः साधारणः स्मृतः ।

वानप्रस्थो गृहस्थश्च ततोऽन्यः संप्रवर्तते ॥ १५

असिन्नेव युगे तात विप्रैः सर्वार्थदर्शिभिः ।

अगस्त्यः सप्त ऋषयो मधुच्छन्दोऽधमर्षणः ॥ १६

सांकृतिः सुदिवा तण्डिर्यवान्नोऽथ कृतश्रमः ।

अहोवीर्यस्तथा काव्यस्ताण्ड्यो मेधातिथिर्बुधः ॥ १७

C. 12. 290
B 12. 245(4) 17
K 12. 250 17

11 With 11, cf Manu 6 22 —^b) ❧ Ca प्रपदैः, पादाप्रावस्थानैः सूर्याभिमुखं गमनैरवस्थानैर्वा । ❧ —^c) Kc Das a1 Dn1 Dn1 स्थानासनैर् (for 'सनैर्') ❧ Ca स्थानाशयेन आसनतयावस्थितिभिः वर्तयन्ति । ❧ ❧ Cp स्थानैः स्थाणुसदृशैः, आसनैः वीरासनदिभिः । ❧ —^d) Ms वसनेषु (for सव) Kc अनि (for अभि) Ś1 सेवनैः, K1.2 Da3 a1 Dc येचनैः; V1 Dc 1 -पिचनै (for -पिञ्चते)

12 With 12^{ab}, cf Manu 6 17^{cd} —^a) Kc 1 V1 Bo 6-9 Das a1 Dn1 n1 Ds D2-9 M1 5-7 द् (M1. 6 दा)वोल् (Dc 'ल्' खलिका (Kc 'लका, K7 Da4 Dc 'लिका), G1 2 दवोल् (G2 ततोल्)खलिन (for दन्तोल्') Dc om केचि ❧ Cs दन्तैरेव वल्खलकार्यं येषां ते दन्तोल्खलिनः, सतुपन्नोजिनः । ❧ —^b) Ś1 K1 2 अश्मकृद्वास्, Das a1 'कुद्वास्, Dn1 'कुटीस् (for 'कुटास्) — With 12^{cd}, cf Manu 6 20^{cd} Dc reads 12^{cd} twice —^c) K1 शुक्लपक्षे, Dc (second time) कृष्ण; D7 सुक्त (for शुक्ल) K1 पिवति; Da1 पिवति —^d) K1 यवागु; Kc Dn1 यवागू, Da1 यवागु; Dn1 'गु, G2 वहागु (for यवागू) K1 Da1 Dn1 G2 कथित; Dn1 कथितां (for कथिता) B1 शकृत् (!) Bc (marg as in text) यवागू केपि चासकृत्

13 With 13^{ab}, cf Manu 6 20^{ab} —^a) G2 भवति (for पिवन्ति) Kc Bo 6-9 Dn1 D2 8 7 8 सन्ते; Das a1 एते, Dn1 इमे (for एके) —^b) Kc भुञ्जते Kc V1 Bo 6-9 Das a1 Dn1 n1 Ds D2 8 8 8 M1 5-7 चा (for च) Kc 1 V1 Bo 6-9 Das a1 Dn1 n1 D2-9 Ms यथागम, Ds T G1 8 6 M1 6 Cs 'गतं; G2 'सुख, M7 'तय (for 'क्रमम्) — With 13^{cd}, cf Manu 6 21^{ab} —^c) G2 क्रीदैरेके (for मूलैरेके) Ś1 एक- (for एके) T2 पलैर् (for फलैर्) —^d) K1 पुष्पैरेको, Da1 'रेक-, Dc lacuna (for 'रेके). K4 दृढव्रता, Dn1 दृढव्रता

14 ^a) K7 D1 6 9 प्रवर्तते (D1 6 ति) (for वर्तयन्ति) Ś1 K2 यथा न्याय्य (for यथान्याय) ❧ Ca यथान्यायम्, यथागम कृच्छ्रचान्द्रायणादिव्रतयोषकागमानतिक्रमेण । ❧ —^b) K7 Da1 D1 6 9 वैपा (Da1 'स्या) -नस-, D7 वैखानस- (for वैखानस-) K7 1 D1 6 M1 6 -मतिं, K2 T G1-3 6 Ms -मते, Kc V1 Bo 6-9 Das a1 Dn1 n1 Ds D2 8 5 7 8 -मतिं (Kc 'ति-); Dc -मितिं; M7 -विधि (for -मत) K2 T G1-3 6 Ms स्थिता; Dc स्मृता (for श्रिता) —^c) Ś1 K1 2 वै प्रोक्ता (for त्रिविधा) Dn1 एताश्चान्या विधा दीक्षास् —^d) K7 D1-1 9 महाश्रमना; Gc मनीषिण (for 'विणाम्) Dn1 तेषा चैव मनीषिणां.

15 ^a) K1 Da1 Dc M1. 6 चोपनि (K1 'रि)षदो, K7 D1 5 7 9 औष (for चौष'). —^b) Dc 1 मत (for स्मृत) —^c) Bc 8 (marg as in text) Dc3 वानप्रस्थाद् (Bc 'स्या) (for 'प्रस्थो) Kc V1 Bo 7 9 Das. a1 Dn1 n1 Ds1 D2 8 8 G2 वानप्रस्थाद् (Das a1 'स्या गृ; G2 'स्यगृ)हस्याच्च (Da1 G2 'श्च) —^d) Da1 [S]न्ये; Dn1 [S]न्या; D4 [S]न्यं (for सन्य).

16 ^a) V1 Bc (marg) Dc 1 T1 तस्मिन् (for अ') —^b) K2 D1 विप्रे Dc 1 विप्रा सर्वार्थदर्शिन —^c) Dc आगस्त्य B7 8 (marg) 9 Das a1 सर्व (for सप्त) Ś1 K1. 2 4 चार्षेया; Bc 1 9 वाष्ण्यो, Bc (marg) M1. 6 7 चर्षेयो; Das a1 वाष्ण्यो, D1 9 वाष्ण्यो, Dc चर्षेयो (for ऋषयो) —^d) K1 4 मधुच्छदौ, D1 6 'द्वंदो, G2 'च्छदा (for 'च्छन्दो) Ś1 [S]वयशिण; K1 2 4 'वर्षिण', G2 'मर्षणा (for 'मर्षण).

17 ^a) D7 G1 साकृत् (for 'ति) Da1 सुदीना; D7 G2 सुदिवा (for सुदिवा) K4 Da1 तदी, D5 1 तद्री, T G1 8 6 तस्थिर्, G2 तस्मिन्, M7 दिव्ये (for तण्डिर्) —^b) K1 यथान्नोय; Kc Bo Dn1 n1 Ds D2 8 8 यथावास; K7 D1 6 9 यवप्रोय- (Dc 'य'), V1 ये चान्येय, Bc यवाभोय; B7 9 'भोय; J5

C 12. 236
B. 12. 236 [18]
K 12 236 17

श्लो वाकश्च निर्वाकः शून्यपालः कृतश्रमः ।
एवंधर्मसु विद्वांसस्ततः स्वर्गमुपागमन् ॥ १८
तात प्रत्यक्षधर्माणस्तथा यायावरा गणाः ।
ऋषीणामुग्रतपसां धर्मनैपुणदर्शिनाम् ॥ १९
अवाच्यापरिमेयाश्च ब्राह्मणा वनमाश्रिताः ।

*शोय, Das *श्रोय, Da4 *न्मोय, D5 यवस्रोता, D7 यवश्रोता, T G1-3 6 M1 5-7 यवक्रीत (G8 *ता) (for यवास्रोसथ) K1 कृतश्रमा; K4 *कृम, Das a1 कृत (Da4 *त) कृश — °) K1 काशस्, K7 D5 6 9 ताह्य; B6 7 9 Das a4 D6 7 काश्यस्, Dn4 काश्ये, Ds3 कायस्, G2 कार्य (for काच्यस्) S1 K2 अहोवी- (S1 *हो वी) र्यश्च काश्यश्च, K4 *वीर्यस् काश्यपश्च (hyper-metric) — After 17^{ab}, M5 (inf. l. n) reads 18^b for the first time, repeating it in its proper place —^d) K1 तंदो; K2 तंदौ; K4 M5 (with dittography for तथा) तंद्यो; K6 स्वाद्यो, K7 D4-7 9 T1 G1-3 6 कण्वो (for ताण्ड्यो). D7 द्रुधा; T1 G1 3 6 कुश, T2 स्मृत, G2 M7 कृश; M1 6 वसु (for वुध)

18 °) S1 शिलो; K7 D4 6 9 चलो; T2 M1 5-7 चलो; G2 वहो (for शलो) K6 V1 Bo 6-9 Das a4 Dn1. n4 D5 D2 3 8 बलवान्कर्ण (V1 *कर्ण-, B8 *कर्म-; B9 *कद) निर्वाकः (Da4 *घात, Ds1 D2 *वाप); B8 (marg) उपद्रु कर्णनिर्वात, D5 वालोर्क कोशनिर्वाक; D7 बाल काकोशनिर्वाक; T1 G1 3 6 स्मृतपालश्च निर्वाक. — M5 (inf. l. n) reads 18^b for the first time after 17^{ab} —^b) S1 K1 2 4 V1 शून्य (K4 *न्या)- वाक; K6 शून्यापाल, K7 Da4 शून्यपाल, B6 8 (marg as in text) *पाणि, G1 M5 (both times) शूलपाल (for शून्य). Dn1 कृताश्रम, D6 कृतक्रम, T G1-3 6 M1 5 (both times) 6 7 श्रु (G2 प्र) तश्रवा (for कृतश्रम) — °) M1 6 एतद्- (for एव-) D4 6 9 एवंधर्मा (D6 *मं) स्तु, T एतद्धर्म सु-; G1 2 एत धर्म सु-, G8 6 एतं धर्मसु, M5 एतद्धर्म सु-, M7 एते धर्म सु- (for एवधर्मसु) K6 Bo 6-9 Das a1 Dn1 n4 D5 D2 3 8 एतं घ (B6 9 एत घ-, B7 8 एतद्-, Das श्रुत घ-; Ds1 D2 एव घ) मं कृतवत्तस; V1 एतं सुधर्म विद्वांससु —^d) K4 स्वत (for तत) K7 D4 6 9 M1 5-7 अवाचमुवन्, Da4 Dn4 Ds1 उपागमत् (for *मन्) D6 7 तत स्वर्ग समाप्नुयु; T G1-3 6 ततस्ते स्वर्गामावुच

19 °) K6 7 तात, G1 तत (for तात) S1 K1 2 *धर्मैण; D5 7 T G1-3 6 *कर्माणस् (for धर्मा). — The portion from 19^b up to 12. 240 16^c is lost in S1

वैखानसा बालखिल्याः सिकताश्च तथापरे ॥ २०
कर्मभिस्ते निरानन्दा धर्मनित्या जितेन्द्रियाः ।
गताः प्रत्यक्षधर्माणस्ते सर्वे वनमाश्रिताः ।
अनक्षत्रा अनाष्ट्र्या दृश्यन्ते ज्योतिषां गणाः ॥ २१
जरया च परिघ्नो व्याधिना च प्रपीडितः ।

on missing fol —^b) K7 Da4 यायावरां, M1 6 जाया वरा (for याया) G1 गुणा (for गणा) K6 C5 गृहस्थसमभिष्कुसमवानप्रस्थाश्रमयुगले विद्येते येपा ते यायावरा; यायावरनामान प्रत्यक्षं याच्य यथोपलब्धवर्तिन । K6 — °) K6 -तपसो (for *सां) G1 ऋषीणामुद्रितपसा —^d) K2 4 Das a1 D5 D2. 5-7 G1 2 नैपुण्य (for -नैपुण) Das a1 दर्शिन, D5. 7 -दर्शिणा (for -दर्शिनाम्)

20 S1 missing (of v. l. 19) — °) K6 Bo 6 9 Das a1 Dn1 n4 Ds1 D2 3 5 7 8 अन्ये च, V1 B8 अन्येपि; B7 Ds2 अन्ये वा (for अवाच्या []) K2 ते (for च) —^b) K1 Da3 ब्राह्मणा (for ब्रा) K1 धर्मम् (for वनम्) K6 B7 9 D5 7 आश्रिता (for आश्रिता) K2 सर्वे वनमुपाश्रिता — K2 7 om. (hapl) 20^a-21^a — °) K6 V1 Bo 8 Das a1 Ds1 D2 3 9 बालखिल्या (K6 *ला) (for बाल) —^d) K4 Bo 8 Dn1 n4 D5 D2 3 8 सैकताश्च, D5 7 सिकताश्च (sic), T1 G1 3 6 विदित्वाश्च (for सिक)

21 S1 missing (of v. l. 19). K2 7 om 21^{abcd} (of v. l. 20) — °) K1 कर्मभिस् (for कर्म) Da4 तन्, D7 तैर् (for ते). D6 निरानन्द- (for *नन्दा) G2 कर्मभिर्जनितानदा K6 Cn निरानन्दा कृच्छ्रचान्द्राप गादिपरस्वात् K6 —^b) D5 7 जितधर्मो (for धर्मनित्या) G2 (also as in text) तथा परे (for जितेन्द्रिया) — °) M1 गणा (for गता). K1 4 -धर्माणस् (for -धर्माणस्) —^d) D5 7 ये पूर्व (for ते सर्वे) — °) K1 अनक्षत्रस; Bo 8 (marg as in text) D7 स्वनाक्षत्रा; B6 9 अनक्षत्रा (for अनक्षत्रा) K1. 4 6 V1 Bo 6-9 Das a1 Dn1 n4 D5 D2 3 8 T G2 3 6 M1 5-7 स्वना ष्ट्या, K2 स्वनाष्ट्या, G1 स्वनाष्ट्या (for अना) K7 D4 6 9 सुनक्षत्रास्तथाष्ट्या (K7 *ष्ट्या) K6 Cn अनक्षत्रा नक्षत्रतराम्योऽन्ये अपांतरतम प्रभूतय । अनाष्ट्या निर्मेया । K6 — °) Da4 गुणा (for गणा) M1 6 7 (inf. l. n) दृश्यते ज्योतिषो गता

22 S1 missing (of v. l. 19) — °) K7 D4. 6 9 जनसा; B6 9 T1 G8 जरसा, Da4 रजया; D5 7 क्षुब्धया (for जरया). K1. 2 4 Bo D5 (also) 4-7 T G1. 3 6 M1.

चतुर्थे चायुषः शेषे वानप्रस्थाश्रमं त्यजेत् ।
सद्यस्कारा निरूप्येष्टिं सर्ववेदसदक्षिणाम् ॥ २२
आत्मयाजी सोऽऽत्तरतिरात्मक्रीडात्मसंश्रयः ।
आत्मन्यग्नीन्समारोप्य त्यक्त्वा सर्वपरिग्रहान् ॥ २३
सद्यस्क्रांश्च यजेद्यजानिष्टीश्वैवेह सर्वदा ।

सदैव याजिनां यज्ञादात्मनीज्या निवर्तते ॥ २४
त्रीश्वैवाग्नीन्यजेत्सम्यगात्मन्येवात्ममोक्षणात् ।
प्राणेश्यो यजुषा पञ्च पद् प्राश्नीयादकुत्सयन् ॥ २५
केशलोमनखान्वाप्य वानप्रस्थो मुनिस्ततः ।
आश्रमादाश्रमं सद्यः पूतो गच्छति कर्मभिः ॥ २६

C. 12. 2310
B. 12. 245(4). 27
K. 12. 230 25

२-१ तु; K१ D० G२ [अ]पि, V१ [अ]ति (for च)
K१ ४ B१ ३ (marg) ० D१ D३ (by corr) ० T१
परिघृणा, B१ (orig) 'घृणा, M१ ० 'न्यूना, M१
'न्यूनो (for 'घृनो) —^b) K१ ३ १ D१-० ० वापि; V१
वा प्र, D१ च सु, T G१-३ ० M१ ० ० परि, M१ वाः
(for च प्र) K१ ० V१ B० ० ३ ० D१ D३ १ T१ M१ ०
'पीडिवा (for 'पीडित') —^c) K१ २ ४ T G२ ३ ० M१
त्वायुष, D३ चायुषा (for 'य') D१ शेष (for शेषे)
D१ चतुर्थमायुष शेषे, G१ चतुर्थेचायुष शेषे —^d)
D१ वानप्रस्थाश्रमे M१ त्यजन् (for त्यजेत्). — With
22^a, cf Manu 6 38^a —^e) K१ सत्यस्कारा, K०
सत्यस्करां, B० D३ D३ सद्यस्करां, D१ 'स्करो,
D३ सत्यस्कारां, T G१-३ ० सद्यस्कां स, M१ २-१ सद्य-
स्कां स (M१ च) (for 'स्कारा) K१ G१ निरूपेष्टिं,
G२ निरूपेष्टिं (for निरूप्येष्टिं) ☞ Ca सद्यस्कारामेकाह-
निर्वर्त्तामिष्टिं प्राजापत्याद्याम् । ☞ Cp निरूप्य
त्यक्त्वा । ☞ —^f) K१ २ १ B० ० १ ३ (marg as in
text) ० D१-१ ० Cn (described as अपपाठ) Cpp सर्वान्वे
(D३ १ 'वेदे)दानसदक्षिणान्, D१ सर्ववेदन्वदक्षिणां (sic),
Cv सर्ववेदां (gloss सर्ववेदेषु विहिताम्) सदक्षिणां

23 Śi missing (cf v l 19) —^a) K१ २ ४ D३ ०
वात्परतिर, K० १ V१ B१ ३ ० D३ ३ ४ D३ १ ० चात्म;
D१ सात्म; T G१-३ ० वलेकर्म (T२ 'र्मा), M१ सोमर
तिर (for सोऽऽत्म) ☞ Cn आत्मयाजी जीवच्छास्त्र-
दिष्टन् । ☞ —^b) K० B१ (marg as in text) ०
D३ ३ ४ आत्मचार्यात्म, D१ D३ D३ (before corr)
'श्रीदार्थं, D३ १ 'श्रीदामि, D० M१ १ 'श्रीदोत्म (for
'श्रीदोत्म) K१ D१ 'सद्यय', D० सश्रय (for 'य')
K१ आत्मश्रीतोत्सर्गध्या; T G१ ३ ० रति (T२ 'ति)श्रीदा
त्मसश्रय —With 23^a, cf. Manu 6 38^a —^c) D१
अप्रात्, M१ अग्नि (for अग्नीन्) K१ ४ १ D३ ० ० समा
धाय; K२ 'दाय (for 'रोप्य) —^d) D१ त्यक्त्वा;
D० त्यक्त्वा (for त्यक्त्वा) B१ (marg as in text)
सर्वान् (for सर्व) D० परिग्रहान्

24 Śi missing (cf v l 19) —^a) B० सत्य-
स्कार्य; B१ ० D३ T G२ सद्य' (for सद्य') D१ न४
त्यजेत् (for य'). K१ याजीन्, D३ १ अन्यान् (for

यज्ञान्) —^b) K१ २ इष्टा, D३ इष्टि; D१ D१
T१ G१ इष्टि, D० इष्टि (for इष्टि) K० B०
(marg as in text) १ ० D३ ३ ४ T G१ ३ ० M१ ३ (marg
as in text) ० १ सर्वेश' (for 'दा) G२ इष्टाश्व
सहस्रश' —^c) V१ B१ D१ D३ ३ ३ यदैव, G३ ० M१
सदैव (for सदैव) K१ याजिन; D० यजिनां (for
याजिना) K१ २ ४ ० १ B० D३ D० ० यज्ञान्, D३
M० यज्ञा; T१ याज, T२ G१-३ ० M१ ० १ यज्ञ (for
यज्ञाद्) ☞ Ca सदैव आत्मन्येवानिशम् । ☞ —^d) K०
आत्मनीज्या, V१ 'यज्ञा, D१ D० 'नाज्या, D३ 'निष्ठा,
M१ ० १ Cap नात्मनीज्या (for आत्म') B१ D१ न४ D३
D३ ३ ३ प्र, M१ हि (for नि) K१ २ ४ आत्मज्या
विनिवर्तते; D१ आत्मनीत्यादि वर्तते; T G१ ३ ० M१
तथैवात्मनि वर्तते; G२ तदैवात्मनि इत्यते (also वर्तते).

25 Śi missing (cf v l 19) —^a) K१ ४ त्रीश्वैवा-
ग्नीन्, D० त्रीश्व अग्नीन्, G१-३ ० तां (G२ य)श्वैवाग्नीन्
(for त्रीश्वैवा') K१ २ ४ ० १ V१ B१-३ D३ ३ ४ D३ १
T१ G१ ३ ० त्यजेत्, G२ त्यजे (for यजेत्) ☞ Cn
आत्मनीज्यायां स्वरूपमाह—त्रीनिति । 'हृदय गार्हपत्यो मनोऽ
न्वाहार्यपचन आत्यमाहवनीय' इति वैश्वानरविद्योक्तप्रकारेण
(Oh. Up 5 18 2) । ☞ —^b) B१ (marg) आत्म-
यज्ञ (for 'न्येव) K१ B१ (marg) D३ ० ० M१ ० १
[अ]विमोक्षणात्, B१ (marg) विमो', D३ १ [अ]भिमो'
(for [आ]त्ममो') —^c) K१ ४ ० V१ B० ०-३ D३ ३ ४
D१ न४ D३ ३ ३ M१ ० यजुष', K१ D३ ० ० T२ G१ 'यां
(for 'पा) —^d) K१ २ D३ प्रश्नीयाद्; D३ १ अक्षी',
T G१ ३ ० M१ १-१ चाक्षी' (for प्राक्षी') G२ पृष्ठाक्षी-
यादवत्सयन् (sic)

26 Śi missing (cf v l 19) —^a) K१ D३
केशान् (for केश) V१ T G१-३ ० M१ १-१ रोम-;
D३ ३ ४ न्याप्य (for लोम) K१ D३ ० ० कृत्वा; D३
भूत्वा, M० वापि (for वाप्य) D१ केशलोमनखी
भूत्वा. ☞ Ca केशलोमनखान् वानप्रस्थाश्रमे घृत्वा । ☞
☞ Cp वाप्य वापयित्वा । ☞ —^b) K१ वनप्रस्थो.
K० B१ (marg as in text) D३ स्थित; T१ G२
३ ० उदा, G१ तथा (for तत्) K२ वानप्रस्थपु-
स्थित —^c) B० D१ न४ D३ D३ ३ ३ पुष्यं (for

C. 12 8911
B 12 245(A).28
K. 12. 250 27

अभयं सर्वभूतेभ्यो यो दत्त्वा प्रव्रजेद्विजः ।
लोकास्तेजोमयास्तस्य प्रेत्य चानन्त्यमश्नुते ॥ २७
सुशीलवृत्तो व्यपनीतकल्मषो
न चेह नामुत्र च कर्तुमीहते ।
अरोपमोहो गतसंधिविग्रहो
भवेदुदासीनवदात्मविन्नरः ॥ २८
यमेषु चैवात्मगतेषु न व्यथे-

त्सशास्त्रस्रवाहुतिमन्त्रविक्रमः ।
भवेद्यथेष्टा गतिरात्मयाजिनो
न संशयो धर्मपरे जितेन्द्रिये ॥ २९
ततः परं श्रेष्ठमतीव सद्गुणै-
रधिष्ठितं त्रीनधिवृत्तमुत्तमम् ।
चतुर्थमुत्तं परमाश्रमं शृणु
प्रकीर्त्यमानं परमं परायणम् ॥ ३०

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि पद्मत्रिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २३६ ॥

सद्यः). —^a) Da₄ भवति, G₂ यच्छति (for न^a).

27 = (var) Manu 6. 39 Ś₁ missing (of v 1 19). —^b) K₁ ये दत्त्वा, K₄ V₁ Bo १ Dn₁ n₄ D₂, ३ ३ दत्त्वा य (by transp), D₃ दत्त्वा स; G₃ यो दद्यात् K₁ प्रवणेद्; D₅ १ व्रजते (for प्रव्रजेद्). T₁ G₁-३.० पुन (for द्विज) —^c) K₁ तेजोमयात् (for 'मयात्) —^d) G₀ चानंतम् (for चानन्त्यम्).

28 Ś₁ missing (of v 1 19) —^a) D₄ सुशील; T G₁-३ ० M₅ सुनीत (for सुशील). K₀ १ D₄ ० G₁ M₁ [s]प्यपनीत, T₂ ह्यप^a (for व्यप^a). Dn₁ किल्मिषो; G₂ कल्मष (for 'पो) —^b) D₄ वेह, D₁ चैव (for वेह) V₁ B₀ D₅ १ T₁ G₁-३ ० चामुत्र (for ना^a). G₁ om च Da₄ कर्ममीहते, D₅ १ कर्म चेहते, T₁ G₃ ० कर्म हीहते; T₂ G₁ M₅ कर्म हीयते, M₁ ० स स हीयते, M₁ सौतमृच्छति (for कर्तुमीहते). —^c) Da₃ आरोप; D₅ अक्षेप (for आरोप) G₂ मोहा (for मोहो) —^d) K₂ उपासीन (for उदासीन) V₁ D₃ वदात्मवा (D₃ 'व)न्; D₅ वति स्मृति; D₁ वती स्मृतिर् (for वदात्मधिन्). D₃ सुनि (for नर)

29 Ś₁ missing (of v 1 19) —^a) K₄ Da₃ n₄ Dn₁ n₄ D₅ D₂ ३ ३ चैवानु (for चैवात्म) K₁ -रतेषु, G₂ -गते च (for -गतेषु) Da₄ Dn₄ D₀ व्यथे; D₁ व्यथे; G₂ स्वथेत् (for व्यथेत्) —^b) K₁ सुशास्त्र (for स्व^a) K₂ मात्राहुति, B₁ ३ (marg as in text) M₁ सुवाहुति; T₂ सूत्राहुति (for -सूत्राहुति) K₁ २ ३ ० १ V₁ D₄ ० ० Ca -मात्र- (for

मन्त्र). T₁ G₁ ३ ० विक्रमात् (for विक्रम^a) D₅ १ स्वशांत (D₁ 'ति)मन्वाहुतिमन्त्रविक्रम; G₂ स्वशास्त्राभू तितमन्त्रविक्रमै ॐ Ca स्वशास्त्र यतिशास्त्र तदेव, अनुष्टानाद्यशास्त्रयत्वात् सूत्र, तत्र या आहुतिपदोपलक्षिता क्रिया तन्मात्रविक्रम आत्मा यस्येत्यर्थ ॥ Cn स्वस्व सन्यासविधेः शास्त्रम् तत्रार्थं सूत्रम्—इमं लोकमसु च परित्यज्यात्मानमन्त्रि च्छेदित्येवंरूपम् ॥ C₁ स्वशास्त्रेषु सूत्रेषु या आहुतय^a ये मन्त्रा^a तेषु विक्रम^a क्रमरहित । ॐ —^c) D₅ सर्वेष्वथेष्टा; D₁ भवेद्यथेष्टा (for भवेद्यथेष्टा) Da₃ n₄ यथेच्छा; D₅ यजेष्टा, T₁ G₁-३ ० अधैषा (G₂ 'पि); T₂ अथेष्टा (for य^a) K₁ -याजिनै, K₀ V₁ B₃ (marg) ० Da₃ n₄ D₅ १ Cpp -चेतसो, K₁ B₀ (marg) D₄ ० ० याजिनो, B₀ ० (orig) चेतनो; B₁ D₃ D₃ वेदिनो, Dn₁ n₄ D₂ ३ वेदिनि (Dn₄ 'नी) (for याजिनो) —^d) K₁ सश्रयो; K₂ सचयो; T₁ सशये (for 'यो) D₅ धर्म परो D₅ १ जितेन्द्रिय ॐ Cn यथेष्टा चिरजीविता वा, सद्योमुक्तिर्वा क्रममुक्तिर्वा इच्छया भवतीत्यर्थ । ॐ

30 Ś₁ missing (of v 1 19) —^a) K₂ 4 D₃ T G₁-३ ० M₅ अत (for तत^a) Da₄ श्रेयम् (for श्रेष्ठम्) —^b) K₂ अधीष्टितं, D₄ अनु^a. Da₄ om (hapl) धितं त्रीनधि D₃ T₂ G₂ M₅ १ अति; D₅ १ अति-, M₁ ० अपि (for अधि) K₄ V₁ Bo. ०-० Da₃ n₄ Dn₁ n₄ D₂ ३ ३ M₁ ० -वृत्तिम् (for -वृत्तम्) Bo ० ३ ० Da₃ n₄ D₃ T₂ M₁ ० उत्तमां; T₂ G₂ ३ ० M₅ आश्रमान् (for उत्तमम्) T₁ G₁ अधिष्ठितं त्रीनधिवृत्तमस्तरात् (G₁ 'रान्) ॐ Ca त्रीनाश्रमानधि, त्रिभ्योऽप्याश्रमभ्योऽधिकं वृत्त यतिसमाचार । ॐ —^c) K₁ परमाश्रु मां; G₂ 'मात्मक (for 'माश्रम) —^d) K₂ प्रकीर्त्यमान; D₁ G₂ 'र्यमाण

२३७

शुक उवाच ।

वर्तमानस्तथैवात्र वानप्रस्थाश्रमे यथा ।

योक्तव्योऽऽत्मा यथा शक्त्या परं वै काङ्क्षता पदम् ॥ १

व्यास उवाच ।

प्राप्य संस्कारमेताभ्यामाश्रमाभ्यां ततः परम् ।

यत्कार्यं परमार्थार्थं तदिहैकमनाः शृणु ॥ २

कपायं पाचयित्वा तु श्रेणिस्थानेषु च त्रिषु ।

प्रव्रजेच्च परं स्थानं परिव्रज्यामनुत्तमाम् ॥ ३

तद्भवानेवमभ्यस्य वर्तता श्रूयतां तथा ।

एक एव चरेन्नित्यं सिद्ध्यर्थमसहायवान् ॥ ४

एकश्चरति यः पश्यन्न जहाति न हीयते ।

अनशिरनिकेतः स्याद्भ्राममन्त्रार्थमाश्रयेत् ॥ ५

C 12 8919
B 12 241(5) 5
K 12 251 5

Colophon Śi missing, Ks 5 B1-3 Da1 a1 Dn1
n1 D1 G1 5 M1-1 absent. — Sub-parvan K1 2
4 6 7 Bo 6 7 9 Das a1 Dn1 n1 Ds D2-9 T G1-3 6
M1 5-7 मोक्षधर्म — Adhy name K2 4 शुकप्रश्न,
K6 7 V1 Bo 6-9 Das a1 Dn1 n1 Ds D2-5 8 9 शुक
नुप्रश्न, M1 6 7 शुकानुप्रश्ने वानप्रस्थाश्रमवृत्तिकथन, M6
शुकानुप्रश्ने वानप्रस्थधर्म — Adhy no (figures, words
or both) K6 80, Dn1 D7 T1 G1 8 6 M3 71,
Dn1 Ds2 G2 70, Ds 66, Ds 65, T2 85, M1
6 7 69 — Śloka no Dn1 Ds 31, Dn1 26

237

☞ This adhy is missing in Śi (cf v 1 12
236 19)

1 °) K1 7 D9 वर्तमानासु, G2 'माने (for 'मान-
सु) D2 om वात्र —^b) K7 D4 6 7 9 तथा, D6
M1 सदा (for यथा) K2 G2 व (G2 वा) नप्रस्थाश्रमे
(G2 'मो) यथा, G2 वानप्रस्थाश्रमेण च —^c) K1 2 4 7
D1 6 9 योज्य आत्मा, B6 Ds1 D7 G2 M1 5 6 योक्त
व्यात्मा (for 'व्योऽऽत्मा) K6 Bo 6 7 9 Das a1 Dn1
n1 Ds D2 3 3 T G1-3 6 M1 Cp 8 कथ (for यथा)
K1 2 4 शक्ति, T1 G1-3 6 शक्य (for शक्त्या) —^d)
K1 2 4 6 B6 9 दम चेत् (K6 B6 9 वै), V1 दमे वै,
Bo 6 Das a1 पदं वै, B7 Dn1 n1 Ds D2 3 3 M3
वैद्य वै; M7 चरं वै (for पर वै) K2 कांक्षिता; Ds1
वांछता, Ds2 स्मृता K4 6 Bo 6-9 Das a1 Dn1 n1
Ds D2 3 3 परं (for पदम्) D6 7 पद कांक्षस्त पर,
D6 पर चैकस्त पर

2 G1 om 2-3 —^a) B6 (marg as in text) 8
(marg) Das a1 सत्कारम् (for संस्का) G2 एका-
भ्याम् (for एता) ☞ Cn सस्कार, चित्तशुद्धिम् । ☞
—^b) K1 om. आश्रमाभ्यां Bo 8 (marg as in text)

यथाक्रमं (for तत परम्) —^c) K6 V1 Bo 6-9
Das a1 Dn1 n1 Ds D2-4 8 T1 G2 3 6 यत्कार्यं परमार्थं
तु (Bo 9 'यं तत्, B6 [marg] 'स्मार्थं, T1 'यं च,
G2 3 6 'यं त्व) —^d) G2 3 6 तम् (for तद्)

3 G1 om 3 (cf v 1 2) —^a) D3 कापाय G2
पालयित्वा, M6 (inf lit) वरं (for पाच) K1 6 V1
Bo 6 7 9 Das Dn1 n1 Ds D2 3 (also) 7 8 [का]शु,
K7 D1 6 9 T G2 3 6 M1 6 7 Cv च (for तु) ☞ Cv
(reading कापायाम्बरयित्वा) कापायाम्बरवन्त कृत्वा । ☞
—^b) K1 2 6 B7 8 Das a1 श्रेणी-, D7 G2 श्रेणि-
(for श्रेणि-) D6 7 वर्तिषु; T1 G3 6 [ह]ति त्रिषु; G2
सधिषु (for च त्रिषु) D6 ब्रह्मचर्यादिषु त्रिषु ☞ Ca
श्रेणिस्थानेषु पङ्क्तिमेण स्थितेषु । ☞ —^c) K1 2 प्रवजा
(K2 'ज)श्च, K7 Ds2 D1 6 9 प्रवजेत (for प्रवजेच्च)
K6 D6 7 प्रवजेदपर (D6 'रे) स्थान ☞ Ca (reading
परस्थान) त्रिभ्योऽधिकफलस्वाद्यत्याश्रमस्य परत्वम् । ☞
—^d) K2 परिव्रजाम्, K1 D6 7 'व्रज्यम्, K6 V1 Bo
6-9 Das a1 Ds D2 3 3 Cp पारिव्राज्यम्, Dn1 परि-
व्राज्यम्, Dn1 पारिव्रज्यम् (for परिव्रज्याम्) K6 V1
Bo 6-9 Dn1 n1 Ds D2-3 अनुत्तमं; Das a1 अनंतर
(for अनुत्तमाम्). G2 प्रव्रज्यामनुत्तमामां (sic)

4 °) G2 तद्भावान् (for तद्) K7 D1 9 अभ्यस्यं,
B6 8 (both marg) अन्विष्य (B6 'स्य) (for अभ्यस्य)
—^b) K6 वर्तता —^c) = Manu 6 42^{ab} —^d) K6
V1 Bo 6-9 Das a1 Dn1 n1 Ds D2 3 3 8 T G1 3 6
Cp धर्म (for नित्य) G2 एकमेवाचरेद्धर्मं

5 With 5^{ab}, cf Manu 6 42^{cd} —^a) K1 यत्
(for य) ☞ Ca पश्यन् परमात्मानं ध्यायन् । ☞ —^b)
G1 अजहति (for न जहाति) —^c) = Manu 6 43^{ab}
V1 reads 5^c-7^d after 11 —^d) T1 G1-3 6 निरभिर
(for अन) K7 हति केत (for अनिकेत) K4 6 V1
Bo 6-9 Das a1 Dn1 n1 Ds D2 3 3 च (for स्याद्).

C 12. 6920
B 12 246(3) 6
K 12 251 6

अश्वस्तनविधानः स्यान्मुनिर्भावसमन्वितः ।
लघ्वाशी नियताहारः सकृदन्ननिषेविता ॥ ६
कपालं वृक्षमूलानि कुचेलमसहायता ।
उपेक्षा सर्वभूतानामेतावद्भिक्षुलक्षणम् ॥ ७
यस्मिन्वाचः प्रविशन्ति कूपे प्राप्ताः शिला इव ।
न वक्तारं पुनर्यान्ति स कैवलयाश्रमे वसेत् ॥ ८
नैव पश्येन्न शृणुयादवाच्यं जातु कस्यचित् ।

—^a) Da₁ आचरेत् (for आश्रयेत्) K₁ Dn₁ ग्रामस
त्वा(Dn₁ 'मात्रा)श्रमाश्रयेत्

6 For the sequence in V₁, of v 1 5 —^a)
G₂ अवस्थान- (for अश्वस्तन-) K₆ Bo 6 7 9 Da₈ a₁
Dn₁ n₁ Ds₁ D₂ s s विधाता; D₆ निवास; T₁ G₁-3 6
M₁ 5-7 -निधा(G₂ 'दा)न (for -विधान) ☞ Cs
शोभव विधानमन्नादितं पादन यस्य नास्ति सोऽश्वस्तनविधान । ☞
—^b) Da₁ G₁ मुनिभाव . K₆ V₁ Bo 6 7 8 (marg) 9
Da₈ a₁ Dn₁ n₁ Ds D₂ s 6-8 -समाहित (for -सम-
न्वित) ☞ Cs भावसमन्वित' प्रत्यगारमनि विहितदिन-
कृत्य । ☞ —^c) Dn₁ लघ्वाशी; Dn₁ लघ्वाशा (for
'शी) —^d) K₁ 2 B₆ 8 D₇ T G₁-3 6 अन्न (for अन्न-)
D₇ T₁ G₂ 6 निषेचिते; T₂ G₁ 2 निषेचते, M₁ 6 निषे-
चता (M₆ 'ता') (for 'विता)

7 = (var) Mann 6 14 For the sequence
in V₁, of v 1 5 —^a) G₂ कपाले (for 'ल)
☞ Cp कपाल भिक्षापात्रम् । ☞ —^b) K₆ 7 B₈ Dn₁
Ds-7 9 Cn कुचैलम्, V₁ B₆ (marg) कौचैल्यम्; Dn₁
(marg) विवर्णम्, Ds₁ D₃ कुचेलम्, G₁ कचेलम्,
M₁ कुलेचम् (for कुचेलम्) K₇ D₆ असहायिता (for
'यता) Da₁ कु*लसहायितान् ☞ Cn कुचैलम्
कापायवस्त्रम् । ☞

8 ^a) K₂ V₁ Da₁ प्रविश्यति; K₆ Bo 6. 7 9 Da₃
Dn₁ D₂ s s प्राविशति, K₇ D₈ D₄-7 9 T G₁-3 6
M₁ 5-7 प्रणश्य(G₂ 'श्य)ति; Dn₁ प्राविशति (for
'शन्ति) ☞ Cv वाच परकृतनिन्दावाच । ☞ —^b) T₂
कुले (for कूपे) K₁ 2 4 प्राप्तास्ति (K₄ 'सि) मा, V₁
प्रासद्विपा, Bo 6 (marg) 7-9 Da₈ a₁ Dn₁ n₁ Ds D₂
s s व्रस्ता (Ds₁ 'स्था) द्विपा, B₆ (orig) अष्टा द्विपा,
B₈ (marg) मग्ना द्विपा; D₆ 7 प्राप्य शिला, T₁
G₁-3 6 M₁ 5-7 प्रास्ता (G₂ 'स्त) शिला (for प्राप्ता
शिला) —^c) K₁ नैव द्वार; G₂ 8 9 नवद्वार (for
न वक्तार) K₇ Dn₁ G₂ 8 पुनर्याति, G₂ पुर हति

ब्राह्मणानां विशेषेण नैव ब्रूयात्कथंचन ॥ ९
यद्ब्राह्मणस्य कुशलं तदेव सततं वदेत् ।
तूष्णीमासीत् निन्दायां कुर्वन्भेषजमात्मनः ॥ १०
येन पूर्णमिवाकाशं भवत्येकेन सर्वदा ।
शून्यं येन जनाकीर्णं तं देवा ब्राह्मणं विदुः ॥ ११
येन केनचिदाच्छन्नो येन केनचिदाशितः ।
यत्रकचनशायी च तं देवा ब्राह्मणं विदुः ॥ १२

☞ Ca पुनरुत्तराद्यदानेन कोपायभावात् वक्तार यान्ति । ☞
—^a) M₁ कैकत्याश्रमे (for कैवल्या')

9 ^b) K₁ 2 नावाच्यं; T₁ G₂ 6 न वाच्य; G₂ न
वाच (for अवाच्य). —^c) T₁ G₂ 3 6 ब्राह्मणानविशेषेण
—^d) B₈ M₁ 6 नैव (for नैव) K₁ 2 4 B₇ 9 कदा
चन; Da₁ कथ च न. G₂ नैव ज्यायान्कथचन

10 ^a) D₁-1 9 ब्राह्मणाना (for 'णस्य) —^b) D₇ 7
वचन (for सतत) T₁ वदेत् (for वदेत्) —^c) D₈
भिक्षाया (for निन्दायां) —^d) Da₁ पूर्वं (for कुर्वन्)
K₁ 6 V₁ Bo 6-9 Da₃ a₁ Dn₁ n₁ Ds D₂ s 5 7 8 M₁
भेषज्यम्, B₈ (marg) विजयम् (for भेषजम्) ☞ Cs
भेषजं ब्राह्मणनिन्दाध्रवणप्रतिक्रियां श्रोत्रपिधानम् । ☞

11 ^a) T G₁-3 6 M₁ स्वेन (for येन) Da₁ पूर्वम्
(for पूर्णम्) ☞ Cp आकाश शून्यस्थानम् । यद्वा,
व्रह्मभावापत्तेन आकाशमिव व्यापकम् । ☞ —^b) D₇ 7
वदति, T₂ भवति D₈ एतेन (for एकेन) K₃ Da₁
भवेदेकेन सर्वदा —^c) T G₁-3 6 M₁ 5-7 यस्य (for
येन) K₆ जलाकीर्ण (for जना') Da₁ a₁ सर्वभूतेष्व
भयदस् (= 14^c) ☞ Cs यस्य जनाकीर्णं स्थान शून्य
मिव निर्जनस्थानमिव भवति । ☞ —^d) K₁ G₁ तदेव,
G₂ तदेया (sic) (for तं देवा) K₁ 4 ब्राह्मणा (for
'ण) ☞ Cn ब्राह्मण ब्रह्मिष्ठम् । ☞ — After 11,
V₁ reads 5^e-7^d

12 K₇ D₃ 4 9 om (hapl) 12 K₃ reads 12
twice —^a) Da₈ om केन G₂ आच्छिन्नो (for
आच्छन्नो) —^b) K₄ आश्रिता, K₆ Bo 3 आश्रित;
Da₁ आश्रित, D₆ 7 आश्रित; D₈ आश्रित (for
आश्रित') T₁ G₂ M₁ 5 6 यस्य कस्यचिदाशि (M₁ 'सि)
त —^c) Da₁ शायि; T₁ वासी T G₁-3. 6 M₁ 6
स्यात् (for च) — After 12, D₃ reads 14 for the
first time, repeating it in its proper place

13 K₄ transp 13 and 14 K₇ reads 13 on
marg —^a) K₁ अहीरिव K₂ जसी', Da₁ अहो';

अहेरिव गणाद्गीतः सौहित्यान्नरकादिव ।
 कुणपादिव च स्त्रीभ्यस्तं देवा ब्राह्मणं विदुः ॥ १३
 न कृष्येन्न प्रहृष्येच्च मानितोऽमानितश्च यः ।
 सर्वभूतेष्वभयदस्तं देवा ब्राह्मणं विदुः ॥ १४
 नाभिनन्देत मरणं नाभिनन्देत जीवितम् ।
 कालमेव प्रतीक्षेत निदेशं भृतको यथा ॥ १५
 अनभ्याहतचित्तः स्यादनभ्याहतवाक्कथा ।

निर्मुक्तः सर्वपापेभ्यो निरमित्रस्य किं भयम् ॥ १६
 अभयं सर्वभूतेभ्यो भूतानामभयं यतः ।
 तस्य देहाद्रिमुक्तस्य भयं नास्ति कुतश्चन ॥ १७
 यथा नागपदेऽन्यानि पदानि पदगामिनाम् ।
 सर्वाण्येवापिधीयन्ते पदजातानि कौञ्जरे ॥ १८
 एवं सर्वमहिंसायां धर्मार्थमपिधीयते ।
 अमृतः स नित्यं वसति योऽहिंसां प्रतिपद्यते ॥ १९

C 12. 2933
B 12 24:63.19
K 12 251 19

G₁ यो हरीव (for अहेरिव). K₁ गुणाद्; G₂ जनाद् (for गणाद्) G₁ भीवा (for भीव) ॐ G₃ गणात् लोकममूहान् । ॐ —^b) D₁ १ सुहृदो, M₁ सौहित्य (for 'त्यान्). K₁ D₁ १ १ G₁ सन्मानान्मरणादिव ॐ Ca सौहित्यादत्यन्तभोजनजन्यायास्तृप्ते । Cn मिष्टान्न जनिवृत्ते ॥ C₃ सौहित्यं मैत्री, तस्या पक्षपातो वा । ॐ —^c) B₁ (marg as in text) D₁ १ राक्षसीभ्य इव स्त्रीभ्यस्य

14 K₁ D₁ om (hapl.) 14 K₄ transp 13 and 14 D₁ reads 14 for the first time after 12 —^a) D₁ कृष्येन्, T G₁-१ १ M₁ कुष्येन् (for कुष्येन्) M₂ च (for प्र) B₁ (marg) भैषजच् (for प्रहृष्येच्) K₂ १ न च कुष्ये (K₄ 'त्रे) प्रहृष्येन्, K₁ D₁ (both times) १ १ न प्रहृष्येच्च च कुष्येन् —^b) D₁ om (hapl.) तोऽमानि —^c) K₂ भयदस, D₁ (both times) T₁ G₂ १ १ अमयद् (for 'यदस)

15 ~ (var) Mann 6 45 —^a) K₁ १ १ V₁ D₁ १ G₁-१ १ नाभिनिन्देत (for 'नन्देत) K₄ om (hapl.) from मरण up to नन्देत (in 15^b) —^b) G₁ १ नाभिनिन्देत B₁ D₁ जीवनं (for जीवितम्) —^c) K₁ कालमेव B₁ प्रतीक्ष्येत —^d) K₁ निवेश, K₄ T₂ निदेश; B₁ १ १ (marg as in text) D₁ T₁ G₁-१ १ M₁-१ Cap (gloss मृति) C₃ (gloss वृत्ति कालं) निवेश, M₁ निवेशे, Ca n (gloss लाजां) निदेश (as in text) K₂ D₁ भृतको (for 'मृ')

16 ^a) B₁ (marg) D₁ अनभ्याहत (for अनभ्या) ॐ Ca अनभ्याहतमप्रतिधाति, न विद्यतेऽभ्याहतमस्मादिति न्युत्पत्त्या ॥ Ca अनभ्याहत दोषाक्रान्तम् । ॐ —^b) B₁ (marg) D₁ C₃ (gloss अपराभूत्) अनभ्याहत (for अनभ्या) K₄ (also as in text) यथा; K₅ V₁ B₁ १ १ D₁ १ १ D₁ १ १ D₁ १ १ G₁ १ १ भवेत् (for तथा) —^c) B₁ विमुक्त (for निर्मुक्त) —^d) D₁ १ om (hapl.) 16^d-17^a —^d) T₁ G₁ १ निरमित्रोऽकुतोभय, G₂

'मित्रकयोभय'

17 With 17, of Mann. 6 40 D₁ १ om 17^a (cf v l 16) G₂ om 17^{ab} —^a) K₁ १ १ १ D₁ १ १ यस्य (for सर्व) —^b) D₁ तत, D₁ १ कर (for यत) V₁ न भूतानां भय यत —^c) K₄ १ V₁ B₁ १ (marg as in text) १ १ (marg as in text) १ D₁ १ १ D₁ १ १ १ मोहाद्, G₂ देवाद् (for देहाद्) —^d) D₁ कुतश्च न

18 ^a) B₁ १ (marg) D₁ १ १ M₁ (sup ltn.) Ca (gloss प्रसिद्धौ) नाम, M₁ (orig) नाक (for नाग) D₁ १ १ १ पदा (for पदे) —^b) B₁ यामिनां (for गामिनाम्) —^c) K₁ १ परी (K₂ 'रे) यंते; K₄ [अ]परी; K₇ [अ]प्यधीयते; D₁ [अ]विधीयंते; D₁ विधी; G₁ [अ]पि ली, G₂ १ १ M₁ [अ]भिधी; M₁ १ [अ]वही (for [अ]पिधी) —^d) K₁ १ पदे (for पद्) K₄ कौञ्जरे, D₁ कौञ्जरे, D₁ कौञ्जरे G₂ पदका*नि**रे. ॐ Cn कौञ्जरे, कुं पृथिवीं शरीररूपां जरयतीति कुञ्जर समाधिस्थो योगी तस्य स्थाने कौञ्जरे पदे ॥ Cp कुं भुवं जरयतीति कुञ्जरो गजेन्द्र । ॐ

19 ^b) B₁ (marg as in text) D₁ १ १ Cp (Cp as in text) धर्मागम्, D₁ धर्माख्यम् (for 'यम्) B₁ अधधीयते, B₁ D₁ १ १ T₁ G₁-१ १ M₁ १ १ अमि; D₁ १ अपि दृश्यते (for अपिधीयते). —^c) Hypermetric K₄ T G₁ १ १ M₁ १ १ मृत; D₁ १ १ M₁ १ १ १ अमृते (for 'त) D₁ lacuna, M₁ न (for स) K₁ १ १ D₁ १ १ T G₁ १ १ M₁ १ १ भवति, K₁ भवेद् (for वसति) B₁ १ (marg) D₁ १ १ अमृत (B₁ 'ते) स वसेन्नित्यं; B₁ (orig) 'ते वसते नित्य; G₂ नित्य व्रतस्थो भवति —^b) K₁ यो हि मां; D₁ १ १ १ योहिंसा (D₁ 'स), D₁ १ हिंसा न (for योऽहिंसां) K₅ V₁ B₁ १ १ १ D₁ १ १ १ D₁ १ १ १ न प्र (for प्रति). D₁ यो हिंसायां प्रपद्यते

20 ^a) K₁ १ G₁ M₁ १ स स्याद्; K₅ सयो; T₂ तस्य;

C. 12. 8934
B. 12. 246(5). 20
K. 12. 251 20

अहिंसकः समः सत्यो धृतिमान्नियतेन्द्रियः ।
शरण्यः सर्वभूतानां गतिमामोत्यनुत्तमाम् ॥ २०
एवं प्रज्ञानतृप्तस्य निर्भयस्य मनीषिणः ।
न मृत्युरतिगो भावः स मृत्युमधिगच्छति ॥ २१
विमुक्तं सर्वसङ्गेभ्यो मुनिमाकाशवत्स्थितम् ।
अस्वमेकधरं शान्तं तं देवा ब्राह्मणं विदुः ॥ २२
जीवितं यस्य धर्मार्थं धर्मोऽरत्यर्थमेव च ।

M₁ च स्याद् (for सत्यो). T₁ G₂ ३ ० अहिंसक स्यान्म-
तिमाद् —^b) G₂ मतिमाद् (for धृति'). D_१ १ विजि
वैन्द्रिय; G₂ निर्जितं (for नियतेन्द्रिय) —^c) D_१ ४
शरण्यं, D₁ 'प्या —^d) K₄ D₁ ० ० प्राप्नोति (for
आ') D₂ ० अनुत्तम

21 ^a) G₂ तस्य (for एव). V₁ विज्ञान, D_१ १
वाज्ञान; G₂ प्रज्ञानु- (for 'न) K_० -रत्स्य (for
'रत्स्य) ☞ C_n प्रज्ञानैमात्मानुभव । ☞ —^b) K₄ ० १
V₁ B_० ०-० D_१ १ ४ D_१ १ ४ D_१ १ ४ निराशिप (for
मनीषिण') —^c) D_१ ४ M_१ मृत्युम् T G₁-३ ० M₁ ० १
C_१ अधिको (for अतिगो) K_० भावं, D_१ भाग, T
G₁-३ ० भावात् (for भाव') ☞ C_n न मृत्युरतिगो
भाव, न मृत्युलक्षणो भावोऽतिक्रम्य त वर्तते ॥ C_n तस्य
अतिगो अतिक्रम्य गन्ता न भवति ॥ C_१ (reading न मृत्यु
रधिको भाव) भावादभिप्रायादधिको मृत्युर्न । मनीषी स्वय
मेव मृत्यु कामयते, ससारस्थानित्यत्वात् ॥ C_१ न मृत्युम-
तिगो, मृत्युमति देहे गच्छतीति मृत्युमतिग', भावो यस्य
नेति योजना । ☞ —^d) D_१ २ G₂ M₁ मृत्युर, G₁ मुक्तिम्
(for मृत्युम्) K₂ ४.१ V₁ D₄ ० अत्र, D_१ १ ४ T_१
अभि; D_१ १ अति; G₁ उप (for अधि) D_१ १ १ वर्तते
(for -गच्छति)

22 ^a) K₁ D₄ ० विमुक्त, D_१ १ M₁ ० १ (sup lin.
as in text) विमुक्त (for 'क्त) —^b) V₁ M₁ (sup
lin as in text) मुनिर् (for मुनिम्) M₁ ० १ (sup
lin as in text) स्थित (for स्थितम्) G₂ मुनिमाशय
स्थित (submetric) ☞ C_n आकाशवत्, निर्विषयत्वात् ॥
C_१ केवल सद्गुरहितम् । ☞ —^c) K₄ V₁ B_० D_१ ४ ३
अश्वम्; K_० १ D₄-१ ० स्वस्यम्; G₁ अलम् (for अस्वम्)
K₁ २ एव पर (for एकचर) M₁ ०-१ दात (for शान्त)
T G_१ ० आकाशशरणे शां (T_१ दां)त; G₂ अस्त्यो शरण
शांति ☞ C_n अस्त्र निर्दंश्यम् । अत्र एव एकचर ज्ञातृज्ञेय-
शुभ्यज्ञानमात्रम् । ☞ —^d) D_१ ० देवाना (for तं देवा)

23 K₂ ४ D_१ १ om (hapl) 23. G₁ M₁ om

अहोरात्राश्च पुण्यार्थं तं देवा ब्राह्मणं विदुः ॥ २३
निराशिपमनारम्भं निर्नमस्कारमस्तुतिम् ।
अक्षीणं क्षीणकर्माणं तं देवा ब्राह्मणं विदुः ॥ २४
सर्वाणि भूतानि सुखे रमन्ते
सर्वाणि दुःखस्य भृशं त्रसन्ति ।
तेषां भयोत्पादनजातखेदः
कुर्यान्न कर्माणि हि श्रद्धानः ॥ २५

(hapl) 23-24 K₁ transp 23 and 24. —^a) B₁
जीवितु ☞ C_n धर्मार्थं, धर्ममेवास्व (Yogasūtra 4 29)
निर्विकल्पकसमाधिजपुण्योत्पत्त्यर्थम् । ☞ —^b) K₁ ह्यन्वा-
र्थम्; K₁ D_१ ० ० T G₂ ३ ० M_१ १ ज्ञानार्थम्, B_१ ३
(marg as in text) D_१ १ D_१ (marg as in text) C_n
हर्यं, D_१ १ ४ D_१ ४ ह्य' (for सत्य'). ☞ C_n (read
ing हर्यं) हरन्ति ते हरय, तत्समीपवर्तिन । रत्यर्थमिति
पाठे परेषां सुखार्थम् ॥ C_१ रत्यर्थं सुखार्थं, दुःखसन्निभसु-
खार्थमित्यर्थं ॥ C_१ रत्यर्थं विष्णुप्रीत्यर्थम् । ☞ —^c) T
G₂ ३ ० M_१ अहोरात्र (for 'रात्राश्') ☞ C_n पुण्यार्थं
लोकशिक्षार्थम् । ☞

24 G₁ M₁ om 24 (of v l 23) K₁ transp 23
and 24 —^a) K₁ ३ निरारम्भ (for अनारम्भ) —^b) G_१
आस्तिक (for अस्तुतिम्) —^c) K_० V₁ B_० ०-० D_१
१ ४ D_१ १ ४ D_१ १ ४ निर्मुक्त बधनै सर्वैस् ☞ C_१
अक्षीणम्, अदीनमनसम् । ☞

25 ^a) K₁ D_१ ३ सुखे, T G₁-३ ० सुखं (for सुखे).
K_० B_१ ० रमति, D_१ ३ रज्यते (for रमन्ते). —^b) K_१ om
(hapl) 25^b-26^a —^b) B_१ दुःखेस्, D_१ दुःखे च;
G₁ M₁ ० १ दुःखानि (for दुःखस्य). B_१ D_१ १ ४ D_१
D_१ ३ ३ त्रसते, D_१ १ तरति (for त्रसन्ति) —^c) K₁
भयोत्सादन; C_१ भयोत्पादन (for 'त्पादन). D_१ T₁ G_१
-जातखेद; G_० C_१ -जातखेद (for 'खेद'). —^d) D_१ १
कुर्याणि (for कुर्यान्न) K_१ कर्मानि, B_१ (marg as in
text) रूपाणि D_१ ४ D_१ ह, G₁ lacuna (for हि)
K_० B_१ १ ० D_१ ३ हि जातखेद; D_१ ३ हि श्रद्धाना, G_१
वहिरश्रद्धान (for हि श्रद्धान') D_१ ४ कुर्याद्धेदं कर्मणि
जातखेद ☞ C_१ कर्माणि देहयात्राकर्माणि । ☞

26 K₄ om 26^a (of v l 25) —^a) V₁ च (for
हि) K_१ D_१ M₁ 'दक्षिणा या, T G₁ ३ 'णायो (for
'णायो) —^b) K₁ सर्वान्यदानानि; T₁ G_१ ३ दानानि
सर्वाणि (by transp), G₂ दान हि सर्वाणि D_१ १ अत्र,
G_१ अनु (for अधि) G₁ om तिष्ठ K_१ हि (for [इ]इ).

दानं हि भूताभयदक्षिणायाः
 सर्वाणि दानान्यधितिष्ठतीह ।
 तीक्ष्णां तनुं यः प्रथमं जहाति
 सोऽनन्तमाप्नोत्यभयं प्रजाभ्यः ॥ २६
 उत्तान आख्येन हविर्जुहोति
 लोकस्य नाभिर्जगतः प्रतिष्ठा ।
 तस्याङ्गमङ्गानि कृताकृतं च
 वैश्वानरः सर्वमेव प्रपेदे ॥ २७
 प्रादेशमात्रे हृदि निश्चितं य-

चस्मिन्प्राणानात्मयाजी जुहोति ।
 तस्याभिहोत्रं हुतमात्मसंस्थं
 सर्वेषु लोकेषु सदैवतेषु ॥ २८
 दैवं त्रिधातुं त्रिवृतं सुपर्णं
 ये विद्युरग्र्यं परमार्थतां च ।
 ते सर्वलोकेषु महीयमाना
 देवाः समर्थाः सुकृतं व्रजन्ति ॥ २९
 वेदांश्च वेदां च विधिं च कृत्स्न-
 मथो निरुक्तं परमार्थतुं च ।

C 12. 8944
 B 12. 246(5) 30
 K 12. 251 30

— °) K₁ M₁ तीक्ष्णांतर, D₄ तीक्ष्ण तनु, G₁ तृष्णां तनुं (for तीक्ष्णां तनुं) G₂ प्रथमां (for 'म')
 C₁ C_n तीक्ष्णा तनु, हिंमामय धर्मम् ॥ C_v तनुमल्पामपि तीक्ष्णां दूरवाचम् । C₁ — °) K₄ V₁ B₁ D_{n1} n₁ D₂ s
 ° s G₂ M₁ ° सोनत्यम् (for सोऽनन्तम्) K₂ भयं (for [भ]भय)

27 °) T G₂ ° M₁ ° ° C_v स दत्तम्; G₁ यदत्तम्, G₂ M₁ संदत्तम् (for उत्तान) B₀ आख्येति, D₅ हाख्येन, T₁ G₂ ° ° आख्येन (for आख्येन) T₂ हरिर (for हविर) C₁ Cp जुहोति, प्राणाय स्वाहा, इत्या दिना । C₁ — °) D₁ ताभिर (for नाभिर) K₁ जगति (for 'त') D₂ प्रतिष्ठं; G₂ 'ष्टा'; M₁ 'ष्टिता (for 'ष्टा) — °) K₁ तस्यायमगानि; K₂ D₄ ° तस्यांगमगानि, D₅ ° 'यज्ञानि, G₂ तद्यारांहासि (sic) (for तस्याङ्ग मङ्गानि) K₁ कृत कृतं च; D₅ ° हुताहुतानि (for कृता कृतं च) K₁ D₄ ° ° वै (for च) C₁ C_n कृताकृतम्, वैकल्पिकम्, न तु ससुचितम् । C₁ — °) D₅ D₅ (before corr. as in text) विश्वानर (for वैश्वा) K₁ D₅ इव, V₁ B₀ ° D_{n1} n₁ D₅ D₂ ° ° हृद (for एव) K₂ प्रपेदे; D₅ ° प्रवेद (for प्रपेदे).

28 D₅ a₄ om. 28^{ab} — °) K₁ 2 4 V₁ B₀ ° निश्चितं; K₂ D₄ ° मिश्रित, B₀ ° ° D_{n1} n₁ D₅ D₂ ° ° C₁ नि सूत, D₅ क्षिप्रित; D₅ सश्रिते (for निश्चित) D₇ आदेशमात्रं हृदि चिष्टितं यत्; T G₁-s ° M₁ s-7 प्रादेशमात्रेण हृदि स्थि (M₁ ° श्रि)व यत् C₁ C₁ अकुष्ठ-तर्जन्यो' प्रसूतयोरन्तर प्रादेश । C₁ — °) G₁ स्थित (for तस्मिन्) — °) K₁ ° आज्यसत्य (for आरम) — °) K₁ B₀ ° ° ° D₅ a₄ D₅ G₂ M₁ ° ° सदैवकेषु, D_{n1} n₁ D₂-4 ° सदैवके (D₄ 'ते)षु (for सदैवतेषु)

29 °) K₂ B₀ D₄ ° ° T₁ G₂ ° M₁ s-7 देवं; D₅

देह (for दैवं) K₁ ° D₄ ° ° C₁ वि (D₅ त्रि)घात्र, K₂ V₁ B₁ ° D₅ D₅ (before corr) विघातु, Cap C_n C_{pp} C_s (gloss सत्त्वादिगुणत्रयात्मकम्) C_v त्रिधातुं (as in text) K₁ D_{n1} विवृतं, K₅ त्रिवृत्त, B₀ ° ° (marg as in text) ° D₅ a₄ G₁ ° Cp (C_{pp} as in text) त्रिविधं (for त्रिवृत) K₂ स्ववर्णा; K₅ B₀ ° ° ° (marg) ° D₅ a₄ D₅ D₅ ° ° T₁ G₂ ° Cap (also) सुवर्णं, D₅ (marg as in text) सुदेवं (for सुपर्ण) C₁ C₁ (reading विघात्र) विदधातीति विघात्रं, सर्वधातुभ्य' षृणि रूपम्, (Pāp. 3 2 181, Unādi 608) । त्रिधातुमिति पाठे त्रिविधा धातवो घात विच्छेद्भाणो धारका यस्य । पक्षे साकारशुद्धत्रिविधध्यानान्मेव धातवोऽभिध्यत्तका यस्य ॥ C₁ त्रिधातुमिति पाठे तेजोवत् त्रिकारणम् । सुवर्णमिति पाठे अन्याभासत्वे सति भासमानम् ॥ C_v सुपर्णं सम्यक्पूर्णं, दैवं नारायणम् । C₁ — °) K₁ यो (for ये) K₂ विद्युरग्र्यं, K₄ D₅ 'रम्य; V₁ B₁ ° D_{n1} n₁ D₅ D₂ ° ° G₁ M₁ ° ° विद्युरग्र्यां (D_{n1} 'दृश्यां, G₁ 'दृश्यं); D₅ D₅ ° ° 'रभि, T₁ 'रन्य, G₂ 'रेकं (for 'रग्र्य) K₁ परमार्थता; B₁ D_{n1} n₁ D₅ D₂ ° ° 'रमतां (for 'र्थता) — °) K₁ T₁ G₂ ° ° सर्वेषु (for ते सर्व) D_{n1} महोपमाना; G₂ महीयमानो (for मही-यमाना) — D₅ a₄ read 29^d twice. — °) K₅ V₁ B₀ ° ° D₅ (first time) D₂ ° ° समर्था; D_{n1} समं वै, D_{n1} समन्या, T₁ G₂ समस्ता (for समर्था) K₁ स्वकृतं; V₁ D₅ D₅ T G₁-s ° M₁ s-7 अमृत; D₅ a₄ (both second time) सुहुत, D₄ ° ° अकृतं; D₇ अमृतान् (for सुकृत) K₅ B₀ M₁ वहति; V₁ B₀ ° ° D₅ (first time) D_{n1} D₅ C_n (C_{pp} as in text) वदति; D₅ भवंति, D₅ ° सृजति; T₁ G₂ ° ° M₅ भजति, T₂ G₂ भजते, M₁ ° वहते (for व्रजन्ति) D₅ (first time) स वा देवपत्न्या सुकृत वदति C₁ C₁ व्रजन्तीति पाठे सुकृत व्रजानन्दम् — 'यद्वै तत्सुकृतं रसो वै स' इति

सर्वं शरीरात्मनि यः प्रवेद
 तस्मै स देवाः स्पृहयन्ति नित्यम् ॥ ३०
 भूमावसक्तं दिवि चाप्रमेयं
 हिरण्यमयं योऽण्डजमण्डमध्ये ।
 पतत्रिणं पक्षिणमन्तरिक्षे
 यो वेद भोग्यात्मनि दीप्तरश्मिः ॥ ३१
 आवर्तमानमजरं विवर्तनं

पण्णेमिकं द्वादशारं सुपर्व ।
 यखेदमाखे परियाति विश्वं
 तत्कालचक्रं निहितं गुहायाम् ॥ ३२
 यः संप्रसादं जगतः शरीरं
 सर्वान्स लोकानधिगच्छतीह ।
 तस्मिन्हृतं तर्पयतीह देवां-
 स्ते वै तृप्तास्तर्पयन्त्यास्यमस्य ॥ ३३

श्रुते (Tait Up 2 7 1) । ❀

30 °) K1 Ds1 Cs (gloss कर्मप्रकाशकमन्त्रान्) देवांश्च, Bs (marg) विद्यांश्च; D1 T2 G2 वेदाश्च (for वेदांश्च). K4 V1 Das Dn1 n4 Ds D2 8 तु (for the second च) Ds तु (for the third च). — °) K1 2 4 अहो; K7 Dn4 D4 0 0 अर्धो, D7 T1 Gs 0 मिथो, G1 अघो; G2 विधिं (for अघो) Bs (marg, as in text) परमात्मतां (for 'शैतां'). ❀ Cn निरुक्तं शब्दैकगम्यम् ॥ Cs शब्दवचनपूर्वकमर्थवादावक्यम् । ❀ — °) Dn1 सर्वं (for सर्वं) G1 या (for य) K1 2 4 तु वेद, Da4 प्रवेदस्य; Ds T G1-3 0 Cs प्रवेदे, Ms च वेद (for प्रवेद) ❀ Cv. शरीरात्मनि शरीरान्तर्यामिणि नारायणे । ❀ — °) Ks Bo 0-0 Das n4 Dn1 n4 D2 8 8 तस्यैव; K7 D2 0 0 तस्यै च; Ds T G1 8 0 M1 5-7 तस्य स्य; G2 तस्यास्य (for तस्यै स्य) K2 देव, Dn4 चैव, G3 देहे (for देवा)

31 °) K1 om from वसक्त up to यो (in 31^d) D7 भूमावसक्तिं (for 'सक्त) Ks D2 G2 वा (for च) ❀ Cp भूमौ शरीराधोभागे, दिवि ब्रह्मरन्ध्रे असक्तम्, हृदयाकाशगतत्वात् । ❀ — °) K2 योजजम्, Ks (marg) 7 Bs D4 0 चचलम्, Bs (marg as in text) Ms सौंडजम्; Da4 पौं; Ds 7 प्रोहितम्; T G1-3 0 Ms चाडजम्; M1 सौंडजम्; M7 सांडजम् (for योऽण्डजम्) B7 तु मध्ये (for अण्डमध्ये) ❀ Cs अण्डमध्ये परमाकाशे, अण्डज हिरण्यगर्भं ब्रह्मादिस्तम्बपर्यन्तम् । ❀ — °) K2 7 Bo.8 Das n4 D4.0 0 प्रदक्षिणं, Gs पतत्रिणां (for 'त्रिण) K2 पक्षिणम्, G1 पक्षिणम् (for पक्षिणम्) Ks 7 Bo 0 0 Ds1 अन्तरिक्षे; G2 चांतरिक्षे (for अन्त) ❀ Cs पतत्रिणं हृदलोकपरलोकपवनशीलम् । ❀ ❀ Cp पक्षिणं पक्षाभ्यां शुभाशुभकर्मभ्या युक्तम् । ❀ — °) Bs (marg as in text) D2 0 0 भोग्यात्मनि; B9 भोग्यमुनि (sic), G2 बोध्यात्मनि, M1 0 7 योग्या (for भोग्या). Ks Bo 0 (marg as in text) 7 8 (marg as in text) 0 Das n4 Dn1 n4 D2 8 रश्मिदीप्तं, K7 Ds

D2 9 T G2 8 0 Ms दीप्त (T2 'सि)रश्मि; Ds दीप्तिरश्मि (for दीप्त) ❀ Cs 'भोग्यात्मनि, हृदयप्रपञ्चस्यात्मनि, परमात्मनि । ❀ ❀ Cn (reading रश्मिदीप्त) रश्मिभिरिव प्रसृमरैश्चक्षुःश्रोत्रादिभिर्दीप्तं ॥ Cs दीप्तरश्मिम् इन्द्रियद्वारा विषयग्राहकम् । ❀

32 °) Ks आवर्तं मानम् Ds-7 विवर्तं, T1 Gs.0 अजर (for अजर) B9 Ds 7 निवर्तन (for विव). ❀ Cn विवर्तन, परिवर्तनधर्मकम् ॥ Cs एकस्मिन्वस्त्रे दृष्टाना दिवसपक्षमासऋतूनां वत्सरान्ते दर्पणभावर्तनम् । परिणामरहितं विवर्तनम् । ❀ — °) K1 2 M7 पण्णेमि च, K2 Dn1 n4 D2 8 Cn पण्णामिक; Ks पण्णेमिक, D7 पण्णेमिक, T G1-3 0 M1 0 पण्णेमिन, Ms 'मिवद् (for 'मिकं) K1 Das द्वादशार (for 'शारं). Ks 7 Bs सुपर्वा, Bs (marg as in text) सपर्वं, Da3 सुपर्णं, Ds स्य पर्वं, T1 G1-3 0 M1 0 7 सुपर्वं (for 'वं) Bs (marg) पण्णेमिक द्वादश पर्वसधि — °) Ks 0 V1 Bo 0 7 0 Das n4 Dn1 n4 Ds D2 8 5 7 8 आ (Ks अ)स्योपरि, M7 आधे परि (for आस्ये परि) T1 G2 8 0 परिधा (Gs 'या)य (for 'याति)

33 °) Bs (marg as in text) यश्च (for य सं) K4 सप्रदानं; K7 D2 0 0 'वेद; B7 'वोदं, Ds1 Ds सप्रसाद, T1 सप्रजाना, T2 Ms संप्रजानाज्, G1.0 0 'जानां; G2 M1 0 7 'जानम् (for 'साद) T1 सृजत (for जगत) ❀ Cn सप्रसाद, सम्यक् प्रसादक प्रकाशक शरीरम् ॥ Cn सप्रसीदत्यस्मिन्निति सप्रसाद सुसुप्तम् । ❀ — °) T1 सर्वासु, T2 सर्वान् (for सर्वान्स) — °) Ks Bo 7 0 Das D7 Cp यस्मिन् (for त) K1 2 4 0 V1 Bo 8 Dn1 n4 Ds1 D2 हि स, Bs (marg.) Da4 हि तत्, B7 Das Das Ds 5 हित; Ds हि स; G1 नवान् (for हुत्) Ds तर्पयति. Ks Ds2 Gs देवास्य (for देवांस) G2 यस्मात् तत्तर्पयतीह देवांस ❀ Cn देवान् इन्द्रियाणि । ❀ — °) T2 चैव, G2 देवास्य (for ते वै) Ks देवास्य; D7 निवृत्तास्य (for वृत्तास्य) Ds 7 अस्यमास्य (Ds 'स्य), G1 आस्यमध्ये (for 'मस्य)

तेजोमयो नित्यतनुः पुराणो
 लोकाननन्वानमयानुपैति ।
 भूतानि यस्मान्न त्रसन्ते कदाचि-
 त्स भूतेभ्यो न त्रसते कदाचित् ॥ ३४
 अगर्हणीयो न च गर्हतेऽन्या-
 न्स वै विप्रः परमात्मानमीक्षेत् ।

विनीतमोहो व्यपनीतकल्मयो
 न चेह नामुत्र च योऽर्थमृच्छति ॥ ३५
 अरोपमोहः समलोष्टकाञ्चनः
 प्रहीणशोको गतसंधिविग्रहः ।
 अपेतनिन्दास्तुतिरप्रियाप्रिय-
 श्रद्धानुदासीनवदेष भिक्षुकः ॥ ३६

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि सप्तत्रिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २३७ ॥

२३८

व्यास उवाच ।

प्रकृतेस्तु विकारा ये क्षेत्रज्ञस्तैः परिश्रितः ।

ते चैनं न प्रजानन्ति स तु जानाति तानपि ॥ १
 तैश्चैप कुरुते कार्यं मनःपष्ठैरिहेन्द्रियैः ।

C 12 238
 S 12. 247(6) 2
 K 12 252, 2

34 °) D₅ तेजोमय (for 'मयो) K₁ ३ नित्यतनुः,
 K₄ नित्यतनुः, K₆ Bo ६-३ D₃ ३ D₅ D₃ ३ Cs
 (gloss यद्भावशून्य) 'मज, D₁ ३ D₅ 'मय (for
 'तनु) ॐ Cp तेजोमहगे जानाद्युपलक्षणम् । ॐ —^b)
 M₆ अनत्यान्. K₁ ३ उत यान्, D₁ D₅ उभयान् (for
 अ) —^c) K₆ १ D₁-१ ० नोद्धिजते, G₂ नेत्रसद्वै (sic)
 (for न त्रसन्ते) — G₂ om (hapl) 34^d —^d) K₄
 D₃ ३ सत्वं; Bo D₅ १ स (for स) K₁ ३ ० V₁
 Bo ६-३ D₃ ३ D₁ ३ D₅ D₃ ३ ० भूतानां (for नू
 तेभ्यो) D₅ G₁ M₁ त्रस (G₁ सत्रं) ति (for त्रसते)

35 °) K₂ अगर्हणीयो, D₃ ३ अगर्हणीया (for
 'णीयो) T₁ G₂ गर्हते B₉ (marg) [S]न्यन् (for
 सन्यान्). —^b) T G₁ ३ ० ऋच्छेत्; G₂ इच्छेत् (for
 ईक्षेत्) —^c) K₁ ३ व्यपेत, D₅ विनीत (for विनीत)
 D₃ ३ मोह (for मोहो) K₇ D₅ ३ ० [S]न्यप
 नीत, T₁ G₁ ३ ० व्यपनीत, G₂ व्यपनीत (for व्यप)
 —^d) D₇ चात्र (for चेह) K₄ V₁ D₁ D₅ सोऽयम्,
 K₆ Bo ६-३ D₃ ३ सोऽयम्, D₁ D₅ D₃ M₁ ० १
 सौतम्, T₂ लोमम्, M₅ यौतम् (for योऽयम्) K₄ १
 V₁ Bo ६ D₁ ३ D₅ ३ अर्चति, K₆ अर्चति, B₇
 अर्चति, B₈ D₃ ३ D₅ १ अर्हति, G₂ ३ ० इच्छति
 (for ऋच्छति) B₉ मोनुकपति, D₁ Cs (gloss [न]
 अनुमर्हति, विनाश गच्छति) सोनुमर्हति ॐ Cn न
 अन्न अदनीय भोग्य लोक अर्हति । 'न तस्य प्राणा उत्क्रा-
 मन्ति' (B₇h Up 4 4 6) इति तस्य गत्यभावश्चुते । ॐ

36 °) K₇ D₃ ३ D₁-१ ० T₁ G₁-३ ० M₁ ६-१ अरो
 पणो य (for 'पमोह) —^b) K₁ ३ ४ ० १ D₅ १ प्रहीन,
 D₃ ३ प्रहीण (for प्रहीण) K₆ V₁ Bo १-३ D₃
 ३ D₁ D₅ D₃ Cs कोपो, D₁ D₅ D₃ ० कोपो;
 D₅ कोपी (for -शोको). —^c) D₁ अप्रियश्च (for
 'याप्रियश्च) —^d) K₁ ३ T₂ चरेत् (for चरन्). D₆ एक,
 G₂ ३ ० [ए]व (for [ए]प) D₃ भिक्षु (for भिक्षुक)

Colophon Ś₁ missing, K₂ ३ B₁-३ D₁ ३ D₅
 ३ D₁ G₁ ३ M₁-३ absent — Sub-parvan K₁ ३ ४
 ० १ V₁ Bo ६ ३ D₃ ३ D₁ ३ D₅ D₃-३ ६-३ T G₁-३ ०
 M₁ ६-१ मोक्षधर्म — Adhy name K₂ ४ शुक्रप्रश्न;
 K₆ १ V₁ Bo ६ ३ ० D₃ ३ D₁ ३ D₅ D₃-३ ३ ० M₆
 शुक्राणुप्रश्न, M₁ ० १ शुक्राणुप्रश्ने यद्विद्वत्कथनं — Adhy
 no (figures, words or both) K₆ 81, D₁ D₅
 D₇ T₁ G₁ ३ ० M₅ 72, D₁ D₅ G₂ 71, D₆ M₁
 ० १ 70, D₆ 66, T₂ 86 — Śloka no D₁ ३
 D₅ 36

238

☞ This adhy is missing in Ś₁ (cf v l. 12.
 236 19)

1 °) K₆ १ V₁ Bo ६-३ D₃ ३ D₁ ३ D₅ D₃-३
 प्रकृत्यात् (for 'तेस्) —^b) K₁ क्षेत्रज्ञोसौ, K₂ 'ज्ञैस्ते,
 B₇ ० D₃ ३ 'ज्ञास्ते (for 'ज्ञस्ते). K₁ B₇ परिश्रुत.
 (B₇ 'सा); K₂ ४ उपमुत्ता; K₆ Bo (orig) ० D₃ ३

C 12 2382
B 12. 247(6) 2
K 12. 252 2

सुदान्तैरिव संयन्ता दृढैः परमवाजिभिः ॥ २
इन्द्रियेभ्यः परा ह्यर्था अर्थेभ्यः परमं मनः ।
मनसस्तु परा बुद्धिर्बुद्धेरात्मा महान्परः ॥ ३
महतः परमव्यक्तमव्यक्तात्परतोऽमृतम् ।
अमृतान्न परं किञ्चित्सा काष्ठा सा परा गतिः ॥ ४
एवं सर्वेषु भूतेषु गूढोऽऽत्मा न प्रकाशते ।
दृश्यते त्वय्यया बुद्ध्या सूक्ष्मया तत्त्वदर्शिभिः ॥ ५

परिस्मृता (K₆ 'त'), K₇ 'श्रित', V₁ B₀ ० (marg) ३
D₁ n₄ D₈ D₂ ३ ३ अघिष्टित (for परिश्रित). ❀ C_a
परिश्रु[सु]त, समारनथा प्रवाहित' । ❀ —^c K₄ D_{as}
D₁ n₄ D₂ ३ न, B₈ (orig) ये; M₇ त (for ते)
D₈ चैतन् (for चैतं) K₄ D₁ D₂ ३ ते (for न)
K₁ ३ B₈ (marg) ते चैन प्रतिजान (K₁ 'वाच')ति ❀ C_a
प्रतिजानन्ति, प्रतिज्ञाद् प्रातिकूल्ये, [प्रातिकूल्ये]न जानन्ति ।
अन्तर्गतण्यर्थम् । ते चैनमेते प्राकृता महदहकारादय प्रतिकूल
बोधयन्ति, अहितमेव हिततया दर्शयन्ति । ❀ —^d K₆ स
च; V₁ न स; D₀ स न (for स तु) K₁ २ १ B₀
D_{as} n₄ D₁ ३ ० C_a न (B₀ प्र) जाना (D_{as} 'न')ति स
तानपि (B₀ 'भूप'), D₇ T G₁ ३ ० M₁ ६-१ स विजाना
(M₁ ० 'न')ति तानिह, G₂ सविज्ञानोपि तानिह.

2 *) K₆ V₁ B₀ D₆ १ T G₁-३ ० चैव, B₀ १ ३
D₁ n₄ D₈ D₂ ३ ३ चैव; B₀ D_{as} n₄ चापि, M₁ ०
च पद् (for चैप) —^b D₈ इव (for इह) —^c
B₀ स (for सु-) K₂ स यत्ता, K₇ D_{as} D₁ D₂ ०
स (D₄ स)यत्ता (for 'न्ता) G₂ सुदर्शनैरिव संयातो
(hypermetric) —^d T₁ G₁ ३ ० इव; G₂ बुद्धे
(for दृढे) D₁ न-वाजिन (for 'सि)

3 3-5 = (var) Katha Up 1 2 10-12 3 = (var)
6 25 42 —^a K₂ पुरा, K₇ B₇ D₁ n₄ D₈
D₂-4 ३ ० परे, D₈ पर (for परा). —^b K₆ १
D₈ D₁ १ ० T G₁-३ ० च परं (for परम) V₁ reads
मन मनसस्तु on marg —^c V₁ हि (for तु) —^d
D_{as} om बुद्धे K₇ D₄-० ० यो बुद्धे परतस्तु स
❀ C_a आत्मा, अहमास्पदत्वादहकार' । ततो महान् पर
इति समुच्चयो द्रष्टव्य । ❀

4 G₂ reads 4^a twice —^a D_{as} om. (hapl.)
कमव्य —^b G₈ M₁ ० परमो (for 'तो) D₀ [s]मृती,
C_a (gloss) मरणहीनो नित्य आत्मेत्यर्थं) [s]मृत (for
'सम्) D_{as} स्यक्ता परतरी मृते. —^c G₀ नामृतात्

अन्तरात्मनि संलीय मनःपद्मानि मेधया ।
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थाश्च बहु चिन्त्यमचिन्त्यन् ॥ ६
ध्यानोपरमणं कृत्वा विद्यासंपादितं मनः ।
अनीश्वरः प्रशान्तात्मा ततोऽर्ह्यमृतं पदम् ॥ ७
इन्द्रियाणां तु सर्वेषां वश्यात्मा चलितस्मृतिः ।
आत्मनः संप्रदानेन मर्त्यो मृत्युमुपाश्रुते ॥ ८
हित्वा तु सर्वसंकल्पान्सत्त्वे चित्तं निवेशयेत् ।

(for अमृतान्) K₁ २ D₁ नापर, G₈ ० परम (for
न पर) G₂ कश्चित् (for किञ्चित्) —^d K₇ D₁ ०
या, D_{as} D₈ स (for सा) K₇ D₂ ० सा महा, D₈
M₁ ० परमा (for सा परा)

5 ^b) K₁ २ V₁ B₀ १-३ D_{as} D₈ D₂ ४ ० M₁ ० १
गूढात्मा, D₇ T₁ G₂ ३ ० निगूढो (for गूढोऽऽत्मा) D_{as}
G₁ न (for न) B₀ गूढात्मनि प्रकाशते —^c K₁
दृश्यते, D₂ दृश्येते. K₄ D_{as} D₁ D₈ D₂ ० ३
त्वग्रया, T₂ त्वग्रिया; G₁ त्वग्रया* (for त्वग्रया).
—^d K₇ D₂ ० सूक्ष्मया; D₀ सूक्ष्मया, D₇ T G₁-३ ०
M₁ ० १ महात्मा (for सूक्ष्मया) K₄ ० V₁ B₀ ०-३
D_{as} n₄ D₁ n₄ D₈ D₂ ३ ० ३ सूक्ष्म (for तत्त्व).
D_{as} दर्शभि

6 *) K₁ आंतरात्मनि D₇ G₈ ० संधीय; T₁ G₁
सधाय, G₂ सवीय (for सलीय) —^b K₆ पष्टीनि
(for पष्टानि) ❀ C_a मेधया तत्त्वज्ञानस्यैवेण । ❀ —^c
K₁ G₂ [इ]न्द्रियार्थं च, K₆ १ V₁ D₁ D₈ D₂ ० १ M₁ ०
'र्याश्च, D₁ हितार्थं च; D₀ [इ]न्द्रियार्थेभ्यो, D₀ हितार्
थाश्च (for [इ]न्द्रियार्थाश्च) B₀ (marg as in text) D_{as}
n₄ इन्द्रियार्थाश्च सुबहुन् —^d D₈ om (hapl) चिन्त्यम
D₁ D₀ T₂ G₂ M₁ १ १ अचित्तयत् (for 'यन्)

7 ^a) K₆ १ V₁ B₀ ०-३ D_{as} n₄ D₁ n₄ D₈
D₂-4 ० ३ ० G₈ ० C₈ ध्यानेनोपरमं कृत्वा; D₈ 'नोपज्ञ
मान्कृत्वा —^b K₁ सवादिष; G₂ सपादितो; M₁
'दिन (for 'दितं) —^c D₇ T G₁-३ ० M₁-१ अनिश्वरत्
(D₇ 'र्') (for अनीश्वर'). V₁ D_{as} n₄ प्रसन्नात्मा; G₂
प्रसात्मा (for प्रशान्तात्मा) —^d V₁ B₀ (marg as
in text) D_{as} n₄ ततो याति, B₀ ततो याति, D₇ १
तत्सदस्य, D₇ तातार्हति; T G₁ ३ ० M₁ ६-१ तदृच्छति
(for ततोऽर्हति). K₂ मृतं (for अमृत) V₁ T₁ G₈ ०
परं (for पदम्). G₂ तादृश च पर पदं

8 ^a) K₁ २ ४ च (for सु) —^b K₂ D_{as} D₁
चलित; K₆ D₂ ० चकित (for चलित). K₂ सृतिः

सत्त्वे चित्तं समावेश्य ततः कालंजरो भवेत् ॥ ९
चित्तप्रसादेन यतिर्जहाति हि शुभाशुभम् ।
प्रसन्नात्मात्मनि स्थित्वा सुखमानन्त्यमश्रुते ॥ १०
लक्षणं तु प्रसादस्य यथा वृषः सुखं खपेत् ।
निवाते वा यथा दीपो दीप्यमानो न कम्पते ॥ ११
एवं पूर्वापरे रात्रे युञ्जन्नात्मानमात्मना ।
सत्त्वाहारविशुद्धात्मा पश्यत्यात्मानमात्मनि ॥ १२

(for स्मृति) — °) K₂ B₃ (marg as in text) D₅
सप्रसादेन, K₇ D₁ ० 'मोहेन, V₁ 'काशेन (for 'दानेन)
—^d) K₆ मर्त्या K₁ २ मृतम् (for मृत्युम्) K₁
D₄ G₂ अपाश्रुते, G₂ इहाश्रुते (for उपा') D₅ जहातीह
शुभाशुभ

9 V₁ reads 9-10 on marg —^a) K₆ B₃ विद्वत्,
K₇ D₁-० ० विहाय, B₁ ० विद्वत्, B₃ जपेत्, D₁
n₄ D₅ D₂ २ ३ G₂ M₁ ० १ आह (D₃ M₁ [sup lin]
'ह)त् (for हित्वा तु) K₁ B₀ च, D₄ ३ ३ हि (for
तु) K₇ D₁ ० ० सर्वान् (for सर्व) B₃ सस्कारान्
(for सकल्पान्) B₃ (marg) अपाहृत्य स सकल्पान्
— B₃ om (hapl) 9^b —^b) K₁ सत्त्व (for सत्त्वे)
G₂ सत्त्वेच्छतन्त्रवेशयेत् (sic) —^c) K₁ D₄ ३ समावेश्य;
D₄ ३ सनिवेश्य (for समा') —^d) D₅ १ G₂ कालजयो,
T₂ कालकरो (for कालजरो)

10 = (var) 12. 180 29 With 10, cf 3 203
35, Kātha Up 1 3 12 V₁ reads 10 on marg
—^a) D₄ ३ पतीर्, D₁ यातिर् (for यतिर्) —^b)
D₄ ३ ३ जुष्टोति, G₂ निहति (for जहाति) K₆ १ V₁
B₀ ० १ ३ (marg as in text) ० D₄ ३ ३ D₁ n₄ D₅
D₂ २ ३ ३ T₂ M₁ ० ० [ह]ह, G₂ च (for हि) —^c)
D₆ प्रसन्नात्मनि स्थित्वा च —^d) K₂ आनतिम्, K₄ ०
V₁ B₀ ०-२ D₄ ३ ३ D₁ n₄ D₅ ३ ३ ३ T₁ G₁ ३ ०
अत्यत्म्, D₅ ३ ३ अत्यत्म्, M₁ ० १ अत्यत्म् (for आन
त्यम्)

11 = (var) 3 203 36 —^a) K₆ न क्षण, D₄ ३
आलक्ष्यं, D₆ लक्षणा (for 'ण) —^b) K₂ M₁ सुप्त',
K₄ ० B₀ ०-२ D₄ ३ ३ D₁ n₄ D₅ D₂ २ ३ ३ स्वप्ने; M₁
स्वस्थ (for नृत्) — With 11^{cd}, cf 6 28 19^{ab}
—^c) K₂ D₆ निवाते (D₆ 'वति) वा, D₄ ३ ३ निवा
वस्यो (for 'ते वा) D₁ corrupt —^d) K₆ काल्यते
(for कम्पते)

12 = (var) 3 203. 37 : 12. 180. 28 —^a) D₄

रहस्यं सर्ववेदानामनैतिह्यमनागमम् ।
आत्मप्रत्ययिकं शास्त्रमिदं पुत्रानुशासनम् ॥ १३
धर्माख्यानेषु सर्वेषु सत्याख्यानेषु यद्वसु ।
दशेदमृक्सहस्राणि निर्मथ्यामृतमुद्धृतम् ॥ १४
नवनीतं यथा दध्नः काष्ठादधिर्यथैव च ।
तथैव विदुषां ज्ञानं पुत्रहेतोः समुद्धृतम् ।
स्नातकानामिदं शास्त्रं वाच्यं पुत्रानुशासनम् ॥ १५

C 12 2916
B 12 2476] 16
K 12 252 16

पूर्वापर, D₁ T₁ G₁ ३ ० 'परो, G₂ पर (for परे)
K₆ १ D₁ रात्रेर्, B₀ ३ (marg) D₁ n₄ D₅ D₂ २ ३ ३ काले,
D₁ T₁ G₁-३ ० M₁ ०-१ रात्रौ (for रात्रे) —^b) K₄ G₂
आत्मन, K₆ V₁ B₀ १ ३ D₁ n₄ D₅ D₂ २ ३ ३ आत्मनि
(for 'ना) —^c) K₆ V₁ B₀ ०-२ D₄ ३ ३ D₁ n₄ D₅
D₂ २ ३ ३ T₁ G₁-३ ० M₁ ०-१ लब्ध्वा (D₁ n₄ G₂ 'ब्धा).
हारो (for सत्त्वाहार) K₇ विहारात्मा, D₅ ३ ३ विमुक्तात्मा
(for विशुद्धात्मा) —^d) D₆ पश्यतु (for 'ति) K₁ २
D₁ T₁ G₁ ३ ० आत्मना (for 'नि) K₆ G₂ पश्यन्नात्मा
नमात्मनि (G₂ 'ना)

13 ^a) D₅ M₁ ० १ (sup lin as in text) -भूतानाम्,
G₁ देवानाम् (for वेदानाम्) —^b) G₂ नैकतिह्यम् (for
अनै') K₇ B₀ १ २ D₁ ० १ २ T₁ G₁-३ ० M₁ ०-१ अना
गत, V₁ B₀ D₅ D₃ 'गस, D₅ अनारति (for अना
गमम्) — After 13^{ab}, D₅ reads 16^{ab}, for the first
time, repeating it in its proper place —^c) K₁ २
D₁ प्रत्यायक, K₇ D₅ D₁ ० प्रत्यवि (D₅ 'धि)क, T
G₁ ३ M₁ प्रत्यायिक (for प्रत्य') —^d) K₇ D₁ ० ०
M₁ ० १ वाच्य (for हृद्) M₁ ० १ 'शासनात् (for
'शासनम्) K₁ २ हृदसु (K₂ 'मा)प्राणुशासन — After
13, K₇ D₁ ० read 16^{ab} for the first time, repeating
it in its proper place

14 ^a) D₆ धर्मास्यानेषु (for ख्यानेषु) —^b) V₁
B₀ १ ३ (marg) ० D₁ n₄ D₂ २ ० ३ सत्याख्याने च, T
G₁-३ ० चित्रारख्यानेषु (for सत्या') K₂ यत्स्व (sic), B₁
यज्वसु, M₇ तद्वसु (for यद्वसु) —^c) K₁ २ ३ सर्व
शास्त्र, D₄ ३ corrupt, D₅ ३ ३ व्यस्येदमृक्, D₇ दश चाष्ट ;
G₁ दशे ददत्, G₂ दर्शाना (for दशेदमृक्) ❀ C_v
(reading दशैतद्वक्सहस्राणि) दशा हृत युक् दशैत । ❀
—^d) K₁ २ उच्यत, D₄ ३ उच्यत D₁ n₄ G₂ निर्मथ्यामृत
मुद्ध (G₂ 'द्ध)त

15 ^b) K₇ D₄ ३ D₁ ० तथैव (for य') D₁ T₁ G₁
३ ० ह, G₂ हि (for च) D₆ तथैव मथितं मया — D₆

C 17, 8965
B 12, 2476] 16
K 12, 252, 16

तदिदं नाप्रशान्ताय नादान्तायातपस्विने ।
नावेदविदुषे वाच्यं तथा नानुगताय च ॥ १६
नासूयकायानृजवे न चानिर्दिष्टकारिणे ।
न तर्कशास्त्रदग्धाय तथैव पिशुनाय च ॥ १७
श्लाघते श्लाघनीयाय प्रशान्ताय तपस्विने ।
इदं प्रियाय पुत्राय शिष्यायानुगताय च ।

रहस्यधर्मं वक्तव्यं नान्यस्मै तु कथंचन ॥ १८
यद्यप्यस्य महीं दद्याद्भ्रतनपूर्णाभिमां नरः ।
इदमेव ततः श्रेय इति मन्येत तत्प्रवित् ॥ १९
अतो गुह्यतरार्थं तदध्यात्ममतिमानुपम् ।
यत्तन्महर्षिभिर्दृष्टं वेदान्तेषु च गीयते ।
तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥ २०

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि अष्टात्रिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २३८ ॥

om 15^{ad} — °) K₁ : D₆ M₇ विदुषा (for 'पा')
— °) K₁ समुध्यता; K₂ D₄ : 'द्धतं', K₄ 'द्धत (for
'द्धत्सम्) — °) K₂ इदं; D₅ वाक्य (for वाच्यं)

16 K₇ D₄ ० read 16^{ab} for the first time after
13, D₅ reads the same for the first time after 13^{ab}
— °) D₅ (first time) नाप्रशान्ताय (for 'शान्ताय')
— °) D₄ om दान्ता K₁ ० १ D₄ ० (last three
second time) तपस्विने, K₂ [अ]तपस्विनी (for [अ]तप
स्विने) D₄ ० (both first time) नाधर्मज्ञाय वीर्य (D₅
चोच्य)ते — K₂ ४ om (hapl) 16^c-18^b — °) K₅
G₁ विदुषो (for विदुषे) — °) K₁ D₄ ४ D₅ G₂
नानुगताय (for नानु')

17 K₂ ४ om 17 (of v 1 16) — °) D₄ ४ वृजये
(for 'वे) K₅ नासूयकाननृजवे — V₁ om 17^b
— °) D₄ वा (for च). G₂ निर्दिष्ट (for [अ]निर्दिष्ट)
K₁ न चैवानृतकारिणे — °) K₁ न हेतुवाचमुग्धाय; D₇
न तत्कुशास्त्रदग्धाय, G₂ न तच्छास्त्रविदग्धाय

18 K₂ ४ om 18^{ab} (of v 1 16) K₇ om 18^{ab} १
— °) K₅ Bo ० १ ० D₄ D₄ D₅ D₂ ० ४ श्लाघिने,
D₄ श्लाघतीये (sic); D₁ श्लाघने, D₅ G₂ श्लाघते
(for श्लाघते) B₅ श्लाघिनेयाय — °) D₄ तपस्विन
(for 'स्विने) — °) D₅ विप्राय (for प्रियाय) D₇
T₁ G₁-३ ० transp. पुत्राय and शिष्याय — °) V₁
धर्म्यं (for 'धर्मं) K₇ D₅ ० ० धर्म्यं (D₄ 'र्म्ये; D₅ ०
'र्मं) रहस्य वक्तव्यं, D₅ धर्म्यं रहस्यमव्यक्तं, M₁ ० रहस्यं
धर्म्यं (M₅ 'र्मं)मव्यक्तं — °) D₄ तान्यस्मै (for ना')
B₅ च; D₅ 1 तत् (for तु) K₁ २ ४ G₂ कदाचन (for
कथ')

19 °) T₂ यद्यपि (for यद्यपि) — °) D₅ अक्ष-
(for ररन) K₇ D₁ ० ० M₇ इमां पर (M₇ 'रा); D₇
द्वयापर (for इमां नर) — °) T₁ G₁ ३ ० तदा (for
ततः) — °) K₄ G₂ तत्कचिन्; V₁ B₅ (marg as in

text) M₁ ५-१ धर्मवित्, T₁ G₁ न कचिद् (for तत्त-
वित्) D₅ १ मन्य (D₇ 'न्य)ते संप्रधर्मत

20 °) M₇ गुह्याद् (for अतो) D₅ 1 गुह्यमरार्थं (for
'तरार्थं) K₁ T G₁-३ ० यद्, K₂ ४ वा (for तद्).
— °) K₁ तं; G₁ तु (for तन्) K₅ लुष्टः G₂ दिष्ट
(for रष्ट) — °) K₁ चीयते, D₄ गीयते, D₄
गायते (for गी') T₁ G₁ वेदंते च प्रगीयते — °)
D₄ 1 तत्तेऽहं (for तत्तेऽहं) K₁ : T G₁-३ ० M₁ ० १
तत्तेह वर्तयि (K₁ : 'र्तयि-', G₂ 'र्तयि)प्यामि — °) K₁ :
T G₁-३ ० M₂ ५-१ यदि मा; D₄ 1 यन्मा त्व (for यन्मां
त्व) D₅ 1 पृच्छति (for 'सि) — After 20, K₅ V₁
Bo ०-१ D₄ ४ D₁ ४ D₅ D₂ ४ ५-३ T G₁-३ ० M₁
५-१ Kumbh ed ins

687* यद्य ते मनसि वर्तते पर

यत्र चास्ति तव सशयं कचिद् ।

धृयतामयमहं तवाग्रत

पुत्र किं हि कथयामि ते पुन ।

[(L 1) D₅ 1 (also as above) मे (for ते) K₅
परे (for पर) — (L 2) D₇ यत्र (for यत्र) K₅
नाय, D₅ G₂ नास्ति, D₇ वास्ति (for चास्ति). — (L 3)
K₅ परमह, V₁ G₁ अहमय (by transp) K₅ तवाग्रत'
(for तवा') — (L 4) D₅ [ह]ह, T G₁ ३ ० M₁ ५ ०
प्र (for हि) T G₁-३ ० M₁ ५-१ [S]पर (for पुन).]

Colophon Ś₁ missing, K₂ ५ B₁-५ D₄ 1 ४ D₄
४ D₁ G₁ ५ M₂-४ absent — Sub-parvan K₁ ५ ४
० १ V₁ Bo ० १ ० D₄ ४ D₁ ४ D₅ D₂-४ ०-१ T
G₁-३ ० M₁ ५-१ मोक्षधर्म — Adhy name K₁ ० V₁
Bo ० ४ ० D₄ ४ D₁ ४ D₅ D₂ ४ ५ ५ M₅ शुकानु-
प्रभः; K₂ ४ शुक्रप्रश्न, M₁ ० १ शुकानुप्रभे प्रकृतिविकार
कथनं — Adhy no (figures, words or both) D₁

२३९

शुक उवाच ।

अध्यात्मं विस्तरेणेह पुनरेव वदस्व मे ।

यदध्यात्मं यथा चेदं भगवच्चृपिसत्तम ॥ १

व्यास उवाच ।

अध्यात्मं यदिदं तात पुरुषस्येह विद्यते ।

तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि तस्य व्याख्यामिमां शृणु ॥ २

भूमिरापत्तथा ज्योतिर्वायुराकाशमेव च ।

महाभूतानि भूतानां सागरस्योर्मयो यथा ॥ ३

Dr T1 G1 ३ ६ Ms 73, Dn1 Ds2 G2 72, Ds M1
६ १ 71, Ds 69, T2 87 — Śloka no Dn1 Ds
23, Dn1 22

239

☞ This adhy is missing in Ś1 (of v 1 12
236 19) — With adhy 239-241, of 12 187
and B 12 286[5]

1 = B 12 286[5] 1 With 1, of 12. 187. 1
—^a) Da1 एवं (for एव) —^a) K1 G1 यदाध्यात्म
(for यद्^a) Ds om from यथा up to तथा (in 3^a)
K7 D1 ३ ० यत्तद् (for यथा) K6 B6 Dn1 n1 Ds2
Ds ३ T G1-2 ० वेद, M6 वेद (for चेदं) Da1
यथाध्यात्म समा चेद —^a) K1 Da1 D1 T G1-3 ० M1
३ ० भगवान् (for 'वन्) B7 Da1 T2 M1 ३ ० सत्तम
(for सत्तम)

2 With 2, of 12 187 2, B 12 286[5] 2
Ds om 2 (of v. 1 1) —^a) Da1 यदि त (for
यदिद्) K7 D4-1 ० अध्यात्म नाम यदिद् —^b) K6
पद्यते, K7 Bo ६-९ Das a1 Ds Ds-9 M1 ० पद्यते,
G2 damaged (for विद्यते) —^a) K6 Bo ० १ ० Das
a1 Ds Ds तत्तेह वर्तयिष्यामि —^a) K1 Da1 वाक्याम्
(for व्याख्याम्) K4 ह्मे (for ह्मां) K7 D1 ३ ०
यथावदिह दर्शन

3 3^a = 12 187 4^a, B 12 286[5] 3^a Ds
om up to तथा (of v 1. 1) —^a) T G1-2 ० M1
० १ वायुर् (for ज्योतिर्) —^a) Dn1 Da1 Ds ३ ३
आकाश (for 'शम्) T G1-3 ० M1 ० १ आकाशं ज्यो
तिरेव च — 3^a = 12 187 5^a, (var) B 12

प्रसार्येह यथाज्ञानि कूर्मः संहरते पुनः ।

तद्वन्महान्ति भूतानि यवीयःसु विकुर्वते ॥ ४

इति तन्मयमेवेदं सर्वं स्थावरजङ्गमम् ।

सर्गे च प्रलये चैव तस्मान्निर्दिश्यते तथा ॥ ५

महाभूतानि पञ्चैव सर्वभूतेषु भूतकृत् ।

अकरोत्तात वैपम्यं यस्मिन् यदनुपश्यति ॥ ६

शुक उवाच ।

अकरोद्यच्छरीरेषु कथं तदुपलक्षयेत् ।

C. 12. 6980
B 12 248[7] 7
K 12 252 7

286[5] 5^a —^a) Ds lacuna, Dr G2 Ms भूतानि;
T1 G1 ३ ० पचैव (for भूताना) —^a) Dn1 यदा (for
यथा) ☞ Cn भूतानां जरायुजादीनां सागरोर्मिन्यायेन
प्रतिजीव भूम्यादयः पृथक् कल्पिता सन्तीत्यर्थः । ☞

4 With 4, of 12 187 6, B 12 286[5] 6
—^a) K1 प्रसावेह, M7 प्रसार्येव (for 'येह) —^b)
Da1 कर्म (for कूर्म) —^a) Bo om, भूतानि K2
तद्वति महाभूतानि; Da1 तद्वन्महति भूतानां —^a) V1
यवीयांसो, Da1 यवीयसु; T1 G1. ३ ० यवीयांसि; G2
हंशरो वै (for यवीयसु) K2 यवीयस्वपि कुर्वते ☞ Cn
यवीयसु स्वरूपेषु शरीराकारेषु महाभूतेषु स्थित्वा विकुर्वते,
सृष्टिलयाख्य विकार जनयन्ति । ☞

5 T1 reads 5^a-7^b on marg —^a) Ds १ अकरो-
त्त्वयमेवेदं —^a) K1 Da1 सर्वं; K6 स्वर्गे (for सर्गे).
T2 G2 M7 प्रलये — Ds om (hapl) 5^a-6^a —^a)
K6 Bo ६-९ Das Dn1 n1 Ds Ds ३ ० १ ० Gs ० यस्मिन्
(for तस्मान्) K1 निर्दिश्यते, G2 निवृत्त्यते (for निर्दि-
श्यते)

6 = (var) 12 187 7, B 12 286[5] 9 Ds
om 6^a (of v 1 5) T1 reads 6 on marg —^b)
Bs सर्वं (for सर्व) —^a) Dr तानि, T G1-3 ० Ms
तेषु (for तात) —^a) K7 Ds ० १ ० योस्मिन्स्वद्, Ds
यास्मिन्स्वद्, T1 G1 योष्यन्स्वद्, T2 G2 ३ ० M1 ३-१ यो
स्मिन्स्वद् (M1 'न्यम्) (for यस्मिन्स्वद्) Bs नेद न (for
यदनु)

7 T1 reads 7^a on marg —^a) K7 Ds ३ T1
G1-3 ० य (for यद्). —^b) K7 V1 Das Ds ३ M1
३-१ Cpp Cs लक्षये, B6 लक्षयते (for लक्षयेत्). T1
G1-3 ० सर्वं समुपलक्ष्य (G1 'भ्य)ते, T2 कथं समुपल

C 12. 239
B 12. 240(7) 7
K 12 239 7

इन्द्रियाणि गुणाः केचित्कथं तानुपलक्षयेत् ॥ ७

व्यास उवाच ।

एतत्ते वर्तयिष्यामि यथावदिह दर्शनम् ।

शृणु तत्त्वमिहैकाग्रो यथातत्त्वं यथा च तत् ॥ ८

शब्दः श्रोत्रं तथा खानि त्रयमाकाशसंभवम् ।

प्राणश्चेष्टा तथा स्पर्श एते वायुगुणास्त्रयः ॥ ९

रूपं चक्षुर्विषाकश्च त्रिधा ज्योतिर्विधीयते ।

क्षये — K₂ Da₄ om (hapl) 7^{cd}, B₈ reads the same on marg —^c) K₆ १ D₄-१ ० M₁ ० १ इन्द्रियाणां (for 'याणि) K₁ D₅-१ M₅ ० के च (for के चित्). —^d) D₈ D₈ तद्, G₁ ताम् (for तान्) K₇ D₂ D₈ T G₁ ० M₁ १-१ लक्षये (for लक्षयेत्)

8 G₁ om 8-9 —^a) K₁ २ ४ एतत्ते दर्शयिष्यामि —^b) K₆ V₁ Bo ०-9 Da₈ a₄ Dn₁ n₄ Ds₁ D₂ ० ० M₅ अनु (for इह) Bo ३ Dn₁ n₄ Ds₁ D₂ ० ० पूर्वशः; Da₃ a₄ शासनं; D₆ १ वर्धनं, G₂ दर्शितं (for दर्शनम्) —^c) M₇ शृणुष्वेह तदव्यग्रो —^d) K₆ यथावत्त्वं (for 'तत्त्वं) K₁ २ यथाक्रमं, B₈ तथा च यत्, D₆ १ यथार्थवत् (for यथा च तत्)

9 With 9, of 12 187 8, B 12 286[5] 10^{ab}, 12^{ab} G₁ om 9 (cf v l 8) —^a) K₇ शब्द, G₂ शब्द (for शब्द) K₁ श्रोतु, D₄ श्रोत्रे (for श्रोत्र) K₁ खानि, Da₄ ख्याति, G₂ खानि (for खानि) —^b) Da₄ यत्र साकाशसंभवं (sio) —^c) D₆ १ प्राणाश्ः; G₂ प्राण (for प्राणश्ः) K₆ D₄ ० १ ० G₂ चेष्टाश्ः, D₈ 1 चैष्ट (for चेष्टा) K₁ २ स्पर्शा, G₂ स्पर्शम् (for स्पर्श) —^d) B₈ T G₂ ० ० स्मृता, D₄ त्रया (for त्रय)

10 With 10, of 12 187 9, B 12 286[5] 11^{ab}, 10^{cd} V₁ reads 10^a-11^b on marg —^a) G₂ रापं चतुर्विभाग च (sio) —^b) B₈ द्विधा, D₈ D₄ ० ० तथा, G₂ क्रिया (for त्रिधा) —^c) K₁ २ ४ रसन (for रसन) K₇ स्नेह (for स्नेहो) —^d) Da₄ ततो (for त्रयो). K₄ Da₄ D₆ [क्ष]भसा; K₆ Bo Dn₁ n₄ Ds D₂ ० ० १ ० M₁ ० ० 'स (for अभसाम्)

11 With 11^{ab}, of 12 187 10^{ab}, B 12 286[5] 11^{cd} V₁ reads 11^{ab} on marg —^a) K₁ २ transp घ्रेय and घ्राण D₆ च शरीर (for शरीर च) —^b) K₁ २ ४ transp गुणाश्ः and त्रय Da₄ गुणश्ः

रसोऽथ रसनं स्नेहो गुणास्त्वेते त्रयोऽम्भसाम् ॥ १०

घ्रेयं घ्राणं शरीरं च भूमेरेते गुणास्त्रयः ।

एतावानिन्द्रियग्रामो व्याख्यातः पाञ्चभौतिकः ॥ ११

वायोः स्पर्शो रसोऽञ्चश्च ज्योतिषो रूपमुच्यते ।

आकाशप्रभवः शब्दो गन्धो भूमिगुणः स्मृतः ॥ १२

मनो बुद्धिश्च भावश्च त्रय एतेऽऽत्मयोनिजाः ।

न गुणानतिवर्तन्ते गुणेभ्यः परमा मताः ॥ १३

— After 11^{ab}, T G₁-० ० M₅ Kumbh ed ms

688* श्रोत्र स्वक्चक्षुपी जिह्वा नासिका चैव पञ्चमी ।

[G₁ च (for स्वक्).]

—^c) K₁ Da₄ इन्द्रियाग्राम्यो (Da₄ 'मो), K₄ Dn₁ n₄ Ds D₂ ० ० 'यग्रामैर्, D₆ 'ग्रामे (for 'यग्रामो) —^d) K₁ २ ० G₁ पञ्चभौतिक, Da₈ lacuna, M₇ पाञ्चभौतिकं

12^a) K₁ २ ४ प्राणो (for स्पर्शो) — D₄ om (hapl) 12^b-13^a —^b) K₂ ज्योतिरूपविमुच्यते (sio) — D₇ om 12^c-13^a —^c) Bo Dn₄ आकाश, G₁ 'श (for 'श) Da₄ प्रथम (for 'प्रभव) M₁ आकाशस्य गुण शब्दो —^d) Da₄ गण, Ds₁ गुणा.

13 D₄ १ om 13^a (of v l 12) —^a) K₄ om (hapl) from the first श्र up to बुद्धि (in 14^c) D₆ बुद्धेश्. K₆ Dn₁ n₄ D₂ ० T₁ G₁ ० ० Cn (gloss पूर्ववासना) स्वभावश्च, K₇ भवेश्चात्र; Da₈ lacuna (for च भावश्च) —^b) K₆ V₁ Bo ० १ ० (marg as in text) ० Da₈ a₄ Dn₁ n₄ Ds D₂ ० एते स्व-; K₇ D₄-१ ० G₂ एवात्म (for एतेऽऽत्म) K₆ -योनिघ, Bo Dn₄ -योनिता, D₄ ० ० -योनय (for योनिजा) K₁ २ त्रय एतेऽऽत्मा निजा ☞ Cn स्वयोनिजा तत्तत्स्कारसचि वाचिस्तादाविर्भूता । ☞ —^c) Da₈ ते गुणान्, M₁ ० १ निर्गुणान् (for न गुणान्) K₁ १ D₆ T₂ G₆ M₁ ० १ अति, K₆ अति, B₇ अनु, Da₄ इव (for अति) G₂ न गुणा विनिवर्तते —^d) Da₄ D₇ G₂ परमा (for 'मा) K₁ मत्, K₆ Bo ०-9 Da₈ a₄ Dn₁ n₄ D₂ ० १ ० गता, D₈ T G₁ ० ० M₅ गति, G₂ गति (for मता) — After 13, K₆ V₁ Bo ०-9 Da₈ a₄ Dn₁ n₄ Ds₁ D₂ ० ० Kumbh ed read 17-19

14 With 14, of 12 187 11, B 12 286[5]

15 K₄ om up to बुद्धि (of v l 13) —^a)

इन्द्रियाणि नरे पञ्च पष्टं तु मन उच्यते ।
सप्तमी बुद्धिमेवाहुः क्षेत्रज्ञं पुनरष्टमम् ॥ १४
चक्षुरालोचनायैव संशयं कुरुते मनः ।
बुद्धिरध्यवसानाय साक्षी क्षेत्रज्ञ उच्यते ॥ १५
रजस्तमश्च सत्त्वं च त्रय एते स्वयोनिजाः ।
समाः सर्वेषु भूतेषु तद्गुणेषूपलक्षयेत् ॥ १६
यथा कूर्म इहाङ्गानि प्रसार्य विनियच्छति ।
एवमेवेन्द्रियग्रामं बुद्धिः सृष्ट्वा नियच्छति ॥ १७

यदूर्ध्वं पादतलयोरवाङ्मूर्ध्निश्च पश्यति ।
एतस्मिन्नेव कृत्ये वै वर्तते बुद्धिरुत्तमा ॥ १८
गुणाभेनीयते बुद्धिर्बुद्धिरेवेन्द्रियाण्यपि ।
मनःपष्ठानि सर्वाणि बुद्ध्यभावे कुतो गुणाः ॥ १९
तत्र यत्प्रीतिसंयुक्तं किञ्चिदात्मनि लक्षयेत् ।
प्रशान्तमिव संशुद्धं सत्त्वं तदुपधारयेत् ॥ २०
यत्तु संतापसंयुक्तं काये मनसि वा भवेत् ।
रजः प्रवर्तकं तत्स्यात्सततं हारि देहिनाम् ॥ २१

C 12. 239A
B 12 248(7) 21
K 12 253 21

K₁ परे; D_{as} D_o [इ]त्तरे, T G₁₋₃ o M_r तथा (for नरे). D_{as} श च (for पञ्च) —^b) D₄ उच्यते (for उच्यते) —^c) D_{as} सप्तमी; D_{ns} 'मा G₈ इति (for एव) K_r D₁₋₁ o G₂ सप्तमी बुद्धिरित्याहुः —^d) T G₁₋₃ o M₁ o 1 क्षेत्रज्ञं पुनरष्टमं.

15 = (var) 12 187 12, B 12 286[5] 17 —^a) K_o चक्षुर (for चक्षुर) K_r B_o D_{as} D₃₋₃ 1 o T₁ G₂ 3 शालोचनाय (for 'चनाय) G₁ चक्षुषालोचनायैव —^c) K₁ 2 4 1 D₁ 9 बुद्धिरध्यवसायाय —^d) D_{as} साक्षि (for साक्षी).

16 ^b) D_r T₁ G₁ o M_r एतेस्म, G₂ 3 एवात्म- (for एते स्व-) D_o T₂ त्रय एव [T₂ 'ते] स्वयोनिजा ॥ Cp स्वयोनि' प्रकृति, तजा आकाशादिगतसार्विकंशैभ्य उरपन्ना ह्यर्थे । ॥ —^c) K₁ 2 4 D₁ D_o 1 सम, T₂ मन (for समा) D₄ 4 समानसर्वेषु भूतेषु —^d) T₁ G₁₋₂ o M_r (for [उ]प) K_o V₁ B_o 6-9 D_{as} as D_{ns} ns D_s D₂ 2 6 3 तान्त्तु (D_o तद्गु)णानुपलक्षयेत्.

17 K_o V₁ B_o 6-9 D_{as} as D_{ns} ns D_s D₂ 2 2 Kumbh. ed read 17-19 after 13 —^a) K₁ कूर्मा K₁ o 1 V₁ D₁ D₂ o 9 T₂ G₁ M₁ o इव, K₂ यथा (for इह) M₅ 1 यथैव कूर्मं स्वंगानि —^c) T₁ एतम् (for एवम्) G₁ ग्राम- (for 'ग्राम) —^d) K_o V₁ B_o 9 D_{as} as D_{ns} D₁ D_r 3 सृष्टा, D_{ns} सृष्ट्वा; D_s 2 (before corr) सृष्ट्या; D_o सृष्टा; T₁ G₁ सृष्टा; T₂ G₂ o सृष्ट्या; G₂ सृष्ट, M_o (sup in as in text) सृष्ट्वा (for सृष्ट्वा) D_o 1 [अ]नुय(D_r 'न)च्छति (for निय')

18 18^{ab} = (var) 12 187 13^{ab}, B. 12 286[5] 14^{ab} For the sequence in K_o V₁ B_o 6-9 D_{as} as D_{ns} ns D_s D₂ 2 2 Kumbh ed, of v 1 17 —^a) K₁ 2 य; K₂ यथा (for यद्) D_o 1 चोर्ध्वं (for ऊर्ध्वं) D_o यदूर्ध्वं पादतलाद् (submetrio) —^b)

K₂ 4 D_o सर्वाण् (for अवाङ्) K₁ 2 4 D_{as} as D_{ns} M_o ऊर्ध्वं, K_o 1 V₁ B_o 1 8 (marg as in text) o D₂ 1-9 चोर्ध्वं, G₂ नामेश् (for मूर्ध्निश्च) G₂ पश्यति (for 'ति) ॥ Cp पादतलयोरूर्ध्वं मूर्ध्निश्चावागिति शरीरमुच्यते । ॥ —^c) D_{ns} ns D_s D₂ 2 1 8 G₈ कृत्ये तु; D_o कृत्येषु, T₁ G₁ 2 6 कृत्ये च (for कृत्ये वै) —^d) D_{as} वर्तते बुद्धिरात्मन.

19 = 12 187 16, (var) B 12 286[5] 18^{cd} For the sequence in K_o V₁ B_o 6-9 D_{as} as D_{ns} ns D_s D₂ 2 2 Kumbh ed, of. v 1 17 —^a) T₁ G₁₋₂ o M_r नि(M_r नै)नीयते (for ने) Cap स्वार्थ (for बुद्धिर्) K₁ 2 4 1 D₄ 5 9 C₂ Cpp गुणांते (D_o 'णार्थे) नीयते बुद्धिर्, D_r गुणार्थे वर्तते बुद्धिर् ॥ C₂ गुणान्ते विषयसमीपे नीयते इन्द्रियादिभिर्जन्यते ॥ C₃ गुणान् सत्त्वादीन्, नेनीयते पुन पुन प्रवर्तयति ॥ C_v गुणान् वैराग्यादिगुणान् । ॥ —^b) K₂ M₅ 1 बुद्धेर्, K_r laouna (for बुद्धिर्) G_o च (for अपि) T₁ G₁ 3 सुददैवै- (G₈ 'दैरि)न्द्रियाणि च, G₂ स्वबुद्धिर्षेन्द्रियाणि च —^c) D₂ (marg as in text) भूतानि; T₁ G₁ 3 6 [इ]न्द्रियाणि (for सर्वाणि) —^d) K_r transp कुतो and गुणा. ॥ C₂ कुत इति सार्वविभक्तिकं तसि तस्यै ह्यर्थे । बुद्धिं विना निष्प्रयोजनत्वाद् । ॥

20 With 20, of 12 187 30, B 12 286[5] 29 K_o om 20 —^a) D_r तत्तद् (for तत्र) G₂ सत्त्वं (for यत्) —^b) D_{as} किञ्चिद् (for किं) M_r पश्यति (for लक्षयेत्) —^d) D_{as} प्रज्ञातम् (for प्रशान्तम्) D_{as} उप-; G₂ अथ (for इव) —^d) B_o (marg as in text) transp सत्त्वं and तद् G₂ ससुप (for सद्दुप)

21 K_r G₂ om 21-22 D_{as} om. 21^{ab} —^b) K₁ काले, K₂ कार्य (for काये) T G₁ 3 o M_r अप्रीतिकरमात्मन — After 21^{ab}, M₁ o (om 21^{cd}) read

C. 12. 2395
B 12. 246(71).22
K 12. 259 22

यत्तु संमोहसंयुक्तमव्यक्तविषयं भवेत् ।
अप्रतर्क्यमविज्ञेयं तमस्तदुपधार्यताम् ॥ २२
प्रहर्षः प्रीतिरानन्दः साम्यं स्वस्थात्मचित्ता ।
अकस्माद्यदि वा कस्माद्धर्तते सात्त्विको गुणः ॥ २३

अभिमानो मृपावादो लोभो मोहस्तथाक्षमा ।
लिङ्गानि रजसस्तानि वर्तन्ते हेत्वहेतुतः ॥ २४
तथा मोहः प्रमादश्च तन्द्री निद्राप्रबोधिता ।
कथंचिदभिवर्तन्ते विज्ञेयास्तामसा गुणाः ॥ २५

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि एकोनचत्वारिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २३९ ॥

22^{ad} for the first time, repeating it in its proper place Da4 reads 21^{ad} twice — °) D5 1 G2 6 तस्मात् (for तस्यात्) — °) K1 चारि, D4-7 9 सर्व (for हारि) T1 सत्त्वसहारि देहिनां — For 21^{ad}, K6 V1 Bo 6-9 Das a4 (both times) Dn1 n4 Ds D2 8 8 M7 subst

689* प्रवृत्त रज इत्येवं तत्र चाप्युपलक्षयेत् ।

[K6 सवृद्ध (for प्रवृत्त) M7 इत्येव M7 ततस्तदपि चित्तयेत् (for the post half).]

22 With 22, cf. 12 187 32, B 12 286[5] 31 K1 G2 om 22 (cf. v 1 21) — °) B8 (marg) यत्तत्, M7 अय (for यत्तु) D5 1 यच्च प्रकाशसयुक्तम् — °) K2 Das a4 D5 7 अन्यक्तं (for 'क्त) M7 कपे मनसि वा भवेत् — M1 6 read 22^{ad} for the first time after 21^{ab} (om 21^{ad}) — °) M1 6 (both first time) रजस् (for तमस्) K1 2 4 Das a4 D4 9 T G1-3 6 M1 (both times) 5 6 (both times) 7 धारयेत्, D8 धारयेत् (for धार्यताम्)

23 With 23, cf. 12 187 33, B 12 286[5] 25^c-26^b — °) K1 2 4 सौम्य, V1 शांति, B8 Ds D4 Cs साम्य, T1 G1 8 0 साद्य, G2 स्पार्ष्ट (for साम्य) K6 सुस्थाय, Dn1 स्वास्थाय (for स्वस्थाय) K1 चित्तदा; K1 D4 9 चित्तना, Da3 चित्तया; Da4 चित्तया, G1 चित्तवा (for चित्तवा) ☞ Cs स्वाम्य सर्वत्र सत्तया वर्तमानत्वम् । स्वस्थात्मचित्तता, क्षुभितान्त करणता । ☞ — °) K1 4 V1 वर्तते (for वर्तते) M7 गुणा K6 B5 1 9 Da3 a4 वद (K6 'र्त्त)ते सात्त्विकान्यु गान्, K7 Bo 8 Dn1 n4 Ds D2-9 M1 6 वर्त (D7 'र्त्त) ते सात्त्विका गुणा

24 With 24, cf. 12 187 34, B 12 286[5] 26^c-27^b — °) K1 Da3 a4 Ds2 Ds-1 T G1-3 6 Ms 1 अतिमानो; D4 9 M1 6 अतिवादो (for अभिमानो) T1 G1 8 0 मृपा हता; G2 मृपावाचो (for 'वादो) — °) K1 लोभदमस्, D4-7 9 लोभदमस्; G2 0 मोहो लोभस् (by transp) B9 तथैव च, Da4 तत् क्षमा (for तथाक्षमा) — °) K2 तात् (for तानि) — °) K1 2 D1 वर्तते D5 T1 G1 हेत्वहेतुभिः (for 'हेतुत) G2 वर्तते गुणहेतव ☞ Cs. हेत्वहेतुत दृष्टेचोरदृष्टेहेतोश्च । ☞

25 With 25, cf. 12 187. 35, B 12 286[5]. 28 — °) D6 ततो; T1 G1.8 6 अय, M6 यथा (for तथा) K1 D4 9 मोह (for मोह) K6 प्रसा दश् (for प्रमादश्) G2 असंमोह प्रमादश्च — °) K4 तंडी निद्रा, Da8 Ds-1 तद्रा निद्रा; Dn1 n4 Ds D2 8 निद्रा तद्रा, D8 निद्रा तद्रा (by transp) Da1 [अ] बोधिता; Ds1 [अ]प्रबोधिता, Ds2 D2 'घता; D1 [अ]प्रमादिता (for [अ]प्रबोधिता) — °) Da3 D2 अति; Da4 इति (for अभि) D1 वर्तते (for वर्तन्ते). — °) K2 तमसा (for 'ता')

Colophon Ś1 missing; K8 5 B1-5 Da1 a2 Dn2 n8 D1 G4 5 M2-4 absent — Sub-parvan K1 2 4 6 7 Bo 6 1 0 Da3 a4 Dn1 n4 Ds1 D2-4 6-9 T G1-3 6 M1 5-7 मोक्षधर्म — Adhy name K1.4 6 7 V1 Bo 6 8.6 Da8 a4 Dn1 n4 Ds2 D2 8 5 6.8 9 Ms शुक्रानु प्रश्न, K2 शुक्रप्रश्न, M1 6 7 हृदियग्रामकथन — Adhy no (figures, words or both) K6 83, Dn1 D1 T1 G1 8 6 Ms 74, Dn4 Ds2 G2 73, D8 M1 6 7 72; T2 88 — Śloka no Dn1 25, Dn4 26

२४०

व्यास उवाच ।

मनः प्रसृजते भावं बुद्धिरध्वत्रसायिनी ।
हृदयं प्रियाप्रिये वेद त्रिविधा कर्मचोदना ॥ १
इन्द्रियेभ्यः परा ह्यर्था अर्थेभ्यः परमं मनः ।
मनसस्तु परा बुद्धिर्बुद्धेरात्मा परो मतः ॥ २
बुद्धिर्गात्मा मनुष्यस्य बुद्धिरेवात्मनोऽऽत्मिका ।

यदा विकुरुते भावं तदा भवति सा मनः ॥ ३
इन्द्रियाणां पृथग्भावाद्बुद्धिर्विक्रियते ह्यणु ।
शृण्वती भवति श्रोत्रं स्पृशती स्पर्श उच्यते ॥ ४
पश्यन्ती भवते दृष्टी रसती रसनं भवेत् ।
जिघ्रती भवति घ्राणं बुद्धिर्विक्रियते पृथक् ॥ ५
इन्द्रियाणीति तान्याहुस्तेष्वदृश्याधितिष्ठति ।

C 12. 903A
B 12. 240(c) 6
K 12. 254 6

240

1 Ś1 is missing up 'o 16' (cf v 1 12 236 19) —^a) Bo मसृजते, B₂ प्रसृजते, Dn1 प्रसृजते, D₂ प्रसृजते, G₂ प्रसृजते, C₅ प्रसृ (as in text) ☞ Co (reading प्रसृजते) त्रिविधमुपायति। ☞ Ca भाव भवितुषमं ज्ञानादि। ☞ —^b) K1 : D₁ M1 : बुद्धिरय चसायिनी (M1 : 'की), Bo D₁ 'रध्वत्रसायिनी (D₁ 'सायिनि) —^c) Hypermetric D₁ एव, D₂ D₃ चित्त, D₄ मन (for हृदय) K₁ D₁ -^d वेत्ति (for वेद) K₁ : प्रियाप्रिये च हृदय, D₁ चित्त प्रियाप्रियो वेत्ति; G₂ हृदय प्रियाप्रियादेव —^d) D₂ त्रिविधा, G₂ 'ध्र (for 'धा) G₂ धर्म (for कर्म) D₂ D₃ T G₁-2 : M₁ 1-1 वेदना, D₂ नोदना, D₃ 'चोदना (for 'ना)

2 = (var) Katha Up 1 3 10 Ś1 missing (cf. v 1 1) —^a) K₁ D₂ M₁ : परे (for परा) D₂ ह्यर्थाम् —^b) K₁ : T₁ G₂ : च परं (for परम) —^c) D₂ reads 2^d twice —^d) K₁ D₁ : (second time) : बुद्धिर् (for बुद्धेर्) K₁ D₁ D₂ मनः, M₁ : स्मृत (for मत) G₂ बुद्धेरात्मा महान्तर

3 Ś1 missing (cf v 1 1) —^b) Bo D₁ बुद्धेर् (for बुद्धिर्) K₁ : : : D₁ D₂ D₃ [अ]त्मना (for 'ने) K₁ D₁ D₂ D₃ [अ]त्मनि, M₁ 'त्मन, Ca p ऽऽत्मिका (as in text) V₁ बुद्धिरेवात्मनो विजा, T G₁-2 : 'वमनात्मनि ☞ Ca शारिमिका वात्मीया, तथा श्रोत्राणां ध्यापारणात्। ☞ —^c) T₂ G₂ यथा (for यद्वा) —^d) T₂ G₁ : तथा (for यद्वा) K₁ transp भवति and सा K₂ सा पुनः, D₁ सामनः; D₂ सन्मान, G₂ मानः (for सा मन)

4 Ś1 missing (cf v 1 1) —^a) K₂ -भावान्; D₂ भावा, G₂ भाव (for भावाद्) —^b) K₁ : 4 विकुरुते, T₁ विक्रीयते (for विक्रि') K₂ Bo : : D₁ न₁ D₂ : : एत V₁ B₂ : D₁ a₁ D₂ : ह्यणु, D₂ यत्, D₃ : : एणु, T G₁-2 : M₁ 1-1 [s]सृहृत् (for एणु) —^c) D₁ शृण्वती, G₂ शृण्वते B₁ D₁ G₁ भवती (for 'ति) D₁ श्रोत्रे, T₁ G₁ श्रोत्रे; G₂ श्रोत्र (for श्रोत्रं) —^d) K₁ : D₁ D₂ G₁ : स्पृशति, D₁ स्पर्शती, D₂ : M₁ : : स्पृशती (for स्पृशती)

5 Ś1 missing (cf v 1 1) —^a) K₂ : V₁ Bo : : D₁ n₁ D₂ D₃ : : : T₂ M₁ पश्यती; D₂ पश्यति, D₁ पश्यति (for पश्यन्ती) K₂ B₂ : : D₂ : T G₁-2 : M₁ : : भवती, K₁ B₂ (marg as in text) D₁-1 : च भवेद्, D₁ भवति (for 'ते) D₁ दृष्टि; T₂ G₁ : दृष्टि (for दृष्टी) M₂ दृष्टिर्भवति पश्यती —^b) K₁ : D₂ T₁ G₁-2 : M₁ : : रसती, D₁ रसति, (for रसती) K₁ रसत; K₁ B₂ D₁ a₁ D₂ : : रसना, Bo रसना, B₂ : (marg) रसता (for 'न) D₂ रसती रसनोच्यते, D₂ : रस (D₁ 'स)ती रस उच्यते. —^c) K₂ जिघ्रतेर्, D₁ जिघ्रता, D₂ : T₁ G₁-2 : M₁ : : जिघ्रती (for जिघ्रती) K₂ B₂ : D₂ भवते, G₂ : 'ती (for 'ति) M₁ : घ्राणो (for घ्राण). —^d) D₁ बुद्धि (for बुद्धिर्) T₁ विक्रीयते

6 With 6, cf 12 187 20^a-21^b, B 12 286[5] 21^a-22^b Ś1 missing (cf v 1 1) —^a) K₂ : V₁ Bo : : : (marg) : D₁ D₂ D₃ : : : T₁ G₁ : : सु (for [सृ]ति) K₁ : V₁ D₁ : : T G₁ : M₁ यानि (for तानि) —^b) K₁ : : Bo दृश्यो, K₂ V₁ B₂-3 D₁ a₁ D₂ D₃ : : : अदृश्यो, M₁ 'श्ये (for 'श्या) D₁ च (for [अ]धि) —^c) K₁ B₂ (marg as in text) D₂ : : : M₂ तिष्ठती; K₂

C 12. 9004
E. 12. 249[6] 6
K 12. 254 6

तिष्ठती पुरुषे बुद्धिस्त्रिषु भावेषु वर्तते ॥ ६
कदाचिह्रभते प्रीतिं कदाचिदपि शोचते ।
न सुखेन न दुःखेन कदाचिदिह युज्यते ॥ ७
सेयं भावात्मिका भावांस्त्रीनेतानतिवर्तते ।
सरितां सागरो भर्ता महावेलाभिवोर्मिमान् ॥ ८
यदा प्रार्थयते किञ्चित्तदा भवति सा मनः ।
अधिष्ठानानि वै बुद्ध्या पृथगेतानि संस्मरेत् ।
इन्द्रियाण्येव मेघ्यानि विजेतव्यानि कृत्स्नशः ॥ ९

तिष्ठते, Da१ तिष्ठति; Dn१ तिष्ठता (for तिष्ठती)

7 = (var) 12 187 21^a-22^b, B 12 286[5] 22^a-23^b Ś1 missing (of v 1 1) —^a) M१ अनु, M१ अभि (for अपि) K1 १ 4 7 V1 B१ D4-7 ० T1 G2 १ ० M1 १-7 शोचति; G1 रोचति (for शोचते). —^a) K1 नु (for the second न) —^a) K1 2 4 7 D4-7 ० अपि (for इह) K1 वर्तते; B१ (marg as in text) मुह्यते; D१ १ मुच्यते; G१ सज्जते (for युज्यते)

8 = (var) 12 187 23, B 12 286[5] 23^a-24^b Ś1 missing (of v 1 1) —^a) T1 G1-१ ० एव (for सेयं) D१ १ भावात्मिकान्; G१ *रमका (for *रिमका). K१ भावं; K१ भावास; B१ (marg as in text) बुद्धिस् (for भावांस) ☞ Cp भावात्मिका, उत्पत्तिस्व भावा ॥ Cv भावात्मिका भगवद्भक्त्यात्मिका । ☞ —^b) B१ १ तान् (for त्रीन्) D1 om. (hapl) from तान् up to तदा भव (in 9^b) K१ V1 B१ १ (marg as in text) Da१ M१ नाति; Da१ नाभि; D१ अभि; D१ १ T G1-१ ० अनु; D१ अनि- (for अति) —^a) T१ नदीनां, G1 सरिता (for *तां). —^a) D१ [ऊ]र्मि वान् (for *मान्) K१ corrupt, T G1-१ ० वेलाभिव महोर्मिमान्

9 Ś1 missing (of v 1 1) D१ om up to तदा भव (of. v 1 8) —^a) M१ यथा (for यदा) —^a) B१ (marg) साधि- (for अधि) Da१ अधिष्ठारमनि (for *नानि) K१ D१ बुद्ध्यां; T G1-१ ० M1 १-7 बुद्धे (for बुद्ध्या). ☞ Cn अधिष्ठानानि इन्द्रियगोलकानि । ☞ —^a) K1 [ह]व (for एव) K१ [ह]व स्तव्यानि, Da१ एव मेधानि; D१ T G1-१ ० M1 १-7 एवमेतानि (for एव मेघ्यानि) ☞ Cn मेघ्यानि, मेघा रूपादिज्ञानं, तत्र हितानि ॥ Cp मेघायै प्रजायै हितानि । ☞ —^a) K१ B१ १, ० Da१ १ D१ १ विभे (D१ १ *जे)तव्यानि; D१ ० वेदि

सर्वाण्येवानुपूर्व्येण यद्यन्नानुविधीयते ।
अविभागगता बुद्धिर्भावे मनसि वर्तते ।
प्रवर्तमानं तु रजः सच्चमप्यनुवर्तते ॥ १०
ये चैव भावा वर्तन्ते सर्व एण्वेव ते त्रिषु ।
अन्वर्थाः संप्रवर्तन्ते रथनेमिगरा इव ॥ ११
प्रदीपार्थं नरः कुर्यादिन्द्रियैर्बुद्धिसत्तमैः ।
निश्चरद्भिर्यथायोगमुदासीनैर्यदृच्छया ॥ १२
एवंस्वभावमेवेदमिति विद्वान् मुह्यति ।

(for विजे*) ☞ Ca विजेतव्यानि, रागानपेक्षवृत्तितया । ☞

10 Ś1 missing (of v 1 1) —^a) K१ १ ० 7 Bo Da१ Da१ [अ]नुपूर्व्येण (for *पूर्व्येण) —^b) K१ ० V1 Bo ०-१ Da१ १ Dn1 १ D१ १ ० १ Ca यद्यन्नानु, K१ D१ १ यद्यन्नानु, D१ यदा नानु; D१ १ यत्तदानु (for यद्यन्नानु) — 10^{ad} = (var.) 12 187 24, B 12 286[5] 24^a-25^b —^a) Br अभिभाग, D१ प्रविभाव, D१ अधिभाग, T1 G1-१ ० साधिभाग, G१ साधिभाव्य (for अधिभाग) M१ गत (for गता) D१ १ अवि भागगता बुद्धिर्. —^a) K१ भावे (for भावे) D१ T G1 १ M१ तमसि (for मनसि) — K१ B१ Dn1 १ Da१ D१ १ १ om (hapl) 10^{ad} —^a) Da१ प्रवर्तमानं, G१ *रजं न (for *रतमानं). T1 G1-१ ० M1 १-7 मन (for रज). —^a) V1 Bo १-१ D१ १ D4-7 ० अति; Da१ १ अभि (for अनु)

11 11^{ab} = (var) 12 187 26^{ab} Ś1 missing (of v 1 1) —^a) T१ ये वै भावाश्च वर्तते —^b) K१ १ १ सर्वतस्त्वेव ते त्रिषु; Da१ सर्व एतेषु ते त्रिषु —^a) Da१ अन्यार्थ; D१ मिलिता; T1 G1 १ ० अन्वर्थं, T१ M१ *र्थान् (for *र्था) G१ ये चैनमनुवर्तते —^a) K१ रथा; K१ १ रथे; D१ रथो (for रथ-) K१ १ नेमिपरा; D१ *चरा (for *मरा)

12 Ś1 missing (of v 1 1). —^a) K१ प्रदीपार्थे; B१ *पार्थ (for *पार्थ). K१ V1 Bo ०-१ Da१ १ Dn1 १ D१ १ १ १ १ T1 G1 १ ० मन (for नर) ☞ C१ प्रदीपार्थं, प्रदीपमात्रप्रयोजनं, कुर्यात् । ☞ —^b) K१ Bo ०-१ Da१ १ सप्तमै; D१ १ सत्तमै (D१ *रै) (for सत्तमै) —^a) Da१ यदा योगम्; D१ यथायोगे (for यथायोगम्) —^a) K१ १ १ उच्चरद्भिर; B१ (marg as in text) १ Da१ १ उपासीनैर; Dn१ उदासीन; T G1-१ ० *सीनो (for *सीनैर).

अशोचन्नप्रहृष्यंश्च नित्यं विगतमत्सरः ॥ १३
 न ह्यात्मा शक्यते द्रष्टुमिन्द्रियैः कामगोचरैः ।
 प्रवर्तमानैरनये दुर्धरैरकृतात्मभिः ॥ १४
 तेषां तु मनसा रश्मीन्यदा सम्यङ्द्रियच्छति ।
 तदा प्रकाशते ह्यात्मा घटे दीप इव ज्वलन् ।
 सर्वेषामेव भूतानां तमस्यपगते यथा ॥ १५
 यथा वारिचरः पक्षी न लिप्यति जले चरन् ।

एवमेव कृतप्रज्ञो न दोषैर्विषयांश्चरन् ।
 असज्जमानः सर्वेषु न कथंचन लिप्यते ॥ १६
 त्यक्त्वा पूर्वकृतं कर्म रतिर्यस्य सदात्मनि ।
 सर्वभूतात्मभूतस्य गुणमार्गेणसज्जतः ॥ १७
 सत्त्वमात्मा प्रसन्नति गुणान्वापि कदाचन ।
 न गुणा विदुरात्मानं गुणान्वेद स सर्वदा ॥ १८
 परिद्रष्टा गुणानां म स्रष्टा चैव यथातथम् ।

C 12. 9019
 B 12. 240(6) 21
 K 17 254 21

13 = (var) 12 187 47, B 12 286 [5] 39
 Śi missing (cf v 1 1) —^b) M₁ मुद्यते (for 'ति)
 —^c) K₁ अशोच्यन्, G₂ नशोचन् K₂ न प्रहृष्टं (for
 अप्रहृष्यन्) K₃ D₁ n₁ D₂ D₂ २ २ द्वि (for च)

14 = (var) 12 187 56^{ab} Śi missing (cf
 v 1 1) —^a) K₆ Bo c 7 9 Das at D₁ n₁ D₂
 २ २ ह्यात्मा (for ह्यात्मा) —^b) D₁ e 9 कर्म- (for
 काम) —^c) V₁ Bo D₆ प्रवृत्तमानैर्; D₁ प्रवर्धं
 (for प्रवर्तं) K₁ ४ अनिदा, K₂ अचित, K₆ Bo
 c 7 9 D₁ n₁ D₂ २ २ M₁ अनयैर्, V₁ B₂ Das D₁ 7
 T G₁₋₂ २ M₂ 7 अनयैर्, Das अनयैर् (for अनयं)
 —^d) K₁ D₁ २ T G₁ २ २ दुर्धरैर्, D₁ D₂ २ दुष्क
 रैर्, M₁ दुर्धरैर् (for दुर्धरैर्) D₁ अक्षतात्मभि (for
 अकृता')

15 15^{ab} = (var) 12 187 44 Śi missing
 (cf v 1 1) —^a) D₁ तु (for तु) —^c) K₁
 V₁ B₁ २ D₁ n₁ D₂ 1 [5]स्वात्मा, K₆ ह्यर्था,
 K₇ D₂ स्वात्मा (for ह्यात्मा) —^d) K₆ Bo c-9
 Das at D₁ n₁ D₂ D₂ २ २ दीपदीप्ता यथाकृति, K₁
 V₁ D₁₋₇ २ G₂ c वटे दीपो ज्वलन्निव, T G₁ २ M₁ c-1
 दीपो दीप्यन्निवा G₂ 'द्यनरा, M₁ 'प्यानिवा कृति
 —^f) K₆ T G₁₋₂ २ M₁ c-1 उपरते, B₆ २ Das at
 उपगते (for अउपगते) V₁ D₆ तथा, G₂ यदा (for
 यथा) —After 15, K₆ V₁ Bo c-9 Das at D₁ n₁
 D₂ D₂ २ c-२ Cn Kumbh ed ins

690* प्रकाश भवते सर्वं तथेदमुपधार्यताम् ।

[D₂ D₂ २ (by corr as above) २ रभने (for
 नवते) B₂ तदेवन् (for तथेदम्) D₁ धार्यते (for
 धार्यताम्)]

16 16^{ab} = (var) 12 187 46 Śi is missing
 up to 16^{ab} (cf v 1 1) —^a) K₁ lacuna, G₂ तथा
 (for यथा) —^b) K₁ २ 7 D₁₋₇ २ लिप्यते न (for
 न लिप्यति) K₇ तरत, D₁ चरन्, G₂ चर (for

चरन्) —After 16^{ab}, K₆ Bo c-9 Das at D₁ n₁
 D₂ D₂ २ c 7 २ Kumbh ed ins

691* विमुक्तात्मा तथा योगी गुणदोषैर्न लिप्यते ।

[B₂ विमुक्तात्मा (for विमु^o) Bo यथा (for तथा)]

—^c) K₂ कृताप्रज्ञो, Das कृत प्रज्ञो —^d) G₂ सरो-
 पैर्विषयैश्चरन् —^e) K₁ असज्जमाना; D₁ M₁ असक्ष
 (M₁ 'ज्य)मान (for असज्ज) Śi K₁ २ २ सर्वत्र,
 D₂ सर्वोपि, M₁ सगेषु (for सर्वेषु) —^f) Bo 7 D₁
 n₁ D₂ D₂ २ २ कथंचन न (by transp), T₂ G₂ न
 कदाचन, G₆ न कचन न V₁ reads from लिप्यते
 up to कदाचन (in 18^b) on marg

17 With 17, of 12 187 45 V₁ reads 17 on
 marg —^b) G₁ सित्तिर (for रतिर) B₇ यदात्मनि,
 G₂ परा (for सदा) —^c) D₁ T₁ G₁₋₂ २ M₁ भूत
 स, D₂ 7 भूतेषु; T₂ भूतारमा, M₆ भूत सन् (for
 -भूतस्य) —^d) M₁ गुण (for गुण) K₄ 7 Bo
 c 7 D₁ n₁ D₂ 1 २ २ २ वर्णेषु, K₆ V₁ B₆ Das at
 D₂ 7 M₁ २ 7 -सर्गेषु, B₂ सगेषु (for मार्गेषु) K₁
 V₁ Bo c (marg) २ सज्जत, D₁ [अ]स्युत, M₁ २ 7
 [अ]सज्जति (M₁ 'ति) (for [अ]सज्जत) D₂ T G₁₋₂ २
 M₆ गुणस (T₁ G₁ २ २ 'ण स) नै न सज्जति (D₂ G₂ 'ते)

18 With 18^{ab}, of 12 187 43^{cd}, B 12 286[5]
 36^{cd} V₁ reads 18^{ab} on marg —^a) K₂ प्रवसति,
 K₃ २ V₁ Bo c-9 Das at D₁ n₁ D₂ D₂ २ २ प्रसरति,
 K₇ D₁₋₇ २ प्रभवति, T G₁₋₂ २ M₁ प्रसृजति (M₁ 'ते);
 M₁ २ प्रस्रवति (for प्रस) —^b) K₇ D₂ २ २ T
 G₁₋₂ २ M₆ अपि (for वापि) Śi K₁ २ कथंचन; K₆
 Das कदा च न (for कदाचन) —18^{cd} = (var)
 12 187 40^{ab}, B 12 286[5] 35^{ab} —^c) G₂ स
 (for न) M₆ गुणान् (for गुणा) ☞ C_v गुणा
 अप्रधानभूता जीवा । ☞ —^d) D₂ 7 वै वेद, G₂ त्वय
 (for वेद स) K₁ सर्वश (for 'दा) D₁ M₆ 7
 सगुणान्वेद सर्वदा.

सत्त्वक्षेत्रज्ञयोरेतदन्तरं विद्धि सूक्ष्मयोः ॥ १९
 सृजते तु गुणानेक एको न सृजते गुणान् ।
 पृथग्भूतौ प्रकृत्या तौ संप्रयुक्तौ च सर्वदा ॥ २०
 यथा मत्स्योऽङ्गिरन्यः सन्संप्रयुक्तौ तथैव तौ ।

मशकोदुम्बरौ चापि संप्रयुक्तौ यथा सह ॥ २१
 ह्रीका वा यथा मुञ्जे पृथक्च सह चैव च ।
 तथैव सहितावेतावन्योन्यस्मिन्प्रतिष्ठितौ ॥ २२

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि चत्वारिंशदधिकद्विंशत्तमोऽध्यायः ॥ २४० ॥

19 19^{ab} = (var) 12 187 40^{cd}, B 12 286[5]
 35^{cd} K₂ 4 D₁ om (hapl) 19-20 Ś₁ reads 19-20
 on marg —^a) V₁ अपि द्रष्टा, B₂ (marg as in
 text) परिस्रष्टा, G₂ 'पुष्ट (for 'द्रष्टा) K₂ 1 Bo 2
 1 2 Das n₁ Dn₁ n₁ D₂ D₂-3 3 2 च (for स). —^b)
 Ś₁ मह **, K₂ B₁ Dn₁ n₁ D₂ D₂ 3 3 3 परिस्र (Dn₁
 'स्र)ष्टा; K₁ V₁ B₂ T G₁-3 2 स्पृष्टा (K₁ स्रष्टा; V₁
 B₂ द्रष्टा, T₂ स्पृष्टा) चैव, Bo 2 2 Das n₁ परिद्र
 (Das 'प्र)ष्टा (for स्रष्टा चैव) Ś₁ यदच्छया, T G₁-3 2
 M₂ यथा भवेत्, M₁ 2 1 यथा तथा (for यथासथम्).
 — 19^{cd} = (var) 12 187 37^{ab}, B 12 286[5]
 33^{ab} —^c) K₁ सर्व, V₁ सर्व, B₁ 2 Das n₁ साक्षि;
 T G₁-3 2 Cvp क्षेत्र (for सर्व-) T G₁-3 2 एवम्
 (for एतद् —^d) T₁ G₁ अन्त (for अन्तर) G₂
 क्षेत्र (for विद्धि) K₁ D₁ 2 सूक्ष्मयोः; G₂ गृहयोः (for
 सूक्ष्मयो)

20 = (var) 12 187 37^{cd}, 39^{ab} B 12 286[5]
 33^{cd}, 34^{ab} K₂ 4 D₁ om 20 (of. v l 19), Ś₁ reads
 the same on marg —^a) D₂ 2 सृजति B₁ Dn₁ n₁
 D₂ D₂ (before corr) 2 2 T₂ M₁ 2 [s]त्र; Das
 n₁ हि; G₂ च, M₁ त्रि (for तु) T₂ एकम् (for
 एक) —^b) K₁ एके (for एको) G₁ om न. D₂
 om from ते गुणान् up to ष्टितौ (in 22^d) K₁ D₄-2 2
 एक सृजति नो गुणान्. —^c) K₁ भूतो, G₂ भूमौ
 (for भूतौ). Ś₁ K₁ B₂ Das M₂ [प]तौ; K₁ [आ]तौ;
 D₂ [उ]तौ (for तौ) Das पृथग्भूतैश्च कृतैतौ (sio)
 —^d) D₁ सप्रयुक्तौ, D₂ 'युक्त

21 21^{ab} = (var) 12 187 39^{cd}, B 12 286[5]
 34^{cd} D₂ om 21 (of. v l 20) —^a) Ś₁ K₁
 अन्यस्य, K₂ अन्योन्य-, K₄ 2 1 Bo 2 2 Das n₁ Dn₁

n₁ D₂ D₂ 2-3 अन्य स्वात् (for अन्य सन्). —^b)
 Ś₁ K₁ 2 4 T G₁-3 2 M₂ संप्रयुक्तस् (for 'युक्तौ). D₁
 तथैव ते; G₁ तथैतरौ — 21^{cd} = (var) 12 187 38^{ab}
 —^c) Ś₁ K₁ 2 मशकोदुम्बरम्; K₁ D₁ 2 2 G₂ मश (K₁
 'स)कोदुम्बरे; Bo 2 मश (Bo 'स)कोदुम्बरौ, B₂ 2 Das
 n₁ मशकोदुम् (Bo 'कोदु, Das 'कोदु)बर; Dn₁ G₂
 'कोदुम्बरौ (for 'कोदुम्बरौ) K₂ 2 Bo 1 2 Dn₁ D₂ 2
 T G₁-3 2 M₁ 2-1 चापि; Dn₁ वान्यौ (for चापि)
 —^d) K₁ 2 सप्रयुक्तौ; Bo सयुक्तौ च (for सप्रयुक्तौ)
 K₁ V₁ D₁ 2 T G₁-3 2 M₂ 1 तथैव हि (K₁ V₁ M₁ तौ;
 M₂ ह), Dn₁ तथा सह; M₁ 2 तथैव तौ (for यथा सह)

22 D₂ om 22 (of v l 20). —^a) B₂ ह्रीका;
 Das ह्रीका, Dn₁ ह्रीका (for ह्रीका) K₁ T₂
 G₁-3 2 या; K₁ D₁ 2 2 च; M₂ या (for वा). K₂
 मुजी; T₂ G₂ M₂ मुंज; G₁ 2 मुंजा (for मुञ्जे). T₁
 ह्रीकया यथा मुजा —^b) K₁ D₂ (before corr)
 D₄ 2 2 पृथक्च (for 'क्च) G₂ हि सहैव (for सह
 चैव) K₂ Das n₁ T₂ G₁ 2 M₁ 2-1 ह, T₁ G₂ 2 हि
 (for च) —^d) D₂ T₂ अन्योन्यस्य (for 'न्यस्मिन्)
 G₂ परिस्थितौ (for प्रतिष्ठितौ)

Colophon — Sub-parvan Ś₁ K₁ 2 4 2 1 Bo. 2-2
 Das n₁ Dn₁ n₁ D₂ D₂-3 T G₁-3 2 M₁ 2-1 मोक्षधर्म
 — Adhy name Ś₁ K₁ 2 1 V₁ Bo 2 2 2 Das n₁
 Dn₁ n₁ D₂ D₂-2 शुक्रानुप्रक्ष, K₂ 4 शुक्रप्रक्ष, M₁ 2
 शुक्रानुप्रक्षे क्षेत्रक्षेत्रज्ञकथनं; M₂ शुक्रानुप्रक्षे अध्यात्मज्ञानोप
 देश, M₁ क्षेत्रक्षेत्रज्ञविभागकथन — Adhy no
 (figures, words or both) K₂ 84, Dn₁ D₁ T₁
 G₁ 2 2 M₂ 75, Dn₁ D₂ 74, D₂ M₁ 2 1 73, D₂
 69, T₂ 89, G₂ 77 — Śloka no Dn₁ n₁ D₂
 25

२४१

व्यास उवाच ।

सृजते तु गुणान्सत्त्वं क्षेत्रज्ञस्त्वनुतिष्ठति ।
गुणान्विक्रियतः सर्वानुदासीनवदीश्वरः ॥ १
स्वभावयुक्तं तत्सर्वं यदिमान्सृजते गुणान् ।
ऊर्णनाभिर्यथा सूत्रं सृजते तन्तुवद्गुणान् ॥ २
प्रध्वस्ता न निवर्तन्ते प्रवृत्तिर्नोपलभ्यते ।

एवमेके व्यवसन्ति निवृत्तिरिति चापरे ॥ ३
उभयं संप्रधायैतदध्यवस्येद्यथामति ।
अनेनैव विधानेन भवेद्दर्शनशयो महान् ॥ ४
अनादिनिधनं नित्यमासाद्य विचरेन्नरः ।
अकुप्यन्नप्रहृष्यश्च नित्यं विगतमत्सरः ॥ ५
इत्येवं हृदयग्रन्थि बुद्धिचिन्तामयं दृढम् ।

C 12 9029
B 12 250[49]. 6
K 12 215 6

241

1 1^{ab} = (var) 12 187 42^{ab}, B 12. 286[5]
37^{ab} —^a) K₂ T₂ हि, D₄ ० G₂ २ ० तु, D₅ १ च,
D₆ [5] ति, M₁ २ (inf l in) ० १ त्रि (for तु)
ॐ Cp सत्त्वं प्रधानम् ॥ Cv सत्त्वं जीवसमूहम् । ॐ
—^b) K₁ २ ३ ० B₀ २ Dn₁ n₄ D₂ ३ ३ स्वधि-, D₅ १
तत्र (for खनु) M₁ क्षेत्रज्ञस्त्वानुपश्यति —^c) Ś₁
K₁ २ ४ विक्रये, K₇ B₀ Dn₁ विक्री (K₇ 'क्र) यत,
G₂ विक्रियते (for 'यत)

2 = (var) 12 187 48, B 12 286[5] 40
—^a) K₁ सुभाव-, Dn₁ स्वाभाव, D₄ स्वभाव (for
स्वभाव-) K₁ D₄ ० ० T₁ G₁ ० ० M₁ सत्त्वं; D₁ सर्वे
(for सर्वं) —^b) Ś₁ K₁ २ G₁ यतीमान् (for यदि)
— D₅ १ om. (hapl) 2^{ab} —^c) K₁ तूर्णनाभिर (for
ऊर्णं) D₂ ३ ३ सूत्रे, T G₁ ३ ० सत्त्वं (for सूत्र)
ॐ Cn अभिन्नमिचोपादानत्वसूचनाय ऊर्णनाभिरुपादानं । ॐ
—^d) G₂ M₁ गुणा (for गुणान्) K₀ V₁ B₀ ०-०
D₂ ३ Dn₁ n₄ D₅ 1 D₂ ३ ३ सृजते तद्गुणांस्तथा, D₂ ३ 'ते
तु गुणास्तथा

3 = (var) 12 187 49^{ab}, 50^{ab}, B 12 286[5]
42 —^a) G₁ प्राध्वस्ते, G₂ वयस्ता (for प्रध्वस्ता)
D₂ ३ D₅ १ न तु, G₂ न तु (for न नि) Ś₁ K₁ निव
र्वन्ते, D₄ निवर्वन्ते (for निव') K₂ Dn₁ D₅ 1 प्रध्व
स्त्वानविवर्तन्ते (K₂ 'र्वन्ते) ॐ Cn एते गुणास्त्वज्ञानेना
दर्शनं गता सन्तो न निवर्तन्ते, घटादिवन्न नश्यन्ति, किं
तु रज्जुरगादिवद्वाघ एवात्र प्रध्वसपदार्थं ॥ C₅ न निव
र्वन्ते, न पुन क्षेत्रज्ञ वचनन्ति । ॐ —^b) K₁ प्रवृत्ति,
T₁ G₁ ० M₁ निवृत्तिर; T₂ G₂ ३ M₁ ० ० निवृत्ति (for
प्रवृत्तिर) ॐ Cn निवृत्तस्य हि घटादे कपालादिरूपेण
प्रवृत्तिलभ्यते, अत्र घटो ध्वस्त इति । इह तु तादृक्प्रवृत्त्यदर्श
नाभिरन्यवनादा एव गुणानामित्यर्थः । ॐ — After 3^{ab},
M₁ ins. (= 12 187 49^{ab}) :

692* प्रत्यक्षेण परोक्ष तदनुमानेन सिध्यति ।

—^c) G₂ एक (for एके) —^d) D₅ M₁ ० निवृत्तिम्,
T₁ न वृत्तिर (for निवृत्तिर) D₁ इव (for इति) D₁
वा (for च)

4 4^{ab} = 12 187 50^{ab} —^a) G₁ ० सप्रथा (G₀
'सा) र्यं (for 'चार्यं) —^b) K₀ अध्यवसद्, B₀ व्यव
स्येत, Dn₁ अध्यवस्येद् (for 'वस्येद्) B₀ D₂ ३ Dn₄
G₂ M₁ ० १ ययामति (G₂ 'ति), D₅-१ 'विधि (for
'मति) K₂ corrupt — After 4^{ab}, D₅ T G₁-३ ०
-M₁ read 6 —^c) D₅ अनेन विधिना चैव —^d)
K₂ न तद् (for भवेद्) K₂ ४ गर्भचयो, K₇ Dn₁ n₄
D₂-० ० आत्माश्रयो; B₀ D₂ ३ D₁ गर्भाश (D₁ 'श्र) यो;
G₂ स्वच्छाशयो, M₁ ० गर्भं (for गर्भं) ॐ C₅
अनेनैवोभयपक्षकस्वीकारलक्षणेन सशयेन प्रवर्तमानस्त्वज्ञाना
भावाद्दर्शनशय ससारी बाल इव महान् ज्ञानहीनो भवति ॥
C₅ गर्भशय' ससारी अनेन प्रकारेण महान्भवेत्, परमात्मैव
स्यात् । ॐ

5 —^a) M₁ ० अनाद्य (for अनादि) Ś₁ K₁ २ ४
देवम् (for नित्यम्) K₀ B₀ ०-० D₂ ३ ३ Dn₁ n₄ D₅
D₂ ३ ३ अनादिनिधनो ह्यारमा —^b) K₀ V₁ B₀ ०-०
Dn₁ n₄ D₅ D₂ ३ ३ त बुद्ध्या, D₂ ३ ३ त (D₂ तु)
बुद्ध्या (for आसाद्य) Ś₁ K₁ २ ४ प्रचरेन्, K₀ B₁ ३
(marg) ० D₂ ३ ३ Cp विहरेन्, D₄ विचरेन् (for
'रेन्) T₁ नर (for नर') — After 5^{ab}, G₂ ins a
passage given in App I, (No 27) G₂ om 5^{ab}
—^c) K₂ अकुप्यन्, M₁ नकुप्यन् D₂ ३ corrupt —^d)
G₁ व्यगत (for विगत)

6 = (var) 12 187 51, B 12 286[5] 42
D₅ T G₁-३ ० M₁ read 6 after 4^{ab} —^a) D₅ T G₁-३ ०
M₁ इतीम; D₄ ० इत्येव (for 'व) K₇ D₄ हृदय (for
'य) —^b) Ś₁ K₁ ४ D₅ १ विद्धि, D₂ ३ बुद्धि (for
बुद्धि) . Ś₁ K₁ २ ४ -चित्तमयं (for चिन्ता') ॐ Cn :

[1891]

C 12, 9019
B 12, 250(49) 6
K 12 255 6

अतीत्य सुखमासीत् अशोचंश्छिन्नसंशयः ॥ ६
तप्येयुः प्रच्युताः पृथ्व्या यथा पूर्णा नदी नराः ।
अवगाढा ह्यविद्वांसो विद्धि लोकमिमं तथा ॥ ७
न तु ताम्यति वै विद्वान्स्थले चरति तत्त्ववित् ।
एवं यो विन्दतेऽऽत्मानं केवलं ज्ञानमात्मनः ॥ ८
एवं बुद्धा नरः सर्वा भूतानामागतिं गतिम् ।
समवेक्ष्य शनैः सम्यग्लभते शममुत्तमम् ॥ ९
एतद्वै जन्मसामर्थ्यं ब्राह्मणस्य विशेषतः ।

बुद्धिधर्माश्रित्वाद्यस्त्रप्रधान बुद्धिचिन्तामयम् ॥ Cs बुद्धि
चिन्तामय सशत्रवहुलम् । इह तर्केण दुश्छेद्यम् । छे — °)
Ś1 K1 २ 4 V1 विमुच्य (V1 'छ'), K6 Bo 6-9 Da2
a1 D5 D6 8 अनित्य, Dn1 क्षतीत्, Dn4 D1 'त, D7
अनीत्, D7 G2 अधीत्य (for क्षतीत्) K7 Dn1 G1
आसीत् (for 'त) — °) K1 २ ह्यनोचश्; K7 Dn1 D9
अशोचश्, T G1-3 6 नशोचश् (for अशो'). G2 भिन्न
(for छिन्न)

7 With 7, of 12 187 52, B 12 286[5]
43 T1 G1 8 6 om 7-8 G2 om 7-14. — °) K4
तप्येयुः, K7 B6 8 (marg as in text) Dn1 D5 D2 8
(before corr) 8 9 T2 M1 1-7 Cp 8 तान्येयुः, Da4
तान्येयुः, Dn4 तान्येयुः, D5 7 तान्येयुः, Ca तप्येयु (for
तप्येयु) B6 D5 प्रच्युता K6 Bo 6 8 9 Da8 at D2 8
T2 M1 6 पृथ्व्यां, K7 Dn1 पृथ्वी, B6 (marg) बुद्ध्याः
D5 6 7 पृथ्वी (for पृथ्व्या) D6 तरेयुरच्युता मह्यं.
— °) D5 7 यदा (for यथा). D5 7 तूर्णं, D6 M7
पूर्णा (for पूर्णा) K4 Da1 D6 नदी — °) D5 7
अवि (D7 'ति) गाढा (for अत्र) Dn4 अत्रगाढात्मवि
द्वांसो छे Cn अविद्वांसस्तरणविद्याहीना ॥ Cs गाधप्रदे
ज्ञानभिन्ना । छे — °) T2 तदा (for तथा)

8 With 8, of 12 187 53, B 12 286[5] 44.
T1 G1-8 6 om 8 (of v 1 7) — °) Ś1 K1 २ 4
तप्यति; K6 तप्यति, D5-7 ताम्यति (for ताम्यति)
K7 D5-7 विद्वांस, B8 विद्वान्वै (by transp), D5 9
M6 विद्वान्स्तु — °) Ś1 K1 २ 4 मूले, K6 स्थाने; K1
D5 6 9 तथा (for स्थले) — °) K7 विदिते, Dn1
निन्दते (for विन्दते) Ś1 K1 २ 4 'पूर्कं विं (K4 वि) देव
आत्मान, D 7 य एवं विंदतात्मान — °) D5 7 M7
केवल- (for 'ल) M7 आत्मवान् (for आत्मन)

9 = (var) 12 187 54. G2 om 9 (of, v 1 7).
— °) D2 om from एव up to ज्ञान (in 10°) K4

आत्मज्ञानं शमश्चैव पर्याप्तं तत्परायणम् ॥ १०
एतद्बुद्धा भवेद्बुद्धः किमन्यद्बुद्धलक्षणम् ।
विज्ञायैतद्विमुच्यन्ते कृतकृत्या मनीषिणः ॥ ११
न भवति विदुषां महद्भयं
यदविदुषा सुमहद्भयं भवेत् ।
न हि गतिरधिकाम्ति कस्यचि-
द्भवति हि या विदुषः सनातनी ॥ १२
लोकमातुरमस्यते जन-

बुद्धा; Da4 बुधा (for बुद्धा) K7 D1 6 9 M1 6 7
नरा (for नर) K1 Bo Dn1 D5 D2-3 8 M1 6 सर्वं,
K7 D5 9 M7 सर्वे, Dn4 D7 सर्व, T G1 2 6 M5 सर्वो
(for सर्वो) — °) Dn1 D4 आगतां, T1 G1 6 अमय
(for आगति) — °) Ś1 K1 २ 4 शनै सर्व; K6 Bo
6-9 Da3 at Dn1 n1 D5 D2 8 च धैर्यम् (for शनै
त्म्यम्) — °) B6 अजते, D1 9 लभते, M1 6 वहते
(for लभते) Ś1 K2 Da3 at Ca लभते शममुत्तम, T
G1 8 6 लभते गतिमुत्तमा

10 G2 om 10 (of v 1 7) D2 om up to
ज्ञानं (of v 1 9) G1 8 6 om 10-11 — °) K7
D5 D4-7 9 साफल्य, B2 T2 M1 1-7 Cs सामर्थ्य (for
सामर्थ्य) Ś1 K1 २ 4 एतदेवात्मसामर्थ्यं, T1 एतद्वै मम
सामर्थ्य — °) D5 7 आत्मज्ञान (for 'ज्ञानं) K6
V1 B7 8 D5 7 शमश्, T M7 शम (for शमश्)
K2 4 6 V1 Bo 6 9 D5 7 T M1 1-7 चेह (for चैव)
— °) D5-7 पर्याप्तं तत्तिदर्शनं छे Cs पर्याप्तं परायण,
पूर्णोपाय परमाप्तवित्यर्थ । छे

11 = (var) 12 187 57 11^{ab} = B 12 286[5].
32^{cd} G1-8 6 om 11 (of v 1 7, 10) — °) K7
B6 7 Dn1 D5 D2 8 6 8 बुद्ध (for बुद्ध). — °)
D5 7 T1 बुद्धि (for बुद्ध) — °) K1 विशासैतद् (for
'यैतद्) Dn4 विमुच्यते

12 = (var.) 12 187 58, B 12 286[5] 45
G2 om 12 (of v 1 7) — °) T1 यत्तद् (for यद्)
V1 om सु V1 Bo 6-9 Da2 at Dn1 n1 D5 D2 8 5
7 8 T G1 8 6 M1 1-7 परत्र (for भवेत्) — °) D5
काचिद्, D7 काचिदेपा (for कस्यचिद्) — °) K1 यो,
Da4 यदि; T1 ना (for या) K6 V1 B6 9 9 Da3
D5 7 T G1 8 6 M1 6 7 विदुषां (for 'प) K7 D1 9
M1 6 सनातना (K7 M6 'ना); Da4 'तनी; G1
'तनानि (for 'तनी)

तत्तदेव च निरीक्ष्य शोचते ।
तत्र पश्य कुशलानशोचते
ये विदुस्तदुभयं कृताकृतम् ॥ १३
यत्करोत्यनभिसंधिपूर्वकं

तच्च निर्णुदति यत्पुरा कृतम् ।
न प्रियं तदुभयं न चाप्रियं
तस्य तज्जनयतीह कुर्वतः ॥ १४

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि एकाचत्वारिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २४२ ॥

२४२

शुक उवाच ।
यस्माद्दर्मात्परो धर्मो विद्यते नेह कश्चन ।
यो विशिष्टश्च धर्मेभ्यस्तं भवान्प्रव्रवीतु मे ॥ १
व्यास उवाच ।
धर्मं ते संप्रवक्ष्यामि पुराणमृषिसंस्तुतम् ।

विशिष्टं सर्वधर्मेभ्यस्तमिहैकमनाः शृणु ॥ २
इन्द्रियाणि प्रमाथीनि बुद्ध्या संयम्य यत्नतः ।
सर्वतो निष्पत्तिष्णूनि पिता बालानिवात्मजान् ॥ ३
मनसश्चेन्द्रियाणां च ह्यैकाग्र्यं परमं तपः ।
तज्जयायः सर्वधर्मेभ्यः स धर्मः पर उच्यते ॥ ४

C 12 9041
B 12 251(50) A
K 12. 256 4

13 = (var) 12. 187 60 G₂ om 13 (cf v 1 7) G₁ 3 6 om 13-14 K₁ D₁ 6 9 read 13^a twice —^a) T₁ आहुरम्, M₁ 1-1 आतुरम् (for आतुरम्) K₁ D₁ 6 9 (all second time) लोक आतुरजना निराविणम् छ C₁ लोक्यते इति लोको भोग्यं रुयादि । वनातुर दोषाद्भ्रान्त जन असूयते दोषेण पश्यति भोगध्वन्यान् ॥ C₁ (reading लोकमातुरजु-) लोकमातु प्रकृते मकानात् । छ —^a) K₁ D₁ 6 (all first time) त त (K₁ तत्त) द्वैव च, D₁ 1 तत्र चैव वि (for तत्तदेव च) D₆ (second time) शोचत, T M₁ 1-1 शोचति (for 'ते) K₁ D₁ 9 (all second time) तत्तदेव बहु लप्य शोचत —^a) K₂ असूयतो; D₂ अशोचता (for 'चतो) D₃ 1 तत्र पश्य कुशलो न शोचते —^a) K₁ यो (for ये) T₁ विदुषम् (for विदुस्) D₁ तदुभय (for तद्) K₆ कृताकृति (for कृताकृतम्)

14 = (var) 12 187 59, B 12 286[5] 46 G₁-3 6 om 14 (cf v 1 7, 13) —^a) D₁ D₂-1 T य (for यत्) D₁ अनधि-; D₂ अभिन (for अनभि-) —^b) S₁ K₆ 1 V₁ Bo 6-9 D₁ D₂ D₃ 52 (marg as in text) D₂ 3 (by corr) 4-9 T M₁ 6 Ca p निरुदति, K₁ निरुदति, D₁ निरुं (for निरुं). V₁ B₁ D₂ D₃ तत् (for यत्) —^a) D₁ T M₁ नाप्रिय (for न प्रिय) D₁ om तदुभय D₁ 1 1 न चाप्रियं; T कृत प्रिय; M₁ न च प्रियं

Colophon — Sub parvan S₁ K₁ 2 4 6 7 Bo 6 1 9 Da₁ a₁ D₁ n₁ D₂ D₂-9 T G₁ 3 6 M₁ 1-1 मौक्षधर्म — Adhy name S₁ K₁ 6 7 V₁ Bo 6 8 9 Da₃ a₁ D₁ n₁ D₂ D₂-9 शुकानुप्रश्न, K₂ 3 शुकप्रश्न, M₁ 6 ब्राह्मणजन्मसामग्र्य; M₂ शुकानुप्रश्ने अध्यायमज्ञानोपदेश, M₁ ब्राह्मणजन्मसामग्र्यकथन — Adhy no (figures, words or both) K₆ 85, D₁ D₂ D₃ T G₁ 6 6 M₂ 76, D₁ D₂ 75, D₃ G₂ M₁ 6 7 74, D₂ 70, T₂ 90 — S₁loka no D₁ n₁ D₂ 14

242

1 ^a) K₁ परे (for परो) —^b) D₁ 1 हि न (for नेह) —^a) S₁ K₁ 2 को, K₂ किं (for यो) D₁ 3 न विप्रोपश्न (for विशिष्टश्च) B₃ (marg as in text) M₁ 6 1 स्व (for च) K₆ Bo D₁ भूतेभ्यस्, D₁ सर्वेभ्यस् (for धर्मे) —^a) K₂ 1 B₃ D₁ 6 1 9 M₁ 6 1 तद् (for त)

2 ^a) G₁ तेह (for ते स) —^b) G₂ सुराणाम् (for पुराणम्) K₁ सत्तम, T₂ सस्कृतं, G₁ सस्कृत (for सस्तुतम्) K₆ Bo 6-9 Da₃ a₁ D₁ n₁ D₂ D₂ 3 3 पुराणमृषिभि कृत —^a) M₁ 6 भूतेभ्यस् (for -धर्मे) —^a) D₁ n₁ D₂ तद्, M₁ स्वम् (for तम्), D₁ समिहैकामिहा शृणु (sio)

C 12 9042
B 12 231(50)
K 12 256.5

तानि सर्वाणि संधाय मनःपष्ठानि मेधया ।
आत्मवृत्त इवासीत् बहु चिन्त्यमचिन्तयन् ॥ ५
गोचरेभ्यो निवृत्तानि यदा स्थास्यन्ति वेदमनि ।
तदा त्वमात्मनात्मानं परं द्रक्ष्यसि शाश्वतम् ॥ ६
सर्वात्मानं महात्मानं विधूममिष पावकम् ।
तं पश्यन्ति महात्मानो ब्राह्मणा ये मनीषिणः ॥ ७
यथा पुष्पफलोपेतो बहुशाखो महाद्रुमः ।
आत्मनो नाभिजानीते क्व मे पुष्पं क्व मे फलम् ॥ ८

3 ^b) D₁ बुद्ध्या (for बुद्ध्या) T G₁₋₃ & M₆ सयस्य
(for सयस्य) V₁ B₃ (marg as in text) तत्त्वतः ;
G₁ यत्तत (for यत्तत) —^a) K₁ & निष्पत्तिष्णु (K₆
'स्तु')नि, B₃ (marg) निष्पत्तिष्ठश्च. T₃ निष्पत्तिष्णुनि
—^a) Ś₁ K₁ ३ ४ [भौ]रसान् (for [आ]त्मजान्)

4 ^a) K₆ D₃₁ D₃₋₅ १ चा (for च) —^b) K₇ १ 1
B₀ T₁ G₂ ३ & छेकाइय; K₄ & १ B₁₋₉ D₂₁ n₁ D₅
D₂₋₉ [अ]प्यैकाइय (K₄ 'प्र'); B₃ D₃₅ n₁ T₃ ऐकाइय
(for छै) D₁₋₇ रमत (sic); D₄ परम; D₅ १
मनसस् (for परम) —^c) K₂ तज्जाया, D₄₄ तत्याज
(sic), G₂ ३ & तज्जयोति; G₃ तदेव (for तज्जाया)
D₅ कर्मैभ्य (for -धर्मैभ्य) —^d) K₆ सधर्मा; D₄₄
स धर्म; M₁ & सयोग; M₇ यो धर्म (for स धर्म)
D₅ १ परम् (for पर) D₄ उच्यते (for उच्यते) G₂
तप. परममुच्यते

5 ^a) K₄ D₃₁ G₂ सध्याय, K₇ D₁ & ३ सयस्य
(for सध्याय) —^b) M₃ & १ मधु (for आत्म)
D₅ १ इवासीनो, T₃ इहासीत, G₂ ३ उपासीत (for
इवा) K₆ V₁ B₀ १ ३ (marg) ३ D₃₅ अ (B₃ स्व)
वृत्त इव चासीत्. —^d) G₂ चिन्ताम् (for चिन्त्यम्)
K₁ M₇ अधितय (M₇ 'यत्') G₁ बहु चिन्त्य विधितयन्

6 ^a) D₃₅ n₁ निमित्तानि (for निवृ) —^b) K₂
यदि (for यदा) D₄₄ स्थाप्यति, D₉ स्थाल्यति (for
स्थास्यन्ति) Ś₁ K₁ ३ ४ खानि ते; D₃₁ वेष्मनि, T
G₁₋₃ & वेदमसु (for 'नि) —^c) K₆ तदायम्; B₃
तदात्मम् (for तदा स्वम्) D₃₅ ज्ञान (for [आ]त्मान)
— K₂ om (hapl) 6^d-7^a —^d) K₁ द्रक्ष्यासि; K₆ १
द्रक्षसि; G₂ पश्यसि (for द्रक्ष्यसि).

7 K₂ om 7^a (of. v 1 6). —^a) D₃₅ om (hapl)
न महारमा — D₆ om 7^b —^c) B₃ (marg as in
text) रं; D₄₄ न; D₃₅ ते (for त). K₇ पश्यति.

एवमात्मा न जानीते क्व गमिष्ये कुतो न्वहम् ।
अन्यो ह्यत्रान्तरात्मास्ति यः सर्वमनुपश्यति ॥ ९
ज्ञानदीपेन दीप्तेन पश्यत्यात्मानमात्मना ।
दृष्ट्वा त्वमात्मनात्मानं निरात्मा भव सर्ववित् ॥ १०
विमुक्तः सर्वपापेभ्यो मुक्तत्वच इवोरगः ।
परां बुद्धिमवाप्येह विपाप्मा विगतज्वरः ॥ ११
सर्वतःस्रोतसं घोरां नदीं लोकप्रवाहिनीम् ।
पञ्चेन्द्रियग्राहवतीं मनःसंकल्परोधसम् ॥ १२

5₁ K₁ ३ महारमानं (for 'त्मानो) M₁ & पश्यति हि
महारमानो —^a) D₄ ब्रह्मगाय (for ब्राह्मणा ये) B₃
(marg) ते (for ये) Ś₁ K₁ ३ ४ विपश्चित (for
मनीषिण)

8 ^a) K₄ यदा (for यथा) —^b) K₇ D₂ यथा
द्रुम (for महाद्रुम). — V₁ reads 8^a twice —^c)
K₆ नामनो, B₃ (marg) आत्मान (for आत्मनो)
D₅ १ नासि (for नाभि) —^d) K₄ om पुष्प D₆
द्रुमे पुष्प द्रुमे फल.

9 V₁ D₃₁ om 9^a. —^a) M₃ जानाति (for
जानीते) —^b) K₄ & कृतो (for कुतो) K₇ B₀ D₂₁
n₁ D₃₂ D₂₋₄ & ३ ३ र्वह; D₅ १ T₁ ह्यह (for न्वहम्)
—^c) K₂ T₁ G₁ अन्योन्यत्र (for अन्यो ह्यत्र) Ś₁
K₁ [अ]सि (for [अ]क्षि). G₂ अन्यो ह्यत्रान्तरात्मानस्
—^d) B₃ स्वप्नम् (for सर्वम्). G₂ क्षिय समनुपश्यति

10 ^a) K₁ ३ ४ दीपेन (for दीप्तेन) K₆ ज्ञानदीप
प्रदीपेन. —^b) D₉ पश्यतु, M₁ & पश्यति K₇ D₂₁
D₂ १-३ C_n (C_n as in text) आत्मनि (for 'ना)
D₃₅ n₁ पश्यन्नात्मानमात्मना (D₃₅ 'नि) ☞ C₉ आत्मना
बुद्ध्या । ☞ —^c) K₆ B₀ D₄₄ D₅ १ तम् (for स्वम्)
—^d) D₄₄ om. भव D₅ & ३ तत्त्ववित् (for सर्व)
K₆ निरात्मान च सर्ववित् ☞ C₇ निरात्मा निर्गताह
कारः । ☞

11 ^b) Ś₁ K₁ ३ ४ G₁ विमुक्तत्वग् (K₁ 'त्वग्; K₄
'त्वम्); D₃₅ n₁ G₂ M₃ मुक्तस्त्वच (M₃ 'चम्); T₃
M₇ त्वच सक्त्वा; M₆ मुक्तस्त्वक्त्वा (for मुक्तत्वच)
T₃ M₆ १ यथा (for इव). —^c) D₄₁ परा (for
परां) —^d) D₄₄ निपाप्मा (for दि').

12 ^a) K₁ B₀ D₅ स्रोतसां; K₆ १ B₀ D₄ ३ स्रोतसं,
D₃₁ corrupt, D₇ T G₁ ३ M₃ १ प्रभवां (G₁ 'वं);
G₆ & M₁ & प्रवहां (for स्रोतसं) G₁ घोरां. —^b)

लोभमोहतृणच्छन्नां कामक्रोधसरीसृपाम् ।
 सत्यतीर्थानृतक्षोभां क्रोधपङ्कां सरिद्वराम् ॥ १३
 अव्यक्तप्रभवां शीघ्रां दुस्तरामकृतात्मभिः ।
 प्रतरस्व नदीं बुद्ध्या कामग्राहसमाकुलाम् ॥ १४
 संसारसागरगमां योनिपातालदुस्तराम् ।
 आत्मजन्मोद्भवां ताव जिह्वावर्ता दुरासदाम् ॥ १५
 यां तरन्ति कृतप्रज्ञा धृतिमन्तो मनीषिणः ।

तां तीर्णः सर्वतोयुक्तो विपृतात्मात्मविच्छुचिः ॥ १६
 उत्तमां बुद्धिमास्थाय ब्रह्मभूयं गमिष्यसि ।
 संतीर्णः सर्वसंक्लेशान्प्रसन्नात्मा विकल्मषः ॥ १७
 भूमिष्ठानीव भूतानि पर्वतस्थो निशामय ।
 अक्रुध्यन्नप्रहृष्यंश्च ननृशंसमतिस्तथा ।
 ततो द्रक्ष्यसि भूतानां सर्वेषां प्रभवाप्ययौ ॥ १८
 एवं वै सर्वधर्मैभ्यो विशिष्टं मेनिरे बुधाः ।

C 12 9056
 B 12 251(50) 19
 K 12 256 19

Ś1 K1 2 4 D5 T G1-3 6 M5 लोभ (for लोक) —^a)
 D4s ग्राहवतीम्; G1.2 -प्रहवती —^d) D4s अत-
 (for मन) D1 -रोधसां

13 ^a) K5 तृणाच्छन्नां, D5s -तृणच्छन्नी —^b)
 K2 4 सरीसृप (K4 'पौ), B5 -शरीसृपा, D4s -सरि-
 सृपा —^c) K1 क्षोभ (for -क्षोभा) —^d) K1 क्रोध
 पङ्क, D4s कामपका; D4s क्रोधपका, D1 कोपक्रोध
 (for क्रोधपङ्का) K7 D1-7 9 दुरासदां (for सरिद्वराम्)

14 ^a) D4s अव्यक्त (for 'क्त-) G2 घोरां (for
 शीघ्रां) C5 अव्यक्तप्रभवा, सांख्यदर्शनानुसारान्
 प्रकृतिजाताम् । C5 — K5 V1 B5-9 D4s transp 14^b
 and 14^c —^d) B5 प्रतरस्व (for प्रतरस्व) D1 बुद्ध्या
 —^e) K5 D5 7 कामक्रोध, M1 6 7 कर्मग्राह- (for
 काम) K4 D5 समाकुल

15 ^a) D4s 4s सागरशया; D4s 'यमां (for 'गमां)
 —^b) T G2 3 6 पाताल (for -पाताल) C5 Cn
 योनि वायना ॥ C5 योनिशब्देन गर्भप्रवेशो लक्ष्यते । C5
 — D5 om 15^{c,d} —^e) V1 B5 D4s 4s -कर्मोद्भवां
 (for -जन्मोद्भवा) —^d) K2 जिह्वा वर्ता, D5 T1
 G1 3 6 M1 जिह्वाव(G1 'म)र्ता, D1 बुद्ध्यावर्ता (for
 जिह्वा) Ś1 K1 2 4 7 D5 9 सुदुस्तरां (for दुरासदाम्)

16 ^a) G1 तरन्ती —^b) Ś1 K1 2 4 बुद्धिमतो (for
 धृति) —^c) K5 7 D5s D4 9 सर्वतोयुक्तो (for 'युक्तो)
 —^d) K5 7 D5 6 9 Cp (gloss विद्वेगेण धृतो वशीकृत
 आत्मा येन) विपृतात्मा, V1 B5 6-9 D4s 4s Dn1 n4
 D5 D2 3 8 7 8 विपृतात्मा, T G1-3 6 M1 5-7 पूतात्मा
 द्वि (for विपृतात्मा) K5 B5 9 [आ]त्मवान्; B5
 (marg) मवेत्, D4 [आ]त्मवत् (for 'वित्) K7
 [आ]त्मविच्छुचि

17 ^a) K5 B5 D4s 4s प्रीतिम् (for बुद्धिम्) —^b)
 K5 B5 6 7 9 D4s 4s Dn1 n4 D2 3 6 7 8 M1 6 7
 ब्रह्मभूयान् (for 'भूय). K5 V1 B5 6 7 9 D4s 4s

Dn1 n4 D5 D2 3 6 7 8 T G1 3 6 M1 6 7 भविष्यसि
 (D4s 4s D5s 'त्ति), G2 M5 मजि (for गमि)
 B5 (marg as in text) ब्रह्मभूयाय चात्यसि —^c) B5
 D5 D5 7 स तीर्णं, D5 सोतीर्ण (for संतीर्णं) K5
 B5 6 7 8 (marg) 9 D4s Dn1 n4 D5 D2 3 8 ससा-
 रात् (for संक्लेशान्). K4 सतीर्णं सर्वं मे क्लेशान् (sic),
 D4s सकीर्णवृत्तससारान् —^d) B5 प्रज्ञांसात्मा, D4s
 प्रसपन्ना, G1 सर्वज्ञात्मा (sic) (for प्रस)

18 With 18, of 3 198 93, 12 17 19, Yoga
 sūtrabhāṣya on l 47, Ahirbudhnyasāhittā 15
 71^a-72^b, Mahāvagga 1 5 7, Dhammapada 28,
 Milinda (Treckner) 387 —^a) K5 मुविष्यामि; K7
 D5 6 9 M1 6 7 भूमिस्थानि, D5 'ष्ठानां (for 'ष्ठानि).
 D4s ह, D5s च (for [ह]व) —^b) K2 G1 सर्व-
 तस्थो, K7 पर्वतस्था (for 'तस्थो) Ś1 K1 निशामये
 (K1 'चे), K2 4 'मय; K5 B5 7 9 D4s 4s विलोक्य,
 T G1 3 6 M5 निशामयेत् (for 'मय) G2 सर्वरत्नानि
 कामयेत् —^c) K2 अक्रुध्येन्; T1 G1 3 6 नक्रुध्यन्
 (for अक्रु) K2 न प्रहृष्ट; K5 7 V1 B5 6 (marg
 as in text) 7 8 (marg) 9 D4s 4s D4-5 9 न प्रसीदश्
 (for अप्रहृष्यश्) K2 अकृष्ट न प्रहृष्टश्; D1 अक्रुध्यंश्च
 प्रसीद च —^d) T G1-3 6 अन्तुशस- (for नन्ृ) K7
 D5 गतिस् (for मतिस्) D5 नन्ृशसममिस्तथा —^e)
 D5 ततो (for ततो) K5 7 V1 B5 6-9 D4s 4s Dn1
 n4 D5 D2 3 8 9 T G1-2.6 M1 5-7 transp भूतानां
 and सर्वेषां K5 T G1 3 6 M1.5 प्रभवाप्यय, B5 7 9
 D4s 4s D5s D5 G2 M5 7 'वा(G2 'वो)व्यय; B5
 D1 6 'वाव्ययौ; D5 'वालप* ; D1 प्रविकल्पकं (for
 प्रभवाप्ययौ)

19 ^a) K5 B1 M1 5-7 एत्, K7 V1 B5 D4s 4s
 Dn1 n4 D4 6 8 9 T G5 6 एत् (for एत्) G2 om
 वै Dn1 n4 D2 3 8 M5 -सूतेभ्यो (for -धर्मैभ्यो)
 —^b) D5 7 इतरे (for मेनिरे) Ś1 K1 2 4 7 D4 6 7 8
 जना (for बुधा) —^c) K1 धर्म, D5 धर्मै (for

C 12 8057
B 12 231(20) 19
K 12 236 19

धर्मं धर्मभृतां श्रेष्ठं मुनयस्तत्रदर्शिनः ॥ १९
आत्मनोऽव्ययिनो ज्ञात्वा इदं पुत्रानुशासनम् ।
प्रयताय प्रवक्तव्यं हितायानुगताय च ॥ २०
आत्मज्ञानमिदं गुह्यं सर्वगुह्यतमं महत् ।
अत्रुवं यदहं तात आत्मसाक्षिकमञ्जसा ॥ २१
नैव स्त्री न पुमानेतन्नैव चेदं नपुंसकम् ।
अदुःखमसुखं ब्रह्म भूतभव्यभवात्मकम् ॥ २२
नैतज्ज्ञात्वा पुमान्स्त्री वा पुनर्भवमवाप्नुयात् ।

इति धीमहाभारते शान्तिपर्वणि छिन्नत्रारिंशदधिकच्छिंशततमोऽध्यायः ॥ २५२ ॥

धर्मं) Ds1 om (hapl) धर्मं K1 ० V1 Bo ०-० Das at
Dn1 n4 Ds Ds ३ ३ ३ T1 Gs ० श्रेष्ठा (for श्रेष्ठ) —^d)
Ks Bo १ ० Das at सत्यः ; Ds1 सत्य- (for सत्य)
Ks Br वादिन (for दर्शिन)

20 ^a) Ks [5]व्ययिनो; K1 Bs ० Ds ० व्यायिनो
(K1 'न'), V1 Bo १ ३ Dn1 n4 Ds Ds ३ ३ व्यायिनो;
G1 व्ययिनो; Gs ज्ञानिनो, M1 ० १ [5]व्ययिर् (for
'यिनो) K1 Bo १ ३ Dn1 n4 Ds Ds ३ ३ T G1-० ०
Ms ज्ञानम्; V1 Bs ३ (marg) ० तात (for ज्ञातव्य)
Ks Das at Ds १ आत्मान व्ययिनस्तात —^d) Das प्र
जाय; Das प्रसदाय (for प्रयताय) T G1 ३ ० M1
० १ प्रदातव्य (for प्रवक्तव्य) Gs यत प्रदाय दातव्य
—^d) Ks [अ]नुचराय (for 'गताय)

21 ^b) M1 -धर्म- (for गुण-) Gs सर्वगुह्यतमं
महत् —^d) Ds अत्रुव, M1 ० १ अत्रुव (for अत्रुवं)
G1 यद्विदं (for यदहं) K1 om तात. —^d) Das
corrupt, Gs ३ ० -साक्षिकम् (for -साक्षिकम्) Gs
शंजहा (for अज्ञसा)

22 22^{ab} = (var) Śreṭhīśvatara Up ५ 10^{ab}
—^a) K1 न च (for न) Bs (marg as in text)
चैव; Das lacuna, Ds १ पृष्ठे; T G1 ३ ० Ms चापि,
Gs एव (for एतन्) Ś1 K1 ३ नैव स्त्री पुरुषो नैतन्
—^b) Ś1 K1 ३ न च, Ds नैतच् (for नैव) Ś1 K1 ३
[ए]वेद, Ks Ds ३ ३ वेद; K1 Das Ds ० चैतन्, Ds1
Ds चैतन्, Ds १ वेद; Gs चाय (for चेद्) Gs नपु
सक — Gs om (hapl) 22^{ab}. —^d) Das ब्रह्मन्;
T G1 ३ ० M1 ०-१ चैव (for ब्रह्म) —^d) T G1 ३ ०
M1 ३ ० ब्रह्मभूत (M1 ० 'त-') (for भूतभव्य) M1 ब्रह्म

अभवप्रतिपरपर्यमेतद्वर्णं विधीयते ॥ २३
यथा मतानि सर्वाणि न चेतानि यथा तथा ।
कथितानि मया पुत्र भवन्ति न भवन्ति च ॥ २४
तत्प्रीतियुक्तेन गुणान्वितेन
पुत्रेण सन्पुत्रगुणान्वितेन ।
पृष्टो हीदं प्रीतिमता हितायं
मूयात्पुत्रस्येह यदुक्तमेतत् ॥ २५

तत्रभवामक. ॥ Cu' भूतभव्यपर्यमेव उत्पत्ति कारण
तत्रभवम् । ॥

23 ^a) Ś1 K1 ३ ३ नैव; Gs Ms नैव (for नैतन्).
T Gs ३ ० भुया, Gs तित्वा (for ज्ञात्वा) —^b)
Bo १ Dn1 n4 Ds Ds ३ ३ अवामने (for 'मुयात्) Ts
पुनर्भवमामुयात् —^c) Ś1 K1 ३ Ds ३ ३ अभाव,
Ks अभाव, T G1-३ ० Ms ३-१ अभाव (for अभव)
॥ Cu' अभवप्रतिपरपर्यं पुनर्भवमामुयात् ॥ Cu' अभव,
अनुत्पत्तिरारम्भा, तस्य प्रतिपरपर्यम् ॥ Gs' अभावो मोक्ष, तस्य
तिपरपर्यम् । ॥ —^d) Ks १ Ds ३ ब्रह्म; Ks V1 Bo
०-० Dn1 n4 Ds at Ds Ds ३ ३-३ T G1 ३ Ms ३ ३
धर्म, Gs ० धर्म (for परमं)

24 ^a) Ds1 मतानि; Ds १ मतानि (for मं).
Ms धर्माणि (for सर्वाणि) Gs यथात्मा तानि सर्वाणि
—^b) K1 ० Bo ०-० Das at Dn1 n4 Ds ३ ३ ३ तथा,
K1 Ds ० तत्र, V1 Ds यथा; T1 तत्र (for न च).
Ks V1 Ds ० ० T1 G1 ३ ० M1 ० १ तथा तथा (for यथा
तथा) —^d) V1 transp भवन्ति and न

25 Before 25, Ks १ Ds Ds-१ ० ins भीष्म उवाच
—^a) Ds १ यत् (for तत्) Ś1 K1 ३ -युक्ताम् (for
-युक्तेन) Ds ० पिता महाधिया (for गुणान्वितेन) —^b)
Ks पिता महाधिया, V1 Bo ०-० Das at Dn1 n4 Ds
Ds ३ ३ ३ इमान्वितेन, Ds T1 G1-३ ० Ms मनोबुधेन;
Ts मनोबुधेन (for गुणान्वितेन) —^c) Bs ० (also as
in text) Ds १ इहा, Das पृष्ठा; Ds1 पृष्ठे (for पृष्ठे)
Ks ० Br Das Dn1 n4 Ds Ds ३ ० ३ Ms द्वि स-; Ks
Ds ० Ms हीम; V1 Bo ३ [5]स्मि सं-; Bs ० Das
Ds १ हित, M1 मया (for हीदं) Ks Dn1 T G1-३ ०

२४३

व्यास उवाच ।

गन्धान्नसानानुरुन्ध्यात्सुखं वा

नालंकारांश्चाप्नुयात्तस्य ।

मानं च कीर्तिं च यश्च नेच्छे-

त्स वै प्रचारः पश्यतो ब्राह्मणस्य ॥ १

सर्वान्वेदानधीयीत शुश्रूषुर्ब्रह्मचर्यवान् ।

ऋचो यजूंषि सामानि न तेन न स ब्राह्मणः ॥ २

ज्ञातिवत्सर्वभूतानां सर्ववित्सर्ववेदवित् ।

नाकामो त्रियते जातु न तेन न च ब्राह्मणः ॥ ३

इष्टीश्च विविधाः प्राप्य क्रतूंश्चैवाप्तदक्षिणान् ।

नैव प्राप्नोति ब्राह्मण्यमभिध्यानात्कथंचन ॥ ४

यदा चायं न विभेति यदा चास्मान्न विभ्यति ।

C 12. 9088
B 12. 252(1). 8
K 12 257 5

M: १ प्रीति (T: G1-३ प्रीत)मना, K: D: १ १ ० प्रीतियुक्त
(for 'मता) K: D: १-१ महार्थ, Dn: 1: T G1-३ ०
M: ययार्थ (for हितार्थ) —^d) G: भूयात्; G: ०
भूया (for भूयात्) K: युक्तम् (for यदुक्तम्)

Colophon — Sub-parcan Śi K1 ३ ४ ६ १ Bo ६ ०
Das २४ Dn1 n: Ds D: ३ T G1-३ ० M1 ६-१ मोक्षधर्म
— Adhy name Śi K1 ० १ V1 Bo ६ ० ० Das २४
Dn1 n: Ds D: ३ T: M1 ० शुक्रानुप्रस, K: ४ शुक्रप्रस,
M: शुक्रानुप्रसे अत्र्यधर्मकथन, M: शुक्रानुप्रसे धर्मकथन
— Adhy no (figures, words or both) K: 86, Dn1
D: T1 G1 ३ ० M: 77, Dn: 76, D: G: M1 ० १ 75,
Ds 71, T: 90 — Śloka no Dn1 Ds 26, Dn: 29

243

G: om this adhy

1 ^a) K: अनुरुध्यात्; K: B: (marg) Ds T1
G1 ३ ० ना (B: अ)नुरुध्ने (K: Ds 'ध्या)त्; T: M:
'रुध्नेत्; M: ० 'रुध्नेत् (for 'रुध्यात्). —^b) M1 ० १
नालंकार (for 'कारांश्च) K: आप्नुयात्, K: D: १-१ ०
प्राप्नु' (for चाप्नु') D: कृत्स्नश्च (for तस्य तस्य)
—^c) G1 om the first च B: (marg) कीर्तिश्च
(for कीर्ति) Dn1 om the second च. Ds: Ds
नेच्छेत् —^d) Cn प्रचारो व्यवहार ॥ Cp आचार ॥
Cs अनुष्ठानम् । C: Ca पश्यतो विदुष । C:

2 ^a) Śi K1 ३ सर्ववेदानधीयेत्, Das सर्वदा च न
धीयीत् —^b) K1 शुश्रूषु —^c) K1 यजुषि K1
मानानि, K: सामानि (for सामानि) —^d) K: B:
१ ० Dn1 n: Ds D: ३ १-३ यो वेद न स (D: १ स च,
D: न च) वै द्विज; K: V1 Bo ३ Das २४ यो न (V1
Das २४ द्वि) वेद न वै (V1 न स; Das २४ स वै) द्विज;
K: D: ० न तेन ब्राह्मणो भवेत्, T G1 ३ ० M1 ६-१ वेद

वेदागपारग

3 Ds reads 3 after 5 T G1 ३ ० M: transp 3
and 4. —^a) K: १ ज्ञाति (K: 'न)वित्, Das २४ Ds
Ds T G: ज्ञाता य (D: च), D: ३ G: ज्ञातय, D:
जनिज, D: जानिवित्; G1 ज्ञायत; M1 ६-१ ज्ञातिर्य'
(for ज्ञातिवत्) D: १ -भूतानि, T G1 ३ ० भूतारमा
(for -भूताना) —^b) Śi K1 ३ ४ V1 देहवित्, T G1
३ ० भूतकृत्; M1 ० १ भूतवित् (for वेद') —^c) K:
धर्मकामो (hypermetric), K: D: ० T: स (T: न)कामो;
T1 G1 ३ ० नाकाले (for 'मो) D: प्रीयते (for त्रि')
T1 जतुर् (for जातु) C: Ca नाकाम नानभिसहितफल
कर्ता त्रियते, युक्त एव भवतीत्यर्थ । C: — D: reads 3^d
twice —^d) T1 G1 ३ ० देवो, T: देवो, M: वेदे
(for तेन) Śi K1 ३ ४ D: न स; Bo च न (by
transp) K: V1 Bo ६-० Das २४ Dn1 n: Ds D:
३ ० (first time) ० वै द्विज (for ब्राह्मण). D: ०
(second time) १ न तेन ब्राह्मणो भवेत्

4 T G1 ३ ० M: transp 3 and 4 —^a) Ds1
D: इष्टीश्च K: विविदा, T: 'धाञ् —^b) K1 क्रतुश्च,
K: क्रतुश्च M: चापि (for चैव) K: [आ]त्म; G1
[आ]त्त- (for [आ]त्) —^c) K: V1 Bo ६-० Das २४
Dn1 n: Ds D: ३ ३ ३ transp नैव and प्राप्नोति G:
नैव (for नैव) K: नैव प्राप्नो ब्राह्मणस्य —^d) K1 ३
V1 Bo ० १ ३ (marg) ० Das २४ Dn1 n: Ds ३ ३ ३ ३
अविधा (K: 'ध्या)नात्, Ds T G1 ३ ० M: अविज्ञाता
(M: 'त), D: अविधादात्, Cpp अभिधानात् (for
'ध्यानात्) C: Ca अभिध्यानात् फलाभिध्यानात् ॥ Cn
(reading अविधानात्) दयानैष्कर्म्ययोरननुसरणात् ॥ Cs
(reading अविज्ञाता) परमात्मज्ञानरहित । C:

5 = (var) 12 168 42, Śānti. App I, (No.
4), lines 27-28, B. 12 326 33, Harivāṣa I
30 41 5^{ab} = (var) 12 21 4^{ab} —^a) T: यथा (for
यदा) D: १ T1 G1 चाय (for चायं) Das Ds1 D: १

C 12 9088
B 12 251(1) S
K 12. 257 S

यदा नेच्छति न द्वेष्टि ब्रह्म संपद्यते तदा ॥ ५
यदा न कुरुते भावं सर्वभूतेषु पापकम् ।
कर्मणा मनसा वाचा ब्रह्म संपद्यते तदा ॥ ६
कामबन्धनमेवैकं नान्यदस्तीह बन्धनम् ।
कामबन्धनमुक्तो हि ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ ७
कामतो मुच्यमानस्तु धूम्राभ्रादिव चन्द्रमाः ।
विरजाः कालमाकाङ्क्षन्धीरो धैर्येण वर्तते ॥ ८
आपूर्यमाणमचलप्रतिष्ठं
समुद्रमापः प्रविशन्ति यद्वत् ।

Gs विभ्येति (for विभेति) Ś1 K1 2 4 न विभेति यदा
चाय —^b) Da4 चास्मान्, D7 T1 G1 वास्मान्, M7
वास्मान् (for चास्मान्) K1 (also as in text) विष्यते
(for विभ्यति) —^c) M7 च (for the second न)
— After 5, Ds reads 3.

6 = (var) 12. 168 44, B 12 326 34, Śānti
App I, (No 4), lines 29-30, Harivaṃśa 1 30
40 K1 2 4 D7 om (hapl) 6 Ds reads 6 on
marg —^b) T2 M7 पापक, G1 पापक (for 'कम्)
— 6^c = 12 21 5^{cd}

7 Bc om (hapl) 7^{ab}. —^a) Ś1 K1 2 1 Ds 6 9
कामो; Ds काम (for काम) T G1 8 6 M1 5-7 [ह]द
(for [ए]क). —^b) G1 नाद्यद् (for नान्यद्). —^c)
Das om (hapl) कामबन्धन B8 कामबंधविमुक्तो हि.

8 ^a) M1 6 विप्रमुक्तसु (for मुच्यमानसु) Ds 5
7 9 हि (for तु) —^b) K1 D4 धूम्राभ्राद्; K6 1 Ds
T1 G1 8 6 M7 धूमा* (for धूम्रा*) K7 Da4 चद्रमा
—^c) K1 B9 विराजा (for विरजा*) Bc कामम् (for
कालम्) D7 आकांक्षी ॥ C8 काल शरीरपतनका-
लम् । ॥ —^d) M1 वीर्यो (for धीरो)

9 9^{ab} = 6 24 70^{ab} —^a) K2 आपूर्यमाणम्; Dn4
अपूर्यमाणम् Ds1 अचल (for अचल) Da4 प्रविष्ट
(for -प्रतिष्ठ) —^b) Ś1 K1 [s]मि, M1 6 1 [s]तु
(for प्र) — K6 1 V1 B8 Dn1 n4 Ds D2-4 8 8 9
Cn ins after (K6 1 D1 9 subst for) 9^{ab} Ds, 1 ins
after 9^c

693* तद्वत्कामा य प्रविशन्ति सर्वे

स शान्तिमामोति न कामकाम ।

[= (var) 6. 24 70^{cd} Ds 1 om line 1 V1 B8 om
line 2. — (L 2) K7 D8 Da-1. 9 कामकामी (for 'काम)]

स कामकान्तो न तु कामकामः

स वै लोकात्स्वर्गमुपैति देही ॥ ९

वेदस्योपनिषत्सत्यं सत्यस्योपनिषद्मः ।

दमस्योपनिषदानं दानस्योपनिषत्तपः ॥ १०

तपसोपनिषत्त्यागस्त्यागस्योपनिषत्सुरम् ।

सुखस्योपनिषत्स्वर्गः स्वर्गस्योपनिषच्छमः ॥ ११

क्लेदनं शोकमनसोः संतापं तृष्णया सह ।

सत्त्वमिच्छसि संतोषाच्छान्तिलक्षणमुत्तमम् ॥ १२

विशोको निर्ममः शान्तः प्रसन्नात्मात्मवित्तमः ।

— V1 B8 om (hapl) 9^c Ds reads 9^{cd} on marg
—^a) Ds 7 अकाम; M7 स काम्य (for स काम)
Ds 5 1 T G1 8 6 M1 5-7 कामो (for कान्तो) K1
lacuna, M7 कामी (for काम) ॥ Cn कामै
सकल्पमात्रोपनतैः कान्तं मनोहरं । ॥ — Ds 1 om
(hapl) 9^{cd}. —^d) Ś1 K1 2 लोकान्; K4 V1 B8-9 Das
a4 Dn1 n4 Ds D2 8 6 8 कामात् (Da4 Ds 'न्'), T
G1 8 6 M1 5-7 लोक (for लोकात्) G1 देहि

10 With 10-11, of B 12 300[299] 13 —^a)
Ds 1 सत्य, Ds सत्ये (for सत्यं) —^d) K1 तमः;
V1 lacuna (for तप).

11 V1 reads 11 on marg —^a) Ś1 K1 तप
स्युप; K2 4 Ds 5 तपस्योप (for तपसोप-) Da4
सर्गः (for त्यागस्) —^b) Da4 सर्गस्य (for त्यागस्य)
—^c) K6 स्पर्शः; M1 5 स्वर्ग (for स्वर्ग) —^d) K6
स्पर्शस्य (for स्वर्गस्य). B8 (marg) ह्रम, Da4 सम
(for शम) ॥ Cn शम निर्गुणब्रह्मभावः । ॥

12 ^a) Ds T G1 8 6 तमसो (for -मनसो) ॥ C7
(reading क्लेदने) क्लेदने, अन्योन्यमिश्रणे निस्तीर्णे सतीति
शेषः । ॥ —^b) K6 B8 9 Das a4 Ds 1 T1 सतोपस्,
T2 G1 6 M6 सं (G1 स)तीर्णस्, M1 6 1 सतीर्ण (for
संतापं). Ś1 K1 2 4 सताप मर्षयाम्यह; K7 Da. 6 9
तृदसंतापभयापह ॥ Cn सताप सताप्य क्लेदन विह्विती
करणम् । सतापमिति णमुलन्तम् । ॥ — Ds reads 12^c-
13^d on marg —^c) K6 1 Ds M1 6 1 हृच्छति; Da4
हृच्छामि; Ds 1 9 हृच्छति, T G1 8 6 M6 हृच्छति
(for हृच्छसि) ॥ Cn हृच्छति, हृच्छेत् — पञ्चमलका
रोऽयम् । ॥

13 Ds reads 13 on marg —^a) G1 विशोको
(for विशोको) Da4 M1 6 निर्ममः (for निर्मम)

पङ्क्तिर्लक्षणवानेतैः समग्रः पुनरेष्यति ॥ १३
 पङ्क्तिः सन्वगुणोपेतैः प्राज्ञैरधिकमग्निभिः ।
 ये विदुः प्रेत्य चात्मानमिहस्यांस्तांस्तथा विदुः ॥ १४
 अकृत्रिममसंहार्यं प्राकृतं निरुपस्कृतम् ।
 अध्यात्मं सुकृतप्रज्ञः सुखमव्ययमश्नुते ॥ १५
 निष्प्रचारं मनः कृत्वा प्रतिष्ठाप्य च सर्वतः ।

यामयं लभते तुष्टिं सा न शक्यमतोऽन्यथा ॥ १६
 येन तृप्यत्यभुञ्जानो येन तुप्यत्यवित्तवान् ।
 येनास्नेहो बलं धत्ते यस्तं वेद स वेदवित् ॥ १७
 संगोप्य ह्यात्मनो द्वाराण्यपिधाय विचिन्तयन् ।
 यो ह्यास्ते ब्राह्मणः शिष्टः स आत्परतिरुच्यते ॥ १८
 समाहितं परे तच्चे क्षीणकामवस्थितम् ।

G. 12. 9083
 B 12 2521] 20
 K 12 257 20

—⁶) K₅ 7 V₁ B₅ s (marg as in text) 9 Da₁ Da₁
 D₁ 5 9 T₁ G₁ प्रशातात्मा (for प्रसन्नात्मा) K₄ 6 7
 V₁ B₅ 6-9 Da₃ a₁ Dn₁ n₁ D₅ D₂ s. s 7 8 G₃ 6 विम
 स्तर, T G₁ M₁ s-7 [आ]त्मविच्छुचि (for 'वित्तम').
 —⁵) S₁ K₂ 2 4 V₁ om (hapl) 13²³ —⁶) B₅ (marg)
 सद्भिर् (for पङ्क्तिर्). ☞ Cn पङ्क्ति, सतोपसहितैर्विशोक-
 स्वादिभि । ☞ —⁴) D₅ T G₁ s 6 M₁ समग्र (for
 'प्र') K₅ B₅ 6-9 D₂ s 6 हृष्यते (D₅ 'से'), Da₄
 D₅ 1 हृष्यति, Dn₁ n₁ हृष्यते (for 'ति'). K₇ D₁ s
 7 9 समग्र (D₁ 'यं, D₅ 7 'प्र') प्रतरिष्यति

14 D₂ reads 14 on marg —^a) B₇ s (marg
 as in text) सद्भि (for पङ्क्ति) D₁ गुणोपेतो (for
 'पेतै) ☞ Cn पङ्क्ति पूर्वोक्तं सत्यदमदानवपस्त्यागश-
 माख्यै । ☞ —⁵) S₁ K₁ अधिग (for अधिक) K₁ 6
 V₁ B₅ 7-9 Dn₁ n₁ D₂ s 6. 8 प्राज्ञैरधि (K₅ 'पि) गतं
 (K₅ 'त) त्रिभिः; B₅ Da₃ a₁ 'रधि (Da₁ 'भि) छित
 त्रिभिः —⁶) K₇ D₁ 7 9 नैव च (D₁ वा), D₅ T
 G₁ s 6 M₁ s 7 प्रत्यन् (for प्रेत्य च) ☞ Cn प्रेत्य
 जीवत्यपि देहे देहाभिमानादुत्थाय । ☞ —⁴) S₁ K₁ तान्स
 हाविदुः, K₇ D₁ s 7 9 T₁ G₁ 6 तान्मृत्तान्विदुः, D₅ T₂
 G₁ M₁ s-7 अमृत्तान्विदुः (M₁ s 7 'त विदुः) (for
 वासया विदुः) K₅ V₁ B₅ 6-9 Da₃ a₁ Dn₁ n₁ D₂
 s 6 8 इहस्यं तं गुण विदुः.

15 D₂ reads 15 on marg —^a) K₇ आकृत्रिमम्,
 M₁ अकृत्रकम् K₂ असचार्यः; D₇ 'हार्थे (for 'हार्थं)
 ☞ Ca असहार्यम्, अविनाशि ॥ Cn स्वभावसिद्धम् । ☞
 —⁵) D₇ अरूपस्कृत (for निरूप') ☞ Ca (reading
 अनुपस्कृतं) अनुपस्कृत, विकारैरुपचयादिभिस्त्यक्तम् ॥
 Cn निरूपस्कृत, गुणाधानमलापकर्षणात्मकसंस्कारहीनम् । ☞
 —⁶) T₁ G₁ अध्यात्म- (for 'त्म) D₅ स्व (for सु)
 K₇ प्रज्ञ, T₁ G₁ 6 प्रज्ञ (for प्रज्ञ) K₅ V₁ B₅
 6-9 Da₃ a₁ Dn₁ n₁ D₂ s 6 7 8 T₂ अध्यात्म (D₅ 'स्य)
 सुकृत (V₁ 'ति) प्राप्त (V₁ D₅ 7 T₂ 'ज्ञ').

16 D₂ reads 16 on marg —^a) T₁ G₁ s 6 निष्प्र
 चारे (for 'चारं). —⁵) K₁ 6 B₅ 6-9 Da₃ a₁ Dn₁

n₁ Da₃ D₂ s 5 7 8 T सर्वज्ञ (for 'त) —⁶) K₂ 4
 M₅ यामलं, D₅ यामिय (for यामय) K₁ 7 तुष्टि',
 M₁ इष्टि (for तुष्टि) —⁴) S₁ शक्यमतो; K₂ B₅
 (orig) Da₃ a₁ D₅-7 M₅ 7 शक्या ह्य (D₅ 'त) तो, K₅ 7
 B₅ s (marg) Dn₁ n₁ D₅ D₂ s 8 शक्यात्मनो; B₅ 9
 G₁ शक्यमितो; M₁ 'मनो (for 'मतो)

17 D₂ reads 17 on marg —^a) D₅ 7 तुप्यति
 (for तृप्यति) Da₃ G₁ अभुञ्जाना (G₁ 'ने) K₄ Da₄
 D₁ येन तु (K₄ 'त) प्यत भुञ्जानो —⁵) K₄ B₅ 6 7 8
 (marg) 9 Da₃ Dn₁ n₁ D₅ D₂ s. s T₁ G₁ s 6 तृप्यति
 (for तुप्यति) K₁ D₅ 7 वित्तवान्, V₁ B₅ 8 अवि
 त्तमान्, T₁ G₁ s 6 अपीतवान् (for अवित्त') Da₄
 येन तृप्यन्नवीर्यवान् —⁶) K₇ D₅ यो नि (D₅ 'नि) ज्ञेहो;
 B₅ ययाज्ञेहो; Da₁ D₁ s 7 T₂ येन ज्ञेहो (for येना
 ज्ञेहो) K₁ 7 D₁ 9 दत्ते (for धत्ते) ☞ C₇ येन पर
 मात्मना, अस्नेहं तैलघृतादिस्नेहद्वितोऽपि बल धत्ते । ☞
 —⁴) D₅ om स वेद

18 D₂ reads 18 on marg —^a) B₅ s Dn₁ n₁
 D₂ s 8 Cn सगुप्तानि, D₅ C₅ स सगृह, D₅ सगु
 ह्यभि, D₇ सगो ह्यपि; T G₁ s 6 M₅ असगो हि, M₁
 सगोप्येह (for 'स्य हि) G₁ आत्मने D₇ T₁ G₁ s 8
 द्वारम् (for द्वाराणि) —⁵) K₁ अधिधाय, Da₁
 अवि'; Dn₁ Da₁ अभि' (for अवि') M₁ [अ]विधिं
 तयन् —⁶) K₂ 4 om 18^a-19^b, S₁ reads the same
 on marg —⁶) K₇ D₅ D₁ 9 T₂ M₅ ह्य (K₇ T₂ ह्य)
 ह्यणा (for ब्राह्मण) K₇ छिष्ट; D₅ 1 D₁ 9 T₂ M₁
 s 8 छिष्ट (for शिष्ट). ☞ Ca शिष्टस्तदेकनिष्ठ । ☞
 —⁴) M₅ सोत्मा (for स आत्म)

19 K₂ 4 om 19^{ab} (of v 1 18). S₁ reads 19^{ab}
 on marg —^a) K₁ समाहितः; D₅ 'हित (for
 'हित) Da₄ Dn₁ परं (for परे) —⁵) Da₁ अव-
 स्थिति D₅ क्षीणकामो व्यवस्थित —⁶) K₇ D₁-7 9
 अभ्येति (K₇ 'स्य) (for अन्वेति). —⁴) D₅ 7 वायुश्
 (for वयुश्) S₁ K₁ 4 7 D₁ s. 7 9 M₁ s 6 चंद्रमस
 (for चान्द्र') D₅ तथा (for यथा) S₁ (sup lin)

सर्वतः सुखमन्वेति वपुश्चान्द्रमसं यथा ॥ १९
 सविशेषाणि भूतानि गुणांश्चाभजतो मुनेः ।
 सुखेनापोहते दुःखं भास्करेण तमो यथा ॥ २०
 तमतिक्रान्तकर्मणमतिक्रान्तगुणक्षयम् ।
 ब्राह्मणं विषयाश्लिष्टं जरामृत्यू न विन्दतः ॥ २१

स यदा सर्वतो मुक्तः समः पर्यवतिष्ठते ।
 इन्द्रियाणीन्द्रियार्थाश्च शरीरस्थोऽतिवर्तते ॥ २२
 कारणं परमं प्राप्य अतिक्रान्तस्य कार्यताम् ।
 पुनरावर्तनं नास्ति संप्राप्तस्य परात्परम् ॥ २३

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि त्रिचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४३ ॥

२४४

व्यास उवाच ।
 द्वंद्वानि मोक्षजिज्ञासुरर्थधर्मावनुष्ठितः ।

वक्त्रा गुणवता शिष्यः श्राव्यः पूर्वमिदं महत् ॥ १
 आकाशं मारुतो ज्योतिरापः पृथ्वी च पञ्चमी ।

यथा चांद्रमस पुर

20 ^a) K₂ सविशेषेण, Bo 8 Da₃ Dn₁ n₄ D₂ 8 8
 Cn (Cnp as in text) अविशेषाणि (for सवि). ❧ Cn
 विशेषा स्थूलपृथिव्यादय एकादशेन्द्रियाणि च । अविशेष पञ्च
 तन्मात्राणि बुद्धिश्च । लिङ्गमात्र महत्तत्त्वम्, अलिङ्ग प्रधानम् ।
 तत्र पूर्वपूर्वत्यागेनोत्तरमुत्तर प्रतिपद्यमानो योगी गुणानपि
 त्यजति । सविशेषाणीति पाठे भूतशब्देन पञ्चतन्मात्राण्येव
 स्वकार्यस्थूलभूतसहितानित्यर्थः । ❧ — ^b) Da₁ गुणश्च, D₀
 गुणाश्च Ś₁ K₁ 2 4 D₀ भजते (D₀ 'तो); K₀ V₁
 Bo 6-9 Da₃ a₁ Dn₁ n₄ D₂ 8 8 जहते, K₁ D₁ 9
 G₀ [अ]भुजतो (for [अ]भजतो). Ś₁ K₁ 2 4 7 B₃ D₁ 7
 T₁ G₁ 8 मुने, B₀ स्वने (for मुने) — ^c) K₂ सुखे
 नोपहते दुःखे (sio)

21 ^a) Ś₁ K₁ 2 B₃ धर्माणम् (for कर्मणम्). — ^b)
 Da₃ om क्रान्त K₁ D₁ 0 0 गुणक्रिय, V₁ श्रिय,
 M₁ गुण चय (for गुणक्षयम्) — ^c) K₁ 2 T₁ G₁
 0 0 ब्राह्मण विषयावि (K₁ 2 'श्लि)ष्ट — ^d) K₁ Da₁ G₁
 जरामृत्यू; D₀ जरामृत्यू G₁ 0 विद्यत (for विन्दत)
 D₁ जरामृत्युरविन्दत

22 ^a) K₁ सर्वदा; Da₁ सर्वं य (for स यदा)
 D₁ युक्त (for मुक्त) — ^b) B₃ सम, D₀ सम;
 T₁ G₁ 0 सम (for सम) B₀ 7 9 Da₁ T₁ G₁ 2 0
 तिष्ठति, D₀ -तिष्ठत (for 'ते) — ^c) Dn₁ D₁ D₁
 [इ]न्द्रियार्थाश्च; D₁ 7 'र्थेभ्य (for 'थांश्च) — ^d) M₆-7
 शरीरस्थान् (for 'रस्थो) K₀ B₃ (marg as in text)
 Da₁ D₁-3 G₀ M₅-7 निवर्तते (D₀ M₅ 'र्तयेत्); T₁
 G₁ 0 [s]नु; T₂ न व (for ऽतिव)

23 ^a) D₁ 0 0 प्रथमं; G₁ lacuna (for परम).
 M₁ 0 प्राप्यम् T₂ कारण प्राप्य परमम् — ^b) Ś₁ K₁ 2
 इतिक्रान्तस्य (for अति) Da₁ a₁ कार्यता; M₁ 0 कार्य
 वत् (for 'ताम्) ❧ Ca कार्यताम्, उपाधिवशाद् जन्म
 सपन्धम् ॥ Cn कार्यताम्, अव्यक्तताम् । ❧ — ^c) K₀
 भावर्तना (for 'नं) — ^d) K₀ 7 B₀ 9 D₁ 0 0 संप्राप्त
 स्वात् (for 'सस्य) K₀ Bo 7 9 Da₃ Dn₁ n₄ D₁ D₁
 8 8 पर पद; B₃ परम पद (hypermetric), M₁ परां
 पर (for परात्परम्). Da₁ प्राप्त स्वात्परम पदं

Colophon G₂ missing, K₀ 5 B₁-5 Da₁ a₁ Dn₁.
 n₄ D₁ G₁ 5 M₁-4 absent — Subparvan Ś₁ K₁.
 2 0 7 Bo 0 7 9 Da₃ a₁ Dn₁ n₄ D₁ D₁-9 T G₁ 2 0
 M₁ 5-7 मोक्षधर्म — Adhy name Ś₁ K₁ 0 7 V₁
 Bo 6-9 Da₃ a₁ Dn₁ n₄ D₁ D₁-9 M₀ शुकायुप्रश्न,
 K₂ 4 शुक्रप्रश्न; M₀ शुकायुप्रश्ने सर्वनिवृत्तिप्रशंसन;
 M₁ सर्वनिवृत्तिप्रशंसन — Adhy no (figures, words or
 both) K₀ Dn₁ D₁ 77, Dn₁ D₁ T₁ G₁ 2 0 M₀
 78, D₀ M₁ 0 7 76, T₂ 92 — Śloka no Dn₁.
 n₄ D₁ 29.

244

1 ^a) K₂ दुर्मतिमोक्ष-, K₀ 7 Da₃ a₁ D₁ D₁ 0 0
 G₂ M₁ 7 Ca 5 द्वन्द्वनिमोक्ष, B₃ T G₁ 2 0 M₀ द्वद्वाभि
 (for द्वद्वाभि मोक्ष) K₁ -विज्ञासुर (for जि) — ^b)
 D₀ कामान् (for धर्माव) Dn₁ T₁ G₁ 2 0 अधिष्ठित;
 G₂ अतिष्ठत, M₁ अनुष्ठितौ (for 'ष्ठित) — ^c) K₀ Da₁
 G₁ M₁ 0 यक्ता (for वक्त्रा) Ś₁ गुणवत; K₀ 'वर्ता;

भावाभावौ च कालश्च सर्वभूतेषु पञ्चसु ॥ २
अन्तरात्मकमाकाशं तन्मयं श्रोत्रमिन्द्रियम् ।
तस्य शब्दं गुणं विद्यान्मूर्तिशास्त्रविधानविद् ॥ ३
चरणं मारुतात्मेति प्राणापानौ च तन्मयौ ।
स्पर्शनं चेन्द्रियं विद्यात्तथा स्पर्शं च तन्मयम् ॥ ४
ततः पाकः प्रकाशश्च ज्योतिश्चक्षुश्च तन्मयम् ।

तस्य रूपं गुणं विद्यात्तमोऽन्ववसितात्मकम् ॥ ५
प्रकृदः क्षुद्रता स्नेह इत्यापो ह्युपदिश्यते ।
रसनं चेन्द्रियं जिह्वा रसश्चापां गुणो मतः ॥ ६
संघातः पार्थिवो धातुरस्थिदन्तनखानि च ।
श्मश्रु लोम च केशाश्च सिराः स्नायु च चर्म च ॥ ७
इन्द्रियं घ्राणसंज्ञानं नासिकेत्यभिधीयते ।

C 12 9095
B 12. 25x11. 8
K 12 258. 8

G₂ 'सदा (for 'वता) K₂ शिष्ट, D₂ 7 M₁ शिष्या
(for शिष्य) —^d) D_{as} प्राव्य (for प्राण्य) Ś₁
K₁ सर्वम् (for पूर्वम्) K₁ मत, T₁ G₁ ० वच
(for महत्)

2 ^a) Ś₁ K₁ 3 आकाश (for 'श) Ś₁ K₂ मा
(K₂ 'म)रुतौ; D₀ मरुतो (for मा') M₁ वह्नि (for
ज्योतिर्) —^b) D₂ om from पृ पृथ्वी up to न्मूर्ति
(in 3^d) K₁ D₂ ० नु, D₂ 7 [ह]ति (for च)
D_{as} 4 पंचम (for 'मी) —^c) M₁ ६-१ भावोभावश्च
(for भावाभावौ) —^d) D_{as} 4 पूर्व (for सर्व) K₁
D₂ ० ० सर्वदा (for पञ्चसु) Ś₁ K₁ 3 सप्रयुक्तेषु पचसु

3 D₂ om up to न्मूर्ति (of v 1 2) —^a) T₁
G₁ ० ० अंतराकाशमाकाशं ❧ Cn अन्तरात्मकम् अवका
शात्मकम् । ❧ —^b) D_{as} गोत्रम् (for श्रो') —^c)
D₂ विद्यात् (for वि') —^d) D₁ om (hapl) 3^d-5^e
—^d) Ś₁ K₁ 3 मोक्ष-, D_{as} मूर्तिमान् (hypermetric),
D₂ मूर्ति; T G₂ ० M₁ ६-१ मुनि; G₂ *न (for
मूर्ति) ❧ Cn मूर्ति शरीरं तस्य शास्त्रं स्वरूपप्रकाशकं
विधानं यद्वेदेवाक्यं तद्विद्, मूर्तिशास्त्रविधानविद् । ❧

4 D₁ om 4 (cf v 1 3) —^a) D_{as} 4 मरुतात्मा
(for मा') K₂ D_{as} चरणं मारुतोन्वेति —^b) K₁
प्राणौ पानौ (sic) (for प्राणापानौ) G₂ तन्मया (for
'यौ) —^c) D_{as} T₁ G₂ विद्या; D₀ विद्यात्, G₂
विद्याश्च, G₀ विद्यां (for विद्यात्) Ś₁ K₁ 3 इन्द्रिय
स्पर्शनं विद्यात् —^d) D_{as} शब्द (for स्पर्शं) G₂ तथा
स्पर्शं चरन्मय

5 D₁ om. 5^{abc} (cf. v 1 3) —^a) V₁ तेज,
D_{as} D₂ ० ० T G₁ ० ० M₁ ६-१ ताप, D_{as} तप;
G₂ ताप (for तत) D_{as} पाक (for पाक) K₁
तत पाकप्रकाशाश्च, K₁ D₂ ० ० तेज पाक (K₁ 'कं; D₂
'क) प्रकाश च (K₁ 'शं नु), D_{as} ताप पाकप्रकाशाश्च
—^b) D_{as} om चक्षु K₀ Bo ० (marg as in text)
D_{as} 4 पचम, D_{as} 4 तन्मय (for तन्म
यम्) —^c) D₂ तस्य; G₂ न च; M₂ तच्छ (for
तत्त). D_{as} 4 G₁ 3 M₂ ० रूप (for रूपं) D₀ विद्यात्

(for वि') —^d) K₁ [S]त्, D₂ स्व- (for सन्व-)
K₂ तथा स्पर्शं च तन्मयं, K₀ V₁ Bo ०-० D_{as} 4 D_{as}
n₄ D₂ ० ०-० M₁ १ ताम्रगौरासि (K₀ D₀-१ M₁ 'रसि,
M₁ 'रु) तात्मक, T G₁-० ० M₂ ० तमोनाशकमात्मवान्

6 ^a) D₂ प्रकृदा, T₁ 'दे; M₁ ० प्रस्वेदं (M₀ 'द')
(for प्रकृद्), D₂ T G₁ ० ० M₂ द्रवता; G₂ भवत
(for क्षुद्रता) ❧ Cn क्षुद्रता, अन्त प्रविश्य पार्थिवा-
वयवध्वशीकरणेन सूक्ष्मता । ❧ —^b) D₂ 7 ह (D₁ नि)
त्यपां (for हत्यापो) K₀ १ V₁ Bo ०-० D_{as} 4 D_{as}
n₄ D₂ ० ०-० इत्यपायुपदिश्यते, G₂ इत्यापो न
क्षुदीर्यते. — After 6^{ab}, V₁ Bo ०-० D_{as} 4 D_{as} n₄
D₂ ० ०-० ins

694* असुखजा च यथान्यत्त्रिगुण विद्यात्तदात्मकम् ।

[B₂ सधि (for लिग्य), D₀ विद्यात् (for वि') D₁
नयात्मक.]

— G₁ om 6^{ab} —^d) K₂ चाप, B₀ (marg as in
text) चापो (for चापां)

7 ^a) G₂ सयात् (for सघात) —^b) D₁ अक्षि
(for अस्थि) —^c) D_{as} transp लोम and च K₄
० १ V₁ Bo ०-० D_{as} 4 D_{as} n₄ D₂ ० ०-० T₁ G₁
० ० M₁ ६-१ रोम, D₀ रोम; T₂ रोमा (for लोम)
M₁ ० केशाश्च (for केशाश्च) K₂ श्मश्रुलोमनखकेशा
—^d) K₀ १ V₁ Bo ०-० D_{as} 4 D_{as} n₄ D₂ ०-० M₁
० ० शिरा, T₁ सिर; T₂ G₁-०.० M₁ सिरा (for
सिरा) K₂ D_{as} D₀ T₁ G₁ स्नायुश्च K₂ चर्म च;
D_{as} सर्वश, G₂ कर्म च (for चर्म च)

8 ^a) K₀ V₁ Bo ० ० (last two marg) D_{as} D_{as}
n₄ D_{as} D₂ ० ० M₁ ० १ -सज्ञातं, B₀ ० (both orig)
D_{as} D₁ -सघातं (D₁ 'तो) (for -सज्ञान) —^b) D₂
reads from नासिके up to सर्वे (in 9th) twice D₂
(both times) ० नाशिका K₀ V₁ अग्नि (for अग्नि)
K₀ V₁ Bo ०-० D_{as} n₄ D₂ ० ० सञ्ज्ञिता; K₁ D₂
(both times) ० ० -सञ्ज्ञित, D_{as} 4 विश्रुवा; D₂ १
T₂ M₁ शब्दिता; T₁ G₁-० ० M₁ ० ० शब्दिता (for

गन्धश्चैवेन्द्रियार्थोऽयं विज्ञेयः पृथिवीमयः ॥ ८
उत्तरेषु गुणाः सन्ति सर्वे सर्वेषु चोचराः ।
पञ्चानां भूतसंधानां संततिं मुनयो विदुः ॥ ९
मनो नवममेपां तु बुद्धिस्तु दशमी स्मृता ।
एकादशोऽन्तरात्मा च सर्वतः पर उच्यते ॥ १०

व्यवसायात्मिका बुद्धिर्मनोव्याकरणात्मकम् ।
कर्मानुमानाद्विज्ञेयः स जीवः क्षेत्रसंज्ञकः ॥ ११
एभिः कालाष्टमैर्भावैर्यः सर्वैः सर्वमन्वितम् ।
पश्यत्यकलुपं प्राज्ञः स मोहं नानुवर्तते ॥ १२

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि चतुश्चत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४४ ॥

-धीयते) — °) D₆ गंधश्च T₂ M₅ यो (for स्य)
T₁ G₁₋₃ ° गन्धश्च चेंद्रियार्थो (G₁ ° 'र्थे') यो. — °) D_{at}
विज्ञेय' पृथिवीमिव, M₇ 'य पृथिवीमयं

9 For the repetition in D₁, of v. 1 8. — °) G₂ उत्तरेण (for 'पु) K₆ गुणान् (for गुणा) — °) K₁ सर्वे (for सर्वे) D₆ ° सर्वेषु च, T G₁₋₃ ° M₇ पूर्वेषु न (for सर्वेषु च) K₆ V₁ Bo 6-9 D_{as} at D_{n1} n₄ D₈ D₉ ° सर्वत (K₆ 'त')स्वेषु चोचरा, D₈ पूर्वे पूर्व*नवरा, M₁ ° सति (M₅ पूर्वे) पूर्वेषु नोचरा — °) K₄ संधानां, K₇ संधाना (hypermetric), D₈₁ संधानां (for संधानां) B₈ पञ्चानामपि भूतानां — °) Ś₁ K₁ ° सति ते; K₇ सन्ति, D_{at} D₆ सततिरु; D₁ ° ° सततं; T₂ संतती; G₁ संतत; M₁ ° संततीर (for संतति), D_{at} सुमनो; D₈ सुधियो, D₇ तु धियो (for मुनयो)

10 °) K₇ D₁₋₇ ° एतेषां (for एषां तु) K₂ मनो नवममेपां तु (sic), T G₁₋₃ ° M₁ ° ° मनस्तु नवम चै (M₁ ° 'मस्ते')पां — °) K₇ स्मृता; D₈ मता — °) K₆ Bo 7 ° D_{as} D_{n1} n₄ D₈ D₉ ° ° M₆ ° त्वनतात्मा, K₇ V₁ Bo 8 D_{at} D₁₋₇ ° T G₁ 3. ° M₁ ° स्वतरात्मा, G₂ स्व परात्मा (for अन्तरात्मा च) — °) K₇ V₁ Bo 6-9 D_{as} at D_{n1} n₄ D₈ D₉ ° T G₂ 8 ° M₁ ° ° स सर्व' (K₇ D₁ ° ° T G₂ 8 ° M₇ 'र्व'); G₁ न सर्वे (for सर्वत.) D₈ ° परम्

11 °) D_{at} बुद्धीर. — °) K₇ मनोव्याकरणात्मक', V₁ T₁ G₁ ° ° मनो व्याकरणात्मकं. ⚡ C₈: अव्याकरणात्म

कमिति । अव्याकरणं संशय ॥ Cv (reading व्याकरणात्मकं) व्याकरणात्मकं विकारात्मकम् । ⚡ — °) G₁ विज्ञेय (for 'य') G₂ कर्मानुगारमा विज्ञेयो — °) D₇ साक्षी च, G₂ जीवस्तत् (for स जीव) D₆ क्षेत्र (for क्षेत्र) K₇ D₁₋₇ ° T G₁₋₃ ° M₁ ° ° 'सहित' (G₂ 'त') (for सज्ञक)

12 °) K₆ V₁ Bo 6 7 8 (marg as in text) ° D_{as} at D_{n1} n₄ D₈ D₉ ° °-8 कालात्म (D₈₁ D₆ 'ष्ट')कैरु (for 'ष्टमैरु) Ś₁ K₁ ° भावैरु (for भावैरु) — °) Ś₁ K₂ सर्वे (for सर्वे) Ś₁ K₁ ° B₈ सत्त्वम् (for सर्वम्) V₁ D₈₂ D₈ ° T₁ G₁ सर्वे सर्वे (V₁ 'त्त्व')समन्वितं, D₆ य सर्वे सुसम' — °) K₄ अकलुपा, K₆ V₁ D₁₋₇ M₁ ° अकल्मष; K₇ D₉ ° T G₁₋₃ ° M₇ 'हमप' (D₁ ° 'प); M₅ 'लुपो (for 'लुपं) K₆ सत्त्व, K₇ D₉ ° प्रज्ञ', V₁ Bo 6 7 8 (marg) ° D_{as} at D_{n1} n₄ D₈ D₉ ° ° कर्म, T G₁₋₃ ° M₁ ° °-1 बुद्ध्या (for प्राज्ञ) — °) K₁ ° शमोहं; K₂ मनोह; B₈ समोहं (for स मोह)

Colophon om in G₂, K₈ ° B₁₋₅ D_{at} at D_{n2} n₈ D₁ G₄ ° M₇₋₁ absent — Sub-parvan Ś₁ K₁ ° ° ° ° Bo 6 7 ° D_{as} at D_{n1} n₄ D₈ D₉ ° T G₁ ° ° M₁ ° °-1 मोक्षधर्म. — Adhy name Ś₁ K₁ ° ° V₁ Bo 6-9 D_{as} at D_{n1} n₄ D₈ D₉ ° M₅ शुक्रानुप्रज्ञ'; K₂ ° शुक्रप्रज्ञ, M₆ ° शुक्रानुप्रज्ञेतरात्मकयन — Adhy no (figures, words or both) D_{n1} D₈₁ D₇ T₁ G₁ ° ° M₅ 79, D_{n4} D₈₂ 78, D₈ M₁ ° ° 77, D₈ 73, T₂ 93 — Śloka no. D_{n1} n₄ D₈ 12.

२४५

व्यास उवाच ।

शरीराद्विप्रमुक्तं हि सूक्ष्मभूतं शरीरिणम् ।
कर्मभिः परिपश्यन्ति शास्त्रोक्तैः शास्त्रचेतसः ॥ १

यथा मरीच्यः सहिताश्चरन्ति
गच्छन्ति तिष्ठन्ति च दृश्यमानाः ।
देहैर्विमुक्ता विचरन्ति लोकां-
स्तथैव सत्त्वान्यतिमानुपाणि ॥ २
प्रतिरूपं यथैवाप्सु तापः सूर्यस्य लक्ष्यते ।

सत्त्ववांस्तु तथा सत्त्वं प्रतिरूपं प्रपश्यति ॥ ३
तानि सूक्ष्माणि सत्त्वस्था विमुक्तानि शरीरतः ।
स्वेन तत्त्वेन तत्त्वज्ञाः पश्यन्ति नियतेन्द्रियाः ॥ ४
स्वपतां जाग्रता चैव सर्वेषामात्मचिन्तितम् ।
प्रधानद्वैधयुक्तानां जहता कर्मजं रजः ॥ ५
यथाहनि तथा रात्रौ यथा रात्रौ तथाहनि ।
वशे तिष्ठति सत्त्वात्मा सततं योगयोगिनाम् ॥ ६
तेषां नित्यं सदानित्यो भूतात्मा सततं गुणैः ।

C. 12. 9107
B. 12. 254(2). 7
K. 12. 259 7

245

1 Ds2 om the ref —^a) K2 4 1 V1 Dn4 D2-1
० 3 ० विप्रमुक्त; Dn1 'मुक्ति (for 'मुक्तं) —^b) K2
सूक्ष्मे, K1 D1 ० सूक्ष्म (for सूक्ष्म) —^c) G1
दृश्यति (for पश्यन्ति) —^d) Dn3 at सर्व; Ds1
प्रात, Ds1 T G2 ० ० प्रात, G1 ज्ञाति (for ज्ञास्त्र)
Ks Bo ० 1 ० (marg as in text) ० Dn3 at Dn1 n1
D2 ० ० वेदिन (for चेतस)

2 ^a) G2 तथा (for यथा) K2 4 मरीच्या, Dn1
मरीच्यः S1 K1 2 4 सधितुश्च (for सहिताश्च) —^b) Ks
सर्वत्र, Bo ०-० Dn3 at Dn1 n1 Ds D2 ० 1 ० ० सर्वत्र
(for गच्छन्ति) G2 गच्छति (for तिष्ठन्ति) K1 D1
दृश्यमान K1 D1 ० सर्वत्र गच्छति च पश्यमाना —^c)
K1 D1 ० दोषर (for देहैर). T2 M1 ०-1 विमुक्ता (for
विमुक्ता) S1 K2 1 Dn1 D2 4 ० ० विमु (K1 D1 ० 'यु)
चानि चरति Ks Dn1 लोकास् —^d) T1 G1 ० ० तत्त्वानि
(for सत्त्वानि) Ks कतिमानुपाणि (for 'मानुपाणि)

3 ^a) G2 इति (for प्रति-) Ds1 M1 ० -सूर्य (for
रूप) K2 यथा वाप्सु; K4 ० Dr ० तथैवाप्सु; G2
यदे —^b) Bs (marg) तास्त्र, Dn1 पाप, Ds T
G1-० ० M1 तावत्, M1 ० ० तावान् (for ताप) Ds
कारस्त्र्येन (for सूर्यस्य) K2 लक्ष्यते, V1 लक्षण, M1
लक्ष्यते (for 'ते) —^c) S1 K1 2 सत्त्वमतस्, K1 ०
V1 Bo ०-० Dn3 at Dn1 n1 Ds D2 ० ० ० सत्त्ववाप्सु;
Cap सत्त्ववत्स (for 'वास्तु). K1 D1 ० ० तत्, Ds 1
हि (for सु) Ks T2 G2 यथा, K1 तयो (for तथा).
T2 Cap सत्त्व- (for सत्त्व) S1 Cv सत्त्ववान् ज्ञानसत्त्व
वान् । सत्त्व जीवराशिम् । S1 —^d) Bo ० 1 ० Dn3 at
Dn1 n1 Ds D2 ० 1 ० स (for प्र)

4 ^a) Bs (marg) Dn1 नाति (for तानि) K1
Ds1 सूक्ष्मानि; K1 D1 ० सूक्ष्माणि, G2 सर्वाणि (for
सूक्ष्माणि) Ks सर्वाणि, Ks (also) Bo 1 Dn3 Dn1
n1 Ds D2 ० ० सत्त्वानि, Bs (marg as in text) तत्त्वानि
(for सत्त्वान्या) S1 Ca सत्त्वस्या' व्यात्मनिष्ठा । S1
—^b) Dn1 Ds शरीरिण (for 'रत्) Dn1 विमुक्ता न
शरीरिण —^c) T G2 ० ० तेन, G1 नैतत् (for स्वेन)
Ds सत्त्वेन (for त') K1 तत्त्वज्ञ; G2 सज्जान K4
Bo ०-० Dn3 at Dn1 n1 Ds D2 ० ० ० ० स्वेन सत्त्वेन
सत्त्वज्ञा (Dn 'स्या) —^d) D1 पश्यति K4 Dn1
नियतेन्द्रिय

5 ^a) T1 चापि; Bom ed चैव (for चैव) —^b)
K2 4 1 D1 ० ० T G1-० ० -चित्तन; Ds Ds चित्तित
(for चिन्तितम्) —^c) V1 Bs ० (marg) ० प्राधान्य
(V1 Bs 'न्य), T2 प्रधानं (for 'न) M1 द्वैत (for
द्वैध) K1 Bo D1 ० ० Cv मुक्ताना (for युक्तानां)
K4 Bo 1 Dn1 n1 Ds D2 ० ० T1 G1 ० प्रधाना (B1 'न्या)
द्वैधमु (Bo Dn1 'यु)क्तानां, Ds 1 प्रधानाश्चैव युक्तानां,
G2 'नेन विमुक्तानां —^d) K2 D1 महतां, Ds1 जहती;
D1 ० जयता, T1 G1 ० दहने, T2 G2 ० दहते (for
जहतां) K1 जहता कर्मण रत् (sic)

6 ^a) Ds1 यथाहनि (for 'हनि) —^b) G1 तथा
(for यथा) Ds om या रात्रौ —^c) S1 K1 2 4 D1 Ms
तत्त्वात्मा; T G1-० ० तत्त्वात्मा (for सत्त्वात्मा) S1 Cn
सत्त्वात्मा लिङ्गदेह । S1 —^d) S1 Cs योगयोगिना ध्यान-
निष्ठानाम् । S1

7 ^a) G2 ते नित्येव (for तेषां नित्य) S1 K1 2 स
चानित्यो, Dn1 यदा नित्यो, T2 सतां नित्यो (for सदा
नित्यो) —^c) K1 2 4 स्वचित्त; Dn1 स्वचित्त', D1

C 12. 9107
B 12 284(2) 7
K. 12 259 7

सप्तमिस्त्वन्वितः सूक्ष्मैश्वरिष्णुरजरामरः ॥ ७
मनोबुद्धिपराभूतः स्वदेहपरदेहवित् ।
स्वप्नेष्वपि भवत्येष विज्ञाता सुखदुःखयोः ॥ ८
तत्रापि लभते दुःखं तत्रापि लभते सुखम् ।
क्रोधलोभौ तु तत्रापि कृत्वा व्यसनमर्हति ॥ ९
प्रीणितश्चापि भवति महतोऽर्थानवाप्य च ।

तत्त्वतः, G₂ त्वन्वितै (for त्वन्वित) Dn₁ सूक्ष्मश्च,
D₉ सूक्ष्मैश्च ॥ Ca सप्तमि पञ्चभूतमनोबुद्धिमि । ॥
—^d) G₂ अमराजरः; M₅ अजरामर ॥ C₃ चरिष्णुः
नानाविधयोनिषु सचरणशील । ॥

8 ^a) K₇ V₁ B₀ मनोबुद्धि (for 'बुद्धि) G₁ -परा
भूत (for 'भूत) —^b) D₈ स्वदेहे (for 'ह-). D₉
देहवत् (for 'वित्) ॥ Ca स्वदेहपरदेहवित्, न तत्त्व
व्यतिरिक्तस्पर्शा । ॥ —^c) Ś₁ K₁ ३ स्वप्ने च, K₇ D₁
० ० स्वप्नेपि, B₈ (marg) स्वप्ने तु (for स्वप्नेषु) Ś₁ K₁
B₈ (marg) Das a₁ D₄ ० ० [अ]मि, K₂ वि (for [अ]
पि) D₁ एषा, G₁ एषु, M₁ एव (for एष) —^d) K₂
विज्ञातः, K₇ Da₄ D₉ विज्ञाना, G₂ 'न (for 'ता)

9 ^b) B₈ (marg as in text) सुख तत्रापि विंदति.
—^c) B₈ D₁ च (for तु) D₄ क्रोधलोभो तु तत्रापि,
T G₁₋₃ ० M₁ ५-७ काम (T₁ M₁ ५-७ 'म) क्रोध (M₁ ०
'धौ) च त' —K₁ repeats 9^d after 10^{ab}. —^d) K₁
(first time) दमनम् (for व्यसनम्) D₈ १ अर्हति; T
G₁ a. ० M₁ ५-७ ऋच्छति, G₂ इच्छति (for अर्हति).

10 ^a) B₈ (marg as in text) सुप्रीतश्च, Da₄
प्रीणितश्च; Dn₁ प्रीणतश्च; D₈ (before corr) T₂ G₂
प्रणीतश्च (for प्रीणितश्च) V₁ B₈ (marg) तत्रापि (for
भवति) —^b) K₆ V₁ B₀ ०-२ Das a₁ Dn₁ n₄
D₈ 1 (before corr as in text) s₂ D₂ ३ ३ ३ T₂ G₂
M₁ ५-७ हि; K₇ D₄ ० ० तु (for च) —After 10^{abc},
K₁ repeats 9^d. —^d) Ś₁ K₁ २ ४ V₁ जाग्रदेव, B₁
Dn₁ n₄ D₈ ५ जीवस्विव (for जाग्र) D₇ जागर्ति च
स पश्यति —After 10, K₆ V₁ B₀ ०-२ Das a₁
Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ३-३ Cn s ins

695* महोष्मान्तर्गतश्चापि गर्भस्वं समुपेयिवान् ।
दश मासान्वसन्कुक्षौ नैषोऽन्नमिव जीर्यते ।

[(L 1) Das a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ३ ३ Cn (gloss
अहेति प्रसिद्धयर्थमव्ययम्) C₈ अहो (Da₄ यथो) ष्मांतर्गतश्चापि;
D₈ महोष्मांतर्गते चापि (for the prior half) B₈ (marg

करोति पुण्यं तत्रापि जाग्रन्निव च पश्यति ॥ १०
तमेवमतितेजोशं भूतात्मानं हृदि स्थितम् ।
तमोरजोभ्यामाविष्टा नानुपश्यन्ति मूर्तिषु ॥ ११
शास्त्रयोगपरा भूत्वा स्वमात्मानं परीप्सवः ।
अनुच्छासान्यमूर्तीनि यानि वज्रोपमान्यपि ॥ १२
पृथग्भूतेषु सृष्टेषु चतुर्धाश्रमकर्मसु ।

as above) गर्भस्थानमुपेयिवान् (for the post half).]

11 ^a) K₆ B₀ ० १ ० Das Dn₁ n₄ D₂ ३ एतम्,
D₈ एतम् (for एवम्) Ś₁ K₄ तेजिष्ठ; V₁ B₈ (orig)
तेजस्क, D₈ १ M₁ ५-७ -तेजांस (for तेजोश) K₁ ३
तमेवममिते (K₂ 'तो) ज्येष्ठ; T G₁ ३ ० तमोष्मत्तितेजांसं
(T₂ 'सि); G₂ स तमोष्मत्तितेजांस (hypermetric)
—^b) T G₁₋₃ ० भूतानां हृदये स्थितं —T G₁₋₃ ० M₁
repeat 11^{ed} after 12^{ab} —^c) K₁ D₈ १ ० G₂ (first
time) आविष्ट; T G₁ ३ ० (all first time) आविष्टो;
T G₁₋₃ ० M₁ (all second time) निमुक्तात् (for
आविष्टा) —^d) T G₁₋₃ ० M₁ (all second time)
त प्र (for नानु-) K₂ D₈ १ -पश्यति. T G₁₋₃ ०
(all first time) नान्यं पश्य (G₂ 'इय) ति मूर्तिषु

12 ^a) Ś₁ M₁ शास्त्रयोगं, K₁ ० १ V₁ B₀ ०-२ Das
a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₂-२ Ca ३ योगशास्त्र (for शास्त्रयोग)
K₇ T₁ G₂ ० -परो (for परा) —^b) K₄ ० V₁ B₀
०-३ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ३ तमात्मानं; B₀ Das a₁ D₁ १
भूता* (for स्वमा*) Da₄ परिप्सवः, T G₁ ३ ० अमी
(for परी) G₂ स्वात्मानमनशीप्सवः. —After 12^{ab},
T G₁₋₃ ० M₁ repeat 11^{ed} —^c) K₆ निरुच्छासानि,
M₁ अनिच्छासीनि (for अनुच्छासानि) K₄ ० १ V₁ B₀
०-२ Das a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ३-३ T₁ G₂ ० Cp अम्
तानि (for 'तीनि) —^d) G₂ वज्रोपमानि (for वज्रो*).
॥ Cn वज्रोपमानि द्वाहप्रलयेऽप्यविनाशीनि कारणशरी-
राणि ॥ C₈ वज्रोपमान्यपि हिंसात्मकतया कुराप्यपि । अनु-
च्छासो विच्छेद तद्रहितानि सतत कर्तव्यानीत्यर्थ । अत एव
अमूर्तीनि, फलरागवैकल्यास्पुनः शरीरमकुर्वन्ति । ॥

13 ^a) B₇ ० (marg as in text) -गतेषु (for -भूतेषु)
Ś₁ K₁ २ १ V₁ Da₄ D₂ ० ० हृष्टेषु; G₂ हृ* (for सू*)
—^b) K₆ V₁ B₀ ० १ ३ (marg as in text) ० Das
a₁ Dn₁ n₄ D₂ ३-७ चतुर्थाश्रमकर्मसु; T₁ G₁₋₃ ० चतुरा
श्रम —^c) Da₄ D₈ M₁ ० [प]त्ते, T G₁ ३ ३ M₁ १
[प]त्तां, G₂ [प]त् (for [प]त्त्) —^d) Da₄ शाब्दित्ये (for
शाब्दित्य) Ś₁ K₁ २ ० B₇ ३ D₈ १ समम् (for शमम्)

समाधौ योगमेवैतच्छाण्डिल्यः शममन्त्रवीत् ॥ १३
विदित्वा सप्त सूक्ष्माणि षडङ्गं च महेश्वरम् ।

प्रधानविनियोगस्यः परं ब्रह्माधिगच्छति ॥ १४

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि पञ्चचत्वारिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २४५ ॥

२४६

व्यास उवाच ।

इदि कामद्रुमश्चित्रो मोहसंचयसंभवः ।
क्रोधमानमहास्कन्धो विवित्सापरिमोचनः ॥ १
तस्य चाज्ञानमाधारः प्रमादः परिपेचनम् ।

सोऽभ्यसूयापलाशो हि पुरादुष्कृतसारवान् ॥ २
संमोहचिन्ताविटपः शोकशाखो भयंकरः ।
मोहनीभिः पिपासाभिर्लताभिः परिवेष्टितः ॥ ३
उपासते महावृक्षं सुलुब्धास्तं फलेप्सवः ।

६ 12. 0119
B. 12. 253(4). 4
K. 12. 260. 4

Ś1 आत्रवीत् G2 शाण्डिल्योत्तममन्त्रवीत्

14 *) K1 D1 ० सूक्ष्माणि, Da1 सूक्ष्मादि- ॐ Ca सप्त पञ्चभूतमनोदुःखाद्यानि । ॐ — ० T2 प्रदान- (for प्रधान) Ś1 K1 2 Da1 D1 ० ० -विधियोगस्य, K2 विनियोगस्य; K1 -विधियोगस्तु, Dn1 n1 विनियोगस्य; D2 T1 G1-2 ० Ms (sup ltn) 'ज्ञ' (for -विनियोगस्य) ॐ Cn (reading 'विनियोगस्त') प्रधान त्रिगुणारम्भम ज्ञानं तस्य विनियोगो विपरिणाम इदं जगदिति जानन् ॥ C7 प्रधानस्यान्त करणस्य विनियोग, तस्मिन् स्थ स्थिरो योगी । ॐ — ० D1 पर (for पर) K2 1 Bo ०-० Da3 a1 Dn1 n1 D2 D2-2 1-2 M1 2-1 Cn p [अ]नुपश्यति (for [अ]धिगच्छति) ॐ Cn अनु, गुरुदेववाक्यमनुद्धानेन, पश्यति साक्षात्करोति । ॐ

Colophon — Sub parvan Ś1 K1 2 ० १ V1 Bo ० १ ० Da3 a1 Dn1 n1 D2 D2-2 T G1-2 ० M1 2-1 मोक्षधर्म — Adhy name Ś1 K1 2 ० १ V1 Bo ०-० Da3 a1 Dn1 n1 D2 D2-2 शुक्रानुप्रश्न, K2 शुक्रप्रश्न, Ms ० शुक्रानुप्रश्ने ब्रह्मदर्शनोपायकथन, M1 ब्रह्मदर्शनोपायकथन — Adhy no (figures, words or both) Dn1 D1 T1 G1 2 ० Ms 80, Dn1 D2 79, D2 M1 ० १ 78, T2 94, G2 76 — Śloka no Dn1 n1 D2 15

246

1 *) Dn1 G1 दृहश, T2 हतश (for द्रुमश) — ० Dn1 -सहाय; G1 -संभव (for -सचय) D2 मोहं चयसमुद्भव — ० G1 -नाम (for मान) K2

169

महास्कन्दो, K1 महास्कन्धौ, Bo -महान्स्कन्धो — ० K2 V1 Bo ०-० Da3 a1 Dn1 n1 D2 D2-2 M1 Cn p (gloss कर्तुमिच्छा) विधित्सा, K1 D2 विधिप्सा, T1 G1 2 विवत्सा; Ca (gloss लिप्सा) विवित्सा (as in text) K1 मोचना, K2 V1 Bo ०-० Da3 a1 Dn1 n1 D2 D2 2 ० ० M1 ० १ पेचन; K1 D2 ० -चारित, B2 (marg) -पेचक; D2 १ पेचन; T G1-2.० Ms -वेपण (for -मोचन) ॐ Cn ० परिपेचनम् आळवाल । ॐ

2 *) Da4 चाज्ञातम्, Ms चाज्ञानम् (for चाज्ञा) Bo आचार, G2 आचार (for 'र') D2 तस्य वाचानमाधर (810) — ० K1 ० प्रसाद, Da1 प्रमाद, T1 G1-2 ० प्रधानं (for प्रमाद) D2 पेचन; D1 पेचना — ० K1 सा (for सो) Ms [s]भि (for हि) G2 सोमसूर्योपलाशोभि, M1 सोभ्यसूयाफलाशो हि ॐ C2 पलाश रश्मीनिव परगुणानभ्यसूर्यति तिरस्करोति तेनाभ्यसूयापलाशवानिस्तुकम् । ॐ — ० K2 वासरा (for -सारवान्) ॐ C2 सारो बलम् । द्रुमो यथा सारेण हननं सहते तथायमपि पूर्वदुष्कृतेनेति तस्य सारवा । ॐ

3 *) K2 शोकशाखि; K1 (orig) 'शापो; K1 (marg) 'पाशो; D2 T1 G1-2 ० 'शाखा (for 'शाखो) K1 ० १ V1 Bo ०-० Da3 a1 Dn1 n1 D2 D2-2 ० ० M1 भयंकर (for भयकर) — ० Ś1 K1 2 V1 G1 2 मोहिनीभिः, Da1 T2 मोहनाभिः (for 'नीभिः) — ० K2 लताभिः, B1 नुवामिर; D2 लता, G2 स्वकामि (for लताभिः) K2 १ V1 Bo ०-० Da3 a1 Dn1 n1 D2 D2-2 M1 2-1 अनु- (for परि) .

[1845]

C 12. 9119
B 12 255(A) 4
K 12. 200 4

आयासैः संयतः पाशैः फलानि परिवेष्टयन् ॥ ४
यस्तान्पाशान्वशे कृत्वा तं वृक्षमपकर्षति ।
गतः स दुःखयोरन्तं यतमानस्त्वयोर्द्वयोः ॥ ५
संरोहत्यकृतप्रज्ञः संतापेन हि पादपम् ।
स तमेव ततो हन्ति विषं प्रस्तमिवातुरम् ॥ ६

4 ^a) Ds उपासते K1 महावृक्षः; Ds 'वृक्ष. — ^b) K2 & Ds सुलब्धास (for सुलु). Dn1 n4 Ds G2 M1 5-7 तत्, Ds1 स, T1 Gs. 6 ते (for त). — ^c) K2 आयसै, K4 0 V1 Bo 6-8 Da1 Dn1 n4 D2. 2. 5 0 0 T1 Gs 6 M1 5 0 आयसै, B0 आयसि; Ds T2 G1 M7 आयसै; G2 आयस्ये (for आयसै) K4 B0 Dn1 n4 D2. 7 8 T1 Gs 6 संयुता; K0 V1 Bo 7-9 Das a4 Ds Ds 5 0 Ms सयता (for 'त). Ds प्रासै (for पाशै) — ^d) K4 0 Bo. 6 7 8 (marg.) 0 Dn1 n4 Ds D2 8 5 8 Cp फलदं; K7 D4 7 0 फलवान्, V1 B8 (orig) Das a4 Cpp फलदा (for फलानि) K4 वेष्टयत्, K0 V1 Bo. 6-9 Das Dn4 Ds D2 8 5 8 -वेष्टय तं; Da4 वेष्ट तां; Dn1 -वेष्टय ते; D1 -वेष्टवान्; D0 वेष्टिता; T G1 8 0 Ms -भक्षयन् (T2 'येत्) (for -वेष्टयन्) M1 6. 7 फलदाभिः फलान्वितैः.

5 ^b) B0 lacuna, Da4 उपकर्षति, G2 परि (for अप) — ^c) Da4 गतं, G1. 2 तत (for गतः). Ś1 (inf ltn) K1 2 4 G1 2 0 M7 सु (for स) — ^d) K4. 6 7 V1 Bo 6 0 Das. a4 Dn1. n4 D2-9 त्यज (Bo त्याज; B0 Da4 त्यज्यमानम्, Ds1 त्यक्त (for यत). T G1 8 0 M1 5-7 जरामरणयोर्द्वयोः (M1 5 0 'नैर'); G2 एकमासतयोर्द्वयो

6 ^a) D4 स रोहति (for संरोहति) Da4 G1 [अ]कृत (for 'त). K4 प्रज्ञा; Da4 प्रज्ञ (for प्रज्ञ) — ^b) K0 7 Bo 6 (marg as in text) 7 0 Dn1 n4 Ds D2 8 8 Cap सदा येन, Cp स्वभावेन; Cpp (gloss स्वपरिणामेन) स्वदायेन (for संतापेन). V1 [अ]प (for हि) D1 पादप T G1. 8 0 ससत्त्वो (Gs 'त्वा) इति पादप, G2 स समो हति पा', M1 6 सत्त्वेन हतपादप; Ms 7 सत्त्वमोहनपादप (M1 'पं) ☞ Ca संतापेन संतापहेतुना रागादिना । सदा येनेत्यपपाठ । ☞ — ^c) K1 Ds om स K2 सद्यम् (for स तम्) V1 Ds M1 6 हतो; Ds1 तमो, D4 6 0 हतं; D1 हितो; T1 G1. 8 0 Ms. 7 [आ]हतो (for ततो). G2 स तमो वाहत इति. — ^d) K0 7 Bo 6-9 Dn4 Ds D2 5-9 विषप्रथिरु; Da3 a4 Dn1 Ds विषप्रथिम्यु; G2 M1. 5 0 विषप्रस्तम् (for विषं प्रस्तम्). K4 हर्षांतरं

तस्यानुशयमूलस्य मूलमुद्भिष्यते बलात् ।
त्यागाप्रमादाकृतिना साम्येन परमासिना ॥ ७
एवं यो वेद कामस्य केवलं परिकर्षणम् ।
वधं वै कामशास्त्रस्य स दुःखान्यतिवर्तते ॥ ८
शरीरं पुरमित्याहुः स्वामिनी बुद्धिरिष्यते ।

7 ^a) K0 7 V1 Bo 6-9 Das a4 Dn1 n4 Ds D2-9 T G1-8 0 M1 5-7 अनुगत (for 'शय). — ^b) D1 फलम्, D0 lacuna (for मूलम्). K2 उद्भूयते, D1 उद्भि', G1 उच्छि'; M1 उद्भी (for उद्भि') G2 फलानि धियते बलात् — ^c) K4 Bo 6-9 Da1 n4 Ds1 D2 2. 5 7 8 योग (D0 7 पर) प्रसादाकृतिना, K0 Da4 G2 त्यागाप्रसा (Da4 G2 'मा'दाकृ', K7 Ds2 D2 0 त्यागप्र (K7 त्याग प्र) सादाकृतिना; B0 (marg) Da3 G1 त्याग (Da3 'गा) प्रमादाकृ (G1 'दाकृ) तिना; D0 त्यागाच्छमादाकृतिना ☞ Ca त्याग प्रमादश्च आकृति शरीर यस्य । योगप्रसादाकृतिना इति पाठो लेखकप्रमादात् । ☞ — ^d) Ś1 K2. 4 Das a4 D1 सौम्येन, K1 सोम्येन, K7 D4 6 0 शमेन, T1 G1. 8 0 सत्येन (for साम्येन) B1 परमादिना, Ds2 'मात्मना, G1 'मात्मसु (for 'मासिना).

8 ^b) K7 D4 0 समग्रं (for केवलं) K7 B8 D4 6 0 T G1-8 0 M1 5-7 सर्षणं (for कर्षणम्). K0 Bo. 6 7 8 (marg) 0 Das a4 Dn1. n4 Ds D2 8 5-8 केवलस्य निवर्तनं — ^c) K4 Bo 6 (marg) 8 (marg as in text) Da3 Dn1 Ds D2. 8 8 Cn (gloss बन्ध कर्तव्य) वधं वै; K0 Dn4 बलं वै; Da4 संबधै, T G1-8. 6 Ms (orig) 0 7 पृतञ्च (G2 'जु) (for वधं वै). Ś1 K2 2 4 V1 Bo Ca शास्त्रकामस्य, T G1-8 0 Ms (orig). 0 7 शास्त्र कामस्य (for कामशास्त्रस्य). K1 D4 6 0 विवेदिता नु (D0 तु) कामस्य; Ds 7 विद्धि हिंसा तु कामस्य; M1. 5 (inf ltn) एव श (Ms वधश) खं च कामस्य ☞ Cn वधमिति पाठे त्यागम् । ☞ — ^d) Ms सु (for स) Da3. a4 क्षमि- (for क्षति-) K7 D4-1 0 स दुःखात्प्रधि (D3. 7 'ति) मुच्यते, Ds1 *दुःखात्प्रतिवर्तते

9 ^a) D0 शरीर (for 'रं). G1 om from pur up to पौरा (in 12^a) K1. 2 4 G2 परम् (for पुरम्). — ^b) Ds1 M1 उच्यते (for हृष्यते) — ^c) K0 B0 8 (orig). 0 Das a4 तनु, Bo 7 8 (marg) Dn1. n4 Ds D2 8 8 Cn तस्व, G2 तस्य (for तत्र). B2 (marg as in text) Cpp बुद्धि; G2 बुद्धि (for बुद्धे) Ds 7 समीपस्थं (for शरीरस्थं). ☞ Cn तत्रवृद्धे निश्चयात्मि

तत्र बुद्धेः शरीरस्थं मनो नामार्थचिन्तकम् ॥ ९
 इन्द्रियाणि जनाः पौरास्तदर्थं तु परा कृतिः ।
 तत्र द्वौ दारुणौ दोषौ तमो नाम रजस्तथा ॥ १०
 यदर्थमपजीवन्ति पौराः सहपुरेश्वराः ।
 अद्वारेण तमेवार्थं द्वौ दोषावुपजीवतः ॥ ११
 तत्र बुद्धिर्हि दुर्धर्षा मनः साधर्म्यमुच्यते ।
 पौराश्चापि मनस्वस्तास्तेषामपि चला स्थितिः ॥ १२

यदर्थं बुद्धिरध्यास्ते न सोऽर्थः परिपीदति ।
 यदर्थं पृथगध्यास्ते मनस्तत्परिपीदति ॥ १३
 पृथग्भूतं यदा बुद्ध्या मनो भवति केवलम् ।
 तत्रैनं विवृतं शून्यं रजः पर्यवतिष्ठते ॥ १४
 तन्मनः कुरुते सख्यं रजसा सह संगतम् ।
 तं चादाय जनं पौरं रजसे संप्रयच्छति ॥ १५

C 12. 2130
 B 12. 25 अ. 14
 K 12. 260 15

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि पद्मचत्वारिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २४६ ॥

काया बुद्धे स्वामिन्या । ☞ —^a) K₆ B₆ (marg)
 मानार्थं ; K₇ D₄ ०० नानार्थं, D₅ वामार्थं (for
 नामार्थं-)

10 G₁ om 10 (of v. 1 9) —^a) D₄ D₅
 इन्द्रियार्थं (D₅ 'र्थे-') (for 'याणि) K₆ B₆ ०-१ D₄
 at D₁ n₄ D₅ D₂ ० मनः, K₇ D₅ (also) D₄ ०
 जन (for जना). K₇ १ D₄ ० १ ० पौरस् (for पौरास्).
 ☞ C_n (reading मन'पौरा) मनसा अमात्येन प्रवर्त्या
 इति मन'पौरा इत्युच्यन्ते । ☞ —^b) D₅ तदर्थं; M₁ ० १
 तदर्थास् (for 'र्थं). K₆ B₆ M₁ १ पुरा; D₅ पुरास्
 (for परा) K₇ D₄ ० तदर्था (D₅ 'र्था') पुरस्कृति,
 D₅ १ 'र्थं तु पुरस्कृता; D₅ T G₂ २ ० M₅ 'र्थास्तु पुरो-
 हिता ☞ C_a (reading पुराकृति) तदर्थमिन्द्रियार्थं
 पुरस्व शरीरस्व वा समन्ततोभावेन कृति करणं ॥ C_n परा
 कृति महती क्रिया प्रवृत्ति । ☞ —^c) K₁ द्वारणो; K₇
 दारुणो (for 'णौ) —^d) D₄ जरस्; G₂ तमस् (for
 रजस्)

11 G₁ om. 11 (of. v 1. 9) —^a) K₇ D₄ १ ये
 (K₇ यं) चार्थम्; B₆ ०-१ D₄ at D₁ n₄ D₂ २ ० ० ०
 तदर्थम्; D₅ य वार्थम्; T G₂ २ ० M₁ ०-१ C_a (gloss
 पुरुषार्थं, मोक्ष) यमर्थम् (T₁ 'र्था') (for यदर्थम्) —^b)
 K₁ २ पौरः; G₂ पर (for पौरा) K₆ V₁ B₆ ०-१
 D₄ at D₁ n₄ D₅ D₂ ० ० ० M₁ १ सह पु (D₅ प)
 रेश्वरै, K₇ D₅ १ सहपुर'श्वरौ; D₄ 'पुरश्वरौ, D₅ 'पुर-
 श्वरौ (for 'पुरेश्वरा) ☞ C_a n पुरेश्वरै मनोबुद्ध्याह-
 कारै । ☞ —^c) B₇ एवान्व, D₄ 'र्थं ☞ C_a अद्वा-
 रेण चोरवत् । ☞ —^d) T G₂ २ ० तौ (for द्वौ) K₁
 D₅ १ दोषात्, T₂ दोषा (for दोषात्) K₂ D₇ जीवित'
 (for 'जीवत)

12 G₁ om up to पौरा (of. v 1 9) G₂ om
 12^a-13^b. —^a) K₁ २ ० D₅ साधर्म्यं; K₇ 'मंसु; V₁
 B₆ (marg as in text). १. २ (marg as in text) ० D₄

D₇ Cpp (Cp as in text) सामर्थ्यम्, B₆ D₁ n₄ D₅
 D₂ २ ० ० सामान्यम् (for साधर्म्यम्). D₅ अश्रुते (for
 उच्यते) ☞ C_a (reading मन'साधर्म्यम्) मनसोऽपि
 साधर्म्यं बुद्धिसादृश्य रजस्तमोनभिमवनीयत्वमुच्यते ॥ C_n
 (reading मन सामान्यम्) दुर्धर्षापि दोषकल्पितेन मनसा
 सह समानत्वं भजते । ☞ —^a) K₁ (also as in text)
 तत्र; K₄ वास्वास्, B₆-१ -स्त्रंभास्; D₅ T G₁ २ ०
 -तृसास् (for -त्रसास्) —^d) K₁ B₆ D₄ C_a क्षधि-
 K₆ क्षधि- (for क्षपि) D₅ इदा, G₁ स्थित (for
 स्थिति).

13 G₂ om 13^{ab} (of. v 1. 12) —^a) K₇ समर्थं,
 D₅ D₄ ० ० T₁ G₁ २ ० M₁ ०-१ यमर्थं (for यदर्थं)
 B₆ (marg) पृथग् (for बुद्धिर्) —^b) K₄ ० B₆ ०
 १ २ (marg) D₄ at D₁ n₄ D₅ D₂ २ ० सोनर्थं;
 B₆ मनस्तत् (for न सोऽर्थं) K₆ १ B₆ D₄ at D₁
 n₄ D₅ D₂-१ M₁ ०-१ परिसीदति (for 'पीदति) T G₁
 २ ० सोर्थं परिविपीदति. — After 13^{ab}, T G₁ २ ० M₁
 ०-१ ins

696* पौरमन्त्रवियुक्ताया सोऽर्थं ससीदति क्रमात् ।

[M₁ पौरमन्त्रि- (for 'मन्त्र-) T₂ पौरमन्त्रिवियुक्तोय (for
 the prior half)]

— Ś₁ K₁ २ १ १ B₆ ० D₄ at D₁-१ ० om (hapl)
 13^{cd} —^a) T G₁ २ ० M₅ १ यमर्थम् (for यदर्थम्)
 V₁ D₅ बुद्धिर् (for पृथग्). —^d) V₁ न सोर्थं (for
 मनस्तत्) K₆ B₆ D₁ n₄ D₅ D₂ २ M₁ ०-१ परिसी
 दति (for 'पीदति).

14 —^a) K₆ १ B₆ ० ० D₅ १ T₁ G₁ २ ० यथा, B₇ D₄
 D₁ n₄ D₅ D₂ २ ० मनो (for यदा) —^b) G₁ अत्र
 (for तत्र) Ś₁ K₁ २ V₁ [प]क्, K₇ B₆ (marg as
 in text) D₄ ० [प]व; D₅-१ [प]व, M₅ [प]वत् (for
 [प]न). K₄ ० V₁ B₆ ०-१ D₄ at D₁ n₄ D₅ २ ० C_a

२४७

भीष्म उवाच ।

भूतानां गुणसंख्यानं भूयः पुत्र निशामय ।
द्वैपायनमुखाद्भ्रष्टं श्लाघया परयानघ ॥ १
दीप्तानलनिभः प्राह भगवान्धूम्रवर्चसे ।

CpP विष्टत; Ds T G1-3 ० विकृतं (for विष्टत) ॐ Cn
पुनम् आत्मानम् । विष्टत प्रतिघिम्यरूपेण स्थापितम् । ॐ
—^a) K1 B1 Ds2 D4 ०.० तिष्ठति (for तिष्ठते).

15 ^a) K4 उन्मत्त (for तन्मत्त.) K2 साध्य, K1
सत्य (for सद्यं). —^b) B8 संगमं (for संगतम्).
—^c) K1 ते; T2 तच् (for त). K4 चा (for च).
K6 Ds1 जनः (for जनं) Bo Ds Ds पौरो; G2
भारं (for पौर). —^d) Ś1 K1 स (for सं). K6
प्रयच्छसि (for च्छति). T2 रजसैन प्रयच्छति

Colophon. — Sub-parvan Ś1 K1 2 4 ० 1 Bo ०
1 ० Das. at Dn1 n4 Ds D2-4 ०-० T G1-3 ० M1 ०-1
मोक्षधर्म. — Adhy name Ś1 K1 ० 1 V1 Bo ०-०
Das at Dn1 Ds D2-5 7-० शुक्रानुप्रश्न; K2 4 शुक्र-
प्रश्न; M5-7 शुक्रानुप्रश्ने काम (M5 'म्य)त्यागोपायकथन.
— Adhy no (figures, words or both) Dn1 D1 T1
G1.० ० M5 81; Dn4 Ds2 80, Ds 76; T2 95; G2
77; M1.० 1 79 — Śloka no Dn1 n4 14; Ds
17.

247

1 Ś1 K1 2.4 व्यास (for भीष्म). —^a) K4 V1
Bo. ० (marg. as in text) 7-० Das at Dn1 n4 D2 ० ०
परि (for गुण-) K1 G1 2 सख्याना; K2 सख्यात; K1
D8 संस्थान (for सख्यानं). —^b) Ś1 K1 2 4 चात्र
(for पुत्र). K4 निशामय. —^c) T1 G1 ० ० मुखोत्सृष्ट,
G2 मुखोत्सृष्टं (for 'द्भ्रष्टं). K6 व्रष्ट (for भ्रष्ट)
—^d) Ś1 K1 2 4 नृप; Das [अ]नघ; G2 ० तव (for
[अ]नघ). D5 7 इलक्षणा मधुरयानघ ॐ Cs श्लाघया
श्लाघया । ॐ

2 ^a) K4 दीप्तानल; K6 दीर्घानिल (for दीप्तानल-).
B8 (marg) सम (for -निभ). —^b) K4 D5 1 T1
G1-० ० धर्म; K6 1 V1 Bo ०-० Das Dn1 n4 Ds
D2-4.० ० ० M1 Cn. p धूम्र; M1.० भूरि- (for धूम्र-)
T1 G1.० ० वरसल; T2 G2 -वर्चस (for 'से). ॐ Cn
धूम्रवर्चसे, आत्मज्ञानाभावादनतिनिर्मलवेजसे शुक्राय । ॐ

ततोऽहमपि वक्ष्यामि भूयः पुत्र निदर्शनम् ॥ २
भूमेः स्थैर्यं पृथुत्वं च काठिन्यं प्रसवात्मता ।
गन्धो गुरुत्वं शक्तिश्च संघातः स्थापना घृतिः ॥ ३
अपां शैल्यं रसः क्लेदो द्रवत्वं स्नेहसौम्यता ।

—^a) Ś1 K1 इति (for अपि) —^d) Ś1 K1.० ० तत्र
(for पुत्र). D4.० 1 निशामय (for निदर्शनम्)

3 Before 3, M5 1ns व्यासः —^a) G2 भूयस्त्वैक्यं
(for भूमे. स्थैर्यं). K4 प्रभुत्वं; K6 1 Bo ०-० Das.
at Dn1 n4 Ds D2.० ०.० 1 T G1-० ० M1 ०-1 Cn
गुरुत्वं (for पृथुत्वं). —^b) K1 काठिन्य (for 'न्य)
V1 Bo ० ० ० Ds D2 ० 1 प्रसवात्मता, B1 Dn1 n4
Ds.० Cn 'वार्यता; Das 'वात्मता (for 'वात्मता).
ॐ Ca प्रसवात्मता तृणादिजनकता ॥ Cn (reading प्रस
वार्यता); प्रसवो धान्याद्युत्पत्तिस्तदर्थता । ॐ —^c) D4
गुरुत्वं; T1 G1.० ० भावश्च, T2 M1 ०-1 भारश्च (for
गुरुत्वं) B8 (marg) सक्तिश्च (for शक्तिश्च) G2 गघा
भावं च शक्तिश्च ॐ Ca (reading सक्तिश्च) सङ्गापि-
पदीभाव ॥ Cn शक्ति गन्धप्रहणसामर्थ्यम् । ॐ —^d)
Ś1 K1.० Das at Ds Ca (gloss अनलदाहादिविलय)
सहार (Das 'र-); K6 1 T2 G1 M1 ०-1 सघात-; D5
सताप-; G2 सभूत- (for सघात). Ś1 K1 2 4 1 D1 ०
कृति-; K6 घृति; M1 घृति (for घृति) ॐ Cn
स्थापना मनुष्याद्याश्रयत्वम् । घृतिशब्देनात्र भूतान्तरप्रवेशस्या
नत्वमुच्यते । ॐ

4 ^a) Ś1 K1 2.4 1 V1 B8 (marg) D4 ० अत्र
(for अपा). K6 B8 सत्यं, B1 सैर्यं, Ds1 G2 शैल्य
(for शैल्यं) K1 रसा; G2 M1 रस (for रस).
—^b) K1 -सौम्यते; T G1-० ० -सौम्यते (for सौम्यता)
—^c) K4 Das Ds1 D2 विष्य (Das 'स्प)दिनी; K6 1
Bo 1 ० Das Ds2 D4-7.० विस्यं (K6 'स्प)दिनी; V1 Bo.
० (marg) ० Ds निष्यदिनी; Dn1 Ds विस्यदं, Das
विस्यदिनं, T G1-० ० M1 ० ० विष्यदं, M1 विष्यदिन
(for विष्यन्दिनी) Dn1. n4 Ds D2 ० ० ० चापि; M1
० ० Cv (gloss भूयस्त्व) भूमा (for चैव) —^d) K4
Bo. ०-० Das Dn1 n4 Ds D2.० ० ० Cp भौमानां श्रव
(K4 Cp स्रव-; Bo ० [marg] Ds ० श्रय-; B1 Dn1 Ds1
D2 ० श्रप) तथा, K6 भौमानाश्रयण तथा; K1 D4 ०
Ca भौ (Da भू)मान्यास्र (K1 'श्र)वणानि च; V1 भूमान्या
श्रवणं तथा; Das भूताना श्रवणं तथा; D5 1 भौमानां
श्र*णानि च, T G1 ० ० M1 भूमावा (M1 'मा आ)स्रवण

जिह्वा विष्यन्दिनी चैव भौमाप्यास्रवणं तथा ॥ ४
अग्नेर्दुर्धपता तेजस्तापः पाकः प्रकाशनम् ।
शौचं रागो लघुस्तैक्ष्ण्यं दशमं चोर्ध्वभागिता ॥ ५
वायोरनियमः स्पर्शो वादस्थानं स्वतत्रता ।
बलं शैष्ट्यं च मोहश्च चेष्टा कर्मकृता भवः ॥ ६

आकाशस्य गुणः शब्दो व्यापित्वं छिद्रतापि च ।
अनाश्रयमनालम्बमव्यक्तमविकारिता ॥ ७
अप्रतीघातता चैव भूतत्वं विकृतानि च ।
गुणाः पञ्चाशतं प्रोक्ताः पञ्चभूतात्मभाविताः ॥ ८
चलोपपरिचर्यक्तिश्च विसर्गः कल्पना क्षमा ।

C 12 9159
B. 12 236[5]. 9
K 12. 251 9

तथा, G₂ भूमा चाश्रवण तथा, M₁ ० देहेत्वा (M₀ 'हस्ता)-
न्नापणं तथा, M₅ देहे चान्नवण तथा, C₃ सौम्यताम्बन्दन
तथा (gloss सौम्यता शान्ति', विस्वन्दन लालादिकम्)

5 G₂ om 5-6 —^a) D₄₃ दुर्धपता, D₅ 7 उर्ध्वं
गता K₅ 7 B₀ ०-१ D₄₃ n₄ D₁₁ n₄ D₈ D₂-१ ज्यो
तिस्, T G₁ १ ० दीप्तिम् (for तेजस्) —^b) K₀
शोक', M₁ ० पाक (for पाक') D₀ प्रकाशनं C₃
प्रकाशनं चक्षुरिन्द्रियम् । C₃ —^c) K₀ B₀ ०-१ D₄₃ n₄
D₁₁ n₄ D₈ D₂ १ १ १ शौको, D₁ M₁ शौच- (for
शौच) B₃ (marg as in text) १ M₁ रोगो (for
रागो) S₁ K₁ १ १ सौक्ष्म्य; K₀ 7 तैक्ष्ण, B₈ स्वैर्यं,
D₀ १ तैक्ष्य (for तैक्ष्य) —^d) K₀ V₁ B₀ ०-१ D₄₃
n₄ D₁₁ n₄ D₈ D₂ १ १ १ सतत; K₇ D₀ प्रशमश्,
B₃ (marg) प्रशमाश्, D₄ ० दशमी, D₁ सतत; T₁
G₁ १ ० दशमश् (for 'म) K₃ चोवु-, D₄₃ n₄ चोर्ध्व-;
D₄ वदि- (for चोर्ध्व-). V₁ D₄₃ D₈ -भाविता, B₀
D₁₁ D₈ १ 7 भासिता, D₂ १ (marg) -भापिता (for
भागिता)

6 G₂ om 6 (of v 1 5) —^a) K₀ 7 B₃ 7 D₄₃
D₁₁ n₄ D₈ D₂ १ १ १ C_n p अनियम, B₀ 'यत;
T₁ G₁ १ ० तिर्यग्गति, T₂ M₁ ०-7 अनियत (T₂ M₁
'ति) (for 'यम) T₂ स्पर्शा, M₁ स्वर्गो (for स्पर्शो)
C₃ अनियमं अनुष्णाशील इत्यर्थः । C₃ —^b) K₂
वादस्थान, B₀ १ D₀ वाद-स्थानं, D₄ नाद (D₄₃ 'द)
स्थान; D₀ 7 वाहस्थानं; T₁ G₁ १ ० पांसुस्थान, M₁ ०
वाहस्थान (for वाद) D₀ च वत्रता, G₀ स्वतत्रिता
C₃ वादस्थानं वागिन्द्रियगोलकानि । C₃ —^c) D₄₃
बाल; D₄ बलं; D₄ बले, G₁ ० चल (for बल)
K₁ D₄ शैष्ट्यं, K₃ 4 G₁ शैष्ट्यं, K₀ B₀-१ शैष्ट्यं; D₄₃
स्वैर्यं (for शैष्ट्य) G₁ om च मोहश्च K₀ 7 B₀-१
D₄₃ D₈ D₂ (by corr) १ १ १ T₁ मोक्षश्, B₀ D₄₃
D₁₁ n₄ D₂ १ (before corr) 7 १ T₂ G₀ M₁ ०-7 मोक्ष
(for मोहश्) D₄₃ om च G₀ चल शैष्ट्यविमोक्ष च
C₃ C_n (reading मोक्षं) मोक्षो मूत्रादे । C₃ —^d) K₇
D₄-7, १ T₂ M₁ ०-7 कर्मात्मता; T₁ G₀ ० कर्माश्रया; G₁
कर्म तथा (for कर्मकृता) D₅ 7 भ्रम'; T G₁ १ ० M₀
तथा; M₁ ० तव, M₁ मता (for भव) K₀ V₁ B₀

०-१ D₄₃ n₄ D₁₁ n₄ D₈ D₂ १ १ १ कर्म चे (B₀ धर्मचे-
D₈ कर्म दु)ष्टात्मता भव' (V₁ 'ता नव, D₈ 'ना भव)
C₃ C_n भवो जन्ममरणे । C₃

7 ^a) D₄₃ गुण (for गुण) —^b) K₀ व्यापित्वं;
G₂ व्याप्तिश्च (for व्यापित्व) B₀ (marg) G₂ तथा (for
[भ]पि च) T₁ G₁ १ ० व्यापिताच्छिद्रि (G₁ 'च्छादि)वापि
च —^c) M₁ अनाश्रमम् (for 'श्रयम्) S₁ K₁ अना
लम्बम्, D₄ अनील च (for अनालम्बम्) C₃
अनालम्बनत्व यथा शरीरे भूतान्तरं भूतान्तरस्यालम्बनं, न
'याकाश' । C₃ —^d) D₈ (marg as in text) अवि-
भाविता; M₁ 'कारता C₃ C_n अविकारिता द्रव्यान्तरा-
नारम्भकत्वम् ॥ C₃ एकस्वरूपता ॥ C₃

8 ^a) B₀ अजाती (for अप्रती) B₀ १ D₄₃ D₁₁
n₄ D₈ D₂ १ १ १ T₂ घातिता; T₁ G₁-१ ० 'काश (G₁
'शि)वा (for 'वातता) —^b) K₁ भूतत्व, T₁ श्रोत्रत्वं;
T₂ G₂ M₅ 7 श्रुतत्व; G₁ श्रोत्रत्व, G₀ ० श्रोत्रत्व- (for
भूतत्व). D₅ T G₁-१ ० M₅ 7 C₃ (gloss आस्यादिद्वा-
राणि) विचराणि; D₄-7 १ वैकृतानि (for विकृ') C₃ C_n
(reading भूतत्वविकृतानि च) भूतद्वारकृत उरपात ॥
C_n भूतत्वं श्रोत्रेन्द्रियोपादानत्वात् । विकृतानि देहान्तर्गत
च्छिद्राणि । C₃ —^c) V₁ G₂ पचादश, D₄₃ M₀ पचशत,
T₁ G₀ पचाशत (for 'शत) S₁ K₁ १ १ 7 D₄-7 १
गुणाः पंचाशदेवो (K₇ D₄-7 १ 'द्विस्तु)का C₃ C_n p:
पञ्चाशतमित्यार्षम् । C₃ —^d) V₁ B₃ (marg as in text)
D₅-7 M₁ भाविन (for 'ता) T G₁-१ ० M₁ पचभूत
विभाविता (G₂ 'का, M₁ 'न) C₃ C_n पञ्चभूतात्म-
भाविता, पञ्चाना भूतानामात्मा, प्रातिस्विक स्वरूप, तत्र
लक्षिता । C₃

9 ^a) K₁ 4 D₄₃ G₂ M₁ चलोपपत्ति, K₀ B₀ ०
(marg as in text) 7-१ D₄₃ D₁₁ D₂ १ १ १ चलोपपत्तिश्,
D₁₁ C_n (gloss उहापोहकौशलम्) चैर्यो (for चलो')
D₄₃ युक्तिश्; D₄₃ युक्तश्, C_n (gloss स्मरणम्)
व्यक्तिश् (as in text) C₃ C_n चला चलनम्, उपपत्तिः
युक्ति, व्यक्तिः ज्ञानकारणत्वम् ॥ C_p चलशब्दश्चलत्वे, उप
पत्तिर्युक्तिः निश्चययोग्यता, व्यक्तिः पदार्थज्ञानम् । C₃ —^b)
K₁ १ विमर्ष; D₄₃ D₀ विसर्ग (for 'गी) B₇ क्षम';

C 12. 2199
B-12. 247(9). 9
K 12. 247 9

सदसच्चाश्रुता चैव मनसो नव वै गुणाः ॥ ९

इष्टानिष्टविकल्पश्च व्यवसायः समाधिता ।

संशयः प्रतिपत्तिश्च बुद्धौ पञ्चेह ये गुणाः ॥ १०

युधिष्ठिर उवाच ।

कथं पञ्चगुणा बुद्धिः कथं पञ्चेद्रिया गुणाः ।

एतन्मे सर्वमाचक्ष्व सूक्ष्मज्ञानं पितामह ॥ ११

Da4 क्षमा, M1 समा (for क्षमा). ॐ Ca. p विसर्ग-
न्यास (Cp स्याग) अनपेक्षितस्य, कल्पना नामजात्यादि,
क्षमा क्रोधादिशमनम् (Cp सहनम्) ॥ Cn विसर्ग. विप
रीव. सर्गो आन्ति, कल्पना मनोरथवृत्तिः । ॐ —^a)
K1. 2 M1 सदसश्च; G2 यदा सच् (for सदसच्) K1
2. 5. 7 B6 Da. 5. 7 चाश्रुता, B8 (marg as in text)
चाणुता, Da4 चाश्रुताश्, D8 चाश्रुताश्; D6 चातता
Ś1 K1 2. 4 भावा (for चैव). T1 G1-3. 6 सदसत्त (G1
'त्ता)नुवा चैव; M6 1 'चाश्रुता चैव ॐ Ca सच्
प्रकाशकत्वात् भासनं, असदप्रकाशकत्वादभासनम् ॥ Cn
सच् वैराग्यादि, असच् रागद्वेषादि, आश्रुता अस्थिरत्वम् । ॐ
—^d) D6 च (for चै).

10 Before 10, Ś1 K1 2. 4 V1 125 युधिष्ठिर उवाच
B9 om (hapl.) 10^a-11^b —^a) K2 इष्टानिष्टा; G1
'नीष्ट (for 'निष्ट). K4 विकल्पाश्, B6 (marg) Dn1
n4 D8 D2 3. 8 Cn (gloss नश, निद्रारूपा वृत्ति)
'विपत्तिश्च (for -विकल्पश्) —^b) K1 व्यवसाया; K7
V1 Da4 'साय-; G2 'सायी (for 'साय) K1 D2
समाधिना; Da4 M1 1 'धिता', Dn4 समन्विता (for
समाधिता). — Before 10^{ad}, M1. 6. 7 ins युधिष्ठिर.
—^c) K1 सशय, D6 G1-3. 6 M7 सशय, T2 'य (for
'य) —^d) K4 वधौ; D6 T1 G8. 6 बुद्धे, G2 युद्धे
(for बुद्धौ) K7 Da. 6. 9 चै (for ये) K6 V1 Bo
6-8 Da8. 54 Dn1 n4 D8 D2 3. 5. 7. 8 बुद्धे पच गुणा
निवृत्तु (V1 'श्च ये); G1 बुद्धे. पंचभये गुणा (slo)

11 B9 om 11^{ab} (of v 1 10) K7 D2. 9 T1
G1-3. 6 om 11 Ś1 K1 2. 4 T2 om (hapl.) 11^{ab}
— For 11^{ab}, M1 6-7 subst.

697* एतेभ्य एते निर्वृत्ता स्वगुणायामनोपि वा ।

[M7 स्युर (for स्व)]

—^a) B8 (marg) एतन्ममाचक्ष्व पर; T2 'से सर्वमा-
ख्यातं. —^d) Da4 पितामह, T2 मयानव. D6 सूक्ष्म
शांतिपितामहः (slo)

12 K7 Da. 9 T G1-3. 6 om the ref. —^a) K7

भीष्म उवाच ।

आहुः षष्टिं भूतगुणान्वै

भूतविशिष्ट-नित्यविपक्ताः ।

भूतविपक्ताश्चाक्षरसृष्टाः

पुत्र न नित्यं तदिह वदन्ति ॥ १२

तत्पुत्र चिन्ताकलितं यदुक्त-

D1. 9 चतु (for आहु) D1. 9 षष्टि; G1 षष्टि (for
षष्टि) K6 Bo 6 (marg as in text) 7. 2 (marg
as in text) 9 Da8. 54 Dn1 n4 D8 D2 3. 5. 7. 8
Cn p बुद्धि, G8 भूत (as in text) D2 -गणान्;
G1 -गुणा (for गुणान्) G1 lacuna, G2 च (for चै)
ॐ Ca भूतानां पञ्चाशत्, मनसो नव, बुद्धेरैकोऽध्ववसाय
एवेति षष्टिरेव गुणा ॥ Cn (reading बुद्धिगुणान्वै) पञ्च
भूतान्यपि बुद्धेरैव गुणा, पूर्वं च पञ्चपञ्चाशदिति षष्टि बुद्धि
गुणानाहु । ॐ —^b) Da4 विशिष्टा, M1 6. 7 Cp
'विपक्ता (for -विशिष्टा) Ś1 K1 -विपक्ता; K2 lacuna
(for विपक्ता) K7 D2. 9. 7. 9 नित्य (D1 'खं) विपक्ता
भूतविशि (D1 'च) ष्टा; D8 T G1 3. 6 M5 भूतविपक्ता
(G1 'वि*त्ता) प्रकृतिविषष्टा; G2 'विपक्ता' प्रीतिवि
शिष्टा ॐ C8 नित्यविपक्ता यावद्भ्रम्याभाविन । ॐ —^c)
K2 lacuna, B6 भूति-, D6 भूतिर्; T G1-3. 6 M5
नित्य; M1. 6 सूक्त; M7 सूक्ष्म (for भूत) K6
'विभक्ताश्; K7 Da4 D2. 9. 7. 9 'विभूताश्; V1 Bo. 6-9
Da8 Dn1 n4 D8 D2 3. 5. 8 Cn विभूती (D8 D6 'ति)श्;
T1 G1 3. 6 -विमुक्ताश् (for विपक्ताश्). K6 1 B6 D1-7. 9
Cp (gloss ब्रह्मवस्था तस्य कारणत्वात्) चाक्षरसंख्या; T1
चाक्षरविषष्टा, G1 M6 चाक्षरवि (M6 'नि) ष्टा (M6 'ष्ट'),
M1 चाक्षरसृष्टि (for 'सृष्टा) ॐ Ca. भूतविपक्ता
सदा सधद्धा । चकारान्मनोबुद्धोरपि एते सर्वे अक्षरेण ईश्वरेण
सृष्टा ॥ Cn (reading भूतविभूतीर्) भूतानि पञ्च तद्भि
भूतयश्च मनोबुद्धिभ्यां सह उक्ता एकषष्टिरित्येकसप्तति पदार्था
नक्षरेण ब्रह्मणा प्रशासित्वा, सृष्टान्वदन्ति । ॐ —^a) D7
पुनर्निर्लेख; T G1-3. 6 M6 सर्वमनित्य (for पुत्र न नित्य)
Ś1 K1 2 तदपि, D7 G8 तदिह (for तदिह) K7 D2. 9
भवति; Da4 वदित, D2 वहति (for वदन्ति) ॐ Ca
न नित्यम्, तेषां प्रलये मोक्षे च विलयात् । ॐ

13 ^a) K6 G1 यत् (for तत्) G2 3 om. चिन्ता
K6 Bo 6. 7. 8 (marg as in text) 9 Da8. 54 Dn1 n4
D8 D2 3. 6. 8 Ca (v 1) Cn -कलिल, T G1 3. 6 M5
लयन; G2 पालनं, M1. 6 कलय (for कलितं) B6 1
Da8. 54 Dn1 n4 D8 D2 3. 8 M6 तदुक्तम् (for यदुक्त-).
ॐ Cn चिन्ताकलिलम्, विचारतो बुद्धम् ॥ Cp: चिन्ता

मनागतं वै तव संप्रतीह ।
भूतार्थतत्त्वं तदवाप्य सर्वं

भूतप्रभावाद्भव शान्तबुद्धिः ॥ १३

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि सप्तचत्वारिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २४७ ॥

२४८

युधिष्ठिर उवाच ।

य इमे पृथिवीपालाः शेरते पृथिवीतले ।
पृतनामध्य एते हि गतसत्त्वा महाबलाः ॥ १
एकैकशो भीमबला नागायुतबलास्तथा ।

एते हि निहताः संख्ये तुल्यतेजोबलैर्नरैः ॥ २
नैषां पश्यामि हन्तारं प्राणिनां संयुगे पुरा ।
विक्रमेणोपसंपन्नास्तेजोबलसमन्विताः ॥ ३
अथ चेमे महाप्राज्ञ शेरते हि गतासवः ।

C. 12. 0147
B. 12. 287(6). 4
K. 12. 242. 4

कलित चिन्तनीयम् । ❀ — ^b) K: अनागा; D: अना-
गत; T G₁₋₃ ० M₅ मनोगत (for अनागत) B₃ (marg
as in text) ते तव; B₀ स वै तव, T G_{1.2} ० M₁.
१-१ तेन च (for वै तव) K₁ D₁ ० ० साप्रत च (for
सप्रतीह) ❀ C_n अनागतम्, अनागत वेदविरुद्धम् अन्यै
र्वादिभिरुक्तम् ॥ C_v अनागतम्, केनाप्यज्ञातम् । ❀ — ^c)
Ś₁ K₁ भूतार्थतत्त्वेव; B₀ C₂ 'तत्त्वं', D₁ १ C₂ (१ 1)
'भव (C₂ 'त')त्त्वं, T₁ G₂ ० ० 'यत्त्वं (for 'तत्त्वं). G₂
तदावाप्य (for तद'). T₁ G₁ सर्व (for सर्व) K₂
भूतार्थतत्त्वेव तव व्यापि सर्वं; K₁ 'तत्त्वंमवाप्य सर्वं',
V₁ B₃ (marg as in text) D_{4.0} 'तत्त्वंमवाप्य सर्वं
— ^d) T G_{1.2} ० प्रवाहाद्; G₂ -प्रवाह (for -प्रभावाद्).
G₂ तव (for भव) K₁ D₀ ज्ञाति (for शान्त-)
❀ C_n भूतप्रभावाद् ब्राह्मैश्वर्यात् । ❀

Colophon. — Sub-parvan Ś₁ K₁ २ ४ ०. १ V₁ B₀
० १ ० D₂ 24 D_{n1. n2} D₃ D₂₋₀ T G₁₋₃ ० M₁ १-१
मोक्षधर्म — Adhy name Ś₁ K_{1.2} ४ ० १ V₁ B₀ ० १
D₂ D_{n1} D₃ D₂₋₀ १ ० T₁ G₂ ० M₁ १ ० शुक्लानुप्रश्न
(Ś₁ K₄ ० B₁ D₂ D_{n1} 'ज्ञा') समाप्त (Ś₁ K₄ ० B₁
D₂ D_{n1} 'ज्ञा'); B₀ ० D₂ D₃ शुक्लानुप्रश्न; D₀
शुक्लानुप्रश्न समाप्त, T₂ व्यासशुकसंवाद समाप्त, G₂ M₁
शुक्लानुप्रश्न समाप्त, M₅ १ (also) शुक्लानुप्रश्ने भूतगुणस
व्यापनं. — Adhy no (figures, words or both) K₀
D₂ M₁ ० १ 80, D_{n1} D₂ D₃ T₁ G₁ ० ० M₅ 82,
D_{n2} D₂ 81, D₃ 76, T₂ 96, G₂ 78. — Śloka
no D_{n1} D₃ 13, D_{n2} 12.

248

Adhy. 248-250 from Śāntiparvan seem to
have been repeated (*mutatis mutandis*) in the

Dronaparvan (B 7 52-54) in all versions except
the ŚK They are given as an Appendix passage
in the Critical Edition of the Dronaparvan

1 ^a) D₂ भूतानां (for पृतना) D₂ -मध्यपते; T
G₁₋₃ ० M₅ -मध्यगाले (for मध्य एते) D₁ १ पृतना-
मध्यपतिता — ^d) D₂ गता; G₂ कृत (for गत).
K₀ १ V₁ B₀ ०-० D₂ 24 D_{n1} n₂ D₃ D₂₋₀ M₁ १-१
-सज्ञा (for सखा) D₂ महाहवा (for 'बला)

2 ^a) G₁ भूमिपाला (for भीमबला) — ^b) D₂
-वलस (for -बलास) — ^c) K₁ D₁ ० M₁ वि (for
हि) D₂ विगता; D_{n1} निहिता; G₂ नियता: (for
निहता). T₁ M₁ १ १ सखे, G_{1.2} M₅ सखे (for
सख्ये)

3 ^a) K₂ तेषां (for नैषां) K₁ T₁ G₁ ० ० हर्तारं;
T₂ G₂ भर्तार (for हन्तार) — ^b) B₃ (marg) भूतानां,
T G₁ प्राणानां (for प्राणिनां). K₀ V₁ B₀ ०-० D₂ 24
D_{n1. n2} D₃ D₂ ० ० परं (for पुरा) — ^c) K₂ विक्र-
मेण; K₁ D_{4.0} ० पौरुषेण (for विक्रमेण) T G₁₋₃ ०
[ए]व संपन्नास, M₁ ० [उ]पपन्नास्ते (for 'संपन्नास').
— ^d) G₁ मदान्विता (for 'समन्विता)

4 ^a) K₁ च मे, T₂ चैमे (for चैमे) K₂ ० १ B₀
०-० D₂ 24 D_{n1. n2} D₃ D₂₋₀ T G₁ ० ० M₅ महाप्रा
(K₀ B₀ D₂ 24 'प्र'ज्ञा, B₃ (marg) 'प्र'ज्ञा (for 'प्राज्ञ)
— ^b) Ś₁ K_{1.2} ० B₀ D₂ १ M₁ १ ह, K₁ च; B₃ [s]त्र
(for हि) D₂ शेरते गृहसासव (sic) — ^d) Ś₁ K₁
२ ४ भवति; D_{n2} D₃ १ T वर्तते (for वर्तति) K₂ B₁
M₁ ० १ [ए]व, D₂ १ हि, T₁ G_{1.2} ० M₅ [ए]व, T₂ च
(for [ए]व) K₁ गताससु (sic), K₄ १ D₂ D₃ ० ०
M₁ ० १ गताससु, K₀ 'युयु; B₀ laonna, D_{n1} 'स्मसु

G.12 8147
B.12. 257(6) 4
K.12. 282 4

मृता इति च शब्दोऽयं वर्तत्येषु गतासुषु ॥ ४
इमे मृता नृपतयः प्रायशो मीमविक्रमाः ।
तत्र मे संशयो जातः कुतः संज्ञा मृता इति ॥ ५
कस्य मृत्युः कुतो मृत्युः केन मृत्युरिह प्रजाः ।
हरत्यमरसंकाश तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ ६
भीष्म उवाच ।

पुरा कृतयुगे तात राजासीदविकम्पकः ।
स शत्रुवशमापन्नः संग्रामे क्षीणवाहनः ॥ ७
तस्य पुत्रो हरिर्नाम नारायणसमो बले ।
स शत्रुभिर्हतः संख्ये सवलः सपदानुगः ॥ ८

(for 'सुषु) Da4 corrupt.

5 ^a) Ms इता (for मृता). — ^b) K7 प्रयासा,
Da4 Da ० प्रायसो — ^c) K2 सशवो (for 'यो)
— ^d) M1 ० संज्ञो (for संज्ञा) D० मृताय ते (for मृता
इति)

6 Ds2 reads 6 on marg — ^a) B० कश्च; T
G1-३ ० M7 क स (for कस्य) — ^b) Ś1 K1 २ 4 V1
इति; T G1.३ ० Ms इमा (for इह) K1 २ 4 प्रभो
(for प्रजा) — ^c) T1 G1-३ ० अमृत- (for अमर-).
K1 २ Ds1 सकाशं, T G1-३ ० M7 -सकाशस (for 'श)
— ^d) K7 D4 ० ततो (for तन्मे). Da4 पितामह

7 ^a) D० युगे कृते (for कृतयुगे) — ^b) Dn1
शासीद् (for [अ]सीद्) K1 अविकपका, K4 'कल्पक';
K० V1 Bo ०-० Da० a4 Dn1 n4 Ds D2 ३ ३ १ Ms ०
Ca अनुकपक (Bo ० [marg] ३ ० Da4 Dn1 Ds Ds १
'न'), K7 D4 ० ० अविकपन (for 'कम्पक) T
G1-३ ० Ms १ राजा द्या (T2 अ]सीदकपन. — ^c) Ds1
आपन्ना

8 ^a) K4 हरेर् (for हरिर्) — ^b) K1 बल Da4
नारायणसतो रणे — ^c) Ds1 om स G1 ३ M1 ० सखे;
Ms १ सखे (for सख्ये) V1 D4 ३ १ स शत्रुनिहत सख्ये
— ^d) Ś1 K1.२ 4 सवल सहयाहन

9 ^b) T३ पुत्र (for पुत्र) K1 समन्विता, K7
D4 ० ० -समाहत; D7 वशानुग (for -समन्वित)
— ^c) ॐ C० अशान्तिपर इति पदम् । ॐ — ^d) T1
G1 ३ ० ददर्शो (for ददर्श) D० मुनि (for मुनि)

10 ^a) K० Bo, ० १ ० Da० a4 Dn1 n4 Ds D2 ३ ३

स राजा शत्रुवशगः पुत्रशोकसमन्वितः ।
यदृच्छयाशान्तिपरो ददर्श भुवि नारदम् ॥ ९
स तस्मै सर्वमाचष्ट यथा वृत्तं जनेश्वरः ।
शत्रुभिर्ग्रहणं संख्ये पुत्रस्य मरणं तथा ॥ १०
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा नारदोऽथ तपोधनः ।
आख्यानमिदमाचष्ट पुत्रशोकापहं तदा ॥ ११
राजञ्छृणु समाख्यानमद्येदं बहुविस्तरम् ।
यथा वृत्तं श्रुतं चैव मयापि वसुधाधिप ॥ १२
प्रजाः सृष्ट्वा महातेजाः प्रजासर्गे पितामहः ।
अतीव वृद्धा बहुला नामृष्यत पुनः प्रजाः ॥ १३

तस्मै स (by transp), G2 स तस्मिन् G1 आदिष्ट,
M1 १ आचष्टे (for 'ष्ट) — ^b) G2 ३ ० जनेश्वर — ^c)
Da4 हरण (for ग्रहणं). G2 M1.० सखे, Ms.१ संखे
(for संख्ये)

11 ^a) T1 G1 ३.० तत्स, G2 स तु (for तस्य).
— ^b) K7 D4 ० [S]स्य, Ms स (for स्य). Dn4 परे
धन; D० महातपा; G2 तपोधना — ^c) M1 ० पुत्रम्
(for इदम्) T1 G1-३ ० M1.० १ आचष्टे (for 'ष्ट).
— ^d) T1 G1 ३ ० -शोकहरं (T1 'तं), T2 लोकापहं;
G2 -शोकनतस (for -शोकापह). K7 D4, १ T G1-३.०
तथा (for तदा)

12 Before 12, Ś1 K1.२ 4 ० V1 Bo.०-० Da० a4
Dn1 n4 Ds D2 ३ ३-३ ins नारद उवाच — ^a) K३ 4
V1 transp राजञ् and शृणु. Ś1 K1 Bo समाख्यानम्;
V1 T G1-३ ० M1 ३-१ महाख्यान (for समा). — ^b)
Ś1 K1.२ 4 अद्येह, K० अद्यैवं, B० T G1-३ ० ममेद;
D० १ अद्येद (for अद्येदं) — ^c) Ś1 K1.२ 4 च, K०
B० Dn1 n4 Ds D2 ३ ० ३ [ह]द; Da4 हि (for [अ]पि)
G1 मया चैव सुराधिप

13 ^a) K7 प्रजा K० Bo.१ ० Da० a4 इष्ट्वा, K7
सृष्ट्वा (for सृष्ट्वा) K7 महातेजा. — ^b) K7 G1 प्रजा
सर्गे; G2 पूर्वसर्गे (for प्रजा) K1 D० पितामह.
— ^c) Da० a4 अतिप्र- (for अतीव) Ds2 वृद्धि; D० १
वृद्धा (for वृद्धा) Ś1 K1 ३ बहुला, T G० ० बहुला
(for 'ला). G2 अभिवृद्धाश्च बहुला — ^d) K1 न
मृष्यत, D० १ नामृष्यत T2 Ms तत (for पुन) B०
पुन (for प्रजा) T1 G1 ३ ० न मृतास्ते तत पुन, G2
नामृष्यत्युक्तत प्रजा

न ह्यन्तरमभूर्त्किचित्कचिजन्तुभिरच्युत ।
 निरुच्छ्वासमिवोन्नद्धं त्रैलोक्यमभवन्नृप ॥ १४
 तस्य चिन्ता समुत्पन्ना संहारं प्रति भूपते ।
 चिन्तयन्नाध्यगच्छच्च संहारे हेतुकारणम् ॥ १५
 तस्य रोपान्महाराज खेभ्योऽभिरुदतिष्ठत ।
 तेन सर्वा दिशो राजन्ददाह स पितामहः ॥ १६
 ततो दिवं भ्रुवं खं च जगच्च सचराचरम् ।
 ददाह पावको राजन्भगवत्कोपसंभवः ॥ १७

तत्रादहन्त भूतानि जङ्गमानि ध्रुवाणि च ।
 महता कोपवेगेन कुपिते प्रपितामहे ॥ १८
 ततो हरिजटः स्थाणुर्वेदाध्वरपतिः शिवः ।
 जगाद् शरणं देवो ब्रह्माणं परवीरहा ॥ १९
 तस्मिन्नभिगते स्थाणौ प्रजानां हितकाम्यया ।
 अन्नवीद्वरदो देवो ज्वलन्निव तदा शिवम् ॥ २०
 करवाण्यद्य कं कामं वराहोऽसि मतो मम ।
 कर्ता ह्यसि प्रियं शंभो तव यद्दृदि वर्तते ॥ २१

C 12 9164
B 121 257[6]-21
K 12 262 21

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि अष्टसत्वारिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २४८ ॥

14 °) G₂ न ह्यन्तरमगमद्भूमि (hypermetric) —^b)
 Dn₁ किंचिज् (for कश्चिज्) K₇ Da₈ D₅ १ ० T₂ M₁.
 ० ० अच्युत (Da₈ 'त'), V₁ B₇ Da₁ D₈ अच्युत Da₄
 कचिज्जन्तुभिरच्युत, G₂ पूर्वा प्राणिभिरच्युत —^a) B₇ ०
 (marg) इवोत्पन्नं, G₂ 'न्महं (s₁₀) (for 'न्नद्ध)
 —^d) D₈₁ त्रैलोक्याम् (for 'क्यम्) B₇ तदा (for नृप)

15 °) G₁ ० ० कस्य (for तस्य) Da₄ समुत्पन्ना,
 D₈ 'ब्रह्मा —^b) K₇ D₄ ० ० मानद (for भूपते) S₁
 K₁. २ ४ सहारायापि भूपते (K₄ 'भिभूतये) —^c) K₁ ३
 G₁ नाध्यगच्छन्, D₆ नाधिगच्छत्, M₁ ० नाभ्य' (for
 नाध्य') K₇ D₄ ० ० T G₁-० ० M₆ स (for च) D₅ १
 चिन्तयन्नाभ्युपागच्छत् —^d) K₇ D₄-१ ० हत (for हेतु)

16 °) G₂ रोव (for रोपान्) Da₈ a₂ महातेजो;
 D₈ 'राजन् (for 'राज) —^b) S₁ K₁ २ ४ उदितस्तव;
 Da₁ उदतिष्ठत् (for 'तिष्ठत्) B₈ (marg as in text)
 सुखेभ्योभिरजायत —^c) Da₈ दश, G₁ सर्वान् (for
 सर्वा). —^d) K₁ M₇ पितामह

17 °) B₈ ० तदा (for ततो) —^b) M₅ जगत्स
 इ चराचर —^c) K₇ D₄-१ ० अदहत् (for ददाह)
 —^d) K₁ २ ४ १ Bo Dn₁ D₃ ४ ० भगवान्; K₆ Da₁
 D₈₁ a₂ (before corr) D₂ ० ० M₁ ० १ 'चन् (for 'वत्-)
 T₁ G₁ ० ० क्रोध- (for -कोप-)

18 °) K₁ [अ]दहति, Da₈ a₂ [अ]दहत्, G₁ [अ]द्वै
 शंत (for [अ]द्) —^b) K₁ ध्रुवानि —^c) K₄ ० १
 V₁ Bo ०-० Da₈ a₂ Dn₁ n₄ D₈ D₂-० M₁ ० क्रोध
 (for कोप-). K₁. ३ -वेगेण —^d) T₁ हु (for प्र)

G₁ कुपितेन पितामह

19 °) Da₄ मनो (for ततो) K₇ D₄ ० हरिजट',
 Da₄ 'जरा, Dn₁ D₈ D₃ Cn (Cnp as in text) [s]
 ध्वरजट'; D₇ T G₁ ० ० M₇ हरो जटी, G₂ हराजभि
 (s₁₀), M₁ ० ० हरिजटी (for हरिजट') K₇ Cn अध्वर
 'ध्व हिंसायां' अहिंसैव जटा ह्व शिरसि धार्यस्वेन मान्या
 यस्य सोऽध्वरजटो दयालु ॥ C₈ अध्वरा ज्योतिष्टोमादय
 सप्त, स एव जटा मूर्धस्था केशा यस्य। अनेन यज्ञरूपस्वमुक्त
 भवति। K₇ —^b) M₁ ० १ देवो (for वेद) K₂ [अ]
 धन (for [अ]ध्वर) D₅ -परि', D₇ -पर (for -पति)
 S₁ K₁ वेधा धनपति शिव, T G₁-० ० M₆ इमशाननि
 लय' शिव —^c) M₁ ० १ देव (for देवो) — K₁
 om (hapl) 19^d-20^c —^d) K₆ ब्राह्मण (for ब्रह्माण)
 T G₁-० ० M₁ ०-१ ब्रह्माणं परमेष्ठिनं

20 K₁ om. 20^{ab} (cf v 1 19) —^c) K₂ अभ्या
 गते, K₆ अनिगते; D₈₁ अति', D₈₁ अधि'; G₂
 अतर्हिते (for अभिगते) K₆ स्थाणौ, K₇ स्थाणो',
 D₆ स्थाणुं (for स्थाणौ) —^c) K₆ V₁ Bo ०-० Da₈
 a₂ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ० ० G₂ M₁ ० १ परमो, B₈ (marg)
 परम (for वरदो) K₇ D₃ ० ० देव (for देवो)
 —^d) D₇ हुताशन, G₁ सदाशिव (for तदा शिवम्)

21 °) D₈₁ M₁ ० ० कि (for क) M₅ कार्य (for
 काम) M₇ करवाणि कृत काम —^b) K₄ Da₁ G₁ M₇
 वराहोसि (G₁ 'स्ति) (for 'होऽसि) K₂ गतो, B₈
 Da₈ a₂ मतिर्, T₁ G₈ ० ततो (for मतो). —^c)
 B₈ [अ]सि च (for ह्यसि).

२४९

स्थाणुरुवाच ।

प्रजासर्गनिमित्तं मे कार्यवत्तामिमां प्रभो ।

विद्धि सृष्टास्त्वया हीमा मा कुप्यासां पितामह ॥ १

तव तेजोभिना देव प्रजा दहन्ति सर्वशः ।

ता दृष्ट्वा मम कारुण्यं मा कुप्यासां जगत्प्रभो ॥ २

प्रजापतिरुवाच ।

न कुप्ये न च मे कामो न भवेत्प्रजा इति ।

लाघवार्यं धरण्यास्तु ततः संहार इष्यते ॥ ३

इयं हि मां सदा देवी भारता सप्तचोदयत् ।

संहारार्यं महादेव भारेणाप्सु निमज्जति ॥ ४

यदाहं नाधिगच्छामि बुद्ध्या बहु विचारयन् ।

संहारमासां घृद्धानां ततो मां क्रोध आविश्यत् ॥ ५

स्थाणुरुवाच ।

संहारान्तं प्रसीदस्व मा कुपस्त्रिदशेश्वर ।

Colophon — Sub-parvan Śi K₁ १ १ १ V₁ Bo १ १ १ Das at Dn₁ n₁ D₁ D₁₋₉ T G₁ १ १ Mi. १ मोक्षधर्म — Adhy name: Śi K₁ १ १ १ V₁ Bo १-१ Das, at Dn₁ n₁ D₁ D₁₋₉ १ १ नृत्युप्रजापतिसंवाद्. G₀ अकंपननारदसंवादे नृत्युप्रजापतिकथन; M₁ नृत्युप्रजापतिमवादे प्रज्ञकोप, M₂ नृत्युप्रजापतिसंवादे प्रजापतिकोप; M₃ नृत्युप्रजापतिकोप — Adhy no (figures, words or both) K₁ M₁ १ १ 81, Dn₁ T₁ G₁ १ १ M₁ 83, Dn₁ D₁ 82, T₁ 97, G₁ 79. — Śloka no.: Dn₁ n₁ D₁ 21

249

1 °) K₁ प्रजासर्गा; D₁ सर्गे (for 'सर्ग') T G₁₋₃ निमित्तां; G₀ निमित्तान् (for 'त्त') G₁ हि (for मे). — °) K₁ कार्यवताम्; D₁ मित्राम् (for 'वत्ताम्'). G₂ दृष्ट्वा (for 'दृष्ट्वा') K₁ प्रभो, B₁ (marg) विभो ☞ Cn p कार्यवताम् अर्थिता (Cp 'स्व')म् । ☞ — G₁ om. (hapl) 1°-2°. — °) G₁ विधि; M₁ विधि (for विद्धि) B₁ (marg as in text) D₁ सृष्टां (for सृष्टास्). G₂ त्रयो (for त्वया). B₁ (marg. as in text) D₁ M₁ हीमां, M₁ १ भीमां (for हीमा) — °) K₁ D₁ १ कुप्यासां, D₁ कुप्यसि, T G₁ १ १ कुप्यस्व (for कुप्यासां). M₁ (inf lin., orig as in text) तत स्म ह (for पितामह).

2 G₁ om 2 (of v 1 1) D₁ reads 2 on marg — °) M₁ १ १ भवत् (for तव) — °) D₁ दहन्ति; G₂ दहति, M₁ १ दहति (for दहन्ति). Śi K₁ १ १ दहन्ति (K₁ 'त्' सर्वत प्रजा — °) K₁ D₁ १ १ G₂ १ १ दद; D₁ M₁ १ तां; D₁ T₁ त; T₁ M₁ तान् (for ता) Śi K₁ १ T₁ कारुण्यान् (for 'ण्यं'). — °) D₁ कुप्यसि; T₁ कुप्यस; G₂ कुप्यस्तु; G₁ १ कुप्यस्व (for

कुप्यासां). K₁ M₁ जगत्प्रभो; V₁ D₁ (marg) प्रजा पते; D₁ D₁ जगत्पते (for 'प्रभो'). T₁ मामग्यास्व जगत्प्रभो.

3 Śi K₁ १ १ M₁ दृष्ट्वा (for प्रजापतिद्). — °) T₁ G₁₋₃ १ [s]हं न (for न च). B₁ कामो मे (by transp), G₁ lacuna, M₁ १ मे कामान् — °) K₁ १ Bo १ १ s (marg. as in text) १ D₁ at Dn₁ n₁ D₁ D₁₋₉ G₁ भवेत् (for भवेत्) K₁ प्रजापति (for प्रजा इति). — °) D₁ लाघवार्यं.

4 °) K₁ om हि. G₁ हीमां; G₂ हि मा. M₁ धरा (for सदा) — °) K₁ १ भारता (for भारतां) K₁ सप्तचोदयत्; D₁ D₁ चोदयन्; D₁ नोदयत्. — °) K₁ भावेन (for भारेण) K₁ १ १ V₁ Bo. १-१ Dn₁ n₁ D₁ D₁₋₉ T₁ G₁ १ M₁ निमज्जती (for 'जति')

5 °) D₁ १ १ G₂ यदाहं; T₁ G₁ १ १ यदाह; T₁ तदाह (for यदाह) G₂ च (for न). — °) G₂ बुद्ध्या बहुविचारन् — °) K₁ १ भासां; G₁ एषा (for भासां). — °) D₁ ततो (for ततो). K₁ T G₁ १ M₁ १-१ मा (for मां) D₁ १ रोष; G₁ क्रोधम्. M₁ आविश्यत् (for 'शत्').

6 K₁ D₁ १ १ देवदेव (for स्थाणुर). — °) K₁ १ V₁ Bo १-१ D₁ at Dn₁ n₁ D₁ D₁₋₉ M₁ १ १ संहारार्यं (for 'रार्थं'). T G₁₋₃ १ M₁ संहारार्यं (G₂ 'र्थं') निवर्तस्व — °) D₁ D₁ M₁ १ कुप्यो; D₁ क्रोधो; D₁ T G₁ १ १ कुप्यस्व (for कुप्यस्व). K₁ V₁ Bo. १-१ D₁ at Dn₁ n₁ D₁ D₁ १ १ M₁ १-१ विद्युशेखर (D₁ 'र') (for त्रिदशो) — °) D₁ D₁ G₂ प्रजा, G₁ प्रजां (for प्रजा). K₁ स्यादरे; T G₁ १ १ स्यादारां; G₂ स्यादरा (for 'रं') — D₁ om. (hapl.) 6^a-7^a — °) T G₁₋₃ १ जगत्प्रभो (for जगत्प्रभो) K₁ १ १ B₁ १ D₁ १

मा प्रजाः स्थावरं चैव जङ्गमं च विनीनशः ॥ ६
 पल्वलानि च सर्वाणि सर्वं चैव तृणोलपम् ।
 स्थावरं जङ्गमं चैव भूतग्रामं चतुर्विधम् ॥ ७
 तदेतद्भस्मसाद्भूतं जगत्सर्वमुपप्लुतम् ।
 प्रसीद भगवन्साधो वर एष वृत्तो मया ॥ ८
 नद्या न पुनरेष्यन्ति प्रजा हेताः कथंचन ।
 तस्मान्निवर्त्यतामेतत्तेजः स्वेनैव तेजसा ॥ ९
 उपायमन्यं संपश्य प्रजानां हितकाम्यया ।

यथेमे जन्तवः सर्वे निवर्तेरन्परंतप ॥ १०
 अभावमभिगच्छेयुरुत्सन्नप्रजनाः प्रजाः ।
 अधिदैवनिपुक्तोऽस्मि त्वया लोकेष्विहेश्वर ॥ ११
 त्वद्भवं हि जगन्नाथ जगत्स्थावरजङ्गमम् ।
 प्रसाद्य त्वां महादेव याचाम्यावृत्तिजाः प्रजाः ॥ १२

नारद उवाच ।

श्रुत्वा तु वचनं देवः स्थाणोर्नियतवाञ्छनाः ।
 तेजस्तत्स्वं निजग्राह पुनरेवान्तरात्मना ॥ १३

C. 12 9177
B. 12. 249C/13
K. 12. 249. 13

T G1 ० व्यनीनशः, V1 Bo ० ० Das ११ Dn1. n4 Ds
 Ds ० ० ० Gs व्यनीनशत् (Dn1 Gs 'न्') (for विनीनशः).

7 Dr om. 7^{ab} (cf. v 1 6) —^a) Ks पल्व
 लाणि —^b) Ds चैतत् (for चैव) K1 [उ]त्पल्लोलपः
 Ks तृणोपमः; K7 Ds ० ० 'लुपः; V1 Dn1 Ds Tz G1 ०
 'पलः; Das Dn4 तृणो (Dn4 'णा)लय (for 'लपम्)
 ☞ Cn उलपमपि तृणविशेषः । ☞ —^c) Ms वेद (for
 चैव) —^d) Ds भूत चैव (for भूतग्रामं) ☞ Gs
 ग्रामशाब्दस्य नपुंसकत्वमाप्यम् । ☞

8 —^a) Ds ततस्तद्, Ms अकाले (for तदेतद्) M1 ०
 मस्यसंभूत (for 'साद्भूतं). —^b) Ks १ Das Ds2 Ds १
 भगवान् (for 'वन्). K7 Ds साधुरः; Ds ० T1 G1-० ०
 साधु (for साधो) —^d) Gs वृत् एष वरो मया

9 —^a) Ks एष्यन्ति —^b) K7 प्रजा (for प्रजा)
 Ś1 K1 ० ० हीमा (for होता) —^c) Ks ० Bo ० Das
 ११ Dn1 n4 Ds Ds ० ० T1 G1 ० ० निवर्तवाम्, Gs
 निवृत्य (for निवर्त्य) —^d) Das तेन (for तेज)

10 V1 reads 10-12 on marg —^b) Ks ० १ Bo
 ०-० Das ११ Dn1. n4 Ds Ds ० ० भूतानां (for प्रजानां)
 —^c) Ks १ Bo ० (marg ११ in text) Dn1. n4 Ds
 Ds-० ययामी (for यथेमे) —^d) K1 निवृत्तेरन्, Ds १
 न दृष्टते (for निवर्तेरन्) Das Ds पितामह (for परं
 तप) Ks Bo ०-० Dn1 n4 Ds Ds ० न दृष्टेर (Bo ०
 both marg ११ in text) न्पि (Dn4 'त पि) तामह; Das
 Cs निवर्तेरन्पितामह ☞ Ca विवर्तेरन्, जन्ममरणप्रवन्धेन
 पुनः पुनरावर्तेरन् । दृष्टेरन् इति पाठश्चिन्त्य ॥ Cs (reading
 निवर्तेरन्) युगपत्सहाराद्विवर्तेरन् इत्यर्थः । ☞

11 V1 reads 11 on marg —^a) K7 Ds ० अभावे;
 Bs प्रमादं (for अभावम्) Ks अधि-; Ks Bo ०-०
 Das ११ Dn1 n4 Ds Ds ० ० हि न, K7 Ds ० ० T

G1-० Ms नाधि; V1 Ds १ Gs नामि, M1. s (1/2)
 /in) न च, Ms १ न हि (for अस्मि) —^b) Ks
 Dn1. n4 Ds2 Ds ० उच्छिन्नः; Ks १ V1 Bo ०-० Das
 ११ Ds1 Ds ० उच्छन्नः, Ds-१ M1 उत्पन्नः; G1 उत्सन्न
 (for 'न्न) K1 प्रजा; Bs (marg) नरा (for प्रजा),
 —After 11^{ab}, Ms ins

698* पर्यायिणाभ्युपायेन नेया मृत्युवशां ततः ।
 Ms cont. T G1 ० ० ins after 11^{ab};

699* पुत्रत्वेनानुसंकरूप्य त्वयाहं तपसाप्यज ।
 [Ms तपसा प्रजा (for 'साप्यज)]

— Ds Gs om (hapl.) 11^a-12^d —^c) K1 ० Das
 Dn1 n4 Ds Ds ० ० Cn (gloss अहंकाराधिष्ठातृत्वे) Cs
 (gloss अधिपतित्वे) अधिदैवे, Ks 'देव-', K7 V1 Bo
 Das Ds ० Tz G1 ० ० Ms १ Cp 'दैव', Bo 'दैवैद् (for
 'दैव) —^d) M1 ० १ लोकेषु हि (for 'ष्विह). K7
 Ds ० [ह]ेश्वर (for 'र) Ks V1 Bo ०-० Das ११ Dn1
 n4 Ds2 Ds ० ० १ त्वया लोकेष्वेश्वर (V1 'शा हीश्वर',
 Das 'श्वरेश्वर'; Dn4 'श्वरेति च); Ds1 त्वया लोके
 सु***, T G1 ० ० Ms लोकानां हितकारणात्

12 Ds Gs om 12 (cf v 1 11) V1 reads 12
 on marg —^b) Ks Bo ०-० Das ११ Dn1 n4 Ds Ds ०
 एतत् (for जगत्) —^c) Ś1 K1 G1 Ms १ स्वा (for
 स्वा) T Gs ० अहं देव, M1 ० अहो (Ms 'तो) देव (for
 महादेव) ☞ Ca महादेवेति रुद्रेण महासंबोधनम् । ☞
 —^d) G1 वाचामि (for याचामि) V1 भावर्षिता (for
 आवृत्तिजा) K1 ० Das ११ Dn4 याञ्छान्या (K1 ० 'स्या-
 वृत्तिजा' प्रजा) ☞ Cn आवृत्तिजा, आवृत्त्या जाता ।
 मृत्वा मृत्वा पुनर्जायन्तामित्यर्थः । ☞

13 K7 Ds ० ० T G1-० ० M1 ० ० om the ref M7
 नीष्म (for नारद). —^a) Bs Ms तद् (for तु). Ds

ततोऽग्निमुपसंगृह्य भगवाँल्लोकपूजितः ।
 प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च कल्पयामास वै प्रभुः ॥ १४
 उपसंहरतस्तस्य तमग्निं रोपजं तदा ।
 प्रादुर्बभूव विश्वेभ्यः खेभ्यो नारी महात्मनः ॥ १५
 कृष्णा रक्ताम्बरधरा रक्तनेत्रतलान्तरा ।
 दिव्यकुण्डलसंपन्ना दिव्याभरणभूषिता ॥ १६
 सा विनिःसृत्य वै खेभ्यो दक्षिणामाश्रिता दिशम् ।

T₂ M₁ देव, G₂ देव (for देव) —^a) G₁ स्याणुर (for स्याणोर) K₂ B₂ (marg) नियम; K₁ निहत (for नियत) D₁ G₂ वाचन —^a) K₂ lacuna, B₀ 6-9 D₁ D₁, n₁ D₂ D₂ 2 2 2 सं (for स्व) D₁ 7 तेज स्कन्ध निजप्राह. —^a) Ś₁ K₁ 2 4 अत्ते (for एव) K₂ V₁ B₀ 6-9 D₁, n₁ D₂ D₂ 2 2 2 T G₁-2 6 M₂ [क्ष]तरामनि, M₁ 6 7 [क्ष]मनात्मनि (for [क्ष]न्तरात्मना).

14 ^a) D₁ [5]ग्निस्तूप (for सग्निमुप). T G₁-2 6 M₁ 2 6 संहृत्य (for संगृह्य) —^a) B₂ (marg) T G₁-2 6 भावन (for पूजित) —^a) K₂ श्रवृत्ति (for प्र). ॐ C₁ प्रवृत्तिं जन्म, निवृत्तिं मरणम् । अनेन नात्यन्त प्रजानामुच्छेदो नाप्यत्यन्त भूमेर्भार इति दर्शितम् । ॐ —^a) D₂ 7 कल्पयामास वै पुन

15 ^b) K₁ 6 D₁ अग्नि, D₁ अग्नि (for अग्नि) G₁ रोपज (for रो). V₁ B₀ (marg as in text) T₂ M₁ 5-7 तथा (for तदा) —^a) T G₁-2. 6 M₁ विश्वे शान् (for 'भ्य) ॐ C₁ विश्वेभ्यः खेभ्यः सर्वेभ्यो मुपा- नासिकादिभ्य । ॐ —^a) ॐ C₂ खेभ्यो नारीत्यनेन कुण्डो सृष्टयुरभ्योत्तरम् । ॐ

16 ^a) K₂ V₁ B₀ 6 7 9 D₁ n₁ D₂ D₂ 2 2 2 T₁ G₁ 2 6 M₁ 6 कृष्ण (for कृष्णा) M₁ रक्ताम्बर (for रक्ताम्बर). K₂ कृष्णवर्णांबरधरा —^a) K₂ B₀ 6 7 8 (marg) 9 D₁ n₁ D₂ D₂ 2 2 2 कृष्ण (for रक्त). D₁ D₁ लतांतरा, D₁ तरांतरा, G₁ तदा तदा (for तलान्तरा) —^a) G₂ दीर्घ- (for दिव्य) K₂ कुण्डल (for कुण्डल) —^a) T₁ G₁ 2. 6 सर्वा भरण (for दिव्या)

17 ^a) Ś₁ K₁ 2 4 विनिर्गत्य; T₂ G₁ विनिःसृत्य (G₁ 'र्जित्य; M₁ 6 7 विनिःसृत्य (for विनिःसृत्य) B₂ (also as in text) T G₁-2 6 M₁ 5-7 खेभ्योस्त्य, D₁ दैतेभ्यो; D₂ 7 विश्वेभ्यो (for वै खेभ्यो) D₂ विनिःसृत्य सा खेभ्यो (submetric). —^a) K₁ D₁ 9 आगता; D₁ आश्रिता,

दृश्यातेऽथ तां कन्यां देवीं विश्वेश्वरावुमां ॥ १७
 तामाहूय तदा देवी लोकानामादिरीश्वरः ।
 मृत्यो इति महीपाल जहि चेमाः प्रजा इति ॥ १८
 त्वं हि संहारयुद्ध्या मे चिन्विता रुषितेन च ।
 तस्मात्संहर सर्वास्त्वं प्रजाः मजदपण्डिताः ॥ १९
 अविशेषेण चैव त्वं प्रजाः संहार भामिनि ।
 मम त्वं हि नियोगेन श्रेयः परमवाप्स्यसि ॥ २०

T G₁-2 6 M₁ 6 7 आश्रयद् (for आश्रिता) —^a) K₂ 7 V₁ B₀ 6-9 D₁ n₁ D₂ D₂-9 M₁ 5-7 च तां, T₁ G₁ 6 तथा, T₂ [5]य तां; G₁ तदा (for 5य तां). G₂ तादृशा ते तथादन्त्या (sic) —^a) D₁ देवी, G₂ देयो (for देवी) G₁ देवी विश्वेश्वरी तदा.

18 ^a) K₂ 7 आहूय; D₁ T₁ G₁ 2. 6 आहाय, T₂ M₁ 5-7 आहूयण; G₂ आहाय (for आहूय) D₂ सर्वा (for देयो). —^a) B₂ देवानाम् (for लोकां). K₁ D₁ 6 7 लोकानामीश्वरेश्वर; D₂ लोकानापातीश्वरेश्वर (sic), M₁ 6 लोकानामीश्वर प्रभु —^a) Ś₁ K₁ 2 3 स्यात्प्रहार; B₁ D₁ D₂ G₂ मृत्योरिति G₁ महीपाल —^a) D₂ तर्हि (for जहि) G₂ चेमां (for चेमा). D₁ प्रजापति (for प्रजा इति)

19 ^a) D₁ संहार- (for संहार-) T G₁-2. 6 संहारयुद्ध्या (G₂ 'रसाद्या) मे (G₂ द्वे) कन्ये —^a) D₂ वै (for च) G₂ चिन्विता रुषितेन च —^a) K₂ D₁ संहार (for सहर) M₁ 6 सर्वासु (for सर्वासु). —^a) D₁ सर्वत्र, D₂ 7 मूर्गाश्च; T G₁-2. 6 M₁ 5-7 सजद (T₂ 'क) (for सजद)

20 ^b) K₁ 2 D₁ D₁ प्रजा (for प्रजा) D₁ संहार K₂ B₀ 6 7 8 (marg) 9 D₁ n₁ D₂ D₂ 2 2 2 7 8 कामिनि; V₁ B₂ (orig) भाविनि (for भामिनि) K₁ D₂ 9 स्वर चा (D₂ 9 स्वरस्या) मु शुभानने —^a) K₂ श्रेय (for श्रेय).

21 ^a) Ś₁ G₁ M₁ उक्त्वा (for उक्त्वा) —^a) T₁ G₁-2. 6 कनक- (for कमल) D₂ 7 लोचना (D₁ 'नी) (for माहिनी) —^a) Ś₁ K₁ 2 साधुपावम्, D₂ श्रुत्वा, T G₁-2 6 M₁ साधु (for साधु) K₂ V₁ B₀ 6-9 D₁ n₁ D₂ D₂ 2 2 2 च, M₂ ह (for हि)

22 ^a) Ś₁ K₁ एव; B₂ (marg) प्रति; T G₁-2 6 साय (for चैव) —^a) Ś₁ K₁ अक्षुणि; K₂ अक्षुनि. K₂ V₁ B₀ 6-9 D₂ D₂-7. 9 T G₁-2. 6 M₂ जनेश्वर; M₁

एवमुक्त्वा तु सा देवी मृत्युः कमलमालिनी ।
प्रदध्यौ दुःखिता बाला साश्रुपातमतीव हि ॥ २१

पाणिभ्यां चैव जग्राह तान्यश्रूणि जनेश्वरः ।
मानवानां हितार्थाय ययाचे पुनरेव च ॥ २२

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि एकोनपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४९ ॥

२५०

नारद उवाच ।

विनीय दुःखमबला सा त्वतीवायतेक्षणा ।
उवाच प्राञ्जलिर्भूत्वा लतेवावर्जिता तदा ॥ १
त्वया सृष्टा कथं नारी मादृशी वदतां वर ।
रौद्रकर्माभिजायेत सर्वप्राणिभयंकरी ॥ २
विभेम्यहमधर्मस्य धर्म्यमादिश कर्म मे ।

त्वं मां भीतामवेक्षस्व शिवेनेश्वर चक्षुषा ॥ ३
वालान्बृद्धान्वयःस्थांश्च न हरेयमनागसः ।
प्राणिनः प्राणिनामीश नमस्तेऽभिप्रसीद मे ॥ ४
प्रियान्पुत्रान्वयस्यांश्च भ्रातृन्मातृः पितृनपि ।
अपच्यास्यन्ति यदेव मृतांस्तेषां विभेम्यहम् ॥ ५
कृपणाश्रुपरिक्लेदो दहेन्मां शाश्वतीः समाः ।

C 12 9192
B 12. 250(a) 6
K 12 254, 6

० १ महेश्वर (for जनेश्वर) ॐ Cn मृत्योरश्रुपाते युग
परसर्वभूतक्षयो मा भूदिति भावः । ॐ —^d) K१ B२ D१-१ ०
हि; V१ Bo ० १ D२३ अ१ Dn१ न१ D२ D३ २ २ M१ ० १
६; T G१-२.० M२ सा (for च) .

Colophon — Sub-parvan Ś1 K१ ३ ४ ० १ V१ Bo
० १ ० D२३ अ१ Dn१ D२ D३-२ १-२ T G१-३ ० M१ ६-१
मोक्षधर्म — Adhy name Ś1 K१ ३ ४ ० १ V१ Bo ०-२
D२३.२१ Dn१ न१ D२ D३-२ M२ मृत्युप्रजापतिसवाद; M३
कोपप्रशमनं, M१ प्रजापतिकोपप्रशमन — Adhy no
(figures, words or both) K६ D२ M१.० १ 82, Dn१
D१ T१ G१.३ ० M२ 84, Dn१ D२ 83, D२ 76, T२
98, G२ 80 — Śloka no Dn१.न१ 22, D२ 21

250

1 K० १ B० १ ३ (marg as in text) D२३ अ१ D१-१ ०
T G१-३ ० M१ ६-१ जीष्म (for नारद) —^a) K०
विनीय; G२ द्वितीय (for विनीय) ॐ Cn विनीय
प्रमाज्यं । ॐ —^b) K० Bo ०-२ D२३ अ१ Dn१ न१ D२
D३ २ २ १ ३ साम्नैव, K१ D१ ० ० साखिता च (for सा
खतीव) —^d) D२३ जलेव, Dn१ तमेव (for लतेव)
T२ G२ तथा (for तदा) ॐ Ca सावर्जिता प्रणवा ॥
Cn ऋजुभूता ॥ Cp भूमौ पतिवा । ॐ

2 Before 2, G२ ins कन्वा — D२३ om 2nd.

—^०) V१ T२ M१ रौद्र (for रौद्र) D२३ रौद्रकर्माणि
जातैव; D२ १ रौद्र कर्म करिष्यामि —^d) Ś1 K१ ३ ४
V१ Bo (marg as in text) १ T२ G२ भयकर, M१
-भयकर (for 'करी)

3 ^a) K१ D२३ विभेस्ति (for 'मि) —^b) K० V१
Bo Dn१ न१ D२३ D१-१ T१ G१ धर्मम् (for धर्म्यम्).
G१ आदिश (for आदिश) —^c) K१ जवेक्ष्यस्व —^d)
K० Bo Dn१ न१ D२ D३ २ २ १ ३ T२ [ई]क्षस्व (for [ई]
श्वर) Ś1 K१.३ ४ शिवेन स्वेन कर्मणा

4 ^a) M१ बालान्बृद्धान् D२३ अ१ Dn१ (marg) वय
स्यांश्च (for वयस्यांश्च) —^b) K१ ३ अनागस; D२
'गत् (for 'गत्) —^d) K१ मनस्ते (for नमस्ते)
K२ ० १ V१ Bo ०-२ D२३ Dn१ न१ D२ D३-२ T G१-२.०
स्तु, M१ हि (for ऽमि) D२३ नमस्तु सुप्रसाद मे

5 ^a) D२३ विप्रान् (for प्रियान्) D२ १ वयस्यांश्च
(for 'स्यांश्च) —^b) V१ D२ M१ ० भ्रातृन्मातृन्, D२३
भ्रातृन्मातृन्; T१ G१ ३ ० भ्रातृमातृ (for भ्रातृन्मातृ
D२ अय (for अपि) —^c) B१ अपि, B२ ऽमि,
T G१ ३ ० अनु; G२ अत (for अय) Ś1 K१ ३ T२
ध्यायन्ति, B२ ध्यास्यति (for ध्यास्यन्ति) K१.१ Bo
(marg) यद्येव; K६ V१ Bo १ ३ D२३ Dn१ न१ D२
D३-२ २ २ यद्येव, K० B० ० D२३ D२ १ यद्येवां; T
G१-३.० M१ ६-१ ये (G२ ते) देव (for यदेव) ॐ Cn. p

C 12 92
B. 12 250. 6
E. 12 254 6

तेभ्योऽहं बलवद्गीता शरणं त्वामुपागता ॥ ६

यमस्य भवने देव यात्यन्ते पापकर्मिणः ।

प्रसादये त्वा वरद प्रसादं कुरु मे प्रभो ॥ ७

एतमिच्छाम्यहं कामं त्वत्तो लोकपितामह ।

इच्छेयं त्वत्प्रसादाच्च तपस्तप्तुं सुरेश्वर ॥ ८

पितामह उवाच ।

मृत्यो संकल्पिता मे त्वं प्रजासंहारहेतुना ।

गच्छ संहार सर्वास्त्वं प्रजा मा च विचारय ॥ ९

एतदेवमवश्यं हि भविता नैतदन्यथा ।

अपञ्चास्यन्ति शस्यन्ते । ॐ —^a) K₁ ० V₁ Bo ०-०
Das २४ Dn₁ n₄ Ds D₂ २ ०-० M₁ ० ० मृतासु; K₇
D₁ ० मृत्वा (for मृतासु) T G_{1-३} ० M₁ ०-१ तेभ्यो
(for तेषां) K₂ विभीमि; M₇ विभेमि

6 ^a) K₁ om. from कृपणा up to सुपा (in 6^d).
Ś₁ K₂ D₄ कृपणाञ्च- (D₄ 'ञ्च'), K₆ D₈ कृपणां (K₆
'णा)स्तु (for 'णाञ्च-). D₂ G₂ परिच्छेदो; D₅ परिच्छेदो
(for 'छेदो) —^b) Ś₁ K₁ २ T₂ G₂ M₁ ०-१ मा (for
मां). K₇ D₄ शाश्वती. —^c) D₄ हि (for षह)

7 ^a) T₂ M₇ भवनं (for 'ने) D₄ देवी (for
देव). —^b) Ś₁ K₂ यात्येते; K₄ ० V₁ Bo ०-० Das.
२४ Dn₁ n₄ Ds₁ D₂ २ ० ० M₇ पात्येते; K₇ D₄ ०
पीत्येते; D₆ यात्येते, D₇ पत्येते, T₁ G₁ ० M₇
(inf inf) यात्येते; G₂ यात्येते, G₃ योज्येते (for
यात्यन्ते) Ś₁ K₂ भाव; K₁ भावि, D₃ पुण्य (for
पाप-) Bo धर्मिण, B₆ D₇ ० कर्मण; G₈ ० कर्मणि;
M₁ ० कारिण (for कर्मिण). —^c) T₂ G₁ २ M₆
निवेदये (for प्रसा^a) K₄ ० १ V₁ Bo ०-० Das २४
Dn₁ n₄ Ds D₂-० त्वां (for त्वा) —^d) K₂ D₄
प्रभो; K₇ D₆ ० T G_{1-३} ० M₇ विभो (for प्रभो).

8 ^a) K₄ ० V₁ Bo ०-० Das २४ Dn₁ n₄ Ds D₂ २
२ १ १ T G_{1-३} ० एतद्, K₇ D₄ ० ० एवम् (for एतम्)
T₁ G_{1-३} ० कर्म (for काम) —^b) G₂ om 8^d —^c) B₈
(marg.) इच्छेहं K₁ २ प्रसादाक्ष; Bo १ २ (marg.)
Das Dn₁ n₄ Ds D₂ २ २ १ २ 'दार्यं (for 'दाद्य)
—^d) K₆ Bo ० १ ० Das २४ Dn₁ n₄ Ds D₂ २ २ २ महे-
श्वर (D₄ 'र) (for सुरे^b).

9 Dn₁ प्रजापतिर; G₂ M₆ ब्रह्मा (for पितामह)
—^a) M₁ ० ० मृत्यु (for मृत्यो) K₁ मे त्वां; D₄
D₅ मेवं; D₆ [अ]सि त्वं (for मे त्वं). —^b) D₂ २ २ २

क्रियतामनवधाङ्गि यथोक्तं मद्बचोऽनघे ॥ १०

नारद उवाच ।

एवमुक्ता महाबाहो मृत्युः परपुंरंजय ।

न व्याजहार तथै च प्रह्ला भगवदुन्मुखी ॥ ११

पुनः पुनरथोक्ता सा गतसत्त्वेव भामिनी ।

तूष्णीमासीत्ततो देवो देवानामीश्वरेश्वरः ॥ १२

प्रससाद किल ब्रह्मा स्वयमेवात्मनात्मवान् ।

स्वयमानश्च लोकेशो लोकान्सर्वानवैक्षत ॥ १३

निवृत्तरोपे तस्मिंस्तु भगवत्यपराजिते ।

सहर (for -संहार). M₁ ० बुद्धिना (for हेतुना)
— For 9^{ab}, D₁ T G_{1-३} ० M₇ subst^c

700* त्वं हि संहारबुद्ध्या मे चिन्विता रूपितेन च ।

—^a) T G_{1-३} ० M₇ तस्मात् (for गच्छ) K₂ संहार
(for सहर) D₄ T₁ सर्वास —^b) K₇ D₂ ० ० स;
Bo laouna, B₂ वै; D₅ १ मा (for च). T₂ विचारणा
(for 'रय)

10 ^a) D₅ १ एवमेवम्; T G_{1-३} ० एवमेवद् (by
transp.). D₄ T अपश्य (for अवश्य). B₆ अवश्य-
मेतदेव हि —^b) D₄ भविता ते तदान्यथा —^c) D₄
G₁ अनवधाङ्गी. —^d) B₆ यथेदं (for यथोक्त). T
G_{1-३} ० मम च (for मद्बचो) D₄ [S]नघ; D₅ [S]नघे
(for ऽनघे)

11 MSS om. the ref —^a) Ś₁ K₁ २ ४ उक्ते;
M₇ उक्त्वा (for उक्ता). —^b) K₂ -पुंरंजय; K₄
D₄ 'जय; T₁ G₁ २ ० 'जया (for 'जय) —^c) G₁
तस्यस्व (sio) (for तस्यै च). —^d) G₂ तथा (for
प्रह्ला). K₆ V₁ B₆ ० D₂ प्रह्लाभवदुदुमुखी, K₇ D₄
० ० Cp (C_{pp} as in text) प्रह्लाभवदुदुमुखी; D₅ १
प्रह्लाभवदुदुमुखी

12 ^a) B₈ (marg. as in text) [ए]वोक्ता (for [उ]-
क्ता सा) M₁ ० १ तत् पुनस्तदेवोक्ता. —^b) K₆ सत्त्वे च
(for सत्त्वेव). K₆ V₁ Bo ०-० Das Dn₁ n₄ D₂ २
भामिनी (for भामिनी) —^c) M₇ भास (for भासीत्).
M₁ तदा (for ततो) —^d) T G_{1-३} ० M₇ लोकानाम्
(for देवा^a) D₅ देवानामादिरेश्वर, M₆ (inf inf,
as in text) 'मीश्वर' प्रभु.

13 ^a) D₂ १ भाससाद (for प्रसा^a) V₁ B₆ प्रसाद
मकरोद्ब्रह्मा —^b) Dn₁ n₄ Ds D₂ २ २ [अ]त्मनि (for
'चात्) T₁ G₁ २ ० स्वमेवात्मनात्मवान्. —^c) K₄ १

सा कन्यापञ्जगामास्य समीपादिति नः श्रुतम् ॥ १४
 अपमृत्याप्रतिश्रुत्य प्रजासंहरणं तदा ।
 त्वरमाणेव राजेन्द्र मृत्युर्धेनुकमभ्ययात् ॥ १५
 सा तत्र परमं देवी तपोऽचरत दुश्चरम् ।
 समा ह्येकपदे तस्यौ दश पद्मानि पञ्च च ॥ १६
 तां तथा कुर्वतीं तत्र तपः परमदुश्चरम् ।
 पुनरेव महातेजा ब्रह्मा वचनमब्रवीत् ॥ १७
 कुरुष्व मे वचो मृत्यो तदनादृत्य सत्वरा ।
 तथैवैकपदे तात पुनरन्यानि सप्त सा ॥ १८

तस्यौ पद्मानि पञ्चैव पञ्च द्वे चैव मानद ।
 भूयः पद्माद्युतं तात मृगैः सह चचार सा ॥ १९
 पुनर्गत्वा ततो राजन्मौनमातिष्ठदुत्तमम् ।
 अप्सु वर्षसहस्राणि सप्त चैकं च पार्थिव ॥ २०
 ततो जगाम सा कन्या कौशिकीं भरतर्षभ ।
 तत्र वायुजलाहारा चचार नियमं पुनः ॥ २१
 ततो ययौ महाभागा गङ्गां मेरुं च केवलम् ।
 तस्यौ दार्विव निश्चेष्टा भूतानां हितकाम्यया ॥ २२
 ततो हिमवतो मूर्ध्नि यत्र देवाः समीजिरे ।

C 12 9209
 B 12 259[a].23
 K 12 264 23

अवेक्ष्यत; Da: अवैक्षत; Dn: D: ० G: M: अवै-
 (D: 'वे'क्षत (for अवै').

14 *) M: निवृत्ति (for निवृत्त) — *) K: Bo
 ० १ २ Da: a: Dn: n: D: D: २ ३ ४ ५ ६ [अ]य, K:
 M: ० [अ]प, T G: 1-३ ० [अ]पि, M: च (for [अ]प)
 — *) B: ० Da: a: D: १ सकाशाद्; M: ० १ (inf'
 in) समीपम् (for 'पाद्) T G: 1-३ ० M: ० १ श्रुति
 (for श्रुतम्)

15 *) Ś: (sup in. as in text) उपसृत्य (for
 अप') G: [अ]प्रतिसृत्य — *) D: D: २-संहरणात् (for
 'रणं) Ś: K: १ २ ३ ४ तत्, K: D: 1-१ ० प्रभो (K: D:
 'भो'); B: ० T G: १ ० तथा (for तदा) K: Bo
 Da: a: प्रजापहरणं तदा — *) Da: च, G: [स]पि
 (for [ह]व) — *) Ś: K: १ २ धेनुवद्, K: धेनुवम्,
 K: हेतुकम्; M: धेनुगम् (for 'कम्). K: ३ अत्यागात्,
 K: V: Bo. ०-२ Da: a: Dn: n: D: D: ३ ४ T G: १ ०
 अभ्यगात्; G: अभ्यगात् (for अभ्ययात्). ॐ Ca: ३ धेनुकं
 धेनुकाभ्रमम् ॥ Cn p धेनुकं गोतीर्थं मायान्तर्वर्ति । ॐ

16 *) G: तपश्चरत — *) K: Da: ० ० ह्येकपदा,
 G: 'पदे' (for 'पदे) — *) V: B: (both marg as
 in text) चाष्टौ च (for पद्मानि) ॐ Ca: पञ्च त्रयो
 दशान्क एवैकसादशगुणवृक्षा । पञ्चदशोऽङ्कः पञ्च ह्यसपरे । ॐ

17 G: M: १-१ om. 17*-18* — *) K: १ सं (for
 तां) K: १ Da: कुर्वती K: ३ तात (for तत्र).

18 G: M: १-१ om. 18* (of. v l. 17) — *)
 G: तदानादृत्य. Ś: K: १ २ ३ चद्रच; K: D: ० सत्त्वत्
 (K: 'ता), D: १ तत्परा (for सत्त्वरा). — *) G:
 तदा (for तथा). K: D: ० ० [ए]कपदा (for 'पदे).
 K: ३ तथैव प्रपदी तात, D: १ तथैवैकपदेनिच्छत् (sic).

— *) K: १ २ ३ Da: D: १ सप्तमा, V: Dn: सप्तधा (for
 सप्त सा)

19 *) V: B: (marg) सप्तैव (for पद्मैव). D:
 तथोपयानि पद्मैव — *) K: पद्मच (for पञ्च) D:
 वैव (for चैव) K: Da: मानद. — *) K: पद्माद्युत,
 K: पद्माधूतं G: जात (for तात) — *) T: G: १
 (before corr. as in text) ० ह (for सा). — After
 19, K: V: Bo. ०-२ Da: a: Dn: n: D: D: ३ ४-४
 ins.

701* द्वे चायुते नरश्रेष्ठ वाय्वाहारा महामते ।

[Da: D: वा (for च) D: १ महाराज (for नरश्रेष्ठ)
 K: वाय्वाहारा, B: (marg as above) D: वाय्वाहारा,
 D: ३ 'हार (for 'हारा). D: महीपते (for महामते)]

20 *) K: V: Bo. ०-२ Da: a: Dn: n: D: D: ३ ४
 प्व, T: गता (for गत्वा). D: १ महाराज; T G:
 १ ० M: ततो नदं (T: 'दे), G: ततोन्व (for ततो
 राजन्) — *) K: उत्तर (for उत्तमम्). — *) Da:
 पार्थिव, D: 'व; M: सावसत्

21 *) K: कौशिकी; D: G: ३ 'क; G: 'कि (for
 'की). K: ० V: Bo. ०-२ Da: a: Dn: n: D: D: ३ ४
 कौशिकी (Da: 'कि) नृपसप्तम (Da: 'म). ॐ Cn
 कौशिकीं गण्डकीं नदीम् । ॐ — *) Da: तत्र वा जलजा-
 हारस. — *) V: B: (marg as in text) G: ० नियुत;
 T: G: १ नियत (for 'म)

22 *) K: transp ततो and ययौ Da: D: G:
 महाभाग (D: 'नां) (for 'भागा) — *) D: एकां (for
 मेरु). K: D: D: ० केवला — *) K: दर्विर; G:
 स्वैत्र (for दार्विव) — *) K: V: Bo. ०-२ Da: a:
 Dn: n: D: D: ३ ४ T G: 1-३ ० M: १-१ प्रजानां (for
 भूतानां).

C. 12. 0210
D. 12. 250. 29
K. 12. 264. 24

तत्राङ्गुष्ठेन राजेन्द्र निखर्वमपरं ततः ।
तस्थौ पितामहं चैव तोपयामास यत्नतः ॥ २३
ततस्तामन्नवीचत्र लोकानां प्रभवाप्ययः ।
किमिदं वर्तते पुत्रि क्रियतां तद्वचो मम ॥ २४
ततोऽन्नवीत्पुनर्भृत्युर्मगवन्तं पितामहम् ।
न हरेयं प्रजा देव पुनस्त्वाहं प्रसादये ॥ २५
तामधर्मभयत्रस्तां पुनरेव च याचतीम् ।
तदान्नवीदेवदेवो निगृह्येदं वचस्ततः ॥ २६
अधर्मो नास्ति ते मृत्यो संयच्छेमाः प्रजाः शुभे ।

23 K1 om. (hapl) 23^a-24^b —^b) Dn1 समा
जिरे; Ds 1 M1.0 समीधिरे; Ds ससीजिरे; Gs समी
हिरे (for 'जिरे) —^a) Dn1 निवर्षम् (for निखर्वम्)
Ks आपर; T1 G1 8 0 अचरत्; T2 Gs परम (for
अपर) K1 Ds-1 0 पुन, B1 T G1-3 0 M1 8-1 तप
(for तत) ☞ Ca निखर्वं द्वादशोक्तं । ☞ —^c) K1
D1.0 G1 यत्ततः, D1 सतत (for यत्नत).

24 K1 om. 24^{ab} (of v l 23). —^a) Ks B1 0
Das 24 Ds 1 राजन् (for तत्र). —^b) Ks V1 Bo 6-9
Das. 24 Dn1 Ds Ds. 1 Ca (v l) लोकानां प्रभवाप्यय
(Dn1 Ds 1 'वोष्यय'); K1 Ds 0 0 लोकसंप्रभवाप्यय
(K1 'य'); T G1-3 0 M1 8-1 लोकाना प्रपितामह (M1
प्रसुरस्यय). — V1 reads 24^{ad} on marg —^c) B1
क्रियते; Ds 1 वर्तसे (for 'ते) Das पुत्री, Gs पुत्र;
M1 पुत्र (for पुत्रि). Ś1 K1 2 किमेव वर्तसे पुत्रि (K1
'त्र) —^d) Ks Bo 6-9 Das 24 Dn1 24 Ds Ds 8 8
1 1 T G1-3.0 M1 8-1 क्रियता मम तद्वच

25 ^a) Ś1 K1 2 नाहरेयं (for न हं) —^a) Ks
Bo 6 1 0 Das 24 Dn1. 24 Ds Ds 8 8 1 8 M1 चाहं
(for त्वाहं). Ś1 K1. 2 4 प्रसीद मे; T1 प्रसादय (for
'दये)

26 ^a) Ks 0 V1 Bo 6-9 Das 24 Dn1. 24 Ds Ds 8
8 1 8 M1 8-1 भयाङ्गीतां, G1 -भयत्रस्तां (for 'त्रस्तां).
—^b) Ks V1 Bo 6-9 Das Dn1 24 Ds Ds 8 T2 M1
8-1 प्रयाचतीं; Ks प्रयाचतीं, Das प्रयाचती, D2 प्रजा
वर्ती; Ds 1 T1 G1-3 0 प्रजापति (for च याचतीम्)
—^c) Das Ds ततो (for तदा) Ks देवदेवं (for
'देवो) —^d) Ś1 K1. 2 M1 निगृह्येदं; G1 निगृह्येत्,
Ms न गृह्येदं. Ks V1 Bo-9 Das 24 Ds. 1 तदा (for
तत्). M1 न गृह्येद वचनं तव.

मया युक्तं मृषा भद्रे भविता नेह किंचन ॥ २७
धर्मः सनातनश्च त्वामिहैवानुप्रवेक्ष्यते ।
अहं च विनुधाश्चैव त्वद्विते निरताः सदा ॥ २८
इममन्यं च ते कामं ददामि मनसेप्सितम् ।
न त्वा दोषेण यास्यन्ति व्याधिसंपीडिताः प्रजाः ॥ २९
पुरुषेषु च रूपेण पुरुषस्त्वं भविष्यसि ।
स्त्रीषु स्त्रीरूपिणीं चैव वृत्तीषु नपुंसकम् ॥ ३०
सैवमुक्ता महाराज कृताञ्जलिर्वाच ह ।
पुनरेव महात्मानं नेति देवेशमन्ययम् ॥ ३१

27 ^a) M1 0 1 युं (for ते) —^a) Das सयच्छेमा;
G1 Ms सा (Ms नि) यच्छेमा; Gs संयच्छेमा (for
'च्छेमा) Ks Das प्रजा; Ds प्रजां Ds इति (for
शुभे) — Ds om 27^a-29^d. —^c) Ś1 K1. 2 T G1-3.0
[अ]प्युक्त; Bo युक्त (for युक्त) —^d) Gs न हि (for
नेह).

28 Ds om 28 (of v l 27) —^a) Ds चमेभ
शाश्वतश्च त्वाम् —^b) K1 इवैह (for इहैव) Ś1 K1
2 4 [अ]यं; Ds 0 [आ]यु (for [आ]यु) Ks V1 Bo.
6-9 Das 24 Dn1 Ds Ds 8 8 1 8 T G1-3 0 M1 8-1
प्रवेक्ष्य (Dn1 'क्ष)ति; Dn1 'क्षते (for 'क्ष्यते). —^c)
K1 Ds चेमे (for चैव)

29 Ds om 29 (of v. l. 27) —^a) Ś1 K1. 2 4
V1 Ms अहम्, B1 0 Ds 1 Gs M1 इदम्; Ds. 2 8
स्वयम् (for इमम्) Ks अन्ये; M1 अन्यच् (for
अन्यं) —^b) V1 Bo 8 Dn1 24 Ds 8 M1 ददानि (for
'मि) Gs मनसेप्सित —^c) Ks 0 1 V1 Bo 6-9
Das. 24 Dn1 24 Ds Ds-1 0 Gs त्वा (for त्वा) Ś1
K1 व्यास्यति; Ks दास्यति (for यास्यन्ति). —^d)
Ds 1 व्यापिना (for व्याधिस) K1 Das -सपीडिता;
G1 सापीडिता Ks शुभे (for प्रजा) ☞ Ca (read
ing व्याधिनिष्पीडिता) व्याधिनिष्पीडिता इति वदन् व्या
धेरेव दूषण दास्यन्ति न तवेति ब्रह्मा स्वाभिप्रायमाविष्कार । ☞

30 ^a) Ks Bo 6-9 Das 24 Dn1 24 Ds Ds 8 8
स्व; B1 (marg) तु (for च) —^b) Ks Das Gs
पुरुषस्थ (for 'पस्त्वं) Ks Gs भविष्यति. —^c) Das
स्त्रिषु; Gs त्रिषु —^d) Ks Br. 0 Das 24 T G1-3 0 M1.
8-1 वृत्तीये च; V1 'येन (for 'येषु). M1 0 नपुंसके.

31 ^a) Ś1 Ds सैवमुक्त्वा (Ds 'क्तो); D1 सैव युक्त
(for सैवमुक्ता). —^b) K1 कृताञ्जलिम्; M1. 8. 1

तामब्रवीत्तदा देवो मृत्यो संहर मानवान् ।
 अधर्मस्ते न भविता तथा व्यास्याम्यहं शुभे ॥ ३२
 यानश्चिन्दून्पतितानपश्यं
 ये पाणिभ्यां धारितास्ते पुरस्तात् ।
 ते व्याधयो मानवान्धोररूपाः
 प्राप्ते काले पीडयिष्यन्ति मृत्यो ॥ ३३
 सर्वेषां त्वं प्राणिनामन्तकाले
 कामक्रोधौ सहितौ योजयेथाः ।
 एवं धर्मस्त्वामुपैष्यत्यमेयो

न चाधर्मं लप्स्यसे तुल्यवृत्तिः ॥ ३४
 एवं धर्मं पालयिष्यस्यथोक्तं
 न चात्मानं मज्जयिष्यस्यधर्मं ।
 तस्मात्कामं रोचयाम्यागतं त्वं
 संयोज्याथो संहरस्वेह जन्तून् ॥ ३५
 सा वै तदा मृत्युसंज्ञापदेशा-
 च्छापाङ्गीता वाढमित्यब्रवीत्तम् ।
 अथो प्राणान्प्राणिनामन्तकाले
 कामक्रोधौ प्राप्य निर्मोह्य हन्ति ॥ ३६

C. 12. 9223
 B 12. 256[2]. 37
 K 12. 264 26

कृत्वाजलिम् — °) T₁ पुनरेवेदमारमान

32 °) G₁ तम् (for ताम्) Ś₁ K₁ 2 M₅ ततो
 (for तदा) — °) G₁ मृत्यो (for मृत्यो) K₂
 सवार, D₁ सहार (for सहार) — °) K₂ अधमस
 (for 'मंस) — °) Ś₁ K₁ D₂ दास्यामि, V₁ B₂
 D₅ 1 M₁ दास्यामि (for द्या) K₂ तथा दद्यामह शुभे
 — After 32, T G₁₋₃ 6 M₅ ins

702* त्व हि यत्ता च युक्ता च पूर्वोत्पन्ना च भामिनी ।
 अनुशिष्टा च निर्दोषा तस्मात्त्व कुरु मे मतम् ।

[(L 1) T₁ om हि T₂ G₈ 6 M₅ शक्ता, G₂ तज्जा
 (for यत्ता) — (L 2) M₅ निर्दोषात् (for 'पा)]

33 °) Ś₁ K₁ 2 4 6 अशु (for अशु) D₁ M₁
 बिदुन् (for चिन्दून्) K₆ पतिताम् Ś₁ K₁ 2 4
 अपश्य (for 'श्यं) — °) Ś₁ K₁ 2 4 पाणिभ्यां ये (by
 transp), G₂ यत्पाणिभ्या K₂ दारितास, K₆ धावि,
 D₁ भावि (for धारि) — °) K₁ 2 व्याधयो (for
 व्याधयो) D₁ M₁ घोररूपात् (for 'रूपा) — °) T₁
 G₁ 6 प्राप्ता, G₈ प्राप्ता (for प्राप्ते) K₄ 6 B₀ 6
 (marg as in text) 7 9 Das as D₁ 14 D₅ D₂ 8 8
 Cn. p (gloss मारयिष्यन्ति) कालयिष्यति (for पीड)
 D₅ मृत्यो

34 °) D₅ lacuna, M₅ त्वां (for त्वं) D₁
 अतकाल, T₁ G₁₋₃ 6 अंतकाले (for अन्त) — °)
 K₆ काल (for काम) K₁ 2 G₁ M₁ 6 7 सहितौ (for
 स) K₁ 2 योजयेथा (for येथा) — °) K₁ उपै
 स्वति, K₁ D₁ D₁ D₅ D₄ 6 6 T₁ G₈ 6 M₁ उपैष्यति
 (for उपै) T G₁₋₃ 6 अमोवो (for अमेयो) — °)
 D₅ 7 9 चा (for च) D₅ धर्मं (for [अ]धर्मं) B₂
 D₁ लप्स्यसे (for 'से) Ś₁ K₁ तुल्यवृत्तिः V₁ धर्मं

वृत्ति, T₂ धर्मंतुल्य, G₂ तुल्यवृत्ति, M₁ 'वृत्त' (for
 'वृत्ति')

35 °) K₆ B₂ 7 8 (marg as in text) 9 Das as
 एतद्, M₁ 6 एतद्, M₅ 7 एत (for एव) Ś₁ K₁ 4
 पालयिष्यन्, K₁ D₄ 9 यतीम्, B₂ D₁ G₂ पालयिष्य
 (G₂ 'प्य)ति, D₅ पालयता (for 'यिष्यति) Ś₁ K₁
 4 7 D₁ D₂ 6 9 यथोक्त, K₆ B₀ 6 8 (marg as in
 text) Das D₁ 14 D₅ D₂ 8 8 8 M₁ 6 अथो त्व, B₂
 अमेयो, G₂ अमोघ (for अथोक्त) — °) D₄ वा (for
 च) D₅ मज्जयिष्यति (for 'व्यति) — °) M₁ 6 7
 धर्मं (for काम) K₁ D₁ 1 9 रोपम्, D₅ 1 रोचये (for
 रोचय) Ś₁ K₁ 2 स्वागत, K₆ [अ]द्यागतं, T₁ G₁ 8 6
 [अ]भ्यागत (for गत) D₁ M₅ त्वा, M₁ 6 त्वा (for
 त्व) ☞ G₁ काममसदभिमत्म् । अस्यागत य प्रजा
 सहार तम् ॥ Cp अभ्यागत अयाध्यत्वेन प्राप्तम् । ☞ — °)
 Ś₁ K₁ 2 4 7 D₁ 1 9 सत्यज्या (K₂ 'ज्य)थो, K₆ समो
 हाथो; T G₁₋₃ 6 M₁ 6 सत्य साधो, M₅ सा त्व
 सर्वान्, M₁ मा त्व साधो (for सयोज्याथो) The
 portion from स्वेह up to निपेवितान् (in 12 255 41^d)
 is lost in Ś₁ on missing fol D₁ D₁ सहस्त्वेह,
 D₅ स्वेव, D₁ 'स्वेह, G₂ 'स्वेव (for 'स्वेह)

36 Ś₁ missing (of v 1 35). — °) M₅ तद्
 (for सा) M₅ तथा, M₁ ततो (for तदा) K₁
 2 7 D₁ 1 9 -सज्ञोपदेशात् (K₁ D₄ 9 'न्), T G₁₋₃ 6
 M₁ सज्ञा कृता सा (M₁ तु), M₅ सज्ञानुशिष्टा (for
 सज्ञापदेशात्) — °) K₄ 6 V₁ B₀ 6-9 Das as D₁
 14 D₅ D₂ 8 transp ज्ञापत् and मीता K₁ वाचम्
 (for वाढम्) K₁ 2 4 तु (for तम्) — °) K₁
 D₅ 6 7 9 अथ, T G₁₋₃ 6 M₁ तेपा (for अथो)
 K₁ 4 प्राणा (for प्राणात्) D₁ om. (hapl) from

मृत्योर्ये ते व्याधयश्चाश्रुपाता
 मनुष्याणां रुज्यते यैः शरीरम् ।
 सर्वेषां वै प्राणिनां प्राणनान्ते
 तस्माच्छोकं मा कृथा बुध्य बुद्ध्या ॥ ३७
 सर्वे देवाः प्राणिनां प्राणनान्ते
 गत्वा वृत्ताः संनिवृत्तास्तथैव ।
 एवं सर्वे मानवाः प्राणनान्ते
 गत्वावृत्ता देववद्राजसिंह ॥ ३८
 वायुर्भीमो भीमनादो महौजाः
 सर्वेषां च प्राणिनां प्राणभूतः ।

नानावृत्तिर्देहिनां देहभेदे
 तस्माद्वायुर्देवदेवो विशिष्टः ॥ ३९
 सर्वे देवा मर्त्यसंज्ञाविशिष्टाः
 सर्वे मर्त्या देवसंज्ञाविशिष्टाः ।
 तस्मात्पुत्रं मा शुचो राजसिंह
 पुत्रः स्वर्गं प्राप्य ते मोदते ह ॥ ४०
 एवं मृत्युर्देवसृष्टा प्रजाना
 प्राप्ते काले संहरन्ती यथावत् ।
 तस्याश्चैव व्याधयस्तेऽश्रुपाताः
 प्राप्ते काले संहरन्तीह जन्तून् ॥ ४१

इति श्रीमहाभारते शांतिपर्वणि पञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५० ॥

मन्तकाले up to प्राणिनां (in 37^c) K₆ 7 B₈ 8 (marg) 9 D₁ 6 9 M₁ 6 7 Cp प्राणनाते, T₁ G₁-3 6 षत्यकाले (for अन्त) M₆ अथो प्राणान्प्राणनाते —^d) K₂ प्रापि (for प्राप्य) D₅ 7 निर्मोहयती; T G₁-3 6 M₇ नित्य निहति (for निर्मोह हन्ति)

37 S₁ missing (cf v l 35) D₄ om up to प्राणिना (cf v l 36) —^a) K₆ 7 V₁ B₀ 9 D₁ D₄-7 9 T G₁ 3 6 मृत्योः; B₈ (marg as in text) M₁ 6 6 मृत्युर (for मृत्योर) K₂ G₂ हे ते, K₆ 7 V₁ B₀ 6 7 8 (marg) 9 D₄-7 9 T G₁ 3 6 ह्येते, B₈ ह्येप; M₁ 6-7 ह्येपा (for ये ते) K₁ 3 चाश्रुपाता; D₈ चाश्रुपातान् —^b) D₇ मानुष्याणा K₁ 2 3 7 B₇ D₃ D₄ 6 7 9 T G₁-3 6 M₁ 6 युज्यते, K₆ B₀ सुह्यते (for रुज्यते) K₁ शरीरे —^c) K₆ 7 B₀ om वै D₅ 7 ते भवति, G₂ प्राणिनांति (for प्राणनान्ते) — V₁ B₀ om (hapl) 37^d-38^a —^d) K₂ सा (for मा) G₂ लुब्ध (for बुध्य)

38 S₁ missing (cf v l 35) V₁ B₀ om 38^a (cf v l 37) —^a) K₇ D₄ 6 9 देवा सर्वे (by transp), G₁ सर्वे वेदा, B₀ om ed सर्वे जीवा D₅ 7 प्राणनात (for 'नान्ते) ☞ Cn देवा इन्द्रियाणि ॥ C₅ देवा आजानदेवा कर्मदेवाश्च । ☞ —K₁ 2 4 om. (hapl) 38^b —^b) M₇ हिस्वा (for गत्वा) K₇ D₄ 6 9 जाता; G₁ वृत्ता, M₁ 6 वृत्ता, M₇ वृत्तान् (for वृत्ता) D₅ reads from स्रयैव up

to वृत्ता (in 38^d) twice — G₈ om. 38^{cd} —^c) K₆ D₄ 6 9 मानुषा (for मानवा) D₃ प्राणिनांति; D₇ प्राणनात —^d) T₂ [आ]वृत्तौ (for 'वृत्ता) K₃ जीववद्, T₁ G₁-3 देवता (for देववद्) D₁ राजसिंह, G₂ 'सिंहा, M₇ 'सिंह (for सिंह).

39 S₁ missing (cf v l 35). —^a) K₁ 4 D₁ D₄ M₇ वायु- (for वायुर) ☞ Cn वायु पञ्चवृत्ति प्राण । ☞ —^b) B₀ 6 7 D₃ D₁ n₄ D₅ D₂ 2 3 स सर्वेषां (for सर्वेषां च) K₁ 2 3 B₅ वै; K₆ B₀ D₄ lacuna, G₂ न (for च) —^c) K₁ नानावृत्ति, K₂ 6 T₂ 'वृत्ति, D₃ 3 मनोवृत्तिर्, D₅ 7 नानावृत्ते, G₁ 'वृष्टिर्, M₅ अनावृत्तिर् (for नाना) —^d) B₈ निविष्ट, D₄ वसिष्ट, D₅ विशिष्टा

40 S₁ missing (cf v l 35) D₆ om. (hapl) 40^a —^b) D₄ देवा मर्त्य (for मर्त्या देव). —^c) D₁ पुत्रे (for पुत्रं) D₄ D₇ राजसिंह (D₇ 'ह); D₅ पुत्र सिंह —^d) K₁ 2 सर्व, K₄ सोह; D₃ D₄ D₂ 6 8 M₁ स्वर्ग (for स्वर्ग) D₅ वै (for ते). K₁ 2 4 मोदतीह, D₆ मोदते ह, D₇ मोहदेह (for मोदते ह) B₀ तु; T G₁-3 6 हि (for ह)

41 S₁ missing (cf v l 35) —^a) K₁ D₄ एव (for एव) K₁ 2 4 G₁ देवसृष्टा (K₄ 'ष्ट), D₁ 'सृष्टा; G₂ प्राप्य सृष्टा (for देवसृष्टा) —K₁ 2 om (hapl) 41^a —^b) K₆ प्राप्ते (for प्राप्ते). K₆ D₄ 6 9 M₁ 5 सहरित्री, T₂ सहरित्रीर् (for सहरन्ती).

२५१

युधिष्ठिर उवाच ।

इमे वै मानवाः सर्वे धर्मं प्रति विशङ्किताः ।

क्रोड्यं धर्मः कुतो धर्मस्तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १

धर्मो न्वयमिहार्थः किममुत्रार्थोऽपि वा भवेत् ।

उभयार्थोऽपि वा धर्मस्तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ २

भीष्म उवाच ।

सदाचारः स्मृतिर्वेदास्त्रिविधं धर्मलक्षणम् ।

चतुर्थमर्थमित्याहुः कवयो धर्मलक्षणम् ॥ ३

अपि ह्युक्तानि कर्माणि व्यवस्यन्त्युत्तरावरे ।

लोकयान्नार्थमेवेह धर्मस्य नियमः कृतः ।

उभयत्र सुखोदकं इह चैत्र परत्र च ॥ ४

अलब्ध्वा निपुणं धर्मं पापः पापे प्रसजति ।

न च पापकृतः पापान्मुच्यन्ते केचिदापदि ॥ ५

अपापवादी भवति यदा भवति धर्मवित् ।

C 12. 2234
B 12 250(59) 6
K 12. 265 6

— °) Ds १ चैवं (for चैव) Ds (marg as in text)
ये; Ds १ T G1-3 ० M1 च (for ते) Ks [s]सुपात
(for स्युपाता) — Dr om 41^d —^d) K1 सहरि
त्रीह (sio), Ks Ds सहरत्ये (Ds 'ते'ह (for 'न्तीह).

Colophon Ś1 missing Ks ३ B1-3 Dn1 a2 Dn2;
n3 D1 G1 ३ M2-4 absent — Sub-parvan K1 ३ ४
० १ Bo ८-9 Da2 a1 Dn1 n4 Ds D2-9 T G1-3 ० M1
८-१ मोक्षधर्म — Adhy name K1 ३ ४ ० V1 Bo ८-9
Da3 a1 Dn1 Ds D2 ३ ३ G1 M1 ८-१ मृत्युप्रजापतिसवादः
K1 मृत्युरपत्ति समाप्त, Dn1 D1-१ ० T1 G1 मृत्युप्रजाप
तिसवाद समाप्त — Adhy no (figures, words or
both) Ks Br 83, Dn1 Dr T1 G1 ३ ० Ms 85,
Dn1 Ds2 84, Ds 79, T: 99, G: 81 — Śloka
no Dn1 42, Dn1 45, Ds 32

251

☞ This adhy is missing in Ś1 (cf v 1 12
250 35)

1 °) Da1 इति वै, G1 य इमे (for इमे वै) G2
मानुषे (for मानवा) K1 ३ ४ तत, K1 सर्वा, G2
लोकै (for सर्वे) —^d) Da1 Ds पितामह

2 Ks Ds1 Ds om (hapl) 2, K1 reads the
same on marg — °) Da3 धर्मा, Ds धर्म (for
धर्मो) K1 Bo [s]य यम्, Ks चायम्, K1 Da3 a1
D1 ५, १ ० हयम्; Dn1 n4 Ds ३ T G1 ३ ० M1 ८-१
त्वयम्, G2 इह (for न्वयम्) Da3 ह्यार्थ, G1
इहार्थ —^b) K1 ३ म सुत्रार्थो, K1 तु मु; Da3 अमु-
त्रार्थो (for 'त्रार्थो) V1 जो; Ds १ हि; G1 सा (for
या) G2 corrupt — °) B1 Da3 Dn1 n4 Ds2 Ds

३ ८-१ G2 हि (for ३पि)

3 Ks भीम (for भीष्म) — °) Ks T1 G1 ३ ०
सदाचारा, Da3 Ds1 'चार (for 'चार') Ks Ds1
वेदत् —^b) D1 लक्षणे (for 'णम्) K4 त्रिविध
लक्षण पर — K1 ३ ४ Bs G2 om (hapl) 3rd — °)
V1 Dr T G1 ३ ० M1 ८ १ अपि (for इति) ☞ Cs
अर्थमर्थशास्त्र दण्डनीत्यायम् । ☞ —^d) V1 Bs 'दर्शिन
(for लक्षणम्).

4 °) Da1 अपि युक्तानि, Ds Dr T G1-3 ० Cs
अविद्यु (G2 'यु)क्तानि, Ds अपीत्यु (for अपि ह्यु)
Ks Bs (orig) सर्वाणि, Bo ९ Da1 Ds1 Ca Cal ed
धर्माणि, Bs १ ३ (marg) Da3 Dn1 n4 Ds2 Ds ३ ०
१ ३ धर्म्याणि (for कर्माणि) ☞ Cs (reading अवि-
द्युक्तानि) त्रिविधेद, तदन्यो बुद्धागमोऽविधि, तेनोक्तानि
चैत्यवन्दनादीनि । ☞ —^b) K1 V1 Bs Ds ३ ० उत्तरा
धरे, Ds1 उपरेवरे; Ds2 उत्खरेवरे, Ds उत्तरावले;
Dr T G1-3 ० M1 ८-१ उत्त (G1 'क्त)मूपरे, Ca उत्तरावरे
(as in text) K2 व्यवस्युत न नापरे, Ks Bs १ ०
Da3 a1 व्यवस्यु (B1 Da1 'न्मु)क्तमाचरेत् — °) G2
पुवाह (for पुत्रेह) —^d) K1 ३ Ds १ धर्म म, Ks १
D1 ३ ० M1 ८ १ धर्मस्य (for धर्मस्य) Da1 च सम,
G2 नियत (for 'म) Bs (marg as in text) स्मृत
(for कृत) — °) G2 उभयस्य (for 'यत्र) Ks
Bs ९ शुभोदकं, Da3 a1 श्रुतो; Ds1 सुखोदकं (for
'दकं) — °) Ks १ Ds-१ लोकै (for चैव)

5 °) K1 Ds1 अलब्धा; Dn1 Ds अलब्धा (Ds
'लब्धा) (for अलब्धा) K1 ३ निपुणो, Bs नियम;
Ds १ विपुल (for निपुण) —^b) Ks Ds पापं; M1
पापै (for पापे) K1 ३ ० १ V1 Bs १ ३ (orig) ३
Da3 a1 Ds-१ ० प्रसज्ज (Da1 Dr 'व्य)ते, Bo ३ (marg)

धर्मस्य निष्ठा स्वाचारस्तमेवाश्रित्य भोत्स्यसे ॥ ६
 यदाधर्मसमाविष्टो धनं गृह्णाति तस्करः ।
 रमते निर्हरन्स्तेनः परवित्तमराजके ॥ ७
 यदास्य तद्भरन्त्यन्ये तदा राजानमिच्छति ।
 तदा तेषां स्पृहयते ये वै तुष्टाः स्वकैर्धनैः ॥ ८
 अभीतः शुचिरभ्येति राजद्वारमशङ्कितः ।
 न हि दुश्चरितं किञ्चिदन्तरात्मनि पश्यति ॥ ९

प्रयुज्यते, Dn1 n4 Ds D2 s s न युज्यते; M1 प्रसज्यति
 (for प्रसज्जति) T1 G1 s s पाप (G1 'प) पापेषु
 सज्जति —^d) V1 मुच्यते, Dn1 मुच्यन्ते, G2 मुद्यते
 (for मुच्यन्ते) Da4 G1 किञ्चिद् (for के').

6 ^b) Dn4 laouna for यदा भवति Ke Bo s-9
 Das a4 Dn1 Ds D2 s s 7 s G2 यथा; K7 सदा (for
 यदा) Das Ds धर्मकृत्; G1 कर्मविव्; G2 धर्मकृत्
 (for धर्मविव्) —^o) Ks 7 V1 Bo s-9 Dn1 n4 Ds
 s s s M6 त्वाचारस्, Das a4 आचारस्; M1 सा (for
 स्वा) T1 G1-s s धर्मनिष्ठ सदाचारस् (G2 'वासस्').
 ☞ Cs निष्ठा निर्णय । ☞ — K2 om 6^d-7^d —^d)
 K1 4 त्वम् (for तम्) K1.4 बोत्स्यसे, Ke 7 D4 s
 s s भोक्ष्यसे, B9 भोत्स्यति; Da4 'ते, Ds1 नोरसहे,
 Ds 7 मोक्ष्यसे; T G1 s s M1 s-1 चावसेत्; Ca (gloss
 ज्ञास्यसि) भोत्स्यसे (as in text) G2 तमेवाश्रम्यथावसेत्
 — After 6, T G1-s s M5 read 10^a-13^b

7 K2 om 7 (of v 1 6) T G1-s s M1 s-1
 read 7^{ab} after 8^{ab} —^a) K1 Dn1 n4 Das Ds यथा
 (for यदा) Ds 7 [अ]धर्म (for 'मं) Bs (marg as
 in text) समादिष्टो, M7 विष्ट (for 'विष्टो) G2 यथा
 धर्मत्वमाविष्टो —^b) T2 G2 M5-1 रौद्रं; G1 रौद्रौ;
 M1 रौद्रो (for धन) Ke गृह्णाति, M6 गृह्णात G2 s
 M1 s-1 तस्कर (for 'र') — V1 reads 7^a-8^b on marg
 —^c) K1 विहरन्, Da4 Ds 7 निर्हरस्; T2 Ms [s]-
 पहरन्; G2 च रहस्, M1 7 हि हरन्; M6 [s]भिहरन्
 (for निर्हरन्) K1 Bo Ds 7 T2 G2 तेन, Ms पाप
 (for स्तेन) Ke न च पापकृत्स्तेन, V1 रमते निरभि-
 स्तेह; T1 G1 s s रमते परहस्तेन —^d) K1 परिपक्वम्,
 Ke परिवित्तम्, Da4 परवित्तम् (sic) (for 'वित्तम्)

8 V1 reads 8^{ab} on marg —^a) Bs यदा च,
 G2 यथास्या (for यदास्य) K2 तदहति (for तद्भरन्ति)
 Da1 Ds पृते; Ds 7 अन्यस्, Ca (gloss यलवत्तरा
 चोरा.) अन्ये (as in text). —^b) T2 G2 तथा (for

सत्यस्य वचनं साधु न सत्याद्विद्यते परम् ।
 सत्येन विधृतं सर्वं सर्वं सत्ये प्रतिष्ठितम् ॥ १०
 अपि पापकृतो रौद्राः सत्यं कृत्वा पृथक्पृथक् ।
 अद्रोहमविसंवादं प्रवर्तन्ते तदाश्रयाः ।
 ते चेन्मिथोऽधृतिं कुर्युर्विनश्येयुरसंशयम् ॥ ११
 न हर्तव्यं परधनमिति धर्मः सनातनः ।
 मन्यन्ते बलवन्तस्तं दुर्बलैः संप्रवर्तितम् ।

तदा) T1 G1 s s ऋच्छति (for हृच्छति) — After
 8^{ab}, T G1-s s M1 s-1 read 7^{ab} —^c) G2 तथा,
 M1 यदा (for तदा) K7 D4 s 7 s स्पृहयति (for
 'यते) —^d) D7 ते (for ये) K7 (sup lin as in
 text) स्था, Da4 दुष्टा (for तुष्टा)

9 ^a) Da4 Ds1 T1 Gs Ms 7 अभित (for अभीत).
 K2 अभीत्य; Da4 अपेति (for अभ्येति) Ds 7 अभी-
 (D7 'भि)त शुभमस्येति —^c) T2 तस्य (for न हि)

10 10^{ab} = (var) 3 203 42^{ab} = 8 49 27^{ab}
 12 110 4^{ab} T G1-s s M5 read 10^a-13^b after 6
 —^a) K7 च धन (for वचन) —^c) Da4 सत्येव (for
 सत्येन) B8 विहितं (for विधृत) G2 साधु (for
 सर्व) —^d) D4 सर्वसत्ये, Ds laouna, D7 सत्यसर्व
 (for सर्व सत्ये)

11 For the sequence in T G1-s s M5, of v 1 10
 —^a) V1 अति- (for अपि) Da4 पाप कृता; Ds1
 पापकृतौ, Ds 'कृता, G2 चारकृता; Ca पापकृता (for
 पापकृतो) K4 रात्रा (sic) (for रौद्रा) —^b) K7 D4
 s s ज्ञात्वा (for कृत्वा) K1 s 7 Bs (marg) D4 s s
 T2 G1 M1 s-1 मिय' कृतं, V1 T1 Gs s मिय' पृथक्,
 G2 मित' कृत (for पृथक्पृथक्) Das a1 सत्येन समय
 तदा —^c) V1 इव, B7 Dn1 T G1 s s M7 अपि
 (for अवि) —^d) Ds s s M1 s तदाश्रयात् (for
 'श्रया) —^e) B9 केचिन्; Ds 7 ते च, T1 G1 s s
 सेपि (for ते चेन्) Ke Bo Ds1 T2 M1. s-7 मिथ्या धृति
 (Ke 'ति), K7 D4 s मिथ्याकृत; T1 G1-s s मिथ्या
 विधि (for मिथोऽधृति) ☞ Cn अधृतिं समयत्यागम् । ☞
 —^f) K2 असशिव, B8 न सशय, Da4 नसशयं

12 For the sequence in T G1-s s M5, of v 1
 10 —^a) K2 हतन्य, Ms भर्तव्य (for ह') —^b)
 K7 Ds s s एष (for हृति). T G1-s s M5 हृति धर्म
 विदो विदु. —^c) K1 सत्य ते; Da4 Ds मन्यते (for

यदा नियतिदौर्वल्यमथैषामेव रोचते ॥ १२
 न ह्यत्यन्तं बलयुता भवन्ति सुखिनोऽपि वा ।
 तस्मादनाज्जैवे बुद्धिर्न कार्या ते कथंचन ॥ १३
 असाधुभ्योऽस्य न भयं न चोरेभ्यो न राजतः ।
 न किञ्चित्कसचित्कुर्वन्निर्भयः शुचिरावसेत् ॥ १४
 सर्वतः गङ्कते स्तेनो मृगो ग्राममिवेयिवान् ।
 बहुधाचरितं पापमन्यत्रैवानुपश्यति ॥ १५
 श्रुदितः शुचिरभ्येति सर्वतो निर्भयः सदा ।

न हि दुश्चरितं किञ्चिदात्मनोऽन्येषु पश्यति ॥ १६
 दातव्यमित्ययं धर्म उक्तो भूतहिते रतैः ।
 तं मन्यन्ते धनयुताः कृपणैः संप्रवर्तितम् ॥ १७
 यदा नियतिकार्षण्यमथैषामेव रोचते ।
 न ह्यत्यन्तं धनवन्तो भवन्ति सुखिनोऽपि वा ॥ १८
 यदन्यैर्विहितं नेच्छेदात्मनः कर्म पूरुषः ।
 न तत्परेषु कुर्वीत जानन्नप्रियमात्मनः ॥ १९
 योऽन्यस्य स्यादुपपत्तिः स कं किं वक्तुमर्हति ।

C 12. 9249
 B 12. 260(59).2
 K. 12. 265 21

मन्यन्ते) G₂ चलवत् D₈₁ D₁ T G₁ ३ ० M_{६-१} तद्,
 G₂ सद्, M₁ तु (for त) —^d) K₂ दुर्लभं, G₂
 दुर्बल (for 'लं) —^e) T₂ G₂ यया (for यदा)
 D₂ (marg) कालेन, T₁ G₁ ३ ० [अ]नीयत, T₂ G₂ M_६
 नियत- (G₂ M_६ 'ति), M₁ नियतु, M₁ नीयति (for
 नियति-) छ G_a नियतिर्दार्यल्यम् भाग्यहान्युपस्थानम् । छ
 —^f) V₁ न तेषाम् (for अथैषाम्) D_६ ० अपि; D₁
 अति (for एव). K₂ रोपते (for रोचते)

13 For the sequence in T G₁-३ ० M_६, cf v 1
 10. —^a) K₁ ३ ४ D₂ चलवतो, K_६ 'मतो, D₈₁
 न 'वंतो; D₈₁ D₂ ०-३ 'वता; G₂ लघु याता (for
 यत्पुता) —^e) T G₁ ३ ० M₁ ६-१ अर्थोर्जने (for अना-
 ज्जैवे) G₂ तस्मादर्थोर्जने (B₁₀) —^d) K₂ कार्यं ते;
 G₂ कार्यत K_६ B_० ० १ ० D₂ ३ ३ D₈₁ ३ ३ D_३ ३ ३
 कदाचन (for कथंचन)

14 ^a) B₂ (marg as in text) न साधुभ्यो (for
 एषाम्) B₂ तु न, D₂ ३ च न; G₁ न हि (for स्य
 न) —^b) K₁ ३ ४ ० १ V₁ B_० ०-३ D₂ ३ ३ D₈₁ ३ ३
 D₂ D₂-३ चोरेभ्यो (for चो) —^e) K₂ ० १ V₁ B_०
 ०-३ D₂ ३ ३ D₈₁ ३ ३ D₂-३ अकिञ्चित्, D_६ न कश्चित्
 (for न किञ्चित्) T₁ G₂ ० कस्य च, G₁ कस्य वा (for
 कस्यचित्) D₂ ३ ३ मवं; T₁ G₂ ० [अ]कुर्वन् (for
 कुर्वन्) —^d) K₁ ३ ४ निर्भय शुचिमा (K₂ 'रा)विशोव्.

15 ^a) G₂ शकत, M₁ ६-१ शक्ति (for शक्यते)
 —^b) G₁ मृगो (for मृगो) D₈₁ D_३ D_३ उपेयिवान्
 (for इवेयि) B₂ मृगो ज्ञानमिवेयिवान् —^e) G₂
 यापि (for पापम्) D₂ T₂ M_६ १ बहुला (T₂ 'ला)
 चरितं पापम् छ G_६ (reading बहुला) बहुलाचरित
 श्राद्धस्येन कृतम् । छ —^d) K₂ ४ अत्यन्तैव; K₁ D_३ ० ०
 मनस्ये (D₁ 'न्यस्ये; D_३ 'न्यमे)व, V₁ आत्मन्येव,
 D_६ १ इह वैव, T G₁-३ ० M₁ ६-१ अन्यस्यै (G₂ 'स्ये)व
 (for 'न्नय). T₁ G₁ ३ ० [अ]धिगच्छति (for [अ]नु

पश्यति)

16 K₁ ३ ४ om. (hapl) 16 —^a) D₈₁ अध्येति
 (for अध्येति) —^b) T₁ G₁ ३ ० तदा, G₂ तथा
 (for सदा) —^e) T₂ दुश्चरित —^d) M₁ श्लेष
 (for अन्येषु) D₂ ३ आत्मकेन्येषु पश्यति

17 ^a) K₁ य धर्मम्, M₁ ० यद्धर्मम् (for [अ]य
 धर्म) —^b) G₂ इति (for उक्तो) D₁-१ ० धर्म (for
 भूत-) D₈₂ G₂ रत (for रतै) —^e) D₂ ३ M₁ तन्
 (for त) G₁ मान्यते, G₂ मन्यते D₂ ३ धनयुतं; T₁
 G₁ ३ ० धने लुब्धा, G₂ धनयुत (for 'युता) —^d)
 K_६ B_० १ ० D₂ ३ ३ G₂ 'कीर्तित, B_६ 'कीर्तित'; M₁
 वर्तित (for -वर्तितम्)

18 ^a) K_६ मियति (sic), T G₁ ३ ० [अ]नीयत,
 G₂ नियत; M₁ ६-१ नीयति (for नियति) —^b)
 K_६ अथैवाम्, T₁ G₁-३ ० तदे (G₂ 'दै)पाम् (for अथै)
 —^e) K_६ १ ह्यत्य (K_६ 'त) त K₁ ३ B_० (marg) ३
 (marg as in text) D₂ ३ ० धनयुता; B_० ० D_३ D_३ १
 धनवतो, D₂ ३ 'वति (for 'वन्तो) T G₁ ३ ० M₁ ६-१
 धनवतो न चा (T₁ G₁ ३ ० 'तोपि ना)स्यत, G₂ न च्यवते
 यथाद्यत —^d) D₂ ३ om भवन्ति

19 ^a) D_६ यदान्यैर् (for यद्) D₈₁ ३ वितत; D_६
 नियत (for विहित) D_३ D_३ नैतद् (for नेच्छेद्)
 —^b) D_३ D_३ आत्मना (for 'न) D₂ ३ पुरुष, D_३ ०
 पूरुष, D_६ M₁ ० पौरुष (for पूरुष) M₁ आत्मन
 पापकर्मक —^e) K_६ कुर्वति (for कुर्वीत) D_६ न तत्परे
 प्रकुर्वीत, G₂ corrupt —^d) D₂ ३ न जानन्प्रियम्;
 D_३ जानत प्रि (for जानन्नप्रि)

20 ^a) K₁ ३ ४ योऽन्यस्य (for योऽन्यस्य) D₂ ३ M₁
 ० ० उपपत्ति (for 'पति) T₁ G₁ ३ ० योन्यस्य स्वादु
 वृत्ति; T₂ 'स्य स्यात्स्वादुपत्ति; G₂ यो ह्यन्यस्यामुपा-
 वृत्ति; M₁ योस्य स्वादुपत्तिस्तु; G_१ यो न स्वादुपरतः

C 12 9150
B 12 260[9]21
K 12 265 21

यदन्यस्तस्य तत्कुर्यान्न मृष्येदिति मे मतिः ॥ २०
जीवितुं यः स्वयं चेच्छेत्कथं सोऽन्यं प्रघातयेत् ।
यद्यदात्मन इच्छेत् तत्परस्यापि चिन्तयेत् ॥ २१
अतिरिक्तैः संविभजेद्भोगैरन्यानकिंचनान् ।
एतस्मात्कारणाद्वात्रा कुसीदं संप्रवर्तितम् ॥ २२
यस्मिंस्तु देवाः समये संतिष्ठेरस्तथा भवेत् ।
अथ चेच्छाभसमये स्थितिर्धर्मोऽपि शोभना ॥ २३

सर्वं प्रियाभ्युपगतं धर्ममाहुर्मनीषिणः ।
पश्यंतं लक्षणोद्देशं धर्माधर्मे युधिष्ठिर ॥ २४
लोकसंग्रहसंयुक्तं विधात्रा विहितं पुरा ।
सूक्ष्मधर्मार्थनियतं मतां चरितमुत्तमम् ॥ २५
धर्मलक्षणमाग्यातमेतत्ते कुरुमत्तम ।
तस्मादनार्जवे युद्धिर्न कार्या ते कथंचन ॥ २६

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि एकपञ्चाशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २५१ ॥

(gloss उपरमवान् शान्त हृष्यर्थं). —¹) K₁ & B₁ १ ०
D₁ ० क स (by transp), K₂ D₂ ११ कि स; K₇
M₁ १-१ क स, D₂ १ कोसौ D₂ कचित् (for क कि)
K₁ D₁ अहंसि (for 'ति) V₁ B₁ (marg as in text)
किं कर्तुं (B₁ चतु)मिहाहिति (submetric), T G₁-३ ०
कस्त हिंसितु (G₂ विहित)मिच्छति —²) K₂ अभ्यन्यत्;
K₇ D₁ ० जघन्यत्; D₂ ११ D₂ यदान्यत्, G₂ यदन्य
(for 'न्यत्) K₆ V₁ B₀ ०-० D₁ ११ D₂ २ ०
यद् (B₁ 'दा)न्यत् तत् कुर्यान् —³) K₁ & B₁ (marg)
मृष्येद्, K₆ B₀-० D₁ १ हृष्येद्; D₂ D₂ मृष्येद् (for
मृष्येद्)

21 ^a) K₁ ० १ V₁ B₁ १ ० D₁ D₁ ० ० T₁ G₁ ० ०
जीवित (for 'तु) D₂ चेत (for य) K₁ ० १ B₀ ०
D₁-१ ० हीच्छेत्, K₂ D₁ इच्छेत्, M₁ ० चैर् (sio) (for
चेच्छेत्) G₂ जीवित ह्यस्य य चैच्छेत् —^b) K₂ अन्यं;
G₁ २ सैन्य (for सोऽन्य) K₆ V₁ D₂ प्रघातयेत् (for
प्रघात) —^c) G₁ यम्, G₂ तद् (for the second
यद्) K₆ १ V₁ B₀ ०-० D₂ ११ D₁ ११ D₂ ०-०
T₁ G₁ ० यद्यदात्मनि चच्छेत् (K₇ B₁ [orig] D₁-१.० पाठे,
D₂ ११ यच्छेत्)

22 ^a) D₂ T G₁-३ ० अतिरिक्त (G₂ 'क्त) (for
'रिक्तै) B₀ D₂ ११ सुवि (D₂ तु वि)भजेद्, D₁
सविभजते, G₂ 'विभ्यद् (for 'भजेद्). —^b) D₂
११ D₂ भोगैर्; G₂ बोधैर् (for भोगैर्) K₁ अकिं
चनान्, D₂ अचित्तयन् (for अकिंचनान्) M₁ ० भोगै
रन्यैर्न किंचन —^c) K₁ एकस्माद् (for एत्) D₂
धारणाद् (for कार) D₁ राज्ञा (for धात्रा) ❀ C₂
एतस्मात्कारणात् सविभागकरणहेतो । ❀ —^d) K₆ १ B₀
D₁ ० कुसीद; B₀ ० कुपीद, T₂ कुरित; M₁ कुपीद
(for 'द्) K₇ वि; B₁ (marg) D₂-१ ० वै (for
स). T₁ G₁ M₁ ० सप्रकीर्तित (for 'वर्तितम्) ❀ C₁

तुसीद् मृष्यार्थं धनप्रयोग । स श्रीनपोपजायमंय भाष्यो न धन
मायमृष्यार्थम् ॥ Cp तुसीद् मृषितधनम् । फेवल्गोमेन कुसीद्
न प्रायत्वंमित्यर्थ । ❀

23 ^a) K₁ १ १ D₁-१ ० द्वि (for तु) ❀ C₂ (read
Ing देवममये) देवोऽपमंफडकवरे । ❀ —^b) B₁ D₁ १
M₁ सदा; M₁ सदा (for तथा) D₁ १ प्रमेत्, M₁
[धा]रभेत् (for भवेत्) T G₁-३ ० सत्परेरन्मना (T₂
'रन्मना)रभेत् —^c) V₁ B₀ ०-० D₂ ११ D₁ ११ D₂
D₂ २ ० चा (for चेत्) K₇ D₁-१ ० T G₁ ० ० M₁ ० ०
लोभ (for लाभ) G₂ अपरे लोकात्मये. —^d) K₁ १
D₂ १ म्विति (for म्वित्) V₁ धर्मो; D₂ १ मर्षे;
D₁ १ धर्मै (for धर्मै) B₁ (marg) M₁ १-१ [५]ति
(for ५पि) D₂ [५]पि शोभनी; T₁ G₁ ० ० ह्यतो
भना (G₁ 'न); T₂ [५]प्यशोभना, G₂ स शोभिता
(for ५पि शोभना)

24 ^a) B₀ D₁ ० ० सर्वं (for सर्वं) K₁ १ सर्वं
प्रयायुपगत ❀ C₂ प्रियाभ्युपगतं परस्य प्रियत्वेनाभ्युपग
त्तम् । ❀ —^b) B₁ ० धर्मम्, T G₁-३ ० M₁ पुण्यम्
(for धर्मम्) —^c) K₁ M₁ ० १ पश्यंतत्, K₂ पश्येत;
K₇ यक्षेम, B₁ (marg as in text) D₁ ० पश्येम, B₀
T₂ पश्ये तं, D₂ पश्येन; D₂ पश्येत्स, D₁ T₁ G₁ ० ०
पश्येद् (for पश्येत). G₂ पश्येत लक्षणान्तेने —^d)
K₁ २ १ धर्माधर्म (for 'धर्मै). D₂ युधिष्ठिरं

25 ^a) B₁ (marg) D₂ M₁ १-१ लोकसग्रहण युक्त
—^b) K₁ १ १ B₁ (marg) D₂ ० T G₁-३ ० M₁ १-१ वि
धात्रु (for विधात्रा) —B₀ om 25^{ad} —^c) K₇ D₁ ०
सूक्ष्म (for सूक्ष्म) T G₁ ० ० M₁ १-१ -तरवार्यं (for
धर्मार्थं) —^d) T G₁-३ ० M₁ १-१ सदा (for सतां)
K₁ २ १ १ D₁-१ ० चा (K₇ च)रिथम् (for चरितम्).

26 ^b) T G₁-३ ० M₁ १-१ इद् (for एत्) —^c)
K₆ अन्यार्जवे; G₂ अनदरे (for 'र्जवे) —^d) K₆ V₁

२५२

युधिष्ठिर उवाच ।

सूक्ष्मं साधु समादिष्टं भवता धर्मलक्षणम् ।
प्रतिभा त्वस्ति मे काचित्तां ब्रूयामनुमानतः ॥ १
भूयांसो हृदये ये मे प्रश्नास्ते व्याहृतास्त्वया ।
इममन्यं प्रवक्ष्यामि न राजन्विग्रहादिव ॥ २

इमानि हि प्रापयन्ति सृजन्त्युत्तारयन्ति च ।
न धर्मः परिपाठेन शक्यो भारत वेदितुम् ॥ ३
अन्यो धर्मः समस्थस्य विषमस्थस्य चापरः ।
आपदस्तु कथं शक्याः परिपाठेन वेदितुम् ॥ ४
सदाचारो मतो धर्मः सन्तस्त्वाचारलक्षणाः ।

C 12. 9231
B 12 251(40).5
K 12 256 5

Bo ६-९ Da३ a१ Dn१ n१ Ds D२ २ ३ ते कार्या (by transp), D१ कार्यं ते; M१ ० कुर्यात्ते M१ ६-१ कदाचन (for कथचन)

Colophon om in Ds१, Ś१ missing Ks ३ B१-३ Da१ a२ Dn३ n३ D१ G३ २ M१-१ absent — Sub parvan K१ २ ४ ० १ V१ Bo ६-९ Da३ a१ Dn१ n१ Ds D२-९ T G१ २ ३ M१ ६-१ मोक्षधर्म — Adhy name K१ २ ४ धर्मलक्षण समाप्त, Ks १ V१ Bo ६-९ Da३ a१ Dn१ D२-९ Gs Ms ० धर्मलक्षण (Ms 'ण'), M१ धर्मलक्षणोद्देश — Adhy no (figures, words or both) Ks B१ M१ ० १ 84, Dn१ D१ T१ G१ ३ ० Ms 86, Dn३ Ds३ 85; Ds 80, T३ 100, G३ 82 — Śloka no Dn१ n१ Ds 27

252

☞ This adhy is missing in Ś१ (cf v 1 12 250 35)

1 Bs (marg as in text) मीप्म (for युधिष्ठिर) —^a) K२ ४ १ Da३ D१ ० ० सूक्त, Ks माक्ष्य, Da३ युक्त (for सूक्ष्म) K१ २ ४ समादिष्ट; Ks V१ Bo ६-९ Da३ a१ Dn१ n१ Ds D२ २ ३ समुद्दिष्ट (for समादिष्ट) —^b) Ks V१ Bo ६-९ Da३ a१ Dn१ n१ Ds D२ २ ३ नियत (for भवता) K१ २ ४ धर्ममुत्तमम्; B१ Da३ Dn१ n१ Ds D२ २ ३ प्रहलक्षण; B० धर्मरक्षण (for धर्मलक्षणम्) —^c) Ks प्रतिभा (for 'भा) D१ त्वस्ति; T१ G१ ३ ० ह्यस्ति; T२ त्वस्य, G३ त्वस्ति (for त्वस्ति) —^d) Bs (marg as in text) त्वां, T G१-३ ० Ms प्र (for ता) B० Da३ D३ ब्रूयाद् (for ब्रूयाम्) K१ ४ अनुमानित, K२ 'मागत, D१ 'मानवान् (for 'मानत)

2 ^a) K१ भूयांसो G३ भूयांसो व्याहृता ये ते —^b) Ks तया (for त्वया) G३ प्रश्नास्त्वाम्यां हृतास्त्वया —^c) Ks V१ Bo ६-९ Da३ a१ Dn१ n१ Ds D२ २ ३ ७ ३ G३ हृद (for इमम्) K१ २ ४ १ D१-१ ० अर्थ, Ks

V१ Bo ६-९ Da३ a१ Dn१ n१ Ds D२ २ ३ स्वन्यत् (for अन्य) —^d) Ks विग्रहाम्, Ks १ Bo १ ३ (marg) Dn१ n१ Ds D२ २ ३ Cp निग्रहाद् (for विग्र') D१ ९ lacuna for दिव G३ न तान्विग्रहात्वी इव ☞ Cn (reading निग्रहात्) कुतर्काप्रहेण। ☞

3 ^a) K१ ४ १ Bs Da३ a१ D१ ९ Ca (also प्रार्थयते) Cpp प्रार्थयति, Ks प्रापयति, Dn१ n१ D२ ३ ० ३ G३ Cn (gloss जीवयन्ति) प्राणयति, Cp (gloss बोधयन्ति) प्राप' (as in text) K२ इमानि प्रार्थयंते न; Ds १ इमानि ह प्रापयते, T१ G१ ३ ० इमे हि पालयतीह, T२ M१ ६-१ इमानि प्रापयतीह ☞ Cs इमानि, पूर्वोच्यते सदाचारस्मृतिर्वेदो दण्डनीतिरिति यान्युक्तानि । ☞ —^b) Ds सृजति, G३ सृजत (for सृजन्ति) Bs (marg as in text) उद्धारयति, Cn (gloss देहाकाराद्वाचयन्ति) Cs (gloss कुतर्कपङ्गादुद्धारयन्ति) उत्तार (as in text) K१ २ नराक्षरातरयति च, Ks १ Da३ a१ D१ ९ सृजत्यं (Ks सृजन्न) तरयति च, Ds १ सृजयत्युत्तपयति च (sio) ☞ Ca सृजन्ति, विषय्येन कर्मसु मज्जयन्ति । ☞ —^c) Gs om 3rd —^d) Ks न च (hypermetric) (for न) V१ B१ ० Da३ धर्म, Da३ धर्म, Dn१ धर्म (for धर्म) —^e) K१ ३ ४ B० Da३ a१ शक्य (for शक्यो) Ds १ भवति (for भारत) K१ वेदित

4 ^a) Ds T२ G१ ३ धर्म- (for धर्म) K२ ३ १ D१ ९ समर्थस्य, Ds१ G३ 'स्तस्य (for 'स्थस्य) K१ अन्योन्यधर्मा समर्थस्य (hypermetric) —^b) Ks चापर, G१ ३ चापर (for 'र) K१ D१ ० ० धर्म आपदि चा (D३ वा) पर —^c) T१ G१ ३ ० धतस्ते (for आपदस्) K१ शक्य; Da३ शक्या —^d) G३ प्रतिपाठेन (for परिपाठेन)

5 ^a) K१ धर्मा. —^b) Ds ९ चाचार; T१ स्वाचार, G१ साचार (for स्वाचार) G३ लक्षणां —^d) Ds तु, T१ G१ ३ ० [s]पि (for हि) K१ ३ M१ ० १ लक्षण, Ks ० Bo ० १ ३ (marg) ९ Da३ a१ Dn१ n१ Ds D२ २ ३ ७ ३ T३ Cv (gloss लक्षितुमशक्य) अलक्षण,

C 12. 9261
D 12. 201(60). 5
K 12. 252 5

साध्यासाध्यं कथं शक्यं सदाचारो लक्षणम् ॥ ५

दृश्यते धर्मरूपेण अधर्मं प्राकृतध्वरन् ।

धर्मं चाधर्मरूपेण कश्चिदप्राकृतध्वरन् ॥ ६

पुनरस्य प्रमाणं हि निर्दिष्टं शास्त्रकोविदः ।

वेदवादाश्चानुयुगं हसन्तीति ह नः श्रुतम् ॥ ७

अन्ये कृतयुगे धर्मास्त्रेतायां द्वापरेश्वरे ।

अन्ये कलियुगे धर्मा यथाशक्तिकृता इव ॥ ८

आम्नायवचनं सत्यमित्ययं लोकसंग्रहः ।

आम्नायेभ्यः परं वेदाः प्रसृता विश्वतोमुखाः ॥ ९

ते चेत्सर्वे प्रमाणं वै प्रमाणं तन्न विद्यते ।

प्रमाणे चाप्रमाणे च विरुद्धे शास्त्रता कुतः ॥ १०

धर्मस्य हियमाणस्य बलवद्भिर्दुरात्मभिः ।

या या विक्रियते संन्या ततः सापि प्रणश्यति ॥ ११

विद्य चवं न वा विद्य शक्यं वा वेदितुं न वा ।

(for 'क्षणम्) Bs (orig) Gs सदाचारोप(Gs 'त्) लक्षणं ☞ Ca अन्योन्याधयकवलितत्वात् सदाचारोऽपि लक्षणम् । ☞

6 °) K1 s Ds Gs दृश्यते (for दृश्यते) Bom ed दृश्यते हि धर्मरूपेण (hypermetric) — K1 om (hapl.) 6th, V1 reads the same twice —^a) K1 s 4 चाधर्मं; Ks Das ns स्वधर्मं; Bs (marg) M1 अधर्मं, D1-7 विधर्मं, T G1-3 ० द्वाधर्मं (for 'अ') — Ds2 Ds om (hapl) 6th. Bs reads 6th twice —^a) Ds1 lacuna, Ds 1 चाधर्मं (for चाधर्मं) M1 ० धर्म्यं चाधर्म्यरूपेण —^a) T1 G1 s ० कश्चिद् (for कश्चिद्) K1 अप्राकृताश्च, Gs अप्रकृतश्च

7 °) G1 वेदवेदाश्च (for 'वादाश्च) Ds 1 वेदवाद् सवनुयुग —^a) K1 प्रसृति; K1 Ds न सति; T1 G1 s ० स्रवति; Gs भवति (for हसन्ति) K1 s 4 ० 1 V1 Das Ds ० ० T1 G1-3 ० हि; Ds lacuna, D1 [ह]ति; T2 च (for ह) Ks 1 T2 न (for न) T2 श्रुति (for श्रुतम्) ☞ Cp हसन्ति, आयुरादिवत् । तेन वेदमूलरव श्रुतीनां प्रतिभामूलरव वेति सदायप्रस्तत्त्वाद्प्रमाणमेव । ☞

8 = (var) Manu 1 85 —^a) Ds धर्मस्य —^b) Ds1 Ds 3 युगे (for स्वरे). —^c) Ds काले (for कलि) —^d) V1 Bs s (marg as in text) ० Das ns Ms 1 इति; B1 [अ]र्हति (for ह्य)

9 °) Ds 1 आम्नानु; Ds आस्याय; Gs आस्ये (for आम्नाय) K1 आम्नायावचन सत्यम् —^b) Ds2 लोकसंग्रह ☞ Ca लोकसंग्रह । लोकरजनमात्रम् । ☞ — Ds2 reads 9th on marg —^a) Ks V1 Bo ०-० Das Dn1 ns Ds Ds s 8 T G1-3 ० M1 1-7 पुनर् (for पर). —^a) B1 s (marg as in text) ० Das Ds1 प्रसृता; Ds 1 प्रसृता (for प्रसृता) Ks V1 Bo ०-० Das ns Dn1 ns Ds Ds s 8 T G1-3 ० M1 1-7 सर्वतो; D1 विश्रुता (for विश्वतो) ☞ Ca p विश्वतोमुखा

सर्वदशानुयायिनः । Ca पद्मा, अनेकशास्त्रेण प्रायो यद् लोपिल्लघप्रयीर्जानान्ता । ☞

10 °) D1 1 तद्वत्तन् (hypermetric), Gs ते च (for ते चैत्) K1 D1 s M1 s सर्व; P' ० Das Dn1 ns Ds Ds s 1-2 Cv सर्व (for सर्वे) Ds lacuna for प्रमाणं वै. K1 Ds-1 ० हि (for वै) —^b) K1 s 4 Das यत्र; V1 Bo ०-० Das Dn1 ns Ds D1 1 2 M1 ० 1 द्वाधर्म; D1 1 यत्र; T2 M1 यत्र, Gs भूप (for त्व) B- ० Das ns Dn1 मिद्यते T1 G1 ० ० नाममात्रं विद्यते —^a) Ds [3]पि; Ds या (for the second च) Ks प्रमाणं चाप्रमाणं च; Bo ० 1 2 (marg as in text) ० Dn1 ns Ds Ds ० ० Cpp प्रमाणेष्वत्र (B- 1 ० 'लेपि प्र-; Ds Cpp 'ले चाप्र)भाषेन, T G1-2 ० M1 1-1 'ल चैत् (M1 ० 1 च प्र)भाषेन —^a) Ks निरुद्धे; T1 G1 2 M1 ० 1 विरुध्येत् (for 'द्वे) K1 दास्यत् (for 'दा)

11 °) Ks V1 Bo ० 1 ० Das ns Dn1 ns Ds2 D1 2 ० Cp क्रियमाणस्य; K1 T2 G1 ह (T2 G1 ही)यमान (G1 'ण)स्य Gs धर्मस्वादियमाणस्य —^a) K1 s Gs यथा, D1 T G1 ० ० M1 यथा; M1 ० यथा (for या या) T1 विधीयते; G1 [अ]पिप्रियते; G2 विधमते; Cp [आ]पिप्रियते; Cpp विप्रियते (as in text) M1 सत्यस्य Ds पापा विप्रियते संन्या —^a) G1 s ० तदा; G2 तथा (for तत) G1 ० ० Me 1 वि- (for [अ]पि) V1 Bs (marg) प्रमिद्यते; Ds प्रणश्यति T1 तदा सा प्रविणश्यति.

12 °) K1 Ms चैत्; Ks V1 Das M1 Cp चैन (for चैव) V1 चाविद्य, Ds Ms वा विद्य Ds 1 विद्यमैनं न वा विद्य, T G1-2 ० विद्यो वै (T1 नैनं न वा विद्य (T2 G1 'द्य) —^b) Bs (marg as in text) स्याद् (for वा) K1 Bo वेदितुं (for 'वु) Gs त्व (for न वा) —^a) Ds 1 ह (D1 ह्य)रघारायां (for 'राया) Ks अजीयांकुरघाराया —^a) Das गरियान् Ks Bo ०-० Das ns Dn1 ns Ds Ds s 8 M1 ० 1 अपि पर्यताद् (by transp), Ds 1 पर्यता इव

अणीयान्क्षुरधाराया गरीयान्पर्वतादपि ॥ १२
 गन्धर्वनगराकारः प्रथमं संप्रदृश्यते ।
 अन्वीक्ष्यमाणः कविभिः पुनर्गच्छत्यदर्शनम् ॥ १३
 निपानानीव गोम्याशे क्षेत्रे कुल्येव भारत ।
 स्मृतोऽपि शाश्वतो धर्मो विप्रहीणो न दृश्यते ॥ १४
 कामादन्ये क्षयादन्ये कारणैरपरैस्तथा ।
 असन्तो हि वृथाचारं मजन्ते बहवोऽपरे ॥ १५

धर्मो भवति स क्षिप्रं विलीनस्त्वेव साधुषु ।
 अन्ये तानाहुरुन्मत्तानपि चावहसन्त्युत ॥ १६
 महाजना ह्युपावृत्ता राजधर्मं समाश्रिताः ।
 न हि सर्वहितः कश्चिदाचारः संप्रदृश्यते ॥ १७
 तेनैवान्यः प्रभवति सोऽपरं वाधते पुनः ।
 दृश्यते चैव स पुनस्तुल्यरूपो यदृच्छया ॥ १८
 येनैवान्यः प्रभवति सोऽपरानपि वाधते ।

C 12 9275
 B 12. 251(60).19
 K 12. 256 19

13 ^a) M₁ नगराकार (for 'कार) — ^b) K₁ प्रथम
 स प्रदृश्यते, G₁ पादमासां प्रदृश्यते — ^c) Da₁ M₁ ०
 अन्विष्य (Da₁ 'क्ष्य'माण, Da₁-० G₁ अन्वीक्ष' (for
 अन्वीक्ष्य') — ^d) K₁ गच्छति, D₃ G₁ गच्छतु (for
 गच्छति) G₁ दर्शनं (for अदर्शनम्)

14 ^a) Da₁ नियामानि, D₆ निःशानि; T₁ विपा
 नानि, G₁ निता', G₂ निवातानि (for निपानानि) T₂
 च (for [ह]व) K₁ मोत्रा ये, K₂ १ D₁ ० Ca गोम्याये,
 K₄ ० V₁ Bo ०-० Da₃ a₁ Dn₁ n₁ D₂ ० ० ० गोम्योपि,
 D₃ गौधरीये, G₂ कोशादि, M₆ (inf lin) शौडिये
 (for गोम्याशे) ☞ Ca यथा निपातेषु, जलाधारेषु
 प्रथम दृष्ट जल गोम्यायेन, गवा निश्रयेन आद्ये क्षागमने सति
 पीत सत्रोपलभ्यते ॥ Cs गवादीनामुपभोगार्थं कृपादेरुद्धतो-
 दक यत्र धियते तन्निपानम् । ☞ — ^b) D₁ lacuna, D₁
 क्षेत्र (for क्षेत्रे) K₂ कुल्येव, K₃ ० B₃ (marg) १ ०
 Da₃ a₁ Dn₁ n₁ D₂ ० ० T₂ M₁ ०-१ कुल्ये च (for
 कुल्येव) Da₁ भारत G₂ क्षेत्रजस्यैव भारत ☞ Ca
 कुर्या कृत्रिमा नदी प्रणालिक्रिया क्षेत्रे प्रविष्टा शुष्यमाणत्वात्
 दृश्यते । ☞ — ^c) Bo ० Dn₁ n₁ D₁ D₂ ० ० स्मृतिर,
 D₃ स्मृतेर (for स्मृतो) K₆ V₁ Bo ०-० Da₂ a₁ Dn₁
 n₁ D₁ D₂ ० ० M₁ ०-१ हि (for सपि) B₃ (marg)
 सन्त्युति (sic) (for स्मृतोऽपि) K₁ D₁ ० शाश्वतो
 (for शाश्वतो) — ^d) K₁ १ ० ० १ V₁ Bo ० ० ० Da₃ a₁
 D₃ D₂ ०-१ ० विप्रहीणो (for 'हीणो) Da₃ a₁ [s]पि
 (for न)

15 ^a) K₁ कामम् (for कामाद्) Da om the
 first दन्ये D₃ १ छ (D₁ क्ष)मादन्ये (for क्षया) V₁
 B₃ Dn₁ n₁ D₃ D₂ ० ० कामादन्येच्छया चा (V₁ 'याद्'-
 न्ये, T G₁ ० ० कामादपेक्षया चान्ये ☞ Cn (reading
 अन्येच्छया) मृतकाच्यापनादि । ☞ — ^b) G₁ कारणाद्
 (for 'णैर्) K₁ १ ० अपरै (for 'रैश्) — ^c) K₆
 Bo ० १ ० (marg) ० Da₃ Dn₁ n₁ D₃ D₂ ० ० ० T
 G₁-० ० M₁ ०-१ [s]पि (for हि) D₆ १ वृथाचा (D₆
 'का'रात्, T G₁-० ० 'चारा (for 'चार) ☞ Cn

वृथा, अद्वारादित्यात् । ☞ — ^d) G₃ मजति K₄ सजतो
 बहवो जना (sic)

16 ^a) G₁ धर्मं (for धर्मो) Da₁ सक्षिप्र, D₁
 सक्षिप्त, T₁ G₁ ० ० M₁ १ न क्षिप्र, T₂ G₂ M₆ न-
 क्षिप्र (for स क्षिप्र) — ^b) K₂ विलोपस्, K₆ V₁ Bo
 ०-० Dn₁ n₁ D₃ D₂ ० ० १ ० Cp (gloss जडा एने हति)
 प्रलापस्, K₁ Da₃ a₁ D₃ ० M₁ ० १ विलोपस्, B₆
 (marg) D₆ विलापस् (for विलीनस्) K₁ D₄ ० ०
 चैव, M₁ ० १ तेषु (for त्वेव) T G₁-० ० विलोमस्ते
 प्वमा (G₂ 'पु सा)धुषु (G₃ 'वत् — ^c) K₆ V₁ Bo
 ०-० M₁ ० १ अप्येतान्, Dn₁ n₁ D₃ D₂ ० ० अथेतान्
 (for अन्ये तान्) Bo Da₁ D₃ उत्पन्नान्, G₂ उन्मत्ता
 (for उन्मत्तान्) — ^d) K₆ चापि, K₁ V₁ Da₁ वाव-
 B₃ M₆ ० वाचा, T G₁-० ० M₁ १ वाच (for चाव)
 D₁ १ अपि प्रागहस्युत्

17 ^a) K₁ १ वृथावृत्ता; K₆ [क्ष]मुपावृत्ता, K₁
 D₁ ० द्वयपावृत्त, Da₃ Dn₁ Dn₁ ह्यपावृत्ता, D₃ D₂ ०
 [क्ष]मुपावृत्ता (D₆ 'त्-), D₁ [क्ष]मुपा' (for ह्युपा') T
 G₁-० ० M₁ ०-१ महाजनाद् (M₁ ० १ 'क्षु)पावृत्ता ☞ Cn
 महाजना, द्रोणाचार्यादयः । ☞ — ^b) K₆ B₆-० Da₃ a₁
 D₂ G₂ राजधर्मं (D₂ 'र्मं), G₁ 'धर्मं; M₁ ० १ 'धर्मा'
 (for 'धर्मं) G₂ समाहता (for समाश्रिता) ☞ Ca p
 राजधर्मं, अर्थशास्त्रोक्तं, अर्थकप्रकरणत्वात् (Cp अर्थेषु तात्प
 र्यात्) ॥ Cs राजधर्मं श्रेष्ठ धर्मं, प्राकृतजनानुमताद्धर्माधि-
 वृत्तम् । ☞ — ^c) T G₁ ० ० च (for हि) Bo धर्मं,
 D₂ सर्वं (for सर्वं) T G₁-० ० गत (for हित)
 D₆ कैश्चिद् — ^d) K₁ ० V₁ Bo ०-० Da₃ a₁ Dn₁ n₁
 D₂ ० ० १ ० G₁ वर्तते (for दृश्यते)

18 ^a) V₁ B₃ (marg as in text) D₃ १ M₁ येन
 (for तेन) G₁ १ [क्ष]न्य (for [क्ष]न्य) K₆ B₃ Da₃ a₁
 Cp (gloss समृद्धो भवति) सभवति; Cpp प्र' (as in
 text) — ^b) K₁ D₃ ० ० यो पर (for सोऽपर) K₁
 मन (for पुन) — ^c) K₁ दृश्यते — ^d) D₆ स्थूल-

आचाराणामनैकाद्यं सर्वेषामेव लक्षयेत् ॥ १९
चिरामिपन्नः कविभिः पूर्वं धर्म उदाहृतः ।

तेनाचारेण पूर्वेण संस्था भवति शाश्वती ॥ २०

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि द्विपञ्चाशदधिकद्विंशत्तमोऽध्यायः ॥ २५२ ॥

२५३

भीष्म उवाच ।

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
तुलाधारस्य वाक्यानि धर्मे जाजलिना सह ॥ १
वने वनचरः कश्चिज्जाजलिर्नाम वै द्विजः ।
सागरोद्देशमागम्य तपस्तेपे महातपाः ॥ २
नियतो नियताहारश्चीराजिनजटाधरः ।

मलपङ्कधरो धीमान्वहृन्वर्षगणान्मुनिः ॥ ३
स कदाचिन्महातेजा जलवासो महीपते ।
चचार लोकान्विप्रर्षिः प्रेक्षमाणो मनोजवः ॥ ४
स चिन्तयामास मुनिर्जलमध्ये कदाचन ।
विप्रेक्ष्य सागरान्तां वै महीं सवनकाननाम् ॥ ५
न मया सदृशोऽस्तीह लोके स्थावरजङ्गमे ।

रूपो (for तुल्य*)

19 ^a) D₁ १ [अ]स्य (for [अ]=य). B₁ D₂ D₃ स
(for प्र) —^b) K₄ वाच्यते —^c) D₄ आचाराणाम्
K₁ ३ अनैकाद्यं; D₁ G₁ ३ अनेकाद्यं (G₂ 'अं) —^d)
K₄ ० V₁ B₀ ० १ ४ (marg) ० D₂ ४ ४ D₁ ४ ४ D₂
D₂ ४ ४ १ ४ उप (for एव) K₁ लक्षयेते, K₂ T
G₁-३ ० M₅ लक्षये (for लक्षयेत्)

20 Before 20, T G₂ ४ ० 128 भीम —^a) D₅ 1
D₄ T₁ G₁ ४ ० वी (D₅ 1 D₁ वि)रामिपन्न, G₂ चिरामि
(for चिरामि) T₂ कविभि (for कविभि) ॐ C₂
चिरामिपन्न, अविगीतानादिप्रवृत्त ॥ C₃ दीर्घकालानु
ष्ठित । ॐ —^b) K₁ D₁ ० ० स वै, D₂ १ G₂ पूर्वं;
M₁ पूर्वं (for पूर्व) B₀ जन्म (for धर्म) —^c) K₁
D₁ ० शूक्ष्मेण (for पूर्वेण) —^d) K₂ शाश्वती

Colophon om in K₁ ३, Ś₁ missing. K₂ ३ B₁-३
D₁ ४ ३ D₂ ४ ३ D₁ G₁ ३ M₂-३ absent —Sub-
parvan K₀ १ V₁ B₀ ०-० D₂ ४ ४ D₁ ४ ४ D₂ D₂-०
T G₁-३ ० M₁ ३-१ मोक्षधर्म —Adhy name K₁ D₁
D₂ १ युधिष्ठिरप्रश्न; B₀ १ ० D₂ ४ ४ तुलाधारजाजलिसंज्ञाद्,
M₀ आचाराणामनैकाद्य; M₁ आचारानेकाग्र —Adhy
no (figures, words or both) K₀ D₂ M₁ ० १ 85,
K₁ D₁ ० ० 84; D₁ D₁ T₁ G₁ ३ ० M₅ 87, D₂
D₂ 86, D₂ 81, T₂ 101; G₂ 83 —Śloka no
D₁ ४ ४ D₂ 20

253

This adhy is missing in Ś₁ (cf १ 1 12 250.
35).

1 ^a) G₂ om from प्युदा up to पुरात (in 1^b)
—^c) K₁ तुल्याधारस्य, D₂ तुलाधारस्य K₁ D₁ १ १
M₁ ३ (inf l₁n) ० सवाद (for वाक्यानि) —^d) K₄
जवाजलिना, G₁ जाज

2 ^a) K₁ D₁-१ ० तु (D₁ ० तु, D₂ १ च) विचरन्;
G₁ वने चरन् (for वनचर) —^b) G₁ जाजलिन् —^d)
K₁ ३ महातप, K₁ D₁-१ ० यथा (for तपा)

3 ^a) D₄ नीयतो नियताधारश्च (sio) —^d) V₁
B₀ ० D₄ बहु (for बहून्) K₁ (marg as in text)
-गणान्वित (for 'न्मुनि')

4 ^b) K₁ जालावासो, K₁ B₀ (marg) D₄ D₁ १ ०
जलवासान्; B₀ D₂ D₂ ० G₂ 'वासा (G₂ 'स) (for
'वासो) —^c) G₂ चकार (for चचार) —^d) K₁
० १ B₀ १ D₄ D₂ D₂ ० ० G₁ प्रेक्षमाणो (K₁ 'नो)
(for प्रेक्ष) K₁ मनोजवाः; T G₁-३ ० M₁ ३-१ महा
जव (G₁ 'प) (for मनो).

5 ^a) G₂ न (for स). K₃ तदा (for मुनिर्).
—^b) K₁ D₁ ४ ४ D₂ D₂ ३ ३ C_n जलवासं (for 'मध्ये').
D₄ कदाचन —^c) D₄ विप्रेक्ष; G₂ प्रवेष्ट (for
विप्रेक्ष्य) K₁ १ G₂ सागरांता ॐ C_n जलवासे महीं

अप्सु वैहायसं गच्छेन्मया योऽन्यः सहेति वै ॥ ६
 स दृश्यमानो रक्षोभिर्जलमध्येऽवदत्तः ।
 अब्रुवंश्च पिशाचास्तं नैवं त्वं वक्तुमर्हसि ॥ ७
 तुलाधारो वणिग्धर्मा वाराणस्या महायशाः ।
 सोऽप्येवं नार्हते वक्तुं यथा त्वं द्विजसत्तम ॥ ८
 इत्युक्तो जाजलिर्भूतैः प्रत्युवाच महातपाः ।
 पश्येयं तमहं प्राज्ञं तुलाधारं यशस्विनम् ॥ ९
 इति ब्रुवाणं तमृषिं रक्षांस्युद्धृत्य सागरात् ।

अब्रुवन्गच्छ पन्थानमास्थायेमं द्विजोत्तम ॥ १०
 इत्युक्तो जाजलिर्भूतैर्जगाम विमनास्तदा ।
 वाराणस्यां तुलाधारं समासाद्याब्रवीद्वचः ॥ ११
 युधिष्ठिर उवाच ।
 किं कृतं सुकृतं कर्म तात जाजलिना पुरा ।
 येन सिद्धिं परा प्राप्तस्तन्नो व्याख्यातुमर्हसि ॥ १२
 भीष्म उवाच ।
 अतीव तपसा युक्तो घोरेण स बभूव ह ।

C. 12 9259
 B 12 261[1]. 19
 K 12 267 13

विप्रेक्ष्य, तपोबलाहूरदर्शनादिसिद्धिं प्राप्य । ☞ —^a) K₁ २ ४ १ Dn₁ D₁ ६ ९ सनग-, B₁ (marg) सगिरि- (for सवन-) B₁ (marg as in text) पत्तना, D₁ कानन; G₁ पर्वतां (for -काननाम्)

6 ^a) G₂ मनया (for न मया) —^b) G₂ M₁ ६ ६ सस्थाणु (for स्थावर-) —^c) Dn₁ अस्तु, D₁ अस्तु; D₁ अस्ति (for अस्तु) D₁ २ ४ १ वैयायस, T₁ G₁ ६ ६ वैहायसान् (for 'यस') T G₁-३ ६ M₁ गच्छन् (for गच्छेन्) ☞ C_a वैहायस नक्षत्रादि ॥ C_n आकाशगत प्रहनक्षत्रादि । गच्छेद्वगच्छेत् ॥ C₃ वैहायस, आकाशव-
 ज्ञावसाहित्यम् ॥ C_v अप्सु वैहायस, पवनोद्भवनेन जलोपरि-
 सचारम् । ☞ —^a) K₂ ४ मया योन्य, D₁ मया योन्य, M₁ महायोग्य (for मया योऽन्य) K₁ D₁ सहेति (for सहेति) K₁ मयान्योन्यसहेति वै (sic), T G₁-३ ६ महायोग्यसि ही (T₂ है) ति वै — After 6, D₁ २ ४ read 42^{ab} for the first time, repeating it in its proper place

7 ^a) K₂ ४ १ Dn₁ n₁ D₁ D₁-६ ६ ९ G₂ अ (G₂ न दृश्यमानो, D₂ स दृश्यमाणो (for 'मानो') —^b) V₁ Bo ३ (marg as in text) Dn₁ n₁ D₁ D₂ ३ ३ वदंस्तया (V₁ 'त'), D₂ १ भवत्युत, T G₁-३ ६ M₁ ६-१ च भारत (for स्वदत्त) K₁ B₁ ९ D₁ ४ तथा; B₁ ३ (marg) D₁ ४ तदा (for तत') — After 7^{ab}, T G₁-३ ६ M₁ read 41^{cd} for the first time, repeating it in its proper place —^c) K₂ B₁ अध्रुवश्, K₁ अस्तुवश् T₁ G₁ ६ ६ च; G₂ तु (for च) K₂ पिशाचश् K₂ D₁ ४ तां, D₁ च, T₁ G₁-३ ६ तु (for त) —^d) K₁ Bo D₁ D₁ M₁ ६-१ नैव (for नैव) T₁ G₁-३ ६ नैव वक्तुमिहाहसि

8 = (var) 43 —^a) K₂ तुलाधारो, B₁ 'घारेण (hypermetric) (for 'घारो') K₂ १ वनिग्- (for वणिग्-) K₁ T₁ G₂ ६ ६ धर्मो (for -धर्मा) —^b) K₂

Bo ६ ६ D₁ D₁ ६ १ T₁ G₂ ६ ६ M₁ ६ ६ वाराणस्यां (for वारा') —^c) D₁ ४ एत (for एव) G₁ नार्हसे —^d) V₁ तथा (for यथा) G₁ वा (for त्व) D₁ ४ यथा स्व द्विजसत्तम'

9 Before 9, K₁ D₁ ९ १ १ १ भीष्म उवाच K₁ २ ४ G₂ om (hapl) 9-10 —^a) D₁ इत्युक्ता —^c) G₁ तु (for तम्) B₁ D₁-१ T G₁ ६ ६ M₁ ६-१ महा- (for अह)

10 K₁ २ ४ G₂ om 10 (of v 1 9) —^b) K₁ B₁ D₁ ९ T G₁ ६ ६ M₁ ६-१ उरथाय (for उद्धृत्य) —^d) D₁ आस्थायेमां; T₁ G₁ ६ ६ आस्था चेत्ते, T₂ आस्थायेति, M₁ यैम (for 'येम) K₁ द्विजोत्तमं, D₁ ४ सत'

11 ^a) K₂ जाज्वलिर् —^b) T₁ G₁ ६ ६ तथा (for तदा) —^c) K₂ M₁ ६ ६ वाराणस्या D₁ ४ तुलाधारं, M₁ तुलाधार (for तुला') —^d) B₁ (marg as in text) समागत्य (for 'साद्य) K₁ वचा, K₁ V₁ Bo ६-९ D₁ ४ ४ Dn₁ n₁ D₁ D₂ ३ ३ इद (for वच) M₁ ६ दिरक्षु पांडुनदन

12 ^{ab}) D₁ विकृत (for किं कृत) K₁ V₁ Bo ६-९ D₁ Dn₁ n₁ D₁ D₂-३ ६ ६ ९ T₂ M₁ ६ ६ दुष्कर; K₁ D₁ D₁ दुष्कृत (for सुकृत) K₁ V₁ Bo ६-९ D₁ ४ ४ Dn₁ n₁ D₁ D₂ ३ ३ तात कर्म (by transp), D₁ कर्मजात, M₁ ६ कर्म कृत K₂ जाज्वलिना K₂ परा, Dn₁ तदा (for पुरा) —^c) K₁ M₁ पुरा; D₁ परा (for परां) T₂ G₁ ६ येन सिद्धिं पु (T₂ प) रा प्राप्ता —^d) K₁ अर्हति K₁ (sup lin sec m as in text) तन्मे ब्रूहि पितामह

13 ^a) D₁ तेजसा (for तपसा) —^b) D₁ ४ स-, T₁ G₁-३ ६ च (for स) —^c) K₂ नम्युप; K₁ Bo ६-९ D₁ ४ ४ Dn₁ n₁ D₁ D₂ ६ ६ तथोप; K₁ D₁

C 12. 253
D 12. 262. 13. 13
K 12 267 13

नद्युपस्पर्शनरतः सायं प्रातर्महातपाः ॥ १३
अग्नीन्परिचरन्सम्यक्स्वाध्यायपरमो द्विजः ।
वानप्रस्थविधानजो जाजलिर्ज्वलितः श्रिया ॥ १४
सत्ये तपसि तिष्ठन्स न च धर्ममवैक्षत ।
वर्षास्वाकाशशायी स हेमन्ते जलसंश्रयः ॥ १५
वातातपसहो ग्रीष्मे न च धर्ममविन्दत ।
दुःखशय्याश्च विविधा भूमौ च परिवर्तनम् ॥ १६
ततः कदाचित्स मुनिर्वर्षास्वाकाशमास्थितः ।

लघूप, V₁ D₇ नद्युप-, D₃ तस्योप, G₂ इत्युप (for नद्युप). D₃ 2 -तर, T G₁₋₃ ० M₁ ५-१ पर (for -रत) K₄ न नद्युपस्पर्शनरत, D₁ corrupt —^d) K₂ महातप

14 ^a) G₁ २ M₃ अग्नि (for अग्नीन्) —^b) G₂ मुनि (for द्विज) —^c) K₇ D₃ ० विहारजो, D₆ विधानेन (for 'नज्ञो) —^d) K₁ जाजलिर्, K₄ जाज्वलिर् K₂ १ G₁ M₁ ५ ज्वलित, G₂ ५ ज्वलन- (for ज्वलित) G₁ क्रिया, G₂ ५ -प्रिय (for श्रिया)

15 ^a) G₁ तरवे; M₁ ० चन्द्रे (for सत्ये) K₁ ५ १ M₁ ० [अ]तिष्ठ (for तिष्ठन्) K₆ V₁ Bo ०-० D₃ ५ ५ D₁ ५ ५ D₃ D₂ ५ ५ १ ५ M₃ १ वने तपस्यतिष्ठत्स —^b) K₄ स च, D₃ १ न वै (for न च) K₇ D₄ ० ० चाहारम्; T G₁ ५ ० M₁ ५ १ चाधर्मम् (for च धर्मम्) D₃ T₁ M₃ अवैक्षत, G₁ ५ ० अवै (for अवै). G₂ न वा वर्षमवैक्षत ☞ Cu न च धर्ममवैक्षत, धर्मवानस्तीति मान न प्रापेत्यर्थे ॥ C₃ कामक्रीधादियुक्ते मनसि न धर्मो बभूवेत्यर्थे । ☞ —^c) K₆ वर्षासु (for 'सु) K₁ -शायी (for शायी) —^d) D₆ संश्रया (for 'य)

16 ^a) B. (marg) पचाप (for वातातप) G₂ वातातपसहोनीहो —^b) D₃ १ वा (for च) K₂ चर्मम् D₃ 1 T G₁₋₃ ० M₁ ५ ० [अ]धर्मम् (for धर्मम्) D₃ ५ अविन्दत ☞ C₃ धर्मानाचरद्यपि अशाश्वत धर्मं धिवेद [न शाश्वतम्] । C₃ (reading [अ]धर्मम्) याक्का याम्पानं किंचिदाप कृतवान् । ☞ —^c) K₂ Bo D₃ दुःख-शय्या, T G₁₋₃ ० दुःख (G₁ 'स)शय्या (for 'शय्याश) D₃ om from च up to वर्तनम् (in 16^d) T₂ G₁₋₃ ० विविधा (for 'धा) —^d) D₃ 1 M₃ वि (for च) K₆ Bo ०-० D₃ ५ ५ D₁ ५ ५ D₃ ५ ५ १ ५ -वर्तते (for वर्तनम्)

17 ^a) K₆ १ V₁ Bo ० १ ० अतरीक्षाञ्. K₁ २ १

अन्तरिक्षाञ्जलं मूर्ध्ना प्रत्यगृह्णन्मुहुर्मुहुः ॥ १७
अथ तस्य जटाः क्लिन्ना बभूवुर्ग्रथिताः प्रभो ।
अरण्यगमनान्नित्यं मलिनो मलसंयुताः ॥ १८
स कदाचिन्निराहारो वायुभक्षो महातपाः ।
तस्यौ काष्ठवदव्यग्रो न चचाल च कर्हिचित् ॥ १९
तस्य स स्थाणुभूतस्य निर्विचेष्टस्य भारत ।
कुलिङ्गशकुनौ राजनीडं शिरसि चक्रतुः ॥ २०
स तौ दयावान्विप्रर्षिरुपप्रेक्षत दंपती ।

D₄-१ ० मूर्ध्नि (for मूर्ध्ना) —^d) K₆ १ प्रत्यगृह्णाद्, D₃ १ प्रपतत (for प्रत्यगृह्णन्) B₃ (marg as in text) मुनिर् (for सुहुर)

18 ^a) D₂ om अथ तस्य जटा K₆ १ B₁ D₃ D₆ M₁ ० जटा —^b) K₇ D₃ ० ग्रथिता (for ग्रथिता) K₁ २ ५ १ D₄-१ ० विभो; V₁ इव, D₃ ५ M₁ प्रभो (for प्रभो) — For 18^b; T G₁₋₃ ० subst

703* क्लिन्ना बभूवुर्ग्रथिता आहुतस्य जटा प्रभो ।

—^c) K₁ २ वासिनो, T₁ G₁₋₃ ० -गमनो (for -गमनान्) —^d) K₇ जाजलो, B₃-० D₃ ५ १ M₁ १ मलिना, D₃ ० ० जटिलो (for मलिनो) K₇ D₁ ५ ५ D₃ D₂ ५ ० १ T G₁₋₃ ० -संयुत, M₁-सवृत्ता (for सयुता)

19 ^b) K₂ महातप —^d) D₄ स (for च)

20 ^a) K₆ तस्य स्व-, B₃ तत्र स, D₃ ५ तस्य च; D₃ (marg as in text) स्थितस्य (for तस्य स) K₇ [अ]स्थाणु- (for स्थाणु-) —^c) K₂ तुलिंग-, K₄ D₃ ० भुलिंग-; K₆ D₂ ५ ५ G₂ C₃ कलिंग, K₇ D₆ भूलिंग, T₂ कुलिंग, C₃ C₃ कुलिङ्ग- (as in text) K₁ शकुनो; K₇ D₃ ० ० T₂ शकुनी, G₂ 'ना (for 'नौ) —^d) D₃ ५ निड, T₂ इदं, M₁ ० १ नीळ K₂ नीळ चिरस्य चक्रतु ☞ C₃ कलिङ्गशकुनौ धूम्यारपक्षिणौ । कुलिङ्गशकुनाविति पाठे कपोतपक्षिणौ ॥ C₃ कुलिङ्गश्वटक । ☞

21 ^a) D₃ १ ततो; G₂ न तौ (for स तौ) D₃ ५ दयावान् (for दयावान्) K₆ V₁ Bo ०-० D₃ ५ ५ D₁ ५ ५ D₃ D₂ ५ ५ ५ M₁ ५-१ व्रद्धार्पिर्, T G₁₋₃ ० स मुनिर् (for विप्रार्पिर्) —^b) K₇ B₃ ० G₂ उपप्रेक्षत; V₁ उदप्रेक्षत (submetric), B₃ (marg as in text) M₁ ० उदप्रे (B₃ 'पे)क्षत, C₃ (gloss उपप्रेक्षत) उपप्रेक्षत (as in text) —^c) D₃ ५ ताडक, M₁ ५-१ निलय (for नीटक).

कुर्वाणं नीडकं तत्र जटासु तृणतन्तुभिः ॥ २१
यदा स न चलत्येव स्थाणुभूतो महातपाः ।
ततस्तौ परिविश्वस्तौ सुखं तत्रोपतुस्तदा ॥ २२
अतीतास्वथ वर्षासु शरत्काल उपस्थिते ।
प्राजापत्येन विधिना विश्वासात्काममोहितौ ॥ २३
तत्रापातयतां राजञ्छिरस्यण्डानि खेचरौ ।
तान्यबुध्यत तेजस्वी स विप्रः संशितव्रतः ॥ २४
बुद्धा च स महातेजा न चचालैव जाजलिः ।
धर्मे धृतमना नित्यं नाधर्मं स त्वरोचयत् ॥ २५

अहन्यहनि चागम्य ततस्तौ तस्य मूर्धनि ।
आश्वासितौ वै वसतः संग्रह्यौ तदा विभो ॥ २६
अण्डेभ्यस्त्वथ पुष्टेभ्यः प्रजायन्त शकुन्तकाः ।
व्यवर्धन्त च तत्रैव न चाकम्पत जाजलिः ॥ २७
स रक्षमाणस्त्वण्डानि कुलिङ्गानां यतव्रतः ।
तथैव तस्यौ धर्मात्मा निर्विचेष्टः समाहितः ॥ २८
ततस्तु कालसमये बभूवुस्तेऽथ पक्षिणः ।
बुबुधे ताश्च स मुनिर्जातपक्षाञ्शकुन्तकान् ॥ २९
ततः कदाचित्चांस्तत्र पश्यन्पक्षीन्यतव्रतः ।

C 12. 2506
B. 2. 262[1].30
K 12 267 30

22 °) Da4 सदा (for यदा) K6 V1 Bo 6-9
Da3 Dn1 n4 D2 s s M1 6 7 न स (by transp)
Bo 8 (marg as in text) एष (for एव) — °) K1
स्थाणुभूतौ K1 B1 महातप — °) T2 M1 ततस्यौ
(for 'स्तौ) Bo Dn1 n4 Ds D2 s s सुख (for परि)
K6 -विश्वस्तौ, D6 विस्वस्तौ, G2 -वर्तस्यौ (for
-विश्वस्तौ)

23 °) K6 G1 अतीतासु, Da4 अतिवासु B8 च
(for [अ]य — °) T1 G1-3 6 उपस्थित (for 'स्थिते)
— °) G2 प्राजापत्येन — °) K2 विश्वात्मात्, D6 'से
(for 'सात्) D6 क्षाम- (for काम-)

24 °) M5 तस्य (for तत्र) D7 T G1-3 6 M6
[च]त्पादयतां, M1 6 पातयतां (for [अ]पात) — °)
K2 चिरपट्टानि खेचरौ, V1 शिरश्चा — °) G2 न
तस्य विप्रिन् चक्रे — °) K1 4 सश्रित-, Ds1 D2 6 9
शसित- (for सशित-)

25 °) K1 2 4 Da4 D6 T2 G2 बुद्ध्या, D2 बुद्धिः
M1 यद्वा (for बुद्ध्या) K1 2 4 Dn1 T2 G1 2 M5 सु-
(for स) — °) Da3 Dn1 n4 Ds (before corr)
च, T G1-3 6 स (for [प]व) K4 जाज्वलि — K1
reads 25°-27° twice — °) K4 6 Bo 6 (marg as
in text) 7 s (marg as in text) 9 Da4 Dn1 n4 Ds
D2 s s कृतमना, G3 धृतमना (for धृतमना) K1
(both times) 2 धृतधर्ममना नित्य — °) G1 न धर्मं
K1 (both times) 2 व्यरोचयत्, K7 D2 6 9 [S]न्व°;
T1 G2 3 6 ह्य, T2 M1 5-7 [S]म्यरोचयत् (M1
'पयेत्) (for त्वरो°)

26 For the repetition in K1, cf. v l. 25 — °)
K1 (both times) D6 चागम्य (sic), K6 चाप्यहौ,

Dn1 n4 Ds2 Ds चागम्य (for 'म्य) — °) T1 G1-3 6
अस्य (for तस्य) — °) Da4 आश्वासितौ, T2 विश्वा-
सितौ (for आश्वा) K4 6 7 Bo 8 Dn1 n4 Ds D2 s
निवसत (Ds 'तां), Ds निवसितौ; Da धै सतत,
D6 परौ नित्य, T G1-3 6 च सतत (for वै वसत)
D6 वा, M1 5-7 च (for वै) — °) Da4 स, D6
त (for स) K1 (both times) Da4 तदा विभो; D6
स चामिभो

27 For the repetition in K1, cf. v l. 25 — °)
K7 त्वाय (for त्वय) K1 (both times) 2 4 पुष्पत्र्य
(for पुष्टेभ्य) G2 अण्डेभ्यस्तावदुष्टेभ्य — °) K2 4 6
V1 Bo 6-9 Da3 a4 Dn1 n4 Ds D2-4 6 3 9 T2 M7
प्राजायत, Ds 7 प्रापतत, G2 प्रीणयत (for प्रजा°)
— G1 om (hapl) 27°-29° — °) K7 न्यवर्धत (for
व्यवर्धन्त) — °) K6 चाकम्पत (for 'म्पत) K4
जाज्वलि

28 G1 om 28 (cf. v l. 27) — °) T2 G2 M1
6 7 स (for स) K1 2 7 रक्षमाणस, B8 Da4 Ds
D5 7 9 रक्षमाणस (for रक्ष°) — °) K1 4 7 Ds 6 9
सु (K7 सू) लिङ्गानां; K2 तुलिङ्गानां; K6 D2 s s G2
कलिङ्गाना, Ds कुलिङ्गानि, T2 कुलिङ्गानां (for कुलि-
ङ्गानां) K6 V1 Bo 6-9 Da3 a4 Dn1 n4 Ds D2 s s
धृतव्रत (for यत°) — G2 repeats 28° after 30°.
— °) G2 (second time) वद्वै

29 G1 om 29 (cf. v l. 27) — °) M1 6 7
काले (for काल-) — °) K6 Da3 a4 T G2 3 6 त्वय;
K7 D4 6 9 ते तु (for तेस्य) — °) K4 6 7 Dn1 n4
Ds D2-4 6 3 9 M5 तु (for च) — °) K6 Ds कलि
गजा (D2 'का) न्, V1 Bo 6-9 Da3 a4 Dn1 n4 Ds

C 12 9306
B 12 261(1) 30
K 12. 267 30

बभूव परमप्रीतस्तदा मतिमतां वरः ॥ ३०

तथा तानभिसंवृद्धान्दृष्ट्वा चाभुवतां मुदम् ।

शकुनौ निर्भयौ तत्र ऊपतुश्चात्मजैः सह ॥ ३१

जातपक्षांश्च सोऽपश्यदुद्धीनान्पुनरागतान् ।

सायं सायं द्विजान्विप्रो न चाकम्पत जाजलिः ॥ ३२

कदाचित्पुनरभ्येत्य पुनर्गच्छन्ति संततम् ।

त्यक्ता मातृपितृभ्यां ते न चाकम्पत जाजलिः ॥ ३३

D₂ s कु(B₆ [marg] क)लिंगका(D₄ 'ता)न्; D₅ सकृत् (for शकुन्त')

30 K₁ om 30 —^a) D₂ a₁ Ca p पक्षैर्वि(D₄ कुक्षैर्वा)पचतस्तांस्तु ❀ Ca पक्षैर्विपञ्चत' पक्षसघोर्द्रमा दुद्धीयमानान् ॥ Cp पक्षैरुद्धैरितवस्ततो गतानित्यर्थः । ❀ —^b) K₂ 7 B₆ (marg) D₂-7 ० पक्षैर्, D₄ पक्षिन्, M₁ ० विप्रो (for पश्यन्) K₂ विवर्धन, D₆ यतस्तत (for यतव्रत) — After 30³³, G₂ repeats 28³⁴ —^c) D₆ प्रीतिस् (for प्रीतस्) —^d) M₅ तथा (for तदा) K₂ D₆ वर (for वर')

31 K₁ reads 31 twice —^a) B₆ तदा, T G₁-3. ० M₁ ० 7 ततस् (for तथा) K₆ 7 V₁ Bo ६-९ D₂ a₁ D₁ n₄ D₅ D₂ s s 7 8 अपि; D₄ T₂ M₁ 5-7 मति, T₁ G₁-3 ० हह (for अभि), K₄ संवृक्षान् (for 'द्वान्) —^b) K₁ (first time) स्रष्ट्वा, D₄ lacuna (for स्रष्ट्वा) K₁ (both times) 2 4 प्राप्तवतो; V₁ B₆ ० D₂ a₁ चाभुवतो, D₅ 7 प्रापयता, T G₁ 8 ० M₁ ० चैवाभुवन्, G₂ M₇ चैवाप्तवान्, M₆ प्राप परा, M₅ (sup lin) चैवा मुवा (for चाभुवता) K₂ मद (for मुदम्) —^c) K₇ D₄ ० ० T G₂ 8 ० M₁ ० 7 शकुनी, G₁ 'निर् (for 'नौ) K₇ D₄ ० ० निर्भय; G₁ निर्ययौ (for निर्भयौ) —^d) K₁ (second time) त्पहृश, K₂ ह्यु' (for ऊ') T₂ G₁ 2 चांङ्गै (for चाश्मजै) K₁ (first time) तदा मतिमतां वर (= 30^d)

32 ^a) T₂ खात्र (for जात-) T₁ G₁-3 ० च वान्, M₅ तयो (for च सो) T₁ G₁-3 ० पश्यन् (for स्पश्यद्) —^b) K₁ उद्धीनान्; K₂ उल्लितान्; K₄ उद्धीनान्, K₇ उद्धीं, D₅ ० उद्धीनान्; T₂ G₂ M₁ 5-7 वि(G₂ नि)ळी', M₅ (sup lin) विनीढान् (for उद्धी नान्) B₆ (marg) पुरतो गतान् (for पुनरां). —^c) T G₁ 8 ० M₁ 5-7 साये साये (for सायं साय) —^d) K₄ जाज्वलि K₂ न सोकपत जाजलि'. — After 32, M₁ 5 7 read 36 for the first time, repeating it in

अथ ते दिवसं चारीं गत्वा सायं पुनर्नृप ।

उपावर्तन्त तत्रैव निवासार्थं शकुन्तकाः ॥ ३४

कदाचिद्विसान्पञ्च समुत्पत्य विहंगमाः ।

पष्टेऽहनि समाजग्मुर्न चाकम्पत जाजलिः ॥ ३५

क्रमेण च पुनः सर्वे दिवसानि बहून्यपि ।

नोपावर्तन्त शकुना जातप्राणाः स्म ते यदा ॥ ३६

कदाचिन्मासमात्रेण समुत्पत्य विहंगमाः ।

its proper place

33 K₁ 2 D₇ om (hapl) 33 K₄ om (hapl.) 33-37, G₁ om (hapl.) 33-35 V₁ reads 33-35 on marg —^a) K₇ D₄ ० ० आयांति; B₆ (marg as in text) आगत्य (for अभ्येत्य) —^b) D₄ G₂ गच्छति (for गच्छन्ति) V₁ सत्वर, G₂ सगति, M₁ ० सगता (for सततम्) —^c) T₂ M₁ ० त्यक्त्वा (for त्यक्ता) K₇ V₁ Bo ६-8 D₂ a₁ D₁ n₄ D₅ D₂-० ० ० माता- (for मातृ) D₂ a₁ तु, M₁ तौ (for ते) —^d) D₄ वाकपत; T₁ च कपत

34 K₄ G₁ om 34 (cf v. 1 33) V₁ reads 34 on marg —^a) K₆ Bo ६-९ D₂ a₁ D₁ n₄ D₅ D₂ s s तथा (for अथ) T G₂ ० दिवसे, M₅ 'सौ (for 'स) K₇ D₁ D₂-3 ० ० ० M₆ चापि, D₂ चारी, D₅ 7 चापि, T₁ G₂ 8 ० M₇ चार; T₂ चार्य; M₁ चारिर, M₅ वार (for चारीं) K₁ अथ ते दिवि सचारी; D₅ तथा दिवससचारी —^b) V₁ Bo ० 3 (marg) ० D₂ a₁ T G₂ ० M₁ 5-7 साये (for साय) D₆ नृप —^c) K₆ सकृत्का'

35 K₄ G₁ om 35 (cf v. 1 33), V₁ reads the same on marg —^a) D₅ गत्वा साय (for समुत्पत्य) —^b) T₂ G₂ M₅ पुनर्जग्मुर् (for समाजग्मुर्) —^c) G₂ त न (for न च)

36 K₄ om 36 (cf. v. 1 33). M₁ 5 7 read 36 for the first time after 32 —^a) K₁ क्रमेण —^b) K₆ V₁ Bo ६-९ D₂ a₁ D₁ n₄ D₅ D₂ s s दिवसान्मुचहूनथ (V₁ 'पि) —^c) K₂ D₅ T₁ नोपवर्तत (sic) —^d) D₅ यातप्राया स्म, D₇ T G₁-3 ० M₅ (both times) जातपक्षाश्च (M₅ [both times] 'स्तु) (for 'प्राणा स्म) K₆ D₇ T₁ G₁ 8 ० तदा (for यदा)

37 K₄ om 37 (cf. v. 1 33) —^a) G₂ जात (for मास-) T₁ G₁ 8 ० कदाचिज्जातपक्षास्ते —^b) K₆ समुत्पाद्य (for 'त्पत्य) —^c) B₆ (marg) [म]ति

नैवागच्छंस्ततो राजन्प्रातिष्ठत स जाजलिः ॥ ३७
 ततस्तेषु प्रलीनेषु जाजलिर्जातविस्मयः ।
 सिद्धोऽस्मीति मतिं चक्रे ततस्तं मान आविशत् ॥ ३८
 स तथा निर्गतान्दृष्ट्वा शकुन्तान्त्रियतव्रतः ।
 संभावितात्मा संभाव्य भृशं प्रीतस्तदाभवत् ॥ ३९
 स नद्या समुपस्पृश्य तर्पयित्वा हुताशनम् ।
 उदयन्तमथादित्यमभ्यगच्छन्महातपाः ॥ ४०
 संभाव्य चटकान्मूर्ध्नि जाजलिर्जपतां वरः ।
 आस्फोटयत्तदाकाशे धर्मः प्राप्तो मयेति वै ॥ ४१
 अथान्तरिक्षे वागासीचां स शुश्राव जाजलिः ।
 धर्मेण न समस्त्वं वै तुलाधारस्य जाजले ॥ ४२

वाराणस्यां महाप्राज्ञस्तुलाधारः प्रतिष्ठितः ।
 सोऽप्येवं नार्हते वक्तुं यथा त्वं भापसे द्विज ॥ ४३
 सोऽमर्षवशमापन्नस्तुलाधारदिदृक्षया ।
 पृथिवीमचरद्राजन्यत्रसायंगृहो मुनिः ॥ ४४
 कालेन महतागच्छत्स तु वाराणसीं पुरीम् ।
 विक्रीणन्तं च पण्यानि तुलाधारं ददर्श सः ॥ ४५
 सोऽपि दृष्ट्वैव तं विप्रमायान्तं भाण्डजीवनः ।
 समुत्थाय सुसंहृष्टः स्वागतेनाभ्यपूजयत् ॥ ४६
 तुलाधार उवाच ।
 आयानेवासि विदितो मम ब्रह्मन्न संशयः ।
 ब्रवीमि यत्तु वचनं तच्छृणुष्व द्विजोत्तम ॥ ४७

C 12 9323
 B 12 2671] 47
 K 12 267 47

एष (for [अ]गच्छत्) K1 २ १ D1 ६ ० तदा (for ततो)
 —^a) K1 १ G1 ३ प्रतिष्ठत (for प्राति^०)

38 ^a) K1 २ प्रनीडेपु, K4 प्रलीडेपु, K6 प्रहीणेपु,
 V1 B1 (marg) Dn1 D1 ० ० Ms प्रहीनेपु, M1 प्रया
 तेषु (for प्रलीनेपु) —^b) G2 जाजली K4 -विस्मित,
 K7 B1 ३ D1-7 T1 G1 ० विश्रमय (for -विस्मय) —^d)
 D1 तस्मात्त (for त मान)

39 ^a) K1 २ 4 सर्वथा, T1 G1 ३ ० स तु तान्, T2
 स तदा, G1 सानुमान् (for स तथा) D1 अनिर्गतान्
 (sic) (for निर्ग) K1 सृष्ट्वा (for दृष्ट्वा) —^b) V1
 शकुनान् (for 'न्तान्) K1 व्रता —^c) K1 २ सभाव्ये
 (for 'व्य) K7 D1 ० साभिमानी कृतमना ☞ Cn
 सभान्य, वर्धयित्वा ॥ C5 जीवन्त्येते हृति दृष्ट्वा । ☞ —^d)
 K7 D1 ० नाड (for भृश) K6 V1 Bo ६-० Das 44
 Dn1 n1 D1 D2 ३ ३ प्रीत (V1 'ति)मना, D1 प्रीत्य तदा
 (for प्रीतस्तदा) K2 Bo सवेत् (for [अ]भवत्)

40 ^a) G1 स नद्या स उपस्पृश्य —^c) Da1 उदर
 च (for उदयन्तम्) —^d) K6 V1 Bo ६-० Das 44
 Dn1 n1 D1 D2 ३ ३ उपा (K6 Da1 'प)विष्टन् (for अभ्य
 गच्छन्)

41 ^a) K1 D1 चटका, Da1 चटकान्; M1 च जटान्
 (for चटकान्) —^b) K4 जाजलिर् Da1 जयतां (for
 जपतां) — T G1-2 ० Ms read 41^{ad} for the first time
 after 7^{ab} —^c) Dn1 n1 D2 ३ ३ G1 (second time)
 तथा (for तदा) —^d) K6 धर्म (for धर्म) D2
 प्राप्ते T G1-3 ० (all second time) च (for वै)

42 Das n1 read 42^{ab} for the first time after 6
 —^a) Da1 (first time) तथा (for अय) K6 १ V1
 Bo ६-० Da1 (both times) Da1 अतरीक्षे —^b) K6
 Bo ६ १ ३ (marg) ० Das n1 (both both times) Dn1
 n1 D1 D2 ३ ३ च (for स) Da1 (both times)
 सुश्राव K4 जाजलि D1 १ चां शुश्राव स जाजलि
 —^c) T2 त (for त्व) —^d) K4 जाजले; D6
 जाजले

43 = (var) 8 —^a) K2 Bo ३ D1 ५ १ T G1 ०
 वारणस्या B1 महाप्राज्ञस्, G2 'भागस्; M1 १ 'प्राज्ञ
 (for 'प्राज्ञस्) —^b) Dn1 प्रतिष्ठत —^d) Da1
 द्विज B1 यथा त्व द्विज भापसे

44 ^a) K1 Da1 आपन्नास्; G1 'ज्ञे (for 'ज्ञस्)
 —^c) K6 अभवद्, Da1 अचलद् (for अचरद्) G2
 पृथिवीचद्रमा राजन्

45 ^a) K6 १ Da1 T1 G1 ३ ० गच्छन् (for [अ]ग
 च्छत्) —^b) K1 M1 ३ वाराणसीं, K7 वाराणसीं —^c)
 K1 पुण्यानि, K2 4 पण्यानि (for पुण्यानि) K7 D1
 ० ० विक्रीणान् तु पुण्यानि, Da1 निक्रीणं स च पुण्यानि;
 G2 विक्रीणत च पुण्येन (sic). —^d) D1 १ ह (for
 स)

46 ^a) B1 विप्रैव (for दृष्ट्वैव) —^b) D1 घासीनं
 (for आयान्तं) B1 ३ G1 ३ जीवन (for जीवन).
 ☞ C6: भाण्डै नानाविधै पण्यै जीवन जीविका यस्य । भाण्ड
 शालिक इत्यर्थः ॥ Cn भाण्ड मूलघन, तेन जीवन यस्य ।
 'स्वाप्नाण्डमश्वभरणेऽमन्त्रे मूलवणिग्घने' इति विश्व (also

C 12. 932A
B 12. 262(1).48
K 12. 257 48

सागरानूपमाश्रित्य तपस्तप्तं त्वया महत् ।
न च धर्मस्य संज्ञां त्वं पुरा वेत्थ कथंचन ॥ ४८
ततः सिद्धस्य तपसा तव विप्र शकुन्तकाः ।
क्षिप्रं शिरस्यजायन्त ते च संभावितास्त्वया ॥ ४९
जातपक्षा यदा ते च गताश्चारीमितस्ततः ।

मन्यमानस्ततो धर्मं चटकप्रभवं द्विज ।
खे वाचं त्वमथाश्रौषीर्मां प्रति द्विजसत्तम ॥ ५०
अमर्षवशमापन्नस्ततः प्राप्तो भवानिह ।
करवाणि प्रियं किं ते तद्ब्रूहि द्विजसत्तम ॥ ५१

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि त्रिपञ्चाशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २५३ ॥

quoted in Cp) ॥ C₈ भाण्डानि चन्दनकुङ्कुमादीनि, तेषां विक्रयेण जीवनं यस्य । ॐ — °) B₈ (marg as in text) स्वयं; D₄ स स (for सुसं) — °) K₂ [अ]भि (for [अ]भ्य) K₇ D₃ a₄ D₆ पूजयन् (for 'यत्).

47 T₁ G₁₋₃ ० om the ref — °) K₁ 2 D₄ ० T₂ M₁ 5-7 आ (K₂ अ) यज्ञेव, K₄ D₄ आयात्ते (D₄ 'ते) न; K₆ 7 आयाज्ञेव, D₇ T₁ G₁₋₃ ० आगतेन (for आयातेन) K₆ [अ]पि; D₄ [आ]स (for [अ]सि) — °) K₁ सम (for मम) K₂ मम ब्रह्मणसशय (s₁₀) — °) G₂ अन्नवीद् (for अन्नमि) — °) D₄ द्विजोत्तमः

48 °) D₄ सागरापरमाश्रित्य, D₇ 'रातरमाश्रित्य; G₁ 'रानुपमाश्रित्य ॐ C_n सागरानूप, सागरसमीपस्थं सजलप्रदेशम् । ॐ — °) K₂ तु या; G₁ मया (for स्वया) G₂ मुहुः (for महत्) — °) K₁ 2 तु (for च) K₁ D₄ संज्ञास्व; B₈ (marg as in text) संस्था स्व, D₇ T₁ G₁₋₃ ० संस्थान (for संज्ञां स्व) — °) D₄ कथं च न T₁ G₁ ० स्व पुरा वेत्थ किंचन

49 °) G₂ तप- (for तत्) . K₁ 2 4 तत्तश्च तप्ततप सस् — °) D₃ न च (for तव) — °) K₂ अजायते — °) K₁ 2 4 सत्वापितास् (for समावि) D₄ चेतसं भावितास्त्वया

50 °) T₁ G₁₋₃ ० तथा, T₂ M₁ ० 7 तदा (for यदा) — °) K₁ 4 गतश्च K₇ D₄ ० चारम् (for चारीम्) . D₇ T₁ G₁₋₃ ० M₁ 5-7 गताश्च च (G₂ om च) रिक्तु वत् — °) K₁ 2 4 B₈ (marg) तु त; D₄ तपो- (for ततो) . G₂ मन्यमानस्तमेवातो — °) D₄ चटक; G₁ चकट; G₂ धर्मं च (for चटक) B₉ D₄ G₂

प्रभव (for 'व) K₁ 2 द्विज D₄ corrupt ॐ C₅ चटकप्रभव, चटकोत्पत्तिहेतुभूतनिश्चलावस्थानप्रभवम् । ॐ — °) K₁ 2 4 D₃ D₆ वाचो (for वाच) K₁ 2 4 अय स्वम् (by transp), D₄ M₁ ० तमय, D₇ T₁ G₂ ० स्व तदा K₁ 2 अश्रौषीन् V₁ B₀ खे च वाच स्वम-श्रौषीर्, D_n खे वाचमथमश्रौ, G₂ खे वाच स्ववशा-श्रौष्य (sic) — °) D₄ सत्तम'.

51 K₂ om (hapl) 51, V₁ reads it on marg — °) K₄ अमर्ष- (for अमर्ष) — °) G₂ तन्न (for तत्) K₁ ० इति (for इह) — °) G₂ करवाणि प्रियोह ते — °) K₁ तद्ब्रूहि स्वं (hypermetric) (for तद्ब्रूहि) K₄ ० B₀ ० 7 8 (marg) ० D₃ a₄ D₅ 7 T₂ M₅ 7 स्व द्विजोत्तम (for द्विजसत्तम) B₂ (orig) M₁ ० तन्मे ब्रूहि द्विजोत्तम, T₁ G₁ ० ० तद्ब्रूहि द्विजोत्तम, G₂ तव ब्रूहि द्विजोत्तम

Colophon S₁ missing K₈ 5 B₁₋₅ D₄ a₂ D_n n₈ D₁ G₁ 5 M₂₋₄ absent — Sub-parvan K₁ 2, 4 ० 7 B₈₋₉ D₃ a₄ D_n n₄ D₈ D₂₋₅ 7 8 T₁ G₁₋₃ ० M₁ 5-7 मोक्षधर्म — Adhy. name K₁ 2 4 V₁ B₀ ०-9 D₃ a₄ D_n n₄ D₈ D₂ 2, 5 7 8 M₅ 7 तुलाधारजाज (K₄ 'ज्व) लिसंवाद', K₆ जाजलितुलाधारसवाद'; K₇ D₄ ० ० तुलाधारजाजलिसवादे विस्मय, G₆ तुलाधारजाजलि, M₆ तुलाधारजाजलिसवादे तुलाधारसमागम — Adhy no (figures, words or both) K₆ D₈ M₁ ० 7 86, K₇ 85, D₃ D_n D₁ D₇ T₁ G₁ 2 ० M₅ 88, D_n D₂ 87, D₈ 82, T₂ 102, G₂ 84 — Śloka no D_n D₈ 52, D_n 50,

२५४

भीष्म उवाच ।

इत्युक्तः स तदा तेन तुलाधारेण धीमता ।
 प्रोवाच वचनं धीमाञ्जाजलिर्जपतां वरः ॥ १
 विक्रीणानः सर्वरसान्सर्वगन्धांश्च वाणिज ।
 वनस्पतीनोपधीश्च तेषां मूलफलानि च ॥ २
 अध्यगा नैष्टिकीं बुद्धिं कुतस्त्वामिदमागतम् ।
 एतदाचक्ष्व मे सर्वं निखिलेन महामते ॥ ३
 एवमुक्तस्तुलाधारो ब्राह्मणेन यशस्विना ।

उवाच धर्मसूक्ष्माणि वैश्यो धर्मार्थतत्त्ववित् ।

जाजलिं कष्टतपसं ज्ञानतृप्तस्तदा नृप ॥ ४
 वेदाहं जाजले धर्मं सरहस्यं सनातनम् ।
 सर्वभूतहितं मैत्रं पुराणं यं जना विदुः ॥ ५
 अद्रोहेणैव भूतानामल्पद्रोहेण वा पुनः ।
 या वृत्तिः स परो धर्मस्तेन जीगामि जाजले ॥ ६
 परिच्छिन्नैः काष्ठतृणैर्मयेदं शरणं कृतम् ।
 अलक्तं पद्मकं तुङ्गं गन्धांश्चोचावचांस्तथा ॥ ७

C 12. 9346
B 12. 261[2] 7
K 12. 268 7

254

☞ This adhy is missing in S₁ (of v 1 12. 250 35).

1 B₂ om. 1-3 G₃ om the ref —^a) D₄ सदावे च (for तदा तेन) —^b) K_{1, 2, 4} चै द्विजः; K₁ D₁₋₁ जाजलि (for धीमता) —^c) G₁ ३ ० उवाच (for प्रो) —^d) K₄ जाज्वलिर्; K₁ D₄ ० ० महर्षिर् (for जाजलिर्) K₁ ३ ४ B₃ (marg as in text) वदतां; D₄ ३ ४ D₁ D₂ जयतां (for जपतां) D₅ वर.

2 Before 2, K₁ ३ ४ ० V₁ Bo ०-३ D₄ ३ ४ D₁ n₄ D₅ D₃ ३ ३-३ T G₁ ३ ० M₁ ५-१ ins जाज (K₄ 'ज्व') लिर्वाच B₃ om 2 (of. v 1 1) —^a) K₂ विक्रीणावान्; D₄ ३ ४ D₁ n₄ D₅ १ ३ G₂ M₁ विक्रीण (D₄ 'णा, G₂ 'णी') च; M₁ ० 'णत् (for 'गान') M₁ बहु- (for सर्व) —^b) K₁ D₄ D₅ G₂ M₅ वाणिजः; D₄ 'जा' (for 'ज) —^c) D₅ वनस्पतीर् (for 'स्पतीन्') K₅ D₅ D₁ T₁ G₁ ३ ० M₁ ० औपधीश्; D₅ औपधीश् (for औ) K₄ वनस्पती औपधीश् (sio) —^d) D₄ मूल (for मूल)

3 B₃ om 3 (of. v 1 1) —^a) K₁ D₅ M₁ ५-१ अध्यगान् K₅ नैष्टिकं; K₁ D₄ D₁ G₂ 'की (for 'कीं) D₁ G₂ 'बुद्धि' (for बुद्धि) B₃ (marg as in text) D₄ ३ T₂ अध्यगा नैष्टिकी बुद्धि —^b) K₁ त्वम् (for त्वाम्) B₃ आगता (for 'त्वम्) T G₁ ३ ० M₁ ५-१ कुतस्त्वामियमागता (M₅ 'त'), G₂ कुतस्त्वामिजाहृता (sio) —^c) K₁ आचक्ष्वसे (for 'क्ष्व मे) G₂ मनसा (for मे सर्व).

4 Before 4, K₁ ३ ४ ० V₁ Bo ०-३ D₄ ३ ४ D₁ n₄ D₅ D₃-३ T G₁ ३ ० M₁ ५ १ ins भीष्म उवाच. —^a) D₄ उवाच —^b) B₃ तपस्विना (for यश). —^c) K₅ D₄ 'सूक्ष्मानि, K₁ D₅ ० 'सूक्ष्माणि (for 'सू') — Bom. Kumbh ed om 4⁷ —^d) K₁ D₄ २ M₁ ५ १ काष्ट; T G₁-३ छिष्ट-, Cp कष्ट (as in text) —^e) K₄ १ B₃-३ D₄ ३ ४ D₁ n₄ D₅ D₃-३ १-३ G₂ ज्ञानतृप्त, K₅ 'इष्ट, Bo 'इत् (for 'तृप्त) D₄ ३ ४ तदा नृप; D₅ १ तदानव; M₁ ५ ० महामति; M₁ तथा नृप (for तदा नृप)

5 Before 5, MSS ins तुलाधार उवाच. —^a) K₄ जाजले (for जाजले) —^b) V₁ Bo मित्रं; G₂ (gloss मित्रस्य कर्म) मैत्रं (as in text) T₁ G₁-३ ० सर्वभूतेषु मैत्रत्वं —^c) T₁ G₁ सज्जना; M₅ यज्जना (for य जना) K₁ ३ ४ transp जना and विदुः

6 With 6, of 3 281 34 12 156 21, Manu 4. 2. —^a) K₂ अद्रोहेन —^b) K₁ D₄ ० सा परो; D₄ ३ सफलो (for स परो) —^c) K₄ जाजले (for जाजले)

7 ^a) K₅ D₄ D₁ n₄ D₅ M₅ ० पर (for परि). K₁ ३ ४ तृणकाष्ठैः परिच्छिन्नैर् —^b) T₁ G₁-३ ० मम (for मया) —^c) K₁ ३ अलका; K₁ D₅ ० ० वा लक; B₃ (marg) D₄ ३ ४ Ga. p अलक; D₅ ३ अत्रक; T₁ G₁ ३ ० M₁ ५-१ अलातं, G₂ समित (for अलक्त), G₁ M₁ पद्मग (for 'क) K₂ तुग, D₄ ३ तुश्च (sio), G₂ तुभ्य (for तुङ्ग) ☞ Cp अलक लाक्षा, पद्मकं पद्मकाष्ट, तुङ्ग रसविशेषम् ॥ G₂ अलक्त उल्मुक, पद्मकं गजमर्दं, तुङ्ग चन्दनमेदम् । ☞ —^d) K₅ १ B₃-३ D₄ ३ ४ D₁ १ ० T G₁ ३ ० M₁ ५-१ अपि, D₅ १ इह (for तथा) G₂

रसांश्च तांस्तान्विप्रर्षे मद्यवर्जानहं बहून् ।
 क्रीत्वा वै प्रतिविक्रीणे परहस्तादमायया ॥ ८
 सर्वेषां यः सुहृन्नित्यं सर्वेषां च हिते रतः ।
 कर्मणा मनसा वाचा स धर्म वेद जाजले ॥ ९
 नाहं परेषां कर्माणि प्रशंसामि शपामि वा ।
 आकाशस्येव विप्रर्षे पश्यल्लोकस्य चित्रताम् ॥ १०

नानुरुध्ये विरुध्ये वा न द्वेषि न च कामये ।
 समोऽस्मि सर्वभूतेषु पश्य मे जाजले व्रतम् ॥ ११
 इष्टानिष्टविमुक्तस्य प्रीतिरागवह्निष्कृतः ।
 तुला मे सर्वभूतेषु समा तिष्ठति जाजले ॥ १२
 इति मां त्वं विजानीहि सर्वलोकस्य जाजले ।
 समं मतिमतां श्रेष्ठ समलोष्टाश्मकाञ्चनम् ॥ १३

सदश्वोद्यावचानि च

8 °) K₁ १ १ च सर्वान्, V₁ B₈ तांस्तांश्च (by transp.), T₂ च तानि M₁ ० सुबहून् (for विप्रर्षे). G₂ राजश्च तास्तां विप्रर्षे. —^b) K₂ मद्यवर्जान्; K₄ सत्यवर्जान्; K₆ V₁ B₈ १ D₁ D₂ D₃ १ १ M₅-१ मद्यवर्जान्; K₇ B₈ ० D₂ a₁ D₁-१ T₁ G₁ १ ० 'वर्जान्; D₂ lacuna, G₂ corrupt (for 'वर्जान्). K₆ V₁ B₈ ०-० D₂ a₁ D₁ n₄ D₂ D₃ १ १ बहून्हं (by transp.), M₁ ० अहं सदा —^c) B₈ १ ० D₂ D₃ १ क्रीत्वाहं; D₂ क्रोधा वै, T G₁ १ ० क्रीत्वा तु; M₅ क्रीत्वा च (for क्रीत्वा वै) K₂ क्रीत्वा वै प्रतिविक्रीणे (sic), G₂ पीत्वापि प्रतिविक्रीणन्; M₇ क्रीत्वा चैव प्रतिक्रीणे —^d) K₄ परहस्ताम्; G₁ 'हस्ताम् (for 'हस्ताद्).

9 °) Cp पूर्वेषां (for सर्वेषां). K₂ वः; G₁ १ यत् (for य). K₁ १ स्वहून् (for सुहून्). —^c) D₂ damaged —^d) D₁ lacuna, G₂ न (for स). D₂ [अ]धर्म (for धर्म). K₄ जाज्वले.

10 B₈ om (hapl) 10. V₁ B₈ १ D₁ n₄ D₂ D₃ १ १ transp 10 and 11 —^a) K₂ partly damaged. K₆ इष्टानि; V₁ B₈ ०-१ D₂ a₁ D₁ n₄ D₂ D₃ १ १ कृत्यानि (for कर्माणि) —^b) K₆ B₈ १ D₂ a₁ D₁ १ क्षिपामि वा (D₂ D₃ १ च), V₁ B₈ १ D₁ n₄ D₂ D₃ १ १ न गर्हये, G₂ वदामि न (for शपामि वा). K₇ D₂ ० च (for वा) — After 10^{ab}, M₅ reads 11^{ab} T₂ reads 10^{cd} twice —^c) D₂ १ T₁ G₁-१ ० [प]व (for [ह]व) K₄ ० १ V₁ B₈ ०-१ D₂ a₁ D₁ n₄ D₂ D₃ १ १ विप्रर्षे, T₁ १ (second time) G₁-१ ० M₅ लोकस्य, M₁ ० पक्षस्य (for विप्रर्षे) T₂ (first time) M₇ आमकस्यै (M₇ आमकस्यै) च पक्षस्य. —^d) D₂ damaged B₈ D₂ a₁ D₁ D₂ M₁ ० पश्य (for पश्यल्ले). D₂ चित्रता. T₁ १ (second time) G₁-१ ० M₅ जाजले पश्य चित्रतां; T₂ (first time) आकाशस्यैव जाजले; M₇ लोके पश्यामि चित्रतां ☉ Ca चित्रता गन्धर्वनगरालोकनादौ ॥ Cp लोकस्य स्वप्रकाशस्यात्मन । ☉

11 V₁ B₈ १ D₁ n₄ D₂ D₃ १ १ transp 10 and

11. M₅ reads 11^{ab} after 10^{ab}. —^a) K₄ नानुरुध्ये; B₈ (marg as in text) नानुरुध्ये; B₈ कानुरुध्ये; T₂ नाप' (for नानु'). K₂ D₂ नानुरुध्ये विरुद्धे वा; K₇ D₂ ० 'रुद्धे विरुद्धं वै; G₂ नास्मि मध्ये विरुद्धे च. — B₇ reads 11^a-19^b twice. —^c) K₄ B₈ (marg) D₁ n₄ D₂ १ [स]हं; B₈ D₁ (also as in text) D₂ G₂ हि (for स्मि). D₂ a₁ समं सर्वेषु भूतेषु. —^d) K₄ जाज्वले. — After 11, K₁ reads 13^a for the first time, repeating it in its proper place.

12 For the repetition in B₇, cf. v l. 11. K₄ V₁ B₈ ० D₂ a₁ D₁ n₄ D₂ D₃ १ १ om 12^{ab}. K₁ १ ० १ B₇ (both times) १ ० D₂ D₁-१ ० T G₁-१ ० M₁ १-१ transp 12^{ab} and 12^{cd}. —^a) G₂ इष्टानिष्ट (for इष्टा) K₁ -बहिःस्यस्य; K₂ -बहिःस्यं च; B₈ T G₁-१ ० M₁ १-१ वियुक्तश्च (B₈ T₂ M₁ ० १ 'स्य); D₂ १ वियुक्तश्च (for 'स्य). K₆ B₇ (both times) इष्टानिष्टानियुक्तस्य —^b) K₂ प्रीतियुक्त, B₈ (also as in text) रागद्वेष (for प्रीतिराग). K₁ ० B₇ (both times) ० बहिष्कृता; K₂ -बहिष्कृतं (for 'त) T G₁-१ ० M₅ प्रियद्वेषविवर्जित (T₂ 'न); M₁ ० १ प्रियद्वेष (M₇ 'व्य)-बहिष्कृत (M₇ 'त्ता) — D₂ reads 12^{cd} twice. 12^{cd} is damaged in D₂ —^d) B₈ D₁ समं; G₁ समस; M₅ समां (for समा). D₂ a₁ भूतेषु (for तिष्ठति). K₄ जाज्वले.

13 For the repetition in B₇, cf. v l 11 —^a) D₂ M₇ मा (for मां) —^b) M₅ -भूतस्य (for -लोकस्य) K₄ जाज्वले. — K₁ reads 13^a for the first time after 11. —^c) K₁ (both times) १ मत्; D₂ lacuna, T G₂ १ ० समो; G₁ समे (for समं) K₂ lacuna, G₁ श्रेष्ठ. —^d) G₁ समो (for सम). D₂ a₁ D₂ ० T G₁-१ ० M₅ -कांचन (for 'नम्).

14 For the repetition in B₇, of v l 11. —^a) D₂ यथाय (for यथान्ध) K₁ यथांधबहिरोर्मत्ता (sic), G₁ 'बधिरे मत्ता; G₂ 'धो बधिरो मत्ता —^b) B₇ (both times) D₂ a₁ D₁ परमा; G₁ परमः (for 'मा). G₂

यथान्वयधियोन्मत्ता उच्छ्रामपरमाः सदा ।
 देवैरपिहितद्वाराः सोपमा पश्यतो मम ॥ १४
 यथा वृद्धातुम्कृया निःस्पृहा विषयान्प्रति ।
 तथार्थकामभोगेषु ममापि विगता स्पृहा ॥ १५
 यदा चार्यं न विमेति यदा चाम्मान् विभ्यति ।
 यदा नेच्छति न द्वेष्टि तदा सिध्यति वै द्विजः ॥ १६
 यदा न कुन्ते भावं सर्वभूतेषु पापकर्म ।
 कर्मणा मनसा वाचा ब्रह्म संपद्यते तदा ॥ १७

न भूतो न भविष्यश्च न च धर्मोऽस्ति कश्चन ।
 योऽभयः सर्वभूतानां स प्राप्नोत्यभयं पदम् ॥ १८
 यस्मादुद्विजते लोकः सर्वो मृत्युमुखादिव ।
 चाक्कूराद्दण्डपारुष्यात्स प्राप्नोति गहद्वयम् ॥ १९
 यथावद्वर्तमानानां वृद्धानां पुत्रपौत्रिणाम् ।
 अनुवर्तमाने घृत्तमहिंसाणा महात्मनाम् ॥ २०
 प्रनष्टः शान्त्वतो धर्मः सदाचारेण मोहितः ।
 तेन वैद्यस्तपस्वी वा बलवान्वा विमोहते ॥ २१

C 12. 9360
 B 12 2482.20
 K 12 269 21

इदामं परमं यदा, Ms उच्छ्रामपरमास्वदा छे Cs उच्छ्राम
 मपरमा प्राणधारणनाप्रपरा । छे — 14^a is damaged
 in Ds — *) Ms द्वैष्टि Ks द्वारा ; Das Dns Ds
 द्वारा (for द्वारा) T Gs s e Ms द्वैष्टेय त्रि(Ts Ms
 'न वि)द्विष्ट(Gs e 'ण)द्वारा ; Ms द्वैष्टेयविहितद्वारा
 — *) Ke सोपमा ; Ks Bs सोपमा (for सोपमा)

15 For the repetition in B₁, cf v 1 11 — *)
 K₁ वृत्ता, Ms वृत्तान् (for वृत्ता) — *) T₁ G₁-s e
 विपयं (for 'यान्) — Ds om (hapl) 15^a-16^a — *)
 Ke D₁ s दयार्थं (for 'त') B₁ दयार्थभोगयामेषु (marg
 'त्रि); T G₁-s e Ms s-1 तथा कामा(Gs 'दा)र्थभोगेषु
 — *) Das as ममापि (for ममापि) Bo Das विगत ;
 B₁ (both times) 'तः; D₁ D₁ विपय (for विगता)
 G₁ स्पृहा (for स्पृहा).

16 16-17 (var) Śānti App I, (No 4, lines
 27-30). For the repetition in B₁, cf v 1 11 D₁
 om 16^a (cf v 1 15) — *) D₁ s T₁ G₁ e विभ्येति
 (for विभेति) K₁ s 7 विमेति (K₁ 'न्येय) यदा
 चार्यं — *) B₁ (both times) चाम्मार्यं (for 'च) — *)
 T₁ G₁ s e तथा (for तथा) K₁ D₁-1 T G₁-s e Ms-1
 द्विज (for द्विज) K₁ e V₁ Bo e 1 (both times) s e
 Das as Dns ns Ds Ds s e ब्रह्म संपद्यते तथा

17 — (var) Nārada Parivṛājaka Up 3 22
 With 17, cf Bhāgavata P 9 19 15 For the
 repetition in B₁, cf v 1 11 — *) D₁ lacuna
 for यदा न कु K₁ 7 कुन्ते (for कुन्ते) — *) T₁
 पापक (for पापकर्म).

18 For the repetition in B₁, cf v 1 11 — *)
 D₁ भूयो, Cp भूते(?) (for भूते). Ke V₁ Bo e 1
 (both times) s e Das as Dns ns Ds Ds s e Ms e 1
 भविष्योन्ति, B₁ (marg) 'त्यति; D₁ s 'त्य च, T
 G₁ s e Ms 'त्येन्न, Cp 'त्येति (for 'त्यश्च). — *)

K₁ D₁ e स (for च) D₁ s [अ]धर्मो (for धर्मो)
 Das न G₁ [s]स्तु (for स्ति) — *) K₁ भय,
 Das corrupt, T₁ G₁ s e [s]भयत्, Ms s-1 यत्
 (for अभय) — *) D₁ T G₁ s e Ms e 1 संप्राप्नोति
 (T₁ G₁ s e 'सोति) (for स प्राप्नोति) D₁ पर (for
 पदम्) K₁ न ममान्यभयास्वद (sio), K₁ स प्राप्नोत्य
 भयास्वद; G₁ स प्राप्नोत्याभयवत्

19 19^a = (var.) 25^a, 30^a With 19^a, cf.
 3 29 21^a For the repetition in B₁, cf v 1 11
 — *) K₁ corrupt, Ke Bs Ms e उग्माद् (for च)
 K₁ उद्विजते; T₁ उद्विजते — *) G₁ Ms सर्वे (for
 सर्वो) K₁ D₁ s मयाद् (for मुयाद्). — After
 19^a, B₁ reads 25^a, for the first time, repeating
 it in its proper place D₁ repeats 19^a-25^a after
 उद्विजते (in 26^a) — *) D₁ चाक्कूराद् K₁ पुरु
 त्वाद्; K₁ पारत्वाद्; Ke V₁ Bs s e Das Dns Ds
 D₁ s s -पद्वार; Bo 1 Das Dns पुरत्वाद्; Ms पर
 त्वाद् (for पार) D₁ T₁ G₁ s e क्रूरत्वाय्यो ददपर;
 T₁ G₁ यूरो वाग्ददपर — *) D₁ T₁ G₁ s e स
 (for स)

20 For the repetition in D₁, cf v 1 19 — *)
 G₁ च (for चद्). B₁ चर्तवालानां (for 'मानानां)
 — *) K₁ वृद्धानां. — *) K₁ G₁ अनुयत्तामहे; Das
 Ds Ds 1 Ms 'वृत्तामहे (for 'वर्तामहे) Ke वृत्तिम्
 (for वृत्तम्) — *) D₁ s आर्हिमानां.

21 For the repetition in D₁, cf v. 1 19 — *)
 K₁ s e Bs Ds T₁ G₁ s प्रणष्ट (for प्रनष्ट) छे Cp
 द्वाघत्, अदारमार्थिक, शन्यपरपरयानुष्ठीयमान । छे — *)
 K₁ s समाचारेण; D₁ s स्वना (for सदा). K₁ मो
 हिता. छे Cp सदाचारेण इत्युपहासे । असत्तामाचारेण
 स्वयं ॥ Cs सदाचारेण, अघतनसदाचारेण । छे — *)
 K₁ D₁ (both times) e s येन (for तेन). K₁ वैषाद्य

आचाराज्जाजले प्राज्ञः क्षिप्रं धर्ममवाप्नुयात् ।
 एवं यः साधुभिर्दान्तश्चरेदद्रोहचेतसा ॥ २२
 नद्यां यथा चेह काष्ठमुह्यमानं यदृच्छया ।
 यदृच्छयैव काष्ठेन संधिं गच्छेत केनचित् ॥ २३
 तत्रापराणि दारूणि संसृज्यन्ते ततस्ततः ।
 तृणकाष्ठरूपाणि कदाचिन्नसमीक्षया ।
 एवमेवायमाचारः प्रादुर्भूतो यतस्ततः ॥ २४

Ds च (for चा) ☞ Ca n p चैव, विद्यावान् । ☞
 —^d) Ds T G1-3 ० ज्ञानवान्; Ds १ क्षील* (for वल*)
 Ks विमोक्षयते; Ks V1 Bo ० १ ० Das as Dn1 n4
 Ds Ds ० ० Gs विमुह्य (Das. as *च्य)ते; K7 D4
 (both times) ० ० [अ]पि मोहते; Ds १ विमुह्यति;
 T1 G1 ० ० [अ]पि मुह्यते (for विमो*) Bs (marg)
 घलवान्विप्रमुच्यते

22 For the repetition in D4, of. v l. 19. T
 G1-3 ० transp 22^{ab} and 22^{cd}. —^a) Da4 Gs ०
 भाचारान् (for 'राज्). Ks जाज्वले; Ds जायते. K7
 Da4 Ds Ds T1 G1 प्राज्ञ; M1 ० १ प्राप्त (for प्राज्ञः).
 —^c) Ds १ स* (for य). M1 ० साधुर्दृ (for 'भिर)
 M7 युक्तश्च (for दान्तश्च). T1 G1-3 ० एवं य साधु
 दांतश्च ☞ Cp साधुभि कर्मभि । ☞ —^d) Ds अद्रोहं
 (for 'ह)

23 With 23, of 12 28 36, 168. 15, Rām 2
 105 26, Hitopadesa IV 73. For the repeti-
 tion in D4, of. v. l. 19 —^a) K1 D1 नद्या Ks
 यथा दहे; Ks V1 Bo ०-१ Das as Dn1 n4 Ds Ds
 ० ० १ ० चेह यथा (by transp), Ds (both times) ०
 यथा चेह; M1 ० ह्व यथा; M7 यथेह वै T1 G1-3 नद्या
 वेगाद्यथा काष्ठम् —^b) M6 ऊह्यमानं —^c) K1 D4
 (both times) G1 ० यदृच्छयैव. —^d) T2 सिद्धिं, G2
 न सं- (for संधि)

24 For the repetition in D4, of v l. 19 —^a)
 Ds सथा, G1 अत्र (for तत्र). K1 ० १ काष्ठानि (for
 दारूणि) —^b) Ks संसृजते, Ks Bs संगृह्यते; K7
 संसृज्यते (for सत्स*) Ks Bo ०-१ Das as Dn1 n4 Ds
 Ds ० ० परस्पर; D7 T G1 ० ० यतस्तत* (for तत*)
 —^c) K1 तृणकटा; G1 काष्ठे (for 'काष्ठ) K1 Da4
 करियाणि —^d) Da1 न ससिद्धया; G2 न विमोक्षया
 ☞ Cs कदाचित्, कृतयुगात्स्ये । ☞ — After 24^{cd},
 Ks reads 27^{ab}, while G1 reads 27^{cd}. Ms om 24^{ef}
 Ks Bs-१ Das as Dn1 n4 Ds ० ० १ ० M1 ० १ read 24^{ef}

यस्मान्नोद्विजते भूतं जातु किञ्चित्कथंचन ।
 अभयं सर्वभूतेभ्यः स प्राप्नोति सदा मुने ॥ २५
 यस्मादुद्विजते विद्वन्सर्वलोको वृकादिव ।
 क्रोशतस्तीरमासाद्य यथा सर्वे जलेचराः ॥ २६
 सहायचान्द्रव्यान्यः सुभगोऽन्योऽपरस्तथा ।
 ततस्तानेव कवयः शास्त्रेषु प्रवदन्त्युत ।
 कीर्त्यर्थमल्पहृल्लेखाः पटवः कृत्स्ननिर्णयाः ॥ २७

after 26, while K7 Ds D4 (both times) ० ० repeat
 the same after 26 Bo G1 read 24^{ef} after 25.
 —^c) V1 ततस्तत — After 24, T G2 ० ० read 27

25 = (var) 30 For the repetition in D4,
 of. v l. 19. Bs om (hapl.) 25 K7 om. 25^{ab}
 K1 ० १ V1 read 25^{ab} after 26 —^a) Ks तस्मान्
 (for य*) — B7 reads 25^{cd} for the first time
 after 19^{ab} T2 G2 repeat 25^{cd} after 27 —^c)
 V1 Bo सोभय; B7 (first time) स*; G2 (second
 time) न भयं (for अभय) —^d) K7 D4-१ ० प्राप्नोति
 स (by transp), V1 Bo T1 ० (second time) G1 ०
 (second time) M1 ०-१ संप्राप्नोति; B7 (first time)
 समाप्नोति K1 ० १ V1 Bo १ (first time) Ds-१ ० महा
 मुने; Ds Ds ० तदा मुने; T1 ० (both times) G1 ०
 (both times) ० ० M1 ०-१ महामते (for सदा मुने)
 — After 25, Bo G1 read 24^{ef}

26 Bo G1 om 26 —^a) Da4 तस्माद् (for य*)
 K7 Ds ० ० नोद्विजते (for उद्वि*). After उद्विजते,
 Ds repeats 19^{cd}-25^b Ks भूतं, Ks ० T1 G1 ० ०
 विद्वान्; K7 D4-१ ० चैव, V1 (also as in text)
 लोका (for विद्वान्) —^b) V1 सर्वे (for सर्व) —^c)
 Ks क्रोशतस्; Ds ० Gs ० क्रोशतस् —^d) T2 जला
 चरा. — K1 ० १ V1 read 25^{ab} after 26 Ks Bs-१
 Das as Dn1 n4 Ds ० ० १ ० M1 ० १ read 24^{ef} after
 26, while K7 Ds D4 (both times) ० ० repeat the
 same after 26

27 Ms om. 27^a-28^b V1 om 27^{ab} Ks reads
 27^{ab} after 24^{cd}. T G2 ० ० read 27 after 24 —^a)
 Ds Ds च (for य*) —^b) K1 स्वभगो (for सु*)
 Ks Bs-१ Das Dn1 n4 Ds Ds ० ० [s]य; Bo Da4
 वा (for अन्यो). Ds १ सुभाग्योन्यो परतप* ☞ Cn
 पर परलोकेषु । ☞ — G1 reads 27^{cd} after 24^{cd}
 —^c) K1 ० अतस् (for ततस्) Da1 ताम्, Ds १
 तम् (for तान्) —^d) Ds शास्त्रेषु, T2 'ण (for
 'यु). Da4 प्रमवन्त्युत (for प्रवदन्त्युत). ☞ Cp

तपोभिर्ज्ञदानैश्च वाक्यैः प्रज्ञाश्रितैस्तथा ।
 प्रामोत्यभयदानस्य यद्यत्फलमिहाश्रुते ॥ २८
 लोके यः सर्वभूतेभ्यो ददात्यभयदक्षिणाम् ।
 स सर्वयज्ञैरीजानः प्रामोत्यभयदक्षिणाम् ।
 न भूतानामहिंसाया ज्यायान्धर्मोऽस्ति कश्चन ॥ २९
 यस्मान्नोद्विजते भूतं जातु किञ्चित्कथंचन ।
 सोऽभयं सर्वभूतेभ्यः संप्रामोति महाष्टुने ॥ ३०

यस्मादुद्विजते लोकः सर्पाद्वैश्मगतादिव ।
 न स धर्ममवाप्नोति इह लोके परत्र च ॥ ३१
 सर्वभूतात्मभूतस्य सम्यग्भूतानि पश्यतः ।
 देवापि मार्गे मुह्यन्ति अपदस्य पदैपिणः ॥ ३२
 दानं भूताभयस्याहुः सर्वदानेभ्य उत्तमम् ।
 ब्रवीमि ते सत्यमिदं श्रद्धस्व च जाजले ॥ ३३
 स एव सुभगो भूत्वा पुनर्भवति दुर्भगः ।

C 12. 9374
 B. 12. 254. 34
 K 12 268 35

वानेव अन्धपरंपरया प्रवदन्ति, प्रकृष्टान् वदन्ति । ॐ —^a)
 Br अन्य- (for अल्प) K1 लेख T1 G1 ३ ० कृत्यर्थ
 मयं हृष्टेखा (G1 'खा'), T2 कीर्त्यर्थमदहृष्टेखा, G2
 कृत्यर्थमयं हृष्टेखा (sic), M1 ० १ कीर्त्यर्थमभय (M1 'द्य-
 सुष्टेखा' ॐ Ca p अल्पहृष्टेखा क्षीणप्रायान्त करण (Cp
 'प्रायमनो)मला, तत्त्वदर्शिन' ॥ Cn अल्प चाह्यसुखं हृदि
 लेखेन प्रतिष्ठितं येपा ते, बहिर्मुखा ॥ Cp कीर्त्यर्थ, न तु
 परार्थम् ॥ Cs हृद्यगतालेखा तत्र पटव, कामितार्थप्राप्ति-
 समयं । ॐ —^f) K1. २ ४ १ D2 ४ ० ० [s]कृष्ण (for
 कृत्स्न) T1 G1 ३ ०-निर्णय (for 'या) ॐ Ca कृत्स्न
 निर्णया निर्मलज्ञाना ॥ Cn कृत्स्न ब्रह्म, तन्मूलक निर्णयो
 येपाम् ॥ Cp कृत्स्ननिर्णया भूमप्राप्तिनिश्चया ॥ Cs कृत्स्न-
 निर्णया कालत्रयामिज्ञा । ॐ — After 27, T2 G2
 repeat 25^{cd}.

28 ^a) G2 तपो हि (for तपोभिर्) T G1-३ ० M5
 वा (for च) —^b) K1 G2 वाक्य (for वाक्यै) B9
 प्रज्ञास्थितैश्च (for 'श्रितैश्च) ॐ Cp प्रज्ञाश्रितै प्रतीको-
 पामनाश्रितैः । ॐ — K4 om 28^{cd} —^e) D2. ० T
 G1-३ ० M5 १ (sup ltn) नामोति (for प्रा) —^d)
 K1 ३ यत्तत्, K7 D5 ० यया; D5 १ यदा (for यद्यत्)
 K1 ३ १ D2-१ ० T G1-३ ० उपाश्रुते (for इहा)

29 ^a) Dn1 लोको (for लोके) K7 D4 ० च (for
 य) —^b) G1 ददामि (for 'ति) K7 दक्षिण
 — K2 १ D2 १ ० G1 om. (hapl.) 29^{cd} —^e) K1. 4
 B0 ३ (marg) T G2 ३ ० M1 ६-१ सत्य- (for सर्व)
 K1 ईजाना; K6 ईजमान. —^d) K1 भय- (for
 अभय) —^f) T2 जायान्; G1 अन्यो (for ज्यायान्)
 K4 D4: Dn4 कश्च न; B9 किंचन — After 29,
 M1. ३ read 30^{cd} for the first time, repeating it in
 its proper place.

30 = (var) 25 K6 om 30 B9 om. 30^{ab}
 —^a) K7 D4 ० ० M1 ० १ मीलो, T G1-३. ० M5 दीनो
 (for भूत) — D6 om. 30^b-31^a —^b) K7 D4 ०

T G1-३ ० M1 ६-१ कश्चित् (for किञ्चित्) D4s कथं च
 न; D2s कदाचन — M1 ३ read 30^{cd} for the first
 time after 29 —^e) D4s योभय; D2 ६ १ ० G1 क्षम्यं
 (for सोऽभय). —^d) K2 संप्रामोति, K7 D2 १ ० स
 प्रामोति; D5 प्रामोति स (for संप्रामोति) G2 महामते
 (for 'मुने)

31 31^{ab} = (var) 12 123 16^{cd} D6 om 31^{ab}
 (cf v l 30) —^a) K1 ३ यस्माच्चोद्विजते लोक —^b)
 K1 (sup ltn as in text) देवम् —^c) G2 M5 न च
 धर्मम्, M7 अथाधर्मम् (for न स धर्मम्)

32 = (var) 12 231 23, 261 21 B 13 113
 7 Quoted in Śaṅkara's Br Sū Bhāṣya under iv
 2 14 —^b) B5 D4s Dn4 T2 सर्वं (for सम्यग्)
 ॐ Cp सम्यक्, ब्रह्माभिपन्नतया ॥ Cs सम्यक्, साम्येन । ॐ
 —^e) D6 देवो (for देवा) K1. ३ हि, G1 वि (for
 [न]पि) T2 अस्य (for मार्गे) K1 युज्यति, D4s मुह्यंते
 (for मुह्यन्ति) —^d) K1 ३ चापदस्य; K7 B5 (marg
 as in text) D6 M1 ० ह्य (for अ) ॐ Cp अप
 दस्य, अनाश्रयस्य, आत्मप्रतिष्ठस्य ॥ Cs अपदस्य, अविद्य-
 माननामरूपस्य परमात्मन, पदैपिण स्थानमिच्छन्तः ॥ Cv
 अपदस्य स्थानरहितस्य विरक्तस्य, पदैपिण मार्गमिच्छन्तः । ॐ

33 ^a) G2 नावां (for दान) B6 ३ दान भूताभयं
 प्राहुः —^b) B6 (marg as in text) १ ० D4s सत्यं
 (for सर्वं) B9 D4s दानस्य (for दानेभ्य) —^e) K1
 ब्रवीसि (for 'मि) B5 (marg) M1 ० सर्वम् (for सत्यम्)
 K2 ब्रवीमि ते सत्यमोद (sic), G2 'मि ते न त्वमिद
 —^d) K1 ३ ४ तच्छ्रद्ध (K1 'द्वा)स्त्व च, K7 तच्छ्रद्ध
 स्त्वैव; D2 ६ ० तद्बुध्यस्त्वैव, T1 G1-३ ० श्रद्धस्त्व यत्,
 T2 M1 ० ० श्रद्धस्त्वाय च, M7 श्रद्धस्त्वाय (for 'स्व च)
 K4 जाजले; G2 जाळये

34 ^a) T1 M7 व्यावृत्ति, G1 व्यापति (for 'ति).
 K6 क्षपवा (sic) (for दृष्टा) —^d) K7 D4-१ ० T1 जुगु-

C. 12 9574
B 12 26821.34
K 12. 268 25

व्यापत्तिं कर्मणां दृष्ट्वा जुगुप्सन्ति जनाः सदा ॥ ३४
अकारणो हि नेहास्ति धर्मः सूक्ष्मोऽपि जाजले ।
भूतभव्यार्थमेवेह धर्मप्रवचनं कृतम् ॥ ३५
सूक्ष्मत्वान्न स विज्ञातुं शक्यते बहुनिहवः ।
उपलभ्यान्तरा चान्यानाचारानवबुध्यते ॥ ३६
ये च छिन्दन्ति वृषणान्ये च भिन्दन्ति नस्तकान् ।
बहन्ति महतो भारान्बध्नन्ति दमयन्ति च ॥ ३७

प्सते (T₁ 'त्) (for 'प्सन्ति)

35 ") K₁ २ ४ सकर्मणां; G₂ अकारणा (for 'रणो)
K₆ V₁ B₀ ६-९ Das ५१ Dn₁ ५१ D₅ D₂ २ ६ ६ M₁
नैव; D₄ तेन (for नेह) ❧ G₅ अकारण फलर-
हित । ❧ —^b) K₁ D₅ ९ सूक्ष्मो (for सूक्ष्मो) K₁ V₁
Das Dn₁ ५१ D₅ D₂ २ ६ ६ T₁ G₁-३ ६ हि (for अपि)
K₄ जाज्वले —^c) D₄ om from भूत up to उपल
(in 36^a) M₁ ६ -वृक्ष्यर्थम् (for -भव्यार्थम्). T₂ भूत
मप्यर्थमेवेह (sup lin ५१ in text) ❧ G₅ भूत कारणं,
प्राक्सिद्धत्वात् । भव्यमुत्पाद्य कार्यम् । तदर्थं, यज्ञादेर्धर्मकारण
त्वप्रदर्शनार्थमेव ॥ C₂ भूत ब्रह्म, भव्य स्वर्गादि । उभयार्थ
मेव ॥ C₃ भूतार्थं ब्रह्मज्ञानार्थम्, भव्यार्थं स्वर्गाद्यर्थम् ॥
C₅ भूतानां भव्य शोभन, तदर्थम् । ❧ —^d) K₂ धर्मं
(for धर्म)

36 D₄ om up to उपल (of v 1 35). —^a) K₁
D₅ सूक्ष्मत्वान्. M₁ ६ ६ च (for स) G₂ सूक्ष्मं च
सम्यग्विज्ञातं —^b) Das न शक्ये; T₁ G₁ २ ६ शक्य
स्ते; G₂ 'स्तु (for शक्यते) T₁ G₁ २ ६ निर्णय; G₂
-निर्णय (for -निहव) ❧ G₅ बहुनिहव, प्राग्द्वैपस्या
दर्थवैपस्याद्य दुर्ज्ञेयार्थं ॥ C₅ बहुभिर्धर्मान्तरार्थवादैर् तिर-
स्कृत । ❧ —^c) T G₁ २ ६ M₁ [अ]तरे (for [अ]न्तरा)
K₁ २ चान्यो, D₅ चान्यम्; M₁ त्वन्यान् (for चा)
—^d) D₅ आचार (for आचारान्) K₆ V₁ D₅ १ T
G₂ २ ६ M₁ Ca नाव; K₁ D₅ न च (for अच) K₂
-बध्यते (for बुध्यते) ❧ C₃ आचारानवबुध्यते,
मूलकारणानुसंधान न बुध्यते । ❧

37 With 37, of 12 15 51 —^a) K₁ ये के
(for ये च) K₂ D₄ छिन्दति T₁ G₁ २ ६ वृक्षाणां
(for वृषणान्) G₂ ये च विदित्युपिगणान्. —^b) K₁
२ ४ B₀ D₅ G₂ २ ६ M₁ ६-१ छिन्दति; D₄ छिन्दति; T₂
चिन्वति (for भिन्दन्ति) K₁ २ ४ M₁ ६-१ न (M₁ ६
ने)स्तुकान्; K₆ १ B₀ Das D₂ ४ ६ १-९ मस्तकान्, D₅

हत्वा सत्त्वानि खादन्ति तान्कथं न विगर्हसे ।
मानुषा मानुषानेव दासभोगेन भुङ्क्षते ॥ ३८
वधवन्धविरोधेन कारयन्ति दिवानिशम् ।
आत्मना चापि जानासि यहुःसं वधताडने ॥ ३९
पञ्चेन्द्रियेषु भूतेषु सर्वं वसति दैवतम् ।
आदित्यश्चन्द्रमा वायुर्ब्रह्मा प्राणः क्रतुर्यमः ॥ ४०
तानि जीवानि विक्रीय का मृतेषु विचारणा ।

नस्तकं, T₁ G₁-३ ६ संस्थितान्; T₂ नस्तुकान् (for नस्त
कान्). —^a) K₁ २ ४ V₁ T G₁-३ ६ M₁ कृपति (for
वहन्ति). G₂ ६ (before corr) राजन् (for भारान्)
K₁ D₄-१ ९ कर्षयति महाभारान् ❧ C₃ वहन्ति, वाह
यन्ति । ❧ —^d) G₂ बध्यति (for बध्नन्ति)

38 ") D₅ पादति K₁ हत्वा खादति सत्त्वानि —^b)
G₁ च (for न) —^c) K₂ मानुष्या; M₁ ६ १ मनुष्या
(for मानुषा). K₂ मानुष्यान्, K₁ 'पाद्. —^d)
K₆ V₁ B₀ ६-९ Das ५१ Dn₁ ५१ D₅ D₂ २ ६ ६ G₅
भावेन, D₅ (also) -भाग न (for -भोगेन) K₁
भुङ्क्षते.

39 ") V₁ B₀ Dn₁ ५१ Das D₅ T G₁-३ ६ M₁ ६-१
-निरोधेन, D₅ -नियोगेन (for विरोधेन) K₁ D₅ ९
वधवन्धयोगेन —^b) B₀ धारयति, D₅ १ कर्षणीव (for
कारयन्ति) ❧ C₃ कारयन्ति, कर्मणीति शेष । ❧ —^c)
K₆ V₁ B₀ ६-९ Das ५१ Dn₁ ५१ D₅ D₂ २ ६ ६ T₁
G₁ २ ६ आत्मनश्च, G₂ आत्मान (for आत्मना) K₁ २
४ १ D₄ ९ ९ चासि (for चापि) K₁ ६ V₁ B₀ ६-९ Das
जानामि; K₄ Das Dn₁ ५१ D₅ D₂ २ ६ Ms जानाति,
K₁ D₅ ९ ९ जानति; G₂ जानासी (sic) (for जानासि)
—^d) K₁ या (for यद्). D₅ दुःखे (for दुःखं) K₆ V₁
B₀ ६-९ Das ५१ Dn₁ ५१ D₅ D₂ २ ६ ६ बंधने, Dn₁ -बधने
(for ताडने). G₂ यहुःसं हि विचारये

40 ") Dn₁ देवेन्द्रियेषु (for पञ्चे) —^b) Das
वदति; T G₁ २ ६ Ms भवति (for वसति) Das दैवते
—^d) D₅ ब्रह्म K₂ ६ V₁ B₀ ६ प्राणा (for प्राण)
❧ C₃ आदित्यश्चक्षुषि, चन्द्रमा मनसि, वायुस्त्वधि, ब्रह्मा
आत्मा, वायु प्राण, क्रतु प्राणाहुतिसाध्यो यज्ञ, यम
क्रोधो मनोधर्म ॥ C₅ आदित्यो दक्षिणभागे चरति, चन्द्रमा
वामभागे । तथा योगयाज्ञवल्क्य—इडायां चरते चन्द्र पिङ्ग
लायां तु भास्कर, इति । वायुर्नानादि, ब्रह्मा आत्मा,
प्राण प्राणवायु । क्रतुरपानवायु, अपान क्रतुरिति ब्राह्मणम् ।
यम परमात्मा । ❧

का तैले का घृते ब्रह्मन्मधुन्यप्स्यौपधेषु वा ॥ ४१
अदंशमशके देशे सुखं संवर्धितान्पशून् ।
तांश्च मातुः प्रियाञ्जानन्नाक्रम्य बहुधा नराः ।
बहुदंशकुशान्देशान्नयन्ति बहुकर्दमान् ॥ ४२
वाहसंपीडिता धुर्याः सीदन्त्यविधिनापरे ।
न मन्ये भ्रूणहत्यापि विशिष्टा तेन कर्मणा ॥ ४३

कृपिं साध्विति मन्यन्ते सा च वृत्तिः सुदारुणा ।
भूमिं भूमिशयांश्चैव हन्ति काष्ठमयोमुखम् ।
तथैवानुहो युक्तान्समवेक्षस्व जाजले ॥ ४४
अध्व्या इति गवां नाम क एनान्हन्तुमर्हति ।
महच्चकाराकुशलं पृषध्रो गालभन्निव ॥ ४५
ऋपयो यतयो ह्येतन्नहुपे प्रत्यवेदयन् ।

C 12. 938
B 12. 254. 46
K 12. 258. 49

41 *) K₁ चानि, T G₁ ३ ० तान्धि; G₂ चान्वा
(for चानि) V₁ B₀ ० M₃ १ जीयामि, B₃ ३ (both
marg) D_{as} at जैवानि, T G₁-३ ० जीवति (for
जीवानि) D_{as} विक्रिय, D₃ १ जीवति; G₃ जीयते (for
विक्रीय) M₃ चानि विक्रीय जीवति ☞ C₃ जीवानि,
जीवसमूहान् । जैवानीति पाठो युक्त । समूहार्थेण् । ☞ —^b)
K₁ ३ D_{as} D₃ १ नृतेषु (sic), K₀ च तेषु (for नृतेषु)
G₃ विचारण — After 41^{ab}, K₁ D_{as} 1. n₄ D₃ D₃ ० ०
ins

704* अजोऽग्निर्वरुणो मेघ सूर्योऽम्भः पृथिवी विराट् ।
धेनुर्वरसश्च सोमो वै विक्रीयैतन्न सिष्यति ।
[(L 2) D₀ वसुध् (for वसुध्)]

—^c) K₁ T₃ तैले (for तैले) D₁ नृते (for घृते).
G₂ काले वै कल्पते घृत्तन् —^d) K₁ मधूनि K₁
D_{as} 1. n₄ D₂ ३ ० अपि (for अपि) K₁ ३ ३ B₃ औप-
धीषु, K₁ D₃ ० 'धेवि; T G₁-३ ० M₁ ३ ० औपधीषु
(for औपधेषु) K₁ ३ ३ D_{as} D₃-१ G₃ च (for वा)

42 *) K₂ अदप-, K₄ अददा, D₁ आदेश (for
अददा) K₁ ३ मपके, D_{as} -मकरे (for मदाके) —^b)
K₄ ० १ B₀ ०-३ D_{as} at D_{as} 1. n₄ D₂ ३ ३ T₃ M₁ ३ सुख
(for सुख) T G₁-३ ० M₃ (inf l_{as} as in text) ० १
बहून् (for पशून्) —^c) D₃-१ चारमन (for च मातु)
K₂ प्रिय (for प्रियान्) K₁ ३ ३ ज्ञारवा, K₀ V₁
B₀ D_{as} at जावान्, D₃ १ अज्ञान्, D₀ अन्यान्; T₁
G₁ ३ ० धुर्यान्, G₂ जातु; M₁ ० १ ज्ञावान् (for
जानन्) —^d) K₁ ३ ३ प्राक्रम्य (for जा) K₁
D₃ १ नर —^e) K₄ देशकुशान्, K₀ दशाकुशान्,
K₁ D₃ ० ० -दशमशान्, B₁ ० D_{as} 1. n₄ D₃ D₃ ३ ३ १ ३
-दशा(B₀ D₃ १ 'दा)कुशान्; T G₁-३ ० M₁ ३-१ दशक-
(M₁ 'यु)वान् (for कुशान्)

43 G₂ om. 43-44 —^a) K₀ बहु, B₃ D₃ १
M₁ Cp (C_{pp} as in text) बाहु (for बाह) K₀ १
धुर्या, D_{as} सूर्या D_{as} 1. n₄ निवास पीडिता धुर्या ☞ C₃
वाहसपीडिता वाहनसपीडिता । ☞ —^b) ☞ C₃ अपि

धिना, विधिमतिक्रम्य, तुरुष्कयहुले देशे । ☞ —^c) K₀
D_{as} 1. n₄ तान् (for न) K₁ ३ ३ ० D_{as} at -हस्याया
(for 'वि) —^d) K₀ D_{as} विशिष्टांस; D_{as} 'घास्
(for 'घा). K₁ ३ ३ विशिष्टानेव कर्मिण (K₄ 'मैणा)

44 44^{abcd} = Manu 10 84 G₂ om 44 (of.
v l 43) T₁ om 44^{ab} —^a) D₃ ० मन्यति M₁,
३-१ कृपिं साध्वी (M₁ 'ध्वि)ति मन्यते —^b) D₀ वृत्ति
(for वृत्ति) —^c) D₀ M₁ ० भूमिशयाश्च; T₁ G₁ ३ ०
प्रमाययश्च V₁ चापि (for चैव) ☞ C₃ भूमिशयान्
सर्पादीन् । ☞ —^d) D_{as} अयोमुखे, D₃ 'मय (for
'मुखम्) T G₁ ३ ० M₁ ३-१ इति काष्ठैरयोमुखै ☞ C₃
काष्ठमयोमुख, लाङ्गलम् । ☞ —^e) K₁ ३ B₀ (marg)
D₃ ३ १ T₁ G₁ ३ ० अनुहुहो; B₀ अर्थहुहो; B₁ [अ]-
नहुहो (for 'हुहो) —^f) K₁ D_{as} D₀ समवेक्षस्व;
V₁ समीक्षस्व (submetric). K₄ जाज्वले T G₁ ३ ३
क्षुत्तृष्णाश्रमकशितान्

45 *) K₁ अघ्या, K₂ अघ्या; K₀ अघा; V₁
D₁ ० G₂ ३ ० M₁ ३ १ अघ्या, B₀ D_{as} अघ्या, T₁ G₁
अघ्या; T₃ अघ्या, M₀ अघ्या (for अघ्या) K₀
भवान्; T₁ भव (for गवां) —^b) K₀ १ V₁ B₀ ३
D_{as} at D_{as} 1. n₄ D₀ T G₁ ३ ० M₁ ३-१ एतान्, B₀ एत,
B₁ ० D_{as} 1. n₄ D_{as} D₂ ३ ३ १ ३ G₂ एता (for एतान्).
—^c) K₁ ३ T₃ महश्च (for महश्च) D_{as} T₁ G₂ कुशलं
(for [अ]कु) D_{as} महवाकाशकुशल (sic), D_{as}
'चाचारकुशल — For the incident, of 12 260 6ff.
—^d) K₁ पृथान्नो; K₂ पृथन्नो, K₄ ० D_{as} वृषन्नो, K₁
B₀ D_{as} D₃ D₃-३ ० ३ ० वृष गां, D_{as} वृषन्नो, D_{as}
वृषन्नो, D₀ वृषन्नो, T₂ पृथन्नो, M₁ ० १ वृषन्नो; M₀
पृथन्नो, C₃ वृषन्नो (as in text) K₁ ३ ३ V₁ B₀ ३
D₀ M₁ गां लभन्निव; K₀ गां चालभन्निव (hyper-
metric), K₁ D₃ ० ० चालभन्निव; B₀ D_{as} 1. n₄ D₃
३ ३ चालभन्निव; D₃ चालभन्निव (D_{as} 'व) य, T₂ गां
महन्निव; M₁ ० गाश्चलन्निव; M₀ गां लभन्ति ह (for
गालभन्निव). D₁ T₁ G₁ ३ ० वृथा (D₁ 'धा) यो गां
निर्दति ह; G₂ वृथारोगान्महानिह ☞ C₃. वृषन्न

C 12. 254
B 12 254(2) 46
K 12 254 46

गां मातरं चाप्यवधीर्वृषभं च प्रजापतिम् ।
अकार्यं नहुषाकार्पीर्लप्स्यामस्त्वत्कृते भयम् ॥ ४६
शतं चैकं च रोगाणां सर्वभूतेष्वपातयन् ।
ऋषयस्ते महाभागाः प्रजास्वेव हि जाजले ।
भ्रूणहं नहुषं त्वाहुर्न ते होष्यामहे हविः ॥ ४७
इत्युक्त्वा ते महात्मानः सर्वे तत्त्वार्थदर्शिनः ।

इक्ष्वाकुपुत्र होमधेनु इत्या शूद्रतामागमदिति इतिहास ॥
Gn प्रपन्नो गां लभन्निव इति पाठे, गां प्रपन्नो बाण लभन्
स्पृशन्निव, न्यामन्नात्या निस्पृष्टो बाणो गवि पतितो, न तु
गवि विस्पृष्ट इत्यर्थः । ❀

46 °) G₂ एष ते (for ऋषयो) D₂ ह्यतयो (for
य). T₁ G₁ 8.0 M₅ 1 ह्येते; T₂ G₂ ये ते; M₁ ह्येव,
M₅ ह्येव (for ह्येतन्) — °) K₁ नहुषे; K₅ T₁
G₁ 8.0 नहुषं, D₄ नहुषे, D₅ नहुषे (for नहुषे). K₂
प्रत्येभवन्; V₁ M₅ वेदयत्; G₁ वेगवान्. G₂ न हि
प्रेक्ष्यत्यवेदयन् — °) G₁ गा (for गां). K₁ अप्यव-
धीर; K₂ चापि वधीर; K₅ च न्यवधीर; D₅ 1 स्वम
वधीर (for चाप्य) G₂ मा आतरं चाप्यतिथिं. — °)
K₄ प्रजापतिं; D₅ पतिं ❀ G₅ प्रजापतिम्, पितृ
सदृशम् । ❀ — °) K₂ अकार्यं (for 'र्यं) K₁ नहुषो;
D₁ 0 नहुष; G₂ नाहुष — °) K₁ D₁ 0 क्षप्सामस्,
D₄ लप्स्यते; G₂ लप्स्यामस् (for लप्सामस्). K₁
2 1 D₄ 0 0 तत्कृते; G₂ मत्कृते (for स्वरकृते). K₁ 2.
0 1 D₂ 4.0 0 वय; K₄ V₁ Bo 0-0 D₂ 2 2 D₁ 2 2
D₅ D₅ 5 5 व्यथां (for भयम्)

47 °) G₂ शतं (for शत) K₅ रोगानां — °)
K₁ V₁ Bo T₁ G₂ 0 पातयन्, K₁ D₄ 5 1 0 अपातयं;
D₄ D₅ G₂ M₁ 0 तयत् — D₅ om (hapl) 47^a-48^b.
— °) K₅ अजास्वेव, D₁ प्रजास्ते वै (for 'स्वेव). K₄
जाज्वलि B₅ प्रजास्तेवेति जाजले, T G₁ 8 0 M₅ प्रदास्ता
स्तेन जां; G₂ प्रजास्ते तेन जां — T₁ G₂ om (hapl)
47^a-49^b — °) K₁ घृणहं (sic), K₂ भ्रूणहं (sic), Bo
D₅ 1 भ्रूणहा; D₁ T₂ G₁ 8 0 M₅ (inf in as in text)
भ्रूणहं (for भ्रूणह) D₄ 0 नहुषं (for नहुषं) K₁
D₁ 2 D₄ 4 0 0 M₁ 0 प्राहुर; D₁ G₁ 8 0 चाहुर (for
स्वाहुर). K₅ B₅-0 D₂ 2 2 D₅ भ्रूणहा नहुषं स्वं (Bo. 1
D₂ 2 2 'पस्वं) हि; M₅ 1 भ्रूणहं नहुषेत्याहुर. — °)
K₁ होष्यामहे (sic), K₂ होषामहे, K₅ D₅ 1 T₂ G₁ 8 0
G₅ (Csp as in text) भोक्ष्या (for होष्या). T₂ G₂ 0
M₁ 5-1 वयं (for हविः).

48 D₅ om, 48^a, T₁ G₂ om, 48 (for both, of.

ऋषयो यतयः शान्तास्तरसा प्रत्यवेदयन् ॥ ४८
ईदृशानशिवान्धोरानाचारानिह जाजले ।
केवलाचरितत्वात्तु निपुणान्नावुध्यसे ॥ ४९
कारणाद्धर्ममन्विच्छेन्न लोकचरितं चरेत् ।
यो हन्याद्यश्च मां स्तौति तत्रापि शृणु जाजले ॥ ५०
समौ तावपि मे स्यातां न हि मे स्तः प्रियाप्रिये ।

v 1 47) — °) K₄ D₅ 1 इत्युक्तास् (for 'क्त्वा),
K₁ 2 4 महाभागा (for 'त्मान). — °) K₂ D₄ 1 T₁
G₁ 8 0 सर्व- (for सर्वे). K₂ दर्शन. — °) D₄
तपय (for यतय). K₁ 2.4 दांतास् (for शान्तास्).
— °) K₅ V₁ Bo. 0 1 0 D₂ 2 2 D₁ 2 2 D₅ D₅ 5 5
1 5 तपसा, T₂ प्रदास्ता; M₅ सहसा (for तरसा).
T₂ G₂ 0 M₅ प्रत्यये (T₂ 'यो) घयन् (for 'वेदयन्)
❀ Cp प्रत्यवेदयन्, प्रतिकूलतया ज्ञापितवन्त । ❀

49 T₁ G₂ om, 49^a (cf. v 1 47) — °) K₁
D₄ 4 इदृशा (K₁ 'शी)न्. K₅ घोषान्; K₁ वारान् (for
घोरान्) — °) K₄ जाज्वले. K₂ आचारानि ह जाजले;
D₁ G₁ 8 0 आचरंतीह जां. — °) D₅ 1 T₁ G₁-3 0
केवलाचरितं स्वं तु (D₁ 'तत्त्वं तु, G₁ 'तं स्वा तु; G₂
'त कर्म); D₅ 'लातरितत्वात्तु; T₂ केवला वीरत्वात्तु.
❀ Cp केवलाचरितत्वात्, श्रुत्याद्यप्रतिपादितत्वात् ॥ G₂
आचरितत्वमेवात्र हेतुर्नान्य इत्यर्थः । ❀ — °) K₄ V₁ Bo
0-0 D₂ 2 2 D₁ 2 2 D₅ D₅ 5 5-3 निपुणो, K₅ D₁
निपुणो, K₁ D₄ 0 G₂ निपुण (K₁ 'न), T₁ G₁ 0
M₅ 1 C₅ नैपुणान्; T₂ M₁ 0 नैपुण्यान्; G₂ नैपुण्य
(for निपुणान्) D₅ G₁ नामबुध्यते, D₅ 1 न वि-
ध्यसे, G₂ नाम बुं (for नावबुं)

50 °) T₂ G₂ कारणं (for 'णाद्) T G₁-3 0 M₁ 1
मन्विच्छन् (for 'च्छेन्) ❀ G₅ कारणात् श्रुते ॥ Cp
श्रुत्यादेः । ❀ — °) K₁ 2 0 D₅ लोकाचरित; K₁ लोक-
चरिते; D₄ लोके चरित; T G₁-3 0 M₁ 1-1 लोकं वि-
(T₂ 'क वी-, G₁ 'कान्वि; M₁ 5 0 'कवि) रस (for
लोकचरित) — °) G₁ ये (for यो) G₂ हन्यां (for
हन्याद्) — °) K₄ जाज्वले

51 °) G₁ मेघस्यान् (for मे स्याता) — °) K₄ V₁
Bo 0 1 0 D₂ 2 2 D₁ 2 2 D₅ D₅ 5 5 [5] स्ति; K₅ 1
Bo (marg) G₁ स्त (for स्त). Bo 1 D₄ D₁ 2 2
D₂-1 0 5 प्रियाप्रिय (for 'प्रिये). — °) D₄ 0 1. 0 पृतम्;
T G₂ 8 0 M₁ 0 पृतम् (for पृतद्). K₁ 2. 0 1 D₅ 1
कर्म; G₂ कर्म (for धर्म). — °) K₁ प्रसदाति; D₄

एतदीदृशकं धर्मं प्रशंसन्ति मनीषिणः ॥ ५१
उपपत्त्या हि संपन्नो यतिमिश्रैव सेव्यते ।

सततं धर्मशीलैश्च नैपुण्येनोपलक्षितः ॥ ५२

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि चतु पञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५४ ॥

२५५

जाजलिरुवाच ।

यथा प्रवर्तितो धर्मस्तुला धारयता त्वया ।
स्वर्गद्वारं च वृत्तिं च भूतानामवरोत्स्यते ॥ १
कृप्या यत्र प्रभवति ततस्त्वमपि जीवसि ।
पशुभिर्शौपधीभिश्च मर्त्या जीवन्ति वाणिज ॥ २

यतो यज्ञः प्रभवति नास्तिऋयमपि जल्पसि ।
न हि वर्तेदयं लोको वार्तामुत्सृज्य केवलम् ॥ ३
तुलाधार उवाच ।
वक्ष्यामि जाजले वृत्तिं नास्मि ब्राह्मण नास्तिकः ।
न च यज्ञं विनिन्दामि यज्ञवित्तु सुदुर्लभः ॥ ४

C 12 9399
B 12 264[5]4
K 12 269 4

दासवी च

52 ^a) Da₁ उपपत्त्या (for 'पत्त्या) Da₂ a₁ T G₃ ०
[अ]भि, M₁ ० [अ]पि (for हि) D_० सपत्तौ (for
ज्ञो) — ^b) T₁ G₁₋₃ ० चंद्र (for चंद्र) T₁ G_० ०
नेवते — ^c) K₁ शीलम् — ^d) K_० V₁ B_० ०-०
Da₁ a₁ Dn₁ n₁ D_१ D₂ १ १ १ १ T G₁ १ ० M₁ १ ० Cp
नि (B_१ ० Da_१ a₁ Cp नै) पुणेन, G_१ M₁ निपुणा (M₁
'णो) न (for नैपुण्येन) B_३ T₁ G₁₋₃ ० [उ]पलक्ष्यते,
Da₁ a₁ 'लक्षिता

Colophon Ś₁ missing K_१ १ B₁₋₅ Da₁ a₁ Dn_१
n_१ D_१ G_१ १ M_{१-4} absent — Sub parvan K₁ १ १
० १ V₁ B_० ०-० Da_१ a₁ Dn₁ n₁ D_१ D₂₋₅ १ १ १ T G₁
१ ० M₁ १-१ मोक्षधर्म — Adhy name K₁ १ १ ० B_०
०-० Da_१ a₁ Dn₁ n₁ D_१ D₂₋₅ १ तुलाधारजाजलिमवाद,
K_१ D_{१-१} ० तुलाधारजाजलिमवादे वृत्तिविगर्ता, V_१ जाज
लिमवाद, M_१ जाजल्युपाप्त्याने हिंमारहितधर्मप्रश्न, M_०
तुलाधारजाजलिमवादे धर्मकथनं, M_१ तुलाधारजाजलिमवादे
मत्कथन — Adhy no (figures, words or both)
K_० B_१ M₁ ० १ 87, K_१ 86, Dn₁ D_१ D_१ T₁ G₁
१ ० M_१ 89, Dn₁ D_१ 88, D_१ 83, T_१ 103, G_१
85 — Śloka no Dn₁ n₁ 56, D_१ 54

255

☞ This adhy is missing in Ś₁ (of v 1 12
250 35)

1 B_० om the ref K₁ जाजलिरु B_० lacuna for
1^a — ^a) K₁ ० V₁ B_० ०-० Da_१ a₁ Dn₁ n₁ D_१ १ १

174

१ १ अय (for यथा) G_१ प्रवर्तते (for 'वर्तते) — ^b)
K₁ १ D_० T M₁ ० १ तुला (for तुलां) D_१ धारयिता,
T_१ धारयया, M_१ 'यतस् (for 'यता) G_१ तुलाधारघना-
स्त्वया (sic) ☞ C_१ तुला धारयता, सर्वभूतेषु समत्व
कुर्वन् । ☞ — ^c) B_० सुकुमार (for स्वर्गद्वारं) K₁
वृत्तः; T₁ G₁ M₁ वृत्तिश् (for वृत्तिं) Dn₁ न (for
च) T_१ स्वर्गद्वारप्रवृत्तिश् — ^d) G_१ वृत्तानां (for भूता-
नाम्) D_० एव; G_१ सम, G_१ अप; M_१ १ १ उप-
(for एव-) K_१ रोष्यसे, K_१ V_१ B_० १ ० Da_१ a_१
D_१ १ १ १ G_१ रोत्स्यसे, T_१ रोष्यते, G_१ रस्यते, M_१
१-१ रोष्यते (for रोत्स्यते)

2 ^a) K_१ कृपा, Da_१ कृपा (for कृप्या) T_१ M_१
० १ च (for प्र) T_१ G₁₋₃ ० कृपि (G_१ ऐ)भ्योन्न च
(G_१ भ्योन्नश्च) भवति — ^b) V_१ क्षमि, Da_१ T_१
G₁₋₃ ० उप, M_१ वि (submetric) (for अपि) G_१
जीवति — ^c) K_१ १ T_१ G_१ M_१ ० शौपधीभिश् — ^d)
V_१ T_१ G_१ वाणिज

3 ^a) K_० १ V_१ B_० ०-० Da_१ a_१ Dn_१ n_१ D_१ D_१ १
१-१ G_१ ० ततो (for यतो) D_० धर्म (for यज्ञ) T_१
G_१ १ ० च (for प्र) — ^b) G_१ तस्मारवम् (for नास्ति
व्यम्) K_१ V_१ B_०-० Da_१ a_१ D_१ ० M_१ १-१ क्षमि,
T G₁₋₃ ० इह (for अपि) V_१ जल्पसे ☞ Cn
नास्तिऋयम्, हिंसात्मकत्वेन यज्ञनिन्दा । ☞ — ^d) K_० १
V_१ B_० ०-० Da_१ a_१ Dn_१ n_१ D_१ D_१-१ १ T_१ M_१ १-१ केवलां;
D_१ 'र्ही (for 'लम्) ☞ C_१ वार्ता, कृपिगोरक्षवाणिज्या
दिरूपाम् । ☞

4 ^a) K_१ जाजले T_१ M_१ ० १ वृत्त, G_१ तुभ्य

[1885]

C. 12. 2400
B. 12. 264(1)5
L. 12. 269 5

नमो ब्राह्मणयज्ञाय ये च यज्ञविदो जनाः ।

स्वयज्ञं ब्राह्मणा हित्वा क्षात्रं यज्ञमिहास्थिताः ॥ ५

लुब्धैर्विचत्परैर्ब्रह्मन्नास्तिकैः संप्रवर्तितम् ।

वेदवादानविज्ञाय सत्याभासमिवानृतम् ॥ ६

इदं देयमिदं देयमिति नान्तं चिकीर्षति ।

अतः सैन्यं प्रभवति विकर्माणि च जाजले ।

तदेव सुकृतं हव्यं येन तुष्यन्ति देवताः ॥ ७

नमस्कारेण हविषा स्वाध्यायैरौषधैस्तथा ।

पूजा स्याद्देवतानां हि यथा शास्त्रनिदर्शनम् ॥ ८

इष्टापूर्ताद्साधूनां विपमा जायते प्रजा ।

(for वृत्ति) — ^b) K₁ नास्मिन्, D₄ T₂ G₁ 2 M₁ नास्ति (for नास्ति) K₁ B₀ नास्तिका; G₁ 'क' (for 'क') — ^c) K₄ ० B₀ ०-१ D₄ D₁ n₄ D₈ D₂ 8 8 transp च and यज्ञ D₄ न यज्ञ न च विदामि, G₂ न च वृत्ति च निर्विदामि (hypermetrio) — ^d) D₆ 7 यज्ञवृत्ति सुदुर्लभा ॥ C_n यज्ञवित्, 'यज्ञो वै विष्णु' इति श्रुतेर्यो यज्ञभोक्तार परमात्मान वेद स दुर्लभ' । ॥

5 ^a) T₂ न मे (for नमो) ॥ C_n ब्रह्मणोऽय ब्राह्मणो यज्ञ, आत्मज्ञानसाध्य' ॥ C_n ब्राह्मणानां ब्रह्मविदां यज्ञ, ब्रह्माप्तौ जीवहविषस्त्याग' ॥ C_p ब्रह्मण इद ब्राह्मण, तत्त्वज्ञान, तदेव यज्ञ' ॥ C₈ ब्राह्मणानां मैत्राणा, 'मैत्रो ब्राह्मण उच्यते' इति स्मृते (Manu 2 87, 11 35) । ॥ — ^b) K₁ यज्ञविदो — ^c) K₂ M₁ ० 1 स्व यज्ञ, B₀ सुयज्ञ, D₈ 7 स्वय हि (for स्वयज्ञ) T₁ G₁ 8 ० ब्राह्मणो (for 'णा) — ^d) K₂ V₁ D₈ 7 क्षात्र, B₀ ० D₁ n₄ D₈ D₂ 8 8 T G₁-8 ० M₁ 5-7 क्षत्र (for क्षात्र) D₆ इहास्थित; T G₁-8 ० M₁ 5 (inf ltn) ० 7 अनुष्ठित, M₆ (orig.) समास्थिता (for इहा) K₁ क्षात्र यज्ञ हि मा स्थित (sic) ॥ C_n क्षात्र, हिंसाप्रधानत्वात् । ॥

6 K₄ om 6^{ab} — ^a) D₇ बुद्धैर (for लुब्धैर) M₆ वृत्त (for वित्त) — ^b) K₀ च; D₈ 7 तु (for स) D₈ 1 संप्रवर्तित, G₁ 2 'कीर्षित — ^c) V₁ B₀ वेद वेदान् (for वेदवादान्) K₁ वेदो हेवान्परिज्ञाय, K₂ विधीन्वेदान्परि; K₄ वेदो वेदान्परि, K₇ वेदवादापरि; D₈ वेदवाद न वि; D₄ ० वेदा देवा परि, T₂ वेद मासमिव ज्ञान, G₁ वेदवेदा सविज्ञान (sic), G₂ वेदा वेदपरिज्ञान; M₁ 5 7 वेदादेवाव (M₁ 'प'विज्ञानं, M₆ वेदवादावविज्ञानं ॥ C_n वेदवादान् अर्थवादान् । तेषां स्तुतिमात्रे तात्पर्यमित्यविज्ञाय । ॥ — ^d) D₄ सत्याभासम्, M₆ सत्याभावम् (for 'भासम्) K₁ 2 4 अना घृत; M₇ इवाहृत (for 'नृतम्) ॥ C₈ हिंसायुक्तो यज्ञो वेदविहितोऽपि कृतयुगे पुरुषैर्नानुष्ठित । त्रेतायुगेषु पुनर्लुब्धैः प्रवर्तित इत्यभिप्रायः । ॥

7 ^a) D₂ om (hapl) मिद देय — ^b) G₁ इद (for इति) V₁ T G₁ 2 M₁ 5-7 नाच्यन्; D₈ चाय (for नान्तं) K₇ B₀ (marg) D₄ ० T₁ G₂ M₇ चिकीर्षं (M₁ 'र्ष्य'ते; T₂ G₁ च कीर्षं (G₁ 'र्ष्य'ते (for

चिकीर्षति) K₀ B₀ ० (orig) 7 8 (orig, marg as in text) ० D₄ 3 4 D₁ n₄ D₂ 8 8 7 8 G₈ ० इति चाय (K₀ चाय, D₇ वाच) प्रशस्यते (D₂ 'ति) — After 7^{ab}, K₇ D₄ D₈ D₂ ० ० C₈ ins

705* देवैः प्रवर्तितं ह्येव विद्धि धर्मं च जाजले ।

अपरा घ्नन्वस्यैषा नास्माक बुद्धिरीदृशी ।

[(L 1) D₄ देवै (for देवै)]

— ^c) V₁ ततः (for अत) K₁ 2 4 स्तेय; G₂ तेभ्य (for सैन्य) K₀ om प्र T₁ भवति हि (for प्रभवति) ॥ C_n सैन्य, लुब्धस्य यजमानस्य, सामर्थ्ये सति यथोक्तदक्षिणाप्रदत्त । ॥ — ^d) K₄ जाजले, D₄ जायते; D₆ जाजले M₁ 5-7 कर्मणा च हि (M₇ 'णामिह) जाजले — ^e) K₀ B₀ ०-१ D₄ 3 4 D₁ n₄ D₈ D₂ 8 8 8 T₁ G₈ ० C_p यदेव; D₄ ० तदेव, D₇ यदेव (for तदेव). B₉ (marg as in text) सुहुत (for सुकृत) G₂ भव्य (for हव्य) — ^f) K₄ ० B₀ ०-१ D₄ 3 4 D₁ n₄ D₈ D₂ 8 8 7 8 तेन (for येन) G₂ ० दुष्यति (for तुष्यन्ति)

8 ^a) ॥ C₈ हविषा गोघृतादिना । ॥ — ^b) K₁ औषधैस्; K₂ औषधैस्, K₀ औष' (for औष') K₇ D₄ ० ० M₁ 5 ० स्वाध्यायेनाद्भिर्गौषधैः G₁ M₇ येनौ पधित्तथा ॥ C_p औषधै औषधिभवेर्निर्जीवैरित्यर्थः । ॥ — ^c) K₁ पूज्या (for पूजा) B₀ D₄ 3 4 D₁ 7 दैव तानां (for दे) — ^d) B₉ (marg as in text) निबधन; D₆ निदर्शनात् (for 'शनम्) G₁ यथा शास्त्र हि दर्शित

9 K₁ 2 read 9^{ab} twice — ^a) K₁ (second time) 2 (both times) 4 V₁ B₀ (marg as in text) 7 8 (marg as in text) ० D₄ 3 4 D₈ 1 D₈ 7 T G₁-8 ० M₁ 5 (inf ltn as in text) ० 7 इष्टापूर्ताच्च (T G₁-8 ० M₁ 5-7 'तु) साधू (M₆ घातू)नां, K₁ (first time) इष्टा पूर्ताश्च मा' ॥ C_v अमाधूनां, केवल स्वर्गकाम्यया कीर्तिकाम्यया वा प्रवृत्तिकर्मनिरतानाम् । ॥ — ^b) K₀ विपमा; K₇ V₁ विपमाज्; B₀ ०-१ D₄ 3 4 D₁ n₄ D₈ 8 8 विगुणा; B₉ (marg) विशयाज्; D₄ विषया; D₈ सगुणा; T G₁-8 ० M₁ 5-7 विदुषां (for विपमा) K₄ 7 D₄ D₈ D₂ T₂ G₁ M₁ 5-7 प्रजाः. — ^c) M₁ 5-7 लुब्धा' (for

लुब्धेभ्यो जायते लुब्धः समेभ्यो जायते समः ॥ ९
यजमानो यथात्मानमृत्विजश्च तथा प्रजाः ।
यज्ञात्प्रजा प्रभवति नभसोऽम्भ इवामलम् ॥ १०
अर्यो प्रास्ताहुतिर्ब्रह्मन्नादित्यमुपतिष्ठति ।
आदित्याज्जायते वृष्टिर्वृष्टेरन्नं ततः प्रजाः ॥ ११
तम्पात्खनुष्टितात्पूर्वं सर्वान्कामाश्च लेभिरे ।
अकृष्टपच्या पृथिवी आशीर्भिर्वीरुधोऽभवन् ।

न ते यज्ञेष्वात्मसु वा फलं पश्यन्ति किंचन ॥ १२
शङ्कमानाः फलं यज्ञे ये यजेरन्कथंचन ।
जायन्तेऽसाधवो धूर्ता लुब्धा विचप्रयोजनाः ॥ १३
स स पापकृतां लोकान्गच्छेदशुभकर्मणा ।
प्रमाणमप्रमाणेन यः कुर्यादशुभं नरः ।
पापात्मा सोऽकृतप्रज्ञः सदैवेह द्विजोत्तम ॥ १४
कर्तव्यमितिकर्तव्यं वेत्ति यो ब्राह्मणोभयम् ।

C 12 9411
B 12.264(3) 16
K 12 269 16

लुब्ध) —^d) M₁ ६-१ समा (for सम)

10 °) K₆ V₁ Dn₁ n₄ D₅ s M₅ यजमानात्; T₁ G₁ s 6 M₁ 6 7 'मान, T₂ याजमानां (for यजमानो) K₁ V₁ यथात्मा वै; K₂ 'रमेव, K₆ B₀ s D₂ a₁ Dn₁ n₄ D₅ D₂ s 1 s M₁ ६-१ C_v तथा (D₂ 'दा) रमानम्, T G₁ s 6 यथा चाहुर, G₂ यथापोहम् (for यथात्मानम्) —^b) K₁ ऋत्विजाश्च, M₁ ज K₆ B₀ e-9 D₁ (also as in text) G₂ M₁ 6 यथा (for तथा) K₁ D₁ प्रजा —^c) K₁ s V₁ मर्व (for प्रजा) B₀ यज्ञा यस्मिन्प्रभवति; D₂ यज्ञात्प्रजा प्र; G₁ यज्ञा प्रजायां भवति, G₂ यज्ञा प्राज्ञात्प्रभवति, M₁ 6 1 यज्ञात्प्रजा प्रभवति ॥ C_p यथा आत्मान प्रति यजमानो यज्ञो पाथिरेव, यथा ऋत्विजश्च ऋतुयजनोपाधिकास्तथा प्रजननोपाधिका प्रजा यज्ञात्प्रभवति । ॥ —^d) D₂ नभसोस्त; M₁ 6 'मोमा (for 'सोऽम्भ) K₂ s V₁ इवामलात्; T G₁-१ 6 M₁ ६-१ यथामल (for इवामलम्)

11 = (var) Manu 3 76 —^a) D₁ 6 9 आर्षे (for अर्षी) K₁ s 1 D₁ 6 9 T₂ M₁ (before corr) s सम्यग् (for ब्रह्मन्) —^b) K₆ V₁ B₀ e-9 D₂ a₁ Dn₁ n₄ D₅ D₂ s 1 s T G₁-2 6 M₁ गच्छति; M₁ s तिष्ठते (for तिष्ठति) —^d) G₁ वृष्टेनात् (for वृष्टेरन्न)

12 °) T G₁-3 6 M₁ ६-१ यज्ञात् (for तस्मात्) K₁ s 4 B₀ 6 7 s (marg) D₂ a₁ Dn₁ n₄ D₅ D₂ s 1 s Cn (gloss यज्ञमात्रनिष्ठा, न तु कामपरा) सुनिष्ठिता (B₀ [orig] D₂ 'तात्); K₆ V₁ B₀ D₂ a₁ D₅ स्वनुष्ठिता (for 'ष्ठितात्) K₂ सर्वान्; D₆ पूर्व; T₁ सर्वे (for पूर्वं) ॥ C_a पूर्वं वसिष्ठादय कृतयुगभवा प्राज्ञणा । ॥ —^b) K₁ कामाश्च K₂ कामान्पूर्वं च लेभिरे —^c) K₁ s अकृष्टपच्या, G₂ अकृष्टपच्या ॥ C_n अकृष्टपच्या, यथा च कर्पणाभावाच्च गर्वा, भुवो, भूमिदायाना वा हिंसा भवति । ॥ —^d) K₂ आशीर्भिर्; G₁ आनामिर् (for आशीर्भिर्) K₂ वीरुधो, K₄ D₂ a₁ D₂ विरुधो

(K₄ 'धे) (for वीरुधो) K₄ G₂ भवेत्, K₇ D₂ a₁ [S] भवत् ॥ C_n आशीर्भि, जगत शुभानुष्ठानेन । ॥ —^c) G₁ om न B₀ अतो (for न ते) V₁ च; T G₁ s 6 यत् (for वा) K₂ s B₀ न ते यज्ञे स्वात्मसु वा, G₂ एते यज्ञेष्वामसु यत् (s₁₀)

13 °) K₁ शकमान, T₂ G₁-3 6 शसमाना (G₂ 'नां) —^b) D₂ a₁ प्रजेरन् (for यजे) K₇ D₁ 6 कदाचन (for कथ) K₁ s 4 योजयेरन्कथचन (K₄ 'थ च न), D₅ 1 यजते ये कथचन. —^c) D₂ जानते (for जायन्ते) B₀ [S] वृत्ता (for धूर्ता) K₁ s 4 V₁ B₀ (marg as in text) C₈ जानत (K₁ 'ता) साधथा (K₂ धुया, V₁ 'धयो) साधु, K₇ D₁ 6 9 ये जा (D₂ ज्ञा) नतोऽध्वर कुर्युर, T G₁ s 6 जानतश्च य (T₂ 'त स तथा) साधु, G₂ ज्ञानार्हस्वद्विजो लुब्धो, M₁ ६-१ जानत सर्वथासाधु (M₁ 6 'धुर) —^c) K₁ s D₁ G₁ लब्धा, D₂ लुब्धा (for लुब्धा)

14 °) K₁ s 4 समा, K₇ D₁ 6 9 तस्मात्; D₅ 1 T₁ G₂ s 6 M₆ 1 ते स्म; T₂ ते तु; G₁ ये स्म, M₁ s ते च (for स स्म) K₂ पापकृत; K₇ B₀ (marg. as in text) D₂ a₁ D₁ 6 9 T₂ M₁ 6 7 'कृतात्, G₂ क्षयात् (for 'कृतां) D₄ om लोका —^b) K₁ -कर्मणा K₇ D₁-१ 9 T G₁-3 6 M₁ ६-१ गच्छेयु पापकारिण (D₅ G₂ 'कर्मण, T G₂ 6 M₅ 'कर्मिण; G₁ 'कर्मणा; M₁ 6 'कर्मिणा) —^c) K₇ Dn₁ D₂ s 6 9 प्रमाणे नप्र (Dn₁ D₂ 'णमप्र) माण च ॥ C_a अप्रमाणेन, अनुगतेन विपर्ययज्ञानेन, प्रमाण वेदादिक अन्यथा व्याख्याय अशुभमिति मन्वान ॥ C_n प्रमाण वेद, अप्रमाणेन कुत क्केण । ॥ —^d) K₂ नरा —^c) D₂ a₁ om 14^o —^c) T G₁-3 6 स पापात्मा (by transp) —^c) K₂ G₁ द्विजोत्तम

15 °) K₁ G₂ M₁ इत्यकर्तव्य (for इतिकर्तव्य) —^b) K₁ s यो वेत्ति (by transp), B₀ 7 s D₂ a₁ Dn₁ n₄ D₅ D₂ s 1 s M₁ 6 6 वेत्ति वै K₁ s 4 ब्राह्मणो द्वय;

ब्रह्मैव वर्तते लोके नैति कर्तव्यतां पुनः ॥ १५
विगुणं च पुनः कर्म ज्याय इत्यनुशुश्रुम् ।
सर्वभूतोपघातश्च फलभावे च संयमः ॥ १६
सत्ययज्ञा दमयज्ञा अलुब्धाश्चात्मवृत्तयः ।
उत्पन्नत्यागिनः सर्वे जना आसन्नमत्सराः ॥ १७

क्षेत्रक्षेत्रज्ञतत्त्वज्ञाः स्वयज्ञपरिनिष्ठिताः ।
ब्राह्मं वेदमधीयन्तस्तोषयन्त्यमरानपि ॥ १८
अखिलं दैवतं सर्वं ब्रह्म ब्राह्मणसंश्रितम् ।
तृप्यन्ति तृप्यतो देवास्तृप्तास्तृप्तस्य जाजले ॥ १९
यथा सर्वैरसैस्तृप्तो नाभिनन्दति किञ्चन ।

K० 'ण भय, G१ 'णोदय; G२ 'णा वय; Cn 'णो भय (कर्माकरणे इति शेष) (for 'णोभयम्) — °) K२ D३ ० ब्रह्मैव, D१ T G१-३ ० M३ ब्राह्मे स (G१ ३ ० स) (for ब्रह्मैव) — °) K१ २ G२ नैति, K० Bo ०-१ Das ३ Dn१ n४ Ds१ D२ ३ ३ १ ३ T१ G१ M३ नैव (for नैति) K१ २ V१ B३ D३ १ G३ ० कर्तव्यता (for 'व्यतां) ❀ Cn (reading नैव कर्तव्यतां) कर्तव्यतामिति, वर्णाध्यासपूर्वकं कर्तव्यं नैव वेत्ति । ❀

16 °) D३ विगुणा, D१ 'णे, M१ ० Cp (also as in text) द्विगुण, C३ निर्गुण (for विगुण) D३ १ स (for च) — °) B३ (marg as in text) पाप, G१ जाय (for ज्याय) K३ १ Das Ds१ D४-१ ० T G१ ३ ० M१ ० १ शुश्रुम् (for 'म). — °) K१ घाताश्च, Ds१ T G१-३ ० M३ कारश्च (for घातश्च) K१ D३ ० ० सर्वभूता (D३ 'त) विघातश्च — °) K१ २ १ B३ D३ ० ० G३ Cpp फलभावे, K० B१ ० Cp लामालाभे, B३ (marg as in text, orig) भावामावे; Cn (gloss उपघातफलस्य इदं कर्म मे अनेनोपघातेन नष्टमिति बुद्धिसरवे) फलभावे (as in text) K१ ३ नश्य, K४ सचय, B१ सयमे (for 'म) Ds४ फलाभावेन सयम

17 °) K१ सत्ययज्ञ; G३ ० 'यज्ञाज् (for 'यज्ञा) K१ दमो यज्ञा, D३ १ त्वलुब्धाश्च; T G१-३ ० M१ ३-१ जप (G३ ० 'पा) यज्ञा (for दम) — °) K२ ४ अलुब्धश्च K१ Bo D३ ० ० T G२ ३ ० M३ १ Cs वृत्तय (for 'वृत्तय) B३ १ Dn१ n४ Ds D२ ३ ३ अर्थलुब्धार्थवृत्त (D३ 'रमवृत्त) य; D३ १ सर्वे चैवात्मवृत्तय; G१ अलुब्धात्मवृत्तय ❀ Cp अलुब्धा स्वर्गानि स्पृहा ॥ Cs (reading आत्मवृत्तय) परमात्मन्येव तस्वभावतया घर्तनशीला । ❀ — °) M३ पूर्व (for सर्वे) ❀ Cn उत्पन्नत्यागिनः, श्वस्तन समग्रमकुर्वन्त । णमत्सरा, इति पदच्छेदे ॥ Cp उत्पन्नत्यागिन, परोपस्थापितविषयविवृष्णा । ❀ — °) Ds४ [५] जरा (for जना) Das ३ ३ स्वासन्नमत्सरा, D३ १ त्वासन्न (for आसन्न) ❀ Cp अमत्सरा, परोत्कर्षत्रीतिमन्त । ❀

18 °) K३ क्षेत्रे, D१ क्षिप्र (for क्षेत्र) K३ सचय M३ क्षेत्रज्ञा क्षेत्रतत्त्वज्ञा — °) Das ३ ३ सुपज्ञा; T G२ ३ ० M१ ३-१ स्वयज्ञे; G१ यज्ञे स्व- (for

स्वयज्ञ-) ❀ C३ स्वयज्ञे आत्मयज्ञे निरता ॥ Cn स्वयज्ञो, योग ॥ Cp 'मयि सर्वमह सर्वं मद्भिन्न नास्ति किञ्चन' इति ज्ञानवन्त । ❀ — °) K१ ब्राह्म, D३ १ ब्रह्म (for ब्राह्मं) K२ देवम् (for वेदम्) K१ २ Dn४ अधीयानाश्च; T१ 'यन्ते, G१ ३ ० 'यते (for 'यन्तस्) ❀ Cp ब्राह्म वेदम्, आरण्यकादि ॥ Cs ब्राह्म वेद, प्रणवम् । ❀ — °) G३ दोषयति (for तो) K१ ० V१ Bo ० (marg as in text) १ ० Das Dn१ n४ Ds३ D२ ३ ३ १ ३ T१ G१ २ अपरान् (for अम) B३ (marg as in text) तोषयत परानपि

19 °) K१ २ आसुरं (for अखिल) M१ देवत B३ स्वर्गं (for सर्व) K४ असुर देवते सर्वे — °) K४ ब्रह्मा; D१ T G१-३ ० M३ १ ब्रह्मन् (for ब्रह्म) K० V१ Bo ०-१ Das ३ ३ Dn१ n४ Ds D२ ३ ३-३ T G१-३ ० M३ १ Cn (gloss ब्रह्मविदि) ब्रह्मणि (for ब्राह्मण) K१ Dn१ D३ ० १ ० सस्थित, V१ -सवृत, B३ (marg as in text) ० Das ३ ३ Cp (gloss गत) -संसृत; G१ -सथुत (for संश्रितम्) — °) K० V१ Bo ०-१ Dn१ n४ Ds D२ ३ ३ १ ३ Cp तुष्यति, T२ तृप्यति; C३ तृप्यन्ति (as in text) V१ B१ ३ (marg) तुष्यतो; B३ (orig) तर्पिता (for तृप्यतो) Das ३ ३ देवास् (for देवास्) — °) Ds१ तृप्सास्, D३ १ तृप्यास्, G२ तृप्तस् B३ ३ (marg as in text) ० Das ३ ३ D३ १ तृप्यति (for तृप्तस्य) K१ जायते; Das जाजते (for 'ले). K१ ० Dn४ D२ ० ३ तृप्तास्तृप्तस्य जाजले (K४ 'ज्वले, D३ 'यते) ❀ Cn तृप्तस्य, सप्तम्यर्थे षष्ठी — ब्रह्मविदि वृत्ते सति । ❀

20 °) D३ सर्वे (for सर्व) G१ सुरैस् (for रसैस्) T१ G२ तृप्ता, G१ ३ ० तृप्तान् (for तृप्तो) — °) Das ३ ३ नास्ति, G१ ३ ० अभि- (for नाभि) K२ Dn४ T१ G२ ३ ० नन्दति, K० D३ -निन्दति, Das ३ ३ विन्दति; G१ -निन्दति (for नन्दति) — °) G२ यथा (for तथा) — °) K३ Bo ०-३ Dn१ n४ Ds D२ ३ ३ १ ३ T२ G२ M३ १ नित्य, K१ नित्ये (for नित्य). K३ Das Ds१ D३ तृप्ति (for तृप्ति) K० १ Ds१ D३ M३ ३ सुखोदया; G१ सुखोदया (sic) ❀ Cp सुखोदया, सुखानामिन्द्रिजन्मानामुदयो यस्या — एतस्यैवानन्दस्य मात्रा मन्यानि भूतानि जीवन्ति (B१ Up ४. ३ ३२) इति श्रुते ॥ C३ सुखोदया, परमानन्दजननी । ❀

तथा प्रज्ञानवृत्तस्य नित्यं वृत्तिः सुखोदया ॥ २०
 धर्मरामा धर्मसुखाः कृत्स्नव्यवसितास्तथा ।
 अस्ति नस्तत्त्वतो भूय इति प्रज्ञागवेपिणः ॥ २१
 ज्ञानविज्ञानिनः केचित्परं पारं तितीर्षवः ।
 अतीव तत्सदा पुण्यं पुण्याभिजनसंहितम् ॥ २२
 यत्र गत्वा न शोचन्ति न च्यवन्ति व्यथन्ति च ।

ते तु तद्ब्रह्मणः स्थानं प्राप्नुवन्तीह सात्त्विकाः ॥ २३
 नैव ते स्वर्गमिच्छन्ति न यजन्ति यशोधनैः ।
 सतां वर्तमानुवर्तन्ते यथाबलमहिंसया ॥ २४
 वनस्पतीनोपधीश्च फलमूलं च ते विदुः ।
 न चैतानृत्विजो लुब्धा याजयन्ति धनार्थिनः ॥ २५
 स्वमेव चार्थं कुर्वाणा यज्ञं चक्रुः पुनर्द्विजाः ।

C. 12 9422
 B. 12 264(A) 27
 K. 12 269 27

21 °) K1 G2 धर्मरामा (G2 जो); Bo 8 (marg)
 Dn1 n4 D2 8 8 Cn (gloss धर्मैकाध्याय) धर्माध्याय,
 D8 T G1 8 8 M8 धर्मरा (G1 ध)मो (for रामा)
 D8 धर्मसुखा, T G1 8 M8 'पर', M7 'पर (for
 'सुखा) —^b) K2 D7 कृच्छ्र, D8 T2 M8 1 कृत्स्न,
 D8 कृच्छ्र (for कृत्स्न) D8 T G1-8 8 M8 व्यवसि
 तस्य, D8 सिनस्य, M7 मित (for 'सितास्य) ❧ Cn
 कृत्स्न कार्याकार्यं व्यवसित निश्चित यै ईदृशा वय स्म ॥
 Cp कृत्स्नव्यवसिता, सर्वतः सङ्गोदकस्थानीयभागवतधर्म
 प्राप्तिनिश्चया ॥ Cs कृत्स्न परिपूर्णं सुखं प्राप्तुं व्यवसिता । ❧
 —^c) D8 आस्थिता, G1 असत्स्य (for अस्ति नस्य).
 D2 9 अस्ति नास्ति स्वतो भूय; G2 अस्ति नास्तीत्यतो भूय
 (sio) —^d) K1 इति प्रज्ञागवेपिणः (sio), K8 V1 Bo
 6-9 D8 8 8 Dn1 n4 D8 D2 8 8 7 8 T G1-8 8 M1 8-7
 इति प्राज्ञस्त्व (Da4 प्राज्ञास्त्व, G1 प्राज्ञ त्व)वैक्षते (Da4
 वैक्षते, D8 वैक्षत, G2 वैक्षते); K7 D8 8 9 इति
 प्राज्ञोन्ववैक्षत (K7 त) ❧ Cp इदं सामानान्ति, भूमा
 स्वेव विज्ञासासितस्य' (Chh Up 7 23) इति । ❧

22 °) G8 विज्ञानिनः (for निन) ❧ Ca ज्ञानमेव
 विज्ञान शिल्प येषां ते, ज्ञानविज्ञानैकरसिका । Cn ज्ञान
 शास्त्रज्ञ, विज्ञानमनुभवस्तद्गन्त ॥ Cp ज्ञान परोक्ष, विज्ञान
 मपरोक्षम् ॥ Cs ज्ञान परमात्मविषय, विज्ञान तदभ्यसना
 न्वितम् । ❧ —^b) K7 D2 8 पर (for पर) Da8 8 8
 om पार T1 G2 8 'निनीपव', G2 तितीर्षते (for
 'पव') ❧ Cs पर पार, मूलप्रकृतिम् । ❧ —^c) K8
 Bo Dn1 n4 D8 D2 8 8 पुण्यद; K7 V1 B8-9 Da8.
 8 8 D4-7 9 G8 8 तत्पद; T2 M1 8-7 तत्सद' (for 'दा)
 D4 om पुण्य K1 अतीवत्सद' पुण्य, K4 अतीवत्सा
 तदा पुण्य, G2 अपेतमत्सर' पुण्य —^d) K7 om जन
 D8 शोभिनः, T G1-8 8 M8 शोभित (for सहितम्)

23 °) K4 अत्र, D7 तत्र (for यत्र) —^b) B8
 (marg as in text) T2 G2 M1 8-7 न च्यवते; Da8 8 8
 व्यवस्यति, G1 न व्यथते (for न च्यवन्ति) D7 G1
 व्यथति (for व्यथन्ति) K4 न; K8 V1 Bo 6 7 9
 Dn1 D8 D2 8 चा (for च) —^c) B8 (marg as in

text) ते तत्र, G2 ते तुल्लो (for ते तु तद्) T2 G1
 ब्राह्मण (for ब्रह्मण) —^d) G1 स (for [ह]ह)
 ❧ Cp इह, न तस्य प्राणा उक्तामन्ति, इहैव समवलीयन्ते
 (Br Up 4 4 6) इति श्रुते । ❧

24 °) V1 जनयति, T1 न जयति, G1 न नयति (for
 न यजन्ति) D8 1 D8 1 T2 G2 M8 7 Cs यशोधना' (G2
 'ना), T1 G1 8 8 तपोधना (T1 न) (for यशोधनै)
 ❧ Cn (reading यशो धनै) यशो ब्रह्म, धर्मेधनसाधौ
 कर्मभि । ❧ —^c) D8 सत्य (for सतां) V1 वर्मनि,
 B8 (marg as in text) धर्मेनु, B8 D8 धर्मानु (for
 वर्तमानु) K8 Bo 6 8 (marg) 9 Da4 D8 8 'वर्तते
 (for वर्तन्ते) ❧ Ca सतां सदेकरूपाणां जन्ममरणप्रव-
 न्धहीनानां यतीनां । ❧ —^d) Ca (gloss ज्ञानानुसारेण)
 यथावर्णम् (for 'बलम्) K2 यथाबलविहिंसया; K4 8
 Bo 6-9 Da8 8 8 Dn1 n4 D8 D2 8 8 7 8 यजते स्व (K4
 D2 8 'ते चा', K8 B8 7 Da4 'ति स्व)विहिंसया

25 °) K1 8 Da8 8 8 G1 क्षोपधीश्च, D8 D8 4 8 9
 क्षोपधी (D8 1 'धी)श्च (for क्षो) —^b) K4 8 V1 Bo 6-9
 Da8 8 8 Dn1 n4 D8 D2 8 8 8 8 फल (for फल) T
 G1-8 8 मूलानि (for मूलं च) K2 तसे, K8 वने
 (for च ते) ❧ Cn विदुः हविष्टेन ॥ Cp ते छागादि
 न जानन्ति । ❧ —^c) K2 Bo 6-9 Da8 D8 M8 7 चैनान्
 (for चैसान्) G2 न चैवान्यद्विजानति —^d) Da8 8 8
 योजयति; G2 अज (for याज) K8 Bo 6-9 Da8.
 8 8 Dn1 n4 D8 D2 8 8 T2 फलार्थिनः; G2 धनादिना
 (for 'र्थिनः)

26 °) Dn1 चार्थं (for चार्थं) K1 विकुर्वाणा
 (hypermetrio) (for कु) V1 स्वयमेवार्थं विकुर्वाणा
 (hypermetrio), D8 T G1-8 8 M1 8-7 Cs स्वमेवार्थं
 विकु ❧ Cn स्वमात्मानमेव अर्थं यज्ञोपकरणसामग्रीं सक
 ल्पसमकालोत्थितां कुर्वाणा मानसिक यज्ञं चक्रुः ॥ Cs स्वमे
 वार्थं स्वभोक्तव्यमेव विषयं विकुर्वाणा, जतुपुरोडाशादिरूपेण
 भावयन्त । ❧ —^b) K1 8 4 Bo 9 पुनर्द्विज (K4 Bo
 'ज'); D8 पुरा द्विजा; M1 8-7 पुराद्विज (for पुनर्द्वि-

परिनिष्ठितकर्माणः प्रजानुग्रहकाम्यया ॥ २६
 प्रापयेयुः प्रजाः स्वर्गं स्वधर्मचरणेन वै ।
 इति मे वर्तते बुद्धिः समा सर्वत्र जाजले ॥ २७
 प्रयुञ्जते यानि यज्ञे सदा प्राज्ञा द्विजर्षभ ।
 तेन ते देवयानेन पथा यान्ति महामुने ॥ २८
 आवृत्तिसत्र चैकस्य नास्त्यावृत्तिर्मनीषिणाम् ।

जा) T G₁ ३ ० यज्ञांश्चक्रुर्नृत्विज , G₂ यज्ञांश्चक्रु पुन
 क्षिज (sic) — °) D_{as} n₄ C_n परिनिष्ठितकर्माणा (D_{as}
 C_n 'कर्माणः); G₁ 'निष्ठितकर्माण . — °) K₁ D₁ ० ०
 परानुग्रह , G₂ प्रज्ञा (for प्रजा) K₀ V₁ B₀ ० D_{as}
 n₄ कांक्षया , T₁ G₁-० ० M₁ १ -काक्षिण , T₂ कर्मणा ,
 M₁ ० कारिण (for कारयया) — After 26, K₀ V₁
 B₀ ०-० D_{as} n₄ D_{n1} n₄ D₈ D₂ १ १-३ ins

706* तस्मात्तानृत्विजो लुब्धा याजयन्त्यशुभाहारान् ।

[V₁ B₀ ०-० D_{as} n₄ D₈ D₂ लुब्धा (for लुब्धा)
 D_{as} n₄ याजयति शु (D_{as} 'त्यशु'भावरान् (sic), D₈ १
 'यत्यशुभा शुभान् , D₀ 'यत्यशुभद्विजान् (for the post
 half)]

27 °) G₁ प्रजायेयु (for प्राप') K₁ G₁ प्रजा (for
 प्रजा) D_{n1} n₄ D₈ D₂ १ स्वर्गे (for स्वर्ग) — °)
 G₀ ० स (for स्व) K₁ १ B₁ १ D_{n1} n₄ D₈ D₂-०
 T₂ स्वधर्मा (K₁ D₈ 'र्मे')चरणेन वै , G₁ 'मंचरणेन वै (sub-
 metric) — °) M₁ वै (for मे) K₂ इति वर्तते ते
 बुद्धि — °) K₀ D₈ M₁ समा (for समा) K₄
 जाज्वले ; D₀ G₂ जायते (for जाजले) .

28 °) G₂ प्रयुज्यते T₁ G₁ १ ० येन (for यानि)
 K₁ २ ४ सदा , M₁ ० यज्ञै (for यज्ञे) K₀ B₈ (marg)
 युजते यानि यज्ञेषु , B₀ ० (marg) १ (orig) यानि यज्ञेषु
 हो (B₀ 'त्वहो'प्यति , B₀ (orig) १ ० D_{as} n₄ D_{n1}
 n₄ D₈ D₂ १ १ यानि यज्ञेष्विहो ज्यंति (D_{as} n₄ 'ज्ञे)
 ❀ Cp यानि यज्ञेषु , यज्ञो वै विष्णुरिति विष्ण्वधर्मम् । ❀
 — °) K₁ २ ४ महाप्राज्ञा (K₂ 'ज्ञ') , K₀ सदा प्राज्ञो ;
 K₁ B₈ (marg as in text) D₈ १ १ ० सदा ब्रह्मन् (B₈
 'ह्म') ; B₀ G₀ ० सदा प्रज्ञा ; D₀ सदा ब्राह्म ; T₁ G₁
 सदा (G₁ 'मा') प्राज्ञा ; G₂ सर्वप्रज्ञा , M₁ ० सदा प्रज्ञान् ;
 M₁ यथाप्रज्ञ (for सदा प्राज्ञा) K₀ १ B₀ १ D_{as} D_{n1}
 n₄ D₈ D₂-० द्विजर्षभा (for 'र्षभ') ❀ C_n प्राज्ञा
 कर्मणा उपासका वा । ❀ — °) D₁ तेनैव तेन पापेन
 — °) G₂ सदा , M₀ यथा (for पथा) T₂ मुने सदा
 (for महामुने)

उभौ तौ देवयानेन गच्छतो जाजले पथा ॥ २९
 स्वयं चैपामनद्दुहो युज्यन्ति च वहन्ति च ।
 स्वयमुस्ताश्च दुष्यन्ते मनःसंकल्पसिद्धिभिः ॥ ३०
 स्वयं यूपानुपादाय यजन्ते स्वाप्तदक्षिणः ।
 यस्तथाभावितात्मा स्यात्स गामालंघ्युमर्हति ॥ ३१
 ओपधीमिस्तथा ब्रह्मन्यजेरस्ते नतादृशाः ।

29 °) V₁ D₈ D₁ ० ० तस्य (for तस्य) K₂ D₁
 वैकस्य , T G₁-१ ० चंते (T₂ 'के'पां , M₁ ० चंकेपां ; M₁
 केपाचिद् ; M₁ धैतेपां (for वैकस्य) — °) T₁ G₁ १ ०
 नास्ति वृत्तिर् (for नास्त्यावृत्तिर्) K₁ १ V₁ B₀ १ D_{n1}
 n₄ D₂-० (१ C_n मनीषिण (for 'विणाम्') ❀ C_n मनी
 षिण मपोरोपदीत्योपामकस्य । ❀ — °) K₂ गच्छते ,
 D₁ १ गच्छतां M₁ गच्छते (for गच्छतो) K₂ जाज्वले
 K₄ ० १ V₁ D_{as} n₄ D_{n1} n₄ D₈ D₂ १ १-३ T₁ G₁-१ ०
 यथा , B₈ तथा (for पथा) ❀ C_n देवै धूमाश्रया-
 दिभिरातिचाष्टिकै सह यान्त्यस्मिदिति देवयानं , तेन दिव्येन
 मार्गेण । ❀ — After 29, K₁ reads 31° for the
 first time, repeating it in its proper place

30 °) K₁ D₁ T G₁-१ ० M₁ ० १ अनद्दुहो (G₁
 'स्वाहो ; M₁ ० 'द्वाहो') ; K₂ अनुद्दुहो , B₈ D₈ अनु
 दुहो (for अन') — °) K₁ १ युज्यते ; K₀ युज्यति ;
 D₀ युजति , T G₂ ० M₁ युजति (for युज्यन्ति) G₂
 जयति (for वहन्ति) G₁ य जयति वहति च — °)
 K₁ १ उज स , K₁ उस्तास्य ; V₁ B₀ ० १ (marg
 as in text) ० D₈ १ M₁ ० १ उस्ता स ; D₂ १ (before
 corr) उस्ताश्च , D₀ उष्णाश्च ; G₂ उस्ताश्च (for उस्ताश्च)
 K₁ M₀ दुह्यते , V₁ B₀ दुह्यति , B₈ (marg) युज्यति ,
 D₈ १ दह्यते , T G₁-१ ० M₁ १-१ दुहते (for दुह्यन्ते)
 D₈ १ स्वयमेव च मुह्यते . — °) T₁ G₁-१ ० मन सकल्प
 सिध्यति

31 K₁ reads 31° for the first time after 29
 — °) D₀ स्वय यूपाम् , G₁ स्वयभुवो (for स्वय यूपान्)
 — °) D₁ यजत ; M₁ यजते B₀ ज्ञास ; D₈ १ स्वास ,
 G₁ M₁ स्वास्त (for स्वास) T G₁ १ ० M₁ १-१
 -दक्षिणा (for 'णै') G₂ यजस्वावाप्तदक्षिणा — °) T₁ G₁
 -भावितारमा , C₈ [अ]भावितात्मा (for -भावि') ❀ C_n
 भावितात्मा योगाभ्यासशोधितचित्त ॥ C₈ अभावितात्मेति
 पदम् । ❀ — °) B₀ (marg as in text) ० D_{as} n₄
 स ताम् , D₈ १ स ताम् (for स ताम्) K₁ १ आलुंघ्युम्
 (K₂ 'दम्') ; K₀ आरब्धम् ; B₀ (marg as in text) ०
 D_{as} M₁ ० १ आरब्धुम् (for आल') . T₁ G₁-१ ० स
 कामालंघ्युमर्हति .

बुद्धित्यागं पुरस्कृत्य तादृशं प्रब्रवीमि ते ॥ ३२
 निराशिषमनारम्भं निर्नमस्कारमस्तुतिम् ।
 अक्षीणं क्षीणकर्माणं तं देवा ब्राह्मणं विदुः ॥ ३३
 नाश्रावयन्न च यजन्न ददद्ब्राह्मणेषु च ।
 ग्राम्यां वृत्तिं लिप्समानः कां गतिं याति जाजले ।
 इदं तु दैवतं कृत्वा यथा यज्ञमवाप्नुयात् ॥ ३४

जाजलिरुवाच ।
 न वै मुनीनां शृणुमः स तत्त्वं
 पृच्छामि त्वा वाणिज कष्टमेतत् ।
 पूर्वं पूर्वं चास्य नावेक्षमाणा
 नातः परं तमृषयः स्थापयन्ति ॥ ३५
 अस्मिन्नेवात्मतीर्थे न पशवः प्राप्नुयुः सुखम् ।

C 12. 2414
 B 12. 2643 37
 K 12. 269 37

32 °) K₂ D₅ १ औपधीमिच्छ, D₈ त्व', T₁ औपधीषु T₁ G₂ तदा (for तथा) — °) B₀ न यादृशा, D₉ च तादृशा (for नतादृशा) — °) K₄ ८ V₁ B₀ ८-२ D_{as} a₁ D_{n1} n₄ D₅ D₂ ३ ६ १ ४ G_a इति त्याग; T₁ G₁₋₃ ८ M₁ ६ ८ श्रद्धयाह (M₁ ६ ८ 'या गा), T₂ श्रद्धयाग, M₁ श्रद्धयाग (for बुद्धित्याग) — °) K₁ २ त (K₂ त) दत्त तद्; K₇ D₄ तच्च तत्त्वं, V₁ B₃ (marg) तादृश तद्, D₅ १ यादृश यद्, D₇ तदत्त्वं, D₉ तत् तत्त्वं, T₂ M₁ तदत्त प्र, G₁ तादृश प्र (for श प्र)

33 With 33, of 12 234 9, 237 24, 261 2 — °) V₁ B₃ ० निरामिषम्, C₅ (gloss फलाभिसन्धिरहितम्) 'शिषम् (as in text) D_{n1} अनालभ (for रम्भ) — °) B₃ निर्नमस्कारम् (marg as in text) स्तुतिं ☞ C₅ परमात्मन्यतिरिक्तां काचिद्देवतां नमस्कारेण स्तुत्या वाप्ययजन्तम् । ☞ — °) D₈ अवीक्षण तीक्ष्णकर्माणं ☞ C₅ अक्षीण, पशुर्हिंसाया ह्यव क्षीणफलमभावयन्तम् । क्षीणकर्माणं, क्षीणसंसारम् । ☞

34 °) K₁ २ 4 B₀ नाप्ययजन्, K₇ D₅ ० न चा K₇ वा) यजन्, V₁ D_{as} a₁ नापजयन्, B₀ नापवदन्; B₈ अप्ययजन्; B₉ नापि यजन्; D_{n4} न च वदन्, D₇ न च जपन्, G₁ न यन्नर्देद् (sio), M₁ ६-१ न तु यज (M₀ 'च्छ) न् (for न च यजन्) D₀ नाश्रावयेन्न चायजेन्; G₂ नाश्रयन्न च यज्ञैश्च ☞ C_p नाश्रावयन्न, नाश्रापितवान् । ☞ — °) K₁ ८ १ V₁ B₀ ८ २ ० D_{as} a₁ D₅ १ ० वाददद् (K₁ B₃ [marg] D₅ १ न्), K₂ नाजपन्, D_{n1} न ददन्; D₀ नाददद्, T₂ G₂ ८ M₁ न नदन्; G₁ दिवेषु; G₂ न दाम (for न ददद्) K₂ ब्रह्मणेषु (for प्रा) M₁ ८ गा, M₅ गा, M₇ [हृ]ह (for च) — °) K₄ D_{as} ग्राम्यं; D_{n1} n₄ D₅ २ D₈ ८ C_n काम्या; D₅ ८ ग्राम्यां; T₂ ग्राम्य, G₂ कामा (for ग्राम्यां) K₁ २ 4 १ D₅ ८ ० M₁ लिप्समाना (M₁ 'न); K₀ लिप्समान; V₁ लप्समाना (for लिप्समान) ☞ C_p ग्राम्यां, आहारमैथुनादिरूपाम् । ☞ — °) K₂ किं (for कां) K₁ २ 4 १ B₃ D₄ ८ ० याति (for याति) K₄ जाजले — K₁ २ 4 read and K₀ १ V₁ B₀ ८-२ D_{as}

a₁ D_{n1} n₄ D₅ D₂-1. ८ २ ० M₁ repeat 34^o after 38^{ab} — °) T G₁ २ M₁ ६ (first time) ८ १ इष्ट (for इद) — °) G₂ यदा, M₅ (second time) पशु- (for यथा) B₀ (second time) यज्ञान् K₀ B₃ १ ० (all second time) समामुवन्, V₁ (second time) समामुयात् (for अवा) ☞ C_n यज्ञ परमात्मानम् । यज्ञो वै विष्णुरिति श्रुते । ☞ — After 34, T G₁₋₃ ८ M₁ ६-१ read 38^{cd}

35 D₇ M₅ C₇ Kumbh ed repeat and T G₁₋₃ ८ read 35^a-36^b, followed by the repetition of 38^{ab}, after 12 256 16^{ab}, M₁ repeats 35, followed by the repetition of 38^{ab}, after 12 256 16^{cd} — °) D₇ (second time) T₁ G₁ ३ ० चेन् (for वै) K₂ D_{as} D₄ T₂ G₂ M₁ (second time) शृणुम, B₃ (marg) शृणोमि, D₉ शृणु न (for शृणुम) D₄ १ (first time) स्वत्त्वं, D₇ (second time) T₁ G₁ ३ ० च तत्त्वं; M₁ सत्त्वं; M₅ (first time) ससत्त्वं, M₅ (second time) स्म सत्त्वं, M₀ समत्त्वं (for स्म तत्त्वं) ☞ C_a (reading अशृणव) शृणुम इति पाठे आत्मनि गौरवाधानात् । ☞ — °) K₄ ८ १ B₀ ८-२ D_{as} a₁ D_{n1} n₄ D₅ D₂ ३ १ (second time) ३ T G₁₋₃ ८ M₅ १ (last two second time) ते, D₄₋₅ १ (first time) ० त्वा (for त्वा) D₇ (second time) T G₁₋₃ ८ M₅ (both times) १ (second time) तत्त्वं (for कष्टम्) — °) D_{as} पूर्वं (for the first पूर्वं) K₁ २ नास्य, B₃ (marg as in text) D₄ वाम्य (for चास्य) K₁ २ 4 नोपेक्षमाणा, K₇ B₃ (marg) ३ (marg) D_{as} a₁ D₄₋₅ १ (first time) ० नोपेक्ष (B₃ D₄ ० 'क्ष्य) माणा (K₇ 'ना), B₀ ३ (orig) D_{n1} D₈ नावेक्ष्य (for नावेक्ष) D₇ (second time) T₁ G₁ ३ ० पूर्वं हि पूर्वेऽप्यनवेक्ष (D₇ G₁ 'क्ष्य) माणा, T₂ G₂ M₅ (both times) पूर्वं पूर्वेऽप्यनवेक्ष (M₅ [both times] 'क्ष्य) माणा, M₁ (second time) पूर्वं पूर्वं चाप्यनवेक्षमाणौ — °) G₂ नास्मत् (for नात) D₅ १ (first time) पूर्वं (for पर) K₁ २ १ V₁ D₅ ८ १ (first time) ० ते शृषा, B₃ (marg) ३ (marg as in text) न शृषा, D₄ ऋषयः, D₇ (second time) T G₁₋₃ ८ ते ऋषयः; M₁ ३ (first

C. 12. 255
B. 12. 26 (13) 37
K. 12. 259 37

अथ स्वकर्मणा केन वाणिज प्राप्नुयात्सुखम् ।

शंस मे तन्महाप्राज्ञ भृशं वै श्रद्धामि ते ॥ ३६

तुलाधार उवाच ।

उत यज्ञा उतायज्ञा मखं नार्हन्ति ते क्वचित् ।

आज्येन पयसा दध्ना पूर्णाहुत्या विशेषतः ।

वालैः शृङ्गेण पादेन संभवन्नेव गोमूत्रम् ॥ ३७

पत्नीं चानेन विधिना प्रकरोति नियोजयन् ।

पुरोडाशो हि सर्वेषां पशूनां मेध्य उच्यते ॥ ३८

time) ० १ (both times) तदप (M₁ [first time] 'ए'य,
M₂ (second time) तेषूपय (for तसूपय)

36 For the repetition in D₁ M₂ C₇ Kumbh ed and the sequence in T G₁₋₃ ०, of १ 1 35 M₁ ० om 36^{ab} M₁ reads 36^{ab} after the repetition of 35 —^a) K₂ Bo ० १ २ (marg) ० Das D₁ n₁ n₂ D₂ D₃ २ २ १ (both times) २ T G₁₋₃ ० M₂ (both times) १ यस्मिन् (for अ') K₁ २ एवानुतीर्थे च, K₁ D₁ ० ० एव सुतीर्थे ते (D₀ 'थे' न), V₁ T₂ G₂ M₂ (both times) एव तु तीर्थे न, B₂ २ ० Das n₁ D₁ १ (first time) ए (B₂ २ ० दे)वानुतीर्थे न (Das 'थे' च), D₁ (second time) T₁ G₁ २ ० एव तु तत्रेन, M₁ एवात्मतीर्थे वै (for 'तीर्थे' न) ॥ C₂ (reading यस्मिन्) यस्मिन् इति विभक्तिप्रतिरूपकमन्त्रय यद्यर्थे । आत्मतीर्थे — आत्मैव तीर्थं यज्ञभूमि । ॥ —^b) K₄ Bo १ २ (marg) D₁ n₁ n₂ D₂ D₃ २ १ (first time) २ मख (for सुखम्) V₁ प्राप्तव्यपशव सुख (sic) ॥ C₂ पशव पशुप्राया मन्दमतयो, मख मानविक क्रतुं न प्राप्नुयु । तत्प्राप्ते बहुपुण्यवाध्यत्वात् ॥ — Before 36^{cd}, T₁ G₁₋₃ ० 108 जाजलिरुवाच V₁ reads 36^{cd} on marg —^c) K₄ ० Bo ०-० Das n₁ n₂ D₂ D₃ २ २ T₁ G₁ २ ० M₁ अथ स्म, T₂ अथर्म, G₂ lacuna (for अथ स्म) K₁ B₂ (marg as in text) D₁-१ ० M₂ तेन (for केन) —^d) K₁ २ ० १ B₁ ० D₁ G₂ वा (K₁ G₂ व)णिज, T₁ G₂ ० वाणिज, G₁ वाणिज, M₁ ० ० पशव, M₁ जतव (for वाणिज) K₂ १ D₁-१ ० M₁ २-१ प्राप्नुयु (for 'यात्') B₂ मख (for सुखम्) ॥ C₂ प्राप्नुयात् प्राप्नुयु । वचनव्यत्यय आप्तं ॥ —^e) K₂ यस; K₁ सश (for शम) V₁ त्व (for तन्). B₂ (marg as in text) मद्भाषा, B₂ Das 'प्रज्ञ T G₁₋₃ ० M₁ २-१ महाप्राज्ञ वदस्वत् —^f) K₁ श्रद्धामि, G₁ २ श्रद्धामि (for 'धामि)

37 — (var) 12 260 27^{abed} —^a) K₁ उत यज्ञ न वा यज्ञ, K₂ Das n₁ D₁ ० १ ० C₂ उभ (K₂ तत्)-यज्ञानुपायज्ञा, K₁ उभयतुपाये यज्ञा (sic); D₂ उत यज्ञानुपायज्ञा; T G₂ ० M₂ १ उभयस्यानुपायज्ञो; G₁ उभयं स्वादुपायज्ञो, G₂ उभावस्यानुपायज्ञो, M₁ ० उता (M₁ 'पा)यज्ञोनुपायज्ञो, C₂ (gloss उभयं द्वयं आत्म नोऽकर्तृत्व कर्मणामाविद्यत्व) उभयज्ञा उतायज्ञा, C₂ (gloss

यज्ञो भवेत् भवेदिति मदिहान) उत यज्ञो न यज्ञो वा ॥ C₂ उत पक्षध्यावृत्तौ । यज्ञस्य उपायं हित येन जानन्ति । यत्र उभयज्ञा इति तस्मात्प्रधाने त्रमात् भकारं हृत्वा केचि स्पष्टं च, उभय कर्म मत्त चेति । तत्प्रकृताननु गुणमशाम् चेति हेयम् । ॥ —^b) K₁ सुप; K₂ D₁ १ C₂ (C₂प सृता) C₁ (C₂प as in text) सुप; B₀ मत्ता, D₀ मत्ते, C₂ अर्थ (for मत्त) K₁ नार्हन्ति T G₁₋₃ ० M₁ २-१ नेव यज्ञमयार्हन्ति —^c) K₄ मृदा हत्या (sic), D₂ १ पूर्णाहुत्य (for 'हुत्या) T G₂ ० M₁ ० १ शकृत्वा मिश्र (T₂ M₂ १ 'मीश्र)या त्वचा; G₁ कृशतामीश्रया त्वचा; G₂ शकृतामिपयाश्चि च; C₂ Kumbh ed सफुरपामिक्षया त्वचा —^d) K₁ २ १ शृङ्गेण B₀ पाशेण, B₂ (marg) पाशैश्च (for पादने) K₂ V₁ B₂-० Das n₁ D₁ T G₁₋₃ ० M₁ वालैः (G₂ पाशैः) पाशैश्च (K₂ B₂-० Das n₁ D₁ 'देन) शृङ्गेण —^e) K₄ V₁ Bo ० (marg as in text) १ ० Das n₁ D₁ n₂ D₂-१ ० ० T₂ M₁ ० १ समर (T₂ 'र)ति, K₁ संभवेति (for समवति) K₂ D₂ गोमूत्र; K₁ V₁ D₂ D₂ १ G₂ गोमूत्र, B₂ (marg as in text) १ ० Das n₁ D₁ D₂ T₁ G₁ २ ० M₁ २-१ गोमूत्र, T₂ गोमूत्र (for गोमूत्रम्) ॥ C₂ न हि पशवो यज्ञे [नो] उपकुर्वन्तीति धूम, किं तु न मामहारेति भाव । वालैः यज्ञोपवीतादि, शृङ्गेण कृष्णविपाणामन कण्डूयन, पादेन सोमकष्यण्या 'पद जुहोति', 'सप्तम पद गृह्णाति' इति, यज्ञमुपकरोति ॥ C₂ वालैः गोपुच्छे पितृनर्पणादिना, शृङ्गेण गोशृङ्गेणामिपेकादिना, पादेन पादरजसा ॥ C₂ मरणा नन्तर त्वचा वालैः पाशैः शृङ्गैश्च यदन संभवति ॥ ॥

38 For the repetition in D₁ T G₁₋₃ ० M₂ १, of १ 1 35 —^a) K₂ चानेन (for चानेन) K₁ D₁-० १ T₁ (last two both times) २ G₁ (both first time) २ २ ० (all both times) M₁ ० १ (both times) पत्नीवतेन विधिना, T₂ G₁ M₂ (all second time) पत्नीवतेन वि', M₂ (first time) पत्नीं वतेन वि' —^b) K₁ प्रकरोति; K₂ D₁ प्राकरोति, G₂ (second time) प्रकरोति (for 'रोति) K₂ नियोजन; K₁ D₁ D₁-० १ T₁ (last two both times) G₂ (first time) २ ० (both both times) नि (D₀ वि)योजयेत् (for नियोजयन्) G₁ (first time) उपकारो वियोजयत् ॥ C₂ पत्न्यपि यज्ञे सहाय हविरवेक्षणादिना, न तु मांमहारा ॥ C₂ पत्नीं च मानवीमेव करोति । श्रद्धामिति शेष । ॥

सर्वा नद्यः सरस्वत्यः सर्वे पुण्याः शिलोच्चयाः ।
जाजले तीर्थमात्मैव मा स्म देशातिथिर्भव ॥ ३९
एतानीदृशकान्धर्मानाचरन्निह जाजले ।
कारणैर्धर्ममन्विच्छन्न लोकानामुते शुभान् ॥ ४०

भीष्म उवाच ।

एतानीदृशकान्धर्मास्तुलाधारः प्रशंसति ।
उपपत्त्या हि संपन्नान्नित्यं सद्भिर्निपेवितान् ॥ ४१

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि पञ्चपञ्चाशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २५५ ॥

२५६

तुलाधार उवाच ।

सद्भिर्वा यदि वासद्भिरयं पन्थाः समाश्रितः ।

प्रत्यक्षं क्रियतां साधु ततो ज्ञास्यसि तद्यथा ॥ १

एते शकुन्ता बहवः समन्ताद्विचरन्ति हि ।

C 12 9443
E 12.26 [4].2
K 12.270 2

— After 38^{ab}, K₁ ३ read and K₆ १ V₁ B₀ ६-९
Das a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₂₋₄ १ १ १ Ms repeat 34^c
T G₁₋₇ ६ M₁ ६-१ read 38^{cd} after 34 —^c) Some
MSS पुराढोशो —^d) ❀ Ca एव गौरपि घृतादिभिः,
न च पशुना, [इति] पुरोडाशसामर्थ्याद्वचगन्तव्यम् । तस्मादे-
केनाज्यादिना यजमिदावल बहुगवेपणयेति । ❀

39 ^a) K₁ ३ ४ नद्या K₂ ४ G₁ M₇ सरस्वत्या
—^b) K₂ पुण्या (for पुण्या) K₁ ४ शिलोच्च(K₄
'श्र)या, Da₁ त्वया (for 'च्चया) —^c) K₃ जाजले
❀ Cv आत्मा, परमात्मा । ❀ —^d) Da₁ मात्स;
D₅ १ मा मा (for मा स्म) K₁ ३ ४ तीर्थातिथिर्, G₂
देशाविधिर् (for 'तिथिर्) T G₁₋₈ ६ भवेत् (for भव)

40 B₀ om 40^{ab} —^a) D₂ १ एतादृशानि धर्माणि,
G₁ एतानि दृशिकर्माणि, G₂ एतादृशांश्च धर्मास्तु —K₄
om (hapl) 40^b-41^a —^b) K₁ ३ D₁ १ Cpp आच
रन्ति हि, K₇ D₂ ६ ९ T₁ G₁₋₈ ६ M₁ ६-१ रतीह,
T₂ 'रति ह (for 'रतिह) —^c) ❀ Ca कारणै स्वर्ग
पुत्रधनकामनादिभिः अन्तवत्कलैः ॥ Cs फलरागैः ॥ Cv
पुत्रपश्चादिप्रापकैः । ❀ —^d) K₅ V₁ B₀ ६-९ Das a₁
Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ३ १ ३ स (for न) K₆ आमुते,
D₅ १ आमुयात्, T₂ G₁ M₁ ६-१ प्रामुते, G₂ प्रामुयात्
(for आमुते)

41 K₄ om 41^a (cf v l 40) D₅ om 41
—^a) D₁ एतानीदृशधर्मास्तु; G₁ एतानिदृशकान्धर्मास्तु
(sic) —^b) K₆ B₀ १ ९ D₇ प्रशंसते —^c) D₆ उप
यत्या (for 'पत्त्या) K₆ [अ]पि; V₁ B₀ १ ९ Das a₁
Dn₁ n₄ D₈ D₂₋₄ १ ३ T₁ G₁₋₈ ६ Ms [अ]भि (for हि)
K₁ ३ ४ M₁ ६ सपन्नो, G₁ श (for शान्) —^d)
K₁ ३ M₁ ६ निपेवित

Colophon Ś₁ missing K₈ ३ B₁₋₅ Da₁ n₄ Dn₂
n₈ D₁ G₁ ६ M₂₋₄ absent — Sub-parvan K₁ ४ ६
V₁ B₀ ६-९ Das a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₂₋₅ १ ३ T G₁₋₈ ६
M₁ ६-१ मोक्षधर्म — Adhy name Ś₁ K₁ ३ ४ ६ V₁
B₀ ६ ९ ९ Das a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₂₋₄ १ ३ Ms ६ तुलाधार
जाज(K₄ ज्व)लिसवाद', K₇ D₆ तुलाधारजाजलिसवादे
सन्ध्यामयोग, D₉ तुलाधारजाजलिसवादे सत्यात्मयोग,
M₇ तुलाधारजाजलिसवादे बुद्धिसाम्यप्रशसन — Adhy
no (figures, words or both) K₆ B₇ M₁ ६ १ 88,
K₇ 87, Dn₁ D₇ T₁ G₁ ३ ६ Ms 90, Dn₄ D₈ 89,
D₈ 84, T₂ 104, G₂ 86 — Śloka no Dn₁ D₈
46, Dn₄ 45

256

1 Ś₁ resumes after the lacuna, but is partly
damaged for the first few lines —^b) V₁ B₀ ६ १
नय (for अय) K₁ ३ ४ १ D₂ ६ ९ G₂ सन्नाहित; V₁
B₀ ३ ९ Das a₁ श्रिता, T₂ G₂ ६ Ms 'स्थित', G₁
धृत (for 'श्रित') B₃ (marg) Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ३
M₁ ६ १ पथानमिममास्थित (M₁ ६ १ 'श्रिता) —^c)
D₅ १ प्रत्यक्षी; D₆ 'क्षा (for 'क्ष) K₇ D₂ ९ प्रत्यक्ष
क्रियया साधुर् —^d) K₇ D₄ ९ अतो (for ततो) Dn₄
G₂ ज्ञास्यति; D₅ ज्ञास्यामि (for ज्ञास्यसि) K₆ B₀ ९
Das a₁ T G₁ ३ ६ M₁ ६-१ यद्यथा, B₇ यद्यदा, D₈
तच्छृणु (for तद्यथा)

2 Ś₁ partly damaged —^a) D₆ हृते (for एते)
—^b) K₆ B₀ ६-९ Das a₁ Dn₁ n₄ D₂ ३ ३ M₁ ६ १ ह
(for हि) —^c) M₁ ६-१ उत्तमांगात् (M₇ न्) (for
'माङ्गे) K₁ सद्दवा —^d) D₄ सेनाय, D₆ ९ सर्वाद्य

C. 12 9448
B 12. 256(4) 2
K 12 270 2

तवोत्तमाङ्गे संभूताः श्येनाश्चान्याश्च जातयः ॥ २
आह्वयैनान्महाब्रह्मन्विशमानास्ततस्ततः ।
पश्येमान्हस्तपादेषु श्लिष्टान्देहे च सर्वशः ॥ ३
संभावयन्ति पितरं त्वया संभाविताः खगाः ।
असंशयं पिता च त्वं पुत्रानाह्वय जाजले ॥ ४
भीष्म उवाच ।

ततो जाजलिना तेन समाहूताः पत्रिणिः ।

वाचमुच्चारयन्दिव्यां धर्मस्य वचनात्किल ॥ ५
अहिंसादिकृतं कर्म इह चैव परत्र च ।
स्पर्धा निहन्ति वै ब्रह्मन्सा हता हन्ति तं नरम् ॥ ६
श्रद्धावृद्धं वाञ्छनसी न यज्ञस्नातुमर्हति ।
अत्र गाथा ब्रह्मगीताः कीर्तयन्ति पुराविदः ॥ ७
शुचेरश्रद्धानस्य श्रद्धानस्य चाशुचेः ।
देवाश्चित्तममन्यन्त सदृशं यज्ञकर्मणि ॥ ८

(for श्येनाश्च) Ds १ चान्ये (for चान्याश्च).

3 Ś1 partly damaged. —^a) Ks V1 Bo 6-9 Das
as Dn1 Ds2 D2 3. 5 १ ३ आह्वय; Ds1 आह्वय (for
आह्वय) Ś1 K1 २ ४ १ Ds1 Dn1 Ds D2 १ T2 [ए]तान्;
Ks G1 M1 [ए]नां; G2 [ह]मान् (for [ए]नान्) K1
महान् (for महा) T G1-3 6 M1 5-१ -प्राज्ञ (for ब्रह्मन्).
—^b) Dn4 विषमानांसु, G1 विश्व (sio) (for विशमा
नांसु) ☞ Cp विशमानान्, निविश्यमानान् । ☞ —^c)
K1 २ पश्येम, K1 V1 Bs Ds 6 9 पश्यै (V1 Ds 'श्ये)
वान्, Bs (marg) यश्चैमान्, M1 पश्यैवान् (for पश्ये
मान्) Ks V1 Bo. 6-9 Das as Dn1 n4 Ds D2 3 3
Cp 8 -पादैश्च, T G1-3 6 M1 5-१ पादेम (for पादेषु)
Ds १ पश्येमा वृष्टपादैश्च ☞ Cs हस्तपादै, पक्षिणां हि
पक्षा एव हस्तपादा । ☞ —^d) Ks B1 T1 G1 8 6 शिष्टान्,
K1 श्लिष्टान्, D1 श्लिष्टान्, Ds १ इष्टा, G2 शीर्ष्णां (for
श्लिष्टान्) Ks १ V1 Bs Das Dn1 n4 Ds D2-3 6 8 9
देहेषु; T G1-3 6 M1 5-१ देहेन (for देहे च) V1
नित्यश, Dn1 Dn1 G2 सर्वश (for 'श') ☞ Cp हस्तै
पादैश्च देहे सर्वश श्लिष्टान् आकुञ्चितान् । त्वदर्शनसकुचित
हस्तपादस्य गुरुत्वमधगमयति । ☞

4 Ś1 partly damaged. —^a) T2 पितरसु (for 'र')
—^b) K1 सद्भाविता (for सभा) —^c) B1 सितता
(for पिता) Ks 6 Bo 6 १ 9 Das as Dn1 n4 Ds
D2 3 चै; K1 Ds 4 6 9 [ह]व; V1 त्वं (for च)
V1 च, Ms [अ]सि (for त्व) —^d) Ks 6 १ V1
Bo १-9 Dn1 Ds2 D2 3 5 १-9 Cp (Cp as in text)
आह्वय; Das आह्वय (for आह्वय) Ks जाज्वले,
Dn1 जाजले; Ds जाजले

5 Ś1 partly damaged —^a) Ks जाज्वलिना K1
V1 Bs (marg) Ds 9 से तु; T G1-3 6 M1 5-१ तत्र
(for तेन) —^b) Ds १ om 5^d —^c) Ds प्रत्या
हरन् (for उच्चारयन्) Ks १ V1 Bo 6 १ 8 (marg,
orig. as in text) 9 Das as Dn1 n4 Ds D2-3. 3 9

Cp वाचमुच्चारयति स्स; G1 'रणं दिव्यं —^a) ☞ Cs
धर्मस्य, तुलाधारस्यानुष्ठितस्याहिंसाक्षणस्य धर्मस्य साधनात् ॥
Cv धर्मस्य वचनात्, धर्मशास्त्रात् । ☞

6 Ś1 partly damaged —^a) K1 Ds 6 9 धर्मम्
(for कर्म) T2 अहिंसादीनि सर्वाणि —^b) K1 Dn1
T2 M1 इहैव च, Ks इव चैव; K1 Ds १ 9 इह लोके
(for इह चैव) G2 शुद्धा वै सारिकी क्रिया ☞ Cn
इह परत्र च, प्रत्यक्षफलमिति शेष । ☞ —^c) Ks 6 V1
Bo 6-9 Das Dn1 n4 Ds D2 3 3 Cv श्रद्धां, Das Cpp
(gloss अहमेवैवत्करोमीत्यहकार) श्रद्धा; T1 G1 8 6
हिंसा; Ms स्पर्धा (for स्पर्धा) D1 T G1 8 6 M1 6 १
वै धर्म; Ms धर्म वै (for वै ब्रह्मन्) K1 Ds 6 9 श्रद्धा
वै वर्धते धर्म; G2 कृत सर्वं सद्भावे (submetric) ☞ Cn
हिंसा श्रद्धा निहन्ति इत्यध्याहृत्य योज्यम् ॥ Cp (reading
श्रद्धां) श्रद्धां हन्ति, सर्वशुद्धिं जनयित्वा कर्मण्यनधिकारता
मावहति । ☞ —^d) G2 om 6^d —^e) K1 सा हतो,
Ks सा हता, D1 T Gs 6 M1 5-१ स हतो (D1 'ता');
G1 स ततो (for सा हता) Ms (sup lin) वै (for
त) Cv साहकारस्य वा पुनः ☞ Cp (reading न
हरन्ति) तमश्रद्धान न हरन्ति, न पीडयन्ति, श्रद्धारहित
कर्मणो निष्फलत्वात् । ☞ —^f) Ks V1 Bo 6-9 Das as
Dn1 n4 Ds D2 3 5 १ ३ read 20^a-22^b after 6, Ds
reads 20^a-22^b for the first time after 6, repeating
it in its proper place T G1 8 6 M1 5-१ read st.
20 for the first time after 6, repeating it in its
proper place, followed by 21^a-22^b

7 7^a is partly damaged in Ś1 —^a) Ś1 K1 2 4
श्रद्धावृत्त, Bs 'वृते, Ds 5 १ 9 'हीन; Ds Ms 'श्रद्ध;
G2 श्रद्धापिद (for श्रद्धावृद्ध) K1 2 Ca सास्मानसे; D1
'नसं, T G1-3 6 'नसि (for 'नसी) —^b) Ks यज्ञास;
G2 यज्ञैस; Bom ed कर्म (for यज्ञस). Ks अर्हसि.
—^c) K1 Ds 9 तत्रात्र (hypermetric), G2 अथ (for
अत्र) Dn1 Ms ब्रह्मगीता —^d) Das पुराविद; Dn1 G2
'विदा; Gs पुरा विदुः ☞ Cs ब्रह्मगीता, वेदप्रोक्ता । ☞

श्रोत्रियस्य कर्दर्यस्य वदान्यस्य च वार्धुपेः ।
 मीमासित्वोभयं देवाः सममन्नमकल्पयन् ॥ ९
 प्रजापतिस्तानुवाच विपमं कृतमित्युत ।
 श्रद्धापूर्तं वदान्यस्य हृतमश्रद्धयेतरत् ।
 भोज्यमन्नं वदान्यस्य कर्दर्यस्य न वार्धुपेः ॥ १०
 अश्रद्धधान एवैको देवानां नार्हते हविः ।
 तस्यैवान्नं न भोक्तव्यमिति धर्मविदो विदुः ॥ ११
 अश्रद्धा परमं पापं श्रद्धा पापप्रमोचनी ।

जहाति पापं श्रद्धावान्सर्पो जीर्णामिव त्वचम् ॥ १२
 ज्यायसी यापवित्राणां निवृत्तिः श्रद्धया सह ।
 निवृत्तशीलदोपो यः श्रद्धावान्पूत एव सः ॥ १३
 किं तस्य तपसा कार्यं किं वृत्तेन किमात्मना ।
 श्रद्धामयोऽयं पुरुषो यो यच्छ्रद्धः स एव सः ॥ १४
 इति धर्मः समाख्यातः सद्भिर्धर्मार्थदर्शिभिः ।
 वयं जिज्ञासमानास्त्वा संप्राप्ता धर्मदर्शनात् ॥ १५
 स्पर्धा जहि महाप्राज्ञ ततः प्राप्स्यसि यत्परम् ।

C 12. 9450
 B 12. 265(4) 19
 K 12. 270 16

8 ^b) K₁ lacuna for अश्रद्धानस्य K₂ १ वाधुचे,
 K₆ V₁ D_{as} D₁ T₁ G₁₋₃ ० वाधुचे, B₁ चाशुभे
 —^c) K₁ पित्तम्; K₆ D₅ १ चित्रम्, K₇ B₅ 8 D_{as}
 D_{n1} n₄ D₅ D₂ १ १ ० M₁ Cp (Cp_{as} in text) वित्तम्,
 B₅ (marg) चारम्, D₁ ० T G₁₋₃ ० वृत्तम् (for
 चित्तम्) D₅ अमन्यते, G₂ अनन्यस्य (for अमन्यन्त)
 —^d) D₅ १ कर्मण (for णि)

9 = Manu 4 224 —^a) Ś₁ K₁ १ वदान्यस्य
 K₁ वाधुपे K₂ वाधुपे K₄ वाचपे, B₁ D₅ वाधुपे
 —^c) K₁ मेनामिव भय दवा (sic) —^d) K₁ D₅ ०
 G₂ अन्नम्; D₅ १ अन्नम् (for अन्नम्) K₆ D₅ १ अक
 पयन्; K₁ D_{as} M₁ अकल्पयत् D₅ सममन्न व्यकल्प-
 येत्

10 With 10, cf Manu 4 225 —^a) D₅ ताम्
 (for तान्) —^b) K₆ विपय (for विपम) D_{as}
 २४ क च (for कृतम्) —^c) K₁ श्रद्धापूर्तं (for 'पूत)
 K₁ १ १ वदान्यस्य, B₅ (marg as in text) वदानस्य
 — D₁ ० om (hapl) 10^{de} —^d) D₅ १ हृतमश्रद्धयेतर
 — K₁ D₅ om 10^{de} —^e) G₁ १ भोज्यमान (for 'मन्न)
 Ś₁ K₁ १ वदान्यस्य —^f) K₁ कचयय न, D₅ १ T
 G₁₋₃ ० M₅ न कचयय (by transp) K₆ ० B₁₋₃ D_{as}
 M₁ ० C_v च (for न) K₁ १ वाधुपे, K₂ वाधुपे,
 D_{n1} च द्विप, D₁ वाधुपे (for वाधुपे)

11 ^a) K₁ १ D_{as} अश्रद्धधान K₂ १ वै एको (for
 एवैको) —^b) Ś₁ K₁ १ नास्यैवान्न; T₁ G₁₋₃ १ तस्य
 वाद् (for तस्यैवान्न) K₂ हि भोक्तव्यम्; D_{n1} D₅
 अमो (for न मो)

12 ^a) T₂ M₁ १-१ परम (for 'म) T₂ G₁₋₃ M₁
 १-१ पापमा (for पाप) —^b) Ś₁ K₁ १ १ विशोधि (K₄
 'घ)नी, V₁ D₅ १ G₂ ० प्रमोचनी; D₂ 'चनि —^d)
 D_{n1} जीर्णम् (for जीर्णम्)

13 ^a) K₂ D_{n1} वा B₁ D₁ T G₁₋₃ ० M₅ सा
 (for या) K₆ या परिणामान्; M₁ ० १ चापवित्राणा
 (for यापवि) —^b) K₁ १ T₂ निवृत्ति, G₁ निवृत्त
 (for निवृत्ति) T G₁₋₃ ० M₁ हि सा (for सह)
 ❀ C_v श्रद्धया सहिता या निवृत्ति, निवृत्तिमार्गं, सा
 पवित्राणा मध्ये ज्यायसी । ❀ —^c) K₁ निवृत्त, K₂
 निवृत्त, D₅ M₁ निवृत्ति (for निवृत्त) V₁ reads
 from य up to पुरुषो यो (in 14^a) on marg D₅ १
 निवृत्तिश्रितदोपो यः; T G₁ निवृत्तदोपशी (G₁ 'प शी)-
 लो य G अनिवृत्तिदोपशी ❀ C_v शीलदोप,
 स्वभावदोप, आकाररूपो दोप । ❀ —^d) K₄ पूर्व; B₅
 (marg) मुक्त (for पूत)

14 D₅ transp 14 and 15 V₁ reads up to पुरुषो
 यो on marg —^b) M₁ ० किमात्मन (for 'त्मना)
 ❀ C₅ आत्मना, आत्मज्ञानेन । ❀ — 14^{de} = 6 39 3^{ed}.
 —^d) Ś₁ K₁ ० १ T₂ य (for यत्) D_{as} २४ च
 (for स)

15 D₅ transp 14 and 15 —^a) D₅ १ इति
 सद्भि समाख्यात —^b) D₅ ० वेदिभि — After 15^{ab},
 M₁ १-१ read 22^{ed} Before 15^{ed}, B₅ ins तुलाघार
 उवाच —^c) Ś₁ K₁ १ T G₁₋₃ ० एव (for वय) T₁
 G₁ १ ० जिज्ञासमानम् K₆ ० १ V₁ B₀ ०-१ D_{as} २४
 D_{1-१} ० M₅ १ त्वां; D_{n1} n₄ D₅ D₂ १ १ १ तु, T G₁
 १ ० एव, G₂ त (for त्वा) ❀ C_p वय इति पक्षि
 वाक्यम् । ❀ —^d) T₁ G₁₋₃ ० संप्राप्तो (for 'स्ता)
 M₁ शामनात् (for 'दर्शनात्) M₁ ० धर्मणोक्ता इहा
 गता ❀ C_n धर्मदर्शनाख्यान्मुने । ❀

16 ^a) K₆ B₀ ०-१ D_{as} २४ D_{n1} n₄ D₅ D₂ १ १ १
 C_p श्रद्धां कुरु; C_v स्पर्धां जहि (as in text) K₂ महा
 प्राज्ञा, B₅ D_{as} D₅ 'प्राज्ञ (for 'प्राज्ञ) —^b) D₁ यत्
 (for तत) K₆ प्राप्स्यति V₁ G₂ तत् (for यत्)
 — D₁ M₅ C_v Kumbh ed repeat, while T G₁₋₃, ०

C 12. 9450
B 12. 261(4) 19
K 12. 270 16

श्रद्धावाञ्छद्धानश्च धर्मश्चैवेह वाणिजः ।

स्ववर्त्मनि स्थितश्चैव गरीयानेष जाजले ॥ १६

एवं बहुमतार्थं च तुलाधारेण भापितम् ।

सम्यक्चैवमुपालब्धो धर्मश्चोक्तः सनातनः ॥ १७

तस्य विख्यातवीर्यस्य श्रुत्वा वाक्यानि स द्विजः ।

तुलाधारस्य कौन्तेय शान्तिमेवान्वपद्यत ॥ १८

ततोऽचिरेण कालेन तुलाधारः स एव च ।

दिवं गत्वा महाप्राज्ञौ विहरेतां यथासुरम् ।

स्वं स्वं स्थानमुपागम्य स्वकर्मफलनिर्जितम् ॥ १९

समाना श्रद्धानानां संयताना सुचेतसाम् ।

read, 12 255 35-36^b, followed by the repetition of 12 255 38^{ab} after 16^{ab} M₁ om 16^{cd} M₇ repeats 16^{cd} after the repetition of 12 255 35-36^b and 38^{ab} after 16^{cd} — ^c) D₁ D₂ श्रद्धानस्य (for 'नश्च) — ^d) K₂ वाणिज M₇ (second time) धर्मश्च K₄ 7 D₁ 6 G₂ M₅ धर्मश्चै (M₅ 'मं चै) वेह वाणिज, K₆ V₁ Bo 6-9 D₁ 14 D₁ 14 D₂ 2 3 7 8 धर्मश्चैव हि (D₂ 7 'वेह) जाजले (V₁ वाणिज, D₂ जाजले); T G₁ 3 6 याम्यद् याहि वाणिज (G₁ 'ज), M₇ (first time) धर्मश्चैव विवर्धति — B₂ D₁ om (hapl) 16^{cd}, D₂ reads it on marg — ^e) Ś₁ K₁ 2 4 स्व धर्मैव, B₂ सुवर्त्मनि (for स्व) D₁ 14 स्थिताश्च (for स्थितश्च). K₇ D₁-7 9 चैव (for चैव). — ^f) K₁ 2 T G₁-3 6 M₁ 6 G₂ वरीयान् (for न) K₆ ह्व, V₁ Bo 7 9 D₁ 14 D₁ 14 D₂ 2 3 7 8 M₅ एव (for एव) K₄ जाजले; D₂ जाजले; T G₁-3 6 M₅ भूतले (for जाजले) M₇ गरीयानिति मे मतिं ॐ G₂ वरीयान् वरतर । ॐ — After 16, K₇ V₁ Bo D₁ 14 D₂ 2 3 7 9 T G₁-3 6 M₁ 6 7 read 19

17 Before 17, K₆ D₁ 14 M₅ 14 भीष्म K₆ Bo 7-9 D₁ 14 D₁ 14 D₂ 2 3 7 8 repeat 17^{ab} after 18 — ^a) Ś₁ K₁ महार्थ, K₂ समर्थ, K₁ 6 (first time) 7 Bo (first time) 6 7-9 (last three first time) D₁ (both times) D₁ 14 D₂ 2 3 7 8 (all first time) विधार्थ; D₇ (second time) -मतार्थे (for मतार्थ) D₂ 7 तु (for च) — V₁ om 17^e-18^d — ^e) K₆ 7 D₁ 14 9 वेदम्, Bo 7 8 D₁ 14 D₁ 14 D₂ 2 3 7 8 M₁ 6 7 चैदम्; B₂ 9 D₁ 14 त्विदम्; T₁ G₁ 3 6 चैनम्, G₂ क्षेमम् (for चैवम्) K₆ Bo D₁ 14 D₂ 7 उपालब्ध, B₂ उवाचेद

18 V₁ om 18 (of v l 17) — ^a) K₇ D₁ 9 M₁ 6 व्याख्यात, T G₁-3 6 M₅ 7 प्रख्यात (for विख्यात) K₆ Bo D₁ 14 D₂ 7 शब्दस्य (for वीर्यस्य) — ^b) D₁ 14 D₂ 7 श्रद्धा (for श्रुत्वा) K₂ 4 वीर्याणि; D₂ 7 वाक्यन (for वाक्यानि) T G₁-3 6 M₁ 5-7 जाजलि (for स द्विज) — ^d) K₂ Bo D₇ [अ]नु (for [अ]न्व) — After 18, K₆ Bo 7-9 D₁ 14 D₁ 14

D₂ D₂ 2 3 7 8 repeat 17^{ab}

19 Before 19, V₁ Bo 6 9 D₁ 14 D₂ 2 3 7 8 T G₁-3 6 M₁ 5-7 ins सोऽम उवाच B₂ om 19^{ab} K₇ V₁ Bo D₁ 14 D₂ 2 3 7 9 T G₁-3 6 M₁ 6 7 read 19 after 16 — ^b) Ś₁ K₁ 4 चैव हि, K₂ V₁ एव हि, K₆ एव वा; D₇ एव तु — ^c) K₇ D₂ 7 9 M₁ 6 7 महाप्राज्ञौ, D₂ 'प्राज्ञं, D₂ 'प्राज्ञौ, T₂ 'प्राज्ञ, G₂ प्राज्ञा (for 'प्राज्ञौ) — ^d) Ś₁ K₁ 2 T₁ G₁ 3 6 M₅ ज्या (M₅ च्य) हरेता; B₂ (marg as in text) विचरेता, D₂ 7 विजहार, M₁ 6 विहरेत (for 'रेता) — ^e) K₇ D₁ 9 उपागम्य (for 'गम्य) — ^f) K₆ यत्कर्म (for स्वकर्म) D₁ 14 G₁ निर्मित (for -निर्जितम्) K₄ Bo D₁ 14 D₂ 2 3 स्वकर्मपरिव (Bo 'नि)र्जित

20 K₄ om 20^a-22^b K₆ V₁ Bo 6-9 D₁ 14 D₁ 14 D₂ 2 3 7 8 read 20^a-22^b after 6, D₂ reads 20^a-22^b for the first time after 6, while T G₁ 3 6 M₁ 5-7 read 20 for the first time, after 6, followed by 21^a-22^b — ^a) D₇ समाना, G₂ 'न (for 'नां) — ^b) V₁ Bo 6-9 D₁ 14 D₂ 2 3 7 8 T₁ G₁ 6 M₁ 5-7 (last seven first time) Cp 2 समतानां; T₂ (first time) समिताना, Cu (gloss दान्तानां) सयताना (as in text) K₆ स्वचेतसा, D₁ 14 सु (D₁ स्व) चेतसा Ś₁ K₁ 2 7 D₁ 6 (second time) 9 तन्मता (D₁ तन्मती, D₂ 9 सन्मती) नां यथा यत्, T G₁ (all second time) 2 3 6 M₁ 5-7 (last six second time) युक्ताना च यथायत् — ^c) K₁ D₁ 14 कुर्वतां Ś₁ K₁ 2 7 D₁ 6 (second time) 9 यज्ञम् (for यज्ञ) K₆ V₁ Bo 8 D₁ 14 D₂ 2 3 6 (first time) हत्येवं (for 'व) ॐ C₇ यज्ञ हत्येव कुर्वतां, न तु कीर्त्यं कुर्वतामित्यर्थः । ॐ — ^d) G₁ (second time) M₅ (first time) नायज्ञो; M₁ 6 (both first time) न यज्ञे (for न यज्ञो) K₇ यातु (for जातु) Ś₁ K₁ 2 नेच्छति, D₇ T₁ (first time) 2 (second time) G₁ (first time) 2 3 6 (last two first time) चेप्यते, M₁ (first time) हेप्यते, M₆ (second time) जे* (for ने*) V₁ यज्ञो जातु न नेप्यते ॐ C₇ नयज्ञो यज्ञाभाव । अकारानुबन्ध

कुर्वतां यज्ञ इत्येव न यज्ञो जातु नेष्यते ॥ २०
श्रद्धा वै साच्चिकी देवी सूर्यस्य दुहिता नृप ।
सावित्री प्रसवित्री च जीवविश्वासिनी तथा ॥ २१

वाग्बृद्धं त्रायते श्रद्धा मनोबृद्धं च भारत ।
ययौपम्योपदेशेन किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ २२

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि पदपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५६ ॥

२५७

भीष्म उवाच ।

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।

प्रजानामनुकम्पार्थं गीतं राज्ञा विचरन्तुना ॥ १

छिन्नस्थूणं वृषं दृष्ट्वा विरावं च गवां भृशम् ।

रहितमनन्वाद्यज्ञ इत्यत्र लोपाभावात् ॥ C१ यज्ञं नेयत
इति न, किं तु ह्यप्यत एव । ॐ

21 For the sequence in Ks V1 Bo ८-९ Dn3 at
Dn1 n1 Ds D2 ३ ३-३ T G1 ३ ० M1 ३-१, cf v l 20
Ks om 21 (cf v l 20) —^a) B1 ३ Ds वैवस्वती
(for वै साच्चिकी) Ks Bo ८ ० Dn3 at Dn1 n1 Ds
३ ३ ० (first time) १ ३ श्रद्धा (D1 ३ शुभा) वैवस्वती
मेयं (D1 १ चेत्य), G2 साच्चिकी क्रिया देवी (sub
metric) ॐ Cn (reading वैवस्वती) विवस्वान् प्रका
शस्त्रिणात्मा तमयन्विनी, प्रकाशविश्रयिणीति यावत् । ॐ
—^b) B2 दयिता (for दुहिता) Ks Bo ८ (marg as
in text) १ ३ Dn1 n1 Ds D2 ३ ३ ० (first time) १ ३
द्विज, T G1-३ ० M1 (sup ltn) १ नृपु (for नृप)
ॐ Cn सूर्यस्य, सूर्यवत्प्रकाशधर्मिणः नत्त्वस्य दुहितेव दुहिता,
साच्चिकीयम् । ॐ —^c) T1 G1-२ ० सवित्री, Ms पवित्री
(for सा) Cpp नद्रादिरूपा सावित्री ॐ C2 सावित्री,
सूर्यस्य प्रकाशजोमयस्य दुहिता, तदनुग्रहप्रभवान् । प्रसवित्री,
तत्त्वोपाधिवशात् स्वर्गादिजनिता ॥ Cn (reading सा+स
वित्री) पालयित्री । प्रसवित्री, विशुद्धजन्मप्रदा । ॐ —^d)
K1 D1 ८ (second time) ० विश्वापती (for 'सिनी)
Ks V1 Bo ८-३ Dn3 at Dn1 n1 Ds D2 ३ ३ ० (first
time) ३ M1 ३-१ वहि (M1 ३-१ हविर्वाङ्मनसी (D1 'सां)
नत्, B2 वहिर्मां मनसा तत्, T G1 ३ ० हविर्धानमयी
तत् (T2 'यति च, G1 'धी तत्), G2 हविर्वा शमसे
तत्

22 For the sequence in Ks V1 Bo ८-९ Dn3 at
Dn1 n1 Ds D2 ३ ३-३ T G1 ३ ० M1 ३-१, cf v l 20
Ks om 22^a (cf v l 20) —^a) ॐ Cn वाग्बृद्ध,
वाचा स्वरर्णविपर्ययेन यद्बृद्ध, छिन्न नष्ट मन्त्राद्युच्चारणे ॥
Cp वागितीन्द्रिषोपलक्षकम्, मन इति बुद्ध्याद्युपलक्षकम् ॥

C१ वाग्बृद्ध, विद्याबृद्धम् । ॐ —^b) Ś1 K1 ३ तथैव च,
Ds १ च भावत, T G1-३ ० Ms १ च जाजले (for च
भारत) ॐ Cn मनोबृद्ध, मनसा व्यप्रेण यज्ञे देवताध्या
नादि । ॐ — T G1-३ ० om 22^a, M1 ३-१ read it
after 15^a —^c) Ks तथा (for यथा) B2 (marg
as in text) यथातथ्योपदेशेन; Ds1 ययौ यस्योप;
Ds ३ ययौपम्योप, Ds १ 'पम्येन देशेन ॐ Cn
ययौपम्योपदेशेन, ह्य ययोपदिश्यते तथैवा साधयति । ॐ
—^d) Bo Ds1 Ds हृच्छति

Colophon — Sub-parvan Ś1 K1 ३ ४ ० १ V1
Bo ८-९ Dn3 at Dn1 n1 Ds D2-1 १-० T G1-३ ० M1
३-१ मोक्षधर्म — Adhy name Ś1 K1 ३ ४ ० V1 Bo
८-९ Dn3 at Dn1 n1 Ds ३ ३ G1-३ ० M1 ३ ० तुलाधार
जाज (Ks उव लिसवात् समाप्त (Ks ० V1 Bo १-३ Dn3
at Dn1 om. समाप्त), K1 D1-१ ० तुलाधारजाजले
सवादे श्रद्धाप्रशसा, Ms(also) १ श्रद्धाप्रशसा — Adhy
no (figures, words or both) Ks M1 ८ १ 89; K1
88, B1 86, Dn1 D1 T1 G1 ३ ० Ms 91, Dn1 Dn2
90; Ds 85, T2 105, G2 87 — Śloka no Dn3
25, Dn1 n1 Ds 24

257

1 Before 1, T1 G2 ० read 12-13 and D1 G1
read 13 for the first time, repeating the same in
proper place Ks १ Dn3 Dn1 n1 D1 ३ T1 G1 ३ ०
om. the ref —^a) Ś1 K1 ३ [प]व (for [स]पि)
Gs om from प्युदा up to पुरा (in 1^b) —^c) T
G1-३ ० प्रजानामुपकारार्थं —^d) Dn3 गीतां, Ms गीता
(for गीत) G1 प्राज्ञा (for राज्ञा) Ks Ds विव
शुना, Ks B2 Dn3 D2 ३ (marg) ३ T G1-३ ० M1

गोग्रहे यज्ञवाटस्य प्रेक्षमाणः स पार्थिवः ॥ २
 स्वास्ति गोभ्योऽस्तु लोकेषु ततो निर्वचनं कृतम् ।
 हिंसायां हि प्रवृत्तायामाशीरेपानुकल्पिता ॥ ३
 अव्यवस्थितमर्यादैर्विमूढैर्नास्तिकैर्नरैः ।
 संशयात्मभिरव्यक्तैर्हिंसा समनुकीर्तिता ॥ ४

६-१ विचक्षुणा; K₁ V₁ B₀ D₈₁ विचक्षुणा; B₈ विच-
 खु(marg)क्षु)ना; D₈₂ चरक्षुणा, D₈₃ विचरक्षुणा;
 D₈₄ विवक्षुणा, D₈₅ विचन्कुना; D₈₆ विवकुना; D₈₇
 विच*ना, D₈₈ विचक्षिणा (for *कुना)

2 ^a) K₁ छिन्नन्तूण, K₂ *स्थूण; K₃ *स्थूणां,
 D₈₁ भिन्नस्थूण, D₈₂ छिन्नस्थूण-, D₈₃ T₁ G₁ ३ ०
 भि(D₈₄ T₁ छि)न्न स्थूल, T₂ G₂ भिन्न स्थूल, M₁ ६-१
 छिनस्थूर; Cpp छिन्नज्ञान (for *स्थूण) K₁ वृषे,
 K₂ विष; D₈ वृक (for वृष) ☞ C_a स्थूणा कण्ठ-
 देश, तत्र छिन्नम्, स्थूणोक्तकण्ठमित्यर्थ । अथ वा स्थूणायां
 यूपसमीपे छिन्नमित्यर्थ ॥ C_n छिन्ना, विशस्ता स्थूणा,
 प्रतिमा शरीर यस्य ॥ C_p छिन्ना स्थूणा यूपो यस्मै स ॥
 C_s मलकाकार्यं शिलादिना ताडितम् ॥ C_v छिन्नस्थूण
 छिन्नशूणम् । ☞ — ^b) K₄ विरावे, K₅ V₁ B₀ ०-०
 D₈₁ ४ D₈₂ १ ४ D₈₃ २ ४ ४ ४ ४ T₁ विलापं (for
 विराव) D₈ गवा D₈₁ वृष (for शृणम्) — ^c) K₂
 M₁ गोग्रहे, T₁ G₁ ३ ० जगर्हे; G₂ जग्रहे (for गोग्रहे)
 K₂ यस्य (for यज्ञ) K₁ चाक्यस्य; K₂ D₈₂ D₈₃ ० ०
 T₁ G₁ ३ ० -वाटस्य; D₈₁ -वाटस्ये; D₈₂ T₁ M₁ ६-१ -वाटे
 च (for वाटस्य) ☞ C_a गोग्रहे पशुनिग्रहे । ☞ — ^d)
 K₁ B₁ ३ D₈₄ D₈₅ १ ३ प्रेक्षमाण (K₁ 'न'), D₈₁
 प्रेक्ष्य (for प्रेक्ष) G₂ प्रेक्षमाणस्य पार्थिव

3 3^{ab} is damaged in Ś₁ — ^a) K₅ B₈ ६ ० D₈₁
 ४ [S]ध, V₁ B₁ D₈ G₁ [S]स्ति; G₂ च (for ऽस्तु)
 D₈ लोकभ्य (for 'पु) — ^b) B₈ om कृतम् ☞ C_a n
 निर्वचन, निश्चित वचनम् । ☞ — ^c) Ś₁ K₁ ३ च, D₈₁
 ४ T₁ G₁ ३ ० तु (for हि) K₂ प्रवृत्तां वा; T₁ G₈ ०
 प्रवृत्ते (G₂ 'तौ)च, G₁ प्रवर्ते च (for प्रवृत्तायाम्)
 G₂ हिंसया तु प्रवर्ते च — ^d) K₁ D₈ ० आशीद् (for
 आशीर्) K₁ २ T₂ [अ]नुकृति T₃ 'प)ता, K₄ ० B₀ ०
 (marg, orig as in text) १ ३ (marg) D₈₁ ४ D₈₂ ३ ३
 तु कल्पिता, K₁ D₈ ० ० [अ]नु(D₈ सु)-
 वर्णिता; V₁ B₈ प्रकल्पिता; B₀ तु कल्पिता (for [अ]नु
 कल्पिता) D₈ १ पशूनां यज्ञकर्मणि; T₁ G₁-३ ० आशिषो
 (G₂ 'पे) मान्चकपण

4 4^{ab} is damaged in Ś₁ — ^a) B₈ (marg) अव्य-

सर्वकर्मस्वहिंसा हि धर्मात्मा मनुव्रवीत् ।
 कामरागाद्विहिंसन्ति बहिर्वेषां पशून्तराः ॥ ५
 तस्मात्प्रमाणतः कार्यो धर्मः सूक्ष्मो विज्ञानता ।
 अहिंसैव हि सर्वेभ्यो धर्मेभ्यो ज्यायसी मता ॥ ६
 उपोष्य संशितो भूत्वा हित्वा वेदकृताः श्रुतीः ।

कस्थित, D₈-१ धनव (for अव्यव) — ^b) B₁ नास्ति
 किं (for 'स्ति'कर्) — ^c) B₈ (marg) उद्युर्कर्, D₈ १
 T₁ G₁ M₁ ० अव्यग्रैर् (for अव्यक्तैर्) G₂ सशयाद्विकर
 व्यक्तैर् ☞ C_n अव्यक्तैर्ज्ञादिद्वारैव ख्यातिमिच्छन्ति ॥
 C_s अप्रसिद्धे । ☞ — ^d) K₁ B₀ ० (marg) D₈₁ ४
 D₈₂ D₈₃ १ ० ० M₁ ० १ वर्णिता; B₈ (orig, marg
 as in text) कल्पिता, D₈ १ M₈ -वर्णिता; T₁ G₁-३ ०
 दर्णिता (G₂ 'ता) (for कीर्तिता)

5 Ś₁ is partly damaged — ^a) B₈ (marg as in
 text) D₈ कर्मणि (for 'सु) K₁ २ अहिंसा (K₂ 'सा)
 च; K₁ V₁ D₈₃ D₈₄ ० T₁ G₈ M₁ अहिंसां हि, D₈
 हिंसा हि, D₈ १ हिंसायां (for अहिंसा हि) D₈₁ G₂
 सर्वकर्मस्व(G₂ 'मं त्व)हिंसा (G₂ 'सा) हि — ^b) B₈
 (marg as in text) धर्मज्ञो, G₁ २ धर्मार्थां (G₂ 'यां)
 (for 'रमा) — ^c) K₄ १ B₀ ० १ ३ (marg as in
 text) D₈₁ ४ D₈₂ D₈₃ T₁ G₁-३ ० M₈ कामकाराद् (for
 'रागाद्) K₅ विहसति — ^d) D₈ वहून् (for गहिर)
 Ś₁ K₂ ४ वेदिं, K₁ वेद, V₁ B₈ (marg as in text)
 D₈ T₁ G₁-३ ० वेद्या; D₈₁ वैद्यां, D₈ ० -वेद्यान्, D₈
 वैद्या (for वेद्यां) D₈ पशून्तरान्; G₂ पशुस्वरान्

6 Ś₁ is partly damaged — ^b) K₁ T₁ G₁ ३ M₁
 धर्मं (for धर्मं) K₁ D₈ ० सूक्ष्मो, G₂ सूक्ष्म, M₁
 सूक्ष्माद् (for सूक्ष्मो) — ^c) K₅ १ V₁ B₈ ३ ० D₈₁
 ४ D₈₂-१ ० T₁ G₁-३ ० M₁ ६-१ transp एव and हि B₈
 G₂ धर्मेभ्य (for सर्वेभ्यो) B₀ १ ३ (marg) D₈₁ ४
 D₈₂ D₈₃ ३ ३ अहिंसा सर्वभूतेभ्यो — ^d) B₈ G₂ सर्वेभ्यो
 (for धर्मेभ्यो) M₈ तथा (for मता)

7 Ś₁ is partly damaged — ^a) M₁ उपोषी
 (for 'प्य) K₁ सशितो; K₂ B₁ सशितो; K₃
 संयतो, B₈ D₈ D₈₄ ० शमितो; D₈₄ [अ]सशितो (for
 सं) ☞ C_n उपोष्य, उप समीपे प्राणस्य नाम कृत्वा ।
 सशित, तीक्ष्णव्रत । ☞ — ^b) K₁ D₈ ० ० M₈ -कृता;
 D₈ -कृतां (for कृता) D₈ M₈ श्रुति; D₈ श्रुची,
 C_n (gloss फलश्रुती) श्रुती (as in text) D₈ T₁
 G₁-३ ० देव(T₂ वेद; G₂ देव)कृताभ्युचि, M₁ ० १
 देव(M₁ वेद)कृता (M₁ 'तां) श्रुति — ^c) T₁ G₁ M₁

आचार इत्यनाचाराः कृपणाः फलहेतवः ॥ ७
 यदि यज्ञांश्च वृक्षांश्च यूपाश्चोद्दिश्य मानवाः ।
 वृथा मासानि खादन्ति नैप धर्मः प्रशस्यते ॥ ८
 मासं मधु सुरा मत्स्या आसवं कृसरौदनम् ।
 धूर्तैः प्रवर्तितं ह्येतन्नैतद्वेदेषु कल्पितम् ॥ ९
 कामान्मोहाच्च लोभाच्च लौल्यमेतत्प्रवर्तितम् ।
 विष्णुमेवाभिजानन्ति सर्वयज्ञेषु ब्राह्मणाः ।

पायसैः सुमनोभिश्च तस्यापि-यजनं स्मृतम् ॥ १०
 यज्ञियाश्चैव ये वृक्षा वेदेषु परिकल्पिताः ।
 यच्चापि किञ्चित्कर्तव्यमन्यच्चोक्षैः सुसंस्कृतम् ।
 महासत्त्वैः शुद्धभावैः सर्वं देवाहमेव तत् ॥ ११
 युधिष्ठिर उवाच ।
 शरीरमापदश्चापि विवदन्त्यविहिततः ।
 कथं यात्रा शरीरस्य निरारम्भस्य सेत्स्यति ॥ १२

C 12. 9 79
 B 12. 256[5].12
 K 12. 271 1, 14

आचारा K२ ४ ० १ V१ Bo ०-० Das २१ Dn१ n१ Ds
 D२-२ T२ G१ M१ ० ० अनाचार, M१ 'र -^a) C१ Cs
 कृपणा' प्रार्थनावहुत्वाद् कृपणा । C१

8 Ś1 is partly damaged —^a) D१ T G१ ३ ०
 छिद्रति (for यज्ञाश्च) K१ वृक्षांश्च, B१ ३ वेदांश्च
 —^b) C१ उद्दिश्य, च ख्यात्रेणोक्त्वा । C१ —^c) K१
 Das Dn१ Ds२ D२ ३ ३ मास न (for मासानि) —^d)
 K१ घर्मा K१ प्रसज्यते, G१ प्रपश्यते

9 Ś1 is partly damaged —^a) K० V१ Bo ३ ०
 Das M१ ० सुरा (B१ 'रां) मत्स्या मधु मा (M१ 'धुमां)सम्,
 K१ B१ Das Dn१ n१ Ds D२-२ ० ० ० M१ सुरा (K१
 Ds१ D१ ० ० 'रा) मत्स्यामधु मासम्, B१ T G१-३ ० सुरा
 मत्स्यो मधुमां (B१ G१ ० 'धु मां)सम्, D१ १ मधु मत्स्या
 सुरा मासम्, M१ ० सुरा मत्स्या मधु मांसा C१ Cs
 सुरा पेटो, आसवो गौदी । C१ —^b) K१ Bo D१ ० ० T
 G१-३ ० M१ आसव, M१ ० सक्तव (for आसव) K१
 कृसरौचन; K१ 'रोघन, K१ V१ Bo १ Das २१ D१ ४
 ० ० कृसरौ (K१ D१ ० ० 'रौ)दन, B१ ० Ds२ कृसरौ;
 Ds१ कृसरौ, T२ G१ २ M१ १-१ कृसरौ (for कृसरौ)
 C१ Cn कृसरौदनम्, विलमिश्रौदनम् ॥ C१ C१
 विमिश्रोदनम् । C१ —^c) K१ धूर्तैः प्रवृत्तितमत्तन् (sic),
 T१ G१-३ ० धूर्तैः प्रवर्तितवा ह्येते —^d) Ds२ Ds १ न तद्
 (for नैतद्)

10 Ś1 is partly damaged Bo reads 10^{ab} twice
 —^a) K० Bo (first time) ० १ ० Das २१ Dn१ n१ Ds
 D२ ३ ३ मानान् (for कामान्) K१ ४ १ B१ ३ D१-१ ०
 transp मोहान् and लोभान् —^b) K० १ Bo (second
 time) ० ३ (marg as in text) ० Das D१-१ ० T G१
 ३ ० M१ १-१ Ca (v 1, gloss स्वर्गादिलोकप्रापक) लौ
 (Bo T१ G१ ० लो)क्यम् Ds१ लौक्यम्; G१ लोक्यम्
 (for लौक्यम्) K१ B१ D१-१ ० प्रकीर्तित; Bo (first
 time) Das Dn१ n१ Ds D२ ३ ३ प्रकल्पित (for प्रवर्ति
 तम्) —^c) T G१-३ ० M१ १-१ यज्ञधीह (for [अ]भि-

जानन्ति) —^c) Ś1 K१ २ [अ]भि-, T२ G१ २ M१ ० १
 एव; M१ [ए]व (for [अ]पि) T G१-३ ० M१ ० कृत
 (for स्मृतम्)

11 Ś1 is partly damaged —^a) V१ T G१ M१ १
 यज्ञियाश्च; D१ G१ ० M१ ० याज्ञी; G१ याज्ञ (for
 यज्ञि) K१ वृक्षा (for वृक्षा) —^b) V१ देवेषु परिर
 क्षिता —^c) K१ यश्चापि, D१ १ जह्वापि —^d) Ś1
 K१ २ अन्यश्च, B१ (marg as in text) अन्यैश्च, Ds
 अश्च, G१ अनु- (for अन्यच्) Ś1 K१ २ चाक्षै;
 K१ १ B१ (the last two marg as in text) ३ (marg) ०
 D१ चोक्षै; Das चेक्षै, Ds१ चोक्षै, Ds२ M१ १
 Ca ३ चाक्षै, G१ वृक्षै (for चोक्षै) Ds १ सुसंस्कृत
 (for 'स्मृतम्) C१ Ca चाक्षै शुद्धै, हिंसाशून्ये ॥ C१
 (splitting into च उक्षै) उक्षै प्रोक्षणे । C१ —^e)
 K१ Bo १ Das Dn१ n१ Ds ३ ३ महत् (for महा) V१
 सत्त्व-, Ds १ T१ महा- (for शुद्ध-) —^f) K१ G१
 सर्वं, D१ सर्वे (for सर्वं) B१ (marg as in text)
 G१ देवाहम्, Das lacuna, G१ देवाहम् (for देवा)

12 T१ G१ ० read 12-13 for the first time before
 1 Ds१ om the ref G१ ० (both second time)
 भीष्म (for युधिष्ठिर) —^a) B१ T१ (first time) ३
 G१ ३ ३ ० (last two both times) M१ १ चैव (for
 चापि) —^b) Ś1 K१ २ ० Das २१ Ca वित्त (Ś1 Ca
 तु)दति, Ds १ विरदति (for विवदन्ति) K१ विहिं
 सत; K१ D१ अविहिंसिन, Ds 'हसत, Ds 'हिंसना;
 G१ 'हिंसित, G१ (both times) ० (second time)
 'हिंसका, M१ ० 'हिंसक, M१ हिंसिक (for हिंसत)
 C१ शरीरमापदो नाशयितुमुत्सहन्ते । ताश्च नाशयितु
 शरीर यत्ते । अतो विवादो भवति । C१ —^c) K१ निरा
 हारस्य; T१ (first time) G१ ३ ० (last two first time)
 M१ निरालम्ब (for 'रम्भस्य) K१ ० V१ Das Dn१ n१
 Ds D२ ३ ३ १ ३ T१ G१ ३ ० (last two second time)
 M१ सेत्स्यते (for 'ति).

भीष्म उवाच ।

यथा शरीरं न ग्लायेन्नैयान्मृत्युवशं यथा ।

तथा कर्मसु वर्तेत समर्थो धर्ममाचरेत् ॥ १३

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि सप्तपञ्चाशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २५७ ॥

२५८

युधिष्ठिर उवाच ।

कथं कार्यं परीक्षेत शीघ्रं वाथ चिरेण वा ।

सर्वथा कार्यदुर्गेऽसिन्भवान्नः परमो गुरुः ॥ १

भीष्म उवाच ।

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।

चिरकारेस्तु यत्पूर्वं वृत्तमाङ्गिरसे कुले ॥ २

चिरकारिक भद्रं ते भद्रं ते चिरकारिक ।

चिरकारी हि मेधावी नापराध्यति कर्मसु ॥ ३

चिरकारी महाप्राज्ञो गौतमस्याभवत्सुतः ।

चिरं हि सर्वकार्याणि समेक्षावान्प्रपद्यते ॥ ४

चिर संचिन्तयन्नर्थाश्चिरं जाग्रच्चिरं स्वपन् ।

चिरकार्याभिसंपत्तेश्चिरकारी तथोच्यते ॥ ५

13 For the repetition in T₁ G₂ ६, of v 1 12 D₁ G₁ read 13 for the first time before st. 1 G₂ ६ (both second time) om the ref —^a) K₁ ६ लम्ना-येन्, D₁ T₁ G₁ ६ ६ (all second time) न ग्लायेन्, G₁ (first time) न ग्रीयेन्; G₂ न श्रेयो (for न ग्लायेन्) —^b) D₁ T₁ G₁ ६ ६ (all second time) नैव मृत्युवशं भवेत् —^c) Ś₁ K₁ २ धर्मं प्र, G₁ (first time) कामसु (for कर्मसु).

Colophon om in T₂ G₂ K₂ ६ B₁₋₂ D₁ २ D₂ २ D₃ २ G₁ ६ M₂₋₄ absent — *Sub-paroan* Ś₁ K₁ २ ६ ६ १ V₁ B₀ ६-९ D₂ २ २ D₁ २ २ D₂ २-९ T₁ G₁ ६ ६ M₁ ६-१ मोक्षधर्म — *Adhy name* Ś₁ K₁ २ ६ विचक्षुः (K₁ विदक्षुः, K₂ विवक्षुः, K₄ विविक्षुः) गीता समाप्ता, K₅ १ B₀ D₁ D₂ D₃ विचक्षुः (D₂ 'क्ष) गीता, V₁ B₀ ६ D₁ D₂ ६ विचक्षुगीता, B₁ ९ विचक्षुगीता, D₂ ६ ६ विचक्षुगीता, D₃ ६ ६ विवक्षुगीता, G₀ हिंसा-निदन; M₅ ९ विचक्षुगीता; M₇ विचक्षुगीति — *Adhy no* (figures, words or both) K₅ M₁ ९ १ 90, K₇ 89, B₁ 60, D₁ D₁ T₁ G₁ ६ ६ M₅ 92, D₁ D₂ 91, D₃ 86. — *Śloka no* D₁ D₁ २ २ D₃ 14.

258

With this adhy, of Skānda Purāna, Māheśvara khapda, adhy 266, the variants from which are included in Appendix II, (No 2)

1 ^a) T₂ कार्यं; M₁ ६ कार्यं (for कार्यं) —^b) K₇

D₂ ६ ९ T₁ G₂ शी(K₇ D₂ शै) श्रेण (for शीघ्र वा). V₁ च (for वा) D₂ शीघ्र वाप्यचिरेण वा —^c) D₁ सर्वथा (for 'था)

2 B₁ om the ref —^a) G₂ om from प्युदा up to पुरा (in 2^b) —^c) B₁ D₁ चिरकालेस्तु, D₂ १ 'कालेन; D₃ 'कारस्य (for 'कारेस्तु) K₅ १ पूर्व (for पूर्व) —^d) C₂ वृत्तस्य (for वृत्तम्) D₁ T₁ G₁-२ ९ M₁ ६-१ क्ष(T₂ G₂ M₁ ६-१ क्षं) गिरसा

3 3^{ab} = 51^{ab} T₁ om (hapl) 3^{ab} —^a) K₇ D₄ ९ चिरकारक, G₁ चिचकारीह (sio) —^b) K₇ D₄ ९ चिरकारक, G₁ 'कारिका' B₂ (marg as in text) चिरकारिककारिका —^c) K₄ चिरकारो (for 'कारी) K₅ [इ]ति; K₇ ह (for हि) K₂ महाप्राज्ञो (for हि मेधावी) —^d) K₁ नापराध्यति, D₂ 'राध्यत; M₁ 'राध्यति (for 'राध्यति) K₅ धर्मसु (for कर्मसु)

4 D₁ om (hapl) 4^{ab} —^a) K₂ हि मेधावी, G₂ महाप्राज्ञा (for 'प्राज्ञो). —^b) K₇ B₁ गौतमस्य; G₂ शुक्रमस्य. M₇ भवेत् (for [अ]भवत्) —^d) K₁ समीक्षायान्; K₅ V₁ B₀ ६-९ D₂ २ २ D₁ २ २ D₂ २ २ विमृश्या(D₂ D₁ D₂ D₃ २ 'श्या) र्यान् (for समेक्षावान्) K₅ १ D₁-१ ९ M₅ विमृश्य प्र(K₅ 'मर्शन्प्र; D₂ १ 'मर्शात्प्र) तिपद्यते, T₁ G₁ ६ ६ M₅ १ विमर्शात्प्रत्य पद्यत (T₁ G₂ 'ते), G₂ विमृशन्प्रत्यपद्यत, M₁ विमर्शात्प्रतिपद्यते

5 D₂ om (hapl) 5^a-6^b —^a) M₅ स (for स) D₂ अर्थ K₄ ९ V₁ B₀ ६ ९ D₂ २ २ D₁ २ २ D₂ २ २

अलसग्रहणं प्राप्तो दुर्मेधावी तथोच्यते ।
 बुद्धिलाघवयुक्तेन जनेनादीर्घदर्शिना ॥ ६
 व्यभिचारे तु कस्मिंश्चिद्व्यतिक्रम्यापरान्सुतान् ।
 पित्रोक्तः कृपितेनाथ जहीमां जननीमिति ॥ ७
 स तथेति चिरेणोक्त्वा स्वभावाच्चिरकारिकः ।
 विमृश्य चिरकारित्वाच्चिन्तयामास वै चिरम् ॥ ८
 पितुराज्ञां कथं कुर्यां न हन्यां मातरं कथम् ।

कथं धर्मच्छले नास्मिन्निमज्जेयमसाधुवत् ॥ ९
 पितुराज्ञा परो धर्मः स्वधर्मो मातरक्षणम् ।
 अस्वतंत्रं च पुत्रत्वं किं नु मां नात्र पीडयेत् ॥ १०
 स्त्रियं हत्वा मातरं च को हि जातु सुखी भवेत् ।
 पितरं चाप्यवज्ञाय कः प्रतिष्ठामवाप्नुयात् ॥ ११
 अनवज्ञा पितुर्युक्ता धारणं मातरक्षणम् ।
 युक्तक्षमावुभावेतौ नातिवर्तेतमा कथम् ॥ १२

C 12 9483
 B 12 2676] 19
 K 12 272 19

M₁ ० १ चिर सचि (K₁ D₃ a₁ D_{n1} n₁ D₂ ३ M₁ ० स
 चि) तयत्ययांश् (K_० D₄ १ 'यांश्' ; G₂ 'त्यत्त') , D_३ 'वय
 यत्ययांश्' , D_१ T₁ G₁ ३ ० 'जनयत्यर्थ' — ^b) K_१ चिरा
 (for चिर) K_१ ३ जाग्रश्चिर ; D_{n1} D_३ ३ (before
 corr) D_३ १ T₁ G₁ ३ ० जाग्रश्चिर ; G₂ जाग्रश्चिर , M₁ ०
 जाग्रं चिर (for जाग्रश्चिर) ❀ C_३ चिरं जाग्रत् , चिरेण
 निरूपक । चिरेणार्थेभ्यश्च निवर्तक । ❀ — ^c) K₄ B_० ३ ०
 D₃ D_{n1} D_३ D_२ ३ १ ३ T₁ G₁ ३ ० चिरं (for चिर)
 K_३ V₁ सपत्तिश्च ; K_३ B_० ०-१ D₃ a₁ D_३ D_३ १ T₁
 G₁-३ ० M₁ ० पत्तिश्च , D_{n1} n₁ D_३ ३ पत्ति च ; M_३
 पत्तिश्च , M_१ पत्या च (for संपत्तिश्च) — ^d) K_० चिरं
 कार्याय उच्यते , B_३ १ ० चिरकार्याय (B_० 'र्यत्' उच्यते ,
 D₃ a₁ 'कार्यं तदुच्यते

६ D_३ om 6^{ab} (of v 1 5) — ^a) K₄ D_३ अल
 स , B_० ३ (orig) ० (marg) D_३ ३ अल स , B_३
 (marg) D_{n1} D_३ 1 G₁ M₁ अलस , G₂ अय सं (for
 अलस) K₄ प्राप्ते , V₁ प्राज्ञो , D₃ 1 प्राज्ञो (for प्राप्ते)
 ❀ C_n गृह्यते उपादीयते लोकेऽनेनेति ग्रहण नामधेयम् ! ❀
 — ^b) M₁ ० यथा (for तथा) K_१ B_३ ० D_{n1} n₁ D_३
 D_३-१ ० दुर्मेधावीत्ययोच्यते ; D_१ T₁ G₁-३ ० M_३ १ 'धा
 हृति सो (T_३ M_३ १ चो , G_३ शो) ह्यते — ^c) D₃ a₁
 बुद्धि- (for बुद्धि-) — ^d) K_३ जनेन (for जनेन)

७ ^a) Ś₁ K₁ बुद्धितासा (sic) , K_३ व्ययितेन ; D_३
 व्यनिचारे ; D_३ व्यतिचारे (for व्यभि) D_३ नु (for तु)
 — ^b) K₄ व्यतिक्रम्य (for 'क्रम्य') D_३ १ G₁ M₁ ०
 परान् (for [अ]परान्) — ^c) D_१ पित्रोक्ति (sic) , T₁ G₁
 पित्राति- (for पित्रोक्त) G_३ पित्रोक्तमखिलेनाथ — ^d)
 K_३ D₃ जहि मा (for जहीमां) D₃ अत ; D_{n1}
 इव (for हृति) — After 7, D_३ १ editions ins

707* ह्ययुक्त्वा स तदा विप्रो गौतमस्तपतां वर ।
 अविमृश्य महाभागो वनमेव जगाम ह ।

[(L 1) Editions जपतां (for तपतां) — (L 2)
 Editions स (for ह)]

८ ^a) D_३ तथेति D_३ १ M₁ ० [उ]क्त (for [उ]क्त्वा)
 — ^b) K₁ ३ स्वभावा (K_३ 'व'श्च (for 'वाच्') K_१ D_३ ०
 चिरकारक (D_३ 'का') ; M_१ 'कारिका' — ^c) Ś₁ K₁ ०
 V₁ B_० ३ १ ० D₃ D_३ 1 विमृश्य , K_३ विमृष्ट (sic) (for
 विमृश्य)

९ ^a) Ś₁ K₁ ३ ४ T₁ G₁ ३ ० अहं , V₁ तथा (for
 कथं) — ^b) K_१ T₁ G₁ ३ ० नि (for न) — D_३ om
 9^c-10^b — ^c) D_{n1} धर्मबले (for 'च्छले) K_३ ह्यस्मिन्
 (for ना) — ^d) D₃ 1 न (for नि) M_१ असाधु
 वान्

10 D_३ om 10^{ab} (of v 1 9) — ^a) D₃ om
 (hapl) धर्म स्व K_३ रक्षिणं , G₁ लक्षणं (for रक्ष
 णम्) — M_१ repeats 10^a-12^b after 13 — ^d)
 K₁ ३ ४ १ D₃ a₁ D_{n1} n₁ D_३ 1 D_३ ३ ० T_३ G₁ तु (for
 तु) K_० B_० ० १ ३ (marg) ० D_{n1} n₁ D_३ D_३ ३
 ३ ३ ३ मा नातु ; D₃ a₁ मां नाव , D_१ T₁ G₁-३ ०
 मामत्र , M₁ ३ ० १ (first time) नामात्र (for मां नात्र)

11 For the repetition in M_१, of v 1 10 K_३
 om 11 — ^b) Ś₁ K₁ ३ G_३ नु , G₁ न ; M_१ (second
 time) [स] पि (for हि) — ^c) B_३ (marg as in
 text) D_३ ३ वा (for च) T_३ चाभि (for चापि)
 — ^d) M_१ (second time) कं (for क)

12 For the repetition in M_१, of v 1 10 — ^a)
 K_० युक्ता (for युक्ता) — ^b) K_१ D_३ ३ ० कारण , T₁
 G₁-३ ० M_३ स्वधर्मो (for धारण) K_१ रक्षण , M_३
 लक्षण (for रक्षणम्) — ^c) K_० B_३ D_{n1} युक्तक्षमाव् ,
 D_३ युक्तक्षमाव् (for युक्त) K_१ D_३ अनुष्ठेयौ गुणा
 वेतौ ; D_३ १ युक्त क्षम द्वय (D_१ द्वय क्षम) शेवत् , T_३
 G_३ ३ युक्तक्षमात्र (T_३ 'स्व'भावौ (G_३ 'वे' तौ — ^d)
 Ś₁ K₁ ३ ४ चा (K_३ ना) तिवर्तेय वा कथं ; K_० D_३ ०
 नातिवर्तेत मा (D_३ ३ वै) कथं ; D_३ १ नातिवर्तेतमां कथं ,
 T₁ G₁-३ ० M_३ नानुवर्ष्यौ कथं मया ❀ C_n कथमहमेतौ
 नातिवर्तेतमाम् , अविदायेन नातिवर्ते (Pāṇini 5 4 11) । ❀

पिता ह्यात्मानमाधत्ते जायायां जज्ञियामिति ।
शीलचारित्रगोत्रस्य धारणार्थं कुलस्य च ॥ १३
सोऽहमात्मा स्वयं पित्रा पुत्रत्वे प्रकृतः पुनः ।
विज्ञानं मे कथं न स्याद्बुधे चात्मसंभवम् ॥ १४
जातकर्मणि यत्प्राह पिता यच्चोपकर्मणि ।
पर्याप्तः स दृढीकारः पितुर्गौरवनिश्चये ॥ १५
गुरुग्यः परो धर्मः पोषणाध्ययनाद्भित्तः ।

13 °) K1 ० B० Da१ आदत्ते (for आधत्ते) —^b) K1 जञ्जुनाम्, K२ जनयाम्, K० १ Bo ०-२ Dn1 n१ Ds D२-२ जज्ञियान्, V1 यञ्जवान्, B० (marg) Ca (gloss उपत्तिमवाम्) जञ्जुपाम्, Da० a१ जञ्जुपाम्, M1 १-१ जायताम् (for जज्ञियाम् as in S1 K१ only) T G1-३ ० माता भग्ना द्य (G२ 'त्री स) निदिता —^c) G२ चिर (for शील-) D१ चरित्र (for -चारित्र) G२ योत्रस्य (for -गो) — After 13, M1 repeats 10^a-12^b.

14 °) K१ ० V1 Bo ०-२ Da० a१ Dn1 n१ Ds D२ ३ १-३ T1 G२ ० M० सोह मात्रा, G२ सो महाम्मा (for सोऽहमात्मा). Da० a१ पित्र्य- (for पित्रा) —^b) Ds G२ पुत्रत्वेन कृत, T1 G1 ३ ० 'त्वे च कृत; M1 १ (sup ln as in text) 'त्वे प्रकृते (for 'त्वे प्रकृत) M1 (sup ln as in text) पुरा (for पुन) —^c) V1 G1-३ ० पृत्त्कि (for मे कथं) K२ तु (for न) C१ (reading विज्ञानं मे यथा) विज्ञान विरुद्धं ज्ञानम् । C१ —^d) K1 बोबुधे, V1 Bo ० (marg) Da० a१ Ds Ca (gloss अतिशयेन बुधे) बोबुधे; Dn1 n१ D२ ३ बोबुधे; M1 ० स्वबुधे; Kumbh ed द्वा बुधे (for बुबुधे) M1 ० सभव (for सभवम्) K1 D1-० ० बुधे चैवात्मसभव

15 °) M1 ० कर्मणि (for -कर्मणि). K1 लत् (for यत्) D१ प्रोद् (for प्राह) —^b) K1 ३ D० यश् (for यच्) C१ उपकर्मणि, जातकर्मण कर्मान्तर कर्मणि । C१ —^c) G1 पर्याप्ता (for 'स) K० १ Da१ सुरदीकार, Dn१ D० स दृढीकार; G२ M1 सदयीकार (G२ 'ल) (for स दृढी) —^d) K१ D१ ० ० लिप्स या (for निश्चये)

16 °) T G1-३ ० M1 ३ ० गुरोर् (for गुरुर) G1 अग्र्य, G२ उग्र; M० अग्र्य (for अग्र्य) —^b) K१ ० १ V1 Bo १ ३ Dn1 n१ Ds D२-० २.० M1 पोषणा प्याप (D१ M1 'य) नात्त्रि (K1 B० [marg as in text]

पिता यदाह धर्मः स वेदेष्वपि सुनिश्चितः ॥ १६
प्रीतिमात्रं पितुः पुत्रः सर्वं पुत्रस्य वै पिता ।
शरीरादीनि देयानि पिता त्वेकः प्रयच्छति ॥ १७
तस्मात्पितुर्वचः कार्यं न विचार्य कथंचन ।
पातकान्यपि पूयन्ते पितुर्वचनकारिणः ॥ १८
भोगे भाग्ये प्रसवने सर्वलोकनिदर्शने ।
भर्त्रा चैव समायोगे सीमन्तोन्नयने तथा ॥ १९

D१ ० ० M1 'द्धि)त, B० ० Da० a१ D1 T G२ ३ ० M२-१ 'णाध्यय (T G२ ० M२-१ 'णाप्याय, G२ 'णोप्याय) नात्त्रितं (M० 'द्धित, M1 'द्धित) —^c) M० यमाह (for यदाह) V1 Bo M1 ० धर्मस्य, D१ १ धर्मं वै (for धर्मं स) —^d) D० वेदेष्वपि (for वेदेष्वपि) K० B० Da० a१ सुनिश्चित, K1 Bo D१ ० १ विनिश्चित (Bo D1 'त्), B1 स्वदुष्टित, D० हि निश्चित; G1 सुनिश्चय (for 'श्चित)

17 °) Ds1 मात्र (for मात्र) —^b) K1 सर्व (for सर्व) —^c) S1 K1 ३ सर्वाणि (for देयानि)

18 °) K२ विकार्य (for विचार्य) K० १ Bo ० ० Da० a१ Dn1 n१ Ds D२ ३ ३ T G1-३ ० M1 १-१ कदाचन (for कथंचन) —^c) D२ पातकामपि; G1 पता कान्यपि, G२ पतगा (for पातका) Da१ युज्यते, Ds1 पूर्यते, T1 G1 ३ ० दूयते (for पूयन्ते). —^d) K१ ० V1 Bo ० १ ३ (marg) ० Da० a१ Dn1 n१ Ds D२ ३ ३ T G1-३ ० M1 १-१ शासन (for वचन) V1 कारका; D1 कारणत्; M1 ० १ कारिणि (for 'ण). — After 18, M० reads 21^a

19 M० om 19 —^c) K१ ० भोग्ये (K० 'ज्ये) भाग्ये, K1 Dn1 n१ Ds1 D१ ३ ० भोग्ये भोज्ये; V1 Bo ३ Ds भोज्ये भोग्ये; B० १ ० Da० a१ Ds१ भोज्य भोग, D० भोगे भोग्ये, D० भाग्यभोज्ये, D1 T1 G1 भाग्यभोग, T२ G२ भो (G२ भा) ग्यभोगे; G० ० भाग्य भोग्य; M1 ० १ भाग्याभोग्ये (for भोगे भाग्ये as in S1 K1 ३). K१ G२ प्रवचने; K० १ V1 Bo ३ Da० a१ Dn1 n१ Ds D२-० ३ ० प्रवचने, M1 ० १ प्रसवने (for 'वने) D२ भोग्ये प्रवचने चैव — G1 om (hapl') 19^b-20^c. —^b) K1 सर्वलोकनिदर्शने, D२ 'लोकनिदर्शने —^c) S1 K1 ३ B1 कर्त्रा, K1 V1 D१ ० १ ० T भर्ता; G२ हत्वा (for भर्त्रा) M1 ० समायोगे (for 'योगे) —^d) K1 [S] पि च; Dn१ D२ ३ ३ तदा (for तथा) — After 19, T G२ ३ ० read 21^a,

पिता स्वर्गः पिता धर्मः पिता परमं तपः ।
 पितरि प्रीतिमापन्ने सर्वाः प्रीयन्ति देवताः ॥ २०
 आशिपस्ता भजन्त्येनं पुरुषं प्राह याः पिता ।
 निष्कृतिः सर्वपापानां पिता यदभिनन्दति ॥ २१
 मुच्यते बन्धनात्पुष्पं फलं वृन्तात्प्रमुच्यते ।
 क्लिश्यन्नपि सुतस्नेहैः पिता स्नेहं न मुञ्चति ॥ २२

एतद्विचिन्तितं तावत्पुत्रस्य पितृगौरवम् ।
 पिता ह्यल्पतरं स्थानं चिन्तयिष्यामि मातरम् ॥ २३
 यो ह्ययं मयि संघातो मर्त्यत्वे पाञ्चभौतिकः ।
 अस्य मे जननी हेतुः पावकस्य यथारणिः ।
 माता देहारणिः पुंसां सर्वस्वार्तस्य निर्वृतिः ॥ २४
 न च शोचति नाप्येनं स्थाविर्यमपरुर्पति ।

C 12 9507
 B 12 2676J 27
 K 12 272 27

20 G₁ om 20^{ab} (cf v l 19) —^a) K₅ चैव,
 M₁ स्वर्गं (for स्वर्गं) K₄ Bo 7 Das at Dn₁ n₁ D₅
 D₂ 3 3 T₁ G₂ 2 0 पिता धर्मं पिता स्वर्गं (Das om
 स्वर्गं, G₂ स्वर्गं) — B₀ om (hapl) 20^b-22^a
 —^b) K₅ B₂ 7 3 (marg as in text) 0 Das Dn₁ n₁
 D₅ D₂ 2 1 1 3 हि परमः; Das हि चचन (for परमक)
 —^c) K₁ Das प्रियति, T₂ G₁ प्रीणति K₅ B₂ 3
 (marg) M₁ प्रीयते सर्वदेवता

21 Bo om 21 (cf v l 20) G₁ M₅ om 21^{ab}
 T G₂ 2 c read 21^{ab} after 19 —^a) Das क्षादिप
 D₁-7 तु (for ण) K₁ भवति (for मजन्ति) G₂
 क्षादिपोस्त मजत्पया —^b) D₅₁ D₅ परुष (for पु)
 Ś₁ K₁ V₁ G₂ 0 M₁ 0 यः; K₅ B₂-3 Das at Dn₁ n₁
 D₅ D₂ 3 1-3 यत्, G₂ सा (for या). — M₅ reads
 21^{ab} after 18 —^c) Das निष्कृतिः, D₅ G₁ 2 c
 निष्कृतिः, D₁ निष्कृतिः, M₁ 0 निष्कृत (for निष्कृति)
 M₁ 0 पापानां (for पापानां). —^d) K₅ V₁ B₂-3
 Das at Dn₁ n₁ D₅ D₂ 2 3 चामि, B₂ चापि (for
 ऋषि)

22 Bo om 22^{ab} (cf v l 20) —^a) G₁ फल
 (for फल) K₁ 2 वृत्तात्, K₅ कृत्वात्, B₀ वृदात्,
 Das Dn₁ n₁ D₅ वृत्तात्, G₁ 2 वृत्तात् (for वृन्तात्)
 Ś₁ K₁ 2 1 D₅ 0 T G₁-3 0 M₁-7 च; D₅ 5 7 वि (for
 व) D₅ मुचति (for मुच्यते) —^b) K₁ D₅₁ कृ
 (D₅₁ क्लि)प्यन्नपि; D₅ हृदय, M₁ 0 7 क्लिश्यन्तोपि
 (for क्लिश्यन्नपि) K₄ B₂ (marg) Dn₁ n₁ D₂ 3
 सुत, B₂ (orig) पिता; D₅₁ सुत, T G₁ 2 0 M₁ 7
 पितृ (for सुत) K₅ T G₁ 3 0 M₁ 3 0 स्नेह, D₁
 M₁ स्नेहात्, G₂ स्नेह (for स्नेहे) —^d) B₂ पुत्र,
 T₁ पितृ; T₂ G₁-3 0 M₁ 1-7 पुत्र (for पिता) K₄ 0
 V₁ Bo Dn₁ n₁ D₅ D₂ 3 3 पुत्र, B₂ (marg as in
 text) 7 0 पुत्रात्; B₂ स्नेहान्; Das at पुत्रा, D₅
 lacuna, M₁ 0 7 स्नेहो (for स्नेह) K₂ 7 G₂ मुच्यति
 (for मुञ्चति)

23 —^a) M₁ 0 7 हि (for वि). Ś₁ K₁ 2 4 तात्; 1

V₁ राजन् (for तावत्) —^b) D₅ 7 गौरवान् (for
 गौरवम्) —^c) D₅ 7 T G₁-3 0 M₁ 5-7 गितुर् (for
 पिता) K₂ ह्यल्पतरं, K₄ 7 Dn₁ n₁ D₂-1 6 8 0
 नात्पतर, V₁ B₂ (marg as in text) 0 D₅ 7 ह्यनुत्तरं
 (V₁ D₁ 'सं); D₅ 2 ह्यत्पातर; T₁ G₁-3 0 M₁ ह्यत्पातर
 (G₁ 'र), T₂ ह्यत्पतर; M₁ 5 0 ह्यत्पतर, C₅
 (gloss पितृकल्पाम्) ह्यत्पातरी (for ह्यत्पतर) B₀
 स्थानुं (for स्थान)

24 —^a) Das सघातो G₂ यो ह्यधर्मविसघातो —^b)
 K₂ पच; G₂ गां च (for पाञ्च) Das D₅ भौतिकं
 (for 'क) —^c) D₅ 7 M₁ तस्य (for अस्य) K₁
 जनने; M₅ जीवनी (for जननी) —^d) D₅ पावकस्य
 (for पाव) K₁ यथारिण, M₅ 'रणी —^e) M₅
 देहारणी D₅ 2 D₁ 0 0 पुसां (for पुसां) —^f) K₁ 4
 [अ]तस्य, K₂ G₁ [आ]तस्य; K₅ [अ]वृत्ति, B₂
 (marg as in text) [अ]र्धस्य (for [आ]र्धस्य) K₁ 4
 निर्वृति — After 24, K₁ 7 Dn₁ n₁ D₅ D₂-7 0
 editions ins

708* मातृलाभे सनाथस्वमनायत्वं विपर्यये ।

[D₅ मातृत्वात् (for 'लाभे)]

25 —^a) M₁ स (for न) K₄ V₁ Bo 6-9 Das D₂ 0 0
 T G₁-3 0 M₅ 7 स, M₁ न (for च) D₅₁ शौचामि;
 M₁ शोचति K₅ नान्येन, K₇ D₅₁ D₅ 7 M₁ नाप्येव,
 D₅ 0 चाप्येव, T G₁-3 0 नाप्येव (G₂ 'व) (for 'नं)
 M₅ स शोचति समाप्येव —^b) K₁ 2 स्थावर्यम्, D₅ 7 न
 धीर्यम्; T G₁-3 0 M₁ 5-7 स्ववीर्यम् (for स्थावर्यम्).
 B₂ अपि (for अप) —^c) B₁ 3 (marg as in
 text) M₁ प्रिया; M₅ श्रिया (for श्रिया) D₅
 योगेपि (for हीनोऽपि) B₂ (marg as in text) M₅
 हि, M₁ 0 वि (for ऽपि) K₅ Bo 6-9 Das at Dn₁
 n₁ D₅ D₂ 3 3 T₂ M₁ 5-7 गेहम् (for गेहे) G₂
 श्रिया हीनो वियोगेन —^d) Ś₁ K₁ 2 4 स्ववेति; V₁
 सन्वेति; B₀ सन्वेति, G₂ धर्मे ह (for सन्वेति) Das
 at प्रतिपाद्यते ☉ C₅ प्रतिपाद्यते, गृहं गच्छति । ☉
 — After 25, D₅ 7 ins

श्रिया हीनोऽपि यो गेहे अम्बेति प्रतिपद्यते ॥ २५
 पुत्रपौत्रसमाकीर्णो जननीं यः समाश्रितः ।
 अपि वर्षशतस्यान्ते स द्विहायनवचरेत् ॥ २६
 समर्थं वासमर्थं वा कृशं वाप्यकृशं तथा ।
 रक्षत्येव सुतं माता नान्यः पोष्टा विधानतः ॥ २७
 तदा स वृद्धो भवति यदा भवति दुःखितः ।
 तदा शून्यं जगत्तस्य यदा मात्रा वियुज्यते ॥ २८

नास्ति मातृसमा छाया नास्ति मातृसमा गतिः ।
 नास्ति मातृसमं त्राणं नास्ति मातृसमा प्रपा ॥ २९
 कुक्षिसंधारणाद्वात्री जननाजननी स्मृता ।
 अङ्गानां वर्धनादम्बा वीरसूत्वेन वीरसूः ॥ ३०
 शिशोः शुश्रूषणाच्छुश्रूर्माता देहमनन्तरम् ।
 चेतनावान्नरो हन्याद्यस्य नासुपिरं शिरः ॥ ३१
 दंपत्योः प्राणसंश्लेषे योऽभिसंधिः कृतः किल ।

709* प्राणुयादेव हर्षं स चिन्तात्मा मानुष स्वयम् ।

[D: चित्ता* (for चिन्तात्मा).]

26 °) K₁ V₁ D₁₋₇ T G₁₋₃ M_{1, 5-7} समापन्नो
 (M_{1, 6} 'ज्ञां') (for 'कीर्णो'). K₆ B₆ C-3 D_{6, 8} D₁₁.
 n₄ D₈ D₉ : पुत्रपौत्रोपपन्नोपि (B₈ D₈ 'ज्ञो हि').
 —^b) K_{1, 4} G₁ जननी (for 'नीं') G₁ समाश्रितः
 (for 'श्रितः') —^c) K_{2, 4} T₂ -सहस्रांते (for 'शत
 स्यान्ते') —^d) K₁ : द्विहायनव (K₆ 'र') शू (for
 'वचू') K₁ चयेत्; D₁₁ भवेत् (for 'चरेत्'). B₆ :
 द्विहायन स वर्तते; B₇ स द्विहायनमाचरेत्; D₆ :
 पुत्रत्वेनाभिवर्तते; T G₁₋₃ M_{1, 5-7} हायनत्वे स वर्तते

27 °) B₃ (marg) च (for the first चा). K₁
 B₃ (marg) D₄ : च (for चा) —^b) K₁ D₈ च
 (for चा) K₁ कृशं वाप्यकृत तथा; V₁ B₆ (marg).
 7-9 D_{6, 8} कृश (B₆ [orig] : स्थूल) वाकृशमेव च (B₆ :
 D_{6, 8} चा) —^c) D_{6, 8} एव (for एव). —^d)
 K₂ पोष्टा (for पोष्टा) T G₁₋₃ M_{1, 5-7} तथाविध
 (G₂ 'द') (for विधानतः.)

28 °) G₂ तदा (for तदा). K₆ M_{1, 6} (sup
 as in text) समृद्धो; T₁ (also as in text) प्रवृद्धो
 (for स वृद्धो) —^c) B₃ (marg) D₁ यदा (for
 तदा) S₁ K₁ : तदा तस्य जगत्शून्य. —^d) D_{6, 8}
 माता V₁ [अ]पि (for वि) B₇ वियुज्यते (for
 वियुज्यते)

29 K₁ reads 29 twice — °) K₁ (first time)
 कुक्षि (for नास्ति) D₉ मात्रा (for मातृ) T₁ G₁ :
 सम; G₂ सम (for समा) G₂ प्रेया (for छाया)
 ❧ Cp छाया आह्लादहेतु । ❧ —^b) D₉ G₁ मात्रा;
 G₂ पितृ- (for मातृ) ❧ Cp गति आश्रय । ❧ —^c)
 B₆ -समा तुस्या (for सम त्राणं). —^d) K₁ सम,
 D₁ : सम; D₈ समं (for समा). K₂ : V₁ B₆.
 C-3 D_{6, 8} D₁₁ n₄ D₈ D₉ : : : मिया; D₆ :

प्रियः; G₁ प्रमा; G₂ हिता (for प्रपा)

30 °) D₁ T G₁₋₃ M_{1, 5-7} कुक्षौ (for कुक्षि).
 G₁ संभरणाद् (for संधा'). —^b) D₁ : तथा (for
 स्मृता). —^d) K₄ D_{6, 8} वीरसू ते (D_{6, 8} 'सूक्ते') न, M₁
 : 'सूस्वेव (for 'सूत्वेन) ❧ C₃ वीरो गर्भं । ❧

31 °) S₁ K₁ शशूर; K₆ स्वशूर; V₁ B₆ C-9
 D₈ : T G₂ : M_{1, 5-7} Cp शशूर; D₈ स्वशूर (for
 शुशूर). —^b) K₂ गता; T G₁₋₃ M₃ मातृ (for
 माता). —^c) S₁ (orig as in text, by oorr) G₆ तु
 नो; K₁ ततो; T G₁ : M₅ स को; G₂ स ते (for
 नरो). —^d) G₂ तस्या; M₁ : यस्या (for यस्य).
 K₁ : नासुशिरं; K₂ नासुचिरं; K₆ B₆ : D_{6, 8} D₉ :
 नासुशिरं; K₁ V₁ B₆ : D_{6, 8} D₉ : नासु
 शिर; D_{6, 8} नासु स्थिरं, D₆ नासुस्तिर, G₂ तु सुशिरं
 (for नासु') K₆ शिव; D_{6, 8} मन (for शिर').
 ❧ G₆ नासुशिरं, अपि तु ससुशिरं, चक्षुरादिवत् दर्शनश्रवणा
 विकारीत्यर्थं ॥ G₆ यस्य शिरः, सुशिरं भेदोमज्जादिना रिक्तं,
 शुष्कालाजुषत् पथि पतितम् । तद्विपरीतमसुशिरं स्यात् ॥
 Cp नासुशिरं श्रोतुच्छिद्रयुक्तम् ॥ G₆ नासुशिरं, कर्णनासा
 दिसुशिरहीनमसुशिरम्, तथा यस्य शिरो न भवति, यः शृणोति,
 पश्यति, जिघ्रति, भक्षयति ॥ C₇ यस्य शिरः असुशिरं न,
 किं तु सुशिरमेव, यस्य शिरः सहस्रधा भिद्यते स एव मातरं
 हन्यादिति भावः । ❧

32 °) G₂ दंपत्यौ (for 'स्यो'). B₃ (marg. as in
 text) 7.8 (marg as in text) : D₆ D₈ : T G₆ :
 M₁ 5-7 प्राणि; G_{1, 2} प्राणि (for प्राण). S₁ K₂.
 4 : B₆ D₆ : सङ्क्षेपे (K₄ 'शो'); T₁ G₁ सङ्क्षेपी;
 G₂ 'क्षे (for 'क्षे) —^b) G₂ M_{1, 6} द्वि (for इति)
 G₂ संधी- (for संधि). K₆ T₁ G₆ : कृता (for
 कृत). —^c) K₄ ते; D₈ T₂ G₁ तन् (for त).
 K₄ B₃ (marg as in text) D_{6, 8} D₁₁ n₄ D₉ : : :
 G₂ च, D₄ laouna (for चा) D₄ laouna, D₉ G₂
 [अ]पिता (for पिता). K₆ V₁ B₆ : 8 (marg) :

तं माता वा पिता वेद भूतार्थो मातरि स्थितः ॥ ३२
माता जानाति यद्गोत्रं माता जानाति यस्य सः ।
मातुर्भरणमात्रेण प्रीतिः स्नेहः पितुः प्रजाः ॥ ३३
पाणिवन्धं खयं कृत्वा सहधर्ममुपेत्य च ।
यदि याप्यन्ति पुरुषाः स्त्रियो नार्हन्ति याप्यताम् ३४
भरणाद्धि स्त्रियो भर्ता पात्याच्चैव स्त्रियाः पतिः ।

गुणस्यास्य निवृत्तौ तु न भर्ता न पतिः पतिः ॥ ३५
एवं स्त्री नापराधोति नर एवापराध्यति ।
व्युच्चरंश्च महादोषं नर एवापराध्यति ॥ ३६
स्त्रिया हि परमो भर्ता दैवतं परमं स्मृतम् ।
तस्यात्मना तु सदृशमात्मानं परमं ददौ ।
सर्वकार्यपराध्यत्वान्नापराध्यन्ति चाङ्गनाः ॥ ३७

C 12 9 20
B 12 257[6] 40
K 12 272 40

Das Das M1 १-१ वेत्ति; K1 Ds1 D1 ० ० T G1 ० ०
वेत्ति, Bo (also) २ (orig) D1 चा (Bo चा) पि, Das
Dn1 n1 D2 २ २ २ G2 चेति (for वेद) —^d) K1
भूताको; Das a1 'त्मा; D1 १ भूताते (for भूतार्थो)
G1 स्थिति (for स्थित) G2 भूतार्था मातरस्थिता

33 ") G2 गाय (for गोत्रं) —^b) K2 यश्च; B2
तस्य (for यस्य) K2 V1 Br. २ (marg) ० Das a1
D2 १ य; K2 च (for स) —^c) T1 G1-२ ० सरण
(for स) —^d) S1 K1 २ Das D1 G1 प्रीति (for
प्रीति) K2 प्रजा

34 ") D2 स च (for सह) —^c) B2 यदा (for
यदि) S1 K1 याप्यति; K2 वाच्यति; K2 B2 १ ०
Das D1 २ M2 १ याच्यति; K1 D1 ० वाच्यति, V1
Bo ० Dn1 n1 Ds D2 २ T2 M1 यास्यति, Das वाच्यति;
D2 वाच्यति, Ca (gloss याप्य निन्दामाचरन्ति)
याप्यन्ति (as in text) —^d) S1 K1 २ ० १ V1 Bo.
०-२ Das D1-१ ० [s]पि; G2 वा (for न) M2 [म]
स्यति (for [म]ईन्ति) S1 K1 याच्यता, K2 वाच्यता,
K2 V1 Bo ०-२ Das a1 Dn1 n1 D2 २ M1 ० १ याच्यतां,
K2 पात्याता, K1 D1 ० याच्यतां; B2 (marg) याचनो;
D2 वच्यतां, D2 १ [म]वाच्यता (for याप्यताम्)

35 ") S1 K1 २ २ भरणाच्च (K1 २ 'श्च) (for 'णाद्धि)
K2 १ V1 Bo २ ० Das D1 ० ० T G1-२ ० स्त्रिया (for
स्त्रियो) —^b) K1 परमोश्चैव, K2 १ पत्याश्चैव (K1 'चै-
व; K1 V1 B2 (orig) T G1-२ ० M1 १-१ पाल (M1
व) नाश्च (M1 'द्धि); Bo ० २ (marg) ० Das D2 २
पात्या चैव; Dn1 D2 पत्या चै (D2 'त्यश्चै) व; D2 १
पाल्याचैव (for पाल्या) K2 Dn1 D2 स्त्रिया पति, Br
D2 D2 स्त्रिया पति; D2 १ प्रिय पति; T G1-२ ० M1
२ ० पतिस्त्रिया; M1 पति स्त्रिया (by transp) ☞ Ca
पर्युर्माव कर्म वा पाप्य, पालयितृत्व, तस्मात् । ☞ —^c)
K2 १ V1 B2 २ (marg as in text) ० D2 ० १ च (for
तु). —^d) K2 १ V1 Bo-२ Das a1 D1-१ ० T G1-२ ०
M1, १-१ पतिस्त्रिया; Bo Dn1 n1 Ds D2 २ २ पुन पति
(for पति पति).

36 K2 १ V1 Bo ०-२ Das a1 Dn1 n1 Ds D2-२ T2
G1-२ ० M1 १-१ repeat 36^{ab} after 37^{cd} —^a) M1
० १ (all first time) नापराधनाति K2 १ V1 Bo ०-२
Das a1 Dn1 n1 Ds D2-१ ० २ ० T G1-२ ० M1 १-१
(all second time) नापराधोक्ति नारीणा; D2 १ (both
second time) न चापरोक्ति नारीणां —^b) D2 १ (both
second time) न च, G2 (first time) पर (for नर)
G2 (second time) नारीणा ध्यापराध्यति (sic) —Das
a1 om (hapl) 36^{cd} T1 om 36^{cd}-37^{cd} —^c) K1
न्युच्चरंश्च; K2 corrupt, K2 व्युच्चरेश्च, D2 व्यचरंश्च;
G2 व्युच्चरंश्च (for व्युच्च) K2 महादेशो; K1 D1 ०
सदा योपा (D2 'पां) (for महादोषं) —^d) G2 नरा
पुवाभिराच्यति (sic) ☞ Ca व्युच्चरन् आचरन्, महा
दोषं पारदार्यम् । यदि प्रार्थयितैव न स्यात्तर्हि नार्यं दोष
प्रसज्येत । अतः प्रथमप्रवृत्ते पुस्येवाय दोष इत्यर्थः । ☞

37 T1 om 37^{abc} (cf v. 1 36) —^a) S1
K1 २ २ G1 २ स्त्रियो (for स्त्रिया) —^b) S1 K1 २ २
transp दैवत and परम K2 V1 B2 २ Das a1 M2 १
च पर (for परम) —^c) B2 (marg as in text)
[अर्थेलाभ, M1 ० १ [आ]त्मनात्म (M1 'ना स्य) (for
'ना तु) K2 तस्यात्मना सदृशत्वम् —^d) M2 अपरं
(for परमं) T2 आदत्, G2 वदेत्, G2 ददौ (for
ददौ) —After 37^{cd}, K2 १ V1 Bo ०-२ Das a1
Dn1 n1 Ds D2-२ T2 G1-२ ० M1 १-१ repeat 36^{ab}
—^c) S1 K1 २ २ सर्वा (K2 'र्व) पुवापराध्यत्वान्, T
G1-२ ० M2 सर्वकार्यपराधीना; M1 ० १ 'कार्योप (M1
[sup lin] 'र्यातु) रोधत्वान्. —^d) Bo २ Das नापरा
ध्यति K1 B2 १ ० D2 १ चांगना; Das D1 चांगना.
☞ Ca आत्मान देहं, तस्य आत्मानुरूप यत्समर्पणम् । स्वश
रीरमन्वृत्ति तदधीनं कुर्वाणा अङ्गना नापराध्यन्तीत्यन्वय । ☞

38 ") K2 V1 Bo २ Das Dn1 n1 Ds D2 २ २ १ २
T G2 २ ० M1 ० C1 Kumbh ed यश्चनोक्तो (D1 'के) य;
K2 B2 १ ० Das M1 यश्चनोक्तोय; G1 यश्चनोक्तो न (for
'नोक्तो हि). B2 (marg as in text) निर्दोष; T
G1-२ ० M2 निर्देश (for निर्देश) K1 D1 ० ० यश्

C 12. 9521
B. 12. 297(6).41
K 12. 272 41

यश्चनोक्तो हि निर्देशः स्त्रिया मैथुनतृप्तये ।
तस्य स्मारयतो व्यक्तमधर्मो नात्र संशयः ॥ ३८
यावन्नारीं मातरं च गौरवे चाधिके स्थिताम् ।
अवध्यां तु विजानीयुः पशवोऽप्यविचक्षणाः ॥ ३९
देवताना समावायमेकस्थं पितरं विदुः ।
मर्त्यानां देवतानां च स्नेहाद्भ्येति मातरम् ॥ ४०
एवं विमृशतस्तस्य चिरकारितया बहु ।

भोगार्थनिर्देशः ॥ Cu यश्चनेति, चनशब्दोऽप्यर्थे । ॥
—^b) K० क्रिया, M१ ० स्त्रियो, M७ स्त्रिया (for स्त्रिया)
B० (marg. as in text) T१ G१ ० मिथुन (for मै)
Ds१ T G१-३ ० M१ ०-१ Cv -वृत्तये, Kumbh ed वृद्धये
(for तृप्तये) ॥ Ca मैथुनतृप्तये नोक्तो निर्देशः, प्रस्तुत
याथाकाम्यमेवासा विहितम् । तेन कामप्रयणत्वमपि नास्य
दोषः । ॥ —^c) S१ K१ २ ० तस्या (for तस्य) K७
D२ ० चास्मरतो, D२ T२ G२ मार(G२ 'न)यतो (for
स्मार') —^d) K१ स धर्मो (for अधर्मो) K० B०
०-१ Das a१ Dn१ n१ Ds D२-३ ० नास्ति, M० [S]सि न
(for नात्र)

39 ^a) K० या च, Da३ Dn१ n१ Ds२ D२ ३ ० एव
(for यावन्) K१ २ १ Da१ D० G२ M१ नारी (for
नारीं) D२ १ वा (for च) ॥ Cu यावन्नारीं, कृत्स्ना
नारीम् । ॥ —^b) K७ वाधिके, Da१ ना K४ स्थितः
D० स्थित K२ गौरवी चाधिकी स्थिता —^c) S१ K१ २
प्रति, K७ D१ ० मुवि (for तु वि) —^d) G१ [अ]वि
लक्षणा

40 ^a) K२ दैवताना S१ K७ T G१-३ ० M० समा
वापम्, K० 'वायम्; B० Ds D२ ३ (marg) 'धाय; Ds
M१ ० १ 'वासम्, D० १ 'धानम्, Ca (gloss सघात)
'वायम् (as in text) —^b) G२ सा न सा (for एकस्थ)
—^c) K२ दैवताना K० वा (for च) —^d) G२ M०
शब्देति; Cv (gloss अधिकमेति) अध्येति (for अभ्येति).
K० स्नेहादाद्येति मातरं, K७ D१ ० ० पृगो नात्येति मा'

41 ^a) S१ K१ २ ० B० ० ० ० Ds विमृषतस्, K४
D० १ 'व्यतस्; G१ विमर्शितस्; G२ विमर्शतस् (for
विमृशतस्). —^b) K७ चिरकारितया; G२ 'कारी**
K२ १ बहु, K० सह (for बहु) —^c) K७ V१ B० ० ०
Da१ D१ ० १ ० T G२ ३ ० M० १ दीर्घ- (for दीर्घ-) G१
[S]प्यतिक्रामत्; M१ ० १ व्यतिक्रामत् (for 'क्रान्तस्)
—^d) K० V१ B० ०-१ Da३ a१ Dn१ n१ Ds D२ ३ ०
ततोऽप्यभ्यागमत्पिता, K७ D० ० ततोऽप्यभ्यागमत्पिता

दीर्घः कालो व्यतिक्रान्तस्तस्तस्यागमत्पिता ॥ ४१
मेधातिथिर्महाप्राज्ञो गौतमस्तपसि स्थितः ।
विमृश्य तेन कालेन पत्न्याः संस्थाव्यतिक्रमम् ४२
सोऽब्रवीदुःखसंतप्तो भृशमश्रूणि वर्तयन् ।
श्रुतधैर्यप्रसादेन पश्चात्तापमुपागतः ॥ ४३
आश्रमं मम संप्राप्तस्त्रिलोकेशः पुरंदरः ।
अतिथिव्रतमास्थाय ब्राह्मणं रूपमास्थितः ॥ ४४

D० ततोऽप्यभ्यागमत्पिता, T G१-३ ० M० १ तथास्योप(G१ १
M० १ 'पा)गमत्पिता; M१ ० ततोऽप्यभ्या(M० 'तोऽप्या)
गम'

42 ^a) Dn१ D१ मेधातिथिर् B० -प्राज्ञो (for
प्राज्ञो) —^b) K१ २ गौतमस् B१ स्मृत (for स्थित)
D० गौतमश्च तप स्थितिः ॥ Cp मेधातिथिर्नामा, गौतमो
गोत्रतः । ॥ —^c) G२ om (hapl) 42^a-44^d T१ reads
42^a-43^b twice. —^d) S१ K१ २ १ ० १ B० ० १ ० Da३
a१ Dn१ Ds१ s१ (before corr) D२ ३ विमृष्य (K१ 'प्रे),
T१ (both times) G१ ३ ० सं(G१ स)मृश्य (for वि)
K१ काल्येन —^d) K१ Da१ पत्न्य; K७ D१-१ ० पत्न्या;
M१ १ (sup lin) पत्न्या (for पत्न्या) T१ (both
times) G० ० तस्या, T२ G१ तस्य (for संस्था) D० १
संस्थाव्यतिक्रम (for 'क्रमम्) ॥ Cu संस्थाव्यतिक्रम
मरणानौचित्यम् ॥ Cv संस्था, मरण तस्य व्यतिक्रम,
अभाव । ॥

43 For the repetition in T१, of v. l 42 G२
om 43 (of v l 42). —^a) K० V१ B० ०-१ Da३
a१ Dn१ n१ Ds D२ ३ ० १ ० भृश- (for दुःख) K१
D१ ० सप्राप्तो, M० संत्रस्तो (for -संतप्तो) —^b) K०
V१ B० ०-१ Da३ a१ Dn१ n१ Ds D२ ३ ० १ ० दुःखेनाश्रूणि
(for भृशम्) B० Ds १ T२ M१ अवर्तयन् (T२ 'यत्);
D० वर्तयत् (for 'यन्) M७ भृशमश्रूणि (sup lin
'श्रू हि)वर्तयन् —^c) D० १ सुत, T१ G१ ३ ० भूत
(for श्रुत) T१ -धैर्य- (for -धैर्य-) K० V१ B० ०-१
Da३ a१ Ds १ प्रसादेन, T१ G१ ३ ० प्रसादश्च (for 'देन).
—^d) B१ उपागता. ॥ Cv. पश्चात्तापमुपागत इत्यत्र
पश्चात्ताप, तापस्य पश्चाद्भाग, तापाभावमित्यर्थः । ॥

44 G२ om 44 (of v l 43) —^a) S१ K१ २
M१ (sup lin as in text) समनु, V१ मे हि स;
B० (marg as in text) परमं, D१ T१ G१ ३ ० प्रति स'
(for मम सं) D१ -प्राज्ञा, M१ १ (sup lin as in
text) प्राप्य (for -प्राप्तस्). —^c) B० (marg as in

समया सान्त्वितो वाग्भिः स्वागतेनाभिपूजितः ।
अर्घ्यं पाद्यं च न्यायेन तयाभिप्रतिपादितः ॥ ४५
परवत्यस्मि चाप्युक्तः प्रणयिष्ये नयेन च ।
अत्र चाकुण्डले जाते स्त्रियो नास्ति व्यतिक्रमः ॥ ४६
एवं न स्त्री न चैवाहं नाध्वगस्त्रिदशेश्वरः ।
अपराध्यति धर्मस्य प्रमादस्त्वपराध्यति ॥ ४७

text) शक्तिदि (for 'धि-') T₁ वृत्तम् (for व्रतम्)
—^d) K₂ T G₁ e M₃ ब्रह्मणो, M₁ e T Cp (—loss
ब्राह्मणस्येद) ब्राह्मण्य (for 'ण') K₁ परम् (for रूपम्)

45 Das reads 45^a twice —^a, Ś₁ K₁ ३ म
तया (for समया) V₁ B₀ ३ वाग्भिः D₁ (bath
times) वाग्भिः (for वाग्भिः) G₂ न तदा महिर्तर्वाद्यं
—^b) T₁ G₁ ३ e समयेन (for न्यायेन) K₁ पूजिता
—^c) K₁ Das D₁ D₁ e अर्घ्यं (for अर्घ्यं) K₂ om
च K₅ V₁ B₀ e-२ Das n₁ D₁ n₁ D₃ D₂ ३ ३ ३
य (B₁ D₁ त)यान्याय, K₁ D₁ e २ च गा चैव (for
च न्यायेन) —^d) K₁ M₃ मयाभि, K₅ B₀ e ३
Das a₁ D₁ n₁ D₃ D₂ ३ ३ ३ G₃ मया च, K₁ D₁
e ३ न्यायेन, V₁ B₁ M₁ e मया स- (M₁ e स), T
G₁-३ e M₁ मया हि (for तयाभि as in Ś₁ K₁ ३) B₃
(marg as in text) D₁ ३ T G₁-३ e M₁ e ३ प्रतिपादिन
(for -प्रतिपादित)

46 ^a) K₁ e ३ V₁ B₀ e-२ Das a₁ D₁ n₁ D₃
D₂-३ T G₁-३ e M₁ ३-३ Cp ३ परवानम्भि (for 'चत्वम्भि')
K₅ V₁ B₀ e-२ Das a₁ D₁ n₁ D₃ D₂ ३ ३ ३ T
G₁-३ e M₁ ३-३ चेत, D₃ वापि, D₁ वेति (for चापि)
K₁ D₁ e २ T₂ उक्त (for उक्त) —^b) K₁ ३ V₁ B₀
e-३ Das D₁ n₁ D₃ D₂-३ e ३ ३ T₂ G₁ M₁ ३ e G₃ v
प्र (V₁ B₁ ३ Das प्री)णयि (G₂ 'शि')प्यति तेन च (K₁
D₂ ३ तेनच, B₃ तेन स), K₅ प्रीणयिष्यति च तेन च
(hypermetric), B₀ Das M₁ प्र (B₀ प्री)णयिष्येति
तेन च, D₃ ३ प्रीणयिष्ये प्रिया (D₅ 'प्येहिथी')निति, T₁
G₁ ३ e अनुदिष्टोस्मि तेन च ☞ G₃ (reading प्रण
यिष्येति तेन च) तेन अङ्गुलोपचारेण प्रणयिष्यतीति मखा
परवानस्तीति मयोष् । ☞ —^c) B₁ Das तत्र (for अत्र)
Das a₁ D₁-३ T₂ M₁ चा (for च) K₄ कुण्डले (for
[अ]कुं) G₂ अत्रजा कुण्डले के स्त्री (sic) —^d) K₅ ३
V₁ B₀ e-२ Das a₁ D₁ n₁ D₃ D₂ ३ ३ ३ T₂ M₁ ३-३
स्त्रिया, G₃ यस्य (for स्त्रियो) D₁ नाति- (for नास्ति)

47 ^a) D₃ transp न and स्त्री —^b) K₅ नाध्व-
गस्य, K₁ D₁ ३ नामरस्य, D₃ न*गस्य, D₁ नास्वागस्य

ईर्ष्याजं व्यसनं प्राहुस्तेन चैवोर्ध्वरेतसः ।
ईर्ष्याया त्वहमाक्षितो मग्नो दुष्कृतसागरे ॥ ४८
हत्वा साध्वीं च नारी च व्यसनित्वाच्च शासिताम् ।
भर्तव्यत्वेन भार्या च को नु मा तारयिष्यति ॥ ४९
अन्तरेण मयाजप्तश्चिरकारी ह्युदारधीः ।
यद्यद्य चिरकारी स्यात्स मां त्रायेत् पातकात् ॥ ५०

(for नाध्वगस्य) K₁ M₁ e ३ निदशे (M₁ 'दिवे')श्वरा
(M₁ e 'र', M₁ 'र') ☞ Cp त्रिदशेश्वर, दशधर्मग-
तत्वात् । ☞ —^c) K₁ ३ D₁ e २ T₁ G₁-३ e M₁ (sup
lin) अपराध्यति (for 'ध्यति) D₃ ३ धर्मेण (for
धर्मस्य) —^d) K₁ ३ प्रमादस्य (for प्रमा)

48 ^a) K₁ ईर्ष्याजं, D₅ ईर्ष्याजं M₁ e ईर्ष्यं जन्म
व्यसु प्राहुन् —^b) Ś₁ सत्वोर्ध्वं, K₁ ३ सत्वोर्ध्वं,
K₁ D₁ e २ गत्वोर्ध्वं, M₁ वोर्ध्वं (for चैवोर्ध्वं)
K₂ -चेतम (for -रेतस) —^c) K₁ G₁ ईर्ष्याया,
K₅ ३ ईर्ष्याया K₂ अक्षितो, Cp (gloss पातितो)
आक्षितो (as in text) —^d) K₁ मग्न, T₁ G₁ e M₁
मनो (for मग्नो) B₁ दुष्कृति (for 'त)

49 ^a) K₂ हुं, D₃ a₁ ह्य (for हत्वा) Ś₁
V₁ G₁ transp साध्वीं and नारी K₁ ३ हत्वा नारी च
साध्वी च —^b) K₁ ३ व्यसनित्वाच्च, D₅ व्यसनित्वाच्च;
M₁ ३ वसु नीरया (for व्यसनित्वाच्च) K₁ ३ Das a₁
D₁ T₂ G₂ ३ ३ च (G₂ om च) शासित (Das a₁
'ता), K₄ e B₀ e-२ D₁ n₁ D₃ D₂ ३ ३ ३ Cp
(gloss दीर्घराच्छादितं, Cpp as in text) च शासिता
(K₅ 'ना), K₁ D₁ e २ वसे स्थितां (K₁ 'त), T₁
च शासितु, M₁ e ३ च नाशिता (M₁ 'तां), M₃ च
शामत् (sic) (for च शासिताम्) —^c) K₁ M₁ भर्त
व्यत्वे च, Das a₁ 'व्यात्वेन, T G₂ ३ e M₃ हतव्यत्वेन
(for भर्तव्य) K₄ च भार्या, D₅ नार्यां च (for भार्या
च) —^d) K₅ भावयिष्यति, M₁ e ३ धा (M₁ sup
lin as text)रयिष्यति (for तार) G₂ को न मता
नयिष्यति

50 D₃ om 50-52 —^a) K₁ D₅ अन्तरेण, D₁ ३
M₁ e ३ सत्वेरेण (for अन्त) D₄ त्वया (for मया)
Ś₁ K₁ ३ T₁ G₂ e [आ]क्षिण्य, G₁ M₁ ३ प्राप्त्य (for
[आ]जप्त्य) ☞ Cn अन्तरेण, प्रमादेन ॥ Cp अत्र
विना । ☞ —^b) D₃ licuna, T G₁-३ e M₁ e ३
चिरकारि (G₁ ३ 'री)र (for कारी) K₅ B₀ e ३
D₁ n₁ D₃ D₂ ३ ३ ३ M₃ [इ]ति (for हि) —^c) D₁
om 50^d —^e) Ś₁ K₁ ३ यद्यपि, K₅ यद्यपि, K₁

C 12. 253
B 12. 257(6), 53
K 12. 272 53

C 12 9534
B 12 147163.54
K 12 272 '54

चिरकारिक भद्रं ते भद्रं ते चिरकारिक ।
यद्यद्य चिरकारी त्वं ततोऽसि चिरकारिकः ॥ ५१
ब्राहि मां मातरं चैव तपो यच्चार्जितं मया ।
आत्मानं पातकेभ्यश्च भवाद्य चिरकारिकः ॥ ५२
सहजं चिरकारित्वं चिरप्राज्ञतया तव ।
सफलं तत्तवाद्यास्तु भवाद्य चिरकारिकः ॥ ५३
चिरमाशंसितो मात्रा चिरं गर्भेण धारितः ।

सफलं चिरकारित्वं कुरु त्वं चिरकारिक ॥ ५४
चिरायते च संतापाच्चिरं स्वपिति वारितः ।
आवयोश्चिरसंतापादवेक्ष्य चिरकारिकः ॥ ५५
एवं स दुःखितो राजन्महर्षिर्गौतमस्तदा ।
चिरकारिं ददर्शाथ पुत्रं स्थितमथान्तिके ॥ ५६
चिरकारी तु पितरं दृष्ट्वा परमदुःखितः ।
शस्त्रं त्यक्त्वा ततो मूर्धा प्रसादायोपचक्रमे ॥ ५७

D₁ ० ० यद्यद्य, T G₁ १ ० अद्य यच् (G₁ य) (for यद्यद्य) Ś₁ K₁ २ ० [अ]चिरकारी (for चिर*) —^d) B₀ G₂ समं; M₁ स मा (for स मां) K₀ ज्ञायेत (for ज्ञा*). D₀ lacuna, G₁ वा पुन; M₁ ० १ पाप कात् (for पात*)

51 51^{ab}-52^{ab} D₀ om 51 (of v l 50) —^a) D₁ चिरकारीक —^b) K₄ om भद्रं ते K₁ १ D₁ 1 a₁ D₀ T₂ G₁ चिरकारिक (D₀ T₂ G₁ 'का) — K₁ D₁ om (hapl) 51^c-52^d —^c) Ś₁ K₁ २ यद्यपि, K₀ यद्यपि, D₁ ० ० T₁ G₂ ० यद्यद्य; M₀ यद्यपि (for 'द्य) Ś₁ K₁ ० [अ]चिरकारी, D₀ lacuna (for चिरकारी) G₂ स्यात् (for त्व) T₂ G₁ M₁ १ यद्यद्य (T₂ G₁ यद्यद्य) चिरकारित्व —^d) K₄ V₁ D₀ T₂ M₁ १ चिरकारिक (M₁ 'का).

52 K₁ D₀ १ om 52 (of v l 50, 51) K₄ om (hapl) 52-53 V₁ reads 52^a-55^b on marg —^a) Ś₁ K₁ २ पाहि (for ब्राहि) —^b) D₁ 1 तपो; D₀ lacuna (for तपो) K₁ यश्च (for यच्). B₁ ० D₁ 1 महत्; D₀ तथा; M₁ ० त्वया (for मया) K₂ तपो यश्च मयार्जित —^c) M₁ ० आत्मानं पातकाश्च त्वं. —^d) K₁ तवाद्य, D₁ 1 a₁ भवति; T G₁-३ ० M₀ ततोद्य (for भवाद्य). Ś₁ K₁ २ V₁ D₁ 1 D₁ T G₁ २ चिरकारिक (K₁ 'रक, G₂ 'रित), D₁ 1 a₁ [अ]चिरकारिक

53 K₄ D₀ om 53 (for K₄, of v l 52) V₁ reads 53 on marg —^a) D₁ 1 सहज-; M₁ 'जश्च (for 'ज) —^b) K₀ अतिप्रज्ञतया, K₁ V₁ D₁-१ ० चिरप्रज्ञ; B₀ ०-० D₁ 1 a₁ D₁ 1 n₄ D₀ D₂ ३ G₂ ० अतिप्रज्ञ, T M₀-१ अतिप्राज्ञ; G₁ अप्रतिज्ञ, G₂ सुनिप्रज्ञा; M₁ महिप्राज्ञ (for चिरप्राज्ञ) K₁ D₁ ० ० तथा (for तव) — After 53^{ab}, M₁ ins

710* भावयोश्चित्तसतापं न ह्यसफलतस्तथा ।

—^a) D₀ सकलं (for सफल) K₀ B₀ ०-० D₁ 1 a₁ D₁ 1 n₄ D₀ D₂ ३ १ ३ तथा ते; T₁ G₁ ३ ० तदद्य, T₂

M₁ १-१ तथाद्य, G₂ प्रदद्य (for तवाद्य) —^d) D₁ 1 D₀-१ M₁ ० चिरकारिक.

54 V₁ reads 54 on marg —^a) Ś₁ K₁ २ ३ ० V₁ D₁ T₁ G₂ ३ ० Cp (gloss प्रार्थित) आशासितो; B₀ १ D₁ 1 D₀ ० आसंसि (D₀ ३ 'शि)तो, D₀ आशंसिता (for 'सितो) Ś₁ K₁ २ ३ १ D₁ ० ० Ca Cpp धात्र्या (for मात्रा) —^b) D₁ 1 चिर- (for चिर) K₀ गर्भे सा, M₁ ० गर्भेण (for गर्भेण) —^d) M₁ भव (for कुरु) K₀ १ D₁ M₁ चिरकारिक

55 V₁ reads 55^{ab} on marg —^a) M₁ चिरायिते Ś₁ K₁ २ १ V₁ M₁ ० १ न, T G₁-३ ० M₀ तु (for च) K₁ २ सतापा (K₂ 'प)श्च; K₀ सतापात्, T G₁ १ ० सत्यात्मा; G₂ संज्ञात्मा; M₁ १-१ सज्ञात्मा (M₀ ० 'त्माच्) (for संतापाच्) —^b) K₁ V₁ B₀ ० (marg) १ D₁ 1 n₄ D₀ D₂-१ ० ० ० M₁ ० धारित, T₂ धारित (for वा*). Ś₁ K₁ २ ३ चिर स्वपित्वानित्व, G₂ चरस्वेपि निवारित्व —^c) T G₁-३ ० M₁ आवयोश्चित्तसतापम् (T₂ 'पात्) —^d) D₀ M₁ अवेक्ष; M₀ अवेक्षेश्च (for अवेक्ष्य). K₀ १ D₁ T₂ G₁ २ चिरकारिक (T₂ 'कं, G₁ 'का)

56 —^a) K₁ B₁ D₁ ० G₁ सु- (for स). G₁ राज (for राजन्) —^b) D₁ 1 om. from महर्षि up to ततो (in 57^c). Ś₁ K₁ २ ३ तत; K₀ B₀ D₁ 1 T G₁ M₁ ० तथा (for तदा) —^c) K₁ V₁ D₁ 1 १ ० M₁ ० १ चिरकारिक (D₀ १ 'ण) (hypermetric), B₀ (marg) 'कारिद्, G₁ 'कारि; G₂ 'कारी (for 'कारि) —^d) T G₁-३ ० M₁ १-१ transp पुत्रं and स्थितम् K₁ D₁ ० उपांतिके, D₀ ह्वांतिके; T₁ G₁-३ ० तथांतिके; M₁ ० अयाधिके (for अथान्तिके)

57 D₁ 1 om up to ततो (cf v l 56) —^a) K₂ G₂ चिरकारे (for 'कारी) Ś₁ K₁ २ ३ परमं (for पितरं). —^b) D₀ १ तं मृदा (for परम-) —^c) K₁

गौतमस्तु सुतं दृष्ट्वा शिरसा पतितं भुवि ।
पत्नीं चैव निराकारां परामभ्यगमन्मुदम् ॥ ५८
न हि सा तेन संभेदं पत्नी नीता महात्मना ।
विजने चाश्रमस्थेन पुत्रश्चापि समाहितः ॥ ५९
हन्यात्वनपवादेन शस्त्रपाणौ सुते स्थिते ।
विनीतं प्रश्नयित्वा च व्यवस्थेदात्मकर्मसु ॥ ६०
बुद्धिश्चासीत्सुतं दृष्ट्वा पितुश्चरणयोर्नतम् ।

शस्त्रग्रहणचापल्यं संवृणोति भयादिति ॥ ६१
ततः पित्रा चिरं स्तुत्वा चिरं चाघ्राय मूर्धनि ।
चिरं दोभ्यां परिष्वज्य चिरं जीवेत्युदाहृतः ॥ ६२
एवं स गौतमः पुत्रं प्रीतिर्हर्षसमन्वितः ।
अभिनन्द्य महाप्राज्ञ इदं वचनमब्रवीत् ॥ ६३
चिरकारिक भद्रं ते चिरकारी चिरं भव ।
चिरायमाणे त्वयि च चिरमस्मि सुदुःखितः ॥ ६४

C 12 2547
B 12 2576/147
K 12.272 67

D₁ ० ० स्थितो, T₁ G₁ ० तदा, G₁ तथा (for ततो)
—^d) T₂ स (for [उ]प-)

58 ^a) K₆ V₁ B₀ s s D₁ D₁ n₁ D₃ D₂ s s
M₁ ० १ (sup lin as in text) सं (for सु) K₆ V₁
B₀ ०-१ D₁ n₁ D₁ n₁ D₃ D₂ s s T G₁-३ ० M₁ १-१
ततो (for सुन) —^d) T₂ शिरसा (for शि) —^e)
D₁ D₁ पत्नी (for पत्नी) D₁ निराकारि; G₂
चिराकारं, G₂ ० [क]निरा; M₃ निराकार; Cp निरा
कारं (as in text) Ś₁ K₁ २ निर्विकारं च पत्नी
त्वां, D₃ १ पत्नीं च निर्विकारं स्वां ॐ C₁ निरा
कारं, लज्जया पापाणभूताम् ॥ Cp निराकार [रं], सम-
ग्राह्यं, अद्यग्रां, क्रोधमयाद्यावेशशून्याम् ॥ C₁ निराकारं,
नितरामाकारा यस्यास्ताम् । ॐ —^d) D₁ D₁ G₁ ० परम्
(for पराम्) K₁ B₁-१ D₁ n₁ D₁ n₁ D₃ s M₁ १-१
धर्म्या (M₁ 'या) गमन् (for धर्म) M₁ (sup lin)
सुनि (for सुदम्) K₂ परां सुदमुपागमत्; G₂ सुखम
ध्यगमद्भुवं

59 ^a) D₁ हिमा, G₂ हि सौ (for हि सा) K₁
समीर्दं (for समेद) B₀ न हि ते मानसंभेदं ॐ C₁ p
समेदं, स्वाभिप्रायप्रकटनेन मनोर्दौ स्थयन् ॥ Cp दौर्भेदस्यतां ॥
G₁ तेन पुरदरेण भवत् पत्नी समेदं मगमं न नीता । ॐ
—^b) Ś₁ K₁ नीता (for नीता) G₂ पद्मानीतमहात्मना
(hypermetrio) —^c) K₆ B₀ s (marg) D₁ D₁
D₃ वा (for च) B₁ s (marg as in text) ० [क्षा]
ध्रमस्ते (B₁ 'मे से) न; T G₁-३.० M₁ 'स्थाने (for
'स्थेन) —^d) D₃ १ तेन (for चापि)

60 ^a) K₁ D₁ ० १ हृति न सा वेद (for स्वनपवादेन)
K₆ B₁ D₁ n₁ D₃ D₂ s s हन्या हृति समा (B₁
[marg] मदादेश; V₁ B₀ १ ० D₁ n₁ D₃ १ हन्या
हृ (V₁ न्यामि) नि न वावेगं, T G₁ ३ ० M₁ १-१ 'मिति
न वाचेति (T₂ वा वेति; G₁ वा नेति, M₁ ० पापेति),
G₂ हन्यते सेति वाचेति —^b) Ś₁ K₁ २ १ १ D₁ ० ०
स्थिते (K₁ 'तौ) सुते (by transp), T₁ च सुस्थिते,

G₁ चिर स्थिते —^c) K₆ १ B₀-१ D₁ D₁-० T G₁-३ ०
M₁ १ ० विनीत V₁ B₀ D₁ D₁ n₁ D₃ D₂ s s
Kumbh ed से; M₁ 'स (for 'सं) K₆ प्रसस्त्वाच,
K₁ D₁ १ प्रश्नयस्त्वाच; B₀ D₁ n₁ D₃ D₂ s s Kumbh
ed प्रसवत्यर्थे; B₀-१ D₁ T G₁-३ ० M₁ १ ० प्रसव
त्वाच; D₃ १ प्रसभत्वाच (for प्रश्नयित्वा च) —^d)
K₂ विवस्थेदात्म, K₄ विवसेदात्म, K₆ B₀ १ D₁ D₃ १
विनाशे चा (K₆ वा) रम; V₁ B₀ १ १ D₁ n₁ D₃
D₂ s s T₁ G₁ ० M₁ C₁ विवा (B₁ D₁ 'ना) से चारम;
D₀ विनामावास्व; T₂ G₁ ३ M₁-१ निवासे चात्म (for
व्यवस्थेदात्म). ॐ C₁ चात्मकर्मसु विवासे विशेषेण वामे
कुर्वति, बहुकाल विचार्य तिष्ठतीत्यर्थं । ॐ

61 ^a) B₁ सु (for च) Ś₁ K₁ सु त; K₁ तवं (sic)
(for सुतं) —^b) K₄ नितं (for नतम्) —^c) G₁
चापल्यं (for चापल्यं) —^d) D₁ T₂ G₁-३ ० भया
दिभि (for 'दिति) ॐ C₁ संवृणोति, ऋद्धीकरोति । ॐ

62 ^a) T₁ G₁ ३ ० तत्र (for तत) B₁ (marg
as in text) सुतं (for चिर) D₀ श्रुत्वा; G₂ स्तिरत्वा;
M₃ स्थित्वा (for स्तुत्वा) G₁ तत्र पित्वा चिरस्थित्वा
(sic) —^b) G₂ पिता (for चिर) Ś₁ K₁ २ चाघ्राय
(for चा) G₁ चिराघ्राय च मूर्धनि —^c) D₁ चिर
(for चिर) —^d) K₂ जीवति, G₁ देवेति (for
जीवेति) G₂ उदास्मृतं (for हत)

63 D₁ om 63. K₁ om (hapl) 63^{ab} —^a) B₁
transp पदं and स K₁ ० M₁ गौतम —^b) K₄ ०
V₁ B₀ १-१ D₁ n₁ D₁ n₁ D₃ s १ १ गुणैर्युतं, D₃
गुणान्वितं; D₁ ० १ T G₁ ३ ० M₁ १-१-मुदा युत (M₁ ०
'सं) (for समन्वित) G₂ प्रीतिर्हर्षमुपागतं —^c) D₂ १
महाप्राज्ञ; D₁ (also as in text) भयादिति; D₀ महा
प्राज्ञं (for 'प्राज्ञ)

64 D₁ n₁ om (hapl) 64^{ab} —^b) Ś₁ K₁ चिरकारे;
K₁ 'कारि; T₂ 'चारिन् (for 'कारी) V₁ स्थिरी (for

C 12. 9546
B 12. 2676c1.66
K 12. 272 66

गाथाश्चाप्यत्रवीद्विद्वान्गौतमो मुनिसत्तमः ।

चिरकारिषु धीरेषु गुणोद्देशसमाश्रयात् ॥ ६५

चिरेण मित्रं बध्नीयाच्चिरेण च कृतं त्यजेत् ।

चिरेण हि कृतं मित्रं चिरं धारणमर्हति ॥ ६६

रागे दर्पे च माने च द्रोहे पापे च कर्मणि ।

अप्रिये चैव कर्तव्ये चिरकारी प्रशस्यते ॥ ६७

बन्धूनां सुहृदां चैव भृत्यानां स्त्रीजनस्य च ।

अव्यक्तेष्वपराधेषु चिरकारी प्रशस्यते ॥ ६८

चिर) B₈ (marg) D₈ (marg as in text) भद्र ते
चिरकारिक — °) K₆ B₀ 6-9 D₂ 2 4 D₁ 1 4 D₅
D₂ 2 8 T₂ G₁ M₁ 2. 6 चिराय यदि ते सौम्य, K₇ D₄
6 9 M₇ चिरायितेन ते सौम्य, V₁ यमानेस्वपि च, D₅ 7
'य यकृत सौम्य (D₁ कर्म), T₁ G₂ 2 6 'ययति ते
सौम्य (G₂ 'ति तेनाद्य). — °) K₆ B₀ 6-9 D₂ 2 4 D₁
1 4 D₅ 2-7 M₆ अस्मि न (B₀ च); K₇ D₄ 9 अस्म्यसु,
D₅ 1 D₂ 8 अस्मि न, D₅ 2 M₁ 7 अस्मिन्न, G₁ M₅
अस्मिन्सु, G₂ अस्मै सु (for अस्मि सु)

65 °) T₂ गाथां, G₂ यदा (for गाथाश्) D₀ [अ]
स्यापि, T G₁-3 6 M₅ चात्र, M₁ 6 7 चैव (for चापि)
K₂ 4 आश्रयीद् — °) K₇ D₄ मुनिसत्तम (D₄ 'मा');
D₈ 'रुत्तम' — 65^{cd} is damaged in G₂ — °) Ś₁
K₁ 2 चिरकार (K₂ 'रि) क, K₇ D₄ D₁ G₁ 'कारीषु
(for 'कारिषु) B₀ धीरेषु, D₂ lacuna, D₄ धीयेत्,
G₁ धीतेषु (for धीरेषु) — °) K₇ V₁ D₂ 2 4 D₁
D₄-7. 9 गुणोद्देश (D₂ 2 4 'देश) (for 'देश) K₄ 6
B₀ 6-9 D₂ 2 4 D₁ 1 4 D₅ D₂ 2 8 T₂ G₁ M₅ 7
समाश्रया; K₇ D₄ 6 9 समाश्रयेत्, V₁ D₇ समाश्रित;
D₅ T₁ G₂ 6 समाश्रय (for 'श्रयात्)

66 °) D₈ [अ] मित्र (for मित्र). K₁ 2 बध्नीयाश्;
K₇ D₄ 6 9 सध्नीयाश् (K₇ 'याश्), G₂ बुध्नी' (for
बध्नी') — °) M₁ 6 तु (for च) Ś₁ K₁ 2 परि
(for कृत) — °) K₇ D₄-7. 9 विद्भि (K₇ 'दि) त, T
G₁-3 6 च कृत (for हि कृत) D₅ 7 चित्रं (for मित्र)
— °) D₅ 7 वारणम् (for धा') G₁ चिरकारण-
मर्हति

67 °) D₀ lacuna, G₁ राग- (for रागे) T₁
G₁-3 6 गर्वे (for दर्पे) M₁ 6 मोहे (for माने)
— °) G₂ पापी; M₇ चापे (for पापे) G₁ कर्मण;
G₂ lacuna — °) G₂ damaged K₂ चापि (for
चैव). — °) Ś₁ K₁ चिरकाले; K₂ 'कालं, K₄ 'कार

एवं स गौतमस्तस्य प्रीतः पुत्रस्य भारत ।

कर्मणा तेन कौरव्य चिरकारितया तथा ॥ ६९

एवं सर्वेषु कार्येषु विमुश्य पुरुषस्ततः ।

चिरेण निश्चयं कृत्वा चिर न परितप्यते ॥ ७०

चिरं धारयते रोपं चिरं कर्म नियच्छति ।

पश्चात्तापकरं कर्म न किञ्चिदुपपद्यते ॥ ७१

चिरं वृद्धानुपासीत चिरमन्वासा पूजयेत् ।

चिरं धर्मान्निपेवेत कुर्याच्चान्वेषणं चिरम् ॥ ७२

(for 'कारी)

68 Ś₁ K₁ 2 4 D₂ 2 8 om (hapl) 68 — °)
T₂ सुहृद — °) T₂ मान्याना (for भृत्याना) K₆
स्व (for स्त्री) D₅ 2 चा (for च) — °) K₆ अप
राधेषु, B₁ 'राधेषु ❀ C_p अत्यक्तेषु, प्रमाणान्तरा
परिशुद्धेषु । ❀

69 °) K₄ 6 7 V₁ B₀ 6-9 D₂ 2 4 D₁ 1 4 D₅
D₂-9 तत्र (for तस्य) — °) D₅ 7 प्राप्त (for प्रीत')
— °) G₂ damaged Ś₁ K₁ 2 4 राजेंद्र, B₂ T G₁
2 6 M₁ 5-7 कौतेय (for कौरव्य) — °) B₁ D₂ M₁
चिरकारीतया (for 'कारितया) K₂ 4 7 D₂ 2 4 D₁
1 4 D₅ 1 D₂ 4 6 8 9 तथा (for तथा)

70 °) Ś₁ K₁ 2 4 भूतेषु (for कार्येषु) — °) Ś₁
K₁ 2 4 7 V₁ B₀ 6-9 D₂ 2 4 D₁ 1 4 D₅ 1 D₂ 2 8 विमुष्य (K₁ 'प'
(for 'श्य) K₆ तदा, K₇ D₄-7 9 स्वय; B₀ (marg
as in text) तथा (for तत्) — °) G₂ चिरकारेण
(hypermetric) (for चिरेण) M₁ 6 गत्वा (for कृत्वा)
— °) D₀ चिरेण (for चिरं न) K₇ D₄-7 9 T
G₁-8 6 चिरेण (T₂ G₁ 'र च) प्रतिपद्यते

71 °) K₁ G₁ चिर- (for चिर) D₂ 2 4 चा (D₂
का) रयता, T₂ G₂ 2 6 M₅ चा (G₂ का) रयते; G₁
कारयते (for धार') — °) G₂ चिर (for चिर)
D₅ T G₁ 2 6 M₅ नियच्छत, G₂ निय** (for
'च्छति) — °) G₂ damaged Ś₁ K₁ 2 कृतं (for
कर) — °) M₁ 6 उपलभ्यते (for 'पद्यते)

72 °) D₅ 7 विद्याम् (for वृद्धान्) K₆ B₀ 7 9
वृद्धानुपासीत चिरं — °) T₁ G₂ 2 6 M₁ 5-7 मान्याश्च,
T₂ आर्याश्च, G₁ अन्याश्च (for अन्वासा) — °) B₀
कर्मान्; B₀ D₂ D₁ 1 4 D₅ D₂ 2 8 T G₁-3 6 M₁
5-7 धर्म (for धर्मान्) — °) K₁ 2 कुर्याश् (for
कुर्याच्) Ś₁ K₁ 2 चान्वेषण, K₇ D₄ 6 'पणे (for
'पण).

चिरमन्वास्य विदुषश्चिरं शिष्टान्निपेव्य च ।
चिरं विनीय चात्मानं चिरं यात्यनवज्ञताम् ॥ ७३
ब्रुवतश्च परस्यापि वाक्यं धर्मोपसंहितम् ।

चिरं पृच्छेच्चिरं ब्रूयाच्चिरं न परिभूयते ॥ ७४
उपास्य बहुलास्तस्मिन्नाश्रमे सुमहातपाः ।
समाः स्वर्गं गतो विप्रः पुत्रेण सहितस्तदा ॥ ७५

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि अष्टपञ्चाशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २५८ ॥

२५९

युधिष्ठिर उवाच ।

कथं राजा प्रजा रक्षेन्न च किञ्चित्प्रतापयेत् ।
पृच्छामि त्वां सता श्रेष्ठ तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १

भीष्म उवाच ।

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
द्युमत्सेनस्य संवादं राज्ञा सत्यवता सह ॥ २

C 12 2560
B 12 266(7) 2
K. 12 273 2

73 *) K₇ Da₁ Da₂ ६ विदुषः, V₁ D₅ T G_{1-३} ६
M₁ ६-१ विद्वांस, B₃ विदुषां (for 'पद्'). —^b) Ś₁ K₁
३ ४ इष्टान्, D₁ शिष्ट (for शिष्टान्) K₇ D₁ ९
निपेव(D₁ 'घ')येत्, D₂ १ 'ब्रु' (for 'व्य च' —^c)
G₂ damaged K₇ चिर (for चिरं) K₆ विष्ठीय,
G₁ विनीय (for वि') —^d) D₁ M₅ याति, G₁
यामि (for याति) B₃ अनवज्ञतां, Da₁ 'ज्ञातां,
D₅₁ 'ज्ञतं (for 'ज्ञताम्)

74 74^{ab} is damaged in G₂ —^a) Ś₁ K₁ ३ ४
स्वात्मनश्, D₅ कुर्वतश् (for ब्रुव') D₅₂ परश्चापि
(for 'स्वापि) —^b) B₃ वाक्य (for वाक्य) B₃
(marg as in text) D₅ १ धर्मार्थ (for धर्मोप-) B₃
(marg as in text) -शोमित, D₅₂ -सेवित; T₂ समित
(for सहितम्) —^c) T₂ वाक्य (for चिर) K₆ B₃
६ १ ९ Da₃ a₁ D₅₁ n₁ D₅ D₂ ३ ३ वृ (Da₁ ६) एोपि
(K₆ 'सि) च, V₁ पृष्टेन्न न; D₅ १ पृष्टश्च वि-, T
G_{1-३} ६ M₁ ६ ६ पृष्टो हि यो (G₁ च) (for पृच्छेच्चिर)
K₇ D₁ ६ ६ च ब्रूयाच्च (for चिर ब्रूयाच्) M₇ चिर पृष्टो
हि ब्रूयाच्च —^d) K₁ ६ B₃ ६ (marg as in text) १ ३
(marg) ९ Da₃ a₁ D₅₁ n₁ D₅ D₂ ३ ३ तप्यते (for
-भूयते)

75 *) G₂ चिरास्य, Cpp (gloss उपिस्वा) उपोप्य,
Cp (gloss क्षिप्त्वा) उपास्य (as in text) G₁ यस्मिन्
(for त'). —^b) Ś₁ K₁ ३ ६ १ B₃-९ Da₃ D₅ D₁-१
M₁ ६ १ आश्रमेषु, K₂ 'मे च, V₁ T G₁ ३ ६ M₅
'मे स (for 'मे सु) Ś₁ K₁ ३ ३ स (K₂ स) हर्षय-
(for महातपा). G₂ आश्रमे बहुल तप —^c) Ś₁
K₁ ३ ४ यदुः; T₂ स हि; G₁ M₇ समा, G₂ समं

(for समा) D₁ स्वर्गं (for स्वर्गं) Ś₁ K₁ ३ ततो
विप्र, D₁ गतो विप्र (for गतो विप्र) —^d) K₂
सहतास्य (sio) (for सहितस्य)

Colophon — Sub-parvan Ś₁ K₁ ३ ४ ६ १ V₁
B₃ ६-९ Da₃ a₁ D₅₁ n₁ D₅ D₂-९ T G₁ ३ ६ M₁ ६-१
मोक्षधर्म — Adhy name Ś₁ K₁ ३ ४ १ V₁ B₃ ६-९
Da₃ a₁ D₅₁ n₁ D₅ D₂-९ G₁ ३ ६ M₅ १ चिरकारि-
कोपाख्यान; M₅ चिरकार्युपाख्यान — Adhy. no
(figures, words or both) K₆ B₇ M₁ ६ १ 91, D₅₁
D₅₁ D₇ T₁ G₁ ३ ६ M₅ 93, D₅₄ D₅₂ 92, D₅ 87,
T₂ 106, G₂ 88. — Śloka no., Da₁ 76, D₅₁ n₁
77, D₅₁ 39, D₅ 75

259

The portion from st 1 up to end of 12.
285 is lost in G₆ on missing folios

1 *) D₁ प्रजा, G₃ laouna (for प्रजा) K₇ D₁
६ ६ M₁ ६-१ रक्षन् (for रक्षेन्) —^b) K₆ वा; D₅ १
हि (for च) K₆ B₃ ६-९ Da₃ a₁ D₅₁ D₅ D₂ ३ ४
(before corr) ६ १ G₃ प्रघातयेत्, D₅₄ प्रपात',
D₅ प्रचार' (for प्रताप') Ś₁ K₁ ३ न किं (K₁ क)
चित्परितापयन्, K₄ न किञ्चित्परिपालयन् —^c) K₇ Da₁
प्रच्छामि Ś₁ K₁ ३ G₁ M₇ त्वा (for त्वां) —^d) G₂
damaged

2 G₂ is partly damaged. D₅₃ om 2^{ed} —^c)
D₅₄ द्युमशेनस्य. —^d) K₇ D₅₁ D₅ ६ M₅ १ राज्ञ, Da₁
राज्ञ, D₁ राजा (for राज्ञा) G₁ राज्ञ सत्त्ववत' सह.

अव्याहृतं व्याजहार सत्यवानिति नः श्रुतम् ।
 वधाय नीयमानेषु पितुरेवानुशासनात् ॥ ३
 अधर्मतां याति धर्मो यात्यधर्मश्च धर्मताम् ।
 वधो नाम भवेद्धर्मो नैतद्भवितुमर्हति ॥ ४
 द्युमत्सेन उवाच ।
 अथ चेद्वधो धर्मो धर्मः को जातुचिद्भवेत् ।
 दस्यवश्चेन्न हन्येरन्सत्यवन्संक्रो भवेत् ॥ ५
 ममेदमिति नास्यैतत्प्रवर्तेत कलौ युगे ।

3 °) Ś1 K1 : B1 अव्याहृतं, D1 'हृतं; M1 ० 1
 'हृत्य (for 'हृतं) ☞ C4 अव्याहृत, पितर प्रति शिक्षा
 रूप वचन पुत्रेण व्याहृतमयोग्यमपि ॥ Cn अव्याहृतं, दण्डा
 नामप्यदण्डयं, प्राक्कनचिदनुक्तम् ॥ C6 केनाप्यनुक्तपूर्वम् । ☞
 —^b) K1 D0 विद्युत; T1 G1-3 न श्रुति (T1 'त'
 — After 3^o, T2 reads 9^o-10^o, repeating 9^o in
 its proper place — °) K6 [अ]नीयमानेषु; K7
 V1 Bo ०-१ Das. a1 Dn1 n1 Ds D2-१ M1 ० [उ]द्धी
 (K1 'द्धि)यमानेषु (D2 'नस्य); T G1-3 M1 1 नीय
 मानस्य (G1 'ने तु); Ca 'मानेषु (as in text) — °)
 Ds 1 [अ]स्य (for [अ]नु). K2 शासनं

4 Before 4, T G1 M1 ० 1 123 सत्यवान् G2
 partly damaged — °) Das a1 अधर्मिता —^b) K6
 यात्यधर्मैवधर्मतां; Da1 धर्मो यात्यपि ध'; M1 ० यात्य
 धर्मं च ध' — °) M1 यदि (for नाम). K1 [अ]मवद्.
 T1 धर्मं (for धर्मो).

5 °) M1 चेद्वधे. Ś1 K1.१ अथ तमभ्य (Ś1 K1
 lacuna for तमभ्य)धावत्स; T1 G2 कथंचित्त्वधो धर्मो;
 G2 कथं च तद्विधो धर्मो —^b) K1 (before corr)
 धर्मा; Da1 D0 [S]धर्म (for धर्म) Ś1 K1 2 1 1
 V1 D1.१ जातु (K1 त)यो; B2 जातु किं; Da1
 जातुविद् (for 'चिद्). ☞ Ca को जातुचिद्भवेत्, न
 कोऽपीत्यर्थं । ☞ — K2 om (hapl) 5^od — °)
 K6 हन्येरन्, Ds 1 हन्येते (for हन्येरन्) — °) G2
 damaged. K6 1 Ds 1 1 M1 ० सत्यवत्; D0 T1 G2 ०
 'वान् (for 'वन्) V1 सत्यधर्मं कथं भवेत्

6 G1 partly damaged. — °) Ś1 K1 1 1 नश्येत्;
 K1 नास्यैतत्; T G2 M1 १-1 चान्येत्; G1 नाप्ये'
 (for नास्यै) —^b) B2 १ १ Ds 1 प्रावर्तेत; B1 Das
 a1 प्रावर्तेत; T G2 १ M1 १-1 प्रवर्तेति — °) D4
 (before corr) लोके (for लोक-). D0 नश् (for न)
 M1 [अ]साद् (for साद्). — °) K2 अथ चेदङ्कशासनः;

लोकयात्रा न चैव स्यादथ चेद्वेत्य शंस नः ॥ ६
 सत्यवानुवाच ।
 सर्व एव त्रयो वर्णाः कार्या ब्राह्मणवन्धनाः ।
 धर्मपाशनिबद्धानामल्पो व्यपचरिष्यति ॥ ७
 यो यस्तेषामपचरेत्तमाचक्षीत वै द्विजः ।
 अयं मे न शृणोतीति तस्मिन्नाजा प्रधारयेत् ॥ ८
 तत्त्वामेदेन यच्छास्त्रं तत्कार्यं नान्यथा वधः ।
 असमीक्ष्यैव कर्माणि नीतिशास्त्रं यथाविधि ॥ ९

K6 अथ चेद्वेत्यसशयः; G1 अथ चेद्वेत्य शासनं.

7 °) K1 सर्वम्, Ds सत्य, D1 सत्यम् (for सर्व)
 Das Dn1 n1 Ds1 Ds १ एते (for एव) K1 त्रयो
 वर्णाः; K2 त्रयो बाला, D1 त्रयो वर्णः; G2 अत्र वर्णा
 —^b) K4 कार्यो; M1 कार्याद् K2 ब्राह्मणवधना; K6
 यधनिबं; B2 Das a1 Dn1 ब्राह्मणवधना; Ds 1 ब्राह्मण
 वधुना ☞ Ca n' ब्राह्मणवन्धना ब्राह्मणाधीना । ☞ — °)
 K6 सर्वं; G1.१ कर्म (for धर्म) D0 -विबद्धानाम्;
 G1 निबंधानान् (for निबद्धानाम्) — °) K1 corrupt
 G2 damaged Ś1 अल्पा, B2 (marg.) अन्यो M1 ०
 कश्चिद्; M2 मालपो (for अल्पो) Ks.1 V1 B2-१
 Das a1 D1 ० ० [S]प्यपचरिष्यति; Ds 1 अमिष' (for
 व्यपच'). Bo Dn1 n1 Ds १ १ अन्योप्येव चरिष्यति;
 T1 G2 मालपो न्यतिष'; T2 G1 मालपोप्यतिष (G1 'क')
 रि'; M1 एको नापचरिष्यति (also 'सि). ☞ Ca
 अल्पो, क्षुद्रो व्यपचरिष्यति, अपचारं करिष्यति । ☞

8 °) G2 partly damaged K6 यत्; M1 यं (for
 यत्). B2 (marg) T2 अतिचरेत्, G2 *पि च ते;
 M1 ० अतिचरेत् (for अप'). —^b) K2 Ds M1 आच
 क्षेत्; G1 'क्षीत्तु (for 'क्षीत) T2 (also as in text)
 ब्राह्मण (for वै द्विज) G2 मा च कांक्षीत वै द्विज
 — °) T1 G1.१ अधर्मेण; T2 अधर्मो न (for अय मे
 न). — °) Ś1 K1 १ प्रधावयेत्; K6 1 D1-1 १ [उ]प
 धारयेत्; Ca (gloss' दण्डं धारयेत्) Cp (gloss प्रकृष्ट
 शासन प्रणमेत्) Cs (gloss अपचारमवधारयेत्) प्रधारयेत्
 (as in text).

9 T2 reads 9^o-10^o after 3^o, repeating 9^o here.
 — °) K6 सदा भेदेन, K1 Das a1 Dn1 D1.१ 1 तत्त्वं
 (K1 'त्वे, Das a1 'त्वं)भे'; Ds T1 G2 १ M1 Cnp
 Cs सत्त्वभे'; T2 (first time) सत्त्वभे'; T2 (second
 time) M1 ० 1 त (M1 [sup] 127] स)त्त्वभावेन (for तत्त्वा
 भेदेन). M1 यच्छास्त्रं ☞ Cn तत्त्वामकत्वात् तत्त्वं क्षरीरं

दस्यून्हिनस्ति वै राजा भूयसो वाप्यनागसः ।
 भार्या माता पिता पुत्रो हन्यते पुरुषे हते ।
 परेणापकृते राजा तस्मात्सम्यक्प्रधारयेत् ॥ १०
 असाधुश्चैव पुरुषो लभते शीलमेकदा ।
 साधोश्चापि ह्यसाधुभ्यो जायतेऽशोभना प्रजा ॥ ११
 न मूलघातः कर्तव्यो नैव धर्मः सनातनः ।
 अपि खल्ववधेनैव प्रायश्चित्तं विधीयते ॥ १२

उद्वेजनेन बन्धेन विरूपकरणेन च ।
 वधदण्डेन ते क्लेश्या न पुरोऽहितसंपदा ॥ १३
 यदा पुरोहितं वा ते पर्येयुः शरणैपिणः ।
 करिष्यामः पुनर्ब्रह्मन्न पापमिति वादिनः ॥ १४
 तदा विसर्गमर्हाः स्युरितीदं नृपशासनम् ।
 विभ्रदण्डाजिनं मुण्डो ब्राह्मणोऽर्हति वासनम् ॥ १५
 गरीयांसो गरीयासमपराधे पुनः पुनः ।

C 12 9574
 B 12] 259[7] 16
 K 12 273 16

(सखेति पाठे जन्तु), तस्य अभेदेन, अविनाशेन यत्प्रवृत्त
 शास्त्रम् ॥ C₂ (reading सखभेदेन) उन्मार्गप्रवृत्तयुद्धि
 निवृत्त्यर्थम् । ❀ ❀ C₂ ३ शास्त्रं, शासन दण्ड । ❀
 —^b) K₂ बुध, B₀ ०-१ D₂ ३ ३ D₁ ३ ३ D₂ ३
 ३-३ विच (B₀ 'धि), G₂ भवेत् (for वध) —^c)
 G₂ damaged B₀ १ ३ (marg) ० सुसमीक्ष्य K₁ G₁
 [ह]व; D₂ न (for [ए]व) ❀ C₂ कृमाणि, अपराध
 हेतुभूतानि, असमीक्ष्य, अविचार्य । ❀ —^d) K₁ नीतिशस्त्र
 यथा विधि; K₀ B₀ १ ३ (marg as in text) ० D₂
 ३ ३ M₁ ३ 'शास्त्रविधि तथा.

10 For the sequence in T₂, of v 1 3 —^a)
 Ś₁ K₁ ३ ३ B₀ १ ३ (marg) D₁ ३ ३ D₂ ३ ३ ३ ३
 निहंति (for हिनस्ति) —^b) D₁ ० भूयशश्, D₀ १
 भूयसा, M₁ ० १ भूयांसश्; C₂ (gloss याहुत्पेन) भूयसो
 (as in text) K₁ T₂ नाप्यनागस, K₁ D₀ ० M₁ ०
 चाप्य; B₁ वा अनागस, D₁ चाप्यनागमा —^d)
 K₄ १ D₂ ३ D₁ ३ D₂ ३ ३ M₁ ३-१ हन्यते, T₁ G₂ दहते
 K₄ D₁ ३ ३ D₂ ३ ३ पुरुषेण ते (for ये हते) —^e)
 Ś₁ K₁ [अ]पकृते; K₁ V₁ D₂ ३ D₁ ३ ३ D₂ ३ ३ ३
 'कृतो; D₂ १ [अ]पि कृत (for [अ]पकृते) —^f) Ś₁
 K₁ ३ ३ सर्व (for सम्यक्) Ś₁ K₁ ३ प्रघावयेत्, V₁
 प्रसाप, D₂ १ प्रकाश (for प्रचार)

11 ^a) G₂ damaged Ś₁ K₁ नसाधुश्च (for असा)
 —^b) K₂ लभेत, T वदते (for लभते) G₂ एकधा
 —^c) D₀ स्वसाधुभ्य K₀ V₁ B₀ १ ० T₂ G₂ ३ M₁-१
 असाधुश्चैव (G₀ M₁ 'भ्यश्च; M₁ ० 'श्चापि) साधुभ्य,
 B₂ (marg as in text) असाधुश्चैव सा, B₂ (also
 marg) D₂ ३ M₁ साधो (M₁ 'धु)श्चैवाप्यसा, D₂ १
 साधुभ्यश्चाप्यसा, D₀ असाधुभ्यश्चापि सा (hypermetric),
 T₁ साधुश्चैव सा; G₁ असाधुभ्योपि पुरुषो —^d)
 K₀ १ V₁ B₀ ०-१ D₂ ३ ३ D₁ ३ ३ D₂ ३ ३ T₁ G₁-१
 M₁ ३-१ G₀ शोभना (G₂ 'नो) जायते (for जायतेऽशोभना)
 K₁ D₂ ३ D₁ ३ ३ G₂ M₁ ० प्रजा T₂ शासनाजायते
 प्रजा ❀ C₂ साधुभ्य सकाशादसाध्वी प्रजा शोभना

जायते । ❀

12 ^a) K₁ D₀ स (for न) G₂ मूलभूत (for
 'घात) —^b) D₂ ३ नैव (for नैव) —^c) K₂ D₂
 ३ ३ D₁ ३ ३ D₂ ३ ३ M₁ ३ ० खल्ववधेन (for खल्व-)
 D₀ [ए]व (for [ए]व) G₂ न हि खल्ववदधैव (S₁₀)

13 ^b) D₂ विरूपकरणेन च —^c) Ś₁ K₁ ३ वध-
 धेन, G₁ ३ पददणेन (for वध) D₂ ० न, G₂ वै
 (for ते). D₂ ३ D₀ क्लेशा, D₁ ३ ३ D₂ ३ ३ T₂ क्लेश्या
 —^d) K₁ ३ ३ ३ V₁ B₀ ०-१ D₂ ३ ३ D₁ ३ ३ D₂-१
 G₂ ३ Cpp न (K₁ D₂ ० G₂ स) पुरोहितससदि (K₁
 'पदि, B₀ ० १ ० Cpp 'पद) ❀ C₂ पुरोहितसंपद
 पुरोहिताधिकारादपि । पाठान्तरे ससदि सभायाम् ॥ C₂
 पुरोहितसंपदा अहितसंपदा, अपराधादातिशयेन हेतुना पुर
 प्रथम न वधदण्डेन क्लेश्या इत्यर्थ । ❀

14 ^a) G₁ दया; G₂ यथा (for यदा). —^b) Ś₁
 पर्येयु; K₁ पर्येयव; K₂ पर्येयु; K₀ T₁ G₁-३ पर्येयु;
 D₂ ३ धर्मेयु. —^c) K₁ करिष्याम, M₁ ० १ 'व्यामि.
 —^d) D₂ वादित

15 ^a) G₂ partly damaged T₁ तथा (for तदा).
 K₄ विमर्शमर्हा, T G₁ ३ M₁ ३-१ विसर्जनार्हा —^b)
 T₂ इदानीं (for इतीदं) K₀ १ B₀ ०-३ D₁ ३ ३ D₂
 D₂-१ T₂ M₁ ३-१ Cap Cp (Cpp as in text) C₂ घात-
 शासन (B₂ 'रुक्षण) (for नृपशा) T₁ G₁ ३ इति
 ददातु (G₂ 'न्न)शासनं, G₂ नीतिदंडोत्र शासन ❀ C₂
 घातशासनं ब्रह्मशास्त्रम् । राजामदण्डयो नास्तीत्याह—नादण्डयो
 नाम राजोऽस्ति य खल्वधेन न तिष्ठति—मनु (8 335^{ed}). ❀
 —^c) Ś₁ K₁ ३ दंष्ट्रा (K₂ 'ड)जिने (for 'जिन). K₁
 मडो, T₂ G₂ मुंडी; G₁ मुंडं; M₁ ३ ० दह्यो (for
 मुण्डो). —^d) K₄ ० V₁ B₀ ०-१ D₂ ३ ३ D₁ ३ ३
 D₂ ३ ३ ३ T₁ G₁-३ Cn शासनं; D₀ चामनं, T₂
 वा चन (for वासनम्).

16 ^a) Ś₁ K₁ M₁ ० गरीयांस; K₂ 'यस-, K₁ 'यसी;
 D₁ ० 'यसि; D₀ 'यसा; G₂ 'यान्यो (for 'यासो).

B. 12. 9575
C 12 266[7] 16
K 12. 273 16

तथा विसर्गमर्हन्ति न यथा प्रथमे तथा ॥ १६

द्युमत्सेन उवाच ।

यत्र यत्रैव शक्येरन्संयन्तुं समये प्रजाः ।

स तावत्प्रोच्यते धर्मो यावन्न प्रतिलङ्घ्यते ॥ १७

अहन्यमानेषु पुनः सर्वमेव पराभवेत् ।

पूर्वे पूर्वतरे चैव सुशास्या अभवज्जनाः ॥ १८

मृदवः सत्यभूयिष्ठा अल्पद्रोहाल्पमन्यवः ।

V₁ D₅-7 गरीयामो, G₁ 2 'यांसो; C₅ (gloss मोघरहित) 'यामम् (as in text) ❀ Ca गरीयाम पूज्या, विद्या भिजनतप सवन्धेनोऽकृष्टा ॥ C₅ विद्याशीलादिभिर्गरीयासो ब्राह्मणा । ❀ —^b) V₁ D₅ ह्यपराधे, D₅ 7 [S]ज्यप', G₁ 2 अपराधा (G₂ 'धात्' —^c) K₄ V₁ B₀ c-2 Da₃ n₁ Dn₁ n₄ D₅ D₂-9 तदा (for तथा) K₂ मर्हति G₂ तदा द्वितीयसर्गास्तु (sic) —^d) G₂ damaged. D₅ 7 तया (for यथा) D₅ 7 यथा, T₁ G₁ 8 नरा (for तथा) ❀ C₅ प्रथमे पुरुषा यथा विसर्गमर्हन्ति, न तथा गरीयांस इत्यर्थ । ❀

17 G₂ partly damaged Dn₁ युधिष्ठिर (for द्युमत्सेन) —^a) K₅ V₁ B₃ (marg as in text) 9 Da₂ D₅ तत्रैव K₇ D₄ 9 शक्येरन्, V₁ सजे'; T G₁-3 शक्यते (for शक्येरन्) —^b) K₁ सयत, K₂ संवतु; B₃ (marg) सपन्न, Da₃ सयतुं, D₅ सयत Śi K₁ 2 नियते, D₅ समरं, D₅ 7 द्वा (D₇ स) मयेत् (for समये) D₅ व्रजा (for प्रजा) —^c) K₄ B₀ 8 (marg) Dn₁ n₄ D₅ D₂ 8 M₅ 6 C₅ सावान् (for तावत्). K₅ V₁ B₀-9 Da₃ a₁ उच्यते, D₅ 1 मो', G₂ रो', M₁ 6 प' (for प्रो) —^d) K₅ B₀ 7 8 (marg as in text) 9 Da₁ T₂ Cp व्यसिल्यते (B₇ 'ति), T₁ G₁-3 ह्यति' (for प्रति) ❀ C₅ धिग्दण्डेन समये नियन्तु न शक्येरन्क्षेदर्थदण्डो धर्म । तत्रापि न शक्येरन्क्षेदधदण्डो धर्म इत्यर्थ । ❀

18 ^a) G₂ हन्यमानेषु न पुन —^b) D₅ om (hapl) from मयेत् up to पुरा (in 19^c) —^c) K₅ 7 D₅ पूर्वतरे, G₁ पूर्वपदे K₅ ये वै (for चैव) —^d) Śi K₁ 6 चाशा (K₁ 'दा) स्या, K₂ वाशास्या, Da₃ a₁ प्र', D₅ स्व', D₇ M₁ 6 आ', T₁ G₁ 8 ह्य'; T₂ हा'; M₅ 7 अ' (for तु) K₄ 6 7 V₁ B₀ c-9 Da₃ a₁ Dn₁ n₄ D₅ D₂ 8 c-9 M₁ 7 ह्यमवन् (Dn₄ 'ज्') (for अम') K₇ Da₁ D₈ (marg sec m) 9 प्रजा (for जन) G₁ corrupt.

पुरा धिग्दण्ड एवासीद्वाग्दण्डस्तदनन्तरम् ॥ १९

आसीदादानदण्डोऽपि वधदण्डोऽद्य वर्तते ।

वधेनापि न शक्यन्ते नियन्तुमपरे जनाः ॥ २०

नैव दस्युर्मनुष्याणां न देवानामिति श्रुतिः ।

न गन्धर्वपितृणां च कः कस्येह न कथन ॥ २१

पद्मं श्मशानादादत्ते पिशाचाच्चापि दैवतम् ।

तेषु यः समयं कुर्यादज्ञेषु हतमुद्दिषु ॥ २२

19 D₁ om up to पुरा (cf v 1 18) —^a) G₂ partly damaged K₂ मृदव, T₁ G₁ 8 जतव', T₂ ऋजव (for मृदव) K₇ D₅ 9 M₁ 2-1 मत्त (for मत्त) —^b) G₁ अल्पद्रोहोत्प (for 'द्रोहाद्य) —^c) K₄ दिग्-, G₂ [अ]नु (for चिग्) K₂ om (hapl) एवासीद्वाग्दण्ड G₂ एवास्ति (for 'सीद्) and ददत्तस् (for वाग्दण्डस्) G₁ ममनतर ❀ C₅ वाग्दण्ड-दुराशमन्त्रित्वादिपरुषभापरुष ॥ ❀

20 ^a) K₂ lacuna for दान D₁ आसीद्वाग्दण्डोऽदपि —^b) K₁ वधदह्यो, K₂ वयदडो (sic) K₂ [S]भ्यवर्तते, B₃ (marg) [S]पि व', D₅ 7 स्यव', G₂ [S]पि दृश्यते —^c) G₂ पथेन (for वधेन) —^d) Śi K₁ 2 चे परे; K₇ हतरे (for शररे) K₂ om जना

21 D₅ T G₁-3 M₅ transp 21 and 22 —^b) B₀ न वेदानाम्, G₁ नैवेदानीम् (for न देवानाम्) —^c) K₇ D₅ 9 तु (for च) K₄ 6 न च गधर्वपितृणां, V₁ गंधर्वाणां पितृणां च —^d) K₂ यस्येह K₇ (also as in text) च (for न) T G₁-3 M₅ कथ च न (for न कथन) Śi K₁ 4 न क' कस्येह कथन, M₁ 6 7 न यक्षोरगर (M₁ 'रा) क्षसां ❀ C₅ दस्युवधे तन्नायादीनां वधो नास्तीत्यर्थ । ❀

22 M₁ 6 om 22^{ab} D₅ T G₁-3 M₅ transp 21 and 22 —^a) K₇ D₄ पद्म; D₅ 1 D₅ यम, D₂ 8 पुन; G₁ 8 पार्त्र; M₁ (sup lin as in text) C₇ पक; Ca n (gloss शवालंकारं) पद्मं (as in text) Śi K₁ 2 पिशाचाद्, K₅ श्मशानाद्; D₅ सशा' (for श्मशा') Śi K₁ M₇ आदित्ये; V₁ B₃ (marg) C₅ आदित्य, D₅ आद्यते (for आदत्ते) ❀ C₇ आदत्ते इति काष्ठा ॥ C₇ पक श्मशानादादत्ते इत्यत्र, हतश्चोर पिशाचो भूत्वा दैवत, देवतामवन्त्रि । पकं, मरणदिनादारभ्य दशमेऽहनि, दक्षिणपार्श्वे यमाय, उत्तरपार्श्वे रुद्राय, मध्ये प्रेतराजायेति दत्त पक पिण्डाद्यत्र श्मशानादादत्ते, अपहरति । इदं चोपलक्षणम् । तत्रागता प्रजाश्च आविश्य बाधते । ❀ —^b) Śi K₁ 7

सत्यवानुवाच ।

तत्र शकनोपि चेत्साधून्परित्रातुमहिंसया ।

कस्यचिद्भूतमव्यस्य लाभेनान्तं तथा कुरु ॥ २३

शुभत्सेन उवाच ।

राजानो लोकयात्रार्थं तप्यन्ते परमं तपः ।

अपत्रपन्ति तादृग्भ्यस्तथावृत्ता भवन्ति च ॥ २४

वित्रास्यमानाः सुकृतो न कामाद्भवन्ति दुष्कृतीन् ।

सुकृतेनैव राजानो भूयिष्ठं शामते प्रजाः ॥ २५

श्रेयसः श्रेयसीमेयं वृत्तिं लोकोऽनुवर्तते ।

सदैव हि गुरोर्वृत्तमनुवर्तन्ति मानवाः ॥ २६

C 12 9585
B 12 266(1) 26
K 12. 273 26

Di-3 ० M1 पिशाचाद्यः Ds 'चाद्यः, D1 Cv 'चरु ३
G1-3 M च (for चाच्) K1 Da3 क्षधि, K1 1
Di-6 ० चाधि, B2 चैव (for चाधि) G2 देवन (for देव
तम्) S1 (sup lin) K1 ० B3 (marg) Da1 Cpp
पिशाचाद्य Da1 च्व) विदेवत, Cp पिशाचा देवयोनय
ॐ Cp जीर्णदेवायनन्या देवप्रतिमा पिशाचैराभ्यन्यन्त
इत्यागान् । ॐ —^d) S1 (sup lin) K1 Da1 nt D2
० १ क (for य) K1 समये K1 ० Bo ०-० Da1 at
Ds D2 ० T G1-3 M1 ० ० कश्चिद्भूतम् (T2 'वृत्ते) (for
वृत्तार्थेषु) M1 गत (for हन) ॐ C1 यथा इवता
नाजात पन्न न देवाराणेषु नधिकुरुते कश्चित्था तन्मध्य
गर्हिता नोपादीयते यथा आदित्यप्रतिमा । यत्र पिशाचादि क्षधि
देवत जीर्णदेवकुले च प्रतिमा च किल पूज्यमाना च पिशाचा
क्षधिभुङ्गते इत्याशयः । एवमाशयगर्हितेषु भागेषु क समय
प्यग्नार कुर्यात् ॥ C2 पिशाचात् पिशाचोपहतान्, आदित्ये
चैलादिकमिति शेषः । देवत समय देवतादापयादिरूपम् ॥ C3
तेषु समय शास्त्रमर्थादां य कुर्वीत स कृष्णपनिर्मान्य गृह्णाति,
पिशाचान्देवत्वेन गृह्णाति । ॐ

23 K1 1 B2-9 Da1 at D1 ० ० om the ref —^a)
T1 G1-3 तात (for तः) S1 K1 4 न शकनोमि; K2
अशक्योमि (sic), Da1 अशकनोपि (for न श) T G1-3
M1 ०-1 माधु K1 D1 ० मत्व (K1 'वां) म्नाश्च शकनोमि,
D 1 तान्शकनोमि न चेत्साधून् —^b) S1 K1 परिज्ञातुम्
(for 'त्रातुम्) —^c) S1 भूतमव्यस्य, K1 ० ० 1 Di-6 ०
'भावस्य, G2 'सवस्य, Ca (gloss चक्षुरादे) 'भन्यस्य
(as in text) —^d) G2 partly damaged K1 लाभे
नान्य, D3 (marg as in text) लाभं स्यात्तत्, T1 G1 ३
लाभेनाय, T2 M1 -1 लोभेनांत D3 कुत (for कुरु)
K1 D1 ० 1 ० लाभस्यांतत्या भवेत् ॐ Ca अन्त
दण्डम् । ॐ ॐ Cp कस्यचिद्भूतमव्यस्य, पृथिव्याद्यन्तर-
कार्यस्य चक्षुराणपाददस्तादेरैकस्यान्त कुरु, दस्योर्लाभेन । यद्वा
दस्योर्लाभे सति नान्त कुरु, किं तु एकद्वयधेनान्येषामद्धाना
रक्षणं कुरु ॥ C3 भूतानां भन्यस्य क्षेमस्य कस्यचिद्भूतमे ।
लाभेनो ॥ Cv भूतमव्यस्य जगत लाभेन वदक्षणायां
मित्यर्थः । ॐ

24 Before 24, S1 K1 4 Ca p give the ref (as

in text) —^a) Ds1 राजान ॐ Ca लोकयात्रा,
लोकस्य स्वधर्मे न्यपना ॥ Cp जनतास्वधर्मोपदर्शनार्थम् ॥
Cs दण्डमन्तरेण लोकाकार्यम् । ॐ —^b) S1 K1 ३
तपते K1 तपा —^c) K1 ० Bo ३ Da1 Dn1 Ds1
D2 ३ ३ तपत्रपति (for अप^a) K2 अतादृग्भ्यस् —^d)
S1 (sup lin) K1 ३ ३ B3 (marg) तथाभूता; B1
Da3 तथा वृत्त्या, Ds1 तदावृत्ता Da3 at ह (for च)
ॐ Ca चोरा अपत्रपन्ति, यथावृत्तो राजा तथाप्रवृत्ता-
श्चान्ति ॥ C2 राजानस्तादृग्भ्य स्तेनैभ्योऽपत्रपन्ति, तथा-
वृत्ता, प्रजाना निर्णोपेव कामयमाना पितर इव तपस्विनो
भवन्ति ॥ C3 तथावृत्ता स्वयमदण्डार्थवृत्ता भवन्ति । ॐ

25 ^a) S1 K1 4 D1 Ca वित्रासमान (D1 मानान्,
Ca [gloss वस्त्राकमपि एव दण्डोऽपराधे मति भवतीति
चिन्तयत्] 'माण), K1 त्रासमानो हि, V1 Ds1 Ds 1
वित्रास्यमान (Ds 'नान्), T G1-3 M1 ०-1 वित्रायमाणा
(T1 G2 'ना) S1 K1 ३ 4 V1 सुकृती (K1 'ते), D1
वा; T1 G1 ३ तैर; Ca (gloss शोभनकर्मप्रवृत्ता)
'तो (as in text) —^b) G2 damaged T G1 ३
M1 कामान् K1 1 Bo ० Da3 at D1 ० 1-9 T1 G1 ३ Ca
(gloss हन्तिर्गत्यर्थं छान्दसत्वात्) हति (for भवन्ति) Ds
D2 ३ दुष्कृतान्, D1 ० ० T G1 ३ M1 ० ० 'दृष्ट (M1 ०
'ति), D2 1 'दृष्टा (D1 'सी) S1 K1 ३ 4 निरामा
द्वति दुष्कृत —^c) Cp सुकृतेन (for सु^a) K1 V1
B1 ० Da3 at हि, B3 ३ (marg as in text) [अ]पि,
D1 [ह]व (for [ए]व) S1 K1 ३ 4 ० V1 B1 ३
(marg) ० Da1 Ds Ds राजापि, B3 ३ राजा हि,
M1 ० राजामिर् —^d) D1 भूयिष्ठे B3 1 ३ (marg) ०
Da3 at T G1-3 M1-1 शासति, B3 पालयेत्, Ds 1
शाश्वते (for शासते)

26 ^a) V1 B3 (marg) श्रेयसी, Ds1 Cs श्रेय च
D1 श्रेय (submetric), T G1 ३ श्रेय सु (for श्रेयस)
K1 Bo ०-9 Da3 at Dn1 nt Ds D2 ३ ० ३ T G1-3
M1 ०-1 श्रेयसो (M1 'से) (for 'सीम्) K1 V1 Bo
०-9 Da3 at Dn1 nt Ds T3 M1 [s]प्येनं, K1 D1 ३
1 ० T1 G1 ३ M1-1 ह्येन, G2 ह्येव (for एव) ॐ Ca
श्रेयस अपि श्रेयसी, अत्युरकृष्टम् । ॐ —^b) B3 1 ३
(marg) ० Dn1 nt Ds D2 ३ ० ३ M1 ०-1 वृत्त (for

C 12 9386
B 12 26671 27
K 12 273 27

आत्मानमसमाधाय समाधित्सति यः परान् ।
विपयेष्विन्द्रियवशं मानवाः प्रहसन्ति तम् ॥ २७
यो राज्ञो दम्भमोहेन किञ्चित्कुर्यादसांप्रतम् ।
सर्वोपायैर्नियम्यः स तथा पापान्निवर्तते ॥ २८
आत्मैवादाँ नियन्त्वयो दुष्कृतं संनियच्छता ।
दण्डयेच्च महादण्डैरपि बन्धूननन्तरान् ॥ २९
यत्र वै पापकृत्केश्यो न महद्दुःखमर्हति ।

वृत्ति) G₂ प्रतिकूलोनुवर्तते —^a) K₁ स चैव; D₁ T₁ G₁ सदेव (for सदैव) T₁ G₁ : [ह]ति (for हि) Ś₁ K₁ : गुणैर् (for गुणैर्) T₁ G₁-s M_s वृत्तिम् —^d) T₁ G₁ : अन्ववर्तते (for अनुवर्तन्ति).

27 Before 27, T G₁ : ins द्युमत्सेन. G₂ damaged —^a) K₂ असमाधाय; T₁ G₁ : च (G_s चा) समाधाय (for अस^a). —^b) D_{as} as M_s समाधिरसंति K_s T₁ G₁ पुमान्; K_r D₄-r : G_s पर (for परान्) —^d) B_s (marg) G_s (gloss. अभिभवन्ति) प्रसहंति, T₂ पातयति.

28 Before 28, Ś₁ K₁ : 4 V₁ ins द्युमत्सेन T G₁-s M_r transp 28 and 29. —^a) D_{s1} यद् (for यो) D₄ : राज्ञा; D_s : राजा; D_s [s]राज्ञो (for राज्ञो) K_s B_s : (marg as in text) : D_{as} दम्भयोगेन; T₁ G₁-s M₁ : 6 दम्भमोहेन (for दम्भ^a). —^b) G₁ कार्याद् (for कु^a) Ś₁ K₁ : कुर्यादिकिञ्चिदसांप्रतं C_s असां प्रत, प्रजाहिंसनम् । C_s —^c) K₁ : स; B_s (marg) स्यात् (for स) —^d) K_r D_s D_s : 6 यथा (for तथा).

29 T G₁-s M_r transp 28 and 29 —^a) K₁ निवर्तस्यो, K_r नियतान्या (for नियन्तस्यो) —^b) Ś₁ K₁ : D_{as} दुष्कृत; M₁ ति; M_r तीन् K_r सयनि च्छाता (sic), D_{as} D_{s2} D_s सनियच्छति (D_s तां) —^c) Ś₁ K₁ : दण्डयेच्च; K_r ये (for येच्च) T₂ G₁ : M_s तथा; M₁ महान् (for महा) G_s दण्डो (for दण्डैर्) —^d) B_r अनन्तरा; G₂ च नेतरान् C_n अनन्तरान्, पुत्रसोदर्यादीन् । C_s

30 Before 30, M_r ins द्युमत्सेन. —^a) K₂ यत्रैव; T G₁-s यो राज्ञ (for यत्र वै). B_s (marg as in text) पापकृ (for कृत्) K_s V₁ B_o 6-9 D_{as} D_{s1} D_s-1 क्लीरो, D_{as} D_{s1} n_s D_s : 8 नीचो; T G₁-s क्लेश; M₁ 5-1 क्लेशान् (for क्लेश्यो). —^b) T₂ महा (for महद्) K₂ : 4 B_s (marg as in text) D_{as} D_s :

वर्धन्ते तत्र पापानि धर्मो हसति च ध्रुवम् ।
इति कारुण्यशीलस्तु विद्वान्वै ब्राह्मणोऽन्वशात् ॥ ३०
इति चैवानुशिष्टोऽस्मि पूर्वैस्तात पितामहैः ।
आश्वासयद्भिः सुभृशमनुक्रोशाच्चयैव च ॥ ३१
एतत्प्रथमकल्पेन राजा कृतयुगेऽभजत् ।
पादोनेनापि धर्मेण गच्छेत्त्रेतायुगे तथा ।
द्वापरे तु द्विपादेन पादेन त्वपरे युगे ॥ ३२

सहंति; B_r अर्चति; D_{as} T₁ G₁ : इच्छति, D_s D_s T₂ G₂ M₁ 5-1 ऋच्छति (for अर्चति) —^a) K₂ वधते, D_{as} वर्धते; T G₁-s वर्ते (T₂ 'र्ते) T G₁ : वा पाप (for पापानि) —^d) D_{s1} D_s हसति; T₂ G₁ : प्र (for ह^a). T₁ G₁ : त; T₂ वै; M₁ तद्; M_r-1 तु (for च). — Before 30^a, M₁ 6 ins द्युमत्सेन —^a) T G₁-s M₁ 5-1 वै (for तु). D_{s1} इति कारुणी-शालस्तु —^c) T₁ G₁-s यो विद्वान् (for विद्वान्वै) M₁ 6 : 1 मा (for वै) K₂ ब्रह्मणो K_r ब्राह्मणात्रवशात् (hypermetrio), T G₁-s 'गानुग' (for 'णोऽन्वशात्) K_s M_s [s]नुगात् (M_s 'ग'); D_{s1} [s]वशात्, D_s : 1 M_s [s]न्वगात्

31 ^a) D_{as} तिष्टो (for तिष्टो). —^b) D_{as} पिता मह —^c) V₁ damaged, G₂ आश्रामयन्दि (for 'यद्भिः'). D_s सुकृत (D_{s1} 'स'म्); T₂ सततम्; G₂ सुहृदम् (for 'भृशम्) —^d) D_s : 1 अनुक्रोश. G₂ वै (for च).

32 ^a) K_r D₄-r : 6 पूर्वण (for प्रथम). C_p : एतत्, राज्यम् । C_s C_n प्रथमकल्पेन, सुवर्षेनाहिंसा मयेन दण्डेन ॥ C_s सर्वभूतहिंसावर्जनधर्मेण । C_s —^b) D_{s1} D_s राज्ञा (for राजा) D_s कृत्यं (for कृत) K₂ D_s : [s]भवत्, K_s B_s यजेत्; K_r C_{pp} भवेत्; V₁ B_o 6 : 7 : (marg) : D_{as} as D_{s1} n_s D_s D_s : 5 : 1 : G₂ M₁ 5-1 जयेत्; D_s युगे; T₁ G₁ : [s]जयत्, T₂ लभेत् (for अभजत्) —^c) Ś₁ K₁ : 1 पा (K_s प) देनैकेन धर्मेण; G₂ पादेनापि न च^a —^d) K_r D_s : 8 गते (for गच्छेत्) D_{s1} त्रेतायुगं. D_s [s]नघ (for तथा). —^e) B_s (marg as in text) द्वापरे तु तदर्थेन, M₁ 6 : 7 'रे तदुपाधेन —^f) K₂ D_r T₁ G₁ : 8 तु परे; K_r B_s D_{as} as D_s D_s-6 : 9 M_r स्वपरे; V₁ B_o 8 (marg) : 9 D_{s1} n_s D_s : 8 T₂ स्वधरे (for स्वपरे).

33 ^a) C_s प्राप्ते, प्रयुक्ते । C_s —^b) G₂ damaged Ś₁ K₁ : 1 B_o D_r T₁ G₁ : 8 राज्ञा; K₂ D_{as} as M₁ 6

तथा कलिपुगे प्राप्ते राज्ञां दुश्चरितेन ह ।
भवेत्कालविशेषेण कला धर्मस्य षोडशी ॥ ३३
अथ प्रथमकल्पेन सत्यवन्संक्रो भवेत् ।

आयुः शक्तिं च कालं च निर्दिश्य तप आदिशेत् ॥ ३४
सत्याय हि यथा नेह जह्याद्धर्मफलं महत् ।
भूतानामनुकम्पार्थं मनुः स्वायंभुवोऽब्रवीत् ॥ ३५

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि एकोनपञ्चदशिकाद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २५९ ॥

२६०

युधिष्ठिर उवाच ।

अविरोधेन भूतानां त्यागः पाङ्गुण्यकारकः ।
यः स्याद्भयभागधर्मस्तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १
गार्हस्थ्यस्य च धर्मस्य त्यागधर्मस्य चोभयोः ।

अदूरसंप्रस्थितयोः किं सिञ्छेयः पितामह ॥ २

भीष्म उवाच ।

उभौ धर्मौ महाभागावुभौ परमदुश्चरौ ।
उभौ महाफलौ तात सद्भिराचरित्वावुभौ ॥ ३

C 12. 259B
B 12. 260(8). 2
K 12. 274. 2

राजा; Dn1. D4 Ds Ds ३ ० ३ T३ M१ राज्ञो B०-२
Das as Ds १ च (for ह). —^a) B१ ० Das as तावत्
(for भवेत्) K१ Ds ० ० कालावशेषेण (for कालवि)
—^a) Dn1 काला; G1 २ काल- (for कला) Dn३
धर्मेण. K३ शोडशी, Ds1 G३ शोडशी.

34 ^a) T1 सत (for सत्य). T1 G1.३ प्रथमकल्पे तु
(for 'कल्पेन) —^a) K० १ Das Ds, 2. 5 ० ३ G1 २ M1.
१-१ सत्यवत्, T1 G३ M१ (sup lsn) 'वान् (for सत्य-
वत्) —^a) G३ partly damaged Ś1 (sup lsn as in
text) K३ तत्, K1 तत् (for तप). K३ T G1-३
M1 ० आदिशेत्; B३ D३ (by corr) आदिशत् ॐ C३
निर्दिश्य, निश्चित्य । ॐ

35 ^a) B३ (marg as in text) सत्येन Ds1 Me १
तेन (for नेह) D१ T G1-३ सत्यायन (T1 'य हि) तथा तेन
(D१ नेह). —^b) K३ Das as जह्या; T1 G1 ३ तस्याद् (for
जह्याद्) B३ च-फले; G३ 'यत् (for 'फल) ॐ Cn
धर्मफलं महत्, ज्ञानम् । स्वर्गादि क्षुद्रत्वाद् । ॐ —^a) K३
-कल्पार्थं (for 'कम्पार्थं). —^a) K1 मनः. D३ यति
स्वायंभुवोऽब्रवीत्

Colophon G३ missing K३ ३ B1-३ Ds1 as Dn३
ns D1 G३ ३ M३-१ absent — Sub-parvan Ś1 K३
३ ३ ० १ V1 Bo ०-३ Das as Dn1 ns Ds Ds-३ T G1-३
M1 ३-१ मोक्षधर्म — Adhy name Ś1 K३ ३ ३ सत्य
वतो संवादः; K३ B३ १ ० Das as D३ सत्यवत्पुत्रसेन-
संवादः; K१ D३ ० १. ३ पुत्रसेनसंवादः, V1 B३ D३ M1
३-१ पुत्रसेनसत्यवत्संवादः; Bo Dn1 ns Ds Ds ३ पुत्र
सेनसत्यवत्संवादः — Adhy no. (figures, words or

both) K३ B१ M1 ० १ 92, Dn1 D१ T1 G1 ३ M३
94, Dn३ Ds३ 93, Ds1 84, Ds 88, T३ 107,
G३ damaged — Śloka no Das Dn1 37, Dn३
35, Ds1 27, Ds 36.

260

☞ This adhy is missing in G३ (of v l 12.
259. 1)

1 ^a) D३ अविशेषेण भूतानां —^b) K३ ० Bo ०-३
Dn1 ns Ds1 Ds ३ ३ योग (for त्याग). K1 १ Das
G1 पाङ्गुण्य (K१ 'ण) (for पाङ्गुण्य). T G1-३ कारक
(for कारक) ॐ C३ पाङ्गुण्यकारक, पण्णां ज्ञाने
श्रयंयत्नवीर्यतेजःशक्तीनां गुणानामोद्यरे नियतानां जीवेऽपि
कारक इति निश्चित्य ज्ञात मया । अद्युता तु य उभयभाक्
ज्ञानकर्मसमुच्चयान्वयी स्यात् मे ब्रूहि । ॐ —^a) G1 स्याम्
(for स्याद्). D३ उभयथा (for 'नाम्). —^a) Ś1
K1 Dn1 G३ तं (for तन्).

2 K३ 4 D३ १ G३ om (hapl) 2 —^a) K1 गार्ह-
स्थ्यस्य; K१ Bo ० Das Ds1 Ds T1 G३ गार्हस्थ्यस्य (for
'स्थ्यस्य) D३ lacuna, T1 G1 ३ च (for च).
—^a) K१ D३ ० ० न्यास; Bo १ ३ Dn1 ns Ds D३
३ ३ योग- (for त्याग) — V1 reads 2^a-4^b on marg.
—^a) K१ D३ ० जदूरस्थं Ds T G1 ३ Cp (Cp as in
text) C३ सु (Ds1 सू) दूरसंप्रस्थितयो ॐ C३ अत्यन्त-
भिन्नप्रस्थानयो । ॐ —^a) K१ Dn३ D३ ० किञ्चित्; D३
कञ्चित् (for किं सिद्)

3 V1 reads 3 on marg K३ Das om the ref

C 12 8199
P 12. 259(0).4
K 12 274 4

अत्र ते वर्तयिष्यामि प्रामाण्यमुभयोस्तयोः ।
शृणुष्वैकमनाः पार्थ छिन्नधर्मार्थसंशयम् ॥ ४
अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
कपिलस्य गोश्व संवादं तन्निबोध युधिष्ठिर ॥ ५
आम्नायमनुपश्यन्हि पुराणं शाश्वतं ध्रुवम् ।
नहुषः पूर्वमालेभे त्वष्टुर्गामिति नः श्रुतम् ॥ ६

G₂ om. (hapl.) 3^{ab}. —^a) D_{as} T G_{1, 8} महाभाग
(for 'भागवत्'). —^b) T G₂ M₁ ० १ दुर्धरो (for
दुश्चरो) —^c) T₁ G_{1, 8} महत्- (for महा). K₄ Bo
D_{as} D_{n1} n₄ D₅ D₂ २ २ T G₁₋₈ सौ तु (for सात)
B₀ उभौ महाफलोपेतौ.

4 V₁ reads 4^{ab} on marg —^a) G₁₋₈ पुत्र (for
भद्र) K₄ om ते Ś₁ K_{1, 2} १ वर्णयिष्यामि (for वर्त')
—^b) K₁ प्रमाण्यम्; T₁ G_{1, 8} माहात्म्यम्. V₁ अपि;
B₀ तथा (for तयो). —^c) T G_{1, 8} M₁ १-१ राजन्;
G₂ laouna (for पार्थ) —^d) T₂ शृणु (for छिन्न-)
B₀ (marg as in text) D₂ संशयः; T₁ संशय (for
संशयम्)

5 T₁ om. 5^{a-6} —^a) Hypermetric (Cn. अक्ष
राधिक्यमार्थम्) Ś₁ K_{1, 2} १ Bo ३ om. च. D₂ १
कपिलगोश्व संवादः; D₂ १ कपिलर्षेश्च सं; G_{1, 8} कपि-
लस्य च गोभ्यश्च; G₂ 'स्य यत्तेश्चैव —^d) G₁₋₈ संवादं
तं निबोधय

6 T₁ om 6^{ab} (of. v 1 5) —^a) G_{1, 8} आत्मा
यम्; G₂ आत्मानम् (for आम्नायम्) D_{as} n₄ D₂ १
पश्यति; G₂ पश्यामि (for पश्यन्हि) K₀ om हि
ॐ Ca आम्नाय श्रोत्रियागमने मधुपर्कार्थं पशोर्मारण-
शंसकम् । ॐ —^b) is damaged in G₂ —^b) D_{n1}
प्रामाण्यः; T₂ प्रमाणं (for पुराणं) —^c) D₄ नहुष-
D₂ १ M_{0, 1} नारिभे (for नालेभे) —^d) T G_{1, 8} M₁
१-१ यष्टु (for स्वष्टुर्) D₁ माम् (for गाम्). K₁ D₂
न (for न) D_{as} त्वष्टुर्गामिति श्रुतं, G₂ इष्टां गति
मिति श्रुति ॐ Cp त्वष्टु, त्वष्टार देवसुहृद्व्येत्यर्थ । ॐ

7 ^a) K₁ १ ता, D₁ ० तान्; T₁ G_{1, 8} गां; G₂
तं (for तां). G₂ नियुक्तम् ॐ Cn नियुक्तां, हन्तु
पुरस्कृताम् ॥ C₂ नियुक्तां युषे बद्धाम् । ॐ —^b) D₂ १
सप्तय (for सप्तस्य). K₁ V₁ Bo ०-१ D_{as} D_{n1} n₄
D₅ D₂-१ ० १ T₂ M₁ १ संयमे (for समये). G₂ नर-
(for रत) —^c) D_{as} निदत्ताहारो (for नियतां)

तां नियुक्तामदीनात्मा सचस्यः समये रतः ।
ज्ञानवान्नियताहारो ददर्श कपिलस्तदा ॥ ७
स बुद्धिमृत्तमां प्राप्तो नैष्ठिकीमकुतोभयाम् ।
स्मरामि शिथिलं सत्यं वेदा इत्यत्रवीत्सकृत् ॥ ८
तां गामृषिः स्युमरदिमः प्रविश्य यतिमत्रवीत् ।
हंहो वेदा यदि मता धर्माः केनापरे मताः ॥ ९

—^a) K₆ V₁ Bo ०-१ D_{as} n₄ D_{n1} n₄ D₅ D₂ १, ०, १
T₂ तथा (for तदा).

8 ^a) D_{as} Cp सं (for स). Ś₁ K_{1, 2} १ अतुला
(for उत्तमां). ॐ Cp संबुद्धि सम्यग्बोधम् । ॐ —^b) K₁
D₂ नैष्ठिकीम्, G₁ नैष्ठिकम् K₁ D_{n1} मयं; K₁ D₂ १
भय (for -भयाम्). ॐ Cp नैष्ठिकीं प्रामाणिकत्वेन इत्
मूलत्वात् ॥ C₂ नैष्ठिकीं, मोक्षविषयाम् । ॐ —^c) K₀
D₂ १ Cp स नाम (for स्मरामि). K₀ सैत्यं (for सत्यं)
K₁ D_{as} n₄ D₁ सत्ता (D_{as} 'ती)मशिथिल सत्यं; V₁
Bo ०-१ D_{n1} n₄ D₅ D₂ २ २ c. १ T G_{1, 8} M₁ १-१ C₂
सत्ता (B₀ सत्या; D_{n1} n₄ D₂ २ २ सती; D₂ T G_{1, 8}
M₁ १-१ C₂ [gloss औपनिषद्] परा)मशिथिलां सत्या; G₂
परमां शिथिलां सत्यां ॐ C₂ अशिथिलां, शिथिलवचनं
तु दयापरम् ॥ Cp (reading स नाम शिथिल) शिथिल,
ज्ञानै । सत्यं वचनम् । वेदा एवमेव प्रतिपादयन्तीत्यभिप्रायेण
सत्यपदप्रयोगः ॥ C₂ अशिथिलां, तर्केश्चालयितुमशक्याम् ।
सत्यां, नित्यफलाम् ॥ C₇ (reading स्वरेण शिथिलोऽसत्या).
उच्चैर्बहु भीत्या भल्पस्वरो भूत्वा, गोमेघस्यापि विधानात्,
वेदा असत्या इति सकृदत्रवीत् । ॐ —^d) Ś₁ K_{1, 2} १ D₂
१ १ T₁ G_{1, 8} M₁ १ वेद (for वेदा). ॐ Cn (read
ing वेदा ३) वेदा ३ इति गर्हायां भ्रुति ॥ ॐ

9 ^a) K₁ D₂ १ G_{1, 8} स्युमरदिमं, Some MSS.
स्युमरदिमं; D₂ सस्युमरदिमं; G₂ स्युमरदिमं (for स्युमं)
—^b) T₁ G₂ यतिर् (for यतिम्) —^c) K₀ T₂ अहो;
B₀ (marg) ह भो; D₂ १ भो न; T₁ G₂ अहो;
C₂ (gloss भययार्थत्वेन) दुभो; C₇ (gloss. पापहेतु
त्वात्) अहो (for हहो) D₂ १ अहि (for यदि)
G_{1, 8} अहो वेदा यते धर्मो. ॐ C₂ तर्हि के नाम संसार
मोचका ग्रन्था । न केऽपीत्याक्षेपार्थं ॥ Cn (reading वेदा ३)
अत्रापि गर्हायायां भ्रुतेरनुवादः । ॐ —^d) K₁ धर्मं. G_{1, 8}
धर्मं केन परो मत Cp वेदा यदि मता भवमता
इत्यर्थः । तदा केन प्रकारेण प्रमाणेन अपरे भवदभिमता इम
दमाद्योऽपि धर्मा मता । तत्रापि वेदानामेव प्रामाण्यस्वीकारा
दित्यर्थः ॥ C₂ अपरे स्वदीया साक्यादय' के धर्मा दम्भत्वे
न मता । सर्वाणि शास्त्राणि दम्भत्वेन मनानीत्यर्थः । ॐ

तपस्विनो धृतिमतः श्रुतिविज्ञानचक्षुषः ।
 सर्वमार्प हि मन्यन्ते व्याहृतं विदित्तात्मनः ॥ १०
 तस्यैवं गतवृष्णस्य विज्वरस्य निराशिषः ।
 का विवक्षास्ति वेदेषु निरारम्भस्य सर्वशः ॥ ११
 कपिल उवाच ।
 नाहं वेदान्विनिन्दामि न विवक्षामि कर्हिचित् ।
 पृथगाश्रमिणां कर्माण्येकार्थानीति नः श्रुतम् ॥ १२
 गच्छत्येव परित्यागी वानप्रस्थश्च गच्छति ।

गृहस्थो ब्रह्मचारी च उभौ तावपि गच्छतः ॥ १३
 देवयाना हि पन्थानश्चत्वारः शाश्वता मताः ।
 तेषां ज्यायःकनीयस्त्वं फलेषूक्तं बलावलम् ॥ १४
 एवं विदित्वा सर्वार्थानारमेदिति वैदिकम् ।
 नारमेदिति चान्यत्र नैष्ठिकी श्रूयते श्रुतिः ॥ १५
 अनारम्भे ह्यदोषः स्यादारम्भेऽदोष उत्तमः ।
 एवं स्थितस्य शास्त्रस्य दुर्विज्ञेयं बलावलम् ॥ १६
 यद्यत्र किञ्चित्प्रत्यक्षमर्हिसायाः परं मतम् ।

C. 12. 2612
 B 12 256(a) 17
 K 12 274 17

10 *) Ś1 K1 2 4 दृतियुता ; B8 Dn1 D2 8 9 'मत
 (for 'मत' —^b) K7 D2 6 T1 G1 8 M1 6 7 श्रुत
 (for श्रुति) K7 D2 विज्ञात- (for 'ज्ञान-') —^c)
 Dn1 पूर्वम् ; M1 6 7 सत्यम् (for सर्वम्) Ś1 K1 2 4
 च ; M1 सु (for हि) —^d) K2 4 व्याहृत ; Dn1
 D2 व्याहृते ; G2 व्याहृतं ; G2 व्याहृत (for व्याहृत)
 Ś1 K1 2 4 1 D2 8 1 9 विदित्तात्मनः (K1 'स्मवान्') ; G2
 'त मन' (for 'तात्मन') ❧ Cn विदित्तात्मनः, नित्य
 ज्ञानवत् परमेश्वरस्य । ❧

11 *) Ś1 K1 2 4 Dn1 D2 M1 6 वृष्णस्य (for 'वृष्ण
 स्य) —^b) K1 विज्वरस्य ; K2 विज्व ; D2 विदु' (for
 विज्व) B8 (marg) गताशिष (for निरा'). —^c)
 K2 G2 का विवक्षया ; G1 भविवक्षा M1 6 देवेषु ; M2
 C7 देहेषु (for वेदेषु) —^d) K6 V1 Bo 6-9 Dn1
 Dn1 n2 D2 D2 8 1-8 सर्वतः ; T2 योगिन (for सर्वथा)
 ❧ Ca निरारम्भस्य मुमुक्षो वेदेषु कर्मप्रायश्चित्तशक्येपु का
 विवक्षा अस्तीत्यर्थः ॥ ❧ Cn तस्य हंशरस्य न वैपय्यविव
 क्षया चेश्वचन समजति ॥ Cp वृष्णावन्तो हि कामज्वरसतसा
 पापिष्ठा विषयलोलुपतया वेदाद्यिन्दन्ति, स्वाभिप्रायेणार्थं कल्प
 यन्ति । मवांस्तु न तथेत्यर्थः ॥ C7 निरारम्भस्य, यज्ञाचारम्भ
 रहितस्य तव देहेषु का विवक्षास्ति । अत एवेदं विनिन्दसीति
 भावः । ❧

12 *) T1 G1-3 वेदं न (for वेदान्वि-) —^b) M6
 के (for न) K7 V1 Bo-9 Dn1 Dn1 D2 D2-5 8
 Cn (gloss विपमान्वक्ष्यामि) विवक्ष्यामि, T1 G1-3
 M1 1-1 Cp 8 विवक्षा (G2 'क्ष्या)स्ति (for 'क्ष्यामि)
 ❧ Cp विवक्षा वेदस्य तात्पर्यार्थः । ❧ —^c) K6 Bo 6
 8 9 Dn1 D2 आश्रमिणः (for 'जां') Dn1 धर्माणि ;
 G1 8 कर्म (for कर्माणि) —^d) G1 कर्मार्यानि (sic),
 G2 नैका ❧ C7 प्रकार्यानि, एकस्वर्गाद्यफलानि । ❧

13 *) K7 D1 9 एव (for एव). Dn1 परित्यागी
 (for 'त्यागी) ❧ Cp गच्छति, मपाराशिगच्छति ॥ C7

गच्छति, परलोकम् । ❧ ❧ C2 परित्यागी, भिक्षुक । ❧
 —^b) Dn1 वानप्रस्थस्य (for 'स्थश्च') —^d) Dn2 अधि- ;
 T1 M1 6 आभि (for अपि) M2 साधुभावपि गच्छत .

14 *) K2 देवयानाय ; K7 D2 9 'यानादि ; G2
 'यानानि (for 'याना हि) —^b) Dn1 स्वाचार (for
 चत्वार) Dn1 शाश्वतो Ś1 K4 शुभा ; K1 शुभा ;
 Dn1 मत (for मता) —^c) D6 om 14'-15^d ; D7
 reads the same on marg —^e) K6 V1 Bo 6-9
 Dn1 n2 D2 8 9 M6 पूर्वा, B2 (marg)
 एते ; D2 D7 T G1-3 M2 नैपां (for तेषां) —^d)
 Ś1 K1 बलेषु (for फलेषु) ❧ Cp फलेषु, भवान्तरप्रयो
 जनेषु सख्युष्णादियु बलावलत्वं, ज्यायःकनीयस्त्व नाम । ❧
 — After 14, D2 reads 17, for the first time, repeat-
 ing it in its proper place.

15 D6 8 om. 15 (for D2, of. v 1 14) D7 reads
 15 on marg —^a) Dn1 सर्वार्थान् ; D7 G1 'सा
 (for 'र्थान्) —^b) K6 Bo 6-9 Dn1 n2 D2 D2
 8 9 T1 M2 आर (M2 'ल)भेतेति, K7 D2 9 आरमे (K7
 'से)दिति ; T2 G2 8 आरमे' (for आरमे'). K7 D2
 वैदिक ; T2 वै मत D7 G1 सर्वार्थानारमेदिति ❧ Ca
 आरमेत, आश्रमविहितं, फलाभिसंधिं विना कर्मैत्यर्थः । ❧
 —^c) K6 Bo 6-9 Dn1 n2 D2 D2 8 9 T1 G1 8
 M2 आर (G2 M2 'ल)भेतेति ; T2 G2 नालभेदि (G2
 'भेदे)ति ; M2 नालभेनेति (for नारमेदिति) D6
 चान्यत्र ; G2 चान्यत्र (for चा') D7 वैदिक नारमेतेति
 —^d) B6 1 9 सतत ; B6 (marg) नैष्ठिकात् (for 'की)
 ❧ Cn नैष्ठिकीत्यनेनैतस्या सिद्धान्तत्व दर्शितम् ॥ C6
 नैष्ठिकी, मोक्षविषया । ❧

16 *) B2 (marg) M1 6 अनारभो ; T2 'हंमे
 (for 'रम्भे). B2 M1 1-1 हि दोष (for ह्यदोष)
 —^b) Dn1 n2 आरभो ; T2 आरभे (for आरम्भे) G2
 उत्तमं ❧ Ca दोष', अनिमोक्षरूप । ❧ —^c) G2

C 12 9512
B 12.2 0'02.17
K. 12 274 17

ऋते त्वागमशास्त्रेभ्यो ब्रूहि तद्यदि पश्यसि ॥ १७

स्युमरश्मिरुवाच ।

स्वर्गकामो यजेतेति सततं श्रूयते श्रुतिः ।

फलं प्रकल्प्य पूर्वं हि ततो यज्ञः प्रतायते ॥ १८

अजश्चाश्वश्च मेपश्च गौश्च पक्षिगणाश्च ये ।

ग्राम्यारण्या ओषधयः प्राणस्यान्नमिति श्रुतिः ॥ १९

एवमस्थितशास्त्रस्य.

17 Ds reads 17 for the first time after 14 —^a) Bs (marg) s (marg as in text) ० यद्यच्च, Ds1 Ds १ T G1-8 Ms यदत्र (for यद्यत्र —^b) T1 G1 ० हिमायाः परमं मत —^c) T3 भूते (for ऋते) G2 स्वमथ (for त्वागम-). Ds (second time) एषां ज्यायकनीयस्त्वं. —^d) Ds (second time) फले (for ब्रूहि) K1 तस्य हि, Dn1 Ds Ds १, ० १ (both times) यद्यदि (for त') Ks पश्यति

18 T1 G1-8 om. the ref. K4 सुमरश्मिः ; K1 Ds ० स्युत' ; Ds स्थूम', Ds स्युम' ; D1 स्थूण' (for स्थूम'). —^a) B1 -कालो (for -कामो) Ks यजे- सीति, Ks प्रजेतेति (for यजे'). —^c) K1 Ds प्रकल्प-, Ks Bs १ ० प्रत्यक्ष- (for प्रकल्प्य) K7 [अ]पूर्वं (for पूर्वं) Ds १ फल कल्पयते पूर्वं ; T1 G1-8 सफल कल्प (G2 'ल्प्य) पूर्वं हि. —^d) K4 १ B1 ० Ds प्रतीयते ; Ks Bs (marg) Ds D4 T1 G1 ० प्रजा' (for प्रता').

19 ^a) D1 T1 G1 अजाश् (for अजश्) Ks T1 चाश्वश्च ; Ds G2 च श्वश्च ; Ms छागश्च (for चाश्वश्च). K7 om the second च Ds अजश्चाश्वमेधश्च (sic) —^b) Ks गौश्च ; Ds पशो (for गौश्च) G2 -गुणाश्च (for -गजाश्च) M1 ० १ गौश्च पक्षिण एव च. —^c) K4 ० Bs (marg) ग्राम्यारण्या ; Ds lacuna, M1 ० ग्राम्यारण्याद् (for 'रण्या) Ks V1 Bo ०-9 Das n4 Dn1 n4 Ds Ds १ ० ० ० चौपधय , K1 Ds ० M1 १ औष' (for औष') —^d) K7 इत् (for इति) Ds प्राणार्थ- मिति न श्रुति , D1 प्रायश्चार्यमिति श्रुति

20 Ds om. (hapl) 20 —^a) Bs (marg as in text) यथा (for तथा) G2 [अ]न्या (for [अ]न्न) Ś1 K1 १ ४ अहरह ; Bs (marg as in text) त्वह'. Ds अहरह (for 'रह'). —^b) Ks १ V1 Bo ०-9 Das n4 Dn1 n4 Ds Ds १-9 T1 G1-8 M1 ० निरूप्यते, Ds निरूप्यते (for निरूप्यते) —^c) Ds १ चापि (for चाय) Ds1 M1 ० धान्यश्च ; T G1 १ Ms धान्यानि (for धान्य च) —^d) Bs (orig) ० [अ]सम् ; Bs (marg)

तथैवान्नं अहरहः सायं प्रातर्निरूप्यते ।

पशवश्चाथ धान्यं च यज्ञस्याङ्गमिति श्रुतिः ॥ २०

एतानि सह यज्ञेन प्रजापतिरकल्पयत् ।

तेन प्रजापतिर्देवान्यज्ञेनायजत प्रभुः ॥ २१

ते स्मान्योन्यंचराः सर्वे प्राणिनः सप्त सप्त च ।

यज्ञेषूपाकृतं विश्वं प्रादुरुत्तमसंज्ञितम् ॥ २२

[अ]सम्, Ds १ १ [अ]यम् (for [अ]ङ्गम्)

21 ^a) Ds १ यज्ञानि (for यज्ञेन). —^b) K4 Ds1 अकल्पयेत् ; Ds 'यन् (for 'यत्) —^c) Ds १ तत् (for तेन) Ds1 देवान् (for देवान्). —^d) Ks १ M1 ० [अ]यजत ; G2 M1 यजत (M1 'त्) (for [अ]यजत).

22 ^a) Ks V1 Bo ०-9 Das Ds Ds १ १ १ सत्या (V1 तस्या ; Ds १ सत्या) न्योन्यच' B1 Ds 'व'रा सर्वे ; K7 Ds तन्मद्येन्ये वरा सर्वे ; Das Ds (marg) तद- न्योन्यचरा सर्वे ; Dn1 ते ह्यन्योन्यवरा सर्वे, Dn2 तस्मा चोरयतये पूर्व , Ds ० तस्माद्योग्यतरा सर्वे ; Ds तस्माद्यो न्यवरा' सर्वे, T1 G1-8 तेन्योन्य च प्रजा सर्वे ; T2 तस्मा न्योन्यपरा' सर्वे, G2 तेन्योन्यां च परा सर्वे, M1 ० तस्मा रसोश्चरा सर्वे ; Ms तेस्मान्योन्यवरा सर्वे ; M2 तस्माद्य जपरा सर्वे ☞ Ca (reading अन्योन्यचरा) परस्पर भक्षजा ॥ Cs अन्योन्यवरा, अन्योन्यस्मादिशिष्टा । ☞ —^b) T1 G1 १ तत्र (for the first सप्त) Ś1 (sup. lsn) K4 ० Bo १ (marg) Das n4 Dn1 n4 Ds Ds १ १ सप्तधा (K4 'त्') ; Ds सप्त वा (for सप्त च). — After 22^a, T1 G1 १ Kumbh ed ins

711* गौरजो मनुजो मेप' अश्वश्चतरगर्दभा ।

पृते ग्राम्या समाख्याता पशव सप्त साधुभि ।

सिंहा व्याघ्रा वराहाश्च महिषा वारणास्तथा ।

महिषी वानराश्चैव सप्तारण्यास्तथा स्मृता ।

[(L 1) Kumbh ed आ वा (for मेप) G1 उद्गा शतर (for अश्व') — (L 3) Gs सिंहव्याघ्र (for सिंहा व्याघ्रा). — (L 4) Kumbh ed हरिण' शरुलाश्चैव (for the prior half)]

—^a) Bs T2 [उ] पाहुत (for 'कृतं) ☞ Cs उपा कृतम्, अभिमन्त्रितम् ॥ Cs उपाकृत, विनियुक्तम्, उपयुक्त- मिति यावत् । ☞ —^c) D1 प्रादुरूपसमन्वित ; G2 पशु रत्तममधित

23 ^a) Ś1 पृतेश्च, K1 पृतेश्च ; K2 १ Bs १ १ ततश्च (for पृतेष्). Ds -ज्ञात- ; Ds M1 (sup. lsn) -ज्ञान

एतच्चैवाभ्यनुज्ञातं पूर्वं: पूर्वतरैस्तथा ।
 को जातु न विचिन्वीत विद्वान्स्वां शक्तिमात्मनः २३
 पशवश्च मनुष्याश्च द्रुमाश्चापशिमिः सह ।
 स्वर्गमेवामिकाङ्क्षन्ते न च स्वर्गस्तृते मखम् ॥ २४
 औषध्यः पशवो वृक्षा वीरुदाज्यं पयो दधि ।
 हविर्भूमिर्दिशः श्रद्धा कालश्चैतानि द्वादश ॥ २५
 ऋचो यजुंषि सामानि यजमानश्च षोडशः ।
 अग्निर्ज्ञेयो गृहपतिः स सप्तदश उच्यते ।

अङ्गान्येतानि यज्ञस्य यज्ञो मूलमिति श्रुतिः ॥ २६
 आज्येन पयसा दध्ना शकृतामिक्षया त्वचा ।
 बालैः शृङ्गेण पादेन संभवत्येव गौर्मखम् ।
 एवं प्रत्येकशः सर्वं यद्यदस्य विधीयते ॥ २७
 यज्ञं वहन्ति संभूय सहत्विग्भिः सदक्षिणैः ।
 संहत्यैतानि सर्वाणि यज्ञं निर्वर्तयन्त्युत ॥ २८
 यज्ञार्थानि हि सृष्टानि यथा वै श्रूयते श्रुतिः ।
 एवं पूर्वं पूर्वतराः प्रवृत्ताश्चैव मानवाः ॥ २९

C 12 9025
B 12. 260a) 29
K 12. 274 23

(for ज्ञातं) —¹) V₁ सदा, B₁ यथा, D₁ र तदा
 (for सदा) —²) V₁ के (for को) G₁ विचिह्नोत
 (sic) ☞ C_a विचिन्वीत, कर्तव्यतया निचिन्वीत । ☞
 —³) K₁ ३ ४ विद्वान्वा; D_{a1} विद्वान्स्वां, D₂ विद्विवा,
 G₁ विद्वान्स्वान् (for 'न्स्वां) K₁ D₁ ९ वात्माना (for
 'न) D₂ १ विद्वान्स्वां (D₂ 'न्स्व) शक्तिमात्तरः G₂
 'न्स्वानिपमात्मनः ☞ C_a शक्ति, द्रव्यादिमपत्तिम् ॥ C₂
 स्वां शक्ति, मवेद कर्तुं शक्यमिति यावत् । ☞

24 ¹) K₁ औषधिभिः, K₁ G₂ M₁ ० चोष' (for
 चौष') —²) G₂ हि (for [अ]भि). K₁ V₁ D₁ ९
 १ ० कांक्षति; D₁ कांक्षते (for -काङ्क्षन्ते) —³)
 B₁ १ D₁ ६ D₂ स्वर्गम्, D₂ स्वर्गा (for स्वर्गस्) K₁ १
 B₁ D₁ ९ T₁ G₁ ९ M₁ १ [S]स्तृते, B₁ D₁ ६ D₂
 स्तृते B₁ १ ० D₁ ६ D₂ १ १ ऋते; D_{a1} D₂ [S]स्ते;
 D_{a1} corrupt, D₁ D₁ D₂ ततो, T₁ [S]घ ते,
 G₂ [S]स्तृ ते; M₁ ० [S]स्तृते (for स्तृते) K₂ सुख;
 K₁ B₁ ० १ D_{a1} १ D₁ D₂ ९ ९ ९ T G₁ ३ M₁
 ९ ० मयात् (D₁ T₂ 'घात्; M₁ [inf] is n] खे);
 D₁ सुख; M₁ मखान् (for मखम्) V₁ न च स्वर्गो
 मसादते

25 ¹) Some MSS औषध्य —²) K₁ वीरुदाज्य,
 D_{a1} विरुदाज्य; D₂ ० वीरुदा (D₂ 'धा)घ, D₂ वीरु
 दाज्य; T G₂ वीरुदाज्य-, M₁ ० 'दाज्य (for 'दाज्य)
 K₁ D_{a1} दधि —³) Ś₁ K₁ ३ ४ यर्हिर् (for हविर्)
 K₁ भूमि (for भूमिर्) G₁ त्रिधा G₁ मूर्धा, G₂ द्वादश
 (for अदश) —⁴) D_{a1} द्वादश

26 ¹) K₂ यजुषि; D₁ यजुषि K₁ समानानि
 (sic) M₁ मत्मानि (for मामानि) K₄ ऋच यज्ञांषि
 मामानि —²) D₂ om from यजमान up to मिति
 (in 26') D₁ यजमानाश्च V₁ B₁ ० ९ ९ D_{a1} D₁ १ १
 D₂ D₂ १ १ षोडश T G₁ ३ M₁ १ १ ऋविजज्ञापि षोडश
 —³) D₁ D₁ अग्निश्चैषा; D₂ १ यज्ञस्थानं; T₁ G₁ अग्नि

चेयो; G₂ अग्निश्च यो (for अग्निर्ज्ञेयो) D₂ गार्हपतिः;
 G₁ प्रह' (for गृह') —²) B₁ स; T₁ G₁ laouna,
 M₁ सु (for स) —³) K₂ T₁ यज्ञे; B₁ D_{a1} D₂
 G₂ यज्ञ; D₂ १ G₂ सोमो (for यज्ञो)

27 27^{ab} = (var) 12 255 37 K₁ om (hapl.)
 27^a-29^b —¹) K₂ V₁ D₂ सकृता (for शकृता) Ś₁
 K₁ ३ ४ [अ]मितया; K₁ D₁ ९ सकृता; B₁ मेदमा;
 D_{a1} [अ]मिक्षता, T₁ M₁ [अ]मीक्षया; M₁ [अ]
 मियया (for 'क्षया) D_{a1} *या (for त्वचा) —²)
 K₁ B₁ ९ D_{a1} बालैः; G₂ हवै; M₁ बालै (for बालै')
 K₂ D_{a1} शृगेण; T₂ G₁ ३ M₁ शृगैश्च (for शृङ्गेण)
 B₁ पादैश्च (for पादेन) —³) B₁ (marg) D_{a1} १ १
 D₁ ६ D₂ १ १ M₁ ९-१ सभरति; D₁ सभरति; D₂
 laouna, T₂ सभरति; G₂ सभरति; Cp (gloss) संभा
 वयति, उत्पादयति) सभवति (as in text) Ś₁ K₁
 गो-; D_{a1} गो-; T₂ गौर (for गौर) B₁ ० (marg)
 १ १ D_{a1} D₁ १ T G₁ ३ M₁ १-१ सुख (for मखम्)
 —⁴) G₂ प्रयच्छ (for कदा) Ś₁ K₁ ३ स्वर्ग-; V₁
 B₁ ० ९ ९ D_{a1} १ १ D₁ ६ ९ ९ सर्वे (for सर्व) —⁵) Ś₁
 K₁ ३ १ D₁ ९ यद्यज्ञस्य; B₁ (marg as in text) D_{a1}
 यद्यद्यस्य, G₂ यद्यदन्यद् (for यद्यदस्य).

28 K₁ om. 28 (of v 1 27) —¹) K₁ D₁ ९
 वहति; T G₁ ३ M₁ वहति (for वहन्ति) —²) K₁ ३
 corrupt (for सहत्विग्भिः) —³) K₁ १ V₁ B₁ ० ९ ९
 D_{a1} १ १ D₁ १ १ १ १ सहत्य (for सहत्य) D₁ १
 संभूय (for सर्वाणि) —⁴) D₂ G₂ निर्वर्तयति; G₂
 निवृत्तयति (for निर्वर्त')

29 K₁ om. 29^{ab} (of v 1 27) —¹) Ś₁ K₁ ३ ४
 यथार्थानि (for यज्ञा) V₁ D₁ १ G₂ ह, B₁ १ ३
 (marg as in text) १ D_{a1} T G₁ ३ M₁ ० १ [ह]ह
 (for हि) G₂ इष्टानि (for स्) —²) K₂ ३ यथैव,

C. 12 2625
B. 12 260[80] 21
K. 12 271 24

न हिनस्ति ह्यारभते नामिदुहति किंचन ।
यज्ञो यष्टव्य इत्येव यो यजत्यफलेप्तया ॥ ३०
यज्ञान्नान्यपि चैतानि यथोक्तानि नसंशयः ।
विधिना विधियुक्तानि तारयन्ति परस्परम् ॥ ३१
आम्नायमार्षं पश्यामि यस्मिन्वेदाः प्रतिष्ठिताः ।
तं विद्वांसोऽनुपश्यन्ति ब्राह्मणस्यानुदर्शनात् ॥ ३२
ब्राह्मणप्रभवो यज्ञो ब्राह्मणार्पण एव च ।

Kr D1. 5 1. 9 यथैवा; V1 Bo Das Dn1. n4 D2. 5 5 8
पर्यार्था, B6-9 Das T1 G1 8 यथा हि; D5 Ms 1
पर्यार्था (D51 'र्था); T2 G2 यथर्षे (T2 'र्षि); M1 6
पर्यार्थे (M5 'र्षे) (for यथा वै) S1 K1. 2 4 हवि (for
धुवि:) — °) K5 V1 B5. 1 9 Das a1 D5 1 T1 G1-8
Ms सर्वे (for पूर्वे). Ms पूततरा (for पूर्व). Kr
Bo 8 (marg) Dn1 D5 D2 5 5 8 एवं पूर्वतरा सर्वे (D2
'र्व). — °) K1 प्रयुक्तश्च K5 B5-9 Das n4 [अ] पि
हि; T G1-8 M1 6 1 चापि (for चैव).

30 °) K5 हि नास्ति Kr D51 D1. 9 नालभते; V1
Bo 6-9 Das a1 Dn1. n4 D52 D2 2. 5 5 8 M1 6 1
(also as in text) नार; D1 T G1 8 Ms ह्यार (for
ह्यार) G2 न हिंसेत्यालभते. ☞ Ca न हिनस्ति ।
न तु हिंसा तत्र क्रोधफलम् । ☞ — °) T G1 8 M1. 6
नापि (for नाभि) Kr नुहति, D5 1 नुहते (for
नुहति). S1 K1 2 4 D51 कचन; D5 T1 G1 8 कचन
(for किंचन). G2 नास्तिविद्येत किंचन (sic). — °)
K5 V1 B5. 1 9 D5 1 T G1. 9 M1. 5-1 यज्ञैर् (for यज्ञो)
K5 V1 B5 Das. n4 T G1 8 Ms 1 Cp यष्टव्यम् (for
'व्य). B5 Das. n4 एवं (for एव). B5 (marg)
यज्ञेष्टव्यमित्येव; G2 यज्ञैरिष्टुंगमित्येव — °) K5 Dn1
T2 G2 योजयति (for यो यजति) K5 1 Das D51
D1. 9 अफलेप्तया (for 'प्तया).

31 °) T2 G2 चैतानि (sic) (for चैतानि). — °)
K5 1 Bo 6 1 8 (marg as in text) 9 Das Dn1 n4 D2
5 6 यज्ञोक्तानि; D5 मन्यो (for यथो). K5 Bo 6 1 9
Das a1 Dn1 n4 D5 D2 5 5 8 अनुपूर् (Bo 'स) वंश; Kr
D5 5 1 9 M1 5-1 अत्र सर्वंश; V1 B5 (marg) अत्र
सं (B5 अनुर्भवंश, B5 (orig) T G1-8 अपि सर्वंश
(for नसंशय). — °) M1 विनियुक्तानि (for विधि).
S1 K1. 2 4 V1 कर्मणा विधियुक्तं; G2 विधिना विधिना
युक्तम्. — °) K4 वरयति; K5 V1 Bo 6-9 Das a1
Dn1 n4 D5 D2 5 5-8 चार (for तार)

32 °) G2 आम्नायम् (for 'यम्) D5 1 नाम्नायमर्षं

अनु यज्ञं जगत्सर्वं यज्ञश्चानु जगत्सदा ॥ ३३
ओमिति ब्रह्मणो योनिर्नमः स्वाहा स्वधा वषट् ।
यस्यैतानि प्रयुज्यन्ते यथाशक्ति कृतान्यपि ॥ ३४
न तस्य त्रिषु लोकेषु परलोकमयं विदुः ।
इति वेदा वदन्तीह सिद्धाश्च परमर्षयः ॥ ३५
ऋचो यजूंषि सामानि स्तोभाश्च विधिचोदिताः ।
यस्मिन्नेतानि सर्वाणि बहिरेव स वै द्विजः ॥ ३६

पश्यामि; M1 आम्नायमार्षं प' — °) K5 B5-9 Das
D5 1 ते; D51 T G1-8 M1 5-1 तद् (for तं). K5
Bo 1 8 (marg as in text) Das a1 D5. 1 T G1-8 M1.
5-1 न मुह्यंति (for अनुपश्यन्ति). — °) ☞ Ca. ब्राह्म
णस्य विधिविधायकवेदभागस्य अनुदर्शनादुपदेशात् । ब्राह्म
जातीयस्य गुरोरिति वा ॥ ☞

33 °) G2 ब्राह्मण (for 'ण). S1 K1. 2. 4 धर्मो
(for यज्ञो) D5. 1 ब्राह्मणप्रभवा यज्ञा — °) Br 9
Das a1 D5 1 ब्राह्मणार्पणमेव च (Br ह); T2 'णा ब्रह्म
एव च; Cp 'णार्पण एव च (as in text) — °) D5
अह्न- (for अनु) Das ज्ञानं (for यज्ञं). T1 स्वर्ग
(for सर्वं). ☞ Ca अनु यज्ञं, यज्ञनिमित्तम् ॥ Cp
यज्ञ लक्ष्यीकृत्य ॥ C5 यज्ञाधीनम् । ☞ — °) Kr D1 8
यज्ञस्य; D5 1 यज्ञांश्च (for यज्ञश्च). B5 (marg as
in text) [अ] नुजगत्तया (for 'नु जगत्सदा). K2 यज्ञश्च
जगत्सदा (sic). ☞ Ca अनु जगत्, जगन्नमित्त ॥ ☞

34 °) K1 Bo G2 ब्राह्मणो (for ब्र'). G2 ओमिति
ब्राह्मणा नित्य ☞ Ca योनि आदिर्भावस्थानम् । ☞ — °)
K5 नमः; D51 मन (for नम). S1 K1 वौषट् (for
वषट्). — °) K5 1 D1 9 प्रसज्यते; D5 1 प्रयुंजीत;
D5 प्रयुंज्यंते; M1 6 प्रयुंजंते (for प्रयुज्यन्ते). — °)
D5 1 यथैतानि (for यथाशक्ति). D1 कृतानपि (for
'न्यपि).

35 °) Kr D1. 9 T2 G1-8 परलोके (for 'लोके)
M1 6 1 ब्राह्मणस्य विप्रणयति — °) K5 बहिति; K1
वदति D54 ह (for [ह] ह) — °) K1 1 T G1 8
M1 5-1 वृत्ताय; D51 सिद्धय, G2 वृत्ताय (for सिद्धाय).

36 °) K5 G2 स्तोमाश्च; D51 स्तोमाश्च, G2 यज्ञाय
(for स्तोमाश्च) Kr D5 9 विधि (Kr 'दि) नोदिता (for
'चोदिता:) ☞ Ca स्तोमा गीर्याधारभूतान्यक्षराणि ॥
Ca सामपूर्वाक्षराणि, हाऽऽयि, हाऽऽशु, इत्यादीनि । ☞
— °) T G1 8 M1. 5-1 ब्राह्मणानि; G2 ह्ययानि (for

अग्न्याधेये यद्भवति यच्च सोमे सुते द्विज ।
यच्चेतरैर्महायज्ञैर्वेद तद्भगवान्स्वतः ॥ ३७
तस्माद्भक्ष्यन्त्यजेतैव याजयेच्चाविचारयन् ।

यजतः स्वर्गविधिना प्रेत्य स्वर्गफलं महत् ॥ ३८
नार्यं लोकौऽस्त्ययज्ञानां परश्चेति विनिश्चयः ।
वेदवादविदश्चैव प्रमाणमुभयं तदा ॥ ३९

C 12. 9438
B. 12. 218(a). 40
E 12 274 43

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि पञ्चविंशतिप्रश्नोऽध्यायः ॥ २६० ॥

सर्वाणि) —^a) K₆ V₁ Bo 6-9 Das at Dn₁ n₁ D₅
D₂ 3 3 3 मयतीह (Das 'ति ह) (for महिरेव) K₆ 1
द्विज D₂ 1 भवति म ह वै द्विज

37 ^a) K₆ अन्याधेये (sio), Das Dn₁ अग्न्याधे-
(Das 'घ)ये; G₂ अग्न्याधेये (for अन्या). D₂ भवति
—^b) Ś₁ K₁ 3 3 यत्; K₇ Bo 8 यत् (for यत्)
Ś₁ K₁ 2 सोम (for सोमे) D₂ 1 सुत, M₁ 6 सुधे
(for सुते) K₁ V₁ Dn₁ D₅ द्विज, Dn₁ D₅ D₂ 3
द्विज (for द्विज) T₁ G₁-3 यत् (G₂ य च) सोमे स्थित
जगत —^c) Ś₁ K₁ 3 3 यत् (for यत्) K₁ D₅
चेतरे, Das G₂ चेतरे, G₂ च वेदरे (for चेतरे)
ॐ C₅ महायज्ञैः, अश्वमेधादिभिः पञ्चमहायज्ञैः । ॐ —^d)
K₇ वेदम्, T₁ G₁-3 वेदम् (for वेद) K₆ Bo 8
(marg) 3 3 Das at Dn₁ n₁ D₅ D₂ 3 3 पुन, K₇
D₂ 3 यत्, B₂ 1 प्रसु, D₅ युत; T₁ तदा, T₂
G₁-3 M₂ तथा, M₁ 7 अपि (for स्वत) D₂ 1
वेदवाञ्छ तदस्यत्

38 ^a) B₂ D₂ 1 T₂ Ca प्रसू (for प्रसून्). K₆ 1
Bo 6-9 Das at Dn₁ n₁ D₅ D₂-9 M₁ 1-1 यजेत्, T₂
यजेत् (for य). G₂ [ए]ष (for [ए]ष) K₁ 1
तस्माद्भक्ष्यन्त्यजे (K₆ 'ने)तैव —^b) T₂ योजयेत् (for
याज) K₆ Bo 6 2 (marg) 2 Das at विचारयन्;
V₁ [अ]पि चारयन्; B₂ [अ]विचा; Dn₁ D₂ विचा
(for [अ]वि) D₂ याजये चापि चारयन् ॐ Ca
(reading) प्रसू) प्रसूय यजेत्, प्रसूयणविधया यजेत् ।
यजमानवद्विज्ञोऽपि प्रसूयणन्यायेन याजनं कुर्युः । ॐ —^c)

K₆ Bo 6 1.9 Das at यजेते; B₂ D₂ यजेत् (for
यजत). K₆ B₂ 3 (marg as in text) 3 Das at
प्रेत्य, V₁ Bo Dn₁ D₂-3 1 9 T₁ G₁-3 M₁ 1-1 यज्ञ-
(for स्वर्ग). —^d) B₂ (marg as in text) यया
(for प्रेत्य)

39 ^a) = (var.) 6 26 31^a G₁ यज्ञानां (for [अ]
य) —^b) D₂ परश्च; G₂ परस्य (for परश्च) K₂
परश्चेत्यविनिश्चय, G₂ पर लोकाश्च निश्चयः. —^c) T₁
G₁-3 M₂ 1 वेदा वेद (for वेदवाद) D₂ 1 विधिश्च
(for विद्वद्) D₂ M₁ 6 चैवं (for चैव). —^d) T₁
G₁-3 M₂ उभये (for 'य) K₆ 1 B₂ 9 Das at D₁
T₂ G₂ M₁ 1-1 तथा (for तदा) ॐ Ca उभय,
कर्मकरणं कर्मत्यागश्च । ॐ

Colophon G₆ missing K₆ 5 B₁-5 Das at Dn₁
n₁ D₁ G₁ 5 M₂-4 absent — Sub-parvan Ś₁ K₁ 1
1 6 1 V₁ Bo 6-9 Das at Dn₁ n₁ D₅ D₂-9 T₁ G₁-3
M₁ 1-1 मौख्यधर्म — Adhy name Ś₁ K₁ 3 V₁ Bo 8
D₂ D₅ 3 गोकपिली (Ś₁ K₁ 3 'ले)य; K₆ Bo. 7. 9
Das at D₂ 3 गोकपिलीय; K₇ D₂ 3 3 गो (K₇ om
गो)कपिलीयप्रशंसा, D₂ गोकपिलीयसंवादे यागप्रशंसा;
G₂ कपिलगायत्रीसंवादायोश्चैव (sio), M₂ गोकपिलीये
यज्ञप्रशंसा, M₂ कपिलगोसंवादे श्रौच्यकथनं; M₂ कपिलगो-
संवादे यागश्रौच्यकथन — Adhy no (figures, words or
both) K₆ B₂ M₁ 6 1 93; Dn₁ D₅ D₂ T₁ G₁ 3
M₂ 95, Dn₁ D₂ 94, D₂ 89, T₂ 108; G₂ 90.
— Śloka no : Das D₂ 40, Dn₁ 41, D₂ 28

२६१

कपिल उवाच ।

एतावदनुपश्यन्तो यतयो यान्ति मार्गगाः ।
 नैपा सर्वेषु लोकेषु कश्चिदस्ति व्यतिक्रमः ॥ १
 निर्द्वंद्वा निर्नमस्कारा निराशीर्बन्धना बुधाः ।
 विमुक्ताः सर्वपापेभ्यश्चरन्ति शुचयोऽमलाः ॥ २
 अपवर्गेऽथ संत्यागे बुद्धौ च कृतनिश्चयाः ।
 ब्रह्मिष्ठा ब्रह्मभूताश्च ब्रह्मण्येव कृतालयाः ॥ ३
 विशोका नष्टरजसस्तेषां लोकाः सनातनाः ।

261

☞ This adhy. is missing in G_o (of v. l. 12, 269. 1).

1 °) D_{o1} D_o s T₁ G₁ C_n -पश्यन्ति; C_p s -पश्यन्तो (as in text). — °) D_{o1} यति (for यान्ति) T₁ मार्गका; G₁ मार्गगा (for मार्गगा) ☞ C_n मार्गगा; मार्गे सधिशेषावस्थायां स्थिता ॥ C_p मार्गगा सत्यया मिन ॥ ☞ — °) K₁ D_o s तेषां; G₂ नेह; M_o नैतां (for नैपां). Ś₁ K₁ s. s. v D_o s r o भूतेषु (for लोकेषु). — °) ☞ C_n व्यतिक्रम, मिथ्यासकल्प ॥ C_p विगानम् । ☞

2 With 2, cf. 12 234. 9; 237. 24. — °) B_o निर्द्वंद्वो K₁ निनमस्कारा; D_o r निर्नमं (for निर्नमं). ☞ C_n निर्नमस्कारा न कंचिन्नमस्कुर्वन्ति ॥ C_o फलेच्छया देवतादमस्कारादिरहिता । C_v स्वामान प्रति परै क्रियमाण नमस्काराशारहिता । ☞ — °) K₁ निराशी; K₂ r G₁ शी (for शीर्). K₁ धर्मेना; K₂ वचना; D_o s बुधना (for बन्धना). G₂ युधा; M₁ बुधा. (for बुधाः). — °) D_o s [s]मता (for लाः)

3 K₁ s om 3^a-4^b. — °) Ś₁ K₁ अपवर्गेण; B_o वर्गेण; D_o s s o M₁ s-1 वर्गे च; D_{o1} G₂ वर्गेषु; D_o s वर्गेण (for वर्गेण). K_o V₁ B_o r. s (marg as in text) o D_o s as D_o r C_p सत्यागे; D_{o1} [स]सत्यागे; G₂ सत्यागे (for ने). ☞ C_o सत्यागे, अपवर्गविरोधिनां कर्मफलानां त्यागे । ☞ — °) Ś₁ K₁ s B_o (marg) r D_o s निश्चयाः (for निश्चया) — °) D_o s ब्रह्मिष्ठा. D_o s ये (for च). — °) D_o s कृतालयाः. ☞ C_p ब्रह्मण्येव कृतालयाः, न तु गार्हस्थ्यविन्तापरा । ☞

तेषां गतिं परां प्राप्य गार्हस्थ्ये किं प्रयोजनम् ॥ ४

स्युमरश्मिरुवाच ।

यद्येषा परमा निष्ठा यद्येषा परमा गतिः ।
 गृहस्थानव्यपाश्रित्य नाश्रमोऽन्यः प्रवर्तते ॥ ५
 यथा मातरमाश्रित्य सर्वे जीवन्ति जन्तवः ।
 एवं गृहस्थमाश्रित्य वर्तन्त इतरेऽऽश्रमाः ॥ ६
 गृहस्थ एव यजते गृहस्थस्तप्यते तपः ।
 गार्हस्थ्यमस्य धर्मस्य मूलं यत्किंचिदेजते ॥ ७

4 K₂ s om 4^a (cf v l 3) — °) D_o s विशोक (for का) D_o s रजमात् — °) T₁ तेषां लोक सनातना — °) T₁ पर (for परा). D_o s om. प्राप्य. — °) V₁ गार्हस्थ्यं; B_o 'स्ये; D_o s D_o s 'स्य' (for 'स्ये)

5 G₁ om. the ref. K_o D_o स्युमरश्मिर्; K₁ D_o s स्युतं, D_o s स्युतं; D₁ स्युणं; T₁ G₂ s यतिर् (for स्युमरश्मिर्). — °) T G₁-s एषां (for एषा) B_o om परमा. K₁ D_{o1} n₁ D_o-s 1-2 काष्ठा (for निष्ठा). — °) D_o s T G₂ s एषां (for एषा). — D_o s r om 5^a. — °) Ś₁ K₂ एव चाश्रित्य; T₁ जगपाश्रित्य; G₁ s अनुपां; G₂ न ह्युपां; M₁ s-1 च स्यपां (for अस्यपां). — Ś₁ K₂ s M₁ s r om (hapl.) 5^a-6^a — °) K₁ नाश्रमे.

6 With 6, cf. Manu 3 77, Vāsiṣṭha Dharma Śāstra 8 16 Ś₁ K₂ s M₁ s r om 6^a (cf v l 5) — °) V₁ जीवते सर्वजंतव — With 6^a, cf. Manu. 3 77^a, 6 90^a — °) D_o s एषां; G₂ तथा (for एवं). K_o V₁ B_o s r s (marg as in text) o D_o s as D_{o1} n₁ D_o s s-3 T G₁-s M₁ s r गार्हस्थ्यम् (B_o D_o s T₁ s 'स्यम्') (for गृहस्थ्यम्). — °) K₁ वर्तते; K₂ D_{o1} D_o s वर्तते (for वर्तन्त). Ś₁ K₁ s s B_o D_{o1} D_o s T G₁-s M₁ s-1 इतराश्रमा.

7 K₁ om. 7^a — °) G₁ गृहस्था (for 'स्य'). — °) V₁ D_o s तपते (for तप्यते). — °) K₁ गृहस्थ्यम्, K₂ D_{o1} गार्हस्थ्यम्; D_o s corrupt, D_o s प्रहस्थ्यम् (for गार्हस्थ्यम्) D_o s तस्य; T₁ G₂ s उक्तं (for अस्य). T G₂ s M₁ s-1 सर्वस्य (for धर्मस्य). — °) Ś₁ K₁ s r D_o s C_n p s किंचन (for किंचिद्). K₂

प्रजनाभ्यमिनिर्वृत्ताः सर्वे प्राणभृतो मुने ।
 प्रजनं चाप्युतान्यत्र न कथंचन विद्यते ॥ ८
 यास्ताः स्युर्वहिरोपध्वो बह्वरण्यास्तथा द्विज ।
 ओपधिम्यो बहिर्यस्मात्प्राणी कश्चिन्न विद्यते ।
 कस्यैषा वाग्भवेन्सत्या मोक्षो नास्ति गृहादिति ॥ ९

D₁ ० एगति, V₁ B₈ C₈ (gloss चलति, व्यवहरति)
 एजति, B₈ (marg) एघति; D₈ १ एक्षति, T G₁₋₃
 M₈ एव हि; M₁ ० १ ईहति, C_n Cap C₈ एजते (as in
 text) ❀ C_n एजते, यत्किंचिसुखार्थो चेष्टते । ❀

8 ^a) K₄ पूजनादि-, K₆ V₁ B₈₋₉ D₈ D_{n1} n₄ D₈
 D₂ १ १ १ T G₂ १ प्रजनादि-; D₈ प्रजानादि (for प्रज
 नादि) K₄ B₀ अति; M₁ अधि (for अभि) G₂
 -निर्वृत्त (for 'त्ता) K₁ D₄₋₈ ० M₈ प्रजनादिभिनिर्वृत्ता ;
 G₁ प्रजानामभि — ^b) K₁ B₈ १ १ (marg as in text) ०
 D₈ D₈ ० सर्व-, D₈ 1 सर्व (for सर्वे) Ś₁ K₁ १ १
 B₀ D_{n1} n₄ D₈ D₂ १ १-१ १ जना; G₂ मुने (for मुने)
 — ^c) K₆ यजनश्, B₀ T₂ G₁ १ प्रजनश् (for 'न)
 D₁ वाप्युत्, T₁ M₁ १ चाप्यत्ते, G₁ १ चान्यत्ते, G₂
 चापि वो, M₁ ० चाप्युतो (for चाप्युत्) — ^d) D₈ १
 त् (for न) T₁ कचन न, G₂ कथं चापि (for
 कथचन)

9 K₁ om 9 — ^a) K₁ यास्त; V₁ B₀ १-१ D₈
 n₄ D_{n1} n₄ D₈ D₂ १ १ १ १ यास्तु, D₁ T G₁₋₃ M₈
 यया (for यास्ता) K₄ ० D₈ n₄ D_{n1} D₂ १ १ G₁ १
 M₁ C_n बहिर, D₈ बहुर (for बहिर) D₈ औपधयो
 ❀ C_n (reading बहिरौपध) बहोपि नृणानि, ओपधो
 धान्यानि, बहिरन्या औपधयोऽद्रिजा सोमपृत्तिकाद्या । तासां
 मूल वृष्ट्यादिर्गाहस्थमेव । तथा ह्याह-अमौ प्रासाहुति
 (Manu 3 76) ॥ C_p बहिरौपध, यज्ञाद्दिभूता अय
 स्त्रीया ॥ C₈ औपधिशब्देनात्र अन्न विवक्ष्यते । ❀ — ^b)
 K₆ V₁ B₀ १-१ D₈ n₄ D_{n1} n₄ D₈ D₂-4 १ १ बहिर-
 न्यास्, T G₁ १ M₁ १-१ बहिरन्यस् (for बह्वरण्यास्) B₀
 D₈ D₂ १ १ C_n प्राणात्, D₂ १ प्राणा (for प्राणी) D₈
 [अ] द्विजा, D_{n1} D₈ १ द्विजा, T₁ G₈ [अ] द्विज
 (for द्विज) D₈ हिरण्यायास्तथा द्विज (sic) — ^c)
 T₂ M₁ औपधीभ्यो T₁ G₁₋₃ औपधीभ्योप्यबर्हिष्मान् (G₁
 'हिष्मान्, G₂ 'हिष्पन्) ❀ C_n औपधिम्य प्राणादिति
 समानाधिकरणे पञ्चमी । ❀ — ^d) K₆ D₈ प्राणान्, D_{n1}
 D₈ D₂ १ १ C_n प्राणात्, D₂ १ प्राणा (for प्राणी) D₈
 T₁ G₁ १ M₈ कश्चन (for कश्चिन्न) K₆ B₀ १-१ D₈ n₄
 D_{n1} n₄ D₈ D₂ १ १-१ द्श्यते (for विद्यते) — ^e) G₁ १
 तस्य (for कस्य) D₈ वामवेत्; D₈ 1 वास्वेत् (for

अश्रद्धानैरप्राज्ञैः सूक्ष्मदर्शनवर्जितैः ।
 निराशैरलसैः श्रान्तैस्तप्यमानैः स्वकर्मभिः ।
 श्रमस्योपरमो दृष्टः प्रव्रज्या नाम पण्डितैः ॥ १०
 त्रैलोक्यस्यैव हेतुर्हि मर्यादा शाश्वती ध्रुवा ।
 ब्राह्मणो नाम भगवाञ्जन्मप्रभृति पूज्यते ॥ ११

वाम^a) K₁ सस्यो, G₁ सत्यान् (for सत्या) D₈ कस्यैषा
 चाप्युतान्यत्र — ^c) B₈ १ (marg as in text) ० D₈
 [s] स्ति नगृहादिति, D₈ ते नगृहादिति

10 ^a) K₁ D₄ अश्रद्धानैर्, T₁ G₈ नश्रद्धानैर्
 K₁ १ १ T G₁ १ अप्राज्ञै, G₂ अप्रयमै (hypermetric)
 (for अप्राज्ञै) — ^b) K₄ सूक्ष्मदर्शन, D₂ ० सूक्ष्म^a
 (for सूक्ष्म) D₈ १-दशितै (for वर्जितै) ❀ C₈
 यज्ञीया हिंसा न हिंसेति ज्ञान सूक्ष्मदर्शनम्, तद्वर्जितै । ❀
 — ^c) K₆ D₈ n₄ D_{n1} n₄ D₂ १ १ १ C_n (gloss अप्र
 तितै) निरासैर् (for 'शैर्) D₂ असलै (for अलसै)
 Ś₁ K₁ १ १ चैव (for श्रान्तैस्) K₁ D₈ १ T₁ G₈ अल-
 सैर्निरसैरल्पै (D₈ 'न्यै-, T₁ G₈ 'ज्ञै) स्, D₈ अलसैर्निधनै
 रज्ञैस्, T₂ M₁ ० १ अलसैर्निराशैरप्राज्ञैस् (T₂ 'रल्पज्ञैस्;
 M₁ 'रप्रज्ञैस्), G₁ अलसैर्निरसैर्यज्ञैस् — ^d) G₂ तप्य
 माने (for 'मानै) — ^e) K₁ शरस्य, K₂ १ V₁ B₀
 १ १ D_{n1} n₄ D₈ D₂ १ १-१ १ G₂ M₁ ० १ (sup l₁n as in
 text) शमस्य, B₁ समस्य, D₂ १ शम स (for श्रमस्य)
 G₁ [ङ] परतो, G₂ 'रमैर् (for 'रमो) G₁ मृष्ट (for
 दृष्ट) ❀ C_a श्रमस्य, जन्ममरणप्रयन्धजन्मस्य ॥ C_p
 परगृहे भोजनसिद्धेरुपाजनादिश्रमो नास्तीति । ❀ — ^f) K₄
 प्रवृज्या; G₁ १ प्रवृत्त्या (for प्रव्रज्या) K₄ पूर्वज्यान्यास
 पंडितै (sic), K₆ V₁ B₀ १-१ D_{n1} n₄ D₈ D₂ १ १-१
 C_p प्रव्रज्या (K₆ 'वज्या) यामपडितै, D₈ G₈ 'यां (G₈
 'ना) च पडितै । ❀ C_a श्रद्धाना वेदवचसि कृताश्वासा
 पुनर्गृहस्थस्यापि भोक्ष सुखविषयेच्छन्तीत्यर्थ । नामपण्डितैरिति
 सोपहासम् । ❀

11 The portion from 11^a up to 57' is lost in Ś₁
 on missing fol — ^a) K₁ १ V₁ M₁ १-१ [ए] व; K₂
 D₈ [ह] व; K₁ D₄ १ [ए] वम् (for [ए] व) K₂ हेतु
 वि; K₁ D₈ १ एव हि, D₈ हेतुभिर (for हेतुर्हि)
 — ^b) K₄ ध्रुव; K₁ D₈ १ ध्रुवा, G₁ ध्रुव (for ध्रुवा)
 — ^c) K₁ १ १ ब्राह्मणो (K₄ 'णा); D₄ ब्राह्मणौ (for
 'णो) D_{n1} D₈ T₂ M₁ १-१ भगवन्; G₁ बलवान्
 (for भग)

12 Ś₁ missing (of v l 11) — ^a) G₂ स्त्री (for
 प्राग्) K₂ D_{n1} D₈ T G₁₋₃ M₁ १-१ गर्भोधान (for
 'धानान्) T G₁ १-अंत्राद्; M₁ ० मन्त्रैर् (for मन्त्रा)
 — ^b) D₈ वसंते च (for प्रवसन्ते) T₁ G₁ १ द्विजावय

C 12. 2647
 B 12. 270(63) 12
 K 12. 275 12

न वै पापैर्हियते कृष्यते वा
यो ब्राह्मणो यजते वेदशास्त्रैः ।
ऊर्ध्वं यज्ञः पशुभिः सार्धमेति
संतर्पितस्तर्पयते च कामैः ॥ १७

न वेदानां परिभवान्न शास्त्रेण न मायया ।
महत्प्राप्नोति पुरुषो ब्रह्म ब्रह्मणि विन्दति ॥ १८

कपिल उवाच ।

दर्शं च पौर्णमासं च अग्निहोत्रं च धीमताम् ।
चातुर्मासानि चैवासंस्तेषु यज्ञः सनातनः ॥ १९
अनारम्भाः सुधृतयः शुचयो ब्रह्मसंश्रिताः ।
ब्रह्मणैव स्म ते देवास्तर्पयन्त्यमृतैःपिणः ॥ २०
सर्वभूतात्मभूतस्य सर्वभूतानि पश्यतः ।

C 12 9657
B 12 270(68).22
K 12 275 22

तैश्चपलायितम्) चपलायित चञ्चलीकृतम् । ॐ —^a) K₁ वेदवादापतिज्ञातः; K₂ परिज्ञातः; V₁ Cp (gloss) अप्रा माणिकत्व सूचितम्) वादपरिज्ञानं; D₅ १ M₁ ६-१ वेदा देवापविज्ञानं (D₅ १ 'तं'), T₁ G₁-३ वेदा (G₁ 'द') वेदा पत्रि (G₂ १ 'रि')ज्ञानं; T₂ वेदा देवाश्च विज्ञान —^d) D₅ lacuna, D₅ १ G₂ सत्यमास (D₁ 'प'म् (for सत्या'))

17 Ś₁ missing (cf. v. 1 11) —^a) G₂ पात्रे (for पापैर्) K₅ कृष्यते; D₅ T₂ M₁ ६ हीयते, D₅ १ Cp (gloss) वशीक्रियते) क्रियते; T₁ G₁-३ श्रूयते (for हियते) K₁ २ ४ लिप्यते; K₅ हियते, K₁ D₅ १ दूयते, V₁ रिप्यते, T G₂ ३ C₅ गृह्यते, G₁ ग्रहते, Cp (gloss) धर्ममार्गादाकृष्यते) कृष्यते (as in text) —^b) K₅ यद्; D₅ lacuna (for यो) B₅ वा यजते; M₁ ६ १ नी (M₁ नि)यते (for यजते) K₂ देव (for वेद) ॐ C₅ वेदशास्त्रैः, वेदैरेव शास्त्रैः । अथ वा वेदैः ऋगादिभिः, शास्त्रैः स्मृतिप्रधानेतिहासमीमांसान्यायादिभिः ॥ C₅ वेद-शास्त्रैः, वेदचोदनाभिः । ॐ —^c) K₁ तूर्ध्वं; D₅ ऊर्ध्वं (for ऊर्ध्वं) K₁ D₅ २ ४ D₅ १ M₁ यज्ञात्; K₄ यज्ञात्; D₁ १ ४ D₅ २ ४ यज्ञैः; T G₁-३ M₅ यज्ञन्, M₁ ६ यज्ञ (for यज्ञ) D₅ lacuna, D₁ सार्धमेति (for 'मेति) —^d) K₁ D₅ १ स त पुनस्तः; V₁ न तं पुनस्तः (for सतर्पितस्त) K₁ D₅ १ १ १ तर्पयतीह (for 'ते च) B₅ च कामं; M₁ ६ १ न काम (M₁ 'मान्) (for च कामै) K₁ २ ४ न त पुरस्त (K₄ 'स्ता)कंयते च काम', T G₁-३ M₅ सत् पुनस्तत्किं (T₂ M₅ 'स्तर्क')यते न काम

18 Ś₁ missing (cf. v. 1 11) —^a) V₁ B₅ ३ (marg as in text) १ D₅ २ ४ Cp देवानां (for वेदानां) K₂ M₁ परिभवान् (for 'भवान्) ॐ C₅ परिभवात्, अनादरात् ॥ Cp वञ्चनात् ॥ C₅ निन्दनात् । ॐ —^b) K₁ B₅ सा (K₁ शा)श्वेन, D₅ १ D₅ १ शास्त्रेण (for शास्त्रेण) G₂ माययन् (for मायया) K₂ न शास्त्रेण म* यया, D₅ १ शास्त्रेण न च मायया —^d) B₅ D₅ D₁ १ ४ D₅ २ ३ M₅ C₇ ब्राह्मणो ब्रह्म M₁ ६ ब्रह्मन् (for ब्रह्म) K₂ ब्रह्मणः; K₄ 'नि (for 'णि), K₄ वर्धते (for

विन्दति). ॐ Cp ६ ब्रह्मणि वेदे साक्षात्प्रतिपादितम् (C₅ प्रकाशितम्) ब्रह्मः परमात्मानम् (C₅ कैवल्यम्) । ॐ

19 Ś₁ missing (of. v. 1 11) T₁ G₂ om. the ref —^a) K₁ २ दार्शं, K₄ १ D₅ ४ D₂ ४ ५ १ १ T G₁-३ M₅ दर्शश्च (for दर्शं) B₅ D₅ १ T G₁-३ M₅ पौ (T₂ G₂ M₅ पू)र्णमासश्च, D₅ १ पूर्णमासः; M₁ ६ १ पौर्णमास्य (for 'मास), —^b) K₂ त्वग्निहोत्रं, D₂ अग्नि होत्रे; M₅ [अ]प्यग्निहोत्रं (for अग्नि) B₅ D₅ D₁ १ ४ D₂ २ ६ ३ धीमतः; T G₁-३ 'ता (for 'ताम्), —^c) K₂ चातुर्मासानि G₂ चैवाह (for 'सस्य) —^d) K₁ २ ४ येषु; K₁ D₅ २ M₁ (sup len) एष (for तेषु), K₄ यज्ञः; K₅ B₅ ६-९ D₁ D₂ २ ६-९ धर्मः, D₅ २ ४ ब्रह्म; D₅ D₁ ४ धर्मः; T₁ G₁ यज्ञे (for यज्ञ) .

20 Ś₁ missing (of. v. 1 11). —^a) K₄ अनारम्भे; D₅ २ आ*रंभा K₂ सुधृतयः; K₄ सुधृतयः (for सुधृतयः). ॐ Cp सुधृतयः, शोभना दृष्टिः बहिर्विक्षेपरा-हित्य येषाम् । ॐ —^b) K₅ V₁ B₅ १ १ D₅ २ ४ सस्थिताः; B₅ ३ (marg) D₁ १ ४ D₅ D₂ २ ६-९ M₁ ६ सञ्चिताः; G₁ सञ्चिता (for सञ्चिता) B₅ शुचयो ब्रह्मणि स्थिता —^c) K₁ ब्राह्मणा K₁ २ स (for स्म) D₅ २ ४ तान् (for ते) D₁ D₅ १ D₅ देवास्य (for देवास्य) T G₁-३ M₅ प्रा (T₁ G₂ प्र)ह्मणा एव तान्देवास्य —^d) D₅ १ तर्पयति K₁ २ ४ Cp (Cp as in text) अमृतैरपि; K₁ D₅ १ T G₁-३ M₅ C₅ 'रिव, D₅ मनीषिण (for [अ]मृतैः) ॐ Cp अमृतैःपिणः, अविनश्वरफलार्थिनः । ॐ

21 = (var) 12 231 23, 254 32 B 13 113 7 Quoted in Śankara's Br Sū Bhāṣya under 17 2 14 Ś₁ missing (of. v. 1 11) D₅ om. (hapl) 21 —^b) T₂ G₂ M₅ सर्वं, M₁ ६ १ सम्यग् (for सर्वं). T G₁-३ M₅ ज्ञानेन (for 'भूतानि) D₄ पश्यति (for 'त) —^c) K₁ २ ४ हि (for [अ]पि) ॐ C₅ हृवापै अपिशब्दः । ॐ —^d) K₁ २ चापदस्य; T₁ G₁-३ M₅ अपदस्य (for अ). ॐ Cp. अपदस्य त्यक्तमिध्यावलम्बस्य, पदैषिण परमपुरुषार्थस्य [पृषिणः] ॥ C₇ अपदस्य लौकिक

देवापि मार्गे मृह्यन्ति अपदस्य पदैपिणः ॥ २१

चतुर्द्वारं पुरुषं चतुर्मुखं

चतुर्धा चैनमृपयाति निन्दा ।

बाहुभ्यां वाच उदरादुपस्था-

त्तेषां द्वारं द्वारपालो बुभूषेत् ॥ २२

नाक्षैर्दीन्येनाददीतान्यवित्तं

न वायोनीयस्य शृतं प्रगृह्णेत् ।

क्रुद्धो न चैव प्रहरेत् धीमां-

स्तथास्य तत्पाणिपादं सुगुप्तम् ॥ २३

नाक्रोशमर्छेन्न मृषा वदेच्च

न पैशुनं जनवादं च कुर्यात् ।

सत्यव्रतो मितभापोऽप्रमत्त-

स्तथास्य वाग्द्वारमथो सुगुप्तम् ॥ २४

नानाशनः स्यान्न महाशनः स्या-

स्थानाशारहितस्य, पदैपिणः मुक्तिपदैपिणः । ❀

22 Ś1 missing (of v l 11). —^a) G2 om, चतु K1 २ ४ हि पुर, K6 पुरुष च; G2 परं* (for पुरुष) K4 तु चतुर्मुखं (for चतुर्मुख) ❀ Cn p चतुर्द्वारं, चत्वारि बाहुवदनोदरोपस्था (Cp *पस्थरूपाणि द्वाराणि) द्वारभिवानर्थस्य । ❀ —^b) D5 १ चतुर्धाश्च (for 'र्धा'), T G1 M5 चतुर्मुखे (G1 'खो)नैनम्; G2 ३ 'मुखेनैवम्; M1 ० १ 'मूर्ध्वेनैवम् (for 'र्धा चैनम्) K1 एतम्; K2 ४ एनम्; K1 D5 ० एवैनम् (for चैनम्). K1 D4 1 D5 १ ० M1 उपयाति (for 'याति) K6 B6 १-० याधा; B6 ३ ० (last two marg) D4 8 4 Dn1 n4 D8 D2 ३ ३ वाचा; D5 १ G8 नित्य, D6 चैव; M1 ० निष्ठा; M7 निष्ठा (for निन्दा). Kumbh ed चतुर्मुखो नैनमुपैति निन्दा. ❀ Cn चतुर्धा विराट्सूत्रान्तर्था-मिशुद्धरूपेण । ❀ —^c) K1 वच; K6 D8 1 D6 वाचम्; D5 चानु; T1 G1 ३ M1 ० ० चैवम्, T2 G8 चैनम् (for वाच) K4 ० D8 1 उदाराद् (for उद') D5 १ उपस्थते (for उपस्थात्). M7 बाह्व्या तुभ्यामुपरासुदस्था (sio) ❀ C8 उदरादुपस्थादिति तृतीयार्थे पञ्चमी । ❀ —^d) K6 तेषां द्वारैर्; T1 वाचैवैतद्, T2 M5 वाचा चैव; G1-३ वाचैव; M1 ० तेषां च द्वार (for तेषां द्वार). K4 द्वारपाले (for 'पाले). D5 १ तेषां द्वार द्वारपाले सुगुप्त ❀ Cp बुभूषेत् संवृणुयात् । ❀

23 Ś1 missing (of v l 11) —^a) K4 साक्ष, K6 नाक्षौ (for नाक्षैर्) K2 देवीन्, K4 दैव्या; K6 हेभ्येन्, K7 G1 दिन्वैर्; B7 दीन्वैर्; B6 M7 दीन्वैर्, D8 1 दिन्वैर् (for दीन्वैर्) K1 ३ नाददेव, G2 'धीत (for 'दीत). G2 om from न्यवित्त up to भापो (in 24^c) K6 [अ]न्यवित्त, D8 [अ]न्यवृत्त, D5 १ [अ]य वित्तं, G1 [अ]न्यवित्त (for 'वित्त) —^b) K1 ३ ० १ V1 B6 ३ ० D4 D5 1 D5 ० च (for वा) K2 [अ]प्यमीयस्य, D4 8 4 [अ]योनीयस्य; Cv 'निजस्य (for 'नीयस्य) K1 ३ B6 ३ ० सूच; K6 V1 D4 1 D8 1 C8 श्रुव; K7 B6 १ D8 1 D2-4 ० ० श्रुतं; Cv सुतां (for शृत) K1 ३ ४

V1 प्रगृह्णेत्; B6 'ह्वियात्, Dn1 D5 1 D2 ३ Cn प्रगृह्णात्; Dn4 D5 'ह्वन्, D5 1 'ह्वान् (for 'ह्वेत्) D5 १ न (D5 om) गृह्णीयाद्दीनयोने' श्रुतं च, T G1 ३ M5 ना (T1 G8 न; G1 [अ]न्य) योनिजस्येह ध्रु (T2 M5 च) व प्रगृह्णेत्, M1 ० नायोनिजस्यैव च व प्रगृह्णेत्, M7 न योनिहीनस्येह ध्रुव प्रगृह्णेत् ❀ Cn श्रुत, हवि' प्रगृह्णात्, प्रतिगृह्णीयात् । पञ्चमलकारोऽयम् ॥ C8 (reading श्रुव) हीनजन्मानं न याजयेदित्यर्थः । ❀ —^c) B6 [s]पि (for न) K1 ३ चेह; K6 B6 D5 १ T G1 ३ M1 ० ० [प]व, K7 D9 चैवं, B6 नैव (for चैव) K6 प्रहरेत् (for 'रेत) K6 V1 B5-9 D4 1 D5 १ T G1 ३ M1 ०-१ विद्वास् (for धीमांस) —^d) B6 तथास्य (for तथास्य) K1 D4 1 D6 [अ]स्य स्यात्; B6 चास्य; B6 D5 १ ह्यस्य; D4 [अ]स्य सत्, T1 G1 ३ तस्य (for [अ]स्य तत्) D4 पाणिपदे, T G1 ३ पाणि (G1 'पय) द्वारं (for 'पादं) K4 सुतस्य (for सुगुप्तम्) K6 तथा ह्यस्य स्यात्पाणिपादं प्रसुप्त ❀ Cp पाणिपादमित्युक्ते पादगुप्तिरपि कुप्तिवदेह गमननिवृत्त्या विवक्षिता । ❀

24 Ś1 missing (of v l 11) G2 om up to भापो (of. v l. 23) K7 om (hapl) 24 —^a) K6 B6 १ ३ (marg as in text) ० D4 8 4 ना (K6 न) क्रोधम्; T2 lacuna (for नाक्रोशम्). K4 D8 ३ ० आर्छेन् (D5 'र्छेन्; B6 (marg) T1 G1 ३ M1 ०-१ हृच्छेन्, B6 अर्हेन्, Dn1 n4 D8 D2 T2 क्रच्छेन्; D8 क्रच्छेन् (for अर्छेन्). B6 ३ (marg) Dn1 D5 1 D8 ३-१ वृषा (for मृषा) ❀ Cp (reading न क्रोधमर्छेत्) क्रोधपूर्वं न वदेदित्यर्थः । ❀ —^b) D8 पैशुन; M6 पैशुन्य (for पैशुन) K1 ३ ४ परवादं; D4 8 4 नातु' (for जन') T1 G1 ३ M1 ० १ न (for च) ❀ Cp जनवाद जनै सह ग्राम्यकथाम् । ❀ —^c) T1 G1 तस्य (for सत्य) T1 वृत्तम्, G8 व्रतम् (for -व्रतो) T G1 ३ [अ] मितभापी; M1 ० मितभापे (for 'भापो) G2 [s] प्रमत्तात् —^d) M1 तथास्यो (for 'स्य) D5 १ तथास्य वाग्जातमथो नु गुप्त.

दलोलुपः साधुभिरागतः स्यात् ।

यान्त्रार्थमाहारमिहाददीत

तथास्य स्याज्जाठरी द्वारगुप्तिः ॥ २५

न वीरपत्नीं विहरेत नारीं

न चापि नारीमनृतावाह्वयीत ।

भार्याव्रतं ह्यात्मनि धारयीत

तथास्योपस्यद्वारगुप्तिर्भवेत् ॥ २६

द्वाराणि यस्य सर्वाणि सुगुप्तानि मनीषिणः ।

उपस्यमुदरं बाहू वाक्चतुर्थी स वै द्विजः ॥ २७

मोघान्यगुप्तद्वारस्य सर्वाण्येव भवन्त्युत ।

किं तस्य तपसा कार्यं किं यज्ञेन किमात्मना ॥ २८

अनुत्तरीयवसनमनुपस्तीर्णशायिनम् ।

बाहूपधानं शाम्यन्तं तं देवा ब्राह्मणं विदुः ॥ २९

द्वंद्वारामेषु सर्वेषु य एको रमते मुनिः ।

परेषामननुध्यायंस्तं देवा ब्राह्मणं विदुः ॥ ३०

येन सर्वमिदं बुद्धं प्रकृतिर्विकृतिश्च या ।

C 12 9667
B. 12. 276(697).32
R 12 275 32

25 Ś1 missing (of v 1 11) —^a) K4 नामा मन्; T2 नानाशना (for 'दान' —^b) K1 2 नली-लुप (for अलो) K1 2 4 7 D4 9 साधुरिहागत, V1 'मि संगत', T G1 8 M1 5-7 'रनागस', Cp साधु निरा गस (for साधुभिरागत) G2 अलोलुप सादरनागस स्यात् — D4 reads 25^a-26^b twice —^c) K6 V1 B6.8 D4 1 D5 7 अयाददीत, B6 उपा, D6 इहाददान (for 'ददीत' —^a) M1 तदा (for तथा). D5 1 उचक्ष्वा (for तथास्य स्यात्). K1 2 4 7 D5 M1 6 सा, T1 G1-3 तज्; M1 स्या (for स्यात्) D81 जागरी, D4 (both times) जावरी, T G1-3 M6-7 जठर; M1 जठरे (for जाठरी) K1 द्वारातसि; G2 द्वारगुप्त (for द्वारगुप्ति).

26 Ś1 missing (of v 1 11) For the repetition in D4, of v 1 25 —^a) D44 परनी (for परनी) ❧ Cn हे वीर, युधिष्ठिर(!) परनी यज्ञसयन्धवतीं नारीं न विहरेत्, न विमजेत्, तदुपरि रूपन्तरकरणेन धर्मार्थकामेषु धां विभागवतीं न कुर्यात् ॥ Cp वीरपत्नीमन्यपूर्वां न विवहेत्, न परिगृह्णीयात् । ❧ —^b) T G1 8 M5 चैव (M5 चापि) भार्याम् (for चापि नारीम्) K1 D5 अनृता; K2 'त, K6 'ते; D41 D5 अमृताव्; D4 (both times) 1 अनृताम् (for अनृताव्) K1 4 च (K4 चा) ह्येत, K6 B6 9 D43.44 D6 चाह्वयीत; K7 D4 (both times) 9 T G1.8 M5 आह्वयेत् (K7 'ति), B7 चामूयीत (for आह्व) G2 तद्वेद भार्यामनृतावाह्वयेत् —^c) K1.2 D5 'वसस्य, T1 व्रत हि; G2 'वृत्त हि (for व्रत हि) K6 V1 B6 9 D44 चारमनि; D8 ह्यात्मना (for 'नि) K1.2 7 B6 (marg as in text) 7 D41 D5 9 T G1-2 M5 चारयेत् (B6 'त्); D5 7 'रयेत्तया (D1 om तथा) (for 'वीत) ❧ Cn भार्याव्रत, परस्त्रीवर्जनम् । ❧ —^d) D44 [अ]स्योपस्या; T1 G2 तस्योपस्य- (for [अ]स्यो) G2 द्वाम (for द्वार) K7 D4 9 भवेत्; D43 D5 भवेत् (for भवेत्) D5 7 यथास्योपस्य (D7 यथा

तस्योपस्य) द्वारगुप्तिं समेति.

27 = (var) B 12 300[299] 28. Ś1 missing (of v 1 11) —^a) M5 चत्वारि (for द्वाराणि) D5 7 चास्य (for यस्य) K1 2 4 गुप्तानि; M5 द्वाराणि (for सर्वाणि). —^b) K1 2 4 सर्वानि (K2 'णि) हि (for सुगुप्तानि) — D43.44 om 27^{cd} —^c) K1 2 पाद, T3 G1 3 M5 पाणिर्, M1 6 7 पाणी (for बाहू) —^d) K6 V1 B6 9-9 च स; D41.44 D4 D2.6 8 भवेद्, T2 G2 च वै (for स वै) K4 1 B6 D41.44 D43 D2-6 8 9 T2 द्विज (for द्विज) ❧ Cp स वै द्विज, कर्माण्यकृत्वापि । गुप्तभावे कर्मणां कृतानामपि वैयर्थ्यम् । ❧

28 Ś1 missing (of v 1 11) —^a) K7 यो याति, D5 9 यो यानि; D6 (marg see m) यान्यस्य (for मोघानि) D5 7 मोहादगुप्तद्वारस्य —^b) K2 सर्वानि (for 'णि) —^c) D6 तपस (for 'सा) —^d) K2 अज्ञेन; K6 B6.7 9 दारेण, D44 द्वारेण (for यज्ञेन) K1 2 4 आयुषा (for आत्मना)

29 Ś1 missing (of v. 1 11) —^b) K1 2 4 G1 अनुपस्तीर्य (for 'स्तीर्ण) K2 -शायितं; D6 साधन (for -शायिनम्) —^c) K1 D7 बहूपधानं, K2 बाहूपधान (for 'पधानं) K1 साम्यतं (for शाम्यन्त) T1 G1-3 बाहूपशायिन शान्त —^d) K2 ब्रह्मण (for धा) — After 29, K6 reads 32

30 Ś1 missing (of v 1 11). K3 4 om (hapl) 30. —^a) K1 द्वारारामेषु, G2 द्वद्व (for द्वद्व). ❧ Cn द्वद्वारामेषु, सुखदुःखादौ बद्धरतिषु संसारिषु मध्ये ॥ Cp प्रीतोष्णादौ बद्धरतिषु ॥ C9 सहायरतेषु । ❧ —^b) D5 7 य एव, G2 यल्लोको (for य एको) K1 वसते (for रमते) V1 B6-9 D43.44 बुध (for सुनि). —^c) K7 D4.9 अनभि, B6 अनुप; M1 6 अनव- (for अननु). K7 D6 'ध्यायत् (for -ध्यायत्).

गतिज्ञः सर्वभूतानां तं देवा ब्राह्मणं चिदुः ॥ ३१
अभयं सर्वभूतेभ्यः सर्वेषामभयं यतः ।
सर्वभूतात्मभूतो यस्तं देवा ब्राह्मणं चिदुः ॥ ३२
नान्तरेणानुजानन्ति वेदानां यत्क्रियाफलम् ।
अनुज्ञाय च तत्सर्वमन्यद्रोचयतेऽफलम् ॥ ३३
फलवन्ति च कर्माणि व्युष्टिमन्ति ध्रुवाणि च ।

31 Ś1 missing (cf v 1 11) K1 om (hapl) 31-32 D1 transp 31 and 32. —^a) G1 एन (for येन) K2 G1 बद्ध, B0 सर्व; D4 युद्ध; D5 र विश्व (for बुद्ध) —^b) K7 प्रकृतिः; D4 प्रवृत्तिः; D1 प्रकृति (for 'तिर) D51 या; D5 र य (for या) ☞ Cp प्रकृतिर्ब्रह्मात्रम्, विकृतिर्मायाहेतुकं द्वैतजातम् । ☞ —^c) K2 गतिज्ञ, K0 मतिज्ञ; M5 गतिश्च (for 'ज्ञ).

32 Ś1 missing (cf. v 1 11) K1 om 32 (of v 1, 31). K2 4 om (hapl) 32 K0 reads 32 after 29. D1 transp. 31 and 32. With 32^{ab}, of. 12. 21 4^{ab}, 168. 42^{ab}, B 12 326 33^{ab}, 12 App I (No 4), line 27, Hariyaśa 1. 30 41^{ab}. —^a) B0 D5 D5 अभय (for 'यं) B5 (marg.) यस्य (for सर्व). K7 D5 5 1 5 M7 अभयं यस्य सर्वेभ्यः. —^b) D4. 54 कृत (for यत). —^c) K7 यं (for यस्)

33 Ś1 missing (of v 1. 11) Before 33, V1 B0 6-9 D4 D5 Cp 128 कपिल उवाच. —^a) D5 नांतरे न T G1 8 M5 1 जानाति (for -जानन्ति) —^b) K2 4 G2 8 देवानां (for वेदानां) K0 V1 B0 6-9 D4 54 D51 न4 D5 D2 8 8-8 Cp 8 दान (V1 वेद) यज्ञ- (for वेदानां यत्) T G1-8 M1 5-1 य; B5 (marg) तु (for यत्) M7 Cp 8 क्रिया (for क्रिया-). ☞ Ca वेदानामिति वेदानित्यर्थे, छान्दसस्वात् । कर्मणो वेदान्विना क्रियाफलमपि न जानन्तीति अत्राप्य वेद सर्वे प्रमाणतया अभ्युपगम्य । ☞ — K7 om (hapl) 33^{cd}, V1 reads the same on marg —^c) D51 न4 D5 D2-4 6. 8 8 अविज्ञाय (for अनु). V1 अननुज्ञाय तत्सर्वम् —^d) D51 दोहयते (for रोचयते) ☞ Ca सुसुष्ठु पुन तत्सर्वमभ्यनुज्ञायपि अफलमेवास्त्रिल कर्म रोचते, ब्रह्मार्पण विधया ॥ Cp यद्यपि पूर्वकाण्डे फलमन्तरेण दानयज्ञक्रियानानुजानन्ति तथापि तत् फलरागिणं प्रत्यनुज्ञाय उत्तरकाण्डे फलमन्तरेण वेपामेव दानादीनां अन्यफलं विविदिषाख्यं रोचयते । ☞ — After 33, K1 2 4 6 7 V1 B0 6-9 D4. 54 D51 न4 D5 D2-9 T G1 8 Ca p 7 editions read for the first time 12. 262. 16^a-18^b (K7 D4 9

विगुणानि च पश्यन्ति तथानैकान्तिकानि च ॥ ३४
गुणाश्चात्र सुदुर्ज्ञेया ज्ञाताश्चापि सुदुष्कराः ।
अनुष्ठिताश्चान्तवन्त इति त्वमनुपश्यसि ॥ ३५
स्यूमरश्मिरुवाच ।
यथा च वेदप्रामाण्यं त्यागश्च सफलो यथा ।
तौ पन्थानावुभौ व्यक्तौ भगवंस्तद्ब्रवीहि मे ॥ ३६

16^a-17^d), repeating the same in proper place.

34 Ś1 missing (of v 1 11). —^b) K7 D4. 5 1 9 पुष्टिमं (D7 'वं)ति (for व्युष्टि) T2 G1 M5-7 C5 [अ]ध्रुवाणि, Cp (gloss. बहुकालव्यवस्थापिफलहेतुत्वात्) ध्रुवाणि (as in text) D4 व्युष्टितं निष्कवाणि च (sio). ☞ Ca व्युष्टिमन्ति, ब्रह्मलोकादिप्राप्त्या ॥ Cn. व्युष्टि पारमैश्वर्यं, तद्वन्ति ॥ Cp व्युष्टिमन्ति वैदिकत्वाद्बुद्धिजनकानि ॥ C5 व्युष्टिमन्ति, परिणामवन्ति ॥ C7 व्युष्टि विभाग, तद्वन्ति । ☞ —^c) K1 निगुणानि, K7 D4. 5 1 9 निर्गुं; D51 विगुं, G2 विपुं (for विगुं) ☞ Cp. विगुणानि, हिंसाबहुलतया दोषवन्ति ॥ C5 विगुणानि, अन्युनावति रिक्ततया कर्तुमशक्यानि । ☞ —^d) B5 न (for च) K1 2 4 D5 D2 9 T G1 M1. 5 6 तथाने (D5 D5 T1 G1 'नै)कानि केचन (K2 4 T1 G1 केन च); G2 तथा सत्राणि केचन; G3 तथा नैकानि केनचित् — After 34, K7 D4 9 read 12 262 18^{ab}, for the first time, repeating it in its proper place

35 Ś1 missing (of v 1 11) —^a) K0 चास् (for चात्र) T G1-8 M1 6 1 तु; M5 हि (for सु). K1 सुदुर्ज्ञेया (sio), K7 सुदुर्ज्ञेयो. ☞ Ca. गुणा, यज मानस्य ऋद्विजा च मन शुद्ध्यादयः । ☞ —^b) K0 B0 6-9 D4 54 ज्ञातारोत्र, V1 'रोपि; D51 न4 D5 D2 8 8 'श्चात्र; D5 1 M1 6 1 'रश्च; G2 ज्ञाता*पि (for ज्ञाताश्चापि) K1 सुदुष्कर; D5 1 सुदुष्करं, M7 'लंमा. D5 ज्ञातारश्चात्र दुष्करा —^d) B5 (marg as in text) 1 8 (marg as in text) D4 54 T G1-8 M1 5-1 अपि (for अनु) K0 D4 1-पश्यति (for 'सि).

36 Ś1 missing (of v 1 11) K7 D4. 9 om. (hapl) 36-37. G1 9 om. the ref K0 B0 स्युमरश्मिर्; D5 स्युम; D7 स्युण; M7 स्युमरमी (for 'रश्मिर्) —^a) K0 तथा (for यथा). D4 प्रामाण्यम्. K1 2 यथा प्रमाण (K1 om ण) वेदाश्च; T1 G1-8 यथा च देव (T1 वेद) ब्राह्मण्यम् —^b) D4 त्यागश्च; D5 न्यासश्च, D1 न्यायश्च (for त्यागश्च) K1 2 T1 M1 5-1 सफलो; K4 सफले (for 'लो) T1 G1-8

कपिल उवाच ।

प्रत्यक्षमिह पश्यन्ति भवन्तः सत्पथे स्थिताः ।

प्रत्यक्षं तु किमत्रास्ति यद्भवन्त उपासते ॥ ३७

स्यूमरश्मिरुवाच ।

स्यूमरश्मिरहं ब्रह्मज्ञिज्ञासार्थमिहागतः ।

श्रेयस्कायः प्रत्यवोचमार्जवान्न विवक्षया ।

इमं च संशयं घोरं भगवान्प्रब्रवीतु मे ॥ ३८

अस्यागश्च कलौ यया — °) K₆ B₆ ० Da₄ Da (by corr as in text) व्यक्त, M₁ ० १ तावद् (for व्यक्तौ) — °) K₁ भगवांस, G₁ उभयं M₁ ता (for तद्) D₈ ब्रवीमि, T G₁₋₃ वदस्व (for ब्रवीहि) D₈ ते (for मे)

37 Ś₁ missing (of v l 11) K₁ D₁ ० om 37 (cf v l 36) T G₁ om the ref — °) B₆ १ ३ (marg. as in text) ० Da₄ अपि, D₈ T G₁ ३ M₁ ६-१ इव, G₂ एव (for इह) K₁ २ ४ पश्यामि, D₈ १ T G₁₋₃ M₁ १-१ पश्यते (for 'ति) — °) K₁ २ ४ शाश्वते (K₂ 'ती) (for भवन्त) K₂ सत्पर, B₆ १ ० Cp (gloss कर्म मार्गं) स्वपथे; Da₃ २ सुप्र(Da₄ 'प)थे; M₁ ० सत्पथि, M₁ सत्वति (for सत्पथे) K₁ २ स्थित ☞ C₈: सत्पथे स्थिता, त्यागपथमसत्पथ पश्यन्त इव कर्मपथे स्थिता इत्यर्थः । ☞ — After 37^{ab}, M₁ ० १ read 39^{cd} for the first time, repeating it in its proper place G₁ ३ Ms om (hapl) 37^a-39^b M₁ ० १ om (hapl) 37^{cd} — °) V₁ प्रत्यक्ष च; T₁ 'क्षक (for 'क्ष तु). B₆ ० Da₃ २ अत्रास्ते, D₈ अत्रापि (for 'स्ति) G₂ प्रथमोक्तं यद्वास्ति — °) D₈ यदा (for यद्) G₂ वर्तत (for भवन्त)

38 Ś₁ missing (of v l 11). G₁ ३ Ms om 38 (cf. v l 37) T G₂ M₁ om the ref K₆ B₆ D₈ 1 D₈ स्यूमरश्मिर; K₁ D₈ स्यूत; D₈ स्यूम; D₇ स्यूण (for स्यूम) V₁ reads 38^a-39^b on marg — °) K₁ ० B₆ D₈ 1 स्यू (K₁ सू)मरश्मिर, K₁ D₈ स्यूत; Da₃ स्यूमरश्मिर, D₈ स्यूमरश्मिर; D₇ स्यूण (for स्यूम) T M₁ विद्वान्; G₂ विद्वान् (for ब्रह्मन्) — °) G₂ [धा]त्मन (for [धा]गत) ☞ C₈ ३ इहा गत, गवि प्रविष्ट । ☞ — °) Da₄ श्रेयस्कामे; D₈ १ 'स्काम; G₂ श्रीयस्काम G₂ M₆ प्रत्यवोचन् (for 'वोचम्) — °) Da₃ विवक्षुयात्, D₈ 1 'क्षयो (for 'क्षया) B₆ ३ M₇ भार्जवानु (B₆ [marg as in text]) विवक्षया; G₂ मा जही न विवक्षया ☞ C₈ विवक्षया, स्वपक्षनिर्वाहेच्छया । बहुतेरिदं रूपम् । न प्रातिपत्येनेत्यर्थः ॥

प्रत्यक्षमिह पश्यन्तो भवन्तः सत्पथे स्थिताः ।

किमत्र प्रत्यक्षतमं भवन्तो यदुपासते ।

अन्यत्र तर्कशास्त्रेभ्य आगमाच्च यथागमम् ॥ ३९

आगमो वेदवादस्तु तर्कशास्त्राणि चागमः ।

यथागममुपासीत आगमस्तत्र सिध्यति ।

सिद्धिः प्रत्यक्षरूपा च दृश्यत्यागमनिश्चयात् ॥ ४०

नौर्नावीव निवद्धा हि स्रोतसा सनिवन्धना ।

C 12, 9890
B. 12. 27069148
K 12 278 45

C₈ न विवक्षया, विवादेच्छया । ☞ — °) G₂ मलं (for इम) K₁ २ ४ तु; D₈ स (for च) K₁ D₁ ० सक्षिवं; G₂ सत्रय (for संशयं) — °) Da₄ प्रभृत्वितु (sio) (for प्रब्रवीतु)

39 Ś₁ missing (cf. v l 11) G₁ ३ Ms om 39^{ab} (cf v l 37) V₁ reads 39^{ab} on marg — °) D₈ 1 T G₂ M₁ ० इव (for इह) — °) K₁ D₁ ० M₁ ० १ सत्पथि (for 'थे) — M₁ ० १ read 39^{cd} for the first time after 37^{ab} — °) K₁ प्रत्यक्षकृत, D₈ 1 'क्ष**; D₈ M₆ 'क्षमत (D₈ 'तमे) (for 'क्षतम) — °) K₁ भवतो यद्; B₆ ३ (marg) D₈ भगवान्यद्; T G₁₋₃ M₁ (both times) ० ० १ (last two both times) भगवत (G₂ ३ 'तम्) (for भवन्तो यद्) K₁ २ [s] न्यद्; K₂ [s]न्ये, D₈ 1 D₁ यम् (for यद्) K₆ B₆-० Da₃ २ ४ D₈ १ दृश्यत्यागमनिश्चयात् (B₆ 'नुचमात्; Da₃ २ 'निश्चय) — °) K₁ २ १ D₁ ० तत्त्व; V₁ T₁ G₁ ३ धर्म; B₆ (marg as in text) D₈ १ Cp (Cp as in text) तत्र; G₂ कर्म (for तर्क) — °) B₆ D₈ 1 २ ३ ४ आगमार्थ; D₈ १ 'मक्ष; G₁ 'माक्ष (for 'साक्ष) D₈ १ यथागत; T G₂ ३ यथा मम; G₁ यथाक्रम (for 'गमम्)

40 Ś₁ missing (of v l 11) — °) K₂ देव (for वेद) K₁ २ ४ -शास्त्र; K₆ Da₃ D₈ 1 D₈ ३ M₁ वादात्, D₇ मार्गस्य (for वादस्य) — °) K₂ देव; K₄ वेद; K₆ B₆ (marg as in text) ० Da₃ २ ४ Cp (Cp as in text) तत्र (for तर्क) G₁ ३ सुत्राणि, G₂ सुक्ष्माणि (for शास्त्राणि) M₁ चागमा — °) B₆ ० १ ३ (marg) ० Da₄ D₈ 1 २ ३ ४ यथाक्रमम् (for 'गमम्). M₁ उपासीता (for 'सीत) — °) B₆ १ ० Da₃ २ ४ D₈ १ सात (for तत्र) G₁ सिध्यति (for सि) M₁ सिध्यति ब्रह्मणि श्रिता ☞ Cp सिध्यति फलभागभवति । ☞ — °) K₁ सिद्ध-, G₁ ३ बुद्धि- (for सिद्धिः). Da₄ प्रत्यक्षरूपां — °) K₁ २ ४ १ D₁ ० इश्येत; G₁ सृश्यति (for दृश्यति)

C. 12. 261
B 12 270(69)45
K. 12. 275 45

हियमाणा कथं विप्र कुबुद्धींस्तारयिष्यति ।

एतद्ब्रवीतु भगवानुपपन्नोऽस्म्यधीहि भोः ॥ ४१

नैव त्यागी न संतुष्टो नाशोको न निरामयः ।

न निर्विवित्सो नावृत्तो नापवृत्तोऽस्ति कश्चन ॥ ४२

भवन्तोऽपि च हृष्यन्ति शोचन्ति च यथा वयम् ।

इन्द्रियार्थाश्च भवतां समानाः सर्वजन्तुषु ॥ ४३

41 Ś1 missing (of v 1 11) —^a) T₂ M₇ गौर् (for नौर). K₇ V₁ B₈ (marg as in text) D₂ 9 M₆ 7 नाव्येव; D₆ 7 नावेव; G₁ नाविव (for नावीव) K₂ निरुद्धा हि, D₄ निबद्धानि, G₂ विवाद्यानि (for निबद्धा हि) Cpp अधस्येवांधलमस्थम् —^b) K₆ 7 V₁ B₀ D₄ 9 श्रोतसा (for श्रो) K₇ D₁ 9 T G₂ 8 M₅ सं, G₁ त, M₁ वि (for स-) T₂ निवधता (for 'वन्धना) K₁ 2 4 D₆ 7 श्रोतसामनि वंधने (D₆ 7 'ना), C₉ (gloss अज्ञे पुरुषे सवद्ध) श्रोत-सासन्निवंधना. —^c) K₁ 7 हियमाना, V₁ B₀ 7 क्रिय माणा; D₄ D₈ 6 T₁ G₁ हीय^०; D₆ 7 इन्द्रियमाना (for हियमाणा) V₁ विद्वन् (for विप्र) —^d) K₆ कुबुद्धीर्, K₇ D₉ कुबुद्धीर्, V₁ B₀ 6-9 D₂ 8 8-8 कुबुद्धिर्; D₄ D₂ T G₁-8 M₁ 6 7 'हि (for 'द्धि) —^e) T G₁-8 M₆ Kumbh ed read 41^e after 44 —^f) D₆ वृहद् (for एतद्) V₁ B₀-9 D₄ ब्रवीहि (for 'तु) K₂ V₁ B₀-9 M₇ भगवन् (for 'वान्) —^g) K₆ B₀-9 उपसन्नो, K₇ D₉ उपासको (for उप पन्नो) M₁ 6 हि (for स्मि) K₁ 2 4 7 D₁ 9 [अ]-धीष्व भो (K₁ 4 भो), V₁ वै विभो; D₄ D₁ n₁ D₈ D₂ 6 T₂ M₁ 6 अधीहि भो (for 'हि भो) D₆ 7 उपपन्नाय ब्रुहि मे, G₂ 'पन्नोऽस्दीह्यभो' (sic)

42 Ś1 missing (of v 1 11). Before 42, V₁ B₀ 6 7 9 D₄ (marg) n₁ Cpp ins कपिल उवाच ❀ Cp अत्र कपिल उवाचेति क्वचिद्दृश्यते पाठ । स च प्रमादलिखितो ज्ञेय । ❀ —^a) T₂ त्यागे (for त्यागी) —^b) K₂ B₀ 7 D₂ D₈ T₁ G₂ 8 नशोको; K₆ विशोको, K₇ D₁ 9 नामोहो; D₆ 7 न मोही (for नाशोको) K₆ वा (for न). K₆ B₇ 9 D₆ 7 निराश्रयः; B₀ lacuna (for 'मय) —^c) K₁ 2 D₈ नानिर्विवित्सो, K₄ V₁ B₀ 1 8 D₁ n₁ D₂ 8 8 8 T₁ नानिर्विधि (K₄ T₁ 'च)-रसो; B₀ lacuna, B₀ D₄ n₁ T₂ Cn न निर्विधि- (T₂ 'च)रसो, C₉ नानिर्जिघृक्षो (for न निर्विवित्सो) K₁ 2 4 नावृद्धो; K₆ नातिवृत्तो (hypermetric) (for नावृत्तो) K₇ D₁ 9 नावि (K₇ om. वि)वित्सो नाति-वृत्तो; G₂ न निर्वचो नापवृत्तो. ❀ Cn ना पुरुष,

एवं चतुर्णां वर्णानामाश्रमाणां प्रवृत्तिषु ।

एकमालम्बमानानां निर्णये किं निरामयम् ॥ ४४

कपिल उवाच ।

यद्यदाचरते शास्त्रमथ सर्वप्रवृत्तिषु ।

यस्य यत्र ह्यनुष्ठानं तत्र तत्र निरामयम् ॥ ४५

सर्वं पावयते ज्ञानं यो ज्ञानं ह्यनुवर्तते ।

निर्विधिस्त चिकीर्षाश्चन्य, आवृत्त सङ्गावेमुख ॥ C₉ विवित्सा लब्धुमिच्छा, तद्रहित न । नावृत्तो, रागादिभ्योऽभिवृत्त । ❀ —^a) K₁ 2 4 नाभ्युत्पन्नो, K₆ B₀ 6-8 D₁ D₂ D₃ 5 C₉ (gloss न योगप्रवृत्तिमान्) नोप (D₆ 'पा)वृत्तो, V₁ निर्विहितो; D₂ G₁ नाप्रवृत्तो; D₈ lacuna (for नाप वृत्तो) D₇ T₁ G₁ 8 [s]स्मि (for स्मि)

43 Ś1 missing (of v 1 11). —^a) K₆ B₀ 8 9 हि, K₇ lacuna (for च) M₁ मृष्यति (for हृष्यन्ति) D₄ n₁ भगवतोपि हृष्यति —^b) K₁ शोदयति (for शोचन्ति च). —^c) K₁ जु; K₂ हि (for च)

44 Ś1 missing (of v 1 11) V₁ reads 44^{ab} on marg —^b) K₁ 2 4 T G₁ 8 च वृत्तिषु; D₈ च जन्तुषु, G₂ च वर्तिषु (for प्रवृत्तिषु) —^c) D₄ आलव्य (for आलम्ब) —^d) After 44, T G₁-9 M₆ Kumbh ed read 41^e

45 Ś1 missing (of v 1 11) Br. om the ref —^a) K₁ आचरणे, K₇ D₁ 9 समाचरेत्; D₂ D₃ 7 आचरिते (for 'रते) K₄ D₄ n₁ शास्त्रे (for शास्त्रम्) ❀ Cp आचरते, प्रतिपादयति । ❀ —^b) K₁ 2 B₀ 7 D₁ 9 अर्थ; K₄ D₁ D₈ T G₂ 8 M₅ C₉ (gloss अर्थादिनपेतं) अर्थ; D₄ G₁ M₁ 6 अर्थ (for अर्थ) K₁ 2 D₁ 9 शास्त्र, D₆ 7 सर्व (for सर्व) K₇ आश्रमाणां प्रवृत्तिषु —^c) B₀ (marg) यत्र (for यस्य) K₁ 2 7 V₁ D₁ 9 तस्य तस्य; B₈ D₂ M₁ 6 यस्य (D₂ 'त्र) यस्य; D₁ G₂ यस्य ह्यत्र, M₇ यस्य यद्यद् (for यस्य यत्र) K₁ M₇ अनुष्ठान; K₇ यदनु^० (hyper metric), M₁ 6 चानु^० (for ह्यनु^०) —^d) T₁ G₁ 8 M₅ तस्य तनु; T₂ G₂ तस्य तत्र (for तत्र तत्र) T₂ निरामय.

46 Ś1 missing (of v 1 11) —^a) K₇ D₁ 9 M₁ 6 7 पावयति, B₀ (marg) Cpp (Cp as in text [gloss अविद्यामलनिराकरणेन पूर्वं करोति]) पारयते; D₄ n₁ D₈ 7 C₉ ज्ञायति; T₂ M₅ प्रापयति (for पावयते) K₆ V₁ B₀ 6-9 D₁ n₁ D₈ D₂ 8 8 8 C₉ 8 ज्ञानं ह्य (K₆ पा; C₉ ह्य)वयते सर्वं. ❀ C₉. ज्ञायति । यथा मुदा

ज्ञानादपेत्य या वृत्तिः सा विनाशयति प्रजाः ॥ ४६
 भवन्तो ज्ञानिनो नित्यं सर्वतश्च निरागमाः ।
 ऐकात्म्यं नाम कश्चिद्दि कदाचिदमिपद्यते ॥ ४७
 शास्त्रं ह्यबुद्धा तत्वेन केचिद्वादत्रला जनाः ।
 कामद्वेषाभिभूतत्वादहंकारवशं गताः ॥ ४८
 याथातथ्यमविज्ञाय शास्त्राणां शास्त्रदस्यवः ।
 ब्रह्मस्तेना निराग्न्मा अपक्वमतयोऽशिवाः ॥ ४९

वैगुण्यमेव पश्यन्ति न गुणाननुयुञ्जते ।
 तेषां तमःशरीराणां तम एव परायणम् ॥ ५०
 यो यथाप्रकृतिर्जन्तुः प्रकृतेः स्याद्दशानुगः ।
 तस्य द्वेषश्च कामश्च क्रोधो दम्भोऽनृतं मदः ।
 नित्यमेवाभिवर्तन्ते गुणाः प्रकृतिसंभवाः ॥ ५१
 एतद्बुद्धानुपश्यन्तः संत्यजेयुः शुभाशुभम् ।
 परां गतिमभीप्सन्तो यतयः संयमे रताः ॥ ५२

C 12. 261
 B 12. 270(61) 56
 K 12 278 56

दिक जलेन झावित जलाकार भूत्वा द्रवीभावे कठिनतात्यागेन
 विलीयते, मृदिति न ज्ञायते, उद्भूत् ॥ Cn झावयते, ससार
 नाशयति ॥ Cp समारम्भागरादुत्तारयति । ॐ —^b) Ds
 om यो ज्ञान K1 2 Dn1 Ds अनु; Ds 1 परि (for
 ह्यनु) D1 वतंते, D1 -वर्तिते K1 अनुज्ञान प्रवर्तते
 —^c) K1 V1 Bc (marg) Ds 2 T G1-3 अपेता (for
 'त्य) Ds2 as युद्धि (for वृत्ति), —^d) Ds1 स वि,
 T1 सापि (for सा वि)

47 Ś1 missing (cf v 1 11) B2 om 47^a-50^b
 —^a) Ds2 as T G1-2 भवति (for भवन्तो) Ks V1
 Bo 2-3 Ds2 as Dn1 as Ds Ds 2 2 2 Cp व्यक्त (for
 नित्यं) —^b) K1 सर्वताम् Ks Bs Dn1 ns Ds Ds
 2. 2-3 T G1-2 Ms 1 निरागमा (for 'गमा) ॐ Ca
 निरागमा, अगुहीतागमत्परार्था ॥ Cp वैदिकज्ञानशून्या । ॐ
 —^c) K1 2 2 1 Ds1 Ds 2 1 2 T1 एकाम्य (K1 'स्यो;
 Ks 'स्य) (for 'ये') D1 कं विद्धि (for कश्चिद्दि)
 —^d) Ks V1 Bo 2-3 Ds2 as Dn1 ns Ds Ds 2 2 2
 Cpp उप- (for अभि)

48 Ś1 missing (cf v 1 11) B2 om 48 (cf
 v 1 47) —^a) T1 G1-2 शास्त्राणि (for शास्त्र हि)
 Ks हि बुद्धा; Dn1 स्वबुद्धा (for 'ष्ट') —^b) Ks
 वादमला, K1 Ds 2 'परा, V1 Bo 2-3 Ds Ds 2-1 T
 G1 2 Ms 'बलाज्, Ca (gloss शुष्कवर्ककपरा) 'घला
 (as in text) —^c) K1 2 4 दोषाभि, T1 द्वेषोप-
 G1 -द्वेषश्च (for -द्वेषाभि) G2 कामवेगोद्भवत्वाद्
 (submetric) —^d) B2 वदगमा; Ds1 वदा गत

49 Ś1 missing (cf v 1 11) B2 om 49 (cf
 v 1 47) —^a) K1 2 4 G2 ययात्तत्त्वम्; Ks 1 Ds2
 T G2 Ms ययात्तथ्यम्; Bc-3 Ds2 Ds 2 1 यातात्तथ्यम्;
 Dn1 यथा तथा (for यायात्तथ्यम्) —^b) Ds1 ददयव,
 G2 -दस्त्यवद् ॐ Cs शास्त्रदस्यव, शास्त्रार्थापहारका । ॐ
 —^c) K1 ब्रह्ममेना; Ks Bo 2 1 2 (marg as in text)
 Ds 1 T1 ब्राह्मणास्ते (for ब्रह्मस्तेना). B2 (marg) निरा

नदा, G1 2 [अ]तिसरभा (for निराग्न्मा). ॐ Cn निरा
 रग्न्मा, नामाधारम्भशून्या ॥ Cs ध्रवणादिहीना । ॐ —^d)
 K1 2 4 अपेत (for अपेक्ष) G1 -मनयो, M1 2 1
 -मनसो (for मतयो) Ks V1 Bo 2 1 2 (marg as
 in text) Ds2 as Dn1 ns Ds Ds 2 2-3 Cpp दम्भोद्
 वशानुगा

50 Ś1 missing (cf v 1 11). B2 om 50^a (cf.
 v 1 47) —^a) Ks Bo 2-3 Ds2 as Dn1 ns Ds Ds
 2 2-3 Cn p 2 नैर्गुण्यम् (for वैगुण्यम्) Ds अनु (for
 एव) K1 Ds पश्यत्यो (Ds 'तो) (for 'ति) —^b)
 B2 उप, Ms अनि (for अनु) K1 युज्यते, Bo.
 1 2 भुज्जते; Ds1 भज्जते; Dn1 G2 युज्यते (for युज्जते)
 —^c) Ks Bo 2 T1 G1 2 जत (for तम) K2 प्रवि
 ष्ठानां (for शरीराणां) —^d) T1 जत (for तम)

51 Ś1 missing (cf v 1 11) G2 om 51^a
 —^a) K1 2 4 यथा च (for यो यथा) M1 2 लभते
 (for प्रकृतिर्) —^b) T1 Gs प्रकृत्या, T2 G1 M1
 2-1 'स्या (for 'ते) Ks Bo वशानुगा, T1 वदा
 गत —^c) Ks प्रद्वेष, Ds द्वेषस्य; T1 G1-3 क्रोधश्च
 (for द्वेषश्च) —^d) Ks Bs G1 क्रोधदं (G1 'द)भो;
 T1 लोभो दम्भो, G2 क्रोधारभो, Gs क्रोधो दम्भो (for
 क्रोधो दम्भो) K1 [s]वृत्, M1 2. 2 [s]नृतो (for
 'त) K1 तथा, K2 4 यथा; K1 V1 Ds 2 तम,
 B2 M1 2 दम (for मद) —^e) T2 G1 2 [अ]नु
 (for [अ]भि) Ks Bo Dn1 Ds 2 वधते (for वतन्ते)

52 Ś1 missing (of v 1 11) —^a) Bo 2-3 Ds2
 as Dn1 ns Ds Ds 2 2 2 एव (for एतद्) Ds2 Dn1
 ns Ds 2 च्यास्वा, T2 G1 Ms बुद्धा (for बुद्ध्या). Bo
 2 2 2 तु, G1 न (for [अ]नु) Ks पश्यत; Ds
 -पश्यत्य; T2 पश्यति — Bo om 52^a-54^a —^c)
 Ds 1 सता (for परा). —^d) Ks 1 Bc-2 Ds2 as
 Dn1 Ds Ds 2 2-3 समये, G2 सद्यमे (for समये)
 Ds यतय समरे यता — After 52, Ms ins ,

स्युमरश्मिरुवाच ।

सर्वमेतन्मया ब्रह्मशास्त्रतः परिकीर्तितम् ।
न ह्यविज्ञाय शास्त्रार्थं प्रवर्तन्ते प्रवृत्तयः ॥ ५३
यः कश्चिन्न्याय्य आचारः सर्वं शास्त्रमिति श्रुतिः ।
यदन्याय्यमशास्त्रं तदित्येषा श्रूयते श्रुतिः ॥ ५४
न प्रवृत्तिर्कते शास्त्रात्काचिदस्तीति निश्चयः ।

712* यत स्वरूपतश्चान्यो जावितः श्रुतितोऽर्थतः ।
कथमस्मिन्स ह्येव संबन्धः स्यादसंहितः ।

53 Ś1 missing (of v. 1 11). Bo om. 53 (of v. 1. 52) K₆ B₉ D₈₁ D₈ ३ स्युमरश्मिर्; K₇ D₉ स्युतः; D₅ स्थमः, D₇ स्युणः; G₁ ब्रूमः (for स्युमरश्मिर्) —^a) T₁ एव (for एतन्) K₂ महा; T G₁₋₈ M₅ त्वया; M₁ ० मम (for मया) D₈ राजम् (for ब्रह्मन्) —^b) K₁ ३ सप्र (for परि). D₇ कीर्तितः; M₇ कल्पित (for -कीर्तितम्) —^c) K₂ विज्ञाय (for [अ]वि). —^d) D₈₁ G₁ प्रवर्तय (for प्रवृत्तयः).

54 Ś1 missing (of v. 1 11). Bo om 54 (of v. 1 52) —^a) K₁ ३ ० D₈₁ D₈ D₁ T₂ G₁ ३ M₁ ० १ न्याय, K₇ त्याज्य (for न्याय्य). K₆ आधार (for आचार) —^b) K₁ ३ सर्वे, D₈₁ सर्व; D₈₂ D₈ ३ ० G₂ सर्व, T₂ स वै (for सर्व) G₂ स्थिति (for श्रुतिः). —^c) K₇ D₁ ० यद्यन्या (K₇ 'न्या)य्यम्; D₈₁ D₈ ० G₁ M₁ ० यदन्यायम्; G₂ यथान्यायम् (for यदन्याय्यम्) K₂ यदन्याय्यमशास्त्रम् —^d) K₂ पृथा; G₁ एषां K₁ ३ ४ शास्त्रती; K₆ V₁ B₉₋₉ D₈ ३ ४ D₈ १ वैदिकी (for श्रूयते).

55 Ś1 missing (of v. 1 11) K₇ ३ ४ om (hapl) 55. —^a) M₆ अप्रवृत्तिर् —^b) K₆ काश्चिद् (for काचिद्) B₉ D₈ १ ह (for [ह]ति). —^c) T₂ वेप (for वेद) —^d) B₉ तद्वच्छास्त्रम्, B₉ तत्तच्छा; D₈ ३ ४ तत्र शास्त्रम्; D₈ १ T G₁ ३ M₁ ५-१ तद्वच्छास्त्रम्, G₂ कुत शास्त्रम् (for तदशास्त्रम्) B₈ (marg) तच्छास्त्रमिति न श्रुतिः

56 Ś1 missing (of v. 1 11) Before 56, D₈ ins. कपिल उवाच —^a) K₁ ३ ४ V₁ D₈ ० अपेक्ष, T₂ अपेक्षा (for 'सं') G₂ अइयति (for पश्यन्ति). — B₇ om (hapl) 56^b. —^b) B₈ (marg as in text) सुक्तः; T₁ G₁ ३ M₁ ५-१ [स]त्यर्थं, T₂ G₂ व्यर्थं (for व्यक्तः) D₈ -गामिन (for -मानिन) D₈ १ बहवोत्यक्तमादित

यदन्यद्वेदवादेभ्यस्तदशास्त्रमिति श्रुतिः ॥ ५५
शास्त्रादपेतं पश्यन्ति बहवो व्यक्तमानिनः ।
शास्त्रदोषान्न पश्यन्ति इह चासुत्र चापरे ।
अविज्ञानहतप्रज्ञा हीनप्रज्ञास्तमोवृताः ॥ ५६
शक्यं त्वेकेन मुक्तेन कृतकृत्येन सर्वशः ।
पिण्डमात्रं व्यपाश्रित्य चरितुं सर्वतोदिशम् ।

ॐ C₈ व्यक्तमानिनः, व्यक्त एवाय वेदार्थं इति भ्रान्ता ॥ C₉ व्यक्त प्रत्यक्षसिद्धं, तदेव मन्यन्ते । ॐ — T₂ om 56^a-58^b Das D₈₁ n₄ transp 56^ad and 56^a —^c) G₂ शास्त्रे (for शास्त्र). K₂ D₈₁ दोषा; G₁ ३ M₅ १ दोष (for दोषान्). K₁ पश्यत, D₈ १ पश्यामि (for पश्यन्ति). —^d) K₄ D₁ ३ १ ३ वा (for the first च) D₁ ३ १ वा (for the second च). Bo ३ (marg) D₈₁ n₄ D₈ D₂ ३ ० शोचति च यथा वय — After 56^ad, Bo, ३ Das D₈₁ n₄ D₈ D₂ ३ ० C₉ Kumbh ed ins

713* इन्द्रियार्थाश्च भवतां समाना सर्वजन्तुषु ।
एवं चतुर्णां वर्णानामाश्रमाणां प्रवृत्तिषु ।
एवमालम्बमानानां निर्णये सर्वतोदिशम् ।

[Bo om line 2, D₈ om. lines 2-3]

—Bo ३ D₈ D₂ ३ ० Kumbh ed. cont after the above, while G₂ ins after 56^ad, 714*. B₇ D₂ om. 56^a —^c) D₈ १ अविज्ञात- (for 'ज्ञान) —^d) D₇ हीने (for हीन) K₁ ३ ४ १ B₉ ० D₈ ३ ५ १ M₇ -ज्ञानात् (for प्रज्ञात्)

57 Ś1 missing (of v. 1 11). T₂ om 57 (of v. 1 56) —^a) K₇ D₈ १ ० M₇ शक्यते केन (for शक्यत्वे) K₆ मुक्तेन, V₁ Bo ६-९ D₈ ३ ४ D₈₁ n₄ D₈ D₂ ३ ०-३ युक्तेन (for सु) ॐ C₈ एकेन द्वैतादर्शिना आत्मैकनिष्ठेन योगारूढेन । ॐ —^b) K₂ ४ कृतकृत्येन (for 'कृत्येन) —^c) K₇ D₈ ० समाश्रित्य; T₁ G₁ उपा; G₂ उपासित्वा; G₈ अपाश्रित्य (for व्यपा) —K₁ ३ ४ Bo om (hapl) 57^ad —^d) B₇ वित्त (sio), D₈ ३ ४ चरित, G₂ चरत (for चरितु) M₇ सर्वतो दिशः B₈ (marg) D₈₁ n₄ D₈ D₂ ३ ० चरितुं विजितात्मना. — K₆ १ V₁ B₉ १ ० D₈-५ १ ० T₁ G₂ (also) ३ M₁ ५-१ Kumbh ed. (also) ins after 57^ad Bo ३ D₈ D₂ ३ (also) ० Kumbh ed after 713* G₂ after 56^ad

714* आनन्द्यं वदमानेन शक्तेन विजितात्मना ।

[K₆ १ तेनाधि, D₈ तेनाति, D₇ T₁ G₁ ३ Kumbh.

वेदत्रादं व्यपाश्रित्य मोक्षोऽस्तीति प्रभाषितुम् ॥ ५७
इदं तु दुष्करं कर्म कुडुम्बमभिसंश्रितम् ।
दानमध्ययनं यज्ञः प्रजासंतानमार्जवम् ॥ ५८
यद्येतदेवं कृत्वापि न विमोक्षोऽस्ति कस्यचित् ।
धिकर्तारं च कार्यं च श्रमश्चायं निरर्थकः ॥ ५९

नास्तिक्यमन्यथा च स्याद्वेदानां पृष्ठतःक्रिया ।
एतस्यानन्त्यमिच्छामि भगवञ्श्रोतुमञ्जसा ॥ ६०
तथ्यं वदस्व मे ब्रह्मरूपसन्नोऽस्म्यधीहि भोः ।
यथा ते विदितो मोक्षस्तथेच्छाम्युपशिक्षितुम् ॥ ६१

C 12. 2705
B 12 270591.68
K 12 275 68

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि एकपञ्चदशतमोऽध्यायः ॥ २६१ ॥

ed (second time) नात्यत, G₂ (second time) M₅
नानत्य (for आनन्त्य) B₀ वदमाने च, Kumbh ed
(second time) वदमानेन (for वदमानेन) D₈ (second
time) १ तेनाविवदमानेन (for the prior half) K₇
सक्तेन (for शक्तेन) K₅ अशक्तेन यथात्मना; B₀ इह
चामुत्र चापरे, B₅ १ १ D₄ D₁. n₄ D₅ D₂ १ (first
time) १-१ G₂ (first time) श (B₅ स) केनावर्जितात्मना,
B₇ शक्तेन विदितात्मना, D₃ १ न सक्तेन जितात्मना, T₁ G₁. १
M₅ स (T₁ अस) केनाविदितात्मना, G₂ (second time)
सत्तेनाविदितात्मना (for the post. half)]

—^a) K₅ १ D₅ १ वेदवाक्यं (for 'वाद') T₁ G₁-१ M₁
१-१ समाश्रित्य (for 'व्यपा'). —^b) K₁ १ V₁ B₇ D₈
G₁ M₇ प्रभाषित, K₂ 'शिक्षुं, D₄ १ १ 'वित (for
'पितुम्) — After 57, K₅ V₁ B₀. १-१ D₄ १ १ D₁
n₄ D₅ D₂ १ १-१ Kumbh ed ins

715* अपेतन्यायशास्त्रेण सर्वलोकाविगर्हिणा ।

[D₄ १ अपेत्य (for 'त-). D₅ शस्त्रेण (for 'शास्त्रेण).
V₁ B₀ D₅ १ विगर्हिणा (for 'हिणा).]

58 Ś₁ resumes from 58 T₂ om 58^{ab} (cf v 1
56) —^a) K₂ दुष्कृतं, D₄ दुष्कर (for 'दु')
—^b) K₁ १ कुडुम्बम्, D₄ कुडुम्बम्, G₈ कुडु' K₂
-संश्रितुं, G₁ -संश्रुत —^c) T₁ अद्यापनं (for अद्य-
यन) G₁ M₇ यज्ञं (for 'यज्ञ'). —^d) K₅ १ B₅ D₅ १
प्रजा' (for 'प्रजा-') T₂ सतान (for 'नम्)

59 Before 59, D₈ T₁ G₁. १ n₈ स्यु (D₈ स्यु)-
मरादिम्. K₁ om 59 —^a) D₈ यथा (for यदि)
K₇ D₅. १ १ एव (for एव) Ś₁ K₂ १ वै, G₂ [अ]स्ति
(for [अ]पि) —^b) M₇ हि (for न) K₇ D₅ १
कश्चन (K₇ 'न) (for कस्यचित्) —^c) G₂ काम (for
कार्यं) ☞ Ca चिकर्तारं, एतत्कर्तारं धिक् । ☞ —^d)
T₂ G₁. १ श्रम (for श्रमश्च). T₁ G₁-१ चात्र; T₂ छाया

(for चाय) G₂ निरर्थक

60 ^a) G₂ नात्यक्यम् (sic) (for नास्ति') Ś₁
K₂ १ १ D₄ १ १ G₈ चास्य; K₁ चास्य; B₀ D₄ १ १
चेत्स्याद् (for च स्याद्) —^b) Ś₁ K₂ १ देवानां (for
वेदानां) B₅ (marg) अन्यया (for पृष्ठत') Ś₁ K₁
कृत्वा; V₁ D₄ १ १ D₁ n₄ D₅ D₅ G₁ M₇ -क्रियाः.
☞ Ca पृष्ठत क्रिया, वेदानामप्रामाण्यमापद्येत । ☞ —^c)
reads 60^c-61^d on marg —^e) ☞ Ca आनन्त्य,
शाश्वतफलप्रदत्वम् । ☞ —^f) K₇ भगवान्

61 Ś₁ reads 61 on marg 61^{ab} partly damaged
in Ś₁. —^a) Ś₁ K₁ १ १ सत्य; K₅ B₀ १ D₁ n₄
D₅ D₂ १ १ G₂ १ तत्त्वं, G₁ तथ्या (for तथ्य)
K₁ वदस्व (for वदस्व) —^b) Ś₁ K₁ १ D₄ १ १ D₅
D₅-१ १ T G₁. १ M₇ उपपन्नो, K₇ उप*न्नो (for
'सन्नो) K₇ [स]सि (for ससि) K₁ अधीष्व; K₂
अधीषु; K₅ अधो हि; G₂ अधीश (for 'हि) K₇
D₁ D₅ D₄ T₂ G₈ M₁ भो (for भो) —^c) K₂
विद्यतो; V₁ विहितो, D₄ विदिते (for 'तो) —^d)
G₁ उप (for उप) D₅ १ तथेदमुपशिक्षितु

Colophon G₅ missing K₅ १ B₁-१ D₁. n₂ D₁
n₈ D₁ G₂ १ M₂-१ absent — Sub parvan Ś₁ K₁
१ १ १ १ B₀ १-१ D₄ १ १ D₁ n₄ D₅ D₂-१ T G₁ १
M₁ १-१ मोक्षधर्म — Adhy name K₁ B₀ १ १ D₄,
n₄ D₅. १ १ M₁ गोकपिलीयं, K₂ १ १ V₁ B₀ १ D₁
D₅ D₅ १ गोकपिली (K₂ १ 'ले)यं; K₇ D₅ १ गोकपि
लीये स्यागप्रशसा; D₇ स्यागप्रशसा; M₅ गोकपिलसवाद;
M₇ कपिलसंवादे मोक्षप्रशंसन — Adhy no (figures,
words or both) K₅ B₇ D₄ M₁ १ १ 94, D₁ D₇
T₁ G₁ १ M₅ 96, D₅ 95, D₅ 90, T₂ 109, G₂
91 — Śloka no D₄ 66, D₁ 68, D₁ 67,
D₅ 69.

२६२

कपिल उवाच ।

वेदाः प्रमाणं लोकानां न वेदाः पृष्ठतःकृताः ।
 द्वे ब्रह्मणी वेदितव्ये शब्दब्रह्म परं च यत् ।
 शब्दब्रह्मणि निष्णातः परं ब्रह्माधिगच्छति ॥ १
 शरीरमेतत्कुरुते यद्वेदे कुरुते तनुम् ।
 कृतशुद्धशरीरो हि पात्रं भवति ब्राह्मणः ॥ २
 आनन्त्यमनुयुङ्क्ते यः कर्मणा तद्द्वीमि ते ।

निरागममनैतिह्यं प्रत्यक्षं लोकाधिक्यम् ॥ ३
 धर्म इत्येव ये यज्ञान्वितन्वन्ति निराशिपः ।
 उत्पन्नत्यागिनोऽलुब्धाः कृपासूयाविवर्जिताः ।
 धनानामेव वै पन्यास्तीर्थेषु प्रतिपादनम् ॥ ४
 अनाश्रिताः पापकृत्याः कदाचित्कर्मयोनितः ।
 मनःसंकल्पसंसिद्धा विशुद्धज्ञाननिश्चयाः ॥ ५
 अरुष्यन्तोऽनसूयन्तो निरहंकारमत्सराः ।

262

☞ This adhy is missing in G_o (cf v 1. 12. 259 1)

1 ^a) D₁ ० प्रमाणा. D₂ प्रामाण हि तु लोकानां (sic). — ^b) K₁ वेद B₁ (marg as in text) D₂ as as क्रिया (for कृता). — 1^{cd} = Maitrā Up 6 22, quoted in the Vākyapadīya under 1 22 — ^c) G₁ चेद् (for द्वे) K₁ (by corr) ब्राह्मणो; D₂ D₂ G₁ ब्रह्मणि (D₂ णा — ^d) K₁ १ तत् (for यत्). — ^e) D₂ शब्दो (for शब्द). K₂ निष्कृत (for णात). M₁ शब्दब्रह्मणिनिष्णात. ☞ Ca शब्द ब्रह्म, वेद । ☞ — ^f) D₁ om (hapl) from ह्याधि गच्छति up to ब्राह्म (in 2^d)

2 D₁ om up to ब्राह्म (cf. v 1 1) — ^b) D₂ पदद्वे; T₁ G₂ यद्वै तत्, G₃ यद्वेदात् (for यद्वेदे) T₁ M₁ ० १ मति (for तनुम्) D₁ G₁ यद्वै ते कुरुतेति स. ☞ Ca वेदे कुरुते तनुं, वेदार्थं शरीर उपनयनद्वारा ब्राह्मणशब्दवाचय कुरुते ॥ Cn गर्भाधानविधिना उत्पादयति ॥ Cp उपनयनेन वेदाध्ययनयोरयं शरीर कुरुते ॥ C₃ यदुपनयनसंस्कारं कुरुते तद्विधीयं जन्म । ☞ — ^c) V₁ B₁ (marg as in text) वेद; D₂ as as T₁ M₁ कृत. Ś₁ K₁ D₂ शुद्धि; K₂ बुद्धि (for शुद्ध) T₁ G₂ [s]पि (for हि) — ^d) K₂ Bo ० १ १ D₂ as as D₂ D₂ वेदे (for पात्र).

3 ^a) K₂ Bo ०-१ D₂ as as D₂ ० १ १ अत्र बुद्धे (K₂ B₁ 'द्वे)द; V₁ अनुयुक्तोयं, B₁ (marg) D₂ as as 'युक्तं यत्; T₁ G₁ १ M₁ 'चित्तैव (G₁ 'च), T₂ 'चित्तयेद; G₂ 'चित्तं च; M₁ ० 'चित्तैव; M₁ 'चित्त्याह (for 'युक्ते य) K₁ D₁ १ यत् (for य) ☞ C₃

मागन्त्य, मुक्तिफलत्वम् । ☞ — ^a) B₁ D₂ as D₂ D₂ ० १ १ T₁ M₁ १ कर्मणा; T₁ G₁-१ 'णत्. K₁ D₂ १ यद्; D₂ प्र (for तद्). D₂ D₂ ब्रवीतु मे (for 'मि ते). ☞ Cn कर्मणां फलमानन्त्य मोक्षोपयोगि वित्त शुद्धिरूपम् । ☞ — ^b) D₂ D₂ अनिरागम् (for निरा) K₂ अनतिक्षु; D₂ अनैतिह्यं (for 'विद्य) ☞ Cp इति हेति स्पृष्टिहेतुत्वादैतिह्यमनुमानं, तत्र भवतीत्यनैतिह्यम् ॥ C₃ निरागमं, प्रवृत्तिकर्मप्रतिपादकागमे श्रद्धां विना । ☞

4 ^a) K₁ [s]वज्ञात्; T₁ G₁ १ यज्ञ (for यज्ञात्). — ^b) D₂ as निराशिप. — ^c) K₂ [s]लुब्ध. ☞ Cp उत्पन्नत्यागिन, उत्पाद्यतफलत्यागिन । ☞ — ^d) T₁ क्रियासूया; G₁ १ कोपा; M₁ कृता (for कृपा). — ^e) K₁ T₂ धन्यानाम्; T₁ G₂ दाना (for घना) T₁ G₂ पात्रं (for पन्यात्). — ^f) D₂ प्रतिपादिनं. ☞ Ca तीर्थेषु, उपरागादिषु ॥ Cn सत्यानेषु । ☞

5 ^a) K₂ अनाश्रित्या; K₁ D₂ न लिप्यंते; D₂ अनाश्रिता; G₁ 'श्रिता (for 'श्रिता) K₂ V₁ Bo ०-१ D₂ as as D₂ as as D₂ १ १-१ पाप (K₂ 'क)कर्म; K₁ D₂ 'कृत्यात्; T₁ G₁ M₁ 'कृत्यां; T₂ G₂ 'कृत्य; M₁ 'कृता (for 'कृत्या) — ^b) K₁ १ Bo १ D₂ as as D₂ १ १-१ Cp कर्मयोगिन; K₂ अपि योनित; B₁ १ D₂ as as कर्ममानिन; D₂ कार्ययोगिन; D₂ कर्मयोगत्, T₁ G₁-१ ब्रह्मयोनित; T₂ कर्मयोगित (for कर्मयोनित) — ^c) D₁ ० संशुद्धा; D₁ संशुद्धिर — ^d) K₁ १ V₁ D₂ as as T G₁-१ M₁ विशुद्धा (for 'द) T₂ निश्चये

6 ^a) D₂ नकुष्यतो B₁ [s]नु (for सन). — G₁ om 6^{cd} K₂ B₁-१ D₂ as as D₂-१ repeat 6^{cd} after 7 — ^b) T₁ (also as in text) सुशुद्धात्; G₁ सुशुद्धात् (for त्रि) K₂ (first time) V₁ B₁ १ १ (marg as in text) १ D₂ as as (all first time) ज्ञाननिहारमत्सराः

ज्ञाननिष्ठात्रिशुक्लाश्च सर्वभूतहिते रताः ॥ ६
 आसन्नगृहस्था भूयिष्ठमव्युत्क्रान्ताः स्वकर्मसु ।
 राजानश्च तथा युक्ता ब्राह्मणाश्च यथाविधि ॥ ७
 समा ह्यार्जवसंपन्नाः संतुष्टा ज्ञाननिश्चयाः ।
 प्रत्यक्षधर्माः शुचयः श्रद्धावानाः पराचरे ॥ ८
 पुरस्ताद्भावितात्मानो यथावच्चरितव्रताः ।
 चरन्ति धर्मं कृच्छ्रेऽपि दुर्गे चैवाधिसंहताः ॥ ९

संहत्य धर्मं चरतां पुरासीत्सुखमेव तत् ।
 तेषां नासीद्विधातव्यं प्रायश्चित्तं कदाचन ॥ १०
 सत्यं हि धर्ममास्थाय दुराधर्पतमा मताः ।
 न मात्रामनुरुध्यन्ते न धर्मच्छलमन्ततः ॥ ११
 य एव प्रथमः कल्पस्तमेवाभ्याचरन्सह ।
 अस्यां स्थितौ स्थिताना हि प्रायश्चित्तं न विद्यते ।
 दुर्बलात्मन उत्पन्नं प्रायश्चित्तमिति श्रुतिः ॥ १२

C. 12. 9720
 B. 12. 271(70).14
 K. 12. 276. 14

Ko Be-9 Das a1 Ds-7 (all second time) त्रिशुक्ला
 ज्ञाननिष्ठात्ते (Bs 'श्च) ☞ Cn त्रिशुक्ला, जन्म कर्म
 विद्या चेति त्रीणि शुक्लानि येषाम् ॥ Cs योनिविद्याकर्मभि-
 शुद्धा ॥ Cv (reading त्रिशुक्ला) त्रिभिर्वैद्युक्ता । ☞

7 °) Ds गृहस्थ G1 भूयिष्ठां - °) Ds मव्य
 क्क्रान्ता; T1 G1-8 ह्युपक्रान्ता, T2 M1 अप्युक्तावा (for
 मव्यु) ☞ Cn p अप्युक्क्रान्ता आदरवन्त । ☞ - °)
 Ś1 K2 ईजानाश्च; Ko Be 9 Das a4 ब्राह्मणाश्च (for
 राजानश्च) Ko V1 Be-9 Das a1 सपोयुक्ता - °)
 K2 ब्राह्मणाश्च, Ko Be 9 Das a4 राजानश्च K4 8
 Br Das. a4 D2 य(Br त)था विधि; T1 तथाविधि.
 — After 7, Ko Be-9 Das a1 Ds-7 repeat 6th

8 °) Ko सममार्जव, T2 शमाद्या (for समा ह्य))
 - °) G2 विशुद्धा (for सतुष्टा) T2 ज्ञाननिश्चये — K2 4
 om 8^e-9th - °) Ko धर्मे (for धर्मा) ☞ Cs
 प्रत्यक्षधर्मा, प्रत्यक्षीकृतधर्मफला । ☞ - °) K1 श्रद्ध
 धान Ś1 K1 B3 (marg as in text) M1 पराचरे;
 Ds 'वरा, T1 G1-8 सपोधन' ☞ Cs (reading परा
 वरात्) उच्चावचानधर्मान् । ☞

9 K2 4 om 9 (of v l 8) — °) G2 भविता
 र्मानो ☞ Cp पुरस्तात्, जन्मान्तरे ॥ Cs भाविता
 र्मान, परमात्मद्यानपरा । ☞ - °) Br प्रजा (for
 व्रता) — °) Das चरित (for चरन्ति) Das धर्म
 Ś1 K1 कृच्छ्रेण, D2 कृच्छ्रेषु; G2 कृच्छ्रेषु - °) D2
 दुर्गे (for दुर्गे) D2 9 वै(D2 वे)व, T1 G1 8 चापि,
 G2 M1 8-1 वापि (for चैव) Ko 1 V1 D2 1 9 Ca
 (gloss कृतामिसधय) Cp [अ]भिसंहिता; Bo 8-9
 Das a1 Dn1 n4 Ds D2 8 8 [अ]पि सहता (for [अ]
 धिस) ☞ Cs (reading सुसंहिता) सखी[? सखी]
 भूय स्थिता । ☞

10 G2 om 10-11 — °) Ś1 K1 1 D2 9 सहित्य.
 K2 सांहित्य(sic), D2 महत्य Bo धर्माच् (for धर्म)
 Ś1 K1 4 चरत (for चरतां) K2 सांहित्य धर्मे चरता

(sic), V1 सहत्य चरतां धर्म — °) Das सुपम् (for
 सुखम्) — V1 Bo 8-9 Das a1 Dn1 n4 Ds D2 8 8
 Cp Cal Bom. ed repeat 10th after 12th, while
 Dr repeats 10th after 12th — °) Dn1 Ds1 (both
 second time) T1 G1 आसीद्, G2 आसन् (for
 नासीद्) Dn1 (second time) विधातव्ये — °) K4 8
 V1 (both times) Bo 8 1 Das (all first time) a4
 (both times) Dn1 n4 Ds D2 8 (all first time) 8 8
 (first time) 1 (both times) 8 T2 G2 M1 8 1 Cal.
 Bom ed (both first time) कथंचन (for कदा).

11 G2 om 11 (of v l 10) Ds om 11^a-12^b
 — °) G1 M2 सहत्य (for सत्य हि) Ds सर्वम् (for
 धर्मम्) K2 आश्रित्य (for आस्थाय) T2 ते हि धर्म
 समस्तथाय — °) K2 गता, Dr नरा; M1 मतां
 (for मता) — °) M1 अनुकुर्यते ☞ Ca P मात्राम्
 इन्द्रियम् ॥ Cn मीयन्ते विषयं अनयेति मात्रा बुद्धि । तां
 नानुरुध्यन्ते, अपि तु शास्त्रमेव ॥ Cs मात्राम्, विषयपर
 पराम् । Cv मात्राम्, रूपरसादिकम् ॥ ☞ — °) K1
 Das Ds1 D2 1 9 T1 G1 2 न धर्मच्छ (T1 'मांश्च) कर्तं
 तत' ☞ Cs अन्तत' कारणकालेऽपि । ☞

12 Ds om 12^{ab} (of. v l. 11) — °) T2 एष;
 G2 से च; M1 8 एष. K2 प्रथमा, Das प्रथम
 — °) Ś1 K2 4 [अ]त्राचरेत्; K1 D2 9 [अ]न्वाचरन् (K1
 रेत्); Das [अ]द्याचरन्; Das [अ]चरन् (submetric),
 Dr T G1-8 M1 8-1 [अ]त्राचरन् (for [अ]भ्याचरन्)
 K1 D2 9 सदा; Dr T G2 8 M2 महान्, G2 महत्
 (for सह) — After 12th, Dr reads 12th followed
 by repetition of 10th, while, V1 Bo 8-9 Das a4
 Dn1 n4 Ds D2 8 8 Cp Cal Bom ed repeat 10th
 — °) Ko V1 Bo 8-9 Das a1 Dn1 n4 Ds D2 8 8-8
 तस्मिन्विधौ (for अस्यां स्थितौ) G2 अन्यान्स्विरासितानां
 हि (sic) — °) Ś1 K2 2 4 1 D2 9 T G1-8 M2 यदा
 च (T G1-8 M2 तु) दुर्बलात्मान. प्रायश्चित्तं तदा (G2 तथा)
 भवेत्.

C 12 9721
B. 12. 271(70) 15
K 12 276 15

यत् एवंविधा विप्राः पुराणा यज्ञवाहनाः ।
त्रैविद्यवृद्धाः शुचयो वृत्तवन्तो यशस्विनः ।
यजन्तोऽहरहर्यज्ञैर्निराशीर्वन्धना बुधाः ॥ १३
तेषां यज्ञाश्च वेदाश्च कर्माणि च यथागमम् ।
आगमाश्च यथाकालं संकल्पाश्च यथाव्रतम् ॥ १४
अपेतकामक्रोधानां प्रकृत्या संशितात्मनाम् ।

13 ^a) K₂ अत, K₁ D₄ ० एत (for यत्) G₁ M₁ प्राहुः (for विप्रा) K₀ V₁ Bo ०-१ Das ०४ Dn₁ n₄ D₅ D₂ १ १-१ एवं बहुविधा विप्राः, T G₂ १ M₁ १ ० एत एवविघ्ना (M₁ ० 'घ') प्राहुः — ^b) Bo ० पुराणे; T G₁-१ M₁ ब्राह्मणा, Cp (gloss पूर्वयुगभाविन) पुराणा (as in text) ❧ Ca p. यज्ञवाहना, यज्ञनिर्वाहका ॥ C₈: तस्मिन्नहृत्पयज्ञे समासीना । ❧ — ^d) Bo वृत्तमंतो; M₁ ० १ व्रतवन्तो — ^e) K₁ D₅ D₄ ० T G₁ १ यजते; D₅ यततो K₄ यज्ञो. — ^f) K₂ G₁ १ M₁ ० १ निराशी- D₅ चधनाद्. K₄ चघा, D₅ व्युता (for बुधा).

14 ^a) Das ०४ वेपा. K₁ १ यज्ञश्च; G₁ १ M₁ यज्ञाश्च (for यज्ञाश्च) G₁ १ वेदांश्च — ^b) Bo स्व-कर्माणि; Das ०४ D₄ कर्मणि च, D₅ धर्माणि च. K₁ यथागम; G₂ 'गतं, M₁ ० 'गम — ^c) K₁ आगसाश्च, T₂ G₁ १ M₅ 'मश्च (for 'माश्च) Dn₁ T G₁-१ M₁ १-१ Kumbh ed यथाकामं (M₁ 'म); Bom ed यथाकाले (for 'कालं). — ^d) K₄ D₅ T G₁ १ संकल्पश्च, V₁ कल्पाश्च हि; Bo (marg) सकर्माश्च; G₁ सकल्पय (for 'ल्पाश्च) K₀ V₁ Bo ० १ १ (marg) ० Das ०४ Dn₁ n₄ D₅ D₂ १ १-१ यथाक्रम; B₈ M₁ 'गम (for 'व्रतम्)

15 ^a) Das अपेत, M₁ १ व्यपेतं T₂ काम. — After 15^a, K₀ V₁ Bo ०-१ Das ०४ Dn₁ n₄ D₅ D₂ १ १-१ editions read 16^b for the first time followed by 16^c, second time, repeating the same in the proper place — ^b) K₁ अकृत्या Ś₁ K₂ सञ्जितात्मना; K₄ ० Bo Das ०४ Dn₁ n₄ D₅ D₂-४ ० १ १ ज्ञसि (Das 'शि'ता); D₅ ज्ञशिता, G₁ सञ्जितात्मन — M₁ ० १ om 15^c-16^b — ^c) K₂ यजूनां; Das ०४ धातूनां, Dn₁ lacuna, D₁ ऋतूनां; G₂ साधूनां (for ऋजूनां) Ś₁ (sup. lin as in text) K₁ १ ४ कृतविद्यानां; K₁ V₁ Bo ० Das ०४ D₅ ० Cp (gloss साम्येनैव व्यवहाररतानां) समनि (K₁ 'ती')लानां; B₈ (marg) समवृत्ताना (for शमनित्यानां) — ^d) K₀ V₁ Bo ०-१ Das ०४ Dn₁ n₄ D₅ D₂ १ ० १ स्वेषु कर्मसु वर्तेता — ^e) K₄ ह्व (for एव) Das ०४ सर्वमात्पयावासीद् (sic). ❧ Ca ज्ञानन्त्यम्, अनन्ताय

ऋजूनां शमनित्यानां स्थितानां स्वेषु कर्मसु ।
सर्वमानन्त्यमेवासीदिति नः शाश्वती श्रुतिः ॥ १५
तेषामदीनसत्त्वानां दुश्चराचारकर्मणाम् ।
स्वकर्मभिः संवृतानां तपो घोरत्वमागतम् ॥ १६
तं सदाचारमाश्चर्यं पुराणं शाश्वतं ध्रुवम् ।
अशक्नुवद्भिश्चरितुं किञ्चिद्धर्मेषु क्षचितम् ॥ १७

हितमानन्त्यम् ॥ Cp ज्ञानन्त्यम् अनन्तफलम् ॥ ❧ — ^f) K₂ इत्यत (for इति न)

16 M₁ ० १ om 16^{ab} (cf v l 15). — ^a) Ś₁ K₁ ४ अधीन; K₁ D₄ ० अधीन (for अधीन) Dn₄ सत्त्वानो. — K₀ V₁ Bo ०-१ Das ०४ Dn₁ n₄ D₅ D₂ १ १-१ editions read 16^b for the first time after 15^c. — ^b) D₅ (both second time) ईश्वराचारकर्मणां; T₂ दुश्चराचारकारिणां — K₁ १ १ १ D₁ ० T G₁ १ Ca p v read 16^c-18^b (K₁ D₁ ० read 16^c-17^d) for the first time after 12 261. 33, while K₀ V₁ Bo ०-१ Das ०४ Dn₁ n₄ D₅ D₂ १ १-१ editions read 16^c for the first time after 12. 261 33, for the second time after 12 262 15^a, reading 16^d-18^b for the first time after 12 261 33 — ^c) K₄ (second time) सु (for स्व). K₁ १ (both first time) Dn₄ D₁ (both second time) T G₈ (all first time) M₁ ० १ सञ्जितानां, K₄ ० (both first time) V₁ (first and third time) Bo ०-१ Das ०४ Dn₁ n₄ D₅ D₂ १ १-१ G₁ Ca p v. (all first time) सञ्जितानां, K₀ V₁ B₁-१ Das ०४ (all second time) शासिताना, K₀ (third time) सस्कृतानां, K₁ D₁ ० (all first time) नाम तेषां (K₁ [also] फलं), Bo ० Dn₁ D₅ D₂ १ १ (all second time) editions (both times) शासितानां, Bo ० १ (marg) Dn₁ n₄ D₅ १ ० १ (all third time) सभृत्; D₅ (second time) सञ्चि (for सवृ) Dn₁ १ (before corr.) (both third time) स्वकर्मिणां तपो घोर — ^d) Cp as in text K₁ ४ (both second time) तपो (for तपो) K₂ Das (both second time) घोर (Das 'रे' स्वम् (for घोरत्वम्) V₁ (first time) B₈ (marg as in text) (second time) T G₁ १ (all first time) आगमद् (for आगतम्) D₅ १ (both first time) तपो घोरं समागतं ❧ Cp तत्कर्मव्यय तप ससारजनकरत्वेन घोरत्वमागतम् । ❧

17 For the repetition in K₁ १ १ १ V₁ Bo ०-१ Das ०४ Dn₁ n₄ D₅ D₂-१ T G₁ १ Ca p v editions, of v l 16. — ^a) D₅ १ (both second time) सवृ (for स). D₄ (second time) सदाचारम्; M₁ समा

निरापद्धर्म आचारस्त्वप्रमादोऽपराभवः ।

सर्ववर्णेषु यत्तेषु नारीतः श्विद्वयतिक्रमः ॥ १८

धर्ममेकं चतुष्पादमाश्रितास्ते नरर्षभाः ।

तं सन्तो विधिवत्प्राप्य गच्छन्ति परमा गतिम् ॥ १९

गृहेभ्य एव निष्क्रम्य वनमन्ये समाश्रिताः ।

चारम् Ś1 K1 ३ (last two both times) ४ (first time) आचार, K० Bo ६-९ Das a1 Dn1 n4 Ds D2 ३ ६-८ Ca p v editions (all first time) आश्रित्य, V1 (first time) आचार्य (for आश्रय) —^b) K० Bo ९ ९ Das a1 (all first time) पुराणे (for 'ण) D० (second time) आश्रितो V1 (second time) सम (for ध्रुवम्) ❀ Cp व प्रसिद्धं यदाचार त्रिराचमनस्नानादिरूपम् । पुराण आश्रितं ध्रुव प्रसिद्धं कृत्स्ननाश्रयेदिति भाव । ❀ —^c) K० V1 Bo ९ १ ३ (marg) ९ Dn1 n4 Ds D2 ३ ६-८ Ca p v editions (all first time) अशक्तवत्तश्च B३ (marg as in text) (second time) अशक्तवद्भिश्च, Das a1 (both first time) अशक्तवत्तश्च, T३ अशक्तवत्तश्च (for 'वद्भिश्च) K1 (first time) रचित्त्व, B० (marg) १ ३ T1 G1 (all first time) ३ चरित (for 'तु) —^d) G३ किं च, M1 कश्चिद्; M२ कश्चिद्, Cv किं स्विद् (for किंचिद्) Ś1 K1 ३ ३ (last three second time) T३ (both times) धर्मेण (for 'पु) Ś1 K1 ३ (last two first time) ४ (both times) ९ V1 Bo ९ १ ३ (marg as in text) ९ Das a1 Dn1 n4 Ds D2 ३ ६-८ T1 G1 ३ Ca p v editions (all first time) सूत्रित; K० Bo ६-९ Das a1 Dn1 n4 Ds D2 ३ ९ ९ (all second time) सूक्ष्मतां, D३ १ (both second time) तत्त्वतां (for सूचितम्)

18 For the repetition in K1 ३ ४ ९ १ V1 Bo ९-९ Das a1 Dn1 n4 Ds D2-९ T G1 ३ Ca p v editions, of v l 16 K१ D३ ९ read 18^{ab} for the first time after 12 261 34 —^a) T G1 ३ (all first time) निरापद्धर्ममाचारम् (G1 'रो), Cv (gloss चिच्छिद्राख्या पद्धर्मरहित) अनापद्धर्म आचार ❀ Cp अयमेव धर्मो निरापद, अन्यस्तु सकामो धर्मो आपत् । ❀ —^b) K३ (both times) ९ (second time) स्वयसादो, K३ (both times) १ (second time) V1 Bo ९-९ Das a1 Dn1 n4 Ds (all first time) D३ ३ (both both times) ६-१ (all first time) ३ ९ (both second time) Ca p v editions (all first time) ह्यप्रमादो, K० (first time) ह्यप्रमादो (sic), K१ D० (both first time) सोप्रमादो, Dn1 n4 Ds D३ ९ (all second time) T (both both times) G1 (second time), ३ ३ (both times) M1 ६-१

गृहमेवाभिसंश्रित्य ततोऽन्ये ब्रह्मचारिणः ॥ २०

धर्ममेतं चतुष्पादमाश्रमं ब्राह्मणा विदुः ।

आनन्त्यं ब्रह्मणः स्थानं ब्राह्मणा नाम निश्चयः ॥ २१

अत एवंविधा विप्राः पुराणा धर्मचारिणः ।

त एते दिवि दृश्यन्ते ज्योतिर्भूता द्विजातयः ॥ २२

अप्रमादो; D३ (first time) सप्रमादा, G1 (first time) प्रमादो (for स्वप्रमादो) ❀ C० अपराभव धर्मान्तरेणापरिभूत । ❀ —^c) Das a1 सर्वे (for सर्व) K० V1 Bo ९-९ Das a1 Dn1 n4 Ds D2 ३ ६-८ जा (D० ज्ञा) तेषु, T1 G० यत्तेषु (for यत्तेषु)

19 ^{ab}) G३ ३ ये (for ते) T G1-३ M1 ६-१ नरा प्रभो (for नरर्षभा) K० Bo ९-९ Das a1 Dn1 n4 Ds D2 ३ ६ (also as in text) ९ १ ३ (also as in text) Cp Cal Bom ed व्यस्त (K० वृत्त) मेकं च (D० D३ 'कश्च) -तुर्धा हि ब्राह्मणा आश्रम वि (D० 'मान् वि' (cf 21^{ab})). —^c) K३ ४ ते (for त) K1 अत (for सन्तो)

20 ^a) T३ एव —^b) K० वलमन्ये, D० १ वन मध्ये, G३ 'मेते (for 'मन्ये). —^c) Ś1 K३ ४ ९ D१ [अ]भिसस्युः (Ś1 sup in 'सह) त्य; G३ [अ]भवदित्य ❀ Cp स्थिता हृदि शेष । ❀ —^d) K० धर्मचारिण, M१ ब्रह्मचारिण (for 'चारिण)

21 Dn1 Ds D2 ३ ३ Cal Bom ed om (hapl) 21^a-22^b —^a) K३ धर्ममेति, K३ धर्म संतश्च; K३ धर्ममत; K१ Bo D३ ९ १ ९ Cp 'मेव; V1 D० 'मेवचू; Bo 'मेक, B० 'मेकश्च (for 'मेत) Bo ९-९ Das a1 D० चतुर्धा तु, Cp 'त्पादम् (as in text) T G1 ३ M1 ६-१ Kumbh. ed व्यस्तमे (M1 ९ 'स्त ए) कं चतुर्धा तु —^b) K३ आश्रमां, K३ 'मान्; G३ आश्रम K३ ४ Das Cp (gloss वेदेन, Cpp as in text) ब्रह्मणा, B० ९ ब्राह्मणं Kumbh ed ब्राह्मणा आश्रम (by transp) D३ om (hapl) from जा विदुः up to धर्म (in 22^b) G३ आश्रय ब्रह्मण पद —^c) K३ १ आनन्त्य- (K३ 'त) K३ १ Das D० ब्राह्मण, B१ ब्रह्मणे T G1-३ M1 ६-१ Kumbh ed. सर्वे (T३ 'र्व) सर्वत्र तिष्ठते —^d) Cp as in text. Ś1 K1 ३ ४ V1 B३ D३ १ ब्राह्मणो Ś1 निश्चया. K१ D० ब्राह्मणानां स निश्चय, D० ब्रह्म नाम निराश्रय, T G1-३ M1 ६-१ Kumbh. ed गच्छति परमां गतिं

22 Dn1 Ds D2 ३ ३ Cal Bom. ed om 22^{ab} D३ om up to धर्म (in 22^b) (cf v l 21) —^a) K० १ Bo १ Das Dn३ D० ९ G३ M1 ६-१ Kumbh ed एत, D० १ येन, T1 G1 ३ यत्, T३ एतम् (for अत) D० १ चैव (for एव) T G1-३ M1 ६-१ Kumbh ed.

C. 12 9730
B 12. 271(70) 24
K 12 276 26

C 12. 9751
B 12. 271(70).25
K 12. 276 25

नक्षत्राणीव धिष्ण्येषु ब्रह्मस्तारकागणाः ।
आनन्त्यमृपसंप्राप्ताः संतोपादिति वैदिकम् ॥ २३
यद्यागच्छन्ति संसारं पुनर्योनिषु तादृशाः ।
न लिप्यन्ते पापकृत्यैः कदाचित्कर्मयोनिः ॥ २४
एवं युक्तो ब्राह्मणः स्यादन्यो ब्राह्मणको भवेत् ।
कर्मैव पुरुषस्याह शुभं वा यदि वाशुभम् ॥ २५
एवं पक्कपायाणामानन्त्येन श्रुतेन च ।

प्राहु (for विप्रा) Cp येन चैवविधा विप्राः. —^b)
Das पुराणे; Cp (gloss पूर्वकालीनाः) पुराणा (as in
text) K₅ १ Bo १-२ Das a₄ D₄. ० ० T G₁₋₃ M₁ ३-१
Kumbh ed ब्रह्मचारिण; B₅ ब्रह्मचारिणं (for धर्म
चारिण). ❀ Cp ब्रह्मचारिण, मांसमैथुनत्यागपरा । ❀
—^c) K₅ १ D₄ ० एते तु (for त एते) D₃ (before
corr) भुवि (for दिवि) K₂ दशतो. ❀ C₃ एते,
नारदप्रमुखा । ❀ —^d) K₁ D₄ ० द्विजोत्तमा, D₅ १
द्वि जातय (for द्विजा*).

23 *) B₅ (marg as in text) D₅ १ नक्षत्राणां
B₅ हि; D_{5-१} च (for [ह]व) D₃ विधिष्येषु, D₃
[ह]व धिष्ण्येषु. ❀ Cp धिष्ण्येषु, विमानेषु । ❀ —^b)
Dn₁ तारकागण; G₂ ३ Mr 'गुणा —^c) D₁ इति (for
उप) D₃ a₄ आनंत्य च पद (D₃ 'द') प्राप्ता. —^d)
K₂ [अ]वैदिकं. T₁ G₁₋₃ वसंतो दिवि देववत्

24 *) K₂ T₁ G₁ यदा; B₅ (marg as in text)
ये; D_{5-१} यथा, G₂ ३ तद्वा (for यदि). G₂ तरति
(for [आ]गच्छन्ति) D₃ ससारे —^b) D₃ a₄ तादृश;
D₅ १ तादृश —^c) Mr नि (for न) K₁ Dn₁
लिप्यते; G₃ लुप्यते (for लि*). K₁ पापकृत्ये, K₅ १
B₅ ० Das M₁ ३-१ 'कृत्या; D₃ 'कृता, D₄ ० 'कृत्यात्,
D₅ १ 'तस्तु; T₁ G₁₋₃ 'कृति (for 'कृत्ये) —^d) B₅
(marg as in text) कर्हिचित् (for कदा*). K₁ D₃ ०
पापयोगिन; D₃ a₄ कर्मयोगत्, D₅ १ 'योगिन (for
'योनिः'). — After 24, K₅ १ V₁ Bo. ६-२ Das a₁
Dn₁ n₄ D₃ D₂₋₉ editions ins

716* एकमेव ब्रह्मचारी शुश्रूषुर्धोरनिश्चय ।

[B₅ एतद् (for एव). K₁ D₄ ० गुरु- (for धोर)]

25 K₂ om (hapl.) 25 —^a) D₅ १ एवयुक्तो,
G₂ एवंविधो (for एवं युक्तो) K₁ ब्रह्मण —^b) T₁
G₁₋₃ नब्राह्मणो (for ब्राह्मणको). D₅ १ पर (for
भवेत्). ❀ Cp ब्राह्मणको ब्राह्मणाघ्नम् । निन्दायां क
प्रत्यय । ❀ —^c) B₅ ० १ ० Dn₁ D₃ D₂ ३.३ कर्मैव;

सर्वमानन्त्यमेवासीदेवं नः शाश्वती श्रुतिः ॥ २६
तेषामपेतत्पणानां निर्णिक्तानां शुभात्मनाम् ।
चतुर्थ औपनिषदो धर्मः साधारणः स्मृतः ॥ २७
स सिद्धैः साध्यते नित्यं ब्राह्मणैर्नियतात्मभिः ।
संतोषमूलस्त्यागात्मा ज्ञानाधिष्ठानमुच्यते ॥ २८
अपवर्गगतिर्नित्यो यतिधर्मः सनातनः ।
साधारणः केवलो वा यथावलमुपास्यते ॥ २९

T₁ G₁ कर्मैव T G₁₋₃ [आ]हु, M₁ ० १ [ह]ह (for
[आ]ह) —^d) D₅ १ शुभं वाशुभमेव वा.

26 *) K₁ ३ ४ सर्व (for पक्क) Some MSS.
कपायानाम्; K₁ -कपायेण —^b) D₃ आनंतेन, Mr
सयमेन (for आनन्त्येन) S₁ K₁ ३ ४ व्रतेन, K₁ D₄ ०
ध्रुवेण (for श्रुतेन) K₅ D₃ a₄ D₃ D₄ वा (for च).
—^c) Dn₁ सर्व (for सर्वम्) K₅ V₁ Bo ६-२ Das a₁
Dn₁ n₄ D₃ D₂ ३.० ३ आसीद्वै (D₃ 'द्वा); D₄ corrupt
(for एवासीद्) —^d) B₅ एवा, T G₁₋₃ M₁
३.० इति; Mr इयं (for एव). M₁ ० ध्रुयते (for
शाश्वती).

27 *) D₅ (before corr) आपेत, G₁ अत्येत
—^b) K₁ निर्निधानां; K₂ ४ D₃ निर्नक्तानां; K₅ D₃
T₂ G₁ निर्नि; D₅ १ निमुं* (for निर्णि) K₁ शुभा
त्मानां —^c) K₅ V₁ Bo ६-२ D₂. ३ ० ३ Cp चतुर्थोप
निषद्दर्म, G₂ 'थंकोपनिषदो ❀ Cp चतुर्थं चतुर्थाघ्नम्
साध्य । ❀ —^d) K₄ साधारणा K₁ (before corr) ४
स्मृता, D₅ मत्, D₁ श्रुत् (for स्मृत) V₁ Bo.
६-२ D₃ Dn₁ n₄ D₃ D₂ ३ ० ३ साधारण इति स्मृति
(V₁ स्मृत, B₅ ३ D₃ D₃ श्रुति), D₃ साधारण
निषद्दीप्त (sio)

28 *) K₄ स सिद्धौ, K₅ B₅ Das. a₄ Cp (gloss
मोक्ष) ससिद्धि; K₁ B₁ ३ D₃ D₂ १ ० M₁ ३ ० संसिद्धौ,
V₁ यस्मिन्स; B₅ ० Dn₁ n₄ D₂ ४ ० ३ T G₁₋₃ Mr
editions संसिद्धौ; D₅ समिद्धौ (for स सिद्धौ). T
G₁₋₃ M₁ ६-१ Kumbh ed सेव्यते (for साध्यते) —^c)
K₄ ० संतोषमूल, D₅ 'मूल (for 'लस). —^d) K₅
D₅ ज्ञानाधिष्ठानम्, K₁ D₄ ० T₂ G₂ M₁ १ Kumbh. ed
ज्ञानाधिष्ठान; G₁ 'नुष्ठानम्

29 *) K₄ ० V₁ Bo ६-२ Das. a₄ Dn₁ n₄ D₃ D₂
३ ३-३ G₃ M₁ ० १ editions -मतिर्; D₃ T₁ G₁ ३ M₁
-मतेर्; T₂ मतो (for -गतिर्). —^b) D₃ यतिधर्मा,
D₄ 'धर्मै; G₂ यदि धर्म —^c) D₃ a₄ Dn₁ D₃

गच्छतो गच्छतः क्षेमं दुर्बलोऽत्रावसीदति ।

ब्रह्मणः पदमन्विच्छन्संसारान्मुच्यते शुचिः ॥ ३०

स्यूमरश्मिरुवाच ।

ये भुञ्जते ये ददते यजन्तेऽधीयते च ये ।

मात्राभिर्धर्मलब्धाभिर्ये वा त्यागं समाश्रिताः ॥ ३१

एतेषां प्रेत्यभावे तु कतमः स्वर्गजित्तमः ।

एतदाचक्ष्व मे ब्रह्मन् यथा तथ्येन पृच्छतः ॥ ३२

कपिल उवाच ।

परिग्रहाः शुभाः सर्वे गुणतोऽभ्युदयाश्च ये ।

न तु त्यागसुखं प्राप्ता एतच्चमपि पश्यसि ॥ ३३

स्यूमरश्मिरुवाच ।

भवन्तो ज्ञाननिष्ठा वै गृहस्थाः कर्मनिश्चयाः ।

आश्रमाणां च सर्वेषां निष्ठायामैक्यमुच्यते ॥ ३४

एकत्वे च पृथक्त्वे च विशेषो नान्य उच्यते ।

तद्यथावद्यथान्यायं भगवान्प्रब्रवीतु मे ॥ ३५

कपिल उवाच ।

शरीरपक्तिः कर्माणि ज्ञानं तु परमा गतिः ।

पक्के कपाये वमनै रसज्ञाने न तिष्ठति ॥ ३६

C 12. 2745
B 12 271(70).38
K 12 275 39

साधारण —^a) B₂ Das Dn₁ उपासते, M₅ 'स्वस्ते (for 'स्वस्ते)

30 ^a) Kumbh ed गच्छते T₁ G₂ M₅ १ भवति, T₂ G₁ ३ Kumbh ed चलिन, M₁ ६ भवत (for गच्छत) K₆ B₉ Das n₄ गच्छता गच्छता क्षेम, B₀ ६ ३ (marg) Dn₁ n₄ D₂ ३ ६ ३ 'ता गच्छता क्षेम —^b) K₄ दुर्बल न, Das a₁ 'लो न, D₄ लाघ्न (for 'लोऽत्र) —^c) K₁ Das G₁ २ M₁ १ ब्राह्मण (for ब्र') G₁ पादम् D₆ अन्विच्छत्

31 K₇ D₉ स्यू (D₉ स्यु)तरश्मिर्, D₄ शूम'; D₆ स्यूम', D₇ स्यूत (for स्यूम) —^a) K₁ ३ भुजा- (K₂ 'ज'ते, D₁ भुजते —^b) Ś₁ K₁ २ ४ ६ D₄ क्षमते (D₄ 'त), Das यजतो, Dn₁ n₄ यजते (for यजन्ते) K₆ प्रीयते, G₂ दीयते (for अधीयते) —^c) Das सत्तामिर्; D₂ यात्रा', D₆ पात्रा (for मात्रा) Ś₁ K₄ ६ B₇ ३ धर्मलुब्धाभिर्, Dn₁ n₄ D₂ ३ ६ ३ उपल' (for धर्मल') —^d) K₇ च (for वा) D₆ ९ G₁ चास्याम (G₁ 'ग') (for वा त्याग) Das समाश्रित (for 'ता)

32 ^a) B₂ (marg as in text) Dn₄ D₆ १ प्रेत्य-भावेयु —^b) D₆ १ G₂ कतमा', G₁ कतमे Ś₁ K₁ सर्वजित्तम, Das स्वर्ग उत्तम', D₆ १ स्वर्गवित्तमा', T₁ G₁ ३ 'जित्तमा'; G₂ सर्गकित्तमा ॥ Cp तत्त्वज्ञानपरि-पाक पूर्वोत्र स्वर्गं, स्वर्गं सत्त्वगुणोदय इति भगवद्ब्रुवन्नात् ॥ ॥ —^c) K₁ आचक्ष्वसे D₆ १ सर्व (for ब्रह्मन्) —^d) K₆ V₁ B₀ ६-९ Das a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ६ ३ यथा तत्त्वेन, D₁ ६ १ ९ T₁ G₂ M₁ Kumbh ed यायातथ्येन V₁ B₁-९ Das a₁ D₆ १ T₂ M₅ १ पृच्छते

33 ^a) K₄ परिग्रहा; D₆ १ 'प्राद्या ॥ C₆ परि

ब्रहा कर्माणि । ॥ —^b) G₁-३ M₁ ६-१ ते (for ये) Ś₁ गृणते अभ्युपागता, K₁ २ ४ गृणतोभ्यु (K₁ 'तेभ्यु)-दयाय ये (K₁ ते), K₆ V₁ B₀ ६-९ Das a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ६ ३ गुणतामभ्युपागता ॥ C₆ सत्त्वादिगुणेभ्योऽभ्युदय फल येषां ते गुणतोऽभ्युदया । ॥ —^c) K₁ त्याग तुस्त; G₂ त्यागशुभं G₁ २ प्राप्त —^d) T₁ G₁ ३ एव, G₂ एव (for एतत्) K₇ D₄ ३ अनु-; G₂ अभि- (for अपि) Dn₁ D₆ १ पश्यति

34 K₆ B₉ स्यूमरश्मिर्, K₇ D₉ स्यूत', D₄ शूत', D₁ स्यूत' (for स्यूम') —^a) K₄ भवतो G₂ ज्ञान-निष्ठायै —^b) D₆ G₈ ज्ञान, T₂ G₂ धर्म (for कर्म) M₇ गृहस्था ज्ञानकर्मणा —^c) K₇ D₉ M₁ ६ तु; D₄ तु (for च) —^d) G₂ या निष्ठा मोक्ष उच्यते

35 ^a) K₆ B₀ ६-९ Das a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₂-९ एक-त्वेन (D₁ ९ स्वे च) पृथक्त्वेन (D₆ २ 'क्त्वे च, D₉ क्तेन) —^b) K₄ V₁ B₀ ६-९ Das a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ६-३ नात्र दृश्यते, K₆ नात्र गम्यते, M₁ ६ ना (M₆ वा)न्य उच्यतां —^c) K₆ १ G₂ यद् (for तद्) V₁ ययै तद्, M₁ यथा तद् (for यथावद्) Ś₁ K₁ १ D₄ ९ T₂ यथा न्वायय G₁ यथा यद्यद्यथा नाय —^d) M₁ ६ भगवन् K₂ प्रब्रवीतु

36 Quoted in Śaṅkara's Vedāntasūtrabhāṣya under 3 4 26 —^a) K₁ Ca शरीरपक्तिः, K₂ ३ 'पथि; K₆ १ B₉ Das a₁ Dn₁ D₈ D₄ ६ १ ९ 'पक्ति (D₉ 'क्ति), D₆ पक्ति, T G₁ २ C₆ (gloss रागद्वेषादिविपाकसाधन) कपायप (T₂ 'प)क्ति (for शरीरपक्ति) ॥ C₆ शरीर पक्तिकर्माणीति, शरीराधिष्ठानस्य चित्तस्य वातश्लेष्मादीनां धातु सञ्ज्ञानां नाडीनिरोधकानां पक्ति पाक निर्दोषता, तदर्थानि कर्माणि । ॥ —^c) Ś₁ K₁ २ ४ पक्के कपायैर् K₁ ४ वसनैर्, D₁ ९ कर्मभ्यो, T G₁-३ M₁ ६-१ C₆ (gloss

C. 12. 2746
B 12 271(70).39
K 12 273 40

आनृशंसं क्षमा शान्तिरहिंसा सत्यमार्जवम् ।
अद्रोहो नाभिमानश्च हीस्तितिक्षा शमस्तथा ॥ ३७
पन्थानो ब्रह्मणस्त्वेते एतैः प्राप्नोति यत्परम् ।
तद्विद्वाननुबुध्येत मनसा कर्मनिश्चयम् ॥ ३८
यां विप्राः सर्वतः शान्ता विशुद्धा ज्ञाननिश्चयाः ।
गतिं गच्छन्ति संतुष्टास्तामाहुः परमां गतिम् ॥ ३९

विशिष्टज्ञान) विज्ञान (for चमनै) K₆ V₁ B₀ ०-१ D_{as}
a₁ D_{n1} n₁ D_s D₂ १ १-१ कपाथे कर्मभि' पक्षे (D_{s1} 'कै'
—^a) Ś₁ (sup lin as in text) K₁ १ ४ न स (K₁
स) ज्ञानेन; B₀ ०-१ D_{as} a₁ D_{n1} n₁ D_s D₂ १ ० १
रसज्ञाने च, T G₁₋₃ M₁ १-१ य ग ज्ञानेन (for र'ज्ञाने
न) V₁ ज्ञाने च परिनिष्ठिते ॥ C₁ रसज्ञाने न
तिष्ठति, रागाधीनज्ञाने न तिष्ठति, मध्यस्थो भवतीत्यर्थं ॥
C_n रस प्रीतिर्ब्रह्मानन्द' । C_s यथा रसज्ञाने, रसो वै स',
इति शुद्धकैवल्ये तिष्ठति । ॥

37 ^a) V₁ D_{as} आनृशंसं (D_{as} 'स्या'); D_{n1} D_s
अनृशस्य —^b) D_{s1} D₂ क्षां (D₂ क्ष)तिर् (for सत्यम्)
—^c) Ś₁ K₂ [s]नभिमानश्, K₁ नाति (for नाभि')
—^d) D_s १ समस्, T G₁₋₃ M₁ १-१ ग (G₁ घ)तिस
(for शमस्) ॥ C_s ही, अकार्यान्मनसो निवृत्ति । ॥

38 ^a) D_s पयानां, G₂ राजानो (for पन्थानो)
K₂ G₁ १ ब्राह्मण (G₂ 'णा)स्त्वेते; K₁ D_s १ १ T₁
ब्राह्मणस्यैते, D_s १ ब्राह्मणा द्वेते —^b) D_s एतै, G₂
युक्त; M₁ एते D_{as} a₁ G₂ (also as in text) यत्परम्,
D_{n1} सत्वर (for यत्परम्) —^c) G₁ विद्वन् K₁ D_s ०
तद्विद्वानसोनुमन्यते, D_s १ तद्विज्ञान न बुध्येत —^d)
॥ C_s कर्मनिश्चयम्, कर्मणामन्त करणशुद्धिद्वारण ज्ञानहेतुत्व-
निश्चयम् । ॥

39 ^a) D_s G₂ M₁ ० ये, G₁ १ य (for या) Ś₁
K₁ १ ४ सिद्धा (for विप्रा) —^b) Ś₁ K₁ विशुद्धा;
T G₁₋₃ विशुद्ध- —^c) K₂ हृच्छति; G₁ तिष्ठति (for
गच्छन्ति) D_s १ सत्त्वस्यास् (for सतुष्टास्) —^d)
G₁ तम् (for ताम्) D_{as} परमा गति

40 ^a) K₆ D_{n1} D_{s1} G₂ वेदाश्च D_{as} a₁ वेदितव्ये,
M₁ ० वेदवेद्य (M₁ 'द्यां) (for वेदितव्य) —^b) M₁
० १ वेदिस्वा (for वि') K₄ B₀ D_{n1} D_s १ T₁ G₁ १
यथास्थिति, K₆ B₁ १ D_{as} a₁ D_{n1} D_s D₂ T₂ M₁
तथास्थिति (B_s ति), K₇ V₁ B₀ D_s १ १ १ G₂ M₁
यथास्थित (V₁ 'ति); B₀ M₁ ० तथा स्थित (for यथा-

वेदांश्च वेदितव्यं च विदित्वा च यथास्थिति ।
एवं वेदविदित्याहुरतोऽन्यो वातरेटकः ॥ ४०
सर्वं विदुर्वेदविदो वेदे सर्वं प्रतिष्ठितम् ।
वेदे हि निष्ठा सर्वस्य यद्यदस्ति च नास्ति च ॥ ४१
एषैव निष्ठा सर्वस्य यद्यदस्ति च नास्ति च ।
एतदन्तं च मध्यं च सच्चासच्च विज्ञानतः ॥ ४२

स्थिति) — G₂ om 40^a —^c) Ś₁ K₁ १ B_s १ D_{as}
a₁ D_s १ एव वेदविद (K₁ D_{as} 'दि)स्त्वाहुर, K₆ १
D_s १ १ एव (D_s पृच्छा [sic]) वेदविद (K₁ धि,
D_s १ 'धि) प्राहुर —^d) Ś₁ (before corr) K₁ १ B₁ १
(marg) अतोऽन्ये, D_s M₆ अतान्यो (M₆ 'न्या), D_s
अनन्यो, T₂ कुतोऽन्ये (for अतोऽन्यो) Ś₁ (by corr
as in text) K₁ १ १ वातरेटक, K₁ D_{n1} n₁ D_s D₂
१ १ 'रेचक, B_s १ (marg) 'रेटका, D_{as} a₁ Cop 'वेद
(D_{n1} 'द)क, D_s १ चेतरे गुणा, D_s चात्मवेदक;
D_s M₆ ० वेदवादक, T G₁ १ वेदवादका, M₁ वेद
पाठक, M₁ वेदघातक (for वातरेटक) ॥ C_a वातरे
टका वातवशात्प्रलापिन ॥ C_n वातरेचक, भस्त्रापरनामा
चर्मकौश' । वातवेदक इति गौडा पठन्ति, व्याचक्षते च वात-
वशात् वेदक भाषक । वेद परिभाषणे इति धातु । Cpp
अतोऽन्ये वातवेदका इति गृह्यवचनान्तमपि ऋचिदृश्यते ॥ C_s
वातरेचक, वेदपाठक । ॥

41 ^a) K₆ D_s १ सर्वं, K₁ D_{n1} सर्वं, T₁ G₁ १ एव
(for सर्वं) D_{as} विविदु वेदविदोस्ते (sic) —^b) V₁
सर्वं वेदे (by transp), D_{s1} वेदे सर्वं —^c) D_s M₁ ०
om (hapl) 41^c-43^b —^d) D_s T₁ G₂ M₁ वेदो
D_{n1} ह (for हि) G₂ सर्वत्र (for 'स्य) —^e) D_s
यसुदस्ति (for यद्य) D_s T G₁ १ न चास्ति (for च
नास्ति) ॥ C_s अस्तीति वर्तमानस्य निर्देशो, नास्तीति
भूतभविष्यतो । ॥

42 D_s M₁ ० om. 42 (of v 1 41) K₄ B₀ D_s १
T G₁₋₃ M_s १ om (hapl) 42^{ab} V₁ reads from 42^a
up to end of adhy on marg —^a) K₆ D_{as} a₁ च,
B₀ हि (for [प]व) K₆ १ B₀ ०-१ D_{as} a₁ D_{n1} D_s
D_s १ १ १ सर्वत्र (for 'स्य) —^b) K₆ १ B₀ १ १
(marg) D_{as} a₁ D_{n1} n₁ D_s १ १ १ यत्तद्, D_s एतद्
(for यद्यद्) B₀ न चास्ति, D_{n1} laouna (for च
नास्ति) —^c) G₂ नद्य (for मध्य) —^d) D_s १
सत्यासत्यं, G₂ यद्वा सर्वं; M_s यदसच्च (for सच्चासच्च).
D_{s1} विज्ञानतः; G₁ विज्ञानता.

समस्तत्याग इत्येव शुभ इत्येव निष्ठितः ।
 संतोष इत्यत्र शुभमपवर्गे प्रतिष्ठितम् ॥ ४३
 ऋत मन्यं विदित वेदितव्यं
 सर्वस्यात्मा जङ्गमं स्यावर च ।
 मयं सुखं यच्छिवमुत्तमं च

ब्रह्माव्यक्तं प्रभवश्चाव्ययश्च ॥ ४४
 तेजः क्षमा शान्तिरनामयं शुभं
 तथाविधं व्योम मनातनं ध्रुवम् ।
 एतः शब्दं गर्भ्यते बुद्धिनेत्रै-
 स्तस्मै नमो ब्रह्मणे ब्राह्मणाय ॥ ४५

एति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि द्विपञ्चदशोऽध्यायः ॥ २६२ ॥

२६३

युधिष्ठिर उवाच ।

भीष्म उवाच ।

धर्ममर्थं च कामं च वेदाः जंमन्ति भारत ।
 कस्य लाभो विशिष्टोऽत्र ननो बृहि पितामह ॥ १

अत्र ते वर्तयिष्यामि इतिहासं पुरातनम् ।
 कुण्डधारेण यत्प्रीत्या भक्तायोपकृतं पुरा ॥ २

C 12 9758
 D 12 272[1].2
 K 12.277 2

43 Ds Ms e om 13^a (cf v 1 41) V1 reads 43 on marg —^a) Śi K1 जमन्तु, Ks B e r s Das at Ds1 ns Ds Ds 2 2-1 T1 G1 s M 1 समाप्त, K1 V1 P1 D T2 समाप्त (for समाप्त) Das इत्येव I (ms) समाप्त योग इत्येव —^b) Śi K1 2 4 1 P1 Ds 2 मम Das नाम (for नाम) K1 e 1 B e s (marg) Das at G1 निष्ठित (K1 'nar) Ks नियुक्त, Ds 1 निष्ठित, T1 M निश्चय, T2 G1 s M1 निश्चित (for निष्ठा) P1 1-2 Ds1 ns Ds Ds 2 2 मयं (Bo Ds Ds 1 वं त्रेयु निष्ठित; Ds म महापुत्रनिष्ठित —^c) Ks V1 Bo 2-2 Das at Ds1 ns Ds Ds 2 e s M. मनुनाम, K1 D 1 s ऋत शुभम्, T G1-2 M1 जमन्तु (M1 'ति)म् (for अत्र जमन्तु) —^d) K1 corrupt, Ks अर्थम् G. 'रजं V1 प्रतिष्ठित

Ds Ds Ms 1-1 [अ,स्य

45 V1 reads 45 on marg —^a) Śi K1 lacuna for रामाय शुभ T G1-2 अनामयश्च (for 'य) Ks 1 1 Ds 1 गु, T G1-2 M1 1-1 च (for शुभ) —^b) G2 तथाशम; M1 तथादिव Ds शुभ (for ध्रुवम्) —^c) Ks 1 V1 Bo 2 e Ds1 ns Ds सयैर; G2 शुभैर (for शब्दै) Ks Das at Ds 1 बुद्धिनेत्रे, Ds 1 'वत्रे —^d) (2 om ब्रह्मणे Ds1 ब्राह्मणाय च

Colophon V1 on marg, Gs missing Ks s B1-s Das at Ds1 ns D1 Gs s M2-1 absent — Subparran Śi K1 2 1 e 1 V1 Bo 2-2 Das at Ds1 ns Ds Ds-2 T (1-2 M1 1-1 मोक्षधर्म — Adhy name Śi K1 1 e Ds गोक (K1 'का)पिलीय, Ks V1 Bo 2-2 Das at Ds1 ns गोकपिलीय; Ks Ds 1 s Ms गोकपिलीये (Ds 1 'य) ज्ञानप्रदाया, Ds1 Ds2 कापिलीय, Ds1 गौडपिलीय मवाद, M1 e 1 फिलिगो मवाद — Adhy no (figures, words or both) Ks Ds1 Ms e 1 95, Das 96, Dr T1 G1 Ms 97, Ds 91, T2 110, G2 92 — Śloka no Ds1 Ds1 48, Ds1 Ds 47

263

This adhy. is missing in Ge (of v 1 12. 269 1)

1^b) K1 वेद Ks V1 Bo सशक्ति (for शान्ति) —^c) Das at कस्यां; T1 G2 s कश्च (for कस्य) Śi

44 V1 reads 44 on marg, —^a) Das च सत्य, M1 e मयं, M1 सत्य (for सत्य) G1 धैरित्य, G2 lacuna (for विदित) Gs क्वचन परीक्षयन्तु-पचन 1 2 —^b) Ks V1 Bo 2-2 Das at Ds1 ns Ds Ds 2 2 s T G1-2 M1 1-1 स्यावर (Das M1 'र) जमन्तु (by transp) —^c) T2 सयैर (for मयं) Ds सुखे, G1 s शुभ (for सुख) G2 इदम् (for दितम्) B1 s (marg) Ds1 ns Ds Ds 2 e s उत्तर, T G1 2 Ms चोत्तर; Gs M1 e 1 चोत्तम (for ट) —^d) V1 ब्रह्मा ब्राह्म; B1 (marg as in text) ब्रह्माव्यय; Ds1 'व्यक्त T1 G1 2 'ध्रुव (for 'व्यक्त) Śi K1 2 4 V1 प्रथमम्, Ds1 Ds M1 1 प्रथम (for 'वय) Ks B1 (marg as in text) Ds 1 T1 G1 Cp [अ]व्यय (Ks 'य), Ds1 ns

अधनो ब्राह्मणः कश्चित्कामाद्दर्ममवैक्षत ।
 यज्ञार्थं स ततोऽर्थार्थी तपोऽत्प्यत दारुणम् ॥ ३
 स निश्चयमथो कृत्वा पूजयामास देवताः ।
 भक्त्या न चैवाध्यगच्छद्द्वनं संपूज्य देवताः ॥ ४
 ततश्चिन्तां पुनः प्राप्ताः कतमदैवतं नु तत् ।
 यन्मे द्रुतं प्रसीदेत मानुषैरजडीकृतम् ॥ ५
 अथ सौम्येन वपुषा देवानुचरमन्तिके ।

K1 ३ ४ क(K1 त)स्य लोभो विष्टोर — K1 reads
 1^d twice

2 *) Ś1 K1 ३ ४ अत्र ते प्रणयिष्यामि; K1 D1 ०
 T2 G1 M3 अत्र ते वर्तयिष्येहम्; V1 अत्राप्युदाहृतीमम्
 —^b) Ś1 K1 ३ ४ चेतिहास (for इति) —^c) M1 चं
 (for यन्) —^d) Da3 a1 D3 भक्त्यायोप; G1 ३
 भक्त्या चोप (for भक्त्यायोप) K1 B1 Da1 D1 १ G3
 हत (for -कृत)

3 *) Da3 a1 प्रधानो (for अधनो) Da1 ब्राह्मण
 —^b) D3 T G1-3 धनम् (for धर्मम्) K1 D1 M1
 अवैक्षत (K1 'क्ष्य)त, D3 अवैक्ष्यत ॥ Cn कामाद्दर्मं
 मवैक्षत, फलकामनया धर्मं करिष्यामीति चिन्तितवान् । ॥
 —^c) D3 यद्यार्थं (for यज्ञार्थं) M1 ६-१ तदा (for ततो)
 T G2 ३ न (G3 स) यज्ञार्थमतीर्थी तु (T2 'तीर्थी स, G3
 'तोष्यर्थो), G1 यज्ञार्थमर्थतीर्थी तु —^d) B3 तप्य,
 T1 तपो (for तपो) G3 तयोरन्यत्पदारुण

4 *) T G1-3 ज्ञात्वा (for कृत्वा) —^b) K1 D3
 देवता —^c) K4 [अ]ध्यगच्छद्, K6 V1 B3 D1 १ T3
 M1 ६-१ [अ]भ्य, D1 [अ]ध्यगच्छन् (for 'गच्छद्) Da1
 भक्त्या सुमनसा चैव, T1 G1-3 भक्त्या नैवाध्यगच्छत्
 (G1 'च्छत्, G2 'च्छत्) —^d) Ś1 K1 ३ ४ धर्मं,
 D3 १ अथ (for धन) Da1 देवता

5 *) K6 V1 B3 ६-० Da3 a1 Dn1 n1 D3 D2 ३
 ६-३ अनु (for पुन) Da1 प्राप्ता, M1 प्राप्य (for
 प्राप्ता) —^b) K1 V1 B3 Dn1 D1 ३ १ ० T G2 ३ M1
 ६-१ कतम (for 'मद्) D1 G2 देवत (for दैवत)
 K3 अनु; K4 न तत्; K6 १ V1 Da3 a1 Dn1 n1
 D3 D2 ३ ० ० T G2 ३ नु तत्; B3 ३ D3 १ महत्, B1
 नु स (for नु तत्) G1 कतम दैव तस्कृत —^c) K6
 V1 तन् (for यन्) Da1 द्रुते, G2 श्रुत (for द्रुत)
 —^d) K1 मानुष्यैर, T1 G1-3 मनुष्यैर (for मानुषैर)
 K1 Da1 अजनी; T1 G3 अजनी, T2 अजलि, G1
 M1 ६-१ अजली, G2 अजना (for अजदी) T2 क्रा

प्रत्यपश्यजलधरं कुण्डधारमवस्थितम् ॥ ६
 दृष्ट्वैव तं महात्मानं तस्य भक्तिरजायत ।
 अयं मे दास्यति श्रेयो वपुरेतद्धि तादृशम् ॥ ७
 संनिकृष्टश्च देवस्य न चान्यैर्मानुषैर्दृतः ।
 एष मे दास्यति धनं प्रभूतं शीघ्रमेव च ॥ ८
 ततो धूपैश्च गन्धैश्च माल्यैरुचावचरपि ।
 बलिभिर्विधिभिश्चापि पूजयामाम तं द्विजः ॥ ९

(for तान्) ॥ Cp मानुषैरायमप्रार्थनया न जडीकृत
 परदानेन मान्य न प्रागितम् ॥ C3 जडोकृत, मुहुर्मुहुर्गर्भ्यं
 मानै हृत्तवैमनस्यम् । ॥

6 *) K3 D3 ० Da1 a1 स च; B3 १ ३ Dn1 n1 D3
 D3 ३ ० ० श्रेय (for अय) Ś1 K1 सौम्येन, G3 सौम्येन
 K6 १ V1 B3 ६-० Da1 a1 Dn1 D3 D2 ३ ० ३ T3 मनसा,
 Dn1 सा श्रेया, M1 ० रूपेण (for वपुषा) —^b) Ś1
 K1 ३ ४ दे (K3 दै)वानुचरति के, G1 'नुचरति के;
 G2 'नुपनमति के —^c) १ K1 ३ कुडागरन् D3
 अवस्थिता D3 कुण्डधारवने स्थित (Da1 'त) ॥ C3
 जलधर भेदशरीरम् । कुण्डगार, कुण्डादि जलाधारपात्राणि
 कापायखाणि वा धारयन्तम् । ॥

7 *) K3 त् (for त) B3 Dn1 n1 D3 D2 ३ ० ३
 महापाहुं (for 'त्मा) —^b) T1 G1-3 बुद्धि (for
 भक्ति) —^c) D3 अयाय (for अय मे) Ś1 K1 ३
 B3 D1 T G1-3 M3 दास्यति (B3 T2 'ते), D3 दास्यति
 (for दा)

8 *) M1 स (for स) K1 ० B1 Da3 a1 D3 १ ३
 Cp सनिकृष्टस्य, B3 श्रेय, D3 'दृष्टु, T1 G1 ३ 'ए
 हि, G2 'ए च (for 'एश्च) K1 D1 ३ (before corr)
 देवश्च, T G1-3 M3 देवानां, Cp (gloss कुबेरस्य)
 देवस्य (as in text). —^b) D3 वास्यैर (for चान्यैर)
 T1 G3 श्रुत; G1 श्रुत; G2 स्मृत (for श्रुत) —^c)
 G2 एत (for एष) B3 D3 दान्यति (for दा)
 —^d) Ś1 K1 ३ ४ क्षिप्रम्; G3 श्रुतम् (for शीघ्रम्)
 D1 ० च (for च) Da1 शीघ्रमेव तथैव च

9 *) B3 D3 transp धूपैश्च and गन्धैश्च K3
 धूपैश्च (for धूपैश्च) D3 reads, after जलध (in 10^b),
 the portion from च माल्यै up to धर (in 10^b) twice
 —^b) G1 माल्ये (for माल्यैर) —^c) M1 ० १ चैव
 (for चापि) K6 V1 B3 ६-० Da1 a1 Dn1 n1 D3 D3
 ३ ० ३ बलिभिर्विधिभिश्चापि —^d) D2 द्विज; D4 द्विजा

ततः खल्पेन कालेन तुष्टो जलधरस्तदा ।
 तस्योपकारे नियतामिमा वाचमुवाच ह ॥ १०
 ब्रह्मधे च सुगपे च चोरे भग्नव्रते तथा ।
 निष्कृतिर्विहिता सद्भिः कृतधे नास्ति निष्कृतिः ॥ ११
 आशयास्तनयोऽधर्मः क्रोधोऽध्यासुतः स्मृतः ।
 पुत्रो लोभो निष्कृत्यास्तु कृतधो नार्हति प्रजाम् ॥ १२
 ततः स ब्राह्मणः स्वप्ने कुण्डधारस्य तेजसा ।
 अपश्यत्सर्वभूतानि कुशेषु शयितस्तदा ॥ १३
 शमेन तपसा चैव भक्त्या च निरुपस्कृतः ।

शुद्धात्मा ब्राह्मणो रात्रौ निदर्शनमपश्यत् ॥ १४
 मणिभद्रं स तत्रस्यं देवताना महाद्युतिम् ।
 अपश्यत् महात्मानं व्यादिशन्तं युधिष्ठिर ॥ १५
 तत्र देवाः प्रयच्छन्ति राज्यानि च धनानि च ।
 शुभैः कर्मभिरारब्धाः प्रच्छिदन्त्यशुभेषु च ॥ १६
 पश्यतामय यक्षाणा कुण्डधारो महाद्युतिः ।
 निष्पत्य पतितो भूमौ देवाना भरतर्षभ ॥ १७
 ततस्तु देववचनान्मणिभद्रो महायशाः ।
 उवाच पतितं भूमौ कुण्डधार किमिष्यते ॥ १८

C. 12. 972
 B 12. 27. (1) 15
 K 12. 27 16

10 For the repetition in D₁, cf v 1 9 —^a) V₁ धतस् (for तत) K₁ ६ V₁ Bo ६-९ Da₃ at Dn₁ n₁ D₃ D₃ २ १-२ T₁ G₁ ३ M₁ ६ १ स्वल्पेन G₂ स्व कल्पेन (hypermetric) (for स्वल्पेन) —^b) Ś₁ K₁ V₁ B₁ T₁ तथा (for तदा) —^c) K₁ १ V₁ Bo ६-९ Da₃ at Dn₁ n₁ D₃ D₃-२ T₁ G₁ Ca. n [उ] (Da₃ at [स]) उपकार (for 'कारे') Da₃ निकारम्, D₁ विययाम्, T₁ -निरताम्, G₁ नितराम्, M₁ नीयताम् (for नि) —^d) M₁ १-१ गायाम् (for वाचम्)

11 = 12 166 24, 12 449*, lines 32-33, = (var) 5 105 10, Rām. 4 34 12, Pañcatantra 3 157 —^a) K₁ ब्रह्मधे —^b) Ś₁ K₁ २ ४ ६ १ V₁ Bo ६-९ Da₃ at Dn₁ n₁ D₃ D₃ २ १ २ १ G₁ चोरे (for चोरे) K₂ भग्नवनेस् (for 'व्रते') D₃ शठे (for तथा) —^c) T₁ निष्कृति

12 ^a) D₃ तनया, M₅ मेनयो (for तं) K₁ [स]धर्म —^b) G₂ तथा (for स्तुत) —^c) K₁ V₁ Bo ६-९ Da₃ at Dn₁ n₁ D₃ D₃ २ ० ३ लोभ पुत्रो (by transp), K₁ D₃ ० पुत्रो लोभो Dn₁ निष्कृत्याया, D₁ 'त्वाम्; G₁ निष्कृताश्च; G₂ निष्कृत्याश्च (for 'त्वाम्नु) —^d) D₃ नार्हति (for ना) V₁ B₁ T₁ G₁ M₁ १ प्रजा, Dn₁ प्रजा (for प्रजाम्)

13 ^a) K₂ ब्रह्मणः; G₁ ब्राह्मण —^b) Ś₁ K₂ कुण्डधारस्य, K₁ दद' D₃ तेजसी (for 'सा) —^c) D₃ अपश्यन् D₅ भूतादि (for 'नि) —^d) Da₄ कुशेषु (for कुशेषु) Dn₁ D₃ शपितस्; G₂ शदितस् (for शयितस्) K₁ Da₃ तथा (for तदा)

14 ^a) Da₃ at स तेन (for शमेन) —^b) Da₃ भक्ता (for भक्त्या) K₁ Da₃ निरुपस्कृता; K₂ 'न्यित' G₂ भक्त्या चारु परिष्मत (sic) Ś₁ C₃ निरुपस्कृत' अश

नादिरहित । ॐ —^c) K₁ ब्राह्मण, D₃ D₃ ब्रह्मणो; G₂ ब्राह्मणौ (for 'णो)

15 ^a) K₁ मणि भद्र, Bo ६ ० Da₃ at D₃ D₃ ० ० T₁ G₁-३ M₁ १-१ मणिभद्र (for मणि) G₂ तत्रन्त (for तत्र) —^b) D₃ १ युति, D₃ द्युत (for द्युतिम्) —^c) Ś₁ K₁ २ क्षरदयत्, D₂ 'द्यत (for 'द्यत) —^d) K₂ व्याधिशत, D₁ व्यादिश्यत, D₁ गा दिशत, G₂ व्यादिशत (for 'शन्त) Da₃ at Dn₁ D₃ युधिष्ठिर, D₃ 'ष्टि' ॐ Cn व्यादिशन्त, देवेभ्य फल याचकास्त्रिवेद्यन्तम् । ॐ

16 ^a) G₂ तत्र (for तत्र) —^b) K₁ D₃ ० रत्नानि (for राज्यानि) D₃ १ विविधानि (for च धनानि) —^c) K₁ क्षारब्ध, K₂ Da₃ at क्षारब्धै, Dn₁ येराब्धा (sic), D १ आयद्वा, T G₁-३ क्षारब्धा (for क्षारब्धा) —^d) K₁ V₁ Bo ६-९ Da₄ Dn₁ n₁ D₃ D₃ ३ ३ T₁ G₁ ३ प्रच्छिदन्ति, K₁ १ D₃ ० T₁ M₁ १-१ प्रयच्छति, D₃ प्रच्छिदति, G प्रच्छदति (for प्रच्छिदन्ति) D₁ १ अशुभानि (for 'भेषु)

17 G₂ om (hapl) 17^b-18^c —^b) Ś₁ K₂ कुण्डधारो B₂ Da₃ at G₂ महामति (for महाद्युति) —^c) K₁ Dn₁ n₁ D₃ १ १ निपत्य, D₃ निष्पतत् (for निष्पत्य)

18 G₂ om 18^b (of v 1 17) —^a) Bom ed तदेव (for सु देव) M₅ यजनान् (for वचनान्) V₁ तत्र देवस्य वचनान्; G₂ अतस्तत्स्तु देवानां —^b) K₁ Bo ६-९ Da₃ at D₃ D₃ १ १ ० T G₁ M₁ १-१ मणिभद्रो (for मणि) K₁ V₁ Bo ६-९ Da₃ at Dn₁ n₁ D₃ D₃ १ ०-३ महामना, D₃ 'रत्न' (for 'यशा). —^c) M₁ १-१ वचनं (for पतित) —^d) Ś₁ K₂ कुण्डधार (K₂ 'र'), K₁ १ V₁ D₃ ० कुण्डधार (for कुण्ड

कुण्डधार उवाच ।

यदि प्रसन्ना देवा मे भक्तोऽयं ब्राह्मणो मम ।
अस्यानुग्रहमिच्छामि कृतं किञ्चित्सुखोदयम् ॥ १९

भीष्म उवाच ।

ततस्तं मणिभद्रस्तु पुनर्वचनमब्रवीत् ।
देवानामेव वचनात्कुण्डधारं महाद्युतिम् ॥ २०
उत्तिष्ठोत्तिष्ठ भद्रं ते कृतकार्यः सुखी भव ।
यावद्भनं प्रार्थयते ब्राह्मणोऽयं सखा तव ।
देवानां शासनात्तावदसंख्येयं ददाम्यहम् ॥ २१
विचार्य कुण्डधारस्तु मानुष्यं चलमध्रुवम् ।

तपसे मतिमाधत्त ब्राह्मणस्य यशस्विनः ॥ २२

कुण्डधार उवाच ।

नाहं धनानि याचामि ब्राह्मणाय धनप्रद ।
अन्यमेवाहमिच्छामि भक्तायानुग्रहं कृतम् ॥ २३
पृथिवीं रत्नपूर्णां वा महद्वा धनसंचयम् ।
भक्ताय नाहमिच्छामि भवेदेव तु धार्मिकः ॥ २४
धर्मोऽस्य रमतां बुद्धिर्धर्मं चैवोपजीवतु ।
धर्मप्रधानो भवतु ममैपोऽनुग्रहो मतः ॥ २५
मणिभद्र उवाच ।
यदा धर्मफलं राज्यं सुखानि विविधानि च ।

धार) K₁ किमिष्यते, K₂ करिष्यते; K₁ D₁ ० किमद्य
ते, B₀ T G₁₋₃ M₁ ६-१ कि (M₁ क)मिच्छसि, D_{n1}
D₀ किमिष्यते (D₀ 'ति), D₈ कमिष्यते (for कि')

19 K₂ कुडाधार —^a) K₄ ये (for मे) —^b)
K₂ ब्रह्मणो (for वा) —^c) K₁ अन्यानुग्रहम् D₂ ४
om (hapl) मिच्छा —^d) D₁ corrupt

20 MSS om the ref —^a) G₁ स, M₁ ६-१
तु (for त) K₁ B₀ ६-० D₂ ४ D₃ ४ ० T₁ G₁₋₃
M₁ ६-१ माणिभद्रस (for मणि') M₁ ६ ० त (for तु)
—^c) D₁ दिहानाम् (for देवा') K₁ वचन (for 'नात्')
—^d) K₂ कुडाधार; K₀ दंड', G₁ २ कुंडधार (for
'धार) D₂ ४ ४ महाद्युति (D₂ 'ति), G₁₋₃ 'मते
(for 'द्युतिम्)

21 Before 21, K₀ V₁ D_{n1} n₄ D₈ D₃ ६-१ 1ns
मणिभद्र उवाच, B₀ ६-० D₂ ४ ४ D₂ ४ माणि' —^b)
K₁ कार्यः; K₀ V₁ B₀ ६-० D₂ ४ D_{n1} n₄ D₈ D₂ ४
० ४ कृत', D₂ ४ कृत्प (for कार्य') K₁ सुखो (for
सुखी) —K₀ V₁ B₀ ६-० D₂ ४ ४ D_{n1} n₄ D₈ D₂ ४
० ४ G₁ editions 1ns after 21^a) D₁ १ M₁ ६-१ after
21^a)

717* धनार्थी यदि विप्रोऽयं धनमसौ प्रदीयताम् ।

[D₂ D₂ धनार्थी (for 'र्था) D₂ विप्राय, M₁ ६ ०
विद्वान्त, M₁ विद्वान्त (for विप्रोऽयं) D₂ १ तमै (for असौ)]
—^c) D₀ प्रार्थये ते —^d) T₁ य (for स्य) D₀ सुखी
भव (for सखा तव) —^e) Ś₁ K₁ २ वचनात् (for
शाम') T G₁₋₃ तस्माद् (for तावद्).

22 *) G₂ om from विचार्य up to ब्राह्मण (in
22^a) K₂ कुडाधारस् M₁ ६-१ तं (for तु) —^b)

K₂ मानुष B₃ धनम् (for चलम्) D₁ मानुष्य च
चल ध्रुवं, T 'प्यफलमध्रुव, G₁ 'प्यसफल ध्रुव —^c)
Ś₁ K₁ २ ४ T₂ आदत्त, B₈ आघत्ते; G₁ आयत (for
आधत्त) —^d) K₀ V₁ B₀ ६-० D₂ ४ ४ D_{n1} n₄ D₈
D₂ ४ ० ४ युधिष्ठिर, D₁ तपस्विन (for यश')

23 K₁ कुडधार, K₂ कुडाधार —^a) K₀ याचामि,
D₅ १ दास्यामि (for याचा) —^b) T₁ G₂ ४ ब्राह्मणस्य
(for 'णाय) K₁ D₂ ४ ४ धनप्रदा (D₂ 'दा); B₃
(marg as in text) वरप्रद; D₁ धन सदा, T G₁ २
M₁ ६ ० धन (G₁ 'न) प्रद', G₈ धनमिय (for 'प्रद'
—^c) K₁ अहम्, B₀₋₉ M₁ ६-१ अन्यद् (for अन्यम्)
Ś₁ K₁ २ [अ]न्यम् (for [अ]हम्) —D₂ १ G₁ om
(hapl.) 23^a-24^a —^d) D₅ १ भक्तानुग्रहणं कृत

24 D₂ १ G₁ om 24^a (cf v l 23) —^a) K₁ १
पृथिवी; D₂ ४ ४ पृथिव्या K₄ १ D₁ ६ १ ० T₁ G₈ M₁
६-१ -सपूर्णा; D₂ ४ ४ पूर्णायां (for पूर्णा वा) —^b)
D₅ अह (for महद्) K₀ V₁ B₀ ६ १ ४ (marg) ० D₂
४ ४ D_{n1} n₄ D₂ ४ ४ ४ रत्न (for धन-) M₁ ६ ०
सपद, M₁ -सपद (for -संचयम्) —^c) G₂ भक्ताय
नाभिजानामि —^d) K₁ जस, T₂ एव (for एष) K₁
D₁ ० सु- (for तु) K₁ धार्मिका; B₃ D₁ धार्मिक

25 *) K₂ G₂ धर्मस्य, D₅ १ धर्मं च (for धर्मं
स्य) G₂ om. from ता up to भव (in 25^a) D₁ ६
रमता (for 'तर). K₀ धर्मस्य बुद्धि रमतां —^d) D₂ १
[ए]व (for [ए]ष) K₁ तम; G₂ lacuna, M₁ ६ ०
कृत (for मतः)

26 K₁ B₀ १ ० D₂ ४ ४ D₂ ४ ४ T₁ G₁₋₃ M₁
६-१ माणिभद्र —^a) K₄ ० B₀ ४ D_{n1} n₄ D₈ D₂ ४

फलान्येवायमश्नातु कायक्लेशविवर्जितः ॥ २६

भीष्म उवाच ।

ततस्तदेव बहुशः कुण्डधारो महायशाः ।

अभ्यासमकरोद्धर्मे ततस्तुष्टास्य देवताः ॥ २७

मणिभद्र उवाच ।

प्रीतास्ते देवताः सर्वा द्विजस्यास्य तथैव च ।

भविष्यत्त्वेप धर्मात्मा धर्मे चाघास्यते मतिः ॥ २८

भीष्म उवाच ।

ततः प्रीतो जलधरः कृतकार्यो युधिष्ठिर ।

ईप्सितं मनसो लब्ध्वा वरमन्यैः सुदुर्लभम् ॥ २९

ततोऽपश्यत् चीराणि सूक्ष्माणि द्विजसत्तमः ।

पार्श्वतोऽभ्यागतो न्यस्तान्यथ निर्वेदमागतः ॥ ३०

ब्राह्मण उवाच ।

अयं न सुकृतं वेत्ति को न्वन्यो वेत्स्यते कृतम् ।

गच्छामि वनमेवाहं वरं धर्मेण जीवितुम् ॥ ३१

भीष्म उवाच ।

निर्वेदाद्देवतानां च प्रसादात्स द्विजोत्तमः ।

वनं प्रविश्य सुमहत्तप आरब्ध्वास्तदा ॥ ३२

देवतातिथिशेषेण फलमूलाशनो द्विजः ।

धर्मे चापि महाराज रतिरस्याभ्यजायत ॥ ३३

C 12. 8785
S 12 272[1] 24
K 12. 277 24

० ३ सदा, K₁ D₁ ० T₁ G₂ ३ यदा (for यदा) —^b)
Das om त्रिविधानि —^c) G₁ फलाश्रेय (for 'न्वेव)
M₁ नु (for [अ]यम्) G₂ क्षायानु (for अश्नातु)
—^d) K₁ काल (for काय-)

27 Ms om (hapl) 27-28 —^a) K₂ D₁ तु
देव, K₀ ते देव, T G₁ ३ तमेव, G₂ तमेव (for
उदेव) D₀ यहुप —^b) K₂ कुण्डधारो Das महा-
यशा, Das महा यदा —^c) D₀ धर्मस् —^d) Das
D₁ १ नृदाक्ष, D₀ T G₂ ३ 'न्तु (for 'स्य) Ś₁ K₁
३ ३ नृदाक्षस्याय (K₄ 'स्य च) देवता

28 Ms om 28 (cf v l 27) K₁ Bo ० १ ० Das
as D₁ D₁ ३ ० T G₁-३ M₁ ० १ मणिभद्र (for मणि)
—^a) D₀ D₁ १ T₁ प्रीताम्ना, G₂ प्रियस्तु —^c) K₂
भविष्यति, D₁ 'न्येति, T₁ G₁-३ 'प्यते (for 'प्यति)
Ś₁ K₁ T₁ G₁-३ च, K₂ T₂ lacuna, K₄ म; Das
D₁ M₁ [ए]व; D₁ [ए]क- (for [ए]प) —^d)
D₁ ० वा (for च) K₁ D₁ चाघ (Das 'धी)स्यते;
T G₁-३ M₁ ० १ चास्य स्थिता (M₁ ० १ 'रा) (for चाघा
स्यते) Ś₁ K₁ ३ ० १ V₁ Bo ०-३ D₁-१ ० मति (for
मति)

29 Some MSS om the ref —^b) G₂ युतकार्यो
(for कृत) Das as D₀ युधिष्ठिर — After 29^{ab},
B₁ ins

718* ब्राह्मण स च सततो राज्यलोभादारिदम ।

—^c) K₁ D₀ इप्सितं, Das ईप्सितं, Das ईप्सितो
G₁ ३ मगमा (for 'सो) —^d) G₂ परम् (for वरम्)

30 ^b) K₁ D₁ ० सूक्ष्माणि (for सू). K₄ B₁

सत्तम, D₁ सत्तमा, D₀ सत्तम — G₁ om (hapl)
30^c-32^b —^c) K₂ [स]भ्यागत, K₀ Bo ३ ० D₁
D₀ 'सतो, K₁ D₁ ३ ३ Das D₁ ३ ३ M₁ 'दातो, B₀
(marg) 'सता (for 'गतो) B₀ [अ]भ्यस्तानि (for
न्यस्तानि) K₁ ३ B₀ १ Das as D₁ ० पार्श्वतोभ्यागतान्य
स्तानि, D₀ १ पार्श्वतोभ्यागतान्यपश्यन् (D₁ 'तान्यस्य), T
G₂ ३ न्यस्तानि पार्श्वतो दृष्ट्वा —^d) D₀ १ सोय; T₂
ततो (for अथ) T₁ G₂ तत्रैमां मतिमागत, G₂
तत्रैव**मागत

31 Ś₁ K₁ ३ om the ref D₁ G₁ om. 31 (for
G₁, of v l 30) —^a) K₁ D₁ ३ न, D₀ १ च
(for न) T₁ G₂ मस्कृत (for सुकृत) —^b) K₀
कोन्योन्यो, V₁ B₁ Das as D₁ D₀ कस्त्वन्यो; D₀ १
कोन्योर्ये, T₁ G₂ का (G₂ को) न्वप; M₁ ०-१ कोन्यो वै
(for को न्वन्यो) Das वेत्स्यते, D₁ D₀ वेत्स्यते, T₁
G₂ [आ]वेत्स्यते (for वे) D₀ १ सुख (for कृतम्)
—^c) T₂ वनम् (for वनम्) —^d) K₀ B₀ ० Das
as चरन्, T₁ G₂ पर (for वर) Das as धर्मेन
K₁ ३ V₁ Bo १ ३ D₀ D₀ ० T₂ G₂ M₁ ३-१ जीवित;
Das जीवति (for जीवितुम्)

32 Ś₁ K₁ ३ ३ D₁ T G₁-३ M₁ om the ref G₁
om 32^{ab} (of v l 30) —^a) K₄ Das as D₁ D₁
निर्वेदा (for 'दाद्) —^b) K₂ ० प्रसादाद् (for प्रसा)
K₀ च (for स). Das द्विजोत्तम K₁ D₁ ० T₁ G₂ ३
प्रसादाद्विजसत्तम —^d) B₀ D₀ १ T₂ G₂ सया (for
वदा).

33 ^a) K₁ १ D₁ ० वे (D₀ वै) वतानि विशेषेण, K₂
देवतातिथिशेषेण (sio) —^b) Das D₀ मूलाशनो (for
'शनो) D₀ द्विज — K₀ om. (hapl.) 33^c-34^b,

त्यक्त्वा मूलफलं सर्वं पर्णाहारोऽभवद्विजः ।
 पर्णं त्यक्त्वा जलाहारस्तदासीद्विजसत्तमः ॥ ३४
 वायुभक्षस्ततः पश्चाद्ब्रह्मवर्षगणानभूत् ।
 न चास्य क्षीयते प्राणस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ३५
 धर्मे च श्रद्धानस्य तपस्युग्रे च वर्ततः ।
 कालेन महता तस्य दिव्या दृष्टिरजायत ॥ ३६
 तस्य बुद्धिः प्रादुरासीद्यदि दद्यां महद्भनम् ।

तुष्टः कस्मैचिदेवाहं न मिथ्या वाग्भवेन्मम ॥ ३७
 ततः प्रहृष्टवदनो भूय आरब्धवांस्तपः ।
 भूयश्चाचिन्तयत्सिद्धो यत्परं सोऽभ्यपद्यत ॥ ३८
 यदि दद्यामहं राज्यं तुष्टो वै यस्य कस्यचित् ।
 स भवेदचिराद्राजा न मिथ्या वाग्भवेन्मम ॥ ३९
 तस्य साक्षात्कुण्डधारो दर्शयामास भारत ।
 ब्राह्मणस्य तपोयोगात्सौहृदेनाभिचोदितः ॥ ४०

—^a) V₁ Bo ६-९ Da₈ a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ५-८ चास्य;
 D₈ चापि (for चापि). B₇ महारमानो, G₁ राजन्
 —^d) K₂ [अ]भिजायत, T G₂ ३ M₁ ६-७ [उ]पजायते
 (for [अ]भ्यजायत) K₇ D₄ ९ रतिस्तस्य व्यजायत, V₁
 Bo ६-९ Da₈ a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ६-८ दद्या बुद्धिर(D₈ १
 'द्विर्भ्य')जायत

34 K₆ om. 34^{ab} (of v 1 33) —^a) D₈ मूल
 (for मूल) —^b) T₁ G₁ २ द्विजोत्तम, G₈ द्विजो
 भवत् (by transp) —^c) K₁ पर्णे, K₂ पूर्णं, B₈
 पणान् (for पर्णं) D₈ जलाहार; G₁ धारस्, M₁
 ३ ६ फलाहारस् (for जला) —^d) M₁ ६ ६ तथा (for
 तदा) K₇ D₄ ९ T G₁-३ M₁ ६-७ स द्वि(G₁ तद्वि)
 जोत्तम (for द्विजसत्तम) D₈ सत्तम K₆ V₁ Bo
 ६-९ Da₈ a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ६ ८ पुनरासीद्विजस्तदा
 (D₈ 'वा)

35 ^a) B₈ (marg) [s]भवत्, T₁ G₁ ३ तु तत्
 (for तत) —^b) B₈ (marg) अथ (for अभूत्)
 T G₁-३ अभूद्वर्षगणान्ब्रह्मन् —^c) D₈ वास्य (for चास्य)
 Ś₁ K₁ ३ [अ]क्षीयत (for क्षीयते) D₈ (marg as in
 text) पर्णस् (for प्राणस्) —^d) K₁ Dn₄ अद्भुतम्
 T₂ भवेत् (for [अ]भवत्)

36 ^a) D₈ धर्मं (for धर्मे) T G₁-३ M₁ ६-७ श्रद्-
 धानस्य धर्मे च —^b) D₈ तपस्यति (for तपस्युग्रे) K₆
 प्र- (for च) D₄ ९ वर्तिन; D₆ वर्तते (for 'त') K₇
 तपस्युग्रेण वर्तिन. —^d) T₁ G₂ दिव्य- (for दिव्या)
 Da₈ लजायते

37 ^a) K₇ D₄ ९ प्रादुरभूद् (for 'रासीद्) — After
 37^a, G₁ ins

719* राज्यं वा मम सतुष्टो नष्टोऽहं स्यां न सदाय ।

— G₁ om 37^b —^b) K₆ दद्याद् (for दद्यां) K₆ १
 V₁ Bo ६-९ Da₈ a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₂-९ T₁ G₈ M₇ अहं
 (for महद्) G₂ यदिद्याज महायत्तं (sio), M₁ ६ यदि

दद्याम्यहं धन —^a) K₆ १ V₁ Bo ६-९ Da₈ a₁ Dn₁
 n₄ D₈ D₂ ३ ६ ८ कस्यचिद्, G₂ ३ कस्यै च, M₅ ६
 कस्मिंश्चिद् (for कस्यैचिद्) K₆ १ Bo ६-९ Da₈ a₁ Dn₁
 n₄ D₈ D₂-९ एवेह; T₁ G₁-३ देवाय (for एवाह)
 —^d) K₆ Bo ६ १ ९ Da₈ a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ६ ८
 मिथ्या वाद् (by transp), T G₁ ३ M₇ न मिथ्या
 तद्; G₂ समृद्ध्या तद्

38 K₆ B₆-३ Da₈ a₁ repeat 38^{ab} after 39 —^a)
 K₆ (both times) १ प्रहृष्ट-, Dn₄ प्रहृष्ट (for प्रहृष्ट-)
 K₁ वचनो (for वदनो) —^b) K₇ D₄ ९ पुनर् (for
 (for भूय) G₂ चारब्धवास् (for चा) —^c) T₁ G₁ ३
 चिन्तयेत् (for [अ]चिन्तयत्) K₇ D₄ ९ १ ९ विप्रो, G₂
 सिद्ध्या (for सिद्धो) —^d) K₂ यत्पर K₆ V₁ Bo
 ६-९ Da₈ a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ६ ८ सोभिन्न्यते; K₇
 D₄ ९ सोभ्यमन्यत; D₈ १ सौभ्य मन्यत; T G₁-३ M₁
 ६-७ सोभिपद्यते (for सोऽभ्यपद्यत)

39 ^a) K₆ दद्याद् (for दद्याम्) G₂ यदि दद्या
 महाराजन्; M₁ ६ 'द्याम्यहं राज्य —^b) G₂ कष्टा (for
 तुष्टो) D₈ [s]ह (for वै) —^c) M₁ ६ राजन् (for
 राजा) T स हि वेद चिराद्राजा; G₂ ३ स ह देव चिरा-
 द्राजा —^d) B₈ transp न and मिथ्या वाग् B₈
 (marg) वचनं (for वाग्भवेन्) — After 39, K₆
 B₆-३ Da₈ a₁ repeat 38^{ab}

40 ^a) D₄ ९ M₁ ६-७ तं अ (for तस्य) G₁ कुड
 धरो — G₁ om (hapl) 40^b-42^a —^c) K₁ ब्रह्म-
 णस्य D₈ ततो (for तपो) D₈ १-चोरात् (for योगात्).
 —^d) Ś₁ K₁ सौहृद्येन, D₈ १ सौहार्देन B₈ T G₂ ३
 M₁ ६ १ [अ]पि (for [अ]भि-) D₈ -नोदित, D₇ रोदित
 (for -चोदित)

41 G₁ om 41 (of v 1 40) —^a) Ś₁ K₁ ३ च
 (for स) —^b) Dn₄ पूता (for पूज) K₁ यथा
 विधि —^c) T G₈ कुडधारम् —^d) D₈ १ विस्मृत्य

समागम्य स तेनाथ पूजां चक्रे यथाविधि ।
 ब्राह्मणः कुण्डधारस्य विस्मितश्चाभवन्नृप ॥ ४१
 ततोऽब्रवीत्कुण्डधारो दिव्यं ते चक्षुरुत्तमम् ।
 पश्य राजां गतिं विप्र लोकांश्चावेक्ष चक्षुषा ॥ ४२
 ततो राजा सहस्राणि मयानि निरये तदा ।
 दूरादपश्यद्विप्रः स दिव्ययुक्तेन चक्षुषा ॥ ४३
 कुण्डधार उवाच ।
 मां पूजयित्वा भवेन यदि त्वं दुःखमाप्नुयाः ।
 कृतं मया भवेत्किं ते कश्च तेऽनुग्रहो भवेत् ॥ ४४
 पश्य पश्य च भूयस्त्वं कामानिच्छेत्कथं नरः ।
 स्वर्गद्वार हि संरुद्धं मानुषेषु विशेषतः ॥ ४५

(for विन्मि) K₁ D₁ ० स्वभवन्, T₂ चाभवत् D₂ १
 नृप, T₂ तदा

42 G₁ om 42^a (cf v l 40) D₁ repeats 42^a
 after 43 —^a) D₁ (second time) lacuna for पश्य
 राजा ग G₁ राज्य (for राजा) K₁ om (hapl)
 from गतिं up to राजा (in 43^a) D₁ गतिं (for गतिं)
 —^a) K₁ B₀ c १ ० D₁ १ १ (both times) D₁ १ १ D₂
 D₂ १ १ १ चैव नु, K₁ V₁ B₂ D₂ १ T₁ G₁-१ M₁ १-१
 चावेक्ष्य (for 'क्ष)

43 Before 43, Ś₁ K₁ 109 भीम K₁ om up to
 राजा (cf v l 42) —^a) M₁ तदा (for ततो)
 K₂ १ V₁ B₀ c (marg as in text) १ ० D₁ १ १ D₁
 १ १ D₂ १ १ १ राज, D₂ रा* (for राजा) —^b)
 G₂ निमग्नानि (hypermetric) (for मयानि) K₀ विपये;
 D₂ निरय (for निरये) K₀ - तथा (for तदा) —^c)
 T₁ G₁ १ धाराद्, G₂ आदाव् (for दूराद्) Ś₁ K₁ १
 विप्रयिर् (K₁ 'यि'), D₁ १ T₂ विप्रय, M₁ 'स्तु (for
 विप्र म) — After 43, D₁ repeats 42^a

44 K₂ १ om (hapl) 44-46 Ś₁ reads 44-46
 on marg K₁ B₁ om the ref —^a) D₁ १ १ १ या
 (for मा) —^b) B₂ transp स्व and दुःख K₁
 खा; D₁ खा (for ख) K₁ D₁ T₂ G₂ M₀ १ क्षामु
 यात्, M₁ 'यु (for 'या) —^c) G₁ कृतत्रयी (for
 कृत मया) —^d) K₀ D₁ कश्चित् (for कश्च)

45 K₂ १ om 45 (of v l 44) Ś₁ reads 45
 on marg —^b) D₁ १ १ नरा (for नर) K₁ D₁ ०

भीष्म उवाच ।

ततोऽपश्यत्स कामं च क्रोधं लोभं भयं मदम् ।
 निद्रां तन्द्रीं तथा लस्यमावृत्य पुरुषान्स्थितान् ॥ ४६
 कुण्डधार उवाच ।
 एतैर्लोकाः सुसंरुद्धा देवाना मानुषाद्भयम् ।
 तथैव देववचनाद्विघ्नं कुर्वन्ति सर्वशः ॥ ४७
 न देवैरनुज्ञातः कश्चिद्भवति धार्मिकः ।
 एष शक्तोऽसि तपसा राज्यं दातुं धनानि च ॥ ४८
 भीष्म उवाच ।
 ततः पपात शिरसा ब्राह्मणस्तोयधारिणे ।
 उवाच चैनं धर्मात्मा महान्मेऽनुग्रहः कृतः ॥ ४९

T₁ G₁-१ कामानिच्छन्क (T₁ G₁ १ 'त्रेच्छे' क, G₂ 'नृच्छे'
 र्क) यचन —^a) D₁ १ सकुद्ध (for सरुद्ध) —^d) D₂
 मनुष्येषु, T₁ G₁-१ मनुष्याणां; M₁ १-१ मानुषाणां (for
 'पेषु)

46 K₂ १ om 46 (of v l 44) Ś₁ reads 46
 on marg Ś₁ K₁ T₁ G₁-१ M₁ १-१ om the ref
 —^a) V₁ [s] पश्यत; D₁ 'इयन्स G₂ स (for च)
 —^b) M₀ १ मुद (for मदम्) —^c) B₀ D₂ M₁ १-१
 निद्रा (for निद्रा) K₀ तद्गी, K₁ V₁ B₀ D₁ ० तद्गा,
 B₁ तर्षी, D₂ तद्गा (for तन्द्रीं) B₂ (marg as in
 text) तदा, D₁ १ १ lacuna, M₁ १ ० जय (for तथा)
 K₁ D₁ १ [आ]ल्लघम् (for 'स्यम्) —^d) Ś₁ K₁
 धाविश्य; D₁ एतृत्य (for आ) D₂ पुरुषस, D₁
 'प, M₀ 'पा (for 'पान्) K₁ स्थित; D₂ १ तथा,
 G₁ स्थितां (for स्थितान्)

47 K₂ कुण्डधार (for कुण्ड) —^a) M₁ १ ०
 लोकांस (for लोका) T₁ G₁-१ M₁ १-१ तु (for सु)
 Ś₁ K₁ १ D₂ सुसरुधा, K₁ D₁ १ १ ० नद्धा (for
 'रुद्धा) —^b) G₁ देवानां (for देवानां) K₁ मनुष्याद्,
 G₂ मानुष (for 'पाद्) —^c) Ś₁ K₁ १ ते चैव, K₁
 B₀ (orig) D₁ १ १ ० M₀ तथैते (for तथैव) G₁ दैव-
 (for देव) —^d) T₁ G₁ १ विघ्ना सर्पति सर्वश

48 —^a) D₂ १ ज्ञाता (for ज्ञात) D₂ १ एतद्देवैर-
 नुज्ञात, D₂ न च देवैस्तनु —^b) K₁ धार्मिका
 —^c) K₀ D₂ शक्नोति; D₁ १ G₁ शक्नोति; D₁ T₁
 G₂ १ शक्नोति; T₂ शक्नोसि, M₁ शक्नो हि (for
 शक्नोसि) —^d) K₀ १ B₀ c १ ० D₁ १ १ D₁ १ १

C 12. 268A
 B 12. 272[1] 50
 K 12. 277 50

C. 12. 268
12 272(1). 51
K 12 277 51

कामलोभानुबन्धेन पुरा ते यदसूयितम् ।
मया स्नेहमविज्ञाय तत्र मे क्षन्तुमर्हसि ॥ ५०
क्षान्तमेव मयेत्युक्त्वा कुण्डधारो द्विजर्षभम् ।
संपरिष्वज्य बाहुभ्यां तत्रैवान्तरधीयत ॥ ५१
ततः सर्वाणिमाल्लोकान्ब्राह्मणोऽनुचचार ह ।
कुण्डधारप्रसादेन तपसा योजितः पुरा ॥ ५२

विहायसा च गमनं तथा संकल्पितार्थता ।
धर्माच्छक्त्या तथा योगाद्या चैव परमा गतिः ॥ ५३
देवता ब्राह्मणाः सन्तो यक्षा मानुषचारणाः ।
धार्मिकान्पूजयन्तीह न धनाढ्यान् कामिनः ॥ ५४
सुप्रसन्ना हि ते देवा यत्ते धर्मे रता मतिः ।
धने सुखकला काचिद्भर्मे तु परमं सुखम् ॥ ५५

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि त्रिपष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६३ ॥

Ds D2-9 M1 6-7 transp राज्य and दादु

49 Ś1 K1 3 G1 8 M1 5-7 om. the ref —^a)
B1 om पपात T1 सहसा (for शिरसा) K1 D3 5
1 9 पपात शिरसा तत्र (D5 7 भूमौ) —^b) D6 ब्राह्म-
णास् Ś1 K1 3 4 कुड (for तोय) Ś1 K1 3 4 1
D3 9 धारिणः; D5 7 धारिण (for 'णे) —^c) M1
5-7 वाचं (for चैनं) —^d) K1 महासु ते ग्रहं कृत'
(sic)

50 ^a) T G1 8 भोगासु, G2 भोगेसु (for
लोभानु-). G1 गधेन (for वन्धेन) —^b) K1 D3 9
असूचित, G1 असूचुच (for असूयितम्) D5 7 G8 पुरा ते
य (D6 तद्य-), D7 तु य)दि सूचित, G2 पूर ये हससूचिनं
(sic) —^c) Dn4 corrupt D8 महा (for मया)
Das a4 अति- (for अति) —^d) Dn4 तद्य, D5 7
तत्त्व (for तत्र). K6 अर्हति

51 ^a) Ś1 K1 उक्त (for उक्त्वा) —^b) K1 दद
धारो —^c) T G1-8 M1 परिष्वज्य च बाहुभ्या

52 ^a) Das a4 सर्वास् K6 ततो; K7 V1 Bo 6
7 9 Das a4 Dn1 n4 D8 D2-9 तदा (for ह्माल्ल) K2
तत सर्वाणि मां लोकान् —^b) K1 D3 9 स, D6 7
स (for सु) — The portion from 52^a up to 12
282 26^{ab} is lost in Ś1 on missing fol —^c) K2
कुडाधार —^d) K6 V1 Bo 6 7 8 (marg) 9 Das
a4 Dn1 n4 D8 D2 8 8 तपसा सिद्धि (D6 'सामधि-
मागत'

53 Ś1 missing (of v 1 52) —^a) K2 विहा
वसाय गमन —^b) K1 D5 तत्र, K3 तदा, K4 यथा
(for तथा) K1 3 4 D5 6 M1 6 7 संकल्पितार्थता
(K4 'यिता'; M1 7 [iny' l'n] 'स्थिता); B6 'तास्मता,
D8 'तार्थता; T1 G1-8 'तार्थत (for 'तार्थता) —^c)

K1 धर्मा, K2 धर्म; Ds1 धर्मान्, D2 धर्म (for
धर्मात्) K1 2 7 D4 9 T2 M1 6-7 शक्त्य, Das a1
शक्त्या, T1 G1 8 शक्त्यस् (for शक्त्या) K2 तपोयो
गद्, T G1-8 तथा योगो —^d) Ds1 या (for या)
T1 G1 8 योगाद्यैव परा गति, G2 योगादेव परा गति'

54 Ś1 missing (of v 1 52) —^a) K1 G1
ब्राह्मण, G8 मानुष Das a1 सता (for सन्तो) —^b)
K1 2 4 V1 B6 7 9 Das a4 Ds2 D5 7 T1 M7 यक्ष
(for यक्षा) Das -मानुष्य (for मानुष-). K1 7
D3 9 चारिण (K1 'ण) (for चारणा) —^c) D2
om from धार्मिका up to परम (in 55^d) D6 7 T
G1-8 धार्मिकं (for 'कान्) —^d) D1 T G1 8 M1 5-7
धनाढ्य (for 'ढ्यान्) K1 नु (for न) D7 M1 5 6
कामिन; T1 कामुक, T2 G1 कामिक, G2 8 कार्युक
(for कामिन') D5 न धनायांतकामिन'

55 Ś1 missing (of v 1 52) D2 om up to
परमं (of v 1 54) —^a) K1 om ते G1 देव (for
देवा) —^b) B6 या तु, T G1-8 M7 यतो (for यत्ते)
K1 3 D5 7 धर्म (for धर्मे) —^c) D6 धर्मे (for
धने) T1 G1-8 कापि (for काचिद्) —^d) Das च
(for सु)

Colophon Ś1 G6 missing K8 5 B1-5 Dal a1
Dn2 n8 D1 G1 5 M2-4 absent — Sub-parvan
K1 2 3 6 7 V1 B6-9 Das a4 Dn1 n4 D8 D2-9 T
G1-8 M1 5-7 मोक्षचर्म — Adhy name K1 3 4 Ds3
कुडाधारोपाख्यानं समाप्त; K6 7 V1 Bo 6-9 Das a4
Dn1 n4 Ds1 D2-9 M5-7 कुडाधारोपाख्यानं — Adhy
no (figures, words or both) K6 B1 M1 6 7 96,
Dn1 Ds1 D1 T1 G1 8 M5 98; Dn4 Ds2 97, D5
92; T2 111, G2 93 — Śloka no Das 57,
Dn1 Ds 56, Dn4 55.

२६४

युधिष्ठिर उवाच ।

बहूनां यज्ञतपसामेकार्यानां पितामह ।

धर्मार्थं न सुखार्थार्थं कथं यज्ञः समाहितः ॥ १

भीष्म उवाच ।

अत्र ते वर्तयिष्यामि नारदेनानुकीर्तितम् ।

उच्छवृत्तेः पुरावृत्तं यज्ञार्थं ब्राह्मणस्य ह ॥ २

राष्ट्रे धर्मोत्तरे श्रेष्ठे विदर्भेष्वभवद्विजः ।

उच्छवृत्तिर्ऋषिः कश्चिद्यज्ञे यज्ञं समादधे ॥ ३

श्यामाकमशनं तत्र सूर्यपत्नी सुवर्चला ।

तिक्तं च विरसं शाकं तपसा स्वादुतां गतम् ॥ ४

उपगम्य वने पृथ्वीं सर्वभूताविर्हिसया ।

अपि मूलफलैरिज्यो यज्ञः स्वर्ग्यः परंतप ॥ ५

C 12. 9815
B 12. 273(2) 5
K 12. 278. 5

264

This adhy is missing in Ś1 G6 (cf v l 12 263 52, 259 1)

1 ^a) K1 D6 परतप (for पितामह) — ^c) B6 मधर्मार्थं, D6a at Ca (gloss विष्णोः प्रीत्यर्थं) Cp (Cp as in text) यज्ञार्थं न, M1 धर्मार्था न (for 'र्थं न) K1 २ ३ सुखार्थार्थं, D6 १ 'र्थं च, Cp सुखात्माथं (for 'र्थार्थं) B6 धर्मार्थता भवेदत्र; D6a धर्मार्थार्थं न सुखार्थं ❧ Cp यज्ञार्थं, विष्णोः समर्पणार्थम् । यद्वा यज्ञार्थं, विधि शालनद्वारा सत्त्वशुद्धयर्थम् । ❧ — ^d) ❧ C5 कथं समाहितं, किप्रकारया मनोवृत्त्यानुष्ठितं । ❧

2 G2 om the ref — ^a) K1 २ ३ D6 वर्जं (D6 'वृ') विष्यामि; V1 कीर्तं, B6 (marg) D6 १ कथं (for वर्तं) — ^b) B6 प्रभाषित, T2 [अ]न्वकीर्तित (510), Cp [अ]नुवर्तित (for [अ]नुकी) K1 नारदे वा अनुकीर्तित — After 2^{ab}, K1 reads (hapl) 3^{cd} for the first time, repeating it in its proper place — ^c) K1 D2 ३ उच्छ (for उच्छ) — ^d) G2 om from यज्ञार्थं up to उच्छवृत्तिर् (in 3^e) K1 २ D6 ३ D6 १ यज्ञार्थं, D6a कामार्थं (for यज्ञार्थं) K4 ६ V1 B6 ६ १ ३ (marg) ७ D6a ३ D6 १ ३ D6 ३ ६ ६ M1 च, K1 D6 T1 G1 ३ हि (for ह)

3 Before 3, MSS ins नारद उवाच G2 om up to वृत्तिर् (cf v l 2) — ^b) K1 भवद् (for [अ]भवद्) B6 द्विज D6a विदर्भेष्वभवद्विज (510) — K1 reads 3^d for the first time after 2^{ab} — ^c) K1 (both times) उच्छ (for उच्छ) K1 (both times) ३ द्विज (for ऋषिः) T1 G1-३ तसिन् (for कश्चिद्) — ^d) K4 ६ १ D6 १ ३ D6 ३ ६ ६ यज्ञ यष्टे (D6 1 'ष्ट'); D6 यज्ञ यज्ञे (by transp), D1 यज्ञ

प्रष्टु, T G1-३ स च यज्ञं, M1 यज्ञ यज्ञ K1 (first time, also as in text) समाधमे (for 'दधे) M1 ६ ६ यो यज्ञे यज्ञमादधे Cp as in text ❧ Ca यज्ञे, विष्णो ॥ Cp यज्ञे, विष्णो । यद्वा यज्ञनिमित्तम् । ❧ ❧ Ch समादधे, समाहितोऽवहितोऽभवत् । ❧

4 ^a) M1 ६ ६ यत्र; M1 यत्र (for तत्र) K6 D4 ७ T1 G1 ३ श्यामाकश (D6 'कश; G2 'काश) मनं तत्र Ca p as in text (gloss Ca श्यामाक, शाक-प्रायम् । Cp यद्वा, कदन्नम्) — After 4^a, B6-8 D6 read for the first time 7^d-8^e, repeating the same in the proper place, while D6 १ for the first time read 7^d followed by 8^e, also repeating it in its proper place — ^b) G2 सूत, Ca सूर्यं (for सूर्यं) K6 १ V1 B6 D6a D6 ३ ३ Cn पर्णी; Ca पत्नी (for पत्नी) ❧ Cp ६ सूर्यपत्नी सुवर्चलेति शाक-विशेषौ । Cp मायूरी सूर्यपत्नी च विरसा मधुरा तथेति मधुमाधवी । ❧ — ^c) K2 रिक्त (for तिक्त) K2 विरम (for विरस) D6a शाका, G2 कोश, M1 शाकस् (for शाक) — ^d) Cp तपसा स्वादुमागत

5 ^a) K1 ३ उपविश्य, G2 उपगम्य, M1 ६ ६ उपास्य स (for उपगम्य) V1 मुनि (for वने) B6 ३ D6 १ T1 G1 पृथ्वी, D6 १ ३ D6 ३ ६ सिद्धि, D6 शुद्धि, G2 वृद्धि (for पृथ्वी) K6 १ D6 ७ वाचास्य प्रययुस्तुष्टि ❧ Cp पृथ्वीमुपगम्य, भारतवर्षे लब्धजनमे त्वर्थं । ❧ — ^b) K2 ३ G2 सर्वभूताविर्हिसया, K1 D6 ७ 'वान्यर्हिसया — ^c) G1 भूत (for मूल) D6 कालैर् (for फलैर्) K4 D6 १ ३ D6 ३ ६ ६ इष्टो, K1 D6 ७ इज्यैर्, T1 G1 ३ इज्या, M1 ६ ६ इज्ये; M1 इजे (for इज्यो) — ^d) K1 D6a स्वर्गं, D6a D6-१ M1 स्वर्ग्यं (for स्वर्ग्यं) K6 १ B6 D6 ७ M1 परतप T G1-३ यज्ञ स्वर्गपरो (G1 गं परो, G2 'गंफलो) मत .

C 12 9815
B 12 274(2).6
K 12 276 6

तस्य भार्या व्रतकृशा शुचिः पुष्करचारिणी ।
यज्ञपत्नीत्वमानीता सत्येनानुविधीयते ।
सा तु शापपरित्रस्ता न स्वभावानुवर्तिनी ॥ ६
मयूरजीर्णपर्णानां वद्धं तस्याश्च पर्णिनाम् ।
अकामायाः कृतं तत्र यज्ञे होत्रानुमार्गतः ॥ ७

6 ^a) Ds1 कृषा (for कृशा) — ^b) K2 शुचि (for शुचि) K1 2 4 दुष्कर (for पुष्कर) K6 कारिणी, Bo 8 (marg) Ds1 Dn1 n4 Ds1 D2 8 8 धारिणी; T G1-8 M1 6-7 मालिनी (for चारिणी) ❀ Ca. पुष्कर-चारिणी, पुष्करवद्विर्लेपत्वेन चरणच्युति ॥ Cp पुष्कर-चारिणी, सजा । यद्वा पुष्करतीर्थचरणशीला । ❀ — ^c) G2 M1 6 7 यज्ञे (for यज्ञ-) K4 D8 परीं त्वम्, D6 परित्वम् (for परीत्वम्) T2 आर्धाता (for आनीता) K7 Dn1 n4 Ds D2-4 9 यज्ञपत्नी समानीता — ^d) K6 Bo Ds T2 G2 M1 8 6 Ca p 8 (gloss यज्ञ) सत्य न; K7 D4 9 नित्य न; B6-9 Das n4 T1 G1 सत्यान्न, M1 सा त न (for सत्येन) K6 [ख]न्त्वं (for [ख]नु). D5 7 सत्यामानुविधायिनी ❀ Cn सत्ये, सत्यसंज्ञे भर्तरे । नानुविधीयते, अहिंसायज्ञमश्रेयसत्वेन मन्यमाना अनुविधान आनुकूल्य न करोति ॥ Cp तद्धर्मं तस्या रुचिनांस्तीत्यर्थः । ❀ — ^e) K2 D6 मा (sic) (for सा). Das n4 Ds Ca नु (for तु) B6 -अष्टा (for -त्रस्ता) — ^f) K6 7 V1 Bo 6-8 Das n4 Dn1 n4 Ds D2-9 Ca p 8 तत् (for न) D5 चर्तना (for चर्तिनी) B6 तस्सुतावानु (sic)

7 For the repetition in B6-8 D6-7, of v l 4 — ^a) Ds T1 G1-8 मायूर-, T2 M1 C8 मा (M1 म)यूर (for मयूर) — ^b) T1 G1 8 तु (for च) K6 Bo 6-8 Dn1 n4 Ds D2 8 8-8 T1 G1 8 वर्णित, D6 पर्णितां; T2 M1 6-7 वर्णिनां; Ca (gloss वृक्षाणां) पर्णिनां (as in text) G2 वसुतेस्युतेस्युश्च पर्णितां (corrupt) ❀ Cn मयूरपिच्छैः सनिवेशविशेषेण गुम्फितैस्सत्या दस्य वर्णितम् ॥ Cp मयूरारपरिणाभेन गलितपक्षाणां, पर्णिनां वृक्षादीनां च ॥ C8 मायूर, मयूरवृत्तं वृद्धिममित्यर्थः । यथा मयूरस्य पृथक्पत्राणि परस्पर सभ्रूथीभूय तिष्ठन्ति तद्वत्तस्या पर्णं वस्त्रमित्यर्थः । ❀ — ^c) Bo 6 7 8 (marg) Dn1 n4 Ds D2 8 8-8 T1 G8 Cp अकामया (for 'माया) K6 V1 Bo 6-8 Dn1 n4 Ds D2 8 8 8 कृतस् (for कृत) G2 कृतस्तेत्यर्थः (for कृत तत्र) — ^d) K4 Bo 6 (both times) 7 (second time) 8 (both times), 9 Dn1 n4 Ds D2 8 8-7 (last three both times) 8 T G1 8 M1 6-7 यज्ञो, K7 V1 D5 9 यज्ञ (for यज्ञे) Bo 8 (second time) 9 (marg

शुक्रस्य पुनराजातिरपध्यानादधर्मवित् ।
तस्मिन्वने समीपस्थो मृगोऽभूत्सहचारिकः ।
वचोभिरव्रवीत्सत्यं त्वया दुष्कृतकं कृतम् ॥ ८
यदि मन्त्राङ्गहीनोऽयं यज्ञो भवति वैकृतः ।
मां भोः प्रक्षिप होत्रे त्वं गच्छ स्वर्गमतन्द्रितः ॥ ९

as in text) Dn1 Ds (before corr as in text) 8 (second time) 8 होत्रनु, B6-8 Ds 7 (all first time) होत्र तु (B7 8 नु), D2 6 (first time) होत्रस्तु (for होत्रानु) K7 D2 4 9 C8 ज्ञासन, B7 Ds (both second time) मार्गत, Dn1 n4 Ds Ds 6 (second time) 8 ज्ञासनात् (for मार्गत) ❀ Ca p होत्रा नुमार्गत, होत्रस्यानुष्ठानानुसारत (Cp अकामया कृता तत्र यज्ञे । होत्रानुमार्गत इति पाठस्त्वनार्थः) । ❀

8 For the repetition in B6-8 D6-7, of v l 4 — ^a) K7 D2 4 9 M1 6 6 शुकस्य (for शुक्रस्य) K1 पुरुर (for पुनर) K4 7 D2 4 8 9 Cn (Cnp as in text) आजाभि; B7 (second time) Ds 7 आयाति (B7 'तिर); M1 आजातिर, Ca (gloss वदजा) Cnp आजातिर (as in text) Ds शुक्रस्य न पुरा जाति, Cp शुक्रस्य प्रवरा जाति (for 8^a) K1 2 4 Ds 7 परध्यानात्, B6 (second time) T1 G1 8 M1 6 6 अ (M1 न)व; Ca p 8 अप (as in text) K2 अघर्मवत् K7 D2 8 (before corr) 8 9 पर्णा (K7 'र्ण)दो नाम धर्मवित्. Dn1 n4 Ds शुक्रस्य चा (Ds1 वा)पध्यानात् (Ds1 'नु) पुनरा जाति (Dn1 'जाभि)धर्मवित्, G2 शुक्रस्य पुनरादिद्वेदध्यानादधर्मवित् (sic) ❀ Cp क्वचिदपराधेऽपध्यानादधर्मवित् ॥ C8 पुनराजाति, पुनरावृत्त्य जननयुक्तो धर्मोऽभवत् । ❀ — ^c) B6-8 D6-7 (all first time) समीपस्था; G2 स कालेन (for समीपस्थो) — ^d) K6 सहचारिण; Bo Dn1 n4 Ds 8 6 8 Ca 'वासिक', Ds T चारक; G2 सचरावर (for सहचारिक) — ^e) K1 2 4 मनोभिर (for वचो) B6 सत्व; Ds2 सत्ये (for सत्य) ❀ Ca वचोभिरिति बहुवचन, वार वारमनेन बहुवोक्त निश्चयायेति सूचनाय ॥ C8 वचोभिः मानुष्यवाग्भिः । ❀ — ^f) G1 मया (for त्वया) T2 दुष्करक, M5 वै दुष्कृत (for दुष्कृतक) K6 V1 Bo 6-9 Das n4 Dn1 n4 Ds D2 8 8-8 Ca p त्वयेद दुष्कृत (K6 Ds 'ष्कर) कृतं

9 ^a) K6 चाहि; M1 6 इति, M7 विधि- (for यदि) — ^b) Ds D2 वै द्विज (for वैकृत). — V1 reads 9^a-10^a on marg — ^c) Ds1 Ds G2 भो (for

ततस्तु यज्ञे सावित्री साक्षात् संन्यमन्नयत् ।
निमन्नयन्ती प्रत्युक्ता न हन्यां सहवासिनम् ॥ १०
एवमुक्ता निवृत्ता सा प्रविष्टा यज्ञपावकम् ।
किं नु दुश्चरितं यज्ञे दिदक्षुः सा रसातलम् ॥ ११
सा तु वद्वाञ्छन्ति सत्यमयाचद्वरिणं पुनः ।
सत्येन संपरिष्वज्य संदिष्टो गम्यतामिति ॥ १२

ततः स हरिणो गत्वा पदान्यष्टौ न्यवर्तत ।
साधु हिंसय मां सत्य हतो यास्यामि सद्गतिम् ॥ १३
पश्य ह्यप्सरसो दिव्या मया दत्तेन चक्षुषा ।
विमानानि विचित्राणि गन्धर्वाणा महात्मनाम् ॥ १४
ततः सुरचिर दृष्ट्वा स्पृहालयेन चक्षुषा ।
मृगमालोक्य हिंसाया स्वर्गवासं समर्थयत् ॥ १५

C 12. 9825
B 12. 273(2). 16
K 12. 276 16

मो.) K० १ V१ B०-० D० D२-१ १० Cp प्रक्षिप्य Dn१
यज्ञो, Cn (gloss हूयतेऽस्मिन्निति ऋषस्या अग्नौ) Cp C०
(gloss होमे) होत्रे (as in text) —^d) K० १ V१ B०
० १ ० D० D१ n१ D० D२-० Cp अनिदि (K१ 'द')त ;
D० corrupt, T१ अतद्वित G१ गच्छ स्वर्गहतचित
(sic)

10 V१ reads 10 on marg —^a) D१ तसस् (sic)
(for ततस्) D० a१ च यज्ञे, D० यज्ञेय, G१ नु यज्ञ
(for नु यज्ञे) D१ lacuna, Dॠ सवित्री, Cn (gloss
सविन्देवता) Cp (gloss वेदमाता) सावित्री (as in text)
—^b) B१ तस्मात् (for साक्षात्) Bॠ (marg as in
text) सत्यं, T G१-२ त च (for त स) K० Dॠ a१
साक्षात् सत्य (Dॠ 'त्य) मन्नय (K० चे) व् C० Cp सत्य
मन्नयत्, एव कुर्वित्यनुमाते दत्तवती ॥ Cॠ यज्ञे तेनैव मृगेण
यज्ञे सन्न्यमन्नयत् । Cॠ —^c) T१ प्रत्युक्ता, M१ प्रत्यु
क्त्वा —^d) Kॠ ० Dॠ a१ Dॠ G१ सहवासिनो, T१
'वासिनो' (for 'वासिनम्) Gॠ न हन्या हनवाहन (sic)

11 ^a) K१ Bॠ (marg as in text) Dॠ M१ १ टक्त्वा
(for टक्त्वा). T G१ १ प्राक्, Mॠ १-१ वाक् (for सा)
—^b) K१ प्रविष्टा, T G१-३ Mॠ १ ० प्रवृत्ता (for
प्रविष्टा). Dॠ T G१ १ Mॠ १ ० पावकात्; Gॠ पावका
(sic), Mॠ पावक (for पावकम्) —^c) Dॠ Dॠ
Dॠ Tॠ Mॠ १-१ किं नु; Dॠ वितु (sic), Tॠ Gॠ ३
किं च, Gॠ किंचिद्; Cp किं सिद् (for किं नु)
Cॠ Cn 'किं नु' इति समीपवर्तिमृगजनोप्रेक्षानिर्देश । रसा-
तल दिदक्षुः सा यज्ञपावक प्रविष्टेति संयन्व । Cॠ —^d)
Dॠ १ Tॠ Gॠ १ स (for सा) Kॠ रसातल (sic) (for
'तलम्)

12 ^a) K१ B० ०-२ Dn१ n१ D० D२-१ T G१-३ स,
Ca p मा (as in text) Dॠ नु (for नु) Gॠ तनु
(for सा नु) Bॠ (marg as in text) Dn१ T G१-३
Mॠ Cv यद्वाञ्छन्ति Kॠ १ १ Dॠ ० सम्यग्, Kॠ corrupt,
K० सद्य (sic), Dॠ (by corr as in text) प्राक्; Mॠ
० १ सत्यम् (for सत्यम्) Cॠ Cn सत्यं सत्यमज्ञम् । Cॠ
—^b) Kॠ *याचद्, Dॠ १ मया च, Dॠ सयावद् (sic)

(for अयाचद्) K० १ B० १ ० Dn१ n१ Dॠ D२-०
हरिणः, Tॠ हरिणो, Cp हरिण (as in text) Dॠ
कृषा, Dnॠ कृषा (for पुन) Kॠ अयाचद्धमेचारिण
—^a) Dnॠ स तेन (for सत्येन) Kॠ १ Dॠ-१ ० ० स,
Mॠ सा (for स) Dॠ परिष्वट (for 'ष्वज्य) Gॠ
सत्येन परिष्वज्य Cॠ Cn परिष्वज्य, स्पृष्ट्वा । पुनेन
आलम्भादिपर्यभिक्करणान्त लक्ष्यते । पर्यभिक्तवानारण्यानुस्व-
जन्तीति शास्त्रदृष्ट्या । Cॠ —^b) Tॠ Gॠ १ सतुष्टो; Tॠ
सविष्टो, Gॠ न शिष्टा (for सदिष्टो) Kॠ अस्मिताम्
(sic), Kॠ दान्यताम्, Kॠ वासताम्; Kॠ त्वास्यं;
Dॠ १ [s]न्वास, Tॠ सोष्यताम्, Tॠ [s]योष्यताम्,
Gॠ सोष्यताम्, Cॠ शोष्यताम्; Gॠ [s]योष्यं, Mॠ
१-१ युज्यं (for गम्यं)

13 ^b) Kॠ पदानष्टौ (for 'न्यष्टौ) Dॠ Dॠ (by
corr as in text) न्यवर्तते, Dnॠ न वर्तते Cॠ Cॠ
पदान्यष्टाविति । य शपथ त्व कुरु इति प्राद्विवाकैरुक्त-
शपथमह करिष्ये ह्ययुक्त्वा पदान्यष्टौ गच्छति, स कृतशपथ
एव भवतीति भाव । Cॠ —^c) Dॠ साधुर् (for साधु)
Tॠ हिंसाय (for हिंसय) T Gॠ-३ Mॠ १-१ मा (for
मा) Kॠ १ १ V१ Dॠ Dॠ १ Tॠ Mॠ साय; Kॠ सद्य
(sic), Tॠ Gॠ ३ [जा]नाद्य, Gॠ नित्य (for सत्य)
—^d) Kॠ १ V१ Bॠ Dॠ Dॠ १ १ ततो; Kॠ lacuna,
Kॠ Bॠ (marg as in text) १ Tॠ Gॠ Mॠ १-१ हुतो; Bॠ
Tॠ Gॠ ३ हुते (for हतो) Kॠ यास्यासि, Kॠ यास्याम
(for यास्यामि) Kॠ महति; Dnॠ महति, Gॠ सद्गति

14 ^a) Bॠ यथा (for पश्य) Kॠ द्विप्सरसो (sic),
Dॠ द्विप्सरसो; Dॠ १ Mॠ चाप्सरसो (for ह्यप्स) T Gॠ-३
पश्येमा अ (Gॠ पश्येमसा, Gॠ पश्येमसा) प्सरा (Gॠ 'रो)
दिव्या — Gॠ om (hapl) 14^c-15^b, Dॠ reads it
on marg (sec m) Vॠ repeats 14^d after 15^{ab}

15 Gॠ om 15^{ab} (cf v 1 14) Dॠ reads 15^{ab}
on marg —^a) Kॠ Bॠ १ ० Dॠ १ Mॠ स रुचिर, Kॠ
Dॠ ० Tॠ स (Dॠ सु) रुचिरा, Vॠ Bॠ Gॠ स रुचिरा;
Dॠ a१ Dnॠ n१ Dॠ Dॠ १ ० स सुचिर; Dॠ Dॠ स
तु चिरं, Tॠ सु*चिरां, Gॠ Mॠ १ ० स रुचिरान्, Cp

स तु धर्मो मृगो भूत्वा बहुवर्षोपितो वने ।
तस्य निष्कृतिमाधत्त न ह्यसौ यज्ञसंविधिः ॥ १६
तस्य तेन तु भावेन मृगहिंसात्मनस्तदा ।
तपो महत्समुच्छिन्नं तस्माद्धिंसा न यज्ञिया ॥ १७

ततस्तं भगवान्धर्मो यज्ञं याजयत स्वयम् ।
समाधानं च भार्याया लेभे स तपसा परम् ॥ १८
अहिंसा सकलो धर्मो हिंसा यज्ञेऽसमाहिता ।
सत्यं तेऽहं प्रवक्ष्यामि यो धर्मः सत्यवादिनाम् ॥ १९

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि चतुःषष्ट्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २६४ ॥

सुचिरं (as in text) —^b) K₁ D₁ ० -लुप्ते (K₁ 'रने)
न; G₂ लब्धेन (for लब्धेन) —After 15^{ab}, V₁
repeats 14^{ad} —^c) K₁ ४ उल्लोक्य, K₂ उल्लोक्य,
B₈ (marg) उदोप्य; D_{as} n₁ Cp (gloss छित्वा,
लुप्त छेदने इति धातो) उल्लोप्य (for धालोक्य) K₀
Bo ०-० D_{as} n₁ D_{n1} n₁ D₈ १-१ G₂ M₁ Cp हिंसाया
—^d) K₁ स्वर्गवासे K₀ Bo ०-० Cp सम (B₀ 'मा)र्षयत्;
K₁ D₁ ० समर्थयत्; V₁ 'न्वयत्, D_{as} n₁ 'र्थयेत्;
D₈ 'र्षयत्, G₈ 'र्षयत् (for 'र्थयत्)

16 ^a) D₁ तु (for तु) —^b) K₂ ४ T₂ वर्षोपिते
(for 'पितो) G₂ बहुवर्षेण तेन च —^c) G₂ निष्कृ
तम्, Cp (gloss समाप्ति) निष्कृतिम् (as in text)
K₂ ० D_{as} २ आदत्त, K₁ B₀ D_{as} D₁ ० आधत्ते; T₁
आसक्त, G₂ आधत्ता (for आधत्त) ❀ Cv निष्कृतिं,
तस्य अविधिना कृतस्य यज्ञस्य पुण्यहासारथ्यपरिहारम् । ❀
—^d) D₈ तु (for हि) M₁ 'साविधि (sio) (for
सविधि) G₂ ह्यसौ यज्ञवसविधि (sio) ❀ Cp
यज्ञसविधि, यज्ञपूर्णतादेतु ॥ C₈ यज्ञसधन्धिप्रायश्चित्तम् । ❀

17 ^a) K₀ हि, K₁ B₈ D_{n1} n₁ D₂₋₄ ० ० [अ]तु
(for तु) —^b) G₁ सिंहात्मनश्च (for हिंसा) K₁
D₁ ० T₁ G₁₋₈ तथा (for तदा) —^c) B₁ M₁ ततो
(for तपो) D₁ G₁₋₈ -व (G₂ -घ)न (for महत्)
—^d) K₂ यज्ञिया (sio), K₁ यज्ञिया, D₂ १ T₁ G₁ ०
याज्ञिया, M₁ १-१ याज्ञिका (for यज्ञिया) G₁ तस्मा
द्धिंसा मदाजया (sio) ❀ Cv (reading हिंसानयज्ञिया)
अयज्ञिया न भवतीति अनयज्ञिया । यज्ञियैव हिंसा प्रशब्दे
त्यर्थ । ❀

18 D₁ om. (hapl) 18^b-19^a —^b) K₁ यज्ञो,
K₂ ४ यज्ञे (for यज्ञ) K₁ Cp याजयते; D₈ 'यत्,
T₁ 'यत् (for 'यत्) M₁ १ ० स्वक (for स्वयम्) D_{as}
D₁ ० यज्ञेनायाजयस्वय. ❀ Cn याजयत । अहभाव

आर्षं । ❀ —^c) B₀ Cnp समाधाने. D_{n1} स (for
च) K₁ १ १ V₁ D₁ ० G₈ भार्यायां D₁ लेभे (for
लेभे) D_{as} सा (for स) D_{n1} T₂ G₈ तपसा, T₁
G₂ २ तपता (for तपसा) T₁ G₁₋₈ M₁ वर, T₂
वर; M₁ ० पर (for परम्) ❀ Cp समाधाने चेति
पाठे, यज्ञसमाधाने सति । भार्याया इति तृतीयार्थे पठ्यते ।
भार्याया सह तपसाहिंसात्मकेन स ब्राह्मण परं परमात्मान सत्त्व
शुद्धितत्त्वज्ञानद्वारा लेभे । ❀

19 D₁ om 19^a (cf. v 1 18) —^a) K₁ ३ ४ D₁ १
सफलो, K₁ D₁ १ ० T₁ G₁₋₈ ० M₁ १-१ परमो (for
सकलो) —^b) K₀ यज्ञा, K₁ धर्म; D₁ ० धर्म, G₂
यज्ञ, M₁ १ ० यज्ञ (for यज्ञे) K₁ D_{as} D₁ ० M₁ १ ०
समाहित; T₁ G₂ २ समाहिता (for समाहिता) K₄
D_{n1} n₁ D₈ D₂ १ १ हिंसाधर्मस्तथाहित ❀ Cp (reading
समाहिता) समाहिता अपिता, लोलुपानां कामलाभाय
मोक्षप्रतिबन्धाय च कपटेनारोपितेत्यर्थ । ❀ —^c) K₀ V₁
B₀ १ १ (marg) धर्म (for सत्य) D₄ तद्; D₀
(before corr) ते व, D₀ (by corr) तेत्र; G₂ त्वह
(for तेऽह) —^d) K₄ D_{n1} D_{as} D₂ १ Cn नो; D_{n1}
सो (for यो) ❀ Cn यो धर्म इति पाठे, किं तसत्यम्,
य सत्यवादिना धर्म । य इति विधेयापेक्ष पुस्त्वम् । ❀

Colophon Ś₁ G₀ missing K₈ १ B₁₋₁ D_{as} २
D_{n1} n₁ D₁ G₂ १ M₂₋₄ absent. — Sub-parvan K₁
१ १ ० १ V₁ Bo ०-० D_{as} २ २ D_{n1} n₁ D₈ D₂₋₉ T₁ G₁₋₈
M₁ १-१ मोक्षधर्म — Adhy name K₁ १ ४ D₈ वि
निंदा, K₀ V₁ Bo १-० D_{as} २ २ D_{n1} D₈ D₂ १ ० M₁
० १ यज्ञनिंदा; K₁ D₁ १ हिंसाविगर्हा, B₀ यज्ञनिंदन;
D₈ हिंसाविगर्हण; M₈ अधर्मयज्ञनिंदा — Adhy no
(figures, words or both) K₀ 96, D_{n1} D₁ T₁
G₁ १ M₈ 99, D_{n1} M₁ ० १ 97, D_{as} (marg) 98,
T₂ 112; G₂ 94 — Śloka no D_{as} D_{n1} n₁ D₈ 20.

२६५

युधिष्ठिर उवाच ।

कथं भवति पापात्मा कथं धर्मं करोति वा ।
केन निर्वेदमादत्ते मोक्षं वा केन गच्छति ॥ १

भीष्म उवाच ।

विदिताः सर्वधर्मास्ते स्थित्यर्थमनुपृच्छसि ।
शृणु मोक्षं सनिर्वेदं पापं धर्मं च मूलतः ॥ २
विज्ञानार्थं हि पञ्चानामिच्छा पूर्वं प्रवर्तते ।
प्राप्य ताज्जायते कामो द्वेषो वा भरतर्षभ ॥ ३
ततस्तदर्थं यतते कर्म चारभते पुनः ।

इष्टानां रूपगन्धानामभ्यासं च चिकीर्षति ॥ ४
ततो रागः प्रभवति द्वेषश्च तदनन्तरम् ।
ततो लोभः प्रभवति मोहश्च तदनन्तरम् ॥ ५
लोभमोहाभिभूतस्य रागद्वेषान्वितस्य च ।
न धर्मे जायते बुद्धिर्व्याजाद्धर्मं करोति च ॥ ६
व्याजेन चरतो धर्ममर्थव्याजोऽपि रोचते ।
व्याजेन सिध्यमानेषु धनेषु कुरुनन्दन ॥ ७
तत्रैव कुरुते बुद्धिं ततः पापं चिकीर्षति ।
सुहृद्भिर्चार्यमाणोऽपि पण्डितैश्चापि भारत ॥ ८

C 12 923B
B 12 274(3) B
K 12. 279 B

265

☞ This adhy is missing in Ś1 Gs (cf v 1 12 263 52, 259 1)

1 Ds1 reads 1 with the ref on marg —^a) K1 2 G1 (before corr) धर्मात्मा (for पापात्मा) —^b) Ds पाप (for धर्म) Ks 1 Ds2 Ds 1 च (for वा) Bs (marg as in text) कथं भवति धार्मिक —^c) Bs (marg) कथं (for केन). Bo 2 9 Dn4 Ds Ds 2 8 8 आधत्ते, Ds 1 आप्नोति (for आदत्ते)

2 Ds2 reads the ref. on marg —^a) D1 विदितः K1 सर्वे धर्मात्, V1 सर्वकर्मसु; D1 G2 सत्यधर्मात् —^b) G2 स्तुत्यर्थम् (for स्थित्यर्थं) Ks V1 Bo 2 9 Das n4 Dn1 n4 Ds 2 8 स्व तु (D2 न) पृच्छामि, K1 Bs Ds स्वनुपृच्छसि, B1 (marg) Ds स्व (D2 तु) तु पृच्छति, G1 अनुपृच्छति (for अनुपृच्छामि) B1 स्थित्यर्थं स्व तुमहसि (sic) —^c) K1 (before corr) च धर्मं च; K1 2 च धर्मज्ञ (for सनिर्वेद) —^d) K1 2 सर्वं, K1 Ds 9 पाप; G1 पापान् (for पाप) Ds मूलता

3 St 3-13 = (var) 3 201 2-11 —^a) K1 2 4 Bs Dn1 n4 Ds 2 8 9 G2 Ca p विज्ञायार्थं, Cs v विज्ञानार्थं (as in text) K1 2 Bs च, K1 G2 lacuna, Dn1 तु (for हि) ☞ Cp (reading विज्ञाय अर्थं) विज्ञाय, विशिष्टत्वेन, इष्टसाधनत्वेनानिष्टसाधनत्वेन वा, ज्ञात्वा । ☞ —^b) Ds Cn [ए]क (for ताञ्) K1 2 4 Ds 1 वर्धते; K1 V1 Bs (marg) Ds 9 T G1-2 M1 वर्तते (for जायते) —^d) T1 G1 2 M1 दोषो (for द्वेषो)

4 ^a) Ks 1 V1 Bc 6-9 Das n4 Dn1 n4 Ds Ds-9 तदर्थं Bs (marg as in text) Ds यजते, D1 त्यजते (for यतते) —^b) G2 वा लभते (for चारभते) Ks 1 Bo 2 8 (marg as in text) 9 Das n4 Dn1 n4 Ds Ds 2 8 8 Cp महत् (for पुन) —^c) T G1 2 M1 शब्दानां, M1 इच्छानां (for इष्टानां) —^d) T1 G2 मानस (for अभ्यास) Ds 4 विकि (D2 'क') र्षति (for चिकी')

5 K1 repeats 5^{ab} after 8^{ab} —^a) Ds 1 प्रभवते —^b) Bs (marg) मोहश्च, G2 दोषाश्च (for द्वेषश्च) — K1 Bs Das n4 D1 9 T1 G2 om (hapl) 5^{cd} Ds1 reads 5^{cd} on marg

6 ^c) Bs धर्मे न (by transp), G2 न धर्मो —^d) K2 Das n4 Dn4 व्याजाधर्मं, K1 व्याजकर्म, Ds 9 व्याजधर्मं K2 वै, M1 6 वा (for च)

7 ^a) K1 Das n4 Dn1 n4 Ds 5-1 M1 5 6 चरते, M1 चरितो —^b) K1 V1 Das n4 अर्थव्याजेन (K1 'जेपि); Dn1 n4 Ds 2 8 8 अर्थं व्याजेन, Ds1 M1 अर्थं (Ds2 [by corr] र्थं) व्याजोपि K1 रेचते, Ds सेवते; T2 रोच्यते K4 अर्थव्याजिपरीचते (sic) —^c) K2 सेव्यमानेषु; Das n4 G1 सिद्ध'; Ds1 मिध्यमाने तु, D1 विध्यमानेषु —^d) Das lacuna, T G1-2 धर्मेषु (for धनेषु) G1 कुलनन्दन, G2 (also as in text) भरतर्षभ

8 Ds2 reads 8-13 (see m) —^b) Bs (marg as in text) करोति च, Ds चिकीर्षति (for चि) — After 8^{ab}, K1 repeats 5^{ab} —^c) Ks 1 Ds1

उत्तरं न्यायसंबद्धं ब्रवीति विधियोजितम् ।
 अधर्मस्त्रिविधस्तस्य वर्धते रागमोहजः ॥ ९
 पापं चिन्तयते चैव प्रब्रवीति करोति च ।
 तस्याधर्मप्रवृत्तस्य दोषान्पश्यन्ति साधवः ॥ १०
 एकशीलाश्च मित्रत्वं भजन्ते पापकर्मिणः ।
 स नेह सुखमाप्नोति कुत एव परत्र वै ॥ ११
 एवं भवति पापात्मा धर्मात्मानं तु मे शृणु ।
 यथा कुशलधर्मा स कुशलं प्रतिपद्यते ॥ १२
 य एतान्प्रज्ञया दोषान्पूर्वमेवानुपश्यति ।

कुशलः सुखदुःखानां साधुंश्चाप्युपसेवते ॥ १३
 तस्य साधुसमाचारादभ्यासाच्चैव वर्धते ।
 प्रज्ञा धर्मे च रमते धर्मं चैवोपजीवति ॥ १४
 सोऽथ धर्मादवाप्तेषु धनेषु कुरुते मनः ।
 तस्यैव सिञ्चते मूलं गुणान्पश्यति यत्र वै ॥ १५
 धर्मात्मा भवति ऐवं मित्रं च लभते शुभम् ।
 स मित्रधनलाभात् प्रेत्य चेह च नन्दति ॥ १६
 शब्दे स्पर्शे तथा रूपे रसे गन्धे च भारत ।
 प्रभृत्वं लभते जन्तुधर्मस्यैतत्फलं विदुः ॥ १७

वीर्यमानो —^a) Ds: पद्धितश्चापि, B: श्रेव
 9^a) Da: उत्तमं, D: ५ १ ० Mr उत्तर K: १ Da: D: ५ १ ० T: G: M: ५-१ न्यायसंबद्ध (D: १ 'धे'), D: न्यायसंबद्ध, G: चापि संबद्ध ☞ Cp न्यायसंबद्ध, न्यायाभासम् ॥ Cv उत्तरन्यायसंबद्धं, कुतर्कात्न्यायसम्बद्धम् । ☞ —^b) B: योजित, Da: na योजित, Dn: na Ds D: ५ ० ० M: ५ ० Cv -चोदित (M: ५ Cv [gloss: विपरीतया चोदित, हृद न कुर्वित्युक्त] *त) K: १ १ १ D: ० प्रब्रवीति वि (K: D: नि) योजित; T: G: १-३ प्रब्रवीति प्रचोदित, M: ब्रवीति श्रुतिगोचर ☞ Cp विधि योजित, हुदैवेनोपस्थापितम् । ☞ —^c) ☞ Cu त्रिविध, कायिको वाचिको मानसश्च । ☞ —^d) Da: वर्धते, M: वर्धते K: रोगमोहज, K: राजमोहित, B: D: १ रागमोहज

10^a) V: पापान् Ds: चैव, T: G: १-३ M: कर्म —^b) B: ब्रवीति न, Dn: प्रब्रवीमि; M: ५-१ ब्रवीति च, Cp (gloss अन्यस्यै उपदिशति) प्रब्रवीति (as in text) —^c) G: धर्म (for [स]धर्म) —^d) Da: दोषा; G: दोष; M: ५ १ गुणा (for दोषान्), K: १ Da: M: ५ १ नश्यं (Da: 'स्य') ति (for प')

11^b) Ds: भजते K: १ १ १ B: D: G: १ पापकर्मण —^d) K: १ १ १ Da: च (for वै)

12^a) K: धर्मात्मा (for पापात्मा) —^b) K: पापात्मान (for धर्मा) T: च (for तु) —^c) K: १ १ यदा (for यथा) K: V: B: १ ० Da: na D: १ -धर्मात्मा, T: G: १-३ M: ५-१ धर्मा सन् (for धर्मा स) B: यथा स कुशलो धर्मात् — After 12, B: ० १ Da: na Dn: na Ds D: ५ ० ० editions ins

720* कुशलेनैव धर्मेण गतिमिष्टां प्रपद्यते ।

[Da: इत्]

13^b) G: अनुशासति (for 'पश्यति) Ds: प्रज्ञायानु न्यवस्यति; M: सर्वज्ञायानुपश्यति —^c) D: १ G: कुशल K: D: ५ १ ० M: सुखदुःखेषु, T: G: १-३ M: ५ १ तु सुखा र्याय —^d) Dn: na अथ, D: अप (for उप)

14^a) Da: सर्वं, Dn: साधु M: ५ समाचारम् —^b) K: १ १ अभ्यासात्; Da: आमासात् K: १ प्रवर्धते; G: १-३ M: [ए]व वर्धते —^c) T: G: १-३ om च, T: समुपजीवति (for चैवोप')

15^a) K: D: ० धर्मलाभाद् (for सोऽथ धर्माद्) Da: अवाप्राप्ते; Da: 'हेव —^b) B: ० १ T: G: १-३ M: ५-१ कुरुते मन (for कुरुते मन) — D: om 15^a-16^b —^c) Ds: तस्यैव K: १ १ १ D: ० M: [सा]र्षिचते G: om मूल —^d) Ds: पश्यत, T: G: १ पश्यति K: १ १ १ B: D: ० T: G: १-३ M: च (for वै)

16 D: om 16^{ab} (of v 1 15) —^a) Ds: [ह] स्वेव; T: G: १ ३ ह्येष; G: ह्येषु —^b) K: सुख (for शुभम्) —^c) K: D: लाभेषु, D: १ लाभेन (for लाभात्) G: स मित्रजनलाम तु —^d) Da: निन्दति (sic)

17 G: om 17-20 K: १ B: ०-१ Dn: na D: १ ० ० ० T: G: १ ३ repeat 17^{ab} after 19^{ab} —^a) K: (both times) Ds: शब्द (for शब्दे) K: १ १ १ (both times) १ (second time) च रूपे च (for तथा रूपे) K: B: ० १ ० (last four first time) Da: na Dn: na (last two first time) Ds: D: १ ० ० ० (last four first time) transp तथा and रसे V: १ transp तथा रूपे and रसे गन्धे T: G: १ ३ (all first time) transp रूपे and गन्धे K: (both times) रस (for रसे) B: ०-१ Dn: na D: १ ० ० ० (all second time) Cn: न च भावयते मन. ☞ Cu भावयते, चिन्तावश करोति । ☞

स धर्मस्य फलं लब्ध्वा न तृप्यति युधिष्ठिर ।
 अतृप्यमाणो निर्वेदमादत्ते ज्ञानचक्षुषा ॥ १८
 प्रजाचक्षुर्यदा कामे दोषमेवानुपश्यति ।
 विरज्यते तदा कामान्न च धर्मं विमुञ्चति ॥ १९
 सर्वत्यागे च यतते दृष्ट्वा लोकं क्षयात्मकम् ।
 ततो मोक्षाय यतते नानुपायादुपायतः ॥ २०

शनैर्निर्वेदमादत्ते पापं कर्म जहाति च ।
 धर्मात्मा चैव भवति मोक्षं च लभते परम् ॥ २१
 एतत्ते कथितं तात यन्मां त्वं परिगृच्छसि ।
 पापं धर्मं तथा मोक्षं निर्वेदं चैव भारत ॥ २२
 तस्माद्धर्मे प्रवर्तेथाः सर्वावस्थं युधिष्ठिर ।
 धर्मे स्थिताना कौन्तेय सिद्धिर्भवति शाश्वती ॥ २३

C 12 8054
 B 12 274(3).24
 K 12 279 24

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि पञ्चपञ्च्यधिकद्विशततमोऽध्याय ॥ २६५ ॥

—^a) ॐ Cn प्रमुख, सकरपसिद्वरवम् । ॐ Das a1
 [S]ं तु (for जन्तुर)

18 G2 om 18 (cf v l 17) —^a) K4 V1 Bo
 ६ १ १ (marg as in text) ६ Das a1 Dn1 n1 Ds D2
 १ ६ ३ तु धर्मं (for धर्मस्य) —^b) Dn1 n1 D2 ३ (sup
 lsn as in text) ६ ३ तृप्यति (for तृप्यति) — After
 18^{ab}, T G1 ३ ins (cf 23^{cd})

721^a धर्मे स्थितानां कौन्तेय सर्वभोगप्रियासु च ।

—^a) MSS अनृप्यमानो, Das a1 अरदयमानो —^d)
 Bo आघत्ते

19 G2 om 19 (cf v l 16) —^a) K6 Das a1
 Dc कामो for कामे) —^b) V1 B2 Dn1 n1 Ds D2 ३
 ६ ३ रमे नधे न (Dc च) रज्यते — After 19^{ab}, K4 १
 Bo ६-९ Dn1 n1 D2-1 ६ ३ T1 G1 ३ Cn repeat 17^{ab}
 —^c) K1 V1 B2 D2 ३ १ ९ M1 ६-१ विरज्यति Bo ३ ९
 Das Dn1 n1 Ds D2 ३ ६ ३ विमुच्यते; B1 विवहते
 V1 Ds यदा, D1 यथा, T2 M1 तथा (for तदा)
 T G1 तथा(G1 दा)कामो; G2 दोषकामो, M1 ९
 तदा काम —^d) Dc १ धर्मं च (by transp) D1
 विमुच्यति

20 G2 om 20 (cf v l 16) —^a) K4 सर्वं,
 Bo Dn1 Ds D2 ३ ६ ३ धर्मं, Dn1 धर्मं (for सर्वं)
 V1 Dc न (for च) B2 (marg as in text) यजते
 — B2 om (hapl) 20^{ab} —^c) K1 तत्र (for ततो)
 K1 ३ मोक्षे च (for मोक्षाय) B2 T G1 ३ M1 ६-१

ततो मोक्षे प्रयतते, Dn1 ततो मोक्षायि यतते (s10)
 —^d) K1 तानुपायाद्, B2 (marg as in text) तानु-
 पायान् M1 अपायत (for उपा) ॐ Cn न अनुपा
 यात्, उपायाननुष्ठानात्, किं तु उपायत एव । ॐ

21 ^b) K1 ३ ६ Dn1 T1 G1-३ पापकर्म (T1 'र्म)

22 ^a) K1 D2 ६ १ ९ राजन् (for तात) —^b) Das
 तन्मां, M1 ६ १ यन्मा —^c) D2 १ धर्मात् (for धर्मं)
 K6 V1 Bo ६-९ Das a1 Dn1 n1 Ds D2 ३ ६ ३ पाप
 धर्मस्तथा (Das a1 'पो) मोक्षो —^d) K4 निर्वेदे, K6
 B2 ६-९ Das a1 Dn1 n1 Ds D2 ३ ६ ३ निर्वेदश्

23 ^a) V1 धर्माद् (for तस्माद्) D2 ९ धर्मे; D2
 धर्मात् (for धर्मं) K1 प्रवृत्तेथा —^b) T G1-३ सर्वा
 वस्थो D1 युधिष्ठिर —^d) D2 शाश्वती

Colophon Ś1 G6 missing K8 ६ B1-३ Da1 a2
 Dn^a n2 D1 G4 ३ M2-3 absent — Sub parvan
 K1 ३ ६ ९ V1 (marg) Bo ६-९ Das a1 Dn1 n1 Ds
 D2-९ T G1-३ M1 ६-१ मोक्षधर्म — Adhy name K1
 चातुप्राक्षिक; Dn1 n1 Ds ९ चतु प्राक्षि(Dc 'श्रिण)क,
 Ds1 D2 ३ चतुप्राक्षिक, D2 ९ चातु प्राक्षिक, M2 ९ मोक्ष
 निर्वेदधर्म(M2 om धर्म)कथन — Adhy no (figures,
 words or both) K6 Dn4 M1 ६ १ 98, B1 97,
 Dn1 Ds1 D1 T1 G1 ३ Ms 100, Ds2 99, T2 113,
 G2 94 — Śloka no Das 23, Dn1 n1 Ds 24,
 Ds1 12

२६६

युधिष्ठिर उवाच ।

मोक्षः पितामहेनोक्त उपायान्नुपायतः ।
तमुपायं यथान्यायं श्रोतुमिच्छामि भारत ॥ १

भीष्म उवाच ।

त्वय्येवैतन्महाप्राज्ञ युक्तं निपुणदर्शनम् ।
यदुपायेन सर्वार्थान्नित्यं मृगयसेऽनघ ॥ २
करणे घटस्य या बुद्धिर्घटोत्पत्तौ न सानघ ।
एवं धर्माभ्युपायेषु नान्यद्धर्मेषु कारणम् ॥ ३

पूर्वं समुद्रे यः पन्था न स गच्छति पश्चिमम् ।
एकः पन्था हि मोक्षस्य तन्मे विस्तरतः शृणु ॥ ४
क्षमया क्रोधमुच्छिन्धात्कामं संकल्पवर्जनात् ।
सत्त्वसंसेवनाद्धीरो निद्रामुच्छेत्तुमर्हति ॥ ५
अप्रमादाद्भयं रक्षेच्छ्रंसं क्षेत्रज्ञशीलनात् ।
इच्छां द्वेषं च कामं च धैर्येण विनिवर्तयेत् ॥ ६
भ्रमं प्रमोहमावर्तमभ्यासाद्विनिवर्तयेत् ।
निद्रां च प्रतिभां चैव ज्ञानाभ्यासेन तत्त्ववित् ॥ ७

266

This adhy is missing in Ś1 G6 (of v 1 12 263 52; 259 1).

1 °) Dn4 उक्तम्, Ds1 उक्ता — °) K2 न्याय्य (for 'न्याय') G2 तमुवाच तथा न्याय्यं — °) K6 1 B1 Das a1 D4 5 7 9 तत्त्वत (for भारत).

2 G1 om the ref — °) K1 2 4 T1 G1-3 तवैव, Das Dn4 D2 6 8 स्वयेव, D5 7 स्वया च (for स्वय्येव) K7 महाभाग; Bo 6 8 9 D2 8 'प्रज्ञ, Da1 'प्राज्ञो (for 'प्राज्ञ — °) K6 मुक्तं (for युक्तं) K2 निर्वाण-, K7 B2 Ds1 निपुण (for 'ण) Dn4 दर्शने (for 'नम्) — °) K6 Bo 6-9 Das a1 Dn1 n4 Ds D2 8 6-8 येनोपायेन (for यदुपायेन) Bo 7 Dn1 Ds D2 8 5.7.8 सर्वार्थं (for 'थान्) — °) K7 [ञ]नित्य (for नित्य). D7 मृगयते (for 'से) B7 कथं (for सनघ)

3 K2 4 om. (hapl) 3^{ab}. — °) Hypermetric B7 9 हरणे (for कं) Dn4 om या K7 D1 5 7 9 T1 G1.8 घटस्य क (D5 7 ह-; T1 G8 का)रणे बुद्धिर, G2 क्षीणे घटस्य वा बुद्धिर — °) K7 D1 9 पटोत्पत्तौ, T G1-3 M1 5-7 घ (G1 वि; M7 प)टोत्पत्त्या (for 'स्पत्तौ) T1 G1-3 तु (for न) K7 मानघ, V1 Bo Dn1. n4 Ds D2 8 6.8 सा मता; T1 G1 9 मानसी, T2 M7 सा भवेत्, G2 सामस (for सानघ) — °) B7 पृत्द् (for पृ) K6 B8 Das a1 Ca पृव धर्माद्यु (B8 'भ्यु) पायेन (K6 Das Ca 'पु); K7 Ds1 D4 9 M1 5 6 पृवं धर्मोभ्यु (M1. 5 6 'प्यु)पायेन (Ds1 M1 5.6 'पु), M7 पृवं धर्मो सुपायेन — °) K1 2 Das a1 Dn4 D2 6 7 T1 G8 नान्य; K4 नाना, Ds1 नान्यो (for नान्यद्)

T1 G1 8 -धर्माद्धि, T2 धर्मो हि, G2 धर्मोस्ति (for धर्मेषु) ☞ Cn धर्मेषु, मोक्षधर्मेषु । ☞

4 °) G2 पूर्वं (for पूर्वं) D4 या (for च) — °) D2 transp न and स — °) Das D7 G1 एक (for एक). K1 पक्ता, D5 पन्था (for पन्था) — °) K1 2 निगदत्त (for विस्तरत)

5 °) K1 2 4 उच्छिद्य (K2 'स्य); Dn1 D6 उच्छि घात् (for 'न्यात्) — °) K2 कर्म, G1 M1 काम (for काम) — After 5^{ab}, K7 D6 read 6^{cd}. — °) K7 सत्त्व (for सत्त्व-). Bo -ससेचनाद् (for 'वनाद्). D6 वीरो (for धीरो) G2 सत्त्वं ससवनाद्विद्धि — °) K4 उच्छेदुम्, Das Dn1 n4 Ds D2 6 8 8 च च्छेत्तुम्, G2 आच्छेत्तुम् (for उ') Dn4 अर्हसि

6 °) T2 रक्ष (for रक्षेत्) K1 2 4 अर्हिसया मयं (K1 'क्ष) रक्षेत् ☞ Cn भय लोकापवादजा लज्जाम् । ☞ — °) D5 7 क्षेत्र, Ca (gloss प्राणक्रियां) श्वास (as in text) G2 क्षेमाज्ञ (for क्षेत्रज्ञ) K1 2 4 Ca सेव नात्, M1 दर्शं (for 'शील'). ☞ Ca क्षेत्रज्ञसेवनात्, आत्मन्येव मनोनिवेशनात् मन सहचरस्य वायोरपि निवृत्ति सुकरा । तेन वायुनिरोधादपि मनसा आत्मनि निवेशनम् । ☞ — G1 om (hapl) 6^a-8^b K7 D6 read 6^{cd} after 5^{ab}. — °) K2 Das Dn4 T2 G2 M1 इच्छा (for इच्छां) — °) K1 2 D2 9 धर्मेण, Das धैर्येण K2 [ए]व, Dn4 च (for वि)

7 G1 om. 7 (of v 1 6) Ds1 D2 5 8 G2 om (hapl) 7^{ab} — °) B8 ब्राह्म, D4 अग्ने, T1 G8 सर्वं, T2 भ्रमं (for अमं). K4 6 Bo 6-9 Das. a1 Dn1. n4 Ds2 Ds 6 7 समोहम् (for प्र') ☞ Cn.

उपद्रवांस्तथा रोगान्हितजीर्णमिताशनात् ।
लोभं मोहं च संतोषाद्विपयांस्तच्चदर्शनात् ॥ ८
अनुक्रोशादधर्मं च जयेद्धर्ममुपेक्षया ।
आयत्या च जयेदाशामर्थं सद्गविवर्जनात् ॥ ९
अनित्यत्वेन च स्नेहं क्षुधं योगेन पण्डितः ।
कारुण्येनात्मनो मानं वृष्णा च परितोषतः ॥ १०
उत्यानेन जयेत्तन्द्रीं चित्तं निश्चयाजयेत् ।

मौनेन बहुमाध्यं च शौर्येण च भयं जयेत् ॥ ११
यच्छेद्वाङ्मनसी बुद्ध्या ता यच्छेज्ज्ञानचक्षुषा ।
ज्ञानमात्मा महान्यच्छेत्तं यच्छेच्छान्तिरात्मनः ॥ १२
तदेतदुपशान्तेन बोद्धव्यं शुचिकर्मणा ।
योगदोषान्समुच्छिद्य पञ्च यान्क्वयो विदुः ॥ १३
क्रामं क्रोधं च लोभं च भयं स्वप्नं च पञ्चमम् ।
परित्यज्य निषेवेत तथेमान्योगसाधनान् ॥ १४

C 17 9258
B 12. 275(4) 14
K 12 220 14

जावत्, आ समन्ताद्द्वयं इति न्युरपाया जनेककोटिस्पर्शिन
संशयम् । छ —^b) V1 Bo c-2 Das n4 Dn1 Ds
D1 r T1 G1 हि (for वि) D1 वर्जयेत् (for -वर्तं)
—^c) D1 s T1 वा (for च) K1 T1 G1 M1 [अ]
प्रतिभा; D1 प्रतिभा (for मा) छ Ca प्रतिभा
कवित्वहेतु आत्मज्ञानप्रतीक ॥ Cn प्रतिभा, अन्यानुसंधानम् ॥
C1 प्रतिभा, समाधिबैलायां बाह्यस्मृति ॥ छ

8 G1 om 8^a (cf. v 1 6) —^a) K1 युक्ताहा-
रात्; K2 s ज्ञानाम्यासात्, K1 D1 s उपद्रव; B1
'द्रवात् D1 r घोरान्, G1 लोफान् (for रोगान्)
—^b) M1 हित (for हित-) K1 s हित जीर्णादिवाशनात्,
D1 हितजीर्णादिवाशनात् —^c) G1 lacuna; M1 लोभ
(for लोभ) Das न (for च) G1 सतोष —^d)
T1 G1 s विनयात् (for विप)

9 ^a) K1 च धर्मं, B1 (marg) न धर्मं (for अधर्मं)
—^b) Das n4 जायेद्; D1 जयेद् (for जयेद्) K1, s s
Bo s (marg) D1 r T1 उपेक्षया; Das Dn1 n4 Ds
D1 s c s Cn (gloss परिपालनेन) अये (for उपे)
छ Ca उपेक्षया, फलानभिसंधानेन । छ —^c) D1
आयत्या (for 'त्या) D1 वर्जयेद् (for च जयेद्) छ Ca
आयत्या, उत्तरकालमाविफलेन दोषवचनया ॥ Cv आयत्या,
आत्ममत्वात्, अयत्या, अध्रयत्नेन । छ —^d) K1 Das n4
M1 s अर्थं (for अर्थं) K1 विवर्तनात्; M1 विसर्जं
(for विवर्जं) B1 अनर्थं सगवर्जनात्; D1 अर्थं सग
च वर्जयेत्; G1 अर्थं समववर्जनात्

10 ^a) Das अनित्यत्वेन —^b) K1 क्षुधा; K1 s
V1 Bo c-2 Dn1 n4 Ds D1 s c-2 Me क्षुधा (for क्षुध)
T1 पण्डित छ Cn योगेन, चायुनिप्रहेण ॥ C1 योगेन,
आत्मदर्शनेन । छ —^c) T1 ज्ञान (for मान) —^d) K1
Das n4 वृष्णा. K1 M1 s r परितोषित

11 ^a) Das उत्यानेन; D1 s उच्छा (for उत्या)
K1 जयेत्; Dn1 जपत् (for जयेत्) K1 तद्री; Ds. r

तद्रा (for तन्द्रा) —^b) T1 वितर्कान् K1 D1 s निर्ण-
यात्, Das निश्चयो (for निश्चयात्) M1 स्पजेत् (for
जयेत्) T1 G1 s विवक्षा मूलतो जयेत्; G1 स विवक्षा
दित्वा जयेत् — Das om (hapl) 11^{ed}; B1 reads
it on marg —^c) K1 बहुभाष; T1 G1 s 'भाषा
(for 'भाष्य) —^d) K1 D1 s शौर्येण (for शौर्येण)
K1 (also as in text) भवेत्, K1 s V1 Bo c r s
(marg) s Das Dn1 n4 Ds D1 s c-2 T1 G1 सजेत्
(for जयेत्).

12 With 12, cf Katha Up 1 2 13 —^a) K1
हृच्छेद्, B1 D1 r जयेद्; G1 यजेद्; G1 गच्छेद् (for
यच्छेद्) K1 मनस —^b) K1 ता; G1 तां (for
(for ता) D1 r जयेत् (for यच्छेत्) Dn1 यां यच्छे
ज्ञानचक्षुषां; M1 मनो ज्ञानेन चक्षुषा छ C1 ज्ञान
चक्षुषा, प्रत्यगात्मरूपेण । छ —^c) G1 आत्मन् (for
आत्मा) छ Ca महान् अशेषविशेषालोचक । छ —^d)
D1 तां जयेत् (for त यच्छेत्) T1 G1-2 ज्ञानम्; M1
s c शान्त (for शान्तिर) M1 s आत्मनि (for 'न)
T1 यच्छेच्छांत्या तमात्मन — For 12^{ed}, Dn1 n4 Ds
D1 s s Cn s subst while D1 ins after 12^{ed}

722* ज्ञानमात्मावबोधेन यच्छेत्तस्मानमात्मना ।

13 ^a) T1 G1-2 एवम्, T1 एनम् (for एत्द्),
—^b) G1 शुद्ध, M1 तु वि (for शुचि) D1 s
कर्मणी (D1 ण), D1 'णां —^c) Das G1 -दोषात्
(for दोषात्) K1 समुच्छिद्य, T1 G1-2 M1-1 समुच्छि
(T1 G1 'च्छि)घात्, M1 'च्छिद्य (for 'च्छिद्य).
—^d) T1 G1 पचथा, G1 पचता (for पच यात्)

14 ^a) B1 (marg) भय लोभ (for च लोभ च)
—^b) K1 भये, B1 (marg) तथा (for भय) M1
c-1 मोह (for स्वप्न) —^c) G1 परित्यज्य (for 'त्यज्य)
—^d) Bo Dn1 n4 Ds D1 s c s यतवाग्, G1 तदेमान्;
M1 अये (for तये) Das D1 r शासनात् (for 'साध
नात्). K1 s तदिदं योगसाधन

C 12 9881
B 12. 276(D). 8
K 12 261 8

ध्यानमध्ययनं दानं सत्यं हीरार्जवं क्षमा ।
शौचमाहारतः शुद्धिरिन्द्रियाणां च संयमः ॥ १५
एतैर्विबर्धते तेजः पाप्मानमपहन्ति च ।
सिध्यन्ति चास्य संकल्पा विज्ञानं च प्रवर्तते ॥ १६
धृतपापः स तेजस्वी लब्धाहारो जितेन्द्रियः ।

कामक्रोधौ वशे कृत्वा निनीपेद्ब्रह्मणः पदम् ॥ १७
अमूढत्वमसङ्गित्वं कामक्रोधविवर्जनम् ।
अदैन्यमनुदीर्णत्वमनुद्वेगो व्यवस्थितिः ॥ १८
एष मार्गो हि मोक्षस्य प्रसन्नो विमलः शुचिः ।
तथा वाक्कायमनसां नियमः कामतोऽन्यथा ॥ १९

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि षट्षष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६६ ॥

२६७

भीष्म उवाच ।

अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।

नारदस्य च संवादं देवलस्यासितस्य च ॥ १

आसीनं देवलं वृद्धं बुद्ध्या बुद्धिमतां वरः ।

15 ^a) K₁ मौनम्, K₂ ४ मानम्; K₁ D₁ ० दानम् (for ध्यानम्) K₁ D₀ ध्यान, D₁ ध्याने (for दान). — ^b) K₁ सत्ये (for सत्य). — ^c) K₂ आहारतः; K₀ B₀ १ ० D₁ ४ आचा (D₁ ४ 'च'रत', D₀ १ च मनस, T₁ G₀ आचारस, T₂ G₁ ३ M₁ ३-१ आहारस (for 'रत') K₂ सिद्धि, G₂ शुद्धिम् (for शुद्धि) — ^d) K₁ D₁ ० संयम, D₁ ४ सयश.

16 ^a) K₁ ३ ४ जंतु (for तेज) — ^b) K₁ १ B₀ १ D₁ १ ४ D₀ D₂-० उपहंति (for अप^०). — ^c) K₁ सिद्ध, D₁ ० १ ० तस्य; G₂ चान्य (for चास्य) — ^d) T₁ प्रवर्तयेत्

17 ^a) K₁ ४ D₀ १ M₁ ३-१ धू (K₁ ४ धु)तपाप्मा स, K₂ ० धृतपाप स; K₁ D₁ ० धृतपाप्मा सु — ^c) K₂ om कृत्वा — ^d) K₁ निनीषेद्; D₀ निषीदेद्; D₁ निलीयाद्; G₂ निषीषेद् (for निनी^०). K₁ G₀ ४ ऋण (for ऋ^०). ☞ C₁ निनीषेत्, नेतुमिच्छेत्, आत्मानम् । कुत्र, ब्रह्मण पदम् । ☞

18 ^a) K₀ अमूढत्वम् (for अमू^०). B₁ अनदत्व, B₀ अक्षस्त्व, D₁ ४ ४ D₁ ४ असंग (D₁ ४ 'गी'त्व (for 'सङ्गित्व). — ^b) K₀ B₁ ३ T₁ G₁ विवर्जित, D₁ G₂ विवर्जित (for 'जन्म) — ^c) G₂ अनैत्यम् (for अदैन्यम्) B₀ अन (for अनु) B₀ (margin as in text) अपैशुन्यमदीनत्वम् — ^d) T₁ G₁ अनुद्योगो (for 'द्वेगो) K₁ ३ V₁ B₀ D₀ १ व्यवस्थित (for 'स्थिति')

19 ^a) T G₁ ३ द्वि- (for हि) — ^c) D₁ ४ D₁ १ मनसा (D₁ १ 'सी) (for 'सां) T₁ G₁-३ तथा विषेयो (T₁

'धो यो; G₂ 'धाय) मनसा. — ^d) K₀ १ V₁ B₀ ०-० D₁ ४ ४ ४ D₁ ० ० नियमा (for 'म'). D₁ ४ कामततो; D₁ ४ कामयतो; T₁ G₁-३ M₁ ३-१ कापयो (for कामतो) K₁ ३ यथा (for अन्यथा) ☞ C₁ कामतोऽन्यथा, कामवै परीत्येन, निष्कामः नियमः, योगः कर्तव्य । ☞

Colophon Ś₁ G₀ missing K₂ ३ B₁-३ D₁ ४ ४ ४ D₁ ४ ४ ४ D₁ ४ ४ ४ M₁-३ absent — Sub-parvan K₁ ३ ४ ० १ V₁ B₀ ० ० ० D₁ ४ ४ ४ D₁ ४ ४ ४ T G₁-३ M₁ ३-१ मोक्षधर्म — Adhy name K₁ M₁ चतुःप्रातिक, K₂ ४ V₁ B₀ ३ M₀ ० चतुःप्रातिक, K₀ B₀ १ ० D₁ ४ ४ चतुःप्रातिक, K₁ D₁ १ ४ D₁ ४ ० योगा (D₁ ४ गोपा)चारानुवर्णन; D₂ ३ ३ योगाचारानुवर्णन चतुःप्रासि (D₁ 'सि)क, D₀ योगाचारवर्णन — Adhy. no (figures, words or both) K₀ B₁ D₁ ४ M₁ ० १ ९९, D₁ ४ ४ ४ T₁ G₁ ३ M₁ १०१, D₁ ४ १००, T₂ ११४, G₂ ९५. — Śloka no D₁ ४ D₁ ४ १९, D₁ ४ २०.

267

☞ This adhy. is missing in Ś₁ G₀ (of v 1. 12 263 52; 259. 1)

1 ^a) K₁ [उ]दाहरति. — ^c) D₁ ४ संवादे — ^d) D₀ १ देवलस्य च भारत

2 ^a) T G₁-३ असितं K₁ ३ D₁ ० बुद्ध; K₀ B₀ ० D₁ ४ ४ D₁ १ इष्टा, T G₁-३ बुद्ध्या; M₁ ३-१ बुद्धा (for बुद्ध). — ^b) K₁ ३ १ D₁ ० बुद्धो, V₁ D₁ ४ laoua, D₀ बुद्ध्या; M₁ ३-१ Cp (gloss बोधयुक्त)

नारदः परिपप्रच्छ भूतानां प्रभवाप्ययम् ॥ २
 कुतः सृष्टिमिदं विश्वं ब्रह्मन्स्थावरजङ्गमम् ।
 प्रलये च कमभ्येति तद्भवान्प्रव्रवीतु मे ॥ ३
 असित उवाच ।
 येभ्यः सृजति भूतानि कालो भावप्रचोदितः ।
 महाभूतानि पञ्चेति तान्याहुर्भूतचिन्तकाः ॥ ४
 तेभ्यः सृजति भूतानि काल आत्मप्रचोदितः ।

एतेभ्यो यः परं ब्रूयादसद्ब्रूयादसंशयम् ॥ ५
 विद्धि नारद पञ्चैताञ्चाश्वतानचलान्ध्रुवान् ।
 महत्स्तेजसो राशीन्कालपष्ठान्स्वभावतः ॥ ६
 आपञ्चैवान्तरिक्षं च पृथिवी वायुपावकौ ।
 असिद्धिः परमेतेभ्यो भूतेभ्यो मुक्तसंगयम् ॥ ७
 नोपपत्त्या न वा युक्त्या त्वसद्ब्रूयादसंशयम् ।
 वेत्थ तानभिनिर्वृत्तान्पडेते यस्य राशयः ॥ ८

C. 12. 9859
 B 12. 2784. 15
 K 12. 280 15

बुद्ध (for बुद्धा) D₁ s 1 9 मतिमतां (for बुद्धिं)
 K₅ Bo c 1 9 Das as Dn₁ n₁ D₅ D₅ s 4 c 3 9 वर
 —^a) D₂ नारद, G₁ नारद K₁ Dn₄ परिपप्रच्छ;
 D₂ प्रतिपप्रच्छ —^d) K₁ s T₂ प्रभवाप्ययौ, B₁
 D₃ D₃ Cap Cpp ([last two] gloss आ, समन्ततो
 व्यय ल्यस्यानम्) प्र(D₅ च)मवाव्यय

K₂ एते येभ्य, K₁ D₅ s 1 9 भूतेभ्यो य G₁₋₃ M₅
 C_v यत् (for य) Dn₁ पादम्, M₅ ब्रूयस् (sio) (for
 ब्रूयाद्) K₅ B₅ s 9 तेभ्यो य परम ब्रूयाद् ❀ C₅
 पर, प्रकृत्यादि ॥ Cn चेतनमीश, अचेतन प्रधान वा ॥
 C_v परमन्यदज्ञानकारण ये ब्रूयु ते असत्य ब्रूयु । ❀
 —^d) Dn₅ corrupt D₅ M₅ om (hapl) दसद्ब्रूया
 D₅ अस्य (for असद्) D₁ सशयी M₅ तेसद्ब्रूयुरसशय

3 = (var) 12 175 1, 12 502* Before 3,
 K₁ c Bo c-2 Das as Dn₁ n₁ D₅ D₅ s 1-3 T G₁₋₃
 ins नारद उवाच —^a) D₂ कृता (for कुत) K₂
 सृष्टम्, B₅ सृष्टिम् T₂ सर्वं (for विश्व) ❀ Cn
 कुत इत्यवान्तरकारणप्रश्न । ❀ —^b) Das as M₁ ब्रह्म,
 T G₁₋₃ जगत् (for ब्रह्मन्) —^c) T G₁₋₃ किमप्येति
 (for कमभ्येति) ❀ Cn कमभ्येतीति पार्यन्तिकोपादान
 कारणप्रश्न । ❀ —^d) D₂ यद्भवान्, T G₁₋₃ मग
 (for वद्)

6^a) G₂ वेद्मि, M₁ s-7 तद्धि (for विद्धि) D₂
 पचैनाम् (for 'ताञ्' —^b) G₂ शाश्वतानां च बांधवान्
 ❀ C_p शाश्वतान्, नित्यान्, कार्यप्रवाहरूपेण । ❀ —^c)
 K₅ रूपान्; K₁ D₂ 9 T₂ G₁₋₃ M₁ s-7 रश्मीन् (for
 राशीन्) ❀ Cn महत्, महत्तत्त्वाख्यस्य बुद्धिसूक्ष्मस्य ।
 तेजस, सत्त्वप्राधान्येन प्रकाशमयस्य । ❀ —^d) G₂
 कालपष्ठान्

4 T G₁₋₃ M₁ s-7 देवत (for अमित) —^a)
 K₄ एभिः; T₁ G₁ अद्भ्य (for येभ्य) K₂ सृजति
 —D₅ om (hapl) 4^b-5^a, V₁ reads the same on
 marg —^b) K₄ Dn₁ D₅ (before corr) काले
 B₁ भाव, G₂ न्याय (for भाव) D₅ 9 प्रणोदित
 K₂ 7 V₁ D₂ काल आत्मप्रचोदित (= 5^b), G₁ 2
 का(G₁ क)लोहाय प्र ❀ Cn कालश्चतुर्युगाम् । अधर्मे
 रत, अधर्मं तित्यक्षु, धर्मास्मी, धर्मं रत इति चतुर्विध
 कलिद्वारपत्रेताकृतयुगसज्ञ । ❀ ❀ C_p भावप्रचोदित,
 भावेन परमात्मना प्रचोदित । ❀ —D₂ om (hapl.)
 4^a-5^b —^c) Das T₂ पचैते —^d) K₁ भूतपचमा
 (for 'चिन्तका')

7^a) K₅ V₁ Bo c-9 [अ]वरीक्ष; K₁ D₅ 'री(D₅
 'रि)क्ष्य —^b) K₁ (before corr) वायुवेव च; Das
 n₁ ह्युपावकौ, T₂ G₁ 2 पावकानलौ —After 7^{ab}, M₅
 reads 5^{ed} —^d) B₅-9 असिद्धे, D₅ 7 असिद्धि; D₅
 नासीच, T₁ असिद्धि, T₂ असिद्धि; Cnp आ सिद्धे
 (for असिद्धि) V₁ Dn₁ n₁ D₅ D₅ s. 8 G₂ Cn
 (Cnp as in text) ना(G₂ आ)सीद्धि परम तेभ्यो —^d)
 K₅ नात्र सशय, T₂ G₂ मुक्तिसशय, C_p मुक्तयशय.

5 D₅ om 5^a, D₂ om 5^{ab} (cf v 1 4) V₁
 reads 5^a on marg —^a) K₁ 2 Das G₂ येभ्य;
 K₄ एभिः, T₁ G₁ एभ्य —^b) B₅ (marg as in
 text) स्वार्थे, Dn₁ T₁ G₁₋₃ आत्मा; M₁ s-7 आत्म
 —M₁ c om. 5^{ed} M₅ reads 5^{ed} after 7^{ab} —^c)

8 D₂ om 8 K₁ 2 4 om (hapl) 8^{ab} V₁ reads
 8^{ab} on marg —^a) D₅ D₁ T G₁₋₃ M₁ s-7 सोप (for
 नोप) D₁ T₁ G₁ 2 तु (for वा) K₁ D₁ T G₁₋₃
 M₅-7 युक्त्यासद् (T₂ G₂ 'न्); V₁ D₅ युक्त्या वा (by
 transp), D₅ 9 M₁ युक्त्या स —^b) D₅ त्वसद्ब्रूयाद्;
 D₅ 9 M₁ s-7 असद्ब्रूयाद्, D₁ T G₁₋₃ ब्रूयादसद् (for
 त्वसद्ब्रूयाद्) —Das om. 8^{ed} —^c) K₄ वेद्यैतान्,
 K₅ विद्यैतान्, K₁ D₅ 9 विद्यैतम्; G₁ वेत्तुं तान्, G₂
 वेदानाम् (for वेत्थ तान्) K₁ D₅ 9 अभिनिर्वृत्त, C_v
 'सद्ब्रूयान् D₅ 7 यस्यैतानय निवृत्ता —^d) T₂ पचैते.

C 12. 9882
B 12. 276(3)
K. 12. 201 B

पञ्चैव तानि कालश्च भावाभावौ च केवलौ ।
अष्टौ भूतानि भूतानां शाश्वतानि भवाप्ययौ ॥ ९
अभावाद्भावितेष्वेव तेभ्यश्च प्रभवन्त्यपि ।
विनिष्टोऽपि च तान्येव जन्तुर्भवति पञ्चधा ॥ १०
तस्य भूमिमयो देहः श्रोत्रमाकाशसंभवम् ।
सूर्यश्चक्षुरसुर्वायुरद्भ्यस्तु खलु शोणितम् ॥ ११
चक्षुषी नासिकाकर्णौ त्वग्जिहेति च पञ्चमी ।
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थानां ज्ञानानि कवयो विदुः ॥ १२

K1 2 T G1-3 M1 7 तस्य (for यस्य) Dn1 घातव,
D5 1 हेतव', T G1-3 M1 7 रश्मय' (for राशय)

9 °) K1 2 4 7 D1 5 7 9 T2 चै (K4 चै)तानि; B5
8 9 Das Cp [ए]वैतानि, Da4 [ए]व तानि, T1 G1-2
भूतानि; M1 6-7 [ए]तानि हि (for [ए]व तानि). K1
(before corr.) कालश्च; Das. a4 काल च; Dn4 कालस्य,
G2 'श्रेद् (for 'श्र) —^b) K1 2 4 V1 केवलं; Das
a4 कारणौ ☞ Cn भावो, भावन, पूर्वसंस्कार' । अभावोऽ
ज्ञानम् ॥ Cv भवत्येभ्यो जगदिति भाव', सुकृत्वदुष्कृतात्मक
कर्म । अभाव' प्रागभाव । ☞ —^d) K1 2 4 7 D4 9
भवाप्यये; V1 B5-8 D5 1 'त्यये, B5 9 Dn1 D5 D2
8 8 'त्ययौ; Das a4 भवत्यये; M5 6 भवाप्ययौ D5
शाश्वताश्चाभिवाप्यये

10 °) K1 4 Das a4 स्वभावाद्; V1 B5-9 D5
अभाव (for 'वाद्) T1 G1-3 भावितेष्वेपु, M5 'त
चैव (for 'तेष्वेव) Dn1 n4 D5 D2 8 8 7 8 अभाव
यां (D5 'वाधां)ति तेष्वेव (D5 भूतानि); T2 अयायुगला
वितेष्वेपु (sic) ☞ Cv अभावः नाश', तेन भाविता
उत्पत्ति', अभावभाविता । ☞ —^b) Dn4 भूतेभ्यः; D5
(marg) त्रयश्च (for तेभ्यश्च) K1 2 4 V1 B1 9 G1 2
प्रभवति —^c) Das विनिष्टे, G1 विनिष्टो Da4 Bom
Kumbh. ed [s]प्यनु (for सपि च) T2 तान्येवं (for
'व) G2 अपि शिष्टो विचेतान्ये —^d) ☞ Ca पञ्च
वेति वचन प्रथमकद्वयवार्थम् । ☞

11 °) K2 भूमिनायो G2 देह — V1 reads
11^b-13^d on marg —^b) K2 Ds1 श्रोत्रम् (for श्रोत्रम्)
—^c) Dn4 corrupt K1 T2 सूर्याश्च, K4 V1 B3
Dn1 Ds1 82 (before corr) D2 8 6-8 T1 G8 सूर्याच्
(for सूर्यश्च) B5 अमूर्द् (for असुर) K1 1 6 V1
B5 6-9 Das Dn1 D5 D2 8 6-8 T G1-3 वायोर (for
वायुर). —^d) Dr अस्यक्तः; T1 G1 8 अग्निस्तु (for
अग्निस्तु). T1 G1-3 लघु (for खलु).

दर्शनं श्रवणं घ्राणं स्पर्शनं रसनं तथा ।
उपपत्त्या गुणान्विद्धि पञ्च पञ्चसु पञ्चधा ॥ १३
रूपं गन्धो रसः स्पर्शः शब्दश्चैवाथ तद्गुणाः ।
इन्द्रियैरुपलभ्यन्ते पञ्चधा पञ्च पञ्चभिः ॥ १४
रूपं गन्धं रसं स्पर्शं शब्दं चैतांस्तु तद्गुणान् ।
इन्द्रियाणि न बुध्यन्ते क्षेत्रज्ञस्तैस्तु बुध्यते ॥ १५
चित्तमिन्द्रियसंघातात्परं तस्मात्परं मनः ।
मनसस्तु परा बुद्धिः क्षेत्रज्ञो बुद्धितः परः ॥ १६

12 V1 reads 12 on marg —^a) B1 चक्षुष्यां;
Dn1 'पा V1 D5 नासिके, Das G1 नाशिके (G1 'दि)का
(for नासिका) K1 2 4 -श्रोत्रे (for -कर्णौ) —^b) K1
V1 B5 7 Das a4 D2 9 पञ्चम D5 1 त्वच जिहेति पञ्चम
— Dr om (? hapl) 12^c-13^d —^d) K2 ज्ञानिना,
G8 भूतानि (for ज्ञानानि) ☞ Cv ज्ञानानि, ज्ञायन्ते
येभ्यस्तानीति न्युत्पत्त्या ज्ञानकरणानि । ☞

13 Dr om 13 (cf v 1 12) V1 reads 13 on
marg —^a) Das दर्शनं K1 1 G2 घ्राण (for घ्राण)
—^b) D2 तदा (for तथा) —^c) Das corrupt G2
उपपत्त्य (for 'त्त्या) —^d) B5 पञ्चम (for पञ्चधा)

14 °) T1 G1-3 M1 चैव (for स्पर्शं) —^b) G2
शब्दं, M1 स्पर्शश्च (for शब्दश्च) K1 4 [इ]ह, D5 1
[अ]स्तु (for [अ]य) Das a4 D2 T1 सद्गुण —^d)
D2 8 पञ्च वा (for पञ्चधा) Das om (hapl) पञ्च

15 D5 1 om (hapl) 15^{ab} —^a) G2 गंधरस
(for गन्धं रस) T1 रस (for रसं) G1 8 रूपगंध-
(G2 'धं)रसस्पर्शं —^b) Das M1 शब्दश्च K5 V1
B5 6-8 Dn1 n4 D5 D2 8 6 8 M1 5-7 [ए]वाय; Das
a4 [ए]तास्तु K1 Das तद्गुणा T1 G2 8 शब्दांश्चैतांश्च तद्गु-
णान्; G2 corrupt —^c) ☞ Cv न बुध्यन्ते, स्वहासत्या
न बोध्यन्ति । ☞ —^d) Das क्षेत्रज्ञैस्, Ds1 क्षेत्रज्ञं
B5 तांस्तु; G2 तु वि (for तैस्तु) K1 D5 8 बुध्यति

16 D5 om 16 —^a) G1 2 वित्तम् G2 -संभूदात्
(for 'संघा') —^b) T1 परस् D5 om (hapl.)
तस्मात्पर T G1-3 M1 मन परं (G2 'र') (by transp)
—^d) Ds1 D2 8 6 8 T2 G1 2 पर

17 °) Ds1 D5 चित्तयते (for चेत') Das D5 जदु-
☞ Ca चेतयते, विषयदर्शनमात्रं चेतना । ☞ —^b)
K1 2 इन्द्रियान्विषयं पूयक्त —^d) K5 असद् (for
अय). — K1 D5 om (hapl.) 17^{cd} —^c) D5 T

पूर्वं चेतयते जन्तुरिन्द्रियैर्विपयान्पृथक् ।
विचार्य मनसा पश्चादथ बुद्ध्या व्यवस्यति ।
इन्द्रियैरुपलब्धार्थान्सर्वान्यस्त्वध्यवस्यति ॥ १७
चित्तमिन्द्रियसंघातं मनो बुद्धिं तथाष्टमीम् ।
अष्टौ ज्ञानेन्द्रियाण्याहुरेतान्यध्यात्मचिन्तकाः ॥ १८
पाणिपादं च पायुश्च मेहनं पञ्चमं सुखम् ।
इति संशब्दमानानि शृणु कर्मेन्द्रियाण्यपि ॥ १९
जल्पनाभ्यवहारार्थं सुरमिन्द्रियमुच्यते ।
गमनेन्द्रियं तथा पादौ कर्मणः करणे करौ ॥ २०

पायूपस्थौ विसर्गार्थमिन्द्रिये तुल्यकर्मणी ।
विसर्गे च पुरीषस्य विसर्गे चामिकामिके ॥ २१
बलं पष्टं पडेतानि वाचा सम्यग्यथागमम् ।
ज्ञानचेष्टेन्द्रियगुणाः सर्वे संशब्दिता मया ॥ २२
इन्द्रियाणां स्वकर्मभ्यः श्रमादुपरमो यदा ।
भवतीन्द्रियसंन्यासादथ स्वपिति वै नरः ॥ २३
इन्द्रियाणां व्युपरमे मनोऽनुपरतं यदि ।
सेवते विपयानेव तद्विद्यात्स्वप्नदर्शनम् ॥ २४
मात्स्विनाश्चैव ये भावास्तथा राजसतामसाः ।

C 12 267
B. 12. 276(5).25
K 12. 261 25

G₁-३ उपसृष्टार्थान्, M₁ १-१ 'लभ्यायान् -') K₁ ३ : ३
दत्त्वा यत्, D_१ १ : १ M₁ १ मत्त्वा यत्, T G₁ ३ M_१
मत्त्वा य; M_१ बुद्ध्या य (for सर्वान्यस्) V_१ मत्त्वा यस्तु
व्यवस्यति, B_० सत्त्ववास्तु व्य', D_१ १ १ D_१ २ ३ बुद्धि
मास्तु व्य', G_१ मत्त्वा यत्त्वव्यवस्यति

18 °) D_१ वित्तम् K_३ इन्द्रिय K_३ lacuna, D_१ १
सत्त्वानं (for सवात) -') K_१ V_१ B_० ० D_१ १ १
D_१ १ १ T_१ G_१ ३ बुद्धिश्च K_१ १ १ B_० D_१ १ १ [ञ]
ष्टम्, D_१ D_१-१ १ T G_१ ३ [ञ]ष्टमी -') K_० ज्ञानानि
(for प्तानि) K_१ ज्ञानास्त, K_० ज्ञानात्

19 °) D_१ ० T G_१ ३ M_१ पाणि (for पाणि) K_०
पायुश्च, K_१ D_१ T G_१-३ M_१ पायु, D_१ १ पादुश्च (for
पायुश्च) -') K_१ D_१ १ १ D_१ १ सुर (for सुखम्)
-') K_१ ३ ३ एव (for हृति) K_१ शशर्म्यमानानि,
K_१ ३ ३ D_१ सदाह'; K_० सचित्य'; D_१ १ १ D_१ १ सदाह',
T_१ मकल्प्य', G_१ सदास्य' (for सदाहृद्य') -') T
G_१-३ पंच (for शृणु) D_१ १ reads कर्मेन्द्रियाण्यपि twice
G_१ च (for [ञ]पि)

20 °) K_१ जल्पनाभ्यवहारार्थं च, K_१ D_१ T_१ G_१ ३
'नान्य (T_१ 'काहृद्य-; G_१ 'नाहृद्य'वहारार्थं, D_१ १ १ १
'ना (D_१ 'ता)भ्यवहारोय; G_१ जल्पनाभ्यवहारार्थं -')
D_१ १ १ सुरम् (for सुखम्) D_१ १ om from च्यते
up to न्द्रिये तु (in 21^b) -') Hypermetric G_१
मनेन्द्रिय; G_१ गमनेन्द्रिये T_१ यथा; G_१ तदा (for तथा)
-') D_१ १ कर्मणा; T_१ G_१ ३ कर्मणां

21 D_१ १ om up to न्द्रिये तु (in 21^b) (of v 1 20)
-') V_१ D_१ १ D_१ ३ ३ ३ पायूपस्थ; B_० D_१ १ 'पर्य',
T_१ M_१ १-१ पायूपस्थे B_१ (orig) विसर्गार्थे, B_१ (marg)
M_१ १-१ 'नार्थे (for 'गार्थेम्) -') K_१ ३ (before
corr) D_१ १ १ D_१ २ ३ ३ G_१ M_१ तुल्यकर्मणि, B_१

कर्मणां -') D_१ १ विसर्गं च, D_१ १ 'नो वै (for
'नो च) -') K_१ विसर्गश्च, B_१ विपये B_० D_१ १ चा
(for च) K_० V_१ D_१ १ १ D_१ ३ ३ ३ ३ [ञ]पि (for
[ञ]मि) K_० D_१ कामुके (for कामिके)

22 °) K_१ बले, D_१ १ मन (for बल) K_१ पष्टे
D_१ पष्टैतानि T G_१-३ मनपष्ठान्यथैता (G_१ 'तीका)नि,
M_१ १-१ बलपष्ठान्यथैतानि छँ C_१ बल पञ्चवृत्ति प्राण ।
पूतेन, सामान्यकरणवृत्ति प्राणाद्या वायव' पञ्च (सां का 29)
इति सांख्यानां समत प्राणस्येन्द्रियानतिरेकपक्ष परास्य । छँ
-') D_१ १ यथा मन, T_१ G_१ १ (G_१ [ञ]थागत; M_१
व्यथागम (for यथा) -') B_१ D_१ ३ D_१ ३ ३ ३ ३-१
M_१ ज्ञान (for ज्ञान) K_१ G_१ ३ ज्ञान (G_१ इति) चाष्टेन्द्रि
यगुणा; V_१ B_० D_१ ३ ज्ञाने चाष्टेन्द्रि -') K_१ ३ ३
B_० D_१ ३ (before corr) ० T G_१ ३ सर्वेषां शब्दिततां
मया (D_१ ३ माया)

23 °) K_१ ३ D_१ ३ स्वकर्मभ्य -') K_१ यथा (for
यदा) -') D_१ ३ भवतीन्द्रिय, G_१ भवतिन्द्रिय (for
भवतीन्द्रिय) V_१ B_० D_१ ३ सयोगाद्, D_१ १ D_१
D_१ ३ ३ सत्यागाद् (for सत्यासाद्) -') D_१ ३ om.
(hapl.) from स्व up to तद्विद्यात् (in 24^d) V_१
मन (for नर')

24 D_१ ३ om up to तद्विद्यात् (in 24^d) (of v 1
23) -') T G_१-३ उपरमे (for व्युप') -') K_०
V_१ B_० ३-३ D_१ १ १ १ D_१ २ ३ ३-३ M_१ १ C_१ (gloss
अव्युपरतमिति च्छेद) [s]व्युपरत (B_० D_१ 'मं); M_१ ३
[s]व्युपरत (M_१ 'म) (for सव्युपरत) G_१ मने रूपरम
यदि (sic) -') K_१ सर्वे ते (for सेवते) D_१ १ १ १
विपये (D_१ 'या) नैव, G_१ 'यादेव B_० D_१ ३ ३ ३ ३
एवं (for एव) -') K_१ B_० D_१ ३ ३ ३ ३ ३ ३ तं
वि (D_१ वि)द्यात्; D_१ ३ न दिद्यात् (sic), G_१ विद्यात्

पञ्चैव तानि कालश्च भावाभावौ च केवलौ ।
 अष्टौ भूतानि भूतानां शाश्वतानि भवाप्ययौ ॥ ९
 अभावाद्भावितेष्वेव तेभ्यश्च प्रभवन्त्यापि ।
 विनष्टोऽपि च तान्येव जन्तुर्भवति पञ्चधा ॥ १०
 तस्य भूमिमयो देहः श्रोत्रमाकाशसंभवम् ।
 सूर्यश्चक्षुरसुर्वायुरद्भ्यस्तु रज्जु शोणितम् ॥ ११
 चक्षुषी नासिकाकर्णौ त्वग्जिह्वेति च पञ्चमी ।
 इन्द्रियाणीन्द्रियार्थाना ज्ञानानि कवयो विदुः ॥ १२

K1.2 T G1-3 M1 7 तस्य (for यस्य). Dn1 घातव ;
 Ds 7 हेतव; T G1-3 M1 7 रश्मय (for राशय)

9 °) K1 2 4 7 D1 5 7 9 T2 चै (K1 चै)तानि; B3
 8 9 Das Cp [ए]वैतानि; Das [ए]व तानि, T1 G1-3
 भूतानि; M1.5-7 [ए]तानि हि (for [ए]व तानि). K1
 (before corr.) कालाश्च; Das. n4 कालं च; Dn1 कालस्य,
 G2 'श्रेद् (for 'श्च). —^b) K1 2 4 V1 केवलं; Das
 n4 कारणौ छि Cn भावो, भावन, पूर्वसंस्कार । अभावोऽ
 ज्ञानम् ॥ Cv भवत्येभ्यो जगदिति भाव', सुकृतदुष्कृतारम्भ
 कर्म । अभाव' प्रागभाव । छि —^d) K1 2 4 7 D1 9
 भवाप्यये; V1 B3-3 D1.7 'त्यये; B3 9 Dn1 Ds D2
 8.8 'त्ययौ; Das n1 भवत्यये; M5 6 भवाप्ययौ Ds
 शाश्वताश्चाभवाप्यये

10 °) K1 4 Das n4 स्वभावाद, V1 B3-9 Ds
 अभाव (for 'वाद) T1 G1-3 भावितेष्वेपु; M5 'त
 चैव (for 'तेष्वेव) Dn1. n4 Ds D2 8 9 7 8 अभाव
 यां (Ds 'वाद्यां)वि तेष्वेव (Ds भूतानि); T2 अयायुगला
 वितेष्वेपु (sio) छि Cv अभाव' नाश, तेन भाविता
 उत्पात्तिः, अभावभाविता । छि —^b) Dn1 भूतेभ्य, Ds
 (marg) त्रयश्च (for तेभ्यश्च) K1 2 4 V1 B1 9 G2 2
 प्रभवति. —^c) Das विनष्टे, G1 विनिष्टो Dn1 Bom
 Kumbh ed [s]प्यनु (for सपि च). T2 तान्येव (for
 'व). G2 अपि विष्टो विचेतान्ये —^d) छि Cn पञ्च
 वेति वचन प्रत्यक्कट्टस्वार्थम् । छि

11 °) K2 भूमिद्वयो G2 देहं. — V1 reads
 11^b-13^d on marg —^b) K2 Ds1 श्रोत्रम् (for श्रोत्रम्)
 —^c) Dn1 corrupt K1 T2 सूर्याश्च, K1 V1 B3
 Dn1 Ds1 89 (before corr) D2 8 6-3 T1 G2 सूर्याश्च
 (for सूर्याश्च) B3 अश्रुद् (for अश्रुद्). K1 4 6 V1
 B3 6-9 Das Dn1 Ds D2 8 6-3 T G1-3 वायुर (for
 वायुर). —^d) D1 अत्यक्त; T1 G1 8 अस्तिस्तु (for
 अस्त्यस्तु) T1 G1-3 लघु (for खलु).

दर्शनं श्रवणं घ्राणं स्पर्शनं रसनं तथा ।
 उपपत्त्या गुणान्विद्धि पञ्च पञ्चसु पञ्चधा ॥ १३
 रूपं गन्धो रसः स्पर्शः शब्दश्चैवाथ तद्गुणाः ।
 इन्द्रियैरुपलभ्यन्ते पञ्चधा पञ्च पञ्चमिः ॥ १४
 रूपं गन्धं रसं स्पर्शं शब्दं चैतांस्तु तद्गुणान् ।
 इन्द्रियाणि न बुध्यन्ते क्षेत्रज्ञस्तस्तु बुध्यते ॥ १५
 चित्तमिन्द्रियसंघातात्परं तस्मात्परं मनः ।
 मनसस्तु परा बुद्धिः क्षेत्रज्ञो बुद्धितः परः ॥ १६

12 V1 reads 12 on marg —^a) B1 चक्षुषां;
 Dn1 'या V1 Ds नासिके; Das G1 नानि (G1 'दि)का
 (for नासिकर) K1 2 4 श्रोत्रे (for 'कर्णौ) —^b) K1
 V1 B3 7 Das n1 Ds 9 पंचमं Ds 7 त्वच जिह्वेति पंचम
 — D1 om (? hapl) 12^f-13^f —^d) K2 ज्ञानिना,
 G2 भूतानि (for ज्ञानानि) छि Cv ज्ञानानि, ज्ञानन्ते
 येभ्यस्तानीति इत्युत्तरया ज्ञानकरणानि । छि

13 D1 om 13 (cf v. 1 12) V1 reads 13 on
 marg —^a) Das दर्शनं. K1 1 G2 घ्राण (for घ्राण)
 —^b) D2 तदा (for तथा) —^c) Das corrupt. G2
 उपपत्त्य (for 'त्या) —^d) B3 पंचम (for पञ्चधा)

14 °) T1 G1-3 M1 चैव (for स्पर्श) —^b) G2
 शब्द, M1 स्पर्शाश्च (for शब्दश्च) K1 4 [ए]ह; Ds 7
 [अ]स्तु (for [अ]य). Das n1 Ds T1 महुण —^d)
 D2 8 पच या (for पञ्चधा) Das om (hapl) पञ्च

15 Ds 7 om (hapl) 15^a —^a) G2 गधरस
 (for गन्धं रस) T1 रस (for रस) G2 8 रूपगध-
 (G2 'धं)रसस्पर्श —^b) Das M1 शब्दश्च Ks V1
 B3 6-3 Dn1. n4 Ds D2 8 6 8 M1 5-1 [ए]वाय; Das
 n1 [ए]वास्तु K1 Das तद्गुणा T1 G1 8 शब्दांश्रैतांश्च तद्गु-
 णान्; G2 corrupt —^c) छि Cv न बुध्यन्ते, स्वज्ञपरया
 न बोध्यन्ति । छि —^d) Das क्षेत्रज्ञैश्च; Dn1 क्षेत्रज्ञं
 B3 तांस्तु, G2 तु वि (for तैस्तु) K1 Ds 9 बुध्यति.

16 Ds om 16 —^a) G1 2 चित्तम् G2 'सभूटाद्
 (for सधा'). —^b) T1 परस्व Das om (hapl.)
 तस्मात्पर. T G1-3 M1 मन पर (G2 'र') (by transp).
 —^d) Ds1 Ds 8 6 8 T2 G1 3 पर

17 °) Ds1 Ds चित्तयते (for चेत) Das Ds जंतुर.
 छि Ca. चेतयते, विषयदर्शनमात्रं चेतना । छि —^b)
 K1 2 इन्द्रियान्विषयै प्रत्यक् —^d) Ks असद् (for
 अय). — K1 Ds om. (hapl) 17^f. —^c) Ds T

पूर्वं चेतयते जन्तुरिन्द्रियैर्विषयान्पृथक् ।
 विचार्य मनसा पश्चादथ बुद्ध्या व्यवस्यति ।
 इन्द्रियैरुपलब्धार्थान्सर्वान्यस्त्वध्यवस्यति ॥ १७
 चित्तमिन्द्रियसंघातं मनो बुद्धिं तथाष्टमीम् ।
 अष्टौ ज्ञानेन्द्रियाण्याहुरेतान्यध्यात्मचिन्तकाः ॥ १८
 पाणिपादं च पायुश्च मेहनं पञ्चमं सुखम् ।
 इति संशब्दमानानि शृणु कर्मेन्द्रियाण्यपि ॥ १९
 जल्पनाभ्यवहारार्थं मुखमिन्द्रियमुच्यते ।
 गमनेन्द्रियं तथा पादौ कर्मणः कर्णे करौ ॥ २०

पायूपस्थौ विसर्गार्थमिन्द्रिये तुल्यकर्मणी ।
 विसर्गे च पुरीपस्य विसर्गे चाभिकामिके ॥ २१
 बलं पष्टं पडेतानि वाचा सम्यग्यथागमम् ।
 ज्ञानचेष्टेन्द्रियगुणाः सर्वे संशब्दिता मया ॥ २२
 इन्द्रियाणां स्वकर्मभ्यः श्रमादुपरमो यदा ।
 भवतीन्द्रियसंन्यासादथ स्वपिति वै नरः ॥ २३
 इन्द्रियाणां व्युपरमे मनोऽनुपरतं यदि ।
 सेवते विषयानेव तद्विद्यात्स्मदर्शनम् ॥ २४
 मात्स्विनाश्चैत्र ये भावास्तथा राजसतामसाः ।

C 12 267
 S 12. 276(S).35
 K 12. 261 25

G1-3 उपसृष्टार्थान्, M1 5-1 'लभ्यार्थान् -') K1 2 3
 दत्त्वा यस्, D1 5 1 3 M1 5 मत्वा यस्, T G1 3 M6
 मत्वा य, M1 बुद्ध्या य (for सर्वान्यस्) V1 मत्वा यस्तु
 व्यवस्यति, B0 सत्यवास्तु व्य', Dn1 n4 D3 D2 2 बुद्धि
 मास्तु व्य', G2 मत्वा यत्वव्यवस्थित'

18 °) D1 वित्तम् K2 इन्द्रिय K3 lacuna, D1 1
 सख्यान (for सघात) -') K1 V1 B0 0 Dn1 n4
 D1 5.1 0 T1 G1 3 बुद्धिस् K1 4 1 B0 Dn1 n4 [अ]
 एम, D3 D1-1 0 T G1 3 [अ]ष्टमी -') K6 अष्टानि
 (for एतानि) K1 आध्यात्म, K6 आध्यात्म

19 °) D1 0 T G1 3 M1 पाणि (for पाणि) K6
 पायुश्च, K1 D2 T G1-3 M1 पायु, Dn1 पादुश्च (for
 पायुश्च) -') K1 D2 2 1 Dn1 सुख (for सुखम्)
 -') K1 2 4 एव (for इति) K1 संशब्दमानानि;
 K3 6 1 D3 सदाद्; K6 सचिल्य'; D2 2 1 D2 6 सदाद्,
 T2 मकल्प्य'; G2 सदास्व' (for सदाद्वय') -') T
 G1-3 पच (for शृणु) Dn1 reads कर्मेन्द्रियाण्यपि twice
 G2 च (for [अ]पि)

20 °) K2 जल्पनाभ्यवहारार्थं च, K4 D6 T2 G1 3
 'नाभ्य (T2 'काद्वय-', G2 'नाद्वय')वहारार्थं, D2 2 1
 'ना (D2 2 'ता')भ्यवहारोय, G2 ज्वलनाभ्यवहारार्थं -')
 D2 2 1 सुखम् (for सुखम्) D1 om from च्यते
 up to इन्द्रिये तु (in 21^b) -') Hypermetrio G1
 मनेन्द्रिय, G2 गमनेन्द्रिये T2 यथा; G2 तदा (for तथा)
 -') D2 1 कर्मणा, T1 G1 3 कर्मणां

21 D1 om up to इन्द्रिये तु (in 21^b) (of v 1 20)
 -') V1 Dn1 D2 3 0 3 पायूपस्थ, B0 Dn1 'पस्थ,
 T2 M1 5-1 पायूपस्थे B2 (orig) विसर्गार्थं, B3 (marg)
 M1 5-1 'गार्थं (for 'गार्थम्) -') K4 6 (before
 corr) Dn1 n4 D2 2 3 G3 M1 तुल्यकर्मणि, Dn1

'कर्मणां -') D1 0 विसर्गं च, D2 1 'गो वै (for
 'गो च) -') K1 विसर्गश्च, B2 विषये B0 D1 वा
 (for च) K6 V1 Dn1 n4 D2 3 5 0 3 [अ]पि (for
 [अ]भि) K6 D6 कामुके (for कामिके)

22 °) K1 बले, D1 1 मन (for बल) K1 पष्टे
 D1 पडेतानि T G1-3 मन पष्टान्यथैता (G2 'तीका')नि,
 M1 5-1 बलपष्टान्यथैतानि ☞ Cn बल पञ्चवृत्ति प्राण ।
 एतेन, सामान्यकरणवृत्ति प्राणाद्या वायव पञ्च (सां का 29)
 इति सांख्यानां समत प्राणस्येन्द्रियानतिरेकपक्ष परास्त् । ☞
 -') Dn1 यथा सम, T1 G1 य (G1 अ)थागत; M1
 व्यथागम (for यथा) -') B3 D2 2 D2 5-1
 M1 ज्ञान (for ज्ञान) K2 G2 ज्ञान (G2 इति) चाष्टेन्द्रि
 यगुणा, V1 B0 D6 ज्ञाने चार्षेदि' -') K1 2 3
 B0 D2 3 (before corr) 0 T G1 3 सर्वेषा शब्दितां
 मया (D2 2 माया)

23 °) K2 6 Dn1 स्वकर्मभ्य -') K1 यथा (for
 यदा) -') D6 भवतीन्द्रिय, G2 भवतिन्द्रिय- (for
 भवतीन्द्रिय) V1 B0 Dn1 D6 सयोगाद्, Dn1 D5
 D2 3 3 सत्यागाद् (for सन्यासाद्) -') D1 om
 (hapl) from स्व up to तद्विद्यात् (in 24^d) V1
 मन (for नर')

24 D1 om up to तद्विद्यात् (in 24^d) (of v 1
 23) -') T G1-3 उपरमे (for व्युप) -') K6
 V1 B0 6-9 Dn1 n4 D3 D2 3 5-3 M6 1 Cn (gloss
 अस्युपरतमिति च्छेद) [s]व्युपरत (B0 D5 'मं), M1 5
 [s]व्युपरत (M6 'म) (for सुपरत) G2 मने रूपरम
 यदि (sic) -') K1 सर्वे ते (for सेवते) D2 2 1
 विषये (D2 2 'या) नैव; G2 'यादेव B0 D5 D2 3 0
 एव (for एव) -') K4 B0 Dn1 D3 D2 3 0 3 त
 वि (D6 विं)द्यात्, Dn1 न दिद्यात् (sio), G2 विद्वद्यात्

C 12 9899
C 12 276[13] 25
K 12. 261 25

कर्मयुक्तान्प्रशंसन्ति सात्त्विकानितरांस्तथा ॥ २५
आनन्दः कर्मणां सिद्धिः प्रतिपत्तिः परा गतिः ।
सात्त्विकस्य निमित्तानि भावान्संश्रयते स्मृतिः ॥ २६
जन्तुष्वेकतमेष्वेवं भावा ये विधिमास्थिताः ।
भावयोरीप्सितं नित्यं प्रत्यक्षगमनं द्वयोः ॥ २७
इन्द्रियाणि च भावाश्च गुणाः सप्तदश स्मृताः ।
तेषामष्टादशो देही यः शरीरे स शाश्वतः ॥ २८

(for तद्विधात्) Ds स्वल्पदर्शनं

25 Da ० repeat 25 after 27 — °) G2 laouna
for ये भावास् Ds ० (both second time) इन्द्रियाणि
च भावाश्च — °) K1 तामस; K4 तापसा Dn1
n4 Ds1 D2 ० ० ० तथा तामसराजसा — °) K1 D4 ०
(last two both times) T G1-3 कर्मयुक्ता K1 प्रस
शति — °) G3 सात्त्विकीन् Ds (marg sec m
[first time]) इतरे Ks Be-० Das as T G1 2 M1
५-1 सात्त्विकाने (Bs Das M1 ० ० 'काले'तरां (G1 2 M1
'रा'रुधा, D4 ० (both second time) सात्त्विका निर्मला
स्तथा.

26 °) K1 कर्मणा — °) Ds1 M1 पराहति (for
परा गति) — °) M1 ५-1 सात्त्विकान्यनिमित्तानि — °)
Ds-1 M1 ० भावाद्; G2 गाव (for भावान्) K2
सश्रियते (sic), B1 ० Das सश्रयति K1 श्रुति, Dn1
मति; Ds 1 यदि (for स्मृति). V1 भावान्याश्रयते
स्मृति; Dn4 भावानां सश्रये स्मृति

27 °) K1 D4 ० एकतमेष्वेव, V1 Ds 'मेप्येव,
T G1-3 'मेप्येकं ☿ Cv एकतमेषु, अत्यन्तभिन्नेषु
जन्तुषु । ☿ — °) Das as भवा, Ds2 भावाद् K1 Ds
D4 ० ० विधिमाश्रिता; V1 विधिना स्थिता T1 M1 भाव
यो हि (M1 यद्धि) समास्थित, T2 G1-3 भाव यो हि (T2
योमि) समास्थिता (T2 G2 'त', G1 [before corr]
'वान्) — °) M1 ५-1 भावयेद् (for 'योर्) Das as
इप्सित ☿ Cn भावयोरिति द्वित्व जात्यभिप्रायम्,
जामद्भावजातीयस्य स्वाम्भावजातीयस्य च । ☿ — °) K1
V1 Be 1 ० Das Dn1 n4 Ds D2-5 ० ० T1 G1-3 प्रत्यक्ष
K2 तथा; V1 Bo 2 (marg) Dn1 n4 Ds D2 ० ०
तयो (for द्वयो) ☿ Cv द्वयो ऐहिकपारत्रिकयो । ☿
— After 27, D4 ० repeat 25

28 °) Ds1 इन्द्रियाणां Dn4 [इ]व, Ds laouna
(for च) Das as laouna for च भावा Ds 1 भा

अथ वा सशरीरास्ते गुणाः सर्वे शरीरिणाम् ।
संश्रितास्तद्वियोगे हि सशरीरा न सन्ति ते ॥ २९
अथ वा संनिपातोऽयं शरीरं पाञ्चभौतिकम् ।
एकश्च दश चाष्टौ च गुणाः सह शरीरिणाम् ।
ऊष्मणा सह विंशो वा संघातः पाञ्चभौतिकः ॥ ३०
महान्संधारयत्येतच्छरीरं वायुना सह ।
तस्यास्य भावयुक्तस्य निमित्तं देहमेदने ॥ ३१

घाञ्च; Cv (gloss भावना, ज्ञानम्) भावश्च — K2 4
om. (hapl) 28^b-29^a. — °) K1 सप्तदश ☿ Ca
इन्द्रियाण्येकादश, भावा प्रयत्नचेतनाबुद्धयः, गुणा सत्वरज
स्वमांसीति सप्तदश ॥ Cn पूर्वोक्तानि चतुर्दशेन्द्रियाणि, त्रय
सात्त्विकादयो भावा, एते सप्तदश गुणा भोक्तृष्टादशस्यात्मनो
भोग्या । ☿ — °) K1 अष्टादश; M5 ० अष्टदशो
Dn4 देहि — °) K1 स देहेत्य, Dn4 शरीरेषु, Ds
'रेण (for 'रे स) G2 यच्छरीरे स च श्रित'

29 K2 4 om 29^a (cf v l 28) — °) G2 स्व
(for स) — °) G2 सर्वं B4 ० शरीरिण, Ds
'रिण — K1 repeats 29^{ad} after 30^{ad} — °) G2
सश्रियां K1 (both times) Ds 5 1 ० तद्वियोगेन, Ds
तद्धि योगो हि, T1 तद्वियोगेपि (for 'ने हि) — °) V1
स नातिके, G2 न यांति ते (for न सन्ति ते)

30 °) Das as स तथा (for अथ वा) Ds च (for
वा) T2 om from संनिपातो up to यथैवोत् (in 32^a)
K1 2 4 ० 1 V1 D4 ० संनिवासीय, Ds T1 G1-3 सवि
भागे (G2 'वे)न; M1 ५-1 स (M1 स) विभागोर्यं (for
सनिपातोऽयं) — °) K1 Dn4 D4 ० शरीरे K1 2
पञ्चभौतिक; K1 Dn4 D4 ० पाञ्चभौतिक (Dn4 'के);
G1 'भूतिकं — °) K1 2 4 G2 M1 एकस्य, Cv एक
च Ds2 वा (for च) — °) G2 सर्वे (for सह)
Dn1 Ds ० G1 2 शरीरिणा, D2 3 3 'रिण — After
30^{ad}, K1 repeats 29^{ad} — °) Das as Dn4 उष्मणा;
Cv (gloss देहेन) उष्मणा K1 2 Ds2 Ds विंशोना,
Dn4 वशो वा, Ds ० विशो न', T1 G1-3 विंशेन
— °) K1 2 4 सघाता; T1 G1 3 'त, G2 सभूत
K1 (before corr) 2 4 पञ्च (K2 पाञ्च) भौतिका, T1
G1-3 पाञ्चभौतिक

31 T2 om 31 (cf v l 30) — °) K1 2 सचा
रयति, K1 Ds ० तु धार' (for सधार') Ks [ए]त;
K1 Ds ० [ए]व (for [ए]तत्) T1 G1 3 महान्तं धारय
त्येतत् (G2 'यते ते) — °) Ks Bs Das as Dn1 n4

यथैवोत्पद्यते किञ्चित्पञ्चत्वं गच्छते तथा ।
 पुण्यपापविनाशान्ते पुण्यपापसमीरितम् ।
 देहं विशति कालेन ततोऽयं कर्मसंभवम् ॥ ३२
 हित्वा हित्वा ह्ययं प्रैति देहाद्देहं कृताश्रयः ।
 कालसंचोदितः क्षेत्री विशीर्णाद्वा गृहाद्गृहम् ॥ ३३
 तत्र नैवानुत्प्यन्ते प्राजा निश्चितनिश्चयाः ।
 कृपणास्त्वनुत्प्यन्ते जनाः संवन्धिमानिनः ॥ ३४
 न ह्ययं कस्यचित्कश्चिन्नास्य कश्चन विद्यते ।

भवत्येको ह्ययं नित्यं शरीरे सुखदुःखभाक् ॥ ३५
 नैव संजायते जन्तुर्न च जातु विपद्यते ।
 याति देहमयं भुक्त्वा कदाचित्परमां गतिम् ॥ ३६
 पुण्यपापमयं देहं क्षपयन्कर्मसंचयात् ।
 क्षीणदेहः पुनर्देही ब्रह्मत्वमुपगच्छति ॥ ३७
 पुण्यपापक्षयार्थं च सांख्यं ज्ञानं विधीयते ।
 तत्क्षये ह्यस्य पश्यन्ति ब्रह्मभावे परां गतिम् ॥ ३८

C 12. 9613
 B 12 276151 38
 K 12 261 59

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि सप्तपट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६७ ॥

D₁ २ ८ ९ तत्र प्रभावयुक्तस्य, K₁ D₁ २ १ ० तस्य प्रभावो
 नामैतद्, V₁ B₀ ८ १ ० तस्याप्यभावयुक्तस्य —^d) D₂
 21 D₂ १ देहभेदेन पालने (D₁ १ 'न)

32 T₁ om यथैवोत् (cf v 1 30) —^a) K₀
 तथैव, T G₁₋₃ यद् (T₂ 'दे')व (for यथैव) K₁ (sup
 lin sec m) उत्पद्यते, D₂ उत्पाद्यते K₁ २ ४ D₂
 जनु, V₁ लोके (for किञ्चित्) K₁ D₁ ० सोर्यवान्पा
 ल्यते कश्चित् —^b) D₂ 1 यदा; T₁ G₁₋₃ तदा (for
 तथा) —^c) V₁ om. पुण्यपापवि K₁ D₁ ० पुण्य
 पापानि नश्यति, D₂ 2 4 'पापविनाशात्ते, G₂ 'पापादि
 नाशात्ते —^d) K₁ २ ४ समीहित, D₂ 1 2 3 'रित;
 T₁ G₁ २ -समन्वित; G₂ M₁ २-१ -समाहित (for समी
 रितम्) K₁ D₁ ० यदा भोगेन देहिन —^e) D₂
 विनाशति (hypermetric), D₂ ० G₂ विशति, G₂
 विरति —^f) K₀ तत्, K₁ D₁ ० यत् (for स्य)
 M₁ २-१ कर्मसंभव

33 ^a) D₁ om one हित्वा K₂ भृशं प्रेत्य, D₂
 21 ह्यसप्रैति, T₁ ह्यय प्रेत्य, G₁ न्यय प्रैति D₂
 om. from प्रैति up to तप्यन्ते (in 34^a) —^b)
 G₁₋₃ देह (for देहं) K₁ D₂ १ ० क्रियाश्रय, D₂
 M₁ कृताश्रय (for 'श्रय) ☞ Cn कृताश्रय धविषा
 कामकर्मभिर्निष्पादितदेहान्तर । ☞ —^c) K₂ ४ काले (for
 काल-) D₁ T₁ G₁ -संचोदित K₂ G₂ क्षेत्र —^d)
 B₁ विशीर्णयाद् K₀ चागृहाद् (for वा गृ) M₁ गृण
 (for गृहम्) G₂ विशीर्यान्याकृत गृह ☞ C_a विशी-
 र्णाद्वा, वाशब्द उपमायाम् । ☞

34 D₁ om. 34^a (cf v 1 33) —^a) T₁ कृते,
 T₂ G₁₋₃ M₁ २-१ तं तु (for तत्र) D₂ [ए]ति न (for
 नैव) —^b) K₂ १ om (hapl) 34^c —^b) K₁ (sup

lin sec m) १ D₀ M₁ प्रजाः; D₂ 1 प्राजां T₁ G₁ २
 निश्चयात् —^c) K₁ G₁ कृपणम् K₀ B₀ ० D₂ 2 4
 त्वनुत्पद्यति, K₁ 'तृप्यति, D₂ संप्रतप्यते —^d) T₁
 G₁₋₃ मन (for जना) K₂ १ (marg sec m) V₁
 B₀₋₃ D₂ 2 4 M₁ संवन्धिमानिन (D₂ 2 4 'त'); B₀
 (marg) D₂ 1 2 3 D₂ २ ० ० ० 'दर्शिन

35 ^a) K₁ ह्येवं, D₂ चाय (for ह्यय) M₁ २-१
 किञ्चिन् (for कश्चिन्) —^b) G₁ कश्चित् (for कश्चन)
 —^c) B₀ नित्य (for नित्य) —^d) K₁ D₂ २ शरीर-;
 D₀ शरीर V₁ B₀₋₃ सुखदुःखसुख, B₀ D₂ 1 2 3 D₂
 २ ० ० ० 'कृत् (for 'भाक्)

36 ^a) B₀ नैव; M₁ २-१ न वै —^b) K₁ २
 नैव; K₀ B₀ २ ० D₂ 2 4 D₂ १ T₁ G₁₋₃ न स (for
 न च) —^c) G₁ याति (for याति) K₂ D₂
 सुक्ता, D₂ (before corr) D₂ 1 G₁ सुक्त्वा; T
 G₂ २ हित्वा (for सुक्त्वा) —^d) D₂ 1 गतिः.

37 ^b) K₁ ० क्षमयन्; K₁ D₂ ० क्षिप'; V₁ पक्ष'
 (by metathesis), D₂ T G₁₋₃ क्षपयेत्. K₁ २ ४
 पाप (for कर्म). K₁ सचयेत्, K₁ B₀ ०-२ D₂ 2 4
 D₂ 1 2 3 D₂ २-२ ०-२ T G₁₋₃ सक्षयात्, D₂ १ -सचय
 —^c) G₁ क्षीणदेह —^d) D₂ 2 4 ब्रह्मण्यम् (for
 'त्वम्) ☞ C_v ब्रह्मत्वं, बृहवृहवृद्धावितिधातो स्वयो
 ग्यसुखरूपसुखेन पूर्णत्वम् । ☞

38 ^a) D₁ क्षयार्थं K₀ V₁ B₀ ०-२ D₂ 2 4 D₂
 2 1 2 3 D₂ २ ० ० ० हि (for च) —^b) K₁ सख्यो, K₂
 सांख्यो; K₀ B₀ ० १ ० D₂ 1 2 3 D₂ २ ० ०-१ T₁ G₂
 C_a सांख्य-; D₂ 2 4 हिसा-; D₂ 4 साक्षं (for सांख्य)
 —^c) D₁ न (for तत्-) T G₁₋₃ M₁ २-१ द्वदि (for

२६८

युधिष्ठिर उवाच ।

भ्रातरः पितरः पुत्रा ज्ञातयः सुहृदस्तथा ।
 अर्थहेतोर्हताः क्रूरैरस्माभिः पापबुद्धिभिः ॥ १
 येयमर्थोद्भवा तृष्णा कथमेतां पितामह ।
 निवर्तयेम पापं हि तृष्णया कारिता वयम् ॥ २
 भीष्म उवाच ।
 अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।

गीतं विदेहराजेन माण्डव्यायानुपृच्छते ॥ ३
 सुसुखं वत जीवामि यस्य मे नास्ति किञ्चन ।
 मिथिलायां प्रदीप्तायां न मे दहति किञ्चन ॥ ४
 अर्थाः खलु समृद्धा हि वाढं दुःखं विजानताम् ।
 असमृद्धास्त्वपि सदा मोहयन्त्यविचक्षणान् ॥ ५
 यच्च कामसुखं लोके यच्च दिव्यं महत्सुखम् ।
 तृष्णाक्षयसुखस्यैते नार्हतः षोडशीं कलाम् ॥ ६

द्वयस्य) —^d) K₁ २ D₈ D₅ १ C₇ ब्राह्मे (for ब्रह्म).
 K₁ D₄ ० ब्रह्मभावार्थिकां गतिं ॐ C₇ ब्राह्मे भावे,
 ब्रह्मसबन्धिविज्ञाने सति । ॐ

Colophon Śi G₆ missing K₈ २ B₁₋₃ Dal. 23
 Dn₂. n₈ D₁ G₄ २ M₁₋₄ absent — *Sub-parvan*
 K₁ २ ४ ६ १ V₁ Bo ६-९ Das 24 Dn₁ n₄ D₈ D₂₋₉ T
 G₁₋₈ M₁ ६-१ मोक्षधर्म — *Adhy name* K₁ २ ४ ६ १
 V₁ Bo ६-९ Das 24 Dn₁ n₄ D₈ D₂₋₉ २ M₁ ६ नारदा
 सितसवाद्; D₁ G₂ नारददेवलसंवाद; M₁ नारदासित-
 सवादे लोकसृष्टिकथन — *Adhy no* (figures, words
 or both) K₈ Br Dn₄ M₁ ६ १ 100, Dn₁ D₁ T₁
 G₁ २ M₁ 102, D₂ (marg) 101; D₈ 99, T₂ 105,
 G₂ 96 — *Śloka no* Dn₁ 38, Dn₁ D₂ 39, D₂
 40

268

☞ This adhy is missing in Śi G₆ (cf. v 1. 12
 263. 52, 259 1)

1 ^a) K₈ Bo ६-९ Das Dn₁ n₄ D₈ D₂ २ २ पौत्रा
 (for पुत्रा) M₁ ज्ञातयः सुहृद पुत्रा —^b) K₁ सुहृ
 दास् K₈ Bo ६-९ Das 24 Dn₁ n₄ D₈ D₂ २ ० २ सुता
 (for तथा) M₁ भ्रातरः पितरस्तथा —^c) G₂ (also
 as in text) मूढैर् (for क्रूरैर्) —^d) K₈ V₁ Bo ६ १ २
 (marg as in text) ० Das 24 Dn₁ n₄ D₈ D₂ २ ० २
 M₁ ६ ० कर्मभि (for बुद्धिभि)

2 ^a) K₁ २ ४ B₈ सेयम्; D₈ योयम् (for येयम्)
 G₂ एवमर्थेभवत्तृष्णा —^b) D₁ एत; T G₁ २ M₁
 ६-१ एतां, G₂ एतां (for एतां) —^c) Dn₁ n₄ D₈
 D₂ २ M₁ निवर्तयेयं; D₈ १ निवर्तये च; D₈ 'तेतेम (for
 'तेयेम) K₁ पापे हि; K₂ या मोहे; K₈ Bo ६ १ ०

Das 24 Dn₁ n₄ D₈ D₂ २ २-३ पापानि (for पाप हि)
 —^d) K₁ २ तृष्णाया

3 = (var) 12 171 55 —^a) V₁ अत्रेव (for
 अत्रापि). G₈ om. from व्युदा up to पुरा (in 3^b)
 —^c) K₂ -राजेंद्र (for -राजेन) —^d) K₂ महव्याय,
 K₁ माट', D₁ माटव्येन D₈ [अ]न्व- (for [अ]नु-)
 K₁ पृच्छति

4 = (var) 12 17 18, 171 56 Cf. 12 212.
 50, Jātaka 539, Gāthā 125, Dhammapada 200.
 Uttarādhyayana Sūtra 9 14 —^a) K₈ स्वसुख;
 Dn₄ T G₁ २ स' (for सु') K₁ २ वत; D₁ तव
 (for वत) G₂ सुप्त भवति जीवामि —^b) Dn₄ पश्य,
 D₁ यश्च (for यस्य) K₂ किञ्च न —^c) K₂ ४ Bo om
 (hapl.) 4^{ed} V₁ reads 4^{ed} on marg —^d) K₁
 G₁ दहति, T₁ G₈ [२]दहति G₁ कचन K₁ D₈
 दहते मे न किञ्चन; D₁ छामेनं वदते किन (sic)

5 ^a) V₁ दुःख- (for खलु) Das समृद्धादि; D₂
 'दो हि, D₂ २ १ ० विशुद्धा हि —^b) K₁ २ T₂ G₁ २
 गाढ, K₄ गाढ, D₈ वादे, D₁ गाढ; G₂ सदा (for
 वाढ) —^c) K₁ २ ४ तेषि (for त्वपि) —^d) K₁
 Das 24 D₈ १ G₁ अविचक्षणान् G₂ मोहयंत विचक्षण

6 = 12 168 36, 171 51, Vāyu P II 31
 100 Quoted in Śaṅkara's Bhāṣya on Br Up
 4 3 33, in Yogasūtrabhāṣya on 2 42. —^a)
 K₄ यस्य (for यश्च) K₁ २ ४ १ B₈ (marg as in
 text) D₁ ० प्राप्य; G₁ कर्म, G₂ कामं (for काम)
 —^b) B₈ महा (for महत्) —^c) G₂ त्याग (for
 क्षय) T₂ G₂ M₁ ६-१ [ए]तव (for [ए]ते) —^d) K₁ २
 नार्हतः (K₁ 'ला) (for नार्हव) K₂ षोडशी. V₁
 T G₁-२ M₁ ६-१ कला (T₂ 'लां) नार्हं (V₁ T₁ G₁ २ 'हं)ति
 षोडशीं.

यथैव शृङ्गं गोः काले वर्धमानस्य वर्धते ।
 तथैव तृष्णा वित्तेन वर्धमानेन वर्धते ॥ ७
 किञ्चिदेव ममत्वेन यदा भवति कल्पितम् ।
 तदेव परितापाय नाशे संपद्यते पुनः ॥ ८
 न कामान्तरुच्येत दुःखं कामेषु वै रतिः ।
 प्राप्प्यार्थमुप्युञ्जीत धर्मे कामं विवर्जयेत् ॥ ९
 विद्वान्सर्वेषु भूतेषु व्याघ्रमांसोपमो भवेत् ।
 कृतकृत्यो विशुद्धात्मा सर्वं त्यजति वै सह ॥ १०

उभे सत्यानृते त्यक्त्वा शोकानन्दौ प्रियाप्रिये ।
 भयाभये च संत्यज्य संप्रशान्तौ निरामयः ॥ ११
 या दुस्त्यजा दुर्मतिभिर्या न जीर्यति जीर्यतः ।
 योऽसौ प्राणान्तिको रोगस्तां तृष्णां त्यजतः सुखम् १२
 चारित्रमात्मनः पश्यंश्चन्द्रशुद्धमनामयम् ।
 धर्मात्मा लभते कीर्तिं प्रेत्य चेह यथासुखम् ॥ १३
 राज्ञस्तद्वचनं श्रुत्वा प्रीतिमानभवद्विजः ।
 पूजयित्वा च तद्वाक्यं माण्डव्यो मोक्षमाश्रितः ॥ १४

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि अष्टपञ्च्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २६८ ॥

7 With 7, cf B 13 93 45 —^a) D₆ यथैव (for यथैव) D₂ D₁ शृङ्ग (for शृङ्ग) M₁ s s यथा शृङ्ग स्तो काले —^b) D₅ r (before corr) T₁ वर्धते (for वर्धते) — K₁ s Bo s s om (hapl) 7^{ed} —^c) D₂ s₁ वि (D₂ वृ)त्तस्य; D₁ n₁ चित्तस्य (for वित्तेन) —^d) K₆ वर्धमानस्य वर्धते

8 = (var) 12 168 41 —^a) G₂ कश्चिद् (for किञ्चिद्) T₁ G₁ s एव (for एव) K₁ D₂ s₁ समत्वेन (for म^०) —^b) D₂ T₂ G₂ यथा (for यदा) K₁ कल्पिता —^c) K₁ M₁ s तदेव; T₂ तथैव (for तदेव)

9 ^a) B₈ नकामान् (for न का^०) G₂ अनुकुर्येतद् (for 'रुच्येत) —^b) K₁ s B₈ दुःखा (for दुःखं) K₆ कामेन; D₂ कालेषु (for कामेषु) D₆ वैरित (for वै रति). —^c) K₁ D₂ s r s [अ]र्यान् (for [अ]र्यम्) K₁ s अनु (for उप) K₂ युजेत्; B₈ (marg as in text) s D₅ r -मुञ्जीत (for -युञ्जीत) —^d) D₂ s₁ D₁ D₂ T₁ G₁ s M₁ धर्म; T₂ धर्म्यं (for धर्मे) K₄ कामाद् B₈ (marg as in text) निवर्तयेत्, D₂ D₁ n₁ D₁ D₂ विसर्जं (D₂ 'गं'); M₆ विवर्धं (for विवर्जं) D₄ धर्मेषु च विवर्जयेत्

10 K₂ D₅ r om. 10^{ab} —^b) D₁ n₁ D₂ s s आत्मना सोपमो भवेत् ॥ C₂ व्याघ्रमांसोपमं, यथा व्याघ्रस्य मांसे प्राप्ते उपयोगो मांसानुष्ठानवर्जनम्, एव योग्य-पदार्थेषु यत्नप्राप्तेषु उपभोगं कुर्यात्, न तेषु सततं सतृष्ण-स्यात् ॥ C₂ व्याघ्रस्वीकृत मांसमन्यं कोऽपि मम भोगसाधन-मविष्यतीति नाभिमन्यते, तद्द्विद्वेषु यथा कोऽपि नाभिमन्यते तथा निष्कामो भवेदित्यर्थः ॥ C₂ व्याघ्रमांसोपमं, व्याघ्र-

मांस शीतलमित्यर्थः । ॥ —^a) K₁ नै स्पृह, K₆ V Bo s s (marg) s D₂ s₁ D₁ n₁ D₂ D₂ s s s चैव ह (K₆ हि), K₇ D₄ वै पुन, B₈ (orig) पापकं, D₅ r वै मुनि, D₆ वै नर, T G₁-s M₁ s-r वै स्वय (for वै सह)

11 = (var) 12 168 43 —^a) D₁ त्यक्त्वा (for त्यक्त्वा) —^b) D₂ प्रियाप्रियौ —^c) K₁ भयाभये, Bo D₂ D₁ n₁ D₂ D₂ s s भयामय, D₆ तथा भयं; T₁ G₁-s भावामावौ (for भयामये) D₁ वस त्यस्य (for च सत्यज्य) —^d) K₁ D₂ D₂ s s स प्रदां (K₁ 'सां')ती; D₅ r सप्रसन्नो, T G₁-s M₁ भव शांते (G₁ s 'तौ') (for संप्रशान्तौ)

12 = Ād₁, 840*, lines 5-6 3 2 35 12 168 45 B 13 7 21, Harivamśa I 30 42 = (var) Bhāgavata P 9 19 16, Vāyu P II 31. 91 —^b) K₁ जीर्यति D₂ जीर्यत (for 'त) D₅ जीर्यतो या न जीर्यति —^c) K₁ s या (for यो) K₁ रोगस, K₂ रागस, D₁ भोगस (for रोगस)

13 K₁ D₁ D₂ om (hapl) 13 —^a) D₆ T₂ चरित्रम् (for चा^०) —^b) T ननाद्यय (for मयम्) G₂ चद्रं शुभमनाभ्यय —^c) D₆ r कीर्ति (for कीर्ति) —^d) V₁ B₈ T₂ G₂ s M₁ s transp च and इह V₁ D₅ s r s T G₁-s M₁ (inf in as in text) तथा सुख (for यथासुखम्).

14 Before 14, T₂ ins मीघम —^a) K₂ राजस (for राजस) —^c) K₁ s s r B₈ (marg) D₂ s T G₁-s M₁ तु (for च) —^d) K₁ मण्डव्यो D₆ r T G₁-s M₁ s-1 आश्रित (for आश्रित)

२६९

युधिष्ठिर उवाच ।

किंशीलः किंसमाचारः किंविद्यः किंपरायणः ।
प्राप्नोति ब्रह्मणः स्थानं यत्परं प्रकृतेर्ध्रुवम् ॥ १

भीष्म उवाच ।

मोक्षधर्मेषु निरतो लघ्वाहारो जितेन्द्रियः ।
प्राप्नोति परमं स्थानं यत्परं प्रकृतेर्ध्रुवम् ॥ २
खगृहादग्निनिःसृत्य लाभालाभे समो मुनिः ।

समुपोदेषु कामेषु निरपेक्षः परिव्रजेत् ॥ ३
न चक्षुषा न मनसा न वाचा दूपयेदपि ।
न प्रत्यक्षं परोक्षं वा दूपणं व्याहरेत्कचित् ॥ ४
न हिंस्यात्सर्वभूतानि मैत्रायणगतिश्चरेत् ।
नेदं जीवितमासाद्य वैरं कुर्वीत केनचित् ॥ ५
अतिवादांस्तितिक्षेत् नामिमन्येतकथंचन ।
क्रोध्यमानः प्रियं ब्रूयादाकुष्टः कुशलं वदेत् ॥ ६

Colophon. Ś1 G6 missing K8 s B1-s D1 a1
D2 s ns D1 G4 s M2-4 absent — Sub-parvan
K1 2 4 6 7 V1 B6-9 D3 s a1 Dn1 n1 D5 D2-9 T G1-3
M1 5-7 मोक्षधर्म — Adhy name. K1 2 4 6 7 V1
B6 6 8 9 D3 s a1 Dn1 n1 D5 D2-9 M6-7 मांढन्यजनक
सवाद (K1 4 "द समाह") — Adhy no (figures,
words or both) K6 B7 Dn4 M1 6 7 101, Dn1
D81 D7 T1 G2 s M6 103, D82 102, T2 116,
G2 97 — Śloka no D1 a1 Dn1 n1 D5 14.

✍ B 12 278 [77], which is om in the Crit.
Ed, is a repetition (with minor changes) of 12
169 It is om in this place by K1. 2 4 7 Dn1 n1
D81 D2 4 6 8 9 T G1 s Cp s v, Ś1 G6 missing
K8 s B1-s D1 a1 Dn2 ns D1 G4 s M2-4 absent.
The 18 MSS which repeat this adhy as B 12
278 [77] (viz, K6 V1 B6 6-9 D3 s a1 D5 D2 5 7
G2 M1 5-7) have their variants included under
the Crit App of 12 169

269

✍ This adhy. is missing in Ś1 G6 (of v. l. 12
263. 52, 259 1)

1 = (var) 12 222 1 —^b) D1 किंपरायण —^c)
K6 D1 6 ब्राह्मण (for द्र) —^d) K1 6 D3 s a1 G1
प्रकृते (for "वेर") D1 पर (for ध्रुवम्).

2 = (var) 12 222 2 K1 T2 G1 om the ref
K1 2 4 7 om (hapl) 2 —^a) V1 B6 (marg) D4 s
7 9 कुशलो (for निरतो) —^b) K6 Dn1 D8 लघ्वा
हारो (for लघ्वा) —^c) K6 V1 B6 D3 s a1 D4 s.
7 9 T G1-3 M1 5-7 ब्र (K6 D1 ब्रा) ह्यण (for परम).
— After 2, T G1-3 ins

*723 अत्राप्युदाहरन्तीमतिहास पुराणम् ।

हारीतेन पुरा गीतं तद्विबोध युधिष्ठिर ।

3 = (var) Manu 6 41. —^a) B6 D7 स (for
स्व.). D6 अपि (for अभि). K1 4 निःसृत्य, K7
T2 G2 -निःसृत्य (for -निःसृत्य) —^b) B7 Dn1 D2 s 7
लाभे लाभे; T2 G2 s M1 s 7 लाभालाभ (for 'लाभे')
G1 मुनि. —^c) K1 3 कार्येषु, K7 lacuna, B6
(marg as in text) कालेषु (for कामेषु) D1 T1
G1-3 समो दु (G2 'मदु') खेषु कामेषु, T2 समुपोदेषु च
का; M1 समूर्वेषु च का ✍ Cn s समुपोदेषु, उप
स्थितेषु (C5 संसुपोदेषु) । ✍ —^d) K7 निरपेक्ष.

4 ^b) M7 वाचा वा (for न वाचा). K1 2 4 अथ;
K7 D1 7 9 T G1-3 M1. 5-7 परं (for अपि) —^c)
K7 प्रत्यक्ष —^d) K7 व्याहरेत् (for व्या)

5 = (var) 3 203 45 B 12 330 [29] 18
D3 s reads 5 on marg With 5^{ab}, cf 12 151 27^d,
182. 12^{ab}. — D1 om 5^{ab} —^b) B6 मित्रायण (for
मैत्रा) V1 B6 6 7 9 D3 s a1 Dn1 n1 D5 D6. 8 M1
5-7 Cn -गत (M7 'ता) श, D5 T1 G1 s -गतं (for
गतिश्च) G2 मैत्राय गुणतश्चरेत् ✍ Cn मैत्रायण-
गत । मित्र सूर्यस्तखेद मैत्र, तदयन गमनं, तद्य मैत्रायण,
तत्र गत सूर्यवप्यत्यह विभिन्नमार्गं, अनिकेत, ग्रामैकराय
विधिना चरेदित्यर्थं ॥ Cp मैत्रायणगत, मैत्रीमापन्न ॥
C5 आनुकूल्यमागत । ✍ With 5^{ab}, cf Manu. 6
47^{cd}, Bhāgavata P 12 6 34^{cd} —^c) G2 असत्य
मिदमासाद्य. —^d) K1 कस्यचित् (for केन).

6 With 6^{ab}, of Manu 6 47^{ab}, Bhāgavata P
12 6 34^{ab} With 6^{cd}, of Manu 6 48^{ab} —^a)
K1 2. 4 अपवादास, D6 अविवादास (for अति). Dn4
D1 M1 तितीक्षेन —^b) T2 G1-3 M7 नाति (for

प्रदक्षिणं प्रसव्यं च ग्राममध्ये न चाचरेत् ।

मैक्षचर्यामनापन्नो न गच्छेत्पूर्वकैतितः ॥ ७

अवकीर्णः सुगुप्तश्च न वाचा ह्यप्रियं वदेत् ।

मृदुः स्यादप्रतिक्रूरो विस्रवधः स्यादरोपणः ॥ ८

विधूमे न्यस्तमुसले व्यङ्गारे भुक्तवज्जने ।

अतीते पात्रसंचारे भिक्षां लिप्सेत वै मुनिः ॥ ९

अनुयात्रिकमर्थस्य मात्रालामेष्वनादतः ।

अलाभे न विहन्येत लाभश्चैन न हर्षयेत् ॥ १०

लाभं साधारणं नेच्छेच्च भुञ्जीतामिपूजितः ।

अभिपूजितलाभं हि जुगुप्सेतैव तादृशः ॥ ११

C 12. 997
B 12. 279(6) 11
K 12. 264 12

नामि) K० १ V१ Bo ६-९ Da३ a१ Dn१ n१ Ds D२-२
नामि(K० B१ ९ Dr १ 'व', Ds१ 'धि)मन्वेत क(K१
V१ Da३ किं)चन —^६) K१ २ ४ हुच्यमान', Da३
क्रोध', G२ M१ ६-१ क्रौघ्यमान (for 'मान' —^६)
Da३ आकृष्ट, D२ Dr T२ आकृष्ट, D३ आकृष्ट्य (for
'ष्ट')

7^a) K१ V१ Bo ६-९ Da१ Dn१ n१ Ds D२ २ ६-९
च सव्य (Dn१ 'त्य) (for प्रसव्य) ❧ Ca प्रदक्षिण
ग्रहणो विशेष', प्रसव्यमनुकूलं चेष्टाविशेष ॥ Cp प्रदक्षिण
प्रसव्य च, ग्राममध्येन न, स्त्रीदर्शनभिया । ❧ —^६) K२
ग्राममदे, Ca ग्राममध्ये (for ग्राममध्ये) K१ १ D१ ९
G२ न वा; K० V१ Bo ६ १ ९ Da३ a१ Dn१ n१ Ds D२
१ ९ ९ च न (by transp), T१ G१ ९ सदा, T२ तथा
K१ [जा]चलेत्, K२ [जा]दरेत्, M१ [जा]प' (for [जा]-
च') —K१ om 7^a-8^b —^६) K२ V१ Da१ D० ९
मैक्षचर्याम्, K१ मैक्षा', Dr G१ ९ मैक्षचर्यम् (for
'चर्याम्') K२ अवापन्नो (for अना') —^६) K२
कीर्तितं, K१ Dr T G१ ९ केतन, G२ M१ केतन (for
केतित) ❧ Ca पूर्वकैतित प्राहनिमन्त्रित ॥ Cp
निमन्त्रणपूर्वकमेकभिक्षाग्रहणमापत्काल एवानुमतमित्यर्थः । ❧

8 K१ om 8^a (cf v 1 7) —^६) K२ ४ न
विकीर्ण', M१ अवि' (for अव') B० सुगुप्त, D० सगु
तश्च, M१ सुगुप्तिश्च ❧ Ca अवकीर्णं मृदु पाशुभि
दृष्ट्वा, विकृत इत्यर्थः ॥ G३ पाशुपटलादिभिदृष्ट्वा । सुगुप्त
गर्भगृहादिषु निरुद्ध । ❧ —^६) K१ (also as in text)
वा; B०-३ Da३ a१ D२ १ T G१-३ M१ ६-१ [अ]पि (for
हि) K१ D१ ९ T१ G१-३ M१ चरेत् (for वदेत्) —^६)
K१ Ca अप्रतिक्रूरो, B० 'तिक्रूरो, D० 'विक्रूरे; T
G१-३ M१ ६-१ 'सीकारो (for 'तिक्रूरो) ❧ Ca p द्वेषिण
प्रति प्रतिक्रियार्थं क्रौर्यमनाश्रित अप्रतिकूल (Cp 'क्रूर') ❧
—^६) K१ विस्रवधा, K१ V१ Bo ३ Dn१ n१ D१ ९ ९
विस्रवध (K१ 'द्ध'), D० विस्रम', Dr G२ विस्रम;
G१ विस्रव्य, G२ विस्रव्य; G३ (gloss निर्भय) विस्रवध
(as in text) K१ Bo ३ (marg) Dn१ n१ Ds D२-१
९ ९ ९ अकरयन (for अरोपण)

9 = (var) 12 9 22, 234 8. B 13 141. 118.
Śaṅkha saṃhita 7 2 Of Manu 6 56 —^६) K१ ३

मुसुले, K० V१ D१ ९ ९ ९ -मुसले; K१ मूशले, Bo.
६-९ Ds१ मुपले (for मुमले) D१ विधूमे न्यस्तवहीप-
—^६) Da३ a१ [S]त्यगारे, G२ [S]प्यगारे (for व्यङ्गारे)
K० भक्तवज्जने, K१ भुक्तवज्जने, D१ १ T१ G१ M१
'वर्जने; T२ G२ 'वर्जिते (for 'वज्जने) —^६) K० Bo
६-९ Da३ a१ Ds D० १ T G१-३ M१ ६-१ Ca अतीत- (for
'ते) ❧ Ca पात्रसंचार, उच्छिष्टपात्राणां प्रक्षेप । ❧
—^६) K१ D० भिक्षा (for भिक्षां) M१ ६-१ द्विज
(for मुनि) B२ (marg) भिक्षां नित्य यतिश्चरेत्

10 = (var) Manu. 6 57 —^६) K१ Ca प्राणया-
(Ca 'पा)त्रिकम्, B० ९ आत्मया'; M१ ६-१ Cs (gloss
अनुगता शरीरयात्रा यत्र वदनुयात्रिक-यथा तथा स्यात्)
आनुयात्रि(M१ 'त्र)कम् (for अनु') B१ ९ Da३ a१
अन्नस्य; Dr T G१-३ M१ ६-१ अर्थ्यं स्यात् (for अर्थस्य)
K० अनुयात्रिकयात्रार्थः; V१ Bo ३ Dn१ n१ Ds D२ ३
९ ९ ९ प्राण(Ds Ds आनु)या(Ca 'पा)त्रिकमात्र (V१
'त्र)स्यात् ❧ Ca (reading प्राणपात्रिकम्) प्राणपात्रिक',
आत्मगतं प्राणधारणमात्रफल यथा भवति । ❧ —^६) B०
लाभाकाभे* (for मात्रालामेषु) K१ अनादता, K२ Bo.
१ ९ नादत', Ds१ D० अनादत (for 'दत') D३ मात्रा
लाभे अनादत' ❧ Ca मात्रा, आहारपूर्ति तत्राप्यनादत ॥
Cs मात्रालामेषु, परिकरालामेषु । ❧ —^६) K२ ४ [पु]व
(for वि) G१ विहस्येत (for 'न्येत) —^६) D० लाभार्च
(for लाभश्च) Dn१ चैव, D०-१ चैव (for चैनं) B०
लाभस्त्वेन न हर्षयेत् — After 10, Ds reads 12nd for
the first time, repeating it in its proper place

11 = (var) Manu 6 58 G१ om (hapl)
11-12. Ds om 11^{ab} —^६) ❧ Cp साधारण, सर्वलोक
सामान्य नेच्छेत्किं तु लोकोत्तर भोक्षलाभमिच्छेत् । ❧ —^६)
K२ Dn१ युञ्जेत, K० युञ्जीत K२ D० १ [अ]ति- (for
[अ]भि). D० 'पूजिता' —^६) K१ M० लामा, K२
D० १ लामात्र; T G२ ३ लामे (for लाम) K१
D१ ९ तु, D० १ च (for हि) —^६) B१ D१ M१
[ह]व (for [पु]व) K१ B० D१ ९ M१ तादृश; D० १
तादृशान् (for 'श')

12 G१ om, 12 (of v 1 11) —^६) K० चारम-;

C 12 9978
B 12 279(a) 12
K 12 224 13

न चान्नदोषान्निन्देत न गुणानभिपूजयेत् ।
शय्यासने विविक्ते च नित्यमेवाभिपूजयेत् ॥ १२
शून्यागारं वृक्षमूलमरण्यमथ वा गुहाम् ।
अज्ञातचर्यां गत्वान्यां ततोऽन्यत्रैव संविशेत् ॥ १३
अनुरोधविरोधाभ्यां समः सादचलो ध्रुवः ।

Ds ३ ० चातु; Ds T₂ G₂ चान्य (for चास) K₁
G₂ निन्देत, K₆ D₆ विन्देत, K₇ D₄ १ निगद्येत् (for
निन्देत) — T₁ G₂ om (hapl) 12^{ed}, Ds reads it
for the first time after 10 — ^a) D₅ १ प्राप्यासने
(for शय्या) B₉ विविक्तेषु, Das विवक्ते च — ^d)
B₈ (marg) एवानु- (for 'भि-). K₇ D₄ १ -संश्रयेत्,
V₁ -पूजिते, B₇ -प्रश्रयेत् (for पूज) D₂ (first
time) निर्जितासिपूजित. (submetric)

13 V₁ reads 13 on marg. — ^a) G₂ अन्यागार
(for शून्या) — ^b) K₇ D₄ गुह; D₅₁ गुही; 'D₄
गुह; T G₁ २ M₇ गुहा (for गुहाम्) — ^c) B₇
प्राज्ञात- (for अज्ञात) G₁ चर्या, G₂ -चर्या (for
चर्या). K₁ ४ त्यक्त्वा (for गत्वा) K₁ २ ४ १ B₈ D₄
१ १ १ तु; Das ३ ४ यां; T₁ G₁ ३ [अ]न्यत्; G₂ [अ]-
न्या (for [अ]न्या). — ^d) D₅ १ नात्र (for सन्यत्र)
G₂ सशयेत् (for संविशेत्)

14 ^a) T₁ G₁-३ अनुरोध (for अनु^a). M₁ १ ०
-निरोधाभ्या (for -वि) ☞ Cn अनुरोधो योगस्य,
विरोध सङ्गस्य, ताभ्यां सम ॥ Cp. येन अनुरुध्यते, येन
वा विरुध्यते, तभयोरेव, तुल्यं स्यात् । ☞ — ^b) M₁ १ ०
समं (for सम) Das T₁ M₇ ध्रुवं (for ध्रुव) — ^c)
D₄ चोमे, D₇ चैव (for चोमे) — ^d) K₂ ० नानुरुध्यते;
D₅ नाविरुद्धेन; D₇ नानुरुध्येन V₁ D₄ D₄ १ १ T₂
M₇ १ कर्मणी; B₀ १-१ D₄ D₂ २ ० ० कर्मणा (for
'णि) — After 14, K₆ १ V₁ B₀ ६-१ Das ३ ४ D₄
n₄ D₅ D₂-१ T G₁-३ M₇ Ca n p editions ins

724* नित्यतप्तं सुसंतुष्टं प्रसन्नवदनेन्द्रिय ।

ध्यानजल्पपरो मौनी वैराग्य समुपाश्रित ।

अस्वन्तं भौतिकं सर्गं पश्यन्भूतात्मिकां गतिम् ।

निःस्पृहं समदर्शी च पक्षापकेन वर्तयन् ।

आत्माराम प्रशान्तात्मा लब्धाहारो निरामय । [5]

[(L 1) B₀ नित्यतप्त, G₂ ३ नित्य (G₈ 'ल) तुष्ट (for
'तप्त) D₅₁ सुख तुष्ट, D₅ १ G₈ सुसतप्त, T₂ ससतुष्ट,
G₁ सुसतुष्ट — (L 2) K₆ V₁ B₀ ६-१ Das ३ ४ D₄ n₄
D₅₁ D₂ २ ० ० Cn p (gloss द्वितीयासत्त्वनिश्चयात्) edi-
tions विभीर् (for ध्यान) D₅₁ जपो, D₄ -जाप्य, G₁ २

सुकृतं दुष्कृतं चोमे नानुरुध्येत कर्मणि ॥ १४

वाचो वेगं मनसः क्रोधवेगं

विवित्सावेगमुदरोपस्थवेगम् ।

एतान्वेगान्विनयेद्द्वै तपस्वी

निन्दा चास्य हृदयं नोपहन्यात् ॥ १५

-जल्प (for -जल्प-) B₇ १ समुपस्थि (B₀ 'शि)त, M₇
पाश्रित — (L 3) K₇ अशन, V₁ B₀ Das ३ ४ D₄
n₄ D₅ D₂ २ ० ० Cn editions अन्यस्त, B₀ D₅ ० अशत,
D₇ T G₁-३ M₇ अन्यक्त, Cp अस्वन्त (as above) K₆
V₁ B₀ ० १ ३ (marg) १ Das ३ ४ D₄ n₄ D₅ D₂ २ ० ०
पश्यन्, B₈ (orig) सम्यग्, D₅ १ T₂ G₁ २ M₇ स्वर्ग
(for सर्ग) K₆ V₁ B₀ ६ १ १ Das ३ ४ D₄ n₄ D₅ D₂
२ ० ० Cn p भूतानामागतिं गतिं; B₈ पश्यन्भूतगतागतिं;
D₄ भूतानां गतिं च वै (submetric), D₅ १ T G₁-३ M₇
पश्यन्भूता (G₁ २ M₇ 'भूता, G₈ 'भूत) गतिं गतिं (for the
post half) — (L 4) T G₁-३ M₇ विसित (for नि-
स्पृह) K₇ D₄ १ सर्व (for सम-) K₇ पक्षापकेण, Cp
Cp पक्षापकेण Das D₄ २ १ T G₁-३ वर्तयेत् (Das D₅ 'य)त्
(for 'दन्) ☞ Ca p पक्षापकेण वर्तयति देवबोधपादा ।
व्याचक्षणे च, पक्षो मित्रम्, अपक्षोऽमित्रस्तयो समः । ☞ — (L 5)
K₆ V₁ B₀ १-१ Das ३ ४ D₄ n₄ D₅ D₂ २ ० ० ० editions
आत्मना य (B₈ च) (for आत्माराम) V₁ B₈ (marg
as above) D₅ प्रसन्नात्मा (for प्रशान्तात्मा) D₄ n₄ D₅
लब्धाहारो (for लब्धा) K₆ V₁ B₀ ६-१ Das ३ ४ D₄
n₄ D₅ D₂ २ ० ० ० जितेन्द्रिय (for निरामय)]

15 ^a) K₆ D₅ वचोवेगं; K₇ वाचो वेग; G₂
वाचोषोग (for वाचो वेगं) K₇ मनस; T₂ 'सा,
G₈ मानस (for मनस) — ^b) K₆ V₁ B₀ ० १ ३ Das
३ ४ D₄ n₄ D₅ D₂ २ ० ० ० हिंसावेगम्; B₈ (orig)
जिह्वा, B₈ (marg) विवित्सा; G₂ विवित्सा; M₅
विविक्रित्सा (for विवित्सा). — ^c) K₁ २ ४ विपये
भ्यस्, K₆ D₄ D₅₁ D₂ २ १ ३ विलहेद्द्वै; V₁ B₀ ० १
(marg as in text) १ Das ३ ४ D₄ n₄ D₅ D₂ २ ० ० विपहेद्द्वै;
B₇ धारयद्द्वै (for विनयेद्द्वै) — ^d) K₆ D₅₁ निंदा चास्य;
D₅₁ D₅ १ निंदावेगं, G₂ निंदान्यस्य, M₁ १ ० निन्दा
चास्य (for निन्दा चास्य) V₁ B₀ हृदयान्; D₅₁ D₅ १
हृदये (for 'य) M₁ योप (for नोप-)

16 ^a) B₀ इव; D₀ एव (for एव) K₁ तिष्ठते
— ^c) M₇ एत् (for एत्) — ^d) Das ३ ४ M₇ परि
वाजकम्; D₅₁ पारिवाजक; D₅₂ पारिवाज्यक G₁
repeats from श्रमे up to दान्त (in 17^a) after आ
(in 18^d) D₅ आश्रम; T G₁-३ M₁ ६-१ आश्रयेत्.

मध्यस्थ एव तिष्ठेत् प्रशंसानिन्दयोः समः ।
एतत्पवित्रं परमं परिव्राजक आश्रमे ॥ १६
महात्मा सुव्रतो दान्तः सर्वत्रैवानपाश्रितः ।
अपूर्वचारकः सौम्यो अनिकेतः समाहितः ॥ १७
वानप्रस्थगृहस्थाभ्यां न संसृज्येत कर्हिचित् ।

अज्ञातलिप्सां लिप्सेत न चैनं हर्ष आविशेत् ॥ १८
विज्ञानतां मोक्ष एव श्रमः स्यादविज्ञानताम् ।
मोक्षयानमिदं कृत्स्नं विदुषां हारितोऽब्रवीत् ॥ १९
अभयं सर्वभूतेभ्यो दत्त्वा यः प्रव्रजेद्गृहात् ।
लोकास्तेजोमयास्तस्य तथानन्त्याय कल्पते ॥ २०

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि एकोनसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६९ ॥

२७०

युधिष्ठिर उवाच ।

धन्या धन्या इति जनाः सर्वेऽस्मान्प्रवदन्त्युत ।

न दुःखिततरः कश्चित्पुमानसाभिरस्ति ह ॥ १
लोकसंभावितैर्दुःखं यत्प्राप्तं कुरुसत्तम ।

C. 12. 9990
B 12 265(79).2
K 12 285 2

17 For the repetition in G₁, of v l 16 —^a)
K₁ महात्मा (for महात्मा) K₆ V₁ Bo 6-9 Da₃ a₁
Dn₁ n₄ D₈ D₂ s 6 s सर्वतो (for सुव्रतो) —^b)
K₂ [अ]नुपाश्रित, B₁ s T₁ G₁ M₁ [अ]नुपाश्रित
—^c) K₁ s T₂ G₁ न(T₂ G₁ अ)पूर्वाचारकः; B₈ M₁
s 6 अपूर्वचारिक K₁ D₂ सौम्यस्, Da₃ शौम्यस्,
G₂ साम्ये (for सौम्यो), छ Cn अपूर्वचारक, पूर्वाधमी
येषु देशास्तादिषु चरतीति, तदन्त्य ॥ छ —^d) K₁ s 6
V₁ B₈ s 9 Da₃ a₁ त्वनिकेत, K₁ D₂ s 1 9 T G₁ s
M₁ 2-1 ह (for अ) Da₃ a₁ समागम (for 'हित)

18 For the repetition in G₁, of v l 16 —^a)
K₁ s ससृज्येत, K₆ B₈ Da₃ a₁ सपू; D₂ 6 G₂
ससृजेत (for 'ज्येत) K₆ Da₃ a₁ केनचित् (for कर्हि)
—^b) Da₃ अज्ञात (for अज्ञात) K₄ Da₃ lacuna,
B₈ चयां; G₁ -लिप्सो, Bom ed. -लिप्स (for
लिप्सां) G₂ अज्ञातविद् लिप्सेत छ Cp अज्ञातस्या
ध्मतवस्य ज्ञानेन लिप्साम् । छ —^d) K₁ s वैर; K₄
वैरैर्; Dn₄ वैल (for चैन) K₁ s 6 Da₁ हर्षम् (for
हर्षं) D₈ D₂ आविशात्

19 —^a) D₈ नजानतां, G₂ विज्ञानता K₁ s D₁ T
एव; D₈ पर्या; D₂ पय, M₁ 2-1 यानं (for एय)
—^b) D₈ श्रमं स्यादविज्ञानतां —^c) G₂ मोक्ष वान
(sic) (for मोक्षयानम्) K₁ s नर; T G₁-3 नृणां
(for हृद) G₁ कृत्स्नां —^d) V₁ om विदुषां D₈
हारितो

6 39 20^{ab} = (var.) 12 185 4^{ab} —^a) Bo 6 s
(marg as in text) सत्वेभ्यो (for -भूतेभ्यो) —^b)
Dn₁ गृहान्, D₆ G₁ गृहेत् (for गृहात्) —^c) K₂
तेजोजयास् (for 'मयास्) G₂ स प्र (for तस्य) T₁
G₁ s लोक (G₁ 'ह)स्तेजोमयस्तस्य —^d) K₂ स च (for
तथा) Da₃ [अ]नताय

Colophon Ś₁ G₆ missing K₈ s B₁-5 Da₁ a₁
Dn₂ n₈ D₁ G₄ s M₁-4 absent — Sub-parvan
K₁ s 4 6 V₁ Bo 6-9 Da₃ a₁ Dn₄ D₈ D₂ s 5, 7 s T
G₂-8 M₁ 2-1 मोक्षधर्म — Adhy name K₁ s 4 6 7
V₁ Bo 6-9 Da₃ a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₂-8 s 6 M₁-7 हारी
(K₄ V₁ Bo Dn₄ D₈ 'रि)तगीता (K₁ s 4 'ता)
— Adhy no (figures, words or both) K₆ 2; B₁
Dn₄ M₁ 6 7 103, Dn₁ D₈ D₇ T₁ G₁ s 104; T₂
117; G₂ 99; M₈ 105 — Śloka no Da₁ D₈
23; Dn₁ n₄ 22

270

This adhy is missing in Ś₁ G₆ (of v l 12
263 52, 259 1)

1 G₂ भीष्म (for युधिष्ठिर) —^a) D₈ धन्या इति
जना लोके —^b) D₂ 1 न च दुःखी नर कश्चित् —^c)
K₁ M₁ अस्ति हि; K₁ अस्तिवह D₈ पुमानस्तीह कश्चन

2 —^a) Cp देवसभावितैर् (for लोकं). B₈ संभाविते;

20 = (var) 12 236 27 With 20, of Manu

प्राप्य जातिं मनुष्येषु देवैरपि पितामह ॥ २
 कदा वयं करिष्यामः संन्यासं दुःखसंज्ञकम् ।
 दुःखमेतच्छरीराणां धारणं कुरुसत्तम ॥ ३
 विमुक्ताः सप्तदशभिर्हेतुभूतैश्च पञ्चभिः ।
 इन्द्रियार्थैर्गुणैश्चैव अष्टाभिः प्रपितामह ॥ ४
 न गच्छन्ति पुनर्भावं मुनयः संशितव्रताः ।
 कदा वयं भविष्यामो राज्यं हित्वा परंतप ॥ ५

भीष्म उवाच ।

नास्त्यनन्तं महाराज सर्वं संख्यानगोचरम् ।
 पुनर्भावोऽपि संख्यातो नास्ति किञ्चिदिहाचलम् ॥ ६
 न चापि गम्यते राजन्नैप दोषः प्रसङ्गतः ।
 उद्योगादेव धर्मज्ञ कालेनैव गमिष्यथ ॥ ७
 ईशोऽयं सततं देही नृपते पुण्यपापयोः ।
 तत एव समुत्थेन तमसा रुध्यतेऽपि च ॥ ८

T₁ G₁ २ 'वित्त (for 'वितैर) K₁ दुःखैर (for दुःख) .
 —^b) D₄ सत्तम, D₁ सत्तमं — K₆ om. (hapl)
 2^a-3^d V₁ reads 2^a-3^d on marg —^c) K₁ नाति ;
 K₂ नापि (for प्राप्य) K₁ २ जातु, V₁ जन्म (for
 जातिं) —^d) K₁ २ कदाचन, D₆ सुदुर्लभा; G₁
 पितामह

3 K₆ om 3 (of v. 1 2) G₂ om (hapl) 3-4 V₁
 reads 3 on marg. —^a) K₂ न्यय (for वय) G₁
 कन्या वय ग्रीष्याम (sic) —^b) K₂ संन्यासं; D₄
 4 संज्ञास (sic) (for संन्यासं) K₁ २ नाशनं; K₇ D₂
 (before corr) D₄ ० -सञ्ज्ञिक; D₅ संगरं, D₇ T G₁ ३
 भेपज, M₁ संज्ञक (for 'कम्) ☞ C₆ संन्यास दुःख
 संज्ञकम्, दुःखसंन्यास, दुःखत्यागमित्यर्थः । यद्वा दुःखसाध्यत्वेन
 प्रज्ञानमित्यर्थः ॥ Cp दुःखसञ्ज्ञक, अन्तर्भूतनिजयोऽय प्रयोग ।
 पकारलोपो वा. दुःखसञ्ज्ञकम् । सपर्यस्य ज्ञाधातो छेदनेऽपि
 प्रयोगदृष्टेः, यथा पशुं सञ्ज्ञपयतीति, दुःखच्छेदक वा । ☞
 —^c) D₅ १ एव (for एतत्) —^d) D₅ धारणां

4 G₂ om 4 (of v 1 3) —^a) K₁ १ D₅ 1 D₅
 G₁ M₁ ३ ० विमुक्त, D₄ ३ विमुक्त (for विमुक्ता)
 —^c) K₇ D₄ ० एव (for चैव) —^d) K₁ ह्यष्टाभि ,
 K₂ ४ ह्यष्टाभि, V₁ अष्टभिश्च K₆ B₅ ३ ० D₄ 4 तु;
 V₁ Bo १ D₁ 1 4 D₅ D₂ ३ ० ३ T G₁ ३ च (for प्र) .

5^a) K₁ २ ४ वसति ये (K₂ om ये), B₈ गच्छति
 न (by transp), B₉ सगच्छति; D₅ ० विशति ये
 T G₁-३ M₁ ६-१ व्रजन्ति येपुनर्भावं —^b) K₁ २ B₇
 सश्रित, B₈ D₅ ४ ० सश्रित, D₅ 1 सश्रित- (for
 सश्रित) —^c) K₆ १ V₁ Bo ६-९ D₄ 4 4 D₁ 1 4
 D₅ D₂ ३ ० ३ G₂ गमिष्यामो, T₁ G₁ ३ करि (for
 भवि) D₅ १ कय तप करिष्यामो —^d) K₇ D₄ ० राष्ट्र;
 D₅ G₁-३ C₈ रागं, T₁ रोग (for राज्य) D₅ १ त्यक्त्वा,
 G₁ गत्वा (for हित्वा) ☞ C₈ सशितव्रता इति काय
 नियम, मुनय इति चाह्नियम, राग हित्वेति मुने
 नियम । ☞

6^a) G₂ न्यायान्त, M₆ नास्त्यन्तर, M₇ नास्त्यन्तं
 (for नास्त्यनन्तं) —^b) K₂ B₇ D₁ D₅ T₂ G₂ M₁
 सर्वं, M₁ सर्वा (for सर्वं) K₆ V₁ Bo ३ D₄ संख्यात
 (for 'न) D₄ D₁ D₅ D₂ ३ ० गोचरः (for 'रम्)
 D₄ ३ सर्वसंख्यामगोचर —^c) K₆ B₇ D₄ पुनर्भा
 वोस्ति; V₁ 'वेन, B₅ ३ (marg) ० 'वोति (for 'वोऽपि)
 K₆ संख्यानां, V₁ विख्यात; Bo ३ १ ३ (marg) ० D₄
 4 1 D₁ 1 4 D₅ D₂ ३ ० ३ विख्यातो (for स) —^d)
 B₇ इहागत, D₁ 1 वय; G₁ 'चलः

7^a) G₁ ३ चापि; M₁ चापि (for चापि) K₆
 V₁ Bo ३ १ ३ (marg) ० D₄ 4 1 D₁ 1 4 D₅ 1 4
 D₅ D₂ ३ ० मन्वते (for गम्यते) —^b) K₁ २ ४ १ D₄ ०
 G₂ M₁ एव (for नैव) D₄ 1 D₄ ० T₂ G₁ ३ M₁ ६-१
 दोष (for 'प') —^c) K₄ Bo १ ३ D₁ 1 4 D₅ D₂
 ३ ३ T₁ G₁ ३ M₁ धर्मज्ञा; D₅ १ सर्वत्र, T₂ धर्मज्ञ
 (for 'ज्ञ) ☞ Cp धर्मज्ञेति सवोधनादुद्योगहेतुरपि धर्म
 एवेति सूचितम् । ☞ —^d) K₁ [ए]व; K₇ D₄ ० [ए]व,
 D₅ १ [ए]व, D₆ [ए]व (for [ए]व) D₄ 4 1 गमिष्यथ;
 T₂ 'प्यसि (for 'प्यथ)

8^a) K₁ २ ४ एषोह; K₆ V₁ Bo ६-९ D₄ 4 1
 D₁ 1 4 D₅ 2 १ (marg. as in text) ३ Cp नेशोर्यं, T
 G₂ ३ इहशो; G₂ ताहशो (for इहोऽयं) K₄ स ततो,
 T G₁-३ यतते (for सतत) ☞ C₈ इहश स्वतत्र कर्तु
 स्वाभिमानी । ☞ —^b) K₇ D₄ ० भूपते; T G₁-३
 सतत (for नृपते) —^c) K₂ T₂ एव; K₇ D₅ ३ १ ०
 G₂ [स]ज्ञान (for एव). K₁ समुत्थेन; K₄ समर्थेन
 (for समुत्थेन) —^d) K₆ V₁ Bo १-९ D₄ 4 1
 तपसा (for तमसा) K₄ विध्यते, K₇ D₅ ३ १ रुंध्यते;
 V₁ Bo ३ ३ (marg) ० D₄ 4 1 सिध्यते (for रुं) T₁
 G₁-३ तमसा रुंध्य एव च

9^a) K₄ om जन K₄ मये; D₆ T₂ -चयो,
 G₁ M₁ ६-१ -चय; G₂ -जयो; G₈ -मयं (for -मयो)

यथाञ्जनमयो वायुः पुनर्मानःशिलं रजः ।

अनुप्रविश्य तद्वर्णो दृश्यते रञ्जयन्दिशः ॥ ९

तथा कर्मफलैर्देही रञ्जितस्तमसावृतः ।

विवर्णो वर्णमाश्रित्य देहेषु परिवर्तते ॥ १०

ज्ञानेन हि यदा जन्तुरज्ञानप्रभवं तमः ।

व्यपोहति तदा ब्रह्म प्रकाशेत सनातनम् ॥ ११

अयत्नसाध्यं मुनयो वदन्ति

ये चापि मुक्तास्त उपासितव्याः ।

त्वया च लोकेन च सामरेण

तस्मान्न शाम्यन्ति महर्षिसंघाः ॥ १२

अस्मिन्नर्थे पुरा गीतं शृणुष्वैकमना नृप ।

यथा दैत्येन वृत्रेण अष्टैश्वर्येण चेष्टितम् ॥ १३

निर्जितेनासहायेन हृतराज्येन भारत ।

अशोचता शत्रुमध्ये बुद्धिमास्थाय केवलाम् ॥ १४

अष्टैश्वर्यं पुरा वृत्रमुशना वाक्यमब्रवीत् ।

कश्चित्पराजितस्याद्य न व्यथा तेऽस्ति दानव ॥ १५

वृत्र उवाच ।

सत्येन तपसा चैव विदित्वा संक्षयं ह्यहम् ।

G. 12 10005
12. 266(79). 16
K. 12 265 16

K० वाहु (for वायु) G२ यथा वनजयो वायुं ॥ C०
अञ्जन कञ्जल, तन्मय ॥ C० स्वतो नीरूपोऽपि वायुस्तमस
उपमानम् । ॥ —^b) K२ ० १ D०१ मानशिल, D२ १
मानाविल, D० G२ C० मनशिल; G१ मेनशिल (for
मान शिल) D२ गज, G२ व्रज (for रज) ॥ C०
मनशिल रजस्तु रजस । ॥ —^c) K२ तद्वर्णो; D०१
तद्वर्ण, D२ १ तद्वाणैर्; G२ तद्वर्णा (for 'र्णो'). —^d)
V२ दिश्यते (for इ^c) K२ रंजयुर (for रंजयन्). G२
इदयेरञ्जनयन्दिश^c.

10^a) D०१ यथा; G२ कथ (for तथा) G१
-पर्यैर्; G२ फल (for -फलैर्). K२ lacuna, D० देहा
—^b) M१ १ ० तपसा (for तमसा) K२ [अ]वृत्त^c
K२ रंजितस्तमस कृत —^c) ॥ C० विवर्ण, स्वमा
वेन चिन्तारहित । वर्ण, तमोरजोवर्णम् । ॥ —^d) D२ १
-वर्धते (for वर्तते).

11^a) G२ ज्ञानेन (for ज्ञानेन) K० Bo ० ० Das
D०१ न१ D०१ D२ ० ० सदा, D२ १ तदा, G२ यथा
(for यदा) —^b) D२ -प्रभवत् K१ तप (for तम)
—^c) K२ व्यपोहत्य (for 'हृति) G२ तथा (for तदा).
G२ M१ ब्रह्मन् —^d) K२ ० १ V१ Bo ०-० Das ०१
D०१ न१ D२ D२-० प्रकाशति (for 'शेत). G२ प्रकाशेन
सनातन^c.

12^a) K१ D१ ० सुयत्न (for अयत्न) ॥ C०
अयत्नसाध्यं; कर्मप्राप्त्य न, अनित्यत्वापत्ते ॥ C० ब्रह्मप्राप्ते-
ज्ञानमेव साध्यं, न कर्मत्याह—अयत्नसाध्यम् । ॥ —^b)
K० V१ Bo ० १ ० (marg as in text) Das ०१ D०१ C०
(gloss रागद्वेषरहिता ज्ञानिन) युक्ताद्य (for मु^c) D०१
मु; T१ G१-३ तद् (for त) K२ उपासितव्य; K२
उपासितव्या (sic), D२ १ उपासिताया. —^c) D०१
त्वचापि, G२ त्वयापि (for त्वया च). Das लोको न (for

लोकेन) K१ च सामरेण, G२ सहामरेण (for च साम
रेण) ॥ C० सामरेणेत्युक्त्वा मुक्ताना सर्वोत्कर्षकथ
नम् । ॥ —^d) K१ न शाम्यन्ति, K१ D१ ० नमस्यामि
(for न शाम्यन्ति) K१ D१ ० १ ० सघान् (D१ 'त्)
(for -सघा).

13^a) G२ गीत (for गीत). —^b) M१ १ ० शृणु
ष्वैक D१ मता (for मना) K१ २ १ मम, K१ D१ ०
स्थित (for नृप). —^c) K२ Bo यदा (for यथा).
K२ om. वृत्रेण. T G१-३ यथा वृत्रेण दैत्येन —^d)
G२ सृष्टैश्वर्येण

14^a) D० G२ सहायेन; M१ [अ]पहा^c (for [अ]सहा^c).
—^b) D०१ D१ हत, D० गत (for हत) —^c) B०
(marg) नशोचता (for अशो^c) D० पुत्र- (for शत्रु)
G२ अशोचत मुनिमध्ये —^d) K१ १ Das ०१ D०१ D०१
D० १ T२ केवल.

15^a) K१ अष्टैश्वर्या; D१ अष्टैश्वर्ये; G२ सृष्टैश्वर्य
(for अष्टै^c) G२ पुत्रम् (for वृत्रम्) —^b) G२ व्यशना
(for त^c) —^c) K१ १ १ ० V१ B१ T२ G२ कश्चित्;
Das ०१ कश्चित्, D०१ न१ D० D२ १ ० ० कश्चित् (for
कश्चित्). K२ ते; T१ G२ [अ]स्य (for [अ]द्य). —^d)
D०१ D० (by corr) १ [स]ति (for सति). K१ १
मानद (for दानव)

16^a) K१ १ १ ० V१ B० १ ० Das ०१ C० (gloss
विशिष्टोत्पादेन देहस्य) सर्गेण; K१ D१ ० चर्मेण; D२ १
परेण, M१ ० स्वर्गेण (for सत्येन). D२ वा (for च).
—^b) K१ संक्षयं; K२ साक्षय, K० Bo. ० १ ० Das. ०१
D०१ न१ D० D२ १ १ १ १ G२ सशयं (for सक्षय). D०
ह्ययं (for ह्यहम्). K२ D१ ० विदित्वा सक्षयोदय. —^c)
K२ शोचति (for शोचामि). K१ सृष्ट्यामि (for इ^c).

न शोचामि न हृष्यामि भूतानामागतिं गतिम् ॥ १६
 कालसंचोदिता जीवा मज्जन्ति नरकेऽवशाः ।
 परिदृष्टानि सर्वाणि दिव्यान्याहुर्मनीषिणः ॥ १७
 क्षपयित्वा तु तं कालं गणितं कालचोदिताः ।
 सावशेषेण कालेन संभवन्ति पुनः पुनः ॥ १८
 तिर्यग्योनिःसहस्राणि गत्वा नरकमेव च ।
 निर्गच्छन्त्यवशा जीवाः कालगन्धनबन्धनाः ॥ १९
 एवं संसरमाणानि जीवान्यहमदृष्टवान् ।

K1 V1 D1 १ १ न हृष्यामि न शोचामि (by transp)
 —^d) K2 आगति; Dn1 D1 अगति

17 ^b) D1 १ गच्छति, M1 १ ० मज्जते (for 'जन्ति')
 K1 [s]शठा; Dn3 [s]वशा. —^c) K2 T G1
 अष्टानि; K4 ० V1 B0 ० १ ० Dn3 ०४ Dn1 न४ Ds2 D2
 १ ०-१ G3 -नुष्टानि (for -दृष्टानि) T G2.१ भूतानि (for
 सर्वाणि) —^d) Dn4 दिव्याणि.

18 ^a) B0 (marg. as in text) १ (marg.) क्षय
 यित्वा; D4.१ क्षिप; T1 G1 क्षेप (for क्षप) T2
 हृत (for तु त) V1 कालं तं (by transp) —^b)
 K1 -चोदिता; D5 -नोदितै; D7 -चोदितै —^c)
 Dn3 ०४ सविशेषेण; D5 १ अवि; G2 हत (for साव)
 —^d) K1 १ सत्त्वापत्ति; D4 संभवति, T G1-१ M1
 १-१ सधर्वाति (for सम)

19 ^b) K1 D4.१ नीत्वा (for गत्वा) Dn4 नरक
 (for 'कम्) — K1 १.४ om. (hapl) 19^a-21^b —^d)
 B0 (marg) १ १ (marg as in text) Dn3 ०४ Dn1 न४
 Ds2 D2 १ ० १ Cn काम (for काल) K0 B0 १ Dn3
 ०४ T G1-१ बंधनिषघना (for -गन्धनबन्धना)

20 K1 १ ४ om. 20 (of v. l. 19) —^a) K0 V1
 B0 (marg as in text) D5.१ संरममाना (V1 B0 'णा-
 नि; K1 Dn1 संसरमानानि; B0 संरममाणानि, G1 १
 संसार (for संसर) —^b) K1 D4.१ भूतानि (for
 जीवानि) K0 B0 १ (both marg) जीवानीहासि
 इष्टवान्, T G1-१ M1.१-१ अ (M1 १ ० चा) इ भूतानि
 इ (G2 पृ) इष्टवान्. ❀ Cn जीवानि, जीवान्ति भूतानि ।
 अदृष्टवान्, न इष्टमदृष्ट, व्यवहितमतीतमनागतादि च ।
 तद् वाति गच्छति प्रामोतीति जानातीत्यदृष्टवान्, अतीन्द्रि-
 यज्ञानी ॥ Cp जीवानीति पण्डित्य छान्दसम् । ❀ —^c) G1
 यस्य (for यथा). T1 G2 चर्मस, G1 [अ]धर्मस (for
 कर्म). T2 यथा (for तथा). T2 लाभम् —^d)

यथा कर्म तथा लाभ इति शास्त्रनिदर्शनम् ॥ २०
 तिर्यग्गच्छन्ति नरकं मानुष्यं दैवमेव च ।
 सुखदुःखे प्रियद्वेष्ये चरित्वा पूर्वमेव च ॥ २१
 कृतान्तविधिसंयुक्तं सर्वलोकः प्रपद्यते ।
 गतं गच्छन्ति चाध्वानं सर्वभूतानि सर्वदा ॥ २२
 भीष्म उवाच ।

कालसंख्यानसंख्यातं सृष्टिस्थितिपरायणम् ।
 तं भाषमाणं भगवानुशाना प्रत्यभाषत ।

D3 शास्त्रेषु (for शास्त्रानि)

21 K1.१ ४ om 21^{ab} (of v. l. 19). —^a) T1
 G1 १ तिर्यग्गतिं तु गच्छन्ति —^b) T1 मानुष्य D3
 दैवम्, D1 देहम् (for दैवम्) D4.१ १ वा (for च)
 — G2 om. (hapl) 21^{cd}. —^c) D5 १ दुःख (for
 दुःखे). K7 V1 Dn3 D2-१ १ G2 M1 प्रिये; M5 ०
 प्रिय (for प्रिय). K1 द्वेष्य; K4 स्वेष्ये; K0 Dn1
 न४ D5 D2 ०.१ -द्वेषे; Dn3.०४ द्वेष्यो (for द्वेष्ये)
 —^d) K0 V1 B0.१ १ Dn3 ०४ Dn1 न४ D5 D2 १ ०.१
 ह; B5 द्वि (for च)

22 ^a) K1 १ बुद्धि (for विधि-) K1 V1 B0
 ०-१ Dn3 ०४ Dn1 न४ D5 D2 १.१-१ T G1-१ -सयुक्त
 (for 'क्त) —^b) V1 B0 Dn1 D5 D2 १ ० १ T2 G2
 सर्वो (for सर्व). K1 १ ४ लोका. T1 G2.१ प्रवर्तते
 (for प्रपद्यते). —^c) D0 गच्छ (for गत) Dn4 M1
 गच्छति K1 ० D0 चाध्वानं; D4 G1 वाध्वान —^d)
 K0 D1 १ सर्वदा (for 'दा)

23 ^a) D0 om ख्यान T1 संख्येन (for संख्यान)
 K0 संख्यान; D5 T G1-१ M1.१-१ -सख्येय (Dn3 'तं);
 D0 संज्ञान (for -संख्यातं) —^b) B1 १ स-; G1 तद्
 (for त) D4 १ उशाना (for भगवान्) —^c) K1
 उदना; K2 उपना; K4 उशन; Dn3 ०४ Dn1 D1-१
 G1-१ उशाना; Dn4 उपना (for उशाना) K2 -भाषत.
 D5 १ प्रत्यभाषत भारत. —^d) K1.१ ४ B0 D0 धीमान्;
 K7 V1 B1 १ (marg as in text) १ Dn1 न४ D5 D2-१
 १ १ C0 धीमन्, D5 १ एतांस; T G1-१ इमान् (for
 भीमान्) K1 पुष्ट, D5 १ त्वाष्ट; T1 G1 १ धृष्ट;
 T2 इष्ट- (for दुष्ट) K2 T1 G1 -प्रलापास; K0 -प्राल-
 पांस (for -प्रलापांस). —^e) D5 १ तत (for तात)
 K1.१.४ न (for प्र) G1 भाषते (for 'से)

24 ^a) T1 G2 १ एव (for एतद्) D5 १ भवतां;

भीमान्दुष्टप्रलापास्त्वं तात कस्मात्प्रभापसे ॥ २३

वृत्र उवाच ।

प्रत्यक्षमेतद्भवतस्तथान्येषां मनीषिणाम् ।

मया यज्ञयल्लब्धेन पुरा तप्तं महत्तपः ॥ २४

गन्धानादाय भूतानां रसांश्च विविधानपि ।

अवर्धं त्रीन्समाक्रम्य लोकान्वै स्वेन तेजसा ॥ २५

ज्वालामालापरिक्षिप्तो वैहायसचरस्तथा ।

अजेयः सर्वभूतानामासं नित्यमपेतभीः ॥ २६

Ds भगवत् (for भवत्) —^b) Ds om from मनीषिणाम् up to अस्मिन् (in 12 271 8^a) K1 मनीषिणा —^c) D1 तु (for यज्ञ) G2 जन (for जय) K2 मत्वा यज्ञयल्लब्धेन (sic), B1 मया यज्ञयल्लब्धेन (sic), Ds महातपोपलब्धेन —^d) G2 महातपा (for महत्तपः)

25 D1 om 25 (cf v 1 24) —^a) Ks आघाय (for आदाय) —^b) M1. s ६ अह (for अपि) V1 M1 रसांश्च विविधानपि च —^c) K1 D1 ० अधोर्ध्वं (K1 'द्धं); Bc (orig) अवर्धं, Bc (marg) अरसत्, Bc अवर्धं, D1s as D1 अवर्धत्, T1 अवर्धत्, G2 अवर्धत् (for अवर्धं) Ks तान्; D1s lacuna (for त्रीन्) T1 G1 अवर्धत् (G1 'व्यक्त)स्त्रीनि वाक्रम्य; G2 अवर्धति समाक्रम्य ☞ Cn अवर्धं हिंसितवान् । ☞ —^d) K1 D1 1 ० T1 G1 स्वेनैव (for वै स्वेन)

26 Ds om 26 (cf v 1 24) —^a) B1 (marg as in text) हस, D1s ज्वाल (for ज्वाला) —^b) G1 वैहायस (for 'यस) K1 2 4 गमस; T G1-2 M1 गतिस् (for चरस्) Kc D1s as तदा; M1 चरन् (for तथा) D1 वैहायसमवस्थया —^c) K2 अजेव, D1s 'या —^d) G2 असनित्वम् (for आस नित्यम्) V1 अपीतभीः, D1s अपेतधीः

27 Ds om 27 (cf v 1 24) —^a) K4 ऐश्वर्यं (for 'यं) M1 s ६ तपस (for 'सा) G2 प्राप्य (for प्राप्तं) —^b) K1. 4 अष्टतक्ष, D1 अष्ट चैव, G2 हृष्यतक्ष; G2 अष्ट त च (for अष्ट तच्च) D1 स्वकर्मणा (for 'मैभिः) —^c) K1 D1s G1 भगवान् —^d) T2 उपस; M1 ६-7 गतस् (for ततस्) G2 न वोमि सतत त्वह (sic)

28 Ds om 28 (cf v 1 24) —^a) K4 ६ Bo ६ 1 १ (marg) ० D1s as D1 1 4 D1s D2 १ ० ० ३ युयु

ऐश्वर्यं तपसा प्राप्तं भ्रष्टं तच्च स्वकर्मभिः ।

धृतिमास्थाय भगवन्न शोचामि ततस्त्वहम् ॥ २७

युयुत्सता महेन्द्रेण पुरा सार्धं महात्मना ।

ततो मे भगवान्दृष्टो हरिनारायणः प्रभुः ॥ २८

वैकुण्ठः पुरुषो विष्णुः शुक्लोऽनन्तः सनातनः ।

मुञ्जकेशो हरिश्मश्रुः सर्वभूतपितामहः ॥ २९

नूनं तु तस्य तपसः सावशेषं ममास्ति वै ।

यदहं प्रष्टुमिच्छामि भवन्तं कर्मणः फलम् ॥ ३०

त्सुना; D1s G2 युयुत्सतो (for 'त्सता) D4 माहेंद्रेण —^b) Bom ed पुंसा (for पुरा) K1 D1 ० साक (for सार्धं) K1 महात्मन' —^c) T1 G1 हि (for मे) K2 भगवन् K1 (sup lin) दृष्टो, K2 दृष्टो (for दृष्टो) —^d) B1 (marg as in text) विष्णु (for प्रभु) ☞ Cp नारायण नरसमूहस्य जीववर्गस्य प्रेरयिता । ☞

29 Ds om 29 (cf v 1 24) —^a) D1s G1 M1 वैकुण्ठ (for वैकुण्ठ) Kc V1 Bo ६ (marg as in text) 1 १ (marg as in text) ० D1s as D1. n4 Ds D2 १ ० ३ [s]नत्, D1 त्राण (for विष्णु) ☞ C2 विकुण्ठोऽवगुण्ठन, धावाभूम्योरेकीकरण, त करोतीति वैकुण्ठ । तथा च नामनिर्वाचनाध्याये वक्ष्यति—संक्षेपिता मया भूमिरद्भिव्यासा च वायुना । वायुना चैव तेजश्च वैकुण्ठत्वं ततो मम ॥ इति । ☞ —^b) K1 D1s शुक्ल, Kc Ds T2 G2 Cs शुक्लो; V1 Bo ६-७ D2 १ ० ३ M1 s ६ शक्नो; D1 कृष्णो, Cap शुक्ला (for शुक्लो) Kc V1 Bo ६ 1 १ (marg as in text) ० D1 1 4 Ds D2 १ ० ३ विष्णु (for अनन्त) K1 D1 ० सनात स (K1 om स) सनातन' —^c) Dc कुञ्जकेशो, D1 T2 मुञ्जि, G1 मुञ्ज (for मुञ्ज) Kc हरिश्मश्रु, D1 हरिश्मश्रु, Dc हरिश्मश्रु. ☞ Ca n मुञ्जवत्सुदीर्घा (Cn पीता) केशा अस्तेति । ☞ —^d) K1 D1s पितामह

30 Ds om 30 (cf v 1 24) —^a) Kc तस्य; V1 च (for तु) G1 नूनं तु तपसा नैव —^b) K1 2 D1 ० सावशेषो; Kc सत्वशेषम् K4 ६ 7 Bo ६ 1 १ (marg) ० D1s as D1 1 4 Ds D2 १ ० ३ हह (for मम) T2 विशेष मम नास्ति वै. —^c) D1 1 तद् (for यद्) K2 प्रेष्टुम्, B1 (marg as in text) Dc द्रष्टुम् (for प्र) —^d) K1 2 4 भवत्, Kc V1 Bo ६-७ D1s as D1 1 4 Ds D2 १ ० ३ भगवन्, M1 s भवत् (for भवन्त)

C 12. 10021
B 12 220(79).31
K 12 285 31

ऐश्वर्यं वै महद्ब्रह्मन्कस्मिन्वर्णे प्रतिष्ठितम् ।
निवर्तते चापि पुनः कथमैश्वर्यमुत्तमम् ॥ ३१
कस्माद्भूतानि जीवन्ति प्रवर्तन्तेऽथ वा पुनः ।
किं वा फलं परं प्राप्य जीवस्तिष्ठति शाश्वतः ॥ ३२
केन वा कर्मणा शक्यमथ ज्ञानेन केन वा ।

ब्रह्मर्षे तत्फलं प्राप्तुं तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ ३३
इतीदमुक्तः स मुनिस्तदानीं
प्रत्याह यत्तच्छृणु राजसिंह ।
मयोच्यमानं पुरुषर्षभ त्व-
मनन्यचित्तः सह सोदरीर्यः ॥ ३४

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि सप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७० ॥

२७१

उशानोवाच ।
नमस्तस्मै भगवते देवाय प्रभविष्णवे ।

यस्य पृथ्वीतलं तात साकाशं बाहुगोचरम् ॥ १
सूर्धा यस्य त्वनन्तं च स्थानं दानवसत्तम ।

31 Ds om, 31 (of v 1 24) —^a) Kc हि,
Kr Ds १ ० सु; Ds च (for वै) Dn1 n4 Ds ४ ब्रह्म
(for ब्रह्मन्) —^b) Ks कस्मिन्वले, Kc ब्रह्मैकस्मिन्,
V1 Bo ६-९ Das n4 Dn1 n4 Ds2 Ds ४ ४ ४ वर्णे कस्मिन्
(by transp). Ds1 वर्णं (for वर्णे) Ds1 प्रतिष्ठित
—^c) Dr निवर्तते; Gs निवर्तिते Kc Bs ९ Das n4
Dn4 चापि; Mr [s]पि च (for चापि) — V1 reads
31^a-32^b on marg

32 Ds om 32 (of v 1 24). V1 reads 32^{ab} on
marg —^a) T2 Gs तस्माद् (for क') Bs (marg)
जीवानि (for जीवन्ति) M1 ६-१ कस्माद्भवति भूतानि
—^b) Ks Dn4 Dn1 यथा, Kc १ Bo ६-९ Das Dn4 Ds
D2-4 ६-९ Gs Mr तथा; T1 G1 ४ पुन (for स्य वा)
—^c) G1 सा (for वा) Ds2 T G1-2 transp फल
and प (G2 पु) Mr M1 ६ ० प्राप्य लोके (for पर प्राप्य)
Bs (marg) किं वा फलं प्राप्य जीवास् —^d) G2 जीव
K2 शाश्वत Bs (marg) जीवास्तिष्ठति शाश्वता, Bs
(also marg) तिष्ठन्तीह च शाश्वत

33 Ds om 33 (of v. 1 24) —^a) Das n4
कर्मणे —^b) Gs कथ (for कथ) Kc कर्मणा (for
केन वा) —^c) Mr पर (for फल) K1 4 Dr T
G1-2 Mr प्राप्तं (for प्राप्तु) Kc V1 Bo ६ १ ० Das n4
Dn1 n4 Ds D2 ४ ४ ४ तदवाप्तु (Bs 'प्राप्तु, Bs 'वाप्त)
फल विप्र —^d) Ds तस्मै (for तन्मे)

34 Ds om. 34 (of v 1. 24). —^a) T G1-2
तदाह (for 'नीं). —^b) G1 तत् (for यत्) Ds

राजसिंह, Dr 'सिंह. —^a) Ks मयोच्यमान (for
मयोच्य) Gs पुरुषस्य तत्त्वम् (for 'पुंभ त्वम्). —^d)
Dr अनन्यचित्तै

Colophon om. in Ds. Ś1 Gs missing Ks. s
B1-2 Ds1. n4 Dn2. n8 D1 Gs ६ M2-2 absent —Sub-
parvan K1 2 4 ० १ V1 Bo ६ ९ Das n4 Dn1 n4 Ds
D2-4 ६-९ T G1-2 M1 ६-१ मोक्षधर्म — Adhy name
K1. 2 4 ० १ V1 Bo ६ ९ ९ Das n4 Dn1. n4 Ds D2-4
६-९ Gs Mr घृत्रगीता (K1 2 4 'ता), M1. ६ ० घृत्र
गीति. — Adhy no (figures, words or both) Ks
5, Br 103, Dn1 Ds2 Dr T1 G1 ४ 105, Dn4
M1 ६ १ 104, T2 118, G2 100. — Śloka no :
Ds1 Ds 35, Dn1. n4 34.

271

☞ This adhy is missing in Ś1 Gs (cf v 1 12
263 52, 259 1) - Ds om up to कस्मिन् (in 8')
(of v 1 12 270. 24)

1 K1 2 T1 Gs Ms ० उशाना, Ds1 Ds उशाना
उवाच; G1 उशान —^b) Bs (marg as in text) विष्णवे
(for देवाय) —^c) Das पृथिवीतल; Ds पृथ्वीतले
(for 'तल) Das जात; Ds T2 पादात्; T1 G1-2
पादम् (for तात) ☞ Cp (reading पृथ्वी तल)
तलं, पादतलमित्यर्थ । ☞ —^d) Kr Ds आकाश;
Ds T G1-2 आशा वै (T1 G1 ४ यद्) (for साकाशं)
G1 Mr बहु (for बाहु) Br Dn1 Dr 'गोचर';

तस्याहं ते प्रवक्ष्यामि विष्णोर्माहात्म्यमुत्तमम् ॥ २

भीष्म उवाच ।

तयोः संवदतोरेवमाजगाम महामुनिः ।

सनत्कुमारो धर्मात्मा संशयच्छेदनाय वै ॥ ३

स पूजितोऽसुरेन्द्रेण मुनिनोशनसा तथा ।

निपसादासने राजन्महाहर्षे मुनिपुंगवः ॥ ४

तमासीनं महाप्राज्ञमुशना वाक्यमब्रवीत् ।

ब्रह्मस्मै दानवेन्द्राय विष्णोर्माहात्म्यमुत्तमम् ॥ ५

सनत्कुमारस्तु ततः श्रुत्वा प्राह वचोऽर्थवत् ।

विष्णोर्माहात्म्यसंयुक्तं दानवेन्द्राय धीमते ॥ ६

शृणु सर्वमिदं दैत्य विष्णोर्माहात्म्यमुत्तमम् ।

विष्णौ जगत्स्थितं सर्वमिति विद्धि परंतप ॥ ७

सृजत्येव महाबाहो भूतग्रामं चराचरम् ।

एष चाक्षिपते काले काले विसृजते पुनः ।

अस्मिन्गच्छन्ति विलयमस्माच्च प्रभवन्त्युत ॥ ८

नैव दानवता शक्यस्तपसा नैव चेज्यया ।

संप्राप्तुमिन्द्रियाणां तु संयमेनैव शक्यते ॥ ९

बाह्ये चाभ्यन्तरे चैव कर्मणा मनसि स्थितः ।

Dn₁ गोचरे, T G₁ s -गोचरा, G₂ गोचरै (for 'रम्) D₁ आकाश बहुविस्तरं ☞ Cp साकाश, आकाशेन शून्यप्रदेशेन सह वर्तमान मध्यमोत्तरं भवनम् । ☞

2 D₅ om. 2 (of v l 1) —^a) K₁ 2 मूर्ध्नि; Dn₁ मूर्धा, G₁ आशा (for मूर्धा) K₄ e Br D₂ s स्वतन्त्र, K₇ D₂ o 'तं तु; B₃ (marg) D₈ T G₁-s G₅ 'तस्य (for स्वतन्त्रं च). ☞ Cn अनन्तं स्थान मोक्ष ॥ Cp अनन्त स्थान, ब्रह्मलोकस्वर्गस्थानम् ॥ G₅ अनन्तस्य, आकाशस्य स्थानं, सीमा । ☞ —^b) D₁ D₂ G₁ स्थान (for स्थानं) T₁ G₁ s -नन्दन (for -सत्तम). —^c) K₁ तस्य हे (for तस्याह) G₂ वै (for ते) Dn₁ प्रवक्ष्यामि —^d) K₆ माहात्म्यम्; D₁ 8 महात्म्यम्

3 D₅ om. 3 (of v l 1) MSS om the ref —^a) K₁ सवादतोर् (for सव) —^b) M₁ महीपते (for महामुनि) —^c) ☞ Cp सनत्कुमार, निवृत्ति-धर्मप्रवर्तयिता । शुक्रस्य आधिकारिकत्वेन बहिर्मुखत्वात् तादृश संशयच्छेदनसामर्थ्यं नास्तीति सूचितम् । ☞

4 D₅ om 4 (of v l 1) —^a) K₁ 2 4 5 1 V₁ Bo D₁ 8 a₁ Dn₁ स, D₆ सु (for स) —^b) K₆ [ड]मनसा Br D₁ 8 a₁ T₁ तदा (for तथा) —^c) K₂ मुने (for [आ]सने) —^d) K₂ महार्ये (for 'ह्ये) K₄ पुगव; D₁ 8 a₁ पुगवा, G₂ (also as in text) पूजित

5 D₅ om. 5 (of v l 1) K₇ om 5^{ab} —^a) D₁ 8 a₁ उपासीन (for तमा) V₁ Br D₁ 8 Dn₁ D₁ D₂ 8 8 -प्रज्ञम् (for -प्राज्ञम्) — Before 5^{cd}, T G₁-3 ins उशना (T 'ना) —^c) D₇ असौ (for अस्यै) —^d) D₁ 8 महात्म्यम्

6 D₅ om 6 (of v l 1) K₁ 2 om (hapl) 6^a-7^b —^a) G₁-3 वच (for तत) —^b) T G₁-3

चाह (for प्राह) K₄ वचा, K₆ G₁ ततो (for वचो) — K₄ om 6^a-7^b

7 D₅ om 7 (of v l 1) K₁ 2 4 om 7^{ab} (cf v l 6) Before 7, B₃ G₅ ins सनत्कुमार उवाच —^a) G₂ श्रुत्वा (for शृणु) G₂ दैत्यो —^b) D₁ 8 a₁ विष्णुर् K₆ माहात्म्यम्, D₁ 8 a₁ महात्म्यम् —^c) K₁ 2 1 G₂ विष्णोर् (for विष्णौ) G₂ महत् (for जगत्) D₁ 8 सर्व, T₁ lacuna ☞ Cp स्थित, सृष्टे पूर्वम् । ☞ —^d) K₄ बुद्धि (sio) (for विद्धि) — After 7, T G₁-3 read 8^{cd}

8 D₅ om up to अस्मिन् (of v l 1) —^a) D₁ 8 सृज्यति; D₁ 8 सजति —^b) Dn₁ सूतग्राम- (for 'ग्रामं) —^c) K₁ सक्षिपते; K₇ D₁ 8 9 वाक्षि; D₇ च क्षीयते —^d) B₃ वै सृजते; D₁ 8 विसृज्यते — T G₁-3 read 8^{cd} after 7 —^e) B₃ s (marg) D₆ T₁ G₁-3 तस्मिन् (for अ) B₃ निल-यम्; D₁ 8 विज (for विल) —^f) T G₁-3 तस्माच्च (for अस्माच्च) T₁ G₁ 8 हि, T₂ [अ]पि; G₂ च (for [ड]व)

9 ^a) Br नैषा; M₁ 5-7 नैव (for नैष) K₄ 5 1 Bo 5-9 Dn₁ n₁ D₅ D₂ 8 8 8 Cs ज्ञानवता; T₁ G₁ 8 दानकृता; G₁ 'घटा (as in text) D₁ 8 a₁ शक्य (for शक्यत्) —^b) D₁ 8 D₂ 2 चैव (for नैव) D₁ 8 चैज्यया; M₁ नेज्यया —^c) K₁ 4 B₃ D₇ सप्राप्तम्, D₁ 8 D₂ 8 8 8 'प्यम् (for 'सुम्) K₆ V₁ च (for तु) —^d) K₂ तपसा न, G₂ समयेन (for सयमेन) K₆ Bo 1 9 D₁ 8 a₁ D₂ 8 8 M₁ 5-7 [ए]प (for [ए]व)

10 ^a) K₁ 2 4 बाह्यान्तरे, D₆ वाम्य (for चाभ्य) D₁ 8 चैव; D₁ 8 चैव —^b) K₁ 2 D₆ कर्मणो, K₄ Dn₁ n₁ D₅ D₂ 8 8 कर्मणोर् (for कर्मणा) K₆ 7 D₁

C. 12. 1003A
B. 12. 281[100] 10
K. 12. 286 10

C 12 10038
E. 12 2811(60).10
K 12. 288 10

निर्मलीकुरुते बुद्ध्या सोऽमुत्रानन्यमश्रुते ॥ १०
यथा हिरण्यकर्ता वै रूप्यमग्नौ विशोधयेत् ।
बहुशोऽतिप्रयत्नेन महतात्मकृतेन ह ॥ ११
तद्वज्रातिशतैर्जीवः शुष्यतेऽल्पेन कर्मणा ।
यत्नेन महता चैवाप्येकजातौ विशुष्यते ॥ १२
लीलयाल्पं यथा गात्रात्प्रमृज्यादात्मनो रजः ।
बहु यत्नेन महता दोषनिर्हरणं तथा ॥ १३
यथा चाल्पेन माल्येन वासितं तिलसर्पम् ।

Ds १ ० स्थित, Ds T२ स्थिर, M१ ६-१ स्थिर (for स्थित). —^a) Ds (before corr) G२ निर्मली (for 'ली- —^d) Das n४ [स]सतम्, Ca s (gloss मोक्षम्, अपवर्गम्) धानन्यम् (as in text)

11 ^a) ❀ Cn हिरण्यकर्ता, स्वर्णकार । ❀ —^b) Dn३ रूपम्; Ds १ तसम् (for रूप्यम्) —^c) G१ बहुशोति-, M१ ६ ० महताशु. Ds ० [s]भि- (for सति) —^d) B१ s (marg) ० Das महता सु; M१ ६ ० बहुशोल्प, M१ महताल्प (for 'त्म) K० B०-३ Das T G१-३ M१. ६-१ च, K१ Ds ० वै, Ds १ वा (for ह).

12 ^a) Ds तद्वच्छाति, D१ तद्वच्छाति; G२ तद्विजा* (for तद्वजाति-) K१ Das -दानैर् (for -शतैर्) —^b) K१ ३ V१ शुष्यति (for 'ते) K० १ Bo Ds ० [s]न्येन, Dn१ n४ Ds [s]नेन; Ds [s]नेक; T२ G२ स्वेन (for सल्पेन) Dn४ कर्मसु (for 'णा) —^d) K१ पतजातौ; K१ एका, G२ स्वेक* (for एक*) K४ १ Ds१ Ds ० विशुष्यति; Ds२ (before corr) G२ विशुद्धये; Ds १ विशिष्यते (for विशुष्यते) K० अप्येकजातेन शुष्यता, Ca एकजातेन (gloss जन्मना) शुष्यते

13 ^a) K१ लीलयाल्पं; Ds१ लीलया स्व (for 'चाल्प). G१ ३ यदा (for यथा) Ds १ गात्रं (for गात्रात्) —^b) K१ प्रसृज्याद्, G१ प्रव* (for प्रमृ*) —^c) D१ मनसा (for महता) T G२ ३ बहु (G२ [also] इह) चा (G२ जा)तिप्रयत्नेन; G१ पिप जातिप्रयत्नेन; M१ बहुशोतिप्रयत्नेन —^d) K२ -निर्हरणं

14 ^a) K० तथा (for यथा) K१ Ds ३ चाल्पेन, B१ चान्येन (for चाल्पेन) K१ मालेन; Ds १ गधेन (for माल्येन) —^b) G१ चालित (for वासित). K१ वासितं सितमर्पम् —^c) K० मुंषते. K१ ३ स्वज (for स्वर्क) —^d) K१ om (hapl.) 14^d-15^e —^d) K२ ४ १

न मुञ्चति स्वकं गन्धं तद्वत्स्वक्ष्मस्य दर्शनम् ॥ १४
तदेव बहुमिर्माल्यैर्वास्यमानं पुनः पुनः ।
विमुञ्चति स्वकं गन्धं माल्यगन्धेऽवतिष्ठति ॥ १५
एवं जातिशतैर्युक्तो गुणैरेव प्रसङ्गिषु ।
बुद्ध्या निवर्तते दोषो यत्नेनाभ्यासजेन वै ॥ १६
कर्मणा स्वेन रक्तानि विरक्तानि च दानव ।
यथा कर्मविशेषांश्च प्राप्नुवन्ति तथा शृणु ॥ १७
यथा च संप्रवर्तन्ते यस्मिंस्तिष्ठन्ति वा विभो ।

Bs (marg.) Ds १ १ १ T G१-३ तथा (for तद्वत्) K१ (also as in text) सूक्ष्मं च, Ds ० शुक्ष्मस्य (for सू*) Bo लक्षण (for दर्शनम्).

15 K१ om 15^{ab} (of v 1 14) —^a) B१ तदैव K२ तदेव बहुनिर्माल्यैर् —^b) K२ ४ T१ G१-३ M१ ६-१ विमुच्य तं (K४ 'च्यत) (for विमुञ्चति) K२ ४ स्वज (for स्वक) —^d) K२ ४ माल्ये; K१ Das Dn४ माल्य (for माल्य) K२ गधो (for गन्धे). K४ V१ Bo ०-० Das. n४ Dn१. n४ Ds१ Ds ३ (before corr as in text) १ १ ३ च, Ds न (for स्व) K१ Ds ० T G१-३ M१ ६-१ तिष्ठते (for 'ति).

16 ^a) K१ एव. K१ Ds १ याति शनैः (K१ 'तै)र् (for जातिशतैर्). K१ ३ ४ गुणो, G२ युक्ते (for युक्तो) —^b) M१ ६ ० १ (sup lin as in text) गुणेष्वेव (for गुणैरेव) K२ M१ (sup lin) प्रसंगिभिः, T१ G१ ३ प्रशसति (for प्रसङ्गिषु) ❀ C१ प्रसङ्गिषु, प्रकृतभगवत्सङ्गवस्तु। गुणै स्नेहादिगुणै । ❀ —^c) Ds om from दोषो up to वर्तन्ते (in 18^a). Ds १ १ दोषा (for दोषो). —^d) G१ यज्ञेन (for यत्नेन) K० Bo ०-० Das च, V१ lacuna, Ds३ Dn१. n४ Ds Ds ३ ० ह (for वै) K२ corrupt

17 Ds om. 17 (of v 1 16). K२ १ om 17^{ab} —^a) K४ Das Dn१ n४ Ds Ds ३ स्वनु- (for स्वेन). —^b) Das n४ lacuna, Ds १ वै रक्तानि (for विर*) Ds ० स्वेन वै (for दानव) ❀ Ca विरक्तानीति सामान्यतो जीवपरो नपुंसकनिर्देश, भूतानीत्यध्याहारो वा । ❀ —^c) Ds १ चर्म- (for कर्म) K१ Ds विशेषाश्च, K१ Ds 'पांस्तु; T G१-३ 'पाश्च (for 'पांश्च) M१ ६ ० यथा कर्मगुणैर्जीवा —^d) M१ ६ ० संभवति (for प्राप्नु*) M६ यथा (for तथा)

18 Ds om 18^a (cf. v 1 16). Ds ० om (hapl.)

तत्तेऽनुपूर्व्या व्याख्यास्ये तदिहैकमनाः शृणु ॥ १८
 अनादिनिघनः श्रीमान्हरिर्नारायणः प्रभुः ।
 स वै सृजति भूतानि स्थावराणि चराणि च ॥ १९
 एष सर्वेषु भूतेषु क्षरत्थाक्षर एव च ।
 एकादशविकारात्मा जगत्पिबति रश्मिभिः ॥ २०
 पादौ तस्य महीं विद्धि मूर्धानं दिवमेव च ।
 बाहवस्तु दिशो दैत्य श्रोत्रमाकाशमेव च ॥ २१

तस्य तेजोमयः सूर्यो मनश्चन्द्रमसि स्थितम् ।
 बुद्धिर्ज्ञानगता नित्यं रसस्त्वप्सु प्रवर्तते ॥ २२
 भ्रुवोरनन्तरास्तस्य ग्रहा दानवसत्तम ।
 नक्षत्रचक्रं नेत्राभ्यां पादयोर्भूश्च दानव ॥ २३
 रजस्तमश्च सत्त्वं च विद्धि नारायणात्मकम् ।
 सोऽऽश्रमाणा मुखं तात कर्मणस्तत्फलं विदुः ॥ २४
 अकर्मणः फलं चैव स एव परमव्ययः ।

C. 12. 10049
 B 12 281[60] 25
 K 12 285 25

18 —^a) Ks 7 Bo 6 7 8 (marg) 9 Das Dn1 n4
 Ds D2-4 ययावद्; T1 G1.3 तथा च (for यया च)
 D1 मे (for स) —^b) D1 G2 तस्मिन् (for य) K4
 B9 9 Dn1, n4 Ds D2 8 8 T1 G2 8 तिष्ठति (for तिष्ठ-
 न्ति) K1 4 चाभिभो (K4 'भो), K2 Ds चाविभो,
 K7 Ds 9 तानि भो, T1 G1-3 वानिश्च, T2 M1 6-7
 चानिश्च (for वा विभो) — Ds reads 18^a-19^d twice
 —^c) K1 2 4 T2 तथा; D1 यत्ते, T1 G1-3 तदा
 (for तत्ते). K7 Das Ds1 22 (before corr) -पूर्वा,
 T G1-3 पूर्वाद् (for पूर्वा) K1 व्याख्यासे, G1
 'सै —^d) K4 [ए]कमन .

19 For the repetition in Ds, cf. v l 18
 —^a) Dn4 अनादि (for 'दि) K7 निघन (for
 'न) —^b) M1 (sup in) मुनिर् (for हरिर्)
 — Ds reads 19^a-20^d twice. —^c) Dn1 D2 देव
 (for स वै) —^d) T G1-3 चराणि स्थावराणि च

20 For the repetition in Ds, cf. v l. 19 —^a)
 Dn1 स वै; Ds एषु, M1 6 6 एव (for एष) —^b)
 K1 क्षराश्च ☞ C5 क्षरांश्च प्रकृति, अक्षरांश्च पर
 मात्मा । ☞ —^c) Ks एकदेश (for एकादश) K1
 2 4 7 Ds (both times) 9 विशु (K1 om. शु) द्वात्मा
 (for विकारात्मा) —^d) ☞ Cp रश्मिभिः, इन्द्रियवृ
 त्तिभिः । ☞

21 ^a) Ds द्वौ, G1 पदौ (for पादौ) M1 6 6
 सस्य (for तस्य) —^b) Ks Bo 6 7 8 Das at Dn1
 n4 Ds D2 8 6 8 M1 ह्युत्त, V1 अप्युत्त (for एव च)
 — V1 reads 21^a-23^b on marg —^c) K1 2.4 बाहू
 यस्य; V1 B8 बाहवश्च. B1 दैत्य

22 V1 reads 22 on marg —^a) G1 8 तेजोमय;
 G2 तेजोमय Ds 1 तस्य देवस्य कृत्स्नश्च. —^b) T2
 स्थित —^c) K1 2 G1 बुद्धि (for बुद्धिर्) V1 ज्ञान
 गणः; Ds G2 'वता, T1 G1.3 'वतां (for 'गता)
 V1 श्रीमान् (for नित्यं). —^d) Ds 1 रजस्य; G2 रस

(for रसस्य). K1 3 चाप्सु, G2 ह्यप्सु (for त्वप्सु)
 Bo 6-9 Das at Dn1 n4 Ds D2 8 6 8 प्रतिष्ठित (Ds1
 'त) (for प्रवर्तते) Ks वसस्त्व सुप्रतिष्ठित (sio).

23 V1 reads 23^{ab} on marg —^a) Ds1 D1 9
 मुवोर (for भ्रुवोर) K1 V1 अतरतस्य, K2 अतर्गतस्य;
 K4 Das at अनंतरस्य; B8 (marg) निरतरास्य; T
 G1-3 पूर्वतरं (T1 'रे; G1 8 'रा), M1 6 6 अतरगास्य;
 M7 अतगतास्य (for अनन्तरास्य) B8 त्वस्य (for तस्य).
 —^b) Das ग्रह (for ग्रहा) K1 2 4 V1 ग्रहाद्या (K4
 'भ्या) वसवक्षया —^c) K1 चक्रे; K2 चद्रे; G2
 'चक्र (for चक्रं). T G1-3 M1 नेत्रं च, M6-7 नेत्रा-
 स्यम् (for नेत्राभ्यां) —^d) Das दानव Ks पाण-
 योर्भूश्च दानव (sio), T G1-3 ज्ञास्यमग्निश्च (G1 'ग्नि
 च) दानव; M1 ज्ञास्य चाग्नि च दा, M1-7 अग्निर्दानव-
 सत्तम — After 23, T G1-3 Kumbh. ed ins

725* त विश्वभूत विश्वार्द्धि परमं विद्धि चेश्वरम् ।
 [G2 विश्वरूप (for 'भूत)]

On the other hand, M1. 6-7 ins. after 23

726* पादयोर्भू सपाताळा ह्रतसूर्यस्यैव मण्डलम् ।

24 ^a) T G1-3 M1 तस्य रजस्तमश्चैव —^b) K1 2
 B8 (marg) Ds 1 9 T G1-3 M1 सर्व, K4 7 सर्व (for
 विद्धि). ☞ Cv नारायणात्मक, नारायणेन व्याप्तम् । ☞
 —^c) K1 2 4 6 Ds1 Cs ज्ञा (Ks Ds1 Cs सा) श्रमाणां
 (for सोऽऽश्र) K1 B9 Cs मुखं, Ks 7 Bo 7 8
 (marg) Das Dn1 n4 Ds2 D2-9 फल; B8 Das बल
 (for मुख) ☞ Cs मुखम्, उत्पत्तिस्थानम् । ☞ —^d)
 Das M1 कर्मणा; Ds 1 'णां (for 'णस्). T G2 8 त
 (for तत्).

25 ^a) T1 G2 3 अकर्मणः. K1 2 4 मोक्ष, B8
 (marg. as in text) तात (for चैव) ☞ Cp. अकर्मणः,
 ज्ञानस्य । ☞ —^b) T1 एष (for एव). K1 2.6 V1
 B8 T3 परमोव्यय, K1 D1.9 'माव्ययः, T1 G1-3

C 12 10030
B 12 2a1[00]1.25
K 12 286 25

छन्दांसि तस्य रोमाणि अक्षरं च सरस्वती ॥ २५
ब्रह्मश्रयो बहुमुखो धर्मो हृदि समाश्रितः ।
स ब्रह्मपरमो धर्मस्तपश्च सदसच्च सः ॥ २६
श्रुतिशास्त्रग्रहोपेतः षोडशत्विक्कतुश्च सः ।
पितामहश्च विष्णुश्च सोऽश्विनौ स पुरंदरः ॥ २७
मित्रश्च वरुणश्चैव यमोऽथ धनदस्तथा ।
ते पृथग्दर्शनास्तस्य संविदन्ति तथैकताम् ।
एकस्य विद्धि देवस्य सर्वं जगदिदं वशे ॥ २८

पुरुषोऽय्य (G₂ 'य'), M₁ परमय्य. K₄ सर्वं एव परोन्यय - °) K₁ ३ ४ ययास्ति (for छन्दांसि). K₁ ३ ४ चास्य; V₁ B₀ ० १ ० Das a₄ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ० ३ G₁-३ यस्य (for तस्य) B₀ पर्णानि (for रोमाणि) K₀ तथा छदांसि रोमाणि - °) K₁ ३ ४ ० १ V₁ B₀ ०-३ Das. a₄ Dn₁ n₄ D₈ D₂-३ अक्षरं, T₂ अक्षरश्च (for 'र'). ❀ Ca. n p अक्षरं प्रणवो (Ca p वेदो वा) । ❀

26 °) K₁ १ D₈ बहुमुखो (for 'मुखो' - °) Dn₄ धर्मा K₀ बहु (for हृदि). K₁ ३ ४ Das a₄ D₈ T₂ M₁ समाश्रित, K₁ B₈ (marg) D₄ १ ० सदाश्रित. (for समाश्रित) - °) K₁ ३ ४ V₁ तद्; K₁ D₄ ० सद् (for स). K₀ धर्म (for धर्मस्) B₈ (marg as in text) एवब्रह्मपरमो धर्मस्. - °) K₁ ३ ४ तत्तप; K₁ D₄ ० सत्तप, V₁ B₁ ० Das a₄ तप स; D₂ १ T G₁ ३ M₁ ५-१ स तप. (for तपश्च). K₁ ३ ४ १ D₀ तत्; B₈ यत्; D₈ य (for सः). B₈ (marg.) तपः स सदसत्तु सः; G₂ स तपस्वी तपश्च स.

27 °) B₈ (marg. as in text) स्तुतिशास्त्र; D₈1 श्रुतिस्त्वोत्र; D₈2 C₈ (gloss स्तोत्र साम प्रगीतमन्त्रकं, शास्त्रं, अप्रगीतमन्त्रकम्) शास्त्रोत्र-; T G₁-३ M₁ ५-१ स्तोत्रशास्त्र- (G₂ 'च्छ', M₁ 'खं') (for श्रुतिशास्त्र) K₀ ग्रहोपेत-; B₀ 'पेय; D₈1 Dn₄ 'गृहोपेत' (for 'ग्रहो'). - °) D₈ चतुश्च; T₂ क्रमश्च (for 'क्रतुश्च' - °) D₈ (marg as in text) सोमश्च, D₈ T G₁-३ रुद्रश्च (for विष्णुश्च). - °) K₁ अश्विनौ; K₂ द्यौः; M₁ सोधिना K₁ ३ B₁ Das. a₄ G₂ च (for स)

28 °) K₀ V₁ B₀ ०-३ Das a₄ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ० ३ [S]य; K₁ B₈ (marg.) D₄ ३ १ ० T G₁ ३ M₅-१ स (for च). - °) K₂ च; D₂ १ [S]पि (for स्य) G₁ तदा (for तथा) - °) D₂ १ G₈ वे (G₂ वे) पृथग्दर्शनात्तस्य - °) K₁ B₀ ३ स विदति; K₂ ३ ० B₀ Das T₂ G₁ ३ M₁ ५-१ स (G₂ न) विदति; K₁ D₄ ०

नानाभूतस्य दैत्येन्द्र तस्यैकत्वं वदत्ययम् ।
जन्तुः पश्यति ज्ञानेन ततः सत्त्वं प्रकाशते ॥ २९
संहारविक्षेपसहस्रकोटी-
स्तिष्ठन्ति जीवाः प्रचरन्ति चान्ये ।
प्रजाविसर्गस्य च पारिमाण्यं
वापीसहस्राणि बहूनि दैत्य ॥ ३०
वाप्यः पुनर्योजनविस्तृतास्ताः
क्रोशं च गम्भीरतयावगाढाः ।

संविदन्ति; C_p सवदति (for सविदन्ति). K₁ ३ ४ V₁ G₂ तदे (V₁ 'दै') कतां; B₀ तथैकत; D₂ १ M₁ त (D₁ य) धैव ता - °) M₅ एतस्य (for एकस्य - °) K₁ सर्वं (for सर्वं) K₂ पश्ये, M₁ ० वशेत् (for वशे). B₈ (marg) सर्वं स्थावरजगम

29 °) D₈ भूतेस्य (for भूतस्य). B₀ दैत्यस्य (for दैत्येन्द्र). - °) K₁ १ D₀ त (K₁ य) दस्यय, K₂ D₄ वदत्यय; Das a₄ वदस्व य; D₂ १ तदाव्यय; T G₁-३ M₁ ५-१ वदति हि (M₁ ५-१ 'त्यपि') (for वदत्ययम्). - °) B₈ (marg) यं तु; D₁ यन्तु (for जन्तु) K₀ V₁ B₀ १ ३ (marg. as in text) Das a₄ वै ज्ञानात्; B₀ ३ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ० ३ विज्ञानात् (for ज्ञानेन). - °) K₀ V₁ B₀ ० १ ३ (orig) ० Das a₄ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ० ३ Cpp ब्रह्म; K₁ D₀ M₁ ५-१ सर्वं (for सत्त्वं).

30 °) K₀ कोटी; Das a₄ D₈ कोटिस्, G₂ कोट्यास् (for कोटीस्) ❀ Cn. संहारविक्षेपशब्दान्यां जगल्लयोदयकालं कल्पसङ्गक उच्यते ॥ G₂ सहारे मरणम्, विक्षेपो जन्म ॥ C_v सहारे सति विक्षेप स्तोदरनिक्षेप । ❀ - °) K₀ G₂ चैव; G₁ देवा (for जीवा) K₀ B₀ १ ० Das a₄ प्रवदति (for प्रचरन्ति) V₁ काम्ये; D₈ चान्य, D₄ चान्ये (for चान्ये) ❀ C_v प्रचरन्ति, प्रकृष्टकर्माण्याचरन्ति । ❀ - °) T G₁-३ निसर्गस्य (for विसर्गस्य) G₂ om च K₁ ३ पारिमाणं (K₂ 'णे'), G₂ परिमाण्यस्य ❀ Cn p पारिमाण्य, स्वार्थे तद्धितः (Pāṇini 5 1. 124) । ❀ - °) D₈ a₄ वापि, G₂ तथा (for वापी) M₁ ५-१ शतान्यशीति (M₁ 'ति') (for बहूनि दैत्य). Dn₄ दैत्य

31 °) K₄ वाप्या; D₄ वाप्या K₀ योजन (for योजन) K₁ ३ ४ -सभृतास्, Das Dn₄ -विस्तृतास् (for -विस्तृतास्). T₁ G₁-३ च (for ता) K₁ (also) वाप्य पुनर्योजनतः समृद्धा. - After 31°, K₁ reads ३२°. - °) K₄ क्लेशं; B₈ (marg as in text) ३

आयामतः पञ्चशताश्च सर्वाः

प्रत्येकशो योजनतः प्रवृद्धाः ॥ ३१

वाप्या जलं क्षिप्यति बालकोट्या

त्वहा सकृच्चाप्यथ न द्वितीयम् ।

तासां क्षये विद्धि कृतं विसर्गं

संहारमेकं च तथा प्रजानाम् ॥ ३२

पद्मजीववर्णाः परमं प्रमाणं

कृष्णो धूम्रो नीलमथास्य मध्यम् ।

रक्तं पुनः सद्यतरं सुखं तु

हारिद्रवर्णं सुसुखं च शुक्लम् ॥ ३३

परं तु शुक्लं विमलं विशोकं

गतकृमं सिध्यति दानवेन्द्र ।

गत्वा तु योनिप्रभवानि दैत्य

सहस्रशः सिद्धियुपैति जीवः ॥ ३४

गति च यां दर्शनमाह देवो

गत्वा शुभं दर्शनमेव चाह ।

गतिः पुनर्वर्णकृता प्रजानां

वर्णस्तथा कालकृतोऽसुरेन्द्र ॥ ३५

(marg) s Das as क्रोशात् (for क्रोश) G1 गांभीर
सया D1 च गाढा, G1 [क्र]विगाढा: — °) T G1. s
पञ्चशतैश्च (for 'शताश्च) K1 सर्वा; Ds (marg as in
text) सर्वे ॥ Cn पञ्चशता इति लिङ्गन्यत्रय भाष्यः । ॥
— °) Ds1 प्रत्येकतो K1 योजनता; G2 वा जगत.
K1 s 1 Ds १ समृद्धा; Ds 1 प्रवृद्धा (for 'दा'). T1
G1. s प्रत्येकशो योजनविस्तृताश्च (G2 'क्षा')

32 K1 reads 32° after 31° — °) K1 D1 १
वाप्य; Dn1 M1 s-1 वाप्या; Ds 1 वाप्यो (for वाप्या)
K1. s क्षिप्यते; K1 B1 Ds s 1 १ M1 s-1 क्षीयति; T2
क्षिप्यतु (for 'ति) Ks T1 G1. s वा (G1 वा) लकोट्यत्;
D1 बालकोट्या; G2 बालको हि; Ca (gloss बालाग्रेण)
बालकोट्या (as in text) ॥ C7 बालकोट्या, शिशुमार
देवस्य बालाग्रेण जल क्षिप्यते । शिशुमारबालकोट्या ज्योतिश्च-
फल पौनःपुन्येनावर्तने सति स्वविहितायुषोऽवसाने ततोऽप्यत्रापि
गच्छति । यथा वापीजलस्य शिशुमारिण तज्जलं कस्मिंश्चिकाले
उत्तलद्बालकोट्या अन्पत्र क्षिप्यते तद्वत् । ॥ — °) K1 दृष्ट्वा,
K1 Ds [अ]प्यद्वा, Ds1 स्वप्ना, Ds2 स्वप्ना, T1 G2 महा,
G1 स हा; G2 स हा (for स्वप्ना) K1. s सकृश्च; Ks
यकृत् (for सकृच्) K2 om न D1-1 वाप्यथ न, T1
वाप्यविनि-; G1 वाप्यधिनं; G2 चास्य दिन (for वाप्यथ
न) Ds 1 G2 द्वितीया (G2 'यां'). — G2 repeats 32°
after 33° — °) K1 १ ता सक्षये; Ds1 आसां क्षये; Dn1
वार्सा क्षयं Ks वृद्धि, Bs १ Ds1 वृद्धि (for विद्धि)
Ks कृतविसर्गं; Bs 1 s Dn1 n4 Ds Ds s s-3 T1 G1. s
(both times) s पर विसर्गं; T2 तमेव सर्गं, M1 s-1
विसर्गमेकं (for कृत विसर्गं) — °) Ds 1 संहारम् (for
संहारम्) K1. s 4 T G2 s एव (for एक).

33 °) Ds 1 तद् (for पद्) K1 -वर्णं (for वर्णाः)
K1 Bs (marg as in text) प्रयाणं, D1 प्रजानं (for

प्रमाण) G2 पद्मजीववर्णाविरमप्रमाण (310) ॥ C7
पद्मजीववर्णा इपत्तामस-अतितामस-इपद्वाजस-अतिराजस-
इपत्सारिक-अतिसारिकमेदेन । ॥ — °) Ds1 धूपो
(for धूम्रो) Bs अयानु; Ds 1 अप्यस्य; M1 s-1
अयापि (for 'स्य'). T1 G1-3 कृष्णं नील धूम्रमसद्य (G2
'वाप्य' ; G3 'यास्य' वर्णं, T2 कृष्ण नीलं धूम्रमथान्य-
मप्य — °) G2 कस्त (for रक्त) K1 2 पुर (for
पुन) Bs (marg) पद्यतर; Ds as सद्य' (for
सद्य') K1 मुख; T1 G1 3 पर (for सुख) K1
2 4 1 Ds s 1 १ च (for तु) . — After 33° — °, G2
repeats 32° — °) K1 कर्णं; Ds1 वर्णं; T2 -वर्णा
(for -वर्णं) Ks Bs स्वसुखं, B1 प्रमुख, Bs Ds 1
सुमुख; G1 ससुख (for सु') Bs T G1. s M1 s-1 तु
(for च).

34 °) K4 परे (for परं) K4 तु सुकं; K1 D1 3
पराणां; Bs च शुक्लाद् (for तु शुक्ल) Ds विफल;
D1 laouna (for विमल) — °) Ds M1 गतकृमं (for
'कृमं) Ds1 सिध्यति; G2 विध्यति K4 दानवेन्द्रं,
Ds1 'विन्द्र — °) K2 laouna for गत्वा तु योनि. Ds 1 १
तु, T2 कु (for तु) Ds योगि (for योनि) V1
Bs 1-3 Dn1 n4 Ds2 Ds 3 3 प्रभवानि दैत्य; D1 T G1-3
'वानती (G2 'दी'त्य (for 'वानि दैत्य'). — °) M1
जीव (for जीव')

35 °) Ds1 G2 गतिश्च (for गतिं) K1 2 4 चार्यं;
G2 च या (for च यां) K1 2 4 V1 Ds एव, K1
D1 १ पूय; Ds D1 T G1-3 आप (for आह) K2
वेद; K4 देव; K1 Ds s 1 १ T G1-3 जीवो (for देवो)
— °) Ks पुनर् (for शुभं) Ks वापि; Bs १ १ s
(marg as in text) १ Ds as Dn1 n4 Ds Ds s 3 3
वापि; D1 T G1. s चाप; G2 चार्यं (for चाह). ॥ C7:

C 12 100.0
B 12. 281[60]. 35
K 12 283 35

शतं सहस्राणि चतुर्दशोह
 परा गतिर्जीवगुणस्य दैत्य ।
 आरोहणं तत्कृतमेव विद्धि
 स्थानं तथा निःसरणं च तेषाम् ॥ ३६
 कृष्णस्य वर्णस्य गतिर्निकृष्टा
 स मज्जते नरके पच्यमानः ।
 स्थानं तथा दुर्गतिभिस्तु तस्य
 प्रजाविसर्गान्नुवहन्वदन्ति ॥ ३७
 शतं सहस्राणि ततश्चरित्वा

प्राप्नोति वर्णं हरितं तु पश्चात् ।
 स चैव तस्मिन्निवसत्यनीशो
 युगलये तमसा संश्रुतात्मा ॥ ३८
 स वै यदा सत्त्वगुणेन युक्त-
 स्तमो व्यपोहन्घटते स्वपृच्छया ।
 स लोहितं वर्णं गृह्णति नीलो
 मनुष्यलोके परिवर्तते च ॥ ३९
 स तत्र संहारविसर्गमेव
 स्वकर्मवैर्बन्धनैः क्लिश्यमानः ।

शुभं दर्शनम्, धैर्यपसिद्धान्तम् । ॐ —^a) K₁ G₁ M₁ गतिं पुनरु; V₁ पुनर्गतिर (by transp). D₁ र घर्म; G₁ सर्व (for वर्ण) K₁ कृष्णः; G₁ M₁ कृष्णः; G₁ कृत (for कृता). —^d) D₁ र वर्णम् K₁ [3] सुरेन्द्रा; D₁ at D₁ 'रैव'

36 D₁ om (hapl) 36-37 —^a) K₁ र चतुर्दशाय; G₁ 'दशस्य (for 'दशोह) —^b) K₁ D₁ D₁ गति (for गतिर) K₁ र र V₁ B₁ D₁ T G₁-₁ गणस्य (for गुणस्य). —^c) G₁ आरोहण (for आरोहणं) K₁ तत्रमसैव (sic), K₁ र तस्य मसैव; K₁ B₁→ D₁ D₁-₁ तत्कृतमेव; K₁ D₁ तच्च (D₁ 'च) मसैव (for तत्कृतमेव) K₁ युद्धि; T₁ G₁ विद्धि (for विद्धि) ॐ C₁ आरोहण, पूर्वस्माद्धारिद्रवर्णात् शुक्रवर्णप्राप्ति । ॐ —^d) D₁ स्थितिषु (for स्थानं) D₁ om. (hapl) from निःसरण up to स्थानं (in 37^a). K₁ निःसरणं (for निःस^r). ॐ Cp येन प्रमेणारोहणं स्थानं च, तत्कृतमेव तेषां निःसरणम् । ॐ — After 36, D₁ र T₁ G₁-₁ Kumbh ed read 44^{ab} (D₁ र Kumbh. ed repeating it in its proper place) — After the first occurrence of 44^{ab}, Kumbh ed. ins.

727* अतिप्रसक्तो निरयाञ्च दैत्य
 ततस्तस्य संपरिवर्तते च ।

37 D₁ om 37; D₁ om up to स्थानं (for both, cf. v l 36) —^a) K₁ कर्णस्य (for वर्णस्य) D₁ at [अ]गतिर; G₁ गतिं (for गतिर) K₁ न कृष्णा; K₁ न कृष्ण (for निकृष्ण) —^b) K₁ र B₁ D₁ at D₁ D₁ र सज्जते; D₁ मज्जते; G₁ माजिते (for मज्जते). K₁ र पच्यमानः; D₁ पच^r (for पच्य^r). —^c) K₁ र B₁ D₁ M₁ र-₁ यथा (for तथा) M₁ om from तिभि up to वर्णं (in 39^a) K₁ D₁ दुर्ग-

तिभि (D₁ 'च)म् (for दुर्गतिं). G₁ स्थान तथा पूष्य गतिर्गतिस्तु —^a) K₁ D₁ T G₁-₁ M₁ निःसरणम्; D₁ र विसर्गं (for 'सरणं). D₁ र म (for मु) K₁ corrupt. K₁ प्रमर्षति शुभहृत् (for सुभर्ष्यदिति)

38 M₁ om 38 (cf. v l 37) —^a) D₁ reads from शतं up to हृद्ये (in 36^a) twice M₁ र तथा (for तत्तत्). D₁ तस्मिन् (for 'तं). —^b) V₁ B₁ च; D₁ (both times) lacuna (for तु) —^c) K₁ र सदैव; D₁ र सदैव; G₁ न सदैव (for न सदैव) K₁ र अनीशो; D₁ र 'शो (for 'तो) —^d) T G₁-₁ M₁ र युगलये (for 'लये) K₁ B₁ (margin as in text) र स D₁ D₁ at D₁ D₁ र स तमसा; V₁ lacuna (for तमसा) — After 38, T G₁-₁ read 41^{ab}

39 M₁ om up to वर्णं (cf. v l 37) —^a) K₁ B₁ D₁ सदा; B₁ (margin as in text) तदा; T₁ यथा; G₁ यावत् (for यदा) T G₁-₁ पूष्य (for मरु) G₁ गणेन (for गुणेन) —^b) G₁ ततो (for ततो). K₁ V₁ B₁ D₁ र व्यपोहं (for 'हन्) T₁ ह; M₁ र च (for स्व) K₁ तमो व्यपोहं घटते सुपृच्छा; K₁ D₁ र तमो व्यपोहेत अत्रिती वै — T G₁-₁ transp 39^{ab} and 40^{ab} —^c) K₁ लोहित (for 'तं) K₁ D₁ र उपै (K₁ 'वै)त्य (for उपैति) K₁ B₁ e-₁ (orig) र D₁ at D₁ at D₁ at D₁ र नीलान्; T G₁-₁ M₁ र-₁ जीवो (for गीवो) —^d) G₁ परि (for परि). D₁ र चतैवेव (for 'ते च).

40 T G₁-₁ transp. 39^{ab} and 40^{ab} —^a) K₁ र सहात (for संहार). K₁ D₁ र विकल्पम् (for -विसर्गम्). K₁ V₁ B₁ e-₁ पूर्व; B₁ D₁ at D₁ at D₁ र स. र. र T G₁-₁ M₁ र-₁ एकं (for एक). —^b) K₁ स्वकर्मणैः; K₁ B₁ D₁ at D₁ at D₁ at D₁ र स्वकर्म-

ततः स हारिद्रमुपैति वर्णं
 संहारविक्षेपशते व्यतीते ॥ ४०
 हारिद्रवर्णस्तु प्रजाविसर्गा-
 न्सहस्रशस्तित्प्रति संचरन्वै ।
 अविप्रमुक्तो निरये च दैत्य
 ततः सहस्राणि दशापराणि ॥ ४१
 गतीः सहस्राणि च पञ्च तस्य
 चत्वारि संवर्तकृतानि चैव ।
 विमुक्तमेनं निरयाच्च विद्धि

सर्वेषु चान्येषु च संभवेषु ॥ ४२
 स देवलोके विहरत्यभीक्षणं
 ततश्च्युतो मानुपतामुपैति ।
 संहारविक्षेपशतानि चाष्टौ
 मर्त्येषु तिष्ठन्नमृतत्वमेति ॥ ४३
 सोऽस्मादथ भ्रश्यति कालयोगा-
 त्कृष्णे तले तिष्ठति सर्वकष्टे ।
 यथा न्वयं सिध्यति जीवलोक-
 स्तत्चेऽभिधास्याम्यसुरप्रवीर ॥ ४४

C 12.1006B
 B 12.251(a) 44
 K 12.255 45

जैर; Ds १ स क' (for म्क') Dn१ छिद्यमान; D४
 'नाना —') Das २५ स तत्र (for तत्र स) B१ Ds
 संहारम्, G२ हानिद्राम् (sic) (for हारिद्रम्) —^d) K०
 निक्षेप, Ds १ प्रक्षेप (for विक्षेप) K१ २ ४ गती
 (K१ 'वीर'), T१ G१-३ गवैर (for शते) K१ व्यप्रीय;
 K२ ४ व्यतीत्य (for 'ते). छे Cn व्यतीते, व्यतिगच्छति,
 कर्मव्यतिहारे तद् (Pānini 1. 3 14) । गतिकान्त्यपर्यस्य
 "ची"धातो अन्त-प्रच्छिद्यस्य "हं"धातोऽर्थव्यतिपूर्वस्येद रूपम्
 (cf Kaumudī on Pānini 6 4 66) । छे

41 *) Ds हरिद्र; G२ हानिद्र (sic) (for हारिद्र)
 B३ (marg as in text) वर्णं, T G१-३ M१ १-१ वर्णं (for
 वर्णम्) Das २५ Ds २ सु- (for तु) Bo तदा; Ds १
 तथा (for प्रजा) K१ २ ४ विसर्गं, K० Bo Das २५
 Dn१ n३ Ds Ds २ २ २ विसर्गात्; V१ B३ (marg as
 in text) विसर्गां; Ds १ M१ १-१ विसर्गं (for 'र्गां')
 — T G१-३ read 41^{ed} after 38 —^e) K१ ० १ Bo
 १ २ Das २५ Ds २ T G१-३ अविप्रमुक्तो (for 'मुक्तो')
 K१ २ १ Bo Ds १ १ २ निरयेन (K१ १ [orig] 'येन);
 T G१-३ नरकेण; M१ १-१ निरयाच्च (for 'ये च) Ds ०
 दैत्यम् (for दैत्य) —^d) K१ २ ४ B३ Ds १ T२ M१
 दशापराणि; Das दश पराणि

42 *) K१ गती, K१ Ds जाती; B३ (marg)
 गता; Ds गीता, D४ जाती, Ds १ तत्र, T G१-३
 M१ ० १ गति (for गती) M१ चर च (for च पञ्च)
 —^b) Ds चैव (for चैव) छे Cn संवर्तकृतानि, कष्टे
 कष्टे कृतानि ॥ C२ संवर्तकृतानि । संवर्तं प्रलय, कृत
 सृष्टि । जननमरणानीत्यर्थं ॥ C७ संवर्तकृतानि, महाप्रलयकृ
 तानि । छे —^e) K० निर्मुक्तम् (for विसु') K० Bo
 (marg as in text) s (marg) पव; M१ पृत्न (for
 पत्नं) G२ निरयञ्च (for 'याञ्च). छे Cp निरयात्,

पापात् । छे —^d) Ds१ om चान्ये K१ om च

43 *) Ds१ G१ ३ देवलोके (for देव') K१ २ ४ १
 B३ (marg as in text) Ds २ T३ G१-३ विचरति, B०
 विहरति; T१ M१ विचरति (for विहरति) B३ (orig)
 अभीक्ष्ण; B३ (marg) अभीक्ष्ण; B० G२ अभीक्ष्णा
 (for 'क्ष्ण) —^b) K१ २ ४ ततो (for च्युतो) — K२ ४
 om (hapl.) 43^{ed}. —^e) G१ ततानि (for शतानि)
 D४ चाष्टौ (for चाष्टौ) —^d) B० २ Dn१ n३ Ds Ds
 २ २ २ तिष्ठन्नमृतत्वम् (for तिष्ठन्न') K१ अमृतत्वे; T
 G१-३ अमलत्वम् (for अमृत')

44 Ds १ T१ G१-३ Kumbh ed read 44^{ab} (Ds १
 Kumbh ed repeating it here) after 36 —^a) T१
 G१-३ यो (for सो) K० १ अप, T३ अपि (for अथ)
 K३ अद्वाति, K० D४ अस्वति (for अद्वाति) Ds १ (both
 first time) योऽस्मादथ आस्वति कालयोगात्; G२ corrupt
 — G२ om 44^b —^b) K१ २ V१ कृष्णतरे; K० कृष्णे
 जने; K१ Ds ० कृष्णे यले; Ds१ कृष्ण तले, Ds १
 (both first time) T G१ ३ M१ १-१ कृष्णे वर्णे (for
 कृष्णे तले) K१ २ ४ १ Ds सर्वकष्टे; B० Dn१ n३ Ds१
 Ds 'कष्टे; Das २५ 'कष्टे, Ds १ (both first time)
 'कष्टे, Ds १ (both second time) 'कष्टे (for 'कष्टे)
 —^e) K० तथा (for यथा) T३ स्वया (for स्वयं)
 K१ D४ सिध्यति; B० (marg as in text) Ds Ds
 M१ २ २ तिष्ठति, G२ विध्यति (for सि') K२ (also
 as in text) काललोके; B० १ Das २५ Ds १ M१ १-१
 Cp जीवलोके, Ds 'लोकं, Cpp देवलोके (for जीव
 लोकश्च) —^d) Ds T G१ ३ ततो (for तत्ते) K१
 [s]विधास्यसि, K२ [s]विधास्यामि, K४ 'धास्य मे; Dn३
 'वास्यामि Dn३ प्रवीर Ds स तेमिधास्याम सुरप्रवीर
 45 *) Ds देवानि, T१ G१-३ C७ दैव्यानि (for

दैवानि स व्यूहशतानि सप्त
 रक्तो हरिद्रोऽथ तथैव शुक्लः ।
 संश्रित्य संधावति शुक्लमेत-
 मष्टापरानर्च्यतमान्स लोक्षान् ॥ ४५
 अष्टौ च पष्टिं च शतानि यानि
 मनोविरुद्धानि महाद्युतीनाम् ।
 शुक्लस्य वर्णस्य परा गतिर्या
 त्रीण्येव रुद्धानि महानुभाव ॥ ४६
 संहारविक्षेपमनिष्टमेकं

दैवानि). K₁ सव्यूह (for स व्यूह). —^b) D₁ १ हरिद्रश्च, G₁ 'द्वेति (for 'द्वोऽथ) K₁ कृष्णं; B₁ (marg) D₁ १ १.० कृष्ण (for शुक्ल) — D₁ reads 45^a twice —^c) K₁ १ सभृत्य; K₂ सभृति-; K₁ D₁ (both times) सद्दत्य; B₁ संभृत्य, B₁ D₁ १ T G₁-३ संसृज्य; D₁ १ १ सभृत्य; M₁ १-१ Cpp (gloss प्राप्य) ससृज्य; C_p सश्रित्य (as in text) D₁ T G₁-३ शुक्ल (for शुक्लम्) K₁ D₁ D₁ ० (both times) T G₁-३ M₁ एव, V₁ B₁ D₁ १ एतद् (for एतम्) —^d) K₁ D₁ १ G₁ अष्टौ प(D₁ च)रान्, K₂ अष्टा-पदान्, K₄ B₁ D₁ १ D₁ १ १ M₁ १-१ C_v (gloss अष्टभ्यः अवरान्, सप्तर्षिलोक्षान्) अष्टावरान्, K₁ D₁ ३ D₁ ० त(D₁ ३ च)यापरान्, T₁ यष्टावरान्, T₂ G₁ यष्टा(G₁ 'ष्टा)मरान्; G₁ यष्टावरान् (for अष्टापरान्). K₁ D₁ अर्च्यं(K₁ 'स्य)तमान् (D₁ 'न्स), B₁ D₁-१ T₂ M₁ १-१ अर्च्यतमा(M₁ 'रा)न्स, T₁ G₁-३ अस्य स(G₁ ३) मान्स (for अर्च्यतं). K₁ सु (for स).

46 ^a) K₁ om the first च. K₁ शष्टौ; K₆ B₁ (marg as in text) D₁ १ १ G₁ M₁ ० ० पष्टिश्च; T₂ पष्टिश्च (for पष्टिं) K₂ १ याति; D₁ १ चैव, D₁ (also as in text) तानि, D₁ १ T₂ G₁ M₁ ० १ चंति (for यानि) —^b) K₁ ३ V₁ D₁ १ T G₁-३ -निरुद्धानि, D₁ विरुद्धानि; C_v (gloss मरणकाले मनसा ध्यातान्) मनोविरुद्धान् (for विरुद्धानि) B₁ (marg. as in text) मतीनां, T G₁ -द्युतीनि (for 'नाम्). ☞ C_p मनोविरुद्धानि, मनसः क्षोभकानि । ☞ — After 46^{ab}, T₂ reads 47^{ad} T₂ G₁ om 46^{ad} —^c) G₁ कृष्णस्य (for वर्णस्य) D₁ १ D₁ (before corr) तथा (for परा) D₁ १ गतिं (for गतिर्) — K₁ ३ १ १ D₁ om (hapl) 46^d-47^e —^d) V₁ B₁ (marg as in text) १ D₁ १ १ M₁ त्रीण्याश्च; B₁ (marg as in text) त्रीण्यत्र;

चत्वारि चान्यानि वसत्यनीशः ।
 पृष्ठस्य वर्णस्य परा गतिर्या
 सिद्धा विशिष्टस्य गतकृमस्य ॥ ४७
 सप्तोत्तरं तेषु वसत्यनीशः
 संहारविक्षेपशतं सशेषम् ।
 तस्मादुपावृत्य मनुष्यलोके
 ततो महान्मानुपताम्युपैति ॥ ४८
 तस्मादुपावृत्य ततः क्रमेण
 सोऽग्रे स्म संतिष्ठति भृतसर्गम् ।

D₁ १ १.० त्रीण्या(D₁ 'ण्या)दि; T₁ G₁ ३ M₁ तृणादि- (G₁ 'नि); M₁ ३ त्रीण्यापि (for त्रीण्येव) B₁ ३ D₁ १ D₁ १ D₁ M₁ ३ ० महानुभावः; T₁ G₁ ३ 'द्युतीनां (for 'नुभाव) ☞ C_v (reading तृणाविरुद्धा) - तृणा या अविरुद्धा, आकाङ्क्षितसकलफलदात्री । ☞

47 K₁ ३ १.१ D₁ om 47^{ab} (cf v. 1 46) D₁ om (hapl) 47^a-48^a T G₁-३ read 47^{ab} after 48 —^a) V₁ B₁ D₁ १ १ T G₁ ३ विक्षेपनिविष्टम्, G₁ 'मनिष्टम् (for 'मनिष्टम्). D₁ १ एके (for एक). — V₁ reads 47^b on marg —^b) K₆ om. चान्यानि D₁ १ D₁ ३ वसति ☞ C_n जनीशः, योर्गैश्चोपस्थापितान्द्रिष्या न्योगांस्त्यक्तुमसमर्थः । ☞ — D₁ १ om. 47^a-48^d T₂ reads 47^{ad} after 46^{ab} —^d) K₁ सिद्धानि शिष्टस्य; K₆ B₁ ३ (both marg) D₁ १ १ सिद्धा (D₁ १ १ 'द्वौ) च सिद्धस्य; K₁ B₁ (orig) १ ० विद्यावशि(B₁ 'ति)ष्टस्य; B₁ ० D₁ १ D₁ ३ ० ३ सिद्धावशिष्टस्य; T G₁ ३ सिद्धा विशिष्टस्य; C_v सिद्धा विशुद्धस्य (for सिद्धा विदिष्टस्य) D₁ १ १ १ क्रमस्य (for कृमस्य). ☞ C_n सिद्धाव सिद्धस्य, शुद्धवत्प्रसाधारकारेण जीवन्मुक्ततामप्राप्तस्य । ☞

48 D₁ om 48^a, D₁ १ om 48 (for both, cf. v. 1 47) —^a) K₁ सप्तो षु; K₂ सप्तोत्तरं; K₄ सप्तोत्तरं (for सप्तोत्तर) K₆ V₁ B₁ ० ३-३ D₁ १ १ D₁ १ १ १ १ तत्र (for तेषु) K₁ वसति; K₁ D₁ ३ चरति K₄ जनीशः, T₁ G₁ ३ जनीशं ☞ C_v सप्तोत्तरं, सप्तपाताललोकेभ्य उत्तरम् । ☞ —^b) K₆ विशेषं; D₁ ३ त्वशेषं; T G₁ ३ M₁ सशेष —^c) K₁ उपावृत्य; D₁ ३ कृत्य; T₁ G₁ ३ अपावृत्य (for उपा). K₁ om. from मनुष्य up to मुपैति (in 48^d) V₁ B₁ १ ३ D₁ १ D₁ ३ ३ ३ G₁ -लोके (for लोकं) —^d) B₁ T₂ महा- (for महान्). — After 48, T G₁-३ read 47^{ab}.

स सप्तकृत्वश्च परैति लोका-
 न्संहारविक्षेपकृतप्रवासः ॥ ४९
 सप्तैव संहारमुपप्लवानि
 संमान्य संतिष्ठति सिद्धलोके ।
 ततोऽप्ययं स्थानमनन्तमेति
 देवस्य विष्णोरथ ब्रह्मणश्च ।
 शेषस्य चैवाथ नरस्य चैव
 देवस्य विष्णोः परमस्य चैव ॥ ५०
 संहारकाले परिदग्धकाया

ब्रह्माणमायान्ति सदा प्रजा हि ।
 चेष्टात्मनो देवगणाश्च सर्वे
 ये ब्रह्मलोकादमराः स्म तेऽपि ॥ ५१
 प्रजाविसर्गं तु सशेषकालं
 स्थानानि खान्येव सरन्ति जीवाः ।
 निःशेषाणां तत्पदं यान्ति चान्ते
 सर्वापदा ये सदृशा मनुष्याः ॥ ५२
 ये तु च्युताः सिद्धलोकात्क्रमेण
 तेषां गतिं यान्ति तथानुपूर्व्या ।

C 12. 10078
 B 12. 281[60].53
 K 12. 286. 54

49 Das. as om 49^{ab} —^a) Ds उपाकृत्य, T G₁ ३
 अपावृत्य (for उपां) —^b) Ks सम्रेणम (sic), K₁
 D₁ ० सोम्रे सम, V₁ Bo १ ० Dn₁ n₁ Ds D₂ ३ ० ० ३
 सोम्रेण म, T G₂ स्वर्गे न्न स, G₁ स्वर्गे सम, G₂
 सोम्रेण स- (for सोऽम्रे न्न स) B₂ भूतसगा, D₂ १ M₁
 'सर्गे, T₁ G₂ 'वर्गं; M₁ ३ ० 'सर्गं' (for 'सर्गम्' —^c)
 K₂ Das कृत्वाद् (for कृत्वद्) D₂ ३ च परैति, T₁
 G₁-३ समुपैति, M₁ च उपैति (for च परैति) —^d)
 K₀ V₁ Bo ०-० Das. as Dn₁ n₁ Ds D₂ ३ ३-३ प्रभाव,
 D₁ 'प्रवासा' (for 'स')

50 —^a) K₂ सहार (for 'रम्) T₂ उपप्लवांश्च (for
 'प्लवानि) K₂ सप्तैव सहारतप्लवानि ॥ Cn सहारम्
 इति णमुलन्तम् । सप्त भूरादिसत्यलोकान्ताल्लोकान्, मनो-
 बुद्धिमदितानि ज्ञानेन्द्रियाणि वा सदृशैव, बोधेन चाधिरत्वा ॥
 C₂ उपप्लवानि, मरणानि । सहारं यावत्कृत्य । ॥ —^b)
 D₂ १ सभान्य यद् (for समान्य स) K₀ १ V₁ Bo ०-०
 Das. as Dn₁ n₁ Ds D₂-३ M₁ ३ ० जीव (for सिद्ध) K₁
 D₁ लोकः (for -लोके) ॥ C₂ समान्य, अनुभूय । ॥
 —^c) Dn₁ [s]व्यय (for 'य) G₂ एव (for एति)
 —^d) K₂ देवश्च; B₂ देवस्य (for दे^c) D₂ ब्राह्मणद्
 (for ब्र^c) —^e) D₂ १ चैकस्य; T G₁-३ M₁ ३-१ देवस्य
 (for चैवाय) ॥ Ca शेषस्य, सकर्पणाख्यस्य । ॥
 —^f) D₂ ३ चैव (for चैव)

51 —^a) Das. as Ms कायो, T₁ G₁ ३ -देहा (for
 काया) ॥ Ca परिदग्धकाया, क्षीणभौतिकलिङ्गक
 देहा । ॥ —^b) D₂ आयाति T₁ G₁ ३ तदा, G₂
 तथा (for सदा) —^c) K₂ चाष्टारमनो, G₁ द्वेष्टारमनो,
 M₁ चेष्टारमनो (for 'मनो). —^d) D₂ ३ य (for ये)
 T G₁-३ M₁ ३-१ लोके (for लोकाद्) K₁ ३ ३ B₁ ०
 Dn₁ n₁ Ds D₂ ३ ३ अपरा' स (K₁ स); T G₁ ३ M₁

५-१ अमरा स्म (M₁ ३ ० 'राश्च); G₂ [s]स्यमरा स्म (for
 अमरा स्म) D₁ ते ते (for तेऽपि)

52 —^a) K₁ V₁ D₂ ३ १ ० M₁ निसर्गं; Das. as Ds
 Cv विसर्गं, T G₁-३ -निसर्गं (for विसर्गं) K₀ D₂ १
 च; D₂ ० तु (for तु) K₁ ३ ३ सदेश-, K₀ V₁ D₂
 १ ० सदैव, K₁ lacuna, D₂ सदेव- (for सशेष)
 K₂ काले, D₂ T G₁-३ M₁ C₂ १ काला (for कालं)
 ॥ Cp प्रजाविसर्गं प्राप्य सशेषकाल, सशेषा, कर्मशेषर
 [म]हिता । विभक्तिलोप छान्दस ॥ Cv सशेषकाला,
 ससारानुभावककालशेषमहिता । ॥ —^b) K₀ तान्येव,
 K₁ D₂ चान्येव (D₂ 'न्ये च), B₂ खान्येव; D₂ खान्येव
 (for स्वा^c) K₂ D₂ (marg as in text) चरन्ति, V₁
 Bo ० Ds T₁ G₁-३ M₁ ३ ० वसति, D₂ सरति, D₂ १
 रमति (for सरन्ति) Das. as जीव — K₀ om
 52^a-61^d —^e) Dn₁ n₁ Ds D₂ ३ ३ C₂ निःशेषतस्,
 T G₁ ३ M₁ ३-१ निःशेषा वै, G₂ निःशेषा वै (for निःशे
 षाणां) V₁ B₂ (marg) चान्ये; D₂ (also as in
 text) चारमे; G₂ ते वै (for चान्ते) —^d) K₁ Bo
 ०-० Das. as Dn₁ n₁ D₂-३ Cp सर्वे देवा ये, V₁ सर्वाश्च
 चाय, D₂ T G₁-३ M₁ ३-१ C₂ (gloss श्वेतद्वीपवा
 सिभिः) सर्वावदावै (for सर्वापदा ये) B₁ सदृशा न;
 Das. as D₂ सदृशा (for सदृशा) K₁ मनुष्य

53 K₀ om 53 (of v l 52) —^a) K₁ ये तु
 च्युता; D₂ T₂ C₂ ये न च्युता, D₁ ० येनुच्युता,
 D₂ येवच्युता; T₁ G₁ ३ ये च च्युता; G₂ यच्छ्युतान्
 (sic) (for ये तु च्युता) K₁ ३ ३ Bo १ Das सिद्ध (Bo
 द्वि)लोका, V₁ T₂ G₁ ३ सिद्ध (G₁ 'द्वि)लोकान्, D₂
 (marg as in text) स्वर्गलोकात्; M₁ स्निग्ध' (for
 सिद्ध') —^b) V₁ Bo ०-० Das. as Dn₁ n₁ Ds D₂
 ३-३ T₁ G₁ यथा; M₁ तदा (for तथा) K₂ D₂

C. 12 10079
B 12 2a (60) 53
K 12 286 54

जीवाः परे तद्वल्लवेपरूपा
विधिं स्वकं यान्ति विपर्ययेण ॥ ५३
स यावदेवास्ति सशेषशुक्ते
प्रजाश्च देव्यौ च तथैव शुक्ले ।
तावत्तदा तेषु विशुद्धभावः
संयम्य पञ्चेन्द्रियरूपमेतत् ॥ ५४
शुद्धां गतिं तां परमां परैति
शुद्धेन नित्यं मनसा विचिन्वन् ।
ततोऽन्ययं स्थानमुपैति ब्रह्म

पूर्व्याः; Da: पूर्वा; D: T: G: १ पूर्वादि (for पूर्व्या)
—^a) K: Ds: T: जीवापरे, Da: जीवापरे; Da:
जीवाप्यतरे; Dn: जीव परे; G: जीवापरे (for जीवा
परे). K: ४ बलवेश, V: Bo ६-९ Da: as Dn: n:
D: D: १ ० ० ० Cp बलतुल्य; G: फलवेप; M: १ ०
बलमेप (for 'वेप) —^d) K: T: विधिं स्वय, Bo: १
Dn: n: D: १ ० ० ० स्वं स्व (Bo D: य च) विधिं; D:
स्वक विधि (by transp), G: विधि स्वका K:
कांति (for यान्ति) K: विपर्ययेन

54 K: om 54 (of v 1 52) —^a) G: १ प्वास्त;
M: १-१ प्वास्त (for 'स्ति) K: सुशेष; B: (marg)
D: १-१ T G: १-१ विशेष (for स') K: M: १-१ भक्ते;
K: Ds: D: ० शुक्ते, D: १ भक्ते; T G: १-१ भाव; C:
शुक्ति (for शुक्ते) K: मयावदेवास्तिमशेषभक्ते (sio),
Da: as मयावदेव्यस्ति विशेष उक्ते ॥ Cs स', सिद्ध-
लोकप्रच्युतिराहित्याख्यविशेषभावो, वैशिष्ट्यप्राप्तियविदस्ति ॥
—^b) K: T: G: Ms देव्याश्च; V: D: Cs दिव्ये च,
B: सभान्य; B: (also) देव्यौ च; D: १ १ देव्यौ च,
T: दिव्याश्च, G: देव्याश्च; G: देव्यै च (for देव्यौ च)
T: G: १-१ च (for [पु]व) D: सूक्ते (for शुक्ते) —^c)
K: ४ तथा तेषु, K: B: D: ० तदा (B: 'था)त्वे सु,
V: Bo १-९ Dn: n: D: D: १ ० ० ० तदगे (B: 'ते)पु,
T: G: १-१ तु नान्येषु; T: M: १-१ तरत्येष (for तदा
तेषु). G: -भाव (for -भाव) —^d) K: १ १ १ D:
१ १ १ एव (for एतत्)

55 K: om. 55 (of v 1 52) —^a) D: १ गतिं
(for गतिं) K: D: १ transp ता and परमां K: ता;
D: मां (for तां) D: T: M: प्रयाति; D: १ उपैति;
T: G: १ प्रयाति; G: प्रयति (for परैति) —^b) K:
शुद्धेव (for 'न) G: सत्त्वं (for 'नित्यं) D: विचिन्व

दुष्प्रापमभ्येति स शाश्वतं वै ।
इत्येतदाख्यातमहीनसत्त्वं
नारायणस्यैह बलं मया ते ॥ ५५
वृत्र उवाच ।
एवं गते मे न विपादोऽस्ति कश्चि-
त्सम्यक्च पश्यामि वचस्तवैतत् ।
श्रुत्वा च ते वाचमदीनसत्त्वं
विकल्मषोऽस्म्यद्य तथा विपाप्मा ॥ ५६
प्रवृत्तमेतद्भगवन्महर्षे

(for 'न्वन्) —^c) K: १ T: M: उपेत्य; M: १ ०
उपेत्य (for 'ति) K: १ Da: D: १ ब्रह्मन् (for ब्रह्म)
॥ Cp तत्, ज्ञानसमनन्तरमेव ॥ ॥ —^d) K: M: १ ०
दुष्प्राप्यम् (for 'पम्) K: अभ्येत्य; Da: अभ्येति;
T: G: १ अन्येन, T: अभ्येति; G: अभ्येति (for अभ्येति)
—^e) G: १ M: १-१ आख्यानम् (for 'तम्) B: (marg
as in text) १ Da: D: १ T G: १-१ M: १-१ अदीन (for
अहीन-) K: १ V: D: १ १ ० T: G: १-१ सत्त्वं (for
सत्त्वं) —^f) D: १ फल (for बल).

56 K: om 56 (of v 1 52). G: om the ref
— After the ref, D: १ ins

728* एवं स देवो भगवानुवाच

सनत्कुमारो मधुराभिभाषी ।

—^a) B: om. न G: om स्ति —^b) D: १ T: M:
प्र (for च). Da: as वरम् (for वचस्) Bo: १ ०
Dn: D: D: १ ० ० तथैतत्, B: Da: (also) तथैव, Dn:
तथैते; D: १ तदैव तत्, T: G: १ M: तवेदं, T: G:
तदेवं (G: 'व) (for तवैतत्) —^c) K: Bo: Dn:
n: D: १ ० ० ० तु (for च) K: १ १ D: १ T G: १ M:
वाक्यम्; Dn: वाचम् (for वाचम्) K: अहीन (for
अदीन) K: सत्त्वा; D: १ T: G: १-१ सत्त्वं (for सत्त्वं)
—^d) K: विकल्पदोषोऽस्म्यद्य, K: विकल्मसो सद्य (sio),
K: D: १ विनष्टदोषीयं (K: 'पोष); D: विकल्म
पौऽस्म्यद्य (for 'पोऽस्म्यद्य)

57 K: om. 57 (of v 1 52) —^a) K: प्रवर्तम्;
G: वृत्त तम् (for प्रवृत्तम्) Ds: M: भगवान्, D: १
गमन (for भगवन्) T: G: १ महर्षे (for 'र्षे) —^b)
D: १ महामतेश; G: महद्गुणेश (for महागुणेश) K: १ १
शुक्लम्; B: (marg) चित्रम्, D: १ चक्षुर (for चक्रम्).

महाद्युतेश्चक्रमनन्तवीर्यम् ।

विष्णोरनन्तस्य सनातनं त-

त्स्थानं सर्गा यत्र सर्वे प्रवृत्ताः ।

स वै महात्मा पुरुषोत्तमो वै

तस्मिञ्जगत्सर्वमिदं प्रतिष्ठितम् ॥ ५७

भीष्म उवाच ।

एवमुक्त्वा स कौन्तेय वृत्रः प्राणानवासृजत् ।

योजयित्वा तथात्मानं परं स्थानमवाप्तवान् ॥ ५८

युधिष्ठिर उवाच ।

अयं स भगवान्देवः पितामह जनार्दनः ।

सनत्कुमारो वृत्राय यत्तदाख्यातवानपुरा ॥ ५९

भीष्म उवाच ।

मूलस्थायी स भगवान्त्वेनानन्तेन तेजसा ।

तत्स्थः सृजति तान्भावात्नानारूपान्महात्पाः ॥ ६०

तुरीयार्धेन तस्येमं विद्धि केशवमच्युतम् ।

तुरीयार्धेन लोकांस्त्रीन्भावयत्येषु बुद्धिमान् ॥ ६१

अर्वाक्स्थितस्तु यः स्थायी कल्पान्ते परिवर्तते ।

स शेते भगवानप्सु योऽसावतिबलः प्रभुः ।

तान्विधाता प्रसन्नात्मा लोकांश्चरति शाश्वतान् ॥ ६२

सर्वाण्यशून्यानि करोत्यनन्तः

C. 12 10091
B 12. 281(80).64
K 12. 285 64

Bs (marg) मतुल्य (for अनन्त) D1 -वीर्ये —^a) K1. 2. 1 Bs D1 ० अक्षित्य (K1. 1 'त)स्य (for अनन्तस्य) Bs सनातनस्य (for 'नं तत्) T1 G1-3 यत् (for तत्) —^a) K1 सर्वे, K2 सर्गे, Bo Das Dns D1-1 निर्मा (Das 'र्गाद्); Bs विसर्गा, Da1 सर्गाद्; Da2 ही सर्गा; M1. 1 सर्गं (for सर्गा) K1 सर्गा, K2 सर्गं (for सर्वे) —^a) K1 D1 ० [s]च्युतो; T1 G1-3 [s]सौ (for वै) —^a) D1 1 तस्मै (for तस्मिञ्) K2 Bs ० Dns प्रतिष्ठं (for 'ष्ठितम्).

58 Ks om 58 (cf v 1 52) —^a) M1 उक्त (for उक्त्वा) T G1-3 तु (for स) —^a) K1 वृत्रा, K1 वृत्र, T2 G1 वृत्र (G1 'त) (for वृत्र) M1 ० अवासृजत् (for अवा) —^a) D2 (marg as in text) [आ]स्मना (for तथा) —^a) K1 पर (for पर) D1 1 अवाप्तयात् (for अवाप्तवान्) — After 58, Bs ins an addl colophon [sub parvan मोक्षधर्म]

59 Ks om 59 (cf v 1 52) K1 reads 59 on marg K1 om. the ref —^a) Da1 देवं; M1 देव (for देव) —^a) D1. ० T2 यं तम्, Ds यं तद् (for यत्तद्) T1 G1-3 यदुवाच पुरा तव

60 Ks om 60 (cf v 1 52) —^a) Bo Dn1 ns Ds D2 ० ० महादेवो (for स भगवान्) K1 D1 ० च (for स) ☞ Ca मूलस्थायी, सर्वप्रधानभूत ईश्वर ॥ Cp मूलस्थायी व्यूहरूपः । ☞ —^a) K1 Das a1 स्तेना-मतेन (sic), K4 स्तेमान्तेन; Bo Dn1 ns Ds D2 ० ० भगवान्स्तेन; Bs D1 M1 स्तेनान्त्येन; Ds 'नरूपेण (for 'नन्तेन) —^a) K1 ० तस्या; Ds (before corr as

in text) उक्त, T1 तस्यौ; G1 ० तस्यु (for तस्य). V1 सर्वान् (for भावान्) —^a) K2 नानार्यपान्; D1 1 नातुरुपान् (for नाना) K1 D1 महात्पात्, V1 Bo ० ० Das Dn1 ns Ds D2 ० ०-3 T2 G1 ० M1 ०-1 'मना; B1 'बला; Da1 'प्रजा, T1 G2 'स्मन (for 'त्पा)

61 Ks om 61 (cf v 1. 52) —^a) Da Cs v तुरीयांशेन; T1 G1 तुरीयार्धेन तु; T2 मदीयार्धेन; G2 तुष्टे चार्धेन; M1 तुरीयार्धेन (for तुरीया) K1 Ds ० तस्यैव, Ds 1 केशेन, T1 G1-3 तस्ये (G2 'स्यै)मे (for तस्येमे) ☞ Ca n तुरीयार्धेन, अष्टमभागेन (Cn अष्ट-माशेन) ॥ Cp अर्धपदमज्ञपरम् । तुरीयांशेन ॥ Cs तुरी-यांशेन, विश्वतैजसप्राज्ञास्यमवस्थायमपेक्ष्य तुरीयब्रह्मरूपेण । यद्वा अनिरुद्धाशेनेत्यर्थः । ☞ — After 61^{ab}, T G1-3 M1 ०-1 Kumbh ed ins .

729* तुरीयार्धेन ब्रह्माण तस्य विद्धि महात्मन ।

[G1 ० M1 ० ० तुरीयार्धेन तु, Kumbh ed तुरीयांशेन (for 'यार्धेन) T1 G1 M1 ० ० महात्मना (T1 'ना) (for 'त्मन)]

—^a) K1 ० ० Ds ० स तु (K1 तु) यार्धेन, G1 तुरीयार्धेन च (for तुरीयार्धेन) —^a) T G1-3 जयत्येष; M1 जन यति (for भाव) K1 ० 4 Da1 Dn1 ns Ds D2 ० ० [ए]व; T G1-3 हि (for [ए]व)

62 —^a) K1 V1 Bo ० ० (marg) ० Das a1 Ds1 D2 ० ०-1 T G1-3 Cp अवाक्स्थित (Bs [orig] 'वस्थित)स्य; K1 D1 ० अपामवत्, M1 ०-1 अपां तेषां (for अर्वाक्स्थित स्य) K2 1 G1 यत् (for य) Ks दायी; Bs कायी

C 12. 10091
D 12. 281[60] 64
K 12 286 64

सनत्कुमारः संचरते च लोकान् ।
स चानिरुद्धः सृजते महात्मा
तत्स्थं जगत्सर्वमिदं विचित्रम् ॥ ६३
युधिष्ठिर उवाच ।
वृत्रेण परमार्थज्ञ दृष्टा मन्येऽऽत्मनो गतिः ।
शुभा तस्मात्स सुखितो न शोचति पितामह ॥ ६४
शुक्रः शुक्लाभिजातीयः साध्यो नावर्ततेऽनघ ।
तिर्यग्गतेश्च निर्मुक्तो निरयाच्च पितामह ॥ ६५

(for स्यायी) —^a) K₁ कल्पते; D₁ कलति (for कल्पान्ते) —^a) K₆ अनेते (for स शोते). K₁ यलवान् (for भग) K₁ 6 B₅ 8 (marg) 9 D₃ 3 a₁ वरस (for अस्पु) K₂ अवेते यालवद्वरस. —^a) D₅ 1 अतिबल; M₁ बल (for बल) —^a) K₁ D₁ 9 T₁ G₁-3 तद्; D₅ 1 त (for तान्). D₅ 1 प्रसन्नोन्वो (for 'श्रात्मा'). K₆ तान्विधाय स सद्भात्मा —^a) K₁ 2.4 D₁ 4 लोकाश्च. K₁ 4 शाश्वतां.

63 ^a) T G₁-3 M₁ 5-1 शून्यानि (for [अ]शू). M₁ करोद् (for 'ति). D₅ 1 अमत्त (for अनन्त). ॐ Cp अशून्यानि, पुत्रपौत्रादिद्वारा पूर्णानि । ॐ —^b) K₆ V₁ B₀ 6-9 D₃ 3 a₁ D₁ 1 n₄ D₅ D₃ 3 5-3 सना तन (for सनत्कुमार). K₂ D₃ 3 a₁ G₂ स चरते; T₂ सचरत्ये K₁ 2.4 D₅ 1 स; D₄ वा (for च) —^a) K₁ B₀ D₃ 3 a₁ D₅ 1 चानिरुद्धं (for 'रुद्ध'). D₁ 4 सृजति —^a) D₅ T₁ G₁ 3 तस्यौ; D₁ तस्यै (for तत्स्थं). K₁ 2.7 D₃ 3 पवित्रं; D₅ 1 च चित्र (for विचित्रम्).

64 D₅ वृत्र (for युधिष्ठिर) —^a) G₂ वृत्रे च (for वृत्रेण). K₆ B₅ परमात्मज्ञ; K₁ G₂ 'यज्ञ'; D₅ 1 'यज्ञं'; G₂ 'यज्ञे'; M₁ 5-1 'यं च (for 'यज्ञ) —^b) K₄ G₂ दृष्टा, G₂ कृत्वा (for दृष्टा) K₁ 2 4 7 D₁ 6 9 T₁ G₂ 3 M₁ 5-1 मनो- (for ऽऽत्मनो). T₁ G₂ गतिं, G₂ -गतं (for गति). D₅ 1 दृष्टा तत्र मनोगतिं —^a) V₁ M₅ 6 शुद्धा (V₁ 'द्धात्); B₀ 3 D₁ 4 D₃ 3 5 7 शुभाव; M₁ शुभौ (for शुभा) B₅ (marg. as in text) समुत्थितो, D₁ 4 D₅-5 1 स सुखिनो (D₅ 'त्ता) T G₁-3 सुखादस्मादसुखि (G₁ 'हि)तो —^a) M₅ 6 लोके न (hypermetric) (for न).

65 K₁ om (hapl) 65 —^a) D₅ 1 T₂ G₁ 2 M₁ शुक्र (for शुक्र) K₄ -पाटी य, G₁ जातीय (for 'य'). K₂ शुक्रशुक्रपातपातीय (corrupt), D₅ 1

हारिद्रवर्णे रक्ते वा वर्तमानस्तु पार्थिव ।
तिर्यगेवानुपश्येत कर्मभिस्तामसैर्धृतः ॥ ६६
वयं तु भृशमापन्ना रक्ताः कष्टमुखेऽसुखे ।
कां गतिं प्रतिपत्स्यामो नीलां कृष्णाधमामथ ॥ ६७
भीष्म उवाच ।
शुद्धाभिजनसंपन्नाः पाण्डवाः संशितव्रताः ।
विहृत्य देवलोकेषु पुनर्मानुष्यमेप्यथ ॥ ६८
प्रजाविसर्गं च सुखेन काले

शुक्लाशुक्लौ विजानीयात्. —^a) K₆ सख्या; K₁ D₁ 9 सख्या; B₀ D₃ 3 a₁ D₁ 4 D₃ 3 D₅ साध्या; D₅ सांख्या, T₂ सधो (for साध्यो). K₁ [s]नव; T₁ G₂ 3 [s] नवः. D₅ 1 साम्याभाववर्ते जगद्. —^a) D₁ तिर्यग्गतौ (for 'तेद्) T₂ निर्मुक्तो.

66 ^a) K₂ B₀ T₁ G₁ हरिद्र (for हा') K₁ 2 वर्णो (for वर्णे). K₁ 2 रक्तो; K₆ वर्णे (for रक्ते). —^b) K₁ वर्तमानात् B₅ य पुमान्; D₅ 9 पार्थिव. —^c) K₁ 2 4 अनुपश्यति; D₅ 1 'वर्ते (for 'पश्येत). —^d) K₆ वापसैर् (for वामसैर्). B₅ (marg as in text) युत; D₅ 1 वृता; G₂ स्मृत

67 ^a) G₁ भवम् (for भृशम्). D₁ 4 अत्यन्ना (for आपन्ना) ॐ Cp आपन्ना, आपद्गता । ॐ —^b) D₃ 3 a₁ रक्त (for रक्ता) K₁ 4 कष्टमुखे, K₆ V₁ B₀ 6 7 9 D₁ 4 n₄ D₅ D₃ 3 6 8 M₁ Cp दुःखसु (B₀ D₃ Cp 'सु)खे, K₁ D₁ 9 कष्टे सुखा; D₅ 1 कृष्ण सुखा; T G₂ 3 क (T₂ का)ष्टा सुखे, G₁ कष्टा सुखे; M₅-7 कष्टसुखे (for कष्टमुखे). M₅ न वै (for सुखे) —^a) D₃ 3 D₅ om प्रति. —^a) D₅ 9 नीला; G₂ समां (for नीलां). K₁ 2 4 कृष्णामथाधर्मां, K₁ V₁ D₁ 9 कृष्णां तथाधर्मां; D₁ T G₁-3 कृष्णां समामथ (for कृष्णाधमामथ) D₅ नीलां कृष्णाधमा यथा. ॐ Cn (reading कृष्णामथाधमाम्) कृष्ण्या सहितामधर्मां कृष्णाधमाम् । ॐ

68 ^a) T₁ G₁-3 शुद्धाभिजन (for शुद्धा'). —^b) K₁ 2 सश्रित; D₃ 3 a₁ ससिने (sic), D₅ D₃-4 9 संशित- (for संशित) —^c) D₅ 1 किं हृत्य (for विहृत्य) —^d) B₀ 6 7 D₁ 4 D₁ 4 n₄ D₅ D₃ 3 T₂ मानुषम् (for 'प्यम्) K₁ 2 1 D₁ 5 1-9 आप्स्यथ (for प्स्यथ)

69 ^a) D₅ 1 प्रजाविसर्गो; D₅ 1 'विसर्गाच्च; T₁ G₁ 'विसर्ग; T₂ G₂ 3 M₁ 5-1 'निसर्ग (for 'विसर्ग). B₅

प्रत्येत्य देवेषु सुखानि भुक्त्वा ।
सुखेन संयास्यथ सिद्धसंख्यां

मा वो भयं भूद्धिमलाः स्य सर्वे ॥ ६९

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि एकसप्तत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २७१ ॥

२७२

युधिष्ठिर उवाच ।

अहो धर्मिष्ठता नात वृत्रस्यामिततेजसः ।

यस्य विज्ञानमतुलं विष्णोर्भक्तिश्च तादृशी ॥ १

दुर्मित्रेयमिदं तात विष्णोरमिततेजसः ।

कथं वा राजशार्दूल पदं तज्ज्ञातवानसौ ॥ २

भवता कथितं ह्येतच्छ्रद्धये चाहमच्युत ।

भूयस्तु मे समुत्पन्ना बुद्धिरव्यक्तदर्शनात् ॥ ३

कथं विनिहतो वृत्रः शक्रेण भरतर्षभ ।

तु (for च) K₂ ६ सुखेन (for सु^०) D₅₁ T G₁₋₃
M₁ ६-१ लोके (for काले) —^१) K₂ D₅ प्रेत्येत्य देवेषु,
T G₁₋₃ M₁ ६-१ प्रेत्या (G₂ 'त्य'न्यदेहे' T₂ 'जे')पु (for
प्रत्येत्य देवेषु) G₂ सुखेन (for सुखानि) K₂ D₅₁ at
D₅₁ भुक्त्वा, K₂ D₂ २ सुक्या, G₂ गत्या (for
सुक्त्वा) —^१) K₂ Bo D₅ D₂ ६ मिद्धिसौख्या; K₁
D₅₁ D₂ २ 'सख्या; D₅₁ at G₂ 'सघा, D₂ १ 'सघान्;
T₁ G₁ विद्ध (T₁ 'द्धि)मंश्य (for 'सखदा) —^२) G₂ न
(for मा) K₂ यो K₁ D₅ वा (for वो) B₅
(marg) भूत् (for भूद्) K₁ २ ६ विमलायंमगं (sio)
(for 'हा स्य मर्वे) T G₁ ३ M₁ ६-१ मा वो भय भवतु
(M₁ ६-१ 'वि) न बोधि पाप (G₁ बोन्तु पाप, G₂ बोधि
पाप); G₂ मा वो भय वास्तु न वास्तु पाप

Colophon Ś₁ G₂ missing K₂ ३ B₁₋₃ D₅₁ at
D₅₁ n₂ D₁ G₁ २ M₂₋₄ absent — Sub-parvan
K₁ २ ६ ० १ V₁ B₂ ६-२ D₅₁ n₁ D₅₁ n₂ D₅ D₂-० T
G₁₋₃ M₁ ६-१ मोक्षधर्म — Adhy nama K₁ २ ६ ०
Bo १ ३ D₅₁ at D₅₁ n₁ D₅ D₂ २ ० ० वृत्रगीता समाप्ता,
K₁ D₅ १ ० वृत्रगीतासु कर्मविपाक, V₁ B₂ ० G₂ वृत्र
गीता, M₂₋₄ वृत्रगीतायां नारायणपलकथन — Adhy
no (figures, words or both) K₂ 5, B₁ 104, D₅₁
D₅₁ D₁ T₁ G₁ ३ M₁ 106, D₅₁ M₁ ० १ 105, D₅
G₂ 100, T₂ 119 — Śloka no D₅₁ 72, D₅₁
D₅ 71, D₅₁ 69

272

☞ This adhy is missing in Ś₁ G₂ (of. v l. 12.

263 52, 259. 1)

1 ^१) K₂ G₁ धर्मिष्ठता B₅ (marg) T G₁ ३ तस्य
(for तात) —^१) D₅₁ D₅ यज्ञ- (for यस्य) M₁
६-१ अखिल (for अतुल) —^२) K₁ ० Bo ६-२ D₅₁ D₅
D₂ २ ० १ T₂ G₂ M₁ ६ ० विष्णौ (for विष्णोर्) K₂ V₁
B₅ D₅₁ शाश्वती; D₅ १ यादृशी; G₂ तादृशे (for
'शी), D₅₁ विष्णौ समक्तिशाश्वती

2 ^१) K₂ १ Bo ६-२ D₅₁ at D₅₁ n₁ D₅ D₂ २ ० ३
पद (for हृद्) M₁ ६ १ तस्य (for तात) —^१) K₁
अस्य (sup ¹ in as in text) त (for अमित) — V₁
reads 2^१-5^१ on marg —^१) K₁ २ तद्; D₅₁ च;
D₅ तु (for वा) —^२) T₁ G₁ ३ वद् (for पदं)
K₁ २ T₁ G₁ ३ वि; K₄ ० V₁ D₅₁ n₁ D₅ D₂ २ ३
तु, D₅₁ lacuna, D₅ M₁ तं; D₁ वा (for तज्)
K₁ ज्ञान- (for ज्ञात-) M₁ स्वसौ (for समौ)

3 V₁ reads 3 on marg —^१) G₁ भवता K₁ ३
एतत् (for ह्येतत्) —^१) D₅ १ न (for च) K₂ ०
Bo ० D₅₁ D₅ D₂ २ ३-३ अच्युत, D₅ 'त; T₂ अच्युत
(for अच्युत) —^१) B₅ T G₁ ३ च (for तु) —^२)
K₁ दर्शन, D₅ ० T G₁₋₃ M₁ ३ १ दर्शना, M₂ 'ना
(for 'नात्)

4 V₁ reads 4 on marg —^१) K₁ D₅ ० कथं
चिन्; G₂ M₂ कथ हि (for कथं वि-) —^१) K₂ V₁
Bo. ६. १ ३ (marg, as in text), D₅₁ at D₅₁ n₁ D₅
D₂ २ ३-३ G₂ M₁ ६-१ पुरुषर्षभ (D₅₁ 'भः) (for भरत').

C 12.10101
B 12.281(1) 4
K 12.267 4

धर्मिष्ठो विष्णुभक्तश्च तत्त्वज्ञश्च पदान्वये ॥ ४
एतन्मे संशयं ब्रूहि पृच्छतो भरतर्षभ ।
वृत्रस्तु राजशार्दूल यथा शक्रेण निर्जितः ॥ ५
यथा चैवाभवद्युद्धं तच्चाचक्ष्व पितामह ।
विस्तरेण महाबाहो परं कौतूहलं हि मे ॥ ६
भीष्म उवाच ।
स्थेनेन्द्रः प्रयातो वै सार्धं सुरगणैः पुरा ।
ददर्शाथाग्रतो वृत्रं विष्टितं पर्वतोपमम् ॥ ७
योजनानां शतान्यूर्ध्वं पञ्चोच्छ्रितमरिंदम ।
शतानि विस्तरेणाथ त्रीण्येवाभ्यधिकानि तु ॥ ८

तत्प्रेक्ष्य तादृशं रूपं त्रैलोक्येनापि दुर्जयम् ।
वृत्रस्य देवाः संत्रस्ता न शान्तिमुपलेभिरे ॥ ९
शक्रस्य तु तदा राजब्रूस्तम्भो व्यजायत ।
भयाद्बृत्रस्य सहसा दृष्ट्वा तद्रूपमुत्तमम् ॥ १०
ततो नादः समभवद्वादित्राणां च निस्वनः ।
देवासुराणां सर्वेषां तस्मिन्पुद्ग उपस्थिते ॥ ११
अथ वृत्रस्य कौरव्य दृष्ट्वा शक्रमुपस्थितम् ।
न संभ्रमो न भीः काचिदास्या वा समजायत ॥ १२
ततः समभवद्युद्धं त्रैलोक्यस्य भयंकरम् ।
शक्रस्य च सुरेन्द्रस्य वृत्रस्य च महात्मनः ॥ १३

—^o) D₂ ३ धार्मिको; T G₁₋₃ धर्मज्ञो (for धर्मिष्ठो)
B₂ भक्तश्च (for भक्तश्) T₁ G₁ ३ स (for च)
—^d) K₁ D₂ यद्वये; K₁ D₄ १ परा; D₄ यदा;
D₁ T₁ G₁ ३ तद (for पदा)

5 V₁ reads 5^{ab} on marg —^a) K₁ G₂ एतं
(for एतन्) —^b) K₁ पृथतो; B₁ ३ Dn₁ n₄ D₂
D₂ ३ ३-३ M₁ पृच्छते; B₂ प्रच्छते (for पृच्छते) D₂
पुरुषर्षभ (for भरत) —^c) K₁ ३ 4 V₁ T G₁ ३ M₁
स, M₁ १ च (for तु) —^d) K₁ शक्रेण (for श)

6 ^b) K₁ ३ V₁ D₂ D₃ (marg) ३ १ T₂ तदाचक्ष्व,
K₁ B₂ D₄ १ T₁ G₁ M₁ तथा, G₂ समा (for तथा)
—^c) K₁ ३ महाराज (for बाहो) —^d) D₂ १ मम
(for हि मे)

7 D₂ om 'the ref —^b) K₄ १ V₁ B₂ १ ३
(marg) १ D₂ ३ ३ Dn₁ n₄ D₂ D₂ ३ ३ देव (for
सुर) D₂ सह (for पुरा) —^c) K₁ ३ च (for [अ]
थ) D₂ ३ ३ [आ]गतो (for [अ]ग्रतो) —^d) K₄ १
Dn₁ n₄ D₂ D₂ ३ ३ विष्टित; G₂ विष्टित (for 'त)
Dn₄ D₂ D₂ ३ (marg) ३ ३ पर्वतोत्तम; M₁ 'पम'

8 ^a) K₁ ३ शतान्वये; M₂ G₂ (Csp as in text)
'वृद्धं (for 'न्युद्धं). —^b) T₂ अरिंदम —^d) K₁ ३
शानि (for त्रीणि) K₂ B₂ १ D₂ ३ ३ T G₁ ३ M₁ ३-१
च, G₂ [ए]क (for [ए]व) K₂ V₁ B₂ १ १ D₂
३ ३ Dn₁ n₄ D₂ D₂ ३ ३ G₂ वै; B₂ च; T₂ त
(for तु)

9 ^a) K₁ ३ 4 तत्प्रेक्ष्य; D₂ ३ Dn₄ तत्प्रेक्ष्य; M₁ तं
प्रेक्ष्य. —^b) K₂ G₂ त्रै (G₂ त्रि)लोक्येन; K₂ 'भयेण

K₁ [अ]भि (for [अ]पि) D₁ दुर्जया. —^c) G₂
संतुष्टा; M₁ ३-१ तं काय (for सत्रस्ता)

10 ^a) T₁ G₁ ३ शक्रस्य तु (for शक्रस्य तु) K₁
३ 4 तदा स्वेशी (K₁ 'दे), B₂ (marg as in text)
महाराज (for तदा राजन्) —^b) D₂ ३ उहस्तम्भो, D₂
ऊहस्तकंद; G₁ मरुत्तम्भो (for ऊह) K₂ व्यराजत; T₁
G₂ [स]प्यजायत, G₁ प्रजा (for व्यजा) K₁ ३ 4
महान्कपोभ्यजायत —^c) D₁ T G₁ ३ तु (D₁ स)
तदा (for सहसा) — D₂ repeats 10^d-11^b after
12^a

11 For the repetition in D₂, of v. 1 10 —^a)
D₂ (also as in text) मद (for नाद) —^b) D₂ १
तु (for च) K₁ ३ १ D₂ ३ Dn₁ n₄ D₂ ३ ३ (both
times) T₂ M₁ ३ ३ निस्वन (D₂ [second time] M₁
'न); T₁ G₂ निस्वत, G₁ निस्वत (for निस्वन)
—^d) K₂ V₁ B₂ १ ३ (marg as in text) १ D₂ ३ ३
T₁ G₁ ३ M₁ युद्धे तस्मिन् (by transp), D₂ १ तस्मा
युद्धम् D₂ १ उपस्थितं

12 For the repetition in D₂, of v 1 10 D₂
om 12^{ab} —^a) D₂ अत्र (for अथ) T₂ वृत्रस्तु (for
'स्य) K₁ ३ 4 कौतिय (for कौरव्य) — D₂ om 12^{cd}
—^b) K₂ चक्रम् (for शक्रम्) K₄ B₂ १ १ D₂ ३ ३
Dn₁ n₄ D₂ D₂ ३ १ T₁ G₁ ३ अवस्थित (for उप)
—^c) M₁ ३-१ ही (for जी) —^d) D₂ आख्या (for
आस्या) K₂ G₂ आस्या, इह प्रत्यय जेतुमशक्योऽ-
यमिति । ॐ

13 ^b) K₂ B₂ १ ३ (marg as in text) १ D₂ ३ भया
वहं (for भयंकरम्). —^c) G₁ [अ]सुरेन्द्रस्य (for सुरे)

असिभिः पट्टिशैः शूलैः शक्तितोमरमुद्गरैः ।
 शिलाभिर्विधाभिश्च कार्मुकैश्च महाखनैः ॥ १४
 अस्त्रैश्च विविधैर्दिव्यैः पावकोल्काभिरेव च ।
 देवासुरैस्ततः सैन्यैः सर्वमासीत्समाकुलम् ॥ १५
 पितामहपुरोगाश्च सर्वे देवगणास्तथा ।
 ऋषयश्च महाभागास्तद्युद्धं द्रष्टुमागमन् ॥ १६
 विमानाभ्यैर्महाराज सिद्धाश्च भरतर्षभ ।
 गन्धर्वाश्च विमानाभ्यैरप्सरोभिः समागमन् ॥ १७
 ततोऽन्तरिक्षमावृत्य वृत्रो धर्मभृतां वरः ।
 अश्मवर्षेण देवेन्द्र पर्वतात्समवाकिरत् ॥ १८

ततो देवगणाः क्रुद्धाः सर्वतः शस्त्रवृष्टिभिः ।
 अश्मवर्षमपोहन्त वृत्रप्रेरितमाहवे ॥ १९
 वृत्रश्च कुरुशार्दूल महामायो महाबलः ।
 मोहयामास देवेन्द्रं मायायुद्धेन सर्वतः ॥ २०
 तस्य वृत्रादितस्याथ मोह आसीच्छतक्रतोः ।
 रथंतरेण तं तत्र वसिष्ठः समबोधयत् ॥ २१
 वसिष्ठ उवाच ।
 देवश्रेष्ठोऽसि देवेन्द्र सुरारिविनिवर्हण ।
 त्रैलोक्यबलसंयुक्तः कस्माच्छक्र विपीदसि ॥ २२
 एष ब्रह्मा च विष्णुश्च शिवश्चैव जगत्प्रभुः ।

C 12. 10120
 B 12 262[1] 23
 K. 12 267 23

14 *) K₁ ३ पट्टिशैः, T G₁₋₃ M₁ पट्टिशैः, M₁ ३ ० पट्टिशैः (for पट्टिशैः) K₁ शून्यैः (for शूलैः) — ^b) D_{n1} सुद्रुल्लैः (for सुद्गरैः) — ^c) G₁ शिवाभिर (for शिला)

15 D₂ om 15^a-16^b — ^a) K₆ V₁ B₀ ६-९ Das a₁ D_{n1} n₄ D₈ D₈ ३ ६-८ T₁ G₁ ३ शस्त्रैश्च (for शस्त्रैश्च) — ^b) K₂ पायवोल्काभिरेव च (sic) — ^c) M₁ ६-१ तथा (for तत) T₁ G₁ ३ सर्वे (for सैन्यैः) — ^d) D₄ om (hapl) from समा up to गमन् (in 16^d)

16 D₂ om 16^a, D₄ om 16 (for both, cf v 1 15) — ^a) K₆ पितामह पुरस्कृत्य — ^b) K₆ D₂ सर्वं (for सर्वे) K₄ G₁ ३ तदा (for तथा) — ^d) K₆ तं, D₆ १ ते (for तद्) Das युद्धम् (for द्रष्टुम्) K₁ ३ ४ आगता (K₄ 'त'); Das a₁ मत्; G₁ 'तान् (for 'नन्) B₈ (marg as in text) तथा द्रष्टुमथा गता

17 K₁ D₉ T₁ G₁ om. (hapl) 17 — ^a) V₁ B₀ Das₁ T₂ G₂ M₁ ३ ० विमानाभिर — ^c) V₁ B₀ ६-९ Das₁ D_{n1} D₂ D₂ ३ ६-१ T₂ G₂ ३ M₁ ३ ० विमानाभिर (for 'अभिर' — ^d) K₁ ३ ४ ० B₇ ३ (marg) ० Das a₁ सहागमन् (for समा')

18 *) K₁ ततोऽन्तरिक्षे, V₁ B₀ ६-९ 'रीक्षम्, Das D₂ 'रिक्ष्यम् (for 'रिक्षम्) — ^b) V₁ D₆ ० वर (for वर) — ^c) K₁ D₃ ० महता, V₁ देवेन्द्र (for देवेन्द्र) — ^d) K₆ V₁ B₀₋₉ Das a₁ D₆ १ T₁ G₁₋₃ M₁ ६-१ सर्वत, K₁ D₃ ० देवेन्द्र (for पर्वतात्) Das D₄ ० M₁ समवाकिरन् (for 'किरत्) B₀ D_{n1} n₄ D₈ D₂ ३ ० ३ समाकिरद्विद्रुत्

19 *) D₂ रुद्धा (for क्रुद्धा) — ^b) K₂ शास्त्र, K₄ B₇ ३ D_{n1} n₄ D₈ D₈ ३ शस्त्र-; K₁ D₉ शक्ति- (for शस्त्र-) — D₁ om 19^a-20^d — ^c) K₆ अश्मवर्षेण मोहत, Das 'वर्षामयोहत (sic)

20 D₁ om. 20 (cf. v 1 19) — ^a) K₄ D₈ वृत्रस्य, K₆ V₁ B₀ ६-९ Das a₁ D_{n1} n₄ D₈ D₂ ३ ० ३ T₁ G₁₋₃ M₁ 'स्तु (for 'श्च) — ^b) D₄ महामाया, M₆ ० 'कायो D₈ महायत् — ^d) D₆ ४ ० युद्धेन; G₁ lacuna (for -युद्धेन) K₄ ० B₀ ६ १ ३ (marg) ० Das a₁ D_{n1} n₄ D₈ D₂ ३ ० ३ ३ T₁ G₁ ३ M₁ सर्वेश (for 'त)

21 K₁ ३ ४ om. 21^a — ^a) B₈ तत्र (for तस्य) — ^b) V₁ D₆ १ मोहम् (for मोह) — ^c) V₁ B₀ D₆ १ T₂ G₂ ३ रथातरेण; D₈ M₁ ३ ० (marg in) अथातरेण, Ca (gloss साम्ना) रथतरेण (as in text) D₁ T₁ G₁ ३ सन्नस्त (for त तत्र) — ^d) K₁ B₀₋₉ D₆ वशिष्ठ

22 K₁ ३ ४ G₁ ३ om the ref K₆ १ B₈ ० वशिष्ठ — ^a) K₄ श्रेष्ठो; B₈ -सृष्टो (for श्रेष्ठो) V₁ देवेश (for देवेन्द्र) — ^b) B₀ D_{n1} n₄ D₈ D₂ ३ ० ३ ३ दैत्या सुर, T₁ G₁ ३ सुरारति- (for 'रिवि) K₁ ३ ४ V₁ B₈ Das a₁ D₆ १ ० T₁ G₂ ३ M₁ निवर्हण- (for 'हृण) — ^c) K₆ सयुक्त, Das -सयुक्त; D_{n1} सपत्न- (for सयुक्त) — ^d) Das तस्मात् (for क') K₄ विवी दसि; B₀ विसी, B₈ (marg as in text) [अ]व सीदसि

23 *) T₁ G₁ ३ एव (for एष) K₄ ब्रह्मश्च (sic) — ^b) K₆ V₁ B₀ ६-९ Das a₁ D_{n1} n₄ D₈ D₂ ३ ० ३ ३ जग त्यति (for 'क्षु) — ^c) G₂ देव (for देव) — ^d) Das lacuna for सर्वे च — After 23, T₁ G₁₋₃

सोमश्च भगवान्देवः सर्वे च परमर्षयः ॥ २३
 मा कार्पाः कश्मलं शक्र कश्चिदेवेतरो यथा ।
 आर्या युद्धे मतिं कृत्वा जहि शत्रुं सुरेश्वर ॥ २४
 एष लोकगुरुहृद्यक्षः सर्वलोकनमस्कृतः ।
 निरीक्षते त्वां भगवांस्त्यज मोहं सुरेश्वर ॥ २५
 एते ब्रह्मर्षयश्चैव बृहस्पतिपुरोगमाः ।
 स्तवेन शक्र दिव्येन स्तुवन्ति त्वां जयाय वै ॥ २६
 भीष्म उवाच ।
 एवं संबोध्यमानस्य वसिष्ठेन महात्मना ।
 अतीव वासवस्यासीद्वलमुत्तमतेजसः ॥ २७
 ततो बुद्धिमृपागम्य भगवान्पाकशासनः ।

योगेन महता युक्तस्तां मायां व्यपकर्षत ॥ २८
 ततोऽङ्गिरःसुतः श्रीमांस्ते चैव परमर्षयः ।
 दृष्ट्वा वृत्रस्य विक्रान्तमुपगम्य महेश्वरम् ।
 ऊचुर्बृत्रविनाशार्थं लोकानां हितकाम्यया ॥ २९
 ततो भगवतस्तेजो ज्वरो भूत्वा जगत्पतेः ।
 समाविशन्महारौद्रं वृत्रं दैत्यवरं तदा ॥ ३०
 विष्णुश्च भगवान्देवः सर्वलोकाभिपूजितः ।
 ऐन्द्रं समाविशद्वज्रं लोकसंरक्षणे रतः ॥ ३१
 ततो बृहस्पतिर्धोमानुपागम्य शतक्रतुम् ।
 वसिष्ठश्च महातेजाः सर्वे च परमर्षयः ॥ ३२
 ते समासाद्य वरदं वासवं लोकपूजितम् ।

M1. ६-१ Kumbh ed ins

730* समुद्रिन्न समीक्ष्य त्वां स्वस्तीयुचुर्जयाय ते ।

[G२ समुद्रिन्न (for 'द्रिन्न'). M1 ६-१ त्वा (for त्वां)]

24 *) D६ १ देव, G२ शक्र —^b) K१ एकतरो,
 D२१ एवोतरो; T२ देवे* (for एवे*). —^c) D२१ बुद्धि;
 M१ बुद्धो (for युद्धे) B२ मन (for मति) —^d)
 G२ ऋषि (for जहि) K२ शक्र; K० V१ Bo ०-०
 D२३ a१ D२१ n१ D२ D२ ० ० ० G२ M1. ६-१ शत्रुम् (for
 शत्रु) K२ सुरेश्वर; K० V१ Bo ० १ ० (marg as in
 text) D२३ a१ D२१ n१ D२ D२ ० ० ० G२ सुराधिप
 T G१ ० जहि शक्रासुरेश्वर

25 K१ २ ४ D६ om (hapl) 25 —^c) D२३ a१
 D२१ D१ निरीक्ष्यते D२३ a१ T२ M२ ० त्वा, D२ वा
 (for त्वां) M1. ६ ० भगवंस् —^d) V१ विशा पते;
 D२३ सुरेश्वर, D२१ n१ D२ D२ ० ० ० सुराधिप (for
 सुरेश्वर)

26 *) K२ सर्वे (for चैव) —^c) K१ स्तवने; B०
 G२ स्तव्येन. K१ दिवेन (sic) —^d) G१ ० जयति (for
 स्तुवन्ति) K1. २ ४ D० G२ M१ त्वा (for त्वां)

27 G२ M१ ० ० om the ref —^c) T G१ ० M१
 एवं संबोध्यमानस्तु (M१ [११/११] as in text) —^b)
 K० १ V१ B० D२३ D० वसिष्ठेन

28 *) T G१ ० युद्धम् (for बुद्धिम्) K१ ततो
 बुद्धिपुरागम्य (sic). —^d) K० व्यपकर्षत, K१ D६ ०
 संव्यकर्षत; T२ अप* (for इयप*). K१ २ ४ मायाम-

(K२ 'मु)पचकर्ष ता

29 K१ om 29^{abcd} —^c) K० D२३ a१ D० T२ G१
 M१ ० ० ततोऽङ्गिर (K० D० 'रा); B० २ (both marg)
 बृहस्पति (B० ति) (for ततोऽङ्गिर) —^b) V१ च
 सर्वे (for ते चैव) K० V१ Bo ० १ ० (marg.) ० D२३
 a१ D२१ n१ D२ D२ ० ० ० सुमहर्षय (for परम*) —^c)
 D६ १ T१ G१ ० वृत्रांतम्, T२ विश्रांतम् (for विक्रान्तम्)
 —^d) K० ० १ Bo ० १ ० D२३ a१ D२१ n१ D२ D२ १-० T२
 उपगम्य (for उप*). —^e) K२ ४ विनाशार्थे (for 'र्थ')
 —^f) T G१-२ M१ ६-१ त्रैलोक्य (for लोकार्पां)

30 *) V१ B० (marg) ततस्तु भगवान्स्थाणुर; G२
 ततः स भगवान्देवो; M१ ० १ ततस्तु भगवत्तेजो —^d)
 om 30^{ab} —^b) K२ ४ १ V१ D२३ a१ D२ १ ० G१-२
 जगत्पते; G२ 'समु' —^c) K१ D६ ० समाविशन्;
 D२३ a१ समाविश्य (for 'विशन्). K० V१ Bo ० १ ०
 D२३ a१ D२१ n१ D२ D२ ० ०-० M१ ६-१ तदा (M1. ६-१
 'तो) रौद्रो; B० महारौद्रो; T G२ ततो रौद्र; G१ तदा
 रौद्र; G२ तदा रुद्रो (for महारौद्र). —^d) K१ २ D२३
 वृत्र (for वृत्र) D२ T२ G१ ० दैत्यपति; Bom ed.
 लोकपति (for दैत्यवर)

31 *) G२ चैव (for देव)

32 *) G२ श्रीमान् (for श्री*) —^b) V१ B० G२
 उपगम्य (for उपा*) —^c) K१ V१ Bo ० D२३ T२
 वशिष्ठश्च; D२ वसिष्ठस्य

33 *) T२ समागम्य (for 'साद्य). —^c) M1. ६-१

ऊचुरेकाग्रमनसो जहि वृत्रमिति प्रभो ॥ ३३

महेश्वर उवाच ।

एष वृत्रो महाञ्चक्र बलेन महता वृतः ।

विश्वात्मा सर्वगश्चैव बहुमायश्च विश्रुतः ॥ ३४

तदेनमसुरश्रेष्ठं त्रैलोक्येनापि दुर्जयम् ।

जहि त्वं योगमाथाय मावमंस्थाः सुरेश्वर ॥ ३५

अनेन हि तपस्तप्तं बलार्थममराधिप ।

पष्टिं वर्षसहस्राणि ब्रह्मा चास्मै वरं ददौ ॥ ३६

महत्त्वं योगिनां चैव महामायत्वमेव च ।

महाबलत्वं च तथा तेजश्चाप्यं सुरेश्वर ॥ ३७

एतद्वै मामकं तेजः समाविशति वासव ।

वृत्रमेनं त्वमप्येवं जहि वज्रेण दानवम् ॥ ३८

शक्र उवाच ।

भगवंस्त्वत्प्रसादेन दितिजं सुदुरासदम् ।

वज्रेण निहनिष्यामि पश्यतस्ते सुरर्षभ ॥ ३९

भीष्म उवाच ।

आविश्यमाने दैत्ये तु ज्वरेणाथ महासुरे ।

देवतानामृषीणां च हर्षान्नादो महानभूत् ॥ ४०

ततो दुन्दुभयश्चैव शङ्खाश्च सुमहास्वनाः ।

मुरजा ङिण्डिमाश्चैव प्रावाद्यन्त सहस्रशः ॥ ४१

असुराणां तु सर्वेषां स्मृतिलोपोऽभवन्महान् ।

प्रज्ञानाश्च बलवान्क्षणेन समपद्यत ॥ ४२

अभ्यग्र- (for एकाम्र) D₁ मनसा —^a) B₉ इदं (for इति)

34 G₂ om. the ref B₇ शिव (for महेश्वर) —^a) D₁ एवं (for एष) —^b) K₁ वर्णेन (for बलेन) K₇ D₁ s 7 9 T₂ G₂ [अ]न्वित (for वृत) —^a) K₁ D₁ s 24 मायाश्च; T₁ G₂ मायासु, G₁ माया स (for मायश्च) B₈ धीर्यवान्; D₁ s विश्रुता

35 *) T G₁-s M₁ 1-1 तम् (for तद्) B₈ एवम् (for एनम्) —^b) K₂ त्रैलोक्येन D₁ s अभि (for अपि). — K₁ om 35^a-36^b —^c) V₁ त (for त्वं) —^d) B₈ D₁ D₁ सुरेश्वर

36 K₁ om 36^{ab} (of v l 35) D₇ om. (hapl) 36-37. —^a) D₂ महत् (for तपस्) —^b) B₈ (marg as in text) वरार्थं च सुराधिप —^c) K₁ s Bo D₂ पष्टि; D₁ s T G₁-s पष्टिर् (for पष्टिं) M₇ सहस्राणां (for णि). —^d) Bo G₂ ब्रह्म D₁ om. from चास्मै up to सुरेश्वर (in 37^d) G₂ चास्य (for चास्मै) K₁ वरो

37 D₁ s om. 37 (of v l 36) —^a) D₂ om from योगिनां up to प्येव (in 38^c) T G₂ s M₇ योगिनां (for 'नां) —^b) D₂ s मायित्वम्; G₁ s मायात्वम् (for मायत्वम्) —^c) D₂ महाबल चैव तथा —^d) D₁ s तेजसाप्यं; G₁ श्वायं

38 D₂ om 38^{abc} (of v l 37) —^a) K₆ D₁ s 24 त्व; V₁ Bo 6-9 D₁ s D₂ s 8 त्वा; D₁ s त्वा (for वै). —^b) K₁ s त्वामाविशति; B₈ समा

विशतु K₇ D₂ s दानव (for वासव) —^a) K₄ D₁ s 24 D₁ s 8 9 व्यग्रम् (for वृत्रम्) K₆ V₁ B₇ D₁ s 24 M₁-1 एष, G₂ एव (for एन). B₈ (marg as in text) त्वमप्येव; D₁ s 24 D₂ s G₂ 'प्येन, T₁ G₂ M₁ 1-1 त्वमप्य तु (T₁ G₂ हि); T₂ त्वमप्य हि; G₁ त्वमप्य हि (for त्वमप्येव) —^a) K₆ V₁ Bo 6-9 D₁ s 24 D₁ s 24 D₂ s 8 8 T G₁-s transp जहि and वज्रेण. K₁ चानव, K₄ s D₁ s वासव, D₁ s माचिर (for दानवम्)

39 T G₂ s इद्र (for शक्र) —^a) D₁ om from n up to माने (in 40^a) K₇ भगवत्स्वत्प्रसादने —^b) D₂ s च (for सु) —^c) V₁ हि (for नि) —^d) K₁ s 2 4 1 D₂ s 9 सुरेश्वर, M₁ सुरर्षभ (for र्षभ)

40 D₁ om. up to माने (of v l 39) —^a) K₆ आविश्यमान-; G₁ आविश्यमाने (for आविश्य) V₁ G₂ M₁ 1-1 दैत्ये (G₂ 'द्र) K₁ आविश्यमाने दैत्ये तु —^b) K₁ s वज्रेण; G₂ वरेण (for ज्वरेण)

41 D₂ om (hapl) 41^{ab} —^b) K₇ G₁ शङ्खांश; D₁ s 24 शङ्खश्च K₆ B₈ s D₁ s 24 T₂ चैव; M₇ च सु (for च सु) Bo स्वन —^c) K₁ s मुरजा; B₈ मुरजो; T₁ G₂ s मुरजा (for 'जा) K₂ s दिण्डिमाश्च; B₇ D₁ s D₁ s 24 T₂ दिण्डिमाश्च; D₂ s दिण्डिमाश्च —^d) M₇ प्रावाद्यत (for प्रावा) K₇ D₂ s प्रावाद्यन्त सर्वशः; D₁ s 'द्यत च सर्वश', G₂ प्रापद्यन्त सहस्रश

42 *) V₁ B₈ D₁ s 1 T G₁-s च (for तु) —^b) T G₂ s पृति (for स्मृति). K₆ V₁ Bo. 6 1 8 (marg

C 12 10140
B 12 267 42
K 12. 267 42

तमाविष्टमथो ज्ञात्वा ऋषयो देवतास्तथा ।
स्तुवन्तः शक्रमीशानं तथा प्राचोदयन्पि ॥ ४३

रथस्थस्य हि शक्रस्य युद्धकाले महात्मनः ।
ऋषिभिः स्तूयमानस्य रूपमासीत्सुदुर्दशम् ॥ ४४

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि द्विसप्तत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २७२ ॥

२७३

भीष्म उवाच ।

वृत्रस्य तु महाराज ज्वराविष्टस्य सर्वशः ।
अभवन्त्यानि लिङ्गानि शरीरे तानि मे शृणु ॥ १
ज्वलितास्योऽभवद्घोरो वैवर्ण्यं चागमत्परम् ।

गात्रकम्पश्च सुमहाञ्चासश्चाप्यभवन्महान् ।
रोमहर्षश्च तीव्रोऽभूच्चिःश्वासश्च महाघृप ॥ २
शिवा चाशिवसंकाशा तस्य वक्रात्सुदारुणा ।
निष्पपात महाघोरा स्मृतिः सा तस्य भारत ।

as in text) ० Das as Dn1 n4 Ds D2 s ० ३ T G1 s
M1 २-१ महानभूत् (for सभवन्महान्) —^०) K4 ० १
V1 B0 ० १ ३ (marg as in text) ० Das as Dn1 n4
Ds D2-० माया, G2 प्रजा- (for प्रजा) —^d) G2
समपद्यते

43 ^a) K0 B0 Das Dn1 n4 Ds D2 s ० ३ तथावि
(D0 'दि'ष्टम्; Das समा', T1 ततो दिष्टम्; T2 G1 s
M1 २-१ तमोविष्टम् (for तमा') K2 ततो; K0 अथ (for
अथो) —^b) T2 G1 M1 मुनयो (for ऋषयो). M1
देवतां V1 Ds तदा (for तथा) —^c) K1 २ ४ अस्तुव
(K4 'वन्' (for स्तुवन्त') K0 आरमान; B0 आसीन
(for इंदान) D2 १ स्तुवत सुखमासीन —^d) K1
प्राचोदयन्, K2 प्राचोदयान्; D2 ० प्राचोदयन्, Ds
प्रानो'

44 ^a) G1 रथस्थस्य Das रथमास्थस्य शक्रस्य —^०)
Das as corrupt —^d) T2 G1 s M1 वपुर (for
रूपम्) K0 B0 (marg as in text) M0 सुदुर्लभं;
K1 D1 ० सुदर्शनं; Das Ds २ १ सुदुर्दश (for 'दंशम्)

Colophon Ś1 G0 missing K2 s B1-5 Dal as
Dn2 n4 D1 G4 s M1-4 absent — Sub parvan
K1 २ ३ ० V1 B0-० Das as Dn1 n4 Ds D2-8 T G1-8
M1 २-१ भीष्मधर्म — Adhy name K2 २ ३ ० V1 B0
२-० Das as Dn1 n4 Ds D2 १ २-३ वृत्रवध'; K1 D1 ०
वृत्रवधे ज्वरोत्पत्ति; M0 ० वृत्रसमोहन — Adhy no
(figures, words or both) K0 6, B1 M1 २-१ 106,
Dn1 Dn1 D1 T1 G2 s 107; T2 120; G2 122.

— Śloka no Das Ds 45; Dn1 n4 44

273

— This adhy is missing in G0 (of v 1 12
259 1)

1 Ś1 is missing up to 26^{ab} (of v 1 12 263
52) K2 ० om the ref —^a) D1 तु, D2 १ च
(for तु) D1 T G1 s तदा राजन् (for महाराज)
—^b) K1 Dal D2 सर्वत (for 'श) K2 ज्ञानावृष्टस्य
सर्वत —^c) Dal अभवद्

2 Ś1 missing (cf v 1 1) —^a) K1 2 Das
ज्वलित (Das 'क्त'स्यो; Dal ज्वलित्यस्यो; G2 M1 २-१
ज्वलितश्च (G2 'त च' (for ज्वलितास्यो) K4 Das as
घोरे, G2 M1 s ० घोरे (for घोरो) —^b) G1 वैवर्ण्यं;
G2 वैगुण्य; M0 वैवर्ण्यश्च (for 'र्ण्य) Das as Dn1
चागमत्; G2 M1 s ० चाभवत् (for चागमत्) —^d)
D1 निश्वासश्च, G2 उच्छ्वासश्च (for आसश्च) K1 २ ४ १
Das Ds ० M1 चास्य; B0 Ds चैव, Dn1 D0 चाय
(for चापि) B0 (marg as in text) T1 G1 s अग
मन् (for अभवन्) K1 २ ४ १ Ds २ १ ० तदा; B0
(marg) सदा (for महान्) —^c) Some MSS निश्वा-
सश्च M1 २-१ नरोत्तम (for महाघृप) T1 आसश्चाप्य
गमघृप

3 Ś1 missing (of v 1 1). —^a) T2 M0 शिवाश्च,
Ca (gloss शृगाली) शिवा (as in text) D1 ०
चाशिव (for चाशिव). Dn4 Dn1 सकाशात्; T2 M0

उल्काश्च ज्वलितास्तस्य दीप्ताः पार्श्वे प्रपेदिरे ॥ ३
 गृध्रकङ्कवडाश्रैव वाचोऽमुञ्चन्सुदारुणाः ।
 वृत्रस्योपरि संहृष्टाश्चक्रवत्परिवभ्रमुः ॥ ४
 ततस्तं रथमास्थाय देवाप्यायितमाहवे ।
 वज्रोद्यतकरः शक्रस्तं दैत्यं प्रत्यवैक्षत ॥ ५
 अमानुषमथो नादं स मुमोच महासुरः ।
 व्यजृम्भत च राजेन्द्र तीव्रञ्जरसमन्वितः ।

अथास्य जृम्भतः शक्रस्ततो वज्रमवासृजत् ॥ ६
 स वज्रः सुमहातेजाः कालाग्निसदृशोपमः ।
 क्षिप्रमेव महाकायं वृत्रं दैत्यमपातयत् ॥ ७
 ततो नादः समभवत्पुनरेव समन्ततः ।
 वृत्रं विनिहतं दृष्ट्वा देवाना भरतर्षभ ॥ ८
 वृत्रं तु हत्वा भगवान्दानवारिर्महायशाः ।
 वज्रेण विष्णुयुक्तेन दिवमेव समाविशत् ॥ ९

C 12 10153
 B 12. 26 [2] 11
 K. 12. 289 11

-मकाशास् (for शा) Da^o a1 शिवा च शिवमाकाशा
 —^b) D. तस्या (for तस्य) Da^o Mc वक्रा (for
 वक्रात्) K^o लुधारणा, Da^o सुदारुणा, D^o T^o सुदा
 रुणा, D^o 1 G^o 2 सुदारुणात् (for णा) —^c) K^o
 D^o 9 निपपात (for निष्प^o) —^d) K^o सृति (for
 स्मृति) D. 1 तस्य च, T G^o 8 नटास्य (for सा
 तस्य) —^e) K^o दीप्त K^o 2 D^o 1 1 पार्श्व; B^o
 पार्श्व (for पार्श्व)

4 Ś^o missing (cf v 1 1) —^a) D^o 1 गृध्रा
 कका (for गृध्रकङ्क) K^o 4 D^o 1 वटाश्च, D^o पटाश्च,
 T G^o 1 M^o 1 1 वटाश्च (for वटाश्च) K^o गृध्रवकटा
 श्रैव, K^o कका गृध्रा चलाश्रैव; V^o Bo 1 1 Da^o a1
 Dn^o n1 D^o D^o 1 1 1 गृध्रा कका चलाकाश्च (B^o 1 1 Da^o
 a1 चलाश्रैव) —^b) K^o वाचो (for वाचो) K^o M^o 1 1
 [S]मुचत् Da^o सुदारुणा —^c) Da^o वृत्रश्च (for
 'स्य) K^o 1 Bo 1 1 1 (marg n1 in text) 9 Dn^o n1
 D^o D^o 1 1 1 G^o 1 ससृष्टाश्च, K^o D^o 1 1 सतुष्टाश्च; M^o
 मसृष्टाश्च (for महष्टाश्च)

5 Ś^o missing (cf v 1 1) —^a) K^o अतस् (for
 तस्य) B^o (marg) D^o 1 G^o 1 1 तु (for त) G^o
 रगम् (for रथम्) T^o स्वरितम् (for त रथम्) —^b)
 K^o 1 1 देवाप्याय (K^o देवोप्याय)तम्; Bo 1 1 (marg n1
 in text) 8 Dn^o D^o 1 1 1 M^o 1 1 देवाप्यायि (M^o 'यी)त
 (for 'यितम्) —^c) K^o 1 V^o Bo 1 1 1 (marg n1
 in text) 9 Da^o a1 Dn^o n1 D^o D^o 1 1 1 समवे (D^o
 सुदं)क्षत, K^o G^o 1 प्रत्यवैक्ष्य (G^o 'क्षि)त; G^o 1 अग्नि
 वीक्ष्यत (for प्रत्यवैक्षत)

6 Ś^o missing (cf v 1 1) —^a) D^o महा,
 D^o च यन् (for अथो) G^o दान (for नाद) D^o
 अमानुष च यथाद —^b) K^o 1 1 B^o Da^o a1 मुमोच स
 (Da^o a1 सु) (by transp). B^o महास्वन; Da^o 'सुर
 —^c) D^o reads 6^o-7^o twice —^d) K^o 1 1 V^o Bo 1 1 1
 Da^o a1 Dn^o n1 D^o D^o 1 1 1 (both times), 1 1 1 इयञ्

भचै (Dn^o भाचै)व (for जुम्भत च) T^o G^o 1 व्य (G^o
 वि)जृम्भत महाराज —^d) B^o (marg) समावृत (for
 समन्वित) —^e) K^o 1 B^o 1 1 (marg) 9 Da^o a1 D^o 1 1
 (both times) 1 तथास्य (for अथा^o) Da^o चक्रस्,
 T^o G^o 1 1 तस्य (for शक्रश्च) —^f) T^o G^o 1 1 शक्रो;
 G^o 1 Ms तथा (for ततो) K^o om (hapl) from
 मत्रासृजत् up to दैत्य (in 7^d)

7 Ś^o missing (cf v 1 1) For the repetition
 in D., cf v 1 6 K^o om up to दैत्य (cf v 1 6)
 D^o transp 7^o and 7^o —^a) T^o G^o 1 1 स (for
 सु) K^o Da^o तेजा (for 'तेजा) —^b) K^o काला
 ग्निसदृशोपमा; T G^o 1 1 कालांतकयमोपम, G^o काला
 ग्निसमविग्रह —^c) D^o repeats 7^o after 7 —^d) D^o
 महाभाग; D^o (third time) महासुरो (for 'काय
 —^e) K^o D^o 1 1 (both times) 1 1 M^o दैत्य वृत्रम् (by
 transp), K^o V^o Bo Dn^o वृत्रदैत्यम्, K^o दिव्य
 वृत्रम्; G^o दैत्यवृत्रम् K^o अपादयत्

8 Ś^o missing (cf v 1 1) K^o D^o 1 1 1 transp
 8^o and 8^o D^o a1 om 8^o-9^o D^o om (hapl) 8^o
 —^a) K^o च, T^o G^o 1 हि (for वि) —^b) After 8,
 K^o reads 12^o for the first time, repeating it in its
 proper place

9 Ś^o missing (cf. v 1 1) Da^o a1 om 9^o (cf.
 v 1 8) —^a) K^o 1 B^o 1 1 T^o G^o M^o 1 1 1 हत्वा तु
 (K^o च) (by transp), G^o निहत्वा K^o भगवान्;
 Bo Dn^o D^o 1 1 1 मघवा, B^o 1 1 Dn^o D^o D^o 1 1 1 मघवान्;
 G^o बल (for भग) —^b) K^o मानवारि; Da^o दान
 वारि (for 'वारिर्) —^c) B^o (marg) युक्तेन (for
 युक्तेन) —^d) K^o D^o 1 1 विशम्, Da^o D^o 1 1 G^o
 M^o 1 1 1 विमम्, D^o 1 1 वितम् (for दिवम्) —^e) After
 9, B^o ins an addl oolophon [Adhy name वृत्रवध]

10 Ś^o missing (cf. v. 1. 1). —^b) K^o 1 1 M^o
 अग्निनिस्सृता (for 'निस्सृता). Da^o शरीरादिभिनिस्सृता.

C. 12. 10183
B 12. 269(2).11
K 12 269 11

अथ वृत्रस्य कौरव्य शरीरादमिनिःसृता ।
ब्रह्महत्या महाघोरा रौद्रा लोकभयावहा ॥ १०
करालदशना भीमा विकृता कृष्णपिङ्गला ।
प्रकीर्णमूर्धजा चैव घोरनेत्रा च भारत ॥ ११
कपालमालिनी चैव कृशा च भरतर्षभ ।
रुधिरार्द्रा च धर्मज्ञ चीरवस्त्रनिवासिनी ॥ १२
साभिनिष्क्रम्य राजेन्द्र तादृश्रूपा भयावहा ।
वज्रिणं मृगयामास तदा भरतसत्तम ॥ १३

कस्पचिन्वथ कालस्य वृत्रहा कुरुनन्दन ।
स्वर्गायामिमुखः प्रायाल्लोकानां हितकाम्यया ॥ १४
विसान्निःसरमाणं तु दृष्ट्वा शक्रं महौजसम् ।
कण्ठे जग्राह देवेन्द्रं सुलभा चाभवत्तदा ॥ १५
स हि तस्मिन्समुत्पन्ने ब्रह्महत्याकृते भये ।
नलिन्यां विसमध्यस्थो वभ्रूवाब्दगणान्वहून् ॥ १६
अनुसृत्य तु यत्नात्स तथा वै ब्रह्महत्याया ।
तदा गृहीतः कौरव्य निश्चेष्टः समपद्यत ॥ १७

— °) K₁ ६ Bo ६-७ Das ५५ Dn₁ ५५ D₃ D₂ ६ ६ ६ G₂
M₁-१ ब्रह्महत्या (for 'हत्या) K₁ G₂ महाघोर (for
'घोरा) — °) B₀ (marg) ६ (marg as in text)
D₁ रौद्री K₁ B₁ भयावहा, T₁ G₂ भयकरा (for
भयावहा) G₁ रौद्रा घोरभयकरा.

11 Ś₁ missing (of v 1 1) K₀ om (hapl)
11^a-13^b K₁ repeats 11 after 13^{ab} — °) T G₂ ६
M₁ कराल- (for 'ल) K₁ ३ B₀ (marg) ६ G₂ M₁
६ ६ -वदना; K₁ (both times) B₀ (orig) ७ D₃ १ T
G₁ ६ दर्शना (for दशना) Das घोरा (for भीमा)
— °) K₁ पिंगला; T G₂ ६ पिंगला — °) M₀
विकीर्ण- (for प्र') M₁ ६-१ चापि (for चैव)

12 Ś₁ missing (of v 1 1) K₀ om 12 (of
v 1 11) — °) Dn₁ पालिनी; G₂ -मालिका (for
-मालिनी) — °) B₀ ६ (marg) Dn₁ ५५ D₃ D₂ ६
६ ६ कृष्येव, B₀ (marg) १ कृष्णा च (for कृशा च)
— K₁ reads 12' for the first time after 8 — °)
T₁ G₁ ६ रुधिराका (for 'रार्द्रा) — °) V₁ Bo ६-७
Das ५५ Dn₁ ५५ D₃ D₂ ६ ६-७ चीर (Das ५५ चिर-, Dn₁
Dn₁ चीर)वल्कलवासिनी (B₀ 'धारिणी), T G₁ ६ M₁
६-१ चीरवस्त्रा वि (T₁ 'स्त्रवि)भीषणा

13 Ś₁ missing (of v 1 1) K₀ om 13^{ab} (of
v 1 11) — °) T G₁ ६ तु वि (T₂ नि)स्वस्य; G₂
M₁ ६-१ सा हि निष्क्रम्य (for साभिनिष्क्रम्य) — °)
D₁ तादृश्रूपा (for 'श्रूपा) — After 13^{ab}, K₁ repeats
11 — °) B₁ वज्रेण (for वज्रिण) — °) T₂ तथा;
M₀ सदा (for तदा) K₁ B₀ भारत (for भरत-)

14 Ś₁ missing (of v 1 1) — °) D₃ रघु (for
कुरु). — °) D₁ T₁ G₁ ६ [अ]भिमुख (for 'मुख).

15 Ś₁ missing (of v 1 1). — °) K₀ B₀ ७ D₀

(before corr) विसान्; K₁ V₁ B₀ १ D₃ ६ ७ विशान्;
Bo D₃ D₂ ६ (by corr) वेगान्, Das ५५ विशान्;
Dn₁ ५५ सा वि, D₁ T G₁ ६ सा तु (for विमान्);
K₀ १ निसरमान; B₀ 'माणस्, Das ५५ सरमाण (for
निसर') T G₁ ६ तं (for तु) — °) K₁ D₁ महो
जसं — °) G₀ हत्या (for कण्ठे) K₀ V₁ Bo ६ १ ७
Das ५५ जग्राह कंठे (by transp), Dn₁ ५५ D₃ D₂ ६
६ ६ जग्राह वध्या — °) K₁ स्वलभा; D₃ सुमभा (for
सुलभा) G₂ विमनाश्च भवत्तदा

16 Ś₁ missing (of v 1 1) — °) K₁ स हि (for
स हि) — °) K₀ V₁ Bo ६-७ Dn₁ ५५ D₃ D₂ ६ ६ ६
M₁-१ ब्रह्महत्या (for 'हत्या) K₁ [स]न्वे (for भये)
— °) V₁ Das Dn₁ ५५ D₃ D₂ ६ ६-७ T G₁ ६ M₁ ६ ६
नलि (M₀ 'लि)न्या (for 'न्या) K₀ V₁ B₀ Das ५५
D₃ ६ ७ विशा; Dn₁ विशा (for विम) — °) K₁ ६
V₁ Bo ६ १ ६ (marg) ७ Das Dn₁ ५५ D₃ D₂ ६ ६ ६ ६
उवास (for वभ्रूव) Das Dn₁ गुणान् (for 'गणान्).

17 Ś₁ missing (of v 1 1) — °) M₁ ६ ६ भामि
(for अनु). K₁ B₀ D₃ ७ स यत्नात्तु; D₃ १ सय-
त्नस्तु, T₁ G₁ ६ [अ]नुयत्नेन, T₂ तु यत्नेन (for तु
यत्नात्स) M₁ तु (for स) — °) K₁ D₃ ७ तदा
(for तथा) — °) K₁ V₁ Das ५५ Dn₁ D₃ (marg
as in text) ६ ७ M₁ तथा, T G₁ ६ कंठे (for तदा)
— °) K₁ निश्चेष्टः; K₀ V₁ Bo ६ १ ६ (marg as in
text) ७ Das ५५ Dn₁ ५५ D₃ D₂ ६ ६ ६ निश्चेष्टा (for
निश्चेष्ट) K₁ D₃ ७ निश्चेष्टोया (D₁ 'ष्टाया)भवत्तु स'
(K₁ 'त्तदा)

18 Ś₁ missing (of v 1 1) — °) D₃ व्यपोहन,
T₁ G₁ चापनये — °) K₀ B₀ १ ६ (marg) Das ५५
च; G₂ तु (for तां) T₁ G₁ ६ नाशकर्त्ता तु (G₂ हि)
देष्यो. — °) K₀ V₁ Bo ६-७ Das ५५ Dn₁ ५५ D₃
D₂ ६ ६ M₁-१ 'वध्या (for 'हत्या). B₁ व्यपोहिता;

तस्या व्यपोहने शक्रः परं यत्नं चकार ह ।
 न चाशकत्तां देवेन्द्रो ब्रह्महत्यां व्यपोहितुम् ॥ १८
 गृहीत एव तु तथा देवेन्द्रो भरतर्षभ ।
 पितामहमुपागम्य शिरसा प्रत्यपूजयत् ॥ १९
 ज्ञात्वा गृहीतं शक्रं तु द्विजप्रवरहृत्यया ।
 ब्रह्मा संचिन्तयामास तदा भरतसत्तम ॥ २०
 ताम्रुवाच महाबाहो ब्रह्महत्यां पितामहः ।
 स्वरेण मधुरेणाथ सान्त्वयन्निव भारत ॥ २१
 मुच्यता त्रिदशेन्द्रोऽयं मत्प्रियं कुरु भामिनि ।
 ब्रूहि किं ते करोम्यद्य कामं कं त्वमिहेच्छसि ॥ २२

D₂: 'हित

19 Śi missing (cf v l 1) —^a) D₂ om from
 तथा up to संचिन्त (in 20^a) K₁ १ तदा; K₁ lacuna,
 D₂: त्वया, D₁ १ तथा (for तथा) M₁ गृहीतस्तु
 तथा तत्र

20 Śi missing (cf v l 1) D₂ om. up to
 संचिन्त (cf v l 19) —^a) B₀ D₂ D₁ n₁ n₂ D₂
 D₂ ० १ स (for तु) V₁ ज्ञात्वा शक्र गृहीत त —^b)
 K₀ V₁ B₀ ०-१ D₂ n₁ n₂ D₂ D₂ ० ० १ G₁-२
 M₁ १-१ वच्यया (for हृत्यया) —^c) K₀ १ D₂ स
 (for स) —^d) K₁ तदा भरतर्षभ (submetric)

21 Śi missing (cf v l 1) —^a) K₂ D₂ (before
 corr) तम् (for ताम्) K₁ D₁ १ १ १ T G₁ १ महा-
 वेजा (for 'बाहो) —^b) K₀ V₁ B₀ ०-१ D₂ n₁ n₂
 n₃ D₂ D₂ ० ० १ G₂ M₁ ० ब्रह्मवध्या (for 'हत्या)
 K₁ १ B₁ १ D₂ D₂ पितामह, G₁ 'मह (for 'मह)
 —^c) K₂ मधुरेण (for मधु) —^d) B₀ ० शान्त्वयन्.

22 Śi missing (cf v l 1) —^a) K₀ त्रिदशेन्द्रो
 —^b) K₀ V₁ B₀ ०-१ D₂ n₁ n₂ n₃ D₂ D₂ ० ० १
 भामिनि, D₁ G₁ २ भामिनी (for 'नि) —^c) B₁ शह
 (for शह) —^d) K₁ D₁ १ कामं त्व कम्; B₁ D₂
 D₁ n₁ n₂ D₂ ० १ कामं किं त्वम्, B₁ T₂ कामं त्व किम्;
 M₁ १ ० क त्व कामम्

23 Śi missing (cf v l 1) K₀ V₁ B₀ ०-१
 D₂ n₁ n₂ n₃ D₂ D₂ ० ० १ G₂ M₁-१ ब्रह्मवध्या (for
 'हत्या) —^a) D₂ om. (hapl) from त्रिलोक up to
 प्रीते (in 23^b) K₂ १ V₁ B₁ १ (marg as in text)

ब्रह्महृत्योवाच ।

त्रिलोकपूजिते देवे प्रीते त्रैलोक्यकर्तारि ।
 कृतमेवेह मन्येऽहं निवासं तु विधत्स्व मे ॥ २३
 त्वया कृतेयं मर्यादा लोकसंरक्षणार्थिना ।
 स्थापना वै सुमहती त्वया देव प्रवर्तिता ॥ २४
 प्रीते तु त्वयि धर्मज्ञ सर्वलोकेश्वरे प्रभो ।
 शक्रादपगमिष्यामि निवासं तु विधत्स्व मे ॥ २५
 भीष्म उवाच ।
 तथेति तां प्राह तदा ब्रह्महृत्यां पितामहः ।
 उपायतः स शक्रस्य ब्रह्महृत्यां व्यपोहत ॥ २६

C 12 10170
 B 12 203[2] 26
 K 12. 200 26

D₂ n₁ D₂ त्रैलोक्य (for त्रिलोक) D₂ -पूजिते (for
 -पूजिते) K₂ T₁ देव (for देवे) —^b) K₁ प्रीत (for
 प्रीते) K₀ कर्मणि, D₂ १ -कर्तारि (for कर्तारि) —^c)
 D₁ D₀ द्वि (for [ह]ह) K₂ मन्योह, K₁ ० V₁ B₀ ०-१
 D₂ n₁ n₂ D₂ D₂ ० ० १ मन्यामि (D₂ 'नि),
 T₁ G₂ मन्या ह (for 'न्येऽह) D₂ १ कृतं मन्येहमे (D₁
 'न्ये ममे)वेह —^d) G₁ सु- (for तु) K₂ १ निध
 त्व मे; B₀ विधत्सया; D₂ १ वदस्व मे

24 Śi missing (cf v l 1) —^a) K₁ D₁ ०
 स्थापिता वै सु; B₁ (marg as in text) स्थापनेय सु-
 D₁ 'ना वै तु; T₂ G₁ 'नायै सु; G₂ 'नायेह, M₁
 १ ० 'ना सा सु, M₁ 'ना साधु (for 'ना वै सु)
 —^d) K₁ १ भुवि, T₂ G₁ देव (for त्वया) K₁ १
 D₂ D₂ १ T G₂ प्रकीर्तिता (for प्रव')

25 Śi missing (cf v l 1) —^a) K₁ corrupt
 D₂ १ त्वयि (for त्वयि) K₂ देवेदा, B₁ D₂ १ धर्मज्ञे,
 G₂ धर्मज्ञ (for 'ज्ञ) —^b) K₁ सर्वे (for सर्वं)
 K₂ देवेश्वरे, K₀ V₁ B₀ ०-१ D₂ n₁ n₂ n₃ D₂
 ० ० १ T G₂ १ लोकेश्वर, G₁ 'श्वर (for 'श्वरे) K₁
 D₁ १ १ G₁ M₁ प्रभो (for प्रभो) —^c) K₂ ० १ B₁
 (marg as in text) D₂ n₁ n₂ D₂ T₂ क्षपि; D₂
 क्षय (for क्षप) B₁ (marg) क्रमिष्यामि (for गमि)
 —^d) K₀ V₁ B₀ ० १ १ D₂ n₁ n₂ D₂ ० ० १ M₁
 १-१ स-; D₂ lacuna, D₂ स (for तु) K₂ १
 निधत्स्व; K₁ D₂ १ १ वदस्व (for विधत्स्व)

26 Śi missing up to 26^{ab} (cf v l. 1) G₁
 M₁ १-१ om the ref D₂ n₁ n₂ om 26^{ab} —^a) K₁
 त्वां (for तां) K₁ १ १ ब्रह्महृत्यां; B₁ तदा प्राह (by

ततः स्वयंभुवा ध्यातस्तत्र बद्धिर्महात्मना ।
ब्रह्माणस्युपसंगम्य ततो वचनमब्रवीत् ॥ २७
प्राप्तोऽसि भगवन्देव त्वत्सकाशमरिंदम ।
यत्कर्तव्यं मया देव तद्भवान्वक्तुमर्हति ॥ २८

ब्रह्मोवाच ।

बहुधा विभजिष्यामि ब्रह्महत्यामिमामहम् ।
शक्रसाद्य विमोक्षार्थं चतुर्भागं प्रतीच्छ मे ॥ २९

अग्निरुवाच ।

मम मोक्षस्य कोऽन्तो वै ब्रह्मन्ध्यायस्व वै प्रभो ।

एतदिच्छामि विज्ञातुं तत्त्वतो लोकपूजित ॥ ३०

ब्रह्मोवाच ।

यस्त्वां ज्वलन्तमासाद्य स्वयं वै मानवः क्वचित् ।
वीजौषधिरसैर्वहे न यक्ष्यति तमोवृतः ॥ ३१
तमेपा यास्यति क्षिप्रं तत्रैव च निवत्स्यति ।

ब्रह्महत्या हव्यवाह व्येतु ते मानसो ज्वरः ॥ ३२

भीष्म उवाच ।

इत्युक्तः प्रतिजग्राह तद्वचो हव्यकव्यभुक् ।

पितामहस्य भगवांस्तथा च तद्भूत्प्रभो ॥ ३३

transp), T₁ G₁ ३ प्राह ततो —^b) K₁ २ ४ तदा
प्राह, K_० V₁ Bo ०-१ Dn₁ n₁ D_१ D_२ ३ ० ३ T_२ G_२
M_१-१ ब्रह्मवध्यां (for 'हत्यां) B_१ om (hapl) from
पितामह up to ब्रह्महत्यां (in 26^d) K_१ D_१ D_२ ०
पितामह —^c) K_१ D_१ D_२ ० तु (for स) M_१ उपा
यात्तस्य शक्रस्य —^d) K_० V₁ Bo ० (marg as in
text) १ ३ D_१ a_१ Dn₁ n₁ D_१ D_२ ३ ३ T_२ G₁ M_१-१
ब्रह्मवध्यां (D_१ 'ध्या), K_१ 'वत्या (for 'हत्यां) K₁
'व्यपोहत्, V₁ D_१ १ T₁ G₁ ३ M₁ ५-१ 'हितु, Bo Dn₁
'हत्, B_१ ३ (both marg) ० 'हयत्; T_२ 'हितु (for
'हत्)

27 ^a) K₁ २ ख्यातस्य, K_१ [अ]प्यास्ते (for ध्या
तस्य) —^b) K_१ T₁ G₁ ३ त्वग्निर, G_२ चाग्निर (for
वद्विर) K₁ D_२ महात्मन D_० तत्र ब्रह्ममिहात्मना
—^c) K_२ D_२ ब्रह्मणम्, D_१ ब्रह्मणम् (for ब्रह्मां)
K_१ D_१ ० सगस्य (for 'स्य) —^d) Ś₁ K₁ २ ४ तदा
(for ततो)

28 Before 28, K_० B_१ ३ D_१ a₁ 1n_१ अग्निरुवाच
—^a) K_१ Bo D_१ a₁ D_० भगवान् (for 'वन्) Ś₁
K₁ २ अथ प्राप्तोऽसि भगवस्व —^b) K₁ अरिंदम, K_० १
V₁ Bo ० १ ३ (marg) ० D_१ a₁ Dn₁ n₁ D_१ D_२-१ T
G₁-३ M_१ अनिंदित (K_० D_१ D_२ ० T₁ G_१ 'त), M₁
३ ० अनिंदित (for अरिंदम). —^c) K_२ G₁ तत् (for
यत्) D_० महादेव, M_१ तथा देव (for मया देव)
—^d) D_१ १ भवांस्तद् (by transp) K_१ १ D_१ Dn₁
n₁ D_१ D_२ १ ०-१ G₁ अर्हसि (for 'ति)

29 ^b) K_० V₁ Bo ०-१ D_१ a₁ Dn₁ n₁ D_१ D_२ ३
० ३ T_२ M_१-१ ब्रह्मवध्याम् (for 'हत्याम्) —^c) D_०
T_२ M₁ ३ ० [अ]स्य (for [अ]ध) —^d) K_१ प्रीच्छ, D_१
a₁ २ (before corr) D_० १ प्रतीक्ष; M₁ प्रयच्छ (for

प्रतीच्छ)

30 D_१ om the ref. —^a) D_० मोक्षाय (for
मोक्षस्य) K₁ कौतो वै; K_२ ४ कौतेय, T₁ २ (before
corr as in text) G₁ कालो वै; G_२ तातो वै (sic); G_३
काल वै (for कोऽन्तो वै) —^b) D_१ a₁ त्रायस्व, D_१
ध्यायसि (for ध्यायस्व) B_१ T₁ G₁ ३ तत्, T_२ M₁ ५-१
मे (for वै) D_० विभो (for प्रभो) V₁ ब्रह्महत्यास्व-
तध्रभो (sic), B_० (marg) ब्रह्मस्तद्बाह्वर प्रभो, G_२
ब्रह्मवध्यासु वै प्रभो —^c) Ś₁ K₁ २ ४ [अ]ह (for वि)
D_१ १ विज्ञातुमिच्छामि (by transp) —^d) K₁ पूजिता,
K_१ Bo १ D_१ D_२ ० पूजित (for 'त) T_१ G₁ ३ M_१
स्वतो लोकप्रपूजित

31 ^a) Ś₁ K₁ ३ यस्त्वा, M_१ यो वै (for यस्त्वां)
G₁ यस्त्वांजाले समासाद्य —^c) M_१ बीजौषधै (for
'षधि) —^d) K_१ B_१ Dn₁ G₁ यक्षति, D_१ वक्ष्यति
(for यक्ष्यति) D_१ a₁ ततो वृत, D_१ १ तमोगत, G_३
'वृत (as in text)

32 ^a) K_१ तमेपा, D_१ a₁ corrupt, D_० तमेपौ (for
तमेपा) G_३ तमेवास्यति क्षिप्रं (submetric) —^b) T
G₁ ३ वि-, G_२ lacuna (for च) D_१ १ निवत्स्यते,
G₁ निवत्सति —^c) K_० V₁ Bo ०-१ D_१ a₁ Dn₁ n₁
D_१ D_२ ३ ० ३ T_२ G_२ M_१-१ ब्रह्मवध्या (for 'हत्या) V₁
महाबाहो (for हन्यवाह) —^d) M₁ ५-१ व्येतु T
मनसो (for मां) D_१ व्यय (for 'ज्वर)

33 K_१ ० १ Bo १-१ D_१ a₁ Dn₁ n₁ D_१ D_२-१ T
G₁-३ M_१ ५-१ om. the ref V₁ reads it on marg
—^a) K₁ इत्युक्ता, K_१ D_१ ० के; D_१ a₁ 'क्त (for
'क्त) —^b) D_१ तद्वा D_० कव्यभाक्, G_२ 'वाद
(for 'भुक्) —^c) M_० १ तदा (for तथा). K₁
प्रभो; T_१ G₁ ३ M_१ पुरा (for प्रभो)

ततो वृक्षौपधितृणं समाहूय पितामहः ।
 इममर्थं महाराज वक्तुं समुपचक्रमे ॥ ३४
 ततो वृक्षौपधितृणं तथैवोक्तं यथातथम् ।
 व्यथितं वह्निवद्राजन्ब्रह्माणमिदमब्रवीत् ॥ ३५
 अस्माकं ब्रह्महत्यातो कोऽन्तो लोकपितामह ।
 स्वभावनिहतानस्मान्न पुनर्हन्तुमर्हसि ॥ ३६
 वयमग्नि तथा शीतं वर्षं च पवनेरितम् ।
 सहामः सततं देव तथा छेदनभेदनम् ॥ ३७
 ब्रह्महत्यामिमामद्य भवतः शासनाद्वयम् ।

ग्रहीष्यामस्त्रिलोकेश मोक्षं चिन्तयतां भवान् ॥ ३८
 ब्रह्मोवाच ।
 पर्वकाले तु संप्राप्ते यो वै छेदनभेदनम् ।
 करिष्यति नरो मोहाचमेषानुगमिष्यति ॥ ३९
 भीष्म उवाच ।
 ततो वृक्षौपधितृणमेवमुक्तं महात्मना ।
 ब्रह्माणमभिसंपूज्य जगामाशु यथागतम् ॥ ४०
 आहूयाप्सरसो देवस्ततो लोकपितामहः ।
 वाचा मधुरया प्राह सान्त्वयन्निव भारत ॥ ४१

C 12-10185
 B 12 2287 43
 K 12 228 44

34 Śi K1 ३ ४ D1 १ १ om (hapl) 34, K7 D2
 read it on marg —^a) B9 तथा (for ततो) G1
 वृक्षौपधि (for वृक्षौ) D5 तृणा (for तृण) —^b)
 D4 D51 समाहूय, G1 'नूय (for 'हूय) K7 D5 M7
 पितामह —^c) M1 १ ६ इदम् (for इमम्) —^d) T
 G1 १ एवोप (for समुप) — After 34, T G1 १
 Kumbh ed 125 (= 12 273 49)

K6 १ B1 ० D43 44 D5 ० T G8 M1 ६-१ सहाम (for
 'म) K7 मतले (for 'त) D5 १ G2 सहामहे सदा देव
 —^d) D51 छेदेन (for छेदन) K6 V1 B0 Dn1 n4
 D52 D2 १ ६-६ भेदने (for 'नम्) T1 G1 तथा भेद च
 (G1 'देन) छेदन

731* इयं वृत्रादनुशाता ब्रह्महत्या महाभया ।
 पुरुहूत चतुर्यांशमस्या यूय प्रतीच्छत ।

38 K4 om (hapl) 38^a-39^b —^a) K6 V1 B0,
 ६-० D43 44 Dn1 n4 D5 D2 १ ६ ० T G1-8 M6-१ ब्रह्म
 वक्ष्याम् (for हय्याम्) —^b) G2 भगवत् (for भवत))
 Śi K1 ३ स्वय (for वयम्) —^c) K2 १ B5-8 D44
 D5 ० १ T1 G8 गृहीष्यामस् (T1 G8 'म); K6 V1 D5
 ग्रहीष्यामस् (K6 'म) (for ग्रही) —^d) K2 मोक्षो
 (for मोक्ष) D5 १ G2 चिंतय नो (for 'यतां) K7
 D4 ० तथा छेदनभेदन (= 37^d)

[(L 1) Kumbh ed पुत्राद् (for वृ*) T2 ब्रह्म
 वक्ष्या भयावहा (for the post half) — (L 2) T1 G8
 पुरुहूनाच् (for 'हून्) T1 प्रतीच्छ त, T2 प्रयिच्छथ (for
 प्रतीच्छत)]

39 K4 om 39^a (cf v 1 38) —^a) V1 ब्रह्म
 काले; D43 पूर्व (for पर्व) D4 तु (for तु) G8
 संप्राप्तो (for स्ते) —^b) Śi K1 ३ १ D1 ० वक्ष (for वै)
 K6 १ V1 Dn4 D5 १ ० भेदने; D41 T2 'न (for
 'नम्) —^c) T1 G1 १ ततो (for नरो) —^d) Śi
 K1 ३ ० B8 T G1 १ एव (for एया)

35 ^a) G1 वृक्षौपधि (for वृक्षौ) D5 तृणां (for
 तृण) —^b) Śi K1 ३ यथा तथा, M6 ० यतश्चय (for
 ययातयम्) —^c) K1 व्यथित, K7 व्यथित (for व्य
 थित) T G1 १ क्षमवद् (for वह्निवद्)

40 T2 om the ref —^b) D5 एकम् (for एवम्)
 M1 ० १ उक्ते (for उक्त) M1 ० महात्मन —^d) K7
 D4 ० च, D43 [क्षा]शुर D5 १ ययासुक्ष (for 'गतम्)

36 ^a) K4 ० B0 ६-० D43 44 Dn1 n4 D5 D2 ० १
 T G1-8 M6-१ 'वक्ष्याया', K7 V1 D5-१ १ ० M1 हत्याया'
 (for हत्यातो) —^b) Śi K1 ३ भागो, B9 Dn4 D5
 कौते (for कोऽन्तो) —^c) K1 D1 ० स्वभावनिहितान्;
 K7 'निहतो; T1 G2 १ M1 ६-१ स्वभावनिहितान्, T2
 'वाधि' (for 'वनिहितान्) K3 ० V1 B0 १ ० Dn5 44
 Dn1 n4 D5 D2 १ ६-६ द्वे (D5 दे) वेनाभिहता (B1 'पि हता,
 Dn4 'भिमहा) नस्मान् —^d) D5 १ स्व (for न) D5
 हेतुम् (for हन्तुम्) D5 अर्हति

41 ^b) G2 ब्रह्मा, M1 ० ० क्षियो (for ततो) D41
 लोका; D5 लोक (for लोक) D5 M7 पितामह
 —^c) K7 laouna for मधुरया प्राह —^d) B0 D5 शांत्व
 यन्

37 ^a) Śi K1 ३ M6 क्षमिस् (for क्षमि) D5 १
 सदा दीप्त (for तथा शीत) M7 हित (for शीतं).
 —^b) K4 वर्षे च; D5 १ वर्षतं (for वर्षं च). —^c)

42 ^a) D5 इदम् (for हयम्) T G1 १ इदम् (for
 इन्द्राद्) —^b) K4 ० V1 B0, ६-० D43 44 Dn1 n4 D5

C 12 10185
B 12 26221 44
K 12. 216 45

इयमिन्द्रादनुप्राप्ता ब्रह्महत्या वराङ्गनाः ।

चतुर्थमस्या भागं हि मयोक्ताः संप्रतीच्छत ॥ ४२

अप्सरस ऊचुः ।

ग्रहणे कृतबुद्धीनां देवेश तव शासनात् ।

मोक्षं समयतोऽस्माकं चिन्तयस्व पितामह ॥ ४३

ब्रह्मोवाच ।

रजस्वलासु नारीषु यो वै मैथुनमाचरेत् ।

तमेषा यास्यति क्षिप्रं व्येतु वो मानसो ज्वरः ॥ ४४

भीष्म उवाच ।

तथेति हृष्टमनस उक्त्वाथाप्सरसां गणाः ।

स्वानि स्थानानि संप्राप्य रेमिरे भरतर्षभ ॥ ४५

तत्सिलोककृदेवः पुनरेव महातपाः ।

अपः संचिन्तयामास घ्यातास्ताश्चाप्यथागमन् ॥ ४६

तास्तु सर्वाः समागम्य ब्रह्माणमभितौजसम् ।

इदमूचुर्वचो राजन्प्रणिपत्य पितामहम् ॥ ४७

इमाः स देव संप्राप्तास्त्वत्सकाशमरिंदम ।

शासनाच्च देवेश समाज्ञापय नो विभो ॥ ४८

ब्रह्मोवाच ।

इयं घृत्रादनुप्राप्ता पुरुहूतं महाभया ।

ब्रह्महत्या चतुर्थांशमस्या यूयं प्रतीच्छत ॥ ४९

आप ऊचुः ।

एवं भवतु लोकेश यथा वदसि नः प्रभो ।

D₂ s s s T G₂ M₅₋₇ ब्रह्मवध्या (for 'हत्या) K₄ वराङ्गना, B₁ D₂₁ D₂ s s G₁ 'गना (for 'गना) —^a) V₁ D₂ १ तृतीयम् (for चतुर्थम्) Ś₁ K₁ s s अस्य, D₂ अस्यां (for अस्या) K₆ B₀ s (marg as in text) १ s (marg) D₂₈ a₁ D₂₁ n₁ D₂ D₂ s M₁ s-1 भागांशं, D₂ s भागार्थं; G₂ भाग वै (for भाग हि) K₇ D₄ s चतुर्थभागमेव हि; T₁ G₁ 'यस्यास्य भाग हि —^d) V₁ मयोक्त; B₁ D₂₄ D₄ G₁ 'क्ता; D₂₄ G₂ 'क्त (for 'क्ता) V₁ B₀ (marg) s D₂₄ D₂ D₂ s १ s T G₂ s संप्रतीच्छय; D₂ संप्रतीक्षती (for 'च्छत).

43 ^a) M₁ s s सग्रहे (for ग्रहणे) —^b) Ś₁ K₁ s s भगवत् (K₁ s 'वत्)स; D₂ देवेन्द्र (for देवेश) B₀ कृत (for तव) —^c) K₁ मोक्षे (for मोक्ष). K₄ D₂₄ समयते; B₀ D₂ s शमयतो (for सम) —^d) D₂₄ पितामह

44 ^a) D₂₄ रजस्वलास्तु K₇ D₄ s नारीणां (for 'षु) —^b) K₄ ये (for यो) T G₁ s आम्रजेत् (for आचरेत्) —^c) Ś₁ K₁ s तमेव (for 'या) K₆ [क्षा] यास्यति (for या) —^d) K₆ व्येतु, M₁ s-1 व्येतु (for व्येतु) D₂₈ a₁ D₂ से (for वो)

45 ^a) G₂ तथेति K₁ D₂₁ D₂ मनसा (for मनस) —^b) K₂ s उक्त्वाश्च; K₆ १ V₁ B₀ s-2 D₂₈ a₁ D₂₁ n₁ D₂ D₂ s T G₁ s इत्युक्त्वा (for उक्त्वाय) G₂ M₁ s s ऊचुरप्सरसां गणा —^d) K₆ १ V₁ B₀ s D₂₈ a₁ D₄ s १ s G₂ M₁ s-1 पुरुषर्षभ (for भरत')

46 ^a) G₁ सु (for सि). D₂₁ देव (for देव).

—^b) Ś₁ K₁ s s पितामह (K₁ s 'ह) (for महातपा)
—^c) K₄ आप D₂₄ संचिन्तयामास (sic) —^d)
D₂ १ घातात् (for घ्यातात्) Ś₁ K₁ s s अपि च, K₆
B₁ D₂₄ T₁ चाप्युप (for चाप्यय).

47 ^a) T₁ च (for तु) D₂₁ तयागम्य (for समागम्य). —^b) M₁ अभितौजस —^c) D₂ घोर (for राजन्).

48 Before 48, B₂ ins आप ऊचु 48^b is partly damaged in B₂ —^a) Ś₁ K₁ s स्मो; T G₁ s सु (for स्म) D₂₈ a₁ देव (for देव) —^b) T₁ om (hapl) 48^b-49^a V₁ reads 48^b-49^a on marg —^c) K₇ D₂ चतुर्मुख (D₂ 'ख); M₁ s-1 अनिदि (for अरिंदम) —^d) K₆ V₁ B₀ s १ s D₂₈ a₁ D₂₁ n₁ D₂ D₂ s s s G₂ M₁ s-1 लोकेश; D₂ देवस्य (for देवेश). —^e) K₁ (before corr) मनाज्ञापय V₁ D₂₁ D₂ से (for नो) B₀ D₂₁ n₁ D₂ s s s T₁ M₁ s-1 प्रभो; D₂ प्रभो

49 T₁ om 49^a (of १ l 48) V₁ reads 49^a on marg G₁ om the ref —^a) K₁ (by corr) घृषाद्, T₂ तावद्; G₂ s वषाद् (for घृषाद्) —^b) K₂ G₁ पुरुहूत (for 'हूत) Ś₁ K₁ s भयावहा, D₂ महाभया, G₂ ममाज्ञया (for महाभया) —^c) B₀ १ s D₂₈ D₂₁ n₁ D₂ D₂ s s s G₂ M₁ s-1 ब्रह्मवध्या (for 'हत्या) —^d) G₂ अस्या यूय (for अस्या यूय) V₁ B₀ s s D₂₈ D₂ १ s T G₂ M₁ s १ प्रतीच्छय, D₂₁ D₂ 'क्षय; D₂ 'च्छता; D₂ 'क्षत (for 'च्छत).

50 ^a) D₂ T G₁ s देवेश (for लोकेश). —^b)

मोक्षं समयतोऽस्माकं संचिन्तयितुमर्हसि ॥ ५०

त्वं हि देवेश सर्वस्य जगतः परमो गुरुः ।

कोऽन्यः प्रसादो हि भवेद्यः कृच्छ्राक्षः समुद्धरेत् ॥ ५१

ब्रह्मोवाच ।

अल्पा इति मतिं कृत्वा यो नरो बुद्धिमोहितः ।

श्लेष्ममूत्रपुरीषाणि युष्मासु प्रतिमोक्षयति ॥ ५२

तमेपा यास्यति क्षिप्रं तत्रैव च निवत्स्यति ।

तथा चो भविता मोक्ष इति सत्यं ब्रवीमि वः ॥ ५३

भीष्म उवाच ।

ततो विमुच्य देवेन्द्रं ब्रह्महत्या युधिष्ठिर ।

यथानिसृष्टं तं देशमगच्छद्देवशासनात् ॥ ५४

एवं शक्रेण संप्राप्ता ब्रह्महत्या जनाधिप ।

पितामहमनुज्ञाप्य सोऽश्वमेधमकल्पयत् ॥ ५५

श्रूयते हि महाराज संप्राप्ता वासवेन वै ।

ब्रह्महत्या ततः शुद्धिं हयमेघेन लब्धवान् ॥ ५६

समवाप्य श्रियं देवो हत्वारिंश्च सहस्रशः ।

प्रहर्षमतुलं लेभे वासवः पृथिवीपते ॥ ५७

घृत्रस्य रुधिराच्चैव खुखुण्डाः पार्थ जज्ञिरे ।

द्विजातिभिरभक्ष्यास्ते दीक्षितैश्च तपोधनैः ॥ ५८

सर्वावस्थं त्वमप्येषा द्विजातीनां प्रियं कुरु ।

C 12 10203
B 12 28321. 61
K 12 288 62

Ds1 मोक्षे (for मोक्षं) Bo समयतो, B1 काम' (for सम') —^d) Ds1 स (for स-) G1 संचितयितुम् (sic)

51 ^a) B8 (marg) लोकेश (for देवेश) —^b) V1 Bo Dn1 Ds D2 s s s G2 M1 5-1 जगत' परमा गति'; Dn4 'त कारण प्रभो —^c) Ks 1 V1 B8 Ds4 s4 Ds 5 7 9 T1 G1 s M1 5-1 प्रसादो (for 'दो) —^d) Dn1 n4 यन् (for य'). Dn1 n4 न कृच्छ्रात् (by transp), G1 कृच्छ्रं न.

52 ^a) K1 3 4 अल्प इति; T3 G1 अल्पापिति Dn1 मत (for मतिं) —^d) K4 6 7 Ds4 Dn4 Ds 6 भोक्षति (for मोक्षयति)

53 ^a) S1 K1 2 4 तमेव, Ks B1-9 Ds4 s4 तत्रैपा; K1 तमेपां; Bo Dn1 n4 Ds D2 s s s तमिय (Dn4 'म), G2 तमे* (for तमेपा) — Ds1 reads 53^b twice —^b) S1 तत्र चैव; Ks सा तत्रैव (for तत्रैव च) B1 विवत्स्यति, Ds4 विनश्यति (for निवत्स्यति) —^c) K2 यथा; Ds D1 T G1 s तदा (for तथा) —^d) K1 [अ]सत्यं; Ds सत्त्व (for सत्य) K4 G1 च (for व') Dn4 इति सत्य ब्रवीद्द्वच

54 Some MSS om. the ref. —^a) G2 देवेन्द्रो (for 'वेन्द्र) —^b) Ks V1 Bo 6-9 Ds4 n4 Dn1 n4 Ds D2 s s s T G1 s M1 5-1 ब्रह्मवध्या; G2 हत्या (for 'हत्या) —^c) V1 Bo 3 (marg as in text) Dn1 n4 Ds D2 s s s G2 निवृष्ट, Bo -निवृष्टम् (for निवृष्ट). V1 आवासम्, Bo 1 Dn1 n4 Ds D2 s s s T G1 s M1 5-1 सं वासम्; B8 सवासम्; G2 स्वं वासम् (for सं देशम्). —^d) -Ks Bo, 6-9 Ds4, s4

Dn1 n4 Ds D2 s s s अगमद्, K1 च्छेद्; G2 'च्छद् (for 'च्छद्)

55 ^a) K2 Ds 1 क्रमेण (for शक्रेण) —^b) V1 Bo 3 (marg as in text) Ds4 Dn1 n4 Ds D2 s s s T G1-s M1 5-1 ब्रह्मवध्या (for 'हत्या) G2 परतप (for जनाधिप) —^c) K1 Ds4 Ds 6 9 अनुप्राप्य, G2 M1 खनुनाप्य (for अनु') —^d) K1 2 मोष (Ks 'सु)मेधम् (sic) (for सोऽश्व')

56 ^a) V1 Bo Dn1 n4 Ds D2 s 5-8 M1 5-1 च (for हि), B8 महामाग (for 'राज) —^b) Ks संप्राप्तो (for 'ष्टा) Ds 1 च (for वै) —^c) Ks V1 Bo 6-9 Dn1 n4 Ds D2 s s s T3 M5-1 ब्रह्मवध्या; G2 'वृष्ट्या (for 'हत्या) T1 G1 वृत्, Gs गत (for तत) K2 सिद्धिं (for शुद्धिं) —^d) S1 K2 4 सोश्च भेषादवाप्तवान्, K1 सोश्चमेधमकल्पयत्

57 ^a) K1 श्रिये देहो (for श्रिय देवो) —^c) Ds अनुत्थ

58 ^b) S1 (by corr) K2 खल्लडा; S1 (sup in) हि खडा, K1 द्विदगडा (sic), K1 1 Dn1 n4 Ds-4 s 9 शिखडा, B1 खुखुडा, Ds 1 शिखडी, T G1 s M1 बुहुडा, M1 बुकुडा (for खुखुण्डा) K1 Ds4 यज्ञिरे (for जज्ञिरे) ☞ Ca खुखुण्डा, बहिस्थच्छत्राका (sic) || Cs खुखुण्डा मयूरा—मयूरो मेचक कुन्द खुखुण्ड पलिकस्तथा—इति मयुमती । ☞ —^c) K1 Ds 9 सुरक्ष्या (K1 'क्षा)स; Bo Dn4 क्षमक्ष्यास् —^d) Ds वीक्षितैश्च (for ही)

59 ^a) K1 सर्वावस्थे; B8 (marg) T G1 s 'वस्यस्;

C. 12-10203
B 12. 283(2) 61
K 12. 283 62

इमे हि भूतले देवाः प्रथिताः कुरुनन्दन ॥ ५९
एवं शक्रेण कौरव्य बुद्धिसौक्ष्म्यान्महासुरः ।
उपायपूर्वं निहतो वृत्रोऽथामिततेजसा ॥ ६०
एवं त्वमपि कौरव्य पृथिव्यामपराजितः ।
भविष्यसि यथा देवः शतक्रतुरमित्रहा ॥ ६१

ये तु शक्रकथां दिव्यामिमां पर्वसु पर्वसु ।
विप्रमध्ये पठिष्यन्ति न ते प्राप्स्यन्ति किल्बिषम् ॥ ६२
इत्येतद्वृत्रमाश्रित्य शक्रस्यात्यद्भुतं महत् ।
कथितं कर्म ते तात किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ ६३

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि त्रिसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७३ ॥

२७४

युधिष्ठिर उवाच ।

पितामह महाप्राज्ञ सर्वशस्त्रविशारद ।

अस्ति वृत्रवधादेव विवक्षा मम जायते ॥ १

ज्वरेण मोहितो वृत्रः कथितस्ते जनाविप ।

Dr 'वस्थां K₄ तुमप्येषा (sio), K₇ D₄ ० त्वमेवैषां,
Da₄ त्वमन्येषां —^b) K₆ श्रिय, G₈ lacuna (for
श्रिय) —^c) K₁ (before oorr) देहा (for देवा)
—^d) K₆ प्रस्थिता, K₇ पृथिता

60 ^a) K₇ एव (for एव) K₁ क्रमेण (for शक्रेण)
—^b) K₂ मोक्ष्यान्; K₇ D₄ ० -सौक्ष्म्यान्, Da₄ Dn₄
सौक्ष्म्यान्, D₅ १ सूक्ष्म्यान्, G₁ -सौक्ष्मां; M₇ सौक्ष्म्यान्
(for सौक्ष्म्यान्) T₁ महासुरा —^c) D₆ पूर्व- (for
पूर्व) D₅ १ उपाय पूर्वविहितो; T₂ उपायाह्वितो
युद्धे —^d) V₁ वीर्येण (for वृत्रोऽथ) K₆ Bo ० १ ३
(marg) ० Da₈ a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ०-३ T G₂ ३
M₁ ६-१ ह्यमित, V₁ G₁ अमित, B₈ (orig) चामित;
D₅ [s]प्यमित (for स्थामित-) D₅ तेजस

61 ^a) Ś₁ K₁ त्वाम् (for त्वम्) Bo Dn₁ n₄ D₈
D₂ ३ ० ३ G₁ कौरव्य (for कौरव्य) —^b) G₁ प्रथिताम्
(for पृथिव्याम्) K₄ M₁ अपराजित —^c) D₄ om
(hapl) from सि up to पठिष्य (in 62^c) G₁ M₁
भविष्यति (for 'सि) —^d) G₁ अमित्रह

62 D₂ om up to पठिष्य (of v 1 61) —^c)
V₁ Bo ३ (marg) Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ० ३ T G₁-३ M₁
६-१ वद्विष्यति (for पठि) —^d) Da₈ a₁ प्राप्नोति;
Dn₄ G₁ प्राप्नति; M₇ प्राप्नति D₈ किल्बिष

63 Before 63, T₁ G₈ ins भीष्म उवाच —^a)
G₁ वृत्रम् (for वृत्रम्) T₁ आसाद्य; G₁ आश्रुत्य (for
आश्रित्य) —^d) K₇ D₉ अन्यत् (for भूय) G₁
हृच्छति (for 'सि).

Colophon, G₆ missing K₂ ६ B₁-३ Da₁ a₂ Dn₂
n₈ D₁ G₄ ५ M₂-४ absent — Sub-parvan Ś₁ K₁
२ ४ ० V₁ Bo ०-० Da₈ a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ५-३ T
G₁-३ M₁ ६-१ मोक्षधर्म — Adhy name Ś₁ K₁ २ ४
वृत्रवधोपाख्यान समाप्त, K₇ D₄ ५ १ ० वृत्रवधे ब्रह्महत्यावि
भाग; V₁ M₁ ६-१ वृत्रवध, Bo Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३
० ३ G₁ वृत्रवध समाप्त, D₄ ० (both also) समाप्त वृत्र
वधोपाख्यान — Adhy. no (figures, words or both)
Br 106, Dn₁ D₈ D₇ T₁ G₈ 108; Dn₄ M₁ ० १
107; D₈ 102, T₂ 121; G₁ 100; G₂ 123; M₅
109 — Śloka no Da₁ Dn₁ n₄ 65; D₈ 68

274

☞ This adhy is missing in G₆ (of v 1 12
259 1)

1 ^c) K₄ Bo ० Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ० ३ T G₁ ३
अस्मिन्, M₇ अत्र (for अस्ति) D₆ अत्र (for वृत्र)
K₂ G₂ वधे देव; T G₈ वधे स्वेव, G₁ वधे तात (for
-वधादेव) —^d) K₇ विक्षया, Da₄ विवक्षया Da₈
a₁ D₅ १ समजायते (D₅ १ 'त) (for सम जा) Ś₁
K₁ ३ विवक्षा मम भारत

2 ^a) K₁ स्वरेण (for ज्वरेण) Dn₄ वृत्र, D₆ विप्र
(for वृत्र) —^b) Dn₄ Da₁ M₁ ३ ० कथितं (for
'वत्) —^c) Dn₄ D₇ निहते (for 'तो). Ś₁ K₁
वास्तवेण G₂ M₁ ३ ० [अ]य, M₇ [आ]ह (for [ह]ह)
—^d) B₈ [ए]व (for [ह]ति) K₆ Bo ०-० Da₈ a₁
Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ० ३ तदा; D₅ १ सदा (for मम).

निहतो वासवेनेह वज्रेणेति ममानघ ॥ २
 कथमेप महाप्राज्ञ ज्वरः प्रादुरभूत्कुतः ।
 ज्वरोत्पत्तिं निपुणतः श्रोतुमिच्छाम्यहं प्रभो ॥ ३
 भीष्म उवाच ।
 शृणु राजञ्ज्वरस्येह संभवं लोकविश्रुतम् ।
 विस्तरं चास्य वक्ष्यामि यादृशं चैव भारत ॥ ४
 पुरा मेरोर्महाराज शृङ्गं त्रैलोक्यविश्रुतम् ।
 ज्योतिष्कं नाम सावित्रं सर्वरत्नविभूषितम् ।
 अग्रमेयमनाधृष्यं सर्वलोकेषु भारत ॥ ५

तत्र देवो गिरितटे हेमधातुविभूषिते ।
 पर्यङ्क इव विभ्राजन्नुपविष्टो बभूव ह ॥ ६
 शैलराजसुता चास्य नित्यं पार्श्वे स्थिता बभौ ।
 तथा देवा महात्मानो वसवश्च महौजसः ॥ ७
 तथैव च महात्मानावश्विनौ भिषजां वरौ ।
 तथा वैश्रवणो राजा गुह्यकैरभिसंवृतः ॥ ८
 यक्षाणामधिपः श्रीमान्कैलासनिलयः प्रभुः ।
 अङ्गिरःप्रमुखाश्चैव तथा देवर्षयोऽपरे ॥ ९
 विश्वावसुश्च गन्धर्वस्तथा नारदपर्वतौ ।

C 12. 10218
B 12. 26421. 11
K 12. 289 11

3 *) G₁ जय (for कथम्) D₂ महाप्राज्ञ —^b) K₆ B₅₋₉ D₂ a₁ D₅ 7 T G₁₋₃ M₁ 5-7 ज्वर प्रादुर्बभूव ह, K₇ V₁ B₀ D_{n1} n₄ D₈ D₂₋₄ ० २ ० 'दुर्बभौ कुत —^c) ॐ C₂ निपुणत, भावप्रधानो निर्देश । नेपुण्या दिव्यर्थः । ॐ —^d) K₂ 7 B₅₋₉ D₂ a₁ D₁ ० T₁ G₁ विभो (for प्रभो)

4 *) K₄ ० V₁ B₀ २ (marg as in text) D_{n1} n₄ D₈ D₂ २ ० २ [ह]म, B₇ D₂ a₁ [ए]व (for [ह]ह) — D₇ repeats 4^{ed} after 5^{ed} —^c) T G₂ विस्तर (for विस्तर) ॐ K₁ २ ४ चैव, D₂ वास्य (for चास्य) D_{n1} वक्ष्यामि —^d) K₄ ० 7 V₁ B₀ ०-२ D₂ a₁ D_{n1} n₄ D₈ D₂₋₆ 7 (both times) ० ० T₂ G₁ २ M₇ यादृशम् (for 'श) G₂ M₇ चैव (for चैव)

5 St 5-17 = (var) Vāyu P, I 30 81-93 K₂ om (hapl) 5 —^a) K₁ मेरो (for मेरोर्) K₇ महाराज, T G₁ २ भाग (for 'राज) —^b) D_{n4} त्रैलोक (for 'क्य) K₆ V₁ B₀ ० 7 २ (marg) D₂ a₁ D_{n1} n₄ D₈ D₂ २ २ २ २ M₁ २-7 पूजित (for -विश्रुतम्) — After 5^{ed}, D₇ repeats 4^{ed} D₇ om (hapl) 5^{ed} —^c) D₅ ज्योतिष्मान् (for 'ष्क) ॐ C₂ p २ सावित्र, सवित्राधिष्ठितम् । ॐ —^d) T₂ सर्व (for सर्व) —^e) K₁ अनादयः; D₈ 'ध्यय्य —^f) G₁ मिद्ध (for सर्व-) B₈ लोकेन (for लोकेषु) — After 5, T₁ G₂ ins

732* स्यात्तमासीत्स्वप्तेजोभिरावार्याकंप्रभ स्थितम् ।

[T₁ अधिकार्क- (for आवार्याकं-)]

6 *) K₂ गिरितटे (for 'ष्टे) —^b) D₂ a₁ विभूषित (for 'क्षे) —^c) V₁ पर्यङ्कम् T₁ विभ्राजन्, G₂ विभ्राजति; M₇ वै भ्राजन् (for विभ्रा) —^d) G₂ om ह

7 *) ॐ K₁ २ [अ]प्यस्य, D₂ [अ]धास्य, T₁ पश्यन्, G₂ M₇ तस्य (for चास्य) —^b) D₅ 7 M₁ पार्श्वे (for पार्श्वे) ॐ K₁ २ बभूव ह, T G₁ २ व्यवस्थिता (for स्थिता बभौ) —^c) T₁ G₂ तत्र, G₁ तदा (for तथा) D₂ देवो (for देवा) —^d) K₁ वासवश्च (for च) K₆ V₁ B₀ ० 7 २ (marg as in text) ० D₂ a₁ D_{n1} n₄ D₈ D₂ २ ० २ G₂ [अ]मितौ जस (for महौजस)

8 *) K₇ om च D₅ 7 महाभागाव् (for 'रमा नाव्)

9 *) K₁ ० V₁ B₀ ०-२ D₂ a₁ D_{n1} n₄ D₈ D₂ २ ० २ T G₁₋₂ M₁ २-7 ईश्वर (for अधिप-) —^b) B₀ D₂ a₁ D₂ ० २ ० कैलाश- (for 'स) — After 9^{ed}, T G₁ २ M₇ ins

733* शङ्खपद्मनिधी चोभौ ऋद्ध्या परमया सह ।

[T₂ G₁ M₇ -निधिभ्या च (for निधी चोभौ). T₂ G₁ M₇ ऋद्ध्या (for ऋद्ध्या)]

— T G₁ २ M₇ cont K₆ 7 V₁ B₀ ०-२ D₂ a₁ D_{n1} n₄ D₈ D₂₋₉ G₂ M₁ २ ० २ ins after 9^{ed}

734* उपासन्त महात्मानमुशाना च महाकवि ।

सनस्कृमारप्रमुखास्तथैव च महर्षयः ।

[= (var) Vāyu P I, 30 85 K₇ D₂ ० उपासते; T₂ G₁₋₂ 'सत (for 'सन्त) G₂ उशानाश्च K₆ V₁ B₀ ०-२ (० २ marg as in text) ० D₂ a₁ D_{n1} n₄ D₈ D₂ २ ० २ T₂ महासुनि, D₈ तथा मुनि (for महाकवि) — (L 2) M₇ तथा चैव (for तथैव च)]

—^c) K₇ D₂ ० अंगिर, D₂ अंगिरा-; T₂ M₁ २ ० अंगिर (for 'र) D₂ om प्रमुखा. —^d) K₇ D₁ ० [s]पि च (for उपरे)

C 12 10219
W 12. 264(3). 11
K 12. 229 11

अप्सरोगणसंघाश्च समाजगुरनेकशः ॥ १०
ववौ शिवः सुखो वायुर्नानागन्धवहः शुचिः ।
सर्वर्तुकुसुमोपेताः पुष्पवन्तो महाद्रुमाः ॥ ११
तथा विद्याधराश्चैव सिद्धाश्चैव तपोधनाः ।
महादेवं पशुपतिं पर्युपासन्त भारत ॥ १२
भूतानि च महाराज नानारूपधराण्यथ ।
राक्षसाश्च महागौद्राः पिशाचाश्च महाबलाः ॥ १३
बहुरूपधरा हृष्टा नानाप्रहरणोद्यताः ।
देवस्यानुचरास्तत्र तस्थिरे चानलोपमाः ॥ १४
नन्दी च भगवास्तत्र देवस्यानुमते स्थितः ।

प्रगृह्य ज्वलितं शूलं दीप्यमानं स्वतेजसा ॥ १५
गङ्गा च सरितां श्रेष्ठा सर्वतीर्थजलोद्भवा ।
पर्युपासत तं देवं रूपिणी कुरुनन्दन ॥ १६
एवं स भगवांस्तत्र पूज्यमानः सुरर्षिभिः ।
देवैश्च सुमहाभागैर्महादेवो व्यतिष्ठत ॥ १७
कस्यचित्त्वथ कालस्य दक्षो नाम प्रजापतिः ।
पूर्वोक्तेन विधानेन यक्ष्यमाणोऽन्वपद्यत ॥ १८
ततस्तस्य मखं देवाः सर्वे शक्रपुरोगमाः ।
गमनाय समागम्य बुद्धिमापेदिरे तदा ॥ १९
ते विमानैर्महात्मानो ज्वलितैर्ज्वलनप्रभाः ।

10 °) Das (before corr) गंधर्वास (for 'वैस')

11 °) K₁ V₁ B₀ s-s Das a₁ Dn₁ n₁ D₅ D₂-s
T₁ G₁ s M₁ s-1 transp शिव and सुखः G₂ ववौ
वायुः सुखस्पर्शो — °) K₁ गधवहा — °) K₁ सर्वे
तु, D₅₁ सर्वत्र (for सर्वर्तु) V₁ सुमनोपेता (for
कुसुमो) — °) K₀ V₁ B₀ s r s (marg) s Das a₁
Dn₁ n₁ D₅ D₂ s s s G₂ द्रुमास्तथा (for महाद्रुमा)

12 °) D₀ सिद्धा (for चैव) — °) D₀ साध्याश्च
(for सिद्धाश्च) Dn₁ om from तपोधना up to पिशा
चाश्च (in 13^d) B₀ तपोधन, D₀ ततो धना — °)
D₀ तद्वा देव पशुपति — °) D₀ T₂ पर्युपासत K₄
सर्वदा; D₅ r पांडव (for भारत)

13 Dn₁ om up to पिशाचाश्च (of v l 12) — °)
The portion from रूपधरा up to B 12 321 76^d is
lost in Ś₁ on missing fol — °) D₅ om (hapl.)
from महा up to चाश्च (in 13^d) B₀ (marg) महा
राज (for 'रौद्रा) — °) K₁ s s सहोरगा (for महा
बला)

14 Ś₁ missing (of v l 13) — °) G₂ बधुरूप,
T₂ बहुरूप (for 'रूप) K₂ हृष्टा; B₀ हृष्टा (for
हृष्टा) — °) Dn₁ देवस्य (for दे) — °) K₁ s D₅
G₁ M₁ s s चानि (K₂ 'नु' लोपमा; K₄ चानलोपम,
K₁ D₅ s G₂ M₁ चा (D₅ s वा) चलोपमा; V₁ B₀
(marg) द्यनलो (for चानलो)

15 Ś₁ missing (of v l 13) — °) D₅ नदीश्च
(for नन्दी) T₁ G₁ s M₁ s-1 तस्य (for तत्र)
— °) K₁ s s गृहीत्वा (for प्रगृह्य) B₀ विपुल (for
ज्वलितं) K₁ घ्न्यं (for शूलं) — °) K₁ दीप्य

माना; K₂ s B₀ s s (marg) s Das Dn₁ n₁ D₅₁
D₂ s s s 'मान (for 'मान)

16 Ś₁ missing (of v l 13) — °) K₂ गमां,
D₄ laouna — °) K₁ पर्युपासुश्च; K₂ 'पास्त च (for
'पासत) K₁ D₅ s r s देवेश, T G₁ s M₁ त देवी
(for तं देव) — °) K₁ s s सप्तम (for नन्दन)

17 Ś₁ missing (of v l 13) — °) K₀ r V₁ B₀
s s Das a₁ Dn₁ n₁ D₅₂ D₂ s-s स एवं (by transp),
B₁ D₅₁ D₅ स एवं — °) K₂ सुरर्षभि — °) K₁
s s r D₅ s r s दे (K₁ D₅ r s दे) वतैश्च (for देवैश्च तु).
K₀ B₀ s r s (marg as in text) s Das a₁ Dn₁ n₁
D₅ D₂ s s s -महातेजा (for 'भागैर) — °) D₅ r
[s] व्यतिष्ठत, G₂ [s] च्य' (for व्यति) — After
17, B₀ ins an addl oolophon [Sub parvan
मोक्षधर्म — Adhy name ज्वरोत्पत्ति]

18 Ś₁ missing (of v l 13) Before 18, B₀
ins भीष्म उवाच — °) K₄ कर्हिचित् (for कस्य)
— D₅₁ om 18^d-19^e — °) K₁ यक्ष्यमानो; B₀ Dn₁
यक्षमाणो K₁ s [s] न्वबुध्यत; K₀ [s] नुपद्यत; K₁
D₄ [s] म्य' (for सन्व')

19 St 19-20 = Vāyu P L 30 95-96 Ś₁
missing (of v l 13) D₀ om 19^{ab} (of v l
18) — °) K₁ s s r Dn₁ D₅ s मखे; K₀ समं (for
मख) G₁ श्रुत्वा दक्षस्य तु मख — °) G₁ देवा (for
सर्वे) — °) G₁ M₁ s-1 गमने समुपागम्य — °) K₁
D₅ s तत (for तदा) D₁ बुद्धिमेतामपेदिरे (sic)

20 Ś₁ missing (of v l 13). — °) G₁ देवैर
(hypermetric) (for दे). — °) B₀ (marg as in

देवसानुमतेऽगच्छन्नाङ्गाद्वारमिति श्रुतिः ॥ २०
 प्रस्थिता देवता दृष्ट्वा शैलराजसुता तदा ।
 उवाच वचनं साध्वी देवं पशुपतिं पतिम् ॥ २१
 भगवन्क नु यान्तेते देवाः शुक्रपुरोगमाः ।
 ब्रूहि तच्चेन तच्चञ्च संशयो मे महानयम् ॥ २२
 महेश्वर उवाच ।
 दक्षो नाम महाभागे प्रजानां पतिरुचमः ।
 ह्यमेधेन यजते तत्र यान्ति दिव्यीकमः ॥ २३
 उमा उवाच ।
 यज्ञमेतं महाभाग किमयं नाभिगच्छसि ।

text) ज्वलद्भिर् (for ज्वलितैर्). K₁ ज्वलिन- (for ज्वलन). G₁ प्रम- (for प्रमा) K₅ V₁ Bo ६ १ ३ (orig) Da₁ a₁ Dn₁ n₁ D₁ D₂ ३ ६ ३ G₂ ज्वलनाकं ममप्रमे -^a) K₃ om (hapl) गच्छन् -^d) D₁ १ श्रुतं (for श्रुति)

21 Ś₁ missing (cf v. l. 13). —^a) K₅ B₅-₂ Da₁ a₁ G₁ प्रस्थितान्दै (G₁ 'न्दे)षवान्द्रष्ट्वा.

22 Ś₁ missing (cf v. l. 13) Before 22, B₅ ins दमोवाच. —^a) K₁ D₅ भगवान्. D₁ १ कुत्र (for क नु) B₅ पाल्येते, D₁ पाल्येते. —^a) K₁ ३ G₁ चमंज (for चमज्ज) —^d) K₆ B₅ १ ३ (marg as in text) ३ Da₁ a₁ D₁ १ अमूर् (for अयम्).

23 Ś₁ missing (cf v. l. 13) K₆ om (hapl.) 23-24 G₁ om the ref. T₁ देव; T₂ रुद्र; G₂ देवा, M₁ ईश्वर (for महेश्वर). —^a) D₁ १ T₂ M₁ महाभाग (for 'भागे').

24 Ś₁ missing (cf v. l. 13). K₆ om 24 (cf. v. l. 23). K₄ om. the ref. —^a) B₂ T₂ पृवन्; Dn₁ D₅ M₁ पृन् (for पृत्). K₁ V₁ Bo ६-३ Da₁ a₁ Dn₁ n₁ D₁ D₂-३ T G₁-३ महादेव (for 'भाग'). K₄ उमा यज्ञे महाभाग (sic). —^a) K₄ V₁ Bo ६-३ Da₁ Dn₁ n₁ D₁ D₂ ३ ६-२ T G₁-३ नाधि (for नामि-). B₅ (marg) नन्दति, Dn₁ D₅ G₁ गच्छति (for 'सि'). —^d) D₁ D₂ ३ वा (for वे). B₅ (marg. as in text) रोचते (for विद्यते).

25 Ś₁ missing (cf v. l. 13). D₁ १ ईश्वर; T₁ G₁-३ देव; T₂ रुद्र (for महेश्वर). —^a) T₁ G₁ एवं

केन वा प्रतिपेधेन गमनं ते न विद्यते ॥ २४
 महेश्वर उवाच ।

सुरैरेव महाभागे सर्वमेतदनुष्ठितम् ।
 यज्ञेषु सर्वेषु मम न भाग उपकल्पितः ॥ २५
 पूर्वोपायोपपन्नेन मार्गेण वरवर्णिनि ।
 न मे सुराः प्रयच्छन्ति भागं यज्ञस्य धर्मतः ॥ २६
 उमा उवाच ।

भगवन्सर्वभूतेषु प्रभावाभ्यधिको गुणैः ।
 अजेयथाप्रधृष्यथ तेजसा यशसा श्रिया ॥ २७
 अनेन ते महाभाग प्रतिपेधेन भागतः ।

(for एव). —^a) K₄ B₇ Dn₁ n₁ D₅ D₅ ३ १ ३ पूर्वमेवद्; T₁ G₁ ३ यन्ममै; T₂ धर्ममे (for सर्वमे). —^a) K₁ ३ ३ G₂ M₁ यज्ञेषु मम सर्वेषु; D₁ १ यज्ञेषु सर्वभूतेषु —^d) Dn₁ M₁ ६ भागम् (for भाग). D₁ १ मम भागे न कल्पित.

26 Ś₁ missing (cf. v. l. 13) K₁ om. 26 —^a) B₅ (marg) पूर्वोत्तेनोपपन्नेन; Dn₁ सर्वोपायोप; M₁ सर्वकालोप. —^d) K₂ T₂ धीमता; Da₁ कर्मत; T₁ G₁ धीमता; G₁ धीमता (for धर्मता).

27 Ś₁ missing (cf v. l. 13) —^a) K₆ -वेदेषु; K₁ V₁ Bo ६ १ ३ (marg) ३ Da₁ a₁ D₁ D₁ ६ ३ देवेषु; D₁ -देवेभ्य (for -भूतेषु) —^b) K₁ ३ ६ Bo Dn₁ G₁ प्रभावाभ्य (K₁ 'द्)धिको गुणै, K₄ D₁ D₁ १ प्रभावाभ्य; T G₁ ३ M₁ ६ ६ प्रसुरप्य (M₁ ६ ६ 'स्य) दिको गुणै. —^a) K₆ V₁ Bo ६ १ ३ (marg) Da₁ a₁ Dn₁ n₁ D₁ D₂ ३ ६ ३ अजयय्य; B₅ आपभ्यय्य; D₁ अयजय्य (for अजेयय्य). K₁ Bo ६-३ Da₁ a₁ Dn₁ n₁ D₁ D₂ ३-३ T₁ G₁ चाप्यय्यय्य; V₁ चाप्यदेय्य (for चाप्रय्यय्य) V₁ reads from एप्य up to दुस् (in 28^a) on marg

28 Ś₁ missing (cf v. l. 13) V₁ reads up to दुस् on marg —^b) G₂ प्रतिपिधेन (for 'पेधेन) —^a) K₆ Bo ६ Da₁ आपभ्य; Dn₁ उत्पन्ने (for 'ज्ञं). —^d) K₁ कपयुग् (for वेपयुग्) B₅ (marg as in text) महानयं, Da₁ महानय (for ममा)

29 Ś₁ missing (cf. v. l. 13). T G₁ ३ om the ref —^a) Da₁ D₁ उक्ता (for उक्त्वा). K₆ च; D₁ तु (for तु). —^b) Da₁ तदा (for देवं). —^a) K₁ ३ १ Da₁ Dn₁ D₁ तूष्णी (for तूष्णी-). —^d) K₆

C 12 10237
B 12 20497 28
K 12 229 28

C 12 17 37
B 12. 271. 28. 29
K 12 219 29

अतीव दुःसमुत्पन्नं वेपथुश्च ममानघ ॥ २८

भीष्म उवाच ।

एवमुक्त्वा तु सा देवी देवं पशुपतिं पतिम् ।

तूर्णीभृताभवद्राजन्दह्यमानेन चेतसा ॥ २९

अथ देव्या मतं ज्ञात्वा हृदतं यच्चिकीर्षितम् ।

स समाज्ञापयामास तिष्ठ त्वमिति नन्दिनम् ॥ ३०

ततो योगवलं कृत्वा सर्वयोगेश्वरेश्वरः ।

तं यज्ञं सुमहातेजा भीमैरनुचरैस्तदा ।

सहसा घातयामास देवदेवः पिनाकधृक् ॥ ३१

केचिन्नादानमुञ्चन्त केचिद्दासांश्च चक्रिरे ।

B₂ (marg) ० D₂ 21 द्यमानेन; B₃ (marg) वृभं
(for दध') D₂ 22 तेजसा (for चेतसा).

30 Ś₁ missing (cf. v. l. 13). —^a K₁ 2 श्रुत्वा
(for ज्ञात्वा) —^b K₂ तच् (for यच्). D₂ चिकी
र्षिते. T₁ हृदत किंचिदूर्जित —^c T₁ तमाज्ञापयामास
(submetric) —^d D₂ 1 तिष्ठतम् (for तिष्ठ त्वम्).
D-1 अपि (for हृति) V₁ नन्दिनि; G₁ नन्दनं (for
नन्दिनम्) K₁ 2 तिष्ठ त्व वरवर्णिनि

31 Ś₁ missing (cf. v. l. 13) —^a K₁ योग
यलाज्, K₂ यजयलाज्; K₁ योगवर; D₂ 1 योग वलं
(for योगवल) K₁ 2 B₃ (marg) M₁ 5 ० ज्ञात्वा
(for कृत्वा) —^b K₂ सर्वयोगेश्वरेश्वर; T G₁ 2
M₁ 5-1 सर्वलोकमहेश्वर (G₁ 'र), G₂ सर्वयोगेश्वरो हर.
—^c D₂ 1 न₄ D₂ 2 T₁ G₁ 2 स (for सु) —^d
V₁ B₁ तया, D₂ (before corr.) T₁ सह (for तदा)
—^e D₂ 1 सहसा (for 'सा) K₂ पातयामास, D₂ 1
शापया; D₂ घातया (for घातया) —^f K₁ 2 4
पिनाकधृक् (for 'धृक्)

32 Ś₁ missing (cf. v. l. 13) —^a K₁ अमु
चति, K₂ 1 न मुंचत; D₂ अमुचत; D₂ 1 विमुचत,
T G₁ 2 M₁ 1-1 अकुर्वत (for अमुञ्चन्त) —^b K₁
2 4 यादांश्च; D₂ 1 कामांश्च; D₂ 1 वासांश्च (for
हासांश्च) D₂ 1 केचिद्दासांसि जहिरे —^c T G₁ 2
परे (for [अ]परे) —^d D₂ 1 G₁ 1 समवाकिरत् K₂
भीमैरनुचरैस्तदा (= 31^d)

33 Ś₁ missing (cf. v. l. 13) —^a D₂ 1 D₂
1 1 समुत्पाद्य; D₂ 1 1 समापाद्य; T G₁ 2 समुत्पिष्य
(for 'त्पाद्य) K₁ 2 4 के (K₂ किं) विष्णुपादमुत्पाद्य

रुधिरेणापरे राजंस्तत्राग्निं समवाकिरन् ॥ ३२

केचिद्दूपांसमुत्पाद्य बभ्रमुर्विकृताननाः ।

आस्यैरन्ये चाग्रसन्त तथैव परिचारकान् ॥ ३३

ततः स यज्ञो नृपते वक्ष्यमानः समन्ततः ।

आस्थाय सृगरूपं वै खमेवाभ्यपतत्तदा ॥ ३४

तं तु यज्ञं तथारूपं गच्छन्तमुपलभ्य सः ।

धनुरादाय वाणं च तदान्वसरत् प्रभुः ॥ ३५

ततस्तस्य सुरेशस्य क्रोधादमिततेजसः ।

ललाटात्प्रसृतो घोरः स्वेदविन्दुर्भूव ह ॥ ३६

तस्मिन्पतितमात्रे तु स्वेदविन्दौ तथा भुवि ।

—^b K₂ विभ्रसुर, K₂ बभ्रंसुर, K₁ D₂ 2 G₂ व्यभ्र
मन्, T G₁ 2 M₁ 5-1 व्याधिपन् (for बभ्रसुर) K₁
विकृता नरा, D₂ 1 विकृतात्मन (for 'नना). —^c
G₁ आस्यैश्चान्ये. T₁ G₁ चाग्रसन्त; G₂ 'ससन्त (hyper
metric) (for 'सन्त). G₂ आस्यैरन्यैरग्रसन्त. —^d
K₁ परिचारकान्; G₁ 'चारिकान्.

34 Ś₁ missing (cf. v. l. 13) —^a D₂ 1 D₂
D₂ G₁ नृपतेर् (for 'ते) —^b K₁ 2 4 ततस्तत (for
समन्तत) —^d K₂ V₁ B₀ 6 7 8 (marg as in
text) ० D₂ 2 1 D₂ 1 4 D₂ 2 2 2 2 [अ]भ्यगमत्;
G₂ M₁ 5, 6 'द्रवत् (for 'पतत्).

35 Ś₁ missing (cf. v. l. 13). —^a K₁ न (for
तं). — K₁ reads 35^{ed} on marg. see m —^c K₂
V₁ B₀ 6-9 D₂ 2 1 D₂ 1 4 D₂ 2 2 2 2 वाणेन, G₂
सशर (for वाणं च) —^d K₁ D₂ ततो (for तदा).
K₂ [अ]नुसरत्; K₂ B₀ D₂ 1 [अ]न्वसरत्, B₃ (marg
as in text) चान्वसरत्, B₀ [अ]नुसरत्; D₂ 2 D₂ 1
स्वन्वसरत् (for [अ]न्व') K₁ 2 4 M₁ प्रभो (for प्रभु).
T₁ G₁ तमन्वसरत् (G₁ 'त') प्रभु

36 Ś₁ missing (cf. v. l. 13). —^b K₁ क्रोधा
दसिततेजसा (sic) —^c M₁ प्रसृतो (for प्रसृतो).
—^d B₃ (marg as in text) अजायत (for अभूव ह).

37 Ś₁ missing (cf. v. l. 13) —^a B₀ तस्मिन्
(for त') D₂ 2 पतित (for प') K₂ V₁ B₀ 6-9
D₂ 1 4 D₂ 1 4 D₂ 1 4 T G₁ 2 M₁ मात्रे च; K₂
D₂ 2 1 D₂ 2 1 मात्रेण; K₁ D₂ 1 मात्रे तु (for 'मात्रे तु).
—^b D₂ 1 श्वेत (for स्वेद-). K₁ 2 4 V₁ B₀ 2

प्रादुर्बभूव सुमहानग्निः कालानलोपमः ॥ ३७
 तत्र चाजायत तदा पुरुषः पुरुषपर्म ।
 ह्रस्वोऽतिमात्ररक्ताक्षो हरिश्मश्रुर्विभीषणः ॥ ३८
 ऊर्ध्वक्रेणोऽतिलोमाङ्गः श्येनोल्कस्तथैव च ।
 करालः कृष्णवर्णश्च रक्तवासास्तथैव च ॥ ३९
 तं यज्ञं स महासन्धोऽदहत्कक्षमिवानलः ।
 देवाश्चाप्यद्रवन्सर्वे ततो भीता दिग्गो दश ॥ ४०
 तेन तस्मिन्विचरता पुरुषेण विशां पते ।

पृथिवी व्यचलद्राजन्नतीव भरतर्षभ ॥ ४१
 हाहाभूते प्रवृत्ते तु नादे लोकभयंकरे ।
 पितामहो महादेवं दर्शयन्प्रत्यभापत ॥ ४२
 भवतोऽपि सुराः सर्वे भागं दास्यन्ति वै प्रभो ।
 क्रियतां प्रतिसंहारः सर्वदेवेश्वर त्वया ॥ ४३
 इमा हि देवताः सर्वा क्रपयश्च परंतप ।
 तव क्रोधान्महादेव न शान्तिमुपलेभिरे ॥ ४४
 यथैष पुरुषो जातः खेदात्ते विबुधोत्तम ।

(marg as in text) Dn1 n4 Ds D2 2 8 G2 Mr तदा
 (for तथा) K1.2 4 विभो, G1 सुव (for सुवि)

38 Ś1 missing (cf v l 13) —^a) D6 1 ततस्तु
 (for तत्र च) —^b) D4 om. (hapl.) पुरुष —^c)
 K1 4 V1 B3 D4 D5 1 T2 [s] तिमात्रो, K6 Bo 6 7 9
 Das Dn1 n4 Ds D2 2 6 8 Mr 'मात्र (for 'मात्र)
 B8 (marg) पिनाक्षो, G2 M1 6-7 रक्तांगो (for
 रक्ताक्षो) T1 G1.3 अतिमात्रोतिरक्ताक्षो —^d) K1
 D4 T1 G1 3 Ms हरिश्मश्रु, K6 'श्मश्रु T1 M1 6 6
 विभूषण (for विभी)

39 Ś1 missing (cf v l 13) —^a) K6 [s] त्विरो
 राग (sic), Dn1 'रोमांच, T1 G1 'रिक्तांग (G1 'रो);
 G2 'रोमा च (for 'लोमाङ्ग) —^b) K1.2 Bo Das T
 M1 6-7 श्येनान् (K1.2 Bo ल्कस्); K4 श्येनान्येकस्,
 K7 D4 9 खेदाजातस्, B9 D6 1 मी (D6 नी) पणागस्,
 D4 शैनात्कस्, G1 श्येनोन्नस्, G2 श्येनानूरुस्, G3
 श्येनानीकस् (for श्येनोल्कस्) — Das n4 Ds om
 (hapl.) 39^{ed}, V1 reads the same on marg —^c)
 K4 D2 8 कराल, T G2 3 M1 6-7 कराल, M1 'ल
 (for 'ल) G1 -वक्रश्च (for -चर्णश्च)

40 Ś1 missing (cf. v l 13) —^a) K4 6 V1
 Bo 6 7 8 (marg) 9 Das n4 Dn1 n4 Ds D2 2 8 8
 G2 सु (for स) B8 (marg as in text) M1 6 6
 महातेजा, G2 'तस्वो (for 'सस्वो) T G1 3 Mr स त
 यज्ञं महातेजा —^b) K6 V1 Bo 6-9 Ds T G1 दहन्
 (for सदहत्) K1 2 4 कक्ष्यम् (for कक्षम्) B8
 Ds Ds 5 7 ह् (for ह्) — After 40^{ab}, K6 V1
 Bo 6-9 Das n4 Dn1 n4 Ds D2 2 6 8 ins

735* व्यचरत्सर्वतो देवान्प्राद्वरत्स ऋषींस्तथा ।
 [Bo विचरत्; B8 (marg) D4 Ds व्यचरन् (for
 'रत्)]

—^c) D4 देवश्च K6 B6-9 Das. n4 प्राद्वरन्; K7
 D2 5 7 9 M1 6 6 व्यद्र', Dn1 D2 2 8 [स] प्या; Ds
 T G1 3 Mr [स] म्य' (for [स] प्य') —^d) G2 भीतो
 (for भीता)

41 Ś1 missing (cf v l 13) —^a) T1 G1 3
 ततस् (for तेन) Mr तस्मिन्विचरता तेन —^b) K7
 च चलद्, K4 6 V1 Bo 6-9 Das. n4 Dn1 n4 Ds D2
 6 8 ब्रुचल (Dn1 'र) द् (for व्यच') —^d) G2 अतीव
 स्वरित विभो

42 Ś1 missing (of v. l 13) —^b) M1 देवल्लोके
 (for नादे लोक) — For 42^{ab}, K6 1 V1 Bo 6-9
 Das n4 Dn1 n4 Ds D2-9 G2 subst

736* हाहाभूत जगत्सर्वमुपलक्ष्य तदा प्रभु ।

[K7 D4 Dn1 Dn1 D4 6 9 उपलभ्य; Dn4 'रक्ष,
 G2 'वीक्ष्य (for 'लक्ष्य) D4 सदा (for तदा)]

—^c) K6 D4 देवदेव; Ds1 महाबाहु (for 'देव)

43 Ś1 missing (cf. v l 13) Before 43, K6 1
 V1 Bo 6-9 Das n4 Dn1 n4 Ds D2-9 T G1-3 Mr ins
 ब्रह्मोवाच —^a) K1.2 भवते, D4 'त्ता (for 'तो)
 T1 G1 वै (for अपि) —^b) D4 भोगं, T1 G1 3
 भागान् (for भागं) V1 Ds 1 च (for वै) K1
 प्रभो —^d) M1 6 6 लोकेश्वर (for -देव'). D6 तथा
 (for स्वया) D6 1 सर्वदेवेश्वरेश्वर

44 Ś1 missing (cf v l 13) —^a) Mr एतानि
 (for इमा हि) —^b) B9 परतप, Ds 1 'तपा

45 Ś1 missing (cf v l 13) —^a) T1 G1 एव,
 Mr वेह (for वैष) K2 4 राजन् (for जात) —^b)
 Ds1 खेदात् (for स्वे') K2 4 B3 पुरुषोत्तम, B9 विदु

C 12. 10255
 B 12. 26 (5) 47
 K 12. 259 47

ज्वरो नामैष धर्मज्ञ लोकेषु प्रचरिष्यति ॥ ४५

एकीभूतस्य न ह्यस्य धारणे तेजसः प्रभो ।

समर्था सकला पृथ्वी बहुधा सृज्यतामयम् ॥ ४६

इत्युक्तो ब्रह्मणा देवो भागे चापि प्रकल्पिते ।

भगवन्तं तथेत्याह ब्रह्माणममितौजसम् ॥ ४७

परां च प्रीतिमगमदुत्सयंश्च पिनाकधृक् ।

अवाप च तदा भागं यथोक्तं ब्रह्मणा भवः ॥ ४८

वित्तम (B10), Da4 Ds1 विद्युद्योत्तम (Da1 'मं'); T2 G1 M1 5-1 विद्युधाधिप; G2 'द्योपम (for 'द्योत्तम) -^a) Da4 जरो, D4 ज्वरा; D5.1 हरो (for ज्वरो) -^a) T G1 8 M1 5-1 वि (for प्र). Dn4 प्रचरिष्यथ.

46 Ś1 missing (of v 1 13) -^a) Ds2 (before corr, marg as in text) करी; T1 एष, G1 एकस्य (hypermetric), M1 5.8 एक (for एकी) Dn1 Da1 Ds स्वस्य; Dn4 स्वस्य; G1 कस्य, G2 तस्या (for ह्यस्य). M1 नास्य वै एकभूतस्य -^b) K1 धारणा, Dn4 'णं (for 'जे) G1 चेतस (for तेजस) K1 Ds प्रभो -^a) K2 समर्था, K1 Da3 as G2 समर्था; D5.1 सर्वस्य (for समर्था) -^a) K1 2.4 सृजताम् (for सृज्य). Ks G2 इय (for अयम्)

47 Ś1 missing (of v. 1 13) Before 47, B8 ins. भीष्म उवाच. -^a) K1 D4 9 इत्युक्ते (for 'क्तो) B8 ब्राह्मणा -^b) D4 चापि; G2 M1 5 8 चैव (for चापि) -^a) T G1.8 M1 भगवांस्तु (T2 'वांश्च; M1 'वांस्तु) (for भगवन्त) -^a) D2 4 G2 अमितौ (G2 'ते)जसं

48 Ś1 missing (of v 1 13) -^a) Gs पर (for परां) -^b) K1 2 वस्त्रयन्; Ks G1 विस्रयं, T1 Gs विस्रयंश्च; T2 वस्त्रयं (for 'वंश्च) K1 2 4 वै (for च) K1 2 4 पिनाकधृक्; T2 'धृक् -^a) G2 स (for च) B8 M1 तथा, T G1-8 यथा (for तदा) -^a) K1 4 सत, K2 तव, K1 M1 भव; D5 1 वच (for भव.)

49 With 49-55, of Vāyu Pur (Bibl Ind) I 30 296-302 Ś1 missing (of v 1 13). -^a) Ds ज्वरश्च D4.1 T G1 8 M1 तु (for च) K2.8 Da3 as 'धर्मज्ञ (for 'ज्ञो) -^b) D5 1 इयभवत्; T2 इयसृजत्; G2 'जन्; M1 5 8 [अ]भ्यसृजत् (for इयसृ) T2 M1 तथा (for तदा) -^a) Da3 as सर्वधर्मज्ञ; M1 'सत्त्वानां (for 'भूतानां). -^a) Da1 सं चापि (for

ज्वरं च सर्वधर्मज्ञो बहुधा व्यसृजत्तदा ।

शान्त्यर्थं सर्वभूतानां शृणु तच्चापि पुत्रक ॥ ४९

शीर्षाभितापो नागानां पर्वतानां शिलाजतुः ।

अपां तु नीलिकां विद्यान्निर्मोकं भुजगेषु च ॥ ५०

खोरकः सौरभेयाणाम्परं पृथिवीतले ।

पशूनामपि धर्मज्ञ दृष्टिप्रत्यवरोधनम् ॥ ५१

रन्ध्रागतमथाश्वानां शिखोन्नेदश्च चर्हिणाम् ।

तच्चापि) K4 पुत्रक

50 Ś1 missing (of v 1 13). -^a) K1 2 4 शीर्षाभितापो (K2 'प); K1 B1 D4 9 'वितापो; B8 'भिघातो, Da3 शीर्षाभिघातो. -^b) K4.8 V1 B8 6-9 Da3 as Dn1 n4 Ds D2 8 5 1 8 G2 8 शिलाजतु, T1 G1 Cv (gloss शिखायां विद्यमान जतुर्लक्षा) शिखा जतु, T2 शिलाजतु; M1 'जतुं (for 'जतु) -^a) K2 हि, G2 च (for तु) Da1 नीलीका, Ca n (gloss Ca, जलमलम्; Cn, शैवालम्) नीलिकां (as in text) K2 1 D4 विद्यान्; Ds विद्यां, T G1 8 M1 5-1 विद्धि (for विद्यान्). -^a) G1 भुजकेषु ❀ Cs निर्मोकं नाम दृष्टिप्रत्यवरोधनं कियता कालेन भुजग धारीणां पृथग्भवति । ❀

51 Ś1 missing (of v 1 13) -^a) K1 2 4 खो (K4 ख)रकं, Ks T1 G1 M1 सौरक (T1 G1 'क); Dn4 कोरक; Ds1 क्षौरक, Ds धोरक; D1 धोरक; G2 क्षौरस, Cv क्षौरकं (for खोरक) K2.1 M1 5 8 सौरभेयानाम्, Dn1 सारभेयानां, D4 सौरभेयानाम् ❀ Ca सौरभेयाणां, गवाम् । खोरक नीलिकापरपर्यायः ॥ Cn खोरक पशूना पादरोगः ॥ Cs खोरक, खुररोगः । ❀ -^b) K1 उपरं; B1 सृसरं; B8 (marg) 9 M1 5 8 ऊपर; Dn1 n4 Ds2 D2 8 8 ऊखर, Ds1 मुखर (for ऊपर) -^a) K4 पश्यताम् (for पशूनाम्) Ds धर्मज्ञे (for 'ज्ञ) -^a) M1 5 8 दृष्टि (for दृष्टि). V1 -प्रत्यवरोधक; M1 5 8 प्रत्यवरोधन

52 Ś1 missing (of v. 1 13) -^a) K1 2 4 1 Ds 9 रन्ध्रो (K2 'ध्रे)गतम्, Ks Ds 1 Ca (gloss रन्ध्रा रुधाग्रजघनभागवसादकृतम्) रन्ध्रो (Ks 'द्र)तम्, B1 रन्ध्रगतम्, B8 रक्षत (for रन्ध्रा) Ds अपाश्वानां (for अथा) T G1 8 M1 5-1 रन्ध्रोद्गम (T2 'ग्रह)मनश्वानां, G2 रन्ध्रोद्गम तथाश्वानां, Cv रन्ध्रोद्गवश्च मश्वानां ❀ Cn P रन्ध्रागतं, अश्वगलरन्ध्रगतं मांसखण्डम् । ❀ -^b) K1 2 शिरोभेदश्च; M1 शिखोन्नेदं -^a) K1 2 V1 B8 6-9 Da3 as Ds1 Ds2 4 8 9 नेत्ररोग (for रोग) K4 5 1

नेत्ररोगः कोकिलानां ज्वरः प्रोक्तो महात्मना ॥ ५२
 अब्जानां पित्तमेदश्च सर्वेषामिति नः श्रुतम् ।
 शुक्रानामपि सर्वेषां द्विक्रिका प्रोच्यते ज्वरः ॥ ५३
 शार्दूलेष्वथ धर्मज्ञ श्रमो ज्वर इहोच्यते ।
 मानुषेषु तु धर्मज्ञ ज्वरो नामैष विश्रुतः ।
 मरणे जन्मनि तथा मध्ये चाविशते नरम् ॥ ५४
 एतन्माहेश्वर तेजो ज्वरो नाम सुदारुणः ।
 नमस्यश्चैव मान्यश्च सर्वप्राणिभिरीश्वरः ॥ ५५
 अनेन हि समाविष्टो वृत्रो धर्मभृतां वरः ।

व्यजृम्भत ततः शक्रस्तस्यै वज्रमवासृजत् ॥ ५६
 प्रविश्य वज्रो वृत्रं तु दारयामास भारत ।
 दारितश्च स वज्रेण महायोगी महासुरः ।
 जगाम परमं स्थानं विष्णोरमिततेजसः ॥ ५७
 विष्णुभक्त्या हि तेनेदं जगद्व्याप्तमभूत्पुरा ।
 तस्माच्च निहतो युद्धे विष्णोः स्थानमवाप्तवान् ॥ ५८
 इत्येष वृत्रमाश्रित्य ज्वरस्य महतो मया ।
 विस्तरः कथितः पुत्र किमन्यत्प्रव्रवीमि ते ॥ ५९
 इमां ज्वरोत्पत्तिमदीनमानसः

C 12 10271
 B. 12 284(3) 63
 K 12 259 63

V1 Bo ६-२ Das at Dn1 n1 Ds Ds-२ कोकिलस्य (for 'लानां) —^a) V1 महामन , D: १ 'त्मनां

53 Ś1 missing (cf v l 13) —^a) D: reads the portion from नां up to च (in 54^a) twice K1 १ १ अरीणां, Kc V1 Bo ६-२ Das at Dn1 n1 Ds Ds १ (both times) ६-२ T G2 अवीनां, D2 अविनां, G2 आवीनां (for अब्जानां) K1 १ १ मित्र; V1 T G1 १ Mr चित्र, D1 १ पीत; G2 पत्र, M1 वीज (for पित्त) Kc १ Das Ds ० तु (for च) —^b) K1 न (for न) V1 श्रुति, Ds ध्रुते —^c) T2 शुष्का नाम् (for शुक्रां) M1 १ १ इति (for अपि) Ds (both times) १ धर्मज्ञ (for सर्वेषां) K1 Ds ० शुना मपि च धर्मज्ञ —^d) K1 कर्हिता, K2 तर्किका; Kc द्विक्रिका, V1 द्विक्रिका, B2 Ds द्विक्रिका, Dn1 Ds द्विक्रिका; Ds Ds द्विक्रिका, T1 G1 १ इति (T1 'ही) का, M2 इति (for द्विक्रिका) K1 प्रोचते, Ds प्रोच्यते (for प्रोच्यते) G2 इति (for प्रोच्यते) ज्वर ॥ Gv द्विक्रिका, क्षणे क्षणे मरम् । ॥

54 Ś1 missing (cf v l 13) For the repetition in Ds, cf v. l 53 —^a) B2 च, T1 G1-३ [अ]पि (for [अ]य) — M1 ६-१ om (hapl) 54^b —^b) Ds इहोच्यते —^c) Kc [अ]नु, K1 Ds1 Ds ० च (for तु) K1 १ १ राजेन्द्र, K1 Ds ० सर्वेषु (for धर्मज्ञ) —^d) M1 ६-१ श्रमो (for ज्वरो) Kc V1 Bo ६ १ १ (marg) ० Das at Dn1 n1 Ds Ds १ १ १ G2 M1 ६-१ भारत, T1 निज्वर (for विश्रुत) —^e) Ds मय्य (for मये) Ds T1 G1 १ वा (for च) K1 १ १ G2 मदा, T G1 १ तथा, M1 ६-१ नृणां (for नरम्).

55 Ś1 missing (cf v l 13) —^a) G1 पत;

G2 एव (for एतत्) G2 महेश्वर (for माहे^a) —^b) K1 Ds १ १ ० [ए]प (for सु) K1 १ B2 (marg as in text) महासुर, B1 सुदारुण. —^c) Kc नमस्य (for 'स्यश्) K1 सर्वज्ञ, Ds ६ १ ० धर्मज्ञ, G2 पूज्यश्च (for मान्यश्च)

56 Ś1 missing (cf v l 13). —^b) Kc Ds वर —^c) Kc व्यजृम्भत, Dn1 व्यजृम्भत; Ds व्यजृम्भत (for व्यजृम्भत) K2 B2 (marg as in text) T2 तदा (for तत) K2 Das Ds G1 शक्र —^d) T G1 १ Mr ततो (for तस्मै) K2 अवासृजत्; K1 T1 G1 समा; B2 (marg) Ds १ तयास् (for अवासृत्)

57 Ś1 missing (cf v l 13) —^a) Kc Dn1 n1 Ds Ds १ १ १ वज्र, Das वज्रे (for वज्रो) Kc V1 Bo ६-२ Das at Dn1 n1 Ds Ds १ १ १ च (for तु) T G1 १ प्रविश्य वृत्रं तु तदा —^b) G2 दारयामास (for दार) —^c) K1 १ स हि, M1 ६ ० चैव (for च स) —^d) K1 १ महासुरा (Kc 'र), T1 G1 १ स दानव. —^e) V1 अतुल (for अमित)

58 Ś1 missing (cf v l 13) —^a) Kc विष्णोर् (for विष्णु). T G1 १ भक्तो (for भक्त्या) —^b) Kc महत् (for अभूत्) Kc Bo ६ १ १ (marg) ० Das at Dn1 n1 Ds Ds १ १ १ तदा (for पुरा). —^c) K1 १ १ स (for च) —^d) Ds अवासृयात् (for अवासृवान्)

59 Ś1 missing (cf v. l. 13) —^a) Kc Bo १ १ (marg as in text) ० एतद् (for एय). —^b) Dn1 मयात्, Ds १ तथा (for मया) —^c) K1 १ Ds T1 G1 १ विस्तर (for विस्तर) K1 (before corr) कथिता; G1 Mr 'त (for 'त). —^d) Das अन्यत्र; Ds अन्यस (for अन्यस्र-). K1 प्रव्रवीति.

C. 12. 10271
B 12. 284(3). 63
K 12 289 63

पठेत्सदा यः सुसमाहितो नरः ।
विमुक्तरोगः स सुखी मुदा युतो

लभेत कामान्स यथामनीषितान् ॥ ६०

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि चतुःसप्तत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २७४ ॥

२७५

युधिष्ठिर उवाच ।

शोकाद्दुःखाच्च मृत्योश्च त्रस्यन्ति प्राणिनः सदा ।
उभयं मे यथा न स्यात्तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १

भीष्म उवाच ।

अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
नारदस्य च संवादं समङ्गस्य च भारत ॥ २

60 = Vāyu Pur (Bibl Ind) I 30 303 Ś1 missing (of v 1 13) —^a) D2 s इम (for इमां). Ds अहीन (for अदीन). Ks V1 Bs s (marg as in text) M1 s-7 चेतन, Das a1 चेतस (for -मानस) —^b) T G1 s तु (for सु). D1 सुसमाहिता. —^c) D1 विमुक्तरोगा Ks D1 D1 s सु; T1 च (for स) G1 भवेन्; M1 s-7 लभेन् (for सुखी) —^d) T1 G1 च (for स). K1 s मनसा (for स यथा). K1 s यथोपितान्; K1 D1 s समीपितान् (for मनीषितान्) — After 60, M1 s-7 ins

737* कथेयं कथिता पुण्या धर्म्या धर्मभृतां वर ।
किमन्यस्त्वयामीह तन्नवान्वक्तुमर्हसि ।

Colophon Ś1 Gs missing Ks s B1-s Dal a1 D1 s ns D1 G1 s M1-s absent — Sub-parvan K1 s s e 1 V1 Bo e-2 Das a1 D1 n1 n1 Ds D1-2 T G1-s M1 s-7 मोक्षधर्म — Adhy name K1 s s e 1 V1 Bo e-2 Das a1 D1 n1 n1 Ds D1-2 M1 s e ज्वरो त्यत्ति; G1 ज्वरोत्पत्तन्माहात्म्यश्रवणवशात्तच्छमनोपायनिरूपण — Adhy no (figures, words or both) B1 107, D1 D1 D1 T1 G1 s 109, D1 M1 s 1 108, Ds 103, T1 122, G1 124, Ms 110 — Śloka no Da1 D1 n1 n1 63, Ds 64

After this adhy, N (Ś1 missing) reads a passage [B 12 285 [4] = C 12 10272-10345 and 10346-10484, = K 12 290] omitted in S (Gs missing), which is given as App I, (No 28)

— After App I, (No 28), N (Ś1 missing) reads a passage [B 12 286 [5] = C 12. 10485-10531 = K 12 291] omitted in S (except G1, Gs

missing), given in Appendix II (No 1), which registers the v 1 of the repeating MSS (along with the v 1 of Brhan-Nār Pur 44 21-82) from the constituted text of 12 187

275

This adhy is missing in Ś1 Gs (of v 1. 12. 274 13, 259 1).

1 *) K1 s Das a1 D1 s (by corr as in text) शोका, D1 s (marg) सुख, Ds शोको; M1 s-7 शोक (for शोकाद्). K1 s s G1 M1 दुःखाश्च, Ds दुःखश्च (for दुःखाच्च) D1 n1 n1 Ds Ds सु (D1 सुख) दुःखाच्च सुमृत्योश्च —^b) Ks Bo e 1 2 Das a1 D1 n1 n1 Ds D1 s s s त्रसते, Bs (orig) त्रस्यन्ति; Bs (marg) G1 M1 s-7 त्रसति, Ds त्रसति (for त्रस्यन्ति). —^c) Ks 1 D1 s अ (Ks उभय) नोत्र, T G1 s तन्नय नो (for उभय मे) K1 s s वै (for मे) G1 भयं (for यथा)

2 *) Ks 1 V1 Bo e-2 Das a1 D1 n1 n1 Ds D1-2 G1 अत्रापि (for अत्रैव) —^d) K1 s s सगमस्य; Ds 1 सुगमस्य; T1 G1 s स्व (G1 स्वा) गमस्य, T1 संगमस्य (for समङ्गस्य) Bs (marg as in text) युधिष्ठिर (for च भारत)

3 *) K1 s उरसे (K1 मे) व; Ds उरसीव, D1 G1 मनसीव, T1 Gs मनसीव (for उरसेव) K1 प्राण मसे, K1 प्रणमस्ये; Gs प्रणुदसे (for प्रणमसे) Cn धान्ये शिरसा नमन्ति, स्व तु उरसा प्रणमसे, अत्यन्त विनी तोऽस्तीत्यर्थं ॥ Cp उरसा प्रणमसे ह्ये, सर्वदान्तर्हृष्टिरित्यर्थं ॥ Cs उरसि हृदये प्रणमसे, प्रकर्षेण नतो भवसि, गम्भीर

नारद उवाच ।

उरसेव प्रणमसे बाहुभ्यां तरसीव च ।
संप्रहृष्टमना नित्यं विशोक इव लक्ष्यसे ॥ ३
उद्वेगं नेह ते किञ्चित्सुखक्षममपि लक्ष्ये ।
नित्यवृत्त इव स्वस्थो बालवच्च विचेष्टसे ॥ ४

समङ्ग उवाच ।

भूतं भव्यं भविष्यच्च सर्वं सत्त्वेषु मानद ।
तेषां तत्त्वानि जानामि ततो न विमना ह्यहम् ॥ ५
उपक्रमानहं वेद पुनरेव फलोदयान् ।

लोके फलानि चित्राणि ततो न विमना ह्यहम् ॥ ६
अगाधाश्चाप्रतिष्ठाश्च गतिमन्तश्च नारद ।
अन्धा जडाश्च जीवन्ति पश्यास्मानपि जीवतः ॥ ७
विहितेनैव जीवन्ति अरोगाङ्गा दिवौकसः ।
बलवन्तोऽबलाश्चैव तद्वदस्मान्सभाजय ॥ ८
सहस्रिणश्च जीवन्ति जीवन्ति शतिनस्तथा ।
शाकेन चान्ये जीवन्ति पश्यास्मानपि जीवतः ॥ ९
यदा न शोचेमहि किं नु न स्या-
द्वर्मेण वा नारद कर्मणा वा ।

C 12. 10^a 41
B 12. 207^(c) 10
K 12 292 10

इत्यर्थं । ॐ —^०) D₃ T₂ C₃ चक्षुभ्यां (for बाहुभ्यां)
K₁ ३ ४ उरसेव (for तरसीव) T₁ G₁ ३ चक्षुभ्यां धीर
मीक्षसे. ॐ C_n बाहुभ्यां तरसीव भवनदीम्, अत्यन्त
संकटेऽपि निरपेक्षोऽपीत्यर्थं ॥ C₃ (reading चक्षुभ्याम्)
यया जलस्योपरि चरन् तदन्तर्गतं न वेद तथा चक्षुभ्यां विप-
चान्पश्यच्च तेषां स्वरूप विवेचयसीत्यर्थं । ॐ —^a) K₁
लभ्यते; K₂ १ D_n D₀ लक्ष्मे (for लक्ष्यसे)

4 ^a) T₂ उद्योगम् (for उद्वेग). K₀ V₁ B₀ ६-९
D₃ a₁ D_n १ D₃ D₂ ३ ३ ३ ३ G₂ M₁ ६-१ न हि;
D₁ T G₁ ३ क्षरि (for नेह) —^b) K₂ १ सुशुद्धमम्;
T₂ ससू^० (for सुसू^०) D₃ १ T₁ G₁ लक्ष्यते, D₀
(by corr as in text) लक्ष्यये (for लक्ष्ये) —^c)
K₂ D₃ ह्वास्वस्यो —^d) K₄ बालकश्च; D₃ १ बाल
वस (for 'वच्च) K₀ विचेष्टसि, D₃ विवेष्टमे; T₂
विशोष्टसे (for विचेष्टसे) ॐ C₀ बालविचेष्टेन क्वचिदपि
विषयसङ्गराहित्यम् । ॐ

5 V₁ reads the ref on marg K₁ ममग, K₂ ४
मगम, B₀ समल, D₀ सुमग, D₁ सुमंगल, T₁ G₁ ३
स्वगम; T₂ संगल; G₂ समत (for समङ्ग) —^a)
V₁ भव्य भूत (by transp) K₁ D₃ ० अवद् (for
भव्य) K₀ V₁ B₀ ३ (marg) D_n D₃ D₂ ६-३ T₁
G₁ ३ भविष्यं च (for 'व्यक्ष) D_n भूतं भविष्य भव्य च
—^b) K₂ सर्वं तस्वेषु; K₀ B₀ ६-९ D₃ a₁ D_n १ D₃
D₂ ३ ३ ३ ३ सर्वमेतत्तु, K₁ D₃ ० T G₁ ३ M₁ ६-१ सर्वं
भूतेषु, V₁ B₀ ३ (last two on marg) सर्वंस्वेषु; D₀
सर्वमेव तु (for सर्वं तस्वेषु) K₁ ३ ४ B₀ मानत^०, K₀ १
B₁ ३ (marg) D₃ D₂ ३ ० T G₁ ३ नारद (for मानद्)
G₂ सर्वं वेत्तुमानत (sic) —^c) K₁ D₃ ० एषां (for
तेषां) V₁ तेषां जानामि तत्त्वानि —^d) T₁ G₁ ३
ह्यविमना (for न वि^०) G₁ [क्ष] स्प्यह (for ह्यहम्)

6 K₂ om. (hapl) 6 —^a) K₁ वेदं —^b) K₄

D₃ D₂ ३ फलोदय, D₃ D₃ 'दयात् (for 'दयान्)
—^c) D_n ४ लोके फनिविचित्राणि (sic)

7 ^a) K₂ ४ १ D₃ ६ १ ० अ (K₄ D₁ अ) गाश्चैव, D₃
T G₁-३ M₁ ६-१ C₃ अना (D_n १ 'गा) याश्च (for अगा
धाश्च) K₁ अगाधात्र प्रतिष्ठाश्च (sic) ॐ C₀ अगाधा
अनुधमा, अप्रतिष्ठा विद्याद्यभवाद्बद्धमूला ॥ C_n अगाधा
निर्धन्या मूर्खा, गाष्ट प्रतिष्ठा-पसयोर्धन्ये चेति स्पृष्टे । अप्र
तिष्ठा धनदारादिभ्यः । ॐ —^b) K₁ ३ ४ १ D₃ ० शक्ति-
मतश्च; M₁ ६-१ गतिर्मदाश्च (for 'मन्तश्च) K₀ B₀
(marg as in text) ० भारत (for नारद) —^c) T
G₁-३ M₁ ६-१ जलाश्च

8 ^a) D₃ विहितेनैव, G₂ ह्य केचन (for विहितेनैव).
— D₃ D₂ om (hapl) 8^b-9^a, D₃ om. (hapl)
8^b-9^a. —^b) K₁ ३ ४ चारोगांगा; D_n D₀ आरो^०;
D₃ गतरोगा; D₁ नरा रोगाद्; T₁ निरोगांगाद् (for
जरोगाङ्गा) —^c) K₁ D₃ [s] बलश्च (for स्वलाश्च)
— G₂ lacuna for 8^b-9^a —^d) K₀ V₁ B₀ ६-९ D₃
D_n १ D₃ ० तस्माद् (for तद्वद्) B₀ D₀ अस्मात्

9 D₃ D₂ om 9^a, D₃ om. 9^b, G₂ lacuna
for 9 (for all, cf v l 8) —^a) K₀ V₁ B₀ ६ १ ३
(marg) ० D₃ D_n १ D₃ D₀ ० सहस्रिणोपि (for
'णश्च) —^c) K₁ ३ D_n १ M₁ ६-१ शोकेन, K₁ D₃ ०
स्तोकेन (for शाकेन) K₁ ३ ४ [क्ष] न्ये च (by transp)
D₃ चान्ये

10 ^a) D₃ T₂ M₀ तु, G₁ ३ M₀ १ तु (for the
first न) K₁ ३ D_n ३ ननु; K₄ न न; K₀ V₁ B₀
१ ० D_n D₃ D₂ ३ ० T₁ G₁ ३ M₁ ६ ० तु न, D₃ D_n
तु न; D₃ ० T₂ तु न, G₂ ह्य मे (for तु न) D₃ १
यदा न शोचेन्महता घृति सा (D₀ स्याद्) ॐ C_n न
शोचेमहि, शोकमूलस्याज्ञानस्याभावात् । ॐ —^b) K₀ B₁ ३

कृतान्तवश्यानि यदा सुखानि
 दुःखानि वा यन्न विधर्षयन्ति ॥ १०
 यस्यै प्रज्ञां कथयन्ते मनुष्याः
 प्रज्ञामूलो हीन्द्रियाणां प्रसादः ।
 मुह्यन्ति शोचन्ति यदेन्द्रियाणि
 प्रज्ञालाभो नास्ति मूढेन्द्रियस्य ॥ ११
 मूढस्य दर्पः स पुनर्मोह एव
 मूढस्य नायं न परोऽस्ति लोकः ।
 न ह्येव दुःखानि सदा भवन्ति
 सुखस्य वा नित्यशो लाभ एव ॥ १२

Das at Ds १ M1 ५-१ च (for the second वा) — K4 om 10^{ad}. — °) T1 G1.८ यथा (for यदा). — °) K7 Dn4 Ds1 G2 वा य न; B6 Ds.१ यावन्न; T G1.८ M7 चायाति (for वा यन्न) K7 Ds ९ विकर्षयन्ति; Ds Ms विह* (for विध*) B1 दुःखानि वा वियासयतिनि (sio)

11 °) K7 Ds.९ तस्मिन्; V1 Ds T G2.८ M1.५-१ यस्मिन्; B6 (marg) D7 तस्मै (for यस्यै). K6 Bo १-९ Das at Dn1. n4 Ds. ८-९ G2 ८ प्राज्ञा, V1 B6 Ds3 प्रज्ञा; Ds1 T Ms प्रज्ञानं; M1 6.१ प्रज्ञात (for प्रज्ञा) G1 यत्प्रज्ञान (for यस्यै प्रज्ञां). B6 कथयति M1 ५-१ मनुष्यं — °) D2 T G1 प्रज्ञामूल (for 'मूलो') V1 T1 G1 ८ प्रसाद* (for प्रसाद) — °) K6 V1 Bo 6-९ Dn1 n4 Ds D2 ८ ६.८ तयेंद्रियाणि; K7 Ds ९ G2 च हीं; Das. at ययें, Ds १ न हीं, T G1 ८ हि खें; M1 ८ १ महींद्रियाणि (for यदेन्द्रि*). — °) K7 Ds ५ १ ९ नैव (for नास्ति) T1 G1.८ मूर्खेन्द्रियाणां (for 'न्द्रियस्य)

12 °) Ds T G1.८ मूढ (for मोह). K2 मूढस्य र्षं पुनरेव मोहो. — °) T1 G8 चाय (for नायं). K1. ३ ४ प (K4 न प) रो नास्ति (for न परोऽस्ति). — °) Das. at यदा (for सदा) — °) K1 नो (for वा). Das. at G2 लाभ (for लाभ)

13 °) K1.३ ४ सदात्मान; K7 Ds1 Ds ९ G1.८ Cn (Cnp as in text) भवात्मक; Cp भावा* (as in text). K1.३ ४ सपरिवर्तमानो — °) Das G2 मादश (for मादशः) B6 T G1 ८ संज्वरं (for संज्वर). G3 ज्ञात (for ज्ञात). — °) Dn4 इष्टानुसोगात् (for 'न्मो

भावात्मकं संपरिवर्तमानं
 न मादशः संज्वरं जातु कुर्यात् ।
 इष्टानुसोगानुरुध्येत्सुखं वा
 न चिन्तयेद्दुःखमभ्यागतं वा ॥ १३
 समाहितो न स्पृहयेत्परेषां
 नानागतं नाभिनन्देत लाभम् ।
 न चापि हृष्येद्विपुलेऽर्थलाभे
 तथार्थनाशे च न वै विषीदेत् ॥ १४
 न बान्धवा न च वित्तं न कौली
 न च श्रुतं न च मन्त्रा न वीर्यम् ।

गान्). K1 ३ ४.६ B6 Ds १ नानुरुधे (K6 'धे), B6 (marg) Das. at नानुरुधे, T1 न निरुधे, G2 नानुरुधेन् (for 'रुधेत्). — °) K2 नो (for न). K1 ३. ४ ६ Das at Ds1 Ds. ९ G2.८ M2 चिन्तये (for चिन्तयेद्).

14 °) K1.३ ४ D7 समागतो; M1.६ 'हिते (for 'हितो). K1 ३.४ Bo.६ १ ९ Das. at Ds.१ ९ T G1 ८ स्पृहये G2 च नैषां (for परेषां) — °) T1 न नागतं; M1 ६-१ जना* (for नाना*). K1 B6 (marg) नाभिनन्दे च, K2 न स्पृहये च; K4 Ds नाभिनन्देच्च; K6 Bo १.९ चाभिनन्दामि; V1 Bo ८ चाभिनन्देत; Das at नापि नदामि; Dn1 n4 Ds2 D2 ६ ८ चाभिनन्देच्च, Ds1 चाभिनन्देच्च, D4 G2 चाभिनन्देत, Ds १ नाभिनन्दे न; T2 नाभिनन्देत् (for नाभिनन्देत) T1 G1 ८ नाभिनन्दे किलाह — °) Ds ९ T1 G1 ८ चाति (for चापि). K1 २ B6 ८ (marg) ९ Das at Ds १ T G1 ८ हृष्ये (for हृष्येद्) K1 विपुलेय; K6 V1 Bo ६ (marg). ९ Das विपुलार्थः; K7 Ds विपुलोयं (for विपुलेऽर्थ). — °) K1 तथा नाशे; G8 न चार्थनाशे (for तथार्थ*) Bo ९ Das at Ds १ T1 G1 ८ M1 ६-१ न च (by transp) K1 विषेदे: (corrupt); K2.४ Bo ६ १ Das at Ds १ T G1 ८ विषीदे; K6 Ds ६ विसीदेत् (for विषीदेत्).

15 °) G1 बांधवान् M7 वित्त (for वित्त) K6 १ V1 Dn1 n4 Ds (before corr) ४ ९ न कौ (Ds को) ल्य; K6 Bo ६-९ Das. at Ds D2 ६-९ T1 G1.८ कुलीन; Ds (by corr) न कुलील्य, G2 न काली (for न कौली). — °) K7 मन्त्रार्थं; T G1-८ M1.५-१ मन्त्रो न (for मन्त्रान) — °) Das at दुःखाज्ञातं (for 'ज्ञात) — °) K2 om. न Das Ds नु, Ds १ च (for दु) K7 T याति, B6 (marg as in text) शास्त्रि (for यात्रि).

दुःखात्रातुं सर्व एवोत्सहन्ते
परत्र शीले न तु यान्ति शान्तिम् ॥ १५
नास्ति बुद्धिरयुक्तस्य नायोगाद्विद्यते सुखम् ।
धृतिश्च दुःखत्यागश्चाप्युभयं नः सुखोदयम् ॥ १६
प्रियं हि हर्षजननं हर्ष उत्सेकवर्धनः ।
उत्सेको नरकायैव तस्माच्च संत्यजाम्यहम् ॥ १७
एताञ्छोकमयोत्सेकान्मोहनान्मुखदुःखयोः ।

पश्यामि साक्षिवल्लोके देहस्यास्य विचेष्टनात् ॥ १८
अर्थकामौ परित्यज्य विशोको विगतज्वरः ।
वृष्णामोहौ तु संत्यज्य चरामि पृथिवीभिमाम् ॥ १९
न मृत्युतो न चाधर्मान्न लोमान्न कुतश्चन ।
पीतामृतस्येवात्यन्तमिह चामुत्र वाभयम् ॥ २०
एतद्ब्रह्मन्विजानामि महत्कृत्वा तपोऽव्ययम् ।
तेन नारद संप्राप्तो न मां शोकः प्रधाधते ॥ २१

C 12 10552
B 12 287(61), 21
K 12. 292. 31

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि पञ्चमसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७५ ॥

V1 संत (for शान्तिम्).

16 °) K1 D1 ० अयुक्तानां — °) K1 २ M1 ० न
योगाद्, T1 G1 ३ नायोगो (G1 'ने') (for नायोगाद्)
K1 V1 Bo ६-२ Das Dn1 n1 D1 D2 ३ ० ३ T1 G1 ३
विद्वे; D1 विद्वे (for विद्यते) — °) K1 बुद्धि,
T1 G1 सत्त्व; G2 M1 ६-१ सम (for दुःख-). K1 २ ०
B1 (marg as in text) ० Das a1 D1 १ T G1-३ M1
६-१ योगश्च, B1 damaged (for त्यागश्च). K1 D1 ०
धृतिश्च योगदुःखस्या ॥ Cn धृति, मनप्राणेन्द्रियक्रियाणां
स्वप्नसाम्यम् । ॥ — °) K1 V1 Bo १-२ Das n1
Dn1 n1 D1 D2 ३ ० ३ [ह]स्युभयं, B1 damaged,
T1 [अ]प्युभया (for [अ]प्युभयं) K1 व, K1 Bo ३
Dn1 n1 D1 D2 ३ ३ तु, K1 D1 ० हि, V1 B1 १ ३
(marg) ० Das n1 D1 १ T1 G1 M1 ६-१ न, T1 G1 ३
त् (for न). Bo ३ ० Dn1 n1 D1 D2 ३ ३ सुख
(D1 समं) नृप; T1 G1 ३ सुखावह (for सुखोदयम्).

17 °) Dn1 D1 D2 ३ ३ T1 G1 M1 ६ १ वर्धन
— °) K1 वर्धनाय (for नरकाय). D1 [ह]व (for [ए]
व) — °) K1 Bo ६.१ ० Das n1 Dn1 n1 D1 ३ (by
corr as in text) ० ३ Cn तान्, D1 १ T G1 ३ M1 ०
त् (for तं). K1 ३ ६ तस्मात् परिवर्जयेत्

18 °) D1 येतं (sic), D1 १ एतत्, G1 हतात्,
M1 (sup lin) द्विषात् (for एषात्) K1 ३ V1 -भयो
द्रेगान्, K1 B1 (marg) D1 ० 'द्विषात्; B1 (marg)
D1 तमोत्सेकान्; D1 १ -भवो' (for -भयो'). — °) K1
V1 Dn1 मोहनात्; D1 मोहयन् (for मोहनात्). — °)
B1 लोको — °) K1 D1 ० विचेष्टितं; B1 (marg as
in text) विचेष्टनात्; D1 १ विपर्ययात्; M1 ६-१ [अ]

विचेष्टनात् (for विचे') ॥ Cn देहस्यास्येति निर्देशो
नाह देह इति निश्चयपूर्वकज्ञानविभावनाय ॥ Cn देहस्यास्य,
आ अत्येति छेद' । अस्य देहस्य आ विचेष्टनादिति सवन्ध । ॥

19 °) D1 अर्थकामौ, T1 G1 ३ 'मोहं (for 'मोहौ)
K1 च सत्यज्य, K1 B1 (marg) परि'; B1 lacuna,
D1 तु स' (for तु स') — G1 om. 19^d

20 °) Bo १ Dn1 n1 D1 D2 ३ ३ न च मृत्योर
(for न मृत्युतो). K1 तदा, K1 D1 ६ १ न वा (for
न च) Das n1 D1 G1 [अ]धर्मो (for [अ]धर्मान्)
— °) K1 न लोभश्च, K1 नालोभाश्च, K1 न लोभाश्च
(for 'भाश्च — °) B1 पीतामृतास्य; T1 G1 पिता
मृतस्य (for पीता') D1 [ए]व, D1 च (for [ह]व)
K1 D1 ० पीतामृतमिवात्यन्तम् — °) K1 २.१ १ Das
D1 ० वामुत्र (for चा') K1 V1 Bo. ६-२ Das a1 D1
D2 ३ ३ १ ३ T1 G1-३ च भयं; K1 Dn1 D1 (before
corr) ० चोभयं, M1 ६-१ मेभय (for वाभयम्)

21 °) K1 Dn1 D1 १ ० T G1-३ ब्रह्म; D1 ब्रह्म
(for ब्रह्मन्) K1 ३ ६ D1 विजानामि. M1 ६-१ एत
द्ब्रह्म विजानीहि (M1 'ह) — °) G1 नाकुद्- (for
नारद) T G1 ३ M1 ६-१ संहर्षो (for 'प्राप्ते) — °)
K1 ३ M1 ६ ० मा (for मां) Dn1 प्रधाधते (for
'धाधते) D1 न मां क' प्रतियाधते.

Colophon S1 G1 missing K1 ३ B1-३ Das a1
Dn1 n1 D1 G1 ३ M1-३ absent — Sub-parvan
K1 ३ ६ १ V1 Bo ६-२ Das a1 Dn1 n1 D1 D2-२ T
G1-३ M1 ६-१ मोक्षधर्म — Adhy name K1 ३ ३

२७६

युधिष्ठिर उवाच ।

अतच्चज्ञस्य शास्त्राणां सततं संशयात्मनः ।
अकृतन्यवसायस्य श्रेयो ब्रूहि पितामह ॥ १

भीष्म उवाच ।

गुरुपूजा च सततं वृद्धानां पर्युपासनम् ।
श्रवणं चैव विद्यानां कूटस्थं श्रेय उच्यते ॥ २
अत्राप्युदाहरन्तीमभितिहासं पुरातनम् ।
गालवस्य च संवादं देवर्षेर्नारदस्य च ॥ ३

नारदसमग (K₁ 'सग, K₂ 'संगम)संवाद; K₆ १ V₁ Bo ६-९ Das २६ Dn₁ n₄ D₈ D₂-९ M₆ ६ स(D₁ सु) संगनारदसवाद (Bo adds समाप्त) — Adhy no (figures, words or both) K₆ 11, Dn₁ 112, Dn₄ D₈ M₆ 111, D₈ 106, T₁ G₈ 110, T₂ 123, G₈ 126, M₁ ६ १ 109 — Śloka no Das 19, Dn₁, n₄ 21

276

☞ This adhy is missing in Śi G₈ (of v 1 12 274 13, 259 1)

1 D₂ om 1 —^b) K₆ १ Das Dn₁ D₈ D₆ G₁ सतत D₁ संशयात्मनां. —^c) ☞ Cn 'भवसाय', आत्म दर्शनार्थं शमदमाचनुष्ठानम् । ☞ —^d) Das corrupt G₂ M₁ ६-१ तन्मे (for श्रेयो)

2 D₂ om the ref —^a) D₈ D₉ गुरुपूजां ☞ Cn गुरुपूजा, ईश्वरे चेतःप्रणिधानम् । ☞ —^b) ☞ Ca वृद्धानां, ज्ञानवृद्धानाम् । ☞ —^c) K₆ V₁ Bo ६-९ Das २६ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ६ ६ शास्त्राणां (for विद्यानां) —^d) K₁ कटस्त, K₂ कुर्यास्तं; K₄ कटस्थ (for कूटस्थं) ☞ Ca कूटस्थं, सनातनं, सर्वाश्रमस्य साधारण्यात् ॥ C₈ कूटस्थं, प्रधानम् । ☞

3 ^a) K₁ गालकस्य; Das 'लस्य —^d) K₁ ३ B₈ (marg) Dn₁ G₁ महर्षेर (for देव) — After 3, G₂ ins

738* स्वाश्रम समनुप्राप्तं नारद देववर्षसम् ।

4 ^a) M₁ पीत- (for वीत-) D₂ क्रम (for क्रम) K₁ D₄ २ १ ९ नित्यं (for विप्रं) —^b) K₄ Das D₈

वीतमोहकृमं विप्रं ज्ञानवृत्तं जितेन्द्रियम् ।

श्रेयस्कामं जितात्मानं नारदं गालवोऽब्रवीत् ॥ ४

यैः कैश्चित्संमतो लोके गुणैस्तु पुरुषो नृपु ।

भवत्यनपगान्सर्वास्तान्गुणाल्लक्षयाम्यहम् ॥ ५

भवानेवंविधोऽस्माकं संशयं छेत्तुमर्हति ।

अमूढश्चिरमूढानां लोकतत्त्वमजानताम् ॥ ६

ज्ञाने ह्येवं प्रवृत्तिः स्यात्कार्याकार्ये विजानतः ।

यत्कार्यं न व्यवस्यामस्तद्भवान्वक्तुमर्हति ॥ ७

D₈ जितेन्द्रिय —^a) K₁ Das D₈ D₄ ९ T G₁ श्रेय स्कामो Dn₁ मतात्मान; D₈ नारद च (for जितात्मान). —^d) D₈ गालवो वाक्यमब्रवीत्

5 Before 5, B₈ ९ T G₂ ३ १२६ गालव उवाच. —^a) K₄ १ Bo ६-९ Das २६ Dn₁ D₈ D₂ ३ G₂ ३ कश्चित् Dn₁ n₄ समतो, D₈ समता, G₂ पुरुषो (for समतो) —^b) Dn₁ n₄ D₂ ६ च (for तु) K₁ D₈ परमो (for पुरुषो) K₁ नृप, K₆ Bo ६ १ ३ (marg) ९ Das २६ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ६ ३ मुने, B₈ (orig) T G₁ ३ M₁ ६-१ भवेत् (for नृपु). —^c) K₂ जनपगै; Das Dn₁ 'वगान्; D₄ G₂ 'व(G₂ 'व)गात्, T₁ G₂ उपगतान् (for अनपगान्) —^d) V₁ Bo ६ १ ३ (marg) ९ Das २६ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ६ ३ लक्षयामहे T₁ G₁ ३ गुणान्सलक्षयाम्यहं

6 ^a) G₂ चैवविधो —^b) D₈ D₄ ६ १ अहंसि. —^c) G₂ अमूढं K₂ सर्वमूढानां; K₆ चिरमूढानां. —^d) B₈ (orig) T₁ G₁ ३ लोके तत्त्वम्, B₈ (marg) लोकतत्त्वम्. D₈ १ विजानता (for अजां) ☞ Cn लोकतत्त्वम्, आत्मयाथात्म्यम् । ☞

7 ^a) K₁ २ ४ ज्ञानं (for ज्ञाने) Dn₄ D₄ G₁ ३ ह्येव; M₁ ६-१ [५]न्येवं (for ह्येवं) —^b) K₂ T₁ विजानता, K₁ D₄ [५]वजानत; D₈ च जानत (for विजां) K₆ Bo ६ १ ३ (marg) ९ Das २६ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ६ ३ कार्याणामविशेषत —^c) K₂ ९ V₁ B₁ Das T₁ G₁ M₁ ६-१ तत् (for यत्) T₁ G₁ ३ M₁ ६-१ व्यवस्यामि; G₂ व्यपास्यामो, Cp (gloss निश्चिनुम) व्यवस्यामस (as in text) —^d) G₂ भवाप्तो (for तद्भवान्) K₁ T₂ अहंसि.

भगवन्नाश्रमाः सर्वे पृथगाचारदर्शिनः ।
इदं श्रेय इदं श्रेय इति नानाप्रधाविताः ॥ ८
तांस्तु विप्रस्थितान्दृष्ट्वा शास्त्रैः शास्त्रामिनन्दिनः ।
स्वशास्त्रैः परितुष्टांश्च श्रेयो नोपलभामहे ॥ ९
शास्त्रं यदि भवेदेकं व्यक्तं श्रेयो भवेत्तदा ।
शास्त्रैश्च बहुभिर्भूयः श्रेयो गुह्यं प्रवेशितम् ॥ १०
एतस्मात्कारणाच्छ्रेयः कलिलं प्रतिभाति माम् ।

ब्रवीतु भगवांस्तन्मे उपसन्नोऽस्म्यधीहि भोः ॥ ११
नारद उवाच ।
आश्रमास्तात चत्वारो यथासंकल्पिताः पृथक् ।
तान्सर्वाननुपश्य त्वं समाश्रित्यैव गालव ॥ १२
तेषां तेषां तथा हि त्वमाश्रमाणां ततस्ततः ।
नानारूपगुणोद्देशं पश्य विप्रस्थितं पृथक् ।
नयन्ति चैव ते सम्यगभिप्रेतमसंशयम् ॥ १३

C 12 10566
B 12. 286[7] 14
K 12 299 14

8 ^a) Dn1 G2 भगवान् छि Cn आश्रमा । नास्ति
श्रमोऽनुष्ठानजो यस्मिन्नित्याश्रम ज्ञानम् । तस्येमे साषका
आश्रमाः, शास्त्राणि । छि — ^b) K1 2 T G1 3 दर्श
(G2 'दि')ना; K4 G2 दर्शनां — ^c) K1 इदश्रेया
इदश्रेया — ^d) K6 V1 B2-3 सर्वे (for नाना). K1
2 4 'प्रधाविता' (K4 'त'); K1 'प्रधाविता; Bo
'प्रवारिता', D5 1 G2 प्रधाविन (G2 'त'), T G1 3
M1 5-1 विद्या गिर' (for प्रधाविता') Das at Dn1
n1 D5 D2 3 0 3 इति सर्वे प्रधाविता (D5 'तां').

9 ^a) Ds1 तां (for तांस्) K1 2 4 स्त विप्रस्थितान्;
K1 अतिप्र'; D1 0 G2 अभिप्र'; T1 G2 तु विप्रदु
तान्; G1 तु विप्रमृ' (for तु विप्रस्थि') छि C5 विप्र
स्थितान्, विविधमार्गप्रस्थितान् । छि — ^b) K1 4 शास्त्रै-
K7 D4 5 1 0 M1 5-1 शास्त्रै शास्त्राणि निदित; V1
'भिर्निदिन; B5 (marg as in text) 1 'भिन (B5 'ना)
दितान्; B2 शास्त्रै शास्त्रमनिदितान् छि Cn शास्त्रामिन
न्दिन, स्वे स्वे शास्त्रे अभिनन्दिनु शील तेषां तान् । छि
— ^c) K1 V1 B2 Das at D5 D2 5 1 8 G2 परितुष्टाश्च
— ^d) Dn1 य' श्रेयो नोपलभामहे (sic)

10 ^a) D5 दास्त्र G2 न वैदेक (sio) (for भवेदेक).
— ^b) K6 V1 Bo 6 1 0 Das at Dn1 n1 D5 D2 2 0 3
T2 G2 M5-1 श्रेयो व्यक्त (by transp), T1 G1 3 श्रेयो
वृत्त T G1 3 M5-1 तदा (T2 'था') भवेत् (by transp)
M1 श्रेयोप्येकतरं तदा — ^c) T1 G2 M5-1 तु (for
च) T G2 श्रेयो; G1 गुह्यो (for भूय) M1 भवे-
च्छास्त्रैस् बहुभि' — ^d) K1 2 4 श्रेयो गुह्य, D1 गुह्य
श्रेय' (by transp), T G1 3 भूयो गुह्य. T1 प्रवे-
शित'.

11 ^a) G1 कारणश्रेयो — ^b) K6 केन मां, D1 5 0
कवमम्, T G1 3 M1 5-1 महन (for कलिल) K6
त्त्, K7 V1 Bo 6-9 Das at Dn1 n1 D5 D2-4 6-9
मे, D5 ते, T G1-3 मा (for माम्) छि Cn
कलिल, नानाशास्त्राकुलम् । छि — ^c) D1 0 प्र (D2 यु)-

वीत; G2 ब्रवीहि G2 M1 भगवस् T2 तस्यै (for
तन्मे) — ^a) K1 2 V1 B8 Das at T2 G1 2 M7
उ (K2 ह्यु)पपन्नो (for 'सन्नो) K1 2 4 अधीप्व (for
'हि) K4 6 1 B5 Dn1 n1 D4 6 8 0 T2 C2 M1 1 भो

12 ^a) Da4 आश्रम; G2 आश्रमस् — ^b) K1
'संकल्पित'; G2 'ल्पित, G2 'सप्रस्थिता. — K6 om
(hapl) 12^c-13^d — ^c) D5 om from तान्स् up to
श्रमाणां (in 13^b). — ^d) D5 1 समाचुत्य, G1 'श्रुत्य
K6 Bo 3 (marg) 0 Dn1 n1 D5 2 D2 3 0 [इ]ति;
B5 1 Das at D51 [इ]ह, D5 1 [इ]व (for [ए]व)
Dn1 D5 गालव'

13 K6 om 13^{a,b,c,d}, D5 om up to श्रमाणां (in
13^b) (for both, of v l 12). — ^a) D5 om (hapl)
one तेषां K1 2 4 Dn1 D1 1 0 G2 M1 5-1 यथा (for
तथा). K1 D5 1 G2 हि त्वाम्; K1 D5 तत्त्वम् (for
हि त्वम्) B1 तेषा तेषां समाहित्य — ^b) D2 om
from ततस्तत up to श्रमाणां (in 14^b), while D5
reads the same portion after श्रमाणां (in 14^b)
G2 M1 यतस्तत (for तत) — ^c) K1 6 V1 Bo
1-9 Dn1 n1 D5 6 8 0 T G1-3 नानारूप D5 गुणो
द्देशे, G2 गुणोद्देशा (sic), M1 5-1 ग (M6 सु)णै
द्वेह; D1 नानारूपा गुणोद्देशा — ^d) K4 विप्रस्थिते;
G2 'स्थितान् छि Cn विप्रस्थित, पृथग्विरुद्धेन प्रकारेण
प्रस्थितम् । छि — ^e) K6 1 V1 Bo 6-9 Das at Dn1
n1 D5 D3 (by corr) 4 5 1-9 Cn न यांति; D5
नायति; G2 नयती (for नयन्ति) — ^f) K1 (before
corr) अभिप्रीतिम्; B5 (marg) 'प्रेत्यम् K1 om
(hapl) from सशयम् up to चैवा (in 14^d) K7
D1 0 गतिं प्रेत्य न सशय'

14 For the sequence in D5, of v l 13 K1
om up to चैवा, D2 om up to श्रमाणां (for both,
cf. v l. 13). — ^a) K4 अश्वपश्यस्, K6 V1 Bo
1 8 (marg) 0 Das at Dn1 n1 D5 2 D5 अनुप';

C 12 10588
B 12 2267/14
K 12 293 14

ऋजु पश्यंस्तथा सम्यग्माश्रमाणां परां गतिम् ।
यत्तु निःश्रेयसं सम्यक्तच्चैवासंशयात्मकम् ॥ १४
अनुग्रहं च मित्राणाममित्राणां च निग्रहम् ।
संग्रहं च त्रिवर्गस्य श्रेय आहुर्मनीषिणः ॥ १५
निवृत्तिः कर्मणः पापात्सततं पुण्यशीलता ।
सद्भिश्च समुदाचारः श्रेय एतदसंशयम् ॥ १६
मार्दवं सर्वभूतेषु व्यवहारेषु चार्जवम् ।
वाक्चैव मधुरा प्रोक्ता श्रेय एतदसंशयम् ॥ १७
देवताभ्यः पितृभ्यश्च संविभागोऽतिथिष्वपि ।

असंत्यागश्च भृत्यानां श्रेय एतदसंशयम् ॥ १८
सत्यस्य वचनं श्रेयः सत्यज्ञानं तु दुष्करम् ।
यद्भूतहितमत्यन्तमेतत्सत्यं ब्रवीम्यहम् ॥ १९
अहंकारस्य च त्यागः प्रणयस्य च निग्रहः ।
संतोषश्चैकचर्या च कूटस्थं श्रेय उच्यते ॥ २०
धर्मेण वेदाध्ययनं वेदाङ्गानां तथैव च ।
विद्यार्थानां च जिज्ञासा श्रेय एतदसंशयम् ॥ २१
शब्दरूपरसस्पर्शान्सह गन्धेन केवलान् ।
नात्यर्थमुपसेवेत श्रेयसोऽर्थी परंतप ॥ २२

K₁ D₂ 5 1 9 T G₈ अपश्यत्स, B₈ अन्वपश्यत्;
D₂₁ अजपश्यत्सै (sio), D₃ C_n अन्वपश्यत्; G₁ अन
पश्यत्; G₂ ऋजु पश्यात् (for ऋजु पश्यत्). M₁ 5-7
पश्यति ये (for पश्यन्त्या) K₁ D₉ तदा (for तथा).
—^b) D₈ परा (D₂₂ 'रां') गति —^c) K₂ D₈ चं तु;
D₈ 1 अत्र (for यत्तु). Some MSS निश्रेयस —^d)
K₉ B₉ 8 (marg) 9 D_{n1} n₁ D₂ 8 8 तथैव; K₁
D₄ 9 यच्चैव, V₁ तदेव (for तच्चैव).

15 ^{ab}) D₂₈ a₁ om. (hapl) मित्राणाम्. V₁ क्षत्र्याणां
चैव (for अमित्राणां च) K₁ D₁ 9 विनिग्रह (for
च नि) —^c) K₄ त्रिवर्गश्च, D₉ 'र्गास्य —^d)
K₁ D₁ 9 प्राहुः (for आहुः)

16 ^a) K₁ कर्मणा. —^b) D₂₈ पुण्यशीलया; D₈
M₁ 'शीलत' —^c) D₂₁ D₈ 1 समुदाचार

17 K₁ om. (hapl) 17. D₈ om. (hapl) 17-18
—^a) G₂ lacuna for मार्दवं. K₉ सर्वभूतेस्य. —^b)
G₂ om व्यवहारेषु —^c) K₄ स्वक् (for वाक्).
D₈ 1 सत्या (for प्रोक्ता).

18 D₈ om 18 (of v 1 17) B₉ om (hapl)
18-21 D₈ 1 om (hapl) 18 —^a) K₄ देवताश्च, K₉
V₁ B₉ 1 8 (marg) 9 D₂₈ a₁ D_{n1} n₁ D₂ 8 8 T₂
G₁ 2 M₁ 5-7 C_n द्वै (D_{n1} द्वै) वृत्तेभ्य, T₁ G₈ देवताभ्य
K₁ च पितृभ्य (by transp) —^c) B₈ (marg.)
अनुयोगश्च, D₂₈ a₁ अनभ्यासश्च; G₂ अनत्याशस्य (sio),
G₈ अस्त्यागश्च, C_a (gloss तानतिक्रम्य भोजनाभावः)
अनभ्यासश्च (for असंत्यागश्च). G₂ om भृत्यानां K₁
D₄ 9 अवित्रासश्च भूतानां.

19 — (var) 3 203. 42. B 12 329 13 B₉ om

19 (of v 1 18). —^a) K₁ सत्येभ्यो; D_{n1} सत्य
(for सत्यस्य). T₁ चार्जव (for वचन). — After 19^{ab},
D₂₁ erroneously reads सत्यज्ञानं श्रेय. —^b) G₁ 2
सत्य (for सत्य). K₁ सु; V₁ B₈ D₈ 1 G₂ च (for
तु). T₁ G₁ 8 पुष्कल (for दुष्करम्). —^c) K₄
भूताहितम् —^d) D₂₈ a₁ सर्व (for सर्वं) G₂ M₁ 5, 7
द्वै (for [अ]हम्)

20 B₉ om 20 (of v 1 18) —^a) T₁ G₂ 8
त्यागं —^b) K₂ प्रणयस्य, K₁ B₈ D_{n1} n₁ D₂ 8
(marg. as in text) 4 9 M₉ प्रमादस्य. K₉ संग्रह;
G₁ M₁ 1 निग्रह —^c) K₁ D₂₈ a₁ D_{n1} D₂₁ G₁
चैव (for चैक) ❀ C_p एकचर्या, एकाकित्वेनाव
स्थानम् । ❀

21 B₉ om 21 (of v 1 18). —^b) D_{n1} n₁
वेदातानां (for वेदाङ्गानां) —^c) K₂ 1 B₈ (marg)
D₂ 4 9 वेदार्थानां, K₉ V₁ B₉ 1 9 D₂₈ a₁ D_{n1} n₁
D₈ D₈ 5-8 ज्ञाना (V₁ D₂₁ D₈ 'ता') र्थानां (for विद्या).
T₁ G₁ 8 विद्यानामर्थजिज्ञासा —^d) T₂ अनुसमं (for
असंशयम्) D_{n1} श्रेय एव तदज्ञय (sio).

22 ^a) K₄ शब्दरूपरसस्पर्शान् —^b) K₂ 4 B₈
(marg) केवल —^c) K₄ अपसेवेत —^d) D₂₁
श्रेय सोऽर्थी, T G₁-8 श्रेयसोऽर्थी K₉ V₁ B₉ 6-9 D₂₈
a₁ D_{n1} n₁ D₈ D₂ 8 8 8 T₁ G₂ M₁ 5-7 कर्तव्यं, T₂
G₁ 8 परतप

23 ^a) K₉ D_{n1} D₈ 6 G₂ नक्तचर्या, D₂₈ D_{n1} D₂₁
नक्तचर्या, D₈ नक्तचय (sio); D₁ T G₁ 8 नक्तचर्या
(for नक्तचर्या) —^b) K₂ परं, K₄ पदं, T G₁ 8
महत् (for मदम्) —^c) D₂ om (hapl) योगम
K₁ 2, 4 V₁ D₂₈ a₁ D₈ 1 अभियोगम् (for अति). D_{n1}

नक्तंचर्या दिवास्वप्नमालसं पैशुनं मदम् ।
 अतियोगमयोगं च श्रेयसोऽर्थी परित्यजेत् ॥ २३
 कर्मोत्कर्षं न मार्गेत परेषां परिनिन्दया ।
 स्वगुणैरेव मार्गेत विप्रकर्षं पृथग्जनात् ॥ २४
 निर्गुणास्त्वेव भूयिष्ठमात्मसंभावितो नराः ।
 दोषैरन्यान्गुणवतः क्षिपन्त्यात्मगुणक्षयात् ॥ २५
 अनुच्यमानाश्च पुनस्ते मन्यन्ते महाजनात् ।
 गुणवत्तरमात्मानं स्वेन मानेन दर्पिताः ॥ २६
 अत्रुवन्कस्यचिन्निन्दामात्मपूजामवर्णयन् ।
 विपश्चिद्रुणसंपन्नः प्राप्नोत्येव महद्यशः ॥ २७

अत्रुवन्नाति सुरभिर्गन्धः सुमनसां शुचिः ।
 तथैवाव्याहरन्भाति विमलो भानुरम्बरे ॥ २८
 एवमादीनि चान्यानि परित्यक्तानि मेधया ।
 ज्वलन्ति यज्ञसा लोके यानि न व्याहरन्ति च ॥ २९
 न लोके दीप्यते मूर्खः केवलात्मप्रशंसया ।
 अपि चापिहितः श्वश्रे कृतविद्यः प्रकाशते ॥ ३०
 असञ्चुच्चैरपि प्रोक्तः शब्दः समुपशाम्यति ।
 दीप्यते त्वेव लोकेषु शनैरपि सुभाषितम् ॥ ३१
 मूढानामवल्लिप्तानामसारं भाषितं बहु ।
 दर्शयत्यन्तरात्मानं दिवा रूपमिवांशुमान् ॥ ३२

C 12 10585
 B 12. 269(7). 33
 K 12 292 33

अयोगश्च ॐ C₂ अतियोगम् । अतिशयेन योग प्राणा
 यामादिर्वातगुलमहादिच्चाधिद्वारा योग विग्रहरूप एव ॥
 Cp अतियोगं, प्राणायामादेरत्यन्तसेवनम्, विषये वात्यन्ता
 सक्तिम् ॥ C₅. अतियोग, कर्मस्वतिप्रसक्ति । अयोग, कर्म-
 करणभ्यो निवृत्ति । ॐ —^d) T₁ G₁ ३ श्रेयोर्यो परि
 वर्जयेत्

24 ^a) K₄ कर्मोत्कर्षं, K₅ V₁ Bo ६-९ Dn₁ n₅ D₅
 D₂ ३ ० ३ C₅ आत्मोत्कर्षं, T G₂ ३ घर्मो (for कर्मो)
 T₁ G₂ ३ तु (for न). D₂ ३ ३ आत्मोत्कर्षणमार्गेत (sic)
 —^b) K₂ ३ Bo ९ D₅ परिनिन्दया; G₁ अप्यानि —^d)
 K₄ विप्रकर्षात्, D₂ ३ ३ कर्षं, T₃ कष्ट, C₂ p
 (gloss भेद [Cp अत्यन्तभेद]) कर्षं (as in text).
 D₅ ३ ३ पृथग्जनात्

25 ^a) K₁ ३ ३ निर्गुणेषु, K₅ B₂ (marg) 'जैस्ते
 च, D₂ ३ ३ 'णस्त्वेव, G₂ 'णाश्चैव —^b) K₁ Bo Dn₁
 n₅ D₅ D₂-३ ० ३ ३ T G₁-३ आत्मसंभावितो नरा (G₂ 'तो
 नरा), D ३ आत्मानं भाविता नृणां —^d) D₅ ३
 क्षयात् K₁ ३ ३ क्षिपत्याकृदनेच्छया ॐ C₂ आत्मनो
 गुणा, क्षय ऐश्वर्यम्, तदुभयात् । गुणक्षयादिति समाहार । ॐ

26 ^a) B₂ ३ D₂ ३ ३ Dn₁ D₅ D₂ ० ३ तु (for च)
 K₁ ३ ३ B₂ (marg) ० D₅ ३ अनुद्य (B₂ [marg] ०
 'मुच्यमानाश्च (K₁ 'नश्च, B₂ 'नास्तु) पुनश्च; V₁
 Bo ३ Dn₁ D₅ G₁ M₅ C₂ (gloss शिक्षमाणा) Cv
 (gloss अनुकूलतया उच्यमाना) अनूच्यमानाश्च (Bo 'नस्तु;
 Dn₁ D₅ C₂ 'नास्तु) पुनश्च; G₂ अनूच्यमानास्तु पुनश्च
 —^b) G₁ त (for ते) D₅ ३ नुदत्तु (Dr 'ति); Bom.
 ed. मन्यन्तु K₁ V₁ Dn₁ D₅ D₂ ३ ३ ३ महाजनात्;
 Bo 'जना; T G₁ ३ पृथग्जना; G₂ M₅ महाजने;

M₁ ३ 'मुने (for 'जनात्) —^d) G₂ तेन (for स्वेन)
 G₁ दर्पित

27 = (var) 3 198 47 —^a) D₂ ३ Dn₁ Dr
 अत्रु (D₂ 'त्र)वत्. —^b) D₅ ३ शवर्तयन् (for अघर्णं)
 —^c) G₂ गुणसंपन्न. —^d) K₁ ३ ३ कर्षत्वे (K₂ 'ते)व;
 K₁ D₅ ३ G₂ पश्यत्येव; G₂ प्राप्नोत्येव

28 ^a) D₂ ३ नाति (for वाति) —^b) D₅ ३
 गंध —^c) D₂ ३ यथैव D₅ [अ]भ्याहरन् (for [अ]-
 ह्या) G₂ तथैवाभ्याहरन्नाति (sic) —^d) K₁ ३ ३
 विमले Dn₁ एव च (for अम्बरे)

29 ^a) D₅ ३ वा (for च) —^b) K₂ [अ]परित्य
 क्तानि (for परि) —^d) D₅ ३ याति (for यानि) D₅
 च, D₅ (orig) मे; D₅ (marg) ते (for न)

30 = (var) 3. 198 46 K₄ om 30-34 —^b)
 K₅ ३ D₅ प्रसशया —^c) K₁ अति (for अपि) B₂
 D₅ G₂ वा (for च) G₁ [अ]विहित (for [अ]पि)
 K₁ शुभे (sic), K₂ लोके; Bo D₅ स्वश्रे (for श्वश्रे)
 ॐ C₂ अपिहित श्वश्रे, गर्ते विरस्कृत । ॐ —^d) D₅
 कृतविद्या, G₂ कृत सद्य.

31 K₄ om 31 (of v. l. 30). K₂ om 31^{ab}
 —^a) Dn₁ n₅ D₅ D₂ ३ ३-३ असद्; M₁ हसन्; C₂
 (gloss अयोग्य) असन् (as in text) K₅ हव (for
 अपि) Dn₁ प्रोक्ता —^c) T G₁ ३ M₁ ३-१ ह्येव (for
 त्वेव) —^d) K₂ स्वभाषित

32 K₄ om. 32 (of v l 30) K₂ om 32^{ab}.
 —^a) B₂ (marg as in text) T G₁ ३ M₁ ३-१ मूर्खा
 नाम् (for मूढा). K₁ D₅ ३ ३ अविह्यु (D₅ 'लि)तानाम्;

C 12. 10585
B 12. 288(7). 24
K 12 293 34

एतस्मात्कारणात्प्रज्ञां मृगयन्ते पृथग्विधाम् ।
प्रज्ञालाभो हि भूतानामुत्तमः प्रतिभाति माम् ॥ ३३
नापृष्टः कस्यचिद्भ्रूयान्न चान्यायेन पृच्छतः ।
ज्ञानवानपि मेधावी जडवल्लोकमाचरेत् ॥ ३४
ततो वासं परीक्षेत धर्मनित्येषु साधुषु ।
मनुष्येषु वदान्येषु स्वधर्मनिरतेषु च ॥ ३५
चतुर्णां यत्र वर्णानां धर्मव्यतिकरो भवेत् ।

Dn₁ D₂₁ अवलि'. —^b) T₁ G₁ आसुर (for असुर).
K₁ बहु भाषित (by transp). —^c) K₁ D₂₈ Dn₄
दर्शयति. T₂ अंतरात्मानो. Dn₄ दर्शयत्वं तदात्मानम्;
D₅ १ 'यस्यवरात्मानम् —^d) K₁. 2 ० V₁ Bo ० १ ४
(orig) ० D₂₈. n₄ Dn₁. n₄ D₈ D₂ ४ ५-३ Cn p अग्नि;
B₈ (marg) वृद्धि-; G₂ अग्नि-; G₃ दिव्य (for दिवा).
ॐ Cn (reading अग्निरूपम्). यथा सूर्ये. सूर्यकान्तयोगा
स्वस्वामिरूप दर्शयति, एवं क्षुद्रोऽपि कुशब्दयोगात्क्षुद्रमन्तरा
त्मान दर्शयतीत्यर्थः । ॐ

33 K₄ om. 33 (of v. 1 30). —^a) D₂ ये
तस्मात् (for एतं). K₁ ३ M₅ प्राज्ञां; D₂₁ D₂. ३
(before corr.) ३ विद्यां; T G₁-३ प्रा(G₂ प्र)ज्ञा.
—^b) K₂ D₂. ४ पृथग्विधा (K₂ 'धान्'); B₈ ० D₂₈ T
G₁ ३ 'निवधा. —^c) B₈ (marg. as in text) कामा
नाम् (for भूता). —^d) T₂ उत्तम K₆. १ Bo ० १ ०
D₂₈ n₄ Dn₁ D₈ D₂-३ मे; Dn₄ ते; T G₁-३ मा
(for माम्).

34 = (var.) Manu 2. 110. K₄ om. 34 (of
v. 1. 30) —^a) G₈ न पृष्ट. Dn₄ रूपान् (for
घृयान्). —^b) K₆ Bo ० ० D₂₈ n₄ Dn₁ D₂₁ D₂ ४ ५-३
G₂ [अ]पि (for च). Dn₄ नापृष्ट्यायेन; D₂₁ नाप्यन्यो
येन (for न चान्यायेन). —^c) K₁ ३ B₈ (marg as in
text) T G₁. ३ जानन्नपि हि (T G₁ ३ च) मेधावी. —^d)
Dn₄ जडवान्; T G₁-३ M₁ ५-१ जडवल्ल (for जडवल्ल).
K₆ Bo १ ४ (marg) ० D₂₈ n₄ समुपाचरेत्; V₁ Bo
Dn₁ n₄ D₈ D₂. ५. ५. ३ G₂ M₁ ५-१ समुपाविशेत्. B₈
मौनमाचरेत् (for लोकमा')

35 ^a) D₄ ज्ञप्तो (for ततो) K₄ चासं; Cn वास
(as in text) V₁ परीक्षेत; Dn₁ परीक्षेत. T G₁ ३
सदा वास परीप्सेत्; Oal ed. ततो वा सपरीक्षेत —^b)
Dn₁ धर्मनिष्ठेषु; G₁ 'नित्येव. G₁ om. (hapl.) साधुषु.
—^c) K₂ धर्मज्ञेषु (for मनुष्येषु) K₁ ३ ४ वदान्येषु
—^d) K₁. ३ ४ सर्वभूतानुकपिषु; B₈ (marg as in

न तत्र वासं कुर्वति श्रेयोर्था वै कथंचन ॥ ३६
निरारम्भोऽप्ययमिह यथालब्धोपजीवनः ।
पुण्यं पुण्येषु विमलं पापं पापेषु चाप्नुयात् ॥ ३७
अपामश्रेस्तथेन्दोश्च स्पर्शं वेदयते यथा ।
तथा पश्यामहे स्पर्शमुभयोः पापपुण्ययोः ॥ ३८
अपश्यन्तोऽन्नविषयं भुञ्जते विघसाशिनः ।
भुञ्जानं चान्नविषयान्विषयं विद्धि कर्मणाम् ॥ ३९

text) साध्वाचारेषु नित्यश.

36 ^b) K₆ धर्मव्यतिकरे; Bo ० १ ० D₂₈ n₄ D₈ D₂.
३ ५ १ ४ T G₁ ३ कर्मव्यतिकरो —^c) K₆ कुर्वति, D₂₁
कुर्वति. —^d) K₁ ३ ४ श्रेयसोर्था; K₆ १ श्रेयोर्था वै,
D₄ ० 'र्थं वै. V₁ च (for वै). B₈ कदाचन (for
कथं')

37 With 37, cf. 3. 1 26 —^a) D₂ निरारम्भे;
D₆ 'लभो; T₁ G₁ ३ 'लभो; Cp (gloss यति) 'रम्भो
(as in text) K₁ ३ ४ ब्रह्मम्, M₁ ५-१ ब्रह्मम् (for
स्प्ययम्). K₁ ३ ४ D₄ ५ १. ० इति (for ब्रह्म) —^b)
D₂₈. n₄ लुब्धोप B₈ D₂ ५ १ T G₁. ३ M₁ ५-१ जीवन'
—^c) D₂₈. n₄ पुण्ये; Dn₄ पुण्य (for पुण्यं) B₈
G₂ विपुलं (for विमलं) —^d) D₂₈ om पाप D₂₈
वा (for च)

38 ^a) D₆ १ T G₁-३ M₁. ५-१ तथैवेदो (for तये
न्दोश्च) —^b) D₂₈. n₄ D₅ १ G₁ ३ तथा (for यथा).
—^c) K₁ ३ १ D₄ ० मन्यामहे (for पश्यां) D₂ १
स्पर्शान्.

39 ^a) K₁ ३ ४ १ B₈ (marg) ३ D₄ ० अपश्यश्च;
D₅ १ अपथ (D₁ 'थं)श्च, T G₁ ३ अपश्यतो; G₈ 'श्यामो
(for 'श्यन्तो) K₆ V₁ Bo १ ३ D₂₈ n₄ Dn₁. n₄ D₂₈
D₂ ३. ० ३ Cn p. ३ [s]नु-, K₁ D₆ (before corr) [अ]-
न्य-, B₈ [अ]नु, D₂₁ D₅ १ [अ]त्र; T G₁ ३ Cv (gloss
विषयविरोधि दुर्विषयम् ।) न; G₈ [s]स्य, Cn [आ]त्म
(for सज्ञ) ॐ Cn (reading अनुविषय) विषय विषय
मनुवर्तत इत्यनुविषयो रस । तमपश्यन्त, इदं मधुरमिद
तिक्तमित्यनालोचयन्त ॥ Cp अनुविषयं प्रतिविषयम् —अस्य
विषयस्यार्यं रस, अस्य विषयस्यार्यं रस, इति व्यक्तिभेदमना
लोचयन्त । ॐ —^b) K₁ ३ ४ १ D₄ ५ १ ० भुजानो, K₆
B₈ भुजाना, T G₁ ३ भुजानान् (for भुञ्जते) K₁ विघ
साशय, K₂ D₄ ० C₈ 'शास (D₄ 'माश; D₆ C₈ 'साश)-
न; K₁ विघशासन; B₈ विघशासन (for 'साशिन').

यत्रागमयमानानामसत्कारेण पृच्छताम् ।
 प्रब्रूयाद्ब्रह्मणो धर्मं त्यजेत्तं देशमात्मवान् ॥ ४०
 शिष्योपाध्यायिका वृत्तिर्यत्र स्यात्सुसमाहिता ।
 यथावच्छास्त्रसंपन्ना कस्तं देशं परित्यजेत् ॥ ४१
 आकाशस्था ध्रुवं यत्र दोषं ब्रूयुर्विपथिताम् ।
 आत्मपूजाभिकामा वै को वसेत्तत्र पण्डितः ॥ ४२

यत्र संलोडिता लुब्धैः प्रायशो धर्मसेतवः ।
 प्रदीप्तमिव शैलान्तं कस्तं देशं न संत्यजेत् ॥ ४३
 यत्र धर्ममनाशङ्काश्वरेयुर्वीतमत्सराः ।
 चरेत्तत्र वसेच्चैव पुण्यशीलेषु साधुषु ॥ ४४
 धर्ममर्थनिमित्तं तु चरेयुर्वत्र मानवाः ।
 न ताननुवसेज्जातु ते हि पापकृतो जनाः ॥ ४५

C 12 10599
 B 12.286(7)46
 K 12 293 46

—^a) K₁ V₁ B₀ G₂ भुञ्जानश्च, B₀ Das. a₁ 'नाश्च
 D₅ र चांत, Ca चार्थे (for चात्र) K₀ B₀ r Dn₁
 n₄ D₅ D₂ 2. 0 8 G₂ 8 भुञ्जानाश्चात्म (B₀ 'नु, D₅ G₁
 'न्य) विपयान्; B₀ 'नाश्चात्रविपर्य, T₁ 'नन्याश्च विप
 यान्, T₂ 'नश्चान्यवि' —^d) K₄ 0 V₁ B₀ 0 r 0
 Das Dn₁ n₄ D₅ D₂ 8 8-8 T₂ विपयान्, D₄ lacuna,
 T₁ G₁ 8 विपयान् (for विपय) B₀ (marg) D₅ Ca
 कर्मणा ॥ Ca अष्टविषय रमाद्यपश्यन्ननादरादनालोचयन्
 यो भुञ्जान स विषसाधि[? 'श]न इव श्रेष्ठ । अर्थविप
 यांस्तु निरूप्य भुञ्जानो विपयानिव कर्मणा चागादीनामोतीति
 विदि । ॥

40 *) G₁ 8 यत्र (for यत्र) K₁ 2 4 यत्रागमम
 (K₄ 'स)मानानाम्, K₀ 'गमयमज्ञानाम्; D₅ 1 'मगम
 मानानाम् ॥ Cn आगमं प्रमाणज ज्ञानमात्मन हृच्छवाम्,
 आगमयमानानाम् । क्यजन्तस्य रूपम् ॥ Cp आगमयमानानां,
 सुवाहमेव प्रमाणीकृतवाम् ॥ Cs आगमयमानानां, अवगम
 कृतवाम्, ज्ञातुमिच्छवाम् ॥ Cv अगमयमानानाम्, अजान
 ताम् । ॥ —^b) G₁ corrupt, G₂ असत्कारेण (for
 असत्का) K₁ पृच्छत —^c) Dn₄ ब्रूया यद्, T G₁ 8
 न ब्रूयाद् (for प्रब्रू) K₀ B₀ 1 8 (marg) 0 Das a₁ D₅ 1
 आत्मनो, V₁ B₀ 8 Dn₁ D₄ 0 0 T₁ G₂ M₁ 5 0 ब्राह्मणो
 —^d) B₀ D₅ 1 जेतु तं (for त्यजेत्तं) — After 40,
 D₅ 1 ins

739* दुर्वृत्तोऽपि वरो विप्रो न च शूद्रो जितेन्द्रियः ।
 कं परित्यज्य गां दुष्टां दुष्टेच्छीलवर्षीं स्त्रीम् ।
 पण्डितस्यापि शूद्रस्य सर्वशास्त्रतस्य च ।
 वचनं तस्य न ब्राह्म शुनोच्छिष्टं हविर्यया ।

41 *) K₂ शिष्योपाध्यायिका, M₁ 5-1 'ध्यायिका.
 —^b) G₂ यस्य (for यत्र) K₁ B₀ Dn₁ M₁ 5 सु (K₁
 स)समाहित, B₁ M₀ 'हिता —^c) K₁ Dn₁ D₅ 0 G₂
 'सपन्न' (G₁ 'स); M₁ 5-1 सपन्ना.

42 G₁ om (hapl.) 42-43 —^a) B₀ वरं, G₂
 हु[ध्रु]वा (for ध्रुवं) K₀ अकोशस्था बुधा यत्र; D₄
 5 1 0 आकाशस्थो बुधो (D₅ 1 ध्रुवो) यत्र, T G₂ M₁ 5-1

आकाश (T G₂ 'रं) गूहमाना ये ॥ Ca आकाशस्था
 देवता ॥ Cn आकाशस्था, निरालम्बना । ॥ —^b) D₅
 T G₂ 8 M₁ 5-1 दोषान् D₅ 5 1 0 ब्रूयाद् (for ब्रूयुर)
 B₀ विपश्चित; D₅ 1 G₂ 'श्चित', M₁ 1 'श्चितान् —^c)
 K₁ 2 4 कामेन; K₁ V₁ B₀ 0 r 0 Das a₁ Dn₁ D₅
 8 5 1-0 G₂ कामो वै; B₀ (marg as in text) माना
 वै (for -कामा वै) T₁ G₂ 8 M₁ 5-1 ये (for वै).
 —^d) K₂ 4 पठिता

43 G₁ om 43 (cf v 1 42) —^a) K₂ संलो
 कता; K₄ 'मिता, T G₂ 8 M₁ 5-1 सलो (M₁ 5-1 'लु)
 लिता; Ca (gloss लद्धिता) Cn (gloss आकुलीकृता)
 संलोडिता (as in text) —^b) K₄ B₀ M₁ धर्मसेतव,
 Dn₄ 'संतव; Ca (gloss मर्यादा) 'सेतव' (as in text).
 —^c) ॥ प्रदीप्त K₄ Dn₁ n₄ D₅ 8. 0 चैलान्तं; K₁
 V₁ B₀ 0-0 Das a₁ D₅ 1 T G₂ 8 M₁ चैलान्तं, D₄
 corrupt, M₁ 5 0 वेलान्तं (for शैलान्त) —^d) B₀ 0
 परित्यजेत् (for न संत्य)

44 *) K₁ 2 4 धर्मपराशका (K₁ 'क)श्च, G₂ 'मनि
 शकाश्च —^b) K₂ चारीयुर (sic) (for चरे) K₂ 4
 om. (hapl) from वीत up to चरेयुर (in 45^b)
 K₁ वीतमत्सर —^c) K₁ D₄ 0 समं तत्र; V₁ चरेचैव,
 D₄ चरेत्तत्र, Dn₁ D₅ D₂ 8 भवेत्तत्र; Dn₄ त्वरेत्तत्र
 (for चरे). —^d) T G₁ 8 M₁ 5-1 धर्म (for
 पुण्य)

45 K₂ 4 om. up to चरेयुर (cf v 1 44) —^a)
 K₁ B₀ Das Dn₁ n₄ D₅ D₂ 8. 0. 8 G₂ (before corr)
 च (for तु) —^b) T G₂ यदि; G₁ विधि (sic)
 (for यत्र) —^c) K₂ उदवसेज्, K₁ D₀ G₂ उप,
 B₀ अनुवसेज् (for 'वसेज्) —^d) B₀ ये (for ते)
 G₂ तु (for हि) Das a₁ पापकृता, G₁ 'कृते K₁ 2 4
 B₀ T₁ G₂ 8 नरा (for जना)

46 *) K₀ पापेण —^b) K₁ 2 Das M₁ 5 0 वर्तते
 —^c) B₀ Ca (gloss अपसरेत्) व्यवधायेत्, D₄ 1 व्यप-
 धायेत्; D₀ व्यवधाने; M₁ 1 विधावेत् K₂ त्रुलं;

C 12. 10598
12 28872. 47
K. 12 292 47

कर्मणा यत्र पापेन वर्तन्ते जीवितेप्सवः ।
व्यवधावेचतस्तूर्णं ससर्पाच्छरणादिव ॥ ४६
येन खट्वां समारूढः कर्मणानुशयी भवेत् ।
आदितस्तत्र कर्तव्यमिच्छता भवमात्मनः ॥ ४७
यत्र राजा च राज्ञश्च पुरुषाः प्रत्यनन्तराः ।
कुटुम्बिनामग्रभुजस्त्यजेचद्राष्ट्रमात्मवान् ॥ ४८
श्रोत्रियास्त्वग्रभोक्तारो धर्मनित्याः सनातनाः ।
याजनाध्यापने युक्तं यत्र तद्राष्ट्रमावसेत् ॥ ४९
खाहाखधावपद्कारा यत्र सम्यगनुष्ठिताः ।

D₄ तूर्णं —^d) D₆ समर्थात्; G₂ समर्पं (for ससर्पात्). D₈₁ ससर्पाच्छरणानिव; T₁ G₁ सर्पं श(G₁ स) रवणादिव

47 = (var) 5 39 27. —^a) C_v खट्वां (for खट्वां) K₁ समारूढः; C₁ 'रूढ (for 'रूढ) ☞ C_a खट्वां समारूढः, जरसा विकल ॥ C_n तीवद्रुखप्रसन्न ॥ C_p प्रमत्त ॥ C₈ निद्रित ॥ ☞ —^b) K₆ कर्मणानुशयीत धै. ☞ C_a अनुशयी, पश्चात्तापान्वित ॥ ☞ —^c) K₄ आदित्यस; K₆ अर्हतास K₄ D₈₁ D₈₁ D₄ तत्र (for तत्र). ☞ C_v येन पुरपेण आदित रत्न, खड्गवस्थितं वेरं समारूढ, मनसि निहितम् । कर्मणा अनुशयी, अनुष्णः । वदीयान् गूढकपटं न कर्तव्यम् । ☞ —^d) D₈₁ (before corr) D₆ T₁ G₈ भावम्, M₁ र भुक्त्वा, C_n (gloss कल्याण) भवम् (as in text). K₄ धामजा (for 'न)

48 ^a) K₁ partly damaged. D₈₃ राज्य च; D₈₄ राज्यस्य (for राज्ञश्च) K₂ यत्र यत्र नरा राज्ञः (K₂ 'ज्ञी). —^b) ☞ C_a प्रत्यनन्तरा, सदृशा ॥ C_v प्रति गृह अन्तर, अन्तर्गृहमिति शब्दा नास्ति येषां ते प्रत्यनन्तरा । ☞ —^c) T₁ G₈ M₁ कुटुम्बिनाम् T₁ G₁ अग्रभुजां —^d) T₁ G₁ र देशम्; M₁ र-र राज्यम् (for राष्ट्रम्).

49 ^a) K₆ त्वग्र T₁ स्वगृहीतारो; G₂ र त्व(G₂ तु)ग्रहीतारो (for 'भोक्तारो). —^b) K₄ धर्मनित्य; D₈₁ 'निष्ठा. G₂ M₁ र-र तपस्विन (for सनातना) —^c) K₆ D₈₁ G₁ याजनाध्यापने, D₈ 'ध्यापना —^d) D₆ र राज्यम् (for राष्ट्रम्) B₆ आविशेत्, D₁ आचरेत् (for आवसेत्).

50 ^b) D₈ सत्यम् (for सम्यग्) K₄ B₁ D₈₁ अजस्थिता (for अनुष्ठिता) —^c) K₄ वर्तन्ते (for

अजस्रं चैव वर्तन्ते वसेत्त्राविचारयन् ॥ ५०
अशुचीन्यत्र पश्येत ब्राह्मणान्वृत्तिकर्षितान् ।
त्यजेचद्राष्ट्रमासन्नमुपसृष्टमिवापिपम् ॥ ५१
प्रीयमाणा नरा यत्र प्रयच्छेयुरयाचिताः ।
स्वस्थचित्तो वसेत्त्र कृतकृत्य इवात्मवान् ॥ ५२
दण्डो यत्राविनीतेषु सत्कारश्च कृतात्मसु ।
चरेत्त्र वसेच्चैव पुण्यशीलेषु साधुषु ॥ ५३
उपसृष्टेष्वदान्तेषु दुराचारेष्वसाधुषु ।
अविनीतेषु लुब्धेषु सुमहदण्डधारणम् ॥ ५४

वर्तन्ते). —^d) D₆ [श]पि चारयन्; G₁ विषां.

51 G₂ om. (hapl) 51-55. —^a) K₁ र-र भातुरान्, D₈ अशुचीन् D₁ एत्र (for यत्र). —^b) Some MSS वृत्तिकर्षितान्; K₂ 'कर्षितान्; T₃ 'गर्हितान् —^c) T₁ G₁ र M₁ र-र त्वयजेत् (by transp) K₁ B₁ D₁ र-र T₁ आपन्नम् (for धातं). —^d) K₂ उपमिष्टम्, B₁ अपकृ'; B₆ D₈₁ D₈₁ उपसृष्ट' (D₈₁ 'स्प'); D₈₁ D₈ 'सन्नम् (for 'सृष्टम्) K₂ [धा]मिश्र ☞ C_n उपसृष्टम्, चण्डालादित्यसंक्षुद्रितम् ॥ C_n सपिपम् । ☞

52 G₂ om 52 (cf v 1 51) —^a) Some MSS प्रीयमाना, K₄ 'माणो —^b) D₁ om from प्रय उप to कृ (in 53^b) D₁ प्रपद्येयुर (for प्रयच्छे) D₈ प्रयाजिता —^c) K₆ B₁ स्वस्थचित्तो B₆ प्रसेत्, B₈ (marg as in text) भवेत् (for वसेत्) T₁ G₈ अत्र (for एत्र) —^d) D₆ कृतकृत्यम्, D₁ 'कृत्या

53 G₂ om 53 (cf v 1 51) D₁ om up to कृ (cf v 1 52) —^a) D₁ र ददौ D₈₁ ददोपन्ना विनीतेषु —^b) D₈ D₂ सत्कारसु (for सत्कारश्च) —^c) D₈₁ चरतात्र (for चरेत्त्र) —^d) D₈₁ अः पुण्ये (for पुण्य)

54 G₂ om 54 (cf v. 1. 51) —^a) D₈₁ corrupt K₂ T₁ G₆ C_a उपसृष्टेषु, K₁ 'सृष्टेषु (for 'सृष्टेषु) K₁ र-र B₆ र-र D₈₁ D₈₁ D₈ र-र G₁ दातेषु; D₈ दीहेषु (for [ज]दान्तेषु) ☞ C_a उपसृष्टेषु, उपह्वयशुद्धिषु । ☞ —^b) G₁ दुराचारेषु K₁ र-र V₁ B₁ D₈₁ नः D₈ D₈ र-र M₁ साधुषु —^c) K₄ अविशीतेषु (for 'नीतेषु) D₈₁ लुब्धेषु —^d) D₈₁ corrupt

यत्र राजा धर्मनित्यो राज्यं वै पर्युपासिता ।
अपास्य कामान्कामेशो वसेत्त्राविचारयन् ॥ ५५
तथाशीला हि राजानः सर्वान्विषयवासिनः ।
श्रेयसा योजयन्त्याशु श्रेयसि प्रत्युपस्थिते ॥ ५६

पृच्छतस्ते मया तात श्रेय एतदुदाहृतम् ।
न हि शक्यं प्रधानेन श्रेयः संख्यातुमात्मनः ॥ ५७
एवं प्रवर्तमानस्य वृत्तिं प्रणिहितात्मनः ।
तपसैवेह बहुलं श्रेयो व्यक्तं भविष्यति ॥ ५८

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि षट्सप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७६ ॥

२७७

युधिष्ठिर उवाच ।

कथं नु मुक्तः पृथिवीं चरेदस्मद्विधो नृपः ।
नित्यं कैश्च गुणैर्युक्तः सङ्गपाशाद्विमुच्यते ॥ १

भीष्म उवाच ।

अत्र ते वर्तयिष्यामि इतिहासं पुरातनम् ।
अरिष्टनेमिना प्रोक्तं सगरायानुपृच्छते ॥ २

C 12 10613
B 12. 228(6). 2
K 12 294 2

55 G₂ om 55 (cf. v l 51) —^a) D₁ चक्ष
(for यत्र) D₂ धर्मनिष्ठो (for 'नित्यो). —^b) K₁
D₂ परिपालयेत्; D₃ T G₁ s M₁ s-1 पर्युपासते (for
'सिता). K₂ V₁ Bo 6-9 Das a₁ D₁ n₁ D₂ D₃ s
s-1 राज्य धर्मेण पालयेत् —^c) K₁ s कामेभ्यो, V₁
B₂ (orig) 'च्छो; B₂ (marg) 'पु; T₁ G₁ s क्रमशो,
Ca (gloss जितकाम) Cn (gloss सर्वसपत्तिमात्) कामेशो
(as in text). —^d) D₁ [s]वसत्, D₂ धंशेत् (for
चसेत्)

56 ^a) D₂ D₃ यथाशीला, D₂ तथास्थिता
—^b) M₁ s-1 सर्वा. —^c) G₂ Bom ed योजयति

57 ^a) D₂ D₃ गच्छतस् (for पृ) T₁ G₁ s तत्र
(for तात). —^b) B₂ शक्यते; Das a₁ हि सस्य
(for हि शक्य) D₂ प्रधानेन, Ca (gloss प्रतिभ्यक्ति
दर्शनेन) प्रधा (as in text) —^d) M₁ s-1 आत्मना

58 B₂ D₂ om (hapl.) 58^a —^a) K₁ s 4
प्रवदमानस्य (for प्रवर्त) —^b) K₁ s 4 D₁ D₂ s
(before corr as in text) s T₂ वृत्ति, V₁ T₁ G₁ s
वृत्ति; B₂ (marg) बुद्धि (for वृत्ति) K₁ V₁ D₁ s
D₂ D₃ Cn (Cnp as in text) प्राणिहितात्मन, B₁ T₁
प्राण; M₁ s-1 प्रणिहितात्मना (M₁ 'ना) —^c) D₂
तपसैवेह; T G₁ s 'सा चैव K₁ बाहुल —^d) D₂
[s]भ्यक्त

Colophon. Ś₁ G₂ missing K₂ s B₁-s D₂ a₁
D₁ n₁ D₁ G₂ s M₁-1 absent — Sub-parvan

K₁ s 4. 6 1 V₁ Bo 6-9 Das a₁ D₁ n₁ D₂ D₃-9 T
G₁-9 M₁ s-1 मोक्षधर्म — Adhy name K₁ s. 4
नारदगालवसवाद, K₂ V₁ Bo 6. 8 s D₁ n₁ D₂ D₃-8
M₂ s श्रेयोवाचिकः (Bo. s s D₂ D₃ s 1 'चिक, D₂
'चक'), K₁ श्रेयोवाचिकं; Das a₁ D₂ श्रेयोवाचिको नारद-
गालवसवाद; G₁ श्रेयोनुवाचकं. — Adhy no (figures,
words or both) B₁ T₁ G₁ s 111, D₁ n₁ M₂ 112,
D₂ 107, T₂ 124, G₂ 127, M₁ s 110. — Śloka
no D₂ D₃ D₂ 58, D₁ 59.

277

☞ This adhy is missing in Ś₁ G₂ (cf. v l 12
274 13, 259 1)

1 K₂ om the ref —^a) B₂ s Das a₁ D₂ s
नु, T G₁ s वि- (for नु) K₁ मुक्तं, V₁ Bo 6 1 s
(marg) s Das a₁ D₁ n₁ D₂ s. s 1 s युक्त; D₁
मुक्ता (for मुक्त) —^b) B₁ s (marg) D₂ s G₂ नृप;
B₂ (orig) T₂ G₂ नर (for नृप) K₁ चरेद स द्विजो
नृप (sic), T₁ G₁ चरेदेदंविधो नर —^c) K₁ s च
कैर (by transp), D₁ n₁ G₁ कैश्चिद् B₂ (marg as
in text) मुक्त, D₂ s युक्त (for युक्त) —^d) K₂
हि (for वि-)

2 G₁ om (hapl) from the ref. of 2 up to
वेदितुम् (in 3^d) —^a) K₁ s 4 वर्णयिष्येहम् (K₂
'प्यामि), V₁ B₂ (marg) s कीर्तयिष्यामि; B₂ s
(orig) D₁ n₁ D₂ D₃ s s T₂ M₁ s-1 वर्तयिष्येहम्

सगर उवाच ।

किं श्रेयः परमं ब्रह्मन्कृत्वेह सुखमश्नुते ।

कथं न शोचेन्न क्षुभ्येदेतदिच्छामि वेदितुम् ॥ ३

भीष्म उवाच ।

एवमुक्तस्तदा ताक्ष्यः सर्वशास्त्रविशारदः ।

विबुध्य संपदं चाय्यां सद्वाक्यमिदमब्रवीत् ॥ ४

सुखं मोक्षसुखं लोके न च लोकोऽवगच्छति ।

प्रसक्तः पुत्रपशुषु धनधान्यसमाकुलः ॥ ५

(for 'यिष्यामि). —^b) B₁ पुरा कृतं (for पुरातनम्) —^c) C₂ ताक्ष्यं नाम्नो सुनेरपत्य, स एगारिष्टनेमिहाक्ष्यं ॥ C₃ ताक्ष्यं इति कश्यपस्य नामान्तरम् ॥ C_v अरिष्टनेमि गुरुट — अरिष्टनेमि पृवनाजमाशु स्वस्तये ताक्ष्यमिहा हुत्रेण (Rv 10 178 1) इति श्रुते । ॥

3 G₁ om 3 (of v 1, 2) G₂ om. the ref —^b) B₈ (marg) एषते (for अश्नुते). —^c) T₁ तु (for न) D₁ शोचन् (for शोचेन्). K₁ ३ क्षोभ्येद्; M₁ ६-१ कुष्येद् (for क्षुभ्येद्).

4 D₆ १ अरिष्टनेमिर् (for भीष्म) —^a) D₆ एतद् (for एवम्). D₆ उक्ते (for उक्तम्) K₇ B₆ ३ D₈ 1 D₄ १ ताक्ष्यं, T₁ [वा]क्यं (for ताक्ष्यं). —^b) D₆ सर्वशास्त्र (for 'शास्त्र) K₆ V₁ B₆ ६ (marg) ९ D₁ 14 D₈ D₂ ३ ३ विदां वर', D₆ श्रुतां वर (for विशारद) —^c) K₇ D₄ ९ विबुद्धि (sic), T₂ 'ब', G₁ 'ध्य' (for 'ध्य) D₄ संपदां K₁ १ D₆ चाश्रय, D₄ चाश्रयां, G₂ चाश्रयां (hypermetric) (for चाश्रयां) ॥ C₂ आश्रयां, मोक्षावस्थालभ्याम् ॥ C₃ मोक्षजन्य सुखम् । ॥ —^d) K₁ D₄ सद्वाक्यम्; K₆ D₈ 14 तद्वा', G₂ M₁ ६-१ स वाक्यम् (for सद्वा')

5 Before 5, B₈ (orig) ins ताक्ष्यं उवाच, B₈ (marg) ९ T₁ G₁ ३ M₁ अरिष्टनेमिर्, D₆ ताक्ष्यं —^a) D₆ सुखे (for सुखं). —^b) K₁ लोके, K₄ D₁ 14 D₈ D₂ ३ ३ 'मूढो, D₄ ३ लोका (for लोके) V₁ B₈ (marg as in text) [s]धिगच्छति (for 'sv') D₄ न च लोका गमिष्यति (sic). — K₁ ३, 4 D₃ om 5^a —^c) D₄ प्रयुक्त (for प्रसक्त) K₇ शत्रु (for पुत्र) D₆ पशुषु (for 'पु) —^d) D₈ om धन- D₄ समाकुला, D₆ १ 'कुल

6 ^a) D₈ corrupt K₄ शक्त, G₁ सक्त (for सक्त) —^b) B₇-३ om. स K₄ स शक्यैश्च; B₆ D₆ १ च शक्यम्; D₁ 14 D₈ D₂ ३ ३ C_n (C_n as

'सक्तुद्विरशान्तात्मा न स शक्यधिकित्सितुम् ।

स्नेहपाशसितो मूढो न स मोक्षाय कल्पते ॥ ६

स्नेहजानिह ते पाशान्वक्ष्यामि शृणु तान्मम ।

सकर्णकेन शिरसा शक्यादष्टेजुं विजानता ॥ ७

संभाव्य पुत्रान्कालेन यौननस्थानिवेश्य च ।

समर्याञ्जीवने ज्ञात्वा मुक्तश्चर यथासुरम् ॥ ८

भार्या पुत्रवतीं वृद्धां लालितां पुत्रवत्सलाम् ।

ज्ञात्वा प्रजहि काले त्वं परार्थमनुदृश्य च ॥ ९

in text) शक्य तच् (for स शक्यम्) B₈ चिकित्सुक (for 'त्सितुम्). —^c) K₁ १ पाशमितो; K₆ 'स्थितो; D₈ पाशमितो; D₈ -पाशादितो, D₁ १ पाशान्वितो; T₁ -पाशैर्दृष्टो (for पाशमितो) —^d) K₁ ३ च (for स)

7 ^a) D₈ G₁ पश्यान् (for पाशान्) —^b) K₄ तन्; D₄ यान् (for तान्) K₁ ३ 4 नृप; B₈ (marg) अपि (for मम) —^c) K₁ ३ 4 M₁ १ (sup 1:2) नाक (M₁ १ न क)र्णकेन, T₁ G₂ संकटकेन; G₁ सकुदकेन (for सकर्णं). G₂ रजसा (for शिरसा). ॥ C₂ p सकर्णकेन, अवधानपूर्वकं शुश्रूषुणा शिरसा ॥ C_n सावधानेन जीवता ॥ C₃ उपदेशध्वनयुक्तधोत्रमहितेन शिरसा । ॥ —^d) K₂ १ B₁ D₈ D₁ १ १ T G₂ ३ शक्या; K₆ B₆ D₈ 14 शक्यं, M₁ ६-१ शक्यम् (for शक्याश्) D₁ 14 D₈ D₂ ३ ३ श्रोतुं; G₂ जेतु (for छेतुं) B₈ (marg as in text) श्रोतु शक्य (for शक्यादष्टेजुं)

8 ^a) D₆ संप्राप्य; G₂ सभाप्य (for 'ध्य). D₁ १ पा स्नेन; G₂ काले तु (for कालेन) ॥ C₂ समाध्य, अर्थविद्यादिना योजयित्वा । ॥ —^b) ॥ C₂ p निवेश्य, विवाह ॥ C_n दारै संयोज्य । ॥ —^c) D₄ समर्या; T₁ G₁ M₁ १ 'र्थ (for 'र्यान्). K₄ जीवने (for जीवने) —^d) B₆ युक्तश्चर; G₂ मुक्ता शक्तिर

9 ^a) K₄ ६ लालितां; G₂ M₁ ६-१ लालितां —^c) K₁ ३ प्रजह्यात्; K₇ B₆ D₈ 14 D₄ ६ G₂ M₁ ६-१ प्रजह; B₈ (marg) प्रहर (for प्रजहि) B₇ D₁ 14 D₈ D₂ ३ ३ कालेन; M₁ ६-१ काले तां (for काले त्व) —^d) D₂ ६ परात्मम् (for 'र्यम्) K₆ B₇ ६ D₈ 14 D₁ १ अनुसृत्य च, V₁ 'दृश्यत; B₇ 'सत्य च (for 'दृश्य च) T₁ न परार्थमनुदृ च (sic), G₂ परमार्थमदृश्य च ॥ C_n परार्थं, अन्तिमं पुरुषार्थं, मोक्षम् । ॥

10 ^b) D₄ १ सक्तम्, G₂ मुक्ताश्च — D₆ om,

सापत्यो निरपत्यो वा मुक्तश्च यथासुखम् ।
 इन्द्रियैरिन्द्रियार्थास्त्वमनुभूय यथाविधि ॥ १०
 कृतकौतूहलस्तेषु मुक्तश्च यथासुखम् ।
 उपपत्त्योपलब्धेषु लाभेषु च समो भव ॥ ११
 एष तावत्समासेन तव संकीर्तितो मया ।
 मोक्षार्थो विस्तरेणापि भूयो वक्ष्यामि तच्छृणु ॥ १२
 मुक्ता वीतभया लोके चरन्ति सुखिनो नराः ।
 सक्तभावा विनश्यन्ति नरास्तत्र न संशयः ॥ १३
 आहारसंचयाश्चैव तथा कीटपिपीलिकाः ।
 असक्ताः सुखिनो लोके सक्ताश्चैव विनाशिनः ॥ १४

(hapl) 10^a-11^b —^c) K₁ त्वाम्, D₅ र वा (for त्वम्). —^d) T G₁ s यथासुखं (for 'विधि')

11 D₅ om 11^{ab} (cf v l 10) —^a) K₄ कृत; M₁ s-1 गत (for कृत) ☞ C₅ कृतकौतूहल, मुक्त-भोग ॥ C₂ छिन्नैस्सुख्य । कृ हिंसायां भवादिसस्य निघ्रायां कृतमिति रूपम् ॥ C₃ कृतकौतूहल, अकृतान्वेषण । यथा मुक्तेषु कृतकौतूहलं कर्तुं शक्यं, नासुक्तेषु तथा । तस्मान्मुक्तेषु सुखत्वा कृतकौहलं मुक्तं । ☞ —^c) K₁ s r D₄ s उपपत्त्यु-पलब्धेषु, C_p 'त्युपपत्तेषु' ☞ C₅ उपपत्त्योपलब्धेषु, यद-च्छया प्राप्तेषु । ☞ —^d) B₅ (marg) लाभालाभे; D_{n1} D₅ D₂ s लोकेषु च; D₅ (before corr) लोकेषु च (for ला). K₅ समा (for समो) D₅ G₂ भवेत् (for भव).

12 ^b) K₁ D₅ संकीर्तिता —^c) K₁ मोक्षार्थो, D₅ s₁ मोक्षार्थो K₄ s V₁ Bo s-2 D₅ s₁ D_{n1} s₁ D₅ D₂ s M₁ [क्ष]य, D₅ [क्ष]यं (for [क्ष]पि) D₂ मोक्षार्थो विस्तरे वापि. —^d) D₅ वक्ष्यामि B₅ (marg) s (marg as in text) त; T G₁ s भे (for तत्)

13 ^a) K₁ s s युक्ता; K₁ D₅ s₁ D₅ r s T G₁ s मुक्त; G₂ रक्ता (for मुक्ता) D₁ T₁ G₁ s लोभ (for वीत) —^b) B₅ (marg as in text) T₁ G₁ s जना (for नरा) —^c) K₂ सक्तभार्या; K₄ सकुमार्या (for सक्तभावा) —^d) T₂ जनात् (for नरात्).

14 ^a) T G₁-s M₁ s-1 आहारसंचये स (G₁ श)का —^b) D₅ s r s T G₂ s M₁ s-1 यथा (for तथा) D₅ s पिपीलिका; D_{n1} 'लका' — D₂ om 14^a-15^d. —^d) D₅ s [क्ष]विनाशिन (for वि')

स्वजने न च ते चिन्ता कर्तव्या मोक्षबुद्धिना ।
 इमे मया विनाभूता भविष्यन्ति कथं तिबति ॥ १५
 स्वयमुत्पद्यते जन्तुः स्वयमेव विवर्धते ।
 सुखदुःखे तथा मृत्युं स्वयमेवाधिगच्छति ॥ १६
 भोजनाच्छादने चैव मात्रा पित्रा च संग्रहम् ।
 स्वकृतेनाधिगच्छन्ति लोके नास्त्यकृतं पुरा ॥ १७
 धात्रा विहितमक्षयाणि सर्वभूतानि मेदिनीम् ।
 लोके विपरिधावन्ति रक्षितानि स्वर्गमभिः ॥ १८
 स्वयं मृत्पिण्डभूतस्य परतत्रस्य सर्वदा ।
 को हेतुः स्वजनं पोष्टुं रक्षितुं वाढढात्मनः ॥ १९

15 D₂ om 15 (of v l 14). —^a) K₁ स्वयमे (for स्वजने) K₁ D₅ s r s बुद्धि (for चिन्ता) —^b) K₁ कर्तव्यो (for 'व्या) D₅ बुद्धिजा, G₂ बुद्ध्या (for 'बुद्धिना) —^c) D₅ माया (for मया) V₁ D₅ इमे विना मया भूता —^d) K₁ s V₁ Bo r s (marg) s D₁ T₂ G₁ s तु (for तु).

16 ^b) D₅ r विपद्यते (for विवर्धते) —^c) B₅ सुखं दुःख (for सुखदुःखे). D₅ s G₂ [क्ष]मृत्यु; D₅ r बुद्धि —^d) T₁ G₁ s [क्ष]भि (for [क्ष]धि). G₂ om from धिगच्छति up to पित्रा (in 17^b).

17 G₂ om up to पित्रा (of v l 16) —^b) M₁ s-1 मात्रास्वपि (for मात्रा पित्रा) V₁ सगति; T₁ G₅ संग्रह (for 'हम्) —^c) K₄ s V₁ Bo r s D₅ s₁ D₅ D₂ (before corr as in text) M₁ सुकृतेन (for स्व) T₁ G₁ s [क्ष]भि (for [क्ष]धि) —^d) K₁ s r D₂ s कृत पुरा; K₂ B₅ (marg) पुरा कृत (for [क्ष]-कृत पुरा) D₅ r लोके नान्यरकृतं पुन, G₂ लोका नास्व कृत पुरा (sic)

18 ^a) M₁ r धात्र्या (for धात्रा) M₁ r [क्ष]भिहित (for विहित) K₁ Bo D_{n1} D₂ G₂ -भक्ष्याणि; D₅ -भक्ष्यानि, D₁ वक्ष्यामि (sic) (for भक्ष्याणि) —^c) D₁ M₁ [s]पि (for वि)

19 ^a) ☞ C₅ मृत्पिण्डभूतस्य, मृत्पिण्डवरस्वयम किंचित्करस्य । ☞ —^b) B₅ (marg) सर्वथा (for 'दा) —^c) G₁ रक्षित (for 'तुं) D₅ s D₅ च (for वा). K₁ [क्ष]ढढात्मना; G₂ [क्ष]कृतात्मन D_{n1} रक्षितं वाढढात्मन' ☞ C₅ मढढात्मन, मढढाशरीरस्य । ☞

C 12. 10630
 B 12. 285 (c). 19
 K 12. 294 19

खजनं हि यदा मृत्युर्हन्त्येव तव पश्यतः ।

कृतेऽपि यत्ने महति तत्र बोद्धव्यमात्मना ॥ २०
जीवन्तमपि चैवैनं भरणे रक्षणे तथा ।

असमाप्ते परित्यज्य पश्चादपि मरिष्यसि ॥ २१
यदा मृतश्च खजनं न ज्ञास्यसि कथंचन ।

सुखितं दुःखितं वापि ननु बोद्धव्यमात्मना ॥ २२
मृते वा त्वयि जीवे वा यदि भोक्ष्यति वै जनः ।

खकृतं ननु बुद्धैवं कर्तव्यं हितमात्मनः ॥ २३

20 K₁ om (hapl) 20. —^a) K₂ ५ १ B₃ (marg.) D₄ ५ १ ० T G₁ ५ च (for हि) K₂ ५ D₅ १ T₂ G₁ यथा, M₁ ५-१ यतो (for यदा) K₄ मृत्यु (for मृत्युर्) —^b) K₂ हते च, D₅ ५ ५ हन्येत, T₁ हंर्येवम्. K₂ च वि; K₁ B₃ D₅ ५ १ ० G₂ मुवि; V₁ परि; T₁ अमि; T₂ हति; G₂ [ह]ति वि (for तव). G₁ हत्येवेति विचक्षणः; M₁ ५-१ हरत्ये वास्य पश्यतः. —^d) K₂ नानु, K₁ D₅ ० तनु; D₅ १ T G₁-३ M₁ ५-१ ननु (for तत्र) K₂ यद्धव्यम्; D₅ १ G₁ बोधः; D₅ बोधयम्; T₂ योद्धव्यम् (for बो) Bo D₅ D₅ १ T₁ G₂ आत्मनः.

21 K₁ D₅ om (hapl.) 21-22. —^a) K₂ जीव तुम् (for 'न्तम्). K₄ चैवैनं (for चैवेन) —^b) K₂ रक्षणे; D₅ lacuna (for रक्षणे). D₅ न रणे रक्षणे नय (sic). —^c) D₅ १ असमाप्तौ (for 'माप्ते). —^d) D₅ १ D₅ D₅-१ G₂ M₁ ५ ० मरिष्यति (for 'सि)

22 K₁ D₅ om 22 (cf v l 21) —^a) M₁ ५-१ यथा (for यदा) Bo D₅ D₅ ५ १ ३ G₂ मृत (for मृतश्च). D₅ D₅ ३ हि; T₁ G₁ ३ तं, T₂ स्व, M₁ ५-१ सन् (for च). D₅ ५ ५ D₅ मृतस्य (for मृतश्च) K₂ सुजनः; T₂ जनन (for खजन). —^b) K₂ ज्ञासिति, D₅ D₅ ५ १ G₂ M₁ ५-१ ज्ञास्यति (for ज्ञास्यसि) Bo D₅ D₅ ५ ३ कदाचन (for कथं). —^c) D₅ ५ १ T₁ च (for वा) K₁ ३ ५ दुःखितं सुखितं चैव (K₄ वापि); D₅-१ M₁ ५-१ सुखिनं दुःखिनं वापि (D₅ १ वापि) —^d) K₂ नानु; B₃ (marg) तत्र; D₅ ५ ५ तेन; D₅ तनु; G₂ न तु (for ननु). D₅ ५ ५ D₅ बोधयम्. B₃ T₁ G₁ आत्मनः.

23 —^a) K₆ चापि (for वा) K₁ ३ ५ १ B₃ (marg as in text) D₅ ५ १ ० यदि; D₅ ५ ५ स्वपि; T₁ स्वयि; G₂ स्वति (for स्वयि) K₁ ३ ५ D₅ ५ १ ० वा जीवे (by transp), B₃ (marg as in text) वा जाते; T₁

एवं विजानल्लोकेऽसिन्कः कस्येत्यमिनिधितः ।

मोक्षे निवेशय मनो भूयश्चाप्युपधारय ॥ २४

क्षुत्पिपासादयो भावा जिता यस्येह देहिनः ।

क्रोधो लोभस्तथा मोहः सत्त्वान्मुक्त एव सः ॥ २५

धूते पाने तथा स्त्रीषु मृगयायां च यो नरः ।

न प्रमाद्यति संमोहात्सततं मुक्त एव सः ॥ २६

दिवसे दिवसे नाम रात्रौ रात्रौ सदा सदा ।

भोक्तव्यमिति यः खिन्नो दोषबुद्धिः स उच्यते ॥ २७

जीवेद्वा. —^b) K₆ V₁ Bo ०-१ D₅ ५ ५ D₅ ५ ५-३ यदा (for यदि). D₅ ५ ५ भोक्षति; D₅ ५ ५ भोक्ष्यति (for भो). D₅ ५ ५ मन (for जन) —^c) K₆ सु (for स्व). G₁ न तु (for ननु). K₁ ३ ५ M₁ ५ १ बुद्धैवं; D₅ ५ ५ [अ]बुद्धैवं, T₂ M₁ बुद्धैवं; G₁ बोद्धैव (for बुद्धैवं). —^d) K₄ आत्मना; M₆ 'ना

24 —^a) K₄ विजाने, D₅ विज्ञातः; G₁ विजानाँ (for 'नल्ल). —^b) D₅ ५ ५ कश्च (for कस्य). K₂ विनिधितः; B₃ ३ (marg as in text) D₅ ५ ५ [अ]ति; D₅ ५ ५ [अ]भिनिधय, T G₁-३ M₁ ५-१ 'संज्ञि (M₆ 'ज्ञ) त —^c) D₅ ५ ५ निवेशय (for नि) G₂ [अ]त्मानं (for मनो). —^d) G₂ भूताश्च (for भूयश्च).

25 —^b) D₅ ५ ५ तस्य (for यस्य). —^c) K₁ मोहाद्, K₄ मोह (for मोह) K₁ B₃ लोभमोहस्तथा क्रोध. —^d) K₁ सतत (for सत्त्वान्) K₆ युक्त (for मुक्त) D₅ ५ ५ च (for स).

26 K₁ D₅ ० om. (hapl) 26 —^a) G₂ पाने (for पाने) —^b) D₅ reads from च यो up to सदा (in 27^b) twice. G₂ तु (for च). —^c) D₅ (first time) प्रमज्जति, D₅ (second time) प्रसज्जति (for प्रमाद्यति) K₁ ३ ५ यो (for सं).

27 For the repetition in D₅, cf. v. l. 26. —^b) D₅ ५ ५ om one रात्रौ K₆ V₁ Bo ० १ ३ (marg) ० D₅ ५ ५ D₅ ५ ५ पुमान्, K₁ B₃ (orig) D₅ (both times). ५ १ ० T G₁ ५ M₁ ५-१ तथा (for the first सदा). —^c) K₁ ३ ५ यत् (for य). —^d) K₁ ३ ५ D₅ ५ ५ सुच्यते; G₂ चाप्यते (for उच्यते).

28 —^a) B₃ (marg) M₁ आत्मभावस्य; D₅ ५ ५ Ca p (Cap Cpp as in text) 'भावे (for 'मात्वं). —^b) K₁ ३ ५ D₅ ५ ५ मुक्त; K₆ V₁ Bo. ०-१ D₅ ५ ५ D₅

आत्मभावं तथा स्त्रीषु मुक्तमेव पुनः पुनः ।
यः पश्यति सदा युक्तो यथावन्मुक्त एव सः ॥ २८
संभवं च विनाशं च भूतानां चेष्टितं तथा ।
यस्तच्चतो विजानाति लोकेऽस्मिन्मुक्त एव सः ॥ २९
प्रस्थं वाहसहस्रेषु यात्रार्थं चैव कोटिषु ।
प्रासादे मञ्चकस्थानं यः पश्यति स मुच्यते ॥ ३०
मृत्युनाभ्याहतं लोकं व्याधिभिश्चोपपीडितम् ।

T₁ G₁ २ Cnp (gloss सद्ग, भावे निष्ठा) Cp सकम्,
D₂ M₂ सक, D₃ युक्तम् (for युक्तम्) B₂ २ २ Das
a₁ Dn₁ D₂ १ G₂ एव (for एव) —^a) T₁ यं (for
य) D₃ तदा (for सदा) Dn₁ मुक्तो (for युक्तो)
—^d) D₂ १ यथावत्सुखमेव च, T₁ G₁ ३ मुक्त एव न
सदाय

29 K₄ om (hapl) 29-34 D₂ ३ om (hapl)
29 D₂ ३ reads 29 on marg K₁ repeats 29^a
after 29^a —^b) K₂ १ यथा (for तथा) —^c)
D₂ १ [स]भि- (for वि)

30 K₄ om. 30 (cf. v l 29) —^a) B₂ वात्र;
Dn₁ वाह (sio); G₂ भार- (for वाह) G₁ प्रस्थानं वा
सहस्रेषु. ☞ Cn वाह, धान्यपूर्णशकटः । प्रस्थ, पुरुषाहार
परिमित धान्यम् ॥ Cv वाहसहस्रेषु प्रेष्यमाणेषु ससु पत्तित
तण्डुलादिना स्वस्य प्रस्थ य पश्येत् । ☞ —^b) K₁ यथार्थं;
K₂ B₂ (marg as in text) १ ३ (marg as in text) २
Das a₁ D₂ २ १ Cv वस्त्रार्थं (D₂ ० 'धं'), Dn₁ पात्रार्थं
(for या) V₁ वापि (for चैव) ☞ C₂ अश्वादि-
यानकोटिषु स्वस्य यात्रार्थं गमनमात्रप्रयोजनमेकयान च य
पश्यति ॥ Cv कोटिषु जीर्णपटलण्डेषु वस्त्रार्थं वस्त्रप्रयोजन य
पश्येत् । ☞ —^c) K₁ २ प्रमा (K₂ 'सा)दे, K₁ D₄ २
प्रा (D₁ प्र)सादान्, T₁ G₁ 'द (for 'दे) K₂ V₁
Bo २-३ Das a₁ Dn₁ n₁ D₂ D₂ २-३ T₁ मचक, D₂
'के (for 'क-) D₂ G₂ स्थाने (for स्थान) ☞ Ca
शतहस्तचतुरस्रे प्रासादे चतुर्हस्तमात्रमेव ममोपयोगि । ☞
—^d) B₂ (marg) पश्यति (for मुच्यते)

31 K₄ om 31 (cf. v. l. 29) K₁ २ om (hapl)
31 —^a) D₂ [अ]भ्याहित, G₁ 'गत (for 'हत) —^b)
B₂ M₁ २-१ चापि (for जोष) —^c) T₁ G₁ ३ प्रवृत्ति
(for क) K₂ V₁ Bo २-३ Dn₁ n₁ D₂ D₂ २ ३
'कपितं; D₂ कश्चितश् (for 'त) —^d) K₁ D₄ २
पश्यति (for मुच्यते)

32 K₄ om 32 (cf v l 29), —^a) K₂ १ B₂

अवृत्तिकर्षितं चैव यः पश्यति स मुच्यते ॥ ३१
यः पश्यति सुखी तुष्टो नपश्यंश्च विहन्यते ।
यश्चाप्यल्पेन संतुष्टो लोकेऽस्मिन्मुक्त एव सः ॥ ३२
अग्नीषोमाविदं सर्वमिति यश्चानुपश्यति ।
न च संस्पृश्यते भावैरद्भुतैर्मुक्त एव सः ॥ ३३
पर्यङ्कशय्या भूमिश्च समाने यस्य देहिनः ।
शालयश्च कदन्नं च यस्य स्यान्मुक्त एव सः ॥ ३४

(orig) १ २ Das a₁ D₄ २ Cv सुखं; B₂ (marg) स
वै, D₂ सम, G₂ M₁ २-१ सुखे (for सुखी) K₂
B₂ (orig) ३ (marg) २ मुक्तो, V₁ B₁ Das a₁ युक्तो;
D₄ तुष्टो, T₂ कष्टो (for तुष्टो) B₂ ३ Dn₁ n₁ D₂
D₂ ३ ३ ३ य पश्यति स (B₂ स्व; D₂ सु) संतुष्टो, D₂
'ति स तुष्टो हि —^b) K₁ D₄ २ वा (K₁ चा) पश्यंश्च;
D₁ ह्यपश्यंश्च, Cv नापश्यति (for नपश्यंश्च) ☞ Cn
नपश्यन् इत्येक पदम् । ☞ —^c) K₁ २ D₂ यथा; D₁
तथा (for यश्च) D₂ (marg as in text) [अ]ल्पेन (for
[अ]ल्पेन) Das सद्गुष्टो (for संतुष्टो) K₁ D₄ २ यथा
ल्पेन सुसंतुष्टो

33 K₄ om. 33 (cf. v l 29) G₂ om (hapl)
33-34 —^a) K₂ Das अग्निषोमाविद; B₂ अग्नीसो;
D₂ १ G₂ 'पोमात्मक D₂ D₂ ३ (marg) विश्वम् (for
सर्वम्) ☞ Ca यच्छरीरधारणदिकारणं तदग्निषोमावेव,
सुखादिषोषे पुष्ट्यादिहेतुत्वात् ॥ Cn अग्निर्जठरो भोक्ता,
सोमोऽन्न भोज्यम् । ☞ —^b) D₂ ऐन्द्रिय वा (for हृति
यश्च) D₂ (marg as in text) यश्चानुशासति; C₂
यश्चानुपश्यति (for यश्चानुपश्यति) D₂ १ हृति वा (D₁
चा)नु प्रपश्यति ☞ C₂ अग्निशब्दो जीववचन, नानाविधा
योनीर्गच्छतीति कृत्वा । सोमशब्द प्रकृतिवचन, सर्वं सूयत
इति कृत्वा । तथा चानुगीतासु-यत्र तद्गण निर्द्दं यत्र सोम
सहाग्निना । ध्ववायं कुरुते नित्य धीरो भूत्वा निर्भूतानि]धा-
रयन् ॥ (B 14 20 10) इति । यत्रेति हृदयं परामृश्यते ।
हृद सर्वं प्राणिजातमग्निषोमाविति य पश्यति, प्रकृतिपुरुषमयं
य पश्यति । ☞ —^c) D₂ 1 om च K₂ D₂ G₂ सस्पृ
शते —^d) T₁ अमुक्तैर्, G₁ ३ अमुक्तैर् (for अद्भुतैर्)
☞ Cp अद्भुतैर्भावैः सुखदुःखादिभिरुत्कर्षाकर्षणलक्षणैः ॥ C₂.
आश्चर्यरूपपदार्थदर्शने यो न विक्रियते । ☞

34 K₄ G₂ om 34 (cf v l. 29, 33) D₂ १ om
(hapl.) 34-36 —^b) K₁ २ १ D₂ २ T G₂ ३ समाना
(for 'ने) Dn₁ पश्य (for यश्च) —^c) K₁ शाल
यश्, B₁ शालेयश्, T₁ G₁ ३ शालयश् (for शालयश्).

C 12. 10645
B 12. 28963 34
K 12. 294 34

C 12. 10646
E 12. 209(0). 35
V 12 294 35

शौमं च कुशचीरं च कौशेयं वल्कलानि च ।
आविकं चर्म च समं यस्य स्यान्मुक्त एव सः ॥ ३५
पञ्चभूतसमुद्भूतं लोकं यश्चानुपश्यति ।
तथा च वर्तते दृष्ट्वा लोकेऽस्मिन्मुक्त एव सः ॥ ३६
सुखदुःखे समे यस्य लाभालाभौ जयाजयौ ।
इच्छाद्वेषौ भयोद्वेगौ सर्वथा मुक्त एव सः ॥ ३७
रक्तमूत्रपूरीषाणां दोषाणां संचयं तथा ।
शरीरं दोषग्रहूलं दृष्ट्वा चेदं विमुच्यते ॥ ३८
वलीपलितसंयोगं कार्श्यं वैवर्ण्यमेव च ।

35 Ds १ om 35 (cf. v. 1 31). Ds om (hapl.)
35 —^a) Ds1 Ds कुशचीरं; T1 शरचीरं (for कुश).
—^b) K1 २, ३ १ Ds ३ Gs कौशिक; Ds3 कौशेय; Ds
कौशेयं —^c) K1 आविक. Ds Cv (gloss कार्पासवस्त्रम्)
-वसन, G2 च समा (for च समं)

36 Ks Ds १ om 36 (for Ds १, cf. v. 1 34)
—^a) G2 पंचभूतं (for 'भूत'). Ds समायुक्तं; T
G1 ३ समुत्पन्न (for समुद्भूतं). —^b) ॐ Cp: सर्वस्य
भौतिकत्वाविशेषादुत्कर्पापकर्षो कुतस्त्वाविति य पश्यति । ॐ
—^d) Ds स्यात् (for ऽस्मिन्).

37 ^b) K1 Ds3 as लाभालाभे (for 'लाभौ'). Ds
as जयाजये, M1 २-१ प्रियाप्रियौ (for जयाजयौ). —^c)
G1 ३ इच्छाद्वेषे G2 भयोद्वेगौ. —^d) K1 ३ सर्वदा;
G1 'था (for 'था)

38 ^a) T G1 ३ छर्दिः; G2 M1 २-१ श्लेष्म- (for
रक्त). K1 मूल; K1 Ds1 Ds1 -मुत्र (for -मूत्र-)
—^b) Ds1 om दोषाणां Ks Bo ० १, ३ (marg), ३
Ds3 as Dn1 n1 Ds ३, ३ संचयं (Ds3 as Ds ३ 'या)स;
Ds १ संशय (for सचय) ॐ Cs दोषाणां वातपित्त
श्लेष्मणाम् । ॐ —^c) T2 ग्रहूल, G2 वाहुल्यं (for
ग्रहूल) —^d) Ks V1 Bo ०-१ Ds3 as Dn1 n1 Ds
D1 ३ ०, ३ चैव (for चेद) Ds विमुच्यते

39 ^a) K1 कली; K4 Ds3 वली, G1 विली
(for वली-) K1 पलित-; Ds1 पलीत- Ds ससर्ग;
D1 संयोग; G1 -संगमं (for संयोग) —^b) Bs
कार्श्यं; Ds ० कार्यं; G2 काय (for कार्श्यं). K1 वैक
ल्पम्; K2 वैकल्पम्; Ds1 वैचर्ण्यम् (slo), G1 वैवर्ण्यम्
—^c) K1 कुञ्ज; K2 कुञ्ज; K1 Ds ३ कुष्ट; Ds1
ककु; G1 कुञ्ज (for कुञ्ज) M1 भावश्च (for -भाव)

कुञ्जभावं च जरया यः पश्यति स मुच्यते ॥ ३९
पुंस्त्वोपघातं कालेन दर्शनोपरमं तथा ।
वाधिर्यं प्राणमन्दत्वं यः पश्यति स मुच्यते ॥ ४०
गतानृपींस्तथा देवानसुरांश्च तथा गतान् ।
लोकादस्मात्परं लोकं यः पश्यति स मुच्यते ॥ ४१
प्रभावेरन्वितास्तैस्तैः पार्थिवेन्द्राः महस्रगः ।
ये गताः पृथिवीं त्यक्त्वा इति ज्ञात्वा विमुच्यते ॥ ४२
अर्याश्च दुर्लभाल्लोके क्लेशाश्च सुलभास्तथा ।
दुःखं चैव कुटुम्बार्ये यः पश्यति स मुच्यते ॥ ४३

T1 जायाया (for जरया) Ks Bs Ds3 as कुञ्जतो चैव
जरया (Ds3 जरया) —^d) T1 G1 ३ वि (for स)
— After 39, G1 reads 42 for the first time, repeat-
ing it in its proper place

40 Ds १ om. (hapl) 40-41 G1 om (hapl)
40 —^a) Ds1 Ds पुस्त्वापघातं; G2 पुस्त्वोपघात
—^b) Ds1 दर्शनोपरमम्. —^c) K1 ३ वाधिर्यं (slo); Ds1
वाधिर्यं, Ds1 वाधिर्यं (for 'र्यं'). K1 ३ ३ Bs (marg
as in text) T1 Gs प्राण; Ds3 as प्राणि (for प्राण).
—^d) T1 Gs य पश्यन्स विमुच्यते.

41 Ds १ om. 41 (cf. v. 1 40) K1 ३ ३ om
(hapl) 41 —^a) B1 Ds3 as Ds गतान् (for गतान्)
—^d) G1 वि (for स)

42 T1 om (hapl) 42-43 G1 reads 42 for the
first time after 39. —^a) T1 Gs प्रभावेर् (for प्रभा
वेर्) Bs (marg) ते तु; Ds3 तैश्च; Ds lacuna
(for तैश्च). —^b) K1 पार्थिवेन्द्र (for 'वेन्द्रा) —^c)
Ks यो गता; G2 ये गत G1 (both times) ३ मुक्त्वा
(for त्यक्त्वा) —^d) K1 ३ चेति ज्ञात्वा; Ds1 [इ]ति
तत्त्वज्ञो; M1 २-१ तां ज्ञात्वापि (for इति ज्ञात्वा). B1 ३
Ds1 प्र (for वि).

43 T1 om 43 (cf. v. 1 42) Ds ३ om (hapl)
43 V1 reads 43 on marg —^a) D1 विविर्षाल्
(for दुर्लभाल्) — Gs om (hapl) 43^b-44^c —^b)
K1 Ds3 सुलभास; D1 विविर्षास —^c) Ds1 सुखं;
M1 दुःखश्च. Bs (marg) कुटुम्बार्यं; M1 ३ ३ कुटुम्बार्यं
—^d) G1 वि (for स).

44 Gs om. 44^a (cf. v. 1 43) —^a) Ks तु (for
च) —^b) K1 Ds ३ १ ० T G1 ३ M1 २-१ जन (Gs जनु ;

अपत्यानां च वैगुण्यं जनं विगुणमेव च ।
पश्यन्भूयिष्ठशो लोके को मोक्षं नाभिपूजयेत् ॥ ४४
शास्त्राल्लोकाच्च यो बुद्धः सर्वं पश्यति मानवः ।
असारमिव मानुष्यं सर्वथा मुक्त एव सः ॥ ४५

एतच्छ्रुत्वा मम वचो भवांश्चरतु मुक्तवत् ।
गार्हस्थ्ये यदि ते मोक्षे कृता बुद्धिरविकृता ॥ ४६
तत्तस्य वचनं श्रुत्वा सम्यक्स पृथिवीपतिः ।
मोक्षजैश्च गुणैर्युक्तः पालयामास च प्रजाः ॥ ४७

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि सप्तसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७७ ॥

२७८

युधिष्ठिर उवाच ।

तिष्ठते मे सदा तात कौतूहलमिदं हृदि ।
तदहं श्रोतुमिच्छामि त्वचः कुरुपितामह ॥ १

कथं देवर्षिरुशना सदा काव्यो महामतिः ।
असुराणां प्रियकरः सुराणामप्रिये रतः ॥ २
वर्धयामास तेजश्च किमर्थममितौजसाम् ।

C 12 10661
B. 12. 25c(99) 3
K 12 293 3

M1 ६-१ घन) वैगुण्यमेव च —^d) B8 (marg as in text) नाभिनदति, G8 चाभिपूजयेत् (for नाभि^१).

45 ^a) K5 शास्त्राल्लो, D2 शास्त्र- (for शास्त्राल्ल.)
Da1 D8 G2 शास्त्राल्लोकाच्च K5 T2 बुद्धा, D8 D8
बुद्ध्या (for बुद्ध) K2 शास्त्राश्च लोकास्त्यो बुद्ध (sic),
T1 G1 3 शास्त्राल्लोकक्षयं बुद्धा —^b) K1 सर्वे, K2 स वै
(for सर्व) M1 ६-१ मानुष्य (for मानव) —^c)
Dn1 n4 क्षामारम्, D8 M1 5 6 क्षारम् (for क्षारम्).
T G1 3 इति (for इव) K1 2 4 इदं ह्यसार मानुष्य
—^d) G1 सर्वथा (for 'था)

46 ^a) G2 वचो (for वचो). —^b) K4 मुक्तये
(for मुक्तवत्) D1 9 भवांश्चर विमुक्तवत् —^c) K1
गार्हस्थ्यं; K2 7 Da1 'स्थे, Dn4 'स्थ्यो, D4 गार्ह
स्थ्या, D8 7 M1 ६-१ गार्हस्थ्य्याद्, D8 'स्थ्यो (for 'स्थ्ये)
G2 न तु (for यदि) K6 V1 Bo 6-9 Da3 n4 Dn1
n4 D8 D2 3 6 8 G2 वा (for ते) Dn1 मोक्ष (for
मोक्षे) —^d) Dn4 कृत्वा, G1 कृत्- (for कृता).

47 Before 47, B8 3 0 T2 ins मीप्स उवाच —^a)
K6 तत्तद्, D6 त तस्य; M6 तत्तस्या (for तत्तस्य)
G8 ज्ञात्वा (for श्रुत्वा) —^b) K6 Da3 n4 सम्यक्च; T1
G1 स सम्यक् (by transp) —^c) K1 2 4 मोक्षमदैर,
K7 Da1 9 मोक्षदैस्त्- (for 'जैश्च) K1 'युक्ता —^d)
Da1 पाचयामास (for पाल^१) K2 7 D4 5. 1 9 वै
(for च) K7 D8 प्रजा

Colophon. Ś1 G8 missing K8 5 B1-5 Da1 a2

Dn3 n3 D1 G1, 5 M1-1 absent — Sub-parvan
K1 2 4 6 V1 Bo 6-9 Da3 n4 Dn1 n4 D8 D2-9 T
G1-3 M1 ६-१ मोक्षधर्म — Adhy name K1 2 4 6 7
V1 Bo 6-9 Da3 n4 Dn1 n4 D8 D2 3 6-8 स (K1
सा)गरारिष्ट (Da3 'रेरिष्ट, Da1 'रादिष्ट)नेमिसंवाद;
D1 9 M6 6 सगरारिष्टसंवाद, G2 अरिष्टनेमिसगरसंवाद
— Adhy no (figures, words or both) K6 13,
B7 T1 G1 3 112, Dn1 114, Dn4 M6 113, T2
125, G2 128; M1, 6 7 111 — Śloka no K4
46, Da1 Dn1 47, Dn1 48

278

☞ This adhy is missing in Ś1 G8 (of v 1
12 274 13, 259 1)

1 ^a) K6 तिष्ठतो (for तिष्ठते) K2 तत्र, T1 G1 3
नाथ (for तात) —^b) K4 B8 M7 ह्म (for इद्)

2 G1 om (hapl.) 2-3 —^a) D8 7 अथ (for
कथ) K1 2. 4 B7 Da3 n4 Dn1 n4 D8 D2 3 6 8 G8
उशना —^b) T1 [क्षा]कार्यो (for काव्यो) K1 2 4 D8
महासुनि, K7 B8 D4 5 7 9 'धुतिः, T2 महोपते (for
महामति) —^c) G8 हितकर (for प्रिय^१) —^d)
K7 D4 9 T G8 चाप्रिये (for अप्रिये) T1 G8 स्थिव
(for रत)

3 G1 om. 3 (of v 1 2) —^a) Da3 n4 तेजस्वी
(for तेजश्च) ☞ Cn वर्धयामास, विच्छेद । ☞ —^b)

नित्यं वैरनिबद्धाश्च दानवाः सुरसत्तमैः ॥ ३
 कथं चाप्युशना प्राप शुक्रत्वममरद्युतिः ।
 ऋद्धिं च स कथं प्राप्तः सर्वमेतद्वीहि मे ॥ ४
 न याति च स तेजस्वी मध्येन नभसः कथम् ।
 एतदिच्छामि विज्ञातुं निखिलेन पितामह ॥ ५

भीष्म उवाच ।

शृणु राजन्वहितः सर्वमेतद्यथातथम् ।
 यथामति यथा चैतच्छ्रुतपूर्वं मयानघ ॥ ६

G₂ lacuna for किमर्थम्. K₁ ३ अतितेजसां; K₆ इति तेजस; K₆ B₆ १ ० Das. as T₁ G₂ ३ M₁ ३-१ अमित्युति (B₆ Da₁ 'ति), D₆ T₂ 'तौजस (for 'तौजसाम्). — °) K₁ ३ G₂ नित्य (for नित्यं). K₁ वैर निबद्धाश्च; Da₁ वैरनिबद्धाश्च, T₁ G₂ वैराद्युद्धा (T₁ 'बंधा)श्च (for वैरनि).

4 °) D₄ अथ (for कथ) Dn₄ D₄ चापि; G₂ अपि (for चापि). K₁ उशन', K₇ उशन, B₆ Dn₆ D₆ D₆ ६.१ G₁ ३ उशना (for उशना) K₆ T G₁ ३ प्राप्त', Das. as पाप; D₄ प्रवि (sio), D₆ १ प्राप्य (for प्राप) — °) T₂ शक्रत्वम्. K₆ B₆ Das. as M₁ ३-१ अमित (Da₁ 'सि)त- (for अमर) — °) G₂ M₁ ऋद्धिं (for ऋद्धिं). K₆ B₆ (marg as in text) सकला (K₆ 'ल) (for स कथ) D₆ १ T₂ G₁ ३ प्राप्त, T₁ प्राह (for प्राप्त) — °) K₁ ३ ६ १ D₄ ६ १ ० वदस्व (for प्रवीहि)

5 °) K₁ ३ V₁ D₆ १ T₁ स च (by transp) K₆ न यातवसतेजस्वी (sio), K₇ न याचितसते' (sio) ☞ C₆ न याति चेति । साय प्रातश्च नभसोन्तर्भागयोर्दृश्यते न कदाचिदपि मध्ये । तथा कस्मादित्यर्थः । ☞ — °) V₁ D₆ १ ० (marg) मध्ये च (for मध्येन) G₂ तुनस (sio) (for नभस) ☞ C₆ नभोऽत्र मूर्धाकाश प्रखरन्ध्रम् । ☞ — °) K₂ विज्ञास्व (for विज्ञातु) — °) K₁ D₂ G₁ पितामह

6 V₁ पितामह (for भीष्म) — °) M₁ ३-१ त्ववहित' (for अव') — °) D₆ एव (for एतद्) K₁ ३ ३ यथा तथा (for यथातथम्) — °) Da₁ कथामति (sio) (for यथामति) B₆ D₆ तथा (for यथा) K₇ D₆ T₂ चैव; D₄ वेव (for चैतत्) — °) B₆ T₂ G₁ श्रुतं (for श्रुत) Dn₄ यथा (for मया)

7 °) B₆ ३ (marg as in text) Das Dn₁ n₁ D₆

एष भार्गवदायादो मुनिः सन् यो दृढव्रतः ।
 असुराणां प्रियकरो निमित्ते करुणात्मके ॥ ७
 हन्द्रोऽथ धनदो राजा यक्षरक्षोधिपः स च ।
 प्रभविष्णुश्च कोशस्य जगतश्च तथा प्रभुः ॥ ८
 तस्यात्मानमथाविश्य योगसिद्धो महामुनिः ।
 रुद्धा धनपतिं देवं योगेन हृतवान्वसु ॥ ९
 हृते धने ततः शर्म न लेभे धनदस्तथा ।
 आपन्नमन्युः संविन्नः सोऽभ्यगात्सुरसत्तमम् ॥ १०

D₂ ३ ६ ३ मान्यो (for मरयो) — °) K₆ ६ B₆ ६.१ ० Das. as Dn₁ n₁ D₆ D₂ ३ ६ ३ सुराणां वि- (for असुराणां). — °) K₁ नष्टणात्मके (sio); K₆ V₁ B₆ ६ (orig) १ ३ (marg as in text) ० Das. as Dn₁ n₁ D₆ D₂ ३ ६ ३ G₂ Cn Cpp (gloss ईश्वरेच्छा कारण उदात्मके) C₆ (gloss प्रयोजनविशेषे) का (Da₁ क) रणात्मके, B₆ (marg) कुरुणा', T G₁ ३ M₁ ३-१ कारणांतरे, Cp (gloss भाराधनवशात्) करणात्मके (for करुणात्मके) ☞ Cn कारणात्मके, कारणा क्रिया तदात्मके । ☞

8 °) K₇ D₂ ० वरुणे, B₆ (marg as in text) वरदो (for धनदो) T G₁ ३ राज्ञां (for राजा) ☞ C₆ हन्द्र इति धनदविशेषणम्, पारमैश्वर्ययोगात् । ☞ — °) Da₁ om रक्षो, K₇ रक्षाधिप' (for रक्षो') K₁ ३ तथा; K₆ ६ B₆ ६-२ Das. as Dn₁ n₁ D₆ D₂ ३ ६ ३ T₂ सदा; V₁ प्रभुः; D₆ १ शुचि (for स च). — °) K₁ ३ ३ लोकस्य; K₆ B₆ ६-३ Das. as Dn₁ D₆ 1 D₆ ३ ३ ३ कोपस्य; G₁ कोशश्च (for कोशस्य) — °) K₇ G₂ यथा प्रभुः; T G₁ ३ M₁ ३-१ प्रभुस्तथा (by transp)

9 °) T₂ corrupt K₁ ३ ३ Da₁ as तथा (for तस्य) K₇ [सा]विश्य. — °) K₁ (by corr as in text) योगसिद्धिमहामुने — °) K₁ १ D₂ ० (by corr as in text) रदा; B₆ वद्धा; D₆ 1 नुष्वा (sio), G₂ कुद् (for रुद्धा) K₁ D₄ धनपति- — °) K₁ हृतवान् (sio), K₆ कृतवान्, K₇ B₆ D₄ ० T₂ [सा] हृत' B₆ M₁ ६ वसु

10 °) K₇ D₄ हृत, Da₁ रुते (for हृते) K₁ ३ तदा, K₂ तथा (for तत) — °) K₂ हत'; K₆ १ V₁ B₆ ६ ० D₆ D₆ (by corr see m. as in text) ६.० ० G₁ ३ तदा; D₇ सदा (for तथा) — °) K₇ D₆ ० मृत्यु' (for 'मन्यु') G₂ संविन्न' — °) K₁ D₆ सोत्य नात्, T₂ G₁ ३ सोन्व' (for सोऽभ्य') K₁ ३ सुरसत्तमः

निवेदयामास तदा शिवायामिततेजसे ।

देवश्रेष्ठाय रुद्राय सौम्याय बहुरूपिणे ॥ ११

कुवेर उवाच ।

योगात्मकेनोशनसा रुद्रा मम हृतं वसु ।

योगेनात्मगतिं कृत्वा निःसृतश्च महातपाः ॥ १२

भीष्म उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा ततः क्रुद्धो महायोगी महेश्वरः ।

संरक्तनयनो राजञ्छूलमादाय तस्थिवान् ॥ १३

क्वासौ क्वासाविति प्राह गृहीत्वा परमायुधम् ।

उशना दूरतस्तस्य बभौ ज्ञात्वा चिकीर्षितम् ॥ १४

स महायोगिनो बुद्धा तं रोषं वै महात्मनः ।

गतिमागमनं वेत्ति स्थानं वेत्ति ततः प्रभुः ॥ १५

संचिन्त्योग्रेण तपसा महात्मानं महेश्वरम् ।

उशना योगसिद्धात्मा शूलग्रे प्रत्यदृश्यत ॥ १६

विज्ञातरूपः स तदा तपःसिद्धेन धन्विना ।

ज्ञात्वा शूलं च देवेशः पाणिना समनामयत् ॥ १७

आनतेनाथ शूलेन पाणिनामिततेजसा ।

पिनाकमिति चोवाच शूलमुग्रायुधः प्रभुः ॥ १८

पाणिमध्यगतं दृष्ट्वा भार्गवं तमुमापतिः ।

आस्यं विवृत्य ककुदी पाणिं संप्राक्षिपच्छनैः ॥ १९

C 12 10477
B 12 290(69) 19
K 12 295 19

K₄ D₈ सुरसत्तम, D₈ पुरसत्तम (for सुर*). D₄ सोम्य
गासुरसत्त (corrupt)

11 ^a K₇ B₈ (marg) ° D₄ 5.7 ° T G₁₋₃ M₁ 5-7
ततः; D₄ तथा (for तदा) —^b D₄ -तेजसा (for
तेजसे) —^d K₁ ° सोम्याय D₈ (by corr as in
text) वल- (for बहु)

12 K₁ 2 4 ° 7 V₁ B₀ 7 8 D₈ a₁ D₄ n₄ D₈
D₂₋₇ ° G₁ 2 M₁ 5-7 om. the ref —^a K₁ योगा
त्मको न, D₄ यागात्मकेन (for योगा*) —^b K₄ 7
D₄ रुद्रा (for रुद्रा) K₇ D₈ कृत (for हृत)
—^c K₂ योगे नाम (for योगेनात्म-) K₀ B₀ 6 7 8
(marg as in text) D₈ a₁ D₄ n₄ D₈ 5-8 M₁ 6 7
गद, G₂ M₅ कृत (for गतिं) ☞ C₈ आत्मगतिं,
निसरणमार्गं रोमकृपादिकम् । ☞ —^d D₈ a₁ निर्गतश्च
(for निःसृतश्च) B₈ (marg) सु (for च)

13 MSS om the ref. —^a G₂ reads from
ततः क्रुद्धो up to बभौ ज्ञात्वा (in 14^d) twice B₈ वच
(for ततः) D₈ क्रुद्धो (for क्रुद्धो) —^b K₁ 4 मया
(sio) (for महा-) —^c M₁ नयने (for नयनो)
G₂ (both times) M₁ 5-7 रोषात्, G₈ (by corr as in
text) राजा (for राजन्)

14 For the repetition in G₂, of v l 13 —^a
G₂ (both times) [अ]याद् (for [अ]वात्) —^b
K₀ B₀ (by corr) D₈ a₁ वरमायुध, B₀ (before
corr) वरमांवर (for परमायुधम्) —^c K₁ 2 7 D₄ °
T₂ G₂ (both times) दूरगत् —^d K₁ 2 ततो; K₇
D₄ ° गतो; T G₁ 8 M₁ 5-7 बभूज् (for बभौ). K₁
चिकीर्षितां ☞ C₂ बभौ, आत्मानं दर्शितवान् । ☞

15 ^a K₀ योगिन (for योगिनो) K₁ बुद्ध्या,
D₇ ज्ञात्वा (for बुद्ध्या) —^b D₅ 7 रोषं चैव (for
त रोषं चै) —^c D₈ (marg as in text) मतिम्
(for गतिम्) K₁ 2 D₈ D₄ 5.7 ° चेत्ति (for वेत्ति)
—^d K₁ 2 4 D₄ 5 7 ° T G₁₋₃ चेत्ति; D₄ n₄ D₈
चैव (for वेत्ति)

16 M₁ 5-7 om 16-17 —^a K₁ 2 D₄ संचिन्त्य;
D₄ सवित्य (for सचिन्त्य). K₀ B₀ 8 (marg) ° D₈
a₁ D₅ 7 मनसा (for तपसा) —^c K₇ D₄ ° युक्तात्मा
(for सिद्धात्मा)

17 M₁ 5-7 om 17 (of v l 16) —^a B₇ D₈
D₈ 5 7 T₁ G₁ 8 विज्ञान (for विज्ञात) —^b K₇
B₀ 8 (marg as in text) ° D₄ n₄ D₈ D₂ 8 6 8
-सिद्धोय (for -सिद्धेन). K₁ 2 4 V₁ हेतुना, T G₁ 8
चक्षुषा (for धन्विना) —^c K₁ देवेश; D₈ a₁
देवेन, G₂ देवेशं (for देवेश) —^d K₇ B₈ (marg)
सममानयत्, D₈ समनानयत्

18 ^a D₈ आगतेन (for आन*) —^b V₁ B₀ 7 °
D₈ a₁ पाणिनाना (D₈ a₁ 'न)मितेन च, T G₁ 8 'मापा-
मितौजस' (sio) ☞ C₇ अमिततेजसा पाणिना इति तृतीया
सप्तम्यर्थे । ☞ —^d T₁ G₁ उद्रायुध, M₁ 5 उद्रायुध;
M₀ 7 उद्रायुध (for 'युध') — After 18, T G₈
1n⁸

740* स तु प्रविष्ट उशना पाणिं माहेश्वर प्रभु ।

[T₁ तत (for स तु)]

19 G₁ om. (hapl) 19^a-20^b. —^a D₈1 प्राणि-
(for पाणि). D₆ 7 पाणिमभ्यागत इष्ट्वा —^c D₈4

स तु प्रविष्ट उशना कोष्ठं माहेश्वरं प्रभुः ।

व्यचरन्नापि तत्रासौ महात्मा भृगुनन्दनः ॥ २०

युधिष्ठिर उवाच ।

किमर्थं व्यचरद्राजञ्जुशना तस्य धीमतः ।

जठरे देवदेवस्य किं चाकार्षीन्महाद्युतिः ॥ २१

भीष्म उवाच ।

पुरा सोऽन्तर्जलगतः स्थाणुभूतो महाव्रतः ।

वर्षाणामभवद्राजन्प्रयुतान्यर्बुदानि च ॥ २२

उदतिष्ठत्तपस्तप्त्वा दुश्चरं स महाहृदात् ।

अस्यं, T Gs आस्ये (for आस्य) V1 ककुदि; T1 Gs Ms शुकुटी, T2 शुकुटि; Ms कुकटी, Csp (gloss सूक्ष्णी) कुकरी (for ककुदी). Gs आस्ये विवृत्याशुकटि, M1 र आस्ये विवृत्याकु (Mr 'कु'कटी. ॐ Ca ककुदी, ककुदा रयप्रीवानिकटपृष्ठवशीचप्रदेशरूपलक्षणवान् ॥ Cn देवानां पदाधिपतिः । ॐ —^d) Ks स (for स) K4 V1 Bo ०. १ s (marg as in text) १ Dn1 n4 Ds D2 s १-१ पाणिना (V1 'न्यां) प्रा (D1 प्र)क्षिपच्छनै

20 G1 om. 20^{ab} (cf. v. 1 19). —^a) Ds र प्रविश्य (for प्रविष्ट) K1 s Das. n4 Ds र Gs उशना. —^b) T1 om प्रभु. —^c) K1 s. 4 व्यचरन्नापि (for 'नापि) — After 20, Bs s ins an addl colophon [Sub-parvan Bs s मोक्षधर्म — Adhy. name Bs भवभागवसमागमः]

21 ^a) K2 विचरद्; Ds अच (Dn1 'व'रद् (for व्यच' —^b) K1. s Dn1 D2 s १ उशनास (for उशना) —^d) K1 V1 D1 s १ M1 s ० वा (for च). Bs (marg) T1 G1 महामति; D2 'कृति; Ds र 'रमन (for 'द्युति)

22 T1 om the ref —^a) T1 G1 s च (for सो) G1 गतजल (for जलगत) —^c) K1 s अयुत (for अमधद्). —^d) K1 अन्वधानि (sic) (for अर्बुदानि).

23 ^b) K1 B1 दुश्चर; V1 Ds र दुष्कर; M1 दुश्चरश्च (for दुश्चर) Ks V1 Bo ०-१ Das. n4 Dn1 n4 Ds D2 s ० s Gs Ms-१ च; Bs (marg) पु (for स) Dn1 Gs महाहृदात्; T2 'तपा (for 'हृदात्) —^c) K1 Ds Ds १ देवाधि-. D1 T G1-s M1 १-१ देवादि (for देवाति) K1. s. १ D1 ० -देवं (for -देवस्). Gs पु (for सं) —^d) Ks र V1 Bo ०-१ Das. n4 Dn1. n4

ततो देवातिदेवस्तं ब्रह्मा समुपसर्पत ॥ २३

तपोवृद्धिमपृच्छच्च कुशलं चैनमव्ययम् ।

तपः सुचीर्णमिति च प्रोवाच वृषभध्वजः ॥ २४

तत्संयोगेन वृद्धिं चाप्यपश्यत्स तु शंकरः ।

महामतिरचिन्त्यात्मा सत्यधर्मरतः सदा ॥ २५

स तेनाढ्यो महायोगी तपसा च धनेन च ।

व्यराजत महाराज त्रिषु लोकेषु वीर्यवान् ॥ २६

ततः पिनाकी योगात्मा ध्यानयोगं समाविशत् ।

उशना तु समुद्विग्नो निलिल्ये जठरे ततः ॥ २७

D2-१ ब्रह्मा वै समसर्पत (Ds 'सर्पत, D1 'तप्यत); Ds T G1 s ब्रह्मा चैनं समसर्पत (Ds 'चयत्), Gs तद्ग्री ससुसर्पत, M1 ब्रह्माणसुसर्पत

24 ^a) K2 Ds Gs तपो (for तपो). K1 s G2 वृद्धम् (for 'वृद्धिम्). K1 s. 4 अपृच्छ (K1 'च्छ)श्च; Ds र 'च्छत्, Gs 'च्छस (for 'च्छश्च) —^b) Dn1 शलम (for कुशलं) K1 चैतम्, Ks चैव, V1 Dn1 n4 D2 s १ १ (by corr. as in text) चैवम्, D1 वैतम् (for चैनम्) Ks नव्यय', K1 Bo ० १ (marg as in text) १ Das n4 Ds D2-१ अन्वय' (for अन्वयम्) —^c) Dn1 तत' (for तप'). K1 Bs (marg) १-१ Das n4 सचीर्णम् (for सुची'). Ms एवेति (for इति च). M1 ० १ स तप सुचीर्णमिति —^d) K1 s. 4 V1 Bo १ Das T2 M1 १-१ वृषभध्वजं; D1 ० 'ध्वज

25 ^a) Ks Gs त (for सत्) Ks Bs (marg as in text) Das n4 Gs M1 १-१ वृद्धि; K1 वृद्ध, Cs (gloss. अणिमादिप्राप्ति) वृद्धि (as in text) Ks र D1 वा (for च) —^b) K1. s. 4 V1 Bs D1 १ T G1. s [अ]प्यपश्यत् स शंकर' (Bs [marg] महेश्वर') —^c) Dn1 अतिचात्मा (sic) (for अचिन्त्यात्मा) —^d) Ds T1 Gs रति', M1 १-१ -तपा (for -रतः). G1 तदा (for सदा).

26 ^a) Ks. १ Das n4 Dn1 Ds1 D1 ० १ १ तेनाढ्यो (Dn1 D1 'द्या), T G1 s 'नाभाप्य (for तेनाढ्यो). —^b) K1 र V1 Ds च धमेन; K2 चरमेन (for च धनेन) —^c) K1 (also as in text) महाभाग (for 'राज).

27 ^b) K1 Dn1 Ds र -योग (for योग) B1 Gs समाविशत्, Ds र -समाधिना (for समाविशत्). —^c)

तुष्टाव च महायोगी देवं तत्रस्थ एव च ।
 निःसारं काङ्क्षमाणस्तु तेजसा प्रत्यहन्यत ॥ २८
 उशना तु तदोवाच लठरस्थो महामुनिः ।
 प्रसादं मे कुरुष्वेति पुनः पुनररिंदम ॥ २९
 तमुवाच महादेवो गच्छ शिश्रेण मोक्षणम् ।
 इति स्रोतांसि सर्वाणि रुद्धा त्रिदशपुंगवः ॥ ३०
 अपश्यमानः स द्वारं सर्वतःपिहितो मुनिः ।
 पर्यक्रामद्दह्यमान इतश्चेतश्च तेजसा ॥ ३१

स विनिष्क्रम्य शिश्रेण शुक्रत्वमभिपेदिवान् ।
 कार्येण तेन नभसो नागच्छत च मध्यतः ॥ ३२
 निष्क्रान्तमथ तं दृष्ट्वा ज्वलन्तमिव तेजसा ।
 भवो रोषसमाविष्टः शूलोद्यतकरः स्थितः ॥ ३३
 न्यवारयत तं देवी क्रुद्धं पशुपतिं पतिम् ।
 पुत्रत्वमगमद्देव्या वारिते शंकरे च सः ॥ ३४
 देव्युवाच ।
 हिंसनीयस्त्वया नैष मम पुत्रत्वमागतः ।

C 12 10893
 B 12 290(89).33
 K 12 295 36

K1 2 D2s n1 उशनास् (for उशना) K6 च, D1 तु
 (for तु) —^a) K4 Das Dn1.n4 Ds1 D6 विलिन्त्ये,
 D2 G2 M1 नि (M1 न) लिप्ये (for विलिन्त्ये) K1 2
 जदरे तथा, K1 D1 ० रातरे, V1 रे रत, B6 (marg)
 रे पुन (for रे तत्)

28 ^a) K1 D1 ० तदा (for महा) —^b) T1 G1 8
 रुद्र (for देव) T1 G1.8 कुक्षिष्य (for तत्र) K1 D1
 8 1 ० स, B6 हि, G2 ह (for च) —^c) K1
 D1 ० निकास, Ds1 निसार, T G1.8 निःसर (for
 निसारं) K1 4 काङ्क्षमाण (K1 न)स्, K1 काक्षमा-
 नस् (for माणस्) K6 B6 8 च; B6 1 Dn1.n4 Ds
 D2 8 8 8 स (for तु) B6 निःसारं काङ्क्षमाणस्य, Das
 21 रणं काक्षमाणस् ॥ G2 p निसार, ऊर्ध्वमार्गेण निस-
 रणम् । ॥ —^d) B6-9 Das 21 तेनासौ (for तेजसा)
 B6 Dn1.n4 Ds D2 8 8 8 M6 तेन स प्रतिहन्यते

29 ^a) K1.2 4 उशनास् K6 B6 8 (marg) Das
 21 Dn1 तं, K1 B6 T G1 8 च; D6 [अ]य (for तु)
 K2 Das 21 T1 G1.2 M1.5-1 तत्, B6 Dn1.n4 Ds
 D2 8 8 8 तथा (for तदा) G2 M1 5-1 प्राह (for
 उवाच) —^d) D1.9 G2 अरिंदम.

30 ^a) D1 T1 G1 8 महातेजा (for देवो) —^b)
 G1 गच्छन् (for गच्छ) D6 1 छिद्रेण (for शिश्रेण)
 —^c) K6 1 D1 ० श्रोतांसि (for स्रोतांसि) B6 1 Dn1
 n4 Ds D2 8 8 8 सर्वाणि स्रो (B6 Dn1 Ds1 D6 श्रो)
 तांसि (by transp) —^d) K2 दृष्ट्वा; K6 1 रुद्धा
 (for रुद्धा)

31 ^a) D1 ० अपश्यन्नय, D6 ० श्यमान (for श्यमा
 न) K6 1 V1 B6 6 1 8 (marg) ० Das 21 Dn1.n4
 Ds D2 8 8-3 तद् (for स) —^b) K1 D1 8 1 ० पिहित;
 M1 1 [5]पिहित, M6 ० विहित (for पिहितो) —^c)

K1 2 4 अपाक्रामद्, D21 पर्या, D6 1 पर्यक्रमद्, M1
 परिक्रामद् (for पर्य) D1 वाद्यमान (for दह))
 —^d) K1 2 4 भारत; D21 चेतसा (for तेजसा)

32 ^a) B6 Dn1.n4 Ds D2 8 8 8 वै, T1 तु (for
 वि) —^b) K1 प्रति, B6 इति; D1 अपि, T1
 उप (for अभि) K1 D1 पादिवान् (for पेदि)
 —^c) G2 न हि सा (sic) (for नभसो) ॥ G6 का-
 र्येण तेन, धनेधरघनापहारेण महेधरकोपेनाध-स्रोतोनि सरणेने
 स्यै । ॥ —^d) V1 D6 1 G2 M1 5-1 न गच्छति (for
 नागच्छत) K6 V1 B6 1-9 Dn1.n4 Ds D2 8 8 स
 (for च) K6 G2 मध्यम (for मध्यत). D6 T G1 8
 Cn नाव्यगच्छत मध्यत. — After 32, T2 ins

741* तत् एव च देवेषु सप्रतिष्ठो महामुनिः ।
 पौरौहित्यं च दैत्यानां चक्रे तेजोविबुद्धये ।

33 ^a) K1 D1 ० इव (for अथ) K6 V1 B6 6 1 8
 (marg) ० Das 21 Dn1.n4 Ds D2 8 8-3 विनिष्कात
 तु (K6 B6 Das 21 च) त दृष्ट्वा —^b) K6 ज्वलत
 (for तम्) D6 1 अय (for इव) —^c) G2 रोष
 (for रोष) —^d) Ds1 स्तुत (for स्थित)

34 Ds2 reads 34^{ab} on marg (sec m) —^a)
 K1 निवारयत, K4 व्यापारयत, B6 8 (marg) Ds
 D2 8 8 अवारयत; Dn4 आवा (for न्यवा) K6
 न्यवारयततो देवी —^b) D21 तथा, D6 lacuna, G2
 पति (for पतिम्) —^c) D6 आगमद् —^d) D1
 सति; T1 G1 8 स च; M1 5-1 तु स (for च स)

35 Das 21 om the ref —^a) K1 D1 हिस (D1
 म)नीयस्, D21 सिंहनीयस्; G1 हिंसनीयास् (for नी
 यस्) D21 त्वनैपध्य, Dn1.n4 Ds D2 8 8 8 त्वया
 नैव (for त्वया नैप) —^b) Ds1 आगति, D1 आगत
 —^c) T1 G2 किंचिन् (for कश्चिन्) —^d) The por-
 tion from छंति up to विद्वांश्चाशीलो (in 12 279 24^c)

C 12. 10¹ 93
B 12. 290(89).35
K 12 295 36

न हि देवोदरात्कश्चिन्निःसृतो नाशमर्हति ॥ ३५

भीष्म उवाच ।

ततः प्रीतोऽभवद्देव्याः प्रहसंश्चेदमब्रवीत् ।

गच्छत्वेष यथाकाममिति राजन्पुनः पुनः ॥ ३६

ततः प्रणम्य वरदं देवं देवीमुमां तथा ।

उशना प्राप तद्धीमान्गतिमिष्टां महामुनिः ॥ ३७

एतत्ते कथितं तात भार्गवस्य महात्मनः ।

चरितं भरतश्रेष्ठ यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥ ३८

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि अष्टसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७८ ॥

२७९

युधिष्ठिर उवाच ।

अतः परं महाबाहो यच्छ्रेयस्तद्वदस्व मे ।

न तृप्याम्यमृतस्येव वचसस्ते पितामह ॥ १

किं कर्म पुरुषः कृत्वा शुभं पुरुषसत्तम ।

श्रेयः परमवामोति प्रेत्य चेह च तद्वद ॥ २

भीष्म उवाच ।

अत्र ते वर्तयिष्यामि यथा पूर्वं महायशाः ।

पराशरं महात्मानं पप्रच्छ जनको नृपः ॥ ३

is lost in Ds on missing fol. K₁ उहति (sic); K₂ 4. 7 B₈ 9 D₄ 6. 7. 9 T G₁₋₃ M₁ 5-7 अर्हति; D₈ D₈ ऋच्छति; D₄ अछति (sic), D₂ ऋहति (for अर्हति).

36 D₈ missing (of v. 1 35) MSS om the ref —^a) K₁ भवेद्; K₄ 6 V₁ B₀ 6-9 D₄ D₁ n₄ D₈ 6 8 T₂ भवो, G₂ महा (for सभवद्). K₄ D₈ D₂ 7 8 T₂ M₁ 5-7 देव्या, K₆ देव्यां (for देव्या) K₇ D₄ 9 देव्याः प्रीतस्त्वतो देव. —^a) K₁ D₄ गच्छत्वेष (for गच्छ).

37 D₈ missing (of v. 1 35) —^b) B₈ देवं (marg 'वी) रुद्रम्; T₁ G₁ देवदेवम् (for देव देवीम्) D₄ उमा (for उमां) V₁ D₈ T₁ G₁ 8 तदा (for तथा) —^a) K₁ 2 4 D₈ D₇ G₁ 8 उशना T₁ G₈ तां (for तद्). —^a) D₇ महामतिः.

38 D₈ missing (of v. 1. 35). —^a) K₄ तत्र (for तात) —^a) D₈ M₁ 5-7 मा (for मां) K₇ D₈ परिपृष्ठवाच् (for 'पृच्छसि).

Colophon Ś₁ D₈ G₆ missing K₈ 8 B₁₋₅ D₄ n₂ D₁ n₈ D₁ G₄ 8 M₁₋₄ absent. — Sub-parvan K₁ 2 4 6 7 V₁ B₀ 6-9 D₈ n₄ D₁ n₄ D₈ D₁₋₄ 6-9 T G₁₋₃ M₁ 5-7 मोक्षधर्म. — Adhy name K₁ 2 4 शुक्रोत्पत्ति, K₆ V₁ B₀₋₉ D₈ D₈ M₈ 6 सवभार्गव

संवाद; K₇ D₄ 7 9 कान्योपाख्यान, B₀ D₁ n₄ D₂ 8 8 भवभार्गवसमागम (D₈ adds समाप्त), D₄ भार्गव-संवाद; G₂ भार्गवचरितं — Adhy no (figures, words or both) K₆ 14, B₇ T₁ G₁ 8 113, D₁ 115, D₄ D₈ (marg soo m) M₈ 114, D₈ 109, T₂ 126, G₂ 129, M₁ 6 7 112. — Śloka no D₈ D₁ n₄ D₈ 38.

279

This adhy is missing in Ś₁ G₆ (of 12 274 13; 259 1)

1 D₈ is missing up to विद्वांश्चाशीलो (in 12 279 24^c) (of v 1 12 278 35) —^a) K₆ तत (for अतः) —^b) K₆ V₁ B₀ 6 7 9 D₈ n₄ D₁ n₄ D₈ D₂ 8 6 8 G₂ प्रवीहि (for वदस्व) M₁ 5-7 न (for मे) —^a) K₁ तृप्यामि (for तृप्यामि) G₁ अत्र तस्यैव (for असृतस्यैव) M₁ 5-7 [ह]ह (for [ह]व)

2 D₈ missing (of v 1. 1) —^a) K₆ किंकर्म (for किं कर्म) K₇ पुरुष. —^b) D₈ कर्म च (for पुरुष) —^a) G₂ शुभं (for श्रेय) —^a) D₄ M₇ चेह (for चेह)

3 D₈ missing (of v 1. 1). G₂ om the ref —^a) K₁ 4 D₄ (marg) वर्णयिष्यामि. G₈ अत्रैव

किं श्रेयः सर्वभूतानामसिल्लोके परत्र च ।
यद्भवेत्प्रतिपत्त्यं तद्भवान्प्रव्रवीतु मे ॥ ४
ततः स तपसा युक्तः सर्वधर्मविधानवित् ।
नृपायानुग्रहमना मुनिर्वाक्यमथाब्रवीत् ॥ ५
धर्म एव कृतः श्रेयानिहलोके परत्र च ।
तस्माद्भि परमं नास्ति यथा प्राहुर्मनीषिणः ॥ ६
प्रतिपद्य नरो धर्मं स्वर्गलोके महीयते ।
धर्मात्मकः कर्मविधिर्देहिनां नृपसत्तम ।
तस्मिन्नाश्रमिणः सन्तः स्वकर्माणीह कुर्वते ॥ ७

चतुर्विधा हि लोकस्य यात्रा तात विधीयते ।
मर्त्या यत्रावतिष्ठन्ते सा च कामात्प्रवर्तते ॥ ८
सुकृतासुकृतं कर्म निषेव्य विविधैः क्रमैः ।
दशार्धप्रविभक्तानां भूतानां बहुधा गतिः ॥ ९
सौवर्णं राजतं वापि यथा भाण्डं निषिच्यते ।
तथा निषिच्यते जन्तुः पूर्वकर्मवशानुगः ॥ १०
नावीजाजायते किञ्चिन्नाकृत्वा सुखमेधते ।
सुकृती विन्दति सुखं प्राप्य देहक्षयं नरः ॥ ११
दैवं तात न पश्यामि नास्ति दैवस्य साधनम् ।

C 12 10708
B 12 291[90] 13
K 12 286 12

कथयिष्यामि —^b) G1 महा (for यथा) —^d) K1
पप्रच्छे; Dn1 पप्रच्छ K5 नृप.

4 D5 missing (cf v. 1 1) Before 4, K5 V1
Br-2 Das a1 T G1 s ins जनक उवाच —^a) T
G1-3 लोकाणाम् (for 'भूवा'). — V1 reads 4^b-5^c
on marg —^b) T G1 s इह (for अस्मिन्) — K1 4
om. (hapl) 4^c-5^d —^c) K1 s 1 V1 Bo 6 (marg) s
D1. 9 G2 प्रतिकर्तव्यं; M5 'वक्तव्यं (for 'पत्तव्यं)
—^d) K1 तद्भावान्; G1 भगवान् (for तद्भवान्).

5 D5 missing (cf v 1 1) K1. 2 4 om 5 (for
K1. 4, cf. v 1 4) Before 5, B5 9 T G1 ins
मीप्स. V1 reads 5^a on marg —^b) Dn1 धर्म
(for 'धर्म) G1 विनाशवित् (for विधान') —^d)
Das वचनम् (for वाक्यमय)

6 D5 missing (cf v. 1 1) K1 4 om 6^a (cf
v 1 4) Before 6, MSS ins पराशर उवाच —^a)
K1 M1 6 परं; D5 M5 पर (for कृत) K1 M1
श्रेय (for श्रेयान्) —^c) K5 V1 Br 8 (marg as
in text) 9 Das D1 T1 G1 धर्माद् (for तस्माद्) T1
G1 अभ्यधिक; G5 धर्मात्परं (for हि परम). —^d) G2
तथा (for यथा)

7 D5 missing (cf. v 1 1) —^a) D4 नरा (for
नरो) K1 धर्म, K1 धर्म (for धर्म) —^c) K5
निधिर् (for 'विधिर्) D1 T G1 s धर्मात्मक कर्म विधि
(T1 'मंविधिर्). —^d) T1 देहानां (for देहि) —^c)
T G1-3 M1 5-1 स्वधर्मानिह (G2 'णि ह) कुर्वते

8 D5 missing (cf v 1 1) —^a) V1 Bo 1 s
Dn1 n4 D5 D1 s 8 8 लोकेस्मिन् (for लोकस्य). —^b)
Dn1 विधीयते (for विधी). —^c) M5 एव (for

यत्र) K1 M1 5-1 विष्टति (for विष्टन्ते) —^d)
K1 5 1 G2 कामान् (for कामात्)

9 D5 missing (cf v 1 1) —^a) K1 स्वकृतासु
कृतं; K2 सुकृतासुकृतं; B5 स्वकर्मानुकृत; D1 G1 s
सुकृता हि कृत; G2 सुकृतासुकृत, M1 5 1 सुकृतं सुकृतं
(for सुकृतासुकृत) —^b) K5 V1 Br-9 Das a1 D5
G2 निषेव्य D1 क्रमे (for क्रमै) —^c) D2 दशार्ध
(for दशार्ध) K1 विप्रमक्तानां, K5 B5 (marg)
प्रतिमक्तानां; G5 प्रविभक्तानां (for 'भक्तानां) —^d)
D5 T1 G1 s M1 5-1 विविधा (for बहुधा) K5 Br 9
Das a1 मति (for गति)

10 D5 missing (cf v 1 1). —^a) D4 सोवर्णं
K2 D1 T1 G5 रजतं (for राजतं) K5 1 Br-9 Das
a1 Dn1 n4 D5 D1 4. 8 8 8 चापि, G2 चैव (for वापि)
—^b) Dn1 तथा (for यथा) K1 निषद्यते, V1 Bo 1-9
Das a1 निषेव्यते; D1 निहन्यते (for निषिच्यते) —^c)
K1 निषिच्यते; V1 Bo 1-9 Das a1 निषेव्यते, G2
निषिच्यते (for 'च्यते)

11 D5 missing (cf v 1 1) —^a) D1 T1 G1 s
नावीजं (for 'जाज्) G2 8 जदुर (for किञ्चिन्)
—^b) K5 नाकृता (sic), G2 न कृत्वा (for नाकृत्वा)
—^c) K5 1 V1 Bo 6-9 Das a1 Dn1 n4 D5 D1 8 8 8
G2 M1 5-1 सुकृतेर (for सुकृती) K1 विन्दति, K5 1
V1 Bo 6-9 Das a1 Dn1 n4 D5 D1-4 8 विन्दते, D5
विन्दते (for विन्दति) K5 V1 Bo 6-9 Das a1 Dn1
n4 D5 D1-4 8 8 सौख्य (for सुख) —^d) D1 T1
क्षयान्; D5 क्षये (for क्षय)

12 D5 missing (cf v. 1 1) —^a) K1 3 4 देव,
K1 दैवात्; D4 देवात् (for दैव) D5 D1 8 दैवत
तात पश्यामि; T1 G1 s दैवतानिव (G1 'नीव, G2 'ति ह)

C 12 10709
B 12 201(90).13
K 12.206 10

स्वभावतो हि संसिद्धा देवगन्धर्वदानवाः ॥ १२
प्रेत्य जातिकृतं कर्म न स्मरन्ति सदा जनाः ।
ते वै तस्य फलप्राप्तौ कर्म चापि चतुर्विधम् ॥ १३
लोकयात्राश्रयश्चैव शब्दो वेदाश्रयः कृतः ।
शान्त्यर्थं मनसस्तात नैतद्ब्रह्मानुशासनम् ॥ १४
चक्षुषा मनसा वाचा कर्मणा च चतुर्विधम् ।
कुरुते यादृशं कर्म तादृशं प्रतिपद्यते ॥ १५
निरन्तरं च मिश्रं च फलते कर्म पार्थिव ।
कल्याणं यदि वा पापं न तु नाशोऽस्य विद्यते ॥ १६
कदाचित्सुकृतं तात कूटस्थमिव तिष्ठति ।

पश्यामि — ^b) K₁ 2 4 D₂ D₃ T₁ G₁₋₃ देवस्य (for
दैवस्य) T₁ G₁₋₃ मानुषं (for साधनम्) — ^c) T₁
G₁₋₃ [s]पि (for हि) — ^d) D₃ मानवा (for
दानवा) .

13 D₃ missing (of v. l. 1). — ^a) K₁ 2 ये
स्व, K₄ प्रेत्य (for प्रेत्य) D_{n1} यांस्यकृतं, D₃ (marg)
यांसि कृत (for जातिकृतं) — ^b) G₂ गता (for जना).
— ^c) K₂ तैर्, D_{n1} D₃ न (for ते) D_{s1} तस्या;
T G₁ 3 तस्या (for तस्य). B₃ (marg) तेनैतस्य (for
ते वै तस्य) V₁ फलप्राप्ता, D₄ 8 'प्राप्त'; G₁ फल
प्राप्तौ; G₂ फलं प्राप्ता; M₆ फल प्राप्ता — ^d) K₆ D₄ 9
T₁ G₁ वा (for च)

14 D₃ missing (of v l 1) K₇ om. (hapl.)
14^a-15^b — ^a) T G₁₋₃ सुखस्य (for -श्रयश्च) B₁
D₂ 3 4 T G₁ 3 M₁ 5-1 [ए]व; B₃ (marg) [अ]सि;
G₂ [ए]षा (for [ए]व). — ^b) B₃ सर्वं (for शब्दो)
K₁ M₆ 6 देवाश्रय, K₂ V₁ B₃ (marg as in text)
G₁ M₁ 7 देवा; D₁ यात्रा; G₂ वासश्रय (for वेदा
श्रय) — ^c) K₄ शांत्यर्थं K₁ 6 मनसा (for मनसस्)
T₂ तावत् (for तात)

15 D₃ missing (of v. l 1) K₇ om. 15^{ab} (of
v l 14).

16 D₃ missing (of v l 1) K₂ 4 om (hapl.)
16-21. — ^a) D₃ निरन्तरे V₁ विश्रब्ध (for मिश्रं
च) — ^b) K₁ M₁ 5-1 फल ते, K₆ V₁ B₀ 6-9
D₂ 3 4 D_{n1} n₄ D₂ 3 6 8 लभते (for फलते)

17 Quoted in Śaṅkara's Vedāntasūtra bhāṣya

मज्जमानस्य संसारे यावद्दुःखाद्विमुच्यते ॥ १७
ततो दुःखक्षयं कृत्वा सुकृतं कर्म सेवते ।
सुकृतक्षयादुष्कृतं च तद्विद्धि मनुजाधिप ॥ १८
दमः क्षमा धृतिस्तेजः संतोषः सत्यवादिता ।
हीरर्हिसाव्यसनिता दाक्ष्यं चेति सुखावहाः ॥ १९
दुष्कृते सुकृते वापि न जन्तुरयतो भवेत् ।
नित्यं मनःसमाधाने प्रयतेत विचक्षणः ॥ २०
नायं परस्य सुकृतं दुष्कृतं वापि सेवते ।
करोति यादृशं कर्म तादृशं प्रतिपद्यते ॥ २१
सुखदुःखे समाधाय पुमानन्येन गच्छति ।

on III 1 8 D₃ missing (of. v. l 1) K₂ 4 om
17 (of v l 16). — ^b) G₁ 3 करस्यम् (for कूट*)
K₇ V₁ D₄ हृति (for हृव) K₆ तिष्ठते, B₃ (marg
as in text) पश्यति (for तिष्ठति).

18 D₃ missing (of v l 1) K₂ 4 om 18 (of
v l. 16). — ^c) Hypermetric D₃ सुकृत्; G₁
कृत- (for सुकृत) D₃ भयात् (for क्षयाद्) D_{n1}
n₄ D₆ च दुष्कृतं (by transp.); D₃ दुष्कृतश्च D₂
सुकृतक्षयदुष्कृतं. — ^d) D₂ 4 त (for तद्).

19 D₃ missing (of. v l. 1) K₂ 4 om 19 (of.
v. l 16). — ^a) G₃ दम — ^b) K₁ सतोपा, D₃
संतोषं — D₂ 4 om 19^{cd} — ^c) D₄ G₃ व्यवसिता;
G₂ [अ]वननुता (sic) (for [अ]व्यसनिता) — ^d) K₇
G₁ दाक्षं; D_{n1} दाक्षे (for दाक्ष्य) G₂ चैतत् (for
चेति) K₁ B₃ G₂ सुखावहं, D₄ 'वहा (for 'वहा'.

20 D₃ missing (of. v l 1) K₂ 4 om. 20 (of
v l. 16) — ^a) K₇ D₄ 9 सुकृते दुष्कृते (by transp.),
D₁ सुकृतं दुष्कृतं, T G₁ 3 M₁ 5-1 दुःखित सुखितो
V₁ B₀ 6-9 D₂ 3 4 D_{n1} n₄ D₃ D₂ 3 6 8 च (for वा)
— ^b) K₁ जतुर्न (by transp.), D₁ न जतोर K₁ 7
V₁ B₀ 6 (marg) 7. 8 D_{n1} n₄ D₃ D₂ 3 6 8 T G₁ 3
नि (G₁ नी)यतो; D₁ अपरो (for भयतो) — ^c) D₃
समाधाय; G₁ समाधेन (for 'धाने)

21 D₃ missing (of v l 1). K₂ 4 om. 21 (of.
v l 16) — ^a) D₁ परं च (for परस्य) D₂ 4 सतत्
(for सुकृतं) — ^b) K₆ B₃ 9 D₂ 3 4 D_{n1} n₄ D_{s1}
D₂ 6-8 T₁ G₃ च (for वा). V₁ दुष्कृत कर्ममेव च

22 D₃ missing (of v l 1) — ^a) T₂ G₁ 3

अन्येनैव जनः सर्वः संगतो यश्च पार्थिव ॥ २२
 परेषां यदसूयेत न तत्कुर्यात्स्वयं नरः ।
 यो ह्यसूयुस्तथायुक्तः सोऽवहासं नियच्छति ॥ २३
 मीरु राजन्यो ब्राह्मणः सर्वभक्षो
 वैश्योऽग्नीहावान्हीनवर्णोऽलसश्च ।
 विद्वांश्चाशीलो वृत्तहीनः कुलीनः

सत्याद्भयो ब्राह्मणः स्त्री च दुष्टा ॥ २४
 रागी युक्तः पचमानोऽऽत्महेतो-
 र्मुखो वक्ता नृपहीनं च राष्ट्रम् ।
 एते सर्वे शौच्यतां यान्ति राज-
 न्यश्चायुक्तः स्नेहहीनः प्रजासु ॥ २५

C. 12. 10712
 B 12. 291[90].26
 K 12 298 26

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि एकोनाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७९ ॥

समादाय, G₂ 'नीय (for 'चाय) —^b) K₄ अन्येन (sic), T₁ G₁ अन्येन (for अन्येन) —^c) K₇ D₄ ० सत्येन (for अन्येन) K₁ सर्वा, K₇ सर्वं —^d) Da₃ D₄ सगता (for 'गतौ) K₇ D₄ ० य स, Da₄ यस्य (for यश्च). K₄ ० १ Bo ० ० ० Dn₁ D₂-4 ० ० ० G₁ पार्थिव

23 D₅ missing (cf v l 1) —^b) K₆ V₁ Bo ० ० (marg as in text) ० Da₈ D₆ तन्न (by transp), Da₁ D₅₁ तन्न, D₈ त न Bo ० D₈ D₈ ० जनेश्वर, G₂ स्वय नर (for स्वय नर) —^c) K₇ Da₈ ० ह्यसूयस्, T₁ G₁ ० [s]न्यसूयु (T₁ 'य)स्य (for ह्यसूय) K₁ ० ० ० तथासक्त; M₁ ०-१ 'युक्तं (for 'युक्तः) Dn₁ यो ह्यसूय-तया युक्त — G₂ lacuna for 23^a-24^b —^d) T G₁ ० [s]पहास, M₆ १ [s]व (M₇ 'प)हास्य (for स्वहास) K₇ D₄ ० T G₁ ० M₁ ०-१ निगच्छति

24 D₅ missing up to विद्वांश्चाशीलो in 24^a (cf v l 1) G₂ lacuna for 24^a (cf v l 23) Before 24, Dn₄ D₈ D₂ ० (marg sec m) ० ins भीष्म टवाच —^a) V₁ भीतो (for भीरु). K₁ ० ० ० Dn₁ D₈ D₂-4 ० भक्ष्यो, D₈ भैक्ष्यो (for भक्षो) —^b) T₁ G₁ [s]नीहो (for ऽग्नीहावान्) —^c) K₆ Bo-० Da₈ ० ० ह्यशीलो (for चाशीलो) D₈ १ T₂ हीन वृत्त (for वृत्तहीन) Da₁ G₁ om. कुलीन —^d) B₈ D₄ ० १ ० सत्य; G₁ ० सत्वाद् (for सत्याद्). K₄ १ Bo १ ० Dn₁ D₅₁ D₂ ० ० ० G₂ M₆ विभ्रयो, Dn₄ विभ्रयो (for भ्रयो) K₄ ० Dn₄ D₂ ० ० ० T₂ G₁ ० M₁ ०-१ द्रा (M₁ द्र)क्षण, K₇ D₆ धार्मिक (for

ब्राह्मण)

25 ^a) Bo ० ० Da₈ ० ० Dn₁ ० ० D₅₁ (by oorr as in text) युक्त, D₇ दुष्ट; M₁ ० ० मत्त (for युक्त) K₁ ० पाचमान, K₂ Da₈ ० ० D₅₁ ० ० (by oorr as in text) पचमान, K₆ पचमानो (for पच) K₁ ० स्वहेतोर्; K₆ [ss]त्मार्यहेतोर्, V₁ Bo ० (marg as in text) [s]र्धहेतोर् (for ऽऽत्म) G₁ ० पच (G₂ 'च)-मानात्महेतोर् —^b) T₁ G₁ M₇ मुखो (for मुखो) D₆ lacuna, D₇ युक्ता (for वक्ता) K₆ हीनश्; D₅₁ मान (for हीनं) —^c) G₂ येते (for एते) K₂ १ Da₁ याति (for यान्ति). T₁ (also as in text) येते सर्वे सशौच्यतां यान्ति राजन् —^d) K₁ ० ० ० G₂ च युक्त; D₄ ० G₁ ० M₁ ०-१ चायुक्त (for चायुक्त) B₇ प्रजायु, D₆ प्रजावान् (for प्रजासु)

Colophon om in D₆, Ś₁ G₆ missing K₇ ० Da₁ ० ० Dn₂ ० ० D₁ G₄ ० M₂-4 absent — Sub-
 parcan K₁ ० ० ० ० V₁ Bo ०-० Da₈ ० ० Dn₁ ० ० D₈
 D₂-० १-० T G₁-० M₁ ०-१ मोक्षधर्म — Adhy name
 K₁ ० ० ० ० V₁ Bo ०-० Da₈ ० ० Dn₁ ० ० D₈ D₂ ० ०
 G₂ M₆ ० परादार (K₇ 'दारी; B₆ 'सर)गीता; D₄ ०
 १ ० परादा (D₄ 'स)रगीतासु (D₇ 'यां) धर्मप्रशसा, M₆ ०
 परादारगीतासु श्रेयसाधनकथन — Adhy no (figures,
 words or both) K₆ 15, B₇ T₁ G₁ ० 114, B₆
 D₈ 110, Dn₁ 116, Dn₄ D₈ M₆ 115, T₂ 127,
 G₂ 130, M₁ ० १ 113 — Śloka no Da₁ Dn₁ ० ०
 26, D₈ 22

२८०

पराशर उवाच ।

मनोरथरथं प्राप्य इन्द्रियार्थहयं नरः ।
 रश्मिभिर्ज्ञानसंभूतैर्यो गच्छति स बुद्धिमान् ॥ १
 सेवाश्रितेन मनसा वृत्तिहीनस्य शस्यते ।
 द्विजातिहस्तान्निर्वृत्ता न तु तुल्यात्परस्परम् ॥ २

आयुर्नसुलभं लब्ध्वा नावकर्षेद्विशां पते ।
 उत्कर्षार्थं प्रयतते नरः पुण्येन कर्मणा ॥ ३
 वर्णेभ्योऽपि परिभ्रष्टः स वै संमानमर्हति ।
 न तु यः सत्क्रियां प्राप्य राजसं कर्म सेवते ॥ ४
 वर्णोत्कर्षमवाप्नोति नरः पुण्येन कर्मणा ।

280

☞ This adhy is missing in Śi Gc (of. v l. 12 274 13, 259 1)

1 Dc om. from the ref up to सेवा in (2^a) Mc om the ref. —^a) Mc om मनोरथ. K₂ laouna; D₁ ० M₁ १-१ प्राप्तं (for प्राप्य). —^b) K₂ ४ चेंद्रि यार्थ; Das as इन्द्रियार्थ, D₁ १ यार्थ, T G₁ १ १ यायय; M₁ १ यार्थ; M₂ १ यात्म (for यार्थ) T G₂ १ हयान्; G₁ हर (for हय) K₁ युत (for नर). —^c) D₂ १ सयुक्तर, T G₁ १ संपातैर (for समूतैर) —^d) K₁ गच्छति, K₂ D₂ D₁ ० G₂ M₁ C₂ (gloss नियच्छति) यच्छति (for गच्छति). ☞ Cn रश्मिभिश्चिद्भाभिर्गच्छति, विषयाश्रित्यनयत्वेनैव पश्यति ॥ Cp ज्ञानसंभूतै सारासारविचे चकरूपे । ☞

2 Dc om up to सेवा (of. v l 1). —^a) K₁ सेव्याश्रितेन; D₁ १ सेवाश्रितेन; D₂ १ मृतेन; G₁ अश्रितेन (for अश्रितेन) ☞ Cn सेवा, भक्तिध्यानरूपेश्वरप्रणि धानम् । [अ]श्रितेन, यत्किंचिदालम्बनमनाश्रितेन मनसा । ☞ —^b) K₁ १ G₁ वृत्त; B₂ D₂ १ M₁ Cp वृत्तिर (for वृत्ति) K₁ १ १ V₁ T₂ G₂ हीनेन, T₁ G₁ हीन स (for हीनस्य) K₁ शस्यते; K₂ शाम्यति; K₄ शास्यते (for शस्यते) ☞ Cp हीनस्य शस्यत् ॥ ☞ —^c) K₂ corrupt, K₃ द्विजाते, G₂ सजाति (for द्विजाति-) K₁ १ १ D₁ T G₁ १ हीनान् (for हस्तान्) K₁ न वृत्ता, K₂ निवृत्ता, K₃ निवृत्तान्; D₁ १ निवृत्ता; D₁ १ D₂ १ T₂ G₂ M₁ १-१ निवृत्तान्, D₂ १ निवृत्तात् (for निवृत्तात्). ☞ Cn हे द्विज । अतिहस्त, अतिक्रान्तकर्मा प्रह्लावित् । त प्राप्य निवृत्ता निष्पन्ना । ☞ —^d) D₁ om from न तु up to पुण्ये in (3^d). K₁ न चै; K₂ न च; D₁ १ G₁ १ न तु; D₁ १ न*; D₂ १ त तु (for न तु) K₁ तुल्या; K₂ १ V₁ तुल्या, K₃ तुल्यान्; G₂ Cp (Cp as in text) तुल्या (for तुल्यात्). K₃ V₁ B₂ १ १ D₁ D₁ D₂ १ १ १ M₁ १ Cp परस्परात्,

B₁ Das, as परपरात्; G₂ परस्परात् (for रम्) ☞ Cn परोक्षज्ञानिनां न परस्परोपदेशोऽधिकार, किं स्वपरोक्षज्ञान्येव उपदेष्टा युक्त इत्यर्थः ॥ Cp ते द्विजातय परस्परं तुल्या न भवन्ति । अतः ब्राह्मणसेवायां संभवत्यां नान्यौ सेव नीयौ । ☞

3 D₁ om up to पुण्ये (of v l. 2) —^a) K₁ सुसुलं (sic) (for सुलभ). K₁ १ १ त्यक्त्वा (for लब्ध्वा) —^b) K₁ यो व कर्षेद्; K₂ १ योवकर्षेद्; K₃ १ नावकर्षेद्; B₂ T G₂ १ M₁ १-१ नापकर्षेद्, Das नावकार्षेद्; D₁ १ corrupt, D₂ १ नोपकर्षेद्; D₃ १ योप; G₁ नापकर्षे (for नावकर्षेद्) ☞ Cn न अवकर्षेत्, विषयसेवनेन नाशयेत् ॥ Cp पापाचरणेन क्षीणं न कुर्यात् । ☞ —^c) B₂ (marg) Das as उत्कर्षार्थे; D₂ १ १ र्षार्थ (for १ र्थ). D₁ १ Bom. Cal. ed प्रयतते (for तते). —^d) K₁ पुन (for नर). Das (also as in text) कर्म च (for कर्मणा) — After 3, D₁ reads 5^{cd}.

4 Dc om (hapl) 4^a-5^b. V₁ reads 4^a-5^b on marg —^a) B₂ १ १ १ (marg) D₂ १ १ १ D₁ १ १ D₂ १ १ हि; T₂ G₂ १ वि (for अपि) ☞ C₂ वर्णे भ्योऽपि परिभ्रष्ट, वर्णसंकरजो वेत्यर्थः ॥ Cn वर्णेभ्यो, वृत्र गीतासूक्तस्य पद्मस्य, कृष्णधूमनीलरक्तहारिद्रशुक्लस्य, सत्त्वं रजसमसां हासवृद्धितारतम्यारकल्पितस्य (of 12 271 33ff) । ☞ —^b) K₁ १ १ B₂ १ १ D₁ १ १ D₂ १ १ १ न (for स) D₂ १ १ हि (for वै) K₃ १ सन्मानम्; K₁ १ समानम् (for समानम्) Das न वै स मानमर्हति; D₁ १ नावसमानमर्हति. —^c) Das D₁ G₁ १ न तु, T₁ नित्य (for न तु) G₂ १ यत् (for य). K₁ सत्क्रिया, Das as स क्रिया (for सत्क्रिया) ☞ Cp सत्क्रियां, ब्राह्मणसत्कारम् ॥ C₂ उपनयनादिसत्कार सत्क्रिया, ताम् । ☞ —^d) T₁ राजस्य (for राजस) B₂ १ १ (marg as in text) १ Das, as लोके सत्कर्म सेवते.

5 Dc om. 5^{cd} (of v l 4). V₁ reads 5^{cd} on marg. K₁ १ १ १ D₁ १ १ T₁ om (hapl) 5^{cd}. D₁

दुर्लभं तमलब्धा हि हन्यात्पापेन कर्मणा ॥ ५
 अज्ञानाद्धि कृतं पापं तपसैवाभिनिर्णुदेत् ।
 पापं हि कर्म फलति पापमेव स्वयं कृतम् ।
 तस्मात्पापं न सेवेत कर्म दुःखफलोदयम् ॥ ६
 पापानुबन्धं यत्कर्म यद्यपि स्यान्महाफलम् ।
 न तत्सेवेत मेधावी शुचिः कुसलिलं यथा ॥ ७
 किंकटमनुपश्यामि फलं पापस्य कर्मणः ।

reads 5th after 3 Das G₂ read 5th twice — °)
 V₁ Bo ६-९ Dn₁ Ds G₂ (both times) तमलब्धा (Dn₁
 'दधा'), T₂ G₁ s M₁ ६-९ जन्म लब्धा (M₁ ६ ० 'दधा')
 (for तमलब्धा). ° Ds १ दुर्लभं तु पुनर्लब्धा; Ds दुर्लभं
 तमल लब्धा → ° B₁ पुण्यात् (for हन्यात्) Ks V₁
 Bo ६ १ ३ (marg) ० G₂ (both times) पुण्येन (for
 पापेन) Ds १ ह्यपुण्येन कर्मणा; T₂ G₁ s M₁ ६ ० न
 हन्यात्पापकर्मणा ॥ Gs हन्यात्, गच्छेत् प्राप्नुयात् । ॥

6 °) Ds १ अज्ञानाधि, G₁ ३ अथ बुद्धि (for अज्ञा
 नाद्धि) — ° M₁ ६-९ अहिमा (for तपसा) Das as
 Ds [ह]व (for [प]व) Ks १ [अ]पि निर्णुदेत्, Bs
 (marg as in text) Ds १ T₁ G₁ s [अ]भि (T₁ G₁
 [अ]पि) निर्देहेत्, Das as Dn₁ Dn₁ Ds १ T₂ G₂ M₁
 [अ]भि (Das as 'ति; G₂ 'हि) निर्णुदे (D₁ 'द)व; Ds
 'निर्णुदेत् (for 'निर्णुदेत्). ॥ Gs तपसा, प्रायश्चित्त
 रूपेण । ॥ — °) T पाप (for दुःख). K₁ फलोदय;
 Bs (marg) फलप्रद (for फलोदयम्)

7 °) K₁ D₁ ० पापानुबन्धि; Ds १ G₂ 'यद्' (for
 'बन्धं) Ds सर्वं च (for यत्कर्म) G₁ M₁ ६-९ पापानु-
 बन्धनं कर्म — °) K₂ फलोदय (for महाफलम्) — °)
 K₁ Bo १-२ Das Dn₁ n₁ Ds D₂ ३ ६-३ तन्न (by
 transp) — °) K₁ D₁ (also as in text) ० हस
 (for शुचि) K₁ V₁ Bo ६-९ Das as Dn₁ n₁ Ds
 D₂ ३ Cn (gloss कारुणं चण्डालविशेषम्) कुशलिन (for
 कुसलिल) K₁ तथा (for यथा)

8 °) K₁ D₁ ० चिह्न (for किं) ॥ Cn कुरित्त
 च तत् कष्ट च किंकटम् ॥ C₂ (reading किं कष्टमनु
 पश्यामि) कष्टमनु किं पश्यामि, कृच्छ्रमनुकृत्य वर्तमान
 पापस्य कर्मणः फलं किं पश्यामि, न किमपीत्यर्थः । ॥ — °)
 K₁ ३ १ Bo ० Dn₁ Ds D₂ ३ १ ० G₂ प्रत्यासन्नस्य, G₂
 'नहस्य (sio) (for 'पन्नस्य) K₁ मतो; Bo ६-३ Das
 as Dn₁ n₁ Ds D₂ ३ ३-३ G₂ ततो; G₁ यततो (hyper-
 metrio), G₂ M₁ ६-९ यतो (for सर्वे). ॥ Gs

प्रत्यापन्नस्य हि सतो नात्मा तावद्विरोचते ॥ ८
 प्रत्यापत्तिश्च यस्येह बालिशस्य न जायते ।
 तस्यापि सुमहांस्तापः प्रस्थितस्योपजायते ॥ ९
 विरक्तं शोध्यते वस्त्रं न तु कृष्णोपसंहितम् ।
 प्रयत्नेन मनुष्येन्द्र पापमेवं निबोध मे ॥ १०
 स्वयं कृत्वा तु यः पापं शुभमेवानुतिष्ठति ।
 प्रायश्चित्तं नरः कर्तुमुभयं सोऽश्रुते पृथक् ॥ ११

प्रत्यापन्नस्य, तत्रज्ञानास्ययोगहेतुतो निवृत्तस्य ॥ Cp प्रत्या-
 पन्नस्य, सर्वतो विरक्तस्य ॥ C₂ प्रत्यापन्नस्य, अनुतापेन पापा
 निवृत्तस्य ॥ C₁ प्रत्यापन्नस्य, प्रत्यापत्तिमत, ज्ञानिन
 इत्यर्थः । ॥ — °) T₂ नात्मा (for नात्मा) K₂ तावद्वि-
 रोचते (sio), K₂ Ds D₂ T G₁-३ तावद्वि रो', V₁
 तावद्विमुच्यते, Das जाचद्विरोचते (sio), D₁ तावद्वि
 राचते

9 °) K₂ D₂ Cp प्रत्याश (D₂ Cp [gloss ससाराध्या
 तिकृत्येन निवृत्ति, वैराग्यम्] 'स, त्तिश्च (for 'पत्तिश्च)
 Ds प्रत्यापन्नस्य चात्मापि ॥ Cn प्रत्यापत्ति, वैराग्यम् । ॥
 — °) D₁ बालिशश्च (for 'ज्ञस्य) Ds १ तु (for न)
 Ds रोचते (for जायते) — °) ॥ Gs प्रस्थितस्य, मर
 णदशमपन्नस्य ॥ Cn प्रस्थितस्य, योगे प्रवृत्तस्य, उत्तरभूम्य
 लाभात्तापो जायते । प्रस्थितस्य, मृतस्य वा तापो नरकज ॥
 C₂ प्रस्थितस्य, परलोक गतस्य । ॥

10 °) K₁ D₁ ० विराम (for विरक्तं). Bo सोध्यते
 (sio), D₁ साध्यते (for शो') ॥ Cn विरक्तं, स्वत
 शुद्ध सद्भिपरीतेन रागेणाक्रान्तम् ॥ Cp विरक्तं किंचिन्मलि-
 नम् । कृष्णेन अत्यन्तमालिन्त्येनोपसंहितम् ॥ C₁ विरक्तं,
 विशेषेण रजसा युक्तम् । ॥ — °) D₁ न तु (for न तु).
 K₂ कृष्णोप-; G₂ Cn कृष्णेन (for कृष्णोप) K₂ ३
 वृहितं; K₂ G₂ सेवित (for -सहितम्) ॥ Cn. कृष्णेन,
 भलात्केन उपसहितं रक्तं न शोध्यते । ॥ — °) Ds₁ प्रपन्नेन
 (for प्रयत्नेन) K₁ ३ १ D₂ ० G₂ मनुष्येण (for मनु
 ष्येन्द्र) — °) K₂ B₂ Das as T₂ G₁ ३ M₁ ६ ० एव
 (for एव) T₁ निबोधत (for 'च मे)

11 °) G₂ य (for य) — °) G₂ शुभमेव निबोध
 मे — °) G₂ कर्तुम् (for कर्तुम्) — °) K₁ १ V₁
 D₁ ३ १ ० M₆ अभय (for उभयं) K₁ ३ ३ V₁ B₂ फल
 (for पृथक्).

12 °) Das as अज्ञानात्; Ds १ 'नारु-; G₁ अहि
 सातु (for अज्ञानानु) K₂ ० Das as Dn₁ Ds₁ कृता
 (for कृता). — °) Ds₁ अहितां. K₁ ३ ३ १ D₁ ३

C 12 10734
 B 12 2921741
 K 12 297 11

G 12 1072A
B 12. 2971L 12
K 17 297 12

अज्ञानात् कृतां हिंसामहिंसा व्यपकर्षति ।
ब्राह्मणाः शास्त्रनिर्देशादित्याहुर्ब्रह्मवादिनः ॥ १२
तथा कामकृतं चास्य विहिंसैवापकर्षति ।
इत्याहुर्धर्मशास्त्रज्ञा ब्राह्मणा वेदपारगाः ॥ १३
अहं तु तावत्पश्यामि कर्म यद्दत्तं कृतम् ।
गुणयुक्तं प्रकाशं च पापेमानुपसंहितम् ॥ १४
यथा स्रक्ष्माणि कर्माणि फलन्तीह यथातथम् ।
बुद्धियुक्तानि तानीह कृतानि मनसा सह ॥ १५

भवत्यल्पफलं कर्म सेवितं नित्यमुल्बणम् ।
अबुद्धिपूर्वं धर्मज्ञ कृतमुप्रेण कर्मणा ॥ १६
कृतानि यानि कर्माणि देवतैर्मुनिभिस्तथा ।
नाचरेत्तानि धर्मात्मा श्रुत्वा चापि न कुत्सयेत् ॥ १७
संचिन्त्य मनसा राजन्विदित्वा शक्तिमात्मनः ।
करोति यः शुभं कर्म स वै भद्राणि पश्यति ॥ १८
नवे कपाले सलिलं संन्यस्तं हीयते यथा ।
नवेतरे तथाभावं प्राप्नोति सुखभावितम् ॥ १९

[अ]व्यपकर्षति (for व्यप*). Ds व्यपकर्षति ब्राह्मण*, Gs तप. कृत्वापकर्षति. Cn अहिंसा, अहिंसया । तृतीया लोप आर्ष । C — K7 om (hapl) 12^a-13^b. — °) Ks ब्राह्मणा, V1 Bo s Ds1 Ds. 7 G2 ब्राह्मण; B7-9 Das n1 Dn1 n1 Ds2 Ds M1 5-7 Cn (gloss वेदसत्र निघन) ब्राह्मण. Ds द्वास्त्र (for शास्त्र). Das निर्देशो (for निर्देशाद्)

13 K7 om 13^{ab} (of v l 12). — °) Ks B1 s (marg) Das Cp यथा, Ds2 तथा; M1 5-7 कथा (for तथा) Das अपकृतं; D2 Cn कर्म कृतं, Ds 7 G1 s कामकृतां; T1 कर्मकृतां; Cv कामकृता (for कामकृत) K4 Bo Dn1 n1 D2 s s s Cn नास्य; D4 वास्य; T1 चापि; G1 s चैव; Cnp चास्य (as in text) — °) G1 s अहिंसा (for विहिंसा). Das D4 [ह]व (for [ए]व). Bo s (marg) s Dn1 n1 Ds D2 s s s [अ]नुकर्षति; Ds [उ]प*; D7 [उ]पपद्यति (for [अ]पकर्षति) Cn अपकर्षति, फलतो भद्रायति । C — °) Bo Dn1 n1 Ds D2 s s s ब्रह्मशास्त्रज्ञा (for धर्म*).

14 °) Bs तात (for तावत्). — °) Das कथ (for कर्म) K1 यद्विदते, K2 यद्विदते; Ks 7 Ds यद्वदते; Das Ds s यद्वते (D1 s 'द')ते, T1 द्वय कृत (for यद्वते) K7 Ds 7 s शुभ; Das n1 पुयक् (for कृतम्) — °) G1 गुणयुक्त; Cs (gloss गुणो यथाविध्यनुष्ठान, तेन युक्तम्) युक्त (as in text). Ks V1 Bo s 7 s Das n1 Dn1 n1 Ds (marg as in text). s G2 वा (for च). Cn प्रकाशं, बुद्धिपूर्वक प्रकाश्य, ज्ञात्वा । णमुलन्तमिदम् । C — °) T2 पापेन (for पापेन) Ds पापमेवानुसंहित.

15 °) Ds T G1 s Cs तथा (for यथा) K7 Ds स्रक्ष्माणि — °) G2 फलवति (for फलन्तीह) K1.

2 4 Das Ds यथातथा; Bs (marg) यथासुख; Ds1 Cs तथातथं; T1 तथा सुख (for यथातयम्). — °) K7 Ds 7 s बुद्धिपूर्वाणि; T तानि बुद्धानि (T1 'ज्ञाति) (for बुद्धियुक्तानि). Ds D2 T2 G1 s यानि (for तानि).

16 °) K4 Das न भवत्यल्पं कर्म; Bs (marg as in text) भवत्यल्पं; Das Ds2 न भवत्यल्पं कर्म (hypermetric), Ds भवत्यल्पं; G2 फलत्यल्पं. — °) K1 सेवतो; K2 सेवते, G1-3 सेवितु (for सेवित) K1 अज्ञं, T1 G1 s उद्गणं (for उद्गणम्) Cn नित्यम्, अव्यभिचारिफलम् । उद्गण, नरकावहम् । C

17 °) G2 तानि (for यानि) — °) K2 देवतैर् (for देवतैर्). — °) Das Dn1 न चरेत्; Dn1 नाचरेत् (for नाचरेत्). — °) K2 कृत्वा (for श्रुत्वा). D7 वा (for च). Dn1 कुत्सयेत्, G1 कुत्सये (sio) (for कुत्सयेत्).

18 °) D2 सचित्तं (sio), T1 पूर्वमु (for सचिन्त्य). Ds स च सचित्त्य मनसा — °) Dn1 n1 न्नपम्; G1 s शांतिम् (for शाक्तिम्). — °) G1 s यत् (for य) — °) Das सर्वे; Ds सदा (for स वै). K1 s कर्माणि (for भद्राणि) Das पश्यत

19 °) K4 न वै, Das n1 Ds नरे; D1 नव (for नवे) T2 कपाले (for कपाले) K1 2 4 सन्यस्तं सलिलं (by transp) Ks सदा, T1 G1 s तथा (for यथा) — °) Dn1 Ds1 Ds 7 G1-3 Cs न चेतरे (for नवेतरे) Ks Bs (marg as in text) Ds2 Ds 7 Cs यथाभावं; G2 M1. 5-7 तथाभावम् (for 'भाव) Cn तथाभावम्, यथा पूर्वरूप स्थितं तथारूपत्वमेव ॥ Cs इतरे पुराणे सन्यस्तं सलिलं यथा अभाव, हीनत्व नामोति । C — °) K1 s 4 करोति; V1 Ds s T G1 s नामोति, Bs s Das n1

सतोयेऽन्यत्तु यत्तोर्यं तस्मिन्नेव प्रसिच्यते ।
 वृद्धे वृद्धिमवामोति सलिले सलिलं यथा ॥ २०
 एवं कर्माणि यानीह वृद्धियुक्तानि भूपते ।
 नसमानीह हीनानि तानि पुण्यतमान्यपि ॥ २१
 राज्ञा जेतव्याः सायुधाश्वोन्नताथ
 सम्यकर्तव्यं पाळनं च प्रजानाम् ।

अग्निथेयो बहुमिथापि यज्ञै-
 रन्ते मध्ये वा वनमाश्रित्य स्थेयम् ॥ २२
 दमान्वितः पुरुषो धर्मशीलो
 भूतानि चात्मानमिवाणुपश्येत् ।
 गरीयसः पूजयेदात्मशक्त्या
 सत्येन शीलेन सुखं नरेन्द्र ॥ २३

C 12 10746
B 12. 297[1]. 23
K 12 297. 23

इति धीमदाभारते शान्तिपर्वणि अग्नीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८० ॥

G₂ (marg) M₁ १-१ आमोति (for प्राप्नोति) K₇
 सुगमाचिनं; D₅ १ 'माधिते, G₂ 'भागिति, M₁ १-१
 'माचिन (for 'माधितम्)

20 K₁ १ १ V₁ B₀ १-१ D₂ १ १ १ D₃ १ १ १ om
 (1 hapl.) 20^a-21^b. K₆ om 20 —^a) K₇ D₁ १
 सतोये (for सतोये) G₂ तोयेन (for यत्तोर्यं) —^a)
 K₇ D₅ १ T G₁ १ प्रसिच्यति (T₂ 'ते) (for प्रसिच्यते)
 —^a) D₁ १ वृद्ध; D₅ वृद्धि, D₁ T₂ G₁ १ M₁ १-१
 वृद्धि, T₁ G₂ वृद्ध (for वृद्धे). D₅ वृद्धम् (for
 वृद्धिम्) —^a) K₇ शलिले शलिलं यथा; D₅ १ १ सलिल
 शलिले यथा, T G₁-१ M₁ १-१ सलिल पुरुषपर्वम्

21 K₁ १ १ V₁ B₀ १-१ D₂ १ १ १ D₃ १ १ १ om 21^a
 (cf v l. 20) —^a) G₁ १ जानीहि (for यानीह)
 —^b) T₂ G₁ १ M₁ १ १ वृद्धि (M₁ 'द) युक्तानि (for
 युद्धि). K₆ १ D₁ १ न₁ D₅ D₅ १ १ १ पार्थिव (D₅
 'च) (for भूपते) —^a) K₆ न समानो ह हीनाति
 (sic), K₆ न समानि महीपाल; K₇ V₁ B₀ १ १ १
 D₃ १ १ १ D₁ १ न₁ D₅ D₅ १ १ १ स (D₅ सा) मानि (D₅
 'नी) चैव यानीह; B₁ समा हि चैव जानीह, D₅ १ १ १ न
 समानि न हीनानि; T₁ G₁ १ समानानीह (G₁ 'नि वि)
 हीनानि —^a) K₁ १ १ नाति, G₂ यद् (for तानि).
 K₅ V₁ च (for [अ]पि)

22^a) K₅ १ राजा (for राज्ञा). K₆ B₀ १-१ D₃
 १ १ १ D₁ १ न₁ D₅ १ १ १ दानवश्च (for सायुधाश्च). ☞ C₆
 सायुधा, हिसापरा । उषवा, उत्पथगामिन । ☞ —^b)
 B₁ हि (for च) G₂ द्विजानां (for प्रजानाम्) —^a)

K₆ D₃ १ अग्नि (for अग्निश्च). K₇ चेज्यो, D₃ चेज्यो;
 D₁ T G₁ १ M₁ १-१ चेतव्यो (for चेत्यो). D₅ यज्ञे.
 —^a) D₃ १ D₁ १ न₁ D₅ १ १ १ अन्ते (for अन्ते) K₇
 D₃ १ D₁ १ वाचम् (for वा वनम्) K₇ D₅ १ १ १
 आश्रयाय (for आश्रित्य) K₁ १ १ आश्रितव्यं, D₃
 आश्रितस्थे (for आश्रित्य स्थेयम्). B₁ स्तेय, D₅ १
 विष्टेत्, T₁ सेव्य (for स्थेयम्).

23^a) D₃ १ यदन्वित; D₁ १ D₅ १ G₁ १ दया^a; G₂
 यदा^a (for दमा^a). D₁ दानशीलो (for धर्म^a). —^b)
 K₁ १ V₁ D₅ १ M₁ १ [अ]नुपश्येत्, D₅ १ [अ]नुपश्येत्;
 T₂ [अ]नुपश्येत् (for [अ]नु^a) —^a) K₆ गरीयस;
 D₃ १ यस्य (sic), D₅ गरीय (for गरीयस). K₁ १
 पूजयन् (for 'येद्) K₇ V₁ B₁ १ D₃ १ १ १ D₅ १ १ १
 T G₁ १ M₁ १-१ चात्मशक्त्या; B₁ (marg) चापि
 शक्त्या (for आत्मशक्त्या) —^a) B₀ सुखान्, M₆
 सुखे (for सुख) D₃ १ १ १ D₅ १ १ १ G₁ १ नरेन्द्र, D₃
 नरेन्द्र.

Colophon Ś₁ G₆ missing K₆ १ B₁-१ D₃ १ १
 D₁ १ न₁ D₅ १ १ G₁ १ M₁-१ absent — Sub-parvan
 K₁ १ १ B₀ १-१ D₃ १ १ १ D₁ १ न₁ D₅ D₅-१ T G₁-१
 M₁ १-१ मोक्षधर्म. — Adhy name K₁ १ १ १ V₁
 B₀ १-१ D₃ १ १ १ D₁ १ न₁ D₅ D₅-१ पराशरगीता; T₁
 पापक्षयलक्षणं; M₆ १ पराशरगीतासु शुभकर्मप्रदासन
 — Adhy no (figures, words or both) B₁ T₁ G₁ १
 115, D₁ 117; D₁ D₅ M₆ १ 116, D₅ 1011
 (sic), T₂ 128; G₂ 131, M₁ १ 114 — Śloka
 no D₁ 23

२८९

पराशर उवाच ।

कः कस्य चोपकुर्वते कश्च कस्मै प्रयच्छति ।
 प्राणी करोत्ययं कर्म सर्वमात्मार्थमात्मना ॥ १
 गौरवेण परित्यक्तं निःस्नेहं परिवर्जयेत् ।
 सोदर्यं भ्रातरमपि किमुतान्यं पृथग्जनम् ॥ २
 विशिष्टस्य विशिष्टाच्च तुल्यौ दानप्रतिग्रहौ ।
 तयोः पुण्यतरं दानं तद्विजस्य प्रयच्छतः ॥ ३
 न्यायागतं धनं वर्णेन्यायेनैव निवर्धितम् ।

संरक्ष्यं यत्नमास्थाय धर्मार्थमिति निश्चयः ॥ ४
 न धर्मार्थी नृशंसेन कर्मणा धनमर्जयेत् ।
 शक्तितः सर्वकार्याणि कुर्यान्नर्द्धिमनुस्मरेत् ॥ ५
 अपो हि प्रयतः शीतास्तापिता ज्वलनेन वा ।
 शक्तितोऽतिथये दत्त्वा क्षुधार्तायाश्चुते फलम् ॥ ६
 रन्तिदेवेन लोकेष्टा सिद्धिः प्राप्ता महात्मना ।
 फलपत्रैरथो मूलैर्मुनीनर्चितवानसौ ॥ ७
 तैरेव फलपत्रैश्च स माठरमतोपयत् ।

281

☞ This adhy. is missing in Ś1 Gs (cf v 1 12 274 13; 259. 1)

1 Ds1 om the ref. —^a) Ds. 1 कस्मै (for कस्य)
 Dn1 वा (for च) —^b) Gs क्लि (for कश्च) Gs
 कस्मै (for कस्मै) —^d) K1 3 4 Bs 9 Ds2 Ds Cs
 (Csp as in text) आरमानम् (for 'र्थम्'). Ds 1 T G1 3
 आरमान (for 'ना)

2 ^a) Ks गौरवेण —^b) K1 Bs-9 Ds-1 1 1 T1
 Gs निस्नेह —^c) Ks Ds 9 सोदर्यं (for सो) T
 G1 3 वा सुतम् (for भ्रातरम्)

3 ^a) Ds1 विशिष्टस्य, Cp विशिष्टाय K1 3 4 M1
 विशिष्टाय; Ds1 D1 'ष्ट्य, Ds1 विशिष्टाच्च (for विशि-
 ष्टाच्च). —^b) G1 3 तुल्य; G2 तुल्ये (for तुल्यौ)
 Bs परिग्रहौ, Ds1 as प्रतिश्रयो, G2 प्रतिग्रहे —^c)
 Ds 1 तत, Gs तस्य (for तयो) K1 पुण्यतर Ds1
 गृहौ तयो पुण्यतरं —^d) K1 3 त(K2 च)द्विषस्य; M1
 सद्विजस्य (for तद्वि) Ks प्रयच्छत, B1 'च्छति;
 Ds T G1 3 M1 1-1 प्रतीच्छत (for प्रय').

4 ^a) K1 3 4 न्याययागतं, Ks न्यायायुत (for 'गत)
 Ds1 धने (for धन) Ks Bs 1 8 (marg) Ds1 as
 Ds 2 G1 वर्णे, Dn1 na चैव, Ds1 lacuna, Ds
 वर्णैर् (for वर्णैर्) —^b) G2 विवर्धन (for 'धितम्).
 —^c) K1 संरक्ष्य, Ds1 Dn1 Ds 1 1 'क्षन् (for 'क्ष्यं)
 K1 Ds 1 1 धर्मम्; G1 यज्ञम् (for यत्नम्) —^d)
 D1 निश्चित; T1 निश्चयं; G2 निश्चित (for निश्चय)

5 ^a) Ds1 corrupt K1 Ds Gs धर्मार्थं, T धर्मार्थ;

Cp 'र्थौ (for 'र्थौ) Ks नृशंसेन —^b) D1 धर्मणा (for
 कं). Ds अर्जति; T1 G1 3 M1 आर्जयेत्. —^d) Ds 1
 कुर्वन् (for कुर्यान्) V1 D1 वृद्धिम्, Ds वृद्धिम्; T1
 G1 3 सिद्धिम् (for नर्द्धिम्). K1 3 4 अनुस्मरन्

6 ^a) K1 अहो; K1 Ds1 Dn1 Ds1 Ds अपो (for
 अपो) K1 1 Bs (marg) Ds 9 T Gs M1 [5]पि;
 G1 3 M6 वि (for हि) K1 3 4 प्रयत; V1 Bs Ds
 Ds 1 T1 G1 3 प्रयता, Ds प्रयित (for प्रयत)
 —^b) Ks तापिरना, Ds तोपिता (for तापिता) V1
 Ds 1 च (for वा) —^c) G1 शक्तितोविययो दयात्
 (sic). —^d) K1 श्रुते (for [अ]श्रुते)

7 For the incident, cf 12 226 17 B 13
 137 6 B 14 90 97-98 —^a) K1 B1 Ds1 as
 Ds 1 9 लोकेषु (for 'ष्टा) D1 चरति देवलोकेषु. —^b)
 Dn1 गति (for सिद्धि) —^c) K1 3 1 Bs Ds1 फले-
 (for फल) G1 पुत्रैर् (for पत्रैर्) —^d) Ks
 Bs 1 9 Ds1 as G2 तु स; V1 Bs Dn1 na Ds Ds 2.
 9 8 M1 1-1 च स (for असौ) D1 मुनिमर्चितमानसौ
 (sic)

8 ^b) K1 3 4 Ds 9 G2 स मातरम्, V1 Bs D1 स
 मातरम्; Bs समा परम्, Ds1 समावरम्; T Gs सम्यग्दे
 वान् (for स माठरम्) K1 B1 अयोपयत्, Ds1 अतो
 पयेत् K1 Ds 9 स साधुस (K1 'धु स)मतोपयत्; G1
 मनुष्यत्वमनुस्मरेत् ☞ Cn (reading समाठरम्) समाठरं,
 माठरेण पारिपाशिकेण सहितं समाठर सूर्यम् । माठरं पिङ्गलो
 दण्डश्रण्डांशो पारिपाशिका इत्यमर (1 31) ॥ Cs
 माठरो नाम कश्चिदपि । ☞ —^c) K1 लामे, Ds1 लोमे;
 Ds लोक (for लेमे). K2 Ds पर, Ds1 परि- (for

तस्माच्छ्रेमे परं स्थानं शैव्योऽपि पृथिवीपतिः ॥ ८
 देवतातिथिभृत्येभ्यः पितृभ्योऽथात्मनस्तथा ।
 ऋणवाञ्छायते मर्त्यस्तस्मादनृणतां व्रजेत् ॥ ९
 स्वाध्यायेन महापिभ्यो देवेभ्यो यज्ञकर्मणा ।
 पितृभ्यः श्राद्धदानेन नृणामभ्यर्चनेन च ॥ १०
 वाचः शेषावहार्येण पालनेनात्मनोऽपि च ।
 यथावद्भृत्यवर्गस्य चिकीर्षेद्धर्ममादितः ॥ ११
 प्रयत्नेन च संसिद्धा धनैरपि विवर्जिताः ।

सम्यग्धुत्वा हुतवहं मुनयः सिद्धिमागताः ॥ १२
 विश्वामित्रस्य पुत्रत्वमृचीकतनयोऽगमत् ।
 ऋग्भिः स्तुत्वा महाभागो देवान् यज्ञभागिनः ॥ १३
 गतः शुक्रत्वमुशुना देवदेवप्रसादनात् ।
 देवीं स्तुत्वा तु गगने मोदते तेजसा वृतः ॥ १४
 असितो देवलथैव तथा नारदपर्वतौ ।
 कक्षीवाञ्छामदभ्यश्च रामस्ताण्ड्यस्तथांशुमान् ॥ १५
 वसिष्ठो जमदग्निश्च विश्वामित्रोऽत्रिरेव च ।

C 12 1077a
 B 12 2932j 16
 K 12 288 16

पर) —^a) K₁ शैव्या, V₁ शैव्यो, D_{as} शैव्या,
 D₁ शैव्यो (for शैव्यो), D_{as} G₁ पृथिवीपते

9 *) T G₁ : देवर्ष्यतिथि (for देवता) K₁ पित्रे
 भ्यः; B₁ : D₁ भृत्येभ्यः, T₁ भृत्येभ्यः (for भृत्येभ्यः)
 —^b) B₀ 7 : (marg as in text) D₁ n₁ D₂ : e. s
 च (for स्य) D₁ पितृभ्यश्च त्वत्त्वात्मन — K₁ om
 9^a-10^b —^c) D_{as} मर्त्येभ्यः (for मर्त्येभ्यः) —^d) G₁
 corrupt

10 K₁ om. 10^a (cf. v l 9) —^a) D₁ : मनु
 ज्येभ्यो, G₁ : मनीषिभ्यो (for महापिभ्यो) —^b) K₁
 श्राद्धदानेन, D_{as} श्रद्धदानेन —^c) K₁ अभ्यर्चनेन,
 K₁ B₁ : D_{as} n₁ चित्तेन; G₁ अध्ययनेन (for अभ्यर्चने)

11 *) B₁ (marg) 7 : D₁ n₁ M₁ 5-7 G₁ वाचा,
 T₁ पाक (for वाच) K₁ corrupt, K₂ : वाच
 श्रेष्ठावहार्येण; K₁ D₁ : वाचा शर्यासनाद्येन; D_{as} वाच
 शेषमहार्येण, D₁ : Ca (gloss) शेषापहारेण, प्रतिज्ञातार्थ-
 निर्वाहकत्वेन वाचा (D₁ Ca 'चो) शेषापहारेण, D₁ वाच
 शेषोपहार्येण, T₁ पाकशेषाप (sup in 'न्वा) हार्येण,
 G₁ पाकशेषापमार्येण; G₁ वाच शेषोपहार्येण (sic), G₁
 पाकशेषान्वहार्येण ☞ Cn वाचा, वेदशास्त्रमर्या, श्रवण
 मननादिना । शेषावहार्येण, पत्रपञ्चशेषेणात्नेन ॥ Cp वाचा,
 प्रियवचनेन । शेषावहार्येण, देवतादिशेषभोजनेन । ☞ —^b)
 K₁ पाणिनेन, M₁ 5-7 पाव (for पाल) D₁ अहमने
 K₁ D₁ : वा (for च) ☞ Ca पालनेन, शरीरधार-
 णेन ॥ Cp शरीररक्षया । ☞ —^c) V₁ तथावद् (for
 यथा) —^d) K₁ D₁ धर्म; K₁ B₀ 6 (orig) 7 :
 (orig) : D_{as} n₁ D₁ n₁ D₁ D₂ : e s कर्म; D₁
 कर्मम् (for धर्मम्) B₀ कर्मत्, B₀ 7 : D_{as} n₁ D₁
 चो (D₁ नो) दित; D₁ धारत्, T G₁ : M₁ 5-7
 आत्मन, G₁ आश्रित (for आदित)

12 *) K₁ D₁ : तु, D₁ : सु, M₁ 5-7 [पु]व

(for च) D₁ मे सिद्धा, T₁ संसिद्धा —^b)
 K₁ : G₁ च (for वि) D₁ विवर्जित. —^c) G₁
 ध्यात्वा (for हुत्वा) D₁ सम्यग्धुतवह हुत्वा.

13 For the incident, of B 13 3 6 —^a)
 G₁ विश्वामित्रस्य —^b) V₁ reads from गमत् up to
 भागो (in 13^a) on marg ☞ Ca ऋचीकतनयो गालव ॥
 Cn ऋचीकतनयोऽगमदित्यत्र अजीगर्तमुतोऽगमदिति पठनी-
 यम् । ☞ —^c) K₁ 7 V₁ D₁ : T G₁ : वारिभ,
 D₁ D₁ अग्नि (for ऋग्भि) D₁ तत्र (for स्तुत्वा)
 G₁ om. महा K₁ B₀ 6 7 : (marg) : D_{as} n₁ D₁
 n₁ D₁ D₂ : e s महायाहो, B₁ (orig) 'भागान् (for
 'भागो) —^d) D₁ om from वान्चै up to मोद (in
 14^a). B₀ देवार्थे (for 'न्वै)

14 For the incident, of 12 278 37 D₁ om
 up to मोद (cf. v l. 13) —^a) K₁ G₁ तत (for
 गत) D₁ चक्रत्वम् (for शुक्रत्वम्) —^b) B₁
 (marg) महादेव- (for देव) B₁ प्रसाधनात्; T G₁ :
 M₁ 5-7 'दत्त (for 'दनात्) — B₁ reads 14^a-18^a
 on marg —^c) K₁ 7 V₁ B₁ (marg) D₁ 7 : T
 G₁ : M₁ 5-7 च (for तु) K₁ गमने (for गगने)
 —^d) B₀ D₁ n₁ D₁ D₂ : e s : यथापा (for तेजसा)
 K₁ स्मृत (for वृत) G₁ : मोदते स्वेन तेजसा

15 B₁ reads 15 on marg —^a) D₁ असितो
 देव*** —^b) K₁ 7 V₁ B₀ 6-7 D_{as} n₁ D₁ n₁
 D₁ D₂ : e s काक्षीवाब्, G₁ कुक्षी' (for कक्षी')
 —^c) K₁ 7 तद्विस्, K₁ तुद्विस्, D₁ तांश्च, D₁ 7 :
 तद्विस्; G₁ ताण्वस (for ताण्वस) K₁ 6 B₀ D₁
 n₁ D₁ D₂ : e s [आ]मवान् (for [अ]शुमान्)

16 B₁ reads 16 on marg —^a) K₁ 7 V₁ B₀-8
 वसिष्ठो K₁ जामदग्निश्च, K₁ B₀ य (K₁ sup in as in
 text) स, T G₁ : वामदेवश्च —^b) D₁ D₁ 6 T₁ भार

C 12. 10776
B 12. 281. 16
K 12. 281. 16

भरद्वाजो हरिश्मश्रुः कुण्डधारः श्रुतश्रवाः ॥ १६

एते महर्षयः स्तुत्वा विष्णुमृग्भिः समाहिताः ।

लेमिरे तपसा सिद्धिं प्रसादात्तस्य धीमतः ॥ १७

अनर्हाश्चार्हतां प्राप्ताः सन्तः स्तुत्वा तमेव ह ।

न तु वृद्धिमिहान्विच्छेत्कर्म कृत्वा जुगुप्सितम् ॥ १८

येऽर्था धर्मेण ते सत्या येऽधर्मेण धिगस्तु तान् ।

धर्मं वै शाश्वतं लोके न जह्याद्भनकाङ्क्षया ॥ १९

आहिताग्निर्हि धर्मात्मा यः स पुण्यकृदुत्तमः ।

वेदा हि सर्वे राजेन्द्र स्थितास्त्रिज्वमिषु प्रभो ॥ २०

स चाप्यग्याहितो विप्रः क्रिया यस्य न हीयते ।

श्रेयो ह्यनाहिताग्नित्वमग्निहोत्रं न निष्क्रियम् ॥ २१

अग्निरात्मा च माता च पिता जनयिता तथा ।

गुरुश्च नरशार्दूल परिचर्या यथातथम् ॥ २२

मानं त्यक्त्वा यो नरो वृद्धसेवी

विद्वान्क्लीवः पश्यति प्रीतियोगात् ।

दाक्ष्येणाहीनो धर्मयुक्तो नदान्तो

लोकेऽसिन्वै पूज्यते सद्भिरार्यः ॥ २३

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि एकाशीत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २८१ ॥

द्वाजो K1 हरिश्मरक्ष (sic), K1 'स्मश्रु' —^d) K4 D4s
D2s Ds कुण्डधारा (D4s D2s 'र-), Ds दडधीरः Ks
श्रुतश्रवा, K4 श्रुतश्रुता, K1 श्रुचिधवा, Ds श्रुचि-
धवा; M1 s-1 श्रुतश्रव (for 'श्रवा)

17 B1 reads 17 on marg. —^a) Ds सप्तर्षय'
(for मह'). —^b) D4s D2s अग्निः; Ds 1 अग्निः; T1
वारिभः; G1 इन्द्रि (for ऋग्भिः) D4s समाहित'
—^c) Ds 1 1 1 सप्तसो; T2 'सां (for 'सा) K1 Ds
1 1 1 वृद्धिं (K1 'द्धि') (for सिद्धिं) —^d) D4s G1
प्रसादात् (for प्रसा) G1 तव धीमता.

18 B1 reads 18 on marg. —^a) M1 1 अनाहार्य'
—^b) K1 1 1 1 Ds 1 1 1 T1 G1-s हि; B1 (marg) च
(for ह) —^c) G1 ननु (for न तु) B1 जुद्धिम्;
T1 G1 Gs (gloss स्वर्गपोषणम्) वृत्तिम् (for वृद्धिम्)
Ds 1 [अ]न्विच्छन्, Ds [अ]गच्छेत् (for [अ]न्वि').
—^d) Ds सुगर्हितं (for जुगुप्सितम्)

19 ^a) D4s D2s (by corr) M1 यथा (for येऽर्था)
G1 ये (for ते) Ks 1 Ds 1 सेन्या; T1 सार्थो (for
सत्या). —^b) Ks lacuna, D4s वि (for ये). Ds
धिगस्ति (for धिगस्तु) — K1 reads 19^a-20^b twice
—^c) Ds शाश्वते —^d) Ds 1 धन; T G1 1 M1.
s-1 विच- (for धन)

20 For the repetition in Ks, of v l. 19 —^a)
D4s आहिताग्निर्. K1 1 (both times) 1 च, G2 तु
(for हि) —^b) K1 या स; Ks (both times) व
स; B1 D2s य सु; Ds सदा; Ds 1 यथा; T Gs

यश्च; G1 यश्च (for य स). Ds 1 उत्तमं —^a)
K1 Ds 1 1 1 T1 G1 1 देवा (for वेदा)

21 ^a) Ks न (for स) Ks D4s as अग्नयधिको;
K1 B1 (marg. as in text) Ds अस्याधिको (for
अग्नयाहितो). —^b) D4s as क्रियतेत्य; Ds क्रियाप्यरसा
(sic) (for क्रिया यस्य) B1 (marg) तस्य (for यस्य).
—^c) Ks यो यो (for श्रेयो) D4s om (hapl)
त्वमग्नि. Gs अनाहिताग्नित्वम् (for ह्यना) T G1 1
अग्निहोत्री (for 'होत्रं) Ks नष्क्रिय; D2s निष्क्रियं;
D2s विष्क्रियं; T Gs निष्क्रिय (for 'यम्).

22 Ds 1 om 22. —^a) D4s om. the first च
—^d) K1 1 परिचर्यो; D4s as 'चार्या (for 'चर्या)
K1 1 1 D4 Gs यथातथा (for 'यम्).

23 ^a) Ks वृद्धसेवि. —^b) Ds विद्यात् (for
विद्वान्) K1 D2s T1 Gs M1 अक्लीव, K1 Ds 1
प्रतीव; T2 क्लीव (for क्लीव) K1 पतित, D4s as
Gs पश्यते (for 'ति). Ds om प्रीति Ks V1 B1
1 1 D4s as T G1-s M1 s-1 योगं (for -योगात्)
ॐ Gs क्लीव, कामहीन ॥ Cs मृदु । ॐ —^c) K1
दाक्ष्येन; Ks दोषेण; V1 B1 1 D4s दाक्षेण (for
दाक्ष्येण) Ks Bo 1 D2s n4 Ds Ds 1 s-3 Cn p हीनो;
B1 (orig) युक्तो (for [अ]हीनो) K1 धर्मं युक्तं,
Ks 1 V1 Bo s-3 D4s as Ds-1 T Gs M1 धर्मयुक्तं
(for 'युक्तो) Ds तु, Gs [s]य (for न). Gs
दाते. K1 Ds 1 होषैर्विहीनो धर्मयुक्तश्च दाते; Cp Cpp
दाक्ष्येण हीनोऽधर्मं (Cp दाक्षेण हीनो धर्मं) युक्तेन दाते.

२८२

पराशर उवाच ।

वृत्तिः सकाशाद्गणैर्म्यक्त्विम्यो हीनस्य शोभना ।
 प्रीत्योपनीता निर्दिष्टा धर्मिष्ठान्कुरुते सदा ॥ १
 वृत्तिश्चेन्नास्ति शुद्रस्य पितृपैतामही ध्रुवा ।
 न वृत्तिं परतो मार्गेच्छुश्रूपां तु प्रयोजयेत् ॥ २
 सद्भिस्तु सह संसर्गः शोभते धर्मदर्शिभिः ।

ॐ Cn दाक्ष्येण स्पन्देन हीन, क्षायासशून्यं सन् । नदान्त इत्येकं पदम् । दान क्षाजनच्छेदनयोरित्यस्त्वात् कर्त्तरि क्त । उदन्त्यो नदान्त, हिमाशून्य इत्यर्थ ॥ Cr दाक्ष्येण हीन इत्यप्र दाक्ष्यं कलासु कौशल्यम् । ॐ —^a) Ds लोके ह्यस्मिन्; Ds १ स वै (Ds om वै) लोकेस्मिन् (for लोकेऽस्मिन्) Kr आर्यते; Das as Gs क्षार्या, T1 आर्य (for आर्य).

Colophon Ś1 Ge missing Kr, s B1-s Das as Dn1 n1 D1 G1 s M1-s absent. — *Subparvan* K1 2, 6 c 1 Bo 6 c 2 Das as Dn1 n1 Ds D1-s T G1-s M1 s-1 मोक्षधर्म. — *Adhy name* K1 2 4 c 1 V1 Bo. 6-2 Das as Dn1 n1 Ds D1-s पराश (B1 D1 'स, B1 'सु) रगीता; T1 क्रियाकांक्षेनद्रोहनं; M1 c पराशरगीतासु दानप्रदर्शना — *Adhy no* (figures, words or both) K1 17, B1 G1 s 116, Dn1 118, Dn1 Ds M1 117, Ds 101, T1 16, T1 129, G1 132, M1 s 1 115. — *Śloka no* Das Dn1 n1 23, Ds1 14.

282

☞ This adhy is missing in Ś1 Ge (of v 1. 12. 274 13, 259 1)

1 *) G2 वृत्ति (for वृत्ति) K1, 2 4 c V1 Bo 6-2 Das as Ds1 s1 (also as in text) Ds (marg sec m) c G2 वर्णे (G2 'र्णो) वै (for वर्णैर्म्यस्). T1 पर-वृत्ति स्वकाद्गर्णान् ॐ Cn अत्र वृत्तिर्वर्तनयोग्य धनम् ॥ Cn वृत्ति जीविका । ॐ —^b) T1 नित्या, G1 s M1, s-1 Cv नित्यं (for त्रिम्यो) K1 2 4 c V1 Bo 6-2 Das as Ds1, s1 (also as in text) Ds (marg sec. m) c G2 हीने वा शोभनेपि (K1 'नेय, K2 'नेय) वा (G2 च) —^c) K2 प्रीत्येपनेता, Dn1 T1 प्रीतोप नीता (for प्रीत्योप). ॐ Cp निर्दिष्टा, दाक्षा

नित्यं सर्वास्ववस्थासु नासद्भिरिति मे मतिः ॥ ३
 यथोदयगिरौ द्रव्यं संनिकर्षेण दीप्यते ।
 तथा सत्संनिकर्षेण हीनवर्णोऽपि दीप्यते ॥ ४
 यादृगेन हि वर्णेन भाव्यते शुक्लमम्बरम् ।
 तादृशं कुरुते रूपमेतदेवमवैहि मे ॥ ५
 तस्माद्गुणेषु रज्येथा मा दोषेषु कदाचन ।

देशिता । ॐ —^a) Kr D1 s 1 s G2 धर्मिष्ठ, B1 (marg as in text) Ds1 D2 s धर्मिष्ठा, Ds2 धर्मिष्ठात् (for धर्मिष्ठान्) B1 (marg as in text) श्रयते (for कुरुते) Das as यथा (for सदा). T G1 s M1 s-1 भूयिष्ठ कर्म कुर्वत

2 *) Kr Ds नैवास्ति (for चेन्नास्ति). —^b) T M1 s-1 शुभा (for ध्रुवा) —^c) Ds 1 G1 न वृत्ति, G2 अवृत्ति (for न वृत्ति). K1 Ds 1 s T1 G1 मार्गे, Ds2 (by corr as in text) मार्गे (for मार्गेत्) ॐ Cn परत, प्रैवर्णिकक्षेवाभ्यतिरेकेण । ॐ —^d) Kr Ds शुश्रूपां; Dn1 शुश्रूपा. Kr D1 सु; G2 तत् (for सु) D2 प्रयोजयत्

3 *) G1, s सह तु (by transp) K1 ससर्ग; G1 ससर्ग (for ससर्ग) —^b) Dn1 ब्रह्म (for धर्म-). —^c) T1 नित्य, G2 वृत्ति (for नित्यं).

4 = (var.) Hitopadeśa, Prastāvanā, st 31. —^a) K1 यथोदय; D2 यथोदयो (for यथोदय-). K1 द्रव्य, G1 s इदय (for द्रव्य). ॐ Cv द्रव्य, स्फटि कादि । ॐ —^b) Ds 1 om (hapl) 4^{ed}. —^c) K2 [जा]त्म; V1 तम् (for सत्). K1, 2 4 सनिधानेन (for 'कर्षेण). T2 यथा सद्भिर्निकर्षेण. ॐ Cv सनि-कर्षेण, सूर्यादिसंनिकर्षेण । ॐ —^d) G2 वर्णेन (for वर्णोऽपि). K1 दीप्यते

5 *) B1 (marg as in text) [ह]ह (for हि) —^a) Kr Ds ० एवमेतद् (by transp), T G1 ३ एव-मेवम्; M1 एवदेहम् Bo Ds ० ० G2 अवैहि मे; G1 अमैवहि (sio) (for अवैहि मे)

6 V1 reads 6^a-7^b on marg —^a) T1 रज्येपु; G1, s रमया (G2 'य); M1 राज्येया (for रज्येया). —^b) K1 चलाचल; Ds 1 बलाचल; G1 च लोचन (for चलाचलम्). ॐ Cv चलाचलम्, हारीरं चलम्,

C 12. 10775
B 12. 284(3) 6
K 12. 289 6

अनित्यमिह मर्त्यानां जीवितं हि चलाचलम् ॥ ६
 सुखे वा यदि वा दुःखे वर्तमानो विचक्षणः ।
 यश्चिनोति शुभान्येव स भद्राणीह पश्यति ॥ ७
 धर्मादपेतं यत्कर्म यद्यपि स्यान्महाफलम् ।
 न तत्सेवेत मेधावी न तद्धितमिहोच्यते ॥ ८
 यो हत्वा गोसहस्राणि नृपो दद्यादरक्षिता ।
 स शब्दमात्रफलभाप्राजा भवति तस्करः ॥ ९
 स्वयंभूरसृजन्नाग्रे धातारं लोऋपूजितम् ।
 धातासृजत्पुत्रमेकं प्रजानां धारणे रतम् ॥ १०

चैतन्यमचलम् । ॐ

7 V₁ reads 7^{ab} on marg —^a) G₁ s आचिनोति (for यश्चि^a) —^d) D_{as} as न, G₂ सु (for स) D_{n1} D_{s1} तत्राणीह; T₂ G_s हि भद्राणि (for भद्राणीह) G₁ सहस्राणीह पश्यति ॐ C_n (reading तत्राणि) तत्राणि, शास्त्राणि । ॐ

8 ^a) D_s य (for यत्) —^b) K₂ बल (for फलम्). —^c) D₄ तं (for तत्) —^d) T न हि तद्धितमुच्यते, G₁ s न तद्धि तप उच्यते. —After 8, T G₁ s M₁ 5-7 ins :

742* धर्मेण सहितं यत्तु भवेदल्पफलोदयम् ।
 सकार्यमविशङ्केन कर्मास्यन्तसुखावहम् ।

[(L 2) G₁ कर्माण्यन्त (for 'त्यन्त') .]

9 G_s om 9 —^a) K₁ हिस्वा; K₆ कृस्वा; D_s 1 G₂ C_v हत्वा, T G₁ नित्यं; M₁ 5-7 दद्याद् (for हत्वा). ॐ C_v हत्वा, प्रजापीडन कृत्वा । ॐ —^b) M₁ हत्वा, M_s 6 हिस्वा; M₇ हत्वा (for दद्याद्) D_{as} अरक्षिता; D₆ च दक्षिणा, M₁ 5-7 अरक्षित (for अरक्षिता) —^d) K₂ भास्कर (for तस्कर)

10 ^a) T G₁ s स्वयंभूर (for 'भूर) K₁ B₂ D_{as} as स्वप्रे; K₂ 4 अप्रे, K₇ D_s 9 G₁ s स्वप्रे; B₆ (marg) s (marg as in text) D₁ T G₂ M₁ 5-7 चाप्रे (for चाप्रे). —^b) K₆ V₁ B₆ 6 7 9 D_{as} as D_{n1} n₁ D_s D_s 8 6 8 G₂ सस्कृत (for पूजितम्) —^c) K₄ चात्रा (for धाता) D_s सृजन्; D₆ सृजति (hypermetric) (for [अ]सृजत्) G₂ योसृजत्पुत्रमेक वै ॐ C_n पुत्र, पर्जन्यदेवताम् ॥ C_v पुत्र, पर्जन्य धर्मं वा । ॐ —^d) K₆ V₁ B₆ 6 7 8 (marg as in text) 9 D_{as} as D_{n1} n₁ D_{s1} D_s 8 5-8 G₂ M₁ 5-7 लोकानां (for

तमर्चयित्वा वैश्यस्तु कुर्यादत्यर्थमृद्धिमत् ।
 रक्षितव्यं तु राजन्यैरुपयोज्यं द्विजातिभिः ॥ ११
 अजिह्वैरशठक्रोधैर्हव्यकव्यप्रयोक्तृभिः ।
 शूद्रैर्निर्मार्जनं कार्यमेवं धर्मो न नश्यति ॥ १२
 अप्रनष्टे ततो धर्मे भवन्ति सुखिताः प्रजाः ।
 सुखेन तासां राजेन्द्र मोदन्ते दिवि देवताः ॥ १३
 तस्माद्यो रक्षति नृपः स धर्मेणाभिपूज्यते ।
 अधीते चापि यो विप्रो वैश्यो यश्चार्जने रतः ॥ १४
 यश्च शुश्रूषते शूद्रः सततं नियतेन्द्रियः ।

प्रजानां) D₆ नुत् (for रतम्) D_{s1} लोकानां धारणोत्तर.

11 ^a) G₂ वैश्यास्तु —^b) K₁ अम्यतम्; K₂ अत्यंतम् (for अत्यर्थम्) D_s 1 ऋद्धिमान् (for 'मत्) K₇ कुर्यादत्यर्थमृद्धिमत्, D_s 'त्यर्थमृद्धिमत्. —^c) K₆ B_s (marg) T₂ च, D_{s2} सु (for तु) K₇ राजन्यो, D₄ राजन्ये —^d) K₇ D_s 9 उपयो (D_s 'चा) र्यं; D_{s1} 'योक्ष्य, T₁ M₁ 1 'योज्य; T₂ 'योज्या (for 'ज्य).

12 K₇ om. (? hapl) 12^{ab} —^a) K₆ अजिह्वैर् (for अजिह्वैर्). K₆ असठै क्रोधैर्, D_{as} अशठक्रोधैर्; D_s T G₁ s C_s अजितप्रख्यै (D_{s1} 'क्षै; T₂ C_s 'ज्ञै) र, D_s 7 विगतक्रोधैर् (for अशठ) ॐ C_n अशठक्रोधै; विषसाध्यक्रोधहीनै । ॐ —^c) G₁ शूरैर्, M₇ शूदे (for शूरैर्) K₇ निर्मार्जनं; T₁ धर्माजनं (for निर्मा^a) ॐ C_a निर्मार्जनं, भाण्डादीनां प्रक्षालन तदर्थजलाद्याहरण वा ॥ C_s निर्मार्जनमिति शुश्रूषोपलक्षणम् । ॐ —^d) T₁ दुप्यति (for नश्यति).

13 ^a) K₂ G₂ अप्रनष्टे K₁ धर्मो, G₂ धर्म (for धर्मे) —^b) K₄ सुखित; K₆ B₆ s (marg as in text) C_a सुखिन; D₇ सुखत (for सुखिता) —^d) K₂ D₁ मोदते K₁ (: *vt lin*, *sec m*) दिव्य (for दिवि).

14 ^a) K₁ रक्षिति K₄ 6 G₁ s M₁ नृप (for नृप) —^b) D_s 1 तद्; T G₁-s स्व (for स) K₆ [अ]ति, B₆ D_{n1} n₁ D_s D_s 8 6 8 [इ]ति, B_s (marg as in text) T₂ G₁ s ह (for [अ]भि) K₁ s 4 V₁ B₆ s (orig). 9 D_{as} as युज्यते; B₇ युज्यते; B_s (marg) रज्यते (for -पूज्यते) K₇ D_s 9 प्रजाधर्मेण सयुत —^c) K₂ अधीदे (for अधीते)

15 ^a) K₇ D_s 9 तु (for च). K₁ 1 शुश्रूषते D_{as} शूर (for शूद्र). —^c) K₇ B₆ s (marg as

अतोऽन्यथा मनुष्येन्द्र स्वधर्मात्परिहीयते ॥ १५
 प्राणसंतापनिर्दिष्टाः काकिन्योऽपि महाफलाः ।
 न्यायेनोपाजिता दत्ताः किमुतान्याः सहस्रशः ॥ १६
 सत्कृत्य तु द्विजातिभ्यो यो ददाति नराधिप ।
 यादृशं तादृशं नित्यमश्नाति फलमूर्जितम् ॥ १७
 अभिगम्य दत्तं तुष्ट्या यद्वन्यमाहुरभिष्टुतम् ।
 याचितेन तु यदृत्तं तदाहुर्मध्यमं युधाः ॥ १८

अवज्ञया दीयते यत्तथैवाश्रद्धयापि च ।
 तदाहुरधमं दानं मुनयः सत्यवादिनः ॥ १९
 अतिक्रमे मज्जमानो विविधेन नरः सदा ।
 तथा प्रयत्नं कुर्वीत यथा मुच्येत संशयात् ॥ २०
 दमेन शोभते विप्रः क्षत्रियो विजयेन तु ।
 धनेन वैश्यः शूद्रस्तु नित्यं दाक्ष्येण शोभते ॥ २१

C 12 10791
 B 17 20453 21
 K 12.269 22

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि द्वासीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८२ ॥

12 text) १ Da3 a1 G1 १ ततो (for शतो) Da१ मनु-
 ज्येन्द्र —^d) Ds1 परिभूयते

16 ^a) Dn1 प्राणसंताप (for प्राण) Ks Da१ Gs
 निर्दिष्टा, G1 निर्दिष्ट, M1 १ ० निरुद्धा; M१ निर्दिष्टा
 (for निर्दिष्टा) ॥ C१ प्राणसंतापनिर्दिष्टा, धुरसभये
 प्राणसंतापे देहीति याचिता । यदा, प्राणसंताप सोढ्यापि निर्दि-
 ष्ट, दत्ता ॥ C१ क्वचित्प्राणसंतापे सति निर्दिष्टा, दत्ता ॥ ॥
 —^b) K1 १ १ ० V1 Bo १-१ Da१ a1 Dn1 Ds Ds १-१
 Ca काकिन्योपि, T१ कारुण्योपि, G1 कारुण्यपि, G१
 कारुण्योपि; G१ काक (for काकि). K१ T१ महाफलः;
 K१ G1 'यल' (for 'फला') M1 १-१ कामण्यपि महा-
 फला ॥ Ca काकिनी मापकचतुर्धांता, पणचतुर्धांतो
 वा ॥ Cn १ विंशतिवराटिका ॥ ॥ —^c) K1 न्यायेन.
 K१ T१ [त]पाजित (for 'जिता) K१ दत्ता; Ds1 दांता
 (for दत्ता) Ds १ अन्यायोपाजिता दांता —^d) K1
 १ १ Ds १ १ ० न परार्था (K1 'भू, Ds १ 'र्था); G1 १
 किमुतान्ये (for 'तान्या) Ds १ सहस्रशः

17 ^a) Ds सत्कृत्या Bo १ Dn1 n4 Ds Ds १ १ १
 द्वि (for तु) —^b) Bo १ १ Dn1 n4 Ds Ds १-१ T G1 १
 नराधिप —^c) Ks तादृशं तादृशं (by transp).
 —^d) K१ फलमूर्जितं; Ds १ 'पूजित; G१ 'निर्जितं (for
 'मूर्जितम्)

18 ^a) Hypermetric K1 तुष्ट्या (for तुष्ट्या) T१
 M1 १-१ च (for चद्) Ks V1 Bo १-१ Da१ a1 Dn1 Ds
 Ds १ (by corr.) १ अभिगम्य च (Bs तु) तनुष्ट्या; K१
 Dn1 Ds (before corr) १ १ १ 'म्य च तुष्ट्या यद्
 (Dn1 Ds च; Ds १ च), Bo T1 'म्य दनुष्ट्या,
 Bs १ (both marg) १ Ds 'म्य च तं तुष्ट्या; G1 १
 'म्य तु यदृत्तं; G१ 'म्य दत्ता सतुष्ट्या —^b) K१ घ(ने)-
 कम्; Ks V1 Bo १ १ Da१ a1 Dn1 Ds T G1 १ M1 १

धर्मम्, K१ Bs १ Dn1 Ds १ १ १ दत्तम्, G१ यत्तद्;
 M१ १ धर्म्यम् (for धन्यम्). Ds om (hapl) from
 सिष्टुतम् up to तदाहुर (in 19^c) —^c) K१ Ds1 Ds
 याचितेन च, Ds १ 'तेषु च (for 'तेन तु) —^d) Bs
 Ds1 Ds तम् (for तद्) K1 १ १ पदं, T G1-१ M1
 १-१ फल (for युधा)

19 Ds om. up to तदाहुर (cf v. 1 18) —^a)
 K१ Da१ (by corr as in text) अवज्ञया (for 'ज्ञया)
 —^b) Ks V1 Bo १-१ Da१ a1 Dn1 n4 Ds Ds १ १
 वा (for च) —^c) K१ Dn1 n4 Ds Ds १ १ तम्
 (for तद्). G1 जाह (for आहुर). K१ मध्यम;
 Da१ अधमं (for अधम) K१ दत्त (for दानं)

20 ^a) K1 १ Bo १ (marg as in text) Dn1 n4
 Ds १ (by corr as in text) १ अतिक्रमे (K1 Dn1
 'न)रु; K१ अतिक्रमः; K१ Bs Ds Ds C१ 'क्रमेन् (for
 'क्रमे) —^b) K१ विविधैस्तु; V1 Bo १ १ (marg) १
 Da१ a1 Ds १ १ १ T 'धे तु, Ds 'धे च (for 'धेन). K१
 रत्त (for नर) G1 १ ह्य (Gs वि)विधौ मा (Gs 'धैर्मा)
 नर सदा ॥ C१ विविधेन नानोपायेन व्यसनार्णवे सज्ज
 मान यथा अतिक्रमेत् । ॥ —^c) V1 तदा —^d) K१
 संशयः; Bo Da१ a1 Dn1 n4 Ds Ds १ (marg sec
 m) १ १ Cu (gloss गृहपाशात्) सश्रयात्, T G1 १
 M1 १-१ किट्टिपात् (for सशयात्).

21 ^a) K1 १ १ दानेन (for दमेन) Ks दमेनाशो
 भते विप्र —^b) K१ १ Bs Ds G१ M1 १ १ च, Da१
 तु (for तु) —^c) Bs (marg as in text) च (for
 तु). K१ धनेन शोभते वैश्य. —^d) K१ शूद्रो (for
 नित्यं). K१ Ds T१ दाक्ष्येन; Bs Dn1 दाक्षेण (for
 दाक्ष्येण). ॥ C१ 'दाक्ष्येण, वर्णप्रत्यक्षुध्यायामनालक्ष्येन ॥ ॥

२८३ .

पराशर उवाच ।

प्रतिग्रहागता विभ्रे क्षत्रिये शुद्धनिर्जिताः ।
 वैश्ये न्यायार्जिताश्चैव शूद्रे शुश्रूपयार्जिताः ।
 स्वल्पाप्यर्थाः प्रशस्यन्ते धर्मस्थार्थे महाफलाः ॥ १
 नित्यं त्रयाणां वर्णानां शूद्रः शुश्रूपुरुच्यते ।
 क्षत्रधर्मा वैश्यधर्मा नावृत्तिः पतति द्विजः ।

Colophon. Ś₁ G₆ missing K₈ s B₁₋₅ D₁₁ a₁
 D₁₂ n₈ D₁ G₄ s M₁₋₄ absent — Sub-parvan
 K₁ 2, 4 e 1 V₁ B₀ e-9 D₁₂ a₁ D₁₁ n₈ D₁ s e-9 T
 G₁₋₃ M₁ e-7 मोक्षधर्म — Adhy name K₁ 2 s e
 V₁ B₀ e-9 D₁₂ a₁ D₁₁ D₈ D₈ e-8 पराशरगीता; K₁
 D₁ e पराश (K₁ 'स')रगीतायां स्वकर्मप्रशसा; D₁ पराशर
 गीताधर्मप्रशसा; M₆ e पराशरगीतासु चातुर्वर्ण्यवृत्तिकथन
 — Adhy. no (figures, words or both) K₈ D₅₁ 18,
 B₁ T₁ G₁ s 117, D₁₁ 119, D₁₁ D₁₂ M₆ 118,
 D₈ G₂ 113, T₂ 130, M₁ e 7 116 — Śloka no.
 D₁₂ a₁ D₁₁ n₈ D₈ 21

283

☞ This adhy. is missing in Ś₁ G₆ (of v. 1 12,
 274 13, 259 1).

1 D₁ om the ref —^a) B₆ D₁ विप्रः; D₁ विप्र
 (for विभ्रे) K₁ 2 1 V₁ B₀ (marg. in a₈ text) D₁₋₆. e
 G₂ प्रतिग्रह (K₁ 'गः')हार्जिता (D₆ 'हरता; G₂ 'हार्जितो)
 विभ्रे (D₆ 'प्रा; G₂ 'प्र'); D₁₂ D₁₂ 'प्रहागता विभ्रे;
 D₁ M₆ 'प्रहागतं (M₆ 'तो) विभ्रे, M₁ 'प्रहाप्रहा विभ्रे
 —^b) D₁ क्षत्रियः; D₈ 1 'या'. V₁ B₀ e 1 s (orig). e
 D₁₂ a₁ D₁₁ n₈ D₈ D₈ e s T₁ G₈ युधि; T₂ G₁ M₁
 e-7 युद्ध (for शस्त्र) G₂ क्षत्रियो युद्धनिर्जित — K₁
 2 4 om (hapl) 1st. D₁ om 1st —^c) K₁
 D₁₂ G₂ वैश्यो B₈ (marg as in text) न्यायगताश्,
 D₆ न्यायागताश्; G₂ 'र्जितश् ☞ G₂ न्यायार्जिता,
 कथविक्रयादिषु कृटमान्तादिरादित्वेनार्जिता । ☞ —^d) M₁
 e-7 शुश्रूपयार्जिता G₂ शूद्र शुश्रूपयार्जित —^e) K₁
 2 4 अल्पे ह्यर्था; B₈ अल्पेभ्यर्था; D₁₂ a₁ अल्पा, D₁
 G₂ स्वल्पा अ (G₂ ह्य)र्था; D₁ T₂ स्वल्पेभ्यर्था, D₆
 स्वल्पे येर्था, G₁ स्वल्पे भ्यर्था (for स्वल्पाप्यर्था). D₁₂
 D₁ G₂ प्रशस्यते, D₆ प्रशस्यति, T₂ 'श्यते —^f) K₁

शूद्रकर्मा यदा तु स्यात्तदा पतति वै द्विजः ॥ २
 वाणिज्यं पाशुपाल्यं च तथा शिल्पोपजीवनम् ।
 शूद्रस्यापि विधीयन्ते यदा वृत्तिर्न जायते ॥ ३
 रङ्गावतरणं चैव तथा रूपोपजीवनम् ।
 मद्यमांसोपजीव्यं च विक्रयो लोहचर्मणोः ॥ ४
 अपूर्विणा न कर्तव्यं कर्म लोके विगर्हितम् ।

महाफलः D₁ धर्मस्थास्यसीफला (sic)

2^b) V₁ B₀ e-9 D₁₂ a₁ D₁₁ n₈ D₁ D₁ s e s
 G₂ शुश्रूपु शूद्र उच्यते ☞ G₂ 'त्रयाणां शुश्रूपुर्द्विजो यो
 नित्यं नियतं शूद्र उच्यते, शूद्रो भवतीत्यर्थः । ☞ —^c)
 D₁₂ (erroneously) reads वैश्यधर्मा twice. G₂ क्षत्र
 धर्मो वैश्यधर्मो —^d) K₁ D₁ e ना (K₁ नौ., D₆ नो)
 वृत्तात्; T G₁ s आपत्तौ; G₂ M₁ e-7 नाप (G₂ 'वृ)त्तौ
 (for नावृत्ति). B₀ 1 D₁₂ a₁ D₁₁ n₈ D₈ D₁ s s
 G₂ M₁ e-7 पतते; T G₁ s यतते (for पतति) — B₀
 om (hapl) 2nd —^e) K₁ e B₀ s (marg) D₁₂ a₁
 D₁₁ n₈ D₈ D₁ s e s शूद्रधर्मा (for 'कर्मा) T G₁ s
 च (for तु). —^f) K₁ 2 हि पतति (for पतति वै).

3^a) M₁ वाणिज्य. G₂ M₆-7 पशुपाल्य —^b)
 V₁ M₁ 1 -जीविनं; G₁ जीवितं ☞ Cn 'शिल्प, चित्र
 लेखनादि । ☞ — G₂ M₁ e-7 om (hapl) 3rd-4th, V₁
 reads the same on marg K₁ repeats 3rd after
 4th —^c) K₁ 2 4 यथा; D₁ तदा (for यदा) K₁
 G₁ वृत्ति, Cn (gloss सेवारूपा) वृत्तिर (as in text).
 D₁ अवाप्यते (for न जायते).

4 G₂ M₁ e-7 om 4th (of v. 1 3) V₁ reads
 4th on marg —^a) K₁ 2 रङ्गावतरण; K₁ रङ्गावत-
 रण; D₁₂ 'वतरमां; D₁₂ 'नुतरण ☞ C₁ रङ्गावत-
 रण, नृत्यादिरूपोपजीवनम् ॥ Cn रङ्गे रुपादिरूपेणावतरणम् ॥
 C₁ नाट्यरङ्गावतरणम् । वस्त्रभिरयाद्विषु रङ्गकरण वा । ☞
 —^b) D₆ -जीविनं G₁ तथा जीवोपजीवितः ☞ Cn रूपो
 पजीवनम्, जलमण्डपिकेति दाक्षिणात्येषु प्रसिद्ध, यत्र सूक्ष्म
 वस्त्र व्यवधाय धर्ममयैराकारै राजामात्यादीनां चर्या प्रदर्श्यते ॥
 C₈ रूपवर्ती भार्या परेभ्यो दत्त्वा जीवन रूपोपजीवनम् ।
 यद्वा, रामकृष्णादीनां रूप गृहीत्वा जीवन रूपोपजीवनम् । ☞
 — After 4th, K₁ repeats 3rd. —^c) K₁ 2 4 मद्य-
 D₆ G₁ s मस्य- (for मद्य) B₁ जीव (for जीव्य)

कृतपूर्विणस्तु त्यजतो महान्धर्म इति श्रुतिः ॥ ५
संसिद्धः पुरुषो लोके यदाचरति पापकम् ।
मदेनाभिप्लुतमनास्तच्च नग्राह्यमुच्यते ॥ ६
श्रूयन्ते हि पुराणो वै प्रजा विगदण्डशासनाः ।
दान्ता धर्मप्रधानाश्च न्यायधर्मानुवर्तकाः ॥ ७
धर्म एव सदा नृणामिह राजन्प्रशस्यते ।
धर्मवृद्धा गुणानेव सेवन्ते हि नरा भुवि ॥ ८

तं धर्ममसुरास्तात नामृष्यन्त जनाधिप ।
विवर्धमानाः क्रमशस्तत्र तेऽन्वाविशन्प्रजाः ॥ ९
तेषां दर्पः समभवत्प्रजानां धर्मनाशनः ।
दर्पात्मनां ततः क्रोधः पुनस्तेषामजायत ॥ १०
ततः क्रोधाभिभूतानां वृत्तं लज्जासमन्वितम् ।
हीथैवाप्यनशद्राजंस्ततो मोहो व्यजायत ॥ ११
ततो मोहपरीतास्ते नापश्यन्त यथा पुरा ।

C 12. 10803
B 12. 295(4). 13
K 12. 300 13

—^d) K₂ G₁ विक्रियो, K₃ ० V₁ Bo ६-७ Das n₁ Dn₁
n₁ D₅ D₂ ३ १-३ T₂ विक्रयं, K₇ विकपो (sic), Dn₂
विक्रमं (for 'यो) Das n₁ लौह K₇ D₅ ० चर्मणा

5 B₁ damaged —^a) K₂ अपूर्विता; K₀ V₁
B₂ ३ (marg) ० Das n₁ Dn₁ D₅ (by corr) D₂ T₂
Ca (gloss पूर्वपुरासेवितस्वधर्महीनेन) अपूर्वेण, D₅ १
शूद्रेणापि, T₁ अपूर्विक; Cp (gloss पूर्वपुरयमेवाहीनेन)
अपूर्विणा (as in text) ॥ G₃ यस्य वणेषु रत्नावतरणा
दिकं पूर्वं न विद्यते सोऽपूर्वं । ॥ —^b) K₀ सर्व- (for
कर्म) K₇ Dn₁ D₅ ० T G₁₋₃ M₁ ६-७ लोक (for
लोकं). —^c) Hypermetric K₀ १ V₁ Bo ६-७ Das
n₁ Dn₁ n₁ D₅ D₂ ३ १-३ Csp कृत (D₅ १ 'तं) पूर्व, T
कृतकर्मणश्च, M₁ 'पूर्वणश्च V₁ च, G₁ lacuna, Csp
हि (for तु) T₁ द्विजतो (for त्य) K₁ ४ कृतपूर्वेणस्तु
त्यजता (K₁ 'ज्यता) (sic) ॥ G₂ कृतपूर्विणं, पित्रादि-
भिरापदि सेवितपरधर्मस्य । ॥ —^d) K₇ D₅ १ ० महा
(for महान्)

6 —^a) K₇ T₁ G₂ स सिद्ध, Das Dn₁ Cs (gloss
दुष्कर्मत्वेन प्रसिद्धं) समिद्धं, Dn₁ D₅ समृद्ध; D₂
(marg) स शुद्ध ॥ G₂ ससिद्ध, लब्धान्नवच्छादि । ॥
—^b) K₁ ३ ४ यदा भवति, G₁ ३ यो वै चरति (for
यत्राचरति) K₁ १ D₄ १ १ ० पातक, K₃ ३ पातकान्
(K₄ 'कृत्) (for पापकम्) —^c) B₂ (marg) च
(for [अ]भि) K₂ G₁ भुवमना (for 'मनाश्च) —^d)
B₂ (marg) त्तु, Das n₁ तस्य (for तच्च) D₅ तद्यते
(for उच्यते)

7 —^a) D₅ D₇ T G₁₋₃ M₁ श्रूयते, K₇ D₄ १ (marg
acc m) च; B₂ (marg) वै (for हि) K₄ पुराणो
वै; V₁ B₂ ० Das n₁ G₂ M₁ ६ ० 'जेपि; Bo १ ३
Dn₁ n₁ D₅ D₂ ३ ० ३ T₂ 'जेपु; B₂ (marg) 'जे हि
(for 'जे वै) —^b) K₁ ३ ४ 'शासिता, D₅ ० साधना,
T G₁ 'शासनाद्, G₂ M₁ 'शासन —^c) K₂ ४
M₁ शांता, G₁ दांत (for दान्ता). K₇ धर्मप्रधानश्च,

B₂ 'धानाच् —^d) D₄ न्यायधर्मे K₁ धर्मानुवर्तिका,
K₂ Dn₁ Dn₁ D₂ 'नुवृत्तिका, K₄ D₇ 'नुवर्तिका ।

8 —^a) K₁ १ Das D₅ ० नृणाम् —^b) D₅ इति
(for इह) D₇ एव (for राजन्) K₇ प्रपश्यते; G₂
प्रदस्यते (for प्रश) —^c) K₇ D₄ ० धर्मवृत्ता; B₂
(orig) 'वृत्त्या, B₂ (marg) ० Das n₁ D₅ १ 'वृत्त्या;
Dn₁ 'वृद्धान्, T G₁ ३ M₁ ६-७ 'वृत्त्या (for 'वृत्ता)
K₀ एवम् —^d) K₀ एवं ते हि नरा युधि

9 —^a) K₀ V₁ Bo १ Das n₁ G₁ तद्धर्मं, K₇ चर्मं
तम् (by transp) —^b) K₀ B₂ (marg as in
text) ० Das n₁ नाद्रियत (K₀ 'ते), Dn₁ ३ (marg
by corr) नामृश्यत, G₂ मृष्यते न T G₁₋₃ M₁ ६-७
मराधिप (for जना) —^c) D₅ विवृद्धमाना; G₂
विवर्धमान —^d) K₂ D₅ T₁ G₁₋₃ ते स्वाविशन्; K₀
ते हावि; B₂ (marg as in text) तेनावि; Das n₁
तेऽन्वावि; D₅ १ तन्नावि, D₀ तेयावि, T₂ ते न्यवि
(for तेऽन्वावि).

10 —^a) K₀ Bo ६-७ Das n₁ Dn₁ n₁ D₅ D₂ ३ ६-६
T₁ G₂ तेषां (for तेषां) K₂ धर्म [सं.] —^b) B₂
D₂ D₅ ० T₁ G₁ ३ M₁ धर्मशासन (G₁ 'नाद्), G₂
'नादानाद् —^c) K₁ धर्मात्मानां; K₀ इत्तात्मनां; B₂
३ ० Das n₁ दर्पात्मानश्च, D₇ G₂ 'त्मना; T G₁ ३
दर्पो मानश्च (for दर्पात्मनां) T G₁ ३ यथा, G₂ तदा
(for तत) Bo १ Das Dn₁ n₁ D₅ D₂ ३ ६ ३ पश्चाद्,
Das lacuna (for क्रोध) —^d) K₁ ३ पुनरेषाम्,
K₀ B₂ ३ ० तत (B₂ पुन) स्वात्साम्, Bo १ Das n₁ Dn₁
n₁ D₅ D₂ ३ ६ ३ क्रोधस्वात्साम्, G₂ M₁ ६-७ तदा तेषाम्
(for पुनस्ते)

11 —^a) G₁ तप्तानां (for भूताना) —^b) G₂ वृत्ति.
T₁ G₁ ३ च नश्यति, G₂ समन्विता —^c) K₁ [अ]
न्यानशद्, K₂ [अ]भि; K₄ [अ]न्य (for [अ]प्य)
D₅ १ श्रीश्रैवान्य (D₇ 'अ]नशद्वाञ्छ, D₀ corrupt,
T G₁ ३ M₁ ६-७ श्री (T G₂ श्री)श्रापि न्यनशद्वा —^d)

C 12. 16803
B 12. 291(4) 13
K 12 300 13

परस्परावमर्देन वर्तयन्ति यथासुखम् ॥ १२
तान्प्राप्य तु स धिग्दण्डो नकारणमतोऽभवत् ।
ततोऽभ्यगच्छन्देवांश्च ब्राह्मणांश्चावमन्य ह ॥ १३
एतस्मिन्नेव काले तु देवा देववरं शिवम् ।
अगच्छञ्चरणं वीर बहुरूपं गणाधिपम् ॥ १४
तेन स ते गगनगाः सपुराः पातिताः क्षितौ ।
तिस्रोऽप्येकेन वाणेन देवाप्याधिततेजसा ॥ १५

K1 2 4 लोभो (for मोहो) K2 4 विजायत (for व्य')

12 °) K1 4 D2 ततो (for ततो) K2 परेतास्ता;
K6 V1 Bo 6-9 Das 24 Dn1 n4 Ds1 D2 8 6 8 परी
(Dn1 'रि)तास्ता; Ds1 'तास्ता (for 'तास्ते). —^b)
Ds2 (by corr) नापश्यत, T1 'इयति Ds1 पुरां, T
G1-8 M1 6-7 पुर —^c) K2 परस्परावमर्देन, T1 G1 8
परस्पर (T1 'र)विम —^d) K1 8 वर्तयतो; K4 1 V1
Ds D1 8 7 9 G2 वर्धयतो, K6 Bo 6-9 Das 24 Dn1
n4 D2 8 6 8 वर्धयतो T G1 8 M1 6-7 विमोहिता (for
यथासुखम्).

13 B6 partly damaged. —^a) K1 तां, K6
lacuna, V1 ते, Bo 6-9 Das 24 Dn1 n4 Ds D2
8 6 8 ता (for तान्) K7 तान्प्राप्य तु सधियो (sic),
D1 7 तत प्राप्य तु धिग्दण्डो —^b) K7 D6 अथो (for
अतो) K1 7 B6 Das 24 Ds1 D4 भवेत्; K2 अय
(sic) (for अभवत्) —^c) K1 2 6 V1 Dn1 Ds1 Ds
G2 8 [s]भ्यगच्छद्, T1 [s]व्यगच्छद् T1 G1 8 वेदां
(G1 'दा)श्च (for देवांश्च) —^d) Ds 7 [ज]वमन्यते;
T 'मत्य तान्; G1 व्यतिक्रमात्, G2 8 M1 6-7 [ज]व-
मत्य ह (G6 च) (for 'मन्य ह). K2 ब्राह्मणानवमन्य च

14 °) G1 कालेन (for काले तु) —^b) B8 (marg
as in text) देवपर (for 'वर) K7 D4 9 G2 देव (G2
'वा)देव पर निध —^c) K6 अगमत्; K7 'च्छत् K4
B7 Das D2 6-8 M1 8 धीर; B8 (marg) T G1 8
M6 7 देवं, Dn1 Ds धीर, Ds1 वीर (for धीरं)
—^d) K6 V1 Bo 6 (marg as in text) 7 9 Das 24
Dn1 n4 Ds D2 8 6-8 T G6 M1 7 गुणाधिक (T1 'प),
B8 (marg as in text) गुणात्मक, G2 (also as in
text) पिनाकिन (for गणाधिपम्).

15 °) K1 2 4 V1 तेन स ते च (V1 तेन) गगनाद्
—^b) K1 2 4 असुरा, K6 D6 सपुरा; Dn1 T1 सपुर
K1 1 7 D6 7 8 T G1-3 पतिता. —^c) K1 2 4 V1
B6 तदैव, K6 7 B6 7 8 (marg) 9 Das 24 D1 8 7 9

तेषामधिपतिस्त्वासीद्भीमो भीमपराक्रमः ।
देवतानां भयकरः स हतः शूलपाणिना ॥ १६
तस्मिन्हतेऽथ स्वं भावं प्रत्यपद्यन्त मानवाः ।
प्रावर्तन्त च वेदा वै शास्त्राणि च यथा पुरा ॥ १७
ततोऽभ्यपिञ्चत्राज्येन देवानां दिवि वासम् ।
सप्तर्षयश्चान्वयुञ्जचराणां दण्डधारणे ॥ १८
सप्तर्षीणामथोर्ध्वं च विप्रथुर्नाम पार्थिवः ।

त्रिधैव (for तिस्रोऽपि) In D6, the portion from
केन वाणेन up to the end of the Mokṣadharmaparvan
is lost on missing folios T G2, 8 M1 6-7 त्रिदे (T
G2 'दै)वर्येन वाणेन; G1 त्रिदशेद्वेन वा —^c)
Ds2 (by corr) [ज]व्यमित; G2 [ज]व्यपिठ (for [जा]
व्यायित) T1 G1 देवव्यामितेजस Cn ' देवैरिन्द्रि-
यैराप्यायितेन तेजसा संस्कारशेषेण । ३३

16 D6 missing (cf v l. 15) V1 reads 16^a-17^b
on marg —^a) T2 G1 8 अवि (for अधि) Das
24 तेषामधिपतिस्त्वामी —^b) Ds1 भीते; G2 (gloss
भीमनामा) Cr (gloss महादेव) भीमो (as in text).
B1 (marg) G2 M1 6-7 भीमको भीमविक्रम —^d)
K7 D1 8 (before corr) सहित (for स हत)

17 D6 missing (cf v l 15) V1 reads 17^a
on marg —^a) D1 हतो K2 तु त; K4 स्थित,
G1 कथं, G2 [s]य सद्, G3 तु स्वं (for स्व स्व)
G1 पापं (for भाव) —^b) K2 मानव, Ds1 दानवा,
D2 मामका —^c) K2 प्रवर्तत; K4 6 प्रावर्त (K6
'त)ते, Bo Das Dn1 n4 Ds D2 8 8 प्रावर्तत (Ds1
'ते) Ds 7 [ज]य (for च) K6 Bo 7 8 Das 24
Dn1 n4 Ds D2 8 8 वेदान्दै, D1 7 वेदाश्च, T1 M7 वै
देवा; T2 G1 M1 8 6 वै वेदा (by transp). —^d)
Ds 7 यथासुख, G2 M1 6-7 यथापुर

18 D6 missing (cf v. l 15) —^a) K6 V1 Bo
6-9 Das 24 Dn1 n4 Ds D2 8 8 [s]भिपिच्य, K7
D1 7 T2 G1 M6 [s]भ्यपिचद् (for 'पिचन्). K1 4 7
V1 D1 9 राज्ये च; K2 राज्ये; D6 राजेद्; D7 राजा
तु; M1 6-7 राज्ये तु (for राज्येन) —^b) K2 देवातां
धिच (sic), G2 देवा दिवि च (for देवाना दिवि). M1
वासव —^c) K6 B6 Das 24 चायुज्यत; K7 D1 9
चान्वयुज्यन्; B8 [s]न्वयुज्यत, B9 [s]नुयुज्यते, M1
6-7 चान्वयुजन् (for चान्व). —^d) K2 B8 (marg)
दण्डधारण; G1 धारणै

राजानः क्षत्रियाश्चैव मण्डलेषु पृथक्पृथक् ॥ १९
महाकुलेषु ये जाता वृत्ताः पूर्वतराश्च ये ।
तेषामथासुरो भावो हृदयान्नापसर्पति ॥ २०
तस्मात्तन्नैव भावेन सानुपद्भेन पार्थिवाः ।
आसुराण्येव कर्माणि न्यपेयन्मीमविक्रमाः ॥ २१
प्रत्यतिष्ठंश्च तेष्वेव तान्येव स्थापयन्ति च ।
भजन्ते तानि चाद्यापि ये बालिशतमा नराः ॥ २२
तस्मादहं ब्रवीमि त्वां राजन्संचिन्त्य शास्त्रतः ।

संसिद्धाधिगमं कुर्वात्कर्म हिंसात्मकं त्यजेत् ॥ २३
न संकरेण द्रविणं विचिन्वीत् विचक्षणः ।
धर्मार्थं न्यायमुत्सृज्य न तत्कल्याणमुच्यते ॥ २४
स त्वमेवंविधो दान्तः क्षत्रियः प्रियवान्धवः ।
प्रजा भृत्यांश्च पुत्रांश्च स्वधर्मेणानुपालय ॥ २५
इष्टानिष्टसमायोगो वैरं सौहार्दमेव च ।
अथ जातिसहस्राणि बहूनि परिवर्तते ॥ २६
तस्माद्गुणेषु रज्येथा मा दोषेषु कदाचन ।

C 12. 10816
B. 12. 295(4). 29
K 12. 300 28

19 Ds missing (cf v l 15) —^a) Ks 1 Ds
अथोद्धं, G1 अथोद्धं —^b) Bo 9 विप्रथुर, T1 G1
Me 1 विप्रथु, G3 स पृथुर (for विप्रथुर) T G1
पार्थिव Ks 1 Ds 1 1 1 1 पृथुनां च पार्थिव ॥ Cn
विप्रथु, पृथुरेव विशिष्टो गुणैरित्यर्थः ॥ Cn विप्रथु, किं
पृथु प्रथनादवयवोपचयात्पृथु शरीरम्, तद्गहितोऽशरीरं पर-
मात्मा । ॥ —^c) Ks क्षत्रियश्च, K1 Ds 1 रक्षिणश्च
G1 राजानमभ्यर्पिचन्वै ॥ Cn राजन्त इति राजान पद
चक्राधिपा गणेशाद्या क्षत्रिया योगविघ्नविनाशिनः । ॥

20 Ds missing (cf v l 15) —^a) Das संजाता,
G2 ये जाता (for ये जाता) —^b) Ks Bs (marg)
Dn1 n1 Ds D2 1 1 वृद्धा, Ds 1 वृत्त (for वृत्ता) K1
पूर्वतरश्च, K1 Bs 1 1 Ds 1 1 तर; Ds 1 पूर्व चरश्च (for
पूर्वतरश्च) Das ते (for ये) —^c) Das n1 Dn1
n1 Ds D2 1 1 अपि (for अथ) —^d) Bo 1 1 (marg
as in text) [अ]वसर्पति, Dn1 Ds1 G1 [उ]प, G2
M1 1 1 [अ]पसर्पति

21 Ds missing (cf v l 15) —^a) K1 च (for
[ए]व) —^b) K1 1 1 Ds 1 G2 पार्थिव, Das n1
पार्थिव —^c) Ks न्यावेवन्, Ks 1 Bo 1 1 1 Das n1
Dn1 n1 Ds D2 1 1 1 Ms सेवन्, M1. 1 1 पेधन्
(for 'पेवन्).

22 Ds missing (cf v l 15). —^a) K1 V1 Ds
1 1 1 T Gs प्रत्यतिष्ठत्, Bs (marg as in text) प्रति
तिष्ठति, G1 प्रत्यतिष्ठत् (for 'तिष्ठत्) M1 तान्येव (for
तेष्वेव) Ks प्रत्यतिष्ठत् तेष्वेव (sic) —^b) Ks V1
Bo 1 1 1 (marg) 1 Das n1 Dn1 n1 Ds D2 1 1 [अ]
पि (for च) —^c) K1 Ds 1 भजति, T भवति, G2
Ms 1 सुजते K1 1 1 तेन, Bs चापि; T [ए]तानि
(for तानि) V1 चान्यानि (for चाद्यापि) —^d) Ks
V1 Bo 1 1 1 Das n1 Dn1 n1 Ds D2 1 1 G2 M1 1 1

बालिशतरा Dn1 जना (for नरा)

23 Ds missing (cf v l 15) —^a) V1 इद
(for अह) Ks T2 M1 1 1 त्वा (for त्वा) —^b)
T G1 1 राज्य (for राजन्) —^c) V1 Bo 1 1 1 Das
n1 Ds 1 1 T G1-3 M1 1 1 समिद्धात् (Ds 'द्वोधि, M1
'विद्धात्) गम कुर्यात् ॥ Cn संसिद्धो नित्यसिद्ध आत्मा,
तदधिगमं आत्मज्ञान, आसुरभावनिवृत्तये सपादनीय
मित्यर्थः । ॥ —^d) Ds1 Ds सिहात्मक (by metathesis)

24 Ds missing (cf v l 15) —^a) K1 1 नास
स्कारेण, Ks V1 न शक्रेण, Dn1 निसं; Ds तरक्ष'
(for न स') —^b) Ks V1 Bo 1 1 1 (marg) 1
Das n1 Dn1 n1 Ds D2 1 1 1 (Bs [marg] also प्रा)
चिन्वीत् (Das n1 'न्वि)याद्, Ds 1 विचिन्वति; T G1-3
M1 1 1 'न्वीयाद् (for 'न्वीत्) —^c) V1 Bs Dn1
Ds 1 1 1 धर्मार्थं; G2 धर्मज्ञ —^d) Ds कर्माथंश्च, D1
कामार्थंश्च (for कल्याणम्) Ds उच्यते (for उच्यते)

25 Ds missing (cf v l 15) —^a) K1 Ds 1
तत्त्वम्; T2 सत्यम्, G1 सात्वम्, G2 स तम् (for स
त्वम्) —^b) K1 1 क्षत्रिय Ds1 प्रियवांधव, G1
'धांधवा' —^c) Ks धर्माश्च (for पुत्रांश्च) K1 प्रजा
भ्यभ्याश्च पुत्रांश्च (sic), Dn1 G1 प्रजा पुत्रांश्च भृत्यांश्च
—^d) K1 सु (for स) Ds 1 [अ]नुपालयन्

26 Ds missing (cf v l 15) —^a) Ks समा
योगः, V1 Das Dn1 n1 Ds 1 T2 G1 'योगे, T2 तजो
योगे (for -समायोगो) —^b) T2 वैरसौहार्दमेव च
—^c) Ks अजाति च (sic), K1 Ds 1 अपि जाति (for
अथ जाति)

27 Ds missing (cf v l 15) Ds1 reads 27^a-28^b
on marg —^b) Ds Ds दुःखेषु (for दोषेषु) Ks
कथं च न; V1 Bo 1 1 1 (marg as in text) Das
n1 Dn1 n1 Ds D2 1 1 1 कथंचन (for कदाचन) —^c)

C. 12. 10818
B 12. 295(4). 28
Y 12. 300 28

निर्गुणो यो हि दुर्वुद्धिरात्मनः सोऽरिरुच्यते ॥ २७
मानुषेषु महाराज धर्माधर्मौ प्रवर्ततः ।
न तथान्येषु भूतेषु मनुष्यरहितेष्विह ॥ २८
धर्मशीलो नरो विद्वानीहकोऽनीहकोऽपि वा ।

आत्मभूतः सदा लोके चरेद्भूतान्यर्हिसयन् ॥ २९
यदा व्यपेतहृद्रेषं मनो भवति तस्य वै ।
नानृतं चैव भवति तदा कल्याणमृच्छति ॥ ३०

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि त्र्यशीत्यधिकद्विंशत्तमोऽध्यायः ॥ २८३ ॥

२८४

पराशर उवाच ।

एष धर्मविधिस्तात गृहस्थस्य प्रकीर्तितः ।

तपोविधिं तु वक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु ॥ १
प्रायेण हि गृहस्थस्य ममत्वं नाम जायते ।

G₂ निर्गुणेन (for 'गो यो) K₂ ये; Bo १ ० Da₂ a₁
Dn₁ n₁ D₂ D₂ s s [s]पि; B₂ स (for यो). Dn₄
च (for हि) —^d) T₁ G₁ s आत्मना (for 'न'). K₁
s s निवर्तते, K₂ V₁ B₁ ० Da₂ a₁ D₂ १ T G₁ s सो-
(V₁ शो)तिरिच्यते, Bo s D₂ D₂ s (marg) ० सोनि
(D₂ 'नु)रुच्यते; B₂ [s]प्यभि(marg स नि)रुच्यते;
B₂ (marg) स विरुच्यते, Dn₁ n₁ D₂ Cn (gloss
अतीव शुद्धो भवति) सोतिर(Dn₄ 'रि)ज्यते (for सोऽरि
रुच्यते)

28 D₂ missing (cf v 1 15) D₂ reads 28^a
on marg —^a) K₁ s s D₂ मानुष्येषु. —^b) Da₁
om धर्मा. K₁ s धर्मा(K₂ 'मं)धर्म K₁ s s प्रव-
र्तक; K₂ १ प्रवर्तत; G₁ s 'रितं —^c) D₂ १ धर्मेषु
(for भूतेषु). —^d) K₁ s T G₁ मानुष्य. K₂ इव
(for इह)

29 D₂ missing (of v 1 15) —^b) K₁ इहको;
M₁ इहतो (for इहको) D₂ इहकालीहकोपि वा (sic).
—^c) C_v आत्मभूत, आत्मनि परमात्मनि भूत
जात । C_v —^d) D₁ [s]चरद्; G₁ चर (for चरेद्) Da₂
भूयानि (for भूतानि). K₂ s १ Bo s (marg as in
text) Dn₁ n₁ D₂ D₂ s s T₂ G₁ s अर्हिसया (for 'यन्)

30 D₂ missing (cf v 1 15) K₂ om 30^a
—^a) D₂ यया (for यदा). V₁ [अ]न्यपेत; B₂
(marg as in text) १ Da₂ a₁ चापेत (for व्यपेत-).
D₂ (by corr. sec m) हृद्रेष (for हृद्रेष) C_v हृदि
हृदियत इवेति हृद्रेषा वासना ॥ C_v हृतीति हृत्,
हुत्, तस्य लेखा कला व्यपेता यस्मात् तत्तयोक्तम् । हृदय
लिखति विदारयतीति हृद्रेष कामो वा । C_v —^b) K₂ om.

(hapl) from तस्य वै up to भवति (in 30^a). G₁ s
तरुस्य (for तस्य वै) —^c) K₁ s १ V₁ Bo e-s Da₂
a₁ Dn₁ D₂-s १ ० G₁ s नानृत(K₁ 'ता)श् G₁ चेह
(for चैव). C_v नानृतन्, नानृतमहकारोऽज्ञान वा,
तद्द्रष्टव्यम् । C_v —^d) K₁ V₁ Bo १-s Da₂ a₁ Dn₁
n₁ D₂-s १ ० (by corr) अर्हति; D₁ इच्छति (for क्र)

Colophon Ś₁ D₂ G₂ missing K₂ s B₁-s Da₁ a₁
Dn₂ n₂ D₁ G₁ s M₁-s absent — Sub parcan
K₁ s s ० १ V₁ Bo e-s Da₂ a₁ Dn₁ n₁ D₂ D₂-s १-s
T G₁-s M₁ १-१ मोक्षधर्म — Adhy name K₁ s s ०
V₁ Bo e-s Da₂ a₁ Dn₁ n₁ D₂ D₂ s s M₁ पराशर-
गीता; K₁ D₁ s ० पराशरगीतासु धर्मप्रसिद्धि — Adhy.
no (figures, words or both) B₁ Da₁ T₁ G₁ s 118,
Dn₁ Ms 120, Dn₁ D₂ 119, D₂ 1014 (sic),
T₂ 131, G₂ 130, M₁ ० १ 117. — Śloka no .
Da₂ a₁ Dn₁ n₁ D₂ 31

284

This adhy is missing in Ś₁ D₂ G₂ (cf. v 1
12 274 13, 283 15, 259. 1)

1 ^a) D₂ १ धर्म एवविधिस्तात —^b) G₂ गृहस्तस्य-
—^c) D₁ तपो (for तपो) K₂ विधिषु, G₁ विधीषु
(for -विधि) K₁ नु, T G₁ s च (for तु) Dn₁
वक्ष्यामि —^d) K₁ s त (for तन्) K₁ Dn₁ निग
दित (for 'दत्)

2 ^a) K₁ Bo Da₁ Dn₁ n₁ D₂ s s च; B₂ (marg
as in text) D₂ s ० M₁ १-१ [इ]ह (for हि). G₂

सङ्गागतं नरश्रेष्ठ भावैस्तामसराजसैः ॥ २
 गृहाण्याश्रित्य गापश्च क्षेत्राणि च धनानि च ।
 दाराः पुत्राश्च भृत्याश्च भवन्तीह नरस्य वै ॥ ३
 एवं तस्य प्रवृत्तस्य नित्यमेवानुपश्यतः ।
 रागद्वेषौ विवर्धेते ह्यनित्यत्वमपश्यतः ॥ ४
 रागद्वेषामिभूतं च नरं द्रव्यवशानुगम् ।
 मोहजाता रतिर्नाम समुपैति नराधिप ॥ ५
 कृतार्थो भोगतो भूत्वा स वै रतिपरायणः ।

लामं ग्राम्यसुखादन्यं रतितो नानुपश्यति ॥ ६
 ततो लोभाभिभूतात्मा सङ्गाद्धर्षयते जनम् ।
 पुष्ट्यर्थं चैव तस्येह जनस्यार्थं चिकीर्षति ॥ ७
 स जानन्नपि चाकार्यमर्थार्थं सेवते नरः ।
 बालस्नेहपरीतात्मा तत्क्षयाच्चानुत्पद्यते ॥ ८
 ततो मानेन संपन्नो रक्षन्नात्मपराजयम् ।
 करोति येन भोगी स्यामिति तस्माद्दिनश्यति ॥ ९
 तपो हि बुद्धियुक्तानां शाश्वतं ब्रह्मदर्शनम् ।

C 12 10831
 B 12 29651 10
 K 12 301 10

गृहस्थस्य —^b) D₁ ० समस्त्व (for ममस्त्व) K₁ D₄ ०
 G₁ नाभिजायते (for नाम जा) —^c) K₆ D₅₁ 52 (by
 corr as in text, see m) D_{n1} D₃ समागत, D₆
 शमागतं (for सङ्गा) D₉ om (hapl) from श्रेष्ठ up
 to नर (in 3^d) —^d) K₁ 2 4 6 B₀ D_{n1} n₁ D₅
 D₂ 8 8 भावै राजमतामसै

3 D₉ om up to नर (cf v 1 2) —^a) K₁ 2 4
 B₈ D₃ D₄ 1 T₁ गृहानाश्रित्य G₁ भावश्च (for
 गावश्च) —^b) D₃ विविधानि (for च धनानि) —^c)
 G₁ 8 प्रजाशु (for पुत्राशु) D₅ दारा भृत्याश्च पुत्राश्च,
 T₁ दारान्भृत्याश्च पुत्राश्च —^d) B₈ (marg) हि (for
 [ह]ह) K₂ न तस्य (for नरस्य)

4 —^a) B₃ (marg) भूत (for तस्य) —^b) K₆
 पश्यत (for पश्यत) —^c) K₁ 2 4 T₂ G₁ om (hapl)
 4¹ —^d) D₅ 1 -द्वेषे; G₂ -द्वेषेण (hypermetric)
 (for द्वेषौ) D_{n1} विवर्धते; D₄ 'धेते; D₅ 1 T₁
 G₃ M₁ 1-1 प्रवर्धते (for विव) —^d) K₆ अपश्यत
 (for 'श्यत) B₆ 8 ह्यनित्यमनुपश्यत; B₆ 'त्यत्वमनु
 पश्यत (hypermetric).

5 —^a) T₂ भूतश्च, G₁ -भूतस्य (for -भूतं च) —^b)
 D_{n1} -वशानुग (for वशानुगम्) T₂ नरेद्रे ह्यवशानुग
 —^c) D_{n1} -जात (for जाता).

6 —^a) K₄ भोगितो K₆ B₀ 6-9 कृ (B₀ 6 8 [marg] ०
 र)त्यर्थं भोगिनां (B₀ 6 'नं) त्यक्त्वा, K₇ D₅₁ D₂ 8
 (marg) 8 रत्यर्थं भोगिनस्त्व (K₇ 'नोस्त्य)क्त्वा; V₁ D_{n1}
 n₁ D₃ D₅ 1 C_n कृता (V₁ 'त्य)र्थं भोगिन मत्वा
 (D₅ 1 त्यक्त्वा); D₃ 3 1 D₄ ० G₂ M₁ 1-1 Ca रत्यर्थं
 (D₃ 3 हत्यर्थं [sic], D₄ ० कृत्यार्थं; Ca हत्यर्थं) भोगिनो-
 त्यक्त्वा, T G₁ कृत्यार्थं भोगिनां (G₁ 'त) त्यक्त्वा; G₃
 रत्यर्थं च धन त्यक्त्वा ☞ Ca भोगिनोत्यक्त्वा, ईश्वरान्
 अत्यक्त्वा, सेवित्वा । ☞ —^c) K₁ 2 4 V₁ B₈ (marg
 as in text) लोभाद्; T₂ लाम (for लाम) K₇

D₁ ० प्राप्य; G₂ ग्राम (for ग्राम्य) K₁ V₁ B₈
 (marg as in text) अन्यद् (for अन्य) —^d) D₅ 1
 र (D₅ र)जितो (for रतितो) D₃ 3 1 नाश्र; D₇ जात
 (for नानु)

7 —^b) K₂ सघाद् (for सङ्गाद्) K₇ D₄ ० सगाद्वा
 रयते च (D₄ ज)न, D₅ 1 सगाद्वा जायते नर —^c)
 K₁ 2 V₁ चापि; B₃ चैह (for चैव) K₁ 2 6 B₀
 1 8 (marg as in text) ० D_{n1} D₅ 1 तस्यैव, D_{n1}
 तस्यैव (for तस्येह) K₇ D₁ ० पुष्ट्यर्थं तु तत्तस्य, D₆
 'र्थं तस्य चैवेह —^d) C_n (gloss) विशिषति, वृद्धयर्थं
 कुसीदध्यापार करोति) विकीर्षति (for चिकीर्ष)

8 —^a) D₅ 1 T₁ G₁ 8 सजानन् (for स जानन्) B₈
 (marg) चालपार्थम्, D₅ 2 D₅ 1 चाकार्यम् (for चाका)
 —^b) K₄ अयार्थं; B₃ D₅ 1 अयार्थं; B₃ (marg)
 अकार्यं (for अयार्थं) G₂ M₁ 1-1 पुन (for नर).
 —^c) B₃ D_{n1} n₁ D₅ बाल; M₁ 1-1 बाले (for बाल).
 —^d) D₄ ० तप्यति (for तप्यते) K₁ 2 4 तत्क्षयाश्चा
 नुपश्यति

9 —^a) K₁ 4 संसक्तो, K₂ 'युक्तो; K₇ D₄ ० T
 G₁-3 M₁ 1-1 'मतो (for 'पन्नो). —^b) D₅ 1 रक्षत्वात्म
 (for रक्षन्नात्म) B₃ (marg) परामव (for 'जयम्)
 —^c) K₆ B₆ 8 (marg) ० D₃ 3 1 D₅ 1 मुच्येयम्,
 K₇ मुच्येरन्न (hypermetric), V₁ T भोगी स्याद्;
 D₄ ० मुच्येन्न (sio) (for भोगी स्वाम्)

10 T₁ reads 10 after 12^{ab}, T₂ after 12^{cd}
 —^a) D_{n1} यथा हि; D_{n1} D₄ तथा हि, D₅ 1 ततो
 हि; T G₁ M₁ 1-1 तपसां; G₂ तेजो हि; C_p तपो
 भिर् (for तपो हि) K₄ बुद्धिर्; T₁ G₁ सिद्धि-
 C_p वृद्धि (for बुद्धि) B₀ ० D₅ D₂ 8 (marg,
 see m) 8 तपोवृ (B₀ 'पोवृ, B₀ 'तो वृ)द्विप्रयुक्तानां;
 B₀ 1 D₃ 3 1 तपोभिर्बुद्धियु; G₃ तपसंसिद्धियु. —^b)

C 12 10831
B 12 296(5)10
K 12 201 10

अन्विच्छतां शुभं कर्म नराणां त्यजतां सुखम् ॥ १०
स्नेहायतननाशाच्च धननाशाच्च पार्थिव ।
आधिव्याधिप्रतापाच्च निर्वेदमुपगच्छति ॥ ११
निर्वेदादात्मसंबोधः संबोधाच्छास्त्रदर्शनम् ।
शास्त्रार्थदर्शनाद्राजंस्तप एवानुपश्यति ॥ १२
दुर्लभो हि मनुष्येन्द्र नरः प्रत्यवमर्शवान् ।
यो वै प्रियसुखे क्षीणे तपः कर्तुं व्यवस्यति ॥ १३
तपः सर्वगतं तात हीनस्यापि विधीयते ।
जितेन्द्रियस्य दान्तस्य स्वर्गमार्गप्रदेशकम् ॥ १४

प्रजापतिः प्रजाः पूर्वमसृजत्तपसा विभुः ।
कचित्कचिद्रतपरो व्रतान्यास्थाय पार्थिव ॥ १५
आदित्या वसवो रुद्रास्तथैवाभ्यश्विमारुताः ।
विश्वेदेवास्तथा साध्याः पितरोऽथ मरुद्गणाः ॥ १६
यक्षराक्षसगन्धर्वाः सिद्धाश्चान्ये दिवौरुसः ।
संसिद्धास्तपसा तात ये चान्ये स्वर्गवासिनः ॥ १७
ये चादौ ब्रह्मणा सृष्टा ब्राह्मणास्तपसा पुरा ।
ते भावयन्तः पृथिवीं विचरन्ति दिवं तथा ॥ १८
मर्त्यलोके च राजानो ये चान्ये गृहमेधिनः ।

Bs (marg as in text) धर्म (for ब्रह्म) Ks V1 Bo
e r s (marg), e Das as Dn1 n4 Ds D2 s s -वादिनां,
K1 Ds s दर्शक, D1 दर्पणं (for -दर्शनम्) —^a)
D1 om from स up to वेदम् (in 11^d). —^d) K1
D2 गुणानां (for नराणां) K1 M1 s-1 नृ (K1 नृ)
णामभ्य (K1 sup In 'स्य)सत्ता (M1 'ता) सुखं; K2
नृणां सत्यजं, V1 G2 नृणां स त्यजतां सुख (G2 शुभ);
Bs (marg as in text) नराणां व्रजतां शुभं.

11 D1 om up to वेदम् (cf. v 1 10). —^a)
Ds r नाशाय (for -नाशाच्च). —^b) Ds r नाशाय
(for -नाशाच्च). Dn1 पार्थिव. — K2 lacuna for 11^d.

12 ^a) Ds1 संबोद्ध; G1 s संबोधं; M1 r संबोधा
(for संबोध) —^b) K1 संबोधा; K2 सत्तं (for
संबोधात्). K2 G1 s शास्त्र (for शास्त्र). — After
12^{ab}, T1 reads 10 T1 G1 s om 12^{cd}. —^d)
K4 Ds r तत (for तप) K4 [अ]न्वपश्यति; M1
[अ]नुत्पद्यते (for 'पश्यति). — After 12, T1 reads 10

13 ^a) K4 मनुष्येह (for 'प्येन्द्र) —^b) K1 s V1
Bo e s s Das as Dn1 n4 D2 s s Cp प्रत्यवमर्शवान्; K4
'मर्षनात्; K6 'दर्शवान्; B1 'सर्गवान्, M1 r 'मर्श
वाक् (for 'मर्शवान्) ☞ Cn प्रत्यवमर्श, अनुप्रधानादि,
सद्धान् ॥ Cn सारास्तरविवेकवान् । ☞ —^c) Ds r
वाधीय; Cp वा प्रिय (for वै प्रिय) K1 2, 4 Bo. r
प्रिये; G1 M1 प्रिय (for प्रिय-). Bo द्विद्वस; Das
Dn1 n4 Ds D2 s s क्षीणत् (for क्षीणे). —^d) D1
ततः (for तप)

14 ^a) Das सत (for तप) D1 T G1 s स्वर्ग
(for सर्व). T1 G1 s फलं (for -गत). —^d) D1
फलं स्वर्ग (for स्वर्गमार्ग). K4 r Bo. s (marg as

in text) Ds D2 s s 1-9 T G1 s प्रदेशक (T G1 'क');
V1 प्रवेशक, B6 'प्रदेशक', B9 G2 M1 s-1 प्रदेशिक;
Dn1 n4 Ds प्रवर्तक (for प्रदेशकम्).

15 ^b) K1 तपस, K6 B1 तु तथा (for तपसा)
K1 s Das. as M1 प्रभु; K6 (marg) विधि (for
विभु). —^c) K1 व्रतपरे; K2 चाप्यपरे, Das Dn1
Ds2 Ds ब्रह्मपरो (for व्रत) —^d) G1 व्रतानास्थाय
(for व्रतान्या) Das T1 पार्थिव.

16 ^a) K1 आदित्यवसो[सवो] रुद्रास्. —^b) B6
M1 s-1 [अ]श्विभिः; Dn1 [अ]श्विभिः; Ds1 [अ]श्वय;
Ds. r [अ]न्वे (D1 'न्व)भिः; Ds [अ]श्वयि; T Gs [अ]
प्यभिः; G1 *श्विश्च (for [अ]श्विभिः) K6 Ds r G1
मारुतः; K1 D1. s वासवा; T Gs मारुतौ (for
मारुताः). —^c) K2 s सध्या (for साध्या).

17 ^a) G2 रासह (sio) (for -राक्षस). —^b)
K2 Ds1 D2 तथा; Ds2 (by corr as in text) साध्याश्
(for सिद्धाश्). D1 दिचोकस, G2 दिवौकज (for
'कम) K4 ये चान्ये च दिवौकस —^c) K6 तपसात्;
Das as तपसां (for तपसा). Ds ये ते (for तात).
T G1 s M1 s-1 ससिद्धास्त्वात् तपसा.

18 ^a) G2 om ये चादौ, K1 2 4 T2 ब्राह्मणा; K1
V1 Bo e-9 Das as Dn1 n4 Ds D2 s s ब्राह्मणा (for
ब्रह्मणा). K1 सृष्टा (for सृष्टा) —^b) K1 ब्रह्मणात्,
K2 Das ब्राह्मणा; K6 V1 Bo e-9 Das Dn1 n4 Ds
D2 s s ब्रह्मणा; K1 ब्राह्मणात् (for 'णात्) K2 परा.
—^c) Das as आपयंतः; Dn1 Ds r G2 भावयति;
G1 'यतीं (for 'यन्त) —^d) K4 विचरत, G1
संचरति (for विच). V1 तथा दिव (by transp.);
Ds r यदृच्छया; G2 दिव यया.

महाकुलेषु दृश्यन्ते तत्सर्वं तपसः फलम् ॥ १९
 कौशिकानि च वस्त्राणि शुभान्याभरणानि च ।
 वाहनासनयानानि सर्वं तत्तपसः फलम् ॥ २०
 मनोनुकूलाः प्रमदा रूपवत्यः सहस्रशः ।
 वासः प्रासादपृष्ठे च तत्सर्वं तपसः फलम् ॥ २१
 शयनानि च मुख्यानि भोज्यानि विविधानि च ।
 अभिप्रेतानि सर्वाणि भवन्ति कृतकर्मणाम् ॥ २२
 नाप्राप्यं तपसा किञ्चित्त्रैलोक्येऽस्मिन्परंतप ।

उपभोगपरित्यागः फलान्यकृतकर्मणाम् ॥ २३
 सुखितो दुःखितो वापि नरो लोभं परित्यजेत् ।
 अवेक्ष्य मनसा शास्त्रं बुद्ध्या च नृपसत्तम ॥ २४
 असंतोपोऽसुखायैव लोभादिन्द्रियविभ्रमः ।
 ततोऽस्य नश्यति प्रज्ञा विद्येवाभ्यासवर्जिता ॥ २५
 नष्टप्रज्ञो यदा भवति तदा न्यायं न पश्यति ।
 तस्मात्सुसक्षये प्राप्ते पुमानुग्रं तपश्चरेत् ॥ २६
 यदिष्टं तत्सुखं प्राहुर्द्वेष्यं दुःखमिहोच्यते ।

C 12.10848
 B 12.196(5) 27
 K 12.301 27

19 °) G₁ ग्रहमेधिन — °) K₁ D₁ ० कुले च
 (for कुलेषु)

20 °) D₂ (before corr as in text) D₁ T G₁ ३
 M₁ ५-१ कौशिकानि (for कौशिकानि) G₂ तु (for च)
 T G₁ ३ वामांसि (for वस्त्राणि) — °) K₂ शुभानि
 (for शुभानि) — °) K₁ ३ D₂ ३ D₂ T G₁ ३
 वाहनानि च (D₂ स), K₁ विमानानि च, B₂ (marg)
 वाहनाशन (for 'सन) B₀ D₂ ३ पानानि, D₂ ३
 सर्वाणि (for -यानानि) D₂ १ वाहन शयन यान (D₂
 om यान). — °) K₁ ३ ३ B₀ D₂ ३ D₂ ३ ३ ३ ३
 T₁ G₂ तत्सर्वं (by transp) D₂ तप फल (submetric).
 — After 20, B₂ reads 22

21 B₀ om (hapl) 21 — °) G₁ (by corr as
 in text) मनोनुकूलाः — °) K₂ lacuna, K₁ D₂ ०
 रूपवत्य (K₁ 'त्या) (for 'वत्य) K₁ D₂ ० स्वलकृता
 (for सहस्रश) — °) G₁ वास (for वास) K₁ ०
 M₁ ० प्रासाद (for प्रासाद) K₁ ३ ३ B₀ D₂ ० G₁
 पृष्ठेषु (for पृष्ठे च) — °) K₁ V₁ B₂ D₂ ० T₂ G₁ ३
 M₁ ५-१ सर्वं तत् (by transp) K₁ तपसा D₂
 om. (hapl) from फलम् up to तपसा (in 23°)

22 D₂ om 22 (cf v 1 21), B₂ reads 22
 after 20 B₂ reads 22^{ab} twice — °) B₂ (first
 time) कामिकानि च वस्त्राणि — °) D₂ भाग्यानि (for
 भोज्यानि) D₂ वा (for च) — °) D₂ अतिप्रेतानि
 G₂ कर्माणि (for सर्वाणि) — °) K₂ V₁ B₀ ० ३ ३
 (marg as in text) D₂ D₂ ३ D₂ ३ ३ ३ ३ T₁
 G₂ शुभ (for कृत) B₀ D₂ ३ D₂ ३ ३ कर्मिणा
 (for -कर्मणाम्)

23 D₂ om up to तपसा (of v 1. 21) — °)
 B₁ G₁ न प्राप्य (for नाप्राप्य). K₂ V₁ B₀ ५-९ D₂
 D₂ ३ D₂ ३ ३ तपसः (for 'ता). — °) K₂

त्रैलोक्ये (for त्रैलोक्ये) K₄ B₀ D₂ D₂ D₂
 ३ ३ G₁ ३ [S]पि; T च (for अस्मिन्) K₂ त्रैलोक्ये
 प्यभवन्नृप, D₂ त्रैलोक्य पितर तप (sic) — °) T
 G₁ ३ (also as in text) परित्यक्त (for 'त्याग) — °)
 D₂ D₂ -कर्मिणां (for -कर्मणाम्) K₂ D₂ T G₁ ३
 फलानां कृतकर्मणां ❀ C₂ अकृतकर्मणां, कृतकृत्यत्वहीना
 नामनुत्पन्नतत्त्वज्ञानानां तपस फलानि उपभोगपरित्यागो,
 वैराग्यम् । ❀

24 °) B₂ प्रवेक्ष्य, D₂ अवेक्ष्य; D₂ अवेक्ष (for
 अवेक्ष्य) B₂ अवेक्ष्य मनसास्त्रायं (sic). — °) T₂ G₁
 M₁ ५-१ बुद्ध्या (for बुद्ध्या) T₁ नरसत्तम

25 25^{ab} is damaged in K₂ — °) K₄ ३ ३ V₁ B₀
 ३ ३ ३ (marg) ० D₂ ३ ३ D₂ ३ ३ D₂ ३ ३ ३-३ ३-३ [S]
 सुखायेति, D₂ 'स्त्री चेति (for सुखायैव) — °) D₂
 ३ ३ D₂ ३ ३ ३ सत्तमः; Cp (gloss निरकृतज्ञातया सर्वतो
 धावनम्) विभ्रम (as in text) — °) K₂ नरस्य, T₁
 अतोस्य, G₁ ३ ततो हि (for ततोऽस्य) — °) D₂
 विविधान्यास, D₂ १ विद्या चान्यास (for विद्येनां)
 K₁ वर्जिता D₂ १ विद्याभ्यासविवर्जिता

26 °) Hypermetric K₁ ३ यदा भाति, K₄ ३
 V₁ B₂ D₂ ३ ३ ३ G₁ यदा च स्यात्; B₀ D₂ ३ ३ D₂
 D₂ ३ ३ यदा तु स्यात्; D₂ lacuna, T₁ G₂ यद्भवति
 (for यदा भवति) — °) K₁ न्याये, K₁ D₂ न्याय्य
 (for न्याय) G₂ अपश्यति (for न प') — °) K₂
 D₂ उग्र (for उग्र)

27 27^{ab} is damaged in K₂ — °) T₁ दृष्ट, T₂
 उग्र (for दृष्ट) — °) K₁ G₁ द्वेष्यो; D₂ द्वेष्य,
 D₂ द्वेष्य (for द्वेष्य) B₀ D₂ ३ ३ D₂ ३ ३ [ह]
 प्यते (for [ह]च्यते) — °) K₁ ३ ३ ३ V₁ D₂ ३ ३ ३
 पश्य (D₂ 'इय,त; T G₁ ३ पश्य (T₂ 'इय)ति (for
 पश्यस्व). M₁ ५-१ यादृश .

C 12. 10848
B 12 296[5].27
K 12 301 27

कृताकृतस्य तपसः फलं पश्यस्व यादृशम् ॥ २७
नित्यं भद्राणि पश्यन्ति विपयांश्चोपभुञ्जते ।
प्राकाश्यं चैव गच्छन्ति कृत्वा निष्कल्मषं तपः ॥ २८
अप्रियाण्यवमानांश्च दुःखं बहुविधात्मकम् ।
फलार्थी सत्पथत्यक्तः प्राप्नोति विपयात्मकम् ॥ २९
धर्मे तपसि दाने च विचिकित्सास्य जायते ।
स कृत्वा पापकान्येव निरयं प्रतिपद्यते ॥ ३०
सुखे तु वर्तमानो वै दुःखे वापि नरोत्तम ।
स्ववृत्ताद्यो न चलति शास्त्रचक्षुः स मानवः ॥ ३१

28 ^a) K₁ पश्यत — ^b) D₈₁ सुज्यते (for भुञ्जते)
— G₁ om 28^c-30^d — ^e) K₁ प्राकाश्य, K₂ प्राकाश्य,
D₁ T₁ प्राकाश्य, G₂ प्राकाश, C_n (gloss विख्याततां)
प्राकाश्य (as in text)

29 G₁ om 29 (of v l 28) — ^a) T₁ अप्रिय
हि (for 'याणि) K₂ अवसानांश्च, K₇ D₁ ० T G₈
अवमान च; D_{n4} 'मानाश्च (for 'मानांश्च) K₁ अप्रि
यान्यद्वमानाश्च (sic) — D_{as} a₁ D₁ om (hapl) 29^{c,d}
— ^e) G₂ फलानि (for फलार्थी) K₆ सत्पथे, B₈ M₇
सत्पथ; D₈ सत्पथा, T₁ सत्फल (for सत्पथ) D_{n1}
n₁ D₈ T₂ फलार्थी तत्फल (D_{n4} T₂ सत्फल, D₈ सत्पथ)
स्यक्त्वा — ^d) K₁ २ ३ ०. १ D₈ ४ G₂ विषयात्मक, T₁
'त्मसि' (for 'रमकम्)

30 ^b) K₆ B₈ १ ४ (marg) ० D_{as} n₁ D_{n1} n₁ D₈
D₈ ४ C_n (gloss अविहितकार्यचिकीर्षा) Cpp विधिरसा
च; V₁ विधिकिरसा (sic), D₂ विधिधिरसा च (hyper-
metric) (for विधिकिरसा) — ^c) K₄ ० B₀ ० ० D_{as}
a₁ D_{n1} n₁ D₈₁ D₂ ४ ४ एव (for एव)

31 ^a) B₈ (marg) सुखे वा, D₈₁ सुखेति, D₈ T₁
G₁ ४ सुखेपि, D₆ १ सुखेन (for सुखे तु) K₂ D₆ १
[s]वि; G₂ वा (for वै) — ^b) V₁ B₈ D_{as} a₁ G₂
चापि, D₈ १ न च, T G₁ ४ [s]वि च (for चापि)
K₇ D₀ T₁ नरोत्तम — ^c) K₄ B₀ ० D_{n1} n₁ D₈
D₂ ४ G₁ २ सु-; G₈ स (for स्व) K₆ V₁ B₀ ०-०
D_{as} a₁ G₈ वृत्ता (for 'वृत्ताद्) K₆ V₁ B₀ ० D_{as}
a₁ D_{n1} n₁ D₈ D₂ ४ ४ G₂ M₁ ०-१ चलते

32 ^a) G₁ ह्यु, M₁ ह्यु (sic) (for ह्यु) B₈
(marg) ० प्रस्थान, D_{as} प्रताप (for प्रपात) K₁ ०
B₆ (marg) D_{as} a₁ Ca मात्रे; K₂ D₆ १ G₂ मात्रा
(for 'मात्रं). ☞ Ca ह्युप्रपातमात्रे, अत्यल्पकाले । ☞

ह्युप्रपातमात्रं हि स्पर्शयोगे रतिः स्मृता ।
रसने दर्शने घ्राणे श्रवणे च विशां पते ॥ ३२
ततोऽस्य जायते तीव्रा वेदना तत्क्षयात्पुनः ।
बुधा येन प्रशंसन्ति मोक्षं सुखमनुत्तमम् ॥ ३३
ततः फलार्थं चरति भवन्ति ज्यायसो गुणाः ।
धर्मवृत्त्या च सततं कामार्थाभ्यां न हीयते ॥ ३४
अप्रयत्नागताः सेव्या गृहस्थैर्विपयाः सदा ।
प्रयत्नेनोपगम्यश्च स्वधर्म इति मे मतिः ॥ ३५
मानिनां कुलजातानां नित्यं शास्त्रार्थचक्षुषाम् ।

— ^b) K₁ २ ४ B₃ योग (for योगे). K₆ G₁ स्मृता ;
D_{n4} स्मृता, D₈₁ D₂ ४ स्पृहा, M₁ ०-१ स्मृत (for
स्मृता) — ^d) M₅ १ [s]पि (for च)

33 ^b) B₀ तरिप्रयात् (for तत्क्षं) D₄ om from
पुन up to ज्याय (in 34^b) — ^c) B₀ ४ (marg as
in text) D_{n1} n₁ D₈ D₂ ४ ४ C_n (C_np as in text)
अबुधा न (for बुधा येन) K₇ D₀ त न; D₈ १ तेन
(for येन). — ^d) K₇ मोक्ष (for मोक्ष)

34 D₄ om up to ज्याय (of v l 33) — ^a)
K₂ ० १ D₀ T₂ G₂ M₇ तप (for तत) — K₁ D₀
फलानु, T₁ फलोत्था, T₂ G₁ फलार्थी, G₈ फलार्थ
(for फलार्थ) K₆ B₀ ०-० D_{as} a₁ D_{n1} n₁ D₈ D₂ ४ ४
१ ० T₂ G₁-४ सर्वस्व, T₁ सर्वेभ्यो; Ca चरत (for चरति)
— ^b) B₈ ० D_{n1} a₁ G₂ M₁ ०-१ भवति (for भवतिर)
K₄ ज्यायसा; V₁ M₁ ०-१ Ca.p (both, gloss अथ
मस्य) [अ]ज्यायसो; B₀ १ D_{n1} n₁ D₈₁ s₁ (before
corr as in text) D₂ ४ ४ ज्यायसे, D_{as} ज्यायसो;
D₈ १ [अ]तिशया (D₇ 'यो) (for ज्यायसो) K₄ १
B₀ ० D_{as} a₁ D₈ G₂ M₁ ० १ गुण (for गुणा) — ^c)
T₁ G₁ M₇ वृत्त्या (for वृत्त्या) K₁ २ ३ १ V₁ B₈
(marg) D₄ ० १ ० G₂ हि (for च)

35 ^a) K₆ सर्वा (for सेव्या) ☞ C_n अप्रयत्ना
गता, प्रारब्धकर्मोपस्थापिता । ☞ — ^b) K₆ G₁ ग्रहस्थैर्
V₁ तथा (for सदा) — ^c) K₁ २ ४ १ D₈ D₁ ०
सगम्य (for गम्यश्च) D_{n4} प्रयत्नेनोपनीयश्च, T₁ G₈
प्रयत्ने नापि कर्तव्य; G₁ अप्रयत्नोपगम्याश्च — ^d) D_{n4}
ह्यधर्म; D₈ स्वभाव; D₆ १ धर्मश्च; G₁ स्वधर्मा (for
स्वधर्म) D₈ १ नो (for मे)

36 ^b) K₇ नित्य (for नित्यं). K₁ २ ४ -क्षेत्रिनी;

धर्मक्रियावियुक्तानामशक्त्या संवृतात्मनाम् ॥ ३६
क्रियमाणं यदा कर्म नाशं गच्छति मानुषम् ।
तेषां नान्यदृते लोके तपसः कर्म विद्यते ॥ ३७
सर्वात्मना तु कुर्वीत गृहस्थः कर्मनिश्चयम् ।

दाक्षेण हव्यकव्यार्थं स्वधर्मं विचरेन्नृप ॥ ३८
यथा नदीनदाः सर्वे सागरे यान्ति संस्थितिम् ।
एवमाश्रमिणः सर्वे गृहस्थे यान्ति संस्थितिम् ॥ ३९

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि चतुरशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८४ ॥

२८५

जनक उवाच ।

वर्णो विशेषवर्णानां महर्षे केन जायते ।

एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं तद्ब्रूहि वदतां वर ॥ १
यदेतज्जायतेऽपत्यं स एवायमिति श्रुतिः ।

Da: मानुषा (for चक्षुष्याम्) —^a) Ks V1 Bo ६ १ ०
Dn1 n4 Ds D2 ३ ३ क्रियाधर्मविमु(V1 Bo Dn1 n4 Ds
'यु)क्तानाम्, Bs Das a4 D. १ G2 ३ M1 धर्मक्रियाविमु
(D. १ M1 'मियु, G2 ३ 'नियु)क्तानाम् —^d) K1
अशक्त्या, Dn1 T2 अशक्त्या, Dn4 अशक्ता, G1
शक्त्याना; G2 अशक्त्य, G3 शक्ताना, M1 ६ १ नाशकर्म,
M6 नाशक्य, Cv अमय (for अशक्त्या) ॐ Cu
संवृतात्मनाम्, मूढमनसाम् ॥ Cv सम्यग्वृत्तं वशीकृत
आत्मा धिच येपा ते । ॐ

37 ^a) K1 2 4 7 Ds1 क्रियमान, Das a4 हियमाण
(for क्रिय) Bs (marg) यया (for यदा) —^b)
Das a4 T2 गच्छति —^c) Das1 नान्यकृते, Ds नान्य
दृते, D7 नान्यकृत (for नान्यदृते) —^d) G2 दृश्यते
(for विद्यते)

38 ^a) Ds स्वस्वामना (for सर्वा) Dn4 Ds2 D3 १
G2 [अ]नु, Ds1 न (for तु) Ks कुर्वति (for कुर्वीत)
— Ds om (hapl) 38^b-39^c —^b) K1 गृहस्था (for
'स्य) M1 ६-१ धर्म (for कर्म) Ds1 om from
निश्चयम् up to अमिण (in 39^c) —^c) V1 Br ३
Dn4 दाक्षेण —^d) Ks १ V1 Bo ६-२ Das a4 Dn1
n4 D2-६ १ ० T G1 ३ स्वधर्म K4 विविचेन्; V1 Bo
६ ३ ० Das a4 Dn1 n4 Ds2 D2 ३ ३ १ G2 M1 ६-१ विच-
रन्, T2 हि चरेन् (for विचरेन्)

39 = Manu 6 90, (var) Vasistha Smṛti 8
15 Ds1 om. up to अमिण, Ds om 39^a (for
both, cf. v 1 38) —^a) Ks सर्व (for सर्वे) —^b)
K1 4 ० Dn4 T2 M1 १ सस्थित — Bs om (hapl)

39^a —^c) T1 G1 ३ तयैवाश्रमिण सर्वे —^d) K1
T2 M1 १ सस्थित, B7 सस्थिति (for सस्थितिम्)

Colophon Ś1 Ds Gs missing Ks ६ B1-5 Da1 a2
Dn2 n3 D1 G4 ६ M2-4 absent — Sub parvan
K1 2 4 ६ १ Bo ६-२ Das a4 Dn1 n4 Ds D2-5 १-२ T
G1-3 M1 ६-१ मोक्षधर्म — Adhy name K1 2 4 ६
V1 Bo ६ ३ ० Das a4 Dn1 n4 Ds D2 ३ ३ ० M1 ६
परादा (Ks Da4 'स)रगीता; K7 D4 ६ ० M5 १ परादा
(D4 'स)रगीतासु तपप्रशया (M6 १ 'शसन) — Adhy
no (figures, words or both) Br 116, Dn1 121,
Dn4 Ds2 (marg sec m) M5 120, Ds 1015 (sic),
T1 G1 ३ 119, T2 132, G2 135, M1 ६ १ 118
(M7 18) — Śloka no Da1 39, Dn4 40

285

This adhy is missing in Ś1 Ds Gs (cf v 1
12 274 13, 283 15, 259 1)

1 ^a) Da4 G2 M1 ६-१ वर्णे, Ds (by corr) १
वर्णो (for वर्णो) Das2 (by corr) T G1-3 M1 ६-१
विशेषो (for विशेष) Ks Bs १ ३ (marg) Das a4
धर्माणा (Br 'ना) (for वर्णानां) —^c) Ks V1 Bo
६ १ ३ (marg as in text) ० Das a4 Dn1 n4 Ds D2
३ ३ ज्ञातु (for श्रोतु) —^d) Da4 वर (for वर)

2 ^a) K1 2 4 यदस्य, G2 य पतज् (for यदेतज्)
Ds ज्ञायते (for जायते) Ks १ V1 B3 (marg as in
text) १ D1 ६ १ ० सत्य (for सपत्य) —^b) Dn4

C. 12 1022
D. 12. 29761. 2
K 12 327 2

कथं ब्राह्मणतो जातो विशेषग्रहणं गतः ॥ २

पराशर उवाच ।

एवमेतन्महाराज येन जातः स एव सः ।

तपसस्त्वपकर्षेण जातिग्रहणतां गतः ॥ ३

सुक्षेत्राच्च सुवीजाच्च पुण्यो भवति संभवः ।

अतोऽन्यतरतो हीनादवरो नाम जायते ॥ ४

वक्त्राद्भुजाभ्यामूरुभ्यां पद्भ्यां चैवाथ जज्ञिरे ।

सृजतः प्रजापतेर्लोकानिति धर्मविदो विदुः ॥ ५

मुखजा ब्राह्मणास्तात बाहुजाः क्षत्रवन्धवः ।

ऊरुजा धनिनो राजन्पादजाः परिचारकाः ॥ ६

चतुर्णामेव वर्णानामागमः पुरुषर्षभ ।

अतोऽन्ये त्वतिरिक्ता ये ते वै संकरजाः स्मृताः ॥ ७

क्षत्रजातिरथाम्बुष्टा उग्रा वैदेहकास्तथा ।

श्वपाकाः पुल्कसाः स्तेना निपादाः सूतमागधाः ॥ ८

आयोगाः करणा ब्राह्म्याश्चण्डालाश्च नराधिप ।

एते चतुर्भ्यो वर्णभ्यो जायन्ते वै परस्परम् ॥ ९

जनक उवाच ।

ब्रह्मणैकेन जातानां नानात्वं गोत्रतः कथम् ।

[अ]इम् (for [अ]यम्) —^a) K₁ २ कथ हि (K₂ वा)
ब्राह्मणो जातो

3 ^a) M₁ ६-१ तपसस्तु प्रकर्षेण

4 ^a) K₁ स्वक्षेत्रज्ञः; K₂ D₅ १ सुक्षेत्रज्ञः; K₆ स्वक्ष-
त्राच्च, D₅₁ D₈ स्वक्षे^a (for सुक्षे^a) K₁ ३ ४ D₅ १
सुवीजज्ञः; D₅₁ D₈ स्ववीजाच्च (for सुवी^a) —^b) T₂
पुलो; G₂ पुण्ये (for पुण्यो). —^c) K₆ V₁ G₂ ३
वतो (for अतो) —^d) B₆-९ D₅ १ G₁ अधरो; G₂
अवरो (for अवरो) G₂ न स्य (for नाम)

5 ^b) M₁ [अ]भिजज्ञिरे (for [अ]थ ज^a) —^c)
Hypermetric T₂ सृष्टि (for सृजत). K₁ D₅ ब्राह्मणो
(for प्रजापतेर्) B₆ ३ (marg as in text) १ D₅ १ १
लोका; T G₁ ३ अगाद् (for लोकान्)

6 ^a) K₁ ३ मुखतो (for मुखजा) K₂ ब्राह्मणो
K₁ जातो, K₂ जाता; D₅ १ तत्र, T₁ G₁ ३ तावद्
(for तात) —^b) K₁ ३ ४ बाहुभ्या (for बाहुजा)
T G₈ M₁ ६-१ क्षत्रयाधवा (for 'वन्धव') K₆ B₁
D₅ १ १ D₅₁ १ १ D₈ D₂ ३ ३ G₂ बाहुजा क्षत्रिया स्मृता;
B₆ क्षत्रिया बाहुजा स्मृता —^c) K₁ तरजा, K₆ १
D₅ १ १ ऊरुजा, D₅₁ ऊरुजा (for ऊरुजा) B₆ च
विद्यो; T₂ G₁ M₁ ६-१ वणिजो (for धनिनो) —^d)
M₁ ६ १ पादका (M₆ 'त') (for पादजा) K₂ B₆ ३ ३
D₅ १ १ D₈ T G₈ परिचारिका, D₁ 'वारका', D₅ १ शू-
योनय (for परिचारका).

7 ^a) K₁ ३ ४ इति, B₆ (marg) अपि (for एव)
—^b) ॐ G₂ आगमः, उत्पत्ति । ॐ —^c) D₁ corrupt
K₁ G₁ ३ व्यतिरिक्ता; T₁ चाति^a (for स्वति^a) —^d)
K₂ G₂ संकरजा; T₁ G₁ ३ सकीर्णजा (for संकरजा)
G₁ ३ मता (for स्मृता)

8 ^a) D₅ १ D₅₁ १ १ D₈ ३ क्षत्रियाधिर्, G₁ क्षत्रजातिर्
(for क्षत्र^a) D₅ १ १ अर्थोचष्टा (for अर्थाम्बुष्टा) K₂ ३
क्षत्रजातिरथा सृष्टा ॐ G₂ क्षत्रजातिरिति मूर्धाभिषिक्त,
ब्राह्मणस्य राज्यामुत्पत्त । तथा च वैजयन्ती (Oppert, pp
72-76) — सवर्णं ब्राह्मणाद्वाजी सूते मूर्धावसिक्तकम् । वैश्या
म्बुष्ट निपाद तु शूद्रा पारशवश्च स ॥ वैश्याद्वैदेहक विप्रा
क्षत्रकन्या तु मागधम् । सूत विप्रा नृपाद्वैश्या माहिष्य जवनश्च
स ॥ चण्डाल ब्राह्मणी शूद्राक्षत्रियात्पारधेनुकम् । वैश्वं सैव
चौर्येण वैश्याद्यायोगव तथा ॥ विप्रा नापितमग्घटाश्स्निग्धापि
श्वपाकवाक् । श्वपचश्चैव चण्डालाश्चर्मकञ्जुकजीवनम् । रथकार तु
माहिष्यात्करणी माहिपस्यकम् । पुल्कराश्चैव चण्डालारिकराव
पलगण्डुकम् ॥ इत्यादि द्रष्टव्यम् । ॐ —^b) T₁ G₁ ३ इति;
G₂ (gloss परशव) उग्रा (as in text) K₁ V₁ D₅₁
D₁ १ G₂ वैदेहिकास K₁ ३ स्मृता (for तथा) —^c)
K₁ श्वपाक, K₂ श्वपाका (for श्वपाका). K₃ पुल्कस,
K₆ पुष्पा, K₁ D₅ ३ पुल्कसा, V₁ पुल्कशा, B₆ ३ १ १
D₅₁ पुष्पा; B₆ पुल्कशा, D₅ पुष्पा (for पुल्कसा)
K₆ स्तेन (for स्तेना) —^d) G₂ निपधा (for निपादा)

9 ^a) K₄ ३ V₁ B₆ ३-३ D₅ १ १ D₅₁ १ १ D₈ D₂
३ ३ T₂ अयोगा, D₁ अयोगा; D₅ अयोप (for
आयोगा). K₁ ३ T₁ M₁ १ कारणा; D₁ G₁ ३ केरला;
M₆ कर्मणा (for करणा) —^b) K₆ १ V₁ B₆ १ १ D₅
१ १ D₈ D₂-३ १ ३ चाण्डालाश्च. K₁ ३ ४ नराधमा, D₅
D₁ 'धिप' (for 'धिप') —^d) K₆ V₁ B₆ ३-३ D₅
१ १ D₅₁ D₈ D₂ ३ ३ परस्परान् (D₂ 'रा')

10 ^a) D₅₁ D₈ T₂ G₂ Cnp ब्राह्मणा (for ब्र^a)
K₁ ३ ४ M₁ ६-१ ब्राह्मणै केन जाताना —^b) K₁ ३ ४ B₆
गोत्रता (for गोत्रत) D₅ स्मृत, D₉ स्मृतं, G₂ पथ
(for कथम्) —^c) K₁ B₆ D₁ T G₁ ३ बहूनीमानि;
B₆ (marg.) D₅ 'निह हि, D₅ 'नीहेह, D₅ १ 'नि

वहनीह हि लोके वै गोत्राणि मुनिसत्तम ॥ १०
यत्र तत्र कथं जाताः स्वयोनिं मुनयो गताः ।
शुद्रयोनीं समुत्पन्ना वियोनीं च तथापरे ॥ ११

पराशर उवाच ।

राजन्नेतद्भवेद्ब्राह्मणमपकृष्टेन जन्मना ।
महात्मनां समुत्पत्तिस्तपसा भावितात्मनाम् ॥ १२
उत्पाद्य पुत्रान्मुनयो नृपते यत्र तत्र ह ।
स्वेनैव तपसा तेषामृषित्वं विदधुः पुनः ॥ १३
पितामहश्च मे पूर्वमृश्यशुद्धश्च काश्यपः ।

वटस्ताण्ड्यः कृपश्चैव कक्षीवान्कमठादयः ॥ १४
यवक्रीतश्च नृपते द्रोणश्च वदतां वरः ।
आयुर्मतङ्गो दत्तश्च द्रुपदो मत्स्य एव च ॥ १५
एते स्वां प्रकृतिं प्राप्ता वैदेह तपसोऽऽश्रयात् ।
प्रतिष्ठिता वेदविदो दमे तपसि चैव हि ॥ १६
मूलगोत्राणि चत्वारि समुत्पन्नानि पार्थिव ।
अङ्गिराः कश्यपश्चैव वसिष्ठो भृगुरेव च ॥ १७
कर्मतोऽन्यानि गोत्राणि समुत्पन्नानि पार्थिव ।
नामधेयानि तपसा तानि च ग्रहणं सताम् ॥ १८

C 12. 1087B
B 12. 287C. 18
K 12 302. 18

नाम, D₉ बहुनामानि, G₂ वहूनि सलु (for 'नीह हि')
K₁ 2 4 transp लोके वै and गोत्राणि B₈ (marg as
in text) T₁ G_{1.2} [s]स्मिन् (for वै) D₂₁ D₈ मुनि-
सत्तम

11 ^a) D₁ lacuna, D₂ 7 यत्र (for तत्र) ☞ Ca p
यत्र तत्रेति, अनियतयोनी । ☞ — ^b) K₁ 2 4 सुयोत्र;
K₆ स्वैयोनिं (sic), D₂₁ स्वयोनि-, G₂ सुयोनिं (for
स्व) K₇ यथा, B₉ गत (for गता) — ^c) B₉ 6-9
D₂₁ D₁ न₁ D₈ D₂ 8 8 शुद्रयोनीं, D₂₁ शुद्र योनौ
(for शुद्रयोनीं) K₁ समुत्पन्नान्, M₁ 'स्पत्री — ^d)
K₁ नियोनीं (for वि) D₂₁ वा (for च) ☞ C₅
वियोनीं, योन्यभावे कलशादी । ☞

12 ^a) K₁ 2 6 B₈-8 D₈ 4 T₁ G₁ 2 M₁ एतद् (for
नै) K₆ 7 D₉ 9 गुह्यम् (for ब्राह्मम्) — ^b) K₁ 2 4
अनिकृष्टेन, K₇ D₉ 9 अयं (for अयं) V₁ कर्मणा
(for जन्मना) — ^c) K₁ 6 महात्मान (for 'त्मना)
D₆ 7 समुत्पत्ति — ^d) G₁ भावितात्मन

13 ^a) K₁ 2 4 transp मुनयो and नृपते D₂₁ D₈
जायते (for नृपते) K₁ हि, T₁ वा, G₁ 8 ते (for
ह) — ^c) D₂₁ स्वेनैव; D₂₁ स्वे स्वेनैव (hypermetric),
T₂ तेनैव (for स्वेनैव)

14 ^a) G₂ corrupt D₈ D₈ च वै, D₂ चैव (for
च मे) ☞ C₅ पितामह वसिष्ठो वरुणरेतसा कुम्भे
जात । ☞ — ^b) K₁ 2 4 6 7 B₉ 6-8 D₂₁ D₁ न₁
D₂₁ D₂ 4 8 ऋषयश्शुभ्र, D₉ ऋक्षं (sic), G₁ ऋष्यां
(sic) (for ऋष्यं) K₆ D₆ 7 कश्यप, G₁ कश्यप
— ^c) K₄ वरस, K₆ बहु-, K₇ B₇ वरस, B₉ 6 8
(marg) 9 D₈ D₈ वटस, B₂ (also marg) पटस,
D₂₁ न₁ वट, D₂₁ वेदस, D₂₁ बहुस; D₂ 8 वटस;
D₇ वचश्च; T₁ G₁ वसुस, T₂ मनुस; G₂ पटस;

G₈ वस्तुस, M₁ 1-7 वटुर (for वटस) K₁ तद्व्य,
K₂ तुद्व्य, K₄ तद्व्य, D₂₁ तांघ, D₂₁ तांघ्य,
D₄ तांघ्य-; D₅ चाघ; D₇ चाघा, G₂ तद्व्य; M₁
5-7 यास्का (for ताण्ड्य) — ^d) K₁ V₁ कांक्षीवत्-
K₂ कार्पावत्, K₄ B₉ 6-8 D₂₁ n₁ D₂ 8 8
काक्षीवत्, K₇ कांक्षीवान्; B₉ D₉ 9 काक्षीवान्, D₆
कश्यप, G₂ M₁ 1-7 कक्षीवत् (for कक्षीवान्) K₁ 2 4
कवचादय, D₂₁ कर्मवां, T G₁-8 M₁ 1-7 कवपां
(for कर्मठां)

15 D₆ 7 om 15^{ab} — ^a) D₉ क्रौवश्च (for
क्रीतश्च) — ^b) K₁ 2 4 वदतां (for वदतां) T₁ M₁
1-7 वर (for वर) — ^c) D₂ मतेगो (sic), D₁
मत्तगा (for मत्तङ्गो) K₆ मत्तश्च, K₇ D₂₁ D₂ 4 8 9
दक्षश्च, V₁ दांश्च, D₆ 7 मत्तश्च (for दत्तश्च) — ^d)
K₂ द्रुपदो, D₂₁ n₁ D₈ 8 द्रुमदो; D₄ द्रुपदा (for
द्रुपदो) K₇ दक्ष; V₁ B₉ 9 D₂₁ n₁ D₈ D₂ 8 8
मात्स्य (for मत्स्य)

16 ^a) K₆ B₇ D₆ एतेपां (for एते स्वां) — ^b) K₂
D₄ वेदेह (sic), B₇ विदेह (for वैदेह) D₂₁ D₂ 8
(by corr) तपसा (for तपसो) B₉ T₂ [ss]ध्रमात्,
T₁ [s]प्रहात्, M₁ 5-7 वलात् (for षधयात्) — ^d)
K₇ V₁ B₈ D₄ 5 7 9 G₁ M₁ 5-7 ह, G₈ च (for हि).
K₆ B₉ 6 7 8 (marg) 9 D₂₁ n₁ D₈ D₂ 8 8
दमेन तपसैव ह (B₉ 6 D₂₁ n₁ D₈ D₂ 8 8 हि)

17 ^b) T₂ G₁ भारत (for पार्थिव) — K₂ D₄ 7
G₂ 8 om (hapl) 17^a-18^b — ^c) K₆ V₁ B₉ D₂₁
D₈ 8 T G₁ M₁ 5-7 काश्यपश्च — ^d) K₆ 7 B₉ 8
वसिष्ठो (for वसिष्ठो)

18 K₂ D₄ 7 G₂ 8 om 18^{ab} (of v l 17) — ^d)
B₈ (marg) यानि; G₁ 8 नाम (for तानि) K₂

जनक उवाच ।

विशेषधर्मान्वर्णानां प्रब्रूहि भगवन्मम ।

तथा सामान्यधर्माश्च सर्वत्र कुशलो ह्यसि ॥ १९

पराशर उवाच ।

प्रतिग्रहो याजनं च तथैवाध्यापनं नृप ।

विशेषधर्मो विप्राणां रक्षा क्षत्रस्य शोभना ॥ २०

कृपिश्च पाशुपाल्यं च वाणिज्यं च विशामपि ।

द्विजानां परिचर्या च शूद्रकर्म नराधिप ॥ २१

विशेषधर्मा नृपते वर्णानां परिकीर्तिताः ।

धर्मान्साधारणांस्तात विस्तरैण शृणुष्व मे ॥ २२

आनृगंस्यमहिमा चाप्रमादः संविभागिता ।

श्राद्धकर्मातिथेयं च सत्यमक्रोध एव च ॥ २३

स्वेषु दारेषु संतोषः शौचं नित्यानसूयता ।

आत्मज्ञानं तितिक्षा च धर्माः साधारणा नृप ॥ २४

ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्यास्त्रयो वर्णा द्विजातयः ।

अत्र तेषामधीकारो धर्मेषु द्विपदा वर ॥ २५

विकर्मावस्थिता वर्णाः पतन्ति नृपते त्रयः ।

उन्नमन्ति यथासन्तमाश्रित्येह स्वकर्मसु ॥ २६

निग्रहण (for च प्र^१) G₂ सत्तम (hypermetrio) (for सताम्) ॐ Cv प्रहण सता, प्राहानीत्यर्थं । ॐ

19 G₂ om the ref —^a) D₂ १ विशेषधर्म (for 'धर्मान्') —^b) D₂ 1 प्रजा ब्रूहि (hypermetrio) (for प्रब्रूहि) B₂ (marg) वदता वर (for भगवन्मम) —^c) B₂ 8 D₂ 11 D₂ D₂ 8 8 तत, B₂ damaged (for तथा) D₂ 1 धर्माश्, D₂ 2 धर्माश् (for धर्माश्) B₂ 3 तु (for च) —^d) G₂ 1 प्रब्रूहि (for सर्वत्र) D₂ 1 शमलो (for कुशलो)

20 K₁ पाराशरा (for पराशर) —^a) D₂ 1 पाठन (for याजन) K₁ om च V₁ B₂ 8 (marg) D₂ 1 a₁ G₂ प्रतिग्रहोय च (D₂ 1 या)जन —^b) K₂ V₁ D₂ 1 [अ]ध्ययन (for [अ]ध्यापन) —^c) K₁ 4 6 V₁ B₂ 6-9 D₂ 1 a₁ D₂ 1 n₁ D₂ D₂ 8 8 विशेषधर्मा; D₂ 7 'धर्म' (for 'धर्मो')

21 ^a) K₄ D₂ 1 n₁ D₂ 1 G₂ M₁ 5-7 पाशुपाल्य, K₁ पाशुपाल्यश्, D₂ 1 **पाल्य D₂ 1 om च —^b) K₂ वाणिज्य, D₂ 1 वाणिजा, D₂ 1 9 M₁ 5 6 वाणिज्या (for वाणिज्य) K₁ 2 4 विशां प्रभो (K₁ 'भो') (for विशामपि).

22 ^a) D₂ 1 om from धर्मा up to सवि (in 23^b) —^b) D₂ 1 वर्णानां परिकीर्तिता, G₂ 'नां च प्रकीर्तिता' —^c) D₂ 1 साधारण; D₂ 1 'णास् (for 'णास्) —^d) K₂ 1 तत् (for मे)

23 D₂ 1 om up to सवि (cf v 1 22) —^b) K₂ G₂ M₁ 5-7 प्रमाद; K₁ D₂ 1 7 प्रशम, B₂ (marg) प्रसाद, D₂ 1 प्रथम (for [अ]प्रमाद) K₁ T₂ G₂ M₁ 5-7 सविभागता (K₁ 'गिता'), D₂ 1 सवि भागिता (for सविभागिता) K₁ 2 [अ]ध्यप्रमाद' स्व

कर्मासु; K₄ प्रमाद स्वकर्मसु (submetric) —^c) K₁ 2 4 श्राद्ध कर्म; K₂ श्राद्धधर्म, G₂ श्राद्धकर्म (for श्राद्धकर्म) T G₁ 8 M₁ [आ]तिथेयत्वं (M₁ 'श्च') (for 'च च) —^d) B₂ 1 वा (for च)

24 ^b) K₄ M₂ शौच; K₂ 1 D₂ 1 5 शौचं (for शौच) K₁ D₂ 1 9 नित्यानसूयिता; D₂ 1 D₂ 1 8 'नुसूयता —^c) D₂ 1 a₁ आत्मा ज्ञान (for आत्मज्ञान) —^d) M₁ 6 साधारणो (for 'णा) D₂ 1 D₂ 1 स्मृता' (D₂ 'ता) (for नृप) K₁ 2 D₂ 1 D₂ 1 8 T₂ G₁-3 धर्म साधारणो (G₁ 'जे) नृप (D₂ 1 D₂ 1 स्मृत; D₂ 1 मत)

25 ^a) K₁ 2 4 ब्राह्मण क्षत्रियो वैश्यस् —^b) D₂ 1 reads from तय up to द्विजा (in 28^b) twice —^c) K₂ 1 यत्र (for अत्र) K₂ 1 आधिकारो (for अधी') ॐ C₂ 1 अधीकार, उपमर्गं घञ्यमनुष्ये यहलम् (Pāṇini 6 3 22) इति दीर्घं । ॐ —^d) K₁ D₂ 1 वर

26 For the repetition in D₂ of v 1 25 —^a) K₁ 2 D₂ 1 विकर्मा चास्थिता, K₄ B₂ 1 D₂ 1 D₂ 1 विकर्म चास्थि', K₂ विकर्म चास्थि', K₁ विकर्मा च स्थि'; B₂ (marg as in text) विकर्मसु स्थि'; D₂ 1 D₂ 1 (both times) विकर्म चास्थि', D₂ 1 विकर्मा चा स्थि', T G₁ 2 M₁ 5-7 विकर्मणि स्थि'; G₂ विकर्मे च स्थि' (for विकर्मा चास्थिता) —^b) K₂ B₂ 6-8 D₂ 1 a₁ D₂ 1 n₁ D₂ 1 8 8 पतन्ति (for पतन्ति) T₁ G₂ 1 निरये (for नृपते). —^c) K₁ 2 यथा वृत्तम्; B₂ 8 D₂ 1 यथासत्त्वम्, B₂ 9 T G₁ 2 M₁ 5-7 Ca यथासत्त्वम्, B₂ (marg) यथान्या यम्, D₂ 1 (both times) 8 9 यथा सत्यम्, G₂ यथा यत्नम् (for यथासन्तम्) ॐ C₂ 1 यथासन्त, यथाविहितम् । ॐ —^d) D₂ 1 आश्रित्य (for आश्रित्य) D₂ 1 [ह]व (for [ह]ह) K₁ 1 सुकर्मसु; G₂ M₁ 5-7 स्वकर्म

न चापि शूद्रः पततीति निश्चयो
 न चापि संस्कारमिहार्हतीति वा ।
 श्रुतिप्रवृत्तं न च धर्ममाप्नुते
 न चास्य धर्मे प्रतिषेधनं कृतम् ॥ २७
 वैदेहकं शूद्रमुदाहरन्ति
 द्विजा महाराज श्रुतोपपन्नाः ।
 अह हि पश्यामि नरेन्द्र देवं
 विश्वस्य विष्णुं जगतः प्रधानम् ॥ २८
 सतां वृत्तमनुष्ठाय निहीना उज्जिहीर्षवः ।

मध्ववर्जं न दुष्यन्ति कुर्वाणाः पौष्टिकीः क्रियाः ॥ २९
 यथा यथा हि सद्ब्रुत्तमालम्बन्तीतरे जनाः ।
 तथा तथा सुखं प्राप्य प्रेत्य चेह च शेरते ॥ ३०
 जनक उवाच ।
 किं कर्म दूषयत्येनमथ जातिर्महामुने ।
 संदेहो मे समुत्पन्नस्तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ ३१
 पराशर उवाच ।
 असंशयं महाराज उभयं दोषकारकम् ।
 कर्म चैव हि जातिश्च विज्ञेयं तु निशामय ॥ ३२

च (for स्वकर्मसु) K२ आश्रित्य स्वेषु कर्मसु ॐ C२
 आश्रित्य, अन्तवरावरवर्णवृत्त्याश्रयणेन । ॐ

27 For the repetition in D१, cf v 1 25 —^a)
 K१ वा (for च) G२ [अ]ति (for [अ]पि) D२ शूद्रा
 G२ पतितश्च (for पतति) K१ न, Da१ G२ ह, G२
 च (for [ह]ति) —^b) D२ (both times) वा (for
 च) K१, २ V१ B०-१ Da१ a१ D२ १ (both times) १
 G२ च; Dn१ D२ १ T G१ १ M१ lacuna (for वा)
 —^c) D२ T G१ M१ १-१ श्रुतिप्रयुक्त, D१ श्रुतप्रवृत्त,
 G२ श्रुतिश्च प्रयुक्त (for श्रुतिप्रवृत्त) D२ (both times)
 नव, D२ च न (by transp.) D२ १ वृत्तम्, T G१ १
 कर्म (for धर्मम्) D२ अश्रुते, T G१ १ सोश्रुते (for
 आप्नुते) —^d) D२ (both times) तवास्य धर्मे, G२ न
 ह्यधर्मे (for न चास्य धर्मे) K० धर्म, K१ धर्म, Da१
 धर्म (for धर्मे) K१ प्रतिसाधन (for पेधन) ॐ Cn
 धर्मे, आनृशंस्यादि (st 23-24) त्रयोदशकरूपे । ॐ

28 For the repetition in D१, cf v 1 25
 —^a) K१ D२ १ T२ वैदेहिक, G२ 'ह त (for हक)
 D२ १ वेद हि शूद्रा समुदाहरति ॐ Cn वैदेहक, विदे
 हेषु विदितम् । ये स्थूल शरीर त्यक्त्वा लिङ्गमेवात्मत्वेन प्रति
 पन्नास्ते विदेहा । [तेषां] मुक्तिर्जन्मद्वयेन व्यवहित्वा ॥ C२
 वैदेहेति सन्नद्धि । कदाचद् प्रजापतिवचन । द्विजा क, प्रजा
 पति, तत्सदृशब्राह्मणमुदाहरन्ति ॥ Cv वैदेहक, वैदेहक
 ब्राह्मण्या वैदयाजात (Amara 2 10 3) । ॐ —^b) K१
 D२ १ गुणोपपन्ना, D२ १ गुणप्र (for श्रुतोप) —^c)
 G१ १ दैवत (for देव) —^d) T G१ १ M१ १-१ C२
 प्रतिष्ठा (for प्रवानम्)

29 —^a) B२ Da१ a१ G२ वृत्तिम् (for वृत्तम्), K० १
 B०, १ १ Dn१ n१ D२ D२ १ १ १ G१ अधिष्ठाय; Da१ a१
 अनुष्ठाय; G२ lacuna (for अनुष्ठाय) —^b) K१ Dn१

T२ त्रिहीना, K२ १ Dn१ D२ १ १ G१ निहीनान्, K०
 V१ B० १-१ Da१ a१ नि (B२ marg त्रि) हीनानि; K१
 D२ १ निहीनम्, D१ हीनानपि, G१ त्रिहीनाश्च, G२
 *हीनापि, G२ निहीनश्च, M१ १-१ निहीनापि, Cn
 (gloss शूद्रा) निहीना (as in text) B२ १ १ Da१ a१
 उज्जिहीर्षयेत्, Dn१ n१ Cn (gloss आत्मानमुद्धर्तुमिच्छव)
 उद्धिहीर्षव (Dn१ 'या), G१ १ च जिगीषव, Cn
 (gloss कामादीन्दोषानुच्छेत्तुमिच्छव), C२ (gloss शूद्र
 त्वादात्मानमुद्धर्तुमिच्छव) उज्जिहीर्षव (as in text) —^c)
 K१ D१ G२ मध्ववर्जा; B१ Da१ वद्धा, Da१ 'वद्धा;
 M१ १-१ 'वर्ज्य (for 'वर्ज) K२ दुष्कृति, K१ दूषयति
 (for दुष्यन्ति) —^d) D२ कुर्वाणा K० १ B० १ १
 पौष्टिकी; B२ D१ की, D२ का, G१ 'क (for 'की)
 B२ D१ क्रिया

30 —^a) B१ om the first यथा K१ सद्ब्रुत्तान्, V१
 यद्ब्रुत्तम्, G२ सद्ब्रुत्तिम् (for सद्ब्रुत्तम्) —^b) D२ १ आव
 र्ति (for आलम्बन्ति) B० १ Da१ a१ आलयेदितरो जन,
 G२ आलम्बन्तिरे जना —^c) K१ प्राप (for प्राप्य)
 —^d) K० V१ B० १-१ Da१ a१ Dn१ n१ D२ D२ १ १
 Cn मोदते, M१ १-१ शोभते (for शेरते) T G१ १ नदति
 प्रेत्य चेह च

31 —^a) K० G२ [ए]तम् (for [ए]नम्) — M१ १-१
 om (hapl) 31^b-34^c —^b) K० V१ B० १-१ Da१ a१
 Dn१ n१ D२ D२ १ १ १ १ T१ अयो, T२ G१ १ उक्त (for
 अय) T२ जाति —^d) K० B० (marg as in text) १
 ततो (for तन्मे) K१ Dn१ D२ अर्हति (for अर्हसि)

32 M१ १-१ om 32 (cf v 1 31) V१ reads
 32-37 on marg —^b) K२ ह्यभय (for उभय) K१
 १ १ V१ B० D२ D२ १ दोषकारण (for 'कारकम्), —^c)
 K१ कर्म (for कर्म), D१ [ह]व; G२ [अ]पि (for [ए]व)

C 12. 10892
 B 12. 297 (e. 3)
 K 12 30 32

जात्या च कर्मणा चैव दुष्टं कर्म निषेवते ।

जात्या दुष्टश्च यः पापं न करोति स पूरुषः ॥ ३३

जात्या प्रधानं पुरुषं कुर्वाणं कर्म धिकृतम् ।

कर्म तद्दूपयत्येनं तस्मात्कर्म नशोभनम् ॥ ३४

जनक उवाच ।

क्वानि कर्माणि धर्म्याणि लोकेऽसिन्ध्वजसत्तम ।

न हिंसन्तीह भूतानि क्रियमाणानि सर्वदा ॥ ३५

पराशर उवाच ।

शृणु मेऽत्र महाराज यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।

यानि कर्माण्यहिंसाणि नरं त्रायन्ति सर्वदा ॥ ३६

संन्यस्याग्नीनुपासीनाः पश्यन्ति विगतज्वराः ।

नैःश्रेयसं धर्मपथं समारुह्य यथाक्रमम् ॥ ३७

प्रश्रिता विनयोपेता दमनित्याः सुसंश्रिताः ।

प्रयान्ति स्थानमजरं सर्वकर्मविवर्जिताः ॥ ३८

सर्वे वर्णा धर्मकार्याणि सम्य-

कृत्वा राजन्सत्यवाक्यानि चोक्त्वा ।

त्यक्त्वाधर्मं दारुणं जीवलोके

यान्ति स्वर्गं नात्र कार्यो विचारः ॥ ३९

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि पञ्चाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८५ ॥

K₁ ह; K₂ V₁ [ह]ह (for हि) K₆ B₁ ० D₂ 24
विजानीहि (for हि जातिश्च) —^d T₂ विशेष्य. D₁ ०
नु; D₂ T₂ च, D₁ मे (for सु) D₂ निशामय,
G₂ निरामया (for निशामय)

33 M₁ ६-१ om 33 (of v l. 31) V₁ reads 33
on marg —^b K₂ १ D₂ १ G₂ दुष्ट-; B₂ दुष्ट
(for दुष्ट) K₆ B₁ दुष्ट (B₁ 'ष्ट) कर्मा (B₁ 'मं) नि
सेवते; D₂ 1 24 D₂ ३ ३ दुष्ट कर्म न सेवते (D₂ 'से).
— G₂ om (hapl) 33²⁴ —^c G₁ यत् (for य)
—^d K₂ न करोष निशामय (sio).

34 M₁ ६-१ om 34²⁴ (of v l. 31). V₁ reads
34 on marg —^a D₂ (by corr) प्रधान (for 'न)
K₄ कुर्वाण (for पुरुष) —^b V₁ निष्ठ; D₂ १ T₁
G₂ धिष्ठित, T₂ G₁ दुष्कृत (for धिकृतम्) K₄ कर्म
धिकृतं पर (submetric) —^c D₂ १ स, T₁ त,
T₂ G₁ ३ क (for तद्) —^d K₁ कर्मैव, K₂ कश्चैव,
K₁ D₂ १ १ कर्म च; G₂ कर्मैव (for कर्म न)

35 M₁ ६-१ om the ref V₁ reads 35 on marg
—^a G₁ यानि (for कानि) K₆ १ D₂ 24 D₂ १ T₂
धर्माणि; M₁ ६-१ [अ]हिंसाणि (for धर्म्याणि) —^c D₁
हिंसति K₁ D₂ १ १ हि, T₂ ह (for [ह]ह) —^d
K₁ २ १ क्रियमानानि D₂ सर्वदा (for सर्वदा)

36 V₁ reads 36 on marg —^a K₆ B₁ १ ०
D₂ D₂ १ G₂ तन् (for सत्र) B₂ (marg as in text)
शृणुष्वैवमहाराज —^b M₁ ६ १ मा (for मां) M₂
[अ]र्थ (for रथं). D₂ परिपृच्छति; G₁ पर्यपृच्छसि
(for परि'), —^d T₂ सरान्. D₂ 1 24 24 24 (sio)

(for त्रायन्ति)

37 V₁ reads 37 on marg —^a D₂ 24 D₂
D₂ T₂ G₂ संन्यस्य (for सं) T₂ G₂ [अ]ग्निम् (for
[अ]ग्नीन्). K₁ corrupt, K₂ उपासीनात्, K₆ १ V₁
Bo ६-१ D₂ 1 24 D₂ D₂-4 ३ ० उदासीना (D₁ 'नो);
D₂ 24 उदासीना; D₂ १ उपासीत; M₁ १ 'सीता (for
'सीना) G₂ अन्वेषाम्निमुपासीनात् (sio). ☞ Cn संन्य
स्याग्नीन्, पारियाज्य कृत्वैत्यर्थं । ☞ —^b K₁ २ ६ मनसि
(K₁ 'सा) विगतज्वर (K₄ 'रा), V₁ B₁-१ न पश्यति
गत्ज्वरा; Bo न पश्यति विगतज्वरा (hypermetric),
D₂ 24 T G₂ ३ Cn तपस्वति गत्; D₂ १ १ ० G₂ M₁
६-१ नमस्व (D₂ G₂ M₁ ६-१ नमस्या; D₁ मनस्या) विगत-
ज्वरा (D₂ 'र) —^c K₆ V₁ Bo ६-१ D₂ 1 24 D₂
D₂ ३ ३ Cn (gloss योगम्) कर्मपथ (for धर्म') —^d
☞ Cn यथाक्रमम्, वितर्कविचारानन्दासिताख्यासु योग
भूमिषु पूर्वपूर्वभूमिकां त्यक्त्वा उत्तरोत्तरभूमिकामारुह्य । ☞

38 ^a D₂ १ प्रश्रिता; Cn (gloss अद्वावन्त')
प्रश्रिता (as in text) K₂ विनयोपेता; K₄ विनियो';
G₂ विनयोपेत. K₁ D₂ ० प्रकृत्या क्षमयोपेता —^b D₂
दमनिष्ठा (for 'नित्या) K₁ २ ६ D₂ १ M₂ सुश्रिता',
K₁ D₂ ० 'श्रिता; V₁ D₂ ३ सुश्रिता; B₁ सुश्रित',
Cn (gloss अतिसूक्ष्मबुद्धय') 'ता (as in text) —^c
D₂ om from प्रयान्ति up to दारुणं जी 1n (39^a)
K₁ प्रयाति D₁ अजर (by metathesis), G₁ (before
corr) अचिर (for अजर) —^d K₂ स्वर्गकर्म; D₂
सर्वकाम (for 'कर्म'), K₁ समारुह्य यथाक्रमं (= 37^d),
☞ Cp: सर्वकर्मविवर्जिता, संन्यासिनः । ☞

२८६

पराशर उवाच ।

पिता सखायो गुरवः स्त्रियश्च
 न निर्गुणा नाम भवन्ति लोके ।
 अनन्यभक्ताः प्रियवादिनश्च
 हिताश्च वश्याश्च तथैव राजन् ॥ १
 पिता परं दैवतं मानवानां
 मातुर्विशिष्टं पितरं वदन्ति ।
 ज्ञानस्य लाभं परमं वदन्ति

जितेन्द्रियार्थाः परमाप्नुवन्ति ॥ २

रणाजिरे यत्र शरायिसंस्तरे
 नृपात्मजो घातमवाप्य दह्यते ।
 प्रयाति लोकानमरैः सुदुर्लभा-
 न्निपेवते स्वर्गफलं यथासुखम् ॥ ३
 श्रान्तं भीतं अष्टशस्त्रं रुदन्तं
 पराङ्मुखं परिवर्हेत्स्व हीनम् ।
 अनुद्यतं रोगिणं याचमानं

C 12 10103
B 12. 286 77 4
K 12 303 4

39 Ds om up to दारुण जी (cf v 1 38) —^a)
 Ds om (hapl) from र्याणि up to नात्र का in (39^d)
 —^b) Ks कृत्या (sic), Da1 कृता (for कृत्या). —^c)
 Ks V1 Bo 7 s Cpp कर्म (Cp धर्म) (for [अ]धर्म)
 —^d) K1 D1 याति (for यान्ति) Dn1 स्वर्गे

Colophon Ś1 Ds Gs missing Ks s B1-s Da1 a1
 Dn1 n1 D1 Gs s M1-s absent — Sub-parvan
 K1 2 4 c 7 V1 Bo c 7 s Da3 a1 Dn1 n1 Ds D1-s
 1-s T G1-s M1 1-1 मौखधर्म — Adhy name K1
 2 4 c V1 Bo c 8 s Da3 a1 Dn1 n1 Ds D1-s पराशर-
 गीता; K1 Ds पराशरगीतासु वर्णधर्म, Ds परा**गीता
 — Adhy no (figures, words or both) Ks 21,
 B1 T1 G1 s 120, Dn1 i22, Dn1 Ds2 Ms 121,
 Ds 1016 (sic), T2 133, G2 136, M1 c 7 119
 — Śloka no Da1 Dn1 n1 Ds 39

286

☞ This adhy is missing in Ś1 Ds (cf v 1
 12 274 13, 283 15)

1 Gs resumes Ds परामर (for 'शर) —^a) K1,
 2 4 7 Ds 9 पितामहा (K1 'हो) ये, V1 T G1 s c पिता
 सहाया (V1 'यो) (for पिता सखायो) —^b) K1
 निर्गुण नाम, Ks Bs 7 Da3 a1 'णानां तु; Dn1 Ds Ds
 'णानां प्र, T G1-s c M1 1-1 'णाना हि (for 'णा नाम)
 ☞ Cn निर्गुणानाम्, भक्त्यादिहीनानाम् । ☞ —^c)
 K2 अनन्यभक्त्या (for 'भक्ता') —^d) Ds 7 वश्याश्च
 (for हिताश्च) K1 कश्याश्च; Ks Gs वश्याश्च, Ds 7

गम्याश्च (for वश्याश्च) K1 2 4 Bs (marg) भवति
 (for तथैव)

2 ^a) Da3 a1 पितामह (for पिता पर) K1 दैवत
 (for 'त) K1 नामवानां, G2 lacuna (for मानवानां)
 —^b) K2 विदांत (for विशिष्ट) Ds 5 7 T G1 s c
 परम (for पितर) B1 वदते — Ds 9 T1 transp
 2^d and 2^d —^c) T2 परमाप्नुवति, Gs c परम स्तुवंति
 (for 'म वदन्ति) — G2 reads 2^d twice —^d)
 K1 जितेन्द्रियार्थं Ks परमा वदति, G2 (first time)
 परम * वति (for 'माप्नुवन्ति)

3 ^a) G2 M1 7 यस्तु, Ms यनु (for यत्र) K2
 शराय, G1 नराभि (for श') Bs समरे (for -सस्त्रे)
 —^b) Dn1 दधमन (sic), Ds दह्यत; T2 दह्यते (for
 द) —^c) Gs M1 प्रयाति K1 असुरै, T1 G1-s
 अपरै (for अमरै) —^d) Ds2 तथा सुख; Ds यथा-
 सुख, T1 G1 s सुदुष्कर, T2 Gs M1 1-1 सुपुष्कल (for
 यथासुखम्)

4 ^a) Da3 a1 Ds1 Ds 8 श्रांतं (for श्रान्त) K2
 मीर, Da1 भीष्ट, Ds भीम (for भीतं) Bs (marg
 as in text) Ds 1 नष्ट, T G1 s c M1 1-1 व्यस्त-
 (for अष्ट) Da1 रुदत, Ds तु* (for रु*) —^b)
 Dn1 Ds Ds Cn पारिवर्हेत्स्व (for परि') G2 विहीन (for
 च हीनम्) ☞ Ca.p परिवर्हेत्स्व, चाहनादिभिः परिकरै ॥
 Cn पारिवर्हेत्स्व, रथाशकवचादिभिः । ☞ —^c) Dn1 Ds2
 Ds 8 अनुद्यत, Dn1 अविद्यतं, Gs अनुद्युक्त (for
 'द्यत) K2 Dn1 रोगिन, K1 रोगिनां, M1 रोहिणं
 (for रोगिण) Ks पावमान (for याच') —^d) Da3
 a1 नरो (for न वै) K1 2 हिंसेद्, Da3 Ds हिंसाद्

C 12.10605
P. 12 286/72. 4
K 12 103. 4

न वै हिंस्याद्बालवृद्धौ च राजन् ॥ ४
परिवहैः सुसंपन्नमुद्यतं तुल्यतां गतम् ।
अतिक्रमेत् नृपतिः संग्रामे क्षत्रियात्मजम् ॥ ५
तुल्यादिह वधः श्रेयान्विशिष्टाच्चेति निश्चयः ।
निहीनात्कातराच्चैव नृपाणां गर्हितो वधः ॥ ६
पापात्पापसमाचारान्निहीनाच्च नराधिप ।
पाप एव वधः प्रोक्तो नरकायेति निश्चयः ॥ ७
न कश्चिन्नाति वै राजन्दिष्टान्तवशमागतम् ।

सावशेषायुषं चापि कश्चिद्देवापकर्षति ॥ ८
स्निग्धैश्च क्रियमाणानि कर्माणीह निवर्तयेत् ।
हिंसात्मकानि कर्माणि नायुरिच्छेत्परायुषा ॥ ९
गृहस्थानां तु सर्वेषां विनाशमभिकाङ्क्षताम् ।
निधनं शोभनं तात पुलिनेषु क्रियावताम् ॥ १०
आयुषि क्षयमापन्ने पञ्चत्वमुपगच्छति ।
नाकारणात्तद्भवति कारणैरुपपादितम् ॥ ११
तथा शरीरं भवति देहाद्येनोपपादितम् ।

(for हिंस्याद्) M1 5-7 बालवृद्धे (for 'वृद्धौ')

5 °) K2 परिवहैः; B2 Dn1 n1 D3; D2 8 पारि
वहै (for परि') K2 समुपपन्नम्, K4 Bo 1 Dn1 n1
D2 D2 8 सुसयुक्तम्; G2 M1 5-7 'यत्तम् (for 'प
द्यम्) — °) K1 अस्पत (sic), K2 D2 D1 8 1 G1
उद्यत, Dn4 उद्यत (for उद्यत) G2 उद्यत तुल्यमा
गत — °) T G2 8 8 M2 1 Cp क्षत्रि- (for क्षत्रि)
K2 1 Dn2 D2 8 क्रामेत्; Bo 1 Dn1 n1 D2 D2 8 8
क्रमेत्; Dn4 क्रामेत्; D2 1 क्रामेत्; Cp (gloss
तेन सह युद्धमीहेत) क्रामेत् (for क्रमेत्) — °) B2
Dn4 क्षत्रियात्मक

6 °) K1 2 श्रीमा (K2 'या)न् (for श्रेयान्) — °)
K2 Bo Dn2 n1 वेति, D2 नेति, D2 चैव (for चेति)
K1 2 न श्रुत (for निश्चय) K1 विशिष्टाच्च नराधिप
— V1 reads 6°-7° on marg — °) K1 विहीनां,
K2 Dn1 T G1 8 8 M1 5-7 विहीनात् (for नि') B2
(marg as in text) G1 कारणाच्च, T2 प्रहीताश्च (for
कातराच्च) — °) K2 1 Bo 6-9 Dn2 n1 D2 D2 8 8
कृपाणाद् (for नृपाणां) Bo गर्हितो (for 'तो)

7 V1 reads 7 on marg — °) K1 2 G1 8 8 M1
5-7 विहीनाच्च, Dn4 निहिनाच्च (for निही') — °)
D2 वाध (sic), D1 वाम (for पाप) K4 Bo Dn1
n1 D2 8 एव, G2 येव (for एव) K2 युध', G1
[क्ष]धम', G2 विधि (for वध')

8 °) K1 2 D2 8 1 9 G2 त्रायते, Dn4 त्राहि वै;
Dn4 नाति वै (for त्राति वै) — °) K1 दिष्टांत, Dn1
दिष्ट, Cn (gloss सृष्टु) दिष्टान्त (as in text).
Dn4 वधम् (for -वधम्) V1 आगमत् (for 'तम्)
B2 दिष्टांतवधवर्तित — °) K2 Bo 6 1 9 Dn1 D2 चापि
(for चापि) D4 सावशेषायुष चापि; D2 1 सविशेषा
युष चापि, G2 सावशेषायुष चापि (sic) — °) K1 2 4

न कश्चिद्; K2 कश्चिद्देव; Dn1 n1 D2 D2 T G1 8 8
M1 5-7 कश्चिद्देव, D2 1 'देव (for 'देव) K2 B2
(marg as in text) [क्ष]व; B2 (marg) प्र, Dn4
[क्ष]य (for [क्ष]प). K1 कर्षति.

9 °) G1 समर्द्धे (for स्निग्धैश्च) K2 1 1 क्रिय
मानानि; K2 द्विपमाणानि (for द्विप') — G2 om.
(hapl) 9° — °) D2 कर्मानि, T G1 8 8 वि; M1
ह (for [ह]ह). D2 1 निवर्तयेत्, M1 1 'र्षये — °)
V1 सिंहात्मकानि (for हिंसा'). K2 1 Bo 8 (marg as
in text) Dn1 n1 D2 D2-1 8 8 T G1 8 8 सर्वाणि;
D2 1 तान्सर्वा (for कर्माणि). — °) K1 D1 8 पुरा
युष', T2 परायुष (for 'युषा). ॐ Cp परायुषा, पर
प्राप्य मासभक्षणेन न स्वजीवनमिच्छेत् ॥ C7 परायुर्नाश
यित्वा स्वयं न जीवेदित्यर्थः । ॐ

10 °) K1 D2 T G1 8 8 च (for तु) — °) K2
'काक्षितां ॐ Cn विनाश, वन्धक्षयम् । यद्वा, वि पक्षि'
परमात्मा, तेन (इत्यभावे तृतीया [Pāṇini 2. 3 21])
परमात्मभावेन, शं परमानन्दमभिकाङ्क्षतामित्यर्थः ॥ Cp.
विनाश, स्वजीवनार्थं परनाशमाकाङ्क्षताम् । ॐ — Dn2 as
om (hapl) 10° — °) T2 G2 M1 5-7 पुलिनेषु

11 °) G2 आयुषी क्षयमापन्न — °) D2 1 अपि
(for उप) — After 11°b, T G1 8 8 read 13°b
— °) K2 V1 Bo 6-9 Dn2 n1 D2 D2 8 8
तथा अकारणाद्भवति (hypermetric), K2 D2 9 तन्नासा
(D2 न चास्या)कारणाद्भवति (hypermetric), D2 1 अका
रणाद्भवति, T G1 8 M1 5-7 यथा अकारणं भवति; G2
तथा अकारणं हति ॐ Ca p [न]आकारणात् (Cp अकार
णात्), प्रयत्नादिविना । ॐ — °) G1 M1 8 कारणैर्, G2
कारणैर् (for कारणैर्) K2 उपसादिह; K2 Bo 6-9
Dn2 n1 D2 8 (before corr as in text) 1 1 पादितः
(for 'पादितम्) ॐ Ca कारणैर्, इंधराष्टकालादिभिः,

अध्वानं गतकश्चायं प्राप्तश्चायं गृहाद्गृहम् ॥ १२
द्वितीयं कारणं तत्र नान्यत्किञ्चन विद्यते ।
तद्देहं देहिनां युक्तं मोक्षभूतेषु वर्तते ॥ १३
सिरास्नाय्वस्थिसंघातं व्रीभत्सामेध्यसंकुलम् ।
भूतानामिन्द्रियाणां च गुणानां च समागमम् ॥ १४
त्वगन्तं देहमित्याहुर्विद्वांसोऽध्यात्मचिन्तकाः ।
गुणैरपि परिक्षीणं शरीरं मर्त्यतां गतम् ॥ १५

शरीरिणा परित्यक्तं निश्चेष्टं गतचेतनम् ।
भूतैः प्रकृतिमापन्नैस्ततो भूमौ निमज्जति ॥ १६
भाषितं कर्मयोगेन जायते तत्र तत्र ह ।
इदं शरीरं वैदेहं त्रियते यत्र तत्र ह ।
तत्स्वभावोऽपरो दृष्टो विसर्गः कर्मणस्तथा ॥ १७
न जायते तु नृपते कंचित्कालमयं पुनः ।
परिभ्रमति भूतात्मा घामिवाम्बुधरो महान् ॥ १८

C 12 1081a
B 12. 292f. 7-10
F. 12. 307 18

उपपादित, अर्जितम् ॥ Cn उपपादित, हठेन जलप्रवेशादिना
सपादितम् । ॐ

12 Ds 1 G1 om (hapl) 12^{ab} V1 reads 12^{ab}
on marg —^a) B8 (marg) यथा (for तथा)
Dn4 शरीरे (for 'र) —^b) K1 देहाइयो न (sic),
K4 'स्येन (sic), K6 'थेन, K7 Dn1 D4 9 'देव,
Das a1 देहातेन (for देहाद्येन) Das उपपादिकं (for
'पादितम्) M1 5-1 करणैरुपपादितं ॐ Cn देहात्
(स्वच्छोपे पञ्चमी [Vārttika on Pāpini 2 3 28])
देह प्राप्य । ॐ — D9 reads 12^a on marg —^a) B0
Das a1 M1 5-1 अध्वान, G2 अध्वन (for अध्वान)
K2 पतकश्; K7 D4 गतवाश्; D5 1 नृतकश्; T1
G1 6 च गतश्; M1 5-1 गतिकश् (for गतकश्) D4
वाय (for चाय) D9 अध्वान च तथाध्वान ॐ C5
गतकः, कप्रथय कुरमायाम् । ॐ

13 T G1 8 6 read 13^{ab} after 11^{ab} —^a) K7
D4 9 चात्र, T1 G6 वात् (for तत्र) —^b) K7 D4 9
किञ्चिन्नु (for किञ्चन) K6 B0 6-9 Das a1 D8 D2
G2 नान्यद्विद्यति (D82 'चेत्) किञ्चन, T G1 8 6 M1
5-1 किञ्चिदन्य न विद्यते —^a) K7 D4 5 1 तं देहं,
D9 द्देह (sic) (for तद्देह) Das a1 योगिनां (for
देहिनां) Cp (gloss योगेन नियमित) युक्त (as in
text) B8 T G2 8 M1 5-1 तद्देहं देहिना युक्त ॐ Cn
तद्देहम्, छीवत्वमार्पम् । ॐ —^a) K1 2 4 मुख्य, T
G1-3 6 M1 5-1 पच (for मोक्ष) ॐ Cp मोक्षभूतेषु
जीवन्मुक्तेषु यथा अपेक्षा विनैव शरीर विद्यति, तद्ददन्यस्या-
पीति भाव । ॐ

14 —^a) K1 4 6 7 V1 B0 6 7 Das a1 Dn1 n4 D8
D2 8 5 7-9 T1 G6 शिरा, B8 (marg as in text) 9
शिरः, G1 सिर; G3 शिरः (for शिरा-) K1
स्नाय्वस्थि, K7 स्नाय्वस्थि, B0 Das स्नाय्वस्थि (for
-स्नाय्वस्थि) B0 संघात् (for सघात्) D4 शिरास्ना
वस्थित यात्. —^b) D5 व्रीभत्सामेध्य. D8 G5 M1

5-1 सयुत (for सकुलम्) —^a) K7 D4 9 तु (for
च) —^a) K1 2 4 भूतानां घशमागत; D4 गुणा न तु
समागमं ॐ Cp समागम, समाहारम् । ॐ

15 —^a) T1 स्वरगत, G2 अट्ट (for स्वगन्त) —^b)
Das a1 ध्यानचित्का —^a) K2 परीक्षीण —^a)
K7 D4 9 T G1-3 6 M1 5-1 मदतां (for मर्त्यता)

16 —^a) Dn4 शरीरिणा, G1 'रिण (for 'रिणा)
—^b) D51 निश्चेष्ट (for 'ष्ट) D5 1 नि श्रेयो गतजी
वित —^a) K7 प्राकृतिम् (for प्र') B0 D4 आपन्ने,
D5 1 च (for चैत्). ॐ C5 प्रकृतिमापन्नैः महाभूतै
स्वां योनिं प्राप्ते । ॐ —^a) D5 1 तथा (for ततो).

17 —^a) D4 corrupt M1 1 तापित (for भाषितं).
—^b) B3 8 (marg) Dn1 M1 5-1 यत्र (for the first
तत्र) K1 2 4 च; T G1 हि (for ह) —^a) K1 2 4
B0 Das a1 T1 om (hapl) 17^{2d} —^a) K7 शरीर
(for 'र) M1 वैदेह —^a) D51 T2 G1 8 6 M6 1
त्रियते (for त्रियते) K6 T2 G1 तत्र (for यत्र) K6 1
V1 B5-3 Dn1 D5 D4 5 1. 9 G8 यत्र (for तत्र) K7
D5 5 7 9 च, G2 व (for ह) —^a) K1 तत्र (for
तस्व) K6 1 Das D4 9 G8 -प्रभावो (K6 'व), V1
-प्रवाशे; T G1 6 M1 5-1 प्रयाते (M5 'तो) (for
स्वभावो) K6 Das a1 दृष्टा (for दृष्टो) B5 1 9 तत्पुरा
(B1 तत्प्रसा, B2 तत्प्रवा)दपरो दृष्टा, D5 1 तत्र भाव
परो दिष्टो —^a) D51 D2 8 (marg) 8 विमर्द; G2
निमर्ग (for दि')

18 —^a) K6 1 B0 8 9 D4 9 न त्रि (K6 नृ)यते (for
तु नृपते) —^b) K2 6 7 B2 D4 G2 8 9 किञ्चिद् (for
क) K2 पुन (for अय) —^a) B8 (marg as
in text) नद्याम्, T1 G6 दिवीच (for घामिव) B0-9
Das a1 D1 यथा (for महान्) K6 यामिवाजघरो यथा
(sic)

19 —^b) K2 4 6 प्राप्येत् (for 'ह) G2 तनयं (for

C 12 10918
B 12 2067719
K 12 209 19

स पुनर्जायते राजन्प्राप्येहायतनं नृप ।
मनसः परमो ह्यात्मा इन्द्रियेभ्यः परं मनः ॥ १९
द्विविधानां च भूताना जङ्गमाः परमा नृप ।
जङ्गमानामपि तथा द्विपदाः परमा मताः ।
द्विपदानामपि तथा द्विजा वै परमाः स्मृताः ॥ २०
द्विजानामपि राजेन्द्र प्रज्ञावन्तः परा मताः ।
प्राज्ञानामात्मसंबुद्धाः संबुद्धानाममानिनः ॥ २१
जातमन्वेति मरणं नृणामिति विनिश्चयः ।
अन्तवन्ति हि कर्माणि सेवन्ते गुणतः प्रजाः ॥ २२
आपन्ने तूत्तरां काष्ठां सूर्ये यो निधनं व्रजेत् ।

नक्षत्रे च मृहर्ते च पुण्ये राजन्स पुण्यकृत् ॥ २३
अयोजयित्वा क्लेशेन जनं पुण्यं च दुष्कृतम् ।
मृत्युनाप्राकृतेनेह कर्म कृत्वात्मशक्तिः ॥ २४
विपमुद्बन्धनं दाहो दस्युहस्तात्तथा वधः ।
दंष्ट्रिभ्यश्च पशुभ्यश्च प्राकृतो वध उच्यते ॥ २५
न चैभिः पुण्यकर्माणो युज्यन्ते नाभिसंधिजैः ।
एवंविधैश्च बहुभिरपरैः प्राकृतैरपि ॥ २६
ऊर्ध्वं हित्वा प्रतिष्ठन्ते प्राणाः पुण्यकृता नृप ।
मध्यतो मध्यपुण्यानामधो दुष्कृतकर्मणाम् ॥ २७
एकः शत्रुर्न द्वितीयोऽस्ति शत्रु-

[आ]यतन) K1 ० नृप, B3 (marg as in text)
यथा, T G1 १ ० पुन (for नृप) — °) ॐ Cp
मनस' परम इति, मनोद्वष्टा ह्यर्थे । ॐ

20 °) K6 V1 Bo ०-१ Das a4 Dn1 n4 Ds D3 १
१ १ १ T1 G1 १ Mr Cp १ (gloss जङ्गमाजङ्गममेदेन द्विप्र
काराणाम्) द्विविधानां (for द्विवि') — °) K1 D1 १
मता (for नृप) — V1 reads 20^{ad} on marg
— °) D4 सदा (for तथा) — °) K1 द्विपाद' ; K2
T1 G1 १ ० Mr द्विपादा ; D4 द्विपदा (for 'दा) K4
परमे K1 १ 4 नृप ; B8 तथा (for मता) — B9
om. (hapl) 20^{ad} D5 १ om (hapl) 20^a-21^b — °)
K1 १ T1 G3 M1 ० १ द्विपादानाम् (for द्विप') V1
द्विपदामेव च तथा — °) G2 तु (for वै) K1 १
गता ; K4 ० १ D4 १ G2 मता (for स्मृता.)

21 K1 १ 4 D5 १ om (hapl) 21^{ab} (for D5 १,
of v 1 20) — °) D4 G2 प्रजावत (for प्रजा').
— °) K1 ० १ Dn1 T1 G1 M1 ० १ प्रज्ञानाम् (for प्रा')
D4 om (hapl) संबुद्धा' D5 संबुद्ध' ; D1 'द्वे (for
'द्वि') — °) D5 १ अमायिन (for 'निन)

22 °) K1 अव्येति (for अन्वेति) — °) T2 प्रत-
प्यति (for अन्तवन्ति) K6 B9 वि (for द्वि) — °)
D6 सेवते D8 (marg as in text) गुणित (for गुणत)
K4 प्रजा ॐ Cp गुणत' विपयलोभात्, रजस्तमोगुणवि
शेषाद्वा । ॐ

23 °) K1 भूतरा (for तूत्तरा) K2 आपक्षेयंतुरा
काष्ठां (sic), Das a4 'समुत्तरां काष्ठां — °) T G1 १
गत' (for व्रजेत्) D4 सूर्ये याति धनं व्रजेत्. — °)
Das a4 प्राप्य ; T1 G6 पूज्यो (for पुण्ये) Das सु

(for स)

24 °) K1 D4 १ १ G2 सं (G2 आ) योजयित्वा (for
अ'). — °) K1 १ विष्ठाव्य, K6 १ D5 (by oorr)
D4 १ १ १ T G2 १ ० M1 १ १ प्राप्य च ; G1 प्राप्य च
(for ग्राह्य च) — °) K1 Dn1 n4 Ds Kumbh ed
C5 (gloss भृगुपतनाग्निप्रवेशादिना) [आ]त्मकृतेन, K6
D3 १ (marg.) १ G2 [अ]प्र' ; G7 (gloss पूर्वकर्मस्व-
भावादागतेन) प्राकृतेन (for [अ]प्रा') B8 [ह]ति (for
[ह]) — °) D4 मृत्यु (for कर्म) B8 T1 G6 तु
(for [आ]म). K4 Das Dn1 n4 Ds D3 १ शक्तिभि'
(for 'त्)

25 °) G1 उद्बन्धन (for उद्बन्धन) K1 चाहो (for
दाहो) — °) K1 हस्तात् (sic) (for हस्तात्) K3
वध' (for वध) — °) D5 T2 दष्टेभ्यश्च K1 पशु
भ्याश्च, G2 नस्त्रिभ्यश्च D4 om च — °) T1 G6
मृत्युर् (for वध')

26 °) Dn4 D4 वा (for च) — °) K4 ० V1
Bo १ १ Das a4 Dn1 n4 Ds D2 १ १ M1 १-१ चाभि ,
T G1 १ ० त्वभि (for नाभि) K4 सनिजै', D5 १
सधितै (for 'जै) ॐ Ca अभिसंधिजै', बुद्धिपूर्वकतै ॥
C5 अभिसंधिकृतै । ॐ — °) D5 अपरै' (for अपरै)
Dn4 प्रकृतैर्

27 °) K6 १ V1 Bo ० १ १ (marg) १ Das a4
Dn1 n4 D3 १ १ १ T2 G6 Mr भित्त्वा, B8 (orig)
कृत्वा, G1 गत्वा (for हित्वा) D4 प्रतिष्ठते ; D5 १
प्रपद्यते — °) D4 पुण्या (for प्राणा) K6 V1 Bo
० १ १ Dn1 n4 Ds D2 १ १ G1 पुण्यवर्ता ; T2 'कृतो (for
'कृता'). — °) K6 पुण्यानाम् (for -पुण्यानाम्).

रज्ञानतुल्यः पुरुषस्य राजन् ।
 येनावृतः कुरुते संप्रयुक्तो
 घोराणि कर्माणि सुदारुणानि ॥ २८
 प्रबोधनार्थं श्रुतिधर्मयुक्तं
 वृद्धानुपास्यं च भवेत् यस्य ।
 प्रयत्नसाध्यो हि स राजपुत्र
 प्रज्ञाशरेणोन्मथितः परैति ॥ २९
 अधीत्य वेदांस्तपमा ब्रह्मचारी
 यज्ञाञ्शक्त्या संनिस्तृजेह पञ्च ।
 वनं गच्छेत्पुरुषो धर्मकामः

श्रेयश्चित्वा स्थापयित्वा खवंशम् ॥ ३०
 उपभोगैरपि त्यक्तं नात्मानमवसादयेत् ।
 चण्डालत्वेऽपि मानुष्यं सर्वथा तात दुर्लभम् ॥ ३१
 इयं हि योनिः प्रथमा यां प्राप्य जगतीपते ।
 आत्मा वै शक्यते त्रातुं कर्मभिः शुभलक्षणैः ॥ ३२
 कथं न विप्रणश्येम योनितोऽस्या इति प्रभो ।
 कुर्वन्ति धर्मं मनुजाः श्रुतिप्रामाण्यदर्शनात् ॥ ३३
 यो दुर्लभतरं प्राप्य मानुष्यमिह वै नरः ।
 धर्मावमन्ता कामात्मा भवेत्स खलु वञ्चयते ॥ ३४
 यस्तु प्रीतिपुरोगेण चक्षुषा तात पश्यति ।

C 12. 10555
 B 12 2907] 3
 K 12 203 35

28 °) V₁ Bo om न —^b) B₃ (marg) अज्ञात ;
 D₁ अज्ञान (for अज्ञान) —^c) M₁ ६ १ [अ]र्षवत्
 (for [आ]वृत) T₂ G_६ घोररूपो (for संप्रयुक्तो).

29 °) D₂ प्रबोधनार्थं (for प्रबो) T G_{1-३} ६ M₁
 श्रुत (for श्रुति) K_६ -कर्म (for धर्म) T G₁ १ ६
 युक्तान् (for युक्त) —^b) K₁ V₁ Bo ३ Da_३ a₁ Dn₁
 n₁ D_३ D_{2-३} १ ३ T G₁ ३ ६ M_६ उपास्य (for उपास्य)
 K_६ V₁ Bo ३ Da_३ a₁ Dn₁ n₁ D_३ D_३ ३ ३ M_६ प्र,
 D₁ ३ १ [ए]व, T G₁ ३ ६ [इ]ह (for च) K₁ D₁ ६
 १ ९ भवेत्, Dn₁ भवेत्, T G₁ ३ ६ भवेत्, G_३ M₁
 ६-१ भवेत्तु (for भवेत्) D_३ यश्च, T₁ G₁ बुद्धं, T₂
 G_३ ६ बुद्धि (for यत्) ☞ Ca p वृद्धानुपास्य क्रियते
 यत्कर्म तद्वृद्धानुपास्यमिति तद्विधान्तम् । ☞ —^c) K₁ D₁ ६
 मात्प्रोपि, T G₁ ३ ६ -साध्येन (for साध्यो हि) D_६
 om हि K_६ १ V₁ B₁ ३ (marg) ९ Da_३ a₁ D_३ D₁
 ३ १ राजपुत्र (for पुत्र) —^d) K_३ प्राज्ञा, D_३ १ प्रज्ञा
 (for प्रज्ञा) K₁ प्रज्ञाशरैरोन्मथित K₁ D_३ ९ परैति;
 Cp (gloss) अत्यन्तलय भोक्ष गच्छति परैति (as in text)
 ☞ Ca उन्मथित, वाहित । ☞

30 °) Bom ed वेद (for वेदास्) —^b) V₁
 यज्ञाश्च, Bo प्रज्ञान, G_६ यज्ञ च (for यज्ञाञ्) K_६ १
 V₁ Bo १ ९ Da_३ a₁ Dn₁ n₁ D_३ D_३ ३ ३ सनिगृह्य,
 D_३ चक्षुषा, D₁ चक्षुषा (for सृज्य) Da_३ च (for
 [इ]ह) D_३ १ पृव (for पञ्च) —^c) K₁ D₁ ९ वने
 (for वन) —^d) G_३ lacuna for श्रेयश्च K_६ १
 Bo ३ (marg) Da_३ Dn₁ D_३ D_३ ३ १ ३ स्थित्वा, Dn_३
 स्थिता, T G₁ ३ ६ M₁ ६-१ कृत्वा, G_३ lacuna (for
 चित्वा) D_३ स्ववशे ☞ Ca (reading श्रेयस्थित्वा)
 श्रेयोऽस्यर्थं विद्वति सनद्धो भवतीति श्रेयस्थित्वा, भोक्षकाम ।

आतो मनिन्कनिन्वनिपश्चेति कनिन्वन्तोऽस्य शब्द (Pāṇini 3
 2 74) । ☞

31 °) K₁ २ ४ अभि, D_३ १ ९ परि (for अपि).
 —^b) K_६ V₁ Bo ६ १ ३ (marg) ९ Da_३ a₁ Dn₁ n₁ D_३
 D_३ ३ ३ T G_{1-३} ६ M₁ ६-१ ना (Da_३ मा) रमान साद (D_३
 'घ) येन्नर —^c) K_६ V₁ चाण्डालवे; T₁ G_३ ३ ६
 चण्डालवे —^d) D_३ सर्वतस् K_६ Bo ६ (orig) १
 Da_३ a₁ Dn₁ D_३ D_३ ३ ३ शोभते; V₁ B_३ (marg)
 Dn₁ T_३ G₁ ३ M₁ ६-१ शोभन् (for दुर्लभम्) T₁ G_३ ६
 सर्वथा तद्य (G_३ तात) शोभन्

32 °) G₁ योनि (for योनि) —^b) D_३ यं (for
 यां) K₁ पृथिवी (for जगती) K₁ पते, D_३ तले
 (for पते) —^c) K₁ B_३ (marg as in text) D_३ ९
 M₁ ६ १ ज्ञातु (for त्रातु)

33 °) Da_३ T_३ तु (for न) K₁ ३ V₁ D_३ १ T₁
 G₁ ६ विप्रण (K₁ ३ 'न) इयेत्, K_६ D_३ 'स्येम्, K₁
 'स्येम्, M₁ इयेन्म (for इयेम्) ☞ Cp विप्रणश्येम्,
 विप्रणाशो वृथाभोगेन निष्फलीकरणम् । ☞ —^b) B₁ योनि
 मस्या, D_३ यानिचोस्या (sic), D_३ १ योनेत्स्या (for
 योनितोऽस्या) —^c) Dn₁ मनुया (for 'जा). —^d)
 Da_३ a₁ श्रुति, T G₁ ३ ६ वेद (for श्रुति) G_६
 वेदनात् (for दर्शनात्)

34 °) G_३ मानुष्ये; G_३ मनुष्य K_६ Bo ३ ३ ९
 Da_३ a₁ Dn₁ n₁ D_३ D_३ ३ ३ T G₁ ३ ६ द्विपते, K₁
 D₁ ३ १ ९ सतत; B₁ लभते; G_३ M₁ ६-१ प्रभव (for
 इह वै) —^c) D_३ १ धर्मात्मा न च कामात्मा —^d)
 K_३ D_३ १ G_६ transp. स and खलु. K₁ ३ ४ पद्यते;
 D₁ वंचते; T G_{1-३} ६ M₁ ६-१ वचित (for वञ्चयते).

श्रेयसोऽर्थे विधीयन्ते नरस्याह्निष्टकर्मणः ॥ ४०

भीष्म उवाच ।

एतद्वै सर्वमाख्यातं मुनिना सुमहात्मना ।

विदेहराजाय पुरा श्रेयसोऽर्थे नराधिप ॥ ४१

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि पञ्चशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८६ ॥

२८७

भीष्म उवाच ।

पुनरेव तु पप्रच्छ जनको मिथिलाधिपः ।

पराशरं महात्मानं धर्मे परमनिश्चयम् ॥ १

किं श्रेयः का गतिर्ब्रह्मन्कि कृतं न विनश्यति ।

क गतो न निवर्तेत तन्मे ब्रूहि महामुने ॥ २

पराशर उवाच ।

असङ्गः श्रेयसो मूलं ज्ञानं ज्ञानगतिः परा ।

चीर्णं तपो न प्रणश्येद्वापः क्षेत्रे न नश्यति ॥ ३

छिन्नाधर्ममयं पाशं यदा धर्मेऽभिरज्यते ।

दत्त्वाभयकृतं दानं तदा सिद्धिमवाप्नुयात् ॥ ४

मुनिना) K₄ B₉ स (for सु) K₇ B₈ (marg as in text) D₄ ० मुनिना धर्मं (D₁ 'र्म)दर्शिना —^a) K₂ विचेद (for विदेह) —^d) K₁ [५]र्षो; K₇ D₄ ० [५]र्षं (for र्षे) K₆ V₁ B₆ १ D₂ 21 जनाधिप (D₂ 'प') (for नरा)

Colophon. Ś₁ D₆ missing K₂ १ B₁₋₈ D₂₁ 22 D₂ 23 D₁ G₂ १ M₂₋₄ absent — Sub-parvan K₁ १ ४ ० १ B₆ १ ० D₂ 21 D₂ D₂ 2-5 १-० T G₁₋₈ ० M₁ १-१ मोक्षधर्म — Adhy name K₁ १ ४ ० V₁ B₆ ०-2 D₂ 21 D₂ D₂ १ १ १ M₂ ० पराशरगीता, K₇ D₁ १ ० पराशरगीतासु वैराग्योपदेश; G₆ पराशरजनकसवादे कर्मप्रशंसा — Adhy no (figures, words or both) B₇ D₂ 21 D₂ 21 M₂ 122, D₂ 123, D₂ 1 T₁ G₁ १ ० 121, D₂ 1017, T₂ 134, G₂ 137, M₁ ० १ 120 — Śloka no D₂ 21 D₂ 41, D₂ 21 D₂ 42

287

☞ Thus adhy 18 missing in Ś₁ D₆ (cf v l 12, 274 13, 283 15)

1 ^a) K₇ D₄ १ च (for तु). —^b) K₆ मिथिलाधिप, D₂ १ 'पति' (for 'धिप') —^c) K₁ पराशर-

2 Before 2, MSS 122 जनक उवाच —^a) ☞ C₆ गति परमगतिसाधनम् । ☞ —^b) D₂ 21 कृते;

G₂ गतिर (for कृत) —^c) T G₁ १ ० गत्वा; M₇ गते (for गतो) K₃ विवर्तते; K₂ विवर्तेत, K₆ T G₁ १ ० निवर्तते (for 'तेत) —^d) K₆ B₆ ० १ १ (marg) ० D₂ 21 D₂ 2 १ महामते; D₂ 21 पितामह, D₂ पराशर, T G₁₋₈ ० M₁ १ ० द्विजोत्तम (for महामुने)

3 D₂ पराशर (for 'शर) —^b) D₂ om (hapl) ज्ञान K₁ ४ ज्ञानाज्ञान; K₇ D₂ ० ज्ञान नाम; M₆ ज्ञानं ज्ञान (for ज्ञान ज्ञान) K₆ पर; D₂ 21 परा; D₂ १ पर; M₁ १-१ वरा (for परा) K₂ ज्ञानज्ञा चयोगति पुरा (210), T G₁ १ ० ज्ञान चैव परा गति, G₂ ज्ञान का न गति परा —^c) D₂ 21 चीर्णो; D₂ चीर्णे (for चीर्ण) D₂ 21 om न K₁ प्रनश्येद्, K₂ नश्येद्वा (for प्रणश्येद्) —^d) K₁ ४ वास, K₂ १ B₆ १ (marg as in text) D₂ 21 D₂ 2 Cnp चीज; V₁ D₂ १ वास; M₁ ० वाच (for वाप) K₂ D₂ 2 क्षेत्रेण (for क्षेत्रे न) T G₁ १ ० ससिद्धो न निवर्तते ☞ C₂ क्षेत्रे तीर्यादौ, वापो दानम् ॥ C₂ p वाप दानम्, क्षेत्रे सत्पात्रे (C₂ चीजमिति पाठे चीजमिव न्युत्सम्) । ☞

4 ^a) T G₁ १ ० सगात्मकं (for [अ]धर्ममयं) —^b) D₂ १ T G₁ १ ० यदा (for यदा) D₂ 2 धर्मेण, D₂ १ G₆ धर्मोभि, G₁ धर्मे हि (for धर्मेऽभि) M₁ १-१ न सज्जते (for ऽभिरज्यते) —^c) G₂ दत्त्वा (for दत्त्वा) G₆ दत्त्वा भूत्वाभय दान; C₇ दत्त्वाभय कृत ज्ञानं. —^d) G₁ १ ० तथा (for तदा) K₆ V₁ B₆ ० १ ० D₂ 21 D₂

C 12. 10940
B 12. 291(a) B
K 12 204 B

यो ददाति सहस्राणि गवामश्वशतानि च ।
अभयं सर्वभूतेभ्यस्तदानमतिवर्तते ॥ ५
वसन्विषयमध्येऽपि न वसत्येव बुद्धिमान् ।
संवसत्येव दुर्बुद्धिरसत्सु विषयेष्वपि ॥ ६
नाधर्मः श्लिष्यते प्राज्ञमापः पुष्करपर्णवत् ।
अप्राज्ञमधिकं पापं श्लिष्यते जतु काष्ठवत् ॥ ७
नाधर्मः कारणापेक्षी कर्तारमभिमुञ्चति ।
कर्ता खलु यथाकालं तत्सर्वमभिषद्यते ।

Da Ds s s Gs Ms १-१ अवाप्तुते (for 'मुयात्'). Da
Dns तदा ममभिषद्यते Cn मिद्धिम्, धिचिर्तन
स्थानम् । ॐ

5 ^b) Bs यश्च, Dav as जय (for सज्ज) — V1
reads 5^a-6^a on marg — ^c) K1 s r Ds c Mr यश्च;
Dns स च (for सर्व). ॐ Cp अभयदान सत्याम् । ॐ
— ^d) Ks त दानम्, Ke Bo १-१ Das as Dns Ds
Ds s T Gs मदा सन्, Gs a म दानम् (for तदानम्)
Ke Bo ० १ ० Dns Ds s Gs जभि T1 Gs जनु;
Ms हति (for जति)

6 V1 reads 6 on marg — ^c) Ds r म (for
स) — ^d) Ds अवसन् (for जमासु) T1 च (for
[ज]पि)

7 ^a) K1 न धर्मं, Ds1 नाधर्मा (for 'र्मं') K1 r
Bs Ds s r ० छि (D. [also]हि)प्यति; K- s छिश्यति,
B1 श्लिष्यति, Das Ds छिप्यते; T1 G1 हृष्यते (for
छि') Das प्राज्ञ, Ms ० १ प्राज्ञे; Ms प्राज्ञैर् (for
प्राज्ञम्) — ^b) Bo s (marg as in text) Dns ns
Ds Ds s s पय, Ms १-१ द्याप (for द्याप) K1 s
पत्रवत्, Ks पत्रवान् (for पर्णवत्) — ^c) Das as
राजन् (for पाप) — ^d) Ks छिश्यते, Das श्लिष्यते;
G1 श्लिष्यते (for छि') ॐ Cn जतु लाक्षा, वाष्टि पृथ
सज्जते । ॐ

8 ^a) Ke Ds १ नाधर्मं, Mr न धर्मं K1 s s r
Ds ० कारणापेक्षी, Bs कारणापेक्षी, Ds1 Ds १ कारणा
पेक्षी; Gs कारणापेक्षी, Gs 'णापेक्ष' (for णापेक्षी).
ॐ Cn कारणा, फलदानात्मिका क्रिया, तसिर्बुध्यपेक्षी ॥
Cs फलानुभवाख्य कारणापेक्षित्वम् । ॐ — ^b) K1 s r
Ds १ ० अव-, Ds1 अधि; Ds जनु (for जभि).
T1 G1 पिचति, Gs -गच्छति (for मुञ्चति) — ^c)
Ds १ यथाकाले; Gs 'काम (for 'काल). — ^d) Bo

न भिद्यन्ते कृतात्मान आत्मप्रत्ययदर्शिनः ॥ ८
बुद्धिकर्मन्द्रियाणा हि प्रमत्तो यो न बुध्यते ।
शुभाशुभेषु सक्तान्मा प्राप्नोति सुमदङ्गयम् ॥ ९
वीतरागो जितक्रोधः सम्यग्भवति यः मदा ।
विषये वर्तमानोऽपि न म पापेन युज्यते ॥ १०
मर्यादायां धर्मसोतुर्निबद्धो नैव सीदति ।
पुष्टस्रोत इवायत्तः स्फूर्तिर्भवति संचयः ॥ ११
यथा भानुगतं नेत्रो मणिः शुद्धः समाधिना ।

१-१ Das as Dns ns Da Ds s s ठत् ममभिषद्य (Bs
Ds 'चि'ते, Gs तदा ममभिषद्यते — ^a) Das निष्यते,
Dns भिष्यति; Ds १ विषये, Gs हि ईद (for
भिद्यन्ते) K1 s शृणुमानम्; Ds1 'त्मा (for 'त्मान)
ॐ Cn मिद्यन्ते, सर्वकर्तृ हि श्रयन्ति ॥ Cp तेषां मेद
बुद्धिर्न जायते ॥ Cs भिद्यन्ते, सामान्यरूप पृथग्भवति । ॐ
— ^c) Das स्फूर्तिः; Gs इति (for स्फूर्ति) Ks
सामप्रत्ययदर्शिन

9 ^a) K1 s बुद्धिकर्मन्द्रियाणा हि, Bs Das as बुद्धि
रा (Bs 'दिका)पेन्द्रियाणां हि; Ds1 कर्मन्द्रियाणां हि — ^b)
Ks Gs ये (for यो) K1 s [३]बुध्यते; Ks न बुध्यते,
K1 Ds ० न बुध्यति; Gs [३]बुध्यते (for न बु)
ॐ Cn बुध्यते; बुध्यतिमितौ तेषां ॥ ॐ — ^c) Ks
शुभाशुभेषु K1 s r V1 Bs Ds s Gs Ca सक्तान्,
Ks Dns ns [म]मत्तान्, Ke Bo सक्तान्, Ds १
युक्तान्, Gs मत्तान् (for सक्तान्) Das as Ds
शुभाशुभे प्रसक्तान् — ^d) Ds स (for सु)

10 ^a) Ke वीतरागो, Ds 'रागे (for 'रागो) Bs
(marg) मयक्रोध (for जित') — ^b) Bs विषयैर्
(for 'चे) — ^c) K1 s V1 श्लिष्यते (for बुध्यते)
B1 न स पापं स बुध्यते

11 ^a) Ks Bs मर्यादाया K1 s यथा (for धर्म).
Ke -मेतु (for मेतुर) — ^b) Ke निर्वधो; Das as
निबद्धो, Dns निर्वधो (for निबद्धो) K1 s Ds १ ०
T Gs १ ० नाव; B1 lacuna (for नैव) ॐ Cp मर्या
दायां निबद्धो वर्धत एव ॥ Cv मर्यादायां रक्षितायाम् । ॐ
— 11^c is damaged in Br. — ^c) Ks पुष्टस्रोत; K1
Bo पुष्टस्रोत; Bo पुष्ट स्रोत; Das पुष्ट स्रोत; Ds ०
पुष्ट स्रोत; Ds १ पुष्ट स्रोत; Gs प्रसृत; Gs विष्टस्रोत
(for पुष्ट) Ke V1 Bo a. s ० Das as Dns ns Ds
Ds s T Gs १ ० इवासक्त; K1 Ds १ ० इवायात्;
Ds १ इवाजात्; Cv (gloss पुष्ट) इवायत्त (as in

आदत्ते राजशार्दूल तथा योगः प्रवर्तते ॥ १२

यथा तिलानामिह पुष्पसंश्रया-

त्पृथक्पृथग्याति गुणोऽतिसौम्यताम् ।

तथा नराणां भुवि भावितात्मनां

यथाश्रयं सत्त्रगुणः प्रवर्तते ॥ १३

जहाति दारानिहते न संपदः

सदश्रयानं विविधाश्च याः क्रियाः ।

त्रिविष्टपे जातमतिर्यदा नर-

स्तदास्य बुद्धिर्विपयेषु भिद्यते ॥ १४

प्रसक्तबुद्धिर्विपयेषु यो नरो

यो बुध्यते ह्यात्महितं कदाचन ।

स सर्वभावानुगतेन चेतसा

नृपामिषेणेव ह्यपो विकृष्यते ॥ १५

संघातवान्मर्त्यलोकः परस्परमपाश्रितः ।

कदलीगर्भनिःसारो नौरिवाप्सु निमज्जति ॥ १६

न धर्मकालः पुरुषस्य निश्चितो

text). —^d) K1 २ १ B3 ० Das D4 ० M1 ६-१ स्फौटी, D4 G2 स्फितिर, T G1 ३ ० स्त्रिरी (for स्फीती)

12 ^a) M1 यदा (for यथा) K1 मानुगते (for 'गत) —^b) K6 मणि, D2 G1 मुनि (for मणि) K1 Das D3 D4 ० G2 ० शुद्ध, D5 १ शुद्ध (for शुद्ध) T1 G1 समाधिग (for 'धिना) ❀ Cn समाधिना, नियमेन दृष्टान्ते । दार्ष्टान्तिके तु समाधिना, ध्यानेन ॥ Cp समाधिना विरजीकरणेन । ❀ —^c) K6 शार्दूल (for 'शार्दूल) —^d) K6 D5 यथा (for तथा)

13 G2 om (hapl) 13 —^a) T1 G1 ३ ० [श]नि लनाम् (for तिलां). K1 २ V1 ह्व (for ह्व) Bom ed पुष्य (for पुष्प) Dn4 D5 १ T1 सश्रयः; M1 सचक्षत् (for संश्र) —^b) D5 १ यथा (for पृथग्). M1 १ भाति (for याति) K6 १ V1 Bo ३ ० Das a4 D5 D5 ० T G5 M1 ६-१ गुणोपि; D5 १ गुणैश्च; G1 गुणोप (for गुणोऽति) K6 D2 सौम्यता, K1 साम्यता; D51 D5 ० T2 G5 C5 (gloss पुष्पगन्धसमस्वम्) Cv (gloss एकप्रकारताम्) साम्यता; D52 साम्य (for -सौम्यताम्) ❀ Cn सौम्यता, रम्यताम् । ❀ —^c) V1 Bo १ ३ Das a4 Dn1 n4 D5 D5-4, 8 G6 तु वि (for भुवि) —^d) B6 १ ३ (marg) ० Das a4 सर्व; D5 १ सत्य- (for सत्त्व) ❀ Cn यथाश्रयं, पुन पुनर्वा सनाभ्यासाद्बहुल, सदमावेश्य । ❀

14 D52 reads 14^{ab} on marg —^a) D41 दाराश्, G2 राजन् (for दारान्) K6 Bo ० १ ३ (marg) ० Das a4 Dn1 n4 D5 D2 ३ ३ च जहाति, K1 D3 ० विजहाति, V1 B5 (orig) ह्व याश्च, D5 १ ह्वतेपि; T G1 ३ ० विविधां (T2 G1 'धा)श्च, G2 M1 ६-१ विहितेन (for ह्वते न) D5 १ सपदां; G2 M1 ६-१ 'दा (for 'द). —^b) K1 सदोश्च; K2 B5 D4 ३ T2 G1 M1 सदश्च; K4 B1 Dn1 n4 D3 पद च; Bo ० ० Das

a1 D51 D2 ३ सदा च, D52 सतश्च (for सदश्च-) Bo ० १ ० Das a4 D5 D2 ३ दान (for -यानं) K1 २ ४ Bo ३ ० Dn1 n4 D5 D2 ३ ३ सत्; Das a4 lacuna (for या). K6 सदावदान विविधाश्च सत्क्रिया —^c) K1 V1 B5-2 त्रिविष्टपे, G1 M6 त्रिविष्टपो (M6 'पौ) (for 'ष्टपे) K1 २ ४ G1 यथा (for यदा) Dn4 om नर —^d) K1 T1 G1 तथा (for तदा) T1 G1 सर्पिर (for बुद्धिर) K1 G2 वक्ष्यते; D41 विद्यते (for भि') K2 ४ तदास्य बुद्धिर्विपयेभिपद्यते. ❀ Cn भिद्यते, शब्दा दिभ्यो व्याघृत्ता भवति । ❀

15 T1 om 15-16 V1 reads 15^{ab} on marg. —^a) K4 प्रसक्त; D5 प्रसक्त- (for प्रसक्त) —^b) T2 G1-3 ० M1 ६-१ विद्यते (for बुध्यते) G1 ह्यात्मपद; G2 'पदा (for 'हित). K6 कदा च न; D41 Dn4 कथचन (for कदाचन) —^c) K1 ३ ४ पूर्व (for सर्व-) —^d) K2 नृपामिषेणेव; D5 १ यथामिषेणैव; T2 नृपामि षेणैव (for नृपामिषेणेव) K1 ३ ४ ह्यपोविकृष्यते; G2 सशोपकृ (for ह्यपो वि').

16 T1 om. 16 (of v 1 15). —^a) Bo संघात- वान्; Dn1 n4 D5 T2 G6 Cn संघातवत् (for 'वान्). G1 संघातयन्मर्त्यलोक ❀ Cn सघातवत्, देहेन्द्रियादिसमु दायवत् ॥ C5 काष्ठादिसमूहवत् ॥ Cv पुत्रमित्रादिसमूह- वान् । ❀ —^b) K1 D52 D4 ३ M5 उपाश्रित, Das a4 क्षयां, D5 १ उपाकृ (D1 'वृ)त् (for क्षपाश्रित) K2 परस्परसमाश्रित ❀ Cn क्षपाश्रित, उपकारक । ❀ —^c) T2 G2 M1 कदली- (for 'ली) K1 गर्त- (for गर्भ) G2 नि सारे (for 'रो) —^d) K1 ३ गौरिव, T2 नारीव (for नौरिव) K2 निमज्जते; V1 समज्जति.

17 ^a) T1 G1 ३ कर्म (for चर्म) K2 ४ D52 काम (for काल) D1 पुरुषश्च (for 'स्य) D3 निश्चिता; G2 'ते (for 'तो) —^b) K1 ३ ४ चाप, D52 चापि (for चापि). Bo प्रतीह्यते. —^c) K6 V1 Bo ० १ ३

C 12. 102*9
B 12 293 [5] 17
K 12 204 17

C 12 10359
B 12 291(e) 17
K 12, 304 17

न चापि मृत्युः पुरुषं प्रतीक्षते ।
क्रिया हि धर्मस्य सदैव शोभना
यदा नरो मृत्युमुखेऽभिवर्तते ॥ १७
यथान्धः खगृहे युक्तो ह्यभ्यासादेव गच्छति ।
तथा युक्तेन मनसा प्राज्ञो गच्छति तां गतिम् ॥ १८
मरणं जन्मनि प्रोक्तं जन्म वै मरणाश्रितम् ।
अविद्वान्मोक्षधर्मेण बद्धो भ्रमति चक्रवत् ॥ १९

(marg) ० Da2 a1 Dn1 n1 Ds D2 ३ ३ G2 सदा; T1
G1 ३ यदा (for क्रिया). V1 [पु]व (for हि). Ks V1
Bo ० १ ३ (marg) ० Da2 a1 Dn1 n1 Ds D2 ३ ३ T1
G1 ३ क्रियैव; G2 क्रिया हि (for सदैव) T2 Gs M1
६-१ स (T2 Gs य)दा हि धर्मक्रियैव शोभना (T2 Gs
'न) —^d) Ks Ds सदा; V1 यया; T G1 ३ ०
तदा (for यदा) K1 सुये नि; K1 D1 सुरेर;
Dn1 मुखेधि; D2 १ सुखोभि; Ds सुते वि; T G1
३ ० सुपाति; G2 सुरेति- (for सुखेभि)

18 *) M1 यदांघ (for यथान्ध). K1 D1 १ १ ३
नित्यम् (for युक्तो). —^b) K1 D1 १ १ ३ T1 ह्यभ्या
साद्, G1 व्यला" (for ह्यभ्या") —^c) Ds1 D2 यया
(for सया) G1 महता (for मनसा). —^d) D1 १
धर्मतां (for तां गतिम्)

19 *) K2 T1 Gs ० M1 प्रोक्त (for प्रोक्त). G2
मरणाज्यमनिप्रोक्त (sic). ☞ Cn जन्मनि, जन्मनिमि
त्तम् । ☞ —^b) K1 ३ जन्म वा मरणाश्रय; G2 जन्म
वै मरण श्रित —^c) D2 सुविद्वान् (for ज'). G1
-यधेषु; Gs धर्मे च (for धर्मेणु) —^d) G1 यधो,
G2 यधो (for बद्धो). — After 19, Ks V1 Bo ०-३
Das a1 Dn1 n1 Ds D2 ३ ३ Cn p read 31^d-35^d for
the first time, repeating the same in the proper
place

20 *) K2 ३ ० V1 Bo ०-३ Das a1 Dn1 n1 Ds
D2 ३ ३ T G1 Cn यया मृणाला (K2 मृणाला; T2
मृणाला; G1 मृणाला)नुगतम्, G2 M1 ६-१ 'लौनुगतम्
☞ Cn (reading मृणालानुगतम्) मृणालेति लुप्तविभक्ति
कम् । ☞ —^b) ☞ Cp सुञ्जति, अतिघिफणत्वात् । ☞
—^c) T1 तदा (for सया) —^d) M1 मनस' (for
'सा) B2 प्रति (for परि-) —^e) K2 ३ पुन (for
मन) K1 प्रणयेत्, Ks B2 (marg) D2 प्राणयते;
T2 G1 M1 ६-१ प्रयतते (for प्रणयते) Das a1 स्थान;
D6 १ ग्रानं (sic) (for ऽऽमान). ☞ Cn. प्रणयते,

यथा मृणालोऽनुगतमाशु गृञ्जति कर्दमम् ।
तथात्मा पुरुषस्येह मनसा परिमृञ्जते ।
मनः प्रणयतेऽऽत्मानं न एनमभियुञ्जति ॥ २०
परार्थे वर्तमानस्तु स्वकार्यं योऽभिमन्यते ।
इन्द्रियार्थेषु सक्तः सन्त्यक्तार्थात्परिहीयते ॥ २१
अधस्तिर्यग्गतिं चैव स्वर्गं चैव परां गतिम् ।
प्राप्नोति स्वहृत्तरान्मा प्राञ्जस्येहेतरस्य च ॥ २२

योगोऽनुगत परोति ॥ Cp मृञ्जतिद्वयेनोपस्थिते ।
—^c) K1 १ ३ B2 (marg as in text) Dn1 D2 १ ३
न एवम्; Ds1 T G1 ३ ३ सदा तम् (for स पुनम्)
K2 ३ १ V1 B2 (marg as in text) D1 ३ Ca अनु,
Dn1 अधि (for सति) P2 -मुचति; Dn1 श्रेयति;
D2 गच्छति; D1 १ मुञ्जति (sic) (for युञ्जति) K1
स एवानुमयुञ्जति (sic) ☞ Ca (reading अनुयुञ्जति).
पञ्चाधेरपति ॥ Cn अभियुञ्जति, परार्थां काङ्क्षायां प्रविष्टाप-
यति । ☞ — After 20, Ks १ ३ Bo १-३ Das a1 Dn1
n1 Ds D2 ३ ३ ins

743* युक्तो पदा स भवति तदा व्यपश्यते परम् ।

[Dn1 तदा (for तदा) Bo १ Dn1 n1 Ds D2 ३ ३
त (for त्) Ks पददा (for '?)]

21 *) K1 ३ ३ परार्थं (for 'र्थं) D2 Gs वर्तमान
(for 'मानस). —^b) Bo ३ १ Das D2 ३ ३ स्व; G1
स्वे (for स्व) D1 १ कार्यं (for 'कार्यं) Dn1 Ds
(marg as in text) न (for यो). T1 G2 [5]ति
मन्यते; T2 G2 M1 ६-१ [5]तिपतंते; G2 निवर्तते (for
ऽभिमन्यते) G2 स्वकार्याद्यो निवर्तते — K2 ३ om.
(hapl) 21^d —^c) T2 G2 ० परकार्येषु (for इन्द्रिया
र्थेषु). K1 B2 ३ G2 M1 सक्त स, Ks Das a1 [न]
सक्त सं; V1 B1 Dn1 D2 संयुक्त; Bo सनाक्त; B2
Dn1 Ds D2 ३ ससक्त; D2 १ युक्त स; G1 सक्ता
सन् (for सक्त सन्). —^d) Bo Dn1 n1 Ds D2 ३ ३
सुरपते (for हीयते)

22 *) V1 T1 Gs सय; Ds आचर; D1 आचार;
G1 ३ सयत् (sic) (for सयत्) K2 नतं; Ds T1
Gs गतिश्च; D2 १ गतश्च, G2 गत (for गति) —^c)
K1 ३ ० V1 Bo ० १ Das a1 Dn1 n1 Ds D2 ३ ३ T
G2 ० सु (for स्व) K1 D2 ३ १ ० प्राप्नोति सु (D1 ०
स्व)हृषेतात्मा; G1 'ति सुकृतारामा. —^d) K1 ३ परस्य
(for प्राञ्जस्य) T1 G1 ० [ह]व (for [ह]व)

23 *) K2 ० Dn1 T2 मृणमये (for मृणमये). Das

मृन्मये भाजने पक्के यथा वै न्यस्यते द्रवः ।
 तथा शरीरं तपसा तप्तं विषयमश्नुते ॥ २३
 विषयानश्नुते यस्तु न स भोक्ष्यत्यसंशयम् ।
 यस्तु भोगांस्त्यजेदात्मा स वै भोक्तुं व्यवस्यति ॥ २४
 नीहारेण हि संवीतः विश्वोदरपरायणः ।
 जात्यन्ध इव पन्थानमावृतात्मा न बुध्यते ॥ २५
 वणिग्यथा समुद्राद्वै यथार्थं लभते धनम् ।
 तथा मर्त्यार्णवे जन्तोः कर्मविज्ञानतो गतिः ॥ २६

अहोरात्रमये लोके जरारूपेण संचरन् ।
 मृत्युर्ग्रसति भूतानि पवनं पन्नगो यथा ॥ २७
 स्वयं कृतानि कर्माणि जातो जन्तुः प्रपद्यते ।
 नाकृतं लभते कश्चित्किंचिदत्र प्रियाप्रियम् ॥ २८
 शयानं यान्तमासीनं प्रवृत्तं विषयेषु च ।
 शुभाशुभानि कर्माणि प्रपद्यन्ते नरं सदा ॥ २९
 न ह्यन्यचीरमासाद्य पुनस्तर्तुं व्यवस्यति ।
 दुर्लभो दृश्यते ह्यस्य विनिपातो महार्णवे ॥ ३०

C 12 10975
 B 12 259 01.32
 K 12. 304 31

पक्के, T1 G1 वद्धौ (for पक्के) —^b) K6 B6 1 Das
 at वि- (for वै) K7 दृश्यते, B0 8 0 Dn1 n4 Ds
 D2 8 8 Cn न इयति, B6 D2 9 G2 M2 8 नश्यते, T1
 G1 8 श्रुयते; M1.1 पश्यते (for न्यस्यते). K7 D2 9
 G1 द्रव (for द्रव). ❀ Cn न इयति, न क्षीयते न
 क्षरति इत्यर्थः । इयतीति शो तनूकरणे इत्यस्य रूपम् । ❀
 —^d) K6 B6 Das at D2 1 तत्तद्, Dn1 समं (for
 तप्तं) ❀ Cv अतस्तं चेद्विषयमश्नुते, तस्य चेद्विषयद्रवं सुब्र
 वीति दृष्टान्तानुमारी दार्ष्टान्त्यो द्रष्टव्यः । ❀ ❀ Cn विष-
 यम्, ब्रह्मलोकम् ॥ C6 स्वर्गाख्यमपवर्गाख्यं वा सुखम् । ❀

24 *) G6 यत्तु (for यस्तु) ❀ Cn अश्नुते,
 आलोकं हव व्याप्नोति, प्रकाशयति, साक्षी । ❀ —^b) Das.
 at स- (for स) K6 भोक्षति, D1 G6 भोक्षयति (for
 भो) G2 8 अमशय ❀ Cv न भोक्षयति, परत्र
 भोगान्न भोक्षयति । ❀ —^c) K1 2 1 V1 B6 (marg as
 in text) Das D2 1 1 0 यत्तु (for यस्तु) D2 1 भोग;
 T1 G1 8 भोग्यं (for भोगांस्) —^d) Ds1 सर्वे, G2
 तस्य (for स वै) V1 भोग (for भोक्तु) Cnp विन
 इयति (for व्यवस्यति) ❀ Cn विनश्यतीति पाठे,
 भोगार्थं जन्मान्तरलाभायैव त्रियते । ❀

25 *) Da* at [अ]दि, T G1.8 0 M1 5-1 [ह]व,
 G2 [अ]भि (for हि) ❀ Cn नीहारेण, अत्यन्तहारिणा
 मोहेन । ❀ —^b) Ds1 विश्वोदय- (for 'दर) —^c)
 G1 जात्यन्ध (for जात्यन्ध) K1 पंथानाम् —^d) K7
 B1 0 अतराम्सा; D2 1 सवृतात्मा (for आवृ*)

26 *) Ds om (hapl) from यथा up to कर्षति
 (in 31^d) B6 D1 समुद्रे (for 'द्राद्) ❀ C6 समु
 द्रात्, समुद्र प्राप्य । ल्यबलोपे पञ्चमी । ❀ —^b) K2
 यथार्थं, Cn (gloss मूलधनानुसारेण) C6 (gloss
 स्वमूलधनमनतिक्रम्य) यथार्थं (as in text) B6 (marg)
 फल (for धनम्) —^c) Das at यथा (for तथा)
 T G1-8 0 M2 1-1 मर्त्यार्णवाज् (for 'र्णवे) K2 lacuna,

T G1 2.0 जन्तु (for जन्तो) —^d) D1 विज्ञानको
 (for 'जतो) K7 D2 1 0 T G1 8 0 गतिं (for गति')
 ❀ Cn कर्मविज्ञानच, कर्मविज्ञानाभ्यां मिलिताभ्याम् । न
 तु अकर्तव्यं अशुद्धसत्त्वेन ज्ञानमपीति माव । ❀

27 Ds om 27 (cf v l 26) —^a) K7 V1 B0
 8 8 Das at Ds1 D2-1 1 0 रात्रमयो; Ds2 रात्रमयं
 (for 'मये) —^b) K4.6 V1 B0.6 0 Das at Dn1 n4
 D2 8 ससरन् (for सच) —^c) K3 वसति (for
 प्रसति) —^d) Ds2 पवन, T G1 8 0 पवन (for
 पवन)

28 Ds om 28 (cf. v l 26) —^b) K6 प्रपद्यते
 नर सदा —^c) K4 1 V1 B0 6-0 Das at Dn1 n4
 Ds2 D2 8 8 G2 M1 2-1 नाकृत्वा; K6 नाकृति, Ds1 न
 कृत्वा (for नाकृत) K3 6 D1 1 0 किंचित्; G2 केचित्
 (for कश्चित्) —^d) K7 कश्चिद्, B0 किंचिद्, D1.1 0
 कं (for किं) Dn1 n4 D6 अस्ति (for अत्र) K7
 प्रियाप्रिये; B6 (marg) क्रियाफल

29 K6 Ds om 29 (for Ds, of v l 26) —^a)
 K2 शयन (for शयान) K1 शांतम्; K4 यातिम्,
 K7 यावम् (for यान्तम्) D7 सधानं पावमान च —^b)
 G1 प्रवृत्त- (for 'त्त) —^c) T G1.8 0 यथा (T1 'दा)
 कृतानि कर्माणि —^d) G1 रस (for नरं)

30 V1 Ds om 30 (for Ds, cf v l 26) B0
 om (hapl) 30-32 —^a) K1 न ह्यतव; D1 न
 ह्यय; G2 स ह्यन्यत् (for न ह्य) ❀ C6 वेदान्त-
 सांख्ययोगेभ्योऽन्यचीरम् । ❀ —^b) Dn1 ह्यवस्य च (for
 'स्यति) ❀ C6 न व्यवस्यति, नाहति । ❀ —^c) K6
 D1 0 T G1 8 0 दुर्बलो; C6 दुर्लभो (as in text)
 G1 0 ह्यत्र, M6 यस्य (for ह्यस्य) K1 दुर्बलो ह्यस्य
 दृश्यते

31 B0 Ds om. 31 (cf v l 30, 26). —^a) T2

C 12 10975
B. 12 287(12) 33
K. 12 304 33

यथा भारवसक्ता हि नौर्महाम्भसि तन्तुना ।
तथा मनोऽभियोगाद्दे शरीरं प्रतिकर्षति ॥ ३१
यथा समुद्रमभितः संस्यूताः सरितोऽपराः ।
तथाद्या प्रकृतियोंगादभिसंस्यूयते सदा ॥ ३२
स्नेहपाशैर्वहुविधैरासक्तमनमो नराः ।

यदा (for यथा) K₆ B₂ Dn₁ nt D₅ D₂₋₁ १ ० C₂
भारा (B₂ Dn₁ 'घा)वसक्ता, B₆ १ १ (marg) भावा
वसक्ता; D₁ वातापसिक्ता; G₁ ० M₁ भारवसिक्ता; Cp
भारावसक्ता (as in text) G₂ यथा भारवसक्तानि
—^b) D₁ गच्छति (for तन्तुना) —^c) K₁ यथा; D₁
ततो (for तथा) K₂ मनोति, D₁ मनोति; D₁
मानामि (for मनोऽभि) K₁ १ वा (for वै) छ C₂
मन' अभियोगात्, ज्ञेहात् । छ —^d) Dn₁ G₁ शरीरे (G₁
'री) (for 'र) K₆ B₂ (marg as in text) परिकर्षति;
B₆ (marg as in text) Dn₁ D₂ D₂ १ १ Cn प्रचि
कीर्षति; B₁ ० विप्रकर्षति, D₂ D₂ D₁ प्र (D₁ प्रा)
विकर्षति; T G₂ ० प्रतिकर्ष्यते; G₁ विप्रकर्ष्यते (for प्रति
कर्षति). छ Cn (reading प्रचिकीर्षति) अन्तर्भावित
प्यर्थोऽयम् । कारयितुमिच्छतीत्यर्थ । छ

32 Bo om 32 (cf v 1 30) —^a) K₁ यदा,
K₂ ० तथा (for यथा) T₁ धाम्भिसुर् (for अभित').
—^b) K₁ १ सुस्यूता, K₂ सस्यूता, K₆ Dn₁ D₂ १
Cn सं (Dn₁ स) श्रिता, K₁ D₂ D₂ T₂ G₁ १ सस्यूता;
V₁ B₆-० Dn₁ D₂ सस्यूता, D₂ संस्यूता, D₁ सस्यूता,
T₁ अस्यूता; G₂ सस्यूता; G₃ सस्यूता; Cp (gloss
सतन्यमाना' सस्यूता (as in text) D₂ सरितो (for
स') G₂ परा; M₁ [s]वरा (for सवरा). —^c)
K₁ १ V₁ D₂ D₂ १ T G₂ C₂ १ तथास्या; K₆ Dn₁
तथा या; K₁ तथा*; B₆ १ (both marg) तथास्य,
D₂ ० G₁ ० तथास्य, M₁ ० १ तथा स्यात्; M₂ तथाद्य
(for 'घा). K₂ G₁ ० प्रकृतेर; D₂ १ ० 'तीर् (for
'तिर्). —^d) K₂ अपि; Dn₁ M₁ अति (for अभि).
K₂ G₂ M₁ १-१ 'Ca (gloss जनयति) सस्यूयते, K₆
सस्यू, K₁ D₂ ० सस्र', Dn₁ सधी', Dn₁ D₂
सस्यूयते; D₂ १ C₂ सस्यूयते; D₂ १ सस्यूयते; D₂ १ Cn
(gloss. मनसेति श्लेष) सस्यूयते, D₁ सस्यू; T₁ G₂
-ससिच्यते; T₂ ससिच्यते (sic), G₁ -ससिच्यते, G₂
सस्यूयते, Cp (gloss सतन्यमाना कार्याकरण परिणमते)
सस्यूयते (as in text). D₁ परा; T₂ तदा (for सदा).

33 ^a) G₁ स्नेहपाशैर् (for 'पाशैर्) —^b) K₂
भासंत; B₁ D₂ असक्त-; Dn₁ क्षामकैर् (for 'क्त)
—^c) G₁ (before corr as in text) कृत्प्रस्था; Cn

प्रकृतिस्था विपीदन्ति जले सैऋतवेदमवत् ॥ ३३
शरीरगृहसंश्लेष्य शौचतीर्थस्य देहिनः ।
बुद्धिमार्गप्रयातस्य सुखं विवह परत्र च ॥ ३४
विस्तराः श्लेशसंयुक्ताः संक्षेपास्तु सुखावहाः ।
परार्थं विस्तराः गर्भं त्यागमान्महितं विदुः ॥ ३५

(gloss सज्जनवशा) प्रकृतिस्था (as in text). K₁ D₁
१ १ ० T₁ G₁-१ ० M₁ १-१ [अ]प्रसीदति; Dn₁ विधी';
D₂ [अ]प्रपीदति (for विपी') —^a) K₂ १ D₁ १ जले
(for जले) B₁ Dn₁ श्लेष्य (for श्लेष') K₂ १-सेतु
वत्, D₂ १-रदिम' (for वेदम').

34 ^a) D₂ D₂ T G₂ ० गृह (for गृह). K₁ १
V₁ B₆ (marg) १ Dn₁ nt D₂ D₂-१ १-१ G₁ १ M₁ १-१
संश्लेष्य; G₂ संश्लेष्य (for संश्लेष्य). —^b) छ Cn
शौचमान्तर भावबुद्धि, याद्य तु प्रमिदम् । छ —^c) K₆ V₁
B₆ १-१ D₂ १-१ Dn₁ १-१ D₂ १-१ Cn p read
31^a-35^a for the first time after 19 —^a) G₁
बुद्धि; Cn (gloss साधनज्ञान देवतापुवासनं वा) बुद्धि
(as in text) K₆ (first time) B₆ १ (both second
time) १ (first time) D₂ १-१ (both both times) D₂
(first time) मां, K₁ -मां (for मां) K₂ १
प्रवृत्तस्य (for -प्रयातस्य) D₁ १ बुद्धिमार्गानुगतस्य
—^b) G₂ om 34^a-35^a —^c) B₂ (second time) सुग
चेद, T₁ सुखित्वे च (for सुग विवह). M₁ परत्र ह
K₂ १ परत्रेह च (K₂ ह) वै सुग

35 For the repetition in K₆ V₁ B₆ १-१ D₂.
nt Dn₁ nt D₂ D₂ १-१ Cn p, cf v 1 34. G₂ om.
35 (cf v 1 34) —^a) K₁ Dn₁ (both times) D₂
T G₂ ० M₁ १-१ विस्तरा (for विस्तरा) छ Cn
विस्तरा, धैरानिकान्यप्रिदोप्रादीनि । छ —^b) K₂ संक्षेपस्य,
D₂ १ संक्षेपात् (for संक्षे') K₁ १ सुखावह छ Cn
संक्षेपा, त्यागादय ॥ Cp संक्षेपा, निर्वाहमात्रप्रयोजक
परिग्रहा ॥ C₂ संक्षेपा, कर्मरयाग । छ —^c) B₂ (marg
as in text) १ (both second time) D₂ १ T₂ G₂ ०
परार्थं; D₂ (first time) D₂ १-१; D₂ (second
time) 'र्थ; Cp (first time) स्वार्थं (for परार्थं) —^d)
B₆ १ D₂ (all second time) योगम् (for त्यागम्)
K₁ १ आत्मसुख G₁ हा गतात्महित विदुः (sic).

36 G₂ om 36^a (cf v 1 34) —^a) D₂ १
सकल्पतो (D₁ 'नो), D₂ 'जा (for 'जो) —^b)
K₁ १ कारणारमक, D₂ १-१ 'दिमका; D₂ D₂ १ C₂
(gloss विदुष्यन्धवर्जिता) क (D₂ १-१ रगारमका; Cn p

संकल्पजो मित्रवर्गो ज्ञातयः कारणात्मकाः ।
 भार्या दासाश्च पुत्राश्च स्वमर्थमनुयुञ्जते ॥ ३६
 न माता न पिता किञ्चित्कस्यचित्प्रतिपद्यते ।
 दानपथ्योदनो जन्तुः स्वकर्मफलमश्नुते ॥ ३७
 माता पुत्रः पिता भ्राता भार्या मित्रजनस्तथा ।
 अष्टापदपदस्थाने त्वक्षमुद्रेव न्यस्यते ॥ ३८
 सर्वाणि कर्माणि पुरा कृतानि

शुभाशुभान्यात्मनो यान्ति जन्तोः ।
 उपस्थितं कर्मफलं विदित्वा
 बुद्धिं तथा चोदयतेऽन्तरात्मा ॥ ३९
 व्यवसायं समाश्रित्य सहायान्योऽधिगच्छति ।
 न तस्य कश्चिदारम्भः कदाचिदवसीदति ॥ ४०
 अद्वैधमनसं युक्तं रं धीरं विपश्चितम् ।
 न श्रीः संत्यजते नित्यमादित्यमिव रश्मयः ॥ ४१

C 12 10985
 B 12. 289(c) 43
 K 12 304 43

(gloss जन्मोपाधिजनितवन्धुभावा) कारणात्मका (as in text). — °) K₆ V₁ B₀ ६-९ D_{as} a₁ D_{n1} n₄ D_s D_s २ ३ G₂ पुत्रश्च, K₇ D₄ २ १ ९ M₁ ६-१ दासश्च (for दासाश्च) K₆ १ V₁ B₀ ६-९ D_{as} a₁ D_{n1} n₄ D_s D_s २ ३ G₂ दासश्च, D₄ ६, १ ९ M₁ ६-१ पुत्रश्च (for पुत्राश्च) — °) K₆ B₀ D_{as} T₁ G₂ ३ M₁ स्वमर्थम्; K₇ D₄ ९ T₃ स्वमर्थम् (for स्वमर्थम्) K₄ अनुयुज्यते, K₆ V₁ B₀ ६-९ D_{as} a₁ D_{n1} n₄ D_s D_s २ ३ G₂ C_n उपभुं (B₇ ३ [marg] ९ D_{as} a₁ 'यु'जते, M₁ ६-१ अनुयुज्यते (for 'युञ्जते). D₆ १ अकार्यमनुयुज्यते

37 G₁ om. (hapl.) 37-38 — °) C_n p as in text K₁ २ ४ दानपथ्यादनो जन्तु; B₀ ३ D_{as} a₁ D_{n1} D_s ३ C_a दानपथ्योदनो जन्तु (B₀ [marg as in text] यस्तु), B₀ D_{s1} D₄ G₂ M₁ ६-१ 'द्यद'नो (D_{s1} 'ने) जन्तु, D₆ १ 'मात्रादनो जन्तु, T G₂ ९ 'पथ्यशनो जन्तु.

38 G₁ om. 38 (cf v 1 37) — °) K₆ D_{as} a₁ D_{n1} D_{s1} पुत्र (for पुत्र). — °) K₁ २ ४ वधु- (for मित्र-) K₇ D₄ ९ जनास् (for -जनस्) — °) K₁ अष्टापद (for 'पद). M₁ ६-१ स्थानेषु — G₂ om 38¹ — °) B₀ D_{n1} n₄ D_s २ ३ दक्ष, D_{s1} अक्ष, D₆ १ स्वक्ष, T₁ लाक्षा (for स्वक्ष) K₂ 'सुद्वैव, K₆ 'सूत्रेव; D_{n4} D_s ३ सूत्रेन (D_s 'ण) (for 'सूत्रेव) K₄ नक्षयते, K₆ D_{as} a₁ लक्षयते; K₇ D₄ २ १ ९ T G₂ ९ दक्षयते; V₁ B₀ ६-९ D_{n1} n₄ D_s D_s २ ३ लक्षयते (for न्यस्यते) C_{np} दक्षसूत्रेण लक्षयते ॥ C_a अष्टापद सारिफलस्य पदस्थाने पद्व्या पञ्चक्रिके स्वक्षत्रिके स्वक्षसूत्रेव चिह्नमूला रेखा ॥ C_n अष्टापदपद सुवर्णकार्पापणस्तस्य स्थाने, हे दक्ष (१) in C_n for त्वक्ष), यथा मुद्रा रेखाविशेषाच्छब्दः । स्वर्णवत्त्वाद्यमेव स्वाम्युदयहेतुः, रेखावद्धान्धवाद्यो नाम मात्रम् । स्वर्परे रेखैव निर्द्वैव मात्रादयो निष्फला इत्यर्थः । दक्ष सूत्रेण लक्षयते इति पाठे, सूत्रेण सूचकेन मुद्रयेति यावत् । यथा मुद्रया कार्पापणविशेषो लक्षयते, एव मात्रादिना जाति विशेष इत्यर्थः ॥ C_p अष्टापदं सारिफलं, तस्य पदस्थाने

चिह्नस्थाने अक्षमुद्रेव चिह्नंस्त्वेव मात्रादयो लक्षयन्ते । न तु हितोप केऽपि समर्था इति भावः ॥ C_s अष्टापदं दारम्भः, तस्य पदस्थाने, पदन्यासे । अक्षमुद्रेव, द्यूतसाधनविधानकाष्ठ वत्, भ्रान्त्या नश्यत इत्यर्थः ॥ C_v अष्टापदपदस्थाने, सुवर्णाश्रयप्रान्थिस्थाने । ॥

39 °) V₁ T₁ (also as in text) कार्याणि (for कर्माणि). K₁ २ ४ D_s १ ९ T G₁ ९ ९ पुरस्कृतानि (for पुरा कृतानि). — °) D_s om शुभा K₆ M₁ ९ ९ आत्मना (for 'नो) K₁ यानि, K₂ १ T₃ G₂ याति; D₆ [S]पीति (for यान्ति) T₁ जन्तु, G₂ जन्तु (for जन्तो) D₇ शुभानि सर्वाण्यात्मनोप्रीतिजतो (sic). — °) K₂ तपस्थित; D_{as} उपस्थित; D_{s1} 'स्थिन (for 'स्थितं). — °) D_{as} बुद्धिस् (for बुद्धिं) K₁ ३ यथा, K₇ D₄ ९ T G₁-९ ९ तदा (for तथा) K₆ C_p (gloss जनयति) वेदयते; D_s नोदयते; D₇ चोदयते (for 'यते) T₁ रत्नात्मा (for स्तरात्मा) D_{as} बुद्धिस्त्विता वेदयते नरात्मा

40 °) T₃ G₂ व्यवसायान्, C_n (gloss उद्योग) 'साय (as in text) — °) K₂ साहायान्; T₃ सहायं (for 'यान्) D_{s1} योति, T₁ नोधि (for योऽधि) D_s १ सहायानुपपृच्छति, G₂ स भावोन्योऽधिग — °) D_{s2} T₁ G₂ कस्य (for तस्य) D_s om. (hapl) from दारम्भ up to विपश्चि (in 41^b) D_s १ G₂ क्षारम्.

41 D_s om up to विपश्चि (cf v 1 40) — °) K₇ D₄ G₂ M₁ ६-१ C_p अद्वैत, D_s क्षाद्वैच, T₁ अद्वैर (for अद्वैव) G₂ मनसा (for 'सं) M₁ १ युक्त (for युक्त) — °) K₆ चूर; D_{as} शूरे (for शूर). B₀ D_s १ धीर (for धीर) — °) K₂ ९ धी K₁ D_{as} सत्यज्यते, T₃ 'जिते (for 'जते) G₁ नीतम् (for नि त्यम्). D_s १ न च श्री सत्यजेद्रित्य

42 °) D_s आस्तिका; G₂ आस्विनय- (for आ स्त्विनय) G₂ व्यवसायाद्याम् (for 'याम्याम्) — °) D_{s2}

C 12 10937
B 12 299(e) 44
K 12 304 44

आस्तिक्यव्यवसायाभ्यामुपायाद्विस्मयाद्विया ।
यमारभत्यनिन्द्यात्मा न सोऽर्थः परिसीदति ॥ ४२
सर्वः स्वानि शुभाशुभानि नियतं कर्माणि जन्तुः स्वयं
गर्भात्संप्रतिपद्यते तदुभयं यत्तेन पूर्वं कृतम् ।
मृत्युश्चापरिहारवान्समगतिः कालेन विच्छेदिता
दारोश्चूर्णमिवाश्मसारविहितं कर्मान्तिकं प्रापयेत् ॥ ४३
स्वरूपतामात्मकृतं च विस्तरं

कुलान्वयं द्रव्यसमृद्धिसंचयम् ।
नरो हि सर्वो लभते यथाकृतं
शुभाशुभेनात्मकृतेन कर्मणा ॥ ४४
भीष्म उवाच ।
इत्युक्तो जनको राजन्यथातथ्यं मनीषिणा ।
श्रुत्वा धर्मविदा श्रेष्ठः परां मुदमवाप ह ॥ ४५

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि गताशीत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २८७ ॥

धियः; Ds धित; D1 द्विज (for धिया). T G1-8 e
M1 5-1 उपायान्वि (G1 'यांति') तथा धिया ॐ Cn
विस्मयात्, स्वयो गर्वं, तदभावात् । ॐ — °) B6 T
G1 8 e समारमति (for 'यमा'). K1 2 4 नित्यारमा;
Das a4 T G1 8 अनिदात्मा (for 'घात्मा') K1 Dn1
n4 Ds D1-5 1-9 समारमे (K1 D1 9 'रमे; Ds 1 'रभ्ये)
दनिघात्मा — °) Ds 1 न सोय; T G1 8 न सोर्थे (for
न सोर्थ) V1 B6 परिपीदति (for 'सीदति).

43 °) K1 सर्वा स्वानि, B1 Ds1 सर्वस्वानि; Ds 1
सर्वस्थानि (for मयं स्थानि) V1 G1 8 नियतः; G1
सतत (for नियत) K6 जतुस्वजं (sio), Dn1 ततु स्वय
— °) T G1 8 e गर्भस्य (T1 'स्य') (for गर्भास्य)
K1 2 6 Bo 6 (marg as in text) 1 8 (marg as in
text) 9 Dn4 Ds Ds 1 G6 Ms (inf ltn) यत्तेन (for
यत्तेन) — °) M1 1 चापरिहारवान् (for 'हारवान्')
K1 2 4 समगतिक; Das a4 समगति; Cp सममति,
Cn (gloss समा गतिर्यस्य स, वायु) समगति (as in
text) K1 4 काले न (for कालेन) K6 1 Bo 6-9
Das a4 Dn1 n4 Ds D1-5 1-9 T G1 8 e Cn (gloss
जोवननाशकेन) विच्छेदिना (G1 'तो') (for 'दिता) — °)
K1 4 G6 8 दारोचूर्णम्; Das 'श्रणम्', Ds1 D1 G2 दारा
श्रणम् (G2 'ण'), T2 दारोच्छूर्णम्; G1 दारो पूर्णम्; Ms
(inf ltn) दारुशूर्णम् (for दारोश्चूर्णम्) Ds इयाश्म
सार (sio); G1 ह्व रससार, G2 समानसार; G6 ह्वा-
रससार (for 'श्मसार) Ds निहत; D1 नियत (for
सिद्धित). K1 कर्मोत्पद्य; G1 कर्मतिक, M1 कर्मोत्पद्य;
Cn (gloss विष्टान्तं विनाशाख्य) 'नितिक (as in text)
B1 9 पातयेत् (for प्राप) ॐ Cn यथा दारोरश्मसारेण
लोहमयेन क्रकचेन पाटने कर्मान्तिक कर्माध्यक्ष प्रति काष्ठचूर्ण
याति, एव कर्मणा विहितो मृत्यु काले प्राप्ते कर्मकारिण यात्येव ॥

Cn दारो काष्ठचूर्णं अश्मसारविहितप्रकचकृत, समा सीतो
पगाम्यवती गतिर्यस्य स समगतिर्वायु दारुचूर्णमिव मृत्युनेन
कालेनान्तं प्रापयेदित्यर्थ ॥ Cp अश्मसारविहित प्रकचवि
दारणजनितं दारो काष्ठचूर्णं यथापक्ष प्रति वायुनंपति एवं
मृत्युरपि ॥ Gs अश्मसारविहित, लोहयप्रहृत, कर्मान्तिक
कर्मकार प्रति तत्संमुख यथा गच्छति तद्वत् ॥ Cv अश्म
सारेण लयसा, विहित जलकाकारेण द्विमुप्यवया कृतं, दारो
फलकद्वये, [उ]च्छृण नियत यत्तमिव । ॐ

44 °) K1 B6 D1 9 T1 M1 1 e सुरूपताम्; G1
सर (for स्वरूप) G1 भामिकृतं; G2 आत्मा (for
आत्म). K1 विस्तर, Cn (gloss पुत्रमंतव्यादिपौष्क
स्यम्) विस्तरं (as in text) — °) K1 कुलान्वयी, K6
B6 8 9 Das 'न्वित; G6 'न्वय (for 'न्वय). K1 2 4
धर्म, G1 8 सर्व (for द्रव्य) T1 G1 8 समृद्ध (for
समृद्धि). — °) Ds नरा; G2 नरे (for नरो). K2
om हि K6 1 B6 (marg as in text) 1 8 Das a4
Ds 1 सर्व, G1 सर्वे (for सर्वो) Das यथाकृता (for
'कृत). — °) Das शुभाशुभेता (for 'शुभेन) D1
आत्मकृतेव (for 'कृतेन)

45 K1 2 1 D1 9 M1 1-1 om the ref. — °) V1
इत्युक्त; Da 'क्ता (for 'क्तो) K6 1 D1 1 1 9 राजा
(for राजन्) — °) K1 1 V1 B6 8 Das a4 Dn1
Ds1 s2 (before corr. as in text) D1-5 1-9 T1 G1 8
M6 1 याथातथ्यं (for यथा). B6 (marg as in text)
M1 1-1 महर्षिणा; Ds 8 9 मनीषिणा (for 'षिणा)
— °) K1 2 V1 G2 M1 1-1 धर्मश्रुतां (K1 'ता) (for
'विदा) K6 G1 श्रेष्ठ. — °) K1 पुरा (for परा).
B6 अवाप्तवान्; T1 G1 8 6 M1 1-1 'प च (for 'प ह)

Colophon Ś1 D6 missing K2 8 B1-2 Ds1 a4 Dn2

२८८

युधिष्ठिर उवाच ।

सत्यं क्षमां दमं प्रज्ञां प्रशंसन्ति पितामह ।

विद्वांसो मनुजा लोके कथमेतन्मतं तव ॥ १

भीष्म उवाच ।

अत्र ते वर्तयिष्येऽहमितिहासं पुरातनम् ।

साध्यानामिह संवादं हंसस्य च युधिष्ठिर ॥ २

हंमो भूत्वाथ सौवर्णस्त्वजो नित्यः प्रजापतिः ।

स वै पर्येति लोकांस्त्रीनथ साध्यानुपागमत् ॥ ३

साध्या ऊचुः ।

शकुने वयं स देवा वै साध्यास्त्वामनुयुज्महे ।

पृच्छामस्त्वां मोक्षधर्मं भवांश्च किल मोक्षचित् ॥ ४

श्रुतोऽसि नः पण्डितो धीरवादी

साधुशब्दः पतते ते पतत्रिन् ।

किं मन्यसे श्रेष्ठतमं द्विज त्वं

C 12. 1096
B 12. 100[189].5
KJ2. 305 5

n3 D1 G1 s M2-4 absent — Sub parcau k1 s s
 6 7 V1 Bo 6-9 Das a1 Dn1 n1 Ds D2-3 1-9 T G1
 7 8 M1 5-7 मोक्षधर्म — Adhy name K1 2 4 V1 Bo
 6-8 Dn1 Ds1 D2 s s T1 G1 M1 पराशरगीता (K1 'ता ,
 Bo 6-8 D2 'त) समाप्ता (K1 Bo 6-8 Ds 'सा , G1
 'त'); Ks Bo Das a1 Dn1 Ds1 पराशरगीता, K1
 Ds s s पराशरगीतासु जानोपदेश समाप्त (K1 om.
 समाप्त), G1 6 पराशरजनकसवादे कर्मफलनि(Gs om
 नि)वेदन, M1 s 6.1 (also) कर्मप्रशंसन — Adhy no
 (figures, words or both) Ks 23, B1 T1 G1 s 6
 122, B1 125, Dn1 124, Dn1 Ds1 Ms 123,
 Ds1 112, Ds 118, T1 135, G1 138, M1 6 7
 121. — Śloka no Das Dn1 Ds 49, Dn1 48

288

☞ This adhy is missing in Ś1 Ds (cf v l.
 12 274 13, 283 15).

1 *) Ks V1 Bo 6-9 Das a1 Dn1 n1 Ds D2 s T
 G1-8 6 M1 5-7 दमं क्षमां (Das a1 'यां) (by transp),
 K1 क्षमा दम, - Ds दम क्षमा — *) Ks Das प्रश
 सति; K1 प्रसंशति — *) K1 कथमेत, K1 कथमे-
 तन् (for कथ) K1 s 4 मत मम; T1 G1-3 6 परं
 तप; T1 G1 (also) M1 5-7 पितामह (for मत तव)

2 *) K1 s वर्णयिष्येहम्, K2 V1 Ds 7 G1 वर्त
 (K2 'र्ण)यिष्यामि; Dn1 कथयिष्यामि (for वर्तयिष्ये-
 हम्). — *) K1 (sup lin) सख्यानाम्, K2 साध्या
 नाम् (for साध्या)

3 *) K1 s द्वि (for [क्ष]य) K1 सौवर्णस; B1
 सौवर्णस (for सौव). — *) G1 स्वजो (for स्वजो).

Ds 7 भूप, T Gs नित्य (for नित्य) — *) K1 M1
 सवै (for स वै) Ks पर्येति; Ds पर्यत (for पर्येति)
 Ds om स्त्री D1 s 7 स वै पर्यपतलोकात् — *)
 Gs स तु (for कथ) Ds om from मत् up to
 धीरवा (in 5)

4 Ds om 4 (cf. v l 3). G1 om the ref — *)
 Hypermetric K1 Gs स वय (by transp) Ks
 V1 B1 (marg) 9 Das a1 द्वि, B1 lacuna (for स).
 K1 Das a1 देवा; B1 देवाश्च, B1 (marg) साध्या वै;
 G2 साध्या (for देवा वै) K1 s 4 वय स देवा शकुने
 — *) B1 (marg) G2 देवाश्च (for साध्याश्च) K1 स्वा,
 Dn1 स्वम् (for त्याम्) K1 युंजहे, Ks D1 युज्महे;
 V1 Bo 1 s Dn1 Ds s s Ms 6 युज्महे, B1 Das a1
 युज्महे; B1 युंजते, Dn1 युज्महे; Ds T1 Gs 6 Cs
 (gloss शिष्या भवाम) यामहे; M1 7 युज्महे (for
 युज्महे) T1 सत्वामनुनयामहे (sic); G1 साध्याः साम
 नयामहे. — *) G1 s पृच्छामि (for पृच्छामस्). K1 s
 D1 M1 7 त्वा (for त्वां) — *) Bo शुभांश्च; T1
 स भवान् (for भवांश्च). M1 5-7 स (for च). K1 s 4
 खलु (for किञ्च) Dn1 मोक्षवद्

5 Ds om up to धीरवा (cf. v l 3). — *) Ds 1
 धीरवान्द्वि (for 'वादी) — *) K1 s V1 B1 Ds1
 (by corr) T1 साधु (for साधु-) G1 शब्द- (for
 शब्द) Ks V1 Bo 6-9 Das a1 Dn1 n1 Ds1
 Ds s s चरते, Ds1 पतति; G1 पतते (sic), Gs
 पतसे, Gs प्रथिते (for पतते) T1 प्रपतते (for पतते
 ते) Das a1 Ds1 G1 s lacuna, M1 5-7 वै (for
 ते) K1 साधु स शब्द पतते; Ds 6 साधु सशब्द
 पतसे; Ds 7 हीसाधु दातः पत (Ds तप)से. — *) B1

कस्मिन्मनस्ते रमते महात्मन् ॥ ५

तन्नः कार्यं पक्षिवर प्रशाधि
यत्कार्याणां मन्यसे श्रेष्ठमेकम् ।
यत्कृत्वा वै पुरुषः सर्वबन्धै-
र्विमुच्यते विहगेन्द्रेह शीघ्रम् ॥ ६
हंस उवाच ।

इदं कार्यममृताशाः शृणोमि
तपो दमः सत्यमात्माभिगुप्तिः ।
ग्रन्थीन्विमुच्य हृदयस्य सर्वा-
न्प्रियाप्रिये स्वं वशमानयीत ॥ ७
नारुंतुदः स्यान्न नृशंसवादी

१ ४ (marg) ० Das as Ds १ Gs श्रेष्ठतर — ^d) Das यदारमन् (for महा').

6 ^a) K₂ तनुः; K₄ तत', D₅₁ सन्न (for तन्न') D₁ ० कार्यं (for कार्यं) D₄ पक्षिवर'; G₈ पक्षिराज (for 'वर) V₁ -प्रवरादिते (for वर प्रशाधि) — ^b) M₁ १ य (for यत्) — ^d) D₁₁ विमुदा ते; D₅ १ प्रमुच्यते (for विमु'). K₂ विहगेन्द्रेह; D₁₁ 'गेन्द्र (for 'गेन्द्रेह)

7 ^a) D₁₁ कार्यो (for कार्यम्) K₆ D₁₁ अमृताशा, D₁ अमृताशय, T₁ अमृतांत, G₂ अमृतकार्या, G₅ मृतांतं (for अमृताशा). D₈ सुसुक्ष्मवस; T G₅ ० M₁ ५-१ शृणुध्व (for शृणोमि). G₁ अमृत शाशृणुध्व D₅ १ इदं कार्याशाममृताशाः शृणोमि ☞ Cn अमृताशा', अमृत भुज । ☞ — ^b) K₂ दमं; G₂ शमो (for तपो). K₁ 4 T G₁ ० दमं; K₂ तप (for दम). K₁ २ 4 T₁ G₁ ० गुप्त; V₁ B₈ -गुप्ति (for गुप्ति) — ^c) K₁ गंतीन्; D₁ T₁ प्रधीन्; G₈ प्रथि (for ग्रन्थीन्) K₆ विमुच्यते; G₁ जान्मुच्य (for विमुच्य). K₁ २ 4 हृदय स्वेह (for 'यस्य) K₇ सर्वा; D₁₁ सर्वा; G₈ सर्वं (for सर्वान्) ☞ Cn n p ग्रन्थीन्, रागादीन् । ☞ — ^d) D₁ ५ १ प्रियाप्रिय (for 'प्रिये) D₅ १ G₈ स्व- (for स्वं) K₁ आनयते; K₂ 'येति; K₄ 'येत; D₁ मानयीत (for आन').

8 With 8, of Manu 2 161 — ^a) K₄ D₁₁ नारुंतुद', D₅₂ अरु' (for नारु') G₁ नृशस्य (for नृशस). ☞ Cn अरुंतुद', मर्मच्छिद् ॥ C₅ अविदुर्जन वचन । ☞ — ^b) K₂ २ 4 अभ्यादधीत ☞ Cn परम्,

न हीनतः परमभ्यादधीत ।
ययास्य वाचा पर उद्विजेत
न तां वदेद्दुशर्तो पापलोक्याम् ॥ ८
वाक्सायका वदनान्निष्पतन्ति
यैराहतः शोचति रात्र्यहानि ।
परस्य नामर्मसु ते पतन्ति
तान्पण्डितो नावसृजेत्परेषु ॥ ९
परश्चेदेनमतिवादबाणै-
र्भृशं विध्येच्छम एवेह कार्यः ।
सरोप्यमाणः प्रतिमृष्यते यः
स आदत्ते सुकृतं वै परस्य ॥ १०

शास्त्ररहस्यम् । ☞ — ^a) K₁ 4 D₁₁ यया (for यया) K₄ परम; D₅ परम् (for पर) D₅₁ उद्विजेति, D₉ 'जेष्ट (for 'जेत). — ^d) K₁ २ 4 D₅₁ रूपतो; K₆ V₁ B₀ १-२ D₁₁ न4 D₂ ४ ५ १ ४ Cn ४ (gloss अक्ल्याणीं, दाहकरीम्) उपर्तो; B₅ D₁₁ D₅₂ (by corr as in text) T₁ G₁ ४ ० उशर्तो, D₁₁ उशीर्ति; D₂ दुमही (slo), G₂ उशर्तो (for रुशर्तो) D₁ ० लौक्यां (for लोक्याम्). ☞ Cn पापलोक्यां, नरकप्रदाम् ॥ C₅. नरकलोकनिमित्त- भूताम् । ☞

9 ^a) K₁ वचनान् (for वद'). M₁ ५-१ निस्पतते. — ^b) G₂ आहरत' (for आहत). B₀ शोचते — ^c) K₁ २ 4 ते मर्मसु; V₁ नो म'; T G₈ ० वै म', G₁ वै क'; G₂ हा म' (for नाम') K₁ २ 4 वै (for ते). K₇ वदति (for पतन्ति). M₁ ५-१ परस्वानां मर्मसु ते पतन्ति — ^d) M₁ ५-१ परस्मै (for परेषु).

10 ^a) K₂ G₂ परच्छेद्; D₁₁ परं चेद्; D₅₁ पर स्वेद् (for परश्चेद्). D₅₂ D₃ (marg as in text) M₁-१ अतिविद्येत बाणैर्. — ^b) K₁ विद्येत् (for विद्येत्) G₁ शमम् (for शम) K₇ om इह — ^c) K₁ २ D₅ १ G₈ सरोपमाण, D₅₁ D₁ सरोप्य', G₆ सरोप्यमाण (for 'माण') D₁ ५ १ २ G₂ M₁ ५-१ परि (for प्रति) K₂ मिश्रिते, K₄ ० B₁-२ D₁₁ 4 D₅₂ D₂ ४ ४ हृष्यते, B₀ ० -कृष्यते; D₁₁ दुष्यते (for -सृष्यते) D₁₁ 4 च; G₂ इ' (for य) — ^d) K₆ आदत्ते स (by transp), D₅ १ सोप्यादत्ते. K₂ स्वकृत वै; D₁ वै सुकृत (by transp). K₁ २ 4 परेभ्य, V₁ B₀ २ D₅-५ परेषां (for परस्य).

क्षेपाभिमानादभियङ्गव्यलीकं

निगृह्णाति ज्वलितं यथ मन्युम् ।

अदुष्टचेता मुदितोऽनसूयुः

स आदत्ते सुकृतं वै परेषाम् ॥ ११

आक्रुश्यमानो न वदामि किञ्चि-

न्क्षमाम्यहं ताव्यमानश्च नित्यम् ।

श्रेष्ठं ह्येतत्क्षममप्याहुरार्याः

सत्यं तथैवार्जवमानुशंस्यम् ॥ १२

वेदस्योपनिषत्सत्यं सत्यस्योपनिषदमः ।

दमस्योपनिषन्मोक्ष एतत्सर्वानुशासनम् ॥ १३

वाचो वेगं मनसः क्रोधवेगं

विवित्सावेगमुदरोपस्थवेगम् ।

एतान्वेगान्यो विपहत्युदीर्णा-

स्तं मन्येऽहं ब्राह्मणं वै मुनिं च ॥ १४

अक्रोधनः क्रुध्यतां वै विशिष्ट-

स्तथा तितिक्षुरतितिक्षोर्विशिष्टः ।

अमानुषान्मानुषो वै विशिष्ट-

स्तथाज्ञानाज्ज्ञानवान्वै प्रधानः ॥ १५

आक्रुश्यमानो नाक्रोशेन्मन्युरेव तितिक्षतः ।

आक्रोष्टारं निर्दहति सुकृतं चास्य विन्दति ॥ १६

C 12. 11007
B 12. 206 (299) 16
K 12. 305 16

11 D₁ s om. (hapl) 11 V₁ reads 11 on marg. —^a) K₁ क्षेपाभिमानाद्; K₆ V₁ B₁ s G₂ क्षेपावमाण (K₆ G₂ 'न'म्, K₇ D₁ M₁ 7 'वमानाव्, Bo s (marg) 'पमान (Bo 'ण'म्, B₁ 7 D₁ s as D₁ n₁ D₁ D₂ s s Cn (gloss अक्षिपेकारिणम्) 'यमाणम् (D₁ n₁ D₁ 'नम्); T G₁ s 'वमानाद् (for 'भिमामाद्). B₁ अभिसग; D₁ T G₁ s s C₁ (gloss परामवम्) 'पंगं (for 'पङ्ग-) K₁ 2 4 V₁ T₁ न्यली (T₁ 'त्वा)कान्; K₇ D₁ न्यलीके; T₁ G₁-3 M₁-1 न्यलीकं (for न्यलीकं) D₁ क्षिपाभिमानाभिपंगी न्यलीकं, M₁ क्षेपावमानाभिपग न्यलीकं C₁ न अभियङ्गव्यलीकम्, अभिनिवेशवशादप्रियम् । C₁ —^b) K₆ 7 निगृह्णाति M₁ मन्यु —^c) B₁ D₁ D₁ T₁ अदुष्ट; G₁ अदुष्ट (for अदुष्ट). B₁ D₁ मुदितोऽनसूय, D₁ D₁ 'नुसूयु, G₂ मुदितानुसूयं —^d) B₁ न (for स). K₁ स्वकृत वै, K₇ D₁ s वै सुकृतं (by transp). K₆ B₁ D₁ s परस्य (for परेषाम्)

12 —^a) K₇ आक्रुश्यमाना, Bo आक्रुष्यमानो, D₁ s as D₁ s आक्रुष्यमाणो, D₁ D₁ s आक्रुश्य (D₁ 'त्य)-मानो; D₁ (by corr as in text) आक्रुष्यमाणो (for आक्रुश्यमानो) —^b) T₁ क्षिपानि (for क्षमामि) K₇ ताम्यमानम्, D₁ 7 ताव्य (for ताव्य). —^c) T G₁ s s श्रेष्ठ (for श्रेष्ठ). K₆ D₁ s D₁ D₁ s (by corr.) s यत्क्षमाम्, K₇ D₁ s क्षमिणम्, B₁ क्षेमम्; D₁ corrupt, D₁ (before corr) यत्क्षमम्, D₁ 7 क्षमणम्; T G₁ s s M₁ क्षमम्; G₁ M₁ s s क्षमाम् (for क्षममपि) K₇ D₁ s 7 0 प्राहुर. —^d) G₁ तवैव (for तथैव).

13 —^a) G₂ त्याग (for मोक्ष). —^d) K₁ 2 4 सत्या

नुयामन; G₂ M₁ 7 सत्त्वा (for सर्वा)

14 —^a) Bo वाच्य; D₁ वाचो (for वाचो) K₇ G₂ मनसा —^b) K₁ s Bo s (marg) 1-2 Das as D₁ n₁ n₁ D₁ D₂ s s Cn (gloss विशिष्टा पिपासा, घेद पाने अस्य रूपम्, तृष्णावेगमित्यर्थ) विधिरसा; G₁ विवरसा, Cn (gloss विदेर्लीकार्थरूपम्, लिप्सा) C₇ (gloss विचार) विधिरसा (as in text). —^c) K₇ om यो. K₆ V₁ B₁ D₁ s as D₁ D₁ D₁ s G₂ विषहेद्; Bo विहसेद्; B₁ विषयेद्, D₁ D₁ D₁ विसहेद्; D₁ विहसेद्; G₁ विषहति (for 'हति) —^d) G₁ मुनिश्च (for मुनि)

15 —^a) K₇ B₁ अक्रोधन, M₁ 'धन (for 'धन) K₁ 7 B₁ क्रुध्यता; Bo क्रोध्यता, D₁ T G₁ s s क्रुध्यतो (for क्रुध्यता) —^b) K₆ D₁ om (hapl) 15⁶⁶ —^c) D₁ G₂ अमानुषाणां (for 'नुयान्) K₇ मानुषो वै विशिष्ट; G₂ मानुषाश्च प्रधानास् —^d) D₁ s D₁ D₁ [अ]ज्ञाना, D₁ lacuna, D₁ 7 G₂ M₁ s-1 [अ]ज्ञानं (for [अ]ज्ञानाज्) V₁ Bo s (marg) D₁ n₁ D₁ D₂ s s G₁ 2 M₁ s-1 ज्ञानविद् (for 'वान्) K₁ 4 V₁ वै प्रधान, K₂ Bo s D₁ s as D₁ n₁ D₁ D₂ s s G₁ s s M₁ (before corr) वै (G₁ यो) विशिष्ट; D₁ 7 संप्रधान (for वै प्रधान)

16 —^a) K₂ आक्रुष्यमानो, K₄ आक्रुष्य; B₁ D₁ आक्रुष्यमाणो (B₁ 'नो), D₁ 9 आक्रुष्यमाणो, C₁ आक्रुष्यमानो (for आक्रुष्य) K₂ नाक्रुष्येन्, K₄ Bo s s D₁ n₁ n₁ D₁ D₂ s s 1 8 T₁ G₁ s 'क्रुष्येन्, D₁ 'क्रुष्येन्; G₁ s 'क्रोधो (for 'क्रोशेन्) —^b) Bo D₁ n₁ D₁ D₁ D₂ s s एन, V₁ D₁ (by corr. as in text) एवं (for एव) V₁ B₁ (marg) विविक्षति, T₁ विती

यो नात्युक्तः प्राह रूक्षं प्रियं वा

यो वा हतो न प्रतिहन्ति धैर्यात् ।

पापं च यो नेच्छति तस्य हन्तु-

स्तस्मै देवाः स्पृहयन्ते सदैव ॥ १७

पापीयसः क्षमेतैव श्रेयसः सदृशस्य च ।

विमानितो हतोऽऽक्रुष्ट एवं सिद्धिं गमिष्यति ॥ १८

सदाहमार्याभिभृतोऽप्युपासे

न मे विविस्ता न च मेऽस्ति रोपः ।

न चाप्यहं लिप्समानः परैमि

न चैव किञ्चिद्विपमेण यामि ॥ १९

नाहं शप्तः प्रतिशपामि किञ्चि-

दमं द्वारं ह्यमृतस्मेह वेभिः ।

गुह्यं ब्रह्म तदिदं वो ब्रवीमि

न मानुपाच्छ्रेष्ठतरं हि किञ्चित् ॥ २०

विमुच्यमानः पापेभ्यो घनेभ्य इव चन्द्रमाः ।

विरजाः कालमाकाङ्क्षन्धीरो धैर्येण सिध्यति ॥ २१

क्षत (for विति°). G₂ मृयुरावन्तिसिक्षति (s₁₀) — °) K₁ Das अक्रोष्टारं (for अक्रो°) — °) K₄ चाप ; D₄ ४ वास्य (for चास्य)

17 °) K₄ यो नित्युक्तः (sic), K₁ Das यो नात्युक्तः ; D₅ १ T₁ येनात्युक्तः ; G₁ ३ पुनात्युक्तः (G₂ 'क्त' (for यो ना°) D₅ १ तूर्णां (for रूक्ष) D₃ ५ नित (for प्रिय) D₄ ० रूक्षाप्रिय वा, T₁ G₁ ० रूक्षास्तु वाचो, G₂ रूक्षां तु वाचं (for रूक्ष प्रिय वा). — °) B₈ (marg as in text) यश्चाहते; D₅ **हते, M₁ ० १ यो हतो (for यो वा हतो) G₂ वैरात् (for धैर्यात्). — °) D₄ ० तु (for च). K₁ प्रति (for तस्य). T₂ G₂ हंतु (for हन्तुस्). — °) K₂ स चैव (for सदैव). K₄ ० V₁ Bo ० १ ४ (marg) ० Das. n₄ D₁ n₄ D₅ D₂ ४ ४ तस्मेह (K₀ Bo ० ० Das n₄ 'सैव, B₈ 'सै') देवा स्पृहयति (K₀ B₈ ० ० 'तीह' नित्यं.

18 °) G₂ पापीयस (for 'यस'). G₁ क्षिमेतैव ; M₁ ० क्षमैव (for क्षमे°) K₄ पापसक्षयमेवैव — °) K₁ D₄ D₄ विमानितो (for 'नितो) K₁ ३ हतः क्रुष्ट ; K₀ B₀ १ हताक्रुष्ट ; V₁ Bo ४ D₅ ४ १ हतोऽक्रुष्ट ; B₀ ४ (both marg) [s]थ वा क्रुष्ट ; B₀ हताक्रुष्ट, D₁ हतो क्रुष्ट (s₁₀), D₅ हतोऽक्रुष्ट ; T G₂ ० हतः क्रुष्ट, G₁ हता क्रुष्ट (for हतोऽऽक्रुष्ट) — °) V₁ सधि (for सिद्धि) K₁ B₀ D₄ ० गमिष्यति

19 °) G₂ आर्यं (for आर्यान्). D₄ निसृतो ; M₁ निभृत्य, G₂ (gloss निभ्रुकुब्धिं) निभृतो (as in text) K₁ B₀ D₄ ० [s]भ्युपासे, Das n₄ T₂ M₁ ४-१ ह्युपासे (for ऽप्युपासे) — °) K₀ Bo ०-० Das n₄ D₁ n₄ D₅ D₂ ४ ४ Cn (gloss तृष्णा) विधि (Das 'धी'त्सा (for विविस्ता). K₀ महते ; K₁ D₄ ० महतो ; V₁ Bo सहते ; B₀-० Das n₄ D₁ n₄ D₅ D₂ ४ ४ Cn (gloss बलसति) [र]क्षहते (for न च मे). D₅ १ न मे विधि

धर्महेतोर्न रोपः ; T G₁-२ ० M₁ ४-१ न मे वि (M₀ नि)-विस्ता संगतो (T₁ 'गते, G₂ M₁ ४-१ 'हते) नोत (G₂ नेह) याधः. ॐ G₂ विधिरसा व्यधे रूपम्, तादनेच्छे स्थधे । ॐ — °) K₄ D₁ n₄ D₅ D₂ ४ ४ ४ वा (for च). D₄ [अ]स्यहं (s₁₀), G₂ [अ]प्यन्यं, M₁ [अ] व्यंगं (for [अ]प्यहं). G₁ परैर्वा (for परैमि) D₄ नावाप्यहं लिप्समाना परैमि (corrupt) — °) K₁ B₀ D₅ ० T G₁-२ ० M₁ ४-१ चापि (for चैव) K₂ Das D₁ T G₁ ० ० विपमे नयामि ; K₁ B₀ D₁ n₄ D₅ D₂ ४ ४ M₁ विपयेण यामि, D₄ विपये मे नयामि, D₁ D₅ विपयेन यामि (for विपमेण यामि).

20 °) K₁ शप्तः ; D₂ शप्त (for शप्त) D₄ यायामि, D₅ शप्तामि (for -शपामि) K₁ ४ १ Bo ०-० Das D₁ n₄ D₅ D₂ ४ ४ ४ कचिद् (for किञ्चिद्). — °) K₄ D₅ १ धर्मं, K₀ १ D₅ ० शप्त, B₀ शप्त ; T₁ हस ; G₂ दमो, G₀ हृद (for दमं). K₁ ४ १ D₅ ० T₁ G₀ M₁ १ अमृतस्य (for ह्यमृतं) K₁ ४ ४ [अ]पि ; K₀ D₂ [ह]व ; D₅ [प]व, D₄ [अ]ह (for [ह]ह). D₄ D₅ वेस्ति, D₄ वसि (s₁₀) (for वेभिः). — °) D₅ १ ब्राह्म (for ब्रह्म) K₁ ४ B₀ D₅ ४ lacuna, K₂ वा ; T₁ वै ; T₂ यो (for वो) T₂ ब्रवीति (for ब्रवीमि). — °) T G₂ ० मानुष्यात्, G₂ मानुष (for मानुषात्) K₀ D₄ ० श्रेष्ठतम (for 'तर). M₀ कश्चित्.

21 °) K₁ V₁ Bo ० १ ४ (marg) ० Das n₄ D₁ n₄ D₅ D₂ ४ ४ ४ ४ निर्मुच्यमान — °) K₁ D₅ ० मेघेभ्य (for घनेभ्य) K₄ Das M₁ चंद्रमा — °) M₁ विरज (for विरजा).

22 Before 22, T₁ ins. हस — °) D₅ १ ब्रह्म-चारी (for ह्यर्चनीय). — °) K₀ B₀ ० उरसेधवान् ; K₁ D₄ ० G₁ उरसेधने ; V₁ Bo १ D₁ n₄ D₅ D₂ ४ ४ 'घन ; B₀ 'दन ; D₅ उरसेध* ; D₁ उरसेध* ;

यः सर्वेषां भवति ह्यर्चनीय
 उत्सेचने स्तम्भ इवाभिजातः ।
 यस्मै वाचं सुप्रशस्ता वदन्ति
 स वै देवान्गच्छति संयतात्मा ॥ २२
 न तथा वक्तुमिच्छन्ति कल्याणान्पुरुषे गुणान् ।
 यथैषा वक्तुमिच्छन्ति नैर्गुण्यमनुयुञ्जकाः ॥ २३
 यस्य वाङ्मनसी गुप्ते सम्यक्प्रणिहिते सदा ।
 वेदास्तपश्च त्यागश्च स इदं सर्वमाप्नुयात् ॥ २४
 आक्रोशनावमानाम्यामनुष्याद्वर्धते बुधः ।
 तस्मान्न वर्धयेदन्यं न चात्मानं विहिंसयेत् ॥ २५

अमृतस्यैव संतृप्येदवमानस्य वै द्विजः ।
 सुखं ह्यवमतः शेते योऽवमन्ता स मश्यति ॥ २६
 यत्क्रोधनो यजते यद्दाति
 यद्वा तपस्तप्यति यञ्जुहोति ।
 वैवस्वतस्तद्धरतेऽस्य सर्वं
 मोघः श्रमो भवति क्रोधनस्य ॥ २७
 चत्वारि यस्य द्वाराणि सुगुप्तान्यमरोत्तमाः ।
 उपस्थसुदरं हस्तौ वाक्चतुर्थी स धर्मवित् ॥ २८
 सत्त्वं दमं ह्यार्जवमानृशंसं
 धृतिं तितिक्षामभिसेवमानः ।

६ 12 11020
 ६ 12.100[29] 28
 K १२ 30१ 29

T₁ G₁ ० 'वने, T₂ 'धनैः; Cn (gloss उत्सृग्मन कर, महाण्डमण्डपसृग्मभूत) 'घन (for उत्सेचने) K₁ उत्सेचने त (sup in) स्र ह्यवाभिजात (sic).
 ☞ Cn: उत्सेचने, जलसारणीममीषे सृग्मो, वृक्ष । सति सेके संवर्धते प्राग्वादिमत्वात् । ☞ — °) M₁-1 तस्मै (for यस्मै). D₁ वाच, D₂ वाच (for वाच). K₅ V₁ Bo ६-२ Das as Dn₁ n₁ D₅ D₂ २ २ G₂ सुप्रसदा (for 'शस्ता). — °) K₂ वेदान् (for देवान्). K₃ G₁ सदा याम्ना (for संयतात्मा)

अनुद्धो गर्हयेत्परान्, T₁ G₁ ३ ० अ (G₅ [before corr] मा)नुद्धो व (G₁ 'द्वाद्; G₈ 'धो व)र्वते बुध (G₁ 'द्वा'). — °) Dn₁ D₂ (marg sec m) D₅ (marg sec m as in text) २ १ गर्हयेद् (for वर्धं). M₁ ६-१ अन्यान् (for अन्य). G₁ तस्मान्न वर्धते यद्यन् — °) K₅ वा (for च) G₁ न हिंसयेत् (for विहिं')

26 ^{ab}) B₅ transp अमृतस्यैव and अवमानस्य B₅ अमृतस्यैव (for 'स्यैव). D₅ सपश्येद् (for 'तृप्येद्). K₁ २ २ वै बुध; K₅ V₁ Bo ६-२ Das as Dn₁ n₁ D₅ D₂ २ २ पद्वित (for वै द्विज). — °) K₄ अवमतः; G₁ अवमित (for 'मत) — °) K₁ २ योवसता (for 'मन्ता). — After 26, G₅ ins. an addl. colophon [Adhy no : 123].

27 ^a) B₁ २ Das as D₅ च (for यत्). K₅ क्रोशनो (for क्रोधनो) K₄ Das Dn₁ n₁ D₅ D₂ २ २ M₁ यजति, D₁ ददते (for यजते) K₁ दधाति; Dn₁ ददाति (for ददाति) M₁ यत्क्रोधनो यजयेद्दाति — °) D₅ १ यद्यत्तपसः; G₁ यद्यात् (for यद्वा त') D₁ १ तपते (for तप्यति). — °) K₁ २ हरेत् (for हरेते). K₅ चास्य, D₅ १ G₁ तस्य (for सस्य) — °) Das Dn₁ D₅ M₁ मोघश्रमो K₄ V₁ Bo ६-२ Das Dn₁ n₁ D₅ D₂-१ १-२ G₂ M₁ भवति हि, K₁ हि भवति (for भवति).

28 = (var) 12 261 27 — °) K₁ २ सुगुप्तानि महात्मनः; D₅ १ 'न्युत्तरोत्तर — °) M₁ ६-१ उपस्थ (for उपस्थम्) B₅ (marg as in text) जिह्वा (for हस्तौ). — °) T₁ च (for स).

29 ^a) V₁ T G₁ ३ दमस (for दमं). K₅ १ B₅

23 ^b) K₂ १ १ D₁ १ १ कल्याणं (for कल्याणान्). K₁ २ २ पुरुषेवरान्; D₅ ० 'दे गुणं, D₅ 'पो जन; D₁ 'दे जना (for 'दे गुणान्). — °) D₁ तर्षेपां; T G₅ यथैव; G₁ यथैव (for यथैपां). — °) V₁ नैर्गुण्यं पाप चेतसः. ☞ Cn अनुयुञ्जका, स्पर्धावन्त । ☞

24 With 24, cf. Manu 2 160 — °) K₁ तस्य (for यस्य). D₅ १ युक्ते (for गुप्ते) — °) K₁ Bo (marg as in text) १ Das as सम्यक्शुभे च सर्वदा — °) D₅ १ धर्मम् (for सर्वम्). T₁ G₁ ० इदं सर्वमवाप्नुयात्

25 ^a) K₁ २ २ अक्रोध (K₅ 'श)नावमानाभ्याम्, B₁ २ Das as Dn₁ D₅ D₂ २ २ आक्रोशानविमा', Dn₁ आख्या क्रोशविमा', M₁ ६-१ इहाक्रोशानवमा' — °) K₂ २ अवघाद्; T₂ अनुद्धाद्; M₅ अनुद्धा (for अनुधाद्) M₁ चर्मते (sic) (for वर्धते) K₁ युध (sic), K₄ वध (for बुध) K₅ V₁ Bo ६-२ Das ना (Das मा) बुधान्वर्धयेद्बुधः; K₁ D₁ ० अनुद्धो वर्धयेद्बुधान्, Das Dn₁ D₅ D₂ २ (before corr) २ ना (Das मा) बुधान्यो वर्धयेद्बुधः; Dn₁ D₅ ना बुधान् (Dn₁ 'ना)र्धयेद्बुधः; D₅ १

स्वाध्यायनित्योऽस्पृहयन्परेषा-

मेकान्तशील्यूर्ध्वगतिर्भवेत्सः ॥ २९

सर्वानेताननुचरन्वत्सवच्चतुरः स्तनान् ।

न पावनतमं किञ्चित्सत्यादध्यगमं क्वचित् ॥ ३०

आचक्षेऽहं मनुष्येभ्यो देवेभ्यः प्रतिसंचरन् ।

सत्यं स्वर्गस्य सोपानं पारावारस्य नौरिव ॥ ३१

यादृशैः संनिवसति यादृशांश्रोपसेवते ।

यादृगिच्छेच्च भवितुं तादृग्भवति पूरुषः ॥ ३२

यदि सन्तं सेवते यद्यसन्तं

तपस्विनं यदि वा स्तेनमेव ।

वासो यथा रङ्गवशं प्रयाति

तथा स तेषां वशमभ्युपैति ॥ ३३

सदा देवाः साधुभिः संवदन्ते

न मानुषं विषयं यान्ति द्रष्टुम् ।

नेन्दुः समः स्यादसमो हि वायु-

रुचावचं विषयं यः स वेद ॥ ३४

अदुष्टं वर्तमाने तु हृदयान्तरपूरुषे ।

तेनैव देवाः प्रीयन्ते सतां मार्गास्थितेन वै ॥ ३५

(marg as in text) G₂ M₆ १ चार्जवम्; K₆ D₈ a₄ T₁ G₁ ० स्वाज्ञे' (for द्याज्ञे') K₂ आनुशस्य, K₆ G₁ 'शंस्य (for 'शस्य) —^b) K₇ G₁ दृत्तिस् (for दृत्ति) K₆ V₁ B₀ १ १ (marg) ० D₈ a₄ D₁₁ n₄ D₈ D₂ १ १ १ अति; G₂ M₁ १-१ इति (for अति). D₈ १ सेव (D₇ 'व्य)मानं (for 'मान) —^c) G₁ स्वाध्या निपिद्धो (sic) (for 'यनित्यो) D₅ om from स्पृहयन् up to स्तनान् (in 30^b) D₇ न स्पृहयेत्, G₂ [s]स्वहर' (for स्पृहयन्) —^d) K₁ १ शीलो, T₂ शय्यो (for शीलो). K₁ १ ह्यूर्ध्वं (for ऊर्ध्वं) B₈ D₉ मतिर् (for गतिर्). K₆ B₀ १ ० D₈ a₄ T₂ M₁ १-१ भवेत् (for भवेत्सः).

30 Before 30, T₁ G₁ ० ins. साध्या D₅ om 30^a (of v l 29). —^a) K₁ स्वेतान्; K₄ V₁ B₈ स्वेतान्; K₆ D₈ a₄ D₁₁ n₄ D₂ १ १ चैतान्; B₀ १ ० D₇ चैतान्; T₁ G₁ ० वेदान्, M₁ १ लोकान्, M₅ ० देशान् (for एतान्) K₇ B₉ परि (for अनु). K₆ वरन्; K₇ D₂ १ ० च (D₄ व) रेद्, T₂ भवन् (for चरन्). B₀ सर्वास्वेतानुचरेन्; G₂ सर्वं स्वेतानुचरन् —^a) K₁ ० corrupt, M₁ ० १ न पावनतमं किञ्चित् —^d) K₁ अध्यगत; K₂ अन्वगमं (for अध्य').

31 Before 31, T₁ G₁ ० ins. हस. —^a) K₇ G₁ आचक्षे; G₂ 'चक्षे (for 'चक्षे) K₆ मानवेभ्यो; V₁ B₀ १ ० D₁₁ D₅ मानुषे (B₈ D₁₁ 'व्ये)भ्यो (for मनुष्येभ्यो) —^b) T₂ M₁ १-१ प्रहितश्चरन्, G₁ परिसचरन् (for प्रति) —^c) K₆ B₈ (marg as in text) D₈ a₄ सयान; T₂ सौपान (for सोपान)

32 ^a) K₁ १ १ यादृश (for यादृशै) K₁ स विवसते; K₂ १ सनिवहते; K₇ D₈ ० सविवसते; D₈ १ संनिवसते; T₁ G₀ वा सवदते; G₁ १ M₁ १-१ संवि-

वदते; G₂ स विवहते (for सनिवसति) T₂ यो यादृशै संवदते. —^b) K₁ १ १ चैव (for चोप). —^c) K₁ १ हृच्छेच्च, K₆ D₈ १ हृच्छेत (for हृच्छेच्च) —^d) B₈ D₈ पूरुष.

33 ^a) K₆ V₁ B₀ १-१ D₈ a₄ D₁₁ n₄ D₅ D₂ १ १ १ G₂ M₁ १-१ सेवति (for 'ते) —^b) T₁ G₁ ० वा यदि वा (for यदि वा) T₁ स्त्रेयम् (for स्तेनम्). D₈ एव च (for एव) —^c) V₁ B₀ रतं, T₁ G₁-१ ० M₁ १-१ राग (for रङ्ग) K₁ वस; T₁ वश (for वश). —^d) G₁ वयम् (for वशम्).

34 ^a) K₁ १ १ V₁ यदि; B₈ (marg. as in text) यदा; D₈ १ यथा (for सदा). K₂ सेवा (sic); G₁ १ देवः (for देवा) K₁ सहवति; K₂ संवदति; K₄ संव हति; K₇ V₁ D₂ १ संवसति; B₈-१ D₈ 'संते; B₈ सनमत, D₈ संवदन्तं; T₁ G₀ 'संतो; G₁ १ 'दंतो (for सवदन्ते) —^b) D₈ मानुषां (for 'षं). D₈ याति (for यान्ति). K₁ ० १ B₈ (marg as in text) D₈ १ ० दुष्टं; D₈ G₈ दृष्टं (for द्रष्टुम्). K₂ न मानुषो विशति **दुष्ट —^c) K₁ १ १ इद्र; V₁ B₀ १-१ D₈ a₄ T₁ G₁-१ ० M₁ १-१ नेत्र; D₈ १ नरेद्र (for नेन्दु) K₁ समा. K₇ D₈ १ असमा हि तस्य; D₈ १ 'मो हिव' स्याद् (for 'मो हि वायुर्) ❀ C₁ इन्द्र सृतमयोऽपि न सम किं तु उपचयापचयधर्मा । तथा वायुः रण्यसम एव, मन्दमध्यमतीव्रभेदात् । ❀ —^d) K₂ ० १ D₈ यश्च; D₈ १ G₂ M₁ १-१ यस्य; C₁ य स (as in text). K₇ वेदा; M₁ १ १ वेद (for वेद).

35 ^a) K₄ अनुष्टं; B₈ D₈ G₈ अदृष्टं (for अनुष्टं). B₈ वर्तमान, T₁ G₁ १ ० M₇ 'ते यस्य (for 'माने). K₇ नु (for तु) K₂ अनुष्टवर्तो माने तु; D₈ १ 'दं वर्तमानेषु. —^b) K₇ D₈ १ -पौरुषे; B₈ -पुरुषे; D₈ १ पूरुषः (for

शिश्रोदरे येऽभिरताः सदैव
 स्तेना नरा वाक्पुरुषाश्च नित्यम् ।
 अपेतदोषानिति तान्विदित्वा
 दूराद्देवाः संपरिवर्जयन्ति ॥ ३६
 न वै देवा हीनसत्त्वेन तोष्याः
 सर्वाशिना दुष्कृतकर्मणा वा ।
 सत्यव्रता ये तु नराः कृतज्ञा
 धर्मे रतास्तैः सह संभजन्ते ॥ ३७
 अन्याहृतं व्याहृताच्छ्रेय आहुः
 सत्यं वदेद्व्याहृतं तद्वितीयम् ।
 धर्मं वदेद्व्याहृतं तच्चृतीयं

प्रियं वदेद्व्याहृतं तच्चतुर्थम् ॥ ३८

साध्या ऊचुः ।

केनायमावृतो लोकः केन वा न प्रकाशते ।

केन त्यजति मित्राणि केन स्वर्गं न गच्छति ॥ ३९

हंस उवाच ।

अज्ञानेनावृतो लोको मात्सर्यान्न प्रकाशते ।

लोभाच्यजति मित्राणि सद्भात्स्वर्गं न गच्छति ॥ ४०

साध्या ऊचुः ।

कः स्विको रमते ब्राह्मणानां

कः स्विको बहुभिर्जोषमास्ते ।

कः स्विको बलवान्दुर्वलोऽपि

C 12 11032
B 12 200(297) 41
K 12 303 41

'पे) — °) G₁ प्रीयते (for प्रीयन्ते) — °) K₁ D₅ १ मार्गं, D₅₁ मार्गं (for मार्गं). D₅₂ 51 सतां मार्गति तेन वै.

36 °) B₀ 3 [s]पि (for ये). K₀ १ V₁ B₀ 6-9 D₅₂ 51 D₅₁ 51 D₅ D₂-5 १-9 निरता (for स्मि"). — °) K₁ 1 B₀ D₅₁ T₁ -पु (K₂ -पू)रुपाश्च, D₅₁ परु पश्च (for 'पाश्च) — °) K₂ -देवान्; T G₁-3 6 M₁ 5-1 -धर्मा (for दोषान्) ॐ G₁ अपेतदोषान्, प्राय श्रित्सेनेति शेष । ॐ — °) D₅₂ 51 D₅₁ दूरा (for दूराद्).

37 °) T₂ G₀ सत्त्वेन (for सत्त्वेन). T₁ om न तो D₅ १ न वै देवा हीनसत्त्वे मनुष्या. — °) G₁ सर्वाशिना दुष्कृतं कर्मणा वा — °) K₁ सत्य (for सत्य). K₁ नरा — °) K₀ G₀ ते (for तै). K₂ सहस्र (for सह सं). K₁ D₅ 9 संवसति, D₅₁ D₅ संभजति (D₅₂ 'तं) (for 'जन्ते).

38 °) D₅ om. (hapl) ॐ व्याहृता up to हृतं (in 38^d) K₀ व्याहृताश्च; D₅₁ 'दात् (for 'तात्) G₁ अन्याहृतं व्याहृताच्छ्रेयमाहुः — °) D₅₁ वेदे, G₁ वदे (for वदेद्) K₁ 4 om (hapl) from तद्वि up to व्याहृत (in 38^d) G₂ om. from तद्वि up to चतुर्थम् (in 38^d) — K₂ om 38^{cd} V₁ reads 38^e on marg — °) D₅₂ T₁ G₁ 6 धर्मं (for धर्मं) B₀ वेदेद् (for वदेद्) D₅₁ तृतीये — °) D₅₁ सं (for (for तच्).

39 °) K₁ corrupt D₄ आवृता (for 'तो) — °) K₁ om. केन वा न — D₅ om (hapl) 39^d-40^e.

40 D₅ om 40^{bc} (cf v l 39) K₁ om 40^e V₁ reads 40 on marg — °) K₂ लोके (for लोको). — °) B₁ मात्सर्यान्निप्रकाशते — °) D₁ त्यजति. — °) D₅₂ केन (for सद्भात्)

41 The sequence of 41-42 in D₄ is 41^a, 42^b, 41^a, and 42^d V₁ reads the ref on marg — °) K₁ का स्विक, K₁ D₅₁ D₅ १ 9 कश्चिद्; T G₁ 3 6 किं स्विक (for क स्विक). V₁ न रमते (for रमते) — D₄ om (hapl.) 41^b — °) K₄ T G₁ 3 6 किं स्विक; K₁ D₅₁ D₅ १ 9 कश्चिद् (for क स्विक). B₁ D₅ १ योषम्; G₁ दोषम् (for जोषम्) — G₁ om (hapl.) 41^a-42^b. — °) K₁ D₅₁ D₄ 5 १ 9 कश्चिद्; T G₀ 6 किं स्विक (for क स्विक) K₀ B₀ D₅₂ 51 T G₂ 3 6 M₁ 5-1 एषां (for एको) T G₀ 6 वा (for सपि). — After 41^a, D₅₁ reads 42^d for the first time, repeating it in its proper place. D₅₁ om 41^d D₄ om. 41^d-42^a — °) K₁ का स्विक; K₁ D₅₁ D₅ १ 9 कश्चिद्, B₀ क स्विक; D₅₁ क स्विक, T G₀ 6 किं स्विक (for क स्विक) K₁ D₅ एक (for एषां). K₂ D₅₁ नानुवै (D₅₁ 'वै)ति; K₁ D₅ १ 9 नाम्युपैति, D₅₂ 51 D₅₁ नान्वपैति (for 'वैति).

42 For the sequence in D₄, of v l 41 D₄ om. 42^a, G₁ om. 42^{ab} (for both, of v l 41) G₂ om. (hapl) 42 — °) D₅₁ प्राज्ञम् (for प्राज्ञ). B₁ om ब्राह्मणानां — °) K₀ १ V₁ B₀ 6-9 D₅₂ 51 D₅₁ 51 D₅ D₂ 3 8 चैको (for एको) B₁ D₅ १ योषम् (for जोषम्). — °) D₅₁ प्राज्ञम् K₁ V₁ B₀ 9 D₅₂ 51

कः स्वित्तेषां कलहं नान्ववैति ॥ ४१

हंस उवाच ।

प्राज्ञ एको रमते ब्राह्मणानां

प्राज्ञ एको बहुभिर्जोपमास्ते ।

प्राज्ञ एको बलवान्दुर्बलोऽपि

प्राज्ञ एषां कलहं नान्ववैति ॥ ४२

साध्या ऊचुः ।

किं ब्राह्मणानां देवत्वं किं च साधुत्वमुच्यते ।

असाधुत्वं च किं तेषां किमेषां मानुषं मतम् ॥ ४३

हंस उवाच ।

स्वाध्याय एषां देवत्वं व्रतं साधुत्वमुच्यते ।

असाधुत्वं परीवादो मृत्युर्मानुषमुच्यते ॥ ४४

भीष्म उवाच ।

संवाद इत्ययं श्रेष्ठः साध्यानां परिकीर्तितः ।

क्षेत्रं वै कर्मणां योनिः सद्भावः सत्यमुच्यते ॥ ४५

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि अप्राशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८८ ॥

Ds १ २ G₁ M₁ ६-७ एषां (for एको) — D₁ om (hapl) 42°. Dn₁ reads 42² for the first time after 41° — ^a) K₁ प्राज्ञा. Dn₄ येषां (for एषां) K₁ नान्ववति; K₇ D₁, ६ १ २ नाम्युपैति; D₃ 31 Dn₁ नान्ववैति (for 'वैति).

43 G₁ om. the ref — ^a) K₂ ब्रह्मणानां K₆ वेदरव; Dn₄ देवत्वं; G₁ देयत्वं (for देवत्वं) — ^b) K₆, १ किंचित्, D₃ किं तु; D₃ किं तु (for किं च) G₁ [अ]साधुत्वम् (for साधु). Br किं च साधु प्रमुच्यते. — D₃ om (hapl) 43°-44°. Ds reads 43°-44° twice. — ^c) Br Dn₁, n₄ असाधुत्वे (for 'त्वं'). K₂ transp च and किं. — ^d) M₁ १ तेषां (for एषां). K₁ मानुष्यं; G₁ 'षीं (for 'वं) T₁ G₆ व्रत (for मतम्)

44 For the repetition in Ds, of v. l 43. D₃ om 44 (of v. l 43). — ^a) K₁ एषा; Dn₄ येषां (for एषां) — ^b) B₆ D₂ एव च (for उच्यते) — ^c) Dn₄ D₄ परीवादे, D₆ 'वाहो (for 'वादो) — ^d) K₁, 4 ६ V₁ B₆ ६-२ D₃ 31 D₂ ३ ३ T G₁, ६ ६ मानुष्यम्, Ds १ मानुष, M₁ 'प्य (for 'पम्)

45 After the ref., T G₁ 3, ६ M₁ ६-७ ins

744* इत्युक्त्वा धरदो देवो भगवान्भित्त्य भग्नयः ।
साध्यैर्देवगणैः सार्धं दिवमेवारुरोह स ।

एतद्यशस्यमायुष्यं पुत्र्य स्वर्गाय तु ध्रुवम् ।
दर्शितं देवदेवेन परमेणाग्नयेन च ।

[(L 1) G₆ इत्युक्त्वा (for 'क्त्वा). T₂ G₁ ३ परमो (for वरदो). — (L 3) T₂ M₁ ६-७ च (for तु)]

— ^a) D₃ अहं (for अयं) K₆ D₃ श्रेष्ठ; Br lacuna (for श्रेष्ठ). T G₁ ३ ६ सवादोयमय (T₂ G₁ 'दोय नर) श्रेष्ठ (T₂ 'ष्ठ). — ^b) D₁ परिकीर्तितः — ^c) D₆ १ कर्मणो (for 'णा) K₂ मूमि; D₃ योनी; D₆ १ G₁ योनि (for योनि). ☞ Ca क्षेत्रं, धारीरम् ॥ Cn स्थूलसूक्ष्मभेदेन द्विविधम् । ☞ — ^d) K₁ सभावः; T₂ सद्भाव; G₁ सद्भावा. K₆ B₆ D₃ 31 D₇ सत्वम् (for सत्यम्).

Colophon Ś₁ D₆ missing K₂ ६ B₁-5 D₃ 31 Dn₂ n₈ D₁ G₁ ६ M₂-4 absent — Sub parvan K₁ ३ ३ ६ १ V₁ B₆ ६-२ D₃ 31 Dn₁ n₄ D₆ D₂-5 १-२ T G₁-३ ६ M₁ ६-७ मोक्षधर्म — Adhy name K₁, ३ ३ ६ १ V₁ B₆ ६-२ D₃ 31 Dn₁ n₄ D₆ D₂-5 १-२ G₂ M₁, ६-७ हंसगीता (B₆ adds समाप्ता), T₁ साध्यैर्देवसंवादः; G₆ इससाध्यसवादः — Adhy no (figures, words or both) K₆ 24, Br T₁ G₁ ६ 123, B₆ 126, Dn₁ 125, Dn₄ D₃ G₂ M₅ 124, T₂ 136, G₂ 139; M₁, ६, १ 122. — Śloka no. D₃ 31 Dn₁, n₄ D₆ 45.

२८९

युधिष्ठिर उवाच ।

सांख्ये योगे च मे तात विशेषं वक्तुमर्हसि ।

तव सर्वज्ञ सर्वं हि विदितं कुरुसत्तम ॥ १

भीष्म उवाच ।

सांख्याः सांख्यं प्रशंसन्ति योगा योगं द्विजातयः ।

वदन्ति कारणैः श्रेष्ठ्यं स्वपक्षोद्भावनाय वै ॥ २

अनीश्वरः कथं मुच्येदित्येवं शत्रुर्कथनम् ।

वदन्ति कारणैः श्रेष्ठ्यं योगाः सम्यग्दानीपिणः ॥ ३

वदन्ति कारणं चेदं सांख्याः सम्यग्द्विजातयः ।

विज्ञायेह गतीः सर्वा विरक्तो विषयेषु यः ॥ ४

ऊर्ध्वं स देहात्सुव्यक्तं विमुच्येदिति नान्यथा ।

एतदाहुर्महाप्राज्ञाः सांख्यं वै मोक्षदर्शनम् ॥ ५

स्वपक्षे कारणं ग्राह्यं समर्थं वचनं हितम् ।

शिष्टानां हि मतं ग्राह्यं त्वद्विधैः शिष्टसंमतैः ॥ ६

प्रत्यक्षहेतवो योगाः सांख्याः शास्त्रविनिश्चयाः ।

उभे चैते मते तत्रैव मम तात युधिष्ठिर ॥ ७

C 12 11042
B 12. 201(300) 7
K 12. 208 7

289

This adhy is missing in S₁ D₅ (cf v. 1 12 274 13, 283 15)

1 After the ref, G₂ reads 12 290 1 for the first time, repeating the same in its proper place G₂ om. 1 —^a) K₁ 6 D₄ सांख्य (for साख्ये) —^b) D₄ D₂ अहंति (for 'सि) —^c) K₁ 6 1 V₁ Bo 5-2 D₄ 21 D₁ 24 D₅ D₁-5 1-2 धर्मज्ञ (for सर्वज्ञ) —^d) B₂ वेदित, M₁ 1 विदित (for विदित)

2 ^b) D₅ 1 योग (D₁ योग) योगि; T₁ G₁-2. 6 योग योगा (by transp) —^c) K₄ B₁ D₁ 24 D₅ D₂ 1 3 कारण, D₅ 'ण (for 'णै) K₁ 2 4 V₁ B₂ (orig) D₁ 24 D₅ D₂ 8 9 श्रेष्ठ, B₂ 3 (marg) 9 D₄ 2 श्रेष्ठ, B₁ lacuna, D₄ 1 श्रेष्ठ, D₄ 2 श्रेष्ठ, D₅ 1 सर्वे (for श्रेष्ठ) —^d) B₁ lacuna for स्वपक्षो K₁ D₁ 6 स्वपक्षोद्भावनाय; D₅ 1 स्वयज्ञोद्भावनाय; D₂ स्वपक्षोद्भव, G₁ स्वपक्षोद्भावि ॥ C₇ (reading भाव नाद्भावनाय वै) भावनात्, इहलोकभावनात् ध्यानात् । भावनाय, परलोकभावनाय । ॥

3 ^a) K₁ अनीश्वर; D₄ G₂ 'श्वरं (for 'श्वर) —^b) K₁ एव; B₂ एवत् (for एव) K₁ 3 V₁ B₂ 6 6 D₅ 1 कर्षण (K₁ 'ण); K₄ B₁ -कर्षण; D₂ कर्षण, D₅ 9 कर्षण; T₂ -कर्षण; G₁ -सूदन (for -कर्षण) — D₁ om (hapl) 3^a-5^d V₁ reads 3^a on marg —^c) K₄ B₂ D₁ D₅ D₂ 3 3 कारण; B₂ 3 (marg as in text) D₄ D₅ 1 कारण (for 'णै) K₁ B₂ श्रेष्ठ, K₂ 6 D₄ श्रेष्ठ; B₂ (marg) श्रेष्ठान्; D₁

श्रेष्ठ; D₅ 1 साख्य (for श्रेष्ठ) —^d) K₁ 2 6 B₁ योगात्, B₂ (marg) योगान्, D₅ 1 T₁ G₂ 6 योग; D₂ योगे (for योगा)

4 D₅ om 4 (cf v 1 3) M₁ 5 om (hapl) 4^a —^a) K₂ 1 वेद; D₄ 1 देव, G₁ ते तु (for चेद) —^b) K₁ साख्य; M₂ 1 साख्य (for सांख्या) M₂ मनीषिण (for द्विजातय) —^c) T₁ G₂ विज्ञा येव (for 'येह) K₁ गते, K₂ D₄ G₁ गति (for गती) G₂ विज्ञायांतवती सर्वा —^d) D₄ 1 विरक्ते, D₅ 1 विमुक्तो; M₁ विरक्ता (for 'क्तो) K₂ (before corr as in text) विषये तु (for 'येषु) K₄ च (for य)

5 D₅ om 5 (cf v 1 3). —^a) K₂ B₁ 9 स्व; K₁ D₂ सु, T₂ स (for स) K₂ सुव्यक्तो; D₄ lacuna (for 'क्त) G₂ M₁ 5-1 ऊर्ध्वं स्वदे (G₂ स दे) इमुत्सृज्य —^b) K₁ 2 विमुच्येतेति नान्यथा; D₅ 1 मुच्येदिति मतिर्मम — D₅ om. (hapl) 5^d-7^a —^c) K₁ G₁ सांख्यो, K₂ 4 V₁ Bo D₂ T₂ G₂ 6 M₁ 5-1 साख्या (for साख्य) G₁ योग- (for मोक्ष). D₄ 2 नाशनं, G₂ दर्शिन (for दर्शनम्).

6 D₅ om 6 (cf v 1 5) —^a) K₁ 2 4 1 D₄ 1 9 स्वपक्ष (for 'क्षे) K₄ D₂ कारण (for का) — D₁ om (hapl.) 6^b —^b) K₁ 4 1 D₄ 9 समर्थ; B₂ स्वपक्ष; D₁ D₅ D₂ समर्थे; D₄ 2 समत्वे (for 'र्थ) K₁ हित्वा, K₄ हित्ते (for हितम्) —^c) D₁ G₂ तद्विधै G₁ -संहितै (for -संमतै)

7 D₅ om 7^a (cf v 1 5) —^a) T₂ हेतुतो

उमे चैते मते ज्ञाने नृपते शिष्टसंमते ।

अनुष्ठिते यथाशास्त्रं नयेतां परमां गतिम् ॥ ८

तुल्यं शौचं तयोर्द्युक्तं दया भूतेषु चानघ ।

व्रतानां धारणं तुल्यं दर्शनं न समं तयोः ॥ ९

युधिष्ठिर उवाच ।

यदि तुल्यं व्रतं शौचं दया चात्र पितामह ।

तुल्यं न दर्शनं कस्मात्तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १०

भीष्म उवाच ।

रागं मोहं तथा स्नेहं कामं क्रोधं च केवलम् ।

(for हेतवो). — ^b) G₂ सांसय (for सांसया) — B₂ Das at D₂ om (hapl.) 7^{ed}, V₁ reads the same on marg — ^c) B₂ स्वते; G₂ युक्ते (for तत्वे) — D₂ D₂ 7. 8 om (hapl.) 7^d-8^a. — ^d) G₂ om सात. K₁ G₂ युधिष्ठिरः.

8 D₂ D₂ 7 8 om 8^a (cf v. l. 7). D₂ om. (hapl.) 8^{ab}. — ^a) B₂ (marg as in text) उमे चैव, M₁ उभावेते K₂ 6 B₁-9 D₂ D₂ 9 ज्ञाते (for ज्ञाने) — ^b) M₁ 5-7 युक्ते वै (for नृपते). — ^c) K₁ D₂ 7 अनुष्ठिते; K₂ 4 शिष्टे (for शिष्टे). G₂ यथा शास्त्रे

9 ^a) D₂ 7 सत्य (for तुल्य) K₁ D₂ D₂ 1 8 तपो (K₁ 'थो) युक्त, K₂ 4 तयोर्द्युक्त; K₁ D₂ 9 तयोर्द्युक्त; B₂ 9 तयोर्द्युक्त; B₂ (marg) स्वयोर्युक्त; T₂ G₁ 8 6 तयोरेका; G₂ तयोर्द्युक्त; M₁ 5-7 द्वयोरेक (for तयोर्द्युक्त) — ^b) K₁ यदा (for दया). D₂ 4 घा (for च). — ^c) G₁ भूतानां (for व्र). — ^d) K₂ य (for न). D₂ 1 दर्शनं तत्समं तयोः, G₁ न नाम सतयोः. — After 9, T₂ G₁ 8 6 ins.

745* तयोस्तु दर्शनं सम्यक्सूक्ष्मे भावे प्रसज्यते ।

[T₂ G₂ सूक्ष्मभावे; G₁ सूक्ष्माभावो (for सूक्ष्मे भावे)]

— After 9, B₂ ins an addl colophon [Sub parvan मोक्षधर्म — Adhy namo योगविधि]

10 G₂ om. the ref. — ^a) D₂ G₂ तुल्य- (for तुल्य) — ^b) G₂ यथा (for दया). K₂ D₂ 1 at D₂ फल तथा (for पितामह). — K₂ B₂ om (hapl.) 10^{ed} D₂ reads 10^{ed} twice. — ^c) K₂ 6 D₂ 1 at D₂ D₂ 8 8 T₂ G₁ 8 6 न तुल्य (by transp.), T₂ न तुल्य. — ^d) D₂ तयोर् (for तन्मे). T₂ महामते (for पितामह)

11 ^b) D₂ 8 at शमं (for कामं). — ^c) G₁ 2 योगं

योगाच्छिच्चादितो दोषान्पञ्चैतान्प्राप्नुवन्ति तत् ॥ ११

यथा चानिमिषाः स्थूला जालं छिच्चा पुनर्जलम् ।

प्राप्नुवन्ति तथा योगास्तत्पदं वीतकल्मषाः ॥ १२

तथैव वागुरां छिच्चा बलवन्तो यथा मृगाः ।

प्राप्नुयुर्विमलं मार्गं विमुक्ताः सर्वबन्धनैः ॥ १३

लोभजानि तथा राजन्धनानि बलान्विताः ।

छिच्चा योगाः परं मार्गं गच्छन्ति विमलाः शिवम् १४

अबलाश्च मृगा राजन्वागुरासु तथापरे ।

विनश्यन्ति न संदेहस्तद्योगबलादते ॥ १५

(for योगाच्) K₁ 2 4 [छ]द्विवाच्, K₂ 1 V₁ B₁ 6 D₂ D₂ 1 at D₂ D₂ 8 (marg as in text) 1 1 7-8 T₂ ततो (for [छा]दितो). — ^a) K₂ यश्च (for पश्च). K₁ 4 तत्; V₁ T₂ G₁ 8 6 M₁ 1-7 ते; B₂ 1 6 D₂ वाच् (for तत्)

12 ^a) D₂ तथा (for यथा). K₁ 2 6 D₂ 1 1 वा; K₂ 1 B₂ D₂ 1 at D₂ D₂ 8 8 [ए]व (for च) K₁ 2 V₁ B₂-3 D₂ 1 at D₂ 1 7 6 M₁ 3 6 स्थूल; T₂ स्थूलो (for स्थूला) छ Ca n s. अनिमिषा, मास्वा । छ — ^b) B₂ स्थिरवा (for छिच्चा) — ^c) B₂ 3 T₂ G₂ 6 तथा योगात्; G₂ तपोयोगात् (for तथा योगात्) छ Ca योगशब्दोऽप्र प्रायेण मत्पर्यायोऽल्पत्वान्त (Pāṇini 5. 2 127) योगिपरं प्रकरणाच्चेय । छ — ^d) D₂ 1 अस्त; G₂ पदवीं (for तत्पद) K₂ D₂ 1 कल्मषा; K₁ D₂ 1 9 कल्मषं (for कल्मषा) G₂ पदवीं सांयककल्मषा.

13 ^a) D₂ 1 यथैव (for तं) K₁ वागुरो; B₂ M₂ राश्च, D₂ 1 र; M₁ रा (for रां). छ Ca n वागुरो, पाशवर्ती स्नायुरज्जुम् । छ — ^b) G₂ पलायते (for बलवन्तो) D₂ 7 महा (for यथा) — ^c) G₂ प्राप्नुवन् (for 'युर्) K₁ D₂ 9 G₂ निर्मलं, T₂ G₁ विमला (for 'लं). — ^d) K₁ गच्छन्ति; K₁ D₂ 8 निर्मुक्ता, M₁ विमुक्ता- (for 'का)

14 ^a) T₂ G₁ लोभजानि; M₁ 5-7 योगं (for लोभं) — ^b) K₁ 2 V₁ T₂ G₂ 6 योगात् (for योग) — ^c) K₂ 1 B₂ 1 8 (marg) 9 D₂ 1 at D₂ 1 at D₂ D₂ 8 8 T₂ G₁ 2 6 M₁ 5-7 विमल; G₂ परम (for विमला) V₁ शृशं (for शिवम्)

15 ^a) G₁ यथा (for मृगा) — ^b) K₁ B₂ D₂ 9 T₂ G₁ 8 6 यथापरे (for तथा) D₂ 1 वागुरासु रथापरे — ^c) K₂ 1 G₂ विनश्य (K₂ 'स्व') ति; D₂ 1

बलहीनाश्च कौन्तेय यथा जालगता झपाः ।
 अन्तं गच्छन्ति राजेन्द्र तथा योगाः सुदुर्बलाः ॥ १६
 यथा च शकुनाः सूक्ष्मं प्राप्य जालमरिंदम ।
 तत्र सक्ता विपद्यन्ते मुच्यन्ते च बलान्विताः ॥ १७
 कर्मजैर्बन्धनैर्बद्धास्तद्वद्योगाः परंतप ।
 अवला वै विनश्यन्ति मुच्यन्ते च बलान्विताः ॥ १८
 अल्पकश्च यथा राजन्वह्निः शाम्यति दुर्बलः ।
 आक्रान्त इन्धनैः स्थूलैस्तद्वद्योगोऽबलः प्रभो ॥ १९

स एव च यदा राजन्वह्निर्जातबलः पुनः ।
 समीरणयुतः कृत्स्नां दहेत्क्षिप्रं महीमपि ॥ २०
 तद्वजातबलो योगी दीप्ततेजा महाबलः ।
 अन्तकाल इवादित्यः कृत्स्नं संशोषयेज्जगत् ॥ २१
 दुर्बलश्च यथा राजन्स्रोतसा हियते नरः ।
 बलहीनस्तथा योगो विपयैर्हियतेऽवशः ॥ २२
 तदेव च यथा स्रोतो विष्टम्भयति वारणः ।
 तद्वद्योगबलं लब्ध्वा व्यूहते विपयान्वहून् ॥ २३

C 12 11039
 B 12.30(300). 28
 K 12 205 23

निबध्यति — ^a) M1 ६-१ यथा (for तद्वद्)

16 Das at om. 16^{ab} — ^b) K4 १ Dn1 n4 D2
 ४ ४ Ms जातं, M1 १ बाल (for जाल) — ^c) K6
 V1 Bo ६-२ Das at Dn1 Ds D2 ४ ४ वध, K7 अंतर;
 Das पृष्ठ (for अन्त) D2 ४ गच्छति, Ds गच्छते.
 Ds om from राजेन्द्र up to विपद्यन्ते (in 17^c)
 — ^d) K6 Bo ६ १ ४ (marg) १ Das n4 Dn1 n4 Ds
 D2 ४ ४ G2 M1 ६-१ योगस्तद्वद् (for तथा योग) Ds
 सुदुर्बला T1 'यलात्' (for 'यला') V1 योगहीना
 स्या जना; D1 तथा योगस्य दुर्बला

17 Ds om 17^{ab} (cf v 1 16) K1 om. (hapl)
 17 — ^a) K2 ४ D4 T G1 ४ ६ सूक्ष्मा; K7 Das
 सूक्ष्म; Ds सूक्ष्मा (for सूक्ष्म) — ^b) B8 transp.
 प्राप्य and जालम् Das at अरिंदमं — ^c) K6 Ds1
 सक्ता (for सक्ता) K2 विमद्यते, K4 विपद्यति; K7
 'द्यते, Ds2 विपीदते (for विपद्यन्ते) — ^d) K2 ४ T2
 G1 विमुच्यते, Ds १ विपद्यते (for मुच्यन्ते च)

18 K2 ४ om (hapl) 18 — ^a) K7 T1 G1 ४ ६
 यदा (for यदासु) — ^b) K1 B8 (marg) तद्वद्योग,
 K7 B8 (orig) Ds १ गात् (for 'गा') K7 Das
 G2 परतप — ^c) K6 B8 Das अवला हि; Dn4
 'लायै (for 'ला वै) — ^d) K7 मुच्यते च; B8 T
 G1-२ ६ M1 ६-१ विमुच्यते

19 ^a) Da1 स्वाह्नि (for बह्नि) K1 ३ चाप्यति
 (for शाम्यति) Ds2 दुर्बलः; G1 दुर्बला — ^c) T
 G6 आक्रान्तम् (for आक्रान्त) T2 G1 बन्धनैः; G8
 चेंबनै (for इन्धनै) — ^d) K1 योगो छला (sic),
 K2 ६ V1 B1-२ Ds १ G2 ४ M1 ६ १ योगबल, K7 G1
 योगोबल (sic), T G6 योगबलं (for योगोऽबल), K1
 १ ६ B3 १ २ Das at प्रभु, K7 प्रभो (for प्रभो).

20 ^a) B8 एवं (for एव). K1 ३ हि; K7 पु;

D1 तु (for च) K2 V1 T G1 ४ ६ M1 ६-१ यथा
 (for यदा) — ^b) K7 ज्ञान; D2 ज्ञात, G1 ज्या
 तिर (for जात) T2 बल (for बल) K6 प्रभु
 (for पुन) — ^c) D4 समीरणे (for 'रण) V1 Bo
 ६ १ ४ (marg) १ Das n4 Dn1 n4 Das D2 ४ ४ गत
 (for युत) K6 T2 M1 ६-१ कृत्स्न; Bo ४ Dn1 n4
 Ds D2 ४ ४ क्षिप्र, B8 १ Das G2 कृत्स्नान्, Das G1
 कृत्स्ना (for कृत्स्नां) K4 समीरण यथा क्षिप्रं (sic)
 — ^d) Bo ३ Dn1 n4 Ds D2 ४ ४ कृत्स्ना; D6 १ दीप्तो
 (for श्रोत) K1 ३ ४ V1 B8 ४ १ Das n4 महीमिमां;
 K6 महीमपि; D1 'पते (for 'मपि)

21 ^a) Bo जाति (for जात-) D2 तद्वजातो बल
 योग (corrupt) — ^b) M1 १ दीप्ततेजो (for 'तेजा)
 K2 महाबला — ^c) K1 इवादित्या — ^d) K1 कृत्स्नां
 K2 सशोचयेज्, B8 शोषयते, G2 सशोचयेज् (for
 'पयेज्)

22 ^b) K6 १ Bo Das at D4 १ श्रोतमा (for स्रो')
 K2 नेयते, K6 V1 Bo १ क्रियते, T G1 ह्यियते (for
 हि') — ^c) K1 योगी, B8 योगाद्, G2 योगे (for
 योगो) — ^d) D1 T G8 ह्यियते, G1 स्तूयते, G2
 स्तूयते (for ह्यियते) Dn1 D4 M6 यश (for स्वश)
 K7 ह्यियते विपयैर्वश'

23 ^a) T1 G1 ६ तथैव, G8 तदैव (for तदेव).
 K1 ३ ४ B8 (marg) तु; K7 D1 १ हि (for च) Dn1
 n4 Ds2 D7 ४ १ ४ T1 G8 ६ महा (for यथा) K6 १
 Das at Ds1 D2 ३ १ श्रोतो (for स्रोतो) — ^b) K2
 विष्टम्भयति; V1 Bo ६ १ १ विष्टम्भयति (for विष्टम्भ)
 G1 शिष्ट भवति वारण — ^c) K2 B8 Ds १ योगी,
 Das D4 T1 G1 योगो (for योग) G2 वृष्टा (for
 दृष्टवा). — ^d) K6 Ds ३ १ गूहते; K7 Ds1 गूहते;
 B8 व्यूहते; G1 ह्यियते (for व्यूहते). ❀ Cn' व्यूहते,

विशन्ति चावशाः पार्थ योगा योगवलान्विताः ।
 प्रजापतीनृपीन्देवान्महाभूतानि चेश्वराः ॥ २४
 न यमो नान्तकः क्रुद्धो न मृत्युर्भीमविक्रमः ।
 ईशते नृपते सर्वे योगस्यामिततेजसः ॥ २५
 आत्मनां च सहस्राणि बहूनि भरतर्षभ ।
 योगः कुर्याद्भ्रलं प्राप्य तैश्च सर्वैर्महीं चरेत् ॥ २६
 प्राप्नुयाद्विपयाश्चैव पुनश्चोग्रं तपश्चरेत् ।
 संक्षिपेच्च पुनः पार्थ सूर्यस्तेजोगुणानिव ॥ २७

बलस्थस्य हि योगस्य बन्धनेशस्य पार्थिव ।
 विमोक्षप्रभविष्णुत्वमुपपन्नमसंशयम् ॥ २८
 बलानि योगे प्रोक्तानि मयैतानि विशां पते ।
 निदर्शनार्थं सूक्ष्माणि वक्ष्यामि च पुनस्तव ॥ २९
 आत्मनश्च समाधाने धारणां प्रति चाभिभो ।
 निदर्शनानि सूक्ष्माणि शृणु मे भरतर्षभ ॥ ३०
 अप्रमत्तो यथा धन्वी लक्ष्यं हन्ति समाहितः ।
 युक्तः सम्यक्तथा योगी मोक्षं प्राप्नोत्यसंशयम् ॥ ३१

विक्षिपति तुच्छीकरोति ॥ Cv न्यूहते, विरोधितया तर्कं यति । छ

24 °) K1 2 4 Da1 T G1 8 6 Ca चावशान्; D1 घावशा (for चा) छ Cn अवशा, स्वप्ना ॥ Cv अवशा विष्णुवशा, मृत्योरवशा वा । छ —^b) B1 8 Dn1 n4 Ds2 Ds 5 1 योगाद्, Das n4 G1 योगो, G2 योग, G6 योगान् (for योगा) D6 बलान्वित —^c) D6 1 प्रजापतिक्रंषिदेवा —^d) K1 चेश्वर (for 'रा)

25 °) Das n4 धर्मो (for यमो). T G1 8 6 क्रूरो, G2 कालो (for क्रुद्धो). —^b) K2 Das n4 Ds1 D4 9 मृत्युः; Dn4 मृत्यु (for मृत्युर्) K4 विक्रम —^c) K2.4 एष ते, K1 Ds1 ईशते (for ईशते) K1 नृपते K1 Ds सर्वो, K2.4 सर्गो; V1 सर्व; T1 सत्त्वे (for सर्वे).

26 26-27 quoted in Śaṅkara's Br Sū Bhāṣya on 1 3 27 —^a) K1 3 1 Ds2 D. 1 आत्मान (for आत्मनां) Br Sū Bhāṣya आत्मनो च शरीराणि —^c) K1 B2 Dn4 Ds Ds 9 T G1 8 6 M1. 1-1 योगी; Ds योगे, D1 योग (for योग) K1 2 4 महीं (for ब्रलं) —^d) K6 Ds सर्वे (for सर्वैर्) T3 M1 1-1 transp महीं and चरेत्

27 27^{ab} is damaged in Bc —^a) Bc विषय K4 V1 B1-9 Das n4 Dn1 n4 Ds Ds 8 8 Ms कश्चित्; K6 lacuna, Bc किञ्चित्, G2 तैश्च, Śaṅkarabhāṣya कश्चित् (for चैव) —^b) T G1 8 6 तपश्चोग्रं पुनश्चरेत्; Cn Śaṅkarabhāṣya कै (Cn क)श्चिद्रुप्र तपश्चरेत् —^c) K4 सक्षितेश्च, K6 Das सहिवेश्च, Dn4 सक्षिवे च, G2 मिश्रिपेश्च (for सक्षि') Bo 1 8 (marg as in text) Dn1 n4 Ds2 Ds 2 5 1 8 तात; Ds1 तानि; M1 1 प्राप्त (for पार्थ). —^d) K4 Bo Dn1 Ds 8 9 गुणानि च (for गुणानिव). Śaṅkarabhāṣya सूर्यो रश्मिगणानिव.

28 °) K1 lacuna, K1 Ds 1 तु; D1 जु; G1 च (for हि) —^b) D6 lacuna, D6 बधनेशस्य; T1 G6 बधने तस्य (for 'नेशस्य) D6 पार्थिव छ C6 बन्धनेशस्य, कामादिनियमनसमर्थस्य ॥ Cv बन्धने करणानि विप्रहे, ईशस्य समर्थस्य । छ —^c) K1 Bo 1 Dn1 n4 Ds Ds 8 8 T1 G2 6 विमोक्षे; G1 विमोक्ष (for 'क्ष) —^d) K1 2 Ds 9 न सशय, K1 असशय

29 °) G1 बलस्य (for बलानि) K6 V1 Bo 6 1 9 Das n4 Dn1 n4 Ds Ds 2 5 1 8 G2 योग (for योगे). Br Dn1 Ds Ds 2 8 8 प्राप्तानि (for प्रोक्तानि) —^b) K6 मयोक्तानि (for मयैतानि) —^c) D6 निदर्शनार्थे; T G1 6 निदर्शितानि, G6 'शनानि (for 'शनार्थे), Ds 9 सूक्ष्माणि —^d) Ds 1 om (hapl) 29^d-30^e, V1 reads the same on marg —^d) K6 वक्ष्यामि K1 Ds 9 [इ]ह (for च) K1 3 4 Ds तथा (for तव)

30 Ds 1 om 30^{ab} (cf v 1 29) V1 reads 30^{ab} on marg —^b) K1 V1 B1 8 (marg) Das Cn धारणा, K2 धारणा; K6 धारणा, K1 Ds1 8 (before corr) G2 6 M1 5-1 धारण; B2 धारणा (for धारणां) K1 1 Ds 9 चाभिभो, K2 शाभिभो, K4 या विभो, K6 नादितां; V1 Bc 1 9 Das n4 भाविता (Das 'ना); Bo 8 Dn1 n4 Ds Ds 2 8 वा विभो (for चाभिभो). छ Cn धारणा, नाभ्याद्यन्यतमदेशे वित्तस्य स्थिरीकरणम् । छ —^c) K1 3 4 निदर्शनार्थं (for 'नानि) K2 सूक्ष्मानि, Ds 9 सूक्ष्माणि —^d) T3 शृणु Bo भरतर्षभा, Bc 1 9 Das n4 मनुजर्षभ (Das 'भ')

31 °) K1 om (hapl) from धन्वी up to यथा (in 32^a) —^b) K1 V1 Bo 6 8 9 Ds1 Ds 4 1 9 T1 G1 8 6 M1 1-1 लक्ष; Das वक्ष्यं (for लक्ष्य) —^c) T1 om (hapl) 31^c-37^b —^c) Ds1 युक्ता (for युक्त) K6 Das तथा (for तथा). —^d) K6 भाभोति (for भा). K2 सार्थ; K1 B1 असंशयः.

स्नेहपूर्णं यथा पात्रे मन आधाय निश्चलम् ।
 पुरुषो यत्त आरोहेत्सोपानं युक्तमानसः ॥ ३२
 युक्त्वा तथायमात्मानं योगः पार्थिव निश्चलम् ।
 करोत्यमलमात्मानं भास्करोपमदर्शनम् ॥ ३३
 यथा च नावं कौन्तेय कर्णधारः समाहितः ।
 महार्णवगतां शीघ्रं नयेत्पार्थिव पत्तनम् ॥ ३४
 तद्वदात्मसमाधानं युक्त्वा योगेन तत्त्ववित् ।

दुर्गमं स्थानमामोति हित्वा देहमिमं नृप ॥ ३५
 सारथिश्च यथा युक्त्वा सदश्वान्सुसमाहितः ।
 देशमिष्टं नयत्याशु धन्विनं पुरुषर्षभ ॥ ३६
 तथैव नृपते योगी धारणासु समाहितः ।
 प्रामोत्याशु परं स्थानं लक्षं मुक्त इवाशुगः ॥ ३७
 आवेश्यात्मनि चात्मानं योगी तिष्ठति योऽचलः ।
 पापं हन्तेव मीनानां पदमामोति सोऽजरम् ॥ ३८

C 12 11074
 B 12 30113001.38
 K 12 305 28

32 With 33, cf 12 304 22-23 K1 om up to यथा, T1 om 32 (for both, cf. v 1 31) —^a) Da: पूर्वे (for -पूर्णं) Cn पात्रे, शिरसि धृते । C —^b) B: निश्चला; G: 'ल' (for 'लम्'). —^c) K4 V1 Bo ६-९ Das a1 Dn1 Ds D: ९ ९ ९ ९ T2 युक्त, Ks मुक्त, Dn: त्यक्त; Ds यत्न (for यत्त) —^d) M1 सोपाना (for 'न) K2 मुक्त (for युक्त-).

33 T1 om 33 (cf v 1 31) —^a) K4 १ युक्ता, V1 Bo ६ ९ ९ (marg as in text) ९ Das a1 Dn1 n4 Ds D: ९ ९ ९ ९ युक्त्वा (for युक्त्वा) D2 om from यमात्मान up to शीघ्रं (in 34^a) B: परात्मान (for [अ]यमात्मान) Ks मुक्तस्ययायमात्मान —^b) Ks Das a1 योग, K1 D: ९ T2 G1 ६ ६ योगी; B: (marg as in text) योगात् (for योग) K1 निश्चला, K2 निश्चल, B: (marg as in text) निश्चय (for 'लम्) —^c) K1 अमूलम् (for अमलम्) —^d) Da: -दर्शन

34 T1 om 34 (cf v 1 31). D2 om 34^a (cf. v 1 33) —^a) K2 om च K1 Da कौन्तेय —^b) K2 समन्वित (for समाहित) —^c) K1 ९ ९ महार्णवगत शीघ्र —^d) K2 निश्चल'; Dn1 n4 Ds D1-4 ९ सत्तम, Ds ९ यत्नल (for पत्तनम्)

35 T1 om 35 (cf v 1 31) —^a) K4 समा धार, M1 ६-९ समाधानाद् (for 'धान) —^b) K4 Da: युक्ता, Ks मुक्ता, Das मुक्त्वा, Ds1 M1 ६-९ युक्ते; Ds: युक्त्वा (for युक्त्वा) Da: योगेन न (for योगेन) K1 ९ ९ V1 Bo ९ ९ (marg as in text) ९ Das Ds ९ ९ ९ G2 योगवित् (for तत्त्व) —^c) Dn: दुर्गम (for 'म) Da: आप्त्येति (for आमोति) K1 दुर्गसंख्यानमामोति, B: (marg) दुर्गस्थानमवामोति —^d) K2 मुक्त्वा; M1 ९ भित्वा (for हित्वा) Ds1 नृप

36 T1 om 36 (cf v 1 31) —^a) G1 यदा (for यथा) K4 त्यक्ता, Ks युक्ता; K1 Ds: युक्त्वा, D2 मुक्त्वा; G1 युक्ता, Gs युक्त (for युक्त्वा)

— After 36^a, K1 D4 ९ read 37^a K2 om (hapl) 36^c-37^b Gs om 36^c-39^d —^a) V1 धन्विन; B: ९ (marg) रथिन, Ds ९ वेगेन (for धन्विनं) K1 ९ भरतर्षभ (K4 'भ'); B1 Dn: Ds1 D: ९ पुरुषर्षभ, Ds ९ 'र्षभ' (for 'र्षभ)

37 K2 T1 om 37^a (of v 1 36, 31) Gs om 37 (of v 1 36) —^a) D2 तथैव —^b) K1 दारुणासु, Ms धारणासु- (for 'णासु) —K1 D4 ९ read 37^a after 36^b —^c) T G1 ९ परम (for [आ]शु पर) —^d) K1 ९ ९ चाप, Ks जालान; V1 Bo ६ ९ Da: Dn1 Ds Ds ९ ९ लक्ष्य, D4 T1 G1 ६ लक्ष, T2 G2 लक्ष्य (for लक्ष) Ks B: (marg as in text) युक्त; Dn: मुक्तम्; Ds ९ शर (for मुक्त)

38 Gs om 38 (cf v 1 36) —^a) V1 Bo ९ Da: a1 आविश्य; B: G1 अवेश्य, Dn1 n4 Ds ९ ९ अवेक्ष्य, Ds D2 ९ Cn प्रवेश्य (for आ') Da: om र्मानि चा Cn आत्मनि आत्मानं प्रवेश्य, वृत्तिसारूप्य त्यक्त्वेत्यर्थं । C —^b) Ks B: (marg as in text) Das a1 Ms ६ योगस; M1 योग (for योगी) Ms तिष्ठति Ks B: (marg as in text) योगल; T1 योगल (for योगचल) —^c) B: (marg as in text) Ds ९ पाश, T1 जाल, T2 G1 ६ जल; Cs पापो (for पाप) K1 हतीव, K4 Bo Ds D: ९ हति च, Ks V1 B1 Das a1 D: ९ हत्येव; T1 भित्त्वेव; G1 केनैव (for हन्तेव) Ds मीनानां; T2 G2 M1 मानानां (for मीनानां) K1 Dn1 n4 Ds Cn (gloss पुनीताना, पवित्रार्णां सांख्याना मित्यर्थं) पापं हंति पुनीतानां Ds सौत्तर; T2 सोजिर C: पापो हन्तेव मीनानामिति । यथा पाप पापाचारी हिंसारुचिर्मौनानां पद स्थान प्रामोलेकचित् । C

39 Gs om 39 (of v 1 36) —^a) Das a1 पन्था (for नाम्यां) Ks V1 Bo ९ ९ Das a1 transp कण्ठे and शीर्षे T1 कण्ठे (for कण्ठे) —^b) K1 M1 वक्ष्यसि; B: Das a1 चक्षुषि (for वक्षसि) Ds ९

c 12 11675
D 12. 201/200
K. 12. 201 28

नाभ्यां कण्ठे च शीर्षे च हृदि वक्षसि पार्श्वयोः ।
दर्शने स्पर्शने चापि घ्राणे चामितविक्रम ॥ ३९
स्थानेष्वेतेषु यो योगी महाव्रतसमाहितः ।
आत्मना सूक्ष्मात्मानं युक्ते सम्यग्विशा पते ॥ ४०
स शीघ्रममलप्रज्ञः कर्म दग्ध्वा शुभाशुभम् ।
उत्तमं योगमास्थाय यदीच्छति विमुच्यते ॥ ४१

युधिष्ठिर उवाच ।

आहारान्कीदृशान्कृत्वा कानि जित्वा च भारत ।
योगी बलमवाप्नोति तद्भवान्वक्तुमर्हति ॥ ४२

भीष्म उवाच ।

कणानां भक्षणे युक्तः पिण्याकस्य च भक्षणे ।
स्नेहानां वर्जने युक्तो योगी बलमवाप्नुयात् ॥ ४३
भुज्जानो यावकं रूक्षं दीर्घकालमरिंदम ।
एकारामो विशुद्धात्मा योगी बलमवाप्नुयात् ॥ ४४
पक्षान्मासानृतंश्चित्रान्संचरंश्च गुहास्तथा ।
अपः पीत्वा पयोमिश्रा योगी बलमवाप्नुयात् ॥ ४५
अखण्डमपि वा मांसं सततं मनुजेश्वर ।
उपोष्य सम्यक्शुद्धात्मा योगी बलमवाप्नुयात् ॥ ४६

पार्श्वत (for 'यो' — °) K₆ १ V₁ B₀ ६-९ D_{as} n₁
D_{n1} n₁ D_{s2} D₂ ३ ३ ० श्रवणे, Cap स्पर्शने (as in
text) D₂ चापि, T G₁ ३ ० M₁ ६-१ चैव, Cap
स्नाने (for चापि) K₁ दर्शने चक्षुषि घ्राणे, D₂ दर्शन-
श्रवणे चापि — °) D₃ (marg as in text) घ्राणे (for
घ्राणे) K₁ D_{as} विक्रमं; K₇ V₁ D_{n1} D_{s1} D₂ T₁
M₁ ६-१ विक्रम (for 'म')

40 °) D_{as} om (hapl) one यो D₉ योगी च
(for यो योगी) — °) B₉ (marg as in text) परायण
(for समाहित) ❧ C₉ महाव्रत, प्रहाचर्यम् । यदा,
महाव्रतानि सनाभुजातोक्तानि (5 43 12), ज्ञान च सत्य च
तप श्रुत चेत्यादीनि। ❧ — °) D₅ १ आत्मन (for 'ना')
K₆ D_{as} n₁ G₁ सूक्ष्म, D₂ ९ सूक्ष्मम् — °) K₇ D_{as}
G₂ युक्ते, D₉ युक्तः; T₁ G₂ ० युक्त्वा, G₁ युते,
M₁ ६-१ युक्ते (for युक्ते)

41 °) K₁ ३ ४ शीलम् (for शीघ्रम्) K₆ V₁ B₀
६-९ D_{as} n₁ D_{n1} n₁ D_s D₂ १ १ १ ३ अचलप्रत्यय (D_{s1}
'त्य); T G₁ ३ ० M₁ ६-१ अनल (G₁ 'ल) प्रत्यय (M₁ १
'त्य), G₂ अमलप्रत्यय (for 'प्रज्ञ) — °) K₄ ० D₉
दग्धा, K₁ दिग्धो, G₁ कृत्वा (for दग्ध्वा) — °)
K₁ B₁ T G₆ यदीच्छति; D_{n1} यदीच्छति, D_{s1} 'च्छति
(for 'च्छति) ❧ C_n यदीच्छतीति योगिनः न्चेच्छया
मण्डलोद्देशी नमन, विदेहकैवल्यम्, देहधारण चेति दर्शितम् ॥
C_p यदीच्छति तदा विमुच्यते, नोचेत्तान्येव भुङ्क्ते, इति
भाव ॥ C₉ कल्प्याप्रमान तस्य जीवित्तु शक्तिरस्तीति सूचि
यम् । ❧ — After 41, K₄ B₉ ins an addl
colophon [Sub parcan K₄ B₉ मोक्षवर्मणः — Adhy
nam^r K₄ B₉ योगिनि — Adhy no K₄ 120]

42 °) T G₆ याददात् (for की') K₁ आकारं
कीदृशा कृत्वा (corrupt) — °) G₁ कर्म (for कानि)

K₂ ४ जिह्वा (for जित्वा) D₅ कक्षिणा चैव भारत
(sio), D₁ काक्षित्वा चैव भारत. — °) T₁ योगी
(for योगी) G₂ चामोति (for [अ]वा') G₆ यो
योगबलमाप्नोति — °) K₁ (sup ins as in text) १
D₁ ९ अर्हसि (for 'ति)

43 D₅ om the ref — °) K₁ ३ ४ कर्मणां (for
कणानां) K₂ ४ रक्षणे (for भक्षणे) G₁ युक्त (for
युक्त) — °) K₆ V₁ B₀ ९ १ ० D_{as} n₁ D_{n1} n₁ D_s
D₂ ३ ३ G₂ M₁ ६-१ भारत (for रक्षणे) — °) B₉
भक्षणे, D_{as} वर्जने (for वर्जने)

44 K₂ ४ om (hapl) 44-46 G₁ reads 44-45
on marg — °) D₂ भुज्जाना (for 'नो') K₆ पावक
(for चा') K₁ तूक्ष (for रूक्ष) ❧ C₉ यावकं,
यवात्त, रूक्ष तैलघृतादिरहितम् । ❧ — °) D_{as} अरिंदम
— °) K₆ B₀ ६-९ D_{as} n₁ D_{n1} n₁ D_s ३ ३ एकाहारो,
V₁ D_s 'वासो (for 'रामो)

45 K₂ ४ om 45 (of v 1 44) K₁ om (hapl)
45 G₁ reads 45 on marg — °) V₁ B₀ (marg) ९
D_s T G₁ ३ ० चैव, B₀ D_{as} n₁ D_{n1} n₁ D₂ ३ ३ चैतान्
(for चित्रान्) K₇ D₂ ९ १ ० पक्ष (D₂ ९ 'क्ष) माससृष्ट
चैव. — °) D_{as} n₁ वत्सराश (for सघरश) K₆ गुहा;
K₇ D₂ ९ १ ० T G₂ ० गुहाम्; B₉ १ अहस, B₀ D_{as}
n₁ गुहांस्, G₁ ग्रह; G₂ शुभास् (for गुहास्) D_{n1}
n₁ D_s D₂ ३ ३ सवत्सरानहस्तया — °) D_{as} पयोमिश्रो
(for 'मिश्रा) — °) D_{as} om योगी

46 K₂ ४ om 46 (cf v 1 44). — °) G₉ यो
(for वा) V₁ B₀ ९ १ ० D_{n1} n₁ D_{s2} D₃ ९ १ T₁ G₁ ३
M₁ १ मांस (for मास) — °) B₉ तत्र स; G₂ सतत
(for सतत). K₁ मनुजेश्वर; D_{s1} 'श्वरे. — 46⁴² is

कामं जित्वा तथा क्रोधं शीतोष्णे वर्षमेव च ।
भयं निद्रां तथा श्वासं पौरुषं विषयास्तथा ॥ ४७
अरतिं दुर्जयां चैव घोरां तृष्णां च पार्थिव ।
स्पर्शान्सर्वास्तथा तन्द्रां दुर्जयां नृपसत्तम ॥ ४८
दीपयन्ति महात्मानः सूक्ष्ममात्मानमात्मना ।
वीतरागा महाप्राज्ञा ध्यानाध्ययनसंपदा ॥ ४९
दुर्गस्त्वेव मतः पन्था ब्राह्मणानां विपश्चिताम् ।

न कश्चिद्भजति ह्यस्मिन्क्षेमेण भरतर्षभ ॥ ५०
यथा कश्चिद्वनं घोरं बहुमर्षसरीसृपम् ।
श्वभ्रवत्तोयहीनं च दुर्गमं बहुकण्टकम् ॥ ५१
अभक्तमटवीप्रायं दावदग्धमहीरुहम् ।
पन्थानं तस्कराकीर्णं क्षेमेणामिपतेद्युवा ॥ ५२
योगमार्गं तथासाद्य यः कश्चिद्भजते द्विजः ।
क्षेमेणोपरमेन्मार्गाद्बहुदोषो हि स स्मृतः ॥ ५३

C 12. 11029
P 12. 301/2001, 53
K 12. 303 53

partly damaged in B; —^a) छे Cn उपोच्य,
एत्त्वा । छे —^d) K1 फलम् (for बलम्)

47 ^a) K1 जिह्वा (for जित्वा) G2 यथा (for
तथा) —^b) D21 D2 1 T G1 3 3 द्रोताण्य (for 'णे)
Dn1 वर्षं M1 1-1 चा (for च) —^c) G1 ह्य (for
मयं) K2 V1 Bo 1 1 3 (marg) 9 D21 21 Dn1 21
D2 D2 2 2 शोक (for निद्रा) D21 M1 श्वास (for
श्वास) —^d) Bo 1 1 3 (marg) 9 D21 21 Dn1 21
D2 D2 2 2 G2 M2-1 Cn 3 पौरुषान् (for 'प) K1
2 4 विजय, B2 (marg as in text) T G1 3 3 विजय,
D2 विनयासु, D1 निचयासु (for विप)

48 ^a) D21 अरतिर, D2 1 निजित्य, C2 (loss
स्मिन् स्त्रीषु वा रतिं) मरति (for अरति) K1 दुर्जय,
D21 'यांश्च छे C2 अरतिम्, शालम्यम् । छे —^b)
B1 कृष्णां, D2 तृष्णा T G1-3 3 M1 1-1 भारत (for
पार्थिव) —^c) K2 V1 Bo 1-2 D21 21 Dn1 21 D2
D2 2 2 3 G2 3 3 स्वर्शं निद्रा, G2 M1 1 1 स्वर्शं सर्वे
(for स्वर्शान्सर्वांश्च) K4 3 तत्रो; K1 D21 M1 1 तत्रो,
D2 1 G2 3 तत्रा (for तन्द्रा) —^d) D1 G2 3 M1
दुर्जया (for 'या)

49 ^a) D2 1 महात्मान (for 'त्मान) —^b) K2
D2 सूक्ष्मम् —^c) K1 4 वीतराग (for 'रागा) K2
1 1 Bo 1-2 Dn1 21 D2 D2 4 2 9 G1 महाप्राज्ञा; B2
'प्राज्ञां, D1 'मानो (for 'प्राज्ञा) D21 वीतरागान्महा-
न्प्राज्ञा —^d) K1 2 4 दाना (K1 'न)ध्ययन, K2
ध्यायां; D21 धातां, D2 ध्यानाध्यायन (for 'ध्ययन)
K1 D1 9 -सगता, B2 सपदा, D2 C2 -सस्कृत (D21
C2 'ता), T G1 3 3 -सगता (for सपदा)

50 ^a) D2 दुर्गयां D2 स्वेय (for स्वेय) K1
स य, K2 4 मय, Dn1 21 D21 D2 महा, D21
D1 (also as in text) यत (for मत) —^b) D21 21
om. 50^d —^c) K1 3 V1 Bo 1 1 3 (marg as in
text) Dn1 21 D2 D2 2 2 7 7 य कश्चिद् (for न कश्चिद्)

K2 B2 3 (marg as in text) 9 क्षिप्रं (for ह्यस्मिन्)
—^d) Dn1 क्षेत्रेण (for क्षेमेण) B2 la-una for भरत
र्षभ G2 शुभे क्षेमेण भारत

51 K2 om 51^{ab} —^b) B2 (marg) हिंस्र, D2
सर्प (for मर्ष) D2 सतीसृप (for सरी) —^c)
K2 श्वभ्रवत्, K2 स्वभ्र, B2 श्वभ्र; G1 अश्र (for
श्वभ्र) D2 तोयहीनश्च K1 श्वभ्रवत्तोयहीन च —^d)
K1 दुस्तर, K2 दुर्लभ, K4 दुर्बल (for दुर्गम) K2 4
बल (for बहु) T2 कणक (for कण्टकम्)

52 ^a) K1 अनक्षयम्, B2 क्षयक्षयम्, Dn1 21 D2
D2 2 2 9 M1 1-1 क्षमक्षयम्, D2 क्षमीक्षयम् (for क्षम
क्षयम्) G2 अटपि (for 'वी) —^b) D21 21 दाव
दाव (for दाव) D2 om मही —^c) K2 corrupt
T1 G2 पथान त दुराकीर्ण —^d) B1 क्षमिपते (sio),
G2 M1 1 1 क्षमिपतेद् (for क्षमि) K1 2 4 नर (for
युवा) K2 क्षेमेणामिपते च (submetric), D21 21
'णामिप (D21 'ग)तेषु वा, D2 1 णामिपते यथा, G1
क्षमेण हि पतेद्युवा; G2 क्षेमेणामिपतेत वा

53 Before 53, T2 ins सीमन् —^a) K2 4 तथा
साध्य, V1 B2 (marg) समामाद्य, D21 D2 3 तथा
सोद्य, T2 तथामाध्या (for तयासाद्य) —^b) M1 1-1
न (for य) K2 Bo 1-2 D21 21 Dn1 21 D2 D2
2 2 व्रजते; V1 व्रजति; G2 रुजति (for भजते) K2
M1 द्विज (for द्विज) K1 D2 1 1 9 कश्चिदेव व्रजे-
द्विज —^c) K1 क्षणेन (for क्षेमेण) K2 [भो]परमेन्,
D1 [व]परमान्, D2 'रामा, T1 'रमे (for 'रमेन्)
K1 2 B2 G2 3 M1 मार्ग; D21 T G1 3 मार्गो (for
मार्गाद्) —^d) K1 स स्मृतां, D21 21 स स्मृत; Dn1
T2 स स्मृत (for स स्मृत) G1 बहुदोषामिषस्कृत

54 54^{ab} is damaged in B; —^a) K1 स्वस्वर्ष्यं;
K2 1 B1-2 D21 21 D2 3 आ (for सु) K1 क्षर;
G1 सुर (for क्षुर) —^b) D21 21 निश्चितासु, D2
निश्चिषु, D1 'व स (for 'वासु) —^c) T1 धार-

C 12. 11080
B 12. 301[300].54
K 12. 305 6

सुस्थेयं क्षुरधारासु निशितासु महीपते ।

धारणासु तु योगस्य दुःस्थेयमकृतात्मभिः ॥ ५४

विपन्ना धारणास्तात नयन्ति नशुभां गतिम् ।

नेतृहीना यथा नावः पुरुषानर्णवे नृप ॥ ५५

यस्तु तिष्ठति कौन्तेय धारणासु यथाविधि ।

मरणं जन्म दुःखं च सुखं च स विमुञ्चति ॥ ५६

नानाशास्त्रेषु निष्पन्नं योगेष्विदमुदाहृतम् ।

परं योगं तु यत्कृत्स्नं निश्चितं तद्विजातिषु ॥ ५७

परं हि तद्ब्रह्म महन्महात्म-

न्द्रह्माणमीशं वरदं च विष्णुम् ।

भवं च धर्मं च पदाननं च

पद्मब्रह्मपुत्रांश्च महानुभावान् ॥ ५८

तमश्च कष्टं सुमहद्रजश्च

सत्त्वं च शुद्धं प्रकृतिं परां च ।

सिद्धिं च देवीं वरुणस्य पत्नीं

तेजश्च कृत्स्नं सुमहच्च धैर्यम् ॥ ५९

नराधिपं वै विमलं सतारं

विश्वांश्च देवानुरगान्पितृन् ।

शैलांश्च कृत्स्नानुदधींश्च घोरा-

नदीश्च सर्वाः सवनान्घनांश्च ॥ ६०

णस्य (for 'णासु) K1 D1 5 7 9 च (for तु) Dn4
यागस्य (for 'यो') —^d) Some MSS दुस्थेयम्;
T2 सुस्थेयम् (for दुस्थेयम्)

55 ^a) G1 M1 6 7 विपन्न, G8 विमिन्न (for विपन्ना)
G1 धारणा (for धारणासु) —^b) G8 न याति (for
नयन्ति) D5 7 G8 च (for न) K2 नयनभरतर्षभ
(sic) —^c) K1 7 Dn1 D2 D3 5 7 9 G1 2 6 नेत्र
हीना, D21 नैत्र*, M1 6 7 नेत्रहीनान् (for नेतृहीना).
G1 om (hapl) यथा ना K1 2 V1 नावं. —^d) K1
पुरुषा (for 'पान्) D5 7 पुरुषातर्भवेकृप

56 ^a) G1 तिष्ठ तिष्ठेति कौन्तेय —^b) D2 G1 यथा
विधि —^c) K2 दुखे (for दुःख) D5 वा (for
च) G2 M1 5-7 मरणाजन्म दुःखाच्च सुख हि (M6 च)
स विमुच्यते.

57 ^a) D5 7 शस्त्रेषु (for 'शा') K2 निष्पन्ने;
Dn4 निष्पत्त (for निष्पन्न) —^b) G2 लोकेषु (for
योगेषु) K1 2 T2 G2 एवम् (for इदम्) —^c) K1
2 4 योग च, K6 V1 Bo 6 7 D28 24 Dn1 24 D5
D3 2 8 योगस्य, B8 योगेषु (for योग तु) K6 V1
Bo 6-9 D28 24 Dn1 24 D5 D2 8. 8 कृत्य; K7 D4 9
शूक्ष्म (for कृत्स्न) —^d) B7 स (for तद्)

58 ^a) K7 G1 यद्, D2 ते, M1 7 त (for तद्)
Bo 8 Dn1 24 D5 D2. 8 8 G1 ब्रह्ममर्थं, D5 M1. 6 7
ब्रह्म महान्, G8 ब्रह्म** (for ब्रह्म महन्) K2 महात्म;
D21 M6-7 महात्मा; D5 laouna (for 'त्मन्) ❀ Cv
(reading पर महद्ब्रह्म महन्महात्मन्) हे महात्मन् युधि-
ष्ठिर, परम् उत्तमम्, तत् योगकौशलाख्य ब्रह्म वेद । योगस्य
वेदसारत्वाद्देदत्वम् । ❀ —^b) D5 7 ब्रह्मण्यम् (for ब्रह्मा

णम्) —^c) K2 भवे; G1 वर; G6 मयं (for भव).
G2 cm (hapl) धर्मं च K7 V1 D2 5 7 9 सनातन
(for पदानन) K4 भवेदधर्मं च सुताडन च —^d) V1
B7 D28 Dn1 24 D3 8. 8 7 8 यद्; G1 तद् (for पद्)
V1 महानुभावा, D21 D21 T2 'भावात्, D5 7 'भावं
(for 'भावान्) K7 पदानन यच्च महानुभावान् ❀ G8
पद्मब्रह्मपुत्रा, मरीच्यश्रयद्विरसपुलस्तपुलहकृत्वरिति सभवपर्व
ण्युक्ता (1 59 10) । ❀ ❀ Cn महानुभावान्, ऋषभक-
पिलादीन् । ❀

59 ^a) D2 तमस्व, D7 तमस्व- (for 'श्च) D5 7
रजस्व (for रजश्च) —^b) K1 शुद्धिश्च; K2 च शुद्धि;
D28 Dn1 24 D29 D8 Cn विशुद्ध; D5 G8 6 M1 6 7
च शुद्धि, D7 *शुद्धि; G1 विशुद्धि (for च शुद्ध) K1
T2 पराश (for परां) —^c) D5 देवी (for देवीं) K1
पत्नी ❀ Cp वरुणस्य पत्नीम्, वरुणायत्ता सिद्धिम् । ❀
—^d) K1 2 4 D21 G1 सु (K1 स्व) महश्च (for 'श्च)
K1 2 4 D5 7 शौर्य; D2 धैर्य; T G8 6 सूर्य; G1
वीर्य (for धैर्यम्)

60 ^a) K6 V1 Bo 6-9 D28 24 Dn1 24 D5 D2 8 8
खे (for खै) K2 B8 (marg) सुतार, G8 वै सतार (for
सतार) —^b) K7 विश्वोश्च; D4 G1 विश्वाश्च; M1 7
विश्वे च (for विश्वांश्च). G2 असुरान् (for उरगान्).
B7 च पितृन् (by transp) —^c) K1 2 सर्वांश्च; D24
रत्नान् (for कृत्स्नान्) K1 2 उदधीश्च K6 घोरां
—^d) K2 G1 2 नदींश्च (for नदीश्च) K1 2 4 सवरान्,
D22 सनदान्, D4 9 सनदा; T G1-3 सवना (for
'नान्) V1 लयाश्च, D2 घनाश्च; D8 वनांश्च (for
घनाश्च) K6 नदी सपर्वी सबलान्घनांश्च, K7 नदींश्च
घोरान्सदा घनांश्च, D5 7 नदीश्च सर्वोपवनान्घनांश्च

नागान्नगान्यक्षगणान्दिशश्च
गन्धर्वसंघान्पुरुषान्स्त्रियश्च ।
परस्परं प्राप्य महान्महात्मा
विशेत योगी नचिराद्विमुक्तः ॥ ६१

कथा च येयं नृपते प्रसक्ता
देवे महावीर्यमतौ शुभेयम् ।
योगान्त्स सर्वानभिभूय मर्त्या-
नारायणात्मा कुरुते महात्मा ॥ ६२

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि एकोनचत्वारिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २८९ ॥

२९०

युधिष्ठिर उवाच ।
सम्यक्त्वयायं नृपते वर्णितः शिष्टसंमतः ।

योगमार्गो यथान्यायं शिष्यायेह हितैषिणा ॥ १
सारुध्ये त्विदानीं कात्स्न्येन विधिं प्रब्रूहि पृच्छते ।

C. 12. 11099
B. 12. 30 (1). 2
K. 12. 307. 2

61 *) K₁ ० नागान्नागान्, D₁ ११ 'नुमात् (for 'ब्रह्मात्) K₂ G₂ यक्षगणा, K₁ D₁ ० पक्षिगणान्, D₁ ११ पक्ष' (for चक्ष') —^b) K₁ यक्षान्, G₁ सर्वात् (for मघान्) K₂ पुण्याद्रियश्च (sic), K₁ पुरुष स्त्रिय च —^c) K₁ ० V₁ B₂ पर पर; K₁ D₁ ० पार पर; T₁ G₁ ० ० परापर, T₂ G₂ C₁ परापर (for परस्पर) K₁ V₁ D₁ ० M₁ १-१ महन् (for महान्) T₁ G₂ ० महात्मात् (for 'त्मा). K₂ परं परं प्राप्य महात्मानाम् —^d) T₂ विशेत, G₂ विशेत् (for 'त) K₂ योगे, D₁ योगान् (for योगी)

चित्त यस्य स, योग कुरुते इति योजना । ॐ

Colophon Ś₁ D₂ missing K₂ १ B₁-१ D₁ ११ D₁ ११ D₁ G₁ १ M₁-१ absent — Sub parvan K₁ १ ० ० १ V₁ B₀ ०-० D₁ D₁ ११ D₂ D₂-१ १-० T G₁-१ ० M₁ १-१ मोक्षधर्म — Adhy name K₁ १ ० ० १ V₁ B₀ ०-० D₁ ११ D₁ ११ D₂ D₂-१ १-० M₁ ० योगविधि; G₂ योगकथन — Adhy no (figures, words or both) K₂ 25, B₁ T₁ G₁ ० 124, B₂ 127, D₁ 126, D₁ D₁ G₂ M₂ 125, D₁ 114, D₂ 121, T₂ 137, G₂ 140, M₁ ० १ 123 — Śloka no D₁ D₁ 62, D₁ D₂ 61

62 *) K₁ D₁ १ यथा (for कथा) K₁ १ भवेय, K₁ D₁ ० चेत्य, D₁ १ च येयं, T G₁ १ ० M₁ १ १ च सेय, M₂ स चेत्य (for च येय) D₁ १ नृपते K₂ B₀ ० D₁ १ प्रयुक्ता, K₁ सुप्रयुक्ता, D₁ १ प्रयत्नो (for 'क्ता) ॐ C₁ कथा, जगत्कर्तृत्वादिनिरूपणार्थिका । ॐ —^b) D₁ १ देवेर् (for देवे) T G₁ १ ० धीर्यतमे, G₂ धीर्यमता, M₁ १-१ 'मते (for 'मर्ता) T G₁ ० त्विमां य (for शुभेयम्) K₂ १ १ देवी नृपे धीर्यपतां शुभेय, K₁ D₁ ० देवैर्मता धीर्यमत (D₂ 'तौ) शु — T G₁ १ ० transp 62^a and 62^b —^c) K₁ १ योगान्, K₁ ० B₀ ०-० D₁ ११ D₁ ११ D₂ D₂-१ १ योगी, G₁ M₁ १-१ लोकान्, G₂ योगान् (for योगान्) K₁ १ १ D₁ १ १ च, K₂ G₂ lacuna (for स) K₂ V₁ B₀ ०-० D₁ ११ अग्निभूयेह, T₁ G₁ १ ० अग्निभावि, G₂ अग्नि इयेह (for अग्निभूय) K₁ १ D₁ १ T G₁ १ ० M₂ मर्त्या, K₂ मर्त्या (for मर्त्यान्). —^d) K₁ D₁ ० स भवेत् (for कुरुते). ॐ C₁ नारायणात्मा, नारायणः आत्मा

290

☞ This adhy is missing in Ś₁ D₂ (cf v 1 12. 274 13, 283 15)

1 D₁ ११ reads 1-3 twice —^a) K₂ [अ]य नृपतिर्; G₁ यज्ञपतेर् —^b) K₂ सपद्, B₀ समित, D₁ समता (for -समत) —^c) K₁ योगमार्गे, D₁ 'मार्गे (for 'मार्गो) —^d) G₁ सिष्यायेह; G₂ शिष्या-यैह G₂ द्विषेपिण

2 For the repetition in D₁, of v 1 1 —^a) B₀ (marg as in text) १ T₂ G₁ सारुध्ये (for सारुध्ये). —^b) G₁ वृद् (for विधि). B₁ तद् (for प्र). K₂ प्रच्छते. —^c) K₁ om. य G₂ विज्ञानं (for यज्ञानं).

C. 12 11099
B 17 30211.2
K 12 507 2

त्रिषु लोकेषु यज्ज्ञानं सर्वं तद्विदितं हि ते ॥ २

भीष्म उवाच ।

शृणु मे त्वमिदं शुद्धं सांख्यानां विदितात्मनाम् ।

विहितं यतिभिर्बुद्धैः कपिलादिभिरीश्वरैः ॥ ३

यस्मिन्न विभ्रमाः केचिद्दृश्यन्ते मनुजर्षभ ।

गुणाश्च यस्मिन्बहवो दोषहानिश्च केवला ॥ ४

ज्ञानेन परिसंख्याय सदोषान्विपयान्नृप ।

मानुषान्दुर्जयान्कृत्स्नान्पैशाचान्विपयांस्तथा ॥ ५

राक्षसान्विपयाञ्जात्वा यक्षाणां विपयांस्तथा ।

विपयानौरगाञ्जात्वा गान्धर्वविपयांस्तथा ॥ ६

पितृणां विपयाञ्जात्वा तिर्यक्षु चरता नृप ।

सुपर्णविपयाञ्जात्वा मरुतां विपयास्तथा ॥ ७

राजर्षिविपयाञ्जात्वा ब्रह्मर्षिविपयांस्तथा ।

आसुरान्विपयाञ्जात्वा वैश्वदेवांस्तर्यव च ॥ ८

देवर्षिविपयाञ्जात्वा योगानामपि चेश्वरान् ।

विपयांश्च प्रजेशानां ब्रह्मणो विपयांस्तथा ॥ ९

आयुषश्च परं कालं लोके विज्ञाय तत्त्वतः ।

सुखस्य च परं तत्त्वं विज्ञाय वदतां वर ॥ १०

—^a) D₅ १ तु (for तद्)

3 For the repetition in D₅, cf v 1 1 G₅ om the ref —^a) M₁ स्वद् (for स्वम्) K₁ १ D₁ १ T G₅ इम (for इदं) D₁ 1 n₁ D₅ 1 (both times) s₂ D₂ ३ ३ सूक्ष्म, T G₁-३ ० M₁ ३-१ कृत्स्न (for शुद्ध) —^c) K₅ D₅ 2 D₅ १ T G₁ ३ ० विदितं (for विहित) D₂ यतिभि, D₅ १ विहितैर्, G₂ यदिद (for यति मिर) K₂ स्वद् (sic), K₃ वद्दै; K₅ B₅ D₅ 1 वद्दै, B₅ पूर्व, D₁ 1 D₅ सर्व; D₁ 1 D₅ 1 (both times) s₂ D₂ ३ सर्व; T G₁ ३ ० मुक्तै (for बुद्धै)

4 K₇ reads 4 on marg —^a) K₂ 4 सविभ्रमा (for न विभ्रमा) —^b) K₁ ३ ४ १ D₄ ३ १ ० मनुजा धिप, T₁ G₅ भरतर्षभ (for मनुज) —^c) D₄ om. from गुणाश्च up to विप (in 5^b). T₁ तस्मिन् (for य) D₅ १ गुणाश्च बहवो यस्मिन् —^d) D₅ 2 केवला, G₁ 'ला ☞ C₅ केवला, कृत्स्ना । ☞

5 D₄ om up to विप (of v 1 4) —^a) K₂ सांख्याना, G₁ सख्याये (for 'य) —^b) K₂ स्वदोषान् T G₁ ३ ० दोषान्विपयान्नृप — D₅ १ om (hapl) 5^c-7^b —^c) G₁ ३ मानुष्यान् (for 'पान्) G₁ ३ M₁ ३-१ विपयान् (for दुर्जयान्)

6 D₅ १ om 6 (of v 1 5) T₁ om. (hapl) 6^a-8^b —^a) D₁ 1 राजसान् (for राक्ष) — G₁ om 6^b —^b) K₅ यक्षानां (for यक्षाणां) — K₁ ३ 4 om (hapl) 6^c-7^b K₁ B₅ D₅ 1 n₁ D₂ 4 ० om (hapl) 6^d G₂ om (hapl) 6^c-7^d G₅ om (hapl) 6^c-8^b —^c) T₂ चौरगात्र (for और) — D₂ reads 6^d-8^c on marg —^d) K₅ T₂ G₅ M₁ ३-१ गां (G₅ नं) धर्मान्; B₅ संधर्व; G₁ ब्रह्मर्षि (for गान्धर्व).

7 K₁ ३ 4 D₅ १ om 7^a (of v 1 6, 5) T₁ G₅ ० om 7 (of v 1 6) D₂ reads 7 on marg —^a) K₅ D₁ ० पितृणां, D₅ 1 1 देवर्षि (for पितृणां) —^b) K₇ D₁ ० T₂ M₁ ३-१ तिर्यक्च; G₁ 'क्षु (for 'क्षु) K₅ चरता, D₅ 1 चरतो D₅ 1 नृप — B₅ transp 7^c and 8^a —^c) D₁ 1 D₇ सुपर्ण (for सुपर्ण) — K₂ 4 om (hapl) 7^d-8^c —^d) K₇ D₁ ० मारुतान् (for मरुतां) D. om विपया

8 K₂ 4 om. 8^a (of v 1 7) T₁ G₅ om 8^a (of v 1 6) D₅ १ om (hapl) 8-9 B₅ transp 7^c and 8^a. —^a) T₂ G₅ आसुरान् (for राजर्षि) —^b) T₂ G₅ देवर्षि (for आसुरान्) — K₅ om (hapl) 8^d-9^a. —^d) G₁ तिर्यक्चरतां नृप (of 7^a).

9 K₅ om 9^a, D₅ १ om 9 (for both, of v. 1 8) —^a) T₂ G₅ राजर्षि-; G₁ सुपर्ण- (for देवर्षि) —^b) D₄ योगानाम्; T₁ G₁ ३ ० योगि (for योगा) —^c) K₁ ३ V₁ B₅ १ ० G₂ M₁ ३-१ प्रजाशांस्तान्; K₅ T₂ प्रजाताना, D₅ 1 1 प्रजातात्मा; G₁ प्रसक्ताना, G₅ ० प्रसक्तानां (for प्रजेशाना) B₅ ३ D₁ 1 n₁ D₅ 2 ३ ३ प्रजापतीनां विपयान् —^d) G₅ ब्राह्मणो (for ष')

10 ^a) D₇ आयुष M₁ काय (for काल) ☞ C₅ परं काल, अवसानकालम् । ☞ —^b) T₁ G₅ योगी (for लोके) K₂ विज्ञात- (for विज्ञाय) —^c) G₁ सुख तस्य (for सुखस्य च) ☞ C₅ सुखस्य परं तत्त्वं, मोक्षस्य परमानन्दरूपत्वम् । ☞ —^d) V₁ वर (for वर) — After 10, K₇ reads 12^c-13^b

11 D₄ 1 om (hapl) 11^a —^b) B₅ १-३ D₁ 1 n₁ D₅ 2 ३ ३ सततं; D₅ १ G₅ सततां (for य). ☞ C₅ ३ ३ सततां, विपयान्वेषणाय तत्र तत्र धावताम् । ☞ —^c) K₅

प्राप्ते काले च यदुःखं पततां विपर्ययिणाम् ।
तिर्यक्च पततां दुःखं पतता नरके च यत् ॥ ११
स्वर्गस्य च गुणान्कृत्स्नान्दोषान्सर्वाश्च भारत ।
वेदवादे च ये दोषा गुणा ये चापि वैदिकाः ॥ १२

ज्ञानयोगे च ये दोषा गुणा योगे च ये नृप ।
सांख्यज्ञाने च ये दोषास्तथैव च गुणा नृप ॥ १३
सत्त्वं दशगुणं ज्ञात्वा रजो नवगुणं तथा ।
तमथाष्टगुणं ज्ञात्वा बुद्धिं सप्तगुणां तथा ॥ १४

C 12 1111
B 12 30(1). 14
K 12. 307 14

V₁ B₀ ६-९ D₃ D_{n1} n₁ D₃ D₂ ३ ६ १ ३ तिर्यक्, G₂ तिर्यक् (for तिर्यक्च) —^a) B₀ D₃₁ D₃ १ नरकेषु (for 'के च) D₄ य, D₅ १ च (for यत्)

12 For the sequence in K₇, cf v l 10 D₃₁ om 12^{ab} —^a) K₁ सुर्गस्य (for स्व) K₁ २ ४ १ D₃ T G₁ ३ ६ तु, D₂ तु (for च) —^b) M₁ ६-१ पार्थिव (for भारत) K₁ २ ४ दोषाश्च भरतवर्षम् — After 12^{ab}, Kumbh ed ins (with var) the second line of 746* K₇ reads 12^{ab} twice —^c) K₂ ४ वेदवाद् (for वादे) B₀ D₃ D_{n1} n₁ D₂ ३ ३ येपि (for च ये) B₀ D₃ C₃ वेदवादेषु ये दोषा ॥ C₃ दोषा, बहुव्यया याममाध्यकर्मविधानादयः । ॥ —^d) K₂ ४ वैदिकः ॥ C₃ गुणा, अधीतमात्रेण सकलप्रदत्वाद्यः । ॥

13 For the sequence in K₇, cf v l 10 K₁ २ . D₁ ९ transp 13^{ab} and 13^{cd} —^a) K₄ ज्ञाने (for ज्ञान) D₃ २ वेदे च, M₁ ६-१ योगेन (for 'योगे च) ॥ C₃ ज्ञानोपायभूतवेदान्ते द्वैतद्वैतसाधारणत्वाद्यो दोषा । ॥ — K₇ repeats 13^b after 13^e —^b) K₇ (both times) D₀ ज्ञान, V₁ ज्ञाने (for गुणा) M₁ ६-१ योगेन (for योगे च) D₁ यो (for ये) K₇ (both times) V₁ B₃ (marg) D₂ ६ T G₁-३ ६ M₁ ६-१ गुणा (for नृप) K₁ २ ४ तथैव च गुणा नृप ॥ C_n गुणा अद्वैतत्वाद्यः ॥ C₃ आत्मस्वरूपपदेशाद्यो गुणा । ॥ — D₃ ३ ३ om. (hapl) 13^{cd} —^c) G₁ २ सांख्यो; M₁ १ सांख्य (for सांख्य-) M₁ ६ ६ ज्ञानेन (for ज्ञाने च) ॥ C_n सांख्यज्ञाने दोषा विद्वत्त्वाभिमानाद्यः ॥ C₃ कर्मत्यागविधानाद्यो दोषा । ॥ — K₇ reads 13^d on marg — After 13, T G₁ ३ ६ C₃ Kumbh ed ins

746* इतरेषु च ये दोषा गुणास्तेषु च भारत ।

परिसंख्याय सत्यान मत्वा सांख्यं गुणाधिकम् ।

[(L 1) T₁ G₂ ६ गुणांश्च — Kumbh ed ins line 2 after 12^{ab} — (L 2) Kumbh ed परितरुथान (for 'य) Kumbh ed सत्त्वं साख्यगुणात्मकम् (for the post half)]

14 ^a) K₁ सत्त्वे (for सत्त्व) D₃ २ दशगुणैर् (for 'गुण) ॥ C_a p सत्त्वस्य दश गुणा — प्रसादलाघवप्रकाशानभिष्वङ्गप्रीतिकरुणादृष्टिशौचसत्यसतोपा । यद्वा, मार्द-

वार्ज्वमदृत्तयमनियमदृत्तिसत्यज्ञानसुखवैराग्याणि दश । यद्वा, सेश्वरसांख्यप्रक्रियायां, सिद्धयोऽष्टौ प्रकाशश्च चैतन्य च गुणा दश । चद्वा, ज्ञानवैराग्यमैश्वर्यं तप सत्य क्षमा दृष्टि । स्वच्छत्वमारमसबोधो (Cp 'सद्बोधो) अघिष्टातुल्यमेव च । एतान्सत्त्वाश्रितानाहुर्गुणान्दश मनीषिण ॥ C_n p (also) आनन्द-प्रीतिरुद्वेग (Cp 'रुद्वेक) प्राकाश्य पुण्य (Cp गुण) शीलता । सतोप श्रद्धधानत्वमार्जवं त्यागशीलता । ऐश्वर्यं चेति सत्त्वस्य गुणा दश निसर्गजा ॥ C₃ प्रहर्षं प्रीतिरानन्द-सुखसशान्तचित्तता । ज्ञानवैराग्यसत्यानि क्षमा च दृष्टिरेव च । इति दश ॥ C_v सत्त्वगुणस्य तत्त्वज्ञानमेक-साधारणगुणं, तद्गुणयुक्ता शमदमविषयोपरमद्वन्द्वसहिष्णुता चित्तसमाधानं गुरूपसत्ति ध्रुवण मनन ध्यान चेति नव । ॥ —^b) K₂ नवगुणस्य, B₇ नव गुण ॥ C_a p रजसो नव-मोद-नधारणध्वसनत्री मत्सादैन्यगौरव (Cp 'चाञ्चल्य) शान्तिफोष-भयानि । यद्वा, रागक्रोधलोभमानपरपरीवादनित्यासतोष-निकृतिपरिण्या (Cp 'पारुष्य) प्रवृत्तयो नव ॥ C_n (also in C_a p) आस्त्रिस्त्व (C_n अनाशस्त्व, C_p अनाशित्व)-मकार्पण्य सुखदुःखोपसेवनम् । मेद-परुषता चैव कामक्रोधौ मदस्तथा । दर्पद्वेषातिवादाश्च नवैते राजसा गुणा ॥ C₃ अनुष्टि-परितापश्च शोको लोभो क्षमा दम । काम क्रोधश्च मात्सर्यं रजो नवगुण स्मृतम् ॥ C_v रजस-सशयोऽसाधारणगुणं, तद्गुणयुक्ता विशेषाज्ञान कदाचित्सत्त्वसगम कदाचिदुसगम, कदाचित्सच्छास्त्रध्रुवण कदाचिदुशास्त्रध्रुवण, विषयामिलाप-घनलौल्य इरावत्यातिलौल्य चेत्यष्टौ गुणा । ॥ — K₂ om. (hapl) 14^{cd} D₇ om (hapl) 14^e-15^b —^c) ॥ C_a p मयविवाद (Cp 'विवाद) नास्त्रिक्यस्त्रीभ्यसननिन्दा (Cp निद्रा) लस्यनैर्धुण्यशौष्वर्जनान्यष्टौ तामसा गुणा ॥ C_n (also in C_a p) तसो मोहो महामोहस्वामिस्रश्चान्ध-पञ्चम । निद्रा प्रमाद आलस्यमित्यष्टौ तमसो गुणा ॥ C₃ अविवेकस्तथा मोह प्रमाद स्वप्नन्दिता । अस्मिन्मानो विषाद-श्चाप्यरतिश्च तमोगुणा ॥ C_v तमसो मिथ्याज्ञानमसाधारण-गुण । तद्गुणयुक्ता विष्णुद्वेष असत्सेवा दुःशास्त्रध्रुवण क्रोध-प्रमाद-निद्रा आलस्य चेति सप्त ॥ ॥ —^d) M₁ ० १ नम- (for बुद्धि) G₂ सत्य (for सप्त) K₇ B₀ गुणांश्च, D₄ D₅ G₂ M₁ ६-१ गुणं (for -गुणा) K₁ सप्त (for तथा) ॥ C_a p इष्टानिष्टसकरोऽध्यवसायसमाहितत्व-सशयप्रतिपत्तिरभिमान इति सप्त गुणा बुद्धे । C_a (also) सुखदुःखेर्वा[हा] द्वेषप्रयत्नाद्[र] एतस्कारा इति बुद्धिगुणा ॥ C_n बुद्धिं सप्तगुणा, महदहकारपञ्चतन्मात्ररूपाम् ॥ C₃ सप्त

C 12 11112
B 12 30217 15
K 12 307 15

पञ्चगुणं च नभो ज्ञात्वा मनः पञ्चगुणं तथा ।
बुद्धिं चतुर्गुणां ज्ञात्वा तमश्च त्रिगुणं महत् ॥ १५
द्विगुणं च रजो ज्ञात्वा सत्त्वमेकगुणं पुनः ।
मार्गं विज्ञाय तत्त्वेन प्रलये प्रेक्षणं तथा ॥ १६

गुणां, स्वरूपेण मनोरूपेण पञ्चेन्द्रियरूपैश्च । ज्ञानं चैत य सकल्पार्थव्यवसायसचरजन्तमोभिरिति केचित् ॥ C₁ बुद्धेश्च निश्चयोऽसाधारणगुण पञ्चेन्द्रियजन्य पञ्चिज्ञान साधारण गुणा । ॐ

15 D₁ om 15^{ab} (of v 1 14) —^a) B₁ यद्गुणं (for पञ्चगुण) D₁ na Da Ds T G₁ s o C₁ मनो (for नभो) M₁ s-1 बुद्धिं च (M₁ [111/ 111] मनश्च) पञ्चगुणं ज्ञात्वा ॐ C_a p व्यापित्वसुपिरप्रकृतिव्यवसायत्वात्तानासत्त्वं त्वाप्रातिघाता पदाकाशगुणा [(also) नभोऽप्राहकार । तस्य पञ्चेन्द्रियाणि मनश्चेति पदगुणा] ॥ C_n मन श्रोत्रादिपञ्चकेन पदरूप । नभ विद्यदादिपञ्चकं रूपम् ॥ C_s (reading मन in both pādas) आचार्यमतान्तरेण गुण सख्यानमाह—वृग बहुधागामि प्रार्थनासशयात्मकम् । क्षणिक च मनो । ॐ —^b) D₁s D₁ na Ds नभ (for मन) K₂ पञ्चगुणम् ॐ C_a p शब्दादिप्रकाशनं यद्विस्तृतसुखादिवेदनमध्यवसाय सकल्पो देहान्त सचरणमिति मनस [C_a (also) अहकारत्वादिन्द्रियाणां मन पञ्चगुणम् । पञ्चेन्द्रियाण्येव गुणाः । तेषा मन सवन्धेनैव विपथोपनायकत्वात् ॥ C_n मन श्रोत्रादिपञ्चकेन सह पदरूपम् ॥ C_s मन पाशुप्यम् स्वरूपेण पञ्चेन्द्रियरूपैश्च । वृगमनबहुधागमनप्रार्थना सशयक्षणिकस्वदुर्ग्रहत्वादिभिरित्येके ॥ C_v मनस स्मरणम साधारणगुण पञ्चेन्द्रियजन्य पञ्चविध ज्ञान साधारणगुणा । ॐ — K₂ s cm 15^a-16^b —^a) K₁ Ds (before corr.) T₂ G₁ चतुर्गुणं (for 'गुणा) K₁ हृत्वा (for ज्ञात्वा) ॐ C_a बुद्धिरूपलक्षिज्ञानं प्रत्यय इति चित्ररूपात्मरूपविषयो पगतत्वाध्यवसायरूपभेदाच्चतुर्धा [also विषयबोधाहकारधर्माधर्मा इति] ॥ C_n सशयनिश्चयगर्वस्मरणरूपा ॥ C_p बुद्धिं चतुर्गुणां, सकल्पार्थव्यवसायाभिमानस्मृतिगुणाम् ॥ C_s सत्त्व रजस्तमोध्यवसायैश्च । धर्मज्ञानवैराग्यैश्चैरिति केचित् । ॐ — K₂ om (hapl) 15^a-16^a —^a) D₂ r रजश्च (for तमश्च) Bo s D₁ na Ds D₂ s s T G₁ s o M₁ s-1 तथा ; D₂ r पुन (for महत्) ॐ C_a दुःखाचरणार्थं वैश्वामि कार्यैरुक्तं तम [also कायसकल्पाहकारास्त्रय] ॥ C_n त्रिगुण, अग्रतिपत्तिविपत्तिविपरीतपत्तिपत्तिरूपम् ॥ C_p तमस्त्रिगुण, निद्रालस्यप्रमादगुणम् ॥ C_s अविद्यामोहाज्ञानैस्त्रिगुणं तम । ॐ

16 K₂ s om 16^{ab}, K₂ om 16^a (for both, of v 1, 15) —^a) G₂ M₁ त्रिगुणं (for द्विं) D₂ r

ज्ञानविज्ञानसंपन्नाः कारणैर्भाविताः शुभैः ।
प्राप्नुवन्ति शुभं मोक्षं सूक्ष्मा इव नभः परम् ॥ १७
रूपेण दृष्टिं संयुक्तां घ्राणं गन्धगुणेन च ।
शब्दे सक्तं तथा श्रोत्रं जिह्वां रसगुणेषु च ॥ १८

तमो (for रजो) ॐ C_a द्विगुणम् । रागद्वेषां ॥ C_n प्रवृत्तिदुःखरूपम् ॥ C_p दुःखासद्गो रजसो गुणौ ॥ C_s रागप्रवृत्तिभ्यां द्विगुण रज । ॐ —^a) K₁ स्मृत (for पुन) . ॐ C_a प्रकृतिविवेकान्मप्रकाश पूर्वकं सावगुण ॥ C_n सत्त्व प्रकाशरूपम् ॥ C_p पञ्चगुण, ज्ञानगुणम् ॥ C_s पञ्चगुण च सत्त्व ज्ञानेन । पुन शब्देन मतान्तरमेवादिति सूचि तम् । ॐ —^a) K₁ s s B₂ C_a मर्षं, K₁ D₁ सगं, D₂ r o T G₁ s o M₁ s-1 मर्षं, G₂ सगं, C_o p (gloss निस्तरणपथम्, येन मार्गेण यत्त्वं कारणास्त्रिकाम धीत्यर्थं) मार्गं (as in text) K₂ सत्त्व न (for तत्त्वेन) —^a) K₁ s D₂ o प्रलय ; K₂ Bo s r प्रलय, G₂ प्रलय, M₁ s-1 प्रलय (for प्रलये) K₁ s s G₂ M₁ s-1 प्रेक्षणा (K₂ 'मा)तना ; K₁ D₂ o प्रेक्षणायतन, C_p (gloss तद्देशतेति शुरुक्त प्रेक्षण) प्रेक्षणं तथा (as in text) B₂ s D₂ na प्रलयक्षेप B₂ [marg] o) तथा, D₁ na D₂ D₂ s s प्रलये प्रेक्षणे तथा, T G₁ s o प्रलये प्रे (T₂ 'लय प्रे ; G₁ 'लयान्प्रे) इय चात्मन (T₁ 'ना) .

17 ^a) K₂ G₂ सपन्न, K₁ 'क्षा (for 'क्षा) ॐ C_a ज्ञानविज्ञानसंपन्ना, अन्यतोऽनुभवतश्च । C_p शास्त्रोक्तं परोक्षरूपं ज्ञानम्, विज्ञानमनुभव । ॐ —^a) K₂ करणैर्, M₂ कर्मभिर, C_n (gloss मोक्षोपयोगिभिः सारिवर्कैर्भावे) कारणैर् (as in text) K₂ भवितै, K₂ G₂ भावितै, K₁ Da₁ 'तां ; C_p (gloss क्षोभिता) 'वा (as in text) K₂ सुभै, Bo D₁ D₂ D₂ s s शुभा (for शुभै) D₁ कारणैर्भावितात्मन . ॐ C_s ज्ञानकारणभूतैरमानित्वादिभिरात्मगुणैर्भाविता । —^a) B₂ (marg as in text) पर (for शुभ) —^a) Da₁ na तत् (for नभ) D₂ r सूक्ष्मात्ते नभस पर ॐ C_n सूक्ष्मा, रविरजसयो वायवो वा ॥ C_p सूक्ष्मा, लघवः ॥ C_s r सूक्ष्मा प्रसरेणव (C₁ वायवो वा) । ॐ

18 ^a) K₁ दृष्टि ; K₂ वृष्टि, D₁ G₁ दृष्टि (for दृष्टि) K₁ s s सपन्नां ; D₂ r ससक्तां (for सयुक्ता) K₁ रूपे च दृष्टिसक्ता ; D₂ o रूपे च दृष्टि ससक्ता ; C_p रूपेणोत्पादितां दृष्टि ॐ C_s रूपेण संयुक्ता, रूपतन्मात्राश्रया दृष्टिमित्यर्थः । एवमुत्तरत्रापि न्यायः । ॐ —^a) K₁ D₂ s r o गुणेषु (for गुणेन) —^a) K₁ शब्द ; V₁ Bo शब्द (for शब्दे) V₁ शक्त ; T₁ G₂ व्यक्त (for सक्त) . Bo यथा (for तथा) . —^a) K₂ s r Bo Da₁

तनुं स्पर्शं तथा सक्तां वायुं नभसि चाश्रितम् ।
मोहं तमसि संसक्तं लोभमर्थेषु संश्रितम् ॥ १९
विष्णुं क्रान्ते बले शक्रं कोष्ठे सक्तं तथानलम् ।
अप्सु देवीं तथा सक्तामपस्तेजसि चाश्रिताः ॥ २०
तेजो वायौ तु संसक्तं वायुं नभसि चाश्रितम् ।

नभो महति संयुक्तं महद्बुद्धौ च संश्रितम् ॥ २१
बुद्धिं तमसि संसक्तां तमो रजसि चाश्रितम् ।
रजः सत्त्वे तथा सक्तं सत्त्वं सक्तं तथात्मनि ॥ २२
सक्तमात्मानमीशे च देवे नारायणे तथा ।
देवं मोक्षे च संसक्तं मोक्षं सक्तं तु न क्वचित् ॥ २३

C 12 11120
B 12. 290:1-23
P 12. 297 23

Dn1 n4 Ds D2-4 s जिह्वा (for जिह्वा) B0 Dn1 T
G1 s ० गुणेन (for गुणेषु)

19 ^a) K4 Ds1 D7 तनु-, K7 D4 ० T G1 s ० M1
s-7 Cp स्वच (for तनु) G1 स्पे (for स्पर्शं) B8
(marg as in text) [s]य सं (for तथा) K1 Ds1
सक्त (for सक्ता) — ^b) G1 M1 ० वायुर् (for वायु)
K1 s 4 सश्रित, B0 चाश्रित; B7 चान्वित, Da1
चाश्रित, Ds 7 ससृत, G1 चाश्रुत (for चाश्रितम्)
K7 V1 D4 ० काम (K7 'म) रजसि ससृत (V1 'श्रि)त
ॐ Cs वायु प्राणापानादिकम्, नभसि उदराकाशे । ॐ
— After 19^{ab}, B7 reads 22^{ed} for the first time,
repeating it in its proper place Ds2 Ds G2 om
(hapl) 19^{ed} — ^c) Gs मोक्ष (for मोह) K1 तपसि,
Ks नभसि, Cs (gloss अज्ञाने)तमसि (as in text)
Ks V1 B0 ० 7 ० Das a4 Dn1 n4 D2 s 7 s T G1 s ०
सयुक्त (for संसक्त) — K2 4 om (hapl) 19^t-21^a
— ^d) K1 भयम् (for लोभम्) K7 Das a4 D7 सर्वेषु;
Cs (gloss विषयेषु) अर्थेषु (as in text) K7 D4 7 ०
ससृत, B7 चाश्रित; G1 सश्रुत (for सश्रितम्)

20 K2 4 om 20 (of v l 19) — ^a) Da1 D2 s
(by corr) विष्णु (for विष्णु) Ks चले (for बले)
K7 Ds D4 ० T G1-3 ० M1 s-7 Cs विष्णौ (K7 T1 G1
s ० 'ष्णो) क्रांत बल शक्रे (Ds1 शक्र, G1 चक्रे); Ds 7
विष्णु (D7 'ष्णु) क्रांतबले स (D7 श)क्त. ॐ Cn p
क्रान्ते, पादविक्षेपे । बले, हस्तेन्द्रिये (Cp सामर्थ्ये वा) । ॐ
— ^b) K1 काष्ठे (for कोष्ठे) D2 7 शक्त, G2 सर्व
(for सक्त) K1 तथानिल, Das तथामल, Da1 तथा
ह*; Ds तथा नभ (for तथानलम्) — ^c) K1 7
I1 देवी, Ks B7 (marg as in text) 7 ० देवान्, Dn4
देवा; Cn p (gloss पृथ्वीम्) देवीं (as in text) K1 ०
V1 B0 ० 7 s (marg as in text) Das Dn1 n4 Ds D2 s
(before corr) s 7 s T2 G1-3 ० समासकाम् (Ks Bs
[orig] 7 'कान्), B2 समायुक्तम्; T1 समासका;
Ca तथा सक्तम् (as in text) — ^d) K1 7 V1 B0 ०
Da1 Dn4 Ds1 Ds 7 T2 Gs M7 Ca आपसु; T1
ह्यपसु; G1 तपसु (for ह्यपसु), Ks V1 B0, s-2 Das
a4 Dn1 n4 Ds D2 s 8 संश्रिताः; Ds चाश्रिता (for

चा) Gs आपस्तेजसमाश्रिता

21 K2 4 om 21^a (of v l 19) — ^a) Dn1 तेजो;
G1 ते च (for तेजो) K1 T G1 s M5-7 सूक्ष्मे च;
K7 सूर्येषु; B8 वायौ च; D4 7 ० Gs ० M1 सूर्ये च
(for वायौ तु) T G1-3 ० M1 s-7 सयुक्त (for
ससक्त) — ^b) B0 Dn1 Ds Ds T1 G1 ० M7 वायुर्
(for वायु) K1 4 सश्रित; K7 D4 ० चासृत, B0
Dn1 n4 Ds Ds s T1 Gs चाश्रित; Da4 वाश्रित (for
चा) — K1 om (hapl) 21^c-22^b K2 G1 om
(hapl) 21^{ed} V1 reads 21^{ed} on marg — ^c) D7
नभसि; T Gs ० मनसि; Cn p (gloss महति, मह
त्त्वकार्ये अहकारे) महति (as in text) Ks V1 B8
Ms ससक्त (for सयुक्त) — ^d) T Gs ० मनो (for
मद्द्) Ms बुद्ध्या Cn p (gloss बुद्धौ महत्त्वे [Cp
adds अहकारे]) बुद्धौ (as in text) Ks सश्रितां,
K7 D4 ० ससृत, T Gs ० सस्थित (for सश्रितम्)

22 K1 om 22^{ab} (of v l 21) G2 om (hapl)
22^{ab} — ^a) Ks Das a4 Cs p रजसि (for तमसि).
K4 ० V1 B5 7 ० Das a4 T1 G1 s ० सयुक्तां; Ds 7
सलीना (for ससक्तां) ॐ Cp बुद्धिं रजसि, तत्कृतत्वा
स्परिणामस्य । ॐ — ^b) D2 om from चाश्रितम् up to
मो (in 23^t) Cp रजस्तमसि (for तमो रजसि) K4 ०
V1 B0 s-2 Das a4 Dn1 n4 Ds Ds s 7 s सश्रित; K7
D4 ० ससृत (for चाश्रितम्) ॐ Cp रजस्तमसि, तत्कृ
तत्त्वाद्वष्टमस्य । अन्यथा रजःस्यैयमेव न स्यात् । ॐ — B7
reads 22^{ed} for the first time after 19^{ab} — ^c)
K2 तथा सक्तां; Ks Bs ० Das a4 Ds 7 समासक्त; T
Gs तथा सत्त्वं (for तथा सक्त) ॐ Cp (reading तम
सत्त्वे) तत्कृतत्वात्प्रकाशस्य । बुद्धिं तमसि सयुक्तां, तमो
रजसि सश्रितम् । रजः सत्त्वे सक्तमिति पाठे, तामसत्त्वं बुद्धेयं
द्विवेचनत्वं तमस परिणाम । ॐ — ^d) Ds 7 सत्त्वं सत्त्वे;
Gs M1 s-7 सक्त सत्त्वं (by transp) T Gs ० अय
(for तथा) ॐ Cn आत्मनि, जीवे स्वंपदार्थे । ॐ

23 Ds om up to सो (of. v. l. 22), — ^a) Ks
शक्तम् (for सक्तम्), K2 ईशं (for ईशै), — ^b) Da1
नारायणस्य (for 'यणे), Ks यथा (for तथा), — ^c)

C 12. 11121
B 12. 20711. 24
K 12. 207 24

ज्ञात्वा सत्त्वयुतं देहं घृतं पोटशमिर्गुणैः ।

स्वभावं चेतनां चैव ज्ञात्वा वै देहमाश्रिते ॥ २४

मध्यस्थमेकमात्मानं पापं यस्मिन्न विद्यते ।

द्वितीयं कर्म विज्ञाय नृपते विषयैपिणाम् ॥ २५

इन्द्रियाणीन्द्रियार्थाश्च सर्वानात्मनि संश्रितान् ।

प्राणापानौ समानं च व्यानोदानौ च तत्त्वतः ॥ २६

अवाक्चैवानिलं ज्ञात्वा प्रवहं चानिलं पुनः ।

सप्त वातास्तथा शेषान्सप्तधा विधियत्पुनः ॥ २७

प्रजापतीर्नृषींश्चैव मार्गाश्च सुवहृन्वरान् ।

सप्तर्षीश्च बहुञ्जात्वा राजर्षीश्च परंतप ॥ २८

सुरर्षीन्महतश्चान्यान्यान्महर्षीन्सृष्टसंनिभान् ।

पेश्वर्याद्यावितान्ज्ञात्वा कालेन महता नृप ॥ २९

K1 देवे, Ds2 Ds 1 देवं (for देवं) V1 Bo Ds
मोक्ष; Dn1 क्षेत्र (for मोक्षे) T2 G1-3 मयुक्त (for
ससक्त) Cn मोक्षे, तत्पदाथं कैवल्ये निर्विकल्पे वस्तुनि ॥
Cp मोक्षे, निरुपाधिसवरूपे । C1 -^a) K1 मोक्ष सतः; Ds
मोक्षसक्त, M1 6-1 सक्त मोक्ष (by transp.). K2
कुत्र; K6 B6 8 Ds3 n1 D1 8 7 9 न च, V1 Bo 7 9
च न, T G1 8 9 न तु (by transp.)

24 ^a) K1 सत्त्वं, Ds1 सक्त; Ds सप्त (for सत्त्वं)
K1-युते, K6 Bo 6 (marg as in text) 7 8 (marg) 9
Ds3 n1 Dn1 n1 Ds D2 8 5 7 8 G2 M1 Cn (gloss
देहबुद्धिसत्त्वमय स्वप्न शरीरम्) गुणं (for युत). -^b)
K1 Ds1 वृते, T1 वृत्त (for वृत) C1 Cp पोटश-
मिर्गुणैः, पञ्चभूताकाशेन्द्रियरूपैः । C1 -^c) K1 D1 G1 2
स्वभाव (for 'व) Ds स्वभाव चैव च ज्ञात्वा C1 Cp
स्वभाव, प्राणम । C1 -^d) Ds om (hapl) ज्ञात्वा
Ds 1 देह समाश्रिते (for वै देहमाश्रिते) K6 V1 Bo
6-9 Ds3 n1 Dn1 n1 Ds D2 8 ज्ञात्वा देहममाश्रिते;
K1 B6 (marg) D1 9 विज्ञात्वा देहमाश्रित (B6 'ते),
T G1 8 9 ज्ञात्वा देह समाश्रिता C1 Cp देहममाश्रिते,
लिङ्गदेहममाश्रये । C1

25 ^a) K2 मध्यस्थे (for 'स्थम्) D1 1 एवम् (for
एकम्) K6 V1 Bo 6 7 8 (marg) 9 Ds3 n1 मध्यस्थ
मेव चात्मानं C1 Ca मध्यस्थ, रागद्वेषात्पृष्टम् ॥ Cp 8
उदासीनम् । C1 -^b) G2 यस्मै (for यस्मिन्) K1
D1 9 पर यस्मान्न विद्यते -^c) K1 द्वितीयां (for 'यं)
C1 Cs द्वितीयमात्मानं विषयैपिणां कर्म विज्ञाय, कर्मिण
ज्ञात्वा । C1 -^d) K1 4 Dn1 नृपते विजयैपिणां; K1
D1 9 'ते विषयैपिणा

26 ^a) K1 इन्द्रियानि K6 1 D1 9 G1 [इ]न्द्रिया
र्थाश्च -^b) Ds 1 एतान्, G1 सर्वम् (for सर्वान्)
K1 सश्रितं; Ds 'सात् C1 Cp सश्रितान्, आविद्याद्या
रोपितान् । C1 - After 26^{ab}, K6 V1 Bo 6-9 Ds3
n1 Dn1 n1 Ds D2 8 5 7 8 editions ins.

747* दुर्लभत्वं च मोक्षस्य विज्ञाय श्रुतिपूर्वकम् ।

[Ds1 सप्तधा; Ds 1 ज्ञात्वा च (for विज्ञाय). Ds1

विज्ञात्वा विधियत्पुन (for the post half)]

-^a) Ds1 समाना (for 'न) -^d) K1 Ds G1
व्यानोदान, D1 1 'दाने (for 'दानौ) D1 सत्त्वत (for
'त')

27 ^a) K1 Bo 1 Dn1 n1 D1 8 8 Cn 8 अथचैव, K1
V1 B1 Ds D1 9 C1 आ, B1 अ)वह च (for अज्ञानचैव)
T G1 8 9 नत्वा (for ज्ञात्वा) C1 Ca अथचैव, च
प्राणादीन्वज्ज एवीकृत्याधो नयति मोक्षोनिष्ठं पृष्ट ॥ Cs
सप्तानां वायुमार्गाणामधश्चरति स एतवह । C1 -^b) Ds1
G2 प्रवाह, D1 प्रवर, D1 प्रवर, Cn (gloss रुद्रनेत्रा
सप्तम) प्रवह (as in text) K1 2 4 7 D1 9 तथा (for
पुन) Ds3 n1 सप्तधा विधियत्पुन C1 Cs उपरितनमार्गं
चारी प्रवह । C1 -^c) Ds3 n1 वाहात्, Ds1 वातात्
K1 श्रेष्ठान्, K6 Bo 6-9 Ds3 n1 Dn1 n1 Ds D2 8
5 7 8 ज्ञात्वा (for ज्ञेयान्) C1 Cs उद्ग्रह-भावह-निवह-
परिवह-पराग्रह-नामानोऽन्ये पञ्च वायव । C1 -^d) M1
सप्तधा (for 'धा) K1 1 D1 9 विविध, B1 9 Dn1
n1 Ds D2 9 8 विदितान् (for विधियत्) Bo सप्तधा
विदितारामन, Ds ज्ञात्वा सप्तविधान्युन, D1 सप्तधा वित
यायुन

28 ^a) Ds प्रजापतीन् (for प्रजा) B1 Ds Dn1
n1 Ds 8 M1 8 9 चैव (for चैव) C1 Cs प्रजापतीन्,
दक्षादीन्मघद्रष्टृन् । C1 -^b) K1 मार्गाश्च, Dn1 lacuna
(for मार्गाश्च) K1 V1 B1 6 Ds3 Dn1 Ds D2 8 8
चैव, Dn1 lacuna (for च सु) K2 बहुन्, D1 1
वसन् (for वरान्) C1 Cs मार्गान्, लोकपेतुप्रवर्तकान्
श्वेतकेतुप्रभृतीन् । C1 -^c) Ds 1 सु (for च) -D1 1
om (hapl) 28^a-29^c -^d) K6 राजर्षीश्च Ds1 परंतप

29 Ds 1 om 29^{abc} (cf. v 1 28) -^a) K2 सप्त
र्षीन् (for सुर) -^b) K1 8 V1 Bo 6-9 Ds3 n1
Dn1 n1 Ds D2 8 8 Cs सप्तर्षीन् (for मह) -^c)
K1 द्यावित्थान्, K2 चावित्तां; G2 चापितान् (for द्यावि
त्थान्) K6 V1 Bo 6-9 Ds3 n1 Dn1 n1 Ds D2 8 8
इष्टान्, T1 G1-8 9 श्रुत्वा (for ज्ञात्वा). T2 ऐश्वर्याप्या
चितान्श्रुत्वा -^d) K6 Ds 1 पुन (for नृप)

C 12. 11135
D 12. 307(1).30
K 12. 307. 38

वालये मोहं च विज्ञाय क्षयं देहस्य चाशुभम् ।
रागे मोहे च संप्राप्ते क्वचित्सत्त्वं समाश्रितम् ॥ ३८
सहस्रेषु नरः कश्चिन्मोक्षयुद्धिं समाश्रितः ।
दुर्लभत्वं च मोक्षस्य विज्ञाय श्रुतिपूर्वकम् ॥ ३९
बहुमानमलब्धेषु लब्धे मध्यस्थतां पुनः ।
विषयाणां च दौरात्म्यं विज्ञाय नृपते पुनः ॥ ४०
गतासनां च कौन्तेय देहान्दृष्ट्वा तथाशुभान् ।
वासं कुलेषु जन्तूनां दुःखं विज्ञाय भारत ॥ ४१
ब्रह्मज्ञानां गतिं ज्ञात्वा पतितानां सुदारुणाम् ।
सुरापाने च सक्तानां ब्राह्मणानां दुरात्मनाम् ।

गुरुदारप्रसक्तानां गतिं विज्ञाय चाशुभाम् ॥ ४२
जननीषु च वर्तन्ते ये न सम्यग्गृधिष्टिर ।
सदेवकेषु लोकेषु ये न वर्तन्ति मानवाः ॥ ४३
तेन ज्ञानेन विज्ञाय गतिं चाशुभकर्मणाम् ।
तिर्यग्योनिगतानां च विज्ञाय गतयः पृथक् ॥ ४४
वेदवादांस्तथा चित्रानृतूनां पर्ययांस्तथा ।
क्षयं संवत्सराणां च मासानां प्रक्षयं तथा ॥ ४५
पक्षक्षयं तथा दृष्ट्वा दिवसानां च संक्षयम् ।
क्षयं वृद्धिं च चन्द्रस्य दृष्ट्वा प्रत्यक्षतस्तथा ॥ ४६
वृद्धिं दृष्ट्वा समुद्राणां क्षयं तेषां तथा पुनः ।

G₁ lacuna (for क्षयं) D₁ G₁ (also as in text) च (for च) D₁ १ क्षय देह (D₁ 'हे)शुभाशुभं, G₂ देहस्य च शुभाशुभ. —^o) B₂ G₂ राग (for रागे) K₂ रागे मोह च संप्राप्ता —^d) K₁ २ उपाश्रित, K₀ प्रतिष्ठित; B₀ २ D₀₁ समाहित (for 'श्रितम्)

39 ^a) T₂ G₁ २ नर क (G₁ किं)चिन्; G₂ नरा केचिन् (for नर कश्चिन्) —^b) B₀ मोक्षे; G₁ मोक्ष (for मोक्ष), K₁ D₁ G₁ -बुद्धि (for बुद्धि) K₀ समाहित; T₂ G₁ २ 'श्रित; G₂ 'श्रितां (for 'श्रित). —^d) M₁ विज्ञान (for 'य). K₁ D₁ om (hapl) from श्रुति up to विज्ञाय (in 40^d)

40 K₁ D₁ om up to विज्ञाय (of v. 1 39). B₀ om (hapl) 40^{ab} —^a) K₂ अलब्धे च; K₁ D₀ अलब्धेषु, D₀₁ lacuna (for अल^o) —^b) D₀₁ lacuna, D₀₁ M₁ लब्ध-, D₀ लब्धे (for लब्धे) G₁ मध्यस्थतां —^o) K₀ दौरात्म्यं, C_p (gloss चन्धकस्वम्) C₂ (gloss दुर्लभत्वं मोहनत्वादिकम्) दौरात्म्यं (as in text)

41 ^o) K₀ कुले च (for कुलेषु) K₁ २ ४ विज्ञाय (for जन्तूनां) —^d) B₀ (marg) तस्वत् (for भारत) K₁ २ ४ जन्तूनां भरतर्षभ

42 ^a) K₁ २ D₀₁ ब्रह्मज्ञाना (for 'ज्ञानां) K₂ गत्वा; K₁ D₁ २ १ ० दृष्ट्वा (for ज्ञात्वा) —^b) K₁ २ १ D₁ ० च (for सु) K₂ B₀ D₀₁ G₁ दारुण (for 'णाम्) —^o) G₂ पानेषु (for पाने च) B₀ (marg) प्र (for च) —^d) K₁ २ ब्रह्मणानां (for मां). —^o) K₂ G₁ चाशुभं.

43 ^a) K₁ lacuna; K₁ D₁ ० [उ]प-; D₁ १

प्र (for च). —^b) K₁ om ये B₀ T₁ च (for न) D₀₁ G₂ युधिष्टिर —^o) G₂ सदेवकेषु (for सदे^o) K₂ लोके ये (for लोकेषु) K₁ २ १ B₀ (marg as in text) D₁ २ १ ० T G₁ २ ० सदे (G₀ 'दै)वके देवलोके —^d) K₁ D₁ २ १ ० वर्तन्ते ते न मानवा

44 ^a) K₁ २ ४ V₁ T G₁ २ ० तेषां, K₁ D₁ ० ते वै (for तेन) G₂ om ज्ञानेन —^d) K₁ २ ४ तु गती; T₂ G₂ च गतिं (for गतयः) T₁ G₀ प्रमो (for पृथक्) K₁ D₁ २ १ ० विज्ञाय विपरीततां; D₀₁ विज्ञया स प्रयपृथयक्

45 ^a) K₂ वादस; D₀₁ वेदांस (for वादांस) D₁ १ विप्रान् (for चित्रान्) —^b) K₁ (sup lin as in text) ऋतूनां; D₁ १ जतूना; D₀ ऋतूनां K₁ पर्ययांस (sic), D₀₁ पर्ययांस —^d) K₀ B₀ ६-० D₀₁ १ D₀₁ १ D₁ २ २ २ T G₁ २ ० M₀ च (for प्र-) K₁ क्षयान् (for क्षय) ☞ C_n संवत्सरक्षयो वृष्टस्पतेर्मध्यमराशिभोगयोरन्तराले सूर्यस्य द्विरेकराशिसक्रमे भवति । मासक्षयो दर्शयोरन्तराले सूर्यमक्रान्तिद्वयम् । ☞

46 K₁ D₁ ० om. (hapl) 46^{ab} —^a) K₂ G₁ पक्षक्षय (for 'क्षयं) T₂ तदा (for तथा) K₁ २ ४ ज्ञात्वा (for दृष्ट्वा) ☞ C_n पक्षक्षय सार्धचतुर्दशदिन मध्ये पर्वद्वयं, यदा त्रयोदशभिर्दिनैः पक्षो भवति । ☞ —^b) ☞ C_n दिवसक्षय सूर्योदययोरन्तराले विधित्रयस्पर्शां । ☞ —^o) K₁ क्षय- (for क्षय) K₂ चन्द्रस्य (for चन्द्रस्य)

47 ^a) K₂ बुद्धि; G₁ वृष्टि (for वृद्धि). —^b) K₁ पुनः (for तथा). B₀ [प]च (for पुनः). —^o) K₁ १ T G₁ २ ० धनानां; K₂ धनानां (for धनानां).

क्षयं धनानां च तथा पुनर्वृद्धिं तथैव च ॥ ४७
संयोगानां क्षयं दृष्ट्वा युगानां च विशेषतः ।
क्षयं च दृष्ट्वा शैलानां क्षयं च सरितां तथा ॥ ४८
वर्णानां च क्षयं दृष्ट्वा क्षयान्तं च पुनः पुनः ।
जरामृत्युं तथा जन्म दृष्ट्वा दुःखानि चैव ह ॥ ४९
देहदोषांस्तथा ज्ञात्वा तेषां दुःखं च तत्त्वतः ।
देहविकृतां चैव सम्यग्विज्ञाय भारत ॥ ५०
आत्मदोषांश्च विज्ञाय सर्वानात्मनि संश्रितान् ।
स्वदेहादुत्थितान्घान्घांस्तथा विज्ञाय चाशुमान् ॥ ५१

Ke V1 Bo ८-२ Das a1 Dn1 n1 Ds D2 २ २ दृष्ट्वा च
(for च तथा) K1 D1 १ १ क्षयं धनानि गच्छति
—^d) B2 (marg) च भारत (for तथैव च) K1 D1
१ १ १ वृद्धिं चा(D1 वा)पि पुन पुन

48 K1 om 48 V1 reads 48^a-49^a on marg
—^b) K1 D1 १ वियोगानां (for युगानां च) T G1 ३ ०
क्षय पुन (for विशेषतः) —^c) K2 १ V1 D1 १ १ १ T
G1 ३ ० transp च and दृष्ट्वा —^d) D1 १ सरिता च
क्षयं तथा —After 48, Ke repeats and B2 २ ० Das
read 35^a

49 V1 reads 49^a on marg —^a) K2 वर्णानां
(for वर्णानां) K1 क्षय (for च क्षय) M1 १-१
पलानां च (for क्षय दृष्ट्वा) —^b) K1 D1 १ क्षयान्तं,
B2 (marg) सक्षय (for क्षयान्त) —^c) K1 ० V1
Bo ८ १ ० Das D1 १ १ जरां मृत्यु, B2 Dn1 n1 Ds
D1 २ २ जरा मृत्युश्च; Dn1 जरा मृत्युश्च, T G1 ३ ०
M1 १-१ जरा मृत्यु (for जरा मृत्यु) —^d) B2 D1 T1
G1 हि (for ह)

50 Dn1 reads 50^a twice —^a) K1 देहदोष;
Dn1 (first time) D1 १ जायतेषां —^b) K1 D1 ०
दोषं; Dn1 (first time) दुःख (for दुःख). —^c)
V1 B2 Das a1 G1 M1 १-१ वैकृत्य (Mo 'स्य)तां; T1
G1 विकृतता (for 'वर्ता) —^d) K1 ० V1 Bo ८ १ १
(marg as in text) ० Das a1 Dn1 n1 Ds D1 २ २
सर्वत (for भारत)

51 D1 reads 51 twice —^a) K1 आत्मदोषश्च (for
'दोषांश्च) —^b) M1 १-१ सत्त्वान् (for सर्वांश्च) K1
सञ्चित, K1 D1 (both times) १ ० स (K1 स) सत्त्वान्
(for सत्त्वि) —^c) K1 स्वदेहान् (for स्वदेहाद्). Das

युधिष्ठिर उवाच ।

कान्स्वगात्रोद्भवान्दोषान्पश्यस्यमितविक्रम ।
एतन्मे संशयं कृत्स्नं वक्तुमर्हसि तत्त्वतः ॥ ५२

भीष्म उवाच ।

पञ्च दोषान्प्रभो देहे प्रवदन्ति मनीषिणः ।
मार्गज्ञाः कापिलाः सांख्याः शृणु तानरिषद्वन ॥ ५३
कामक्रोधौ भयं निद्रा पञ्चमः श्वास उच्यते ।
एते दोषाः शरीरेषु दृश्यन्ते सर्वदेहिनाम् ॥ ५४
छिन्दन्ति क्षमया क्रोधं कामं संकल्पवर्जनात् ।

C 12. 11153
B 12. 20217 55
K 12 207 54

a1 दु स्थितान् (for उत्थितान्) Das a1 दोषास् (for
गन्धास्) —^d) K1 चाशुभ, Ke D1 (second time)
चाशुमान्, D1 (first time) G1 भारत (for चाशुमान्)
— After 51, T G1 ३ ० M1 १-१ Kumbh ed ins

748* सूत्रक्षेमपुरीपादीन्स्वेदजाश्च सुहृत्सितान् ।

[T G1 ३ ० क्षेममूत्र (for सूत्रक्षेम)]

while B2 ३ ins an addl colophon after 51 [Sub-
parvan E2 ३ नोक्षधर्म]

52 ^a) D1 १ च (for स्व) K1 Ds2 (before
corr) गोत्रोद्भवान् (for गात्रो) —^b) Das a1
पश्यामि, D1 १ न (D1 नां, नैय (for पश्यति) K1
मित, K1 क्षमिति- (for क्षमित) K1 Dn1 विद्वन्
—^c) K1 एतः; K2 G1 एतः; K1 एतान् (for एतन्)
K1 स (for मे) Ke सहय T G1 ३ ० सर्व (for
कृत्स्न) —^d) Bo अर्हति (for 'सि)

53 ^a) D1 १ यथा चैते (for प्रभो देहे) T1 पञ्च
देहोद्भवान्दोषान् —^b) K1 स्वर्गज्ञ, Ds D1 ३ (marg) ३
योगज्ञा (for मार्गज्ञा) K2 ० १ Das Ds2 (before
corr) Ds T1 M1 कपिला (for का')

54 ^a) T1 काम (for काम) T1 G1 क्रोधो; G1
क्रोध (for क्रोधौ) Das Dn1 D1 T निद्रां (for निद्रा)
—^b) M1 १ पञ्चम (for 'म) —^d) K1 २ चरते (for
दृश्यन्ते)

55 ^a) K1 Das छिन्देति; K1 Ds1 D1 छिन्दति
(for छिन्दन्ति) K1 ३ ४ क्रोध (for क्रोधं) —^b)
G1 -सर्जनान् (for वर्जनात्) —^c) Dn1 सत्त्व (for
सत्त्व) K1 ३ ४ Bo १-१ Dn1 n1 Ds D1 २ २ T G1 ३ ०
ससेवनान् (for सशीलं). D1 निद्रा (for निद्राम्)

सत्त्वसंशीलानाभिद्रामप्रमादाद्भयं तथा ।

छिन्दन्ति पञ्चमं श्वासं लघ्वाहारतया नृप ॥ ५५

गुणान्गुणशतैर्ज्ञात्वा दोषान्दोषशतैरपि ।

हेतून्हेतुशतैश्चित्रैश्चित्रान्विज्ञाय तत्त्वतः ॥ ५६

अपां फेनोपमं लोकं विष्णोर्मायाशतैर्वृतम् ।

चित्तमिच्छिप्रतीकाशं नलसारमनर्थकम् ॥ ५७

तमः श्वभ्रनिभं दृष्ट्वा वर्षबुद्बुदसंनिभम् ।

नाशप्रायं सुखाद्धीनं नाशोत्तरमभावगम् ।

रजस्तमसि संमथं पङ्के द्विपमिवावशम् ॥ ५८

सांख्या राजन्महाप्राज्ञास्त्यक्त्वा देहं प्रजाकृतम् ।

ज्ञानज्ञेयेन सांख्येन व्यापिना महता नृप ॥ ५९

राजसानशुभान्गन्धान्तामसांश्च तथाविधान् ।

पुण्यांश्च सात्त्विकान्गन्धान्स्पर्शजान्देहसंश्रितान् ।

छिन्वाशु ज्ञानशस्त्रेण तपोदण्डेन भारत ॥ ६०

ततो दुःसोदकं घोर चिन्ताशोकमहाहृदम् ।

व्याधिमृत्युमहाग्राहं महाभयमहोरगम् ॥ ६१

—^d) K₂ B₈ अप्रसादाद् (for 'मादाद्') K₁ भये (for भय) —^e) K₁ 2 D₄ छिदति K₂ परमाश्वास; K₆ परम श्वास, K₇ पचमाश्वास (for 'म श्वास) —^f) K₆ V₁ Bo ० १ २ (marg as in text) ० Da₇ a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₂ २ ३ G₂ अत्पाहारतया; D₁ लघ्वा' (for लघ्वा') K₁ २ लघ्वाहारस्तथा नृप

56 ^a) Da₈ a₄ -गताब् (for शतैर्) T₂ G₁ ६ ० गुणैर्गुणशतान्ज्ञा (T₁ G₆ 'त ज्ञा'स्वा —^b) Da₁ दोषात् K₇ गुण, Da₈ a₄ क्रोध (for दोष) K₆ गुणैर्; (for शतैर्) K₁ २ 4 B₃ (marg) T G₁ ६ ० तथा (for अपि) —^c) K₁ २ तत्त्व (for हेतु) K₂ छिद्रेश्, K₆ lacuna (for चित्रैश्) —^d) D₆ १ विद्वान्; G₁ चिरान् (for चित्रान्)

57 ^a) K₁ D₈1 फेनोपम; D₈2 फेनोपमां (for 'पम) K₂ 4 लोके (for लोक) —^b) K₇ वृत्त, B₃ (marg) Da₁ D₅ १ G₂ C₇ वृत्त, T G₁ ६ ० M₁ ६-१ चित्त (for वृत्तम्) ☞ C₇ माया, मादमाने इति धातो, रचनाकौशल्यम्, अन्यथा चित्रदृष्टान्तायोगात् । ☞ —^c) K₁ छित्तिचित्र (३१०), K₂ Bo ३ ० भित्तिचित्र, K₆ Da₁ चित्रभिन्न (for चित्तभित्ति) —^d) K₁ २ न तु; K₆ तम-; K₇ D₄ ० तम-, Bo नव; Da₁ मल-, D₆ १ तूळ-, T G₁-३ ० M₁ ६-१ नळ- (for नल) K₆ अनर्थकम् (for 'कम्). ☞ C_n नलसार, नलवृणवदन्तसारहीनम् । ☞

58 ^a) K₁ शुभ्रनिभ, K₂ श्वत्र', K₆ श्वभ्रमित; B₀ 'विष्ट, D₆ १ स्वमनिभं, T₂ च भूनिभ; G₁ च भूमिप, G₂ श्वग्रनिभ, G₆ च भूतिह (for श्वग्रनिभ) B₈ ज्ञात्वा (for दृष्ट्वा) —^b) T G₂ ३ ० M₁ ६-१ क्लेशप्राय, G₁ कोश' (for नाश') K₁ G₁ सु (G₁ 'सु) -स्वाद्धीनां; K₆ १ D₆ ० सुखाधान; Da₁ G₂ 'धीन; D₆ १ 'सीन (for 'द्धीन) —^d) Da₈ a₄ नाशांतरम्; G₂ नामत्तरम् (for नाशोत्तरम्) K₄ अभागश; B₈

(marg as in text) Dn₁ n₄ D₈ D₂ २ ३ G₁ इहावश; D₆ १ अभाजन (for 'वगम्) —^c) K₁ २ B₃ (marg as in text) सलज्ज; K₆ १ D₆ १ ० सस (D₇ 'सि)क, Da₁ स**, T₂ सपन्न, G₁ सविग्न (for समन्न) —^f) B₃ (marg. as in text) आवृत (for अवशम्) G₁ पके द्वीप इवावह

59 ^a) T₁ G₆ साय्य (for साख्या) D₄ om from महा up to शुभान् (in 60^a) K₆ B₈ Dn₁ n₄ महा प्रजास; T₁ 'प्राज्ञस् (for 'प्राज्ञात्) —^b) K₆ Da₁ D₆ त्यक्त्वा (for त्यक्त्वा) K₆ V₁ Bo ०-१ Da₃ a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₂ २ ३ ज्ञेह (for देह) —^c) G₂ ज्ञान (for ज्ञान) K₁ २ 4 ० V₁ Bo ० १ २ (marg as in text) ० Da₈ a₄ Dn₁ n₄ D₈ D₂ २ ३ योगेन, T₂ ज्ञायेन (for ज्ञेयेन) D₂ सख्येन, G₂ साख्याना (for सांख्येन) D₆ १ ज्ञानाद्विज्ञाय साख्येन —^d) K₇ D₆ T₂ G₁ व्यापिता (D₆ 'तो), B₀ ध्यायिना, B₀ ज्ञानिना, D₁ T₁ व्यापिनां, G₂ 'न (for 'ना) B₃ (marg as in text) सहसा, D₆ १ G₂ M₇ महतां (for 'ता) Da₁ नृप', D₆ १ अपि

60 ^a) Da₈ a₄ सत्त्वांस, T₂ च्छ्वांस; G₁ ३ ० वंधांस (for गन्धांस) — M₁ ६-१ om (hapl) 60^b —^b) G₂ तथैव च (for तथाविधान्) —^c) T₂ G₂ ० धंधान् (for गन्धान्) —^d) K₁ -सश्रितं, V₁ D₆ सास्थितान्, G₁ सश्रुतान् (for सश्रिं) G₈ स्पर्शजान्देहमाश्रितान् —^e) K₇ D₄ ० छित्त्वास्म, Da₁ D₇ छित्त्वाशु (for छित्त्वाशु) K₁ २ शास्त्रेण (for शस्त्रेण) —^f) K₁ २ तमोदण्डेन (for तपो')

61 ^a) D₈ T G₁ ३ ० दुःखोदधि (for 'दक) —^b) D₃ चिन्ताशोक (for 'शोक) K₆ -महागद (for 'हृदम्) —^d) D₈ महाभूत (for 'भय-) K₇ D₄ ० महार्णव (for महोरगम्) D₆ १ मोहसत्त्वसमाकुल; G₂ M₁ ६-१ महाभयमनार्थेन (G₂ M₇ 'क)

तमःकूर्मं रजोमीनं प्रज्ञया संतरन्त्युत ।
 स्नेहपङ्कं जरादुर्गं स्पर्शद्वीपमरिंदम ॥ ६२
 कर्मागाधं सत्यतीरं स्थितव्रतमिदं नृप ।
 हिंसाशीघ्रमहावेगं नानारसमहाकरम् ॥ ६३
 नानाप्रीतिमहारत्नं दुःखञ्जरसमीरणम् ।
 शोकचृष्णामहावर्तं तीक्ष्णव्याधिमहागजम् ॥ ६४
 अस्थिसंघातसंघाटं श्लेष्मफेनमरिंदम ।

दानमुक्ताकरं भीमं शोणितहृदविद्रुमम् ॥ ६५
 हसितोत्कृष्टनिर्घोषं नानाज्ञानसुदुस्तरम् ।
 रोदनाश्रुमलक्षारं सङ्गत्यागपरायणम् ॥ ६६
 पुनराजन्मलोकौघं पुत्रवान्धवपत्तनम् ।
 अहिंसासत्यमर्यादं प्राणत्यागमहोर्मिणम् ॥ ६७
 वेदान्तगमनद्वीपं सर्वभूतदयोदधिम् ।
 मोक्षदुःप्रापविषयं वडवामुखसागरम् ॥ ६८

C 12. 1116B
 B 12. 302(1) 71
 K 12 307 71

62 ") K₁ सत (for तम-) ॐ C₅ तम कूर्मं,
 कृष्णवर्णत्वसाम्यात् । रजोमीन, चत्तल्वसाम्यात् । ॐ
 —^b) K₁ २ १ D₅ २ D₁ ० T G₁ २ सतरति, D₂ सम
 घति —^c) D₅ 1 G₁ २ M₁ पक् (for -पङ्क) K₂
 जरादुर्ग (for 'दुर्ग'). —^d) K₆ स्पर्शं, K₁ B₁ D₁ 1
 n₁ D₅ 2 D₁-२ १-० ज्ञान- (for स्पर्श-) D₆ १ दीपम्,
 T₂ G₁ M₁ २-१ द्विपम् (for 'द्वीपम्) ॐ C₅ स्पर्शं
 द्वीपम्, विभ्रमस्थानत्वात् । ॐ

63 V₁ reads 63^{ab} on marg —^a) B₀ D₄ G₂
 कर्मगाध; G₁ कर्मप्रस; M₁ कर्मागार (for 'गाध)
 D₂ १ सत्यतीरं (for 'तीर) — 63^b is damaged in
 B₂ —^b) K₁ २ ४ १ B₂ D₅ 1 D₁ ० T₁ G₁ २ ० स्थिर;
 B₀ स्थितं (for स्थित) K₂ T₁ G₂ ० वृत्तम् (for
 मतम्) K₆ B₀ १ ० D₂ २ १ D₁ 1 n₁ D₂ १ ० T₁ G₂ ०
 धरिंदम; K₁ D₁ ० इम नृप, D₂ हृद तथा (for हृद
 नृप) —^c) K₂ सिंहाशीघ्र, D₂ हिंसा; D₂ ३ G₂
 M₁ २ ० हिंसाशीघ्र; T₂ हिंसा शीघ्रा (for हिंसाशीघ्र)
 K₁ महावेग, K₂ 'वेगो (for 'वेग) —^d) K₄ V₁
 B₀ २-२ D₂ २ १ D₁ 1 n₁ D₂ 2 ३ ३ G₁ C₅ -समाकर,
 D₂ १ महारघ; G₂ महोरग, M₁ महारस (for 'करम्)

64 ") M₁ ० १ नानाप्रीत (for 'प्रीति) B₂
 (marg as in text) समारत्न, T₂ G₁ महारत्न (for
 'रत्न). —^b) T G₁ २ ० M₁ २-१ दुःखद्वार- (for 'ज्वर)
 — K₁ om 64^c-65^a —^c) D₂ om शोक V₁
 समावर्तं; G₁ महावर्त (for 'वर्त) —^d) D₅ 1 D₂
 तीघ्र; G₁ नृणा (for तीक्ष्ण) K₂ २ महार्णवं; K₁
 D₁ २ १ ० T G₁-१ ० M₁ २ १ महारज (D₁ 'ज'), V₁
 महातर; B₂ (marg as in text) महोरग; D₅ 1 C₅
 -महाहिंस्, M₀ सकारज (for महागजम्)

65 K₁ om 65^a (cf v l 64) G₂ om 65-66
 —^a) B₀ सहार; D₀ सघाट, G₁ सघाट (for 'त)
 K₂ -सघाट; K₄ ० १ V₁ B₀ २-२ D₂ २ १ D₁ 1 n₁
 D₂ 2 ३ १ ३ C₅ सघट, D₀ च तथा; G₁ lacuna

(for -सघाट). — K₁ reads 65^b, followed by the
 repetition of 65^c-66^a, after 66^a —^b) K₆ इमशु-
 (for श्लेष्म) B₂ (marg as in text) -फेनसमन्वित
 (for 'मरिंदम) —^c) K₁ (both times) २ मेदो (for
 दान-) B₂ मुक्ताफलं (for 'कर) K₆ V₁ B₀ ० १ ०
 D₂ २ १ D₅ 2 ३ ३ घोर (for भीम) —^d) D₆ G₁
 शोणित (for 'त) K₂ रद, G₁ -हृत् (for -हृद).
 B₁ -विद्रुम (for -विद्रुमम्)

66 For the repetition in K₁, of v l 65 G₂
 om 66 (cf v. l. 65) —^a) T₁ G₆ हसितोद्घोष-, T₂
 'दुष्ट, G₁ सहितोत्कृष्ट (for हसितो') —^b) B₁ विद्रु
 स्तर (for -सुद्रु') — 66^{cd} is damaged in B₀
 —^c) K₁ २ T G₁ ० M₁ २ १ रोदनाश्र- (K₁ २ 'श्रु)
 (for 'श्रु) D₁ ० मदक्षार, T₁ G₁ ० -जल' (for
 मल) B₀ D₂ २ १ D₁ 1 n₁ रोदनाश्रुमलकार, D₂ १ 'श्र-
 (D₁ 'स)मल घोर

67 ") K₆ -तोयौघ, V₁ B₀ D₂ १ G₂ नीकौघ;
 G₁ -लोकौघ, G₂ लोकाघ (for लोकौघ) K₁ D₁ ०
 पुनर्जन्ममलाघौघ, D₂ २ १ पुत्रदारजलौकौघ —^b) D₂
 २ १ मित्र (for पुत्र-) K₂ वधव, K₁ मित्र च
 (for वान्धव) K₁ २ २ वधन; K₁ D₁ २ ० -पत्तन
 (for पत्तनम्) —^d) M₁ १ प्राणत्याग (for 'त्याग)

68 ") K₁ २ ४ १ D₂ २ १ वेदांत (K₂ १ D₁ ० 'ता)-
 गमनक्षीर (K₁ 'नं क्षीर); T G₁-२ ० M₁ २-१ 'नोत्तार
 —^b) B₂ G₁ २ M₀ १ सर्वभूतो (for 'भूत) K₁ D₂
 D₁ ० पयोनि (D₂ 'द')धि, D₂ दयानिधि, T G₁ २ ०
 दयोदक (for 'दधिम्) —^c) D₂ १ मोह, D₁ मोक्ष (for
 मोक्ष) K₆ D₂ २ १ दुर्लभ-, V₁ D₂ १ दुष्प्राप्य-,
 B₀ D₂ दुर्लभ-, B₀-१ D₁ 1 n₁ D₂ २ ३ ३ T G₁ २ ० दु-
 र्लभ; G₂ दुर्लभ्य, M₁ २-१ दौर्लभ्य (for दुष्प्राप)
 K₁ D₁ ० -समय (D₁ 'य); G₂ M₁ ० विषय (for
 -विषयं) —^d) Some MSS वडवामुख ॐ C₅ सर्व-
 भूतमक्षकत्वात्सारां वडवामुखमुच्यते । ॐ

तरन्ति मुनयः सिद्धा ज्ञानयोगेन भारत ।
 तीर्त्वा च दुस्तरं जन्म विशन्ति विमलं नभः ॥ ६९
 ततस्तान्सुकृतीन्सांख्यानद्वयौ वहति रश्मिभिः ।
 पद्मतन्तुवदाविश्य प्रवहन्विपयान्नृप ॥ ७०
 तत्र तान्प्रवहो वायुः प्रतिगृह्णाति भारत ।
 वीतरागान्यतीन्सिद्धान्वीर्ययुक्तांस्तपोधनान् ॥ ७१
 सुक्ष्मः शीतः सुगन्धी च सुखस्पर्शश्च भारत ।
 सप्तानां मरुतां श्रेष्ठो लोकान्गच्छति यः शुभान् ।

स तान्वहति कौन्तेय नभसः परमां गतिम् ॥ ७२
 नभो वहति लोकेश रजसः परमां गतिम् ।
 रजो वहति राजेन्द्र सत्त्वस्य परमां गतिम् ॥ ७३
 सत्त्वं वहति शुद्धात्मनपरं नारायणं प्रभुम् ।
 प्रभुर्वहति शुद्धात्मा परमात्मानमात्मना ॥ ७४
 परमात्मानमासाद्य तद्भूतायतनामलाः ।
 अमृतत्वाय कल्पन्ते न निवर्तन्ति चाभिभो ।
 परमा सा गतिः पार्थ निर्द्वंद्वानां महात्मनाम् ॥ ७५

69 ^a) K₁ चरन्ति (for तरन्ति) K₆ V₁ B₀ ६ १ ०
 Das Dn₁ n₄ Ds₂ D₃ ६ १ ० १ ० यतय', K₇ D₃ ० च तप';
 Da₄ Ds₁ पतय (for मुनय') —^b) K₆ V₁ B₀ ६ १ ०
 (marg) ० Das a₄ Dn₁ n₄ Ds₂ D₃ ६ १ ० G₂ यानेन;
 K₇ D₃ ६ १ ० पोतेन (for योगेन) —K₂ om (hapl)
 69^a-71^b. —^c) G₂ M₁ तीर्या (for तीर्त्वा) K₁ B₈
 T G₁ ६ ० M₁ ६-१ सु-; Das Dn₄ D₂ [अ]ति, D₆ १
 तु (for च). G₂ M₁ ६-१ राजन् (for जन्म)

70 K₂ om 70 (cf v 1 69). —^a) B₇ ३ Dn₁
 D₈ तत्र (for तत्स) K₇ Ds₂ D₄ ० सुकृत्तान्; Das
 'ति (for 'तीन्) K₁ सख्यां, K₆ B₀ ३ (marg as
 in text) ० D₆ १ ज्ञात्वा; B₇ Das a₄ कृत्वा (for
 सांख्यान्) ❀ Ca सुकृतीन्, शोभना कृतिर्येषां तानमळ
 प्रज्ञान् । ❀ —^b) K₆ सूर्ये वहति रश्मिभिः —^c) G₂
 पद (for पद्म). K₆ आश्रित्य, V₁ B₀ १ ३ (marg
 as in text) ० Da₄ D₆ १ आश्रित्य (for आविश्य)
 ❀ G₃ पद्मतन्तुवदिति, सुक्ष्मनिर्मलैः सुपुष्पादिरश्मिभिरा
 विश्य । ❀ —^d) T G₁ ६ ० M₁ ६-१ प्रसद्य; G₂ प्रवाह
 (for प्रवहन्) K₇ D₄ ० प्रवातविषय नृप

71 K₂ om 71^a (cf v 1 69). —^a) B₆ १ Das
 a₄ तद्वयान्; D₆ १ तत्र स्वान्, T G₁ ६ ० Ca ततस्तान्
 (for तत्र तान्). K₁ G₂ M₆ प्रावहो; K₆ प्रभवो, G₂
 प्रसहो (for प्रवहो) ❀ Ca तत्र, तस्मिन्हादौ व्योम्नि । ❀
 —V₁ reads 71^a-72^b on marg —^c) K₁ corrupt
 Da₃ om. यतीन् B₀ वीतरागमतीन्सिद्धान् —^d) K₁
 तपोधनं, G₂ 'निवतान्

72 V₁ reads 72^a on marg —^a) K₆ B₀ १ ०
 Da₃ a₄ D₆ १ G₂ सुगणश्च; T₁ G₆ 'धिश्च (for 'गन्धी).
 —^b) K₁ om सुख. —^c) G₁ M₆ गच्छति. —K₄
 om 72^a-92^b —^d) K₁ सप्तान्; K₇ D₃ ० स तां
 (for स तान्) G₁ अतीत्य (for वहती). —^e) K₆ १

D₄ १ ० तमस'; T G₁ ६ ० मनस; G₂ रजस' (for
 नभस') K₂ परमा.

73 K₄ om 73 (cf v 1. 72). , K₁ G₂ om.
 (hapl) 73 M₅ om (hapl) 73^a —^a) K₆ १
 D₄ ३ ० ततो, D₈ T G₁ ६ ० G₃ मनो (for नभो)
 M₆ वहति K₇ D₃ ० लोकेशु (for 'श) —^b) K₇
 T G₈ ० तमस, G₁ तपस' (for रजस') K₂ परमा
 —After 73^a, T G₁ ६ ० Kumbh ed. ins.

749* तमो वहति राजेन्द्र रजस परमां गतिम् ।

[G₁ महति (for व') G₃ कौंतेय, Kumbh ed.
 लोकेश (for राजेन्द्र).]

—K₂ Dn₄ D₆ १ om (hapl) 73^a. —^c) D₃ om.
 (hapl) from राजेन्द्र up to वहति (in 74^a).

74 K₄ om 74 (cf v 1 72). D₃ om. up to the
 second वहति (of v 1 73) —^a) K₁ T₂ G₁-३
 M₁ ६ १ शुद्धात्मा; D₆ १ तान्शुद्धान् (for शुद्धात्मन्).
 —^b) K₂ परो, B₈ (marg as in text) T₁ G₁
 हरिं (for परं) Da₁ G₁ प्रभु (for प्रभुम्)

75 K₄ om 75 (cf v 1 72). —^b) B₈ (marg)
 यद् (for तद्-) K₂ अमला K₇ D₃ ० T G₁-२ ०
 M₁ ६-१ Cv (gloss तस्मिन्, परमात्माभिधे नारायणे) तद्भूता
 यतयो (G₁ २ 'तो)मला —^c) K₇ कल्पते; M₇ कल्पति
 (for कल्पन्ते) K₂ अस्य तत्त्वाय कल्पते —^d) K₁.
 २ १ D₃ ० निवर्तते न; Dn₁ न निवर्तति; T G₁ ६ ० न
 चावर्तति (for न निवर्तन्ति) K₁ १ D₆ चाभिभो', K₆
 वा प्रभो; B₀ ६-० Das a₄ Dn₁ n₄ Ds₂ D₃ ६ १ ० वा
 विभो; G₂ चाहिभो (for चाभिभो). —^e) T G₁ ६
 परमात्मा (for 'मा सा) G₃ om सा D₆ मति; M₇
 गति (for गति). —After 75, K₆ V₁ B₀ ६-० Das.
 a₄ Dn₁ n₄ Ds₂ D₃ ६ १ ० editions ins.

युधिष्ठिर उवाच ।

स्थानमुत्तममासाद्य भगवन्तं स्थिरव्रताः ।

आजन्ममरणं वा ते स्मरन्त्युत न वानव ॥ ७६

यदत्र तथ्यं तन्मे त्वं यथावद्वक्तुमर्हसि ।

त्वद्वृत्ते मानवं नान्यं प्रष्टुमर्हामि कौरव ॥ ७७

मोक्षदोषो महानेप प्राप्य सिद्धिं गतानृपीन् ।

यदि तत्रैव विज्ञाने वर्तन्ते यतयः परे ॥ ७८

प्रवृत्तिलक्षणं धर्मं पश्यामि परमं नृप ।

ममस्य हि परे ज्ञाने किं नु दुःखतरं भवेत् ॥ ७९

भीष्म उवाच ।

यथान्यायं त्वया तात प्रश्नः पृष्टः सुसंकटः ।

बुद्धानामपि संमोहः प्रश्नेऽस्मिन्भरतर्षभ ।

अत्रापि तत्त्वं परमं शृणु सम्यग्भवेरितम् ॥ ८०

बुद्धिश्च परमा यत्र कापिलानां महात्मनाम् ।

इन्द्रियाण्यपि बुद्ध्यन्ते स्वदेहं देहिनीं नृप ।

कारणान्यात्मनस्तानि सूक्ष्मः पश्यति तैस्तु सः ॥ ८१

C 12 11163
B. 12. 302117 86
K 12. 107 86

750* सत्याजर्वरतानां वै सर्वभूतदयावताम् ।

[Bo ममावव (for सत्या) Ks Das च (for वै)
V1 मन्व (for सर्व-).]

— After the above, B3 ins an addl colophon
[Sub-paracan मोक्षधर्म].

76 Ks om 76 (cf v l 72) —^a) Das at
ज्ञानम् (for स्थानम्). —^b) K1.2 r V1 B3 s Das
Ds D1 s भगवत् (for 'वन्तं) K2 स्थिरव्रतां (for
'वता) ❧ Cn भगवन्त, पशुशैश्वर्यसपद्य परमात्मानमेव
पर मोक्षाख्यं स्थानम् । ❧ —^c) K1 D1 s किं ते; V1
वा न, B3 (marg as in text) चापि (for वा ते)
❧ Cn आजन्ममरणम्, अनेकजन्ममरणान्ते । ❧ —^d) G1
स्मरति K1 B3 तव, B3 मम; T1 नरा (for न वा)
V1 स्मरन्त्युत न वानव; D1 r सस्मरत्यप्य वानव

77 Ks om 77 (cf v l 72) —^a) K1.2 D1 s
r s T G1 s s तव; K1 वृत्तं; B3 (marg as in text)
पथ्य (for तथ्यं). K1 तव त्वं; T G1 s s तसत्त्वं
(for तन्मे त्व) —^b) Bo अर्हति K1 तन्मे वक्तुमिहा-
र्हसि —^c) K1 s s V1 B3 s Das at T G1. s. s त्वाम्
(for त्वद्) B1 Dn1 at Ds D2 s s पुरप (for मानव).
— K2 om (hapl) 77^a-80^a. —^d) G2 कौरवा.

78 K2 s om. 78 (cf v l 77, 72). K1 om
78^a —^a) Ks B1-2 Das Dn1 T G1 s s मोक्षे; D1 r
मोक्षो; G1 मोक्षं (for मोक्ष) K1 योगो; D1 दोषा,
G2 -दोषे (for दोषो) —^b) M1 s-1 प्रति (for
प्राप्य). B3 Das Dn1 at Ds D2 s G1 M1 s-1 सिद्धिं
(for सिद्धिं) B3 गताम् (for गताम्) V1 गता
नृपा —^c) Ks विज्ञानं (for 'ज्ञे). Ds1 पुरे (for
परे) ❧ C3. विज्ञाने वर्तन्ते, बुद्ध्यात्मकजन्ममरणस्मरणे
वर्तन्ते । ❧

79 K2 s om 79 (of v l 77, 72). —^a) K1

मात्रस्य, Ds मग्नस्य, Cn (gloss तत्रैव व्यसनवप्रसक्तस्य)
ममस्य (as in text) K1 वि, G1 च (for हि)
Dn1 at Ds D2 s s पर ज्ञानं (for परे ज्ञाने) —^a) Ks
तद्; K1 B1-2 D2 s r न; Bo Das Dn1 Ds T Gs
तु (for नु) D1 r दुःख पर (for दुःखतर) K1 D1 s
महत् (for भवेत्). ❧ Cn किं नु दुःखतर ततोऽन्यद्,
अपि तु पदेव दुःखतर रागादिशयेन सेन्यमानकर्मत्वादित्या
शय । ❧ — After 79, K1 ins, an addl colophon
[Sub-paracan मोक्षधर्म — Adhy namo सत्ययोग-
विधि]

80 K2 om 80^a (cf v. l 77) Ks om. 80 (cf
v l. 72). —^a) K1 यथा न्याय्य T G1 s s transp.
तात प्रश्न and पृष्ट Ds तावत् (for तात) K1.2
सुसंकटं —^b) Bo c-s Das at Dn1 at Ds D2 s s r s
T G1 s s बुद्धानाम् (for बुद्ध्यां) Ds om. from समोह.
up to कापि (in 81^b) G1 M1 s-1 स्वदेह. (for समोह)
—^c) K2 r D1 s तत्र; T G1 s s M1 s-1 तथा (for
अत्र). K1 सर्वं परमं, Das D1 T G1. s s परम तव
(by transp).

81 Ks om 81 (cf. v. l 72), Ds om up to
कापि (cf. v l. 80) —^a) K2 परसा, K1 'या
(for 'मा) D1 तत्र (for यत्र). —^b) Das at कापि-
लानां. —^c) Ks Ds1 D2 पूव, V1 Bo c-2 Das at
Dn1 at Ds1 D2 तव; Ds अत्र, T G1-2 s न (for
नवि) K1 बुद्ध्यते (for बुद्ध्यन्ते) —^d) Ks V1 B1
Das Ds स्वं देह, K1 Bo s s Das Dn1 at Ds D2-4.
s s G2 M1 s-1 स्वदेहे (for 'ह) Ks r Bo s r s
(marg). s Das at Dn1 at Ds D2-5 r-2 देहिनीं (for
'नो) — K2 om 81^a —^e) K1 B3 (marg) D1 s
M1. s s Cs करणानि (for कां). T M1 r आत्मन (M1
'सं)स्थानि (for 'स्तानि) K1 तात (for तापि) —^f)
K1 s सूक्ष्मं; K1 D1. s सूक्ष्म (for सूक्ष्म). Das पश्यति.

C 12 11124
B 12. 302(1) 87
K 12. 377 87

आत्मना विप्रहीणानि काष्ठकुड्यसमानि तु ।
विनश्यन्ति न रंदेहः फेना इव महार्णवे ॥ ८२
इन्द्रियैः सह सुप्तस्य देहिनः शत्रुतापन ।
सूक्ष्मश्चरति सर्वत्र नभसीव समीरणः ॥ ८३
स पश्यति यथान्यायं स्पर्शान्स्पृशति चाभिभो ।
बुध्यमानो यथापूर्वमखिलेनेह भारत ॥ ८४
इन्द्रियाणीह सर्वाणि स्वे स्वे स्थाने यथाविधि ।
अनीशत्वात्प्रलीयन्ते सर्पा हतविषा इव ॥ ८५

इन्द्रियाणां तु सर्वेषां स्वस्थानेष्वेव सर्वेशः ।
आक्रम्य गतयः सूक्ष्माश्चरत्यात्मा न संशयः ॥ ८६
सत्त्वस्य च गुणान्कृत्स्नान्नजसश्च गुणान्पुनः ।
गुणांश्च तमसः सर्वान्गुणान्बुद्धेश्च भारत ॥ ८७
गुणांश्च मनसस्तद्वन्नभसश्च गुणांस्तथा ।
गुणान्वायोश्च धर्मात्मंस्तेजसश्च गुणान्पुनः ॥ ८८
अपां गुणांस्तथा पार्थ पार्थिवांश्च गुणानपि ।
सर्वात्मना गुणैर्व्याप्य क्षेत्रज्ञः स युधिष्ठिर ॥ ८९

82 K4 om 82 (of v. 1 72). —^a) K1 २ ० १
D1 D4 २ १ ० G2 विप्रहीनानि —^b) K7 D1 ० ह (for
तु). —^d) K6 (before corr) १ (sup in as in
text) D1 G1 फेना; B7 ० वेला (for फेना) ❀ Cn
यथा फेनो जलेन विना स्वयं निरात्मैव, सात्मत्वेन दृष्टोऽपि
तेन विना न विद्यतीति । ❀

83 K4 om 83 (of v 1 72). —^b) K6 १ V1
B7 D1 D4 D1 D2 D3 G2 M7 तापन (for 'न) —^c)
G2 सूर्यश् (for सूक्ष्मश्) K7 D1 ० सूक्ष्मश्चरति भूतात्मा.
— D5 १ om 83^d-84^e —^d) G2 नभसी च समीरण

84 K4 om 84 (of v 1 72) D5 १ om. 84^{ab}
(cf v l. 83) —^a) M1 २-१ सं (for स). K1 २
यथा न्याय्य —^b) K2 स्पृशान्, D9 स्पृशान्; G2 २
स्पर्श, G6 (gloss विषयान्) स्पृशान् (as in text).
K1 २ पश्यति (for स्पृशति). K1 D9 चाभिभो, K6
V1 Bo २-० D1 १ १ D2 १ १ D3 D1 २ २ वा विभो, T
G1 २ ० च प्रभो (for चाभिभो) — 84^d is partly
damaged in B6. —^c) K2 बुद्धिमानो (for बुध्य')
K7 D1 ० यथा सूक्ष्मम्; M5 यथान्यायम्; Cn (gloss
जाग्रद्वत्) 'पूर्वम्' (as in text) —^d) D5 १ निखिलेन
(for स'). K2 अखिलेन महारत

85 K4 om 85 (of v 1. 72). —^a) V1 Bo ० १ २
(marg) ० D1 D1 D2 G2 हि, G1 च (for [ह])
ह) —^b) K7 यथा विधि —^c) K2 corrupt,
G1 अनिशत्वात् D5 १ प्रणा (D7 'णी)यते, T1 G8 प्रली'
—^d) M7 हुतविषा (for हत')

86 K4 om 86 (of v. 1. 72) —^a) K7 D1 ०
दि; D7 च (for तु) —^b) K2 स्वस्थानेष्वेव; K6
B5 १ ० D5 १ 'ने ह्येव (for 'नेत्वेव) V1 reads from
सर्वेश up to सर्वान् (in 87^c) on marg —^c) K1
अक्रम्य; K6 अक्रम्ये (for आक्रम्य) K1 २ V1 तु

गती, K7 D1 २ १ ० [ह]ह गती, D1 यतयः (for
न') K6 D1 T G1 ० सूक्ष्मश्; K7 D1 ० सूक्ष्माश्;
D1 २ २ सर्वाश्, G2 सूक्ष्म (for सूक्ष्माश्) —^d) K7
चरति B9 आत्मनि (for आत्मा न). D5 १ विचरन्मान
लेशय'

87 K4 om 87 (of v. 1 72) V1 reads up to
सर्वान् on marg —^a) T2 सत्त्वस्य (for सत्त्वस्य) K7
कृत्स्नान्, D5 सूक्ष्मान् (for कृत्स्नान्) — 87^{bd} is
damaged in B6 —^b) K7 तेजसश् (for र').
— D1 २ reads 87^c-88^d on marg —^c) D1 २ चैव (for
सर्वान्) —^d) K2 वधेश् (810), D1 २ बुद्धिश्, D1 २
वद्वश्; D1 ० बुद्धाश्, D5 १ बुध्येत (for बुद्धेश्) G1
नरर्षभ (for च भारत).

88 K4 om. 88 (of v 1 72) D1 २ reads 88 on
marg —^a) K6 D7 गुणाश्च; D1 २ गुणाश्च. B5 D5 १
G1 नभसश् (for मनसश्) K6 V1 Bo. ० १ ० D1 २ २
D1 १ १ D1 २ २ २ चापि; D1 २ चैव, G1 सत्त्व (for
तद्वत्). —^b) D5 १ मनसश् (for नभसश्). K7 D1 ०
G2 पुनः; Bo D1 १ १ D2 २ २ च स' (for तथा).
K1 २ गुणांश्च नभसस्तथा — G3 om (hapl) 88^{cd}.
—^c) K2 बाहोश् (for वायोश्). B5 धर्मज्ञ; D1 २
D1 २ धर्मात्मा, D5 lacuna (for धर्मात्मस्य) —^d)
K6 V1 Bo ०-० D1 २ २ D1 १ १ D2 २ २ २ छेह
जांश्च; T G1 २ ० M1 २-१ ते (M1 २-१ तै) जसां च (for
तेजसश्च). K1 २ V1 तथा (for पुनः) K7 D1 ० गुणां
स्त्रेजोभवांस्तथा.

89 K4 om. 89 (of v 1 72) —^a) G2 अपान् (for
अपां) K7 गुणस्य; D1 २ गुणास्य —^c) K6 B5 ० D1 २
D5 १ सत्त्वनिव; K7 D9 सर्वात्मनो; Bo धर्मानिव; B1 २
D1 २ D1 १ १ D2 २ २ २ सर्वाप्येव (for 'त्मना). K2
चापि; T G1 २ ० व्यास; G2 व्यापः; M1 २-१ वाक्यः
(for व्याप्य). —^d) K6 Bo ०-० D1 २ २ D1 १ १ D2 २ २

आत्मा च याति क्षेत्रज्ञं कर्मणी च शुभाशुभे ।
शिष्या इव महात्मानमिन्द्रियाणि च तं विभो ॥ ९०
प्रकृतिं चाप्यतिक्रम्य गच्छत्यात्मानमव्ययम् ।
परं नारायणात्मानं निर्द्वंद्वं प्रकृतेः परम् ॥ ९१
विमुक्तः पृथ्यपापेभ्यः प्रविष्टस्तमनामयम् ।
परमात्मानमगुणं न निर्वर्तति भारत ॥ ९२
शिष्टं त्वत्र मनस्तात इन्द्रियाणि च भारत ।
आगच्छन्ति यथाकालं गुरोः संदेशकारिणः ॥ ९३

शक्यं चाल्पेन कालेन शान्तिं प्राप्तुं गुणार्थिना ।
एवं युक्तेन कौन्तेय युक्तज्ञानेन मोक्षिणा ॥ ९४
सांख्या राजन्महाप्राज्ञा गच्छन्ति परमां गतिम् ।
ज्ञानेनानेन कौन्तेय तुल्यं ज्ञानं न विद्यते ॥ ९५
अत्र ते संशयो मा भूज्ज्ञानं सांख्यं परं मतम् ।
अक्षरं ध्रुवमव्यक्तं पूर्वं ब्रह्म सनातनम् ॥ ९६
अनादिमध्यनिघनं निर्द्वंद्वं कर्तुं शाश्वतम् ।
ऋदस्यं चैव नित्यं च यद्ब्रह्मन्ति शमात्मकाः ॥ ९७

C 12. 11199
B 12. 302[1] 102
K 12. 307 102

D₂ s s क्षेत्रज्ञेषु (for 'ज्ञ' स) T₂ च (for स) D₂ सुषिष्टिर'.

90 K₄ om 90 (cf v 1 72) T G₁ s s read 90 after 92 —^a) T G₁ s s मनोनु (G₁ मनो न); M₁ s-1 आत्मानु (for आत्मा च) Dn₁ n₄ D₂ Bom. Cal. ed Cn (gloss न्याप्तोति) न्याति, Ca याति (as in text) —^b) V₁ Bo D₂ कर्मणीव; D₂ 'णा च; T₂ G₁ कर्माणि च D₄ om (hapl) शुभा — D₄ om. 90^d —^d) K₁ 2 विभुं, K₆ V₁ Bo s-9 D₃ Dn₁ n₄ D₂ s s प्रभो (for विभो)

91 K₄ om. 91 (cf. v 1 72) —^a) D₄ वा, Cr (gloss चात् इन्द्रियाणि, कार्योपाधिं प्रकृतिं कारणोपाधिं च (as in text) G₁ अनुक्रम्य (for अति') D₂ 1 प्रवृ (D₁ 'कृ) ति च व्यतिक्रम्य —^b) K₁ D₄ 9 गच्छति — K₁ om. (hapl) 91^a-92^b —^c) D₂ 1 यत्र (for पर) K₆ पर नराणामात्मान, T G₁ s s परं नारायण देव —^d) D₄ प्रकृते'

92 K₄ 7 om 92^{ab} (cf v 1 72, 91) —^a) B₂ 1 s (marg) 9 D₃ s₄ सर्व (for पुण्य) —^b) M₁ s-1 प्रवेष्टा (for प्रविष्टस्) K₂ प्रविष्टस्य ममनमय (corrupt), K₆ 'ष्टमसामय —^d) K₁ 2 निवर्तेत, D₂ 1 T₂ 'र्तेति, G₂ 'र्तेत, M₁ 1 'र्तेति (for 'र्तेति) G₁ अनिर्वर्तेति भारत — After 92, T G₁ s s read 90

93 D₃ 1 om (hapl) 93^{ab} —^a) D₃ शिष्टस्; D₂ 1 सृष्टास्; G₂ शिष्टास् (for शिष्टं) K₆ 1 V₁ Bo s-9 Dn₁ n₄ D₂ D₁-s 1-9 M₁ editions तत्र; T G₃ 6 चात्र (for तत्र) M₂ (s/ l n) मन'कर्म (for मन स्वात्). ❀ Cv शिष्ट स्वस्वरूपचिन्मात्रदेहेनावशिष्टम् । नत' शिष्ट, विशिष्टमुत्तमम् । तत्र, मुक्तौ । ❀ —^c) K₂ D₄ D₂ आगच्छति; M₂ (s/ l n) Cv अनुयाति K₂ यथाकाले; G₁ s 'काल्यं; M₂ (s/ l n.) काम (for

काल) ❀ Cv अनुयान्ति, अनुकूलतयैव यान्ति, न तु च्दापि दुःख प्रापयन्ति । ❀ —^d) K₂ गुरु- (for गुरो) 'as सदेश (for सदेश) ❀ Cn गुरो सदेशकारिण । प्रारब्धकर्मानुमारिणी ईश्वरप्रेरणा, तां कर्तुं शील येषां ते । ❀

94^a) K₁ शक्र, K₆ शकत्याशू, Bo s 9 शक्या, D₂ 1 शक्या (for शक्य) G₁ om चाल्पेन —^b) K₁ शान्ति; B₂ 9 D₃ s₄ D₂ G₂ M₂ शान्ति, G₁ शक्ति (for शान्ति) K₁ D₄ 9 आशु, G₂ प्राप्य; M₁ 1 प्राप्ति (for प्राप्तु) G₂ M₁ 6 1 गुणाधिका (G₂ का) (for 'र्थिना) ❀ Cp गुणार्थिना, आत्मविवेचन मेव गुणसदर्थिना । ❀ —^c) K₄ Dn₁ n₄ D₂ D₂ s s G₁ युक्तेन (for युक्तेन) — D₁ s om (hapl) 94^d-95^e —^d) K₆ युक्तो; D₃ s₄ मुक्त (for युक्त) K₂ भोक्षणा

95 D₄ s om 95^{ab} (cf v 1 94) —^a) D₁ मख्या; G₂ सांख्ये (for सांख्या) K₁ T₂ G₁ महा प्राज्ञ; K₆ 'प्राज्ञा (for 'प्राज्ञा) — V₁ reads 95^a-96^b on marg —^c) G₂ तेन (for [ज्ञ]नेन) T₁ G₁ s s सांख्यज्ञानेन कौन्तेय —^d) K₄ G₂ तुल्य (for तुल्य) D₁ 1 ज्ञाने (for ज्ञानं)

96 D₄ om 96 V₁ reads 96^{ab} on marg —^a) K₁ तु (for भूज्) —^b) B₂ (marg as in text) एतत् (for सांख्यं) — D₄ om (hapl) 96^d —^c) G₂ परम् (for ध्रुवम्) K₆ Bo s-9 D₃ Dn₁ n₄ D₃ D₂ s s 1 s एवोक्त (for अत्यक्त) K₄ अक्षरांकवमव्यक्त (sic) —^d) K₁ D₂ शूद्रम, B₂-9 D₃ Dn₁ n₄ D₃ D₂ s s T₁ G₂ 6 पूर्ण, M₁ 1 पूर्वं (for पूर्व)

97^a) D₃ 1 रहित (for निघन) —^b) T₂ ब्रह्म (for कर्तुं) K₄ शास्वत्. K₁ निर्द्वंद्वो कर्तुं शाश्वत् (sic), D₁ 'द्व कीर्तिताश्च च. —^d) D₄ repeats from शमा up to विक्रिया (in 98^b) after तथा (in 99^b).

यतः सर्वाः प्रवर्तन्ते सर्गप्रलयविक्रियाः ।
 यच्च शंसन्ति शास्त्रेषु वदन्ति परमर्षयः ॥ ९८
 सर्वे विप्राश्च देवाश्च तथागमविदो जनाः ।
 ब्रह्मण्यं परमं देवमनन्तं परतोऽच्युतम् ॥ ९९
 प्रार्थयन्तश्च तं विप्रा वदन्ति गुणबुद्धयः ।
 सम्यग्युक्तास्तथा योगाः सांख्याश्चामितदर्शनाः १००
 अमूर्तेस्तस्य कौन्तेय सांख्यं स्मूर्तिरिति श्रुतिः ।
 अभिज्ञानानि तस्याहूर्मतं हि भरतर्षभ ॥ १०१

K₂ शमात्मकः; V₁ Bo ६ १ ९ G₈ समात्मका; Dn₁ n₄
 D₈ D₂ २.२ मनीषिण, D₆. १ शमात्मन (for 'त्मका).

98 For the repetition in Das, of v l 97 V₁
 reads 98^b on marg —^b) D₈ सर्गा (for सर्ग) D₁
 T G₁-३ ६ प्रलय (for प्रलय) K₁ विक्रिया —^a)
 K₁ ये च; K₂ ६ V₁ Bo ६ ९ Da₁ यं च; K₄ D₆. १
 पच (for यच्च) K₁ ६ ससति; K₂ D₁ शसति; K₇
 ससति; Bo D₈ T₂ संशति (for शसन्ति). G₂ M₁ ६ १
 शास्त्राणि; M₆ मार्गाणि (for शास्त्रेषु) —^d) K₆
 वर्तत; B₆ ६ (marg) वर्तते (for वदन्ति).

99 For the repetition in Das, of. v l 97.
 —^a) K₁. २ ४ १ B₈ D₄ ९ देवाश्च विप्राश्च (by transp),
 K₆ B₈ D₈ १ G₂ M₆-१ विप्राश्च वेदाश्च T G₁ ३ ६ सर्वे
 वेदाश्च देवा (T₁ वेदा)श्च —^b) Das om from गम
 up to मन (in 99^d) K₄ ६ १ B₆-३ Da₁ Dn₁ n₄
 D₈ D₂-४ ३.९ तथा शम-; Bo ९ तथा सम; T G₁-३ ६
 M₁. ६-१ तथा शास्त्र- (for तथागम). —^c) K₂ ब्राह्मण्यः;
 K₄ ब्राह्मण्य; M₇ ब्रह्मण्य; Cn (gloss ब्रह्मजाति-
 हितम्); Cp (gloss: ब्रह्मणि वेदे प्रतिपादितम्) ब्रह्मण्यं
 (as in text). —^d) K₁ D₈ १ अनन्त (for अनन्त).
 K₁ परमोच्युत; K₆ Bo ६-३ Das a₁ Dn₁ n₄ D₂ ३ ६
 १ ३ M₆ 'मच्युत; V₁ B₆ D₈ 'मच्ययं (for 'तोऽच्युतम्).

100 ^a) G₁ ये (for त) D₈ १ प्रार्थयंतीश्च विप्रा
 —^b) T G₁ ३ ६ M₁ ६-१ शुभ (for गुण) —^c) K₇
 B₆ D₄ ३ १ ९ T₂ उक्तास् (for युक्तास्) K₂ यथा; T₂
 सदा (for तथा) —^d) K₂ सांख्यश्च; G₁ सांख्याश्च
 K₁ चासित (for चामित). K₂ ४ दर्शन, V₁ D₈ १
 विक्रमा.

101 ^a) B₇ ९ Das अमृत (for अमूर्तेस्). —^b)
 K₂ Bo D₈ D₆. १ G₆ M₁ १ सांख्य-; B₆ १. ९ Das. a₁
 T₁ Cpp सांख्या; Cp ज्ञान (for सांख्यं). K₂. ४ श्रुते;

द्विविधानीह भूतानि पृथिव्यां पृथिवीपते ।
 जङ्गमागमसंज्ञानि जङ्गमं तु विशिष्यते ॥ १०२

ज्ञानं महद्यद्वि महत्सु राज-
 न्वेदेपु सांख्येषु तथैव योगे ।

यच्चापि दृष्टं विविधं पुराणं

सांख्यागतं तन्निखिलं नरेन्द्र ॥ १०३

यच्चेतिहासेपु महत्सु दृष्टं

यच्चार्यशास्त्रे नृप शिष्टजुष्टे ।

K₇ laouna, G₁ श्रुति —^a) K₂ अवि, D₈ १
 अवि, T G₁-३ ६ M₆ १ अति (for अति) D₈ जा
 नाभि; D₁ ६ १ ९ 'ज्ञानेन (for ज्ञानानि) —^d) K₁
 ३ ६ D₈ १ G₂ मतिर्हि, K₇ D₈ ९ मतिभिर्द; D₈ १ मति
 हि, T₂ मत वा (for मत हि) Das a₁ पुरुषर्षभ (for
 भरत) ❀ Ca (reading मतीर्) दूरश्रवणदर्शनाद्या
 हितमतयो, ब्रह्मणि ज्ञाते, ज्ञापकानि ॥ Cn मत, ज्ञानम् ।
 मनज्ञाने अस्माद्भावे निष्ठा (Pāṇini ३ २ 188 and ३ ३.
 114) । निर्विषयघटादिज्ञानमेव पर ब्रह्मेत्यर्थः । ❀

102 ^a) G₁ २ द्विविधानि (for द्विवि'). K₂ हि
 (for [ह]ह) —^b) D₈ om पृथिव्यां —^c) B₈
 (marg as in text) जगमाजगमानीह; T G₁ ३ ६ 'मा
 ख्यानि; G₂ 'जगसज्ञानि (sic) —^d) B₈ (marg as
 in text) जगमस्. K₁ ३ ४ विशां पते, D₁ (marg as
 in text) विधीयते (for विशिष्यते).

103 ^a) T₂ G₂ यद्वि (for यद्वि) B₈ (marg as
 in text) जात (for राजन्) —^b) G₂ देवेषु (for
 वेदेषु) K₇ D₈ ९ सांख्ये च; Da₄ laouna (for सां
 ख्येषु). —^c) K₁ T₂ यच्चापि Bo विविध; Dn₁
 विविधं (for विविधं) K₄ ६ Bo ६-९ Das a₁ Dn₁ D₈
 D₂ ३ ३ T G₁-३ ६ पुराणे (for 'जं) —^d) D₁ om
 (hapl) from तन्निखिल up to साख्यागतं (in 104^d).
 G₈ त च खिल (for तन्निखिल).

104 D₁ om. up to सांख्यागतं (of v l 103).
 —^a) G₂ यच्चेपु भावेषु (for यच्चेतिहासेपु) B₈ महद्य
 (for 'सु) D₈ यच्चेतिहासोपनिषत्सु दृष्टं. —^b) K₁
 यच्चार्य-; K₂ यच्चार्य, D₈ यत्स्वर्थ (for यच्चार्य). K₇
 -शास्त्र (for -शास्त्रे). Da₄ जुष्ट (for शिष्ट). —^c)
 K₇ D₈ ९ विज्ञानतो वै (for ज्ञानं च लोके). M₁ ६-१
 योगे (for लोके). K₁ ३ तद् (for यद्). K₇ अति
 (for अस्ति). D₈ ज्ञान च लोकेपु यदस्ति किंचिद् —^d)
 K₁. ३ G₁ तश्च; D₈. १ तत्त्व-; G₈ त च (for तश्च).

ज्ञानं च लोके यदिहास्ति किञ्चि-
त्सांख्यागतं तच्च महन्महात्मन् ॥ १०४
-शमश्च दृष्टः परमं बलं च
ज्ञानं च सूक्ष्मं च यथावदुक्तम् ।
तपांसि सूक्ष्माणि सुखानि चैव
सांख्ये यथावद्विहितानि राजन् ॥ १०५
विपर्यये तस्य हि पार्थ देवा-
न्नाच्छन्ति सांख्याः सततं सुखेन ।
तांश्चानुसंचार्य ततः कृतार्थाः
पतन्ति विप्रेषु यतेषु भूयः ॥ १०६

हित्वा च देहं प्रविशन्ति मोक्षं
दिवौकसो घामिव पार्थ सांख्याः ।
ततोऽधिकं तेऽभिरता महार्हे
सांख्ये द्विजाः पार्थिव शिष्टजुष्टे ॥ १०७
तेषां न तिर्यग्गमनं हि दृष्टं
नावाग्गतिः पापकृतां निवासः ।
न चाबुधानामपि ते द्विजातयो
ये ज्ञानमेतन्नृपतेऽनुरक्ताः ॥ १०८
सांख्यं विशालं परमं पुराणं
महार्णवं विमलमुदारकान्तम् ।

C 12. 11211
B. 12. 30211. 114
K 12 307 114

K₁ D₁ ० मत; D₅ महान् (for महन्) K₂ 4 महा
स्मना (K₁ 'ना), B₃ (marg as in text) महार्थं (for
'त्मन्).

105 ^a) B₀ ० समश्, T₁ G₁ ० शम (for शमश्)
D₅ lacuna, D₇ स (for च) B₅ (marg as in
text) जुष्ट (for दृष्ट) — ^b) M₁ १-१ ज्ञानस्य (for
ज्ञान च) K₁ T G₁ ० सांख्यं, K₂ सांख्यश्, K₅ V₁
B₅ ० सांख्य, K₇ D₁ ० शूक्ष्मं; B₀ ० १ G₂ M₁ १-१
सौक्ष्म्यं; D₁ १ १ सौक्ष्म, D₁ १ सूक्ष्मे, G₂ सख्यं (for
सूक्ष्म) — ^c) G₁ तपांसि (for तपांसि) K₅ सूक्ष्मानि,
K₇ D₅ ० शूक्ष्माणि, M₁ सौक्ष्माणि (for सूक्ष्माणि)
D₅ चैव (for चैव)

106 ^a) T₁ G₅ यस्य (for तस्य) D₁ १ हितार्थं
(for हि पार्थ) K₁ देवा (for देवान्) ॐ C₁ विप
र्यये, किञ्चित्साधनवैकल्यात् ज्ञानानुत्पत्तौ ॥ C₂ विपर्यये,
विघ्नेनाभिभवत् ॥ C₃ विपर्यये, मोक्षविपरीते प्रवृत्तिकर्मणि
सति । ॐ — ^b) G₁ तस्या (for सांख्या) D₅ reads
from सतत up to साख्या (in 107^b) on marg
— 106^d is damaged in B₅ — ^c) K₅ -संचार्य;
D₁ १ -साचार्य, D₁ १ -सचार्य, G₂ -सचर्यं (for -सचार्य)
— ^d) K₂ D₁ १ १ गतेषु; K₇ D₁ ० च तेषु; D₁ १
यतेषु (for यतेषु) K₅ जितेषु विप्रेषु पतति भूय

107 D₅ reads 107^{ab} on marg — ^a) K₁ om
च K₁ प्रविश्यंति, K₂ D₁ १ क्षति D₁ १ १ १ D₂
१ १ देव, D₅ १ दैवी (for मोक्षं) — ^b) K₁ दिवौ-
कस्यो; D₁ १ कसौ (for कसो) K₄ संख्या; D₁ १
सख्या; D₇ सारै (for साख्या) — ^c) K₅ V₁ B₀
० १ १ (marg), ० D₁ १ D₁ १ १ D₂ १ १ १ १ T G₂ ०

अतो (for ततो) K₇ D₁ १ १ १ M₁ १-१ ये (for ते)
K₅ रमता (sic), D₁ १ निरता; G₂ हि रता (for
ऽभिरता) K₂ १ महर्षे; K₅ B₅ १ १ D₁ १ १ १ महात्मन्,
K₇ D₁ १ १ १ 'र्षा'; T G₂ १ १ M₁ १-१ 'र्षे (for 'र्हे').
— ^d) D₁ १ १ १ साख्या; M₁ सांख्य (for सांख्ये) K₁
द्विज, D₁ १ द्विजा; M₁ १-१ स्थिता (for द्विजा). K₅
शिष्टजुष्टे (for 'जुष्टे)

108 ^a) K₁ च, D₅ M₁ १ १ हि (for न). K₇
मनन; D₇ दमन; T₁ जननं; G₅ जजन (for गमनं)
K₅ lacuna, D₅ १ न (for हि). — ^b) K₁ नाव, K₂
D₅ D₅ G₂ न नाव, K₄ B₅ १ D₁ १ D₁ १ १ १ D₂ १ १
१ १ T₂ नावाग्; G₂ नापां (for नावाग्) K₂ -कृत
निवास'; K₄ G₁ कृता नि'; B₀ D₁ १ १ D₁ १ १ १ D₂
D₂ १ १ कृताधिवास, D₅ १ -कृतां निवास (for कृतां
निवास). — ^c) K₄ १ B₀ D₁ १ १ D₁ १ १ १ D₂ १ १
१ १ १ १ चाप्रधाना; V₁ B₀ ०-१ T₁ चाप्रधाना (T₁ 'नाम्);
D₁ G₂ चाबुधानाम्; G₂ चायुधाराम्; G₂ चाबुधानो
(for चाबुधानाम्) K₁ अहितो, K₂ T G₂ १ अहिते
(G₂ 'ता); G₁ अहिते (for अपि ते) K₂ द्विजातये;
G₂ न सिद्धा — 108^d-109^a is damaged in B₀.
— ^d) K₁ १ D₅ यज् (for ये) D₁ १ १ १ १ १ १ १ १
T₂ एव (for एतन्) K₁ [s]नुरक्त, B₁ न रक्ता',
T₁ G₅ तु जाता; T₂ [s]नुजाता (for 'रक्ता)

109 109^{ab} is damaged in B₅ — ^a) V₁ B₀
१ १ G₁ साख्या (for सांख्य) — ^b) K₁ १ १ १ B₁ १ १ १ १
T G₁-१ १ १ M₁ विपुलम्; D₅ १ विष्णुम् (for विमलम्)
T G₁ १ १ १ M₁ १-१ उदाररति (for उदारकान्तम्) — ^c)
E₅ नृपतेर् (for 'ते). K₂ महात्मना; D₅ १ १ १ १ १
(for 'त्मा). — ^d) K₁ नारायण D₁ १ T G₂ १ १ M₁ १-१

कृत्स्नं च सांख्यं नृपते महात्मा
नारायणो धारयतेऽप्रमेयम् ॥ १०९
एतन्मयोक्तं नरदेव तत्त्वं

नारायणो विश्वमिदं पुराणम् ।
स सर्गकाले च करोति सर्गं
संहारकाले च तदति भूयः ॥ ११०

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि नवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९० ॥

२९९

युधिष्ठिर उवाच ।

किं तदक्षरमित्युक्तं यस्मान्नावर्तते पुनः ।
किं च तत्क्षरमित्युक्तं यस्मादावर्तते पुनः ॥ १
अक्षरक्षरयोर्व्यक्तिमिच्छाम्यरिनिषूदन ।
उपलब्धुं महाबाहो तत्त्वेन कुरुनन्दन ॥ २

त्वं हि ज्ञाननिधिर्विप्रैरुच्यसे वेदपारगैः ।
ऋषिभिश्च महाभागैर्यतिभिश्च महात्मभिः ॥ ३
शेषमल्पं दिनानां ते दक्षिणायनभास्करे ।
आवृत्ते भगवत्सर्के गन्तासि परमां गतिम् ॥ ४
त्वयि प्रतिगते श्रेयः कुतः श्रोण्यामहे वयम् ।

[s]प्रमेय (for 'मेयम्)

110 K1.2 4 om 110^{ab} — ^b) Kc Bc s o नारा
यणाद्, Dn2 Ds1 Gc 'यणे (for 'यणो) M1 ८-१ हूम
(for हृद्) — ^c) K7 D1 o G1 स, Ds1 lacuna
(for स). G2 सर्गकाले (for सर्गं) — ^d) K2
ससार- (for संहार-). K1.2 4 तमेति, K7 D1 o तमेव,
Bo तदेव, G1 वदति (for तदति) — After 110,
Dn1 n4 Ds D2 s s 7 s editions ins

751* सहस्र सर्वं निजदेहसस्यं
कृत्वाप्सु शेते जगदन्तरात्मा ।

Colophon Ś1 Dc missing Ks s B1-s Da1 as
Dn2 ns D1 G1 s M2-4 absent. — Sub-parvan
K1.2 4 o 7 V1 Bo c-9 Das as Dn1 n4 Ds D2-s 7-9
T G1-s o M1 ८-१ मोक्षधर्म — Adhy name K1 4 o
सांख्यप्रशसा (K1 4 add समाप्ता), K2 सांख्यप्रश्न, K7
D1 s o सांख्याध्याय, V1 D1 सांख्ययोग; Bo c o
Das as Dn1 Ds D2 s s साख्य; B8 साख्यवर्णन; T1
Gc साख्यज्ञान; G2 सांख्यरीतिकथन, Ms o सांख्यज्ञान
विधि — Adhy no (figures, words or both) Kc
26, B7 T1 G1. o 125, B8 128, Dn1 127, Dn2
Ds3 G2 Ms 126, Ds 122, T1 138, G2 141,
M1 o 7 124 — Śloka no Da1 Dn2 113, Dn1
Ds 116.

291

☞ This adhy is missing in Ś1 Dc (cf v. 1 12.
274 13, 283 15).

1 Ds2 reads 1-2 on marg — ^a) G1 किंचिद्
(for किं तद्) — ^b) G1 तस्मान् (for य). — K1 2.4
Das Dn1 Ds1 D4 G1 2 Ms om. (hapl) 1st. — ^c)
Kc किंचिद् (for किं च)

2 Ds2 reads 2 on marg — ^a) K4 व्यक्ति, Bo c
व्यक्त (for व्यक्तिम्). — ^b) K4 c Bo c-9 Das as
Dn1 n4 Ds D2 s s 7 s पृच्छामि (for हृ). B8 रिपु
(for सरि) K1 2 4 7 Bo s o Ds Ms-7 निषूदन
(for निषू) — ^c) Kc Da4 Ds 7 उपलब्धं; G1
'लुब्धं (for 'लब्धुं) B7 repeats from बाहो up to
नन्दन (in 2^d) after भागै (in 3^d). — ^d) K1 2 4
तत्त्वेन भरतर्षभ

3 For the repetition in B7, cf v 1 2 — ^a)
G2 स (for त्व). — ^b) K7 D1 o प्रोच्यसे, G2 उच्यते
(for 'से). M1 7 देव (for वेद) B7 पारगै (for
'गै)

4 ^a) V1 Ds2 अल्प (for अल्पं). Bo T Gc दिनते
तु (Bo च) (for दिनानां ते) — ^b) Kc दक्षिणायन
(for दक्षिणां) Da4 भास्करै (for 'रे). — G1 om.

कुरुवंशप्रदीपस्त्वं ज्ञानद्रव्येण दीप्यसे ॥ ५

तदेतच्छ्रोतुमिच्छामि त्वत्तः कुरुकुलोद्भव ।

न तृप्यामीह राजेन्द्र शृण्वन्नमृतमीदृशम् ॥ ६

भीष्म उवाच ।

अत्र ते वर्तयिष्येऽहमितिहासं पुरातनम् ।

वसिष्ठस्य च संवादं करालजनकस्य च ॥ ७

वसिष्ठं श्रेष्ठमासीनमृषीणा भास्करद्युतिम् ।

पप्रच्छ जनको राजा ज्ञानं नैःश्रेयसं परम् ॥ ८

परमध्यात्मकुशलमध्यात्मगतिनिश्चयम् ।

मैत्रावरुणिमासीनमभिवाद्य कृताञ्जलिः ॥ ९

खक्षर प्रश्रितं वाक्यं मधुरं चाप्यनुत्वनम् ।

पप्रच्छर्षिवरं राजा करालजनकः पुरा ॥ १०

भगवञ्श्रोतुमिच्छामि परं ब्रह्म सनातनम् ।

यस्मान्न पुनरावृत्तिमाप्नुवन्ति मनीषिणः ॥ ११

यच्च तत्क्षरमित्युक्तं यत्रेदं क्षरते जगत् ।

यच्चाक्षरमिति प्रोक्तं शिवं क्षेम्यमनामयम् ॥ १२

C 12. 11225
B 12 3012] 12
K 12 303 12

4^a-6^b — °) K₂ ६ ६ D₂₈ D₁₁ n₁ D₈₁ D₂ 8 M₅
आवृत्ते; K₁ आवाते, B₉ आवर्ते (for आवृत्ते) K₄
सर्थे (for अर्थे)

5 G₁ om 5 (cf. v l 4) — °) D₁ om
(? hapl) from श्रोप्यामहे up to त्वत्तः (in 6^b) K₂
श्रेष्ठामहे (for श्रोप्या) — °) K₂ D₄₁ T₂ प्रदीप त्व
(for पस्त्व) — °) K₆ V₁ B₉ ६-९ D₂₈ n₁ D₁₁ n₁
D₈₁ D₂ 8 8 दीपेन, D₈₁ शीपेन (sic) (for द्रव्येण)
K₄ T₂ दीप्यते, D₈₁ दीप्यसे

6 G₁ cm 6^{ab} (cf v l 4) D₁ om up to त्वत्तः
(cf. v l 5) — °) D₅ अतस्त्वत् (for तदेतत्) M₁
६-१ ज्ञातुम् (for श्रोतुम्) — °) K₁ २ ६ -पितामह;
B₉ कुलोद्भव (for 'द्भव) — °) K₂ न तृप्यति हि
राजेन्द्र, K₁ B₈ (marg) D₄ ६ १ ९ न हि तृप्यामि रा',
B₈ (orig) न तृप्यामि महाराज — °) G₆ पिवन् (for
शृण्वन्) G₈ ईश्वर (for ईदृशम्) K₆ शृण्वतोमृत-
मीदृश — After 6, K₂ ६ ins an addl colophon
[sub-parvan K₂ मोक्षधर्म]

7 °) T G₁ ६ ६ एतत् (for अत्र) K₁ वर्णयिष्ये
हम्, K₂ ६ V₁ B₉ ६ १ ९ D₂₈ n₁ D₁₁ n₁ D₈₁ D₂ 8 8
G₂ वर्तं (K₂ 'र्ण) यिष्यामि (for 'यिष्येऽहम्) — °)
K₆ १ B₂ वशिष्ठस्य — °) K₂ कराल; D₁ T G₁-8 ६
M₁ ६-१ कराल (for कराल) D₉ ह (for च)
॥ Ca n p करालनामा जनक, करालजनक । ॥

8 °) K₆ १ B₈ ६ ९ वशिष्ठ — G₂ om (hapl)
8^a-9^b — °) K₁ २ ४ १ B₈ (marg) D₁ ९ सुनीनां
(for ऋषीणा) D₂₈ n₁ द्युति (for द्युतिम्) — °)
K₁ पप्रच्छ K₁ D₁ ९ राजन् (for राजा) — G₁ om
(hapl) 8^a-10^b — °) K₄ ज्ञाने, D₄ lacuna (for
ज्ञान) K₂ १ D₄₁ D₈₁ D₁ ९ T₂ M₁ नैःश्रेयस. K₁
पद् (for परम्)

9 G₁ om 9, G₂ om. 9^{ab} (for both, cf v l 8)
— °) K₁ आधात्म; K₂ आध्यात्म (for अ') — °)
K₁ २ ६ निश्चित, D₅ १ -चितक; G₆ (before corr)
-निश्चल (for निश्चयम्) — °) K₁ १ D₄₁ D₁ ९ T₂
मैत्रावरुण(D₄₁ 'णी)म् (for 'वरुणिम्) ॥ Ca मैत्रा
वरुणि, मित्रावरुणयोर्दक्षिणयोर्हर्षशीमत्परम दृष्ट्वा वापतीवरे
कुम्भे रेतोऽपत्तत्ततोऽगस्त्यवसिष्ठावजायेतामिति बह्वचानामनु-
क्रमणिकाया तस्य मैत्रावरुणित्वमुक्तम् । ॥ — °) D₅ १
कृताञ्जलि

10 G₁ om 10^{ab} (cf v l 8) — °) K₁ V₁
B₉ १ 8 D₄ ६ १ ९ प्रसृत; D₄₁ प्रतिमं, D₈ प्रथित (for
प्रश्रित) K₆ B₉ D₄₁ G₂ चैव (for वाक्य) M₁ ६-१
स्वक्षर प्रथितवचो (M₁ 'यो) — °) D₄₁ D₁ वा (for
च) K₁ D₁ ९ अनु (K₁ न लवग; B₁ अनुदग; T₁
G₈ ६ अनुदग (for 'ल्यणम्) ॥ Ca अनुदगण, कुतर्क
हीनम् । ॥ — °) K₂ १ प्रपृच्छ (for पप्रच्छ) G₂
पप्रच्छ ऋषिप राजा — °) T₂ G₁ २ M₁ ६-१ कराल
(for कराल)

11 Before 11, B₉ ins भीष्म उवाच; B₉ १ T
G₈ ६ जनक उवाच; B₈ करालजनक उवाच — °) M₁
६ ६ ज्ञातुम् (for श्रोतुम्) — °) K₁ D₄ ६ १ ९ प्राप्नु-
वति (for ज्ञाप्नु) — After 11, K₁ ins an addl
colophon [Sub-parvan मोक्षधर्म]

12 V₁ reads 12^a on marg — °) K₁ २ ४ यश्च
(for यच्च) — °) K₁ २ ४ तत्रेद; B₉ यच्चेद; T₁
G₆ यरैतत्, T₂ G₈ यये (G₈ यै)द्; G₁ यरैत (for
यत्रेद) K₂ ६ जरते (for क्ष) D₄ om (hapl)
from ते जगत् up to क्षर (in 13^b) — °) K₁ २ ६
यश्च, D₄₁ यश्च (for यच्च) — °) D₄₁ T G₁ ६ ६
क्षेमम् (for क्षेम्यम्)

13 D₄ om. up to क्षर (cf. v. l 12). K₄ १ V₁

चसिष्ट उवाच ।

श्रूयता पृथिवीपाल क्षरतीदं यथा जगत् ।
यत्र क्षरति पूर्वेण यावत्कालेन चाप्यथ ॥ १३
युगं द्वादशमाहस्र कल्पं विद्धि चतुर्गुणम् ।
दशकल्पशतावृत्तं तदहर्त्राह्निमुच्यते ।
रात्रिर्ध्रुवावती राजन्यस्थान्ते प्रतिबुध्यते ॥ १४
सृजत्यनन्तरुर्माणं महान्तं भूतमग्रजम् ।
मूर्तिमन्तममूर्तात्मा विश्वं शंभुः स्वयंभुवः ।

अणिमा लघिमा प्राप्तिरीशानं ज्योतिरव्ययम् ॥ १५
सर्वतःपाणिपादान्तं सर्वतोक्षिशिरोमुखम् ।
सर्वतःश्रुतिमह्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठति ॥ १६
हिरण्यगर्भो भगवानेष बुद्धिरिति स्मृतः ।
महानिति च योगेषु विरिञ्च इति चाप्युत ॥ १७
सांख्ये च पठ्यते शास्त्रे नामभिर्वहुधात्मकः ।
विचित्ररूपो विश्वात्मा एकाक्षर इति स्मृतः ॥ १८
वृत्तं नैकात्मकं येन कृत्स्नं त्रैलोक्यमात्मना ।

B: १ ० वाशिष्ठ (for चसिष्ट) —^b) K₁ क्षरते य, K₁
Da: ११ क्षरती (K₁ क्षरती) द (for क्षरतीद) —^c) K₁ २
V₁ B₁ १ Da: G₂ यत्तद्, D₁ १ एतत् (for यत्) ।
१३ C₁ पूर्ण, धनीतेन कालेन । १४ —^d) K₁ १ भारन,
Ke Bo Da: D₁ ११ Da: D₁ १ ३ G₂ चाप्यथ, Da:
चाप्यथं, G₁ च न्यय (for चाप्यथ) १५ C₁ याव
त्कालेन, कृत्स्नेनापि कालेन ॥ C₂ यावत्कालेन, भविष्य-
त्कालेन च । १६

14 ^a) G₁-३ ० युग (for युग) Da: सादस्रे (for
'न) —^b) K₁ V₁ B₁ ३ Da: D₁ ११ Da: D₁ ३ ३
G₁ M₁ (anf lin) C₁ चतुर्गुण (for 'गुणम्) —^c)
M₁ १ द्वादश (for दत्) K₁ शतावृत्तं, K₂ ३ १
V₁ D₁ ३ 'वर्त (for 'वृत्त) —^d) K₁ ३ १ B₁ (orig)
तदहर्त्रः Ke V₁ B₁ ० १ ३ (marg) ० Da: ११ Da:
११ Da: D₁ ३ ३ अहर्त्र (by transp), G₂ तदहो K₁
प्राज्ञम् (for प्राज्ञम्) — G₂ om (hapl) 14^{''} —^e)
Bo रात्री K₁ D₁ ३ १ ० T G₁ ० M₁ १-१ तावता (for
पुनराती) —^f) D₁ C₁ तस्याते (for यस्यान्ते)

15 ^a) K₁ ३ १ D₁ ० G₁ सृजत्यन्त (for सृजत्यं)
B (marg as in text) रुर्माण (for 'ण) १३ C₁
अनन्तरुर्माणम्, अन्तरुर्माणम् सृज्यानां वर्तारम् । १४ —^b)
K₁ अग्रज, K₂ ३ ० सव्यय (for अग्रजम्) — K₁ ३
om (hapl) 15^{''''} —^c) B₁ तत्र मूर्तिम्, Da: D₁
मूर्तिमात्मा K₁ Da: T₁ G₁ ० M₁ १-१ समूर्त्यात्मा, B₁
(marg) मूर्ति (for 'र्तात्मा) —^d) K₁ विद; Ke
V₁ P D₁ ० G₂ विश्व, D १ विष्णु; C₁ १ विश्व
(as in text) D₁ D₁ T G₂ ० C₁ जसु, C₁ जसु
(as in text) Ke Da: D₁ ० T G₂ ० C₁ १ स्वयम्भुव
(for 'भुव) G₁ विश्वेन विश्वमय १३ C₂ स्वय
भुव, अन्तरुर्माणम् अन्तरुर्माणम् अनेन जातम् ॥ C₁ (reading
14^{''} तत्रु अन्तरुर्माणम्) जसु नातायन ॥ १४ — B₁ reads
15^{''''} —^e) K₁ १ B₁ (second time) अणिमा,

D₁ ० अणिमां (for 'मा) D₁ लघिमा, T₁ महिमा
(for लघिमा) K₁ D₁ ० G₂ प्राप्तिम् (for प्राप्तिर)
१५ C₁ अणिमाद्या यत्र स्वयम्भुव, नित्य स्वत सिद्धा, न तु
हिरण्यगर्भादिविव तपसा आभिर्भूता । १६ —^f) K₁ हंपाण;
K₁ D₁ ० G₂ Cp (C₁pp as in text) ईशानो, D₁ 'न,
M₁ 'ना, M₁ 'ना (for 'न) M₁ ज्योतिम् K₁
D₁ ० अव्यय

16 = (var) 6 35 13 13 231 29, B 12 285
[4] 75°-76°, 12 300 14 B 13 14 418°-419°
B 14 19 49, 40 4, Śvetāśvatara Up 3 16 —^a)
K₂ पादति, Ke D₁ पाद त; K₁ D₁ ० पादांत; B₁
D₁ ११ T G₁-३ ० M₁ १-१ पाद तत् (for 'पादान्त)
—^b) K₁ D₁ ० मुख (for मुखम्). —^c) K₁ D₁ ०
श्रुतिमह्लं (for 'मह्ल) K₁ लोक; Ke M₁ ० लोक
(for लोके) —^d) K₁ विष्टित, Da: वृष्टति (for
तिष्ठति) K₂ सर्वमावृत्य विष्टित; M₁ सर्वमावृत्य तिष्ठति

17 ^b) G₂ पृक् (for पृथ) Ke श्रुति, B₁ स्मृति
(for स्मृत) — G₁ om 17^{''} —^c) G₂ महाप्रि चा
योगेषु —^d) K₁ १ B₁ ० (marg) १-० D₁ ११ Da:
D₁ ३ ३ विरिञ्चि, V₁ विरिञ्चि, D₁ १ विरचम् (for
विरिञ्च) K₁ B₁ ३ (marg) D₁ ११ Da: D₁ ३ ३
चाप्यज, V₁ चाप्यय, D₁ ३ १ ० T G₂ ० M₁ १-१
चाप्यथ (for चाप्युत)

18 ^a) G₁ सार्वभूम (for सार्वभे) Da: पच्यते (for
पच्यते) T₁ शास्त्र (for शास्त्रे) —^b) M₁ १-१ बहु
लात्मक (for 'धात्मक) —^c) K₁ रूपे (for रूपे)
—^d) D₁ एकाक्षर; D₁ एकाक्षरम् १३ C₁ एकाक्षर,
अभिजाक्षर शास्त्रममान इत्यर्थे । १४

19 K₁ Da: D₁ om (hapl) 19 —^a) Ke १
B-३ Da: D₁ ० Cp एतम्; Da: वृत्त, G₂ M₁ ३ १
कृत (for वृत्त) K₁ D₁ ० एकात्मक, G₂ एवा (for

तथैव बहुरूपत्वादिश्वरूप इति स्मृतः ॥ १९
 एष वै विक्रियापन्नः सृजत्यात्मानमात्मना ।
 अहंकारं महातेजाः प्रजापतिमहंकृतम् ॥ २०
 अव्यक्ताद्व्यक्तमुत्पन्नं विद्यासर्गं वदन्ति तम् ।
 महान्तं चाप्यहंकारमविद्यासर्गमेव च ॥ २१
 अविधिश्च विधिश्चैव समुत्पन्नौ तथैकतः ।
 विद्याविद्येति विख्याते श्रुतिशास्त्रार्थचिन्तकैः ॥ २२
 भूतसर्गमहंकारात्तृतीयं विद्धि पार्थिव ।

अहंकारेषु भूतेषु चतुर्थं विद्धि वैकृतम् ॥ २३
 वायुज्योतिरथाकाशमापोऽथ पृथिवी तथा ।
 शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसो गन्धस्तथैव च ॥ २४
 एवं युगपदुत्पन्नं दशवर्गमसंशयम् ।
 पञ्चमं विद्धि राजेन्द्र भौतिकं सर्गमर्थवत् ॥ २५
 श्रोत्रं त्वक्चक्षुषी जिह्वा घ्राणमेव च पञ्चमम् ।
 वाक्च हस्तौ च पादौ च पायुर्मेढ्रं तथैव च ॥ २६
 बुद्धीन्द्रियाणि चैतानि तथा कर्मेन्द्रियाणि च ।

C 12 11241
 B 12. 10272 78
 K 12 208 28

जैका) — 19^{1a} is partly damaged in Bc — ^b)
 K₂ 3 B₂ D₁ n₄ D₅ D₂ 3 T G₂ 6-कृत, G₁ कृतस्,
 G₂ M₅ 6 वृत, M₁ 1 हृत (for कृतस्) G₁ 8 आत्मन
 — V₁ reads 19²-20^b on marg — ^d) D₁ विश्वरूपम्
 K₂ 1 V₁ च म् (for हृति) B₀ 9 D₁ D₅ D₂ 3
 M₅-1 श्रुत; T₂ स्मृत, G₂ (also as in text) M₁
 श्रुति (for स्मृत)

20 V₁ reads 20^{ab} on marg — ^a) D₅ 1 विक्रि
 यापन्न (for 'पन्न) — ^b) K₁ 2 सृजता(K₂ 'त्वा)-
 र्मानम् — ^c) K₇ D₄ 9 प्रजापतिर् (for अहंकार).
 K₆ 1 D₅ 1 महातेजा — ^d) T₁ G₁ 8 6 प्रजापतिर् (for
 'पतिम्) K₁ अहगत (for 'कृतम्) K₄ प्रजापतिमहा
 क्रनो ॥ C₆ अहंकृतम्, य प्राणिना हृदये स्थित्वा अह
 मित्यभिमत्य ससारे पुरुष प्रवर्तयति तमहंकारम् । ॥

21 K₂ 4 om (hapl) 21^{ab} — ^a) K₇ D₅ 9
 अव्यक्त (for 'क्ताद्) K₆ B₀ 6-9 D₅ 1 n₄ D₅
 D₂ 3 8 आपन्न (for उत्पन्न) — ^b) K₇ D₅ 9 विद्यासर्गं,
 B₁ D₁ D₅ 5 1 'सर्ग (for 'सर्ग) D₅ lacuna, G₁
 मे (for तम्) — ^c) T G₁ M₁ 5 1 महत्तश्, G₂
 महत्, C_n (gloss समष्टि, चात् व्यष्ट्यहंकार) महान्त
 (as in text) K₁ 2 4 अपि, D₀ वापि (for चापि)
 — ^d) K₆ स्वर्गम्; B₁ D₁ D₅ -सर्गम्, D₅ 1 G₁
 सर्गं, G₂ -सर्वं (for सर्गम्) G₂ lacuna for मेव च

22 ^a) K₁ 2 4 B₀ D₅ 1 n₄ C_a अचिरि(D₅ 'र)श्च
 चिरि(D₅ 'र)श्चैव; D₁ अविधि च विधि चैव, T
 G₁ 8 6 C_v अप(T₁ 'क्ष)रश्च प(T₂ क्ष)रश्चैव; G₂ M₁ 5-1
 अविदि(G₂ रि)श्च विदि(G₂ रि)श्चैव ॥ C_a अचिरि
 चिरिस्थायीति छान्दसम् । चिरिश्चिरिस्थायीति ॥ C_n (reading
 as in text) तत्तदुपास्त्रिविधानमविद्या, सिद्धवत्कथन विद्या ॥
 C_v पर महत्त्वामिमानी प्रह्ला, अपर अहंकारतत्त्वामिमानी
 रुद्र, एकसाक्षारायणात् ॥ ॥ — ^b) K₂ समुत्पन्नम्, K₇
 D₀ 'त्पन्ना (for 'त्पन्नौ) D₂ T G₁-8 6 M₁ 5-1 अथ

(for तथा) ॥ C₆ एकत, ज्ञानस्वरूपत्वात् । ॥ — ^a)
 K₆ चाख्यातौ, B₀ 9 D₅ 1 चाख्याते, D₁ विख्यात (for
 'ते) — ^d) K₁ 2 D₅ 9 T₂ G₁ M₁ 5-1 श्रुतिश्, K₄
 श्रुतश्, T₁ G₂ 6 श्रुती, G₂ श्रुत्या (for श्रुति) K₁
 2 4 D₄ 9 T G₁ 8 6 M₁ 5-1 चाख्यातम्, G₂ चैवात्म
 (for शास्त्रार्थ)

23 ^a) K₁ 2 6 1 V₁ D₅ 9 G₂ अहंकार; C_{pp} अहं
 कारात् (as in text) — ^c) T G₁ 8 6 अहंकार च,
 M₅ (inf lin as in text) 'काराच्च (for 'कारेषु)
 K₄ 1 B₀ 1 8 D₁ n₄ D₅ D₂ 3 8 M₅ (inf lin) C_n
 (gloss मारिचकराजसतामसेषु) C₆ C_v (gloss वैहारिक-
 तैजसतामसाहकारेषु) सर्वेषु (for भूतेषु) M₁ 6 1 अह
 कारात्मभूतेषु — ^d) ॥ C_v वैकारिकतैजसाभ्यां यत्कृत
 तच्चतुर्थं विद्धि । ॥

24 ^a) K₇ B₀ वायु (for वायुर्) K₂ V₁ तथा
 (for अथ) — ^b) K₁ आपश्च; B₀ 7 9 पयोथ; D₅
 यथोथ, G₁ अपोत (for आपोऽथ) — ^c) K₁ 6 1 B₁
 D₅ D₅ 1 T₂ G₁ M₅ शब्द (for शब्द) K₁ स्पशाश्;
 K₇ B₁ D₅ 1 T₁ G₁ स्पर्श (for स्पर्शश्) D₅ M₁ 1
 रूपश् (for रूप)

25 ^a) T₂ G₁ 8 6 M₁ 5-1 एतद् (for एव) G₂
 उत्पन्न (for 'ज्ञ) T₁ एतद्युगसमुत्पन्न — ^b) M₁ 1
 दर्श (for दश) — ^c) T₁ पचविंशति राजेन्द्र — ^d)
 B₁ सर्गम्; G₁ सर्वम् (for सर्गम्) K₂ अर्थवित् (for
 वत्)

26 K₇ om 26^{ab} — ^a) D₄ G₁ श्रोत्र (for श्रोत्र)
 D₁ च (for त्वक्) — ^b) D₅ प्राणम् (fo प्राणम्)
 K₁ 2 4 G₂ M₁ 5-1 घ्राण एव च पचम — ^c) D₅ वाह
 (for वाहच) — ^d) K₂ पायान्, D₅ G₁ पायु (for
 पायुर्) K₁ D₄ मेढ्रस्; D₀ मेढ्रास् (for मेद्र)

27 ^a) K₇ D₅ 9 सर्वाणि (for चैतानि) — ^c) D₅ 1

संभूतानीह युगपन्मनसा सह पार्थिव ॥ २७

एषा तत्त्वचतुर्विंश सर्वाकृतिषु वर्तते ।

यां ज्ञात्वा नाभिश्चोचन्ति ब्राह्मणास्तत्त्वदर्शिनः ॥ २८

एतद्देहं समाख्यातं त्रैलोक्ये सर्वदेहिषु ।

वेदितव्यं नरश्रेष्ठ सदेवनरदानवे ॥ २९

सयक्षभूतगन्धर्वे सकिंनरमहोरगे ।

सचारणपिशाचे वै सदेवर्षिनिशाचरे ॥ ३०

सदंशकीटमशके सपूतिकृमिमूपके ।

ह (for [ह]ह)

28 °) M1 ० १ स्वेव (for तस्व) B० (marg)
Das a1 T2 G1 ० ० चतुर्विंशत्, B० Cnp विंशी, Cn p
'विंशा (as in text) K1 २ ४ एष तंतु (K1 तस्व) श्रुत-
विंशत्, K7 D2 ० १ ० चतुर्विंशतिरेवैषा (D० 'ति चैतेषां;
D1 'ति चैतेषां) —^b) K1 २ विद्यते; K4 बुध्यते (for
वर्तते) —^c) K1 २ ४ Da4 य, M० तां (for यां),
D4 गत्वा (for ज्ञात्वा) G2 M1 ०-१ नातु (for नाभि-)
—^d) G1 ब्राह्मणा सत्त्वदर्शना

29 °) K1 D1 ० G2 M1 ०-१ देहे, B० (marg as
in text) देव, Cn (gloss क्लीवत्वमायं) देह (as in
text) Das D० समाख्यान (for 'ख्यात) —^b)
K1 २ त्रैलोक्य, Ds1 'के (for 'क्ये) K1 २ देहिनां,
D० lacuna (for देहिषु) —^d) K1 सुदेव, K०
सदेवे, Ds2 T2 G० सदेव (for सदेव) K4 7 V1
Dn1 D० १ T1 G1-० ० M1 ० १ दानवै (for 'वै)

30 °) K1 Das a4 गधर्व, D० १ T1 G1 २ ० M7
-गधर्वे (for 'र्वे) —^b) D० १ T1 G1 २ ० महोरगे
(for 'रगे) —^c) K1 सकिंनर (for सचारण) Da1
T2 पिशाचे च, D० १ 'चैर्वा, T1 G1 ० ० 'चैश्च; M1
०-१ पिशाचाद्ये (for 'चे वै) —^d) D० १ T1 G1 ०
निशाचरे (for 'चरे)

31 °) K2 ४ मूपके, Da1 मटके (sic), D० १ T1
G1 ० मशकै (for मशके) —^b) K1 सपूति, D० १
सभूमि, T1 G1 ० सल्लवि-, G० सल्लता, M० सवृत्ति,
M7 सपूति (for सपूति) K1 २ ४ B7 किमि; Da4
G1 क्रम (for कृमि) V1 Bo ०-० Das a1 Dn1 n1
D2-4 ० मूपिके; D० १ T1 G० मूपिके, G1 मूलिके
(for मूपके) —^c) K1 २ श्वनि; K1 श्वने; T2 G1 ०
सह (for श्वनि) K1 २ ४ वैनेये; K० Bo ०-० Das
Dn1 n1 D2 ० १ ० वैनेये, K1 D4 ० वैदेहे; Ds1 जेवैये,
T2 G1 ० सद्युनि, G2 वैणे च, M1 ०-१ वैणे च (for

श्वनि श्वपाके वैणेये सचण्डाले सपुल्कसे ॥ ३१

हस्यश्वखरशार्दूले सवृक्षे गवि चैव ह ।

यच्च मूर्तिमयं किञ्चित्सर्वत्रैतन्निदर्शनम् ॥ ३२

जले भ्रुवि तथाकाशे नान्यत्रेति विनिश्चयः ।

स्थानं देहवतामस्ति इत्येवमनुशुश्रुम् ॥ ३३

कृत्स्नमेतावतस्तात क्षरते व्यक्तसंज्ञकम् ।

अहन्यहनि भूतात्मा ततः क्षर इति स्मृतः ॥ ३४

एतदक्षरमित्युक्तं क्षरतीदं यथा जगत् ।

वैणेये) T1 G० सह श्वपाके सद्युने —^d) K1 om स
K० Bo ०-० Das a1 Dn1 D० D2-० १ ० G1 सचण्डाले
(D० 'ल) K1 सहकष्ये; K2 ४ सपुल्कसे; K० 7 Ds1
सपुल्कमे, V1 Bo ० १ ० स (V1 च) युक्शे, Das a1
पुल्कशे, D4 ० १-० सपुल्कसे (for 'लकमे) T1 G० सच
दाले सपुल्कसे

32 °) Kumbh ed सवृके (for सवृक्षे) K1 G2
हि (for ह) — For 32^{ab}, T G1 ० ० subst

752* सहस्यश्वे सशार्दूले सन्नक्षगवि चैव हि ।

[T1 G० सहस्यश्वे सशार्दूले (for the prior half) G1
सभक्षा (for सन्नक्ष) T1 G० गव्यैश्च हि (for गवि चैव
हि)]

—^c) K1 २ यश्च (for यष) T2 मूर्तिमय (for मूर्ति)
—^d) K7 सर्वत्रैव; D० सर्व वैतन्, T G० सर्वमेतन्
(for 'त्रैतन्)

33 °) K1 जलौ (for जले) —^b) T G1-० ० M1
०-१ नान्यथेति (for 'त्रेति) K1 २ ४ V1 B० नान्यते (K4
'त्रे) द्वियनिश्चय (K4 'य) —^c) G1 दान (for स्थान)
K4 ० Bo ० १ ० (marg) ० Das a1 Dn1 n1 D० D2 ० ०
T1 G० आसीद् (for अस्ति) . —^d) Ds1 अनुशुश्रुम्
K1 २ १ D4 ० १ ० T2 G1-० M1 ०-१ [ह]त्येव समनुशुश्रुम्
(K1 २ M० 'म)

34 °) K2 पृतावता; B7 'वच (for 'वत्स) D० १
कृत्स्नमेतदय सते —^b) K० क्षरति, K7 Bo-० Das a1
D० १ ० क्षरति; G1 रक्षसे (for क्षरते) K7 D4 ० १ ०
[क्ष]व्यक्त (for व्यक्त) K1 T2 G2 सञ्जित, Bo ०
(marg) Da4 Dn1 n1 D० D2 ० ० सञ्जित (for सञ्ज
कम्) —^c) Das महाश्वैवाग्रजो नित्य —^d) Da4
स्मृता; D4 ० स्मृति ॐ G० देहस्य क्षरणादात्मन्यौ
पाधिकोऽय क्षरशब्द, अत एव भूतात्मेत्युक्तम् । भूतोपहित
आत्मा भूतात्मा । ॐ

जगन्मोहात्मकं प्राहुरव्यक्तं व्यक्तसंज्ञकम् ॥ ३५
 महाशैवाग्रजो नित्यमेतत्क्षरनिदर्शनम् ।
 कथितं ते महाराज यस्मान्नावर्तते पुनः ॥ ३६
 पञ्चविंशतिमो विष्णुर्निस्तत्त्वस्तत्त्वसंज्ञकः ।
 तत्त्वसंश्रयणादेतत्त्वमाहुर्मनीषिणः ॥ ३७

यदमूर्त्यसृजद्वयक्तं तत्तन्मूर्त्यधितिष्ठति ।
 चतुर्विंशतिमो व्यक्तो ह्यमूर्तः पञ्चविंशकः ॥ ३८
 स एव हृदि सर्वासु मूर्तिष्वातिष्ठतेऽऽत्मवान् ।
 चेतयंश्चेतनो नित्यः सर्वमूर्तिरमूर्तिमान् ॥ ३९
 सर्गप्रलयधर्मिण्या असर्गप्रलयात्मकः ।

C 17 1125A
 B 12 303[2]41
 K 12 308 41

35 *) K1 D1 ० T1 G1 ३ ० क्षरन्, D2 १ च क्षरन्;
 T1 क्षणन् (for क्षरन्) —^b) B5 ० Das १ क्षर चेद,
 D5 क्षरतीति, G1 'तीत (for 'तीद) Ke B5 Das
 तथा (for यथा) —^c) K2 मोहात्मके (for 'त्मके)
 —^d) K2 ३ सद्यक्त, Bo ० ३ (marg) Dn1 १ D5
 D2 ३ ३ M1 १-१ 'काद् (for 'क्त) K1 ३ B5 (marg)
 D5 मज्जित, T2 G2 मज्जिष्ठ (for मज्जकम्) V1 क्ष
 व्यक्त व्यक्तमेव च

36 *) D2 १ नहीं; M1 'मोहाग्र (for महाग्र)
 K2 चैवाग्रजे, B5 चैकाग्रजो; Das D १ T1 G1 ३ चैवा
 ग्रजो (for 'ग्रजो) —^b) K1 D1 ० T G2 २ ० क्षेत्र,
 G1 क्षेत्र (for क्षर) —^c) D1 च (for ते) —^d)
 M5 सर्वा (for यस्मान्) K1 य मान् वाते पुन, K1
 Bo ३ Dn1 १ D5 D2- १-३ यन्मा एव परि, B5 त्वमनु)
 पृच्छसि (D2 'ति)

37 *) K1 T G1-2 ० विंशतमो, Ke B5 Das १
 M1 (17/ 12) विंशतिको (for 'तिमो) B5 विष्णो,
 Das विष्णु, D2 १ जीवो (for विष्णुर) ☞ Ca पञ्च
 विंशतिन, त्कारलोप जायते । ☞ —^b) K2 ३ निस्तत्त्वाय;
 K1 D1 ० निदर्शनम्, B5 निस्तत्त्व, D2 १ निस्तत्त्व, T1
 G1 २ ० विततम्, Ca (gloss गुणातीतत्वात्) निस्तत्त्वम्
 (as in text) D2 १ सत्त्व (for तत्त्व) K1 २ ३ Bo ३
 Dn1 १ D5 D2 २ २ मज्जित, T2 सञ्जिक (for मज्जक)
 ☞ Cs ननु पञ्चविंशो जीव पञ्चविंश परमात्मैति सर्वशास्त्रप्र
 सिद्धि । अत उक्त निस्तत्त्व, तत्त्वैव्यो निस्तत्त्व, तत्त्वयजित
 अशेन चतुर्विंशतिवत्त्वानुप्रसिद्ध । ☞ —^c) K1 २ ० १ V1
 Bo ० १ ३ (also as in text) ० D2 १ M1 सत्त्व (for
 तत्त्व) K2 सत्त्ववणाद् (for 'यणाद्) K1 (also as
 in text) १ १ D1 ० १ ० एव, T G1 ३ ० M1 १-१ पुन
 (for एवत्)

38 *) K1 ३ ३ Das १ ३ यदमूर्त्या, Ke यन्मूर्त्यं च,
 K1 Bo यन्मूर्त्यम्, B5 (marg as in text) यन्मूर्तिर;
 Dn1 १ D5 D2 ३ ३ यन्मूर्त्यम्, T G1 ३ ० हृद् मूर्ति;
 G2 यदमूर्त्यम् (for यदमूर्ति) —^b) Ke [क्ष]धितिष्ठति,
 B1 क्षवतिष्ठति (for क्षधि) K1 ३ तत्त्व सू (K2 'तन्मू)
 र्थाधितिष्ठति, K1 D1 ० १ ० तन्मूर्ति (K1 D1 तन्मूर्त,
 D1 स मूर्ति)मधि; Das तत्त्वमूर्त्याध, G2 corrupt,

M1 तदमूर्त्यधि' —^c) K1 २ ३ तयोर्विंशतिको, Das
 १ ३ पचविं T G1 ३ ० M1 १-१ पंचविंशतिको (T2 'गा);
 G2 'तमो (for 'तिमो) —^d) D2 १ T2 ह्यमूर्ति; T1
 G1 ० सत्यक्त (for ह्यमूर्त) D1 पचविंशति (for
 'विंशक)

39 *) K1 D1 ० T1 G2 ० M1 १-१ एव (for एव)
 Bo तद् (for हृदि) —^b) Cs as in text Dn1
 वृत्ति वा (for मूर्तिषु) K1 ३ V1 महान्, Ke [s]र्ध
 वान्, Das १ ३ पुमान् (for 'ऽऽत्मवान्) D1 ३ १ ० T
 G1 ३ ० मूर्तिष्वात्मातिष्ठते — K2 om (hapl) 39^{ed}
 —^c) Bo चेतनम्, Das १ ३ चेतया (Das 'यां)श्,
 Dn1 १ ३ D1 D2 ३ ३ केवलम्, D2 ३ ३ चेतना (for
 चेतयद्) G2 M1 चेतना, M5 'न (for 'नो) Ke
 Bo ० ३ (marg) ० Das १ ३ नित्य (for नित्य) K1
 ३ १ V1 B5 (orig) D1 ० चेतयश्चे (K1 'न चे, B5 'नश्चे)
 एनायुक्त, T G1 ३ ० चेत्तोचेतनो नित्य (T2 G2 'रय)
 —^d) Ke - D1 ० सर्वमूर्तिरमूर्तिमान्, D2 'मूर्तिषु मूर्ति
 मान्, T G1 ० सर्वज्ञत्वादमूर्ति (T2 'बुद्धि)मान्, G2
 सर्वमूर्तिवमूर्तिमान्

40 *) K1 G1 प्रत्यय, D2 १ प्रणय (for प्रलय)
 D1 ० Cp धर्मिण्याम् (D2 'ण्यम्) (for ण्या) K1 T
 G2 ३ ० M1 १-१ सर्गप्रत्ययधर्मिण्याम्, K2 सर्गप्रत्ययध
 र्माङ्गम् (sic) —^b) K1 ० १ V1 B5-5 Das १ ३ Dn1 १ ३
 D5 D2 ३ G2 स सर्ग, Bo D2 ३ १ ससर्ग, M1 असर्ग
 (for 'र्ग) K1 २ ३ B1 ० D2 १ T G1 ३ ० M1 १-१
 प्रत्ययात्मक (K1 ३ 'क); K1 D1 ० प्रत्यात्मक (for
 'त्मक) —^c) Das गोचरो (for 'रे) Dn1 नित्य,
 D2 नित्ये (for नित्य) ☞ Cp सर्गप्रत्ययात्मक, सर्गस्य
 सृज्यमानपदार्थस्य, प्रत्ययो भासक एव सर्गप्रत्ययात्मकं मूर्ते
 प्रविश्य गोचरे विषयवर्गे वर्तते, विषयाभिमुखो भवति । गोचरे,
 अहमित्यादिप्रत्यक्षादिगोचरे वा । ☞ —^d) Bo ३ Das Dn1
 Dn1 D2 ३ निर्गुण, Dn1 Das D2 G1 M1 निर्गुणे (for
 'गो) M1 गणि (for गुण) K2 ३ -सञ्जिक, Ke
 Bo १ ३ Das १ ३ सञ्जित; Dn1 १ ३ D5 D2 ३ ३ सञ्जि-
 (Dn1 'ज्ञ)त; T1 G2 ० -सञ्जके; T2 G1 सञ्जिके (for
 सञ्जक).

गोचरे वर्तते नित्यं निर्गुणो गुणसंज्ञकः ॥ ४०
 एवमेव महानात्मा सर्गप्रलयकोविदः ।
 विकुर्वाणः प्रकृतिमानभिमन्यत्यबुद्धिमान् ॥ ४१
 तमःसत्त्वरजोयुक्तस्तासु तास्विह योनिषु ।
 लीयतेऽप्रतिबुद्धत्वाद्बुद्धजनसेवनात् ॥ ४२
 सहवासो निवासात्मा नान्योऽहमिति मन्यते ।
 योऽहं सोहऽमिति ह्युक्त्वा गुणाननु निवर्तते ॥ ४३
 तमसा तामसान्भावान्विधिान्प्रतिपद्यते ।
 रजसा राजसांश्चैव सात्त्विकान्सत्त्वंश्रयात् ॥ ४४

शुक्लोदितकृष्णानि रूपाण्येतानि त्रीणि तु ।
 सर्वाण्येतानि रूपाणि जानीहि प्राकृतानि च ॥ ४५
 तामसा निरयं यान्ति राजसा मानुषांस्तथा ।
 सात्त्विका देवलोकाय गच्छन्ति सुखभागिनः ॥ ४६
 निर्ऋतयेन पापेन तिर्यग्योनिमप्राप्नुयात् ।
 पुण्यपापेन मानुष्यं पुण्यैर्नैकेन देवताः ॥ ४७
 एवमव्यक्तविषयं क्षरमाहुर्मनीषिणः ।
 पञ्चविंशतिमो योऽयं ज्ञानादेव प्रवर्तते ॥ ४८

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि एकनवत्यधिकच्छिन्नतमोऽध्यायः ॥ २०६ ॥

41 °) K7 B3 (marg as in text) D1 e 1 0 एव
 एव; Das a1 Ds1 G2 3 M1 5-1 एवमेव (for 'ए')
 — °) K1 2 4 V1 T G1-3 0 M1 5-1 प्रत्यय (for
 प्रलय) K4 कौविद, B0 0 D3 1 G2 M1 5-1 Cp
 कोविद (for कौविद) — °) T1 G1 0 अक्षरक्षरमा
 स्मानम् — °) G1 मज्जति (for मन्यति) K1 3 बुद्धि
 मान् (for [अ]बु) K1 V1 Da1 Dn1 D 1 अभि
 मन्यते (V1 Dn1 'न्य च, D 1 'न्य स) बुद्धिमान्, Ds1
 'मत्य * मान्

42 °) K2 4 T G1 0 तत्, G3 अथ (for तम-)
 K1 रजोयुक्तम् — °) G3 तासां (for तासु) — °)
 K6 G3 नीयते, G1 स्त्री (for ली) Ds1 G1 बुद्धि
 स्वाद् (for बुद्ध) — °) K6 G2 अबुद्धि (for 'बु')
 Da1 अबुद्धिद्विजसेवनात् (s10)

43 °) T G1-3 0 Cv सहवासान् (for 'वासो) K6
 सहवासविवासाथार्थ, K7 D1 0 'वासे वसन्नास्मा; V1 B0
 (marg) Da1 Ds 'वासनिवास (Ds 'सि)त्वान्, B0 0
 (orig) 1-0 Da3 Dn1 n4 D2 3 3 'वास (Dn1 'स)विना-
 क्षि (B0 0 1 'दा)त्वान् — °) K2 नान्ये (for नान्यो)
 K6 मन्यसे (for 'ते) — °) K2 य ह, K6 सोह,
 T2 M1 5 1 योयं (for सोऽह) D1 योहम्, M1 योगम्
 (for सोऽहम्). K2 4 D5 1 त्यक्त्वा; K7 D3 0 T G1
 3 0 M1 5-1 [ह]त्युक्त्वा, Da1 ह्युक्त्वा (for ह्युक्त्वा)
 — °) K6 V1 B0 0 1 8 (marg) 0 Da3 n4 Dn1 n4
 Ds D2 3 5 1 8 Cv एवानु (D1 'ति), K1 एव तु (for
 अनु नि) B3 G2 त्रिवर्तसे (for नि')

44 °) K1 3 4 तमसम् (for 'सा). — °) K1 3
 Ds1 Ds रजसो (for 'सा) Da1 राजसात् — °)
 K1 0 1 M1 2 0 मभयान् (for 'यान्).

45 °) K6 वृत्तानि; Dn1 कृष्णानि (for 'नि)
 G3 शुक्लोदितकृष्णानि — °) K6 रूपाणि (for 'गि).
 K1 D1 0 च, Ds 1 [ड]न; M1 पट्ट (for तु) — °)
 K6 B3 0 Da3 T G1-3 0 M1 0 1 अन्यानि (for एतानि)
 — °) K1 3 4 B0 0 Da1 n4 Ds D3 3 यानीह, T
 G1-3 0 जातानि (for जानीहि) K1 प्रवृत्तानि; K2 4
 G3 M1 प्रकृ (for प्राकृ) K1 3 4 तु (for चै)

46 °) Da1 तमसा; Da1 तमसा (for तामसा)
 V1 B0 0 D1 याति — °) Da3 Ds 1 T1 रजसा (for
 र) K4 0 1 B3 T G1-3 0 M1 मानुषात् (for 'पांस)
 V1 B0 0 1 8 (marg) 0 Da3 n4 Dn1 n4 Ds D2 3 3
 अथ (for तथा) — °) K1 गच्छति Ds1 -भागिण
 (for 'न).

47 G2 om (i hapl.) 47°-48° — °) K2 निष्कै
 वल्ये तु; B1 'वल्लेन, G3 निष्कैवल्येन ॐ Cv निष्कै
 वल्येन, नितरां केवलभावो यस्य । केवलपापेनेत्यर्थ ॥ ॐ
 — °) K1 M1 पुण्यैर्नैकेन, K4 पुण्यैर्नैक न K1 3 4 1
 T2 देवतां, K6 देवता; T1 G1 3 0 दैवत (for
 देवता)

48 G2 om 48° (of v 1 47). — °) K4 T2
 विंशतितमो; M1 1 'तिको, Cv 'तिगो (for 'तिमो)
 K1 3 4 योसौ; G1 यूय (for योऽयं)

२९२

वसिष्ठ उवाच ।

एवमप्रतिबुद्धत्वादबुद्धमनुवर्तते ।

देहाद्देहसहस्राणि तथा समभिपद्यते ॥ १

तिर्यग्योनिःसहस्रेषु कदाचिदेवतास्वपि ।

उपपद्यति संयोगाद्गुणैः सह गुणक्षयात् ॥ २

मानुषत्वाद्दिवं याति दिवो मानुष्यमेव च ।

मानुष्यान्निरयस्थानमानन्त्यं प्रतिपद्यते ॥ ३

कोशकारो यथात्मानं कीटः समनुरुन्धति ।

सूत्रतन्तुगुणैर्नित्यं तथायमगुणो गुणैः ॥ ४

द्वंद्वमेति च निर्द्वंद्वस्तासु तास्विह योनिषु ।

शीर्षरोगेऽक्षिरोगे च दन्तशूले गलग्रहे ॥ ५

जलोदरेऽर्शसां रोगे ज्वरगण्डविषूचिके ।

C 12 1125A
B 12 304(3).6
K 12 307 6

Colophon Ś1 D6 missing K2 5 B1-5 Da1 a2
Dn2 ns D1 G4 5 M2-4 absent —Sub-parvan K1
4 0 7 V1 B6 7 9 Da3 a4 Dn1 n4 D8 D2 8 5 1 8 T
G1-3 0 M1 5-7 मोक्षधर्म —Adhy name K1 1 करा
लजनकवसिष्ठसवाद्; K2 D2 8 8 करालजनकसवाद्, K6
B6 8 9 Da3 a4 Dn1 वशि(B6 Da1 a4 Dn1 'सि)एक
रालजनकसवाद्, K7 D4 0 करालवसि(K7 सि)एकसवादे
स(D9 स्व)भागानुवर्ग, V1 B0 1 वसि(V1 'सि)एकजनक
सवाद्; Dn4 G2 वसिष्ठकराल(G2 क)सवाद्, D8
करालजनकवाक्य, D5 1 करालजनकसवादे अक्षरप्रभाव
र्णन, G1 0 करालजनकवसिष्ठसवादे क्षरक्षरविभागयोग (G1
om योग); M6 वसिष्ठकरालजनकसवादे क्षरमार्गकथन,
M6 वसिष्ठजगसवादे (sic) क्षरमार्गकथन —Adhy no
(figures, words or both) K6 27, B1 M1 0 1 125,
B8 T1 G1 0 126, Dn1 128, Dn4 Dn1 G8 M5 127,
Dn1 116, D2 123, T2 139, G2 112 —Śloka
no Da1 D3 48, Dn1 49, Dn4 47

292

☞ This adhy is missing in Ś1 D6 (cf v 1 12
274 13, 283 15)

1 K6 युधिष्ठिर, K7 V1 B7 9 वसिष्ठ (for वसिष्ठ)
—^a) K6 एव सुप्रतिबुद्धत्वाद् —^b) G1 अत्रुद्धिम् K1
corrupt; B6 Da3 a4 T2 G1 2 M7 5-7 अनुवर्तनाद्
T1 G2 0 अनुवृत्तजनवर्तनाद् —^c) T G1 8 0 देही (for
देहाद्) —^d) T G1 8 0 सदा, M1 5-7 देही (for
तथा). K1 D4 corrupt, B1 (marg as in text)
समभिपद्यते; D5 1 'वर्तते (for 'पद्यते)

2 ^a) D5 1 सहस्राणि (for सहस्रेषु) T G1 8 0
M1 5-7 तिर्यग्योनि (T G1 8 0 'नौ)मनुष्यत्वे —^b)
D5 1 देवतामपि, G2 दैवतेष्वपि —^c) K7 D4 0
उपपद्यते हि, V1 उपपद्यते (for 'पद्यति) K6 V1 B0

[अ]सयोगाद्, K7 सयोगो, G2 [अ]सवाधाद् (for
सयोगाद्) D5 1 उपपरया (D5 त्य)भिसयोगा —^d)
K1 गुणक्षय (for 'यात्) K6 Ga p गुणक्षयात्, गुण
गृहात्, प्रकृतेरित्यर्थ (Cp पद्यर्थे पञ्चमीयम्) ॥ Cn गुण
क्षयात्, गुणसामर्थ्यात् । क्षिप्रयैश्चर्यातिर्यैश्चर्याथैश्च क्षिप्रघातो
रूपम् ॥ C9 गुणक्षयात्, ज्ञानवैराग्यादिस्वाभाविकगुणातिर
स्कारात् । K6

3 ^a) Dn2 मानुष्यत्वाद् G8 मनुष्य (for मानुष)
K2 0 1 V1 B0 0 8 Da3 a4 Dn1 D5 D2 8 G2 याति
(for याति) —^b) K6 7 V1 Da3 a4 D4 9 M1 5-7
देवो, D5 दिवा (for दिवो) D7 दिवो तु K1 2 B9
मानुषम् (for 'प्यम्) K1 7 V1 B6 D1 5 7 9 M1 0 7
एति (for एव) —^c) D4 9 निरय स्थानम्, G1 M1
निरयस्थान (M1 नात्) —^d) Da1 आनत, D5 1
अन्यत्त्, G1 मानव, M1 5-7 अनत (for आनन्त्यं)
B8 (marg as in text) आनत्यायोपपद्यते

4 ^a) V1 B0 0-2 Da3 a4 Dn4 D2 8 Ga कोपकारो
T2 यदा (for यथा) K6 Ca कोपकार कृमिविशेष,
स्वनिर्मिततन्तुभिराम्बुवैक । K6 —^b) K6 कीट K6 B0
0 7 9 Da3 a4 Dn1 n4 D2 8 8 G2 समर(K6 B9 'भि)-
रुधति (Da1 'ते), D5 1 'नुबुध्यते, T1 G1 2 0 'व(G1 0
'नु)रुध्यति (for 'नुरुन्धति) —^c) K1 2 4 7 D1 9
तत्र; K6 सूत्र, D5 1 यत्र, T1 G6 स्यूत; T2 G1 3
सूक्ष्म (for सूत्र) K6 G1 ततुर, K7 D4 5 7 9 तत्र
(for तन्तु) Da3 a4 नित्यम्, D8 युक्त (for नित्य)
—^d) K6 यथा (for तथा) B6 अगुणा, Da1 अगुरो;
Dn2 अगुणौ (for अगुणो) K1 2 4 तथासमगुणो गुणै

5 ^a) K2 23 त्वम् (for द्वदम्) V1 आयाति (for
एति च) G2 निर्द्वंद्व K6 Cn निर्द्वंद्व, सुखदुःखादि
हीन ॥ K6 —^c) K1 corrupt, B6 शीघ्ररोगा —^d)
K6 दन्तशूले, D5 1 दन्तशूले (sic) (for दन्त). V1

श्वित्रे कुष्ठेऽग्निदाहे च सिध्मापस्मारयोरपि ॥ ६
यानि चान्यानि द्वंद्वानि प्राकृतानि शरीरिषु ।
उत्पद्यन्ते विचित्राणि तान्येषोऽप्यभिमन्यते ।
अभिमन्यत्यभीमानात्तथैव सुकृतान्यपि ॥ ७
एकवासाश्च दुर्वासाः शायी नित्यमधस्तथा ।
मण्डूकशायी च तथा वीरासनगतस्तथा ॥ ८

Ds2 D6 गलेग्रहे (for गलग्रहे)

6 °) K1 मलोदरे, K2 जलोदरस्, Das a4 जलोदर-,
G2 M1 गलोदरे (for जलो) K1 2 4 6 V1 Bo 6-9
Dn1 n4 Ds D2 8 5 7 8 तृपा (Ds2 'ण)रोगे, Das
a4 तृपावर्ते, T G2 8 6 प्लीहरोगे; G1 पीतरोगे (for
संसा रोगे) — °) K2 ज्वरगढविषेचके, K4 Ds1
D2 4 8 'शूचिके; K6 B5 9 Das a4 D6 'सूचिके, V1
'चपिके, Bo 'पूचिते, Br Dn1 n4 Ds2 Ds 5 7 ज्वर-
(D5 7 'रे)गढे विपूचि (Br 'सूचि; Dn1 'पूच, Dn4
'शूचि)के, G1 ज्वरगढविभूपिके, G2 'गधविपूचिके
— °) K4 V1 चित्रे; K6 श्रिते; Bo 8 Das Dn4 श्वित्र, Br
श्वित्रि-; Da4 D4 श्वित्रे (sic), Ds1 श्वित्रे, D5 7
चित्र (for श्वित्रे) K2 कोष्ठे, Ds2 कूटे (for कुष्ठे)
K6 7 V1 Bo 6-9 Das a4 Dn1 n4 Ds D2-5 7-9 T
G1-8 6 [s]मिदग्धे (for समिदाहे) — °) M7 हिमा
(for सिध्मा) G1 सिध्मापस्मारोपि च (sic) ☞ Cn
सिध्मा, कासश्वास । ☞

7 °) G1 चास्मानि (for चान्यानि) Ds1 om
(hapl) द्वंद्वानि K1 D4 9 द्वंद्वानि यानि चान्यानि — °)
K2 7 D2 9 G2 प्रकृतानि, T G1 (by corr) 8 6 स्वी
(T2 सु, G8 स्व)कृतानि (for प्राकृ) — °) K1 2 4
अप्येषो, K6 एव यो, D6 7 T2 एवाम्, M1 5-7
एवैषो (for एषोऽपि) K1 2 4 7 D2 9 T2 अभिपद्यते,
B9 अतिमन्यते (for अभि) ☞ Cn अभिमन्यते, अह
मेव दुःखी रोगी चेति । ☞ — After 7^{ed}, K6 V1 Bo
6-9 Das a4 Dn1 n4 D2 8 5 7 8 ins

753* तिर्यग्योनिसहस्रेषु कदाचिद्देवतास्वपि ।

[K6 च (for [अ]पि)]

— K2 4 D1 om 7^{ed} — °) K1 D2 9 अभिपद्यति (for
'मन्यति) K1 [अ]भीमान (for 'नात्) — °) Ds
स्वकृतानि (for सुकृ)

8 °) K1 2 4 6 V1 Bo Da4 Dn1 n4 Ds D2 8 8
G2 शुक्रवासश्च (for एकवासाश्च). K6 7 Dn1 Ds2 च
दुर्वासा; Bo, 7-9 Da4 Ds1 D4 5 7 चतुर्वासाः (Ds1 Ds

चीरधारणमाकाशे शयनं स्थानमेव च ।
हृष्टकाप्रस्तरे चैव कण्टकप्रस्तरे तथा ॥ ९
भस्मप्रस्तरशायी च भूमिशय्यानुलेपनः ।
वीरस्थानाम्बुपङ्के च शयनं फलकेषु च ॥ १०
विविधासु च शय्यासु फलगृह्यान्वितोऽफलः ।
मुञ्जमेखलनशतं क्षौमकृष्णाजिनानि च ॥ ११

'सा), T G1 8 6 च दिग्वासा, M1 5-7 चीरवासा (for
च दुर्वासा) — °) G1 अयस् (sic) (for अघस्) M1
5-7 अघस्यदिलशायिक — V1 reads 8^{ed} on marg
— °) T G1 8 6 M1 5-7 तथामण्डूकशायी च ☞ Cn
मण्डूकवपाणिपादसकोच्यन्युच्च शते इति मण्डूकशायी ॥
Cp मण्डूकवद्गुहाशय ॥ Cs मण्डूकवत्पदाजलशायी । ☞
— °) K1 2 वीरासनन (K2 'त)रस्थया; K1 D4 9 G2
'रतस्तथा, B9 'गतास्तथा ☞ Ca p वीरामन, चिरसुप-
विष्टेन स्थानम् । ☞

9 K1 2 4 om (hapl) 9 — °) K1 Br चीरधा-
रणम्, Ds1 T2 G1 चिर', D1 वीरा' (for चीर')
M1 5-7 जलस्थितिरयाकाशे ☞ Cn आकाशे, निरावरण
स्थाने ॥ Cs अनावृतदेशे । ☞ — Ds1 om 9^{ed} — °)
K1 Ds2 D4 9 हृष्टिका (for हृष्टका) B5 चस्तरे (for
प्रस्तरे) — °) Br कटकाप्रस्तरे, B5 कटकचस्तरे; Da4
कटकप्र', G1 कटक' (for कण्टक') B9 मण्डूकप्रस्तरेषु च

10 °) Br -प्रस्तार-, B5 -चस्तार — °) K6 Bo
6-9 Das a4 Dn1 n4 Ds D2 8 8 भूमिशय्यातलेषु च
(K6 B6 7 'ले पुन), G1 चद्र**नुलेपन — °) Br
'पंके तु, D6 7 पकेषु (for पङ्के च) K6 वीरस्थानां
तु पके च, T G2 6 M6 7 'ने (M5 7 'नों)षुपके च
☞ Ca p वीरस्थान, चिरमूर्ध्वतोऽवस्थानम् । ☞ — °)
K1 2 4 शयान', M1 5 7 शयान D6 7 फलके तु (for
'केषु)

11 Ds reads 11 on marg — °) K2 फलगृह्या
न्वितेफल', K4 Bo 6-9 Das a4 Dn1 n4 Ds D2 8 8
'गृह्यान्वितस्तथा (K4 'तोफले), K6 'गृह्यान्वितस्य च,
D4 9 T1 G1 8 6 M1 5-7 'गृह्या (T1 G1 6 'गृह्य-; G8
'गृह्या; M1 5-7 'ग्रह्या)न्वितोफल' (T1 [before corr]
'पि स; G1 'बल) ☞ Ca फलगृह्या, फलभोगेन ॥
Cn फलाद्या मुञ्जमेखलेति कौपीनवत्त्व लक्ष्यते । ☞ — °)
T2 मुञ्जि, G2 मुच, M1 मुञ्ज (for मुञ्ज) K1
नश्वश्च; D2 मण्डूक', D6 7 -भस्मत्वक् (for -नश्वत्व)
— °) K1 D1 क्षौम (for क्षौम). K6 कृष्णाजिनस्य
(for 'नानि)

शाणीवालपरीधानो व्याघ्रचर्मपरिच्छदः ।
 सिंहचर्मपरीधानः पट्टवासास्तथैव च ॥ १२
 कीटकावसनश्चैव चीरवासास्तथैव च ।
 वस्त्राणि चान्यानि वहून्यभिमन्यत्यबुद्धिमान् ॥ १३
 भोजनानि विचित्राणि रत्नानि विविधानि च ।
 एकत्रान्तराशित्वमेककालिकभोजनम् ॥ १४
 चतुर्याष्टमकालश्च षष्ठकालिक एव च ।

पद्मात्रभोजनश्चैव तथैवाष्टाहभोजनः ॥ १५
 सप्तरात्रदशाहारो द्वादशाहार एव च ।
 मासोपवासी मूलाशी फलाहारस्तथैव च ॥ १६
 वायुभक्षोऽम्बुपिण्याक्रमयादन एव च ।
 गोमूत्रभोजनश्चैव शाकपुष्पाद एव च ॥ १७
 शैवालभोजनश्चैव तथाचामेन वर्तयन् ।
 वर्तयञ्शीर्णपर्णैश्च प्रकीर्णफलभोजनः ॥ १८

C 12. 11262
 B 12 30457 20
 K 12 309 20

12 ^a) K₁ B₁ D₁ a₁ शाणिवाल, K₁ D₁ ० माणी, D₁ १ G₁ शण; T₁ G₁ शा (G₁ श)णफाल (for शाणीवाल) D₁ परिधानो, D₁ परा; M₁ पराधीनो (for परीधानो) ॐ C_n वालेत्याविकक्रम्यलो लक्ष्यते ॥ C_v शाणी 'सणवु' इत्यपत्रशभाया। वाळ, याल। रथनृणगुल्मम् । ॐ — ^b) K₁ व्याघ्रचर्मपरिच्छदा; T G₁ १ ० M₁ १-१ 'मोक्षच्छद' — After 12, K₁ V₁ B₁ ० १-१ D₁ a₁ D₁ n₁ D₁ D₁ १ १ १ C₁ n editions 128

754* फलक परिधानश्च तथा कण्टकवस्त्रपृक् ।

[K₁ V₁ B₁ १ D₁ a₁ D₁ n₁ D₁ १ १ कलक (B₁ 'क'), B₁ वटक (for फलक) K₁ B₁ (marg) परिधान ॐ C_n फलक, भूतवगादि निषिद्धकाष्ठ वा । ॐ B₁ फलक; D₁ C_n प वटक (for कण्टक) ॐ C_n कण्टकवस्त्र शाल्व ल्यादित्त्वन् । वट्टेति पाठे, नृणमय वट । ॐ]

13 K₁ om (hapl) 13^{ab}, D₁ n₁ reads it on marg — ^a) K₁ कीटकीवसनश्च; K₁ B₁ D₁ १ १ कीटिका; D₁ कटका (for कीटका) D₁ n₁ तथा पाठ जवायाश्च, T G₁ १ ० कीटकार्पावसनश्च ॐ C_a कीट कावसन, कौशेयवस्त्र ॥ C_n पट्टसूत्रजवस्त्र । ॐ — ^b) D₁ n₁ कीटकावसनस्तथा (= 13^a), M₁ १-१ दर्मचीरीव (M₁ 'रावु')वस्त्रया — ^d) K₁ D₁ D₁ १ १ १ [ख]भिम न्येत (for 'न्यति) K₁ १ १ D₁ D₁ १ १ १ (marg as in text) बुद्धिमान् (for [ख]बु). — After 13, M₁ १-१ read 25^{ab} for the first time, repeating the same in its proper place.

14 M₁ १-१ om 14^{ab} — ^b) G₁ १ रत्नानि (for रत्नानि) — ^c) K₁ १ V₁ B₁ ० १ १ D₁ a₁ D₁ n₁ D₁ D₁ १ १ १ पुरात्रांतराशिरवम्, B₁ D₁ १ पुरात्रांत राशी च (B₁ 'चाशिरवम्) ॐ C₁ एकवस्त्र अन्तर मध्यं यथा भवति तथा योऽश्नाति, पृकाहान्तराशित्वमित्यर्थः । ॐ — ^d) K₁ १ १ १ D₁ १ १ पृकमेकात (K₁ D₁ १ 'त्र' भोजनं (K₁ १ १ 'न), D₁ १ तथैकांतरमो; D₁ (by corr)

एकमेकसमो; T G₁-१ ० M₁ १-१ एकमेकाहमो

15 ^a) D₁ काले, D₁ १ काल, G₁ कालाश्च (for कालश्च) K₁ B₁ चतुर्याष्टककालश्च — ^b) D₁ १ काल- कम्, G₁ कालक (for कालिक) — ^c) D₁ १ -भोजन — ^d) K₁ D₁ १ तथा सप्ताहभोजन (K₁ 'ना), D₁ १ तथा चाष्टाह (D₁ एम)भोजन

16 ^a) D₁ १ G₁ सप्तरात्र ॐ C_n दशाहारो, दशा हाहार । एको हाकारो लुप्त । दशाहेन आहारो यस्येत्यर्थः । ॐ — ^b) K₁ V₁ B₁ ० १-१ D₁ a₁ D₁ n₁ D₁ D₁ १ १ द्वादशाहिकभोजन; D₁ १ 'हिक एव च — After 16^{ab}, K₁ reads 17^c K₁ १ G₁ om (hapl) 16^{cd} D₁ १ om (hapl) 16^e-17^b T₁ G₁ om 16^e-24^d — ^d) D₁ फलहारस्, T₁ G₁ M₁ १-१ जला (for फला)

17 D₁ १ om 17^{ab}, T₁ G₁ om 17 (for both, cf v l 16) — ^a) G₁ वात (for वायु) K₁ D₁ १ मक्षश्च, B₁ D₁ a विण्याकी (for विण्याक) — ^b) K₁ गोमयादत (sic), K₁ योदनम्, T₁ 'यादाद, G₁ 'यादय, G₁ 'यादान; G₁ याहार (for 'यादन) K₁ B₁ ० १-१ D₁ a₁ D₁ n₁ D₁ D₁ १ १ १ दधिगोमय (K₁ 'पम)भोजन, V₁ दधिगोमयाद् एव च (hypermetric), M₁ १-१ गोमय दारुपेण — D₁ om (hapl) 17^{cd} K₁ reads 17^e after 16^{ab} — ^c) M₁ -भोजन (for 'नश्च) — ^d) K₁ १ १ शाकपुष्पाद (K₁ 'क), K₁ शाक पुष्पाद; B₁ १ D₁ a₁ D₁ १ G₁ काशपुष्पाद (for शाक)

18 T₁ G₁ om 18 (of v l 16) G₁ cm (hapl) 18-20 V₁ reads 18 on marg — ^a) K₁ १ १ B₁ D₁ १ शैवाल K₁ भोजनाश्च, M₁ -भोजनं — ^b) K₁ D₁ D₁ १ वर्तयेत् (for यन्) ॐ C_n प आचामेन, मक्तमण्डेन (Amara 2 9 49) । ॐ — ^c) K₁ १ १ D₁ a₁ शीलपर्णेश्च; T₁ G₁ १ M₁ जीर्ण (for शीर्ण) — ^d) K₁ प्रकीर्ण, M₁ १-१ प्रशीर्ण (for प्रकीर्ण) D₁ १ भोजनै.

विविधानि च कृच्छ्राणि सेवते सुखकाङ्क्षया ।
चान्द्रायणानि विधिवच्छिद्धानि विविधानि च ॥ १९
चातुराश्रम्यपन्थानमाश्रयत्याश्रमानपि ।
उपासीनश्च पापण्डान्गुहाः शैलास्तथैव च ॥ २०
विविक्ताश्च शिलाछायास्तथा प्रसवगानि च ।
विविधानि च जप्यानि विविधानि व्रतानि च ॥ २१
नियमान्सुविचित्रांश्च विविधानि तपांसि च ।

यज्ञांश्च विविधाकारान्विधींश्च विविधांस्तथा ॥ २२
वणिकपथं द्विजक्षत्रं वैश्यशूद्रं तथैव च ।
दानं च विविधाकारं दीनान्धकृपणेष्वपि ॥ २३
अभिमन्यत्यसंवेधात्तथैव त्रिविधान्गुणान् ।
सत्त्वं रजस्तमश्चैव धर्माधौ काम एव च ।
प्रकृत्यात्मानमेवात्मा एवं प्रविभजत्युत ॥ २४
स्वधाकारवपङ्करोः स्वाहाकारनमस्क्रियाः ।

19 T₁ G₈ om 19 (cf. v l 16) G₁ om 19 (cf. v l 18) —^a) D₁ corrupt D₁ विचित्राणि (for च कृच्छ्राणि) —^b) D₂ D₈ मेवते K₆ V₁ Bo c-2 D₂ as D₁ n₁ D₈ D₂ s s T₁ मिद्धि (T₂ फल) कांक्षया (for सुख) —^c) K₂ चद्रादणानि —^d) C₂ G₈ लिद्धानि, आश्रमलिद्धानि कपायधारणादीनि । C₂

20 T₁ G₈ om 20 (cf. v l 16) G₁ om 20 (cf. v l 18) —^a) K₂ 4 G₈ चतुराश्रम (K₂ 'म्य' पथानम् —^b) D₁ 1 आश्रयेत (for 'यति) K₁ 6 1 D₁ 9 G₂ आश्रयानपि (K₁ 'णि च, K₂ 'ण्यपि), K₂ 4 'माश्रया, D₂ as 'मादापि, D₁ n₁ D₈ D₂ s s अपथानमपि, T₂ G₂ आश्रमाणि च (for 'नपि) —^c) D₁ 1 उपासते (for 'सीनम्) K₁ 2 पापादान्, T₂ G₂ 2 पापाणान् (for पापण्डान्) K₆ V₁ Bo c-2 D₂ as D₁ n₁ D₂ D₂ s s उपाश्रमानप्यपरान्, D₁ 1 युपपातक* परान् (sic) C₂ C₂ (reading उपाश्रमान्). पाश्रुपतपाश्रवरात्रायुक्तदीक्षायोगान् । C₂ —^d) K₁ D₁ 9 गुहाशैलात्, D₁ 1 G₂ M₁ गुहाशैलात् (for गुहा शैलात्) K₂ शैलात्, K₄ शैलात् (for शैलात्) K₆ V₁ Bo c-2 D₂ as D₁ n₁ D₈ D₂ s s पापदान्विविधान (K₆ 'न्य) पि

21 T₁ G₈ om 21 (cf. v l 16) —^a) K₁ D₁ शिलाछायात्; G₁ 'त्यायात् (for 'आयात्) —^b) K₁ 6 1 V₁ B₈ D₂ 4 s s प्रसवगानि (for प्रसव) — After 21^b, K₆ Bo c-2 D₂ as D₁ n₁ D₈ D₂ s s 1 s 1 s 1 s

755* गुलिनानि विविचानि विविक्तानि वनानि च ।
देवस्थानानि दुपयानि विविक्तानि मरालि च ।
विविक्ताश्चापि शैलानां गुहा गृहनिभोपमा ।

[D₂ om lines 1-2 — (L 1) D₁ 1 विचित्राणि (for the first विविक्तानि) B₈ om (hapl) the second विविक्तानि — (L 3) B₈ (marg) विविधाश्चैव (for 'काश्चापि) K₆ D₂ 4 गुहा (for गुहा) C₂ C₂ गृहेषु ये निमा, नितरां मान्त्रि वे, दिव्यगृहोपमा इत्यर्थे । C₂]

— V₁ reads 21^{cd} on marg —^a) D₂ as D₁ n₁ D₈ D₂ s s M₁ s s विविक्तानि (for 'धानि) —^d) K₆ Bo c-2 D₂ as D₁ n₁ D₈ D₂ s s G₂ व्रतानि विविधानि (by transp)

22 T₁ G₈ om 22 (cf. v l 16) —^a) K₆ V₁ B₈ 1 9 D₂ as D₁ n₁ D₈ D₂ s s विविधांश्चापि; K₁ D₁ 6 1 9 च विचित्रांश्च; Bo विपयांश्चापि, B₈ (marg) विविधांश्चैव (for सुविचित्रांश्च) —^b) V₁ तपांसि विविधान्यपि. —^c) T₂ यज्ञांश्च विविधान्कृत्स्नात्, G₁ यज्ञांश्च विविधाकारान् —^d) K₁ D₁ विधींश्च, T₂ G₁ 2 विकीर्षन् (for विधींश्च) D₂ as D₁ M₁ विविधात् B₈ (marg as in text) अपि (for तथा) V₁ B₈ विविधाश्च विधींस्तथा

23 T₁ G₈ om. 23 (cf. v l 16) —^a) K₆ 1 Bo 1-9 M₁ 2 6 द्विजक्षत्रं; D₂ D₁ n₁ D₈ 1 द्विजक्षत्रं, T₂ G₂ द्विजक्षत्र- (for 'क्षत्र) —^b) K₁ D₁ 9 वैश्यशूद्रौ, D₁ n₁ G₂ 'शूद्रात्, D₈ D₂ s s 'शूद्रात्, D₁ 1 T₂ G₁ s M₅ वैश्यं शूद्र —^c) K₂ D₂ G₁ विविधाकारं (G₁ 'रान्) —^d) K₆ V₁ Bo c-2 D₂ as D₁ n₁ D₈ D₂ s s कृपणादिषु; T₂ G₂ 'णेषु च (for 'णेष्वपि)

24 T₁ G₈ om. 24^{abcd} (cf. v l 16) —^a) K₁ 1 अभिमन्यम्य, K₁ 'त'सरोधात्, D₂ 'त सरोधात् —^b) Bo तत्र (for तथा) D₁ त्रिगुणान् (for त्रिविधान्). —^d) K₁ D₁ 9 M₅ काममेव (for काम एव) — T G₂ 2 c read 24^{cd} after 26 —^c) K₁ 2 4 प्रकृत्यामेव चात्मानं; G₂ 'त्मान एवात्मा —^d) D₁ 1 G₂ प्रविभजत्युत

25 ^a) K₁ 2 V₁ स्वाहाकार (for स्वधा) K₁ 2 वपङ्करो; D₁ 'कार', T G₁ s s 'कारान् (for 'कारौ). —^b) K₁ 2 स्वधाकार; T G₁ 2 6 स्वाहाकारान् (for 'कार) K₆ 1 V₁ Bo D₁ D₂ D₂ s s s G₈ -नमस्क्रिया, Bo 1 9 D₂ as 'स्क्रिये, D₁ 'स्क्रुतान्; T₁ G₁ 6 'स्क्रियां

याजनाध्यापनं दानं तथैवाहुः प्रतिग्रहम् ।
यजनाध्ययने चैव यच्चान्यदपि किञ्चन ॥ २५
जन्ममृत्युविवादे च तथा विशसनेऽपि च ।
शुभाशुभमयं सर्वमेतदाहुः क्रियापथम् ॥ २६
प्रकृतिः कुरुते देवी महाप्रलयमेव च ।
दिवसान्ते गुणानेतानभ्येत्यैकोवतिष्ठति ॥ २७

रश्मिजालमिवादित्यस्तत्कालेन नियच्छति ।
एवमेपोऽसकृत्सर्वं क्रीडार्थमभिमन्यते ॥ २८
आत्मरूपगुणानेतान्विविधान्हृदयप्रियान् ।
एवमेव विकुर्वाणः सर्गप्रलयकर्मणी ॥ २९
क्रियाक्रियापथे रक्तस्त्रिगुणस्त्रिगुणातिगः ।
क्रियाक्रियापथोपेतस्तथा तदिति मन्यते ॥ ३०

C 12. 11295
B. 12. 304[3] 34
K 12. 209 34

(for 'स्क्रिया' —^c) D₁ om from याजना up to मृत्यु (in 26^a) K₁ 2 4 G₂ M₁ या (K₂ य) जनाध्यापने, K₆ B₆ 1 D_{as} 24 य (K₆ या) जनाध्ययने, V₁ T G₃ 6 यजनाध्ययन, D₅ 1 G₁ यजनाध्यापन —^d) T₂ G₆ [जा]र्हः; G₁ हि (for [जा]हु) D_{as} प्रदक्षिर्णं (for प्रतिग्रहम्) — M₁ 5-1 read 25^a for the first time after 13 —^c) K₁ 6 D_{as} D₅₂ D₅ 1 याजनाध्ययने; V₁ B₅ 1 D_{n1} T G₁ 8 6 M₁ 5-1 (last four first time) या (D_{n1} G₁ य) जनाध्यापने — 25^a-26^a is damaged in B₁ —^f) K₁ 2 तथा (for यच्च) K₆ किञ्च न G₂ यथादपि क्यचन (sic), M₁ 5-1 (all first time) यच्चान्यदुपजीवति

26 D₁ om up to मृत्यु (of v 1 25) 26^{ab} is damaged in B₁ T G₁ 8 6 transp 26^{ab} and 26^{cd} —^a) B₆ 8 (marg) D_{as} 24 -विवादे, D₅ 1 G₂ M₁ 5-1 -विवादे (for -विवादे) —^b) छ C_n विशसने, सग्रामे । छ —^c) G₁ शुभाशुभमिदं, M₁ 5-1 'मत्तं (for 'मय) K₁ सर्वं (for सर्वम्) —^d) K₁ 2 एतम् (for एतद्) T G₁ 8 6 क्रियाफल (for 'पथम्) — After 26, T G₁ 8 6 read 24^f

27 ^a) T G₁-2 6 प्रकृतौ (G₂ ति) K₄ corrupt, D₅ 1 6 देवी, T₁ G₆ देहे, T₂ G₆ देहो, G₁ देवो (for देवी) —^b) K₆ 1 V₁ B₆ 5-9 D_{as} 24 D_{n1} 24 D₅₁ D₂ 8 8 मर्वं, D₃₂ D₅ 1 भयं, T G₁ 8 6 महत् (for महा-) D₁ 6 प्रलय (for -प्रलयम्) —^d) K₁ corrupt, K₂ अध्येत्यैकेव तिष्ठति, K₆ B₆ D₅ 1 अध्येत्यैकोवतिष्ठते; K₁ 'स्यैकेवतिष्ठते, D_{as} 'स्यैको न तिष्ठते; D₅ 9 अध्येत्यैके (D₆ म्येस्यैके) वतिष्ठति; T G₁ 8 6 M₁ आतुर्यैको (G₃ 6 स्यैको, M₁ 'स्यैका) वतिष्ठते (M₁ 'ति), G₂ अध्येत्यैकावतिष्ठते, M₁ 8 6 'स्यैकावतिष्ठति

28 B₁ om. (1 hapl) 28^{ab} —^b) K₆ तत्काले, V₁ B₆ 8 8 6 D_{as} 24 D_{n1} 24 D₅ D₂ 8 8 G₂ M₁ 5-1 तत्काले (for तत्कालेन) — D_{as} om 28^{cd} —^c) K₆ G₂ एषा; T₁ G₁ 8 6 M₁ 5-1 एव (for एषो) K₄ B₆ D_{n1} 24 D₅ D₂ 8 8 पूर्व, K₁ D₅ 5. 1 9 कुरुत्स;

G₁ सर्वान् (for सर्वं) —^d) T₂ G₂ M₁ 5-1 क्रियार्थम् (for क्रीडार्थम्) K₁ D₅ 9 अभिराम्यते, D_{n1} हृति मन्यते (for अभिम^a)

29 ^a) K₆ T₂ M₁ आत्मा रूप, D_{as} दिवसति (for आत्मरूप) —^c) G₆ एष (for एषम्) K₁ 2 एते, K₄ 6 V₁ B₆-9 D_{as} 24 D_{n1} 24 D₅ D₂ 8 8 एतां, K₇ B₆ D₄ 9 T G₁ 6 एषो, D₅ 1 एतैर् (for एव) K₁ 2 4 D_{n1} विकुर्वाणः; V₁ B₅ 8 'र्वाण, B₁ (marg) 'र्वाणान् —^d) B₆ सर्ग (for सर्गं) K₄ 'कर्मणे, K₆ V₁ B₆ 5-9 D_{n1} D₅ (before corr) धर्मिणी, D_{n4} D₅ D₂ 8 (by corr) 8 धर्मिणी (D_{n4} 'णी; D₈ 'ण); D_{as} 24 D₅ 1 कर्मणा, T G₁ 8 6 M₅-1 'णि (for 'णी)

30 G₂ reads 30^{ab} twice —^a) K₆ B₆ 5-9 D_{as} 24 D_{n1} 24 D₅ D₂ 8 8 क्रिया क्रिया (for क्रियाक्रिया). G₂ (first time) फले, G₂ (second time) पथो (for -पथे) K₂ 4 रक्तस्, K₆ B₆ 1 D_{as} 24 रक्तं, B₆ (marg) रक्त; D_{n1} कर्म, G₂ (second time) [उ] पेतस्, M₅ युक्तस् (for रक्तस्) —^b) K₂ D_{n1} D₂ G₂ (first time) त्रिगुणास्, K₆ V₁ B₁ 8 D_{as} 24 D_{as} D₈ 'णास्, D_{n1} 'णा (for 'णस्) K₆ V₁ B₆ 5-9 D_{as} D_{n1} 24 D₅ D₂ 8 8 त्रिगुणाधिप (B₆ 'प), D_{as} 'धिका, T₁ G₁ 8 6 'धिक; T₂ 'गति (for 'तिग) —^c) K₄ 6 V₁ B₆ 5-9 D_{as} 24 D_{n1} 24 D₅ D₂ 8 8 क्रिया (for the first क्रिया) K₁ 2 4 पयोपेत, K₆ पयोपेतस् (for पयोपेतस्) —^d) K₂ [अ]मन्यते T G₃ 6 तदा तमभिमन्यते, G₁ 2 M₁ तदा (M₁ 'था) तदभि — After 30, K₁ 2 4 6 1 V₁ B₆ 5-9 D_{as} 24 D_{n1} 24 D₅ D₂-5 1-9 editions 128

756* प्रकृत्या सर्वमेवेद जगदन्धीकृतं विभो ।
रजसा तमसा चैव व्याप्त सर्वमनेकधा ।

[(L 1) K₁ 2 4 [प]तज् (for [र]द). K₁ अन्धीकृत, D₅ वंची (for अन्धी) K₆ D₅ 1 प्रभो; B₁ विभो: (for विभो). — (L 2) K₆ प्राप्त (for व्याप्त). K₂ अनेकदा (for 'कथा).]

एवं द्वंद्वान्यथैतानि वर्तन्ते मम नित्यशः ।
 ममैवैतानि जायन्ते बाधन्ते तानि मामिति ॥ ३१
 निस्तर्तव्यान्यथैतानि सर्वाणीति नराधिप ।
 मन्यतेऽयं ह्यबुद्धित्वाच्चैव सुकृतान्यपि ॥ ३२
 भोक्तव्यानि मयैतानि देवलोकगतेन वै ।
 इहैव चैनं भोक्ष्यामि शुभाशुभफलोदयम् ॥ ३३
 सुखमेव च कर्तव्यं सकृत्कृत्वा सुखं मम ।

यावदन्तं च मे सौरुषं जात्यां जात्यां भविष्यति ॥३४
 भविष्यति च मे दुःखं कृतेनेहाप्यनन्तकम् ।
 महद्दुःखं हि मानुष्यं निरये चापि मज्जनम् ॥ ३५
 निरयाच्चापि मानुष्यं कालेनैष्याम्यहं पुनः ।
 मनुष्यत्वाच्च देवत्वं देवत्वात्पौरुषं पुनः ।
 मनुष्यत्वाच्च निरयं पर्यायेणोपगच्छति ॥ ३६
 य एवं वेत्ति वै नित्यं निरात्मात्मगुणैर्वृतः ।

31 ^a) T₁ G₁₋₂ ० M₁ १-१ मम; T₂ मह (for एव)
 K₀ B₀ १ १ (marg) ० D₀₁ D₀ १ अतीतानि (for अथै*)
 — G₁ om (hapl) 31^b-32^a — ^b) T₁ G₀ ० वर्तते
 T G₀ ० M₁ १ ० मयि (for मम) K₀ B₀ D₀ १ G₂
 सम (G₂ मम) वर्तति नित्यशः; V₁ B₀ १-० D₀₁ a₁ D₀₁
 n₄ D₀ D₀ १ १ समा (V₁ B₀ *म) वर्तति नि* — T G₀ ०
 om 31^{a2} — ^c) K₁ समैवैतानि; K₂ ० B₀ ममैव तानि;
 K₇ समैवैतानि; D₀ मम वै तानि; D₀ १ ममैतानि च;
 D₀ मम चैतानि (for ममैवैतानि) V₁ om from यन्ते
 up to सेवनाद् (in 12 293 11^d) K₀ जायत, K₇
 D₀ जायते (for जायन्ते) — ^d) K₁ १ B₀ D₀₁ n₄
 D₀ D₀ १ १ १ धावते, B₁ वायते (sic), D₀₁ lacuna,
 G₂ बाधान्ये (sic) (for बाधन्ते) K₁ १ १ १ अपि (for
 हति) K₀ D₀ १ धावत्येतानि मामपि (K₀ *मिति)

32 V₁ om. 32, G₁ om 32^a (for both, of v 1
 31) — ^a) K₁ निस्तर्तव्यानि, D₀₁ a₁ निव*; G₀
 निवर्तमानि (for निस्तर्तव्यानि) T₂ [अ]धीतानि (for
 [अ]थै*) K₂ १ विस्तीर्णवान्यथैतानि — ^b) G₀ सर्वाणि
 च (for *णीति) — ^c) K₀ D₀₁ मन्यते, B₀ (marg)
 D₇ T G₁₋₂ ० M₁ १-१ मन्यति Instead of ह्यबुद्धित्वा
 च्चैव सु, D₀₁ reads 34^a, repeating the same in its
 proper place K₇ B₀ १ D₀₁ a₁ D₀₁ D₀ १ १ १ १
 M₁ १-१ ह्य (K₇ D₀ १ १ अ) बुद्धत्वात्

33 V₁ om 33 (of v 1 31) — ^a) D₀₁
 **व्यानि; D₇ मोक्षव्यानि (for भोक्त*) K₀ तथैतानि
 (for मयै*). — ^b) D₇ G₀ चैव; G₂ चैतद्; M₀
 चैव (for चैन) — ^d) D₀ -फलोदये

34 V₁ om 34 (of v 1 31) For the first
 occurrence of 34^a in D₀₁, of v 1 32 — ^a) D₇ T G₁
 १ १ M₁ १-१ पुण्यम् (for सुखम्) D₀₁ D₀ एव* (for एव)
 K₀ B₀ १ १ १ D₀₁ a₁ D₀₁ n₄ (both times) D₀ D₀
 १ १ G₂ तु (for च) — ^b) B₀ (orig.) महकृत्वा; B₀
 (marg) सुकृ*; D₇ यकृत्वा च; T G₁ १ १ तकृत्वा सु;

M₁ १-१ तकृत्वा च (for सकृत्कृत्वा) D₀ सम (for
 मम) G₂ नाकृत्वा सुखमेधते. — After 34^a, K₇
 D₀ १ ins

757* सुखार्थी च लजेदुख सुखदुःखविपर्ययम् ।

[K₇ लयन्ते (for च लजेद्)]

— ^a) D₀ यच्छेद् (for यावद्) K₀ अते च, K₇ D₀ १
 अतस्य, D₀₁ दत्त च, T₁ G₁ १ ० दानस्य, T₂ भातस्य
 (for -अन्त च) K₁ १ १ वै (for मे) — ^d) K₂ जात्या
 जात्य, D₀₁ जात्या **, T₁ G₁ १ जात्या (G₁ *त्या) मम
 (for जात्यां जात्यां).

35 V₁ om 35 (of v 1 31) — ^a) K₇ B₀ १ १
 (marg) D₀₁ a₁ D₀ न (for च) D₀ दुःखे (for
 दुःख) — ^b) K₁ १ १ G₁ [अ]नन्तर (for [अ]नन्तकम्)
 D₀ कृते मे चाप्यनन्तक — ^c) K₀ B₀ १ १ D₀₁ a₁ D₀
 D₀ सुखदुःखे (D₀₁ *खं); B₀ (marg) सुखे दुःखे; G₂
 M₁ १-१ मम दुःख (for महदुःख) B₀ (marg a₁ in text)
 G₁ १ च (for हि) G₂ मनुष्यं, M₁ १-१ मानुष्ये
 — K₁ om 35^d-36^a D₀₁ om (hapl) 35^d-36^a

36 V₁ om 36 (of v 1 31) K₁ om 36^{a2},
 D₀₁ om 36^a (for both, of v 1 35) — ^a) K₂ १
 निरयश्च (for *याच्) — ^b) K₂ १ कालेनेहामि (sic),
 B₁ D₀ १ T G₂ १ काले नेष्यामि, G₁ कालयेष्यामि (sic),
 G₀ काले नेच्छामि (for कालेनेष्यामि) — ^c) K₂ D₇
 T G₁ १ मानुष्य (G₁ *प) स्वाच् — K₇ D₀ १ om 36^a
 — ^d) K₁ M₁ देवत्वात् (for *त्वात्). D₀ मानुष (for
 पौरुष) — ^e) K₁ १ १ G₀ मानुष्यत्वाच् (K₁ *श);
 D₀ १ T G₁ १ मानुषत्वाच् — ^f) K₂ पर्येन (sic),
 K₀ पर्यायेन, D₀₁ पर्ययेण (for पर्यां). K₇ D₀ १ [ए]व
 गच्छति; D₀ [अ]भिग* (for [उ]पग*). — After 36,
 K₇ D₀ १ ins

758* एवं पर्यायशो दुःखं पुनरेष्याम्यहं सुखम् ।

37 V₁ om. 37 (of v. 1 31). — ^a) K₁ १ T₁

तेन देवमनुष्येषु निरये चोपपद्यते ॥ ३७
 ममत्वेनावृत्तो नित्यं तत्रैव परिवर्तते ।
 सर्गकोटिसहस्राणि मरणान्तासु मूर्तिषु ॥ ३८
 य एवं कुरुते कर्म शुभाशुभफलात्मकम् ।
 स एव फलमश्नाति त्रिषु लोकेषु मूर्तिमान् ॥ ३९
 प्रकृतिः कुरुते कर्म शुभाशुभफलात्मकम् ।
 प्रकृतिश्च तदश्नाति त्रिषु लोकेषु कामगा ॥ ४०
 तिर्यग्योर्ना मनुष्यत्वे देवलोके तथैव च ।

त्रीणि स्थानानि चैतानि जानीयात्प्राकृतानि ह ॥ ४१
 अलिङ्गां प्रकृतिं त्वाहुर्लिङ्गैरनुमिमीमहे ।
 तथैव पौरुषं लिङ्गमनुमानाद्वि पश्यति ॥ ४२
 स लिङ्गान्तरमासाद्य प्राकृतं लिङ्गमत्रणम् ।
 त्रणद्वाराण्यधिष्ठाय कर्माण्यात्मनि मन्वते ॥ ४३
 श्रोत्रादीनि तु सर्वाणि पञ्च कर्मेन्द्रियाणि च ।
 वागादीनि प्रवर्तन्ते गुणेष्वेव गुणैः सह ।
 अहमेतानि वै कुर्वन्ममैतानीन्द्रियाणि च ॥ ४४

C 12 11312
 B 12 304(3) 50
 K 12 309 50

G₁ ० उदेव, K₂ ये देव, K₁ य एव, D₁ यदेव,
 T₁ G₂ यदेव (for य एव) K₁ Bo ०-१ Das at Dn₁
 n₁ D₂ D₃ १ १ G₂ निये वै (hv transp) —^a) G₁
 नरामा (for निरामा) G₂ न गुणैः; C₁ (६। ११
 रजप्रभृत्यामोषघातकं) Cn (gloss चेतनप्रमत्तवसुयुतं)
 [आ]मगुणैः (as in text) D₁ T₁ G₂ M₁ वृत् (for
 वृत्) ॐ Cn निरामा, निम्बस्वधिशदाभासविशिष्टो देहे-
 न्द्रियादिसवात् ॥ C₂ निर्गत आत्मा नियामको यस्य स
 निरामा । ॐ —^a) D₂ न च (for तेन) —^d) K₁
 D₂ १ ० निरय (for निरये) K₁ D₁ ० न, D₂ वा
 (for च)

38 V₁ om 38 (cf v l 31) —^a) K₁ Das at
 ममत्त्वं न (for 'रवेन) —^b) D₂ तत्रैव प्रतिपद्यते —^c)
 K₁ १ १ १ D₂ ० सर्गकोटौ Ke om टिम-स्राणि —^d)
 K₁ मरणान्तसु, Ke मरणान्तसु (for मरणान्तसु) T
 G₁ १ ० M₁ १-१ योनिसु (for मूर्तिषु)

39 V₁ om 39 (cf v l 31) —^a) K₁ १ एव
 (for एव) —^b) D₂ फलात्मिक —D₁ om (hapl)
 39^a-40^b —^c) B₁ Dn₁ n₁ D₂ १ १ T₁ M₁ १ १
 एव (for एव) K₁ आश्रित्य; Das at Dn₁ n₁ D₂
 D₃ १ १ १ आप्नोति (for अश्नाति) —^d) G₂ om
 (hapl) लोकेषु D₂ om (hapl) from मूर्ति up to
 लोकेषु in (40^f)

40 V₁ om 40 (cf v l 31) D₂ om up to मूर्ति;
 D₁ om 40^{ab} (for both, cf v l 39) K₁ T₁ om
 (hapl) 40^{ab} —^a) K₂ १ प्रकृते (for प्रकृति) D₂
 पुरुषे; D₂ क्रियते (for कुरुते) G₁ कर्म (for कर्म)
 —^b) K₂ १ कर्मात्मक (for कर्मात्मकम्). —^c) K₁ स
 प्रकृतिश्च (hypermetrio) G₁ तदाश्नाति; M₁ १-१ तथा
 (for तद्) —^d) K₁ मूर्तिमान्; D₁ १ १ G₂ कामगं
 (D₁ 'ग'); G₁ कामगां (for कामगा)

41 41^{ab} = 12. 293 2^{ad}. V₁ om. 41 (cf v l

31) —^a) K₀ B₂ ० १ Das at Dn₁ n₁ D₂ D₃ १
 १ १ G₂ M₁ १-१ योनि, K₁ D₁ योनिर, D₂ योनि
 (for योनी) K₁ Das Dn₁ D₂ १ १ G₂ मनुष्यत्वे, Das
 मनुष्येषु (for मनुष्यत्वे) —^b) G₀ वा (for च)
 —^c) K₁ प्रकृतानि, K₂ प्रकृत्यानि (for प्राकृतानि).
 K₁ १ B₂ हि, B₂ D₁ T₂ G₂ ० च, D₂ तु (for ह)

42 V₁ om 42 (of v l 31) G₁ om 42^a-43^b
 —^a) G₂ अलिङ्गा (for अलिङ्गां) K₁ १ १ B₂ (marg
 as in text) D₂ प्राहुर; D₂ T G₂ १ ० M₁ १-१
 चाहुर (for एवाहुर) D₂ १ अलिङ्गाप्रकृतिस्त्वानु ॐ Cn
 अलिङ्गा, नित्यानुमेया, न तु बाह्यैकदाचित्प्रत्यक्षाम् ॥ Cp
 अलिङ्गा, व्यक्तधर्मरहिताम् ॥ C₂ प्रत्यक्षेण नोपलभामहे अत
 आह अलिङ्गामिति ॥ C₃ अलिङ्गा, अतीन्द्रियत्वात् दृश्य-
 विद्वाहुरित्याम् । ॐ —^b) B₂ अनुमानयते (for 'महे)
 K₁ D₁ १ ० लिङ्गैरेवानुमोयते —Das om from 42^a
 up to the end of this adhy —^c) K₀ पुरुष (for
 पौरुष) ॐ C₂ पौरुष, जीवस्यान्धि, अन्वातच्छास्य
 लिङ्गम् । ॐ —^d) K₀ Bo ० १ ० Das Dn₁ n₁ D₂
 D₃ १ १ १ G₂ M₁ १-१ मन्वते; D₂ लक्ष्यते; D₁ T G₂ ०
 मन्वते (for पश्यति)

43 V₁ om 43 (cf v l 31) Das om 43,
 G₁ om 43^{ab} (for both, cf v l 42) —^a) ॐ Cn
 लिङ्गान्तर, पुयंष्टरम् । ॐ —^b) K₂ G₀ प्रकृत, G₂
 प्रकृति (for प्राकृत) K₁ D₁ ० M₁ १-१ अक्षण —^c)
 K₂ D₂ T₁ G₂ ० प्राणद्वाराणि (for त्रण^a) K₁ G₁
 त्रणद्वारान्यधिष्ठाय —^d) K₁ १ १ १ Bo ०-१ Das Dn₁
 n₁ D₂ D₃ १ १ १ G₂ कर्माणात्मनि (for कर्माणा^a) D₁ T
 G₁ १ ० M₁ १-१ पश्यति (for मन्वते).

44 V₁ Das om 44 (of v l 31, 42) —^a)
 K₁ १ १ D₁ १ १ च (for तु) —^b) K₀ Bo ०-१ Dn₁ n₁
 D₂ D₃ १ १ १ G₂ [म]थ (for च) —D₂ om (hapl)
 44^{cd} —^d) Das युगेषु (for गुणेषु) K₁ १ M₁ १-१

C. 12. 11318
B. 12 304(3).50
K 12 309 50

निरिन्द्रियोऽभिमन्येत व्रणवानसि निर्व्रणः ।

अलिङ्गो लिङ्गमात्मानमकालः कालमात्मनः ॥ ४५

असत्त्वं सत्त्वमात्मानमतत्त्वं तत्त्वमात्मनः ।

अमृत्युर्मृत्युमात्मानमचरश्चरमात्मनः ॥ ४६

अक्षेत्रः क्षेत्रमात्मानमसर्गः सर्गमात्मनः ।

अतपास्तप आत्मानमगतिर्गतिमात्मनः ॥ ४७

अभवो भवमात्मानमभयो भयमात्मनः ।

अक्षरः क्षरमात्मानमबुद्धिस्त्वभिमन्यते ॥ ४८

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि द्विनवत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २९२ ॥

[क]य, Ks Bo 6-9 Da4 Dn1 D2 8 8 [ह]ह, Dn1 [ह]व (for [ए]व) —^a) K2 4 अप्रमेवानि (sic) (for अह^a) K7 D4 9 कुर्वे; Dn1 n4 Ds D2 8 8 सर्व, M1 1 कर्म; Ms 6 कुर्मि (for कुर्वन्) —^a) K4 समेतानि; Dn1 n4 Ds2 D2 8 8 मरुधे^a, Ds1 मयैतान् (for समैतानि) Ks 1 Bs 8 (marg as in text) Dn1 n4 Ds D2-4 8 8 T2 ह; B1 [क]पि; M1 6-7 तु (for च)

45 V1 Das om 45 (of v l 31, 42) —^a) K4 निराद्रियो Ks [s]सि मन्येत, K7 Bo. 6-9 Da4 Dn1 n4 Ds D2-5 8 9 हि मन्येत (for ऽभिम^a) —^b) Ds1 ब्रह्मणवान् (hypermetric), G2 प्राणवान् (for व्रण^a) K1 निव्रण; Ds2 नवण, G2 निर्घृण (for निव्रण) —^c) ❀ Cu अलिङ्ग, लिङ्गादन्य । ❀ — G2 om (hapl) 45^d-48^e —^d) T1 अकाल (for अकाल) K7 Bs (marg as in text) D4 9 अगतिर्गतिमात्मनः; Ds अनुद्विमोभिमन्यते

46 V1 Das G2 om 46 (of v l 31, 42, 45). K1 G1 om (hapl) 46^a-48^b —^a) B7-9 Da1 T1 (by oorr) 2 Gs 6 M1 असत्त्वं, T1 (before corr) अतत्त्वम् (for असत्त्वं). T1 (before oorr) तत्त्वम् (for सत्त्वम्) K2 असत्त्वास्तत्त्वमात्मानम्; Ds अतस्त्वास्तत्त्वं, D7 अभवो भव आत्मानम् — Ds1 reads 46^b-47^e twice —^b) Ks Bs 9 Da4 T Gs 6 अतत्त्वम्; M1 6-7 'द्यस (for अतत्त्व) M1 तथ्यम् (for तत्त्वम्) K2 असर्गो सर्गमात्मनः, K7 Bs D2 1 9 अभयोभय^a, Ds असृत्यु** मात्मन — K2 4 Ds om (hapl) 46^a-47^b Bs om (hapl) 46^e —^c) Ks मृत्युर (for मृत्युम्) —^d) Da4 आत्मानश्चरमात्मनः, D1 T G2 6 M1 6-7 Cs (gloss) तम, ग्लानिम् अतम (Cs 'मा)तम आत्मन

47 For the repetition in Ds1, of v l 46 V1 Das G2 om 47 (of v l 31, 42, 45) K1 G1 om 47 (of v l 46) K2 4 Ds om 47^a (cf v l 46) —^a) Ds अक्षेत्र; Ds अक्षेत्र (for अक्षेत्र) —^b) Ds असर्ग (for असर्ग^a). —^c) K7 D4 1, 9 अतप (for 'पात्) K7 Bo तपम् (for तप). Ds

अतत्त्वास्तत्त्वमात्मानम् —^a) K2 अत्रयोत्रयमात्मनः; K1 D4 9 अकाल काल^a; Ds अतपास्तपमात्मन, T2 अम तिर्मति^a

48 V1 Das om 48 (of v l 31, 42). K1 G1 om 48^a (cf v l 46) G2 om 48^b (of v l 45) K2 4 7 D7 9 om (hapl) 48^a —^a) Ks अभावा; D4 T1 Gs अभावो (for अभवो) T1 Gs भावम् (for भवम्) Da1 आत्मान (for 'नम्) D4 अकाल काल-मात्मानम् —^b) Bs (marg as in text) Ds अतत्त्वस्त्वमात्मन — After 48^a, D7 T G1 8 6 M1 5 7 Kumbh ed (G1, after 45^e) ins

759* अकर्ता कर्तुं चारमानमवीजो बीजमात्मन ।

[D7 कर्तृतात्मानम्, M1 5 7 चैव कर्तृत्वम् (for कर्तृ चत्मानम्) D7 बीज आत्मन (for बीजमा^a) T1 बीजो बीजमिवात्मन (for the post half).]

—^a) B7 अक्षर (for अक्षर^a) Da1 आत्मान. Ds अतत्त्वस्त्वमात्मानम्, G1 अक्षर रक्ष^a. —^d) K1 2 4 अभिमन्यते (for त्वभि^a) Ds अक्षर क्षरमात्मन, D7 अबुद्धि स्त्वभिमन्यते; M1 6-7 अबुद्धिस्त्विति म^a

Colophon om in V1 Das, S1 Ds missing Ks 5 B1-5 Da1 a2 Dn2 n4 D1 G1 6 M1-4 absent — Sub parvan K1 2 4 6 7 Bo 6-9 Da1 Dn1 n4 Ds D2 4 5 7 8 T G1-3 6 M1 5-7 मोक्षधर्म — Adhy name^a K1 Ds करालजनकसवाद^a; K2 4 6 Bs-9 Da1 Dn1 n4 Ds2 वसिष्ठकरालजनकसवाद^a, K7 D4 9 करालजनकवसिष्ठ (D4 om वसिष्ठ)सवादे अनित्यतोपदेश^a; Bo D2 8 G2 वसिष्ठकरालसवाद, Ds1 वसिष्ठकरालर्णा (sic), Ds 1 वसिष्ठकरालजनकसवादे अनित्यतोपदेश^a; T1 बुद्धिलक्षण; G1 6 करालजनकवसिष्ठसवादे बुद्धिलक्षण, Ms 6 वसिष्ठ जनकसवादे देहाभिगमन — Adhy no (figures, words or both) B7 M1 6 7 126, B8 130, Dn1 129, Dn2 Ds2 Gs Ms 128, Ds1 117, Ds 124, T1 G1, 6 127, T2 140, G2 143. — S1oka no.: Da1 Dn1 Ds 54, Dn2 56.

२९३

वसिष्ठ उवाच ।

एवमप्रतिबुद्धत्वादबुद्धजनसेवनात् ।

सर्गकोटिसहस्राणि पतनान्तानि गच्छति ॥ १

धाम्ना धामसहस्राणि मरणान्तानि गच्छति ।

तिर्यग्योर्नो मनुष्यत्वे देवलोके तथैव च ॥ २

चन्द्रमा इव कोशानां पुनस्तत्र सहस्रशः ।

लीयतेऽप्रतिबुद्धत्वादेवमेव ह्यबुद्धिमान् ॥ ३

कलाः पञ्चदशा योनिस्तद्वाम इति पठ्यते ।

नित्यमेतद्विजानीहि सोमः षोडशमी कला ॥ ४

कलायां जायतेऽजसं पुनः पुनरबुद्धिमान् ।

धाम तस्योपयुञ्जन्ति भूय एव तु जायते ॥ ५

षोडशी तु कला सूक्ष्मा स सोम उपधार्यताम् ।

C 12 11322
B 12. 105(4) 6
K 12 310 6

293

✠ This adhy is missing in Ś1 Ds (cf v 1 12 274 13, 283 15)

1 V1 om up to सेवनात् (in 11^d) (cf v 1 12 292 31) Ds1 om the ref Ks 1 B1 0 D4 वसिष्ठ (for वसिष्ठ) —^a) D4 वसिष्ठ, G1 -बुद्धिवाद् (for बुद्धत्वाद्) —^b) D1 अबुद्धि, G1 अबुद्धि (for अबुद्ध) — D41 reads 1st twice —^c) K1 2 4 1 B1 0 D1 1 0 सर्गकोटी (for 'कोटि) —^d) T G1 2 0 मरणान्तानि गच्छति

2 V1 om. 2 (cf v 1 1) K1 Ds om (hapl) 2nd —^a) K2 corrupt, Ks Bc 0 0 D41 n1 Dn1 Ca p (gloss धामस्य दृश्ये) धामनां; Ds D1 T G1-3 0 M1 1-1 Cs धामना, Cn (gloss षोडशी कलेति श्रुति प्रतिदया प्रकाशरूपया चित्कलाया) धाम्ना (as in text) Ks धाम, T3 धामना (for धाम) ॥ C5 धामशब्देन युद्धस्यानीय शरीरमुच्यते ॥ Cv धामना, पर्युद्धेहेन । धाम, धामत्वेन मन्यमान कलापञ्चदशकम् । ॥ —^b) ॥ Ca मरणान्तानि, न मोक्षफलानि । ॥ —^c) 2nd = 12 292 41st —^d) Ks 1 D41 n1 Dn1 n1 Ds D2 3 G2 M1 1-1 तिर्यग्योनि (for 'योर्नो)

3 V1 om 3 (cf v 1 1) —^a) K2 शोकानां, Ks Bo 0 0 कोषाणां, K1 D1 1 0 Gs कोषेषु, Dn1 n1 Ds D2 3 3 Ms Cv (also) भूतानां; Cv (gloss दिने दिने जातानाम्) हुताना (for कोशानां) —^b) G1 पुरस् (for पुनस्) —^c) K1 Bo D41 Dn1 Ds नीयते (for लीयते) D41 om from 3प्रतिबुद्धत्वाद् up to ह्यबुद्धिमान् (in 3^d) ॥ Cv अप्रतिबुद्धत्वात्, नधरपद्म दशकला मदीया नेति बोधरहितत्वात् । ॥ —^d) D1 0 एवमेव, D1 Gs एव एव (for एवमेव) Ds देवादेवाच बुद्धिमान्; G2 एव मानुष्यबुद्धिमान् (sic)

4 V1 om 4 (cf v 1 1) Ds om (hapl) 4^a-5^b —^a) K1 2 4 G1 काला, C5 (gloss कला शब्दो महाभूतज्ञानकर्मेन्द्रियवचनपर) कला (as in text) K1 यामा, K2 4 या वै (for योनिस्) Ks 1 Ds 0 कला पञ्चदशायामस्, Bo 3 Dn1 n1 Ds D2 3 3 कला पञ्चदशी (Dn1 'शां) योनिस्; Bc 1 0 D41 n1 योनि पञ्चदश कलास् ॥ Cp पञ्चदश कला आयामे विकारे यस्य । ॥ —^b) K1 बुद्धाम (for तद्वाम) K1 हृति पश्य (sup len as in text) ते, K1 Ds Ds प्रतिपद्यते, Bo Dn1 Dn1 n1 Ds 3 3 प्रतिबुध्यते; B1 हृति पच्यते; B2 परिपद्यते, D41 परिपच्यते (sic), Ds परिपच्यते, D1 T G1 1 0 M1 1-1 हृति मन्यते (for हृति पच्यते) —^c) T G1 0 एत G2 एव (for एतद्). G2 विजातीभि (for विजानीहि) —^d) M1 0 1 सोम (for सोम) K1 2 4 कला, G2 कला (for कला) Ks Bo 0-0 D41 n1 Dn1 n1 Ds D2 3 3 3 सोम वै षोडशी कलां, D1 T G1 3 0 सोम षोडशमी (D1 'म) कला ॥ Cp षोडशी कला, मूलप्रकृतिरूपा । ॥

5 V1 om 5 (cf v 1 1) Ds om 5th (cf v 1 4) —^a) B1 Ds1 Ds 0 T G1-3 0 M1 1-1 कलाया; Bc Ds1 कलाया (for कलाया) K1 2 4 तस्यां, T G2 3 0 जन्व (for सज्ज) —^b) M1 0 0 अबुद्धिमान् (for अबुद्धि) —^c) Bc यस्य (for तस्य) K1 2 4 0 युजानो, K1 D1 0 युजीत; G1 0 Cp -मुञ्जति (for युञ्जन्ति) T1 धामतस्योपमुञ्जति ॥ Cp धाम, कोष रथूलदेह च, उपमुञ्जन्ति, जनयन्ति । ॥ —^d) K1 2 4 0 एव न; Bo 1 3 Dn1 n1 Ds D2 3 3 Cn एवोप- (for एव तु) G2 दिवोकम् (for तु जायते) M1 1 पितृदेवगणा पुन ॥ Cn उपजायते, एकवचनमार्यम् । ॥

6 V1 om 6 (cf v 1 1) —^a) D41 षोडशी (for 'शी) Bc Ds T1 [इ]ति (for तु) K1 Ds 0 सूक्ष्मा; D1 सूक्ष्मा (for सूक्ष्मा) —^b) D41 सोमम्; Ds सोम्य (for सोम) Dn1 धार्यते; Dn1 -धार्यती

न तूपयुज्यते देवैर्वानुपयुनक्ति सा ॥ ६
 एवं तां क्षपयित्वा हि जायते नृपसत्तम ।
 सा ह्यस्य प्रकृतिर्दृष्टा तत्क्षयान्मोक्ष उच्यते ॥ ७
 तदेवं षोडशकलं देहमव्यक्तसंज्ञकम् ।
 ममायमिति मन्वानस्तत्रैव परिवर्तते ॥ ८
 पञ्चविंशस्तथैवात्मा तस्यैवा प्रतिबोधनात् ।
 विमलस्य विशुद्धस्य शुद्धानिलनिषेवणात् ॥ ९

(for धार्यताम्) —^a) K₁ न भूप; K₇ D₁ ननृप
 (for न तूप) D₁ देवे, C₂ s (gloss इन्द्रियै; देवैर
 (as in text) ☞ C_p प्रकृतिरक्षे, देवैरिन्द्रियै । ☞
 —^d) K₁ स, D₁ या (for सा) ☞ C_v भक्षित
 कलारूपेण स्थितास्त्वान्देवान् शुक्रपक्षे उपयुनक्ति । ☞

7 V₁ om 7 (of v l 1) —^a) K₁ एव स-;
 B₁ (marg as in text) एवं तत्; D₁ T₁ G₁ s e नैव
 तां (D₁ तान्); T₂ देवतां (for एव ता) K₆ D₁ तु
 (for हि) K₂ एव तक्षेपयित्वा हि; K₇ D₁ n₁ D₂-s
 s e एता (K₇ D₁ 'व'मक्षपयित्वा हि (K₇ 'त्वापि),
 C_{np} (described as गौडपाठ) (as in text) —^b)
 D₁ जायते (for जायते) B₂ D₂ नृपसत्तम' (for
 'सत्तम) M₁ s-1 भूय एव न जायते —^c) D₁ स्वस्य,
 D₁ G₁ e तस्य (for ह्यस्य) K₁ ह्युता, K₆ B₂ s D₂
 D₁ G₁ दुष्टा; D₂ दिष्टा (for दृष्टा) T₁ समा हि
 यस्य प्रकृतिस्.

8 V₁ om 8 (cf v l 1) —^a) K₆ Bo e-s
 D₁ s₁ n₁ D₁ n₁ D₂ D₂ s s M₁ e तदेव; T₂ तदेव
 (for तदेव) K₂ B₁ कला; T₁ -कले (for -कल)
 D₂ तदेव चै षोडशक; G₂ त देव षोडशकले —^b) D₂
 देयम् (for देहम्) —^d) D₁ तत्रैव, D₂ तथैव (for
 तत्रैव)

9 V₁ om 9 (cf v l 1) —^a) Bo e r s
 (marg) s D₁ s₁ n₁ n₁ D₂ D₂ s s महानात्मा (for
 तथैवात्मा) —^b) K₂ s B₂ तथैव; D₂ तत्रैव (for
 तस्यैव) B₂ D₂ D₂ r T₁ G₁-s e M₁ s-1 प्रतिबो (D₁
 T₁ G₁-s e 'सा'धनात् (for सा प्रति) —^c) D₁ G₁
 इम यक्षपति (G₁ 'ति) शुद्धस्य —^d) K₁ Bo e-s D₁ s
 s₁ n₁ n₁ D₂ s s s शुद्धाशुद्ध-; D₂ D₁ T₁ G₁-s e
 M₁ s-1 शुद्धामल Some MSS -निषेवणात्, D₁ M₁
 s-1 'षण' ☞ C_p शुद्धानिलनिषेवणात्, प्राणायामपरी-
 पाकात् । ☞

10 V₁ om 10 (cf v l 1). —^a) M₁ s-1 विशुद्ध

अशुद्ध एव शुद्धात्मा तादृग्भवति पार्थिव ।
 अशुद्धसेवनाच्चापि बुद्धोऽप्यबुधतां व्रजेत् ॥ १०
 तथैवाप्रतिबुद्धोऽपि ज्ञेयो नृपतिसत्तम ।
 प्रकृतेस्त्रिगुणायामस्तु सेवनात्प्राकृतो भवेत् ॥ ११
 करालजनक उवाच ।
 अक्षरक्षरयोरेष द्वयोः संबन्ध इष्यते ।
 स्त्रीपुंसोर्वापि भगवन्संबन्धस्तद्बुद्ध्यते ॥ १२

(for अशुद्ध) T₁ इव (for एव) —^b) K₇ D₁ s e
 पूरुष, T₁ G₁ सत्तम (for पार्थिव) D₁ G₁ तादृक्पा
 र्थिवसत्तम —^c) D₁ T₁ G₁ s e M₁ s-1 चैव (for
 चापि) —^d) K₂ बुद्धेपि, K₇ B₂ D₂ s G₂ M₁ s-1
 बुधेपि, D₁ शुद्धोपि (for बुद्धोऽपि) K₂ अशुद्धतां,
 K₄ Bo D₁ n₁ D₁ D₂ s T₁ G₁ अशुद्धतां (for अशुद्धतां)

11 V₁ om up to सेवनात् (of v l 1) —^a)
 D₁ G₁ अथैव (for तथैव) T₁ G₁ e प्रतिबुद्धो (for
 [अ]प्रति) ☞ C₂ अप्रतिबुद्ध, प्रतीपो बोध प्रति-
 बोध, तद्रहितो विपर्ययहीन । ☞ —^b) D₂ भरत-
 (for नृपति) G₂ सत्तम' (for -सत्तम) K₆ Bo e-s
 D₁ s₁ n₁ D₁ n₁ D₂ D₂ s s T₂ G₂ M₁ s-1 विज्ञेयो
 नृपसत्तम —^c) K₆ प्रकृतिस्, D₂ प्रकृत (for प्रकृतेस्)
 —^d) K₂ प्रकृतो, K₄ प्रकृतिर; K₆ Bo e r s (marg) s
 D₁ s₁ n₁ D₂ D₂ s s s G₂ M₁ s-1 त्रिगुणो (for
 प्राकृतो) — After 11, K₆ V₁ Bo e-s D₁ s₁
 n₁ n₁ D₂ s s Ca v p ins an addl colophon
 [Sub-parvan K₆ V₁ Bo e r s D₁ s₁ n₁ D₂ s
 मोक्षधर्म — Adhy name V₁ Bo D₂ करालजनकमवाद',
 Bo r-s D₁ s₁ n₁ D₂ s वसिष्ठकरालजनकसवाद
 — Adhy no (figures, words or both) B₁ 127,
 B₂ 131, D₁ 130, D₁ 129, D₂ 125 — Śloka
 no D₁ 12, D₁ n₁ D₂ 11]

12 B₂ om the ref K₆ r V₁ Bo e r s D₁ s₁
 n₁ n₁ D₂ D₂-s r-s T₁ G₁ s e M₁ s-1 जनक (for
 करालजनक) —^a) D₁ T₁ G₁ e एव (for एव).
 —^b) T₁ G₁ s e M₁ s-1 उच्यते (for इष्यते) — After
 12^{ab}, D₂ reads 14^{ab} for the first time, repeating
 it in its proper place —^c) K₇ D₂ s चापि; G₂
 पाय (for चापि) K₁ D₁ G₁ s भगवान् (for भग
 वन्) K₂ s B₂ T₁ G₂ e स्त्रीपुंसयोर्वा भगवन् ☞ C_p
 वाशब्द उपमायाम् । ☞ —^d) D₁ सपञ्चस्य (for सप-
 ञ्चस्य) D₁ सपञ्चस्य उच्यते; G₂ तयो सर्वत्र उच्यते.

ऋते न पुरुषेणेह स्त्री गर्भं धारयत्युत ।
 ऋते स्त्रियं न पुरुषो रूपं निर्वर्तयेत्तथा ॥ १३
 अन्योन्यस्याभिसंबन्धादन्योन्यगुणसंश्रयात् ।
 रूपं निर्वर्तयेत्येतदेवं सर्वासु योनिषु ॥ १४
 रत्यर्थमभिसंरोधादन्योन्यगुणसंश्रयात् ।
 ऋतौ निर्वर्तते रूपं तद्वक्ष्यामि निदर्शनम् ॥ १५
 ये गुणाः पुरुषस्येह ये च मातृगुणास्तथा ।
 अस्थि स्नायु च मज्जा च जानीमः पितृतो द्विज १६

त्वद्भांसं शोणितं चैव मातृज्ञान्यपि शुश्रुम ।
 एवमेतद्विजश्रेष्ठ वेदशास्त्रेषु पठ्यते ॥ १७
 प्रमाणं यच्च वेदोक्तं शास्त्रोक्तं यच्च पठ्यते ।
 वेदशास्त्रप्रमाणं च प्रमाणं तत्सनातनम् ॥ १८
 एवमेवाभिसंबद्धौ नित्यं प्रकृतिपूरुषौ ।
 पश्यामि भगवंस्तस्मान्मोक्षधर्मो न विद्यते ॥ १९
 अयं वानन्तरकृतं किञ्चिदेव निदर्शनम् ।
 तन्ममाचक्ष्व तच्चेन प्रत्यक्षो ह्यसि सर्वथा ॥ २०

C 12 11337
B 12 206(5) 9
K 12.3 0 20

13 *) M1 १-१ याते (for ऋते) B3 नृ. D3 हि (for न) Kc V1 Bo १ १ १ Das at Dn1 n4 Ds D2 १ १ ऋते तु पुरुष नेह — *) K1 धारयत्युत, G2 धार ह्यप्यते (sic) — *) K2 पुरुषे, B3 (marg) पुर्याद् (for पुरुषो) — *) K3 निर्वर्तयेत्, Kc G1 निर्वर्तते (for निर्वर्तयेत्) Kc तदा, B3 D1 यदा (for तथा)

14 Kc Bo १-१ Dn1 n4 Ds D2 १ १ repeat 14^{ab} after 18 V1 om 11^a D1 repea's 14^a — *) K1 Das Ds १ (both times) T G1 १ ० [अ]पि; G2 M1 १-१ [ए]व (for [अ]भि) Kc Bo १-१ Dn1 n4 Ds D2 १ १ (all second time) अन्योन्यगुणसंश्रयो (Kc 'वो) धाद् — V1 repeats 14^b after 18 — *) B3 (second time [marg as in text]) -क्षेवनात् (for सश्रयात्) K1 १ १ अन्योन्यस्य गुणाश्रयात् — K1 १ १ Ds1 Ms om (hapl) 14^a-15^a — *) Kc Bo निर्वर्तयेति, K1 Ds M1.१ निर्वर्तयेद्, T3 निर्वर्तयेति (for निर्वर्तते) T2 एव (for एतद्) छि Cp रूप, आत्मनो रूपान्तर पुत्रा ऽयम् । छि

15 K1 १ १ Ds1 Ms om 15^{ab} (cf. v 1 14) — *) T1 G2 ० स्त्रीयुमोर; T2 स्त्रीयुवात् (for रत्यर्थम्) Kc V1 B ० गत्यर्थगुणसंबोध्याद्, Bo गत्यर्थमभिसंबोध्याद्; Das at गत्यर्थ गुणसंबोध्याद्; D1 स्त्रीयुक्तेरभिसंबोध्याद् — *) Ds G2 ऋते (for ऋतौ) Ds1 G2 निवर्तयेत्, T M1 १ निवर्तते (for निर्व) K1 १ १ Ds १ G1 ऋतेन वर्तते रूप — *) K1 १ प्रेक्षया (K1 'क्षा)भि (for वक्ष्यामि) D2 निदर्शने; D1 T1 G1 ० निदर्शनात्; Ms निरतर (for निदर्शनम्)

16 *) D3 पुरुषस्यैव — *) Ds मातुर (for मातृ) — *) V1 Bo १ १ १ Das Dn1 n4 Ds D2 १ १ १ स्नायुश्च (for स्नायु च) K1 Ds १ G3 मज्जान; T1 मज्जादीव्, T2 G1 मज्जानां (for मज्जा च) — *) K1 १ ० जानीम; Ds १ जानीयान्; G1 जानीत (for जानीम) T1 G2 ०

पैतृकान्, T3 G1 पैतृका (for पितृतो). K1 १ १ नृप, B1 Das द्विज; D2 १ गुणा, G3 द्विज (for द्विज)

17 *) Kc V1 Bo १ १ १ Das at Dn1 n4 Ds D2 १ १ M1 १-१ G2 चेति (for चैव) — *) T1 मातृज्ञान् (for 'ज्ञानि) K1 १ १ Ds १ १ G2 अनु (for अपि) Das Ds1 Ds १ G1 १ M1 ० शुश्रुम (for 'म) — *) K1 १ Ds1 G1 वेदशास्त्रे च; Das Ds वेदे शास्त्रेषु K4 Dn1 Ds1 Ds १ T G2 ० वेदे शास्त्रे च पठ्यते

18 B1 Ds1 read 18^{ab} after the second occurrence of 14^{ab} — *) K1 यश्च, K4 Dn1 n4 Ds यस्त्व; Das at यत्र (for यच्च) — *) K1 १ यश्च, D1 G1 ये च (for यच्च) — *) Bo Dn1 n4 Ds D2 १ १ १ द्वय चैव, B3 प्रमाण यत्, D1 T G1 १ ० प्रमाणाना (for -प्रमाण च) Cp वेदशास्त्र प्रमाण च — *) B3 यत् (for तत्) — After 18, Kc Bo १-१ Dn1 n4 Ds D2 १ १ repeat 14^{ab}, while V1 repeats 14^b

19 *) V1 is damaged from सवधौ up to पूरुषौ K2 Das at सवधौ, Kc T2 सवधौ, Ds सवधा — *) Kc पुरुषै; Das पौरुषौ, Ds पौरुष (for पूरुषौ) — *) K1 T2 भगवांस (for भगवत्) — *) K1 V1 वृष्यते, K2 वृष्यते (for विद्यते). छि Cp मोक्षधर्मं, मोक्षाय उपायानुष्ठानम् । छि

20 *) Ds १ -कृति (for -कृत) Kc Bo १ १ अथ वानतर ह्यस्य छि Cn वानन्तरकृष, साक्षात्कृतम् । छि — *) K1 Ds ० किञ्चिदेतन् (for देव) छि C3 निदर्शनम्, निश्चयज्ञानम् । छि — *) B1 मया (for मम) — *) K2 प्रत्यक्षे (for प्रत्यक्षो) K1 Bo १ १ Das at Dn1 n4 Ds D2 १ १ १ १ T G2 (sup lin) १ ० सर्वथा (for सर्वथा) छि Cp प्रत्यक्ष, साक्षात्कारवान् । छि

C 12. 11397
D 12. 206(5) 10
K 12 310 21

मोक्षकामा वयं चापि काङ्क्षामो यदनामयम् ।

अदेहमजरं दिव्यमतीन्द्रियमनीश्वरम् ॥ २१

वसिष्ठ उवाच ।

यदेतदुक्तं भवता वेदशास्त्रनिदर्शनम् ।

एवमेतद्यथा चैतन्न गृह्णाति तथा भवान् ॥ २२

धार्यते हि त्वया ग्रन्थ उभयोर्वेदशास्त्रयोः ।

न तु ग्रन्थस्य तत्त्वज्ञो यथावत्त्वं नरेश्वर ॥ २३

यो हि वेदे च शास्त्रे च ग्रन्थधारणतत्परः ।

न च ग्रन्थार्थतत्त्वज्ञस्तस्य तद्धारणं वृथा ॥ २४

भारं स वहते तस्य ग्रन्थस्यार्थं न वेत्ति यः ।

यस्तु ग्रन्थार्थतत्त्वज्ञो नास्य ग्रन्थागमो वृथा ॥ २५

ग्रन्थस्यार्थं च पृष्टः संस्तादृशो वक्तुमर्हति ।

यथा तत्त्वाभिगमनादर्थं तस्य स विन्दति ॥ २६

यस्तु संसत्सु कथयेद्ग्रन्थार्थं स्थूलबुद्धिमान् ।

स कथं मन्दविज्ञानो ग्रन्थं वक्ष्यति निर्णयात् ॥ २७

निर्णयं चापि छिद्रात्मा न तं वक्ष्यति तत्त्वतः ।

21 ^a) D₄ चापि (for चापि) — ^b) G₂ M₁ ६-१ काङ्क्षाम (for काङ्क्षामो) K₁ ४ यमसाधन, K₂ यम साधन, K₃ यमसाधन — K₂ ४ om 21^{ad} — ^c) D₅ अजर (for अजर). V₁ damaged from दिव्य up to end of 21^d K₆ Bo ६-७ D₁ n₁ D₅ D₂ ३ ३ G₂ नित्यम्, D₅ चैवम् (for दिव्यम्). — ^d) K₁ अतिन्द्रियम्; G₁ अतीन्द्रियम् (for अतीन्द्रियम्). ❧ C₇ अनीश्वरम्, ईश्वरान्निष्ठ सुक्तजीवम् । ❧

22 K₁ १ V₁ B₉ D₄ वसिष्ठ; D₅ वासिष्ठ (for वसिष्ठ). — ^a) K₂ भवता (for भवता) D₇ G₁ एतदुक्तं भगवता — ^b) K₁ यथा (for यथा) K₆ V₁ D₅ चैव; D₄ चैवन् (for चैवन्) — ^d) K₁ ३ ४ Bo ६ ३ D₁ n₁ D₅ D₂ ३ १ ३ T₂ G₂ निगृह्णाति; K₆ B₇ D₄ गृह्णाति न (by transp), K₇ D₅ निगृह्णामि K₆ B₇ D₄ यथा (for तथा) D₅ भवात् (for भवान्). D₅ तथा चैव न तत्त्वत्तु

23 ^a) K₂ हि (for हि) M₁ ६-१ यथा (for त्वया) — ^b) B₃ (marg) शास्त्रवेदयो — ^c) K₄ ६ १ V₁ Bo ६-७ D₂ n₁ D₅ D₂ ३ ३ न च; D₄ मत्तु, D₅ नव (for न तु) — ^d) K₂ D₄ G₂ यथातत्त्व, V₁ यथा च त्व; D₄ यथा त्वं च; G₁ यथा वक्तु (for यथावत्त्व) K₁ नरेश्वर; D₄ नरेश्वरं (for नरेश्वर). K₆ यथावत्प्रतिपद्यते

24 K₆ om 24 — ^a) K₁ D₄ वेद (for वेदे) D₁ शास्त्रे ते (for शास्त्रे च) — ^b) M₇ तत्पर (for तत्पर) — B₉ om 24^{ad} 24^e is damaged in V₁ — ^c) D₅ D₄ नव (for न च) M₁ ६-१ ग्रंथस्य (for ग्रन्थार्थं) — V₁ reads 24^d-27^d on marg

25 V₁ reads 25 on marg — ^a) K₆ भाव (for भार) K₁ ३ ४ आवहते (for स वहते) G₂ यस्तु (for तस्य). — ^b) K₆ च (for न) — G₂ om (hapl.)

25^c-26^d — ^c) B₃ (marg as in text) यस्तु (for यस्तु) — ^d) M₁ न चास्य (hypermetric) (for नास्य) K₁ ३ ४ V₁ B₃ (marg as in text) D₇ T G₁ ३ ६ ग्रंथ गुणो, M₁ ६-१ तद्धारण (for ग्रन्थागमो)

26 G₂ om 26 (cf v 1 25) V₁ reads 26 on marg — ^a) D₄ D₁ n₁ D₅ D₂ ३ ३ G₁ [अ]र्थस्य (for [अ]र्थं च). K₇ B₃ (marg as in text) १ ७ D₄ n₁ D₅ D₂ ७ पृष्ट स, G₁ पृच्छतस् (for पृष्ट सस्). D₇ ग्रंथस्यास्य पृच्छतस् (sic) — ^b) B₉ तादृशो; D₅ तादृशं (for तादृशो) — ^c) K₇ तत्राभि (for तत्राभि) D₄ नमनाम् (for गमनाद्). — ^d) T₂ M₁ ६-१ न (for स)

27 V₁ reads 27 on marg — ^a) K₁ ६ १ Bo ६-७ D₂ n₁ D₅ D₂ ३ ३ न य (for यस्तु) D₄ सयस्तु, C₁ (gloss विद्वत्सभासु) ससत्सु (as in text) — ^b) K₇ Bo ३ D₂ ३ T₁ ग्रन्थार्थं (for ग्रन्थार्थं). D₄ ७ बुद्धिपु (for बुद्धिमान्) — ^c) K₆ कथ स (by transp) T₁ मद् (for मन्द) K₁ विज्ञातो (for विज्ञानो) — ^d) D₇ G₁ वक्ष्यामि (for वक्ष्यति) D₄ om (hapl) from निर्णयात् up to वक्ष्यति (in 28^b).

28 D₄ om up to वक्ष्यति (of v 1 27) D₅ om 28^{ab} — ^a) K₂ नित्य, D₇ T G₁-३ ६ M₁ ६-१ निर्णयाच् (for निर्णय) G₂ वा (for च) D₇ G₁ गच्छति; T₁ G₂ ६ शुद्धात्मा (for छिद्रात्मा) K₇ D₅ छिद्रात्मा निर्णय चा (D₅ वा)पि ❧ C₅ छिद्रात्मा, विकल्पबुद्धि । ❧ — ^b) K₇ D₅ कथ, M₁ ६-१ न चेद् (for न तं) K₁ ३ ४ M₅ १ (inf-lin as in text) वक्ष्यामि; D₅ पश्यति (for वक्ष्यति) — ^c) K₇ सोवा हसात्मतामेति, K₂ सोह वासा, K₆ १ D₅ ७ सोवहासा; D₄ n₁ सोपहासायतामेति; D₇ T G₆ M₁ ६-१ सोपहासात्मतामेति, G₁ सोपभासा, G₂ सोवभासा; G₂

सोपहासात्मतामेति यस्माच्चैवात्मवानपि ॥ २८
 तस्मात्त्वं शृणु राजेन्द्र यथैतदनुदृश्यते ।
 याथातथ्येन सांख्येषु योगेषु च महात्मसु ॥ २९
 यदेव योगाः पश्यन्ति सांख्यैस्तदनुगम्यते ।
 एकं सांख्यं च योगं च यः पश्यति स बुद्धिमान् ॥ ३०
 त्वद्भासं रुधिरं मेदः पित्तं मज्जास्थि स्नायु च ।
 एतदैन्द्रियकं तात यद्भवानिदमाह वै ॥ ३१

द्रव्याद्रव्यस्य निष्पत्तिरिन्द्रियादिन्द्रियं तथा ।
 देहादेहमवामोति वीजाद्वीजं तथैव च ॥ ३२
 निरिन्द्रियस्यावीजस्य निर्द्रव्यस्यास्य देहिनः ।
 कथं गुणा भविष्यन्ति निर्गुणत्वान्महात्मनः ॥ ३३
 गुणा गुणेषु जायन्ते तत्रैव निविशन्ति च ।
 एवं गुणाः प्रकृतितो जायन्ते च न सन्ति च ॥ ३४
 त्वद्भासं रुधिरं मेदः पित्तं मज्जास्थि स्नायु च ।

C 12 11352
B 12 30451 74
K 12 310 35

सोपि हास्या. —^d) K₁ य सान्नाद्याप्तवानिति (sio),
 K₂ तस्माच्चाप्राप्तवानिति, K₁ V₁ D₂ यस्माच्चैवाप्तवानपि
 (K₁ 'मि), D₁ ० T G₂ २ ० M₁ ६-१ यस्माच्चाप्राप्तवानपि
 (T₁ G₂ ० 'य, M₁ ६-१ 'सि), D₁ G₁ यस्माच्चाप्राप्त
 (G₁ 'त्त)वानपि

29 ^a) D₂ T₁ [अ]नुपदयते (D₂ 'ति) (for
 'दृश्यते) —^a) K₁ यथातथ्येषु; V₁ B₀ T₁ G₁ २ यथा
 तथ्येन D₂ D₁ T₂ M₁ ० १ यथातथ्येषु, D₂ २ ० M₂
 याथातथ्येषु —^d) D₀ योगेषु (for योगेषु) K₁ महा
 त्मना, D₂ T₂ महत्सु च (for महात्मसु)

30 K₂ ० om 30^{ab} —^a) T₂ योगा (for योगा)
 —^b) T G₂ अत्र- (for अनु-) K₁ सांख्ये तदानुदृश्यते,
 K₀ B₀ (marg as in text) १ ० D₂ सांख्यस्तदनुपदयति;
 D₁ सांख्ये तदनुगम्यते, D₁ G₁ सांख्ये तदव (G₁ 'प)
 गम्यते; G₂ सांख्यास्तदनुचक्षते — 30^{cd} = (var) 6
 27 5^{cd}, —^a) K₁ २ B₀ D₁ १ G₁ एव (for एक)
 K₁ D₀ एक योग च सांख्य च —^d) T G₁-३ ० M₁
 ६-१ पश्यति (for बुद्धिमान्)

31 31^{ab} = 35^{ab} —^a) V₁ B₀ D₂ D₂ D₂ T
 G₂ त्वद्भ्रमम् (for त्वद्भासं) K₂ ० मेधा, K₀ G₂
 मेदः; D₂ मेद, D₁ G₂ मेद (for मेद) —^b) K₁
 corrupt B₀ १ D₂ D₂ n₂ D₂ D₂ २ २ G₀ मज्जा च
 (for मज्जास्थि) K₀ स्नायव (for स्नायु च) K₂ पित्ते
 मज्जास्थि नायु च (sic), D₁ T₁ G₁ मज्जास्थिस्रायुमे (T₁
 'रे) च च —^a) K₂ [पुं]द्वियके; D₁ ० 'यिक (for
 'यक). T₂ G₁ प्राह; G₂ ० प्राहुर (for ताव) ☞ Cn
 ऐन्द्रियकम्, इन्द्रियसमुदाय ॥ C₂ इन्द्रियग्रहणयोग्य, प्रत्य-
 क्षम् ॥ C₇ ऐन्द्रियक इन्द्रियसयन्त्रि प्रमेयम् । ☞ —^a)
 K₁ ४ B₁ ३ D₂ २ २ तद् (for यद्) V₁ B₁ ० D₂
 D₂ n₂ D₂ D₂ २ २ G₁ आह मां, B₀ २ आत्य मां,
 D₂ ४ आह हि, D₂ आत्य मे (for आह वै) K₂ तद्-
 वादिदमावहै (sic), G₂ M₁ ६-१ यच्च त्वमिदमात्य वै

32 ^a) K₁ V₁ B₀ ० १ ० D₂ २ २ D₂ n₂ D₂ २ २

G₁ निर्वृत्तिर; D₁ विष्पत्तिर; T G₁ २ ० निष्पत्तिम् (for
 'त्तिर) —^a) D₂ D₂ देहादेहम् (for देहादेहम्),
 — After 32, M₁ ६-१ 125

760* सूक्ष्मदेहगता मात्रा धीजाप्यायितबुद्धिका ।

33 ^a) K₁ २ ० B₀-३ D₂ २ २ D₂ D₂ T₂ G₁ C₇
 धीजस्य; K₁ V₁ जीवस्य (for [अ]धीजस्य) ☞ C₇
 निरिन्द्रियस्य, प्राकृतेन्द्रियरहितस्य । धीजस्य, सर्वजगत्त्रिभुक्त-
 कारणस्य । ☞ —^b) K₁ ० B₀ ० १ D₂ २ २ D₂ D₂ २ २
 २ २ [अ]प्यदेहिनः; K₂ ४ B₂ (marg) D₂ २ २ अपि देहिनः,
 V₁ [आ]त्मदे (for [अ]स्य दे). ☞ C₇ निर्द्रव्यस्य, प्रकृ-
 त्याह्यद्रव्यसयन्धरहितस्य । देहिनः, ज्ञानानन्दमयदेहिनः । ☞
 —^d) G₁ महात्मना (for 'त्मन) ☞ C₇ महात्मनः,
 अक्षरपदवाच्यस्य परमात्मनः । ☞

34 ^a) B₂ D₂ चरते (for जायन्ते) —^b) K₁ २ ०
 V₁ तथैव (for तत्रैव). K₂ विनिशति; K₁ D₂ D₂ ०
 विलसति; B₀ १ ० G₂ M₁ ६-१ विनशति, B₂ (marg
 as in text) च विनशति; D₂ २ २ विलसति (for निवि-
 शन्ति) — Br D₂ ४ om (hapl) 34^{cd}. —^a) G₁
 प्रतिकृतो (for प्रकृतितो) —^a) K₀ १ B₀ २ ० D₂ २ २
 जायति (for जायन्ते) M₁ न च (by transp), M₀
 (inf lit) अस्मिन् K₂ D₂ २ २ २ २ २ T G₁ २ ०
 निविशति; K₁ D₁ निवसति; D₂ २ २ च वि (G₂ न-
 शति (for च न सन्ति)

35 35^{ab} = 31^{ab} —^a) V₁ damaged K₁ D₂
 D₁ T₂ G₁ २ त्वद्भासं (for त्वद्भासं) K₁ २ मेधः;
 D₂ मद्; G₁ मेद- (for मेद) —^b) K₂ पित्ते; D₂
 G₂ M₁ पित्त (for पित्तं) K₀ D₂ स्नाय (D₂ 'यु)वः;
 D₂ मज्जा च; D₂ सुषु च (for स्नायु च). —^{cd})
 D₁ T G₁-३ ० M₁ अष्टैतानि (for अष्टौ तानि) D₂ २ २
 जानीहि शुक्लेण (by transp) G₂ शुक्लेन, M₁ कृच्छ्रेण
 (for शुक्लेण) K₁ २ जायते; G₀ जानीयात् (for
 जानीहि) D₂ २ १ G₁-३ M₁ प्रकृतानि (for प्राकृतानि)

अष्टौ तान्यथ शुकेण जानीहि प्राकृतानि वै ॥ ३५

पुमांश्चैवापुमांश्चैव त्रैलिङ्ग्यं प्राकृतं स्मृतम् ।

नैव पुमान्पुमांश्चैव स लिङ्गीत्यभिधीयते ॥ ३६

अलिङ्गा प्रकृतिर्लिङ्गैरुपलभ्यति सात्मजैः ।

यथा पुष्पफलैर्नित्यमृतवो मूर्तयस्तथा ॥ ३७

एवमप्यनुमानेन ह्यलिङ्गमुपलभ्यते ।

पञ्चविंशतिमस्तात् लिङ्गेष्वनियतात्मकः ॥ ३८

अनादिनिधनोऽनन्तः सर्वदर्शी निरामयः ।

केवलं त्वभिमामित्वाद्गुणेष्वगुण उच्यते ॥ ३९

गुणा गुणवतः सन्ति निर्गुणस्य कुतो गुणाः ।

तस्मादेव विजानन्ति ये जना गुणदर्शिनः ॥ ४०

यदा त्वेष गुणान्सर्वान्प्राकृतानभिमन्यते ।

तदा स गुणवानेव परमेणानुपश्यति ॥ ४१

यत्तद्बुद्धेः परं प्राहुः सांख्या योगाश्च सर्वशः ।

36 °) K₆ om (hapl) from वापु up to श्वैव (in 36°) M₁ १ पुमांश् (for [अ]पु) ☞ C_v पुमान् जीव, अपुमान् देहादि । ☞ — K₂ ४ M₅ om (hapl) 36°, V₁ reads the same on marg —^b) K₁ D₅ T₂ G₂ २ ६ M₁ ६ १ त्रैलिङ्गं, K₇ D₄ ५ १ ० T₁ G₁ स्त्री लिङ्ग; V₁ त्रिविध, B₀ त्रैलोक्य, B₁ त्रिलिङ्ग्य, D₄ सलिङ्ग्य (for त्रै) ☞ C_n त्रैलिङ्ग्यम्, त्रीणि लिङ्गानि, स्वार्थे ष्यन् ॥ C_v त्रैलिङ्ग्य, त्रिगुणसंबन्धि । ☞ —^c) B₀ २ D₄ D₁ n₄ D₅ D₂ २ २ C_v न वापुमान् (for नैव पुमान्) ☞ C_v अपुमान्, जीवव्यतिरेको नारायण । ☞ —^d) K₆ स लिङ्ग, K₇ D₄ ० स्त्रीलिङ्गी, D₅ स्वलिङ्गी (for स लिङ्गी) K₁ २ ६ १ D₄ ० हि (for [ह]ति)

37 °) K₄ १ D₄ २ D₁ n₄ D₅ D₂ २ २ C_n (gloss ह्यवलोपे पञ्चमी, अलिङ्ग पुरुष प्राप्य, C_np as in text) अलिङ्गान्, B₀ (marg) अलिङ्गी, G₁ 'गा'; G₈ M₁ ६ १ 'ग (for 'गा) K₂ प्रकृति; M₁ १ प्रकृति (for प्रकृतिर्) —^b) K₁ २ उपलभ्यते; K₄ B₀ D₄ D₁ D₅ D₂ २ २ M₁ उपलभ्य (D₄ 'भ्ये)ति; B₀ D₄ D₅ उपलभ्येति (for 'लभ्यति) K₁ मांबजै (sio); K₂ D₄ G₂ सास्वजै; K₇ D₄ ० शास्वजै; M₁ २-१ ना (M₅ चा)मजै (for सा) C₉ उपलभ्यातिरसा यथा (hyper metric). ☞ C₉ अतिरसा, आत्यन्तिको रसो रागो यस्यां फलितायाम् । ☞ —^d) K₂ ४ ६ मृतयस् (for मूर्तय) C₉ ऋतावामूर्तयस्तथा ☞ C₉ आमूर्तय, समन्तादुपचित मूर्तय ॥ C_v मूर्तय, अन्यान्यविलक्षणास्वरमूर्तय । ☞

38 38^{ab} is damaged in V₁ —^b) D₄ २ ना लिङ्गम्, D₇ G₁ अलिङ्ग; T G₂ ० ह्यलिङ्ग (for 'गम्) D₅ १ अलिङ्गोप्युपलभ्यते ☞ C_n अलिङ्गम्, शुद्धचिन्मा त्रम् । ☞ —^c) D₄ M₁ २-१ विंशतिकस् (for 'विमस्) D₅ पचविंशतिमात्रस्तु —^d) K₁ २ ६ V₁ B₀ D₄ D₁ n₄ D₅ २ २ २ नियतात्मक, K₆ B₀ १ D₅ [अ]पि यथा (K₆ D₅ 'या)त्मक, D₇ [अ]नियतात्मन (for 'रमक) ☞ C₉ अनियतात्मक, अनियतस्वभाव । ☞

39 °) K₂ सर्वदर्श, D₄ १ 'दर्श, M₁ २-१ 'दर्शो (for 'दर्शी) ☞ C₉ निरामय, अपक्षयादिरहित । ☞ —^c) K₁ २ G₂ M₁ १ सा (G₂ M₁ १ त्व)भिमामित्वाद्; G₁ त्वभिमामित्य (for 'मानित्वाद्) D₅ स्वगुणा त्वभिमामित्वाद् (sio) ☞ C_v केवल, मायाद्युपाधि दिना । ☞ —^d) K₂ ४ ६ १ V₁ B₀ ० १ (marg as in text) ० D₄ २ २ D₁ n₄ D₅ D₂ २ २ २ M₁ गुण, G₂ गुणम् (for [अ]गुण) K₂ तन्व्यते, D₄ उच्यते (for उच्यते), G₁ निर्गुणैस्त्वगुणोच्यते

40 G₁ om (?hapl) 40-41. —^c) D₇ प्राहुर् (for सन्ति) —^b) K₇ D₄ ० तु के (for कुतो) ☞ C_v निर्गुणस्य, सर्वथा गुणरहितस्य, ज्ञानानन्दगुणा अपि कुत । ☞ —^c) K₆ M₁ देव, B₀ (marg) देह, G₂ तेन (for एव) —^d) K₁ २ ४ नरा, T₁ गुणा (for जना).

41 G₁ om 41 (of v 1 40) 41^{ab} is partly damaged in V₁ —^c) K₁ २ ४ ६ D₄ २ २ C_np (gloss अवगमननाभ्यामालोच्य) [अ]न्विष्य, G₈ त्वेव; M₁ ६ १ तेषा, M₅ त्वेषां (for त्वेष) K₆ B₀ ६ १ २ (orig) ० D₄ २ २ D₁ n₄ D₅ D₂ २ २ २ G₂ M₁ २-१ एतान्; T G₈ ० एव (for सर्वान्) —^b) T G₆ M₁ २-१ प्रकृतान्, G₂ निर्गुणस् (for प्राकृतान्) K₁ २ ४ D₄ T G₈ ० अनु, G₂ स्वभि (for अभि) —K₁ om 41° —^c) K₂ गुणहास्वेन; K₄ 'हास्वेन, K₆ B₀ २ D₅ 'हान्यैन; V₁ 'हान्यैव; B₀ २ (marg) ० 'हान्यैव, B₇ D₁ D₂ M₅ 'हान्यै त, D₄ D₅ 'हान्येन, D₅ १ 'हीन तु (for 'वानेव) —^d) K₆ B₀ १ D₁ n₄ D₂ २ २ २ २ M₅ परमेव, K₇ D₄ ० गुणहाने; V₁ B₀ २ परमेन (for 'मेण). T₁ G₈ ० दृश्यते, T₂ पश्यते (for 'ति) D₅ परम नानुविदति; C_v परमेन च पश्यति ☞ C_v एन पर मात्मान, गुणहान्या, प्राकृतगुणहान्या, पर भिन्न उत्तम च पश्यति । यन्धस्वायन्धत्वाभ्यां जीवेश्वरयोर्भेद पश्यति । ☞

42 D₆ reads 42 twice —^c) B₀ D₄ यत्तु बुद्ध्या

बुध्यमानं महाप्राज्ञमबुद्धपरिवर्जनात् ॥ ४२
 अप्रबुद्धमथाव्यक्तं सगुणं प्राहुरीश्वरम् ।
 निर्गुणं चेश्वरं नित्यमधिष्ठातारमेव च ॥ ४३
 प्रकृतेश्च गुणानां च पञ्चविंशतिकं बुधाः ।
 साख्ययोगे च कुशला बुध्यन्ते परमैपिणः ॥ ४४
 यदा प्रबुद्धास्त्वव्यक्तमवस्थाजन्मभीगवः ।
 बुध्यमानं प्रबुध्यन्ति गमयन्ति समं तदा ॥ ४५

एतन्निदर्शनं सम्यगसम्यगनुदर्शनम् ।
 बुध्यमानाप्रबुद्धाभ्या पृथक्पृथगरिदम ॥ ४६
 परस्परैतदुक्त क्षराक्षरनिदर्शनम् ।
 एकत्वमक्षरं प्राहुर्नानात्वं क्षरमुच्यते ॥ ४७
 पञ्चविंशतिनिष्ठोऽयं यदासम्यक्प्रवर्तते ।
 एकत्वं दर्शनं चास्य नानात्वं चाप्यदर्शनम् ॥ ४८
 तत्त्वनिस्तत्त्वयोरेतत्पृथगेय निदर्शनम् ।

C. 12. 11256
 B 12. 206[3] 39
 K 12. 310 49

(Das 'द्वे), Ds (first time) तस्माद्बुद्धः, Ds (second time) अप्रबुद्धा, Ds यस्माद्बुद्धे, T1 Gs यत्त बुद्धे, T2 Gs यत्त बुद्धे, G1 युक्त बुद्धि, M1 यत्त बुद्धे (for यत्तबुद्धे) M1 पर (for पर) —^a) K1 साख्यः; K2 & V1 Bo e (marg as in text) 1 s (marg as in text) 9 Das as Dn1 n1 Ds Ds 2 2 s T3 G1 सांख्य, G2 साख्या (for सांख्या) K1 2 & M1 योगं च, Be s (both marg) योगेन (for योगाश्च) K1 & सर्वत, Cn (gloss सर्वेषुपि तार्किका) सर्वदा (as in text) —^a) G1 2 बुध्यमान- (for 'मान) Ks बुद्धमान महाप्राज्ञः; Ds (first time) 1 बुद्धिमानस महाप्राज्ञो —^a) Ks सवुद्ध, V1 lacuna, Ds2 Ds 1 T1 Gs सवुद्धे, M1 1 सवुद्ध (for 'द्व) ॥ C2 सवुद्धपरिवर्जनात्, प्राकृतविषयत्यागान् । ॥

43 *) G2 अप्रबुध्यम् (for 'बुद्धम्) Ks Bs [स] व्यक्त (for [स] व्यक्त) ॥ C2 अप्रबुद्धम्, अनुत्पन्नविवेक रयातिम् ॥ Cn अज्ञातम् ॥ ॥ —^a) V1 Bo 1 s Das as Dn1 n1 Ds Ds 3 s M. सगुण (for सगुण) V1 अस्यय (for ईश्वरम्) Ds T2 G1 s M1 6 1 Csp (gloss अनोश्वर, ईश्वरादन्यम्) गुण प्राहुरनो (M1 6 1 'निरी) श्वर, T1 Gs गुण प्राहुर्युनीश्वरा

44 *) Das प्रकृतेश्च (for 'तेश्च) Ds गुणाश्चैव (for गुणानां च) —^a) K2 1 बुध (for बुधः) K1 Ds 1 9 पञ्चविंशतिकं बुधा —^a) Ds om 44^c-45^d —^a) V1 G2 M1 1 1 सांख्ये (for सांख्य) K2 सांख्ययोगाश्च कुशला; K1 D1 9 T Gs 6 साख्या योगा (Gs 'ग) श्च कुशला; D1 G1 साख्या (G1 स्य-) योगैश्च कुशला —^a) K1 2 1 Ds परमैपिण

45 D2 om 45 (cf v l 44) —^a) G1 2 M1 1 यथा (for यदा) G2 प्रबुध्यम् (for दास) Ks V1 Bo 6-9 Das as Dn1 n1 Ds Ds ह्यव्यक्तम्, D1 T1 G1 6 तद्व्यक्तम् (for तदव्यक्तम्) . —^a) G1 अवस्थां (for अवस्था) —^a) K1 बुद्धिमानं (for बुध्य') K1 2 4

V1 Ds 9 प्रबुध्यते, Bo e s 9 Das as न बुध्यति, Ds न बुध्यते, T1 Gs 9 M1 1-1 प्रबुद्धेन, G1 प्रबुध्येन (for प्रबुध्यन्ति) —^a) B3 (marg as in text) शमयति (for गमयन्ति) K1 V1 Bo 8 9 Das Ds 9 Cnp (gloss शमप्राप्य ब्रह्म) शमः; Dn1 समे, Cs (gloss अद्वितीय ब्रह्म) सम (as in text) Dn1 सदा, Dn1 तदा (for तदा)

46 *) M1 1-1 अतनिदर्शनं ॥ C2 निदर्शनं, अति निश्चिददर्शनम् । ॥ —^a) K1 4 अय, V1 अर्थ, Br 9 Dn1 n1 Ds 2 8 अनि (for अनु) K1 Ds corrupt D 1 आगमस्य प्रदर्शनं, ' Ds सम्यक्त्वत्त्व निदर्शनं, T1 Gs बुद्धा तत्त्वार्थदर्शनं (T1 'शित) ; T2 असम्यक्त्वार्थदर्शनं, G1 2 असम्यक्त्वार्थदर्शनात्; M1 1-1 असम्यक्त्वार्थदर्शनात् —^a) K1 1 V1 G2 बुध्यमानप्रबुद्धाभ्यां, Ks Br Das Dn1 Ds-1 8 बुध्यमानाप्रबुद्धानां; Dn1 बुध्यमानप्रबुद्धानां, D1 बुद्धमान प्रबुद्ध्यासात्; T G1 8 6 M1 1-1 बुध्यमान (G1 'मान) प्रबुद्धः स्यात् —^a) Das [स] रिदम (for 'दम)

47 *) G1 एवम् (for एतद्) ॥ C2 परस्परैणोक्त, एकत्वे कश्चित नानात्व भाति, नानात्वनिपेधेनैकत्व भाति । ॥ —^a) G1 क्षराक्षर —^a) K2 1 M1 1 om (hapl) 47^c-49^b —^a) Ks 1 V1 Bo Das as Ds-3 9 क्षर (for क्षरम्)

48 K2 1 M1 1 om 48 (cf v l 47) Ds om (hapl) 48^a-49^b —^a) G1 निष्ठा, G2 निष्ठे (for -निष्ठो) T1 [s] पि (for स्य) —^a) K1 6 1 V1 Bo 9 Das Ds 1 1 9 T G1-3 6 तदा (for यदा) K1 प्रवृत्त्यते, Ks Be 1 8 (marg) Das as D1 T G1-3 6 Ms 6 प्रचक्ष (Br 'क्ष) तैः; V1 प्रदर्शनं (for प्रवर्तते) —^a) K1 Ds 9 G1 एकत्व- (for 'त्व) K1 दर्शिन. T2 G1 चाहुर (for चाख्य) —^a) K1 6 1 Bo 6 8 9 Das as Ds 1 9 G2 6 चास्य दर्शनं, Ds चास्य द' (for चाप्यद') .

C 12 11368
 12. 293 (9). 39
 K. 12. 110 49

पञ्चविंशतिसर्गं तु तत्त्वमाहुर्मनीषिणः ॥ ४९
 निस्तत्त्वं पञ्चविंशस्य परमाहुर्निदर्शनम् ।

वर्गस्य वर्गमाचारं तत्त्वं तच्चात्सनातनम् ॥ ५०

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि त्रिनवत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २९३ ॥

२९४

करालजनक उवाच ।
 नानात्वैकत्वमित्युक्तं त्वयैतदपिसत्तम ।
 पश्यामि चाभिसंदिग्धमेतयोर्वै निदर्शनम् ॥ १

तथाप्रबुद्धबुद्धाभ्यां बुध्यमानस्य चानघ ।
 स्थूलबुद्ध्या न पश्यामि तत्त्वमेतन्न संशयः ॥ २
 अक्षरक्षरयोरुक्तं त्वया यदपि कारणम् ।

49 K₂ 4 D₈ M₁ r om 49^{ab} (cf v l 47, 48).
 — °) G₂ ततो (for तत्त्व) K₇ D₉ एव (for एतत्)
 T G₁ ३ ० न तत्त्वमेतयोरेतत् — °) K₆ एतन् (for एव).
 — After 49^{ab}, Bo (om [hapl] 49^c-50^b) reads
 12 294 2^{ab} followed by 5^c-7^d for the first time,
 repeating the same in the proper place — °)
 K₇ D₁ ० मार्गं; D₇ T₁ G₁ ३ M₁ ६-१ तत्त्व (for
 -सर्गं). K₁ ३ च (for तु) T₂ G₂ ० पचविंशतिकत्व तु

50 Bo om. 50^{ab} (cf v. l 49). — °) V₁ G₈
 विंशत्या, B₈ (marg as in text) विंश तु (for
 विंशस्य). — °) D₈ निदर्शिन — °) K₁ ३ 4 ० Bo
 Dn₁ n₄ D₂ ३ ३ G₁ सर्गस्य; Ca (gloss महदादिसमुदा
 यस्य) Cnp (also वर्गस्य) वर्गस्य (as in text) K₁
 [अ]सर्गम्; K₂ D₄ ० G₂ M₁ ६-१ Cp (gloss वर्गनियम्य)
 [अ]वर्गम्; Cnp (gloss वर्गमर्हतीति) Cpp (gloss
 वर्गस्य द्वित) वर्गम्; Cpp (also) वर्गम् (as in text).
 K₆ आत्मान; K₆ (also) १ D₄ ३ ० T आधा (K₆ 'वा')र
 (for आचार) — °) M₁ ० १ तस्मात् (for तत्त्वात्)
 K₁ ३ 4 तस्य तत्त्वसनातनात् (K₂ 'रम')न; K₇ D₄ ० तत्त्वरं
 तद्विदर्शनं; D₈ तत्त्व तत्त्वनिदर्शनं; D₇ तत्त्व तत्त्वस्य
 दर्शनं; G₂ तस्मात्तत्त्व सनातनम्; M₈ तस्मात्तत्त्व निदर्शनम्.

Colophon Ś₁ D₈ missing K₈ ३ B₁-३ D₁ ३ ३
 D₂ ३ ३ D₁ G₂ ३ M₁-३ absent — Sub parvan
 K₁ ३ ० V₁ Bo ० १ ० D₁ ३ ३ D₁ n₄ D₈ D₂ ३ ३ १ ३
 T G₁ ३ ० M₁ ६-१ मोक्षधर्म — Adhy name K₁ V₁
 Bo ० १ ० D₁ ३ ३ D₁ वसिष्ठकरालजनकसवाद्; K₂ 4
 B₈ D₈ D₂ ३ ३ १ ३ करालजनकसवाद्, K₆ G₂ वसिष्ठ
 करालसंवाद्; K₇ करालजनकवसिष्ठसवादे सत्त्वासाधनं;
 D₄ ० वसिष्ठकरालजनकसवादे पुरुषसत्त्वा (D₆ 'रव')साधनं;

T₁ क्षराक्षरविभाग, G₆ वसिष्ठकरालजनकसवादे क्षराक्षर
 विभाग, M₈ ० वसिष्ठकरालजनकसवादे मातृपितृगुणकथनं.
 — Adhy no (figures, words or both) B₇ T₁
 G₁ ० 128, B₈ 132, D₁ 136, D₂ 131, D₃
 130, D₄ 129, D₅ 126, T₂ 141, G₂
 144, M₁ ० १ 127. — Śloka no Dn₁ 40, Dn₁
 39, D₈ 37.

294

This adhy is missing in Ś₁ D₆ (cf v l 12
 274 13, 283 15).

1 Most MSS जनक (for करालजनक). K₁ ३ 4 om.
 1^{ab} — °) D₈ १ अपि (for इति) G₁ नानात्वे कय
 मिथुक्तं ❀ G₈ नानात्वं चैकत्वं च नानात्वैकत्वमिति समा
 हारे एकवद्भावम् । ❀ — °) K₁ ३ 4 न; K₇ B₈ D₄ ०
 G₂ [ह]व; D₈ १ T₂ G₁ ३ M₁ ६-१ वा (for च) K₇
 B₈ D₄ ३ १ ० M₁ ६-१ [अ]ति (for [अ]मि) K₆ V₁
 Bo ०-० Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ३ Cp पश्याम्येतद्वि (Dn₁
 'द्वि-)सदिग्धम्; D₁ ३ ३ पश्य मे तद्वि स' — °) V₁
 वि; D₈ वा (for वै) ❀ Cp निदर्शनम्, निश्चयेन
 दर्शनं यथा स्यात्तथा गृहीति शेष । ❀

2 Bo reads 2^{ab} followed by 5^c-7^d for the first
 time after 12 293 49^{ab} — °) M₁ बुद्ध्याभ्यां (for
 बुद्ध्याभ्यां). K₆ B₇ १ ० D₁ ३ ३ यथाबुद्धा (K₆ 'द')
 प्रबुद्धाभ्यां, K₇ तथा प्रबुद्धाबुद्धाभ्यां; V₁ B₈ Dn₁ n₄
 D₈ D₂-३ १-० T G₁-३ ० तथाबुद्ध (D₄ ३ १ ० T G₁ ३ ०
 तथा बुद्धा)प्र'. — °) D₈ G₁ बुध्यमानस्य D₈ मे; D₆
 वा (for च) ❀ Cp बुध्यमानस्य, बोधविषयीभूतस्य । ❀
 — °) G₂ नु (for न). — °) D₁ ३ ३ सशय.

तदप्यस्थिरबुद्धित्वात्प्रनष्टमिव मेऽनघ ॥ ३
 तदेतच्छ्रोतुमिच्छामि नानात्वैकत्वदर्शनम् ।
 बुद्धमप्रतिबुद्धं च बुध्यमानं च तत्परतः ॥ ४
 विद्याविद्ये च भगवन्नक्षरं क्षरमेव च ।
 सांख्यं योगं च कात्स्न्येन पृथक्चैवापृथक्च ह ॥ ५
 वसिष्ठ उवाच ।
 हन्त ते संप्रवक्ष्यामि यदेतदनुपृच्छसि ।
 योगकृत्यं महाराज पृथगेव शृणुष्व मे ॥ ६

योगकृत्यं तु योगानां ध्यानमेव परं बलम् ।
 तच्चापि द्विविधं ध्यानमाहुर्वेदविदो जनाः ॥ ७
 एकाग्रता च मनसः प्राणायामस्तथैव च ।
 प्राणायामस्तु सगुणो निर्गुणो मनसस्तथा ॥ ८
 सूत्रोत्सर्गं पुरीषे च भोजने च नराधिप ।
 त्रिकालं नाभियुञ्जीत शेषं युञ्जीत तत्परः ॥ ९
 इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यो निवर्त्य मनसा मुनिः ।
 दशद्वादशभिर्वापि चतुर्विंशत्परं ततः ॥ १०

C. 12 11577
 B. 12. 20761. 10
 K. 12 311

3 ^a) G1 अक्षरप्रयोगेन — ^b) K₅ B₅ (marg as in text) D_{as} n₁ [प]ठद् (for यद्) D₅ १ यद्यपि (for यदपि) T₃ धारण (for कां). — ^c) K₂ स्थिर (for [अ]स्थिर) — ^d) K₅ D_{as} n₁ D_{as} 1 G₂ प्रणष्टम् (for प्रनं) K₅ च (for मे) D_{na} [s]जय (for सनघ)

4 ^a) M₁ १-१ ज्ञातुम् (for श्रोतुम्) — ^b) K₁ D₁ T G₁ ३ नानात्वैकत्व (G₁ 'य') (for 'त्वैकत्व) K₂ नानात्वैकनिदर्शन — ^c) B₅ बुद्धि (for बुद्धम्) K₂ अप्रत- B₅ ० ३ (marg as in text) ० D_{na} n₁ D_{as} D₂ ३ ३ चाप्रति, D_{as} चाप्रति- (for अप्रति-) T G₁ ३ ० प्रबुद्धमप्रबुद्ध च ☞ C_u बुद्ध, जम् । अप्रतिबुद्ध प्रधानादि । ☞ — ^d) D₂ बुद्धमान . ☞ C_u बुध्यमानं, चिदचिद्वारमान जीवम् । ☞

5 For the repetition in B₅, of v 1 2 — ^a) B₅ ३ (marg as in text) विद्याविद्येति, D_{as} D₂ ३ 'विद्ये' (for 'विद्ये च) — ^b) K₁ D_{as} D₁ G₁ अक्षर (for 'र) — ^c) K₁ ३ ० D_{as} D_{na} सांख्य (for सांख्य) K₁ ३ योगी (for योग) K₂ कात्वेन (sic), K₅ कृणोत (for कात्स्न्येन) — ^d) K₅ D_{as} n₁ पृथक्त्वेन (for 'कत्रैव) G₁ मत्र (for च ह)

6 For the repetition in B₅, of v 1 2 K₅ १ V₁ B₅ ० D₁ वसिष्ठ; D₂ चापिष्ठ — ^a) G₁ [s]ह (for स) — ^b) D₅ त्वं यद्यद् (for यदेतद्) D₁ G₁ -पृच्छसे (for 'सि) — ^c) K₂ योगाकृत्य; K₁ M₁ १-१ योगे कृत्यं — ^d) K₅ शृणुष्व D_{as} तत् (for मे)

7 For the repetition in B₅, of v 1 2 — ^a) K₁ ४ योगकृत्ये; K₂ 'कृते' (for 'कृत्य) — ^c) K₁ ३ तश्च (for तच्) K₁ ३ ४ B₅ (both times) D_{na} D₅ D₂ ३ ३ १ G₁ C_{up} विविध; D_{as} n₁ त्रि, C_u (gloss ध्यान भावनाप्रणिधानभेदेन द्विप्रकारम्) C_p (gloss सगुणं निर्गुणं चेति) द्विविध (as in text) M₁ ज्ञानम् (for

ध्यानम्) — ^d) K₅ B₅ (both times) ० १ ३ D_{as} n₁ D_{na} n₁ D₅ D₂ ३ ३ G₂ विद्याविद्ये (for वेद)

8 ^a) K₁ ३ ४ एकाग्रतया (for 'ग्रता) K₂ मनसा — D₂ reads ३^b twice — ^c) K₁ ३ ४ D₁ G₁ मनसो (for सगुणो) K₁ B₅ D₂ ३ ३ (both times) C_{up} मानसस् (for सं) ☞ C₅ सगुण, नाम्नादौ सूर्या लम्बन, निर्गुण, स एष शून्यवायुधारणात् । तथा मनसोऽपि आयाम' सगुणो ज्योतिराद्यालम्बन, निर्गुणं केवलारमनिष्ठ ॥ C_p सगुणो जपध्यानसहित, निर्गुणो जपध्यानराहित् ॥ C_v सगुण प्राणायाम, वायो रेचकपूरककुम्भकालयभ्यापारगुण सहित । ☞

9 ^a) K₂ B₅ १ ३ D_{as} D_{na} D₅ D₂ ३ ३ T₂ G₁ सूत्रोत्सर्गं; D₂ 'सर्गं' (for 'सर्गं) K₂ पुरेवे; D₂ पुरुषे (for पुरीषे) K₁ ३ वा (for च) — K₂ ४ om 9^b — ^b) D_{as} om भोजने K₁ नराधिप — ^c) K₁ निष्कालं; B₅ ६-३ T₂ G₂ द्विकाल, D₂ त्रिष्कालं; D₁ G₁ विकार, T₁ G₅ विकारान्, G₂ M₁ १-१ द्विष्कालं (for त्रिकाल) K₅ V₁ B₅ १ ३ D_{as} नोप, G₂ न हि (for नाभि) — ^d) K₂ युञ्जेत; B₅ सुञ्जीत. D_{as} मत्पर; M₁ १ तत्परं

10 ^b) K₁ D₂ ३ ० निर्वर्त्य, G₁ निरुत्य; G₂ निवर्त (for 'त्यं) D_{as} D_{na} n₁ D₅ मुनि (for मुनि) — ^c) G₁ दशम्या दशमीर्वापि ☞ C_u दशद्वादशभि, दशयुक्ता-भिर्द्वादशभिसंख्याभि सद्योदनाभि ॥ C₅ बुद्धिकर्मेन्द्रियाणि दश द्वादशभि शमदमतिविज्ञानसूयासतोपाकार्पण्य मङ्गलानित्यदुःखोदकैस्त्वमुत्थाल्पस्वेर्द्वादशेन्द्रियाणि निर्वर्त्य । ☞ — ^d) D₂ १ G₁ चतुर्विंशत् K₂ ४ तत् परं (by transp), K₁ D₂ ३ परस्तत्, B₅ (marg as in text) D_{as} G₁ परंतप (G₁ 'प) K₁ दत्त विंशा तु त पर (sic)

11 ^a) K₅ V₁ B₅ ६-३ D_{as} n₁ D_{na} n₁ D₅ D₂ ३,

C 12 11378
B 12. 207(6). 11
K 12 211 11

तं चोदनाभिर्मतिमानात्मानं चोदयेदथ ।
तिष्ठन्तमजरं तं तु यत्तदुक्तं मनीषिभिः ॥ ११
तैश्चात्मा सततं ज्ञेय इत्येवमनुशुश्रुम् ।
द्रव्यं ह्यहीनमनसो नान्यथेति विनिश्चयः ॥ १२
विमुक्तः सर्वसङ्गेभ्यो लब्धाहारो जितेन्द्रियः ।
पूर्वरात्रे परे चैव धारयेत मनोऽऽत्मनि ॥ १३
स्थिरीकृत्येन्द्रियग्रामं मनसा मिथिलेश्वर ।

मनो बुद्ध्या स्थिरं कृत्वा पापाण इव निश्चलः ॥ १४
स्थाणुवचाप्यकम्पः स्याद्विरिञ्चापि निश्चलः ।
बुधा विधिविधानज्ञास्तदा युक्तं प्रचक्षते ॥ १५
न शृणोति न चाघ्राति न रस्यति न पश्यति ।
न च स्पर्शं विजानाति न संकल्पयते मनः ॥ १६
न चाभिमन्यते किञ्चिन्न च बुध्यति काष्ठवत् ।
तदा प्रकृतिमापन्नं युक्तमाहुर्मनीषिणः ॥ १७

११ १ Cn स (for त), ॐ Cn (reading सचोदनाभि)
चित्ताश्रय प्रतोदस्थानीयाभिः प्रेरणाभिः ॥ ॐ —^b) Ds
G1 तथा, Ds यथा, T1 Gs तत् (for अथ) —^c)
M1 अचर (for अजर) Bs तनु, Ds तद्य (for त तु)
ॐ Cp तिष्ठन्त, सत्तामात्रेण वर्तमानम् । ॐ —^d) K1
सतरुक्त (sic); K2 मे तदुक्त; K3 स तदुक्त, K4
D4 १ १ यदुक्त तु, Da1 जगदुक्त; G2 युक्तदुक्त (sic)
(for यत्तदुक्त) ॐ Cn यत्तदुक्तम्, यत् यस्मात्, तच्छ
व्देनोक्त-तदिति वा महतो भूतस्य नाम भवति-इति श्रुते
ब्रह्मत्वेन निर्दिष्टम्, अतस्त्वावापत्तये आत्मानं चोदयेत् इति
पूर्वेण संबन्धः । ॐ

12 *) K1 D1 १ विश्वात्मा, T2 तैरात्मा (for तैश्चा
त्मा) Da1 ज्ञेयम्; D1 T G1 १ १ Cs योज्य (for
ज्ञेय) ॐ Cn तै, द्वाविंशत्या प्रेरणैः ॥ Cv* तै, नियते-
न्द्रियैः । ॐ —^b) M1 १-१ एतद् (for एवम्) Ks
शुश्रुम्; K1 Ds1 D1 १ T2 G1-१ M1. १ १ शुश्रुम् (for
'म) —^c) K1 १ ग्राह; K4 १ Bo १ १ (marg) Da1
Dn1 n1 D2 १ १ १ Cn व्रत; Ds1 ततो, T1 दृत;
T2 हत; G1 स त, Gs श्रुत, Gs दृत (for व्रत्य).
Bs चाहीन; Da4 ह्यहीन; T1 Gs विहीन, G1 ह्यहीन;
G2 गहीन (sic) (for ह्यहीन) K1 १ Da1 n1 D1
मनसा (for 'सो) —^d) K1 नान्यथेति (for 'थेति)

13 G2 om (hapl) 13^a-15^b —^a) Da1 सर्गं
(for सर्वं) K1 सङ्गेभ्यो; Ds1 (also as in text)
-योगेभ्यो; D1 T G1. १ १ १ पापेभ्यो (for सङ्गेभ्यो) —^b)
Bs Ds1 Ds लब्धाहारो; D4 लब्धाहारा (for 'हारो)
D4 १ यतेन्द्रिय —^c) G1 पूर्णं (for पूर्वं) Ks Bo
१-१ Da1 n1 Dn1 Ds2 D2. १ १ १ Gs पररात्रे; V1 Ds1
T1 G1 [s]पररात्रे च; Bs (marg) [s]पररात्रे च; Bs
(marg) D1 T2 Gs M1 १-१ [s]पररात्रे च; Dn1 परे रात्रे
(for परे चैव) K1 D4 १ पूर्वरात्राप (K1 'त्राच)रात्रे च.
—^d) Ks Bo १ (marg) १ Da1 n1 Dn1 n1 Ds1 D2 १
धारयति (for 'येत) T1 Gs मुनि (for ऽऽत्मनि)
K1. १. १ V1 Ds2 D1 १ १-१ धारयेन्मन आत्मनि

14 G2 om 14 (cf v 1 13) —^a) K1 स्थिर
कृत्य, K2 स्थिरे कृत्य; Da1 स्थिरीकृत्य; G1 शरीरं तु
—^b) Ds मनसो (for 'सा) Ks मिथिलेश्वर. —^c)
K1 स्थिरं कृत्वा, Ds स्थिरीकृत्य (for स्थिर कृत्वा)
—^d) K2 पाशाण T1 इति (for इव)

15 G2 om 15^a (cf v 1 13) K2 १ om (hapl)
15^a —^a) Ks अकल्प, B1 Dn1 D2 G1 M1 १-१
अकल्प (for अकल्प) —^b) K1 उदधेर, K1 D2 १
दीपयत्; V1 Bs १ १ (marg) Da1 n1 D1 T G1 १ १
दारुं, D2 उदध्यान्, M1 १-१ उदात्त (for गिरिवत्).
K1 D4 चापि, D. इव; T1 चाप (for चापि) Gs
अनिश्चल —^c) K1 १ १ यथा, K1 Bs Da1 n1 Dn1
D2 १ बुद्ध्या, D2 १ बुद्ध्यां (for युवा) K1 १ विधान
ज्ञस; Da1 'नाज्ञात्; G1 'विज्ञानत् (for -विधानज्ञात्)
—^d) V1 Bs-१ Ds3 n1 हतो; T2 तथा (for तदा)
Bo प्रचक्षते Ks ततो बुद्धिं विचक्षते

16 *) K2 च घ्राति (for चाघ्राति) —^a) K1
चभ्यति; Dn1 रस्यति; D2 १ नश्यति (for रस्यति)
ॐ Ca रस्यति रस्यतीत्यर्थे छान्दसम् । ॐ —^c) K1
D2 १ स्पर्शान् (for स्पर्श) D2 विजानाते —^d) D1
न संकल्पयेत् मन, D2 १ न च संकल्पते मन

17 *) Ds1 चारि, Ds चापि (for चाभि) —^b)
Ks corrupt K1 D1 १ १ १ T G1 १ १ १ बुध्यति च (G1
न) (by transp) —^c) Ds यदा (for तदा) G1
आपन्नो (for 'च्च) —^d) Ks मुक्तम् (for युक्तम्).

18 *) K1 V1 Bo १ (marg) १-१ Dn1 n1 Ds
D2-१ १ निर्वाते (for निर्वाते) K1 १ V1 Bo १-१ Da1
n1 Dn1 n1 Ds D2 १ १ १ T G1-१. १ हि (for च)
K1 दीप्यो; K4 दीप्यान्, K1 Ds1 D2 १ १ दीप्यो;
Da1 M1 दीप्य; Ds1 दीप्यद्; D1 T G1 १. १ दीप्येद्;
G2 दीपो (for दीप्यन्) —^b) G2 दीप्यमान (for
दीप्यस्वत्) Ks V1 Bo १ Da1 Dn1 n1 Ds D2 १ १ १

निवाते च यथा दीप्यन्दीपस्तद्वत्स दृश्यते ।
 निरिङ्गश्चाचलश्चोर्ध्वं न तिर्यग्गतिमाप्नुयात् ॥ १८
 तदा तमनुपश्येत यस्मिन्दृष्टे तु कथ्यते ।
 हृदयस्योऽन्तरात्मेति ज्ञेयो ज्ञस्तात मद्विधैः ॥ १९
 विधूम इव सप्तार्चिरादित्य इव रश्मिमान् ।
 वैद्युतोऽग्निरिवाक्काशे दृश्यतेऽऽत्मा तथात्मनि ॥ २०
 यं पश्यन्ति महात्मानो धृतिमन्तो मनीषिणः ।

ब्राह्मणा ब्रह्मयोनिस्था ह्ययोनिममृतात्मकम् ॥ २१
 तदेवाहुरणुभ्योऽणु तन्महद्भ्यो महत्तरम् ।
 तदन्तः सर्वभूतेषु ध्रुवं तिष्ठन्न दृश्यते ॥ २२
 बुद्धिद्रव्येण दृश्येत मनोदीपेन लोककृत् ।
 महत्तमसस्तात पारे तिष्ठन्नतामसः ॥ २३
 स तमोनुद इत्युक्तस्तत्त्वज्ञैर्वेदपारगैः ।
 विमलो वितमस्कश्च निर्लिङ्गोऽलिङ्गसंज्ञितः ॥ २४

C 12 11391
 B 12. 2076j 24
 K 12. 311 24

प्रकाश (D_{as} 'चक्ष'ते, K₁ B_o १ ० D_{as} D₁ ० G₂ प्र-
 श्यते (K₁ 'ति) (for स र') —^a) K₁ १ निर्लिङ्गा;
 K₂ ४ V₁ B_o २ (marg as in text) D_{n1} n₁ D_s D₂-२
 १-० T G₁ ३ ० C_n (gloss बुद्ध्यादिहीन) निर्लिङ्ग; B_o
 (orig) D_{as} a₁ निरिं (D_{as} 'र')गाश; B_o (marg)
 विलिङ्गाश; C_s निरशाश (for निरिङ्गाश) K₁ अविचलं;
 V₁ D_{n1} n₁ D₂ ३ ३ [5]विचलश; B_o चाचलाश; B_o
 (marg) D_{as} a₁ चाचलाश, D_s अचलश, G₁ स्वाच
 लश, M₁ ६-१ चापलश (for चाचलश) —^a) V₁
 om न K₁ B_o तिर्यक्च, B₂ ० तिर्यङ्क (by transp),
 G₂ तिर्यग्वा B₂-२ M_o १ क्षामुवन्, D_{as} M₁ ६ 'वत्
 (for 'यात्) K₁ २ ० D_s तिर्यग्गतिमाप्नुयात्, D₁ ०
 अतिर्यग (D_s 'यंथा')तिरात्मवान्; D₁ G₁ न गच्छति तदा
 मुयात्

19 ^a) D_s कदा, G₂ M₁ ६-१ तथा (for तदा)
 K_o तद् (for तम्) M₁ ६-१ पश्येयम् (for पश्येत)
 —^b) T₁ G_o यस्माद्; T₂ यत्, G₁ या स्; - G₂ य
 स्, M₁ ६-१ अस्मिन् (for य') D_s ० द्रष्टे, G₂ ३
 दृष्टा (for दृष्टे) K₁ २ ४ D_s १ ० T G₁ २ ० [5]ति,
 K₁ D_{n1} n₁ D_s C_{ap} (gloss सर्ववृत्तिनिरोधात्) न,
 B_o (marg) D_s वि, D_s नु (for तु) B_o (marg)
 -बुध्यते (for कथ्यते) ☞ C_v कथ्यते, ज्ञानीति कथ्यते । ☞
 —^a) D₁ T G₁ २ ० हि (for [ह]ति) —^a) K₁
 ज्ञेयो ज्ञैश्च K₄ ० १ D_s ३ ० विज्ञेयस्, D_{as} ज्ञेयो ज्ञाश;
 G₂ ज्ञेये ज्ञैश्च (for ज्ञेयो ज्ञश्च) D_s स च (for तात)
 D₁ ज्ञेयो ज्ञात्मातो द्विजैः; G₁ M₁ (orig) 'मतद्विजै,
 M₁ (anf in) 'मतद्विजै

20 ^a) K₁ २ निधूम; K₄ विधूम (for विधूम)
 ☞ C_a- विधूम, उपाधिविगमेऽमल ॥ C_s सप्तार्चि, सर्व
 कर्मदाहक इत्यत्र दृष्टान्त । ☞ —^b) K₂ ४ १ V₁ B_o १
 D_s ३ ० M₁ रश्मिमान् (for 'मान्) ☞ C_s आदित्य,
 वृत्स्तज्जगत्प्रकाशकरवे दृष्टान्त । ☞ —^b) K_o D_{as} वैद्युताग्निः;
 K₁ B_o विद्युतो'; T₁ वैद्युतो' (for वै') ☞ C_s वैद्युत,

सहृद्बुद्धौ स्फुरितोऽपि न स्थिरीभवति । ☞ —^a) D_s नमा-
 त्मनि (sic) (for तथात्मनि) K₁ २ ४ दृश्येतात्मा यमा-
 (K₄ तथा)त्मनि, B_o (marg as in text) D₁ T G₁ २ ०
 दृश्यते अत (B_s सौत, G₁ अत)रात्मनि ☞ C_s आत्मनि,
 अन्त करणे । ☞

21 ^a) K₁ या; K₂ ४ D_{as} D_{n1} n₁ D_s ये, D₁
 G₂ ३ स (for य) D_s ३ T₂ पश्यति —^a) ☞ C_n
 ब्रह्मयोनिस्था, ब्रह्मावगमहेतुशास्त्रनिष्ठा ॥ C_s ब्रह्मदेवस्य
 योनिरुपादानकारण परमात्मा, तद्विष्ठा । ☞ —^a) K₁ २
 अयोनिम्, K_o स्व'; D_{as} lacuna, G₁ अयोनिर् (for
 'निम्) ☞ C_s अयोनिम्, उपादानान्तरहीनम् । अमृतात्म
 कम्, उपादानान्तरहीन, अनुरूपस्वरूपम् । ☞

22 ^a) M₁ ० १ [अ]णुर (for [आ]हुर) B_o ३ (marg)
 D_s T G₂ ३ ० [अ]णुभ्योणु; D₁ G₁ [अ]णुतरं; G₁ 'भ्यो
 णुस् (for 'भ्योऽणु) —^b) G₂ महद्भ्यो नु (for तन्महद्भ्यो)
 —^a) K₁ ३ G₂ तत्तत्र; K₄ D_{n1} n₁ D_s D₂ ३ ३ तत्तरव;
 K_o B_o १ D_a २ a₁ D_s G₂ सर्वत्र; V₁ सतत, B_o ०
 D₁ T G₁ ० स तत्र, M₁ ६-१ तदत्र (for तदन्त) K₂
 पच (for सर्व) —^a) B_o G₂ ध्रुवस् (for ध्रुव)
 K₁ तिष्ठत (for तिष्ठन्न)

23 ^a) D_{as} दृश्येत (for दृ') ☞ C_a बुद्धिद्रव्येण,
 बुद्धिरेव द्रव्यमुपकरणम् ॥ C_n बुद्धिद्रव्येण, धीधनेन
 पुंसा । ☞ —^b) K₂ लोकरक्; K₁ D_s ० 'ष्टक्, G₂
 'वत् (for 'कृत्) —^a) K₁ तमसा, G₂ तपसस् (for
 तम) —^a) K_o परे (for पारे) V₁ नराधिप;
 G₂ न वामस

24 ^a) D_s १ T G₁ ३ ० M₁ ६-१ C_a (gloss प्रमाण
 पथातीत । मान पालयति, स्वगोचरीकुरुते इति वा ।) C_{ap}
 (gloss मनोगम्य) च (D_s वै) मानस (for तमोनुद)
 D_s उक्त K₁ २ ४ न चेद्वावि (K₁ 'व)द इत्युक्त (K₁
 'क्ता)श्च; K_o १ D_s ० स आत्मैवेति च प्रोक्तस्, G₂ स
 आत्मेति च वै प्रोक्त —^b) K₄ तत्तर्ज; K_o V₁ B_o
 ० १ ० D_{as} a₁ D_{n1} n₁ D_s D₂ ३ ३ G₂ सर्वज्ञै (D_{as} 'ज्ञै)र्

C 12 11392
E 12. 20719.25
K 12. 211 25

योगमेतद्धि योगानां मन्ये योगस्य लक्षणम् ।

एवं पश्यं प्रपश्यन्ति आत्मानमजरं परम् ॥ २५

योगदर्शनमेतावदुक्तं ते तत्त्वतो मया ।

सांख्यज्ञानं प्रवक्ष्यामि परिसंख्यानिदर्शनम् ॥ २६

अव्यक्तमाहुः प्रकृतिं परां प्रकृतिवादिनः ।

तस्मान्महत्समुत्पन्नं द्वितीयं राजसत्तम ॥ २७

अहंकारस्तु महत्सृष्टीयमिति नः श्रुतम् ।

(for तत्त्वज्ञे) — °) G₁ विमलापि तमस्कश्च. — °) K₂ निर्मलो; K₇ D₄ ० विलिंगो (D₁ 'गा'); D₅ नलिंगो (for निर्लिङ्गो) K₆ B₈ (marg) T₂ -सञ्जिक; K₇ B₈ (orig) D₅ 5 7 ० T₁ G₁-8 ० M₁ 5-7 -सञ्जक; Cpp (gloss मनननिश्चय) संश्रित (as in text). ☞ Ca निर्लिङ्ग, लिङ्गशरीरान्मुक्त (in C₈ also) । लिङ्ग सञ्जक, लिङ्गादनुमानासञ्जा, सम्यग्ज्ञानमस्य ॥ Cn निर्लिङ्ग, सूत्रात्मनोऽप्यन्य । अलिङ्गति छेद । नास्ति लिङ्ग गमकमस्य, वाङ्मनसातीतत्वात् (in C₈ also) । ☞

25 °) K₆ V₁ B₀ 6-9 D₃ 34 D₁ 14 D₈ D₂ 8 8 Ca n p योग एव (V₁ B₀ Ca n p 'व'); K₇ D₄ 5 ० योग्यमेतद्, D₇ G₁ 8 योगमेत (for 'मेतद्' D₇ T G₁ 8 ० तु (for हि) — °) K₄ मनो, M₁ 5-7 एवं (for मन्ये) K₆ V₁ B₀ 6-9 D₃ 34 D₁ 14 D₈ D₂ 8 8 किमन्यद्योगलक्षणं — °) K₁ तस्ये, K₂ 4 तस्य, K₆ 7 B₀ 8 D₃ 1 D₄ ० G₂ 8 ० M₁ ० 7 पश्यन्; B₀ दृश्यं; T₂ सत्य (for पश्य). ☞ Ca पश्यतीति पश्य, द्रष्टा । दृश्यमिति सार्वत्रिकपाठो व्यायान् प्रकृतानुगतश्च । दर्शनयोग्यार्थस्य प्रकृतत्वात् । ☞ — °) K₇ D₄ ० तत्र स्थम्; D₇ T G₁-8 ० M₁ 5-7 आ (T₂ ह्या) त्मस्यम् (for आत्मानम्) D₃ पर K₁ 2 4 सुपस्थानमजं (K₁ 'जम-') पर

26 °) D₃ मे (for ते) — °) V₁ B₀ 8 D₃ 34 सांख्य (for सांख्य) D₃ 34 प्रपश्यामि, G₁ प्रवक्ष्यामि (sic) (for प्रवक्ष्यामि). — °) K₆ 7 B₀ 7 ० D₃ 34 D₁ 14 D₈ D₂ 8 8 8 ० M₅ Ca परिसंख्यान (K₆ 7 D₀ 'त'; M₅ 'तु', Ca 'द्दि') दर्शन (M₅ 'र्शन'); Cpp as in text. ☞ Ca आदिदर्शनं, जगत्कारणस्य ज्ञान परिसंख्ये-स्यर्थं ॥ Cn परिसंख्यान परिवर्जनं रज्जुरगवदुत्तरोत्तरकार्यस्य पूर्वस्मिन्पूर्वस्मिन्प्रविलापनम्, तेन दर्शनं, साक्षात्कारो यस्मिन् सत्त्वा ॥ Cp परिसंख्यानिदर्शनं, तत्त्वसंख्यानिदर्शकम् । ☞ — After 26, B₇ 8 (marg) ins an addl colophon [Sub-parvan मोक्षधर्म].

27 Before 27, B₈ ins वशिष्ठ उवाच. — °) B₈

पञ्च भूतान्यहंकारादाहुः सांख्यानुदर्शिनः ॥ २८

एताः प्रकृतयस्त्वष्टौ विकाराश्चापि षोडश ।

पञ्च चैव विशेषा वै तथा पञ्चेन्द्रियाणि च ॥ २९

एतावदेव तत्रानां सांख्यमाहुर्मनीषिणः ।

सांख्ये विधिविधानज्ञा नित्यं सांख्यपथे रताः ॥ ३०

यस्माद्यदभिजायेत तत्रैव प्रलीयते ।

लीयन्ते प्रतिलोमानि सृज्यन्ते चान्तरात्मना ॥ ३१

अव्यक्तम्, D₆ (marg.) सर्वत्र (for अव्यक्तम्) ☞ Cp विकारस्य प्रागवस्थारूपत्वात् अव्यक्तम् । ☞ — °) K₄ G₂ 3 M₁ 5-7 परं, D₃ परा, G₁ वरां (for परां) K₆ D₃ 34 D₇ चोदिन (for -वादिन) — °) K₁ 2 4 देहा (K₁ 'ह्या') (for महत्) — °) D₃ 34 सत्तम, D₁ 'म'.

28 °) K₂ मनसस् (for महत्स) — °) K₁ 2 D₇ T G₁ 8 ० तृतीय (for 'यम्' G₁ 2 M₁ न (for न). — °) ☞ Ca भूतपद तन्मात्राख्यसूक्ष्मपरम् ॥ Cn पञ्च भूतानि, सूक्ष्माणि पञ्चतन्मात्राख्यानि । ☞ — 28⁶ 18 partly damaged in B₇ — °) K₄ D₁ 14 D₈ D₂ 8 8 साख्यात्म-, K₆ V₁ सांख्यार्थ- (for 'तु') T₁ दर्शन, G₂ दर्शना (for 'दर्शिन') K₁ 2 G₁ आहुं सां (K₂ स) ख्यानि दर्शना (K₁ 'ना'), K₇ D₄ 5 7 ० 'ख्यानि दर्शनं (D₅ 1 'ना)

29 °) K₁ स्वष्टा, K₂ स्वष्टौ, K₄ V₁ D₁ 14 D₈ D₂ 8 8 चाष्टौ, D₃ D₄ स्वष्टो (for स्वष्टौ) — °) D₃ 34 चैव (for चापि) K₁ शोडश; M₁ षोडश — °) D₃ 34 ते च (for चैव). D₅ [अ] विशेषा; G₁ विशेषी (for 'पा') ☞ Cn विशेषा वियदादय । ☞ — °) G₂ तु (for च) D₇ T G₁ 8 ० दशैक चेंद्रियाणि च, M₁ 5-7 मन पंचेंद्रियद्वयं ☞ Cp चकारात्कर्मेन्द्रियाणि मन श्रेति । ☞

30 °) G₂ M₁ 5-7 एतत् (for एव) — °) D₃ 34 M₁ सांख्याम् (for सांख्यम्) — °) K₆ B₀ सांख्य; D₃ 34 सांख्य (for सांख्ये) V₁ B₈ (marg as in text) सांख्येन (B₈ 'ण') विधिना तज्ज्ञा. — °) K₁ 2 4 सांख्यपथे (for 'पथे) D₅ M₁ 5-7 स्थिता (for रता).

31 °) K₁ corrupt D₇ G₂ तस्माद्, G₁ कस्माद् (for च) K₂ 4 यद्यपि; D₇ G₁ यमसि (for यदभि-) M₁ -जायेत (for -जायेत) — °) K₁ 2 4 विलीयते (for प्रली) D₇ G₁ 8 तत्रैव प्रविकीयते — °) B₇ D₃ D₁ D₈ G₂ लीयते; D₃ 34 लीलया (for लीयन्ते)

अनुलोमेन जायन्ते लीयन्ते प्रतिलोमतः ।
गुणा गुणेषु सततं सागरस्योर्मयो यथा ॥ ३२
सर्गप्रलय एतावान्प्रकृतेर्नृपसत्तम ।
एकत्वं प्रलये चास्य बहुत्वं च यदासृजत् ।
एवमेव च राजेन्द्र विज्ञेयं ज्ञेयचिन्तकैः ॥ ३३
अधिष्ठातारमव्यक्तमस्याप्येतन्निदर्शनम् ।
एकत्वं च बहुत्वं च प्रकृतेरनु तत्त्ववान् ।

एकत्वं प्रलये चास्य बहुत्वं च प्रवर्तनात् ॥ ३४
बहुधात्मा प्रकृर्वीत प्रकृतिं प्रसवात्मिकाम् ।
तच्च क्षेत्रं महानात्मा पञ्चविंशोऽधितिष्ठति ॥ ३५
अधिष्ठातेति राजेन्द्र प्रोच्यते यतिसत्तमैः ।
अधिष्ठानादाधिष्ठाता क्षेत्राणामिति नः श्रुतम् ॥ ३६
क्षेत्रं जानाति चाव्यक्तं क्षेत्रज्ञ इति चोच्यते ।
अव्यक्तिके पुरे शेते पुरुषश्चेति कथ्यते ॥ ३७

C 12 11405
B 12.307[6] 39
K 12 311 26

Bs s (both marg) लोमेन, D₁ T G₁ s e लोम्येन
(for लोमानि) छे Cp प्रतिलोमानि, कारणेन्मुखानि । छे
—^d) K₁ s s D₄ सृजते; D₅ r G₈ सृज्यते, G₁
सृजते (for सृज्यन्ते) K₁ D₅ s e चोत्तरोत्तर, D₁ T
G₁ s e चेत (D₁ G₁ चतु) रात्मना; M₁ s-1 चांतरांतरा
(for 'रात्मना) छे Cn अन्तरात्मना सृज्यन्ते, न तु
निरीश्वरसांख्यामितया प्रकृस्या । छे

32 *) K₂ अनुलोमो न, K₁ V₁ B₈ (marg as
in text) D₅ s r e T G₁ s e आ (T₂ G₁ अ) अनुलोम्येन;
D₅ s अनुलोमेयु (for 'लोमेन). —^b) K₅ D₈ नीयते;
G₂ lacuna (for ली) —^c) K₁ s s जायते (for
सतत) —^d) K₁ s सागरेषु, D₅ 'रे च (for 'रस्य)

33 *) D₅ सर्गं (for सर्ग-) T G₂ s e M₁ प्रलय
(G₂ 'ये) (for प्रलय) K₁ सर्गजो लय एतावत् —^b)
K₁ s D₈ प्रकृते (for 'तेर्) छे Cn प्रकृतेरिति कर्मणि
बही । छे — D₈ om. (hapl) 33'-34' —^c) T G₂
s e प्रलये D₅ वास्य, D₁ T₂ चास्या छे Cn प्रति
लोमक्रमेण प्रकृतेरपि पुरुषे प्रलये सति, मोक्षे असप्रज्ञावे च,
एकत्वमस्य पुरुषस्य भवति । छे —^d) K₁ s D₄ G₂
यया, B₈ (marg) T₂ तया; D₁ T₁ G₁-s e तदा
(for यदा) K₅ सृजेत् (for [अ]सृजत्) D₅ बहुत्व
चास्य वर्तनात् — K₁ om. (hapl) 33'-34' D₅ om
(hapl) 33'-34' —^c) M₁ s-1 एकम् (for एवम्)
V₁ तु (for च) —^d) K₂ s ज्ञान (for ज्ञेय) K₅
V₁ B₅ s-2 D₄ s D₁ n₄ D₈ D₂ s विज्ञेयं (D₄ s s
'ज्ञान) ज्ञानकोविद'

34 K₁ D₈ om 34^{ab}, D₅ om. 34 (for all, of v 1
33) —^a) K₂ D₁ T G₁ s e अधिष्ठाता य (K₂ यम्)
(for 'तारम्). K₂ V₁ D₁ T G₁ s e G₈ ह्ययुक्तं (K₂
'का)स्य; K₁ D₅ s G₂ M₁ s-1 ह्ययुक्तम् (for अत्य
क्तम्) छे Cp अधिष्ठातारं, य वदन्तीति शेष । छे —^b)
K₂ तया, V₁ D₁ T G₁ s e तस्य (for अत्य) M₁ s-1
एव (for एतत्). — D₁ T G₂ s e M₁ s-1 C_v Kumbh.

ed repeat 34^{ab} after 12 295 2 —^d) D₅ om from
प्रकृते up to पञ्च (in 35^d) D₁ G₁ (both first time)
प्रकृतेर् (for 'तेर्). K₅ D₁ n₄ D₈ D₂ s C_v s अर्थ,
B₅ s अर्थ (for अनु) K₁ D₅ s om from तस्य up to
च प्र (in 34^c) K₅ Cp उद्भवात्; D₅ -तस्ववित्; T G₅
(all second time) रूपवान्; M₁ s-1 (all first time)
'दर्शनात्; M₁ s-1 (all second time) -तस्ववत् (for
तस्ववान्) छे Cn अर्थतस्ववान्, अर्थतत्त्व सम्पगधिगत
वान्य स जानीयादित्यर्थं ॥ Cp प्रकृतेरनु, प्रकृतिं लक्ष्यी
कृत्य, उद्भवात् प्रकृत्यविवेकप्रहात् । छे —^c) K₁ s एकत्व
(for 'त्वं) T G₁-s e M₁ प्रलये —^d) K₁ s बहु-
त्वस्य (for 'स्य च)

35 D₅ om up to पञ्च (of v 1 34). M₁ s-1
read 35^{ab} twice —^a) D₁ T G₁ s e M₁ s-1 (last
four first time) बहुधात्मानमकरोत् —^b) D₅ प्रस
वात्मिकं D₁ T G₈ e M₁ s-1 (last four first time)
प्रकृति (M₁ r 'ति) प्रसवात्मि (D₁ 'त्म) का, G₁ प्रकृति
प्रलयात्मकां —^c) D₅ तद्रत्; T₁ G₂ s यद्य (for
तद्य) G₂ क्षेत्र- (for क्षेत्र) K₂ महारमानं; M₁ s r
'स्मायं (for 'नात्मा) —^d) K₁ s lacuna for धिति
धिति

36 *) K₁ राजेन्द्र —^b) K₁ D₄ s n₄ D₈ D₅ G₈
Me r यदि; K₂ s सति, G₈ यत्र, M₁ यत् (for
यति-) —^c) K₁ अधिष्ठाताद् (sic) (for 'ष्ठानाद्'
K₅ अधिष्ठाता, D₅ s न्यधि' (for अधि') K₁ अधि-
ष्ठातान्विधिष्ठाता, K₂ अधिष्ठाता अधि', G₂ M₁ s-1
'ष्ठानान्वधिष्ठाता —^d) K₁ अपि (for हृति) K₁
G₁ s न (for न) K₁ s s D₁ T₂ G₁ s M₁ s-1
श्रुति (for श्रुतम्)

37 K₅ om (hapl) 37 —^a) D₅ क्षेत्र (for क्षेत्र)
G₂ जानाति (for जानाति). M₁ s-1 चाप्युक्तं (for
चाव्यक्त) —^b) B₁ क्षेत्रज्ञ, B₅ D₂ क्षेत्रज्ञ — D₁
G₁ om (hapl) 37'-38' —^c) K₂ s s T₁ G₅ अस्य
कृते, D₅ s M₁ s-1 आत्यक्तिके, T₂ अस्यक्ते च (for

C 12. 11426
B 12. 2076] 39
K 12 311 29

अन्यदेव च क्षेत्रं स्यादन्यः क्षेत्रज्ञ उच्यते ।
क्षेत्रमव्यक्तमित्युक्तं ज्ञाता वै पञ्चविंशकः ॥ ३८
अन्यदेव च ज्ञानं स्यादन्यज्ज्ञेयं तदुच्यते ।
ज्ञानमव्यक्तमित्युक्तं ज्ञेयो वै पञ्चविंशकः ॥ ३९
अव्यक्तं क्षेत्रमित्युक्तं तथा सत्त्वं तथेश्वरम् ।
अनीश्वरमतत्त्वं च तत्त्वं तत्पञ्चविंशकम् ॥ ४०

'क्षिके) K₂ परे क्षेत्रे, K₁ B₂ D₂ प्रवेशे (B₂ 'दा')ते, Dn₁ n₄ D₂ प्रविशते; D₂ प्रवेशते (for पुरे क्षेत्रे). —^a) D₄ 5 9 चापि (for चेति)

38 D₁ G₁ om 38^{ab} (of v 1 37). —^a) K₂ 1 D₂ 9 क्षेत्रमन्यत्समुद्दिष्टम् —^b) K₁ 2 अन्यत् (for अन्य'). —^c) K₂ 7 D₂ 2 अन्यत् (for 'क्तम्) ☞ Cp क्षीयमाणत्वात्कर्मधीजनिर्वापणभूमित्वाद्वा क्षेत्रम् । ☞ —^d) K₂ ज्ञात्वा वै K₄ 6 V₁ B₂ 6-9 D₂ 2 n₄ Dn₁ n₄ D₂ 2 8 8 G₂ ज्ञातार पंचविंशक

39 D₂ om (hapl) 39-40 V₁ reads 39 on marg —^a) D₂ 2 एव (for एव) K₁ D₄ 9 तथा ज्ञानम्, D₁ G₁ वचो ज्ञान (for च ज्ञानं स्याद्). —^b) K₂ M₁ 5 9 अन्य, G₂ अन्य (for अन्यजू). M₂ तम् (for तद्) D₁ G₁ स्यादन्यज्ज्ञेय उच्यते

40 D₂ om. 40 (cf v 1 39) —^b) K₁ D₂ 9 यया (for तथा) D₁ T G₁ 3 6 M₁ 5-7 तत्त्वं, Cpp सत्त्वं (for सत्त्वं) M₁ 5-7 जय (for तथा). K₁ B₂ D₂ Dn₁ D₄ 9 Cap (Ca as in text, gloss छान्दसो विभक्तिन्यस्युय') तथेश्वर', G₂ महेश्वर (for तथे') —^c) K₂ अनीश्वरसमत्वं च ☞ Cn अनीश्वरम्, ईश्वरादिपदोपात्ताद्दृश्यादन्यत् । तच्छब्द परोक्षवाची । नास्ति तत्त्वं परोक्षत्वं यस्य तदुच्यते, नित्यापरोक्ष द्रष्टुं स्वरूपम् । तदेव पञ्चविंशते पूरण तत्त्वमनारोपितरूपम् । अन्यत्सर्वमीश्वरादिक दृश्यमारोपितमित्यर्थं ॥ ☞ —^d) K₁ D₄ 9 यदेतत्, G₂ M₁ 5-7 तत्त्वे (G₂ न ह्ये)तत् (for तत्त्वं तत्). Dn₁ विंशकं

41 K₁ 2, 4 om (hapl) 41^{ab} —^a) D₂ 2 साक्ष, M₂ सांख्यं (for सांख्य) —^b) D₂ दर्शनात्; D₂ गोचरं (for दर्शनम्) K₁ V₁ B₂ Dn₁ n₄ D₂ 4 8 9 T G₂ 6 M₁ 5-7 C₂ परिसंख्यानि (K₁ D₄ 9 'त; B₂ Dn₁ n₄ D₂ 8 'जु)दर्शन (C₂ 'नात्) —^c) K₂ om 41^c-42^d —^c) K₂ साख्या; B₂ 6 (marg) 9 Cp सख्या, B₁ D₂ Dn₁ n₄ D₂ D₂ 8 8 G₂ C₂ साख्या; B₂ सख्या, Ca (gloss सांख्यदर्शने कथित प्रभानम्)

सांख्यदर्शनमेतावत्परिसंख्यानदर्शनम् ।
सांख्यं प्रकुरुते चैव प्रकृतिं च प्रचक्षते ॥ ४१
तत्त्वानि च चतुर्विंशत्परिसंख्याय तत्त्वतः ।
सांख्याः सह प्रकृत्या तु निस्तत्त्वः पञ्चविंशकः ॥ ४२
पञ्चविंशोऽप्रबुद्धात्मा बुध्यमान इति स्मृतः ।
यदा तु बुध्यतेऽऽत्मानं तदा भवति केवलः ॥ ४३

सांख्य (as in text) K₄ 1 V₁ B₂ (marg) 1 9 Dn₁ n₄ D₂ D₂-4. 8 9 C₂ प्रकुरुते (for 'कुरुते) M₁ 5-7 चेति (for चैव). ☞ Ca प्रकुरुते, परिणम्य विश्व सृजन्ति ॥ C₂ सांख्या प्रकृतिं तत्त्वमध्ये प्रकुरुते, प्रचक्षते । ☞ —^d) K₁ G₁ प्रकृत च; D₂ 'तिस्त्वं (for 'तिं च). K₁ D₂ 1 प्रचक्षते; B₂ 8 प्रतीक्षते (for प्रच')

42 K₂ om 42 (of v 1 41) —^a) G₂ तत्त्वानि च चतुर्विंश —^b) D₂ 2 2 प्रतिसंख्याय; D₂ 2 परि संख्यान- (for 'संख्याय) ☞ Cn परिसंख्या, स्थूलसूक्ष्म क्रमेण चिदात्मनि प्रपञ्चप्रविलापनम्, तामनु, दर्शनं साक्षात्कारं सपादयन्तीत्यर्थः । ☞ —^c) V₁ reads 42^c-43^b on marg —^c) K₁ D₂ सांख्य, D₂ 9 सांख्य (for सांख्या) G₂ साख्या सहस्रहस्ता तु ☞ —^d) D₂ 2 निस्तत्त्वः; G₂ नित्यकः (for निस्तत्त्व) D₁ T G₁ 3 6 निस्तत्त्वं पंचविंशकं. ☞ C₂ निस्तत्त्व, चतुर्विंशतितत्त्वेन निमानरहित । ☞

43 V₁ reads 43^{ab} on marg —^a) K₂ पञ्च 'विंशो (for 'विंशो). K₁ [s]प्रबुद्धात्मा, K₁ [s]जु; Dn₁ n₄ D₂ D₂ 8 8 G₂ Cn [s] प्रकृत्या (G₂ 'बुद्धा)त्मा; M₁ 5-7 [s]प्रबुद्धत्वाद् (for 'दात्मा) ☞ Ca बुद्धात्मा बुध्यमान इति रूपद्वयं पञ्चविंशस्य । चतुर्विंशतितत्त्वे भेदाप्रभे सति, पञ्चविंशतिसंख्याप्रकावस्थाया बुध्यमानत्वं, बुद्धत्वं तु विवेकख्यातेरनन्तर ईश्वरस्तु नित्यं बुद्धैकरूप इत्याशयः ॥ Cn 'अप्रकृत्यात्मा, प्रकृतितो निष्कृष्ट बुध्यमान (दिवादि, कर्तारि ज्ञानम् [Pāṇini 3 2 126]) जीव एव प्रकृतित्यागात्केवलो भवति । ☞ —^b) T₂ स्मृति (for स्मृत) —^c) K₁ reads 43^{cd} twice —^c) M₁ 1 जु (for तु). K₂ 2 बुध्यत; D₂ अनुच्यते —^d) K₁ 3 भवति (for भवति) G₂ M₁ 5 7 केवलं (for 'क) ☞ C₂ केवल, केवल्य वान् । ☞

44 K₁ 2, 4 om 44^{ab} —^a) G₁ सम्यग्दर्शनं —^b) D₂ 2 G₁ विज्ञानतः; M₁ 'नतं —^c) B₂ D₂ 2 साम्यता; M₁ 5-7 साम्यतां (for साम्यतां) D₁ G₁ 3 प्रतिपाति (for 'यान्ति) K₁ 2, 4 V₁ च; K₂ इत .

सम्यग्दर्शनमेनावद्भाषितं तव तत्त्वतः ।
 एवमेतद्विजानन्तः साम्यतां प्रतियान्त्युत ॥ ४४
 सम्यग्दर्शनं नाम प्रत्यक्षं प्रकृतेस्तथा ।
 गुणतत्त्वान्यथैतानि निर्गुणोऽन्यस्तथा भवेत् ॥ ४५
 न त्वेवं वर्तमानानामावृत्तिविद्यते पुनः ।
 विद्यतेऽक्षरभावत्वादपरस्परमव्ययम् ॥ ४६

पश्येरभेकमतयो न सम्यक्तेषु दर्शनम् ।
 तेऽव्यक्तं प्रतिपद्यन्ते पुनः पुनररिदम् ॥ ४७
 सर्वमेतद्विजानन्तो न सर्वस्य प्रबोधनात् ।
 व्यक्तीभूता भविष्यन्ति व्यक्तस्य वशवर्तिनः ॥ ४८
 सर्वमव्यक्तमित्युक्तमसर्वः पञ्चविंशकः ।
 य एनमभिजानन्ति न भयं तेषु विद्यते ॥ ४९

C. 12 11417
 B 12 307[63] 50
 K 12 311 50

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि चतुर्नवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९४ ॥

ॐ C७ साम्यतां प्रतियान्ति । सम यथावस्तु ज्ञान, तस्य
 निबन् साम्या, तेषां भाव साम्यता, ताम् । ॐ

45 ") V1 B१ (marg as in text) तत् (for नाम)
 — °) G१ प्रकृतिस् (for 'तेषु) K1 तदा (for तथा)
 K० १ D१ ० प्रत्यक्ष (K० 'क्ष) प्रत्ययस्त्रया, D१ प्रत्यय प्रकृ
 तिस्तथा ॐ Cn प्रत्यक्ष प्रकृषे, प्रकृतेर्मक्षणो, ब्रह्मदर्शन
 भेव सम्यग्दर्शनम् । ॐ — °) D१ गुरु, D1 T G1 १ ०
 गुणात् (for गुण) K1 १ १ V1 B1 D१ Dn1 n१ D१
 D१ १ ० १ गुणत (K1 १ V1 'व) त्वाद्यथैतानि ॐ C७
 गुणतत्त्वानि, त्रिगुणात्मकतत्त्वानि । ॐ — °) K० B० १-०
 D१ १ १ Dn1 n१ D१ १ G१ निर्गुणेभ्यस् (for 'णोऽन्यस्)
 T१ G1 १ ततो (for तथा) . D१ १ तथाभवत्

46 ") K१ तस्वेव, D१ G1 न त्वेव B१ वर्तमाना
 च (for 'नानाम् — °) K१ आवृत्य, B१ यावृत्तिर्
 (for अर्) K१ मिद्यते, D१ वर्तते (for विद्यते)
 — °) K० १ D१ ० C० मिद्यते; D१ मिद्यते (for विद्यते)
 G1 [s] रक्ष (for सक्षर) K1 -भावित्वाद्; B१ D१
 १ १ D1 T G1 १ ० M1 १-१ -भावत्व, C७ भावत्वे (for
 'त्वाद्) K१ विद्यते क्षरवद्भावाद्; D१ C१ विद्यतेक्षरभाव-
 त्वम् ॐ C१ क्षर समार, तद्भावत्व, समारिस्वमविदुपा
 वर्तते ॥ C७ [s] क्षरभावत्वे, अक्षरे भाव, भावना, यस्य स
 अक्षरभाव, तस्य आक्षरभावत्वम्, तस्मिन्सति । ॐ — °)
 K१ V1 B१ १ Dn1 n१ D१-१ १ १ G१ अप (K१ D१ ०
 'क्ष) रं परमव्ययं; D१ T G1 १ १ M1 १-१ यो नैव वेत्ति
 पार्थिव; C७ अ परास्परमव्यय

47 ") K१ पश्येत् (for पश्ये) K० १ Dn1 n१
 D१ १ T G1 १ १ नैक (for एक) D१ १ पतयो (for
 न) K1 पश्येत्भेकमतयोर; Dn1 C१ बह्वैकरकम्; D१

पुरा ये नेकमतयं (sic) ॐ C१ (reading बह्वैकरकम्
 तय) वश पुरय संसारनिष्पादने यस्य व्यक्तप्रपञ्चस्य स
 वश्य, तस्मिन्नेव पृष्ठा असाधारणा मतिर्येषां ते ॥ C७ पश्येत्भे
 कमतय, क्षराक्षरयोर्जावपरयोरेकमतय, ऐक्यमतय, सन्तो ये
 पश्येन् तेषु सम्यग्दर्शनं नास्ति । ॐ — °) D१ १ ते तु (for
 तेषु) D१ तेषां व्यक्त च दर्शन — °) D१ १ [s] व्यक्तः;
 Cap (gloss देहादि) व्यक्त, C० (gloss महदादि)
 व्यक्त (as in text) K1 प्रतिपश्यते (for पद्यन्ते)
 T1 G१ तद्व्यक्त ते प्रपद्यते. — °) K1 १ १ व्यक्त व्यक्तम्
 (for पुन पुनर्)

48 ") K1 १ विजानते; K१ D१ ० 'नन्ति (for
 'नन्तो) ॐ C७ विजानन्त विपरीततया जानन्त । ॐ
 — °) K१ D१ ० तत्सर्वस्य, D१ T G1 १ ० M1 १-१ C०
 नासर्वस्य (for न स) K1 १ १ D१ ० प्रबोधन (for
 'धनात्) K० ह्यसर्वस्याप्रबोधनात् ॐ C० असर्वस्य,
 प्रधानप्राधानिकवर्गाद्विद्वत्प्रत्ययस्य प्रतिबोधनात् ॥ C१ सर्वस्य
 प्रबोधनात्, अव्यक्तकार्यस्य ज्ञानात् । ॐ — °) Dn१ D१
 व्यक्तीभूताद्; D१ व्यक्ते भूता, G1 व्यक्तीभूता; G१
 C७ व्यक्त (for व्यक्ती) ॐ Cn व्यक्तीभूता, सर्वा
 परोक्षव्यक्त्या ॥ C१ व्यक्तीभूता न भविष्यन्ति, स्वय प्रबुद्ध
 ब्रह्मभूता न भविष्यन्ति ॥ C७ व्यक्तभूता, व्यक्ते प्राकृत
 देहे, भूता जाता । ॐ — °) D१ व्यक्त (for वश)
 ॐ Cn व्यक्तस्य, देहस्य ॥ C१ व्यक्तस्य वशवर्तिन, व्यक्त,
 स्वयप्रकाश ब्रह्म, तस्य शक्तिभूतमायाया वर्तमाना । ॐ

49 ") K1 १ सर्वदा (K१ 'शो) व्यक्तमित्युक्तम् — °)
 D१ स सर्व (for असर्व) K1 १ असर्व (K१ वै) पच
 विंशक — °) K१ V1 D१ १ ० T G1 १ ० M1 १ १ एवम्,
 D१ एतम् (for एनम्). — °) K1 मये (for मय) .
 B० १ १ Dn1 D१ D१ १ १ वर्तते (for विद्यते)

२९५

वसिष्ठ उवाच ।

सांख्यदर्शनमेतावदुक्तं ते नृपसत्तम ।

विद्याविद्ये त्विदानीं मे त्वं निबोधानुपूर्वशः ॥ १

अविद्यामाहुरन्यक्तं सर्गप्रलयधर्मि वै ।

सर्गप्रलयनिर्मुक्तं विद्यां वै पञ्चविंशकम् ॥ २

परस्परमविद्यां वै तन्निबोधानुपूर्वशः ।

यथोक्तमृषिमिस्तात सांख्यस्यास्य निदर्शनम् ॥ ३

कर्मेन्द्रियाणां सर्वेषां विद्या बुद्धीन्द्रियं स्मृतम् ।

बुद्धीन्द्रियाणां च तथा विशेषा इति नः श्रुतम् ॥ ४

विशेषाणां मनस्तेषां विद्यामाहुर्मनीषिणः ।

मनसः पञ्चभूतानि विद्या इत्यभिचक्षते ॥ ५

अहंकारस्तु भूतानां पञ्चानां नात्र संशयः ।

Cok phon Ś1 D6 missing Ks. 5 B1-5 Ds1 as
Dn1. n8 D1 G1 5 M2-4 absent — Sub-parcan.
K1 1 6 7 V1 Bo 6. 7 9 Das as Dn1 n4 Ds D2-5 7-9
T G1-3 6 M1 5-7 मोक्षधर्म; K2 दानधर्म — Adhy
name K1 V1 Bo 7-9 Das as Dn1 Ds 5 G6 वसि
(V1 B; 'शि)ष्टकराल (G6 'ळ 'जनकसवाद'; K2 G2
वसिष्ठकरालसवाद', K4 B6 Ds D2 4 8 9 करालजनक
सवाद', K7 करालजनकवशिष्टसवाद', T1 G6 (also)
योगसांख्यनिर्णये क्षेत्रक्षेत्रज्ञविभाग — Adhy no (figures,
words or both) K6 30, Bo 8 133, B7 T1 G1 6
129, Dn1 132, Dn4 131, Ds2 G8 Ms 130, Ds
127, T2 142, G3 145, M1 6 7 128. — Śloka
no · Ds1 50, Dn1 n4 49, Ds1 35, Ds 48.

295

☞ This adhy is missing in Ś1 D6 (cf v. l.
12 274 13, 283. 15).

1 K7 V1 B6 D1 वसिष्ठ (for वसिष्ठ) —^b) K2 4
पंचसत्तम (K4 'म') (for नृप') — K2 4 om. 1^{ed}
—^c) B6 ते (for मे) —^d) Das Dn4 G3 M1 5-7
तन् (for त्वं). K1 तद्विशेषः *** म; Ds4 तद्विशेष
तु पूर्वशः

2 *) K1. 2 4 V1 B6 8 9 Das G2 अभेद्यम्, G1
अविद्यम् (for 'द्याम्) D7 अविद्यां प्राहुरन्यक्तां —^b)
D1 G1 सर्वे (for सर्ग) T G1-3 6 M7 प्रलय- (for
-प्रलय-) K6 B6 7. 9 Das as Dn4 D7 T1 G1 8 6
धर्मिणं (Das 'णा); Dn1 धर्मिणी (for धर्मि वै)
—^c) T G1-2. 6 M7 प्रलय (for प्रलय) K6 7 Dn1
n4 D2. 3 8 G2 -निर्मुक्तां; D7 T G1 2. 6 M1 5-7 निर्मुक्तो
(for 'क्तं). Bo 6 7 8 (marg) 9 Das सर्गप्रलयमि
त्युक्त. —^d) K7 विद्याद्; D4. 5 7 T G1 8 6 M1 5 6
विद्या (for विद्यां). Dn1. n4 D2 3 5. 7 8 T G1. 3 6

M1 5-7 -विंशक (for विंशकम्). K1 2 4 V1 विद्या
विद्ये तथैव च; K6 विद्या चैव विपश्चित्; Bo 6-9 Das.
as विद्याविद्ये च (Dn4 'द्येक) विंशक — After 2, D7
T G1 2. 6 M1 5-7 Cv Kumbh. ed repeat 12 294.
34^{ed}

3 *) G2 M1. 5-7 अविद्या, G8 (gloss परमार्थभेद-
रहितं) अभेद्यां (for अविद्यां) K6 V1 Bo. 6-9 Das.
as Dn1 n4 Ds D2 3 8 परस्परस्य विद्यां वै; K7 Ds
3 9 'रेण विद्या (D6 'द्यां) वै, D7 T G1 3 6 परं परं
च विद्यां वै —^b) K1 तान्; K6 तां; V1 Bo.
6-9 Das as Dn1. n4 Ds D2 3 8 G8 त्वं (for तन्)
—^c) K1. 2 4 यदुक्तम् (for यथोक्तम्) —^d) K6 Bo 7
Dn4 Ds D2 3 8 [अ]भि-, K7 lacuna, B6 [अ]पि;
Das as [इ]ति (for [अ]स्य). B6 [अ]निदर्शनं (for नि').
K1. 2 4 यदुक्त सांख्यदर्शनं, Dn1 सांख्यस्याभिनिदर्शन-
☞ G8 निदर्शनं, निश्चितं ज्ञानम् । ☞

4 *) K1 2. 4 कर्मेन्द्रियाणि, Ds ज्ञानेन्द्रियाणां (for
कर्मेन्द्रि) — Ds om. (hapl) 4^b-5^a —^b) G8 (gloss.
ज्ञानेन) बुद्ध्या (for विद्या) K3 बुद्धीन्द्रिये (for 'सं').
☞ G6 कर्मेन्द्रियापेक्षया बुद्धीन्द्रियाणां प्रकाशकत्वात्तदपेक्षया
तेषां विद्यात्वम् ॥ Cv विद्यासाधनत्वाद् विद्या । ☞ —^c)
T2 सर्वेषां (for च तथा). —^d) K1. 2 Ds1 Ds T
G8 (gloss श्रोत्र शब्दज्ञानाय, चक्षू रूपज्ञानाय, इति
विवेक) विशेष; Cv (gloss स्थूलभूतानि देहारम्भकाणि)
विशेषा (as in text)

5 Ds om. 5^a (of. v l 4). —^a) G2 विशेषण (for
'पाणां) K4 नमस् (for मनस्) —^c) G1 तमस'
(for मनस'). —^d) K7 D4 9 अभिधीयते (for 'चक्षते').
☞ Cv विद्या, विद्याविषयत्वाद्विद्या । ☞

6 *) K1 2 4 transp भूतानां and पञ्चानां. B6
(marg. as in text) तत्त्वानां (for भूतानां). D4 मात्र

अहंकारस्य च तथा बुद्धिर्विद्या नरेश्वर ॥ ६
 बुद्धेः प्रकृतिरव्यक्तं तत्त्वानां परमेश्वरम् ।
 विद्या ज्ञेया नरश्रेष्ठ विधिश्च परमः स्मृतः ॥ ७
 अव्यक्तस्य परं प्राहुर्विद्यां वै पञ्चविंशकम् ।
 सर्वस्य सर्वमित्युक्तं ज्ञेयं ज्ञानस्य पार्थिव ॥ ८
 ज्ञानमव्यक्तमित्युक्तं ज्ञेयं वै पञ्चविंशकम् ।
 तथैव ज्ञानमव्यक्तं विज्ञाता पञ्चविंशकः ॥ ९

विद्याविद्यार्थतत्त्वेन मयोक्तं ते विशेषतः ।
 अक्षरं च क्षरं चैव यदुक्तं तन्निबोध मे ॥ १०
 उभावेतौ क्षरावुक्तावुभावेतौ च नक्षरौ ।
 कारणं तु प्रवक्ष्यामि यथा ख्यातौ तु तत्त्वतः ॥ ११
 अनादिनिघनावेतावुभावेवेश्वरौ मतौ ।
 तत्त्वसंज्ञावुभावेतौ प्रोच्येते ज्ञानचिन्तकैः ॥ १२
 सर्गप्रलयधर्मित्वादव्यक्तं प्राहुरक्षरम् ।

C 12. 11430
 B 12. 208 [7] 13
 K 12. 312. 13

(for नात्र) Da: संशय —^a) K₁ २ V₁ तु (for च) K₁ D₁ २ ० अहंकारस्तथा विद्या ॥ C₉ अहंकार, वामसाविद्या । ॥ —^d) Da: तथेश्वर; D₅ जने' (for नरे') ॥ C₂ बुद्धि, महत्त्वम् । ॥

7 ^a) K₁ २ ४ ० Br-० Da: D₅ बुद्ध्या; V₁ Bo ० Da: बुद्ध्या; D₁ n₁ n₂ D₅ D₂ २ २ विद्या (for बुद्धे) K₀ प्रकृतिम् (for 'तिर') —^b) G₁ पञ्चानां (for तत्त्वानां) K₀ V₁ Br-० Da: D₁ D₂ D₅ २ परमेश्वरी; Da: D₁ D₅ D₂ २ 'शरी' (for 'श्वरम्') —^c) K₁ ज्ञेयो; K₂ ज्ञेयं (for ज्ञेया)

8 ^a) Da: अव्यक्तस्य (for अस्य) K₁ D₁ २ परा (for पर) —^b) K₁ विंशकां (for 'कम्') —^d) om (hapl) 8^a-9^a —^c) D₁ ज्ञानस्य (for सर्वस्य) D₁ T G₁ ० सर्वं (for सर्वम्). K₁ इत्युक्तो K₀ सर्वस्य सर्वज्ञेयं स्याद् ॥ C₉ सर्वभिति, इद् सर्वं यदयमामेति (Br Up 4 5 7) श्रुत्या । ॥ —^d) Da: reads 8^a-9^a twice —^c) D₁ ज्ञेयस्य (for ज्ञानस्य) ॥ C₉ ज्ञानस्य सर्वप्रमाणजन्यस्य, ज्ञेयं ज्ञातव्यम् । ॥

9 For the repetition in Da:, cf. v 1 8 D₅ om. 9^a (cf. v 1 8) D₁ reads 9 twice —^b) K₂ ज्ञेये वै, K₀ ज्ञेयो*; K₁ विज्ञाता, V₁ Bo ०-० Da: D₁ n₁ n₂ D₅ D₂ २ २ T G₁ २ ० ज्ञेयो वै (for ज्ञेय वै). K₀ १ V₁ Bo ०-० Da: n₁ n₂ D₁ D₅ D₂ २ २ T G₁ २ ० विंशक (for विंशकम्) —^c) K₁ Br Da: D₁ T₁ G₁ ० om. (hapl) 9^a —^c) T₁ [अ]ज्ञानम् (for ज्ञानम्). K₁ D₁ (both times) २ G₂ इत्युक्त (for अस्यक्त) —^d) Bo ज्ञेयो वै, D₅ विज्ञान; T₂ ज्ञान वै, G₂ विज्ञान (for 'ता'). G₂ पञ्चविंशक

10 ^a) K₄ तथाविद्यार्थं, K₀ Bo ० ० Da: विद्या-विद्यार्थ; V₁ Br (marg as in text) 'विद्ये तु; D₁ G₁ 'विद्योर्थि; T G₀ 'विद्येयं- (for 'विद्यार्थं) ॥ C₂ विद्याविद्या, विद्यासहिदा अविद्या । अर्थतत्त्वेन, याथावर्थेन ॥ C₁ विद्याविद्यार्थतत्त्वेन, सारासारयो स्वरूपयाथावर्थेन । ॥

—^b) K₀ Bo ० १ ० Da: n₁ n₂ D₅ D₂ २ २ २ मयोक्ता, V₁ Br T₂ G₁-२ 'क्ते (for 'क्त) V₁ तु (for ते) —^c) G₁ अक्षर (for अक्षर) Da: lacuna, G₁ स्वरं (for क्षर)

11 ^a) K₄ एताक्षरात्, Bo २ D₁ D₅ D₂ २ २ एताक्षरात् (for एतौ क्षरात्) K₀ Bo १ Da: n₁ प्रोक्तात् (for उक्तात्) —^b) K₁ D₁ २ तथाक्षरौ; V₁ Bo २ D₁ D₅ D₂ २ २ अनक्षरौ, Br १ ० Da: n₁ D₁ D₁ G₁-२ ० M₁ २-१ न च क्षरौ, D₂ T₂ न चाक्षरौ (for च नक्षरौ) ॥ C₉ लोकदृष्ट्या उभयोरपि अक्षरत्व, शास्त्र-दृष्ट्या तुभयोरपि क्षरत्वम् । ॥ —^c) K₀ च; D₁ T G₁ २ ० M₁ २-१ तत् (for तु) K₂ प्रवक्ष्यामि —^d) K₁ येन दयातौ; K₂ ४ येनादधानौ, K₀ V₁ Bo ०-२ Da: n₁ यथा दयातं (B: [marg] ज्ञान); B₂ D₁ n₁ D₂ D₂ २ २ या (D₁ D₂ २ य) दयातव्य, D₁ G₁ यथा ज्ञातो, T₂ यदा ख्यातौ; G₂ यथा ज्ञान; G₂ तथा ख्यातौ (for यथा ख्यातौ) K₁ २ ४ च (for तु) K₀ V₁ Bo ०-० Da: n₁ n₂ D₁ n₂ D₅ D₂ २ २ तु ज्ञानत; D₁ T G₁ २ ० न जानत (T₁ 'ता'), M₁ २-१ तु जानता (for तु तत्त्वत) D₀ यथा होतौ क्षराक्षरौ

12 ^b) K₁ २ ४ नरेश्वर, M₁ २-१ C₈ (gloss) यद्वा दीनामपि नियन्तारौ [ई]श्वरौ (for 'रौ मतौ) ॥ C₉ परमात्मा निरवधिकेश्वर, जीवस्तु तद्दत्तसामर्थ्यादीपदीश्वर । ईशो वरो यस्मादिति 'वा ईश्वर' । ॥ —^c) K₀ तत्त्व- (for तत्त्व) K₀ V₁ Br एव (for एतौ). K₁ २ ४ Bo Da: C₉ तत्त्वम् (K₂ Bo C₉ 'स्वस; Da: 'स्व सं)-ज्ञात् (K₂ ४ 'न)भावेन; Bo Da: तत्त्वसंज्ञावुभावेन, Bo 'सत्यानुभावेन; G₂ 'संज्ञाविभावेतौ ॥ C₉ एकस्य पुरुषस्य स्वरूपमत्तयैव तत्त्वसंज्ञात्वम्, अन्यस्य प्रधानस्य तत्त्वा-ध्यस्ततया तत्त्वम् । ॥ —^d) K₁ २ ० १ V₁ Bo ० Da: n₁ D₁ T₂ M₁ १ प्रोच्यते (for प्रोच्येते) K₁ ४ तत्त्व चिन्तकैः; K₀ ज्ञाति' (for ज्ञान')

13 ^a) T G₁-२ ० M₁ प्रलय (for प्रलय) K₀ Bo १ ० D₁ n₁ D₅ D₂ २ २ 'धर्मत्वाद् (for धर्मि')

तदेतद्गुणसर्गाय विकृषाणं पुनः पुनः ॥ १३
गुणानां महदादीनामुत्पद्यति परस्परम् ।
अधिष्ठानात्क्षेत्रमाहुरेतत्तत्पञ्चविंशकम् ॥ १४
यदा तु गुणजालं तदव्यक्तात्मनि संक्षिपेत् ।
तदा सह गुणैस्तैस्तु पञ्चविंशो विलीयते ॥ १५
गुणा गुणेषु लीयन्ते तदैका प्रकृतिर्भवेत् ।
क्षेत्रज्ञोऽपि यदा तात तत्क्षेत्रे संप्रलीयते ॥ १६

तदाक्षरत्वं प्रकृतिर्गच्छते गुणसंज्ञिता ।
निर्गुणत्वं च वैदेह गुणेषु प्रतिवर्तनात् ॥ १७
एवमेव च क्षेत्रज्ञः क्षेत्रज्ञानपरिक्षये ।
प्रकृत्या निर्गुणस्त्वेव इत्येवमनुशुश्रुम् ॥ १८
क्षरो भवत्येव यदा तदा गुणवतीमव ।
प्रकृतिं त्वभिजानाति निर्गुणत्वं तथात्मनः ॥ १९
तदा विशुद्धो भवति प्रकृतेः परिवर्जनात् ।

—^b) K₁ २ ६ ईश्वर; G₁ अक्षयं (for 'रम्) C_p परिणामिनित्यत्वादक्षरत्वमव्यक्तस्येत्यर्थः । C_p —^c) B₆ तदेव, B₈ यदेतद् (for तदे) K₁ २ सगाय (for सर्गाय)

14 ^c) K₁ २ ६ उत्पद्येत; K₆ 'त्तिपु, K₇ D₄ २ ० 'त्तिस्तु, V₁ D_{n1} n₄ D₈ D₂ २ ३ 'त्तिश्च, G₂ 'द्यति, M₁ ६-१ 'द्यते (for 'द्यति) K₆ V₁ B₀ १-० G₂ M₁ ६-१ परस्परै; B₆ D₁ T G₈ ० परपरा (B₆ 'र) (for परस्परम्) K₆ अधिष्ठानात्, V₁ D₁ T G₂ ० M₁ ६-१ 'ष्ठान, G₈ 'ष्ठानां (for 'ष्ठानात्) B₈ क्षमम्, D₇ क्षेमम् (for क्षेत्रम्) C_n परस्परमधिष्ठानात्, चिच्छायामनवाप्य न केवला प्रकृतिर्वा, प्रकृतिरूपमुपाधिमत वाप्य केवलं पुरुषो वा महदादीन्स्वप्नसहते, किं तु परस्परा नुप्रहेणैवेत्यर्थः । C_p —^d) D₁ T G₁ ० ० M₁ ६-१ एव (for एवत्) G₁ तौ (for तन्) D₁ G₁ विंशति (G₁ 'ति) (for 'कम्)

15 ^a) K₁ D₄ ० सदा (for यदा) G₂ om तु गुण D₈ G₁ C₈ -जात (for जाल) D₈ ३ तम् (for तद्) —^b) K₂ M₁ ० १ अव्यक्तो (K₂ 'के)रमनि; G₂ भाव्यक्ता (for अव्यक्ता) G₂ सा (for स) C_n सक्षिपेत्, प्राकृतमिदं न ममेति निश्चिनुयात् ॥ C₈ सहरेत् । C_p —^c) D₈ च स, G₂ ह स (for सह) K₁ G₂ ते तु (for तैस्तु). D₈ 1 तदा सहस्रगुणैस्ते —^d) K₁ पच विंशो (for 'विंशो) K₂ G₁ [5]प, K₄ V₁ D₈ १ T₂ G₈ M₁ C_v [5]पि (for वि) C_v लीयते, स्वमूलरूपे सव्यते । लीङ्क्षेत्रे इति धातु । C_p

16 V₁ reads 16 on marg —^a) V₁ गुणा गुणे प्रलीयते C_p उपाधिलये पुरुषोऽपि लीन इव भवतीति कृत्वा पुरुषस्य क्षरत्वम् । प्रकृतेश्च स्वाभिन्नकार्याकारक्षरणात् । C_p —^b) K₁ २ ६ D₈ D₁ T G₁ ० ० तदैका (for तदैका) M₁ प्राकृतिर् (for प्र) — D₁ G₁ om 16^c-17^d —^c) D₈ क्षेत्रज्ञो (for 'ज्ञो) V₁ G₂ M₁ ६-१ तदा (for यदा) —^d) K₂ D_{n1} D₄ ० G₂ क्षेत्र (for क्षेत्रे). D₈ D₈ प्रवि, M₁ ६-१ स प्र (for

सप्र) C_p क्षेत्रे, क्षेत्रोपलक्षितवैतन्यमात्रे ॥ C_v क्षेत्रे संप्रलीयते, उपचायकरूपेण प्रकृतेर्बहिरायाति । C_p

17 D₁ G₁ om. 17 (cf. v 1 16) —^a) M₁ क्षरयं, Ca (gloss स्वस्यापारहानिं) C_n (gloss विनाशित्व) C_v (gloss कार्यापचायकराक्षिहासात्) क्षरत्वं (for [क्ष]क्षरत्व) —^b) K₄ गच्छते; K₇ D₈ ० ० प्रयाति (for गच्छते) B₀ ० १ ३ (marg as in text) ० D₈ D_{n1} n₄ D₈ D₂ २ ३ -सञ्चिता; D₁ G₆ सञ्चिता, M₁ ० सञ्चिता, M₁ -सञ्चका (for सञ्चिता) —^c) K₂ १ M₁ ६-१ वै देहे (for वैदेह) —^d) V₁ B₀ ०-३ D₈ ३ ३ D_{n1} n₄ D₈ D₂ २ ३ ३ G₂ ३ M₁ ६-१ C_n [क्ष]प्रति; T₁ G₆ परि- (for प्रति) K₆ वर्तन, T₁ G₈ वर्जनात् (for वर्त) C_n देहगुणेषु देहाश्रितेषु श्रोत्रादियु प्रतिविषय वर्तन तदभावात् ॥ C_p प्रतिवर्तनात् गुणेषु महदादियु प्रातिकृत्येन वर्तनात् ॥ C₈ अप्रतिवर्तनात्, असत्प्रकृति । C_p

18 ^b) B₀ परिक्षयेत्, D₈ 1 'क्षणे, D₈ ३ परीक्षणे, D₁ T G₁ ० ० परि (G₁ 'री)क्षयात् (for 'क्षये) K₇ D₈ ० क्षेत्रज्ञान प्रक्ष (K₇ 'क्षय)ते — G₁ om 18^c-20^d —^c) K₁ खेषा K₂ प्रकृत्या गुणवर्तेष; D₁ 'त्या निर्गुणद्वेषी C_v प्रकृत्या निर्गुण, न तु स्वतो गुणरहित । C_p —^d) K₇ D₈ 1 D₈ ० T₂ G₂ M₁ ० १ शुश्रुम् (for 'स)

19 G₁ om 19 (of v 1 18) D₈ 1 om 19^a —^b) K₂ भवतु (for 'ति) D₁ T G₈ ० transp यदा and तदा D₂ गुणवताम् (for 'वतीम्) D₁ G₈ तदा गुणवतीमिय —^c) K₆ B₀ १ ३ (marg as in text) ० D₈ 1 स्वय; D₁ स्व तु; T₁ G₆ च न, T₂ G₂ ३ M₁ ६-१ स्वनु (for स्वमि) G₂ -जानामि (for 'ति) D₈ प्रकृतिस्वामभिजानाति (hypermetrio) —^d) D₈ 1 D₂ ३ निर्गुणत्वात् (for 'स्व) K₁ २ ६ अय; T₂ तदा (for तथा).

20 G₁ om 20^a (of v 1 18) —^a) B₆

अन्योऽहमन्येयमिति यदा बुध्यति बुद्धिमान् ॥ २०
तदैपोऽन्यत्वतामेति न च मिश्रत्वमात्रजेत् ।
प्रकृत्या चैव राजेन्द्र नमिश्रोऽन्यश्च दृश्यते ॥ २१
यदा तु गुणजालं तत्प्राकृतं विजुगुप्सते ।

पश्यते चापरं पश्यं तदा पश्यन्न संज्वरेत् ॥ २२
किं मया कृतमेतावद्योऽहं कालमिमं जनम् ।
मत्स्यो जालं ह्यविज्ञानादनुवर्तितवांस्तथा ॥ २३
अहमेव हि समोहादन्यमन्यं जनाजनम् ।

C 12. 11441
B 12. 20871. 24
K 12. 312 24

(marg) T₁ G₂ ० तथा (for तदा) K₁ २ ४ विजुद्धा;
D_{as} [अ]पि शुद्धो (for विजुद्धो) B₀ om भवति
—^b) K₁ २ प्रकृति; K₄ 'स (for 'ते) D_{as} प्रति-
(for परि) K₁ २ -अ (K₂ मा) जंनान् (for -वजं').
ॐ Cp प्रकृते परिवर्जनात्, प्रकृते सकाशात्क्षरणात्, क्षरो
भवतीत्यर्थः ॥ ॐ —^c) K₂ अहो (for अन्यो). K₂ ४
अन्योहम्; K₀ १ B₀ D_{as} D₁ D₄ २ ० T₁ G₂ ४ अन्यो
यम्, D₅ अन्येषाम्, D₁ इत्येवम्, G₁ ह * * * (for
अन्येयम्) —^d) K₁ २ D₁ तदा; D₅ यथा (for
यदा) D₁ वच्यति (for बु') ॐ Cp बुद्धिमान्,
आस्त्राहितविवेकज्ञानः । ॐ

21 " D_{as} ३ D₁ T₂ G₁ तदैपो (for तदैपो) K₀
V₁ B₀ ० [S]न्यन्यताम्, B₀ अन्यताम्, D₅ [S]न्यारमताम्,
D₁ G₁ [S]न्यतराम् (for 'त्वताम्) K₁ २ ४ तदैपोन्यत्व-
मायाति, K₁ 'पोतरवमेवेति, D₁ १ ४ D₂-४ २ ० तदै-
(D₁ यदै, D₅ ४ तदै) प तत्वतामेति, D₅ तदैपोत्पन्नता
मेति; T₁ G₂ ० यदा ह्येपोन्यतामेति, G₂ तदैपोन्यस्तरवमेति,
Cap (C₂ as in text) तदैपोन्यत्वमत्पेति; C₅ (gloss
अन्यात्मता, संसारिताम्) तदैपोन्यात्मतामेति ॐ C₂ तत्वता,
आरोपशून्यताम् । ॐ —^b) K₂ ४ मिश्रत्वम् (for मिश्र")
K₀ T₂ G₁ २ M₁ ५-१ C₂ न च मिश्रत्व (G₂ 'क) वा
व्रजेत्; K₁ B₀ ० १ D_{as} ३ ४ D₁ १ ४ D₅ D₂-२ २ २
न चापि (K₁ D₅ २ न च ता, B₀ १ D_{as} न च सं;
D₅ न चास) मिश्रता व्रजेत्, B₀ न च मिश्रत्वतां व्रजेत्,
Cap as in text ॐ C₅ मिश्रतां, मिश्रामकता, प्रह
रूपताम् । ॐ —^c) B₀ ० M₁ ५-१ चैव (for चैव)
—^d) K₂ ४ न मे श्रेयश्च; K₀ B₀ D_{as} D₅ मिश्रो
नान्यम्, B₀ १ २ D₁ १ ४ D₅ D₂ २ २ मिश्रो ह्यन्यश्च,
Cap नमिश्रोऽन्यश्च (as in text) B₀ न मिश्रोऽन्येन
दृश्यते, D_{as} मिश्रो नान्यस्य ह', D₁ G₁ तमिश्रोऽन्यं च
ह'; M₁ ५-१ C₂ न मिश्रो (M₅ C₅ 'श्रो) न्यत्र ह'

22 22^a is partly damaged in V₁; —^a) K₁
२ ४ तदा (for यदा) K₁ D₄ ० च; D₅ [अ]व (for
बु) D₅ गुणजात, Cp 'ज्ञान (for 'जाल) D₅ च;
M₁ ५ १ सं (for तत्) —^b) B₀ D₁ G₁ प्र (B₀ प्रा)
हृदि (for प्राकृत). V₁ B₀ २ D_{as} ३ ४ D₁ १ ४ D₅ D₂
२ २ वै (for वि). B₀ (marg as in text) जुगुप्सित
(for 'जुगुप्सते) K₁ प्रकृत्या सं विजिगीषते (hyper-

metric), K₂ ४ D₅ प्राकृतं विजिगीष (D₅ 'गुप्स) वे
ॐ C₅ प्राकृत मनुष्योऽहमित्यभिमानिन जुगुप्सते, विजुगुप्सते
निन्दति । ॐ —^c) K₁ २ दृश्यते (for पश्यते) D₅ वा
(for च) K₂ V₁ B₀ ०-२ D_{as} D₁ १ ४ D₅ D₂ २ २
पर; D_{as} lacuna, C₂ (gloss अपर, न परम्, केवल-
मात्मान) [अ]पर (as in text) K₁ २ दृश्य; K₁ D₅ ०
G₂ Cap पश्यस्; C₂ (gloss वृष्टार) पश्य (as in text)
D₁ G₁ पश्यते चापरा वश्य ॐ C₇ पश्यते चापरं
पश्यम्, अपर जीवाद्भिन्नं, पश्यतीति पश्य', सर्वज्ञो नारा-
यण', त पश्यति । ॐ —^d) K₁ २ यदा (for तदा).
M₁ ५-१ पश्ये (for पश्यन्) D₅ स (for न) B₀ ०,
१ ० D₅ D₂ २, २ T₂ C₅ (gloss ससर्गं गच्छेत्) C₇ (gloss.
न विसृजेत्) ससृजेत्; D₁ D₅ संत्यजेत्; D₁ ४ सचरेत्;
D₁ T₁ G₁ ० M₁ ५-१ स (G₁ स) स्रजेत्, G₅ ससजेत्
(for सज्वरेत्).

23 " K₁ २ हृदं, G₂ M₁ ५-१ अहं (for मया)
D₁ T₁ G₁ ० ० किमहं कृतवानेव. —^b) M₁ ५ ० (m/
/n) १ [S]हकारम् (for अहं कालम्) T₁ G₁ ० ० हृद
(for ह्र) ॐ C₂ इमं प्राकृतं जन, देहम् ॥ Cp
जनं, जायमान धारीम् । ॐ — Kumbh ed reads
23^a twice —^c) D₅ २ C₅ जलं, D₅ ज्ञान (for
जाल). K₁ D₅ २ ० यथा (for ह्यवि-) V₁ reads
from ह्यवि up to मन्यते (in 25^b) on marg K₁ २ ४
V₁ D₁ T₁ G₁-२ ० M₁ ५-१ Kumbh ed (first time)
C₇ यथा (G₁ Kumbh ed 'दा) मत्स्योदकज्ञानाद् (V₁
D₁ T₁ G₁ ० 'क जानन्; T₂ Kumbh ed 'कं ज्ञानं,
G₁ 'कज्ञानं; M₅ 'कजालाद्; C₇ 'के जालम्); K₀
B₀ ०-२ D_{as} ३ ४ D₁ १ ४ यथा मत्स्यो ह्यविज्ञानाद् ॐ C₂.
जालं हि, जालमिव । ॐ — D₅ om. (hapl) 23^a-25^c.
—^d) K₀ B₀-२ D_{as} ३ ४ जल, B₀ D₁ १ ४ D₅ D₂.
२ २ Kumbh ed (second time) हृद; Kumbh. ed
(first time) तदा (for तथा) K₂ अनुवाचैरेवांस्तथा
(sic), D₁ T₁ G₁ ० अनुपश्यतवांस्तथा ॐ C₂ अनु
वर्तितवान्, हृदाद् हृद मत्स्य इव देहादेहम् । ॐ

24 D₅ om 24 (cf v 1 23) V₁ reads 24 on
marg —^a) K₁ २ ४ १ V₁ D₄ ० [अ]सि; B₀ च; D₁
T₁ G₁ ० ० [हृ]दि; C₅ हि (as in text) D₁ T₁ G₁ ० ०
समोहम् (for समोहाद्) —^b) K₀ B₀ १ अन्यज्, K₁

C 12. 11441
B 12. 308(?) 24
K 17 312 24

मत्स्यो यथोदकज्ञानादनुवर्तितवानिह ॥ २४
मत्स्योऽन्यत्वं यथाज्ञानाद्दुकान्नाभिमन्यते ।
आत्मानं तद्वदज्ञानादन्यत्वं चैव वेद्म्यहम् ॥ २५
ममास्तु धिगबुद्धस्य योऽहं मग्नमिमं पुनः ।
अनुवर्तितवान्मोहादन्यमन्यं जनाज्जनम् ॥ २६
अयमत्र भवेद्वन्धुरनेन सह मोक्षणम् ।

D₂ १ ० अन्य-; D₁ T G₁ १ ० अन्यो (for अन्यं). Das
D₂ १ ० (before corr) जनाजन (for जनाज्जनम्).
ॐ Ca जनात्, जन्यमानाद्देहाद्, जनम् ॥ Cs जनाजनं,
जीवाजीवम् ॥ Cv (reading अन्य मन्ये जनाजन) जनं
बन्धुजनं, अजनं धनकनकादिकम् । जनाश्चेतना, अजना
जडाश्च यस्मात् परमात्मानं वा । ॐ — K₂ D₁ G₁ om
(hapl) 24^a-26^d —^a) M₁ यथोदकं (for 'दक')
B₁ मत्स्यो यथोदको यथोद्धानाद् (hypermetrio), D₂ ०
मत्स्यो जाल यथाज्ञानाद्; T G₂ ० मत्स्यो यदो (T₂ G₂
'थो'दक जानन् ॐ Ca उदकज्ञानाद्, अपृथक्त्वेन
ज्ञानाद् ॥ Cn' हृदं मम जीवनमिति ज्ञानात् । ॐ — K₄
om. (hapl) 24^d-25^a —^d) K₁ V₁ Das D₁ n₂
D₂ D₂ १ १ T G₂ ० अह (for इह).

25 K₂ D₁ G₁ om 25, K₄ om 25^a (for both,
of. v. 1 24) D₂ om 25^{ab} (cf. v 1 23) V₁
reads 25^{ab} on marg —^a) B₂ G₂ नित्यं (for अन्य
त्वं). K₁ V₁ T₂ G₂ अथाज्ञा (V₁ अथ ज्ञा)नाद्, T₁
M₁ १-१ अथोज्ञानाद् (for यथा') — G₂ om (hapl)
25^b —^b) D₂ नाति (for नाभि) K₂ V₁ T G₂ ०
M₁ १-१ उदकादभिमन्यते; K₁ D₂ ० 'ज्ञावबुध्यते —^c)
K₁ आत्मानं, T G₂ ० आत्मानस (for आत्मानं) B₂
तत्तद्- (for तद्वद्) K₂ आत्मानं तदनुज्ञानाद् —^d)
K₂ १ D₂ ० Cp नैव (for चैव) K₁ १ M₁ वेत्स्यथ,
B₁ विग्रह, T₁ G₂ ० वेत्स्यथ; T₂ M₁ १ ० वेत्स्यथ, G₂
lacuna (for वेद्म्यहम्). ॐ Cn न वेत्तीति नशब्दानु-
कर्षेण योज्यम् । ॐ

26 K₂ D₁ G₁ om. 26 (of v 1 24) —^a) G₂
om स्तु. K₁ D₂ १ ० अबुद्धित्वं (for 'द्वत्य) D₂ C₂
(gloss ममत्वेनात्यन्तं बुद्धस्य) ममत्वाधिकबंधस्य —^b)
K₄ चेद्मम्, M₂ योगम्; C₂ (gloss अष्टाङ्गयोगममम्)
योग (for योऽहं) K₁ १ G₂ अज्ञम्; K₁ अन्यम्;
V₁ B₂ Das at मग्न; D₂ ० अन्य; D₂ T G₂ M₁ १-१
अज्ञ; G₂ अत्र (for मग्नम्) Das इद्; T G₂ ० पुन'
(for इम) —^d) K₂ B₂ ० (marg as in text)
Das D₁ n₂ D₂ १ अन्यज्ञ; K₁ Das D₁ अन्य; T

साम्यमेकत्वमायातो यादशस्तादशस्त्वहम् ॥ २७
तुल्यतामिह पश्यामि सदृशोऽहमनेन वै ।
अयं हि विमलो व्यक्तमहमीदृशकस्तथा ॥ २८
योऽहमज्ञानसंमोहादज्ञया संप्रवृत्तवान् ।
ससद्गयाहं निःसङ्गः स्थितः कालमिमं त्वहम् ॥ २९
अनयाहं वशीभूतः कालमेतं न बुद्धवान् ।

G₂ ० अन्यो (for अन्य) Das D₂ T₂ जनाजनं

27^a) Das at [अ]भवद् (for भवेद्). D₂ बधो
(for बन्धुर) ॐ Cp अय, जगदीश्वर । ॐ —^b) D₂
न तेन (for अनेन) D₁ G₁ स हि (for सह) K₂
मे क्षय', K₁ B₂ D₂ D₂ D₂ १ १ T G₁-१ ० M₁
१-१ Cs (gloss गोत्रतो विद्यादिना च सबन्धकरणसाम्य क्षम,
योग्यम्) मे (G₁ ते) क्षमं; B₂ मे क्षण, D₂ मे क्षयं,
D₂ मोक्षयं; D₂ मोक्षये (for 'णम्). —^c) Das
आपन्नो (for आयातो). K₂ V₁ B₂ १ Das D₁ T
G₁-१ ० M₁ १-१ साम्य (D₁ G₁ 'द्य)मेकत्वतां यातो (D₁ T
G₁ १ ० M₁ १-१ 'त्ये), B₂ 'कृतां यातो, D₂ साम्यमेव
धतां यातो (sio) —^d) Das om (hapl) तादशस्
K₁ D₂ ० हि (for तु)

28^a) K₁ ० Das G₂ अहं (for अय) K₁ D₂ ०
विपुलो (for विमलो) B₂ (marg) D₂ T₁ G₂ ० व्यक्तो
(for व्यक्तम्). —^d) B₂ (marg) T₁ G₂ ० इहम्
(for अहम्)

29^a) D₁ T G₁-१ ० M₁ १-१ सो (for यो). G₂
'संमोहाद् (for 'हाद्) —^b) K₂ आज्ञया; K₂
अन्या यथा (hypermetrio), K₁ D₂ ० अन्यया (D₂
'था); Ca n p (gloss जडया प्रकृत्या) अज्ञया (as in
text) K₁ १ १ ० सप्रवृत्तवान्, D₁ G₁ सह वृत्तवत्;
T₁ G₂ ० सह वर्तनात्; T₂ M₁ १-१ सह वृत्तवान्; G₂
सप्रवृत्तिवान् (for सप्रवृत्त'). —^c) Das at ससज्ञया;
D₁ ० ससगत्या; T₂ ससशया (for ससङ्गया). K₁
D₂ ० हि नि-; D₂ ० हि न; D₁ [अ]य नि; T₁
G₂ ० हीन; T₂ [अ]मिनि; G₁ च नि- (for [अ]हं
नि-) D₂ निःसग D₂ D₂ ससगयानं निःसग —^d)
D₂ इव; D₁ G₁ हृदं (for इम) B₁ D₂ ० रिद्ध
(for त्वहम्).

30^a) K₂ B₂ १ १ Das at सोहमेवं (Das at 'व)
(for अनयाह). K₁ वशीभूत्वा; K₂ D₁ वसी (D₁
'शी)भूत्; Das वशीभूत् (for 'भूत्). K₁ D₂ १ १

उच्चमध्यमनीचानां तामहं कथमावसे ॥ ३०
 समानयानया चेह सहवासमहं कथम् ।
 गच्छाम्यबुद्धभावत्वादेपेदानीं स्थिरो भवे ॥ ३१
 सहवासं न यास्यामि कालमेतद्धि वञ्चनात् ।
 वञ्चितोऽस्म्यनया यद्धि निर्विकारो विकारया ॥ ३२
 न चायमपराधोऽस्या अपराधो ह्ययं मम ।
 योऽहमत्राभवं सक्तः पराङ्मुखमुपस्थितः ॥ ३३

ततोऽसि बहुरूपासु स्थितो मूर्तिष्वमूर्तिमान् ।
 अमूर्तश्चापि मूर्तात्मा ममत्वेन प्रधर्षितः ॥ ३४
 प्रकृतेरनयत्वेन तासु तास्विह योनिषु ।
 निर्गमस्य ममत्वेन किं कृतं तासु तासु च ।
 योनीषु वर्तमानेन नष्टसंज्ञेन चेतसा ॥ ३५
 न ममात्रानया कार्यमहंकारकृतात्मया ।
 आत्मानं बहुधा कृत्वा येयं भूयो युनक्ति माम् ।

C 12. 11454
 B 12. 30271. 37
 K 12 312 37

वशीकृतोहमनया —^१) G₁ पृत्तौ, M₁ ६-१ एव (for पृत्त) D₅ कालमेतद्बुद्धवान् — K₂ ५ om 30^१-31^१ —^२) T₁ G₅ नीचा ताम् (for नीचानां) —^३) D₄ त्वामह, D₁ G₁ अह वै (G₁ om वै); T₁ G₅ असाहं; T₂ तानह (for तामह) K₅ आविसे, B₀ ० आवशे (for आवसे)

31 K₂ ५ Bo om. 31^१ (for K₂ ५, cf v l 30). D₅ om (hapl) 31. —^२) T₂ G₅ सहानया, C₅ (gloss यया बुद्ध्या युक्तोऽहं याचितवान्, कृपणमात्रं गतवान्) समानया (as in text) K₁ D₁ T G₅ यया, G₁ यया; G₂ lacuna (for [अ]नया) K₁ च ह, B₅ चाह, D₅ चेहाद्, G₅ चोमे (for चेह) K₁ D₅ ० ममासमानया चै (D₂ वै)व, B₅ (marg as in text) ० D₄ समानपापया चेह, M₁ ६-१ समानमेवेह (M₅ 'येवेह) तथा ☞ Cp समानया, मानेन अहंकारेण सह वर्तमानया । ☞ —^३) K₁ ५. १ V₁ B₅ D₅ ५ १ ० T G₁-३ ० इम (for अहं) —^४) D₄ corrupt, D₅ गच्छसि (for गच्छामि). K₅ Bo ० D₅ १ T₁ G₂ ० M₁ ६-१ अमुष, V₁ B₅ बुद्धि, G₂ बुद्ध्या (for [अ]बुद्ध-) —^५) K₁ पदा; K₂ ५ पृत्त, K₅ एक; K₁ D₅ ० इह, Bo ० (marg) ३ अय; D₅ आयं (for एय) K₁ स्थिरे, Bo ६-२ D₅ D₅ T₃ G₂ स्थिरी; D₅ D₅ G₅ स्थिरा (for स्थिरो) K₁ ५ ५ V₁ D₅ भव; K₅ १ D₅ ० [५]भव; B₁ D₅ T₃ G₂ ० ० C₅ भवेत्; M₅ भवे (for भवे).

32 *) K₁ ५ सहवासान्; D₁ T G₂ ३ ० C₅ (gloss सर्वा निवासमाश्रयम्) सनि (T₂ सं नि)वास (for सह^१) B₅ (marg as in text) च, C₅ तु (for न) V₁ lacuna, D₄ यानया (for यास्यामि) —^२) K₂ १ D₄ १ ० T G₁ ३ ० पृत्त, D₅ M₁ ६-१ एव (for पृत्तद्) M₁ ६-१ वि (for हि) —^३) K₁ D₄ [५]सि; K₅ तु, K₁ D₁ [५]स्त्रि (for स्त्रि) K₅ पृतया (for जनया) K₁ lacuna, V₁ यद्द्, B₅ M₅ १ बुद्धि, G₁ विद्धि; G₂ बुद्धिर्, M₁ बुद्धि; M₅ बुद्धो (for बुद्धि) —^४) K₁ D₅ ० विकारवान् (for 'रया) ☞ Cp

विकारया, विकारस्वरूपया । ☞

33 *) D₄ ० वा (for च) K₁ अपराधी (for 'राधो) D₁ G₁-३ ० स्याद् (for स्या) —^१) K₄ ० १ V₁ Bo ६-२ D₄ ५ १ D₁ ५ १ D₅ D₂-३ ० ० अपराधो (for अप^१). —^२) K₁ D₄ अत्राभय (for 'भव). —^३) K₅ परासुखम् (for 'सुखम्) K₁ ५ ५ V₁ D₅ अवस्थित (for उप^१) D₅ १ T₁ G₁ ३ ० M₁ ६-१ परासुखमुखे (T₁ G₅ 'ख) स्थित ☞ C₅ परासुखं, विपर्ययज्ञानम् ॥ C₅ वहिसुख विपर्यम् । ☞

34 *) D₄ ५ १ रूपोसि (for रूपासु). D₁ ततोऽस्म्यरूपो रूपासु ☞ C₅ बहुरूपासु, सुरनरतिर्यगादिदेहेषु । ☞ —^१) G₁ स्थिता (for स्थितो) D₅ १ om (hapl) मूर्तिष्व K₅ V₁ Bo ३ (marg as in text) ० D₅ C₅ (gloss परिच्छिन्नदेहाभिमानवान्) मूर्तिमान् (for [अ]मूर्ति^१) K₁ स्थितो मूर्ति स्वमूर्तिमान् —^२) K₂ ५ B₅ D₄ D₅ D₅ T G₁-३ ० C₅ (gloss स्वभावतो निरवयव) अमूर्तिश्, K₁ D₅ ० मूर्तिस्थश्, D₁ अमूर्ता (for 'तश्) K₁ ५ ५ D₅ G₂ [अ]मूर्तिस्त्वान्; K₅ १ V₁ B₅-२ D₄ ५ १ D₄ ० T₁ [अ]मूर्तात्मा, T₂ M₁ ६-१ मूर्तात्मा (for मूर्तात्मा). —^३) B₅ न यत्नेन (for ममत्वेन) K₁ ५ ५ प्रदर्शित; C₅ (gloss चाष्टयं गमित^१) प्रधर्षित^१ (as in text).

35 *) K₁ अयनत्वेन; G₁ अचन^१; G₂ अनयात्वेता (for 'यत्वेन) K₅ Bo १-२ D₁ ५ १ D₅ D₅ ३ ३ C₅ प्रा (B₁ प्र) कृतेन मम (D₄ 'ह)त्वेन ☞ Cp नयो ज्ञानम्, तच्छून्यत्वेन । ☞ —^१) G₂ सुकृतास्विह (for तासु तास्विह) V₁ B₅ (marg) च (for [ह]ह) —^२) K₁ D₄ कृतां (for कृत्) B₅ (marg) [ह]ह (for च) —^३) K₁ ५ ५ T₁ योनिष्ववर्तमानेन —^४) K₄ चेतना (for 'सा).

36 *) D₅ lacuna, D₁ G₁ तन् (for न) K₂ ५ मम मदनखे कार्ये (sio), K₁ मनसाग्रानया कार्यम्; D₅ C₅ (gloss मिष्पाधीविषयया मात्रा, ससारबुद्ध्या) न मे

C. 12 11434
B. 12, 308(7). 37
K. 12 312. 37

इदानीमेव बुद्धोऽस्मि निर्ममो निरहंकृतः ॥ ३६

ममत्वमनया नित्यमहंकारकृतात्मकम् ।

अपेत्याहमिमां हित्वा संश्रयिष्ये निरामयम् ॥ ३७

अनेन साम्यं यास्यामि नानयाहमचेतसा ।

क्षमं मम सहानेन नैकत्वमनया सह ।

एवं परमसंवोधात्पञ्चविंशोऽनुबुद्धवान् ॥ ३८

अक्षरत्वं नियच्छेत् त्यक्त्वा क्षरमनामयम् ।

अव्यक्तं व्यक्तधर्माणं सगुणं निर्गुणं तथा ।

निर्गुणं प्रथमं दृष्ट्वा तादृग्भवति मैथिल ॥ ३९

अक्षरक्षरयोरेतदुक्तं तव निदर्शनम् ।

मयेह ज्ञानसंपन्नं यथाश्रुतिनिदर्शनात् ॥ ४०

निःसंदिग्धं च सूक्ष्मं च विबुद्धं विमलं तथा ।

प्रवक्ष्यामि तु ते भूयस्तन्निबोध यथाश्रुतम् ॥ ४१

सांख्ययोगौ मया प्रोक्तौ शास्त्रद्वयनिदर्शनात् ।

मात्रानया कार्यम् —^b) K1. 3 अहकार्यं (for 'कार').
Bo कृतार्थया; B1 कृता स्वया; D1 G8 कृतात्मना;
T1 G8 'कृत मया, G2 कृता मया, C8 कृतान्वया (for
कृतात्मया) —^c) K1 3 4 पंचधा (for बहुधा) C1 Cp
बहुधा, महादादिरूपेण ॥ C8 बहुधा कृत्वा, बहुविपयान्
घ्यात्वा । C1 —^c) K1 3 4 V1 B6-9 D88 81 T G2 8
सेयं; K1 D1 8 नेय, D88 चोय; D8 केयं; D1
G1.8 सोयं (for येय) M1. 5-7 युनक्ति मा (M8 मां)
(for युनक्ति माम्). C1 Cp युनक्ति, संसारोपभोगाय
प्रेरयति । C1 —^c) K8 Bo D81 अव; B8 मम, G8
एव (for एव). D81 om from ए up to निर्म (in
36'). K2 बुद्धे; D8 बुद्धे (for बुद्धो) M1. 5-7
इदानीमस्मि सवुद्धो

37 ^a) D8 समत्वम् (for ममत्वम्). K1 3 4 मनसो
(for अनया). K1 D1 8 ममत्त्व मम चा (D1 वा)त्वम्.
—^b) D1 T G1.8 8 कृतात्मना (for 'त्मकम्) —^c)
V1 अचेत्य; D1 8 अचेत्य (for अपेत्य). K1. 3 D81
क्षमं (for क्षमां) K1 हत्वा, K2 कृत्वा; M8 भित्त्वा
(for हित्वा) —^d) K2 संश्रयिष्ये; G2 सा श्रयिष्ये
D1 निरतरं (for निरामयम्). C1 Cn 'निरामय, निर्द्वंद्वं
परमात्मानम् ॥ Cp परमानन्दस्वरूपम् । C1

38 ^a) K1 अन्येन (for अनेन) —^b) D81 D81
D81 D2 8 8 अचेतया; D81 'तन (for 'तसा). K1 3
नानया हतचेतसा; D8 'या सह चेतसा; G8 'या हतचै
तन'. —^c) K1 8 V1 Bo 1-9 D81 D82 D8 8 8 क्षेमं;
K2 4 क्षरं; D81 क्षय; D1 G1 क्षणं (for क्षमं) T2
महा (for मम) K8 Bo D8 G1 सहायेन (for 'नेन)
K1 D1 8 क्षेमं सहानेन मम —^d) M1 5-7 नैकत्वान्
(for नैकत्वम्) —^e) D1 T1 G1 8 8 पुना न (for
परम) K1 3 संबोध; K1 सभोध; D8 संरोधात्;
D1 8 संबोध, G2 संवोधात् (for संबोधात्) —^f)
K1. 3 7 पञ्चविंश (for 'विंशो) K1. 3 [s]व; K1 D4
1. 9 T1 G8 8 C8 न; B8 (marg) 8 (marg as in
text) [s]व (for सवु). K8 बुद्धवान्, G1 बुद्धिमान्

(for -बुद्धवान्) C1 Cv सुपा सुल्ग (Pāṇini 7. 1. 39)
इति घञ्मात् पञ्चविंश, पञ्चविंशत्य । परमसंबोधादिति
सन्ध । C1

39 ^a) K1 3 नियच्छेति; V1 D1 T2 G1.8 M1 5-7
निगच्छेत्; D1 8 निगच्छेत्; D8 T1 G8 न गच्छेत्, C8 न
गच्छेत् (for नियच्छेत्) M1 8 8 अनामय Cv त्यक्त्वाक्षर
मनामय C1 Cv अनामय जननमरणायामपरहिदं परमाक्षर
नारायण त्यक्त्वा तत्प्रसादात् अक्षरत्वममृतत्वं नियच्छेत् । C1
—^c) K1 अव्यक्त (for 'क्त) K8 G2 'धर्माणं; K1
D1 8 T G2 8 C8 (gloss स्फुट्यापार) 'धर्माणं, Cpp
'धर्माणं (as in text). D1 G1 व्यक्तमव्यक्तधर्माणं. —^d)
om (hapl) 39^c-41^b —^e) D1 1 T G1 8 M1. 5-7
Cv परम (for प्रथमं). C1 Cn प्रथमम्, प्रथमपद प्राधा
न्यपरम् ॥ Cn प्रथमम्, अव्यक्तत्व आदिमम् ॥ C8 'दृष्ट्वा,
आत्मतत्त्वेनानुभूय ॥ Cv जीवत्य तु कदाचिन्निरगुणत्वमिति
सूचयितु परम निर्गुणमित्युक्तम् । C1 —^f) K1 3 4 बुद्धि-
मान्; K8 मैथिल, D81 मैथिल. C1 Cv तादृग्भवति,
न तु तदेव भवति । C1

40 G8 om 1 (cf. v 1 39) —^a) T1 अक्षरा-
क्षरयोर्. —^b) D1 G1 युक्त (for उक्तं) K1 3 भवति
(for तव नि) —^c) K1 महेश; D1 G1 तवेह, T2
G2 मयेह (for मयेह) V1 -सयुक्त (for -संपन्न) —^d)
K1 3 4 तथा श्रुति (for यथाश्रुति-). K1 D8 D1 3 8
'निदर्शनं (for 'शनात्)

41 G8 om 41^{ab} (cf. v 1 39) K2 4 om (hapl.)
41^a-42^b —^a) B8 सूक्ष्मां (for सूक्ष्म) K1 D1 T
G1 8 संदिग्धं (T2 'सिद्ध) च सुसूक्ष्म च; M1 5-7 सदि-
ग्धश्च स (M8 8 सु) सूक्ष्मत्वाद् —^b) K8 1 D1 8 विबुद्ध
(D1 'द्व-); G1 विबुद्धि (for 'द्वं) D1 G8 विपुल
(for विमल). Bo 8 1 9 D81. 81 D81 D2 8 8 यथा
(for तथा) —^c) K1 D1 8 च (for तु). D8 भूय
(for भूयस)

42 K2. 4 om. 42^{ab} (of v 1 41). —^a) G8

यदेव शास्त्रं सांख्योक्तं योगदर्शनमेव तत् ॥ ४२
 प्रबोधनकरं ज्ञानं सांख्यानामवनीपते ।
 विस्पष्टं प्रोच्यते तत्र शिष्याणां हितकाम्यया ॥ ४३
 बृहच्चैव हि तन्मास्त्रमित्याहुः कुशला जनाः ।
 अस्मिन् शस्त्रे योगानां पुनर्दधि पुनः शरः ॥ ४४

पञ्चविंशत्परं तत्त्वं न पश्यति नराधिप ।
 सांख्यानां तु परं तत्र यथावदनुवर्णितम् ॥ ४५
 बुद्धमप्रतिबुद्धं च बुध्यमानं च तत्त्वतः ।
 बुध्यमानं च बुद्धं च प्राहुर्योगनिदर्शनम् ॥ ४६

C. 12 1146B
B. 12 30e17L48
K. 12. 312. 46

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि पञ्चनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९५ ॥

सांख्ययोग (for 'योगौ') V₁ प्रोक्त —^b) K₆ B₅
 (marg as in text) शास्त्रतत्त्वं (for 'द्वय-') —^c)
 M₁ 5-7 शास्त्रे (for शास्त्र) K₆ 7 B₅ 8 9 D₅ 2 G₂
 यदेव सांख्यशा (D₅ 1 'त्ये शा)सोक्त, D₁ T G₁ 8 9
 यदेव सांख्या पश्यति —^d) D₉ सांख्य (for योऽन) -

43 ") K₆ ज्ञेयं (for ज्ञान) K₂ D₅ प्रबोधनकर
 (D₅ 1 'क)ज्ञानं —^b) K₆ अवनीपति —^c) K₁ 2 4
 विस्पष्ट; K₁ D₅ 9 विस्पष्टं; D₅ 1 T₂ विस्पष्ट (for विस्पष्ट)
 K₆ C₅ (gloss पठितत्रे) तत्रे; G₂ तत्र (for तत्र)
 —^d) M₁ 5-7 शिष्याणां हितकाम्यया.

44 ") D₁ T G₁ 2 6 पृथक् (for बृहच्च) K₁ 2 4
 अन्वेव तत्, K₆ V₁ B₅ 6-9 D₅ 2 4 D₁ 2 4 D₅
 D₁ 2 2 चैवमिदं; D₅ G₁ त्वे (G₁ त्वै) व हि तत् (for
 चैव हि तत्). G₂ वि* श्वेदपि तच्छास्त्रम् —^b) D₅
 2 4 ऊचुर (for आहु) K₆ V₁ B₅ 6 7 8 (marg) 9
 D₅ 2 4 D₁ 2 4 D₅ 2 2 विदुषो (for कुशला)
 K₁ 2 4 नरा (for जना) —^c) B₅ यस्मिन् (for अ)
 K₁ lacuna, T₂ G₁ शास्त्र (for शास्त्रे) —^d) K₁
 पर शर; B₅ 9 पुरसर; B₅ पुन सर (for पुन शर).
 K₆ 7 B₅ 7 D₅ 2 4 D₁ 2 4 D₅ 2-4. 8 9 C₅ पुन
 वेदे (K₁ D₅ 9 'देवे) पुरसर (D₅ 'रर) ❀ C₅ (read-
 ing स[शा]रादधि पुन स[श]र) यथा धारात् दधि, मण्डो
 दञ्जनादिना दधि, तत शर, इति अधो धारयन्ती अनवस्था
 जनादितया परिक्रियते ॥ C₅ (reading पुनवेदे पुर सर)
 सांख्यशास्त्रे वेदे च अरयन्तमादरोऽस्ति ॥ C₅ (reading यथा
 वेदे पुरसर) पुर सर प्रवेश । स वा दधि पुन सर इति
 पाठे, दधि सरक्षेपाद्यथा दुग्धानन्तर दधि भवति, दधिभावा
 मन्तर च पुन सरो भवति, तथा योगानामस्मिन् शास्त्रे सक्षेप
 विस्तराभ्यामपेक्षितप्राप्तिरित्यर्थः ॥ C₅ (reading अस्मिन्शा
 स्त्रेषु योगानां न दधीचिपुरसरा) दधीचिप्रभृतय पञ्च
 विंशत्पर सवारभ्यतिरिक्त परमात्मान पश्यन्तीत्यर्थः । ❀

45 ") B₅ 7 D₅ 2 4 G₂ M₁ 5-7 तत्र (for तत्र)

— D₅ 1 om (hapl) 45^c, D₁ reads the same twice
 —^b) K₆ V₁ B₅ 6-9 D₅ 2 4 D₁ 2 2 2 पञ्च (B₅ 7
 D₅ 'त्ये, D₅ 'च्य)ते न, D₅ 4 य पठेत; D₅ 2 पश्यति
 च; T₂ न पश्यति, G₂ M₁ 5-7 न पश्यति (for न
 पश्यति) K₁ नराधिप —^c) K₁ V₁ D₁ (both
 times) 8 9 च (for तु) K₁ [अ]पर (for परं) K₁
 V₁ B₅ 6 (marg) 7 8 D₅ 2 4 D₁ 2 4 D₅ 2 2 4
 (both times) 8 9 C₅ तत्र; T₂ G₂ तत्र (for तत्र).

46 ") B₅ 7 D₅ 2 4 D₁ 2 4 D₅ 2 2 2 बुद्धत्वाद्
 (for -बुद्ध च). D₁ T G₁ 8 9 प्रबुद्धमप्रबुद्ध च — V₁
 reads 46^c on marg —^b) K₂ om च —^c) K₄
 बुध्यमानं, D₅ 1 बुद्ध; D₅ बुध्यमाने (for 'मान) B₅
 (marg) बुद्धत्वात्, D₅ 1 बुध्य च D₁ T G₁ 8 9 प्रबुद्ध
 (T₂ 'च्च) बुध्यमान च —^d) D₅ 1 प्राहुर् (hyper-
 metric), D₁ G₁ प्राह (for प्राहुर) K₁ D₅ 8 9 निद-
 शनात् (for 'शानम्) ❀ C₅ बुद्धादिश्रये द्वयमात्मज्ञान
 प्रकाशकम् ।

Colophon Śi D₅ missing K₂ 5 B₁-5 D₅ 2 4
 D₁ 2 4 D₁ G₁ 5 M₁-4 absent — Sub-paroan K₁
 5 6 7 V₁ B₅ 6 7 9 D₅ 2 4 D₁ 2 4 D₅ 2-5 7-9 T
 G₁-8 9 M₁ 5-7 मोक्षधर्म; K₂ दानधर्म — Adhy
 name K₁ 2 4 V₁ B₅ D₅ करालजनकसंवाद; K₆ B₅
 7-9 D₅ 2 4 D₁ 2 4 D₅ 2 2 2 वसि (B₅ 'शि) ष्टकराल
 (D₁ 'ळ) जनकसंवाद; K₁ D₅ 9 करालजनकसंवादे विद्या-
 विद्या; D₅ वसिष्टकरालजनकसंवादे विद्याध्याय, T₁ कराल-
 जनकसंवादे क्षराक्षरविभाग, G₅ वसिष्टकरालजनकसंवादे क्षरा-
 क्षरविभाग; M₅ 6 वसिष्टकरालजनकसंवादे विद्याविद्याकथन.
 — Adhy no (figures, words or both) K₆ 31, B₁
 D₅ 1 T₁ G₁ 6 130, B₅ 134, D₁ 133, D₅ 132,
 D₅ G₅ M₅ 131, D₅ 128, T₂ 143, G₂ 146, M₁
 6 7 120 — Śloka no : D₅ D₁ 48, D₅ D₅
 47, D₅ 42.

२९६

चसिष्ट उवाच ।

अप्रबुद्धमथाव्यक्तमिमं गुणविधिं शृणु ।
गुणान्धारयते ह्येषा सृजत्याक्षिपते तथा ॥ १
अजस्रं त्विह क्रीडार्थं विकुर्वन्ती नराधिप ।
आत्मानं बहुधा कृत्वा तान्येव च विचक्षते ॥ २

एतदेवं विकुर्वाणां बुध्यमानो न बुध्यते ।
अव्यक्तबोधनाच्चैव बुध्यमानं वदन्त्यपि ॥ ३
न त्वेव बुध्यतेऽव्यक्तं सगुणं वाथ निर्गुणम् ।
कदाचित्त्वेव खल्वेतदाहुरप्रतिबुद्धकम् ॥ ४
बुध्यते यदि वाव्यक्तमेतद्वै पञ्चविंशकम् ।

296

☞ This adhy is missing in Ś1 Dc (of v 1. 12 274 13, 283 15)

1 K1 Bc Ds चसिष्ट —^a) Ds4 अथ बुद्धम्, Ds अवबुद्धम्; Ca (gloss. निसर्गतोऽचेतनम्) Cs (gloss. चैतन्यहीन) अप्र^a (as in text) Gs इह (for अथ). Dn1 n4 Ds D2 s s अथ बुद्धमथाबुद्धम् ☞ Cn बुद्ध; बोध परमात्मा, अबुद्ध, तदन्यो जीव । ☞ —^b) Bs इदं (for इह) Ks गुणविधि; Kc r Bc r o Das at Ds s r o T G1 s s Cp s 'निधिं (for 'विधिं). ☞ Cn. गुणविधि, गुणानां सत्त्वादीनामेव विधिं विधानं प्रभावम् ॥ Cp (reading 'निधिं) गुणानां साम्यरूपम् । यद्वा गुणानां सर्वज्ञत्वानुसिद्धिप्रभृतीनां विधानम् । Cs गुणनिधिं, गुणानामाधारम् । ☞ — K1 s s read and Kc Das Gs repeat 1st after 3rd V1 Bo Dn1 n4 Ds D2 s Cn. s read 1st-2nd after 3rd. —^c) Kc (second time) कारयते, K1 Ds o धारयति (for 'यते). K1 s s ह्येषा, Kc (first time) V1 Bo s-o Das at (both times) Dn1 n4 Ds s Gs ह्येषा (for ह्येषा). —^d) K1 आक्षिपते; G1 आक्षिपते (for आक्षिपते). Bs Dn1 n4 Ds D2 s s तदा; T2 Gs यथा (for तथा) ☞ Cp सृजति, सृष्टिकाले । आक्षिपते, संहारकाले । ☞

2 For the sequence in V1 Bo Dn1 n4 Ds D2 s Cn. s, cf. v 1 1 —^a) K1 s s Dr T G1 s s इह (for त्विह) K1 Ds s o अजस्र (K1 'स्र) क्रीडनार्थं हि —^b) K1 o V1 Bo s Das Ds r T Gs s o विकुर्वन्ति (Ds 'क्त), Ks corrupt, K1 Das Dn1 n4 Ds D2-s s o विकरोति, Bc-s G1 Cp (gloss. आत्मानविधिधरुपं करोति) विकुर्वन्ति (for 'वन्ती) Kc r V1 Bo s-o Das at Dn1 n4 Ds D2-s s o Gs जनाधिप (for नरा) —^c) ☞ Cn बहुधा, विश्वतैजसप्राज्ञविराट्सूत्राभ्यामिदं रूपेण । ☞ —^d) K1 तथैव; K1 Da. s s तानेव; D1 तत्रैव (for तान्येव). Kc. r Ds s o प्रपते पुन ;

V1 Bo s (marg). r s Dn1 n4 Ds1 D2 s s Cn (gloss. चादिः कत्वेन पश्यति) प्रविव (V2 Dn4 प्रतिच, Ds प्रविव) क्षते; Bc o Das at Ds2 प्रति (Das 'वि) वक्ष्यति (Ds2 'क्त), M1 s-r Ca (gloss. बोधुमिच्छति) च विवक्षति, Cp (gloss. आत्मानसत्प्रतिकर्तुमिच्छति) प्रविचक्षयति, Cs (gloss. प्रवेष्टुमिच्छति) प्रविविक्षति (for च विचक्षते)

3 For the sequence in V1 Bo Dn1 n4 Ds D2 s Cn s, cf. v 1 1 —^a) K1 Ds s o एताम् (for एतद्). Gs एव (for एवं) K1 s s o V1 Bo s-o Das at Dn1 n4 Ds s विकुर्वाणो; D1 T1 G1-s. s 'वोर्णं; Ds 'वोर्णा (for 'वोर्णा). Ds एतामेव हि कुर्वाणा, T2 एतदेव हि कुर्वाणं —^b) Bc Das बुध्यमान; Gs 'माने; Cn (gloss. जीव) 'मानो (as in text). T2 नु (for न) — After 3rd, K1 s s read and Kc Das Gs repeat 1st 3rd = 6th —^c) K1 बोधनश्च (for 'बोधनाच्). Ds चापि; T1 Gs चैव; T2 Gs Cp (gloss. पद्भिश्च) चैन (for चैव) Ds असक्तबोधनाच्चैव; D1 G1 असक्त बोधन चैव (G1 'नं) ☞ Cv. असक्तबोधनाच्चैव, व्यक्तं स्पष्ट प्रत्यक्ष न भवतीति अव्यक्तं अनुमितिरूपं ज्ञानम् । ☞ —^d) Kc r Bc Dn1 Ds s r o T G1 s s उत (for अपि). ☞ Cp बुध्यमानं, पञ्चविंशकम् । ☞

4 Ds r G1 om (hapl) 4-6. —^a) Kc नन्वेव; K1 Ds सत्त्वेव; Dn4 न ह्येव; T Gs o न त्वेन (for न त्वेव). Kc V1 Bo s-o Das at Dn1 n4 Ds D2 s s Gs ताव; M1 s-r न तु (for वाय) B1 Das T1 Gs निर्गुण (for 'णम्) ☞ Cn अव्यक्तं कर्तुं, सगुणं रूपादिमत् निर्गुणं प्रधानपुरुषौ वा, न बुध्यते, ज्ञेयतन्त्वाद्यक्तस्य । अत एव तदप्रतिबुद्धकं, जडमित्याहुः । ☞ —^c) K1 s o Bc एव, K1 Ds s स्वय (for त्वेव). K1 s कल्पेत (for खल्वेतद्) ☞ Cs कदाचिद्, कल्पे । ☞ —^d) K1 s चाहुर (for आहुर). T1 Gs बंधक; T2 'बुध्यक, Gs बद्धकं (for बुद्धकम्). Ds तदाहु प्रतिबुद्धक

बुध्यमानो भवत्येष सङ्गात्मक इति श्रुतिः ॥ ५
 अनेनाप्रतिबुद्धेति वदन्त्यव्यक्तमच्युतम् ।
 अव्यक्तबोधनाच्चैव बुध्यमानं वदन्त्युत ॥ ६
 पञ्चविंशं महात्मानं न चासावपि बुध्यते ।
 पङ्क्तिं विमलं बुद्धमप्रमेयं सनातनम् ॥ ७
 सततं पञ्चविंशं च चतुर्विंशं च बुध्यते ।

दृश्यादृश्ये ह्यनुगतमुभावेव महाद्युती ॥ ८
 अव्यक्तं न तु तद्वत्तु बुध्यते तात केवलम् ।
 केवलं पञ्चविंशं च चतुर्विंशं न पश्यति ॥ ९
 बुध्यमानो यदात्मानमन्योऽहमिति मन्यते ।
 तदा प्रकृतिमानेष भवत्यव्यक्तलोचनः ॥ १०
 बुध्यते च परां बुद्धिं विशुद्धाममलां यदा ।

C. 12. 11476
 B. 12. 3096 (1). 10
 K 12. 313 10

5 Ds १ G1 om 5 (cf १ 1 4) —^a) K2 बुध्यते
 (for बुध्यते) Br Ds ४ च (for वा) —^b) B9
 एतच्च, G2 एन चै (for एतच्चै) Kr Ds १ T1 G2 १
 पञ्चविंशकः (for 'विंशकम्') ☞ Cn अव्यक्तं कर्तुं, यदि
 जानाति तर्हि पञ्चविंशकं चिदाभासमेव उपाधिविशिष्टमयमहम-
 स्मीति जानीयात्तु तु पङ्क्तिशममङ्गम् । ☞ —^c) K4 वध्य
 मानो; Kr बुद्धं, Das a1 बुध्यमान, Dn1 माने; Ds
 माना, Cn (gloss पञ्चविंशं ससङ्गात्मकश्चिद्रूपोऽहकार)
 मानो (as in text) K1 ३ भवतु (for ति) B8
 Dn1, n4 Ds D2 ३ ३ एव (for एव) —^d) M1 ६-१
 सांगामक (for सङ्गा) ☞ Cs सङ्गात्मक, शब्दादि-
 विपरकः, ससारी । ☞

6 Ds १ G1 om. 6 (cf १ 1 4) —^a) K2 Dn1
 Ds2 प्रतिबुद्धे (K2 'ब्धे') ति; K6 १ Br Das Dn4 D2 ३
 [म]प्रतिबुद्धे (Ds 'ब्धे') ति (for 'बुद्धेति) ☞ Cn अनेन,
 सङ्गात्मकेन हेतुना । अविकारिणमपि सन्तमेवं पुरुषं अप्रति-
 बुद्धं सूत इति वदन्ति । सधिरार्प । ☞ —^b) Bo १ १ १
 Das G2 अच्युत; T Gs अच्युत (for अच्युतम्) —^c)
 —³) —^a) K1 बोधनश्च, K2 ४ T2 -बोधनाश्च (for
 नाच्) Dn1 n4 Ds D2 ३ ३ चापि, Ds वैव (for
 चैव) —^d) T Gs १ अपि (for उत) ☞ Cn बुध्य
 मान जीवं पञ्चविंशं चिदाभासं वदन्ति । चिदाभासोऽपि दृश्य-
 स्वाभावान्यं द्रष्टुमीष्टे । ☞

7 ^a) K1 Ds2 पञ्चविंश (for 'विंश) Das इहा
 र्मान, G1 अया (for महा) M1 ६-१ पञ्चविंशकमा
 र्मानं — K2 ४ om (hapl) 7^a-8^b —^c) Das Ds2
 M1 पङ्क्तिं, G2 पङ्क्तिशो (for 'श) Ds reads from
 बुद्ध up to केवलम् (in 9^b) twice D7 बुद्धम् (for
 बुद्धम्) ☞ Cn पङ्क्तिं, निरुपाधिचेतन्यम् । सर्वप्रकाशक
 मित्यर्थः । ☞ —^d) T2 अप्रमेय (for 'मेय)

8 For the repetition in Ds, of १ 1 7 K2 ४
 om 8^a (of १ 1 7) —^a) Kr B2 Ds १ १ T G1
 ३, १ Cp स तु त, B9 सतत; Cpp (gloss व्याप्त)
 स सत (for सततं) D7 G1 M1 पञ्चविंशच् (for 'विंश)
 —^b) Kr Ds चतुर्विंशः; Das lacuna, D7 G1 M1

पञ्चविंशच् G2 तु (for च) —^a) Ds दृश्या *;*;
 D7 T1 G1-३ १ Cs (gloss चेतनाचेतनौ) दृश्यादृश्यौ;
 Cp (gloss अव्यक्तपुरुषस्वभावे) 'दृश्ये (as in text)
 K6 B6 ३ Dn4 Cp ह्यनुगते; Kr Ds ३ (both times)
 १ १ T G1 ३ १ Cs 'गताच् (for 'गतम्) —^d) K2 ४
 अभागेव; K6 V1 Bo ६-३ Dn1 n4 Ds D2 ३ स्वभावेन,
 (for उभावेव) K4 महाद्युति; Kr 'द्युति; V1 Bo १
 (marg) ३ Dn1 n4 Ds D2 ३ द्युते, D8 महोद्यत; T1
 G1 १ महाद्युति (for 'द्युती) ☞ Cn पङ्क्तिशस्य सत्त्वे
 मानमाह—दृश्येति । कार्ये कारणे च स्वभावेन स्वसत्तयानुगतं
 सन्मात्रं केवलं वस्तु पङ्क्तिशशब्दितमित्यर्थः । ☞

9 For the repetition in Ds, of १ 1 7 —^a)
 K1 अविकृतं (for अव्यक्त) K6 D7 T1 G1 ३ १ तनु;
 V1 Bo १ Dn1 n4 Ds D2 ३ ३ अत्र; Ds (both times)
 चात्र (for न तु) T2 अव्यक्तस्यस्तु तद्वत्तु —^b) D7
 G1 M1 ६-१ पञ्चविंशच् (for विंश) K1 २ ४ V1 G2
 तु (for च) B6 १ Das a4 Ds पञ्चविंशं चतुर्विंशं —^d)
 K2 १ Ds १ चतुर्विंशो; B6 G2 'विंशो, D7 M1 ६-१ 'विंशच्
 (for 'विंश) Kr तु, D7 T G1 ३ १ M1 ६-१ च (for
 न) B6 १ Das a4 Ds आत्मानं च स (B6 Das न स;
 Ds स च) पश्यति

10 ^b) K1 ४ Das Ds2 (before corr) अन्ये (for
 अन्यो) M1 अन्योह मन्यते तदा —^c) K6 Dn1 यदा;
 M1 lacuna (for तदा) Ds2 M1 १ १ एव (for एव)
 ☞ Cn प्रकृतिमान्, प्रकृतिविजयी । ☞ —^d) K4 G1
 लोचन, T1 Gs १ मोचन (for लोचन) T2 भवेद्
 व्यक्तलोचन

11 ^a) K2 १ Ds1 Ds ३ १ च परं; K6 चापरां; D7
 T G1 ३ १ M1 ६-१ Cs (gloss निरतिशयानन्दस्वरूप) परमं
 (for च परं) K6 बुद्धि, Kr Ds १ बोध्य, Ds T2
 M1 ६-१ Cs (gloss स्वप्रकाश) बुद्धं, T1 Gs १ बुध्यं
 (for बुद्धि) —^b) Kr Ds2 Ds ३ १ १ T G1 ३ १ M1
 ६-१ Cs (gloss सर्वदोषहीन) विशुद्धम्; B6 Ds ३
 विमलम्; G2 विबुद्धम् (for विशुद्धाम्) K1 ३ ४ अचलं
 (K1 'लो) यथा, Kr Ds ३ १ अचलं सदा, Ds D7 T

पद्भिः राजशार्दूल तदा बुद्धत्वमात्रजेत् ॥ ११
 ततस्त्यजति सोऽव्यक्तं सर्गप्रलयधर्मिणम् ।
 निर्गुणः प्रकृतिं वेद गुणयुक्तामचेतनाम् ॥ १२
 ततः केवलधर्मासौ भवत्यव्यक्तदर्शनात् ।
 केवलेन समागम्य विमुक्तोऽऽत्मानमाप्नुयात् ॥ १३
 एतत्तत्त्वमित्याहुर्निस्तत्त्वमजरामरम् ।
 तत्त्वसंश्रयणादेतत्त्ववन्न च मानद ।

G₁ s e Cs (gloss कूटस्थ) अचलोपम, M₁ s-1 अमल-
 मलं (for 'लां यदा) — °) K₁ शार्दूलो; K₄
 पद्भिः; D₅₁ D₁ T₁ G₁ s e M₁ s-1 'शं; D₅₂ 'शा
 (for 'शो) K₆ राजशार्दूल — °) V₁ Bo 7 s
 D₅₁ n₄ D₅ D₂ s s तथा (for तदा). K₁ D₂ e तदासौ
 बुद्धतां व्रजेत्; B₆ e D₅₂ a₄ D₁ T G₁-s e M₁ s-1
 तदा (D₅₂ a₄ 'या) बुद्धत्वात् व्रजेत्; D₅ तदा तच्छुद्धतां
 व्रजेत् ☞ C₅ बुद्धत्व, विमुक्तात्मानम् । ☞

12 °) D₅₂ सर्व; D₄ सर्गे (for सर्ग-). K₁
 प्रालय; T G₁-s e M₁ प्रलय (for प्रलय). K₄
 D₅₁ D₅ D₂ s s धर्मि वै; D₅₂ धर्मिणां; G₁ 'णि,
 G₆ 'र्णी (for 'णम्) — °) B₁ e D₅₂ a₄ C_p (gloss
 परमानन्दापरकत्वेन दुःखप्रदत्वेन च गुणहीनां निर्गुणां; M₁
 s 1 C₅ (gloss ब्रह्ममात्र) निर्गुण (for 'ण'). — °) K₁
 अचेतनं

13 °) ☞ C₅ केवलधर्मा, केवलस्य ब्रह्मणो धर्मोऽसंसा
 रित्वादिरूपो यस्य स । ☞ — °) M₁ s-1 मोचनात्; C₅
 लोचनात् (for दर्शनात्) — °) ☞ C_p केवलेन, पद्भि
 शो । ☞ — °) K₁ s e D₅₂ a₄ D₅₁ T₁ G₆ C₅
 विमुक्तात्मानम्; D₅ विमुक्तात्मानम्; G₂ विमुक्तो ज्ञानम्
 (for विमुक्तोऽऽत्मानम्) ☞ C_p [अ]त्मानं, स्वरूपम् । ☞

14 °) D₁ T G₁ s e एत (for एतत्). K₄ e V₁
 Bo e-9 D₅₂ D₅₁ n₄ D₅ D₂ s s C₅ तु; K₁ ते; D₁
 T G₁ s e M₁ s-1 C_r वै (for तत्). D₅ एतत्त्वमिति
 प्राहुर — °) V₁ नित्यत्वम्; G₁ नित्यत्वम्; C_p (gloss
 निष्प्रकारकम्) C₅ (gloss महदादिसबन्धशून्यम्) निस्तत्त्वम्
 (as in text) D₁ G₁ अजरामय (for 'मरम्) ☞ C_n
 निस्तत्त्व, कार्यकारणवर्जित । ☞ — °) K₆ तन्न; M₁
 s-1 तत् (for तत्त्व) K₂ s -संश्रयणा (K₄ 'सा) वृ (for
 'यणात्). K₁ s e V₁ B₅ (marg as in text) D₄ e
 एव, K₁ (also) D₁ T G₁ s e एप (for एतत्) ☞ C₅
 तत्त्वसंश्रयणात्, अविद्याकार्यशरीरे जीवभावेन प्रवेशात् । ☞
 — °) K₁ s D₁ T G₁ s e तत्त्वदान्; B₅ (marg as in

पञ्चविंशतितत्त्वानि प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ १४
 न चैप तत्त्ववांस्तात निस्तत्त्वस्त्वेष बुद्धिमान् ।
 एष मुञ्चति तत्त्वं हि क्षिप्रं बुद्धस्य लक्षणम् ॥ १५
 पद्भिः शोऽहमिति प्राज्ञो गृह्यमाणोऽजरामरः ।
 केवलेन बलेनैव समतां यात्यसंशयम् ॥ १६
 पद्भिः शोऽहमिति प्रबुद्धेन बुध्यमानोऽप्यबुद्धिमान् ।
 एतन्नानात्वमित्युक्तं सांख्यश्रुतिनिदर्शनात् ॥ १७

text) तत्त्व, C₅ तत्त्वन् (as in text). C₅ तु (for
 च) K₁ (sup in as in text) मादन, D₅₂ C₅
 मानत; G₂ M₁ s-1 मैथिल (for मानद). — °) K₁
 V₁ Bo e s e D₅₂ a₄ -तत्त्वैति, K₂ G₁ तत्त्वेन, D₁
 तत्त्वे च (for तत्त्वानि) ☞ C_p अत एव तत्त्वपदं पञ्च
 विंशतिवै कपिलादयः प्रयुञ्जते । ☞

15 G₂ reads 15 twice — °) D₄ वैप, M₁ s-1
 चैप (for चैप) D₁ G₁ तातस् (for तात) — °) K₁
 निस्तत्त्वात् D₅₂ a₄ एप; D₅ द्वेष, T₂ त्वेषु (for त्वेष).
 D₁ G₁ ते त्वस्तेम बुद्धिमान् (sic) — K₁ om. (hapl.)
 15°-17° — °) K₆ एव; K₁ D₄ e एवं (for एव).
 ☞ C_n तत्त्वं, अहं ब्रह्मास्मीति वृत्तिमपि एष मुञ्चति ॥ C₁-
 तत्त्वं, अविद्या तत्कार्यं च । ☞ — °) D₅₂ क्षिप्रः; C₅
 (gloss विद्योत्पत्तिसमकाल) क्षिप्रं (as in text) D₅₂
 D₂ s बुद्धत्व; D₅₂ G₂ (both times) बुद्धत्व; D₅
 बुध्यन्; D₁ G₁ बुद्धासु; T₁ G₆ बुद्धासु; T₂ बुद्धा
 स्; M₁ e बुध्यस्य (for बुद्धस्य)

16 K₁ om 16 (cf v l 15). — °) K₂ पद्भिः
 B₁ यद्भिः शो Bo अति (for इति) — °) K₁ D₄ e
 बुध्यमानो; D₅₁ गृह्यमानो (for 'माणो) D₅ बुद्धिमान
 जरामर — °) D₅ [अ]बलेन (for बलेन). — °) K₁
 G₁ समता; C₅ (gloss एकत्व) समता (as in text).
 K₁ G₁ असंशयः ☞ C_n बलेन, स्वसामर्थ्येन । यथा
 कतकरजो रजोन्तर शमयस्त्वयमपि शान्त्यति, तथा चरमा
 ब्रह्माकारा वृत्ति वृद्ध्यन्तर स्वात्मानं च शमयतीत्यर्थः ॥ C_p.
 बलेन, ज्ञानबलेन । ☞

17 K₁ om. 17° (cf v l 15). — °) K₂ G₁
 प्रबुद्धेन; D₅ G₂ प्रबुद्धेन (for प्रबुद्धेन) — °) K₄
 बुध्यमानो; D₅₂ बुद्धः; D₅ G₁ बुद्धि (for बुध्य).
 K₂ s 1 D₁ 7 e T G₁ s e हि (for सपि) K₂ बुध्य-
 मान्; D₅ अबुध्यमान्; G₂ M₁ s-1 बुद्धिमान् (for
 अबुद्ध). — °) D₅₂ एतान्, D₁ T G₁ s e M₁ 1 C₅
 एव (for एतत्). ☞ C_p एतत्, पद्भिः शोऽहमेनात्मनो

चेतनेन समेतस्य पञ्चविंशतिकस्य च ।
एकत्वं वै भवत्यस्य यदा बुद्ध्या न बुध्यते ॥ १८
बुध्यमानोऽप्रबुद्धेन समतां याति मैथिल ।
सङ्गधर्मा भवत्येष निःसङ्गात्मा नराधिप ॥ १९
निःसङ्गात्मानमासाद्य षड्विंशकमजं विदुः ।
विभ्रुस्त्यजति चाव्यक्तं यदा त्वेतद्विबुध्यते ।
चतुर्विंशमगाधं च षड्विंशस्य प्रबोधनात् ॥ २०

एष ह्यप्रतिबुद्धश्च बुध्यमानश्च तेऽनघ ।
प्रोक्तो बुद्धश्च तत्त्वेन यथाश्रुतिनिदर्शनात् ।
नानात्वैकत्वमेतावद्द्रष्टव्यं शास्त्रदृष्टिभिः ॥ २१
मशकोदुम्बरे यद्वदन्यत्वं तद्वदेतयोः ।
मत्स्योऽम्भसि यथा तद्वदन्यत्वमुपलभ्यते ॥ २२
एवमेवावगन्तव्यं नानात्वैकत्वमेतयोः ।
एतद्विमोक्ष इत्युक्तमव्यक्तज्ञानसंहितम् ॥ २३

C. 12. 11490
B. 12. 296a. 24
K. 12. 219. 24

ज्ञानम् । ॐ —^a) K₁ D₄ ० सांख्यै ; D₅ 1 G₁ सांख्ये ;
T₁ सर्ता ; T₂ सांख्यं (for सांख्य-) D₅ 3 तत्र (for
श्रुति-) K₁ 2 4 B₃ (marg as in text) M₁ 1 निद
शनं (for 'शानात्')

18 ^a) D₁ T G₁ 2. ० [अ]समेतस्य (for समे)
ॐ C₅ समेतस्य, चैव न्याभासयुक्तान्तकरणमंशुष्टस्य । ॐ
—^b) V₁ B₀ ० ० ० D₁ 1 4 D₅ D₂ ० ० ह (for च)
K₁ D₂ ० पचविंशतिकेन च —^c) K₁ 1 V₁ D₄ ० तदा
तस्य ; D₁ T G₁ 3 ० भवेत्तस्य (for भवत्यस्य) K₂
एकत्र चैकदा तस्य ; G₂ 'त्व चैव तत्रस्य —^d) K₁ 2
यदि ; T₂ यथा (for यदा) M₁ 5-1 C₅ [अ]नु- (for
न) ॐ C₂ बुद्ध्या न बुध्यते, धीनिरोधे सति गाढसुषुप्ति
वत् षड्विंशानुभव इत्यर्थः । ॐ

19 ^a) D₄ corrupt K₂ D₄ [S]प्रबुध्येन ; D₁ G₁
'ध्येत ; C₂ (gloss वाच्यनसातीतवया अगोचरीकृतेन)
'द्वेन (as in text) —^b) K₁ समतां ; K₁ समेतां
(for समतां) K₁ 2 4 [अ]पशयं (for मैथिल) —^c)
D₁ 4 G₂ सगधर्मो (for सङ्गधर्मा) G₃ पूर्वा (for एव)
K₁ 2 4 ० सगधर्मव (K₂ 4 'वि)दित्येष ; D₁ G₁ ससग
स्याभवत्येष (sio) —^d) K₀ निःपगात्मा ; D₁ G₁ नि-
संगात्मा (for निःसङ्गात्मा) G₁ रसाधिप (for नरा)

20 ^a) K₁ D₄ निसगा (K₁ 'धा)ऽमानम् D₁ G₁
निसगाञ्चो नराधस्य —^b) D₁ G₁ षड्विंशजम् (for 'कम्)
K₁ D₁ 1 4 D₅ D₂ 2 2 1 2 T G₅ ० विभ्रु ; D₅ ० G₁
विभ्रु (for विदु) —^c) D₅ विभ्रु (for विभ्रुः)
K₁ 2 4 V₁ शोभ्यक, K₀ च व्यक्तं ; K₁ D₄ ० वाच्यक
(for चा) ॐ C₇ विभ्रु समर्थे सन्, अश्वकं अश्व-
कमूर्कं ब्रह्माहमित्यहकारं, त्यजति । ॐ —^d) B₃ नु (for
नु) D₁ G₁ स्वेनद् (for स्वेतद्) K₁ विभ्रुच्यते ; K₁
D₄ ० ० प्रबुध्यते, G₂ हि बु' (for विदु') G₃ यदा
स्वेतस्य बुध्यते —^e) K₁ 2 4 महागाध ; K₀ B₀ ०-०
D₄ 2 4 D₁ 1 4 D₅ D₂ 2 2 2 असार च ; D₁ T₁ G₁ 2. ०
महाभाग ; G₂ अभावं च (for अगाध च). —^f) K₁

प्रबोधनात् (sio)

21 D₅ 1 om 21¹⁰⁰² —^a) ॐ C₂ अप्रतिबुद्ध'
क्षर', बुध्यमान' अक्षर' । ॐ —^b) D₁ G₁ तेन च (for
तेऽनघ) —^c) D₅ G₂ बुधश्च ; D₁ T₁ G₁ ० बुद्धिश्च,
C₂ (gloss ईशा) बुद्धश्च (as in text) ॐ C₇ अप्रति
बुद्ध' मन्दमतिभिः, सुबुद्धिभिश्च प्रतिबुद्धो नारायण' ।
तत्रस्य' ते बुध्यमान ह्येव यथा भवति तथा प्रोक्त इति
योजना । ॐ —^d) K₁ 2 4 नि (K₁ -वि)दर्शन (for
'शानात्) —^e) ॐ C₅ नानात्व च एकत्व च नानात्वैक
त्वम् ॥ C₇ नानात्वं च एकत्वं चेति द्वद्वसमासे कृते तस्यापि
पुनरेकीभावे नानात्वैकत्वमिति शब्दनिष्पत्तिरिति ज्ञेयम् । ॐ
—^f) K₀ V₁ B₀ ०-० D₄ 2 4 D₁ 1 4 D₅ D₂ 2 2 2
'दर्शनात् (for दृष्टिभि')

22 ^a) K₁ 2 4 मशकोदं (K₂ 'कोदुं)घरे, B₀ मसको-
दुघरे ; D₄ 4 D₅ M₁ 5-1 मशकोदुम्बरो (D₄ 4 D₅ M₁
'रो) (for 'दुम्बरे) —^b) K₀ तत्रम् (for तद्वद्)
—^c) K₀ 1 V₁ B₀ ०-० D₁ 1 4 D₅ D₂-5 ० ० मत्स्यो
दके ; D₄ 2 4 D₁ T₁ G₁ ० मत्स्योऽम्भसि (for मत्स्योऽ-
म्भसि) D₅ तथा, G₂ तदा (for यथा) G₂ यद्वद्
(for तद्वद्) —^d) K₁ पचते, D₄ 4 लभ्यते (for
लभ्यते)

23 ^a) K₁ V₁ B₀-० D₄ 2 4 च, D₀ हि (for
[अ]व-) V₁ B₃ मतव्यं (for -गन्तव्य) —^b) K₁
D₄ G₁ नानात्वैकत्वम् —^c) D₅ एवं (for एतद्)
K₀ 1 D₄ 2 4 D₁ 1 4 D₅ D₂ 2 2 2 G₂ C₅ हि (for वि)
D₄ 1 T G₁ 3 ० विमोक्षम्, M₁ विमोक्त (for 'क्ष)
K₀ D₅ इत्युक्तो (for 'कम्) —^d) B₃ G₂ अश्वक ;
D₅ अश्वक-, D₁ T₁ G₁ 3 ० अज्ञानं, T₂ अज्ञान (for
अश्वक-) K₁ 2 4 B₃ D₁ T G₂ ० -सज्जित ; D₅ सहित ;
G₁ सज्जित, G₂ सपदं ; C₂ (gloss -विषयम्) सहितम्
(as in text) C₅ ज्ञानमज्ञानसहित ॐ C₅ ज्ञानं,
स्वप्रकाशप्रकाशस्वरूपम् । नानात्वमज्ञानम् । तेन संहितं सस्पृष्टं,
ससारावस्थायाम् । ॐ

पञ्चविंशतिकस्यास्य योऽयं देहेषु वर्तते ।
 एष मोक्षयितव्येति प्राहुरव्यक्तगोचरात् ॥ २४
 सोऽयमेवं विमुच्येत नान्यथेति विनिश्चयः ।
 परेण परधर्मा च भवत्येव समेत्य वै ॥ २५
 विशुद्धधर्मा शुद्धेन शुद्धेन च स बुद्धिमान् ।
 विमुक्तधर्मा मुक्तेन समेत्य पुरुषर्षभ ॥ २६
 नियोगधर्मिणा चैव नियोगात्मा भवत्यपि ।

विमोक्षिणा विमोक्षश्च समेत्येह तथा भवेत् ॥ २७
 शुचिकर्मा शुचिधैव भवत्यमितदीप्तिमान् ।
 विमलात्मा च भवति समेत्य विमलात्मना ॥ २८
 केवलात्मा तथा चैव केवलेन समेत्य वै ।
 स्वतन्त्रश्च स्वतन्त्रेण स्वतन्त्रत्वमवाप्नुते ॥ २९
 एतावदेतत्कथितं मया ते
 तथ्यं महाराज यथार्थतत्त्वम् ।

24 °) B₂ सो (for यो) K₂ वित्तेषु; B₂ D₁
 G₁ देहेषु (for देहेषु) ☞ Cp देहेष्विति बहुवचनद्विक
 एव सर्वदेहवर्ती । ☞ — °) K_{1, 2} एष मोक्षवि (K₂ 'य')
 तव्येति; Cp एष मोक्षयितव्येति — °) K_{1, 2} -गोचरा ;
 B₂ (marg as in text) -दर्शनात्, G₂ गोचरात् ☞ G₂
 अन्यक्तगोचरात्, अज्ञानकार्यसंसारत् । ☞

25 °) D₂ G₁ सोढम्; M₁ १-१ योयम् (for सोऽ
 यम्) G₂ एव (for एव). D₂ विमुचेत् — °) D₂ नास्यो
 रपत्ति (for नान्यथेति) ☞ Cp नान्यथा, कर्मादिभि । ☞
 — °) K_{1, 2} ३ परे च, V₁ B₀ १-१ D₂ १ १ D₂ १ १
 D₂ D₂ ३ ३ ३ G₂ M₁ १-१ परश्च (for परेण) K₁ पर
 धर्माश्च, K₁ D₂ 'धर्मैर्वा'; D₂ १ T₁ G₁ ३ ० 'धर्मं च
 (D₂ वा); C₂ (gloss सत्वारिभिर्मिलिताख्यधर्मवान्)
 'धर्मा च (as in text) ☞ Cv परेण सत्वारिभ्यो भिक्षेन
 नारायणेन । ☞ — °) D₂ एव (for एष)

26 K₁ om 26^{ab} — °) K_{1, 2} ३ ३ D₂ १ विमुक्त
 धर्मा, D₂ निर्मुक्त'; Cv (gloss सत्वारमलराहित्याख्य-
 धर्मवान्) विशुद्ध' (as in text) D₂ १ शुद्धेन शुद्धेन (by
 transp), G₁ शुद्धेन शुद्धेन B₂ (marg. as in text)
 तत्त्वेन (for शुद्धेन) B₂ M₁-१ स च (by transp),
 D₂ १ सह — °) K₁ B₀ D₂ १ D₂ १ M₁ १ युक्तेन,
 B₂ तत्त्वेन; G₂ सत्त्वेन (for मुक्तेन). K_{1, 2} ३ ३ D₂ १
 विशुद्ध (K₁ 'शुद्ध'; D₂ १ 'मुक्त') धर्मयुक्तेन — °) D₁
 T₁ G₁ ३ समे (G₁ भवे) च भरतर्षभ, G₂ 'त्य मिथिल्लाषिप

27 K₁ ३ D₂ ३ ३ G₂ read 27^{ab} twice — °) K₁ ३ D₂ ३
 (all four second time) विमुक्त; K₂ १ V₁ B₀ १-१
 D₂ १ १ D₂ १ १ D₂ १ १ D₂ १ १ (first time) ३ (second time)
 १ ३ ३ (first time) T G₁ ३ (second time) ३ ० M₁ १-१
 C₂ वियोग, D₂ (first time) विमुक्त; G₂ (first time) वियुक्त-
 (for नियोग) K₁ (both times) १ D₂ (both times) १ ३ (both times)
 T G₁ ३ धर्मिणा; D₂ (first time) धर्मिणा,

D₂ (second time) धर्मिण्य (for धर्मिणा) D₁ (first time) वैव (for चैव). ☞ C₂ वियोगधर्मिणा, अग्निहो
 त्रादी कर्मणि । ☞ — °) K_{1, 2} ३ (both second time) ० १ B₀ १-१
 D₂ १ १ D₂ १ १ D₂ १ १ D₂ १ १ (second time) ३ (both times)
 ३ ० (second time) विमुक्तात्मा; V₁ D₁ T G₁ ३ (second time)
 ३ ० M₁ १-१ वियोगात्मा; B₂ G₂ (first time) वियुक्तात्मा (for
 नियोगात्मा) K₂ १ B₀ १ ३ (marg as in text). ० D₂ १ १ D₂ १ १
 D₂ १ १ D₂ १ १ (second time) ३ (first time) ३ ० (second time)
 G₂ (first time) अय (for अपि). — °) K_{1, 2} ३ ३ विमोक्ष', K₂
 'क्षि'णात्; K₁ D₂ १ 'क्षेण; D₂ १ 'क्षिण्य (for 'क्षिणा) D₁ T G₁ ३ ०
 विमोक्षी (for 'क्षय) — °) K_{1, 2} ३ ३ वै, D₁ G₁ [आ]ह (for
 [ह]ह). V₁ भवत्यपि; D₁ १ तदा भवेत्.

28 °) D₂ १ शुचिकर्मा, D₁ T₂ G₁ शुचिकर्मणा;
 G₂ M₁ ० शुचिधर्मि (M₁ 'र्म')णा, M₁ १ शुचिधर्मि (for
 शुचिकर्मा) K₁ शुचिश्च शुचिकर्मण, D₁ १ शुचिकर्मणा
 शुचिश्च — °) D₂ १ दीप्तिकान् (for 'मान्) — °) M₁ १-१
 भवत्येव (for च भवति)

29 °) D₁ T G₁ ३ ० तथा चैव; M₁ १-१ भवत्येव.
 — °) ☞ C₂ केवलेन, जीवन्मुक्तेनाचार्येण । ☞ — °) K_{1, 2} ३ ३
 स्वतंत्र वा (for 'त्रश्च) B₀ स्वतंत्रेण स्वतंत्रश्च; D₁ G₁
 स्वधर्मेण स्वतंत्रश्च — °) K_{1, 2} ३ ३ १ V₁ B₂ १ D₂ १
 अवाप्नुते; T₂ G₂ तथाश्रुते, T₂ G₂ उपाश्रुते (for
 अवाप्नुते) D₁ G₁ स्वतंत्रं त (D₁ om तं) तत्राश्रुते; G₂
 'त्र समुपाश्रुते

30 °) K₁ om. मया ते — °) K₁ पथ्य; D₁ T₁ G₁ ३ ०
 तत्त्वं (for तथ्य) G₁ यदार्थ (for यथार्थ) — °) K₁ D₂ ३ ०
 अमत्सरीत्व (for 'रत्व). K₂ १ V₁ B₀ १-१ D₂ १ १ D₂ १ १
 D₂ १ १ D₂ १ १ G₂ परिगृह्य (for प्रति) D₁ वार्थ (for चार्थ)
 ☞ C₂ अमत्सरीत्व प्रतिगृह्य, शमदमादिसाधन स्वीकृत्य । ☞ — °) D₂
 ब्रह्मणि (for ब्रह्म वि). K₁ विशुद्धमार्गं; K₂ 'भार्य'; M₁ १

अमत्सरत्वं प्रतिगृह्य चार्थं
सनातनं ब्रह्म विशुद्धमाद्यम् ॥ ३०

न वेदनिष्ठस्य जनस्य राज-
प्रदेयमेतत्परमं त्वया भवेत् ।

विवित्समानाय विबोधकारकं
प्रबोधहेतोः प्रणतस्य शासनम् ॥ ३१

न देयमेतच्च तथानृतात्मने
शठाय क्लीवाय न जिह्वबुद्धये ।

न पण्डितज्ञानपरोपतापिने
देयं त्वयेदं विनिबोध यादृशे ॥ ३२

श्रद्धान्वितायाथ गुणान्विताय
परापवादाद्विरताय नित्यम् ।

विशुद्धयोगाय बुधाय चैव
क्रियावत्तेऽथ क्षमिणे हिताय ॥ ३३

विविक्तशीलाय विधिप्रियाय
विवादहीनाय बहुश्रुताय ।

विजानते चैव न चाहितक्षमे
दमे च शक्ताय शमे च देहिनाम् ॥ ३४

एतैर्गुणैर्हीनतमे न देय-
मेतत्परं ब्रह्म विशुद्धमाहुः ।

C 12. 11502
B 12. 206(8) 36
K. 12. 313 36

*मान्यं (for 'माद्यम्'). K1 सनातन ब्रह्मणिमाद्यशुद्ध (sfo).

31 *) K1 २ ४ न चाप्यनि (K2 'न' एत्य, Bo ० ० D2 D1 T G2 ० M1 ५-1 Cnp Cp Kumbh ed. नावेदनि (M1 'ति' एत्य, G1 न देव'; G2 न वेदनिष्ठस्य (for न वेदनिष्ठस्य) K1 २ ४ नरस्य (for जनस्य) ☞ Cn वेदनिष्ठस्य निदाघवस्करमश्रदाजडस्य नावेदनिष्ठस्येति पाठ स्वच्छ ॥ C5 वेदनिष्ठस्य, कर्मभाग्यपरस्य स्वर्गादिकामिन । ☞ —^b) D1 परेयम्; G1 वरेयम् (for प्रदेयम्). —^c) K2 D1 M1 चित्रसमानाय; K5 V1 B1 १ (marg) ० D1 D1 n4 D5 D2 १ १ विधिरस'; D1 G1 विबुद्धमानस्य; T G2 ० विवित्समानस्य, G2 विबुध्यमानाय; Cn (gloss विशेषेण नृणावत्ते ।) चेदपाने इत्यस्य रूपम् विविरस' (as in text) K5 V1 B3 D1 D1 n4 D5 D2 १ १ वि (K5 V1 B3 D2 नि) योधकारण; Bo निबोधकारक, D1 विरोध', D1 G1 विबुद्धि' (G1 'द') (for विबोध) —^d) B5 (marg as in text) साधन; D1 शाश्वत; G1 नाश (for शासनम्).

32 *) K5 १ यथा, D1 a1 त्वया (for तथा) K1 १ ४ D1 ० ० [अ]कृतात्मने; D1 a1 [अ]श्रुता' (for [अ]नृता) —^b) K1 शठाय; M5 तथा च (for शठाय). K1 D1 ० क्लीवाय D1 द्वि; G2 नि- (for न) —^c) K2 पण्डिताज्ञान (for पण्डित) D1 G1 परावतापिने (for परोप) —^d) D1 launa, G2 श्रेयं (for देयं) K2 D2 त्वदेयं, K4 V1 Bo ० १ ० D1 n4 D5 D2 १ १ तु देय, K5 च देय (for त्वयेदं) K4 ० D1 n4 D5 D2 १ १ च; T2 च वि (for वि) D5 यादृशि (for 'शे') D5 विनिबोधमीदृशे D1 देय त्वदेयं विनिबोधस्य इदो

33 *) D1 श्रद्धान्वितायाथ; D2 'तार्थाय; D3

श्रद्धान्वितायाथ; G1 श्रद्धान्वितायाथ (for श्रद्धान्वि') —^b) D1 D2 द्वि (for वि). D5 परापवादाद्विरताय नित्य —^c) K1 २ १ V1 D5 विशुद्धचित्ता (K2 'चिता) य, D1 'विचाराय; G2 M5 ० 'योगाय; C5 (gloss 'यमानियमादिगुणवत्ते) 'योगाय (as in text) K2 बुधाय, D1 launa (for बुधाय) K4 Bo D1 D1 n4 D5 D2 १ १ नित्य; D1 चैव (for चैव) —^d) D5 om क्रियाव K4 Bo D1 a1 D5 D2 १ १ च (for स्य) K1 क्षमिणे; B1 क्षमणे (for क्षमिणे) G1 क्रियावत्ते तक्षमिते यथाथ (sio) ☞ C5 क्रियावत्ते, ईधरापण्डुक्शा स्वकर्मनिरताय । ☞

34 *) G2 विमुक्त (for विविक्त) —^b) D1 विपाद (for विवाद) K1 २ ४ व्रताय (for श्रुताय). —^c) G2 M1 ५-१ द्विजातये (for विजानते) K5 वा (for च) K1 २ न चाहिताय; K1 D1 ० ० G5 M5 तथा द्वितक्षमे, D1 (also as in text) न तक्षमा दमा; T G1 १ त (T1 य)था द्वितक्षमा; G2 दमक्षमान्विते (for न चाहितक्षमे) —^d) K1 D1 ० सत्येत्समे; Bo १ द (B1 स)के त्वसमे; B5 ० D1 a1 M1 ५-१ सकेत्समे; B5 शक्येत्समे; D5 शक्ये तु दमे; D5 सत्ये च दमे (for शक्ताय शमे). K4 V1 समाय; K5 समेव (for शमे च) K5 Bo ०-१ D1 a1 D1 n4 D5 D2 १ १ देय (for देहिनाम्) K1 दमे च प्रसक्ताय समाय देहिनां, K2 समे च सक्ताय समाय देहिनां; D1 T G1 १ ० दमाय नित्यात्मसमाय देहिनां; G2 शक्ताय चैकारमसमता न देहिना

35 *) Bo एतद्; G2 एकैर् (for एतैर्). D1 G1 नेहृत्समे (for हीन). —^c) B5 श्रेयसे (for 'सा) K1 D1 योक्षति B5 D5 तादृशं कृत; D1 T1 G1 १ ० तादृशे (for तादृशे कृतं), K1 २ न श्रेयसे (K1 'स्ये)

न श्रेयसा योक्ष्यति तादृशे कृतं
 धर्मप्रवक्तारमपात्रदानात् ॥ ३५
 पृथ्वीमिमां यद्यपि रत्नपूर्णां
 दद्यान्नदेयं त्विदमव्रताय ।
 जितेन्द्रियायैतदसंशयं ते
 भवेत्प्रदेयं परमं नरेन्द्र ॥ ३६
 कराल मा ते भयमस्तु किञ्चि-
 देतच्छ्रुतं ब्रह्म परं त्वयाद्य ।
 यथावदुक्तं परमं पवित्रं
 निःशोकमत्यन्तमनादिमध्यम् ॥ ३७
 अगाधजन्मामरणं च राज-

निरामयं वीतभयं शिवं च ।
 समीक्ष्य मोहं त्यज चाद्य सर्वं
 ज्ञानस्य तत्त्वार्थमिदं विदित्वा ॥ ३८
 अवाप्तमेतद्धि पुरा सनातना-
 द्विरण्यगर्भाद्भूदतो नराधिप ।
 प्रसाद्य यत्नेन तमुग्रतेजसं
 सनातनं ब्रह्म यथाद्य वै त्वया ॥ ३९
 पृष्टस्त्वया चास्मि यथा नरेन्द्र
 तथा मयेदं त्वयि चोक्तमद्य ।
 तथावाप्तं ब्रह्मणो मे नरेन्द्र
 महज्ज्ञानं मोक्षविदां पुराणम् ॥ ४०

मोक्ष (K1 योक्ष)ति तदृशे कृत —^a) D4s धर्म; Ds
 धर्मे (for धर्म). G1 प्रवक्तारम् (for 'कारम्'). K1
 धर्मप्रवक्तारमपात्रदानात्

36 V1 reads 36 cn marg —^a) G1 पृथिवीम्.
 Dr G1 अपि (for यद्यपि) K1 रत्नपूर्णा; D4s 'पूर्ण
 (for 'पूर्णा). —^b) Ks तद्यान्; Gs यद्यान् (for
 दद्यान्). D4s om न Ks Br अदेयं (for नदेयं)
 K1s इदम्, D4s प्रियम् (for त्विदम्). — D4s om
 36^a-37^b —^c) D1s यत्तेन्द्रियाय (for जितेन्द्रि). Ks
 [अ]ससय; Bs 'द्यद्य च —^d) D2s न चेत् (for भवेत्)
 Dr G1 भगवन् (for परमं) D2s नरेन्द्र.

37 D4s om. 37^a (of. v) 36). —^a) D4
 कराल; T Gs s. 6 कराल Dn1 Dr मास्ते (for मा ते).
 Ks भयसंस्तु, Dr T Gs M1. 5-7 'मस्ति (for 'मस्तु).
 Bs om from मस्तु up to तेजसं (in 39^a) —^b)
 K1 s 4 Dr T G1 s 6 transp श्रुत and परं. K1 Ds
 स्वयानघ (for स्वयाद्य) —^c) Dr T1 G1 त (T1 य)था
 यदुक्त; Gs यथावदुक्तं (for यथा) —^d) Ks Bo. 6-8
 D4s at Dn1 n4 Ds Ds s 1 T G1-s 6 M1 5-7 विप्रो-
 क्तम् (for निःशो'). Ks अनाद्यमध्यं; K1 D4s at
 Ds s 'दिमन्यय (for 'दिमध्यम्)

38 Bs om 38 (of. v) 37) —^a) T2 G1 अगाध-;
 Gs अभाय (for अगाध) ☞ Cn अगाधजन्म, अगाधं
 अप्रविष्टित जन्म येन, जन्मनिवर्तकम् ॥ Cp नेद गाधमति-
 गम्भीर, अजन्म, मरणनिवर्तकम् । ☞ —^b) K4 निरा
 मये (for 'मयं) —^c) D4s समीक्ष Ds सर्वं (for
 मोहं). K1 s 4 सर्वं (for 'सर्वं'). Ks 1 Br

D4s Dn1. n4 Ds s 1 s T1 G1 s 6 चाद्य (for चाद्य)
 Ks D4s Ds1 Ds s M1 s 6 सर्वं (for सर्वं) —^a)
 M1 मत्त्वार्थम् (for तत्त्वा'). K1 s 4 1 Bo 1 D4. 6 6
 T2 Gs इमं (for इदं).

39 Bs om. up to तेजसं (of v. l. 37). —^a)
 K4. 6 V1 Bo 1. 8 D4s. n4 Dn1 n4 Ds Ds s 8 मया
 (for पुरा). —^b) K1 s 4 द्विरण्यगर्भाप्रजतो; Dr T
 G1 s 6 M1. 5-7 'र्भाद्यजतो; Gs 'र्भाद्भूवतो (for 'र्भाद्भू-
 दतो) D4s जनाधिप (for नरा'). —^c) Ks जा
 साद्य (for प्र'). Bs (marg as in text) भवेण, T2
 G1 s 6 यत्नेन (for यत्नेन) Dr तमद्य; G1 समुद्य (for
 तमुग्र-). Bo D4s Dn1. n4 Ds Ds s 8 चेतस (for
 तेजसं). —^d) Bs (marg) यथा हि; Dr G1 स नाद्य
 (for यथाद्य) D4s at पुरा (for त्वया).

40 D4s repeats 40^a after 40^b —^a) K1 s 4
 पृष्ट (for पृष्टस्) K1. s 4 V1 आस्मि; Ks चाद्य;
 K1 Ds s [अ]यास्मि (for चास्मि). Dr T G1-s 6 M1
 5-7 पृष्टो (Dr G1 पृष्टौ) यथा आस्मि (Gs 'यास्मद्य) त्वया
 नरेन्द्र —^b) Ks V1 Bo 6-9 D4s at Dn1. n4 Ds Ds
 s 8 Gs यथा (for तथा) K1 s 4 मयोक्तं (for मयेद).
 T G1 s 6 M1. 5-7 त्व (for त्वयि) K1. s 4 चेतसद्य;
 Dr चोत्तमाद्य (for चोक्त'). K1 अद्य वै (for अद्य)
 — D4s om. 40^a —^c) Ks तथावाप्त, K1 D4. 7. 9 T
 G1 s 6 यथावाप्तं; Bo तथा चाप्त; Bs तथा ह्याप्त;
 Dn4 Ds तथा वाप्त; D2s तथावाप्तं; M1 5-7 यथा त्वनाप्त
 (for तथावाप्त) Ks Gs ब्राह्मणो (for प्र'). —^d)
 K1. s 4 6 Bo D4s. at Dn1 n4 Ds Ds 1-4. s 9 T2 Gs

भीष्म उवाच ।

एतदुक्तं परं ब्रह्म यस्मान्नावर्तते पुनः ।
पञ्चविंशो महाराज परमर्षिनिदर्शनात् ॥ ४१
पुनरावृत्तिमाप्नोति परं ज्ञानमवाप्य च ।
नावबुध्यति तत्त्वेन बुध्यमानोऽजरामरः ॥ ४२
एतन्निःश्रेयसकरं ज्ञानानां ते परं मया ।
कथितं तच्च तस्मात् श्रुत्वा देवर्षितो नृप ॥ ४३
हिरण्यगर्भादपिणा वसिष्ठेन महात्मना ।
वसिष्ठादपिशार्दूलान्नारदोऽवाप्तवानिदम् ॥ ४४

नारदाद्विदितं महामेतद्ब्रह्म सनातनम् ।
मा शुचः कौरवेन्द्र त्वं श्रुत्वैतत्परमं पदम् ॥ ४५
येन क्षराक्षरे वित्ते न भयं तस्य विद्यते ।
विद्यते तु भयं तस्य यो नैतद्वेत्ति पार्थिव ॥ ४६
अविज्ञानाच्च मूढात्मा पुनः पुनरुपद्रवन् ।
प्रेत्य जातिसहस्राणि मरणान्तान्युपाश्रुते ॥ ४७
देवलोकं तथा तिर्यङ्मानुष्यमपि चाश्रुते ।
यदि शुष्यति कालेन तस्मादज्ञानसागरात् ॥ ४८
अज्ञानसागरो घोरो ह्यन्यक्तोऽगाध उच्यते ।

C 12. 11516
B 12. 20961.50
K 12 213 50

महा-; D₁ G₁ महं (for महज्) D₅ गीत (for ज्ञान).
K₅ मोक्षविद; K₇ D₅ ० तत्त्वविदां; B₀ ब्रह्म; D₅
मोक्षमिद; G₂ मोक्षचिदां (for 'विदां) K₀ १ V₁ B₀
०-२ Das ५ Dn₁ n₄ D₅-३ ० परायणम्; G₂ तथैव
(for पुराणम्).

41 ") K₅ यदुक्तं परम ब्रह्म — ") K₁ २ V₁ Das
पञ्चविंशं; D₄ 'विशा; G₁ 'विदो (for 'विदो). — ")
B₀ परमात्म; D₄ ० परमर्षे (for 'मर्षि) G₅ निवेश-
नात् (for निदर्शनात्)

42 ") K₀ १ B₀ Das ५ D₅ ३ ० नावृत्तिम् (for
जा) — ") K₀ V₁ B₀-२ Das D₅ १ T G₁-३ ० तु
(for च) — ") D₅ (before corr) T₁ न वा; T₂
न यो; M₁ ५-१ न चेद् (for नाव) — ") K₀ V₁
B₀ ०-२ Das ५ Dn₁ n₄ D₅ D₅ ३ १ T₁ G₁ १.०
[s]जरामर (for 'मर)

43 ") Some MSS निश्रेयसकर — ") K₀ V₁
B₀ ०-२ Das ५ Dn₁ n₄ D₅ D₅ ३ १ ३ T G₁ ३ ३ ज्ञान
ते परमं मया (G₁ पद) — K₅ om 43^{ed} G₁ om
(hapl) 43^{ed}-45^{ed}. — ") D₅ तत्ते (for तात) — ")
K₅ शुचा (for श्रुत्वा).

44 G₁ om. 44 (cf v l 43). — ") K₀ १ V₁
B₀ D₄ T₂ वसिष्ठेन K₀ महर्षिणा (for महात्मना).
— ") K₀ १ V₁ B₀ D₄ T₂ वसिष्ठात्. K₀ १ B₀ Das
५ D₅ ३ ० शार्दूलो (for शार्दूलान्) — ") K₅ नारदे
(for 'दो) K₇ न्याप्तवान् (for 'ज्वाप्त').

45 G₁ om 45 (cf v l 43) — ") K₂ विधितं
(for विदितं) M₁ ५-१ श्रुत्वा (M₁ 'तं) (for महाम्)
— ") M₁ ५-१ मया (for एतत्) Das ५ निदर्शनं
(for सनातनम्). — ") K₅ शुचा (for शुच) — ")

K₇ D₅ ३ ० श्रुत्वा तत्; B₀ (marg as in text) १ Das
५ तदेतत्; D₁ G₅ ० श्रुत्वेद; T₁ श्रुत्वैत (for 'तत्).

46 ") Das ५ तेन (for येन) K₅ ० D₅ D₅
[अ]क्षराक्षरे (D₅ 'रा); D₄ क्षराक्षर (for 'क्षरे)
K₁ ३ १ V₁ D₅ ० भिद्ये; B₀-२ विद्ये, D₄ विदे;
D₅ वेत्ति; D₅ भिद्यो; T₁ विदेर; G₁ वृत्ते; G₂ ज्ञाते;
G₀ विदेन्; G_n (gloss विज्ञाते) वित्ते (as in text)
— ") B₀ Dn₁ n₄ D₅ D₅ ३ ३ ३ भयं तस्य न विद्यते — ")
K₁ ३ ३ न वि (K₄ मि)द्यते, D₄ विद्यते तु — ")
K₇ D₅ ३ १ ० G₂ तद् (for [ए]तद्) K₁ ३ ३ यो नो
(K₅ ये नो; K₅ ये न) विद्यते पार्थिव

47 ") T₁ G₁ ० अजु (G₁ न) ज्ञानात् (for अविज्ञा-
नात्) D₅ १ स, T G₁ ३ ० वि- (for च) K₄
विमूढात्मा (hypermetric), K₇ मोहात्; D₅ ० मो-
हात्मा (for मूढात्मा) — ") K₅ ३ उपद्रवन्; K₀ V₁
B₀ Das ५ Dn₁ n₄ D₅ D₅ ३ ३ १ T₂ G₁-३ G_n (gloss
छेदावानभूत्) उपाद्रव (D₄ 'वा)त्; B₀-२ T₁ G₀ M₁
५-१ उपद्रवान्; D₅ उपाद्रवेत् (for उपद्रवन्) — ")
B₁ laouna, D₅ प्रेत (for प्रेत्य) — ") K₇ मरण
तानि, G₁ ० 'णाद्यानि; G₂ 'त्यानि (for 'न्तानि)

48 Das ५ D₅ om. (hapl.) 48^{ed} — ") D₅ १
देवलोकं (for 'लोक) K₇ तीर्थं, D₅ १ राजस. — ")
K₅ ३ B₀ Dn₁ n₄ D₅ ३ G₁ ३ M₀ मनुष्यम् (for मा').
G₂ सोश्रुते (for चा') D₅ १ तिर्यङ्मानुष्यमश्रुते — ")
T G₁ ३ ० श्रुच्यते यदि कालेन — After 48, T G₅ ०
Kumbh ed ins

761* उत्तीर्णोऽस्मादगाधास परमाप्नोति शोभनम् ।

49 ") D₄ घोरा (for घोरो) — ") D₄ उच्यते
(for उच्यते).

अहन्यहनि मञ्जन्ति यत्र भूतानि भारत ॥ ४९
यस्माद्गाधादव्यक्तादुत्तीर्णस्त्वं सनातनात् ।

तस्मात्त्वं विरजाश्चैव वितमस्कश्च पार्थिव ॥ ५०

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि पण्णवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९६ ॥

२९७

भीष्म उवाच ।

मृगयां विचरन्कश्चिद्विजने जनकात्मजः ।
वने ददर्श विप्रेन्द्रमृषिं वंशधरं भृगोः ॥ १
तमासीनमुपासीनः प्रणम्य शिरसा मुनिम् ।
पश्चादनुभवस्तेन पप्रच्छ वसुमानिदम् ॥ २

भगवन्किमिदं श्रेयः प्रेत्य वापीह वा भवेत् ।
पुरुषस्याध्रुवे देहे कामस्य वशवर्तिनः ॥ ३
सत्कृत्य परिपुष्टः सन्सुमहात्मा महातपाः ।
निजगाद ततस्तस्यै श्रेयस्करमिदं वचः ॥ ४
मनसोऽप्रतिकूलानि प्रेत्य चेह च वाञ्छसि ।

50 ^a) K₁ 2 Bo D₁ 9 G₂ M₇ तस्माद् (for य^a).
— ^b) D₁ G₁ उत्तीर्णात् (for 'णत्सु' K₁ 1 D₁ 9 सना-
तन (for 'तनात्' — ^c) K₁ 2 4 विरजस्कश्च; K₇
'जश्चैव (for विरजा^a) — ^d) B₈ 1 D₁ 8 a₁ G₆ भारत;
D₉ पार्थिव V₁ G₁ वीतमन्यु (G₁ वीतमस्क)श्च पार्थिव;
D₅ वितमा भव पार्थिव.

Colophon. Ś₁ D₆ missing K₈ 8 B₁₋₅ D₁ 11
D₁ 11 D₁ G₁ 8 M₁₋₄ absent — *Sub parvan*
K₁ 4. 6 1 V₁ B₈ 8-9 D₁ 8 a₁ D₁ 11 n₁ D₈ D₁ 5 1-9 T
G₁ 1-2 6 M₁ 5-7 मोक्षधर्म. — *Adhy name* K₁ 2 4
V₁ B₈ 8 D₁ 8 a₁ D₁ 11 D₈ 8 M₁ 5-7 वसि (V₁ B₈
'शि)ष्टकराल (M₁ 5-7 'ळ)जनकसवाद' (K₂ 'दा' समाप्त;
K₆ D₈ D₂ 8 वसिष्टकरालजनकसवाद'; K₇ D₁ 9 वाग्य
कनिर्णय' वशि (D₉ 'सि)ष्टकरालजनकसवाद' समाप्त; B₈
करालजनकसवाद'; D₇ T₁ G₆ वसिष्टकराल (D₇ 'ळ)ज
नकसवादे मोक्षस्वरूपं, G₁ करालजनकवसिष्टसवादे मोक्षस्व-
रूप; G₂ वसिष्टकरालसंवाद समाप्त; M₆ 6 (also) वसिष्ट
करालजनकसवादे गुणविधिकथन — *Adhy no* (figures,
words or both) K₆ 33, B₈ 8 135, B₇ T₁ G₁ 6
131, D₁ 134, D₁ 133, D₈ 8 G₈ M₅ 132,
D₈ 129, T₁ 144, G₂ 147, M₁ 6. 1 130 — *Stoka*
no D₁ 1 D₁ 51, D₁ 50, D₈ 52

297

This adhy. is missing in Ś₁ D₆ (of v. 1
12 274 13, 283 15).

1 M₆ om. the ref. G₁ वसिष्ट (for भीष्म). — ^a)

D₄ corrupt K₂ 4 1 D₁ 8 G₂ मृगया. K₇ B₈ विहरन्
(for विच^a). D₇ राजन् (for कश्चिद्). — ^d) K₁ D₁ 8
G₁ ऋषि-. B₈ वंशधर (marg 'क')रं (for 'धरं). G₈
(gloss. शमविज्ञानादिभिः) गुणै (for भृगोः). K₂
ऋषिवेशधरं भृगो.

2 ^a) K₁ 2 4 Bo D₁ 11 n₁ D₈ D₁ 8 8 उपासीनम्
(for तमा^a) D₈ T₂ उपासीनं (for 'सीनः). — ^b)
K₂ 4 Bo मुनि — ^c) D₇ G₁ अनुगादे (for 'मत्सु).
— ^d) K₇ पप्रच्छ; D₈ पप्रक्ष; G₁ ह्यपृच्छद् (for
पप्रच्छ) V₁ G₆ सुमहान् (for वसुमान्).

3 D₇ G₁ om 3-4. Before 3, B₈ 9 in^a वसुमानु
वाच. — ^a) K₁ 2 1 D₁ 8 9 G₂ इव; D₈ D₈ T₁
G₉ 6 M₁ 5-7 C₈ इह; T₂ अह (for हृद्) D₈ 8 श्रेष्ठ;
G₂ श्रेय (for श्रेय). — ^b) K₆ 1 B₈ 1 D₁ 1 D₁ 1 D₈
8 8 9 T M₁ 5-7 च (for वा). K₄ भजेत्; D₁ 1 सर्वे
(for भवेत्)

4 D₇ G₁ om 4 (of v 1 3) Before 4, B₈ 9
ins भीष्म उवाच — ^a) B₈ सरकृत्य; T₂ तरकृत्य
(for सरकृत्य) K₁ 1 स; K₂ 4 स; K₆ V₁ B₈ 8
D₁ 8 a₁ G₂ दु; K₇ D₁ 5 9 च; B₈ laouna- (for
सन्) — ^b) V₁ B₈ 8 D₁ 8 T₁ G₂ 6 स महात्मा
(for सुम^a) K₁ 1 महात्प; D₈ 'मने (for 'तपा).
— ^c) K₇ D₁ 9 निर्जगाद (for निज^a) — After 4,
K₁ 2 4 ins an addl colophon [*Sub-parvan* K₁
मोक्षधर्म].

5 Before 5, MSS ins. ऋषिस्वाच. — ^b) G₁
चैव; G₂ नेह (for चेह). D₄ corrupt, D₈ चेनेह

भूतानां प्रतिकूलेभ्यो निवर्तख यतेन्द्रियः ॥ ५
 धर्मः सतां हितः पुंसां धर्मश्चैवाश्रयः सताम् ।
 धर्माल्लोकास्त्रयस्तात प्रवृत्ताः सचराचराः ॥ ६
 स्वादुकासुक कामानां वैतृष्यं किं न गच्छसि ।
 मधु पश्यसि दुर्बुद्धे प्रपातं नानुपश्यसि ॥ ७
 यथा ज्ञाने परिचयः कर्तव्यस्तत्फलार्थिना ।
 तथा धर्मे परिचयः कर्तव्यस्तत्फलार्थिना ॥ ८
 असता धर्मकामेन विशुद्धं कर्म दुष्करम् ।
 सता तु धर्मकामेन सुकरं कर्म दुष्करम् ॥ ९

वने ग्राम्यसुखाचारो यथा ग्राम्यस्तथैव सः ।
 ग्रामे वनसुखाचारो यथा वनचरस्तथा ॥ १०
 मनोवाकर्मके धर्मे कुरु श्रद्धां समाहितः ।
 निवृत्तौ वा प्रवृत्तौ वा संप्रधार्य गुणागुणान् ॥ ११
 नित्यं च बहु दातव्यं साधुभ्यश्चानस्यता ।
 प्रार्थितं व्रतशौचाभ्यां सत्कृतं देशकालयोः ॥ १२
 शुभेन विधिना लब्धमर्हाय प्रतिपादयेत् ।
 क्रोधमुत्सृज्य दत्त्वा च नानुत्पयेन्न कीर्तयेत् ॥ १३
 अनुशंसः शुचिर्दान्तः सत्यचागार्जवे स्थितः ।

C 12 11831
 B 12 31009.14
 K 12. 314 14

(for चेह च) T G₁ s e M₁ s-1 न (for the second
 च) D₅₁ वाञ्छति; T₁ G₁ s e C₅ गच्छसि (for वा
 च्छसि) छ C₅ भूताना प्रतिकूलानि वाञ्छन्व्यमपि
 मनसः प्रतिकूलानि गच्छसि । छ —^c) D₅ प्रतिभूतेभ्यो
 (for 'कूलेभ्यो) —^d) K₆ 1 D₁ s e जितेन्द्रिय (for
 यतेन्द्रिय)

- 6^a) D₁ T G₁ s e M₁ s-1 सदा (for सतां) D₅
 हित (for हित) —^c) D₅ धर्म (for धर्मात्). B₉
 लोक; T₂ लोकात् (for लोकात्) K₄ त्रयात् (for
 त्रयत्) —^d) T₂ प्रशस्ता (for प्रवृत्ता) K₁ D₅
 सचराचर, B₁ सचराचरा

7^a) G₁ corrupt G₆ स्वादु कारक (for स्वादु-
 कामुक) —^b) D₅₁ वैतृष्यां K₁ D₇ तु (for न)
 D₅₁ as यच्छसि, T₂ M₁ 1 गच्छति; G₁ पृच्छसि (for
 गच्छसि) — V₁ reads 7^{ed} on marg —^c) K₂
 मधु; K₆ सतु; M₁ 1 मधु (for मधु) —^d) K₇
 B₈ (marg as in text) D₅ s 1 9 नैव पश्यसि; T₂
 चानुप (for नानुप)

8^a) G₁ परिचय D₅ 1 यथा संभोगसंस्थाने —^b)
 B₈ (marg as in text) ते फलार्थिना, T₂ तत्फला क्रिया
 (for 'र्थिना) — D₅₁ D₂ G₂ om (hapl) 8^{ed} —^c)
 G₁ सदा (for तथा) G₁ om. from धर्मे up to फला
 र्थिना D₉ धर्मे (for धर्मे) —^d) K₁ s 4 कर्तव्यो
 भूविमिच्छता; V₁ 'व्यभूविमिच्छसि (sic)

9^a) D₅₁ as D₅ 1 जपतां; T₁ G₁ s e न सदा,
 T₂ नासत्वा (for असता) K₇ D₁ 9 [अ]नर्थकामेन (for
 धर्मे) —^b) B₉ दुष्कर; D₅ 1 G₂ सुकर (for विशुद्ध)
 D₅ 1 धर्मे (for कर्मे) G₁ शुद्ध कर्म सुदुष्कर — K₇
 V₁ B₉ 8 D₅₁ D₅ s 1, 9 T G₁-s e om. (hapl) 9^{ed}

—^c) K₁ s 4 न सतां; D₅₁ as सतां तु (for सता
 तु) —^d) K₁ s 4 D₅₁ विशुद्ध (for सुकर).

10^a) G₂ विना (for वने) K₇ D₅₁ as D₄ 9 G₁
 C₅ ग्राम्यसमाचारो, D₇ 'सुवारीधो (for 'सुखाचारो).
 — G₁ om (hapl) 10^{ed} —^b) D₅₁ च (for स)
 —^c) K₁ D₅ 9 T₂ वन (T₂ 'न्य'समाचारो, T₁ G₂ 9
 वन्यसुखा; G₂ सुखवता (for वनसुखा)

11^a) K₁ s 4 मनोवाकर्मक; K₆ 1 V₁ B₉ 6
 (marg) 8 D₅₁ D₅₁ n₁ D₅ D₅ s 1 8 'कायिके; D₉
 'कायिके, T₁ G₁ s e 'कर्मणे, T₂ 'जे (for 'के) K₁ s
 धर्मे (for धर्मे) —^b) D₅₁ क्रतु (for कुरु) K₁ s 4
 श्रेष्ठ, D₅₁ M₅ श्रद्धा; M₁ 1 श्रद्ध; M₆ शुद्ध (for
 श्रद्धां) —^c) M₁ s-1 निवृत्तौ (for 'त्तौ) D₅₁ ह
 वृत्तौ, D₅ M₁ s-1 प्रवृत्तौ (for 'त्तौ) D₅₁ प्रवृत्तौ वा
 निवृत्तौ वा (by transp) —^d) D₅₁ गुणान्गुणान्; T
 G₁ s e गुणागुण

12^a) K₂ 4 बहु च (by transp) —^b) K₁ s 4
 साधूना (for साधुभ्यश्) K₂ [अ]नसूयतां; K₁ B₇ D₅ 9
 'यया, D₅₁ D₅ 1 G₁ [अ]नसूयता —^c) K₄ D₇ पार्थिवं;
 D₅ प्रार्थिन; G₁ प्रार्थय त (for प्रार्थित) D₅ 1 यम
 शौचाभ्यां, T G₁ s e M₁ s-1 ब्राह्मणेभ्यश्च (for व्रत
 शौचाभ्यां) —^d) K₂ मरुते (for सरुते)

13^a) K₁ G₁ सुखेन (for शुभेन) K₁ s 4 कर्मणा
 (for विधिना) —^b) B₉ (marg as in text) 9
 अर्हाय (for अर्हाय) D₇ प्रतिसादयेत् (for 'पादयेत्)
 G₁ अर्हायात्प्रतिपादयेत् (sic) — K₂ 4 om. (hapl) 13^{ed}.
 —^c) V₁ B₉ D₅₁ D₅ 9 G₂ उच्छिद्य; D₅ 1 सच्छिद्य
 (for उत्सृज्य) K₆ V₁ B₉ 6-9 D₅₁ as D₅₁ n₁ D₅
 D₅ s 3 दद्यात् (for दत्त्वा). G₁ [अ]य; G₈ [अ]य

C. 12. 11831
B. 12. 210(09). 14
K 12. 214 14

योनिर्कर्मविशुद्धश्च पात्रं स्याद्देदविद्विजः ॥ १४

सत्कृता चैकपत्नी च जात्या योनिरिहेष्यते ।

ऋग्यजुःसामगो विद्वान्पद्मर्मा पात्रमुच्यते ॥ १५

स एव धर्मः सोऽधर्मस्तं तं प्रतिनरं भवेत् ।

पात्रकर्मविशेषेण देशकालाववेक्ष्य च ॥ १६

लीलयाल्पं यथा गात्रात्प्रमृज्याद्रजसः पुमान् ।

बहुयत्नेन महता पापनिर्हरणं तथा ॥ १७

विरिक्तस्य यथा सम्यग्घृतं भवति भेषजम् ।

तथा निर्हृतदोषस्य प्रेत्यधर्मः सुखावहः ॥ १८

मानसं सर्वभूतेषु वर्तते वै शुभाशुभे ।

अशुभेभ्यः समाक्षिप्य शुभेष्वावतारयेत् ॥ १९

सर्वं सर्वेण सर्वत्र क्रियमाणं च पूजय ।

(for च). —^d) K₁ न तु तप्येत्; D_{as} नानुत्प्यन्, D₁ ० ननु तप्येत् (for नानुत्). D₅ १ नानुत्प्योनुकी संवेत्

14 *) K₀ अनृशंश; D₅ 'शंज (for 'शंस'). K₁ 2.4 शुभो (for शुचिर्) —^b) K₁ आर्जव- (for आर्जवे) T G₁ 8 0 M₁ 5-1 रत् (for स्थित). —^c) K₁ 2 जाति (for योनि). K₂ -विशुद्धाश्; T₁ G₀ विशुद्धं (for विशुद्धश्)

15 *) K₁ 2.4 सरकृताश्, B₁ D₅ 7 सकृता; T G₁-3 0 संस्कृता (for सरकृता). D₅ १ वा (for च). K₁ 3 4 V₁ Ca चैक (K₂ 'व'पत्नीक; K₀ Bo 0 8 (marg) एव (B₅ तात्) पत्नी च Cp (Cp as in text) सत्यस्य चैकपत्नीको —^b) K₁ 2 4 सत्य; V₁ सत्या; D₅ १ न्याय्या, M₁ 5-1 जात्यां (for जात्या). K₁ D₅ 5 १.० उच्यते (for हृष्यते) —^d) D₅ १ तद्धर्माद्; C₀ (gloss' लघ्ययनादियुक्त) पद्मर्मा (as in text).

16 Bo om 16^a-17^b B₀ reads 16^a twice —^a) K₁ धर्मा; B₀ (second time) ० D₅ १ प्रहा (for धर्म) B₀ (second time) ० [भ]सौ धर्मस, D₅ १ [भ]धर्मस (for सोऽधर्मस). —^b) D₅ १ corrupt K₁ सं च (hypermetric), G₂ न (for the second सं); K₁ 2 4 प्रतिदिनं; V₁ 'नरो (for 'नर). K₂ भजेत्; K₀ भजेत् (for भवेत्) B₀ (first time) तत्त्वं प्रतिपद च वै; B₀ (second time) सं मातश्च नर भजेत्; B₁ ० D_{as} तन्मातश्च नर त्य(B₀ भ; D_{as} भ)जेत् —^c) K₁ 2 4 चाह (for पात्र). —^d) K₁ D₅ ० देशं कालम्; D₅ १ देशकालम् (for 'कालात्). T₁ G₀ ० अपेक्ष्य (for भवेक्ष्य)

17 Bo om. 17^a (of v. 1 16) —^a) D₁ लील धार्यां (for 'यात्प) D_{as} गोत्रात्; M₁ 5-1 गात्र (for गात्रात्) —^b) T₁ G₀ ० समृज्याद्, G₁ सारां (sic), G₂ प्रमृज्य (for प्रमृज्याद्) B₀ वै रज; D_{as} D₁ na D₅ D₅ 3 3 तु रज; G₁ रजस; M₁ ० १ राजस (for रजस) K₁ D₅ 5. १. ० प्रमृज्यादात्मनो रज. —^c) D_{as} D₁ na

D₅ च महत् (for महता) —^d) K₁ D₅ ० पापनिर्हरणं; G₁ पापनिर्हरणं (for पापनि'). D₅ 1 यथा (for तथा).

18 *) K₂ विकृतस्य; K₀ B₅ १ ० D_{as} at Cal ed. विकृतस्य; K₁ D_{as} D₅ 4 १ ० T G₁ 2 ० M₁ 5-1 Cv (gloss' अतो रागरहितस्य) विर'; G₂ विगु' (for विरि'). K₂ तथा; B₅ घृतं (for यथा). ☞ Cn विरेचनानन्तर-मेव घृतपानं भेषजम्! ☞ —^b) K₀ १ Bo 0 D₅ 8 T₁ G₁-3 0 M₁ 5-1 हितं; B₅ यथा; D_{as} D₅ D₅ 3 घृतिर्; D₅ घृतिर्, T₂ चित्त (for घृत) —^c) K₁ D₅ १ G₁ 8 निहत; B₂ निकृत (for निर्हृत) K₁ 2 -पापस्य (for दोषस्य). —^d) D_{as} D₅ 1 प्रेत्यधर्मः; D₁ 'धर्मा'. D₅ १ सुखावहा; G₂ 'वह (for 'वह'.

19 *) Bo D₅ १ मानस; B₀-० D_{as} 2 2 G₁ मनस' (for मानस). K₁ 2 सर्वभूतानां (for 'तेषु). —^b) B₁-० D_{as} वर्तते वै; G₁ वर्ततेषु (for 'ते वै). K₁ D₅ 5 १ ० च (for वै). K₀ D_{as} D₁ na D₅ १ T₂ G₁ शुभाशुभं. —^c) D₁ om 19^a-20^b. —^d) K₁ 0 V₁ Bo 0 १.० D_{as} at D₁ na D₅ D₅ 3 3 3 सदाक्षिप्य (for समा') —^e) K₁ 2 M₁ 5 (before corr as in text). ० १ [भ]वतारय; K₁ D₅ ० 'धारयेत्, T G₁-3 ० 'धारय (for 'तारयेत्). — After 19, K₁ D₅ ० ins .

762* मानसं वृद्धसेवाभिर्दुःखं शारीरमौषधैः ।

वाषिक मन्त्रजाप्येन विद्वान्यत्नाद्दिनाशयेत् ।

20 K₁ D₁ om 20^a (for D₁, of v l. 19). —^a) G₁ om. (hapl) सर्व. T G₂ ० सर्वेण सर्व (by transp) M₁ 5-1 सर्वत्र सर्वेण (by transp) D_{as} धर्मेण (for सर्वत्र) —^b) K₀ हियमाण च; D_{as} 2 2 क्रियमाणश्च (D_{as} 'स्य); D₅ 5 ० 'जं तु (D₅ तु) (for 'जं च). T G₁ 3 ० प्रपूजय (G₁ 'य) (for च पूजय). K₀ V₁ Bo 0-० D_{as} 2 2 D₁ na D₅ D₅-3 3 ० पूजयेत् (for पूजय). —^c) D_{as} अधर्मे (for स्वधर्मे) B₀-० D_{as} यश्च; D₅ १ यश्च (for यश्च) —^d) D_{as} D₅ काम'; D₅ १ कालं (for कामं). K₂ 0 V₁ Bo 0-० D₁ na D₅

स्वधर्मे यत्र रागस्ते कामं धर्मो विधीयताम् ॥ २०
 अष्टतात्मन्धृतौ तिष्ठ दुर्वुद्धे बुद्धिमान्भव ।
 अप्रशान्त प्रशाम्य त्वमप्राज्ञ प्राज्ञवच्चर ॥ २१
 तेजसा शक्यते प्राप्तुमुपायसहचारिणा ।
 इह च प्रेत्य च श्रेयस्तस्य मूलं धृतिः परा ॥ २२
 राजर्षिरधृतिः स्वर्गात्पतितो हि महामिपः ।

ययातिः क्षीणपुण्यश्च धृत्या लोकानवाप्तवान् ॥ २३
 तपस्विनां धर्मवता विदुषां चोपसेवनात् ।
 प्राप्स्यसे विपुला बुद्धिं तथा श्रेयोऽभिपत्स्यसे ॥ २४
 स तु स्वभावसंपन्नस्तच्छ्रुत्वा मुनिभाषितम् ।
 विनिवर्त्य मनः कामाद्धर्मे बुद्धिं चकार ह ॥ २५

C. 12 11542
 B 12. 310[09].25
 K 12 314 25

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि सप्तनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९७ ॥

D₂ s s r s G₅ धर्मे; D₂₈ n₁ D₁ धर्मं (for धर्मो)
 K₅ V₁ B₀ (marg as in text) r s D₈ स धीयतां,
 D₂₈ अवा, D₂₁ अही, D₂₁ D₁ विधीय त (sic),
 G₂ M₁ s-1 स धीमतां (for विधीयताम्)

21 ^a) K₁ अदत्तात्मा, K₂ आदत्तात्मा; K₄ आष्ट
 तात्मा; K₇ D₉ अकृतात्मन्, D₁ आकृतात्मन्, D₂ 1
 अधर्मात्मन्, G₂ अष्टतात्मा (for 'त्मन्) K₂ द्वाँ,
 K₇ D₁ कृतस; D₉ कृतौ (for द्वाँ) D₂₁ तिष्ठन्,
 G₂ तिष्ठेद् (for तिष्ठ) — ^c) K₂ ० 1 V₁ B₀ ० D₂₈
 D₂₁ n₁ D₂ D₂-s s ० T G₁-2 ० अप्रदांत B₀ M₁
 ०-1 प्रशाम्यस्व; B₁ 'म्यत, B₈ 'ये स्वम्, D₁ प्रदांत
 स्वम् (for प्रशाम्य स्वम्) — ^d) K₄ V₁ B₀ 1 ० D₂₈
 n₁ D₂₁ n₁ D₂ D₂-s 1-2 T G₁-2 ० M₁ ० 1 अप्राज्ञ
 (for 'ज्ञ) D₂ प्राज्ञवान् (for 'वच्) K₅ वर,
 K₇ D₂ ० भव (for चर)

22 ^a) T G₁ ० M₁ s-1 शोभमा (for तेजसा) D₂ 1
 वायम् (for प्राप्नुम्) — ^b) K₂ s ० V₁ B₀ ०-2 D₂₈
 n₁ D₂₁ n₁ D₂ D₂ s s 1 8 T₁ G₂ s ० उपाय (for
 उपाय-) V₁ D₂₁ D₂ सहचारिण (V₁ 'णा), D₂ 1
 सहचारिणा (for -सहचारिणा) — ^c) M₁ s-1 वै (for the
 second च) — ^d) K₂ G₂ s पुरा (for परा)

23 For Mahābhīṣa, of l 91, for Yayāti, l
 87 V₁ reads 23^{ab} on marg — ^a) K₂ D₂₈ D₂ ०
 T₂ G₁ अष्टति (D₁ 'त, D₉ ते) (for अष्टति)
 — ^b) K₂ 4 पतिते, M₁ s-1 पातितो (for पतितो)
 G₂ [s]पि (for हि) T G₁-2 M₁ s-1 महामिपक् (for
 'मिप) — ^c) M₅ 1 क्षीणपुण्य K₄ ० V₁ B₀ ०-2
 D₂₈ n₁ D₂₁ n₁ D₂ D₂ s s 8 G₂ [s]पि (for च) G₁
 ययाष्टति क्षीणपुण्यो — ^d) D₂ 1 G₂ लोकम् (for
 लोकान्) D₂ अवाप्तवान् (for 'प्तवान्)

24 B₀ om 24^a-25^b V₁ reads 24^{ab} on marg

— ^a) B₀ T G₁ 2 ० M₁ s-1 धर्मवृता, G₂ 'विचां (for
 'वतां) — ^b) D₂₁ विदुषी, G₁ परेया (for विदुषा)
 — ^c) K₅ G₂ प्राप्स्यसे, T₁ प्राप्स्यते K₁ s 1 D₂ ०
 1 ० मिद्धिं (for बुद्धिं) — ^d) M₁ s-1 तया (for तया)
 K₂ [s]भिपद्यते, B₁ (before corr) [s]भिपद्यते, D₂
 [s]तिपत्स्यसे, D₂ G₁ [s]भिवत्स्यसे, D₉ [s]पि पत्स्यसे
 (for ऽभिप) — After 24, K₇ D₂₈ D₂ ० ins

763* स तु विप्रस्यथा पृष्टो राज्ञा जानकिना घने ।
 प्रोक्तवानखिल धर्मं मोक्षाश्रममनुत्तमम् ।

[(L 2) D₂₈ धर्मं (for धर्म)]

25 B₀ om 25^{ab} (of v l 24) Before 25,
 B₀-2 D₂₈ D₂₁ n₁ D₂ D₂ s s G₁ ins सीम उवाच
 — ^a) K₂ 4 चतु, K₅ B₇ सत्र, D₂₈ n₁ स स्व
 (for स तु) K₅ स्वभावसंपन्न — ^c) K₂ V₁ B₀-2
 D₂₈ n₁ विनियम्य, T₂ 'वृत्त्य (for वल्य) T₁ मुनि,
 M₁ s-1 तत (for मन) K₂ reads मन कामाद्
 twice B₇ कामान्, T₁ काम (for कामाद्) — ^d)
 K₅ बुद्धिश्च D₂₁ स (for ह)

Colophon S₁ D₂ missing K₂ ० B₁-2 D₂₁ n₁
 D₂ n₁ D₁ G₂ ० M₂-1 absent — Sub-parvan
 K₁ s 4 ० 1 V₁ B₀-2 D₂₈ n₁ D₂ D₂-s 1-2 T
 G₁ 2 ० M₁ s-1 मोक्षधर्म — Adhy name K₁ s 4
 जानु (K₄ 'न)क्यानुशामन; K₅ 1 V₁ B₀ ०-2 D₂₈ n₁
 D₂₁ n₁ D₂ D₂-s 1-2 M₅ ० जनकानुशामन; G₅ जनक-
 कुमारर्षिसवादी मन प्रतिकूलवर्जन — Adhy no (figures,
 words or both) K₅ 34, B₀ s 136, B₇ T₁ G₁
 s ० 132, D₂₁ 135, D₂₄ 134, D₂₈ M₅ 133,
 D₂ 130, T₂ 145, G₂ 148, M₁ ० 1 131
 — Śloka no D₂₁ D₂₁ n₁ D₂ 25.

२९८

युधिष्ठिर उवाच ।

धर्माधर्मविमुक्तं यद्विमुक्तं सर्वसंश्रयात् ।
 जन्ममृत्युविमुक्तं च विमुक्तं पुण्यपापयोः ॥ १
 यच्छिवं नित्यमभयं नित्यं चाक्षरमव्ययम् ।
 शुचि नित्यमनायासं तद्भवान्वक्तुमर्हति ॥ २
 भीष्म उवाच ।
 अत्र ते वर्तयिष्येऽहमितिहासं पुरातनम् ।
 याज्ञवल्क्यस्य संवादं जनकस्य च भारत ॥ ३
 याज्ञवल्क्यमृषिश्रेष्ठं दैवरातिर्महायशाः ।

प्रच्छ जनको राजा प्रश्नं प्रश्नविदां वरः ॥ ४
 कतीन्द्रियाणि विप्रपे कति प्रकृतयः स्मृताः ।
 किमव्यक्तं परं ब्रह्म तस्माच्च परतस्तु किम् ॥ ५
 प्रभवं चाप्ययं चैव कालसंख्या तथैव च ।
 वक्तुमर्हसि विप्रेन्द्र त्वदनुग्रहकाङ्क्षिणः ॥ ६
 अज्ञानात्परिपृच्छामि त्वं हि ज्ञानमयो निधिः ।
 तदहं श्रोतुमिच्छामि सर्वमेतदसंशयम् ॥ ७
 याज्ञवल्क्य उवाच ।
 श्रूयतामवनीपाल यदेतदनुपृच्छसि ।

298

☞ This adhy is missing in Ś1 D6 (of v 1 12
 274 13, 283 15)

1 D2 reads the ref on marg —^a) K1, 2 B2 9
 G2 6 M2 विमुक्त (for विमुक्त) —^b) B2 9 विमुक्त
 (for विमुक्त) T1 G1-2 6 तत्त्व (for सर्व) K1 4 6 7
 B2 8 D2 2 1 D1 1 2 D2 D2-5 7-9 Cn 2 (gloss
 अज्ञानात्) -सदायात् (for सत्र) —^c) K2 Bo 6 8
 (marg) 9 M1 2-1 विमुक्त (for विमुक्त) K1 2 4
 यद् (for च) —^d) Bo 6 8 (marg) 9 विमुक्त (for
 विमुक्त) K1 D4 9 विमुक्त सुखदुःखयोः

2 ^a) K2 उभय, M1 6 7 अमव (for 'य) —^b)
 K2 V1 Bo 6-9 D2 1 D1 1 2 D2 D2 2 2 2 2 अक्षरम्,
 D2 अक्षयम्, D2 वाक्षरम् (for चा) —^c) ☞ Ca
 अनायास, निर्वृद्धम् ॥ Cn उपाधिसर्पकेऽप्यप्रच्युतकोटस्थ-
 भावम् । ☞ —^d) K1 भावान् (for भ) K1 D2
 D2 अर्हसि (for 'ति)

3 ^a) K1 4 वर्णयिष्ये (for वर्त) K2 6 Bo D2
 D1 1 2 D2 D2 4 8 T1 G1 8 6 अत्र ते वर्त (K2 'र्ण)
 यिष्यामि —^c) K1 M1 2-1 यज्ञवल्क (K1 'लक्य)स्य
 G1 याज्ञवल्क्यस्य च संवाद (hypermetric)

4 ^a) M1 2-1 यज्ञवल्कम् K1 2 4 मुनि- (for ऋषि)
 —^b) K1 V1 Bo 9 D2 4 8 9 T2 G1-2 देवरातिरु (for
 दैव) ☞ Ca दैवराति, देवरातजनकपुत्र । ☞ —^c)
 K1 पृच्छ, D2 प्रपच्छ —^d) D2 प्राश्नविदाः; D2

* चता; D1 प्रश्नयत् (for विदां) K1 2 4 B2 5
 D1 2 D2 2 वर, D1 1 D2 1 D2 1 T1 G2 6 वर (for
 वर). B1 प्रश्न प्रश्नविदारद.

5 Before 5, B2 2 9 D1 1 2 D2 D2 2 2 T G2 6
 10 जनक उवाच —^a) K2 कतीन्द्रियाणि, T G1 2 6
 अतीन्द्रियाणि (for कतीन्द्रि) K1 2 विप्रेन्द्र; B2 राजपे
 (for विप्रपे) —^b) K1 2 4 तथा (for स्मृता)
 —^c) D2 [अ]व्यक्त (for क) K2 परे (for पर)
 K1 D1 9 ब्रह्मन् (for ब्रह्म) —^d) B2 तस्मानु (for
 'द्य) K1 2 4 V1 परमसि; M2 'मस्तु (for 'तस्तु).

6 ^a) D1 अमव (for प्र) K2 D2 वाप्ययं, Bo 6
 D2 G1 चाप्यय; D2 चाप्यय (for चाप्यय) —^b)
 D2 कालं (for काल) K1 सख्य; K2 1 B2 D2
 -सख्या (for -सरया) —^c) K1 2 विप्रेन्द्र (for विप्रेन्द्र)
 —^d) D2 2 1 मदनुग्रह, D2 त्वदनुग्रहं (for 'ग्रह)
 B2 (marg as in text) T G1 2 6 काङ्क्षिणे (for 'ण)

7 ^a) G1 पर्यपृच्छामि, M2 परिपृच्छाम (for
 'पृच्छामि) —^b) V1 च (for हि) T1 G2 ब्रह्ममयो
 (for ज्ञान) K2 विधि, B1 निधे (for निधि).
 —^d) K2 असंशय

8 K2 om the ref M1 2-1 याज्ञवल्क (for
 'वल्क्य) —^a) K1 2 4 गुणानाम् (for श्रूयताम्). K2
 अवनेपाल —^b) K1 4 परि; K2 lacuna (for अनु-)
 —^c) K1 2 4 च पर, T2 परम, M1 1 परमा (for
 'मं) —^d) K2 सांख्यान (for 'नां) B1 तत् परं
 (for विशेषतः)

योगानां परमं ज्ञानं सांख्यानानां च विशेषतः ॥ ८
 न तवाविदितं किञ्चिन्मां तु जिज्ञासते भवान् ।
 पृष्टेन चापि वक्तव्यमेव धर्मः सनातनः ॥ ९
 अष्टौ प्रकृतयः प्रोक्ता विकाराश्चापि षोडश ।
 अथ सप्त तु व्यक्तानि प्राहुरध्यात्मचिन्तकाः ॥ १०
 अव्यक्तं च महाशैव तथाहंकार एव च ।
 पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमम् ॥ ११
 एताः प्रकृतयस्त्वष्टौ विकारानपि मे शृणु ।
 श्रोत्रं त्वक्चैव चक्षुश्च जिह्वा घ्राणं च पञ्चमम् ॥ १२
 शब्दस्पर्शौ च रूपं च रसो गन्धस्तथैव च ।

वाक्च हस्तौ च पादौ च पायुर्मेढूं तथैव च ॥ १३
 एते विशेषा राजेन्द्र महाभूतेषु पञ्चसु ।
 बुद्धीन्द्रियाण्यथैतानि सविशेषाणि मैथिल ॥ १४
 मनः षोडशकं प्राहुरध्यात्मगतिचिन्तकाः ।
 त्वं चैवान्ये च विद्वांसस्तच्चबुद्धिविशारदाः ॥ १५
 अव्यक्ताच्च महानात्मा समुत्पद्यति पार्थिव ।
 प्रथमं सर्गमित्येतद्ब्रह्मः प्राधानिकं बुधाः ॥ १६
 महत्त्वाप्यहंकार उत्पद्यति नराधिप ।
 द्वितीयं सर्गमित्याहुरेतद्ब्रह्मात्मकं स्मृतम् ॥ १७
 अहंकाराच्च संभूतं मनो भूतगुणात्मकम् ।

C 12 11560
 B 12. 311[10] 10
 K 12. 315 18

9 °) G₁ [अ]विदित (for 'दित' —^b) K₁ 2 4
 मात्र, D_{as} मां च, D_{n1} मा तु (for मां तु) G₂ जिज्ञा-
 सते (for 'सते) —^c) T₂ पृष्टेन (for 'पृ') K₆ वा
 (for च) D₅ 1 वक्तव्य (for 'व्यम्)

10 °) K₄ अष्ट (for अष्टौ) G₁ सर्वां (for
 प्रोक्ता) —^b) K₁ विकारीश्च; K₂ रश्च (for काराश्च)
 K₁ षोडश, K₆ 1 षोडश —^c) M₁ 5-1 वासां (for
 अथ) K₇ D_{n1} D₅ D₂ 8 1-9 तत्र तु प्रकृती (D₂ 'ति)-
 रष्टौ; T G₈ 6 वासां तु सप्त व्यक्ता वै —^d) B₆
 अव्यक्त (for अव्यक्तम्) K₂ 4 चिंतक (for 'का)

11 °) G₂ अव्यक्तश्च (for 'क्त) K₆ V₁ B₆ 6-9
 D_{as} a₁ D_{n1} n₄ D₅ D₈ 8 महां च; D₂ महत्त्व च
 (for महांश्चैव) —^b) K₆ V₁ B₆-8 D_{as} a₁ D_{n1} अह-
 कारम् (for कार) D_{as} om च —^d) D_{as} पंचम
 (s₁₀), D₅ 1 पंचम ☞ C_n पृथिव्यादिपदैस्तन्मात्राण्यु-
 च्यन्ते, प्रकृतिशब्दितस्वात् । ☞

12 K₇ D₄ om (hapl) 12, D₆ reads the same
 on marg —^a) K₂ 4 त्वाष्टौ; K₆ G₁ चाष्टौ (for
 त्वाष्टौ) —^c) G₁ श्रोत्र (for श्रोत्र) —^d) D_{as} a₁
 D_{n1} G₁ घ्राणश्च (for घ्राणं)

13 °) K₄ शब्दौ स्पर्शौ; K₆ B₆-8 D₅ 5 G₁ 8 6
 M₁ 5-1 शब्दस्पर्शश्च; V₁ B₆ 9 D_{as} a₁ D_{n1} n₄ D₅
 D₂ 8 शब्द स्पर्शश्च, D₇ T G₂ शब्दस्पर्श, D₆ शब्द
 स्पर्श (for शब्दस्पर्शौ) —^c) K₂ 4 om. (hapl) 13^c-20^b
 D₇ om (hapl) 13^cd —^d) K₁ वायुर्; D_{as} मायुर्;
 D₅ G₁ पायु (for पायुर्) K₁ मेढूश्च; D_{as} मेढू;
 D_{n1} मेढू; D₅ मेढू (for मेढू)

14 K₂ 4 om 14 (of v 1 13), —^a) K₁ एतौ

(for एते) —^c) K₇ D₄ 9 विदितं (D₄ 'च्छं) द्वियाणि;
 D_{as} बुद्धिं D₅ 1 चैतानि (for [अ]थैतानि) —^d) K₁ 6
 मैथिल B₃ विशेषानि च मैथिल; D_{as} a₁ सविशेषानि
 मे शृणु

15 K₂ 4 om 15 (of v 1 13) —^a) T₁ G₁-8.6
 M₁ 6 1 षोडशम् (for 'शक) K₁ मनं षोडश सप्राह,
 T₂ मनस्तु षोडश प्राहुर —^b) G₂ (sup l_{3n}) -ज्ञान
 (for गति-) —^d) D_{as} a₁ शुद्ध, D₅ 1 सत्त्व (for
 तत्त्व) D_{n1} बुद्धिर् (for बुद्धि-)

16 K₂ 4 om. 16 (of v 1 13) —^a) K₁ T₂
 अव्यक्ताश्च, T₁ G₁ 8 'क्ताश्च (for 'क्ताच्) D_{as} महत्त्वा-
 स, D_{as} महत्त्वात् (s₁₀) (for 'नात्मा) —^b)
 K₁ समुत्पद्यति पार्थिव, K₇ D₅ 5 1 9 जायते नृपसत्तम
 —^c) D_{as} a₁ शब्दम् (for सर्गम्) K₁ 7 D₅ 5 1 9
 एतम्; D_{as} a₁ एते; D₅ G₂ एव (for एतद्) —^d)
 D_{as} a₁ G₂ M₁ 5-1 प्राहु (for आहु) G₁ प्राधान्यक,
 G₂ 'निकां, C_a (gloss प्रकृतेरादौ जातम्) C_p (gloss
 प्रधानकार्यं) 'निक (as in text)

17 K₂ 4 D₇ om 17 (for K₂ 4, of v 1 13)
 —^a) G₂ अहकारम्, M₁ 6 1 'काराद् (for 'कार)
 K₆ V₁ B₆-9 D_{as} a₁ ध्रुत्पद्यति; K₇ D₅ 5 9 जायते वै,
 D_{n1} n₄ D₅ 2 D₈ उत्पन्नो हि; G₂ 'त्यति (for 'द्यति)
 —^c) B₆ द्वितीय (for 'य) D_{n1} स्वर्गम् (for सर्गम्)
 —^d) K₇ D₆ G₂ एत (for एतद्) K₁ 6 V₁ D₄ 5 9
 बुधाः; G₂ नृप (for स्मृतम्)

18 K₂ 4 om 18 (of v. 1 13), —^a) K₁ अह
 कार; T G₈ 6 'कारश्च (for 'काराच्). —^c) K₁ 1

तृतीयः सर्ग इत्येष आहंकारिक उच्यते ॥ १८

मनसस्तु समुद्भूता महाभूता नराधिप ।

चतुर्थं सर्गमित्येतन्मानसं परिचक्षते ॥ १९

शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसो गन्धस्तथैव च ।

पञ्चमं सर्गमित्याहुर्भौतिकं भूतचिन्तकाः ॥ २०

श्रोत्रं त्वक्चैव चक्षुश्च जिह्वा घ्राणं च पञ्चमम् ।

सर्गं तु षष्ठमित्याहुर्बहुचिन्तात्मकं स्मृतम् ॥ २१

अधः श्रोत्रेन्द्रियग्राम उत्पद्यति नराधिप ।

सप्तमं सर्गमित्याहुरेन्दैन्द्रियकं स्मृतम् ॥ २२

ऊर्ध्वस्रोतस्तथा तिर्यगुत्पद्यति नराधिप ।

अष्टमं सर्गमित्याहुरेतदार्जवकं बुधाः ॥ २३

तिर्यक्स्रोतस्त्वधःस्रोत उत्पद्यति नराधिप ।

D₉ महा (for मनो) K₁ गणात्मक (for गुणा) —^o) K₁ D₄ तृतीय, G₁ 'य (for 'य) K₆ एव (for एव) —^d) D₄ D₈ D₈ G₁ अहंकारिक (for आहं) D₂ उच्यते (for उच्यते)

19 K₂ 4 om 19 (of v l 13) —^o) G₁ समुद्भूत (for 'द्भूता) —^b) C_p महाभूता, पुस्त्व मार्षम् । C_p — For 19^{ab}, K₁ D₄ 5 7 9 subst

764* समुद्भवानि मनसो महाभूतानि पार्थिव ।

[D₉ पार्थिव]

—^o) M₁ चतुर्थः; M₇ 'र्थ (for 'र्थ) K₆ सर्ग (for सर्गम्) K₁ इत्याहुर; T₂ इत्येव, G₂ इत्युक्त (for इत्येत्) —^b) D₇ चक्षते (for चक्षते) K₆ V₁ Bo 6-9 D₄ 4 मानस विद्धि नाम (D₄ मान) त', D₁ 14 D₈ D₂ 8 8 'स विद्धि मे मत; T G₁ 8.6 'स चिंत नात्मकं

20 K₂ 4 om 20^{ab} (of v l 13) —^o) K₆ D₈ 1 G₈ शब्दस्पर्श, K₁ D₄ 9 G₁ शब्द स्पर्श, Bo 6-9 D₄ 4 T G₂ 6 शब्दस्पर्शश्च (for शब्द स्पर्शश्च). K₁ om, the second च —^b) M₆ गंध (for गन्धस्) —^o) G₂ पच* (for पचम) G₁ सर्ग (for सर्गम्) —^d) D₈ 1 D₄ भौतिकं K₆ सूति, K₁ D₄ 5 7 9 तत्त्व (for सूत)

21 K₂ 4 om 21 —^o) B₁ G₁ श्रोत्र (for श्रोत्र) G₂ चापि (for चैव) —^b) D₄ 4 प्राणश्च; M₆ 6 घ्राणश्च (for घ्राण) G₂ M₆ 6 पचम. —^o) K₁ T₂ च (for तु) D₈ षष्ठ च सर्गमित्येत्, D₇ G₁ षष्ठ च (G₁ तु) सर्गमित्याहुर —^d) om (hapl) 21^d-24^o —^d) K₆ 'चित्तात्मक (810), K₁ D₄ 9 'चित्तात्मकै; B₁ चित्तात्मक (for चिन्ता) G₂ नृप (for स्मृतम्).

22 D₈ om 22 (of v. l. 21) D₇ om (hapl) 22-23 G₁ 3 om. (hapl) 22 —^o) V₁ D₂ श्रोत्रेन्द्रिय (for श्रोत्रेन्द्रिय) K₁ corrupt, K₂ 4 अधःश्रुतीन्द्रियग्रामा (K₄ 'म); K₁ D₄ 9 तिर्यक्स्रोतस्त्वध

श्रोतो, T G₈ 6 C_v अधःश्रोत्रे (T₂ श्रोत्रे)न्द्रियग्रामम् (G₈ 'माद्); M₁ 5-7 अर्धस्रोत्रे (M₁ 'कध्राये)न्द्रियग्रामाद् (M₆ 'मम्; M₆ 'म) C_p C_v अधःश्रोत्र, स्रवण येपां तानि इन्द्रियाणि उपस्थपायुपदाख्यानि । सूत्रस्य पुरीषस्य पादमचरणस्य च अध एव व्यापारदर्शनात् । C_p —^b) K₁ 3 4 उत्तरच्यते, K₁ D₄ 9 जायते वै (for उत्पद्यति) — K₂ 4 om (hapl) 23^d-23^o, D₄ 4 14 read the same twice —^d) T₂ इन्द्रियक K₁ D₄ 9 M₆ बुधा, M₁ 6 7 नृप (for स्मृतम्)

23 For the repetition in D₄ 4, of v l 22 K₁ 2 4 om 23^{ab} (of v l 22) D₂ 1 om 23 (of v l 21, 22) —^o) K₆ Bo 6-9 D₄ 4 (both both times) D₄ 4 D₂ 8 8 G₈ ऊर्ध्व (for ऊर्ध्व-) Bo D₄ 4 (last two both times) D₄ 4 9 श्रोतस् (for स्रोतस्) K₁ D₄ 9 [ए]नेभ्यो (for तिर्यग्) C_p ऊर्ध्वस्रोत्र सर्गे देवमर्गे, तिर्यक्स्रोत्रो मनुष्यादि सर्गे ॥ C_v ऊर्ध्वं चाधस्तिर्यगिभ्यनेन पाणीन्द्रियमुच्यते । हस्ताभ्यां शिरःकण्डूयनस्य पादकण्डूयनस्य पार्श्वकण्डूयनस्य च दर्शनात् । C_p —^b) K₁ D₄ 9 जायते वै (for उत्पद्यति) —^d) B₉ नवमं (for अष्टम) K₂ 4 T₁ G₁ 8 6 एतदाहुर (by transp), K₁ D₄ 9 एतमाहुर T₂ आजीवक (for आजीव) K₆ Bo 6-9 D₁ 14 D₈ D₂ 8 8 G₂ स्मृत (for बुधा) D₄ 4 एतदार्जवमंजक C_p C_n आर्जवक, ऋजुवृत्ति, विशेषानाक्रान्तयामान्यवृत्तिरिति यावत् ॥ C₉ आर्जवक, ऋजुभावेन जातम् । C_p

24 D₈ om 24^{ab} (of v l. 21) K₁ 2 4 B₉ T₂ G₁ om (hapl) 24 —^o) V₁ Bo D₄ 9 श्रोतस्, D₄ 4 श्रोतस्, D₇ G₂ 8 6 M₁ 5-7 श्रोतम् (for श्रोतस्) Bo तथा श्रोत, B₆ स्वधःश्रोत्रम् D₁ 1 D₄ 9 स्वधःश्रोतो; D₇ T₁ G₂ 8 6 M₆ अधःश्रोतम्, M₁ 6 7 अधःश्रोताद् (for त्वधःश्रोत) —^b) K₁ D₄ 9 जायते वै (for उत्पद्यति) G₁ महीपते (for नराधिप) C_p C_v तिर्यक्स्रोत्रमधःश्रोतामत्यनेन वदनेन्द्रियमुच्यते । वदनस्य उभयपार्श्वे अधरोष्ठद्वारा च वदनलालालस्य स्रवणदर्शनात् । शिशौ वाग्निन्द्रियव्यापारस्य शशरोष्ठारणस्य पाश्र्वादिचतुरिन्द्रियव्यापारादप्यनन्तरभावित्वात् द्युत्क्रमेण कर्मेन्द्रियसृष्टि

नवमं सर्गमित्याहुरेतदार्जवकं बुधाः ॥ २४
एतानि नव सर्गाणि तच्चानि च नराधिप ।
चतुर्विंशतिरुक्तानि यथाश्रुति निदर्शनात् ॥ २५

अत ऊर्ध्वं महाराज गुणस्यैतस्य तत्त्वतः ।
महात्मभिरनुप्रोक्तां कालसंख्यां निबोध मे ॥ २६

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि अष्टनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९८ ॥

२९९

याज्ञवल्क्य उवाच ।

अव्यक्तस्य नरश्रेष्ठ कालसंख्या निबोध मे ।
पञ्च कल्पमहस्राणि द्विगुणान्यहरुच्यते ॥ १
रात्रिरेतावती चास्य प्रतिबुद्धो नराधिप ।

सृजत्योपधिमेवाग्रे जीवनं सर्वदेहिनाम् ॥ २
ततो ब्रह्माणमसृजद्वैरण्याण्डममुद्भवम् ।
सा मूर्तिः सर्वभूतानामित्येवमनुशुश्रुम् ॥ ३
संवत्सरमुपित्वाण्डे निष्क्रम्य च महामुनिः ।

C 12 11572
B 12 31:1] 4
K 12 315 4

कथनात् । ॐ — Das a1 om (hapl) 24'-25' — °) K1 D1 ० एवम्, G2 पुनद् (for आहुर) — °) K1 D1 ० G2 आहुर (for पुनद्) K1 Ds D1 ० आजीवरु; Ms (anf l1n) द्वैरण्याक (for आर्ज) ।

25 Das a1 om 25^a (cf v 1 24) — °) M1 ० १ मूतानि (for एतानि) Ks Ds1 सर्गानि (for 'णि). K1 D1 ० एते वै नवसर्गाः (K1 'र्गं) स्ते; T Gs ० एते वै नवसर्गा हि (T1 'र्गाणि), G1 पुतेन नवसर्गं हि ॐ Cu सर्गानि, ज्योत्स्वमार्यम् । ॐ — °) G2 चत्वारि (for तत्त्वानि) G2 M1 ० ० जनेश्वर, M1 नरेश्वर (for नराधिप) — °) Ds चतुर्विंशतिरुक्तानि, T G1 ० ० M1 ०-१ 'विंशति (T2 'त्र) प्रोक्तानि (G1 'का हि) — °) T G1 ० ० निदर्शन (for निदर्शनात्)

26 °) T G1-3 ० एकस्य (for एतस्य) Ds तत्र ह (for तत्रत) — °) Ds यथा मद्भिर् (for महात्मभिर्) K1 Ds अनुप्रोक्त; K1 Das Dn1 Ds 'प्रोक्ता; Ms 'प्रोक्ता (for प्रोक्ता) — °) K1 १ B1 Ds कालसत्या (for 'सत्या)

Colophon om in K1 १ Ds, Ś1 Ds missing Ks ० B1-3 Das a1 Dn1 n1 D1 G1 ० M1-4 absent — Subparvan K1.4 ० V1 B1-2 Das a1 Dn1 n1 Ds D1-3 १ ० T G1-3 ० M1 ०-१ मोक्षधर्म — Adhy name K1 4 ० V1 B1 ०-2 Das a1 Dn1 n1 Ds D1-3 १ ० G2 ० याज्ञवल्क्यजनकसवाद्, Ds1 G1 याज्ञवल्क्यसवाद्; T1 सृष्टिक्रम, Ms ० याज्ञवल्क्यजनकसवादे सर्गैस्त्वकथन — Adhy no (figures, words or both) Ks 35, B1

T1 G1 ० ० 133, B1 137, Dn1 136, Ds1 Ms 134, Ds 131, T2 146, G2 149, M1 १ 133 — Śloka no Das Dn1 n1 Ds 26

299

☞ This adhy is missing in Ś1 Ds (cf v 1 12 274 13, 283 15)

1 M1 ०-१ याज्ञवल्क्य (for याज्ञवल्क्य) K1 Ds om 1^a — °) ॐ Cs अव्यक्तदात्देन अविद्योपहित जगरकारण प्रद्योच्यते । ॐ — °) Das काल (for काल) V1 B1 (marg) शृणुष्व (for निबोध) — °) K1 2 4 १ Ds अह उच्यते

2 °) Das रात्रीर् K1 वास्य, M1 ०-१ तस्य (for चास्य) — °) K1 १ प्रतिबुध्येन्; T G1 ० ० M1 ०-१ 'बुध्य (for 'बुद्धो) K1 D1 ० प्रतिबुध्येत्ततो नृप (K1 प), G2 प्राहुरण्यास्मधितका — °) Dns सृजति Ks १ V1 B1 Ds1 s2 (before corr) Ds T1 Gs ० M1 १ औपधिम्, B1 १ Das a1 D1 T2 G1 १ औपधिम्, Cp (gloss प्राण, सूत्रास्मान) औपधिम् (for औपधिम्) K2 एवाग्ने; Das एवात्र (for एवाग्ने)

3 °) Das अतो (for ततो) Ks ब्रह्माणम्; Das ब्राह्माणम्; Ds2 Ds ब्राह्माणम्; Ds १ ब्रह्माख्यम् (for ब्रह्माणम्) — °) B1 Das a1 Dn1 n1 Ds Ds १ ० ० हिरण्यादि (for हैर) Ks Ms हैरण्यात् (Ms 'द) समुद्भव — °) K1 १ समूर्ति; K1 D1 ० स मूर्त्वं; Das सा

C. 12. 11872
B. 12. 311/12. 4
K. 12 316 4

संदधेऽर्धं महीं कृत्स्नां दिवमर्धं प्रजापतिः ॥ ४
धावापृथिव्योरित्येष राजन्वेदेषु पश्यते ।
तयोः शकलयोर्मध्यमाकाशमकरोत्प्रभुः ॥ ५
एतस्यापि च संख्यानं वेदवेदाङ्गपारगैः ।
दश कल्पसहस्राणि पादोनान्यहरुच्यते ।
रात्रिमेतावतीं चास्य प्राहुरध्यात्मचिन्तकाः ॥ ६
सृजत्यहंकारमृषिर्भूतं दिव्यात्मकं तथा ।
चतुरश्रपारान्पुत्रान्देहात्पूर्वं महानृषिः ।

ते वै पितृभ्यः पितरः श्रूयन्ते राजसत्तम ॥ ७
देवाः पितृणां च सुता देवैर्लोकाः समावृताः ।
चराचरा नरश्रेष्ठ इत्येवमनुशुश्रुम् ॥ ८
परमेष्ठी त्वहंकारोऽसृजद्भूतानि पञ्चधा ।
पृथिवी चायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमम् ॥ ९
एतस्यापि निशामाहुस्त्वृतीयमिह कुर्वतः ।
पञ्च कल्पसहस्राणि तावदेवाहरुच्यते ॥ १०
शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसो गन्धश्च पञ्चमः ।

मूर्ति (for 'ति') —^a) K₁ 7 D₈₁ D₃ 7 9 T₂ G₁₋₃
M₁ 6 7 शुश्रुम् (for 'म')

4 ^a) K₁ 2 [अ]र्धं, K₄ त, K₆ [अ]ने (for [अ]ण्डे) —^b) ☞ Cn महासुनि, महान् । ☞ —^c) K₆ Bo 6 1 8 (marg) 9 D₈₁ D₁ n₁ D₂ 8 8 T₁ G₁ 8 6 स; K₇ D₈ M₁ 7 [स]र्धं, D₈₁ च; G₁ [स]य, G₂ तु (for स) B₃ (orig) D₃ 7 महतीं (for सधं महीं) D₈₁ (sup lin as in text) कृत्वा, D₈ कृच्छ्रां (for कृत्स्नां) K₂ संदधेर्धमही कृत्स्ना —^d) K₆ Bo 6-9 D₈₁ a₁ D₁ D₂ D₃ 8 8 Ca ऊर्ध्वं, G₂ मध्यं (for धर्धं) ☞ Ca दिवमूर्ध्वमिति वचनादण्ड भिरवा ऊर्ध्वार्धेन पृथिवीं ससर्जति मन्वादिमत्वं (Manu. 1 9-13) सूचितम् । ☞

5 ^a) D₃ 7 एषा (for एष) G₂ धावापृथिव्यावित्ये-
तद् —^b) K₆ 7 V₁ B₆ D₈₁ सकलयोर् (for शक) K₁ 2 4 B₆ 8 (both marg as in text) D₁ मध्ये (for मध्यम्) —^d) K₁ 2 4 निवास (K₂ 'स')म्, D₈₁ आकाशम्, G₁ lacuna (for आ')

6 ^a) G₂ अस्य (for एतस्य) K₁ M₁ सख्याना;
K₇ सख्यानां, D₈ D₂ 8 T G₁ 8. 6 सख्याव, M₁ 6
'नाद् (for 'न) —^d) K₁ 2 4 अह उच्यते; D₃ G₁
अहरुच्य (G₁ 'द्य)ते (for 'रुच्यते) D₈₁ सपादान्यहरु-
च्यते. —^e) D₈₁ रात्रीम् D₈₁ D₄ एतावती (for
'वतीं) M₁ 5-7 रात्रिं च तावतीमस्य

7 ^a) T₁ G₁ 8 6 अमु (for ऋषिर्) G₂ सृजत्यहंकार
ऋषिर् ☞ Ca सृजत्यहंकारमिति, स ब्रह्माख्यो महान् अह-
कार परमेष्ठ्याख्य सृजति । ☞ —^b) K₁ G₂ भूत- (for
भूत) K₁ 2 V₁ पचात्मक, D₈₁ दिव्यात्मकस् (for
'त्मक) D₃ 7 दिव्य भूतात्मक तथा —^c) K₁ चतु-
राक्ष, K₇ D₄ 9 सप्त चै (D₄ वै)व. G₂ पूजाद् (sic)
(for पुत्राद्) ☞ Ca. चतुर, चतु संख्याकान्, सर्वकिं-
यासु वक्षान् । ☞ —^d) D₃ देहान्; T₁ G₁ 6 देवान्;

G₈ देवात् (for देहात्) K₁ 2 4 B₆ सर्व; M₁ 5-7
सर्वान् (for पूर्व) ☞ Cn देहाद्भौतिकदेहोत्पत्ते पूर्व चतुरो
भौतिकान्, व्यष्टिमनोबुद्ध्याहंकारचित्ताख्यान् पुत्रान्महात्परिसृ-
जत् । ☞ — After 7^{ed}, K₇ ins

765* महर्षय सप्त पूर्वं चत्वारो मनवस्तथा ।

[= 6. 32 6^{ab}]

—^a) K₂ तथैव (for ते वै) B₆ 6 (both marg) 8
D₁ n₁ D₈ D₂ 8 8 पितृणां (for पितृभ्यः) K₄ तथैव
वृमि पितर (sic) —^c) K₇ D₁ G₁₋₃ 6 श्रूयते B₇
सत्तम (for 'म).

8 ^a) K₆ 7 पितृणां D₃ 7 पितृणां च सुता देवैर्
☞ Cn देवा हृन्दिद्याणि, अन्तःकरणचतुष्टयसहिता, पितृणां
महाभूतानां सुता । ☞ —^b) M₁ देवाल् (for देवैर्)
T G₁ 8. 6 समाहिता (for 'वृता) D₃ 7 लोका यैश्च समा-
वृता ☞ Cn देवैर्भूतैः, लोकाश्चतुर्दशभुवनानि । ☞
—^c) D₈₁ G₂ M₁ 7 चराचर (for 'चरा) K₁ नरश्रेष्ठा;
D₆ 7 तत श्रेष्ठा. —^d) D₈₁ D₃ 9 T₂ G₁₋₃ M₁ 6 7
शुश्रुम् (for 'म)

9 V₁ reads 9^a-10^b on marg —^b) K₆ Bo 6-9
D₈₁ a₁ D₁ n₁ D₂ D₃ 8 8 G₂ सृजन् (for सृजद्)
—^c) K₁ 2 पृथिवी. K₁ वायुम् —^d) K₆ D₈₁
पचम

10 G₈ om (hapl) 10^a-11^b V₁ reads 10^{ab} on
marg —^a) D₃ 7 प्राहुस् (for आहुस्) —^b) K₁
2 4 7 D₃ 6 7 9 T G₁ 6 अय (for इह). —^d) K₁ 2 4
अह उच्यते

11 G₈ om. 11^{ab} (of v 1 10) —^a) K₆ B₆-9
D₈₁ D₈ T₂ G₁ 2 6 M₁ 5-7 शब्दस्पर्शश्च, K₇ D₈₁ D₃
शब्दः स्पर्श (for 'शंश्च). —^b) K₆ V₁ Bo 6-9 D₈₁
a₁ D₁ n₁ D₂ D₃ 8 8 G₂ तथैव च (for च पञ्चमः).

एते विशेषा राजेन्द्र महाभूतेषु पञ्चसु ।
 यैराचिष्टानि भूतानि अहन्यहनि पार्थिव ॥ ११
 अन्योन्यं स्पृहयन्त्येते अन्योन्यस्य हिते रताः ।
 अन्योन्यमभिमन्यन्ते अन्योन्यस्पर्धिनस्तथा ॥ १२
 ते वृच्यमाना अन्योन्यं गुणैर्हारिभिरव्ययाः ।
 इहैव परिवर्तन्ते तिर्यग्वोनिप्रवेशिनः ॥ १३
 त्रीणि कल्पसहस्राणि एतेपामहरुच्यते ।
 रात्रिरेतावती चैव मनसश्च नराधिप ॥ १४
 मनश्चरति राजेन्द्र चरितं सर्वमिन्द्रियैः ।

न चेन्द्रियाणि पश्यन्ति मन एवात्र पश्यति ॥ १५
 चक्षुः पश्यति रूपाणि मनसा तु न चक्षुषा ।
 मनसि व्याकुले चक्षुः पश्यन्नपि न पश्यति ।
 तथेन्द्रियाणि सर्वाणि पश्यन्तीत्यभिचक्षते ॥ १६
 मनस्युपरते राजन्निन्द्रियोपरमो भवेत् ।
 न चेन्द्रियव्युपरमे मनस्युपरमो भवेत् ।
 एवं मनःप्रधानानि इन्द्रियाणि विभावयेत् ॥ १७
 इन्द्रियाणां हि सर्वेषामीश्वरं मन उच्यते ।
 एतद्विशन्ति भूतानि सर्वाणीह महायज्ञाः ॥ १८

C 12. 11569
 B 12. 312(17-21)
 K 12. 316 21

इति श्रीमद्भागवते शान्तिपर्वणि नवमवत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २९९ ॥

— Da₃ n₄ om. 11^{er} —^a) K₁ वाच्युष्टाणि (for वाचि
 ष्टानि) —^r) D₃₁ प्रथमि (for the first अहनि)

12 ^b) K₁ ४ अन्योन्यत्व (for अन्यो^a) K₁ हितं
 रता, T₃ G₁ [अ]हिते रता —^a) D_{n1} n₄ D₂ २ ३
 ष्टि (for अस्मि) K₁ २ ४ जानते, K₆ B₅ D₃ २ ३
 वर्धते; B₀ १ ३ (orig) २ D_{n1} n₄ D₅ D₃ २ ३ वर्धते;
 B₅ (marg) G₂ पश्यते (for मन्यन्ते) —^d) K₁ २
 अन्योन्य; D₅ lacuna, M₁ -1 तेन्योन्य- (for अन्योन्य)
 K₆ स्पर्धिनसु (for 'नसु) K₇ D₁ २ १ २ T G₁ २ ६
 M₂ मदा, M₆ १ lacuna (for तथा)

13 ^a) K₇ D₅ २ वर्धमाना; T G₂ ६ M₁ २-१ यद्य^a;
 G₂ युच्य^a (for वच्य^a) K₆ ६ V₁ B₀ ६-२ D₃ २ ३
 D_{n1} n₄ D₅ D₂ २ ३ अन्योन्य (for अ^a) —^b) K₆ ६
 D_{n1} n₄ D₂ २ ३ अच्यय^a; D₅ इन्द्रियं (for अच्यया)
 ॐ C_n हारिमि, हरणनीलै रपादिभि ॥ ॐ —^c) K₇
 D₅ तच्यते, D₅ वर्धते; D₅ यांसेते (for वर्तन्ते)
 —^d) D₇ T G₁ २ ६ प्रदर्शिन (for प्रवेशिन)

14 ^b) K₇ D₅ ० गुणानाम् (for एतेषाम्) K₁ २ ४
 G₁ अह उच्यते ॐ C_n एतेषां, विशेषोपामकानाम् ॥ ॐ
 —^a) K₆ रात्रीर् D₅ वा (for च) —^d) B₀ मान
 सश्च; G₁ मनश्च स

15 ^a) G₂ M₇ चेतसि (for चरति) —^b) K₁
 चरितां; K₆ D₅ D₂ चारित, D_{n1} n₄ D₃₁ D₅ ३
 चारित; D₅ चरितं, M₆ चरितु (for चरित) —^c) K₆ १
 B₀ ६-२ D₃ २ ३ D_{n1} n₄ D₅ D₂-२ २ G₂ editions
 repeat 15^{ed} after 16 —^e) K₇ (first time) D₅
 (second time) वा (for च). K₂ पश्यति —^d)

V₁ B₀ ६-३ D_{n1} n₄ (last six first time) D₃₁ (both
 times) ३ ३ D₂ २ (all first time) ३ (both times) १ ३
 अतु (for अत्र)

16 M₁ २-१ om 16, V₁ reads the same on
 marg —^a) V₁ कार्याणि (for रूपाणि) —^r) K₇
 reads 16^{ed} on marg —^b) K₁ २ ४ transp तु and
 न K₇ D₅ २ २ मनसा युज्यते च (K₇ त, D₅ स)दा
 —^c) D₃₁ मनसे (for 'सि) D₃ २ व्याकुलैश्च —^d)
 K₁ २ पश्येदेव; D₇ पश्येद्यापि —^e) D₇ T G₁ २ ६
 अय (for तथा) —^f) K₇ B₇ चक्षते, D₃ २ वक्षते
 (for चक्षते) — After 16, K₆ १ B₀ ६-२ D₃ २ ३
 D_{n1} n₄ D₅ D₂-२ २ G₂ editions repeat 15^{ed}

17 D₃ २ om 17 K₂ om (hapl) 17^{ed} K₇
 D₄ om (hapl) 17^{ed}, D₅ reads the same on
 marg —^a) M₆ १ तु (for च) K₁ ४ ६ B₀ ६-२
 D₃ २ D_{n1} n₄ D₅ D₂ २ ३ ३ तर्दिद्वियेषु (B₅ ३ D₃ २
 'येषु; D₃ 'येषु-; D₅ यस्यो)परम (K₁ D₅ 'मे, K₄ D₂ ३
 'मो); V₁ तर्धेद्वियेषु परम; D₇ न चेंद्रियस्योपरमे; G₂
 M₁ ३ नखि (G₂ 'र्नी)द्वियेषुपरमे — D₅ om. 17^{ed}
 —^d) K₆ B₀ ६ २ D₃ २ D_{n1} n₄ D₅ D₂ २ ३ G₂ M₆
 [उ]परम; M₁ ६ १ 'रत (for 'रमो) D₅ मनो व्युप
 रम भवेत् —^e) D₅ प्रभावाणि (for प्रधानानि) —^f)
 K₁ २ ४ चेंद्रियाणि (for इन्द्रि^a) K₆ B₀ ६ १ २ D₃ २
 D_{n1} n₄ D₅ D₂ २ १ ३ प्रभा (D_{n4} 'घा)वयेत्; M₆
 विहा^a (for विभा^a)

18 ^a) K₆ V₁ B₀ ६-२ D₃ २ ३ च; D_{n1} n₄ D₅
 D₂ २ ३ तु (for हि) —^b) D₃ २ इश्वरे —^c) K₆
 D_{n1} विशति, D₇ वहे हि; T G₁ २ ६ वदो हि (for

याज्ञवल्क्य उवाच ।

तत्त्वानां सर्गसंख्या च कालसंख्या तथैव च ।
मया प्रोक्तानुपूर्व्येण संहारमपि मे शृणु ॥ १
यथा संहरते जन्तून्सर्जं च पुनः पुनः ।
अनादिनिधनो ब्रह्मा नित्यश्चाक्षर एव च ॥ २
अहःक्षयमथो बुद्ध्या निशि स्वप्नमनास्तथा ।

चोदयामास भगवानव्यक्तोऽहंकृतं नरम् ॥ ३
ततः शतसहस्रांशुरव्यक्तेनामिचोदितः ।
कृत्वा द्वादशधात्मानमादित्यो ज्वलदग्निवत् ॥ ४
चतुर्विधं प्रजाजालं निर्देहत्याशु तेजसा ।
जराय्वण्डस्वेदजातमुद्भिज्जं च नराधिप ॥ ५
एतदुन्मेषमात्रेण चिनष्टं स्याणुजङ्गमम् ।

विशन्ति) —^a) D₁ ह, D₂ [ह]ति; D₃ [ह]र (for [ह]ह) K₂ B₂ (orig) १० D₂ ० M₁ १-१ editions महायशः, B₂ (marg) महाशय (for 'यशः')

Colophon Śi D₂ missing K₂ १ B₁-१ D₁ १३ D₂ १३ D₁ G₁ १ M₂-१ absent — Sub-parvan K₁ १० V₁ B₀ ० १० D₁ १३ D₂ १३ D₃ १३ १ ३ T G₁-१ ० M₁ १-१ मोक्षधर्म — Adhy name K₁ ३ ६ B₀ १० D₁ D₂ D₃ १ १ १ याज्ञवल्क्यजनकसवादे; K₁ D₁ ० याज्ञवल्क्यजनकसवादे कालसंख्या, V₁ D₁ याज्ञवल्क्यसवादे; B₀ १ D₁ १३ D₂ १३ जनकयाज्ञवल्क्यसवादे, T₁ महाभूततत्त्वकालनिवेदन, G₀ याज्ञवल्क्यजनकसवादे महाभूततत्त्वकालनिवेदन; M₁ ० याज्ञवल्क्यजनकसवादे कालसंख्या कथन — Śloka no D₁ D₂ ११, D₁ २०

300

☞ This adhy is missing in Śi D₂ (cf v 1 12. 274 13, 283 15)

1 M₁ १-१ याज्ञवल्क्य (for याज्ञवल्क्य) —^a) D₁ सत्त्वानां (for सत्त्वानां) D₂ सर्व- (for सर्गं) K₁ ३ ६ D₁ ० -सज्ञा च, K₂ D₁ संख्याय (for संख्या च) —^b) D₁ ० कालसज्ञा (for 'संख्या) —^c) D₁ ० मम (for मया) K₁ ३ ६ D₁ T G₁ १ ० रूपेण, K₂ D₁ D₂ D₃ M₀ पूर्वेण (for पूर्वेण)

2 ^a) K₁ राजन्, D₁ यतुन् (for जन्तून्) —^b) B₂ (marg) तु (for च) —^c) D₁ ० ब्रह्मा, D₂ ० ब्रह्मा (for ब्रह्मा) —^d) M₁ ० नित्य (for नित्यश्) B₂ [अ]क्षय (for [अ]क्षर) G₂ ० नित्य ईश्वर एव च

3 ^a) K₁ ३ अहः; K₂ १ D₁ T₂ अहः; G₁ अह (for अह-) D₂ ० अथो (for अथो) K₁ ३ ० बुद्ध्या

(for युद्धा) —^b) K₁ सुममनास्, K₁ D₁ ० T₁ G₁ १ ० M₁ १-१ स्वप्नु (for स्वप्न) K₂ ० मनस् (for मनास्) V₁ तदा, M₁ १-१ यदा (for तथा) —^d) D₁ ० अत्यक्षा, M₁ १ ० अत्यक्ते; G₂ (gloss महत्तत्त्व रूप) अव्यक्तो (as in text). K₁ ३ ६ कृत पर; K₁ D₂ G₁ कृत नर (D₂ 'र'), V₁ B₂ (marg as in text) -कृत मन, T₁ G₂ ० कृतो नर (for कृत परम्). K₁ अत्यक्तेऽहंकृतं (K₂ 'के ह कृत) पर, D₁ ० अत्यक्तेऽहंकृततर, D₂ ० व्यक्तो जननऽहंकृत ☞ C₂ अहंकृतं नर, अहंस्वरूपं परमेष्ठिस्वमादित्यस्य व्यञ्जयति ॥ C₂ अहंकृतं नर, अहंकाराभिमानिन महायुद्धम् ॥ C₃ अहंकृतं अहंकारात्मकं नरं पुमान् रद्भमित्यर्थं ॥ C₃ अत्यक्तोऽहंकृतं नरमिति अविद्योपाधिरीश्वरोऽन्तर्वाग्निमहंकारप्रधानं नरम् । ☞

4 ^a) V₁ (sup in as in text) स च (for शत) —^b) G₁ अत्यक्तान् (for अत्यक्तेन). D₁ ० अग्नि (for अग्नि) K₁ D₂ -चोदिता, D₂ ० चोदिता (for चोदित.) —^c) G₂ ० द्वादशमात्मानम् —^d) K₂ आदित्योज्वलम् K₀ अग्निवत्, M₁ अग्निवत् (for अग्निवत्) D₁ T G₁ १ ० आदित्यो ज्वल (G₁ लि)तेमिवत्

5 ^a) D₁ ० D₂ ० चतुर्विध- (for 'ध) K₁ ३ ६ V₁ B₀ ० १० D₁ १३ D₂ १३ D₃ १३ १ १ १ महीपाल (B₀ 'लो); K₁ महीजाल; T G₁ ३ ६ प्रजाजाल (for 'जाल). —^b) D₁ ० निर्देहति (for निर्देह) K₁ ३ आत्म-; B₂ ० एव, D₂ १३ अग्नि (for आग्नु) B₀ ० चेतसा (for तेजसा) —^d) K₁ ३ जरायुद्ध (slo), K₁ ३ जरायुज (for जराय्वण्ड) V₁ B₀ ० १० D₁ १३ D₂ १३ १ १ १ जरायुजांडजस्वेदजोद्भिज्ज (B₀ ० D₂ 'द) च (D₁ वा) नराधिप, D₁ १३ जरायुजांडजस्वेदजातमुद्भिज्ज च नराधिप, M₁ १-१ जरायुजांडजस्वेदजातमुद्भिज्जमेव च

6 ^a) K₁ ३ ६ एवम् (for एतद्). ☞ C₂ उन्मेष मात्रेण, युगपदुदयमात्रेण । ☞ —^b) D₁ T₁ G₁ १ ० नहं

कूर्मपृष्ठसमा भूमिर्भवत्यथ समन्ततः ॥ ६
जगद्गृह्णामित्वलः केवलं जगतीं ततः ।
अम्मसा बलिना क्षिप्रमापूर्यत समन्ततः ॥ ७
ततः कालाग्निमासाद्य तदम्भो याति संक्षयम् ।
विनष्टेऽम्भसि राजेन्द्र जाज्वलीत्यनलो महान् ॥ ८
तमप्रमेयोऽतिवलं ज्वलमानं विभावसुम् ।
ऊष्माणं सर्वभूतानां सप्तार्चिपमथाञ्जसा ॥ ९

भक्षयामास बलवान्वायुरष्टात्मको बली ।
विचरन्नमितप्राणस्तिर्यग्ूर्ध्वमधस्तथा ॥ १०
तमप्रतिवलं भीममाकाशं ग्रसतेऽऽत्मना ।
आकाशमप्यतिनदन्मनो ग्रसति चारिकम् ॥ ११
मनो ग्रसति सर्वात्मा सोऽहंकारः प्रजापतिः ।
अहंकारं सहानात्मा भूतभव्यमविष्यवित् ॥ १२
तमप्यनुपमात्मानं विश्वं शंभुः प्रजापतिः ।

C 12. 11602
B 12. 3121, 13
K. 12. 317 19

स्वावरजगम — °) G₂ भूमि (for भूमिर्). — °) V₁ पृष्ठ; D_{as} M₆ अर्थ (for अर्थ) G₂ (also as in text) न सशय (for समन्तत). K₁ 2 4 भवत्यविषमा चत

7 K₁ 2 4 om. (hapl) 7 V₁ reads 7^{as} on marg — °) K₆ D₁ 9 दग्धा (for दग्धा) G₂ -वलं (for -वल) — °) K₆ V₁ B₀ 6-9 D_{as} 21 D_{n1} 24 D₂ 2 8 T₁ G₆ केवलां; D₅ केवलो (for केवलं) K₇ D₄ जगती (for जगती) — D_{n1} om (hapl) 7^{as} — °) M₁ अंमसा; M₆ हंसत्वा (sic) (for अम्मसा) M₁ 6 7 बहुना (for बलिना). G₁ (also as in text) [आ]क्षिप्य (for क्षिप्रम्) — °) D₁ T G₂ 6 आपूर्य च; M₁-7 आपूर्यती (for आपूर्यत) K₆ B₀ 6 8 (marg as in text) 9 D_{n1} 24 D₂ 2 8 8 आपूर्य (D_{n1} 'ये') ति सर्वदा (K₆ B₀ D₄ 5 9 'द')

8 °) D_{n1} कालाग्निमासाद्य तत (by transp). — °) K₆ B₂ D_{as} तदग्नी, D_{as} प्रदग्नी, D₄ तदंमा (for (for तदग्नी) — °) D_{n1} विनष्टामसि — °) K₁ 2 जाज्वलेद्, K₄ 6 B₀ 6-9 D_{as} 21 D_{n1} 24 D₂ 2 8 T G₁ 2 M₆ जाज्वलति, D₂ प्रज्वलति (for जाज्वलीति) K₂ अमलो, G₁ आनते (for अनलो) D₅ महानल, D₁ महाबल (for [अ]नलो महान्)

9 °) K₁ 2 4 [s]तिवलो (for 'वल) D₅ 7 T G₁ 8 6 M₁ 6-7 तमप्रमेयातिवलं — °) M₆ चलमान (for ज्वलमान). D₁ (marg as in text) महावलं (for विभावसुम्) — °) D₁ औष्माणं (for ऊष्माण) — °) D_{n1} समासविम (corrupt), D_{n1} प्राप्तार्चिपम् (sic) (for सप्तार्चिपम्). K₇ D₄ 9 [अ]मसा; G₁ [अ]जसा (for [अ]जसा)

10 °) K₁ 2 6 D_{n1} 24 D₂ 2 8 भगवान् (for बलवान्) — °) D_{as} ययुर् (for वायुर्) K₆ D₅ 9 रु- (K₆ रु)क्षारमको, T₂ चेष्टा (for अष्टा) ❧ C₆

वायोरष्टात्मकत्वं, तिर्यक्पात-पवित्रत्व-मेहन-नोदन-बल-वीर्यो-च्छ्रायता-बौध्गुणतया प्राग्दर्शितम् ॥ Cp अष्टात्मक, अष्टयु दिक्षु आत्मा शरीरं यस्य । यद्वा, तिर्यक्पात-पवित्रत्वं नोदनं बलमेव च । वीर्यमुच्छ्रायता स्वैर्यं वेगश्चाष्टगुणो मरुत् ॥ ❧ — °) K₁ 2 4 असूत, K₇ अमित; D₁ T G₁ 8 6 अनुल- (for अमित-) K₆ B₀ 8 (marg) 9 D_{as} 21 प्रज (K₆ 'जस') (for -प्राणस्). M₁ 6-7 विचरत्यमित-प्राणस् — °) T₁ G₁ 2 6 तदा (for तथा)

11 °) T G₁ 8 6 M₁ 6-7 तमप्यति (for 'प्रति). — °) G₂ आकाशो (for आकाशं). K₁ 2 4 V₁ स्वयं; K₇ D₅ 9 [s]निलं; B₀ (marg as in text) [ss]रम-वान्; D₅ तथा, D₁ T G₁ 8 6 पुन, M₁ 6-7 [ss]रमनि (for ssग्मना) G₂ आकाशं समवेजसा — °) K₁ अनु-नदं; K₄ B₀ 7 8 D_{n1} 24 D₂ 2 8 8 अमिनदन्; V₁ B₀ 8 D_{as} 21 D₅ अनि; D₁ G₁ 2 अतिमहन्; T₁ G₆ अतिवलं (for अतिनदन्) K₂ आकाशमप्यनुनादन्; G₂ आकाश प्रतिनदं — °) K₂ चाणिकं; K₄ 6 7 B₀-8 D_{n1} D₂ D₂ 2 8 8 चाधिकं; V₁ चारिक, D_{n1} D₄ चाधिकं, D₅ 7 चाधिक, Cp (gloss चरणशीलं) चारि-कम् (as in text)

12 °) K₆ 7 B₀ 8 (marg as in text), 9 D_{n1} 24 D₂ D₂ 8 8 सूत्रात्मा (for सर्वात्मा). — °) D₁ सोहं-कारं (for 'कार) D₅ 7 प्रजापति (for 'पति) — D_{as} 21 om. 12^{ed}, G₁ 8 om. (hapl.) 12^{ed}-13^{ed} — °) K₁ 2 4 6 V₁ B₀ 6-8 D_{n1} 24 D₂ D₂ 8 7 8 अहकारो (for 'कार) — °) K₁ B₀ अविष्यवत्; V₁ -भवस्तथा (for अविष्यवित्)

13 G₁ 8 om 13^{ed} (of v l. 12) — °) K₁ तम-प्यनु परात्मानं; B₀ 8 तमप्यमयमात्मानं; T₁ G₆ तमप्यनु महात्मान — °) K₁ 2 7 D_{as} D₅ 9 T₁ G₆ विश्व; B₀-9 D₅ 7 G₂ M₁ 6-7 विश्व (for विश्व). D_{as} प्रजापते (for 'पति) ❧ C₇ "सहस्रशीर्षं देव विश्वार्क्षं

C 12. 11602
D 12 313. 13
K 12 317 13

अणिमा लघिमा प्राप्तिरीशानो ज्योतिरव्ययः ॥ १३
सर्वतःपाणिपादान्तः सर्वतोक्षिशिरोमुखः ।
सर्वतःश्रुतिमाल्लोके सर्वमाद्युत्य तिष्ठति ॥ १४
हृदयं सर्वभूतानां पर्वणोऽद्भुष्टमात्रकः ।
अनुग्रसत्यनन्तं हि महात्मा विश्वमीश्वरः ॥ १५

ततः समभवत्सर्वमक्षयाव्ययमव्रणम् ।
भूतभव्यमनुप्याणां स्रष्टारमनघं तथा ॥ १६
एषोऽप्ययस्ते राजेन्द्र यथावत्परिभाषितः ।
अध्यात्ममधिभूतं च अधिदैवं च श्रूयताम् ॥ १७

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि त्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०० ॥

३०१

याज्ञवल्क्य उवाच ।
पादावध्यात्ममित्याहुर्ब्राह्मणास्तत्त्वदर्शिनः ।

गन्तव्यमधिभूतं च विष्णुस्तत्राधिदैवतम् ॥ १
पायुरध्यात्ममित्याहुर्नृथातन्त्रार्थदर्शिनः ।

विश्वशुभवम्" इति श्रुते विश्वशुभुर्नारायण । ॐ — °)
K1 २ महिमा (for लघिमा) — °) T1 G0 [ई]शान
(for [ई]शानो).

14 = (var) 6 35 13 (var.) 12 231 29, 291.
16, B 12. 285[4] 75^{ad}-76^{ab} B 13. 14.
418^{ad}-419^{ab} — °) D1 T G1-3 ० -पादं तत् (for
पादान्त) — K1 om. (hapl) 14^b — °) D1 T G1-3 ०
मुख (for मुख). — °) B0 Das as D1 T G1-3 ०
श्रुतिमल्ल (for श्रुतिमाल्ल) M1 ० १ सर्वतःश्रुतिमल्लोके;
M2 'तःश्रुतिमल्लोके'

15 °) K1 D1 M1 १-१ हृदय; D1 ० T G1 २ ०
हृदये (for हृदय) — °) B3 (marg) पर्वणोऽद्भुष्ट; D1
T1 G1 ३ ० भावितो', T2 भावतो', M1 पर्वणोऽद्भुष्ट; M2 ०
पर्वणो', M1 पर्वणो' (for पर्वणोऽद्भुष्ट). K1 B0 Dn1
D0 -मात्रकं; G2 मात्रिक (for -मात्रक) — °) K1
V1 B0 १-२ Dn1 n1 Ds D2 ३ ३ अय; K0 Das as D1
T G0 ० अणुर; B0 (orig) D1 ० G1 ३ M1 १-१ अणु;
B0 (marg) अणुं (for अणु) K1 ० V1 B0 ०-२ Das
as Dn1 n1 Ds D2 ३ ३ अनतो, M0 अनता (for
अनन्त) K1 अनुग्रामभ्यनत हि; D0 अनुग्रसत्यनत हि
(sio) — °) G2 महानात्मा (hypermetro) (for
महात्मा) Dn1 विशुर (for विश्वम्) D0 G2 ० [ई]श्वर
(for [ई]श्वर)

16 °) T G1 ३ ० यत् (for तत्). M1 १-१ सर्वम्
(for सर्वम्) — °) K1 4 अक्षयोव्ययम्; K2 अक्षयौ'
(for अक्षया'). V1 transp अव्ययम् and अव्रणम्
K1 अव्रज; K1 D0 अव्यय (for अव्रणम्). M1 १ १
अक्षयप्रमदघं (sio) — °) M1 -अव्ये (for -अव्य)
— °) K0 १ स्रष्टारम् (for स्रष्टारम्) B0 D0 अनघम्

(for अनघं) K1 २ नृप, K1 सदा (for तथा).

17 °) G1 येषो (for एषो). K1 V1 B0 ० (marg
as in text) २ ० Das Dn1 D2 १ T G1 २ ० M1 [S]व्य
यस् (for स्व्ययस्). — °) K0 V1 B0 ०-२ Das as
Dn1 n1 Ds D2 ३ ३ समुदाहृत; K1 D1 ० ३ परिकी
र्तित (for 'भाषित'). — °) T2 transp अधिभूतं
and अधिदैव G2 बुध्यात्ममतिभूतं च K1 २ [अ]-
प्यधिदैव; V1 T1 G0 अधिदैव (for 'दैव') K1 २ 4 १
D1 ० मे शृणु, B1 तिष्ठतां (for श्रूयताम्) D1
अधिभूतं च मे शृणु; D1 G1 ३ श्रूयतामधिदैवतं

Colophon Ś1 D0 missing K1 ३ B1-3 Das as Dn1
n1 D1 G1 ३ M2-4 absent Ds reads the colophon
in marg — Sub-parvan K1 4 ० १ V1 B1 १ ३
Dn1 n1 Ds D2 १-१-२ T G1 ३ ० M1 १-१ मोक्षधर्म
— Adhy name K1 २ 4 V1 B0 १-२ Das as Dn1 Ds
D2 ३ ३ G2 याज्ञवल्क्यजनकसंवादे, K1 D1 ० संहार
वर्णन, D0 याज्ञवल्क्यसंवादे संहारवर्णन; T1 तत्रसंहार
कथनं, G0 याज्ञवल्क्यजनकसंवादे तत्रसंहारकथन; M1 ०
संहारकथनं — Adhy no (figures, words or both):
K0 37, B0 Ds 136, Dn1 137, T1 G1 ० 135,
T2 148, G2 150, M1 ० १ 134 — Śloka no
Dn1 n1 Ds 17

301

☞ This adhy is missing in Ś1 D0 (of v. 1.
12 274 13, 283 15).

1 K1 D0 याज्ञवल्क्य; G2 जाजवल्क्य; M1 १-१ यज्ञ
वल्क्य (for याज्ञवल्क्य). — °) K1 २ अध्यात्म (for

विसर्गमधिभूतं च मित्रस्तत्राधिदैवतम् ॥ २
उपस्योऽध्यात्ममित्याहुर्ग्रथायोगनिदर्शनम् ।
अधिभूतं तथानन्दो दैवतं च प्रजापतिः ॥ ३
हस्ताध्यात्ममित्याहुर्ग्रथासांख्यनिदर्शनम् ।
कर्तव्यमधिभूतं तु इन्द्रस्तत्राधिदैवतम् ॥ ४
वागध्यात्ममिति प्राहुर्ग्रथाश्रुतिनिदर्शनम् ।

वक्तव्यमधिभूतं तु वह्निस्तत्राधिदैवतम् ॥ ५
चक्षुरध्यात्ममित्याहुर्ग्रथाश्रुतिनिदर्शनम् ।
रूपमत्राधिभूतं तु सूर्यस्तत्राधिदैवतम् ॥ ६
श्रोत्रमध्यात्ममित्याहुर्ग्रथाश्रुतिनिदर्शनम् ।
शब्दस्तत्राधिभूतं तु दिशस्तत्राधिदैवतम् ॥ ७
जिह्वामध्यात्ममित्याहुर्ग्रथाश्रुतिनिदर्शनम् ।

C 12. 1181A
B 12. 314(3) B
K 2 318 B

*रत्नम्). — ^b) K1 ग्रहणस्य; G1 ग्राहणस्य G1 -दर्शनां;
M1 १-१ दर्शना (for दर्शिन) — K2 १ om (hapl.)
1^a-3^b — ^c) T2 G1 अभिमूत (for अचि) Dr T
G1-१ ० M1 १-१ तु (for च) — D2 om (hapl.)
1^a-2^a

2 K2 १ om. 2, D2 om. 2^a (for both, cf. v. l.
1). — ^a) K1 अयमध्यात्म इत्याहुर् — ^b) Dr T1
G1.१.० तत्त्वात्म (for तत्त्वार्थ) D4^a दर्शिनि, M1
१-१ दर्शना (for -दर्शिन). — K1 om (hapl.) 2^a-3^b.
— ^c) Bo ० १ D2 १ १ Dr T G1-१ ० M1 १-१ तु (for
च) — ^d) G2 सूर्यस्य (for मित्रस्य) D2 १ तत्राधि;
D2 १ तत्रापि, T1 G1.१ ० चात्राधि- (for तत्राधि).

3 K1 १ १ om 3^a (cf. v l 2, 1). Dr om.
(hapl.) 3^a-4^b. — ^b) T2 G1 ययात्त्व (for 'योग')
K2 Bo ० १ १ D2 १ १ T1 G1-१ ० निदर्शि (Bo T1 G2 ०
'र्श')न; B2 D2 १ १ D2 D2 १ १ प्र (B2 [marg]
-नि)दर्शिन (D2 'त') (for निदर्शनम्) V1 ग्राहण
स्त्वदर्शिन — ^c) K1 १ १ १ D1 १ T G1 १ ० अय,
B2 यया (for तथा). — ^d) K1 १ १ १ D1 १ तु (for
च)

4 Dr om 4^a (of v l 3) — ^a) K1 हस्ता
वुध्यात्मम् (sic) — ^b) D2 १ १ ययाश्रुति; D2 G1 १ ०
'सख्य' (for 'सांख्य'). K2 Bo ० १ १ (marg) १ D2
D2 १ १ T1 G2 ० निदर्शिन (B2 'न'); D2 १ १ -नि-
र्शन (G2 'ना'); D2 १ १ १ १ यया सख्यानदर्शिन.
— Dr reads 4^a after 8^a — ^c) G2 आदानम् (for
कर्तव्यम्) B2 T2 च, D2 १ तु (for तु) K2 कर्म
तत्राधिभूतं च — ^d) K1 १ १ चन्द्रस्य; K2 हृदिस्य (sic);
D2 १ वह्निस्य; G2 विष्णुस्य (for इन्द्रस्य) T1 G2 चात्रा
धि (for त'). D2 १ इन्द्रहस्ताधिदैवत

5 K1 D2 १ om (hapl.) 5 K1 G1 om. (hapl.)
5-6 — ^a) K1 १ वागध्यात्ममित्याहुर् — K1 om
(hapl.) 5^a-6^a — ^b) B2 १ (marg) १ D2 १ १ यया
योग; D2 १ 'शास्त्र' (for 'श्रुति') K2 Bo ० १ १ D2
१ १ D2 १ १ १ निदर्शि (D2 'र्श')न; Dr

T G2 निदर्शि (T2 'र्श')नात् (for निदर्शनम्) G2 योग-
तत्त्वार्थवेदिन — ^c) Bo (marg as in text) अय्यकम्
(for वक्तव्यम्) K2 १ Bo ०-१ D2 १ १ १ च (for
तु) G2 वचन त्वधिभूतं तु. — ^d) V1 B2 (marg as
in text) T G2 १ १ M1 १-१ अग्निस्; Bo आपस्; B2 १
D2 १ १ बुद्धिस, D2 १ इन्द्रस्य (for वह्निस्य). Dr T1
G2 १ चात्र (for तत्र) — Alter 5, G2 reads 10

6 K1 G1 om 6, K1 om 6^a (cf. v l 5) Dr
om. (hapl.) 6-7 — ^a) D2 १ चक्षुर (for चक्षुर).
— K2 om (hapl.) 6^a-8^a. D2 om (hapl.) 6^b-13^a.
— ^b) B2 यदा श्रुति, T G2 १ १ ययायोग-, M1 १-१
'शास्त्र' (for 'श्रुति-). K2 Bo १ D2 १ १ १ D2
D2 १ १ T1 G2 १ निदर्शिन, Bo १ D2 १ १ निदर्शनः, G2
'शिन' (for 'र्शनम्). — ^c) G2 अध्यात्म- (for अत्राधि)
T1 G2 च (for तु). — ^d) V1 Bo. १ (marg as in
text) १ १ D2 १ १ १ D2 १ १ १ T G2 १ चापि (for
तत्र).

7 K2 D2 १ om. 7 (of v l 6) M1 om. (hapl.)
7-9 — ^a) K2 जिह्वा चाध्यात्मम्; D2 जिह्वामध्यात्मम्
(for श्रोत्रम्) — K2 om. (hapl.) 7^b-8^a. — ^b)
D2 १ T1 G1.१ ० M1-१ ययाशास्त्र (for 'श्रुति-). K2
Bo ० १ १ D2 १ १ १ D2 १ १ १ निदर्शि (D2
१ १ 'र्श')न (for 'र्शनम्) G2 योगिनस्त्वदर्शिन. — For
7^a, K2 subst

766* कर्णावधारमकं ज्ञेयं प्राहुः सांख्यनिदर्शना ।
— V1 reads 7^a-8^b on marg — ^a) K1 शब्द एव;
K2 Bo ० १ १ D2 १ १ T G1-१ ० M1 शब्दमत्र (for
शब्दस्तत्र) — ^d) K2 V1 Bo ०-१ D2 १ १ १ D2
D2 १ १ T G1 १ १ चात्र (for तत्र)

8 D2 M1 om. 8 (of v l 6, 7). K2 १ om 8^a
(cf. v l 6, 7) V1 reads 8^a on marg — ^a) K1
जिह्वा चाध्यात्मम्; K2 D2 १ जिह्वेत्य (for जिह्वाम)
— ^b) K2 V1 Bo ०-१ D2 १ १ D2 १ १ १ ययाश्रुति;
K2 शास्त्र (for 'तत्त्व-') K2 Bo ० १ १ D2
D2 १ १ D2 १ १ १ निदर्शिनः; D2 १ निदर्शनः;

CC-0.11614
B 12.314(3).9
K 12.2.8.8

रस एवाधिभूतं तु आपस्तत्राधिदैवतम् ॥ ८
प्राणमध्यात्ममित्याहुर्ग्रथाश्रुतिनिदर्शनम् ।
गन्ध एवाधिभूतं तु पृथिवी चाधिदैवतम् ॥ ९
त्वगध्यात्ममिति प्राहुस्तत्त्वबुद्धिविशारदाः ।
स्पर्श एवाधिभूतं तु पवनश्चाधिदैवतम् ॥ १०
मनोऽध्यात्ममिति प्राहुर्ग्रथाश्रुतिनिदर्शनम् ।
मन्तव्यमधिभूतं तु चन्द्रमाश्चाधिदैवतम् ॥ ११

अहंकारिकमध्यात्ममाहुस्तत्त्वनिदर्शनम् ।
अभिमानोऽधिभूतं तु भवस्तत्राधिदैवतम् ॥ १२
बुद्धिरध्यात्ममित्याहुर्ग्रथावेदनिदर्शनम् ।
बोद्धव्यमधिभूतं तु क्षेत्रज्ञोऽत्राधिदैवतम् ॥ १३
एषा ते व्यक्ततो राजन्विभूतिरनुवर्णिता ।
आदौ मध्ये तथा चान्ते यथातत्त्वेन तत्त्ववित् ॥ १४
प्रकृतिगुणान्विकुरुते स्वच्छन्देनात्मकाम्यया ।

Ds 'ज्ञानात् (for 'ज्ञानम्) — After 8^{ab}, Dr reads 4^{ad} Kr om (hapl) 8^a-9^b G1 om. (hapl) 8^a-11^b. —^d) K1 ३ ४ चापस् (for आपस्) K1 तत्रादि; K2 तत्रापि (for तत्राधि) ☞ Cv आपः, भवमिमानो वरुण. । ☞

9 Ds G1 M1 om 9 (of v 1 6, 7, 8) Kr om. 9^{ab} (of v. 1. 8) K2 om (hapl.) 9-10 —^a) M1 प्राणम् (for प्राणम्) —^b) D4 ९ यथाशास्त्र (for 'श्रुति') Ks Bs १ ० Das Dn1 n4 -निदर्शिन; D4 निदर्शन; Ds Ds ३ -निदर्शनात्; D2 निदर्शनात् (for 'ज्ञानम्). —^c) Br अभिभूतं (for अधि') V1 च (for तु) G2 प्रातव्यमधिभूतं तु —^d) Ks वा (for च) G2 अश्विनावधिदैवत

10 K2 Ds G1 om 10 (of v 1. 9, 6, 8) G2 reads 10 after 5 —^a) Ds2 अध्यात्म (for 'त्मम्) K1 ४ त्वगध्यात्ममित्याहुस्; T1 Gs त्वचमध्यात्ममित्याहुस् —^b) Kr प्राहुस्तत्त्व; Ds तथा शास्त्र- (for तत्त्वबुद्धि). Bs यथाश्रुतिनिदर्शन; G2 ऋषयस्तत्त्वदर्शिन —^c) Ks १ V1 Bo ० १ ० Das n4 Dn1 n4 Ds D2 ३ ३ M1 स्पर्शम्; M1 ३ ० स्पृश्यम् (for स्पर्श). K1 च (for तु). —^d) Kr D4 ९ G2 वायुस्तत्र (for पवनश्च).

11 Ds om 11 (of v 1 6). G1 om. 11^{ab} (of v 1 8) —^a) Ks T1 Gs मन अध्यात्ममित्याहुस्; G2 मनस्त्वध्यात्ममित्याहुस् —^b) Gs यथावेद (for 'श्रुति') Ks V1 Bo ०-० Das. n4 Dn1. n4 Ds D2 ३ ३ यथा (Ks योग)शास्त्रविशारदा, Kr D4 ९ यथाशास्त्रनिदर्शनात्, G2 योगिनस्तत्त्वार्थितका —^c) K1 ३ ० Bs च (for तु). —^d) Ks चंद्रमा (for 'मास्)

12 Ds om 12 (of v 1. 6) G2 transp 12 and 13 —^a) K1 अहंकारात्मि; K2 ४ 'कारितम्, V1 Br-० Das n4 Ds आहंकारिकम्; Dr T G1 ३ ० M1 ३-१ अहंकारिकम् (for 'कारिकम्) Kr D4 ९ अहंकारमया ध्यात्मम् —^b) Ds तत्र; M1 ३-१ तत्र (for तत्त्व).

Ks Bo ०-० Dn1 n4 Ds2 D2 ३ १ ३ T1 G2 ० -निदर्शिन; V1 G1 'ज्ञान, Ds1 'ज्ञान (for 'ज्ञानम्) — Ks om. (hapl) 12^a-13^b K1 ३ transp 12^{ad} and 13^{ad} —^c) Das. n4 अतिमानो (for अभि') K1 ३ [s]धिदैवश्च; G1 [s]भिभूत (for अधि') K1 ३ V1 च (for तु) — Ds1 om 12^d —^d) K1 ३ V1 विधिस्तत्र, Ks Bo ०-० Das Dn1 n4 Ds2 D2 ३ ३ बुद्धिश्चा (Dn4 'र)त्र; Dr G1 रुद्रस्तस्य, T Gs ० रुद्रस्तत्र; G2 M1 ३-१ विरिषोत्र (for भवस्तत्र). Dn4 बुद्धिरनाधिदैवतं

13 Ks om 13^{ab} (of v 1 12). Ds om 13^a (of v 1 6) Ks om (hapl.) 13 G2 transp 12 and 13 —^a) Ks Dn4 बुद्धिस् (for बुद्धिर) —^b) Dr यथादेव (for 'वेद-) K1 -निदर्शनात् (for 'ज्ञानम्). Ks V1 Bo ० १ ३ (marg) ० Dn1. n4 Ds D2 ३ ३ ३ यथावदभिदर्शिन (Ds 'ज्ञान); Bs (orig) यथाश्रुतिनिदर्शनं, Das n4 यथातत्त्वनिदर्शिन (Dn4 'ज्ञान); G2 यथावेदार्थवेदिन — K1 ३ transp 12^{ad} and 13^{ad}. —^c) K1 अतिभूतं (for अधि') K1 ३ ४ Bs च (for तु) Kr D4 ९ अभिभूतं तु बोद्धव्य —^d) K2 क्षेत्रज्ञे (for 'ज्ञो) K2 ४ न; Ks १ Bs Dn1 D2 ४ ३ ३ G1 च; V1 [s]य (for सत्र) — After 13, G2 ins^a

767* चित्तमध्यात्ममित्याहुर्योगिन सूक्ष्मदृष्टय ।
अधिभूतं चैत्यमाहु रुद्रस्तत्राधिदैवतम् ।

14 ^a) Ks Ds एष (for एषा) Kr V1 Bo ३ Dn1 n4 Ds D2-४ ३ ३ Cn ३ व्यक्तितो, G2 व्यक्तजा (for व्यक्ततो) —^b) Ks V1 Bo ०-० Das n4 Dn1. n4 Ds D2 ३ ३ दर्शिता, Ds T2 वर्णिता (for 'ता). —^c) Kr V1 Bo ० १ ३ (marg as in text) ० Dn1. n4 Ds D2-३ ३ ३ T G2 ३ ० M1 ३-१ तथात्वे च (for तथा चान्ते). —^d) K1 ० तथा (for यथा-) G2 M1 ३-१ यथावत्तत्त्वहेतुभि

15 ^a) Hypermetric. Dn4 प्रकृति- (for 'विर) K1 ३ गुणं (for गुणान्). Ks Bo ० प्र (for वि-)

क्रीडार्थं तु महाराज शतशोऽथ सहस्रशः ॥ १५
 यथा दीपसहस्राणि दीपान्मर्त्याः प्रकुर्वते ।
 प्रकृतिस्तथा विकुरुते पुरुषस्य गुणान्वहून् ॥ १६
 सत्त्वमानन्द उद्रेकः प्रीतिः प्राकाश्यमेव च ।
 सुखं शुद्धित्वमारोग्यं संतोषः श्रद्धानता ॥ १७
 अकार्पण्यमसंरम्भः क्षमा धृतिरहिंसता ।
 समता सत्यमानृष्यं मार्दवं हीरचापलम् ॥ १८
 शौचमार्जवमाचारमलौल्यं हृद्यसंभ्रमः ।

इष्टानिष्टवियोगानां कृतानामविकल्पनम् ॥ १९
 दानेन चानुग्रहणमस्पृहायै परार्थता ।
 सर्वभूतदया चैव सत्त्वस्यैते गुणाः स्मृताः ॥ २०
 रजोगुणानां संघातो रूपमैश्वर्यविग्रहे ।
 अत्याशित्वमकारुण्यं सुखदुःखोपसेवनम् ॥ २१
 परापवादेषु रतिर्विवादानां च सेवनम् ।
 अहंकारस्त्वसत्कारश्चिन्ता वैरोपसेवनम् ॥ २२
 परितापोऽपहरणं हीनाशोऽनार्जवं तथा ।

C. 12 11629
 B. 12. 31. 23
 K. 12. 316. 23

—^b) Ks अनु; Ds आत्मा (for आत्म). Ds स्वच्छदे चारमकाम्यया —^c) Ks ३ ४ क्रीडाकृते; Dns Ds ३ क्रीडार्थं तु; Ds T G1-३ ३ M1 १-१ क्रीडनार्थं (for क्रीडार्थं तु). —^d) Ks शतलो (for 'शो)

16 ^a) Ds Ds यदा (for यथा). —^b) K1 मर्त्यं (for मर्त्या) —^c) Hypermetric Ds T1 G1 ३ ३ प्रकृतेस् (for 'त्सि) G2 M1 १ १ प्रकृतिस्था (G2 'त्सि सा) विकुरुते —^d) Ds G1 ३ पुरुष स्व, T1 Gs 'पत्नान् (for 'पत्य). — After 15, G2 ins अथ सत्त्व गुणा वर्णयन्ते ।

17 ^a) Ks सत्त्वम् (for सत्त्वम्). Ds ३ M1 ३ १ आनन्दम् Ks उद्रेकः; T2 उद्रेग (for उद्रेकः). G2 सत्य दानमनुद्रेगः. —^b) K1 ३ ४ G2 प्रा (K1 प्र)काम्यम्; Ds काश्यपम् (for प्राकाश्यम्) —^c) K1 चन्द्रत्वम्; V1 बुद्धः; Ds T G1 २ ३ M1 १-१ शुद्ध (for शुद्धि) Ks B1-३ Ds ३ सुखसंगित्वमारोग्यं; Ks Ds ३ सुखं बुद्धिस्थयारोग्य —^d) Ds G1 संतोषः; T2 'पं (for 'प')

18 ^a) Ks १ असंरम (for 'रम्भ) —^b) K1 ३ B2 Gs अहिंसता (for 'सता) —^c) Ds Ds आनृष्य- (for 'प्य) Ds समता सत्यमानृष्यं. —^d) Ks B1-३ Ds Ds १ १ १ T G1 ३ ३ आर्जवः; M1 ३ lacuna (for मार्दवं)

19 Ks १ १ om. 19^{ab} —^a) Ds १ ३ T1 G1 ३ ३ मार्दवम् (for आर्जवम्) K1 Ds T G1 ३ ३ आचारस् (for 'रम्) —^b) Ks B2 अलौल्यं V1 हृद्य- (for हृद्य-). Ds ३ ३ चापल (for 'संभ्रम) K1 स्वलौल्यं कृत्यापलं, Ds T G1 ३ ३ स्वपारुष्यमपैशुनं —^c) Ds T G1-३ ३ M1 १-१ इष्टापूर्ववि (Ds G1 'सं वि-; T1 Gs ३ 'सं) शोषाणां — Gs reads 19^d twice —^d) M1 कृतानाम् (for कृतानाम्). Ks अविकल्पना; V1 Bo. ३

Dns ns Ds 'कथना (Bo 'ना), Ds Ds ३ 'कथनात् (for 'कथनम्). Ds कृतानामधिकानं; Ds T G1 ३ (both times) ३ 'मप्यकीर्तन.

20 ^a) B2 (marg as in text) चापि, Dns ns Ds Ds ३ ३ चारम-; Ds वात्म-; Ds वानु- (for वानु-) —^b) Ks V1 Bo ३-३ Ds ३ ३ Dns ns Ds Ds ३ ३ ३ अस्पृहत्वं (B2 [marg] 'हार्यं), Ks Ds T G1 ३ ३ M1 १-१ 'हा च, Ds ३ 'हार्यं (for 'हार्यं). Ks Ds ३ ३ T G1 ३ ३ परार्थत्वं, B2 'रमता; Ds 'धिंता, Dns यथा- र्यता (for परा). Gs अस्पृहा परमार्थता —^c) Ks सर्वभूते (for 'भूत) Ds चैव (for चैव) —^d) Ds सत्त्वस्यैते (for सत्त्वस्यैते).

21 ^a) Ks Ds ३ T1 Gs गुणस्य; T2 Gs M1 १-१ -गुणा (Gs 'ण)स्तु (for गुणानां). V1 संघातः; Gs सपातो; Gs सघाते (for 'तो) K1 ३ ४ रजोगुणस्त्व- संघा (Ks 'गा)त —^b) K1 ३ -रूपान् (for रूपम्). K1 ३ ४ V1 विग्रहा, Ks Ds ३ ३ G1 'विग्रहः; Dns Ds विग्रहै, Ds T Gs ३ विग्रहौ (for 'हे). —^c) K1 ३ ४ ३ B2 Ds ३ ३ Dns ns Ds Ds ३ ३ अत्यागि त्वम्; B2 अघाशित्वम्; B2 अत्यशित्वम्; Ds अत्यासी- त्वम् (for 'शित्वम्) K1 अकारिण्यं; G1 'पुण्यं (for 'रुण्य).

22 ^a) Ds [अ]रतिर् (for रतिर्). Ds परापवादे- षारतिर्; Ds 'पदेशेषु रतिर्. —^b) B2 ३ विषादानां (for विवां). —^c) T1 सत्कारश् (for [अ]त्). Ks १ Bo ३ १ ३ Ds ३ ३ Dns ns Ds Ds ३ ३ Gs M1 ३-१ अहंकारमसत्कारश् (Ks Ds ३ M1 'स्कारं; Ds 'रकर्म). —^d) Ds चिंतां (for चिन्ता). Gs 'सेवने (for 'नम्). Ks ३ Ds ३ चिंतावैराग्यसेवन; G1 'वैरसेवन (sio)

23 ^a) Ks V1 परदार (V1 'रो)पहरण; Ks ४ पर- वादापहरण; Ks परतापोपि ह', Bo. ३ १ ३ Ds ३ ३ Dns.

C. 12. 11050
E. 12. 314(2). 23
K. 12. 318. 29

भेदः परुषता चैव कामक्रोधौ मदस्तथा ।
दुर्पोऽतिवाद्दश्च एते श्रोक्ता रजोगुणाः ॥ २३
तामसानां तु संघातं प्रवक्ष्याम्युपधार्यताम् ।
सोहोऽप्रकाशस्तामिस्रमन्धतामिस्रसंज्ञितम् ॥ २४
मरणं चान्धतामिसं तामिस्रं क्रोध उच्यते ।
तमसो लक्षणाणीह भक्षणाभिमिरोचनम् ॥ २५

भोजनानामपर्याप्तिस्तथा पेयेष्वनृत्सता ।
गन्धवासो विहारेषु शयनेष्वासनेषु च ॥ २६
दिवास्वप्ने विवादे च प्रमादेषु च वै रतिः ।
नृत्यवादित्रगीतानामज्ञानाच्छ्रद्धधानता ।
द्वेषो धर्मविशेषाणामेते वै तामसा गुणाः ॥ २७

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि एकाधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३०१ ॥

n4 Ds Ds. s s परि (Ds2 Ds 'री)तापोमिह'; Dr T G1. s s 'भावोपह', Gs 'हासोप'; M1 5-7 'मापाप'. —^b) K1.4 क्षीनाशो (for ही'). Bs मार्जव (for स्ना'). —^c) K1 भेदा. Ks B1-3 Ds2 Ds परुषता (for प'). Ds चैव. M1 5-7 दया परुष्यता चैव. —^d) Ks V1 Bo 6-8 Das as Dn1 n4 Ds2 Ds 7 s G1 कामक्रोधो (Bs 'धा'); K1 Ds1 Ds s s 'क्रोध; Ds T Gs. 6 काम क्रोधो (for कामक्रोधौ). Das दमस्; Ds. 6 s मदस्; M1. 6 7 तमस् (for मदस्) —^e) V1 वि (for स्ति). K1 वादाश्; T G1. 8 s M1 5-7 मानश् (for वादश्) —^f) K1 s त्वेते; K1 Ds s [इ]च्छेते (for एते). M1 चोक्ता (for श्रोक्तौ).

24 ^a) K1 तमसानां (for ता²). K1 Ds s s च (for तु). Ks सगातं; Das संघात'; T G1. 8 s 'ताम् (for 'तं) —^b) Ks प्रवक्षामि. K1 2 7 Ds s s अव- (Ds 'प)धार्यतां (for उप'). —^c) Ks मोहौ; B1 मोहाद् (for मोहो). Ks तामस्रम्; Ks. 7 Ds1 Ds s तामिस्रम् (for 'मिस्रम्) —^d) K1 s. 6 7 Ds. 9 तामिस्र (for 'स्र). M1 सज्ञक (for 'साज्ञितम्)

25 ^a) Ds1 वाध; Ds चात्र; Dr T G1-2. 6 M1 एवं (for चान्ध). Ks 6 7 Dn4 Ds1 Ds 9 तामिस्रं; Das lacuna, T2 तामिस्र (for 'स्र) —^b) Ks 7 Dn4 Ds s तामिस्रं; Das as M1 5-7 तामिस्र; Ds1 'भे (for 'चं) —^c) Ks 4 तमसे (for 'सो) Das तमसो लक्षणा हीना (s10). —^d) K1 s [अ]भक्ष्या (Ks 'क्षी णामभिरोचन; K1 Bc-9 Ds 9 G1. 2 6 भक्ष्या (K1 B1 Ds T G1. 2 'क्षा)णामति (Bs 'मिति; G1 'मपि) रोचन; Dn1. n4 Ds s 7 s भक्षणाद्यभि (Dn1 n4 Ds 'त्यति; Ds 'द्यति)रोचनं; Ds तत्क्षणाद्यभिरो; Ds तद्व्याणाद्यभिरो.

26 Das as om. 26^{ab} —^b) Bo 6 s Dn4 Ds1 मापेषु (for पेयेषु). K1 अनृत्सतां. Ks 7 B1. 9 तथा

पापेषु तृसता. —^d) Ks वा (for च). Das. as वाप नेषु समेषु च.

27 ^a) Ks V1 Bo 6 (marg as in text) 7-9 Das. n4 Dn1 n4 Ds2 D. s s Gs [5]ति (for वि) Dr विवादे (for विवादे) G1 दिवास्वापे विवादे च; M1 5-7 दिवास्वप्नातिवा. —^b) K1 s (sup lsn as in text) प्रसादेषु (for प्रमा) —^c) K1 s T G1. 8 s नृत्य; Ks नृत- (for नृत्य). Ds वारित्र; G1 -वादित्र (for -वादित्र-) —^d) Gs ज्ञानान्यश्रद्धधानता. —^e) K1. 2 4 द्वेषश्च धर्मविदुः (Ks 'द्व)पाम्. —^f) Dn4 तामसा (for 'सा). —After 27, Ds 7 ins.

768* इत्येव सप्तदशको राशिरव्यक्तसंज्ञक ।
सर्वैरिहेन्द्रियायैश्च व्यक्ताव्यक्तैश्च सहताः ।
पञ्चविंशक इत्येव व्यक्तान्यक्तमयो गणः ।
एतै सर्वै समायुक्ता पुमानित्यभिधीयते ।

[(L 1) Dr एव — (L 2) Ds न्यक्तान्यक्ताश्च सहता (for the post half). — (L 3) Ds om. व्यक्त]

Colophon Ś1 Ds missing. Ks. s B1-3 Das as Dn2 n4 Ds Gs s M2-4 absent. — Sub parvan. K1 6 7 V1 Bo 7 9 Das as Dn1. n4 Ds Ds 4 5 7-9 T G1. 2 6 M1. 5-7 मोक्षधर्म — Adhy name K1 s 4 V1 Bo 6-9 Das as Dn1. n4 Ds s s याज्ञवल्क्यजनक संवाद; K1 Ds 9 आध्यात्माभिभू (K1 'भौ)तिक; Ds याज्ञवल्क्यसंवाद; Ds याज्ञवल्क्यजनकसंवादे विभौतिक; T1 अध्यात्मादिगुणत्रयगुणकथन; Gs याज्ञवल्क्यजनकसंवादे अध्यात्मादिगुणत्रयगुणकथन; M1 5-7 याज्ञवल्क्यजनकसंवादे भूतवर्णनं. — Adhy no (figures, words or both). Ks 38, B1 T1 G1 s 136, B1 140, Dn1 139; Dn4 138, Das Gs Ms 137, T2 149, Gs 152, M1. 6 7 135. — Śloka no. Das Dn1. n4 Ds 28.

३०२

याज्ञवल्क्य उवाच ।

एते प्रधानस्य गुणास्त्रयः पुरासत्तम ।
 कृत्स्नस्य चैव जगतस्तिष्ठन्त्यनपगाः सदा ॥ १
 शतधा सहस्रधा चैव तथा शतसहस्रधा ।
 कोटिशश्च करोत्येष प्रत्यगात्मानमात्मना ॥ २
 सात्त्विकस्योत्तमं स्थानं राजसस्येह मध्यमम् ।
 तामसस्याधमं स्थानं प्राहुरस्यात्मचिन्तकाः ॥ ३
 केवलेनेह पुण्येन गतिमूर्ध्वाभवाप्नुयात् ।
 पुण्यपापेन मानुष्यमधर्मेणाप्यधोगतिम् ॥ ४

द्वंद्वमेपां त्रयाणां तु संनिपातं च तत्त्वतः ।
 सत्त्वस्य रजसश्चैव तमसश्च शृणुष्व मे ॥ ५
 सत्त्वस्य तु रजो दृष्टं रजसश्च तमस्तथा ।
 तमसश्च तथा सत्त्वं सत्त्वस्याव्यक्तमेव च ॥ ६
 अव्यक्तसत्त्वसंयुक्तो देवलोकमवाप्नुयात् ।
 रजःसत्त्वसमायुक्तो मनुष्येषूपपद्यते ॥ ७
 रजस्तमोभ्यां संयुक्तस्तिर्यग्योनिषु जायते ।
 रजस्तामससत्त्वैश्च युक्तो मानुष्यमाप्नुयात् ॥ ८
 पुण्यपापविद्युक्तानां स्थानमाहुर्मनीषिणाम् ।

C 12. 11645
 B 12. 31641.9
 K 12 319 9

302

☞ This adhy. is missing in Ś; D₂ (cf v 1 12. 274 13, 283 15)

1 M: याज्ञवल्क्य (for 'वल्क्य') —^d) D₁ अनुपगा, K₁ तदा; G₁ तथा (for सदा) — After 1, K₆ V₁ Bo ० १ ३ (marg) ० Das २१ D₁ n₁ D₂ D₃ ३ १ ३ Cv editions ins

769* अव्यक्तरूपो भगवान्शतधा च सहस्रधा ।

2 K₆ V₁ Bo ३ Das २१ D₂ D₃ १ om (hapl) 2^{ab} —^a) Hypermetric Cv शतधा (for शतधा) K₁ शतधा च सहस्रधा च ☞ Cv दशधा सहस्रधा, दशसहस्रधा चेत्यादृत्त्या योजना । ☞ —^a) K₃ करोत्येष; B₃ (before corr) D₂ १ 'त्येव; T G₁ ३ M₁ १-१ 'त्वेपा. —^d) D₂ प्रत्यगात्मानम्, T₃ G₁ ३ M₁ १-१ प्रकृत्या (G₁ 'वा)मानम्

3 K₂ om 3-4. G₂ om (hapl) 3^{ab} —^b) B₂ स राजस्य; D₂ नरास्य (for राज') D₂ १ [ह]व; M₁ १-१ तु (for [ह]ह) —^a) Bo तामसश्चाधमं. —^d) D₂ आहुर (for प्राहुर)

4 K₂ om 4 (of v 1 3) —^a) D₂ erroneously repeats लेनेह पुण्येन गति after रज (in 5^a). —^b) K₆ १ D₂ D₁ गतिमूर्धा (K₆ 'र्द्ध)म्; G₁ 'मूर्ध्वाम् K₁ गतिमूर्धात्रयाप्नुयात् (sic) —^a) T₁ G₂ पुण्यापुण्येन मानुष्यम् —^d) M₁ अधोगति K₆ Bo (marg as in text) १ ० Dat अधर्मेणाध (B₂ 'ध; D₂ 'ध)सां गति; D₂ 'धर्मगति

5 For the repetition in D₂, of v 1 4 —^a) K₁ ३.४ उत्तरेपां; G₁ द्वदमोक्षां (for 'नेपां) K₁ च (for तु) —^b) D₂ (before corr) संनिपाते; M₁ १ 'पातम् B₂ ३ तु (for च) K₄ V₁ D₂ n₁ D₂ D₃ १ ३ तद्वत् (for तस्वत्) —^a) K₂ रजसा — K₄ repeats 5^a-6^a after 8^a.

6 For the repetition in K₂, of v 1 5 —^a) K₆ V₁ D₂ १ T G₁-३ ० M₁ १-१ च (for तु) K₁ रजसो (for तु रजो). K₁ ३ ४ (both times) दोषो; K₆ D₂ ० G₂ द्वर्द्ध; K₁ G₁ दृष्टं; B₂ दृष्टि (for दृष्टं). —^b) K₁ D₂ ० तु (for च). —^a) K₁ D₂ ० नित्यं (for सत्त्व). —^d) K₁ ३.१ D₂ ० १ ० सत्त्वाद् (for सत्त्वस्य) — After 6, K₁ ins

770* सत्त्व प्रपद्यते सत्त्वादव्यक्तमेव च ।

7 D₂ reads 7^{ab} twice —^a) K₂ अव्यक्ताद्; K₆ ० V₁ Bo ०-० D₂ n₁ D₂ ३ १ ३ T G₁ ३ ० Ca अव्यक्त', D₂ (second time) रजस' (for अव्यक्त). ☞ Ca 'सत्त्वसंयुक्त', सत्त्वोद्रेकादुत्पन्नात्मज्ञान । ☞ — K₂ ६ om (hapl) 7^{ab} D₂ D₂ om (hapl) 7^a-8^a. K₁ reads 7^{ab} twice —^a) G₁ रजस्त्वत् (for रजसत्त्व). K₁ (both times) अव्यक्तमेवसंयुक्तो; D₂ २६ रजसः सत्त्वसंयुक्तो —^d) K₁ (both times) ३ B₂ D₂ n₁ D₂ D₂ मानुष्येषु; Bo D₂ T₁ G₆ M₁ ३ ० मानुष्येषु K₁ (both times) ३ ४ B₂ G₂ उपजायते; K₆ Bo ३ (marg.) D₂ n₁ D₂ ३ प्रपद्यते (for [उ]पपद्यते).

8 D₂ D₂ om. 8 (of v 1 7). —^a) K₁ रसस्तमोभ्यां K₆ संयुक्तः; K₁ संयुक्तः; T₁ G₆ संसक्तम्. —^a) K₄ om च. K₆ Bo ०-० Das २१ D₁ n₁ D₂ ३,

G. 12 11644
M. 12. 315(4). 10
K. 12. 319 10

शाश्वतं चान्ययं चैव अक्षरं चाभयं च यत् ॥ ९
ज्ञानिनां संभवं श्रेष्ठं स्थानमव्रणमच्युतम् ।
अतीन्द्रियमवीजं च जन्ममृत्युतमोजुदम् ॥ १०
अव्यक्तस्य परं यत्तत्पृष्टस्तेऽहं नराधिप ।
स एष प्रकृतिस्थो हि तस्थुरित्यभिधीयते ॥ ११
अचेतनश्चैव मतः प्रकृतिस्थश्च पार्थिव ।
एतेनाधिष्ठितश्चैव सृजते संहरत्यपि ॥ १२

१ राजसैक्यामसै सचैर (Dn1 सच; Ds १ युक्तो); K1 Ds2 Ds १ M1 १-१ रजसचत्वमोभिश्च. — After 8', Ks repeats 5'-6' —^d) Ds १ जीवो; M1 १ लुप्तो (for युक्तो). Ds मानुषम्

७ " Ks V1 Bo १ १ १ (marg) १ Das Ds. १ G2 -विमुक्तानां; Bs -प्रमु'; Ds1 -विमुक्तां (submetric) (for -वियुक्तानां) —^b) K1 प्राहुर् (for भा'). Ks V1 Bo १-१ Das at Dn1 na Ds Ds १ १ महारमनां; K1 Ds १ १ १ मनीषिणः. —^c) K1 १ १ चाक्षय, K1 Ds चाप्यय, G1 चावयं (sio) (for चाक्षय) Ks Bo. १ Dn1 na Ds Ds १ १ चैवम्. —^d) K1 १ १ चाक्षरं; Ks Bo १-१ Das at Dn1 na Ds Ds १ १ अक्षरं (for अक्षरं). Ks चासृत; V1 Bo. १-१ Das at Dn1 na Ds Ds १ १ T G2 १ १ चाचल, G1 M1 १ १ चाच्यय, G2 च चलं (for चामय) K1 १ १ तथा; Ks *तत्, Bo Das Dn1 na Ds Ds १ १ च तत्; T G1-१ १ M1 १ १ च ह (for च यत्). K1 Ds १ १ १ ध्रुव क्षेत्र्य (Ds १ 'म) म नामयं; Ms अक्षर च नराधिप

10 " G1 ज्ञानीनां G2 सभवा (for 'वं) M1 श्रेष्ठ. K1 Ds १ ज्ञानिना द्वाभवा स्थान —^b) K1 अव्ययम् (for अव्रणम्) M1 १ १ अच्युत. Ks स्थानमव्यक्तमच्युत; K1 Ds १ श्रेष्ठमव्रणमव्ययं; Ds स्थानमच्युतमव्ययं —^c) V1 Bs (marg) Ds १ अतीन्द्रियम् (for अतीन्द्रि') K1 १ १ ससिद्धिमयवीज च —^d) K1 Ds १ जन्ममृत्युजरापहं.

11 " K1 अव्यक्त च; Ds2 Cv (gloss प्रकृतिस्थ) अव्यक्तस्य Cv (gloss अमाकृत परमात्मा) पर (for पर) K1 यत्तु; K1 Ds १ तच्च, Das यत्र; Ds यच्च, T2 ये तत् (for यत्तत्). ☞ Cn अव्यक्तस्य, अव्यक्तस्यैव ब्रह्मणि विद्यतीति तथा । अव्यक्तद्वारा प्राप्यमि त्यर्थः । ☞ —^b) Das नराधिप —^c) Ks एव; Ds एक (for एव) Das Ms [s]पि (for हि) —^d) Ks. १ Bo १-१ Dn1 na Ds Ds १-१ १-१ Cn (gloss प्रकृ

जनक उवाच ।

अनादिनिधनावेतावुभावेव महामुने ।
अमूर्तिमन्तावचलावप्रकम्प्यौ च निर्व्रणौ ॥ १३
अग्राह्यावृषिशादूल कथमेको ह्यचेतनः ।
चेतनावांस्तथा चैकः क्षेत्रज्ञ इति भाषितः ॥ १४
त्वं हि विप्रेन्द्र कात्स्न्येन मोक्षधर्ममुपाससे ।
साकल्यं मोक्षधर्मस्य श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ १५

विस्थ) तस्य (for तस्थुर).

12 " Ds १ अचेतना; T G1 १ १ M1 १-१ सचेतनम्; Ca (gloss स्वपरविवेकशून्य । एतेनात्मन जादासीन्वं इक्षि-
तम्) अचेतन (as in text). K1 Ds १ त्वेव (for चैव),
K1 १ lacuna; Ks तत्; T2 G1 तम; G2 M1 १-१
मन (for मत). Ks Bo १-१ Das at Dn1 na Ds
Ds १ १ अचेतना चैव (Bs १ [marg] सती; Bs चापि)
मता, Ms (syn' lin) अतेजसश्चैवसाण —^b) Ks तत्-
कृत्स्न्यश्च (sio), Ks प्रकृतिस्थश्च; Ks Bo १-१ Das at
Dn1 na Ds Ds १ १ 'श्चापि; Ds 'स्याश्च B1 lacuna;
G2 भारत (for पार्थिव) —^c) Ks V1 Bo १-१ Dn1
na Ds Ds १ १ T1 Gs [अ]धिष्ठिताश्च, Das at M1 १ १
'ष्ठित. T1 Gs चैवा, T2 Gs चैव; Ms चायं (for
चैव)

13 " Dn1 एता; G2 एव (for एताव्) —^b) Ks
एता; G2 एतौ; M1 अपि (for एव) Ks V1 Bo.
१-१ Das at Dn1 na Ds Ds १ १ महामते (for 'मुने).
— Gs om 13'-15' —^c) Ks १ Bo Das अमूर्तिवताव्.
Ks अचला; Ds1 अचलाम्. —^d) K1 अमूर्तिवताव् (for
'कम्प्यौ). Ds १ गुणागुणौ; D1 T G2 १ M1 १-१ प्रजा-
पतौ; G1 वृषावृषौ; Ca (gloss अप्ययहीनौ) च निर्व्रणौ
(as in text) Ks प्रकृषौ गुणगुणावुभौ (hypermetric),
K1 अमूर्तिवताव् गुणागुणौ, V1 Bo १-१ अमूर्तिवताव् (V1 B1
'कल्प्य) गुणागुणौ; Das at Dn1 na Ds Ds १ १ अ (Das
न) प्रकल्पगुणागुणौ; Ds अमूर्तिवतावुभौ.

14 Gs om. 14 (cf. v L 13). —^a) G2 अग्राह्य;
M1 १-१ अग्राह्यम्. Ks ऋषिसादूल. —^b) Ks एको.
G2 [s]पि (for हि) M1 अचेतना —^c) K1 क्षेत्र;
Ks त्वेक (for चैक). —^d) Das at विशुत, G2
Ms भाषितं

15 Gs om. 15^{ab} (cf. v l 13) —^b) Ds मोक्ष
धर्मान् K1 १ १ उ (Ks अ)पाषित; V1 उपासित;

अस्तित्वं केवलत्वं च विनाभावं तथैव च ।
तथैवोत्क्रमणस्थानं देहिनोऽपि विद्युज्यतः ॥ १६
कालेन यद्धि प्राप्नोति स्थानं तद्ब्रूहि मे द्विन ।

सांख्यज्ञानं च तत्त्वेन पृथग्योगं तथैव च ॥ १७
अरिष्टानि च तत्त्वेन वक्तुमर्हसि सत्तम ।
विदितं सर्वमेतत्त्वे पाणावामलकं यथा ॥ १८

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि द्व्यधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३०२ ॥

३०३

याज्ञवल्क्य उवाच ।
न शक्यो निर्गुणस्तात गुणीकर्तुं विशां पते ।

गुणवाश्चाप्यगुणवान्यथातत्त्वं निबोध मे ॥ १
गुणैर्हि गुणवानेव निर्गुणश्चागुणस्तथा ।

C 12.116⁶
B 2 316(9) 2
K 12 320 2

Dn1 M1 'सते —^c) K1 2 G2 M1 ८-१ साफल्य; D2
माकर

16 ^a) K1 2 4 7 D1 9 नास्त्रिक्य, D1 T G1-3 6
M1 ८-१ निम्नत्व (for क्षत्रिक्य) K2 4 केवलोग, Cv
(gloss मोक्ष) 'लत्व (as in text) —^b) T2 G1
विनाभावत्, Cv (gloss देहोत्क्रमणस्थानविनाश) 'व (as
in text) D1 वा (for च) —After 16^{ab}, K6 Bo
८-१ D2 21 Dn1 n4 D5 D2 8 1ns

771* देवतानि च मे ब्रूहि देह यान्वाधितानि वै ।

[D2 देवतानि]

— D2 om (hapl) 16^c-17^d —^c) K1 2 V1 B1-2
D2 21 [उ]त्क्रमिणां; K2 6 Bo Dn1 n4 D2 2 8 8
'मिण', B2 D21 'मिण, M1 [धा]क्रमण (for [उ]-
त्क्र) —^d) K1 देहिने, V1 B2 'ना K6 V1 Bo
८-१ Dn1 n4 D2 D2 8 8 वै, K7 D1 9 हि (for सपि)
K1 2 4 च (K2 om च) युजत, K6 विमुह्यते, V1
B2-9 नियुज्यते, Bo Dn1 n4 D2 D2 8 8 विपद्यत,
D1 9 विद्युज्यते (for 'त') D2 21 देहिनो विनियुज्यते

17 D2 om. 17 (cf v 1 16) —^a) K2 यदि,
K7 D1 7 यद्य, T2 विद्धि (for यद्धि) K6 G1 प्राप्नोति
(sio), K7 Bo D1 9 प्राप्नोति —^b) G1 यद् (for तद्).
K4 6 V1 Bo ८-१ D2 21 Dn1 n4 D2 D2 8 8 स्थान तत्प्र-
प्रवीहि मे; G2 तत्स्थान ब्रूहि मेनव —^c) D2 corrupt.
K7 V1 B2 सांख्य (for साख्य) K1 2 4 योगेन (for
तत्त्वेन) —^d) K1 (before corr) योग्य

18 ^a) K1 2 V1 B2 (marg as in text) अनिष्टानि,
Cn (gloss मृत्युसूचकानि) हरि' (as in text) D2 21
Dn1 n4 D2 D2 8 8 तत्त्वानि (for तत्त्वेन) —^b) K4
D2 7 G1 8 तत्त्व (for सत्तम). —^c) D2 21 हि (for

ते) —^d) K2 G1 तथा (for यथा)

Colophon om in D2 G2, Ś1 D2 missing K2 8
B1-2 D2 21 Dn1 n4 D2 2 8 8 M1-2 absent —Sub-
parcan K1 2 4 6 7 V1 B2-9 D2 21 Dn1 n4 D2
D2-2 7-2 T G1 8 6 M1 ८-१ मोक्षधर्म —Adhy name
K1 2 6 V1 Bo ८-१ D2 21 Dn1 D2 D2 8 याज्ञवल्क्य
जनकमवाद, K1 जनकमवाद, K7 D1 9 गुणतत्त्वा
दयान, D2 7 याज्ञवल्क्यजनकसंवादे गुणतत्त्वाख्याने; T1
गुणत्रयगतियोग', G2 M2 6 याज्ञवल्क्यजनकसंवादे गुणत्रै
विध्यकथन (G2 'त्रयगतियोग) —Adhy no (figures,
words or both) K6 39, B7 T1 G1 137, B8
141, B2 110; Dn1 140, Dn2 139, D2 2 G2
138, D2 135, T2 150, M1 ८-१ 136 —Śloka
no Dn1 19, Dn2 D2 18

303

☞ This adhy is missing in Ś1 D2 (of v 1 12
274 13, 283 15)

1 D2 om from the ref up to यथा (in 1^d) K7
याज्ञवल्क्य; M1 ८-१ यज्ञवल्क्य —^a) K1 2 G2 M1 ८-१
शक्य (for शक्यो) M1 ८-१ निर्गुण (for 'णस्) —^b)
K1 गुणे; D2 21 गुणां (for गुणी-) ☞ C2 गुणीकर्तुम्,
गुणवदापादयितुम् ॥ Cv गुणबन्धजीवैक्य प्रापयितुम् । ☞
—^c) ☞ Cv अगुणवान्, नारायण । ☞

2 ^a) D2 गुणस्य, D1 T1 G1 8 6 गुणी ह, T2 G2
M1 ८-१ गुणी हि (for गुणैर्हि) K7 V1 Bo D1 9 एव;
D1 एव (for एव) —^b) K1 2 B1 निर्गुणैश्; T1 G2
त्रिगुणैश् (for निर्गुं) K7 B2 7 D2 21 D2 9 चागु
णैश्; G2 अगुणस् (for चा'). K7 सह (for तथा)
V1 B2 (marg) अगुणैर्निर्गुणैस्तथा; D2 निर्गुणाश्चागुणां

प्राहुरेवं महात्मानो मुनयस्तच्चदर्शिनः ॥ २
गुणस्वभावस्त्वव्यक्तो गुणानेवाभिवर्तते ।
उपयुक्ते च तानेव स चैवाज्ञः स्वभावतः ॥ ३
अव्यक्तस्तु न जानीते पुरुषो ज्ञः स्वभावतः ।
न मत्तः परमस्तीति नित्यमेवाभिमन्यते ॥ ४

अनेन कारणेनैतदव्यक्तं स्यादचेतनम् ।
नित्यत्वादक्षरत्वाच्च क्षराणां तत्त्वतोऽन्यथा ॥ ५
यदाज्ञानेन कुर्वीत गुणसर्गं पुनः पुनः ।
यदात्मानं न जानीति तदाव्यक्तमिहोच्यते ॥ ६
कर्तृत्वाच्चापि तत्त्वानां तत्त्वधर्मा तथोच्यते ।

स्तथा — °) K1 D1 ० आहुर (for प्राहुर) D2 G1
एव (for एव) — °) G2 गुणिनस (for मुनयस)

3 K1 om 3 — °) K2 व्यक्तो (for [अ]व्यक्तो)
— °) B2 Das a1 गुणैर (for गुणान्) K6 V1 Bo
०-१ Das a1 Dn1 n4 D2 D2 8 8 G2 नैव (for एव)
K1 2 4 ० V1 Bo ०-8 Das a1 Dn1 n4 D2 D2 8 8
8 ० अति (for अभि) ॐ G2 अभिवर्तते, गुणानुसार्येव
भवति । ॐ — °) K1 Dn4 D2 D2 7 G1 8 M1 7
उपयुक्ते (for 'युक्ते') Dn4 न (for च) K2 तान्त्रे
(for तानेव) — °) K1 2 चैवास्य; Dn4 D2 D2
T2 G1 2 चैवाज्ञः, D2 2 न्य; T1 G2 ० एवाज्ञ, M1
5-7 चैवान्य (for 'ज्ञ') D4 मन्वे बाह्यस्वभावतः;
D2 1 सर्ववैराग्यभावतः, D2 सा स्वबाह्यस्वभावतः ।

4 K2 4 Dn1 D1 8 G1 2 om (hapl) 4^{ab} — °)
K1 अय व्यक्तस्तु, K1 D4 ० अव्यक्तस्य; Bo 'क्तस्य,
T2 M1 5-7 'क्त तु, G2 अत्र वस्तु (for अव्यक्तस्तु) K6
जानामि, Das a1 जानाति (for जानीते) — °) K6
पुरुष स स्वभावतः, B2 (marg) पुरुषश्च स्व', T1
G2 ० पुरुषोऽज्ञस्व' — °) K2 corrupt, D2 नमत (for
न मत्त) K1 2 ० V1 Bo ०-2 Dn1 n4 D2 D2 8 8
7 8 T G1 8 ० परमोक्ति (for 'मक्ति) — °) K6 Bo-8
Das a1 D2 Cp (gloss जानाति) [अ]भिपद्यते; D1 G1
'धीयते (for 'मन्यते)

5 B2 om 5^{ab} — °) K1 D1 ० एतेन (for अनेन)
G2 हृदम् (for एतद्) — °) M1 7 अव्यक्ता (for 'क्त)
V1 अचेतन — °) K1 Bo 1 ० Das Dn1 n4 D2 D2
8 8 G1 चाक्षरत्वाच्च, T G6 अक्षय' (for अक्षर') — °)
K6 V1 Bo ०-१ Das a1 Dn1 n4 D2 8 8 8 क्षरत्वाच्च
(K6 Bo Das a1 D2 'स्व न) तदन्यथा, D1 G1 अक्षर
त्वाद (G1 'दि'तो'; T1 G6 अक्षरत्व ततोऽन्य'

6 °) K1 2 4 Das a1 G2 यदि ज्ञानेन, K6 Bo 1 8
(marg) ० D2 यथाज्ञानेन; K1 D2 ० यथाज्ञा, D2
(before corr) 7 T G1 8 ० Cnp यदाज्ञा' (for यदाज्ञा)
D1 T G1-8 ० कुरुते (for कुर्वीत) G2 यदा ज्ञान न कुर्वीत
ॐ Cn. आद्यो यदाज्ञानो यस्मादर्थे । यदिति पाठ स्वच्छः । ॐ

— °) K1 गुणसर्गं; K2 ० 7 Das a1 D1 ० Cs 'मार्गं;
B2 'सज्ञा (for 'सर्ग) D1 G1 निर्गुण सगुण पुन — °)
V1 B2 (marg as in text) तदात्मान, G1 यदाज्ञान;
G2 तदाज्ञान (for यदात्मान) D2 7 जानाति; G1 जानीते
(for 'ते) — °) G2 अव्ययम् (for 'क्तम्) K1 2
4 ० V1 Bo-१ Das a1 D2 तदाव्यक्तो (K6 'दव्यक्तो, B1
'दाव्यक्ते; B2 [marg] 'दाव्यापी) न मुच्यते; Bo D2
तदाव्यापी न मुच्यते, Dn1 n4 D2 8 8 त (D2 य) दाव्यापि
न मुच्यते; D1 T G1 8 ० तदित्यव्यक्तमुच्यते

7 K4 Dn1 om (hapl) 7^{ab}. K6 V1 Bo 8 ० Das
D2 T2 G2 8 read 7^{ab} twice D2 repeats, while G2
(third time) reads 7^{ab} after 8 — °) K1 2 V1
(second time) D1 T1 2 (both times) G1 2 8 (last
two first time) ० M1 5-7 चैव (for चापि) K1 ०
Bo 8 ० (last four second time) Das Dn1 n4 D2
(first time) D2 8 (second time) T1 2 (second
time) G6 सर्गाणां; V1 (second time) सत्त्वानां, G1
धर्माणां, Cp (gloss महादादीनां) अत्त्वानां (as in
text) Dn1 (second time) कर्तृत्वात्सर्गधर्माणां; G2
(second and third time) ते कर्तृत्वाद्धिसर्गाणां — °)
K6 (first time) 7 Bo ० (first time) 7 8 ० Das (last
three first time) D2 2 (second time) D2 (first time)
5 7 8 तत्त्वधर्मा, K6 Bo 8 ० (all second time) Das
a1 D2 2 (last two first time) D2 8 (second time) सर्ग
धर्मा (for तत्त्वधर्मा) K1 सर्गधर्माति चोच्यते, K2 V1
(both times) त (V1 second time स) तत्त्वधर्माति चोच्यते;
T1 2 (second time) G1 2 (second and third
time) ० सर्गधर्मात्य (G2 [second time] 'मित्य; G2
[third time] 'र्मा त) योच्यते; T2 G2 (both first
time) M2 7 तत्त्वधर्मात्योच्यते, G2 (first time) तत्त्व
धर्मां त्विहोच्यते, M1 ० तत्त्वधर्मां त्वयो' — D2 om
(hapl) 7^{cd} K4 T1 read 7^{cd} after 8 Dn1 repeats
7^{cd} after 9^{ab} — °) K6 Bo ०-१ Das a1 (both
times) Dn1 n4 D2 D2 8 8 चापि (for चैव). K1
योगीनां, K2 ० Br-१ Das a1 (first time) Dn1 n4 D2
D2 8 8 M1 5-7 Cpp (gloss सबदानां) योगीनां; K4
Bo. ० सर्गाणां; K1 (orig) धर्माणां; Dn1 (second time)

कर्तृत्वाच्चैव योनीनां योनिधर्मा तथोच्यते ॥ ७
 कर्तृत्वात्प्रकृतीनां तु तथा प्रकृतिधर्मिता ।
 कर्तृत्वाच्चापि बीजानां बीजधर्मा तथोच्यते ॥ ८
 गुणानां प्रसवत्वाच्च तथा प्रभवधर्मवान् ।
 कर्तृत्वात्प्रलयानां च तथा प्रलयधर्मिता ॥ ९
 बीजत्वात्प्रकृतित्वाच्च प्रलयत्वाच्चैव च ।

उपेक्षकत्वादप्यत्वादमिमानाच्च केवलम् ॥ १०
 मन्यन्ते यतयः शुद्धा अध्यात्मविगतज्वराः ।
 अनित्यं नित्यमव्यक्तमेवमेतद्धि शुश्रुम् ॥ ११
 अव्यक्तैकत्वमित्याहुर्नानात्वं पुरुषस्तथा ।
 सर्वभूतदयावन्तः केवलं ज्ञानमास्थिताः ॥ १२
 अन्यः स पुरुषोऽव्यक्तस्त्वध्रुवो ध्रुवसंज्ञकः ।

C 12. 11656
 B 12. 316(9) 12
 K 12 320 14

योनिनां, Ds₁ तत्त्वानां, Ca (gloss योनिं देवमानुष
 त्रिर्गणादि) Cpp Cs योनीनां (as in text) —^a) Ks
 Bo ८ १ सर्गधर्मा, Bs ९ Das as (first time) Dn₁ ns Ds
 D₂ २ ३ योग, D₁ तत्त्व (for योनि) T G₂ ३ ६ धर्मे-
 (G₂ ३ 'र्मा')त्यय (for धर्मा तथा) K₁ V₁ योनिध-
 र्माति चोच्यते, K₂ योगधर्माति चो', K₄ सर्ग धर्माति
 कथ्यते, G₁ योनिधर्मात्यचक्षते

8 K₂ G₂ om (hapl) 8^a —^a) Ks V₁ Bs-०
 Das as Dn₁ ns Ds D₂ २ ३ ३ M₁ ६-१ च (for तु)
 Bo कर्तृत्वाच्च प्रकृतीनां —^b) M₁ १ यथा (for तथा)
 K₁ २ धर्मवान्, V₁ D₁ १-धर्मता, D₂ ९ धर्मविद्;
 Ds १ धर्मिवान्, T G₁ ३ ६ M₁ ६-१ धर्मि वै (for
 -धर्मिता) K₁ तथा प्रकृतिरुच्यते —^c) K₁ २ D₁
 T G₁-३ ६ चैव, D₄ चापि (for चापि) Bs १ ०
 Das जीदानां, Das योनीनां (for बीजानां) Ks
 बीजत्वात्प्रकृतित्वाच्च, Dn₁ कर्तृत्वात्प्रमिबीजानां —^d)
 Ks Bs १ ० Das जीवधर्मा, K₁ V₁ Bo ३ Dn₁ ns Ds
 D₂ ३ ३ बीजधर्मा, Das योनिधर्मा, D₂ योगधर्मा (for
 बीजधर्मा) D₁ T G₁-३ ६ M₁ ६-१ धर्मात्यय (for धर्मा
 तथा) K₁ २ ३ बीजधर्माति (K₂ 'र्माति) चोच्यते
 —After 8, K₂ T₁ read 7^{cd}, while Das repeats
 and G₂ (third time) reads 7^{ab}

9 G₂ om 9 Das om. 9^{ab} —^a) K₁ D₂ १ ०
 G₁ प्रभवत्वाच्च (for प्रसव) —^b) K₁ D₂ ० प्रभव,
 M₁ १ प्रसव (for प्रसव) Ks V₁ Bo ६-३ Das Ds
 -धर्मिता, K₁ D₂ ० धर्मिणां (D₂ 'ण); D₁ T G₁
 ३ ६ -धर्मि च, M₁ ६-१ -धर्मक (for -धर्मवान्) Dn₁
 ns Ds D₂ २ ३ प्रलयत्वाच्चैव च —After 9^{ab},
 Das repeats 7^{cd} K₂ om 9^{c-11} K₁ om 9^{cd}
 Dn₁ ns Ds D₂ २ ३ Cal. Bom ed om (hapl)
 9^{c-10} —^c) T G₁ ३ ६ M₁ ६-१ प्रलयानां (for प्रल)
 Das as T G₁ ३ ६ M₁ ६-१ तु (for च) —^d) T
 G₁ ३ ६ M₁ ६-१ प्रलय (for प्रलय) K₁ ३ धर्मवान्;
 Bo -धर्मिणां; D₂ ९ -धर्मिणां, D₁ T G₁ ३ ६ धर्मि च;
 M₁ ६-१ -धर्मक (for धर्मिता) —After 9, K₄ V₁
 Bo १-३ Ds १ T G₁ ३ ६ Kumbh ed ins

772* कर्तृत्वात्प्रसवानां च तथा प्रभवधर्मिता ।

[K₁ V₁ D₁ T₁ G₁ ३ ६ प्रभवानां, T₂ भावनानां (for
 प्रभवानां) T₂ तु (for च) Bo १-३ प्रभव- (for प्रभव)
 K₄ V₁ -धर्मवान्, Bo -धर्मिणी, D₁ T G₁ ३ ६ -धर्मि च
 (for धर्मिता) Ds प्रलयत्वाच्चैव च (for the post.
 half)]

10 K₂ om 10, Dn₁ ns Ds D₂ २ ३ om 10^{ab}
 (for both, cf v l 9) —^a) K₁ D₂ ० जीवत्वाच्च,
 G₂ कर्तृत्वाच्च (for बीज) Bo १ ३ Ds १ T₂ G₂ ३ M₂
 ६-१ प्रकृतत्वाच्च (for 'तिस्वाच्च) —^b) T G₁-३ ६ M₁
 ६-१ प्रलयत्वाच्च (for प्रलय) —^c) T G₁-३ ६ उपेक्षित
 त्वाच्च, Ca (gloss उपेक्षकत्व, उदासीनता) 'क्षकत्वाच्च
 (as in text) —^d) Bs अनन्यत्वाच्च Ks Bo ३ ० Dn₁ ns
 Ds D₂ २ ३ उपेक्ष (D₂ 'क्षि)त्वादनन्यत्वाच्च —^d) T
 G₁ ३ ६ अतिमानाच्च; Ca (gloss बहुमास्पदत्वेन) अमि'
 (as in text) V₁ Bs (marg as in text) केवलाच्च,
 Bo 'ला (for 'लम्)

11 ^a) D₂ मन्यन्ते K₂ ४ १ V₁ Bs ० Dn₁ ns Ds
 D₂-३ ३ ० सिद्धा (for शुद्धा) —^b) K₁ G₂ -ज्वर
 (for ज्वरा) Ks Bo ८ १ ३ (marg as in text) ०
 Ds D₂ २ ३ G₂ M₂ ६ Ca छ (D₁ D₂ ३ आ)ध्यात्मज्ञा
 तज्वरा; Ds 'स्मज्ञानविज्वरा', M₁ १ 'ज्ञानतत्परा',
 Ca अध्यात्मगतविज्वरा —^c) K₂ ४ अनित्या; K₁
 'त्य (for 'त्य) —^d) V₁ Bo ० (also as in text) ३ ०
 Das Dn₁ ns Ds D₂ २ ३ व्यक्तम् (for एवम्) G₁
 एव (for एवच्च) D₁ T G₁ ३ ६ च (for हि) K₁
 D₁ D₂ १ ० T₂ G₁-३ M₁ ६-१ शुश्रुम् (for 'म)

12 ^a) Ks अन्यकैकत्वम् —^b) Ks Dn₁ D₁ ० T
 G₁ ३ ६ Cv पुरुषे, V₁ Bo ६-३ Das as Dn₁ Ds₂ D₂
 ३ ३ Cn (gloss पञ्चवै प्रथमा । पुरुषाणां नानात्वमाहु
 निरीश्वरसाध्या) 'पास; Ds 'य (for 'पय) ☞ Cv
 पुरुषे, तत्त्वबन्धे जीवे नानात्वमाहु । ☞ —^c) Das
 दयामेत (for दयावन्त) —^d) G₂ M₁ ६-१ केवल
 (for 'ल) Ks १ G₂ आस्थितः; Bs (marg) आस्थिता
 (for आस्थिता)

C. 12 11668
D 12 316(6) 12
K 12.320 14

यथा मुञ्ज इपीकायास्तथैवैतद्धि जायते ॥ १३
अन्यं च मशकं विधादन्यचोदुम्बरं तथा ।
न चोदुम्बरसंयोगैर्मशकस्तत्र लिप्यते ॥ १४
अन्य एव तथा मत्स्यस्तथान्यदुदकं स्मृतम् ।
न चोदकस्य स्पर्शेन मत्स्यो लिप्यति सर्वशः ॥ १५
अन्यो ह्यग्निरुखाप्यन्या नित्यमेवमवैहि भोः ।
न चोपलिप्यते सोऽग्निरुखासंस्पर्शनेन वै ॥ १६

13 ^a) Bo D₂ अनन्य, G₂ अन्यस्य (for अन्यस) K₁ D₁ १ ० T G₁₋₃ ० M₁ ५-१ [S]व्यक्ताद्; Da₁ 'क्त (for 'क्तस) — ^b) K₁ D₁ १ ० T G₁ ३ ० अश्रुवाद्, G₂ अश्रुव, M₁ ५-१ अश्रुवो (for अश्रुवो) D₂ सञ्जित, T₁ संशिका, T₂ G₂ सञ्जिक (for सञ्जक) K₄ त्वर्थवोर्यवसञ्जक — ^c) K₀ युज, D₁ गुज, T₂ मुजि; Cp पुज; Ca (gloss दूर्वाविकार) मुञ्ज (as in text) K₀ V₁ Bo ०-१ Da₃ at D₅ १ M₁ ५-१ इपी (K₀ इपि, Da₁ इपी)कायां, K₁ D₁ ० इवैपीका, Dn₁ n₄ D₅ D₂ ३ ३ इपीकाणां (Dn₄ D₅ 'ना), G₁ यिपीकाय (for इपीकायास) — ^d) K₂ १ V₁ Bo D₅₁ T G₁ ० विजायते, K₀ B₁ Da₄ विजातये (B₁ 'य), D₅ विजानत (for हि जायते) — After 13, T₂ (marg) Kumbh ed ins

773* न चैव मुञ्जस्योगादिपीका कर्तुं बुध्यते ।

14 ^a) K₁ V₁ Bo १ ० Da₃ at Dn₁ n₄ D₅ D₂₋₅ ३ Cp अन्यच् (for अन्य) D₁ T G₁₋₃ ० तु (for च) K₁ ३ मपक, K₀ Bo मसक Da₁ विधाद् — ^b) K₁ ३ V₁ M₁ ५-१ अन्य; D₅ अन्याद् (for अन्यच्) K₄ Bo चोदं (Bo 'हु)वरं; K₀ D₅ औदु; Da₃ n₄ D₅₁ D₁ G₁₋₃ चौदुवर (Da₁ 'रस); T₂ चौदुवरस (for चौदुम्बर) M₁ ५-१ यथा (for तथा) — ^c) K₁ ४ Bo चोद (Bo 'हु)वर, D₁ G₁ चौदु (for चौदुम्बर) K₁ D₁ १ T G₁ ३ ० सयोगे, D₅ 'सयोगो (for 'नैद) — ^d) K₁ ३ ४ मपकस, Bo मसकस D₅ लिपते M₁ मशकसुञ्ज लिप्यते (sic)

15 ^a) K₁ ३ १ D₁ ० यथा (for तथा) K₁ मत्स्य (for मत्स्यस) — ^b) K₄ ० V₁ Bo ०-१ Da₃ at Dn₁ n₄ D₅ D₂ ३ ३ १ ३ तदन्यद्, M₁ १ तथान्यम् (for तथान्यद्) K₁ यस्तथान्युदक स्मृतं (sic) — ^c) K₁ चोदकेस; K₂ चोदकेन, Da₁ शोदकेस; D₂ चोदकस्य (for चो) K₀ स्पर्शं च (for स्पर्शेन) — ^d) K₁ ३ ४ लिप्येत; D₂ लिप्येत (for 'ति) G₂ M₅ ० कर्हिचित् (for सर्वथा). K₁ D₁ ३ ० मत्स्य समनुलिप्यते; B₅

पुष्करं त्वन्यदेवात्र तथान्यदुदकं स्मृतम् ।
न चोदकस्य स्पर्शेन लिप्यते तत्र पुष्करम् ॥ १७
एतेषां सह संवासं विवासं चैव नित्यशः ।
यथा तथैनं पश्यन्ति न नित्यं प्राकृता जनाः ॥ १८
ये त्वन्यथैव पश्यन्ति न सम्यक्तेषु दर्शनम् ।
ते व्यक्तं निरयं घोरं प्रविशन्ति पुनः पुनः ॥ १९
सांख्यदर्शनमेतत्ते परिसंख्यातमुत्तमम् ।

(marg as in text) लिप्यते तत्र पुष्कर; M₁ १ लिप्यती कुत्र कर्हिचित्

16 ^a) K₁ ३ V₁ Dn₁ T G₁ ३ ० [S]पि (for हि) K₀ D₅ उपा; K₁ D₁ १ शिरा; Bo तथा, D₅₁ उवा, Ca (gloss स्याली) Cn (gloss मृत्पात्रविशेष) उखा (as in text) B₅ (marg as in text) चान्या, D₅₁ छन्या, D₁ [अ]प्यन्यन् (for [अ]प्यन्या) Dn₄ अन्यो ह्यग्नि हस्ताप्यन्य (sic) छ C₇ उखा नाम अग्नेरपरि स्थाल्यादि स्थापनाकृतमृत्पत्रयवेदिकाविशेष । छ — ^b) T₁ G₁ ३ ० एनम् (for एवन्) B₅₋₃ Da₃ n₄ D₅₁ D₂₋₁ ३ अवैहि (for अवैहि) K₀ १ B₁ ० D₅ D₁ T₂ G₂ भो, D₅ ते (for भो) — ^c) D₅ चाव (for चोप) — ^d) D₁ corrupt K₀ D₅ उपा, K₁ D₅ स्थली; D₅ रुवा (for उखा) K₁ ३ ४ ह (for वै)

17 B₅ om 17 — ^b) Dn₄ तथान्ये, D₅ 'न्य; G₂ तदन्यद् (for तथा). — ^c) K₁ चोदकेस; D₂ चोदकस्य (for चोद) — ^d) V₁ तत्र; D₁ T G₁ ३ ० न तु (for तत्र)

18 ^a) K₄ ० १ V₁ Bo ०-१ Da₃ at Dn₁ n₄ D₅ D₂₋₅ ३ ० एतेषां सहवास च — ^b) D₅ om from वास up to सम्यक्तेषु (in 19^b) K₄ Da₁ Dn₁ n₄ D₅ १ ३ निवासं, G₁ विवाद् (for विवास) G₂ चापि (for चैव). — ^c) K₄ V₁ यथातथ्येन; K₀ Bo ०-१ Da₃ Dn₁ n₄ D₅ D₂ ३ ३ ३ याथातथ्येन (for यथा तथैन) — ^d) K₁ ३ ४ V₁ Bo ३ (marg as in text) नित्या (for नित्य) K₁ प्रकृता, K₁ D₁ १ च बुधा, D₁ प्राकृतान् (for 'ता) V₁ गणा (for जना) T₁ G₁ ० नित्यमप्राकृता जना

19 D₅ om up to सम्यक्तेषु (of v l 18) K₁ ३ ४ transp 19 and 20 — ^a) K₁ ३ ० D₁ T G₁ ३ ० [ए]न; V₁ Bo ० ३ ० Dn₁ n₄ D₅ D₂ ३ ३ [ए]व (for [ए]व) — ^b) Bo निदर्शन; M₁ १ कर्शन (for द) — ^c) K₁ D₁ १ नरक (for निरय)

एवं हि परिसंख्याय सांख्याः केवलतां गताः ॥ २०
ये त्वन्ये तत्त्वकुशलास्तेषामेतन्निदर्शनम् ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि योगानामपि दर्शनम् ॥ २१

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि त्र्यधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३०३ ॥

३०४

याज्ञवल्क्य उवाच ।

सांख्यज्ञानं मया प्रोक्तं योगज्ञानं निबोध मे ।
यथाश्रुतं यथादृष्टं तत्त्वेन नृपसत्तम ॥ १
नास्ति सांख्यसमं ज्ञानं नास्ति योगसमं बलम् ।

तावुभावेकचर्यौ तु उभावनिघ्नौ स्मृतौ ॥ २
पृथक्पृथक् पश्यन्ति येऽल्पबुद्धिरता नराः ।
वर्यं तु राजन्पश्याम एकमेव तु निश्चयात् ॥ ३
यदेव योगाः पश्यन्ति तत्सांख्यैरपि दृश्यते ।

C 12. 11678
B 12. 317 (r. 1). 4
K 12. 521. 4

20 K1. 2 & transp 19 and 20 —^b) K1 -सांख्या
तम्; K4 Dn1 n4 Dn1 D2 & 5 7 8 T G6 संख्यानम्,
K6 Da8 a4 -संख्यातम् (for 'तम्' —^d) K7 सांख्य;
M1 सांख्यं K7 गत G1 साख्या केवलसंगता

21 ^a) K4 त्वन्यस्य (for त्वन्ये) Dn1 तत्त्व (for
तत्त्व-) D5 7 ये तत्त्वा (D7 'त्वे) तत्त्वकुशलास —^a)
K6 G1 तत् (for अत) Dn4 प्रविक्ष्यामि (for प्रव
क्ष्यामि). Da8 corrupt, D7 अत प्रवक्ष्यामि पर
—^a) Da8 a4 योगिनाम् (for योगा) Dn1 अनु;
G2 इति (for अपि)

Colophon Ś1 D6 missing K8 5 B1-5 Da1 a2
Dn2 n4 D1 G2 5 M2-4 absent — Sub-parvan K1
5 6 7 V1 B6 7 9 Da8 Dn1 n4 D8 D2-5 7-9 T G1 2 6
M1 5-7 मोक्षधर्म — Adhy name K1 2 & 6 V1 B6
6-9 Da8 a4 Dn1 n4 D8 D2 8 8 G2 याज्ञवल्क्यजनक-
सवादे, K7 D4 9 T1 सांख्यदर्शन; D5 7 G6 याज्ञवल्क्य
जनकसंवादे सांख्यदर्शन, M6 6 यज्ञवल्क्यजनकसंवादे सांख्य
परिसंख्यानं — Adhy. no. (figures, words or both)
K6 40, B7 T1 G6 138, B8 142, Dn1 141, Dn4
140, Dn2 G4 M6 139, D8 G1 136, T2 151,
G2 153, M1 6 7 137 — Śloka no Dn4 22,
Dn1. n4 D8 20

304

This adhy is missing in Ś1 D6 (of v 1 12
274 13, 283 15)

1 K1 7 D6 याज्ञवल्क, M1 6-7 यज्ञवल्क. —^a)

B8 साख्य (for सांख्य) K6 पर, T1 G6 यथा (for
मया) —^a) G1 यथाशास्त्र (for 'श्रुतं') T1 G6 यथा-
पृष्ट (for 'दृष्ट') —^a) Da8 om. नृप T G1 8 6 M1
5-7 तत्त्वेन मनुजर्षभ

2 ^a) K1 4 सांख्यमय, K2 'भवि (for 'सम)
—^b) K1 स*मय, K2 4 सांख्यमय; B6 साख्यसम
(for योगसम) Dn4 om सम —^a) K1 6 Da8 a4
Cp (gloss एकैकं पुंसाचरणीयौ, एकमोक्षफलौ वा) एक
कार्यौ; K2 4 एव कार्यौ, K7 एकचर्यौ, D8 G8 (gloss
एक पक्ष सिद्धान्त परमात्मजीवात्मनोरेकरूपो ययोस्तौ)
'पक्षौ, G8 'चर्यात् (for 'चर्यौ) K2 D2 8 तावु;
V1 B8 (marg as in text) च (for तु) D7 G1
तावुभावेकतत्त्वेन; G4 उभावप्येककार्यौ तावु —^d) K1
2 4 चोभावु; T1 G6 शुभावु (for उभावु) B8 (marg)
उभावनिघ्न गत; G1 उभाविति घ्नौ स्मृतौ Cn
अनिघ्नौ, स्मृत्युनाशकौ ॥ Cp निघ्नस्य, स्मृत्युपससारस्य,
निवर्तकौ । ❀

3 ^a) K4. 7 V1 B6 Dn1 n4 D8 D2 8 8 9 प्रपश्यति;
K6 च्यवस्यति; D4 प्रपश्यति; D5 7 प्रविश्यति (for
तु प). —^b) T2 स्वल्प (for येऽल्प) K1 2 4 D7
बुद्धिप (K1 'पु)रा; K6 V1 B6 D2 8 9 G2 'बुद्धितरा
(for 'रता). T G1 8 9 परायणा (for -रता नरा).
Bo 7-9 Dn1 n4 D8 D2 8. 8 येऽल्पबुद्धिरता (Bo 7-9 'तरा)
नरा —^a) Bo पश्यामि (for 'म) —^d) Bo G1
एवम्; B9 एक (for एकम्) K2 एतत् (for एव)
K1 वे; G2 M1 5-7 [इ]ति (for तु). K1 निश्चयेत्,
V1 निश्चयं; M7 'यात् (for 'यात्)

4 With 4, of 6 27. 5. —^a) G1 यो वेद (for

C. 12. 11678
D 12. 31. (6) 4
K 12. 321 4

एकं सांख्यं च योगं च यः पश्यति स तत्त्ववित् ॥ ४

रुद्रप्रधानानपरान्विद्धि योगान्परंतप ।

तेनैव चाथ देहेन विचरन्ति दिशो दश ॥ ५

यावद्धि प्रलयस्तात् सूक्ष्मेणाष्टगुणेन वै ।

योगेन लोकान्विचरन्सुखं संन्यस्य चानघ ॥ ६

वेदेषु चाष्टगुणितं योगमाहुर्मनीषिणः ।

सूक्ष्ममष्टगुणं प्राहुर्नेतरं नृपसत्तम ॥ ७

द्विगुणं योगकृत्यं तु योगानां प्राहुरुत्तमम् ।

सगुणं निर्गुणं चैव यथाशास्त्रनिदर्शनम् ॥ ८

धारणा चैव मनसः प्राणायामश्च पार्थिव ।

प्राणायामो हि सगुणो निर्गुणं धारणं मनः ॥ ९

यत्र दृश्येत मुञ्चन्वै प्राणान्मैथिलसत्तम ।

यदेव) K₁ योग्य, G₁ योग (for योगा) —^b)
Das a₁ मृग्यते (for इश्यते) K₀ तत्सख्यैरवमृग्यते
—^c) K₁ एक (for एक) K₀ Bo 6-9 Das a₁ एक
योग च सांख्य च —^d) K₁ २ योगवित्, K₂ २ (marg
as in text) D₅ १ पश्यति (for तत्त्ववित्)

5 ^a) D_{1a} प्रधानान्, D_{2a} प्रधानम्, D₃ प्रधा
नाद् (for 'नान्') D_{2a} G₂ असरान्; G₁ अपर, G₃
(gloss अनुत्तमान्, मध्यमान्) अपरान् (as in text)
॥ Cn उत्क्रमणकाले देहिन रोदयन्तीति रुद्रा प्राणा इन्द्रि-
याणि च । तान्येव प्रधानभूतान्यालम्बनानि येषु तान् ॥ C₅
रुद्रा एकादशेन्द्रियाणि तत्प्रधानान्, प्रत्याहारपरान् ॥ C₇
रुद्रं प्रधानं प्रथमोपदेष्टा येषाम् । ॥ —^b) K₁ D₁ २ १
योगात्, D_{1a} योगम्, G₁ भोगान् (for यो) K₀
V₁ Bo 6-9 Das a₁ D_{1a} n₁ D₂ D₂ २ २ २ अरिदम; T
G₁-३ ० M₁ ६-७ नराधिप (for परतप) —^c) D₁ २
चाय; T₁ G₀ चाय, G₁ laouna (for चाय) K₁
D_{2a} तेनैव चाप्यदेहेन —^d) K₂ दिशे (for दिशो)

6 ^a) K₁ B₀ या बुद्धि- (for यावद्धि) K₁ २ १ D₀
M₁ ० १ प्रलय, K₂ 'ये, T₂ G₁ २ प्रलयस् (for
प्रल) T G₁-३ ० M₁ ६-७ तावत् (for तात) —^b)
K₂ ४ D_{1a} सूक्ष्मेन, K₁ D₁ २ सूक्ष्मेण K₀ Bo 6-9
Das a₁ D_{1a} n₁ D₂ D₂ २ २ २ ह, V₁ च (for वै)
॥ Cn अष्टगुणेन, पुर्यष्टकमयेन सूक्ष्मशरीरेण ॥ C₅ अष्टगु
णेन, भूमिसलिलदहनपवनगगनमनोबुध्यहकारैः सूक्ष्माष्टकनि
युक्तेनेत्यर्थ । ॥ —^c) T₁ G₁ ० योगान् (for लोकान्).
— D₁ reads 6^d on marg —^d) D₅ १ (before
corr.) दुस्व; G₂ सुख (for सुख) D₁ T G₁ ३ ०
वसति, G₂ **स्त्र, M₁ ६-७ मन्वस्व (for संन्यस्य)

7 ^a) K₁ D₁ २ देवेषु; T G₁ ३ ० तावदेव; M₁
६-७ देवेषु च (for वेदेषु च) G₂ वा (for च). B₁
Das a₁ D_{1a} n₁ D_{2a} D₂ २ २ २ T₂ G₁ ३ गुणितं; C_a
(gloss अथ च कर्मज्ञानप्रवणत्वाद्योगमेद एव, लोके तु न
तथा प्रसिद्धि) गुणिक, C_p (gloss यमनियमासनप्राणा-
यामप्रत्याहारध्यानधारणासमाधिरूपम्) 'तं (as in text)
—^b) D₁ वेदम् (for योगम्). —^c) K₁ D₁ २ सूक्ष्मम्

(for सू) K₁ om गुणं D_{1a} सूक्ष्ममष्टगुणं प्राहुर
॥ C₅ अष्टगुणं अणिमाष्टगुणैश्चर्ययुक्तम् । ॥ —^a) K₁
नेतार, K₂ नेपरां (sic), K₄ न पार, D₅ नेतरे;
M₁ ६-७ नेतरा (for 'र)

8 ^a) K₁ T₁ G₀ द्विगुण (for द्वि) V₁ हि (for
तु) —^b) M₁ ६-७ योगिनां (for योगानां) G₁ माहुर
(for प्राहुर) D₅ १ अव्यय (for उत्तमम्). —^c) D₁
वा (for च) —^d) G₂ om from यथा up to प्राणायाम
(in 9^a) M₁ योगशास्त्र (for यथा) D₅ १ T G₁ ३ ०
M₅ ० -निदर्शनात्, M₁ १ 'र्शनां (for 'र्शनम्) — After
8, B₈ २ ins

774* अत पर प्रवक्ष्यामि प्राणायाम च पार्थिव ।

9 G₂ om up to प्राणायाम (of v l. 8) —^a)
V₁ B₀ १ ० D_{1a} धारणात्, B₀ ३ Das D_{1a} n₁ D₂
D₂ २ २ १ २ T₁ G₁ ३ ० M₁ ६ ० 'ण; T₂ 'णा, M₁
'णश् (for 'णा) D₁ वा (for च) K₁ २ ४ परमा;
D₅ मरुत (for मनस) — After 9^{ab}, K₀ V₁ Bo
6-9 Das a₁ D_{1a} n₁ D₂ D₂ २ २ २ २ G₂ C₅ ins

775* एकाग्रता च मनस प्राणायामस्तथैव च ।

[= (var) 9^{ab} G₂ om एकाग्रता च B₈ एकाग्रतेन
मनस (for the prior half)]

—^a) D₁ T G₁ ३ ० तु (for हि) D_{1a} सगुणो (for
सगुणो) ॥ C_a प्रकटतरवायुनिरोधत्वासगुण । ॥
—^d) D_{1a} D₂ D₁ G₁ निर्गुणो (for 'ण) D₁ T
G₁-३ ० मत, M₁ ६-७ स्मृत (for मन) K₀ V₁ Bo
6-9 Das a₁ D_{1a} n₁ D₂ D₂ २ २ २ धारयेत् (B₀ Das
'यन् (for धारणं) K₁ D₁ ३ ० निर्गुणा (K₁ 'णो)
धारणा मत्वा

10 ^a) G₂ इत्यन्वि; M₁ ६-७ इत्यति; C_a इत्येत
(as in text) K₂ ४ पश्यत् (for मुञ्चन्वै) K₁ यच्च
इत्येत सुचर्के; K₁ D₁ २ यत्र पश्यति मुंचति, B₀ 6-9
Das a₁ D_{1a} n₁ D₂ D₂ २ २ २ यद्यदृश्य (B₈ 'पश्य,
D₅ 'दिच्छ) ति सुचन्वै, D₁ T G₁ ३ ० इत्येत यत्र सुं
॥ Cn (reading यद्यदृश्यति) अदृश्यति, अदृश्यमाने मो

वाताधिक्यं भवत्येव तस्माद्धि न समाचरेत् ॥ १०

निशायाः प्रथमे यामे चोदना द्वादश स्मृताः ।

मध्ये सुप्त्वा परे यामे द्वादशैव तु चोदनाः ॥ ११

तदेवमुपशान्तेन दान्तेनैकान्तशीलिना ।

आत्मारामेण बुद्धेन योक्तव्योऽऽत्मा न संशयः १२

पञ्चानामिन्द्रियाणां तु दोषानाक्षिप्य पञ्चधा ।

शब्दं स्पर्शं तथा रूपं रसं गन्धं तथैव च ॥ १३

प्रतिभामपवर्गं च प्रतिसंहृत्य मैथिल ।

इन्द्रियग्राममखिलं मनस्यभिनिवेश्य ह ॥ १४

मनस्तथैवाहंकारे प्रतिष्ठाप्य नराधिप ।

अहंकारं तथा बुद्धौ बुद्धिं च प्रकृतावपि ॥ १५

एवं हि परिसंख्याय ततो ध्यायेत केवलम् ।

विरजस्कमलं नित्यमनन्तं शुद्धमव्रणम् ॥ १६

तस्थुषं पुरुषं सत्त्वमभेद्यमजरामरम् ।

शाश्वतं चाव्ययं चैव ईशानं ब्रह्म चाव्ययम् ॥ १७

युक्तस्य तु महाराज लक्षणान्युपधारयेत् ।

C 12 11692
B 12. 317(6) 19
K 12 321 18

चनस्याने यदि वायु मुञ्चन्भवति । ॐ —^b) K1 2 4 V1
Bo D1 T G1-3 6 मिथिल (for 'मै'), K1 Da1 सत्त्व
—^c) K1 4 V1 B3 (marg as in text) तत्राधिक्य;
K2 यत्राधिक्य, G1 पात्राधिक्य (for वाता) K1 2 4
भवत्येकम् (for भवत्येव) D1 एव —^d) G2 वाताद्
(for तस्माद्) K1 B1 2 Dn1 D3 D2-1 7-9 त (for
हि) M1 0 1 om न G1 तमसाद्धि समाचरेत् (sic)

11 ^a) K2 4 Da1 निशाया, K6 'यां (for 'या)
—^b) M1 चोदनाद् (for चोदना) K6 G2 स्मृत,
Dn1 D3 स्मृता ॐ G2 चोदना चायोर्मनसो वा
अनियते देशे प्रेरणा ॥ Cv चोदना योगाभ्यासा, द्वादश
द्वादशघटिकापर्यन्ता । ॐ —^c) K2 D1 G1 सुप्ता,
K4 स्वप्त्वा, K6 Bo 3 Dn1 n4 D3 D2 3 3 स्वप्त्वा,
V1 Bo 0 Da3 n4 D5 तु हि (for सुप्त्वा) V1 D5
[अ]परे; E3 0 Da3 n1 [अ]वरे (for परे) B1 मध्ये तु
सुप्त्वा शधरे —^d) D1 T G1 2 6 M1 1-1 च (for
तु) K6 Da4 D5 D5 चोदना, B1 'नात्

12 ^a) Dn2 G1 तदैवम् (for तदेवम्) —^b) B3
(marg) G2 शालिना (for -शीलिना) —^c) K1 2
आत्मारामेन K2 बुद्धेन, M1 0 1 युद्धेन (for बु)
—^d) K1 2 4 1 D1 0 यो (K4 या)ज्य आत्मा, D1 1
योऽव्यश्नात्मा (for योक्तव्योऽऽत्मा) M1 0 1 योक्तव्यो
नारामसशय

13 ^a) G1 पचाणाम् K1 2 4 B3 D5 च, K1
D1 0 हि (for तु) —^b) T1 G6 दोष (for दोषात्)
Dn1 आच्छिद्य; D1 (before corr) T G1 3 0 निक्षिप्य,
C3 (gloss निर्जित्य) आ' (as in text) G2 M1 1-1
पच ह (for पञ्चधा) —^c) K1 2 T2 G3 M1 0 1
शब्द, Dn1 शब्दो (for शब्द) K6 V1 Bo 0-0 Da3
n4 Dn1 n4 D3 D2 3 3 transp. स्पर्शं and रूपं. —^d)
Da3 रसो गंधस्तथैव च.

14 ^a) G1 प्रतिगाम् (for 'भाम्) K1 D1 5 1 0 T
G1 2 6 M1 1-1 उपसर्ग (for अपवर्ग) ॐ G2 प्रतिभां,
विशेषम् । अपवर्गं, लयम् । ॐ —^b) K1 2 4 1 D3
D1 0 T1 G6 सगुह्य; K6 सकृत्य, D5 सस्मृत्य (for
सहृत्य) K6 मैथिल G3 'ली. —^c) K6 अखिल
(for अखिल) —^d) K1 2 T G3 6 M1 1-1 च (for
ह). G1 मनस्यगिरिये च (sic)

15 ^a) Da1 a1 [अ]हकार K1 अहकारे चैव मन
—^c) T2 तदा (for तथा)

16 ^a) Dn1 एव (for एव) K1 2 च, K1 D5 तु
(for हि) ॐ G2 परिसंख्याय, प्रविलाप्य ॥ G3 चिन्त
यित्वा । ॐ —^b) K6 Bo 0-0 Da1 a1 Dn1 n4 D3
D2 3 3 3 G2 ध्यायति, M1 1-1 ध्यायति (for ध्यायेत)
—^c) K1 D5 विरज सक (D5 'म)ल नित्यम्, Dn2 D1 0
विर (Dn2 'रा)जस्का (Dn2 'स्क)मल नि', D1 T1 G6
विरजस्व (D1 'ज स)मल नि' ॐ G2 अलम्, सम
यम् । ॐ —^d) K1 बुद्धम् (for शुद्धम्) D1 अप्रज;
G1 अव्रजं (for अव्रणम्)

17 ^a) K2 4 तस्थुषो; K1 D1 0 कृतस्य, D5
कृतस्य, M1 तस्थुष (for तस्थुष) K1 2 4 1 V1 D1 0
परम; Da1 laouna (for पुरुष) K6 Bo 0-0 Da1 a1
Dn1 n4 D3 D2 3 3 नित्यम्; G2 सत्यम् (for सत्वम्)
ॐ G2 तस्थुषमिदि छान्दसम्, स्थितिमात्रधर्मम् ॥ G2
तस्थुष, स्थाणु कृतस्यमित्यर्थ । ॐ ॐ G3 पुरुष, पूर्णम् ।
सत्त्व, ज्ञानानन्दरूपम् । ॐ —^b) D1 अजरामय, M6 'जर.
—^c) K6 G1 चाप्यय, B3 (marg) च प्रभु, Dn1
D1 चाप्यय (for चा) D4 चैव, D1 T G1-3 6 M1
1-1 देवम् (for चैव) —^d) Da1 हृषान K1 2 चाक्षय;
B3 (marg as in text) चाक्षर; D5 चाक्षय; D4
चाप्यय (for चा) Bo दक्षमस्यर्थ; B3 (marg) ध्रुव-
स्यर्थ

—18 ^a) K1 D5 D1, 1 0 च (for तु), V1 पुरुषस्य

C. 12. 116 89
D 12. 317 (62). 10
K 12. 321 18

लक्षणं तु प्रसादस्य यथा वृत्तः सुखं स्वपेत् ॥ १८
निवाते तु यथा दीपो ज्वलेत्स्नेहसमन्वितः ।
निश्चलोर्ध्वशिखस्तद्व्युक्तमाहुर्मनीषिणः ॥ १९
पापाण इव मेघोत्थैर्यथा विन्दुमिराहतः ।
नालं चालयितुं शक्यस्तथा युक्तस्य लक्षणम् ॥ २०
शङ्खदुन्दुमिनिर्घोषैर्विविधैर्गीतवादिनैः ।
क्रियमाणैर्न कम्पेत युक्तस्यैतन्निदर्शनम् ॥ २१
तैलपात्रं यथा पूर्णं कराभ्यां गृह्य पुरुषः ।

सोपानमारुहेद्भीतस्तर्ज्यमानोऽसिपाणिभिः ॥ २२
संयतात्मा भयात्तेषां न पात्राद्भिन्दुमुत्सृजेत् ।
तथैवोत्तरमाणस्य एकाग्रमनसस्तथा ॥ २३
स्थिरत्वादिन्द्रियाणां तु निश्चलत्वात्तथैव च ।
एवं युक्तस्य तु मुनेर्लक्षणान्युपधारयेत् ॥ २४
स युक्तः पश्यति ब्रह्म यत्तत्परममव्ययम् ।
महतस्तमसो मध्ये स्थितं ज्वलनसंनिभम् ॥ २५
एतेन केवलं याति त्यक्त्वा देहमसाक्षिकम् ।

महाराज —^b) K₆ V₁ B₀ ० १ ३ (orig) ० Das a₄
Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ३ उपधारय; K₇ D₁ ३ ० 'लक्षयेत्';
B₈ (marg) उपधारयत (for 'धारयेत्) —^c) K₁ ३
प्रसादश्च (for 'दस्य) —^d) B₈ (marg as in text) दृष्ट
(for वृत्त') K₄ सुखी, M₁ ० १ स्वयं (for सुखं)
K₄ भवेत् (for स्वपेत्)

19 ^a) K₄ B₀ १ ३ (marg as in text) Dn₁ n₄
D₈ D₂ ३ ३ निवाते (for निवाते) G₂ च, M₁ ३-४
वा (for तु) —^b) Das a₄ G₂ M₆ १ ज्वलन्, D₈ ०
M₆ ज्वलत् (for ज्वलेत्) —^c) K₆ १ निश्चलोर्ध्वशिख
(K₇ 'खा)स; D₈ निश्चलोर्ध्व'. K₆ तत्त्वम् (for
तद्वद्) —^d) K₆ उक्तम् (for युक्तम्)

20 ^a) G₂ पापाणम् (for 'ण) K₁ मेघोत्थैर; K₄
'धैर; K₆ 'स्य; D₈ 'धैर; D₁ ० 'च्छैर (for 'स्यैर)
—^b) G₂ यथा हुंहुमिराहत —^c) B₈ नान्यं (for
नाल) T G₆ शक्य (for शक्यस्) —^d) K₆ D₇
सुकस्य (for यु')

21 ^a) Das a₄ शक्यं (for शङ्ख-) —^b) V₁ विदि
तैर (for विविधैर). Das वादिनै; T₂ -वादिनै (for
'धै) —^c) K₆ G₁ द्वि (G₁ द्वी) यमाणैर; K₇ क्रिय
मानैर; B₆ 'माणं न; G₂ 'माणो न (for 'माणैर्)
K₁ २ कपेश्च; K₄ कपेश्च, K₆ कल्पेश्च; V₁ B₀ ० ३
(marg as in text) ० Das a₄ T G₆ कपेश्च; G₁ ३
कपेयुर् (for कम्पेत) —^d) K₆ B₇ Dn₁ n₄ D₈ D₂
३ ३ ३ सुकस्य; D₈ यत्तस्य (for युक्तस्य) D₄ निद
र्शतां (for 'र्शनम्).

22 With 22, of 12 289 32 —^a) D₄ तैल
(for तैल) K₁ ३ ४ तैलपूर्णं यथा पात्रं —^b) K₇
B₇ D₁ पुरुष', M₇ पूरुष K₁ ३ ४ कराभ्यां धारय
(K₂ 'धै)क्षर'. —^c) D₄ T G₆ मारुहद्; D₇ G₁ ३ 'हन्
(for 'हेद्). K₂ भेत्स (p. 10); K₇ भीतात्; D₈

मात्स; D₇ G₁ ३ भीत्स (for भीत्स) —^d) K₆
ताड्यमानो; K₇ T₂ तर्जं; D₁ सूर्यमाणो; D₈ तर्जं
माणो; G₁ त्यजमानो (for तर्ज्यं) K₂ [s]भिसा
निभिः; K₇ [s]पि पाणिभिः, G₂ [s]भिसाणिभिः (for
सति')

23 ^a) K₆ संयतात्मा; D₇ ३ स यतात्मा (for संय')
K₂ भवेत्; D₁ भूयात्; M₆ हयात्; M₇ भयात्
(for भयात्) D₇ G₂ केषां (for तेषां). —^b) K₆
[ख]पात्राद् (for पात्राद्) B₆ G₁ भरसृजेत् (for उत्सृ').
—^c) K₁ ३ ४ D₇ उत्तरमानस्य; K₆ B₀ Dn₁ n₄ D₈
D₂ ३ ३ 'माणस्य (for 'माणस्य). —^d) M₁ ३-४ त्विह
(for तथा).

24 ^a) K₁ ३ ४ D₇ ३ ४ च (for तु). —^b) K₄
निश्चलत् (for 'त्वात्) D₇ तु (for च). —^c) K₆
सुकस्य; G₁ उक्तस्य (for युक्तस्य) —^d) K₆ V₁ B₀
१ ३ (marg as in text) ० Das a₄ Dn₁ n₄ D₈ D₂
लक्षयेत् (for धारयेत्) B₀ D₂ लक्षणानुपलक्षयेत्.

25 With 25, of 12 47 25 —^a) K₆ स मुक्त;
K₇ B₆ D₂ ४ ३ ३ ३ संयुक्त'; B₀ Dn₁ n₄ D₈ स्वयुक्त',
D₇ T G₁ ३ ० संयुक्त, M₁ ० स युक्त, M₇ संयुक्त (for
स युक्त) K₆ B₀ ३-३ Das Dn₁ n₄ D₈ ३ ३ पश्यते;
G₂ पश्यते (for पश्यति) G₁ ब्रह्मा —^c) B₀ तपसो
(for तमसो) D₁ Dn₄ पारे (for मध्ये) K₂ मह
स्वामसयोर्मध्ये

26 ^a) G₂ येतेन (for एतेन) D₁ D₈ D₂ ३ याति
(for याति) —^b) B₈ (marg) सुक्त्वा (for त्यक्त्वा)
B₈ असाक्षिक (for 'क्षिकम्) ❀ C₈ असाक्षिक, साक्ष
न्तराभावात् । ❀ —^d) K₁ सनातने; K₄ 'तन; B₈
पुरातनी

27 ^a) T₂ येतद् (for एतद्). K₇ D₁ विषोर्ग
(D₁ 'गा); M₁ ३-४ द्वि यत्नं (for द्वि योगं). —^c)

कालेन महता राजञ्छ्रुतिरेषा सनातनी ॥ २६
एतद्वि योगं योगानां किमन्यद्योगलक्षणम् ।

विज्ञाय तद्वि मन्यन्ते कृतकृत्या मनीषिणः ॥ २७

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि चतुरधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३०४ ॥

३०५

याज्ञवल्क्य उवाच ।

तथैवोत्क्रममाणं तु शृणुष्ववाहितो नृप ।
पञ्चामुत्क्रममाणस्य वैष्णवं स्थानमुच्यते ॥ १
जङ्घाम्यां तु वसन्देवानामुयादिति नः श्रुतम् ।
जानुभ्यां च महाभागान्देवान्साध्यानवाभ्युयात् ॥ २

पायुनोत्क्रममाणस्तु मैत्रं स्थानमवाभ्युयात् ।
पृथिवीं जघनेनाथ ऊरुभ्यां तु प्रजापतिम् ॥ ३
पार्श्वाम्यां मरुतो देवान्नासाभ्यामिन्दुमेव च ।
बाहुभ्यामिन्द्रमित्याहु रुरसा रुद्रमेव च ॥ ४
ग्रीवायास्तमृपिश्रेष्ठं नरमामोत्यनुत्तमम् ।

K₁ विज्ञातः; K₂ 'नां (for 'न). D₁ T G₁ १. ० [ए]-
सद् (for सद्) D₄ मन्यते

Colophon Ś₁ D₅ missing K₅ s B₁-s D₁ a₁ a₂
D₁ s n₁ D₁ G₁ s M₁-s absent — Sub-parvan
K₁ s १ ० १ V₁ B₁ १ ० D₁ a₁ a₂ D₁ n₁ n₂ D₅ D₂-s १-०
T G₁-s ० M₁ १-१ मोक्षधर्म — Adhy name K₁ V₁
Bo. ०-० D₁ a₁ a₂ D₁ n₁ D₅ D₂ s s G₁ याज्ञवल्क्यजनक
संवादः; K₂ s याज्ञवल्क्यसंवादः, K₁ D₁ s योगविधिः;
D₅ १ T₁ G₁ ० याज्ञवल्क्यजनकसंवादे योगकथन (D₅ १
योगविधिः); M₅ ० यज्ञवल्क्यजनकसंवादे योगज्ञानप्रतिपादनं
— Adhy no (figures, words or both) K₅ 41, B₁
D₁ G₁ ० 139, B₅ 143, D₁ n₁ 142, D₁ n₂ T₁ 141,
D₂ G₂ M₅ 140, D₅ 137, T₁ 152, G₂ 154,
M₁ १ 138, M₅ 136 — Śloka no D₁ a₁ D₁ n₂ 27,
D₁ n₁ D₅ 28

305

This adhy is missing in Ś₁ D₅ (of v 1.
12 274 13, 283 15)

1 D₅ om. the ref K₁ याज्ञवल्क्यः; M₁ १-१ यज्ञ
वल्क्य —^a) D₅ C_v जयैव; M₁ १-१ यथैव K₁
D₅ ० [उ]त्क्रममाण (K₁ 'न)स्य; B₅ D₁ a₁ a₂ 'माणस्तु;
D₁ T₁ G₁ s ० 'तां स्थानं, T₂ M₁ १-१ 'णस्थानं, G₂
'माण सच् (for 'माण तु) —^b) T₂ G₁ s शृणुष्व
—^c) K₁ उत्क्रममाणस्य, K₅ १ उत्क्रममाण (K₁ 'न)स्य;
G₁ उत्क्रमं (for उत्क्रमं) ☞ C_v पञ्चामुत्क्रममाणस्य,

पादतलाम्यां जीवकलामूर्ध्वं नयत । जीवस्य देहादूर्ध्वं गमनं
तु महाभाहीमुखेनैवेति ज्ञातव्यम् । ☞ —^d) K₁ उत्तमं
(for उच्यते) ☞ C₅ वैष्णवं, पादयोरभिमानो विष्णुरा-
दित्यविशेषस्तस्य लोकाभित्यर्थः । ☞

2 V₁ reads 2 on marg —^a) V₁ च (for तु).
D₁ a₁ वसन् (for वसन्) K₁ D₅ ० वसुन्देवास्तु (K₁
'श्च) जघाम्याम् —^b) K₅ नामुयाद्, D₅ 1 प्राप्नु (for
आप्नु) K₁ T₂ G₁ s M₁ न (for न) M₁ १-१ श्रुति .
B₁ आमुया वसु न श्रुतं (210) —^c) K₂ जघाम्यां; M₁
ऊरुभ्यां (for जानुभ्यां) V₁ M₁ १ तु (for च) K₁
महान्योगान्; D₅ T₁ 'भाग (for 'भागान्). —^d)
K₅ om. देवान् K₄ Bo Das D₁ n₁ n₂ D₅ D₂ s s
साध्यान्देवान् (by transp.).

3 K₁ s १ V₁ T₁ om. (hapl.) 3^{ab}. —^a) Bo
D₁ n₁ n₂ D₅ D₂ s [उ]त्क्रममाणस्य; B₅ G₂ 'माणं तु
(for 'माणस्तु) —^b) K₅ मैत्र (for मैत्रं) B₁
स्थलम् (for स्थानम्) ☞ C₅ मैत्रं स्थानं, प्राणवृत्तेर-
ह्यभ्रामिमानो देवतात्मा भित्रस्तदीय स्थानमित्यर्थः । ☞ —^c)
K₁ १ M₁ पृथिवी (for पृथिवीं) K₂ s जघनेनास्य (for
'नाथ). —^d) K₅ १ उरुभ्यां K₄ ० V₁ Bo. ०-० Das
D₁ n₁ n₂ D₅ D₂ s s s G₂ च; D₁ तु (for तु) M₁.
१-१ उदरेण (for ऊरुभ्यां तु) D₅ 1 प्रजापती; G₂ 'पतिः
(for 'पतिम्) ☞ C₅ प्रजापतपश्च दत्तप्रभृतयः । ☞

4 D₁ a₁ om 4-5 —^a) D₅ महतो (for
मरुतो) D₅ 1 देवो —^b) K₁ D₅ ० इक्ष्वाभ्याम् (for
नासाभ्याम्). G₂ इन्द्रम् (for इन्द्रम्), T G₁ s ०

C. 12. 11707
B. 12. 3167/8
K. 12. 322. 5

C 12 11707
B 12 216(7) 5
K 12-322 B

त्रिश्रेदेवान्मुखेनाथ दिशः श्रोत्रेण चाश्रुयात् ॥ ५
 घ्राणेन गन्धवहनं नेत्राभ्यां सूर्यमेव च ।
 भ्रूभ्यां चैवाश्विनौ देवौ ललाटेन पितृनथ ॥ ६
 ब्रह्माणमाप्नोति विभुं मूर्धा देवाग्रजं तथा ।
 एतान्युत्क्रमणस्थानान्युक्तानि मिथिलेश्वर ॥ ७
 अरिष्टानि तु वक्ष्यामि विहितानि मनीषिभिः ।
 संवत्सरवियोगस्य संभवेयुः शरीरिणः ॥ ८
 योऽरुन्धतीं न पश्येत दृष्टपूर्वा कदाचन ।

आश्रुयात् (for एव च) K० B१ Dn1 n4 Ds D2. 2 2
 नाभ्यामिद्वस्त्वमेव च (K० वा); Ds १ नाभ्यामिदुं समेति
 च; M1. 5-1 हृदयेनेदुमुच्यते — Ds1 Ds om (hapl.)
 4² — °) K4 ० V1 Bo ०-2 Dn1 n4 Ds D2. 2 2
 एव (for इति).

5 Das. n4 om 5 (of. v l. 4). — °) K१ Bo.
 ०. १ ० Dn1. n4 Ds Ds १ M1 5-1 श्रीवायां; V1 B१
 D2 2 2 ० T G1 2 ० श्रीवाया (for श्रीवायास्). K० १
 V1 Bo ०-2 Dn1 n4 Ds D2-2 2 ० सु, Ds १ T1
 G2 2. ० च (for तस्) K1 2 4 T1 G2 ऋषि; K० V1
 Bo ०-2 Dn1. n4 Ds D2 2 2 G2 मुनि (for ऋषि).
 K1 2 देव; K१ चैव; K० Ds1 Ds श्रेष्ठ (for श्रेष्ठ).
 — °) Ds om from श्रोत्रेणुत्तमं up to नेत्राभ्यां (in
 6^b) Ds 2 ० प्राप्नोति (for आप्नोति) Ds उत्तमं (for
 [अ]नुत्तमम्) — °) K1 2 १ Ds १. ० T G1-2 ० विश्वा
 न्देवान् K1 2 सु (K1 सु) खेनैव (for 'नाथ')

6 Ds om up to नेत्राभ्यां (of v l 5) — °)
 B१ (marg as in text) ० वाहं तु (Bo च); Das at
 -बहुल, G1 वाहेन (for -वहनं). — °) Bo ० Dn1 n4
 Ds D2 2 2 अग्निम् (for सूर्यम्). — °) Das corrupt,
 Ds१ भ्रूभ्यां; Ds भ्रूभ्यां, G1 भ्रूभ्यां (for भ्रूभ्यां) Gs
 अथ (for चैव) — °) Gs तथा (for अथ). Das
 ललाटेन पितृप्यति (sic)

7 °) Das Ds ब्राह्मा (Das 'ब्र'णम् (for ब्रह्मा)
 K१ विस; Das विभू, D१ T1 G1 2. ० विधि; T2
 तथा (for विसु) Ds ब्राह्मणमार्यमाप्नोति — °) T1
 मूर्ध्नि (for मूर्धा) — °) K० V1 B१-2 Das at Ds
 एतान्युत्क्रमणानां. — °) K० V1 B१-2 Das. at Ds
 स्थानानि; B१ (marg) स्थितानि (for उक्तानि) Ds1
 नियुक्ता मिथिलेश्वरे (sic).

8 °) K१ Bo 2 Dn1. n4 Ds-1. 2 ० प्र- (for तु).

तथैव ध्रुवमित्याहुः पूर्णेन्दुं दीपमेव च ।
 खण्डाभासं दक्षिणतस्तेऽपि संवत्सरायुषः ॥ ९
 परचक्षुषि चात्मानं ये न पश्यन्ति पार्थिव ।
 आत्मच्छायाकृतीभूतं तेऽपि संवत्सरायुषः ॥ १०
 अतिद्युतिरतिप्रज्ञा अप्रज्ञा चाद्युतिस्तथा ।
 प्रकृतेर्विक्रियापत्तिः पणमासान्मृत्युलक्षणम् ॥ ११
 दैवतान्यवजानाति ब्राह्मणैश्च विरुध्यते ।
 कृष्णश्यावच्छविच्छायः पणमासान्मृत्युलक्षणम् ॥ १२

— °) B१ मनीषिण — °) K1. 2 G2 संवत्सर (for
 'सत्सर') D१ T G1 2 ० M1 5-1 संवत्सरादि (D१ 'दि';
 G1 'न्वि)मोक्ष (M1 5-1 'योग)स्तु — °) K१ सम
 कीयु; Bo 2 ० Dn1 n4 Ds D2 2 2 'वंति; T G1-2 2
 M1 5-1 'वेत (G2 'य) (for 'वेयु). K१ शरीरिभिः;
 K१ मनीषिण (for शरीरिण)

9 °) K1. 2 4. १ Ds 2 अरुन्धतीं, G1 योरुन्धति Das.
 at प्रपश्येत (Das 'इयेद्) (for न प') — °) K1 2 2
 पूर्वदृष्टां; Das दृष्टां पूर्वा (for दृष्टपूर्वा) K1 2 4 १ Ds 2
 G2 कथंचन (for कश्चि). — °) G1 द्रवम् (for ध्रुवम्).
 — °) M1 5-1 दिवम् (for दीपम्) Ds G1 वा (for
 च). — °) K1 2 4 G2 2 खंडभाग; K१ Ds ब्रह्मा-
 भासं; Ds१ खंडभावं, Ds खंडाभावं; D१ T G१ 2
 M1 १ खंडभासं (for खण्डा) ☞ C१ दक्षिणत. दक्षिणा
 क्षिकोणे । ☞ — °) G2 संवत्सरायुषा.

10 K१ G2 om (hapl) 10. — °) Dn1 परिचक्षुषि
 (for पर'). — °) K० पार्थिव'. M1 5-1 यो न पश्यति
 पार्थिव — °) K1 2 Cpp (gloss चिरं कृत्वा नमोविलोकने
 शुक्लवर्णपुरुषाकृतिभूतदर्शनं भवतीत्यागमप्रामिदि' ।) भास
 च्छायाकृति भूत; Ds ० 'कृतीभूतां; C१ (gloss. प्रति
 बिम्बभूतं) 'कृतीभूतं (as in text)

11 °) B० अभिद्युतिर् (for अति'). K१ Ds 2 2
 अतिप्रज्ञस; Das T1 'प्राज्ञा; G2 M1 5-1 'प्रज्ञ (for
 'प्रज्ञा) — °) K१ Ds 2 2 स्वप्रज्ञस; T1 अप्राज्ञा;
 M1 5-1 अप्रज्ञस (for अप्रज्ञा) Das T1 G१ वा (for
 च). — °) K१ प्राकृति; K१ प्रकृतिर्; K१ प्रकृति;
 K० M१ प्रकृते; Ds१ Ds 2 G१ प्राकृतेर् (for प्रकृतेर्).
 B१ (marg) विक्रियोत्पत्ति; G2 विक्रियापत्ति (for 'पत्ति').
 — °) G2 पाणमासात् (for पणमा)

12 K1. 2. 4 Ds om (hapl) 12, V1 reads it on
 marg. — °) Ds देवतानि. V1 [अ]भिजानाति; Dn1

शीर्णनाभि यथा चक्रं छिद्रं सोमं प्रपश्यति ।
 तथैव च सहस्रांशुं सप्तरात्रेण मृत्युभाक् ॥ १३
 शवगन्धमुपाप्राति सुरभिं प्राप्य यो नरः ।
 देवतायतनस्यस्तु पद्मात्रेण स मृत्युभाक् ॥ १४
 कर्णनासावनमनं दन्तदृष्टिविरागिता ।
 संज्ञालोपो निरूप्यत्वं सद्योमृत्युनिदर्शनम् ॥ १५
 अकस्माच्च स्रवेद्यस्य वाममक्षि नराधिप ।

मूर्धतश्चोत्पतेद्भूमः सद्योमृत्युनिदर्शनम् ॥ १६
 एतावन्ति त्वरिष्टानि विदित्वा मानवोऽऽत्मवान् ।
 निशि चाहनि चात्मानं योजयेत्परमात्मनि ॥ १७
 प्रतीक्षमाणस्तत्कालं यत्कालं प्रति तद्भवेत् ।
 अथास्य नेष्टं मरणं स्थातुमिच्छेदिमां क्रियाम् ॥ १८
 सर्वगन्धान् रसांश्चैव धारयेत् समाहितः ।
 तथा हि मृत्युं जयति तत्परेणान्तरात्मना ॥ १९

C 12 om
 B 12 31271 om.
 K 12. 312 20

[न]वि (for [न]व) — °) Ks Gs कृष्ण (for कृष्ण) Kc Bs (marg as in text) ° T Gs श्याम (for -श्याव) . Kc च्छवि ; M1 १ १ च्छवी (for च्छवि) Das च्छाया , Ds च्छाय ; T G1 १ १ च्छाया (for च्छाय) K1 Ds १ कृष्णश्यामनृविच्छाया (Ds 'या) ; Ds कृष्णात्यो वक्त्रविच्छाय . — °) Dn1 लक्षण (for लक्षणम्)

13 °) Kc १ V1 Bo १ १ १ Das Dn1 Ds1 Ds १ १ १ रु (K1 उ) र्णनामेरु , Bs रुर्णनाभि ; Das शीर्णनामेरु ; Dn1 Ds1 कर्णनाभि , Gs शीघ्रं नाभि (for शीर्णनाभि) . Bs छिद्र ; Ds चक्र (for चक्र) — °) K1 १ सोमे ; Dr स्योमे (for सोम) ❀ Cu छिद्र , छिद्रवन्तम् । ❀ — °) K1 Das M1 सहस्रांशु — °) K1 १ १ सप्तवारेण (for 'रात्रेण)

14 Das Dr om (hapl) 14 — °) K1 छवी ; Ks युवी ; Ks हवी , V1 पूति ; Bo छिची ; Bs १ छिची , Br Das छिजी , Bs छिची ; Ds १ शव ; Cpp चिता (for शव-) Kc उपप्राति — °) Ks Ds सुरभि ; Kc सुरभी , T1 सुरभि — °) Kc Bo १ १ १ (marg) १ Das Dn1 ns Ds Ds १ १ १ सप्तरात्रेण , T1 M1 १-१ स पद्मात्रेण (by transp) .

15 °) T1 कट- (for कर्ण) K1 १ १ कर्णनासाव गमनं ; Ds १ 'नासावनमन ; M1 १-१ Cs 'नासावनत (Cs 'म) ता — °) M1 १-१ मद (for दन्त) K1 दृष्टि ; Dr Gs दृष्ट (for दृष्टि) . Kc विराजिता ; Das Dr T G1-१ १ विरागता (Gs 'ता) (for 'गिता) — °) Dr रोपो (for -लोपो) Das T1 Gs निरूप्य (Das 'त्त) त्व ; Ms १ [s] विरूप्यत्वं ; Cs (gloss शरीरे स्नेहराहित्य) [s] विरूप्यत्वं (for निरूप्यत्वं) M1 १ सजा कोके पाति रूपत्वं व (M1 प) द्यो मृत्युदर्शनं (sic) . — After 16, Dr reads 17^{ab}

16 °) Kc १ Bo भवेद् ; T G1-१ १ भवेद् (for भवेद्) . — °) Dn1 क्षि . K1 नराधिप ; Ds1 नरो .

धिप . — °) Dn1 T G1 १ मूर्धतश्च (for मूर्धं) . Bo, Dn1 Ds1 Ds वा (for च) T1 Gs [उ] र्भवेद् , Gs पवेद् ; M1 [उ] र्भवेत् ; M1 [उ] र्भवेत् (for [उ] र्भवेत्) . M1 १ om धूम K1 Ds १ मूर्धश्चायो भवेद्भूम , Ds1 मूर्धश्चोत्पद्यते धूम

17 Dr reads 17^{ab} after 15 — °) Ks एतावं तुष्टनिष्टानि (sic) . — °) T G1-१ १ [ss] त्मन (for स्स्त्मवान्) . K1 १ १ १ Ds १ १ १ विदित्वा नर आत्मवान् (K1 १ १ 'त्मन) ❀ Cs आत्मवान् , मनस्वी । ❀ — °) Gs M1 १-१ निशि चाहनि चात्मानं — °) Das योगयेत् (for योज) Gs M1 १ १ परमात्मना

18 °) Ks प्रतीक्षमानस्य ; K1 Bo Ds1 Ds १ प्रतीक्ष्यमाण (K1 'न) च — °) Dr T1 Gs १ कालं य ; T1 तं कालं (for यत्काल) K1 १ प्रततं ; Kc प्रततो ; Kc प्रेतता ; V1 प्रयतान् ; Bo १ १ १ (marg) १ Das as Dn1 ns Ds Ds १ १ १ प्रेतता ; Bs (orig) प्रयतो ; Gs प्रतत ; M1 १-१ प्रकृत ; Cs मरण (for प्रति तद् as in K1 Ds १) . Ds प्राक्काल प्रापण भवेत् ; Dr T G1 १ १ य काल प्र (G1 प्रा) कृतो भवेत् — Ds reads 18^a-19^a twice — °) K1 १ १ Ds (second time) तथास्य ; Gs M1 १-१ यदास्य , Cv यद्यस्य (for जयास्य) — °) Ks Gs इच्छेद् (for इच्छेद्) K1 १ अतिक्रिय ; Gs * क्रिया (for इमां क्रियाम्)

19 For the repetition in Ds, cf v 1 19. — °) Dr Gs समाहित (for 'हित) K1 V1 Bs Ds १ (both times) १ धारयेत्सुस (Bs [marg] 'धीत स ; Ds 'येत्स स) माहित ; Bo Dn1 ns Ds Ds १ १ धारयीत नराधिप — Dn1 ns Ds १ Cal Bom. ed om. 19^{ab} . ❀ Cp गन्धतन्मात्ररसतन्मात्रधारणायां शरीरं च नीरसतामापद्यते ॥ Cs धारयेत् , इन्द्रियद्वारा मनस्युपसहरेत् । ❀ — °) Gs M1 १-१ यथा (for तथा) . M1 १-१ ह (for हि) . K1 १ १ Dr T G1 १ १ तथा मृत्युमुपादाय ; K1 Ds १ तथा हि मृत्युयो (Ds 'त्यु यो) गेन .

C. 12 11722
12 31471 20
K. 12 322 20

ससांख्यधारणं चैव विदित्वा मनुजर्षभ ।

जयेच्च मृत्युं योगेन तत्परेणान्तरात्मना ॥ २०

गच्छेत्प्राप्याक्षयं कृत्स्नमजन्म शिवमव्ययम् ।

शाश्वतं स्थानमचलं दुष्प्रापमकृतात्मभिः ॥ २१

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि पञ्चाधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३०५ ॥

३०६

याज्ञवल्क्य उवाच ।

अव्यक्तस्थं परं यत्तत्पृष्टेऽहं नराधिप ।

परं गुह्यमिमं प्रश्नं शृणुष्ववावहितो नृप ॥ १

यथापेणेह विधिना चरतावमतेन ह ।

मयादित्यादवाप्तानि यजूषि मिथिलाधिप ॥ २

महता तपसा देवस्तपिष्ठः सेवितो मया ।

प्रीतेन चाहं विभुना सूर्येणोक्तस्तदानघ ॥ ३

वरं वृणीष्व विप्रपे यदिष्टं ते सुदुर्लभम् ।

20 K₁ २ ४ D₂ १ G₂ om (hapl) 20 —^a) K₁ ससांख्ये; D₂ ससांख्या, D₃ ० ससांख्यां (for ससांख्य) K₁ D₂ D₃ ० T₂ G₁ धारणां; B₂ धारणे; M₁ २-१ धारणाच्च (for -धारण). ☞ C₂ ससांख्यधारण, जीव प्रणणोरैकत्वज्ञानं सांख्य, तेन सहितं धारण परमात्मचिन्तनम् । ☞ —^b) K₆ B₀ ०-० D₂ 24 D₁ 24 D₂ D₃ २ २ विदित्वात्मा नरर्षभ (K₆ 'राधिप). —^c) K₁ D₂ ० T G₁ २ ० जयेत्, M₁ २-१ जयेत्स (for जयेच्च). K₁ D₂ M₁ मृत्यु (for मृत्यु).

21 ^a) D₂ आत्मना; D₁ T G₁ २ M₁ २-१ क्षय (for [अ]क्षय) V₁ स्थानम् (for कृत्स्नम्) —^b) D₁ पाजन्म (for अजन्म) T₂ अच्युत (for अव्ययम्); —^c) T₁ द्वाश्वत् (for द्वाश्वत्)

Colophon Ś₁ D₂ missing, K₂ २ B₁-३ D₂ 24 D₂ 24 D₁ G₂ २ M₂-4 absent — Sub parvan. K₁ २ ० १ V₁ B₀ १ ० D₂ D₁ 24 D₂ D₃ २ २ १ २ T G₁ २ ० M₁ २-१ मोक्षधर्म — Adhy name; K₁ २ ४ V₁ B₀ ०-३ D₂ 24 D₁ D₂ M₂ ० या (M₂ ० य) याज्ञवल्क्य (M₂ ० 'वल्क'जनकसवाह'. K₁ D₁ ० याज्ञवल्क्य जनकसवादेरिष्टाध्याय; B₀ 'संवादेरिष्टनिषेदन; D₂ 'देरिष्ट — Adhy no (figures, words or both) K₆ 42, B₁ D₂ 1 T₁ G₂ 140, B₂ 144, D₁ 143, D₂ 142, D₃ G₂ M₂ 141, D₂ 138, T₂ 153, G₁ M₁ ० १ 139, G₂ 155 — Sloka no D₁ 24 21.

306

This adhy. is missing in Ś₁ D₂ (cf. v. 1 12 274. 13, 283. 15).

1 G₂ M₁ २-१ य (G₂ या 'याज्ञवल्क' (M₂ 'वल्क्य). —^a) K₁ अव्यक्तस्त (for 'क्तस्थ) K₆ B₁ यतु; D₂ 24 प्राहु (for यत्तत्) K₁ D₂ २ १ ० T₁ G₂ ० अव्यक्तं परमं यत्तत् (K₁ [orig] ब्रह्म, [marg] यत्तत्) —^b) K₁ D₂ २ ० पृष्टोह वै त्वया नृप —^c) T₁ G₂ ० गुह्यममं (for 'मिम). D₂ कृत्स्न (for प्रश्न).

2 ^a) K₁ G₂ [ए]व, D₁ lacuna (for [इ]ह). K₁ D₂ ० यथापेणेह विधिना —^b) T₁ चरिता; M₂ २-१ चरतो (for 'ता) K₄ B₀ ० १ D₁ 24 D₂ D₃ २ २ २ G₂ ० [अ]वमतेन; K₆ च मतेन; K₁ D₂ ० च क्रमेण, D₁ परमेण; T₁ G₂ [अ]नियतेन (for [अ]व मतेन) B₀ च (for ह) B₂ (marg) चरता वसुधा मिमां ☞ C₂ अवमतेन, अमर्षवशात् गुरुतोऽधीतानि यजूषि च त्यक्त्वा ॥ Cp अवमतेन, गुर्ववज्ञातेन । ☞ —^c) M₁ २-१ यया (for मया) B₂ [आ]दित्यान्.

3 ^a) K₁ D₂ २ ० चैव, D₁ देव (for देवत्). —^b) K₆ तपिषु, K₁ D₂ २ ० सविता, V₁ B₀ ० १ ३ (marg) ० D₂ 24 D₁ D₂ २ २ २ तपिष्यु; B₂ (marg) तपन; D₂ 24 तपिष्यु; D₂ D₁ T G₁-२ ० M₁ २-१ G₂ (gloss अतिशयेन महान्, पूज्यतम इति यावत्) स्वविष्ट (for तपिष्ठ) —^c) K₁ T₁ G₂ विधिना (for विभुना). —^d) D₂ D₁ G₂ तथा (for तदा)

4 ^a) K₂ वरे (for वर) — D₂ M₁ २-१ om. (hapl) 4^{ad}. —^b) K₁ D₂ २ ० [स]ति (for हि), G₂ २ दुर्लभ

5 ^b) D₂ तद्योक्तस्; G₁ मयोक्तं D₂ M₁ १ तपसा (for 'तप) K₆ G₁ M₁ ० १-वर (for, वर) —^c) K₆ D₂ लो (D₂ वो) पयुक्तानि; D₂ त्वत्तो युक्तानि (for

तद्ये दास्यामि प्रीतात्मा मत्प्रसादो हि दुर्लभः ॥ ४
 ततः प्रणम्य शिरसा मयोक्तस्तपतां वरः ।
 यजुंषि नोपयुक्तानि क्षिप्रमिच्छामि वेदितुम् ॥ ५
 ततो मां भगवानाह वितरिष्यामि ते द्विज ।
 सरस्वतीह वाग्भृता शरीरं ते प्रवेक्ष्यति ॥ ६
 ततो मामाह भगवानास्यं स्वं विवृतं कुरु ।
 विवृतं च ततो मेऽस्यं प्रविष्टा च सरस्वती ॥ ७
 ततो विदह्यमानोऽहं प्रविष्टोऽम्मस्तदानघ ।

अविज्ञानादमर्षाच्च भास्करस्य महात्मनः ॥ ८
 ततो विदह्यमानं मामुवाच भगवान्त्रिविः ।
 गृहृतं सद्यतां दाहस्ततः शीतीभविष्यसि ॥ ९
 शीतीभूतं च मां दृष्ट्वा भगवानाह भास्करः ।
 प्रतिष्ठास्यति ते वेदः सोचरः सखिलो द्विज ॥ १०
 कृत्स्नं शतपथं चैव प्रणेष्यसि द्विजर्षभ ।
 तस्यान्ते चापुनर्भावे बुद्धिस्तव भविष्यति ॥ ११
 प्राप्स्यसे च यदिष्टं तत्माख्ययोगेऽपिसतं पदम् ।

C 12 11755
 P 12 310e1.12
 K. 12. 322 12

नोपयुं) ❧ Ca नोपयुक्तानि, मापूर्वोपाध्यायकागोचरभू-
 तानि ॥ Cv अयातयामानीत्यर्थः । ❧ —^d) K1 corrupt

6 Ds: Dr om (hapl) 6 —^a) K1 & स; Ks
 स्व; Gs lacuna (for मां) T G1: ० आह भगवान्
 (by transp) —^b) K1: २ वितरिष्यामि (for वित्)
 K1 च द्विज; V1 Bs तेलव (for ते द्विज) —^c)
 K1: २: V1 Bs Ds: ०: T G1: ० द्वि (for [द्वि]ह) K1
 वारभृत्वा; Ds इरभृत्वा; Ds वाभ्युत्ता, Ds वारभृ-
 तान्, M1 १-२ वारभृत् (for 'वा) —^d) Ds Ds
 प्रवेक्षति, Ds Gs 'क्षपते.

7 —^a) K1 Ds: पुनर् (for ततो) Gs M1 १-२
 भगवानाह (by transp) —^b) Ks Ds1 मास्व स्व,
 K1 मास्वस्व (sic), Ds अस्य स्व च; Gs स्वमास्य
 (by transp), M1 १-२ स्वमास्य K1 निवृत्त (for
 वि) —^c) K1: २ मयाय; Ds मया च (for ततो
 मे). Ks [म]यास्ये; D1 वक्त्रं (for मेऽस्य) K1
 Ds: ० ततो मयास्य विवृतं, M1 १-२ विवृत ततो ममैवास्य
 (hypermetric) —^d) Ds प्रतिष्ठा (for प्रविष्टा).
 M1 १-२ सा (for च).

8 Ks om. (hapl) 8 —^a) K1 Ds नृप (for
 [नृ]नच) —^b) T G1: ० अविज्ञानाद् (for अवि)
 K1 Ds: ० च धर्माच्च, Gs अमर्षां च (for 'र्षाच्च) ❧ Ca
 अमर्षात्, न मृष्यत इत्यमर्षं, तेज एव रवे । ❧ —^d)
 T G1: २: ० M1 १-२ मातुलस्य (for भास्करस्य) — After
 8, Ms 125

776* वैदापायननामासौ मातुलो मे महामुनि ।
 मुच्यतां यदधीत ते मत्त इत्येव सोऽप्रवीत् ।
 तेनामर्षेण तस्योऽह मातुलस्य महामनः ।

9 —^a) Ds तम् (for माम्) —^b) Ds विष्णु; Ds
 Dr T: G1: ० M: ऋषि (for रवि). —^c) Ks
 खेतिर्वा; Ks Ds M1 १-२ दहतां (for 'स'). Ds दाह.

—^a) K1 & B: Ds शीतो, Ds as G1 शीति-, Ds
 शीता (for शीती) Ks B: Ds Ds Ds: Ds: T
 G1: ० M1 १-२ -भविष्यति (for 'प्यसि)

10 —^a) K1 शीतभूत; Ds शीति; Ds1 शीता;
 M1 शीति (for शीती) T G1: ० तु (for च) T
 मा (for मां) —^b) K1 प्रविष्टास्यति; D1 T G1: ०
 M1 १-२ प्रतिभास्यति (for 'ष्ठास्यति) T2 [द्वि]ति (for
 ते) Ks: २ वेदा —^c) K1: २ सांत्तर (for सोचर)
 Ks साखिलो; Ds निखिलो, Dr T1 Gs: ० सकलो
 (for सखिलो) K1: ० Ds: Ds: ० M1: २ द्विज (for
 द्विज) Bo Ds1 ns Ds Ds: ० Cs सखिल सोत्त (Ds
 सोत्त)रो द्विज ❧ Ca सखिल । खिलम्, अकृतपदक्रमो
 वेदभाग ॥ Cn परशास्त्रीय स्वशाखायामपेक्षावशात्पठ्यते
 वाखिलम् । Cs सान्तर सोत्तर, सौपनिषत्कम् ॥ ❧

11 —^a) Bo Ds च सत्पथ, Ds (before corr) च
 क्षरपथ (for क्षतपथ) Ds चैव (for चैव) ❧ Ca
 क्षतपथ, क्षतमार्गप्रदर्शी बहुयुक्तिको ग्रन्थ । ❧ —^b)
 Ks: २ प्राणेऽपि (Ks 'प्यपि; Ks 'प्यमि); Ds
 प्रणेऽपि; T1 'प्यति (for 'प्यसि) Ds द्विजर्षभ;
 Gs M1 १-२ न सदाय (for द्विजर्षभ) K1 Ds: ० त्वं
 प्रणेऽपि (Ds: ० 'स्य)सि चै द्विज; Ds: २ त्वं प्रणेऽपि सत्तम.
 ❧ Cs प्रणेऽपि, अध्येऽप्यसे । ❧ —^c) M: ० वा
 (for [अ]न्ते) Ks: २ Gs Ca (gloss संसारे) Cs (gloss
 तस्य वेदान्तस्यान्ते यो भाव परमात्मा प्रतिपाद्यतया स्थितस्त्र)
 च पुनर्भावे, Ds वा पुनर्भावे, Cn (gloss मोक्षे) Cp
 (gloss मोक्षे, निमित्तसप्तमीयम् । विषयसप्तमीयक्षे, अपुन
 संवेदती) चापुनर्भावे (as in text) M1: २ तस्यावाचे पुन-
 र्भावे (sic) —^d) Ds1 बुद्धिस्त्र; G1 M1 १-२ तव
 बुद्धि (by transp.).

12 —^a) K1: २ प्राप्से (K1 'प्ये) (submetric), Ds
 Gs प्राप्स्यसे (for 'से) K1 Ds: ० इयदिष्टं (for च
 यदिष्ट) Ds om. from इत्त् up to द्वेदे (in 13^a).

एतावदुक्त्वा भगवानस्तमेवाभ्यवर्तत ॥ १२
 ततोऽनुव्याहृतं श्रुत्वा गते देवे विभावसौ ।
 गृहमागत्य संहृष्टोऽचिन्तयं वै सरस्वतीम् ॥ १३
 ततः प्रवृत्तातिशुभा स्वरव्यञ्जनभूषिता ।
 ॐकारमादितः कृत्वा मम देवी सरस्वती ॥ १४
 ततोऽहमर्घ्यं विधिवत्सरस्वत्यै न्यवेदयम् ।
 तपतां च वरिष्ठाय निषण्णस्तत्परायणः ॥ १५
 ततः श्रुतपथं कृत्स्न सरहस्यं ससंग्रहम् ।
 चक्रे सपरिशेषं च हर्षेण परमेण ह ॥ १६

कृत्वा चाध्ययनं तेषां शिष्याणां शतमुत्तमम् ।
 विप्रियार्थं सशिष्यस्य मातुलस्य महात्मनः ॥ १७
 ततः सशिष्येण मया सूर्येणैव गमस्तिमिः ।
 व्याप्तो यज्ञो महाराज पितुस्तव महात्मनः ॥ १८
 मिपतो देवलस्यापि ततोऽर्घं हृतवानहम् ।
 स्ववेददक्षिणायाथ विमर्दे मातुलेन ह ॥ १९
 सुमन्तुनाथ पैलेन तथा जैमिनिना च वै ।
 पित्रा ते मुनिभिश्चैव ततोऽहमनुमानितः ॥ २०
 दश पञ्च च प्राप्तानि यजूंष्यर्कान्मयानघ ।

K1 : ते; K1 ते (for तम्) —^b) K1 मंय्यो (for सद्य) — Before 12^d, B1 ins याज्ञवल्क्य उवाच —^a) D1s D1 उक्त्वा (for उक्त्वा) G1 भगवन् —^d) G1 सतम् (for सन्तम्) K1 न्यवर्तत; K2 [अ] निव; D1s D2 D3 [अ]भ्यवर्तते, D1 G2 'पथत (for 'वर्तत)

13 Ds om up to देवे (of v l 12) —^a) D1 (marg as in text) सतो (for ततो) K1 D1 : T1 G1 [s]ह (for ङु) —^b) K1 : V1 [s]ह च; D1s देव-; D1 दिवि; M1 देवा (for देवे) —^c) K1 D1 : T G1-2 : M1 1-1 आगम्य (for 'त्य) K1 सङ्घटी. —^d) V1 Bo Ds [s]चित्तयद् D1 T G1 : 2 : M1 1-1 चित्तयन् (for सचिन्तय) D1 G2 च (for वै) D1s सरस्वती; G1 'स्वति.

14 ^a) D1 T G1 : 2 : सु- (for [अ]ति-) —^b) K1 सुर- (for स्वर) —^c) G2 M1 1-1 अग्रत —^d) K1 D1s सरस्वती

15 ^a) K6 B1 : D1 G2 Cs अर्घं (for अर्घ्य) —^b) K1 D1 T G1 : 2 : निवेद्य च (K1 ह); K2 निवेदि ह; Ds न्यवेदयत् (for 'दयम्) —^c) D1s D1 M6 तपतां (for 'तां) M1 1-1 वरिष्ठां च (for 'ष्टाय) K1 D1 T G1 : 2 : प (K1 च) र यत्तमनाश्चैव, K2 चर यत्त पनाश्चैव, V1 B1 ततस्तांस्तुतवाश्चैव — 15^d is dam aged in B1

16 ^a) D1s श्रुतपथे (for 'पथ) —^b) K2 अस-ग्रह (for सस^a) D1s सरहस्यससग्रह ☞ Cs सर हस्य, सोपनियत्कम् । ☞ —^c) K1 च (for स-) ☞ Cn चक्रे, कर्मकर्तृप्रियोग, स्वयमेवाविरभूदित्यर्थं ॥ Cs सरस्वती प्रसादादधीशधानित्यर्थं । ☞ —^d) K1 हर्षे च (for हर्षेण) K1 परमेण; K2 'मे च; D1s 'मे स (for 'मेण) D1 च; T1 G2 हि (for ह). -

17 Bo om (hapl) 17-19 —^a) K1 D1s : 2 कृत्वा चाद्यापयामाम; G2 M1 1-1 ततोऽप्यापितवानस्मि. —^d) V1 transp सशिष्यस्य and मातुलस्य D1s वि- (for स) ☞ C1 ' विप्रियार्थं, विशेषेण प्रियार्थम् । ☞ ☞ Ca मातुलस्य, शाकस्य ॥ Cn p 5 वैश्यायनस्य । ☞

18 K1 : 4 Bo om (hapl) 18 (for Bo, of v l. 17) —^a) B1 om स —^b) D1s [प]व (for [ह]व). —^c) K6 V1 B1-2 D1s at D1s n1 D1s D2 : 2 : 2 Ca (gloss विस्वार) न्यस्तो; M1 1-1 न्यासे (for व्याप्तो).

19 Bo om 19 (of v l. 17). —^a) B1 [आ]-सीत्; T G1 : 2 : [अ]थ (for [अ]पि). ☞ Ca मातु-लेन विमर्दे कल्हे देवलस्य मातुलपक्षप्राहिणं मिपत, स्वर्भ-मानस्य, शास्त्रद्वारा जिवा तौ हृत्यर्थं । ☞ —^b) K1 ततोव-; K6 1 D1 : 2 तदुर्ध्वं; V1 D1 T G1 : 2 : 2 ततोऽर्घं (for ततोऽर्घं) V1 B1-2 D1s D1s n1 D1s D2 : 2 : 2 G2 कृतवान्, D2 हृत^a (for हृत^a). G2 M1 1-1 वहु (for महम्) —^c) K1 निवेदं; K2 सर्वेद (sic), K6 वेदस्य, V1 B1 1-2 D1s स्ववेद; D2 स्व वेद; G2 सुवेद- (for स्व^a) K6 1 D1 : 2 दक्षिणार्थं वै (K6 हि); V1 B1-2 D1s at D1s n1 D1s D2 : 2 : 2 G2 Cn दक्षिणापार्श्वे; D1s D2 'यार्थं; D1 T G1 : 2 : 2 Cs (gloss अर्थनिमित्त) 'र्थे वै; M1 1-1 'यार्थ (for 'यार्थ). B1 (marg^a) सद्येन दक्षिणी पार्श्वे; B1 (marg) सद्ये दक्षिणपार्श्वे तु. —^d) K1 विसदे; K2 4 निर्ममे; K6 T1 विमर्दो (for 'र्दं) K6 वै (for ह)

20 ^a) K1 : V1 च; B1 तु (for [अ]थ). K1 पैलेन —^b) G2 [अ]थ (for च). —^c) M1 1-1 चारि (for चैव). —^d) D1 T G1 : 2 : 2 ततोऽहं मानितो-नघ. ☞ Ca. अनुमानित. । सत्यसभापत्तिसंमत्या मर्षां चि-

तथैव लोमहर्षाच्च पुराणमवधारितम् ॥ २१
 वीजमेतत्पुरस्कृत्य देवीं चैव सरस्वतीम् ।
 सूर्यस्य चानुभावेन प्रवृत्तोऽहं नराधिप ॥ २२
 कर्तुं शतपथं वेदमपूर्वं कारितं च मे ।
 यथाभिलषितं मार्गं तथा तच्चोपपादितम् ॥ २३
 शिष्याणामखिलं कृत्स्नमनुज्ञातं ससंग्रहम् ।
 सर्वे च शिष्याः शुचयो गताः परमहर्षिताः ॥ २४

शाखाः पञ्चदशेमास्तु विद्या भास्करदर्शिताः ।
 प्रतिष्ठाप्य यथाकामं वेद्यं तदनुचिन्तयम् ॥ २५
 किमत्र ब्रह्मण्यमृतं किं च वेद्यमनुत्तमम् ।
 चिन्तये तत्र चागत्य गन्धर्वो मामपृच्छत ॥ २६
 विश्वावसुस्ततो राजन्वेदान्तज्ञानकोविदः ।
 चतुर्विंशतिकान्प्रश्नान्पृष्ट्वा वेदस्य पार्थिव ।
 पञ्चविंशतिमं प्रश्नं पप्रच्छान्वीक्षिकीं तथा ॥ २७

C 12. 11781
 B 12. 31062.20
 K 12. 323 20

मित्यर्थं । ❀

21 *) K1 D1 5 7 9 च लडधानि, T G1 8 6 तथा
 हानि (for च प्राप्तानि) ❀ C5 दशपञ्चमवृषि, पञ्चदश
 शाखाभिन्नानि यजूषि ॥ Cp काण्वमध्यदिनादीनि । ❀
 — *) K1 2 4 V1 Bo 6-9 Das 21 Dn1 n4 D5 D2 8 5
 1 8 T G1 8 6 तथैव रो (K1 2 D5 लो)महर्षेण — *)
 Das 24 om. पुराण K1 D1 9 अवधारित (for अव-
 धा). — For 21², G2 M1 2-1 subst

777* उपधारितं तथा वापि पुराण रोमहर्षेणात् ।

[G1 M1 च (for वा)]

22 *) ❀ Cp वीज, प्रणव पुरस्कृत्य, अग्रे उच्चार्य । ❀
 — *) Dn1 D1 वा (for च) — *) K1 2 4 जनाधिप
 (for नरा).

23 *) K1 2 4 देवम्, K1 Das Dn1 n4 Dn1 D5
 1 8 8 वेदम् (for वेदम्) ❀ Cn कर्तुं, प्रकटीकर्तुम् ॥
 Cp ज्ञेयम् ॥ C5 शतपथप्रकाशात्मकतया अङ्गशास्त्र धर्म
 शास्त्र च कर्तुमुद्यतोऽहम् । ❀ — *) T2 G1 काक्षित (for
 कारितं) K5 V1 Bo 6-9 Das 21 Dn1 n4 D5 D2 8 8
 अपूर्वं च कृत मया; D1 T1 G2 6 पूर्वमाकाक्षित च मे
 — *) K2 यथाभिलषत्, K4 D1 यथाभिलाषित, K5 1
 यथाभिलषित; Das यथाभिलषित, D1 लखितं (for
 लषित) D1 मानात् (for मार्ग) — *) K1 2 4 D1
 T G2 6 transp तथा and तच् D1 9 चैव (for तच्च)

24 *) K1 शिष्याणाम् T2 G1 2 M1 2-1 सखिल
 (for अ) K1 2 4 सर्वम्; V1 B5 (marg as in
 text) वेदम् (for कृत्स्नम्) — D5 reads 24¹-25²
 twice — *) K1 D1 9 (second time) अनुज्ञान (D1 9
 'न) (for 'ज्ञान) K2 ससंग्रह (for संग्रह) ❀ C5
 ससंग्रहम्, अनुक्रमणिकावत् । ❀ — *) D5 [S]पि (for
 च) — *) B5 गता परमहर्षिभिः; D5 [S]स्वगता
 परमर्षिताः (816).

25 For the repetition in D5, of v 1 24. — *)
 K1 शास्त्र; Das Dn1 n4 शास्त्रा K1 D1 5 7 9 (both
 times) एतास् (for इमास्) — *) B5 (marg as in
 text) दिव्या (for विद्या) K5 Bo 6 7 Das 21 Dn1
 n4 D5 D2 8 8 8 देविता, B5 -चोदिता (for -दर्शि
 ता) — *) K2 यथाकामं (for काम) ❀ C5 प्रति-
 ष्ठाप्य, शिष्येषु । ❀ — *) K1 अन्वर्षितय; K4 V1
 Bo 6 8 Dn1 n4 D5 अनुचितयन्, Dn1 D5 षितयत्
 (for षितयम्) D1 T G1 8 6 वेद्य यदनुषितये; G2
 वेद्य तमनुषितयन्, M1 2-1 वेद्य तत्रान्वाचितय ❀ Cp:
 वेद्यं, ब्रह्मत्वम् । ❀

26 *) M1 1 तत्र (for अत्र) K1 2 4 किमत्र ब्रह्म
 स्वमृतं; K1 D1 5 9 'त्र ब्रह्म सुकृत, G2 किमत्र ब्रह्मण्य-
 मित. ❀ Cn ब्रह्मण्यम्, ब्राह्मणजातेहितम् ॥ Cp 8
 ब्रह्मणि, वेदे । (C5 अमृत, परमपुरुषार्थम्) । ❀ — *)
 G5 किञ्चिद् (for किं च) C5 (gloss हेय, यन्धकारण)
 [अ]विद्य — *) K4 Dn1 n4 D5 D2 8 8 चितय (K4
 D2 8 'यस्), K5 1 V1 Bo 8 9 Das D1 5 7 9 G5
 'येत् (for ये) K1 D1 5 7 9 T G1 8 6 M1 2-1 षा-
 (D1 वा)गस्य (for 'त्य) — *) Das गधर्वा.

27 *) G2 M1 2-1 तदा (for ततो) — *) K2
 -कोविदा — *) K5 Bo 6-9 Das 21 Dn1 n4 D5 D2
 8 8 चतुर्विंशत् (Bo 'शास्त्र, B5 Dn1 n4 D5 D2 8
 'शत्; Das 'शास्त्र; Dn1 D2 'श त)तपृच्छत्; K1
 D1 9 स चतुर्विंशति D5 'ति)प्रश्नान्; V1 D5 चतुर्विंश-
 तिप्रश्न च; D1 T G1-3 6 M1 2-1 चतुर्विंशत्त (D1
 T G2 6 'शास्त्र) प्रश्नान्. ❀ C5 चतुर्विंशतिकान्,
 प्रकृत्या देहादिभूवान्त्वान् तत्त्वचतुर्विंशतिसंग्रहान् । ❀ — *)
 K1 2 4 इष्ट्वा, K5 Bo 6-9 Das Dn1 n4 D5 D2 8 8
 प्रश्नान् (for पृष्ट्वा). K1 2 4 देवस्य (for वेदस्य) K2
 पार्थिव Das पञ्चवेदस्य पार्थिव (810). — *) K1 2 4
 V1 T1 G2 6 -विंशतिक, K5 ति स; T2 विंशदिम;
 M1 'तम (for 'तिमं). ❀ Cp. पञ्चविंशतिम, पञ्चविंश-

विश्वाविश्वं तथाश्वाश्वं मित्रं वरुणमेव च ।
 ज्ञानं ज्ञेयं तथाज्ञोऽज्ञः कस्तथा अतपास्तथा ।
 सूर्यादः सूर्य इति च विद्याविद्ये तथैव च ॥ २८
 वेद्यावेद्यं तथा राजन्नचलं चलमेव च ।
 अपूर्वमक्षयं क्षयमेतत्प्रश्नमनुचमम् ॥ २९

अथोक्तश्च मया राजत्राजा गन्धर्वसत्तमः ।
 पृष्टवाननुपूर्वेण प्रश्नमुत्तममर्थवत् ॥ ३०
 मुहूर्तं मृष्यतां तावद्यावदेनं विचिन्तये ।
 चाढमित्येव कृत्वा स तूर्णीं गन्धर्व आस्थितः ॥ ३१
 ततोऽन्वचिन्तयमहं भूयो देवीं सरस्वतीम् ।

विमविपयम् । ॐ —') K₁ पृच्छांश्च, K₂ पृच्छेश्च;
 D₁ ० पृच्छा च, D₂ पृच्छतु, G₁ प्रच्छां च; M₁ १ १
 पृच्छा; M₂ पृच्छस्व (for पप्रच्छ). K₁ D₁ D₂ D₃
 [जा]न्विक्षिकीं, D₁ [जा]न्विक्षिका K₂ B₁ १ ० D₁,
 at D₁ D₂ D₃ D₄ १ १ G₁ M₁ १-१ तदा; K₁ क्रियां
 (for तथा) ॐ C₁ श्रवणमनु ईक्षा, युक्त्यालोचनम्
 सन्धीक्षा, मननम् तत्प्रधानामान्वीक्षिकीम् । चतुर्विंशत्प्रश्ना
 श्रुत्ववष्टम्भेन, पञ्चविंशो युक्त्यवष्टम्भेनेत्यर्थः । ॐ

28 ") K₂ ४ D₁ D₂ विश्वावसुं (for 'विद्य') K₁ ३
 ततो, D₁ तदा (for तथा). K₁ ३ ४ D₁ T G₁ ३ ०
 राजन्, K₂ १ V₁ B₁ ० D₁ ० G₁ M₁ १-१ स्वाति;
 B₁ ३ D₁ श्वादि; D₁ at [अ]क्षय, D₂ D₃ ० ययादि,
 D₃ [अ]श्च च, C₁ [अ]श्चश्च (as in text) ॐ Cp
 विश्वाविश्वं, विश्वाविश्वक । तथा अस्वक त्वशब्दार्थंवा
 चकः । ॐ — After 28", D₁ T G₁ ३ ० Kumbh ed
 ins

778*

रुरूप प्रकृतिं तथा ।

तथैव पुरुषस्यात्र

—') D₁ मित्रावरुणमेव च ॐ C₁ वरुणशब्देनाप,
 मित्रशब्देन सूर्य । ताम्बा सगुणनिर्गुणे उच्येते ॥ Cp मित्र-
 शब्दार्थं वरुणशब्दार्थं पप्रच्छेत्यर्थः । ॐ —') G₁ ज्ञान
 (for ज्ञान) K₂ B₁ (marg) ० D₁ T G₁-३ M₁
 १-१ तथाज्ञानं; V₁ तथा ज्ञय, B₁ तथाज्ञो ज्ञा, D₁
 तथात्मान; G₁ तथाज्ञ ज्ञ (for तथाज्ञोऽज्ञ) K₁ ३ ४ १
 D₁ ० तथा ज्ञान (K₂ ४ 'ने) तथा ज्ञेय ॐ C₁ अज्ञत्व
 ज्ञत्वे तयोः स्वाभाविके एव, न त्वौपाधिके, प्रमाणाभावात् । ॐ
 —') K₂ तथा, C₁ (gloss आलोचनकर्ता) तथा (as
 in text). K₁ D₁ आतपास; K₂ D₁ चात् (for
 अत्). G₁ कस्तथात्तपास्तथा. ॐ Cp केसपा, कश्च
 शब्दार्थस्तथाशब्दार्थश्च । ॐ —') K₁ ३ ४ सूर्या असूर्या
 इति च; K₂ V₁ B₁ ० १ ० D₁ D₂ सूर्यादिसूर्य इति च;
 D₁ T G₁-३ ० M₁ १-१ सूर्यादिसूर्यमि (G₁ M₁ १-१ 'यं
 इ)ति च ॐ C₁ सूते विश्वमिति सूर्यो मायावी, तमर्चीति
 सूर्यादः ॥ Cp सूर्या प्रकृतिरित्युक्त स्मभनीयत्वात् । असूर्य-
 प्रकाशनीय, न तु स्मभनीय । ॐ —') K₁ ३ ४ विद्याविद्या
 (K₁ 'द्या), K₂ 'विद्येत्; C₁ विद्याविद्ये (as in text).
 ॐ C₁ उपासनेव विद्या, तदाभावोऽविद्या । ॐ

29 ") K₁ G₁ M₁ १-१ वेद्यावेद्ये; K₂ V₁ D₁ विद्या-
 विद्य, C₁ (gloss वेद्य च प्रश्न, अवेद्यमप्रश्न) वेद्यावेद्यं
 (as in text) ॐ Cp वेद्यमन्यकं जडात् । अवेद्य
 स्वप्रकाशात्वात् । ॐ —') K₁ चल चाचलमेव च; D₁ ०
 चल चाचलमेव च ॐ C₁ द्विविधं हि ब्रह्मणि भर्मजातं
 श्रूयते, मचल चर्ल च । तत्र अपहृतवाप्प्रस्थादिसत्यसंकरान्त-
 मचलम्, अणुत्वस्थूलत्वादिकमनित्यम् । ॐ —') K₂ अक्षय;
 B₁ 'र K₁ क्षेयम्; K₂ १ V₁ D₁ D₂ १ १ ० G₁
 M₁ १-१ क्षेयम्; C₁ (gloss क्षययोग्यम्) क्षयम् (as
 in text) T G₁ ० अक्षय चाक्षयं क्षेय (G₁ 'म)म्;
 G₁ अक्षययाजाक्षय क्षेयम्. ॐ C₁ अपूर्वम्, उपास्तेः
 पूर्वमविज्ञातम् । ॐ

30 ") B₁ G₁ अथोक्त D₁ at स (for च) B₁
 ०-० D₁ at D₁ at D₁ at D₁ ३ ३ ३ महाराज (for मया
 राजन्). K₁ ३ ४ अथोक्त समयो (K₁ स मया) राजन्; K₂
 अथोक्त सहवा रा. —') K₂ B₁ ० ० D₁ at मया
 (for राजा). K₂ ४ ० १ D₁ D₂ ३ सत्तम G₁ राजा
 गधवहस्तम (sic). —') K₁ ३ D₁ T₁ G₁ अनुपूर्वेण;
 D₁ T₁ G₁ M₁ १ १ आनुपूर्वेण; G₁ * * * पूर्वेण; M₂
 आनुपूर्वेण (for अनु) —') K₁ अर्थवित् (for 'वत्').
 K₂ B₁ ०-० D₁ D₁ at D₁ at D₁ ३ ३ ३ प्रश्नमर्थवदुत्तमं;
 D₁ at यथा प्रश्नवदुत्तमं; D₂ प्रश्नमेतदनुत्तम, T₁ at प्रश्न
 मुक्तमथार्थवत्; G₁ प्रश्नमुक्तमर्थवत् (sic).

31 ") K₂ मृष्टतां; K₁ पृष्टतां; B₁ इष्टतां; B₂
 (marg as in text) D₁ at D₁ D₂ D₃ ३ T₁ G₁-३ ३
 उष्यतां; D₁ पृष्टतां (for मृष्टतां) V₁ B₁ (marg as
 in text) तात् (for तावत्). —') K₁ D₁ D₁ ० पूर्व;
 V₁ B₁ १ ३ D₁ D₁ at D₁ at D₁ ३ ३ एव (for एव).
 K₁ ३ ४ प्रथितये (K₁ 'येत्); K₂ D₁ D₁ विधितवेत्;
 B₁ (marg as in text) 'वत् (for 'तये). —') K₁
 एवमुक्त; K₂ एवमुक्त्वा (for एव कृत्वा). K₂ B₁
 D₁ at D₁ D₁ ३ ३ च; D₁ lacuna (for स). —')
 D₁ ३ गंधर्वम् K₂ ४ सत्तम; D₁ at आभित.

32 ") V₁ B₁ ३ D₁ at D₁ D₁ ३ ३ ३ [S]नुर्वित-
 यम्; B₁ [S]य धि; D₁ विवि (for सन्व) —')
 D₁ at मूयो देवी सरस्वती. —') K₁ ३ ४ १ D₁ ० च

मनसा स च मे प्रश्नो दग्धो घृतमिवोद्धृतम् ॥ ३२

तत्रोपनिषदं चैव परिशेषं च पार्थिव ।

मशामि मनसा तात दृष्ट्वा चान्वीक्षिकीं पराम् ॥ ३३

चतुर्थी राजशार्दूल विद्यैषा सांपरायिकी ।

उदीरिता मया तुभ्यं पञ्चविंशोऽपि धिष्टिता ॥ ३४

अथोक्तस्तु मया राजन्नाजा विश्वावसुस्तदा ।

श्रूयतां यद्भवानस्मान्प्रश्नं संपृष्टवानिह ॥ ३५

विश्वाविश्वेति यदिदं गन्धर्वेन्द्रानुपृच्छसि ।

विश्वाव्यक्तं परं विद्याद्भूतभव्यभयंकरम् ॥ ३६

त्रिगुणं गुणरुर्वत्वादविश्वो निष्कलस्तथा ।

अश्वस्तथैव मिथुनमेवमेवानुदृश्यते ॥ ३७

अव्यक्तं प्रकृतिं प्राहुः पुरुषेति च निर्गुणम् ।

C 12. 11762
B 12. 318[6].39
K 12 323 39

स (by transp), B: Das as म नु K: मनसा सत्तमे प्रश्नो —^a) K: दृष्टौ (for दृष्टो) K: उद्यत, K: D: उद्गत, V: B: Das as: G: M: ६-१ उद्धृत, B: (marg as in text) G: उचित, D: उचित, D: उद्धृत (for उद्धृतम्)

33 ^a) K: D: ० T: G: तथा, Das as D: G: तत, D: T: G: ३ छय (for तत्र) T: [उपनिषदम् K: ३ ४ आदौ परिषदं चैव —^b) C: परिशेष, शुद्धे- वाक्यशेषभूत तर्कम् । C: —^c) K: मशामि, B: G: 'ति, M: १ नमामि; M: ० मनामि (for मशामि) K: मथात्मिमनसा तात, K: D: ० श्रद्धवानेन मनसा —^d) K: D: ० पृष्टम् (for दृष्ट्वा) K: D: ० चान्वीक्षिकीं Das चान्वीक्षिक, D: 'क्षिकी, D: T: G: क्षिकी (for 'क्षिकी) D: D: पर; D: परा, D: T: G: तथा; G: M: ६-१ पुन (for पराम्) C: परामान्वीक्षि- कीम्, शुविदर्शितां युक्तिम् । C:

34 ^a) Das D: चतुर्थी C: चतुर्थी, त्रयीवार्ता दण्डनीतीनां व्यवस्थापिका ॥ C: त्रयी वार्ता दण्डनीतिं चापेक्ष्य ॥ C: श्रवणमननघ्यानाश्रयाणामनन्तरभाविस्वाद्य- तुर्थी । C: —^b) Das सांपरायिक C: सांपरायिकी, मोक्षाय हिता । C: —^c) K: उदीरिता (for उदी) —^d) K: पचविंशेमि, V: T: G: 'शाधि, D: शेषेति (for 'शेषेति) G: विष्टित (for 'त्ता) K: ३ पचविंश- विष्टित्वा; K: B: ६-१ Das as D: १ as D: २ ३ Bom. Cal ed पचविंशद (K: 'शेद, B: D: १ D: २ ३ 'शद) धिष्टिता, K: D: ० पचतत्त्व विष्टित्वा, D: T: G: ० पचविंश (G: 'शे) य निष्टिता, Kumbh ed पच- विंशाधिष्टित्वा C: पचविंशे आत्मनि ॥ C: पच- विंश शारीर, तमधिकृत्य स्थिता । C:

35 ^a) D: M: ६-१ तथोक्तम् (for अथो) B: च (for तु) T: महा- (for मया) —^b) K: ० B: ० D: १ D: २ ३ T: G: ० तथा (for तदा) —^c) K: उद्भवान्; B: भग, D: T: G: ० य भवान् (for यद्) —^d) K: B: ० पृष्ट (for प्रश्न) V: जति, D: १ छह (for इह) K: ३ ४ प्रश्नमसृष्टवानिह

36 ^a) K: ३ ४ विश्वात्रस्विति यदिद —^b) D: T: G: ३ ० गन्धर्वानुपृच्छ (G: 'पद्) मि —^c) D: १ विश्व व्यक्त, C: (gloss अत्यक्तमिति छेद) विश्वान्यक्तं (as in text) K: परि (for पर) B: (marg as in text) तस्माद् (for विद्याद्) T: G: ३ ० विश्वमव्यक्त- मित्युक्तम् — T: G: ३ ० om 36^a-37^a —^d) K: ४ भूतमाय, K: 'भव्य K: B: D: ० भवं कर, G: M: ६-१ भवत्तया (for -भयकरम्) C: C: मृतमव्य- रूप यद्भव, सप्तारस्तकरोतीति भूतमव्यभयकरम् । C:

37 T: G: ३ ० om 37^a (of v l 36) —^a) K: त्रिगुणो (for 'ण) —^b) K: ३ ४ V: मित्रेण्यो, K: D: ० अविश्व, B: D: १ नः विश्वोन्यो, B: ० Das विश्व- म्यो, B: ३ Das D: २ ३ T: G: ० विश्वान्यो, D: १ D: २ विश्वेजो, G: मित्रेण्यो (for अविश्वो) K: ३ ४ १ V: D: ० निष्कल, K: D: १ निष्कलम्, T: G: M: ६-१ निष्कलम् (for 'लम्) D: अविश्वोन्यस्तु निष्कल, D: अविश्व निष्कल मत Ca cites विश्वोन्यो निष्कल as an अपपाठ, C: cites text as गौडपाठ प्रामाणिक C: दुःखदा विश्वा । तदन्वोऽविश्वो निष्कल आत्मेति सिद्धम् । C: —^c) G: विश्वम्, M: ६-१ विश्व (for अश्वम्) K: ३ ४ V: अव्यक्तमे (V: 'क्त चै) व मिथुनम्, K: D: ३ अश्व- त (D: 'ति) श्वैव मि; B: १ ० Das as अश्वस्तनेति (B: 'ने च, B: 'नेव) मि, B: विश्वस्तवैव मि D: ० अश्व (D: 'श्व) विश्वैव मि, D: अश्वस्तनं च मि; D: T: G: ० Kumbh ed C: विश्वाविश्वेति मि, G: विश्वा- विश्वादि मि, Bom ed अश्वश्वाश्वा च मि —^d) K: [अ]त्र (for [अ]नु) B: (marg) श्रूयता, D: पश्यते (for दृश्यते)

38 ^a) K: D: ३ ० अव्यक्तां, Das 'क्त (for 'क्त) K: आहु (for प्राहु) —^b) G: चतुर्गुण (for च निर्गु- णम्) K: D: १ ० पुरुष चापि (D: 'ति) निर्गुणं, D: 'पश्चात्तिनि; G: 'पश्चेति नि —^c) K: B: ० D: १ D: २ ३ G: वारुण (for व) D: प्रकृतिं वरुणं तथा C: मित्र मिदे स्नेहार्थेन आनन्दरूपस्य च तस्य स्नेह- विषयत्वाग्निन्नत्वम् । वरुणमाधरकत्वात्प्रकृतिं प्राहुर्दित्यर्थः । C:

तथैव मित्रं पुरुषं वरुणं प्रकृतिं तथा ॥ ३८
 ज्ञान तु प्रकृतिं प्राहुर्ज्ञेयं निष्कलमेव च ।
 अज्ञश्च ज्ञश्च पुरुषस्तस्मान्निष्कल उच्यते ॥ ३९
 कस्तपा अतपाः प्रोक्तः कोऽसौ पुरुष उच्यते ।
 तपाः प्रकृतिरित्याहुस्तपा निष्कलः स्मृतः ॥ ४०

तथैवावेद्यमन्यक्तं वेद्यः पुरुष उच्यते ।
 चलाचलमिति प्रोक्तं त्वया तदपि मे शृणु ॥ ४१
 चलां तु प्रकृतिं प्राहुः कारणं क्षेपसर्गयोः ।
 अक्षेपसर्गयोःकर्ता निश्चलः पुरुषः स्मृतः ॥ ४२
 अजातुभावप्रज्ञौ च अक्षयौ चाप्युभावपि ।

39 °) K₁ २ ४ च (for तु) K₁ २ स्वाहुर् (for प्राहुर्) ☞ Cn जगजन्माद्युपयोगि ज्ञान तन्मायावृत्तिरूपत्वात्प्रकृतिरेव । यत्तु तेन ज्ञानेन प्रमाणवृत्तिरूपेण जन्यते तत्प्रमाणफलभूत प्रमातरूप ज्ञान वेदान्तेषु ज्ञेयमित्युच्यते ॥ Cp ज्ञान बुद्धिरूपेण वृत्तिज्ञानहेतुत्वात् । ज्ञेयमविद्यातिरोधानदूरीकरणेन । ☞ —^b) K₆ Dn₁ निष्कलम्, D₁ T₂ G₁ M₁ ६-१ पुरुषम्, G₂ निष्कलम् (for 'लम्) —^c) D₂ C₉ [ख]जश्च (for 'ज्ञश्च) D₁ T G₁ २ ० अज्ञमन्यक्तमित्युक्तं, G₂ M₁ ६-१ अज्ञत्वात्पु (G₂ 'श्च पु)रुपस्त्वस्माद् —^d) D₁ T G₁ २ ० ज्ञस्तु; G₂ M₁ ६-१ ज्ञश्च (for तस्मान्) K₆ B₀ १ ० Dn₁ निष्कल, D₁ T G₁ २ ० M₁ ६-१ निष्कल (for 'ल) ☞ Cn ब्रह्मण्यौपाधिकौ जीवेशभावावौ श्रूयन्ते, तेन उपाध्यपगमे तावुभावपि निष्कलमेव ब्रह्मेति भाव ॥ C₉ यस्मात्पुरुष अज्ञानस्याध्रयो जन्मादिरहितश्च तस्मान्निष्कलो निरवयव इत्यर्थः । ☞

40 G₂ om (hapl) 40^{ab}. —^a) K₁ कस्तथा; K₆ कस्तथा (for कस्तपा) K₁ अतपा, K₆ अतपा, Dn₁ अतपा K₁ Dn₁ प्रोक्ता ☞ Cn क ज्ञानन्द, तपा अवेद्यक्तं, तौ च क्रमेण पुप्रकृति इत्यर्थः । ☞ —^b) Dn₁ कासौ (for कोऽसौ) —^c) K₂ १ D₂ T₁ om 40^d —^e) B₀ तत, Cn (gloss सतापधर्मत्वात्) तपा (as in text) K₄ अत्याहुर् (for ह्) Dn₁ n₁ D₃ तपास्तु प्रकृतिं प्राहुर्, G₂ तत प्रकृतिरित्याहुर् (sio) ☞ C₂ प्रकृति स्तम्भनीयत्वात् । ☞ —^d) K₆ B₀ १ Dn₁ निष्कल, D₅ १ निष्कल, T₂ G₁ M₁ ६-१ निष्कल (for 'ल) D₅ स्मृत; D₁ T₂ G₁ २ ० तथा (for स्मृत) — After 40, M₁ reads 43 for the first time, repeating it in its proper place K₁ ins after 41 K₄ V₁ D₄ १ ० T₂ G₁ २ ० Cn after 40 D₂ after the repetition of 41^{ab}

779* सूर्यमन्यक्तमित्युक्तमितिसूर्यस्तु निष्कलम् ।
 अविद्या प्रकृतिज्ञेया विद्या पुरुष उच्यते ।

[K₁ D₂ om line 1 — (L 1) D₁ निष्कल (for 'लम्) K₄ प्रकृति सूर्य इत्याहु सूर्यादि पुरुष स्मृत; V₁ प्रकृति सूर्य इत्युक्तं सूर्यादि पुरुष स्मृत, D₄ ० प्रकृति सूर्यमित्याहु सूर्यादि स पर स्मृता (D₀ 'त) — K₄ ins line 2 after 41, T₂ G₁ ins it after 42 — (L

2) D₁ T₂ G₁ २ ० अविद्या प्रोक्तमन्यक्त (for the prior half).]

On the other hand, B₁ ins after 40

780* सूर्या च प्रकृतिं विद्यादसूर्या निष्कल स्मृत ।
 विद्येति पुरुष विद्यादविद्या प्रकृति परा ।

41 K₁ २ transp. 41^{ab} and 41^{cd} K₆ B₁-० Dn₁ Dn₁ n₁ D₂ D₂ २ २ २ repeat 41^{ab} after 42 Dn₁ reads 41^{ab} after 42, D₅ १ read 41^{ab} twice —^a) K₆ (second time) तवैव (for तथैव) K₁ २ ४ १ B₁ (second time) २ (both times) ० Dn₁ Dn₁ n₁ (all second time) Dn₁ s₂ D₂ २ (last three second time) २ (second and third time) १ (both times) २ (second time) वेद्यम् (for अवेद्यम्) —^b) D₁ (both times) T G₁ २ ० अवेद्यं (for वेद्यं) K₁ २ ४ ० (second time) १ V₁ B₁ (both times) ० Dn₁ Dn₁ n₁ (all second time) २ २ २ (last two second time) ० अवेद्यं (K₁ 'द्या; V₁ B₁ [first time] 'द्यं) पुरुषस्तथा (K₁ 'प स्मृता, K₂ ४ D₅ २ 'प स्मृत, K₁ D₁ ० 'प पर), B₁ (second time) damaged, D₅ (first time) स वेद्य पुरुष स्मृत; D₅ (third time) वेद्य स पुरुषस्तदा — K₂ om 41^{cd}. —^c) M₁ ६-१ तावपि (for तदपि) — After 41, K₁ ins 779*, while K₄ ins line 2 of 779*

42 Dn₁ om 42-43 —^a) K₁ २ ४ चल (for चला) B₁ च (for तु) — B₀ om (hapl) 42^a-44^a. —^b) K₂ ४ D₄ क्षेम; K₆ V₁ B₀ ० क्षेत्र, K₁ B₁ ० Dn₁ n₁ D₅ D₂ २ २ २ क्षय (for क्षेप) ☞ Cn क्षेप नाश ॥ C₉ सहार । ☞ — V₁ om 42^{cd} —^c) D₁ T₁ G₁-२ ० M₁ साक्षेप (for स) ☞ Cn अक्षेपसर्गयो कर्ता इत्यल्लक्षणमास । तेन क्षेपसर्गयोरकर्तृत्वर्थः । ☞ —^d) K₆ B₀ निष्कल, Dn₁ निश्चला; Dn₁ हाचल, G₂ निष्कल (for निश्चल) K₁ स्मृता K₂ निश्चला पुरुषा स्मृता ☞ Cn प्रकृतिर्विक्रियमाणा जगल्लयोदयकर्त्री, पुरुष स्वविक्रियमाण एव तत्कर्तेति श्लोकार्थः । ☞ — K₆ B₁-० Dn₁ n₁ D₂ D₂ २ २ २ repeat 41^{ab} after 42.

अज्ञौ नित्यात्रुमौ प्राहुरध्यात्मगतिनिश्चयाः ॥ ४३
अक्षयत्वात्प्रजनने अजमत्राहुरव्ययम् ।
अक्षयं पुरुषं प्राहुः क्षयो ह्यस्य न विद्यते ॥ ४४
गुणक्षयत्वात्प्रकृतिः कर्तृत्वादक्षयं बुद्ध्याः ।
एषा तेऽऽन्वीक्षिकी विद्या चतुर्थी सांपरायिकी ॥ ४५
विद्योपेतं धनं कृत्वा कर्मणा नित्यकर्मणि ।

एकान्तदर्शना वेदाः सर्वे विश्वावसो स्मृताः ॥ ४६
जायन्ते च म्रियन्ते च यस्मिन्नेते यतश्च्युताः ।
वेदार्थं ये न जानन्ति वेद्यं गन्धर्वसत्तम ॥ ४७
साङ्गोपाङ्गानपि यदि पञ्च वेदानधीयते ।
वेदवेद्यं न जानीते वेदभारवहो हि सः ॥ ४८
यो घृतार्थी खरीक्षीर मधेद्गन्धर्वसत्तम ।

Ds1 reads 41^{ab} after 42 T: G1 ins line 2 of 779* after 42

43 Bo Da: om 43 (cf v 1 42) T G1 s o read 43 after 45^{ab} Ms reads 43 for the first time after 40 —^a) Br damaged, Dn1 n: Ds D: s s s अज्ञात्र् (for अज्ञात्र्) K1 s 4 तथा देव, Ks V1 B: s Da: Dn1 n: Ds D: s s s ध्रुवो वैव, Dr T G1 s o अक्षयौ च, G2 M1 s-1 अनादि च (for अजज्ञौ च) ☞ Ca अज्ञौ, अजननहेत् । पुरुषमनिधानस्य, अनया मृतसर्गं करोमीतीच्छायाश्च अभावात् । प्रकृतेरपि सर्गा सामर्थ्यात् ॥ Cn (reading अज्ञौ) यथा प्रकृतिर्जन्तुत्वात्स्वात्मानं न जानात्येव निष्कलात्मापि स्वात्मनि वृत्तिविरोधात्स्वात्मानं न जानतीत्यत उभावप्यज्ञौ । ☞ —^b) M1 1 अक्षयौ (for अक्षयौ) Ds ज्ञेयावप्यक्षयौ तथा —^c) Dn: अक्षयौ नित्यात्र् (hypermetric), Dr T G1 s o अर्षोद्वियात्र् (for अज्ञौ नित्यात्र्) G2 अमूर्तावप्युर्मौ प्राहुर, M1 s (both times) s 1 अमूर्ता चाप्युर्मौ प्राहुर ☞ Cn अज्ञौ नित्यौ । द्वित्वमविवक्षितम् । तेन यदकर्मफलं तदज तदेव च नित्यमित्यर्थः । ☞ —^d) K1. 2 4 V1 चित्तका, Ks Bo 1 9 Da: Dn1 n: Ds D: s 1 7 T G1 s o निश्चयात् (for 'या)

44 Bo om 44^{ab} (cf v 1 42) —^a) Dr T G1 o अक्षयत्वात् (for अक्ष) Bs (marg) प्रजानां च (for प्रजनने) ☞ Ca अक्षयत्वात्, प्रकृतेरपचयोपचयाम्यामयन्तनाशाभावात् । ☞ —^b) K1 Dr 9 T G1 s o ह्यजम् (for अजम्) Ks अज्ञाहुर, Ds ह्य्याहुर (for अत्रा) K2 G2 अजमत्राहुरव्यय ☞ Cn यदजमाका द्वादि तदेद्यान्ययमित्याहुरक्षपादादय आचार्या । ☞ —^c) Ks अक्षर; Da: अक्षयं (for अक्षय). Dn: पुरुषे (for 'प)

45 ^a) K1 T1 G1 o गुणाक्षयत्वात् Dr T G1 s o प्रकृते (for 'ति) —^b) D. अक्षयो (for 'य) Dr T G1 s o क्षेम्य च पुरुष बुधा. ☞ Cn कर्तृत्वात् । काकाक्षिवदय हेतुर्नमयत्रापि सवच्यते । ☞ —^c) After 45^{ab}, T G1 s o read 43 —^d) K1 Bo Ds Ds [55] निविक्षिकी, G2 [55] न्वीक्षिकी Ks एषा ह्यान्विक्षिकी विद्या.

46 V1 reads 46^{ab} on marg —^a) K1 o विद्यामेता, K2 T1 G1 विद्यापेत; M1 1 विद्येते (M1 'चे)त, Cp विद्यामेता (for विद्योपेत) K7 Ds 1 9 पर; Dr T G1 s o मन, Cn (gloss ऋच सामानि यजूपि—सा हि श्रीरमृता सताम्—इति श्रुते श्रीशारद्विता वेदविद्या घनम्) धन (as in text) —^b) Da: -कर्मणा, Ds -चर्किणा; M1 कर्मणा (for 'णि) ☞ Cn कर्मणा गुरुपसदनादिना । ☞ —^c) K1 दर्शना (for -दर्शना). ☞ Ca एकान्तदर्शना, एकस्य एकस्यसारात्तस्यात्मनो दर्शका ज्ञातारो, वेदा ॥ Cp एक अद्वितीय अन्त ससारसागर पारे वर्तमानो य परमात्मा तमेव दर्शयन्तीत्यर्थः ॥ Cs एकस्मिन्नद्वितीयात्मनि अन्तर्निर्णय द्रक्ष्यन्तीत्येकान्तदर्शना सर्वे वेदाः, आत्मैकत्वप्रतिपादका । वेदश्च सर्वैरहमेव वेद्य (6 37. 16^c) इति स्मृते । ☞

47 ^a) K1 जायति K2 मृयते. —^b) K1 s V1 Ds 1 9 T G1 s o एव, M1 s-1 एति (for एते) Ks Bo Da: as स्मृता; Dn: श्रुता (for व्युता) ☞ Cn एते वियदाद्या यस्मिन्नधिष्ठाने जायन्ते लीयन्ते च त वेदार्थं, वेदप्रतिपाद्य वेद्यमात्मानं, ये न जानन्ति ते यतश्च्युता भवन्ति तद्विलयमिति पूर्वानुपह् । ☞ —^c) K2 जायति (for जानन्ति) G2 वेदा ये न न जानन्ति —^d) Ks वेद्य, Da: वेद्य (for वेद्य)

48 Ks G1 om (hapl) 48^a-49^b —^a) K1 s Bo यदा, K1 V1 Bs (marg as in text) Ds 9 सदा; Ds हि वा (for यदि) Br सामोपांगो यदि न पि (sic), G2 सामोपांगानपंच वेदात् ☞ Cs यद्ग, व्याकरणादि । उपाह्, प्रातिशाखादि । ☞ —^b) K1 s नैव, K1 Ds 9 सर्व, V1 Bo (marg) s (marg as in text) Dn1 n: Ds D: s s यश्च (for पञ्च) K1 Ds 6 9 अधीत्य य (for 'यते) G2 योधीति द्विजसत्तम ☞ Cs पञ्चमो वेद, इतिहास । ☞ —^c) Ds1 वेद वेदं, Cp (gloss प्रहृतत्त्व) वेदवेद्य (as in text) K1 s जानति; Ds जानाति (for जानीते) —^d) Ds 1 -मारधरो (for 'वहो) K1 s वेदभारहरा हि ते

49 Ks G1 om. 49^{ab} (of v. l. 48). —^a) Ds

C 12. 1177A
B 12. 319(c) 51
K 12. 323 51

विष्ठां तत्रानुपश्येत न मण्डं नापि वा घृतम् ॥ ४९
तथा वेद्यमवेद्यं च वेदविद्यो न विन्दति ।
स केवलं मूढमतिर्ज्ञानभारवहः स्मृतः ॥ ५०
द्रष्टव्यौ नित्यमेवैतौ तत्परेणान्तरात्मना ।
यथास्य जन्मनिधने न भवेतां पुनः पुनः ॥ ५१
अजस्रं जन्मनिधनं चिन्तयित्वा त्रयीमिमाम् ।

परित्यज्य क्षयमिह अक्षयं धर्ममास्थितः ॥ ५२
यदा तु पश्यतेऽत्यन्तमहन्यहनि काश्यप ।
तदा स केवलीभूतः पङ्क्तिं गमनुपश्यति ॥ ५३
अन्यश्च शश्वदव्यक्तस्तथान्यः पञ्चविंशकः ।
तस्य द्वावनुपश्येत तमेकमिति साधवः ॥ ५४
तेनैतन्नामिजानन्ति पञ्चविंशकमच्युतम् ।

[s]मृताधी (for घृ) K० चरो क्षीर, T१ G० खर
क्षीर, Kumbh ed खरा —^b) K१ D१ १ ० T G०
मयेद् (for म) —^a) K० विद्या; K१ D१ ० निष्ठा,
D१ विद्यास; T G१ ० ० विद्यास (for विष्ठां) G१ तेत्र
(for तत्र) K१ २ ४ न (for [अ]नु) —^d) D१
T G१ ० मथ (for मण्ड) K० V१ Bo ०-० D१ n१
Dn१ n१ Ds D१ १ १ न च वै (V१ वा), T१ G१ अपि
वा (for नापि वा) ☞ Ca खरीक्षीरमन्यने विष्ठावद्गन्धो
भवति । ☞

50 ^a) K० यथा (for तथा) D१ om. from घम
up to वैतौ (in 51^a) ☞ Cn अवेद्य प्रकृति, वेद्य
ब्रह्म । ☞ —^b) K० वेदविद्यो; D१ यो न विद्यो, D१
वेदविद्या; M० विद्यौ (for 'विद्यो) Dn१ विंदति;
T१ विंदते —^a) K१ मोहमतिर्, V१ B१ मूढसज्जो (for
'मतिर्) —^d) K१ D१ १ ० T G१ ० ० M१ ०-१ वेद,
Dn१ n१ ज्ञाने (for ज्ञान-) K१ २ ४ भारहर; K१
D१ 'घर, G१ 'भर (for 'वह)

51 D१ om 51^a (of v 1 50) —^a) K१ २ ४ ०
पृष्टव्यौ; K१ ह; G१ M१ ०-१ प्र (for प्र) ☞ Ca
पृष्टौ, प्रकृतिपुरुषौ । ☞ —^a) K१ २ यथास्य, T१ G१ ०
यथा हि (for यथास्य) K१ निदने, K१ D१ ० ० G१
M१ ०-१ निधन, T१ G१ ० निधनौ (for 'ने) —^d)
K१ D१ ० अवेद्य, D१ लभेत, G१ M१ ०-१ भवेत
(for 'तां)

52 ^a) G१ अजस्रजन्मनिधनां —^b) Dn१ महीम्
(for त्रयीम्) ☞ C१ इमां, कर्मनिष्ठाम् । ☞ —^d)
K१ माचक्ष, K१ चाक्षय Dn१ आस्थिता ।

53 ^a) K१ Dn१ n१ Dn१ n१ Ds D१-० १ T१ G१ ० नु
(for तु) Dn१ om from तेऽत्यन्त up to तस्य (in
54^a) K१ [s]खल्यम्, K१ D१ ० [s]व्यक्तम् (for
ऽत्यन्तम्) ☞ Cn पश्यते, दृश्यते, कर्मणि तद् । आत्मेति
शेष । ☞ —^b) K१ कश्यप, D१ T G१ ० ० केवल
(for काश्यप) K१ D१ ० अयमन्योहमच्युत; D१ अय-
मात्माहमित्युत ☞ Ca काश्यपेति काश्यपापत्यत्वाद्भिष्वा

वसो सत्रोधनम् । ☞ —^a) Dn१ n१ Dn१ तथा (for
तदा) D१ केवल (for 'ली) K१ ० १ -भूत (for
-भूत) ☞ Ca पङ्क्तिं, क्षेत्रज्ञम् ॥ Cn तस्यदार्यम् ॥
Cp पङ्क्तिं, परमात्मानम् । ☞

54 Dn१ om up to तस्य (of v 1 53) —^a) G१
M१ अन्यच् (for अन्यश्च) D१ अत्यक्त (for 'क्त)
K० V१ Bo ०-० Dn१ n१ Ds D१ १ १ Ca (gloss
नित्ययु[मु]क्त, शाश्वत) Cn (gloss शाश्वत ईश्वर) C१
अन्यश्च शाश्वतोऽत्यक्तस्य, K१ D१ ० T G१ ० ० 'अ
शश्वद
व्यक्त, D१ 'अशाश्वत व्यक्त —^b) K० अन्यत्; Dn१
Ca (gloss प्रकृते पृथग्भूतम्) अन्य (for अन्य) M१ १
-विंशक ☞ Cp १ पञ्चविंशकोऽपि सोपाधिक ससारी घटा
काशस्थानीय प्रतिविम्बकल्प (C१ पञ्चविंशको जीवात्मा
केवलभूत शुद्धाद्वितीयस्वभाव) । ☞ —^a) Dn१ यस्य;
Csp यश्च (for तस्य) K० B१ Dn१ n१ इति (for अनु)
K१ V१ Bo ०-० Dn१ n१ Dn१ n१ Ds D१ १ १ -पश्येतां
(for -पश्येत) D१ तस्माद्द्वावनुपश्यति; D१ T G१-०
तस्य समनुपश्यति ☞ Cn (reading अनुपश्येताम्)
अनुपश्येताम् । अत्रापि कर्मणि तद्, समावनायां कोद् । पृथ
गिव समाव्येते इत्यर्थे । ☞ —^d) K० V१ Bo १ Dn१ n१
किम् (for तम्) D१ T G१ ० ० एक; C१ त्वेकम् (for
एकम्) K१ D१ ० साधक (for 'व) ।

55 = (var) 76^a ० ० ० —^a) B१ ते च (for तेन)
K१ २ ४ D१ ० G१ [ए]व; D१ M१ C१ [ए]ने (for
[ए]तन्) K० १ Bo ० १ ० Dn१ n१ Ds D१-१
१ ० नदति (for जानन्ति) D१ तेनैतस्वाभिनदति; G१
ते नैन न हि जानति —^b) T१ -विंशतिम् (for विंश
कम्) K० B१ Dn१ n१ T१ G१ अच्युत, T१ अच्युत
(for अच्युतम्) ☞ C१ ते साधव पुन पञ्चविंशमच्युत
नामिजानन्तीति न, किं तु जीव परमात्मानमेव जानन्ती
त्यर्थे । ☞ —^a) K१ १ -भयोद्वेगा; V१ Bo १ Dn१ Ds
D१ M१ १-१ Cnp (gloss भयादुद्वेगो येषां ते) -भयोद्वेगा;
B१ G१ भयो (B१ 'या)द्वेगात्, D१ T१ भयोद्योगा (for
-भयाद्योगा) —^d) K१ ० Dn१ सांख्यश्च Dn१ परम
विंश; D१ T G१ १ ० M१ १-१ 'भयं (for 'भयिणः) ।

जन्ममृत्युभयाद्योगाः सांख्याश्च परमैषिणः ॥ ५५

विश्वावसुरुवाच ।

पञ्चविंशं यदेतत्ते प्रोक्तं ब्राह्मणसत्तम ।

तथा तन्न तथा वेति तद्भवान्वक्तुमर्हति ॥ ५६

जैगीपन्यस्यासितस्य देवलस्य च मे श्रुतम् ।

पराशरस्य त्रिप्रपैर्वार्यगण्यस्य धीमतः ॥ ५७

मिक्षोः पञ्चशिखस्याय कपिलस्य शुकस्य च ।

गौतमस्याष्टिपेणस्य गर्गस्य च महात्मनः ॥ ५८

नारदस्यासुरेश्वैव पुलस्त्यस्य च धीमतः ।

सनत्कुमारस्य ततः शुकस्य च महात्मनः ॥ ५९

कश्यपस्य पितुश्चैव पूर्वमेव मया श्रुतम् ।

तदनन्तरं च रुद्रस्य विश्वरूपस्य धीमतः ॥ ६०

दैवतेभ्यः पितृभ्यश्च दैत्येभ्यश्च ततस्ततः ।

प्राप्तमेतन्मया कृत्स्नं वेद्यं नित्यं वदन्त्युत ॥ ६१

तस्माच्चद्वै भवद्बुद्ध्या श्रोतुमिच्छामि ब्राह्मण ।

भवान्प्रवर्हः शास्त्राणां प्रगल्भश्चातिबुद्धिमान् ॥ ६२

C 12. 11787
B 12. 3190(L). 64
K 12. 323. 64

56 K₁ om the ref —^a) D₁ G₂ पचविंशो
K₀ तदेतत्ते; D₃ a₁ यदा तत्ते, D₁ ययैतत्ते (for यदे)
—^a) K₁ D₃ तथा तन्न, B₃ (marg as in text)
तदा तन्न, D₁ T G₁ s o तदह न (for तथा तन्न) D₁
यथा (for तथा) K₄ o r B₀ r D₃ a₁ D₂ s s o
वेति, T₂ G₁ M₁ s-r वेदि (for वेति) —^a) K₁
(sup in as in text) r G₂ (sup in) अर्हति (for
'ति)

57 ^a) K₂ s जैगीपन्यस्य, K₀ जैगीपन्यस्य. K₂ अस्य
तस्य, B₀ अशितस्य (for अति) D₂ जैगीपन्यासित
स्यार्ये —^b) K₀ B₀ s (marg) D₁ n₁ n₂ D₃ D₂ s s
मया (for च मे) D₂ om from श्रुतम् up to कपि
लस्य (in 58^b) D₃ a₁ देवलस्यासितस्य च — G₂
reads 57'-59' twice —^a) D₃ पराशरस्य K₀
D₃ त्रिप्रपै —^a) K₂ s वर्यं (K₂ वार्शं) गण्यस्य K₁
देवपैर्गणधीमतः, D₁ G₂ विर्भा (G₂ 'भं) इत्य च धीमतः
— After 57, K₁ reads 61^{ab} for the first time,
repeating it in its proper place

58 For the repetition in G₂, of v 1 57 D₂
om up to कपिलस्य (cf v 1 57) —^a) K₀ V₁
B₀ s-o D₃ a₁ D₁ n₁ n₂ D₃ D₂ s s s G₂ (both
times) C_n s नृगो (for मिक्षो) D₃ पचविंशस्य
K₁ B₀ D₁ n₁ n₂ D₃ D₂ s s अस्य; D₂ अर्थ; D₁ G₂
अपि (for अय) —^b) K₀ G₂ (first time) सुखस्य
(for शुकस्य) —^a) K₁ B₀ D₀ [आ]ष्टिपेणस्य, D₃
D₁ [आ]ष्टिपेणस्य; D₂ 'सेणस्य (for 'पेणस्य) —^a)
K₀ [ह]ह; K₁ D₂ o तु (for च)

59 For the repetition in G₂, cf. v 1 57 —^a)
K₂ B₀ D₂ सुनेश्वैव, D₃ a₁ [आ]सुरेश्वैव; D₁ G₂
(second time) रैश्वैव; D₁ T G₁ s o M₁ s-r सुरपैश्च
(for [आ]सुरेश्वैव) — V₁ reads 60^{aa} on marg
—^b) G₂ (first time) मे श्रुतं (for धीमतः). — D₂

om (hapl.) 59'-60' —^a) K₁ s D₂ G₂ M₁ s-r
सत, D₁ G₁ मतः; T G₂ o मत (for तत). —^a)
B₂ शुकस्य

60 V₁ D₂ om 60 (for D₂, of v 1 59) —^a)
B₀ कश्यपस्य; D₁ T G₁ s o M₁ s-r काश्य' —^b) B₀
यथाश्रुत (for मया श्रुतम्) —^a) Hypermetric K₀
तदतरश्च रुद्रस्य, K₁ D₁ o T G₁ s o अनतर च रु',
D₃ a₁ D₁ G₂ तदंतर च रु (D₁ हँ) दस्य, D₃ D₂
तदतररद्रस्य; D₂ तदनतस्य रुद्रस्य

61 K₁ reads 61^{ab} for the first time after 57
61^{ab} is damaged in B₀. —^a) V₁ om. दैवतेभ्यः.
D₁ T₁ G₁ o देवेभ्यश्च (for दैवतेभ्यः) —^b) K₄ दैते
भ्यश्च, K₀ B₀ r-o D₃ a₁ D₁ n₁ n₂ D₃ D₂ s s s दैते
भ्यस्य, V₁ दैवतेभ्यस्य, D₁ T G₁ s o दैत्येभ्यस्तु (for
'भ्यश्च) D₂ यतस्तत (for सतस्तत) —^a) B₀ पृव
(for पृत्त्). —^a) K₂ देव; K₄ वेद-; G₁ वेद्य-
(for वेद्यं) D₁ कूरस्य (for नित्यं). K₂ वदति; D₁
वहति, D₁ T G₁ s o M₁ s-r भवति (for वदन्ति)
G₂ ते (for [र]त).

62 ^a) K₁ o B₀ D₃ a₁ तु वै; B₀ ह वै, B₀
(marg as in text) च वै; T₁ G₀ चैवद्, G₂ तद्भि-
(for तद्द्वै) K₁ भय; K₂ मयं; K₀ D₁ भवेद्
(for भवद्) —^b) K₁ हृच्छाम K₁ s वै द्विज;
K₀ ब्राह्मण, D₂ तस्वत, G₂ s ब्राह्मणा (G₀ 'ण)
— D₂ reads 62'-63' twice —^a) B₀ प्रवक्तु; D₂
प्रगल्भ; D₂ r प्रवक्ता, T₂ प्रकर्षे; G₁ प्रवर्ष; G₂
M₀ r प्रवहं; M₁ o प्रवह, C_n (gloss श्रेष्ठो वक्ता)
G₂ (gloss असदिग्ध) प्रवहं (as in text) —^a)
M₁ प्रगल्भाश्च B₁ D₃ a₁ M₁ o r चापि; G₂ चासि
(for चाति) K₀ r D₂ (both times) s o सर्वेषां
चापि (D₂ चाति; D₂ वापि) बुद्धिमान्; V₁ सर्वेषां
चातिदर्शन.

न तथाविदितं किञ्चिद्वाञ्छुतिनिधिः स्मृतः ।
 कथ्यते देवलोके च पितृलोके च ब्राह्मण ॥ ६३
 ब्रह्मलोकगताश्चैव कथयन्ति महर्षयः ।
 पतिश्च तपतां शश्वदादित्यस्तव भापते ॥ ६४
 सांख्यज्ञानं त्वया ब्रह्मनवाप्तं कृत्स्नमेव च ।
 तथैव योगज्ञानं च याज्ञवल्क्य विशेषतः ॥ ६५
 निःसंदिग्धं प्रबुद्धस्त्वं बुध्यमानश्चराचरम् ।

श्रोतुमिच्छामि तज्ज्ञानं घृतं मण्डमयं यथा ॥ ६६
 याज्ञवल्क्य उवाच ।
 कृत्स्नधारिणमेव त्वां मन्ये गन्धर्वसत्तम ।
 जिज्ञाससि च मा राजंस्तन्निबोध यथाश्रुतम् ॥ ६७
 अबुध्यमानां प्रकृति बुध्यते पञ्चविंशकः ।
 न तु बुध्यति गन्धर्व प्रकृतिः पञ्चविंशकम् ॥ ६८
 अनेनाप्रतिबोधेन प्रधानं प्रवदन्ति तम् ।

63 For the repetition in D₄, cf v 1 62 —^a) K₂ तथा (for तव) —^b) K₄ D₃₈ a₁ D₄ (both times) G₁ श्रुतिनिधि (for 'तिनिधि'). G₂ पर (for स्मृत) —^c) K₁ 4 कथये (sio), K₂ V₁ B₆ 1 8 (orig) 9 D₃₈ a₁ D₅ T G₁-3 6 कथयसे; M₁ तथ्यते (for कथयते) —^d) D₆ पित्र- (for पितृ) K₃ ब्रह्मण, K₆ 1 D₇ 6 9 वै द्विज (D₅ 'ज'), G₆ ब्राह्मण.

64 ^b) D₃₁ मनीषिण (for महर्षय) —^c) V₁ B₆ D₄ T₃ पतता, D₄ महती, D₆ महती, G₂ तपतां (for 'ता) T₂ पश्यन् (for शश्वद्) G₂ स्थविष्टश्चापि भगवान्. —^d) K₄ D₃₁ भापिते, K₇ भापिते, B₆ भासते; D₃₈ a₁ भारत, D₃₁ D₅ D₇ 8 5 8 9 भापिता (for भापते).

65 ^a) K₆ सांख्यं (for सांख्य-) D₆ मया (for त्वया) —^b) M₁ 6 अवाप्नु (for 'त्त) K₁ D₁ 5 1 9 T₁ G₁ 8 6 M₁ 5-7 ह, B₆ हि, T₂ वा (for च) —^c) K₆ V₁ B₆ 6-9 D₃₈ a₁ D₃₁ n₆ D₅ D₂ 4 8 योगशास्त्र, D₅ योगज्ञानं (for योगज्ञान) D₇ तथैव योगज्ञानानां; G₈ 'व योगविज्ञान —^d) K₁ M₁ 5-7 य- (K₇ या)ज्ञवल्क

66 ^a) K₁ 2 D₇ निःसंदिग्ध (for 'दिग्ध) K₆ प्रबुद्ध, D₃₈ a₁ प्रबुद्धस्, D₃₁ प्रबुद्धे (for 'द्धस्) ☞ C₆ प्रबुद्ध, अपरोक्षत्वेन ज्ञातवान् । ☞ —^b) D₆ बुध्यमान (for 'मानम्) K₆ B₆ 1 9 D₃₈ a₁ चराचरान्, G₂ M₁ 5-7 [5]जरामर —^c) K₆ M₁ 6 1 त (for तज्) D₇ सर्व (for ज्ञान) —^d) D₃₁ D₃₁ घृत (for घृत) T₁ G₂ 6 मयमयं, G₁ मलमय (for मण्ड) K₂ D₄ T₃ तथा (for यथा) K₁ D₁ 5 1 9 घृत (D₁ 9 'त) मह यथा मह ☞ C₆ घृत मण्ड मय यथा, दुग्धत नवनीत स्फुट दुग्धस्य शरे नि साधैमाणे शराकेवलाश्रवनीत मार लभ्यते चद्वत् । ☞

67 K₂ यज्ञवल्क्य, K₁ M₁ 5-7 य (K₁ या)ज्ञवल्क

—^a) V₁ D₃₂ कृत्स्न, D₅ कृष्ण (for कृत्स्न) K₁ D₁ 9 वेदिन (K₁ 'त)म्, B₆ (marg as in text) D₃₁ -चारिणम्, T G₁ 7 6 -धारिणम्; M₁ 5-1 Ca (gloss कृतसर्वकृत्य) कारिणम्, C₉ (gloss सकन्धुमर्षसाधनकर) -धारिणम् (as in text) B₇ D₄ D₅ G₂ एव (for एव) K₇ M₁ 5-1 त्वा (for त्वा) K₁ 2 कृत्स्न कारणमेव त्वा (K₂ 'नेतरत्वा) —^b) K₂ मध्ये (for मन्ये) —^c) K₁ V₁ B₆ 6 8 9 D₃₁ n₄ D₅ D₂-5 1-2 T G₁ 7 6 जिज्ञाससे (for 'ससि) D₃₂ स (for च) K₁ 2 4 मे, T G₂ 6 मा (for मां)

68 ^a) K₁ 2 4 T G₁ 6 बुध्य (K₂ 'द्धि)मानो हि (K₂ om हि), K₆ V₁ B₆ 6-9 D₃₈ D₅ 1 अ (V₁ B₆ स) बुध्यमान; K₁ 'मान (for 'माना) —^b) K₁ 4 मन्यते, K₂ मन्यते (for बुध्यते) —^c) B₆ 1 9 D₃₈ a₁ G₂ om (hapl) 68^{cd} —^d) M₁ 1 तद् (for तु) K₆ गधर्व K₁ D₁ 5 9 बुध्यते न तु गधर्व (D₅ 'र्व) —^e) K₁ 2 G₂ प्रकृति; K₆ D₇ M₁ 'ति (for 'ति) B₆ D₆ T₂ G₁ 2 -विंशक, C₇ (gloss जीवम्) 'कम् (as in text)

69 ^a) K₁ 2 4 1 V₁ B₆ 6-9 D₃₁ n₄ D₅ D₂ 8 5 8 G₂ Ca n प्रतिबोधेन, D₇ T₁ G₁ 8 6 [अ]प्रतिबुद्धे (T₁ 'ध्ये)ति (for 'बोधेन) D₃₈ a₁ आत्मन प्रतिबोधेन; T₂ अनेकाप्रतिबुद्धेति ☞ Ca अनेन, प्रकृतिविवेकदर्शनाभावत्वा प्रतियोगेन ॥ C_n अनेन पञ्चविंशेन बोधप्रतिबिम्बात्मना प्रतियोगेन । ☞ —^b) B₆ प्राधान्यं (for प्रधान) K₁ B₆ 6 1 9 D₃₈ a₁ D₃₁ n₄ D₅ D₂-1 1-9 T G₁ 8 6 तत् (for तम्) ☞ C_n प्रधीयतेऽस्मिञ्चित्च्छायेति योगाध्वानम् । एतेन चित्तिच्छायापत्ता बुद्धिरेवाहप्रत्ययविषय इत्युक्तम् । ☞ —^c) K₁ 1 D₄ 9 सांख्य, K₆ सांख्या (for सांख्य-) K₁ 2 1 D₄ 9 योग च, D₇ T G₁ 8 6 M₁ 5-1 योगार्थ- (for -योगाश्च) G₂ साख्याश्च योगास्तत्त्वज्ञा —^d) K₁ 2 4 -निदर्शन; K₆ शानान् (for 'शानात्) ☞ C₆ यथाश्रुतिनिदर्शनात्, वेदान्तश्रुतिमनादि-

सांख्ययोगाश्च तत्त्वज्ञा यथाश्रुतिनिदर्शनात् ॥ ६९
 पश्यंस्तथैवापश्यंश्च पश्यत्यन्यस्तथानघ ।
 पद्भिः पञ्चविंशं च चतुर्विंशं च पश्यति ।
 न तु पश्यति पश्यंस्तु यश्चैनमनुपश्यति ॥ ७०
 पञ्चविंशोऽमिमन्येत नान्योऽस्ति परमो मम ।
 न चतुर्विंशकोऽग्राह्यो मनुजैर्ज्ञानदर्शिभिः ॥ ७१

मत्स्येवोदकमन्वेति प्रवर्तति प्रवर्तनात् ।
 यथैव बुध्यते मत्स्यस्तथैपोऽप्यनुबुध्यते ।
 सस्नेहः सहवासाच्च सामिमानश्च नित्यशः ॥ ७२
 स निमज्जति कालस्य यदैकत्वं न बुध्यते ।
 उन्मज्जति हि कालस्य ममत्वेनाभिसंवृतः ॥ ७३
 यदा तु मन्यतेऽन्योऽहमन्य एष इति द्विजः ।

C 12 1100
 B 12 21907-7
 K 12. 325 77

कस्य तत्त्वान्यनिश्चयादित्यर्थे । ॐ

70 ") K₆ १ D₁ ० T₂ G₁ C₅ (gloss पश्यतीति पश्य, पञ्चविंशको जीव) पश्य (for पश्यत्) K₁ [ज] पश्येश्च, K₅ C₅ (gloss न पश्यतीत्यपश्यं, अश्चक) चापश्य, V₁ B₀ ०-२ D_{as} as D_{n1} n₁ D_s २ २ M₁ ० १ चापश्यन् (for [ज]पश्यश्च) D_s पश्यदश्चैव वा पश्यन् — D_s om (hapl) 70^b-70^c — ^b) K₂ D₅२ पश्यतु, K₄ १ D₂ पश्यति (for पश्यति) D_s ० [ज]न्ये; C₄ (gloss विवेकेन प्रकृतिवोऽवमाममान) [ज]न्यस्व (as in text) K₆ १ V₁ B₀ ०-२ D_{as} as D_{n1} n₁ D_s D₂ २ २ २ G₂ सदा, T₂ तदा (for तथा) ॐ C_v अन्य जीवात्स्य' पञ्चविंशक', पश्यन् देहगेहादिक, परमात्मानम पश्यंश्च पश्यति । ॐ — ^c) K₁ ० V₁ B₀ ०-२ D_{as} as D_{n1} n₁ D_{s1} D₂ २ २ २ G₂ C₄ पद्भिः (for 'दा) D_{s1} पच विंशत् D_{as} om च ॐ C₂ पद्भिः, पद्भिःमयमात्मान, ईश्वर वा, पञ्चविंशं मसारिचित्तनवत्, चतुर्विंश प्रकृतिप्राकृत विकाररूप ज्ञात्वा तत्त्वतो निश्चिनोति ॥ C_v पद्भिःशस्तु पञ्चविंश जीव, चतुर्विंश जट च पश्यति । ॐ — K₆ om (hapl) 70^c — ^c) K₁ २ ४ १ D_s २ G₂ च (for तु) — ^d) B₂-२ यश्चैवन्, D_{as} यश्चैवन् (for यश्चैनन्) ॐ C_n विद्यामामादन्य' साक्षी पश्यन्, जाग्रदादां पुमकृत्योर्विवेककत्या- विकाले वा पश्यन्, सविकार चतुर्विंशं पञ्चविंशं च पश्यति । अपश्यन्, सुषुप्त्यादां निर्विकारकममार्थां च, पद्भिः पश्यति । एतेन य साक्षी स एव साक्ष्येण मयद्दृष्टेत्पञ्चविंशो भरति, साक्ष्येण विद्युक्त' पद्भिः इत्युक्तम् ॥ C₅ पश्यद्द्रष्टृत्वे कृतस्य विरोध इत्याशङ्क्याह—न तु पश्यतीति । न पद्भिःशोऽस्मदादि वत् कार्यभूत्वेन ज्ञानेन पश्यत्येव, किं तु पश्यस्तु सवितृवत् स्वरूपभूतज्ञानप्रकाशेन, जतो न कौटस्थविरोधः । अनुपश्यति आचार्योपदेशानन्तर जानाति ॥ C_v य' परमात्मा एव जीव पश्यति त पश्यन्त्व अय पश्यति । ॐ

C₅ (gloss मत्स्य, पञ्चन्यर्थे पष्टी) मम (as in text) — ^a) K₁ २ ४ चतुर्विंशतिको ग्राह्यो, K₆ न चतुर्विंशतिको ग्राह्यो (sio) — ^a) D₁ M₆ मनुजे, G₂ 'जो (for 'जैर) K₁ २ तत्त्व- (for ज्ञान) K₂ 'दर्शिन' (for 'भि) ॐ C₅ (reading चतुर्विंशको ग्राह्य') अत्रत्त्व भावश्चतुर्विंशको मनुजैर्विंशटाधिकारिभि न शातमत्वेन ग्राह्य', तस्य चाचेतनस्य चेतनस्वभावविरोधात् । ॐ

72 ") K₁ T G -२ ० M₁ ०-१ मत्स्यो वोदकमन्वेति (M₆ 'मेयेति) ; K₇ D₁ २ १ ० मत्स्यो जलमिवाभ्येत्य (D_s १ 'ति), V₁ B₀ ०-२ D_{as} as D_{n1} n₁ D_s D₂ २ २ मत्स्य (D_{as} 'स्या) श्वोदकमन्वेति, G₂ मत्स्यद्वेकम् — ^b) K₄ V₁ B₀ १ २ D_{n1} D_s D₂ २ २ M₁ ०-१ प्रवर्तत, D_{n1} प्रवर्तते (for 'वर्तति) G₆ नि (for प्र) . K₁ २ प्रवर्त- यति वर्तनात्, K₆ १ D₁ २ १ ० प्रवृत्तौ (D_s १ 'त्तौ) हि प्रवर्तते — ^c) K₆ यथैक, B₁ ० D_{as} as G₂ यथैप, D_{n1} तथैव (for य') G₂ नरस्य (for मत्स्यस्) — ^d) K₁ २ D_{n1} तथैव (D_{n1} 'चो) (for पो) D_s तथैव शेष्य बुध्यते (sio) — ^e) K₇ D_{as} D₁ २ सस्नेह (D₀ 'ह) ; B₁ D_{n1} n₁ D_s D₂ १ २ T₁ G₂ २ ० M₁ ०-१ स स्नेहात् ; T₂ G₁ यस्नेहात् (for मस्नेह) K₁ २ ४ सह वासम् (for 'वासाच्च) — ^f) K₆ V₁ B₀ ० १ २ D_{as} as D_{n1} n₁ D_s D₂ २ १ २ T G₁-२ ० M₁ ०-१ साभि (K₆ D_{as} as स्वाभि, T₂ साधि) मानाच्च (for मानश्) D_s हि (for च) D₁ T G₁ २ ० सर्वश' (for नित्यश') . B₂ स्वा (marg सा) मिलासा [पा] च नित्यश'

73 D_s om 73 — ^a) K₆ B₀ १ २ (marg as in text) २ D_{as} M₁ ० १ स- (for स) D₁ T G₁-२ ० M₁ ०-१ कालात्वे (for कालस्य) ॐ C₄ कालस्य, कालेनेत्यर्थे शैपिकी पष्टी । ॐ — T₁ om (hapl) 73^c — ^b) K₇ D₀ यावदैक्य, D_s यदैकस्व, T₂ यथै, G₂ यद्दै' (for यद्दै) D₀ तु (for न) — ^c) G₂ M₁ ०-१ नोन्मज्जति (for उन्म') D_{n1} ह, T₂ G₁ २ ० च (for हि) T₂ G₁-२ ० M₁ ०-१ कालात्वे (for कालस्य) ॐ C_n मज्जनोन्मज्जेन ससारमोक्षौ । ॐ — ^d) K₁ मम भ्येन ; K₄ B₀ १ D_{as} D_{n1} n₁ D_s D₂ २ २ २ समस्त्वेन

तदा स केवलीभूतः पङ्क्तिमनुपश्यति ॥ ७४

अन्यश्च राजन्नवरस्तथान्यः पञ्चविंशकः ।

तत्स्थत्वादानुपश्यन्ति एक एवेति साधवः ॥ ७५

तेनैतन्नाभिनन्दन्ति पञ्चविंशकमच्युतम् ।

जन्ममृत्युभयाङ्गीता योगाः सांख्याश्च काश्यप ।

पङ्क्तिमनुपश्यन्ति शुचयस्तत्परायणाः ॥ ७६

यदा स केवलीभूतः पङ्क्तिमनुपश्यति ।

तदा स सर्वविद्विद्भान् पुनर्जन्म विन्दति ॥ ७७

एवमप्रतिबुद्धश्च बुध्यमानश्च तेऽनघ ।

बुद्धश्चोक्तो यथातत्त्वं मया श्रुतिनिदर्शनात् ॥ ७८

पश्यापश्यं योऽनुपश्येत्क्षेमं तत्त्वं च काश्यप ।

केवलाकेवलं चाद्यं पञ्चविंशात्परं च यत् ॥ ७९

(for मम) G₂ संबृतं (for 'त)

74 ^a) D₄ नु (for तु) K₁ २ V₁ Bo ६-९ D₄ [s]न्योन्यम्, D₅ मोहम् (for सन्योऽहम्) — ^b) K₁ D₄ ० एषा, D₅ G₂ एव (for एष) K₁ ३ १ V₁ Bo ६ ० D₄ D₅ D₂ ४ २ ० T₂ G₂ २ ० द्विज (for द्विज). ❀ C₂ एष, प्राकृतो वर्ग ॥ C₂ अर्थादि । ❀ — ^c) K₅ केवली (for के) K₅ D₄ D₄ भूत, M₁ १ भूतं (for भूत) ❀ G₂ केवलीभूत, प्रकृतितत्कार्य-संसर्गहित । ❀

75 ^a) K₁ २ ४ V₁ Bo ६-९ D₄ २ ४ D₁ १ ४ D₅ D₂ २ २ २ C₂ अन्य (K₂ न्या)श्च राजन्य (B₅ २ ० जनप्र)वरस्य (C₂ [gloss] क्षत्रियश्रेष्ठ) वर, D₅ श्च राजन्यपरमस्य; D₁ श्च राजन्यपुरस्य, T G₁-३ ० M₁ ६-१ अन्यश्च राजन्य (T₁ G₂ २ ० श्च) परस्य ❀ C₂ (reading राजन्य वर) वर पङ्क्तिश । ❀ — ^b) K₁ विशति — T₁ G₂ om 75^d — ^c) K₂ तत्स्थत्त्वाम् (for त्वात्) K₂ पश्यति K₅ Bo D₄ D₁ १ ४ D₅ D₂ २ २ २ C₂ (gloss) तत्स्थानादिति भावप्रधानो निर्देश । वरस्यावराधिष्ठानत्वादि-त्यर्थं) तत्स्थानाद्यानुपश्यति, V₁ Bo-९ D₄ D₅ तत्स्थत्वाद्यानु; D₅ १ तत्र स्थित्वानु ❀ C₂ तत्स्थत्वात्, तस्यां प्रकृतावविद्याया स्थितत्वात् । ❀ — K₄ om (hapl) 75^d-76^a — ^d) T₂ G₁ द्वेक (for एक) K₁ D₄ ० एतदेवेह साधवः, D₅ १ एकोयमिति सा ❀ C₂ एक एव, प्रकृत्या अभिन्न इव । ❀

76 76^a = (var) 55 K₄ om 76^a (of १ 1 75) — ^a) K₁ D₅ T₂ एतं; K₂ D₅ D₄ एत, B₅ (marg) M₁ ६-१ एव; G₂ एक (for एतन्) K₂ नश्चति, D₅ १ जानाति, T G₁ २ ० M₁ ६-१ जानति (for नन्दन्ति) — ^b) D₄ D₅ १ विंशतिम् (for विंशकम्) B₅ D₄ २ ४ D₄ अच्युत, D₅ १ ते, G₂ अहय (for अह्युतम्) K₁ पचविंशमविच्युतं ❀ C₂ (reading ते नैनं नाभि) सांख्ययोगाश्च तत्र मन्यन्ते, एत पञ्चविंशकम्, एवमच्युत, ईश्वर नाभिजानन्ति इति न, किं तु एकत्वमेव तेषु जानन्ति । ❀ — ^c) K₁ २ D₅ १ जराभीता (for मयाङ्गीता). — ^d) K₄ योग सांख्याश्च; K₅ योगा

सांख्याश्च, D₄ योग सांख्यश्च; T₁ G₂ सांख्ययोगाश्च, T₂ G₁ ० सांख्या योगा (by transp.) — ^e) K₁ पश्यति, K₄ ० १ V₁ Bo ६-९ D₁ D₅ D₁-२ २ ० G₂ पश्यत, D₄ २ ४ पश्यत्य (for पश्यन्ति) — ^f) Bo परायण — After 76, M₁ ० १ read 79 for the first time, repeating it in its proper place

77 ^a) D₁ सदा (for यदा) K₁ २ ४ च (for स) K₄ केवला (for ली) D₄ D₄ भूत; M₁ ६ १ भूत (for भूत) — G₂ M₁ ६-१ om. 77^e — ^b) K₁ २ च, D₄ lacuna (for स) D₁ T₂ G₁ २ ० सिद्धत्वान् (for विद्विद्भान्) K₁ D₄ ० तदा स सर्वविद्भान्श्च; D₄ २ ४ तदा स सर्व विद्वित्वा, D₅ तदा सर्व विचिन्वत्वात्, — ^d) K₁ विंदति K₅ D₅ पुनर्जन्म न विंदति; D₅ पुनर्जन्मनि विंदति

78 ^a) ❀ C₂ अप्रतिबुद्धः, प्रधानम् ॥ C₂ अव्यक्त-स्वभाव । ❀ — ^b) K₅ Bo D₄ बोध्यमानश्च, C₂ (gloss जीव) C₂ (gloss) पञ्चविंशक) बुध्य (as in text) — ^c) D₄ चोक्ते (for चोको) K₁ यथातथ्य (for तथ) ❀ C₂ बुद्धो, ब्रह्म ॥ C₂ बुद्ध, पङ्क्तिश परमात्मैत्यं । ❀ — ^d) K₂ T G₁ २ ० यथा (for मया) ।

79 M₁ ० १ read 79 for the first time after 76 — ^a) K₂ पश्य पश्यं; K₁ पश्यश्चापश्य, C₂ (gloss) द्रष्टव्यमद्दष्टव्य, छान्दसत्वात् कर्मण्यपि भृताविति दशो पश्या देश) C₂ (gloss) पश्य द्रष्टारम्, अपश्यं दृश्यम्) पश्या-पश्य (as in text) K₅ V₁ Bo ६-९ D₄ D₁ १ ४ D₅ D₁-२ १ २ T G₁ २ ० यो न, D₄ योग (sio) (for योऽनु) — ^b) V₁ Bo १ ० D₄ २ ४ D₁ १ ४ D₅ D₂ २ २ २ क्षेम्य; B₅ (marg) क्षेम्य, D₁ क्षेमस्य; T₂ क्षेम (for क्षेमं). D₄ तस्वे; D₅ बघ, M₁ ६-१ (all both times) बद्धं (for तस्वं) Bo २ क्षम्यतां चैव काश्यप ❀ C₂ क्षेम्य, क्षेमाय साधु । तस्वं, दृष्टदययो रन्यस्व च । ❀ — ^c) K₁ D₄ ० वाच्य; G₂ चान्ये; C₂ (gloss) वेदवाच्य) वाच (for वाच). B₅ केवला केवलां चाद्य; D₁ T G₁ २ ० तदश्च केवलं चान्यद-

विश्वावसुरुवाच ।

तथ्यं शुभं चैतदुक्तं त्वया मोः

सम्यक्क्षेम्यं देवताद्यं यथावत् ।

स्वस्त्यक्षयं भवतथास्तु नित्यं

बुद्ध्या सदा बुद्धियुक्तं नमस्ते ॥ ८०

याजवल्क्य उवाच ।

एवमुक्त्वा संप्रयातो दिवं स

विभ्राजन्वै श्रीमता दर्शनेन ।

तुष्टश्च तुष्ट्या परयामिनन्द्य

प्रदक्षिणं मम कृत्वा महात्मा ॥ ८१

ब्रह्मादीनां खेचराणां क्षितौ च

ये चाघस्तात्संवसन्ते नरेन्द्र ।

तत्रैव तदर्शनं दर्शयन्वै

सम्यक्क्षेम्यं ये पथं संधिता वै ॥ ८२

सांख्याः सर्वे सांख्यधर्मे रताश्च

तद्वद्योगा योगधर्मे रताश्च ।

ये चाप्यन्ये मोक्षकामा मनुष्या-

स्तेषामेतद्दर्शनं ज्ञानदृष्टम् ॥ ८३

ज्ञानान्मोक्षो जायते पूरुषाणा

नास्त्यज्ञानादेवमाहुर्नरेन्द्र ।

C. 12 11811
B. 12. 315 (B). 67
K. 12 323 67

ॐ Cn केवल माध्वेणापि निर्मुक्त, अकेवल माध्वरूपम्, आद्य जगत्कारणम् । ॐ —^a) Kc 1 V1 Bo c-2 Das 2s Dn1.n2 Ds D3- 2 s पचिन्ना (for 'विद्यात्')
ॐ Cn परं, महदादिकार्यम् । ॐ

80 K1 2 s om the ref Ds om 80 —^a) B1 Das कृष्य (for दृष्य) G1 टक्तम् (for टक्त) Ks 2 V1 B1 Das T1 G1 2 s मो; Bo Dn1.n2 Ds D3 2 s विमो; Ds C5 (gloss अहो इति वक्तृधोषोर्दोषेण्य गमयति) जहो, Ds न; T2 हि (for मो). —^a) G2 reads 80^b-82^b twice —^b) Dn1 ग्रन्थय; G2 मम (for मय्यय) Das क्षम्य, Cn (gloss मोक्षाय दिग्म्) क्षेम्य (as in text) K1 2 s येचमाच; Kc वेद-वाच्य, V1 वेदनेचं, Bo 1-2 Dn1 Ds D3 2 s Cn (gloss मद्र) देवताच, Das 2s वेदवाच, G1 देवताघा, G2 'ताना, M1 1 'वाभ्या (for 'वाच) —^a) K2 न्वन्त्यक्ष, Dn1 न्वन्त्यक्षय; T1 G2 2 M1 1-1 C5 (gloss क्षयानर्हं) न्वस्त्यक्षय (for 'क्षय) Ms-1 चोत्तु (sio) (for चान्तु) —^a) K4 युवा, K1 बुद्धे; D1 2 बुद्धे (for बुद्ध्या) G2 मजं (for मदा) K1 2 बुद्धि युक्तो, B2 बुद्धियुत; M1 1-1 युक्तमह (for बुद्धियुक्त) Ks 2 V1 Bo c-2 Das Dn1.n2 Ds D3 2 s G2 मनस्त्रे; D1 T G1 2 (both times) 2 M1 1-1 नमस्त्रे (for 'स्त्रे)

81 For the repetition in G2, cf v l 80 Ds om the ref. K1 M1 1-1 य (K1 या) जवरय, G2 यजवल्क्य (for याज) —^a) Ds1 स एवम् (for एवम्). Kc टका; Das 2s मुक्त्वा (for टक्त्वा) —^b) K1 Ds 2 विभ्राजमान (for 'जन्वै) —^a) K1 नृष्टात्; Ks 2 V1 Bo c 1 2 (marg) 2 Das 2s Dn1.n2 Ds D3 2 s 2 दृष्टम् (for नृष्टम्). K1 2

[अ]नुमन्य; Bo Das 2s [अ]भिवच, Dn1 'नष्टं; D1 T1 G2 (both times) 2 हि गुप्या; T2 G1 [अ]भि-गुप्या; G2 चामिनच (for [अ]भि) —^a) Bo Das प्रदक्षिण्य; Das D1 T G1 2 s (both times), 2 M1 प्रादक्षिण्य (for प्रदक्षिण) Kc मम स; B2 (marg) मया (for मम) K1 2 4 महाश्च (for महात्मा).

82 For the repetition in G2, cf v l 80 —^a) Ds प्राह्यादीनां C5 क्षितीनां (for क्षितौ च) —^b) Das Ds वा (for च) K1 सर्वसते, K2 सैवसते; Ds नचरते, D1 T1 G2 2 (both times) 2 सवदते (D1 'तो) (for 'मन्ते) K1 Ds 2 क्षितीनां, Ds क्षितीनां (for नरेन्द्र) —^a) Bo 2 (marg as in text) तथा (for तत्र) G2 [ण]वद् (for [ण]न तद्) K1 तद्दर्श; Ds तद्दर्शनं (for तद्) Ds om (hapl) from दर्शयन्वै up to दानं (in 83^d) K1 Ds 2 तत्रैवद्दर्शनं दर्शयति. —^a) G2 मय्य (for सम्यक्). K1 Ds क्षेम्ये (for क्षेम्य) B2 Das 2s ये यया, Ds पथि ते (for ये पथं) M1 1-1 साधिता (for स) K1 Ds 2 सम्यक्क्षेम्ये पथि ते ससृता च ॐ Cn पथ, पन्थानम् ॥ C5 क्षेम्य पथ, मोक्षमाघन ज्ञानमागंम् । ॐ

83 Ds om up to दर्शनं (cf v l 82) —^a) K1 2 4 च (for च) —^b) K4 तद्वा (for तद्दद्) Kc Ds योगाद्; Dn1 G1 योगे, D1 lacuna (for योगा) —^a) K1 2 4 चैव (for चापि) —^a) K1 2 4 ज्ञानदृष्टं, G2 'युक्त; Cn (gloss प्रत्यक्षफलम्) 'दृष्टम् (as in text)

84 —^a) Dn1 नान्यत् (for ज्ञानात्) B2 मोक्ष Ks T1 G2 पुरुषाणां, Kc V1 Bo c-2 Das 2s Dn1.n2 Ds D3

तस्माज्ज्ञानं तत्त्वतोऽन्वेषितव्यं
 येनात्मानं मोक्षयेज्जन्ममृत्योः ॥ ८४
 प्राप्य ज्ञानं ब्राह्मणात्क्षत्रियाद्वा
 वैश्याच्छूद्रादपि नीचादभीक्ष्णम् ।
 श्रद्धातन्व्यं श्रद्धधानेन नित्यं
 न श्रद्धिनं जन्ममृत्यु विशेताम् ॥ ८५
 सर्वे वर्णा ब्राह्मणा ब्रह्मजाश्च
 सर्वे नित्यं व्याहरन्ते च ब्रह्म ।
 तत्त्वं शास्त्रं ब्रह्मबुद्ध्या ब्रवीमि
 सर्वं विश्वं ब्रह्म चैतत्समस्तम् ॥ ८६
 ब्रह्मास्यतो ब्राह्मणाः संप्रसूता

बाहुभ्यां वै क्षत्रियाः संप्रसूताः ।
 नाभ्यां वैश्याः पादतश्चापि शूद्राः
 सर्वे वर्णा नान्यथा वेदितव्याः ॥ ८७
 अज्ञानतः कर्मयोनिं भजन्ते
 तां तां राजंस्ते यथा यान्त्यभावम् ।
 तथा वर्णा ज्ञानहीनाः पतन्ते
 घोरादज्ञानात्प्राकृतं योनिजालम् ॥ ८८
 तस्माज्ज्ञानं सर्वतो मार्गितव्यं
 सर्वत्रस्यं चैतदुक्तं मया ते ।
 तस्यौ ब्रह्मा तस्थिवांश्चापरो य-
 स्तस्मै नित्यं मोक्षमाहुर्द्विजेन्द्राः ॥ ८९

8. 8 राजसिंह; Ms मानुषाणां (for पूरु) — 84^{bs} 28 partly damaged in Bc. —^b) K1 2 4 नान्यज्ज्ञानाद्; Gs (gloss अन्यस्य, ब्रह्मातिरिक्तस्य) नान्यज्ञानाद् (for नास्यज्ञानाद्) K1 2 4. 1 D4 ० द्विजेन्द्राः; Ds १ नरेन्द्रा (for नरेन्द्र). —^c) G2 M1 5-7 तस्य (for तस्माद्) K1 D4 ० पृषितस्ये; Ds वेदितस्य (for ऽन्वेषितस्य). — T2 G1 Kumbh ed repeat 84^d after 86^{ab}. —^d) K1 D4 ० तेनात्मानं; Ds १ ज्ञानां (for येनां).

85 ^a) D4s Gs ० प्राप्य; Gs प्राप्त (for प्राप्य). Gs ज्ञान (for ज्ञानं) K1 2 ब्राह्मणात्क्षत्रियाद्, K1 D4 ० T1 क्षत्रियाद्ब्राह्मणाद् (by transp), D4s D4s ब्राह्मणात्क्षत्रियाद्. —^c) Ds श्रोत्र्यं तत्त्वं (for श्रद्धातन्व्यं) Ks श्रद्धधानेन, D1 'घानेति (for 'घानेन) —^d) K1 D4 ० ० न (K1 नः) श्रद्धालुं, G1 न श्रद्धीनं; M1 5-7 अश्रद्धीन (for न श्रद्धिन) D2s 'मृत्युर (for मृत्यु) B1 G1 विशेषां, Ds M1 5-7 विशेषे (for 'ताम्) G2 न श्रद्धिन विशातो जन्ममृत्यु ॥ Cn श्रद्धिन, आदन्तादपि मत्वर्थीय इति । ॥

86 ^a) Ks D4s ब्रह्मणा; Gs ब्राह्मण (for 'णा) Ks ब्रह्मजांश्च; Ds ब्रह्मणश्च —^b) Ks 4 ब्राह्मी (for ब्रह्म) K1 D4 ० ० सर्वे नित्य ब्रह्म च व्याहरति — After 86^{ab}, T2 G1 Kumbh. ed repeat 84^d, while Kumbh ed thereafter repeats 86^c. —^c) M1 १ वाच (for शास्त्र) Gs ब्रह्मच्यानं (for 'बुद्ध्या) —^d) K1 om. विश्वं. Ks Bo ० ० (marg) ० प्राप्य (for ब्रह्म). Ks Bc वा (for च).

87 ^a) D2s (before corr.) ब्रह्मास्याद् (for ब्रह्मा-

स्यतो). Ks ब्रह्मणा D2s संप्रसूता (for 'सूता) — K1 om (hapl.) 87^b —^b) Ks १ om. वै Ks क्षत्रिय. K1 lacuna, D1 T Gs ० च (for स). Bc ० Ds संप्रसूता, G1 'सूता —^c) K1 2 4 नाभ्या; K1 उरुभ्यां (for नाभ्यां) Ks पश्यतश्च; Ks पादतश्च (for पाद). B1 'चाभिभूता (for चापि शूद्रा). —^d) K1 om. from सर्वे up to वर्णा (in 88^c) D4 ० om (hapl.) from नान्यथा up to वर्णा (in 88^c) K1 Ds नान्यतो (for 'था)

88 K1 D4 ० om. up to वर्णा (of. v. 1 87) —^a) T2 भजन्ति. —^b) Ks तान्*; K1 Ds ततो, D1 तांस्तान् (for तां तां) D2s ये (for ते). Ks १ D1 T G1 ० ० तथा (for यथा) Ks भाव; D2s [भ]पाप (for [भ]भावम्) Ks तां राजस्ते ये यथा याति भाव. —^c) Ks यथा (for तथा). Ks शूद्रा; Bc वर्णा (for वर्णा) K1 2 १ V1 Bc Ds ० ० पतति (for पतन्ते) —^d) D1 T1 Gs घोरादज्ञाद्, Gs घोराज्ञानाद् (for घोरादज्ञानाद्) K1 2 4 D4 ० योनिजातं; Ms बुद्धिजाल (for योनि)

89 ^a) K1 D4 तस्माज्ज्ञातं; D2s तस्माज्ज्ञानं D2s om ज्ञान K1 मार्गितस्य; T1 Gs ० मानितव्य (for मार्गितं) —^b) Ds सर्वं तस्य, Gs सर्वस्य; Cn (gloss सर्ववर्णगतम्) सर्वत्रस्य (as in text) Ks तत्तदुक्त, D4s यत्तदुक्त (for चैतदुक्त) —^c) Bo १ ० D2s Ds ० ० T1 Gs ० M1 5-7 Cn (gloss ज्ञाननिष्ठ) तस्यो, T2 G1 तस्युर; Ca p (gloss स्थितौ) तस्यौ (as in text) T G1 ० ० स्थितवाश्च (for तस्थि) Ks च परो यश्च, K1 D4 ० चेश्वरो यश्च, T G1 ० ० चेतनो यश्च; M1 5-7

यत्ते पृष्टं तन्मया चोपदिष्टं

याथातथ्यं तद्विशोको भवस्व ।

राजन्नाच्छस्वैतदर्थस्य पारं

सम्यक्प्रोक्तं स्वस्ति तेऽस्त्वत्र नित्यम् ९०

भीष्म उवाच ।

स एवमनुशास्तस्तु याज्ञवल्क्येन धीमता ।

प्रीतिमानभवद्राजा मिथिलाधिपतिस्तदा ॥ ९१

गते मुनिवरे तस्मिन्कृते चापि प्रदक्षिणे ।

दैवरातिर्नरपतिरासीनस्तत्र मोक्षवित् ॥ ९२

गोकोटिं स्पर्शयामास हिरण्यस्य तथैव च ।

रत्नाञ्जलिमथैकं च ब्राह्मणेभ्यो ददौ तदा ॥ ९३

विदेहराज्यं च तथा प्रतिष्ठाप्य सुतस्य वै ।

यतिधर्ममुपासंश्चाप्यवसन्मिथिलाधिपः ॥ ९४

साख्यज्ञानमधीयानो योगशास्त्रं च कृत्स्नशः ।

धर्माधर्मौ च राजेन्द्र प्राकृतं परिगर्हयन् ॥ ९५

अनन्तमिति कृत्वा स नित्यं केवलमेव च ।

धर्माधर्मौ पुण्यपापे सत्यासत्ये तथैव च ॥ ९६

जन्ममृत्यू च राजेन्द्र प्राकृतं तदचिन्तयत् ।

चैव शोचं (for चापरो यत्) Ds १ तस्यौ ब्रह्मावस्थिति-
श्चापि यो वै छि Cn अपर, क्षत्रियादि । छि —^a)
K1 ३ Bs (marg) तस्मिन्, K1 Ds १ M1 १-१ तस्मान्
(for तस्मै) Ds मोक्षम् (for मोक्षम्) Bs Das Ds1
Ds ३ ३ T1 Gs ० नरेंद्राः; Dn1 Ds2 नरेंद्र, Dn4 नरेंद्र
(for द्विजेन्द्रा) Gs तस्मै नित्यं मोक्षमाविर्दिजेंद्र

90 ^a) K1 Ds ३ १ यद्वै; V1 ये ते (for यत्ते) T2
कृष्ट (for पृष्ट) K1 ३ [अ]त्र, Gs तु (for च). —^b)
K1 V1 Bs T Gs ० M1 य (K1 त)यातथ्य; K1 Bs
(marg as in text) याथातथ्याद्; Ds १ येनावाप्य (for
याथातथ्य) K1 ३ V1 Ds १ T2 G1 भजस्व; Ds १ भव
त्त (for भवस्व) —^c) Ds आगच्छस्व (for गच्छस्व)
Gs om. दर्शय Bo पर (for पार) —^d) Ks om.
स्वस्ति Ks Bo ० १ १ Das Dn1. n4 Ds Ds ३ ३ स्वस्त्य,
Gs यत्र (for सस्त्वत्र) M1 १ नित्य (for नित्यम्)
— After 90, K1 ३ ३ ins an addl colophon [sub-
parcan K1 ३ ३ मोक्षधर्म — Adhy name K1 ३ ३
याज्ञवल्क्यजनकसवाद]

91 ^a) Bs अद् (for अनु) K1 विष्टस्तु, Ks ३ १
Ds १ १ T1 Gs ३ ० M1 १-१ शिष्टस्तु; Das -शांतस्तु;
T2 G1 शिष्टेन (for -शास्तस्तु) —^b) Ks १ याज्ञवल्केन,
M1 १-१ याज्ञवल्केन —^c) K1 ३ ३ १ Bs Dn1 Ds १
T2 तथा (for तदा)

92 ^b) Gs कृत्वा (for कृते) Ds वा (for च)
Ks ० Bo १ १ Dn1 n4 Ds Ds ३ ३ Gs M1 १-१ प्रदक्षिण
(for 'क्षिणे) Ds प्रकृष्टाभिप्रदक्षिणे (s10) —^c)
Das Dn1 Ds ३ १ १ Gs देवरातिर्, M1 देवरातिं K1 ३ ३
नैवार (Ks 'वरा)तिर्नापरतिर्

93 Ds om 93 —^a) K1 Ds गोकोटीं; V1 Ds
'टी' (for 'टि). छि Ca स्पर्शयामास दत्तवान् । यदा,

एकमेव विमज्य सर्वेभ्यो ददौ । छि —^b) Ks १ V1 Bo
०-१ Das as Dn1. n4 Ds Ds ३ ३ हिरण्यं तु (V1 Bs Ds
च) (for 'ण्यस्य) —^c) K1 ३ ३ तथा (for अथ).
K1 [ए]वैकं; V1 Ds १ १ T G1-१ ० M1 ३ ० [ए]कैक
(for [ए]क च). M1 रत्नाञ्जलिरथैरे (mf lsn 'मै)क.

94 ^a) K1 विदेहि (for विदेह) Ks राजं (for
राज्य) K1 om. च Ks १ V1 Bo ०-१ Das as Dn1
n4 Ds Ds ३ १ ३ T1 Gs ३ ० तदा (for तथा) —^b)
Bs (marg) १ प्रतिष्ठाप्य (for 'ष्ठाप्य) M1 १-१ सुते
परे (for सुतस्य वै) —^c) Ks यातिधर्मम्, Bs Das
Ds यतिधर्मान् (for 'धर्मम्) K1 ३ उपासीनो (for
उपासश्च) —^d) K1 [अ]प्यासन्, Ds १ [अ]प्यावसन्;
T2 G1 व्यवस्य (for [अ]प्यवसन्) Ks मिथिलाधिप

95 ^a) K1 सांप्य (for सांप्य-) —^b) Dr T G1
३ ० M1 १-१ नित्यश (for कृत्स्नश) —^c) Ks V1
Bo. ०-१ Das. n4 Dn1. n4 Ds ३ ३ ३ M1 १-१ धर्माधर्म
(for 'धर्मौ) छि Cs अधर्मवद्धर्मस्यापि बन्धनहेतुत्वात् । छि
—^d) K1 ३ ३ प्राकृतौ पर्यगाहत; Ds प्राकृतीरिह गर्ह-
यन् छि Cn प्राकृतम्, आविद्यकम् । छि

96 Gs om. 96^a-97^b —^a) Bo M1. १-१ अनित्यम्;
Das Dn1 n4 Ds Ds ३ ३ ३ Cn (gloss त्रिविधपरिच्छेद
शून्य) अनन्त, Ds अस्त तम् (for अनन्तम्) K1 Ds १
त कृत्वा (for कृत्वा स) —^b) Dn1 आस्थित (for
एव च) Dn1 नित्य च चलमास्थित —^c) Bo ३ ०
Das as Ds धर्माधर्मै; Dn1 'धर्मात् (for 'धर्मौ) Ks
धर्माधर्मै पापपुण्ये —^d) T2 G1 सत्यासत्यौ (for 'सत्ये)

97 Gs om. 97^a (of v 1 96). —^a) Ks जन्म
मृत्योश्, K1 Ds १ M1. १-१ जन्म मृत्युं (for जन्ममृत्यू)
—^b) T2 प्रकृत (for प्रा') Bo Das Dn1 Ds १

ब्रह्माव्यक्तस्य कर्मेदमिति नित्यं नराधिप ॥ ९७
 पश्यन्ति योगाः सांख्याश्च स्वशास्त्रकृतलक्षणाः ।
 इष्टानिष्टवियुक्तं हि तस्थौ ब्रह्म परात्परम् ।
 नित्यं तमाहुर्विद्वांसः शुचिस्तस्माच्छुचिर्भव ॥ ९८
 दीयते यच्च लभते दत्तं यच्चानुमन्यते ।
 ददाति च नरश्रेष्ठ प्रतिगृह्णाति यच्च ह ।
 ददात्यव्यक्तमेवैतत्प्रतिगृह्णाति तच्च वै ॥ ९९
 आत्मा ह्येवात्मनो ह्येकः कोऽन्यस्त्वतोऽधिको भवेत् ।

एवं मन्यस्व सततमन्यथा मा विचिन्तय ॥ १००
 यस्याव्यक्तं न विदितं सगुणं निर्गुणं पुनः ।
 तेन तीर्थानि यज्ञाश्च सेवितव्याविपश्चिता ॥ १०१
 न स्वाध्यायैस्तपोभिर्वा यज्ञैर्वा कुरुनन्दन ।
 लभतेऽव्यक्तसंस्थानं ज्ञात्वाव्यक्तं महीपते ॥ १०२
 तथैव महतः स्थानमाहंकारिकमेव च ।
 अहंकारात्परं चापि स्थानानि समवाप्नुयात् ॥ १०३
 ये त्वव्यक्तात्परं नित्यं जानते शास्त्रतत्पराः ।

तदचितयन्, D₁ T G₁ १० परिचितयन् (D₁ G₂ 'य');
 M₁ १-१ परिगर्हयन् (for तदचितयन्). —^०) D₂ om.
 ब्रह्मा K₁ १ ४ D₄ ब्रह्म व्यक्तस्य; K₇ V₁ B₀ १-३ D₂ ४
 D₂ 1 n₄ D₂ १ ३ G₂ (gloss समभिन्याहारात् ब्रह्मण
 अन्यक्तस्य च) व्यक्तस्य (for ब्रह्मा) D₄ १ धर्मेदम्
 (for क^०).

98 ^a) T₂ योग, G₂ योग (for योगा) D₂ ४
 सांख्यश्च —^b) K₂ सु (for स्व) D₂ 1 G₁ लक्षण
 —^०) K₆ B₀ १-३ D₂ 1 n₄ D₂ १ ३ ३
 विमुक्त, G₂ वियुक्ता (for वियुक्त) K₁ १ इष्टानिष्टा
 दियुक्तं हि ❧ C₂ इष्टानिष्टवियुक्तं, विषयसंपर्ककृतसुख-
 दुःखविहीनम् । ❧ —^d) K₁ परात्मक, D₂ 'पर', M₁
 ० १ परापर (for 'परम्) ❧ C₂ तस्थौ, स्थानुवदचल-
 मस्तीत्यर्थ । ❧ —^०) D₂ 1 n₄ D₁ T G₁ १० तदाहुर,
 G₂ समाहुर (for तमा^०) K₁ १ ४ नित्यत्वमाहुर्विद्वांसः
 —^०) K₂ ० १ B₂ D₂ 1 n₄ D₂ १ ३ G₁ १ शुचि, V₁
 B₀ १ ३ D₂ 1 n₄ D₂ १ ३ M₁ १-१ शुचि (for शुचिस)

99 ^a) K₁ १ यश्च (for यच्च) —^b) K₁ १ यश्च
 (for यच्च) K₇ D₂ १ यद्दत्तं चानुवर्तते — After 99^a,
 D₁ T G₁ १ ३ Kumbh ed 1n₈

781* अन्यक्तेनेति तच्चिन्त्यमन्यथा मा विचिन्तय ।

[T₂ अन्यथा च विचितयन् (for the post half).]

—^०) K₂ परश्रेष्ठ; D₁ नर श्रेष्ठ, D₂ नरश्रेष्ठ (for
 'श्रेष्ठ). —^d) K₆ १ प्रतिगृह्णाति, D₂ १ प्रतिगृह्णाति
 (for प्रति^०) D₂ om (hapl) from यच्च up to
 गृह्णाति (in 99^०). K₁ १ ४ यश्च वै (for यच्च ह) — B₂
 D₂ G₂ om (hapl.) 99^० —^०) D₂ व्यक्तम् (for [अ]
 व्यक्तम्) K₆ B₀ १ ३ D₂ 1 n₄ D₂ १ ३ ददात्यव्यक्त
 इत्येतत्, D₂ 'व्यक्त इत्येते —^०) K₆ १ D₄ गृह्णाति
 V₁ B₀ १ ३ D₂ 1 n₄ D₂ १ ३ यच्च (for यच्च)
 V₁ ह (for वै)

100 ^a) K₁ १ ४ आत्मैव हि; B₂ आत्मा चैव; D₂ १
 आत्मन्येव (for आत्मा ह्येव). G₂ [आ]त्मको (for 'नो)
 G₁ ह्येक (for ह्येक) —^b) K₆ V₁ B₀ १-३ D₂ 1 n₄
 D₂ 1 n₄ D₂ १ ३ तस्मात्परो (D₂ 1 n₄ 'रा'), K₇ तत्रा-
 धिको; D₂ स्वत्ताधिको; D₂ ततोधिको, G₂ M₁ १-१
 तत्त्वाधिको (for इवत्तोऽधिको) D₁ T G₁ १ ३ तव (for
 भवेत्) —^०) K₆ १ एव (for एव) —^d) D₂
 अन्यथात्मा (for अन्यथा मा). D₂ om. from विचिन्तय
 up to the end of this adhy K₆ om (hapl) from
 चिन्तय up to तस्यावि (in 101^d). K₁ १ [अ]धिचितय
 (for विचिन्तय)

101 D₂ om. 101, K₆ om. up to तस्यावि (for
 both, of v 1 100). —^a) K₁ ४ यस्याव्यक्ते, D₂ 1
 यस्याव्यक्त, D₂ 1 यदव्यक्त (for यस्या^०) B₂ मा (for न)
 —^b) T₂ सगुणा (for 'ण) —^d) K₇ सेवितव्यो
 विपश्चिता

102 D₂ om 102 (cf v 1 100) —^०) M₁ १-१
 लभ्यते (for लभते) K₆ V₁ B₀ १-३ D₂ 1 n₄ D₂
 D₂ १ ३ T₂ G₁ १ M₁ १-१ C₂ (gloss अव्यक्तिक, अव्यक्त-
 रूप, मोक्षसंस्थानम्) [s]व्यक्तिक (D₂ 1 'क'); K₇ B₂
 D₂ 1 n₄ D₂ १ ३ T₁ G₂ ० 'कक, D₂ 1 'किस (for 'कस)
 K₂ सज्ञान (for संस्थान) —^d) K₆ ज्ञात्वाव्यक्तिक;
 G₂ व्यक्तं मम (for ज्ञात्वाव्यक्तं) K₄ ० B₂ १ (marg
 as in text) D₂ 1 n₄ D₂ १ ३ महीयते (for 'पते) ❧ C₂
 ज्ञात्वा अव्यक्त, शरीरादि आत्मतया ज्ञात्वा । ❧

103 D₂ om 103 (cf v. 1 100) —^b) K₁ १
 D₂ 1 n₄ D₂ १ ३ T₂ G₆ अहंकारिकम् (for आह^०) D₂ 1 n₄
 उच्यते; D₂ 1 एव तु —^०) K₆ B₀ १ ३ पर चापि,
 K₇ D₂ पराणीह —^d) T₂ G₁ स्थानानि स तमामुयात्
 (sic) ❧ C₂ स्थानानि, इन्द्रादिपदानि । ❧

104 D₂ om 104 (cf v 1 100). —^a) D₂ 1 n₄ D₂

जन्ममृत्युवियुक्तं च वियुक्तं सदसच्च यत् ॥ १०४

एतन्मयाप्तं जनकात्पुरस्ता-

चेनापि चाप्तं नृप याज्ञवल्क्यात् ।

ज्ञानं विशिष्टं न तथा हि यज्ञा

ज्ञानेन दुर्गं तरते न यज्ञैः ॥ १०५

दुर्गं जन्म निधनं चापि राज-

न्न भूतिकं ज्ञानविदो वदन्ति ।

यज्ञैस्तपोभिर्नियमैर्व्रतैश्च

दिवं समासाद्य पतन्ति भूमौ ॥ १०६

तस्मादुपासस्व परं महच्छुचि

शिवं विमोक्षं विमलं पवित्रम् ।

क्षेत्रज्ञवित्पार्थिव ज्ञानयज्ञ-

मुपास्य वै तत्त्वमृषिर्भविष्यसि ॥ १०७

उपनिषद्मुपाकरोत्तदा वै

जनकनृपस्य पुरा हि याज्ञवल्क्यः ।

यदुपगणितशाश्वताच्ययं त-

च्छुभममृतत्वमशोकमृच्छतीति ॥ १०८

C. 12. 11036
B 12 316a.1.112
F 12 312 112

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि षडधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३०६ ॥

T G1. 8 ० यस् (for ये) K1 ग्रहः; V1 स्थान (for
नित्य) —^b) K० Da१ जानते K1 B० तत्पर D1 T
G1-३ ० M1. ६-१ जानीते (G२ ज्ञानते, M1. ६-१ जानते)
शास्त्रत् पर (T२ 'र' —^c) K१ ० V1 Bo ०-२ Das a4
Dn1. n4 Ds D2 ३ ३ -वियुक्त च; K1 D4 ० वियुक्तास्ते, T२
'क्तश्च (for 'क्त च) —^d) K4 ० V1 Bo ० १ ३
(marg) ० Das a4 Dn1. n4 Ds D2 ३ ३ वियुक्त (for
वियुक्त) K1 २ मननश्च, G२ सदसत्तश्च (for सदसत्)
K1 D4 ० गच्छ (D4 'च्छ'ति परमां गति

105 Ds om 105 cf v 1 100) Das a1 om
105^{ab} —^a) T2 M1. 7 मयोक्त (for मयाप्त) K2 जनक
(for 'कात् G2 पुनस्त्रान् (for पुर) —^b) D4 वा
(for च) —T1 repeats नृप याज्ञवल्क्यात् after न (in
105^c) T2 याज्ञवल्क्य, M1 ६-१ या (M5 य)ज्ञवल्कात्
—^c) Ca ज्ञात्वा (for ज्ञान) Ds1 विशिष्टं हि (for 'ष्ट)
D1 च (for न) Da4 M1 ६-१ यज्ञाज् (for यज्ञा)
ॐ Ca ज्ञानमेव विशिष्ट, न कर्म । ॐ —^d) K2 सर्गं
(for दुर्गं)

106 Ds om. 106 (cf v 1 100) —^a) B० दिनं,
T2 निघनौ (for 'न) —^b) K० V1 Bo ०-२ Das a4
Dn1. n4 Ds D2 ३ १-२ T2 G1 भौतिक, K1 D4 भौतिक-
(for भूतिक) D2 om from विदो up to विमोक्ष
(in 107^b) —^d) D1 T1 G1. 8 ० M1 ६-१ सूय (for
भूमौ)

107 Ds om 107 (cf v 1 100) D2 om up to
विमोक्ष (cf v 1 106) —^a) G1 मह (for महत्)

K० V1 B1 ३ ० Das a4 Dn1. n4 Ds १ T1 G1 ३ M5 ०
शुचि (for शुचि) T2 तस्मादुपासस्व महच्छुचि शिव
—^b) K2 हि मोक्ष, K1 D4 ० विशोक; Dn4 विमोक्ष
(for 'क्ष) K1 D० परम (for विमल) T2 विमोक्ष-
मेक विमल पवित्र —^c) K० Bo ०-२ Das. a4 Dn1 n4
Ds2 D2 ३ ३ क्षेत्र ज्ञात्वा (for क्षेत्रज्ञवित्) K० D1 पार्थिव
(for 'व) D4 om from ज्ञानयज्ञ up to याज्ञ (in
108^b) D8 ज्ञानयज्ञ —^d) T2 उपास्य (for 'स्य)

108 Ds om 108 (cf v 1 100) D4 om. up to
याज्ञ (cf v 1 107) —^a) Das a4 Dn1 Ds D2 ३ ३
Cp (gloss यस्मिन्ब्रह्मणि उपनिषद् रहस्यज्ञानमस्य) यदुपनि
षद्म् (for उपनिषद्म्) V1 Bo ० ३ ० शयाकरोत् (for
उपा) V1 Bo तदासौ; B1 ० Das a4 T2 तथा वै,
B8 Dn1. n4 Ds D2 ३ ३ तथासौ (for तदा वै) K1
२ ४ उपनिषद्मुपाकरोत् दातां (K1 दाता) —^b) K1 २
जनकसुतस्य K1 ४ १ पुरो ह, K2 परा ह; Dn4 G1 पुरो
हि, D1 T1 G8 ० पुरापि (for पुरा हि) K1 याज्ञवल्क्य,
G2 M1. ६-१ यज्ञवल्क्य D० जनयज्ञमुपास्य वै नृपस्य पुरा
ह याज्ञवल्क्य (corrupt) —^c) B1 तद् (for यद्)
D० गणित (for गणित-) K2 -शाश्वताच्यय, Dn4 'व्यध,
D1 T G1 ३ ० 'व्ययस्; M1 'व्यक्त (for 'व्यय) M11
तु (for तत्) —^d) V1 M1 ० अमृतम् (for अमृतत्वम्)
K1 २ ४ उ (K4 अ)चतीति; K० B० (marg) T2 G1. ३
ऋच्छ (K० 'च्छे)ति, V1 Bo १ ३ (orig) ० Das a4
Dn1 n4 Ds1 D2 ३ ३ अच्छति; B० (orig) ३ (marg)
अहति, D1 ऋच्छतेति, M1 ६-१ अच्छतीति (for
ऋच्छतीति)

३०७

युधिष्ठिर उवाच ।

ऐश्वर्यं वा महत्प्राप्य धनं वा भरतर्षभ ।
दीर्घमायुरवाप्याथ कथं मृत्युमतिक्रमेत् ॥ १
तपसा वा सुमहता कर्मणा वा श्रुतेन वा ।
रसायनप्रयोगैर्वा कैर्नोपैति जरान्तकौ ॥ २
भीष्म उवाच ।
अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
भिक्षोः पञ्चशिखस्येह संवादं जनकस्य च ॥ ३

वैदेहो जनको राजा महर्षिं वेदवित्तमम् ।
पर्यपृच्छत्पञ्चशिखं छिन्नधर्मार्थसंशयम् ॥ ४
केन वृत्तेन भगवन्नतिक्रामेज्जरान्तकौ ।
तपसा वाथ बुद्ध्या वा कर्मणा वा श्रुतेन वा ॥ ५
एवमुक्तः स वैदेहं प्रत्युवाच परोक्षवित् ।
निवृत्तिर्नैतयोरस्ति नानिवृत्तिः कथंचन ॥ ६
न ह्यहानि निवर्तन्ते न मासा न पुनः क्षपाः ।
सौऽयं प्रपद्यतेऽध्वानं चिराय ध्रुवमध्रुवः ॥ ७

Colophon om in Ds, Ś1 Ds missing Ks 5
B1-5 Da1 a2 Dn3 n3 D1 G4 5 M3-4 absent. — *Sub-
parvan* K1 2 4 6, 7 V1 B6-9 Da3, a4 Dn1 n4 Ds
Ds 4 7-9 T G1 2 6 M1 5-7 मोक्षधर्म — *Adhy name*.
K1 2 4 V1 B6, 7 Da4 Dn1 D2 8, 8 T1 G2 6 M1 5-7
याज्ञवल्क्य (M1 5-7 याज्ञवल्क्य) जनकसंवाद' समाप्त', K6
B6, 8 9 Da8 Ds T1 (also) G8, 6 (also) याज्ञवल्क्यजन
कसंवाद', K7 D4 9 याज्ञवल्क्यजनकसंवादे ज्ञानोपदेश'
समाप्त', M1 5-7 (all also) ज्ञानप्रपासनं — *Adhy no*
(figures, words or both) Ks 47, Bs 145, Dn1
144, Dn4 Ds2 Ms 142, Ds 139; T1 G6 141,
G1 8 M1, 6 7 140 — *Śloka no* Da4 108, Dn1, n4
112, Ds 110.

307

☞ This adhy. is missing in Ś1 Ds (of v 1 12
274 13, 283 15)

1 °) K1 4 D1 T G1 8 6 M1 5-7 सु (for वा)
— °) K1 2 पुरुषर्षभ (for भरत') — °) G2 वायुर्
(for वायुर्) D4 om (hapl) from वाप्याथ up to
प्रयोगै in (2°) — °) Dn1 मृत्युर्, Ds मृत्योर्. K1
D1 कथं मृत्योरप (D1 'रुप) क्रमेत्

2 D4 om. up to प्रयोगै (of v 1 1) — °) V1
B6 M1 5 7 वै (for वा) — °) Ds om from कर्मणा
up to अत्रा in (3°) — °) K1 2 रसायनोपयोगैर्वा
— °) K1 5 V1 B6, 6-9 Da3 a4 Dn1 n4 Ds D2 8 8
कैर्नोपैति, K1 Ds को नापैति, D4 को नोपैति, D1
T G1 8 6 केनापै (T1 'पै) ति (for कैर्नोपैति). K1 जरां
तुकौ (sic), K2 'तिकौ, K6 जर्नातिकौ (for जरान्तकौ)

3 Ds om up to अत्रा (of v 1 2) — °) D1
T G1 8 6 [म]पि (for [इ]ह) — °) K1 2 Ms ह;
D1 T1 G8 6 वै (for च)

4 °) K1 2 4 7 V1 B6 विदेहो (for वैदेहो) — °)
K4 Da4 Ds1 D2 8 महर्षिर्; Da3 Dn4 D4 महर्षिं
(for महर्षिं) Da8 a4 वेदपाराग; D2 'वित्तम (for
'वित्तमम्) — °) G2 भिक्ष- (for छिन्न-). K1
सशय

5 °) G1 को *युक्तेन (for केन वृत्तेन) K1 Da4
भगवान् — °) Dn4 अतिक्रामे; Ds निष्क्रामेत् (for
अतिक्रामेज्) — °) B6 7 9 Da8 Dn1 Ds D2 8 8 T1
G2 6 वा बुद्ध्या (by transp.).

6 °) K4 Dn1 n4 D2 4 7-9 G1 Ms 6 [म]परोक्ष-
वित्; Ds स मोक्षवित्, Cs परोक्ष' (as in text) ☞ Cs
परोक्षवित्, कालज्ञ' । ☞ — °) K1 निवृत्ति, Ds निर्हुति;
Ms विवृत्तिर् (for निवृ') K4 B7, 8 Dn1 n4 Ds1
D2 8 8 न तयोर् (for नैतयोर्). — °) T1 G6 का न
(G6 नि) वृत्ति; G1 नानिवृत्त; M1 5 नातिवृत्ति, Cs
(gloss स्वभावानुभावानुपरमो) नानि' (as in text) K1
अथात्मनि, K2 4 कदाचन (for कथ').

7 °) D1 T1 G6 स (D1 न) सामानि (for न ह्यहानि)
— °) T1 G6 न सामा (by metathesis), G2 मनसा
(for न मासा) K1 (sup in as in text) पुन;
D4 9 क्षिपा, M1 5-7 समा (for क्षपा) — °) B6
स्वयं, Dn4 मोघ, D1 सो य', G2 चोय (for सौऽयं)
☞ Cp अध्वान, ससारपथम् ॥ Cs जन्ममरणादिप्रब-
न्धम् । ☞ — °) Da8 a4 नचिराद् (for चिराय) K6, 7
V1 Ds 7 9 T G1-2, 6 M1 7 अध्रुव, B6 9 Da8 a4

सर्वभूतसमुच्छेदः स्रोतसेवोद्यते सदा ।
 उद्यमानं निमज्जन्तमप्लवे कालसागरे ।
 जरामृत्युमहाप्राहे न कश्चिदभिपद्यते ॥ ८
 नैवास्य भविता कश्चिन्नासौ भवति कस्यचित् ।
 पथि संगतमेवेदं दारैरन्यैश्च बन्धुभिः ।
 नायमत्यन्तसंवासो लब्धपूर्वो हि केनचित् ॥ ९
 क्षिप्यन्ते तेन तेनैव निष्टनन्तः पुनः पुनः ।

कालेन जाता जाता हि वायुनेवाभ्रसंचयाः ॥ १०
 जरामृत्यु हि भूतानां खादितारौ वृकाविव ।
 बलिनां दुर्बलानां च हृक्षानां महतामपि ॥ ११
 एवंभूतेषु भूतेषु नित्यभूताष्ट्रवेषु च ।
 कथं हृष्येत जातेषु मृतेषु च कथं ज्वरेत् ॥ १२
 कुतोऽहमागतः कोऽस्मि क्व गमिष्यामि कस्य वा ।
 कस्मिन्स्थितः क्व भविता कस्मात्किमनुशोचसि ॥ १३

C 12. 11250
B 12. 220193: 4
K 12. 324 14

सव्ययं (for अष्टुव)

8 *) K₄ १ D₄ D₂ D₁ T₂ G₁ २ M₁ समुच्छेद
 (D₂ 'द'); D₁ समुत्सेद (for समुच्छेद) —^b)
 K₁ २ श्रो (K₂ श्रो) तसेव, K₄ श्रोतसेव; K₆ १ Bo
 D₂ ० श्रोतसे (K₁ D₂ - 'सै) व, B₀ श्रोतसव; D₄
 'सो वा, D₁ T G₁-२.० M₁ ० १ 'सैव (for 'सेव).
 K₆ [ठ] हसे, G₂ [ठ] ज्यते (for [ठ] ह्यते) K₂ सर्व
 (sic), K₄ पद, D₁ तदा; D₁ T₁ G₂ ० जवात्;
 G₂ तथा (for सदा) D₂ श्रोतसापो ह्यते सदा, D₄
 श्रोतसेवा ह्यते सदा —^c) B₀ २ ० D₄ D₂ D₂ D₂ २
 ० १ T G₁ २ ० M₁ ० ऊ (G₂ दौ) ह्यमान (T₁ G₁ २ ०
 'नश्), B₁ Cp (gloss सापत्रयेणाभिभूयमानं) तुद्यमानं
 (for उद्य) K₁ २ ४ B₁ ० G₁ २ M₁ ० १ च मज्जतम्
 (G₁ 'सौ), T₁ G₂ ० तु मज्जत्याद् (sic) (for निमज्ज
 न्तम्). —^d) K₁ जरामृत्युर; T₂ G₁ जरामृत्यु T
 G₁ २ ० महाप्राहौ (for 'प्राहे) —^e) K₁ २ ४ कश्चिद्
 (for न कश्चिद्) D₅ अपि मुच्यते; D₁ T₂ G₁ G₂
 (gloss अतिवर्तयति, तारयतीत्यर्थं) अतिवर्तते, T₁ G₂ ०
 अतिपद्यते, M₁ ०-१ अवबुध्यते (for अभिपद्यते)

9 9^{ab} = (var) 12 28 39, 50 —^a) G₂ किंचिन्
 (for कश्चिन्) K₆ V₁ B₀ ०-२ D₄ २ D₄ D₂ D₂
 २ २ M₁ ०-१ कश्चिन्नवति —^b) D₅ कर्हिचित् (for
 कस्य) —^c) 9^{cd} = 12 37*. —^d) D₄ २ ४ संगतम्,
 D₁ T₁ G₂ ० संगतम् (for 'तम्) —^e) M₀ बुद्धिभिः
 (for बन्धुभिः) —^f) 9^{fg} = 12 28 51^{ab} —^g) M₁
 'संवादो (for 'वाप्तो) ☞ G₂ अत्यन्तसवास, अविनाशी
 सहवास । ☞ —^h) K₆ B₁ कस्यचित्, D₅ कर्हि (for
 केन)

10 ^a) D₄ क्षिप्यत, D₅ क्षिप्र ते; D₁ २ T₂ G₁
 क्षिप्यते (for क्षिप्यन्ते) D₅ न च (for the first तेन).
 D₄ [ह] व (for [प] व) —^b) K₂ निष्टयत, K₄ १ D₀
 निष्टयत; D₂ T₁ G₂ ० विष्टयत, D₅ निचत न; D₁
 विष्टयत; D₂ विष्टयत्रा (sic), T₂ G₁ विष्टयत; C₂

(gloss कूर्धन्त) Cp (gloss अन्यकश्चिन् कूर्धन्त)
 निष्टनन्त (as in text) —^a) B₀ १ याता (for the
 first जाता) K₄ ० B₀ १ D₁ २ D₂ D₂-२ २ याता
 हि; D₀ हि नरा (for जाता हि) B₀ D₁ २ [प] व
 (for [ह] व) —^b) K₁ १ G₂ अन्नसचय, K₂ ४
 अन्न सचया (for अन्नस')

11 ^a) V₁ जरामृत्युर; D₄ 'मृत्यु. —^b) D₄
 बलीना

12 ^a) K₆ नित्येषु, B₀ १. २ (marg) D₁ २ D₂
 D₂ २ २ C₂ (gloss कार्यकारणसघाताध्यक्ष) भूतात्मा; B₀
 D₂ lacuna (by hapl) (for भूतेषु) —^b) K₁ २ ४ ०
 B₀ ० १ २ (marg) D₁ २ D₂ D₂ २ २ २ M₁ १ नित्य-
 (K₁ २ ४ 'त्वं) मृतोष्टु (K₁ २ ४ 'ताष्टु, K₆ 'तेष्टु) वेसु
 च —^c) B₁ D₁ २ D₂ D₂ २ २ २ हि हृष्येज्; C₂
 (gloss द्रोह नाचरेत्) न कुब्जेद् (for हृष्येत) K₁
 (marg as in text) यातेषु (for जातेषु) —^d) D₄
 lacuna (by hapl), G₂ M₁ ०-१ वृतेषु (for मृतेषु)
 K₆ B₀ ०-२ D₄ २ D₁ २ D₂ D₂ २ १ २ T G₁-२ ०
 M₁ २ ० न सज्वरेत्; D₅ M₁ न सचरेत् (for कथ
 ज्वरेत्)

13 With 13, of 12 28 40^{ab} —^a) T G₁ २ ०
 कुतस्त्वम् (for कुतोऽहम्) B₀ कोसि, T₁ G₂ ०
 कासी; T₂ G₁ कासु (for कोसि) —^b) K₁ २ न
 (for क्व) K₁ २ D₁ [जा] गमिष्यामि, T G₁ २ ० गमि
 प्यसि (for 'प्यामि) D₅ १ कर्हिचित् (for कस्य वा)
 —^c) D₅ om. 13^{cd} —^d) D₁ T₁ G₂ ० पतिव (for
 भविता) —^e) K₁ २ ४ १ D₅ ० कस्मिन्, T G₁-२ ०
 क सन् (for कस्मात्) K₁ अनुशोचति; B₀ M₁ ०-१
 'शोचिमि; B₀ अपि शोचसि (for अनुशो) — After
 13, D₅ १ ins

782* सत्यश्च ते ययात्मा च त्यक्त स्यात्किमनेन च ।

14 ^a) K₁ G₂ २ इष्टा; D₄ प्रष्टा; D₁ नष्टा; D₀

द्रष्टा स्वर्गस्य न ह्यस्ति तथैव नरकस्य च ।

आगमांस्त्वनतिक्रम्य दद्याच्चैव यजेत च ॥ १४

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि सप्ताधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३०७ ॥

३०८

युधिष्ठिर उवाच ।

अपरित्यज्य गार्हस्थ्यं कुरुराजोऽसत्तम ।

कः प्राप्नो विनयं बुद्ध्या मोक्षतत्त्वं वदस्व मे ॥ १

संन्यस्यते यथात्मायं संन्यस्तात्मा यथा च यः ।

परं मोक्षस्य यच्चापि तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ २

भीष्म उवाच ।

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।

जनकस्य च संवादं सुलभायाश्च भारत ॥ ३

द्रष्टा; T₁ द्रष्टा (for द्रष्टा) K₆ B₆ D₆ a₄ कोखीह,
K₇ B₀ १-२ D₁ n₄ D₅ D₂₋₄ ३ कोन्योस्ति, V₁ M₁ ६-१
को ह्यस्ति (for न ह्यस्ति) —^b) D₁ T G₁ ३ ० नरकस्य
तथैव च —^a) T₁ G₆ ० चा (for the second च)

Colophon Ś₁ D₆ missing K₈ ५ B₁₋₅ D₆ a₂
D₂ n₈ D₁ G₄ ५ M₂₋₄ absent — Sub-parvan K₁
२ ० १ V₁ B₆ १ ० D₆ a₄ D₁ n₄ D₅ D₂₋₅ १-२ T₁
G₁₋₃ ० M₁ ६-१ मोक्षधर्म — Adhy name K₁ २ ५ ० १
V₁ B₀ ६-२ D₆ a₄ D₁ n₄ D₅ D₂₋₅ ३ ० G₂ M₁ ६-१
पचशिखजनकसवाद — Adhy no (figures, words
or both) K₆ 48, B₇ T₁ G₆ 142, B₈ 146, D₁
145, D₂ D₃ G₂ M₅ 143, D₈ 140, T₂ 155,
G₁ M₁ ० १ 141, G₂ 157 — Śloka no D₄ D₁
n₄ D₈ 15

308

☞ This adhy is missing in D₆ (of v 1. 12
283 15) Ś₁ is missing up to नरेन्द्रे (in 76) (of
v. 1 12 274 13)

1 ^a) K₁ २ D₆ गार्हस्थ्यं D₁ परित्यज्य च गार्हस्थ्य
—^b) K₆ सत्तम; D₆ -सत्तम —^c) K₆ विलय;
B₈ (orig) [s]विलयं, B₈ (marg) निलयं, D₅ [s]ति
स्वय (for विनय) D₁ T G₁ ३ ० M₁ ६-१ कः प्राप्नो
नृपति सिद्धि; G₂ कः प्राप्नोति पति सिद्धि ☞ Cn
विनीयते, विलीयतेऽसिद्धिति विनयो लयस्थान, मोक्षतत्त्वम् ॥
Cp विनयं, विशिष्टज्ञानम् । बुद्ध्या, ममतात्यागकौशलेन । ☞

—^a) K₁ २ 4 T₂ G₁ मोक्षे (for मोक्ष) K₁ २ तथैव
(for तत्रव)

2 Ś₁ missing (cf v 1 1) —^a) K₁ २ D₆ a₄
C₆ सन्न्यस्यति, V₁ B₀ ६-३ D₁ n₄ D₅ D₂ ५ १ T
G₂ ० M₁ स न्यस्यते, G₂ यद्यस्य ते; C₅ अन्न्यकस्य (for
सन्न्यस्यते) K₁ २ ५ ० B₈ (marg) D₂ ययारमान; K₇
D₁ ५ १ ० ययारमा च, B₀ यदात्माय, Cp ५ ययात्माय
(as in text). —^b) K₆ B₆-२ D₁ D₅ D₂ ३ ३
G₂ Cn (gloss व्यक्तस्य, स्थूलदेहस्य आत्मा, लिङ्गदेह)
C₈ व्यक्तस्यात्मा, K₇ V₁ B₀ D₆ a₄ D₁ ५ १ ०
व्यक्तस्यात्मा, T₁ G₁ ३ ० व्यक्तत्वात्मा; T₂ व्यक्तत्वात्मा
(for सन्न्यस्तात्मा) D₅ १ तथा, M₁ ६-१ मवेत् (for
यथा) K₄ B₀ ३ D₁ n₄ D₅ D₂ ३ ३ च यत्, K₆
द्वय; K₇ D₆ D₅ ० मवेत्, V₁ च य, B₈ १ ०
स्वयं; B₈ (marg) D₅ १ च तद्, T G₁ ३ ० C₅ च त
(for च य) D₆ C₆ व्यक्तस्यात्मा (C₆ व्यक्तः स्वाहा)
यथा द्वय ☞ Cn (reading व्यक्तस्यात्मा) व्यक्तस्य स्थूल
देहस्य आत्मा स्वरूपं यथा संन्यस्यते, त्यज्यते । ☞ —^c)
K₄ D₄ पर; T₁ G₁ ३ ० पार (for पर). K₃ यश्
(for यच्)

3 Ś₁ missing (of v 1 1). D₁ om the ref
—^a) ☞ C₈ अत्र, सन्न्यासपथि । ☞ —^c) D₅ ३ ०
transp जनकस्य च and सुलभायाश्च D₆ सवादे (for
“दं). K₃ स्वलभायाश्च (for सु)

4 Ś₁ missing (of v 1 1) —^a) K₁ स न्यास्य, K₆
सन्धास (sio), V₁ B₀ ६-२ D₆ a₄ D₁ n₄ D₅ D₂ ५ १ T₂
G₂ M₁ ६-१ स न्यास; T₁ G₆ ६ स न्यासी (for सन्न्यास)

संन्यासफलिकः कश्चिद्भूव नृपतिः पुरा ।
 मैथिलो जनको नाम धर्मध्वज इति श्रुतः ॥ ४
 स वेदे मोक्षशास्त्रे च स्वे च शास्त्रे कृतागमः ।
 इन्द्रियाणि समाधाय शशास वसुधामिमाम् ॥ ५
 तस्य वेदविदः प्राज्ञाः श्रुत्वा तां साधुवृत्तताम् ।
 लोकेषु स्पृहयन्त्यन्ये पुरुषाः पुरुषेश्वर ॥ ६
 अथ धर्मयुगे तस्मिन्योगधर्ममनुष्ठिता ।
 महीमनुचचारैका सुलभा नाम भिक्षुकी ॥ ७

तया जगदिदं सर्वमटन्त्या मिथिलेश्वरः ।
 तत्र तत्र श्रुतो मोक्षे कथ्यमानस्त्रिदण्डिभिः ॥ ८
 सा सुखरूमां कथां श्रुत्वा तथ्यं नेति ससंशया ।
 दर्शने जातसंकल्पा जनकस्य बभूव ह ॥ ९
 ततः सा विप्रहायाथ पूर्वरूपं हि योगतः ।
 अविभ्रदनवद्याङ्गी रूपमन्यदनुत्तमम् ॥ १०
 चक्षुर्निमेषमात्रेण लघ्वस्त्रगतिगामिनी ।
 विदेहानां पुरीं सुभूर्जगाम कमलेक्षणा ॥ ११

C 12 118E2
 B 12. 371[20].11
 K 12. 325 11

Ds1 D2 T2 G1 फलिक, T1 G2 फलित; G2 M1 5-1
 -पधिक (M1 'त') (for -फलिक) K2 4 सन्यस्य हि
 किल कश्चिद् ☞ Ca संन्यासफलिक, संन्यासं विना
 संन्यासफलवान् ॥ Cn संन्यासफलं सम्यग्दर्शनं, तदस्या-
 स्तीति । ☞ -^a) G2 मैथिले (for 'लो') D1 T G1-2 6
 M1 5-1 राजा (for नाम) -^a) Ds3 श्रुते, Ds2
 T2 श्रुति, Ds 6 ० स्पृह (for श्रुत)

5 Ś1 missing (of v 1 1) -^a) Ds 1 T G1-2 6
 M1 5-1 वेद (for वेदे) V1 B2 (marg as in text)
 -धर्म, G2 M1 5-1 -शास्त्र (for -शास्त्रे) B2 (marg
 as in text) द्वै (for च) K1 Ds 9 स वेद (Ds 'दे')
 शास्त्रे मोक्षे च -^b) K6 स्वशास्त्रे; B6 9 Ds3 Ds2
 (by corr) स्वशास्त्रे च, B2 (marg) स्वे शास्त्रे च;
 D6 स्वशास्त्रे; D1 T1 G2 6 वेदशास्त्रे (for स्वे च शास्त्रे)
 K1 B6 6 1 9 Ds7 as Dn1 n1 Ds D2 2 5 1-9 T1 G2 6
 कृतधर्म; G2 कृतागमे (for 'गम') V1 B2 स्व (B2
 स्वे)शास्त्रे कृतनिश्चय ☞ Cn स्वे शास्त्रे, दण्डनीती ॥
 C6 अर्थशास्त्रे । चशब्दात् धर्मशास्त्रे च । ☞ -^a) K1
 शशास, D1 शशास, D1 T1 G2 6 यशासा (for श
 शास) K1 पृथिवीम् (for वसुधाम्)

6 Ś1 missing (of v 1 1) -^b) V1 वृत्तितां
 (for -वृत्तताम्) -^c) K1 Dn1 स्पृहयति B2 D6 1
 एते (for अन्ये) T1 G2 6 लोकेषु चास्पृहन्तसै; T2 G1
 'द्वस्पृहयन्तसै, G2 'पु प्रापयति स, Ca सर्वलोके प्रगा-
 यति -^a) K1, 2 4 पुरुषधर्म; K1 B1 D6 G2 M1
 5-1 पुरुषेश्वर (B1 'र')

7 Ś1 missing (of v 1 1) -^a) Ds1 कर्मयुगे;
 D1 T1 G2 6 त्रेता, C2 (gloss कृतयुगे) धर्म (as in
 text) B1 अथ तस्मिन्युगे धर्मो -^b) K1 6 Ds3
 अनुष्ठिता (for 'ता) ☞ Cn अनुष्ठिता, कर्तरि क
 (Pāṇini 3 4 72) । ☞ -^a) K1 2 अवचचार; T2
 अनुपचार (for 'चचार) G2 M1 5-1 चचार वसुधामेका.

-^a) K1 स्वलभा (for सु^a) K1 6 भिक्षुकी, Ds4
 भिक्षुका

8 Ś1 missing (of v 1 1) -^a) K1 तथा,
 Dn4 तथा (for तया) K6 V1 B6-9 Ds3 as Dn1 n4
 Ds D2 2 8 कृत्स्नम् (for सर्वम्) -^b) K1 षट्सा
 K6 Ds4 Dn4 मिथिलेश्वर; K1 मैथिलेश्वर -^a) T2
 श्रुते (for श्रुतो) K6 Ds 9 मोक्षी (for मोक्षे)
 K1 2 तत्र श्रुतो (K2 'तौ) मोक्षपर -^a) ☞ Ca
 त्रिदण्डिभि, यतिव्रतिभि । ☞

9 Ś1 missing (of v 1 1) -^a) K6 B6 Dn1
 n1 Ds D2 2 8 सातिसूक्ष्मां; B6 1 Ds3 as सा सूक्ष्मां
 च; B2 साव (marg सापि) सूक्ष्मां, D6 T2 सा च (T2
 नु) सूक्ष्मां; G2 साधुकामा; M1 5-1 सा सुसूक्ष्मा (for
 'क्ष्मा) M1 5-1 कथा (for कथां) K1 Ds 9 सा सु-
 श्रु (Ds 'सू) क्ष्मकथं श्रुत्वा -^b) K1 Ds3 तथा नेति;
 K2 तथ्य नीति; Ds4 तथ्यतेति, D1 कथ्यतेति, T1
 G6 कथां ते तु, G2 तथ्य नैति, M1 6 1 कथ्य नेति
 (for तथ्य नेति) K1 2 सुसंशया; K1 Ds3 सश^a;
 B1 शशास या; Ds1 न सशया; D6 सशकया (for
 ससशया) Dn4 तथ्यं ते चेति संशया -^a) G2 दर्शिते
 (for दर्शने) -^a) V1 B2 (marg as in text)
 सा (for ह).

10 Ś1 missing (of v 1 1) -^a) K1 2 4 6
 V1 B6 1-9 Ds7 as Dn1 n4 Ds D2 2 1 8 T1 G2 6
 तत्र (for तत्र) D1 T1 G1 6 6 विप्रमायाथ; G2 [ज]
 पि प्रहायाथ (for विप्रहा^a) K1, 2 4 [ज]त्र; K6 Ds
 [ज]र्थ (for [ज]य). -^b) Ds corrupt, G2 पूर्वरूपवि
 योगत ☞ Cp पूर्वरूपं, भिक्षुकत्वानुरूपम् । ☞ -^a)
 Ds3 आविभ्रद् T1 G6 अविभ्रूयानवद्याङ्गी -^a) G1
 अन्यम् (for अन्यद्)

11 Ś1 missing (of v 1 1) -^a) K6 चक्षु;
 Ds4 चक्षुर (for चक्षुर) -^b) K1 2 क्वचन्न, K6

सा प्राप्य मिथिलां रम्यां समृद्धजनसंकुलाम् ।
 भैक्षचर्यापदेशेन ददर्श मिथिलेश्वरम् ॥ १२
 राजा तस्याः पर दृष्ट्वा सौकुमार्यं वपुस्तथा ।
 केयं कस्य कुतो वेति बभूवागतविस्मयः ॥ १३
 ततोऽस्याः स्वागतं कृत्वा व्यादिश्य च वरासनम् ।
 पूजितां पादशौचेन वरान्नेनाप्यतर्पयत् ॥ १४

अथ भुक्तवती प्रीता राजानं मन्त्रिमिर्वृतम् ।
 सर्वभाष्यविदां मध्ये चोदयामास मिक्षुकी ॥ १५
 सुलभा त्वस्य धर्मेषु मुक्तो नेति संशया ।
 सत्त्वं सत्त्वेन योगज्ञा प्रविवेश महीपते ॥ १६
 नेत्राभ्यां नेत्रयोरस्य रश्मीन्संयोज्य रश्मिभिः ।
 सा स्म संचोदयिष्यन्तं योगवन्धैर्बन्ध ह ॥ १७

गजेंद्र, G² लघ्वस्तु (for लघ्वस्त्र-). —^o) K₁ ३ ४ वे
 (K₁ वै) दाहानां (for विदे^o) K₁ D₁ पुरं, K₂ ४ पर,
 K₆ D₁ M₁ ०, १ पुरी, K₇ पुरा, D₅ गर्ति, D₇ पदं;
 T₁ G₈ ० पतिं (for पुरीं) K₄ १ V₁ Bo ०-१ Das २४
 D₁ D₁ D₂ ३ ४ सुभुर, K₆ सुभृ (for सुभूर) —^d)
 K₁ ३ ४ जलजेक्षणा (K₁ 'णा') (for कमले')

12 Śi missing (cf. v 1 1). —^o) D₅ स; T₁
 G₈ ० स (for सा) —^b) K₆ V₁ Bo ०-१ Das २४
 D₁ n₄ D₈ D₂ ३ ४ प्रभूत-; D₅ अत्यर्थ- (for समृद्ध-)
 K₁ D₁ -सकुलं —^o) K₆, १ V₁ B₇ ३ D₁ D₂ ३ १
 G₁ M₁ ० ० भैक्ष्य; D₁ मोक्ष- (for भैक्ष) B₈ -चर्यो
 पदेशेन (for -चर्या'). —^d) T G₁ ३ ० ददर्श मिथिला-
 धिर्ष

13 Śi missing (cf. v 1 1) —^b) K₂ सौकु-
 मार्या; K₇ D₁ ० भुक्षण चारु K₇ गुरुस् (for वपुस्).
 K₆ V₁ B₃-१ Das २४ D₁ n₄ D₈ D₂ ३ ४ तदा (for
 तथा) —^o) G₂ सुता (for कुतो). —^d) D₇ गत
 (for [भा]गत)

14 Śi missing (cf. v 1 1) —^a) K₁ दृष्ट्वा;
 K₂ ४ दृष्ट्वा (for कृत्वा) —^b) Das २४ व्यादिश्य (for
 'इय) D₅ व्यादिश्य वरामान —^o) D₅ पूजितो (for
 'तां) T₁ G₈ ० पूजितां पादयोश्चैनाम् —^d) D₁ D₅
 पराक्षेन, T₁ G₈ ० अथा' (for वरा) K₁ ३ ४ [अ]नु
 (K₁ 'न्व) तर्पयत्, K₇ [अ]मित', D₁ ० १ M₁ ० ०
 [अ]म्य', G₂ च त' (for [अ]प्यत') M₇ वराश्चैनाम्य
 तर्पयन्

15 Śi missing (cf. v 1 1) D₇ transp 15^a
 and 15^b —^a) K₇ युक्तवती, D₁ मुक्त', D₂ मूक'
 (for मुक्त') K₁ Das २४ C₂ (gloss पीतवती)
 पीता; D₅ प्रीत्या, T₂ प्रीता (for प्रीता) T₁ G₁
 ३ ० अथ मुक्तवती प्रीतां, Cp अपीतापीतवती (sub-
 metric) —^b) T G₁ ३ ० राजा ता मन्त्रिमिर्वृत' —^o)
 K₁ ३ ४ T₁ G₈ ० समाभाष्यविदा मध्ये C₂ सर्वभाष्य-
 विदां, सूत्रार्थज्ञानाम् ॥ C₃ सांख्ययोगवर्कशास्त्रादिविदा ॥ C₄

—^d) T G₁ ३ ० मिक्षुकी (for 'की) C₂ चोदया
 मास, साधिक्षेपमिव पप्रच्छ ॥ Cp परीक्षयामास ॥ C₄

16 Śi missing (cf. v 1 1) Before 16, D₇
 G₈ ० ins. सुलभोवाच —^a) K₁ स्वलभा K₄ ० तस्य;
 K₇ D₁ ० स्वस्य, C₂ अस्य (for त्वस्य) D₇ T₁ G₈
 सुलभा स्वहमार्येषु C₂ अस्य धर्मेषु, नित्यनैमित्ति-
 केषु, क्रियमाणतया दृश्यमानेषु सस्यु, मुक्तोऽयमफलाकाङ्क्षी
 विहितत्वात्कर्म कुरुते, यद्वा कामुक इति ॥ C₃ धर्मेषु छत्र
 चामरादिषु राजाचिह्नेषु ॥ C₄ —^b) K₆ युक्ते; Bo ३
 (marg as in text) युक्तो; D₁ युक्ते; D₁ मुक्तो;
 D₅ १ मुक्ता (for मुक्तो) K₆ ससया, B₁ शशस या;
 D₁ सुसंशया; T₂ न सशय —^o) D₅ सद्य; D₅
 (also) सत्य, D₇ स त्वां, T₁ G₈ ० सा त्वां, C₂
 (gloss बुद्धि) Cp (gloss चित्त) C₃ (gloss मानस
 भावं) सत्त्वं (as in text) D₅ सद्येन, D₇ सद्येन;
 C₂ (gloss मनोजन्मना, भावविशेषेण) सत्त्वेन (as in
 text) K₇ M₁ ० १ योगज्ञा, D₅ (marg as in text)
 सत्यज्ञा (for योगज्ञा) —^d) om 16^d-17^e —^d)
 K₁ प्रविवेष, D₇ T₁ G₂ २ ० प्रविष्टाहं, T₂ G₁ 'ष्टामून्
 (for 'वेश) V₁ Bo ०-१ Das २४ D₁ n₄ D₂ T₂
 M₁ ०-१ महीपते' (for 'पते)

17 Śi missing (cf. v 1 1) D₄ om 17^a (cf
 v 1 16) —^a) K₂ lacuna, D₁ यस्य (for अत्य)
 —^b) K₂ रश्मीं, G₁ M₇ रश्मि (for रश्मीन्) K₄ १
 V₁ Bo ० (marg as in text) १ ३ (marg) ० Das
 २४ D₁ n₄ D₈ D₂ ३ ४ G₁ सयम्य, K₆ सपश्य
 (for संयोज्य) C₂ स्वाधीनै सर्वै स्वेत्रियै, जन
 कस्य सर्वाणीन्द्रियाणि स्ववशे कृत्वा ॥ C₄ —^c) K₂ ४ om
 17^d —^o) K₁ सा स, G₂ साधु (for सा स्म) K₆
 सश्मल योज*प्यत (sic), K₇ D₁ n₄ D₂ D₂ ३ ५, १ ३
 सा स्म त चोदयिष्यती (D₁ उपति; D₇ 'प्यतु); V₁
 D₁ सा स्म सा D₁ यस्मात्स चोदयिष्यती, D₅ सा स्म
 संयोजयिष्यत, T₁ G₈ ० साधु (G₈ सा स्म) त चोदयिष्यत
 C₂ C₂ (reading) चोदयिष्यन्ती) प्रष्टुमिच्छन्ती ॥ Cp
 (reading सनोदयिष्यन्त) प्रष्टुकामं ॥ C₄ —^d) D₇ T G₈

जनकोऽप्युत्सयत्राजा भावमस्या विशेषयन् ।
प्रतिजग्राह भावेन भावमस्या नृपोत्तमः ॥ १८
तदेकस्मिन्नधिष्ठाने संवादः श्रूयतामयम् ।
छत्रादिषु विमुक्तस्य मुक्तायाश्च त्रिदण्डके ॥ १९
भगवत्याः क्व चर्येयं कृता क्व च गमिष्यसि ।

कस्य च त्वं कुतो वेति पप्रच्छैनां महीपतिः ॥ २०
श्रुते वयसि जातौ च सद्भावो नाधिगम्यते ।
एष्वर्थेषूपत्तरं तस्मात्प्रवेद्यं सत्समागमे ॥ २१
छत्रादिषु विशेषेषु मुक्तं मां विद्धि सर्वशः ।
स त्वा संमन्तुमिच्छामि मानार्हासि मता हि मे ॥ २२

C 12 11673
B 12 321(20)-10
K 12 325 22

च वधित (D: त) (for वनध ह) K: D: ० त (for ह) K: 1 योगधधेनवधधन ॥ Ca योगवन्धै, योगबलेन वाद्यन'क्तमनकले' । ॥

18 Before 18, T: G: ० ins जनक — °) K: 4 द्युत्सयन्, K: द्युत्सयन्, K: [s]प्युत्सहन्, B: रमयन्; B: [s]प्यत्सयद्, D: as [s]प्यत्सयन्; D: as [s]न्यत्सयन्, D: [s]प्याययौ, D: [s]यत्सयन्, D: नित्सयन्, T: [s]प्यत्सयन् (for द्युत्सयन्) ॥ Ca उत्सयन्, स्वम्यात्रेयत्वाभिमाने गर्वं कुर्वन् ॥ Cp स्वकीयमत्वात्तद्य बुद्ध्या, तत्कृतत्वज्ञानेन उत्सयन् ईपद्-नन् । ॥ — °) T: १ अत्य (for अत्या) K: 1 विशेषत, D: 1 पयत् ॥ Ca विशेषयन्, अभिमवन् ॥ Cp तत्कौशलादपि स्वयोगकौशलस्य विशेष रथापयितुम् ॥ C: सभावयन् । ॥ — °) T: 1 G: परि (for प्रति-) G: भवने (for भावेन) — °) T: 1 G: न्यस्य (for अस्या) K: 1 4 6 Bo 6 7 9 Da: 1 1 Dn: 1 1 Ds: 1 1 3 नृपोत्तम (for 'त्तम) ॥ Cp अत्या भावमभिप्राय, भावेन स्वचित्तेन प्रतिजग्राह, मनसानुमेने । ॥

19 S: 1 missing (cf v 1 1) — °) ॥ Ca अधिष्ठाने, शरीरे । ॥ — °) D: 1 सवादे (for 'द) — D: T: 1 G: ० om 19² — °) K: 1 7 D: 1 9 T: 1 G: 2 च (for वि) B: (marg as in text) G: Cpp (gloss विशेषेण युक्तस्य, राजोपकरणशालिन) -युक्तस्य, D: त मुक्त्वा (for मुक्तस्य) ॥ Ca विमुक्तस्य, निर्ममस्य ॥ Cp अनासक्तस्य । ॥ — °) V: 1 विमुक्तायाश्च, B: (marg as in text) D: 1 युक्तायाश्च (for मुक्ता) D: त्रिदण्डिके, T: 1 G: 2 दके ॥ Ca द्वयोरपि विहितस्व मात्रेण स्वचिह्न धारयतोऽरित्यर्थः ॥ C: उभावपि स्थूल देहोपस्कारं त्यक्तवन्तावित्यर्थः । ॥

20 S: 1 missing (cf v 1 1) Before 20, K: 2 6 7 V: 1 Bo 6-9 Da: 1 1 Dn: 1 1 Ds: 1 1 3 9 G: 2 Ms ins जनक उवाच — °) K: 2 6 7 Br: 9 Da: 1 1 D: 9 T: 1 G: ० भगवत्या; D: वत्याम्, M: 1-1 भवत्याश्च (for भगवत्या) K: 1 क चर्येय; K: 2 क धर्मोय, Br: 9 Da: 1 1 T: 1 G: ० क वा ख्ये (Br: स्ते)य, D: अचर्येय, G: 1 क वार्पय; Ca p क वर्येय (for क चर्येय) ।

G: भवत्या क्व च वर्येय ॥ Ca (reading क्व वर्येय) वर्षा, वर्षाकाल । क चर्येयमिति पाठोऽर्वाचीन ॥ Cp क्व वर्येय, ह्य वर्षा, चातुर्मास्यलक्षणा, क्व कृता, कुत्र देशे क्षपिता (Cp [gloss अवस्थान क्व कृतम्] क्व वास्थेयम्) । ॥ — °) K: 4 कृत; Da: 1 वृता, Dn: 1 क ता, Ds: 1 इत, D: T: 1 G: 1 6 M: 1 1-7 कुत (for कृता) — °) K: D: कस्य स्व च, T: 1 G: ० कासि कस्य (for कस्य च स्व) — °) K: 1 पप्रच्छ K: 2 [ए]तां (for [ए]ना) K: 1 D: ० महामति (for महीपति) ।

21 S: 1 missing (cf v 1 1) — °) K: 7 जितैव, T: 1 G: ० जाते च (for जातौ च) — °) K: 1 4 सभवो; V: 1 T: 1 G: ० सद्भावे, Ca (gloss तत्स्वदर्शनम्) 'चो (as in text) G: 2 [अ]मि, G: 3 [अ]य (for [अ]धि) D: 1 मन्यते (for -गम्यते) — °) K: 2 एष्वत्तेषु, Da: 1 ऐश्वर्येषु, Ds: 1 एष्वर्थे तु (for 'र्थेषु) K: 1 4 अतर (for उत्तर) — °) G: 1 योरस्वह (for प्रवेद्य) K: 1 2 गद्यमागमे; K: 4 Da: 1 Dn: 1 1 Ds: 1 1 3 G: 2 Ca स- (G: 2 त)समागमे (for सत्स) ॥ Ca तस्मादागमे आक्षोपदेशे सत्येवान्तर वेद्यम् । ॥

22 S: 1 missing (cf v 1 1) Before 22, T: 1 G: ० ins सुलभा — °) D: 1 छत्रादिषु, T: 1 G: 1 ० छात्रा (for छत्रा) K: 1 4 विशेषेण (for पेपु) — °) K: 1 6 Bo: 8 युक्त, Da: 1 मुक्त, T: 1 G: ० मुक्तां (for मुक्त) K: 6 V: 1 Bo 6-9 Da: 1 1 Dn: 1 1 Ds: 1 1 3 तस्वत्, T: 1 G: 1 ० सर्वत (for 'त्वा) — °) K: 1 4 Da: 1 Dn: 1 स्वा (for त्वा) K: 1 4 शसितुम्; Da: 1 1 समातुम्; Ds: 1 शमतुम्; Ds: 1 Cs सवेत्तुम्, Ca समातु; Cn (gloss सम्यग्ज्ञातुम्) Cp (gloss समानयितु) समन्तुम् (as in text) K: 7 D: ० स त्वा (D: स्वा) समन्त्रयिष्यामि, D: 1 सर्वं सधोतुमिच्छामि, T: 1 G: ० सा त्वा सवेत्तुमि, T: 1 G: 1 स सर्वं वेत्तुमि; G: 2 सत्स्व वेत्तुमि — °) Dn: 1 मानार्हाम्; Dn: 1 ईम् (for र्हा) K: 6 V: 1 Bo 6-9 Dn: 1 1 Ds: 1 4 7 8 हि (for [अ]सि) Bo मतो (for मता) K: 6 V: 1 Bo 6-9 Da: 1 1 Dn: 1 1 Ds: 1 1 3 [अ]सि (for हि) Ds: 1 G: 2 ते (for मे) D: 7 सम (for हि मे) — After 22, T: 1 G: 1 read 25

यस्माच्चैतन्मया प्राप्तं ज्ञानं वैशेषिकं पुरा ।
 यस्य नान्यः प्रवक्तास्ति मोक्षे तमपि मे शृणु ॥ २३
 पाराशर्यसगोत्रस्य बृद्धस्य सुमहात्मनः ।
 भिक्षोः पञ्चशिपस्याहं शिष्यः परमसंमतः ॥ २४
 सांख्यज्ञाने तथा योगे महीपालविधौ तथा ।
 त्रिविधे मोक्षधर्मेऽस्मिन्गताध्वा छिन्नसंशयः ॥ २५
 स यथाशास्त्रदृष्टेन मार्गेणेह परिव्रजन् ।

चार्षिकांश्चतुरो मासान्पुरा मयि सुखोपितः ॥ २६
 तेनाहं सांख्यमुख्येन सुदृष्टार्थेन तत्त्वतः ।
 श्रावितस्त्रिविधं मोक्षं न च राज्याद्विचालितः ॥ २७
 सोऽहं तामखिलां वृत्तिं त्रिविधा मोक्षसंहिताम् ।
 मुक्तरागश्चराम्येकः पदे परमके स्थितः ॥ २८
 वैराग्यं पुनरेतस्य मोक्षस्य परमो विधिः ।
 ज्ञानादेव च वैराग्यं जायते येन मुच्यते ॥ २९

23 Ś1 missing (of. v 1 1). Before 23, T2 ins राजा —^a) G2 तस्माच्च (for य') —^b) B2 वैपयिक, D21 वैशेषिक (for 'पिक) ☞ C2 वैशेषिकं, पदार्थस्वरूपविवेकफल हेयोपादेयफल, हेयोपादानाभ्यामात्मतत्त्वविवेकफल काणादप्रणीत शास्त्रम् । यद्वा विनोपाय प्रवृत्त सांख्यपदेन प्रसिद्धमेव शास्त्र वैशेषिकम् ॥ Cp आत्मनो यो विशेषस्तत्प्रकाशकम् ॥ C2 सर्वस्माद्विलक्षणं, मोक्षयोग्यम् । ☞ —^c) D1 यस्याः; M1.7 यस्या (for यस्य) K2 B2 8 (marg as in text) D21 as नास्ति (for नान्य) G2 प्रवर्ता (for 'क्ता) K2 B2-3 D21 as [अ]पि (for [अ]स्ति) —^d) K2 V1 B2 6-9 D21 as D21 n4 D2 D2 8 8 1 8 मोक्ष (for मोक्षे) D1 9 तदपि (for तमपि)

24 Ś1 missing (of v 1 1) D1 T1 G2 6 transp 24 and 25 —^a) K2 6 V1 B2 6-9 D21 as D21 D2 D2 8 8 9 पराशर (K2 D2 'यं') (for पाराशर्य) K2 7 पाराशर्यस्य गोत्रस्य, D21 पराशरपमोत्तस्य (sic). —^b) D21 M1 1 तु (for सु-) —^c) K1 भिक्षोः, D21 भिक्षो (for भिक्षो). D21 पञ्चशिपस्य B2 [अ]पि (for [अ]ह) —^d) B2 -धार्मिक, D1 T1 G2 6 -सत्तम (for समत)

25 Ś1 missing (of. v 1 1) D1 T1 G2 6 transp 24 and 25 T2 G1 read 25 after 22 Before 25, D1 T1 G2 6 ins राजा D1 om 25^{ab} —^a) K1 सांख्या ज्ञाने G2 om (hapl) from ज्ञाने up to सांख्य (in 27^a) K2 तथा योगी; K2 1 B2 6-9 D21 as D21 n4 D2 D2 8 8 च (D21 न) योगे च, D2 T1 G2 6 तथा ज्ञाने (for तथा योगे) V1 सांख्ययोगे तथा ज्ञाने —^b) ☞ C2 महीपालविधौ, नीतिशास्त्रे । ☞ —^c) K1 om. 25^{cd} —^d) D21 त्रिविध (for त्रिविधे) D1 9 मोक्षमार्गे (for 'धर्मे) ☞ C2 त्रिविधे, कर्ममात्रसाध्ये, ज्ञानमात्रसाध्ये, समुच्चयसाध्ये च वक्ष्यमाणे ॥ Cn सांख्ययोगविधिशब्दैः क्रमण ज्ञानोपास्तिकर्मकाण्डार्था ज्ञेया । अयमेव त्रिविधो मोक्षमार्गः ॥ C2 त्रिविधे मोक्षधर्मे, केवलज्ञाने केवलसमु

चितज्ञाने प्रह्लादपणत्यानुष्ठीयमाने केवलकर्मणि चेत्यर्थः । ☞ —^a) K1 2 D1 9 गताध्व, K2 गताध्वा (sic), D1 9 शतधा (for गताध्वा)

26 Ś1 missing (of v 1 1) G2 om 26 (of v 1 25) —^a) ☞ C2 यथाशास्त्रदृष्टेन, ग्रामैकरात्र नगरे पञ्चरात्रमिति शास्त्रोक्तमार्गेण । ☞ —^b) D2 मार्गेण K2 D2 6 (for [ह]ह) K2 V1 B2 6-9 D21 as D21 n4 D2 D2 8 8 M1 5-7 अमन्, D2 अमन् (for व्रजन्) —^c) D21 चार्षिकीश; D1 'काश्च D2 च पुरो (for चतुरो) —^d) K1 2 4 om 26^d-27^a —^e) D21 सुयो स्तित (for सुखोपित)

27 Ś1 missing (of v 1 1). K1 2 4 om 27^{ab} (of v 1 26) G2 om up to सांख्य (of v 1 25) —^a) K1 D2 9 ततो (for तेन) K2 योगेन; D1 -मुक्तेन (for मुख्येन) —^b) K1 तद्वद्वि (for 'त') D1 T1 G2 6 सुस्प (T1 G2 'हृ)ष्टार्थेन तत्त्वतः; G2 M1 5-7 दृष्टार्थेन च तत्त्वतः —^c) M1 5-7 ज्ञापितस्य (for श्रावितस्य) D2 मोक्षे (for मोक्षं) ☞ C2 मोक्ष, मुच्यतेऽनेनेति मोक्षसाधनमित्यर्थः । ☞ —^d) K2 D21 as D2 हि चालितः; D21 विचालि च, T2 विचारित (for 'लित') — After 27, D1 T G1.8 6 read 38-40

28 Ś1 missing (of. v 1 1) —^a) D21 वृत्ति, D1 T G1 2.6 विधां (for वृत्ति) —^b) K2 त्रिविधाः; D2 त्रिविधा; M1 5-7 विविधां (for त्रि') G2 सहितं (for 'ताम्). D21 त्रिविधा मोक्ष व हि सा (sic). ☞ C2 अत्र पदविवरणरूपाध्यात्मग्रन्थो वृत्ति । तां त्रिविधां सांख्ययोगरूपां मोक्षसंहितां, मोक्षसन्धिनीं चरामि, अर्थतोऽवगच्छामि । ☞ —^c) K2 युक्त- (for मुक्त) —^d) G2 पादे (for पदे) D2 च परमे, D1 T1 G2 6 परमिके (for 'मके) ☞ C2 परमके मोक्षपदे, वैराग्ये । ☞

29 29^{ab} quoted in Śaṅkara's Bhāṣya on Br Up. iv. 5. 15. Ś1 missing (of. v 1 1) —^a) K1

ज्ञानेन कुरुते यत्नं यत्नेन प्राप्यते महत् ।
 महद्द्वन्द्वप्रमोक्षाय सा सिद्धिर्या वयोतिगा ॥ ३०
 सेयं परमिका बुद्धिः प्राप्ता निद्वन्द्वता मया ।
 इद्वैव गतमोहेन चरता मुक्तसद्भिना ॥ ३१
 यथा क्षेत्रं मृदूभूतमद्भिराश्रावितं तथा ।
 जनपत्यद्भुरं कर्म नृणां तद्वत्पुनर्भवम् ॥ ३२

यथा चोत्तापितं वीजं कपाले यत्र तत्र वा ।
 प्राप्याप्यद्भुरहेतुत्वमयीजत्वान्न जायते ॥ ३३
 तद्वद्भगवता तेन शिरसाप्रोक्तेन मिश्रुणा ।
 ज्ञानं कृतमवीजं मे विषयेषु न जायते ॥ ३४
 नाभिपजति कस्मिंश्चिन्नानर्थं न परिग्रहे ।
 नाभिरज्यति चैतेषु व्यर्थत्वाद्भागदोषयोः ॥ ३५

C 12 11225
 B 12. 321 20L 33
 K 12 325 25

Di ० विराज्य (for वैराग्य) T1 G1 M1 १-१ परम् (for पुनर्) D1 १ पृक्य (for पृक्य) Dn1 वैराग्य परम तस्य —^१) Br Up Bh [s]वधि; Cn (gloss उपाय) विधि (as in text) ॐ C० परमो विधि, उदृष्ट मापनम् । ॐ —^२) G1 वैराग (for 'र्य) ॐ C० ज्ञानम्, निरायानियस्त्रुविनेकार् । ॐ —^३) D1 जायते

30 Śi missing (cf v 1 1) —^१) ॐ Ca कुरुते यत्नं, ध्रुवगादीन्पुनिरिति । ॐ —^२) K1 यत्न न B० (marg) चाकट, B० (marg) च फल, T० यत्नेन (for यत्नेन) K1 ३ हसते (for प्राप्यते) Ke B० (marg as in text) १ ३ Das at महान् (for महर्) ॐ Cn महर्, मा'मज्ञानम् ॥ C० अट ब्रह्मासीति ज्ञानम् ॥ Cr प्रत्त । ॐ — Das at repeat 30th after 33 —^३) K1 महाद्वन्द्व-; Das at (both first time) महर् नु; Das at (both second time) D० १ G० महद्व (for महद्द्व) B० -विमोक्षाय (for -प्रमो') Dn1 corrupt ॐ C० द्वन्द्वप्रमोक्षाय, मुनदुग्गादिन्पवमारहननाय । ॐ —^४) K1 सा निष्टर (sic) (for सा विष्टर) K1 ३ ३ ययोतिता, Ke १ च योगि (K1 'ति'गा; Dn1 (first time) Dn1 च योतिगा; D1 १ च योगिनां; T G1-३ ० द्रयातिगा (for ययोतिगा) Das at (both second time) सिद्धिर्या का च योगिनां ॐ Ca ययोतिगा, धिर कालोपामनया प्राप्ता, मुस्थितेयर्थं ॥ Cn मृगयुजयाय भयति ॥ C० कालपरिच्छेदा, जनन्ता । ॐ

31 Śi missing (cf v 1 1) —^१) D1 १ श्रेय (for सेय) D2 ३ बुद्धे; D1 १ T1 G1 M1 १-१ सिद्धि (for बुद्धि) —^२) K1 D1 १ १ ० निर्द्वैदिकी; Das at निर्ययता, M1 १-१ निर्द्वैदिका (for 'द्रता) G1 प्राप्या निर्ययकाम्यया —^३) K1 ३ [जा]गत (for गत) —^४) D1 चरता (for चरता) Ke D1 मुक्ति (for मुक्त-) Ke G० सज्जिना

32 Śi missing (cf v 1 1) —^१) K1 ३ ० Das at बीज क्षेत्रे (Das at 'त्र); V1 यथा बीज (for यथा क्षेत्र) T1 मृदूभूतम्, G1 मृदूतमम्; G2 Me १ मृदूभूतम् (for 'मृदूम्) ॐ C० मृदूभूतम्, परिकर्मितम् । ॐ

—^२) K1 ज्ञानादित, Dn1 ज्ञानवित (for ज्ञाना'), K1 २ V1 Bo १ ० Das Dn1 n1 D० D० यथा; T1 पुन (for तथा) —^३) ॐ C० कर्म, फलामिसधिना कृतम् । ॐ —^४) K1 D1 ३ नृणां; Dn1 नृगा V1 B० १ Das at D1 १ T1 G1 ० पुनर्भव (for 'वम्)

33 Śi missing (cf v 1 1) —^१) K1 चोतोपित; K2 चोत्या; D1 १ चोपादित (for चोत्तापित) —^२) M1 कलापो (for कपाले) —^३) T1 G० ० सप्राप्य; G० प्राप्य च (for प्राप्यापि) T1 M1 [स]कुट (for कुरुर) D० कर्तृत्वम्, T० हेतवम् (for हेतु') — After 31', K1 (marg) ins

783° क्षीणवामनया युष्वा कर्मं यदिकयतेऽनघ ।
 तद्वपयीजवद्भुगे नाहुर प्रविमुञ्जति ।

—^१) Das सीयते (for जा') G1 बीजत्वात् त्व जायते — After 33, Das at repeat 30th

34 Śi missing (cf v 1 1) K1 om (hapl) 34 —^१) Ke V1 B1 ३ Das at पृत्द् (for तद्द्) Dn1 भगवतो Dn1 भागवता (for भग') Ke Bo Dn1 n1 Dn1 D० ३ ३ T1 G० ० [स]नेन (for तेन) —^२) T1 G० ० शिख (for शिखा) D1 मुक्तेन (for प्रोक्तेन) ॐ Ca शिखाप्रोक्तेन, शिखापदोपदर्शितनाम्ना, पञ्चशिखेन ॥ Cn शिखापदयुक्त प्रोक्त, नाम, यस्य तेन । ॐ —^३) D1 १ वै (for मे). —^४) G1 राजते (for जायते)

35 Śi missing (cf v 1 1) —^१) Ke Bo (orig) ० १ ० Das at Dn1 n1 D० ३ ३ ३ नाभिरज्यति; K1 D1 ० न च सज्जति; V1 B० (marg) ३ नाभिसज्जति; D1 T G1 ३ ० नापि सज्जति, G2 M1 ० १ C० नाभिपज्यति (for नाभिपज्जति) K1 om (hapl) from कस्मि up to रज्यति (in 35th) K1 D1 T1 G० च (for 'चिन्) —^२) K1 नानर्थी; G2 न स्वर्थे; G3 M1 नानार्थे (for नानर्थे) T1 G1 [स]परिग्रहे (for न प') —^३) K1 ३ १ V1 B० D० ० T1 M1 नाभिपज्ज (V1 'सज्ज; B० 'सज्य-) ति; G1 ३ M1 ० १ 'पज्यति (for 'रज्यति) K1 D1 ३ वै (D1 वै)वस्मिन्; B० Dn1 M1 १-१ वै तेषु;

C 12 11287
B 12 321[30]36
K 12.325 26

यत्र मे दक्षिणं बाहुं चन्दनेन समुक्षयेत् ।
सव्यं वास्या च यस्तक्षेतसमावेतावुभौ मम ॥ ३६
सुखी सोऽहमवाप्तार्थः समलोष्टाश्मकाञ्चनः ।
मुक्तसङ्गः स्थितो राज्ये विशिष्टोऽन्यैस्त्रिदण्डिभिः ३७
मोक्षे हि त्रिविधा निष्ठा दृष्टा पूर्वैर्महर्षिभिः ।
ज्ञानं लोकोत्तरं यच्च सर्वत्यागश्च कर्मणाम् ॥ ३८
ज्ञाननिष्ठां वदन्त्येके मोक्षशास्त्रविदो जनाः ।

कर्मनिष्ठां तथैवान्ये यतयः सूक्ष्मदर्शिनः ॥ ३९
प्रहायोभयमप्येतज्ज्ञानं कर्म च केवलम् ।
तृतीयेयं समाख्याता निष्ठा तेन महात्मना ॥ ४०
यमे च नियमे चैव द्वेषे कामे परिग्रहे ।
माने दम्भे तथा स्नेहे सदृशास्ते कुटुम्बिभिः ॥ ४१
त्रिदण्डादिषु यद्यस्ति मोक्षो ज्ञानेन केनचित् ।
छत्रादिषु कथं न स्यात्तुल्यहेतौ परिग्रहे ॥ ४२

Das a4 Ca दोषेषु; T2 G1 कस्मिंश्चिद् (for चैतेषु)
D6 न सज्जति न चैतेषु, T1 G2 ० न हि सज्जति कस्मिं
श्चिद् ☞ Cs एतेषु, वैदेहदेशेषु । ☞ —^d) K1 2 4 न
द्वयाद्; K6 B5 न्यस्तत्वाद् (for व्यर्थं) Bo 1 Dn1.
n4 D2 2 3 3 Cn राग (D5 'ज'रोषयो; D2 'द्वेषयो;
D1 T G1 2 ० द्वेषरागयो, D0 प्रियदोषयो (for राग')

36 = (var) 1 110 14, 12 9 25, Śankha
Smṛti 7 8, Ahirbudhnyā Saṁhitā 15 65^a-66^b
Ś1 missing (of v 1 1) —^a) K2 दक्षिणे (for 'णं')
—^b) K6 समुक्षयेत्; T2 'क्षियेत्; G1 समुक्षयेत् (for
'क्षयेत्) —^d Das reads 36^a-37^b twice. —^c) D1
साम, T2 G1 वाम (for सव्य) Das D2 चास्या;
G2 बाहुं (for वास्या) K4 1 B1-2 Dn1 n4 D2 D2 2 3
[अ]पि (for च) K1 सव्य वास्या वयस्तक्षेत्, D4 सम
वास्याश्रम साक्षे; D6 सव्य वा छेदयस्त्रिष्टेत्, D0 सव्य
वास्यायसा सक्षेत्, T1 G2 ० वाम वास्याद् यस्तक्षेत्
☞ Cn अहं वास्य वासी ॥ Cv वासी नाम कारुणां काष्ठ
समीकरणयज्ञविशेषः । वाचीत्यपन्नशभापा । ☞ —^d) G1
सभावेतात् (for समा')

37 For the repetition in Das, of v 1 36 Ś1
missing (of v 1 1) —^a) D5 1 T G1 2 ० सुख
(for सुखी) G2 सोयम् —^c) D6 (sup lin. as
in text) युक्त- (for युक्त) —^d) ☞ Cv विशेषेण
शिक्षितं विशिष्टं । ☞ ☞ Cs अन्यैरिति पञ्चम्यर्थे
तृतीया । ☞

38 Ś1 missing (of v 1 1) D1 T G1 2 ० read
38-40 after 27 —^a) D21 मोक्षो (for मोक्षे) K1
शिष्टा (for निष्ठा) K1 2 4 मोक्षे (K1 'क्षो) हि त्रिविधां
निष्ठां, G2 मोक्षे हि त्रिविधो दृष्टो —^b) K1 2 4 D1
दृष्टा; G2 दृष्ट- (for दृष्टा) D1 T G1 2 ० महारमभि
(for महर्षिभिः) K6 V1 Bo 6-3 Das 24 Dn1 n4 D2
D2 2 3 दृष्टान्यैर्मोक्षवित्तमै; K1 D1 2 ० पूर्वैर्हि K1 'वै
इ' दृष्टा महात्मभिः —^c) D4 लोकोत्तरं (for लोकोत्तर-)

D5 ज्ञात लोकेष्वर यच्च —^d) K1 2 4 संग, D5 संग
(for सर्व)

39 For the sequence in D1 T G1 2 ०, of v 1
38 Ś1 missing (of v 1 1) —^a) K1 4 ज्ञाने
(for ज्ञान) —^c) B0 D1 T1 G2 2 ० धर्म- (for
कर्म) K1 निष्ठा, D21 G1 निष्ठासु, D22 निष्ठा
(for -निष्ठा) D1 ० वदति (for तथैव) —^d) D1
T1 G2 ० मुनय (for यतय) K2 4 Das 24 सम;
K1 D1 ० सूक्ष्म (for सूक्ष्म- D5 -दर्शिनः (for 'न')
D5 G2 Cs यतय (G2 नियता) सति (D22 सति) तत्रता
☞ Cs सूक्ष्मदर्शिन, कर्मणस्त्यागे ज्ञानस्य च अज्ञानाद्वायां
बहुतरापायदर्शिनः ॥ Cs सम्यक् शितं वीक्षणीकृत तत्र यैस्ते
सहिततत्रता । ते बुद्धिशुद्ध्यर्थं कर्मनिष्ठां वदन्ति । ☞

40 For the sequence in D1 T G1 2 ०, of v 1
38 Ś1 missing (of v 1 1) —^a) K1 एतावज्,
K6 अप्येत, Dn1 n4 D2 D2 2 3 'व (for 'तज्')
K2 4 प्रायो ह्युभयमेतावज्; D1 T1 G1 2 ० प्रभावो (G1
'यो) भयमेतावज्; G2 प्रहलायोभयप्येतज् (310). —^c)
Dn1 D2 M1 2-1 ममाख्याता (for समा')

41 Ś1 missing (of v 1 1) —^a) B1 lacuna,
Das मये च; D1 धर्मे च (for यमे च) ☞ Cs ब्रह्म
चर्यैस्तस्यास्तेषापरिग्रहरूपो यमः । स्वाध्यायदेवताधर्मादिभिः
यमः । ☞ —^b) K4 V1 Bo 2 ० Dn1 n4 D2 D2
2 3 कामे (D22 D2 'म' द्वेषे (by transp), K6 B5
(marg) 1 Das 24 ज्ञाने द्वेषे; K1 D1 ० G2 द्वेषकामे;
B5 (orig) ज्ञाने द्वेषे; D5 1 T G1 2 ० M1 द्वेषे काम
— V1 reads 41^a-42^a on marg —^c) D4 मान
(for माने) D1 G2 दहे, T G1 2 ० दम्भे; M1 2 1
स्तमे (for दम्भे) K1 D1 ० मोहे (for स्नेहे) D2
मान दम्भ तथा जेह —^d) D5 G2 ० कुटुम्बिभिः; M1
2-1 त्रिदण्डिभिः

42 Ś1 missing (of v 1 1) V1 reads 42 on
marg. —^a) D5 त्रिदण्डादिषु —^b) Dn1 n4 Dn1

येन येन हि यस्वार्थः कारणेनेह कस्यचित् ।
 उत्तदालम्बते द्रव्यं सर्वः स्वे स्वे परिग्रहे ॥ ४३
 दोषदर्शी तु गार्हस्थ्ये यो ब्रजत्याश्रमान्तरम् ।
 उत्सृजन्परिगृह्णंश्च सोऽपि सङ्गान्न मुच्यते ॥ ४४
 आधिपत्ये तथा तुल्ये निग्रहानुग्रहात्मनि ।

राजर्षिभिक्षुकाचार्या मुच्यन्ते केन हेतुना ॥ ४५
 अथ सत्याधिपत्येऽपि ज्ञानेनैवेह केवलम् ।
 मुच्यन्ते किं न मुच्यन्ते पदे परमके स्थिताः ॥ ४६
 कापायधारणं मौण्ड्यं त्रिविष्टम्भः कमण्डलुः ।
 लिङ्गान्यत्यर्थमेतानि न मोक्षायेति मे मतिः ॥ ४७

C 12. 11698
 B 12.321[20].47
 K 12 325 47

D₂ s s कस्यचित् (for केन) — °) Dn₄ यत्रादियु,
 D₁ शूद्रा, G₂ छात्रा (for छात्रा). — °) K₁ D₂ s
 तुल्यावेतौ; V₁ B₀ तुल्यहेतौ, M₁ s-1 तुल्ये हेतौ (for
 तुल्यहेतौ) ☞ Cn त्रिदण्डपरिग्रहवच्छत्रपरिग्रहोऽपि न
 बाधकः । ☞

43 Ś₁ missing (of v 1 1) K₁ s s om (hapl)
 43 G₂ reads 43^a-51^b twice — °) D₂ तस्यार्थः;
 D₁ T₁ G₂ (both times) s सगं स्यात् (for यस्वार्थः)
 — °) K₂ V₁ B₀ s-2 D₂ s s Dn₁ n₄ D₂ D₂ s s s
 [ह]ह कर्मणि (B₀ 'णा), T₁ G₂ (both times) s विक
 र्मणि (for [ह]ह कस्यचित्) D₁ कारणादिविकर्मणा, T₂
 G₁ s करणेनेह कर्मण (T₂ 'णां) — °) D₂ s s D₁
 आलम्ब्य (D₂ 'भ)ते, D₂ आलम्ब्यते (for आलम्बते) B₀
 Dn₁ n₄ D₂ D₂ s s Cal. ed सर्व, B₀ सर्वो; Bom
 Kumbh ed सर्व (for द्रव्य) — °) B₀ s द्रव्ये स्वे
 स्वे; B₂ D₂ T₁ G₂ (both times) s सर्व स्वे स्वे,
 Dn₁ n₄ Cal. ed द्रव्य स्वार्थ, D₂ द्रव्य स्वर्थे; D₂
 s s द्रव्य स्वर्थे, T₂ सर्वस्वेन; G₁ सर्वस्वेपि, G₂ M₁
 s-1 सर्वस्वे स्वे; Bom Kumbh ed द्रव्ये स्वार्थ (for
 सर्व स्वे स्वे)

44 For the repetition in G₂, of v 1 43 Ś₁
 missing (of v 1 1) — °) K₁ s दर्शी च; Dn₄
 दर्शी तु, D₂ दर्शन (for दर्शी तु) K₂ s V₁ Dn₄
 गार्हस्थ्ये, K₁ D₂ s r 'स्व्यं (for 'स्थ्ये) — °) K₁
 B₁ D₂ Dn₁ n₄ D₁ s G₁ आश्रमांतरे (for 'मान्तरम्)
 — °) B₀ उत्सृजन् K₂ r Dn₄ परिगृह्णंश्च; B₁ गृह्णंश्च
 T₁ G₂ (both times) s सृजन्परिगृह्णंश्च; T₂ G₁ उत्सृ
 जन्परिग्रहश्चात्र ☞ Cv भार्यागृहादिकमुत्सृजन् कमण्डलु
 कापायादिक परिगृह्णन् । ☞ — °) K₂ s सगेन (for
 सङ्गान्न) D₂ s G₂ (both times) सोपि सगात्प्र (G₂
 'द्वि)मुच्यते

45 For the repetition in G₂, of v 1 43 Ś₁
 missing (of v 1 1) B₀ om. (hapl) 45-50 G₂
 (both times) om 45^a-46^b — °) K₁ आधिपत्ये (for
 आधि) D₂ r T₁ G₂ तदा (for तथा) D₂ s s G₂
 M₁ s-1 तुल्या, Dn₄ तुले (for तुल्ये). — °) K₂ B₀

s-2 D₂ s s G₂ M₁ s-1 निग्रहानुग्रहात्मना (G₂ 'त्ता);
 K₁ Dn₁ n₄ D₂ D₂-s r-2 'ग्रहात्म (Dn₄ 'रि)के.
 ☞ C₂ यथा राज्ञ स्वविषयवासिन प्रति निग्रहानुग्रहार्थौ
 तथा भिक्षायामपि स्वान्तेवासिन प्रति निग्रहानुग्रहौ । ☞
 — °) K₁ B₀ r D₂ s s D₂ T₂ G₁ s राजभिर; T₁ G₂
 राजा च; C₂ राजर्षि (as in text) K₂ r Dn₁ n₄ D₂
 D₂-s s s राजर्षिभिक्षुकास्तुल्या; D₁ राजर्षिभिक्षुकार्या
 द्वि, M₁ s-1 राजर्षिभिक्षुकार्या च ☞ C₂ राजर्षिभिक्षुका
 चार्या, राजा भूपति ऋषिर्वनस्थ, भिक्षुर्यति, आचार्यस्त्याय
 मिति श्युत्पत्त्या आचार्यो ब्रह्मचारीति चत्वारोऽप्याश्रमा । ☞
 — °) Dn₄ G₂ M₂ मुच्यते, M₁ मुच्यते (for मुच्यन्ते)

46 For the repetition in G₂, of v 1 43 Ś₁
 missing (of v 1 1) B₀ om 46, G₂ (both times)
 om. 46^{ab} (for both, of v 1 45) — °) K₂ अथ शक्त्या-
 धिपत्येपि ☞ C₂ आधिपत्ये, कचन समिच्छुशफलमूल
 त्रिदण्डकापायादौ प्रसुत्वे यथेष्टविनियोगफले । ☞ — °) K₁
 D₂ s s T₂ G₁ s हि (for [ह]ह) — °) D₂ मुच्यते;
 G₂ मुच्यते D₂ s के (for किं) M₁ s s तु (for न).
 T₂ मुच्येत (for मुच्यन्ते) K₂ r V₁ B₀ s-2 D₂ s s
 Dn₁ n₄ D₂ D₂ s s s मुच्य (K₂ r 'च्य)ते सर्वपापेभ्यो
 — °) K₁ s s s r V₁ B₀ s-2 D₂ s s Dn₁ n₄ D₂
 s s s G₂ G₂ (gloss राजयैश्वर्यविशिष्टे) देहे (for पदे)
 Dn₁ स्थित

47 For the repetition in G₂, of v 1 43 Ś₁
 missing (of v 1 1) B₀ om 47 (of v 1 45)
 — °) B₁ D₂ कषाय (for काषाय) B₀ -चारिणं
 K₁ s पौंड; K₂ मैत्र्यं, B₁ D₂ s s r T₁ G₂ s (both
 times) s मौल्य; D₂ Dn₄ मौल्य, D₂ s मैत्र्य (for
 मौण्ड्यं) — °) K₂ त्रिविष्टम्भ (sic), K₁ V₁ B₀ D₂
 s s M₁ s-1 त्रिविष्टम्भ; D₁ T₁ G₂ (both times) s
 त्रिदण्डश्च (for त्रिविष्टम्भ) K₂ r B₀ s r Dn₁ n₄ D₂
 D₂-s s s T₂ G₁ त्रिविष्टम्भ (K₁ श्र; Dn₄ 'क्ष) कम-
 ढलु; D₂ त्रिदण्डत्व कमण्डलु; G₂ त्रिविष्टम्भ कमण्डलु
 — °) G₂ अगानि (for लिङ्गानि) K₁ अर्थायम्, D₂ s
 T₁ G₂ (both times) s अस्वार्थम् D₁ T₂ G₁ s M₁ s-1
 C₂ (gloss आश्रमचिह्नार्थम्) अन्यायम् (for अत्य) K₁
 B₀ Dn₁ n₄ D₂ D₂ s s लिङ्गान्युत्पथभूतानि; D₂ 'न्ये

C 12 11699
P 12 321(20).48
K 12 325 48

यदि सत्यपि लिङ्गेऽस्मिञ्ज्ञानमेवात्र कारणम् ।
निर्मोक्षायैह दुःखस्य लिङ्गमात्रं निरर्थकम् ॥ ४८
अथ वा दुःखशैथिल्यं वीक्ष्य लिङ्गे कृता मतिः ।
किं तदेवार्थसामान्यं छत्रादिषु न लक्ष्यते ॥ ४९
आकिंचन्ये न मोक्षोऽस्ति कैचन्ये नास्ति बन्धनम् ।
कैचन्ये चेतरे चैव जन्तुर्ज्ञानेन मुच्यते ॥ ५०
तस्माद्दुर्मार्थकामेषु तथा राज्यपरिग्रहे ।

तानि मोक्षाय —^d) K^o शृणु (for मति)

48 For the repetition in G₈, of v. 1 43 Ś₁ missing (of v 1 1) B₉ om 48 (of v 1 45) —^a) K₁ [अ]सति (for सति) K₁ s D₄ [s]स्मि (for स्मिन्) —^b) G₁ तु (for [अ]त्र) —^c) D₅ [ए]व (for [ह]ह) K₅ तस्वस्य (for दुःखस्य) —^d) G₁ (also as in text) निदर्शन (for निरर्थकम्).

49 For the repetition in G₈, of v 1 43 Ś₁ missing (of v 1 1) B₉ om 49 (of v 1 45) —^a) ❀ Ca दुःखशैथिल्यात्, पुत्रादिवस्कमण्डलुप्रभृति भ्रशेऽपि न दुःखम् । ❀ —^b) D₄ वीक्ष, D₁ G₈ (both times) यच्छाल् (for वीक्ष्य) K₃ लिङ्ग- (for लिङ्गे) K₁ D₄ v वीक्ष्य लिङ्ग कृ (D₅ क्ष) तं खिति —^c) K₁ तम् (for तद्). D₁ T₁ G₈ s (both times) s [अ]त्र (for [अ]र्थ-) K₁ s सामान्या; K₅ सामर्थ्याच्, D₄ s at सामर्थ्य; G₈ सामत्या; G₈ (both times) सामान्यश्च; M₁ s-1 सामान्याच् (for 'न्य) —^d) K₁ Bo D₄ लक्षते; B₃ (marg as in text) T₂ G₁ लभ्यते; D₄ जक्ष्यते (for ल').

50 For the repetition in G₈, of. v 1 43 Ś₁ missing (of v 1 1) B₉ om 50 (of v 1 45) —^a) K₅ D₁ आकिंचन्ये; G₁ आकिंचिन्ये D₄ आकिंचन्येव मोक्षोस्ति —^b) K₁ कैचन्ये, K₁ V₁ Bo s-s D₄ s at D₁ D₂ s s o Ca (gloss धनवरवे) किंचिन्ये; D₄ किंचये; T₂ कैचन्यान्, G₂ किंचिन्ये (for कैचन्ये) K₅ B₅ नापि (for नास्ति) K₅ वचन (for बन्धनम्) — K₁ om. 50^a-51^b —^c) V₁ Bo s-s D₄ s at D₁ n₄ D₅ D₂ s s किंचिन्ये; G₂ किंचिन्ये (for कैचन्ये) K₃ G₈ (both times) चेतने (for 'रे) D₄ s at चैव (for चैव) K₁ कैचन्ये चेतरे चैव (sio), D₄ s o आकिंचन्ये चेतरे च —^d) K₁ s D₄ G₁ जतु (for जन्तुर्).

बन्धनायतनेष्वेषु विद्वद्यबन्धे पदे स्थितम् ॥ ५१
राज्यैश्वर्यमयः पाशः स्नेहायतनबन्धनः ।
मोक्षाश्मनिशितेनेह छिन्नस्त्यागासिना मया ॥ ५२
सोऽहमेवंगतो मुक्तो जातास्यस्त्वयि भिक्षुकि ।
अयथार्थो हि ते वर्णो वक्ष्यामि शृणु तन्मम ॥ ५३
सौकुमार्यं तथा रूपं वपुरम्यं तथा वयः ।
तवैतानि समस्तानि नियमश्चेति संशयः ॥ ५४

51 For the repetition in G₈, of v 1 43 Ś₁ missing (of v 1 1) K₁ om 51^a (of v 1 50) —^a) K₅ Bo v o D₄ s at G₂ तन्मां; T₂ G₁ तथा (for तस्माद्) K₅ धर्मेषु (for धर्मार्थं) D₁ T₁ G₈ (both times). s M₁ s-1 धर्माधर्मार्थकामेषु —^b) D₄ s at राज्ये (for राज्य) —^c) K₁ s s एव (for एषु) D₄ s at बधनाय पदेष्वेव, D₁ बधनायतने तेषु —^d) K₁ s विद्वि बधे, K₁ विष्ववधे, D₄ विष्वय बधे; D₄ विद्वयवध, D₅ विद्वि मध्य; D₁ T G₈ s M₁ s o विद्वयवध; G₁ M₁ 'वद्, G₂ विद्वयवधे (for विद्वयवधे) ❀ Ca अयन्धे, बन्धन्ये मोक्षे । ❀

52 Ś₁ missing (of v 1 1) —^a) D₄ G₁ राज्यै (G₁ 'ज्ये)श्वर्यमय (D₄ 'यम') पाशः. —^b) K₁ बध नात्, G₁ बधन (for बन्धन) —^c) D₅ v (marg as in text) T G₁ s o मोक्षाश्म; G₂ मोक्षाश्म (for 'श्म) —^d) D₄ छिन्नस्त्यामपि नामय (corrupt).

53 Ś₁ missing (of v 1 1). —^a) G₂ एवंगते K₅ B₅ s (marg as in text) o D₄ युक्तो; D₅ मुक्तो (for मुक्तो) —^b) K₁ s ज्ञानार्थस्य; K₅ जातास्यस्य; B₅ या***; B₅ यातास्यस्य, D₄ s जातार्थस्य, D₄ s राजार्थस्य, D₅ v ज्ञानस्थस्य, T₂ जातोसि (for जाता स्थस्य) K₁ s तव; D₅ स्वयि (for स्वयि) K₅ T₂ M₁ भिक्षुकी; G₂ 'कि T₁ G₈ s जाता स्व स्वय भिक्षुकी ❀ Ca जातास्य, स्वस्वज्ञान्युन ससार प्रवेशितवानस्मि । ❀ —^c) G₂ अयथार्थो (for 'थार्थो) D₄ s D₅ यो (for ते) K₅ v Bo s v o D₄ s at D₁ n₄ D₄ D₂ s s अयथार्थं हि ते वर्णं (K₅ रतुं; K₁ वर्णं). —^d) D₁ सांप्रसं (for तन्मम)

54 Ś₁ missing (of v 1 1) —^a) K₁ D₈ लोक (K₁ 'क)मार्यं T₂ तथो (for तथा) —^b) G₂ अन्यत् (for अग्रय) D₅ नव (for तथा) G₁ तयं D₄ s वपुरम्यं तथा च य (corrupt) —^c) B₁ तयैतानि, D₁ T G₁-s o M₁ s-1 तव्यैतानि; C_v न चैतानि (for तवैतानि) —^d) K₅ D₄ s at नियमाश्च. K₃ तैति (for

यच्चाप्यननुरूपं ते लिङ्गस्यास्य विचेष्टितम् ।
मुक्तोऽयं स्यान्न वेत्यस्माद्धर्षितो मत्परिग्रहः ॥ ५५
न च कामसमायुक्ते मुक्तेऽप्यस्ति त्रिदण्डकम् ।
न रक्षयते त्वया चेदं न मुक्तस्यास्ति गोपना ॥ ५६
मत्पक्षसंश्रयाच्चायं शृणु यस्ते व्यतिक्रमः ।
आश्रयन्त्याः स्वभावेन मम पूर्वपरिग्रहम् ॥ ५७

प्रवेशस्ते कृतः केन मम राष्ट्रे पुरे तथा ।
कस्य वा संनिसर्गाच्चं प्रविष्टा हृदयं मम ॥ ५८
वर्णप्रवरमुख्यासि ब्राह्मणी क्षत्रियो ह्यहम् ।
नावयोरेकयोगोऽस्ति मा कृथा वर्णसंकरम् ॥ ५९
वर्तसे मोक्षधर्मेषु गार्हस्थ्ये त्वहमाश्रमे ।
अयं चापि सुकष्टस्ते द्वितीयोऽऽश्रमसंकरः ॥ ६०

C 12 11911
E. 12. 321[20]60
K 12. 325. 60

चेति) K₂ सचय, K₄ सदाय, K₁ D₁ ० निश्चय; G₁ सजयं (for 'य')

55 Śi missing (of v 1 1) —^a) K₁ ३ यच्चापि; K₅ यच्चैव (for यच्चापि) K₁ ३ १ V₁ B₆₋₉ D₂₈ 24 D₄ ० M₁ ६-१ अत्रानु; K₅ अत्यनु- (for अननु) —^b) B₀ [अ]पि (for वि) D₂₁ निवेष्टित (for विचेष्टितम्) —^c) K₂ G₂ मुक्ते; K₅ B₅ ३ (marg as in text) ० युक्तो (for मुक्तो) K₁ D₂₁ D₂ ३ १ ० वा (for स्यान्) K₁ ३ B₂ वेद्यस्माद्, K₄ ० D₂₈ 24 D₂₁ 24 D₂₁ D₂ ३ ३ वेति स्याद् (for वेद्यस्माद्) —^d) D₂₁ -परिग्रहे ॥ Ca मत्परिग्रहं, मया स्वीकृतो मोक्षकरसतालक्षणोऽयं । धर्षित, अपमारयितुमिष्ट । ॥

56 Śi missing (of v 1 1). —^a) B₂ (marg as in text) ममामुक्ते, B₅ D₂₁ 'युक्तो; G₂ 'युक्त (for 'युक्ते) D₂₁ D₂ १ वाचते न च कर्मणि —^b) B₀ ३ (marg as in text) ० D₂₁ 24 D₂₁ 24 D₂₁ D₂ ३ ३ Cal ed युक्ते, G₂ रक्ते (for मुक्ते) V₁ हि (for स्त्रि) T₁ G₁ ३ [ह]ति (for त्रि-) Cu (gloss योमिनि) Bom Kumabh ed त्रिदण्डके M₁ ६-१ [स]प्यस्ति लिङ्ग त्रिदण्डिक ॥ Ca नास्ति त्रिदण्डकम्, मनोदण्डविरहात् ॥ G₂ भावे कामसमायुक्ते सति हे त्रिदण्डकं व्ययं नास्ति । ॥ —^c) K₂ ३ ० Ca न ल (K₅ व)क्षयते, K₁ D₂ ० निरीक्षयते, V₁ न रक्षयति, B₅ 'ज्यते; D₂₁ 'क्षति, T₁ G₁ ३ ० न रक्षे (T₂ G₁ 'इये)व (for 'क्षयते) B₂ lacuna, D₂₁ हेव, D₄ वेय; M₁ ६-१ नेद् (for वेद्) D₂ १ न रक्ष (D₁ रुध)ति न यातीद् ॥ G₂ लिङ्गस्यानुरूपमनेक राजमन्दिरागमनत्यागादिकं स्वयां न रक्षयते । ॥ —^d) G₂ तन् (for न) B₀ ३ ३ (marg as in text) D₂₁ न युक्तस्य, Cal ed Cnp विमुक्तस्य (for न मुक्तस्य) T₁ G₁ ३ [अ]पि (for [अ]स्ति) D₂₁ D₂ १ Ca (gloss चळितेन्द्रियनिरोधरूपम्) गोपन; D₄ योजना (for गोपना) K₁ २ ३ ० T₂ G₁ वि (K₄ T₂ G₁ न) -मुक्तस्यापि जीवन; V₁ न युक्तस्य जीवन (submetric) ॥ Cn गोपना, व्यभिचाराद्यकृत्यादात्मरक्षा । ॥

57 Śi missing (of v 1 1) —^a) K₁ ३ सञ्च

(K₂ 'श)यश्च, M₁ १ सजयाच् (for सञ्च) K₅ चाप; G₂ चाय (for चाय) B₁ मत्पक्षसञ्चहाद्याह; D₂₁ D₂ १ मतिक्षयाश्रयश्चाय (D₂₁ 'यं) ॥ Ca मदीयदेशपुराद्याश्रितायास्ते । ॥ —^b) K₅ व्यतिक्रम —^c) K₂ १ V₁ B₀ १-२ D₂₁ D₂₁ D₂ ३ T₁ G₁-३ ० M₁ ३ ० आश्रयन्त्या (for 'यन्त्या) D₂ १ च (for स्व-) ॥ Cn स्वभावेन, स्वेन चित्तेन ॥ C₂ सहजरागेण ॥ C₃ स्वस्य दुर्भावेन । ॥ —^d) K₁ D₂₁ D₂ ३ पूर्व (for पूर्व) ॥ Cn परिग्रह, शरीरम् ॥ C₃ पूर्वपरिग्रहं देहम्, इदानीं विरक्तत्वात् । ॥

58 Śi missing (of v 1 1) K₄ G₁ om. (hapl) 58^a-59^b —^a) B₂ तु (for से), D₂₁ D₂₁ G₂ M₁ ३ १ तेन (for केन) —^b) V₁ D₂ राष्ट्रे (for राष्ट्रे) K₅ कृते; B₂ पुरौ (for पुरे), K₅ V₁ B₀ ६-२ D₂₁ 24 D₂₁ 24 D₂₁ D₂ ३ ३ [स]पि वा (for सया) —^c) K₁ D₄ ३ [अ]सि निसर्गात्, V₁ सनिदर्शान्, B₀ D₂₁ 24 D₂₁ D₂ ३ ३ Cn (gloss सकेतात्) सनिकर्षान् T₁ (३ ३ स्वतिसर्गात् (for सनि) D₂₁ D₂ १ कस्य चैव निसर्गात् ॥ C₂ निसर्गात्, मातृपितृनियोगात् । ॥ —^d) G₂ प्रविष्ट, M₁ 'ष्टो (for 'ष्टा) D₂₁ G₂ हृदये

59 Śi missing (of v 1 1) K₄ G₁ om 59^a (of v 1 58) —^a) D₂ प्रवर (for प्रवर) K₁ मोक्षासि; G₂ मुख्यास्य (for -मुख्यासि) —^b) D₂₁ ब्राह्मणा; T₂ ब्राह्मणे (for ब्राह्मणी) D₂₁ क्षत्रियास्य (for 'यो) K₅ V₁ B₀ ६-२ D₂₁ 24 D₂₁ 24 D₂ ३ ३ G₂ M₁ ६-१ तु (for हि) —^c) D₁ मा (for न) M₁ ६-१ ना (M₅ १ भा)वयोरेतयोर्योगान् —^d) K₄ ० वर्णशकर, V₁ 'सकर

60 Śi missing (of v 1 1). V₃ reads 60-62 on marg —^a) D₂₁ वर्तसे (for 'से) M₁ ६-१ यदि (for मोक्ष) K₅ B₀ ६-२ D₂₁ 24 D₂₁ 24 D₂ ३ ३ धर्मेण, D₁ T₁ G₂ ३ ० M₁ ६-१ धर्मे स्व, T₂ G₁ धर्मे तु (for -धर्मेपु) —^b) K₄ गार्हस्थ्यं, K₁ D₄ 'स्वयं; D₂ 'स्ये, G₂ 'स्ते (for 'स्वये) T₂ स्वयम् (for स्वहम्) K₄ आश्रये (for 'से), K₅ B₀ ६-२ D₂₁ 24 D₂₁ 24

12 11912
12 311[20] 61
12 325 61

सगोत्रां वासगोत्रां वा न वेद त्वां न वेत्थ माम् ।
सगोत्रमाविशन्त्यास्ते तृतीयो गोत्रसंकरः ॥ ६१
अथ जीवति ते भर्ता प्रोपितोऽप्यथ वा क्वचित् ।
अगम्या परभार्येति चतुर्थो धर्मसंकरः ॥ ६२
सा त्वमेतान्यकार्याणि कार्यापेक्षा व्यवस्यसि ।
अविज्ञानेन वा युक्ता मिथ्याज्ञानेन वा पुनः ॥ ६३
अथ वापि स्वतन्त्रासि स्वदोषेणेह केनचित् ।

यदि किञ्चिच्छ्रुतं तेऽस्ति सर्वं कृतमनर्थकम् ॥ ६४
इदमन्यत्तृतीयं ते भावस्पर्शविधातकम् ।
दुष्टाया लक्ष्यते लिङ्गं प्रवक्तव्यं प्रकाशितम् ॥ ६५
न मय्येवामिसंधिस्ते जयैपिण्या जये कृतः ।
येयं मत्परिपत्कृत्स्ना जेतुमिच्छसि तामपि ॥ ६६
तथा ह्येवं पुनश्च त्वं दृष्टिं स्वां प्रतिमुञ्चसि ।
यत्पक्षप्रतिघाताय स्वपक्षोद्भावनाय च ॥ ६७

Ds Ds s s s त्व गार्हस्थ्ये (Ks Da1 Ds1 'स्वे) हमाश्रमे
—^a) Dn4 येन (for अथ) Kr D4 वा (for च)
Ks B1 स्वकष्टस्, Ds1 G1 सुकष्टस् (for सुक^a) —^d)
K1 s 4 Da1 Ds1 Ds T Gs s द्वितीयाश्रमः; D1 'यो
वर्णं (for 'योऽऽश्रम) Ks Da4 शकर, G1 सकश
(for 'र') Cn आश्रमसकर, सन्यासाद्गार्हस्थ्य प्रति
पुनरागमनम् । C

61 S1 missing (of v l 1) K1 s 4 G2 om
(hapl) 61 G2 om (hapl) 61-62, V1 reads 61 on
marg —^a) B0 सगोत्रा; Bs असगोत्रां (for स^a). Kr
D3 s असगोत्रां; Dn4 D2 वासगोत्र (for 'गोत्रा) Ds2
Ds सगोत्र वासगोत्र वा, D1 T G1 s सगोत्रा वासगोत्रा
वा. —^b) Dn4 T2 G1 स्वा (for त्वां) T2 G1 M1
s 1 मा (for माम्) Ds2 न वेत्थास्मैव वेत्थ मा; Ds
भवत्या त्वनवेक्ष्य मां —^c) Da1 Dn1 सगोत्राम् (for
'त्रम्) M1 r अविशन्त्यास्, Ms आविशन्त्यास् (for
'शन्त्यास्). —^d) Kr Ds s वर्णं (for गोत्र) Ks Da4
'शकर' (for 'सकर')

62 S1 missing (of v l 1) G2 om 62 (of
v. l 61) V1 reads 62 on marg —^a) Ds मे
(for ते) —^b) B0 Ds2 Ds वाप्यथ (hypermetric)
(for ऽप्यथ) K1 s 4 r V1 Ds s त्रे (K1 V1 प्रो)-
पिता तेन (V1 'तापि न) गच्छसि —^d) V1 तृतीयो;
M1 चतुर्थं (for 'र्थं) K1 s 4 r V1 B0 T2 G1 s वर्णं
(for धर्म) Da1 Ds1 'शकर (for सकर)

63 S1 missing (of v l 1) —^a) Ks Da1 Ds 4
स (for सा) K2 s कार्याणि (for [अ]का^a) —^b) K1 s
कार्यावीक्ष्या (K2 'क्षा); K1 कार्यापेक्ष्या, G2 कार्ययार्थि;
M1 s-1 कार्यावेक्ष्या (Ms s 'क्षा) (for 'पेक्षा) K2
Bs Da1 D1 G2 व्यवस्यति (for 'स्यसि) —^c) Da4
जीव-; Ds T2 G1 M1 अपि (for अवि). Da2 युक्तां
(for युक्ता)

64 S1 missing (of v l 1). —^b) Da4 हि (for

[ह]इ) K1 s B0 s 7 s Da3 n1 Dn1 n4 Ds D2 s s
G2 M1 s-1 कर्हिचित् (for केन^a) Cn स्वदोषेण,
कामादन्येन जिगीषादिना । C —^c) D1 T2 G1 s s अथ
(for यदि) Ds1 [s]सि (for सति) K1 s अथ
तेस्मि श्रुत किञ्चित् —^d) Da1 सर्वं (for सर्वं) Bs
भूतम् (for कृतम्) K2 अनार्थकं

65 S1 missing (of v l 1) —^a) K1 s 4 चात्र;
Dn4 Ds1 D4 अन्य (for अन्यत्) Kr Ds s द्वितीय,
M1 s-1 चतुर्थं (for तृतीय) D1 T G1 s s इदमद्य
तुरीयस्ते (T2 G1 'यं ते), G2 इदमन्यदतीवात्र —^b)
Bs (marg as in text) -विभावक; B0 Da3 n1 Ca
विधातज (for 'तकम्) K1 s 4 भाव (K1 'व) संपरि
घातक; D1 T1 G2 s भाव सर्वविधातक, D0 भावस्पर्शा-
तिघातकं Cn भावयोश्चित्तयो स्पर्श ऐक्य, प्रीतिरिति
यावत् । C —^c) K2 दुष्टाया, Dn4 दुष्टाय; T2 G1
दुष्टाया, G2 अदुष्ट (for दुष्टाया) B1 Dn4 लक्ष्यते (for
लक्ष्यते) —^d) Ks V1 B3-s Da3 n1 D2 विवृण्वत्या
(Ks 'त्या); B0 Dn1 n4 Ds Ds s विवृण्वत्या (Dn1
Ds1 'त्या); D1 T G1 s s तद्वक्तव्य, G2 M1 s-1
सर्वतव्य (for प्रवक्तव्य) Ks प्रकाशिक, D2 [अ]त्र
काशितं

66 S1 missing (of v l 1) K1 reads 66 twice
—^a) K2 न मयेव, Ks न मझेव, Da2 n1 'न्येव,
D4 'सेव; D1 T1 G2 s मनस्येव; T2 न मयेव; M1 r
'न्येव (for 'न्येव) K1 (first time) संधिस्थे, Dn4
संधिस्त्वं (for संधिस्ते) —^b) Ks G2 स्थिता, Kr
स्थित; Da4 कृते, M1 स्थित (for कृत) Ds s जयै-
पिण्याजये स्थिता (D0 'त) —^c) B0 येन (for येय).
K1 (first time) सत् (for मत्) Da1 येय मत्पौरुष
कृत्स्न, M1 'रिष कृत्स्ना —^d) Kr Ds चापसि (for
तामपि)

67 S1 missing (of v l 1) —^a) V1 Ds यथा
(for तथा) K1 s 4 r ह्येव; B3 Ds [अ]र्हत् (for

सा स्वेनामर्षजेन त्वमृद्धिमोहेन मोहिता ।
भूयः सृजसि योगास्त्रं विषामृतमिवैकधा ॥ ६८
इच्छतोर्हि द्वयोर्लाभः स्त्रीपुंसोरमृतोपमः ।
अलाभश्चाप्यरक्तस्य सोऽत्र दोषो विषोपमः ॥ ६९
मा स्राक्षीः साधु जानीष्व स्वशास्त्रमनुपालय ।
कृतेयं हि विजिज्ञासा मुक्तो नेति त्वया मम ।

एतत्सर्वं प्रतिच्छन्नं मयि नार्हसि गूहितुम् ॥ ७०
सा यदि त्वं स्वकार्येण यद्यन्यस्य महीपतेः ।
तत्त्वं सत्रप्रतिच्छन्ना मयि नार्हसि गूहितुम् ॥ ७१
न राजानं मृषा गच्छेन्न द्विजातिं कथंचन ।
न स्त्रियं स्त्रीगुणोपेता हन्युर्हेते मृषागताः ॥ ७२
राज्ञा हि बलमैश्वर्यं ब्रह्म ब्रह्मविदां बलम् ।

C 12. 11924
B 12. 221(20).73
K 12 325 73

होव) K₁ D₁ १ ततश्च (for पुनश्च) K₆ B₀ ० १ १ D_{as}
a₁ D_{n1} n₁ D_s D_s १ १ १ तयार्हतस्तत्र स्व; D_r T G₁ १ ०
M₁ ६-१ तया ह (T₁ G₁ १ 'याही'; T₂ 'यामि'; M₁ १
'यार्हि', M₆ १ 'या ही') तस्तत्र त्व, G₂ अथो होव पुन
श्चैव —^b) K_{1,2} D_r T G_s ० दृष्टिं स, K₇ D₁ १
दृष्टिं मां, D_{s1} दृष्टिं स्वा, D_s दृष्टिं स्वां, G₂ स्व दृष्टिं;
M₁ १ दृष्टिस्त्वां (for दृष्टिं स्वां) K₇ परि (for प्रति-)
B_r D_{n1} M₁ १ मुचति (for मुञ्चति) —^c) K₁
सस्पक्ष (for मस्पक्ष) D_{a4} परि, M₇ प्रती (for
प्रति) —^d) K₇ D₁ १ चै (for च) G₂ स्व
पक्षोद्वासनाय च

68 Ś₁ missing (of v 1 1) —^a) B₀ साधेन
(for सा स्वेन) K₇ [अ]मर्षजेन (for 'जेन) —^b)
K₂ दृष्टि; K₇ D₁ १ G₂ बुद्धि, D_{a4} दृष्टि, D_s
यदि (for ऋद्धि) G₁ मोहित ॥ C_a ऋद्धिमोहेन,
विद्यामदेन । ॥ —^c) M₁ १ भय, M₆ भय (for
भूय) K₆ M₇ सृजति; G₂ क्षिजति (for सृ) K₁
योगास्त, K₄ ० V₁ B₀ ० १ १ D_{n1} n₁ D_s D_s १ १ १
T₁ G_s ० 'स्त्र (for 'स्त्र) —^d) K₄ विषामितम्,
D_{a4} विषामृतम् K₁ [ए]कया, K₆ B₀ D_{n1} n₁ D_s
D_s १ १ कर्ता, V₁ B_s 'त, T₁ G_s ० 'दा (for
'धा) ॥ C_a विषामृतं, विषमपृक्तममृतम् । ॥

69 Ś₁ missing (of v 1 1) —^a) K₆ इष्टदोर;
D_{s1} इच्छतो (for 'तोर) K₁ १ तु हि यो (K₂ ये);
K₄ १ B₀-१ D_{as} a₁ D_{n1} n₁ D_s D_s-१ १ १ G₂ अत्र यो;
K₆ V₁ B₀ [s]त्र हि यो, B₀ ननु यो, D_s अरजो
(for हि द्वयोर) D_r T₁ योग, G₁ M₁ ६-१ लोभ
(for लाभ) G₂ इच्छदोरत्र लाभ* —^b) G₂ पुस्यो
रमृतोपम — G_s om (hapl.) 69¹⁴ —^c) K₆ B₀ १
(marg) D_{as} a₁ त्वति; D₆ १ चाति (for चापि)
K₁ १ १ B₀ १-१ D_{n1} n₁ D_s D_s १ १ १ रक्तस्य; K₆
D_{as} a₁ रक्तस्य (for [अ]रक्तस्य) V₁ अलाभश्चा
विरक्तस्य, T G₁ ० लाभश्चापि विरक्तस्य, G₂ लाभ चैवा-
भिरक्तस्य —^d) K₄ B₀ ० १ १ (marg) १ D_{n1} n₁ D_s
D_s १ १ सोपि, D₄ सात्र; T कोत्र (for सोऽत्र) K₁ १
विदो (K₂ 'दे')पम K₆ सोत्र दोषोपम स्मृत

70 Ś₁ missing (of v 1 1) —^a) K₂ १ ० V₁
B_r D_s मा (V₁ B_r D_s मा) प्राक्षी, K₇ D₂ मा त्याक्षी;
D_{n1} मा स्याक्षी, D_{n1} मा सासी (sio), D_{s1} मा
स्त्रीक्षी (sio), D_s १ मां प्रेक्ष्य, T₂ मा वृधा; T₂
(anf l₂n) मा वृक्षी, G₁ मा प्रधाक्षी (for मा स्राक्षी)
B₀ १ जानीषु, D₆ १ जानीहि (for 'ष्व) T₁ G_s ० मा
प्रधाक्षी (G₆ 'क्षि) सुवृत्तानि —^b) G_s स्पशास्त्वम्
(for स्वशास्त्रम्) V₁ अनुपालयत् —^c) K₇ D_s १ १
कृता चैय (for कृतेय हि) K₁ विजिज्ञासां, D_{n1} विजी-
ज्ञासा —^d) K₁ युक्ता, K₂ ० B_s (marg as in text)
युक्तो, D_{s1} मुक्ते, G₂ रक्तो (for मुक्तो) B_s (marg)
मेति (for नेति) —^e) D_{n1} स तत् (for एतत्) K₆
छन्न; T₂ सर्व (for सर्व) K₁ प्रतिच्छन्नां —^f)
K₆ नार्हति K₁ १ V₁ B_r १ D_{a1} D_{n1} D_{s1} D_s १ G₁
गूहित (for तुम्)

71 Ś₁ missing (of v 1 1) K₆ om (hapl.) 71
—^b) D_{as} यद्यन्यस्य; D₆ १ यद्यन्यस्य, T₂ यद्यन्यस्य
(for यद्य) D₄ १ G₁ १ M₁ १ महीपते — K₂ om
71^c-72^d —^c) V₁ B_s (marg) G₂ सत्त्व (for तत्त्व)
K₇ B₀ D₁ १ सत्त्व, D₆ १ T G₁ १ ० अत्र (for सत्र)
D_r प्रतिच्छन्न K₁ १ तत्त्व सा तु परिच्छन्नां (K₄ 'धा)
॥ C_a सत्रप्रतिच्छन्ना, छन्ना गूदा ॥ C_n वेपान्तरेण
गुसा । ॥ —^d) B₀ D_{a1} D_{n1} D_{s1} गूहित (for तुम्)

72 Ś₁ missing (of v 1 1) K₂ om 72 (of v 1
71) —^a) D_{n1} मया (for मृषा) D₄ न गवा न
मृषा गच्छेत् —^b) K₆ [अ]धि जाति, D₆ १ द्विजाते,
G₂ [अ]विज्ञातु (for द्विजाति) K₇ द्विजातिं न कथंचन
—^c) D_{a1} न (for स्त्री-) —^d) K₁ पते; T₁ G_s ०
होवा, G₂ वा ते (for होते) K₁ मृषागत, K₆ १
D₁ १ 'गवान्; G₂ 'कृतां, M₁ ६-१ 'कृता (for 'गता)

73 Ś₁ missing (of v 1 1) —^a) G₂ तु (for
हि) K₂ पदम् (for बलम्) K₁ ऐश्वर्ये (for र्यं)
—^b) T₂ G₁ ब्रह्मविदो (for विदा) D_{n1} वर (for
बलम्) —^c) K₇ D₁ १ साधुर्यं (for 'सौभाग्य)
—^d) B₀ अनुत्तमां D₆ स्त्रीणां च बलमुत्तम; D_r G_s

C 12. 8125
D 12. 221[20].78
K 12. 225 78

रूपयौवनसौभाग्यं स्त्रीणां बलमुत्तमम् ॥ ७३

अत एतैर्वलैरेते बलिनः स्वार्थमिच्छता ।

आर्जवेनाभिगन्तव्या विनाशाय ह्यनार्जवम् ॥ ७४

सा त्वं जातिं श्रुतं वृत्तं भावं प्रकृतिमात्मनः ।

कृत्यमागमने चैव वक्तुमर्हसि तत्त्वतः ॥ ७५

इत्येतैरसुखैर्वाक्यैरयुक्तैरसमञ्जसैः ।

प्रत्यादिष्टा नरेन्द्रेण सुलभा न व्यकम्पत ॥ ७६

उक्तवाक्ये तु नृपतौ सुलभा चारुदर्शना ।

ततश्चारुतरं वाक्यं प्रचक्रामाथ भापितुम् ॥ ७७

नवभिर्नवभिश्चैव दोषैर्वाग्बुद्धिदूषणैः ।

अपेतमुपपन्नार्थमष्टादशगुणान्वितम् ॥ ७८

सौक्ष्म्यं संख्याक्रमौ चोभौ निर्णयः सप्रयोजनः ।

पञ्चैतान्यर्थजातानि वाक्यमित्युच्यते नृप ॥ ७९

एषामेकैकशोऽर्थानां सौक्ष्म्यादीनां सुलक्षणम् ।

शृणु संसार्यमाणानां पदार्थैः पदवाक्यतः ॥ ८०

ज्ञानं ज्ञेयेषु मित्रेषु यथामेदेन वर्तते ।

स्त्रीगुण बलमुत्तमं (G₃ 'वत्तर)

74 Ś₁ missing (of v 1 1). —^a) T₁ एत (for अत) K₄ B₀ D_{n1} n₄ D₈ D₂ s s एव; D₁ एतैर् (for एते) D₄ G₂ अत एते यलैरेतैर् —^b) D₁ T₁ G₃ ० बलिना (for 'न') K₁ D₄ ० स्वार्थचितका, G₂ स्वार्थमुच्यते —^c) D₁ आर्जव च (for 'वेन') G₂ अति; M₁ १-१ द्वि (for अमि) B₀ मतव्य, D₁ T G₁ s ० गतव्य (for 'व्या) —^d) K₀ विनाशाय मना जव; D₀ 'श जघनार्जव

75 Ś₁ missing (of v 1 1). —^a) K₂ T₂ G₁ जात, D₄ जाति (for जाति) K₂ स्वत, D₁ १ T₂ श्रुति (for श्रुतं) K₁ वृत्ति (for वृत्त) —^b) G₂ वेव, M₁ १-१ कार्य (for भाव) —^c) D₅ २ स्तव्यम् (for वृत्त्यम्) D₃ आगमन D₄ चैव (for चैव)

76 Ś₁ missing up to नरेन्द्रे (of v 1 1) Before 76, MSS ins भीष्म उवाच —^a) K₁ s 4 B₀ ० D₄ D₁ १ उक्तैर् (for एतैर्) B₀ (marg) असुमैर्, D₁ असुखैर् (for असुखैर्) K₁ वाक्यम् (for वाक्यैर्) — B₀ om 76^d-77^a —^d) K₂ स्वलभा K₁ व्यक पता; K₄ पत, K₀ व्यकल्पत (for 'स्वत)

77 B₀ om 77^a (of v 1 76) Before 77, B₀ ins भीष्म उवाच Ś₁ K₁ s 4 om. 77^{ab} —^b) D₄ 1 द क्षिन्; D₃ क्षिन्नी — After 77, Ś₁ K₁ s 4 ins an addl colophon [Sub-parvan Ś₁ K₁ s मोक्षधर्म]

78 Before 78, MSS ins सुलभोवाच —^a) M₁ om (hapl) नवभि —^b) G₂ वाक्यबुद्धि (for वाग्बुद्धि) D₄ 4 भूषणै (for दूषणै) ❀ C₄ नवभिर्नवभिरेति नवद्वयेन मिलित्वा अष्टादश वाग्बुध्योर्दोषा । ❀

79 ^a) K₀ D_{n4} सौख्य; D₁ सूक्ष्म, D₃ सूक्ष्म, D₁ सूक्ष्मौ, D₀ सौक्ष्म्य; T₂ G₃ सौक्ष्म्य (for

सौक्ष्म्य). Ś₁ K₁ s सख्या(Ś₁ K₂ 'ख्य)क्रम; K₀ सांख्य क्रमश्च, B₀ ०-२ Das n₁ D_{n1} n₄ D₈ D₂ s s s T G₂ s ० सार्यक्रमौ (D₄ 'म) (for सखा') D₁ चोभौ (for चोभौ) —^b) D_{n1} सु, T₂ G₁ स (for स). D₄ 4 n₁ -प्रयोजन G₂ M₁ १-१ निर्णय स(G₂ स)प्रयोजन —^d) D₃ om from श्रुच्यते up to क्ष्यमि (in 81^d) V₁ नृणां (for नृप)

80 D₃ om 80 (of v 1 79). —^a) D₁ T₁ G₀ ० तेषाम् (for एषाम्) K₂ १ एकैकतो (for एकैकशो) — K₁ om (hapl) 80^{ab} —^b) K₀ सौक्षादीनां; D_{n1} सांख्या', D₁ ० सौक्ष्म्या' (for सौक्ष्म्या') K₁ B₀ १ Das n₁ D_{n1} n₄ D₈ D₂ s १-२ T G₁ s ० M₁ ० १ स्व(D₁ T₁ G₀ ० M₁ स)लक्षण (B₁ 'ण), B₀ (marg ns in text) स्वलकृत, G₂ च लक्षण (for सु लक्षणम्) —^c) K₁ D₁ ० सचार्यमाणा(K₁ 'ना)नां, D₁ T G₁ s ० सचार्य (for ससार्थ') —^d) K₄ ० V₁ B₀ १ s (marg ns in text) ० Das n₁ D_{n1} n₄ D₈ पदार्थ; B₀ D₈ D₂ १ s T G₁-२ ० M₁ १-१ C₃ प(M₁ पा)दार्थ (for 'र्थ) ❀ C₃ पदवाक्याभ्या पदार्थे ससार्थ माणानां, पदार्थप्रतिपादनार्थं प्रथमानानाम् । ❀

81 D₃ om up to क्ष्यमि (of v 1 79) —^a) D₈ D₁ ० ज्ञान (for ज्ञान) K₀ ज्ञेयं स्व (for ज्ञेयेषु) —^b) K₀ १ V₁ B₀ ०-२ Das n₁ D_{n1} n₄ D₈ D₂ s s G₁ s यदा (for यथा) K₂ भेदेषु, C_n भेदेन (for [अ]भेदेन) D₁ T G₀ ० M₁ १ १ यद्भेदेन वर्तते; C₃ (gloss विशिष्टैकप्रतिपादकता भवति) यथा भेदो न वर्तते. —^c) D₁ T₁ G₀ ० यत्र K₂ -शयने; K₄ V₁ -शा यिनी, D₁ शयनि (for -शायिनी) M₁ १ om बुद्धि K₄ १ B₀ ०-२ Das n₁ D_{n1} n₄ D₈ D₂ s s C₃ य(B₀ १ त-; B₀ अ)त्राधिवासिनी(B₀ 'तिवासिनी; B₃ 'भिशायिनी; C₃ [gloss तप्रतिपादनसमर्था] 'भिशायिनी) बुद्धिच ❀ C_n (reading अधिवासिनी) निर्णयमप्राप्तुवती, अनेक

तत्रातिशयिनी बुद्धिस्तत्सौक्ष्म्यमिति वर्तते ॥ ८१
दोषाणां च गुणानां च प्रमाणं प्रविभागशः ।
कंचिदर्थमभिप्रेत्य सा संख्येत्युपधार्यताम् ॥ ८२
इदं पूर्वमिदं पश्चाद्वक्तव्यं यद्विवक्षितम् ।
क्रमयोगं तमप्याहुर्वाक्यं वाक्यविदो जनाः ॥ ८३
धर्मार्थकाममोक्षेषु प्रतिज्ञाय विशेषतः ।
इदं तदिति वाक्यान्ते प्रोच्यते स विनिर्णयः ॥ ८४

इच्छाद्वेषमवैर्दुःखैः प्रकर्षो यत्र जायते ।
तत्र या नृपते वृत्तिस्तत्प्रयोजनमिष्यते ॥ ८५
तान्येतानि यथोक्तानि सौक्ष्म्यादीनि जनाधिप ।
एकार्थसमवेतानि वाक्यं मम निशामय ॥ ८६
उपेतार्थमभिन्नार्थं नापवृत्तं न चाधिकम् ।
नाश्लक्ष्णं न च संदिग्धं वक्ष्यामि परमं तव ॥ ८७
न गुर्वक्षरसंबद्धं पराङ्मुखमुखं न च ।

C 12. 11940
B 12. 221(20).88
K 12. 315 83

कोटिस्पर्शिनी बुद्धिः । ॐ —^d) K₆ सौक्ष्म्यम्; D₁₄
सौक्ष्म्यम्, D₄ सौक्ष्म्यम् (for सौ) S₁ K_{1.2} V₁ B₉
D₁₄ D₅ अति- (for हृति) K₆ कथ्यते, K₇ D₁ 9
निर्दिशेत् (for वर्तते)

82 ^a) D₄ दोषानां —^b) M₁ 5-7 प्रमाणः; C₅
(gloss परिमाणम्) ण (as in text) S₁ K_{1.2} D₂
प्रति- (for प्रति) K₆ V₁ B₉ 6 8 D₁₄ D₁₁ n₄ D₅
D₂ 8 T₂ G₂ M₁ 5-7 C₅ भागत् (for 'ज्ञा') —^c)
K₂ B₉ G₁ किंचिद्; G₂ कश्चिद् (for कंचिद्) K₁ 7
B₂ D₄ 9 अमिप्रेक्ष्य (for 'प्रेत्य) —^d) K₂ 6 B₉ 6
D₁₄ D₁₄ D₁₄ 2 सा सांख्येति; V₁ B₉ G₁ स सांख्येति;
B₁ 8 सा सांख्ये हि; D₁₁ सा सांख्येषु (for 'ति) G₂
सा सांख्येवयोग्यतां (sic)

83 ^b) K₂ विवेक्षित —^c) K₆ तदपि; D₇ T
G₁ 8 6 तमिति, D₉ तयापि (for तमपि) —^d) K₇
D₇ 9 T G₁ 8 6 M₁ 5-7 वाक्ये, D₁ G₂ वाक्य (for
वाक्य) D₁₄ वाक्यविदा K₁ जन

84 ^a) K₆ B₉ 6-9 D₁₄ 14 D₁₁ n₄ D₅ D₂ 8 8 T₁
G₂ 8 6 M₁ 5-7 धर्मकामार्थमोक्षेषु —^b) G₂ प्रविज्ञाय
(for प्रति) —^c) K₁ तदिति (for तदिति) K₆
B₉ 6 9 D₁₄ वाक्यं ते; B₂ D₁₄ वाक्यं तु (for
वाक्यान्ते) —^d) K₆ B₉ 9 D₁₄ 14 विनिर्णय

85 ^a) K₆ V₁ B₂ 9 D₁₄ 14 इच्छाद्वेषोऽवैर्दुःखैः,
D₄ corrupt, M₁ इच्छाद्वेषोऽवैर्दुःखैः —^b) D₄
प्रहयो (for प्रकर्षो) D₁ जायते (for जा) ॐ C₅
प्रकर्षं, इष्टानिष्टप्राप्तिपरिहारार्थमुत्साहः । ॐ —^c) K₁ 2
तव (for तत्र) D₇ G₂ नृपतेर् —^d) K₆ मत् (for
त्) S₁ K₁ 3 4 इच्छति (for इच्छते).

86 M₁ 6 7 om. 86^b —^b) K₆ 7 सौक्ष्म्यादीनि,
D₄ 9 सौक्ष्म्या (for सौक्ष्म्या) K₇ B₉ D₄ 9 G₂ M₁
नराधिप (for जना) —^c) ॐ C₅ एकार्थसमवेतानि,
विशेष्यविशेषणमाधापन्नानि ॥ C₁₁ एकस्मिन्नर्थे पर्यवसि
तानि । ॐ —^d) K₇ वाक्यः; V₁ B₉ T G₁-8 6 M₁

5-7 वाक्ये (for वाक्य) D₁₄ laouna for मम D₇
T₁ G₂ 6 निवेशय (for निशामय)

87 ^a) K₂ D₇ T G₁ 8 6 नामेदा (T₂ G₁ 'पेता) थं
न भिन्नार्थं ॐ C₅ उपेतार्थं, उपेता प्रार्थिता प्राधान्येन
अर्था पदाना यत्र तदुपेतार्थं, सान्वय, न गौरश्च पुरुषो
हस्तीतिवदसंबद्धार्थम् । अभिन्नार्थं, एकार्थाभिधायकत्वेन प्रधा
नम् । अनेकप्रधानकरत्वेन वाक्यभेदः ॥ C₁₁ उपेतार्थं, संबद्धा
र्थम् । अभिन्नार्थम्, वाक्यैकवाक्यतया विशिष्टैकार्थप्रतिपाद
कम् । ॐ —^b) K₁ नानवृत्तः; B₉ 6 (marg as in
text) 7 9 D₁₁ n₄ D₅ D₂ 8 8 C₁₁ (gloss श्लाघ्यविशे
षणैर्घोण) न्यायवृत्त (B₉ 'त्ति), C₅ (gloss छन्दोमङ्ग
हीनम्) C₅ (gloss अपरिनिष्ठितार्थहीनम्) नाप (as in
text) K₆ तव, D₁₁ च न (by transp), D₄ न वा;
D₇ च च S₁ K₂ 4 नामवृत्तानुधाचिक ॐ C₅ न चाधि
कम्, अधिकपदरहितमित्यर्थं ॥ C₁₁ यावन्मात्रे पदै प्रति
पाद्य बोध्यते ततोऽधिकपदहीनम् । ॐ —^c) K₂ D₇ G₂
न श्लक्ष्ण, B₂ (marg as in text) नासूक्ष्म, G₂ नाश
द्व, C₅ (gloss न श्रुतिकट्ट, असम्बन्धकारकपदरहित वा)
C₁₁ (gloss श्लेषाद्यष्टगुणयुक्त) C₅ (gloss श्रोत्राणां हर्षज
नन) नाश्लक्ष्ण (as in text) — M₁ 5-7 om 87^d-88^a
—^d) K₆ D₁₄ वक्ष्यामि K₆ V₁ B₉ 6-9 D₁₄ 14
D₂ 8 8 8 तत्; D₁₁ मत् (for तव) D₇ T G₁
8 6 प्रवक्ष्यामि परतप; G₂ प्रवक्ष्यामि पद तत्

88 M₁ 5-7 om 88^a (of v 1 87) —^a) K₆
V₁ B₉ 6 (marg as in text) 8 D₁₄ 14 D₁₁ n₄ D₅
D₂ 8 7 8 T₁ G₂ 6 C₅ (gloss निरन्तरगुर्वक्षररहितम्)
सयुक्त; D₅ -सवध; G₂ -सादिग्ध (for सबद्ध) C₁₁ न
बहुक्षरसयुक्त —^b) K₁ B₉ D₁₄ D₁₁ D₂ 8 8 C₁₁ सुख,
K₇ मुच; T G₁ 8 6 M₁ 5-7 पद, G₂ सुखा (for
मुख) G₂ नृप (for न च) ॐ C₅ पराङ्मुखमुखं,
प्रकृतासंबद्धम् ॥ C₁₁ पराङ्मुखसुख, ग्राम्यम् ॥ C₁₁ यच्छ-
वणाच्छ्रोत्रमुखं पराङ्मुखं न भवति । रसजनकम् । ॐ — K₆
om (hapl) 88^a-89^b. —^c) G₂ न नावृत्त (for नावृत्

नानृतं न त्रिवर्गेण विरुद्धं नाप्यसंस्कृतम् ॥ ८८
 न न्यूनं कष्टशब्दं वा व्युत्क्रमाभिहितं न च ।
 न शेषं नानुकल्पेन निष्कारणमहेतुकम् ॥ ८९
 कामात्क्रोधाद्भयाद्धोभाद्दैन्यादानार्थकात्तथा ।
 हीतोऽनुक्रोशतो मानान्न वक्ष्यामि कथंचन ॥ ९०
 वक्ता श्रोता च वाक्यं च यदा त्वविकलं नृप ।

न) ॐ Cn अनृत, पुराणाद्यमूलक, मेघसदेशादिवत् । ॐ
 —^d) K: नियुद्ध (for विरुद्ध) B: वा (for न) K: २
 नापि संस्कृत; B: (marg) नाप्यसंस्कृत; G: M: १-१
 नाप्यसंस्कृत; C: (gloss लक्षणहीनपदकदम्बकयुक्तम्) Cn
 (gloss देश्यं) Cp (gloss व्याकरणविरुद्धम्) नाप्य (as
 in text)

89 K: om 89^{ab} (of v 1 88) —^a) G: न्यून ;
 Cn (gloss असमर्थं) C: (gloss क्रियापदहीनम्) न्यून
 (as in text) D: as at G: च (for वा) ॐ C: p
 कष्टशब्द, दुर्बोधपदम् । ॐ —^b) K: १ D: हत (for
 -हित) D: वा (for च). B: D: as at Dn: n: D: s
 D: s s Cn Cp (gloss क्रमरहित) विक्र (B: व्युत्क्रमा
 माभिहित; D: [अ]प्युत्क्रमाभिहित न च; D: [अ]प्युत्क्रमा
 हि हित न च; T: G: ० विक्रामाभिहित न च, G:
 व्युत्क्रमाभिहित न च, G: व्युत्क्रमा हि हित न च ॐ Cn
 विक्रमाभिहित, नृत्याङ्गिरिव पदैर्वाक्यरचनम् ॥ C: व्युत्क्रमा-
 भिहित, प्रतिज्ञाहेतुदृष्टान्तवचनाना विपरीतक्रमोपेतम् । ॐ
 —^c) G: repeats 89^{cd} after 90 —^e) K: सर्वेषाम्; K:
 V: B: D: सशेषम्; B: विशेषम्, D: T: G: ० साश्ले
 पम्; T: G: ० मश्लेपम्, M: नाशेषम्, C: p (gloss
 अध्याहारेण पूरणीयम्) C: (gloss सप्तमस्वार्थं न भवति)
 न शेष (as in text) K: ० ० १ V: B: ०-० Dn: n:
 D: १-१-१ T: G: १ (both times) ० ० अनुकल्पेन (K:
 'त); D: as at अनुकल्पेन; C: (gloss गौणवृत्त्या) C:
 (gloss अभिर्माणवक इत्यादिवदुपचरितार्थं न भवति)
 नानुकल्पेन (as in text) —^d) D: T: G: ० न निष्ठा
 नमहेतुक; T: G: ० Cap Cpp (gloss नासाधकहेतुक) न
 निष्कारणहेतुक ॐ C: निष्कारण, प्रयोजनशून्यम् । ॐ
 ॐ C: p अहेतुक, युक्तिहीनम् ॥ C: न्यायरहितम् । ॐ

90 ^a) K: D: ० कामक्रोधाद् (for कामात्क्रोधाद्)
 K: *मात्क्रोधाद्भयाद्धोभाद्; G: कामक्रोधभवाद्धोभाद् —^b)
 K: अनार्यकात्, K: B: १ ० D: १ Cp (gloss पाण्डि
 स्यर्वात्) आचार्यं; K: D: ० वानार्यं, V: B: ० D: as
 Dn: n: D: D: १ १ M: १-१ चानार्यं (D: 'र्थ); T:
 G: ० अन्याय्यं (for आनार्यं). ॐ Cn आनार्यकात्,

सममेति विवक्षायां तदा सोऽर्थः प्रकाशते ॥ ९१
 वक्तव्ये तु यदा वक्ता श्रोतारमवमन्यते ।
 स्वार्थमाह परार्थं वा तदा वाक्यं न रोहति ॥ ९२
 अथ यः स्वार्थमुत्सृज्य परार्थं प्राह मानवः ।
 विशङ्का जायते तस्मिन्वाक्यं तदपि दोषवत् ॥ ९३
 यस्तु वक्ता द्वयोरर्थमविरुद्धं प्रभाषते ।

दर्पात् । ॐ —^d) D: om 90^a-91^b —^e) K: V: B:
 ० १ क्रोतो; K: भीतो; G: भीता (for हीतो) Ś: १
 K: १ नाक्रोशतो, K: B: ० D: as at D: D: १ १ G:
 १ ० न क्रो (for अनुक्रो) —^d) Dn: वक्षामि —^e After
 90, G: repeats 89^{cd}

91 D: om 91^{ab} (of v 1 90) —^a) M: १
 वक्त्रा (for वक्त्रा) B: श्रोता; M: श्रोत्रा (for श्रोता)
 Dn: D: D: वाक्यस्य; D: T: G: ० वाक्य च (for
 वाक्य च) —^b) T: यथा (for यदा). Ś: K: १ १
 अविकल (K: 'म)लान् (for 'ल) ॐ Cn अविकलम्,
 अथग्रम् । ॐ —^c) K: D: T: G: ० समवेति (D: 'ते)
 B: ० साम्यमेति, T: G: ० समवेति (for सममेति) G:
 विवक्षास्ति ॐ Cp सममेति, येन रूपेण वक्ता अर्थं विव
 क्षति, तेनैव रूपेण यदि वाक्यं प्रतिपादयति, श्रोता च तेनैव
 रूपेणाकलयति ॥ Cv (gloss स सममेति) स परेण उच्य
 मानोऽर्थं सममेतिविवक्षायाम् । ॐ —^d) V: १ प्रवर्तते (for
 प्रकाशते)

92 ^a) V: १ हि (for तु) —^b) K: ० V: B: ०-०
 D: as at Dn: n: D: D: १ १ १ M: १-१ अवमन्य (D:
 M: १-१ 'त्य) वै (for 'मन्यते) —^c) D: परार्थं (for
 'र्थ) K: ० B: ० १ ० D: as at Dn: n: D: D: १ १
 G: M: १-१ तत्, D: १ यत् (for वा) —^d) Cp
 तद्वाक्यं (for तदा वाक्यं) B: नरोहति, B: न रोहते;
 D: ० निरोहति; Cp (gloss नावबोध जनयति) नावरो
 हति (for न रोहति). ॐ C: न रोहति, न प्रमाणार्ता
 याति ॥ Cn न ह्यघारूढ भवति । ॐ

93 ^a) D: ० अन्वय (for अथ य). K: V: D:
 T: G: १ ० यत्, G: वा (for य) —^e) Ś: K: १
 विशङ्का (for 'शङ्का) ॐ C: विशङ्का, भ्रमविप्रलम्भकत्वा
 दिरूपा ॥ Cp उत्सर्गसिद्धस्य स्वार्थस्य त्यागं केनाभिप्रायेण
 कृत इत्यादिका । ॐ —^d) B: D: as at तच्चापि (for
 तदपि) K: शोषवत् (for दोष) ॐ C: स्वार्थमु
 त्सृज्य परार्थं वचनं नाम विरक्तस्य चाणिज्योपदेशः । ॐ

94 ^a) D: यस्तु वक्ता च योनर्थम् —^b) B: प्रका

श्रोतुश्चैवात्मनश्चैव स वक्ता नेतरो नृप ॥ ९४
 तदर्थवदिदं वाक्यमुपेतं वाक्यसंपदा ।
 अविक्षिप्तमना राजन्नेकाग्रः श्रोतुमर्हसि ॥ ९५
 कासि कस्य कुतो वेति त्वयाहमभिचोदिता ।
 तत्रोत्तरमिदं वाक्यं राजन्नेकमनाः शृणु ॥ ९६
 यथा जतु च काष्ठं च पासवश्चोदविन्दुभिः ।
 सुश्लिष्टानि तथा राजन्प्राणिनामिह सभवः ॥ ९७

शब्दः स्पर्शो रसो रूपं गन्धः पञ्चेन्द्रियाणि च ।
 पृथगात्मा दशात्मानः संश्लिष्टा जतुकाष्ठवत् ॥ ९८
 न चैषा चोदना काचिदस्तीत्येष विनिश्चयः ।
 एकैकस्येह विज्ञानं नास्त्यात्मनि तथा परे ॥ ९९
 न वेद चक्षुश्चक्षुष्टं श्रोत्रं नात्मनि वर्तते ।
 तथैव व्यभिचारेण न वर्तन्ते परस्परम् ।
 संश्लिष्टा नाभिजायन्ते यथाप इह पांसवः ॥ १००

C. 12 11951
B. 12. 321[20]. 99
K 12. 325 100

शते (for प्रभाषते)

95 ^a) Ś1 K1 2 G2 तदर्थं तदिदं वाक्यम् — After 95^a, D₃ a1 G₂ read 96^d for the first time, repeating it in its proper place D₃ a1 om 95^b D₁ Cal Bom ed om (hapl) 95^b-96^a — ^b) K1 om. वाक्य — ^c) D₁ अविक्षिप्त (for सवि) D₂ आक्षिप्तमनसा राजन् — ^d) K₂ एताग्र; D₂ D₂ एकाग्र, D₂ 1 एकाग्र (for 'ग्र) Ś1 D₃ a1 अर्हसि (for 'सि)

96 D₁ Cal Bom ed om 96^a (of v 1 95) — ^a) K1 कास्य, G₂ कासि (for कस्य) D₁ 5 1 0 T G₁-3 0 चेति (for वेति) — ^b) V₁ B₃ (margin as in text) D₁ T G₁ 3 0 क्षपि; D₂ a1 क्षति (for क्षमि) D₁ D₁ स्वया समभिचो (D₁ 'नो'दिता — D₂ a1 G₂ read 96^d for the first time after 95^a

97 ^a) K₁ 2 D₁1 जतु, K₄ जतुश्, K₁ D₁ 0 M₁ तृणं (for जतु) ❀ C₁ जतु च काष्ठं च, जतुकाष्ठं चालक्रीडनकम् । ❀ — ^b) K₄ पांचवश्, K₁ V₁ Bo 0 0 0 D₁1 पांशव (K₁ 'वा'श् (for पांस) Bo D₁1 n₁ D₂ D₂ 3 1 8 T G₁-2 0 M₁ 5-1 C₁ विन्दव (for विन्दुभि) — ^c) K₁ V₁ Bo 0-0 D₂ a1 D₁1 n₁ D₂ D₂ 3 3 8 M₅ सश्लिष्टानि, D₁ T G₁ 3 0 आक्षि'; G₂ ससिद्धानि (for सुश्लिष्टानि) K₀ सश्लिष्टा वितया राजन् ❀ C₁ जतुकाष्ठयो पासुजलयिन्दूनां च यथा यादच्छिक्त सवन्ध तथा प्राणिनां सवन्धोऽपि यादच्छिक्त । ❀

98 ^a) D₂ D₂ 5 1 T G₁-3 0 M₁ शब्द (for शब्द) G₂ रसा (for रसो) K₂ रसां (for रूप) — ^b) K₀ B₁ D₂ a1 D₂ 1 T G₁-3 0 M₁ 5-1 तु (for च) — ^c) Bo 0-0 D₂ a1 D₂ 1 आरमान (for न) K₀ 1 D₂ 0 पृथगर्या दशात्मान (K₀ 'न), Bo 0-0 D₂ a1 D₂ 1 C₁ (gloss असद्रस्वभाष सश्लिष्टा) C₁ पृथगात्मानमात्मान (C₁ 'न); D₁1 n₁ D₂ D₂ 3 3 8 'आरमान आरमान, G₂ प्रथुरारमा दशात्मान. — ^d) K₁ D₁ सश्लिष्टा; C₁ सु (also प्र)श्लिष्टा (for सश्लिष्टा).

K₁ 4 D₁1 जतु (for जतु)

99 ^a) D₁ चैषां, G₂ M₁ 5-1 चैषा (for चैषां). K₁ चोदनां; C₁ देशना (for चोदना) K₁ 4 G₂ काश्चिद् (for काचिद्) ❀ C₁ चोदना, कोऽपीति वदेत्येवरूपा प्रेरणा ॥ C₁ चोदना, चोद्य न कार्यं, किं स्वस्त्यै वास्मेति निश्चय कार्यं । ❀ — ^b) D₂ D₁ एव (for एव) D₁ T₂ om द्वि Ś1 K₁ 2 4 वर्ते (K₄ 'व'ते-त्येव निश्चय — ^c) D₂ 1 T G₁ 2 0 M₁ 5-1 हि (for [ह]ह) D₁ वितान, D₁ T₁ G₂ 0 विज्ञासा (for 'न) ❀ C₁ एकैकस्य, चक्षुरादे, अचेतनत्वात् । ❀ — ^d) T G₁ 3 0 M₁ 5 1 आस्मेति (for आत्मनि) M₅ नास्यास्त्यास्मेति *परे

100 ^a) K₁ चक्षुष्ट; K₄ D₂ G₁ चक्षुष्ट; K₀ चक्षुष्ट्य, K₁ V₁ Bo 1 D₂ D₂ 0 M₁ 5 1 चक्षुस्त्व; D₁ चक्षुष्ट (for चक्षुष्ट) D₂ *वेदनं *चक्षुस्त्यं; D₁ T₁ G₂ 0 नृदेवचक्षुस्त्वक्षोत्र, G₂ न वेद चक्षुष्टक्षु — ^b) T₁ G₂ 0 प्राण; M₁ 5-1 श्रोतु (for श्रोत्र) D₁ न चारमनि च वर्तते — ^c) T G₁ 3 0 M₀ व्यभिचारेण (for व्यभि) ❀ C₁ व्यभिचारेण, श्रोत्रे मति चक्षुर्नास्ति, चक्षुषि सति श्रोत्र नास्तीत्यर्थं । ❀ — ^d) G₁ नि (for न) B₁ 0 D₂ परस्परे ❀ C₁ श्रोत्रादयो नात्मान इत्यर्थं । ❀ — ^e) K₀ D₂ a1 C₁ (also) प्रश्लिष्टा न च (K₀ च न) जायते; K₁ D₁ 0 C₁ (also as in text) सुश्लिष्टा न च जायते, V₁ सश्लिष्ट च न जायते, Bo 0-0 D₁1 n₁ D₂ D₂ 3 3 1 8 C₁ प्र (D₁ प्रा)श्लिष्ट च न (D₂ 1 C₁ न च) जानति; T₁ G₁ 3 0 प्रश्लिष्टानपि जायते (G₁ 'नति), T₂ M₁ 5-1 प्रश्लिष्टा (T₂ 'ष्टे) न विजानति, G₂ प्रकृता मवजानति — ^f) Ś1 K₁ 2 4 1 D₂ 0 यथावद्, T₁ G₂ 0 M₁ 5 1 यथाद्विर; T₂ G₁ यथाद्विर (for यथाप) K₀ Bo 1-0 D₁1 n₁ D₂ D₂ 3 3 1 8 T G₂ 0 M₁ 5-1 इव (for इह) K₄ 1 V₁ Bo 0-0 D₁1 D₂ 3 पांशव; D₁ पासुभि (for पासव) G₂ यथातप उपांसव ❀ C₁ (reading सुश्लिष्टा न च जायते) न च विपयेभ्यो निरपेक्षा एते चक्षुरादयः सुश्लिष्टा विषयप्रकाशनत्वभावा एव

C 12.11952
B 12.311(20) 100
K 12.325 101

बाह्यानन्यानपेक्षन्ते गुणांस्तानपि मे शृणु ।

रूपं चक्षुः प्रकाशश्च दर्शने हेतवस्त्रयः ।

यथैवात्र तथान्येषु ज्ञानज्ञेयेषु हेतवः ॥ १०१

ज्ञानज्ञेयान्तरे तस्मिन्मनो नामापरो गुणः ।

विचारयति येनायं निश्चये साध्वसाधुनी ॥ १०२

द्वादशस्त्वपरस्तत्र बुद्धिर्नाम गुणः स्मृतः ।

येन संशयपूर्वेषु बोद्धव्येषु व्यवस्यति ॥ १०३

जायन्ते, पांसव इव राशीभूता, किं तु बाह्यमर्थान्तरमपेक्षन्ते ॥ Cn (reading प्रच्छिष्ट च न जानन्ति) प्रच्छिष्ट यथा स्वात्तया, सक्षेप प्राप्यापीत्यर्थं ॥ Cp (reading सक्षेपं नापि जानन्ति) आपां पाववक्षान्द्योन्यं सच्छिष्य न जानन्ति, तथैतान्यपि परस्पर प्रच्छिष्यापि न जानन्ति ॥ Cs (reading प्रच्छिष्टमवजानन्ति) प्रच्छिष्ट दुर्दर्शमात्मानमवजानन्ति, उपेक्षन्ते, न विषयीकुर्वन्ते । ❀

101 °) Dn1 वाहान्; Ds1 Cs बहून् (for बाह्यान्) Ś1 K1 2 अपेक्षते, Ks अपेक्षतं; D1 'क्षते (for 'क्षन्ते) —^b) Ks Da1 Ds 1 T2 G1 2 गुणास् (for गुणास्) —^c) G2 M1 6 7 प्रकाश (for 'काश) —^d) K2 corrupt, Ks दर्शने नैव तेस्त्रय (s10) —^e) Ds तथैव (for य') Ds तेषु (for [अ]न्येषु) ❀ Cs श्रोत्रादिजन्यज्ञाने विषयसन्निकर्षे इति हेतवो द्रष्टव्या । ❀ —^f) Da1 ज्ञाने (for ज्ञान) G2 ज्ञान ज्ञानेषु हेतव ❀ Cn चक्षुः सहकार्येव, न तु प्रकाशकम्, इति भाव । ❀

102 °) Ś1 K1 2 Ds1 ज्ञान (for ज्ञान) K1 G1 ज्ञेयंतरे (for ज्ञेयान्तरे) D1 कस्मिन्; Cs तस्मान् (for तस्मिन्) G2 ज्ञान विज्ञानयोरते —^b) Da1 मते (for मनो). Da1 मनो नामायसे गुणः, G2 तस्मादन्यो परो गुणः —^c) K1 विधादयति, D1 विचारयति (for विचा') Ks Bs 8 (marg) 9 Ds D2 तेन (for येन) —^d) D2 साध्वसाधुना, T2 G1 2 M1 'साधुनि (M1 'नी).

103 °) K1 Da1. n1 Dn1 तु परस्; Ds च परस् (for स्वपरस्) Ks त्वत्र, Ds तस्माद् (for तत्र) —^b) B1 1 Da1 n1 बुद्धिर्नामा; Dn1 बुद्धिज्ञान- (for बुद्धिर्नाम) —^c) 103rd is damaged in B1 —^d) K2 ये च (for येन) Ks पूर्वेण (for -पूर्वेषु) —^e) Ks [अ]न्यवस्यति; K1 Ds 9 [अ]क्षय'; Dn1 च व्यवस्यति (hypermetric), G2 व्यवस्यति.

104 °) T1 तथा (for अथ) M1 6 7 वा द्वादशे (for द्वाद') —^b) Ds 1 T1 G2 6 परो (for [अ]परो)

अथ द्वादशके तस्मिन्सत्त्वं नामापरो गुणः ।

महासत्त्वोऽल्पसत्त्वो वा जन्तुर्येनानुमीयते ॥ १०४

क्षेत्रज्ञ इति चाप्यन्यो गुणस्तत्र चतुर्दशः ।

ममायमिति येनायं मन्यते न च मन्यते ॥ १०५

अथ पञ्चदशो राजन्गुणस्तत्रापरः स्मृतः ।

पृथक्कालासमूहस्य सामग्र्यं तदिहोच्यते ॥ १०६

गुणस्त्वेवापरस्तत्र संघात इति षोडशः ।

❀ Cs सत्त्वं, षोडश । ❀ —^a) M1 1 महोत्सर्वो, Cs (gloss बृहद्बल) महासत्त्वो (as in text) Dn1 om (hapl) लवसत्त्वो

105 °) K1 अन्ये (for क्षन्त्यो) Ks V1 Bo 6-9 Da1 n1 Dn1 n1 Ds D2 8 1 1 T1 G2 6 अहर्कर्वेपि चा(Dn1 वा) प्यन्यो (D1 'ज्ञो) ❀ Cs क्षेत्रज्ञ, अज्ञानोपाधि चैतन्याभासो जीव । ❀ —^b) B1 om (hapl.) 105^b-106^a —^b) Ks Da1 Ds 1 T2 G1 2 6 M1 6 7 चतुर्दश. —^c) Ks 4 येनाह; D1 ये न्याय, Cs (gloss स्वरूपभूतचैतन्येन) येनाय (as in text). —^d) Ks Bo 6-8 Da1 n1 Dn1 Ds D2 8 8 8 ममेति च (Ds य'); K1 Ds 9 च मुच्यते, Dn1 मयेति च (for च मन्यते). ❀ Cs न च मन्यते, स्वरूपं ब्रह्म न मन्यते इत्यर्थः । ❀

106 B1 om 106^a (of. v 1 105) —^a) G2 corrupt V1 नाम; T2 राजा (for राजन्) —^b) Ds गुणास् K1 2 परा; Ds परे (for [अ]पर) —^c) K2 Dn1 Ds1 T1 G2 6 Ms (inf lit) Cv पृथक्काल-, D1 'काल (for 'कला) G2 बृहद्बल समोक्षस्य —^d) Ks Da1 n1 समग्र; V1 सामग्र, B1 9 सामग्र्य, B1 (orig) समूह; B1 (marg) सामग्र्य (for 'ग्र्य) Ks B1 9 9 Da1 n1 D1 T G1-2 6 M1 5-7 यद्, Dn1 यम् (for तद्). ❀ Cn तासां समूहस्य सामग्र्य वासनात्मकम् ॥ Cv (reading 'काल') ग्रहादीनामनुकूलप्रतिकूलादिकालस्य सामग्र्यम् । ❀

107 °) Ds1 गुणास्, Ds पुनस् (for गुणस्) Dn1 G2 तेव; D1 T G2 6 त्वेको (for त्वेव) Da1 त्वत्र (for तत्र) V1 गुणत्वे चापरस्तत्र —^b) K2 सख्यात; Bo 6 8 सहात, Ds1 सघावा; T2 समूह (for सघाव) B1-9 Dn1 n1 Ds D2 8 1 8 T1 G2 6 Cn (gloss सघातेऽपि लौकिकानुभवापेक्षासहतत्वविवक्षया इवशब्द) इव (for इति) Bo 6 Ds1 Ds 8 1 8 T1 G1-3 6 षोडश —^c) Ks Bo. 6 1 8 (marg) 9 Dn1 n1 Ds D2 8 8 8 Cn प्रकृतिर; T2 G1 Ms 6 आहृति (for 'तिर) K1

आकृतिर्व्यक्तिरित्येतौ गुणौ यस्मिन्समाश्रितौ ॥ १०७
 सुखदुःखे जरामृत्यू लाभालाभौ प्रियाप्रिये ।
 इति चैकोनविंशोऽयं द्वययोग इति स्मृतः ॥ १०८
 ऊर्ध्वमेकोनविंशत्याः कालो नामापरो गुणः ।
 इतीमं विद्धि विंशत्या भूतानां प्रभवाप्ययम् ॥ १०९
 विंशकश्यैप संघातो महाभूतानि पञ्च च ।
 सदसद्भावयोगौ च गुणावन्यौ प्रकाशकौ ॥ ११०

इत्येवं विंशतिश्चैव गुणाः सप्त च ये स्मृताः ।
 विधिः शुक्रं बलं चेति त्रय एते गुणाः परे ॥ १११
 एकविंशश्च दश च कलाः संख्यानतः स्मृताः ।
 समग्रा यत्र वर्तन्ते तच्छरीरमिति स्मृतम् ॥ ११२
 अव्यक्तं प्रकृतिं त्वासां कालानां कश्चिदिच्छति ।
 व्यक्तं चासां तथैवान्यः स्थूलदर्शी प्रपश्यति ॥ ११३
 अव्यक्तं यदि वा व्यक्तं द्वयीमथ चतुष्टयीम् ।

C 12 11965
 B 2.22[20].113
 K 12.225 114

वृक्तिर (for व्यक्तिर) Das आकृतिर्व्यक्तिरित्येतौ (sic)
 ☞ Cu प्रकृति माया, व्यक्तिस्तत्प्रकाश इत्येतौ द्वौ गुणौ ।
 एतयोश्च प्रकृतिव्यक्तयोर्गुणत्व इदमत्रादेव ॥ Cs
 आकृति मायान्यम्, सामान्यवदनुगत ईश्वर । व्यक्ति, वस्तु-
 व्यक्तिरिव परिच्छिन्नो जीव । ☞ — Ks om (hapl)
 107^d —^d Ś1 K1 4 V1 यत्र (for यस्मिन्) Ś1 K1
 समाश्रितौ (for 'श्रितौ)

108 ^a) Ks 7 V1 Bo 6-9 Das as Dn1 n1 Ds
 D2-5 7-9 T G1 8-9 सुखासुखे (for सुखदुःखे) V1 Bs
 Dr T G1-3 6 M1 5-7 जन्म (for जरा) —^b) Dr
 T G1 6 प्रियाप्रियौ (for 'प्रिये) —^c) Ks चैकाण,
 T Gs 6 चैकान्न (for चैकोन) Dr यो (for 59)

109 ^a) Das as चैकोन-, T Gs 6 एकाह (for
 एकोन) Ks Ds 7 9 T1 Gs M1.7 विंशत्या (for 'श्या)
 Ks 7 Bo 6 7 9 Dn1 n1 Ds D2 8 8 Cu ऊर्ध्वं चैकोनविं-
 शत्या —^b) Ks परे (for [अ]परे) Dn4 Ds Gs गुणा
 (for गुण) Da4 कालो नामापरो गुणा (sic) —^c) K1
 स; Bs (marg as in text) [इ]द, Dr T1 Gs 6 मां
 (for [इ]म) —^d) Ks गुणानां (for भूतानां) Bo 9
 Das as T3 M1 प्रभवान्यय

110 ^a) K1 किंशकश्; Gs विंशतिश् (for 'कश्)
 Ks 4 7 Ds 9 चैक, Ks Bs Das Dn4 Ds1 Gs चैव
 (for चैप) Bo 8 सहातो (for सवातो) —^{a1}) Ks
 V1 Bo 6-9 Das as Dn1 n1 Ds D2 8 8 तु (for च)
 M1.5-7 अन्य (for अन्यौ) Kr Ds 5 9 प्रकाशितौ
 (for 'शकौ) Ś1 K1 2 4 गुणवद्भिः प्रकाशकैः ☞ Cu
 सद्भावयोग, इह घटोऽस्तीति व्यपदेश, असद्भावयोग, इह
 घटो नास्तीत्यादिव्यपदेश । यद्वा, प्रमाभ्रमविषयौ सदसद्भाव-
 योगौ ज्ञेयौ ॥ Cs सद्भावयोगोऽहकार, असद्भावयोगो
 महान् । गुणौ, कार्यस्वावरतद्वयौ । ☞

111 ^a) Bo 7 8 (marg as in text) Dn1 n1 Ds
 Ds 8 7 8 T1 G1 8 6 विंशकश् (for 'तिश्) —^b) Das
 om (hapl.) from गुणा up to एते (in 111^d) — Ds

om (hapl) 111^c-112^b —^c) Dr विद्धि (for विधि)
 Dr T1 Gs 6 M1 शुक्र (for शुक्र) Dn4 च न (for
 बल) Kr Ds 9 चैव; Bs Ds 9 चैव (for चेति) ☞ Ca
 विधिविहित कर्म धर्मलक्षण, शुक्र प्रधानवातु, बल तु ऊर्जा
 नाम शुक्रविशेष एव पारदसुखयो भिषजां प्रसिद्धतर आगमेपु
 व्यक्तः ॥ Cu विधिर्वापनावीजभूतौ धर्माधर्मौ, शुक्रं वासनो
 द्वोघक सस्कार, बल वासनाविषयप्राप्त्यनुकूलो यत्न । सघात
 धर्मेण एतेषां पृथग्ग्रहणम् ॥ Cs विधिरितिम् । शुक्र भावना
 ज्ञानम् । बल शरीरम् । ☞ —^d) Dn4 पदे; Ds 9 परै
 (for परे)

112 Ds om, 112^{ab} (of v l 111) —^a) Ks V1
 Bo.6-9 Das as Dn4 T1 G1-3 6 M1 5-7 एकविंशत्
 (Dn4 'विंशो न); Kumbh ed एव विंशत् Kr
 Dn1 Ds D2-4 8 9 विंशतिदंश चैव हि; Dr एकविंश
 दशश्चापि —^b) Dn1 Ds D2-4 7-9 गुणा, Dn4 कृत्वा
 Gs 6 काल (for कला) Ks सांख्यानतः; Dn4 सप्त
 नतः; Gs संख्यातत (for 'नत') ☞ Ca कला शरीरा
 रम्भस्थितिहेतवोऽव्यवस्थानीया अपण्यो मात्रा । ☞ —^c)
 Gs समग्र (for 'ग्रा) —^d) V1 श्रुति (for स्मृतम्)

113 ^a) Kr अव्यक्तः; Bo 6 8 (marg as in text) 9
 Das Ds Ds 'क्ता; Dn4 अयोक्त (for अव्यक्त) Ś1
 K1 2 4 प्रकृतिस् (for 'ति) Ks स्वा मां, Ds 7 T1
 Gs 6 M1.5-7 तासा, T3 G1 चासा (for स्वासां)
 —^b) Ds2 Ds कालानां (for क') Dr किंचिद् (for
 कश्चिद्) T1 Gs 6 कालानां किंचिदिच्छति ☞ Cu
 कश्चिद्, निरीश्वरसांख्य । ☞ —^c) Ks 7 Bs Ds 6 M1
 5-7 तासा, T1 Gs 6 च सां (for चासां) Ks V1 Bo
 6-9 Das as Dn1 n1 Ds Ds 8 8 च (for [ए]व) Ks
 [अ]न्या, Da4 as [अ]न्यत्, Gs [अ]न्य (for [अ]न्य)
 ☞ Cu व्यक्त, परमाणव । चकारात् अव्यक्त, कालादष्टे
 श्वरादि ॥ Cs व्यक्त, भूतपञ्चक, प्रकृतिम् । ☞ —^d) Ks 4
 प्रणश्य (Ks 'स्य)ति; Ks Bs Das as च पश्यति (for
 प्रप'). ☞ Cu स्थूलदर्शी, कणादादि ॥ Cs. प्राकृतो
 जन । ☞

C 12 11956
B 12 321(20) 113
K 12 325 114

प्रकृतिं सर्वभूतानां पश्यन्त्यध्यात्मचिन्तकाः ॥ ११४
सेयं प्रकृतिरव्यक्ता कलाभिर्व्यक्ततां गता ।
अहं च त्वं च राजेन्द्र ये चाप्यन्ये शरीरिणः ॥ ११५
विन्दुन्यासादयोऽवस्थाः शुक्रशोणितसंभवाः ।
यासामेव निपातेन कललं नाम जायते ॥ ११६
कललाद्बुदोत्पत्तिः पेशी चाप्यबुदोद्भवा ।

114 *) D₁ T G₁₋₂ ० M₁ ६-१ अव्यक्तां यदि वाच्य
(G₂ M₁ ६ ० च स्य) क्तां ॥ C_n व्यक्त, चतुर्विधा पर-
माणव एवेति चार्वाका । ॥ -^b) V₁ B₂ क्रियाम् (for
द्वयीम्) B₂ D₁ चतुष्टय, D₂ 24 D₂ 2 8 M₁ चतु
ष्टयी Ś₁ K₁ 2 4 1 D₁ 9 क्रियापयचतुष्टय, K₆ द्वयी
व्यक्त चतुष्टयी, C_v (gloss जरायुजादि) द्वय वाय चतुष्टयं
॥ C₅ प्रधानाद्वा कलानामुत्पत्तिरस्तु, भूतपञ्चकाद्वा । तद्वयं,
व्यक्तव्यक्तद्वय स्वभावेभ्यश्चरद्वय वा । चतुष्टयी, सत्त्वरजस्तम
पुरूपलक्षणं प्रकृतिं पश्यन्तीत्यर्थं । ॥ -^d) K₂ आध्यात्म
D₂ 24 पश्यन्त्यात्माचितका

115 *) B₀ ६-2 D₂ 24 D₂ 24 D₂ 2 2 G₂
सेय (for सेय) -^b) V₁ B₂ D₁ गता K₁ 2 G₂
M₁ ६ कलाभिर्व्य (G₂ 'त्य) क्तां गता ॥ C_n कलाभि,
उक्ताभिरेव त्रिशसत्प्रयामि । ॥ -^c) D₁ T G₁ ३ ०
ततोह (for अहं च) D₂ 24 बल, D₂ 24 च त (for च
त्व) -^d) D₂ 24 वा (for च) . ॥ C_n या च
निष्कला याद्यानेष्वप्रकाशतया त्रिशकादन्या सूर्यवद स्वय-
ज्योतिं सैव त्व चाह चान्ये सा । ॥

116 *) K₆ D₂ [s] वस्था K₂ धिन्मुक्त्यासाधयो-
वस्था (810), V₁ B₂ (marg as in text) 7 9 विश्व
त्यासा वयोवस्था , G₂ विन्दुन्यासस्वयोवस्था ॥ C_n
विन्दुन्यास, रेतसेक । ॥ -^b) D₁ T G₁₋₂ ० M₁ ६-१
शुक्र (for शुक्र) Ś₁ K₁ सभव; K₆ सभवा -^c)
B₂ एव (for एव) D₂ 24 निवाते च; M₁ निवातेन, C_n
(gloss मिश्रणेन) C₅ (gloss निश्चित्य गर्भाशय प्राप्य)
निपा (as in text) -^d) D₁ T₁ G₂ ० कलिलं,
M₆ केवल, C₅ (gloss पिच्छिलता) कलल (as in
text)

117 *) D₁ G₂ ० कलिलाद्, T₂ कलनाद् (for 'लाद्')
K₆ १ V₁ B₀ ० १ ३ (marg as in text) ० D₂ 24 24
D₂ 2-5 १-० T G₁₋₂ ० M₁ ६ C_n बुदोत्पत्ति (for
अबुदो) K₆ १ B₀ १ D₂ 24 24 D₂ 2-5 ३ ० T G₁₋₂ ०
C_n पेशी च (K₆ १ D₄ ० वै, T₁ G₂ ० सा, T₂ G₂
वा) बुदोत्पत्ति (K₆ 'त; K₁ 'ता); V₁ B₀ ३
(marg) ० D₂ 24 M₆ पेशी चाप्यबुदोत्पत्ति (D₂ M₆

पेश्यास्त्वहामिनिर्वृत्तिर्नखरोमाणि चाङ्गतः ॥ ११७
संपूर्णे नवमे मासे जन्तोर्जातस्य मैथिल ।
जायते नामरूपत्वं स्त्री पुमान्वेति लिङ्गतः ॥ ११८
जातमात्रं तु तद्रूपं दृष्ट्वा ताम्रनखाङ्गुलि ।
कौमाररूपमापन्नं रूपतो नोपलभ्यते ॥ ११९
कौमाराद्यौवनं चापि स्याविर्यं चापि यौवनात् ।

'ता'); B₂ (orig) पेशी बुदुदत्त स्मृता, D₁ पेश्याद्बुदुदा
स्मृता, M₁ १ पेशी चाप्यबुदुदास्मृता (810), M₆ पेशी
चाप्यय बुदुदात् ॥ C₅ कललावस्था, चित्ररूपता । भवुद,
बुदुदावस्थानम् । पेशी, सांसत्पत्ति । ॥ -^c) K₂ स्वयामि ;
K₆ १ स्वंगानि; B₂ (marg as in text) स्वगाति, D₂
स्वंगस्य (for स्वगाभि) -^d) K₂ नास, K₆ मुख
(for नख) K₁ D₁ ० लोमानि (for रोमानि) D₂
D₁ वांगत; M₁ पांगत (for चाङ्गत)

118 *) K₂ V₁ B₀ ३ D₂ 24 D₂ 2 2 M₆
मासि (for मासे) - For 118^{ab}, K₁ D₁ ३ sub^t.

784* एव हि जन्तु संपूर्णे नवमे मासि मैथिल ।

-^c) M₁ १ जायते. K₁ D₁ ३ जायतेयास्य नामापि (K₁
'नि), G₂ जायते रूपनामत्वं -^d) K₁ येति; D₂
त्वेति, B₂ (marg) G₂ M₁ ६-१ इति (for वेति)

119 K₂ जातमात्रे K₆ च (for तु) -^b) K₆
V₁ B₀ ० ० D₂ 24 24 G₂ M₁ ६-१ तलांगुलि (V₁ 'लि;
B₀ D₂ 24 G₂ M₁ ६-१ 'लि; D₂ 24 'ह), K₁ B₁ ३
D₂ D₂ नखांगुलि; D₁ नखांगुलि, D₁ T G₂ ० नखा
गुली (T₂ लि) (for नखाङ्गुलि) -^c) Ś₁ K₁ 2
M₁ ६-१ कौमार (for 'र) D₂ 24 कौमारं रूपत रूप
(810) -^d) K₁ रूपतो नोपलभ्यते; D₁ T G₁₋₂ ०
M₁ ६-१ रूपवानुपलभ्यते

120 *) T₁ चापि (for चापि) -^b) K₂ स्याविर्यं;
B₁ स्थाविर्यं, D₂ T₂ G₁ स्थावोर्यं, T₁ G₂ ० स्थाविर,
G₂ स्याविर्यो (for 'यं) K₁ D₁ ३ चापि (for चापि)
M₁ दर्शनान् (for यौवनात्) D₁ रूपतो नोपलभ्यते
- After 120^{ab}, D₁ T G₂ ० read 122^{ab} for the
first time, repeating it in its proper place. D₂
om 120^a-123^a G₁ om 120^a-121^a -^c) T₁ अनेक
(for अनेन) -^d) D₂ 24 पूर्व, G₂ तत् (for the
first पूर्व) K₆ पूर्वे. K₆ D₁ T G₂ ३ ० M₁ ६-१ न
(D₁ स) लक्ष्यते; K₁ D₁ ३ १ प्रलु (K₁ 'ल) प्यते, B₁
न लक्ष्यते (for न लभ्यते) .

अनेन क्रमयोगेन पूर्वं पूर्वं न लभ्यते ॥ १२०
 कलानां पृथगर्थानां प्रतिभेदः क्षणे क्षणे ।
 वर्तते सर्वभूतेषु सौक्ष्म्यात् न विभाव्यते ॥ १२१
 न चैषामप्ययो राजलक्ष्यते प्रभवो न च ।
 अवस्थायामवस्थाया दीपस्येवार्चिषो गतिः ॥ १२२
 तस्याप्येवंप्रभावस्य सदस्यस्येव धावतः ।
 अजस्रं सर्वलोकस्य कः कुतो वा न वा कुतः ॥ १२३

कस्येदं कस्य वा नेदं कुतो वेदं न वा कुतः ।
 संबन्धः कोऽस्ति भूतानां खैरप्यवयवैरिह ॥ १२४
 यथादित्यान्मणेश्चैव वीरुद्भ्यश्चैव पावकः ।
 भवत्येवं समुद्रयात्कलानामपि जन्तवः ॥ १२५
 आत्मन्येवात्मनात्मानं यथा त्वमनुपश्यसि ।
 एवमेवात्मनात्मानमन्यस्मिन्किं न पश्यसि ।
 यद्यात्मनि परस्मिंश्च समतामध्यवस्यसि ॥ १२६

C 12 11979
 B.12.371[0].126
 K 12.325 127

121 D₂ G₁ om. 121 (cf v l 120) Bo om 121^a-124^b —^a) D₁ कामानां, T₁ G₂ ० कालानां (for कं) Das om पृथगर्थानां K₄ प्रतिभेद, C₂ (gloss मेडासङ्ग) C₁ (gloss रूपभेद) प्रतिभेद (as in text) D₂ a₁ om the first क्षणे —^c) K₂ सर्वभूतेषु वर्तते —^d) K₂ सौक्ष्म्यात्, K₇ शौक्ष्म्य; D₄ ० शौक्ष्म्यात् (for मौं) D₅ G₂ तन् (for तु) K₂ सौक्ष्म्या तु न विभावितु (sic) ❀ C₂ पृथगर्थानां, नानाप्रयोजना नाम् । पृथिव्या उपष्टम्भ प्रयोजन, अर्षां ज्ञेह, तेजस पक्तिः, वायोश्चेष्टा, आकाशस्य सुपिरदानमित्यादिप्रकारेण क्षणे क्षणे प्रतिभेद, प्रातिस्विकभेदो न विभाव्यते । ❀

122 Bo D₂ om 122 (cf v l 121, 120) D₁ T G₂ ० read 123^{ab} for the first time after 120^{ab} —^a) D₁ T G₂ ० (all second time) चासाम् (for चैषाम्) K₄ B₂ s (both marg) Das a₁ D₁ n₄ D₂ D₁ s अत्ययो, V₁ B₂-s पर्ययो, D₁ (first time) अन्वयो, T₂ (first time) M₁ अत्ययो (for अप्ययो) —^b) D₁ G₂ लक्षते, T₁ G₂ ० (all first time) लभ्यते T₁ G₂ ० (all first time) प्रतिभा (for प्रभवो) —^c) K₁ अवस्थाया; D₁ स्याया (for the second अवस्थाया) —^d) B₇ दीपन्येव, D₁ n₄ D₂ D₂ दीप(D₂ व)स्यैव; D₂ स्येव (for स्येव) K₁ अर्चिषो, D₂ अर्चिषा ❀ C₂ यथा दीपार्चिं प्रतिक्षणं निःसरन्ती न लक्ष्यते तथा । ❀

123 Bo om 123 (cf v l 121) D₂ om. 123^{ab} (cf. v l 120) —^a) K₂ 2 4 G₂ [अ]स्यैव, K₇ [अ]प्यैव; V₁ B₂ D₂ a₁ D₂ T₁ G₁ s ० M₁ ० [अ]स्यैव, M₁ 1 [अ]प्यैव (for [अ]प्येवं) K₇ D₂ ० G₂ प्रधानस्य, T G₁ s ० M₁ 1-1 प्रकारस्य (for प्रमावस्य) B₂ तस्याप्येवभावस्य —^b) T₂ सदस्यस्यैव D₂ धावत (for धावत) —^d) D₂ [अ]त्मन (for कुत)

124 Bo om 124^{ab} (cf v l 121) —^a) D₂ कस्येव; D₂ वाच्येद K₁ कस्या (for कस्य) K₁ भेदं

(for नेद) —^b) K₇ D₂ ० कुतो वेदि; D₁ कुतोदं च, D₂ कुतो वेदे —^c) K₁ संबन्ध, D₂ व, D₁ धि (for संबन्ध) —^d) K₄ corrupt B₂ (marg) ० G₂ सह (for इह)

125 ^a) T₂ G₁ सूर्यान् (for [आ]दित्यान्) Das a₁ मणिश्च (for मणेश्च) V₁ Bo ०-० Das a₁ D₁ n₄ D₂ D₂ s चापि (for चैव) K₂ यथादित्यात्मनेश्चापि; D₁ यथा सूर्यान्मरणे चैव (sic), T₁ G₂ ० यथा सूर्याश्च किरण ❀ C₂ मणे सूर्यकान्तात्, सूर्यकान्तप्रतिफलित्वादित्यकिरणत् । ❀ —^b) K₂ वीरुद्भ्यां; V₁ मरुद्भ्यश्च; D₂ वीरुद्भ्यश्च, D₁ T G₁ s ० काष्ठेभ्यश्च; G₂ वीरुद्भिश्च (for च्यश्च) V₁ B₂ चापि (for चैव) T₂ पादक (for पावक) ❀ C₁ वीरुद्भ्य, मन्यनादिना । ❀ —^c) K₂ V₁ Bo ०-० D₁ n₄ D₂ D₂ s s s जायति; K₇ D₂ जायेति; B₂ (marg) Das a₁ D₁ D₄ 1 T G₁-s ० M₁ 1-1 जायति (for भवति) D₁ D₄ एव (for एव) K₁ 2 4 1 D₄ ० G₂ समुद्रयात् (for दयात्) —^d) D₁ T₁ G₂ ० कलानाम्, M₁ 1-1 केवला (for कलानाम्) S₁ K₂ 2 4 G₂ इव, Das D₁ n₄ D₂ D₂ s C₁ (gloss इवशब्दोऽनर्थक पादपूरणार्थ) इव, D₁ T G₁ s ० इह (for अपि)

126 ^b) K₇ अपि (for अनु) — D₂ (marg) editions read 126^{ad} twice —^c) ❀ C₁ केचिदिह मध्यममर्षं न पठन्ति । ❀ —^d) K₂ तपस्यसि (for न पश्यसि) D₂ editions (all first time) यथा स्वमनु पश्यसि — K₁ om (hapl) 126^{af} —^e) K₂ D₂ ० यथाऽत्मनि, G₂ न ह्याऽत्मनि (for यथा) —^f) V₁ B₁ D₁ M₁ अद्यवस्यसि; D₂ मस्यपि, D₁ वस्य हि (for वस्यसि) K₂ समतावध्यवस्यसि ❀ C₂ सर्वभूतेष्वात्मन पक्त्वाद्य प्रश्न अनुपपन्न इत्यर्थः । ❀

127 ^a) S₁ K₁ 2 G₂ अथ वा, K₇ D₂ ० अथ त्व; D₂ प्रयमां; M₁ 1-1 अथ मा (for अथ मां) D₁ T G₁ s ० transp कासि and कस्य. D₂ कल्पेति, D₂

C 12.119.9
B 12.321[20].126
K 12.325 127

अथ मां कासि कस्येति किमर्थमनुपृच्छसि ।
इदं मे स्यादिदं नेति द्वंद्वैर्मुक्तस्य मैथिल ।
कासि कस्य कुतो वेति वचने किं प्रयोजनम् ॥ १२७
रिपौ मित्रेऽथ मध्यस्थे विजये संधिविग्रहे ।
कृतवान्यो महीपाल किं तस्मिन्मुक्तलक्षणम् ॥ १२८
त्रिवर्गे सप्तधा व्यक्तं यो न वेदेह कर्मसु ।

सद्भवान्यस्त्रिवर्गे च किं तस्मिन्मुक्तलक्षणम् ॥ १२९
प्रिये चैवाप्रिये चैव दुर्बले चलत्यपि ।
यस्य नास्ति समं चक्षुः किं तस्मिन्मुक्तलक्षणम् ॥ १३०
तदमुक्तस्य ते मोक्षे योऽभिमानो भवेन्नृप ।
सुहृद्भिः स निगार्यस्ते विचित्रस्येव भेषजैः ॥ १३१
तानि तान्यनुसंदश्य सद्भवानान्यरिदम ।

कस्यासि, M₁ १ तस्येति (for क'). — °) Da₁ सादिन
(for स्यादिदं) K₁ वेति, K₂ नीति, Da₂ भेति,
Dr₁ चेति (for नेति). — °) M₁ १-१ द्वंद्वे (for द्वंद्वैर्)
B₈ (marg as in text) युक्तस्य (for मु') K₆ मैथिलः
Dr₁ T G₂ २ ० देहिन (for मैथिल) — K₂ om
127^a-129^a — °) D₄ कापि (for कापि) D₁ वामि
(for कस्य). — °) K₆ ० V₁ Bo ६-९ Da₂ at Dn₁
n₄ D₂ D₂ २ २ वचने (for 'ने')

128 K₇ om 128 (cf v l 127) — °) K₆ V₂
D₉ T₂ M₈ मित्रे च, Da₂ at D₂ मित्रेव (for मित्रेऽथ)
— °) Da₁ -विग्रह. — °) Bo २ D₁ १ ० T G₂ २ ०
M₁ १-१ कृतवान् (for कृत') Ś₁ K₇ १ यन् (for यो)
V₁ Bo ६ १ २ Da₂ Dn₁ n₄ D₂ १ २ १-२ T G₂ २ ०
M₁ १-१ महीपालः; Da₁ महिपाल (for मही') ॐ G₂
इत्यादिपदार्थेषु यस्व विशेषं कृतवान् । ॐ — °) G₂ किं
नु स्यां M₁ २ ० किं तस्मिन् (for किं त') Ś₁ K₂ २ ०
किं तन्मुक्तस्य लक्षण

129 K₇ om 129 (cf v l 127). D₂ om (hapl)
129 G₁ om (hapl) 129-130 — °) K₆ Dn₄
त्रिवर्गं; B₈ ० Dn₁ D₂ D₂-२ १ २ T G₂ २ ० M₁ १-१
G₂ 'ने' (for 'ने'). Ś₁ K₁ २ ० सप्त वा (for सप्तधा).
K₆ B₈ (marg as in text) १ ० Da₂ at G₂ Cv न्यस्तः
D₂ १ T G₂ ० M₇ व्यक्त (for व्यक्त) ॐ Cn धर्म
सार्थं काम इत्यमकीर्णाखण, धर्मार्थयो धर्मकामयो कामार्थ-
योश्च सकीर्णा द्विकाख्य, धर्मार्थकामाना त्रिसकीर्णस्त्रिक पद
द्वयि सप्तधा ॥ G₂ त्रिवर्गं वातपितृश्लेष्मवर्गं, सप्तधा त्वस्थां
समेदोस्थिमज्जाशुक्ररूपेण, व्यक्त न्यस्तम् । यद्वा सप्तधा कर्मसु,
सप्तप्रकारेषु कर्मसु, दानाध्ययनयागानि शीणि कर्माणि श्रैवणिक
साधारणानि, चत्वारि चतुर्णां वर्णानामसाधारण्येन विहितानि ॥
Cv त्रिवर्गे सप्तधा न्यस्तम् । सप्तधा कर्मसु, क्षमिष्टोमादि-
सप्तकतुरूपकर्मसु । ॐ — °) K₂ यो नो, Dn₁ D₂ १
ये न (for यो न) K₁ वेदेह, B₈ वेदेषु, Da₂ D₂ १
वेदेह (for वे'). — °) D₁ समबोन्वस; T₂ G₂ ०
समबोन्वस; T₂ सगमान्यस (for 'धान्यस') V₁ B₈
Dn₁ n₄ D₂ २ त्रिवर्गेण; G₂ 'ने'षु (for 'ने च'). ॐ G₂

त्रिवर्गे, धर्मार्थकामे । — °) Ś₁ K₁ २ ० किं तन्मुक्तस्य
लक्षण

130 G₁ om. 130 (cf v. l. 129) Ś₁ K₁ २ ० D₁ १
om (hapl) 130 — °) T₂ G₂ ० वापि (for चैव)
D₁ ये च (for चैव) V₁ B₈ १ Dn₁ n₄ D₂ D₂ २ २
प्रिये वाप्यप्रिये वा (Dn₁ वा)पि.

131 D₂ om (hapl.) 131-132 D₁ T G₂ २ ०
transp 131 and 132. — °) K₆ V₁ B₈ २ २ (marg)
Da₂ at Dn₁ n₄ D₂ D₂ २ २ सप्तस्य (for सप्त)
Da₂ at D₁ मोक्षो (for मोक्षे) G₂ दृष्टमुक्तस्य ते
मोक्षे — °) K₆ १ V₁ Bo ६ १ २ (marg as in
text) ० Da₁ Dn₁ n₄ D₂ २ २ G₁ २ M₁ १-१ स; D₁
T₂ G₂ २ सु (for स) B₈ G₂ निवर्त (for 'यत्').
— °) K₁ विविक्तस्य; K₆ विचित्रस्य, K₂ Bo १ २
(marg) Da₂ at विविक्तस्य V₁ B₈ २ Dn₁ n₄ D₂
D₂ २ २ T₂ (G₂ ० Cn (gloss) तदप्यतीत्य) [5]विर
क्तस्य; B₈ (orig) [5]विविक्तस्य; D₁ T₂ G₁ [5]विमु
क्तस्य; G₂ [5]विरिक्तस्य, M₁ १-१ [5]रागत्यास, Cap
विरिक्तस्य (for विविक्तस्य) Da₂ [ह]ह; G₂ M₁ १-१
[ए]ए (for [ह]ए). K₆ ० V₁ Bo ६ १ २ Da₂ at Dn₁
n₄ D₂ D₂ २ २ १ २ T G₁-० भेषजं (for 'जै'). K₁
D₁ विचित्रमय भेषजं, ॐ Ca कामादिसद्भिन्नमस यथा
भेषज सुहृद्भिर्निवार्यते, विपरीतफलत्वात् ॥ G₂ विरक्तस्य,
देहस्वित्तमनिच्छतो यथा भेषजम् । ॐ

132 D₂ om 132 (cf v l 131) D₁ T G₂ २ ०
transp 131 and 132 — °) D₂ om तानि K₆ V₁
Bo ६-९ Da₂ at Dn₁ n₄ D₂ D₂ २ तु सचित्, D₂
lacuna, D₂ [उ]पससृष्टय (for [अ]नुसंदश्य) — °)
K₇ D₁ ० मैथिल (for [अ]रिदम) — °) K₆ B₈ १ २
(marg as in text) Da₂ G₁ संपश्यन्; K₇ D₁ १ T₁
G₂ २ ० M₁ १-१ G₂ (gloss) विचारय) सपश्य; B₈ संस्पृ
श्यन्; T₂ सपर्कात् (for सपश्येत्) — °) K₆ B₈ २ Dn₁
n₄ D₂ D₂ २ २ Ca n सन्वन्; B₈ १ Da₂ at D₁ अस्मिन्;
T₂ G₁ स्वस्मिन्, M₁ १-१ त्वस्मिन् (for त') K₁ २
सुकुलक्षण (sic) (for मुक्त'). ॐ Ca (reading किम

आत्मनात्मनि संपश्येत्किं तस्मिन्मृत्कलक्षणम् ॥ १३२
 इमान्यन्यानि सूक्ष्माणि मोक्षमाश्रित्य कानिचित् ।
 चतुरङ्गप्रवृत्तानि सङ्गस्थानानि मे शृणु ॥ १३३
 य इमा पृथिवीं कृत्स्नामेकच्छत्रां प्रशास्ति ह ।
 एकमेव स वै राजा पुरमध्यावसत्युत ॥ १३४
 तत्पुरे चैकमेवास्य गृहं यदधितिष्ठति ।
 गृहे शयनमप्येकं निशाया यत्र लीयते ॥ १३५
 शय्यार्थं तस्य चाप्यत्र स्त्रीपूर्वमधितिष्ठति ।

तदनेन प्रसङ्गेन फलेनैवेह युज्यते ॥ १३६
 एवमेवोपभोगेषु भोजनाच्छादनेषु च ।
 गुणेषु परिभेयेषु निग्रहानुग्रहौ प्रति ॥ १३७
 परतत्रः सदा राजा स्वल्पे सोऽपि प्रसजते ।
 संधिविग्रहयोगे च कुतो राज्ञः स्वतत्रता ॥ १३८
 स्त्रीषु क्रीडाविहारेषु नित्यमस्यास्वतत्रता ।
 मन्त्रे चामात्यसमितौ कुत एव स्वतत्रता ॥ १३९
 यदा त्वाज्ञापयत्यन्यास्तदास्योक्ता स्वतत्रता ।

C 12.11992
 B 12.321(20).140
 K 12.325.141

न्यन्) आत्मन्येव सपदयेन्न तु वहि । आत्मक्रीड आत्मरतिश्च
 य स एव मुक्त इत्यर्थः ॥ १३२

133 °) K₂ ० इमान्येता (K₆ 'नन्या') नि K₇ D₁ ०
 शृङ्गमाणि, D₅₁ सूक्ष्मानि — °) D₅₁ G₁ केनचित्,
 D₇ G₂ कानि च (for कानिचित्) — °) G₁ सांग
 (for सङ्ग) ॥ C₆ इत्यादिचतुरङ्ग बलमुद्दिश्य ममवा-
 तिरैकाभिमानफळानि शृणु ॥ C₂ चतुर्ष्वङ्गेषु शयनोपभोग-
 भोजनाच्छादनेषु प्रवृत्तानि सङ्गस्थानानि पृथिव्यादीनि ॥ १३३

134 °) G₂ M₁ ६-७ इमा य (M₇ या) (by transp)
 — °) K₄ एकच्छत्रा, K₆ चक्रा, M₇ च्छत्रां K₆ १
 B₀ १ ० D₅₁ 24 D₁ १ ० T G₁ ० ० हि (for ह) — °)
 K₄ ० १ B₀ ६-० D₅₁ 24 D₁ 14 D₅ D₂-० १-० एक
 (for एकम्) G₂ राजन् (for राजा) — °) K₁
 अस्यावसति; K₂ B₀ अत्या (for अद्या) D₅₁ पुर-
 मध्यात्मसत्युत; D₇ पुरमध्यावसत्युत्ती, G₂ पुरीमध्यवस
 स्युत्

135 °) K₁ तस्ये (for तस्युरे) B₀ चैक (for
 चैकम्) G₂ एकाम्रे (for एवास्य) D₅₁ तस्युरे चैकवा
 सत्य — °) G₂ ग्राहयेत् (for गृह यद्) D₅ अपि
 (for अधि) — K₁ repeats 135^{ed} after 136^{ab}
 D₅ reads 135^{ed}-136^{ab} on marg — °) D₅₁ एके
 (for एक) ॥ K₁ (both times) १ ४ गृहे शय्या तद्
 प्येका — °) D₅₁ निशाया K₂ B₀ (marg) तत्र
 (for यत्र) K₆ निशायां नीयते सदा

136 D₅ reads 136^{ab} on marg — °) B₀ (marg)
 सजायं, D₇ शय्यार्थं (for 'र्थ') G₂ M₁ ६-७ चैव (for
 चापि) B₀ [अ]स्य (for [अ]त्र) K₆ D₅₁ 24 शय्यार्थं
 तत्र चाप्यस्य — °) M₁ ६-७ स्वर्धम् (for स्त्रीपूर्वम्)
 D₅₁ -तिष्ठती — After 136^{ab}, K₁ repeats 135^{ed}
 — °) D₅₁ तदानेन, G₂ M₁ ६-७ स तेनैव — °) ॥
 K₁ १ ४ V₁ B₀ बलेनैव, K₆ B₀ ० D₅₁ 24 फलेनैव

(for 'नैव) D₇ T₁ G₂ ० बलेन (for फ') D₇ T
 G₁-० ० M₁ ६-७ [अ]ल्पेन (for [ए]वेह)

137 K₆ om 137 K₇ reads 137^{ab} twice — °)
 D₅ एकम् (for एवम्) — °) D₅ भोजनाच्छादनादियु
 — °) B₀ गुणं स्व; D₅₁ गुणेषु (for गु) K₂ परमो
 ये च; K₇ V₁ B₀ D₅₁ 24 D₁ ६ १ ० T G₁-० ० M₁
 ६-७ [अ]परिभेयेषु (for परि) — °) K₄ १ V₁ B₀ ६-०
 D₅₁ 24 D₅₁ 14 D₅ D₂-० १ ० G₂ M₁ ६-७ निग्रहानुग्रह
 प्र (B₀ १ ० D₅₁ 24 G₂ M₁ ६-७ 'हान्प्र') ति

138 °) K₁ परतत्रा (for 'त्र) — °) K₇ D₅ ०
 स्वल्पेऽपि, V₁ B₀ D₅₁ 'त्वपि, G₂ सात्वेनापि (for
 स्वल्पे सोऽपि) K₇ B₀ D₅ ० T₂ G₁ ० प्रयुज्यते; V₁
 प्रसजति, M₁ ६-७ प्रसज्यते (for 'जते) — °) D₅
 याने (for योगे) — °) K₁ स्वतत्रता, K₂ 'त

139 K₁ D₅ om (hapl.) 139 D₅₁ 24 om (hapl.)
 139^{ab} ॥ K₂ ४ transp 139^{ab} and 139^{ed} V₁ reads
 139^{ab} on marg — °) D₇ अस्या; G₂ M₁ ६-७
 अपि (for अत्य) D₅₁ स्वतत्रता (for [अ]स्व')
 — K₇ om (hapl.) 139^{ed}-140^b D₅₁ om (hapl.)
 139^{ed} — °) D₅₁ वा (for च) D₇ T G₁-० ० M₁
 ६-७ सदिहे (for समितौ) K₂ मन्त्रे चामात्यसमितौ (by
 metathesis) — °) B₀ ० D₅₁ D₅ D₂ ० १ ० तस्य
 (for एव)

140 K₇ om 140^{ab} (of v 1 139) — °) M₁ ०
 यदि (for यदा) K₆ सा; V₁ च; B₀ ६-० D₅₁ 24
 D₅₁ 14 D₅ D₂ ० १ ० १ ० हि; D₁ १ ० T G₁ ० ० M₅ ०
 [अ]पि (for तु) G₂ स यदाज्ञापयत्यन्यांसु; M₁ १
 यद्यत्प्राज्ञाप (M₇ 'व') यत्यन्यांसु — °) K₆ V₁ B₀ ६-०
 D₅₁ 24 D₅₁ 14 D₅ D₂-० १ ० T G₁ ० ० तत्र (for
 तदा) K₆ [अ]स्ति (for [अ]स्य) G₂ नियत्रिता
 (for स्वतत्रता) D₅ ० तयाप्यस्यास्वतत्रता; G₂ तच्च

C. 12 11982
B 12.321[20] 140
K 12.325 141

अवशः कार्यते तत्र तस्मिन्स्मिन्गुणे स्थितः ॥ १४०
स्वप्तुकामो न लभते स्वप्तुं कार्यार्थिभिर्जनैः ।
शयने चाप्यनुज्ञातः सुप्त उत्थाप्यतेऽवशः ॥ १४१
स्नाह्यालभ पिव प्राश जुहुष्यग्नीन्यजेति च ।
वदस्व शृणु चापीति विवशः कार्यते परैः ॥ १४२
अभिगम्याभिगम्यैर्न याचन्ते सततं नराः ।
न चाप्युत्सहते दातुं विचरक्षी महाजनात् ॥ १४३

दाने कोशक्षयो ह्यस्य वैरं चाप्यप्रयच्छतः ।
क्षणेनास्योपवर्तन्ते दोषा वैराग्यकारकाः ॥ १४४
प्राज्ञान्शूरांस्तथैवाह्यानेकस्थानेऽपि शङ्कते ।
भयमप्यभये राज्ञो यैश्च नित्यमुपास्यते ॥ १४५
यदा चैते प्रदुष्यन्ति राजन्ये कीर्तिता मया ।
तदैवास्य भयं तेभ्यो जायते पश्य यादृशम् ॥ १४६
सर्वः स्वे स्वे गृहे राजा सर्वः स्वे स्वे गृहे गृही ।

स्योक्ता स्व' - °) D₁ (marg as in text) अलस' ;
G₁ अवश (for 'श') D₄ कारयेत् (for कार्यते) D_{4a}
व्रक्षस्व (for तत्र) - °) G₂ om the second तस्मिन्
K₆ B₀ ० १ ० D_{3a} a₁ D₁₁ n₄ D₈ D₂ १ ० ० क्षणे (for
गुणे) .

141 °) K₁ स्वप्तुकामो, K₆ V₁ B₀ ० १ ० (marg
as in text) D₁₁ n₄ D₈ D₂ १ ० १ ० T₁ G₈ ० स्वप्त
कामो (for स्वप्तु') - °) K₆ सुप्तु; V₁ B₀ ० (marg)
स्वप्तं, M₁ ० (sup lin as in text) ० १ नित्य (for
स्वप्तुं) - °) K₁ D₈ T G₁ ० ० चापि, K₂ D₈
(also) चापि; K₆ D₄ चापि (for चापि) K₁
अनुज्ञातः; K₆ उपज्ञात (for अनु') - °) K₁ स्वप्ता,
K₂ स्वप्त, K₆ स्वप्त, D₈₁ स्वप्तम् (for सुप्त) D₁
T G₁ ० ० सदा (for स्वश')

142 °) K₆ व्रीहि; K₁ स्त्री हि; B₁ स्नाभि; B₀
स्नाहि; D_{4a} स्नाजि; D_{11a} प्राहि; G₂ स्नायि (for
स्नाहि) Ś₁ K₁ २ पच (for पिव) T₂ G₁ [अ]ज्ञान
(for प्राश) . D₁ T₁ G₈ ० स्नाह्याह्ला (G₆ 'ह्) प तथा
ज्ञान - °) K₆ जुहाव; T₂ जुहाधि (for जुहुधि)
G₁ क्षिं K₂ ४ यजेत (for 'ति) K₆ १ V₁ B₀ ०-०
D_{3a} a₁ D₁₁ n₄ D₈ D₂-० १ ० [अ]पि, M₁ १-१ [अ]य
(for च) D₁ T₁ G₈ ० जुहुव्यसिं यजेरिति - °)
K₆ V₁ B₀ ०-० D_{3a} a₁ D₁₁ n₄ D₈ D₂ १ ० ० व्रीही
(for वदस्व) K₁ वा (for च) - °) D₁ T₁ G₇ ०
विविध; M₁ विशद' (for विवश')

143 °) Ś₁ K₁ २ अभिगमन; B₀ ० D₁₁ n₄ D₈
D₂ १ ० ० 'गम्यैव (for 'गम्यैर्न) D₁ T₁ G₈ ० अगम्य
मभिगम्यैर्न - °) K₆ V₁ B₀ ०-० D_{3a} a₁ याचति; K₁
याचते (for याचन्ते) D_{4a} नर' - °) D₄ चा (for
च) - °) K₂ ४ विसुरक्षी, V₁ B₀ (marg as in
text) विच रक्षन् (for विचरक्षी) Ś₁ (sup lin as in
text) K₂ ४ स (K₂ स) हाजवान्, B₈ D_{3a} a₁ D₁₁ n₄
D₈ D₂-१ १ ० G₁ २ 'जनान्; T₁ G₈ ० M₁ १-१ 'जने

(for 'जनात्)

144 °) K₄ कोशक्षयो; K₆ कोपे क्षयो, V₁ B₀
०-० D_{3a} D₂ १ ० ० ० कोषक्षयो, D_{4a} दोषक्षयो; T₂ कोश
क्षये (for कोशक्षयो) K₆ B₈ (marg) यस्य; V₁ B₀
० १ ० (orig) ० D_{4a} a₁ D₁₁ n₄ D₈ D₂ १ ० ० [S]प्यस्य
(for ह्यस्य) - °) K₆ १ V₁ B₀ ०-० D_{3a} a₁ D₁₁ n₄
D₈ D₂-१ १-० T G₁ १ ० चास्य (for चापि) D₁₁ [अ]
प्रयच्छत; D₈ T₂ G₁ प्रयच्छत (for [अ]प्र') - °)
D₈ ० प्र (for [उ]प) B₈ (marg as in text) वर्धते
(for -वर्तन्ते) D₁ क्षणेनान्योपवर्तते - °) B₈ (marg
as in text) कोप (for दोषा) K₁ D₈ कारक' (for
'का') K₁ D₄ ० दोषा वैरादिकारिता

145 °) D₁ T G₁-१ ० अन्यात् (for आह्यात्) - °)
K₁ B₀-१ D_{3a} a₁ D₈ १ ० T G₁ स्थानपि; G₂ स्थानान्वि,
M₁ १-१ स्थाने वि- (for स्थानेऽपि) K₆ सकते (for
शङ्कते) D₁ G₈ ० एकस्थानविशकते - °) K₂ D_{4a}
अभयो (for 'ये) K₆ V₁ B₈ (marg as in text) राज्ञो
(for राज्ञो) D₁ T G₁-१ ० M₁ १-१ अभयेपि (D₁ T₁
G₈ ० 'ये च) भय राज्ञो - °) Ś₁ K₁ २ ४ नायम्
(for नित्यम्) K₆ उपासते

146 °) B₀ D₈₁ D₈ यथा, D_{3a} a₁ D₁₁ n₄ D₈
D₂ १ तथा (for यदा) Ś₁ K₁ २ ४ यदा (K₁ यश्च)
चैतेषु बुध्यति (K₄ 'ते) - °) K₁ D₈ ० transp राजन्
and ये D_{4a} कीर्तित; D_{11a} 'दो (for 'ता) - °)
K₆ B₈ (marg) ० D₁₁ n₄ D₈ D₂ १ T₂ तथैव; B₁
D₈ १ T₁ G₈ ० तदेव (for तदैव) K₂ [अ]पि (for [अ]
स्य) K₁ भये (for भय) - °) K₆ B₀ ० ० D_{3a} a₁
यस्य (for पश्य) K₁ D₈ सादृश; D₁₁ यादृशो; T₁
G₆ तादृश (for या')

147 °) K₁ D_{4a} T₂ G₁ २ M₁ सर्वस्वे (for सर्व'
स्वे) K₄ स्वप्ते; K₁ स्त्रै स्त्रैर्, G₁ (sup lin as in
text) स्त्रे च (for स्त्रे स्त्रे) G₂ गुणो राजन्, M₁ गृहे
राज्ञा - °) K₁ सर्वा (for 'र्वं) G₁ सर्वस्वे (for

निग्रहानुग्रहौ कुर्वस्तुल्यो जनक राजभिः ॥ १४७
 पुत्रा दारास्तथैवान्मा कोशो मित्राणि संचयः ।
 परैः साधारणा ह्येते तैस्तैरेवास्य हेतुभिः ॥ १४८
 हतो देशः पुरं दग्धं प्रधानः कुञ्जरो मृतः ।
 लोकसाधारणेष्वेपु मिथ्याज्ञानेन तप्यते ॥ १४९
 अमुक्तो मानसैर्दुःखैरिच्छाद्वेषप्रियोद्भवैः ।
 शिरोरोगादिभी रोगैस्तथैव विनिपातिभिः ॥ १५०
 द्वंद्वैस्तैस्तेरुपहतः सर्वतः परिशङ्कितः ।

बहुप्रत्यर्थिकं राज्यमुपास्ते गणयन्निशाः ॥ १५१
 तदल्पसुखमत्यर्थं बहुदुःखमसारवत् ।
 को राज्यमभिपद्येत प्राप्य चोपशमं लभेत् ॥ १५२
 ममेदमिति यच्चेदं पुरं राष्ट्रं च मन्यसे ।
 बलं कोशममात्यांश्च कस्यैतानि न वा नृप ॥ १५३
 मित्रामात्यं पुरं राष्ट्रं दण्डः कोशो महीपतिः ।
 सप्ताङ्गश्चक्रसंघातो राज्यमित्युच्यते नृप ॥ १५४
 सप्ताङ्गस्यास्य राज्यस्य त्रिदण्डस्येव तिष्ठतः ।

C. 12. 1207
 B. 12. 321 [20]. 155
 K. 12. 325 156

सर्वं स्वे) G₂ ० गृही (for गृहे) K₁ ददान्कुर्वन्गृहे
 गृही —^a) K₁ ० V₁ Bo ०-२ Da₂ a₁ Dn₁ n₄ D₅
 D₂ २ ३ ३ M₁ १-१ निग्रहानुग्रहान् (V₁ D₅ 'ग्रह'; M₁
 १-१ 'ग्रहे) (for 'नुग्रहौ) B₅ (marg as in text)
 पूर्वस् (for कुर्वस्) —^a) Ś₁ K₁ २ G₂ तुल्यौ (for
 तुल्यो)

148 Da₁ om (hapl) 148 —^a) K₆ १ V₁ Bo
 Dn₁ n₄ D₅ T₂ G₆ M₁ १-१ पुत्र (for पुत्रा) —^b)
 K₆ V₁ Bo ०-२ Da₂ Dn₁ D₂ २ ३ कोपो, M₁ कोशो
 (for कोशो). —^a) Ś₁ K₁ २ एते (for ह्येते)

149 B₅ om. 149^a —^a) Ś₁ K₂ ६ हतो (for
 हतो) K₁ पर; D₅ वत् (for पुरं) K₆ दिग्घ (for
 दग्ध) —^b) K₁ कुञ्जरा K₇ मृता, D₁ T G₁-१ ०
 M₁ १-१ हत (for मृत) —^a) Da₂ a₁ Dn₁ लोक-
 साधारणेष्वेपु

150 ^a) K₁ आमुक्तौ, V₁ सुमुक्तो, B₁ ० Dn₁
 अमुक्तो; D₅ अमुक्तेर (for 'क्तो) —^b) K₆ १ V₁
 Bo ०-२ Da₂ a₁ Dn₁ D₅ D₂-१ ३ ० भयोद्भवै, Dn₁ D₅
 मत्रो, M₁ ० १ द्वियो (for वियो) —^a) G₂ हिण
 (for शिरो) Bo ० १ Da₂ a₁ रोगार्तिभी (for 'दिभी)
 —^a) Da₁ तथैव (for तथैव) K₄ १ D₁ ३ ० [अ]भि
 (D₅ 'ति)निपातिभिः; K₆ V₁ Da₂ a₁ [अ]भिनियतुभि
 (V₁ 'त'), Bo Dn₁ n₄ D₅ D₂ २ ३ ३ [अ]भिनिमत्रिभि
 (Dn₁ 'त'), B₅-० [अ]भिनिहृत्भि (for विनिपातिभि)

151 ^a) Da₁ D₅ om (hapl) the second सै. D₅
 अमिहत, D₁ नृप हत, M₁ १ उपमृत (for 'हत)
 —^b) K₆ पूर्वत (for स) —^a) Da₂ M₆ प्रत्या-
 (M₆ 'त्य)र्यक (for -प्रत्यर्थिक) D₁ T G₁-२ ० बहुभि-
 प्रार्थित राज्यम् —^a) K₄ गजयन् (for गण) K₆
 D₅ उपास्ते गणयति मा (D₅ च)

152 G₁ om 152^a —^a) Dn₁ अक्षसुखम्; D₅

अल्प सुखम् (for अल्पसु) Ś₁ (orig) K₁ २ ६ अन्यार्थ
 (for अत्यर्थ) —^b) G₂ ० असारक (for 'रवत्) D₁
 T G₂ बहुदुःख म (T₂ 'खम)यकर — After 152^a,
 K₆ १ Dn₁ n₄ D₅ D₂-२ ३ ० ins

785* नृणांमिज्वलनप्रणय फेनबुद्बुदमनिभम् ।

—^a) K₆ को वा राज्यमभिपद्येत, D₅ को राज्यमाधि-
 पत्येन —^a) Ś₁ K₁ २ ६ G₁ घोपशम; K₇ D₅ ० नोप;
 Da₁ नोशमल; T₁ घोपभय (for घोपशम). B₅
 (marg) नयेत्; G₂ भवेत् (for लभेत्)

153 ^a) K₇ D₅ ३ ० अपि (for इति) —^b) D₁
 T₂ G₁ ३ पर (for पुर) V₁ D₅ राज्य (for राष्ट्र)
 —^a) K₆ V₁ Bo ०-२ Da₂ a₁ Dn₁ D₅ D₂ २ ३ ३
 कोपम् (for कोशम्) Ś₁ K₁ २ ६ च राज्य (K₁ 'ज्ये),
 Dn₁ n₄ अमात्याश्च (for 'रपांश्च) D₁ बलकोशममात्याश्च.
 —^a) Da₁ नराधिप (for न वा नृप).

154 K₁ om (hapl) 154 —^a) K₁ २ मित्रामाम्यां
 (sic), K₆ पत्य, Dn₁ n₄ D₅ D₂ T₁ G₂ 'मात्य-;
 D₁ G₂ ० 'मित्र (for 'मात्य) —^b) Ś₁ K₁ २ Da₁
 D₅ D₆ १ T G₁-२ ० दृढ-; M₁ ३ ० दृढ (for दण्ड)
 K₁ D₁ T G₁ ३ ० कोशौ, V₁ Bo ०-२ Da₂ a₁ D₅
 D₂ ३ कोपो (for कोशो) K₆ महीपति, T₂ 'ते
 — Bo ० Da₂ a₁ Dn₁ n₄ D₂ २ ३ ३ Cn Oal Bom
 ed om (hapl) 154^a, V₁ reads the same on
 marg —^a) V₁ B₁ ३ D₁ T G₁ ३ ० Kumbh ed
 चैप, M₁ १-१ चात्र (for चक्र) V₁ T₁ G₂ ० सख्यातो;
 G₂ सवादे (for -सघातो) K₆ सप्तांगस्यास्य सघातो
 —^a) K₂ D₅ उद्यते (for उच्यते) V₁ बुधै (for
 नृप) B₅-३ राज्यमित्यभिधीयते

155 G₂ reads 155-156 twice K₆ om (hapl.)
 155^a —^a) Ś₁ K₁ २ ६ [प]व (for [अ]स्य) K₇ Dn₁
 राजस्य, B₁ सप्तांगश्चैव राज्यस्य. —^a) K₁ [ऽ]धिकः;

अन्योन्यगुणयुक्तस्य कः केन गुणतोऽधिकः ॥ १५५
 तेषु तेषु हि कालेषु तत्तदङ्गं विशिष्यते ।
 येन यत्सिध्यते कार्यं तत्प्राधान्याय कल्पते ॥ १५६
 सप्ताङ्गश्चापि संघातस्त्रयथान्ये नृपोत्तम ।
 संभूय दशवर्गोऽयं भुङ्क्ते राज्यं हि राजवत् ॥ १५७
 यश्च राजा महोत्साहः क्षत्रधर्मरतो भवेत् ।
 स तुष्येद्दशभागेन ततस्त्वन्यो दशावैरैः ॥ १५८
 नास्त्यसाधारणो राजा नास्ति राज्यमराजकम् ।
 राज्येऽसति कुतो धर्मो धर्मेऽसति कुतः परम् ॥ १५९

K₁ नृप; D₀ नृप

156 For the repetition in G₂, of v 1 155 —^a) G₂ (both times) सेन (for the first तेषु). K₀ त्रि; D_{as} as [ह]ह (for हि) —^b) M₀ यत् (for तत्). D_{na} सद्गो. D₀ विशां पते; G₁ विशोष्यते; M₁ १-१ विधी-
 षते. —^c) D_{as} साध्यते (for सिध्यते) —^d) K₁ D₀ ० प्राधान्येन, D₀ १ T G₁ ० ० प्राधानाय (for प्राधा-
 न्याय). G₂ (both times) तथाधान्याय कल्पते (sic), M₁ १-१ प्राधान्याय प्रक^०.

157 ^a) K₀ V₁ Bo ०-० D_{as} as D_{na} na D₀ D₂ १. १ T₁ चैत्र; M₁ १-१ चात्र (for चापि) K₁ १ सगावत्
 (for सघा) G₂ सप्तानां चात्र सघावात्. —^b) G₁
 स्त्रियश्च (for त्रयश्च) K₁ चान्य (for चान्ये) D_{as}
 नृपोत्तम; T₂ G₁ 'त्तमा'. ☞ Ca त्रय; वृत्तयुवराजपुरो
 हिता ॥ Cn 'उदयवृद्धिक्षयस्थानाख्या नीतिशास्त्रोक्त' ॥ Cv
 त्रिवर्गो । ☞ —^c) Śi K₁ १ ४ यस्त्रयोदशवर्गोय. —^d)
 K₁ मुक्ते, G₂ कुरु (for मुक्ते). D_{as} राजवान्, D₀
 G₂ राज्यवत्

158 ^a) B₀ स; T₂ G₁ तु (for च) G₂ महो
 साह —^b) K₂ क्षत्रधर्मो K₀ V₁ Bo ० ० D_{na} na
 D₀ D₂ १ १ G₂ १ M₁ 'धर्मे' (for 'धर्म') K₄ रता
 (for रतो) —^c) K₁ सानुष्येद्, D_{as} सनुष्येद्,
 D₀ स नुष्येद्; G₂ lacuna (for स नुष्ये) —^d)
 Śi K₁ १ ४ १ D₀ ० अन्यैर्; Bo M₁ १-१ त्वन्ये (for
 त्वन्यो) K₂ व्यज्ञावैरै (sic), V₁ दशावैरै, D₁
 'वरः, T G₁ १ ० 'परः; G₂ 'मरै' (for 'वैरै').

159 ^a) K₁ ० D_{as} असाधारणे T₂ G₁ राजन् (for
 राजा) M₁ नात्य साधारणे राजा ☞ Ca असाधारण,
 सर्वप्रजासु विषमवृत्ति । ☞ —^b) K₁ D₀ ० राष्ट्रम् (for
 राज्यम्); D_{as} अकारकं (for भराजकम्).

योऽप्यत्र परमो धर्मः पवित्रं राजराज्ययोः ।
 पृथिवी दक्षिणा यस्य सोऽश्वमेधो न विद्यते ॥ १६०
 साहमेतानि कर्माणि राज्यदुःखानि मैथिल ।
 समर्था शतशो वक्तुमथ वापि सहस्रशः ॥ १६१
 स्वदेहे नाभिपङ्क्तौ मे कुतः परपरिग्रहे ।
 न मामेवंविधां मुक्तामीदृशं वक्तुमर्हसि ॥ १६२
 ननु नाम त्वया मोक्षः कृत्स्नः पञ्चशिखाच्छ्रुतः ।
 सोपायः सोपनिषदः सोपासङ्गः सनिश्चयः ॥ १६३
 तस्य ते मुक्तसङ्गस्य पाशानाक्रम्य तिष्ठतः ।

160 ^a) D_{as} योगात्र; D₁ यो ह्यत्र, T₂ (sup
 In) G₁ योमुत्र (for योऽप्यत्र). —^b) Śi K₁ १
 पवित्रो (for 'त्र) K₂ D₀ राज्यराज्ययो, K₀ १ Bo
 D_{na} na D₀ D₂ ४ १-० T₁ G₂ ० राज्यराजयो (for
 राजराजयो) —^c) V₁ B₀ D_{na} na G₂ [S]ममेधे (for
 'मेधो) K₀ V₁ Bo ०-० D_{as}, as D_{na} na D₀ D₂ १ १ १
 युज्यते; D₁ मोदते; G₂ विदति (for विद्यते) ☞ Ca.
 न विद्यते, स्वादशोष्येकदेशाधिपतिपु । ☞

161 ^a) D₁ सोहम्; G₂ अहम् (for साहम्).
 —^b) K₀ १ V₁ B₀ D_{na} na D₀ D₁-१ १ ० T₁ G₂ १
 राज, Bo ० १ ० D_{as} as राजन्, M₁ १-१ राज्ये (for
 राज्य) —^c) K₀ समर्था; D_{na} 'धर्म'. K₁ समर्था
 शतशायम् (sic) —^d) K₁ D₀ सहस्रधा (for 'स्रशः').

162 ^a) K₁ स्वे देहे; Bo सदेहे V₁ Bo D_{na} na
 D₀ D₀ G₂ नाभिसर्गो (for 'पङ्क्तौ) D₀ स्वधर्मेणाभिषर्गो
 मे —^b) D_{as} as कृत परमविग्रहे —^c) D_{as} D₁
 G₂ एवंविधा (for 'विधां) K₁ B₀ D_{as} as D_{na} na
 D₀ D₂ १ १ युक्ताम् (for मुक्ताम्) —^d) M₁ ईदृशी.

163 ^a) B₀ अनु; D₀ न तु; G₂ न हि (for
 ननु) —^b) D_{as} कृष्ण (for कृत्स्न) K₁ १ ४ G₂
 पंचशिख (for 'शिखात्) G₂ शृणु (for श्रुत्) —^c)
 K₂ सापय (sic), D_{as} lacuna, D_{as} D₁ G₂ सापाय
 (for सो) ☞ Cn उपायो निदिध्यासनम् । ☞ —^d)
 K₁ १ D₀ ० सांगोपांग, K₂ D_{as} G₂ M₁ ० १ सोपसग,
 G₂ सोप साग (for सोपासङ्ग) ☞ Ca सोपासङ्ग
 योगोपाङ्गानि ॥ Cn उपासङ्गो ध्यानाङ्गानि यमादीनि ।
 निश्चय, प्रह्लादसैकेश्वानुभव । ☞

164 ^a) D_{as} तु (for ते). —^b) M₀ आक्राम्य.
 —^c) D₁ छात्राविपु (for उच्चा). Śi K₁ १ ४ विशेषण

छत्रादिषु विशेषेषु कथं सङ्गः पुनर्नृप ॥ १६४
 श्रुतं ते न श्रुतं मन्ये मिथ्या वापि श्रुतं श्रुतम् ।
 अथ वा श्रुतसंकाशं श्रुतमन्यच्छ्रुतं त्वया ॥ १६५
 अथापीमासु संज्ञासु लौकिकीषु प्रतिष्ठसि ।
 अभिपद्गावरोघाम्यां वदस्त्वं प्राकृतो यथा ॥ १६६
 सच्चेनानुप्रवेशो हि योऽयं त्वयि कृतो मया ।
 किं तवापकृतं तत्र यदि मुक्तोऽसि सर्वतः ॥ १६७
 नियमो ह्येष धर्मेषु यतीनां शून्यवासिता ।

शून्यमावासयन्त्या च मया किं कस्य दूषितम् ॥ १६८
 न पाणिभ्यां न बाहुभ्यां पादोरुभ्यां न चानघ ।
 न गात्रावयवैरन्यैः स्पृशामि त्वा नराधिप ॥ १६९
 कुले महति जातेन ह्रीमता दीर्घदर्शिना ।
 नैतत्सदसि वक्तव्यं सद्वासद्वा मिथः कृतम् ॥ १७०
 ब्राह्मणा गुरवश्चेमे तथामात्या गुरुत्तमाः ।
 त्वं चाथ गुरुरप्येषामेवमन्योन्यगौरवम् ॥ १७१
 तदेवमनुसंद्श्य वाच्यावाच्यं परीक्षता ।

C 12. 12024
 B 12. 321[20]. 172
 K 12. 325 173

(for 'पेषु) —^d) K₆ B₀ D_{n1} n₄ D₈ D₂ s s
 transp कथ and पुन

165 ^a) D_{n4} च (for न) —^b) K₇ ० B₀ s (orig,
 marg as in text) D_{n1} n₄ D₈ D₂ s s मृषा (for
 मिथ्या) K₇ V₁ B₁₋₉ D₈ n₄ D₈ D₂ ० T₁ चापि,
 G₂ [पु]वापि (for वापि) —^c) K₆ -सकास D₇
 ध्रुव चाश्रुतसङ्घातं ॐ C_n श्रुतसङ्घात, शास्त्राभासरू-
 पम् । ॐ —^d) K₃ अन्य (for अन्यत्) D₈ मया
 (for त्वया)

166 ^a) Ś₁ K₁ s तया (for अय) K₇ D₁ ० अर्वा
 चीनासु सङ्घासु, G₂ अथापीमान्य स' —^b) D₈ n₄
 लौकिकीषु (for 'कीषु) K₄ D_{n1} n₄ D₈ D₇ s r s T
 G₁ ० ० प्रतिष्ठे; K₆ 'ष्ठिषु; D₈ 'ष्ठि (for 'ष्ठमि).
 G₂ लौकिकीषु प्रतिष्ठसि —^c) K₁ B₀ ० D_{n1} D₈ D₂
 s s G₂ अभिसमा (K₁ 'शंगा-; D₈ 'सघा, D₈ 'पिगा)-
 च (D₈ 'च)रोघाम्या; K₂ D₇ 'पगाय (D₇ 'प-') रो'
 —^d) K₄ वचस्; K₇ विद्वस्; D₇ T₁ G₂ ० शुद्धस्
 (for वदस्) K₁ M₇ प्रकृतो; D_{n1} प्रावृत्तो

167 ^a) K₁ [ज]त-; D_{n1} हि (for [ज]नु)
 —^b) M₁ १-१ मम (for मया) —^c) K₄ D₇ T₁
 G₂ ० अपि (for अय) D_{n1} किं तवापकृतं तत्र, G₁
 'वाप्रकृतं तत्र —^d) M₁ १ हि (for सति) K₆ V₁
 B₀ ०-० D₈ n₄ D₈ D₂ s s सर्वतः (for 'त)

168 ^a) K₁ B₇ s (marg as in text) ० D_{n1} n₄
 D₈ M₅ ह्येषु, D₈ ह्यस्य, D₈ ह्यमि (for ह्येष) B₇
 सर्वेषु; B₀ D_{n1} n₄ D₈ D₂ s T₁ G₆ वर्णेषु (for धर्मेषु)
 —^b) D₈ पतीनां (for य) K₇ सरप; D_{n1} D₂ s s
 अन्य; D₈ वन (for शून्य) K₇ -वासितां; G₂
 -वासितां; M₁ s ० सेविता (for -वासिता) M₇ यती
 न्यन्यांशून्यसेविता (sic) —^c) K₆ शून्यामविशयया
 च; B₀ s (marg) ० D_{n1} n₄ D₈ D₂ s s s G₂ शून्य

मावेश (B₀ D₈ G₂ 'चम)यत्या च ॐ C_n शून्य, षोड
 शून्य तव बुद्धिमस्त्वम् । ॐ —^d) K₆ तस्य; G₂ कर
 (for कस्य) D_{n1} दूषण (for दूषितम्)

169 ^a) T₂ पदोरुभ्यां (for पादो) Ś₁ K₁ s s
 चोभयो', K₇ D₁ ० वानव; T G₁ s ० चाप्यह (for
 चानघ) G₂ न चोरुभ्यां कदाचन —^c) Ś₁ K₁ s s
 चात्रावयवैर् (for गात्रा) —^d) K₄ ० १ V₁ B₀ ०-०
 D₈ n₄ D₈ D₂-s १-० T G₁ s ० त्वा (for
 त्वा)

170 ^a) M₁ ० १ काले (for कुले) T₂ जातीनां
 (for जातेन) —^b) B₈ (marg as in text) क्रीडता;
 D₈ G₂ श्रीमता, D₇ T₁ G₂ ० त्वया मां, T₂ धीमता
 (for ह्रीं) K₁ दर्शिन (for ना) —^d) Ś₁ K₁ s
 G₂ सदसद्वा (for सद्वासद्वा) K₆ सत्वासत्त्वमिय कृत

171 ^a) K₇ D₄ s ० चैव, V₁ चेते (sic) (for
 चेमे) —^b) K₆ यथा (for तथा) Ś₁ K₁ s s D₈
 n₄ D₈ n₄ D₈ s s मान्या (for [ज]मात्वा) Ś₁ K₁
 s s मृगूत्तमा (K₂ 'म), K₆ D₈ गुरुत्तम; B₇ गुरु
 स्तया; D₇ T₁ G₁ s ० गुरूपमा', M₁ ० १ 'त्तमे (for
 'त्तमा) —^c) Ś₁ K₁ चासि; K₂ चास्य, K₆ वातु-;
 K₇ V₁ D₂ चापि; B₀ वातु, B₇ M₅-१ चार्थ, D₈
 वाय; G₂ चाच-, M₁ चार्थ (for चाय) —^d) V₁
 B₀ ०-० D₈ n₄ D₈ हेतुक (for गौरवम्)

172 ^a) B₈ तद्वैवम्; D₈ laouna Ś₁ K₁ s सस्पृश्य
 (for सदृश्य) —^b) K₄ D_{n1} वाचावाच्य; D₂ वाच्य
 वाच्यं; D₈ G₂ वाक्यावाक्य; D₇ T G₁ s ० वाच्यावाच्ये
 (for 'वाच्य) K₄ परोक्षिता; K₆ B₀ D₈ T₂ G₁
 परी (D₈ 'रि)क्षिता, K₇ D_{n1} D₈ ० 'क्षता; B₇ प्रवी-
 क्षता (for परी) D₈ वाच्य परीक्ष वाच्य कृता (sic)
 —^c) K₇ D₈ D₂ ० समवासी (for 'वायो) D_{n1} स्त्री-
 पुंसो समवायत्व. —^d) D₈ चान्योन्य- (for वाच्यो न).

C 12 12024
B 12.321(20)171
K. 12 315 174

स्त्रीपुंसोः समवायोऽयं त्वया वाच्यो न संसदि ॥ १७२
यथा पुष्करपर्णस्थं जलं तत्पर्णसंस्थितम् ।
तिष्ठत्यस्पृशती तद्वच्चपि वत्स्यामि मैथिल ॥ १७३
यदि वाप्यस्पृशन्त्या मे स्पर्शं जानासि कंचन ।
ज्ञानं कृतमवीजं ते कथं तेनेह भिक्षुणा ॥ १७४
स गार्हस्थ्य्याच्युतश्च त्वं मोक्षं नावाप्य दुर्विदम् ।
उमयोरन्तराले च वर्तसे मोक्षवातिकः ॥ १७५

173 °) Bo तथा; B₂ यदा (for यथा) Ś1 K1
2 4 1 D4 9 मध्यस्य, K₆ V1 B₂ (orig) पर्णं वै (for
पर्णस्थ) — °) B₂ सञ्चित (for -सस्थितम्) K1
Dn1 n4 D₂ D₂-3 8 9 जलं तत्पर्णमस्पृशत् (D₂ 'शन्')
— °) D₂ अस्पृशति; T1 G₂ 6 अस्पृश D1 स्त्रीपु
स्वस्पृश तद्वत् — °) K1 मैथिल, G₂ मैथिला

174 °) Ś1 K1 2, 4 च (for वा) D₂ [अ]सि
[अ]पि K₆ [अ]स्पृशत्या V1 Bo 6-9 D₂ 24
Dn1 n4 D₂ D₂-3 8 G₂ यदि वाद्य (B1 D₂ Dn1 n4
D₂ 8 चाद्य; G₂ वापि) स्पृश (D₂ 'श')त्या मे ☞ Ca
अस्पृशन्त्या, जिज्ञासायै प्रवृत्ताया, न कामप्रवृत्ताया । ☞
— °) K₂ 4 जानामि; K₆ नानामि (sio) (for जानासि)
D₂ D₂ 1 T G₁-2 6 M1 5-1 किंचन (D₂ 'न') (for
कचन) — °) G₂ वैकेन (for तेनेह)

175 °) D1 T1 G₁ 8 6 त्वं (G₁ मा) गार्हस्थ्य्याद्य वि
(G₁ च)रतो — °) K₁ नावापि; K₆ वानार्य; V1 G₂
प्राणाप्य; Bo 6 1 D₂ D₂ D₂ 8 8 चानाप्य; B₂ 8
(both marg) 9 Dn1 D₂ चानार्य; B₂ वा प्राप्य;
D₂ वानाप्य, Dn1 चानार्य; D1 वासाद्य (for नावाप्य)
D1 T G₁ 8 6 दुर्लभ (for दुर्विदम्) M1 5-1 मोक्ष
चापि दुर्विद — °) K₂ 4 न तयोर् (for उमयोर्) D1
T G₁-2 6 M1 अतराले K₆ Bo 6-9 D₂ 24 Dn1 D₂
D₂ 8 8 M1 5-1 वै; Dn1 वा (for च) — °) K₆ 1
D₂ Dn1 n4 D₂ D₂-4 8 9 Cn (gloss वार्तामात्राभिज्ञो,
न तु मुक्त) वार्तिक, B₂ -वातिका; D₂ G₂ M1 5-1
वादिक; D1 T1 G₁ 8 6 वादिकं, Ca (gloss मोक्षप्रा
हिण) रातिक, Cap (gloss अज्ञानान्मोक्षमतिक्रान्त)
वातिक (as in text)

176 °) D1 सभा; M1 5-1 नेह (for न हि) K1
D1 9 [अ]मुक्तस्य (for मुक्तस्य) K₆ D₂ 24 न हि
युक्तस्य युक्तेन — °) Ś1 K1 2 Bo T₂ ज्ञास्यैकव; K1
D₂ 9 ज्ञानैकव; Dn1 ज्ञस्यैकस्य; Dn1 यज्ञस्यैक; D₂
ज्ञस्यैकव; D₂ यस्यैकव; G₁ न्यस्यैकव (for ज्ञस्यै-

न हि मुक्तस्य युक्तेन ज्ञस्यैकत्वपृथक्त्वयोः ।
भावाभावसमायोगे जायते वर्णसंकरः ॥ १७६
वर्णाश्रमपृथक्त्वे च दृष्टार्थस्यापृथक्त्विनः ।
नान्यदन्यदिति ज्ञात्वा नान्यदन्यत्प्रवर्तते ॥ १७७
पाणौ कुण्डं तथा कुण्डे पयः पयसि मक्षिकाः ।
आश्रिताश्रययोगेन पृथक्त्वेनाश्रया वयम् ॥ १७८
न तु कुण्डे पयोभावः पयश्चापि न मक्षिकाः ।

कत्व) M1 ज्ञस्यैकत्वापृथक्त्वयो — °) B₂ M1 5-1
भवामव, T₂ G₁ भावान्मा (T₂ 'वामा)वान् (for भाव
भाव) — °) D1 T1 G₂ 6 राजस्ये (for जायते). K₆
-शकर (for सकरः) ☞ Ca भावाभावसमायोगे, भावस्य
कामस्य, अकामस्य निष्कामनाया समायोगे, समागमे वर्णपकर
दोषो न, किं तु सकामस्य सकामेन योगो दोषः । ☞

177 °) D1 T1 G₂ 6 वर्णाश्रमा (for 'श्रम) K₆ 6
D₂ पृथक्त्वेन (for 'क्त्वे च) V1 Bo 6-9 D₂ 24
Dn1 n4 D₂ D₂-3 8 वर्णाश्रमा पृथक्त्वेन — °) Ś1 K1
2 6 V1 D₂ पृथक्त्विनः; K1 पृथक्त्विनः; D1 [अ]पृथ
कृत; T G₂ 6 [अ]पृथकृत; G₂ पृथक्त्वेन (for [अ]पृ
थक्त्विन) G₁ दृष्टार्थस्यापृथक्त्वं ☞ Cn अपृथक्त्विनः,
पृथक्त्व पुप्रकृत्योर्विवेक, तदभ्यास्तीति पृथक्त्वी, तदन्यस्य । ☞
— °) M1 1 नान्याद् (for नान्यद्) K₆ अन्याद् (for
अन्यद्) M1 5-1 इह (for इति) Ś1 K1 2 नान्यद
न्यत्तिक्ष्णास्वान् — °) K₄ D₂ Dn1 n4 D₂ D₂-3 8 8
G₂ अन्यत्र; Bo 1-9 D₂ अत्र प्र (for अन्यत्र) B₂
नान्यदत्र प्रतीयते

178 °) T1 भांडौ (for पाणौ) B₂ (marg) मुण्डे;
D₂ D₂ 1 G₂ कुण्डे; T1 G₂ कुण्डस्य (for कुण्ड) — °)
K₄ Bo 6-8 D₂ 24 Dn1 n4 D₂ D₂-3 8 9 G₂ मक्षिका
(for 'का) — K₁ B₂ D₂ om (hapl) 178^a-179^b,
V1 reads the same on marg B₂ reads 178^a-179^b
after 179 — °) Ś1 K₂ B₂ D1 T G₁-2 6 M1 6 1
आश्रिताश्रित (for आश्रिताश्रय) D1 T G₁-2 6 M1
5-1 -योगेषु (for योगेन) — °) Ś1 K₂ V1 D₂ पृथ
क्त्वं न, K1 D₂ 9 'क्त्व च (for 'क्त्वेन) B₂-3 D₂
24 D₂ D₂-3 8 श्रिता, Dn1 n4 पुन (for वयम्)
D1 T G₁ 8 6 पृथक्त्वात्ताश्रिताश्रय (T1 G₂ 6 'या);
G₂ प्रथयानाश्रिता वयं, M1 5-1 पृथक्त्वात्ता (M₂ 'क्त्वं
ना)श्रिताश्रय.

179 For the sequence in B₂, of v 1 178 K1
Bo D₂ om 179^a (of. v. l. 178), V1 reads 179^a

स्वयमेवाश्रयन्त्येते भावा न तु पराश्रयम् ॥ १७९ *
 पृथक्त्वादाश्रमाणां च वर्णान्यत्वे तथैव च ।
 परस्परपृथक्त्वाच्च कथं ते वर्णसंकरः ॥ १८०
 नास्मि वर्णोत्तमा जात्या न वैश्या नावरा तथा ।
 तव राजन्सवर्णास्मि शुद्धयोनिरविष्टुता ॥ १८१
 प्रधानो नाम राजर्षिर्व्यक्तं ते श्रोत्रमागतः ।
 कुले तस्य समुत्पन्ना सुलभां नाम विद्धि माम् ॥ १८२

द्रोणश्च शतशृङ्गश्च वक्रद्वारश्च पर्वतः ।
 मम सत्रेषु पूर्वेषां चिता मधवता सह ॥ १८३
 साहं तस्मिन्कुले जाता भर्तृर्यसति मद्दिधे ।
 विनीता मोक्षधर्मेषु चराम्येका मुनिव्रतम् ॥ १८४
 नास्मि सत्रप्रतिच्छन्ना न परस्वाभिमानीनी ।
 न धर्मसंकरकरी स्वधर्मेऽस्मि घृतव्रता ॥ १८५
 नास्थिरा स्वप्रतिज्ञायां नासमीक्ष्यप्रवादिनी ।

C. 12. 12038
 B. 12. 321[20].183
 K. 12. 325 187

on marg —^a) K₁ कुडे तु (by transp), B₆ M₁ 5-7 तु कुड, B₈ कुडस्य; D₁ T G₁ 8 ० हि कुडे K₆ पयोभार (for 'भाव') —^b) Ś₁ K₂ 4 7 D₁ ० G₂ पयस्यपि (for 'त्रापि') K₆ 7 V₁ B₆-8 D₂ 8 a₁ D₁ n₄ D₂ 2 5-8 ० T₂ G₁ 2 मक्षिका —^c) K₆ V₁ B₆ 6-8 D₂ 8 a₁ D₁ n₄ D₂ 2 5 8 G₂ M₁ 5-7 आमु वति (for 'आश्रयन्ति') —^d) Ś₁ K₁ 2 भावे (for भावा) K₇ D₂ D₁ D₂ D₂ (sup l₁n as in text) D₂ 5 न तु (for न तु) Ś₁ K₁ 2 4 G₂ परा (G₂ 'रि')-श्रयात्; K₇ D₂ 5 ० पराश्रिता; V₁ 'श्रया'; D₂ 8 a₁ 'यण (for 'श्रयम्') B₆ (marg) भावानपि पराश्रय

180 ^a) D₁ पृथक्त्वम् (for 'क्त्वाद्') —^b) D₁ वर्णान्यत्व, T G₁ 8 ० 'न्यत्वात् (for 'न्यत्वे') —^c) D₂ परस्पर (for 'स्पर') Ś₁ K₁ 2 पृथक्त्वे च; K₇ D₂ ० G₂ M₁ 5-7 'क्त्व च; D₂ पृथक्त्वेन (for पृथक्त्वाच्च) —^d) K₄ 'शकर' K₇ कथांतवर्णसंकर

181 V₁ reads 181^a-182^b on marg —^a) K₁ नासि, D₂ M₁ ० 7 नास्मि (for नास्मि) —^b) K₁ वैशा; D₂ T₁ G₆ वैश्या (for वैश्या) K₄ D₁ T₁ G₆ नापरा; G₂ न परा (for नावरा) G₂ न वैश्यानां परा पया, M₁ 5-7 न वैश्या नापि चाव (M₂ 'प)रा —^c) Ś₁ K₂ 4 स्व च राजा; D₂ न च राजन् G₂ नरराजन्सर्व वर्णास्तु (sio) —^d) K₆ शुद्धि- (for शुद्ध-) K₂ अविष्टुत; K₇ D₂ ० अपि ष्टुता, D₂ 1 अविष्टुता (for 'शुवा)

182 V₁ reads 182^a on marg —^a) K₇ D₂ प्रधानो; D₁ प्रधानो (for प्रधानो) G₂ मम (for नाम) —^b) K₁ श्रोत्रम्; K₂ श्रुतम् (for श्रोत्रम्) —^c) K₂ 4 समुत्पन्ना (for 'स्पन्ना') —^d) Ś₁ reads 182^d on marg —^e) T₂ कुलभां; G₂ सुलभा K₂ 4 सुलभो नाम बुद्धिमान्

183 ^a) K₁ श्रोणश्च (for द्रोणश्च) D₁ 8 शान्तश-गश्च (for शत) ; —^b) K₄ ० 7 V₁ B₆ 6-9 D₂ 8 a₁

D₁ n₄ D₂ D₂-4 8 ० चक्र (for वक्र) B₆ (marg as in text) -धारश्च, D₂ 4 द्वारस्य; M₁ द्वार च (for द्वारश्च) K₇ D₂ ० पर्वता D₆ चक्राधारश्च पर्वत —^c) B₆ शत्रेषु, G₂ सर्वेषु (for सत्रेषु) D₂ 5 पूर्वेषु (for 'प्रा) —^d) K₆ चितो; D₆ वृता; D₇ स्थित्या; T₁ G₆ ० स्थिता, T₂ G₁ स्थिता; G₂ चिता (for चिता) K₇ D₂ ० स्वय (for सह) ☞ C_n p चिता, चयने इष्टकास्थाने (C_p अग्निचयस्थाने) निवेशिता इत्यर्थः ॥ C_v मधवता, मधवन्नामकपर्वतेन सह चिता, यज्ञयूपस्तम्भेन सचिता । ☞

184 ^a) T₂ तस्य (for तस्मिन्) G₂ तस्मिन्सह कुले जाता —^b) K₆ सद्दिधे (for म). G₂ हतुंर्यास्यति मद्दिधे —^c) K₁ 2 विनीत, D₂ 4 विनीता; D₁ विदिता (for विनीता) —^d) D₂ 8 मनुव्रत; D₂ मुनिव्रता; D₁ G₆ [आ]त्मनिर्वृत (G₆ 'ति'); D₂ मुनिव्रते, T₂ G₆ [आ]त्मनि व्रत (for मुनिव्रतम्)

185 ^a) K₇ नास्मि; D₂ 4 नास्मिन् (for नास्मि) Ś₁ सत्रे, K₁ मत्रे; K₇ D₂ T₂ सत्त्व-; D₂ 4 वत्र; D₂ सात्र, D₂ मस्य, D₁ T₁ G₆ ० सत्य; G₁ यत्रा; C_p छत्र; G₂ छत्र (for सत्र-) Ś₁ K₁ 2 4 परिच्छन्ना, G₂ परच्छन्ना (for प्रति) ☞ C_n सत्रप्रतिच्छन्ना, कप-टसन्ध्यासिनी । ☞ —^b) T₂ G₁ पर सामि, G₂ पर-स्यासि- (for परस्वामि) K₆ V₁ B₆ 6-9 D₂ 8 a₁ D₁ n₄ D₂ D₂ 2 5 न परस्वापहारिणी —^c) K₂ 'शकर (for सकर-) D₂ -करि, M₁ ० 7 वती (for करी) —^d) Ś₁ K₁ 2 4 स्वपक्षेसि; K₇ D₂ ० स्वधर्मैक-; V₁ B₆ 8 'मेषु (for 'मैऽस्मि) D₂ 8 [s]ति (for ऽस्मि) D₂ 4 घृतव्रता, D₁ T G₁-8 ० इतव्रता (for घृत)

186 ^a) K₁ नास्थिरा; D₁ सुस्थिरा, T₁ G₆ आस्थिता (for नास्थिरा) K₄ ० G₂ सु (for स्व-) K₁ न्व प्रतिज्ञाय; B₆ 'घ्रायां —^b) V₁ नापरीक्ष्य; D₂ 4 नाममोक्ष (for नासमीक्ष्य) D₂ 4 [अ]प्रवादिनी (for 'प्रवा') G₂ समीक्ष्य प्रियवादिनी —^c) D₂ 4 मा

C 12. 11098
E. 12. 321 (AO) 185
K 12. 235. 187

नासमीक्ष्यागता चाहं त्वत्सकाशं जनाधिप ॥ १८६
मोक्षे ते भावितां बुद्धिं श्रुत्वाहं कुशलैपिणी ।
तव मोक्षस्य चाप्यस्य जिज्ञासार्थमिहागता ॥ १८७
न वर्गस्था ब्रवीम्येतत्स्वपक्षपरपक्षयोः ।
मुक्तो न मुच्यते यश्च शान्तो यश्च न शाम्यति ॥ १८८
यथा शून्ये पुरागारे भिक्षुरेकां निशा वसेत् ।

* तथा हि त्वच्छरीरेऽसिन्निभां वत्स्यामि शर्वरीम् ॥ १८९
साहमासनदानेन वागातिथ्येन चार्चिता ।
सुप्ता सुशरणा प्रीता श्वो गमिष्यामि मैथिल ॥ १९०
इत्येतानि स वाक्यानि हेतुमन्त्यर्थवन्ति च ।
श्रुत्वा नाधिजगौ राजा किञ्चिदन्यदतः परम् ॥ १९१

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि अष्टाधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३०८ ॥

समीक्ष्य; G₂ न समीक्ष्य; M₁ ० १ सास* (for नाम*)
D₅ गता (for [जा]गता) K₀ B₀ ०-३ D₂ 2₁ D₁ 2₁
D₅ D₂ ३ ३ M₁ ५-१ चेह (for चाह) —^d) K₁ D₂
D₄ ० सकाशे, G₂ समीप (for सकाश).

187 ^a) D₅ ता (for ते) D₁ T G₁-2. ० पूर्ता
(for बुद्धि) B₀ D₂ 2₁ मोक्षे त्वा भावित मरदा, B₀
(marg). ० मोक्षे त्वा भावितास्मान —^b) Ś₁ K₁ ३ 4
ते; K₁ V₁ B₀ (marg as in text) D₁ ३ १ ० T
G₁ ३ ० [ए]व, G₂ M₁ ५-१ वै (for [अ]ह) K₁
कुशलैपिणी, D₂ 4 कृपलैपिणा, D₂ 4 D₅ G₂ कुशलै
पिणी; M₁ ५-१ कौशलैपिणी —^c) G₂ M₁ ३-१ न च
(for तव) D₄ वा (for च) —^d) B₀ उपागता
(for हृदा)

188 D₅ om 188 T₃ repeats 188^{ab} after 188
—^{ab}) K₁ D₄ ० न गर्वस्था, D₁ T₁ G₂ ० नावमस्था
(for न वर्गस्था) D₂ 4 परपक्षपरपक्षयोः (sic) C₀
स्वपक्षपरपक्षयोर्मध्ये वर्गस्था, स्वपक्षे पक्षपातेन स्थिता । C₀
—^c) K₀ मुक्तो न, D₁ T G₁ ३ ० न मुक्तो (by
transp), G₂ M₁ मुक्तो वि; M₁ ० मुक्तोपि B₀
०-० D₁ 2₁ D₅ D₂ ३ ३ C₀ सु (D₅ यु)क्तो व्यायच्छते
यश्च Ś₁ K₁ ३ 4 यश्च शातो (K₄ 'ते) (by transp),
B₀ ३ D₁ 2₁ D₅ D₂ ३ ३ G₁ यश्च शांतौ D₂ 4 पश्यति
(for शाम्यति) C₀ C₀ (reading व्यायच्छते [for न
मुच्यते]) यो न व्यायच्छते (नकारो भिन्नक्रम), मल्लवत्
स्वजनार्थं न्यायाम, वादध्रम न करोति, यश्च शान्तो ब्रह्मणि
शाम्यति स मुक्तः । C₀

189 ^a) V₁ D₁ तथा (for यथा) Ś₁ K₁ वसागारे;
K₂ मघा; K₄ मठा; D₁ परोगारे; T₁ G₁-३ ० परा-
गारे, M₁ १ बुसागारे, M₁ ० बुसागारे (for पुरा*)
K₁ D₄ ३ ० यथा (D₅ 'दा) शून्येवगारेषु —^b) B₁

निशां (for निशां) D₂ 1 वशेत्, G₂ नयेत् (for धमेत्)
—^c) K₀ B₀ ०-२ D₂ 2₁ D₁ 2₁ D₅ D₂ ३ ३ M₁ ५-१
[अ]हं (for हि) —^d) K₀ सर्वरीं

190 ^a) K₁ D₄ ० -पाद्येन (for दानेन) K₄ ०
B₀ ० १ ३ (marg) ० D₂ 2₁ D₁ 2₁ D₅ D₂ ३ ३ साह
मानप्रदानेन —^b) K₁ D₂ चर्चिता, D₁ चार्चिता
—^c) Ś₁ *झा; K₂ 4 M₁ ५-१ स्वप्ता (for सुप्ता)
K₂ ० D₂ 1 स्वशरणा (K₀ D₂ 'ण-); V₁ B₀ ३ D₂
D₁ 2₁ D₅ D₂ ३ ३ G₂ सुशरणां (G₂ 'ण), T₃ G₁
'णात् (for 'णा) K₁ नासुत्वा शरणापीता (sic), K₁
D₄ ० स्वमाशु शरण प्रीता; D₅ सप्राप्तशरणा प्रीता; G₂
सुवर्णा सुशरणीता

191 Before 191, MSS 125 भीष्म उवाच —^a)
D₅ तु; D₁ T₁ G₂ ० स्व-; M₁ ५-१ सु (for स).
—^b) D₂ 4 D₁ T₂ M₁ ० १ हेतुमति T₃ मयमेव; G₂
'यति (for 'वन्ति). —^c) K₁ ३ ० V₁ B₀ ०-३ D₂
D₄ ० नाधिजगे, D₂ 4 M₁ १ 'गते; D₁ नाधिजगौ; T₃
नामि* (for नाधि*) C₀ C₀ नाधिजगौ, नाधिगतवान्,
उत्तरं वक्तु न समर्थो वभूवेत्यर्थः । C₀ —^d) V₁ B₀ ० तत्
(for अत) D₂ 4 किञ्चिदन्यदतः परं

Colophon D₅ missing K₂ ३ B₁-३ D₂ 2₁ D₁
2₁ G₁ ३ ३ M₁-4 absent — Sub parvan Ś₁ K₁
३ 4 ० १ V₁ B₀ ०-२ D₂ 2₁ D₁ 2₁ D₅ D₂-३ १-० T
G₁-३ ० M₁ ५-१ मोक्षधर्म — Adhy name Ś₁ K₁
३ 4 ० V₁ B₀ ० १ ० D₂ 2₁ D₁ 2₁ D₅ D₂ ३ ३ ३
T₁ G₂ ० M₁ ० सुलभाजनकसंवादः; K₁ B₀ D₄ ० M₁
(also) सुलभाजनकसंवादः समाप्त — Adhy no
(figures, words or both) K₀ 46, B₁ T₁ G₀ 143,
B₀ 147, D₁ 146, D₂ 4 G₀ 144, D₅ 141,
T₁ 156, G₁ M₁ ० १ 142, G₂ 158, M₁ 145

३०९

युधिष्ठिर उवाच ।

कथं निर्वेदमापन्नः शुको वैयासकिः पुरा ।

एतदिच्छामि कौरव्य श्रोतुं कौतूहलं हि मे ॥ १

भीष्म उवाच ।

प्राकृतेन सुवृत्तेन चरन्तमकुतोभयम् ।

अध्याप्य कृत्स्नं स्वाध्यायमन्वशाद्वै पिता सुतम् ॥ २

धर्मं पुत्र निपेवस्व सुतीक्ष्णौ हि हिमातपौ ।

क्षुत्पिपासे च वायुं च जय नित्यं जितेन्द्रियः ॥ ३

सत्यमार्जवमक्रोधमनसूयां दमं तपः ।

अर्हिसां चानृशंस्यं च विधिवत्परिपालय ॥ ४

सत्ये तिष्ठ रतो धर्मे हित्वा सर्वमनार्जवम् ।

देवतातिथिशेषेण यात्रां प्राणस्य संश्रय ॥ ५

C 12. 12049
B 12 322[1] 6
K. 12. 329 5

—Śloka no Da4 183, Dn1 190, Dn4 191, Ds 94
— After 12 308, Ms Kumbh ed ins a passage
(also present in the Madras ed of P P Sastri),
given in App I, (No 29)

309

☞ This adhy is missing in Ds (cf v 1 12
283 15)

1 ^a) D1.9 आयात (for आपन्न) — ^b) K1 वैयासकिः, K7 वैयासिकः; D1 T1 G1-3 6 'मिकिः; T2 वय्यासिकिः, M1 वयासिकः, M6 वैय्यासिकः; M6 1 वै (M7 व 'वय्यासिक' (for वैयासकिः) — ^c) K6 Das Dn1 n4 Ds D2 3 3 [अ]ह श्रोतुं (for कौरव्य) — Bo om 1^d — ^d) K6 Das Dn1 n4 Ds D2 3 3 पर (for श्रोतु) — After 1, K6 V1 Bo 6-9 Das a4 Dn1. n4 Ds D2 3 3 Cn p ins

786* अव्यक्तव्यक्ततरवाना निश्चय बुद्धिनिश्चयम् ।
वक्तुमर्हसि कौरव्य देवस्याजस्य या कृतिः ।

[Bo om line 1 and the prior half of line 2
— (L 1) B7 तत्त्व- (for बुद्धि) ☞ Cn अव्यक्त कारण,
व्यक्त कार्य, तत्त्व तयोरनारोपितरूप प्रज्ञा, तेषां निश्चयम् ॥ Cp
अव्यक्तस्य प्रधानस्य, व्यक्तस्य जगतः, तत्त्वस्य पुरुषस्य च निश्चयम् । ☞ — Das om line 2 — (L 2) Ds धृति
(for कृति)]

2 B8 Das om the ref Das om 2^b — ^a) K7 B8 3 D1 7 0 T2 G1-3 6 Cp स्ववृत्तेन, Ds स्वभावेन;
M1 5-1 स्स वृत्तेन (for सुवृ) ☞ Cp प्राकृतेन सर्वं
लोकसाधारणेन । ☞ — ^b) K4 अकुतोभयात्. — ^c) K1
अध्याय, K2 4 अवाप्य, K7 अध्याप्य; Bo अध्यायस्य
(for अध्याप्य) Das कृत्स्न (for कृत्स्नं) — ^d) Ś1

शुक (for सुतम्) K1 Dn4 corrupt, K2 4 अन्वशा-
सत्पिता शुक; D7 T G1-3 6 M1 5-1 'दिक्षयत स्वयं
☞ Cn स्वाध्याय पितृपितामहपरपरया परिगृहीत वेदभाग
मध्याप्य, शब्दतोऽर्थतश्च प्राध्यायित्वा, तन्मानधिगतान् शाखा
न्तरीयान् अर्थान् अन्वशात्, अनुशासितवान् । ☞

3 Before 3, Ś1 K1 2 4 6 7 V1 Bo 6-9 Das a4
Dn1 n4 Ds D2-3 1-2 T G1 3 6 ins इयास उवाच
— ^a) K7 B7 Dn4 M1 धर्मं (for धर्मं) — ^b) K1
वित्तीक्ष्णौ, K7 सुतीक्ष्णो (for 'क्ष्णौ) K6 Bo 7-9
Das Dn1 n4 Ds D2 3 3 7 8 M1 5-1 च (for हि)
K2 हिमातपौ; B7 हिमातपौ (for 'तपौ) Das सुती
क्ष्णैव हिमौ तपौ — ^c) K1 B7 Dn1 क्षुत्पिपास; Ds 7
'सां (for 'से) T1 ह वायु; G2 इयवाय (for च
वायु) — ^d) K7 D1 M1 6 7 जय (for जय) K7
जितेन्द्रिय; Ds 'द्रिय

4 ^b) K7 अनसूया; Ds1 अनुसूयां Das a4 दम-
स्तथा (for दम तप) — ^c) Das अर्हिसा Ś1 K1
2 7 B8 (orig) Ds 9 आनृशस्य; M1 6 चानृशस्य (for
'शस्य)

5 ^a) K7 D1 9 निष्ठा (for तिष्ठ) M5 यतो (for
रतो) K6 सत्येति भरतो धर्मे — ^b) G2 हित्वा (for
हित्वा) D7 T G1 2 (also as in text) 3 6 धर्मम् (for
सर्वम्) Dn4 अनादिवं (for 'जैवम्) — ^d) B7 9
यात्रा; Cn (gloss जीविकां) यात्रां (as in text) Ś1
K1 2 4 B6 9 Das a4 G2 प्राणांश्च (for प्राणस्य) K7
संश्रय; Bo 6-9 Das a4 Dn1 n4 Ds D2 3 3 M1 6 7
Cn p (gloss स्पृश, स्वाद्वस्वाद्बुविवेक मा कार्पांरित्यर्थं ।)
संलिह, Ds याप *; D7 दापय; T1 धापय, T2 G1
3 6 M6 यापय (G1 'य); G2 पाळय (for संश्रय)
☞ C6 प्राणयात्रार्थं किंचिदज्ञानेत्यर्थं । ☞

6 ^a) K1 हेन; K6 Ds1 फेण; Das a4 Dn4 D4

फेनपात्रोपमे देहे जीवे शक्नुनिवत्स्थिते ।

अनित्ये प्रियसंवासे कथं स्वपिपि पुत्रक ॥ ६

अप्रमत्तेषु जाग्रत्सु नित्ययुक्तेषु शत्रुषु ।

अन्तरं लिप्समानेषु बालस्त्वं नावलुब्धसे ॥ ७

गण्यमानेषु वर्षेषु क्षीयमाणे तथायुपि ।

जीविते शिष्यमाणे च किमुत्थाय न धावसि ॥ ८

पेहलौकिकमीहन्ते मांसशोणितवर्धनम् ।

पारलौकिककार्येषु प्रसुप्ता भृशनास्तिकाः ॥ ९

धर्माय धेऽभ्यस्यन्ति बुद्धिमोहान्विता नराः ।

अपथा गच्छतां तेषामनुयातापि पीड्यते ॥ १०

ये तु तुष्टाः सुनियताः सत्यागमपरायणाः ।

धर्म्यं पन्थानमारूढास्तानुपास्त्र च पृच्छ च ॥ ११

उपधार्य मतं तेषां वृद्धानां धर्मदर्शिनाम् ।

नियच्छ परया बुद्ध्या चित्तमुत्पथगामि वै ॥ १२

अद्यकालिकया बुद्ध्या दूरे श्व इति निर्भयाः ।

सर्वभक्षा न पश्यन्ति कर्मभूमिं विचेतसः ॥ १३

केन (for फेन) K० १ V१ Bo ६-९ Das ५१ Dn१ n१ D१ D१-१ १-९ T G१ १ ६ मात्रोपमे (for पात्रो) —^b) K१ वीवशक्नुनिवत्स्थिते (sic), D१ देहे शत्रुविर्वाधिते, G१ देशेह शत्राविव स्थिते (hypermetrio) —^c) M१ अनित्य (for 'त्ये) K० संसारे, M१ -सवासे (for सवासे)

7^b) D११ मुक्तेषु (for युक्तेषु). —^c) D१ T१ G१ प्रेक्षमानेषु, G१ प्रेक्ष (for लिप्स) D१ अतरामिधमानेषु —^d) D११ [अ]य; T१ वि (for [अ]व) D११ बुध्यते; Dn१ बुद्धसे, G१ बुध्यसे

8^a) T१ वर्षेषु (for वर्षेषु) K० V१ Bo ६ १ १ Das ५१ Dn१ n१ D१ D१ १ १ १ १ अहसु (Das ५१ 'ह प्र) गण्य (Das 'ण)मानेषु (K० 'सु), B१ अहस्यागम्यमानेषु, D११ अह सक्षीयमाणेषु —^b) K१ १ क्षीयमाने, D११ 'माण; T१ क्षीयमाणे (for क्षीय) —^c) K१ शिष्यमाने; K० १ V१ B१ Dn१ n१ D१ D१-१ १ १ T१ G१ १ M१ १-१ लिख्यमाने, Bo D१ लिप्समाने; B० १ Das ५१ लिप्समाने; T१ G१ खित्यमाने, G१ लुप्यमाने (for खित्यमाणे) B० D१ जीविते लिप्स (D१ 'ख्य)मानेषु —^d) B० १ Das ५१ किमर्थं नानुधावसि, D१ १ किमर्थं च प्रधावसि; T१ G१ किमर्थाय तु धावसि, G१ किमनर्थाय धावसि

9^a) K१ १ ऐहलौकिकम्, B१ D१ १ G१ इह; D१ ये ह लौ (for ऐहलौ) K१ D१ १ T१ G१ १ इहंतो (for 'ते) Das ५१ ऐहलोके समीहते —^c) K१ सार (for पार) Ś१ K१ १ १ कृत्येषु (for कार्येषु) —^d) M१ १-१ प्रमत्ता (for प्रसुप्ता)

10^a) K१ V१ D१ १ १ T१ [१]भ्यस्यन्ति (for 'स्यन्ति) —^b) Bo नित्य- (for बुद्धि-) Ś१ K१ १ १ -मोहाश्रिता (for मोहान्विता) D१ T G१ १ १ बुद्धिमोहपरायणा —^c) Bo अथथा; M१ अथ वा (for अपथा) — K१ om (hapl) 10^d-12^a —^d) K० अनुयातासि;

K१ D१ T१ G१ १ 'यातोपि, V१ 'पातापि, B१ Dn१ D१ 'जातापि (for 'यातापि) D१ अनुयाता प्रपीड्यते.

11 K१ om 11 (of v 1 10) —^a) K१ निष्ठा; Das ५१ इष्टा; D१ १ इष्टा (for तुष्टा) K१ T१ G१ सुनियता, K० V१ Bo ६-९ Das ५१ Dn१ n१ D१ D१ १ १ १ १ श्रुतिपरा; G१ सनियता (for सु) —^b) K१ V१ D१ १ १ T G१ १ १ सत्याजं (for सत्यागम) K० Bo ६-९ Das ५१ Dn१ n१ D१ D१ १ १ १ महामानो महाबला —^c) K१ १ धर्म, K१ Bo Das ५१ D१ धर्म, M१ १ धर्म्य- (for धर्म्य) —^d) K० उपाइय च, B१ Das 'सस्त्र; T१ 'श्व च (for उपास्त्र च) V१ केवल; Bo १ T१ पृच्छत (for पृच्छ च).

12 K१ om 12^a (of v 1 10). —^a) Ś१ K१ अवधार्य, K१ अवाप्यार्य (for उपधार्य) —^b) K१ १ V१ Bo १ १ Das Dn१ n१ D१ D१ १ १ १ बुधानां, B० Dn१ बुद्धानां (for वृद्धानां) D१ T G१ १ १ दीर्घ (for धर्म) —^d) B१ damaged G१ वित्तम् (for वित्तम्) K० Bo १ (marg as in text) गामिनां; V१ B० (marg as in text) १ Das ५१ Dn१ D१ गामिन (for -गामि वै)

13^a) K० D१ अथ, Dn१ n१ Cn आद्य (for अद्य) K१ कालिकया (for कालिकया) K१ D१ अथ कालिकया बुद्ध्या ☞ Cn आद्यकालिकया, वर्तमानमात्रदर्शिण्या । ☞ —^b) K० हरेश्च; Dn१ D१ दूरेश्च; D१ दूरे स्व, G१ च दूरे (for दूरे श्व) Bo इव (for इति) Ś१ K१ D१ १ निर्भय; B० (marg) निश्चय; D१ T१ G१ १ निर्भयात्, T१ G१ १ M१ निश्चयात् (for निर्भया) K१ दूरेश्चरति निर्भया ☞ Ca श्व इति पदेन परलोकं लक्षयति, तेन परलोको भवति वा न वेति सदित्थ । ☞ — After 13^a, D१ १ १ read 15^a for the first time, repeating it in its proper place K१ reads 13^a after 15^a —^c) K१ १ Bo १ १ Das ५१ Dn१ D१ D१ १ १ १ सर्व

धर्मनिःश्रेणिमास्थाय किञ्चित्किञ्चित्समारुह ।
 कोशकारवदात्मानं वेष्टयन्नावबुध्यसे ॥ १४
 नास्तिकं भिन्नमर्यादं कूलपातमिवास्थिरम् ।
 वामतः कुरु विस्रब्धो नर वेणुमिवोद्धतम् ॥ १५
 कामं क्रोधं च मृत्युं च पञ्चेन्द्रियजला नदीम् ।
 नावं घृतिमयीं कृत्वा जन्मदुर्गाणि संतर ॥ १६

मृत्युनाभ्याहते लोके जरया परिपीडिते ।
 अमोघासु पतन्तीषु धर्मयानेन संतर ॥ १७
 तिष्ठन्तं च शयानं च मृत्युरन्वेपते यदा ।
 निर्वृतिं लभसे कस्मादकस्मान्मृत्युनाशितः ॥ १८
 संचिन्वानकमेवैन कामानामवितृप्तकम् ।
 वृकीघोरणमासाद्य मृत्युरादाय गच्छति ॥ १९

C 12 12083
 B 12. 322 (1). 20
 K 12 329 19

मक्ष्या, Gs सर्वमक्षा, Gs सर्वपक्षा (for 'मक्षा')
 ☞ Cs सर्वमक्षा पुराजितपुण्यफलस्य निरवशेषेण मक्षा । ☞
 — K₁ om 13^d-15^b —^d) K₆ B₀ 6-9 D_{as} a₁ D_{n1}
 n₄ D_s D₂ 3 5 8 अचेतमः; V₁ D₁ T G₁₋₃ 6 M₁ 5-1
 अचेतना (for विचेतस) ☞ Cp कर्मभूमिं, नरकम् । ☞

14 K₁ om 14 (of v l 13) —^a) K₆ D_{as}
 D_{n1} n₄ D₂ 3 धर्मं, D₁ धर्मे (for धर्मं) B₀ -नि-
 श्रेणिम्, D_{as} -निश्रेयम्; D₁ 1 निश्रेय (for नि श्रे-
 णिम्) —^b) G₂ om (hapl) किञ्चि G₂ क्वचित् (for
 the second किञ्चित्) —^c) K₆ B₀ 6 9 D_{n1} D_s
 D₂ 3 5 Cs कोपकारवद्; V₁ B₀ M₁ कोप (M₁ 'दा')
 कार इव (for कोशकार) ☞ Cs कोपकारवत्, यथा
 पेशास्कारी जन्तुरात्मानं मध्ये निधाय परितो मृदालिप्प ततो
 निर्गन्तुमशक्तस्रैव त्रियते इत्यर्थः । ☞ —^d) K₆ D_{as} a₁
 D₁ M₁ 1 वेष्टयन्; G₁ वेष्टि (for वेष्ट) B₀ D_{as}
 D_{n1} n₄ D_{s1} D₂ 3 नावु (for नाव) M₁ 1 बुध्यते
 (for 'से)

15 K₁ om 15^{ab} (of v l 13) —^a) M₁ 1
 नासि किं (for नास्तिक) —^b) K₁ B₁₋₂ D_{as} D₁ कुञ्ज
 पातम्; D_s G₂ कु (G₂ कू) लघातम् (for कूलपातम्)
 D_{as} D_s अत्र (for इव) K₄ स्थिर; K₆ B₀ 6 7 9
 D_{as} a₁ D_{n1} n₄ D_s D₂ 3 5 G₂ स्थित; D_s M₁ [अ]
 स्थित (for 'रम्) ☞ Cn कूलपातम्, महानदीपरम् ॥
 Cp अनर्यावहम् । ☞ —^d) D_s 5 9 read 15^{ed} for the first
 time after 13^{ab} —^c) K₁ D_s (first time) दूरत (for
 वामत) K₆ V₁ B₀ 6 D_{as} a₁ D_{n1} D_{s1} विश्रब्धो, K₁
 D₁ 9 (last two both times) विश्रब्धं; B₀ विश्रब्धा; D_s
 (both times) 1 T₃ G₁₋₃ M₁ 5-1 विस्रब्ध (for 'ब्धो)
 ☞ Ca वामत कुरु, त्यज इति लोकोक्ति ॥ Cs वामत
 प्रतिकूलपक्षे । ☞ —^d) K₆ 1 D₁ 9 (last two both
 times) नर रेणुम्, D_{s1} G₂ रयरेणुम्; D_s (both
 times) नररेणुम्; D₁ G₂ सुररेणुम्, T₁ कररेणुम्; T₂
 G₁ 6 खररेणुम् (for नर वेणुम्) D_{n1} D_{s1} ह्योद्धतं;
 D₁ T₂ स्थित (for इवोद्धतम्). — After 15, K₁
 reads 13^d.

16 K₁ om 16-34 —^a) D₁ T G₁ 3 6 M₁ 5-1
 कामक्रोधमा (T₂ 'प्र) इवर्त्ती —^b) D_{n1} D₂ 4 नदी
 —^c) ☞ Cn घृति, प्राणादिवेगधारणम्, योग इत्यर्थः । ☞
 —^d) G₂ M₁ 5-1 सर्वं (for जन्म)

17 With 17, of 12 169 9 K₁ om 17 (of v l
 16) —^a) D₁ अभ्यागते (for 'हते) Ś₁ K₁ 2 4
 काले (for लोके) —^b) Ś₁ K₁ 2 4 पीडित, D_s T
 G₁₋₃ 6 M₁ 5-1 -वारिते, D₁ -चालिते (for पीडिते)
 — Ś₁ K₁ 2 4 om 17^c-18^d —^c) D_{as} a₁ D_{n1} पत्
 तीषु, D_{n1} यततीषु (for पतन्तीषु) T₂ M₁ 6 7 अमो
 घासु (T₂ 'घासु) पततीषु ☞ Cn अमोघासु, आयुर्हरण-
 सफलासु रात्रिषु ॥ Cs पतन्तीषु, मृत्युमेनास्त्वित्यर्थः । ☞
 —^d) V₁ D_{n1} n₄ D_s D_s Cn (gloss नौक्या) पोतेन
 (for यानेन) D_s 5 1. 9 T G₁₋₃ 6 M₁ 5-1 सत्तर (for
 सतर).

18 Ś₁ K₁ 2 4 7 om 18 (of v l 17, 16) —^a)
 D_{as} नियत (for तिष्ठन्त) K₆ laouna, G₁ त (for
 च) —^b) B₁ अन्वेपते; D_s 9 M₁ 5-1 अन्वेति वै, D_s
 अन्वेति ते; D₁ T G₁₋₃ 6 अन्वेति ते (for 'पते) V₁
 B₀ (marg as in text) D_{s1} D₁ T G₁ 6 सदा; D_{n1}
 M₁ 1 तदा (for यदा) —^c) K₆ V₁ B₀ 7 9 D_s G₂
 निर्वृत्ति (for निर्वृति) K₆ V₁ B₀ 6-9 D_{as} a₁ D_{n1} n₄
 D_s D₂ 3 5 8 G₁ लभते (for 'से) D_s G₂ तस्माद्;
 D₁ T G₁ 3 6 M₁ 5-1 यस्मात् (for कस्माद्) —^d)
 D_{as} a₁ एकस्मान्, D_s तदा त्व (for अकस्मान्) K₆
 B₁ 3 (marg) D_{as} a₁ D_s Ca (gloss यद्) सित (for
 [अ]शित) D₁ T G₁₋₃ 6 M₁ 5-1 त (G₂ य) स्मात्त्व
 मृत्युना सित (M₁ 'नासि क')

19 K₁ om 19 (of v l 16) —^a) Ś₁ K₁
 2 4 सचिन्वानकम् (for 'न्वानकम्) K₆ [ए]क (for
 [ए]न) ☞ Cn सचिन्वानकम्, धनादिसचयपरम् । ☞
 —19^{ed} = 12 169 12^{ed} —^c) V₁ reads from रण
 up to अन्धकारे (in 20^a) on marg K₆ वृकीघोरणम्;
 D_{n1} 'धारणम् (for 'घोरणम्).

20 K₁ om. 20 (of v. l. 16). V₁ reads up to

क्रमशः संचितशिखो धर्मबुद्धिमयो महान् ।
 अन्धकारे प्रवेष्टव्ये दीपो यत्नेन धार्यताम् ॥ २०
 संपतन्देहजालानि कदाचिदिह मानुषे ।
 ब्राह्मण्यं लभते जन्तुस्तत्पुत्र परिपालय ॥ २१
 ब्राह्मणस्य हि देहोऽयं न कामार्थाय जायते ।
 इह क्लेशाय तपसे प्रेत्य त्वनुपमं सुखम् ॥ २२
 ब्राह्मण्यं बहुभिरवाप्यते तपोभि-
 स्तल्लुब्धा न परिपणेन हेडितव्यम् ।
 स्वाध्याये तपसि दमे च नित्ययुक्तः

अन्धकारे on marg —^a) K₂ M₁ ६-१ क्रमत (for 'श') —^b) K₁ om धर्मं B₅ (marg. as in text) १ भव, Das at भव (for महान्) —^c) K₆ Bo ६-९ Das at Dn₁ D₁ ६ Cp अंधकारं (for 'कारे') K₂ प्रविष्टव्ये; K₄ ६ V₁ Bo ६-९ Das. at Dn₁ n₄ D₅ D₂ ३ ३ ३ प्रवेष्टव्य (for 'ष्टव्ये') ❀ Cn अन्धकारे, ससारे ॥ Cp अन्धकार, नरकलक्षणम् । ❀

21 K₁ om. 21 (of v 1 16). —^a) Dn₁ सयतं, D₁ सवतन् (for संपतन्) K₆ Bo ६ ३ ९ Das at मोह (for देह-) D₅ समते मोहजालैश्च —^c) Das ब्रह्मण्यं (for द्या') —^d) Dn₁ तदत्र (for तत्पुत्र) V₁ तत्पुत्रमनुपालय.

22 K₁ om 22 (of v 1 16) —^a) K₂ ह; K₆ V₁ Bo ६-९ Das at Dn₁ n₄ D₅ D₂ ३ ३ ३ नु (for हि) —^c) Ś₁ K₁ ३ ३ महते (for तपसे) —^d) Ś₁ K₁ ३ ३ चानुत्तमं (for त्वनुपम) D₁ ६ ९ G₂ प्रेत्यानत-सुखाय च; D₁ T₁ G₃ ६ प्रेत्यत्यनुपम सुख

23 K₁ om 23 (of v 1 16) —^a) B₅ अवाप्येते; D₅ 'प्य तत् (for 'प्यते) —^b) K₂ देहितव्य, Cn (gloss- क्रीडितव्य) हेडितव्य (for हेडि') K₆ V₁ Bo ६-९ Das. at Dn₁ n₄ D₅ D₂-३ ९ T G₁-३ ६ M₁ ६-१ तल्लुब्धा (G₂ M₁ १ 'स्था) न र (G₂ प) तिपरेण हेडि (T G₁-३ ६ 'डि)तव्य, D₅ १ तल्लुब्धा न रतिपरेण तेन भाष्य —^c) K₁ स्वाध्यायस् (for 'ये) D₁ G₂ दमेन तेन (G₂ संप्र) युक्तः (for दमे च नित्ययुक्त) —^d) K₁ क्षेमार्थे; G₂ मोक्षार्थी (for क्षेमार्थी) D₅ यतस्तु, G₂ यजस्व (for यतस्व).

24 K₁ om, 24 (of v. 1 16). —^a) M₁ ६.१ अघ्यक (for 'क). G₂ इय (for अर्थ) —^b) D₁ ६

क्षेमार्थी कुशलपरः सदा यतस्व ॥ २३
 अव्यक्तप्रकृतिरयं कलाशरीरः
 ब्रह्मात्मा क्षणश्रुतिशो निमेषरोमा ।
 क्रत्वास्यः समचलशुक्लकृष्णनेत्रो
 मासाङ्गो द्रवति वयोहयो नराणाम् ॥ २४
 तं दृष्ट्वा प्रसृतमजस्रमुग्रवेगं
 गच्छन्तं सततमिहाव्यपेक्षमाणम् ।
 चक्षुस्ते यदि न परप्रणेतृनेयं
 धर्मे ते भवतु मनः परं निश्चम्य ॥ २५

शुक्लमात्मा (for सू') Ś₁ K₁ ३ श्रुतिशो; K₄ शुरिगो (sio), D₅ ० श्रुतिशो (sio), T₁ G₂ ६ श्रुतिशो, T₂ G₂ ६ श्रुतिशो, G₁ ३ M₁ ६-१ श्रुतिशो (for श्रुतिशो). K₄ D₅ ० lacuna, D₅ १ नामा (for -रोमा) ❀ Cp. श्रुतिशो, इति श-प्रत्यय स्वार्थे ॥ ❀ —^c) Ś₁ (orig) ऋज्वास्य; Ś₁ (sup lsn) K₁ ऋत्वस्य, K₄ ऋदास्य, K₆ B₁ Das at संघ्यांश, V₁ Dn₁ D₂ ३ Cn (gloss डेतु योग्य) सवास्य, Bo ० Dn₁ D₅ सघ्यास्य; B₅ Cnp (gloss. सघ्यादयं, असस्थानीय यस्य) संघ्यांश, B₅ D₅ D₅ संघ्यास्य, D₄ कृष्णोस्य, D₅ १ सत्वास्य; D₅ कृष्णास्य; T₁ रक्तास्य (for ऋत्वास्य). Ś₁ K₁ -जन; K₄ -रत; Bo M₁ १ lacuna, D₅ बुद्धि- (for बल) D₅ om. कृष्ण. D₁ -नेत्रे (for -नेत्रो) K₁ ऋज्जस्य समरंता शुक्लकृष्णनेत्रो (sio). —^c) D₅ ० प्रवति, D₅ भवति (for द्रवति) Bo om (hapl) वयो K₁ Das lacuna, V₁ T₁ G₂ -हरो, Dn₁ -हयं (for -हयो)

25 K₁ om. 25 (of v 1 16) —^a) K₂ प्रसृतिम् (for 'तम्) D₁ T₁ G₂ ६ उग्रवेप (for 'वेग) —^b) K₆ V₁ Bo Dn₁ n₄ D₅ D₂ ३ [अ]नवेक्ष (Dn₁ D₅ D₂ 'क्ष्य)माण, D₅ [अ]व्यवेक्ष; D₁ T₁ G₂ ६ [अ]प्यवेक्ष; T₂ M₁ ६-१ [अ]प्यवेक्ष (M₁ 'ष)माण (M₁ 'ण); G₂ [अ]प्यवेक्षमाणं (for [अ]प्यवेक्षमाणम्) —^c) Das at न यदि (by transp), G₂ यदि तु B₁ om न G₂ पर (for पर) Ś₁ K₁ ३ ३ प्रणीतमेतद्; K₆ प्रमेयमेय; Das -प्रणेत्रणैयं; Dn₁ D₅ ० -प्रणेतृमेय (for 'नेय) ❀ Ca n चक्षुः, ज्ञानम् । परप्रणेतृनेय, (Ca हृन्निद्रयाधनधीनम्) (Cn अन्धवद्यदि न भवसीत्यर्थ) । ❀ —^d) Das at भवति (for 'तु). B₅ (marg. as in text) पुनः; D₁ T G₁ ३ ६ M₁ ६-१ मति' (for मन). V₁ B₅ ३ Dn₁ n₄ D₅ D₂ ३ ३ ३ T G₁

येऽमी तु प्रचलितधर्मकामवृत्ताः

क्रोशन्तः सततमनिष्टसंप्रयोगाः ।

क्लिश्यन्ते परिगतवेदनाशरीरा

वह्नीभिः सुभृशमधर्मवामनाभिः ॥ २६

राजा धर्मपरः सदा शुभगोप्ता

समीक्ष्य सुकृतिनां दधाति लोकान् ।

बहुविधमपि चरतः प्रदिशति

सुखमनुपगतं निरवद्यम् ॥ २७

श्वानो मीपणायोमुखानि वयांसि

वडगृध्रकुलपक्षिणां च संघाः ।

नरां कदने रुधिरपा गुरुवचन-

नुदमुपरतं विशसन्ति ॥ २८

C 12 1201E
B 12. 322(1) 29
K 12. 329 28

५६ M1 ५-१ निशाम्य, Ds प्रशाम्य (for निशाम्य)
ॐ Cn पर, परलोकम् आरमान वा । ॐ

26 K1 om 26 (cf v l 16) —^a) Ks V1
Bo s Dn1 n1 Ds Ds s s वे चात्र, B1 १० Das n1
येनात्र (for येऽमी तु) G1 प्रकलित (for प्रच)
K1 वृत्तान्, Dn1 वृत्ता (for वृत्ता) —^b) K2
G1 क्रोशन्त (for 'न्त) Ś1 K1 s 4 Ds हृष्ट (for
अनिष्ट) Dr T G1-3 ६ M1 ५-१ संप्रयोगात् (for
'योगा) —^c) Ks Bo ६-२ Das n1 Dn1 n1 Ds
Ds s s G1 क्लिश्यन्त, Ds 'श्यन्त (for 'श्यन्ते) K2
वेदना (for 'ना) ॐ Cn परिगतं, प्राप्त, यमलोके । ॐ
—^d) K2 सुहृशमम् (sio) (for सुभृशम्) Ks V1
Bo ६-२ Das n1 Dn1 n1 Ds Ds s s Cn (gloss
अधर्मक्रियाभिः) कारणार्भिः, Ds ० कामिनीभिः ; Dr T
G1-3 ६ M1 ५-१ चागुराभिः (for वासनाभिः)

27 K1 om 27 (cf v l 16) —^a) V1 सदा
धर्मपर (by transp), Ds धर्मपर सदा K1 पदा
(for सदा) Ks B1 s (orig) Das Dn1 n1 Ds Ds
s s राजा सदा धर्मपर शुभाशुभस्य गोप्ता, Bo राजशया
धर्मपर शुभाशुभगोप्ता, Bc राजा धर्मपर सदा शुभाशुभ
गोप्ता, B1 (marg) राजा धर्मपर सदा शुभाशुभस्य ;
Bo Das राजा धर्मपर सदा शुभाशुभस्य गोप्ता, Ds राजा
धर्मपर सदा शुभगो गोप्ता, Ds १ राजा धर्मपर शुभस्य
गोप्ता, T2 G1 राजा धर्मपर सदा शुभाशुभानि गोप्ता
—^b) Ś1 K1 s B1 १ s (marg) Das G1 दधाति (for
दधाति) Das लोको (for लोकान्) Ds १ प्रसमीक्ष्य
कृतिनां दधाति लोकान्, T1 Gs ६ समीक्ष्य च सुकृतिने
दधातिलोकान्, T2 दधाति सुकृतिनां समीक्ष्य लोकान् ; G2
समीक्ष्य शुभसुकृतिनां दधाति लोकान्, M1 ५-१ क्ष्य सु
कृतिनां दधाति*** —^c) Ś1 K2 क्षमिचरत (sio), K1
अपि चरत (for अपि चरत), V1 चरति (for 'त्').
Ks ६ Bo ६-२ Das n1 Dn1 n1 Ds Ds s s चरति प्रदि
शति (for 'त प्रदिशति) T1 Gs ६ बहुविधमपि विच
रत प्रतिदिशति, T2 G1 मपि चरि (G1 'र) त प्रतिदि
शति ; G2 बहुधर्ममपि चरत प्रतिदिशति, M1 ५-१ बहु

लोकमपि चरत प्रतिदिशति —^d) Ks जनवगत, Bc s
(marg) २ Das जनवगत, Ds ० जनवगत, Ds १ जना-
गत, T1 Gs ६ उपगत, T2 G1 क्षपगत, M1 ५ १
जनवगत, M6 जनवगतचरतं (for अनुपगत) B1 निर-
पगत (for निरवद्यम्) ॐ Cn अनुपगत, नानायोनिस
हस्तेष्वप्राप्तम् । ॐ

28 K1 om 28 (cf v l 16) —^a) Ks V1 Bo
६-२ Das n1 Dn1 n1 Ds Ds s s १ s T1 मीपणकाया,
Ds ० मीपणकाका, T2 मीपणको यो, G1 s ६ मीपण
कायो M1 ५-१ मीपणकायो, Cs मीपिकाया (for मीप
णायो) Dn1 नद्यो (for अयो) B1 सुखा (for
सुखानि) Ś1 K1 s 4 च वयांसि (for वयांसि) —^b)
V1 B1-२ Das n1 Dn1 Ds Ds s वड (for वड)
Bs s ० गृध्रकुल (for 'कुल) Ś1 K1 गृध्रकुलप-
क्षिणां सवात, Ks 4 प्रकृलपक्षिणां च सवाता (K4
'ख्याता), Ks गृध्रकुल पक्षिणां च सवाता, Bo वड
गृध्रानि कुलपक्षिणां च सवा ; Dn1 Ds s वडगृध्रपक्षिणां
च सवा, Ds ० वडगृध्रकुलपक्षिणां च सवा, D1 गृध्रकुल
पक्षिणां च सवा, T G1-3 ६ वडगृध्रकुररपक्षिणां च सवाता ;
M1 ५-१ वडगृध्रकुररवकमवा —^c) G1 om 28-30^b
—^d) V1 Bo ६-२ Das n1 Ds १ नरकदने ; Dn1 n1
Ds Ds s नरकदने, Ds ० नरके (for नरां कदने)
Ś1 K1 कदा न, Ks कद* (for कदने) Bo ६-२ Das,
n1 Ds1 रुधिरवाग्, Dr -रुधिरपान, Cn (gloss
कीटा) रुधिरपा (as in text) Das n1 भव ; Dn1
अनु (for गुरु) B1 (marg) वचन ; Ds वचन,
Dr वचन (for वचन) K2 नरां क* रुधिरपा गुरुव
चनुयम ; Ks नरकदनेरुधिरवागुधारं कदा न ; T G1 s ६
नरके नर (G1 'रा) तदगरुधिरपा गुरुवचन ; M1 ५-१ नर
कदने (M1 'न) रुधिरपरिमाणो (M1 'णामाद् ; M6
'माणान्) ; Cs नरकदनेरुधिरवागुधरवचन —^d) Dn1 Ds
-मुदम् ; Ds सुदा. Ś1 K1 अपर ; Ks पर ; Ds १
उपगतं ; T2 उचरत (for उपरत). V1 विशति ; Bo
६-२ Das n1 Ds १ विशति (Bo 'त्) सत्, Dn1 n1 Ds
Ds-1 s ० विशाल्यसत् (for विशसन्ति) Ks गुरुवचनं
उदनुपरत विशति, T1 Gs ६ उदनुपरिगता विशसति

मर्यादा नियताः स्वयंभुवा य इहेमाः
 प्रभिनत्ति दशगुणा मनोनुगतत्वात् ।
 निवसति भृशमसुखं पितृविषय-
 विपिनमवगाह्य स पापः ॥ २९
 यो लुब्धः सुभृशं प्रियानृतश्च मनुष्यः
 सततनिकृतिवञ्चनारतिः स्यात् ।
 उपनिधिभिरसुखकृत्स परमनिरयगो

भृशमसुखमनुभवति दुष्कृतकर्मा ॥ ३०
 उष्णां वैतरणीं महानदी-
 मवगाढोऽसिपत्रवनभिन्नगात्रः ।
 परशुवनशयो निपतितो
 वसति च महानिरये भृशार्तः ॥ ३१
 महापदानि कथ्यसे न चाप्यवेक्षसे परम् ।
 चिरस्य मृत्युकारिकामनागतां न बुध्यसे ॥ ३२

(Gs विशति); M1 १-१ गुरुश्चननुदो विगतमर्यादा
 29 K7 G2 om 29 (of v l 16, 28) M1 १-१
 om 29^a —^a) K2 १ B2 १ १ D21 D21 n2 D21 D2
 १ १ १ T G1 १ १ नियता, K6 विहता, D4 १ विहितता;
 D8 निवसता (for नियता) D5 om from यमुत्रा up to
 सुख (in 29^a) T1 G2 १ स्वयंभुवा, T2 स्वायंभुवा
 D7 या (for य) V1 T2 G1 इमा, D4 १ इमाम्,
 T1 G2 १ इम (for इहेमा) —^b) Ś1 K1 १ १ D21
 D21 प्रभिनत्ति, V1 B2 १ १ १ D21 n2 M1 १-१ प्रभु (B2
 'भ')नक्ति; D21 प्रभुनत्ति, D4 १ अत्र भिनत्ति, D7
 प्रभुनक्ति; G1 १ भिनत्ति (for प्रभिनत्ति) B2 १-१
 D21 D7 दशगुणो; B2 D21 T2 G1 १ 'गुण, M1 १-१
 दशदशगुण (for दशगुणा) M2 १-१ om from मनो
 up to सुख (in 29^a) K6 [आ]त्मनोगुणतत्त्वात् (sic),
 B2 G2 मनोनुगतत्त्वात्, D4 १ [आ]त्मनोनुगतत्त्वात् (for
 मनो) T1 G2 भिनत्ति दशगुणमनोनुगतत्त्वात् ॥ Ca
 दश गुणा, अहिंसादय एव ॥ Cn दशगुणा, दशविधा ।
 शौचसतोपतपस्वाध्यायेश्वरप्रणिधानानि पञ्च विधिरूपा ।
 अहिंसासत्यास्तेयब्रह्मचर्यापरिग्रहाख्ये निषेधरूपाश्च पञ्च । ॥
 — D21 om 29^a-30^b —^a) B2 (marg as in text)
 निविशति, T G1 १ १ निविशति (for निवसति) Ś1
 K1 १ तन्नामसुख (for भृशमसुखं) K6 B2 १ १ १ D21
 D5 T1 पितृविषय, D4 १ पितृपतिविषय (for पितृवि
 षय) —^d) K1 १ अत्रगाह्य (for 'गाह्य) Ś1 K1
 १ १ स पापदुष्टि; D4 १ सदा पाप (for स पाप)

30 K7 om 30 (of v l 16), D21 G2 om 30^a
 (of v l 29, 28) —^a) B7 D2 सभृश, D5 १ च
 भृशं, D2 सतत (for सुभृश) K6 प्रियानृत च, T1
 G2 अप्रियानृत- (for प्रियानृतश्च) D5 १ om मनुष्य-
 M1 १-१ अतिवेलमपि च लुब्धप्रियानृतो —^b) K6 D2
 १ १ १ सतत (for 'त) K6 निकृति, D7 निकृत (for
 निकृति) K6 V1 B2 १-१ D21 n2 D21 D2
 १ १ १ वचनाभिरति (D5 १ 'त) (for -वञ्चनारति)
 M1 १-१ धर्मत (M1 om त) निकृतिरति स्यात् —^c)

M1 १-१ om उपनिधिभिरसुखकृ D21 lacuna, G2 १
 उपाधिभिर्, Cn (gloss छलेन) उपनिधिभिर् (as in
 text) D21 n2 G2 असुखकृत् ; T2 'कृत (for 'कृतम्)
 Ś1 K1 lacuna, K2 तात (for परम्) T1 G2 १ पर
 निरयगो (G2 om गो), G2 परमनिरयो (for 'निरयगो)
 D5 १ उपनिधिसुखकृत्समुपरमनिरय स, C2 (gloss उप
 निधिभि, उपाधिभि । असुखकृत दुःखेनोपाजितं यत् स्व द्रव्य
 तत्र परम्, तापर्यवान्) उपनिधिभिरसुखकृतस्वपरमो —^d)
 K6 दुष्टत; D5 १ दुःख (for दुष्कृत) K2 -कर्म;
 D5 १ -कर्मो (for -कर्मा)

31 K7 om 31 (of v l 16) —^a) Ś1 K1 १ १
 चोष्णां; D2 उष्णं, T1 G2 १ कृष्णां (for उष्णां)
 D21 वैतरण; D21 'रणी; D5 १ 'रिणी V1 उष्णा
 महानदीं वैतरणीम् —^b) Ś1 K1 १ १ D2 १ अत्र (K2 १
 'वा) गाह्य (for 'गाढो) D5 १ द्वायमीपत्र (for ऽसि
 पत्र-) G2 अत्रगाढोऽसि तत्र पत्रवनविपन्नगात्र —^c)
 Ś1 K1 १ १ परशुव (K2 १ 'शुर्वे) नमयं; D5 परशुवनशयो;
 D7 T1 G2 १ परशु (D7 'सु'च्छिद्रतया (for 'वनशयो)
 K2 D21 n2 निपतितो, T2 G1 [5] तिपतितो (for निप)
 —^d) K6 वसति, G1 वसति (for वसति) T2 G1
 om च K1 १ १ भृशार्त (for भृशार्त) D5 १ T1
 G2 १ १ M1 १-१ वसति (D5 १ निवसति च, M1 १-१
 वसति) महानिरयेषु भृशार्त

32 K7 om 32 (of v l 16). —^a) M1 -पादानि
 (for पदानि) K4 कथ्यसे (for कथ्यसे) D5 महा
 पदा विकथ्यसे, T1 G2 १ 'पदो (T1 यो) न कथ्यसे, T2
 G1 'पदोनुकथ्यसे ॥ Ca महापदानि, महान्ति स्वर्वादीनि
 पदानि, स्थानानि ॥ Cn ब्रह्मादीनां स्थानानि । ॥ —^b)
 D2 चा (for च) K2 पद (for परम्). —^c) Ś1 K2
 शिरसि; K1 D21 शिरस्य; C2 शिरस्थ (for शिरस्य).
 D5 om (hapl) कारि T1 G2 १ कारिताम्; M1 १-१
 वेदनाम् (for -कारिकाम्) ॥ Ca कारिकां, क्रियां, यात
 नाम् ॥ Cn मृत्युकारिकां, जराम् । ॥ —^d) K1 १
 अनागतं; B7 'गतां, G2 अयागतं (for अनागतां)

प्रयास्यतां किमास्यते समुत्थितं महद्भयम् ।
 अतिप्रमाथि दारुणं सुखस्य संविधीयताम् ॥ ३३
 पुरा मृतः प्रणीयसे यमस्य मृत्युशासनात् ।
 तदन्तिक्राय दारुणैः प्रयत्नमार्जवे कुरु ॥ ३४
 पुरा समूलवान्धवं प्रमुहूरत्यदुःखवित् ।
 तवेह जीवितं यमो न चास्ति तस्य वारकः ॥ ३५
 पुरा विवाति मारुतो यमस्य यः पुरःसरः ।

पुरैक एव नीयसे कुरुष्व सांपरायिकम् ॥ ३६
 पुरा सहिष्क एव ते प्रवाति मारुतोऽन्तकः ।
 पुरा च विभ्रमन्ति ते दिशो महाभयागमे ॥ ३७
 स्मृतिश्च संनिरुध्यते पुरा तवेह पुत्रक ।
 समाकुलस्य गच्छतः समाधिमुत्तमं कुरु ॥ ३८
 कृताकृते शुभाशुभे प्रमादकर्मविभ्रुते ।
 स्मरन्पुरा न तप्यसे निधत्स्व केवलं निधिम् ॥ ३९

C 12. 120e9
 B 12. 222(1). 40
 K 12. 319 39

ॐ Ca अनागताम्, प्रत्यक्षमुपरिस्थिताम् । ॐ

33 K1 om 33 (cf v 1 16) D1 9 om 33^a
 —^a) K2 प्रियास्यतां, K6 V1 Bo 6 1 8 (marg) 9
 Da* a4 Dn1 n1 Ds D3 8 8 Cn (gloss प्रचल्यताम्)
 प्रयायता, D1 'स्यता, G1 प्रधास्यता (for प्रया) M6
 आस्यसे —^b) Bo समुच्छ्रित (for 'स्थित) Ś1 K2 6
 महा; K1 lacuna (for महद्) —^c) B3 अस्ति
 (for अति-) K1 प्रमापि, Da4 प्रमाय (for प्रमाधि)
 —^d) G1 य (for स) ॐ Ca सुखस्य संविधीयताम्,
 मोक्षार्थं प्रयस्यताम् । ॐ

34 K1 om 34 (cf v 1 16) —^a) Dn1 परा
 (for पुरा) K4 (also as in text) युत्, M1 1 मृत
 (for मृत) Dn1 n1 Ds प्रणीयते, D4 9 प्रमीयसे
 (for प्रणी) —^b) K6 B3 1 8 (marg) 9 Da3 Dn1
 n4 Ds D3 8 8 G1 2 M1 6-1 राज-, D4 9 पुत्र (for
 मृत्यु-) B1 -सामनात् (for -शास) Da4 यस्य राज्य
 क्षामनात् —^c) K4 B1 Da3 Dn1 n1 Ds D1-5 1-9
 Cn (gloss अयत्तिसुखाय) स्वमतकाय, K6 V1 Bo 6 8 9
 Da4 G2 त्वाति (K6 Bo 'त) काय, T G1 8 6 स्वमतिक
 हि; G2 (also) दत्त्वा यातिक्राय (for तदन्तिक्राय)
 D6 1 दीयते (for दारुणै) —^d) Ds1 प्रपन्नम् (for
 प्रयत्नम्) Dn1 आर्जवे, C5 (gloss तपसि) 'वे (as
 in text) K2 प्रियत्रमार्जये कुरु (sic)

35 ^a) G2 M1 6 1 -यधन (for यान्धव) Dn4
 पुरा समूलक ध्रुव —^b) K1 [अ]द्दु खिवित्, K2 दुःख
 वित्; K6 B1 9 Da3 a4 Ds 1 [अ]द्दु खिवित्; T G2 8 6
 M1 6-1 'खवत् (for 'खवित्) —^c) K4 तमेव; Dn1
 न चैव; Ds तदेव; D6 तथा हि (for तवेह) T1
 Gs 6 तवेह जीवसशयो, T2 तदेव जीवितस्य दो, G1
 कियत्तवेह जीवितं, G2 तवेह जीवितं समौ —^d) V1
 transp चास्ति and तस्य K6 वारकः; K7 D1 9
 धारकः; Bo चापर, Da4 वीरकः; D6 1 चारक, G2
 वाचक (for धारक) G1 यमे न चास्ति वारक

36 Da3 a4 om (hapl) 36^{ab} —^a) Dn1 n4 [अ]-
 भिवाति, Ds1 D2 5 7 8 [अ]धि', G2 [अ]पिवाति (for
 विवाति) Ś1 K1 2 मारुते (for 'तो) —^b) Da4 D4
 पुरैक, D1 पुरैव D5 एक, D1 एव (for एव) —^d)
 K1 कुरुषु (for 'त्वं) D3 सांपरायिक

37 ^a) D2 पुरात् (for पुरा) Ś1 K1 2 4 6 1 V1
 Bo 6-9 Da3 Dn1 n1 Ds1 D2-1 1-9 T2 G8 स हि क,
 Da4 सहिष्क, D5 सहिष्क, T1 G6 सहैक; G1 स एक;
 G2 स एव, M1 6 1 सहित; M6 स हि क (for
 सहिष्क as in Ds2 only) K1 एव; G2 एक (for एव)
 —^b) K1 G2 प्रयाति; M1 1 प्रयाति (for प्रवाति)
 —^c) Ds 1 पुरा ह विभ्रम नु ते —^d) K6 Da3 a4
 दिशो दश, B3 महादिशो, D6 1 दिशो दशाद् (for
 दिशो महा) K1 (sup ltn as in text) यन्नागवे, Dn4
 भयागमे (for भयागमे) B3 भयागमे दिशो दश

38 ^a) K1 Da4 स्मृतिं; K7 D3 9 स्मृतश्च, Bo
 Dn1 n1 Ds D3 8 श्रुतिश्च (for स्मृतिश्च) K1 सनि
 रुध्यसे; T2 'मध्यते —^b) Ds 1 च ते ह, T2 तदेह,
 G2 तवैव (for तवेह) —^c) T1 G8 6 अथाकुलस्य
 गच्छत —^d) G8 M1 6-1 उत्तमां

39 ^a) D1 कृते कृते (for कृताकृते) Bo Dn1 n4
 Ds D2 8 8 G2 शुभाशुभे पुरा (Bo कृता) कृते —^b)
 Ś1 K1 2 4 प्रसाद् (for प्रमाद्) D1 विष्णुवे (for
 विभ्रुते) —^c) Ś1 K1 2 transp स्मरन् and पुरा
 K6 पुनर् (for पुरा) K1 B3 (marg as in text)
 D4 9 T G1-2 6 नु (for न) K2 तस्य मे, D4
 तप्यसे, G2 मन्यसे (for तप्यसे) —^d) B3 (marg) 9
 Da3 a4 Ds 1 T G1-2 6 M1 6-1 स्मरस्व (for निघरस्व) .
 D6 1 विधिं (for निधिम्)

40 K1 Dn1 om (hapl) 40 —^a) Da4 कलेवरे,
 T G1-2 M1 कलेव (T1 G8 'व) र —^b) Ś1 K2 4 विव
 र्जनी; Da3 विजर्जर, Da4 विसर्जर, D1 T G8 6

C. 12. 12024
B 12. 322(1) 41
K 12. 319 40

पुरा जरा कलेवरं विजर्जरीकरोति ते ।
बलाङ्गरूपहारिणी निघत्स्व केवलं निधिम् ॥ ४०
पुरा शरीरमन्तको मिनत्ति रोगसायकैः ।
प्रसह्य जीवितक्षये तपो महत्समाचर ॥ ४१
-पुरा वृका भयंकरा मनुष्यदेहगोचराः ।
अभिद्रवन्ति सर्वतो यतस्व पुण्यशीलने ॥ ४२
पुरान्धकारमेककोऽनुपश्यसि त्वरस्व वै ।
पुरा हिरण्मयान्नगान्निरीक्षसेऽद्रिमूर्धनि ॥ ४३

विजर्जरी (for विजर्जरी-) Dn५ करोति (for 'ति) K१
lacuna, G२ भो (for ते) —^a) K० B० Dn५ वराम
(for बलाङ्ग-) Dn५ हारिणी, M१ धारिणी (for
हारिणी) —^a) D२ १ G२ विघत्स्व, T१ G३ ० नियस्य
(for निघत्स्व) M१ ० ० सौकृत (for केवल) M१
निघत्स्व धौकृत विधिं (sic)

41 ^a) D२ om from मन्तको up to न्धकार (in
43^a) —^b) G२ लोक (for रोग) K० B० ०-०
Das n५ Dn१ n५ D२ D२ १ १ १ G२ M१ १-१ सारथि
(for सायकै) —^c) K१ D५ ० प्रसह्य हति जीवित
(K१ 'वक). —^d) K० B१ ० Das n५ T२ G२ 2 M१
१-१ समारभ, B० G३ ० 'हर (for 'चर) K१ तपो
महोत्सवमाचर

42 D२ om 42 (of v l 41) —^a) ❧ Cn वृका,
कामादय । ❧ —^b) K१ मानुष्य- (for मनुष्य) — B१
om (hapl) 42^a-45^a —^d) Das n५ Dn५ D२ यतस्व,
D२ यतस्तु (for यतस्व) Śi K१ ५ धर्म (for पुण्य)
T२ शीलने (for शीलने)

43 B१ om 43 (of v l 42) D२ om up to
न्धकार (cf v l 41) —^a) Śi K१ ३ [अ]धकार
T G१-२ ० M१ १-१ एकतो (for 'को) —^b) Śi K२
१ १ T G१ ३ ० न (for ऽनु) T१ G० पश्यति (for
पश्यसि). —^c) Śi K१ ३ हिरण्यकान् (for हिरण्मयान्)
K० Das n५ पुरा हिरण्मयानुगान् ❧ Ca हिरण्मयवृक्ष-
दर्शनमुपस्थितमरणत्वारिष्ट तत्स्वम् । ❧ —^d) K० B० D१
T२ G२ ० निरीक्षसे, G२ न पश्यसे B० त्रि- (for ऽद्रि)
G२ -मूर्धना (for 'नि)

44 B१ om 44 (of v l 42) —^a) K१ पुरक ;
K२ B० पुराग, T१ G२ ३ ० पुरात्र (for पुरा कु) —^c)
D५ ० विचालयति; G२ विचारयति (for 'लयन्ति)
—^d) K२ दधत्स्व; M१ १-१ लभस्व (for घटस्व). G२

पुरा कुसंगतानि ते सुहृन्मुखाश्च शत्रवः ।
विचालयन्ति दर्शनाद्धत्स्व पुत्र यत्परम् ॥ ४४
धनस्य यस्य राजतो भयं न चास्ति चौरतः ।
मृतं च यन्न मुञ्चति समर्जयस्व तद्धनम् ॥ ४५
न तत्र संविभज्यते स्वकर्मभिः परस्परम् ।
यदेव यस्य यौतकं तदेव तत्र सोऽश्रुते ॥ ४६
परत्र येन जीव्यते तदेव पुत्र दीयताम् ।
धनं यदक्षयं ध्रुवं समर्जयस्व तत्स्वयम् ॥ ४७

चदस्व पुत्रवत्पुर

45 B१ om 45^a (cf v l 43) —^a) M१ (hapl)
om यस्य K१ राजते G२ धनस्य राजतो भय
—^b) B० D१ T G१ ३ ० M१ १-१ चौरत (for चौ)
G२ न चास्ति चौरतो भय —^c) G२ corrupt D२ T२
G१ ३ मृतश्च, T१ G० मृतस्य (for मृत च) K१ V१
B० (marg as in text) ० D२ १ १ T G१ ० M१ १-१
मुच्यते; D५ मुच्यते, G२ मुच्यते (for मुञ्चति) Śi K१ ३
मृत न यद्विमुचति — V१ reads 45^a-46^a on marg
—^d) Śi K१ ३ स्वम् (for सम्) K० १ V१ B१ ०
Dn५ D२ १ १ T G१-३ ० M१ समर्जयस्व (for सम)
D५ तत्स्वय, M५ क धन (for तद्धनम्)

46 G२ om (hapl) 46-47 V१ reads 46^a on
marg —^a) Dn५ D२ D२ १ १ T१ G२ ० सवियुज्यते;
Dn५ सविभज्यते (for सवि) —^b) D५ स्वकर्मभि
(for स्व) —^c) D२ यदेव (for यदेव) B० ०
D२ १ यौतक, Dn५ यौतक, D२ यौतक, T१ यौतक,
M१ १-१ यावक (for यौतक) ❧ Ca न यौतकम्,
विवाहात् धन, दायादासाधारणम् (Cn दायादाप्राप्तम्) । ❧
—^d) D२ तस्य (for तत्र) B० (marg as in text)
तदेव तत्समश्रुते

47 G२ om 47 (of v l 46) K१ om 47^a-48^b
—^a) G१ यन्न (for येन) Das जीव्यते D१ T G२ ०
परत्र यन्न जीव्यते —^b) Das n५ तत्र (for पुत्र) D५ ०
T१ G१ ३ ० M१ १-१ चीयतां (for दीयताम्). T२ तदेव
चीयतां धन —^c) B०-३ Dn५ n५ D२ D२ ३ ३ अक्षर;
G१ 'य (for 'य) D५ धनं ध्रुव यदक्षयं —^d) Śi
K१ ३ स्वमर्जयस्व; K० Das D५ १ १ T G२ ० M१ स
(D५ १ स्व) मा' (for सम)

48 K१ om 48^a (of v l 47) —^a) T२ पत्
(for पृथ). Śi K१ ३ पश्यते; D२ पश्यते (for

न यावदेव पच्यते महाजनस्य यावकम् ।
 अपक्व एव यावके पुरा प्रणीयसे त्वर ॥ ४८
 न मातृपितृवान्धवा न संस्तुतः प्रियो जनः ।
 अनुव्रजन्ति संकटे व्रजन्तमेकपातिनम् ॥ ४९
 यदेव कर्म केवलं स्वयं कृतं शुभाशुभम् ।
 तदेव तस्य यौतकं भवत्यमुत्र गच्छतः ॥ ५०
 हिरण्यरत्नसंचयाः शुभाशुभेन संचिताः ।
 न तस्य देहसंक्षये भवन्ति कार्यसाधकाः ॥ ५१

परत्रगामिकस्य ते कृताकृतस्य कर्मणः ।
 न साक्षिरात्मना समो नृणामिहास्ति कश्चन ॥ ५२
 मनुष्यदेहशून्यकं भवत्यमुत्र गच्छतः ।
 प्रपश्य बुद्धिचक्षुषा प्रदृश्यते हि सर्वतः ॥ ५३
 इहाग्निर्धर्मवायवः शरीरमाश्रितास्त्रयः ।
 त एव तस्य साक्षिणो भवन्ति धर्मदर्शिनः ॥ ५४
 यथानिशेषु सर्वतःस्पृशन्सु सर्वदारिपु ।
 प्रकाशगूढवृत्तिषु स्वधर्ममेव पालय ॥ ५५

C 12 12C99
 B 12 32x(1) 56
 K 12 329 55

पच्यते) Dn4 उपाचदेव पच्यते —^b) K2 Das T
 G2 3 6 M1 5-1 यावक'; K6 D3 याचक' (D3 'क),
 V1 B5-9 Da4 Dn4 पावक', B0 पाचक', C5 (gloss
 यवविकार') यावकम् (as in text) ☞ Ca यावक
 गोधूमचूर्णं खण्डमिश्रं घृताक्तम् । ☞ —^c) V1 अपक्वम्,
 G2 अपक्वः Ś1 K1 2 यावक', V1 B5-9 Da4 G8 पावके,
 B0 पाचके, T2 याचके (for यावके) ☞ Cn यावके
 घृतखण्डमिश्रे यवपिष्टविकारे । ☞ —^d) K4 6 V1 B0
 6-9 Das Dn1 n4 D8 D' 8 3 प्रलीयसे; T2 G1 प्रमी'
 (for प्रणी') Ś1 K1 2 4 तु न; K1 Das D4 8 9
 त्वरन्; Da4 त्वर'; G8 पुरा, M1 पुर', M1 पुन
 (for त्वर) D6 1 पुरा प्रणीयते'तर', G2 मनो निवच्छ
 पुत्रक

49^a) K1 V1 B0 6-9 Da4 Dn1 D8 D8-2 1 9 T
 G2 3 6 मातृपुत्र'; M1 5-1 पुत्रमातृ- (for मातृपितृ)
 —^b) D6 1 सस्तुति; T G1-9 6 सस्तुत' (for सस्तुत)
 —^d) K2 B0 व्रजतिम् (for व्रजन्तम्) B1 पातन;
 T2 पातित ☞ Ca एकपातिन, असदायगामिनम् ॥ Cp
 एकाकिनं गच्छन्तम् । ☞

50^b) K6 V1 B0 (marg as in text) 1 9 Da4
 a1 कृतं पुरा, B0 8 Dn1 n4 D8 D2 8 8 पुरा कृत (for
 स्वय कृत) —^c) K6 V1 B0 6-9 Da4 a1 Dn1 n4
 D8 D2 8 8 पुत्र (for तस्य) K6 7 Da4 a1 Dn1 n4
 D8 D2-8 8 9 Cn (gloss देहेन्द्रियादिसार्थवाहकम्)
 सार्थिक, V1 B5-9 सार्थिक; D1 सार्थिक; T1 G3 6
 साहक, G1 M1 5-1 सार्थिकं, G2 साक्षिक; Cp (gloss
 सहाय') सार्थिक (for यौतक) —^d) K1 (sup lxx
 as in text) साधका (for गच्छत')

51^a) D1 हिरण्यमत्र (for 'रत्न) K1 -सचय'
 —^b) T2 शुभाशुभेन, G2 स्पृहावशेन — 51^{ed} is dam-
 aged in B0 —^d) K1 भवति B8 कर्म (for कार्य)
 Da1 -साचक'.

52^a) B0 परस्य; M1 1 चरत्र- (for परत्र) —^b)
 M1 5-1 शुभाशुभस्य कर्मणः ☞ C5 कृताकृतस्य, भोगार्थं
 कृतस्य, करिष्यमाणस्य च । ☞ —^c) Ś1 K1 4 न साक्षि-
 णात्मना, K2 B8 (marg) D8 Cnp (gloss साक्षित्वा-
 त्मनेति पाठः प्रामादिक) Csp (gloss सर्वबुद्धिसाक्षिणा पर
 मात्मना) 'तात्मना, K6 Dn1 D8 Cn न साक्षि आ,
 B1 8 (orig) न साक्षि वात्मना, D' 9 न साक्षरा, T
 G1 2 6 न सारमात्मना, C5 (gloss पर्याप्तिर्नास्ति) न
 शांतिरात्मना (for न साक्षिरा') ☞ Cn साक्षि आत्मा
 नेति, इकोऽतवर्णे शाकल्यस्य हस्वश्च इति प्रकृतिभावे हस्व ॥
 Cp साक्षिरिति छान्दस रूपम् ॥ C6 सर्वबुद्धिसाक्षिणा
 परमात्मना समो निधिर्नास्ति । तस्मात्सोऽन्वेष्टव्य । ☞ —^d)
 G2 [ज]सि (for [क]स्ति) K2 कचन

53^a) Ś1 K1 2 सज्जक, K6 शून्यक (for शून्यक)
 —^b) K1 अपुत्र (for अमुत्र) T1 G2 3 6 चारिषु (for
 गच्छत) ☞ Cn अमुत्र साक्षिणि गच्छतो लीयमानस्य
 कर्तुर्मेनुष्यदेहस्य शून्यमिव शून्यकमभावो भवति । परदृष्ट्या
 सन्नपि योगिदृष्ट्या मनुष्यदेहो नष्टो भवतीत्यर्थः ॥ C5 मनु-
 ष्यदेहशून्यक, गमन भवतीति शेष । ☞ —^c) K6 V1
 B0 6-9 Da4 a1 Dn1 n4 D8 D2 8 8 8 Cn (gloss
 हार्दाकाशमिति शेष) Cp प्रविश्य (for प्रपश्य) K1 Da4
 चक्षुषां —^d) K1 प्रसृश्यते, B1 9 Da4 प्रविश्य (Da4
 'श्यते (for प्रदृश्यते) G1 [s]भि- (for हि) K4 6
 B0 6-9 Da4 a1 Dn1 n4 D8 D2 8 8 सर्वश' (for 'त')

54^a) D1 T1 G8 6 यथा (for ह्य) —^b) G2
 सदा (for त्रय) D8 नृणां शरीरमास्थिता —^c) K6
 त एव सर्वसाक्षिणो. —^d) V1 सर्व- (for धर्म) D9
 om from दर्शिन' up to पन्थि (in 56^a) G2 दर्शना'
 (for दर्शिन')

55 D9 om 55 (of v l. 54) —^a) K6 V1 B0
 6-9 Da4 a1 Dn1 n4 D2 8 8 8 Ca अहर्निशेषु; D8
 C5 तथानिशासु; D1 T1 G2 3 6 त (G2 य) थावशेषु;

C 12. 12100
B 12. 322(1) 57
K 12 329 56

अनेकपारिपन्थिके विरूपरौद्ररक्षिते ।

स्वमेव कर्म रक्षयतां स्वकर्म तत्र गच्छति ॥ ५६

न तत्र संविभज्यते स्वकर्मणा परस्परम् ।

यथाकृतं स्वकर्मजं तदेव भुज्यते फलम् ॥ ५७

यथाप्सरोगणाः फलं सुखं महर्षिभिः सह ।

तथाप्नुवन्ति कर्मतो विमानकामगामिनः ॥ ५८

T₂ G₁ M₁ ६-१ तथानिशेषु (for यथा) K₇ D₄ अह
निशा (D₄ 'शे) प्रपश्यत ॐ C₈ तथानिशास्विति ।
निशा न विद्यते येषां तान्यनिशानि, इन्द्रियाणि । ॐ
—^b) B₀ lacuna, D₁ T₁ G₂ ० स्पशेषु, T₂ G₁ २
M₁ ६-१ स्पृशेषु (for -स्पृशसु) K₀ B₀ सर्वचारिषु;
K₇ D₄ ० 'चारिषु; B₀ lacuna, B₁ २ D₁ n₄ D₅
D₂ २ १ २ T G₁-२.० M₁ ६-१ Cp (gloss चरणशालेषु)
C₈ (gloss सर्वविषयग्राहिषु) 'चारिषु (for 'दारिषु).
D₁ २ १ २ स्पृशोस्वकर्मचारिषु —^c) V₁ B₀ D₁ २ मूढ-
M₁ ० १ गूढ (for गूढ) D₁ T₂ G₂ गूढवर्तिषु, T₁
G₀ गूढवक्त्रेषु; M₅ 'बुद्धिषु (for 'वृत्तिषु) —^d) D₁ २
स्वधर्मकं परस्पर; G₂ 'मेकमाचर

56 D₅ om up to पन्थि (of v l 54) —^a)
K₂ अनेन (for अनेक) K₀ पारिपथिके; G₁ 'पार्थिके;
M₁ ० पारपथिके (for पारि) D₁ २ अमोकमारिपथिके,
G₂ अनेकवारपठिते; M₇ 'पारपस्थिते ॐ C₂ अनेके
परिपन्थिनः शत्रवो लोहतुण्डा पक्षिवृकादयो यस्मिन् ॥ C₃
अनेकप[पारि]पन्थिके, आध्यात्मिकाद्यनेकोपद्रवयुके । ॐ —^b)
G₂ M₁ ६-१ Cv विरुद्ध- (for विरूप) K₂ रक्षते; K₀
V₁ B₀ ०-२ D₁ २ n₄ D₁ n₄ D₅ D₂ २ २ २ M₅ C₂
(gloss विरूपा रौद्राश्च मा[?]म]क्षिका दशा यस्मिन्)
माक्षिके, D₁ G₁ २ ० मक्षिते; G₂ रक्षके, M₁ ० १
रक्षिके (for 'ते) ॐ C₈ विरुद्धरौद्ररक्षिते, विरुद्धा. ये
दृढभूमय ये रौद्रा कामक्रोधादयः, तैः पाळिते अस्मिन्देहे
इत्यर्थः । ॐ —^c) D₄ om (hapl) from मेव up to
स्व (in 57°). K₀ १ B₀ D₁ २ रक्षतां; D₁ २ रक्ष्येतां,
D₁ G₀ रक्षता; T₁ G₀ रक्षतात्, T₂ रक्षितान् (for
रक्षयतां) —^d) Ś₁ K₁ २ २ स्वयं हि (for स्वकर्म)
D₅ १ रक्षति (for गच्छति)

57 D₄ om up to स्व (in 57°) (cf v l 56)
—^b) M₁ ० १ स्व (for स्व) —^c) D₅ om (?hapl)
57°-58° —^c) K₄ B₁ २ D₁ २ n₄ D₅ D₂ २ २ २
तथाकृत, B₀ यदा; D₁ T₁ G₂ ० अथो (for यथा).
V₁ स्वकर्मजं यथाकृत (by transp)

58 D₅ om. 58^{ab} (cf. v l. 57). —^a) K₀ B₀

यथेह यत्कृतं शुभं विपाप्मभिः कृतात्मभिः ।

तदाप्नुवन्ति मानवास्तथा विशुद्धयोनयः ॥ ५९

प्रजापतेः सलोकतां बृहस्पतेः शतक्रतोः ।

व्रजन्ति ते परां गतिं गृहस्थधर्मसेतुभिः ॥ ६०

सहस्रशोऽप्यनेकशः प्रवक्तुमुत्सहामहे ।

अबुद्धिमोहनं पुनः प्रभुर्विना न यावकम् ॥ ६१

D₁ २ अप्सरोगण; T₂ G₁ 'गणै (for 'गणा) B₀ पर
(for फल) T₁ G₂ ० यथा सुरा गणै फल —^b) K₀
महर्षिभिः; T₂ G₁ महर्षय —^c) D₁ २ om (hapl) 58°-59°,
B₀ reads the same twice —^c) B₀ तदा (for तथा)
Ś₁ K₁ २ समाप्नुवति, B₀ (first time) तथाप्नुवति;
D₁ २ तथा सुवति; T₂ तथा पुरति, M₁ ६-१ अवाप्नुवति
(for तथाप्नु) K₀ B₀ १ २ (both times) D₁ २ n₄
D₅ D₂ २ २ कर्मजं; V₁ B₀ २ D₁ २ D₁ २ कर्म ते
(for कर्मतो). —^d) D₅ om. काम V₁ -गामिक
D₁ T G₁-२ ० विबुद्धिमोहनं पुन

59 For the repetition in B₀, of v l 58 D₁ २
om 59^{ab} (cf v l. 58) —^b) D₁ T G₁-२ ० तथैव
तैर्विपाप्मभिः —^c) V₁ B₀ D₁ T₁ G₂ ० तथा (for
तदा) —^d) T₂ G₁ २ तदा; M₁ ६-१ सदा (for तथा)
K₁ २ विशुद्धयो नरा (K₄ 'र)

60 ^b) M₁ ६-१ शतक्रतो (for 'क्रतो) —^c) G₂
चापरां (for ते परा) K₇ मतिं (for गतिं) —^d) D₁
reads 60^d twice —^d) D₁ T G₁-२ ० कर्म- (for
-धर्म) G₂ हेतुभि (for सेतुभि) D₄ (second
time) सहस्रधर्मसेतुभि

61 ^a) M₁ ६.० हि (for ऽपि) —^b) B₁ D₁ n₄
D₅ उत्सहाम ते (for 'महे) —^c) Ś₁ (by corr)
K₁ ० D₁ T G₁ २ ० Cv -मोहनात्, M₁ ६-१ -मोहतां
(for मोहन) D₅ पुन (for पुन) K₂ २ अबुद्धि-
मोहनात्मा (K₄ 'मात्म) न B₀ १ २ प्रभु K₂ २ विनाश-
K₇ D₄ २ वितान-; B₀ २ (marg) D₁ २ n₄ D₅
D₂ २ २ विनाय (for विना न) K₀ १ B₀-२ D₁ २ २ २
Cnp (gloss सत्कर्म) पावक; V₁ B₀ (marg) D₁ २ n₄
D₅ D₂ २ २ Cn (gloss पावक पुनाति पवित्रीकरोतीति
व्युत्पत्त्या धर्म) पावक, B₀ पाचक; B₀ (marg)
नायक; D₁ T₁ G₂ ० साधक; T₂ G₁ याजक; M₁ ६-१
यावक, C₈ (gloss स्वादु भक्ष्यम्) Cnp (gloss यावक-
मिव पायेयरूपो धर्मं पव) 'कम् (as in text) G₂ मृगु
र्विना न यावक. ॐ C₈ (reading मोहनात्) बुद्धिमोह-

गता द्विरष्टवर्षता ध्रुवोऽसि पञ्चविंशकः ।
 कुरुष्व धर्मसंचयं वयो हि तेऽतिवर्तते ॥ ६२
 पुरा करोति सोऽन्तकः प्रमादगोमुखं दमम् ।
 यथागृहीतमुत्थितं त्वरस्व धर्मपालने ॥ ६३
 यदा त्वमेव पृष्ठतस्त्वमग्रतो गमिष्यसि ।

तथा गतिं गमिष्यतः किमात्मना परेण वा ॥ ६४
 यदेकपातिनां सतां भवत्यमुत्र गच्छताम् ।
 भयेषु सांपरायिकं निघत्स्व तं महानिधिम् ॥ ६५
 सकूलमूलवान्धवं प्रभूर्हरत्यसङ्गवान् ।
 न सन्ति यस्य वारकाः कुरुष्व धर्मसंनिधिम् ॥ ६६

C 12. 12110
 B. 12 31211. 67
 K 12. 329 66

विगमादिना न यावक, स्वादुभक्ष्य, ह्य स्वर्गं प्रति प्रभु, न स्वेष्टलाभे प्रभुरित्यर्थं ॥ Cp अत्रुद्धिमोहन, बुद्धिमोहन रसनं विना यावक सुरसभक्ष्यमिव प्रेषितव प्रति प्रभुनाक्ति। असमूह बुद्धिरेवेष्टलाभे प्रभुरित्यर्थं ॥ Cp प्रभुस्तु ते न पावक हरयत्र यद्युद्धिमोहनात् कारणात् पावकः नारकाक्षि' ते प्रभुनं हृदि योजना । छे

62 *) B₂ Dn₁ n₄ D₅ D₂ s s त्रिरष्ट ; G₂ द्विष्ट-
 (for द्विरष्ट-) Da₁ वर्षतो (for -वर्षता) छे Ca
 द्विरष्टवर्षता, वारुण्यम् । छे — ^b) छे Ca ध्रुव, परि
 निघितरूप । छे — K₆ B₂ r s Da₁ n₄ transp 62*
 and 63* — *) K₁ कुरुषु (for कुरुष्व) — ^d) T₂
 विवर्तते (for ऽति') Da₁ (also as in text) वयो हि
 वेप्यनेकश्च

63 *) K₂ परा; T₁ पुरो (for पुरा) B₂ (marg
 as in text) r Da₁ सौलिके, Da₂ साविके (for सोऽ-
 न्तक) M₁ s-1 पुराम्भुपैति तैतक — ^b) B₆ (marg)
 प्रमाद (for प्रमाद) Da₁ D₅ चमू (for दमम्)
 Ś₁ (sup l₁n, before corr as in text) K₁ s V₁
 B₆ s-2 Da₁ Dn₁ n₄ D₅ D₂ s s r s T G₁ s s Ca p
 प्रमा (D₁ T₂ G₁ s 'मो' दगोमुखां (K₁ B₆ 'सा, B₆ s
 [both marg] D₅ 'सीं' चमू; K₁ D₅ s दतो सुखा
 वह; G₂ M₁ s-1 'दगोमुखा च (G₂ 'साश्च' मू छे Cn
 (reading प्रमादगोऽमुखां चमू) प्रमादग, प्रमादगृह्णामी
 अन्तक' । चमू, चमति मक्षयतीति चमूरिन्द्रियसेना, वा
 अमुखां, अन्तकत्वादिदोषेण स्वस्वविषयभोगहीनां यावत्करोति
 तव पुरैव ॥ Cp (reading प्रमादगोमुखां चमू) प्रमाद-
 गोमुखां, प्रमादगोचरां प्रमादस्थानेषु सोधमां, चमू रोगादि-
 रूपाम् । छे — *) Cp यथागृहीत (for यथागृहीतम्)
 K₁ उक्ति; K₄ B₆ r-2 Dn₁ D₅ D₂ s r s T G₁-s s
 Cp (gloss उद्युक्त) उरियवस्व (for 'त) छे Cp गृहीत,
 केशोष्वाकृष्ट, स्वधर्मपालने उरियव, उद्युक्त । छे — ^d)
 K₂ स्वरस; G₂ स्वरश्च; Cp यतस्व (for स्वरस्व)

64 *) K₄ s r B₆-2 Da₁ s₁ Dn₁ n₄ D₅ D₂-1 s s
 G₂ यथा (for यदा) G₂ [अ]र्थम् (for स्वम्) K₂
 (sup l₁n as in text) पृच्छतस्व (for पृष्ठ) — ^b)
 K₁ स्वाम्, Da₁ तम्; D₁ स्वम् (for स्वम्) D₄

गमिष्यति — *) Ś₁ K₁ s यथागत; K₁ D₅ s तथा
 गतं (for तथा गतिं) Da₁ गमिष्यत, G₂ 'द्यता (for
 'प्यत) छे Cn गतिं, आत्मज्ञानरूपाम् । छे — ^d)
 D₅ वै, G₂ या (for वा) छे Cn आत्मना, देहेन ।
 परेण, तत्सचन्निघपुत्रादिना ॥ Cp आत्मना, आत्मीयेन । परेण,
 उरासीनेन । छे

65 *) K₄ Dn₁ D₂ s Cn (gloss एकाकिना)
 -पातिना; Dn₁ -पातिन (for 'नां) K₆ r D₄ s शुभ
 (for सता) Da₁ corrupt, G₂ यदेकमास्यतासन;
 M₁ s-1 यदेव पाकिनां सतां — ^b) M₁ अमुत्र (for 'त्र)
 Da₁ गच्छत (for 'ताम्) — *) Ś₁ K₁ s B₆ (marg
 as in text) D₅ r T₁ G₂ s भयेषु; K₂ भावेषु G₂
 परेषु (for भयेषु) Dn₁ M₁ सांपरायिकां, Cn (gloss
 परलोके हितम्) 'क (as in text) — ^d) V₁ B₆ M₁
 s-1 विघरस्व, D₁ T G₁ s s दधरस्व, G₂ निघस्व
 (for 'स्व) K₂ मर्महा, K₄ B₆ s Da₁ s₁ Dn₁ n₄
 D₅ D₂ s s केवल (for तं महा) D₁ T₁ G₂ s -मुनि
 (for -निधिम्)

66 *) V₁ M₁ s-1 समूल; B₆ (marg as in text)
 सकाल, T₁ G₂ s स तत्र; T₂ समाल, Ca (gloss
 तूल, तुच्छ) सतूल; Cn (gloss कूल, अग्र) सकूल- (as in
 text) M₁ s r तूल, M₆ कूल, Ca (gloss महदा
 सारवत्) मूल (as in text) G₂ यधन (for -वान्धव)
 छे Cn सकूलमूलवान्धवम्, यालवृद्धवयस्यै सहितं यथा
 स्यात्तथा ॥ Cp सतूलमूलवान्धवम् । तूलमूलम्, अल्पे
 तरम् । छे — ^b) D₁ भवति (for हरति) K₂ सगवान्;
 K₆ D₅ [अ]सगतान्, Da₁ T G₁ [अ]सभवान्; G₂ M₁ s-1
 [अ]नशय (for [अ]सङ्गवान्) — *) D₅ वसति, M₁
 नयति (for न सन्ति) G₂ M₁ s-1 यत्र (for यस्य)
 K₁ D₄ s चारका; B₆ चांधवा; Da₁ वारक, D₅
 चारका; D₁ T₂ G₁ भां; T₁ G₂ s s हां (for वां)
 — ^d) Ś₁ K₂ s s तन्महा; D₅ कर्मस (for चर्मस).
 D₄ s कुरुष्व धर्मसचय; G₂ 'त्व धर्मपदिधि.

67 *) B₆ (marg) निदर्शित (for 'शानं) — ^b)
 T₂ तदेह (for तवेह) Dn₁ सूत्र- (for पुत्र) K₆ r
 B₆ s r s Da₁ s₁ Dn₁ n₄ D₅ D₂ s s सांप्रतं, V₁

इदं निदर्शनं मया तवेह पुत्र संमतम् ।
स्वदर्शनानुमानतः प्रवर्णितं कुरुष्व तत् ॥ ६७
दधाति यः स्वकर्मणा धनानि यस्य कस्यचित् ।
अबुद्धिमोहजैर्गुणैः शतैक एव युज्यते ॥ ६८
श्रुतं समर्थमस्तु ते प्रकुर्वतः शुभाः क्रियाः ।
तदेव तत्र दर्शनं कृतज्ञमर्थसंहितम् ॥ ६९
निबन्धनी रज्जुरेया या ग्रामे वसतो रतिः ।

छिच्चैनां सुकृतो यान्ति नैनां छिन्दन्ति दुष्कृतः ॥ ७०
किं ते धनेन किं बन्धुभिस्ते
किं ते पुत्रैः पुत्रक यो मरिष्यसि ।
आत्मानमन्विच्छ गुहां प्रविष्टं
पितामहास्ते क्व गताश्च सर्वे ॥ ७१
श्वःकार्यमद्य कुर्वीत पूर्वाह्ने चापराह्निकम् ।
को हि तद्वेद कस्याद्य मृत्युसेना निवेक्ष्यते ॥ ७२

Ds १ समत, T1 Gs सत्तम; Gs सत्तम (for संमतम्) — °) Ks Bo सु (for स्व) — °) Ks प्रवर्णितं, Gs 'र्णित', Ms 'र्णित (for 'र्णित) Dr T1 Gs ० कुरुष्व तत्र (T1 Gs 'स्व') वर्णित; T2 G1 कुरुष्व तत्र वर्णित (by transp)

68 °) Bo १ (marg as in text) Dr T G1 १ ० दधाति; Cn (gloss आत्मान, देह पुष्पाति) दधाति (as in text) Ś1 K1 १ V1 यश्च; Ks Bo १ Ds Ds यस्य, Bs वा स्व, Das as वा सु- (for य स्व) Dn4 धर्मणा (for कर्मणा) — °) Ks Bo १-० Das as Dn1 n4 Ds Ds १ १ १ Cn दधाति (for धनानि) K2 १ धनानि यश्च दर्शनात् — °) Das as अबुद्धिः; G2 प्रबुद्ध (for अबुद्धि) — °) K4 ० Bs १ १ Das as Dn1 n4 Ds Ds १ १ १ Cn p स एक; K7 Bs D4 ० स चैक, Bo शतैव; T2 श्रुतै स, G1 शतैः क; Gs कृतै क; M1 १ ० गतैक; M7 गतौ क (for शतैक) Bo एक (for एव) Ks V1 Bs १ १ (marg as in text) ० Das as Cnp मुच्यते (for युज्यते)

69 °) K7 समस्तम् (for समर्थम्) Ds १ Cn अश्रुते (for अस्तु ते) Ks V1 Bo १-० Das as Dn1 n4 Ds Ds १ १ श्रुत समस्तमश्रुते (Das 'श्रुते, Dn4 'श्रुत); T1 Gs श्रुत समश्रुते सदा, T2 Gs श्रुतं स्वधर्ममश्रुते, G1 श्रुत स्वमर्थमश्रुते ❀ Cn श्रुत तत्त्वमस्यादिवाक्यज ज्ञान कर्तुं, समस्त ब्रह्माण्डमश्रुते, व्याप्नोति । ❀ — °) V1 शुभा; Bs (marg) स्वका; Das शुभा (for शुभा) Ks प्रिया; V1 क्रिया (for क्रिया) — °) Ks partly damaged V1 तस्य (for तत्र) Ś1 K1 तदेव दर्शनं तव; K4 ० Bo १-० Das as Dn1 n4 Ds Ds १ १ १ Cs तदेवदर्थदर्शनं; M1 १ 'तदत्र दर्शनं; Ms ० 'तदत्र द' (sio). — °) Das as अज्ञ- (for अर्थ-). Ds सज्ञकं (for संहितम्). T2 कृतज्ञधर्मसंहितं. ❀ Cn कृतज्ञं, कृतज्ञे उपदिष्ट, अर्थसहित पुरुषार्थसंगत भवति । ❀

70 = 12 169 24, 316 37, quoted in

Śaṅkara's Br Up Bhāṣya on iv 5 15 — °) Ś1 K1 १ १ V1 निषधनी, B1 निषधनी, Dn4 निषधना; G2 न यज्ञवी — °) K4 ० V1 Bo १-० Das as Dn1 n4 Ds Ds १ १ १ छिच्चैतां, K7 'न; Dr जिवैनां; G2 हित्वैतां (for छिच्चैनां) — °) Ś1 K1 T2 दुष्कृता

71 G1 om 71^a-72^b — °) Ś1 K1 १ किं वा; Ks Bs Das T2 Gs M1 १-१ किमु (T2 'सुत) (for the second किं) Bs पुत्रकस् (for बन्धुभिस्) Ds १ किं यद्युभि पुत्र धनेश्च किं ते; T1 Gs ० किं ते धनेन किमुत बन्धुभिस्ते — °) Ś1 K1 १ १ किं वा पुत्रैर्ब्राह्मण (K1 'णो) मरिष्यसि, Ds १ दारैश्च किं पुत्रक यन्मरिष्यसि — °) K2 Ds प्रविष्टां (for 'ष्टं) — °) Ds om from पितामहा up to गम्य इम (in 73^a) Ds तात (for सर्वे) Dr T Gs ० M1 ० १ पितामहा (T1 Gs ० 'ह) स्ते क्व गतः पिता च — After 71, Ds ins 787*

72 Ds om 72, G1 om 72^{ab} (for both, of v l 71) 72^{ab} = 12, 169 14^{ab} — °) Ks स्वकार्यम्; Das श्वकार्यम्, Ds1 स्वकार्यम् Ds1 अत्र (for अद्य) Bs वर्तन्त्य (for कुर्वीत) — °) Bs मध्याह्ने (for पूर्वाह्ने) Some MSS पूर्वाह्ने चापराह्निक — K7 Bs-० Das as ins after 72^{ab} Ks after 72 V1 Bo Dn1 n4 Ds Ds १ Cn subst for 72^{ab} Ds ins after 71

787* न हि प्रतीक्षते मृत्युं कृतं वास्य न वा कृतम् ।

[= 12 169 14^{ab} K7 वापि, Bs अस्य (for वास्य).] — 72^{ab} = 12 169 14^{ab} — °) Bs १ ० Das as त; Bs Ds १ सं (for तद्) K7 कस्यास्य, T1 Gs ० यत्रास्य; T2 G2 M1 १-१ यत्राद्य (for कस्याद्य) G2 को हि कस्याद्य मर्यस्य. — °) Ks प्रवेक्ष्यति; K7 Bs Ds १ १ ० पतिष्यति (Dr 'सि); B7 Das as विवक्षते; Bs विवेक्ष्यते; T G1-१ ० M1 १-१ [अ]मिवीक्ष (T1 Gs १ ० 'क्ष्य)ते (for निवेक्ष्यते).

73 Ds om up to गम्य इम (of v l 71) — °)

अनुगम्य श्मशानान्तं-निवर्तन्तीह बान्धवाः ।
 अग्नौ प्रक्षिप्य पुरुषं ज्ञातयः सुहृदस्तथा ॥ ७३
 नास्तिऋन्निरनुक्रोशान्नरान्पापमतौ स्थितान् ।
 वामतः कुरु विश्रब्धं परं प्रेप्सुरतन्द्रितः ॥ ७४
 एवमभ्याहते लोके कालेनोपनिपीडिते ।
 सुमहद्वैर्यमालम्ब्य धर्मं सर्वात्मना कुरु ॥ ७५
 अथेमं दर्शनोपायं सम्यग्यो वेचि मानवः ।
 सम्यक्स धर्मं कृत्वेह परत्र सुखमेधते ॥ ७६
 न देहमेदे मरणं विजानतां

न च प्रणाशः स्वनुपालिते पथि ।
 धर्मं हि यो वर्धयते स पण्डितो
 य एव धर्माध्यवते स मुह्यति ॥ ७७
 प्रयुक्तयोः कर्मपथि स्वकर्मणोः
 फलं प्रयोक्ता लभते यथाविधि ।
 निहीनकर्मा निरयं प्रपद्यते
 त्रिविष्टपं गच्छति धर्मपारगः ॥ ७८
 सोपानभूतं स्वर्गस्य मानुष्यं प्राप्य दुर्लभम् ।
 तथात्मानं समादध्याद्भ्रश्येत न पुनर्यथा ॥ ७९

C 12. 12173
 B. 12. 322(1). 8
 K 12. 329 79

Ke १ V1 Bo ६-७ Da3 a1 Dn1 n1 Ds D2-5 ९ ० G2
 M1 5-7 Cn वि (D2 om. वि)नाशाते (K1 D1 ० 'त'),
 D1 T G1 ३ ६ श्मशानाते (for 'नान्त') —^b) Ś1 K1
 निवर्तयेद्य, K2 4 7 D1 5 7 ० T G1 ३ ६ 'तंते हि, B1 8
 Dn1 n1 Ds D2 3 8 'तंते ह (for 'तन्तीह) K4
 वाधव —^c) G2 पुरुषा (for 'प')

74 ^b) T2 नगान् (for नरान्) K4 पापमितौ, Ke
 V1 Bo ६-७ Da3 a1 Dn1 n1 Ds D2 १ 8 Cn 'मते
 (for 'मतां) K4 स्थिता; T1 G2 ६ रतान् (for स्थितान्).
 —^c) K7 विः; V1 Bo-9 Dn1 n1 Ds2 D2 8 8 8
 T2 G1 M1 5-7 विश्रब्ध; G2 विश्रम (for विश्रब्ध)
 Ś1 K1.2 4 वामे कुरुष्व विश्रब्ध; T1 G2 ६ समानकुल
 विश्रब्ध —^d) K1 G2 M1. 5-7 पर, K2 पुर (for
 पर) K7 अतद्विता, T1 G2 ६ अतामित, G2 अत
 द्वित

75 75^{ab} = 12 169 7^{ab}, of Uttarādhyayanāsūtra
 14 22^{ab} —^a) K1 अद्याहते; V1 G2 अभ्यागते (for
 'हते) —^b) Ś1 K1 2 4 निपीडयते (for 'डिते) G2
 कालेनोपनीवीक्यते —^c) K4 स्वमहद् (for सु) K1
 आलस्य (for आलम्ब्य) —^d) M1 5-7 अत्र (for कुरु)

76 ^a) Ś1 K1 2 4 प्रथम, Bo Ds1 अथैन; D4
 अशेष, D2 7 अशेष, G1 अथैम (for अथेम) —^c)
 K4 Bo 8 ० Dn1 Ds D2 8 5 7 8 T1 G1-3 ० M7 Cn
 स्व; Ke lacuna, B2 1 Da3 a1 Dn1 च (for स)
 Dn1 कृत्वेह, D1 कृत्वा वै; Cn कृत्वेह (as in text)
 —^d) K4 ० 1 V1 Bo ६-७ Da3. n1 Dn1 n1 Ds D2-5,
 8 ० G2 M1. 5-7 अश्रुते (for पृषते).

77 Dn1 reads 77^a twice —^a) G1 नू (for न),
 K1 D1 ० G2 देहमेदो, Dn1 (first time) 'भेद' (for
 'भेदे) B2 D1 G2 विजानता (for 'नता) T1 G2 न

तेन भूदमरभूर्विजानता —^b) T G1 ३ ६ ननु; G2 नय;
 M1 ६ १ तनु (for न च) Ś1 K1 4 प्रणाश (for 'श')
 D2 1 T2 G1 2 त्वनु (for स्वनु-) G2 पाल्यते (for
 पालिते) K2 न चेटनाश सुनुपालिते पथि (sic) ❀
 Cn अनुपालिते, शिष्टैराहते ॥ C2 पूर्वैराचरिते । ❀ —^c)
 B2 (marg as in text) 7 धर्मं हि यो; Da4 धर्मो हि
 यो; D5 धर्मदिष्य T G1 2 M1 5-7 वर्धयते (for वर्ध)
 T2 न (for स) Da4 विडितो (for पण्डितो) —^d)
 K1 मोहति, D1 T1 G2 मुच्यते; T2 G1 8 मुह्यते;
 G2 M1 हीयते (for मुह्यति)

78 ^a) Da4 प्रयुक्तयोः; T1 G1 8 ० प्रवृत्तयो, T2
 प्रवर्तयो (for प्रयुक्तयो) V1 Bo 1 ० Da1 Ds G2
 कर्मपथे (for 'पथि) Ś1 K1 2 4 स्वकर्मणा (for 'णो)
 Ke B2 प्रयु (Ke 'सु) कयो कर्मपथेषु (B2 'पव-) कर्मणो
 —^b) K1 पल, Dn1 फले (for फल) M1 ० 1 प्रयोक्तो
 (for 'क्ता) G1 om यथा K1 V1 Bo 8 (marg)
 Dn1 n1 Ds D2-5 ९ ० G2 M1 5-7 कृतं, B2 lacuna
 (for विधि) —^c) Ś1 K1 ० B1-3 Da1 D1 T2 G1 2
 विहीन; K2 4 विहाय (for निहीन) Dn1 निवय,
 D1 T G1-3 ० नरक (for निरय) —^d) K1 त्रिविष्टप;
 V1 Bo त्रिविष्टपं Da3 repeats from धर्म up to
 दद्याद् (in 79^a) after 80^a K4 धर्मपारक

79 For the repetition in Da3, of v 1 78
 —^c) G2 अय (for तथा) K2 समारुष्याद् (for
 'दृष्याद्) —^d) K4 ० 1 B1 2 (marg as in text)
 Dn1 n1 Ds D2 5, 8 G2 M1 5 ० भ्रश्यते; Bo. ० भ्रस्येत;
 D1. ० भ्रस्यते; D1 T G1. ९. ० भ्रियते; M1 भ्राश्यते
 (for भ्रश्येत).

80 For the repetition in Da3, of. v 1 78. D2
 om. 80 —^a) ❀ Cn 'नोक्तामति, धर्ममिति शेष । ❀

C 12 12/24
D. 12 322(1) 81
K. 12 329 80

यस्य नोत्क्रामति मतिः स्वर्गमार्गानुसारिणी ।
तमाहुः पुण्यकर्माणमशोच्यं मित्रवान्धवैः ॥ ८०
यस्य नोपहता बुद्धिर्निश्चयेष्ववलम्बते ।
स्वर्गे कृतावकाशस्य तस्य नास्ति महद्भयम् ॥ ८१
तपोवनेषु ये जातास्तत्रैव निधनं गताः ।
तेषामल्पतरो धर्मः कामभोगमजानताम् ॥ ८२
यस्तु भोगान्परित्यज्य शरीरेण तपश्चरेत् ।
न तेन किञ्चिन्नप्राप्तं तन्मे बहुमतं फलम् ॥ ८३
मातापितृसहस्राणि पुत्रदारशतानि च ।

— Das om 80^b — ^b) Ś1 K1 2 4 1 B3 (marg)
D3 5 9 धर्म- (for स्वर्गे) G3 स्वर्गमद्यानुसारिणी
— ^d) K6 नशोच्य; Das a1 अशोच (for 'च्य) Bo
6 8 (last two marg as in text) Dn1 n4 D3 D2 8 8
पुत्र- (for मित्र-)

81 ^a) B1 Das a1 नोपरता, T1 G3 6 नो भविता
(for नोपहता) — ^b) K4 Bo 8 (marg as in text) 9
Das a4 Dn1 n4 D3 D2 8 8 निश्चये हि, T2 G1 'ये तु
(for 'येषु) K6 अवलम्बते; B1 'लभिते (for 'लम्बते).
— ^c) Ś1 K1 2 4 स्वर्गे कृतावकाशस्य, Das a1 'क्षेपस्य,
D3 स्वर्गे क्षतावकाशस्य — ^d) K6 V1 Bo 6-9 Das a4
Dn1 n4 D3 D2 8 8 1 8 T G1-8 6 M1 6-1 transp
तस्य and नास्ति

82 ^a) D1 T G1-8 6 तपोवने च (for 'वनेषु) D3
यातास् (for जातास्) — ^b) Dn1 तथा (for तत्र)
— ^c) K1 धर्मा — ^d) Dn1 n1 D3 D2 8 8 काम
भोगान् (for 'भोगम्)

83 D1 reads 83 twice — ^b) G3 चरन् (for
चरेत्) — ^c) D3 T1 G2 8 6 M1 5-1 किञ्चिदप्राप्य;
D1 T2 'स्य प्राप्यं — ^d) K6 V1 Bo 1 8 (marg). 9
Das a1 D3 1 G2 M1 5-1 तन्मे बहुफल मत, T G1 8 6
तदे (T2 G1 'मे) य बहुल मत

84 = (var) 11 2 12 12 28 38 B 18
5 63 — ^a) K1 महा (for माता) — After 84,
Ś1 K1 2 4 6 1 V1 Bo 6-9 Das a1 Dn1 n4 D3 D2-5,
1-9 T G1 8 6 Cn editions ins

788* महमेको न मे कश्चिद्दह यापि न कस्यचित् ।

तं न पश्यामि यस्माद् तं न पश्यामि सो मम ।

अनागतान्यतीतानि कस्य ते कस्य वा वयम् ॥ ८४
न तेषां भवता कार्यं न कार्यं तव तैरपि ।
स्वकृतैस्तानि यातानि भवांश्चैव गमिष्यति ॥ ८५
इह लोके हि धनिनः परोऽपि स्वजनायते ।
स्वजनस्तु दरिद्राणां जीवतामेव नश्यति ॥ ८६
संचिनोत्यशुभं कर्म कलत्रापेक्षया नरः ।
ततः क्लेशमवाप्नोति परत्रेह तथैव च ॥ ८७
पश्य त्वं छिद्रभूतं हि जीवलोकं स्वकर्मणा ।
तत्कुरुष्व तथा पुत्रं कृत्स्नं यत्समुदाहृतम् ॥ ८८

[(L 1) K6 V1 Da1 D3 च (for वा) Bo 8 Dn1
n4 D3 D2 8 1 8 T G1 8 6 editions नाहमन्यस्य कस्यचित्
(for the post half) — (L 2) K1 तेन; K6 6 1
Bo 6-9 Das a4 Dn1 n4 D3 D2 8 8 न त (by transp)
Da1 यस्याह, Dn1 पश्याह (for यस्याह) Ś1 K1 2 4
V1 D3 D2 1 न त (by transp), T1 G3 6 स न, T2
न स T G1 8 6 पश्यति (for पश्यामि)]

85 ^a) T1 तत् (for न) — ^c) K6 Da1 a1 सुकृ
तैस् (for स्व). K6, 1 Bo-9 Das a1 Dn1 D31 D3 8
Bom Kumbh ed जातानि (for या) Ś1 K1, 2 4
स्वकृतैरथ यातास्ते, V1 स्वकृतैरवजातास्ते. — ^d) K6 om.
भवाश्चैव Bo 1 9 च स्वैर्; B3 च स्वर्, Da2 a4 स्वर्गं
(for चैव) K6 D1 T2 G3 गमिष्यति (for 'प्यति).

86 ^a) D1 T1 G3 6 मुवि (for इह) Ś1 K1 2 4
[s]पि, T G1 8 6 M1 5-1 तु (for हि) K6, 1 V1
Bo, 6-9 Das a1 Dn1 n4 D3 D2-5 8 9 M5 धनिनां
(for 'न) G2 इह लोकेषु धनिन — ^b) K6 1 Bo
6-9 Das a1 Dn1 n4 D3 D2-5 8 9 T2 G2 M1 5-1 Cal
Bom ed स्वजन (for परोऽपि) G3 परोपि सन्न जायते.
— ^c) Bo स्वजन — ^d) Bo जीवताम् K6 V1 Bo
6-9 Das a1 Dn1 n4 D3 D2 8 8 T G1-8 6 M1 5-1
editions अपि (for एव) T2 नश्यति; G3 पश्यति
(for न)

87 ^a) K1 सञ्चितोनिशुभं कर्म (sic) — ^b) K1
नरा Bo कलत्रापेक्षमानव, T G2 8 6 M1 कलत्रापे
(M1 'वे) क्षया नर — G2 om 87^c-90^b — ^c) Ś1
K1 2 T1 G1 8 6 तत्र; D1 तत्तत् (for तत्र) — ^d)
D1 च मानव (for तथैव च). G3 परत्र सुखमेवते.

88 G2 om. 88 (of. 1. 87). — ^a) Ś1 K1, 2, 4

तदेतत्संप्रदृश्यैव कर्मभूमिं प्रविश्य ताम् ।
 शुभान्याचरितव्यानि परलोकममीप्सता ॥ ८९
 मासर्तुसंज्ञापरिवर्तकेन
 सूर्याग्निना रात्रिदिवेन्धनेन ।
 स्वकर्मनिष्ठाफलसाक्षिकेण
 भूतानि कालः पचति प्रसह्य ॥ ९०

धनेन किं यन्न ददाति नाश्रुते
 बलेन किं येन रिपून्न बाधते ।
 श्रुतेन किं येन न धर्ममाचरे-
 त्किमात्मना यो न जितेन्द्रियो वशी ९१
 इदं द्वैपायनवचो हितमुक्तं निशम्य तु ।
 शुको गतः परित्यज्य पितरं मोक्षदेशिकम् ॥ ९२

C. 12. 12157
 B. 12. 325 [1]. 94
 K 12. 229 83

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि नवाधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३०९ ॥

तस्य यच्, Ks V1 Bo ० (marg) १ ० Dn1 n4 Ds D2 ३
 editions पश्यति; Bs (orig) Das a1 Ds 'तश्;
 Ds पश्य वा, M1 ५-१ पश्यैतच् (for पश्य त्व) Dn1
 D2 ३ editions छिन्न; Ds T2 चित्र, Ds स्थिर;
 Gs शशु (for छिन्न) Ś1 K1 ३ ४ रूप (for भूत)
 M1 ५-१ तु (for हि) D1 अपश्यथास्थिरभूत हि, T1
 अपश्यतो हर्तास्त्र —^b) T1 जीवलोकान् (for लोक)
 —^c) M1 त (for तत्) B2 D1 T G1. १ ० यथा (for
 तथा)

89 G2 om 89 (cf v l 87) —^a) Ś1 K1 ३ १
 तदेव; Ks Ds ५ १ ० तदेव; M1 १ तदेतत् (for तदे
 तत्) Ś1 (marg as in text) K2 ४ संप्रविश्य (Ks
 'श्ये), Das 'देश्य Ds ३ दश्य (for इश्य) Ks
 च, D1 M1 ५-१ [ए]व (for [ए]व) T1 Gs तथैत
 त्प्राप्य पश्येत; T2 G1 ३ तथैव तत्प्रपश्येत —^b) Ds १
 -भूत (for -भूमि) Ks V1 Bo ०-३ Das a1 Dn1 n4
 Ds D2 ३ T1 G1. ३ ० प्रपश्यता, K1 Ds ० प्रपचतां,
 B2 Ds १ T2 M1 ५-१ प्रप (D1 'ह) इयतां; Bom ed
 प्रपश्यत (for प्रविश्य ताम्) —^d) Ś1 K2 अभीप्सुना,
 K1 'सता; M1-१ पसतां

90 With 90, cf 3 App I, (32), lines 69-72
 G2 om 90^{ab} (cf v l 87) —^a) K1. ३ ४ मास तु
 (for मासर्तु-) Ś1 K2 Bom. ed. परिवर्तकेण (for 'केन)
 —^b) Dn4 रात्र (for रात्रि) K1. ३ ४ M1 ५-१ -दिने-
 धनेन (for दिवे) —^c) Bo D1 G2 ३ ० स्वधर्म (for
 स्वकर्म) M1 ५ (anf lsn) ० १ पर- (for फल)
 Ks ० १ V1 Bo ० ३ ० Dn1 n4 Ds D1-३ १-० T1 G2 ३ ०
 साक्षिकेन; B1 रात्रिकेन (for साक्षिकेण) —^d) M1. १
 काल (for काल')

91 = (var) Hitopadeśa 2 9 —^a) Dn4 धनेन

(for धनेन) G2 किंचिन् (for किं यन्) K1 Ds यन्न
 ददाति, T1 G1 न ददाति (for यन्न ददाति) —^b) D1
 य न; Gs यन्तु (for येन) Ks V1 Bo-३ Das a1
 Ds1 D2 ३ ३ editions रिपु, Bo Dn1 n4 Ds2 G2
 रिपुर् (for रिपू) Dn1 Ds2 G2 बाध्यते K1 Ds ०
 यत्र रिपून्प्रयाधते —^c) Ds यन्न च (for येन न) —^d)
 Ks G2 यो नि, Bs (marg as in text) यन्न, Das
 a1 यच्छि; Dn1 Ds1 येन (for यो न) Ks १ Ds ०
 यतेंद्रियो (for जितेन्द्रियो) Ds भवेत् (for वशी)

92 Before 92, Ś1 K1 ३ ४ ० १ V1 Bo ०-३ Das
 a1 Dn1 n4 Ds D2-३ १-० ins भीष्म उवाच —^a) M1
 ५-१ इति (for इद) —^b) Bs (marg) G2 हितमुक्त,
 Das दिनमुक्त, Ds ज्ञेय' (for हित) K2 निपश्य,
 Das निशाम्य (for निशम्य) K1 Ds ० च, Ds १ T2
 G1 तत् (for तु) —^c) Bs परित्यज्य (for 'त्यज्य)
 G2 शुकोगात्सपरित्यज्य —^d) Ś1 K1 ४ Bo ० १ Das
 a1 Dn1 n4 Ds D2 ३ ३ Cn (gloss मोक्षोपदेष्टारम्)
 देशिक, K2 दैविक, Ks Gs देशिक', Ds १ दर्शक;
 T1 Gs देशत, G2 'दर्शिक' (for 'देशिकम्)

Colophon Ds missing Ks ३ B1-३ Das a1 Dn2
 n4 D1 G2 ३ M2-३ absent — Sub-parvan Ś1 K1
 ३ ४ ० १ V1 Bo ०-३ Das a1 Dn1 n4 Ds D2-३ १-० T
 G1-३ ० M1 ५-१ मोक्षधर्म — Adhy name Ś1 K2
 Bo Ca यावकाध्याय; K1 यावकाध्याय; Ks ० V1
 Das a1 Ds पावकाध्याय, K1 ध्यातयाध्याय', Bo
 ० १ पाचकाध्याय, Bs पावकाध्यायोऽध्याय', Dn1 पाव-
 काध्यापनं; Dn4 D2 ३ Cn (gloss पावकस्य धर्मस्य अध्य
 यनम् । यद्वा, चित्तशोधकाध्ययनम्) पावकाध्यायन, Ds
 शुक्रानुध्यापनं; D1. ० ध्यातव्याध्याय, D1 T1 G1 ०

युधिष्ठिर उवाच ।

कथं व्यासस्य धर्मात्मा शुको जज्ञे महातपाः ।
सिद्धिं च परमां प्राप्तस्तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १
कस्यां चोत्पादयामास शुर्कं व्यासस्तपोधनः ।
न ह्यस्य जननीं विद्म जनम चाश्र्यं महात्मनः ॥ २
कथं च बालस्य सतः सूक्ष्मज्ञाने गता मतिः ।
यथा नान्यस्य लोकेऽसिद्धिर्द्वितीयस्येह कस्यचित् ॥ ३
एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विस्तरेण महाद्युते ।
न हि मे तृप्तिरस्तीह शृण्वतोऽमृतमृत्तमम् ॥ ४
माहात्म्यमात्मयोगं च विज्ञानं च शुक्रस्य ह ।

यथावदानुपूर्व्येण तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ ५

भीष्म उवाच ।

न हायनैर्न पलितैर्न विचेन न बन्धुभिः ।
ऋषयश्चक्रिरे धर्मं योऽनूचानः स नो महान् ॥ ६
तपोमूलमिदं सर्वं यन्मां पृच्छसि पाण्डव ।
तदिन्द्रियाणि संयम्य तपो भवति नान्यथा ॥ ७
इन्द्रियाणां प्रसङ्गेन दोषमृच्छत्यसंशयम् ।
संनियम्य तु तान्येव सिद्धिं प्राप्नोति मानवः ॥ ८
अश्रमेधसहस्रस्य वाजपेयशतस्य च ।
योगस्य कलया तात न तुल्यं विद्यते फलम् ॥ ९

M₁ १-१ शुक्रानुशासनं, G₂ वेदव्यासशुक्रप्रसंग; Cnp यावकाध्ययन — *Adhy no* (figures, words or both) B₂ 148, Dn₁ 147, Dn₂ D₂ G₂ 145, D₂ G₁ M₁ १ १ 143, D₂ 142, T₁ G₂ 144, T₂ 157, G₂ 159, M₂ 180 — *Śloka no* D₂ 95, Dn₁ n₂ 92, D₂ 94

After this *adhy*, all N MSS (D₂ [second time] missing. K₂ s B₁-s D₂ n₂ Dn₂ n₂ D₁ absent) and of S MSS G₂ alone (G₂ s M₂-s absent) repeat 12 174, in the Crit App. of which are included the v. 1 from the repeating MSS.

310

This *adhy* is missing in D₂ (of. v. l. 12. 283 15)

1 ^b) K₁ D₂ सुतो (for शुको) K₂ B₂ १ यज्ञे; K₁ D₂ १ D₂ १ १ जातो, D₂ १ जातौ (for जज्ञे). D₂ १ महात्मनः (for 'तपा')

2 ^b) G₂ तपोनिधि (for 'घन') — ^a) Ś₁ K₁ १ च (for हि) V₁ B₂ D₂ (marg) T G₁-2. १ M₁ १-१ विप्रो; B₁ (also as in text) D₂ D₂ D₂ १ विप्र; D₂ विप्र (sic) (for विष) — ^a) D₂ चाश्र्यं; G₂ M₁ १-१ चास्य (for चाश्र्यं).

3 ^a) D₁ तु (for च) K₂ M₁ १ सत (for सत) — ^b) K₂ s B₂ D₂ सूक्ष्मज्ञान. K₂ कृता; T G₂ s. १ M₁ १-१ रता, G₁ गता (for गता).

4 ^a) Ś₁ K₁ १ संश्रोतु (for [अ]ह श्रोतु) — ^b) K₂ महात्मने, V₁ B₂ १ D₂ Dn₁ n₂ D₂ D₂ १ स 'मते (for 'द्युते) — ^a) Ś₁ K₁ १ च (for हि) D₁ मृतम् (for तृप्ति)

5 ^a) K₁ १ D₂ १ माहात्म्यम्; K₂ माहात्मम् K₁ आत्मयोगश्च (for 'योग') — ^b) G₂ तथा जन्म (for विज्ञान च). K₂ B₁ १ D₂ n₂ D₂ G₁ १ च; K₁ D₂ १ यत् (for ह) — ^a) Ś₁ K₁ १ यथार्थम्; D₂ १ यदावद् (sic) (for यथा) K₁ T₁ आनुपूर्व्येण; K₂ १ १ V₁ B₂ १ १ (orig) D₂ Dn₁ D₂ D₂-s १-१ G₂ अनुपूर्व्येण; Dn₁ G₁ अनुपूर्व्येण (for आनुपूर्व्येण)

6 = 3. 133 12, Manu 2 154 — ^b) K₂ १ V₁ B₂ १-१ D₂ १ Dn₁ n₂ D₂ D₂ १-१ T G₁-१ १ न वित्तैर्न च बन्धुभिः — ^a) T₂ च क्रियते (hypermetric) (for चक्रिरे) — ^a) K₁ D₂ १ वै (for नो) ☞ Ca. अनुचान, गुरुमुखादधीतसाङ्गवेद ॥ C₂ षडङ्गवेदाध्यायी परेषामध्यापकश्च । ☞

7 ^a) K₂ पूर्वं (for सर्वं) — ^b) M₁ १-१ मा (for मां) D₂ १ यन्मां त्व परिपृच्छसि

8 ^b) K₁ V₁ B₂ १ (marg as in text) १ १ (marg as in text) १ Dn₁ n₂ D₂ D₂-s १ १ मृच्छति; D₂ n₂ महति; D₂ १ आच्छति, M₁ ऋच्छतु (for 'ति) T₂ [अ]सशय K₂ G₂ दोषपृच्छति (G₂ 'त्य) सशयं (sic) — ^a) M₂ तानेव (for तान्येव) — ^a) K₁ १ Dn₁ n₂ D₂ १ आप्नोति (for प्रां).

अत्र ते वर्तयिष्यामि जन्मयोगफलं यथा ।
 शुक्रस्याख्यां गतिं चैव दुर्विदामकृतात्मभिः ॥ १०
 मेरुशृङ्गे किल पुरा कर्णिकारवनायुते ।
 विजहार महादेवो भीमैर्भूतगणैर्वृतः ॥ ११
 शैलराजसुता चैव देवी तत्राभवत्पुरा ।
 तत्र दिव्यं तपस्तेपे कृष्णद्वैपायनः प्रभुः ॥ १२
 योगेनात्मानमाविश्य योगधर्मपरायणः ।
 धारयन्स तपस्तेपे पुत्रार्थं कुरुसत्तम ॥ १३
 अग्नेर्भूमैरपां वायोरन्तरिक्षस्य चाभिमो ।

वीर्येण संमितः पुत्रो मम भूयादिति स्म ह ॥ १४
 संकल्पेनाथ सोऽनेन दुष्प्रापेणाकृतात्मभिः ।
 वरयामास देवेशमास्थितस्तप उत्तमम् ॥ १५
 अतिष्ठन्मारुताहारः शतं किल समाः प्रभुः ।
 आराधयन्महादेवं बहुरूपमुमापतिम् ॥ १६
 तत्र ब्रह्मर्षयश्चैव सर्वे देवर्षयस्तथा ।
 लोकपालाश्च लोकेशं साध्याश्च वसुभिः सह ॥ १७
 आदित्याश्चैव रुद्राश्च दिवाकरनिशाकरौ ।
 मरुतो मारुतश्चैव सागराः सरितस्तथा ॥ १८

C. 12. 12175
 B 12. 314(3).18
 K 12. 331. 18

9 ^b) M₁ चाजिपेय Da₁ a₁ शतानि (for शतस्य)
 T₁ G₁ वा (for च) — ^d) D₁ १ पर (for फलम्)

10 ^a) Ś₁ K₁ १ १ १ वर्णयिष्यामि (for वर्त) — ^b)
 Ś₁ K₁ १ १ जहोर, M₁ १-१ यन्मा (sic) (for जन्म).
 T₁ जन्मयोग K₁ B₁ (marg as in text) १-१ Da₁ a₁
 D₁ १ १ T G₁ १ १ बल (for फल) K₁ १ V₁ B₁
 (marg) १ D₁ १ n₁ D₁ १ १-१ T G₁-१.१ M₁ १-१ तथा
 (for यथा) — ^d) Da₁ देवी तत्र भवत्पुरा (cf. 12^b)

Adhy 12 310 10-12 320 are repeated
 (adhy 310-13 verbally and 314-20 in substance)
 in the Brhan-Nāradya P, I 58 2^a-62^d The
 v l to the text accepted in the Crīṭ Ed for the
 entire episode will be found in Appendix II No 7.

11 ^b) B₁ (marg as in text) कर्णिकारवन प्रति;
 Da₁ वनायुते, G₁ वनेषु चै — ^d) K₁ १ भीमैर्;
 G₁ भूमौ; M₁ १-१ भीमो (for भीमैर्) B₁ (marg
 as in text) भूतदातैर् (for रणैर्) G₁ नृप; M₁
 वृत (for वृत्)

12 ^b) B₁ (marg) देवो (for देवी) M₁ १-१ तदा
 (for पुरा) — ^d) K₁ B₁ १ D₁ १ n₁ D₁ १ १
 सदा; B₁ १ १ Da₁ पुरा (for प्रभु) Da₁ पुत्रार्थं कुरु
 सत्तम (= 13^d)

13 ^a) D₁ आदिश्य (for आविश्य) C_n योगे
 नारमानमाविश्य, अन्तर्दृश्ये इन्द्रियाणि निरूपयेत्यर्थं । C_n
 — ^b) K₁ योगधर्म; G₁ (sup lin) योगधर्म (for
 योगधर्म). — ^d) K₁ Da₁ १ १ राजसत्तम; V₁ B₁
 (marg) १ मुनिसत्तम (B₁ म)

14 ^a) Ś₁ K₁ १ १ तथा (for अपां). — ^b) K₁ V₁

Bo १ १ अतरीशस्य Ś₁ K₁ १ चाभिमो, K₁ १ चा
 मित, K₁ D₁ १ चाप्यय; V₁ Bo १-१ Da₁ a₁ D₁ १ n₁ D₁
 D₁ १ १ वा विमो (Da₁ मो); D₁ १ चाभिमो, D₁
 चाभिसां, D₁ चाभय, G₁ चाहिमो (for चाभिमो)
 — ^c) K₁ १ Bo १-१ Da₁ a₁ D₁ १ n₁ D₁ १ १
 धैर्येण (for वीर्येण) Ś₁ K₁ G₁ M₁ ममत (K₁ ता),
 K₁ सपत (for समित) — ^d) K₁ V₁ Da₁ हृति
 सह, D₁ १ D₁ १ हृति स्म हे; T₁ हृति स्म हा (for हृति
 स्म ह)

15 ^a) K₁ योगेण, K₁ Da₁ D₁ १ n₁ D₁ १ १
 योगेन, K₁ V₁ Bo १ T G₁-१ १ मौनेन; M₁ १ १ सौतेन
 (for सोऽनेन) B₁ संकल्पे मानसोनेन — ^b) K₁ D₁ १
 दुष्प्रापेण M₁ १ कृत्वारमभि K₁ V₁ Bo १-१ Da₁ a₁
 D₁ १ n₁ D₁ १ १ १ दुष्प्रापमकृतात्मभिः. — ^c) K₁
 D₁ १ १ १ पूजयामास, G₁ चार; Ca (gloss वर प्रार्थ
 यामास) वर (as in text) — ^d) D₁ १ तपम् (for
 तप)

16 ^a) Da₁ आदिष्टन् K₁ मारुत हार (sio), Da₁
 G₁ मारुताहारा (G₁ र) — ^b) K₁ १ १ Da₁ सम (for
 समा) — ^c) T₁ G₁ १ समाराध्य (for आराधयन्)
 — ^d) D₁ १ उमाधव (for पतिम्)

17 ^a) K₁ अत्र (for तत्र) — ^b) K₁ V₁ Bo १-१
 Da₁ a₁ D₁ १ n₁ D₁ १ १ राजर्षयश्च (for देव)
 G₁ च ये (for तथा) — D₁ om. (hapl) 17^a-18^d
 — ^c) K₁ १ लोकपालश्च Ś₁ K₁ १ लोकाश्च, G₁
 लोकेन (for श) — K₁ om 17^d-20^a — ^d) B₁
 बहुभि (for वसुभि)

18 K₁ D₁ om 18 (of v l 17) K₁ om. 18^a-19^b
 — ^c) K₁ V₁ Bo १-१ Da₁ a₁ D₁ १ n₁ D₁ १ १

६. 12. 12176
B. 12. 224(2). 19
K. 12. 221 19

अश्विनौ देवगन्धर्वास्तथा नारदपर्वती ।

विश्वावसुश्च गन्धर्वः सिद्धाश्चाप्सरसां गणाः ॥ १९

तत्र रुद्रो महादेवः कर्णिकारमयीं शुभाम् ।

धारयाणः स्रजं भाति ज्योत्स्नामिव निशाकरः ॥ २०

तस्मिन्दिव्ये वने रम्ये देवदेवर्षिसंकुले ।

आस्थितः परमं योगमृषिः पुत्रार्थमुद्यतः ॥ २१

न चास्य हीयते वर्णो न ग्लानिरुपजायते ।

त्रयाणामपि लोकानां तदद्भुतमिवाभवत् ॥ २२

जटाश्च तेजसा तस्य वैश्वानरशिखोपमाः ।

प्रज्वलन्त्यः स्म दृश्यन्ते युक्तस्यामिततेजसः ॥ २३

वसवो, Ds मरुतौ (for मरुतो) Ks V1 Bo ६-९ Das
Dn1 n4 Ds D2 ३ ३ मरुतश्च; K7 D4 ९ मारुताश्च, Das
भरतश्च, Ds वसवश्च (for मारुतश्च) T G1-३ ६ M1 ६ १
मारुतो मरुतश्च (by transp) —^d) M1. ६-१ सरित
सागराश्च (by transp) K1 सागर' G2 सुरामिश्च (for
सरितश्च)

19 K2 om 19 (of v 1 17) K4 om 19^{ab} (of
v 1 18) K7 Ds transp 19^b and 19^d —^o) Das
Ds M1 १ गधर्वा —^d) Bo १ ३ (marg) Das a1
Dn1 n1 Ds D2 ३ ३ अप्सरश्च Bo Dn1 n4 Ds D2 ३ ३
तथा (for गणा) .

20 K2 om 20^a (of v 1 17) —^a) B9 ततो;
D2 तत्र (for तत्र) Ds देवो (for रुद्रो) —^b) Gs
स्रज (for शुभाम्) —^c) Ś1 K1 ३ ४ १ Das a4 Dn1
n4 Ds D2 ४ ३ ९ T G1-३ ६ धारयाण (K4 'याना, T1
G6 'य च; Gs 'यश्च) (for 'याण) K7 स्रज (for
स्रज) —^d) Ś1 K1 ३ ४ शरदि; K7 ज्योतिस्नाम् (sic)
(for ज्योत्स्नाम्) .

21 ^a) Ds दिव्य (for दिव्ये) Das Dn4 घरे रम्ये;
G2 मनोरम्ये (for घने रम्ये) —^b) K1 देवे, K4
Das lacuna (for देव) —^d) K2 उदित; K6 V1
Bo ६-९ Das a4 Dn4 Ds D2 ३ ३ ३ M1 ६-१ अच्युत;
Dn1 T1 G2 ३ ६ अच्युत, D4 उदित (sic), Ds उदित,
T1 G1 अच्युत (for उद्यत)

22 ^a) K6 V1 Bo ६-९ Das a4 Dn1 n4 Ds D2 ३ ३
प्राणो; D7 वर्णो; G2 वक्त्रं (for वर्णो) —^b) T1
G6 ६ न विरूप हि जायते —^c) G1 सद्गुह्यम् (for
त्रयाणाम्) .

मार्कण्डेयो हि भगवानेतदाख्यातवान्मम ।

स देवचरितानीह कथयामास मे सदा ॥ २४

ता एताद्यापि कृष्णस्य तपसा तेन दीपिताः ।

अग्निवर्णा जटास्तात प्रकाशन्ते महात्मनः ॥ २५

एवंविधेन तपसा तस्य भक्त्या च भारत ।

महेश्वरः प्रसन्नात्मा चकार मनसा मतिम् ॥ २६

उवाच चैनं भगवांरुयम्बकः प्रहसन्निव ।

एवंविधस्ते तनयो द्वैपायन भविष्यति ॥ २७

यथा ह्यग्निर्यथा वायुर्यथा भूमिर्यथा जलम् ।

यथा च खं तथा शुद्धो भविष्यति सुतो महान् ॥ २८

23 ^a) Ds १ G2 प्रजाश्च; M7 जटां (for जटाश्च)
—^b) Ds १ शिखोपमं —^c) Bo T1 G1. ३ ६ प्रज्वलत् .
—^d) Ds १ सुक्तश्च (for यु') Bo ३ (marg) Dn1
n4 Ds D2 तेजसा (for तेजस) .

24 ^a) K1 मार्कांडेये (sic), K2 मार्कांडेयो Ds १
[S]पि (for हि) —^c) B7 तदेव (for स देव)
—^d) Ds सर्वदा; T1 Gs ६ मे तथा, T2 G1. ३ M1 ६-१
मे तदा (for मे सदा)

25 ^a) Ś1 K1 ३ ४ तावताद्यापि, K6 V1 Bo ६-९
Dn4 a4 Dn1 n4 Ds D2 ३ ३ ३ T2 G1 एता अद्या (Bs
'स्या)पि; Ds १ त एताद्यापि; T1 Gs ६ अतोद्यापि च
(for ता एताद्यापि) Ds १ कृष्णस्य (for कृष्णस्य)
—^b) T2 G1 ३ M1 ६-१ तेजसा (for तपसा) V1 Bs
(marg) तत्र (for तेन) K7 दीपिता; G2 पीडिता
(for दीपिता) . —^c) K1 १ अग्निवर्णा Ds १ द्विपाय
(for जटाश्च) —^d) Bo प्रकाशति

26 ^a) Das एवविधेन (for एवविधेन) —^c) Das
महेश्वर —^d) D7 T G1 ३ ६ मतिमाश्च (for मनसा) .
Das मति; Das (by corr) Ds गति (for मतिम्) .
— After 26, G2 M1. ६-१ Kumbh ed ins

789* सतस्तस्य महादेवो दर्शयामास साम्बिक ।

27 Before 27, Bs ९ ins महेश्वर उवाच —^a)
K4 Das Dn4 Ds1 D2 ३ ३ चैव; Ds [पु]न च (by
transp) —^c) ❀ Cv एवविध, यथा अहमेवविध । ❀

28 ^a) B7 यदा; Das a4 य स (for यथा) Das
तु, G2 [अ]पि (for हि) —^b) K6 वायुर् (for
भूमिर्) K6 Das a4 जलं यथा (by transp) —^c)

तद्भावभावी तद्बुद्धिस्तदात्मा तदपाश्रयः ।

तेजसावृत्य लोकांस्त्रीन्यशः प्राप्स्यति केवलम् ॥ २९

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि दशाधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३१० ॥

३११

भीष्म उवाच ।

स लब्ध्वा परमं देवाद्वरं सत्यवतीसुतः ।
अरणीं त्वथ संगृह्य ममन्यामिचिकीर्षया ॥ १
अथ रूपं परं राजन्विभ्रतीं स्वेन तेजसा ।
घृताचीं नामापसरसमपश्यद्भगवानृषिः ॥ २
ऋपिरप्सरसं दृष्ट्वा सहसा काममोहितः ।

अभवद्भगवान्ग्यासो वने तस्मिन्पुषिष्ठिर ॥ ३
सा च कृत्वा तदा व्यासं कामसंविद्यमानसम् ।
शुकी भूत्वा महाराज घृताचीं समुपागमत् ॥ ४
स तामप्सरसं दृष्ट्वा रूपेणान्येन संवृताम् ।
शरीरजेनानुगतः सर्वगात्रातिगेन ह ॥ ५
स तु धैर्येण महता निगृह्णन्हृच्छयं मुनिः ।

C 12. 12192
M. 12. 322[4]. 6
K 12. 332. 6

K₁ D₁ s ० स्वं च (by transp), D₁ T G₁₋₃ ० M₁
s-1 [भा]काशस् (G₁ 'शो' D_s यथा (for तथा)
T₁ G_s ० रुद्धं (for शुद्धो) —^d) K_s V₁ B_o ०-9
D_{as} a₁ D_{n1} n₁ D_s D_s ० ० भविता वे (for भविष्यति)
K₁ D_s ० ० तव (for महान्).

29 ^a) D_{s1} D_s 1 G₂ भाविता (for भावी तद्) K₁
तद्बुद्धिस् (for तद्) ॥ C_n तद्भावभावी, तद्भाव, प्रथ
महामिति भाव, आशयं भावयतीति तद्भावभावी । ॥ —^b)
Ś₁ K₁ s ० तयारमा (for तदा) K_s V₁ B_s (marg) ०
D_{as} a₁ D_s तद् (V₁ 'द्य'पाश्रय (for तदा) —^c)
Ś₁ K₁ s ० सत्य (for [भा]वृष्य) K_s om स्त्रीन् —^d)
Ś₁ K₁ s ० D_s 1 T₁ G_s ० प्राप्स्यति K_s V₁ B_o ०-9
D_{as} a₁ D_{n1} n₁ D_s D_s ० ० ते सुत (for केवलम्)

Colophon D_s missing K_s s B₁₋₃ D_{as} a₁ D_{n1}
n₁ D₁ G_s s M₁₋₃ absent — Sub parvan Ś₁ K₁
s ० ० V₁ B_o ०-9 D_{as} a₁ D_{n1} n₁ D_s D_s ० ० 1-9 T
G₁₋₃ ० M₁ s-1 मोक्षधर्म — Adhy name Ś₁ K₁
s ० ० V₁ B_o ० ० ० D_{as} a₁ D_{n1} D_s D_s ० ० 1-2 T₁ G_s
M₁ s-1 शुकोत्पत्ति; K₁ B_s D_s ० ० शुकोत्पत्तौ व्यास
घरप्राप्ति (B_s 'लम्' — Adhy no (figures, words
or both) K_s 48, B_s 140, B_r G_s 146, B_s 250,
D_{n1} 149, D_{n1} D_{s2} 147, D_{s1} D_s G₁ M₁ ० ० 144,
T₁ G_s 145, T₂ 158, G_s 161, M_s 181.

311

☞ This adhy. is missing in D_s (of, v. 1 12.
288 15).

1 ^a) D_{as} स लब्ध्वा; D_r T₁ G_s ० लब्धवान् M_s
वरदाद् (for परम) —^b) D_{s1} स्वरं (for वरं) —^c)
V₁ B_s (orig) स ततो B_s (orig) 1 ० (marg) D_{as}
a₁ D_s रहिते; B_o D_r T₁ G_s ० ० तु ततो (for त्वय सं-)
K_s 1 B_o D_{n1} n₁ D_s D_{s2}-1 ० ० G₂ M₁ s-1 अरणी
सहिते (K₁ सहिता; D_s ० G_s M₁ s-1 सहितं) गृह्य;
K_s 'णीव हि वे गृह्य ॥ C_n अरणी द्वे अघरोचरे सहिते
मिथुनरूपे । ॥

2 ^a) K₁ रूप (for रूप) —^b) K₁ D_s s 1 ०
T₁ G_s ० M₁ ० ० विभ्रती; D_{n1} विभ्रति (for विभ्रतीं)
—^c) K₁ D_{as} D_s ० ० G_s घृताची (D_{as} 'चि). —^d)
Ś₁ K₁ s ० ददर्श, G₁ अपश्यन् (for 'श्यद्) V₁
अपश्यन्स महानृषि, D_r पश्यन्स भगवानृषि

3 D_{as} reads 3rd twice —^a) K₁ अपसरसां
D_{as} (both times) ऋपिमत्सरसं दृष्ट्वा (sic)

4 ^a) K_s V₁ B_o ०-9 D_{as} a₁ D_{n1} n₁ D_s D_s ० ० ०
G_s दृष्ट्वा (for कृत्वा) —^b) D_{as} lacuna, D_s काम
(for काम) Ś₁ K₁ सविन्न (for संविन्न) D_r तेजस
(for -मानसम्) —^c) B_s (marg) स्तुकी (sic), D_{as}
पुकाद् (sic) (for शुकी) D_s G₁ ० भूत्वा (for भूत्वा)
—^d) D_r T₁ G_s ० घृताची सत्वरगमत्; T₂ G₁ 'व्यस
सुपागमत्; M_s ची समवागमत्

5 ^a) M₁ तम् (for ताम्) K_s अपसरसां —^b)
K_s D_{as} a₁ रूपेण (for 'ण) G_s [भा]धेन (for [अ]
न्येन) —^c) B_o शरीरयेन (for 'जेन) V₁ D_r [अ]
नुगता; M₁ s ० 'गत् (for 'गत). K₁ शरीरजीवा
नुरतः (sic). —^d) G_s M₁ ० गात्रादि (for गात्रात्ति).

न शशाक नियन्तुं तद्व्यासः प्रविश्रुतं मनः ।
 भावित्वाच्चैव भावस्य घृताच्या वपुषा हृतः ॥ ६
 यत्नान्नियच्छतस्तस्य मुनेरग्निचिकीर्षया ।
 अरण्यामेव सहसा तस्य शुक्रमवापतत् ॥ ७
 सोऽविशङ्केन मनसा तथैव द्विजसत्तमः ।
 अरणीं ममन्थ ब्रह्मर्षिस्तस्यां जज्ञे शुको नृप ॥ ८
 शुक्रे निर्मथ्यमाने तु शुको जज्ञे महातपाः ।
 परमर्षिर्महायोगी अरणीगर्भसंभवः ॥ ९

यथाध्वरे समिद्धोऽग्निर्भाति हव्यमुपात्तवान् ।
 तथारूपः शुको जज्ञे प्रज्वलन्निव तेजसा ॥ १०
 विभ्रत्पितुश्च कौरव्य रूपवर्णमनुत्तमम् ।
 वभौ तदा भावितात्मा विधूमोऽग्निरिव ज्वलन् ॥ ११
 तं गङ्गा सरितां श्रेष्ठा मेरुपृष्ठे जनेश्वर ।
 स्वरूपिणी तदाभ्येत्य स्नापयामास वारिणा ॥ १२
 अन्तरिक्षाच्च कौरव्य दण्डः कृष्णाजिनं च ह ।
 पपात भुवि राजेन्द्र शुक्रस्यार्थे महात्मनः ॥ १३

Ds 5 1 0 च (for ह).

6 °) Bo ० 1 वीर्येण, Da4 धुर्येण (for वैर्येण)
 —^b) K० 1 निगृह्णा (K१ 'ह्ण)नृ; Da१ na न्यगृह्णाद्;
 G२ सगृह्णाद् (for निगृह्णन्) Bo हृदय (for हृच्छय)
 Da1 निगृह्य मनसा मुनि. —^c) Ś1 K1 2 4 Ds T
 G1 ० ० त; Dr तां (for तद्) —^d) K४ प्रविश्रुत्,
 K० B० परिस्रुत्; G२ समस्रुत् (for प्रवि) B३ (marg
 as in text) च्यास' प्रसृतमानस' —^e) K१ भविताच्;
 T G1-३ भाविताच् (for 'त्वाच्). Ś1 K१ B३ (marg
 as in text) Ds ० ० भाव्यस्य (for भावस्य). —^f) D२
 वपुषा V1 Bo कृत'; Da1 D२ हृत'; Dr शृत; D०
 G1 Ms हृत; M1 1 वृत (for हृत) T1 G० घृताच्या
 पुरपो शृत

7 °) Ś1 K1 2 यत्नान्नियच्छता तनु —^b) K० Da१
 G२ पुनरग्नि; Da२ मुनिरग्नि, D३ 1 मुनिस्तस्य; M1
 २-1 मग्नतोऽग्नि (for मुनेरग्नि). —^c) K१ अरण्याम्;
 Da१ अरण्याम् (for अर') —K१ repeats 7^d after
 8^a —^d) Dr T1 G1 तत्र (for तस्य). Dr T G२
 ० ० शुक्रम् (for शुक्रम्).

8 °) M1 1 महता (for मनसा). — After 8^a,
 K१ repeats 7^d. —^b) T२ तस्यैव (for तथैव) Dna
 -सत्तम; D३ सत्तम —^c) Da१ as Dna D२, ३ T२ M1
 अरणी (for 'णी) K० V1 B३ 1 Da१ as विप्रर्षिस्;
 G० महर्षिस् (for ब्रह्म) K१ D३ १ ० ममयारणिमेवाथ
 —^d) K१ तस्या; G२ तस्मात्; M१ तस्य (for तस्यां).
 Dr G३ गुरोर् (for शुको) Bo नृप.

9 °) Dr T G1, ३ ० M1 २-1 शुक्रे (for शुक्रे).
 K२ निर्मथ्यमाने. K१ Bo, ३ Da१ Dna Ds1 D२-4 ३, ३
 T G1, ३ ० Ms स; Da३ न; Dr हि; M1, २, 1 च
 (for तु). G२ निर्मथ्यमानेन च स. — Ds om
 9^b-10^a —^b) Da१ शुक्रो (for शुको). K४ यज्ञे (for

जज्ञे). G३ महातप

10 Ds om 10^{ab} (of. v 1 9) —^a) Ś1 K1, 4
 यथैव हि; M1 1 यथाध्वरेत् K० B१ समिद्धो; Da१
 समिद्धो, D३ समिद्धे —^b) Dr हुता; G२ हुत (for
 भाति) K० V1 B१ Ds D२ उदा (V1 B१ 'पा)हरन्,
 K१ D३ ० उपाददत्; Bo ० ३ (marg.) ० Da१ as Dna
 na D२ उदा (B३ [orig] 'पा)वहन्; D३ उपेयिवान्,
 T३ जवाहवान् (for उपाह्व) G२ भाति हव्यमुखात्तदा.
 —^c) K२ Dr यथारूप (for तथा) Bo यज्ञे; B३
 (marg) भाति (for जज्ञे) —^d) K१ प्रज्वालन्

11 °) Ś1 K1, 2 4 चित्र (for पितुश्च). —^b) K२
 रूपवर्णम्, V1 Dr T1 G२ ० रूप वर्णम् —^c) Ds
 om (hapl.) from भाविता up to तदा (in 12^a). —^d)
 G२ M1, २-1 [उ]त्थित (for ज्वलन्) K० V1 Bo ०-३
 Da१ as Dna na Ds D२ ३ ३ विधूम इव पावक.

12 Ds om up to तदा (of. v 1 11). —^a) K1
 गगां Dr सरित (for 'तां) —^b) D३ मेरुपृष्ठे (for
 'पृष्ठे) Bo Da१ जनेश्वर, Dna नरेश्वर; G1 मुने'
 (for जने) —^c) K० सुरूपिणी Dr श्रेष्ठ; T1
 G३ ० श्रेष्ठ (for [अ]भ्येत्य) —^d) K२ 4 B३ 1 Da१ as
 Da1 D२ ३ ३ स्नापयामास; B३ Dna D३ D३ तर्प'; Dna
 स्नापसा' (for स्नापया) Da१ वारिणी.

13 °) K१ अन्तरिक्ष; K१ V1 Bo 1-३ 'रीक्षाच्.
 Ds गगनाच्च महाराज —^b) K२ 2 Da१ दण्ड; M१
 दण्ड (for दण्ड). Ś1 K1 2 महत्; K१ B३ (marg
 as in text) तदा; Da१ स ह; D३ ३ ० तथा; T२ च
 सा (for च ह). —^c) K० 1 Bo, ० 1, ३ (marg.) ३
 Da१ as Dna, na Ds D२, ३ ३ मूर्ति; B३ (orig) मूर्तौ
 (for सुवि).

14 °) K२ जेनीर्षती; K१ M1, 1 जेनीर्षते; Da१
 योगी, Dr G३ जेनी'; G1 जे नी'; G३ जती' (for

जेगीयन्ते स गन्धर्वा ननुतुश्चाप्सरोगणाः ।
 देवदुन्दुभयश्चैव प्रावाद्यन्त महास्वनाः ॥ १४
 विश्वावसुश्च गन्धर्वस्तथा तुम्बुरुनारदौ ।
 हाहाहूहू च गन्धर्वौ तुष्टुः शुक्रसंभवम् ॥ १५
 तत्र शक्रपुरोगाश्च लोकपालाः समागताः ।
 देवा देवर्षयश्चैव तथा ब्रह्मर्षयोऽपि च ॥ १६
 दिव्यानि सर्वपुष्पाणि प्रववर्षात्र मारुतः ।
 जङ्गमं स्यावरं चैव प्रहृष्टमभवज्जगत् ॥ १७
 तं महात्मा स्वयं ग्रीत्या देव्या सह महाद्युतिः ।
 जातमात्रं मुनेः पुत्रं विधिनोपानयत्तदा ॥ १८

तस्य देवेश्वरः शक्रो दिव्यमद्भुतदर्शनम् ।
 ददौ कमण्डलुं ग्रीत्या देववासांसि चाग्निभो ॥ १९
 हंसाश्च शतपत्राश्च सारसाश्च सहस्रशः ।
 प्रदक्षिणमवर्तन्त शुक्राश्वापाश्च भारत ॥ २०
 आरण्यस्तथा दिव्यं प्राप्य जन्म महाद्युतिः ।
 तत्रैवोवास मेधावी व्रतचारी समाहितः ॥ २१
 उत्पन्नमात्रं तं वेदाः सरहस्याः ससंग्रहाः ।
 उपतस्थुर्महाराज यथास्य पितरं तथा ॥ २२
 बृहस्पतिं तु वव्रे स त्रेदवेदाङ्गभाष्यवित् ।
 उपाध्यायं महाराज धर्ममेवानुचिन्तयन् ॥ २३

C 12 12210
B 12. 325(A). 24
K 12 332. 23

जेनी) K₁ स, K₅ V₁ B₂ Da₂. n₁ D₃ च (for स)
 —^a) Ś₁ K₁ २ देवैर (for देव) K₃ द्दुन्दुभयश्च (for
 'दुन्दु') —^d) K₁ २ V₁ T₂ G₁ प्रव द्यत; K₁ D₃₁
 प्रावाद्यते K₁ महास्वना; Da₁ 'स्वनां, D₁ T G₁-३ ६
 M₁ १-१ सहस्रश (for महास्वना)

15 ^a) Da₁ गन्धर्वश्च —^b) K₃ Dn₁ तुष्टुर, K₅
 Dn₁ D₉ तुष्टुर; Da₁ D₁ तुष्टुर (for तुम्बुरु) D₁
 T₂ G₂ ३ तथा नारदपर्वतौ —^c) K₅ V₁ Bo ६-९ Da₃
 n₁ Dn₁ n₁ D₃ D₂ ३ १ १ T G₁-३ ६ हाहाहू (Da₁ D₃₁
 'हू)हूश्च, K₁ D₁ ६ 'हूहू (for 'हूहू) D₁ गन्धर्वश्च;
 T₁ G₂ ३ 'वर्षश्च (for 'वै) —^d) B₉ तुष्टुर (for
 तुष्टु)

16 ^a) D₁ T₁ G₁-३ ६ तत्र (for तत्र) K₂ D₄
 T₂ G₂ M₁ शुक्र (for शक्र) —^a) K₅ Da₁ [s]पि
 वा, D₃ (marg) विदु (for ऽपि च)

17 ^a) K₁ D₉ दिव्यानि पुष्पवर्षाणि —^b) K₅ V₁
 Bo ६-९ Da₃ a₁ Dn₁ D₂ D₂ ३ ३ च (for [क्ष]त्र) Dn₄
 प्रवर्षय च मारुत, T₁ G₂ ६ ववर्षात्र च मा —^c) T₁
 जगम K₅ V₁ Bo ६-९ Da₃ a₁ Dn₁ n₁ D₃ D₂ ३.३
 जंगमाजगम चैव, D₁ जगम स्यावरश्चैव, G₂ ३ 'मस्यावरं
 चैव

18 ^a) ❀ Cn महान्मा, महादेव । ❀ —^a) Da₄
 lacuna, Dn₁ जातमात्र (for मात्र) K₅ om पुत्र
 —^d) G₁ M₁ विधिनोपनयत्तया ❀ Cn उपानयत्,
 स्वशिष्यं कृतवान् । ❀

19 ^a) K₁ कमण्डल; K₃ 'हुर्कं; Da₁ 'रुडौ; Dn₄
 'रुडु (for कमण्डलु) —^d) Ś₁ K₁ २ T₁ G₂ ३.६ देवा;

D₃ दिव्यं (for देव-) Ś₁ K₁ २ ३ चाग्नि, Bo ६-९
 Da₃ Dn₁ n₁ D₃ D₂ ३ ६ वा विभो, Da₁ D₁ वा विभो,
 D₁ चाद्युभौ, D₃ चा विभौ, D₉ चाग्निभो (for 'भो)

20 ^a) D₃ शित (for शत) —^d) om 20^a-21^b
 —^a) D₁ T G₁ ३ ६ अकुर्वत; G₂ प्रकुर्वत (for अत्र
 तन्त) —^c) Bo ३ चासाश्, Da₁ चाश्वश्, M₁ १
 चापश् (for चापाश्) G₂ भाषते (for भारत) G₃
 शक्राश्चक्राश्च भारत

21 D₃ om 21^ab (of v 1 20) —^a) K₁ D₃
 D₁ ३ ९ आरण्यः; Da₁ 'ण्येयस् (for 'ण्येयस् Ś₁
 K₁ २ D₃ १ तदा, K₄ ६ V₁ Bo ६-९ Da₃ a₁ Dn₁ D₃
 D₂ ३ ततो (for तथा) G₁ दिव्या (for दिव्य) Dn₄
 आरण्योपमत्तो दिव्य —^b) Ś₁ K₁ २ १ D₃ ३ ९ महामुनि
 (for द्युति) —^c) Da₁ अत्र (for तत्र) —^d)
 K₅ B₃ D₃ D₁ T₁ G₂ ६ ब्रह्मचारी; G₂ विवृतश्च, M₁
 १-१ व्रतचारी (for 'चारी)

22 ^a) Da₁ -मात्रे (for मात्र) K₁ G₁ तं वेदा,
 B₃ Dn₁ वेदान् (by transp), Dn₄ च वेदा, D₃
 देवास्त —^c) Da₁ महाराज; G₁ राजा —^d) D₁
 यथा स्वे, T₁ G₁ ३ यथा स्व (for यथास्व) B₃ G₃
 पितरस्

23 ^a) T₁ G₂ ३ बृहस्पतिस् (for 'स्पतिं) Ś₁ K₁ २
 स; K₄ ६ V₁ Bo ६-९ Da₃ a₁ Dn₁ n₁ D₃ D₂ ३ ३
 च (for तु) ❀ Cn स्वय माधवेदोऽपि शिष्टाचारपाल-
 नार्थं बृहस्पतिं गुरु चकार । ❀ —^b) K₁ D₄ ९ -भाष्य
 कृत्; V₁ भाष्यवान् (for 'वित्) —^d) Da₃ a₁ अन्व-
 (for अनु). Ś₁ K₁ २ धर्ममेवान्वधितयत्; D₁ धर्म
 वानुविधितयन्

C. 12. 12210
E. 12. 315/1. 24
K. 12. 337 24

सोऽधीत्य वेदानखिलान्तरहस्यान्ससंग्रहान् ।
इतिहासं च कात्स्न्येन राजशास्त्राणि चाभिभो ॥ २४
गुरवे दक्षिणां दत्त्वा समावृत्तो महामुनिः ।
उग्रं तपः समारेभे ब्रह्मचारी समाहितः ॥ २५

देवतानामृषीणां च बाल्येऽपि स महातपाः ।
संमन्त्रणीयो मान्यश्च ज्ञानेन तपसा तथा ॥ २६
न त्वस्य रमते बुद्धिराश्रमेषु नराधिप ।
त्रिषु गार्हस्थ्यमूलेषु मोक्षधर्मानुदर्शिनः ॥ २७

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि एकादशाधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३११ ॥

३१२

भीष्म उवाच ।

स मोक्षमनुचिन्त्यैव शुकः पितरमभ्यगात् ।
प्राहाभिवाद्य च गुरुं श्रेयोर्थीं विनयान्वितः ॥ १

मोक्षधर्मेषु कुशलो भगवान्प्रब्रवीतु मे ।
यथा मे मनसः शान्तिः परमा संभवेत्प्रभो ॥ २
श्रुत्वा पुत्रस्य वचनं परमर्षिरुवाच तम् ।

24 ^a) K₆ 7 V₁ Bo 6-9 D₂₈ 24 D₂₁ D₈ D₁-5
1-9 T G₁-8.6 सोधीत्य निखि (K₇ D₄ 9 सखि ; D₅ 7 T
G₁ 8 6 चाखि ; G₂ सक)लान्वेदान् — ^b) D₅ समत्र-
कान् (for ससंग्रहान्) — ^c) D₂₄ D₂₄ D₂₁ D₈
कात्स्न्येन (for कात्स्न्येन) G₂ इतिहासांश्च शास्त्राणि.
— ^d) Ś₁ K₁ 2 4 V₁ D₈ वेद ; K₇ D₄ 5 7 9 T G₁
8 6 धर्म- (for राज) D₅ शास्त्र च (for शास्त्राणि).
Ś₁ K₁ 2 4 चामित, V₁ Bo 6-9 D₂₈ 24 D₂₁ 24 D₈
D₂ 8 5 7 8 वा विभो ; D₉ चाभिभो (for चाभिभो)

25 ^b) K₁ समावृत्तौ B₈ (marg) महामति, G₂
'द्युति' (for 'मुनि') — ^c) D₂₄ दुर्ग (for उग्र) D₂₈
24 स क्षारेभे (for समारेभे)

26 ^a) G₂ देवानां च (for देवतानाम्) — ^b) D₇
T G₁ 8 6 च, G₂ स (for सपि) Ś₁ K₁ 2 4 7 D₄ 9
G₂ सु (for स) — ^c) K₁ 2 6 D₅ 7 T₁ G₆ संमन्त्र-
णीयो, K₇ D₄ 9 सपूजनीयो, D₂₁ 24 D₂₁ संमन्त्र
णीयो, Ca (gloss गौरवेण सभावनीय) समन्त्र (as in
text) K₂ 4 जन्यश्, T G₁ 8.6 मृत्युश् (for मा-
न्यश्). G₂ सोद्वितीयो हि मान्यश्. — ^d) G₂ तदा
(for तथा)

27 ^b) D₂₄ नराधिप. — ^c) B₈ (marg as in
text) [अ]गार्हस्थ्य ; D₂₁ गार्हस्थ्य- (for गार्हस्थ्य).
— ^d) K₇ धर्मेषु, B₈ D₂₈ धर्मार्थ (for धर्मार्थ)

Colophon. D₈ missing K₈ 5 B₁-5 D₂₁ 24 D₂₈.
24 D₁ G₄ 5 M₁-1 absent — Sub-parvan Ś₁ K₁

2 4 6 7 V₁ Bo 6-9 D₂₈ 24 D₂₁ 24 D₈ D₂ 8 5 7-9 T
G₁-8 6 M₁ 5-7 मोक्षधर्म — Adhy name Ś₁ K₁ 2
4 6 V₁ Bo 6-9 D₂₈ 24 D₂₁ D₈ D₂ 8 5 M₁ 5-7 शुको
स्पति, K₇ D₄ 9 शुकजनम, D₅ शुकजनकसवाद, T₁
G₆ शुकजनक (G₆ 'न'कथन — Adhy no (figures,
words or both) K₆ 49, B₇ G₂ 147, B₈ 151,
D₂₁ 150, D₂₄ D₂₈ 148, D₂₁ G₁ 145, D₈ T₁
G₆ 146, T₂ 159, G₂ 162, M₁ 6 7 140, M₂
182 — Śloka no D₂₄ 25, D₂₁ 27, D₂₄ 28,
D₂₁ 24, D₈ 26

312

This adhy is missing in D₈ (cf v 1 12
283 15)

1 T₁ om the ref — ^a) K₇ D₄ अनुचित्येव
— ^b) D₈ अन्वगात् (for अन्व) — ^c) M₁ 5-7 माह
(for प्राह) B₈ D₂₁ [अ]भिवद्य (for वाद्य) Ś₁
K₁ 2 च शुकः, B₈ पितरं (for च गुरु) — ^d) K₇
V₁ B₈ (marg) D₂ 9 विनयानत (for 'न्वित)

2 Before 2, B₇ 9 ins शुक उवाच — ^a) K₇
B₆ 7 9 D₂₈ 24 येन, G₂ यथा (for तथा). K₁ मनया
— ^d) Ś₁ K₁ 2 4 मुने, D₂₄ प्रभो.

3 ^a) K₆ 7 Bo 6-9 D₂₈ 24 D₂₁ 24 D₈ D₂-8. 8 9
M₁ 5-7 सु (K₆ च) वष (for वचन) — ^b) V₁ B₇ 8
(marg). 9 D₂₈ 24 D₈ ह (for तम्) — Before

अधीष्व पुत्र मोक्षं वै धर्माश्च विविधानपि ॥ ३
 पितुर्नियोगाजग्राह शुको ब्रह्मविदां वरः ।
 योगशास्त्रं च निखिलं कापिलं चैव भारत ॥ ४
 स तं ब्राह्म्या श्रिया युक्तं ब्रह्मतुल्यपराक्रमम् ।
 मेने पुत्रं यदा व्यासो मोक्षविद्याविशारदम् ॥ ५
 उवाच गच्छेति तदा जनकं मिथिलेश्वरम् ।
 स ते वक्ष्यति मोक्षार्थं निखिलेन विशेषतः ॥ ६
 पितुर्नियोगादगमन्मैथिलं जनकं नृपम् ।
 प्रष्टु धर्मस्य निष्ठा वै मोक्षस्य च परायणम् ॥ ७

उक्तश्च मानुषेण त्वं पथा गच्छेत्यविसितः ।
 न प्रभावेण गन्तव्यमन्तरिक्षचरेण वै ॥ ८
 आर्जवेणैव गन्तव्यं न सुखान्वेषिणा पथा ।
 नान्वेष्यत्या विशेषास्तु विशेषा हि प्रसङ्गिनः ॥ ९
 अहंकारो न कर्तव्यो याज्ये तस्मिन्नराधिपे ।
 स्यात्तव्यं च वशे तस्य स ते छेत्स्यति संशयम् ॥ १०
 स धर्मकुशलो राजा मोक्षशास्त्रविशारदः ।
 याज्यो मम स यद्भूयात्तत्कार्यमविशङ्कया ॥ ११
 एवमुक्तः स धर्मात्मा जगाम मिथिलां मुनिः ।

C. 12 12225
 B. 12 3265. 12
 K. 12 233 12

3^a, B₈ 1ns व्यास उवाच — °) D₁ T₁ G₁ १ ० M₁
 १-१ अधीष्टि; T₂ अथ हे (for अधीष्ट) D₅₂ पुत्र;
 D₅ पुत्रो (for पुत्र) — °) K₂ धर्माश्च, D₄₁ धर्मो

4 Before 4, B₈ १ ० 1ns भीष्म उवाच — °)
 Ś₁ K₁ १ निदेशाज् (for नियोगाज्) — °) K₆ B₈
 (marg) ० D₄₁ M₁ १-१ धर्मविदां, V₁ B₀ ० १ १
 (orig) D₄₁ D₁ n₄ D₈ D₂ १ १ धर्मभृता, D₁ T
 G₁-१ ० वेदविदां (for ब्रह्म) — °) D₁ G₂ ० शास्त्रेण;
 T₁ शास्त्रं च (for शास्त्रं च) D₄₁ निखिले (for 'ल')
 — °) D₅ कपिल

5 °) K₁ सुत (for स त) K₆ B₈ १ (marg) ०
 D₄₁ १ १ ब्रह्म, V₁ ब्रह्म्या (for ब्राह्म्या) B₁ स त ब्रह्मा
 ध्रिता युक्त — °) D₅ पुत्रो (for पुत्र) K₂ यथा (for
 यदा) — °) Ś₁ K₁ १ -शास्त्रं-, K₄ १ B₀ ० १ (marg
 as in text) D₄₁ D₁ n₄ D₈ D₂ १ १ धर्म- (for
 विद्या) M₁ ० १ -विशारद- (for रदम्)

6 °) K₁ मैथिलेश्वर, D₄₁ मिथिलेश्वर — Ś₁ K₁ १
 om (!hapl) 6^c-7^b — °) K₁ वक्षति K₆ मोक्षार्थं
 (for 'र्थ') — °) K₁ D₅ १ १ अखिलेन (for निखिल)
 B₀ १ D₁ n₄ D₈ D₂ १ १ निखिल मिथिलेश्वर

7 Ś₁ K₁ १ om. 7^{ab} (of v 1 6) Before 7,
 B₈ १ ins भीष्म उवाच — °) K₆ B₁ १ D₄₁ १ १
 पितुर्नियोगाज् (B₁ D₅ 'गाज्') ब्राह्म; B₀ १ (marg as
 in text) १ D₁ n₄ D₈ D₂ १ १ पितुर्नियोगमादाय (B₀
 'स्याय; D₄₁ 'साद्य) — °) D₁ G₈ जगता, G₂
 जनदां (for जनकं) K₄ १ V₁ D₅ १ जनक मि (K₄ V₁
 मै) थिल नृप (K₄ D₅ 'प'); K₆ B₀ १ D₅ शुको धर्म
 विदां वर (K₆ 'र'); B₀ १ D₁ n₄ D₈ D₂ १ १ जगाम
 मिथिलां नृप (D₈ D₅ 'प'); B₁ D₄₁ १ १ शुको धर्मभृतां
 धर — °) D₅ १ प्रष्टु धर्मवरिष्ठ वै

8 °) D₅ १ T₁ उक्त च, D₅ स उक्तो (for उक्तश्च)
 — °) Ś₁ K₁ १ तथा, V₁ B₀ D₄₁ D₁ D₈ D₅ १ १
 यथा (for पथा) V₁ B₁ १ गच्छति (for गच्छेति) T₁
 G₈ ० अविस्मयन् T₂ G₁ 'स्मय' (for 'स्मित') G₂
 पथा गच्छेद्य विस्मय — °) K₄ ० १ V₁ B₀ ० १ १ D₄₁
 n₄ D₁ D₈ D₂ १ १ १ १ १ T G₁-१ ० M₁ १-१ प्रभावे (D₄₁
 'ने)न, D₁ वो न (for 'वेण) D₁ om (hapl)
 from गन्तव्य up to जैव (in 9^a) — °) V₁ B₀ ०-१
 अतरिक्ष (for रिक्ष) K₆ अतरिक्षचरेण वै

9 D₁ om up to जैव (of v 1 8) — °) K₂
 १ ० १ B₀ ० १ D₄₁ १ १ D₁ D₈ D₂ १ १ १ १ T G₁-१ ०
 M₁ १-१ आर्जवेन (for 'वेण) K₆ D₅ १ हृव (for पृव)
 — °) K₁ T₂ G₁ सुखान्वे (K₁ निव) पिण', D₁ 'क्षिण
 (for 'पिणा) K₂ १ ० १ V₁ B₀ ०-१ D₄₁ १ १ D₁ n₄
 D₈ D₂ १ १ तथा, D₅ १ १ यथा (for पथा) — °)
 Ś₁ K₁ १ १ न द्रष्टव्या, K₁ G₂ नन्वेष्टव्या, D₄₁ मान्वे
 (for नान्वे) Ś₁ K₁ १ १ हि, T G₁-१ ० ते (for तु)
 — °) T₂ विशेषो (for 'पा) D₁ G₂ [अ]भि; M₁ १-१
 वि (for हि) ☞ C₅ प्रसङ्गिन, विद्यमसङ्गकरा इत्यर्थः । ☞

10 °) K₆ प्राज्ये, D₁ G₈ याज्ये, G₂ याज्ये (sio)
 (for याज्ये) K₄ B₁ D₅ १ G₈ नराधिप (B₁ 'पै'
 — °) Ś₁ (sup in as in text) K₁ १ वसये; D₄₁
 च विशेषे (for च वशे) — °) D₅ १ T G₁-१ ० M₁
 १-१ सशयान् (for 'यम्)

11 °) T₁ G₂ १ ० ० स्व (for स) — °) D₈ D₂ T
 G₁ १ M₁ १-१ मोक्षधर्म; D₁ 'धर्मो; G₂ ० 'धर्मो (for
 -शास्त्र) K₁ १ -विशारदा — °) Ś₁ K₁ १ १ यथा
 यथा च ते ब्रूयात् (K₁ dittography for यथा च ते)

12 Before 12, B₀ ins भीष्म उवाच. — °) K₁

पद्भ्यां शक्तोऽन्तरिक्षेण क्रान्तुं भूमिं ससागराम् ॥ १२
 स गिरींश्चाप्यतिक्रम्य नदीस्तीर्त्वा सरांसि च ।
 बहुव्यालमृगाकीर्णा विविधाश्चाटवीस्तथा ॥ १३
 मेरोर्हरेश्च द्वे वर्षे वर्षं हैमवतं तथा ।
 क्रमेणैव व्यतिक्रम्य भारतं वर्षमासदत् ॥ १४
 स देशान्विविधान्पश्यंश्चीनहूणनिषेवितान् ।
 आर्यावर्तमिमं देशमाजगाम महामुनिः ॥ १५
 पितुर्वचनमाज्ञाय तमेवार्थं विचिन्तयन् ।
 अध्वानं सोऽतिचक्राम खेऽचरः खे चरन्निव ॥ १६

पत्तनानि च रम्याणि स्फीतानि नगराणि च ।
 रत्नानि च विचित्राणि शुक्रः पश्यन्न पश्यति ॥ १७
 उद्यानानि च रम्याणि तथैवायतनानि च ।
 पुण्यानि चैव तीर्थानि सोऽतिक्रम्य तथाध्वनः ॥ १८
 सोऽचिरेणैव कालेन विदेहानाससाद ह ।
 रक्षितान्धर्मराजेन जनकेन महात्मना ॥ १९
 तत्र ग्रामान्बहून्पश्यन्बहून्नरसभोजनान् ।
 पल्लीघोषान्समृद्धांश्च बहुगोकुलसंकुलान् ॥ २०
 स्फीतांश्च शालियवसैर्हंससारससेवितान् ।

D₄ १ प्रति (for मुनि) —^a) K₆ V₁ B₀ ६-१ D₄
 D₈₁ शक्तोऽन्तरिक्षेण —^a) K₂ ४ B₇ D₅ क्रांत (for
 क्रान्तु) K₆ V₁ B₀ ६-१ D₈ ५५ D₁₁ ५६ D₈ D₂ ३ ३
 पृथ्वीं (for भूमिं) D₈ ससागर

13 ^a) D₄ स गिरिश्च; D₄ सगरं (for स गिरींश्च)
 K₇ D₄ ५ १ १ व्यतिक्रम्य (for [अ]न्य) —^b) K₆ V₁
 B₀ १ ४ (marg) १ D₈ ५५ D₁₁ ५६ D₈ D₂ ३ ३ नदी
 ती (K₆ B₈ [marg] 'दीं ती') र्थं, B₀ नदीस्तीर्त्वा; D₈₁
 नदीस्तीर्थं, D₈ G₁ M₁ नदीं तीर्त्वा (for नदीस्तीर्त्वा)
 —^a) T₁ G₂ ३ ० M₇ बहुव्याल; T₂ व्याघ्र (for
 'व्याल') Ś₁ K₁ ३ ४ बहुव्यालमृगाकीर्णा —^a) D₇ T₁
 G₆ चोपधीस्, T₂ G₁-३ चोपधी (T₂ G₁ 'धि)स्, M₁ १
 चाणवीस् (for चाटवीस्) K₆ B₀ ६-१ D₈ ५५ D₁₁ ५६
 D₈ D₂ ३ ३ ह्यटवीश्च (K₆ पदवीश्च, B₀ ह्यटवी च; D₈₁
 D₂ ह्यटवी च) वनानि च

14 ^a) D₈ १ G₈ अधश्च; T₂ G₁ ३ M₅ ० गिरेश्च
 (for हरेश्च) D₁₁ देवर्षेर् (for द्वे वर्षे) D₄ रोमे
 हरिश्च द्वे वर्षे M₁ १ मेरोभिरेश्चले वर्षे (sic) —^b) K₁
 D₄ हैमवत; D₇ G₈ हैमवत्स् V₁ B₀ ६ ३ (orig) D₈
 D₁₁ ५६ D₈ D₂ ३ ३ १ ३ T₁ G₁ ३ ० तत (for तथा)
 G₂ वर्षं हैमवत्स् तं ॐ C_v हैमवत, हिमवत उत्तरभागे
 स्थित किंपुरुषम् । ॐ —^a) K₇ B₀ D₈ ५५ D₁₁ ५६
 D₈ ३ G₁ ३ [ए]व (for [ए]व) G₈ अतिक्रम्य (for
 व्यति) G₂ क्रौंचस्यैवमतिक्रम्य —^a) K₄ आसदं,
 D₈₁ 'दीत् (for 'दत्)

15 ^b) K₇ D₄ चीण, B₀ (marg) च न, T₂
 धिण (for चीन-) Ś₁ K₁ ३ ४ हूण (for हूण) K₁
 निषेविनात्; K₆ विक्षितान्; G₈ निषेवणात् (for
 'वितान्) B₀ श्रीमज्जननिषेवितान्, D₈ १ तपस्वीभिर्निषे
 वितान् (D₇ 'वणात्); G₂ चित्रवर्षेति —^a) K₂ आर्या

वंतम् D₇ T₁ हृद (for हृम). —^a) G₂ जगाम स
 (for आजगाम)

16 ^b) D₄ विचिन्तयेत् —^a) K₆ V₁ B₀ ६-१ D₈
 ५५ D₁₁ ५६ D₈₁ D₂-३ १-१ T₁ G₁ ३ ० M₁ ५-१ C_v
 (gloss सूर्य) खचर, G₂ स चरन् (for खेऽचर) K₇
 खचरन् (for खे चरन्)

17 ^a) T₁ G₂ ० पट्टणा (T₂ 'ना)नि (for पत्तनानि)
 G₂ om. च D₈₁ रम्यानि — Ś₁ K₁ ३ ४ transp
 17^b and 18^b —^b) D₄ १ तथैव, G₂ स्थिराणि (for
 स्फीतानि) D₂ om from नगराणि up to तीर्थानि (in
 18^c) — K₇ D₇ १ om (hapl) 17^a-18^b B₈ reads
 17^a twice —^a) Ś₁ (sup lin) पुरानि (for रत्नानि)
 B₈ (second time) विचित्राणि शुक्रं पश्यन् —^a) K₄
 B₀ D₁₁ ५६ D₈ D₈ ३ पश्यन्नपि (for शुक्रं पश्यन्)
 D₈ तु (for न)

18 K₇ D₄ १ om 18^a, D₂ om 18^a (for both,
 of v l 17) Ś₁ K₁ ३ ४ transp 17^b and 18^b —^a)
 K₄ B₀ D₁₁ ५६ D₈ D₈ ३ रत्नानि (for तीर्थानि).
 —^a) K₄ ० १ V₁ B₀ ६-१ D₈ ५५ D₁₁ ५६ D₈ D₂-३
 १-१ M₁ ५-१ सोत्य (K₆ सोद्य, B₀ सोति, D₈ सोद्य)
 क्रामद् (K₆ B₀ M₁ ५-१ 'द्य)याध्वग; T₁ G₁-३ ० ततो
 त्यक्रामदध्वग.

19 ^a) Ś₁ K₁ ३ ४ अचिरेण (for सोऽधि) G₂ द्वि
 (for [ए]व). —^b) K₆ च (for ह) — V₁ reads
 19^a-24^a on marg —^a) V₁ विक्षितान्; G₂ रक्षिता
 (for रक्षितान्) —^a) D₈₁ विदेहेन (for जनकेन)

20 V₁ reads 20 on marg —^a) T₁ ग्राम्यान्
 (for ग्रामान्) —^b) K₁ ४ D₈₁ बहुन्न (sic), K₂
 बहुन्न (for बहुन्न-) K₂ भोजन; D₈₁ भोजनान् (for

पद्मिनीमिश्र शतशः श्रीमतीभिरलंकृतान् ॥ २१
 स विदेहानतिक्रम्य समृद्धजनसेवितान् ।
 मिथिलोपवनं रम्यमाससाद महर्द्धिमत् ॥ २२
 हस्त्यश्वरथसंकीर्णं नरनारीसमाकुलम् ।
 पश्यन्नपश्यन्निव्र तत्समतिक्रामदच्युतः ॥ २३
 मनसा तं वहन्भारं तमेवार्थं विचिन्तयन् ।
 आत्मारामः प्रसन्नात्मा मिथिलामाससाद ह ॥ २४
 तस्या द्वारं समासाद्य द्वारपालैर्निवारितः ।

स्थितो ध्यानपरो मुक्तो विदितः प्रविवेश ह ॥ २५
 स राजमार्गमासाद्य समृद्धजनसंकुलम् ।
 पार्थिवक्षयमासाद्य निःशङ्कः प्रविवेश ह ॥ २६
 तत्रापि द्वारपालास्तमुप्रवाचो न्यपेधयन् ।
 तथैव च शुक्रस्तत्र निर्मन्युः समतिष्ठत् ॥ २७
 न चातपाध्वसंतप्तः क्षुत्पिपासाश्रमान्वितः ।
 प्रताम्यति ग्लायति वा नापैति च तथातपात् ॥ २८
 तेषां तु द्वारपालानामेकः शौकसमन्वितः ।

C 12. 12241
 B. 12. 326(5). 27
 K 12 333 29

भोज्) M1 ६१ वद्धन्नरगोकुलान् — ०) S1 K1
 वाह्नी; K2 ६ वही, B० ० Das D1 पहीर, M1 ६-1
 वणिग् (for पही) ॥ Ca पही म्लेच्छालयान्,
 घोपान् आभीरपही ॥ Cs पहीघोपान्, आभीरनिवासान्
 गोनिवामांश्र ॥ ॥ — ०) K1 समतान् (for सकुलान्)

21 V1 reads 21 on marg — ०) D1 T G1-2 ०
 वृतांश्च (for रफीतांश्च) S1 K1 ३ श ६* वसैर्, V1
 शालिमिश्रैव, B० १ ० Das ३४ D1 T G1-२ ० M1 ६-1
 शालि (G1 ली; M1 १ 'ल')यवकैर्, Dn६ शीतियवसैर्
 (for शालि) — ०) M1 ६ १ मेविहे (for सेवितान्)
 — D० om (hapl) 21^{६६} K1 repeats 21^{६६} after
 22^{६६} — ०) K1 (both times) शलकृतं

22 V1 reads 22 on marg — ०) D1 T G1-2 ०
 सर्वान्देशान्, M० सर्वदेशान् (for स विदेहान्) — ०)
 G2 -जल- (for जन) — After 22^{६६}, K1 repeats
 21^{६६} — ०) K१ V1 B० ६ ३ Dn1 n६ D० D२ ३ १ ३ T1
 G० समृद्धिमत् (for महर्द्धि')

23 V1 reads 23 on marg — ०) B० D० (before
 corr) सपूर्णं (for सकीर्णं) — ०) T२ -समन्वित (for
 -ममाकुलम्) — G२ om (hapl) 23^{६६}-26^{६६} — ०) D०
 हृति (for ह्व) S1 K1 ३ स (for तत्) — ०) S1
 K1.३ समत्यक्रामद् (for समति') K१ अच्युत

24 G2 cm. 24 (cf v 1 23) V1 reads 24 on
 marg D1 T G1.३ ० om 24^{६६} — ०) S1 K1 ३ ६
 तु (for त) B० D० महद् (for वहन्) B० भाव
 (for भारं) — ०) D० भविष्यर्थं (for तमेवार्थं) — ०)
 K१ आत्मना स (for आत्मारामं) K१ D० ० प्रशांतात्मा
 (for प्रसन्नात्मा)

25 G2 cm 25 (cf. v 1 23) — ०) K१ V1
 Das T1 G० ० M1 ६-1 तस्य; B० तस्यां (for तस्या)

— K1 om (hapl) 25^{६६}-26^{६६} Dn1 n६ Cal Bom
 ed om (hapl) 25^{६६}-26^{६६} — ०) D० द्वारपाल (for
 'पालैर्) K० B-३ Das निवेदित, V1 निपेधित (for
 निवारित) — ०) S1 K1 ३ ६ Das D२ ३ ० स्थितो (for
 स्थितो) K० ध्यानपरो (for ध्यान') K० V1 B० ६-३
 Das D२ D३ ३ १ T1 G२ ० युक्तो (for मुक्तो) — ०)
 T२ विदित (for 'त) V1 विदित परिविवेश ह (hyper-
 metric)

26 G2 cm 26^{६६} (cf v 1 23) K1 om 26^{६६},
 Dn1 n६ Cal B० m ed om 26^{६६} (for both, of v 1
 25) — ०) D० स (for स) S1 K1 ३ ६ Das D२
 ३ ० राजसानम् (sic), Das राजम् (for 'मार्गम्)
 — ०) ॥ Cs पार्थिवक्षय, राजमन्दिरम् । ॥ — ०) D०
 निशक K० B० १ Das ३४ निराश (Das ३४ 'त)को
 विवेश ह

27 ०) K1 D० द्वारपालस् (for 'पालास्) — ०) S1
 K1 ३ क्रूर B० D० वासा, B० ३ Das Dn1 n६ D०
 D२ ३ ३ G२ वाचा, M० वाग्भिर् (for वाचो) D०
 त तु वाचा K1 न्यपेधय, D० 'यत् — ०) T1
 G० ० तत्रैव (for तथैव) M1 ६-1 तु (for च) D०
 D० तस्य (for तत्र)

28 ०) S1 K1 ३ ६ तापाध्व (for [आ]तपाध्व)
 B० (marg as in text) न चातप्यत सतप्त; D० न वा
 तथाप्या सतप्त — ०) D1 क्षुत्पिपासाश्रमान्वित — K1
 D० ० om (hapl) 28^{६६}-29^{६६}, V1 reads the same on
 marg — ०) K1 ६ प्रतास्यत्, V1 Dn1 D० ३ प्रताप्यति,
 M1 ६-1 प्रतप्यति (for प्रताम्यति) V1 D० १ ग्लाप (D०
 'य)यति, G1 ग्लानियति वा (for ग्लायति वा) — ०)
 K1 ३ न पैति च; V1 न चापैति, T1 G1 ३ ० नैवेति
 च; T2 G1 नोपैति च; M1 ६-1 नापयाति (for नापैति
 च) K1 M१ तथातपान्; B० (marg) तथाभयात्; T
 G1-३ ० तथारुप (for तथातपात्)

परं पञ्चाशतो नायौ वारमुख्याः समाद्रवन् ॥ ३७
 पाद्यादीनि प्रतिग्राह्य पूजया पर्यार्च्य च ।
 देशकालोपपन्नेन साध्वन्नेनाप्यतर्पयन् ॥ ३८
 तस्य भुक्तवत्स्ताव तदन्तःपुरकाननम् ।
 सुरम्यं दर्शयामासुरेकैकश्येन भारत ॥ ३९
 क्रीडन्त्यथ हसन्त्यथ गायन्त्यथैव ताः शुक्रम् ।
 उदारसत्त्वं सत्त्वज्ञाः सर्वाः पर्यचरंस्तदा ॥ ४०

आरण्यस्तु शुद्धात्मा त्रिसंदेहस्त्रिर्मकृत् ।
 वश्येन्द्रियो जितक्रोधो न हृष्यति न कुप्यति ॥ ४१
 तस्मै शय्यासनं दिव्य वराहं रत्नभूषितम् ।
 स्पृष्ट्वास्तरणसंस्तीर्णं ददुस्ताः परमस्त्रियः ॥ ४२
 पादशौचं तु कृत्वा शुक्रः संध्यामुपास्य च ।
 निपसादासने पुण्ये तमेवार्थं विचिन्तयन् ॥ ४३
 पूर्वरात्रे तु तत्रासौ भूत्वा ध्यानपरायणः ।

C 12. 1125 B
 B 12. 221(1) 42
 K. 12. 333 44

37 Ś1 K2 s om. 37^a, D2 om 37^a (for both, cf v 1. 36) K1 om 37^a —^a) V1 Bo e (marg) s (marg as in text) Da1 s1 D1 T G1-3 e कालोपचार-, M1 s-1 क्त्वा (M: लो) पचार (for कामोर) —^b) K1 भावन T1 कालज्ञा; C2 (gloss भागो यिलामो मेदन्तज्जा) भावज्ञा (as in text) D2 T G1 M1 s-1 C2 (gloss मत्त, परचित्त, तद्रजनपमयो) मत्तकोविदा, D1 स्मित; D1 G2 s मत्त, G2 तत्त (for सर्व) —^c) K2 पर पचशतो; K2 V1 Bo 1-2 Da2 Dn1 n1 D2 D2 s s G1 M1 s-1 पर पचाशत, B2 D1 0 पर पच शता, B2 (marg) D1 T G1 e पर पचशत, Da1 पर पचाशता; D2 परे पंचाशतो, G1 पर पर शत; C2 (gloss पञ्चाशतशिका) पर पञ्चाशतो (as in text) —^d) Ś1 समद्रवन्; K1 समुद्रवन्; K2 समाक्रमन् (for 'द्रवन्')

38 ^a) K1 s पाद्यादीनि (for पाचाटीनि) Dn1 G2 प्रतिगृह्य (for 'ग्राह्य) D1 पाद्यादि प्रतिगृहाय —^b) K2 V1 Bo e-2 Da3 s1 Dn1 n1 D2 D2 s s परया (E2 Bo 'मा)र्चयन्, T G1-3 e परयास्य च (for पर पार्य्य च) D1 1 पूजया येनमर्चयन् (D1 'न्) —^c) K2 V1 Bo e (marg as in text) 1-2 Da3 s1 Dn1 n1 D2 D2 s s M1 s-1 कालोपपन्नेन तदा (B2 'था) —^d) K2 V1 Bo e-2 Da3 s1 Da1 n1 D2 D2 s s T1 G1 s e स्वाद्वन्नेन; D2 lacuna, G2 स्वाद्वन्ने (for साध्वन्नेन) K2 e. 1 V1 Bo e-2 Da3 s1 Dn1 n1 D2 D2-1 s. 0 शस्य (V1 'मि)तर्पयन्; D1 जप्यतर्पयन्

39 ^a) Da1 तस्य मुक्तस्य वचसा —^d) Ś1 K1 s s पृक्कश्ये (K2 'चे)न; B2 Dn1 D2 s T2 'कस्येन, D2 s 'कस्यानु; D1 1 'कस्येन, T1 G2 'कस्य च; G2 s 'कस्याश्च (for 'कश्येन)

40 ^a) K1 s क्रीडन्तिश्च —^b) G2 नृस्यंत्यश्च (for गायन्त्यश्च) K2 V1 Bo s Dn1 n1 D2 D2 s s चापि, D21 चापि (for चैव) K1 ता, T1 G2 s s त (for

ता) Bo s (marg as in text) Dn1 n1 D2 D2 s s शुभं (for शुक्रन्) B2 1 s (marg) जेगीयस्यश्च तं शुक्रः B2 गायस्यश्च तं शुक्र, Da3 n1 जिवीपस्यश्च तं शुक्र —^c) D1 तत्त्वज्ञा, G2 स्वज्ञा (for सत्त्वज्ञा) —^d) K2 s V1 Bo e-2 Da3 s1 Dn1 n1 D2 D2 1 s s न्त्रिय (for सर्वा) K2 B2 s 1 s (marg as in text) Da2 s1 Dn1 n1 D2 D2 s s T1 G2 s तथा (for तदा)

41 ^a) K1 आरणीयसु, K2 Dn1 'प्येयसु (for 'जेयसु) D2 M1 s-1 C2 वि (for तु) V1 D2 धर्मात्मा (for शुद्धात्मा) —^b) K1 1 B1-2 Da2 Dn1 n1 D2-1 s s नि (D1 s नृ)मदेहसु (K2 1 'ह); T1 G2 क्षियं (for त्रिमं) K1 Dn1 n1 D2 s s स्वकर्मकृत् (for त्रिं) C2 मदेहस्युदात्तार्थमेव त्रीणि कर्माणि श्रवणमनननिदि-
 च्यामनानि कृतवान् । यद्वा । त्रिकर्मकृत्, यज्ञाध्ययनदानपर । यद्वा देदिकमाहारविहारारिकर्म प्राणायामादिकमिति ॥ C2 त्रिमदेह, त्रिषु गार्हस्थ्याद्याध्रमेषु मदेहो यस्य । किमुत्पन्न ज्ञानेन शरीरोत्परयनन्तर प्रलब्धवर्षावस्थायार्थां विदित्ते परमा-
 रमत्तरे किं गार्हस्थ्यादिषु स्वतन्व्यमुत नेति मदेहो यस्य । त्रिकर्मकृत्, मिश्राध्ययनगुरुशुश्रूषाकृत् ॥ C2 त्रिषु, मोक्षेतर-
 पुरुषार्थेषु मदेह अनिषिद्धश्चेदस्तु, निषिद्ध च मास्तिवति । C2 —^c) K1 कश्येन्द्रियो, D2 वदो —^d) Da1 हृष्यति, D21 हृष्यति; D2 तप्यति (for कु)

42 ^b) K2 M1 वराहः; K2 V1 Bo e-2 Da2 s1 Dn1 n1 D2 D2 s s वराहं (for वराहं) —^c) K1 मर्ष्यास्तरण, K2 सस्या, K1 Dn1 D2 रपथं; Da2 सद्या, D1 स्वास्या, T1 G1 e स्वस्या; G2 s साप्या (for स्पृष्ट्वा) K2 B2 0 Dn1 n1 D2 D2 s G2 सकीर्ण; M1 सस्तीर्णा (for 'णं). —^d) D21 परमा (for परम-)

43 ^a) K2 D2 च (for तु) K1 om (hapl) from कृत्येव up to रात्रे तु (in 44^a) Ś1 K2 कृत्या चै; K2 D2 कृत्येव —^d) Da1 तमेकार्थं; T2 तदेवार्थं (for तमे)

मध्यरात्रे यथान्यायं निद्रामाहारयत्प्रभुः ॥ ४४
ततो मुहूर्ताद्दुत्थाय कृत्वा शौचमनन्तरम् ।
स्त्रीभिः परिवृतो धीमान्ध्यानमेवान्वपद्यत ॥ ४५

अनेन विधिना कार्णिस्तदहःशेषमच्युतः ।
तां च रात्रिं नृपकुले वर्तयामास भारत ॥ ४६

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि द्वादशाधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३१२ ॥

३१३

भीष्म उवाच ।

ततः स राजा जनको मन्त्रिभिः सह भारत ।
पुरः पुरोहितं कृत्वा सर्वाण्यन्तःपुराणि च ॥ १
आसनं च पुरस्कृत्य रत्नानि विविधानि च ।
शिरसा चार्घ्यमादाय गुरुपुत्रं समभ्यगात् ॥ २
स तदासनमादाय बहुरत्नविभूषितम् ।

स्पर्ध्यास्तरणसंस्तीर्णं सर्वतोभद्रमृद्धिमत् ॥ ३
पुरोधसा संगृहीतं हस्तेनालभ्य पार्थिवः ।
प्रददौ गुरुपुत्राय शुक्राय परमार्चितम् ॥ ४
तत्रोपविष्टं तं कार्णिं शास्त्रतः प्रत्यभूजयत् ।
पाद्यं निवेद्य प्रथममर्घ्यं गां च न्यवेदयत् ।
स च तां मन्त्रवत्पूजा प्रत्यगृह्णाद्यथाविधि ॥ ५

44 K₁ om. up to रात्रे तु (of v 1 43) —^a)
D₈ तस्य; M₁ कृत्वा (for तत्र) —^o) V₁ मध्ये (for
मध्य) Ś₁ K₂ T₂ यथान्यायं —^d) Ś₁ K₁ ३ आह
रयत्, M₁ १ आहारयत् (for 'यत्')

45 ^a) D₈ 1 सतो (for ततो) D₁ T₁ G₂ ३ ६ मुह-
र्तम् (for 'र्ताद्') —^b) K₁ कृत (for कृत्वा) D₈
अनतक (for अनन्तरम्) —^o) B₈ (marg) शुक्रो (for
परि-)

46 ^a) G₂ [अ] भीष्म (for कार्णिम्) —^b) G₂
तदह (for तदह) B₈ (marg) सच्युत, B₈ T₁ G₂
३ ६ सच्युत —^o) M₁ त (for त्र) D₁ T₁ G₂ ३
नृप काले (for नृपकुले) —^d) B₁ D₈ भारत

Colophon D₈ missing K₂ ५ B₁-५ D₈ 1 2 D₈
n₈ D₁ G₂ ५ M₂-५ absent — Sub parvan Ś₁ K₁
२ ५ ६ १ V₁ B₈ ६-९ D₈ 1 2 D₁ n₄ D₈ D₂ ५ ५ ८ T
G₁-३ ६ M₁ ६-१ मोक्षधर्म — Adhy name Ś₁ K₁ २,
५ ६ V₁ B₈ ६-९ D₈ 1 2 D₁ n₄ D₈ D₈ शुक्रोत्पत्ति,
K₁ D₂ ५ ९ शुक्रोत्पत्तौ मिथिलाप्राप्ति (K₁ 'लाप्रवेश'),
D₂ ३ शुक्रोत्पत्तः; M₈ शुक्रोत्पत्तौ मिथिलाभिगमन, M₈
मिथिलाभिगमन — Adhy no (figures, words or
both) K₂ 50, B₁ 145, B₈ 251, D₁ 151, D₈
D₈ 149, D₈ G₁ M₁ ६ १ 146, T₁ G₂ 147, T₂
160, G₂ 163, G₂ 148, M₂ 183. — Śloka no.:
D₈ 47, D₁ n₄ 45, D₈ 46

313

This adhy is missing in D₈ (of. v 1 12 283
15).

1 V₁ reads 1 on marg —^a) Ś₁ K₁ ३ ५ सहितो
(for जनको) —^b) D₈ 1 भारत Ś₁ K₁ ३ ५ मन्त्रिभि
कुरुत्तम —^o) K₁ पुरा, D₈ 1 पुन (for पुर) D₁
T G₁-३ ६ M₁ ६-१ पुरोहितं पुरस्कृत्य

2 K₂ ५ G₂ om (hapl) 2^a), Ś₁ reads it on marg
—^o) K₈ D₁ n₄ D₈ १ G₂ चार्घ्यम् (for चार्घ्यम्)
—^d) G₂ उग्रपुत्र (for गुरु) K₈ १ B₈ १ ९ D₈ 1 2
D₁ ५ १ ९ T G₂-३ ६ समभ्ययात् (for 'भ्यगात्')

3 ^a) B₈ आसाद्य (for आदाय) Ś₁ K₁ ३ ५ महदा
सनमादाय —^b) Ś₁ K₁ ३ सर्व (for बहु) —^o)
K₈ D₈ 1 D₈ स्पर्धास्तरण, D₁ T G₁-३ ६ स्वाध्या (D₁
स्वाध्या, T G₁-६ स्वाध्यास्तरण (for स्पर्ध्या) B₈
(marg) D₈ G₂ -सकीर्ण (for -संस्तीर्ण) —^d) D₈
ऋद्धिमान् (for 'मत्')

4 ^a) G₂ ३ पुरोहित (for 'धसा) B₈ सगृहीतः
D₈ १ सहृदीर्ण (for सगृ) K₈ पुरोधसा गृहीतं तः; T₁
G₈ पुरोहितगृहीतं वै —^b) K₁ G₂ पार्थिव —^d)
Ś₁ K₁ ३ परमार्चितः; T₁ G₈ 'मासनं (for 'मार्चितम्).

5 ^a) K₁ ततोपविष्ट (for तत्रो). —^b) B₈ शास्त्रे

प्रतिगृह्य च तां पूजां जनकाद्विजसत्तमः ।
गां चैव समनुजाय राजानमनुमान्य च ॥ ६
पर्यपृच्छन्महातेजा राज्ञः कुशलमव्ययम् ।
अनामयं च राजेन्द्र शुक्रः सानुचरस्य ह ॥ ७
अनुजातः स तेनाथ निपसाद् सहानुगः ।
उदारसत्त्वाभिजनो भूमौ राजा कृताञ्जलिः ॥ ८
कुशलं चाव्ययं चैव पृष्ट्वा वैयासकिं नृपः ।
किमागमनमित्येव पर्यपृच्छत् पार्थिवः ॥ ९
शुक्र उवाच ।
पित्राहमुक्तो भद्रं ते मोक्षधर्मार्थकोविदः ।
विदेहराजो याज्यो मे जनको नाम विश्रुतः ॥ १०

तत्र गच्छस्व वै तूर्णं यदि ते हृदि संशयः ।
प्रवृत्तौ वा निवृत्तौ वा स ते छेत्स्यति संशयम् ॥ ११
सोऽहं पितुर्नियोगात्त्वामुपप्रष्टुमिहागतः ।
तन्मे धर्मभृतां श्रेष्ठ यथावद्ब्रूकुमर्हसि ॥ १२
किं कार्यं ब्राह्मणेनेह मोक्षार्थंश्च किमात्मकः ।
कथं च मोक्षः कर्तव्यो ज्ञानेन तपसापि वा ॥ १३
जनक उवाच ।
यत्कार्यं ब्राह्मणेनेह जन्मप्रभृति तच्छृणु ।
कृतोपनयनस्तात् भवेद्वेदपरायणः ॥ १४
तपसा गुरुवृत्त्या च ब्रह्मचर्येण चामिभो ।
देवतानां पितॄणां चाप्यनृणश्चानसूयकः ॥ १५

C 12. 12278
B 12. 327[6]. 13
K 12. 334. 15

च (for शास्त्रं) Ś1 K1 2 4 शास्त्ररूपेण कर्मणा, K7
D5 5 7 T G1-2 6 M1 1-1 शास्त्रं प्रविपुत्र्य च —^d)
K1 अर्थं, D51 अर्थं Ś1 K1 2 B3 Da3 अन्ववेदयत्
(for च न्य) —^e) T1 स च स, G2 म नाम, M6
मदतां (for स च तां) Ś1 K1 2 4 मत्रत, G1 मत्र
विद् (for वत्) — Da3 om (hapl) 5^c-5^e —^f)
K6 7 प्रत्यगृह्याद्

6 Da3 om 6^e (cf v 1 5) —^e) K4 7 V1
B3 6-9 Da3 Dn1 n1 D5 D2-5 1-9 T G1-2 6 तु (for
च) —^b) M1 6-1 मुनि (for द्विज) —^e) D7
गाश् Ś1 K1 7 D5 समनुजाप्य (for 'ज्ञाय) —^d)
D2 om (hapl) from य राजा up to अनुजा (in 8^a)
K1 Dn1 D51 D5 अनुमन्य (for 'मान्य)

7 D2 om. 7 (cf v 1 6) D5 repeats 7^{ab} after
सानु च (in 7^d) —^e) Ś1 K1 2 4 महो (K2 4 'हो).
द्रस्य, K6 Da3 महाराज, T1 G6 च राजेन्द्र (for 'जेन्द्र)
—^d) K6 B1 D5 च (for ह) Bo D. 7 T G1 6
शुक्रसानुचरस्य ह (T1 च)

8 D2 om अनुजा (cf v 1 6) —^e) K7 [अ]मौ
(for [अ]थ) K4 6 Bo 6-9 Da3 as Dn1 n1 D5 D2
8 8 अनुशिष्टसु तेनामौ —^b) K2 नियमाच, D2 निश-
साद् D7 म सानुग, G2 सदानुग (for महा)
—^d) D31 सूयो राजा, D5 राजा सूयो (by transp)

9 ^b) K2 T G1 8 6 वैयासिकि; K4 D7 G2 M1 6 7
वैयामि (K4 'स)क (for 'सकि) Ś1 K1 2 4, 7 Da3
D4 8 नृप (for नृप). —^e) B3 (marg) क्षपि (for
हृषि) V1 B3 8 Da3 Dn1 D2-1 1 8 T G1-2 6 M1.

1-1 पूर्व (for एव) —^d) D5 G3 पार्थिव

10 ^b) K1 कोविदा —^e) Ś1 K1 2 विदेहराजा
(for 'राजो) Da3 (marg) राजा नो (for याज्यो मे)

11 ^e) K2 [त्रा]गच्छस्व, K7 D4 9 गच्छाद्य, D7
T G2 8 6 M1 6-7 त्व गच्छ (for गच्छस्व) Ś1 K1
2 4 transp वै and तूर्ण —^b) D5 7 G2 सशयं (for
'य) Ś1 K1 2 4 स ते हृदयमशय — Da3 om (hapl.)
11^{ed} —^e) D5 om (hapl) निवृत्तौ वा Ś1 K1 2 4
प्रवृत्तौ च निवृत्तौ च, K7 प्रवृत्तौ वा निवृत्तौ वा —^d)
Ś1 K1 2 सर्वं (for स ते) Ś1 K1 2 4 T2 G2 [अ]मशयं
(T2 'य) (for संशयम्)

12 ^e) G1 सोय D7 T1 G2 6 पितृ (for पितृर)
—^b) K7 उपपृष्टुम्, Da3 as 'स्पृष्टुम्, D5 प्रष्टु द्रष्टुम्,
D7 द्रष्टु प्रष्टुम् (for उपपृष्टुम्) K7 B3 (marg) D5
D4 9 उपागत, Bo ह्वागत (for ह्वा)

13 ^b) D5 7 मोक्षार्थं (for 'र्थं) D5 7 T1 G2 8 8
M1 6 7 स्वात्मन (for 'क) —^e) K7 Da3 D51 मोक्ष
(for मोक्ष) K6 V1 Bo 6-9 Da3 as Dn1 n1 D5
D2 8 8 प्राप्तव्यो (for कर्तव्यो) —^d) K6 Bo 6-9
Da3 Dn1 n1 D5 D2 8 8 [अ]य वा, Da3 स वा,
G2 विना (for [अ]पि वा) — After 13, Ś1 K1 2 4
ins an addl colophon [Sub-parvan Ś1 K1 2 4
मोक्षधर्म — Adhy name Ś1 K1 2 4 शुकोत्पत्ति]

14 ^e) D5 om. (hapl.) from जेनेह up to वृह (in
15^b). M1 6, 7 [अ]थ (for [ह]ह). —^e) G2 पित्रा
(for तात्). —^d) D1 उपोवेद; G2 8 जपवेद (for

वेदानधीत्य नियतो दक्षिणामपवर्ज्य च ।
अभ्यनुज्ञामथ प्राप्य समावर्तेत वै द्विजः ॥ १६
समावृत्तस्तु गार्हस्थ्ये सदारो नियतो वसेत् ।
अनस्रयुर्यथान्यायमाहिताग्निस्तथैव च ॥ १७
उत्पाद्य पुत्रपौत्रं तु वन्याश्रमपदे वसेत् ।
तान्येवाग्नीन्यथाशास्त्रमर्चयन्नतिथिप्रियः ॥ १८
स वनेऽग्नीन्यथान्यायमात्मन्यारोप्य धर्मवित् ।
निर्द्वन्द्वो वीतरागात्मा ब्रह्माश्रमपदे वसेत् ॥ १९

भवेद्देव)

15 Ds om up to ब्रह्म (of v l 14) —^b) Ś1
K1 २ चाभित् (K1 'द'); K4 & V1 Bo ६-७ Das ५
Dn1 n4 Ds D2 २ २ २ वा विभो (for चाभिमो)
—^c) D1 T G1-२ & M1 ६-७ प्रतपीणां (for पितृणा)
Bo ७ D4 वा (for च) K1 पितृणां देवतानां च —^d)
Ś1 K1 २, 4 Ds हि (for [क्ष]पि) K6 Das D1 T1 G2
२ ७ [स]प्यनस्रयुक्, K7 V1 Bo ६ ३ Das Dn1 Ds1
D2-३ २ २ T2 G1 ह्यनस्र; Br ७ वा(Br ना)प्य, Dn4
Ds2 ह्यनु (for वान)

16 *) K6 नियमो (for 'तो) —^b) K2 अपि
वर्ज्य, K6 १ अपवर्ज्य; G2 उपवर्ज्य; Ca (gloss दरवा)
अप (as in text) —^c) Ś1 K2 Das G2 अनु (for
अथ) M1 ज्ञाप्य (for प्राप्य) —^d) K2 4 T2
द्विज

17 *) K6 समावृत्त्य, D6 वर्ते; D1 'वर्त्य, T1
'वर्तेस्; G1 'वृत्त्यस्, G2 'वृत्ते (for 'वृत्तस्) K6 स,
V1 Bo ६-७ Das ५ Dn1 n4 Ds D2 २ २ च (for तु)
Dn4 Ds2 गार्हस्थ्ये; Ds 'स्थ (for 'स्थ्ये) G2 समादार
त्तस्तु गार्हस्थ्ये (sic) —^b) G2 सदार- (for 'रो)
K6 १ V1 Bo ६-७ Das ५ Dn1 n4 Ds D2 २ २ २ M1 ६-७
स्व(Da4 स्व)दारनिरतो वसेत् (Da2 वसेत्; D6 [marg]
भवेत्) — K7 D2 ७ om (hapl) 17^c-18^b —^c)
Dn4 अनुस्रयुर, M1 १ अनस्रयु Ś1 K1 २ यथान्याय्यम्
— Ś1 reads 17^d-18^d on marg —^d) K1 २ 4 D1
T1 G2 ७ शनादत्त; D5 T2 G2 २ M1 ६-७ सनावृत् (for
सथैव च).

18 K7 D2 ७ om. 18^b (of. v. l. 17). Ś1 reads
18 on marg. —^a) Ś1 K1 २ पुत्रपौत्रास्; Bo D5 १
पुत्र पौत्र. V1 च (for तु). —^b) G2 ३ यथाश्रम
(for वन्या). K6 वसेत्; Da1 न्यसेत् (for च).
— G2 om (hapl.) 18^c-19^d —^c) Ś1 K1 २ M2

शुक उवाच ।

उत्पन्ने ज्ञानविज्ञाने प्रत्यक्षे हृदि शश्वते ।
किमवश्यं निवस्तव्यमाश्रमेषु वनेषु च ॥ २०
एतद्भवन्तं पृच्छामि तद्भवान्वक्तुमर्हति ।
यथावेदार्थतत्त्वेन ब्रूहि मे त्वं जनाधिप ॥ २१

जनक उवाच ।

न विना ज्ञानविज्ञानं मोक्षस्याधिगमो भवेत् ।
न विना गुरुसंवन्धं ज्ञानस्याधिगमः स्मृतः ॥ २२

(inf lin) यथान्याय्यम् (K1 M2 'यम्) (for 'शास्त्रम्)
— M2 om (hapl) 18^d-19^a

19 G2 om 19, M2 om 19^a (for both, of v l
18) —^a) K1 4 Das ५ सर्वानग्नीन्, K6 स च
तेऽग्नीन् (for स वनेऽग्नीन्) Das यथाशास्त्रम्; T2 न्या
य्यम् —^b) K2 आत्मना; K7 आत्मानि M1 ७ १
आधाय (for आरोप्य) —^c) M1 १ निर्द्वन्द्वे —^d)
D5 ब्रह्माश्रमपद ☞ Ca ब्रह्माश्रम, सन्यासाश्रम ॥ G2
महाश्रमपदे, पारिव्रज्यस्थाने । ☞ — After 19, Bo ins
an addl colophon [Sub-parvan मोक्षधर्म — Adhy
name शुकजनकसवाद].

20 *) Bo D1 G2 ३ Ca उत्पन्न; Da1 'तो (for
'ते) ☞ Ca ज्ञाने, उत्पन्नज्ञाने । विज्ञाने, अरिष्टादिज्ञाने । ☞
—^b) K1 प्रत्यक्षे; K6 Bo ६-७ Das ५ Dn1 n4 Ds
D2 २ २ निर्द्वन्द्वे (for प्रत्यक्षे) K4 शाश्वते — After
20^a, Ś1 K1 २ 4 read 22^d for the first time, repeat-
ing it in its proper place —^c) G2 नियत; M1
६-७ हि वस्तव्यम् (for निव') —^d) Ś1 K1 २ 4 न वा
चुप, K6 Bo ६-७ Das ५ Dn1 n4 Ds D2 २ २ भवेत्प्रिपु
(for वनेषु च) D5 M1 ६-७ वा (for च)

21 *) K1 (sup lin as in text) १ Das ५ Dn1 D2
(by corr) T2 अर्हसि (for 'ति) —^c) Ś1 K1 २
वेद; Ds2 यदा (for यथा) —^d) Ś1 K1 २ स्व मे
(by transp), D1 T G1-२ ७ तत्त्वे Da1 जनाधिप;
D1 १ T1 G2 ३ ७ नराधिप

22 *) D5 १ निर्दिष्ट (for न विना) K6 १ Bo ६-७
Das ५ Dn1 n4 Ds D2 २ २ T G1 ७ M1 ६-७ विज्ञानान् ।
G2 ३ नापि ज्ञानान्न विज्ञानान् ।
☞ Ca ज्ञानं, शास्त्रजा धी । विज्ञानमनुभव । ☞ — Ś1
K1 २ 4 read 22^d for the first time after 20^a.
—^c) Ś1 K1 २ 4 (all both times) सचषाद्, Da1 'धे

आचार्यः प्राविता तस्य ज्ञानं पुत्र इहोच्यते ।
 विज्ञाय कृतकृत्यस्तु तीर्णस्तदुभयं त्यजेत् ॥ २३
 अनुच्छेदाय लोकानामनुच्छेदाय कर्मणाम् ।
 पूर्वैराचरितो धर्मश्चातुराश्रम्यसंकथः ॥ २४
 अनेन क्रमयोगेन बहुजातिषु कर्मणा ।
 कृत्वा शुभाशुभं कर्म मोक्षो नामेह लभ्यते ॥ २५
 भावितैः कारणैश्चायं बहुसंसारयोनिषु ।
 आसादयति शुद्धात्मा मोक्षं वै प्रथमाश्रमे ॥ २६

तमासाद्य तु मुक्तस्य दृष्टार्थस्य विपश्चितः ।
 त्रिष्वाश्रमेषु को न्वर्यो भवेत्परममीप्सतः ॥ २७
 राजसास्तामसाश्चैव नित्यं दोषान्विवर्जयेत् ।
 सात्त्विकं मार्गमास्थाय पश्येदात्मानमात्मना ॥ २८
 सर्वभूतेषु चात्मानं सर्वभूतानि चात्मनि ।
 संपश्यन्नोपलिप्येत जले वारिचरो यथा ॥ २९
 पक्षीव पुवनादूर्ध्वममुत्रानन्त्यमश्रुते ।
 विहाय देहं निर्मुक्तो निर्द्वंद्वः प्रशमं गतः ॥ ३०

C 12. 11290
 B. 12. 327[6].30
 K 12. 324 20

(for सवन्ध) —^d) M1 ६ १ अधिगत (for 'गम')
 Ś1 K1 २ (all second time) T2 भवेत्; Ds कृत (for
 स्मृत) ☞ Ca अत्र मध्ये 'न विना गुरुसवन्धम्' इति
 श्लोकार्धं (23^d) केचित्पठन्ति तदसंगतम् । ☞

23 ^a) K2 ६ १ B2 १ D2s आचार्य-, K4 D2s 'र्षि'
 (for 'यं') T G2 Cs (gloss पारे वारयिता) प्राविता,
 G1 प्रविता (for प्राविता) D2s a2 तस्या; D2 १ यस्य
 V1 Bo 8 (marg as in text) Dn1 n4 Ds D2 २ 8 Cn
 (gloss प्रावयिता, कर्मचार) गुरु प्रावयिता तस्य —^b)
 K1 ज्ञान- (for ज्ञान) Bo पूर्व, G2 पशु (for पुत्र)
 —^c) D1 T1 G2 २ ६ विज्ञाने, T2 G1 विज्ञान- (for
 'य') Ds om. (hapl) कृत G2 कृतकृत्य, M1 १
 [अ]कृतकृत्यस् —^d) K2 तीर्थस्, D1 तीर्णं Ś1 K1 २
 तत्र भय (for तदुभय)

24 ^a) Ds अनुगच्छेदार्यलोकान् —^b) Ds T2 G1 २
 M1 ६ १ अविच्छेदाय (for अनु^०) D2s कर्मणा D1 T1
 G2 ६ विच्छेदाय न (T1 G2 च) कर्मणा — K2 ४ read
 24^c-25^b after 34^a Ś1 reads 24^{ca} on marg —^d)
 S1 K1 Ds D1 चातुराश्रम-, K2 ४ चतुराश्रम; G2
 चतुराश्रम्य (for चातु^०) K2 १ ६ V1 Bo ६-९ D2s
 Dn1 n4 D2 २ ६ ८ सकट; K1 D2 ९ सकृत्, D2s
 -कंटक, Ds सप्रह (for सकथ)

25 For the sequence in K2 4, cf v l. 24
 —^a) Ds कर्म (for क्रम) —^b) K1 D2 ९ बद्धो
 जातिषु, M1 ६-१ बहुजातिषु, Ca (gloss नानाजन्मसु)
 बद्धु^० (as in text) K2 4 V1 Bo ६-९ D2s Dn1 n4
 Ds D2 २ १ ८ T G1-३ ६ कर्मणा (for 'णा') K2 D2s
 Ds बहुजातिषु (K2 'स्य') कर्मणा (D2s 'ण') —^c)
 K2 १ V1 Bo ६-९ D2s a2 Dn1 n4 D2-३ १-९ Ms ६
 हित्वा; Ds जहात्, M1 १ छित्वा (for कृत्वा) —^d)
 K1 मोक्ष; M1 ६ १ मोक्ष (for मोक्षो) D2s मोहेन
 (for नामेह)

26 ^a) K4 D2s भवितै (for भा^०) K2 १ Dn1 n4
 D2 ९ T G1 ६ M1 ६-१ Ca n करणैश्; G2 करणश् (for
 कारणैश्) D1 G2 भाविते करणाश्चाय ☞ Ca भावितै,
 जन्मान्तरान्यापवासितै ॥ Cn शोचितै । ☞ —^c) V1
 धर्मात्मा (for शुद्धात्मा) —^d) Ś1 K2 मोक्ष हि, K1
 मोक्षति (for मोक्ष वै) Bo ६ १ ९ Dn1 n4 Ds प्रथमाश्रमे

27 ^a) Ds समासाद्य, Ds 4 तमासाद्य (for तमा
 साद्य) Ds प्र (for तु) D2 मोक्ष स्याद् (for मुक्तस्य).
 —^b) K1 १ दृष्टार्थस्य (for इष्टार्थस्य) B2 विपश्चित
 ☞ Cs दृष्टार्थस्य, विद्वदनुभवसिद्ध्यन्तभावफलस्य । ☞ —^c)
 K1 स्वर्थो (for न्वर्थो) K2 त्रिष्टार्थमेषु कोन्वर्थो (s10)
 —^d) M1 पुरम् (for परम्) B2 T1 G1 अमीप्सित

28 ^a) Bo D4 om तामसां K1 om चैव V1
 B2 राजस तामस चैव —^b) V1 B2 दोष (for दोषान्)
 —^d) G2 जात्मन (for ना)

29 29^{ab} = (var) 6 28 27^{ab}, Manu. 12 91^{ab}
 —^a) The portion from स्मान up to मुनि in 12
 314 30^d is lost in V1 on missing fol D2 वा (for
 च) —^c) M1 ६-१ सपश्येन् (for 'श्यन्') K2 D1
 G2 ९ सपश्यतोपलिप्येत —^d) Bo (marg as in text)
 जलचरो (for वारि) ☞ Cn वारिचरो, हसादि । ☞

30 V1 missing (of. v l. 29) —^a) K2 Bo ६-९
 D2s a2 Dn1 n4 Ds D2 २ ६ ८ पक्षिवत्, K1 पक्षीवत्,
 G2 पक्षीय (for 'व') K2 प्रणमाद्, K1 B1-९ Dn1 Ds
 D2-३ २ ९ Cn (gloss निम्नात्) Cs (gloss मरणादुत्तर-
 कालम्) प्रवणाद्, Bo प्रणवाद्, B2 प्रवणाद्; D2s a2
 प्रेरणाद्, Dn1 श्रवणाद्, T G1-३ ६ Ms ६ प्रायणाद्;
 M1 १ प्राणयाद् (for पुवनाद्) K1 ६ १ D2 ९ ऊर्ध्वम्
 (for ऊर्ध्वम्) —^b) K2 [अ]न्य तम् (for [आ]नन्त्यम्)
 — G2 repeats from 12 313 30^d to 12 314 2^d after
 12 316 22 —^c) K2 देव, K2 १ Bo ६ १ ८ (marg) ९

C. 12. 12291
B 12. 327(6). 31
K 12. 314 31

अत्र गाथाः पुरा गीताः शृणु राज्ञा ययातिना ।
धार्यन्ते या द्विजैस्तात मोक्षशास्त्रविशारदैः ॥ ३१
ज्योतिरात्मनि नान्यत्र रत्तं तत्रैव चैव तत् ।
स्वयं च शक्यं तद्गुणं सुसमाहितचेतसा ॥ ३२
न विभेति परो यस्मान्न विभेति पराच्च यः ।
यश्च नेच्छति न द्वेष्टि ब्रह्म संपद्यते तदा ॥ ३३
यदा भावं न कुरुते सर्वभूतेषु पापकम् ।

कर्मणा मनसा वाचा ब्रह्म संपद्यते तदा ॥ ३४
संयोज्य तपसात्मानमीर्ष्याभ्रुत्सृज्य मोहिनीम् ।
त्यक्त्वा कामं च लोभं च ततो ब्रह्मत्वमश्नुते ॥ ३५
यदा श्रव्ये च दृश्ये च सर्वभूतेषु चाप्ययम् ।
समो भवति निर्द्वन्द्वो ब्रह्म संपद्यते तदा ॥ ३६
यदा स्तुतिं च निन्दां च समत्वेनैव पश्यति ।
काञ्चनं चायसं चैव सुखदुःखे तथैव च ॥ ३७

Da7 a1 Dn1 n1 Ds D2-1 s s देहान्, Ds देही (for देहं) Bs (marg as in text) निर्द्वन्द्वं (for निर्मुक्तो) —^a) K1 निर्मुक्त (for निर्द्वन्द्वं) Da7 a1 प्रथम (for प्रथम) D4 गताः; Ds तत् Ś1 K1 : निर्द्वन्द्वं शुन संगत, Bs (marg as in text) प्रथम सर्वतो गत; D1 T G1 : (both times) s. e M1 s-1 निर्द्वन्द्वं शमसयुत

31 For the repetition in G2, cf. v. l. 30 V1 missing (cf. v. l. 29) —^a) Ks 7 Bs Da1 Dn1 Ds1 Dr T1 Gs गाथा, G2 (first time) गाथा; G2 (second time) गाथा (for गाथा) K1 D1 T1 G1 : (second time) s e गीता; Ds [ज]तीत, G2 (first time) गीता (for गीता) K1 जगाराया पुरी गीत (corrupt) —^b) Ds1 शृणु राजन्यजातिना —^c) G2 (second time) धार्यते Dr T1 G2 (both times) s e यद्, M1 e 1 चैर् (for चा) —^d) Da2 a1 विशारद (for 'रदै').

32 For the repetition in G2, cf. v. l. 30 V1 missing (cf. v. l. 29) —^a) K2 4 चात्मनि (for आत्मनि) K1 Ds 9 सर्वत्र, Bs D1 चान्यत्र (for ना) G2 (both times) ज्योतिरात्मा निरन्यत्र ❀ Ca ज्योति, चिद्रूप प्रकाशनम् । ❀ —^b) T1 G2 (both times) e यच्चदत्र, T2 G1 रमतेत्र (for रत्तं तत्र) K1 D1 9 सस्थितं (for चैव तत्) Ks Bs-9 Da2 a1 Dn1 n1 Ds D2 s. s 7 s सर्वजंतुषु तत्समं; Bo यदा वान्यत्र तत्समं —^c) Ms स्वेनैव (for स्वयं च) Ks 7 Bo e-9 Da2 a1 Dn1 n1 Ds Ds-5 s s शक्यते (Da4 'से), D1 T G1 : (both times) s e शक्यं यद् (for शक्यं तद्) —^d) Ds स्वयमाहित; G2 (first time) e ससमाहित (for सुम) D1 तेजसा (for चेतसा)

33 With 33, cf. 12 App I, (No 4), lines 27-28, 12 168 42, Harivamśa I 30 41 33^{ab} = (var) 12 21 4^{ab} For the repetition in G2, cf. v. l. 30 V1 missing (cf. v. l. 29) —^b) K1

परम्, K2 4 पराम् (for पराच्च) —^a) G2 (second time) यच्च (for यत्र). —^b) Ds om 33^d-35^a —^c) K1 Ds 9 हि स, D1 T G1 : (both times) s. e M1 e-1 तु म (for तदा)

34 = (var) 12 168 44, 12 App I, (No 4), lines 29-30, Harivamśa I 30 40 For the repetition in G2, cf. v. l. 30 V1 missing (cf. v. l. 29) Ds om 34 (cf. v. l. 33) —^b) D1 T1 M2 7 पावक, C2 (gloss हिंसात्मकम्) पावकम् (as in text) —After 34^{ab}, K2 4 read 24^c-25^b

35 For the repetition in G2, cf. v. l. 30 V1 missing (cf. v. l. 29) Ds om 35^a (cf. v. l. 33) G2 (both times) om (hapl) 35-38 M1 e 1 om (hapl) 35-36 —^a) Ks Bo e-9 Da2 a1 Dn1 n1 Ds D2 2 s मनसा (for तपसा) —^b) Ks ह्येपान् Kr Bo s Da2 Dn1 Ds1 D2 9 Ms मोहनी; Da1 मोहनी, Ds मोहिनी —^c) Bo s (marg as in text) Da2 Dn1 n1 Ds D2 2 s मोहं (for लोभ) —^d) Ks Bo e 1 9 Da2 a1 Dn1 n1 Ds D2 2 s Ms तदा (for ततो) Bs (marg as in text) तदा ब्रह्म समश्नुते ❀ Cv ब्रह्म स्वमश्नुते । ब्रह्मत्व, सुखवृद्धित्वम् । बृह-बृहं बृद्धाविति घातु । ❀

36 For the repetition in G2, cf. v. l. 30 V1 missing (cf. v. l. 29) G2 M1 e 1 om 36 (cf. v. l. 35) —^a) Bo Dn1 Ds1 Ds T2 G1 Ms श्राव्ये, Da1 श्रोतव्ये (hypermetric), D1 T1 Gs e श्रुत्ये (for श्रव्ये) Ks यदा श्रव्येत दृश्येत —^b) K2 Br s (marg as in text) Ds 1 T1 G2 e चाप्ययं, K1 D1 9 चाद्रियन्; Dn1 n1 चाप्यहं (for 'यम्')

37 For the repetition in G2, cf. v. l. 30. V1 missing (cf. v. l. 29). G2 om. 37 (cf. v. l. 35) Ś1 reads 37-38 on marg. —^b) K2 4 स (for [प]व) —^c) K1 Da1 वायस Dr पर्ण (for चैव) —^d)

शीतमुष्णं तथैवार्थमनर्थं प्रियमप्रियम् ।
जीवितं मरणं चैव ब्रह्म संपद्यते तदा ॥ ३८
प्रसार्येह यथाङ्गानि कूर्मः संहरते पुनः ।
तथेन्द्रियाणि मनसा संयन्तव्यानि भिक्षुणा ॥ ३९
तमःपरिगतं वेदम् यथा दीपेन दृश्यते ।
तथा बुद्धिप्रदीपेन शक्य आत्मा निरीक्षितुम् ॥ ४०
एतत्सर्वं प्रपश्यामि त्वयि बुद्धिमतां वर ।
यच्चान्यदपि वेत्तव्यं तत्त्वतो वेद तद्भवान् ॥ ४१

ब्रह्मर्षे विदितश्चासि विषयान्तमृपागतः ।
गुरोस्तत्र प्रसादेन तव चैवोपशिक्षया ॥ ४२
तस्यैव च प्रसादेन प्रादुर्भूतं महामुने ।
ज्ञानं दिव्यं ममापीदं तेनासि विदितो मम ॥ ४३
अधिकं तव विज्ञानमधिका च गतिस्तव ।
अधिक च तवैश्वर्यं तच्च त्वं नावबुध्यसे ॥ ४४
बाल्याद्वा संशयाद्वापि भयाद्वाप्यविमोक्षजात् ।
उत्पन्ने चापि विज्ञाने नाधिगच्छति ता गतिम् ॥ ४५

C. 12. 12305
B. 12. 327[6]. 45
K. 12. 334. 45

K₆ Bo ६ ४ (marg as in text) १ Das २४ T₂ G₈ M₁
सुख दुःख; B₁ T₁ G₁ ६ M₁ ६ ६ सुखदुःख (for 'दुःखे)

38 For the repetition in G₂, of v 1 30 V₁
missing (cf. v 1 29) G₂ om 38 (cf. v 1 35)
Ś₁ reads 38 on marg —^a) K₆ B₆ १ ४ (marg) १
Da₄ शीतोष्ण च (for शीतमुष्ण) —^b) K₁ Da₄
अनर्थ (for 'र्थ)

39 39^{ab} = 12 187 6^{ab}, 239 4^{ab} With 39^{ab},
of 6 24 58^{ab} For the repetition in G₂, of v 1
30 V₁ missing (cf. v 1 29) —^a) B₈ तथा
(for यथा) D₁ १ [आ]त्मानि (for [अ]ङ्गानि) —^b)
K₁ सहरते; G₂ (first time) सवितते, G₂ (second
time) सविशते (for सहरते) —^c) G₈ शय (for
दथा). K₆ G₂ (second time) सर्वाणि (for मनसा)
—^d) K₁ Dn₄ सयतस्यानि; D₆ १ सजेत; G₂ (second
time) नियत (for सयन्त)

40 For the repetition in G₂, of v 1 30 V₁
missing (cf. v 1 29) —^a) K₁ तप (for तम)
Da₄ पतिगत (for परि) —^b) B₁ दृष्यते, D₈
दीप्यते; G₂ (first time) ४ पश्यते; G₂ (second time)
पश्यति (for दृश्यते) —^c) K₂ तदा; Da₈ २ शय
(for तथा) —^d) Ś₁ K₁ ३ ६ Dn₁ D₁ १ शक्यम् (for
शक्य). K₁ निरीक्षित, D₁ १ परीक्षितु (for निरी) .

41 For the repetition in G₂, of. v 1 30 V₁
missing (cf. v 1 29) —^a) K₄ ६ १ Bo ६-१ Da₈
२४ Dn₁ २४ D₈ D₂ ४ १-१ च; D₁ lacuna, T G₁ ३
(both times) ४ ६ M₁ ६-१ हि (for प्र) Dn₄ पश्याति
(for पश्यामि) —^b) K₆ B₆ (marg as in text)
Da₁ तव; G₂ (both times) तथा (for स्वयि) K₂
बुद्धिसत्तां, K₁ D₁ १ धर्मभृतां; D₈ बुद्धिभृतां (for
'मतां). Bo वर; Da₁ G₂ (second time) वर —^c)

Da₄ यथा (for यद्य) D₆ १ चेतस्य, T G₁ ३ (both
times) ४ ६ नोक्त ते, M₁ ६-१ बोद्धव्य, Ca (gloss
वेदितस्यम्) वेत्तस्य (as in text) —^d) K₁ D₁ १ वेत्ति
(for वेद) D₁ तत्त्वतो वै तदद्भुतान्

42 For the repetition in G₂, of v 1 30 V₁
missing (cf. v 1 29) —^a) K₁ Da₈ २४ ब्रह्मर्षि-
(for र्षे) K₂ विनितश्च (for विदि) K₂ चास्मि;
K₁ B₈ (marg as in text) चापि (for चासि) —^b)
Ca विषयान्तम्, विषयवैमुख्यम् । Ca —^c) Ś₁ K₁ ३
चैव (for तव) —^d) K₁ देवोप (for चैवोप) K₂
चिक्रिया (sic) (for शिक्षया) B₁ तव चैवोपलक्षया
Ca तव चैवोपशिक्षया इति शुक्रगौरवप्रकाशनार्थम् ।
यद्वा, तवोपशिक्षार्थमिति विभक्तिव्यत्ययेन चतुर्थर्थे नृतीया । Ca

43 For the repetition in G₂, of v 1 30 V₁
missing (cf. v 1 29) —^a) Ś₁ K₁ ३ ४ B₈ (marg
as in text) transp [ए] व and च T₂ प्रसादेन (for
प्रसादेन) —^b) K₂ ४ महामुने —^c) D₁ ज्ञानदीप (for
ज्ञान दिव्य) Ś₁ K₁ ३ ४ समादीप्त, G₂ (second time)
स्वयि तदा (for ममापीद) —^d) T₂ मुने (for मम)

44 For the repetition in G₂, of v 1 30 V₁
missing (cf. v 1 29) The portion from 44^a
up to 12 316 1^b is lost in Ś₁ on missing fol
—^a) K₆ तद्वि, B₆ च तव; D₁ T G₁ ३ (both
times) ४ ६ भवति (for तव वि) —^c) G₁ अधिका
K₁ च तथा, K₆ १ Bo ६ १ ४ (marg) १ Da₈ २४ Dn₁
२४ D₁ D₂ ४ ४ १ तव च (by transp) —^d) K₁
B₆ D₄ १ १ T₂ G₁ M₁ ६-१ स्व च (M₆ तु) तन्; T₁ G₂
(first time) ४ ६ तत्त्व तन्, G₂ (second time) किं
तत्त्व (for तच्च त्व)

45 For the repetition in G₂, of v 1. 30 Ś₁ V₁
missing (cf. v 1 44, 29) —^a) K₆ १ D₈ १ बालाद्

व्यवसायेन शुद्धेन मद्विधैश्छिन्नसंशयः ।

विमुच्य हृदयग्रन्थीनासादयति तां गतिम् ॥ ४६

भवाश्चोत्पन्नविज्ञानः स्थिरबुद्धिरलोलुपः ।

व्यवसायादृते ब्रह्मन्नासादयति तत्परम् ॥ ४७

नास्ति ते सुखदुःखेषु विशेषो नास्ति लोलुपा ।

नौत्सुक्यं नृत्तगीतेषु न राग उपजायते ॥ ४८

न बन्धुषु निषन्धस्ते न भयेष्वस्ति ते भयम् ।

पश्यामि त्वां महामाग तुल्यलोष्टाश्रमकाञ्चनम् ॥ ४९

अहं च त्वानुपश्यामि ये चाप्यन्ये मनीषिणः ।

आस्थितं परमं मार्गमक्षयं तमनामयम् ॥ ५०

यत्फलं ब्राह्मणस्येह मोक्षार्थं यदात्मकः ।

तस्मिन् वृत्तसे विप्र किमन्यत्परिपृच्छसि ॥ ५१

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि त्रयोदशाधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३१३ ॥

(for घाल्याद्) G₂ (first time) corrupt, G₂ (second time) घाल्याद्द्वयाद्वापि — D₁ G₂ (both times) om 45^b —^b) K₁ s r D₀ भयाद्वापि विमोक्ष जात्; B₂ (marg as in text) 'त्यविमोक्षनात्; D₂ r 'प्यधिमोक्षजात्; T₁ G₂ o सुशमे स्व विमोक्षजात्; T₂ विमोहाद्वाविमोक्षजात्, G₂ विधाषाप्यविमोक्षयन् —^c) K₀ r वा (for च) —^d) K₂ गच्छति, B₀ r o D₀₁ D₂ D₂ s s M₂ गच्छसि, G₂ (second time) गच्छत (for 'ति) D₀ मति (for गतिम्) M₁ o r विज्ञाने नाधिगच्छसि

46 For the repetition in G₂, cf v 1 30 S₁ V₁ missing (of v 1 44, 29). —^a) D₁ o शुद्धेन (for शुद्धेन) G₂ (second time) व्यवसायविशुद्धेन —^b) D₁ o बुद्धिमात्र; D₁ G₂ (second time) स्वयि यश्; T G₁ s o त्वद्विधेश् (for मद्विधेश्) K₂ सशया; B₁ -सशय G₂ (first time) स्वयि यद्यश्मदर्थं —^c) K₂ प्रथीर्; D₀₁ D₂ r T G₁ s (first time) s प्रथिम् (for ग्रन्थीन्) —^d) K₁ D₁ o उसादयति; M₁ o-1 सासादयति (for 'यति) K₁ s s गतिमासादयति तां

47 For the repetition in G₂, cf v 1 30 S₁ V₁ missing (of v 1 44, 29) —^a) T₁ भावांश्; G₂ (first time) भावाश् (for सर्वांश्) D₀₁ G₁ s (second time) M₁ विज्ञान (for 'न) —^c) D₁ G₂ (both times) पृच्छन् (for ब्रह्मन्) G₂ व्यवसायेन सपृच्छन् —^d) B₀ o D₀₁ as D₀ यत् (for तत्) D₀₁ पद (for परम्)

48 For the repetition in G₂, cf v 1 30 S₁ V₁ missing (of v 1 44, 29) D₁ o read 48^a twice followed by 48^b —^b) B₁ o D₀₁ as D₀₁ n₁ D₀ D₂-s r-0 M₁ s-1 नास्ति (for नास्ति) K₁ s s वस्तुषु, K₁ G₂ (second time) लोलुप; B₀ r o D₀₁

n₁ D₀ D₂ s r-0 T₁ G₂ (first time) s o M₁ s-1 लोलुप (for 'प) —^c) K₁ D₂ s r T₁ नौत्सुक्य, M₁ नौत्सुक्य (for 'दय) K₀ s r B₀ o-0 D₀₁ n₁ D₂ D₂-s r-0 T₁ G₂ o नृत्त-; D₀₁ वृत्त (sic) (for नृत्त). —^d) D₂ न रागस्योपमेवेने

49 For the repetition in G₂, cf v 1 30 S₁ V₁ missing (of v 1 44, 29). G₂ (both times) om (hapl) 49-50 —^a) K₂ नि (for न). M₁ o (anf lin) o r बधेषु (for बन्धुषु) K₀ B₀ o-0 D₀₁ as D₀₁ n₁ D₀₁ D₂ s s [स]नुपधस; M₁ o r नियदस्य (for नियन्धम्) D₀₁ न बधुश्च नर्षुस्ते. —^b) K₁ D₁ o भयेषु (for भयेषु) —^c) M₁ o r पश्याम (for 'मि) K₁ s M₁ s-1 त्वा; B₀ मा (for त्वा) D₀₁ महामागश् —^d) G₁ काचना K₁ s s तुल्यनिदाम सस्तुति = (var) 6 36 24^d

50 For the repetition in G₂, cf v 1 30 S₁ V₁ missing (of v 1 44, 29). G₂ om 50 (of v 1 49) D₀ om 50^a-51^b —^a) B₀ D₀₁ n₁ D₂ D₂ s s त्वामनु-, B₀ r o D₀₁ as च त्वां न, D₁ G₂ च त्वानु, G₁ स्वमनु (for च त्वानु) M₁ s-1 -यास्यामि (for पश्यामि) —^b) K₁ s चान्येषु; D₀₁ [s]प्यन्येन (for चाप्यन्ये) —^c) K₁ आस्थित; D₀₁ आस्थित; D₁ T₁ G₂ o आस्थित (for 'त). D₀₁ भागम् (for मार्गम्) —^d) M₀ अक्षयं K₁ s अक्षय चाप्य-याव्ययं

51 For the repetition in G₂, cf v 1 30 S₁ V₁ missing (of v 1 44, 29) D₂ om 51^a (cf v 1 50). —^a) K₂ ब्रह्मणस्य (for ब्रा') G₂ (first time) [ह]व (for [ह]ह) —^b) D₀₁ मोक्षार्थस्य; D₁ मोक्षार्थे च; G₂ (first time) मोक्षश्चापि; G₂ (second time) मोक्षो यश्च (for मोक्षार्थश्च). D₁ M₁ r

३१४

भीष्म उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा तु वचन कृतात्मा कृतनिश्चयः ।
 आत्मनात्मानमास्थाय दृष्ट्वा चात्मानमात्मना ॥ १
 कृतकार्यः सुखी शान्तस्तूर्ण्णीं प्रायादुदञ्चुलः ।
 शैशिरं गिरिमुद्दिश्य सधर्मा मातरिश्चनः ॥ २
 एतस्मिन्नेव काले तु देवर्षिर्नारदस्तदा ।

हिमवन्तमियाद्द्रुं सिद्ध चारणसेवितम् ॥ ३
 तमप्सरोगणाकीर्णं गीतस्वननिनादितम् ।
 किंनराणां समूहैश्च भृङ्गराजैस्तथैव च ॥ ४
 मद्गुभिः खञ्जरीटैश्च विचित्रैर्जीवजीवकैः ।
 चित्रवर्णैर्मयूरैश्च केकाशतविराजितैः ।
 राजहंससमूहैश्च हृष्टैः परभृतैस्तथा ॥ ५

C 12. 12317
 B 12. 32[7] 6
 K 12. 335 6

यदात्मन (for 'त्मक') —^a) T₁ अस्मिन् (for 'त')
 G₂ (second time) वर्ण्यमे (for 'वर्ण्ये') K₆ Bo 6-9
 Das a₁ Dn₁ n₁ Ds D₂ s s M₁ 6-7 ब्रह्मन् (for विप्र)
 —^d) M₁ 6-7 अनु (for परि)

Colophon Ś₁ V₁ D₆ missing K₂ s B₁₋₅ D₁ a₂
 Dn₂ n₂ D₁ G₄ s M₁₋₄ absent — Sub parvan K₁
 2 4 6 7 Bo 6-9 D₁ a₁ Dn₁ n₁ Ds D₂-5 7-9 T
 G₁ 2 (both times) s 6 M₁ 6-7 मोक्षधर्म — Adhy
 name K₁ 2 4 6 Bo 6-9 Das a₁ Dn₁ n₁ Ds D₂ s s
 शुकोपति; K₁ D₅ जनकशुकसवाद; D₃ 9 G₆ शुक
 जनकसवादवाक्य (G₆ om वाक्य), M₅ 6 जनकवचनं
 — Adhy no (figures, words or both) K₆ 51,
 B₇ G₈ 149, B₈ 153, Dn₁ 152, Dn₂ D₂ 150,
 D₁ D₂ T₁ G₁ M₁ 6 7 147, T₂ 161, G₂ (first
 time) 164, G₂ (second time) 168, G₆ 148,
 M₅ 184 — Śloka no D₁ Dn₁ 151, Dn₁ 52,
 D₁ 16, D₈ 53

314

☞ This adhy is missing in Ś₁ D₆ (cf v 1
 12 313 44, 283 15)

1 For the repetition in G₂, of v 1 12 313
 30 V₁ missing up to मुनि (in 30^d) (of v 1
 12 313 29) Bo om the ref —^b) ☞ C₈
 कृतात्मा, जितेन्द्रिय । ☞ —^c) K₆ 7 D₆ 9 आत्मन्यात्मा
 नमाधा (K₆ 'स्या')य ☞ C₈ आत्मान परमेश्वर, आत्मना
 स्वरूपेण, आस्थाय ध्यात्वा । ☞

2 For the repetition in G₂, of v. 1 1 V₁
 missing (of v 1. 1) —^a) B₂ सुख (for सुखी).
 M₁ 6-7 दांस (for शान्तस्) —^b) T₁ उदरमुख.
 K₁ D₄ 9 आत्मन्याय नृप तत्. — After 2^{ab}, K₁ D₄ 9
 ins

791* प्रथमो योगमास्थाय तुष्टो दिशमथोत्तराम् ।

—^c) K₁ D₄ 9 शिशिर (for शै') ☞ Cn शैशिरं
 गिरिं, हिमालयम् । ☞ —^d) D₁ सधर्मान् (for 'र्मा')
 K₁ मातरिश्चन G₂ (second time) सधर्मश्च सगिरा
 ☞ C₆ मातरिश्चनो वायो सधर्मा, नित्यमेकत्र नवमन् ॥ C₈
 वायोस्तुल्यगति । ☞

3 V₁ missing (of v 1 1), D₁ T₂ G₁ repeat,
 while T₁ G₂ s s read, 3 after 12 315 10 —^b)
 K₁ 2 देवर्षि (for 'र्षिर्') K₁ 7 Bo 6-8 9 (marg
 as in text) Dn₁ n₁ Ds D₂ 4 7 (second time) s 9
 T₂ (both times) G₁ (first time) M₁ तया; D₈ तत्
 (for तदा) —^c) K₁ 2 D₁ D₂ (before corr as
 in text) G₂ s अयाद्, K₁ D₄ 5 7 (first time) 9 T₂
 G₁ (last two second time) अयाद्, D₁ (second time)
 T₁ G₆ अथो, T₂ G₁ (both first time) इव (for
 हयाद्)

4 V₁ missing (cf v 1 1) K₄ om (hapl) 4^{ab}.
 —^a) K₁ तपसरोगणाकीर्णं, Das a₁ अप्सरोगणसकीर्णं;
 M₆ गधर्वैस्तु समाकीर्णं —^b) Dn₁ शत, G₁ शीत;
 Bom ed शत (for गीत) D₁ T G₁ s 9 स्वर;
 M₁ स्थान, M₆ 7 स्थन (sic) (for स्वन) B₈
 (marg) M₁ 6-7 विनादित (for निना) —^c) K₆ Bo
 6-9 Das a₁ Dn₁ n₁ Ds D₂ s s सहस्रैश्च; G₂ निनादैश्च
 (for समूहैश्च) — D₁ om (hapl) 4^d-5^e —^d)
 D₁ राजहंसैस् (for भृङ्गराजैस्)

5 V₁ missing (cf v 1 1) D₄ om 5^{ab} (of
 v 1 4) —^a) K₆ महद्भि, K₁ Dn₁ D₂ (before
 corr as in text). s 9 मनुभि; D₂ 7 M₁ 6 7 मद्गुभि.
 (for मद्गुभि). —^b) Dn₁ जीवजै (for जीवकै)
 ☞ C₈ खञ्जरीट खंजनु इति वैजयन्ती । ☞ — D₁ T
 G₁-3 6 om 5^d —^c) K₁ C₂ (gloss विप्रपक्षै)
 चित्रवर्णैर् (for 'वर्णैर्') K₁ D₂ शुकैश्चैव (for मयूरैश्च)

C 12 12317
B 12 326(7) 7
K 12 325 7

पक्षिराजो गरुत्मांश्च यं नित्यमधिगच्छति ।
चत्वारो लोकपालाश्च देवाः सर्पिगणास्तथा ।
यत्र नित्यं समायान्ति लोकस्य हितकाम्यया ॥ ६
विष्णुना यत्र पुत्रार्थे तपस्तप्तं महात्मना ।
यत्रैव च कुमारेण बाल्ये क्षिता दिवौकसः ॥ ७
शक्तिर्न्यस्ता क्षितितले त्रैलोक्यमवमन्य वै ।
यत्रोवाच जगत्स्कन्दः क्षिपन्वाक्यमिदं तदा ॥ ८
योऽन्योऽस्ति मत्तोऽभ्यधिको विप्रा यस्याधिकं प्रियाः ।

यो ब्रह्मण्यो द्वितीयोऽस्ति त्रिषु लोकेषु वीर्यवान् ॥ ९
सोऽभ्युद्धरत्विमां शक्तिमथ वा कम्पयत्विति ।
तच्छ्रुत्वा व्यथिता लोकाः क इमामुद्धरेदिति ॥ १०
अथ देवगणं सर्वं संभ्रान्तेन्द्रियमानसम् ।
अपश्यद्ब्रह्मगवान्विष्णुः क्षिप्तं सासुरराक्षसम् ।
किं न्वत्र सुकृतं कार्यं भवेदिति विचिन्तयन् ॥ ११
स नामृष्यत तं क्षेपमवैक्षत च पावकिम् ।
स प्रहस्य विशुद्धात्मा शक्तिं प्रज्वलितां तदा ।

—^d) B₅ (marg as in text) निनादितै, M₁ 5-7
विराविभि (for 'जितै') K₁ D₉ कुररैश्च शिखडिभि
— D₅₁ reads 5⁶ twice —^e) D₅₁ (second time)
शुकैश्च राजराजैश्च —^f) B₀ D₄₅ D₁₁ n₄ D₂ s s
कृष्णैः; D₅₁ (first time) G₅ (gloss वर्णंतराससृष्टे ।
इतरपक्षिभ्यो वैलक्षण्य सूचितमिति बोद्धव्यम्) श्वेतै (for
दृष्टै) D₅ 1 परसिकैस् (for 'भृतेस्') T₁ G₂ s s
अपि (for तथा) D₅₁ (second time) s₂ अन्यैः पक्षि
गणैरपि

6 V₁ missing (of v 1 1) G₂ om 6^a-7^b
—^b) K₁ s s 1 D₄ s s अनु, D₁ T G₁ s s अभि
(for अधि). B₀ s (marg) D₁₁ n₄ D₅ D₂ s s च
नित्यमधितिष्ठति —^d) B₅ (marg as in text) स
देवर्षि (for देवा सर्पि) — D₅₁ reads 6⁶ twice
—^e) K₄ s B₀ 1 s (marg as in text) D₄₅ a₃ D₁₁
n₄ D₅₁ s₂ (second time) D₂ s s तत्र (for यत्र)
K₁ D₅₂ (first time) D₂ s महादेवो; D₅₂ (second
time) समायाति —^f) K₁ D₅₂ (first time) D₄ s
गौर्या (D₄ 'र्या') रुद्रगणैस्तथा

7 V₁ missing (of v. 1 1) G₂ om 7^ab (of v 1
6) —^a) K₀ B₈ पुत्रार्थं; D₄₅ पुत्रास्ते (for 'र्थे')
ॐ G₄ पुत्रार्थे, साम्बार्थम् । ॐ —^e) K₄ s B₀ s 1 s
D₄₅ a₃ D₁₁ n₄ D₅ D₂ s s तत्र (for यत्र) K₁ s 1
D₄ s s transp एव and च —^d) K₁ s s B₀ D₄₅
M₁ क्षिपवा; D₅ दीप्ता (for क्षिता) K₁ D₄ s महौ
जसा, D₄₅ दिवक्षस (for दिवौकस)

8 V₁ missing (of v 1 1) —^a) K₁ s D₁ G₂
शक्ति, K₀ क्षितिर् (for शक्तिर्) K₁ D₄ s निरितवटे
(for क्षितितले) —^b) T G₁ s M₁ 5-7 अवमन्य (for
'मन्य). —^e) B₀ D₄₅ D₁₁ n₄ D₅₂ D₂ s s G₁ तत्र;
G₂ यत्ते (for यत्र). K₁ s s सुरान्; B₀ गजत् (for
जगत्). G₂ स्कध (for स्कन्द). —^d) K₁ D₄ s

क्षिप्र (for क्षिपन्) B₀ s 1 तथा (for तदा)

9 V₁ missing (of v. 1 1) —^a) K₀ 1 D₁ s
कोन्यो, G₂ यो नो; M₁ s 1 येन्यो (for योऽन्यो) G₂
तेन (for मत्तो) K₁ D₄ s अधिको (for 'स्य') —^b)
M₁ 1 विप्र (for विप्रा) K₁ s अधिकः; D₅₂ अधिका
(for 'क) D₅₁ प्रिय. —^e) D₅₁ सो (for यो).
K₁ s s ब्रह्मण्ये; K₁ 'णो, D₄₅ ब्राह्मण्यो, M₁ 5-1
ब्रह्मण्या (for 'ण्यो)

10 V₁ missing (of v 1 1) —^a) D₄₅ [s]म्यस्व
रत्विमां, D₁ [s]भ्युद्धरत्विमां (for 'रत्विमां). —^b) B₀
कम्पयति (for कम्पयतु) — Before 10^d, B₅ s in
मीगम उवाच —^d) T₁ G₂ s कपयेद् (for उद्धरेद्).
K₁ s s क इमामुद्धरिष्यति, G₂ कुमारपरिनिक्षिप्तौ

11 V₁ missing (of v 1 1). —^a) D₂ s कथं दै
(D₀ अथ दे)वगणान्सर्वान् —^b) K₁ D₄ s -मानसान्;
D₁ T₂ -मानस (for 'सम्) —^e) D₁ अपश्यन् D₄₅
विष्णु. —^d) D₅ 1 सामर (for सासुर-). K₂ क्षिप्त
सासुरराक्षस; K₁ D₄ s क्षिप्तान्सासुरराक्षसान् —^e) K₀
B₀ s-3 D₄₅ a₃ D₁₁ n₄ D₅₂ D₂ s s 1 s तत्र, K₁
D₅₁ D₄ s तत्र (for न्वत्र) —^f) K₁ 1 विचिन्तय (for
'तयन्).

12 V₁ missing (of v 1 1) —^a) K₁ मनामृष्यत
त क्षेमम्, K₄ B₀ s-9 D₄₅ a₃ D₁₁ n₄ D₅ D₂ s s s G₂
अ (K₄ G₂ स)नामृष्यत तत् क्षेप (D₅₁ सेय)म्; K₀ नाष्ट
प्यत तत् क्षेपम्; D₁₁ अनाष्टप्यत्तत् क्षेपम्; D₁ अना
मृष्यत तत् क्षेम, T₂ अनामृष्यत तत् क्षेपम्; G₂ समामृष्य
तत् क्षेपम् —^b) K₁ s अवैक्षित (for 'क्षत) K₁ s
D₄₅ D₅ (before corr.) पावक (for 'किम्) D₅ 1
मामवैक्षत पावकि; G₂ अवैक्षत हरिस्तु किं —^e) K₁
सहस्रस्य; K₄ s B₀ s-9 D₄₅ D₁₁ n₄ D₅ D₂ s s s 1 s
T₂ संप्रगृह्य; D₄₅ संप्रविश्य; T₁ G₁ s संप्र (G₁ स प्र-

कम्पयामास सव्येन पाणिना पुरुषोत्तमः ॥ १२
 शक्यां तु कम्पमानायां विष्णुना बलिना तदा ।
 मेदिनी कम्पिता सर्वा शैलवनज्ञानना ॥ १३
 शक्तेनापि समुद्रतुं कम्पिता सा न तूद्धृता ।
 रक्षता स्कन्दराजस्य धर्षणां प्रभविष्णुना ॥ १४
 तां कम्पयित्वा भगवान्प्रह्लादमिदमब्रवीत् ।
 पश्य वीर्यं कुमारस्य नैतदन्यः करिष्यति ॥ १५
 सोऽमृष्यमाणस्तद्वाक्यं समुद्ररणनिश्चितः ।
 जग्राह तां तस्य शक्तिं न चैनामप्यकम्पयत् ॥ १६

नादं महान्तं मुक्त्वा स मूर्च्छितो गिरिर्मूर्धनि ।
 विह्वलः प्रापतद्भूमौ हिरण्यकशिपोः सुतः ॥ १७
 यत्रोत्तरां दिशं गत्वा शैलराजस्य पार्श्वतः ।
 तपोऽतप्यत दुर्धर्षस्तात नित्यं वृषध्वजः ॥ १८
 पावकेन परिक्षिप्तो दीप्यता तस्य चाश्रमः ।
 आदित्यवन्धनं नाम दुर्धर्मकृतात्मभिः ॥ १९
 न तत्र शक्यते गन्तुं यक्षराक्षसदानवैः ।
 दशयोजनविस्तारमग्निज्वालासमावृतम् ॥ २०
 भगवान्पावकस्तत्र स्वयं तिष्ठति वीर्यवान् ।

G. 12. 1233A
 B 12 32e(7).23
 K 12 335 23

सह्य G: छप्रमह्य, Gs सप्रह्य (for न प्रहस्य) —^d)
 Da: Ds शक्ति (for शक्ति) K1 प्रज्वलित्वां, Ks
 Bs (marg.) ० Da: a: तां उज्वलित्वां; Bs (orig) तां
 महतीं (for प्रज्वलित्वां) K1 २ ४ १ M1 ६-१ तथा (for
 तदा) —^e) Bs कल्पयामास (for कम्प)

13 V1 missing (of v 1 1) —^a) Ks शक्यां;
 Da: शक्यां (for शक्यां) Ks ४ Bo ६-९ Da: Dn: n:
 Ds G: ० Ms-१ कम्पमानायां —^b) D: तथा (for
 तदा) Ms विष्णुना प्रभविष्णुना

14 V1 missing (of v 1 1) —^a) Ks Ds Ds १
 शक्रेण, K1 शक्तो न; Da: a: शक्तिना (for शक्तेन)
 —^b) K1 २ ४ न मूर्च्छता (sic), Ks १ Bo ६-९ Da: a:
 Dn1 n4 Ds Ds २ ४ [स]भवत्तदा, Ds नमूर्च्छता, Ds न
 मूर्च्छता; T1 G: ० ० मूर्च्छता (for न तूद्धृता) —^c)
 K1 Bs Dn1 n4 Ds ४ ० M1 ६ ० Cv (gloss प्रतिज्ञा र
 क्षिता) रक्षिता; Ds १ रक्षिता (for रक्षता) Ds रायस्य;
 Ds १ देवस्य (for राजस्य) —^d) K1 २ ४ विष्णुना;
 Da: a: Ds T G1-३ ० Ca (gloss सेजोवधरूप) धर्षणः
 Dn1 Ds २ ० धर्षणा, Dn4 धर्मणां, Ds १ हर्षणं (for
 घर्षणा) K1 २ प्रभविष्णुतां ❀ Cv कम्पनाद्धर्षिता,
 अनुद्वरगाद्रक्षिता चेति भावः । ❀

15 V1 missing (of v 1 1) —^b) K1 २ ४ Ds
 D: T1 G1 ० ० प्रह्लादम् M1 ६-१ विष्णु प्रह्लादमब्रवीत्
 —^d) K1 २ ४ तरिष्यति (for करि')

16 V1 missing (of v 1 1) —^a) Ds १ T1
 G: ० ० त चार्थं (for तद्वाक्य) —^b) Ks निश्चिता;
 Bs (marg ०९ in text) Ds: Gs निश्चय (for निश्चित)
 G: ० समूह रणनिश्चित (G: 'क) —^d) K1 २ ४
 चैताम् (for चैनाम्) K1 Ds १ १ ० T G1-३ ० अम्य

कपयत् (for क्षप्य') Da: Dn1 n4 Ds Ds २ २ ३ न चैनां
 स व्यकपयत्

17 V1 missing (of v 1 1) —^a) Bs (marg) ०
 T: कृत्वा स (Bs तु), Da: सुकस्य, Ds1 Ds मुक्ता
 स; D: T G1-३ ० मुक्त्वा तु (for मुक्त्वा स) —^b)
 Bo om गिरि —^c) Ds विह्वल K1 Gs प्रपतद्.

18 V1 missing (of v 1 1) —^a) Ks ४ Bo
 Da: Dn1 n4 Ds Ds २ २ ४ तत्र (for यत्र) Gs दिशां
 (for दिशं) —^b) Gs २ पार्श्वेण (for 'त' —^c)
 Ks ० Bo ६-९ Da: a: Dn1 n4 Ds2 Ds २ २ ४ Gs २
 दुर्धर्ष (for 'र्षस्य) —^d) K1 तपो; Ks तपो, Dn1
 तंतु; T1 Gs ० स्नातो (for तात) Gs अस्नातो नित्य-
 वृद्धज (sic)

19 V1 missing (of v 1 1) —^a) Bo १ ३
 (orig) Da: Dn1 n4 Ds Ds २ २ ४ T G1-३ ० परिक्षिप्त;
 Bs (marg) समाक्षिप्तो (for परि') —^b) K1 २ ४
 Ds १ दीप्यते; M1 ० १ दीप्यमान् (for दीप्यता) Bs
 (orig) वा समं, D: चाश्रम K1 Bo Dn1 n4 Ds
 Ds-३ २ ० T G1-३ ० दीप्यता (T1 Gs दीप्यता, Gs २
 दीप्यता) यस्य चाश्रम (K1 Ds ० 'मे, Ds: 'यं); Bs
 (marg) दीप्यते यस्य चाश्रमे —^c) K1 २ ४ ० Bo ० ३
 Dn1 n4 Ds Ds २ २ ४ -पर्वत, K1 Ds १ १ ० -वधेन (for
 वन्धनं) —^d) K1 २ ४ दुर्धर्ष (Ks 'वं)र्षमपराजित (K1
 'त); Da: 'महृत्वात्मनि.

20 V1 missing (of v 1 1) —^a) G1 विस्तीर्णम्
 (for विस्वारम्) —^d) Gs समावृत (for 'वृत्सम्)

21 V1 missing (of v 1 1) —^a) K1 १ Ds १
 पावकिस (for 'कस्य) —^c) Gs om (hapl) 21^b-22^c
 —^b) K1 २ ४ नित्यदा (for वीर्यवान्). —^c) Ks ०

C 12 12394
B. 12 32877. 24
K. 12 335 24

सर्वविज्ञानप्रशमयन्महादेवस्य धीमतः । २१
दिव्यं वर्षसहस्रं हि पादेनैकेन तिष्ठतः ।
देवान्संतापयंस्तत्र महादेवो धृतव्रतः ॥ २२
ऐन्द्रीं तु दिशमास्थाय शैलराजस्य धीमतः ।
विविक्ते पर्वततटे पाराशर्यो महातपाः ।
वेदानध्यापयामास व्यासः शिष्यान्महातपाः ॥ २३
सुमन्तुं च महाभागं वैशंपायनमेव च ।
जैमिनिं च महाप्राज्ञं पैलं चापि तपस्विनम् ॥ २४
एभिः शिष्यैः परिवृतो व्यास आस्ते महातपाः ।
तत्राश्रमपदं पुण्यं ददर्श पितुरुत्तमम् ।

आरण्येयो विशुद्धात्मा नभसीव दिवाकरः ॥ २५
अथ व्यासः परिक्षिप्तं ज्वलन्तमिव पावकम् ।
ददर्श सुतमायान्तं दिवाकरसमप्रभम् ॥ २६
असज्जमानं वृक्षेषु शैलेषु विपमेषु च ।
योगयुक्तं महात्मानं यथा बाणं गुणच्युतम् ॥ २७
सोऽभिगम्य पितुः पादावगृह्णादरणीसुतः ।
यथोपजोषं तैश्चापि समागच्छन्महासुनिः ॥ २८
ततो निवेदयामास पित्रे सर्वमशेषतः ।
शुको जनकराजेन संवादं प्रीतमानसः ॥ २९
एवमध्यापयञ्छिष्यान्व्यासः पुत्रं च वीर्यवान् ।

Bo 6-9 Das n4 Dn1 n4 Ds Ds s s r s T1 Gs सर्वान्
(for सर्व) T1 Gs प्रमथयन् (for प्रशमं).

22 V1 missing (of v l l) Gs om 22^{ab} (cf. v l 21). —^a) K1 Ds 9 T1 Gs दिव्य (for दिव्य)
K1 s सहस्र तु; K1 Ds 9 9-सहस्राणि; B8 (marg)
-सहस्र स, Da4 'स्र वै (for 'स्र हि). —^b) T1 M1
5-1 विष्टि (T1 'ष्ठ) त (for तिष्ठत) Ds पादेन प्रति
तिष्ठत — K1 transp 22^{ab} and 23^{ab} K2 s transp
22^{ab} and 23^{ab} —^c) Ks सतपयस्, B8 सतापयेत् (for
'यस्) K1 B1 Ds 9 देवान्सतापयामास —^d) K1
Ds 9 T1 Gs दृढव्रत; Bo Dn1 n4 Ds Ds s s महा,
G1 धृतव्रत (for धृतव्रत)

23 V1 missing (of v l l) K2 s transp 22^{ab}
and 23^{ab} —^a) G1 ऐन्द्री तु; G2 ऐन्द्रीशर्, G3
ऐन्द्रीय (for ऐन्द्रीं तु) —^b) K1 तत्र तु, Ds पार्श्वत;
M1 5-1 मूर्धनि (for धीमत) —^c) K1 विविक्ते,
Dn4 विविक्त- (for 'क्ते) Ds मटे (for तटे) B8
(marg) विविक्ते पर्वते तत्र —^d) Ds महायशा (for
'तपा). K1 पराशर्यो महातप; Ds1 पराशर्यमहानया
— K1 transp 22^{ab} and 23^{ab} K2 om (hapl) 23^{ab}
—^e) Da4 om व्यास K1 Ds महातप, K4 'यशा,
K1 Ds2 Ds 9 'मना; D1 T G1-3 9 'सुनि; M1 5-1
'मत्ति (for 'तपा)

24 V1 missing (of v l l) —^a) K1 समन्तुं;
K2 s सुमन्तुश्च; K1 Ds Ds 1 9 सुमन्तं (for सुमन्तु)
K1 महाभाग; K2 s 'भागो (for 'भाग). —^b) K2
वैशंपायन —^c) D1 T1 Gs 9 9 महारमान (for 'प्राज्ञ).
K1, 2, 4 जैमिनिश्च (K1 'मिनिं च) महाप्राज्ञ. —^d) T1

G1 M1 5-1 चाति (for चापि) K2 s पैलश्चापि महा
तपा; D1 T1 Gs s 9 पैल चामितततेजस

25 V1 missing (of v l l) —^a) K4 9 Bo
6-9 Das n4 Dn1 n4 Ds Ds s s यत्र; G2 यो हि (for
एभि) —^b) K1 2 4 आसीन् (for आस्ते) —^c)
K1 1 Ds 9 तत्राश्रम, Bo 6 8 9 Dn1 n4 Ds1 तमा;
Ds2 तस्या (for तत्रा) Bo 8 (marg as in text)
Dn1 n4 Ds s रम्य; Ds रम्ये (for पुण्य) —^d)
Das आरण्येयो —^e) M1 1 दिवाकर

26 V1 missing (of v l l) —^a) D1 अथ (for
अथ). K1 Ds 9 [अ]तरि, K1 'री)क्षस्य; M1 6 1 परि
क्षितो (for 'क्षित) —^b) Ks 1 Bo 6 1 8 (marg
as in text) 9 Das n4 Dn1 n4 Ds Ds 2-5 9 ददर्श
(for ददर्शं) —^d) Da4 प्रभां (for -प्रभम्)

27 V1 missing (of v l l) —^{ab}) T1 G1 s 9
M1 6 1 अमज्यमान, G2 आसज्य K1 2 4 transp
वृक्षेषु and शैलेषु Ds 1 असज्जमान सर्वत्र K2 1 Dn1
n4 Ds Ds 1 9 G1-3 विपमेषु, B1 विशमेषु; Das n4
विविधेषु —^c) G2 s योगयुक्त (for 'युक्त) —^d)
Da1 बाण (for बाण) K1 गुणच्युत; K2 T2 G1 M1
गुणाच्युत; K1 D1 T1 Gs 6 M6-1 गुणाच्युत

28 V1 missing (of v l l) —^a) Ds गुरो
(for पितु) —^b) Ks 1 Ds1 अवगृह्णाद् K1 2 4
जग्राहाथारणीसुत —^c) K1 D1 9 यथोपयोग, Bo
'युज्य; Ca (gloss यथासुख) 'जोष (as in text).
K1 2 4 च तत; D1 T G1-3 9 तं चापि (for तैश्चापि).
—^d) K1, 2, 3, 4 Ds 9 9 महामति (for 'सुनि).

29 V1 missing (of v l l). Gs Ms om. (hapl)
29-30. —^b) K1 2, 4 विष्टु; Ds विष्ट्ये. —^c) Ds

उवास हिमवत्पृष्ठे पाराशर्यो महासुनिः ॥ ३०
 ततः क्रदाचिच्छिष्यास्तं परिवार्यावतस्थिरे ।
 वेदाध्ययनसंपन्नाः शान्तात्मनो जितेन्द्रियाः ॥ ३१
 वेदेषु निष्ठां संप्राप्य साङ्गेष्वतितपस्विनः ।
 अयोच्युस्ते तदा व्यासं शिष्याः प्राञ्जलयो गुरुम् ॥ ३२
 महता श्रेयसा युक्ता यशसा च स वर्धिताः ।
 एकं विदानीमिच्छामो गुरुणानुग्रहं कृतम् ॥ ३३
 इति तेषां वचः श्रुत्वा ब्रह्मर्षिस्तानुवाच ह ।
 उच्यतामिति तद्वत्सा यद्वः कार्यं प्रियं मया ॥ ३४
 एतद्वाक्यं गुरोः श्रुत्वा शिष्यास्ते हृष्टमानसाः ।

पुनः प्राञ्जलयो भूत्वा प्रणम्य शिरसा गुरुम् ॥ ३५
 ऊचुस्ते सहिता राजन्निदं वचनमुत्तमम् ।
 यदि प्रीत उपाध्यायो धन्याः सो मुनिसत्तम ॥ ३६
 काङ्क्षामस्तु वयं सर्वे वरं दत्तं महर्षिणा ।
 षष्ठः शिष्यो न ते ख्यातिं गच्छेदत्र प्रसीद नः ॥ ३७
 चत्वारस्ते वयं शिष्या गुरुपुत्रश्च पञ्चमः ।
 इह वेदाः प्रतिष्ठेरन्नेष नः काङ्क्षितो वरः ॥ ३८
 शिष्याणां वचनं श्रुत्वा व्यासो वेदार्थतत्त्ववित् ।
 पराशरात्मजो धीमान्परलोकार्थचिन्तकः ।
 उवाच शिष्यान्धर्मात्मा धर्म्यं नैःश्रेयसं वचः ॥ ३९

C 12 1235A
B.12 31(7).43
K 12. 335 43

-राजस; G₂ -राजेंद्र (for राजेन)

30 V₁ missing (cf v 1 1) G₂ Ms om 30
 (cf v 1 29) —^a) K₂ 4 एवमद्यापि शिष्यास्त — K₁
 2 4 om (hapl) 30^b-31^a —^d) D₁ महावपा (for
 'सुनि)

31 K₁ 2 4 om 31^a (of v 1 30) —^b) K₁
 2 4 पर्यवार्यं (for परि') D₁ 1 9 T G₁₋₂ 6 M₁ 5-7
 [उ]व (for [अ]व-)

32 ^a) D₂ निश्चय (for निष्ठां स) —^b) K₁ Bo
 6-8 Dn₁ n₄ D₂ D₂₋₃ 1-2 T G₁₋₃ 6 अपि (for क्षति)
 T₂ G₁ तपस्विनां —^c) K₂ D₁ अयोच्युस् D₂ त
 (for ते) K₂ D₁ तथा (for तदा) —^d) Bo गुरु
 (for गुरुम्).

33 Before 33, K₆ 7 V₁ Bo 6-9 D₁ n₄ Dn₁ n₄
 D₂ D₂₋₃ 1-2 ins शिष्या ऊचु —^a) K₁ 2 4 V₁
 भवता (for महता) K₆ V₁ B₆₋₉ D₁ n₄ Dn₁ n₄
 D₂ D₂₋₃ 3 तेजसा; B₂ (marg) तपसा, M₁ श्रेयसो
 (for 'सा) —^b) K₆ च स्व; K₁ D₂ 9 चाद्यु, B₆
 स च (by transp), Dn₁ चापि; D₂ तव D₁ T
 G₁₋₂ 6 यदासा च समन्वित — 33^a is partly
 damaged in V₁ —^c) D₁ 9 एव (for एक)
 K₂ 4 पृच्छामो (for इ').

34 Before 34, D₂ ins मीम उवाच —^a) K₁
 2 4 transp तेषा and श्रुत्वा —^b) M₁ 5-7 महर्षिस्
 (for ब्रह्मर्षिस्) —^c) K₆ Bo यद् (for तद्) G₂
 व्यासो (for वत्सा) K₂ उच्यतामिति तद्वत्स (s10)
 —^d) M₁ 7 यद्य (for यद्) D₁ T G₁₋₃ 6 कृत (for

प्रिय) B₆ मम (for मया)

35 ^a) K₁ 2 4 इति (for एतद्) —^b) D₁ n₄
 मानस —^c) B₂ (marg) सर्वे (for भूत्वा)

36 ^a) K₁ D₂ 9 सहसा (for सहिता) — Before
 36^a, B₂ 9 ins शिष्या ऊचु V₁ partly damaged
 in 36^a D₁ n₄ om (hapl) 36^a —^c) G₁ इति
 (for यदि) K₂ प्रीता (for प्रीत) G₂ उपायोन्वो
 (for 'ध्यायो) K₁ यदि प्रीतितपाध्यातो —^d) K₆
 B₆ 1 D₂ M₁ 7 स; D₁ ते (for सो) K₁ D₂
 सत्तमा, D₁ सत्तम — After 36, D₁ reads 38^a
 for the first time, repeating it in its proper place

37 ^a) V₁ कांक्षामहे वर दत्त; M₁ 6 1 कांक्षायम
 (M₆ 'मय)स्तु सर्वेषां —^b) K₁ वर- (for वर) D₁ n₄
 Dn₁ n₄ D₂ 3 3 दातुं (for दत्त) D₁ महर्षिण V₁
 वय सर्वे महर्षिणा —^c) D₁ गत, G₂ न मे (for न ते)
 —^d) V₁ B₂ (marg as in text) इति (for अत्र)
 K₁ D₂ 9 प्रसीदत (D₁ 'त') (for 'द न)

38 ^b) K₁ 2 B₆ 9 D₁ D₂ तु (for च) G₂
 पचम. — D₁ reads 38^a for the first time after 36
 —^c) D₂ प्रतिष्ठेत् —^d) K₁ 2 इति (for एव) K₆
 व- (for न)

39 K₁ D₂ om 39^a —^b) K₆ सर्वे, B₆ D₁ n₄
 स वै (for व्यासो) K₂ 4 1 D₂ 9 व्यासो वचन-
 मश्वीत्, D₁ T G₁₋₃ 6 M₁ 5-7 महर्षिम् (G₁ 'र्षि प्र')
 वरस्तदा — 39^a is partly damaged in V₁ —^c)
 D₂ 9 शुको ममात्मनो धीमान्; M₁ पराशरात्मनो धी-
 —^d) K₂ परलोकाक्ष (for 'कार्य-) D₁ चिंतका .

G. 12 1235A
B 12. 324(7).43
K 12. 325 43

ब्राह्मणाय सदा देयं ब्रह्म शुश्रूषवे भवेत् ।
ब्रह्मलोके निवासं यो ध्रुवं समभिकाङ्क्षति ॥ ४०
भवन्तो बहुलाः सन्तु वेदो विस्तार्यतामयम् ।
नाशिष्ये संप्रदातव्यो नात्रते नाकृतात्मनि ॥ ४१
एते शिष्यगुणाः सर्वे विज्ञातव्या यथार्थतः ।
नापरीक्षितचारित्रे विद्या देया कथंचन ॥ ४२
यथा हि कनकं शुद्धं तापच्छेदनिघर्षणैः ।
परीक्षेत तथा शिष्यानीक्षेत्कुलगुणादिभिः ॥ ४३

न नियोज्याश्च वः शिष्या अनियोगे महामये ।
यथामति यथापाठं तथा विद्या फलिष्यति ॥ ४४
सर्वस्तरतु दुर्गाणि सर्वो भद्राणि पश्यतु ।
श्रावयेच्चतुरो वर्णान्कृत्वा ब्राह्मणमग्रतः ॥ ४५
वेदस्याध्ययनं हीदं तच्च कार्यं महत्स्मृतम् ।
स्तुत्यर्थमिह देवानां वेदाः सृष्टाः स्वयंभुवा ॥ ४६
यो निर्वदेत संमोहाद्ब्राह्मणं वेदपारगम् ।
सोऽपध्यानाद्ब्राह्मणस्य पराभूयादसंशयम् ॥ ४७

—^a) D₅ शिष्यानुवाच धर्मिमा —^c) K₅ D₁ धर्मं;
K₁ D₄ धर्मं; G₂ धर्म्यान् (for धर्म्यं) K₁ D₁ १
T₁ G₁-१ ० निश्चयस; B₅ D₅ निश्चै; B₁ D₄ D₅
D₅ ० M₁ नैश्चै (for नैश्चै)

40^a) K₁ ब्राह्मणाय; K₅ B₅ ० ब्राह्मणार्थे —^b)
G₂ ब्राह्म (for ब्रह्म). K₅ सुश्रूषवे; D₄ शुश्रूषवे;
G₁ शुश्रूषणे K₅ V₁ B₅ ०-१ D₄ १ D₅ D₂ १ १ तथा,
K₁ D₁ १ च तत्, D₄ १ सदा (for भवेत्) —^c)
K₂ १ परलोक, V₁ B₅ ब्रह्मलोक (for 'लोके) G₁
निवासाय (for 'स यो) T G₅ ब्रह्मलोकनिवासाय, G₂ १
'लौकिकवासोय —^d) B₁ समति- (for 'भि) V₁ B₅
D₄ १ D₅ D₂ १ १ T G₁ ० M₁ १-१ कांक्षते (for
काङ्क्षति) K₂ ध्रुव सम हि काक्षिति

41^a) G₂ भवते (for भवन्तो) T₂ बहुला, G₁
'घा (for 'ला) —^b) K₂ विदो (for वेदो) K₁
D₄ १ T G₂ १ १ M₁ १-१ विस्तीर्यताम् (for विस्ता) G₁
वेदो वीर्यवतामय —^c) K₁ D₁ १ १ नाशिष्याय; T₁
'प्य' स, M₁ १ १ नि (M₅ न) शिष्ये (M₁ 'ष्यो) स
(for नाशिष्ये स) K₅ B₅ १ D₄ १ D₅ १ M₁ १-१
दातव्य; G₁ दातव्ये (for 'ष्यो) —^d) K₂ D₄
नाष्टे (for नाष्टे)

42^a) V₁ damaged T₁ G₂ ० शिष्यगुणा (for
'गुणा) —^b) K₁ शिष्यातव्या, K₂ विरुधार्थव्या,
D₄ विज्ञातव्या B₅ कृतार्थतः; B₅ (marg as in text)
प्रयत्नत (for यथार्थत) —^c) K₂ G₁ नापरे (G₁ 'रि)-
क्षित; D₄ नापरीक्षत (for 'क्षित) —^d) T₂ देयं
(for देया) D₄ कथ च न

43 With 43, of Garuda P 112 3, Cāpakya
Rājanīti, 5 2 —^a) K₅ om हि D₄ कथन, D₅
कनकै; D₁ कमल (for कनक) D₅ यथा न हिनिक
शुद्ध (sic), G₁ यथा हि कनका शुद्धा. —^b) K₁ १ १

तापच्छेदन, D₅ १ 'च्छेदादि, T₂ 'भेदनि, M₁ ताव
च्छेदनि- (for ताव') K₅ B₅ ०-१ D₄ १ D₅ १
D₂ १ M₁ १ ०-कर्मणै (for कर्मणै) —^c) K₁ १ परे
इयते, K₁ T G₁ परीक्षयते, V₁ G₂ १ ० परीक्षते; D₅
परीक्षते (for परीक्षेत). —^d) K₁ D₁ १ कुलशीलसम
न्वितान्, D₅ १ निरीक्षेत गुणादिभि

44^a) D₁ वै (for व) G₁ शिष्यस्य (for शिष्या)
—^b) K₁ अनियोगे; T₂ G₁ M₁ १-१ न (T₂ न, G₁
त्व) नियोज्ये (for अनियोगे) —^c) K₁ यथापठ्य; K₂
B₅ 'पाठ्य, K₁ D₁ १ 'वाच्य, V₁ D₅ 'वाच; D₁ T
G₁-१ ० 'तत्त्व, M₁ १-१ 'तथ्य (for 'पाठ) —^d) K₂
हलिष्यति, G₁ चलि' (for फलि')

45 M₁ १-१ om 45 K₂ reads 45^a twice —^a)
D₅ १ T₂ G₁ १ तरति (for 'तु) D₄ १ दुर्गाणि K₂
(second time) महर्षिबुद्धिना कार्या, G₂ सर्वशस्त्र
दुर्गाणि —^b) K₁ सर्वै; V₁ lacuna, T₁ G₂ १ ०
ततो (for सर्वो) G₁ पश्यति D₁ ततो विद्या फलि-
ष्यति —^c) K₂ B₅ (marg) वेदान् (for वर्णान्)
—^d) D₁ T G₁-१ ० कृत्वा ब्रह्म यथाहं (G₂ 'ग)त

46^a) K₂ D₄ D₅ हीन, V₁ B₅ चैव, G₂
भिवन् (for हीद) B₅ (marg as in text) वेदसा
ध्यापनो चैव —^b) K₁ १ १ तात, B₅ तत्र; D₁ T
G₁-१ ० M₁ १-१ देव (for तद्य) K₅ B₅ कृत; D₄
स्थित (for स्मृतम्) K₁ D₄ १ तत्त्वार्थसहित स्मृत
—^c) G₁ स्मृत्यर्थम् (for स्तु) K₁ १ १ D₁ T G₁-१ ०
M₁ १-१ हृति (for हृह) K₁ १ १ G₂ वेदानां (for
देवानां) —^d) D₄ १ सृष्टा; G₅ सृष्ट्वा, M₁ १-१
सृष्टा (for सृष्टा.)

47 K₁ om 47^a —^a) K₁ १ १ निर्वदेत, K₅
D₁ १ वै निदति (K₅ 'देत); D₄ १ निर्वदे तु; D₅ १
G₅ निर्वदति, T₁ G₅ निदते तु, G₂ निर्वद न, M₁

यश्चाधर्मेण विब्रूयाद्यश्चाधर्मेण पृच्छति ।
तयोरन्यतरः प्रैति विद्वेषं वाधिगच्छति ॥ ४८

एतद्वः सर्वमाख्यातं स्वाध्यायस्य विधिं प्रति ।
उपकुर्याच्च शिष्याणामेतच्च हृदि वो भवेत् ॥ ४९

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि चतुर्दशाधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३१४ ॥

३१५

भीष्म उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा गुरोर्वाक्यं व्यासशिष्या महौजसः ।
अन्योन्यं हृष्टमनसः प्ररिपखजिरे तदा ॥ १
उक्ताः स्तो यद्भगवता तदात्वायतिसंहितम् ।

तन्नो मनसि संरूढं करिष्यामस्तथा च तत् ॥ २
अन्योन्यं च सभाज्यैव सुप्रीतमनसः पुनः ।
विज्ञापयन्ति स्म गुरुं पुनर्वाक्यविशारदाः ॥ ३
शैलादस्मान्महीं गन्तुं काङ्क्षितं नो महामुने ।

C 12 1235B
B. 12. 315(6). 4
K 12. 335 A

६-१ विनिंदेत (for निर्वंदेत) — °) K1 २ ४ सोपाध्या
नाद्, V1 Bo ६-९ Das at Dn1 n4 Ds D2 ३ ४ १ ३
सोमि°; T G1-३ ० सोवध्या (G2 'ज्ञा)नाद् (for सोऽप)
K2 द्रह्मणस्य — °) K1 २ V1 B8 (marg as in text)
परिमूयाद् (for परा°)

48 °) K6 G2 धर्मेण (for [क्ष]ध°) — °) K6
धर्मेण, B8 [क्ष]न्यायेन (for [क्ष]धर्मेण) — °) T2
अन्यतर K1 न्वेति, K2 ४ [s]ध्वेति; V1 B8 (marg
as in text) १ D5 [s]ध्वेति, D1 G8 प्रीतिं; Cv
(gloss नृतो भवति) प्रैति (as in text) — °) K4
विद्वेषां, Da4 वेदेषं (for विद्वेषं) K2 ४ न, Dn1 n4
Ds D2 ३ ४ १ ३ च (for दा) K6 V1 Bo १ ३ (marg
as in text) ० Das at T1 G2 ० M1 ६-१ वा नि, T2
G1 वानु-, G8 वा न (for वाधि) V1 Bo १-९ Das
as -यच्छति (for गच्छति)

49 °) D5 उपकुर्यां, G8 कार्याच् (for 'कुर्याच्'
— °) G2 वै (for वो) D1 वोद्येत् (for वो भवेत्)
D5 पुरस्सर्वं हित भवेत्

Colophon. Ś1 D6 missing K2 ३ B1-5 Da1 a2
Dn2 n8 D1 G1 ६ M1-4 absent — Sub parvan K1 २
४ ० १ V1. Bo ६ १ ९ Das at Dn1 Ds D2-5 १-९ T G1-3 ०
M1 ६-१ मोक्षधर्म — Adhy name K1. २ ४ ० V1
Bo ६-९ Das at Dn1. n4 Ds D2 ३ ३ शुकोत्पत्ति; K1
D5 ९ व्यासाश्रमप्राप्ति, D6 शुकोत्पत्तौ व्यासाश्रमप्राप्ति,
M1. ६-१ स्वाध्यायक्रम — Adhy no (figures, words
or both) K6 52, B1 140, B8 254, Dn1 153,
Dn4 Ds3 151, D1 G5 150, D8 G1 M1 ० १ 148,

T1 G6 149, T2 162, G2 165, M5 184 — Śloka
no Da1 Dn4 52, Dn1 53

315

✍ This adhy is missing in Ś1 D6 (of v 1 12
313 44, 283. 15)

1 °) K1 महौजस — D8 om (hapl) 1°-2°
D1 reads 1° twice — °) Dn4 अन्योन्य (for 'न्य)
— G2 om 1°-3° — °) D4 ० M1 परिषत्त्व (M1 'स्त्व)
जिरे तदा

2 D8 G2 om. 2 (of v 1 1) — °) T2 G1 उक्ता
(for उक्ता) K1 ० स्तो; K1 Das D2 ९ स्म (for
स्तो) Das [क्ष]ध (for यद्) — °) K1 सहत्,
Da4 सहर्ति, D1 -सहति (for सहितम्) K2 T1
तदाद्वास (T1 त्वाया)तिसहित ❀ Cn तदास्वे तत्काले,
आयतौ उत्तरकाले च, सहित, सम्यग्धितम् । ❀ — °) Das
a2 तन्मे (for तन्नो) K4 सगूढ, Da4 D5 समूढ (for
सरूढ) — °) M6 तयो (for तथा) T2 हि तद्,
M1. ६-१ वयं (for च तत्)

3 G2 om 3^{ab} (of v 1 1) — °) T1 अन्योन्यश्च
K1 २ सभाज्यैर्न; B9 सभाज्यैव (sic), D5 T G1 ०
M1 ० १ सभाभाष्य (M6 'प्यम्) (for सभाज्यैव) V1
Bo १ ३ Dn1 n4 Ds D2 ३ ३ अन्योन्य सविभाष्यैव; D1
'न्य चैवभाष्य, G2 'न्य स्वयभाष्य — °) K1. २ ४
तत् (for पुन) D1 T G1 ३ ० M1 ० १ एवं सुप्रीत
मानसा (D1 'स) — °) D1 T G1 ३ ० M1 ०. १ पुन-

देवर्षिगणजुष्टोऽपि वेदध्वनिराकृतः ॥ १४

ऋषयश्च हि देवाश्च गन्धर्वाश्च महौजसः ।

विमुक्ता ब्रह्मघोषेण न प्राजन्ते यथा पुरा ॥ १५

नारदस्य वचः श्रुत्वा कृष्णद्वैपायनोऽब्रवीत् ।

महर्षे यच्चया प्रोक्त वेदवादविचक्षण ॥ १६

एतन्मनोनुकूलं मे भवानर्हति भाषितुम् ।

सर्वज्ञः सर्वदर्शी च सर्वत्र च कुतूहली ॥ १७

त्रिषु लोकेषु यद्दृत्तं सर्वं तव मते स्थितम् ।

तदाज्ञापय विप्रर्षे ब्रूहि किं करवाणि ते ॥ १८

यन्मया समनुष्ठेयं ब्रह्मर्षे तदुदाहर ।

वियुक्तस्येह शिष्यैर्मे नातिदृष्टमिदं मनः ॥ १९

नारद उवाच ।

अनाम्नायमला वेदा ब्राह्मणस्याव्रतं मलम् ।

मलं पृथिव्या वाहीकाः स्त्रीणां कौतूहलं मलम् ॥ २०

अधीयता मवान्वेदान्सार्धं पुत्रेण धीमता ।

विधुन्वन्नब्रह्मघोषेण रक्षोभयकृतं तमः ॥ २१

भीष्म उवाच ।

नारदस्य वचः श्रुत्वा व्यासः परमधर्मवित् ।

तथेत्युवाच संहृष्टो वेदाभ्यासे दृढव्रतः ॥ २२

शुकेन सह पुत्रेण वेदाभ्यासमथाकरोत् ।

C 12.1 357
B 12.329(a). 23
K 12.336 46

पूर्व) —^b) Da3. a1 Dr T G1-3 ० M1 आलय —^c)
V1 Ds युक्तो; D1 जुष्टा (for जुष्टो) K2 हि, Ds
[s]य (for सपि) —^d) Ks V1 B3 (marg) ० Da3
a1 D1 1 T G1 ० M1 ६-१ -विनाकृत, K1 Ds विवर्जित
(for निराकृत)

15 K1 om. up to च हि (cf. v 1 14) —^a)
K2 4 Ds ० चैव (for च हि) Ds ते देवा (for देवाश्च)
—^c) K1. 1 Da3 Dn1. n1 Ds D1-4 ० ० M6 वियुक्ता;
B3 वियुक्तो; G1 विमुक्तो (for 'क्ता) —^d) Dr T
G1-2. ० M1 1 -पुर (for पुरा)

16 ^a) T1 देवदेव- (for वेदवाद) K1. 2 4 विशा-
रद, Ks V1 Da4 Ds विचक्षण

17 ^a) Ds 1 Gs मनो व्याकुल (for मनोनुकूल)
Ds lacuna, M1 ६-१ नो (for मे) —^b) Ds 1 हृत्ति
च (for अर्हति) K1 भाषित —^d) Ds om. (hapl)
सर्वत्र च K1 2 कृतधर्म (for कुतूहली) Ks B3
(marg as in text) 1 ० Da3 a1 M1 ६-१ सर्वत्र (M1 स
वत्र) सकुतूहल

18 ^b) Dr T G1-3 ० मतौ (for मते) M1 ६-१
वसर्वं स्वन्मयि (Ms 'तौ) स्थितं —^c) Ks यद् (for
तद्) K1. 2 4 Dr देवर्षे (for विप्रर्षे)

19 ^b) K1 उदाहर, K2 उदाहर; Da4 उपाहर (for
उदाहर) —^c) Ks 1 V1 Bo 1 ० Da3 a1 Dn1. n1
Ds Ds 2 ० 1 ० G2 ० ० विमुक्तस्य (for वियु) K1 2 4
B3 हि; Dn1 G2 ० [प]व, G1 lacuna (for [ह]ह)
Ks शिष्य (for शिष्यैर्) —^d) Da1 इदम् (for
-दृष्टम्). Ds 1 वच (for मन).

20 20^{ab} = 5 39 64^{ab} —^a) Ks देवा (for वेदा)
Dr अनाम्नायामला वेदा ☞ Cn अनाम्नाय अनावृत्ति,
स एव मलो दूषण येषु । ☞ —^b) K2 ब्रह्मणस्य Da4
[अ]व्रत; G2 तमो (for [अ]व्रत) — 20^{cd} = (var)
5 239* (var) 8 30 68^{cd} —^c) G2 om मलं.
K1 2 1 V1 Bo ०-० Da4 Ds Ds ० 1 ० T1 Gs ० पृथिव्यां
(for 'व्या) Da1 वाहिका, Ds 1 T Gs ० M1 वाहीका;
G1 M1 ० ० वाहीका; G2 वाहिका; Cs (gloss) बली
वर्दान्ये वाहयन्ति ते वाहीका (as in text)

21 ^a) K1 2 4 अध्येता तु, Da3 Dn1 Ds2 Ds ० 1
T1 Gs ० अधीयवान् (for 'तां) Ks B3 Da3 a1 वेदं;
Ds उच्चै (for वेदान्) —^b) T2 सौर्धं (for सार्धं)
—^c) K2 विधुन्वन्, Da3 T G1 M1 ६-१ विधुन्वन्,
G2 विस्तरन् (for विधुन्वन्) —^d) K1 2 महत्; B3
(marg as in text) मत, Da4 तत, Dn1 मम (for
तम) T1 रक्षोकृतभय तम

22 K1 2 4 1 Ds2 D1 1 ० T G1-3 ० M1 ६-१ om
the ref. —^b) B3 -वार्मिक (for -धर्मवित्) —^c)
K1. 2 B3 M1 ६-१ उक्त्वा च; T G2 ० ० उक्त्वाय (for
उवाच) Da4 स हृष्टो (for संहृष्टो) —^d) K4 वेदो
भ्यासे, Ks Bo ० 1 ० Da3 a1 Dn1 Ds Ds ० ० ० T
G1-3 ० वेदाभ्यास, Dn1 वेदाभ्यास- (for वेदाभ्यासे)
M1 ६-१ घृतवृत् (for दृढ) — After 22 Kumbh.
ed Cv ins a passage given in App I, (No 30)

23 ^b) Ds अत पर (for अथाकरोत्) —^c) K2
क्षेण; K1 क्षेता; B3 1 Da3 a1 Dn1 Cs (gloss
शिक्षाद्याङ्गमिरूपिसाक्षरशुद्धिमता) Cs (gloss) शिक्षाध्याय-
सिद्धेन क्षेणेण; Ds 1 मौक्षेण (for क्षेणेण).

स्वरेणोच्चैः स शैक्षेण लोकानांपूरयन्निव ॥ २३
 तयोरभ्यसतोरेवं नानाधर्मप्रवादिनोः ।
 वातोऽतिमात्रं प्रवचौ समुद्रानिलवेजितः ॥ २४
 ततोऽनध्याय इति तं व्यासः पुत्रमवारयत् ।
 शुको वारितमात्रस्तु कौतूहलसमन्वितः ॥ २५
 अपृच्छत्पितरं ब्रह्मन्कुतो वायुरभूदयम् ।
 आख्यातुमर्हति भवान्वायोः सर्वं विचेष्टितम् ॥ २६
 शुकस्यैतद्वचः श्रुत्वा व्यासः परमविस्मितः ।
 अनध्यायनिमित्तेऽस्मिन्निदं वचनमब्रवीत् ॥ २७

24 °) M० ततो (for तयोर) K२ G१ M१ र भ्रम्या
 सतोर्; V१ B० Da१ T१ G२ ० भ्रम्यस्यतोर् (for 'सतोर्')
 K४ B० Dn१ n४ D० D२ ० १ ० T१ G२ ० ० M० पृच (for
 पूच) — °) K४ प्रवादिन (for 'दिनो'). — °) T२
 वाचो (for वातो) — °) K१ ४ वीजित; K० D४ ०
 T२ G१ ० वेगित; G२ वेगिन; M१ ०-१ वेगत (for
 वेजित) B० (marg as in text) समुद्रावुतरैवण; D० १
 समुद्रानलवर्जिता; T१ G० नलवेगित

25 °) K० [s]नाध्याय M१ ०-१ स (for त) T
 G१-० ० ततो धनध्याय इति — °) D० १ T१ अवारयन्

26 °) D० अपृच्छत् K१ ३ ४ तत्र, K१ D४ ० T
 G१-० ० प्रह्न; M१ ०-१ पुत्र (for ब्रह्मन्) — 26^{००} 18
 partly damaged in V१ — °) K१ अभूदयत्; K१
 धनूरयं — °) K० १ Dn१ D० अर्हसि (for 'ति) D०
 भगवन् (for भवान्) — °) K१ ३ ४ सर्वं वायोर् (by
 transp), K१ वायोर् सर्वं, B१ Da३. n४ वायो पूर्व
 (B१ 'र्व) K१ विचेष्टिता — After 26, D१ T
 G१-० ० ins an addl. colophon [Sub-parvan D१
 T G१-० ० मोक्षधर्म — Adhy no T१ G० ० 150,
 T२ 163, G१ 149, G२ 166]

27 Before 27, D१ T G१ ins भीष्म उवाच,
 G० ० व्यास — °) K१ D४ ० १ ० T G१-० ० धर्मवित्,
 M१ ०-१ बुद्धिमान् (for विस्मित) — °) D० अना
 ध्याय

28 °) K२ ४ V१ B० Dn१ n४ D० D२ ० ० स्वय, B०
 D० सुख्य (for स्वस्य) K१ ३ १ D४ ० १ ० T G१-० ०
 निश्चल; K० B० १ ० निश्चित; B० (marg) निर्मम (for
 'ल) — °) B० मनसा (for तमसा) K० १ Dn१
 D४.० वापि; V१ चैव, T G१-० ० चापि (for चापि).

दिव्यं ते चक्षुरुत्पन्नं स्वस्यं ते निर्मलं मनः ।
 तमसा रजसा चापि त्यक्तः सत्त्वे व्यवस्थितः ॥ २८
 आदर्शं स्वामिव छायां पश्यस्यात्मानमात्मना ।
 न्यस्यात्मनि स्वयं वेदान्बुद्ध्या समनुचिन्तय ॥ २९
 देवयानचरो विष्णोः पितृयानश्च तामसः ।
 द्वावेतौ प्रेत्य पन्थानौ दिवं चाधश्च गच्छतः ॥ ३०
 पृथिव्यामन्तरिक्षे च यत्र संवान्ति वायवः ।
 सप्तैते वायुमार्गा वै तान्निवोधानुपूर्वशः ॥ ३१
 तत्र देवगणाः साध्याः समभूवन्महाबलाः ।

Dn४ तमसा चापि रजसा — °) B० D१ T G१-० ० M१.
 ०-१ मुक्त (for त्यक्त) Da३ M१ ०-१ सत्त्व, Dn१ सत्त्वे
 (for सत्त्वे)

29 °) B० ० ० Da३ Dn३ पश्यस्व; G० M१ १ 'ति
 (for 'सि) K१ D४ ० १ ० T G१-० ० Cn (gloss
 बुद्धौ) आत्मनि, Da३ 'न (for 'ना) K३ पश्यन्नात्मा
 नमात्मना — °) K४ ० १ B० ०-० Da३ at Dn१ n४ D०
 D२ ० ० Cn (gloss ऊहापोहाभ्यां परिभाष्य) व्यस्य; B०
 व्यवस्य; D० पश्य (for न्यस्य) D१ T G१.० ० M१
 ०-१ चेतो (for वेदान्) G२ न्यस्यामिप्रस्तु य चेतो — °)
 K१ ३ ४ चितयन्; Da३ चितय

30 °) K० B० १ ० देवयानो (for 'यान) K०
 रजो, K१ स्थितो, V१ M१. ०-१ -परो; B० ० १ ० वरो;
 B० (marg) Da३. n४ D० D० पयो, Cn (gloss मार्ग)
 -चरो (as in text) K१ D१ T G१-० ० M१ विष्णु (for
 विष्णो) — °) K१ D४ ० तथापर (K१ 'रे) (for च
 तामस) T१ G१ ० पितृयान (G१ 'ण)पयो रवि, T२
 G० M१ ०-१ 'याण (G० M० 'न)परो रवि, G२ 'यान
 परो विधि — °) M१ ०-१ इमौ (for एवौ) K१
 पश्य, T१ G० ० वृत्य; G२ प्रति (for प्रेत्य) — °)
 D० T२ दिव्य (for दिव) K१ B० D४ ० G२ वाधश्च;
 G१ चापश्च (for चाधश्च).

31 D१ T१ G२ ० ० read 31 after 35 — °) V१
 B० ०-० अतरिक्षे. — °) K१ ३ यत्, K१ D४ ० उग्र
 (for यत्र) K२ G२ सयाति; V१ B० T G१ ० ० स
 याति; Dn१ संवाति (for संवान्ति) K२ वायसा, D१
 साधव (for वायव) — °) K१ ३ १ D४ ० १ T G१-० ०
 ते, M१ ०-१ [ह]मे (for [ए]ते) K१ मार्गेण; D०
 मार्गा हि (for -मार्गा वै). — After 31, D१ T१ G१
 ० ० read 34^{००},

तेषामप्यमवत्पुत्रः समानो नाम दुर्जयः ॥ ३२

उदानस्तस्य पुत्रोऽभूद्धानस्तस्याभवत्सुतः ।

अपानश्च ततो ज्ञेयः प्राणश्चापि ततः परम् ॥ ३३

अनपत्योऽभवत्प्राणो दुर्धर्यः शत्रुतापनः ।

पृथक्कर्माणि तेषां तु प्रवक्ष्यामि यथातथम् ॥ ३४

प्राणिनां सर्वतो वायुश्रेष्ठा वर्तयते पृथक् ।

प्राणनाच्चैव भूतानां प्राण इत्यभिधीयते ॥ ३५

प्रेरयत्यभ्रसंघातान्धूमजांश्चोष्मजांश्च यः ।

प्रथमः प्रथमे मार्गे प्रवहो नाम सोऽनिलः ॥ ३६

अम्बरे स्नेहमभ्रेभ्यस्तडिञ्चश्चोत्तमद्युतिः ।

आवहो नाम संवाति द्वितीयः श्वसनो नदन् ॥ ३७

उदयं ज्योतिषा शश्वत्सोमादीनां करोति यः ।

अन्तर्देहेषु चोदानं यं वदन्ति महर्षयः ॥ ३८

यश्चतुर्भ्यः समुद्रेभ्यो वायुर्धारयते जलम् ।

C 12. 12403
B 12. 329[6]. 39
K 12. 336 62

32 *) D: सिद्धा (for साध्या) —^b) K: सम
भूना, K: Bo ६ १ ३ (marg) Da: ३ ३ Dn: ३ ३
D: ३ ३ महाभूता, K: Bo: Da: १ १ १ T G: १ १ १ M: १ १
मवद्भुदुर (for समभूदुर) —^c) K: ३ ३ अपि भवत्,
D: ३ ३ अन्यभवत् (for अप्य) K: १ १ पुत्र —^d) K: ३ ३
दुर्जनः; K: D: १ १ वीर्यमान् (for दुर्जय)

33 *) K: उदारश्च (for 'नश्च) —^b) M: १ १ तत्र
(for तस्य) K: Bo: Da: [क्ष]प्यभूत् (for [क्ष]भवत्)
—^c) D: T: G: ६ ६ अपानस्य, M: १ १ 'नस्तु (for
'नश्च) G: सुतो (for ततो) K: ३ ३ D: १ १ G: ३
जने, K: यजे, Da: ज्ञेया (for ज्ञेय) —^d) Da:
३ ३ तथा (for तत) K: V: Bo: ६ १ १ Da: ३ ३ Dn:
३ ३ D: ३ ३ G: M: ६ ६ [५]पर (for परन्).

34 *) ☞ Co धनपत्य इति प्राणस्य कार्यान्तरं नास्ति,
सर्वोपेक्षया स्मृत्स्व च दर्शितम् । ☞ —^b) K: ३ ३ D:
मदन, K: मदन, D: सुदन (for -नापन) —^c) D:
T: G: ३ ३ read 31^d after 31, T: G: ३ ३ read the
same after 35 —^c) T: G: ३ ३ च (for तु) Da:
अपकर्माणि तेषां तु, D: G: ३ ३ प्रवीरकर्मणि तेषां (D:
तथा) —^d) K: ३ ३ ३ Bo: १ १ Da: ३ ३ D: ३ ३ यथा तथा
(for यथातथम्)

35 *) K: १ १ Da: ३ ३ D: १ १ M: १ १ सर्वतो (for
'तो) —^b) K: ३ ३ V: Bo: ६ १ १ Da: ३ ३ Dn: ३ ३ D:
D: ३ ३ ३ T: G: ३ ३ चेष्टा (for चेष्टा) G: ३ ३ चेष्टया वर्तते
सदा —^c) K: ३ ३ T: ३ ३ प्राणनाच्; Bo: Da: ३ ३ (before
corr as in text) प्राणनाच्, B: १ १ Da: ३ ३ प्राणतर
(for प्राणनाच्) K: ३ ३ ३ सर्वेषां (for मूतानां)
—^d) D: प्राणा — After 35, D: T: G: ३ ३ read
31, T: G: ३ ३ read 34^d

36 *) K: partly damaged K: ३ ३ प्रेरयति, K:
६ १ D: ३ ३ ३ प्रेरयति (for प्रेर) K: अत्र; K: D: ३ ३
पय, G: अत्र (for अत्र) K: ३ ३ शवातान्; D: ३ ३
शकातान् (for शवातान्) —^b) K: तत्, K: D: ३ ३

T: G: ३ ३ यान्, B: १ १ Da: ३ ३ यत् (for य) G:
घामजाश्चोष्मजान्मयान्, M: १ १ धूमजान्ोष्मयाश्च य (M:
'जांश्च य', M: 'जाह्वय) —^c) D: G: ३ ३ प्रथम (for
'म) B: ३ ३ Da: ३ ३ प्रथम प्रथमो मार्ग —^d) Bo:
प्रवाहो, T: G: [५]प्यावहो, G: ३ ३ व्यावहो, G: ३ ३ व्यवहो
(for प्रवहो) V: reads from सोऽनिल up to नाम
(in 37^c) on marg K: V: Bo: ६ १ १ Da: ३ ३ Dn:
३ ३ D: ३ ३ योनिल (for सोऽनिल)

37 V: reads up to नाम (in 37^c) on marg —^c)
B: T: अवर, M: १ १ आहर (for अम्बरे) K: १ १ V:
Bo: ६ १ १ Da: ३ ३ Dn: ३ ३ D: ३ ३ ३ ३ अम्बेत्य (for अम्ब्रे-
म्यत्) K: ३ ३ अम्ब्रे जेहमात्रेभ्यश्च (sic), T: G: 'रे तोय-
देभ्यश्च; G: ३ ३ 'रे ते मह्येभ्यश्च (sic) —^b) B: उद्दिध्यश्
(sic), D: M: १ १ Kumbh ed तदित्यश्; Bom ed
विद्युच्चश् (for तदित्यश्) Dn: ३ ३ महा (for चोत्तम)
K: ३ ३ युति (for युति) K: Bo: १ १ १ Da: ३ ३ Cp तदित्य
श्रोत्तमा गति; T: G: ३ ३ तदित्यश्चोर्ध्वयु (T: G: 'य यु)-
ति ☞ Co तदित्य, विद्युत्वा प्राप्य, स्वच्छोपे पञ्चमी । ☞
—^c) K: अवहो; T: G: ३ ३ प्रवहो (G: 'हा) (for
आ') K: ३ ३ नोम्बेति, D: lacuna, G: ३ ३ सयाति;
G: ३ ३ सवादि (G: 'दी) (for सवाति) M: ३ ३ ३ आवहो
मानस वाति —^d) D: ३ ३ अस्तो (for नो) K: D: ३ ३
महान्, Bo: ६ १ ३ (marg) १ १ Da: ३ ३ Cpp (gloss
प्रेरयन्) नुदन्, D: [५]भवत् (for नदन्) D: T: G: ३ ३ ३
M: १ १ द्वितीयश्च स तोयद'

38 D: om. 38-39 —^c) B: Da: उदय; Bo: उमय
(for उदय) D: ज्योतिषा D: T: G: ३ ३ ३ यश्च (for
शश्वत्) —^b) D: T: G: ३ ३ ३ च (for य) —^c) Da:
om 38^d —^c) K: ३ ३ शान्तदेहेषु (sic), D: ३ ३ अन्तर्देहिषु;
G: ३ ३ अन्तर्देहेषु (for अन्तर्दे') B: Da: Dn: ३ ३ D:
T: M: चादान; D: ३ ३ नो' (for चो') —^d) Bo: Da:
D: ३ ३ स; Dn: ३ ३ ये (for य) K: ३ ३ वदति (for वदन्ति)
K: ३ ३ ३ Bo: Dn: ३ ३ D: ३ ३ ३ मनीषिणा (for महर्षय).

C 12 12403
B 12 319[e] 39
K 12 326 62

उद्धृत्याददते चापो जीमूतेभ्योऽम्बरेऽनिलः ॥ ३९
योऽद्भिः संयोज्य जीमूतान्पर्जन्याय प्रयच्छति ।
उद्धहो नाम वर्षिष्ठस्त्रुतीयः स सदागतिः ॥ ४०
समुद्द्यमाना बहुधा येन नीलाः पृथग्घनाः ।
वर्षमोक्षकृतारम्भास्ते भवन्ति घनाघनाः ॥ ४१
संहता येन चाविद्धा भवन्ति नदतां नदाः ।
रक्षणार्थाय संभूता मेघत्वमुपयान्ति च ॥ ४२

39 D₂ om 39 (of v l 38) —^a) K₆ transp
य and चतुर्थ्यं —^b) B₁ १ ० T G₈ ० धारयेते (for
'यते) —^c) M₁ ६-१ उद्धृत्य (for उद्धृत्य) T₂ G₁
M₁ ६-१ ददतो (for [आ]ददते) D₂ १ चापोर् (for
चापो) —^d) K₂ जीमूतेभ्यो (for जीमू) K₄ वने
(for अम्बरे) D₂ a₁ जीमूतेभ्यो बहोनिल

40 ^a) T G₁ २ ० योग्य (for योऽद्भिः). K₂ स
योज्य, D₁ सयोज्य, G₂ 'य्य (for 'ज्य) —^b) K₁
२. ६ यद्विष्टस्, V₁ B₁ ३ D₂ D₃ D₄ वर्हिष्टस्, B₁
वर्षिण्यस्, B₂ वर्षिण्यस्; D₂ ३ यद्विष्टस्, D₃ १ विप्र-
र्षिस्; G₂ laouna (for वर्षिष्टस्) —^d) G₂ सुतीय
सतत गति (sic).

41 ^a) K₁ २ स नीयमानो; V₁ T G₁-३ ० समुद्द्य-
माना (for समुद्ध्य) D₂ a₁ M₁ ६-१ बहुला (for
'धा). —^b) K₁ लीला; K₆ V₁ B₁ ६-० D₂
D₃ D₄ D₅ १ १ १ T₁ नीला; D₂ a₁ D₃ नीला, D₆
[आ]नीला, G₂ ३ रुद्धा (for नीला) V₁ D₁ पृथ-
ग्विधा, D₂ 'रघना; G₂ ३ 'वपरा (for 'रघना).
—^c) K₁ वक्ष (for वर्ष) G₂ ३ ऋतुमिम (for 'कृता
रम्भास्) —^d) G₁ २ मावेत्र च (for ते भवन्ति) T₁
G₈ ० ते च वै निर्वना घना. ☞ C_n रिच्यमानो मेघ पूर्णा
पूर्णत्वाद्घनाघन उच्यते इत्यर्थः । ☞

42 ^a) B₁ संघता, B₂ संहतो; C_n (gloss सवी
भूता) 'ता (as in text). K₁ चोविष्टा; K₂ ४
चाविष्टा; K₇ D₂ D₃ चाविद्धा (for चा). —^b) K₂
घ घनान्, K₆ चघनां, K₇ नदवी (for 'रा) K₄
D₂ नदा; D₃ ० तदा (for नदा) D₇ अवधि न तदा
सदा, T₁ G₆ 'ति गगनात्तर; T₂ 'ति न वनात्तरा; G₁
M₁ ६-१ 'ति घनात्तरा; G₂ 'ति रदात्तर; G₃ 'ति
नदतात्तर —^c) K₂ रक्षणार्थाय; K₆ B₁ D₂ a₁ क्षर
णार्थाय (for रक्षणा) D₂ १ T G₁-३ ० M₁ ६-१ भूतानां
(for सभूता) —^d) G₂ अमत्यम् (for मेघत्वम्)
K₁ ३ अनु (for उप) M₁ ६-१ वै (for च)

योऽसौ बहति देवानां विमानानि विहायसा ।
चतुर्थः संवहो नाम वायुः स गिरिमर्दनः ॥ ४३
येन वेगवता रुग्णा रुक्षेणारुजता रसान् ।
वायुना विहता मेघा न भवन्ति बलाहकाः ॥ ४४
दारुणोत्पातसंचारो नभसः स्तनयित्नुमान् ।
पञ्चमः स महावेगो विवहो नाम मारुतः ॥ ४५
यस्मिन्पारिप्लवे दिव्या बहन्त्यापो विहायसा ।

43 ^a) D₂ भवति (for बहति) K₆ B₁ ६ (marg
as in text) १ ३ (marg) ० D₂ a₁ D₃ n₁ n₂ D₄ D₅ ३ ३
भूतानां (for देवानां) —^b) K₂ विमानानि (for विमा)
M₁ विहायसं —^c) G₂ वायु (for नाम) —^d) K₂
मदन, B₁ १ ० D₂ a₁ C_n (gloss वर्धन इति पाठे
स एवार्थः, वृष्टु हिंसायाम् इति घातो रूपम्) -वर्धन (for
मर्दन). G₂ तत समभिमर्दन

44 ^a) K₂ वेगवता, K₇ 'वताद्, D₂ वेदवता
(for वेग) K₁ (sup l₁ as in text) D₂ ३ ३ रुग्णा;
K₂ रुग्णान्; K₇ भक्ता; D₁ G₂ मग्ना, T G₁ ० तूर्ण
(for रुग्णा) —^b) K₂ रुक्षेण (for रू) K₁ ३ ६
रुजता, D₂ [अ]रुजता; G₂ (gloss सलिलानि विक्रि-
पता) [आ]रुजता (as in text) K₇ गणान्, B₁ ६
१ ३ (marg) ० D₂ a₁ D₃ G₈ न (B₁ [अ]नु)गान्, G₂
घसन् (for रसान्) K₆ D₃ n₁ n₂ D₄ ३ ३ रुक्षेण रुजता
नगान्, D₇ १ 'णारुजतो नगात् — K₂ ४ om (hap!)
44^a-45^b —^c) K₁ V₁ T विहिता; K₆ B₁ D₂ a₁
सहता, B₂-३ D₃ n₁ n₂ D₄ D₅ ३ ३ सहिता, D₇ १ G₆
[अ]पिहिता (for विहता) K₇ D₂ ३ वेगान् (for मेघा)
—^d) V₁ B₁ ३ (orig) D₃ n₁ n₂ D₄ D₅ ३ ३ ते (for न)
K₆ भवति K₁ भलाहका; D₂ G₂ M₁ ६-१ वलाह
☞ C_n चलेन परीपमर्देन, अहन्ति गच्छन्ति, ते बलाहका ।
शुपोदरत्वाच्चकारलोपः । अहि गतौ इति धातु । ☞

45 K₂ ४ om. 45^b (cf v l 44) —^a) K₆ B₁
D₂ a₁ D₇ G₂ दारुणो (G₂ 'णा)त्पादसंचारो —^b)
K₆ १ B₁ D₃ स्तनयित्नुवान्, D₇ 'यित्नुना (for 'यित्नु
मान्); —^c) D₂ om पञ्चमः G₂ सहसा (for स
महा) M₁ १ वेदो (for वेगो) —^d) K₁ D₂ D₃
विवहो; G₁ विवहो (for विघहो).

46 ^a) B₁ टस्मिन्; D₁ यस्मै (for यस्मिन्). K₆
V₁ B₁ ६-० D₂ a₁ D₃ n₁ n₂ D₄ D₅ १. ३ १. ३ T G₁ ३ ०
M₁ C_n (gloss परित उपर्येव यस्य वेगात्पतन्ति, न त्वध-
पतन्तीति परिप्लवा । स्वार्थे तद्धित) पारिप्लवा; G₂ M₁.

पुण्यं चाकाशगङ्गायास्तोयं विष्टम्य तिष्ठति ॥ ४६
 दूरात्प्रतिहतो यस्मिन्नेकरश्मिर्दिवाकरः ।
 योनिरंशुसहस्रस्य येन भाति वसुंधरा ॥ ४७
 यस्मादाप्यायते सोमो निधिर्दिव्योऽमृतस्य च ।
 पृष्ठः परिवहो नाम स वायुर्जवता वरः ॥ ४८
 सर्वप्राणभृतां प्राणान्योऽन्तकाले निरस्यति ।
 यस्य वर्तमानुवर्तेते मृत्युर्वैवस्वतावुभौ ॥ ४९

सम्यगन्वीक्षतां बुद्ध्या शान्तयाध्यात्मनित्यया ।
 ध्यानाभ्यासाभिरामाणां योऽमृतत्वाय कल्पते ॥ ५०
 यं समासाद्य वेगेन दिशामन्तं प्रपेदिरे ।
 दक्षस्य दश पुत्राणां सहस्राणि प्रजापतेः ॥ ५१
 येन सृष्टः पराभूतो यात्येव न निवर्तते ।
 परावहो नाम परो वायुः स दुरतिक्रमः ॥ ५२
 एवमेतेऽदितेः पुत्रा मारुताः परमाद्भुताः ।

C. 12. 12417
 B. 12. 315(a). 53
 K. 12. 315 75

० १ परिष्ठवा (for पारिष्ठवे) Ds १ देवा (for दिव्या)
 —^b) T G₁₋₇ ० M₁ भवति (for वहन्ति) M₁ ६-१
 विहायगा (for 'यमा) —^c) T₂ G_{1,2} पुण्याश्च (for
 पुण्य) Da₁ गगादा —^d) K₂ तोय द्विष्टतित्यष्टति
 (sic) — After 46, K_{1,2} १ ० V₁ Bo ६-२ Da₃ a₁
 ins an addl co'ophon [Sub parvan K₁ २ १ ० V₁
 Bo ६-२ Da₂ a₁ मौक्षधर्म — Adhy name K₁ २ १ ०
 V₁ Bo ६-२ Da₃ a₁ शुकोत्पत्ति — Adhy no B₁
 151, B₂ 155]

47 Before 47, K₁ २ १ ० V₁ Bo ६-२ Da₂ a₁ ins
 स्याम टयात्र G₂ cm 47^a-48^b —^a) T₁ G₂ ० प्रति
 वहो (for 'हतो) G₂ येन (for यस्मिन्) —^b) G₂
 नैकरामा, Cp (gloss अशुमहस्रयोनि) नैकरश्मिर् (for
 षकरश्मिर्) Cn प्रतिहत सूर्य सहस्ररश्मिरप्येकरश्मि
 रिव भाति ॥ C₂ षक सुम्य शुभ्रलज्जो रश्मीनां पूरको
 रश्मिर्धस्य । C₂ —^c) G₂ योनिरस्तु (for 'रशु) —^d)
 M₁ १ यो न (for येन) K₁ २ V₁ T G₁ २ ० येन या
 (V₁ भा)ति वसुधरा

48 G₂ om. 48^a (cf v 1 47) —^b) K₁ १ D₂
 निधि; T G₁ ० M₁ ६-१ योनिर् (for निधिर्) T G₁ ०
 M₁ ६-१ च (for च) K₀ Bo ६-२ Da₃ a₁ Dn₁ n₁
 D₂ D₂ २ १ १ १ क्षीण. (Da₁ वीक्ष्य) सपूर्णमदल (D₂ १
 'ला), G₂ योनिद्रव्येऽमृतस्य य —^c) T₁ G₂ ०
 प्रतिवहो (for परि) —^d) D₂ वामो (for वायुर्)
 K₂ जवता, K₁ ० १ V₁ Bo ६ २ Da₃ Dn₁ n₁ D₂ D₂
 २ १ १ जयतां Bo D₂ ० जपता, B₁ जगतां, D₁ T₁
 G₁ २ ० जघिनां, T₂ चलिनां (for जवता) K₀ Dn₁
 Da₃ D₂ १ ० वर (for वर) M₁ ६-१ वायुर्जवता वर

49 ^b) Dn₁ n₁ D₂ २ १ Cn (gloss कल्पान्ते) योनु;
 D₂ यौत (for योऽन्त) B₂ D₁ T G₁₋₃ ० नियच्छति
 (for निरस्यति) —^c) Dn₁ तस्य (for यस्य) K₁ १
 धर्मोनु, K₂ धर्मो न (for वर्मानु) K₁ २ Da₁ Da₁
 D₁ १ T₁ वर्तेते, D₁ lacuna (for वर्तेते) —^d)

Da₁ G₂ सृष्ट्युर् (for सृष्ट्यु) K₀ सृष्ट्युश्चैकश्च तावुभौ,
 D₁ सृष्ट्युर्देवस्वकावुभौ

50 Bo om 50-52 K₀ om 50^{ab} —^a) D₁
 मत्यम् (for सम्यग्) K₁ M₁ १ अन्वीक्षिता; K₁ D₂ ०
 'क्ष्य त, Da₁ D₁ G₂ ० 'क्ष्यता (for 'क्षता) —^b)
 K₁ G₂ नातायाध्यात्म, M₁ ६-१ सूक्ष्मया (for शान्तया)
 B₁ १ Da₃ a₁ Dn₁ n₁ D₂ D₂ २ १ Cn (gloss अघ्चारम-
 चिन्तका इति पूजाया बहुत्वेन पुत्रमवोधनम्) चित्तका (B₁
 Da₂ a₁ D₂ 'क, D₂ 'क), D₂ चित्तया (for नि-
 त्यया) M₁ ६-१ सूक्ष्मया ध्याननित्यया —^c) Da₃ a₁ G₂
 ध्यानाभ्यासात्ति (G₂ 'वि)रामाणां; M₁ ६-१ 'भ्यासाभिरा
 मानां — V₁ reads 50^a-51^a on marg —^d) K₁ D₂
 [s]नतावाय (for 'सृष्ट')

51 K₂ Bo om 51 (for Bo, cf v 1 50) V₁
 reads 51^{ab} on marg —^a) K₁ स समासुस्य वेगेन (sic),
 D₁ G₂ स्व (D₁ स) यमासाद्य वे —^b) D₁ G₂ अत (for
 अन्त) B₁ १ Da₂ a₁ Dn₁ n₁ D₂ D₂ २ १ Cn (gloss
 प्रज्ञान निर्भिद्य गता) दिशौत प्रतिपेदिरे —^c) K₁ च
 स (for दना) —^d) K₀ प्रलीयते (for प्रजापते)

52 Bo om. 52 (cf v 1 50) —^a) K₁ ० १
 सृष्ट, K₁ वृष्ट्या; B₂ (marg as in text) सृष्टि,
 Da₃ a₁ सृष्टा, D₁ ० स्पष्ट, D₂ १ पृष्टा, G₂ पृष्ट (for
 सृष्ट) B₂ (marg as in text) पराभूता; D₂ 'भूमौ,
 T₁ G₀ प्रजाभूतो, G₂ १ पुरा भूतो (for पराभूतो)
 M₁ ६-१ येन सृष्टा पराभू (M₁ पुरा भू)त्वा —^b) K₀ D₂ ०
 यात्येव; Da₃ हान्येव च, G₁ यात्येवा न; G₂ यान्येव
 न M₁ ६-१ यात्येव न निवर्तित्वा —^c) D₁ परवहो
 (for परावहो) G₂ १ स्ते (G₂ om स्ते) परावहोनुमवो
 —^d) M₁ दुरित- (for दुरति) K₀ १ D₂ ० वायु संच
 रते ध्रुव

53 ^a) G₂ om. दिते Da₃ a₁ एवमेव दिते पुत्रा
 Cn अदिते खण्डनशून्याया अदीनाया परमचित्ते पुत्रा
 इव पुत्ररूपा पुत्रा । C₂ —^b) K₁ २ D₁ T G₁₋₃ ०

अनारमन्तः संवान्ति सर्वगाः सर्वधारिणः ॥ ५३
एतत्तु महदाश्चर्यं यदयं पर्वतोत्तमः ।
कम्पितः सहसा तेन वायुनाभिप्रवायता ॥ ५४
विष्णोर्निःश्वासवातोऽयं यदा वेगसमीरितः ।
सहसोदीर्यते तात जगत्प्रच्यथते तदा ॥ ५५

तस्माद्ब्रह्मविदो ब्रह्म नाधीयन्तेऽतिवायति ।
वायोर्वायुभयं ह्युक्तं ब्रह्म तत्पीडितं भवेत् ॥ ५६
एतावदुक्त्वा वचनं पराशरसुतः प्रभुः ।
उक्त्वा पुत्रमधीष्वेति व्योमगङ्गामयात्तदा ॥ ५७

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि पञ्चदशधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३१५ ॥

मरुत', K₂ मरुता, K₆ मारुता K₁ २ १ D₄ ० पर
मद्भुता (K₁ 'ते), K₆ 'महुता, D₅ 'माहता (for
'माद्भुता) — °) K₆ अनारमन्त, K₁ 'रमत, B₀ ०
१ २ (marg) ० Das a₄ 'रुवत (B₀ 'त, Das 'ति);
Dn₁ n₄ D₅ D₂ २ २ 'रत ते (Dn₄ च), D₆ १ 'कमत'
(for 'रमन्त). Dn₁ सवाति, T₁ G₀ सयाति G₁
अनता' सर्वधावति (sic), G₂ अतारतमसा याति, G₃
अनारतमसयाति — °) B₃ (marg a₄ in text) सह- (for
सर्व). K₁ २ B₃ T G₁ २ ० चारिण, G₂ वारिण'
(for धारिण)

54 °) D₅ १ एव (for एतत्) V₁ मे; B₃ (marg)
T G₁-२ ० सु (for तु) — °) K₁ कपिता, K₆
कल्पित. K₁ D₄ ० [अ]नेन (for तेन) — °) V₁ B₀
०-१ Das a₄ Dn₁ n₄ D₅ D₂ २ २ [अ]ति, T₂ G₀ हि
(for [अ]भि) K₁ २ वायुना दिवि वाय (K₂ 'यु)ता;
K₄ D₅ १ पवमानेन वायुना, K₁ D₄ ० वायुना सप्रधा
वता.

55 K₁ om 55 — °) D₅ विष्णु (for विष्णोर)
K₁ B₀ Das D₂ D₄ ० G₁ निश्वास; G₂ निवार्य (for
निश्वास) — °) D₄ T G₁-२ ० सदा (for यदा) T₂
M₁ १ वेद (for वेग) — °) T G₁-२ ० M₁ २-१ स
यदा (for सहसा) ❧ Cn उदीर्यते, उच्चै पथ्यते । ❧
— °) Das a₄ G₂ प्रच्यवते, Dn₁ च्यथयते; D₅ १ प्रच्य
यिते (for यते) B₀ T₂ तथा (for तदा)

56 °) B₀ २ (marg) Das Dn₁ n₄ D₅ D₂ २ २
वेदान् (for ब्रह्म) — °) K₆ नाधीयते. D₂ T₁ G₂ ०
वि (G₂ ० नि) वायति (for सति) K₁ २ ४ न पठत्यति-

वायुत; K₁ D₄ २ १ ० नातिवाते ह्यधीयते — D₅ om.
56°-57° — °) K₆ १ D₄ २ १ ० T G₁ ० वायौ वायु-
भय युक्तं (K₁ 'यं युक्त, D₅ 'व प्रोक्त, D₁ 'य प्रोक्त,
T₁ G₀ 'य व्यक्तौ, T₂ 'य व्यस्तं), G₂ वायौ यति
वायौ वायुभयं च्यसत (sic), M₁ २-१ अधीयते यदि सदा
❧ C₁ (reading वायुभवे [for 'भय]) वायुभवे,
वाय्वन्तरस्योत्पत्तौ, पौनःपुन्येन वायोर्महाघोषे सतीति यावत् ।
प्रच्यवतवायुद्धोषे सति गुरुणोश्चार्यमाणवेदस्य शिष्यै श्रोतुम
शक्यत्वात्तदा अनध्याय' कर्तव्य इति भावः । ❧ — °)
K₆ transp ब्रह्म and तत्

57 D₅ om 57 (cf v l 56) — °) B₀ एवं च
(for एतावद्) T₁ G₂ २ ० एतदुक्त्वा तु वचन — °)
K₆ D₄ पराशर, Das a₄ पाराशर्य B₃ सुतं (for
प्रभु) — °) Das अधिस्व, D₅ अधीस्व — °)
Das T G₁-२ ० M₁ २ १ व्योम्नि, M₀ व्योनी (for
व्योम) Das अभूत् (for अयात्)

Colophon Śī D₅ missing K₆ २ B₁-२ D₂ a₄
Dn₂ n₄ D₁ G₂ २ M₂-४ absent — Sub-parvan
K₁ २ ४ ० १ V₁ B₀ ०-१ Das a₄ Dn₁ n₄ D₅ D₂-२
१-१ T G₁ २ ० M₁ २-१ मोक्षधर्म — Adhy name K₁
२ ४ ० १ B₀ १-१ Das a₄ Dn₁ n₄ D₅ D₂-२ ० शुको
त्पत्ति समाप्ता, B₀ शुकोत्पत्ति, D₂ शुकोत्पतन समाप्त;
M₀ ० अनध्यायनिमित्तकथन. — Adhy no (figures,
words or both) K₆ 55, B₁ 155, B₂ 256, Dn₁
154, Dn₂ D₂ G₂ 152, D₅ M₁ ० १ 149, T₁ G₀
151, T₂ 164, G₁ 150, G₂ 167, M₂ 185.
— Śloka no Dn₁ 57.

३१६

भीष्म उवाच ।

एतस्मिन्नन्तरे शून्ये नारदः समुपागमत् ।
शुकं स्वाध्यायनिरतं वेदार्थान्वक्तुमीप्सितान् ॥ १
देवर्षिं तु शुको दृष्ट्वा नारदं समुपस्थितम् ।
अर्घ्यपूर्वेण विधिना वेदोक्तेनाभ्यपूजयत् ॥ २
नारदोऽथात्रवीत्प्रीतो ब्रूहि ब्रह्मविदां वर ।
केन त्वां श्रेयसा तात योजयामीति हृष्टवत् ॥ ३
नारदस्य वचः श्रुत्वा शुकः प्रोवाच भारत ।
अस्मिल्लोके हितं यत्स्यात्तेन मा योक्तुमर्हसि ॥ ४

नारद उवाच ।

तत्त्वं जिज्ञासता पूर्वमृषीणा भावितात्मनाम् ।
सनत्कुमारो भगवानिदं वचनमब्रवीत् ॥ ५
नास्ति विद्यासमं चक्षुर्नास्ति विद्यासमं तपः ।
नास्ति रागसमं दुःखं नास्ति त्यागसमं सुखम् ॥ ६
निवृत्तिः कर्मणः पापात्सततं पुण्यशीलता ।
सद्वृत्तिः समुदाचारः श्रेय एतदनुचमम् ॥ ७
मानुष्यमसुखं प्राप्य यः सज्जति स मुह्यति ।
नालं स दुःखमोक्षाय सङ्गो वै दुःखलक्षणम् ॥ ८

C 12 174 9
D. 12 330(2) 8
K 12 337 8

316

This adhy is missing in D₆ (cf v 1 12 283 15)

1 Śi missing up to 1^b (cf v 1 12 213 44)
—^a) T G₁₋₃ ० भूवे, M₁ ६-१ तत्र (for शून्ये) —^b)
K₁ ३ समुपागदं, V₁ D₁ ५ नत (for 'गमत्')
—^c) Śi K₁ ४ मपद्म (for निरत) K₂ शुकस्वाध्या-
यममत्र —^d) Śi K₁ ३ द्रष्टुम् (for वक्तुम्) K₁
D₁ ० हृष्यित (for 'तान्') K₆ Bo ६-९ D₁ ५ D₁
n₁ D₂ ३ वेदार्थान्वक्तुमीप्सया, V₁ D₁ १ 'यं वक्तु
(V₁ प्रष्टु)मीप्सित — For 1^a, M₁ ६-१ subst

792* मोक्षोपायान्बहुविधाशुकत्यादेष्टुमीप्सितान् ।

2 ^a) K₁ D₁ ० स देवर्षिं (for देवर्षिं तु) Śi K₁ ३
त (for तु) —^b) D₁ समुपस्थित —^c) Śi damaged,
K₁ D₁ ० अर्थ- , Bo ३ D₁ ५ D₁ ५ D₂ ३ ३ ३ अर्घ्यं
(for अर्घ्यं) —^d) K₁ विविक्तेन (for वेदो') K₂
अभ्यपूजयेत्, K₁ D₁ ५ D₂ अभ्य (D₁ 'प्य)पूजयत्, D₁
अभ्यपूजयत्

3 ^a) D₁ १ नारदोपि, M₁ ६-१ तन्नारदो (for नार
दोऽप्य) K₂ [अ]भवेत् (for [अ]ब्रवीत्) G₂ ३ पूर्वो
(for प्रीतो) —^b) K₆ Bo ६-९ D₁ ५ D₁ ५ D₂ ३ ३
D₂ ३ ३ धर्मन्तु (Bo 'व)तां (for ब्रह्मविदां) B₁ D₁
D₂ G₂ वर —^c) K₁ ३ T G₁₋₃ ० M₁ ६-१ रवा (for
रवा) G₂ श्रेयसे (for 'सा) K₆ V₁ Bo ६-९ D₁ ५
D₁ ५ D₂ ३ ३ ३ T G₁₋₃ ० M₁ ६-१ वत्स (for
वात्). —^d) G₂ पृष्टवान् (for हृष्टवत्).

4 ^a) D₁ भारत —^b) K₆ यस्मात्, G₂ यच्च
(for यस्मात्) —^c) D₁ वा; G₂ M₁ ६-१ मा (for
मा) D₁ ५ अर्हति

5 ^a) D₁ भावितात्मना (for 'नाम्')

6 = (var) 12 169 33 —^a) G₂ विद्यामय
(for 'सम) —^b) K₁ V₁ Bo १-९ D₁ ५ D₂ ३-९
१-९ T G₁₋₃ ० सत्य (for विद्या) M₁ ६-१ बल (for
तप) —^c) K₆ राज, D₁ ५ रोग, D₁ ५ रागात्
(for राग)

7 ^a) D₁ D₂ कर्मणा (for 'ण) D₁ ५ निकृत्तिकर्मणा
पापा (510) —^b) D₁ ५ शीलता (for शीलता) —^c)
K₁ सद्वृत्ति, D₁ T₁ G₂ ० सद्वृत्त, D₁ M₁ ० १ 'क्ति;
T₂ 'स्त (for 'क्ति) K₁ G₁ समुदाचार (for 'चार)
—^d) G₂ श्रेय एवेदमुच्यते

8 K₁ om (hapl) 8 —^a) K₆ दुर्लभ, D₁ १ तु
सुख (for असुख) —^b) D₁ १ सज्जति, G₁ सज्यति;
M₁ ३ ० सज्जति (for सज्जति) K₆ १ B₁ १ ९ D₁ ५
D₂ ५ ९ T G₁ ० M₁ ६-१ G₂ (gloss न सुच्यते, सङ्गा
दित्यर्थ) न (K₆ D₁ ५ D₁ ५ ९ स) सुच्यते (B₁ 'ति),
G₂ न सुच्यति, G₂ स सङ्घटे (for स मुह्यति) B₁ न
(for स) —^c) D₁ ५ T₁ G₆ सु (for स) D₁ ५
१ ९ दुःखवि (for स दुःख) —^d) Bo ६-९ D₁ ५
D₁ ५ D₂ ३ ३ ३ सयोगो (for सङ्गो वै) V₁ Bo
१ ९ D₁ ५ D₂ १ G₂ लक्षण (for लक्षणम्)

9 ^a) Bo १ शकस्य, D₁ ५ सक्तश्च; G₂ संगस्य (for
सक्तस्य) Śi K₁ ३ भवति (for चलति) G₂ सनद्यति

C 12. 12420
D 12. 350(22) 10
K 12. 337 9

सक्तस्य बुद्धिश्चलति मोहजालविवर्धिनी ।
मोहजालावृतो दुःखमिह चामुत्र चाश्रुते ॥ ९
सर्वोपायेन कामस्य क्रोधस्य च विनिग्रहः ।
कार्यः श्रेयोर्थिना तौ हि श्रेयोघातार्थमुद्यतौ ॥ १०
नित्यं क्रोधात्तपो रक्षेच्छ्रियं रक्षेत मत्सरात् ।
विद्यां मानावमानाभ्यामात्मानं तु प्रमादतः ॥ ११
आनृशंस्यं परो धर्मः क्षमा च परमं बलम् ।
आत्मज्ञानं परं ज्ञानं न सत्याद्विद्यते परम् ॥ १२

सत्यस्य वचनं श्रेयः सत्यादपि हितं भवेत् ।
यद्भूतहितमत्यन्तमेतत्सत्यं मतं मम ॥ १३
सर्वारम्भफलत्यागी निराशीनिष्परिग्रहः ।
येन सर्वं परित्यक्तं स विद्वान्स च पण्डितः ॥ १४
इन्द्रियैरिन्द्रियार्थेभ्यश्चरत्यात्मवशैरिह ।
असज्जमानः शान्तात्मा निर्विकारः समाहितः ॥ १५
आत्मभूतैरतद्भूतः सह चैव विनैव च ।
स विमुक्तः परं श्रेयो नचिरेणाधिगच्छति ॥ १६

समृद्धिश्च —^b) K₁ निविर्धिनी; K₇ Bo. 6 7 Das a1 Dn1 n4 Ds1 D2-3 7-9 T1 G1 2 M1 0 7 विवर्धिनी (for 'धिनी) G₂ मोहजा मारवर्धिनी —^c) D₈ om from वृतो up to क्रोधा (in 11^a) Dn₄ -जालावृता, D₄ 9 T1 G₂ 0 M1 5-7 -जालवृतो (D₄ 'ता) —^d) K₁ चापुत्र, K₇ D₄ 9 स्वापुत्र (for चापुत्र) Bo Dn1 n4 D₃ D₂ 8 सोश्रुते (for चा).

10 With 10^{ab}, of 3 103 39^{ab} 12 182 9^{ab}. D₃ om 10 (cf v 1 9) —^a) K₄ V₁ Bo 6-9 Das a1 Dn1 n4 D₈ D₂ 8 सर्वोपायात्तु, K₆ 7 D₄ 6 7 9 'य तु, T G₁-3 0 'यैस्तु (for 'येन) T₁ G₂ 2 0 रागस्य (for कामस्य) —^c) D₇ T₁ कार्यं (for कार्यं) D₅ 7 श्रेयोर्थिनां —^d) D₅ उच्यते (for उद्यतौ) T₁ G₂ 0 यो (G₂ यौ) विविक्तार्थमुद्यतौ (sic)

11 = (var) 3 203 40 12 182 10 D₃ om up to क्रोधा (of v 1 9) —^a) D₄ नयो (for तपो) —^b) D₇ क्रोधं (for श्रिय) K₆ 7 Dn1 n4 D₅ D₂-3 7-9 रक्षेच्च (for 'त्) G₂ तस्वरात् (for मत्सरात्). Ś₁ K₁ 2 4 श्रेय रक्षेदमत्सरात् —^c) D₅ D₅ 7 विद्यां मानाप (D₅ 7 'भि)मानाभ्याम् —^d) K₆ प्रसादत (for प्रमा) D₈ आत्मानमप्रसादत

12 = (var) 3 203 41. —^a) G₂ अनृशंस्यं —^b) M₁ 5-7 मोक्षश्च (for क्षमा) K₄ परमो (for 'म) D₅ 7 पद (for बलम्) G₂ कर्म चापि पर बल —^c) Ś₁ K₁ ज्ञानात् (for ज्ञान) D₄ 4 पर (for परं) —^d) K₂ 4 बल (for परम्) D₅ सत्याद्य विहित कृत

13 = (var.) 3 203 42 With 13^{ab}, of 8 49 27^{ab} —^a) G₂ ज्ञेय (for श्रेय) —^b) D₇ T G₁-3 0 सत्य चापि (for सत्यादपि) K₆ 7 V₁ Bo 6-9 Das, a1 Dn1, n4 D₈ D₂-4, 8, 9 चदेत् (for भवेत्). —^c) D₄

यद्भूतमिह मन्य तम् (sic). —^d) T₁ G₁ 5 0 हित (for मत). Ś₁ K₁ 2 एतत्सत्य (K₁ 'स्य) पर मत

14 With 14, cf 3 203 43 6 26 19 12 182. 11 —^a) K₆ V₁ Bo 6-9 Das a1 Dn1 n4 D₈ D₂ 8 8 T₂ G₁-3 M₁ 5-7 C₈ परि (for फल) —^c) D₃ हृद (for परि) —^d) T₁ G₂ 0 पुमान् (for विद्वान्) K₁ पण्डिता

15 With 15, cf 6 24 64. —^a) K₆ 7 V₁ Bo 6-9 Das a1 Dn1 n4 D₂-3 8 इन्द्रियार्थान्यश्च; D₅ 1 'यो यश्च, D₇ 7 'योश्च (for 'र्थेभ्यश्च) —^b) D₅ reads from वशै up to चैव (in 16^b) twice G₂ चरत (for 'ति) K₆ अर्थं (for आत्म) —^c) B₆ असज्जमान, D₅ (both times) 7 असज्य (for असज्ज) —^d) G₂ निर्वाक्य सुममाहित

16 For the repetition in D₅, of v 1 15 —^a) B₃ D₄ 0 अतद्भूतैः; D₅ (both times) 7 अनुद्भूत (for अत) G₂ आत्मभूतेन तद्भूत ॐ C_n अतद्भूत, देहा दितादास्य वाधित्वा केवलीभूत ॥ C₈ आत्मभूतैः स्व व्यतिरेकेणाविद्यमानैरिन्द्रियैः, मद्यतिरेकेण न सन्तीन्द्रियाणीति चिन्तयद्भि, स्वयमतद्भूत इन्द्रियेभ्यो व्यतिरिक्त ॥ C₇ आत्मभूतैः, आत्मन भूतैः ज्ञातैः, पुत्रमित्रकलत्रादिभिः, आत्माधीनैरिति यावत् । अतद्भूत, तेषां भूतो न भवतीत्य तद्भूत, तद[न]धीन इत्यर्थः । ॐ —^b) D₅ सहैव च, D₅ (both times) 7 सहसैव (for सह चैव) ॐ C₈ सहैव जाग्रदवस्थायामिन्द्रियैः सहैव चरति । स्वापावस्थायाम् विनै वेन्द्रियैश्चरति स विमुक्तः । ॐ —^c) B₆ अविमुक्त, T₂ G₁ स ह मुक्त (for स विमुक्त) —^d) T₁ G₂ अति (for अधि) K₄ Dn1 n4 D₈ D₂ 8 5 7 8 T₁ तिष्ठति (for गच्छति)

17 —^a) D₅ 7 T₂ असत्पर्श (for 'स्पर्शत्) G₁ अ दर्शनसमं स्पर्श —^b) B₀ तदासभाषण D₅ तथा,

अदर्शनमसंस्पर्शस्तथासंभाषणं सदा ।
यस्य भूतैः सह मुने त श्रेयो विन्दते परम् ॥ १७
न हिंसात्सर्वभूतानि मैत्रायणगतथरेत् ।
नेदं जन्म समासाद्य वरं कुर्वीत केनचित् ॥ १८
आर्किचन्यं सुसंतोषो निराशीष्टमचापलम् ।
एतदाहुः परं श्रेय आत्मज्ञस्य जितात्मनः ॥ १९
परिग्रहं परित्यज्य भव तात जितेन्द्रियः ।
अशोकं स्थानमातिष्ठ इह चामुत्र चामयम् ॥ २०
निरामिषा न शोचन्ति त्यजेहामिपमात्मनः ।
परित्यज्यामिषं सौम्य दुःखतापाद्विमोक्ष्यसे ॥ २१

तपोनित्येन दान्तेन मुनिना संयतात्मना ।
अजितं जेतुकामेन भाव्यं सङ्गेष्वसङ्गिना ॥ २२
गुणसङ्गेष्वनासक्त एकचर्यारतः सदा ।
ब्राह्मणे नचिरादेव सुखमायात्यनुत्तमम् ॥ २३
द्वंद्वारामेषु भूतेषु य एको रमते मुनिः ।
विद्धि प्रज्ञानवृत्तं तं ज्ञानवृत्तो न शोचति ॥ २४
शुभैर्लभति देवत्वं व्यामिश्रैर्जन्म मानुषम् ।
अशुभैश्चाप्यधोजन्म कर्मभिर्लभतेऽवशः ॥ २५
तत्र मृत्युजरादुःखैः सततं समभिद्रुतः ।
संसारे पश्यते जन्तुस्तत्कथं नावबुध्यसे ॥ २६

C 12 12447
B 12. 316(29) 2
K 12 237.28

G₂ तदा (for सदा) Ś₁ K₁ २ १ १ तर्थाभाषणं सदा
—^d) Ś₁ K₁ २ ४ महत् (for परम्)

18 = (var) 3 203 45 With 18^a, cf 12 154
27^{ad}, 182 12^{ab} —^a) D₂ नि (for न) K₄
D₂ हिंसा (for हिंसात्) —^b) Ś₁ K₁ २ ६ १ V₁ B₂
D₁ २ २ T₁ G₂ ६ नतिश्च, D₁ G₂ गतिं (for -गतम्)
K₁ चरत्, K₁ B₀ ६ (marg as in text) ७ D₁ ७ चरत्
(for चरेत्)

19 With 19, cf 3 203 46 —^a) K₅ D₂
D₂ T₂ G₂ अर्किचन्य (K₅ 'न्य) B₀ ७ D₂ 21 स्त,
M₁ १ च (for सु) —^b) K₁ D₁ ७ निरीक्षितवम्,
B₂ निराक्षितवम्, T₁ G₂ 'मिषम्, G₂ क्षेपम् (for
'शीष्टम्) —^c) G₂ एव (for आहुः) D₂ श्रेयम्
(for श्रेय) —^d) V₁ महात्मन, D₂ D₁ १ [अ]
जिता'; M₁ हिता' (for जिता)

20 = (var) 3 203 47 12 182 13 D₂ reads
20-21 on marg —^a) K₁ पर (for परि) —^c)
B₂ G₂ २ ६ अशोक (for 'क) —^d) D₁ वा (for
the first च) D₁ १ इह चामुत्र चामय

21 D₂ reads 21 on marg —^a) Ś₁ K₁ २ ४
D₁ १ G₂ निराक्षि (K₁ 'क्ष)पो, D₂ G₂ 'क्षिपा (for
'मिषा) —^b) Ś₁ K₁ त्यजेहामिष (K₁ 'ष)म्, K₂ ४
त्यजेहामिषम्; K₁ D₂ D₁ 21 D₂ २ २ त्यजेदा
मि (D₂ १ 'मि)पम् (for 'हामिपम्) ॥ G₂ क्षामिप,
विषयरूपम् (॥ —^c) D₂ परित्यज K₁ २ ४ D₁ १
[आ]क्षिप (for [आ]मिष) K₁ २ G₂ सौम्य —^d)
K₁ दुःख (for दुःख) K₅ १ V₁ D₂ विमोक्षसे

22 = 3 203 48 12 182 14 —^a) K₁ चातेन,

D₂ १ दानेन (for दान्तेन) —^b) K₁ सयुतात्मना,
K₁ D₁ ७ सज्जित', D₂ D₂ सयुतात्मना (D₂ 'न)
—^c) D₂ om (hapl) 22^{ad} —^d) D₁ अजितां (sio)
(for 'तं) —^e) K₁ मय्य; D₂ १ भाव्य (for भाव्य)
K₁ D₂ सगिना (for [अ]वद्विना) G₂ भाव्य सोस्य
वमश्रुते —^f) After 22, G₂ repeats from 12 313
30' to 12 314. 2^d

23 ^a) D₁ -सगिषु (for -सङ्गेषु) —^b) Ś₁ K₁ २
एकचर्यं, B₂ (marg) 'कार्यं (for 'चर्या-) D₂ D₂
व्रत (for रत) —^c) G₁ [५]नुचराद् (for नचि').
—^d) B₂ (marg as in text) सुखमत्यतमश्रुते

24 ^a) G₂ चराचरेषु भूतेषु —^b) G₂ यावको (for
य एको) V₁ नमते (for र) D₂ १ य एको रमतेषु
च (sic) —^c) B₂ D₂ G₂ २ बुद्धि (for विद्धि)
K₅ १ D₂ विज्ञान (for प्रज्ञान) D₂ १ वृत्त स्व; G₂
-वृत्तात्मा (for वृत्त त). Ś₁ K₁ २ V₁ किंचित्प्रज्ञान
वृत्तोसौ (V₁ 'स त)

25 ^a) Ś₁ K₁ २ ४ V₁ लभेत; D₂ १ महति, D₁
२ १ ७ भवति (for लभति) —^b) K₁ मानुष (sio)
(for मानुषम्) —^c) K₁ -धर्म (for -जन्म)

26 ^a) D₂ १ अत्र (for तत्र) M₁ १-१ जन्म- (for
मृत्यु) T G₁ २ ६ -वशो दुःखै (for जरादुःखै) —^b)
M₁ १ समभिद्रुतं —^c) K₁ २ ४ पश्यते (for पश्यते).

27 D₁ om. (hapl) 27 D₂ १ reads 27^{ab} twice.
—^a) M₁ १ अभिते (for अहिते). V₁ हितबुद्धिस् (for
'संज्ञस्) —^b) G₂ reads 27^{bc} twice. —^c) K₄ अशु
वैर, D₂ १ 'वं (for 'वे) T G₁ २ ६ संज्ञित', G₂
(both times) सज्जिक (for सज्जक) —^d) G₂ reads

अहिते हितसंज्ञस्त्वमध्रुवे ध्रुवसंज्ञकः ।
 अनर्थे चार्थसंज्ञस्त्वं किमर्थं नावबुध्यसे ॥ २७
 संवेष्ट्यमानं बहुभिर्मोहतन्तुभिरात्मजैः ।
 कोशकारवदात्मानं वेष्ट्यन्नावबुध्यसे ॥ २८
 अलं परिग्रहेणेह दोषवान्हि परिग्रहः ।
 कृमिर्हि कोशकारस्तु वध्यते स्वपरिग्रहात् ॥ २९
 पुत्रदारकुटुम्बेषु सक्ताः सीदन्ति जन्तवः ।
 सरःपङ्कार्णवे मग्ना जीर्णा वनगजा इव ॥ ३०

महाजालसमाकृष्टान्थले मत्स्यानिवोद्धृतान् ।
 स्नेहजालसमाकृष्टान्पश्य जन्तून्सुदुःखितान् ॥ ३१
 कुटुम्बं पुत्रदारं च शरीरं द्रव्यसंचयाः ।
 पारक्यमध्रुवं सर्वं किं स्वं सुकृतदुष्कृतम् ॥ ३२
 यदा सर्वं परित्यज्य गन्तव्यमवशेन ते ।
 अनर्थे किं प्रसक्तस्त्वं स्वमर्थं नानुतिष्ठसि ॥ ३३
 अविश्रान्तमनालम्बमपाथेयमदैशिकम् ।
 तमःकान्तारमध्वानं कथमेको गमिष्यसि ॥ ३४

27^{ca} twice — °) K₆ 7 D₉ वा (for च) K₇ D₉
 सज्ञत्व; G₂ (second time) बुद्धिस्त्व (for सज्ञस्त्व)
 G₈ (second time) अनर्थे सदसज्ञस्त्व — °) G₈ (second
 time) तत्कथ (for किमर्थं) G₂ किमर्थोत्र न बुध्यसे,
 G₈ (first time) अध्रुवे ध्रुवसंज्ञित (± 27^b).

28 °) K₆ D₄ D₅ संवेष्ट्यमानं, K₇ संवेष्ट्य, D₁
 सचेष्ट, T₁ संवेष्ट्यमाण (for 'मानं) G₈ बहुल (for
 'भिर्) G₂ स्वपेक्षमाण बहुल — °) B₆ देह, B₇ स्नेहः;
 D₄ D₁ D₂ 8 8 मोहात् (for मोह) B₇ om भि
 रात्म D₅ 7 आत्मभि (for 'जै) G₂ मोह त यद्विरा-
 त्मजै ॥ G₈ मोहतन्तुभिरात्मजै, अन्त करणविकारैरात्म
 धर्मरवेनारोपितै । ॥ — °) K₄ शोक (for कोश)
 K₆ V₁ B₀ 6-9 D₄ 8 8 D₁ 8 8 D₅ D₂ 8 8 T₂ G₁
 कोष (K₆ D₄ D₁ D₂ T₂ G₁ 'श) कार ह्वात्मान, T₁
 G₂ 6 कोशकार ह्वाकार (G₂ 'शं), G₈ शोकरूप ह्वा
 कार (810) — °) D₅ 7 चेष्टयन् (for वे)

29 °) M₁ 5-7 [ह]ति (for [ह]ह) — °) K₇
 D₅ 9 दोषता (for 'वान्) M₆ परग्रह (for परि)
 — °) Ś₁ K₂ 3 8 D₄ G₂ किमिर्हि, D₄ किमीर्हि,
 T₁ G₂ 6 कृमिभि (for 'हिं) K₂ 4 शोककारस्, V₁
 B₀ 6 8 9 D₄ D₁ D₂ 8 8 G₂ कोषकारस्, D₄
 कोशकार (for 'कारस्) K₆ स्म, B₆ 7 9 D₄ 8 8 स
 (for तु) — °) G₁ 6 बुध्यते, M₇ व (for व)
 D₂ 8 स (for स्व)

30 = (var) 12 461*, lines 14-15 Ś₁ partly
 damaged — °) K₂ कुटुम्बेषु, K₆ वेति; D₅ T₁
 G₂ 8 8 M₁ 5-7 कुटुम्बेषु; T₂ कुटुम्बेषु (for -कुटुम्बेषु).
 — °) K₂ सीमन्ति (for सीदन्ति) — °) K₁ -सकण्ठवे;
 K₄ -पकामणे (for पङ्कार्णवे) D₁ मग्ने (for मग्ना)
 — °) K₄ जीर्णा (for जीर्णा) K₄ वनगा इव हस्तिन.

31 K₁ om (hapl) 31^{ab} — °) Ś₁ K₂ 4 D₅ 9

मोह, G₂ मम, G₈ यया (for महा) K₇ D₅ 9
 परिभ्रष्टान्, B₇ समाकीर्णान्, D₅ 7 'कृष्यन्, T₂ ह्वा-
 कृष्टान् (for समा) — Ś₁ K₂ 4 B₇ om (hapl) 31^{ab}
 — °) K₆ D₁ जले (for स्थले) D₁ स्थले मत्स्यानि
 वोद्धृतान् — After 31^{ab}, T G₁-3 8 read 46^{ab} for the
 first time, repeating it in its proper place — °)
 M₁ 5-7 स्नेहपादा (for 'जाल) K₇ D₅ 9 समाकीर्णान्;
 D₅ 7 'विष्टान् (for 'कृष्टान्) — °) D₄ 8 8 D₅ 7 T₁
 G₆ पश्यन् (for पश्य) K₂ जतु (for जन्तू) K₄
 स (for सु)

32 °) Ś₁ damaged K₂ कुटुम्बं, B₀ D₅ 7 T₂
 G₂ 8 कुटुम्बं, D₄ D₆ कुटुम्बं, T₁ G₂ 6 M₁ 5-7 कुटुम्बं
 B₆ D₄ D₁ पुत्रदारान्श, G₂ 'दाराश् (for 'दार)
 D₄ 8 स्वं (for च) — °) K₇ -संचयं (for 'या)
 K₆ V₁ B₀ 6-9 D₄ 8 8 D₁ 8 8 D₅ D₂ 8 8 T G₁-9 8
 M₁ 5-7 शरीर संचयाश्च ये (D₁ या), D₅ 7 'र च
 सुसधया — °) D₅ 7 सावद्यम्, G₈ (gloss परकीय)
 G₇ (gloss परीक्षेय) पारक्यम् (as in text) K₁ सर्वं
 D₄ 8 पारक्यामध्रुवे सर्वं — °) D₅ M₁ 5-7 किं स्वित्,
 D₁ किं वा (for किं स्व) Ś₁ K₁ 4 -दुष्कृते, K₂ दुःखिते
 (for दुष्कृतम्) T₁ G₆ किं स्वित्किं तत्र दुष्कृत, G₂ किं
 स्वकं तत्र दुः, G₈ किं स्वित्त्र सुदुः

33 °) K₆ V₁ B₀ 6-9 D₄ 8 8 D₁ 8 8 D₅ D₂ 8 8
 सर्वान् (for सर्वं) — °) D₄ मंतव्यम् (for गन्त)
 D₄ 8 गतव्यमिव शेरते, G₁ 'मविशेरते — °) K₁ स
 सकस्त्व, K₇ प्रसक्तस्त्व; D₁ 'क स्वम् — °) K₄ 6 B₇
 D₄ 8 8 D₁ D₂ समर्थं, K₇ D₅ 9 T₂ स्वधर्मं, D₅ 7
 सधर्मं; G₂ अनर्थं, G₈ स्वमर्थं (for स्व) K₁ D₅
 -तिष्ठति (for 'सि). D₅ अर्थं नैवानुतिष्ठसि

34 °) K₇ D₅ 9 M₁ 5-7 अविश्रामम्; G₈ (gloss
 मार्गधान्वस्य अमनित्वसिस्त्वनं प्रपादि न विद्यते यत्र) 'आन्तम्

न हि त्वा प्रस्थितं कश्चित्पृष्ठतोऽनुगमिष्यति ।
सुकृतं दुष्कृतं च त्वा यास्यन्तमनुयास्यति ॥ ३५
विद्या कर्म च शौर्यं च ज्ञानं च बहुविस्तरम् ।
अर्थार्थमनुसार्थन्ते सिद्धार्थस्तु विमुच्यते ॥ ३६
निबन्धनी रज्जुरेपा या ग्रामे वसतो रतिः ।
छिन्नैनां सुकृतो यान्ति नैनां छिन्दन्ति दुष्कृतः ॥ ३७

रूपकूलां मनःस्रोतां स्पर्शद्वीपां रसावहाम् ।
गन्धपङ्कां शब्दजलां स्वर्गमार्गदुरावहाम् ॥ ३८
क्षमारित्रां सत्यमयीं धर्मस्थैर्यवटाकराम् ।
त्यागवाताध्वगां शीघ्रां बुद्धिनावा नदीं तरेत् ॥ ३९
त्यज धर्ममधर्मं च उभे सत्यानृते त्यज ।
उभे सत्यानृते त्यक्त्वा येन त्यजसि तं त्यज ॥ ४०

C 12.124f1
B 12.333[29]A, 40
K 12.337 40

(as in text) —^b) D₅ अपयेयम्, D₇ अप्रकंपम्,
G₁ अघायेयम् (for अपाये^a) K₆ 7 V₁ D₈₁ D₁ 9 T
G₁₋₂ 6 M₁ 5-7 C₈ (gloss मार्गोपदेष्टृरूपहीनम्) अदे-
शिकं, D₁₄ अदशित (for अदशिकम्) —^c) D₇
जन (for तम). Ś₁ क***, K₂ 4 D₅ 7 -कर्तारम्
(for कान्तारम्) —^d) K₂ 6 गमिष्यति (for 'प्यसि)

35 K₆ om (hapl) 35^{ab}, V₁ reads the same
on marg K₁ reads 35^{ab} twice —^a) K₄ 7 V₁ B₀
6-9 D₃ 31 D₁ 14 D₈ D₂₋₅ 7-9 M₇ त्वा (for त्वा)
B₀ प्रस्थित (for 'तं) T G₁₋₂ 6 किंचित् (for कश्चित्)
—^b) K₄ न (for ऽनु) K₇ -गमिष्यसि (for 'प्यसि)
D₄ 7 पृष्ठतो ह्यधिगच्छति — K₇ D₉ om. (hapl) 35^{cd}
—^c) K₁ स्वकृत (for सु^a) K₄ 6 V₁ B₀ 6-9 D₃ 31
D₁ 14 D₈₁ D₂₋₄ 8 G₂ 8 त्वां (for त्वा) —^d) Ś₁
K₁ 2 4 गच्छन्तम् (for यास्यन्तम्) K₁ 2 4 V₁ B₈ T
G₁₋₂ 6 M₁ 5-7 यास्यत (for -यास्यति)

36 ^a) K₆ 7 B₀ 7 8 D₁ 14 D₂₋₄ 8 9 T₂ शौर्य
(for शौर्यं) —^b) D₅ 7 आत्मार्यम्; C₈ (gloss
अर्थो ब्रह्मज्ञान बुद्धिशुद्धिर्वा, उदर्यम्) अर्थो (as in text)
B₈ -धायते, D₅ 7 सायतं, T₁ G₁ 2 6 -सयते; T₂
सयते (for सायन्ते) K₆ 7 D₅ 9 सर्वार्थान्संपरित्यज्य
—^d) G₂ 2 विद्यर्थ (for सिद्धार्थम्) V₁ B₀ 6-9 D₃
D₁ 14 D₂ 8 8 च (for तु) D₄ 9 विमुच्यसे (for
'च्यते) K₆ सिद्धार्थश्च निमुच्यते, D₆ सिद्धार्थं तु धिर
च्यते, D₇ सिद्धार्थमनुच्यते

37 = 12 169 24 309 70 —^a) Ś₁ K₂ निर्ध
धिनी, K₁ निवदिनी, K₄ V₁ D₁ D₈₁ T₁ G₈ 6
धिनी, D₈₁ 'घना —^b) K₆ वशतो, D₈₂ वसते
(for 'तो) G₂ ग्रामे पृपा मतो रति —^c) K₁ पुन;
K₂ 4 6 V₁ B₀ 6-9 D₃ 31 D₁ 14 D₈ D₂ 8 5 7 8
पूर्वां (for पुनां) G₂ छिन्दयेना हि सुकृतो —^d) G₈
नैतां (for नैनां) K₇ नैन छिन्दति दुष्कृत; G₂ यासि
वैराच्छिन्दति — After 37, Ś₁ K₁ 2 4 7 D₄ 9 ins

793* तुल्यजातिवयोरूपान्दुःखान्पश्यसि मृत्युना ।
न च नामास्ति निर्वेदो लौह हि हृदयं तव ।

[(L 1) K₁ 7 D₄ 9 हतान् (for हुतान्) — (L 2)
K₇ मानास्ति (for नामास्ति) K₄ 7 लोह (for लौह)]

38 ^a) K₆ 7 V₁ B₀ D₈₁ D₁ 9 -स्रोतां (for स्रोतां)
K₂ रूपस्थूलां मनःस्रोतां, D₈₂ रूपकूलमनस्रोता —^b)
Ś₁ (mf/lin) रजोद्वीपां; K₁ 7 स्पर्शद्वीप (K₇ 'पा)
K₁ रसवहा, D₂ 8 रसावहा, M₇ 'पगा (for 'वहाम्)
—^c) D₃ 1 गधपका, D₁₄ 'धूप, D₅ 7 'पेक्वां (for
'पङ्का) D₄ स्पर्शजल —^d) D₅ om मार्ग Ś₁
K₁ 2 -दुरारुहा; D₈ 'वह

39 D₅ 7 om 39 —^a) K₆ 7 V₁ B₀ 6-8 D₃
31 D₁ 14 D₈ D₂ 8 9 M₁ 5 6 C₈ (gloss तरित्र,
सलिलनोदनसाधनम्) क्षमात् (K₆ 'च)रित्रा (B₇ 'द्रा)
(hypermetric), G₂ क्षमारितत्र (sic) (for क्षमारित्रा)
ॐ C₁ क्षमा एव क्षरित्राणि, नौचालनदण्डा यस्याम् । ॐ
—^b) D₂ घनीस्थैर्य, G₁ धर्मस्थैव (for 'स्थैर्य) K₂
कटकरा; K₄ B₀ 6 (marg as in text) 7 8 (marg) 9
D₃ D₁ D₂ 8 8 C₁ n p (gloss वटारका नौकर्षण-
रज्जु) वटारका, K₆ वटारकां, D₃ वराटका, D₁₄
-वपारकां; D₅ T₁ G₂ 8 C₈ -पदाकुरा, T₂ G₁ 6 घटाकुरा
(for वटाकराम्) —^c) D₈ योग (for त्याग) K₂
वाताध्वमां, K₇ श्वितं (sic), B₈ (marg) G₂ -वातो-
द्धतां, D₄ 9 वातान्विहा (for 'चघना) Ś₁ K₁ T₂ M₁
शीघ्रा, G₂ lacuna (for शीघ्रा) —^d) V₁ damaged
K₂ बुद्धिनाव, K₄ 6 7 B₀ 6-9 D₃ 31 D₁ 14 D₈
D₂₋₄ 8 9 T G₁₋₂ 6 नौतार्यां तां, M₁ 5 6 नाव कृत्वा,
M₇ जसतार्यां (for बुद्धिनावा) K₁ D₈₁ नदी B₈
(marg as in text) तर (for तरेत्)

40 = 12 318 44 40^{ab} is partly damaged
in V₁ —^b) K₄ 6 7 V₁ B₀ 6-9 D₁ 14 D₈ D₂₋₅
8 9 T₁ M₁ 5 6 तथा; G₂ महे (for उभे) V₁ त्यजेत्,
T₁ G₂ 6 द्विज; G₂ द्विज (for त्यज) — D₃
31 D₈₁ om. (hapl) 40^{cd} —^c) Ś₁ K₁ 2 4 बुद्धि
(for उभे) —^d) K₆ 7 V₁ B₀ 6 7 8 (orig)
D₅ 4 7 9 T G₁ 8 6 तस्यज; G₂ तत्त्वत (for त त्यज)
ॐ C₃ तमुपायमपि सिद्धप्रयोजनत्वात्त्यज ॥ C₇ येन ससा

C 12. 12462
B 12 230(29)-41
K. 12 337 41

त्यज धर्ममसंकल्पपादधर्मं चाप्यहिंसया ।

उभे सत्यानुते बुद्ध्या बुद्धिं परमनिश्चयात् ॥ ४१

अस्थिस्थूणं स्नायुयुतं मांसशोणितलेपनम् ।

चर्मावनद्धं दुर्गन्धि पूर्णं मूत्रपुरीषयोः ॥ ४२

जराशोकसमाविष्टं रोगायतनमातुरम् ।

रजस्वलमनित्यं च भूतावासं समुत्सृज ॥ ४३

रेण त्यजसि परलोक, त संसार त्यज । ॐ

41 °) M1 5-7 [अ]धर्मम्; Ca (gloss धर्मफल) धर्मम् (as in text) G2 च संकल्पाद्, M1 1 असकल्पात् ॐ Ca असकल्पाद्, अकामनया । ॐ — °) V1 D2 चा (for च) K6 Bo 6.7 9 Das at Dn1 n4 D2 8 8 [अ]लिप्सया (for [अ]हिंसया) M1 5-7 धर्मं चा (M6 मंश्रा)प्यविहिंसया — °) ॐ Cs परमनिश्चयात्, परमात्मैवाहमिति निश्चयात् । ॐ

42 °) K1 6 अस्थिस्थूल, Das Dn1 अस्थिस्थूण, D2 1 अस्थिस्तम् (for 'स्थूण) K1 स्नायुयुतं (sio), K2 स्नायुयुतं, D2 1 स्नायुनद्धं; T G1-3 6 'वधं (for 'युत). — °) D2 1 क्षतज- (for 'शोणित) K2 'पेलनं (for लेपनम्) — °) K1 चंद्रावनद्ध, K4 धर्मा; Das धर्मा, D2 चर्मावनद्ध, D2 1 कर्मानुषधं, M1 चर्माव वद्ध (for 'वनद्ध) V1 Bo 6-9 Das Dn1 n4 D2 दुर्गन्धि, D2 1 दुर्गन्धि (for दुर्गन्धि). — °) D2 पूर्णं (for पूर्णं)

43 °) G2 जराशोक; G2 'क्रोश, M1 5-7 'रोग (for 'शोक) K1 समाविष्ट; Das 'विष्टा (for 'विष्ट). — °) S1 K1 2 अस्थिरं, G2 आरुतं (for आतुरम्). B2 D2 M1 5-7 पचानिलसमन्वितं — °) Da अनित्यज्य (for 'त्य च) D2 रजस्व (D2 2 'श्र)लमिमं नित्य — °) Bo पुत्रावासम् (for भूतावासं). K6 V1 Bo 9 Das n4 Dn1 n4 D2 8 8 इमं त्यज, K1 D2 5 7 9 परित्यजेत्, Bo-3 इमं त्यजेत्, T G1-3 6 समुत्सृजेत् (for 'त्सृज) M1 5-7 भूतात्मा वा समुत्सृजेत्

44 °) M1 6 7 हृदम् (for सर्वम्) — °) T1 G2 8 6 जगच्चापि च यद्ग (G2 शुभ)वेत् — °) S1 K1 अस्माद्यत्, K2 अस्मान्य (sio), K6 अहयन्; D2 Cs अल्पान्यत्, T1 G2 6 महद्वत् (for महद्यत्). S1 K1 2 4 परमाणुमत्, K1 D2 9 T G1 6 'णुवत्, B1 'त्रयत् (sio), Das at 'णु तत्, D2 Cs (gloss परिच्छिन्न) परिमाणवत्, D2 8 8 परमाश्रयात्; D2 1 'यवत्, G2 'धम (for परमाणु यत्). G2 महद्विद्यापराधमः — After 44, T

इदं विश्वं जगत्सर्वमजगच्चापि यद्भवेत् ।

महाभूतात्मकं सर्वं महद्यत्परमाणु यत् ॥ ४४

इन्द्रियाणि च पञ्चैव तमः सत्त्वं रजस्तथा ।

इत्येष सप्तदशको राशिरव्यक्तसंज्ञकः ॥ ४५

सर्वैरिहेन्द्रियायैश्च व्यक्ताव्यक्तैर्हि संहितः ।

पञ्चविंशक इत्येष व्यक्ताव्यक्तमयो गुणः ॥ ४६

G1-3 6 Kumbh ed ins.

794* महाभूतानि ख वायुरग्निरापस्तथा मही ।

षष्ठस्तु चेतना या तु आत्मा सप्तम उच्यते ।

अष्टमं तु मनो ज्ञेय बुद्धिस्तु नवमी स्मृता ।

[(L 1) G1 य (for च) — (L 2) G2 8 Kumbh ed षष्ठ (for षष्ठ) T2 धातुर (for या तु)]

45 D2 1 om 45 — °) Bo T1 (before corr) तु (for च) K6 द्वय चैव, K7 D2 9 दशैक च (for च पञ्चैव) — °) Das एव (for एव) ॐ Cn पञ्च भूतानि (1-5), महद्बुद्धि (6), इन्द्रियाणि पञ्च (7-11), चकारात् पञ्च प्राणा (12-16), तमआदित्रयमेकम् (17), इति सप्तदशक । ॐ — °) Das om राशि B2 D2 T2 'सञ्ज्ञिकः; T1 G1-3 6 'संज्ञित (for सञ्ज्ञक)

46 D2 1 read and M1 5-7 repeat 46^a-47^b after 48. — °) Das om व्यक्ता. K1 V1 D2 5 7 9 G2 M1 5-7 (last four both times) च (for हि). K6 Bo-9 Das सहत्; D2 सञ्ज्ञित, D2 1 सतत्, G2 सगत (for संहित) T G1 2 6 व्यक्तोव्यक्तश्च सगत — °) K4 1 Bo (sup iss as in text) 1 8 Das Dn1 n4 D2-5 1-9 Cn (gloss इन्द्रियायैरष्टभि, शब्दादिभिः) पञ्चभिः मन्तव्य बोद्धव्य अहकृतव्य च तैः सहाष्टभिः एव चतुर्विंशक) चतुर्विंशक; T1 G6 सर्वे विंशक, T2 G1-3 सप्तविंशक, Cs (gloss पञ्चविंशेन चैतन्येन विष्टि, पञ्च विंशसमायुक्त) पञ्च (as in text) — °) K1 D2 T1 G2 6 व्यक्ताव्यक्तमयो (T1 'नो) (for 'मयो) K4 1 V1 Bo 6 Dn1 D2 8 D2 1 9 M1 5 6 (last three first time) गण; D4 गणा, T1 गुणा (for गुण).

47 For the sequence in D2.1 and the repetition in M1 5-7, of v l 46 — °) Das श्रुति, G2 मात्रै (for एतै) S1 K1 2 4 समायुक्तम्, K6 समुत्सृक्त, D2 1 समायुक्ता (for 'युक्त) — °) K6 अथ (for अथि). S1 K1 2 4 अनित्यमभिधीयते — °) Dn1 n4 D2 D2 8 8 त्रिवर्ग, M1 6 7 'गै (for 'गौ) K6 Das n4 Bo 1 च, V1 Bo 8 9 Dn1 n4 D2 D2 8 8

एतैः सर्वैः समायुक्तः पुमानित्यभिधीयते ।
 त्रिचर्गोऽत्र सुखं दुःखं जीवितं मरणं तथा ॥ ४७
 य इदं वेद तत्त्वेन स वेद प्रभवाप्ययौ ।
 पाराशर्येह बोद्धव्यं ज्ञानानां यच्च किञ्चन ॥ ४८
 इन्द्रियैर्गृह्यते यद्यत्तच्च्यक्तमिति स्थितिः ।
 अव्यक्तमिति विज्ञेयं लिङ्गग्राह्यमतीन्द्रियम् ॥ ४९
 इन्द्रियैर्नियतैर्देही धाराभिरिव तर्प्यते ।
 लोके विततमात्मानं लोकं चात्मनि पश्यति ॥ ५०

परावरदृशः शक्तिज्ञानवेलां न पश्यति ।
 पश्यतः सर्वभूतानि सर्वावस्थासु सर्वदा ॥ ५१
 ब्रह्मभूतस्य संयोगो नाशुभेनोपपद्यते ।
 ज्ञानेन विविधान्क्लेशानतिवृत्तस्य मोहजान् ।
 लोके बुद्धिप्रकाशेन लोकमार्गो न रिप्यते ॥ ५२
 अनादिनिधनं जन्तुमात्मनि स्थितमव्ययम् ।
 अकर्तारममूर्तं च भगवानाह तीर्थवित् ॥ ५३
 यो जन्तुः स्वकृतैस्तैस्तैः कर्माभिर्नित्यदुःखितः ।

C 12 12475
 B 12 330(29) 54
 K 12 337 55

M1 ० १ तु (for अत्र) M5 त्रिचर्गेण सुखं दुःखं

48 For the sequence in D5 १ and the repetition in M1 १-१, cf v 1 46 —^a) V1 इदं ये, D51 D2 M1 १-१ य इम (for य इद्) —^b) K1 प्रभवाप्ययो, B0 १ ० Das a4 Dn4 D3 3 प्रभ (Dn4 'ह') वाप्ययौ (for 'प्ययौ'). —^c) K1 १ 4 D4 पाराशर्येह, K0 V1 B0 ०-२ Das a4 Dn1 n4 D5 D2 3 5 १ 8 G2 पारपर्येण, M1 १-१ पाराशर्येण (for 'शर्येह') Da4 बोधस्य, D51 बोधस्य, G2 बोधस्य —^d) B0 जनानां, T G2 ३ ० जानता, G1 ज्ञानता (for ज्ञानानां) K1 २ यश्च

49 *) T1 G0 ब्राह्मते (for गृ*) B5 यत्तत्; Da4 यद्द् (for यद्यत्) —^b) D5 १ व्यक्त (for व्यक्तम्) K4 स्थित (for स्थिति) Ś1 K1 २ B5 तच्च्यक्तमिति स्थिति (B5 'त'), V1 तच्च्यक्तमिदं स्थित —^c) D5 बोद्धव्य (for विज्ञेय) —^d) K1 B1 लिङ्ग ग्राह्यम्, T1 लिङ्गाग्राह्यम् Da4 अर्तोद्वियौ ❀ C5 लिङ्गग्राह्य, अनुमेयम् । ❀

50 *) M1 १ निहतैर्, C5 (gloss विपयेभ्य प्रत्या ह्यत् आत्मनि स्थापिते) नियतैर् (as in text) K0 इन्द्रियैर्नियते देहो —^b) D1 इह; T1 अत्र, G2 अग्नि (for इव) K1 D51 D2 १ T G1 ३ ० M1 तर्प्यते (for तर्प्यते) — T2 G2 3 repeat 50^d after 52 —^c) Ś1 K1 २ विदितम् (for विततम्) —^d) K4 V1 B0 ०-२ Das a4 Dn1 n4 D5 D2 3 3 लोकांश्च (for लोक) K0 आत्मनि (for चा')

51 T1 G1 ० om 51-52 Da4 om (hapl) 51^{ab} —^a) K0 परावरदृशा, G2 पुरावरप्रज, G3 परावरवृत्ते; M1 १-१ 'विद' (for 'दृश') ❀ C5 परावरदृश, परावरिप्यगमं, अवर-निकृष्ट, यस्मिन्नसौ परावर, परमात्मा । ❀ —^b) K0 B0 D5 'मूला (for -वेला) K4 १ V1 B0 ०-३ Das Dn1 n4 D2-३ १-० T2 G2 3 M1 १-१ ज्ञानम् (T2

लूनम्, G2 ज्ञाने मू)ला न नश्यति —^c) Da4 पश्यते (for 'त') —^d) G2 3 सर्वावस्थानि सर्वदा

52 T1 G1 ० om 52 (cf v. 1 51) —^a) Dn1 n4 D5 D2 3 3 सर्व (for ब्रह्म) K2 -भूतश्च (for 'स्य) —^b) Das a4 लभ्यते (for पद्यते) —^c) D5 १ ज्ञानेन (for ज्ञानेन) Ś1 K1 विविधा, D51 D5 १ विधिना (for विविधान्) —^d) V1 B0 D5 १ अनिवृत्तस्य; B0 १ ० Das a4 अनु', D5 (marg) अनिवृत्तस्य च (for अतिवृत्तस्य). K4 देहजान्, G2 मोक्ष' (for मोह') Ś1 K1 २ १ D5 ० अनिवृत्तस्य देहजान् —^e) Ś1 K1 २ लोक (for लोके) B0 प्रसादेन (for प्रकाशेन) —^f) B0 Das a4 D5 T2 G5 M1 १-१ C5 (gloss ज्ञातव्यब्रह्ममार्गं) ज्ञेयमार्गो; G2 ज्ञेयमास्तो (for लोकमार्गो) Ś1 K1 रिश्यति, K2 B1 ० रिप्यति, K4 रिश्यति, Da4 रिप्यते; D5 विद्यते (for रिप्यते) K0 ज्ञेयमार्गो तरिप्यति, K1 D5 ० लोकमार्गास्तरिप्यते (K1 'ति); B0 (marg) 'मार्गमतिरिच्यते (hypermetric), D5 १ 'मार्गान्वरिप्यसि; D5 'मार्गो तरिप्यते (sic) — After 52, T2 G2 3 repeat 50^d

53 *) K1 reads from अनादि up to हन्ति (in 54^d) twice Da4 G1-3 जतुर —^b) D1 स्थितम् (for स्थितम्) —^c) Ś1 K1 (both times) अमूढं तं, K2 4 अमूढं च, K1 Das a4 D5 ० अमूर्तं च, Dn1 असूर्तं च; G2 मुहूर्तं च (for अमूर्तं च) ❀ Cv अकर्तार, स्वातन्त्र्येण कर्तृत्वशक्तिरहितम् । ❀ —^d) G2 अपि (for आह) B1 Da4 तीर्थवत्, Cn (gloss मोक्षोपायवित्) C5 (gloss सकलशास्त्रार्थवित्) Cv (gloss शास्त्रवित्) 'वित् (as in text)

54 For the repetition in K1, of v 1 53 —^a) K1 (both times). ० V1 B0 D51 G2 सुकृतैस्, G3 दुष्कृतैस् (for स्वकृतैस्) G2 एव, G3 तैस्तु (for तैस्तै) —^b) G2 दुःखितै (for 'त) — Da4 om

म दुःखप्रतिघातार्थं हन्ति जन्तूननेकधा ॥ ५४

ततः कर्म समादत्ते पुनरन्यत्रवं बहु ।

तप्यतेऽथ पुनस्तेन भुक्त्वापथ्यमिवातुरः ॥ ५५

अजन्ममेव मोहातो दुःखेषु सुखसंज्ञितः ।

बुध्यते मथ्यते चैव कर्मभिर्मन्थयत्सदा ॥ ५६

ततो निवृत्तो बन्धात्स्वात्कर्माणामुदयादिह ।

परिभ्रमति संसारं चक्रवद्बहुवेदनः ॥ ५७

स त्वं निवृत्तबन्धस्तु निवृत्तश्चापि कर्मतः ।

सर्ववित्सर्वजित्सिद्धो भव भावविवर्जितः ॥ ५८

संयमेन नवं बन्धं निवर्त्य तपसो बलात् ।

संप्राप्ता बहवः सिद्धिमप्यवाधां सुखोदयाम् ॥ ५९

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि षोडशाधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३१६ ॥

(hapl) 54-55^a —^a) Ś1 K3 1 V1 D4 1 1 9 T
G1 9 M1 9 स्व, K1 (both times) M1 1 सु (for स).
K3 प्रतिघातार्थं (sic), D4 1 1 9 G2 9 9 'कारार्थं',
G1 'घातार्थं' (for 'घातार्थं') —^a) D1 G1 अनेकधा.

55 D41 om 55 (cf v 1 54) —^a) K6 B6 1 9
D42 सर्वं (for कर्म) D5 1 T3 समादत्ते —^a) K3
D1 1 तप्यते (for तप्यते) D5 1 M1 1 न (for स्य)
—^a) B6 स्वपत्या (for भुक्त्वा) K1 आतुरा.

56^a) K1 D4 9 G2 M1 1 एव (for एव) Ś1 K1
1 4 B6 मोहातो; K6 V1 B6 1 3 D43 at D41 na D5
D1 2 3 मोहातो; G1 एवातो, M1 1-1 दुःखातो (for
मोहातो) D1 1 अत (D1 'ज'न्ममेव मोहातो —^a)
K1 दुःखे च; D1 9 दुःखेषु (for 'पु) G2 सद्य (for
सद्य) K1 D1 9 सञ्जिते (for 'त) —^a) K2 बुध्यते;
K1 1 1 V1 B6 1-9 D42 D41 na D5 D1-1 1-9 M1 1 9
मथ्यते, D41 lacuna (for च, as in Ś1 K1 M1) D41
मथ्यते; D5 1 मथ्यते (for मथ्यते) T G1-2 9 मथ्य-
(G1 मथ्य)ते मथ्यते —^a) K6 मथयित्, G2 धर्म
वत्; G1 (gloss सनिवृत्तयन्धनत्वात्) मन्य* (as in
text) D1 1 धर्मभिरसयत्सदा

57^a) V1 स्वर्द्धे (for बन्धात्स्यात्) K1 9 B6 1-9
D41 at D41 na D5 D1 2 3 ततो नियद् (K6 D41
'यथ') र्वा योनि; D1 1 ततो निवृत्त यथ (D1 'थ') सन्;
T G1-1 1 M1 1-1 त (T1 G1 9 कु)तो निवृत्तयत्स्यात्
—^a) G2 9 कर्म-मुदयादि —^a) K2 परिभ्रमति-
(for परिभ्रमति) The portion from समात् up to
बुहात् (in 12 316 26^a) is lost in Ś1 on missing
at K1 1 1 1 B5 D1 (before corr) 1 3 समात्स्य;
T G1 1 1 M1 1 'सात्'; M2 1 'सात् (for 'रं). —^a)
1 1 1 सात्; G1 परि (for सत्) K1 1 1 om from
वेदा up to भारति (in 75^a) K1 D1 9 वेदना; D41

वेदना, D5 1 वेदन, T G1-2 9 वेदनात् (for 'न)

58 Ś1 missing (cf v 1 57). K1 2 4 om up
to भाववि (cf v 1 57) —^a) K1 D1 9 T G1-2 9
M1 1-1 स चेत्; D5 1 सर्वे (for सख) K6 नियतं;
K1 निवृत्ति (for 'त्त). B6 यद्युत् (for 'बन्धत्').
—^a) D41 कर्मण, D1 'ता' V1 निवृत्तापि हि कर्मत.
—^a) D41 सर्वजित् (for 'वित्) K1 D1 9 सर्ववत्,
D41 'वित् (for 'जित्) B5 D42 D41 na D41 D1 9
1 1 3 सिद्धौ (for सिद्धौ) —^a) K1 D1 9 भवेद्वाच;
D5 1 G2 भवेद्भव; T G1 2 9 M1 1-1 भवेद्भाव (for
भव भाव) M1 6 1 विसञ्जित (M1 'तं) (for 'विय
जित). D5 1 भवेद्द्वै द्विजसञ्जित.

59 Ś1 missing (cf v 1 57) —^a) K6 संतमेन
(for सयं) K1 3 संयमेन च (K1 'मे नय) सवधान्;
G2 3 संयमे (G2 सस्वमे) नयनं साध्य ☞ Cu संयमेन,
धारणाध्यानसमाध्यात्मकेन । नय, दृष्टिमात्रेण उत्पन्नम् । ☞
—^a) K1 निर्धृत्वा, K2 B5 1 D41 at निवृत्त्या; B5
निवृत्त्या; D1 9 निवर्त्य, D1 1 निवृत्त्य (for निवर्त्य).
G2 3 तमसो (for तपसो) B6 1 9 बलं (for बलात्)
—^a) G1 M6 संप्राप्तो (for 'प्ता) M1 1-1 बहुला (M1 1
'ला) (for बहुव) —^a) K1 2 1 D1 9 G1 बन्धा
वाधां; M1 6 9 क्षति; M1 अपि वाधा (for अप्यवाधा)
K1 D1 G1 सुखोदय

Colophon Ś1 D5 missing K3 3 B1-1 D41 at
D42 na D1 G1 3 M1-1 absent — Sub-parran-
K1 2 4 1 1 V1 B6 1-9 D42 at D41 na D5 D1-1 1-9
T G1-2 9 M1 1-1 मोक्षधर्म. — Adhy name K1 2 4
शुक्रानुपठन; K1 D1 1 1 9 नारदप्रश्न; B1 9 D41 शुक्रा
नियता, D41 at शुक्रानुपठन; M1 9 शुक्रानुशासन.
— Adhy no (figures, words or both) B1 D41
D41 153 B5 257, D41 G1 155, D41 D1 M1

३१७

नारद उवाच ।

अशोकं शोकनाशार्थं शास्त्रं शान्तिकरं शिवम् ।
निशम्य लभते बुद्धिं तां लब्ध्वा सुखमेधते ॥ १
शोकस्थानसहस्राणि भयस्थानशतानि च ।
दिवसे दिवसे मूढमाविशन्ति न पण्डितम् ॥ २
तस्मादनिष्टनाशार्थमितिहासं निबोध मे ।
तिष्ठते चेद्वशे बुद्धिर्लभते शोकनाशनम् ॥ ३
अनिष्टसंप्रयोगाच्च विप्रयोगात्प्रियस्य च ।

मनुष्या मानसैर्दुःखैर्युज्यन्ते *अल्पबुद्धयः ॥ ४
द्रव्येषु समतीतेषु ये गुणास्तान् चिन्तयेत् ।
ताननाद्रियमाणस्य स्नेहबन्धः प्रमुच्यते ॥ ५
दोषदर्शी भवेत्तत्र यत्र रागः प्रवर्तते ।
अनिष्टवद्वितं पश्येत्तथा क्षिप्रं विरज्यते ॥ ६
नार्यो न धर्मो न यशो योऽतीतमनुशोचति ।
अप्यभावेन युज्येत तच्चास्य न निवर्तते ॥ ७
गुणैर्भूतानि युज्यन्ते विद्युज्यन्ते तथैव च ।

C 12 1246B
B 12 331(50) 9
K 12 338 8

८ १ 150, T₁ G₂ 152, T₂ 165, G₁ 151, G₂ 169,
M₂ 186 — *Sloka no* D₂ 70, D₁ n₂ 60, D₂
58

317

☞ This adhy is missing in Ś₁ D₂ (of v 1. 12
316 67, 283 15)

1 *) ☞ C₂ अशोकं, शोकनिवर्तकज्ञानजनकम् । ☞
— ^b) B₂ (marg as in text) शास्त्रं (for शास्त्रं) D₂
शातिपर, G₂ शोककर (for शान्तिकर) V₁ B₂ (marg
as in text) पर (for शिवम्) — ^c) D₂ १ ससज्य; G₂
निपयद् (sic), G₂ अन्विप्य (for निशम्य) — ^d) K₁
२ ४ V₁ लब्ध्वा तां (by transp) B₂ (marg) अदनुते,
D₂ एषसे (for एषते)

2 = 3 2 15 11 2 13 (var) 12 26 20,
168 31 B 18 5 61, Hitopadeśa 1 2. — ^b)
B₂ (marg) G₂ हर्षस्थान (for भय) — ^d) D₂
पदिषा (for 'तम्)

3 *) K₁ अनिष्टं — ^b) K₁ निबोधसे (for 'भ मे)
— G₂ om 3rd — ^c) K₁ D₂ १ १ ० येन ते वर्धं (K₁
ते वर्त; D₂ १ वै वर्धं)ते बुद्धिर् — ^d) K₁ D₂ १ लभसे
(for 'ते)

4 = (var) 3. 206 16 — *) G₂ अनिष्टस्य प्रयो
गाच्च — ^b) G₂ युषस्य (for प्रियस्य) — ^c) K₁ २
मानुषा (for मनुष्या) K₁ B₂ D₂ T₁ G₂ मानुषैर् (for
मानुषैर्) — ^d) B₂ G₂ युजते, B₂ युजते (for युज्यन्ते)
To avoid hiatus, K₁ २ ४ ६ B₂-३ D₂ T G₁ M₁ २-१
येष्वबुद्धय; K₁ V₁ B₂ D₂ D₁ n₂ D₂ D₂-३ १ ० G₂

स्वल्पबुद्धय, B₂ तेष्व, D₁ नात्र सशय, G₂ ३ इत्य
बुद्धय (for *अल्पबुद्धय)

5 *) K₂ १ D₁ ० प्राप्येषु, M₁ दिव्येषु (for इव्येषु)
D₂ lacuna, G₂ धर्मनीतेषु (for समती) — ^b) K₁
न चिन्तयन्, D₂ १ T₁ G₂ M₁ विचिन्तयेत् (D₂ १ *यन्)
(for न चिन्तयेत्) — ^c) K₁ २ ४ १ ताननाद्रियमाणश्च
(K₁ 'नस्य), K₂ V₁ B₂ ०-१ D₂ D₁ n₂ D₂ D₂ ३ ३
G₁ न ताननाद्रियमाण (D₂ D₂ 'न)स्य, D₂ ततो ताद्रिय
माणस्य (sic), D₂ १ जनाना प्रियमाणस्य — ^d) K₁
D₂ १ १ प्रणश्यति (for प्रमुच्यते) K₁ २ ४ स्नेहबंधा
द्विसुच्यते

6 D₂ om (hapl) 6th — *) B₁ तस्य (for
तत्र) — ^b) G₂ नाग (for राग) — ^c) K₁ ४
अनिष्टबुद्धिं तं; K₂ 'बुद्धिता, V₁ B₂ १ १ D₂ D₁
n₂ D₂ D₂ ३ ३ T₁ G₂ M₁ २-१ 'वर्धित, B₂ (orig)
'बुद्धिं तं, B₂ (marg) 'बुद्धित, D₂ 'बुद्धि त; D₁
'बुद्धित; T₂ वरिष्यत, G₁ 'विद्धि तत्, G₂ वसितत्,
G₂ 'मर्षित, C₂ 'मन्वित (for 'वद्धित) — ^d) D₂
तदा (for तथा) K₁ २ ४ विराज्य (K₁ 'ज)ते (for
विरज्यते)

7 G₂ om. (hapl) 7-8 K₂ om (hapl) 7th-9th
— *) K₁ अस्याभावेन, K₂ अप्या; D₂ अर्थ; T₁
नाभ्य; G₂ नाप्य (for अप्य) — ^d) D₂ १ तत्त्वस्य,
T₁ सच्चास्य, G₂ सद्दास्य (for तच्चास्य)

8 = 3 206 17 K₂ G₂ om 8 (of v 1 7).
— *) D₂ om. (hapl) नि युज्यन्ते — ^b) K₁ नियु
ज्यते, D₂ सयु; D₂ १ ते यु (for विद्यु) — ^c)
M₂ सर्वेषां (for सर्वाणि)

C 12. 12469
B 12. 331[30]L.8
K 12 336 B

सर्वाणि नैतदेकस्य शोकस्थानं हि विद्यते ॥ ८
मृतं वा यदि वा नष्टं योऽतीतमनुशोचति ।
दुःखेन लभते दुःखं द्वावनर्थौ प्रपद्यते ॥ ९
नाशु कुर्वन्ति ये बुद्ध्या दृष्ट्वा लोकेषु संततिम् ।
सम्यक्प्रपश्यतः सर्वं नाशुकर्मोपपद्यते ॥ १०
दुःखोपघाते शरीरे मानसे वाप्युपस्थिते ।
यस्मिन्न शक्यते कर्तुं यत्नस्तत्रानुचिन्तयेत् ॥ ११
भैषज्यमेतद्दुःखस्य यदेतन्नानुचिन्तयेत् ।
चिन्त्यमानं हि न व्येति भूयश्चापि प्रवर्धते ॥ १२

प्रज्ञया मानसं दुःखं हन्याच्छारीरमौषधैः ।
एतद्विज्ञानसामर्थ्यं न बालैः समतामियात् ॥ १३
अनित्यं यौवनं रूपं जीवितं द्रव्यसंचयः ।
आरोग्यं प्रियसंवासो गृध्चेत्त्र न पण्डितः ॥ १४
न जानपदिकं दुःखमेकः शोचितुमर्हति ।
अशोचन्प्रतिकुर्वीत यदि पश्येदुपक्रमम् ॥ १५
सुखाद्बहुतरं दुःखं जीविते नात्र संशयः ।
स्निग्धत्वं चेन्द्रियार्थेषु मोहान्मरणमप्रियम् ॥ १६
परित्यजति यो दुःखं सुखं वाप्युभयं नरः ।

9 = 11 26 4. of 12 16 10. K₂ om 9^{ab} (cf v. 1 7) D₁ om (hapl.) 9-10 —^a) D₂ मृते (for मृतं) —^d) T₂ प्रसज्यते (for प्रपद्यते) ☞ C_n द्वावनर्थौ, दृष्टव्यादिदेहविनाश स्वशरीरतापश्च । ☞

10 D₁ om 10 (cf v 1 9) D_{n1} D₈ om. (hapl.) 10 —^a) K₁, 2 4 नाशु; D₂ D₃ नाशु (for नाशु) K₁ 2 4 सवु (K₁ 'व) द्वा, K₂ T₂ G₂ ये बुद्धा; B₂ (marg as in text) 9 ये बुद्धा (for ये बुद्ध्या) —^b) K₁ दृष्ट्या (for दृष्ट्वा). K₁ सतसि (sic), K₂ D₂ सगति; K₁ D₄ 9 सगत, G₂ 8 सत्तम (G₂ 'म); C₂ (gloss सुखदुःखप्रवाहम्) संततिम् (as in text) —^c) K₁ प्रपद्य तत्; K₂ प्रपद्यत; K₄ D₁ 9 G₂ 8 प्रपश्य तत्, D₅ च पश्यतः (for प्रपश्यतः). V₁ शान्ति; B₂ सर्वान् (for सर्व) —^d) K₁ 2 नाशुकर्म, D_{n1} D₄ D₂ D₄ 6 नाशु; M₅ नासु (for नाशु) D_{n4} [उ]पघद्यते (for 'पद्यते).

11 11-18 = (var) 12. 540*, lines 1-16 —^a) K₂ मघाते (for शरीरे) —^b) B₁ मानुषे (for मानसे) K₄ V₁ B₂ 6-9 D₂ 2 4 D_{n1} D₄ D₂ 3 8 9 T G₁-3 6 च (for वा) D_{n4} [अ]भ्युपस्थिते; G₂ [अ]पि वा स्थिते (for [अ]प्युपस्थिते). —^c) T₂ G₁-3 मृतं (for कर्तुं) —^d) K₁ D₁ 9 T₁ यत्तत्, T₂ यत्तत्, G₁ 2 corrupt, G₂ तज्जत्, G₃ तज्जत्; M₅ यत्तात् (for यत्तत्). D₅ अनुविद्यते (for 'चिन्तयेत्).

12 = 11 2. 17^{def} K₂ 7 D₄ 7 9 G₂ 8 om (hapl.) 12^{ab} —^c) D₅ 7 च, G₂ तु; G₃ न (for हि) K₁ D₄ 6 नाप्येति, B₂ नप्येत् (sic), D₅ नाप्येति; D₁ नोपैति, G₃ नाप्येति, M₁ 6-7 न व्येति (for न व्येति) —^d) K₂ 4 [अ]भि (for [अ]पि). K₂ G₂ 6 विवर्धते, D₅ 7 T₂ G₁ प्रवर्धते; G₂ प्रपद्यते

(for प्रवर्धते)

13 = (var) 3 206 15 11. 2 21 —^a) K₂ प्रज्ञया, D₂ D₃ (before corr) प्रज्ञाय (for प्रज्ञया) —^b) D₁ G₁ औषधैः —^c) K₂ T₂ G₁ विज्ञाय (for विज्ञान). T₂ G₁ सामर्थ्यान्; M₁ सामान्य (for सामर्थ्यं) M₇ एतद्वि ज्ञानसामान्य —^d) K₂ बालैः, V₁ बाल (for बालै) D₈ ह्यन् (for ह्यात्)

14 = (var) 3 2 45 11 2 15 —^{ab}) K₁ 2 4 7 V₁ D₃ 9 T₂ transp. यौवन and जीवित K₁ 2 4 6 D₁ T₂ G₁ 8 M₁ 6-7 द्रव्यसंचया; D₂ T₁ 'सचयं —^c) T G₁ 2 6 ससर्गो, M₁ सवादे (for सवासो) —^d) K₂ M₁ 6-7 तेषु; D₅ T G₁ 6 प्यु (for तत्र) K₁ om from पण्डित up to सशय (in 16^b) D₁ G₂ न मध्येषु न पण्डित (G₂ 'वर्), G₃ न गृध्चेदेषु पण्डित — After 14, K₁ reads 12 318 3-20

15 15^{ab} = 11 2. 16^{ab} K₁ om 15 (cf v 1 14) —^a) G₂ M₁ 6-7 शोकम् (for दुःखम्) T₁ नाशान दीपक दुःखम् ☞ C₂ जानपदिकं, सर्वसाधारणं सप्तर दुःखम् । ☞ — 15^{cd} = (var) 11 2 17^{ab}

16 K₁ om 16^{ab} (cf v 1 14) —^a) D₂ दुःखाद् (for सुखाद्) K₂ 4 प्रियतरं, D₅ 7 जन (for बहु) —^b) D₅ 7 जीव (D₁ 'वि) जे (for जीविते) V₁ damaged, D₂ D₃ T₁ G₂ संचय (for सशय). — After 16^{ab}, K₂ 4 read 12 318 2^a-20^d —^c) K₂ 4 स्निग्धत्वाद्, D₅ T G₁-3 6 'त्वाच्च (for 'स्व च). D₂ 4 स्निग्धत्वं चन्द्रियार्थेषु (sic), D₅ स्निग्धत्वं 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100 101 102 103 104 105 106 107 108 109 110 111 112 113 114 115 116 117 118 119 120 121 122 123 124 125 126 127 128 129 130 131 132 133 134 135 136 137 138 139 140 141 142 143 144 145 146 147 148 149 150 151 152 153 154 155 156 157 158 159 160 161 162 163 164 165 166 167 168 169 170 171 172 173 174 175 176 177 178 179 180 181 182 183 184 185 186 187 188 189 190 191 192 193 194 195 196 197 198 199 200 201 202 203 204 205 206 207 208 209 210 211 212 213 214 215 216 217 218 219 220 221 222 223 224 225 226 227 228 229 230 231 232 233 234 235 236 237 238 239 240 241 242 243 244 245 246 247 248 249 250 251 252 253 254 255 256 257 258 259 260 261 262 263 264 265 266 267 268 269 270 271 272 273 274 275 276 277 278 279 280 281 282 283 284 285 286 287 288 289 290 291 292 293 294 295 296 297 298 299 300 301 302 303 304 305 306 307 308 309 310 311 312 313 314 315 316 317 318 319 320 321 322 323 324 325 326 327 328 329 330 331 332 333 334 335 336 337 338 339 340 341 342 343 344 345 346 347 348 349 350 351 352 353 354 355 356 357 358 359 360 361 362 363 364 365 366 367 368 369 370 371 372 373 374 375 376 377 378 379 380 381 382 383 384 385 386 387 388 389 390 391 392 393 394 395 396 397 398 399 400 401 402 403 404 405 406 407 408 409 410 411 412 413 414 415 416 417 418 419 420 421 422 423 424 425 426 427 428 429 430 431 432 433 434 435 436 437 438 439 440 441 442 443 444 445 446 447 448 449 450 451 452 453 454 455 456 457 458 459 460 461 462 463 464 465 466 467 468 469 470 471 472 473 474 475 476 477 478 479 480 481 482 483 484 485 486 487 488 489 490 491 492 493 494 495 496 497 498 499 500 501 502 503 504 505 506 507 508 509 510 511 512 513 514 515 516 517 518 519 520 521 522 523 524 525 526 527 528 529 530 531 532 533 534 535 536 537 538 539 540 541 542 543 544 545 546 547 548 549 550 551 552 553 554 555 556 557 558 559 560 561 562 563 564 565 566 567 568 569 570 571 572 573 574 575 576 577 578 579 580 581 582 583 584 585 586 587 588 589 590 591 592 593 594 595 596 597 598 599 600 601 602 603 604 605 606 607 608 609 610 611 612 613 614 615 616 617 618 619 620 621 622 623 624 625 626 627 628 629 630 631 632 633 634 635 636 637 638 639 640 641 642 643 644 645 646 647 648 649 650 651 652 653 654 655 656 657 658 659 660 661 662 663 664 665 666 667 668 669 670 671 672 673 674 675 676 677 678 679 680 681 682 683 684 685 686 687 688 689 690 691 692 693 694 695 696 697 698 699 700 701 702 703 704 705 706 707 708 709 710 711 712 713 714 715 716 717 718 719 720 721 722 723 724 725 726 727 728 729 730 731 732 733 734 735 736 737 738 739 740 741 742 743 744 745 746 747 748 749 750 751 752 753 754 755 756 757 758 759 760 761 762 763 764 765 766 767 768 769 770 771 772 773 774 775 776 777 778 779 780 781 782 783 784 785 786 787 788 789 790 791 792 793 794 795 796 797 798 799 800 801 802 803 804 805 806 807 808 809 810 811 812 813 814 815 816 817 818 819 820 821 822 823 824 825 826 827 828 829 830 831 832 833 834 835 836 837 838 839 840 841 842 843 844 845 846 847 848 849 850 851 852 853 854 855 856 857 858 859 860 861 862 863 864 865 866 867 868 869 870 871 872 873 874 875 876 877 878 879 880 881 882 883 884 885 886 887 888 889 890 891 892 893 894 895 896 897 898 899 900 901 902 903 904 905 906 907 908 909 910 911 912 913 914 915 916 917 918 919 920 921 922 923 924 925 926 927 928 929 930 931 932 933 934 935 936 937 938 939 940 941 942 943 944 945 946 947 948 949 950 951 952 953 954 955 956 957 958 959 960 961 962 963 964 965 966 967 968 969 970 971 972 973 974 975 976 977 978 979 980 981 982 983 984 985 986 987 988 989 990 991 992 993 994 995 996 997 998 999 1000

अभ्येति ब्रह्म सोऽत्यन्तं न तं शोचन्ति पण्डिताः ॥ १७
 दुःखमर्या हि त्यज्यन्ते पालने न च ते सुखाः ।
 दुःखेन चाधिगम्यन्ते नाशमेपां न चिन्तयेत् ॥ १८
 अन्यामन्यां धनावस्थां प्राप्य वैशेषिकीं नराः ।
 अत्राप्ता यान्ति विध्वंसं संतोषं यान्ति पण्डिताः ॥ १९
 सर्वे क्षयान्ता निचयाः पतनान्ताः समुच्छ्रयाः ।
 संयोगा विप्रयोगान्ता मरणान्तं हि जीवितम् ॥ २०
 अन्तो नास्ति पिपासायास्तुष्टिस्तु परमं सुखम् ।

तस्मात्संतोषमेवेह धनं पश्यन्ति पण्डिताः ॥ २१
 निमेषमात्रमपि हि वयो गच्छन्न तिष्ठति ।
 स्वशरीरेष्वनित्येषु नित्यं किमनुचिन्तयेत् ॥ २२
 भूतेष्वभावं संचिन्त्य ये बुद्ध्या तमसः परम् ।
 न शोचन्ति गताध्वानः पश्यन्तः परमां गतिम् ॥ २३
 संचिन्वानकमेवैनं कामानामवितृप्तकम् ।
 व्याघ्रः पशुमिवासाद्य मृत्युरादाय गच्छति ॥ २४
 अथाप्युपायं संपश्येद्दुःखस्य परिमोक्षणे ।

C 12 12506
 B 12.331[50].25
 K 12.338 25

17 17^{ab} = (var) 3 206 19^{ab} —^b) K₆ शुभ
 (for सुख) K₁ 2 Bo अपि, K₆ 7 B₆ 7 D₄ D₂ 8
 चापि (for वापि) D₅ [अ]भयं (for [उ]भय) D₅
 नर —^c) K₁ भवत्येति (hypermetric), K₂ D₄
 M₁ 5-7 अत्येति, D₅ अभ्येत्य (for अभ्येति) —^d)
 K₁ नर, T G₁ 2 न तत्, G₃ 6 एतत् (for न सं)
 Dn₁ T₁ G₁ 6 शोचति, G₂ चोचति (for शोचन्ति).
 Dn₁ T₁ G₂ 6 पंडित, G₃ [अ]पडित (for पण्डिता)
 D₄ 4 त शोचति न पंडिता

18 = (var) 3 2 43 —^a) K₇ D₄ 9 M₁ 5
 त्यजते, T₁ त्यजते, G₂ त्यजते (for त्यज्यन्ते) K₆
 V₁ Bo 6-9 D₄ 4 D₁ n₄ D₅ D₂ 8 8 त्यज (D₄ D₅
 त्यज्य, D₄ भज)ते दुःखमर्या (B₅ 'मात्मा' हि; D₅ 7
 अज्यते सुखमर्या हि, T₂ दुःखमर्यामित्यजते, G₁ 'र्याभि
 पश्यते; G₂ दुःखेनार्याभियुज्यते —^b) K₁ 2 च न
 (by transp) G₃ तत् (for ते) T G₁-3 6 सुख
 (for सुखा). —^c) D₄ [अ]भिगम्यते (for [अ]धि)
 K₁ श्रुतैव नाधिगच्छते; K₂ श्रुतैव नाधि*मते —^d)
 G₂ क्षायाम् (for नाशम्) K₆ एवानु, D₅ 7 तेषां न
 (for एषां न) D₄ निचिन्तयेत् (for न चिन्त')

19 = (var) 11 2 20 —^a) G₂ अन्यमन्यावना-
 वस्था —^b) V₁ D₅ वैशेषिकीं, C₅ (gloss विशेषतो
 धनवत्सारूपाम्) 'पिकीं (as in text) K₆ T₁ नर (for
 नरा) —^c) G₂ ससिद्धिं (for विध्वंस). K₆ 7 D₄
 5 7 8 अतृप्तिं (D₅ 7 'सा' यांस्यविद्वांस'

20 = 11 2 3 12 27 29 B 14 44. 19, Rām
 2 105 16 7 52 11, Gobhila Smṛti 3 43,
 Kathāsaritsāgara 51 26^{cf}-27^{ab}, Divyāvadāna
 (Cowell) p 27. —^a) D₄ सर्वे क्षयां यांति निचया
 (sic), T G₁-3 6 क्षयांता निचया सर्वे (T₁ सर्वा)
 —^b) D₄ 9 समुच्छ्रया. —^c) K₂ विप्रयोगार्ता (for
 'गान्ता) —^d) D₄ मरण त (for 'गान्त) V₁ T₁

G₁ 8 6 M₁ 5 6 च (for हि).

21 = (var) 3 2 44 —^a) G₁ 2 अतो (sic)
 (for अन्तो) M₁ 5-7 विविस्ताया (for पिपासायाद्य)
 —^b) K₆ B₁ D₄ 4 तुष्टिश्च, V₁ तृष्टिश्च, M₁ 5-7
 सतोष (for तुष्टिस्तु) —^c) D₄ नामाव (for तस्मात्)
 —^d) T₂ G₁-3 सुख (for धन) K₁ 2 4 शंसति, T₁
 G₃ 6 पश्यति (for पश्यन्ति) T₁ G₁ 8 6 M₁ पंडित

22 —^a) K₁ निमेषमात्रम्, D₄ 'मापम् (for 'मात्रम्)
 G₃ चापीह (for अपि हि) —^b) K₁ 2 4 योधि, D₅
 यौग; D₁ G₃ योग (for वयो) D₅ 7 तिष्ठेत्, G₃
 पृच्छति न (hypermetric) (for गच्छन्न) G₂ प्रयोगं
 न तु तिष्ठति —^c) K₁ 2 D₄ स (D₄ अ)शरीरेषु,
 K₆ स्वशरीरेषु (for 'रेषु) V₁ नित्येषु (for [अ]नित्येषु)
 K₇ शरीरेष्वपि नित्येषु —^d) G₂ नित्यत्वम् (for
 नित्य किम्)

23 = (var) 3 206 25 —^a) V₁ Bo 6 9 Dn₁
 n₄ D₅ D₂ 8 8 7 भाव (for [अ]भावं) —^b) K₁ 2 4
 Bo D₄ बुद्ध्या, K₆ B₆ 7 9 D₄ D₄ बुधा, D₅ 7
 बुद्ध्यास; M₁ 5 6 बुद्ध्या (for बुद्ध्या) K₆ V₁ Bo 6-9
 D₄ 4 D₁ n₄ D₂ 8 8 मनस, G₂ तपस (for
 तमस) G₃ पुर (for परम्) —^c) G₃ om. 23^{ed} —^d)
 D₄ D₅ गताध्वान, T₁ G₆ महारमान (for गताध्वान)
 —^e) K₁ 2 D₄ D₅ 7 T G₁ 2 6 पश्यति, D₄ lacuna
 (for पश्यन्त) G₂ च परा (for परमा) D₄ गति
 (for गतिम्)

24 = (var) 12 169 18, 309 19 —^a) K₁ 2
 सचिन्वश्लोकम्, D₄ 'त्वानगम्, D₄ सविस्थानकम्, D₅ 7
 सचित, G₂ सविस्थानकम् (for 'त्वानकम्) D₄ 4
 [हृ]द (for [पु]नं) —^c) T G₁ 8 6 [अ]रप्ये, G₂ [अ]
 रप्ये (for [आ]साद्य)

25 —^a) K₁ Dn₁ n₄ D₅ D₂ 8 8 तथा, V₁ D₅ 7

C 12 12506
B 12 231[20].25
K 12. 239 25

अशोचन्नारभेतैव युक्तश्चाव्यसनी भवेत् ॥ २५
शब्दे स्पर्शे च रूपे च गन्धेषु च रसेषु च ।
नोपभोगात्परं किञ्चिद्द्विनितो वाधनस्य वा ॥ २६
प्राक्संप्रयोगाद्भूतानां नास्ति दुःखमनामयम् ।
विप्रयोगात्तु सर्वस्य न शोचेत्प्रकृतिस्थितः ॥ २७
धृत्या शिशोदरं रक्षेत्पाणिपादं च चक्षुषा ।

चक्षुःश्रोत्रे च मनसा मनो वाचं च विद्यया ॥ २८
प्रणयं प्रतिसंहृत्य संस्तुतेष्वितरेषु च ।
विचरेदसमुन्नद्धः स सुखी स च पण्डितः ॥ २९
अध्यात्मरतिरासीनो निरपेक्षो निरामिषः ।
आत्मनैव सहायेन यश्चरेत्स सुखी भवेत् ॥ ३०

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि सप्तदशाधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३१७ ॥

अत्र; G₂ ३ यया (for अय) D_३ G₂ द्वि (for [अ]पि)
G_३ [उ]पाय (for [उ]पाय) D_३ १ सपश्ये —^b)
D_३ १ [स]द्य दुःख (for दुःखस्य) K_३ B_० ६-९ D_३
a₁ D_३ १ n₄ D_३ D_३ ३ ३ परिमोक्षण K_{1,2} दुःखस्यास्य
विमोक्षणे —^c) K₄ ६ V₁ B_० ६-९ D_३ a₁ D_३ १ n₄
D_३ ३ ३ १ ३ G_३ आरभेद्य; G₂ आहवे न (for आरभेत)
—^d) K₄ १ V₁ B_० १ ९ D_३ a₁ D_३ १ n₄ D_३ D_३ ३ ३
१ ३ T₁ G_३ मुक्तश्च (for युक्तश्च) K₂ व्यसनी; K₄
[अ]व्यसनी, D_३ ३ 'सन (for 'सनी). G₂ युक्ताश्चाप्य
सती भवेत् (sic)

26 ^a) D_३ a₁ M₁ १ शब्द (for शब्दे). K₁ ३ ४
रसे रूपे (K₁ 'प) (for च रूपे च). —^b) K₁ ३ ४
गधे च परमे तथा, D_३ १ रसे गधे तथैव च —^d) K₁
D_३ a₁ D_३ १ D_३ १ T₁ G_३ च; D_३ १ वै (for वा).

27 ^a) K₁ ३ ६ V₁ B_० ६-९ D_३ १ M₁ ६-१ चाक्सप्रयो
गाद्; D_३ ३ चाक्य प्र^c; D_३ C_३ (gloss शब्दादिविषये
न्द्रियसबन्धात्) तत्संप्र^c (for प्राक्सप्र^c) —^b) K_३ B_०
६-९ D_३ a₁ D_३ १ n₄ D_३ D_३ ३ ३ परायण, K₁ D_३ ९
अनोनुग, D_३ १ सता (D_३ 'तो) मतं (for अनामयम्)
—^c) V₁ M₁ ६-१ विप्रयोगे, D_३ ३ 'ग (for 'गात्).
K₁ ३ ३ ६ च (for तु) —K₁ ३ ३ om 27^d-28^c
—^d) B_३ प्रकृते स्थित, D_३ प्रकृतिस्थिति, C_३ (gloss
स्वरूपे ब्रह्मणि स्थित) प्रकृतिस्थित (as in text)

28 K₁ ३ ३ om 28^b (of v l 27) —^a) G₁
धृत्यो (sic) D_३ ३ रक्ष्ये —^b) G₁ पादपाणि (for पाणि
पाद) D_३ ३ तु, D_३ १ ९ तु (for च) —^c) D_३ G₁
चक्षुःश्रोत्रे (G₁ 'त्र); T G₂ ३ ६ चक्षुः श्रोत्रं K₁ D_३ ९ तु

(for च) —^d) D_३ ३ विषयया, D_३ ३ च कर्मणा (for
च विद्यया). K₁ ३ ३ न वाचा न च विद्यया

29 ^a) D_३ प्रणय (by metathesis), D_३ प्रयाण
(for प्रणय). K₁ ३ ३ परिसहृत्य, B_३ प्रविसहृत्य, D_३ T
G₁-३ ६ 'गृह्य, D_३ १ 'कृष्ट (for 'हृत्य) —^b) K₁
D_३ ३ संधितेषु, D_३ १ सतुष्टेषु, G₂ प्रस्तुतेषु (for सस्तु)
—^c) K_३ १ B_३ D_३ ३ १ ९ विचरेद्यो (B_३ 'त) समुन्नद्ध,
G₂ 'त सम धन्य. —^d) G_३ कृती (for सुखी) K₂
पठित्वा.

30 ^a) K₁ ३ ३ B₁ M₁ ६-१ अध्यात्मगातिराली (K₁ ३ ३
'माली, B₁ 'रीली)नो छ C_३ आसीन, ब्रह्मसमी
पस्थ, ब्रह्मभूत हृत्यर्थं । छ —^b) K₁ D_३ निरपेक्षो (for
निर^c) B_३ १ D_३ १ D_३ (marg as in text) ३ १ G_३
निराशिष, G₁ 'मिषं (for 'मिष)

Colophon Ś₁ D_३ missing K_३ ३ B₁-३ D_३ a₁ a₂
D_३ ३ n₄ D₁ G₄ ३ M₂-३ absent — Sub-parvan
K₁ ३ ३ ६ १ B_० ६-९ D_३ a₁ D_३ १ n₄ D_३ D_३ ३ ३ १-९ T
G₁-३ M₁ ६-१ मोक्षधर्म — Adhy name K₁ ३ ३ V₁
B_० ६-९ D_३ a₁ D_३ १ D_३ ३ ३ शुकाभि (K₁ 'तु)-
पतन, K₁ D_३ ३ ९ शुकात्पतन, D_३ ३ शुकाभिगमन,
D_३ ३ शुकात्पतन, M_३ शुकात्पतने अनिष्टनाशप्रति
पादन, M_३ अनिष्टनाशप्रतिपादन — Adhy no (figures,
words or both) K_३ ३ ६, V₁ ३ ३ ३, B_३ ३ ३, B₁
D_३ ३ D_३ ३ G_३ ३ ३, B_३ ३ ३, D_३ ३ ३ ३, D_३ ३ ३
M₁ ३ ३, T₁ G_३ ३ ३, T₂ ३ ३, G₁ ३ ३, G_३
३ ३, M_३ ३ ३, M_३ ३ ३ — Śloka no D_३
D_३ ३ ३, D_३ ३ ३, D_३ ३ ३

